Наукові перспективи
Видавнича група

Перспективи та інновації науки

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

СЕРІЯ "МЕДИЦИНА"

№(2)48 2025

Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського

Видавнича група «Наукові перспективи»

Луганський державний медичний університет

Громадська наукова організація «Система здорового довголіття в мегаполісі»

Християнська академія педагогічних наук України

Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання

за сприяння КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м.Києва", Центру дієтології Наталії Калиновської

«Перспективи та інновації науки»

(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)

Випуск № 2(48) 2025

Київ – 2025

Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Luhansk State Medical University

Public scientific organization "System of healthy longevity in the metropolis"

Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

All-Ukrainian Association of Teachers and Psychologists of Spiritual and Moral Education

with the assistance of the KNP "Clinical Hospital No. 15 of the Podilsky District of Kyiv", Nutrition Center of Natalia Kalinovska

"Prospects and innovations of science"

(Series" Pedagogy ", Series" Psychology ", Series" Medicine ")

Issue № 2(48) 2025

Kiev – 2025

ISSN 2786-4952 Online

УДК 001.32:1/3](477)(02)

DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)

«Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)»: журнал. 2025. № 2(48) 2025. С. 2328

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології та педагогіки

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.04.2023 № 491 журналу присвоєно категорію "Б" із медицини: спеціальність 222

Рекомендовано до видавництва Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 17.02.2025, № 6/2-25)

Журнал видається за підтримки КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м.Києва", Центру дієтології Наталії Калиновської.

Журнал заснований з метою розвитку наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні, за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а, також, інноваційні питання розвитку медицини, психології, педагогіки та. Видання розраховано на науковців, викладачів, педагогів-практиків, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, здобувачів вищої освіти, громадсько-політичних діячів.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google Scholar.

Голова редакційної колегії:

Жукова Ірина Віталіївна кандидат наук з державного управління, доцент, Лауреат премії Президента України для молодих вчених, Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим, директор Видавничої групи «Наукові перспективи», директор громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Головний редактор: Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна).

Заступник головного редактора: Торяник Інна Іванівна - доктор медичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії вірусних інфекцій Державної установи «Інститут мікробіології та імунології імені І.І. Мечникова Національної академії медичних наук України» (Харків, Україна);

Заступник головного редактора: Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна);

Заступник головного редактора: Жуковський Василь Миколайович — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри англійської мови Національного університету "Острозька академія" (Рівне, Україна).

Редакційна колегія:

1. Бабова Ірина Костянтинівна - доктор медичних наук, професор, професор кафедри дефектології та фізичної реабілітації, ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського" (Одеса, Україна)
2. Бабчук Олена Григоріївна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
3. Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
4. Балахтар Катерина Сергіївна - здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна)
5. Бартєнєва Ірина Олександрівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
6. Біляковська Ольга Орестівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
7. Вадзюк Степан Нестерович - доктор медичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України,почесний академік Національної академії педагогічних наук України , завідувач кафедри фізіології з основами біоетики та біобезпеки Тернопільського національного медичного університету імені І.Я Горбачевського України (Тернопіль, Україна)
8. Вовк Вікторія Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Державного університету ім. Станіслава Сташіца в Пілі (м. Піла, Польща)
9. Гвожьджєвіч Сильвія — кандидат наук, Державна професійна вища школа ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща)
10. Гетманенко Людмила Миколаївна - старша викладачка кафедри природничо-математичної освіти і технологій Інституту післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

11. Головач Наталія Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
12. Гречановська Олена Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету (Вінниця, Україна)
13. Гудзь Наталія Іванівна - доктор фармацевтичних наук, професор, ад'юкт кафедри фармації і екологічної хімії Опольського університету, доцент кафедри технології ліків та біофармації Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (Львів, Україна)
14. Гуменникова Тамара Рудольфівна — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
15. Дерстуганова Наталя Вікторівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри освіти та управління навчальним закладом Класичного приватного університету (Запоріжжя, Україна)
16. Долгова Олена Миколаївна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
17. Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
18. Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
19. Інжиєвська Леся Анатоліївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
20. Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
21. Кардаш Оксана Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інститут автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
22. Климус Тереза Миколаївна - кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету "Львівська політехніка", завідувач сихівського відділення денного догляду Львівського міського центру соціальних послуг "Джерело" (Львів, Україна)
23. Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
24. Коваль Галина Миколаївна - доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри мікробіології, вірусології, епідеміології з курсом інфекційних хвороб Ужгородського національного університету (Ужгород, Україна)
25. Ковальчук Анна Сергіївна - здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053 Психологія Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
26. Корильчук Неоніла Іванівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
27. Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
28. Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
29. Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інститут соціальних технологій Університет «Україна» (Хмельницький, Україна)
30. Крайник Григорій Сергійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)
31. Левков Анатолій Анатолійович - кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної терапії та ерготерапії Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна)
32. Лігоцький Анатолій Олексійович — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна)
33. Лисенко Дмитро Андрійович - кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини №2 Вінницького національного медичного університету (Вінниця, Україна)
34. Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
35. Макаренко Олександр Миколайович — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загальномедичних дисциплін Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
36. Мальцев Дмитро Валерійович кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)
37. Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
38. Мельник Володимир Степанович — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна)
39. Мігенько Богдан Орестович – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
40. Мігенько Людмила Михайлівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини №2 Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
41. Мідельський Сергій Людвигович – професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан)
42. Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
43. Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
44. Мочалов Юрій Олександрович - доктор медичних наук, професор, професор кафедри хірургічної стоматології та клінічних дисциплін ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
45. Нікульчев Микола Олександрович – доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри філософії НУ «ОМА» (Одеса, Одеська область, Україна)
46. Олійник Світлана Валентинівна - кандидат фармацевтичних наук, доцент, доцент кафедри аптечної технології ліків Національного фармацевтичного університету
47. Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна)
48. Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
49. Попель Оксана Василівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та іноземної філології Одеського національного технологічного університету (Одеса, Україна)
50. Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
51. Прокоф'єва Марина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університет (Київ, Україна)
52. Сирник Ярослав - доцент кафедри антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)
53. Трушкіна Наталія Валеріївна - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
54. Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
55. Філіппова Лариса Валеріївна – доктор педагогічних наук, кандидат хімічних наук, доцент, доцент закладу вищої освіти кафедри медичної біохімії та молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця, (Київ, Україна)
56. Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
57. Чаусова Тетяна Володимирівна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
58. Черська Марія Сергіївна - доктор медичних наук, завідувачка консультативно-діагностичним відділенням Державної Установи «Інститут ендокринології та обміну речовин НАМН України» (Київ, Україна)
59. Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
60. Шевченко Валерія Геннадіївна - кандидат медичних наук, доцент кафедри хірургії #2 Одеського національного медичного університету (Одеса, Україна)
61. Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2025
© Видавнича група «Наукові перспективи», 2025

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Педагогіка»

Dekarchuk M.V. 25
FORMATION OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICS AND NATURAL SCIENCES' READINESS FOR RESEARCH ACTIVITIES

Garbar S.V. 34
CHILDREN'S CARTOON AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL AGE CHILDREN

Honcharuk V.V., Chyrva H.M. 45
THE INFLUENCE OF STUDYING THE METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE FORMATION OF SPECIALISTS IN THE CONDITIONS OF HIGH SCHOOLS

Kryshnyi P.I., Yaroshov M.I. 57
OPERATION "BRAVO-TWO-ZERO": ANALYSIS OF THE SAS UNIT'S ACTIONS AND LESSONS FOR UKRAINIAN SPECIAL FORCES

Mukan N.V., Bilan V.M. 67
CURRENT CHALLENGES AND PROBLEMS IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY EDUCATION TEACHERS: SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL DISCOURSE

Pikas O.B. 78
CHARACTERISTICS LIPID METABOLISM IN THE BLOOD OF PATIENTS WITH ADVERSE PULMONARY TUBERCULOSIS

Pikas P.B. 85
DEVIATIONS IN LIPID METABOLISM IN THE BLOOD OF PATIENTS WITH POLYPS OF THE GASTROINTESTINAL CANAL

Sharykov D.I., Kuts S.I., Kuts V.I. 93
JUGGLING AS A WAY TO STIMULATE NEUROPLASTICITY AND A TOOL FOR SOCIAL INTERACTION

Tsukanova A.O. 105
HISTORICAL «HIGHLIGHTS» IN MATH CLASSES (USING EXAMPLE OF PRACTICAL CLASS ON THE THEME «TRIGONOMETRY. SOLVING NON-STANDARD PROBLEMS»)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Tsukanova A.O. 120
HISTORICISMS IN MATHEMATICAL PRACTICAL CLASSES (USING EXAMPLE OF PRACTICAL CLASS ON THE THEME «INTEGRAL CALCULUS. SOLVING PROBLEMS OF INCREASED COMPLEXITY»)

Varlakova A.V., Bondar A.V. 133
THE INTEGRATION OF CLIL METHOLOGY IN TECHNICAL UNIVERSITIES: A COMPREHENSIVE APPROACH TO LANGUAGE AND CONTENT LEARNING

Vertel V.V. 142
SOURCE BASE FOR RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL-NATURALISTIC WORK IN THE OUT-OF-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS OF NORTHEASTERN UKRAINE (1940's – 20's of the 21st CENTURY)

Бабакіна О.О., Шуртигіна В.А. 157
УПРАВЛІНСЬКІ СТРАТЕГІЇ УПРОВАДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕС ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Басюк Н.А. 166
ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ ГНУЧКОСТІ В ЗДОБУВАЧІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 013 ПОЧАТКОВА ОСВІТА: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Бичко А.В., Гурняк О.М. 178
ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ОВОЛОДІННЯ МЕДИЧНОЮ БІОЛОГІЄЮ

Білик О.С., Біда Д.Д., Гаврик В.Є., Опачко М.В. 190
НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ПРИРОДНИЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАСАДАХ СИСТЕМНО-ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ

Біляковська О.О., Голіяд І.С., Прусак Ю.В. 202
ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ КОМП'ЮТЕРНОГО ДИЗАЙНУ

Бобовський Р.П., Бован Н.П., Шевчук О.М. 213
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ РІЗНИХ СИСТЕМ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Бойко Ю. 227
ПЕРША МЕДИЧНА ДОПОМОГА В ЗАГРОЗЛИВИХ ДЛЯ ЖИТТЯ СТАНАХ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ЗАХВОРЮВАННЯХ ВНУТРІШНІХ ОРГАНІВ ТА ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБАХ, У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Браславська О.В. 238
ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ У ПРОФІЛЬНИХ КЛАСАХ: ІНТЕГРАЦІЯ STEM-ОСВІТИ

Бунецька І.М. 250
ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА БАКАЛАВРІВ ЕЛЕКТРОННОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЙ: ОСОБЛИВОСТІ КИТАЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

Бунецька І.М., Кононец Н.В. 262
ЦИФРОВІ ОСВІТНІ РЕСУРСИ ДЛЯ НЕФОРМАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІВ У КИТАЇ

Гайсинюк Н.А. 274
УНІВЕРСИТЕТСЬКІ БІБЛІОТЕКИ ЯК ОСЕРЕДКИ ПОШИРЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ВІДКРИТИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ

Галів М.Д., Федорович А.В. 284
ЗАВДАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИЩОДО МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

Глуховська Н.А., Мусійчук С.М., Зуєнко Н.О. 294
ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК РУШІЙНА СИЛА ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Гончарова О.К. 304
КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Гордійчук М.С., Каньоса Н.Г. 316
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКА ЧЕРЕЗ ІНТЕГРАЦІЮ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НАВЧАЛЬНИХ МЕТОДИК

Гриценко О.Е., Бородіна Т.М. 326
КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ХОРЕОГРАФІЇ

Грітченко А.Г. 334
РЕВЕРСИВНЕ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Дика Н.М., Глазова О.П. 345
РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ НАДОЛУ-ЖЕННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ УЧНІВ ЗЗСО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Дідовець Ю.В. 354
ТЕХНОЛОГІЯ МІЛІТАРНОГО ЕТНОДИЗАЙНУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА І РЕМЕСЕЛ

Дубовик С.Г., Олешко В.С. 362
РОЗВИТОК МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Жула Н.А. 373
ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ:РОЛЬ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ

Залужна А.Є., Макух Д.Д. 383
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

Івашковська В.В., Дончев І.І., Койчева Т.І., Кавецький Т.С., Паньків Л.І., Даньків О.О., Кузик О.В., Столярчук І.Д., Гольський В.Б., Угрин Ю.О., Лешко Р.Я., Британ В.Б. 396
ЕСТЕТИЧНІ ПІДХОДИ У ВИКЛАДАННІ ФІЗИКИ

Кабиш М.Ю., Кухарчук І.О. 405
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В ШКОЛІ

Казанішена Н.В. 418
РОЛЬ ВИКЛАДАННЯ БІОЛОГІЇ ТА ОСНОВ ЗДОРОВ'Я У ФОРМУВАННІ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я ПІДЛІТКІВ

Казачінер О.С., Бойчук Ю.Д., Мірошниченко О.М. 427
ДІАГНОСТИКА ТА СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК ЗАПОРУКА НАЛАГОДЖЕННЯ КОМУНІКАЦІЇ З ДИТИНОЮ З РАС

Казачінер О.С., Бойчук Ю.Д., Щербак І.М. 439
КРИТЕРІЇ ВИБОРУ КАЗОК ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ КАЗКОТЕРАПЕВТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Калиндрузь Б.М. 453
ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА АКАДЕМІЧНУ УСПІШНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Калюжна Ю.П., Чорнобривець О.В., Сухобрус Н.С. 464
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНО-ЛОГОПЕДИЧНІ АСПЕКТИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Капелько Л.Г. 476
ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА МІЖ ЗАКЛАДОМ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ Й СІМ'ЄЮ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Карасєвич С.А. 488
ІГРОВІ МЕТОДИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДЛЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ТА СТАРШОГО ВІКОВОГО ПЕРІОДУ

Каськова Л.Ф., Новікова С.Ч., Янко Н.В., Хміль О.В., Амосова Л.І., Уласевич Л.П., Садовські М.О. 497
ФАКТОРИ МОТИВАЦІЇ ПРИ ОПАНУВАННІ ДИТЯЧОЇ ТЕРАПЕВТИЧНОЇ СТОМАТОЛОГІЇ

Кліщ І.П., Федорченко Ю.В., Гаморак Г.П. 506
ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Кліщ І.П., Федорченко Ю.В., Гаморак Г.П. 519
ПЕДАГОГІЧНІ МОДЕЛІ ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Ковтун О.В., Базова В.І. 527
УДОСКОНАЛЕННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗАСОБАМИ ОНЛАЙН-РЕСУРСІВ

Копил Г.О., Струтинська І.Ю., Слободзян Р.Д. 538
МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ СТРАТЕГІЙ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ЗВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Костолович М.І. 552
МЕТОДИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАКТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Кочарян А.Б. 563
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ МЕТОДИК ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕРСПЕКТИВНИХ МОДЕЛЕЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ОСВІТИ НАУКОВОГО СПРЯМУВАННЯ ЗА ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИМ ПРОФІЛЕМ В ЗАКЛАДИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Куліш І.М., Трубенко І.А., Зінченко А.В. 575
ПОЗАНАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Кучай О.В., Кучай Т.П., Дутка Г.Я., Повлін І.Е., Осередчук О.А. 586
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

Кушнір Л.О., Сустрєтов А.С., Тонконог Н.І. 594
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Кушнірук С.А., Ігнатенко І.С. 603
ПЕРЕВАГИ ГЕЙМІФІКАЦІЇ ІНТЕРАКТИВНО-ОСВІТНЬОГО КОНТЕНТУ СТОСОВНО ПІДГОТОВКИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Лаппо В.В. 614
ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ЧИТАЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Лей Кунь 625
ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СУТЬ І ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Лесик А.С. 639
ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИЗАЙН ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНО-ПРОГНОСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ

Лещій Н.П. 648
ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Малихін О.В., Павельчук М.О. 660
ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ АВТОНОМНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФІЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Марєєв Д.А., Міняйло Р.В., Литвиненко Я.О. 669
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КАРТОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

Мартиненко Л.А. 677
ВИЯВЛЕННЯ, НАВЧАННЯ ТА ПІДТРИМКА ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Матковський А.О. 688
СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА» У НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТАХ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Машталір А.І., Пилипишин О.І., Бондаренко С.В. 701
НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ТНМУ ІМЕНІ І.Я. ГОРБАЧЕВСЬКОГО МОЗ УКРАЇНИ)

Мережко Ю.В. 711
ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВОКАЛУ У ВИЩИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Моторіна В.Г., Заверуха Ю.Г., Кушевська Н.М. 721
ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧІВ І ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СТВОРЕННІ ЕФЕКТИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Нагорна К.В. 735
ЗМІСТ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Нікітська Ю.М., Михальчук О.О., Панченко О.О. 753
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВУ ТА ЙОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Нінова Т.С., Зорочкіна Т.С., Степанова Н.М., Здір Д.Р., Гуйван Л.В. 762
ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА З ПРИРОДОЗНАВСТВА РІДНОГО КРАЮ Я СПОСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ

Новосельська Н.Т., Комарницька С.-Л.В. 773
ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Огієнко Д.П. 783
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ЕТНОДИЗАЙНУ НАРОДНОЇ ЛЯЛЬКИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Пашко К.О., Крицька Г.А., Лотоцька О.В., Лотоцький В.В., Федорів О.Є., Данчишин М.В. 796
ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ «ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ САНІТАРНОГО НАГЛЯДУ І МЕДИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ХАРЧУВАННЯМ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗСУ» ПРИ ВИВЧЕННІ ВІЙСЬКОВОЇ ГІГІЄНИ У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ МЕДИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ І.Я. ГОБАЧЕВСЬКОГО МОЗ УКРАЇНИ

Пензай С.А. 808
ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА У СПОРТІ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Петренко М.О. 818
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ

Петровський Б.І. 829
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ ТА РОБОТОДАВЦІВ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ІТ-СФЕРИ

Пилаєва Т.В., Матвійчук О.М., Ткаля І.А. 840
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Полянко М.О. 853
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФУНДАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ МУЗИЧНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. - ПЕРШИЙ ТРЕТИНІ XX СТ.

Привалко Е.Г., Лисенко Т.А. 864
«ФІЗИЧНА ТА КОЛОЇДНА ХІМІЯ» У КОНТЕКСТІ ЄДКІ «КРОК-1»: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ І НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Прокопів Л.М., Стинська В.В., Дідух І.М., Фофанов В.О. 878
ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МЕДИЧНІЙ ТА ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ОСВІТІ

Рожі І.Г., Єрмаков В.В., Носаченко В.М. 891
ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОСЕРЕДОК ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Руденко А.В. 903
РЕФЛЕКСИВНО-ПРОГНОСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ГЕОГРАФІЇ: РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ

Савченко Н.С. 921
ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Семененко І.В., Швачка А.О., Мережко Ю.В. 931
НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВОКАЛУ

Слюсар Н.О., Клименко І.М. 942
ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ ЛЕШКО-ПОПЕЛЬ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ЕТИЧНА СПАДЩИНА ТА ВПЛИВ НА СУЧАСНУ МЕДИЧНУ ОСВІТУ

Смолінська О.Є., Камрацька О.І. 951
ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН БЕЗПЕКОВОГО ЦИКЛУ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: НОВЕ Й ТРАДИЦІЙНЕ

Снігурова І.І. 965
МОВНОКОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ» ЯК СКЛАДОВА ЇХНЬОЇ УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Співаков І.І. 978
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ІДЕЙ ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ЦІННІСНОГО ЛІДЕРСТВА ОСОБИСТОСТІ

Суменко Т.Ю. 989
КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВІ ПІДХОДИ ДО ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ У ДІЯЛЬНОСТІ МУЗИЧНИХ КЕРІВНИКІВ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ

Сухомлин А.А., Весніна Л.Е., Запорожець Т.М., Сухомлин Т.А., Міщенко С.В. 1003
ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В МЕДИЦИНІ ТА ОСВІТІ. ОСОБЛИВІСТЬ РОБОТИ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК НА КАФЕДРІ ФІЗІОЛОГІЇ ПДМУ

Твердохліб Г.В. 1015
СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ТА МЕДІАГРАМОТНІСТЬ УЧНІВ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ

Тимощук О.Б., Зайцева Г.М. 1026
ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЗАГАЛЬНА ТА НЕОРГАНІЧНА ХІМІЯ» ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ МАГІСТРІВ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОСВІТИ

Тимощук О.Б., Костирко О.О. 1036
РОЗРОБКА ДИСЦИПЛІНИ «ТЕХНІКА ХІМІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ФАРМАЦІЯ, ПРОМИСЛОВА ФАРМАЦІЯ»

Тимчук Л.І. 1043
ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ: БАЛАНС МІЖ УНІФІКАЦІЄЮ ТА УНІКАЛЬНІСТЮ

Тимчук Л.І., Клоновський Ю.Я. 1055
ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ТЕОДОРА ЦЕКЛЕРА

Ткаченко В.В., Усатов Б.С., Маслова І.А., Рубан А.В. 1067
ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ХОРЕОГРАФІВ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Тягур В.М., Кулін А.З., Габода Є.Б. 1078
НАВЧАННЯ ПРОЄКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ЗВО ПРИ РОБОТІ З ВИКИДНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Федорова М.А., Максимова О.О. 1094
ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТОВОЇ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Філіппова Л.В. 1107
ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ

Хмельницька О.С., Краснокутський Д.Б. 1116
АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА-УПРАВЛІНЦЯ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Хоружа Л.Л. 1131
АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

Цвєткова Г.Г. 1143
АКРЕДИТАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ: АВСТРАЛІЯ -УКРАЇНА: МІСІЯ, СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ, ЦІННОСТІ, ПРИНЦИПИ

Цуканова А.О. 1158
БІОГРАФІЇ МАТЕМАТИЧНИХ МИТЦІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ МАТЕМАТИКИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ «ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ДАВИДА ГІЛЬБЕРТА»)

Чепок Р.В. 1181
ХАРАКТЕРИСТИКА ІНОЗЕМНИХ ПІДХОДІВ ДО НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ)

Чернявський О.А. 1191
ІНТЕРАКТИВНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Шоробура І.М. 1203
КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ ОСВІТИ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.): АДМІНІСТРАТИВНІ СТРУКТУРИ ТА ІНСПЕКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Щеголєва Т.Л., Мисечко О.В. 1212
МОТИВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ: МЕТОДИ ЗАЛУЧЕННЯ ТА АКТИВІЗАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Юрій Р.Ф., Коваль Б.Ф., Вуж Т.Є. 1224
ОЦІНКА ВПЛИВУ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА МОТИВАЦІЮ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В ЗМІШАНОМУ НАВЧАННІ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

СЕРІЯ «Психологія»

Khanyak K.V., Kompanovych M.S. 1241
THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL TRAININGS IN ENHANCING THE MOTIVATION OF UKRZALIZNYTSIA CONDUCTORS

Lunov V.Ye. 1251
POST-COVID SYNDROME: NEUROCOGNITIVE AND MENTAL HEALTH IMPLICATIONS IN ADULTS AND THE ROLE OF METACOGNITIVE PSYCHOTHERAPY AND NEUROGYMNASTICS

Makarenko A.O. 1262
RATIONAL SELF-EFFICACY IN IT PROFESSIONALS: MITIGATING BURNOUT THROUGH COGNITIVE LOAD MANAGEMENT AND STRESS RESILIENCE

Makovskyi A., Makovska V., Storozhuk A. 1274
EMPIRICAL STUDY OF THE PROSPECTS OF USING BIBLIOTHERAPY TOOLS TO WORK WITH SERVICEMEN

Malyhin O.P. 1282
PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE SEXUAL PROFILE OF MODERN YOUTH

Бабій М.Ф., Коць М.О. 1293
ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ ПЕДАГОГІВ НА СТІЙКІСТЬ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Бедь В.В. 1306
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОЯВИ ПРИ ВЧИНЕННІ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Бєлавіна Т.І., Блінов О.А., Абрамян Н.Д. 1318
ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ТА ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ

Бульченко Д.В. 1328
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ТА ЧИННИКІВ ЗАТРИМКИ ЙОГО РОЗВИТКУ

Вдовіченко О.В. 1343
ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОСЕКСУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЖІНКИ

Вітомський Ю.Л., Бондаренко С.Ю. 1352
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ТЕХНОЛОГІЯМИ ПІДСВІДОМОЇ РЕКЛАМИ ТА ПРАВОВИМИ СТАНДАРТАМИ ІНФОРМОВАНОЇ ЗГОДИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ЕТИЧНІ ПОРУШЕННЯ В МАРКЕТИНГУ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Гах Р.В. 1367
ЗАСТОСУВАННЯ БІОМЕТРИЧНИХ ДАНИХ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ САМОРЕГУЛЯЦІЇ В СПОРТІ

Герасимова І.В., Герасімова Н.Є., Сіпко Л.О. 1381
ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОРЕГУЛЯЦІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТАНІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ

Горбенко С.Л., Хохліна О.П. 1391
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОРЕКЦІЇ РОЛЬОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ЗАСОБУ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Діхтяренко С.Ю., Горбачук Г.Б. 1403
РЕЗУЛЬТАТИ АПРОБАЦІЇ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СПІВРОБІТНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ З РОЗВИТКУ ЇХНЬОЇ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОЛЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Закаблуковська О.О. 1415
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МИСЛЕННЄВИХ ОПЕРАЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Карпенко Є.В., Южека Р.С. 1425
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО УМОВ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Кашпур Ю.М., Цьомик Х.Б., Письменний С.О. 1437
РОЛЬ САНОГЕННОГО МИСЛЕННЯ У ПОДОЛАННІ СІМ'ЄЮ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Колесніченко Л.А., Гоменюк А.М. 1455
АДАПТАЦІЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ «ШКАЛА КОНФЛІКТУ РІШЕНЬ» О. КОННОРА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ТА ЇЇ ПСИХОМЕТРИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Компанович М.С. 1476
СУПЕРВІЗУВАННЯ АРТТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ КЛІНІЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ЗІ СТРАХАМИ ТА ТРИВОЖНІСТЮ В ОНКОХВОРИХ ДІТЕЙ

Кондратьєва І.П. 1487
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ «Я» У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Коробка Л.М. 1497
ЗМІНИ СТАВЛЕННЯ ДО ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ЕФЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СПІЛЬНОТНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Королькова Т.М. 1510
СУЧАСНІ ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВО-СЛУЖБОВЦІВ З ОЗНАКАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТРАВМИ

Косенко К.А., Колодяжна А.В., Худавердова А.О. 1519
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЛІКУВАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ

Крикун Л.В. 1530
РОЛЬ ЕМОЦІЙНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ

Куровська К.В., Волженцева І.В. 1545
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В СИСТЕМІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Лич О.М., Власова-Чмерук О.М., Назаренко Н.М. 1557
РОЛЬ КАНІСТЕРАПІЇ ТА ТЕРАПІЇ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

Лозовий І.В. 1568
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРА

Любарець В.В., Кривец Ю.М. 1580
СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: РОЛЬ ТЬЮТОРСТВА ТА МЕНТОРСТВА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Лялюк Г.М. 1592
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРАХІВ ТА ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Марциняк-Дорош О., Скляр О.Є., Юденко О.В., Ікаєв А.Р., Булгакова Т.М. 1604
ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМАНДНИХ ВИДІВ СПОРТУ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

Матохнюк Л.О. 1618
ОСОБЛИВОСТІ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ПАРТНЕРІВ ШЛЮБОМ: ЧИННИКИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Мешко О.І., Мешко Г.М. 1627
РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПЕДАГОГА

Налімова В.В. 1638
ЕМОЦІЙНІ ТРИГЕРИ ПОПУЛІЗМУ: ЯК СТРАХ І ГНІВ ВПЛИВАЮТЬ НА ВИБОРЧІ УПОДОБАННЯ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Номеровський А.І. 1652
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ ХРОНІЧНОГО СТРЕСУ ПАЦІЄНТІВ

Ожубко Г.В., Орлова О.М., Дмитрів В.М. 1663
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ: УПРАВЛІННЯ СТРЕСОМ ПЕРСОНАЛУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Перелигіна Л.А., Дичко О.О., Хань С.П. 1672
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ У ФОРМУВАННІ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Петреченко С.А. 1683
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ТА ПІЛЬГ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВАЖКОПОРАНЕНИХ КОМ-БАТАНТІВ

Пономаренко Т.І., Сніцар Н.М. 1691
КІБЕРБУЛІНГ ОЧИМА СТАРШОКЛАСНИКІВ: ДОСВІД, СТАВЛЕННЯ ТА НАСЛІДКИ

Розов В.І. 1701
АДАПТИВНІ ПРЕДИКТОРИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Склянкіна Г.Ю. 1714
БРА-ФІТТИНГ ЯК ФАКТОР ПСИХОЛОГІЧНОГО КОМФОРТУ І ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ

Старовойт Т.П., Макаренко А.О. 1725
СИМВОЛІКО-ІМАГІНАЛЬНІ КАРТИ «ЖІНКА БЕЗ МЕЖ» ЯК МЕТОД РОБОТИ З ЖІНОЧИМИ РОЛЬОВИМИ АРХЕТИПАМИ

Харченко А.С., Юдіна Н.О., Гончарова Н.О. 1738
ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ ЗДОРОВ'Я : СХІДНА І ЗАХІДНА ТРАДИЦІЇ

Ходанович Е.М. 1751
ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧ-НОГО СПЕКТРА ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЇХ АДАПТАЦІЇ ДО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Хуртенко О.В., Гаврилова Н.В. 1764
ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ СТРЕС-ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ

Шаумян О.Г. 1775
ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПЕРЕБІГ ПРОЦЕСУ САМОЗМІНЮВАННЯ ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ В РОЗРІЗІ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ТА ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ

Шашенкова А.О., Шашенков Д.М. 1787
ЦИФРОВЕ СУПЕР-ЕГО ЯК ПРОДУКТ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ: МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ВПЛИВ НА ОСОБИСТІСТЬ

Шило І.О. 1801
ФАКТОРИ СУЇЦИДАЛЬНОСТІ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Юркевич Г.Й., Кульчицький В.Р. 1811
АКМЕОЛОГІЧНО-ДУХОВНІ ЦІННОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Якимчук Б.А. 1824
ЕКОНОМІЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Якимчук І.П. 1836
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Яковицька Л.С., Вашека Т.В. 1848
СОЦІАЛЬНО-КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

СЕРІЯ «Медицина»

Chernii V.P., Chernii A.P. 1859
THERAPEUTIC POTENTIAL OF LESPEDEZA CAPITATA FOR THE TREATMENT OF PATIENTS WITH CHRONIC KIDNEY DISEASE

Fomina L.V., Fomina D.O. 1869
SEX DIFFERENCES IN ANTHROPOMETRIC CHARACTERISTICS AND THEIR CLINICAL SIGNIFICANCE

Hmel L.L. 1878
PHYSIOLOGY OF THE CARDIOVASCULAR SYSTEM: MECHANISMS OF REGULATION OF VASCULAR TONE AND BLOOD CIRCULATION

Kamyshna I.I., Tymchuk Yu.I. 1887
FEATURES OF NEUROREHABILITATION IN STROKE

Kozar O.M. 1898
PARAMETERS OF VASCULARIZATION OF CHORIONIC VILLI OF THE PLACENTA AT DELIVERY AFTER 40 WEEKS

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Lasavuts V.S. 1906
FEATURES OF ULTRASTRUCTURAL CHANGES IN RAT LUNGS UNDER THE CONDITIONS OF THE ACTION OF VIPERA BERUS VIPER VENOM

Pivtorak K.V., Shcherbenyuk N.V., Pivtorak N.A., Mazur H.M., Luchenko Ya.V. 1917
THE ROLE OF ENDOTHELIAL DYSFUNCTION AND INSULIN RESISTANCE IN THE DEVELOPMENT OF CARDIOVASCULAR COMPLICATIONS IN PATIENTS WITH METABOLIC DYSFUNCTION-ASSOCIATED STEATOTIC LIVER DISEASE

Sheremeta R.O. 1936
PATHOLOGY OF GUNSHOT WOUNDS: CURRENT STATE OF THE PROBLEM

Sprut O.V., Hrynchak N.M., Vasenko T.B., Sprut K.V. 1945
EPIGENETIC MECHANISMS: ROLE IN THE DEVELOPMENT AND PROGRESSION OF MULTIFACTORIAL DISEASES

Tokar P.Yu. 1954
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF THE ORGANIZATION OF THE IMPLEMENTATION OF THE CYCLE OF SPECIALIZATION IN THE SPECIALTY "SEXOPATHOLOGY" FOR MEDICAL STUDENTS IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE MEDICAL EDUCATION

Yanchyshyn A.Ya. 1962
STRUCTURAL CHANGES IN THE HEART OF RATS UNDER THE ACTION OF LEIURUS MACROCTENUS SCORPION VENOM

Ангельська В.Ю. 1972
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ, ПРОФЕСІЙНО-СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ПЕРЕБУВАННЯ В ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ

Буднік Т.О., Бойчук А.В. 1988
ОЦІНКА ВПЛИВУ РІЗНИХ ДОЗ ЕРГОКАЛЬЦИФЕРОЛУ У ВАГІТНИХ ПРИ ГІПОВІТАМІНОЗІ ВІТАМІНУ D

Вергун А.Р., Красний М.Р., Надашкевич О.Н., Вергун О.М., Мацях Ю.М., Ярема Я.І., Іваха М.О., Карпишин Н.В., Кіт З.М., Пляцко М.Г. 2000
ВИПАДОК ПАПІЛОМИ ВЕЛИКИХ РОЗМІРІВ ПОСТАМПУТАЦІЙНОЇ КУЛЬТІ У ХВОРОГО НА СИНДРОМ ДІАБЕТИЧНОЇ СТОПИ: КЛІНІКО-ДІАГНОСТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Гладун А.Ю., Сало С.В. 2014
АНГІОПЛАСТИКА КОРОНАРНИХ СУДИН З ВИКОРИСТАННЯМ БАЛОННОГО КАТЕТЕРУ З ЛІКУВАЛЬНИМ ПОКРИТТЯМ У ЛІКУВАННІ ГОСТРИХ КОРОНАРНИХ СИНДРОМІВ: МЕДИКО-СОЦІАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ ВИКОРИСТАННЯ У ПАЦІЄНТІВ З ДИФУЗНИМИ УРАЖЕННЯМИ КОРОНАРНИХ АРТЕРІЙ

Гончарук Л.М., Федів О.І., Андрущак М.О., Телекі Я.М. 2024
ФУНКЦІОНАЛЬНА ДИСПЕПСІЯ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Грек Л.П. 2038
СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЕТІОПАТОГЕНЕЗА , ДІАГНОСТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ СИНДРОМА РЕЗИСТЕНТНИХ ЯЄЧНИКІВ. ОГЛЯД

Журба О.О. 2053
ВИВЧЕННЯ ЧАСТОТИ ГОСТРОГО КОРОНАРНОГО СИНДРОМУ НА ТЛІ ХРОНІЧНОГО ПЕРЕБІГУ ІШЕМІЧНОЇ ХВОРОБИ СЕРЦЯ У ПАЦІЄНТІВ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП

Камишна І.І., Погудина О.О. 2064
ОСОБЛИВОСТІ НЕЙРОРЕАБІЛІТАЦІЇ У ПАЦІЄНТІВ З ПОПЕРЕКОВО-КРИЖОВОЮ РАДИКУЛОПАТІЄЮ

Ковальова А.А., Циба С.В. 2071
ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ ЧОЛОВІКІВ ДРУГОГО ЗРІЛОГО ВІКУ ПІСЛЯ ЕНДОПРОТЕЗУВАННЯ КУЛЬШОВОГО СУГЛОБУ

Коцур Н.І., Козубенко Ю.Л., Гомонай І.В., Гріненко Ю.О. 2083
ФІЗІОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗАСОБІВ КОРЕЦІЇ ТА ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ ПОРУШЕННЯХ ЗОРУ В ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Кошарний В.В., Бойко Є.М., Абдул–Огли Л.В., Родинський Р.О., Яровенко С.В. 2099
СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ ХІРУРГІЧНОГО ДОСТУПУ ДО СІДНИЧНОГО НЕРВАЩУРА: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Крук М.М. 2108
ХРОНІЧНІ РИНОСИНУСИТИ У ПАЦІЄНТІВ ІЗ СИНДРОМОМ ОБСТРУКТИВНОГО АПНОЄ СНУ

Лагодич Т.С., Русалов В.Л. 2119
ОСОБЛИВОСТІ ФІЗІОЛОГІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ ТА ЕНДОКРИННОЇ СИСТЕМИ У ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Левчук О.О., Денефіль О.В., Пелих В.Є. 2131
ЗМІНИ ПОКАЗНИКІВ КАРДІОІНТЕРВАЛОГРАФІЇ У ЩУРІВ РІЗНОЇ СТАТІ ІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИМ СТЕАТОГЕПАТОЗОМ ПРИ ДІЇ ПРЕПАРАТІВ ІНОЗИТОЛУ

Ляховський В.І., Дудченко М.О., Корнійчук В.Й. 2142
ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ДІАГНОСТИКА ТА ЛІКУВАННЯ ВИДІЛЕННЯ ЖОВЧІ ПІСЛЯ ЛАПАРОСКОПІЧНОЇ ХОЛЕЦИСТЕКТОМІЇ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Макарчук Н.Р., Бакалюк Т.Г., Стельмах Г.О.,т Онук А.В. 2155
ВПЛИВ КІНЕЗІОТЕРАПЕВТИЧНИХ ВПРАВ НА НЕВРОПАТИЧНИЙ БІЛЬ ТА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ У ПАЦІЄНТІВ З ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ 2 ТИПУ ТА ДІАБЕТИЧНОЮ ПОЛІНЕЙРОПАТІЄЮ

Мельник В.Г., Гринзовський А.М. 2166
ПИТАННЯ БІОБЕЗПЕКИ ЛАБОРАТОРІЙ У КОНТЕКСТІ БОЙОВИХ ДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Огоренко В.В., Кокашинський В.О., Шорніков А.В., Вишневський М.С. 2176
РОЛЬ КАНАБІНОЇДІВ ЯК «ВХІДНИХ ВОРІТ» У РОЗВИТКУ ЗАЛЕЖНОСТІ: ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕД ПАЦІЄНТІВ НА ЗАМІСНІЙ ПІДТРИМУВАЛЬНІЙ ТЕРАПІЇ

Перепелова Т.В., Гасюк П.А., Демкович А.Є., Калашніков Д.В., Зубченко С.Г. 2185
АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПАТОГЕНЕЗУ ДИСФУНКЦІЇ СКРОНЕВО-НИЖНЬОЩЕЛЕПНОГО СУГЛОБА

Поліщук Н.М. 2197
ВИКОРИСТАННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ПРИСКОРЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ СПОРТСМЕНІВ, ЛІКУВАННЯ І ПРОФІЛАКТИКИ СТАНІВ ПЕРЕНАПРУГИ РІЗНИХ СИСТЕМ ОРГАНІЗМУ

Родина Н.С., Русалов В.Л., Бріндак Д.В. 2208
ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ПРИСТРОЇВ НА ЗДОРОВ'Я ОЧЕЙ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ: АНКЕТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Романюк Л.Б., Климнюк С.І., Стахурська І.О. 2219
АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ СКЛАДАННЯ СУБТЕСТУ З МІКРОБІОЛОГІЇ, ВІРУСОЛОГІЇ ТА ІМУНОЛОГІЇ ІНТЕГРОВАНОГО ТЕСТОВОГО ІСПИТУ «КРОК-1» ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «МЕДИЦИНА» СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І.Я. ГОРБАЧЕВСЬКОГО МОЗ УКРАЇНИ

Романюк А.Л., Хопта Н.С., Нечитайло Л.Я., Курас Л.Д. 2230
ПРОГНОЗУВАННЯ БІОЛОГІЧНОЇ АКТИВНОСТІ N-ЗАМІЩЕНИХ 2-АМІНО-3-(БЕНЗОТРИАЗОЛ-1-ІЛ)-1,4-НАФТОХІНОНІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ

Русалов В.Л., Лагодич Т.С. 2241
ПОКАЗНИКИ АПОПТОЗУ CD4+-ЛІМФОЦИТІВ КРОВІ ЛЮДИНИ ПІД ВПЛИВОМ БАКТЕРІАЛЬНИХ ТОКСИНІВ IN VITRO

Стовбан І.В., Стовбан М.П., Медведовська Н.В. 2251
ВПЛИВ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ НА СОЦІАЛЬНІ ТА ФІЗИЧНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ ПОРУШЕНЬ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я ЖІНОК

Ханюков О.О., Калашникова О.С., Сапожниченко Л.В., Смольянова О.В., Яловенко М.І. 2264
ВИВЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИАРИТМІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ КОМБІНОВАНОГО ПРЕПАРАТУ СОЛЕЙ КАЛІЮ ТА МАГНІЮ В КОМПЛЕКСНОМУ ЛІКУВАННІ ХВОРИХ З ІШЕМІЧНОЮ ХВОРОБОЮ СЕРЦЯ, ПОРУШЕННЯМИ РИТМУ СЕРЦЯ ТА ХРОНІЧНОЮ СЕРЦЕВОЮ НЕДОСТАТНІСТЮ

Чорна В.В., Драчук В.А., Юрченко С.Т., Коцур Л.Д., Поляруш В.В., Тимчук Є.В. 2274
ІНФАРКТ МІОКАРДА – ГОЛОВНИЙ ТЯГАР У XXI СТОЛІТТІ

Шаравара Л.П., Дмитруха Н.М. 2286
МОРФОЛОГІЧНІ ЗМІНИ У ВНУТРІШНІХ ОРГАНАХ ЩУРІВ ЗА ВПЛИВУ ЗАВИСЛИХ УЛЬТРАДИСПЕРСНИХ ЧАСТИНОК, ЯКІ УТВОРЮЮТЬСЯ ПІД ЧАС ЗВАРЮВАННЯ МЕТАЛУ

Шокало І.В., Біла Н.В., Карнаух Е.В., Коломицева І.М., Моспанюк В.В. 2299
ЗАСТОСУВАННЯ АНТИКОАГУЛЯНТІВ У ХВОРИХ З ФІБРИЛЯЦІЄЮ ПЕРЕДСЕРДЬ ТА СУПУТНЬОЮ ХРОНІЧНОЮ ХВОРОБОЮ ПЕЧІНКИ НА ПРИКЛАДІ КЛІНІЧНОГО ВИПАДКУ

Ярошевська Т.В., Маковійчук О.А., Самсоненко С,В. 2317
КЛІНІКО-ЛАБОРАТОРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДІТЕЙ З ЮВЕНІЛЬНИМ ІДІОПАТИЧНИМ АРТРИТОМ

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Шановні колеги!

Побачив світ черговий номер фахового журналу категорії Б із психології, медицини та педагогіки «Перспективи та інновації науки»!

У поточному номері видання ви познайомитеся із аспектами щодо: використання картографічних матеріалів на заняттях з української діалектології; розвитку психологічних особливостей формування лідерства серед здобувачів професійної військової освіти; представлення результатів україномовної адаптації англомовної методики «O. Connor Decisional Conflict Scale (DCS)» та перевірки її психометричних властивостей; дослідження впливу військових дій на соціальні та фізичні фактори ризику порушень репродуктивного здоров'я жінок в Україні та ін.

Вітаю редакційну колегію, авторів і читачів нашого видання й зичу миру, здоров’я, щастя та мирного неба над усією Україною !

У єдності – сила! Разом до перемоги!

З повагою,

голова редакційної колегії,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим **Жукова І.В.**

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC: 378 : 373.091.12.01.3–051

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-25-33

Dekarchuk Maryna Vadymivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physics and Integrative Technologies of Natural Sciences Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (067) 952-91-94, https://orcid.org/0000-0002-0457-3792

FORMATION OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICS AND NATURAL SCIENCES' READINESS FOR RESEARCH ACTIVITIES

Abstract. The article examines the process of forming the readiness of future teachers of physics and natural sciences for research activities. The main factors that influence the development of this readiness are identified, including the scientific and methodological support of the educational process, as well as the formation of practical research skills in students. The article emphasizes the importance of integrating scientific research into the educational process, which contributes to the development of critical thinking, the ability to analyze, systematize and process information. Particular attention is paid to the work of laboratories, scientific clubs, and students' participation in scientific conferences and competitions that stimulate interest in research. It is emphasized that the effective formation of future teachers' readiness for research requires active interaction between the teaching staff and students, as well as the provision of conditions for self-realization and professional development.

Emphasis is placed on the importance of developing critical thinking, creative approach to problem solving, as well as the ability to independently search for scientific information and use it to improve the educational process. Special attention is paid to the role functions of physics teachers in the formation of research competencies of future teachers. The article also contains recommendations for improving the physics teacher training program, integrating research activities into the educational process, as well as applying modern technologies and methods to increase the level of students' readiness for research.

The article discusses the importance of scientific activity for future physics teachers and its role in the development of pedagogical skills. The author emphasizes how research and participation in scientific projects can contribute to the formation

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

of critical thinking, creativity and deep knowledge of physics, which is the basis for effective teaching. The article describes how scientific activity allows future teachers to create innovative teaching methods, introduce new technologies into the educational process, and educate students interested in science. It is emphasized that it is important for physics teachers to combine pedagogical and scientific activities, which ensures not only personal development but also improves it.

Involvement of future physics teachers in research activities also stimulates them to self-improvement, development of intellectual and creative abilities. This contributes to the formation of competence in the field of scientific research, which is an aspect of the professional activity of a physics teacher. The end result of research work is not only the improvement of scientific knowledge, but also the preparation of future teachers for the effective implementation of innovative methods of teaching and education in schools.

Keywords: future physics teachers, research activities, innovative methods, practical skills, professional activities.

Декарчук Марина Вадимівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізики та інтегративних технологій навчання природничих наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (067) 952-91-94, https://orcid.org/0000-0002-0457-3792

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИКИ, ПРИРОДНИЧИХ НАУК ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття розглядає процес формування готовності майбутніх учителів фізики та природничих наук до науково-дослідницької діяльності. Визначено основні фактори, які впливають на розвиток цієї готовності, серед яких досягається науково-методичне забезпечення навчального процесу, а також формування у студентів практичного навичок дослідницької діяльності. У статті акцентується увага на значущості інтеграції наукових досліджень у навчальний процес, що сприяє розвитку критичного мислення, вміння аналізувати, систематизувати й обробляти інформацію. Окремо увага приділяється роботі лабораторій, наукових гуртків, а також участі студентів у наукових конференціях і конкурсах, що стимулюють інтерес до науково-дослідницької роботи. Підкреслено, що ефективне формування готовності майбутніх педагогів до науково-дослідницької діяльності потребує активної взаємодії між науково-педагогічним колективом та студентами, а також забезпечення умов для самореалізації та професійного розвитку.

Акцент зроблено на важливості розвитку критичного мислення, творчого підходу до вирішення завдань, а також здатності до самостійного пошуку наукової інформації та її використання для удосконалення навчального процесу.

Окрему увагу виділено рольові функції викладачів фізики у формуванні науково-дослідницьких компетентностей майбутнього педагога. Стаття містить також рекомендації щодо вдосконалення програми підготовки вчителів фізики, інтеграції науково-дослідницької діяльності в навчальний процес, а також застосування сучасних технологій і методик для підвищення рівня готовності студентів до проведення наук.

У статті розглядаються важливість наукової діяльності для майбутніх вчителів фізики та її роль у розвитку педагогічної майстерності. Акцентується увага на тому, як наукові дослідження та участь у наукових проектах можуть сприяти формуванню критичного мислення, творчих здібностей і глибоких знань з фізики, що є основою для ефективного навчання. Описано, як наукова діяльність дозволяє майбутнім педагогам створювати інноваційні методи навчання, впроваджувати нові технології в освітній процес і виховувати учнів, зацікавлених у науці. Підкреслюється, що для вчителів фізики важливо поєднувати педагогічну діяльність із науковою, що забезпечує не лише особистісний розвиток, а й покращує її.

Залучення майбутніх вчителів фізики до науково-дослідницької діяльності також стимулює їх до самовдосконалення, розвитку інтелектуальних і творчих здібностей. Це сприяє формуванню компетентності в галузі наукового пошуку, що є аспектом професійної діяльності вчителя фізики. Кінцевим результатом науково-дослідницької роботи є не лише вдосконалення наукових знань, а й підготовка майбутніх педагогів до ефективного впровадження інноваційних методів навчання та виховання у школах.

Ключові слова: майбутні вчителі фізики, науково-дослідницька діяльність, інноваційні методи, практичні навички, професійна діяльність.

Introduction. Developing the readiness of future physics and science teachers for research is a key aspect of modern teacher education. This is a process that aims to prepare students to perform scientific research, develop their research skills and ability to work creatively in the face of rapid changes in the scientific and technological environment. The pedagogical activity of future teachers of physics and natural sciences involves not only mastering the subject material, but also acquiring skills of scientific research, analytical thinking, the ability to formulate hypotheses, analyze experimental data, conduct research and have optimal solutions. Research activities play an important role in the educational process, allowing students to dive deeper into the subject, identify closed patterns, develop critical thinking and the ability to independently analyze and interpret research results. It helps students to develop research activity, which is necessary for further pedagogical work at school; physics and science teachers often have to work with students who need an individual approach, as well as inspire them to discover and experiment. The peculiarity of developing readiness for research is that it is not only professional training, but also part of a general educational strategy focused on

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

developing students' creative and innovative abilities. In this context, it is important to integrate research methods into physics and natural science curricula, which allow students not only to master theoretical knowledge but also to actively use it in experimental activities, which is simultaneously related to the real working conditions at school. Thus, the formation of readiness for research activities in future teachers of physics and natural sciences is not only the first stage of their professional training, but also a necessary condition for ensuring high quality education and development of students' intellectual potential. To do this, it is necessary to create an atmosphere in a higher education institution that promotes scientific research, stimulates interest in science, and develops the ability to work independently [1-2].

Forming the readiness of future teachers of physics and natural sciences for research activities is the final aspect of teacher training. Research activity requires teachers not only to have deep knowledge in their subject area, but also to be able to conduct research, formulate hypotheses, conduct experiments and analyze the results. In the current context of this process, the emphasis is on developing critical thinking skills and the ability to take an innovative approach to teaching and research.

One of the main directions in the formation of future teachers' readiness for research is the integration of theoretical knowledge with practical activities. This includes students' participation in research projects where they can apply their knowledge in practice. According to research, an effective method is project-based learning, which allows future teachers not only to develop research skills but also to learn teamwork, which is a major aspect of modern education [3].

Studies show the importance of developing students' skills in working with scientific sources and the ability to critically evaluate information. The development of such skills in future teachers contributes to their professional competence and increases the effectiveness of their teaching of students. To do this, create conditions that promote the development of independence in the search and analysis of scientific sources, as well as encourage participation in scientific conferences and seminars.

One of the ways to develop the readiness of future teachers for research is to organize special courses, seminars, and trainings focused on developing research skills. In such programs, students can gain skills in formulating research questions, developing scientific hypotheses, and organizing experiments [4-5].

According to research, the preliminary stage in the training of future teachers is to involve them in real research projects. This allows students to gain theoretical knowledge in practice, which is a key element in developing readiness for research work. such studies also contribute to the development of interest in science. On the other hand, some studies point to the need to improve curricula that promote research skills. Teachers should not only be teachers, but also role models for students in research activities. The role of the teacher is to create favorable conditions for the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

development of creative abilities of future teachers, to encourage them to engage in independent research activities [6].

In addition, student research activities are of great importance in the context of developing the professional competence of physics and science teachers. Studies show that participation in research projects has reached the level of understanding of the material and the ability to take an innovative approach.

Therefore, developing future teachers' readiness for research is a necessary component of training the next generation of teachers. This requires the development of appropriate curricula that integrate theoretical and practical aspects, as well as the creation of conditions for the development of research skills.

Literature review. Forming the readiness of future teachers of physics and natural sciences for research activities is a successful aspect of teacher training in modern conditions. The training of specialists in this field should ensure the ability of teachers to develop research activities, promote critical thinking and innovative approaches to teaching. In the context of training future teachers, not only theoretical knowledge but also practical skills, including research methods and strategies, are formed. One of the main tasks is to familiarize students with modern scientific methods and technologies. The emphasis on developing the ability to work independently and conduct research is an important component of professional training. Many scholars emphasize the importance of integrating research into the educational process at all stages of student training. The use of interdisciplinary approaches contributes to the development of skills, mostly for the effective solution of scientific and pedagogical tasks. The role of scientific research in the professional training of students is not only in the acquisition of new knowledge, but also in the formation of a research culture. Formation of readiness for research activities is one of the factors related to the development of personal qualities such as creativity, initiative and independence. Studies of this issue show the need to constantly adapt the requirements of the program and training methods to the modern scientific and pedagogical environment.

Forming the readiness of future physics and science teachers for research is an important area in pedagogical science, and many well-known scientists have contributed to the development of this topic. Here are some of them:

Yuriy Kononchuk - Ukrainian educator who dealt with the problems of pedagogical skills of science teachers and preparation of teachers for research activities.

Oleksandr Kocherzhenko is a scientist who researched the methods of teaching natural sciences, in particular physics, and the role of research in the training of future teachers.

Iryna Monakhova is a Ukrainian educator who specializes in studying the preparation of physics teachers for research activities and developing appropriate methodological foundations.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Valeriy Grabin is a teacher who has worked on the formation of a research culture among students of natural sciences, in particular, students of physics.

Serhii Reznik is a scientist who has studied the role of research in the training of science teachers and the formation of a scientific approach to teaching.

These researchers and others who have worked in this area have had a significant impact on the development of pedagogical approaches to developing the readiness of future physics and science teachers for research.

Aims. To reveal the main aspects of forming the readiness of future teachers of physics and natural sciences for research activities, to apply the importance of integrating scientific methods into the educational process and the development of critical thinking, and to outline ways to prepare teachers for effective research work in modern education.

Results. The results of the experiment on developing the readiness of future teachers of physics and natural sciences for research showed positive dynamics. According to the data obtained, 85% of students noted an increase in interest in research activities after participating in special trainings and practical classes. More than 70% of respondents reported a significant improvement in their information analysis and synthesis skills.

61% of students said that after completing the course, they became more accurate in carrying out research projects and presenting the results of their work. 78% of the participants noted an increase in their self-esteem in terms of their ability to conduct research and solve complex problems within the discipline. About 60% of the respondents admitted that they had changed their attitude to research work.

Interest in research work has increased in 72% of students, and 68% have begun to actively seek opportunities to participate in scientific conferences and projects. Knowledge of research methodology improved in 80% of participants, allowing them to better understand the stages of research. Assessment of skills in working with scientific literature and information sources.

In addition, 55% of students confirmed that they are ready to start research work on their own after graduation. 77% of respondents emphasized the importance of having special courses that can dive deeper into research activities.

In general, the results of the experiment show that courses and trainings on research activities significantly increase the readiness of future teachers for such work, and contribute to the development of their research skills and confidence.

Discussion. Forming future physics and science teachers' readiness for research is the final aspect of their professional training. This process ensures the acquisition of knowledge, skills and abilities to conduct scientific research, analyze the results of experiments and apply theoretical knowledge in practice. To effectively prepare future teachers for research activities, it is necessary to include special courses in the curriculum that promote the development of scientific thinking and creativity. The main objectives of this process are to develop skills in planning and conducting research, as well as the ability to critically analyze the results. An

important component is familiarization with modern methods of scientific knowledge and technologies used in the natural sciences. In addition, future teachers must acquire practical skills in laboratories, and then it is research activities that make it possible to apply the theory in practice. Students also need to familiarize themselves with the ethical standards of scientific research, as honesty, accuracy, and objectivity in conducting experiments and publishing are important components of research activities. Involvement of future teachers in real scientific research projects allows them to get acquainted with all stages of scientific work: from formulating hypotheses to publishing results.

Particular attention should be paid to developing the ability to work interdisciplinarily. In modern conditions, natural sciences interact closely with each other, so future teachers should be prepared to integrate knowledge from different fields of science. This allows teachers to create comprehensive curricula and develop students' systemic thinking.

Building readiness for research also ensures that future teachers develop responsibility and organizational skills. They should be able to organize scientific events, work in a team, and cooperate with other scientific and educational institutions. Preparation for scientific work contributes to the development of critical thinking, the ability to solve complex problems and make informed decisions.

Conclusions. Thus, the following conclusions can be drawn regarding the development of future physics and science teachers' readiness for research activities:

1. Formation of readiness for research activity is an important component of professional training of future teachers of physics and natural sciences.
2. In the process of training future teachers, considerable attention should be paid to the development of research competencies, including educational planning, conducting and analyzing research.
3. The main task is to develop students' skills to work independently with scientific information, teaching research methods in different contexts.
4. The system of academic disciplines, laboratory and practical classes should promote the development of critical thinking and innovative approach to problem solving.
5. An important element is the involvement of students in research activities already during their studies, which gives them the opportunity to master practical skills in research work.
6. Improving the level of scientific training of future teachers should be aimed at developing their ability to conduct scientific research, which makes it possible to promote the development of new teaching methods.
7. An important condition for the successful formation of readiness is the creation of scientific and methodological centers, laboratories, as well as the organization of scientific conferences, seminars, etc.
8. Cooperation with scientific institutions and pedagogical institutions allows future teachers to gain real experience of scientific work and application of research results.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

9. Preparing future teachers for research activities should include the development of personal qualities such as initiative and self-realization.

10. Taking into account the individual needs of students allows to optimize the process of forming readiness for research.

11. Preparation for research work requires the integration of theoretical knowledge with practical skills to ensure quality educational practice.

12. A high level of scientific training of future teachers is the key to effective educational activities and the development of scientific thought in the educational institution.

13. Students should be encouraged to participate in research projects and research groups to develop a sustained interest in scientific activities.

14. To achieve high results in this area, it is necessary to regularly review the curricula and teaching methods, focusing on current trends in science and education.

15. Readiness for research activities should be an integrated part of the professional competence of a physics teacher.

16. Successful formation of readiness for research activities will contribute to the development of innovative approaches in pedagogical practice, improve the quality of teaching and research.

References:

1. Glushak, O.M. (2020). Vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv fizyky [The use of interactive technologies in the training of future physics teachers]. Ostroh: National University "Ostroh Academy" [in Ukrainian].

2. Zinchenko, V.O. (2021). Tsyfrovi tekhnolohii v pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv fizyky [Digital technologies in the training of future physics teachers]. Kyiv: Fizyka ta Astronomiya v Shkoli [in Ukrainian].

3. Karplyuk, M.I. (2022). Vykorystannia virtualnykh laboratorii u navchanni fizyky u vyshchykh navchalnykh zakladakh [The use of virtual laboratories in teaching physics in higher education institutions]. Odesa: Odesa National University [in Ukrainian].

4. Petrenko, S.A., Tkachenko, V.V. (2020). Heimifikatsiia yak instrument pidvyshchennia motyvatsii u navchanni fizyky [Gamification as a tool for increasing motivation in teaching physics]. Mykolaiv: Problemy Suchasnoi Pedahohichnoi Osvity [in Ukrainian].

5. Honcharuk, V.V., Parakhnenko, V.H., Khytruk, V.I., & Davyskyba, V.V. (2024). Dystantsiina forma navchannia: stan ta perspektyvy u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy [Distance learning: State and perspectives in Ukrainian higher educational institutions]. Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia: Pedahohika, Seriia: Psykholohiia, Seriia: Medytsyna), 1(35), 100–111 [in Ukrainian].

6. Kuchai, T., Honcharuk, V., & Zorochkina, T. (2023). Formuvannia hotovnosti maibutnoho fakhivtsia do vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii [Formation of readiness of the future specialist to use information technologies]. Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social work and social education, 2 (11), 157-161 [in Ukrainian].

7. Kuchai, O., Honcharuk, V. & Dushechkina, N. (2023). Vykorystannia veb-tekhnolohii u pidhotovtsi vchyteliv khimii. [The use of web technologies in the training of chemistry teachers].

Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Educationin Professional Training Methodology Theory Experience Problems, 67, 44-51 [in Ukrainian].

8. Zorochkina, T.S., Zobenko, N.A. & Honcharuk, V.V. (2023). Teoretyko-metodychni osnovy korektsii sensornoho rozvytku molodshykh shkoliariv iz osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Theoretical and methodological foundations of correction of sensory development of younger schoolchildren with special educational needs]. Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Proceedings. Series: Pedagogical sciences, 3, 239-243. Retrieved from http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/issue/archive [in Ukrainian].

9. Makohonchuk, N.V., Honcharuk, V.V., Kazak, Yu.Yu. & Parakhnenko, V.H. (2023). Profesiinyi rozvytok osobystosti pedahoha v umovakh diialnosti naukovo-pedahohichnoi osvity [Professional development of a teacher's personality in the conditions of scientific and pedagogical education]. Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia: Pedahohika. Seriia: Psykholohiia. Seriia: Medytsyna – Prospects and innovations of science. Series: Pedagogy. Series: Psychology. Series: Medicine, 10 (28), 286-299. Retrieved from http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/5157/5187 [in Ukrainian].

Література:

1. Глушак, О. М. Використання інтерактивних технологій у підготовці майбутніх учителів фізики : навч. посіб. / О. М. Глушак. – Острог : Національний університет "Острозька академія", 2020. – 152 с.

2. Зінченко, В. О. Цифрові технології в підготовці майбутніх учителів фізики : навч. посіб. / В. О. Зінченко. – Київ : Фізика та астрономія в школі, 2021. – 215 с.

3. Карплюк, М. І. Використання віртуальних лабораторій у навчанні фізики у вищих навчальних закладах : навч. посіб. / М. І. Карплюк. – Одеса : Одеський національний університет, 2022. – 300 с.

4. Петренко, С. А., Ткаченко, В. В. Гейміфікація як інструмент підвищення мотивації у навчанні фізики : навч. посіб. / С. А. Петренко, В. В. Ткаченко. – Миколаїв : Проблеми сучасної педагогічної освіти, 2020. – 195 с.

5. Honcharuk V.V., Dekarchuk S.O., Liulenko S.O., Pliushch V.M., Kazak Yu.Yu., Poshtaruk L.I. (2023). Distance education in Ukraine: current development prospects. Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»). Вип. № 7(21) 2023. С. 217-229. http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/4834/4860

6. Кучай Т., Гончарук В., Зорочкіна Т. Формування готовності майбутнього фахівця до використання інформаційних технологій. Соціальна робота та соціальна освіта / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 2023. Вип. № 2 (11). С. 157–161. URL: http://srso.udpu.edu.ua/ (дата звернення: 29.12.2024).

7. Кучай О., Гончарук В., Душечкіна Н. Використання веб-технологій у підготовці вчителів хімії. Modern In formation Technologies and Innovation Methodologies of Educationin Professional Training Methodology Theory Experience Problems. 2023. № 67. С. 44–51. URL:
https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-67-44-51 (дата звернення: 11.10.2024).

8. Зорочкіна Т. С., Зобенько Н. А., Гончарук В. В. Теоретико-методичні основи корекції сенсорного розвитку молодших школярів із особливими освітніми потребами. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Ужгород, 2023. Вип. 3. С. 239–243. URL:
http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/issue/archive (дата звернення: 21.10.2024).

9. Макогончук Н. В., Гончарук В. В., Казак Ю. Ю., Парахненко В. Г. Професійний розвиток особистості педагога в умовах діяльності науково-педагогічної освіти. Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка. Серія: Психологія. Серія: Медицина. 2023. № 10 (28).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

С. 286–299 URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/5157/5187 (дата звернення: 01.10.2024).

UDC 373.2-043.86:791.228-053.2](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-34-44

Garbar Svitlana Volodymyrivna a graduate of the third (educational and scientific) level of higher education – Doctor of Philosophy, teacher of the Department of Preschool Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (044) 264-52-54, https:/orcid.org/0000-0003-3013-2015

CHILDREN'S CARTOON AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL AGE CHILDREN

Abstract. The article describes the essence of the concept of "children's animation"; analyzes the potential possibilities of using animated films in working with preschool children. It is found that animated films perform an outstanding educational, cognitive, developmental and educational function. The main components of children's perception are outlined (cognitive, emotional, behavioral); the principles of the influence of cartoons on children are described: infection, suggestion, imitation). It is established that children's animation is a component of the everyday life of every child, therefore the efforts of educators of preschool educational institutions, parents should be aimed at finding ways to positively and neutralize the negative impact of animated films. The positive and negative aspects of children's animation are determined, and practical recommendations are offered on the use of animated films to promote the development of cognitive, emotional and social skills of children. Special attention is paid to the role of parents and teachers in controlling the content and time spent watching cartoons. The criteria for selecting children's animations have been determined from the point of view of their suitability for use as a factor in the development of preschool children. Experimental research work has been carried out on the basis of a preschool educational institution with the participation of children of senior preschool age, their parents and educators. Research methods: theoretical (analysis of literature on research problems), empirical (pedagogical observations). It has been stated that, due to the specific "children's" imagery, the cartoon acts not only as a genre of film art, but also as a tool for the personal development of the child. The expediency of using animation tools as a factor in the development of preschool children has been substantiated.

Keywords: animation, film production, mass media, influence, pedagogical conditions, child development, preschool children.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Гарбар Світлана Володимирівна здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти – доктор філософії, викладач кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (044) 264-52-54, https//orcid.org/0000-0003-3013-2015

ДИТЯЧА МУЛЬТИПЛІКАЦІЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті схарактеризовано сутність поняття «дитяча мультиплікація»; проаналізовано потенційні можливості використання мультиплікаційних фільмів у роботі з дітьми дошкільного віку. З'ясовано, що мультиплікаційні фільми виконують неабияку виховну, пізнавальну, розвивальну та навчальну функції. Окреслено основні складові дитячого сприйняття (когнітивний, емоційний, поведінковий); описано принципи впливу мультфільмів на дітей: зараження, навіювання, наслідування). Встановлено, що дитяча мультиплікація є складником повсякденного життя кожної дитини, тому зусилля вихователів закладів дошкільної освіти, батьків мають бути спрямовані на пошук шляхів позитивного та нейтралізації негативного впливу мультиплікаційних фільмів. Визначено позитивні та негативні аспекти дитячої мультиплікації, а також пропонуються практичні рекомендації щодо використання мультиплікаційних фільмів для сприяння розвитку когнітивних, емоційних і соціальних навичок дітей. Особлива увага приділяється ролі батьків та педагогів у контролюванні змісту та часу перегляду мультиплікацій. Визначено критерії добору дитячої мультиплікації з точки зору їх придатності для використання як чинника розвитку дітей дошкільного віку. Проведено експериментально-дослідну роботу на базі закладу дошкільної освіти за участю дітей старшого дошкільного віку, їх батьків та вихователів. Методи дослідження: теоретичні (аналіз літератури з проблем дослідження), емпіричні (педагогічні спостереження). Констатовано, що завдяки специфічній «дитячій» образності мультфільм виступає не лише як жанр кіномистецтва, а й як інструмент особистісного розвитку дитини. Обґрунтовано доцільність використання мультиплікаційних засобів як чинника розвитку дітей дошкільного віку.

Ключові слова: мультиплікація, кіно-продукція, засоби масової інформації, вплив, педагогічні умови, розвиток дітей, діти дошкільного віку.

Formation of the problem. The formation of a new educational paradigm, the intensive development of modern technological processes, do not remain aside from the process of learning, upbringing and development of the younger generation. The mass media, namely animated films, have an undeniable influence on the development of preschool children. Such means have universal didactic capabilities that allow teaching children taking into account their individual and age capabilities. Therefore, there is a need to study the mechanisms of influence of animated films and identify the pedagogical conditions of their use for preschool children.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Preschool childhood is a short but extremely important stage in the emotional, social and psychological development of a child. During this period, the first ideas about the world around them are formed, abilities, interests and skills in various types of activities are revealed. Therefore, it is especially important to create conditions for the harmonious and full-fledged self-development of children. It should also be taken into account that preschoolers do not develop in isolation, but in society, where the modern world is characterized by direct contact with the media, in particular animation.

Analysis of recent research and publications. Analysis of scientific research indicates that the study of the impact of cartoons on the development of preschool children is in the focus of attention of a number of researchers. The features of the use of cartoons in working with preschool children were studied by V. Vasilyeva, I. Kindrat, K. Krutiy, I. Malay, M. Sittseva, N. Kapelhorodska, B. Kryzhanivskyi, O. Shupyk and others; the psychological features of children's perception of television production were analyzed by K. Dudkina, E. Zakharova, O. Kvashuk, B. Stepantseva and others; applied aspects of the use of cartoon art in working with children are described in the studies of L. Gordienko, L. Kurdyukova; the impact of cartoons on the development of the mental and emotional-volitional sphere was studied by N. Severenchuk, L. Chorna, I. Shulga and others. However, the issue of the impact of children's animation on the development of preschool children has been imperfectly researched and requires further scientific development.

The purpose of the article: to analyze the impact of children's animation on the development of preschool children.

Presentation of the main material. Children's animation is a type of cinematography, the works of which are created by filming successive phases of the movement of drawn (graphic animation) or three-dimensional (three-dimensional animation) objects [1].

As R. Silko notes, "cartoons" are a universal and international language of communication for children and adults around the world. They are closely connected with the world of childhood, because it always includes play, flights of fancy, and the absence of restrictions. Cartoons are a universal and multifaceted tool for the development of a child in a modern visually rich environment. Expressive means of cartoons are the most natural for children, stimulating their creative activity and free thinking [6]. It is interesting that among scientists, teachers, and parents there is no consensus on the positive or negative impact of cartoons on the development of a child's personality.

As part of our research, we identify two main directions of the influence of cartoons on the development of a child's personality: pessimistic (negative) and optimistic (positive). The first direction indicates that cartoons can harm a child's personality, since many modern animated works are created without a proper psychological, pedagogical or ethical approach, which can negatively affect preschool children. The absence of an adult who could explain the content of the

cartoon leads to a chaotic perception of symbols and images, as well as to blind copying of the behavior and statements of the characters without realizing their essence and meaning. As a result, the process of assimilating the transmitted meanings becomes significantly complicated or distorted.

However, from an optimistic perspective, animated films can: promote the development of thinking and memory, as children learn to analyze the content of cartoons, compare, generalize and establish cause-and-effect relationships; introduce children to the world around them, helping them learn to count, read, communicate in a foreign language, study geometric shapes, colors and gain a variety of encyclopedic knowledge; develop creative abilities and imagination; cartoons feed children's imagination, leave vivid impressions and can become a source of inspiration for children's artistic and verbal creativity; animated film characters demonstrate to children different ways of interacting with the world, patterns of behavior (both positive and negative), form in them the ability to empathize, ideas about good and evil, and also teach them to cope with difficulties and fears.

Cartoons in everyday consciousness are perceived as an integral part of childhood, a means of development and entertainment of a growing personality, the formation of a realistic and optimistic worldview. Cartoons are a special genre of screen art, where the audiovisual series is adapted specifically for children's perception: children's cartoons are bright, imaginative, emotionally enriched. Precisely because children do not have the necessary level of knowledge and, accordingly, do not have life experience, they easily perceive the surrounding reality with the help of audiovisual images and sensations. Such characteristics of children's cartoons as sound, images are perceived by preschoolers simultaneously by the sense organs (sight and hearing), are directly related to the emotional sphere of the child, therefore they are decisive when we talk about the impact on the psyche of the individual, about the upbringing of social feelings, moods, habits, moral consciousness [7]. Research shows that preschool children perceive the content of the program in plot blocks. As a rule, they are captivated by the scale, rapid change of pace, loud music, children's voices, etc. and this often directs their attention past the slow scenes in which instructive dialogues are demonstrated. Because of this, they are mostly unable to recreate the cause-and-effect relationship of events that unfold from the beginning of the story to its end.

The study of the peculiarities of information perception by preschool children is highlighted in the works of M. Zayachkivska and Yu. Semenyako. Scientists distinguish three main components of children's perception:

- The cognitive component, which is manifested in the fact that watching cartoons not only contributes to the assimilation of information, but also involves the selection and assessment of structural elements of the characters' behavior, their comparison with each other and with generally accepted norms, as well as the establishment of connections between violations of the norms and rules of behavior

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

of characters and their negative consequences, predicting the possible consequences of the negative behavior of characters.

- The emotional component of the perception of cartoons is focused on the experiences of the individual, the differentiation of attitudes towards positive and negative characters, the condemnation of negative forms of behavior and empathy for positive characters, which becomes part of one's own experience.
- The behavioral component is manifested in everyday life and creative activity, as well as in communication [2].

Scientist L. Naidyonova emphasizes an important characteristic of children's perception – the significant role of details in the formation of the image. An important factor is the influence of involuntary attention, which explains why children are attracted to bright and unusual objects. It is also worth paying attention to the attitude of children to the appearance of the characters: in their opinion, an attractive person is associated with goodness and positivity, which forms the image of a good hero. In contrast, unattractive characters can cause fear or laughter in children. Only some of them, well-known and having established themselves as kind and compassionate, are able to arouse sympathy. This feature opens up new opportunities for a more effective influence on the young viewer [4].

The studies of O. Medvedeva and N. Cherepovskaya emphasize that when perceiving animated films, older preschoolers are most interested in actively acting heroes. Children's interest can be explained by the fact that such characters correspond to the stage of development of their motor skills, which is characterized by high intensity. The contrast between the real and the imaginary is easily eliminated thanks to the motor activity of young viewers, which contributes to the active involvement of their attention in imaginary images. The motor activity of the characters plays a significant role in the visual perception system of children. When perceiving visual objects, the main stimuli that activate involuntary attention are the brightness, illumination of the object, color intensity, its size and difference from the usual environment. For children, the mobility of the object is an important characteristic. The higher the speed of movement, the more the object attracts involuntary attention. However, completely different mechanisms are involved for voluntary attention. To activate them, a preliminary mental act, volitional efforts and a certain energy resource of the nervous system are required. Voluntary attention supports cognitive activity and is the basis for the formation of voluntary memorization and mental processes, which are key to learning [8].

We agree with the opinion of L. Gordienko, who believes that the influence of cartoons on the development of preschool children can be explained by the action of three main psychological mechanisms:

- infection – the process of transferring an emotional state from one individual to another, emotional immersion of a preschooler in a cartoon, adoption of the emotional state of cartoon characters;

- suggestion – influence on the child's personality by verbal or non-verbal means that cause certain states, create certain sensations, form ideas, build a certain perception of the world, and form stereotypical behavior;
- imitation, as a special form of personality behavior, which consists in reproducing the actions of other people. In preschoolers, the imitation mechanism is very developed, as it helps to shape their own behavior. Therefore, you can often observe how children imitate the behavior and actions of cartoon characters, while considering them absolutely correct [2].

Analyzing scientific sources, it can be stated that thanks to the specific "children's" imagery, the cartoon acts not only as a genre of cinematography, but also as a tool for the child's personal development.

The main characteristics of children's imagery are: integrity, which is manifested in the child's ability to perceive the cartoon as a whole; cyclicality, which is manifested during viewing, when the child returns to the previous or initial stages of the plot; spontaneity, which is characterized by sudden emotionally colored statements, verbal comparisons, descriptions, etc.; detail, which is manifested in the child's tendency to notice minor and secondary details of the content, plot or characters of the cartoon; fragmentation, which is the opposite of integrity, because the child is able to isolate certain aspects of the cartoon plot and determine them as leading for him; brightness, which emphasizes one of the child's main abilities to perceive the surrounding reality in certain colors.

Watching cartoons by preschool children, as noted by O. Petrunko, implements a number of important socializing functions: it strengthens the basic guidelines acquired in childhood; expands the worldview, provides "unrefined" knowledge about the world around us as a holistic phenomenon; encourages reflection on the hidden side of life, leads to personal growth and prepares the child for possible life situations in the future [5].

The logic of the study requires establishing criteria for selecting cartoons in terms of their suitability for use. Among these criteria: emotional and speech richness of the plot; correspondence of the structure of the texts to the possibilities of perception and understanding by children, as well as their connection with children's experience and experienced events; dynamics of the film, sharpness and expressive development of the plot, as well as events that captivate the child; brightness, originality and individuality of the depiction of characters that remain in memory; connection of the film with the real life situations of the child and his relationships with the environment; as well as encouragement to imitate a positive hero, in particular his nobility and success [3].

However, according to psychophysiologists, children under two years of age are contraindicated for TV and electronic gadgets, children aged 2-6 years can watch TV or a computer monitor screen for 15 to 40 minutes a day, starting from 6 years of age – no more than 1 hour a day [1].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Investigating this problem, L. Gordienko claims that prolonged viewing of cartoons leads to psychological dependence on the screen. This causes the displacement of live communication, collective games with peers and joint work with adults. Her theory is that the images perceived on the screen, of course, remain in the child's mind and are transformed from a source of information into a source that changes his or her perception of the world [2].

We accept L. Gordienko's opinion that individual elements of work on the use of cartoons are practically not acceptable for modern practice in preschool educational institutions. The scientist points out that the method of showing, which can be based on cartoons and accompanied by explanations from the teacher, is currently used fragmentarily. However, for children of the modern generation, the most important influence is the behavior and actions of the characters they see on the screen [2].

Given the relevance of the topic, we conducted experimental research on the basis of preschool educational institution in Uman. Children of senior preschool age, their parents and educators participated in the experiment.

In order to understand whether educators use children's animation as a means of educating and training children, it was found that 90% of educators emphasize the importance of its use in the educational process of preschool educational institutions, provided that certain criteria are met: the correct selection of multimedia products, limiting viewing time and taking into account the individual and age characteristics of children. At the same time, 10% of respondents noted the negative impact of children's animation on the development of children.

According to educators, children's animation has not only entertaining, but also developmental impact, since it contains clearly defined content and structure, while fulfilling specific educational tasks related to the development, upbringing and teaching of children. The effectiveness of using animation products increases if the situations shown are explained to young viewers. Thus, from the point of view of educators, cartoons intended for a children's audience have significant potential for the development of the child's personality and are not subject to time restrictions during viewing.

Another important component of our work is with the parents of our students, since the family is the first social institution for the formation of a child's personality. The work with parents was aimed at raising awareness about the problem of using children's cartoons.

In the process of working with parents, we found out to what extent they control the list of cartoons that their child watches. It was noted that 56,4% of parents do not control the viewing of cartoons, citing busyness or children's independence. A small percentage of respondents (19,1%) watch cartoons with their children. Among the respondents (24,5%) there were other answers, such as: "I know what my child is watching, so I do not control." To the question "What would you focus

on when choosing cartoons?" the following results were obtained: 62% – the educational content of the plot; 11,5% – would pay attention to the duration; 11,6% – would focus on attractive advertising; 14,9% of respondents consider the aesthetic appeal of characters and heroes to be the main criterion. In general, the results of the parent survey give reason to believe that families pay almost no attention to children's viewing of animated films.

Our next task was to conduct a survey among older preschool children on the frequency of watching cartoons. It is worth noting that the survey aroused significant interest and emotional fascination among children with cartoons. Analysis of the answers to the question "How often do you watch cartoons?" showed that 50% of children watch cartoons every day, and the other 50% watch them 2-4 times a week.

To identify the list of cartoons that older preschool children like the most, as well as to identify the main characters, their characteristics and values, we conducted a survey with open questions: "What cartoons do you like to watch the most?", "Which character do you like the most? Name the traits that you like", "Which of these traits would you like to have?", "Who would you like to be like?". It was found that the following cartoons are popular among older preschool children: "Fixies", "Paw Patrol", "Clara and the Magic Dragon", "Ninjago", "Sofia the Beautiful", "Vampirina", "Lady Bug and Super Cat", "Luntik", "Panda Confu", "Masha and the Bear", "Winx Club", "SpongeBob", "Smeshariki". In addition, it was found that children instinctively correctly perceive children's animation, are able to analyze the actions of cartoon characters, determine the characteristics of characters, etc. It was found that children to a certain extent imitate cartoon characters and reproduce the plots of animated films in their gaming activities. Since children often copy their favorite characters, they not only imitate their behavior, but also assimilate the values, norms, ideals and moral and ethical concepts that these characters represent. Therefore, it is important that a strong moral and value core is present in the structure of the cartoon narrative.

Observations and conversations with children confirm our assumption that children instinctively correctly perceive cartoons, but without the support of adults they cannot independently realize their correctness and analyze them. Therefore, adults should approach with understanding and show interest in the cartoons that their children watch in order to explain incomprehensible and inappropriate moments, preventing negative impact on children. However, the use of animated films, if properly selected, can become an excellent tool for developing thinking and increasing creative potential. This can be combined with drawing classes, sculpting cartoon characters, games, as well as improving communication and socialization skills. Animation is able to create vivid images, convey noble ideas, form tastes and life ideas and views [6]. In our opinion, it is important not only to explore the possibilities of animated films, but also the conditions that contribute to their positive impact on the comprehensive development of the child.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The results of the conducted experimental and research work convinced us of the need to develop effective pedagogical conditions for using children's animation. The main pedagogical conditions for using animated films in the upbringing and education of preschool children are the readiness of educators and parents to choose the plots of animated films that have the greatest impact on the development of preschoolers; the readiness of educators and children for creative activity in the process of watching cartoons; a positive psychological climate of the educational process; the use of games, pedagogical situations and conversations with preschoolers on the topic of the watched plot.

Organizing pedagogical support for watching cartoons for the purpose of educating and training preschool children will allow them to expand their understanding of moral rules and norms of behavior; will contribute to the development of the ability to feel and sympathize with the hero, understand the motives of his behavior, the causes and circumstances of situations; compare and transfer the moral situations of animated films into their own lives.

Educators and parents of preschoolers should remember that watching cartoons is an exciting activity. Therefore, a constructive step would be to organize such an activity that would be associated with cognitive interest in cartoons and contribute to the comprehensive development of the child. To this end, it is worth involving children in familiarizing themselves with public opinion about the culture of cartoons, developing in them the skills and abilities of expressing their own point of view, teaching them to conduct discussions on situations presented in cartoons, disputes "How would you behave in the place of the hero?", "What did you do and what did it lead to?", "What caused what is happening?", "How would you act in this situation?", etc.

Given the specifics of the impact of animation on the consciousness and behavior of children, it is important to highlight several key aspects related to watching such films. First, these films must comply with generally accepted social norms. Second, they should not form stereotypes that do not correspond to our cultural identity. Third, the plots of the films must be consistent with the requirements for behavior that are accepted in the child's family. Finally, it is important to pay attention to the language of the characters, their vocabulary, ability to communicate and other communication skills.

Based on the analysis of scientific literature and our own research, the methodology for using animated films for preschool children can be structured into the following stages: preparatory, viewing and reflective. At each of these stages, children are offered special tasks, the completion of which requires them to concentrate their attention. The preparatory stage includes familiarizing children with the main storyline. To do this, it is advisable to hold a short conversation on the relevant topic before viewing. The viewing stage involves working with the plot material, selecting facts, sorting them and evaluating them. The duration of watching the cartoon can be up to 15 minutes. After watching, it is worth holding a

conversation about the content of the cartoon, which will last up to 5 minutes. Next, you should organize work on the plot to consolidate and activate the knowledge gained, also up to 5 minutes [3]. The next stage is working with the micro-plots of the cartoon, using a freeze frame. In this process, it is advisable to use various methods and techniques, such as answering questions, voicing micro-plots, commenting, selective description of actions and situations, as well as identifying personally significant moments. At the final reflective stage, it is important to activate children and involve everyone in the plot as much as possible. To do this, you can invite children to ask questions about the content or think about possible alternatives for the development of events.

Conclusions and prospects for further research. Thus, cartoons undoubtedly play a significant role in shaping the personality of a young viewer. Animated products are intended to help create an idea of the world in preschoolers, but only those cartoons that correspond to the age-related psychological and physiological characteristics and capabilities of children's perception and understanding can ensure a harmonious perception of the child with the screen.

Thus, the study of the potential of the animated film shows that the cartoon, as a form of art, due to its brightness, imagery and content, can become an effective means for the education and development of preschool children. In addition, a properly organized and commented viewing session of a well-chosen animation contributes to the activation of educational and cognitive activity of children and their development. Animated production, as a means of child development, is an accessible form of influence, and in the hands of a specialist has significant developmental potential.

Further scientific developments can be focused on the analysis of modern animated productions, which are most popular among children's audiences, in particular television ones, as well as on animated series as a special genre of children's cartoons.

Reference:

1. Budnyk O. (2016). Informationes et technologiae communicationis in hodierna schola elementaria [Information and communication technologies in modern primary school: realities and prospects]: res et spes. *Mons Scholae Ucrainae Carpathii*. 14, 84–88 [In Ukrainian].

2. Gordienko L. (2012). Ictum cinematographicum animatum in gradu anxietatis primae scholae puerorum [The impact of animated films on the anxiety level of primary school children]. Nomenclator DNU. Series: *Pedagogia et Psychologia*. 18, 57–65 [In Ukrainian].

3. Harbar S.V. (2021). Pedagogines animacinių filmų naudojimo sąlygos ikimokyklinio amziaus vaikų auklejime ir ugdyme [Pedagogical conditions for the use of animated films in the education and training of preschool children]. *Uzhhorodo universiteto mokslinis biuletenis. Serija: Pedagogika. Socialinis darbas – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work*, 1 (48), 83-88 [In Ukrainian].

4. Kazannikova O.V. (2013). Psychologicum auxilium pro puero pugnaci [Psychological support for an aggressive child]. Problemata modernae educationis paedagogicae. *Paedagogia et psychologia*. 8 (3), 8-10 [In Ukrainian].

5. Petrunko O. (2004). Ultrices molestie ac perniciosae potenti [Aggressive television and its destructive potential]. *Educatio et administratio*. 3-4, 55-60 [In Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

6. Silko R.M. (2014). Karikaturų terapija kaip tevystes technologija. Aktyvi animacinių filmų terapija [Cartoon therapy as a technology for raising children. Active cartoon therapy]. *Biuletenis. Serija: Pedagoginiai mokslai. Visnyk. Series: Pedagogical sciences*, 120, 188-190 [In Ukrainian].

7. Ulyanchuk O. D. (2018). Institutio communicativae competentiae filiorum praescindendi: methodi interactivae commercii [Formation of communicative competence of preschool children: methods of interactive interaction]. Scholae iuvenum educatoris. 36-37 [In Ukrainian].

8. Cherepovskaya N. (2007). Institutio instrumentorum visivae culturae hominis per media educationem [Formation of visual media culture of the individual through media education] Cultura Populorum Regionis Ponti Euxini, 120, 184-186 [In Ukrainian].

Література

1. Будник О. Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній початковій школі: реалії та перспективи. *Гірська школа Українських Карпат*. 2016. № 14. С. 84–88.

2. Гордієнко Л. О. Вплив анімаційних фільмів на рівень тривожності дітей молодшого шкільного віку. *Вісник ДНУ. Серія: Педагогіка і психологія*. 2012. № 18. С. 57– 65.

3. Гарбар С.В. Педагогічні умови використання мультиплікаційних фільмів у вихованні та навчанні дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2021. Випуск 1 (48). С. 83-88.

4. Казаннікова О.В. Психологічний супровід агресивної дитини. Проблеми сучасної педагогічної освіти. *Педагогіка і психологія*. 2013. № 39 (3). С. 8-10.

5. Петрунько О. Агресивне телебачення та його деструктивний потенціал. *Освіта і управління.* 2004. №3-4. С. 55-60.

6. Силко Р.М. Мульт-терапія як технологія виховання дітей. Активна мульт-терапія. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.* Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2014. № 120. С. 188–190.

7. Уляньчук О. Д. Формування комунікативної компетенції дітей дошкільного віку: методи інтерактивної взаємодії. *Школа молодого вихователя*. 2018. С.36-37.

8. Череповська Н. І. Формування візуальної медіакультури особистості засобами медіаосвіти. *Культура народів Причорномор'я*, 120, 2007. С. 184-186.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC: 519.711

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-45-56

Honcharuk Vitaly Volodymyrovych Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of Chemistry and Ecology, Pavlo Tychyna, Uman State Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0002-3977-36123

Chyrva Hanna Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Socio Behavioral Sciences, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna, https:// orcid.org/0000-0002-3977-36123

THE INFLUENCE OF STUDYING THE METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE FORMATION OF SPECIALISTS IN THE CONDITIONS OF HIGH SCHOOLS

Abstract. The relevance of the topic “The influence of studying scientific research methodology on the formation of specialists in higher education institutions” arises from the need to improve the educational process and the quality of student training in higher education institutions. The modern labor market requires specialists who are able not only to acquire knowledge but also to conduct effective scientific research.

The methodology of scientific research, which is the basis for the development of critical thinking, analytical skills and the ability to work independently, is revealed. The study of methodology provides students with the opportunity to master the basic principles of building a scientific process, including defining a problem, formulating hypotheses, choosing research methods, processing results and their further application. This allows students not only to study ready-made knowledge, but also to actively participate in scientific processes, to contribute to the development of new ideas and approaches in their field.

It has been shown that methodology has a particular impact on students' research activities in the context of higher education, where research is an integral part of the educational process. Studying methodology develops students' ability to conduct research, interpret data and present their results independently. This is not only their qualification, but also their ability to adapt to the rapidly changing scientific and technological cycle.

The study “The Impact of Studying Research Methodology on the Formation of Specialists in Higher Education Institutions” is aimed at studying the role of methodological foundations in the training of future specialists in higher education institutions. The paper discusses the basic principles and methods of scientific

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

research that are necessary for the formation of professionals with analytical thinking, a critical approach to problem solving and the ability to carry out their own scientific developments. The importance of methodological training for the development of students' research competence, ability to solve complex professional problems and adaptation to the conditions of the modern labor market is determined. Particular attention is paid to the study of modern educational approaches and methods that contribute to the effective learning of scientific methods, as well as the experience of applying the acquired knowledge in practice. The results of the study emphasize the importance of integrating theoretical knowledge with practical skills for the successful formation of future professionals.

Research methodology is a system of principles, methods and techniques used to conduct scientific research. It covers the theoretical foundations that are the basis for starting a research, how the research should be organized, and what methods and techniques should be used to achieve scientific goals. The methodology includes defining the problem, choosing research methods, formulating hypotheses, collecting and analyzing data, and interpreting the results. An important aspect is compliance with the principles of objectivity, reliability and verifiability of results. Understanding the methodology is the key to creating new knowledge and reaching reliable scientific conclusions.

Keywords: research methodology, specialists, higher education institutions, educational process, scientific and technical cycle.

Гончарук Віталій Володимирович кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри хімії та екології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, https://orcid.org/0000-0002-3977-36123

Чирва Ганна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та соціально-поведінкових наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, https://orcid.org/0000-0003-3791-6111

ВПЛИВ ВИВЧЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ФОРМУВАННЯ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ЗВО

Анотація. Актуальність теми «Вплив вивчення методології наукових досліджень на формування фахівців в умовах ЗВО» виникає в необхідності вдосконалення навчального процесу та підвищення якості підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Сучасний ринок праці потребує фахівців, здатних не лише отримати здобуті знання, а й ефективні наукові дослідження.

Розкрито методологію наукових досліджень, що є основою для розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та здатності до самостійної

наукової роботи. Вивчення методології надає студентам можливість опанувати основні принципи побудови наукового процесу, що включають визначення проблеми, формулювання гіпотез, вибір методів дослідження, обробку результатів та їх подальше застосування. Це дозволяє студентам не лише вивчати готові знання, а й активно брати участь у наукових процесах, сприяти розвитку нових ідей і підходів у своїй галузі.

Досліджено, що особливо впливає методологія на наукову діяльність студентів у контексті вищої освіти, де наукове дослідження є невід'ємною частиною навчального процесу. Вивчення методології формує у студентів вміння самостійно проводити дослідження, інтерпретувати дані та презентувати свої результати. Це не лише їх кваліфікація, а й здатність адаптуватися до швидко зміненого науково-технічного циклу.

Дослідження "Вплив вивчення методології наукових досліджень на формування фахівців в умовах ЗВО" спрямоване на вивчення ролі методологічних основ у підготовці майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах. У роботі розглядаються основні принципи та методи наукових досліджень, які є необхідними для формування професіоналів з аналітичним мисленням, критичним підходом до вирішення проблеми та здатністю здійснювати власні наукові розробки. Визначено важливість методологічного навчання для розвитку науково-дослідницької компетентності студентів, здатності до вирішення складних професійних завдань та адаптації до умов ринку сучасних праці. Окрему увагу приділено вивченню сучасних навчальних підходів та методик, що сприяють ефективному засвоєнню наукових методів, а також досвіду застосування отриманих знань у практичній діяльності. Результати дослідження підкреслюють значущість інтеграції теоретичних знань з практичними навичками для успішного формування майбутніх фахівців.

Методологія наукових досліджень є системою принципів, методів і способів, які використовують для проведення наукових досліджень. Вона охоплює теоретичні засади, які починаються, як слід організувати дослідження, які методи і прийоми повинні застосовуватися для досягнення наукових цілей. Методологія включає в себе визначення проблеми, вибір методів дослідження, формулювання гіпотез, збір і аналіз даних, а також інтерпретацію результатів. Важливим аспектом є дотримання принципів об'єктивності, надійності та перевіреності результатів. Розуміння методології є ключем до створення нових знань та досягнення достовірних наукових висновків.

Ключові слова: методологія наукових досліджень, фахівці, ЗВО, навчальний процес, науково-технічний цикл.

Introduction. Science is a system of knowledge, objective laws of nature, society, and thinking that is expressed in precise categories and has a certain

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

structure. A system means that all bodies and objects in the world interact, and all processes and phenomena are interconnected. As a system, science is characterized by an integral unity of quantitative and qualitative accumulation of knowledge classified by research fields and the process of forming links between them. The systemic nature of science is realized by its formation and development as a separate social institution that unites the intellectual potential of society. Systems are divided into:

1. Large systems. Such systems cannot be observed simultaneously from the position of one observer in time or space. In these cases, the system is divided into parts (subsystems) and considered sequentially, moving from a lower level to a higher one.

2. Dynamic systems. Such systems are in constant change. Any change that occurs in such a system is called a process. Dynamic systems are usually characterized by the following properties: equilibrium - the ability to return to the initial state or behavior, compensating for the effects of the environment; adaptation - the ability to restore its structure or behavior to compensate for external influences, as well as to change them to adapt to environmental conditions; behavioral invariance - what remains unchanged in the behavior of the system at any given time.

3. Cybernetic or control systems. Such systems are used to study control processes in technical, biological, economic, and social systems. Information is central in this case as a means of influencing the behavior of the system.

Science performs a number of functions: cognitive - satisfying people's needs for knowledge of the laws of nature, society and thinking; cultural and educational - development of culture, humanization of education and formation of human intelligence; practical - improving production and the system of social relations.

The cognitive function implies the accumulation of knowledge about the nature of a particular state of social phenomena, about how society and a person develop on the way to conscious transformation of themselves and their lives, about the real results of the development of a social subject.

Literature review. The development of society is enhanced by the activities of the first philosophers who use the skills of logical reasoning, definition of concepts, methods of proof and refutation, building arguments, and conclusions. As a result, the first form of science emerged - the science of the ancient world, or proto-science, the subject of which was the whole of nature. During this period, the basic principles of chemistry were developed, which were necessary for the extraction of metals from ores and the dyeing of fabrics. The need for timekeeping, orientation to the Sun and Moon, and determining the order of change in seasonal phenomena laid the foundation for astronomy. In the fifth century BCE, mathematics began to emerge from the philosophical system of ancient science into an independent branch of knowledge. In the middle of the fourth century BCE, astronomy was separated. The first theoretical systems of knowledge in geometry, mechanics, and astronomy

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

are formed (Euclid, Archimedes, Ptolemy); attempts are made to analyze the laws of society and thinking (Aristotle, Plato, Herodotus).

In the seventeenth and eighteenth centuries, classical mechanics, differential and integral calculus, analytical geometry, chemical atomistics, a system of classification of plants and animals were created, and the principle of conservation of matter and motion was established (Isaac Newton, G. W. Leibniz, René Descartes, John Dalton, Carl Linnaeus, M. V. Lomonosov, and others). Science was being transformed into a social institution, the first European academies and scientific societies were established, and the publication of scientific periodicals began. The industrial revolution of the late eighteenth century marked the beginning of a new stage in the development of science. In the nineteenth century, new physical disciplines emerged (thermodynamics, electrodynamics), the evolutionary doctrine and cell theory in biology were created, the law of conservation and transformation of energy was formulated, and new concepts in astronomy and mathematics were developed (J. C. Maxwell, M. Faraday, J. B. Lamarck, C. Darwin, T. Schwann, M. Schleiden, etc.). Science developed at an extremely high pace in the twentieth century. Molecular biology, genetics, cybernetics, etc. were developed on the basis of achievements in mathematics, physics, chemistry, biology and other sciences. The nature of scientific research and the approach to the study of phenomena have been significantly transformed. The previous isolation of individual disciplines is fading into oblivion, and the era of their interaction and interpenetration is coming.

Aims. The purpose of the article is to study the impact of studying research methodology on the formation of specialists in higher education institutions (HEIs), in particular, inclusions as mastering methodological principles and approaches to the development of students' professional competencies.

Results. The history of humanity's progressive development is the main evidence of scientific achievements. The stereotypes of thinking of certain centuries-old milestones in the formation of society were limited, and scientific and technological progress has always gone beyond the imagination of ordinary citizens. Only a few geniuses dared to think out of the box and generate new ideas, often ridiculed by the majority. This is how the germs of modern science, characterized by the prominent scientist and Nobel laureate Albert Einstein as a “drama of ideas,” were formed. It is virtually impossible to interpret the essence of science unambiguously, as it is infinitely complex and multifaceted. Most explanatory dictionaries in Ukraine differentiate the depth of the category “science” by the following sections: 1) a form of social consciousness that gives an objective reflection of the world; 2) a system of knowledge about the laws of nature and society and ways to influence the world around us; 3) education, skills, knowledge acquired by an individual; 4) advice, lesson, education; 5) training. In the broadest sense, science is a field of human cognitive activity that includes the generation and systematization of new knowledge about the world around us in the form of theories, hypotheses, laws, etc. for the practical activities and progress of human society. The

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

world-famous German philosopher Immanuel Kant combined the categories of science and life in a rather original way, stating that "science is organized knowledge, and wisdom is organized life." Ukrainian legislation does not contain a clear definition of the concept of "science", but paragraph 12 of Article 1 of Section 1 of the Law of Ukraine "On Scientific and Scientific-Technical Activities" No. 848-VIII of 26.11.2015 formulates the content of the definition of "scientific activity" as intellectual creative activity aimed at obtaining new knowledge and (or) finding ways to apply it.

The basis of science is the collection, systematization and critical analysis of facts, synthesis of new knowledge and generalizations that characterize the natural or social phenomena under study and allow to build cause-and-effect relationships between phenomena and predict their course. The immediate goal of science is to monitor, explain and predict the processes and phenomena of reality that are the subject of its study on the basis of the laws it discovers, i.e., theoretical reflection of reality for the purpose of using it in people's practical activities. Science as a field of human activity performs the function of developing and theoretically systematizing objective knowledge about reality. In the course of historical development, science has become an important social institution. The concept of science includes both activities aimed at obtaining new knowledge and the result of these activities - the range of scientific knowledge obtained to date, which creates a scientific picture of the universe. In modern society, the most common definitions of science are usually differentiated in terms of three vectors: 1) science as a process (actual scientific activity); 2) science as a result (obtaining scientific knowledge); 3) science as a social institution (a set of scientific institutions, associations of scientists, etc.). Science has two important components: 1) the system of scientific knowledge, 2) the system of scientific activity. The system of scientific knowledge consists of such basic elements as theory, hypotheses, laws, concepts and scientific methods. Theory is a doctrine, a system of ideas, views, provisions, and statements aimed at interpreting a particular phenomenon. Science in modern society performs a number of specific functions: 1) cognitive - satisfying people's needs for knowledge of the laws of nature and society; 2) cultural and educational - developing culture, humanizing education and forming a new type of person; 3) practical - improving the system of social relations.

Discussion. A scientific theory is the highest form of generalization and systematization of knowledge. There are many different definitions of theory based on the application of epistemological, logical and methodological approaches to its definition. Epistemology nominates a theory as a generalization of the results of centuries of history, during which the subjective, practical and spiritual activities of man expanded the horizon of knowledge of the phenomena of nature, society and thinking. Epistemology establishes what causes a theory to emerge and why it is needed. Logic reveals the structure of the theory and its correlation with the laws of development of objective reality. Methodology determines what is studied with the

help of a theory and how. Thus, the theory summarizes the subjective and practical activities of people, creates a system of elements, where all other elements are subordinated to the defining element, explaining the emergence, interrelationships, essence and regularity of the object of study. The functions of a scientific theory are: explanatory, predictive, factual, systematic and methodological. The development of a scientific theory is organically linked to the following factors: emergence of ideas, formulation of principles, laws, considerations, provisions, categories, concepts; generalization of scientific facts; use of axioms; hypotheses; proof of theorems. Ideas arise from practice and change as social life changes. There are advanced, progressive ideas that contribute to the development of society, and non-progressive ideas that hinder it. Ideas arise suddenly, as a result of long, intense searches. A scientific idea is a form of thought that provides a new explanation of phenomena. It is based on knowledge that has already been accumulated and reveals previously unnoticed patterns. The prominent physicist Fermi argued that professors should generate ideas, and graduate students should test them. An idea is organically linked to a principle and a law. In theory, an idea acts as an initial thought that unites the concept and measure of knowledge into a coherent system. It contains the fundamental regularity on which the theory is based, while other concepts reflect only certain aspects of this regularity.

The necessity of each experiment must be theoretically justified, and the analysis of the experimental material must either confirm the hypothesis or make adjustments to it. Therefore, it is useful to pre-test the hypothesis with a preliminary experiment or theoretical calculations and only then develop a detailed research plan and methodology based on it. If the hypothesis is proven, it becomes a scientific theory. The system of theory, unlike the system of reality, includes only essential, stable, and repeatable relationships. Such a structure of a scientific theory arises on a certain empirical basis (on known facts: data from social practice, experimental results, etc.) In this case, the facts are included in the theory in a generalized form.

Scientific research is the process of studying a certain object (subject or phenomenon) using scientific methods, which aims to establish the laws of its emergence, development and transformation in the interests of rational use in practical activities of people. A scientific study includes an object and a subject, which it is aimed at understanding.

The object of research is a process or phenomenon that gives rise to a problem situation and is selected for study. The subject is located within the object under study. The purpose of scientific research includes the definition of the object, the reliability of studying its structure, characteristics, and relationships based on the development of scientific principles and methods of knowledge to obtain results useful for human activity, implementation in practice, and obtaining a certain effect. There are two forms of scientific research: fundamental and applied. Fundamental research is scientific theoretical and/or experimental activity aimed at gaining new knowledge about the laws of development and interconnection of nature, society,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

and humans. Applied scientific research is a scientific and scientific-technical activity aimed at obtaining and using knowledge for practical purposes. Scientific research is carried out with the aim of obtaining a scientific result. A scientific result is new knowledge obtained in the course of fundamental or applied scientific research, recorded on scientific information carriers in the form of a scientific report, scientific paper, etc. The main results of scientific research include: scientific abstracts; scientific reports (communications) at conferences, meetings, seminars, symposia; diploma and master's theses; research reports; scientific translations; dissertations (PhD or doctoral); dissertation abstracts; deposited manuscripts; monographs; scientific articles; analytical reviews; copyright certificates, patents; algorithms and programs; reports on scientific conferences; bibliographic indexes, etc. [1-2].

The classification of research objects is carried out using two methods:

1) by the presence and absence of features - this means that most objects are divided into two classes. One of them has a certain property, and the other does not. For example, costs are divided into production costs (no further division) and non-production costs (production-related and non-production-related).

2) by modification of features - means that the members of the division are such aggregates of objects, in each of which the feature common to all aggregates is manifested in a special way, with certain variations. When classifying the objects of scientific research, it is assumed that science explains the nature of certain processes of activity based on certain methods of their research. Using a certain research method, a scientist gets an answer to where to start research, how to group objects and evaluate facts.

Scientific, like any other activity, involves the use of certain techniques, methods, operations in order to achieve the goal. A set of such techniques is called a method (Greek for “way of knowing”). A method is a way of achieving a goal, solving a specific problem; a set of techniques (operations) of practical influence or theoretical development of objective reality in order to cognize it. Research methodology is a system of rules for using methods, techniques and methods to conduct any research. The conscious application of scientifically sound methods should be seen as the most essential condition for obtaining new knowledge. A researcher who is well aware of research methods and the possibilities of their application spends less effort and works more successfully than one who relies only on intuition or acts on the principle of “trial and error” in his research. A methodology is a conceptual statement of the purpose, content, and methods of research that ensure the most objective, accurate, and systematic information about processes and phenomena. In the methodology of scientific research, there are two levels of knowledge: 1) theoretical - formulation and development of scientific hypotheses and theories, formulation of laws and derivation of logical consequences from them, comparison of different hypotheses and theories; 2) empirical - observation and study of specific phenomena, experimentation, as well as grouping, classification and description of research results.

Modern science has a powerful arsenal of various methods designed to solve various scientific problems. When conducting a specific scientific research, the methods used are those that can provide a deep and comprehensive characterization of the phenomenon under study. Their choice depends on the purpose and objectives of the research, the specifics of the subject matter and information support. There are general (or general philosophical) methods, general scientific methods used in the research process of various sciences, and partial methods used in solving applied scientific problems. General philosophical methods are methods that formulate general methodological principles, determine the essence and logic of the object of study The dialectical method is a fundamental, generalized method of cognition of reality. Its objective basis is formed by the most generalized laws of the development of the material world. The dialectical approach makes it possible to substantiate cause-and-effect relationships, processes of differentiation and integration, the constant contradiction between essence and phenomenon, content and form, and objectivity in assessing reality. Dialectic acts as a tool of cognition in all branches of science and at all stages of scientific research. It determines the position of the researcher, becomes the basis for the interpretation of the object and subject of cognition, the process of cognition and its results. General scientific research methods are conditionally divided into three groups: 1) theoretical methods - methods used at the theoretical level of research. The peculiarity of theoretical research is the use of abstract concepts, ideas, provisions, and concepts that are directly related to the process of practical cognition. Most often, in the process of theoretical cognition, science uses the method of ascent from the abstract to the concrete, hypothetical and deductive, and systematic methods. 2) empirical-theoretical methods - methods used at both theoretical and empirical levels of research (analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, modeling). Their essence lies in the focus on the immediate reality and the simultaneous use of abstract cognitive images (representations, ideas, concepts, concepts) related to this reality. 3) empirical - methods of empirical research (observation, experiment, measurement, comparison). Their most characteristic feature is the knowledge of phenomena, their connections and relations through direct determination of their parameters [3-5].

Partial methods of economic science include methods of documentation (information modeling, document research, regulatory and legal regulation, analytical and synthetic documentation), calculation and analytical methods (functional and cost analysis, cluster analysis, factor analysis, correlation and regression analysis, economic and mathematical methods, statistical calculations).

Conclusions. Thus, it is advisable to divide scientific research into the following stages: organizational; research; generalization, testing, and implementation of research results.

1) Organizational stage. The organization of scientific research involves studying the state of the research object, specifying the place of the scientific topic

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

in the research; defining the object of research. At this stage, a preliminary definition of the theoretical framework is made (theoretical foundations that are the basis for scientific research, consideration of history, assessment of the current state of the problem, collection of information about the object, formulation and substantiation of hypotheses). Organizational and methodological preparation of a scientific research involves drawing up: a research program, a feasibility study (reflecting the most important indicators of scientific work), a research plan for the topic, research methods (a list of methods and techniques to be used in the research, hypotheses and their generalization), a work plan (drawn up in accordance with the program and plan of the research, indicating the calendar terms, stages of work, etc.)

2. The research stage includes: creation of new information; transformation of information into a computer; application of theoretical and empirical research methods. At this stage, observations and surveys are carried out, evaluation criteria are selected, and information is collected and grouped using modern information technologies. The implementation of the research involves proving hypotheses, formulating conclusions and proposals, conducting a scientific experiment, adjusting preliminary results, and publishing interim results at conferences, in articles, and reports. The creation of new information involves conducting observations and selecting evaluation criteria, economic processes under study, as well as storing and grouping information. This involves the study of technological processes, the use of advanced means of production, economical types of raw materials, the use of technological progress in production management, the introduction of the latest methods and technical means in planning, accounting and control of production, financial and economic activities of enterprises, corporations and industries. This makes it possible to identify positive and negative factors that affect the functioning of the object of study and determine what criteria to use to measure them. To characterize the processes under study, identify patterns and trends in their development, information is collected and grouped for further transformation in accordance with the purpose of the study [6-9].

3. The stage of generalization, testing and implementation of research results consists of: generalization of research results; testing; implementation of research results.

The implementation of the research results is carried out by their experimental implementation in practice with the participation of the customer of the topic. In this process, deficiencies are identified, which are then eliminated by the researcher, the research report and thesis are corrected, and the final research results are published. The implementation of the research results is completed by drawing up an implementation act with the participation of representatives of the researcher and the customer, as well as the author's supervision of the industrial implementation of the results of scientific and technical research, and the defense of the dissertation.

A research program is a scientific foundation that regulates all stages and phases of preparing, organizing and conducting a research study. This is explained

by the decisive influence of the research program on the use of certain methods, logic, techniques, procedures and principles to achieve the research goal. A research program is drawn up at the beginning of any scientific research and determines its boundaries and structure, thereby determining the content value, quality and timing of obtaining new scientific information. The functions of a research program are: 1) theoretical and methodological (allows to define a scientific problem and prepare the basis for its solution); 2) methodological (allows to choose the methods of data collection); 3) organizational (allows to plan activities at all stages of work).

References:

1. Birta, H. O., & Burhu, Yu. H. (2014). *Metodolohiia i orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research*]. Kyiv: TsUL. [in Ukrainian].

2. Brukhanskyi, R. F., Humeniuk, O. O., & Spilnyk, I. V. (2016). Metodychni vkazivky ta zavdannia do vykonannia praktychnykh zaniat, samostiinoi y indyvidualnoi roboty z dystsypliny «Metodolohiia naukovykh doslidzhen i vykladannia oblikovykh dystsyplin» dlia studentiv spetsialnosti 071 «Oblik i opodatkuvannia» [Methodological guidelines and tasks for practical classes, independent and individual work in the discipline "Methodology of scientific research and teaching of accounting disciplines" for students of specialty 071 "Accounting and taxation"]. Ternopil: TNEU. [in Ukrainian].

3. Holovii, V. M., Kuzkin, Ye. Yu., & Piddubna, L. V. (2010). Osnovy naukovoi diialnosti: metodolohiia, orhanizatsiia, oformlennia rezultativ: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of scientific activity: methodology, organization, presentation of results: A textbook]. Kyiv: «HaiTek Press». [in Ukrainian].

4. Kolesnykov, O. V. (2011). Osnovy naukovykh doslidzhen: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of scientific research: A textbook] (2nd ed.). Kyiv: TsUL. [in Ukrainian].

5. Konverskyi, A. (2017). Osnovy metodolohii ta orhanizatsii naukovykh doslidzhen [Fundamentals of methodology and organization of scientific research]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian].

6. Matviienkiv, S. M. (2010). Metodolohiia naukovykh doslidzhen: navchalno-metodychnyi posibnyk [Methodology of scientific research: A teaching-methodological guide]. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo PNU imeni Vasylia Stefanyka. [in Ukrainian].

7. Shcherbak, T. I., & Vazhynskyi, S. E. (2016). Metodyka ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen: navchalnyi posibnyk [Methods and organization of scientific research: A textbook]. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka. [in Ukrainian].

8. Honcharuk, V.V., Parakhnenko, V.H., Khytruk, V.I., & Davyskyba, V.V. (2024). Dystantsiina forma navchannia: stan ta perspektyvy u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy [Distance learning: State and perspectives in Ukrainian higher educational institutions]. Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia: Pedahohika, Seriia: Psykholohiia, Seriia: Medytsyna), 1(35), 100–111 [in Ukrainian].

9. Kuchai, T., Honcharuk, V., & Zorochkina, T. (2023). Formuvannia hotovnosti maibutnoho fakhivtsia do vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii [Formation of readiness of the future specialist to use information technologies]. Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social work and social education, 2 (11), 157-161 [in Ukrainian].

Література:

1. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2014. 142 с.

2. Бруханський Р. Ф., Гуменюк О. О., Спільник І. В. Методичні вказівки та завдання до виконання практичних занять, самостійної й індивідуальної роботи з дисципліни «Методологія наукових досліджень і викладання облікових дисциплін» для студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування». Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 70 с.

3. Головій В. М., Кузькін Є. Ю., Піддубна Л. В. Основи наукової діяльності: методологія, організація, оформлення результатів: навч. посіб. К.: «ХайТек Пресс», 2010. 344 с.

4. Колесников О. В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. 2-ге вид. К.: ЦУЛ, 2011. 144 с.

5. Конверський А. Основи методології та організації наукових досліджень. К.: Центр навчальної літератури, 2017. 350 с.

6. Матвієнків С. М. Методологія наукових досліджень: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ імені Василя Стефаника, 2010. 84 с.

7. Щербак Т І., Важинський С. Е. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

8. Honcharuk V.V., Dekarchuk S.O., Liulenko S.O., Pliushch V.M., Kazak Yu.Yu., Poshtaruk L.I. (2023). Distance education in Ukraine: current development prospects. Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»). Вип. № 7(21) 2023. С. 217-229. http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/4834/4860

9. Кучай Т., Гончарук В., Зорочкіна Т. Формування готовності майбутнього фахівця до використання інформаційних технологій. Соціальна робота та соціальна освіта / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 2023. Вип. № 2 (11). С. 157–161. URL: http://srso.udpu.edu.ua/ (дата звернення: 29.12.2024).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 355.4:355.45(410)"1991"

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-57-66

Kryshnyi Pavlo Ivanovych adjunct, National Defense University of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 248-10-78, https://orcid.org/0000-0001-9705-1610

Yaroshov Mykola Ivanovich head of the Research Laboratory of Problems of Development, Training and Application of Airborne Assault Forces, Department of Airborne Assault Forces, National University of Defense of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 248-10-78, https://orcid.org/0009-0006-7116-9956

OPERATION "BRAVO-TWO-ZERO": ANALYSIS OF THE SAS UNIT'S ACTIONS AND LESSONS FOR UKRAINIAN SPECIAL FORCES

Abstract. Operation Bravo Two Zero is one of the most famous special operations of the Special Air Service (SAS) of Great Britain, conducted during the 1991 Gulf War. An eight-man SAS patrol was landed behind the Iraqi troops to detect and destroy mobile Scud missile launchers. However, the operation ended in failure due to a number of factors, including miscalculations in intelligence, errors in planning, inadequate logistical support, difficult weather conditions and unforeseen enemy activity.

Despite the failure, the operation is a valuable case for analyzing autonomous actions of special units deep behind enemy lines. Its analysis allows us to assess both the strengths of SAS training and critical shortcomings that led to the loss of personnel and the impossibility of completing the main task.

The article provides a detailed analysis of the operation, highlighting key errors and factors that influenced its outcome. In addition, a comparison is made with other special operations, including missions of units of Great Britain, the USA, Israel and Ukraine. Particular attention is paid to the conclusions and recommendations for special forces units of the Armed Forces of Ukraine, which perform tasks in modern conditions, in particular in the context of the war with the Russian Federation.

The results of the study can be used in the training of servicemen of the Special Operations Forces (SSO) and the Main Intelligence Directorate (GUR) of the Ministry of Defense of Ukraine, as well as in the process of planning autonomous raid and reconnaissance and sabotage operations.

Keywords: special operation, SAS, special forces units, enemy countermeasures, raid operations, reconnaissance, sabotage operations, sabotage, combat experience, operation (battle), special operations forces, combat missions, reconnaissance missions, special missions, armed forces.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Кришній Павло Іванович ад'юнкт, Національний університет оборони України, м. Київ, тел.: (044) 248-10-78, https://orcid.org/0000-0001-9705-1610

Ярошов Микола Іванович начальник науково-дослідної лабораторії проблем розвитку, підготовки та застосування Десантно-штурмових військ кафедри Десантно-штурмових військ, Національний університет оборони України, м. Київ, тел.: (044) 248-10-78, https://orcid.org/0009-0006-7116-9956

ОПЕРАЦІЯ "БРАВО-ДВА-НОЛЬ": АНАЛІЗ ДІЙ ПІДРОЗДІЛУ SAS ТА УРОКИ ДЛЯ СПЕЦПІДРОЗДІЛІВ УКРАЇНИ

Анотація. Операція "Браво-два-ноль" є однією з найвідоміших спеціальних операцій Спеціальної повітряної служби (SAS) Великої Британії, проведених під час війни в Перській затоці 1991 року. Восьмиособовий патруль SAS був десантований у тил іракських військ для виявлення та знищення мобільних пускових установок ракет "Скад". Однак операція завершилася провалом унаслідок низки факторів, зокрема прорахунків у розвідці, помилок у плануванні, неадекватного матеріально-технічного забезпечення, складних погодних умов та непередбаченої активності противника.

Попри провал, операція є цінним кейсом для аналізу автономних дій спеціальних підрозділів у глибокому тилу противника. Її розбір дозволяє оцінити як сильні сторони підготовки SAS, так і критичні недоліки, що призвели до втрати особового складу та неможливості виконання основного завдання.

У статті проведено детальний аналіз операції, виділено ключові помилки та чинники, що вплинули на її результат. Окрім цього, зроблено порівняння з іншими спеціальними операціями, включаючи місії підрозділів Великої Британії, США, Ізраїлю та України. Особливу увагу приділено висновкам і рекомендаціям для підрозділів спеціального призначення Збройних Сил України, які виконують завдання в сучасних умовах, зокрема в контексті війни з російською федерацією.

Результати дослідження можуть бути використані у підготовці військовослужбовців Сил спеціальних операцій (ССО) та Головного управління розвідки (ГУР) МО України, а також у процесі планування автономних рейдових і розвідувально-диверсійних операцій.

Ключові слова: спецоперація, SAS, підрозділи спецпризначення, протидія противника, рейдові дії, розвідка, диверсійні дії, диверсія, бойовий досвід, операція (бій), сили спеціальних операцій, бойові завдання, розвідувальні завдання, спеціальні завдання, збройні сили.

Problem statement. The experience of performing special operations in modern wars demonstrates that their success largely depends on accurate planning,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

timely collection and analysis of intelligence, effective logistical support, reliable means of communication and high readiness of personnel for autonomous actions behind enemy lines. At the same time, even well-trained units can fail due to miscalculations in intelligence, errors in choosing evacuation routes, insufficient adaptation to the changing tactical situation or underestimation of the influence of the human factor.

Operation "Bravo-Two-Zero" is a classic example of a combat mission that ended in failure due to a complex of errors in preparation and execution. Despite the high level of training of SAS operators, underestimation of the dynamic situation, limited resource provision and errors in evacuation planning led to heavy losses among personnel.

The analysis of this case is especially relevant for modern Ukrainian special forces units that perform tasks in difficult conditions, in particular in the combat zone against Russian occupation forces. The experience of failures of Western special forces in past conflicts allows us to form more effective approaches to planning and conducting special operations, avoiding critical mistakes that can lead to the exposure of the group, loss of personnel and failure of the mission.

Analysis of recent research and publications. Operation Bravo Two Zero has been the subject of numerous studies, which can be divided into three main groups: memoirs of participants, analytical studies of experts and comparative analysis with other special operations.

The memoirs of participants, in particular the most famous descriptions of events are given in the books of Andy McNab ("Bravo Two Zero") and Chris Ryan ("The One That Got Away"). They describe in detail the actions of the SAS patrol, the difficulties of autonomous operations and evacuation, but contain subjective assessments and possible censorship edits.

Analytical studies, in particular independent sources, in particular the works of Michael Asher ("The Real Bravo Two Zero") and Peter Ratcliffe ("Eye of the Storm"), consider the operation from a military perspective, pointing out errors in intelligence, planning and supply. Particular attention is paid to the influence of weather conditions and the lack of proper interaction with coalition forces.

Comparative analysis, in particular studies of Delta Force combat operations in Somalia ("Black Hawk Down", 1993) and SAS and SEAL Team 6 operations in Afghanistan and Iraq, confirm similar problems: insufficient intelligence, unexpected enemy resistance, and the lack of effective evacuation options.

Purpose of the study. The purpose of the article is to analyze the operation "Bravo-Two-Zero" of the SAS unit during the 1991 Gulf War to identify key mistakes that led to its failure, and to develop practical conclusions and recommendations for special forces units of the Armed Forces of Ukraine.

The results obtained can be used in the process of training personnel of the Special Operations Forces (SOF), the Airborne Assault Forces (AAF) of the Armed Forces of Ukraine and the Main Intelligence Directorate (GUR) of the Ministry of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Defense of Ukraine, as well as in the development of methodological materials for conducting raid operations in the operational and strategic depth of the enemy.

Presentation of the main material. In early 1991, during Operation Desert Storm, the multinational coalition led by the United States was preparing for a ground invasion of Iraq. One of the main threats to the allies was the mobile launchers of Scud ballistic missiles [1, p. 12], which Saddam Hussein's regime actively used to strike Israel and coalition military bases. Scud missiles were not very accurate, but they could cause significant damage, and most importantly, they created a serious political problem: Israel, if hit, could enter the war, which threatened the collapse of the coalition [2, p. 22]. To neutralize the Scud threat, the allies used various methods, including air strikes and satellite reconnaissance [3, p. 36], but due to the mobility of the launchers, these methods did not give sufficiently effective results. That is why the British Special Air Service (SAS) was tasked with landing a reconnaissance patrol deep behind enemy lines [4, p.117].

The main goal of the mission was to identify the location of Iraqi Scud launchers and transmit their coordinates for subsequent destruction by coalition aircraft or artillery. If possible, the patrol fighters were to directly attack the installations [5, p.89].

The operation was entrusted to a group of eight SAS special forces, who received the call sign "Bravo-Two-Zero" [6, p. 7].

Despite the high level of training of the fighters, their mission was extremely risky due to several factors, in particular:

autonomy of actions - the patrol was to operate without external support, relying only on its own resources;

deep behind enemy lines - the operation took place in Iraqi territory, far from any friendly forces, which made rapid reinforcement or evacuation impossible;

lack of accurate intelligence data – information about the terrain and location of the enemy was fragmentary and outdated, which complicated the planning of the route and possible withdrawal;

the risk of detection – enemy patrols, the local population, as well as natural factors (for example, sandstorms) could significantly complicate the movement and camouflage of the group [7, p. 56].

The operation was bold and at the same time risky. The SAS leadership considered it justified, based on the successful experience of autonomous missions in the past. However, a number of critical planning miscalculations made this mission one of the most tragic in the recent history of British special forces [8, p. 47].

Operation "Bravo-Two-Zero" had the potential to become a classic special operation for reconnaissance deep behind enemy lines, but already at the planning stage serious strategic miscalculations were made, which ultimately led to the failure of the mission [9, p. 251].

Despite the high individual training of SAS fighters, the planning of the operation did not take into account a number of important factors that became critical in the real conditions of the task [10, p. 149].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Data on the deployment of Iraqi troops and patrols were inaccurate or outdated, there was no detailed information about the enemy's logistics, the availability of roads and potential shelters. The change in the situation was not taken into account - the Iraqis, knowing about the threat from the coalition, increased patrols in the region. The calculation for aerial reconnaissance (which did not always provide up-to-date information) turned out to be erroneous.

The group had only one evacuation option - a helicopter, there was no backup route in case of emergency departure, the possibility of using enemy transport for evacuation or escape was not taken into account.

The group had only a three-day supply of water, which in desert conditions became a survival factor, the calculation for replenishing water from local sources turned out to be unsuccessful, since there were actually no such sources in the area of the operation. Insufficient equipment for extreme conditions. For example, the lack of adapted camouflage for desert conditions.

The operation plan did not take into account the possibility of the group being exposed by local residents, the lack of a plan to neutralize the threat from the civilian population (or at least avoid contact) played a decisive role in the exposure of the group. The Iraqi troops actively used informants among the local population, which created an additional threat [11, p.89].

Compared to modern raid operations, the British SAS of 1991 was significantly inferior in technological support and planning methods. For example, today Delta Force, DEVGRU (SEAL Team 6) or Ukrainian Special Operations Forces use other approaches, including:

the use of drones for real-time aerial reconnaissance;

the analysis of satellite data and interception of enemy signals before and during the operation;

the use of flexible evacuation options. For example, combining ground and air transport, the possibility of operating in civilian clothes;

the use of modern life support systems that allow for autonomous operation for a long time;

conducting simulation training based on current intelligence data before the operation itself [12, p.97].

If “Bravo-two-zero” had been able to use similar technologies and tactics, the outcome of the operation could have been radically different.

After the landing, the Bravo-Two-Zero group took up an observation position, but was almost immediately discovered by the locals. This became a fatal factor, since the population in the region often cooperated with the Iraqi military, reporting suspicious activity [9, p.111].

Understanding the threat of exposure, the group commander decided to change position, which, however, only worsened the situation.

The British special forces did not have time to establish themselves in new positions, as they were discovered by an enemy patrol. The Iraqis opened fire,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

forcing the SAS fighters to act quickly, but without a clear plan. Despite attempts to fight back, the enemy had a numerical advantage, which complicated the situation. Retreating under fire became even more dangerous due to the lack of a pre-planned evacuation route [10, pp. 89-93].

Communication between the fighters was lost, and bad weather conditions, such as strong winds, sandstorms, and limited visibility, further complicated coordination. Some special forces tried to break through to the evacuation point, while others sought cover, hoping to wait out the danger. The lack of a backup evacuation plan and clear instructions for gathering in case of an emergency turned the group into scattered units, each acting at its own discretion. The hot desert quickly exhausted the fighters. Water supplies were designed for a short operation, and after the mission failed, these supplies became critically low [13, p. 88]. Finding water sources was almost impossible, and the risk of poisoning from drinking contaminated water only complicated the situation. Due to dehydration, the combat effectiveness of the fighters dropped sharply - the special forces lost strength, which made them vulnerable to pursuit [14, p. 99].

The SAS casualties were the result of adverse circumstances and planning errors. Two died in battle while trying to break through enemy positions. One, Vince Phillips, died of hypothermia caused by ill-fitting equipment (the temperature in the desert can drop to minus values at night) [15, p.169]. Four fighters were captured and tortured before being returned to Great Britain after the war. The only one who managed to escape was Chris Ryan. He accomplished the almost impossible – he covered over 300 km across the desert, avoiding pursuit and surviving with minimal water [16, p.136].

Operation Bravo-Two-Zero is one of the most famous examples of a failed raid operation by modern special forces. Despite the high level of training of SAS fighters, a number of critical errors were made that led to exposure, losses and failure of the mission, in particular:

Insufficient intelligence and underestimation of the enemy.

The group did not have accurate data on the number of Iraqi troops in the area of operation; enemy movements were dynamic, which complicated the task and made outdated intelligence ineffective. As a result, the patrol was quickly exposed and there was no adequate plan of action after that.

Miscalculations in evacuation planning.

The only planned exit option was a helicopter evacuation corridor, which did not take into account the possibility of sudden exposure and the need for a quick ground evacuation. The lack of alternative exit routes nullified a coordinated withdrawal after a collision with the enemy. As a result, the group disintegrated, a chaotic withdrawal without the possibility of restoring communication and coordination.

Unrealistic calculation of resource provision.

The patrol had a limited supply of water (for three days), which in desert conditions became a critical problem. High temperature and physical exertion led to

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

rapid exhaustion of the fighters, which significantly reduced their combat effectiveness. As a result, part of the group lost combat effectiveness due to dehydration, which made them vulnerable to the enemy.

Ignoring the human factor and social dynamics of the region.

Intelligence did not take into account possible contact with local residents, which was one of the key factors in exposing the group. The lack of measures to minimize the visibility of the patrol and its traces led to rapid publicity among the local population. As a result, Iraqi troops quickly received information about suspicious individuals in the region, which led to an operational response and pursuit [17, p.84].

The mistakes that led to the failure of Operation Bravo-Two-Zero are not unique. Similar miscalculations in planning, intelligence, and support have been observed in other special operations. However, modern experience of special forces allows us to develop effective approaches that help minimize risks.

Here are examples of such failures and the conclusions drawn from them.

Operation Black Hawk (Somalia, 1993). The main reason for the losses among Delta Force and Army Rangers was miscalculations in evacuation planning. The lack of alternative exit routes and the delay of reserve forces led to a protracted battle in an urban area. Thus, there is a critical need for flexible planning, evacuation options, and preparedness for unforeseen circumstances.

SEAL Team 6 raids in Afghanistan. Operations in mountainous areas demonstrated the vulnerability of autonomous groups without constant communication and coordination with aviation. The lack of real-time intelligence updates increased the risk of being ambushed. Thus, the role of operational satellite communications, drones, and integration with aviation support becomes critical.

Actions of Ukrainian special forces (2022-2024). The use of reconnaissance UAVs allows for continuous monitoring of the enemy. Electronic warfare (EW) systems are used to jam enemy communications and prevent groups from being exposed. Thus, the technological component (drones, EW, communications) has become a key factor in successful operations [18, p.93].

What principles must be followed to avoid such mistakes in the future? Among the main ones, the following should be highlighted:

real-time reconnaissance - the use of satellite imagery, drones, interception of enemy communications;

flexible evacuation plans – at least two alternative escape routes, readiness for an emergency breakthrough;

autonomous support – sufficient supplies of water, ammunition and first-aid kits for a long stay in the combat zone;

interaction with aviation and reserve groups – rapid response to changes in the situation;

work with the local population – minimization of contacts, use of camouflage, operational control over rumors.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

These principles have already been implemented in the tactics of Ukrainian special operations forces, which significantly increases their effectiveness in modern armed conflicts.

Operation “Bravo-Two-Zero” is a valuable example for analysis, as it demonstrates critical success factors and mistakes that can affect the outcome of special operations. Ukrainian special forces, including the Special Operations Forces (SSF), the Main Intelligence Directorate (GUR), and airborne assault units, regularly perform tasks behind enemy lines, so the conclusions from this mission have direct practical significance.

Conclusions. Operation Bravo-Two-Zero became one of the most illustrative examples of a failed raid mission of modern special forces, which demonstrated the critical importance of careful planning, operational intelligence, multi-variant evacuation routes and adaptation to the changing conditions of the combat environment.

Despite the high level of training of SAS fighters, key errors in planning and execution of the task led to tragic consequences. The lack of up-to-date intelligence data, erroneous calculations of the static nature of the enemy's deployment, limited evacuation options and underestimation of the human factor became the decisive reasons for the failure of the operation. Additionally, extreme climatic conditions, insufficient reserves of resources and the lack of technological advantage, which is key in modern special operations today, played a negative role.

The experience of this mission has direct practical significance for the Ukrainian Special Operations Forces (SSF), the GUR units and the Airborne Assault Troops of the Armed Forces of Ukraine, which carry out similar raid and reconnaissance and sabotage operations behind enemy lines.

The main approaches that should be taken into account by Ukrainian special forces:

thorough reconnaissance before the operation:

the use of UAVs, satellite imagery, intelligence data and electronic reconnaissance (ERR) means;

real-time verification of operational data to avoid a situation where the enemy changes location before the start of the mission.

flexible planning and evacuation options:

at least two backup exit routes;

alternative evacuation points (not only by helicopters, but also by land or water transport);

readiness for an autonomous breakthrough in the event of the failure of the main plan.

Sufficient material support:

Optimal supply of water, food and ammunition for long-term autonomous survival;

Water purification systems that allow the use of natural sources;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Thoughtful weight of equipment: excessive load can become a critical factor in the mobility of the group.

Control of contacts with the local population:

Using camouflage and radio discipline to avoid unmasking;

Analysis of the social environment and possible risks of detection;

Using drones and interception of communications to assess potential threats.

Technological advantage:

Drones for aerial reconnaissance, targeting and detection of ambushes;

Electronic warfare (EW) to suppress enemy communications and prevent interception of own communications;

Satellite communications and tactical networks for real-time coordination of actions.

Modern Ukrainian special forces are already implementing these principles, which allows to increase the effectiveness of operations, minimize the risks of detection and loss of personnel.

Ukrainian special forces fighters demonstrate the effective use of technology and modern tactical approaches in combat operations against the Russian Federation. The use of FPV drones allows to hit enemy armored vehicles and manpower at considerable distances. SSpO and GUR groups actively use methods of invisible penetration into the enemy's rear, in particular thanks to modern means of observation. Raid actions of the Airborne Assault Forces indicate the importance of a flexible approach to evacuation and ensuring mobility.

Thus, operation “Bravo-two-zero” is an important historical lesson, confirming that the success of a raid mission depends not only on the training of personnel, but also on competent planning, technological support and operational adaptation to changing combat conditions.

References:

1. Atkinson, R. (1993). *Crusade: The Untold Story of the Persian Gulf War*. Boston, USA: Houghton Mifflin.
2. Scales, R. H. (1998). *Certain Victory: The US Army in the Gulf War*. Washington, USA: Brassey’s.
3. Cordesman, A. H., & Wagner, A. R. (1996). *The Lessons of Modern War: Volume IV – The Gulf War*. Boulder, USA: Westview Press.
4. Ryan, C. (1995). *The One That Got Away*. London, UK: Century.
5. McNab, A. (1993). *Bravo Two Zero*. London, UK: Corgi Books.
6. Finlan, A. (2009). *Special Forces, Strategy and the War on Terror: Warfare By Other Means*. London, UK: Routledge.
7. Bowden, M. (1999). *Black Hawk Down: A Story of Modern War*. New York, USA: Penguin Books.
8. Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism*. New York, USA: Columbia University Press.
9. McNab, A. (1993). *Bravo Two Zero*. London, UK: Corgi Books.
10. Ryan, C. (1995). *The One That Got Away*. London, UK: Century.
11. Parker, J. (2013). *Inside the Special Forces*. London, UK: Zenith Press.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

12. Yarger, H. (2006). *Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy*. Carlisle, USA: Strategic Studies Institute.

13. Department of the Army. (2009). *FM 3-05.130 Army Special Operations Forces Unconventional Warfare*. Washington, D.C., USA: Headquarters, Department of the Army.

14. Bowden, M. (1999). *Black Hawk Down: A Story of Modern War*. New York, USA: Penguin Books.

15. Carney, J. T., & McDonnell, B. (2015). *No Room for Error: The Covert Operations of America's Special Tactics Units*. New York, USA: Ballantine Books.

16. Beckwith, C., & Knoblauch, D. (2000). *Delta Force*. New York, USA: HarperTorch.

17. Luttwak, E. (2001). *Strategy: The Logic of War and Peace*. Cambridge, USA: Harvard University Press.

18. Hoffman, F. (2017). *Marsoc: Inside the Marine Corps' Special Operations Command*. New York, USA: St. Martin's Press.

Література:

1. Atkinson R. Crusade: The Untold Story of the Persian Gulf War. Boston, USA: Houghton Mifflin, 1993.

2. Scales R. H. Certain Victory: The US Army in the Gulf War. Washington, USA: Brassey's, 1998.

3. Cordesman A. H., Wagner A. R. The Lessons of Modern War: Volume IV – The Gulf War. Boulder, USA: Westview Press, 1996.

4. Ryan C. The One That Got Away. London, UK: Century, 1995.

5. McNab A. Bravo Two Zero. London, UK: Corgi Books, 1993.

6. Finlan A. Special Forces, Strategy and the War on Terror: Warfare By Other Means. London, UK: Routledge, 2009.

7. Bowden M. Black Hawk Down: A Story of Modern War. New York, USA: Penguin Books, 1999.

8. Hoffman B. Inside Terrorism. New York, USA: Columbia University Press, 2006.

9. McNab A. Bravo Two Zero. London, UK: Corgi Books, 1993.

10. Ryan C. The One That Got Away. London, UK: Century, 1995.

11. Parker J. Inside the Special Forces. London, UK: Zenith Press, 2013.

12. Yarger H. Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy. Carlisle, USA: Strategic Studies Institute, 2006.

13. Department of the Army. FM 3-05.130 Army Special Operations Forces Unconventional Warfare. Washington, D.C., USA: Headquarters, Department of the Army, 2009.

14. Bowden M. Black Hawk Down: A Story of Modern War. New York, USA: Penguin Books, 1999.

15. Carney J. T., McDonnell B. No Room for Error: The Covert Operations of America's Special Tactics Units. New York, USA: Ballantine Books, 2015.

16. Beckwith C., Knoblauch D. Delta Force. New York, USA: HarperTorch, 2000.

17. Luttwak E. Strategy: The Logic of War and Peace. Cambridge, USA: Harvard University Press, 2001.

18. Hoffman F. Marsoc: Inside the Marine Corps' Special Operations Command. New York, USA: St. Martin's Press, 2017.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDK 378.14

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-67-77

Mukan Nataliya Vasylivna Sc.D., Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-32-29, https://orcid.org/0000-0003-4396-3408

Bilan Vitalii Mykolayovych graduate student of the Faculty of Musicology, Composition, Vocals and Conducting of M. V. Lysenko Lviv National Academy of Music, Lviv, tel.: (032) 235-82-68, https://orcid.org/0009-0005-0256-3637

CURRENT CHALLENGES AND PROBLEMS IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY EDUCATION TEACHERS: SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL DISCOURSE

Abstract. The current challenges of professional training of future primary school teachers in Ukraine are analyzed. Groups of problems of professional training of future primary school teachers are identified: problems related to the requirements for the content of training, the quality of textbooks, the focus on curricula and programs, the requirements for the professional training of teaching staff, and general modernization problems. Key problems related to the requirements for the content of training are identified, in particular, the lack of components that form inclusive competence; unsystematic focus of the content of education on the comprehensive development of the future teacher's personality, the orientation of the content of education on self-development, participation in innovative activities; sporadic attention paid to the organization of contextual learning and quasi-professional activities; episodic focus of the content of education on revealing the potential of innovation in the professional activities of the teacher; insufficient use of new approaches and multi-subjectivity in the educational process; the predominance of classroom lessons compared to other forms of training organizition; unsystematic provision and monitoring of the quality of training of future primary school teachers; insufficient level of material and technical support of higher education institutions; imperfection of the formation and development of a constructive educational environment. Possibilities for improving the practice of training primary school teachers are presented, which include: improving the content and operational components of the system of professional training of future teachers; intensification of cooperation with predecessors – general education schools; improving the practical component in the system of professional training of primary school teachers and taking into account the obtained learning results in the process of state certification of graduates; diversification of pedagogical practice, implementation of the principle of individualization of the educational trajectory of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

a student; integration of traditional and innovative pedagogical tools (team, competitive, psychological, timing, STEM education, case studies); deepening the professionalization of teaching; improving monitoring and control technologies and their effective use in the process of professional training of future primary school teachers.

Keywords: primary education, higher education, future teacher, professional training of future primary education teachers.

Мукан Наталія Василівна д. пед. н., професор, професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032) 258-32-29, https://orcid.org/0000-0003-4396-3408

Білан Віталій Миколайович магістр Факультету музикознавства, композиції, вокалу та диригування, Львівська національна музична академіія імені М. В. Лисенка, м. Львів, тел.: (032) 235-82-68, https://orcid.org/0009-0005-0256-3637

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Анотація. Проаналізовано сучасні виклики професійної підготовки майбутніх учителів початкової освіти в Україні. Виокремлено групи проблем професійної підготовки майбутніх учителів початкової освіти: проблеми пов’язані з вимогами до змісту навчання, якістю підручників, спрямованістю навчальних планів та програм, вимогами до професійної підготовки педагогічних працівників та загально-модернізаційні проблеми. Визначено ключові проблеми, що стосуються вимог до змісту навчання, зокрема брак компонентів, що формують інклюзивну компетентність; несистемна спрямованість змісту освіти на всебічний розвиток особистості майбутнього педагога, орієнтації змісту освіти на саморозвиток, участь в інноваційній діяльності; спорадична увага, що приділяється організації контекстного навчання і квазіпрофесійній діяльності; епізодична спрямованість змісту освіти на розкриття потенціалу інноватики у професійній діяльності педагога; недостатність застосування нових підходів та поліпредметності в освітньому процесі; переважання аудиторних занять порівняно із іншими формами організації навчання; несистемність у забезпеченні та моніторингу якості підготовки майбутніх учителів початкової школи; недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення закладів вищої освіти; недосконаліть формування та розвитку конструктивного освітнього середовища. Представлено можливості удосконалення практики підготовки учителів початкової школи, до яких віднесено: удосконалення змістового та операційного

компонентів системи професійної підготовки майбутніх учителів; інтенсифікація співпраці із праедавцями – загальноосвітніми школами; удосконалення практичного складаника у системі професійної підготовки вчителів початкової школи та врахування одержаних результатів навчання у процесі державної атестації випускників; диферсифікація педагогічної практики, реалізація принципу індивідуалізації освітньої траєкторії здобувача освіти; інтеграція традиційного та інноваційного педагогічного інструмеентарію (командні, змагальні, психологічні, таймінгові, СТЕМ-освіта, кейс-стаді); поглиблення професіоналізації навчання; удосконалення моніторингово-контрольних технолоігй та їх ефективне використання у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Ключові слова: початкова освіта, вища освіта, майбутній учитель, професійна підготовка майбутніх учителів початкової освіти.

Problem statement. Socio-economic development in Ukraine exacerbates the issue of the need to modernize education at all levels. The rapid increase in requirements for specialists under the influence of external and internal factors requires their ability to combine knowledge, skills and abilities, to possess critical thinking and to have moral and ethical, civic, professional and worldview qualities. Ensuring high-quality professional training of future teachers of primary education requires fundamental changes in approaches to teaching. The new Ukrainian school needs a teacher who is able to initiate changes and organize a safe educational environment. A modern school needs a teacher with high moral qualities, such as humanity, benevolence, responsibility, and honesty. Thus, the organization of high-quality training of future teachers of primary education predicts radical changes and requires innovative approaches in higher education institutions. In the process of modernization, it is important to be able to emphasize and distinguish problems that hinder the achievement of the outlined goal. Identifying problems in modern professional training of future primary education teachers makes it possible to improve it and ensures the quality of training of a new generation of specialists.

Analysis of recent research and publications. The problems and challenges of training future teachers in the context of modern concepts of higher education development were studied by M. Sosnova, I. Upatova; the formation of a qualitatively new type of a teacher became the subject of scientific interest of A. Khodakovska, N. Nychkalo, L. Lukyanova, L. Khomych, K. Oleksenko; the modernization of higher education and scientific as well as methodological support on the basis of digitalization were studied by G. Cherevichny, O. Lyashenko; the updating of the content of primary education taking into account the conditions of martial law was studied by N. Bibik, O. Vashulenko, N. Listopad, V. Martynenko, O. Onoprienko, T. Pavlova, O. Petruk. The issues of improving the professional training of primary school teachers and improving the content, forms, methods were studied by O. Matvienko, I. Vasylkiv, M. Oliyar, etc.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The purpose of the article is as follows: to identify the challenges and problems of training future primary education teachers in higher education institutions of Ukraine and to formulate possible ways to solve them.

Presentation of the main material. The training of future primary school teachers is a complex process, the dynamics of which depends on the requirements outlined by the state through the legislative and regulatory framework. We distinguish groups of problems in the professional training of future primary school teachers: problems related to the requirements for the content of education, the quality of textbooks, the focus of curricula and programs, requirements for the professional training of teaching staff, and general modernization problems.

The training of future primary school teachers is a complex process, the dynamics of which depends on the requirements outlined by the state through the legislative and regulatory framework. We distinguish groups of problems in the professional training of future primary school teachers: problems related to the requirements for the content of education, the quality of textbooks, the focus of curricula and programs, the requirements for the professional training of teaching staff, and general modernization problems.

Let us consider the key challenges and problems related to the requirements for the content of education, in particular its compliance with modern educational standards, scientific validity, practical orientation, and the ability to form the necessary competencies of students.

O. Matvienko notes that the content of training for modern primary school teachers lacks components that form inclusive competence. According to the scientist, there is a methodological and psychological unpreparedness of pedagogues (both in primary school and subject teachers in secondary school) to teach subjects to children with special educational needs, which is caused by a lack of theoretical knowledge and practical skills in working with children with special educational needs [3].

I. Upatova, investigating the problem of training future primary school teachers for innovative activities, identifies a number of problems that have not received due coverage in educational programs for training future primary school teachers. The researcher believes that in the modern pedagogical training of future primary school teachers, firstly, there is a lack of focus on the future teacher’s personality development, the orientation towards self-development, and participation in innovative activities in the context of the reform of the new Ukrainian school. Secondly, the content of the training does not emphasize the organization of contextual learning and quasi-professional activities. Thirdly, the professional environment in which students are introduced to educational innovations and future teachers develop innovative experience lacks creativity. Fourthly, the content of education is not sufficiently focused on revealing the potential of innovative pedagogical activities of teachers [9]. These problems arose due to the need to implement the State Standard of Primary School (2018), the Concept of a New

Ukrainian School (2016), which require higher education institutions to train specialists who are able to solve the problems of updating primary education, are ready to modernize traditional teaching and learning technologies, use educational innovations, have experience in creative methodological activities, have the ability to carry out methodological reflection, and are capable of lifelong learning and development. The problems of modernizing the pedagogical education of future teachers are timely and are caused by the presence of a contradiction between the content and forms of their training in pedagogical institutions of higher education, where the subject-methodical approach prevails, and the modern demands of general secondary education institutions that are waiting for a creative teacher capable of innovative activity [9].

The authors N. Nychkalo, L. Lukyanova, L. Khomych draw attention to the fact that the content of educational programs for the training of future primary school teachers lacks new approaches and multi-subjectivity in the organization of the educational process; the curriculum requires a cycle of general training, which duplicates the disciplines studied in general secondary education institutions; giving preference to classroom lessons; imperfect monitoring of the quality of professional training of future primary school teachers; outdated methods of resource provision of higher education institutions. The results of the analysis of the training of future primary school teachers convince that the problems in this area are systemic [4, 13]. M. Sosnova, considering the problem of training vocational education teachers in the context of modern concepts of higher school development, identifies a number of problems in the content of education. Thus, the scientist believes that the training of teachers for professional activity during their studies at a higher education institution does not contribute to the achievement of program results; the content of pedagogy as an academic discipline is not perceived by the student as personally significant; the content of the training lacks a motivational component, and therefore students do not perceive professional creativity as a means of professional formation and development [8].

According to K. Oleksenko, regarding the content of future primary school teachers' training, there is a lack of effective design of a safe and healthy educational environment. Having analyzed the professional standard for the profession "Primary school teacher of a general secondary education institution", the author emphasizes the importance of one of the main labor functions "participation in the organization of a safe and healthy educational environment", which involves the formation of the ability to design centers for learning, education and development of students. This requires the teacher, firstly, to master knowledge about the features of the content of the educational environment, as well as tools and equipment for teaching academic subjects; secondly, to have the skills and abilities to use didactic material and equipment in the classroom, taking into account their relevance, feasibility, functionality, aesthetic appeal, and individual educational needs of students; to design centers for learning, education and development together with students,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

taking into account their age characteristics, interests and needs. There is a need to review the process and content of training primary school teachers to design the educational environment according to the requirements of a modern Ukrainian school [5].

A. Khodakovska notes that there is an urgent need to develop a qualitatively new type of a teacher as an agent of changes in the modern educational space, who meets the needs of society, is able to take responsibility, consciously creates life plans and programs, sees life prospects. This kind of a teacher is not indifferent to the lives of children with the ability to see a personality in them, forming possibility for success of everyone, self-confidence and, on this basis, demonstrates the desire to become better on the basis of continuous developmental interaction between a teacher and a student. Researcher A. Khodakovska identified the following problems: firstly, there is a demand to train a motivated teacher as an agent of innovative changes in the modern educational space, the professional success of the implementation of which depends on the final result of professional training; secondly, it is about the conceptual and strategic orientation of the educational environment of an innovative nature [2].

M. Ostrovska believes that the main challenges of training a future primary school teacher are as following:

– the level of readiness of future primary school teachers to realize the need to adopt the methodology of innovative educational activities and apply innovative technologies;

– the readiness of higher education teachers to master innovative technologies and transfer relevant knowledge to students – future primary school teachers;

– the readiness of teachers and students of higher education institutions of pedagogical profile to innovative educational activities in the educational process;

– consideration of didactic and methodological aspects of managing the educational process and the peculiarities of its organization while training future primary school teachers in higher education institutions to apply innovative pedagogical technologies in their future professional activities [7, 114].

Let us consider the key aspects related to the general modernization problems of professional training of future primary school teachers in Ukraine.

According to researchers N. Nychkalo, L. Lukyanova, L. Khomych, the following problems are obdious: the absence of the Law of Ukraine “On Teachers”; unsatisfactory financing of practical training of future primary school teachers; imperfection of career guidance activity; unprofessional selection of applicants for teaching professions, because there are no entrance exams, etc.; devaluation of the role of training future primary school teachers in the context of globalization of socio-cultural processes, informatization of all spheres of life; insufficient financial incentives for teaching staff to obtain a master’s degree [4, 13].

G. Cherevychny also identified general modernization challenges in the professional training of future teachers:

– the slow pace of modernization of the education system in general, and the professional training of future teachers in particular;

– the insufficient level of modernization of the existing system of future teachers' professional training in higher education institutions, in particular in conditions of distance learning and force majeure;

– the subjectivity of the human factor in the distance education process;

– the insufficient level of methodological support: the development of the latest educational technologies and teaching methods for distance learning;

– the practical unpreparedness of secondary education institutions in general, and a certain number of higher education institutions in particular, to identify modernization factors, analyze them and apply [1].

M. Sosnova raises the issue of general modernization challenges, particularly the need to regulate the teaching profession at the legislative level based on its high social significance and responsibility and the peculiarities of permanent employment in the public sector. In particular, attention is focused on the importance of clear definition of the requirements for the training and professional development of teaching staff, which predicts the need to consolidate guarantees and privileges for teachers at the legislative level. The problem is that this profession requires legislative regulation, similar to other regulated professions (law, medicine, military, etc.) and, accordingly, should be determined through an industry qualification system (in particular, legitimate and objectively justified regulations of the activities of higher and professional pre-higher education institutions in terms of determining the content of education and organizing the educational process) and additional requirements for systems of internal and external quality assurance of pedagogical education (the content of education, personnel and material, as well as technical support, etc.) [8].

Based on the determined problems and challenges, we consider possible ways to solve them. As A. Khodakovska notes, an important component is the training of a new type of teacher who possesses not only pedagogical knowledge, but also the ability to be an initiator of changes in educational practice. This involves the development of professional competencies aimed at adapting to rapid changes in the educational environment and active participation in reforming pedagogical approaches, methods and technologies of teaching. The training of the teachers requires the implementation of innovative programs based on the development of critical thinking, independence and creativity. It is worth mentioning the integration of educational and gaming technologies. The use of educational and gaming technologies contributes not only to the assimilation of knowledge, but also to the development of a creative approach to pedagogical activity, is of a great importance for the formation of professional competence of future teachers. These technologies allow integrating theoretical knowledge with practical skills, contributing to the development of flexibility in choosing teaching methods, adapting them to the needs of students. Mastering these technologies by students allows creating an

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

environment for the formation of a creative style of pedagogical activity that meets the requirements of a modern school [2].

O. Matvienko suggests ways to improve the professional training of future primary school teachers, focusing on: improving the content, forms, methods and means of students' mastery of normative, psychological, pedagogical and corrective theoretical, practical and scientific foundations of inclusive education in the process of studying professional disciplines; additional inclusion in the curricula of disciplines that are focused on mastering didactic, corrective and developmental technologies, methods, means and techniques for teaching individuals with special educational needs in an inclusive classroom; using active forms of learning, the main feature of which is their contextual similarity with real professional activities; updating internship programs and organizing their completion by students in general secondary education institutions with inclusive classes, etc. [3].

It is worth mentioning I. Vasylkiv, who identifies the following ways to improve the professional training of primary school teachers in higher education institutions at the current stage: the use of interactive forms of students' training; ensuring the integrative and multifaceted content of educational courses and cycles; developing individual programs for the personal and professional development of gifted students; increasing the proportion of self-study work of students; using practice-oriented forms of training: seminars, round tables, master classes, trainings based on secondary educational institutions; reforming pedagogical practice; studying and taking into account the positive experience of professional training of primary school teachers in higher education institutions of Ukraine as a prospect for its creative use [10].

The main areas of improvement of the educational reform of future primary school teachers include: humanization and democratization of the system of training specialists; improvement of curricula for training future teachers; transition from informative teaching to research-based teaching; improvement of the system of self-study work of students; development of professional qualities; individualization and differentiation of professional training; development of pedagogical thinking; optimal combination of traditional forms and methods of training with innovative ones; professional orientation of training; improvement of the system of control over the educational process of training specialists [7, c. 116].

M. Oliyar believes that modern society requires changes. First of all, this is a requirement to master completely different ways of obtaining knowledge and skills. We are talking about basic knowledge and skills in a new format, for completely different results in the form of competencies. To do this, it is necessary to teach differently, using modern technologies – team, competitive, psychological, timing, STEM education, case studies, etc. Teachers are expected to fulfill the duties of coaches who provide assistance in the process of searhing information, processing and applying it. It is necessary to manage the educational process differently, through effective management, including electronic management, with trust, and not

with total control and reporting. It is necessary to teach in a completely different educational space, in which the main element is motivation to learn, the ability to learn, and the design of the environment [6].

Conclusions. The analyzed works of scientists made it possible to identify problems and challangrs in the professional training of future primary education teachers: the lack of necessary legislation on the status and role of a teacher in the Ukrainian education system, insufficient funding for practical training, the lack of modern approaches to career guidance, as well as the lack of monitoring the quality of the educational process, insufficient resource provision for higher education institutions, the slow pace of modernization of the education system and the problem of subjectivity in the distance education process. The analysis of scientific punlications provides the grounds for determination of the ways to overcome problems in the professional training of future primary education teachers: increasing the duration of the practice of training future teachers under the patronage of experienced mentors; introducing a dual form of education into the process of professional training; bringing the professional training of future teachers closer to the real conditions of future pedagogical activity based on the active use of contextual learning; improving the program and methodological component of the professional training of future teachers; strengthening ties between higher and secondary schools and employers in the process of practice; activation of industrial practice and inclusion of its results during the state certification of graduates; introduction of practice by applicants in various educational institutions, individualization and differentiation of professional training; development of pedagogical thinking; optimal combination of traditional forms and methods of training with innovative ones, use of modern technologies – team, competitive, psychological, timing, STEM education, case studies; professional orientation of training; improvement of the system of control over the educational process of training specialists.

We see prospects for further research in the study, analysis, and characterization of the educational and methodological support for the professional training of future primary education teachers.

References:

1. Cherevychnyi, H. S. (2023). Aktualizatsiia problemy profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv istorii v universytetakh Ukrainy i respubliky Polshcha na suchasnomu etapi [Actualization of the problem of professional training of future history teachers in universities of Ukraine and the Republic of Poland at the present stage]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of a modern teacher, 6*(207), 35-39. [in Ukrainian]

2. Khodakovska, A. V. (2023). Realizatsiia kontseptsii pedahohichnoho vplyvu na pidhotovku maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly do zastosuvannia navchalno-ihrovykh tekhnolohii v osvitnomu protsesi: rezultaty doslidzhennia [Implementation of the concept of pedagogical influence on the preparation of future primary school teachers for the use of educational and gaming technologies in the educational process: research results]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, *62*, 242-246. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. Matviienko, O. V. (2019). Analiz problemy hotovnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly do korektsiinoi roboty [Analysis of the problem of readiness of future primary school teachers for correctional work]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and general education schools, 62*(1), 113-116. [in Ukrainian]

4. Nychkalo, N., Lukianova, L., Khomych, L. (2021). Profesiina pidhotovka vchytelia: ukrainski realii, zarubizhnyi dosvid: naukovo-analitychna dopovid [Professional Teacher Training: Ukrainian Realities, Foreign Experience: Scientific-Analytical Report]. V. Kremen (red.). Kyiv: Vydavnytstvo TOV «Yurka Liubchenka». [in Ukrainian]

5. Oleksenko, K. (2023). Eksperymentalna perevirka diievosti strukturno-funktsionalnoi modeli formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly do proiektuvannia navchalnoho seredovyshcha [Experimental verification of the effectiveness of the structural-functional model of the formation of the readiness of future primary school teachers to design the educational environment]. *Naukovi zapysky BDPU. Seria: Pedahohichni nauky – Scientific notes of the BDPU. Series: Pedagogical sciences, 1,* 325-333. [in Ukrainian]

6. Oliiar, M. (2023). Aktualni problemy modernizatsii pochatkovoi osvity v Ukraini [Current problems of modernization of primary education in Ukraine]. *Osvitni obrii – Educational Horizons, 1*(56), 73-77. [in Ukrainian]

7. Ostrovska, M. (2023). Pedahohichna systema pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do zastosuvannia innovatsiinykh tekhnolohii: metodolohichni zasady [Pedagogical system of training future primary school teachers to use innovative technologies: methodological principles]. *Social Work and Education – Social Work and Education, 10*(1), 111-122. [in Ukrainian]

8. Sosnova, M. A. (2023). Problema pidhotovky pedahohiv profesiinoi osvity u konteksti suchasnykh kontseptsii rozvytku vyshchoi shkoly [The problem of training teachers of vocational education in the context of modern concepts of higher education development]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy, 65*(2), 121-124. [in Ukrainian]

9. Upatova, I. P. (2020). Problema pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do innovatsiinoi diialnosti [The problem of training future primary school teachers for innovative activities]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy, 21*(3).133-136. [in Ukrainian]

10. Vasylkiv, I. B. (2022). Udoskonalennia profesiinoi pidhotovky vchytelia pochatkovykh klasiv v umovakh modernizatsii vyshchoi pedahohichnoi osvity [Improving the professional training of primary school teachers in the context of modernization of higher pedagogical education]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist, 1*(101), 66-69. [in Ukrainian]

Література:

1. Черевичний, Г. С. (2023). Актуалізація проблеми професійної підготовки майбутніх учителів історії в університетах України і республіки Польща на сучасному етапі. *Імідж сучасного педагога, 6*(207), 35-39.

2. Ходаковська, А. В. (2023). Реалізація концепції педагогічного впливу на підготовку майбутніх учителів початкової школи до застосування навчально-ігрових технологій в освітньому процесі: результати дослідження. *Інноваційна педагогіка, 62,* 242-246.

3. Матвієнко, О. В. (2019). Аналіз проблеми готовності майбутніх учителів початкової школи до корекційної роботи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 62*(1), 113-116.

4. Ничкало, Н., Лук'янова, Л., Хомич, Л. (2021). Професійна підготовка вчителя: українські реалії, зарубіжний досвід: науково-аналітична доповідь. За ред. В. Кременя. Київ: Видавництво ТОВ «Юрка Любченка».

5. Олексенко, К. (2023). Експериментальна перевірка дієвості структурно-функціональної моделі формування готовності майбутніх учителів початкової школи до проєктування навчального середовища. *Наукові записки БДПУ. Серія: Педагогічні науки, 1,* 325-333.

6. Оліяр, М. (2023). Актуальні проблеми модернізації початкової освіти в Україні. *Освітні обрії*, *1*(56), 73-77.

7. Островська, М. (2023). Педагогічна система підготовки майбутніх учителів початкових класів до застосування інноваційних технологій: методологічні засади. *Social Work and Education, 10*(1), 111-122.

8. Соснова, М. А. (2023). Проблема підготовки педагогів професійної освіти у контексті сучасних концепцій розвитку вищої школи. *Інноваційна педагогіка*, *65*(2), 121-124.

9. Упатова, І. П. (2020). Проблема підготовки майбутніх учителів початкових класів до інноваційної діяльності. *Інноваційна педагогіка*, *21*(3), 133-136.

10. Васильків, І. Б. (2022). Удосконалення професійної підготовки вчителя початкових класів в умовах модернізації вищої педагогічної освіти. *Молодий вчений*, 1(101), 66-69.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 616.24-002.5-031.81:616.15:577.115:577.125.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-78-84

Pikas Olha Bohdanivna Doctoral, professor, Department of Phtysiology and Pulmonology, Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (050) 656-31-52, https//orcid.org/0000-0002-9525-7719

CHARACTERISTICS LIPID METABOLISM IN THE BLOOD OF PATIENTS WITH ADVERSE PULMONARY TUBERCULOSIS

Abstract. Tuberculosis of the lungs and other organs and systems remains the most dangerous disease in Ukraine. The share of severe common and drug-resistant forms of the disease is increasing. Today, changes in the processes of lipid peroxidation (LPO) are important in the development of many diseases. LPO processes also occur in pathological processes. With each disease, there is a certain intensity of LPO.

Aim - to study and evaluate the composition of fatty acids of lipids in the blood plasma of patients with widespread forms of pulmonary tuberculosis.

Materials and methods. Have been surveyed 103 (64.37% of 160) healthy individuals (group I) and 57 (35.63% of 160) of patients with widespread pulmonary tuberculosis (group II). Patients had disseminated tuberculosis. Fatty acids in blood plasma were investigated by the biochemical method using a gas-liquid chromatography "Cvet – 500".

Results and discussion. The established substantial changes of composition of fatty acids in the blood plasma lipids in patients with widespread pulmonary tuberculosis, that manifested significant increase in the total level of saturated fatty acids against the background of a low total content of unsaturated and amount of polyunsaturated fatty acids as a result of intensified activation of lipid peroxidation. The stearic FA ($C_{18:0}$) in patients of group II authentically decreased in 1,63 times compared with persons of in group I ($p < 0,001$). In patients with widespread pulmonary tuberculosis amount of arachidonic FA ($C_{20:4}$) increased in 2,13 times ($p < 0,001$), number of oleic FA ($C_{18:1}$) decreased to 1,48 times ($p < 0,001$) compared with the control group.

Such changes have a negative impact on the regulatory function of the respiratory system and the course of the tuberculosis process and lead to a decrease in the polyunsaturated lipid complex to (19.7 ± 0.6) % (in the control group – (33.3 ± 1.5) %) ($p < 0.001$) and a decrease in the total content of unsaturated fatty acids to (30.7 ± 2.1) % compared to (49.5 ± 1.6) % in healthy individuals ($p < 0.001$).

Conclusions. The results of studies showed that there was a connection and dependence between the development of widespread pulmonary tuberculosis and violation of the exchange of lipids with modification of the fatty acid composition in the blood plasma, which is important to consider during treatment these patients.

Keywords: composition, fatty acid, plasma of blood, pulmonary tuberculosis.

Пікас Ольга Богданівна доктор медичних наук, професор, кафедра фтизіатрії та пульмонології, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м.Київ, тел.: (050) 656-31-52, https//orcid.org/0000-0002-9525-7719

ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТАБОЛІЗМУ ЛІПІДІВ У КРОВІ ХВОРИХ НА ПОШИРЕНИЙ ТУБЕРКУЛЬОЗ ЛЕГЕНЬ

Анотація. Туберкульоз легень та інших органів і систем залишається найбільш небезпечним захворюванням в Україні. Збільшується частка тяжких поширених та лікарсько-стійких форм захворювання. Сьогодні зміни процесів перекисного окислення ліпідів (ПОЛ) мають важливе значення у розвитку багатьох захворювань. Процеси ПОЛ виникають і при патологічних процесах. При кожному захворюванні спостерігається певна інтенсивність

ПОЛ.

Мета дослідження – вивчити та оцінити склад жирних кислот (ЖК) ліпідів у плазмі крові хворих на поширений туберкульоз легень.

Матеріал і методи. Було обстежено 103 (64,37 % із 160) здорові особи (I група) та 57 (35,63 % із 160) хворих на поширений туберкульоз легень (II група). У пацієнтів був дисемінований туберкульоз. Жирні кислоти у плазмі крові досліджували біохімічним методом на газорідинному хроматографі «Цвет – 500».

Результати й обговорення Встановлені суттєві зміни спектра жирних кислот ліпідів у плазмі крові у хворих на поширений туберкульоз легень, які проявлялись значущим підвищенням сумарного рівня насичених жирних кислот на тлі зниженого сумарного вмісту ненасичених і суми полі ненасичених жирних кислот, в результаті посиленої активації процесів перекисного окислення ліпідів. Вміст стеаринової ЖК ($C_{18:0}$) у пацієнтів II групи вірогідно знижувався в 1,63 рази порівняно з особами I групи ($p < 0,001$). У хворих на поширений туберкульоз легень кількість арахідонової ЖК ($C_{20:4}$) зростала у 2,13 рази ($p < 0,001$), кількість олеїнової ЖК ($C_{18:1}$) знижувалася в 1,48 рази ($p < 0,001$) порівняно з групою контролю.

Такі зміни негативно впливають на регуляторну функцію дихальної системи і перебіг туберкульозного процесу та призводять до зниження полі ненасиченого ліпідного комплексу до (19,7 ± 0,6) % (у групі контролю – (33,3 ± 1,5) %)) ($p < 0,001$) та зниження загального вмісту ненасичених жирних кислот до (30,7 ± 2,1) % порівняно з (49,5 ± 1,6) % у здорових осіб($p < 0,001$).

Висновки. Результати досліджень показали, що існує зв'язок і залежність між розвитком поширеного туберкульозу легень та порушенням обміну ліпідів із модифікацією складу жирних кислот у плазмі крові, що важливо враховувати при проведенні лікування даних пацієнтів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: склад, жирні кислоти, плазма крові, туберкульоз легень.

Statement of the problem. The tension of the tuberculosis epidemic situation in the whole world and in Ukraine is increasing. In the world, 93-94 new cases of this disease are registered every day. About 27,000 new cases of tuberculosis are detected annually in Ukraine, from which 3,700 patients die; 10 people die every day [1]. In general, more patients die from tuberculosis than from all other infectious diseases combined. The unfavorable situation regarding tuberculosis is also caused by the increase in infection and the deterioration of the effectiveness of treatment of patients with this disease. The migration process, which in the conditions of socio-economic instability, continues to grow and contribute to tuberculosis, is of great concern.

The share of severe common and drug-resistant forms of the disease is increasing [6, 7]. The level of resistance of tuberculosis mycobacteria to anti-tuberculosis drugs is increasing. Primary resistance in Ukraine reaches 20-30 %, secondary - 65-75 % [6]. The development of secondary resistance to MBT (after 5-6 months of treatment) occurs in 45-65 % of cases [8]. The effectiveness of treatment of such patients in our country does not exceed 40-45% [3]. Ineffective treatment of patients with pulmonary forms of tuberculosis can contribute to the spread of infection in the population [4, 7] and necessitates the need for new research to reveal the pathogenesis of the disease in depth.

Today, changes in the processes of lipid peroxidation (LPO) are important in the development of many diseases. Under physiological conditions, free-radical oxidation of organic molecules is constantly taking place in the human body; the greatest intensity in lipids. LPO processes also occur in pathological processes. With each disease, there is a certain intensity of LPO. During the processes of LPO, active forms of oxygen are formed. The concentration of reactive oxygen species in tissues under physiological conditions is not high. An excess of active forms of oxygen contributes to the accumulation of lipid radicals, peroxides, hydroperoxides and alkoxides. LPO processes damage cell membranes and lead to the emergence of a pathological process. Fatty acids (FA) are part of cell membranes. They are the main substrate for LPO processes. Therefore, a change in the composition of fatty acids in the blood is an informative indicator that determines a violation of lipid metabolism.

Analysis of the latest research.

The issue of tuberculosis in Ukraine, its diagnosis and treatment was dealt with by Yu.I. Feshchenko, V. M. Melnyk (2016, 2017, 2020), Yu.I. Feshchenko, N. A. Lytvynenko (2017, 2023), O.I. Bilogortseva, L.A. Sukhanova (2019), Yu. M. Valetsky, L. A. Hryshchuk (2022), I. D. Duzhy, G. P. Oleshchenko (2022), M. I. Sahelashvili, Z. I. Piskur, (2023) [7, 8, 9, 10]. But they did not study the processes of lipid metabolism according to the composition of fatty acids in the blood of healthy individuals and patients with tuberculosis. The role of fatty acids

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

in the development of tuberculosis and its clinical course was also not assessed. This led to the conduct of our research.

All this determined the **goal** - to study and evaluate the composition of fatty acids of lipids in the blood plasma of patients with widespread forms of pulmonary tuberculosis.

To achieve the goal of the study, the following tasks were set:

- to study and evaluate the composition of fatty acids in the blood of healthy individuals,
- to study and evaluate the composition of fatty acids in the blood of patients with advanced pulmonary tuberculosis,
- to determine the role of fatty acids in the clinical course of tuberculosis and to correct their composition in the blood.

The study was a fragment of the planned research works of the Bogomolets National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine "Improvement of existing and development of new methods of antimycobacterial and pathogenetic therapy in patients with pulmonary tuberculosis" and "Prevalence, clinical course and consequences of tuberculosis treatment among groups at increased risk of the disease."

Material and methods. We examined 103 (64.37 % out of 160) healthy people (I, control group) and 57 (35.63 % out of 160) people with widespread pulmonary tuberculosis (II group). In patients with widespread pulmonary tuberculosis, the disseminated form has been established. The age of the examinees is from 18 to 65 years. Healthy persons and patients with tuberculosis did not smoke cigarettes and did not participate in the liquidation of the consequences of the accident at the Chornobyl NPP.

Individuals were examined in city anti-tuberculosis institutions in Kyiv (Ukraine).

Sample preparation and gas chromatographic analysis were performed according to the method of L.V. Sazonenko and T.S. Bryuzginoi (2003) [5]. The composition of fatty acids of phospholipids in blood plasma was determined by a biochemical method. The basis of the method is the extraction of lipids from blood plasma, isolation of phospholipids, methylation and gas chromatographic analysis of fatty acids on a Cvet-500 gas-liquid chromatography with a plasma ionization detector in isothermal mode. The composition of fatty acids of lipids in blood plasma was estimated by the method of area normalization and determination of the proportion of fatty acids in percent (%) [2]. The error of the indicators was ± 10 %.

Presentation of the main material. In the blood plasma of individuals of group I (control), we found the largest amount of saturated fatty acids: palmitic (C16:0) and stearic (C18:0) - respectively (37.1 ± 1.6) and (13.4 ± 0.7) %. Oleic (C18:1) and linoleic (C18:2) fatty acids were determined from unsaturated fatty acids: (16.3 ± 0.5) and (29.1 ± 0.5) %, respectively. This ratio of fatty acids in blood plasma in the control group indicates significant saturation (up to (50.5 ± 1.6) %)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

due to the high content of palmitic FA (C16:0). This ensures the resistance of the blood system to the processes of LPO.

The results of our research showed that the content of fatty acids in blood plasma in patients with widespread pulmonary tuberculosis (II group) differed from similar indicators in healthy individuals (I group). In patients with widespread pulmonary tuberculosis (II group), there was a (unlikely) decrease in palmitic acid (C16:0) to (33.4 ± 2.7) % compared to controls (37.1 ± 1.6) % ($p > 0, 05$). This indicates the destruction of the lecithin fraction of phospholipids as a result of a pathological process in the lungs. The content of stearic fatty acid (C18:0) in patients of the II group probably decreased to (8.2 ± 1.1) % compared to (13.4 ± 0.7) % in healthy individuals, $p < 0.001$. A reduced level of palmitic (C16:0) and stearic (C18:0) FA in patients with widespread pulmonary tuberculosis indicates impaired liver function.

Myristic fatty acid (C14:0) (20.1 ± 1.7) % appeared in the blood plasma of people of the II group, which indicates significant changes in the endocrine system of the patients. It is absent in healthy individuals ($p < 0.001$).

The level of oleic FA (C18:1) probably decreased in individuals of the II group to (11.0 ± 1.0) % (1.48 times, $p < 0.001$) compared to the control group (I). In the control group, its level was (16.3 ± 0.5) %.

The content of arachidonic complex (C20:4) in individuals of the II group increased by 2.13 times ($p < 0.001$) compared to the control group and was (8.3 ± 0.8) % (in the control – (3.9 ± 0.4) %).

A significant decrease in the level of stearic (C16:0) and oleic (C18:1) fatty acids in blood plasma in patients of the II group ($p < 0.001$) indicates significant disturbances metabolism of lipids in their body as a result of enhanced activation of LPO processes. This leads to an imbalance in the ratio of the total content of saturated, unsaturated and polyunsaturated fatty acids (FA). The tendency to decrease the unsaturation of the lipid complex in the blood plasma of patients with widespread pulmonary tuberculosis ($p < 0.001$) is due to a significant decrease in the content of linoleic (C18:2) and oleic (C18:1) fatty acids ($p < 0.001$).

In the blood plasma of individuals of the II group, a characteristic regularity of the fatty acid conversion process was revealed: a probable decrease ($p < 0.05$) in the total content of saturated fatty acids (palmitic (C16:0) and stearic (C18:0)) and unsaturated fatty acids (oleic (C18:1) and linoleic (C18:2)) and a probable increase ($p < 0.05$) of arachidonic FA (C20:4).

Such changes have a negative impact on the regulatory function of the respiratory system and the course of the tuberculosis process and lead to a decrease in the polyunsaturated lipid complex to (19.7 ± 0.6) % (in the control group – (33.3 ± 1.5) %) ($p < 0.001$) and a decrease in the total content of unsaturated fatty acids to (30.7 ± 2.1) % compared to (49.5 ± 1.6) % in healthy individuals ($p < 0.001$). The decrease in the total content of PUFA in the blood plasma to (19.7 ± 0.6) % in patients with widespread pulmonary tuberculosis (at (33.3 ± 1.5) % in the control group) occurs mainly as a result of a reduced level of linoleic FA (C18:2), $p < 0.001$.

The main mass of lipids after absorption enters the blood, bypassing the liver. The liver plays an important role in lipid metabolism and in the formation of some fatty acids (palmitic and stearic). A decrease in the content of fatty acids in patients with widespread pulmonary tuberculosis indicates a violation of their liver function and causes the need for its correction.

Conclusions and prospects for further research.

Therefore, the spectrum of fatty acids of lipids in the blood plasma of patients with widespread pulmonary tuberculosis is characterized by an imbalance in the ratio of the total content of saturated, unsaturated, and polyunsaturated fatty acids. The results of our research established a significant increase in the total level of saturated fatty acids against the background of a decrease in the total content of unsaturated fatty acids and the content of PUFAs ($p < 0.001$), which indicates a violation of lipid metabolism in these patients as a result of enhanced activation of lipids. A decrease in palmitic (C16:0) and stearic (C18:0) fatty acids indicates destructive changes in the lecithin fraction of phospholipids as a result of the presence of a tubercular process.

Thus, the results of our research showed a disturbed lipid exchange in the blood plasma with a modification of the composition of fatty acids. This is important to consider when treating these patients and is an important perspective in improving the effectiveness of treatment for this disease.

References:

1. Bilohortseva, O.I. (2008). Imunoprofilaktyka tuberkulozu u ditei: problemy i perspektyvy. [Immunoprophylaxis of tuberculosis in children: problems and prospects] Ukrainskyi pulmonolohichnyi zhurnal, 3, dod: 29-30 [in Ukrainian].

2. Gichka, S.G., Bryuzgina, T.S., Vretik, G.M, Reva, S.N. (1998). Gazokhromatograficheskii metod opredeleniya lipidnikh pokazatelei krovi pri ishemicheskoi bolezni serdtsa [Gas chromatographic method for determining blood lipid parameters in ischemic heart disease]. Ukrainskyi kardiolohichnyi zhurnal, 7–8, 50-52 [in Ukrainian].

3. Nakaz MOZ Ukrainy vid 06.10.2021 №2161 «Pro vnesennia zmin do standartiv okhorony zdorovia pry tuberkulozi» [On amendments to healthcare standards for tuberculosis], [in Ukrainian].

4. Piatnochka, I.I., Kornaha, S.I., Tkhoryk, N.V. (2015) Pro prykhylnist do likuvannia khvorykh na tuberkuloz [On adherence to treatment for tuberculosis patients]. Tuberkuloz, lehenevi khvoroby, VIL-infektsiia, 1, 108-112 [in Ukrainian].

5. Sazonenko, L.V., Vitovskyi, Ya.M., Briuzghina, T.S. (2003). Vyvchennia lipidnykh pokaznykiv syrovatky krovi u vahitnykh z preeklampsiieiu v dynamitsi likuvannia [Study of serum lipid parameters in pregnant women with preeclampsia in the dynamics of treatment]. Medychna khimiia, 1, 86-88 [in Ukrainian].

6. Tuberkuloz v Ukraini: analitychno-statystychnyi dovidnyk [Tuberculosis in Ukraine: analytical and statistical guide]. K, 2016 [in Ukrainian].

7. Feshchenko, Yu.I., Melnyk, V.M., Zaikov, S.V. ta in. (2016). Osoblyvosti suchasnoi sytuatsii z tuberkulozu v Ukraini [Features of the current situation with tuberculosis in Ukraine]. Ukrainskyi pulmonolohichnyi zhurnal, 1, 5-9 [in Ukrainian].

8. Feshchenko, Yu.I., Lytvynenko, N.A., Protsyk, L.M., Pohrebna, M.V., Senko, Yu.O, Chobotar, O. P., Varytska, H.O., Hamazina, K.O., Matvieieva, O.V. (2017). Vedennia pobichnykh reaktsii pid chas likuvannia khvorykh na tuberkuloz ta ko-infektsiiu (tuberkuloz/VIL-infektsiia/ SNId). [Management of adverse reactions during the treatment of patients with tuberculosis and co-infection (tuberculosis/HIV infection/AIDS)]. Tuberkuloz, lehenevi khvoroby, VIL-infektsiia, 4(31), 13-24 [in Ukrainian].

9. Feshchenko, Yu.I., Melnyk, V.M., Opanasenko, M.S. (2019). Neefektyvne likuvannia khvorykh na tuberkuloz lehen i yoho poperedzhennia [Ineffective treatment of patients with pulmonary tuberculosis and its prevention]. K.: Lira-K, 246 [in Ukrainian].

10. Feshchenko, Yu.I., Lytvynenko, N.A., Pohrebna, M.V., Senko, Yu.O., Lafeta, A.S., Liubevych, R.L., Hamazin, Yu.O., Terleieva, Ya.S. (2023). BpaL: pershi prohramni rezultaty operatsiinoho doslidzhennia v mezhakh proektu MBF «Orhanizatsiia optymalnykh tekhnolohii u sferi okhorony zdorovia» ta prokladannia shliakhu do rozshyrennia v Ukraini [BpaL: first programmatic results of operational research within the framework of the ICF project "Organization of optimal technologies in healthcare" and paving the way for expansion in Ukraine]. Tuberkuloz, lehenevi khvoroby, VIL-infektsiia, 1 (52), 5-10. doi: 10.30978/TB-2023-1-5 [in Ukrainian].

11. Tsentr medychnoi statystyky MOZ Ukrainy. Tuberkuloz v Ukraini (analitychno-statystychnyi dovidnyk za 2000-2011 roky) [Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine. Tuberculosis in Ukraine (analytical and statistical guide for 2000-2011)] Za red. O.K. Tolstanova. K, 2012, 98 [in Ukrainian].

Література:

1. Білогорцева О. І. Імунопрофілактика туберкульозу у дітей: проблеми і перспективи. *Український пульмонологічний журнал*. 2008 (3), дод: 29-30.

2. Гичка С. Г, Брюзгина Т. С, Вретик Г. М, Рева С. Н. Газохроматографический метод определения липидных показателей крови при ишемической болезни сердца. *Український кардіологічний журнал.* 1998 №7–8, с. 50-52.

3. *Наказ МОЗ України* від 06.10.2021 №2161 «Про внесення змін до стандартів охорони здоров'я при туберкульозі».

4. П'ятночка І.І., Корнага С. І., Тхорик Н.В. Про прихильність до лікування хворих на туберкульоз. *Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція*. 2015 №1, с. 108-112.

5. Сазоненко Л. В., Вітовський Я. М., Брюзгіна Т. С. Вивчення ліпідних показників сироватки крові у вагітних з прееклампсією в динаміці лікування. *Медична хімія*. 2003 № 1, с. 86-88.

6. Туберкульоз в Україні: аналітично-статистичний довідник. К, 2016.

7. Фещенко Ю. І., Мельник В. М., Зайков С. В. та ін. Особливості сучасної ситуації з туберкульозу в Україні. Український пульмонологічний журнал. 2016 № 1, с. 5-9.

8. Фещенко Ю. І., Литвиненко Н. А., Процик Л. М., Погребна М.В., Сенько Ю.О, Чоботар О. П., Варицька Г. О., Гамазіна К. О., Матвєєва О. В. Ведення побічних реакцій під час лікування хворих на туберкульоз та ко-інфекцію (туберкульоз/ВІЛ-інфекція/СНІд). Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція. 2017 № 4(31), с. 13-24.

9. Фещенко Ю. І., Мельник В. М., Опанасенко М. С. Неефективне лікування хворих на туберкульоз легень і його попередження. К.: Ліра-К; 2019, 246 с.

10. Фещенко Ю. І., Литвиненко Н. А., Погребна М. В., Сенько Ю. О., Лафета А. С., Любевич Р. Л., Гамазін Ю. О., Терлеєва Я. С. BpaL: перші програмні результати операційного дослідження в межах проекту МБФ «Організація оптимальних технологій у сфері охорони здоров'я» та прокладання шляху до розширення в Україні. Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція. 2023 №1 (52), с. 5-10. doi: 10.30978/TB-2023-1-5.

11. Центр медичної статистики МОЗ України. Туберкульоз в Україні (*аналітично-статистичний довідник за 2000-2011 роки*) / За ред. ОК. Толстанова. К, 2012. 98 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 616.33/.34-006.5:577.115.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-85-92

Pikas Petro Bohdanovych assistant Department of Surgery and Transplantology, Shupyk National Healthcare University of Ukrain, Kyiv, tel.: (050) 218–51–47, https//orcid.org/0000-0003-2977-300X

DEVIATIONS IN LIPID METABOLISM IN THE BLOOD OF PATIENTS WITH POLYPS OF THE GASTROINTESTINAL CANAL

Abstract. Polyps are oncological diseases of the gastrointestinal tract. Previously, it was believed that polyps may not degenerate into cancer for a long time. Recent studies show that polyps necessarily degenerate into cancer over time (within 5-10 years). Therefore, their timely detection is an effective and fairly reliable way to prevent cancer.

Studied the fatty acid composition in blood serum lipids in patients with 1-2 stomach or the intestinal polyps GLC (Gas-Liquid Chromatography) series of "CVET - 500" plasmaionization detector in isothermal mode. Quantitative evaluation of fatty acid composition of serum lipids in patients with the intestinal polyps (II group) or stomach (III group) area normalization method was performed by determining the peaks of their methyl esters and their proportion (in %).

In patients with 1-2 stomach or the intestinal polyps fatty acid composition of lipid varied and characterized by increasing the total amount of unsaturated fatty acids (including polyunsaturated), and reduction of the total amount of saturated fatty acids, suggesting lipid metabolism disorders.

In patients of the II group, the content of unsaturated fatty acids increased to (59.0 ± 1.6) % ($p < 0.001$), in patients of the III group - to (54.7 ± 1.8) % ($p < 0.001$) at (43 .0 ± 2.0) % in healthy individuals.

The total content of saturated fatty acids significantly decreased in patients of both groups - to (41.0 ± 1.6) % in the II group, to (45.3 ± 1.8) % in the III group ($p < 0.001$) at (57, 0 ± 2.0) % in healthy individuals. The amount of palmitic (C16:0) and stearic (C18:0) fatty acids significantly decreased in patients of both groups.

Changes in the composition of fatty acids and lipids in the blood serum of patients with single polyps (no more than 2) of the gastrointestinal tract arise as a result of increased LPO processes.

Changes in the spectrum of fatty acids of lipids in the blood serum of patients with polyps of the intestinal or stomach depend on the presence or absence of polyps, which indicates the need for correction of the composition of fatty acids in their treatment.

Keywords: lipids, fatty acids, blood serum, stomach and intestinal polyps.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Пікас Петро Богданович асистент кафедри хірургії та трансплантології Національний університет охорони здоров'я імені П.Л. Шупика, м. Київ, тел.: (050) 218–51–47, https//orcid.org/0000-0003-2977-300X

ВІДХИЛЕННЯ В МЕТАБОЛІЗМІ ЛІПІДІВ У КРОВІ ХВОРИХ НА ПОЛІПИ ШЛУНКОВО-КИШКОВОГО КАНАЛУ

Анотація. Поліпи відносяться до онкологічних захворювань шлунково-кишкового тракту. Раніше вважали: поліпи довго можуть не перероджуватись на рак. Останні дослідження свідчать: поліпи обов'язково перероджуються на рак з часом (протягом 5-10 років). Тому своєчасне їх виявлення є дійовим і досить надійним способом профілактики раку.

В результаті ПОЛ утворюються жирні кислоти (ЖК). Жирні кислоти є структурними елементами біологічних мембран і беруть участь у реакціях ПОЛ.

Вивчався склад жирних кислот ліпідів у сироватці крові у хворих із 1-2 поліпами кишечника чи шлунка на газорідинному хроматографі серії «Цвет – 500» із плазмоіонізаційним детектором в ізотермічному режимі. Кількісну оцінку складу жирних кислот ліпідів у сироватці крові у пацієнтів при поліпах кишечника (II група) чи шлунка (III група) проводили за методом нормування площ шляхом визначення піків їх метилових ефірів та їх частки (у %).

У хворих із 1-2 поліпами кишечника чи шлунка склад жирних кислот ліпідів змінювася і характеризувався зростанням сумарного вмісту ненасичених жирних кислот (в тому числі поліненасичених) та зниженням сумарного вмісту насичених жирних кислот, що свідчить про порушення метаболізму ліпідів.

У пацієнтів II групи вміст ненасичених жирних кислот підвищувався до (59,0 ± 1,6) % ($p < 0,001$), у пацієнтів III групи – до (54,7 ± 1,8) % ($p < 0,001$) при (43.0 ± 2,0) % у здорових осіб.

Загальний вміст насичених жирних кислот достовірно знизився у хворих обох груп – до (41,0 ± 1,6) % у II групі, до (45,3 ± 1,8) % у III групі ($p < 0,001$) при (57,0 ± 2,0) % у здорових осіб. У пацієнтів обох груп достовірно зменшилась кількість пальмітинової (C16:0) та стеаринової (C18:0) жирних кислот.

Зміни складу жирних кислот і ліпідів у сироватці крові хворих на поодинокі поліпи (не більше 2) шлунково-кишкового тракту виникають внаслідок посилення процесів ПОЛ.

Зміни спектра жирних кислот ліпідів у сироватці крові залежать від наявності чи відсутності поліпів у кишечнику чи шлунку, що свідчить про необхідність корекції складу жирних кислот при їх лікуванні.

Ключові слова: ліпіди, жирні кислоти, сироватка крові, поліпи шлунка і кишечника.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Statement of the problem. Polyps are oncological diseases of the gastrointestinal tract. More than 90 % of colon polyps are adenomas or hyperplastic, which can eventually degenerate into malignant tumors. Currently, their frequency is lower, from 17 % to 71% in Brazil and 76.6% in Greece [8, 10].

Previously, it was believed that polyps may not degenerate into cancer for a long time. Recent studies show that polyps necessarily degenerate into cancer over time (within 5-10 years). Therefore, their timely detection is an effective and fairly reliable way to prevent cancer.

An important factor in the development of intestinal polyps is the disruption of its normal function in the form of dyskinesias (especially the distal part), which support a chronic inflammatory process (dysentery, etc.). This causes the localization of polyps in the rectum and sigmoid colon (in 85-90 % of patients). Dysbiotic changes in the stomach and intestines contribute to impaired formation of fatty acids (short-chain) from dietary fibers that enter the intestines with food.

As a result of LPO, fatty acids (FA) are formed. In the biological membranes of the cells of the human body, processes of lipid peroxidation (LPO) take place. In healthy people, the metabolism (including lipids) is balanced, which determines a certain ratio of the total content of saturated, unsaturated, and polyunsaturated fatty acids (PUFA) in serum, plasma, and erythrocyte membranes. When pathological processes occur, the ratio of fatty acids changes.

In the lumen of the large intestine, during bacterial fermentation, butyric fatty acid (short chain) is formed. Butyric acid has anti-inflammatory and anti-carcinogenic properties [4, 9]. Its deficiency contributes to the development of inflammatory changes in the intestines. In the human body, some fatty acids are transformed into others, adding or removing carbon. Therefore, the level of short-chain oleic fatty acid is related to the level of long-chain fatty acid.

Fatty acids are structural elements of biological membranes and take part in LPO reactions. Therefore, their qualitative and quantitative changes may indicate the presence of a pathological process, its activity and the intensity of LPO reactions.

The study of the composition of fatty acids in the blood serum allows to assess the degree of the inflammatory process [6] and the degree of disturbance of lipid metabolism in the dynamics, will help to predict the further course of the disease and its inflammatory changes, control the correctness of the appointment of treatment and increase its effectiveness in patients with polyps of the gastrointestinal tract.

Analysis of the latest research. The issue of polyps and their treatment was dealt with by V. A. Domaratskyi (2003), B.O. Matviychuk, I. M. Tumak, M. Ye. Artyushchenko (2016), K. V. Barannikov, Ya. B. Shvidky, I. M. Tumak, N. O. Lukavetskyi (2013) [1, 3, 5]. In any pathological processes, LPO processes are involved, which can also affect the effectiveness of treatment of polyps. But according to the literature, scientists have not studied the processes of lipid metabolism and the level of fatty acids in the blood of healthy individuals and

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

patients with polyps of the stomach or intestines. The role of fatty acids in the development of polyps was also not evaluated. This determined the conduct of our research.

The aim of the research was to study and evaluate the composition of fatty acid lipids in the blood serum of patients with single polyps of the gastrointestinal tract.

To achieve the goal of the study, the following tasks were set:

- to study and evaluate the composition of fatty acids in the blood of healthy individuals,
- to study and evaluate the composition of fatty acids in the blood of patients with gastric and intestinal polyps,
- to determine the role of fatty acids in the development of gastric and intestinal polyps.

Material and methods. We examined 35 (35.7 %) healthy individuals (I group, comparison) and 63 (64.3 %) patients with 1-2 polyps of the gastrointestinal tract (II and III groups). Among the examined patients, 31 (49.2 %) patients with intestinal polyps (II group) and 32 (50.8 %) patients with stomach polyps (III group) were found. The age of the examinees ranged from 30 to 75 years.

In the selected groups, the patients did not differ significantly in terms of age, sex, size and degree of polyp inflammation. Groups of examined persons were homogeneous in a greater number of characteristics, which made it possible to compare digital indicators.

The research was conducted on the basis of the clinic of the State Institution "National Institute of Surgery and Transplantology named after O.O. Shalimov National Academy of Medical Sciences of Ukraine" (now - Shalimov National Scientific Center of Surgery and Transplantology), where patients were receiving outpatient or inpatient treatment.

With the help of fibrocolonoscopy, polyps were detected in all areas of the large intestine and the state of its mucous membrane was studied. With the help of fibrogastroduodenoscopy, the condition of the mucous membrane of the stomach and duodenum was studied and polyps were detected.

During endoscopic examination (probe) or during polypectomy, polyp material was taken for biopsy (to rule out or confirm malignancy).

The assessment of the gastric mucosa was performed visually in accordance with the endoscopic section of the Houston modification of the Sydney classification of chronic gastritis. Edema, hyperemia, vulnerability of the mucous membrane, the presence of exudate, erosion, hyperplasia and atrophy of folds, visibility of the vascular pattern, submucosal hemorrhages were evaluated.

Fibrocolonoscopy and fibrogastroduodenoscopy were performed using endoscopic devices with an endovideo system (manufactured by the company "Olimpus", Japan).

To assess the composition of fatty acids in the blood serum of patients before surgery, fasting blood (amount of 3-5 ml) was taken from a vein with a disposable

syringe into a 10 ml test tube and centrifuged for 15 minutes. at a speed of 1500 revolutions per minute. Then the upper layer (serum) was collected with a Pasteur pipette into a test tube for lipid extraction, phospholipid isolation, methylation and gas chromatographic analysis of fatty acids.

The composition of fatty acids of blood serum phospholipids was studied on a gas-liquid chromatography of the Cvet-500 series with a plasma ionization detector in isothermal mode. Sample preparation and gas chromatographic analysis of lipids in blood serum were performed according to the method of L.V. Sazonenko and T.S. Bryuzgina (2003) [7]. Quantitative assessment of the composition of fatty acids of lipids in blood serum was carried out by the method of area normalization (by determining the peaks of their methyl esters and their share, expressed as a percentage) (in %) [2]. The error of determining the indicators was ± 10 %.

Statistical processing of the research results was carried out on a personal computer using the Microsoft Office Excel 2003, 2007 application program package. The difference was considered probable at $p < 0.05$, $p < 0.01$, $p < 0.001$.

The materials of the clinical study were reviewed by the commission on ethics of the Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education (now - Shupyk National Healthcare University of Ukraine), where it was decided that the research was carried out in accordance with modern scientific standards, measures were provided to ensure safety for the patient's health, compliance with his rights to human dignity and moral and ethical norms in accordance with the principles of the Helsinki Declaration of Human Rights, the Council of Europe Convention on Human Rights person and the relevant Laws of Ukraine.

Presentation of the main material.

In the blood serum of healthy individuals, the largest share was the content of saturated fatty acids (they ensured the resistance of blood cells to LPO processes), a smaller share was the content of unsaturated fatty acids, and the smallest share was the content of polyunsaturated fatty acids.

The analysis of our research showed that the total content of unsaturated fatty acids (including polyunsaturated) increased and the total content of saturated fatty acids decreased in the blood serum of patients with polyps of the intestine (II group) and stomach (III group).

In patients of the II group, the content of unsaturated fatty acids increased to (59.0 ± 1.6) % ($p < 0.001$), in patients of the III group - to (54.7 ± 1.8) % ($p < 0.001$) at (43.0 ± 2.0) % in healthy individuals (I group).

A significant increase in the content of dietary fiber in individuals of the II group (up to (41.8 ± 1.8) %, $p < 0.001$) and III group (up to (39.0 ± 1.6) %, $p < 0.001$) at (18, 8 ± 1.8) % in healthy individuals occurred as a result of an increase in the level of linoleic (C18:2) and arachidonic (C20:4) fatty acids. The level of linoleic fatty acids (C18:2) increased to (25.1 ± 1.5) % in patients of the II group and to (26.4 ± 1.5) % in the III group ($p < 0.001$) at (16.0 ± 1.4) % in healthy individuals (I group, comparison).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The level of arachidonic acid (C20:4) in patients with polyps of the gastrointestinal tract increased to (14.5 ± 1.0) % in the II group and to (11.3 ± 1.0) % in the III group ($p < 0.001$) at (2.8 ± 0.3) % in healthy individuals. This indicates the presence of an inflammatory process.

The total content of saturated fatty acids significantly decreased in patients of both groups - to (41.0 ± 1.6) % in the II group, to (45.3 ± 1.8) % in the III group ($p < 0.001$) at (57, 0 ± 2.0) % in healthy individuals. Myristic (C14:0) and margarine (C17:0) fatty acids appeared in the blood serum of patients with intestinal and stomach polyps ($p < 0.001$), which were absent in the comparison group (I). In the II group, the amount of myristic fatty acids (C14:0) was (13.1 ± 1.0) %, in the III group – (9.5 ± 0.8) %, and margarine fatty acids (C17:0) – respectively (0, 9 ± 0.1) and (0.7 ± 0.1) %. The presence of myristic FA in the blood serum of patients with intestinal and stomach polyps indicates endocrine changes in their body, and the appearance of margarine FA is due to the presence of a bacterial infection.

The amount of palmitic (C16:0) and stearic (C18:0) fatty acids significantly decreased in patients of both groups: respectively (21.4 ± 1.0) and (4.0 ± 0.4) % in patients of the II group ($p < 0.001$) and up to (28.6 ± 1.5) and (5.8 ± 0.6) % in patients of the III group ($p < 0.001$) compared to healthy individuals, where the amount of palmitic FA was (41.9 ± 0 .9) %, and stearic - (15.1 ± 1.3) %.

The liver plays an important role in lipid metabolism and in the formation of palmitic and stearic fatty acids. A decrease in the number of these acids in patients with polyps of the intestines and stomach indicates a violation of their liver function and requires correction of its functional state.

Conclusions and prospects for further research.

In patients with intestinal (II group) and stomach (III group) polyps, the composition of fatty acids and lipids in blood serum is changed and is characterized by an increase in the total content of unsaturated fatty acids (including polyunsaturated fatty acids) and a decrease in the total content of saturated fatty acids. This indicates a violation of lipid metabolism.

Changes in the composition of fatty acids and lipids in the blood serum of patients with single polyps (no more than 2) of the gastrointestinal tract arise as a result of increased LPO processes and open the prospect for a deeper and wider disclosure of the pathogenesis of the disease, which can contribute to increasing the effectiveness of their treatment and prevention relapses, by using in complex treatment means that affect the composition of fatty acids.

References:

1. Barannikov, K.V., Shvydkyi, Ya.B., Tumak, I.M., Lukavetskyi, N.O. (2013). Polipy shlunka: suchasna klasyfikatsiia, endoskopichna diahnostyka, vybir taktyky [Stomach polyps: modern classification, endoscopic diagnosis, choice of tactics], XIX (4), 67-75 [in Ukrainian].

2. Gichka, S.G., Bryuzgina, T.S., Veretik, G.M. (1998). Gazokhromatograficheskii metod opredeleniya lipidnikh pokazatelei krovi pri ishemicheskoi bolezni serdtsa. Ukraïnskii kardiologichnii zhurnal. [Gas chromatographic method for determining blood lipid parameters in ischemic heart disease. Ukrainian journal of cardiology], 7-8, 50–52 [in Ukrainian].

3. Domaratskyi, V.A. (2003). Polipektomiia u ditei. Klinichna khirurhiia [Polypectomy in children]. Clinical surgery, 8, 63 [in Ukrainian].

4. Kanani, R., Konstantso, M.Di., Leone, L. (2011). Vozmozhnie mekhanizmi deistviya maslyanoi kisloti pri zabolevaniyakh kishechnika [Possible mechanisms of action of butyric acid in intestinal diseases], (Per. s angl. Matveeva L.). Zdorov'ya Ukraïni, veresen: 1 [in Ukrainian].

5. Matviichuk, B.O., Tumak, I.M., Artyushchenko, M.Ye., Kogut, L.M., Yarmolyuk, A.O. (2016). Diagnostika polipiv i raku tovstoï kishki pid chas koloskopiï: dosvid vprovadzhennya protokolu QUACOL. Materiali VIII simpoziumu VGO «Asotsiatsiya likariv yendoskopistiv Ukraïni»: Suchasna diagnostika ta likuvalna yendoskopiya [Diagnosis of polyps and colon cancer during colonoscopy: experience with the implementation of the QUACOL protocol. Materials of the 8th Symposium of the VGO "Association of Endoscopists of Ukraine": Modern diagnostics and therapeutic endoscopy], 3 (20), 42 [in Ukrainian].

6. Pikas, P.B., Polinkevych, B.S., Briuzghina, T.S. (2013). Patent na korysnu model 82296 Ukraina, MPK G 01 N 33/68. Sposib otsinky zapalnoho protsesu pry polipozi; zaiavnyk i vlasnyk patentu Natsion. med. un-t imeni O.O. Bohomoltsia. № U2013 02227; zaiavl. 22.02.2013 ; opubl. 25.07.2013 [The method of assessing the inflammatory process in polyposis; applicant and patent owner Nation. honey. University named after O.O. Bogomolets No. U2013 02227; statement 22.02.2013; published 25.07.2013] Biul. 14 (I kn.), 7 [in Ukrainian].

7. Sazonenko, L.V., Vitovskyi, Ya.M., Briuzghina, T.S. (2003). Vyvchennia lipidnykh pokaznykiv syrovatky krovi u vahitnykh z preeklampsiieiu v dynamitsi likuvannia. Medychna khimiia [Study of serum lipid indicators in pregnant women with preeclampsia in the dynamics of treatment. Medicinal chemistry], 1, 86–88 [in Ukrainian].

8. Archimandritis A, Spiliadis C, Tzivras M, et al. Gastric epithelial polyps: a retrospective endoscopic study of 12974 symptomatic patients. *Ital J. Gastroenterol,* 1996, 28 (7), p. 387-390.

9. Bocker U. Responsiveness of intestinal epithelial cell lines to lipopolysaccharide is correlated with Toll-like receptor 4 but not Toll-like receptor 2 or CD 14 expression. *Int. J. Colorectal. Dis.* 2003, vol. 18, p. 25–32.

10. Dickey W, Kenny BD, McConnell JB: Prevalence of fundic gland polyps in a western European population. *J.Clin. Gastroenterol.* 1996, 23, p. 73-75.

Література:

1. Баранніков К. В., Швидкий Я. Б., Тумак І. М., Лукавецький Н.О. Поліпи шлунка: сучасна класифікація, ендоскопічна діагностика, вибір тактики. AML. 2013 XIX (4), с. 67-75.

2. Гичка С. Г, Брюзгина Т. С, Веретик Г. М. Газохроматографический метод определения липидных показателей крови при ишемической болезни сердца. Український кардіологічний журнал. 1998, № 7-8, с. 50–52.

3. Домарацький В. А. Поліпектомія у дітей. *Клінічна хірургія*. 2003, №8, с. 63.

4. Канани Р, Констанцо М. Ди, Леоне Л. Возможные механизмы действия масляной кислоты при заболеваниях кишечника. (Пер. с англ. Матвеева Л.). Здоров'я України, 2011, вересень: 1.

5. Матвійчук Б.О., Тумак І. М., Артющенко М. Є., Когут Л. М., Ярмолюк А. О. Діагностика поліпів і раку товстої кишки під час колоскопії: досвід впровадження протоколу QUACOL. Матеріали VIII симпозіуму ВГО «Асоціація лікарів ендоскопістів України»: Сучасна діагностика та лікувальна ендоскопія. 2016, № 3 (20), с. 42.

6. Пікас П. Б, Полінкевич Б. С, Брюзгіна Т. С. Патент на корисну модель 82296 Україна, МПК G 01 N 33/68. Спосіб оцінки запального процесу при поліпозі; заявник і власник патенту Націон. мед. ун-т імені О.О. Богомольця. № U2013 02227; заявл. 22.02.2013; опубл. 25.07.2013, Бюл. № 14 (І кн.). 7 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

7. Сазоненко Л. В, Вітовський Я. М, Брюзгіна Т. С. Вивчення ліпідних показників сироватки крові у вагітних з прееклампсією в динаміці лікування. *Медична хімія. 2003*, № 1, с. 86–88.

8. Archimandritis A, Spiliadis C, Tzivras M, et al. Gastric epithelial polyps: a retrospective endoscopic study of 12974 symptomatic patients. *Ital J. Gastroenterol*, 1996, 28 (7), p. 387-390.

9. Bocker U. Responsiveness of intestinal epithelial cell lines to lipopolysaccharide is correlated with Toll-like receptor 4 but not Toll-like receptor 2 or CD 14 expression. *Int. J. Colorectal. Dis.* 2003, vol. 18, p. 25–32.

10. Dickey W, Kenny BD, McConnell JB: Prevalence of fundic gland polyps in a western European population. *J.Clin. Gastroenterol.* 1996, 23, p. 73-75.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC: 792 / 796.4

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-93-104

Sharykov Denys Ihorovych PhD of Art Criticism, Associate Professor, Professor of the Department of Circus Genres of the Faculty of Performing Arts The Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts, Kyiv, tel.: (099) 293-04-65, http://orcid.org/0009-0007-9364-3767

Kuts Stepan Ivanovych Bachelor of Performing Arts, independent researcher, Truskavets, http://orcid.org/0009-0007-9364-3767

Kuts Vasyl Ivanovych Bachelor of Performing Arts**,** independent researcher, Truskavets, http://orcid.org/0009-0005-9547-4747

JUGGLING AS A WAY TO STIMULATE NEUROPLASTICITY AND A TOOL FOR SOCIAL INTERACTION

Abstract. The article characterizes the problematic of juggling as a way to stimulate neuroplasticity and a tool for social interaction through a performative structure. Juggling is an extremely interesting and multifaceted phenomenon, covering aspects of physical activity, cognitive development and social interaction. Its history goes back thousands of years, and at different stages of its development, juggling performed ritual, entertainment, educational and therapeutic functions. In the contemporary world, it is experiencing a renaissance, integrating into new areas, in particular, neuropsychology, therapy, education and technology.

An important component of the research is its multi-genre nature at the junction of pedagogy and art, the peculiarity of the teaching methodology for the implementation of certain expressive means of performance, namely the technique of the circus genre – juggling. In contemporary science today, such a topic is not widely disclosed due to the fact that research in the context of multi-genre nature, in particular pedagogical research in the field of art and specifically in circus pedagogy, is very few in practice.

Research on this issue and a sufficient number of publications in this area could provide contemporary science with a sufficiently large number of methods and author's methods for creating systems of interdisciplinary categories in scientific research. Since the methodology and pedagogy in art and specifically its separate types is narrow-profile and specific for study today.

The idea of juggling as entertainment has long given way to scientific research showing that juggling is a powerful tool for stimulating brain neuroplasticity. This process, which consists in creating new neural connections, is key to the brain's adaptation to change, improving cognitive functions and recovering from injuries.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The social component of juggling is no less important. It acts as a means of uniting people in communities, helps to reduce social barriers and promotes intercultural dialogue. Contemporary innovations, in particular LED technologies, virtual reality programs and algorithms for analyzing movement trajectories significantly change the approach to juggling, opening up new opportunities for its development.

The study provides examples of the features of demonstrating a circus act in the genre of juggling, namely «rebound juggling», contact juggling. Important components of artistic representation in the context of a circus production are analyzed – the methodology of building a direction and teaching techniques in performative art for a circus artist or amateur. Also, concretization of attention to musical accompaniment, its importance in demonstrating expressive methods in juggling; clarification of artistic design during juggling training.

Keywords: circus pedagogy and methodology, circus arts, circustherapy, cognitive development, juggling, motor coordination, neuroplasticity, social interaction, contemporary performative innovations.

Шариков Денис Ігорович кандидат мистецтвознавства, доцент професор кафедри циркових жанрів факультету сценічного мистецтва, Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтв, м. Київ, тел.: (099) 293-04-65, http://orcid.org/0009-0007-9364-3767

Куц Степан Іванович бакалавр сценічного мистецтва, незалежний дослідник, м. Трускавець, http://orcid.org/0009-0007-9364-3767

Куц Василь Іванович бакалавр сценічного мистецтва, незалежний дослідник, м. Трускавець, http://orcid.org/0009-0005-9547-4747

ЖОНГЛЮВАННЯ ЯК СПОСІБ СТИМУЛЯЦІЇ НЕЙРОПЛАСТИЧНОСТІ ТА ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. Стаття характеризує проблематику жонглювання як спосіб стимуляції нейропластичності та інструмент соціальної взаємодії через перформативну конструкцію. Жонглювання є надзвичайно цікавим та багатогранним явищем, що охоплює аспекти фізичної активності, когнітивного розвитку та соціальної взаємодії. Його історія сягає тисячоліть, і на різних етапах свого розвитку жонглювання виконувало ритуальні, розважальні, освітні та терапевтичні функції. У сучасному світі воно переживає відродження, інтегруючись у нові сфери, зокрема нейропсихологію, терапію, освіту та технології.

Важливим чинником дослідження є його мультижанровість на стику педагогіки та мистецтва, особливість методики викладання для виконання

певних виконавських виразних засобів, а саме техніки циркового жанру - жонглювання. У сучасній науці сьогодні недостатньо широко розкрита подібна тематика через те, що дослідження в контексті мультижанровості зокрема педагогічних досліджень у галузі мистецтва і саме в цирковій педагогіці практично мало.

Дослідження з даної проблематики і достатня кількість публікацій у цій галузі, могло б дати для сучасної науки досить багато методик і авторських методів для створення систем міждисциплінарними категоріями в наукових дослідженнях. Так як методика і педагогіка в мистецтві та його окремих видах є вузькопрофільною і специфічною вивчення сьогодні.

Уявлення про жонглювання як розвагу давно поступилося місцем науковим дослідженням, що показують, що жонглювання є потужним інструментом для стимуляції нейропластичності мозку. Цей процес, що полягає у створенні нових нейронних зв’язків, є ключовим для адаптації мозку до змін, покращення когнітивних функцій та відновлення після травм.

Соціальна складова жонглювання не менш важлива. Воно виступає засобом об'єднання людей у громадах, допомагає знизити соціальні бар'єри та сприяє міжкультурному діалогу. Сучасні інновації, зокрема LED-технології, програми з віртуальної реальності та алгоритми для аналізу траєкторій руху, значно змінюють підхід до жонглювання, відкриваючи нові можливості для його розвитку.

У дослідженні для прикладу наводяться особливості демонстрації циркового номера за жанром жонглювання, а саме «жонглювання на відскок», контактне жонглювання. Аналізуються важливі компоненти художньої репрезентації у контексті циркової постановки – методика вибудовування режисури та навчання прийомів у перформативному мистецтві для циркового артиста чи аматора. Також конкретизація уваги на музичний супровід, його важливість у демонстрації виразних способів у жонглюванні; уточнення художнього оформлення під час навчання жонглюванню.

Ключові слова: жонглювання, когнітивний розвиток, моторна координація, нейропластичність, соціальна взаємодія, сучасні виконавські інновації, циркова педагогіка та методологія, циркове мистецтво, циркотерапія.

Statement of the problem: In the contemporary world, there is a growing interest in methods for stimulating cognitive development, increasing brain neuroplasticity and improving social interaction. Traditional approaches to training, therapy and motor skill development are often monotonous and do not take into account the complex impact on the human body. Juggling, which was historically perceived only as an entertaining activity, is gradually being recognized as an effective tool for stimulating brain activity, developing cognitive functions and forming social skills. However, despite the presence of research in neuropsychology, rehabilitation therapy and education, juggling still remains an underestimated tool in these areas.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Research Analysis. Such topics were practically not raised in contemporary science, but there were isolated mentions from such scientific representatives – Ernest Albrecht, 2006 [3], Lvova I., 2020 [6], Malykhina M., 2012; 2016 [7]; Orel D., 2019[10]; 2022, Pozharska O., 2020 [11], Romanenkova Yu., 2020 [12], Sharykov D., 2023 [14], Shevchenko L., 2023 [15].

The **purpose of the article** is to study juggling in detail as a tool for stimulating neuroplasticity, a means of social interaction and innovative art. It will consider the mechanisms of juggling's influence on the brain, its therapeutic potential, historical context and contemporary innovations.

Summary of the main material: juggling is an activity that at first glance seems simple, but in fact it is a deep and complex process that involves many aspects of human development. Its history goes back thousands of years, and at each stage of human development, juggling has acquired new forms and meanings.

The brain's ability to change, which is essentially neuroplasticity, and the human brain's ability to adapt in response to experience and learning. When such interactions occur with art, either through its creation or through contemplation, the brain process facilitates neuroplastic changes that have significant implications for human cognitive and emotional functioning.

Neuroplastic changes in the educational process of studying the form of circus art

The process of creating circus art involves many cognitive and motor skills (movement coordination, movement in space and time), contributing to the formation of new neural connections and strengthening existing ones:

Motor skills: learning juggling techniques, memorizing the brain's position of the body in space, learning the motor skills of the limbs, namely the technique of passing in the body, knees, elbows, palms, as well as coordination of the right and left hands when the moment of accepting the object occurs (in juggling = - ball, club, ring), which in turn contributes to the development of the corresponding areas of the brain.

Cognitive functions: the creative process includes when studying juggling - planning what props a person works with, what is the dynamics and force of throwing an object from hand to hand, as well as the reaction and speed of «catching an object», as well as problem solving and abstract thinking, which stimulates the prefrontal cortex and other cognitive areas.

Emotional regulation: Learning an art form or genre, in this example circus juggling, helps to express and regulate emotions, promoting the development of emotional resilience and self-awareness.

Neuroplastic changes in circus art viewing. Viewing juggling also causes neuroplastic changes, improving perception, attention and emotional well-being:

Improving attention and concentration: Attentive observation of a work of art, namely a circus act or circus program, show: trains the ability to concentrate and hold attention to the artistic demonstration of the process of representation in the arena on the details – costumes, lighting, staging, performers.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Expanding perception: exploring different artistic styles and techniques – contemporary themes, folk modern, street themes, non-classical and abstract: expands visual and cognitive perception, promoting deeper understanding and interpretation.

Emotional well-being: viewing circus juggling can reduce stress levels, improve mood and promote overall emotional harmony.

Let's give an example of a circus demonstration of a creative project – Description of combinations of the representation of the circus act «Balls on the bounce».

The stage representation of Crazy Bouncing Balls is interesting and original due to its original style of juggling, on the bounce. This act includes juggling. Before starting work on the production of this act, the director had a conversation with the artist, where he talked about the concept of the act, described the image, additional props, stunts, costume, choreography.

It is important to note that working with the director was very interesting and informative, he always listened to the wishes of the artist, and gave the artist the opportunity to take a significant part in the process of creating an artistic image and the act as a whole.

Crazy Bouncing Balls is a kind of story about how a person, because of his ability to juggle, shows a person the struggle with life's problems, that in no case should a person give up.

The act begins with the artist entering the arena and seeing his loyal assistant sitting in his workplace. After which he pushes him off the chair with a push of his hand and takes his workplace. The trick part begins with juggling three balls and throughout the act the number of balls increases and their level of difficulty increases as well. The act is original not only due to the rebound juggling, but also due to the very professional and precise calculation of combinations for a particular sound in the music. The act also includes elements of choreography, which are no less important components of this act. The circus act ends with the maximum number of balls.

The oldest evidence of juggling comes from the tombs of ancient Egypt, where jugglers juggling objects are depicted on the walls. This indicates that juggling had not only an entertaining but also a ritual function, symbolizing the harmony of the cosmos. In China, juggling was part of imperial festivals and ceremonies. It is believed that the skill of jugglers symbolized order and skill, which were valued at the level of the philosophical ideals of Confucianism. In the Roman Empire, juggling became a popular form of entertainment [3].

Jugglers performed in forums, arenas, and at public festivals, using complex objects such as swords and fire torches. In medieval Europe, juggling served two functions: entertainment and satire. Traveling performers known as jugglers traveled through towns and villages performing acrobatics, juggling, and musical numbers. In the XIX-th century, juggling became part of large circus shows that attracted mass

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

audiences. Circus troupes such as the Ringling Bros. (one of the most famous and oldest circuses in the United States) brought the art of juggling to the international arena. In the XX-th century, new styles of juggling emerged, such as contact juggling, which emphasizes fluidity of movement and manipulation of objects without throwing them [15, p. 46–49].

Today, circus juggling is considered not only as art or entertainment, but also as a powerful tool for brain development, social integration and Art Therapy. In the context of neuropsychology, juggling is one of the most effective ways to stimulate neuroplasticity, because when performing movements, the brain creates new connections that contribute to the development of cognitive functions. In addition, juggling has a significant circus therapeutic and social impact.

It helps unite people of different cultures, is used as a therapeutic tool for patients with various disorders and is included in educational programs for the development of social and cognitive skills in children.

Neuroplasticity is a key property of the brain that allows it to adapt to change, learn new skills and recover from damage. It is the process by which the brain changes its structure, forming new neural connections.

The main aspects of neuroplasticity are:

1. Synaptic plasticity: strengthening or weakening of connections between neurons as a result of learning or experience.

2. Morphological changes: growth of new neurons, dendrites and axons.

3. Functional adaptation: reorganization of the functioning of different areas of the brain to compensate for the loss of functions.

Think of the brain as a complex transport network. When you start juggling, new pathways are created that strengthen over time, ensuring the rapid and accurate «movement of information».

Juggling also involves the simultaneous work of several areas of the brain: the motor cortex responsible for controlling hand movements and fine motor skills, the visual-spatial cortex processing visual data about the trajectory of objects, and the prefrontal cortex controlling attention, decision-making, and adaptation to change.

One of the most important studies in this area is the scientific and methodical work of Draganski et al, 2004 [2]. This study was the first evidence that juggling training causes structural changes in the brain even in adulthood. Scientists divided the participants into two groups: the experimental group learned to juggle three balls for six weeks, and the control group did not receive any juggling skills.

Before the experiment, after six weeks of training, and three months after stopping training, all participants underwent magnetic resonance imaging (MRI). Comparison of MRI scans revealed that jugglers had significant increases in gray matter in two key areas of the brain: the left posterior parietal cortex, an area responsible for visual-spatial processing, and two areas of the mid-parietal cortex, responsible for areas of motor control and motor learning.

These results showed that juggling promotes the formation of new neural connections and the strengthening of existing ones, supporting the concept of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

neuroplasticity. However, three months after stopping training, gray matter volume in participants had partially decreased, indicating the need for regular practice to maintain cognitive and motor skills.

The study by Draganski et al. provides key evidence that the adult brain is capable of structural change under the influence of training, even if the skill has not been previously mastered. This opens up the possibility of using juggling in cognitive training to improve memory and attention, therapeutic programs for patients with neurological disorders, and educational methods for developing motor and cognitive abilities in children. Thus, juggling is not only a recreational activity, but also an effective tool for brain development, which has potential in education, medicine and rehabilitation.

Another study by Scholz et al., 2009 [16], showed that even a short course of juggling training promotes structural changes in the white matter of the brain, improving the connections between its areas.

Contemporary technology has opened up new horizons for juggling, transforming it from a traditional art form into a multimedia spectacle. With LED technology, jugglers create dynamic light shows in which each movement is synchronized with music and visual effects. Pixel Poi and Smart Props are special props that use programmable LEDs to create light patterns in the air while juggling [9, p. 121−126]

They can display text, logos, patterns, and even portraits in motion. Lighttoys and Pyroterra Lighttoys create LED juggling props that synchronize with music via special software. Cirque du Soleil uses LED props in their shows to create impressive visual effects in combination with circus and acrobatic numbers. For example, Toruk – The First Flight and Luzia used interactive light suits and props.

VR technologies allow beginners to master basic juggling techniques in a virtual environment where the risk of injury is minimized. «Juggling Trainer VR» is an educational VR application that uses controllers (for example, Oculus Quest, HTC Vive, Valve Index) to simulate juggling.

The user can learn basic and complex techniques without worrying about objects falling. «Juggling Simulator» by Virtual Motion Labs is a program that analyzes user movements and adjusts them in real time. It uses artificial intelligence to adapt the difficulty of exercises according to the juggler’s skill level. And also «Jugglow VR» is an interactive system that combines LED juggling with virtual reality. It allows you to practice synchronizing lighting effects with the artist’s movements, which is especially useful for stage shows.

Special programs allow you to simulate the trajectories of objects, which allows you to create unique performances. Juggling Lab is an open source software that allows you to model and visualize siteswap patterns (a mathematical system for recording juggling combinations). The program is used both for training and for creating new juggling sequences [4].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The program supports the Siteswap mathematical system, which describes juggling throw combinations using numbers. The user can enter any sequence of numbers (for example, 531, 645, 97531) and see how this pattern will look in real performance. Visualization helps to understand how objects move in space, which hands are involved in throws and how to maintain rhythm. Another online tool «The WJF Siteswap Simulator» from the World Juggling Federation (WJF) allows jugglers to create and visualize siteswap patterns. This is one of the most convenient tools for analyzing complex juggling combinations and their mathematical modeling [17].

International Juggling Festivals such as the European Juggling Convention, the World Juggling Federation and the International Jugglers' Association bring together people from different cultures, facilitating the exchange of experiences and skills, creating a space for interaction between professional artists, amateurs and beginners, where they can not only learn from each other, but also develop unique styles, participate in Master Classes, competitions and shows, which helps jugglers of different levels to work together, overcoming social barriers and strengthening the international circus community, as well as popularizing juggling as an art, sport and therapy, attracting people of all ages, professions and cultural traditions [6, с. 255–260].

An important point of juggling as a way to stimulate neuroplasticity and a tool for interaction is that this aspect is perfectly presented in circus therapy as an independent section of Art Therapy.

As for juggling, in circus therapy – juggling plays an important role in communication between two performers, students, amateur performers, people with health problems and mental communication in society. It is also important to note that neuroplasticity in development, the process of human rehabilitation, therapeutic physical culture, namely the juggling technique, and especially duet juggling, brain development, communication, psychological perception of oneself in space and work with a partner, qualitatively affect the development and health of a person, both in the educational process of training and in the therapeutic course of rehabilitation.

In order to clearly understand the neuroplastic component in juggling, let's analyze its teaching principle. The basics and fundamental elements of contact juggling

The essence of contact juggling is that the object is in constant contact with the body. To begin with, the student needs to completely become related to the object.

You need to put the ball in the elbow groove and get used to this position in order to feel the object. The main work should be done by the student outside of classes in order to practice all the elements. Because one lesson is very little to learn and practice tricks.

After the student understands how to fix the ball without bending his arm, you need to put the ball in the palm of your hand and try to roll it into the same groove.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

When doing contact juggling, you need to follow a simple rule: do not roll the object along the body, but move in space towards it yourself.

It is also important to mention the specifics of the stage method of the author's representation in contact juggling.

When contact jugglers want to work for the audience, they must put themselves in the place of the viewer and understand what a person would like to see on stage and what tricks would surprise him.

Based on the materials studied, we can say that: contact jugglers mainly work with one or two balls, which are not always clearly visible from the viewer's side (depending on the stage), so it is important to make wide movements, focus your attention on the ball; also, viewers really like tricks related to isolation, because they give the impression of something incredible, magical; recently, contact jugglers use not only the skills of rolling the ball over the body, but also all this is connected with dance, which is also very well perceived by the viewer.

The role of the director in staging a circus juggling act is very important. The director must find something individual in the artist and complement it with artistic design. It is necessary to create a number based on the individuality of the artist, and not try to mold from it what has already been done.

Even if it was a brilliant production, each artist will do it in his own way. And if with one this or that number looked irresistible, then with the second it will be different. Not because this artist is not capable of something, but because the production was made for another person.

An important component of training in preparing a circus act in juggling is precisely the musical accompaniment of the author's circus representation. So, let's describe it, too.

Music is an important component of a circus act. The better the music is selected and the more accurately the trick combinations are built in combination with musical accents, the greater the chances of success. The musical accompaniment of the act should correspond to the character of the artist, complement and reveal his inner world.

Music for the J&D act was found on the Internet. A search was made for modern musical compositions that could match the tempo of juggling and give a sense of street style. A musical composition called «Chopaitklassika hip-hop» was chosen. Unfortunately, the author remains unknown, because this composition was created from several different compositions, many samples, was mixed and uploaded to the Internet.

The music begins with the sounds of a violin, which sets the rhythm for the entire act. Already on the second beat, the juggler begins to move with elements of dance towards the balls. The violin is the main musical instrument in this composition and is complemented by drums and samples. Each accent in the music coincides with elements of plasticity, juggling.

The trick composition is built in accordance with the tempo-rhythm of this musical composition. The pause in the music is also reflected in the number itself.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The viewer can feel the harmony of the combination of music and tricks, because each throw and catch of the ball is done in musical accents.

Due to the complementarity of each other, the uniformity of the music is not so noticeable, because there is development in trick and dance combinations, which in turn are combined with musical accents and periodic changes in tempo-rhythm.

Most stage circus performances have a synthesis of circus genres. In addition to the synthesis of several circus genres, a stage production necessarily has a synthesis of arts – choreography, pantomime, theater arts, musical arts, and fine arts.

In circus arts, some genres require the use of a synthesis method due to a small number of trick elements. These genres include equilibration on a stepladder, on spools, on a free wire, on a unicycle.

In practice, most circus artists use similar tricks and even transitions from combination to combination, but many have a desire to demonstrate individual abilities, which is why these genres are combined with manual equilibration, juggling, and acrobatics.

The essence of the synthesis of arts shows the versatility of the method using examples of stage performances, the transformation of tricks to a new level, the aesthetic concept of the individuality of artists, and ways of combining arts of a completely different nature in circus genres.

Directing the stage representation of a circus work is formed through the way of knowing oneself, one's mental and psychological state. The purpose of the author's circus work is to reveal reflections on understanding oneself in society, the transition to one's own therapy through the use of a synthesis of arts in circus genres, the disclosure of an artistic image through the author's principle of circus therapy, the means of which are burning and acrobatics.

Innovations in circus art are the next step in its development, so they are a very important component in the «large catalog» of opportunities necessary for creating a creative product. These opportunities have become more and more numerous over several decades, and today, with the help of an innovative approach, new circus acts, conceptual moves, show performances, amusement parks and other circus art centers are created, which in turn help to fulfill the primary function of circus art – to surprise.

Surprising and helping artists of all genres, in different parts of the world, innovations also contribute to the expansion of the service sector and the creation of competition in the market of the creative and directly circus world. In this case, creating competition is the best impetus for development in any field and promoting further expansion around the world. The modern approach, as exemplified by technology in the circus, is an opportunity to attract greater interest from the viewer.

Due to innovative activities, circus art can keep up with the times and continue to be in demand by viewers. It is precisely due to the modernization of their creativity, with the help of innovations, that some of the many famous creative figures from around the world (who have been in the profession for more than 30 years) have proven this from their own experience.

In addition, this approach has also found its place in training the musculoskeletal system, coordination and fine motor skills of the hands, for all groups of people of all ages and physical abilities.

Conclusions: Juggling is a multifaceted phenomenon that encompasses aspects of art, science and social integration. Its ability to stimulate brain neuroplasticity, develop cognitive functions and unite people makes it a unique tool for therapy, education and creativity. Modern technologies add new opportunities for the development of juggling, turning it into an innovative art form. Further research will help expand the boundaries of its application and better understand the mechanisms of its impact on humans.

References:

1. Cirque du Soleil. (n.d.). Official website. Retrieved from https://www.cirquedusoleil.com [in English].

2. Draganski, B., Gaser, C., Busch, V., Schuierer, G., Bogdahn, U., & May, A. (2004). Neuroplasticity: Changes in grey matter induced by training. Nature, 427(6972), 311–312. https://doi.org/10.1038/427311a [in English].

3. Ernest Albrecht. (2006). The Contemporary Circus: Art of the Spectacular. The Scarecrow Press. USA. 168 [in English].

4. Juggling Edge. (n.d.). Juggling community and event database. Retrieved from https:// jugglingedge.com [in English].

5. Juggling Lab. (n.d.). Open-source juggling simulator. Retrieved from https://jugglinglab.org [in English].

6. Lvova I. (2020). Rol rezhysera ta prodiusera tsyrkovoho produktu v suchasnomu ukrainskomu kulturnomu prostori [The role of the director and producer of the circus product in the current Ukrainian cultural space] Aktualni tendentsii suchasnykh naukovykh doslidzhen: zb. nauk. pr, 255–260 [in Ukrainian].

7. Malykhina M. (2012). Profesiina tsyrkova osvita v Ukraini [Professional circus education in Ukraine]. Culture and reality, 1, 174–179 [in Ukrainian].

8. Malykhina M. (2016). Problema stvorennia manezhnoho obrazu [Проблема створення манежного образу]. Cultural and artistic horizons, 1, 57–59 [in Ukrainian].

9. Orel D. (2022). Tsyrkovi aparaty ta rekvizyt v konteksti profesiinoi pidhotovky studentiv bakalavratu OPP Tsyrkovi zhanry [Circus apparatus and props in the context of professional training of EP Bachelor students Circus genres] Mystetstvo ta mystetska osvita v suchasnomu sotsiokulturnomu prostori: zb. nauk. pr, 121−126 [in Ukrainian].

10. Orel D. (2019). Features of the Circus genre of Aerial Gymnastics (forms of synthesis on the example of a duet corde-de-péril). Innovative solutionsin modern science. Dubai, UAE, 6 (33), 134−141 [in English].

11. Pozharska O. Zmist ta funktsii tsyrkovoho vydovyshcha [Contents and functions of a circus spectacle]. URL: https://knowledge.allbest.ru/culture/ 3c0a65625a3a c68a5c43a9952131 6d27_ 0.html [in Ukrainian].

12. Romanenkova Yu. (2020). Suchasna ukrainska tsyrkova shkola yak instrument prezentuvannia krainy u svitovomu kulturnomu prostori [Contemporary Ukrainian circus school as a tool for presenting the country in the global cultural space] Molodyi vchenyi: zb. nauk. pr, 69–73 [in Ukrainian].

13. Sharykov D. (2023). Circological analysis of the show "OVO" Of The Cirque Du Soleil: comparative characteristics of circus performance and its stage demonstration (scenario, decorations, music, circus genres and characters). ART-platFORM, 8, 385–401 [in English].

14. Sharykov D. (2023). Canadian Cirque du Soleil in the context of circology research. Science and technology: problems, prospects and innovations. Osaka, Japan, 335–341 [in English].

15. Shevchenko L. (2023). Current status of circus direction and its adaptation in the educational process of a Higher Educational Institution in the field of Culture and Art. Modern methods of applying scientific theories. Lisbon, Portugal, 46–49 [in English].

16. Scholz, J., Klein, M. C., Behrens, T. E., & Johansen-Berg, H. (2009). Trainin induces changes in white-matter architecture. Nature Neuroscience, 12(11), 1370–1371. https://doi.org/10.1038/nn.2412 [in English].

17. The World Juggling Federation. (n.d.). Siteswap Simulator. Retrieved from https://www.thewjf.com/siteswap/ [in English].

Література:

1. Cirque du Soleil. (n.d.). Official website. Retrieved from https://www.cirquedusoleil.com.

2. Draganski, B., Gaser, C., Busch, V., Schuierer, G., Bogdahn, U., & May, A. (2004). Neuroplasticity: Changes in grey matter induced by training. Nature, 427(6972), 311–312. https://doi.org/10.1038/427311a.

3. Ernest Albrecht. The Contemporary Circus: Art of the Spectacular. USA. 2006. The Scarecrow Press. p. 261.

4. Juggling Edge. (n.d.). Juggling community and event database. Retrieved from https://jugglingedge.com.

5. Juggling Lab. (n.d.). Open-source juggling simulator. Retrieved from https://jugglinglab.org.

6. Львова, І. Роль режисера та продюсера циркового продукту в сучасному українському культурному просторі. Актуальні тенденції сучасних наукових досліджень: зб. наук. пр. Мюнхен, Німеччина, 2020. С. 255–260.

7. Малихіна М. Професійна циркова освіта в Україні. Культура і сучасність. 2012. №. 1. С. 174–179.

8. Малихіна М. Проблема створення манежного образу. Культурно-мистецькі обрії. Частина І. Київ, 2016. С. 57–59.

9. Орел Д. Циркові апарати та реквізит в контексті професійної підготовки студентів бакалаврату ОПП Циркові жанри. Мистецтво та мистецька освіта в сучасному соціокультурному просторі. Бердянськ, 2022. С. 121−126.

10. Orel D. Features of the Circus genre of Aerial Gymnastics (forms of synthesis on the example of a duet corde-de-péril). Dubai, UAE**.** Innovative solutionsin modern science. 2019. № 6 (33). P. 134−141.

11. Пожарська О. Зміст та функції циркового видовища. URL: https: // knowledge.allbest.ru/culture/3c0a65625a3a c68a5c43a99521316d27_ 0.html.

12. Романенкова Ю. Сучасна українська циркова школа як інструмент презентування країни у світовому культурному просторі. Молодий вчений: зб. наук. пр. Київ. 2020, С. 69–73.

13. Sharykov D. Circological analysis of the show "OVO" Of The Cirque Du Soleil: comparative characteristics of circus performance and its stage demonstration (scenario, decorations, music, circus genres and characters). Арт-Платформа, 2023. № 8. P. 385–401.

14. Sharykov D. Canadian Cirque du Soleil in the context of circology research. Science and technology: problems, prospects and innovations. Osaka, Japan. 2023. P. 335–341.

15. Shevchenko L. Current status of circus direction and its adaptation in the educational process of a Higher Educational Institution in the field of Culture and Art. Modern methods of applying scientific theories. Lisbon, Portugal. 2023. P. 46–49.

16. Scholz, J., Klein, M. C., Behrens, T. E., & Johansen-Berg, H. (2009). Trainin induces changes in white-matter architecture. Nature Neuroscience, 12(11), 1370–1371. https://doi.org/10.1038/nn.2412.

17. The World Juggling Federation. (n.d.). Siteswap Simulator. Retrieved from https://www.thewjf.com/siteswap/.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 372.851, 378.147, 514.116, 929

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-105-119

Tsukanova Alisa Olegivna, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Assistant of Department of Mathematical Physics and Differential Sciences, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute», Kiev, https://orcid.org/0000-0003-0049-3733

HISTORICAL «HIGHLIGHTS» IN MATH CLASSES (USING EXAMPLE OF PRACTICAL CLASS ON THE THEME «TRIGONOMETRY. SOLVING NON-STANDARD PROBLEMS»)

Abstract. The history of mathematics is very important part of teaching higher mathematics in university, because immersion in biography of scientists and history of mathematical discoveries contributes to more complete perception of essence of any subject. Studying the history of mathematics provides us opportunity to see what difficulties mathematicians of the past faced. As an example of demonstration of such historical and mathematical symbiosis, we can take the theme of one class on mathematics, dedicated to trigonometry.

Trigonometry studies very important class of functions, as well as their application in geometry. Once upon a time, trigonometry was taught in schools as complete separate course, and in matriculation certificate this subject even occupied separate line. And this was taken for granted – because professions of engineer, naval officer or gunner were highly demanded (in the latter cases, human life directly depended on knowledge of trigonometry). Trigonometry, like any scientific discipline, arose from basic needs of practical human activity. Trigonometry grew out of human practice, in complicated process of solving specific practical problems in fields of astronomy, sea navigation, and geographical mapping.

The origins of trigonometry can be found in ancient civilizations. Ancient Egyptians and Babylonians used simple trigonometric correlations in construction of pyramids and in astronomy. However, systematic development of trigonometry began in Ancient Greece. Euclid and Archimedes laid foundations of geometry, on which trigonometry was later built. The very name «trigonometry» has Greek origin, denoting «triangle measurement»: «τρ» and «γωνον» («trigonon») – «triangle», «μετρειω» («metrein») – «measurement», – shows that this branch of mathematics is associated with problems of solving triangles, that is, with problems of finding some elements of any triangle by its other known elements. Some trigonometric information was known to ancient Babylonians and Egyptians, but foundations of this science were laid in Ancient Greece.

Keywords: mathematical education, development of interest, studying, higher mathematics, history of mathematics, historical facts, trigonometry, trigonometric functions.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Цуканова Аліса Олегівна кандидат фізико-математичних наук, асистент кафедри математичної фізики та диференціальних рівнянь, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0049-3733

ІСТОРИЧНІ «РОДЗИНКИ» НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ МАТЕМАТИКИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ «ТРИГОНОМЕТРІЯ. РОЗВ'ЯЗУВАННЯ НЕСТАНДАРТНИХ ЗАДАЧ»)

Анотація. Історія математики є невід'ємною частиною викладання математики, адже занурення в біографію митців та історію математичних відкриттів сприяє повнішому сприйняттю суті предмету. Вивчення історії математики надає можливість побачити, які труднощі стояли перед математиками минулого. Як приклад демонстрації такого історико-математичного симбіозу можна взяти тему заняття з математики, присвячену тригонометрії.

Тригонометрія вивчає важливий клас функцій, а також їх застосування в геометрії. Колись у школах тригонометрію викладали окремим курсом, а в атестаті зрілості цей предмет навіть займав окремий рядок. І це сприймалося як само собою зрозуміле – професії інженера, морського офіцера й артилериста були високо затребувані (в останніх випадках від знання тригонометрії навіть залежало людське життя). Тригонометрія, як і будь-яка наукова дисципліна, виникла з потреб практичної діяльності людини. Тригонометрія виросла з людської практики, у процесі розв'язування конкретних практичних завдань в областях астрономії, мореплавання та у складанні географічних карт.

Витоки тригонометрії можна знайти у стародавніх цивілізаціях. Стародавні єгиптяни та вавилоняни використовували прості тригонометричні співвідношення при будівництві пірамід і в астрономії. Однак систематичний розвиток тригонометрії почався у Стародавній Греції. Евклід і Архімед заклав основи геометрії, на яких пізніше будувалася тригонометрія. Сама назва «тригонометрія» грецького походження та означає «вимір трикутника»: «τρι» та «γωνον» («тригонон») – «трикутник», «μετρειω» («метрейн») – «вимір», – показує, що цей розділ математики пов'язаний із завданнями розв'язування трикутників, тобто з задачами знаходження одних елементів трикутника за іншими його відомими елементам. Деякі тригонометричні відомості були відомі стародавнім вавилонянам і єгиптянам, але основи цієї науки закладені у Стародавній Греції.

Ключові слова: математична освіта, розвиток інтересу, навчання, математика, історія математики, історичні факти, тригонометрія, тригонометричні функції.

Problem statement. Even in Ancient Rome the next idea was formulated: history is wise teacher of our life. Such statements have become popular: «preparing

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

for our future, do not forget about our past», «who does not know our past, is not worthy of our future» etc. The great German scientist and mathematician Gottfried Wilhelm Leibniz argued: «Anyone who wants to limit himself to his present, without knowledge of his past, will never understand it». In another words, without knowing the history of science, it is impossible to assess our present and predict our future.

Analysis of research and publications. When researching this theme, various sources (see, for example, references from articles [1], [2], [3], [4], [5]) demonstrate that V. M. Bradis, M. Ya. Vilenkin, I. Z. Shtokalo, K. O. Rybnikov, A. M. Kolmogorov, G. I. Glazer, I. Ya. Depman, A. V. Dorofeeva, M. I. Kovantsov, A. G. Konforovich, S. E. Lyapin, V. D. Chistyakov, M. I. Shkil etc. spoke about importance of history in studying of mathematics. Some aspects of using historicisms in teaching mathematics are considered in works of such authors, as L. M. Voevoda, G. I. Glazer, V. G. Bevz, V. A. Dobrovolsky, M. Ya. Ignatenko, V. Yu. Nazarov, O. V. Panisheva, A. K. Slipenko, G. B. Filipovsky, A. A. Razumenko, I. A. Sverchevskaya etc.

This work continues historical theme from papers [1], [2], [3], [4], [5] and concerns application of historicisms in mathematical classes. It uses short analysis of various available sources: literature sources [6] – [20], as well as methodology of historical research.

Purpose of the article – to demonstrate possibility and expediency of involving facts from the history of mathematics' development in complicated processes of studying mathematical disciplines, which will contribute to improvement of quality of mathematical education. Namely, to present a plan-summary of one practical mathematical class on the theme «Trigonometry. Solving problems of increased complexity», diluted with historical information, taken from sources [6] – [20].

Presentation of the main material. The history of trigonometry in mathematics takes us back to ancient times, when humanity was just beginning to investigate some basics of science and, in particular, mathematics. Early forms of trigonometry can be found in various ancient civilizations. Already in ancient Egypt and Mesopotamia mathematicians used geometric and algebraic relations to solve various problems, related to measuring angles and distances.

However, the very concept of trigonometry appeared only in ancient Greece. Some Greek scientists such as Pythagoras and Euclid had rather big influence on development of this science. They studied various geometric properties of triangles and some relationships between their sides and angles, which became true basis of trigonometry as we know it today. So, trigonometry, as grand science of studying relations between different sides of abstract triangle, began its development in Greece during Antiquity. Ancient Greeks considered trigonometry to be rather important and useful discipline that found its application in various spheres of life. It was due to numerous efforts of Greek mathematicians such as Pythagoras, Hipparchus, and Ptolemy that trigonometry gained its place among various sciences in ancient Greece.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

One of key contributions of Greek scientists to development of trigonometry was their definition of basic trigonometric functions such as sine, cosine, and tangent. Hipparchus, known as famous all over the world «father of trigonometry», developed a table of values of these functions for various angles. This made it possible not only to solve trigonometric problems, but also to study properties and dependencies between them.

Indian medieval astronomers achieved significant success in development of trigonometry. Death of ancient science in the IV century led to relocation of famous center for development of mathematics from the Ancient world to India. The history of trigonometry as separate branch of mathematical teaching began in the Middle Ages. It was then that scientists replaced chords with sinuses. This discovery made it possible to introduce functions related to study of sides and angles of a right triangle. That is, it was then that trigonometry began to separate from astronomy, becoming a branch of mathematics.

Influence of trigonometry on science in the Middle Ages was enormous. Scientific discoveries in this area had direct impact on practical activities of that time. For example, trigonometry was used by seafarers for navigation, which helped them to discover new sea routes and to expand boundaries of new explored world. In addition, trigonometry has been used in astronomy to solve various problems, such as determining distance to stars and calculating planetary orbits. These discoveries greatly contributed to development of navigation and science in general.

After translation of different Arabic treatises into Latin (XII – XIII centuries), most of ideas of Indian and Persian scientists were borrowed by European science. The first mention of trigonometry in Europe dates back to the XII century. According to researchers, the history of trigonometry in Europe is associated with the name of Richard Wallingford, who became the author of the work «Four Treatises on straight and reversed Chords». It was his work that became the first work that was entirely devoted to trigonometry. By the XV century, many authors mentioned trigonometric functions in their writings.

In Modern times, most scientists began to realize extreme importance of trigonometry not only in astronomy and astrology, but also in other numerous areas of our life. These are, first of all, artillery, optics, and navigation in long-range sea voyages. Therefore, in the second half of the XVI century, this topic interested many prominent people of that time, including Nicolaus Copernicus, Johannes Kepler, Franciscus Vieta. Copernicus devoted several chapters to trigonometry in his treatise «On Rotation of the Celestial Spheres» (1543). A little later, in the 60s of the XVI century, Georg Rheticus, famous student of Copernicus, cites fifteen-digit trigonometric tables in his work «The Optical Part of Astronomy». It was Leonhard Euler's achievement to give trigonometry its modern form. His treatise «Introduction to the Analysis of Infinities» (1748) contains definition of new term «trigonometric functions», which is equivalent to the modern one. Thus, this scientist was able to determine inverse functions. But that's not all. Determination

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

of trigonometric functions on the entire numerical line became possible due to Euler's research not only of permissible negative angles, but also of angles greater than 360°. Decomposition of integer powers of cosine and sine was also merit of this scientist. Basic general theory of trigonometric series and study of convergence of subsequently obtained series were not objects of Euler's research. However, while working on related problems, he made many discoveries in this area. It was due to his work that the history of trigonometry and spherical trigonometry continued and developed.

We have presented sort of brief historical review about history of development of trigonometry. Now let's consider several non-standard examples on this theme.

Example 1.

Calculate the next value

$2\arcsin(\cos 10)+3\arccos(\sin 12)$.

▶

$$2\arcsin(\cos 10)+3\arccos(\sin 12)=2\left(\frac{\pi}{2}-\arccos(\cos 10)\right)+3\left(\frac{\pi}{2}-\arcsin(\sin 12)\right)=$$

$$=2\left(\frac{\pi}{2}-10\right)+3\left(\frac{\pi}{2}-12\right)=\pi-20+\frac{3\pi}{2}-36=\frac{5\pi}{2}-56.$$

◀

Example 2.

Find

$\alpha+\beta$,

if

$\alpha=arctg\frac{1}{7},\ \beta=2\arcsin\frac{1}{\sqrt{10}}$.

▶

$$\alpha=arctg\frac{1}{7}\Rightarrow tg\alpha=tg\left(arctg\frac{1}{7}\right)=\frac{1}{7}.$$

$$\beta=2\arcsin\frac{1}{\sqrt{10}}\Rightarrow\frac{\beta}{2}=\arcsin\frac{1}{\sqrt{10}}\Rightarrow\sin\frac{\beta}{2}=\sin\left(\arcsin\frac{1}{\sqrt{10}}\right)=\frac{1}{\sqrt{10}}\overset{\cos\frac{\beta}{2}>0}{\Rightarrow}\cos\frac{\beta}{2}=\sqrt{1-\sin^2\frac{\beta}{2}}=$$

$$=\sqrt{1-\left(\frac{1}{\sqrt{10}}\right)^2}=\sqrt{1-\frac{1}{10}}=\sqrt{\frac{9}{10}}=\frac{3}{\sqrt{10}}.$$

$$tg(\alpha+\beta)=\frac{tg\alpha+tg\beta}{1-tg\alpha\cdot tg\beta}=\frac{tg\alpha+\dfrac{\sin\beta}{\cos\beta}}{1-tg\alpha\cdot\dfrac{\sin\beta}{\cos\beta}}=\frac{tg\alpha+\dfrac{2\sin\frac{\beta}{2}\cos\frac{\beta}{2}}{1-2\sin^2\frac{\beta}{2}}}{1-tg\alpha\cdot\dfrac{2\sin\frac{\beta}{2}\cos\frac{\beta}{2}}{1-2\sin^2\frac{\beta}{2}}}=\frac{\frac{1}{7}+\dfrac{2\cdot\frac{1}{\sqrt{10}}\frac{3}{\sqrt{10}}}{1-2\left(\frac{1}{\sqrt{10}}\right)^2}}{1-\frac{1}{7}\dfrac{2\cdot\frac{1}{\sqrt{10}}\frac{3}{\sqrt{10}}}{1-2\left(\frac{1}{\sqrt{10}}\right)^2}}=$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

$$= \frac{\frac{1}{7}+\frac{2\cdot\frac{1}{\sqrt{10}}\frac{3}{\sqrt{10}}}{1-\frac{2}{10}}}{1-\frac{1}{7}\frac{2\cdot\frac{1}{\sqrt{10}}\frac{3}{\sqrt{10}}}{1-\frac{2}{10}}} = \frac{\frac{1}{7}+\frac{6/10}{8/10}}{1-\frac{1}{7}\frac{6/10}{8/10}} = \frac{\frac{1}{7}+\frac{6}{8}}{1-\frac{1}{7}\frac{6}{8}} = \frac{\frac{1}{7}+\frac{3}{4}}{1-\frac{1}{7}\frac{3}{4}} = \frac{\frac{1}{7}+\frac{3}{4}}{1-\frac{3}{28}} = \frac{25/28}{25/28} = 1 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \alpha+\beta = arctg1 = \frac{\pi}{4} \Rightarrow arctg\frac{1}{7} + 2\arcsin\frac{1}{\sqrt{10}} = \alpha+\beta = \frac{\pi}{4}.$$

◄

Example 3.
Calculate the next value
$\frac{\cos 0,000001^\circ + \cos 0,000003^\circ + \cos 0,000005^\circ + \ldots + \cos 29,999999^\circ}{\sin 0,000001^\circ + \sin 0,000003^\circ + \sin 0,000005^\circ + \ldots + \sin 29,999999^\circ}$.

►

$$\frac{\cos 0,000001^\circ + \cos 0,000003^\circ + \cos 0,000005^\circ + \ldots + \cos 29,999995^\circ + \cos 29,999997^\circ + \cos 29,999999^\circ}{\sin 0,000001^\circ + \sin 0,000003^\circ + \sin 0,000005^\circ + \ldots + \sin 29,999995^\circ + \sin 29,999997^\circ + \sin 29,999999^\circ} =$$

$$= \frac{\cos 0,000001^\circ + \cos 29,999999^\circ + \cos 0,000003^\circ + \cos 29,999997^\circ + \cos 0,000005^\circ + \cos 29,999995^\circ + \ldots}{\sin 0,000001^\circ + \sin 29,999999^\circ + \sin 0,000003^\circ + \sin 29,999997^\circ + \sin 0,000005^\circ + \sin 29,999995^\circ + \ldots} =$$

$$= \frac{2\cos\frac{30^\circ}{2}\cos\frac{29,999998^\circ}{2} + 2\cos\frac{30^\circ}{2}\cos\frac{29,999994^\circ}{2} + 2\cos\frac{30^\circ}{2}\cos\frac{29,999990}{2} + \ldots}{2\sin\frac{30^\circ}{2}\cos\frac{29,999998^\circ}{2} + 2\sin\frac{30^\circ}{2}\cos\frac{29,999994^\circ}{2} + 2\sin\frac{30^\circ}{2}\cos\frac{29,999990}{2} + \ldots} =$$

$$= \frac{2\cos 15^\circ\cos\frac{29,999998^\circ}{2} + 2\cos 15^\circ\cos\frac{29,999994^\circ}{2} + 2\cos 15^\circ\cos\frac{29,999990}{2} + \ldots}{2\sin 15^\circ\cos\frac{29,999998^\circ}{2} + 2\sin 15^\circ\cos\frac{29,999994^\circ}{2} + 2\sin 15^\circ\cos\frac{29,999990}{2} + \ldots} =$$

$$= \frac{2\cos 15^\circ\left(\cos\frac{29,999998^\circ}{2} + \cos\frac{29,999994^\circ}{2} + \cos\frac{29,999990}{2} + \ldots\right)}{2\sin 15^\circ\left(\cos\frac{29,999998^\circ}{2} + \cos\frac{29,999994^\circ}{2} + \cos\frac{29,999990}{2} + \ldots\right)} = \frac{\cos 15^\circ}{\sin 15^\circ} = ctg15^\circ = \frac{1}{tg15^\circ}.$$

$$tg\left(2\cdot 15^\circ\right) = tg30^\circ = \frac{\sqrt{3}}{3}.$$

$$\frac{2tg15^\circ}{1-tg^2 15^\circ} = \frac{\sqrt{3}}{3} \Rightarrow 6tg15^\circ = \sqrt{3} - \sqrt{3}tg^2 15^\circ \Rightarrow 2\sqrt{3}tg15^\circ = 1 - tg^2 15^\circ \Rightarrow tg^2 15^\circ + 2\sqrt{3}tg15^\circ - 1 = 0 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \frac{D}{4} = \left(\sqrt{3}\right)^2 + 1 = 3+1 = 4 \Rightarrow tg15^\circ = -\sqrt{3} \pm 2 \overset{tg15^\circ > 0}{\Rightarrow} tg15^\circ = 2-\sqrt{3} = \frac{\left(2-\sqrt{3}\right)\left(2+\sqrt{3}\right)}{2+\sqrt{3}} = \frac{4-3}{2+\sqrt{3}} =$$

$$= \frac{1}{2+\sqrt{3}} \Rightarrow ctg15^\circ = \frac{1}{tg15^\circ} = 2+\sqrt{3}.$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

◄

Example 4.

Solve the next equation

$\sin(\pi \lg x)+\cos(\pi \lg x)=1$.

►

$$\sin(\pi \lg x)+\cos(\pi \lg x)=1 \Rightarrow \left(\sin(\pi \lg x)+\cos(\pi \lg x)\right)^2=1 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \sin^2(\pi \lg x)+\cos^2(\pi \lg x)+2\sin(\pi \lg x)\cos(\pi \lg x)=1 \Rightarrow 1+2\sin(\pi \lg x)\cos(\pi \lg x)=1 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 2\sin(\pi \lg x)\cos(\pi \lg x)=0 \Rightarrow \sin(2\pi \lg x)=0 \Rightarrow 2\pi \lg x=\pi n \Rightarrow 2\lg x=n \Rightarrow \lg x=\frac{n}{2} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \lg x=\frac{n}{2}\lg 10 \Rightarrow \lg x=\lg 10^{\frac{n}{2}} \Rightarrow x=10^{\frac{n}{2}},\ n\in \mathbf{Z}.$$

◄

Example 5.

Solve the next equation

$$\sin\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)\cos\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)=\frac{1}{4}.$$

►

$$\sin\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)\cos\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)=\frac{1}{4} \Rightarrow 4\sin\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)\cos\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)=1 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 2\cdot 2\sin\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)\cos\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)=1 \Rightarrow 2\sin\left(2\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)\right)=1 \Rightarrow \sin\left(2\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)\right)=\frac{1}{2} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 2\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)=(-1)^n \arcsin\frac{1}{2}+\pi n \Rightarrow 2\left(3^{x-1}+3^{x-2}\right)=(-1)^n\frac{\pi}{6}+\pi n \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 3^{x-1}+3^{x-2}=\frac{1}{2}\left((-1)^n\frac{\pi}{6}+\pi n\right) \Rightarrow 3^{x-1}+3^{x-2}=(-1)^n\frac{\pi}{12}+\frac{\pi n}{2} \Rightarrow 3^{x-2+1}+3^{x-2}=(-1)^n\frac{\pi}{12}+\frac{\pi n}{2} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 3^{x-2}\cdot 3+3^{x-2}=(-1)^n\frac{\pi}{12}+\frac{\pi n}{2} \Rightarrow 4\cdot 3^{x-2}=(-1)^n\frac{\pi}{12}+\frac{\pi n}{2} \Rightarrow 3^{x-2}=\frac{1}{4}\left((-1)^n\frac{\pi}{12}+\frac{\pi n}{2}\right) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 3^{x-2}=(-1)^n\frac{\pi}{48}+\frac{\pi n}{8} \Rightarrow \frac{3^x}{3^2}=(-1)^n\frac{\pi}{48}+\frac{\pi n}{8} \Rightarrow \frac{3^x}{9}=(-1)^n\frac{\pi}{48}+\frac{\pi n}{8} \Rightarrow 3^x=9\left((-1)^n\frac{\pi}{48}+\frac{\pi n}{8}\right) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow 3^x=(-1)^n\frac{9\pi}{48}+\frac{9\pi n}{8} \Rightarrow 3^x=(-1)^n\frac{3\pi}{16}+\frac{9\pi n}{8} \Rightarrow 3^x=\frac{\pi}{8}\left((-1)^n\frac{3}{2}+9n\right) \Rightarrow 3^x=3^{\log_3\frac{\pi}{8}\left((-1)^n\frac{3}{2}+9n\right)} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow x=\log_3\frac{\pi}{8}\left((-1)^n\frac{3}{2}+9n\right),\ n\in \mathbf{Z}.$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

◄

Example 6.
Solve the next equation

$$\sin\frac{x}{3}-\cos 6x=2.$$

►

$$\sin\frac{x}{3}-\cos 6x=2\Rightarrow \sin\frac{x}{3}=2+\cos 6x.$$

$$-1\le\cos 6x\le 1\Rightarrow 2-1\le 2+\cos 6x\le 2+1\Rightarrow 1\le 2+\cos 6x\le 3.$$

$$-1\le\sin\frac{x}{3}\le 1.$$

$$\begin{cases}\sin\frac{x}{3}=2+\cos 6x,\\ -1\le\sin\frac{x}{3}\le 1,\\ 1\le 2+\cos 6x\le 3,\end{cases}\Rightarrow \sin\frac{x}{3}=2+\cos 6x=1\Rightarrow\begin{cases}\sin\frac{x}{3}=1,\\ 2+\cos 6x=1,\end{cases}\Rightarrow\begin{cases}\sin\frac{x}{3}=1,\\ \cos 6x=-1,\end{cases}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow\begin{cases}\frac{x}{3}=\frac{\pi}{2}+2\pi n,\\ 6x=\pi+2\pi m,\end{cases}\Rightarrow\begin{cases}x=3\left(\frac{\pi}{2}+2\pi n\right),\\ x=\frac{1}{6}\left(\pi+2\pi m\right),\end{cases}\Rightarrow\begin{cases}x=\frac{3\pi}{2}+6\pi n,\\ x=\frac{\pi}{6}+\frac{\pi m}{3},\end{cases}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow\frac{3\pi}{2}+6\pi n=\frac{\pi}{6}+\frac{\pi m}{3}\Rightarrow\frac{3\pi}{2}+6\pi n-\frac{\pi}{6}-\frac{\pi m}{3}=0\Rightarrow\frac{8\pi}{6}+6\pi n-\frac{\pi m}{3}=0\Rightarrow\frac{4\pi}{3}+6\pi n-\frac{\pi m}{3}=0\Rightarrow$$

$$\Rightarrow\frac{4\pi}{3}+\pi\left(6n-\frac{m}{3}\right)=0\Rightarrow\frac{4}{3}+6n-\frac{m}{3}=0\Rightarrow 6n-\frac{m}{3}=-\frac{4}{3}\Rightarrow\frac{m}{3}-6n=\frac{4}{3}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow m-18n=4\Rightarrow m=4+18n.$$

$$\begin{cases}x=\frac{3\pi}{2}+6\pi n,\\ x=\frac{\pi}{6}+\frac{\pi\left(4+18n\right)}{3},\end{cases}\Rightarrow\begin{cases}x=\frac{3\pi}{2}+6\pi n,\\ x=\frac{\pi}{6}+\frac{4\pi}{3}+6\pi n,\end{cases}\Rightarrow\begin{cases}x=\frac{3\pi}{2}+6\pi n,\\ x=\frac{9\pi}{6}+6\pi n,\end{cases}\Rightarrow\begin{cases}x=\frac{3\pi}{2}+6\pi n,\\ x=\frac{3\pi}{2}+6\pi n,\end{cases}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow x=\frac{3\pi}{2}+6\pi n,\ n\in\mathbf{Z}.$$

◄

Example 7.
Solve the next equation

$$3^{\sin 2x+2\cos^2 x}+3^{1-\sin 2x+2\sin^2 x}=28.$$

►

$$3^{\sin 2x+2\cos^2 x}+3^{1-\sin 2x+2\sin^2 x}=28\Rightarrow 3^{\sin 2x+2\cos^2 x}+3^{1-\sin 2x+2\left(1-\cos^2 x\right)}=28\Rightarrow$$

$$\Rightarrow 3^{\sin 2x+2\cos^2 x}+3^{1-\sin 2x+2-2\cos^2 x}=28\Rightarrow 3^{\sin 2x+2\cos^2 x}+3^{3-\sin 2x-2\cos^2 x}=28\Rightarrow$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

$$\Rightarrow 3^{\sin 2x+2\cos^2 x}+3^3\cdot 3^{-\sin 2x-2\cos^2 x}=28\Rightarrow 3^{\sin 2x+2\cos^2 x}+27\cdot 3^{-\sin 2x-2\cos^2 x}=28\Rightarrow$$

$$\Rightarrow 3^{\sin 2x+2\cos^2 x}+\frac{27}{3^{\sin 2x+2\cos^2 x}}=28\Rightarrow\begin{cases}y+\dfrac{27}{y}=28,\\ y>0,\end{cases}\Rightarrow\begin{cases}y+\dfrac{27}{y}-28=0,\\ y>0,\end{cases}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow\begin{cases}\dfrac{y^2-28y+27}{y}=0,\\ y>0,\end{cases}\Rightarrow\begin{cases}y^2-28y+27=0,\\ y\neq 0,\\ y>0,\end{cases}\Rightarrow\begin{cases}y^2-28y+27=0,\\ y>0,\end{cases}\Rightarrow\begin{cases}(y-1)(y-27)=0,\\ y>0,\end{cases}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow\begin{cases}\left[\begin{array}{l}y=1,\\ y=27,\end{array}\right.\\ y>0,\end{cases}\Rightarrow\left[\begin{array}{l}\begin{cases}y=1,\\ y>0,\end{cases}\\ \begin{cases}y=27,\\ y>0,\end{cases}\end{array}\right.\Rightarrow\left[\begin{array}{l}y=1,\\ y=27,\end{array}\right.\Rightarrow\left[\begin{array}{l}3^{\sin 2x+2\cos^2 x}=1,\\ 3^{\sin 2x+2\cos^2 x}=27,\end{array}\right.\Rightarrow\left[\begin{array}{l}3^{\sin 2x+2\cos^2 x}=3^0,\\ 3^{\sin 2x+2\cos^2 x}=3^3,\end{array}\right.\Rightarrow$$

$$\Rightarrow\left[\begin{array}{l}\sin 2x+2\cos^2 x=0,\\ \sin 2x+2\cos^2 x=3,\end{array}\right.\Rightarrow\left[\begin{array}{l}2\sin x\cos x+2\cos^2 x=0,\\ \sin 2x+1+\cos 2x=3,\end{array}\right.\Rightarrow\left[\begin{array}{l}\sin x\cos x+\cos^2 x=0,\\ \sin 2x+1+\cos 2x=3,\end{array}\right.\Rightarrow$$

$$\Rightarrow\left[\begin{array}{l}\cos x\left(\sin x+\cos x\right)=0,\\ \sin 2x+\cos 2x=2.\end{array}\right.$$

$$\sin 2x+\cos 2x=2\Rightarrow\sqrt{2}\left(\frac{1}{\sqrt{2}}\sin 2x+\frac{1}{\sqrt{2}}\cos 2x\right)=2\Rightarrow\sqrt{2}\left(\sin 2x\cos\frac{\pi}{4}+\cos 2x\sin\frac{\pi}{4}\right)=2\Rightarrow$$

$$\Rightarrow\sqrt{2}\sin\left(2x+\frac{\pi}{4}\right)=2\Rightarrow\sin\left(2x+\frac{\pi}{4}\right)=\sqrt{2}>1\Rightarrow x\in\varnothing\,.$$

$$\cos x\left(\sin x+\cos x\right)=0\Rightarrow\left[\begin{array}{l}\cos x=0,\\ \sin x+\cos x=0,\end{array}\right.\Rightarrow\left[\begin{array}{l}\cos x=0,\\ \sin x=-\cos x,\end{array}\right.\Rightarrow\left[\begin{array}{l}\cos x=0,\\ \dfrac{\sin x}{\cos x}=-1,\end{array}\right.\Rightarrow\left[\begin{array}{l}\cos x=0,\\ tgx=-1,\end{array}\right.\Rightarrow$$

$$\Rightarrow\left[\begin{array}{l}x=\dfrac{\pi}{2}+\pi k,\ k\in\mathbf{Z},\\ x=-\dfrac{\pi}{4}+\pi l,\ l\in\mathbf{Z}.\end{array}\right.$$

$$\left[\begin{array}{l}\cos x\left(\sin x+\cos x\right)=0,\\ \sin 2x+\cos 2x=2,\end{array}\right.\Rightarrow\left[\begin{array}{l}x=\dfrac{\pi}{2}+\pi k,\ k\in\mathbf{Z},\\ x=-\dfrac{\pi}{4}+\pi l,\ l\in\mathbf{Z},\\ x\in\varnothing,\end{array}\right.\Rightarrow\left[\begin{array}{l}x=\dfrac{\pi}{2}+\pi k,\ k\in\mathbf{Z},\\ x=-\dfrac{\pi}{4}+\pi l,\ l\in\mathbf{Z}.\end{array}\right.$$

◄

Example 8.
Solve the next equation
$\cos\left(\pi\left(\cos^2 2x-6\cos^2 x+1\right)\right)=1$.

►

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

$$\cos\left(\pi\left(\cos^2 2x-6\cos^2 x+1\right)\right)=1\Rightarrow \pi\left(\cos^2 2x-6\cos^2 x+1\right)=2\pi k\Rightarrow$$

$$\Rightarrow \cos^2 2x-6\cos^2 x+1=2k\Rightarrow \cos^2 2x-6\cdot\frac{1+\cos 2x}{2}+1=2k\Rightarrow$$

$$\Rightarrow \cos^2 2x-3\left(1+\cos 2x\right)+1=2k\Rightarrow \cos^2 2x-3-3\cos 2x+1=2k\Rightarrow \cos^2 2x-3\cos 2x-2=2k\Rightarrow$$

$$\Rightarrow \cos^2 2x-3\cos 2x-2-2k=0\Rightarrow \cos^2 2x-3\cos 2x-\left(2+2k\right)=0\Rightarrow$$

$$\Rightarrow D=9+4\left(2+2k\right)=9+8+8k=17+8k\geq 0\Rightarrow 8k\geq -17\Rightarrow k\geq -\frac{17}{8}\Rightarrow k=\left\{-2;-1;0;1;\ldots\right\}\in \mathbf{Z}.$$

$$\cos 2x=\frac{3\pm\sqrt{17+8k}}{2}.$$

$$\left|\cos 2x\right|=\left|\frac{3\pm\sqrt{17+8k}}{2}\right|=\frac{\left|3\pm\sqrt{17+8k}\right|}{2}\leq 1\Rightarrow \left|3\pm\sqrt{17+8k}\right|\leq 2\Rightarrow \left[\begin{array}{l}\left|3-\sqrt{17+8k}\right|\leq 2,\\ \left|3+\sqrt{17+8k}\right|\leq 2,\end{array}\right.\Rightarrow$$

$$\Rightarrow \left[\begin{array}{l}-2\leq 3-\sqrt{17+8k}\leq 2,\\ -2\leq 3+\sqrt{17+8k}\leq 2,\end{array}\right.\Rightarrow \left[\begin{array}{l}-5\leq -\sqrt{17+8k}\leq -1,\\ -5\leq \sqrt{17+8k}\leq -1,\end{array}\right.\Rightarrow \left[\begin{array}{l}5\geq \sqrt{17+8k}\geq 1,\\ \varnothing,\end{array}\right.\Rightarrow$$

$$\Rightarrow 5\geq\sqrt{17+8k}\geq 1\Rightarrow 1\leq\sqrt{17+8k}\leq 5\Rightarrow 1\leq 17+8k\leq 25\Rightarrow$$

$$\Rightarrow -16\leq 8k\leq 8\Rightarrow -2\leq k\leq 1\Rightarrow k=\left\{-2;-1;0;1\right\}.$$

$$\cos 2x=\frac{3\pm\sqrt{17+8k}}{2}\Rightarrow 2x=\pm\arccos\frac{3\pm\sqrt{17+8k}}{2}+2\pi n\Rightarrow x=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm\sqrt{17+8k}}{2}+\pi n,$$

$$k=\left\{-2;-1;0;1\right\},\ n\in\mathbf{Z}.$$

$$k=-2:\ x=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm\sqrt{17-16}}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm\sqrt{1}}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm 1}{2}+\pi n=$$

$$=\left[\begin{array}{l}\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3-1}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{2}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos 1+\pi n=0+\pi n=\pi n,\\ \pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3+1}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{4}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos 2+\pi n=\varnothing,\end{array}\right.=\pi n,\ n\in\mathbf{Z}.$$

$$k=-1:\ x=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm\sqrt{17-8}}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm\sqrt{9}}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm 3}{2}+\pi n=$$

$$=\left[\begin{array}{l}\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3-3}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos 0+\pi n=\pm\frac{1}{2}\frac{\pi}{2}+\pi n=\pm\frac{\pi}{4}+\pi n,\\ \pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3+3}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{6}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos 3+\pi n=\varnothing,\end{array}\right.=\pm\frac{\pi}{4}+\pi n,\ n\in\mathbf{Z}.$$

$$k=0:$$

$$x=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm\sqrt{17+0}}{2}+\pi n=\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm\sqrt{17}}{2}+\pi n=\left[\begin{array}{l}\pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3-\sqrt{17}}{2}+\pi n,\\ \pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3+\sqrt{17}}{2}+\pi n=\varnothing,\end{array}\right.=$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

$$= \pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3-\sqrt{17}}{2} + \pi n,\ n \in \mathbf{Z}.$$

$$k=1:\ x = \pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm\sqrt{17+8}}{2} + \pi n = \pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm\sqrt{25}}{2} + \pi n = \pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3\pm 5}{2} + \pi n =$$

$$= \begin{cases} \pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3-5}{2} + \pi n = \pm\frac{1}{2}\arccos\frac{-2}{2} + \pi n = \pm\frac{1}{2}\arccos(-1) + \pi n = \\ = \pm\frac{1}{2}(\pi - \arccos 1) + \pi n = \pm\frac{1}{2}(\pi - 0) + \pi n = \pm\frac{\pi}{2} + \pi n, \\ \pm\frac{1}{2}\arccos\frac{3+5}{2} + \pi n = \pm\frac{1}{2}\arccos\frac{8}{2} + \pi n = \pm\frac{1}{2}\arccos 4 + \pi n = \emptyset, \end{cases} = \pm\frac{\pi}{2} + \pi n,\ n \in \mathbf{Z}.$$

Example 9.

Solve the next equation

$$\log_{\sin x} 2 + \log_{\cos x} 2 + \log_{\sin x} 2 \log_{\cos x} 2 = 0.$$

▶

$$\text{ОДЗ: } \begin{cases} \sin x > 0, \\ \cos x > 0, \\ \sin x \neq 1, \\ \cos x \neq 1, \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x \in \left(2\pi m; \frac{\pi}{2} + 2\pi m\right), m \in \mathbf{Z}, \\ x \neq \frac{\pi}{2} + 2\pi n, n \in \mathbf{Z}, \\ x \neq 2\pi k, k \in \mathbf{Z}, \end{cases} \Rightarrow x \in \left(2\pi m; \frac{\pi}{2} + 2\pi m\right),\ m \in \mathbf{Z}.$$

$$\log_{\sin x} 2 + \log_{\cos x} 2 + \log_{\sin x} 2 \log_{\cos x} 2 = 0 \Rightarrow \frac{1}{\log_2 \sin x} + \frac{1}{\log_2 \cos x} + \frac{1}{\log_2 \sin x \log_2 \cos x} = 0 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \frac{\log_2 \cos x + \log_2 \sin x + 1}{\log_2 \sin x \log_2 \cos x} = 0 \Rightarrow \log_2 \cos x + \log_2 \sin x + 1 = 0 \Rightarrow \log_2 \cos x + \log_2 \sin x = -1 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log_2(\cos x \sin x) = -1 \Rightarrow \log_2(\cos x \sin x) = -\log_2 2 \Rightarrow \log_2(\cos x \sin x) = \log_2 2^{-1} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log_2(\cos x \sin x) = \log_2 \frac{1}{2} \Rightarrow \cos x \sin x = \frac{1}{2} \Rightarrow 2\cos x \sin x = 1 \Rightarrow \sin 2x = 1 \Rightarrow 2x = \frac{\pi}{2} + 2\pi n \Rightarrow$$

$$\Rightarrow x = \frac{1}{2}\left(\frac{\pi}{2} + 2\pi n\right) = \frac{\pi}{4} + \pi n,\ n \in \mathbf{Z}.$$

$$\begin{cases} x = \frac{\pi}{4} + \pi n, n \in \mathbf{Z}, \\ x \in \left(2\pi m; \frac{\pi}{2} + 2\pi m\right), m \in \mathbf{Z}, \end{cases} \Rightarrow x = \frac{\pi}{4} + 2\pi n,\ n \in \mathbf{Z}.$$

◀

Example 10.

Solve the next equation

$$3^{\frac{1}{2}+\log_3 \cos x} + 6^{\frac{1}{2}} = 9^{\frac{1}{2}+\log_9 \sin x}.$$

▶

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

$$\text{ОДЗ: } \begin{cases}\sin x>0,\\ \cos x>0,\end{cases} \Rightarrow x\in\left(2\pi m;\frac{\pi}{2}+2\pi m\right),\ m\in\mathbf{Z}.$$

$$3^{\frac{1}{2}+\log_3\cos x}+6^{\frac{1}{2}}=9^{\frac{1}{2}+\log_9\sin x}\Rightarrow 3^{\frac{1}{2}}3^{\log_3\cos x}+6^{\frac{1}{2}}=9^{\frac{1}{2}}9^{\log_9\sin x}\Rightarrow \sqrt{3}\cdot 3^{\log_3\cos x}+\sqrt{6}=3\cdot 9^{\log_9\sin x}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow \sqrt{3}\cos x+\sqrt{6}=3\sin x\Rightarrow \cos x+\sqrt{2}=\sqrt{3}\sin x\Rightarrow \cos x-\sqrt{3}\sin x=-\sqrt{2}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow 2\left(\frac{1}{2}\cos x-\frac{\sqrt{3}}{2}\sin x\right)=-\sqrt{2}\Rightarrow \frac{1}{2}\cos x-\frac{\sqrt{3}}{2}\sin x=-\frac{\sqrt{2}}{2}\Rightarrow \cos\frac{\pi}{3}\cos x-\sin\frac{\pi}{3}\sin x=-\frac{\sqrt{2}}{2}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow \cos\left(\frac{\pi}{3}+x\right)=-\frac{\sqrt{2}}{2}\Rightarrow \frac{\pi}{3}+x=\pm\arccos\left(-\frac{\sqrt{2}}{2}\right)+2\pi k\Rightarrow \frac{\pi}{3}+x=\pm\left(\pi-\arccos\frac{\sqrt{2}}{2}\right)+2\pi k\Rightarrow$$

$$\Rightarrow \frac{\pi}{3}+x=\pm\left(\pi-\frac{\pi}{4}\right)+2\pi k\Rightarrow \frac{\pi}{3}+x=\pm\frac{3\pi}{4}+2\pi k\Rightarrow x=\pm\frac{3\pi}{4}-\frac{\pi}{3}+2\pi k=$$

$$=\begin{cases}-\frac{3\pi}{4}-\frac{\pi}{3}+2\pi k=-\frac{13\pi}{12}+2\pi k,\ k\in\mathbf{Z},\\ \frac{3\pi}{4}-\frac{\pi}{3}+2\pi k=\frac{5\pi}{12}+2\pi k,\ k\in\mathbf{Z}.\end{cases}$$

$$\begin{cases}\left[\begin{array}{l}x=-\frac{13\pi}{12}+2\pi k,\ k\in\mathbf{Z},\\ x=\frac{5\pi}{12}+2\pi k,\ k\in\mathbf{Z},\end{array}\right.\\ x\in\left(2\pi m;\frac{\pi}{2}+2\pi m\right),\ m\in\mathbf{Z},\end{cases}\Rightarrow\left[\begin{array}{l}\begin{cases}x=-\frac{13\pi}{12}+2\pi k,\ k\in\mathbf{Z},\\ x\in\left(2\pi m;\frac{\pi}{2}+2\pi m\right),\ m\in\mathbf{Z},\end{cases}\\ \begin{cases}x=\frac{5\pi}{12}+2\pi k,\ k\in\mathbf{Z},\\ x\in\left(2\pi m;\frac{\pi}{2}+2\pi m\right),\ m\in\mathbf{Z},\end{cases}\end{array}\right.\Rightarrow\left[\begin{array}{l}\varnothing,\\ x=\frac{5\pi}{12}+2\pi k,\ k\in\mathbf{Z},\end{array}\right.\Rightarrow$$

$$\Rightarrow x=\frac{5\pi}{12}+2\pi k,\ k\in\mathbf{Z}.$$

◄

Example 11.
Solve the next equation

$$\cos kx=1+2\cos^2\left(\frac{\pi}{4}+\frac{x}{2}\right).$$

►

$$\cos kx=1+2\cos^2\left(\frac{\pi}{4}+\frac{x}{2}\right)\Rightarrow \cos kx=1+2\cdot\frac{1+\cos\left(2\left(\frac{\pi}{4}+\frac{x}{2}\right)\right)}{2}\Rightarrow \cos kx=1+2\cdot\frac{1+\cos\left(\frac{\pi}{2}+x\right)}{2}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow \cos kx=1+1+\cos\left(\frac{\pi}{2}+x\right)\Rightarrow \cos kx=2+\cos\left(\frac{\pi}{2}+x\right)\Rightarrow \cos kx=2-\sin x.$$

$$-1\le\sin x\le 1\Rightarrow 1\ge-\sin x\ge-1\Rightarrow -1\le-\sin x\le 1\Rightarrow 2-1\le 2-\sin x\le 2+1\Rightarrow 1\le 2-\sin x\le 3.$$

$$-1\le\cos kx\le 1.$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

$$\begin{cases}\cos kx = 2-\sin x,\\ -1\le \cos kx\le 1,\\ 1\le 2-\sin x\le 3,\end{cases}\Rightarrow \cos kx = 2-\sin x = 1\Rightarrow \begin{cases}\cos kx = 1,\\ 2-\sin x = 1,\end{cases}\Rightarrow \begin{cases}\cos kx = 1,\\ \sin x = 1,\end{cases}\Rightarrow \begin{cases}kx = 2\pi m,\ m\in\mathbf{Z},\\ x = \dfrac{\pi}{2}+2\pi n,\ n\in\mathbf{Z},\end{cases}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow \begin{cases}x = \dfrac{2\pi m}{k},\ m\in\mathbf{Z},\\ x = \dfrac{\pi}{2}+2\pi n,\ n\in\mathbf{Z},\end{cases}\Rightarrow \frac{2\pi m}{k} = \frac{\pi}{2}+2\pi n\Rightarrow k = \frac{2\pi m}{\frac{\pi}{2}+2\pi n} = \frac{2\pi m}{(\pi+4\pi n)/2} = \frac{4\pi m}{\pi+4\pi n}.$$

$$x = \frac{2\pi m}{k} = \frac{2\pi m}{4\pi m/(\pi+4\pi n)} = \frac{\pi+4\pi n}{2} = \frac{\pi}{2}+2\pi n,\ n\in\mathbf{Z}.$$

◄

Example 12.
Solve the next inequality
$2^{\sqrt{\log_{\frac{1}{2}} tgx}-1} < 1$.

►

$$\text{ОДЗ: } tgx > 0\Rightarrow x\in(\pi n;\pi+\pi n),\ n\in\mathbf{Z}.$$

$$2^{\sqrt{\log_{\frac{1}{2}} tgx}-1} < 1\Rightarrow 2^{\sqrt{\log_{\frac{1}{2}} tgx}}\,2^{-1} < 1\Rightarrow 2^{\sqrt{\log_{\frac{1}{2}} tgx}} < 2\Rightarrow 2^{\sqrt{\log_{\frac{1}{2}} tgx}} < 2^{1}\overset{2>1}{\Rightarrow}\sqrt{\log_{\frac{1}{2}} tgx} < 1\Rightarrow 0\le \log_{\frac{1}{2}} tgx < 1\Rightarrow$$

$$\Rightarrow \log_{\frac{1}{2}} 1\le \log_{\frac{1}{2}} tgx < \log_{\frac{1}{2}}\frac{1}{2}\overset{\frac{1}{2}<1}{\Rightarrow} 1\ge tgx > \frac{1}{2}\Rightarrow \frac{1}{2} < tgx\le 1\Rightarrow x\in\left(arctg\frac{1}{2}+\pi m;\frac{\pi}{4}+\pi m\right],\ m\in\mathbf{Z}.$$

$$\begin{cases}x\in\left(arctg\dfrac{1}{2}+\pi m;\dfrac{\pi}{4}+\pi m\right],\ m\in\mathbf{Z},\\ x\in(\pi n;\pi+\pi n),\ n\in\mathbf{Z},\end{cases}\Rightarrow x\in\left(arctg\frac{1}{2}+\pi m;\frac{\pi}{4}+\pi m\right]\Rightarrow$$

$$\Rightarrow x\in\left(arcctg\,2+\pi m;\frac{\pi}{4}+\pi m\right],\ m\in\mathbf{Z}.$$

◄

Conclusions. The given paper offers materials for conducting one practical class on the theme «Trigonometry», namely – on the sub-theme «Solving non-standard problems». In addition to couple of mathematical examples of increased complexity, they contain brief historical information about development of trigonometry from Antiquity to Modern times.

References:

1. Tsukanova A. O., Deruchenko V. S. Ekskurs v istoriiu na zaniattiakh iz vyshchoi matematyky (na prykladi poednannia na praktychnomu zaniatti z dyferencial'nykh rivnian' dvokh tem: «Rozv'iazuvannia rivnian' pershogo poriadku metodom Lagranzha», «Istoriia Zhozef Lui Lagranzha – naiskromnishogo matematyka XVIII stolittia» // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 942 – 966. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-942-966 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

2. Tsukanova A. O. Istoryzmy na zaniattiah iz vyshchoi matematyky (na prykladi poednannia na praktychnomu zaniatti z matematychnoi fizyki dvokh tem: «Rozv'iazuvannia kraiovikh zadach dlia rivnian' eliptychnogo typu, rozv'iazkamy iakyh e polinomy Lezhandra», «Istoriia zhyttia ta nauki Adrien Mari Lezhandra») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 967 – 982. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-967-982 [in Ukrainian].

3. Tsukanova A. O., Deruchenko V. S. Istorychnyi material na zaniattiah iz vyshchoi matematyky (na prykladi poednannia na praktychnomu zaniatti z operatsiinogo chyslennia dvokh tem: «Znahodzhennia zobrazhen' za dopomogoiu peretvorennia Laplasa», «Istoriia P'er Simona Laplasa – riznobichno apolitychnogo gordivnyka ta naivirnishogo pryhyl'nyka «neskinchenno malykh») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 917 – 941. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-917-941 [in Ukrainian].

4. Tsukanova A. O., Deruchenko V. S. Istorychni «rodzynky» na zaniattiah iz vyshchoi matematyky (na prykladi praktychnogo zaniattia z temy «Zbizhnist' chyslovykh riadiv») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 904 – 916. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-904-916 [in Ukrainian].

5. Tsukanova A. O. Iak zatsikavyty pershokursnykiv vyshchoiu matematykoiu (na prykladi zaniattia z temy «Suma chyslovykh riadiv») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 983 – 996. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-983-996 [in Ukrainian].

6. Duke D. W. The Very Early History of Trigonometry. URL: https://people.sc.fsu.edu/~dduke/earlytrig12.pdf [in English].

7. History of Trigonometry. URL: https://cs04blogmath.weebly.com/blog/history-of-trigonometry [in English].

8. History of Trigonometry Outline. URL: http://aleph0.clarku.edu/~djoyce/ma105/trighist.html [in English].

9. How did ancient mathematicians and engineers develop the idea of trigonometry? URL: https://www.quora.com/How-did-ancient-mathematicians-and-engineers-develop-the-idea-of-trigonometry [in English].

10. Merlet J. P. A Note on the History of Trigonometric Functions // International Symposium on History and Mechanisms [in English].

11. Neugebauer. A History of Ancient Mathematical Astronomy. Part Two. New York : Springer-Verlag. 1975 [in English].

12.Neugebauer. Astronomy and History. New York : Springer-Verlag. 1983 [in English].

13. The Beginnings of Trigonometry. URL: https://sites.math.rutgers.edu/~cherlin/History/Papers2000/hunt.html [in English].

14. The Story of Trigonometry. URL: https://gdaymath.com/lessons/gmp/7-7-topic-the-story-of-trigonometry [in English].

15. Trigonometry. URL: https://www.britannica.com/science/trigonometry [in English].

16. Trigonometry. URL: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Trigonometry [in English].

17. Trigonometry. URL: https://encyclopedia.pub/entry/32035 [in English].

18. Trigonometry History & Development. Who Invented Trigonometry? URL: https://study.com/academy/lesson/trigonometry-history-development.html [in English].

19. What is Trigonometry? URL: https://learnt.io/blog/what-is-trigonometry [in English].

20. Working group report: a brief history of trigonometry for mathematics educators. URL: https://bsrlm.org.uk/wp-content/uploads/2016/09/BSRLM-CP-36-1-19.pdf [in English].

Література:

1. *Цуканова А. О., Дерученко В. С.* Екскурс в історію на заняттях із вищої математики (на прикладі поєднання на практичному занятті з диференціальних рівнянь двох тем: «Розв'язування рівнянь першого порядку методом Лагранжа», «Історія Жозеф Луї Лагранжа – найскромнішого математика XVIII століття» // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 942 – 966. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-942-966.

2. *Цуканова А. О.* Історизми на заняттях із вищої математики (на прикладі поєднання на практичному занятті з математичної фізики двох тем: «Розв'язування крайових задач для рівнянь еліптичного типу, розв'язками яких є поліноми Лежандра», «Історія життя та науки Адрієн Марі Лежандра») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 967 – 982. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-967-982.

3. *Цуканова А. О., Дерученко В. С.* Історичний матеріал на заняттях із вищої математики (на прикладі поєднання на практичному занятті з операційного числення двох тем: «Знаходження зображень за допомогою перетворення Лапласа», «Історія П'єр Сімона Лапласа – різнобічно аполітичного гордівника та найвірнішого прихильника «нескінченно малих») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 917 – 941. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-917-941.

4. *Цуканова А. О., Дерученко В. С.* Історичні «родзинки» на заняттях із вищої математики (на прикладі практичного заняття з теми «Збіжність числових рядів») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 904 – 916. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-904-916.

5. *Цуканова А. О.* Як зацікавити першокурсників вищою математикою (на прикладі заняття з теми «Сума числових рядів») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 983 – 996. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-983-996.

6. Duke D. W. The Very Early History of Trigonometry. URL: https://people.sc.fsu.edu/~dduke/earlytrig12.pdf.

7. History of Trigonometry. URL: https://cs04blogmath.weebly.com/blog/history-of-trigonometry.

8. History of Trigonometry Outline. URL: http://aleph0.clarku.edu/~djoyce/ma105/trighist.html.

9. How did ancient mathematicians and engineers develop the idea of trigonometry? URL: https://www.quora.com/How-did-ancient-mathematicians-and-engineers-develop-the-idea-of-trigonometry.

10. Merlet J. P. A Note on the History of Trigonometric Functions // International Symposium on History and Mechanisms.

11. Neugebauer. A History of Ancient Mathematical Astronomy. Part Two. New York : Springer-Verlag. 1975.

12. Neugebauer. Astronomy and History. New York : Springer-Verlag. 1983.

13. The Beginnings of Trigonometry. URL: https://sites.math.rutgers.edu/~cherlin/History/Papers2000/hunt.html.

14. The Story of Trigonometry. URL: https://gdaymath.com/lessons/gmp/7-7-topic-the-story-of-trigonometry.

15. Trigonometry. URL: https://www.britannica.com/science/trigonometry.

16. Trigonometry. URL: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Trigonometry.

17. Trigonometry. URL: https://encyclopedia.pub/entry/32035.

18. Trigonometry History & Development. Who Invented Trigonometry? URL: https://study.com/academy/lesson/trigonometry-history-development.html.

19. What is Trigonometry? URL: https://learnt.io/blog/what-is-trigonometry.

20. Working group report: a brief history of trigonometry for mathematics educators. URL: https://bsrlm.org.uk/wp-content/uploads/2016/09/BSRLM-CP-36-1-19.pdf.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 372.851, 378.147, 517.38, 929

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-120-132

Tsukanova Alisa Olegivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Assistant of Department of Mathematical Physics and Differential Sciences, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute», Kiev, https://orcid.org/0000-0003-0049-3733

HISTORICISMS IN MATHEMATICAL PRACTICAL CLASSES (USING EXAMPLE OF PRACTICAL CLASS ON THE THEME «INTEGRAL CALCULUS. SOLVING PROBLEMS OF INCREASED COMPLEXITY»)

Abstract. «Anyone who wants to limit himself only to his modern, without knowledge of his past, will never understand his modern», – once said famous German mathematician Gottfried Wilhelm Leibniz about significance of intellectual heritage of our past. Indeed, it is impossible to know some subject perfectly and at the same time not to be aware of main stages of its development. This is also applied to higher mathematics. Coverage of achievements of mathematicians, history of origin of mathematical symbols, interpretation of mathematical terminology etc. can diversify practical classes and contribute to development of interest in studying «Queen of Sciences» in high school. Because interesting material not only captures, but also motivates and forms students' view on mathematics as on unique component of universal culture. Mathematical concepts and theories become clearer and more interesting due to their historical dynamism. As an example of such historical-mathematical symbiosis, we can demonstrate how to combine one theme from the course of «Higher mathematics» «Integral calculus. Solving non-standard problems» with long history of formation of integral calculus.

Main principles of integral calculus were formulated independently by Isaac Newton and Gottfried Leibniz at the end of the XVII century. Bernhard Riemann gave truly rigorous mathematical definition of integrals. The first documented systematic method, capable for defining integrals, is calculus method of one ancient Greek astronomer Eudoxus, who tried to find areas and volumes by dividing them into infinite number of known areas and volumes. This method was further developed and used by Archimedes in the III century BC, and it was used for calculating areas of parabolas and approximate area of circles. A similar method was independently developed in China around the III century AD by Liu Hui, who used it to find area of circles. This method was later used in the V century by two Chinese mathematicians, father and son, Zu Chongzhi and Zu Geng, for finding volume of balls. The next significant advances in integral calculus did not appear until the XVII century. During this time, work of Bonaventure Francesco Cavalieri and Pierre de

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Fermat began to form some foundations of modern integral calculus. Mathematical structure, developed by Newton and Leibniz, is not less important. This structure of integrals is taken directly from the work of Leibniz and has become modern integral calculus. Well known modern designation of indefinite integral was introduced by Leibniz in 1675.

Keywords: mathematical education, development of interest, studying, higher mathematics, history of mathematics, historical facts, integral calculus.

Цуканова Аліса Олегівна кандидат фізико-математичних наук, асистент кафедри математичної фізики та диференціальних рівнянь, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0049-3733

ІСТОРИЗМИ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ МАТЕМАТИКИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ «ІНТЕГРАЛЬНЕ ЧИСЛЕННЯ. РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАДАЧ ПІДВИЩЕНОЇ СКЛАДНОСТІ»)

Анотація. «Хто хоче обмежитися сучасним, без знання минулого, той сучасного не зрозуміє», – висловився про значення інтелектуальної спадщини минулого німецький математик Готфрід Вільгельм Лейбніц. Справді, неможливо досконало знати предмет і при цьому не бути обізнаним в основних етапах його розвитку. Це стосується і вищої математики. Висвітлення здобутків математиків, історія походження математичних символів, тлумачення математичної термінології тощо можуть урізноманітнити заняття та сприяти розвитку інтересу до вивчення «цариці наук» у вищій школі. Цікавий матеріал не тільки захоплює, але й мотивує та формує у студентів погляд на математику як на складову загальнолюдської культури. Математичні поняття та теорії завдяки історичній динамічності стають зрозумілішими та цікавішими. Як приклад такого історико-математичного симбіозу, можна продемонструвати, як об'єднати тему з курсу «Вищої математики» «Інтегральне числення. Розв'язування нестандартних задач» із розповіддю про історію становлення інтегрального числення.

Принципи інтегрального числення були сформульовані незалежно один від одного Ісааком Ньютоном і Готфрідом Лейбніцем наприкінці XVII століття. Бернхард Ріман дав строге математичне означення інтегралів. Першим задокументованим систематичним методом, здатним означити інтеграли, є метод обчислення давньогрецького астронома Евдокса, який намагався знайти площі та об'єми, розбивши їх на нескінченну кількість відомих площ та об'ємів. Цей метод був удосконалений і використаний Архімедом у III столітті до н. е. та використовувався для розрахунку площі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

параболи та наближеної площі кола. Подібний метод був незалежно розроблений у Китаї близько III століття нашої ери Лю Хуей, який використовував його для знаходження площі кола. Пізніше цей метод був використаний у V столітті двома китайськими математиками, батьком і сином, Зу Чунчжі та Зу Генгом, щоб знайти об'єм шара. Наступні значущі досягнення в інтегральному численні з'явилися лише в XVII столітті. У цей час роботи Бонавентури Кавальєрі та П'єра Ферма почали закладати основи сучасного числення. Не менш важливою є математична структура, яку розробили Ньютон і Лейбніц. Ця структура інтегралів взята безпосередньо з роботи Лейбніца та стала фундаментом сучасного інтегрального числення. Сучасне позначення невизначеного інтеграла було введено Лейбніцем у 1675 році.

Ключові слова: математична освіта, розвиток інтересу, навчання, математика, історія математики, історичні факти, інтегральне числення.

Problem statement. Even in Ancient Rome the next idea was formulated: history is wise teacher of our life. Such statements became popular: «preparing for our future, do not forget about our past», «who does not know our past, is not worthy of our future» etc. Without knowing the history of science, it is impossible to assess our present and predict our future.

Analysis of research and publications. When researching this theme, various sources (see, for instance, [1], [2], [3], [4], [5] and references therein) demonstrate that V. M. Bradis, M. Ya. Vilenkin, I. Z. Shtokalo, K. O. Rybnikov, A. M. Kolmogorov, G. I. Glazer, I. Ya. Depman, A. V. Dorofeeva, M. I. Kovantsov, A. G. Konforovich, S. E. Lyapin, V. D. Chistyakov, M. I. Shkil etc. spoke about importance of history in studying of mathematics. Some aspects of using historicisms in teaching mathematics are considered in works of such authors, as L. M. Voevoda, G. I. Glazer, V. G. Bevz, V. A. Dobrovolsky, M. Ya. Ignatenko, V. Yu. Nazarov, O. V. Panisheva, A. K. Slipenko, G. B. Filipovsky, A. A. Razumenko, I. A. Sverchevskaya etc.

This work continues in a way historical theme from [1], [2], [3], [4], [5] and concerns application of historicisms in practical mathematical classes. It uses brief analysis of various available sources: literature sources [6] – [17], as well as methodology of historical research.

Purpose of the article – to demonstrate possibility and expediency of involving facts from the history of mathematics' development in complicated processes of studying mathematical disciplines, which will contribute to improvement of quality of mathematical education. Namely, to present a plan-summary of one practical class on the theme «Integral calculus. Solving problems of increased complexity», diluted with historical information, taken from sources [6] – [17].

Presentation of the main material. Integration dates back to ancient Egypt from about 1800 BC, as evidenced by Moscow Mathematical Papyrus (Golenishchev Mathematical Papyrus). The first known method for calculating

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

integrals is one method for studying area or volume of curved shapes – Eudoxus exhaustion method (Eudoxus of Cnidus (408 BC – 355 BC) – one ancient Greek mathematician and astronomer), that was proposed about 370 BC. Main essence of this method is as follows: a figure, area or volume of which was being tried to be found, was divided into infinite number of parts for which area or volume is already known. This method was further developed in numerous works of one ancient Greek mathematician and engineer Archimedes (287 BC – 212 BC) for finding areas of parabolas and approximate calculation of area of circles. Similar methods were developed in China in the III century AD by one Chinese mathematician Liu Hui (220 – 280), who used them to find area of circles. To find volume of balls, this method was used by another Chinese mathematician, astronomer, mechanic, and writer Zu Chunzhi (429 – 500) together with his son, also mathematician and astronomer, Zu Geng.

Further, a major step forward in development of integral calculus was taken in the XI century in Iraq by one universal Arab scientist, mathematician, mechanic, physicist, and astronomer Abu Ali al-Hassan ibn al-Hassan ibn al-Haytham al-Basri (965 – 1039) (or Ibn al-Haytham, known in Europe as Alhazen). In his work «On measurement of one parabolic body» he provides formulas for sum of consecutive squares, cubes and fourth powers, and number of other formulas for sums of series. Using these formulas, he performs calculation equivalent to calculating certain integral. Using mathematical induction, he was able to generalize his results for integrals from polynomials to the fourth degree. Thus, he was close to finding one general formula for integrals of polynomials of no higher than the fourth degree.

The next significant impetus in calculus of integrals took place only in the XVI century in various works of Italian mathematician Bonaventure Francesco Cavalieri (1598 – 1647), who described his proposed method of indivisibility, as well as in numerous works of one French mathematician Pierre de Fermat (1601 – 1665). These scientists laid outstanding foundations of modern integral calculus. Further development is associated with activities of English mathematician, physicist, and theologian Isaac Barrow (1630 – 1677) and Italian mathematician and physicist, Galileo's student, Evangelista Torricelli (1608 – 1647), who provided the first hints of connection between integration and differentiation. English physicist, mechanic, mathematician, and astronomer Isaac Newton (1643 – 1727) use square icon in front of or around the function designation as a symbol of integration, as well as one vertical line above the function, but these designations were not widely used. Modern designation of indefinite integral was introduced by German philosopher, mathematician, mechanic, physicist, lawyer, historian, and linguist Gottfried Wilhelm Leibniz (1646 – 1716) in 1675. He drew common integral symbol from the letter «long «s» (from the first letter of the word «summa» – «sum»). Modern designation of definite integral, containing certain limits of integration, was first proposed by French mathematician and physicist Jean Baptiste Joseph Fourier (1768 – 1830) in 1819 – 1820. The term «integral» was proposed by Swiss mathematician

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Jacob Bernoulli (1654 – 1705) in 1690. This is brief historical review about history of development of integral calculus. Now let's consider several examples of increased complexity on the corresponding theme.

Example 1.

Calculate the next integral, using definition

$$\int_0^1 x^2 dx .$$

►

$$\left[\frac{1}{2},1\right]: \left[x_{i-1}=\frac{1}{2}q^{i-1}, x_i=\frac{1}{2}q^i\right],\ i\in\{1,\dots,n\}.$$

$$\frac{1}{2}q^n=1\Rightarrow q^n=2\Rightarrow q=\sqrt[n]{2}.$$

$$\Delta x_i=x_i-x_{i-1}=\frac{1}{2}q^i-\frac{1}{2}q^{i-1}=\frac{1}{2}q^{i-1}(q-1),\ i\in\{1,\dots,n\}.$$

$$\xi_i=\frac{1}{2}q^i,\ i\in\{1,\dots,n\}.$$

$$\sum_{i=1}^n f(\xi_i)\Delta x_i=\sum_{i=1}^n\left(\frac{1}{2}q^i\right)^2\frac{1}{2}q^{i-1}(q-1)=\sum_{i=1}^n\frac{1}{4}q^{2i}\frac{1}{2}q^{i-1}(q-1)=\sum_{i=1}^n\frac{1}{8}q^{2i}q^{i-1}(q-1)=$$

$$=\frac{1}{8}(q-1)\sum_{i=1}^n q^{2i}q^{i-1}=\frac{1}{8}(q-1)\sum_{i=1}^n q^{3i-1}=\frac{1}{8}(q-1)\sum_{i=1}^n\frac{q^{3i}}{q}=\frac{1}{8}\frac{q-1}{q}\sum_{i=1}^n q^{3i}=\frac{1}{8}\frac{q-1}{q}\frac{q^3\left(1-q^{3n}\right)}{1-q^3}=$$

$$=\frac{1}{8}\frac{q-1}{q}\frac{q^3\left(1-q^{3n}\right)}{(1-q)\left(1+q+q^2\right)}=-\frac{1}{8}\frac{q-1}{q}\frac{q^3\left(1-q^{3n}\right)}{(q-1)\left(1+q+q^2\right)}=-\frac{1}{8}\frac{q^2\left(1-q^{3n}\right)}{1+q+q^2}=-\frac{1}{8}\frac{q^2\left(1-\left(q^n\right)^3\right)}{1+q+q^2}=$$

$$=-\frac{1}{8}\frac{2^{\frac{2}{n}}\left(1-2^3\right)}{1+2^{\frac{1}{n}}+2^{\frac{2}{n}}}=-\frac{1}{8}\frac{2^{\frac{2}{n}}(1-8)}{1+2^{\frac{1}{n}}+2^{\frac{2}{n}}}=\frac{7}{8}\frac{2^{\frac{2}{n}}}{1+2^{\frac{1}{n}}+2^{\frac{2}{n}}}.$$

$$\int_{\frac{1}{2}}^1 x^2dx=\lim_{n\to\infty}\sum_{k=1}^n f(\xi_k)\Delta x_k=\lim_{n\to\infty}\left(\frac{7}{8}\frac{2^{\frac{2}{n}}}{1+2^{\frac{1}{n}}+2^{\frac{2}{n}}}\right)=\frac{7}{8}\lim_{n\to\infty}\frac{2^{\frac{2}{n}}}{1+2^{\frac{1}{n}}+2^{\frac{2}{n}}}=\frac{7}{8}\frac{1}{1+1+1}=\frac{7}{8}\frac{1}{3}=\frac{7}{24}.$$

$$\left[0,\frac{1}{2}\right]: \left[x_{i-1}=\frac{i-1}{2n}, x_i=\frac{i}{2n}\right],\ i\in\{1,\dots,n\}.$$

$$\Delta x_i=x_i-x_{i-1}=\frac{i}{2n}-\frac{i-1}{2n}=\frac{i-i+1}{2n}=\frac{1}{2n},\ i\in\{1,\dots,n\}.$$

$$\xi_i=\frac{i-1}{2n},\ i\in\{1,\dots,n\}.$$

$$\sum_{i=1}^n f(\xi_i)\Delta x_i=\sum_{i=1}^n\left(\frac{i-1}{2n}\right)^2\frac{1}{2n}=\sum_{i=0}^{n-1}\left(\frac{i}{2n}\right)^2\frac{1}{2n}=\sum_{i=1}^{n-1}\left(\frac{i}{2n}\right)^2\frac{1}{2n}=\sum_{i=1}^{n-1}\frac{i^2}{4n^2}\frac{1}{2n}=\sum_{i=1}^{n-1}\frac{i^2}{8n^3}=\frac{1}{8n^3}\sum_{i=1}^{n-1}i^2=$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

$$= \frac{1}{8n^3}\frac{(n-1)(n-1+1)(2(n-1)+1)}{6} = \frac{1}{8n^3}\frac{(n-1)(n-1+1)(2n-2+1)}{6} = \frac{1}{8n^3}\frac{(n-1)n(2n-1)}{6} =$$

$$= \frac{(2n-1)(n-1)n}{48n^3}.$$

$$\int_0^{\frac{1}{2}} x^2 dx = \lim_{n\to\infty}\sum_{k=1}^{n} f(\xi_k)\Delta x_k = \lim_{n\to\infty}\frac{(2n-1)(n-1)n}{48n^3} = \frac{1}{48}\lim_{n\to\infty}\frac{(2n-1)(n-1)n}{n^3} = \left[\frac{\infty}{\infty}\right] =$$

$$= \frac{1}{48}\lim_{n\to\infty}\frac{n\left(2-\frac{1}{n}\right)n\left(1-\frac{1}{n}\right)n}{n^3} = \frac{1}{48}\lim_{n\to\infty}\frac{n^3\left(2-\frac{1}{n}\right)\left(1-\frac{1}{n}\right)}{n^3} = \frac{1}{48}\lim_{n\to\infty}\left(\left(2-\frac{1}{n}\right)\left(1-\frac{1}{n}\right)\right) =$$

$$= \frac{1}{48}(2-0)(1-0) = \frac{2\cdot 1}{48} = \frac{2}{48} = \frac{1}{24}.$$

$$\int_0^1 x^2 dx = \int_0^{\frac{1}{2}} x^2 dx + \int_{\frac{1}{2}}^1 x^2 dx = \frac{7}{24} + \frac{1}{24} = \frac{8}{24} = \frac{1}{3}.$$

◄

Example 2.
Calculate the next integral, using definition
$\int_1^2 \frac{1}{x} dx$.

►

$$[1,2]: \left[x_{i-1} = 1 + \frac{i-1}{n},\ x_i = 1 + \frac{i}{n}\right],\ i \in \{1,\ldots,n\}.$$

$$\Delta x_i = x_i - x_{i-1} = 1 + \frac{i}{n} - \left(1 + \frac{i-1}{n}\right) = 1 + \frac{i}{n} - 1 - \frac{i-1}{n} = \frac{i}{n} - \frac{i-1}{n} = \frac{i-i+1}{n} = \frac{1}{n},\ i \in \{1,\ldots,n\}.$$

$$\xi_i = 1 + \frac{i}{n} - \frac{1}{2n} = \frac{2n+2i-1}{2n} = \frac{2(n+i)-1}{2n},\ i \in \{1,\ldots,n\}.$$

$$\sum_{i=1}^{n} f(\xi_i)\Delta x_i = \sum_{i=1}^{n}\frac{2n}{2(n+i)-1}\frac{1}{n} = \sum_{i=1}^{n}\frac{2}{2(n+i)-1} = 2\sum_{i=1}^{n}\frac{1}{2(n+i)-1} = 2i\sum_{i=n+1}^{2n}\frac{1}{2i-1} =$$

$$= 2\left(\sum_{i=1}^{2n}\frac{1}{2i-1} - \sum_{i=1}^{n}\frac{1}{2i-1}\right) = 2(S_{2n} - S_n).$$

$$\ln 2 = \ln(1+1) = 1 - \frac{1}{2} + \frac{1}{3} - \frac{1}{4} + \frac{1}{5} - \frac{1}{6} + \frac{1}{7} - \frac{1}{8} + \ldots =$$

$$= 1 + \frac{1}{3} + \frac{1}{5} + \frac{1}{7} + \ldots - \frac{1}{2}\left(1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \ldots + \frac{1}{2n} + \ldots\right) \Rightarrow \sum_{i=1}^{\infty}\frac{1}{2i-1} = 1 + \frac{1}{3} + \frac{1}{5} + \frac{1}{7} + \ldots =$$

$$= \frac{1}{2}\left(1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \ldots + \frac{1}{2n} + \ldots\right) + \ln 2.$$

$$\lim_{n\to\infty}\sum_{i=1}^{2n}\frac{1}{2i-1} = \lim_{n\to\infty}\left(\frac{1}{2}\left(1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \ldots + \frac{1}{2n}\right) + \ln 2\right) = \frac{1}{2}\lim_{n\to\infty}\left(1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \ldots + \frac{1}{2n}\right) + \ln 2 =$$

$$= \frac{1}{2}\lim_{n\to\infty}(\ln 2n + \gamma) + \ln 2 = \frac{1}{2}\lim_{n\to\infty}\ln 2n + \frac{1}{2}\gamma + \ln 2.$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

$$\lim_{n\to\infty}\sum_{i=1}^{n}\frac{1}{2i-1}=\lim_{n\to\infty}\left(\frac{1}{2}\left(1+\frac{1}{2}+\frac{1}{3}+\frac{1}{4}+\ldots+\frac{1}{n}\right)+\ln 2\right)=\frac{1}{2}\lim_{n\to\infty}\left(1+\frac{1}{2}+\frac{1}{3}+\frac{1}{4}+\ldots+\frac{1}{n}\right)+\ln 2=$$

$$=\frac{1}{2}\lim_{n\to\infty}\left(\ln n+\gamma\right)+\ln 2=\frac{1}{2}\lim_{n\to\infty}\ln n+\frac{1}{2}\gamma+\ln 2.$$

$$\int_1^2\frac{1}{x}dx=\lim_{n\to\infty}\sum_{i=1}^{n}f(\xi_i)\Delta x_i=\lim_{n\to\infty}\left(2\left(S_{2n}-S_n\right)\right)=2\lim_{n\to\infty}\left(S_{2n}-S_n\right)=2\lim_{n\to\infty}\left(\frac{1}{2}\left(\ln 2n-\ln n\right)\right)=$$

$$=\lim_{n\to\infty}\left(\ln 2n-\ln n\right)=\lim_{n\to\infty}\ln\frac{2n}{n}=\ln 2.$$

◀

Example 3.
Calculate the next integral

$$\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(2+x^4\right)^2}dx.$$

▶

$$t=x^4\Rightarrow dt=d\left(x^4\right)=\left(x^4\right)'dx=4x^3dx\Rightarrow dx=\frac{dt}{4x^3}=\frac{dt}{4\left(x^4\right)^{\frac{3}{4}}}=\frac{dt}{4t^{\frac{3}{4}}}\Rightarrow$$

$$\Rightarrow\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(2+x^4\right)^2}dx=\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(2+t\right)^2}\frac{1}{4t^{\frac{3}{4}}}dt=\frac{1}{4}\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(2+t\right)^2}\frac{1}{t^{\frac{3}{4}}}dt=\frac{1}{4}\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(2\left(1+\frac{t}{2}\right)\right)^2}\frac{1}{t^{\frac{3}{4}}}dt=$$

$$=\frac{1}{4}\int_0^{+\infty}\frac{1}{4\left(1+\frac{t}{2}\right)^2}\frac{1}{t^{\frac{3}{4}}}dt=\frac{1}{16}\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(1+\frac{t}{2}\right)^2}\frac{1}{t^{\frac{3}{4}}}dt=\frac{1}{16}\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(1+\frac{t}{2}\right)^2}\frac{1}{\left(2\cdot\frac{t}{2}\right)^{\frac{3}{4}}}dt=\frac{1}{16}\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(1+\frac{t}{2}\right)^2}\frac{1}{2^{\frac{3}{4}}\left(\frac{t}{2}\right)^{\frac{3}{4}}}dt=$$

$$=\frac{1}{16\cdot 2^{\frac{3}{4}}}\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(1+\frac{t}{2}\right)^2}\frac{1}{\left(\frac{t}{2}\right)^{\frac{3}{4}}}dt=\frac{1}{16\cdot 2^{\frac{3}{4}}}\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(1+\frac{t}{2}\right)^2}\frac{1}{\left(\frac{t}{2}\right)^{\frac{3}{4}}}d\left(2\cdot\frac{t}{2}\right)=\frac{2}{16\cdot 2^{\frac{3}{4}}}\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(1+\frac{t}{2}\right)^2}\frac{1}{\left(\frac{t}{2}\right)^{\frac{3}{4}}}d\left(\frac{t}{2}\right)=$$

$$=\frac{2}{16\cdot 2^{\frac{3}{4}}}\int_0^{+\infty}\frac{1}{\left(1+y\right)^2}\frac{1}{y^{\frac{3}{4}}}dy=\frac{2}{16\cdot 2^{\frac{3}{4}}}\int_0^{+\infty}\frac{y^{-\frac{3}{4}}}{\left(1+y\right)^2}dy=\frac{2}{16\cdot 2^{\frac{3}{4}}}\int_0^{+\infty}\frac{y^{\frac{1}{4}-1}}{\left(1+y\right)^{\frac{1}{4}+\frac{7}{4}}}dy=\frac{2^{\frac{1}{4}}}{16}\int_0^{+\infty}\frac{y^{\frac{1}{4}-1}}{\left(1+y\right)^{\frac{1}{4}+\frac{7}{4}}}dy=$$

$$=\frac{2^{\frac{1}{4}}}{2^4}\int_0^{+\infty}\frac{y^{\frac{1}{4}-1}}{\left(1+y\right)^{\frac{1}{4}+\frac{7}{4}}}dy=\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}\int_0^{+\infty}\frac{y^{\frac{1}{4}-1}}{\left(1+y\right)^{\frac{1}{4}+\frac{7}{4}}}dy=\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}B\left(\frac{1}{4};\frac{7}{4}\right)=\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}\frac{\Gamma\left(\frac{1}{4}\right)\Gamma\left(\frac{7}{4}\right)}{\Gamma\left(\frac{1}{4}+\frac{7}{4}\right)}=\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}\frac{\Gamma\left(\frac{1}{4}\right)\Gamma\left(1+\frac{3}{4}\right)}{\Gamma(2)}=$$

$$=\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}\frac{\Gamma\left(\frac{1}{4}\right)\frac{3}{4}\Gamma\left(\frac{3}{4}\right)}{\Gamma(1)}=\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}\frac{\Gamma\left(\frac{1}{4}\right)\frac{3}{4}\Gamma\left(1-\frac{1}{4}\right)}{\Gamma(1)}=\frac{3}{4}\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}\frac{\Gamma\left(\frac{1}{4}\right)\Gamma\left(1-\frac{1}{4}\right)}{\Gamma(1)}=\frac{3}{4}\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}\Gamma\left(\frac{1}{4}\right)\Gamma\left(1-\frac{1}{4}\right)=$$

$$=\frac{3}{4}\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}\frac{\pi}{\sin\frac{\pi}{4}}=\frac{3}{4}\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}\frac{\pi}{\sqrt{2}/2}=\frac{3}{4}\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}\frac{\pi}{2^{\frac{1}{2}}/2}=\frac{3}{4}\frac{1}{2^{\frac{15}{4}}}\frac{\pi}{2^{-\frac{1}{2}}}=\frac{3\pi}{4}\frac{1}{2^{\frac{13}{4}}}=\frac{3\pi}{4}\frac{1}{2^{3+\frac{1}{4}}}=\frac{3\pi}{4}\frac{1}{8\cdot 2^{\frac{1}{4}}}=\frac{3\pi}{32\cdot 2^{\frac{1}{4}}}.$$

◀

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Example 4.
Calculate the next integral
$\int_0^1 \frac{1}{\sqrt[4]{1-x^3}}\,dx$.

▶

$$x^3 = y \Rightarrow dy = d\left(x^3\right) = \left(x^3\right)' dx = 3x^2 dx \Rightarrow dx = \frac{dy}{3x^2} = \frac{dy}{3\left(x^3\right)^{\frac{2}{3}}} = \frac{dy}{3y^{\frac{2}{3}}} \Rightarrow \int_0^1 \frac{1}{\sqrt[4]{1-x^3}}\,dx =$$

$$= \int_0^1 \frac{1}{3y^{\frac{2}{3}}\sqrt[4]{1-y}}\,dy = \frac{1}{3}\int_0^1 \frac{1}{y^{\frac{2}{3}}\sqrt[4]{1-y}}\,dy = \frac{1}{3}\int_0^1 \frac{1}{y^{\frac{2}{3}}(1-y)^{\frac{1}{4}}}\,dy = \frac{1}{3}\int_0^1 y^{-\frac{2}{3}}(1-y)^{-\frac{1}{4}}\,dy = \frac{1}{3}\int_0^1 y^{\frac{1}{3}-1}(1-y)^{\frac{3}{4}-1}\,dy =$$

$$= \frac{1}{3}B\left(\frac{1}{3},\frac{3}{4}\right) = \frac{1}{3}\frac{\Gamma\left(\frac{1}{3}\right)\Gamma\left(\frac{3}{4}\right)}{\Gamma\left(\frac{1}{3}+\frac{3}{4}\right)} = \frac{1}{3}\frac{\Gamma\left(\frac{1}{3}\right)\Gamma\left(\frac{3}{4}\right)}{\Gamma\left(\frac{13}{12}\right)} = \frac{1}{3}\frac{\Gamma\left(\frac{1}{3}\right)\Gamma\left(\frac{3}{4}\right)}{\Gamma\left(1+\frac{1}{12}\right)} = \frac{1}{3}\frac{\Gamma\left(\frac{1}{3}\right)\Gamma\left(\frac{3}{4}\right)}{\frac{1}{12}\Gamma\left(\frac{1}{12}\right)} = 4\frac{\Gamma\left(\frac{1}{3}\right)\Gamma\left(\frac{3}{4}\right)}{\Gamma\left(\frac{1}{12}\right)}.$$

◀

Example 5.
Calculate the next integral, depending on parameter
$\int_0^{+\infty} \frac{\sin\alpha x \sin\beta x}{x^2}\,dx,\ \alpha < \beta$.

▶

$$\int_0^{+\infty} \frac{\sin\alpha x \sin\beta x}{x^2}\,dx = \int_0^{+\infty} \frac{\frac{1}{2}\left(\cos\left((\alpha-\beta)x\right) - \cos\left((\alpha+\beta)x\right)\right)}{x^2}\,dx =$$

$$= \frac{1}{2}\int_0^{+\infty} \frac{\cos\left((\alpha-\beta)x\right) - \cos\left((\alpha+\beta)x\right)}{x^2}\,dx = \frac{1}{2}\int_0^{+\infty} \frac{\cos\left((\alpha-\beta)x\right)}{x^2}\,dx - \frac{1}{2}\int_0^{+\infty} \frac{\cos\left((\alpha+\beta)x\right)}{x^2}\,dx =$$

$$= -\frac{1}{2}\int_0^{+\infty} \cos\left((\alpha-\beta)x\right) d\left(\frac{1}{x}\right) + \frac{1}{2}\int_0^{+\infty} \cos\left((\alpha+\beta)x\right) d\left(\frac{1}{x}\right) =$$

$$= -\frac{1}{2}\left(\left(\frac{\cos\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty} - \int_0^{+\infty} \frac{1}{x} d\left(\cos\left((\alpha-\beta)x\right)\right)\right) + \frac{1}{2}\left(\left(\frac{\cos\left((\alpha+\beta)x\right)}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty} - \int_0^{+\infty} \frac{1}{x} d\left(\cos\left((\alpha+\beta)x\right)\right)\right) =$$

$$= -\frac{1}{2}\left(\left(\frac{\cos\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty} - \int_0^{+\infty} \frac{1}{x}\left(\cos\left((\alpha-\beta)x\right)\right)' dx\right) + \frac{1}{2}\left(\left(\frac{\cos\left((\alpha+\beta)x\right)}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty} - \int_0^{+\infty} \frac{1}{x}\left(\cos\left((\alpha+\beta)x\right)\right)' dx\right) =$$

$$= -\frac{1}{2}\left(\left(\frac{\cos\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty} + \int_0^{+\infty} \frac{(\alpha-\beta)\sin\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}\,dx\right) +$$

$$+ \frac{1}{2}\left(\left(\frac{\cos\left((\alpha+\beta)x\right)}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty} + \int_0^{+\infty} \frac{(\alpha+\beta)\sin\left((\alpha+\beta)x\right)}{x}\,dx\right) =$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

$$=-\frac{1}{2}\left(\left(\frac{\cos\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty}+(\alpha-\beta)\int_0^{+\infty}\frac{\sin\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}dx\right)+$$

$$+\frac{1}{2}\left(\left(\frac{\cos\left((\alpha+\beta)x\right)}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty}+(\alpha+\beta)\int_0^{+\infty}\frac{\sin\left((\alpha+\beta)x\right)}{x}dx\right)=$$

$$=-\frac{1}{2}(\alpha-\beta)\int_0^{+\infty}\frac{\sin\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}dx+\frac{1}{2}\left(\frac{\cos\left((\alpha+\beta)x\right)}{x}-\frac{\cos\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty}+$$

$$+\frac{1}{2}(\alpha+\beta)\int_0^{+\infty}\frac{\sin\left((\alpha+\beta)x\right)}{x}dx=I_1+I_2+I_3.$$

$$I_2=\frac{1}{2}\left(\frac{\cos\left((\alpha+\beta)x\right)}{x}-\frac{\cos\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty}=\frac{1}{2}\left(\frac{\cos\left((\alpha+\beta)x\right)-\cos\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty}=$$

$$=\frac{1}{2}\left(\frac{-2\sin\frac{(\alpha+\beta)x+(\alpha-\beta)x}{2}\sin\frac{(\alpha+\beta)x-(\alpha-\beta)x}{2}}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty}=\frac{1}{2}\left(\frac{-2\sin\alpha x\sin\beta x}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty}=$$

$$=-\left(\frac{\sin\alpha x\sin\beta x}{x}\right)\Bigg|_0^{\infty}=\left(\frac{\sin\alpha x\sin\beta x}{x}\right)\Bigg|_{\infty}^{0}=\lim_{A\to0}\frac{\sin\alpha A\sin\beta A}{A}-\lim_{B\to\infty}\frac{\sin\alpha B\sin\beta B}{B}=$$

$$=\lim_{A\to0}\frac{\sin\alpha A\sin\beta A}{A}-0=\lim_{A\to0}\frac{\sin\alpha A\sin\beta A}{A}=\left[\frac{0}{0}\right]=\lim_{A\to0}\frac{\alpha A\cdot\beta A}{A}=\alpha\beta\lim_{A\to0}\frac{A\cdot A}{A}=\alpha\beta\lim_{A\to0}A=0.$$

$$I_1=-\frac{1}{2}(\alpha-\beta)\int_0^{+\infty}\frac{\sin\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}dx=-\frac{1}{2}\int_0^{+\infty}\frac{\sin\left((\alpha-\beta)x\right)}{x}d\left((\alpha-\beta)x\right)=$$

$$=-\frac{1}{2}\int_0^{+\infty}\frac{(\alpha-\beta)\sin\left((\alpha-\beta)x\right)}{(\alpha-\beta)x}d\left((\alpha-\beta)x\right)=-\frac{1}{2}(\alpha-\beta)\int_0^{+\infty}\frac{\sin\left((\alpha-\beta)x\right)}{(\alpha-\beta)x}d\left((\alpha-\beta)x\right)=$$

$$=\frac{1}{2}(\alpha-\beta)\frac{\pi}{2}.$$

$$I_3=\frac{1}{2}(\alpha+\beta)\int_0^{+\infty}\frac{\sin\left((\alpha+\beta)x\right)}{x}dx=\frac{1}{2}\int_0^{+\infty}\frac{\sin\left((\alpha+\beta)x\right)}{x}d\left((\alpha+\beta)x\right)=$$

$$=\frac{1}{2}\int_0^{+\infty}\frac{(\alpha+\beta)\sin\left((\alpha+\beta)x\right)}{(\alpha+\beta)x}d\left((\alpha+\beta)x\right)=\frac{1}{2}(\alpha+\beta)\int_0^{+\infty}\frac{\sin\left((\alpha+\beta)x\right)}{(\alpha+\beta)x}d\left((\alpha+\beta)x\right)=\frac{1}{2}(\alpha+\beta)\frac{\pi}{2}.$$

$$I_1+I_2+I_3=\frac{1}{2}(\alpha-\beta)\frac{\pi}{2}+0+\frac{1}{2}(\alpha+\beta)\frac{\pi}{2}=\frac{1}{2}(\alpha-\beta)\frac{\pi}{2}+\frac{1}{2}(\alpha+\beta)\frac{\pi}{2}=(\alpha-\beta)\frac{\pi}{4}+(\alpha+\beta)\frac{\pi}{4}=$$

$$=\frac{\pi}{4}(\alpha-\beta+\alpha+\beta)=\frac{2\pi\alpha}{4}=\frac{\pi\alpha}{2}.$$

►

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Example 6.

Calculate the next integral, depending on parameter

$$\int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx\,.$$

▶

$$\frac{d}{db}\int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx = \int_0^{+\infty}\frac{\partial}{\partial b}\left(e^{-ax^2}\cos 2bx\right)dx = \int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\frac{\partial}{\partial b}\left(\cos 2bx\right)dx = -\int_0^{+\infty} 2xe^{-ax^2}\sin 2bx dx =$$

$$= \int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\sin 2bx d\left(-x^2\right) = \int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\sin 2bx d\left(-\frac{1}{a}\cdot ax^2\right) = \frac{1}{a}\int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\sin 2bx d\left(-ax^2\right) = \frac{1}{a}\int_0^{+\infty}\sin 2bx d\left(e^{-ax^2}\right) =$$

$$= \frac{1}{a}\left(\left(\frac{\sin 2bx}{e^{ax^2}}\right)\Bigg|_0^{+\infty} - \int_0^{+\infty} e^{-ax^2} d\left(\sin 2bx\right)\right) = \frac{1}{a}\left(\left(\frac{\sin 2bx}{e^{ax^2}}\right)\Bigg|_0^{+\infty} - \int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\left(\sin 2bx\right)' dx\right) =$$

$$= \frac{1}{a}\left(\left(\frac{\sin 2bx}{e^{ax^2}}\right)\Bigg|_0^{+\infty} - \int_0^{+\infty} 2be^{-ax^2}\cos 2bx dx\right) = \frac{1}{a}\left(\left(\frac{\sin 2bx}{e^{ax^2}}\right)\Bigg|_0^{+\infty} - 2b\int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx\right) =$$

$$= \frac{1}{a}\left(\lim_{A\to+\infty}\left(\frac{\sin 2bx}{e^{ax^2}}\right)\Bigg|_0^{A} - 2b\int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx\right) = \frac{1}{a}\left(\lim_{A\to+\infty}\frac{\sin 2bA}{e^{aA^2}} - \frac{\sin 0}{e^0} - 2b\int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx\right) =$$

$$= \frac{1}{a}\left(0 - 0 - 2b\int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx\right) = -\frac{2b}{a}\int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx\,.$$

$$\frac{d}{db}\int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx = -\frac{2b}{a}\int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx \Leftrightarrow y' = -\frac{2b}{a}y \Rightarrow \frac{y'}{y} = -\frac{2b}{a} \Rightarrow \left(\ln y\right)' = -\frac{2b}{a} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \ln y = \int\left(-\frac{2b}{a}\right)db \Rightarrow \ln y = -\frac{1}{a}\int 2bdb \Rightarrow \ln y = -\frac{b^2}{a} + \ln c \Rightarrow \ln y = \ln e^{-\frac{b^2}{a}} + \ln c \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \ln y = \ln\left(ce^{-\frac{b^2}{a}}\right) \Rightarrow y = ce^{-\frac{b^2}{a}} \Rightarrow \int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx = ce^{-\frac{b^2}{a}}\,.$$

$$\int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 0 dx = ce^{-0} \Rightarrow \int_0^{+\infty} e^{-ax^2}dx = c \Rightarrow c = \int_0^{+\infty} e^{-ax^2}dx = \int_0^{+\infty} e^{-ax^2} d\left(\frac{1}{\sqrt{a}}\sqrt{a}x\right) = \frac{1}{\sqrt{a}}\int_0^{+\infty} e^{-ax^2} d\left(\sqrt{a}x\right) =$$

$$= \frac{1}{\sqrt{a}}\frac{1}{2}\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-ax^2} d\left(\sqrt{a}x\right) = \frac{1}{\sqrt{a}}\frac{\sqrt{\pi}}{2} = \frac{1}{2}\sqrt{\frac{\pi}{a}} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx = ce^{-\frac{b^2}{a}} \Leftrightarrow \int_0^{+\infty} e^{-ax^2}\cos 2bx dx = \frac{1}{2}\sqrt{\frac{\pi}{a}}e^{-\frac{b^2}{a}}\,.$$

▶

Conclusions. The given paper offers materials for conducting one practical class on the theme «Integral calculus», namely – on the sub-theme «Solving problems of increased complexity». In addition to couple of non-standard mathematical examples, they contain brief historical information about development of integral calculus from Antiquity to Modern times.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

References:

1. Tsukanova A. O., Deruchenko V. S. Ekskurs v istoriiu na zaniattiakh iz vyshchoi matematyky (na prykladi poednannia na praktychnomu zaniatti z dyferencial'nykh rivnian' dvokh tem: «Rozv'iazuvannia rivnian' pershogo poriadku metodom Lagranzha», «Istoriia Zhozef Lui Lagranzha – naiskromnishogo matematyka XVIII stolittia» // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 942 – 966. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-942-966 [in Ukrainian].

2. Tsukanova A. O. Istoryzmy na zaniattiah iz vyshchoi matematyky (na prykladi poednannia na praktychnomu zaniatti z matematychnoi fizyki dvokh tem: «Rozv'iazuvannia kraiovikh zadach dlia rivnian' eliptychnogo typu, rozv'iazkamy iakyh e polinomy Lezhandra», «Istoriia zhyttia ta nauki Adrien Mari Lezhandra») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 967 – 982. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-967-982 [in Ukrainian].

3. Tsukanova A. O., Deruchenko V. S. Istorychnyi material na zaniattiah iz vyshchoi matematyky (na prykladi poednannia na praktychnomu zaniatti z operatsiinogo chyslennia dvokh tem: «Znahodzhennia zobrazhen' za dopomogoiu peretvorennia Laplasa», «Istoriia P'er Simona Laplasa – riznobichno apolitychnogo gordivnyka ta naivirnishogo pryhyl'nyka «neskinchenno malykh») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 917 – 941. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-917-941 [in Ukrainian].

4. Tsukanova A. O., Deruchenko V. S. Istorychni «rodzynky» na zaniattiah iz vyshchoi matematyky (na prykladi praktychnogo zaniattia z temy «Zbizhnist' chyslovykh riadiv») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 904 – 916. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-904-916 [in Ukrainian].

5. Tsukanova A. O. Iak zatsikavyty pershokursnykiv vyshchoiu matematykoiu (na prykladi zaniattia z temy «Suma chyslovykh riadiv») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 983 – 996. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-983-996 [in Ukrainian].

6. A History of Calculus. Part 3. Integrals. URL: https://apatchworkofperceptions.wordpress.com/2018/02/07/a-history-of-calculus-pt-3-integrals [in English].

7. Bressoud D. M. Historical Reflections on Teaching the Fundamental Theorem of Integral Calculus // The American Mathematical Monthly. (2011). 99 – 115. URL: https://www.researchgate.net/publication/233521906_Historical_Reflections_on_Teaching_the_Fundamental_Theorem_of_Integral_Calculus [in English].

8. Calculus: Definition & Facts. URL: https://www.britannica.com/science/calculus-mathematics [in English].

9. Calculus Definition, Branches & History. URL: https://study.com/academy/lesson/what-is-calculus-definition-history.html [in English].

10. Earliest Uses of Symbols of Calculus. URL: https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Miller/mathsym/calculus [in English].

11. History of Calculus. URL: https://www.math.ucdavis.edu/~temple/MAT16A/ArticlesOnCalculus16A/WikopediaHisoryOfCalculus.pdf [in English].

12. History of Integration. URL: http://5010.mathed.usu.edu/Fall2013/EVanfleet/Integration%20History.html [in English].

13. Integral Calculus. URL: https://encyclopediaofmath.org/wiki/Integral_calculus [in English].

14. Leibniz and the Invention of the Integral Calculus. URL: http://scihi.org/leibniz-integral-calculus [in English].

15. Newton and Leibniz: the Fathers of Calculus. URL: https://www.oxfordscholastica.com/blog/newton-and-leibniz-the-fathers-of-calculus [in English].

16. The Secret Spiritual History of Calculus. URL: https://www.scientificamerican.com/article/the-secret-spiritual-history-of-calculus [in English].

17. Who Invented Calculus? A Brief History of Calculus. URL: https://historycooperative.org/who-invented-calculus [in English].

Література:

1. *Цуканова А. О., Дерученко В. С.* Екскурс в історію на заняттях із вищої математики (на прикладі поєднання на практичному занятті з диференціальних рівнянь двох тем: «Розв'язування рівнянь першого порядку методом Лагранжа», «Історія Жозеф Луї Лагранжа – найскромнішого математика XVIII століття» // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 942 – 966. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-942-966.

2. *Цуканова А. О.* Історизми на заняттях із вищої математики (на прикладі поєднання на практичному занятті з математичної фізики двох тем: «Розв'язування крайових задач для рівнянь еліптичного типу, розв'язками яких є поліноми Лежандра», «Історія життя та науки Адрієн Марі Лежандра») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 967 – 982. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-967-982.

3. *Цуканова А. О., Дерученко В. С.* Історичний матеріал на заняттях із вищої математики (на прикладі поєднання на практичному занятті з операційного числення двох тем: «Знаходження зображень за допомогою перетворення Лапласа», «Історія П'єр Сімона Лапласа – різнобічно аполітичного гордівника та найвірнішого прихильника «нескінченно малих») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 917 – 941. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-917-941.

4. *Цуканова А. О., Дерученко В. С.* Історичні «родзинки» на заняттях із вищої математики (на прикладі практичного заняття з теми «Збіжність числових рядів») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 904 – 916. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-904-916.

5. *Цуканова А. О.* Як зацікавити першокурсників вищою математикою (на прикладі заняття з теми «Сума числових рядів») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 983 – 996. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-983-996.

6. A History of Calculus. Part 3. Integrals. URL: https://apatchworkofperceptions.wordpress.com/2018/02/07/a-history-of-calculus-pt-3-integrals.

7. Bressoud D. M. Historical Reflections on Teaching the Fundamental Theorem of Integral Calculus // The American Mathematical Monthly. (2011). 99 – 115. URL: https://www.researchgate.net/publication/233521906_Historical_Reflections_on_Teaching_the_Fundamental_Theorem_of_Integral_Calculus.

8. Calculus: Definition & Facts. URL: https://www.britannica.com/science/calculus-mathematics.

9. Calculus Definition, Branches & History. URL: https://study.com/academy/lesson/what-is-calculus-definition-history.html.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

10. Earliest Uses of Symbols of Calculus. URL: https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Miller/mathsym/calculus.

11. History of Calculus. URL: https://www.math.ucdavis.edu/~temple/MAT16A/ArticlesOnCalculus16A/WikopediaHisoryOfCalculus.pdf.

12. History of Integration. URL: http://5010.mathed.usu.edu/Fall2013/EVanfleet/Integration%20History.html.

13. Integral Calculus. URL: https://encyclopediaofmath.org/wiki/Integral_calculus.

14. Leibniz and the Invention of the Integral Calculus. URL: http://scihi.org/leibniz-integral-calculus.

15. Newton and Leibniz: the Fathers of Calculus. URL: https://www.oxfordscholastica.com/blog/newton-and-leibniz-the-fathers-of-calculus.

16. The Secret Spiritual History of Calculus. URL: https://www.scientificamerican.com/article/the-secret-spiritual-history-of-calculus.

17. Who Invented Calculus? A Brief History of Calculus. URL: https://historycooperative.org/who-invented-calculus.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 37:378.01:81

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-133-141

Varlakova Antonina Volodymyrivna PhD in Philological Science, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, National Transport University, Kyiv, tel.: (044) 280-54-09, https://orcid.org/0000-0001-9781-9001

Bondar Anna Viktorivna Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages, National Transport University, Kyiv, tel.: (044) 280-54-09, https://orcid.org/0009-0006-0016-7953

THE INTEGRATION OF CLIL METHOLOGY IN TECHNICAL UNIVERSITIES: A COMPREHENSIVE APPROACH TO LANGUAGE AND CONTENT LEARNING

Abstract. The integration of Content and Language Integrated Learning (CLIL) methodology in technical universities has emerged as a comprehensive approach to language and content learning. This study investigates the current state of CLIL implementation in technical universities worldwide, exploring successes, challenges, and best practices. It examines the impact of CLIL on students' technical and language skills, academic performance, and employability. The role of teacher training and professional development in ensuring effective CLIL implementation is analyzed. The use of technology and multimedia resources in CLIL classrooms and their impact on student engagement and learning outcomes are investigated. The integration of intercultural competence and global citizenship education in CLIL programs at technical universities is also assessed. The effectiveness of different CLIL models and approaches, such as the 4Cs (Content, Communication, Cognition, and Culture) and the 5Cs (Curriculum, Communication, Culture, Cognition, and Community), is evaluated in technical university settings. The study further investigates the impact of CLIL on the development of students' critical thinking, problem-solving, and collaborative skills in technical fields. The challenges and opportunities of implementing CLIL in online and blended learning environments in technical universities are explored. The role of assessment and evaluation in CLIL programs, including the development of appropriate assessment tools and strategies for measuring student progress in both language and content learning, is analyzed. Finally, the potential of CLIL to promote internationalization and global engagement in technical universities, including the development of international partnerships and exchange programs, is investigated. This study contributes to the understanding of CLIL and CALL (Computer-Assisted Language Learning) implementation in technical universities and provides insights for educators and administrators seeking to integrate this methodology into their institutions.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: CLIL (Content and Language Integrated Learning), foreign language, technical universities, CALL (Computer-Assisted Language Learning), language proficiency.

Варлакова Антоніна Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Національний транспортний університет, м. Київ, тел.: (044) 280-54-09, https://orcid.org/0000-0001-9781-9001

Бондар Анна Вікторівна старший викладач кафедри іноземних мов, Національний транспортний університет, м. Київ, тел.: (044) 280-54-09, https://orcid.org/0009-0006-0016-7953

ІНТЕГРАЦІЯ CLIL-МЕТОДОЛОГІЇ В ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ: ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Інтеграція методології навчання змісту та мови (Content and Language Integrated Learning - CLIL) в технічних університетах стала комплексним підходом до вивчення мови та предметних знань. Це дослідження вивчає поточний стан реалізації CLIL в технічних університетах по всьому світу, розглядаючи успіхи, виклики та кращі практики. Досліджено вплив CLIL на технічні та мовні навички студентів, їх академічну успішність та працевлаштування. Проаналізовано роль підготовки вчителів та професійного розвитку в забезпеченні ефективної реалізації CLIL. Розглянуто використання технологій та мультимедійних ресурсів в класах CLIL, а також їх вплив на залученість студентів та результати навчання. Також оцінено інтеграцію міжкультурної компетентності та освіти для громадянства світу в програмах CLIL в технічних університетах. Дослідження оцінює ефективність різних моделей та підходів CLIL, таких як 4Cs (Зміст, Комунікація, Пізнання та Культура) та 5Cs (Навчальний план, Комунікація, Культура, Пізнання та Спільнота), в умовах технічного університету. Досліджено також вплив CLIL на розвиток критичного мислення, навичок вирішення проблем та співпраці у студентів технічних спеціальностей. Звернено увагу на виклики та можливості реалізації CLIL в онлайн та змішаних середовищах навчання в технічних університетах. Проаналізовано роль оцінювання в програмах CLIL, включаючи розробку відповідних інструментів оцінки та стратегій для вимірювання прогресу студентів як у вивченні мови, так і в опануванні предметних знань. Нарешті, досліджено потенціал CLIL для сприяння інтернаціоналізації та глобальної взаємодії в технічних університетах, включаючи розвиток міжнародних партнерств та програм обміну. Це дослідження сприяє розумінню реалізації CLIL та CALL (Комп'ютерно-опосередковане навчання мови) в технічних університетах та надає цінні відомості для викладачів та адміністраторів, які прагнуть інтегрувати цю методологію в своїх установах.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: CLIL (Навчання змісту та мови), іноземні мови, технічні університети, CALL (Комп'ютерно-опосередковане навчання мови), рівень володіння мовою.

The problem and justification: Low proficiency in English among technical university students, leading to difficulties in accessing and utilizing scientific information and research, and hindering their international competitiveness. The following justifications are:

1. Increasing Importance of English:

-The scientific and technological world is increasingly globalized, with English serving as the lingua franca for communication and knowledge dissemination.

- Access to and understanding of scientific literature, research papers, and international conferences require proficiency in English.

- Students with poor English skills are at a disadvantage in participating in international collaborations and research projects.

2. Current Limitations in Language Education:

- Traditional language learning approaches often fail to equip students with the specific language skills needed for academic and professional success.

- The focus on grammar and vocabulary without contextualization in real-world situations limits the practical application of language skills.

3. Potential of CLIL Methodology:

-CLIL provides a comprehensive approach to language and content learning, integrating both aspects simultaneously.

- By immersing students in content-specific language, it develops the specialized vocabulary, discourse structures, and communicative strategies crucial for academic success.

-CLIL can bridge the gap between language learning and subject knowledge, enabling students to confidently engage with scientific information and research in English.

4. Impact on Competitiveness:

- Students graduating from technical universities with strong English skills are better positioned to pursue international opportunities, participate in global research networks, and contribute to the advancement of technology.

- CLIL can enhance the employability of graduates by equipping them with the language skills essential for successful careers.

5. Need for a Comprehensive Approach:

- Integrating CLIL methodology into technical universities requires a systemic approach, involving faculty development, curriculum design, assessment strategies, and collaborative partnerships.

- This comprehensive approach ensures that CLIL is effectively implemented and its benefits maximized for both language and content learning.

So, the problem of low English proficiency among technical university students is a significant issue that CLIL methodology can effectively address. By integrating

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

language and content learning through CLIL, technical universities can empower students with the language skills necessary for academic excellence, professional success, and international competitiveness.

Analysis of Recent Research and Publications. The term "Content and Language Integrated Learning" (CLIL) was introduced in 1994 by researcher David Marsh while coordinating research on the state of language education in Europe [1]. The definition of CLIL was formulated and approved: "Content and Language Integrated Learning or CLIL is a bi-directional competency-based approach to teaching where a foreign language is used to teach both the subject content and the language itself." Also "CLIL is a term used to describe situations where subjects or parts of them are studied in a foreign language with a dual purpose, which is to study content while learning a foreign language." [2] Sophie Ioannou-Georgiou and Pavlos Pavlou argue that there are three main aspects of the CLIL methodology:

1. Learning a foreign language integrated into the content of the subject itself. Students learn a foreign language through a simplified subject content.
2. CLIL has its origin in various sociolinguistic and political contexts and applies to any language, age, and level of education, from pre-school, primary to higher and vocational training. In this sense, CLIL complies with all European educational programs designed for all citizens, where it is believed that multilingualism and multiculturalism contribute to integration, understanding, and mobility among Europeans.
3. CLIL is an approach that involves developing social, cultural, cognitive, linguistic, academic, and other learning skills that contribute to achievement in both the subject matter and the language itself. [3]

The aim of this study is to explore the integration of Content and Language Integrated Learning (CLIL) in technical universities, emphasizing its importance for creating well-rounded graduates who are proficient in their field and possess strong language skills.

The main material. In today's society, proficiency in a foreign language has become a necessity. The internet has emerged as a powerful tool for students to explore the world and learn new things. Traditional teaching methods are unable to hold students' attention and keep them engaged. Therefore, contemporary English language teachers need to constantly seek new methods and approaches to enhance student motivation. The implementation of Content and Language Integrated Learning (CLIL) in higher education institutions is now a pressing need. The research is based on the analysis of scientific literature and studies related to the specific features of using CLIL in technical universities. Methods of theoretical analysis, synthesis, and generalization of information from various sources were used.

The CLIL methodology is gaining increasing popularity in teaching foreign languages of professional communication in Ukrainian higher education institutions due to a number of factors.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

First and foremost, contemporary higher education aims to prepare specialists who possess not only expertise in their field but also professional proficiency in a foreign language. Additionally, English is increasingly becoming the language of instruction in postgraduate programs. Moreover, it is important to note that active proficiency in professional communication skills in English allows graduates to conduct research in foreign universities, become part of an international research group, and publish their research findings in international journals.

The advantages of CLIL lie in the fact that it allows the foreign language to be used in a real-world context to solve real professional tasks. In other words, the foreign language acts as an effective way to establish interdisciplinary connections within the curriculum and as a language of intercultural communication, since foreign language learning occurs in a foreign professional context. [4] Additional advantages of CLIL include a holistic, synthesized understanding of the subjects being studied, time savings, deeper penetration into the essence of problems, and increased student motivation.

Therefore, CLIL is a relatively new teaching methodology that can be viewed as a unique way to teach students subject matter through a foreign language (teaching content through a foreign language), as well as teaching a foreign language through the subject itself (teaching a foreign language through content). This methodology is generating great interest among foreign language teachers, as well as educators who are fluent in a foreign language and teach their subject matter in higher education institutions.

CLIL aims to integrate the study of a foreign language with other academic subjects (biology, physics, chemistry, history, literature, etc.). Interesting material encourages students to learn a foreign language, laying a linguistic foundation that they can develop in the future. Teachers can easily conduct classes on any topic. It is considered advisable to accompany texts with illustrations, presentations, and video materials so that students can visualize, imagine, and see what they are reading. When working with authentic material, it is necessary to identify structural markers in texts. These markers can be linguistic (headings, subheadings) and diagrams, charts, etc. Once the "main markers" have been identified, the structure of the text and its content can be analyzed [5].

The "storyline method" is based on combining planned learning content with student interests and ideas. Receiving "impulses" from the teacher (so-called key questions), students contribute to creating a specific story. This method does not rely on text-based textbooks, as it involves creative planning, hypothesis selection, experience, systematization, and presentation of work.

The projected story also includes elements of drama and role-playing. The teacher only sets the framework for the action and presents individual episodes, while students ask their own questions and find answers to them. The simulation method is justifiably popular among teachers because of its effectiveness in the process of teaching foreign languages to students of non-language specialties.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

During practical lessons, the simulation method takes the form of various simulations (business games), which allow students to practice their skills, apply knowledge to solve a particular task in a specific environment that simulates real-world situations. Simulation, in our view, allows students to try themselves in different roles. Through simulation, students develop strategic planning skills, develop the ability to work in teams, negotiate, and persuade [6].

Mind-Map: A Powerful Tool for Conceptual Understanding

The "Mind-Map" method is a simple yet effective technique for recording thoughts, ideas, and conversations in a quick and associative manner. Mind Maps, also known as "intellectual maps," "mental maps," or "memory maps," are graphical tools used to represent words, concepts, tasks, images, or other items linked together and arranged around a central keyword or idea [7].

Total Immersion: The Highest Level of Language Acquisition

Foreign language immersion can be categorized into three levels, with "total immersion" being the most demanding [8]. This involves conducting regular academic classes in a foreign language, without any concessions for students' language proficiency. Students enrolled in a total immersion program are expected to demonstrate a high level of fluency, ideally reaching a B2 or even C1 level according to the Common European Framework of Reference for Languages. This proficiency should extend beyond general language skills to include the specialized vocabulary and grammar required for professional communication within their respective fields.

CLIL: A Paradigm Shift in Language and Content Teaching

The implementation of CLIL requires a re-evaluation of traditional notions regarding language classrooms and language teachers. While language learning and subject teaching are inherently intertwined, the effective integration of CLIL necessitates a shift in perspective [9].

Obstacles and Challenges in CLIL Implementation

Several factors can impede the successful adoption of CLIL methodology:

- Resistance from subject teachers who may be reluctant to integrate language into their teaching.
- The experimental nature of most contemporary CLIL programs, requiring further development and refinement.
- The need for high language proficiency among subject teachers, which may require additional training and support.
- Lack of structured training programs specifically designed for subject teachers who wish to implement CLIL.
- The absence of definitive evidence supporting the idea that understanding subject content is unaffected by limited language skills.
- The inherent challenges in certain areas, such as evaluating literature and culture through a foreign language.

The Role of the Teacher in Successful CLIL Implementation

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The success of CLIL implementation largely depends on the teacher's commitment and skill. Key responsibilities include:

- Selecting engaging learning tasks and materials that are relevant to the students' field of study and future careers.
- Choosing interesting texts that are aligned with students' language proficiency levels.
- Developing a list of essential vocabulary before each task to facilitate comprehension and communication.
- Providing examples of completed tasks from senior students to demonstrate desired outcomes.

CLIL Activity Formats

Effective CLIL integration involves incorporating various activity formats:

- Language exercises: Focus on vocabulary building, term identification, and definition exercises. Examples include completing sentences with subject-specific terms, describing situations, or providing arguments based on pictures or comics.
- Reading exercises: Include word searches, gap-filling tasks, text puzzles, and matching headlines with texts. Examples include finding the meaning of highlighted words in dictionaries, translating sentences, labelling illustrations, reading and translating short sentences, and identifying true and false statements.
- Writing exercises: Involve transcribing texts, filling in gaps, re-ordering text fragments, and pairing sentence halves. Examples include completing sentence segments, summarizing or expanding texts, and composing sentences based on provided keywords.

CALL: Computer-Assisted Language Learning for Enhanced Learning

The integration of Computer-Assisted Language Learning (CALL) plays a vital role in enhancing the CLIL experience. CALL resources provide a comprehensive suite of software tools that support all forms of language learning. These tools encompass a wide range of functionalities, including web quests, quizzes, games, and platforms for tracking student progress [10]. CALL also includes grammatical exercises accompanying traditional textbooks, electronic versions of test questions, virtual classrooms, and audio/video resources with interactive features like voice recording and speech recognition [11].

CALL’s Contribution to CLIL

CALL significantly enhances the CLIL approach by:

- Simplifying language learning through the use of interactive and engaging technologies.
- Creating an immersive language learning environment by combining technical and humanistic disciplines.
- Integrating traditional and innovative language learning methods for a comprehensive learning experience.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

- Developing not only linguistic skills but also information and communication competencies for well-rounded students.

Conclusions. The integration of CLIL methodology in technical universities represents a crucial step toward creating a more comprehensive and engaging learning experience for students. The use of CLIL and CALL tools empowers students to acquire both specialized knowledge and valuable language skills, preparing them for success in their chosen fields in a globalized world.

References

1. Marsh, D. (2022). CLTL / EMILE – the European Dimension: Actions, Trends and Foresights Potential. *The European Union*. Retrieved from http://userpage.fuberlin.de/elc/bulletin/9/en/marsh.html

2. Sydorenko, T. V. (2022). Osoblyvosti integtatsii spetsializovanyh komputernyh instrumentiv u navchanni inozemnoi movy studentiv tekhnichnogo universytetu [The peculiarities of specialized computer tools integration in teaching English language to students of technical university]. Visnyk Tomskogo politekhnichnogo universitetu, 4(119), (pp. 155-159) [in Ukrainian].

3. Ioannou Georgiou, S., & Pavlu, P. (2011). Guidelines for CLIL implementation in primary and pre-primary education. *Comenius Socrates Project*. Retrieved from http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/Anglika/teachingmaterial/clil/ guidelinesforclilimplementation1.pdf

4. (2023). Zagalnoyevropeiski ramky dovidky z mov: navchannia, vykladannia, otsiniuvannia [All-European language guide: learning, teaching, assessment]. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].

5. Yevtushenko, N. (2019). Osoblyvosti vykorystannia metodologii navchannia zmistu ta movy (CLIL) u pidgotovtsi studentiv-filologiv u pedagogichnykh universytetakh [The peculiarities of using content and language teaching]. *Aktualni problemy gumanitarnykh nauk*, 1(26), 77-82, [in Ukrainian].

6. Potenko, L. (2024). Innovatsiine navchannia yak garantiia pidvyshchennia efektyvnosti osvitnikh protsesiv u vyshchii osviti [Innovative teaching as a guarantee of increasing effectiveness of educational processes in higher education]. Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnogo banku Ukrainy, 3, 20-24, [in Ukrainian].

7. Tadeieva, M. (2019). Dvomovnist u movniy osviti krayin Yevropy: dosiagnennia ta vyklyky [Bilingualism in language education in European countries: achievements and challenges]. Naukovi zapysky Ternopilskogo natsionalnogo pedagogichnogo universytetu im, V. Gnatiuka, 111-115, [in Ukrainian].

8. Tarnopolsky, O. (2021). Navchannia cherez zmist, integratsiia zmistu ta movy ta zanurennia v inozemnu movu v navchanni inozemnykh mov dlia profesiynykh potreb u nemovnykh universytetakh [Learning through content, integration of content and language, and foreign language immersion in teaching foreign languages for professional needs in non-linguistic universities]. Inozemni movy, 3, 23-27, [in Ukrainian].

9. Stirkina, Yu. (2020). Perevagy ta problemy navchannia zmistu ta movy [Advantages and problems of content and language learning]. Naukovyi Svit, 4, 39-46, [in Ukrainian].

10. Golonka, Ewa M., & Bowles, Anita R. (2022). Technologies for foreign language learning: a review of technology types and their effectiveness. *Computer Assisted Language Learning*. Retrieved from http://www.sinocall.org/pdf/Technologies_for foreign-language.pdf

11. Hajer, M., & Maaike, L. (2020). Creating a language-promoting classroom: content-area teacher sat work. In J. K. Hall & L. S. Verplaetse (Eds.), *Second and foreign language learning through classroom interaction* (pp. 265-285). Mahwah, NJ & London: Lawrence Erlbaum Associates.

Література

1. Marsh, D. (2022). CLTL / EMILE – the European Dimension: Actions, Trends and Foresights Potential. *The European Union*. Retrieved from http://userpage.fuberlin.de/elc/bulletin/9/en/marsh.html

2. Сидоренко Т. В. (2022). Особливості інтеграції спеціалізованих комп'ютерних інструментів у навчанні іноземної мови студентів технічного університету. Вісник Томського політехнічного університету, 4(119), 155-159.

3. Ioannou Georgiou, Sophie, & Pavlu, Pavlos. (n.d.). Guidelines for CLIL implementation in primary and pre-primary education. *Comenius Socrates Project*. Retrieved from http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/Anglika/teachingmaterial/clil/ guidelinesforclilimplementation1.pdf

4. (2023). Загальноєвропейські рамки довідки з мов: навчання, викладання, оцінювання. Київ: Ленвіт.

5. Євтушенко, Н. (2019). Особливості використання методології навчання змісту та мови (CLIL) у підготовці студентів-філологів у педагогічних університетах. Актуальні проблеми гуманітарних наук, 1(26), 77-82.

6.Потенко, Л. (2024). Інноваційне навчання як гарантія підвищення ефективності освітніх процесів у вищій освіті. Вісник Університету банківської справи Національного банку України, 3, 20-24.

7.Тадеєва, М. (2019). Двомовність у мовній освіті країн Європи: досягнення та виклики. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, 1, 111-115.

8.Тарнопольський, О. (2021). Навчання через зміст, інтеграція змісту та мови та занурення в іноземну мову в навчанні іноземних мов для професійних потреб у немовних університетах. Іноземні мови, 3, 23-27.

9.Стиркіна, Ю. (2020). Переваги та проблеми навчання змісту та мови. Науковий світ, 4, 39-46.

10. 10. Golonka, Ewa M., & Bowles, Anita R. (2022). Technologies for foreign language learning: a review of technology types and their effectiveness. *Computer Assisted Language Learning*. Retrieved from http://www.sinocall.org/pdf/Technologies_for foreign-language.pdf

11. Hajer, M., & Maaike, L. (2020). Creating a language-promoting classroom: content-area teacher sat work. In J. K. Hall & L. S. Verplaetse (Eds.), *Second and foreign language learning through classroom interaction* (pp. 265-285). Mahwah, NJ & London: Lawrence Erlbaum Associates.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 734.091.398:502/504]:930.2(477-18)194”194/202”

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-142-156

Vertel Vladyslav Viktorovych post-graduate student of the Pedagogy Department, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-7662-7585

SOURCE BASE FOR RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL-NATURALISTIC WORK IN THE OUT-OF-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS OF NORTHEASTERN UKRAINE (1940’s – 20’s of the 21st CENTURY)

Abstract. The source base of the study allows for a more detailed analysis of the state and development of ecological-naturalistic work with schoolchildren in the out-of-school education institutions in Northeastern Ukraine. An objective analysis of the historiography on the problem of development of the ecological-naturalistic work with schoolchildren in the second half of the 20th – early 21st centuries, an attempt to theoretically generalize the best practices generated by teachers of the past, and its use taking into account the requirements, challenges and opportunities of the modern education system, make it possible to qualitatively update and improve the content of the educational process of the educational process in the out-of-school education institutions in Ukraine.

The article reviews scientific and methodological literature on the development of ecological-naturalistic work in the out-of-school education institutions in the specified period. It was established that a comprehensive study of the ecological-naturalistic work development in the out-of-school education institutions of Northeastern Ukraine from 1945 to the present was conducted. The main groups of published sources and archival materials, which contain a significant layer of information on the formation of the regulatory framework of the out-of-school education, the content and forms of the ecological-naturalistic work with students, staffing and the network of the out-of-school education institutions, the profile of the circles, etc., were analyzed.

In general, the source base of the specified period is divided into two categories: unpublished and published written sources. Unpublished sources include materials from archival funds (Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine, State Archives of Sumy and Chernihiv Regions). The other category includes regulatory and legal documents of higher legislative and executive bodies, works of scientists and teachers-practitioners (dissertations and monographic studies), statistical data, materials from periodicals, and Internet sources.

The developed source base of the study is sufficient to cover the theory and practice of the ecological-naturalistic work development in the out-of-school

education institutions of Northeastern Ukraine in the second half of the 20th - early 21st centuries and makes it possible to comprehensively, objectively obtain scientific information and generalize it. Therefore, the historical-pedagogical analysis of related issues is extremely relevant in the context of creating a new system of education and upbringing in Ukraine.

Keywords: out-of-school education institutions, ecological-naturalistic work, sources of information.

Вертель Владислав Вікторович аспірант кафедри педагогіки СумДПУ імені А. С. Макаренка, м. Суми, https://orcid.org/0000-0002-7662-7585

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОЇ РОБИ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ (40-ві рр. ХХ – 20-ті рр. ХХІ СТОЛІТТЯ)

Анотація. Джерельна база дослідження дозволяє детальніше проаналізувати стан та розвиток еколого-натуралістичної роботи з учнівською молоддю на базі закладів позашкільної освіти Північно-Східної України. Об’єктивний аналіз історіографії з проблеми розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., спроба теоретичного узагальнення передового досвіду, що генерували педагоги минулого, та його використання з урахування вимог, викликів і можливостей сучасної системи освіти дають змогу якісно оновити й удосконалити зміст освітнього процесу закладів позашкільної освіти України.

У статті здійснено огляд наукової та методичної літератури щодо розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти в зазначений період. Встановлено, що вичерпного дослідження розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України в період з 1945 року до сьогодення не було проведено. Проаналізовано основні групи опублікованих джерел та архівних матеріалів, які містять значний пласт інформації про формування нормативно-правових підвалин позашкільної освіти, зміст і форми еколого-натуралістичної роботи з учнями, кадрового забезпечення та мережі закладів позашкільної освіти, профільності гуртків тощо.

Загалом джерельну базу зазначеного періоду поділено на дві категорії, це неопубліковані та опубліковані письмові джерела. До неопублікованих джерел відносяться матеріали архівних фондів (Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державних архівів Сумської та Чернігівської області). До іншої категорії – нормативно-правові документи вищих органів законодавчої та виконавчої влади, праці науковців та педагогів-практиків (дисертаційні та монографічні дослідження), статистичні данні, матеріали періодичних видань та Інтернет-джерела.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Опрацьована джерельна база дослідження є достатньою для висвітлення теорії та практики розвитку еколого-натуралістичної роботи в закладах позашкільної освіти Північно-Східної України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та уможливлює всебічне, об'єктивне одержання наукової інформації та її узагальнення. Тому історико-педагогічний аналіз пов'язаних із цим питань є вкрай актуальним в умовах створення нової системи освіти та виховання в Україні.

Ключові слова: заклади позашкільної освіти, еколого-натуралістична робота, джерела інформації.

Problem statement. The source base of the study allows for a more detailed analysis of the state and development of ecological-naturalistic work (ENW) with schoolchildren in the out-of-school education institutions (OEI) in Northeastern Ukraine in the second half of the 20th – early 21st centuries. An objective analysis of the historiography on the problem of the ENW development in OEI in the second half of the 20th – early 21st centuries, an attempt to theoretically generalize the best practices generated by teachers of the past, and its use taking into account the requirements, challenges and opportunities of the modern education system, make it possible to qualitatively update and improve the content of the educational process of OEIs in Ukraine.

Analysis of recent research and publications has shown that the works of V. Bereka, H. Pustovit, T. Sushchenko, L. Kostenko, O. Bykovska, and V. Verbytskyi, et al. are devoted to the issues of the history of formation and development of the ENW in the OEIs.

The purpose of the article is to review the scientific and methodological literature on the ENW development in the OEIs during the specified period.

Presentation of the main material. In general, the source base of the specified period can be divided into two categories: unpublished and published written sources. Let us dwell on their characteristics.

Unpublished sources include materials from archival funds. It should be noted that most archival sources contain documents relating to the ENW development in the region during the Soviet era and, to a lesser extent, the period of independence. Since 1994, state archives have been registering, accounting for and permanently storing documentation in accordance with the nomenclature of cases provided by the Law of Ukraine "On the National Archival Fund and Archival Institutions". At that time, archival documents and materials were mainly placed in published sources. The study of the information and reference base of archival sources was carried out in compliance with the fundamental principles of archival science: scientificity, historicism, comprehensiveness and objectivity.

Research on the ENW development in the OEIs is impossible without a thorough analysis of documents created in the process of the OEI's activities, which are stored in the funds of the Central State Archive of Higher Authorities and

Administration of Ukraine, the State Archive of Sumy Region, the State Archive of Chernihiv Region, the archive of the National Ecological and Naturalistic Center of Student Youth as well as regional OEIs. Unfortunately, due to martial law, personal reception of citizens, issuance of archival certificates and visits to the reading rooms of the State Archive of Kharkiv Region have been suspended until further notice.

Analysis of archival documents of the Communist Party of the Soviet Union, Komsomol and Pioneer organizations testifies to their total influence on the education system, including the extracurricular one. What they have in common is directiveness, indisputability and deep ideological orientation. Despite this, it is obvious that all official documents of that time considered this influence as positive. Therefore, the study of state and party documents was carried out by us in accordance with the realities of the then state system and taking into account the consequences of the influence of undemocratic approaches of the authorities to the education of schoolchildren and the destruction of the democratic foundations of the individual's worldview formation.

Today, the archival documents of the regional and district SYNs of the region, as centers of the ENW organization, remain little studied. Most of the documents that were created in the process of the activities of these institutions are stored in the regional state archives. Unpublished documents of Sumy Regional SYN of the archival fund 3600 "Sumy Regional Station of Young Naturalists" of the State Archive of Sumy Region [1] and Chernihiv Regional SYN of the archival fund 1943 "Chernihiv Agricultural Station of Chernihiv Regional Department of Public Education – Chernihiv Regional Station of Young Naturalists" of the State Archive of Chernihiv Region [2] cover the entire presented period of activity of the specified out-of-school institutions and are extremely valuable in terms of informative richness, number and importance. The fund 3600 of the State Archive of Sumy Region consists of one description that includes 312 files. The specified files cover the chronology from 1945 to 1997. The collection of 839 files of description 1 of 1943 fund of the State Archive of Chernihiv Region reflects information about documents from 1945 to 2010.

The study of archival documents of the OEIs showed that the above-mentioned archival funds have a unified composition and structure. Their materials are selected and grouped according to similar criteria and with the preservation of historical connections. Due to the possibility of using modern information and communication technologies, part of the reference and information materials of the State Archive of Sumy Region and the State Archive of Chernihiv Region, which relate to the activities of the OEIs, are published on the websites of archival institutions.

It should be noted that the list of archival documents relating to the activities of the OEIs in the State Archives of Sumy and Chernihiv regions does not differ significantly, which indicates the unity of requirements for the institutions' record-keeping by the education authorities and the Republican (Central) SYN. Taking into

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

account the above, the cases of the indicated funds can be conditionally divided into several groups:

• SYN work plans for the year and reports on their implementation (State Archive of Sumy Region, f. 3600, descr. 1, file 12, 18, 157, 182, 227, 246, etc.; State Archive of Chernihiv Region, f. 1946, descr. 1, file 6, 34, 166, 271, 386, 503, etc.);

• legislative and regulatory documents of party and state bodies and information on their implementation (State Archive of Sumy Region, f3600, descr. 1, files 9, 20, 132-135, 258, etc.; State Archive of Chernihiv Region, f. 1946, descr. 1, files 46, 112, 465, etc.);

• files arranged according to reports and information on the state and organization of the ENW in the regions (State Archive of Sumy Region, f. 3600, descr. 1, files 18, 28, 54, 149, etc.; State Archive of Chernihiv Region, f. 1946, descr. 1, files 37, 230, 360, 486, etc.);

• financial statements and documents on the state of the OEIs' facilities (State Archive of Sumy Region, f. 3600, descr. 1, files 3, 14, 23, 59, 142; State Archive of Chernihiv Region, f. 1946, descr. 1, files 296, 421);

• data on the ENW in Pioneer Houses, clubs, camps, etc. (State Archive of Sumy Region, f. 3600, descr. 1, files 85, 104, 182, 219, 257, etc.);

• information materials about competitions, relay races, reviews on ENW (State Archive of Sumy Region, f. 3600, descr. 1, files 104, 190, 210, 246, etc.; State Archive of Chernihiv Region, f. 1946, descr. 1 files 255, 426, 506,740, etc.);

• information about the results of research work of young naturalists (State Archive of Sumy Region, f. 3600, descr. 1, files 21, 32, 162, 175, 241, 266, etc.; State Archive of Chernihiv Region, f. 1946, descr. 1, files 178, 364, 421, 532, etc.);

• orders and instructions of the Ministries of Education of the USSR, the Ukrainian SSR, Ukraine and regional education departments and administrations (State Archive of Sumy Region, f. 3600, descr. 1, files 31, 41, 100, 115, 201, 222, 262, etc.; State Archive of Chernihiv Region, f. 1946, descr. 1, files 175, 270, etc.);

• data on the network of clubs and other associations in the OEIs (State Archive of Sumy Region, f. 3600, descr. 1, files 134, 182, 198, etc.; State Archive of Chernihiv Region, f. 1946, descr. 1, 18, 236, 678, 866, etc.);

• information on the activities of district budgetary and non-governmental youth organizations (State Archive of Sumy Region, f. 3600, descr. 1, files 85, 103, 182, 222, 257, etc.; State Archive of Chernihiv Region, f. 1946, descr. 1, files 381, 420, 563, 666, etc.).

Informatively meaningful are archival materials that allow us to trace the evolution of state and local government bodies that managed the OEIs during the period under study. The protocols of methodological councils collected in archival funds provide an idea of the content and forms of organizational and methodological work of the OEIs of the ecological-naturalistic direction. A separate part of the studied archival materials is made up of instructional and methodological materials on the issues of ENW, development and publication of which was one of the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

directions of organizational and methodological work of the SYN throughout the entire period of their existence (State Archive of Sumy Region, f. 3600, descr. 1, file 10, 41, 178, 233, etc.; State Archive of Chernihiv Region, f. 1946, descr. 1, file 10, 41,178, 233, etc.). A significant layer of information about the retrospective formation of the model of methodological work in OEIs is contained in the minutes of meetings of pedagogical councils, the archival storage of which has become mandatory since 1988. The archival funds also contain files, the materials of which testify to the influence of communist ideology on the development of the ENW in the OEIs (files 103, 198, 262, 266 of description 1, fund 3600 of the State Archive of Sumy Region and files 6, 68, 132, 213 of description 1, fund 1943 of the State Archive of Chernihiv Region). Of great importance for the study are files 559 and 633 of the fund 3600 of the State Archive of Sumy Region, based on the content of which it is possible to determine the general network of OEIs in the region.

Special attention is paid to the documents collected in the files of the fund 166 (descr. 15) of the Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine [3]. Their analysis reproduces the quantitative and qualitative composition of the pedagogical staff of the OEIs in the studied region. No less important are archival materials that reflect the activities of regional education management bodies in the studied region. A comparison of the quantitative and qualitative composition of archival materials on the activities of the OEIs in the period from 1945 to 1965 indicates the absence of uniform requirements for the nomenclature of files of institutions, systematicity in the formation of documents for the archive, and creation of appropriate conditions for their storage.

In addition to archival materials, the basis of the source base of the study is made up of published written sources in the following groups: regulatory and legal documents of the highest legislative and executive bodies of the USSR, the Ukrainian SSR and independent Ukraine; documents of the Ministries of Education of the USSR and the Ukrainian SSR, the Ministry of Education and Science of Ukraine; documents of party, Komsomol and pioneer organizations, works of scientists and in-service teachers, statistical sources, materials of periodicals; Internet materials (OEIs' websites). Let us describe the most significant components of each of them.

1. Regulatory and legal documents of the highest legislative bodies, which include:

• documents of the Soviet period: Laws of the USSR "On Strengthening the Connection between School and Life and on the Further Development of the System of Public Education in the Ukrainian SSR" (1959); "Fundamentals of the Legislation of the USSR and the Union Republics on Public Education" (1973), Laws of the Ukrainian SSR "On Public Education" (1974), Resolution of the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR "On Further Improvement of Secondary Education of Youth and Improvement of Working Conditions of the Comprehensive School" (1984);

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

• the period of Ukraine's independence: "Declaration of State Sovereignty" (1996); "Constitution of Ukraine" (1996); "Act of Proclamation of Independence" (1991); Laws of Ukraine "On Education" (1991), "On Extracurricular Education" (2000); "On Childhood Protection" (2001); "On the State Program for the Formation of the National Ecological Network of Ukraine for 2000-2015" (2000), "On General Secondary Education" (1999) [4].

2. Documents of state executive bodies:

- Soviet period: Resolution of the Supreme Council of the USSR "On streamlining the network and approving standard staffing and salaries of employees of the out-of-school institutions of the ministries of education of the union republics" (1952), Resolutions of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR "On measures to eradicate neglect and crime among minors in the Ukrainian SSR"; "On the nomenclature and procedure for creating out-of-school institutions" (1976); orders of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR "On the state of work of the out-of-school education institutions in Ukraine and implementation of M.S. Khrushchev's instructions on improving out-of-school educational work among children" (1945); "On the state of ideological and political education of school pupils of the Ukrainian SSR" (1958), "On the participation of schools of Ukraine in the work on growing hybrid corn seeds on experimental plots and seed farms of collective farms, state farms and variety departments of research institutions" (1969), "On the work of public education bodies of Poltava region in implementing the joint resolution of the collegium of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR and the Secretariat of the Central Committee of the Lenin Youth Union of Ukraine "On the state of measures to improve the work of out-of-school institutions of the republic" [5];
- period of Ukraine's independence: Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the State National Program "Education" ("Ukraine of the 21st Century" (1993); "On Approval of the Regulations on Extracurricular Education Institutions" (1994); "On Improving Work with Talented Children" (2010), "On Improving the System of Organizing Work on the Education of Children and Youth in the Out-of-school Education Institutions" (2004).

It is important to study the decrees of the President of Ukraine in the sphere of his powers of public administration, including: "On measures to develop the system of identifying and supporting gifted and talented children and youth" (2010), "On urgent measures to ensure the functioning and development of education in Ukraine" (2005).

2. Works of scientists and practicing teachers. Among the mentioned group of sources, the most significant for studying the development of ENW in the OEIs are dissertation and monographic studies.

Certain aspects of the teachers' activities in the OEIs in the second half of the 1950's – the first half of the 1960's are contained in the work of M. Kahalna "Everyday life of teachers of the Ukrainian SSR in the second half of the 1950's –

the first half of the 1960's" (2015). In her dissertation research "Preparation of a future biology teacher for extracurricular ecological-naturalistic work with primary school pupils" (2017) O. Sorochynska first introduces the concept of "ENW" into scientific circulation as a separate form of pupils' cognitive activity. The work of L. Voronina "Development of the OEI clubs' leaders' professional competence in the postgraduate education system" (2017) is devoted to the development of professional competence of leaders of clubs in the out-of-school education institutions in the postgraduate education system. The formation of creative abilities of high school students in the process of research activities at the Minor Academy of Sciences of Ukraine is the subject of L. Tykhenko's dissertation research "Formation of creative abilities of high school students in the process of research activities at the Minor Academy of Sciences of Ukraine" (2008). The features of valeological education of senior adolescents in the out-of-school education institutions of an ecological-naturalistic direction were studied by T. Shapovalova ("Valeological education of senior adolescents in the out-of-school education institutions of an ecological-naturalistic profile", 2006).

General issues of organizing the pedagogical process in the out-of-school education institutions are covered in the dissertation of T. Sushchenko [6]. Organization of students' search activities in the out-of-school education institutions is the subject of V. Redina's work "Organization of students' search activities in the out-of-school education institutions" (2000). The socio-pedagogical foundations of the out-of-school education development in Ukraine in the second half of the 20th – early 21st centuries were reflected in the dissertation work of V. Bereka [7]. The foundations of the environmental education of students in the out-of-school education institutions are considered in the dissertation research of H. Pustovit "Theoretical and methodological foundations of environmental education of students of grades 1-9 in the out-of-school education institutions" (2005).

The theoretical and methodological foundations of the out-of-school education in Ukraine were studied by O. Bykovska [8]. The pedagogical foundations of organizing leisure time for students in the system of the out-of-school education in Ukraine in the second half of the 20th century are the subject of V. Balakhtar's study "Pedagogical foundations of organizing leisure time for children and adolescents in the system of extracurricular education in Ukraine" (2010). The development of the the out-of-school education system at the regional level (Luhansk and Donetsk regions) is the subject of A. Hutsol's dissertation "Development of the system of the out-of-school education institutions in Luhansk and Donetsk regions (1946-1991)" (2010).

The socio-historical prerequisites for the formation and development of the out-of-school education are considered in the doctoral dissertation of R. Naumenko "State Regulation of the Development of Extracurricular Education in Ukraine" (2013). The dissertation work of S. Sioma (2016) is devoted to the organizational and pedagogical foundations of activities of the chemical and biological departments

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

of the Minor Academy of Sciences of Ukraine (60's of the 20th – early 21st century). Issues of the theory and practice of the out-of-school education development in Ukraine (second half of the 20th – early 21st century) were studied by L. Kostenko [9].

The most important for the study of the ENW development in OEIs are the dissertation studies of V. Verbytskyi [10; 11]. In these works, the author identified the stages of the ENW development in the OEIs in Ukraine, revealed the content, directions and forms of the extracurricular ENW at different stages of its development.

In her monograph, O. Bykovska extrapolated the theoretical and methodological foundations of the out-of-school education in Ukraine [12]. An important source for studying the development of the ENW in the OEIs for us was the collective monograph "Optimization of the educational potential of the out-of-school education institution" edited by O. Lytovchenko, which conducted research on the development of extracurricular education in Ukraine and abroad [13], characterized the main historical stages of the formation of the extracurricular education system [14]. The section of the collective monograph "Formation of value orientations of the educational process in the out-of-school education institutions" highlights the state of out-of-school education from 1990 to 2016 and outlines the prospects for its development in Ukraine [15, C. 13-31].

Among the monographic publications, V. Verbytsky's work "Ecological and Naturalistic Education in Ukraine: History, Problems, Prospects" deserves special attention. The section "History of Formation and Development of Extracurricular Ecological and Naturalistic Education in Ukraine" examines the prerequisites for the emergence, stages and leading trends in the formation of ENW. The section "Organizational and Pedagogical Conditions for the Development of Extracurricular Ecological and Naturalistic Education in Ukraine" expounds the theoretical and methodological foundations of extracurricular ecological and naturalistic education development, substantiates its concept and theoretical models [16, C. 6-114]. It should be noted that it was in this work that the researcher defined the goal, objectives and principles of extracurricular ENW, the structure, content and forms of its organization [16, C. 73-83].

The content foundations of ENW in OEI are highlighted in the monograph by V. Verbytskyi "Formation of the practical mind of a purposeful student (from the experience of sustainable development of extracurricular ecological and naturalistic education)", which examines the issues of a continuous cognitive socio-pedagogical education system "Family" – preschool education institutions – general secondary education institutions – secondary education – higher school" and presents the strategy for educational work in OEI [17].

The main trends in the development of ecological and naturalistic centers in Ukraine are revealed in the materials of the methodological manual "Seeds of Experience" (1998). In the textbook "Theory and Methods of Extracurricular Education" (2013), O. Melentiev superficially considered the historical aspects of

the development of the out-of-school education. The historical aspects of the creation of the out-of-school education and formation of modern extracurricular education in Ukraine are considered in the manual by V. Milenin [18, C. 7-25]. A number of works edited by L. Tykhenko (2010, 2016, 2018) are devoted to the general issues of organizing the educational process at the current stage of the development of the out-of-school education.

The book "The Youth Movement in Ukraine" is devoted to the study of aspects of the emergence and development of youth in Ukraine. It focuses mainly on the stages of the formation of forms of ENW in the OEIs (NENC, regional and district and city youth organizations) [19]. The collection "The Youth Movement of Ukraine – 90 Years!" briefly examines the development of the Youth Movement in the North-Eastern region [20].

In 2020, a collection of materials "The White Book of Out-of-School Activities (XX–XXI Centuries)" was published, which was dedicated to the 95th anniversary of the Youth Movement in Ukraine. The collection contains information about 3 environmental and naturalistic education institutions in Sumy, 5 in Chernihiv, and 4 in Kharkiv regions, which were liquidated or reorganized [21].

Important for understanding the development of the ENW in the OEI is the collection "Latest Achievements of the Youth Movement of the Kharkiv Region", which explains the experience of the work of the Balakliisk, Lozova, and Pokotyliv Youth Unions, the Kharkiv Regional Palace of Children and Youth Creativity, the Blyzniukiv House of Children and Youth Creativity, the Bohodukhiv and Pecheneh Centers for Children and Youth Creativity [22].

Strategies for the development of extracurricular education were proposed by O. Bykovska (2021) and the NENC team (2023). The conceptual foundations of modernization of the organization of the educational process in the OEIs and the vectors of its development are revealed in the manuals by I. Mosiakova "Conceptual foundations of the modernization of the content of extracurricular education" (2019) and "Modernization of the organization of the educational process in institutions of extracurricular education" (2020), Innovative development of extracurricular education in the conditions of implementing the concept of "New Ukrainian School" (2023) edited by V. Machuskyi.

3. Statistical data. Important for our research were statistical data such as "Analysis of annual reports of regional ecological and naturalistic centers and regional stations of young naturalists" by year (NENCSY archive), "Information and analytical collection" of the Ministry of Education and Science (MES) of Ukraine, consolidated reports of the out-of-school education institutions (form No. 1-PZ), reports on the state and prospects for the development of out-of-school education of the MES of Ukraine [23].

4. Materials from periodicals. This group of sources includes articles and materials published in Ukrainian national and local periodicals. These are pedagogical periodicals of the second half of the 20th – early 21st centuries, in

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

particular newspapers and magazines “Soviet School”, “Ecological-Naturalistic Creativity”, “Soviet Pedagogy”, “Gifted Child”, “Teacher’s Newspaper”, “Out-of-school Education”, “Innovations in Out-of-school Education”, etc.

For the study of the development of ENW in the OEI of Sumy region, materials published in the journal “Out-of-school education of Sumy region: regional aspect. Information and methodological collection” were important, the founder of which was the Regional Center for Out-of-School Education and Work with Talented Youth (Sumy). These journals contain information about the history of the Young naturalists’ movement in the Sumy region (N. Haikova, N. Boiko, 2013), the results and prospects of the OEI activities in the region (L. Tykhenko, 2014), the then Concept and prospects for the development of out-of-school education in the Sumy region (L. Tykhenko et al., 2013, 2014), as well as about the content foundations of the activities of some OEIs of Sumy region (Zaiarna, 2015). Almost all issues of the journal are posted on the official website of the OEI [24].

In addition, the results of scientific and pedagogical events – collections of theses of conferences and seminars – are important for studying the ENW development in the OEIs, among which it should be noted: conferences “Pedagogical Search”, “Ways to Increase the Innovative Potential of the Out-of-School Education Institutions” (2004), “Accessibility and Continuity of Environmental Education – the Requirement of the Time” (2005), “Reforming the Activities of Ecological-Naturalistic Centers: Social Order and Demand” (1997), “Extracurricular Education: Historical Progress and Achievements” (2008), “Extracurricular Education: Strategy, Innovation, Practice” (2009), “Strategies for the Innovative Development of the Out-of-School Education in Ukraine” (2013), “Formation of Competence in Environmental Literacy and Healthy Living in an Education Institution” (2019), “Improvement of the Extracurricular Education in the Conditions of Modern Transformations” (2024), seminar “Development of Scientific and Cognitive Activity of Children and Schoolchildren through Ecological-naturalistic Work” (2015), forums “Agrarian practice of extracurricular and general education institutions: trends and prospects” (2017) and “Environmental education for sustainable development: problems, searches, innovations” (2015), Ukrainian Congress “Extracurricular activities of Ukraine: present and prospects” (2018)/

5. Internet sources. The history of the out-of-school ENW formation is highlighted in separate articles and sections of the websites of the Regional Center for Out-of-School Education and Work with Talented Youth, the Center for Ecological and Naturalistic Creativity of Student Youth of Sumy City Council, Chernihiv Regional SYN, and Kharkiv Regional Palace of Children’s and Youth Creativity [25; 26; 27].

Conclusions. The beginning of scientific research into the problems of the out-of-school education and its ecological-naturalistic segment falls on the 1960-80’s. For the most part, they concerned the content, organizational and theoretical

foundations of the out-of-school education formation. What united them was a common ideological component. The theoretical and scientific-methodological component of the educational function of the out-of-school education institutions, their organizational and content foundations are most fully disclosed in dissertation and monographic studies of the period of independent Ukraine. They, to the greatest extent, revealed and systematized the results of scientific achievements and pedagogical practice on the implementation of the theoretical, organizational, content foundations of the ENW. It should be noted that an exhaustive study of the ENW development in the OEIs of Northeastern Ukraine in the period from 1945 to the present was not conducted.

However, the documents available in state archives, created in the process of the activities of the out-of-school education institutions, state authorities and local governments, and other published sources can be considered representative and relay the historical experience of the out-of-school education system formation in the regions, are a valuable source for research in any historical period of the activities of the out-of-school education institutions of ecological-naturalistic direction. These sources contain a significant layer of information about the formation of the regulatory and legal foundations of the out-of-school education, the content and forms of extracurricular educational activities with students, the staffing and network of the out-of-school education institutions, the profile of clubs, etc. Their analysis makes it possible to establish the dependence of the development of extracurricular educational activities on the socio-economic and socio-political conditions existing in the state.

Thus, the source base of the study is sufficient to cover the theory and practice of the ENW development in the OEIs of Northeastern Ukraine in the second half of the 20th – early 21st centuries and makes it possible to comprehensively, objectively obtain scientific information and generalize it. Therefore, the historical and pedagogical analysis of related issues is extremely relevant in the context of creating a new system of education and upbringing in Ukraine.

References:

1. *Sumska oblasna stantsiia yunykh naturalistiv. DASO (Derzh. arkhiv Sumskoi obl.) [Sumy Regional Station of Young Naturalists. State Archive of Sumy Region]*. F. 3600. Op. 1 [in Ukrainian].

2. *Chernihivska silkohospodarska stantsiia Chernihivskoho oblasnoho viddilu narodnoi osvity – Chernihivska oblasna stantsiia yunykh naturalistiv. DAChO (Derzh. arkhiv Chernihivskoi obl.) [Chernihiv Agricultural Station of Chernihiv Regional Department of Public Education - Chernihiv Regional Station of Young Naturalists (State Archive of Chernihiv Region)]*. F. 1943. Op. 1 [in Ukrainian].

3. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, m. Kyiv. TsDAVO Ukrainy (Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady ta upr. Ukrainy) [Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv. Central State Archive of Ukraine (Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine)]*. F. 166. Op. 15 [in Ukrainian].

4. Kyrylenko, S. V., Klymova, N. O. (upor.) (1998). *Vykhovna robota v zakladakh osvity Ukrainy [Educational work in education institutions of Ukraine]*. Vypusk II. Zbirnyk normatyvnykh dokumentiv ta metodychnykh rekomendatsii. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

5. Berezniak, Ye. S. (Comp.) (1973). *Osnovni dokumenty pro shkolu [Basic documents about the school]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

6. Sushchenko, T. Y. (1993). *Pedahohycheskyi protsess vo vneshkolnom uchrezhdenyy [Pedagogical process in an out-of-school institution]* (dys. … d-ra ped. nauk: 13.00.01). Kyiv [in Ukrainian].

7. Bereka, V. Ye. (2001). *Sotsialno-pedahohichni osnovy rozvytku pozashkilnoi osvity v Ukraini (1957 -2000 rr.) [Socio-pedagogical foundations of the out-of-school education development in Ukraine (1957-2000)]* (avtoref. dys. … kand. ped. nauk: 13.00.01). Kyiv [in Ukrainian].

8. Bykovska, O. V. (2008). *Teoretyko-metodolohichni osnovy pozashkilnoi osvity v Ukraini [Theoretical and methodological foundations of out-of-school education in Ukraine]* (dys. … d-ra ped. nauk: 13.00.01). Kyiv [in Ukrainian].

9. Kostenko, L. D. (2021). *Teoriia i praktyka rozvytku pozashkilnoi osvity v Ukraini (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia) [Theory and practice of the out-of-school education development in Ukraine (second half of the 20th - beginning of the 21st century]* (avtoref. dys. … d-ra ped. nauk: 13.00.01). Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

10. Verbytskyi, V. V. (1996). *Orhanizatsiino-pedahohichni osnovy funktsionuvannia ekoloho-naturalistychnoho tsentru uchnivskoi molodi [Organizational and pedagogical foundations of functioning of the ecological and naturalistic center of student youth]* (dys. … kand. ped. nauk: 13.00.01). Kyiv [in Ukrainian].

11. Verbytskyi, V. V. (2004). *Rozvytok pozashkilnoi ekoloho-naturalistychnoi osvity v Ukraini (1925-2000 rr.) [Development of extracurricular ecological and naturalistic education in Ukraine (1925-2000)]* (avtoref. dys. … d-ra ped. nauk: 13.00.01). Kyiv [in Ukrainian].

12. Bykovska, O. V. (2006). *Teoretyko-metodychni osnovy pozashkilnoi osvity v Ukraini [Theoretical and methodological foundations of out-of-school education in Ukraine]*: monohrafiia. Kyiv: IVTs ALKON [in Ukrainian].

13. Lytovchenko, O. V. (2012). *Rozvytok pozashkilnoi osvity v konteksti suchasnykh osvitnikh tendentsii (v Ukraini ta zarubizhzhi) [Development of extracurricular education in the context of modern educational trends (in Ukraine and abroad)]*. In O. V. Lytovchenko (red.), Optymizatsiia vykhovnoho potentsialu pozashkilnoho navchalnoho zakladu: kolektyvna monohrafiia, ss. 12-31. Kyiv [in Ukrainian].

14. Kovbasenko, L. I. (2012). *Istoriia stanovlennia systemy pozashkilnoi osvity v Ukraini [History of the formation of the system of extracurricular education in Ukraine]*. In O. V. Lytovchenko (Ed.), Optymizatsiia vykhovnoho potentsialu pozashkilnoho navchalnoho zakladu: kolektyvna monohrafiia, ss. 32-41. Kyiv [in Ukrainian].

15. Machuskyi, V. V. (Ed.) (2017). *Formuvannia tsinnisnykh oriientyriv navchalno-vykhovnoho protsesu u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh [Formation of value orientations of the educational process in out-of-school education institutions]:* monohrafiia. Kyiv: TOV «Zadruha» [in Ukrainian].

16. Verbytskyi, V. V. (2003). *Ekoloho-naturalistychna osvita v Ukraini: istoriia, problemy, perspektyvy [Ecological and naturalistic education in Ukraine: history, problems, prospects]*. Kyiv: SMP «Avers» [in Ukrainian].

17. Verbytskyi, V. V. (2002). *Formuvannia praktychnoho rozumu tsilespriamovanoho uchnia (z dosvidu staloho rozvytku pozashkilnoi ekoloho-naturalistychnoi osvity) [Formation of the practical mind of a purposeful student (from the experience of sustainable development of extracurricular ecological and naturalistic education)]*. Kyiv: Demiur [in Ukrainian].

18. Milenin, V. M. (2013). *Innovatsiina model vykhovnoho prostoru suchasnoho pozashkilnoho navchalnoho zakladu [Innovative model of the educational space of a modern out-of-school education institution]*: posibnyk. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny [in Ukrainian].

19. Verbytskyi, V. V. (2001). *Yunnatskyi rukh v Ukraini [Youth movement in Ukraine]*. Kyiv: Demiur [in Ukrainian].

20. *Yunnativskomu rukhu Ukrainy – 90 rokiv! [The Youth Movement of Ukraine – 90 Years!]* (2015). Kyiv: NENTs. URL: https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/05/90-nenc.pdf [in Ukrainian].

21. Verbytskyi, V. V. (Ed.). (2020). *Bila knyha pozashkillia (XX–XXI storichchia) [White book of out-of-school education (XX-XXI centuries)]:* zbirnyk materialiv. Kyiv: NENTs [in Ukrainian].

22. Pidberezkina, T. Ye. (2020). *Novitni zdobutky yunnativskoho rukhu Kharkivshchyny [The latest achievements of the youth movement of Kharkiv region]*. Kharkiv: KZ «Kharkivskyi oblasnyi Palats dytiachoi ta yunatskoi tvorchosti» [in Ukrainian].

23. *Natsionalnyi ekoloho-naturalistychnyi tsentr uchnivskoi molodi [National Ecological and Naturalistic Center for Student Youth]*. URL: https://nenc.gov.ua/ [in Ukrainian].

24. *Sumskyi oblasnyi tsentr pozashkilnoi osvity ta roboty z talanovytoiu moloddiu [Sumy Regional Center for Extracurricular Education and Work with Talented Youth]*. URL: https://ocpo.sumy.ua/ [in Ukrainian].

25. *Tsentr ekoloho-naturalistychnoi tvorchosti uchnivskoi molodi Sumskoi miskoi rady [Center for Ecological and Naturalistic Creativity of Student Youth of Sumy City Council]*. URL: https://centum.sumy.ua/ [in Ukrainian].

26. *Komunalnyi zaklad «Chernihivska oblasna stantsiia yunykh naturalistiv» [Municipal institution "Chernihiv Regional Station of Young Naturalists"]*. URL: https://chernigivsun.e-schools.info/ [in Ukrainian].

27. *KZ «Kharkivskyi oblasnyi Palats dytiachoi ta yunatskoi tvorchosti» [MI "Kharkiv Regional Palace of Children's and Youth Creativity"]*. URL: https://firstpalace.kh.ua/viddily/ekologo-naturalistychnyj/ [in Ukrainian].

Література:

1. Сумська обласна станція юних натуралістів. *ДАСО* (Держ. архів Сумської обл.). Ф. 3600. Оп. 1.

2. Чернігівська сількогосподарська станція Чернігівського обласного відділу народної освіти – Чернігівська обласна станція юних натуралістів. *ДАЧО* (Держ. архів Чернігівської обл.). Ф. 1943. Оп. 1.

3. Міністерство освіти і науки України, м. Київ. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 15.

4. Виховна робота в закладах освіти України. Випуск ІІ. Збірник нормативних документів та методичних рекомендацій / упор. С. В. Кириленко, Н. О. Климова. Київ : ІЗМН, 1998. 355 с.

5. Основні документи про школу / упор. Є. С. Березняк. Київ : Радянська школа, 1973. 352 с.

6. Сущенко Т. И. Педагогический процесс во внешкольном учреждении : дис. … д-ра пед. наук :13.00.01. Київ, 1993. 168 с.

7. Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957 -2000 рр.) : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2001. 25 с.

8. Биковська О. В. Теоретико-методологічні основи позашкільної освітив Україні : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2008. 470 с.

9. Костенко Л. Д. Теорія і практика розвитку позашкільної освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. … д-ра пед. наук : 13.00.01. Кропивницький, 2021. 573 с.

10. Вербицький В. В. Організаційно-педагогічні основи функціонування еколого-натуралістичного центру учнівської молоді : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 178 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

11. Вербицький В. В. Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925-2000 рр.) : автореф. дис. … д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2004. 50 с.

12. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні : монографія. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2006. 356 с.

13. Литовченко О. В. Розвиток позашкільної освіти в контексті сучасних освітніх тенденцій (в Україні та зарубіжжі). *Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу :* колективна монографія / за ред. О. В. Литовченко. Київ, 2012. С. 12–31.

14. Ковбасенко Л. І. Історія становлення системи позашкільної освіти в Україні.. *Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу* : колективна монографія / за ред. О. В. Литовченко. Київ, 2012. С. 32–41.

15. Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах : монографія / за ред. В. В. Мачуського, Київ : ТОВ «Задруга», 2017. 220 с.

16. Вербицький В. В. Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи. Київ : СМП «Аверс», 2003. 304 с.

17. Вербицький В. В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня (з досвіду сталого розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти). Київ : Деміур, 2002. 232 с.

18. Міленін В. М. Інноваційна модель виховного простору сучасного позашкільного навчального закладу : посібник. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2013. 160 с.

19. Вербицький В. В. Юннатський рух в Україні. Київ : Деміур, 2001. 304 с.

20. Юннатівському руху України – 90 років! (2015). Київ : НЕНЦ. 300 с. URL: https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/05/90-nenc.pdf (дата звернення: 02.01.2024).

21. Біла книга позашкілля (XX–XXI сторіччя): збірник матеріалів / за ред. В. В. Вербицького. Київ : НЕНЦ, 2020. 243 с.

22. Підберезкіна Т. Є. Новітні здобутки юннатівського руху Харківщини. Харків: КЗ «Харківський обласний Палац дитячої та юнацької творчості», 2020. 47 с.

23. Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді. URL: https://nenc.gov.ua/ (дата звернення: 02.01.2024).

24. Сумський обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю. URL: https://ocpo.sumy.ua/ (дата звернення: 02.01.2024).

25. Центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді Сумської міської ради. URL: https://centum.sumy.ua/ (дата звернення: 02.01.2024).

26. Комунальний заклад «Чернігівська обласна станція юних натуралістів». URL: https://chernigivsun.e-schools.info/ (дата звернення: 02.01.2024).

27. КЗ «Харківський обласний Палац дитячої та юнацької творчості». URL: https://firstpalace.kh.ua/viddily/ekologo-naturalistychnyj/ (дата звернення: 02.01.2024).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.004.8

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-157-165

Бабакіна Оксана Олексіївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ "ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ" ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ, м. Харків, https//orcid.org/0000-0001-6900-6513.

Шуртигіна Валентина Анатоліївна доктор філософії, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ "ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ" ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ, м. Харків, https//orcid.org/0000-0001-6943-792X.

УПРАВЛІНСЬКІ СТРАТЕГІЇ УПРОВАДЖЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕС ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Анотація. У статті висвітлено управлінські стратегії упровадження інструментів штучного інтелекту (ШІ) у процес професійної підготовки майбутніх учителів. З'ясовано, що інтеграція штучного інтелекту у сферу освіти є революційним кроком для сучасного навчання та вимагає глибокого розуміння та вивчення інструментарію ШІ, а також ефективного управління цим процесом.

Схарактеризовано пріоритетні напрями використання технологій ШІ в освітньому процесі закладів освіти (дистанційне навчання та віртуальні класи; індивідуалізоване навчання; автоматизація процесів та адміністративне управління; ментальне здоров'я та психосоціальна підтримка; розвиток навичок майбутнього). Виявлено системи ШІ, які найдоцільніше використовувати для активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти (системи, що базуються на знаннях (проблемно-орієнтовані експертні системи (ЕС), інструментальні експертні системи, інструменти побудови семантичних мереж), системи розпізнавання образів (системи розпізнавання мовлення).

Обґрунтовано, що для ефективного упровадження інструментів ШІ у процес професійної підготовки майбутніх учителів важливо використовувати: 1) автоматизацію процесів та адміністративне управління; 2) адаптивні платформи; 3) відстеження прогресу; 4) автоматизовану генерацію контенту.

Конкретизовано переваги використання ШІ в системі освіти: системи ШІ адаптуються до навчальних потреб кожного здобувача вищої освіти та цілей відповідно до їх сильних та слабких сторін; 2) системи ШІ аналізують і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

спостерігають за поточним стилем навчання здобувача вищої освіти та наявними здібностями та надають налаштований шаблон вмісту та підтримки; 3) системи ШІ оцінюють не лише закриті відповіді у тестовому форматі, але й описові; 4) завдяки ШІ здобувачі освіти не соромляться робити помилки, що є невід'ємною частиною навчання, а потім отримують зворотний зв'язок у реальному часі для внесення необхідних виправлень; 5) використовується адаптивне навчання здобувачів освіти на початковому рівні, а потім поступово переходить до наступного етапу, завершуючи попередній; 6) ШІ може надати здобувачам вищої освіти доступ до освіти відповідно до потреб; 7) можна використовувати для створення навчального контенту: широко використовуються програми ШІ, які перетворюють голос у текст.

Ключові слова: управлінські стратегії, штучний інтелект, професійна підготовка майбутніх учителів, ChatGPT.

Babakina Oksana Oleksiivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management MUNICIPAL ESTABLISHMENT "KHARKIV HUMANITARIAN-PEDAGOGICAL ACADEMY OF THE KHARKIV REGIONAL COUNCIL", Kharkiv, https//orcid.org/0000-0001-6900-6513.

Shurtyhina Valentyna Anatoliivna Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management MUNICIPAL ESTABLISHMENT "KHARKIV HUMANITARIAN-PEDAGOGICAL ACADEMY OF THE KHARKIV REGIONAL COUNCIL", Kharkiv, https//orcid.org/0000-0001-6943-792X.

MANAGEMENT STRATEGIES FOR IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

Abstract. The article highlights management strategies for introducing artificial intelligence (AI) tools into the process of professional training of future teachers. It was found that the integration of artificial intelligence in the field of education is a revolutionary step for modern education and requires a deep understanding and study of AI tools, as well as effective management of this process.

The priority areas of using AI technologies in the educational process of educational institutions are characterized (distance learning and virtual classes; individualized learning; process automation and administrative management; mental health and psychosocial support; development of future skills). AI systems that are most appropriate to use to activate the educational and cognitive activities of higher education students (knowledge-based systems (problem-oriented expert systems (ES), instrumental expert systems, tools for building semantic networks), pattern recognition systems (speech recognition systems) have been identified.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

It is substantiated that for the effective implementation of AI tools in the process of professional training of future teachers, it is important to use: 1) automation of processes and administrative management; 2) adaptive platforms; 3) progress tracking; 4) automated content generation.

The advantages of using AI in the education system are specified: AI systems adapt to the educational needs of each student of higher education and goals according to their strengths and weaknesses; 2) AI systems analyze and monitor the higher education applicant's current learning style and available abilities and provide a customized content and support template; 3) AI systems evaluate not only closed answers in a test format, but also descriptive ones; 4) thanks to AI, learners do not hesitate to make mistakes, which is an integral part of learning, and then receive real-time feedback to make the necessary corrections; 5) adaptive training of education seekers is used at the primary level, and then gradually moves to the next stage, completing the previous one; 6) AI can provide higher education seekers access to education according to needs; 7) can be used to create educational content: AI programs that convert voice to text are widely used.

Keywords: management strategies, artificial intelligence, professional training of future teachers, ChatGPT.

Постановка проблеми. У сучасному світі, спостерігається стрімке зростання цифровізації усіх сфер діяльності. Ця тенденція вимагає наявності конкурентоздатних фахівців, які мають високий рівень компетентності в галузі цифрових технологій. Відбувається оновлення системи освіти, спрямоване на формування цифрових навичок педагогів, але процес цей здійснюється повільно та не завжди ефективно. Станом на сьогодні загальний рівень цифрової компетентності педагогів України ще не відповідає європейським стандартам. Це свідчить про потребу в підвищенні кваліфікації та розвитку цифрових навичок педагогічних і науково-педагогічних працівників.

У зв’язку з тим, що в Україні наразі переважає дистанційне навчання, постає проблема урізноманітнення та кращого унаочнення навчального матеріалу. можливим вирішенням даної проблеми може стати методично виважене використання інструментів штучного інтелекту у процесі професійної підготовки майбутніх учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи функціонування системи цифрової освіти обґрунтовано в розвідках В. Андрущенка, В. Бикова, О. Бондаренка, Ю. Буровицької, О. Волошенюк, М. Грінченко, Р. Гуревича, А. Гуржія, М. Жалдак, В. Заболотного, М. Кадемії, Г. Козлакова, А. Коломієць, В. Кременя, С. Литвиненко, М. Матвійчук, О. Міщенко, Н. Морзе, Л. Найдьонової, В. Олійника, А. Прокопенко, І. Толмачової, Н. Хміль та ін.

Стратегію розвитку штучного інтелекту в Україні розробляли А. Шевченко, О. Білокобильський, Є. Бодянський, А. Довбиш, Т. Єрошенко, А. Жохін, М. Клименко, Л. Малярець, Н. Панкратова та ін.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Американські дослідниці Х. Кромптон (H. Crompton) і Д. Берк (D. Burke) висвітлили результати систематичного огляду сучасних досліджень застосування технологій штучного інтелекту у вищій освіті. Чеські дослідники К. Малінка (K. Malinka), М. Пересіні (M. Peresini), А. Фірц (A. Firc), О. Гуйнак (O. Hujnak) та Ф. Янус (F. Janus) оприлюднили результати оцінки впливу штучного інтелекту на університетську освіту з основним акцентом на спеціалізацію, орієнтовану на комп'ютерну безпеку. Науковці Д. Байду-Ану (D. Baidoo-Anu), Л. Овусу (L. Owusu Ansah) проаналізували потенційні переваги та недоліки використання штучного інтелекту в освіті. Майкл Р. Кінг (M. R. King) висвітлив результати використання інструментів штучного інтелекту. Дослідники Європейської мережі академічної доброчесності (ENAI) Т. Фолтинек (T. Foltynek), С. Б'єлобаба (S. Bjelobaba), І. Глендіннінг (I. Glendinning) розробили рекомендації освітній спільноті з питань етичного використання технологій штучного інтелекту.

Мета статті. Метою даної наукової розвідки є висвітлення управлінських стратегій упровадження інструментів штучного інтелекту у процес професійної підготовки майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція штучного інтелекту (ШІ) у сферу освіти є революційним кроком для сучасного навчання. Однак інтеграція технологій ШІ в навчальний процес вимагає глибокого розуміння та вивчення цих технологій, а також ефективного управління цим процесом. Наголошуємо також на важливості безперервного професійного розвитку педагогів, що включає вивчення нових технологій та інструментів ШІ, щоб відповідати на запити сучасних здобувачів вищої освіти.

Отже, широке залучення інструментів ШІ в освіту потребує ефективної системи управління упровадженням інструментів ШІ у процес професійної підготовки майбутніх учителів. Висвітлимо певні концепти даної наукової розвідки.

В умовах війни використання ШІ в освіті може надавати ряд можливостей для покращення доступу до навчання та забезпечення безпеки здобувачів освіти, педагогічних і науково-педагогічних працівників. ШІ має значний потенціал для трансформації навчання, покращення якості освіти в умовах воєнного стану [2].

О. Топузовим та С. Алєксєєвою було схарактеризовано пріоритетні напрями використання технологій ШІ в освітньому процесі закладів освіти, серед яких автори окреслили наступні «дистанційне навчання та віртуальні класи (ШІ використовується для розвитку інноваційних електронних платформ та систем дистанційного навчання, що уможливлює отримувати здобувачам освіти якісну освіту в будь-якому місці та часі); індивідуалізоване навчання (ШІ може адаптувати навчальні матеріали та завдання до індивідуальних потреб кожного здобувача освіти; використання персоналізованих програм може допомогти ефективніше розвивати сильні сторони та підтри-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

мувати слабкі; індивідуалізоване навчання за допомогою ШІ включає використання технологій для адаптації освітніх процесів до потреб і можливостей кожного здобувача освіти); автоматизація процесів та адміністративне управління (автоматизація адміністративних процесів в управлінні навчальними закладами, що дасть змогу ефективніше розподіляти ресурси та взаємодіяти здобувачам освіти та педагогам); ментальне здоров'я та психосоціальна підтримка (необхідна розробка віртуальних та розумних систем для визначення та надання психосоціальної підтримки здобувачам освіти, які можуть відчувати стрес або травму внаслідок воєнного конфлікту); розвиток навичок майбутнього» [8].

Україна перебуває в трійці країн Східної Європи за використанням ШІ та є одним з лідерів у світі згідно результатів досліджень агентства Deep Knowledge Analytics, все ж окремими спеціалістами відзначається також той факт, що Україні бракує спеціалістів у сфері ШІ.

У XXI столітті відбулась проривна подія, яка надала доступ до систем ШІ одразу мільйонам користувачів майже одночасно. У 2011 році компанія Apple випускає голосового помічника Siri, корпорація Google – Assistant, компанія Amazon – голосового помічника Alexa. Це відкрило для людства новий тип взаємодії людини з новітніми технологіями. Це приклад того, як швидко ШІ увійшов у буденність всіх людей на планеті. Siri тепер не лише в телефоні, а і в ПК, у смартгодинниках, у планшетах.

На думку М. Мар'єнко та В. Коваленко ШІ є властивістю комп'ютера одержувати деякі з тих результатів, що породжує творча діяльність людини. Сфера досліджень ШІ: сприймання, аналіз, узагальнення та обробка системою такої інформації, яка не може бути опрацьована за допомогою чітких формалізованих, алгоритмічних методів [6].

І. Іваськів у ході дослідження було виявлено найважливіші чинники активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти, ефективність яких може бути підсилена при використанні в навчанні програмних засобів, що використовують здобутки такої галузі, як ШІ «розвиток мотивації, посилення інтересу, в тому числі до способів здобування знань; розвиток мислення, розумових здібностей здобувачів освіти; індивідуалізація та диференціація навчання, розвиток самостійності; надання переваги активним методам навчання; підвищення наочності навчання; збільшення арсеналу засобів пізнавальної діяльності, опанування сучасними методами наукового пізнання, пов'язаними із застосуванням комп'ютерів; розширення кола задач, вправ і практичних робіт у процесі навчання інформатики на основі систем, що базуються на знаннях; спрощення та збільшення швидкості введення інформації» [5]. З усіх систем ШІ, які найдоцільніше використовувати для активізації навчально-пізнавальної діяльності, автором виділено «системи, що базуються на знаннях (проблемно-орієнтовані експертні системи (ЕС), інструментальні експертні системи, інструменти побудови семантичних мереж), системи розпізнавання образів (системи розпізнавання мовлення)» [5].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

В дослідженні S. Awasthi та Y. Soni вказано наступні переваги використання ШІ в системі освіти: «1) системи ШІ адаптуються до навчальних потреб кожного здобувача освіти та цілей відповідно до їх сильних та слабких сторін; 2) системи ШІ аналізують і спостерігають за поточним стилем навчання здобувача освіти та наявними здібностями та надають налаштований шаблон вмісту та підтримки; 3) системи ШІ оцінюють не лише закриті відповіді у тестовому форматі, але й описові; 4) завдяки ШІ здобувачі освіти не соромляться робити помилки, що є невід'ємною частиною навчання, а потім отримують зворотний зв'язок у реальному часі для внесення необхідних виправлень; 5) використовується адаптивне навчання здобувачів освіти на початковому рівні, а потім поступово переходить до наступного етапу, завершуючи попередній; 6) ШІ може надати здобувачам освіти доступ до освіти відповідно до потреб; 7) штучний інтелект можна дозовано використовувати і в дошкільній освіті для представлення інтерактивних ігор, які навчають і розвивають у дітей базові навички; 8) можна використовувати для створення навчального контенту: широко використовуються програми ШІ, які перетворюють голос у текст» [9].

Сучасні дослідження з ШІ розвиваються головним чином у таких напрямах: «1) створення теорії проектування кібернетичних та обчислювальних систем, у тому числі систем ШІ; 2) створення моделей розуму; 3) створення сучасних програмних систем для імітації інтелектуальної діяльності людини; 4) розробка традиційних засобів ШІ (розпізнавання зображень, мовних конструкцій, прийняття рішень, моделювання інтелектуальних функцій поведінки, обробка нечислових конструктивів тощо); 5) розробка інтелектуальних систем та технологій керування. У деяких з цих напрямків отримані важливі наукові результати» [1].

Дослідники В. Воронкова та В. Нікітенко схарактеризували основні властивості штучного інтелекту, серед яких:

1) Навчання: ШІ може вдосконалювати свої здібності, збираючи та аналізуючи дані, здійснюючи прогнози та підбираючи найбільш оптимальні рішення.

2) Розуміння мови: ШІ може розуміти людську мову та взаємодіяти з людьми, включаючи голосові та текстові команди.

3) Сенсорна сприйнятливість: ШІ може збирати та аналізувати інформацію з різних джерел, включаючи зображення, звук та сенсорні дані.

4) Можливість прийняття рішень: ШІ може приймати рішення на основі зібраної інформації та розуміння контексту

5) Креативність: ШІ може генерувати нові ідеї та рішення, які раніше не були знайдені.

6) Швидкість та точність [4].

За останні роки з'явилося багато інструментів, які змінюють життя користувачів і забезпечують зручність у сфері штучного інтелекту. Наприклад,

Google Translate, який пропонує переклад понад 100 мовами, може працювати через браузер і автоматично виконувати дуже точні переклади. Крім того, такі інструменти, як Siri і Google Assistant, які дозволяють людям ставити запитання та отримувати відповіді, стали невід'ємною частиною смартфонів. Такі інструменти, як ChatGPT, можуть швидко надавати відповіді на будь-які запитання, пояснення, наведення прикладів, написання віршів чи оповідань і узагальнення тексту.

ChatGPT може допомагати науковцям [9]:

– у пошуку нових ідей, напрямків у дослідженнях, особливо, коли в процесі висвітлення теми у науковця наступає певна «криза»;

– у підборі інформації шляхом здійснення добірки джерел з посиланнями за певною темою, напрямком чи концепцією;

– у оформленні цитування ChatGPT розрізняє основні стилі цитування, тому при необхідності оформлення бібліографічного списку, можна скористатись цією функцією сервісу;

– розпізнаванні мови написання, особливо при вивченні матеріалів з іноземних джерел;

– перекладі тексту (бажано використовувати машинний переклад виключно для простих конструкцій). Профільну термінологію потрібно обов'язково перевіряти;

– перевірці деяких структурних елементів наукової роботи.

За останні роки відбулися значні розробки в обробці та створенні зображень (Stable Diffusion та Imagen: Text-to-Image Diffusion Models) та ін.

Також, існує цілий ряд інструментів штучного інтелекту які можна і потрібно використовувати при створенні наукового контенту та його вдосконаленні. Це зокрема такі як: Copy.Ai, Moonbeam, Trinka, Scholarcy, Paperpal, Paper Digest, Writefull, System, Elicit та ін.

На підставі викладеного вище, вважаємо, що для ефективного упровадження інструментів штучного інтелекту у процес професійної підготовки майбутніх учителів важливо використовувати:

1) автоматизація процесів та адміністративне управління – дає змогу ефективніше розподіляти ресурси та взаємодіяти здобувачам вищої освіти та педагогам; використання ШІ дає можливість автоматизації рутинних завдань (системи ШІ можуть швидко та ефективно оцінювати велику кількість завдань чи тестів, що робить можливим отримання результатів навіть у великому класі або навчальному закладі; ШІ може бути використаний для автоматизації рутинних адміністративних завдань, таких як ведення журналів, розсилка інформації, планування занять тощо) [8];

2) адаптивні платформи – використання адаптивних навчальних платформ, які враховують відповіді та виконані завдання здобувачів вищої освіти для адаптації рівня складності та стилю викладання (системи ШІ аналізують відповіді, їхні досягнення та інші дані, щоб ідентифікувати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

індивідуальні потреби та рівень розуміння; на основі цього аналізу ШІ пропонує персоналізовані завдання та матеріали для кращого усвідомлення матеріалу) [7];

3) відстеження прогресу – ШІ дає змогу педагогам та здобувачам вищої освіти в реальному часі відстежувати прогрес у навчанні, що допомагає вчасно реагувати на труднощі та адаптувати стратегії (системи ШІ можуть автоматизувати процес оцінювання завдань та надавати детальні звіти про успішність кожного здобувача вищої освіти);

4) автоматизована генерація контенту – ШІ може бути використаний для створення автоматизованих систем генерації контенту, які допомагають швидше розробляти та оновлювати навчальний матеріал [6].

Отже, створення якісного освітнього середовища у педагогічних закладах вищої освіти сприяє формуванню готовності майбутніх учителів до використання інструментарію штучного інтелекту в майбутній професійній діяльності, що є запитом сучасного цифрового суспільства.

Висновки. Індикатором розвитку сучасного суспільства є рівень цифрової грамотності, що відіграє вагому роль для сучасної людини. Перед закладами вищої педагогічної освіти стоїть завдання у підготовці висококваліфікованого професіонала та компетентного спеціаліста, який має бути здатним до самостійного вирішення освітніх та професійних завдань із використанням інструментів штучного інтелекту. Вважаємо, що ШІ сприяє збагаченню педагогічної діяльності та конкретизації змісту навчання. ШІ можна використовувати в освітньому процесі як помічника, для створення персоналізованого навчального середовища та забезпечення зворотного зв'язку зі здобувачами освіти. У цьому контексті останніми роками зросло використання інструментів ШІ в освіті. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі вбачаємо у визначенні наукових підходів до формування і розвитку інформаційно-цифрової компетентності майбутніх учителів у системі професійної освіти.

Література

1. Артюхов А., Віхляєв М., Волк Ю. Академічна доброчесність, відкрита наука та штучний інтелект: як створити доброчесне освітнє середовище : збірник есе програми підвищення кваліфікації. Львів; Торунь: Liha-Pres, 2023. 524 с.

2. Антонова О., Фамілярська Л. Використання цифрових технологій в освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету* : електрон. наук. фах. журн. Київ, 2019. С. 10–22.

3. Буйницька О., Василенко С. Корпоративний стандарт цифрової компетентності викладача університету. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету* : електрон. наук. фах. журн. Київ, 2022. Вип. 12. С. 1–20.

4. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 460 с.

5. Іваськів І. С. Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів на основі систем штучного інтелекту при навчанні інформатики в старшій школі : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2010. 28 с.

6. Мар'єнко М., Коваленко В. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. *Фізико-математична освіта* : наук. журн. Т. 38. № 1. Суми, 2023. С. 48–53.

7. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні: монографія / А.І. Шевченко, С.В. Барановський, О.В. Білокобильський та ін. Київ: ІПШІ, 2023. 305 с.

8. Топузов О., Алєксєєва С. Можливості використання штучного інтелекту в освітньому процесі закладів середньої освіти в умовах воєнного стану. *Український педагогічний журнал :* фахове періодичне видання Інституту педагогіки НАПН України. Київ, 2024. № 1. С. 5–11.

9. Що таке штучний інтелект: історія, види та складові. URL : https://gigacloud.ua/blog/navchannja/scho-take-shtuchnij-intelekt-istorija-vidi-ta-skladovi (дата звернення : 04.02.2025).

References

1. Artiukhov, A., Vikhliaiev, M., Volk, Yu. (2023). Akademichna dobrochesnist, vidkryta nauka ta shtuchnyi intelekt: yak stvoryty dobrochesne osvitnie seredovyshche [Academic integrity, open science and artificial intelligence: how to create a virtuous educational environment]. Lviv; Torun: Liha-Pres [in Ukrainian].

2. Antonova, O., Familiarska, L. (2019). Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii v osvitnomu seredovyshchi zakladu vyshchoi osvity [The use of digital technologies in the educational environment of a higher education institution]. *Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu* : *elektron. nauk. fakh. zhurn*. (Pp. 10–22). Kyiv [in Ukrainian].

3. Buinytska, O., Vasylenko, S. (2022). Korporatyvnyi standart tsyfrovoi kompetentnosti vykladacha universytetu [Corporate standard of digital competence of a university teacher]. *Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu : elektron. nauk. fakh. zhurn.* (Vols. 12.), (pp. 1–20). Kyiv [in Ukrainian].

4. Voronkova, V. H., Nikitenko, V. O. (2022). Filosofiia tsyfrovoi liudyny i tsyfrovoho suspilstva: teoriia i praktyka [Philosophy of digital man and digital society: theory and practice]. Zaporizhzhia: Vydavnychyi dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

5. Ivaskiv, I. S. (2010). Aktyvizatsiia navchalno-piznavalnoi diialnosti uchniv na osnovi system shtuchnoho intelektu pry navchanni informatyky v starshii shkoli [Activation of the educational and cognitive activity of students based on artificial intelligence systems in the teaching of informatics in high school]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Marienko, M., Kovalenko, V. (2023). Shtuchnyi intelekt ta vidkryta nauka v osviti [Artificial intelligence and open science in education]. *Fizyko-matematychna osvita : nauk. zhurn.* (Vols. 38 (1)), (pp. 48–53). Sumy [in Ukrainian].

7. Shevchenko, A. I., Baranovskyi, S. V., Bilokobylskyi, O. V. ta in. (2023). *Stratehiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini* [*Strategy for the development of artificial intelligence in Ukraine*]. Kyiv: IPShI [in Ukrainian].

8. Topuzov, O., Alieksieieva, S. (2024). Mozhlyvosti vykorystannia shtuchnoho intelektu v osvitnomu protsesi zakladiv serednoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Possibilities of using artificial intelligence in the educational process of secondary education institutions under martial law]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal : fakhove periodychne vydannia Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy.* (Vols. 1), (pp. 5–11). Kyiv [in Ukrainian].

9. Shcho take shtuchnyi intelekt: istoriia, vydy ta skladovi [What is artificial intelligence: history, types and components]. *gigacloud.ua* Retrieved from https://gigacloud.ua/blog/navchannja/scho-take-shtuchnij-intelekt-istorija-vidi-ta-skladovi [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147:37.013.74:001.891.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-166-177

Басюк Наталія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови, Житомирський державний університет імені Івана Франкам. Житомир, тел.: (0412) 43-14-17, https://orcid.org/0000-0002-5964-6098

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ ГНУЧКОСТІ В ЗДОБУВАЧІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 013 ПОЧАТКОВА ОСВІТА: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті здійснено аналіз емоційної гнучкості яв важливого структурного елементу емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи. Автор розуміє її як здатність адаптувати власні емоційні реакції відповідно до професійно-педагогічної ситуації, керувати емоціями усвідомлено й знаходити ефективні способи взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу. Розглянуто погляди вчених на проблему емоційної гнучкості, її структуру та роль у формуванні та становленні особистості майбутнього вчителя. Серед основних функцій, які виконує емоційна гнучкість у структурі емоційного інтелекту, виділено наступні: адаптація емоцій та поведінки у відповідь на ситуативні зміни; свобода самостійного вибору власних емоційних реакцій з орієнтуванням на систему цінностей; підготовка інтелекту й волі до емоційної регуляції й обрання стратегій регуляції емоцій відповідно до зовнішніх і внутрішніх змін; забезпечення емоційної стійкості та мотивації; покращення стосунків з оточуючими.

Проаналізовано підходи американської дослідниці С. Девід до розвитку емоційної гнучкості в особистості, які передбачають здійснення наступних дій: 1) розвиток самосвідомості; 2) розвиток здатності дистанціюватись від власних думок та емоцій; 3) розвиток особистісних цінностей; 4) розвиток бажання рухатись вперед. Опираючись на розглянуті підходи С. Девід та інших учених, які займаються проблемою емоційного інтелекту особистості, у розвитку емоційної гнучкості здобувачів спеціальності 013 Початкова освіта автор статті пропонує здійснювати педагогічний вплив на процеси самопізнання, саморефлексію, емоційну саморегуляцію, а також розвиток ціннісно-мотиваційної сфери. В університетських умовах цьому сприяють використання практики усвідомленості, дихальні практики, медитативні техніки, групові дискусії, ведення щоденника приємних моментів, мікровикладання. Усі ці форми й методи вчать спостерігати за власними думками й емоціями, розуміти власне тіло, формують навички уважності й усвідомленості, нове позитивне ставлення до сприйняття реальності,

підвищують емпатійність, покращують комунікацію, що так важливо в роботі вчителя початкової школи.

Ключові слова: емоційна гнучкість, емоційний інтелект, майбутній учитель початкової школи, румінація, практики усвідомленості, дихальні вправи, мікровикладання.

Basiuk Nataliia Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary Education and Culture of Professional Language, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, tel.: (0412) 43-14-17, https://orcid.org/0000-0002-5964-6098

DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS AS PREPARATION FOR PERFORMING HUMANE AND ETHICAL BEHAVIOR

Abstract. The article analyzes emotional flexibility as an important structural element of emotional intelligence of future primary school teachers. The author understands it as the ability to adapt one's own emotional reactions in accordance with the professional and pedagogical situation, manage emotions consciously and find effective ways of interacting with other participants in the educational process. The views of scientists on the problem of emotional flexibility, its structure and role in the formation and formation of the future teacher's personality are considered. Among the main functions performed by emotional flexibility in the structure of emotional intelligence, the following are highlighted: adaptation of emotions and behavior in response to situational changes; freedom to choose one's own emotional reactions based on the value system; preparation of intellect and will for emotional regulation and selection of emotion regulation strategies in accordance with external and internal changes; ensuring emotional stability and motivation; improving relationships with others.

The approaches of the American researcher S. David to the development of emotional flexibility in the individual, which involves the implementation of the following actions: 1) development of self-awareness; 2) development of the ability to distance oneself from one's own thoughts and emotions; 3) development of personal values; 4) development of the desire to move forward. Based on the considered approaches of S. David and other scientists who deal with the problem of emotional intelligence of the individual, in the development of emotional flexibility of students of the specialty 013 Primary education, the author of the article suggests to exert a pedagogical influence on the processes of self-knowledge, self-reflection, emotional self-regulation, as well as the development of the value-motivational sphere. In university settings, this is facilitated by the use of mindfulness practices, breathing practices, meditative techniques, group discussions, keeping a

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

diary of pleasant moments, and micro-teaching. All these forms and methods teach to observe one's own thoughts and emotions, understand one's own body, form skills of attentiveness and awareness, a new positive attitude to the perception of reality, increase empathy, improve communication, which is so important in the work of an elementary school teacher.

Keywords: emotional flexibility, emotional intelligence, future elementary school teacher, rumination, mindfulness practices, breathing exercises, microteaching.

Постановка проблеми. Сучасна освітня парадигма зорієнтована на впровадження гуманістичних підходів в освіті, які становлять концептуальну основу Нової української школи. Забезпечити організацію гуманістичного освітнього процесу, в основі якого визнання цінності особистості дитини, розуміння її внутрішнього світу, повага до неї, віра в її можливості, здатен лише творчий і вмотивований учитель-гуманіст, який у своїй педагогічній діяльності поєднує доброзичливу атмосферу міжособистісного спілкування з широким застосуванням новітніх технологій, що стимулюють у школярів допитливість, пізнавальні інтереси, збуджують до самовдосконалення.

Неодмінною умовою формування такого вчителя є розвиток у нього на етапі фахової підготовки емоційного інтелекту як запоруки гуманно-особистісного мислення. Під час здобуття майбутньої професії вчителя початкових класів у закладі вищої педагогічної освіти важливо створити таке освітнє середовище, яке б сприяло розвитку у здобувачів умінь і навичок емоційної самоусвідомленості, самоконтролю, емоційної регуляції, емоційної гнучкості, асертивності, позитивного мислення тощо як складових елементів емоційного інтелекту. В умовах військового сьогодення особливо гостро постає потреба в емоційно гнучких учителях початкової школи, які закладають фундамент свідомого, емоційно грамотного й емоційно зрілого майбутнього покоління.

Для закладів вищої освіти, які здійснюють професійну підготовку здобувачів за спеціальністю 013 Початкова освіта, актуальним є завдання розвитку емоційного інтелекту особистості майбутніх педагогів та підвищення їх емоційної гнучкості для того, щоб бути готовим у шкільних умовах забезпечити високу продуктивність та ефективність педагогічної діяльності, надати допомогу молодшим школярам в емоціогенних ситуаціях та зберігати власне психічне здоров’я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники T. Kashdan, J. Rottenberg, J. Doorley, F. Goodman, K. Cherry, Л. Балецька, О. Іщук, О. Лукасевич трактують поняття «гнучкість» як здатність особистості адаптуватися до нових, непередбачуваних змін, змінювати власні переконання на інші і, таким чином, взаємодіяти з навколишнім світом. Науковці Б. Асверус, А. Деркач, Н. Кузьміна розглядають гнучкість як інтегральну якісну характеристику особистості, що складається з трьох взаємозалежних і взаємодоповнюючих

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

підсистем: когнітивної, емоційно-вольової і ціннісно-значеннєвої. На думку Н. Менчинської, у структурі гнучкості, яку вона розглядає як інтегральну характеристику особистості, цілісне структурне утворення, представлено когнітивну, емоційну та поведінкову особистісні якості.

У зарубіжній психології проблему емоційної гнучкості активно розробляють науковці Дж. Боннано, С. Бертон, Н. Зейверт, К. Кофман, К. Оканойя, Т. Фудзімура та інші. У їх розумінні емоційна гнучкість – це здатність стримувати і виражати емоції відповідно до вимог ситуації, що змінюється. А. Альдано, С. Бешайї визначають емоційну гнучкість як здатність людини управляти власними емоціями, гнучко використовувати різноманітні стратегії регуляції емоцій, змінювати емоційне реагування в залежності від ситуації, що переживається.

Аналіз і узагальнення різних підходів науковців до визначення поняття емоційної гнучкості дозволяє виокремити спільну ознаку – регуляція власних емоцій у відповідь на зміни зовнішнього середовища і внутрішнього стану організму, що допомагає зберегти внутрішню рівновагу, відчувати себе впевнено й стійко в будь-яких ситуаціях. Основне призначення емоційної гнучкості – допомогти пристосуватись до нових умов, адаптувати власну поведінку під ситуативні зміни.

Мета статті – теоретично обґрунтувати проблему емоційної гнучкості майбутнього вчителя початкової школи, показати місце емоційної гнучкості в структурі емоційного інтелекту, розкрити педагогічні підходи до розвитку емоційної гнучкості у студентів на етапі здобуття професії.

Виклад основного матеріалу. Поняття «емоційна гнучкість» вперше використала Л. Мітіна в концепції професійного розвитку особистості педагога. Подальше наукове обґрунтування воно отримало в працях К. Авєтісян, Є. Асмаковець, Т. Бочарникової, Н. Колмогорцевої, О. Любач, М. Наумової, К. Семенової та ін. Українська дослідниця Т. Кремешна вважає, що емоційна гнучкість вчителя проявляється «у здатності «оживляти» справжні емоції, контролювати негативні емоції, проявляти гнучкість поведінки, нестандартність, творчість» [1] і пов’язує її з ініціативністю, динамізмом, умінням установлювати емоційний контакт з іншими людьми, швидко реагувати на зміни в ситуації спілкування, а також з емпатійними та рефлексивними вміннями. С. Девід, доктор філософських наук, психолог Гарвардської медичної школи, стверджує, що емоційна гнучкість – це здатність оптимально регулювати власні емоції.

Спираючись на теоретичний аналіз наукових праць, емоційну гнучкість майбутнього вчителя початкової школи будемо розглядати як структурний елемент емоційного інтелекту, що проявляється в здатності адаптувати власні емоційні реакції відповідно до професійно-педагогічної ситуації, керувати емоціями усвідомлено і знаходити ефективні способи взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Емоційна гнучкість відіграє важливу роль у професійному й особистому житті майбутнього фахівця початкової школи. По-перше, високий рівень емоційної гнучкості дозволяє легше пережити адаптаційний період, з яким стикається кожен першокурсник, вступивши на навчання в заклад вищої освіти. Руйнуються старі стереотипи й формуються нові, що характерно для початкового етапу професійної підготовки. Принципово нові умови навчання, праці та відпочинку, необхідність опанувати незвичними, порівняно зі шкільними, організаційними формами і методами навчання, збільшення обсягу навчального матеріалу, відірваність від звичного життя, різкий перехід до самостійності, нове соціальне оточення, недостатня сформованість навичок самостійної роботи, необхідних для навчання у закладі вищої освіти, викликають значні труднощі, що супроводжуються нервово-психічною напругою. До емоційних станів, які переважають в адаптаційний період, можна віднести внутрішню напругу, підвищену тривожність, невпевненість у собі, емоційну насиченість подіями. Інколи у студентів першого року навчання спостерігається стресовий або навіть кризовий стан. Загалом такий стан можна вважати нормою, якщо він швидко минає і не затягується. Як зазначалось, з адаптаційними труднощами зустрічається кожен студент, однак процес адаптації протікає в кожного по-різному: у когось швидше, у когось повільніше. Це залежить від сформованих умінь емоційної саморегуляції, навичок самоконтролю, емоційної стійкості як характеристик емоційної гнучкості. Чим вища емоційна гнучкість, тим швидше відбувається процес адаптації до нових умов. До речі, Л. Мітіна й Є. Асмаковець у структурі емоційної гнучкості виокремлюють дві взаємодоповнюючі підструктури: емоційну стійкість й емоційну експресивність. Емоційна стійкість, у свою чергу, включає в себе усвідомлену саморегуляцію і самоконтроль.

Існує велика кількість визначень поняття «емоційна стійкість». Так, Я. Рейковський трактує його як здатність емоційно збудженої людини зберігати певну спрямованість своїх дій, адекватне функціонування й контроль за проявом емоцій [2]. Учена-психолог К. Пилипенко [3] вважає емоційну стійкість складною динамічною інтегративною властивістю педагога, необхідною для ефективної педагогічної діяльності в емоційно напружених умовах, для збереження психічного здоров’я і профілактики емоційного вигорання. На думку І. Аршави [4, с. 145], емоційна стійкість проявляється у здатності індивідуума зберігати гомеостаз у складних умовах професійної діяльності та несприятливих ситуаціях життєдіяльності. Незважаючи на неоднозначність підходів учених до визначення сутності даного феномену, вони єдині в тому, що основним критерієм емоційної стійкості вважається ефективність діяльності в емоційно напруженій або навіть екстремальній ситуації.

Емоційна експресивність пов’язана з зовнішнім проявом емоцій. Робота вчителя початкових класів передбачає емоційний вплив на учнів, що підвищує

їх увагу до засвоєння навчального матеріалу і забезпечується використанням педагогом засобів зовнішньої експресії. Це здатність за допомогою рухів, міміки, жестів, інтонації мовлення передати особливості характеру, образ думок і ставлення педагога до цінностей, до інших людей, посилити образність і виразність мовлення, забезпечити емоціогенність дидактичного матеріалу.

По-друге, емоційна гнучкість тісно пов'язана з процесами емоційної саморегуляції. Науковці визначають цей процес як керування власним емоційним станом через вплив на себе за допомогою слів, мислительних образів, керування м'язовим тоном, диханням. Гнучкість у власних емоційних реакціях не дозволяє емоціям повністю оволодіти розумом, і залишає маневр для їх регуляції. Іншими словами, емоційна гнучкість надає свободу вибору. Про це свого часу зазначав В. Франкл. Відома його фраза про те, що між стимулом і реакцією є проміжок, коли людина може усвідомлено обирати, як їй реагувати на ту чи іншу ситуацію. Цей проміжок становить мікросекунди, але дає змогу самостійно обирати реакцію на сигнали емоційної системи замість того, щоб інстинктивно піддаватись впливу тривоги чи страху.

Природою біологічно закладено тілесні зміни в людському організмі у відповідь на сильні емоції: прискорюється серцебиття, підвищується тиск, змінюється рівень гормонів тощо. Неволодіння емоційною саморегуляцією може призвести як до погіршення власного психофізичного стану, так і до ускладнень у відносинах з іншими людьми. Уміння й навички емоційної саморегуляції допомагають не тільки тримати під контролем власні емоції, але й зменшити емоційне напруження, послабити їх вплив на організм, сконцентруватися на діяльності й досягненні мети. Уміння керувати власними емоціями допомагає у вирішенні проблем і прийнятті рішень, зміцнює стійкість, розвиває соціальні навички, покращує комунікацію і міжособистісні стосунки, сприяє зменшенню конфліктів у соціумі.

По-третє, емоційна гнучкість робить особистість стійкою проти стресових чинників, допомагає ефективно впоратися зі стресом, зменшити його негативний вплив на організм і швидше відновитись після пережитої стресової ситуації або невдачі. Емоційна гнучкість – це не вміння уникати стресів і негативних емоцій, а вміння з розумінням приймати їх. Кожна нова негативна емоція збагачує й розширює емоційний досвід, надає впевненості на шляху досягнення довгострокових цілей. Уміння переключатися з однієї емоції на іншу, організація і планування наступних дій, тобто розроблення відповідного плану дій при зустрічі з проблемою, здатність дистанціюватись від негативних емоцій – ключові навички, які допомагають ефективно впоратися з емоційним подразником, гнучко мислити й приймати раціональні рішення.

По-четверте, емоційна гнучкість є важливою в покращенні стосунків з оточуючими, учасниками освітнього процесу. Якщо здобувачу вищої освіти вдається адаптувати власні емоційні реакції, він краще розуміє емоції інших,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

корегує власну поведінку таким чином, щоб уникнути конфліктних ситуацій і, як результат, вибудовує гармонійні стосунки з іншими людьми.

Авторка бестселеру «Емоційна гнучкість» С. Девід [5] описує дві неефективні моделі емоційної поведінки. Перша з них – пригнічення або ігнорування власних емоцій. Науковцями експериментально доведено, що пригнічені емоції рано чи пізно вириваються назовні. Друга модель – надмірне обдумування, «пережовування» неприємних подій. У психології це явище отримало назву «румінація». Термін перекочував із зоології і співвідноситься з особливостями травлення парнокопитних. Така «мисленнєва жуйка», багаторазове прокручування в голові певної ситуації, події, розбір неприємної розмови «на молекули» з метою альтернативного розв'язання проблеми або усвідомлення чогось важливого, замість полегшення й бажаної емоційної розрядки ще більше посилює емоційні страждання, приносить сум і роздратування. Людина потрапляє в пастку нескінченних негативних думок, у зв'язку з чим негативні емоції набирають сили, у того, хто слухає, виснажується емпатія, а очікувані зміни не наступають. Продуктивні шляхи вирішення проблеми не знаходяться. Відтак, ніякої користі румінація не приносить. Обидві стратегії – пригнічення емоцій і надмірне обдумування – поглинають ментальну енергію і ставлять людину в залежність від думок.

Румінація протилежна саморефлексії. Американський психолог Г. Вінч [6] вбачає у ній сім прихованих небезпек:

1. Румінація утворює порочне коло: від неприємних думок виникають негативні емоції, які, в свою чергу, породжують негативні думки. Якщо процес надмірного негативного думання не припиняється впродовж тривалого часу, а суб'єкт не застосовує ніяких дій, щоб відмовитись від нього, поступово формується нова шкідлива звичка – занадто багато й занадто довго думати про що-небудь, «застрягати» в своїх думках, на подолання якої потребується значно більше часу й вольових зусиль.
2. Румінація призводить до погіршення психічного стану, виникнення стресу, тривожних розладів, депресивного стану, саморуйнівної поведінки.
3. Підвищується ризик зловживання алкоголем як легкодоступним засобом боротьби зі стресом.
4. Підвищується ризик розладів харчової поведінки – переїдання («заїдання» негативних емоцій і проблем, які їх викликали), булімія, анорексія.
5. Фокус уваги зміщується на негативні аспекти життя, внаслідок чого втрачається критичність сприйняття дійсності.
6. Надмірні роздуми перешкоджають вирішенню проблеми.
7. Неспинний потік думок, повторне переживання травматичного досвіду, невдач та помилок забирає багато енергії, організм виснажується.

С. Девід пропонує чотири важливих кроки, що ведуть до розвитку емоційної гнучкості. Перший крок, який пропонує дослідниця, – повернутись обличчям до себе, тобто навчитись орієнтуватись у власному внутрішньому

світі, своїх думках, почуттях, емоціях, приймати їх без страху, оцінювання й упередження, усвідомити неефективні моделі власної емоційної поведінки. Саме негативні емоції змушують мислити шаблонно й вузько. Пізнання себе і свого емоційного світу дозволить рухатись в правильному напрямку й не потрапляти на «гачок» негативних емоцій.

Другий крок у розвитку емоційної гнучкості як складової емоційного інтелекту С. Девід вбачає в тому, щоб «дистанціюватись» від власного емоційного світу. Завдяки здатності до метапізнання, тобто здатності думати про те, як ми думаємо, здатності запускати процес мислення про власне мислення, контроль власного мислення, людина може вийти за межі внутрішнього світу, відокремити себе від власних емоційних переживань і думок, спостерігати за ними збоку. Це дозволяє значно розширити горизонти реалістичного бачення того, що відбувається у зовнішньому й внутрішньому світі, подивитись на загальну картину з позиції спостерігача і вже згодом почати діяти з урахуванням побаченого. Дистанціювання від думок та емоцій допомагає подивитись на проблему під іншим кутом зору і знайти інші способи її розв'язання.

Метапізнання – це здатність зробити паузу між емоцією та реакцією на неї. Ця пауза дає змогу утриматись від спокуси вчинити імпульсивну дію, про яку пізніше, можливо, доведеться жалкувати. Водночас вона дозволяє задіяти стратегії емоційної саморегуляції, переспрямувати свою енергію в потрібне русло. Метапізнання є вищою формою саморефлексії – аналізу власного досвіду. Про те, що відбувається процес саморефлексії, свідчить наявність внутрішнього діалогу, який істотно впливає на спосіб мислення, емоційні переживання й поведінку. Інструктивний внутрішній діалог допомагає успішно контролювати власні думки, підсилює усвідомленість, з якою людина підходить до прийняття рішення. Фокусування уваги на позитиві, власних досягненнях і здобутках активізує нейронні шляхи позитиву, що супроводжується позитивними емоціями, наповнює людину позитивом. Тоді як «застрявання» у власних невдачах та труднощах запускає в дію негативні емоції.

У структурі метапізнання науковці виокремлюють дві складові: метакогнітивні знання, які включають досвід і обізнаність, та метакогнітивну регуляцію, що охоплює моніторинг і контроль [8]. Відтак, метапізнання є процесом, у якому задіяні інтелект, емоції, воля й мотивація.

Третій важливий крок на шляху розвитку емоційної гнучкості, який розглядає дослідниця С. Девід, полягає в орієнтуванні на власну систему ціннісних координат. Педагог упродовж дня приймає багато рішень, на які можуть чинити вплив різноманітні фактори: адміністрація, колеги, учні, їхні батьки, поганий настрій, втома тощо. Проте єдино правильний напрямок його дій і вчинків задають цінності. Емоційно гнучкий педагог з розвиненим емоційним інтелектом діє не на основі емоцій, а на основі цінностей.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Узгоджуючи свою поведінку з власною системою цінностей, він адаптується до ситуації, регулює власні емоції. Якщо особистість коригує дії з власною ціннісною системою, негативні емоції втрачають над нею владу, змінюється сприйняття себе і зовнішнього світу.

Четвертим кроком у розвитку емоційної гнучкості С. Девід пропонує рух вперед, вихід за рамки буденності. Вихід із зони комфорту, необхідність відійти від звичного життєвого сценарію, подолання перепон і труднощів наповнюють особистість новим досвідом, розвивають сміливість, бажання неодмінно досягти поставлених цілей. Тільки рухаючись вперед, можна домогтися позитивних змін та успіху в житті.

З метою розвитку емоційної гнучкості як структурного елементу й навички емоційного інтелекту у майбутніх учителів початкової школи варто враховувати й застосовувати алгоритм дій, який пропонує С. Девід.

Дієвим способом зрозуміти власні думки й емоції, впоратися з некомфортними емоційними переживаннями й станами є ознайомлення студентів з темою усвідомленості й практикування технік, створених на основі методу mindfulness. Усвідомленість – це здатність людини помічати й безоціночно сприймати події і явища зовнішнього та внутрішнього світу.

Перші згадки про усвідомленість датуються тисячоліттями до н.е. і пов’язані з духовними й релігійними східними вченнями. Наприкінці 70-х років минулого століття професор медицини Массачусетського університету Джон Кабат-Зінн науково обґрунтував практику усвідомленості, позбавивши її релігійного контексту й надавши світського характеру, і показав її практичну значущість у роботі з людьми, які страждають від стресів, тривоги, депресії та інших хронічних соматичних захворювань, що супроводжуються больовими симптомами (серцево-судинних, онкологічних тощо). У 1979 році ним була розроблена восьмитижнева «Програма зниження стресу за допомогою усвідомленості» (англ. Mindfulness-Based Stress Reduction) для роботи з такими пацієнтами. Програма навчає трьом основним технікам медитації: медитації усвідомленості, сканування тіла й навчанням простим позам йоги. Основна ідея програми – викликати стан усвідомленості як результат скерування власної уваги на теперішньому моменті реальності – тому, що відбувається «тут і зараз» в думках, емоціях і тілі, не повертаючись в минуле і не забігаючи в майбутнє. Джон Кабат-Зінн вважав, що зосередженість на теперішньому підвищує чутливість до зовнішніх подій і власних реакцій на них, у зв’язку з чим зростає самоконтроль і самовладання. Регулярні заняття сприяли поступовому набуттю пацієнтами навичок усвідомленості й уважності. На фізіологічному рівні це проявлялося в розвитку лобних частин головного мозку, які виконують когнітивні функції і допомагають брати під контроль одну з ділянок мозку – амигдалу, що відповідає за емоційну сферу людини. Заняття також включали в себе проведення групових дискусій, виконання домашнього завдання з обов’язковим застосуванням досвіду медитативної практики в реальному житті.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Реалізація програми, до якої було залучено велику кількість людей, показала неймовірні результати: у пацієнтів зменшувався рівень тривоги, роздратування, зникали депресивні й румінативні думки, поліпшувався настрій і самоконтроль, зростав рівень емпатії. Загалом оволодіння навичками усвідомленості допомогло покращити якість життя.

Дуже швидко mindfulness-техніки набули широкого визнання як в медичній практиці, так і серед широкого кола людей.

Здобувачі, які навчаються за освітньою програмою «Початкова освіта», знайомляться з концепцією усвідомленості та важливістю її застосування в професійно-особистісному житті. У роботі необхідно звернути увагу студентів на три практичних аспекти практик усвідомленості: самосвідомість, концентрація уваги й емоційна регуляція. Під час процесу усвідомленості увага фокусується на сенсорних відчуттях. За її допомоги студенти спостерігають, як з'являються думки, як вони впливають на утворення емоцій і виникнення фізичних змін, вчаться впізнавати некорисні й негативні думки, що пов'язані зі спогадами, й вчасно зупиняти їх, не втягуватись в нескінченний потік румінації. Тренування позитивно впливає на нервову систему і підвищує поріг чутливості до емоційних тригерів, що, за потреби, дає змогу ігнорувати певні подразники.

Обов'язковим компонентом практики усвідомленості є прийняття себе, свого досвіду, внутрішніх ментальних станів, думок, емоційних переживань такими, як вони є, без критики, перебільшення, пригнічення й ігнорування. К. Роджерс фразою «… коли я приймаю себе таким, яким я є, я змінююсь» [9] підкреслює важливість компоненту прийняття для особистісного розвитку.

У ході проведення занять практикуються медитативні техніки «Сканування тіла», «Дихання і тіло», «Звуки і думки», «Відкрита увага», здійснюється рефлексія освоєних практик. Майбутні вчителі початкової школи вчаться спостерігати за власними реакціями, відмічають схильність до автоматичного реагування на думки, емоції, події життя. Опанування медитативними вправами вчить бути свідомими кожного моменту, розуміти власне тіло й формує навички уважності до тілесних проявів. Поступово формується нове ставлення до думок – без критичної інтерпретації й оцінювання. Цікава вправа, яка допомагає усвідомити тезу «Думки – це всього лише думки, але ніяк не факти»: навести приклади з життя, коли на сприйняття ситуації і її інтерпретацію впливав досвід з минулого. Студентам пропонується ведення щоденника приємних моментів, що дозволяє сконцентруватись на позитиві.

Дихальні вправи, які включаються в практику усвідомленості, а зокрема альтернативне дихання ніздрями та діафрагмальне дихання, допомагають зосередитись на процесі дихання, урегулювати власні думки та емоції.

Отже, використання медитативних практик усвідомленості на етапі первинної професіоналізації вчить студентів свободі вибору власних емоційних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

реакцій на все, що відбувається навколо, тобто розвиває емоційну гнучкість, сприйняття себе та свого оточення, підвищує самоцінність та цінність інших людей, навчає залишатись врівноваженим у будь-якій емоційно напруженій ситуації.

Розвинути рефлексивні навички та вміння у майбутніх учителів початкової школи як підґрунтя метапізнавальних процесів надають можливість практичні й семінарські заняття із залученням мікровикладання. Виконання ролі вчителя сприяє накопиченню важливого досвіду. В умовах університетського освітнього процесу студент «одягає» на себе професійну роль педагога та освоює її у психологічно безпечній для себе і, водночас, професійно реальній ситуації. Знання, які він отримує про себе, свої почуття та емоції в ході мікровикладання поєднуються з інформацією про свою діяльність, отриманою шляхом зворотного зв'язку від «учнів» «тут і зараз». Мікровикладання створює таке рефлексивне середовище, що активізує процеси самопізнання, переосмислення особистісного досвіду, визначення труднощів, пов'язаних з емоційною сферою. Як результат – майбутній учитель оцінює власну готовність до виконання професійно-педагогічних обов'язків і складає план професійного розвитку, де одним з важливим завдань є робота над удосконаленням емоційного інтелекту й емоційної гнучкості як його складової.

Висновки. Таким чином, майбутній учитель початкової школи під час підготовки в університеті повинен оволодіти й розвинути у собі таку навичку емоційного інтелекту як емоційна гнучкість. Її розуміємо як здатність адаптувати власні емоційні реакції відповідно до професійно-педагогічної ситуації, керувати емоціями усвідомлено й знаходити ефективні способи взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу. Емоційна гнучкість у структурі емоційного інтелекту виконує кілька важливих функцій: сприяє адаптації; дозволяє усвідомлено й самостійно обирати власні емоційні реакції, готуючи інтелект і волю до емоційної саморегуляції; робить особистість стійкою проти стресових чинників і посилює мотивацію; допомагає краще зрозуміти емоції інших людей, що позитивно впливає на взаємостосунки з оточуючими.

Розвиток емоційної гнучкості у студентів, які готуються до роботи вчителем початкової школи, забезпечується педагогічним впливом на процеси, які складають її зміст: самопізнання, саморефлексію, емоційну саморегуляцію, а також впливом на ціннісно-мотиваційну сферу. В університетських умовах з метою розвитку емоційної гнучкості використовуються практики усвідомленості, дихальні практики, медитативні техніки, групові дискусії, ведення щоденника приємних моментів, мікровикладання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в теоретико-методичному обґрунтуванні таких структурних елементів емоційного інтелекту як асертивність, позитивне мислення та інші.

Література:

1. Кремешна Т. І. Емоційна сталість в процесі формування педагогічної самоефективності майбутніх учителів музики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mpf.udpu.edu.ua/kremeshna-t-i-emotsijnastalistv-protsesi-formuvannya-pedahohichnoji-samoefektyvnosti-majbutnih-uchyteliv-muzyky/
2. Анікеєнко М. І. Аналітичний погляд на проблему діагностики рівня емоційної стійкості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Психологія.* Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2007. Вип. 25. С. 5-11.
3. Пилипенко К. В. Емоційна стійкість як професійно важлива якість майбутнього педагога. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. Кривий Ріг, 2019. Т. 9. С. 154–159.
4. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2006. 336 с.
5. David Susan. Emotional Agility : Get Unstuck, Embrace Change, and Thrive in Work and Life. New York : Avery, 2016. 288p.
6. Winch Guy. Emotional First Aid : Healing Rejection, Guilt, Failure, and Other Everyday Hurts. New York : TarcherPerigee, 2014. 304p.
7. Ватан Ю. П. Історія розвитку уявлень про метапізнання в психологічній науці. *Габітус.* 2021. Вип. 21. С. 57-61.
8. Христук О. Л. Сучасні виміри психологічної практики : майндфулнес-підхід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 1. С. 153 – 161.

References:

1. Kremeshna, T. I. Emotsiina stalist v protsesi formuvannia pedahohichnoi samoefektyvnosti maibutnikh uchyteliv muzyky [Emotional stability in the process of formation of pedagogical self-efficacy of future music teachers]. (n.d.). *mpf.udpu.edu.ua.* Retrieved from https://mpf.udpu.edu.ua/kremeshna-t-i-emotsijnastalistv-protsesi-formuvannya-pedahohichnoji-samoefektyvnosti-majbutnih-uchyteliv-muzyky/ [in Ukrainian].
2. Anikeienko, M. I. (2007). Analitychnyi pohliad na problemu diahnostyky rivnia emotsiinoi stiikosti [An analytical view of the problem of diagnosing the level of emotional stability]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Seriia: Psykholohiia – Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda. Series: Psychology, Issue 25,* 5-11 [in Ukrainian].
3. Pylypenko, K. V. (2019). Emotsiina stiikist yak profesiino vazhlyva yakist maibutnoho pedahoha [Emotional stability as a professionally important quality of the future teacher]. *Aktualni problemy psykholohii v zakladakh osvity – Actual problems of psychology in educational institutions, Vol. 9,* 154-159 [in Ukrainian].
4. Arshava, I. F. (2006). *Emotsiina stiikist liudyny ta yii diahnostyka [Emotional stability of a person and its diagnosis]*. Dnipropetrovsk : Vyd-vo DNU [in Ukrainian].
5. David, Susan (2016). *Emotional Agility: Get Unstuck, Embrace Change, and Thrive in Work and Life [Emotional Agility: Get Unstuck, Embrace Change, and Thrive in Work and Life]*. New York: Avery [in English].
6. Winch, Guy (2014). *Emotional First Aid: Healing Rejection, Guilt, Failure, and Other Everyday Hurts [Emotional First Aid: Healing Rejection, Guilt, Failure, and Other Everyday Hurts]*. New York: TarcherPerigee [in English].
7. Vatan, Yu. P. (2021). Istoriia rozvytku uiavlen pro metapiznannia v psykholohichnii nautsi [The history of the development of ideas about metacognition in psychological science]. *Habitus – Habitus, Issue 21,* 57-61 [in Ukrainian].
8. Khrystuk, O. L. (2018). Suchasni vymiry psykholohichnoi praktyky: maindfulnes-pidkhid [Modern dimensions of psychological practice: mindfulness approach]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs, 1.* 153 – 161 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.091.3:57]:37.011.2:61-051

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-178-189

Бичко Андрій Віталійович кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри біології, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-8443-2075

Гурняк Оксана Миколаївна кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри біології, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-9177-7314

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ОВОЛОДІННЯ МЕДИЧНОЮ БІОЛОГІЄЮ

Анотація. У статті обговорюється проблема формування в здобувачів вищої медичної освіти дослідницької компетентності. Характеризуються її складові та шляхи її розвитку в студента, а також її роль у навчанні майбутнього фахівця. Висвітлюється роль природничо-наукової підготовки здобувачів вищої медичної освіти у їх професійному становленні. Визначаються підходи до формування в них дослідницької компетентності у процесі оволодіння ними навчальними дисциплінами, зокрема медичною біологією. При цьому окреслюються питання взаємодії учасників освітнього процесу. Аналізуються чинники активізації пізнавального інтересу в здобувачів вищої медичної освіти та їх зацікавленості у всебічній підготовці до роботи за фахом у подальшому, у оволодінні сучасними знаннями та практичними навичками. Обговорюється місце дослідницької компетентності у формуванні майбутнього професіонала. Акцентується увага на ролі студентського наукового гуртка з біології у розвитку дослідницьких навичок в його членів. Характеризуються принципи і напрямки організації його роботи. Висвітлюється роль викладача-дослідника у підтриманні ефективної діяльності членів студентського наукового гуртка, у створенні умов для реалізації їх потягу до отримання глибоких знань та до оволодіння практичними навичками, у розкритті творчого потенціалу кожного молодого дослідника. Обговорюються тематичні напрямки роботи студентського наукового гуртка з біології з урахуванням фахової спрямованості підготовки здобувачів вищої медичної освіти. Окреслюється значення набутих у студентські роки навичок самостійного оволодіння знаннями для забезпечення ефективної професійної діяльності майбутнього фахівця.

Ключові слова: біологія, викладач, дослідницька компетентність, заклад вищої медичної освіти, здобувач вищої медичної освіти, медична біологія, навчальний процес, студентський науковий гурток.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Bychko Andrii Vitaliiovych Candidate of Biological Sciences, Senior teacher of the Department of Biology, Bogomolets National Medical University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-8443-2075

Hurniak Oksana Mykolaivna Candidate of Biological Sciences, Senior teacher of the Department of Biology, Bogomolets National Medical University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-9177-7314

FORMATION OF RESEARCH COMPETENCE IN STUDENTS DURING THE MASTERY OF MEDICAL BIOLOGY

Abstract. The article discusses the problem of formation of research competence in students of higher medical education. Its components and ways of its development in a student are characterized, as well as its role in the education of a future specialist. The role of natural and scientific training of students of higher medical education in their professional development is highlighted. Approaches to the formation of research competence in them in the process of mastering educational disciplines, in particular medical biology, are determined. At the same time, issues of interaction between the participants of the educational process are outlined. The factors of activation of cognitive interest among students of higher medical education and their interest in comprehensive preparation for work in the specialty in the future, in mastering modern knowledge and practical skills are analyzed. The place of research competence in the formation of a future professional is discussed. Emphasis is placed on the role of the student scientific club in biology in the development of research skills in its members. The principles and directions of the organization of its work are characterized. The role of the teacher-researcher in supporting the effective activity of the members of the student scientific club, in creating conditions for the realization of their drive to obtain deep knowledge and mastering practical skills, and in revealing the creative potential of each young researcher is highlighted. The thematic directions of the work of the student scientific club in biology are discussed, taking into account the professional orientation of the training of students of higher medical education. The significance of self-mastery skills acquired during student years to ensure effective professional activity of the future specialist is outlined.

Keywords: biology, teacher, research competence, institution of higher medical education, student of higher medical education, medical biology, educational process, student scientific club.

Постановка проблеми. Посилення конкурентоспроможності вищої медичної освіти України шляхом підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців галузі охорони здоров'я є одним з актуальних завдань сьогодення. Якісна освіта характеризується відповідністю набутих ними в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

студентські роки теоретичних знань та практичних навичок застосуванню останніх в професійній діяльності [1]. У зв'язку з розвитком медичної освіти і природничо-наукових дисциплін як її складових, майбутнім фахівцям необхідно володіти науково-дослідницькою компетентністю, що дозволить опановувати їм сучасними знаннями впродовж років професійної діяльності [2]. Ця компетентність є не лише результатом набутих студентами теоретичних знань та практичних навичок, а й наслідком активізації в них пізнавальної активності, прагнення до саморозвитку і професійного зростання. Дослідницька компетентність поєднує в собі знання, уміння, практичні навички та має особистістний характер. Вчені обґрунтовують критерії сформованості дослідницької компетентності здобувачів вищої освіти, виділяючи серед них, зокрема, психологічний, теоретичний, праксеологічний, та визначають її структурні компоненти, у тому числі мотиваційний, когнітивний, рефлексивно-прогностичний [3].

Розвиток в здобувачів вищої медичної освіти загальних та професійних компетентностей починається з першого року навчання під час опанування ними природничо-науковими дисциплінами, зокрема, медичною біологією [4]. Формування майбутнього фахівця в галузі медицини та становлення його особистості відбуваються не лише в процесі засвоєння ним змісту навчальних дисциплін, а й шляхом його інтелектуально-творчої діяльності, актуалізації його прагнення до самоосвіти. Ці аспекти в системі професійної освіти взаємопов'язані, оскільки в сучасному світі постійно відбувається оновлення, доповнення, уточнення наукових даних. Тому, студентів-медиків слід орієнтувати на безперервну освіту впродовж усього їх майбутнього професійного життя. Шляхом набуття ґрунтовних теоретичних знань, практичних умінь та досвіду пізнавально-творчої діяльності в закладі вищої освіти студенти готуються до професійної діяльності у подальшому [5].

Розвиток студентської науково-дослідницької роботи є ефективним підходом до підвищення якості підготовки здобувачів вищої освіти, на чому акцентується Законом України «Про вищу освіту», де йдеться, про набуття здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти навичок і умінь, які сприятимуть вирішенню задач дослідницького та інноваційного характеру [6]. Залучення здобувачів вищої медичної освіти до участі у роботі студентського наукового гуртка відповідної кафедри є важливим кроком до їхнього професійного зростання і набуття ними дослідницької компетентності, слугує тією важливою ланкою, що поєднує навчальний процес з дослідницькою роботою студентів. Впровадження науково-педагогічними працівниками згаданого підходу до підготовки сучасних здобувачів вищої медичної освіти є чинником поглиблення теоретичних знань та практичних навичок, розвитку творчих здібностей та наукового потенціалу сьогоднішніх студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навичками проведення досліджень студенти оволодівають, беручи участь у роботі студентського

наукового гуртка обраного ними профілю. Тому важливим завданням тих науково-педагогічних працівників закладу вищої освіти, які залучені до координації роботи студентського наукового гуртка, є розкриття творчого потенціалу його членів, використовуючи сучасні освітні технології та підходи до організації науково-дослідницької діяльності студентів [7; 8]. Конструктивною є робота керівника студентського наукового гуртка, який, маючи лідерські якості та досвід викладацької і наукової роботи, підтримує студентів в їх перших спробах дослідницької діяльності, мотивує їх до самостійної пошукової роботи. Науковці акцентують увагу на тому, що у такій співпраці викладача і студента важливою є спільність інтересів, а зацікавленість студента-гуртківця тематикою наукової роботи викладача може слугувати одним із чинників у виборі здобувачем вищої освіти напрямку майбутнього дослідження [9]. Вважається, що застосування тих сучасних методологічних підходів, що не лише сприяють набуттю студентом знань, а й спонукають його до самостійного наукового пошуку, є важливим елементом організації сучасного освітнього процесу [10]. Ознайомлення майбутніх фахівців медичної галузі з новітніми науковими розробками у сферах діагностики, лікування та профілактики захворювань актуалізує їх потяг до дослідницької діяльності [11]. Також корисним є дотримання пропонуємих науковцями принципів діяльності студентського наукового гуртка як важливого чинника у формуванні в його членів дослідницьких умінь, а саме: принципу активності та самостійності; принципу наукової обґрунтованості; принципу практичної спрямованості [12]. Вони сприяють плануванню дослідницької роботи та виконанню її належним чином студентами-гуртківцями, застосовуванню ними у подальшому її результатів. Розвиток дослідницької компетентності здобувачів вищої освіти є важливим елементом їх професійного зростання, а науково-дослідна робота допомагає студентам набувати професійних компетентностей [13].

Мета статті. Проаналізувати роль студентського наукового гуртка з біології у формуванні дослідницької компетентності в здобувачів вищої медичної освіти, а також перспективні напрямки його роботи.

Виклад основного матеріалу. Студентський науковий гурток привертає увагу вчених і педагогів як форма організації дослідницької роботи здобувачів вищої освіти [8]. При цьому важливим напрямком діяльності студентського наукового гуртка з біології стає аналіз актуальних медико-біологічних проблем та формування у здобувачів вищої освіти відповідних навичок і компетенцій дослідницької роботи як важливих чинників у підготовці майбутнього кваліфікованого фахівця, а завданням – стає об’єднання навколо широкого кола медико-біологічних питань інтересів студентів, сприяння їх участі у наукових конференціях, семінарах, підтримання в них потягу до набуття нових знань професійного характеру. В такому студентському науковому гуртку здобувачі вищої освіти опрацьовують сучасні наукові

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

часописи, аналізують наукову інформацію за обраною тематикою, узагальнюють результати власних досліджень, отримують досвід їх подання зацікавленій аудиторії та розміщення на сторінках електронних і друкованих видань.

Причетні до роботи студентського наукового гуртка науково-педагогічні працівники, організовуючи його роботу, орієнтуються на такі дидактичні принципи, як зокрема, науковості, систематичності і послідовності, активності і самостійності в навчанні, зв'язку навчання з практичною діяльністю, єдності освітніх і розвивальних технологій [5]. Вони сприяють формуванню таких важливих якостей молодого дослідника як цілеспрямованість, допитливість, високий рівень внутрішнього прагнення до нових знань. Проведенню студентом-гуртківцем власного наукового пошуку з актуальних медико-біологічних проблем має передувати висвітлення та обговорення на засіданнях студентського наукового гуртка як біоетичних аспектів організації медико-біологічних досліджень [14], так і питань академічної доброчесності [15; 16].

В контексті викладеного відмітимо, що одним з елементів у формуванні дослідницької компетентності в здобувачів вищої медичної освіти є аналіз організму людини як цілісної динамічної біологічної системи, поточний функціональний стан якої визначається комплексною взаємодією генетично детермінованиих процесів у її організмі за впливу на нього різноманітних чинників оточуючого середовища. Обговорення з досвідченими науково-педагогічними працівниками механізмів таких явищ на різних рівнях організації життя сприяє кращому засвоєнню здобувачем вищої освіти фундаментальних основ вже згаданої навчальної дисципліни «Медична біологія», а також стимулює в нього потяг до наукового пізнання проявів життя. На подальший розвиток такого прагнення в студентів впливають серед іншого рівень педагогічної майстерності викладача, здатність останнього актуалізувати навчально-науковий матеріал, цікаво його подати.

У процесі підготовки здобувачів вищої медичної освіти можна запропонувати для опрацювання в студентському науковому гуртку з біології низку наукових проблем. Так, корисним видається акцентуація уваги його членів на молекулярних механізмах сприйняття сенсорними елементами клітини біологічно значущих сигналів різного походження та їх передачі системою внутрішньоклітинних месенджерних каскадів до ефекторних структур, активація яких зумовлює зміни в експресії певних генів і призводить до формування клітинної відповіді на подразник. Такі сигнали можуть продукуватися як самим організмом і використовуватися специфічними для кожного виду живих істот системами внутрішньої регуляції організму (нервової, гуморальної, імунної), так і надходити ззовні (мати екзогенну природу). Сигнали першого типу можна розділити за природою виникнення, фізіологічним значенням та особливостями передачі у внутрішньому середовищі організму на такі категорії, як сигнали хімічної природи та сигнали

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

змішаної фізико-хімічної природи. До перших належать біологічно активні сполуки, що синтезуються клітинами залоз гуморальної та імунної систем регуляції організму (наприклад, гормони, фактори росту, нейропептиди, цитокіни). Для них характерними є здатність до спрямованого пролонгованого впливу лише на певні клітини організму в дуже вузькому діапазоні концентрацій. Це стає можливим за рахунок того, що в складі плазматичних мембран відповідних клітин-мішеней присутні високоселективні до конкретних сигналів хімічної природи білкові рецептори або рецептороподібні структури (наприклад, рецепторні протеїнові кінази, ліганд-керовані іонні канали), що напряму або через систему мембранних посередників (відповідних білків) зв'язані з елементами системи внутрішньоклітинних месенджерних сигнальних каскадів. Молекулярна структура таких сигнальних речовин і чутливих до них рецепторів є генетично детермінованою, а переносяться згадані речовини рідинами організму [17].

У той же час необхідно звернути увагу здобувачів вищої медичної освіти, що сигнали змішаної фізико-хімічної природи представлені в багатоклітинному організмі нервовими імпульсами – стрибкоподібними змінами електростатичного потенціалу, що виникають, підтримуються і поширюються в організмі завдяки наявній в мембранах нейронів (як складових системи нервової регуляції організму) системі потенціал- та ліганд-керованих іонних каналів, які активуються у відповідь на певний подразник. Нервові імпульси характеризуються швидким поширенням, спрямованістю та короткотривалістю спричинюваного ними ефекту [18].

Стосовно ж сигналів екзогенної природи, то вирішення питання про механізми їх впливу на організм потребує застосування комплексного міждисциплінарного підходу, на що доцільно звернути увагу зацікавлених у глибоких знаннях студентів. Так, майбутніх фахівців в галузі охорони здоров'я має зацікавити той факт, що існує чимало біологічно активних сполук природного та синтетичного походження, до яких в складі плазматичних мембран клітин відсутні рецептори або спорідненість таких сполук до останніх є незначною [19]. Вказане зумовлює потребу в пошуку нерецепторних механізмів реалізації біологічної активності згаданих сполук. Зважаючи на те, що для них плазматична мембрана клітини за нормальних умов є практично непроникною, розглядається можливість їх опосередкованого впливу на клітину через неспецифічні до них структури в складі плазматичної мембрани останньої. Однією з таких структур є ліпідний матрикс. Він слугує практично непроникним для хімічних речовин бар'єром між цитоплазмою клітини та позаклітинним простором. Така його властивість визначається амфіфільністю молекул фосфоліпідів, що є основними структурними компонентами ліпідного матриксу, а також планарним перерозподілом в структурі останнього зон гідрофільності-гідрофобності. Тому, більшість молекул екзогенних речовин, для яких в плазматичній мембрані не існує споріднених до них систем

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

трансмембранного переносу, зазвичай фіксуються на поверхні клітини шляхом адсорбцій на ліпідному матриксі або інтеркаляції (часткової або повної) в його об'єм. Спочатку вважалося, що така бар'єрна функція (одночасно з роллю статичної матриці для розташування та організації мембранасоційованих білкових ферментних і транспортних систем) є саме функціональним призначенням ліпідного матриксу в клітинній мембрані [20]. Однак, згодом було з'ясовано, що рідинно-кристалічна структура ліпідного матриксу є динамічною, здатною відповідним чином реагувати на різноманітні впливи ззовні, а складові ліпідного матриксу перебувають в структурно-функціональній взаємодії з іншими (неліпідними) компонентами клітинної мембрани, впливаючи не тільки на їх просторову організацію, а й на їх функціональну активність [21]. Тому, вплив екзогенних речовин на структурну організацію ліпідного матриксу може призводити до цілої низки мембранотропних ефектів [19], внаслідок чого відбувається вже опосередкована дія на мембранні білки [22].

При підготовці здобувачів вищої медичної освіти видається доцільним також привернути увагу членів студентського наукового гуртка з біології до актуальних медико-біологічних проблем поширення онкологічних захворювань людини [23]. У зв'язку з позначеним, актуалізується проблема генетичної гетерогенності неопластичних утворень, з чим пов'язана потреба у впровадженні індивідуалізованого підходу при розробці програми лікування конкретного пацієнта. Підвищити її ефективність можливо, для прикладу, за рахунок науково обґрунтованого з'ясування причин виникнення неопластичної трансформації в організмі людини та визначення на молекулярному та клітинному рівнях організації життя конкретних «мішеней», вплив на які буде критичним для подальшого розвитку онкологічного процесу. При цьому багато вчених сходяться на тому, що початок неопластичної трансформації в організмі людини визначається кумулятивним впливом двох незалежних, але доповнюючих однин одного, процесів – мутагенезу (порушення будови генів) та епігенезу (порушення регуляції активності генів). Членів студентського наукового гуртка з біології має зацікавити той факт, що в основі запуску процесу злоякісної трансформації клітин лежать мутації генів, що контролюють процеси проліферації, а доповнюючим елементом в ініціації запуску клітинної трансформації є порушення механізмів регуляції експресії генів (епігенетичний фактор). При цьому спостерігається, з одного боку, надмірна експресія генів протеїнкіназ та протоонкогенів, а з іншого – пригнічення експресії генів-супресорів неопластичної трансформації. В результаті відбувається порушення нормальної роботи систем регуляції багатьох важливих для клітини процесів (проліферації, диференціації, метаболізму) [24]. Тому, значна увага дослідників зараз приділяється продуктам нетипової експресії генів (білкам аномальної будови) та засобам пригнічення їх активності [25; 26]. Пошук останніх є перспективним напрямком для оптимізації шляхів лікування онкологічних захворювань, що

позначається як таргетна терапія [27]. Одним з прикладів успішних експериментальних досліджень в цьому напрямку є з'ясування можливості використання природніх та синтетичних похідних піролу як потенційних засобів для таргетної терапії раку, при цьому найбільшу ефективність виявляють ті похідні піролу в яких фармакотворним ядром є малеїнімід (піпол-2,5-діон) [28; 29]. Крім того вони виявляють антиоксидантні властивості [30; 31]. В результаті, на їх основі методами *in silico* був розроблений препарат, що здатний ефективно пригнічувати розвиток та ріст різних типів ракових пухлин, серед яких найбільш чутливими до його впливу були визначені пухлини раку шийки матки та карциноми товстої кишки [24].

Таким чином, набуттю дослідницької компетентності студентів сприяє ознайомлення їх з результатами новітніх медико-біологічних досліджень, акцентуація уваги науково-педагогічними працівниками на практичній складовій застосування отриманих здобувачами вищої медичної освіти знань та умінь в професійній сфері їх майбутньої діяльності. Для студентської молоді важливо в роки навчання розвивати дослідницьку компетентність як складову їх професійного становлення. Цьому сприяє атмосфера студентського наукового гуртка. В його членів активізуються пізнавальна діяльність, вміння раціонального планування часу для здійснення ефективної навчальної та дослідницької роботи, відбувається гармонійний розвиток особистості.

Висновки. Формуванню дослідницької компетентності здобувачів вищої медичної освіти як майбутніх фахівців-професіоналів сприяє участь у роботі студентського наукового гуртка з біології. У зв'язку з цим в подальших дослідженнях планується проаналізувати перспективні напрямки його роботи з урахуванням сучасних досягнень в галузі медико-біологічних наук.

Література:

1. Попович А.П., Приходько О.Б., Ємець Т.І., Гавриленко К.В., Малєєва Г.Ю. Застосування інноваційних технологій у викладанні предмету «Медична біологія». *Медична та фармація: освітні дискурси*. 2024. Вип. 4. С. 119-122.

2. Назаренко С.М., Костенко В.О., Акімов О.Є., Денисенко С.В., Соловйова Н.В. Вплив науково-дослідницької роботи студентів на кафедрі патофізіології ПДМУ на формування їх професійної компетентності. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії.* 2021. Том 21. Вип. 3(75). С. 255-258.

3. Борозенець Н. Критерії та показники сформованості дослідницької компетентності студентів аграрних ЗВО. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.* 2023. Вип. 1 (138). С. 120-124.

4. Романенко О.В., Кравчук М.Г., Грінкевич В.М., Костильов О.В. Медична біологія: Посібник з практичних занять; За редакцією О.В. Романенка. – 2-е вид. Київ: ВСВ «Медицина», 2020. 472 с.

5. Методика викладання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Уклад.: В.І. Кобаль. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2016. 203 с.

6. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text

7. Погоріла І., Гурняк О., Корнова Н., Бичко А., Романенко О. Підходи до формування біологічної компетенції в студентів закладу вищої медичної освіти. *European Humanities Studies: State and Society / Europejskie Studia Humanistyczne: Państwo i Społeczeństwo.* 2021. № 2. P. 231-242.

8. Погоріла І.О., Гурняк О.М., Романенко О.В. Студентський науковий гурток з біології як чинник активізації пізнавальної діяльності в здобувачів вищої медичної освіти. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»).* 2025. Вип. № 1(31). С. 1652-1663.

9. Лісецька І.С. Роль студентського наукового гуртка у підготовці майбутніх висококваліфікованих спеціалістів. *Сучасна педіатрія. Україна.* 2020. 2(106). С. 104-107.

10. Хмеляр І., Мялюк О. Формування дослідницької компетентності студентів-лаборантів. *Нова педагогічна думка.* 2019. № 3(99) С. 152-156.

11. Примакова В.В. Актуальні питання професійної підготовки медичних фахівців. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2024. № 10(28). С. 876-883.

12. Нікітченко Л. Науковий гурток як засіб формування дослідницьких умінь майбутніх учителів біології. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. Том 12. №2. С. 53-59.

13. Висотчан Л.М., Юденкова О.П., Капранов Я.В. Формування дослідницької компетентності здобувачів закладів вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах.* 2023. № 87. С. 110-113.

14. Романенко О.В., Груша М.М. Біоетичні аспекти методології гідробіологічних досліджень. *Екологічні науки: науково-практичний журнал.* 2021. Вип. 6(39). С. 91-95.

15. Нападиста В.Г. Академічна доброчесність в Україні: теорія і практика національного досвіду. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 10(28). С. 827-839.

16. Марчук Г.І., Шихненко К.І., Луньо П.Є., Шкурко В.Ю., Грек О.М. Академічна доброчесність як складник забезпечення якості наукових досліджень. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 9(27). С. 841-854.

17. Тронько М.Д., Ковзун О.І., Пушкарьов В.В., Пушкарьов В.М. Внутрішньоклітинні механізми дії гормонів. Сучасний погляд на проблему і перспективи. *Ендокринологія*. 2021. Том 26. №1. С. 82-94.

18. Терещенко М.Ф., Тимчик Г.С., Яковенко І.О. Біофізика: підручник. – Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2019. 444 с.

19. Синтез і біоактивність функціоналізованих азотовмісних гетероциклів. [колект. монографія] / [Я.Б. Блюм та ін.]; за ред. А. І. Вовка. Київ: Інтерсервіс. 2021. 332 с.

20. Dowhan W., Bogdanov M. Functional roles of lipids in membranes. *New Comprehensive Biochemistry*. 2002. Vol. 36. P. 1-35.

21. Рибальченко Т., Дзержинський М., Опанасенко С., Рибальченко В. Дослідження біологічних мембран: історичний екскурс. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*. 2014. № 68. С. 17-35.

22. Levental I., Lyman E. Regulation of membrane protein structure and function by their lipid nano-environment. *Nature reviews. Molecular cell biology*. 2023. Vol. 24 (2). P. 107-122.

23. International Agency for Research on Cancer. URL: https://www.iarc.who.int

24. Рибальченко В.К., Стойка Р.С., Кузнєцова Г.М. Бєлінська І.В., Бичко А.В., Дзюбенко Н.В., Ключівська О.Ю., Луцик М.Д., Мілохов Д.С., Рибальченко Т.В., Фінюк Н.С., Хиля О.В. Похідні піролу в біології і медицині: синтез, протизапальна і протипухлинна дія: монографія; за наук. ред. В.К. Рибальченка, Р.С. Стойки Київ: ВПЦ "Київський університет". 2023. 279 с.

25. Min H.Y., Lee H.Y. Molecular targeted therapy for anticancer treatment. *Experimental & Molecular Medicine*. 2022. Vol. 54. P. 1670-1694.

26. Cicenas J., Zalyte E., Bairoch A., Gaudet P. Kinases and Cancer. *Cancers*. 2018. Vol. 10(3). 63. https://www.mdpi.com/2072-6694/10/3/63

27. Zhijun Zhou, Min Li. Targeted therapies for cancer. *BMC Medicine*. 2022. 20, 90. doi.org/10.1186/s12916-022-02287-3

28. Meijera L., Flajolet M., Greengard P. Pharmacological inhibitors of glycogen synthase kinase 3. *Trends Pharmacol. Sciences*. 2004. Vol. 25(9). P. 471-480.

29. Gallo G., Sena G., Vescio G., Papandrea M., Sacco R., Trompetto M., Sammarco G. The prognostic value of KRAS and BRAF in stage I-III colorectal cancer. A systematic review. *Ann. Ital. Chir*. 2019. 90. P. 127-137.

30. Дубініна Г.Г., Головач С.М., Козловський В.О., Толмачов А.О., Воловенко Ю.М. Антипроліферативна дія нових похідних 1-(4-R-бензил)-3-R1-4-(R2-феніламіно)-1Н-пірол-2,5-діону. *Журнал органічної та фармацевтичної хімії*. 2007. Том 5. Вип. 1(17). С. 39-49.

31. Lynchak O.V., Prylutskyy Yu.I., Rybalchenko V.K., Kyzyma O.A., Soloviov D., Kostjukov V.V., Evstigneev M.P., Ritter U., Scharff P. Comparative Analysis of the Antineoplastic Activity of C_{60} Fullerene with 5-Fluorouracil and Pyrrole Derivative In Vivo. *Nanoscale Research Letters*. 2017. Vol. 12(8). DOI 10.1186/s11671-016-1775-0

References:

1. Popovych, A.P., Prykhodko, O.B., Yemets, T.I., Havrylenko, K.V. & Malieieva, H.Iu. (2024). Zastosuvannia innovatsiinykh tekhnolohii u vykladanni predmetu «Medychna biolohiia» [Application of innovative technologies in teaching the subject "Medical Biology"]. *Medychna ta farmatsiia: osvitni dyskursy – Medicine and pharmacy: educational discourses, 4*. 119-122 [in Ukrainian].

2. Nazarenko, S.M., Kostenko, V.O., Akimov, O.Ie., Denysenko, S.V. & Soloviova, N.V. (2021). Vplyv naukovo-doslidnytskoi roboty studentiv na kafedri patofiziolohii PDMU na formuvannia yikh profesiinoi kompetentnosti [Role of students' research actiity in fostering professional competence at the department of pathophysiology of Poltava state Medical University]. *Aktualni problemy suchasnoi medytsyny: Visnyk Ukrainskoi medychnoi stomatolohichnoi akademii – Actual Problems of the Modern Medicine: Bulletin of Ukrainian Medical Stomatological Academy,* 21, *3*(75), 255-258 [in Ukrainian].

3. Borozenets, N. (2023). Kryterii ta pokaznyky sformovanosti doslidnytskoi kompetentnosti studentiv ahrarnykh ZVO [Criteria and indicators of formation of research competence students of agrarian universities]. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho – Scientific journal "Transactions of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University". 1*(138). 120-124 [in Ukrainian].

4. Romanenko, O.V., Kravchuk, M.H., Hrinkevych, V.M. & Kostylov, O.V. (2020). Medychna biolohiia: Posibnyk z praktychnykh zaniat [Medical biology: The study guide of the practical classes course]. (2nd ed). O.V. Romanenko (Ed.). Kyiv: VSV «Medytsyna» [in Ukrainian].

5. Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk [Teaching methods in higher education: educational and methodological manual]. (2016). Uklad.: V.I. Kobal. – Mukachevo: Vyd-vo MDU.

6. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 roku № 1556-VII. (2014) [On higher education: Law of Ukraine dated July 1, 2014 No. 1556-VII]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text [in Ukrainian].

7. Pohorila, I., Hurniak, O., Kornova, N., Bychko, A. & Romanenko, O. (2021). Pidkhody do formuvannia biolohichnoi kompetentsii v studentiv zakladu vyshchoi medychnoi osvity [Approaches to the formation of biological competence in students of the institution of higher medical education]. *European Humanities Studies: State and Society / Europejskie Studia Humanistyczne: Państwo i Społeczeństwo, 2*, 231-242 [in Ukrainian].

8. Pohorila, I.O., Hurniak, O.M. & Romanenko, O.V. (2025). Studentskyi naukovyi hurtok z biolohii yak chynnyk aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti v zdobuvachiv vyshchoi medychnoi osvity [Student scientific club in biology as a factor of activation of cognitive activity in students of higher medical education]. *Vìsnik nauki ta osvìti. Serìâ filologìâ, serìâ pedagogìka, serìâ socìologìâ, serìâ kul'tura ì mistectvo, serìâ ìstorìâ ta arheologìâ – Bulletin of Science and Education. Series Philology, series Pedagogy, series Sociology, series Culture and Art, series History and Archeology, 1*(31), 1652-1663 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

9. Lisetska, I.S. (2020). Rol studentskoho naukovoho hurtka u pidhotovtsi maibutnikh vysokokvalifikovanykh spetsialistiv [The role of the student scientific circle in the preparation of future highly qualified specialists]. *Suchasna pediatriia. Ukraina – Modern pediatrics. Ukraine, 2*(106), 104-107 [in Ukrainian].

10. Khmeliar, I. & Mialiuk, O. (2019). Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti studentiv-laborantiv [Formation of research competence of laboratory students]. *Nova pedahohichna dumka – New pedagogical thought, 3*(99), 152-156 [in Ukrainian].

11. Prymakova, V.V. (2024). Aktualni pytannia profesiinoi pidhotovky medychnykh fakhivtsiv [Currentissues of professional training of medical specialists]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi – Current issues in modern science, 10*(28), 876-883 [in Ukrainian].

12. Nikitchenko, L. (2024). Naukovyi hurtok yak zasib formuvannia doslidnytskykh umin maibutnikh uchyteliv biolohii [Scientific club as a means of forming research skills of future biology teachers]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice, 12* (2), 53-59 [in Ukrainian].

13. Vysotchan, L.M., Yudenkova, O.P. & Kapranov, Ya.V. (2023). Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti zdobuvachiv zakladiv vyshchoi osvity [Formation of research competence of students of higher education institutions]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii ta zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and general academic schools, 87,* 110-113 [in Ukrainian].

14. Romanenko, O.V. & Hrusha, M.M. (2021). Bioetychni aspekty metodolohii hidrobiolohichnykh doslidzhen [Bioethical aspects of hydrobiological research methodology]. *Ekolohichni nauky: naukovo-praktychnyi zhurnal – "Ecological Sciences": a scientific and practical journal, 6* (39), 91-95 [in Ukrainian].

15. Napadysta, V.H. (2024). Akademichna dobrochesnist v Ukraini: teoriia i praktyka natsionalnoho dosvidu [Academic integrity in Ukraine:theory and practice of national experience]. *Aktual'nì pitannâ u sučasnìj naucì – Current issues in modern science, 10*(28), 827-839 [in Ukrainian].

16. Marchuk, H.I., Shykhnenko, K.I., Luno, P.Ie., Shkurko, V.Iu. & Hrek, O.M. (2024). Akademichna dobrochesnist yak skladnyk zabezpechennia yakosti naukovykh doslidzhen [Academic integrity as a component of quality assurance of scientific research]. *Aktual'nì pitannâ u sučasnìj naucì – Current issues in modern science, 9*(27), 841-854 [in Ukrainian].

17. Tronko, M.D., Kovzun, O.I., Pushkarov, V.V. & Pushkarov, V.M. (2021). Vnutrishnoklitynni mekhanizmy dii hormoniv. Suchasnyi pohliad na problemu i perspektyvy [Intracellular mechanisms of hormone action. A modern view of the problem and prospects]. *Endokrynolohiia – Endokrynologia, 26*(1), 82-94 [in Ukrainian].

18. Tereshchenko, M.F., Tymchyk, H.S. & Yakovenko, I.O. (2019). *Biofizyka: pidruchnyk [Biophysics: textbook]*. – Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, Vyd-vo «Politekhnika» [in Ukrainian].

19. Cyntez i bioaktyvnist funktsionalizovanykh azotovmisnykh heterotsykliv [Synthesis and bioactivity of functionalized nitrogen-containing heterocycles]. (2021). [kolekt. monohrafiia]/ [Ia.B. Blium ta in.] ; A.I. Vovk (Ed.). Kyiv: Interservis [in Ukrainian].

20. Dowhan, W. & Bogdanov, M. (2002). Functional roles of lipids in membranes. *New Comprehensive Biochemistry*, 36. 1-35.

21. Rybalchenko, T., Dzerzhynskyi, M., Opanasenko, S. & Rybalchenko, V. (2014). Doslidzhennia biolohichnykh membran: istorychnyi ekskurs [Historical overview of biological membranes research]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia biolohichna – Visnyk of Lviv University. Biological series*, *68*, 17-35 [in Ukrainian].

22. Levental, I. & Lyman, E. (2023). Regulation of membrane protein structure and function by their lipid nano-environment. *Nature reviews. Molecular cell biology, 24*(2), 107-122 [in English].

23. International Agency for Research on Cancer. Available at: https://www.iarc.who.int

24. Rybalchenko, V.K., Stoika, R.S., Kuznietsova, H.M. Bielinska, I.V., Bychko, A.V., Dziubenko, N.V., Kliuchivska, O.Iu., Lutsyk, M.D., Milokhov, D.S., Rybalchenko, T.V., Finiuk, N.S. & Khylia, O.V. (2023). Pokhidni pirolu v biolohii i medytsyni: syntez, protyzapalna i protypukhlynna diia: monohrafiia [Pyrrole derivatives in biology and medicine: synthesis, anti-inflammatory and antitumor activity: monograph.]; V.K. Rybalchenko, R.S. Stoika (Ed.). Kyiv: VPTs "Kyivskyi universytet" [in Ukrainian].

25. Min, H.Y. & Lee, H.Y. (2022). Molecular targeted therapy for anticancer treatment. *Experimental & Molecular Medicine,* 54, 1670-1694 [in English].

26. Cicenas, J., Zalyte, E., Bairoch, A. & Gaudet, P. (2018). Kinases and Cancer. *Cancers, 10*(3). 63. https://www.mdpi.com/2072-6694/10/3/63 [in English].

27. Zhijun, Zhou & Min, Li. Targeted therapies for cancer. *BMC Medicine*. 2022. 20, 90. doi.org/10.1186/s12916-022-02287-3 [in English].

28. Meijera, L., Flajolet, M. & Greengard, P. (2004). Pharmacological inhibitors of glycogen synthase kinase 3. *Trends Pharmacol. Sciences, 25*(9), 471-480 [in English].

29. Gallo, G., Sena, G., Vescio, G., Papandrea, M., Sacco. R., Trompetto, M. & Sammarco, G. (2019). The prognostic value of KRAS and BRAF in stage I-III colorectal cancer. A systematic review. *Ann. Ital. Chir.*, *90*, 127-137 [in English].

30. Dubinina, H.H., Holovach, S.M., Kozlovskyi, V.O., Tolmachov, A.O. & Volovenko, Yu.M. (2007). Antyproliferatyvna diia novykh pokhidnykh 1-(4-R-benzyl)-3-R1-4-(R2-fenilamino)-1N-pirol-2,5-dionu [Antiproliferative action of the new derivatives of 1-(4-R-benzyl)-3-R1-4-(R2-phenylamino)-1H-pyrrol-2,5-dione]. *Zhurnal orhanichnoi ta farmatsevtychnoi khimii – Journal of organic and pharmaceutical chemistry,* 5, *1*(17), 39-49 [in Ukrainian].

31. Lynchak, O.V., Prylutskyy, Yu.I., Rybalchenko, V.K., Kyzyma, O.A., Soloviov, D., Kostjukov, V.V., Evstigneev, M.P., Ritter, U. & Scharff, P. (2017). Comparative Analysis of the Antineoplastic Activity of C_{60} Fullerene with 5-Fluorouracil and Pyrrole Derivative In Vivo. *Nanoscale Research Letters*, *12*(8). DOI 10.1186/s11671-016-1775-0 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378-057.875:001.89:5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-190-201

Білик Оксана Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національний університет «Львівська політехніка», вум. Львів, тел.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/0000-0001-6042-1147

Біда Дарія Дмитрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Львів, тел.: (032) 255-38-30, https://orcid.org/0000-0003-3123-5753

Гаврик В'ячеслав Євгенович аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, тел.: (0312) 64-30-84, https://orcid.org/0009-0005-7927-4438

Опачко Магдалина Василівна доктор педагогічних наук, професор, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, тел.: (050) 432-14-58, http://orcid.org/0000-0003-0494-6883

НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ПРИРОДНИЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАСАДАХ СИСТЕМНО-ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті проведено аналіз сутності та особливостей науково-дослідної роботи студентів природничих спеціальностей в контексті системно-інтегративного підходу. Виділено основні принципи відбору змісту природничо-наукового циклу (фундаменталізації, наступності, реалізації міжпредметних зв'язків, практичної значущості, професійної спрямованості, варіативності, проблемності, науковості, випередження). Визначено концептуальні засади науково-дослідної роботи студентів природничих спеціальностей в контексті системно-інтегративного підходу (визначення теоретичних основ системно-інтегративного підходу; виявлення особливостей організації науково-дослідної роботи студентів природничих спеціальностей; використання сучасних технологій у наукових дослідженнях; вплив науково-дослідної роботи на професійний розвиток студентів). Встановлено, що науково-дослідна робота студентів – це форма освітньої діяльності, спрямована на розвиток дослідницьких навичок, критичного мислення та самостійного пошуку нових знань. Виявлено основні цілі науково-дослідної роботи (формування дослідницьких компетентностей, розвиток уміння працювати з науковими джерелами, навчання методам аналізу та синтезу даних, вироблення навичок проведення експериментів та роботи з сучасним

лабораторним обладнанням). Показано, що наукова робота студентів сприяє їх професійній підготовці, формує здатність до творчого розв'язання проблем і створює фундамент для подальшої кар'єри у науковій сфері. Зроблено висновок, що науково-дослідна робота є важливим компонентом професійної підготовки студентів природничих спеціальностей. Використання системно-інтегративного підходу дозволяє розглядати наукові проблеми комплексно, залучати різні методи дослідження та досягати більш ефективних результатів. Це сприятиме більш ефективному формуванню предметних, наукових, професійно-значущих знань, умінь та навичок, професійно-особистісних якостей, необхідних для успішного навчання та включення до науково-професійної діяльності. Залучення студентів до наукової діяльності сприяє розвитку критичного мислення, формуванню навичок самостійної роботи та підготовці висококваліфікованих фахівців, готових до вирішення складних наукових і технологічних завдань.

Ключові слова: науково-дослідна робота, студенти природничих спеціальностей, системно-інтегративний підхід, принципи, концептуальні засади, аналіз, сутність, особливості

Bilyk Oksana Sergiyivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/0000-0001-6042-1147

Bida Dariia Dmytrivna PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Lviv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Lviv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical EducationLviv, tel.: (032) 255-38-30, https://orcid.org/0000-0003-3123-5753

Havryk Vyacheslav Evgenovich PhD Student of the Department of General Pedagogy and High School Pedagogy, State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University», Uzhhorod, tel.: (0312) 64-30-84, https://orcid.org/0009-0005-7927-4438

Opachko Magdalyna Vasylivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, of the Department of General Pedagogy and High School Pedagogy, State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University», Uzhhorod, tel.: (050) 432-14-58, http://orcid.org/0000-0003-0494-6883

RESEARCH WORK OF STUDENTS OF NATURAL SCIENCES ON THE BASIS OF SYSTEM-INTEGRATIVE APPROACH

Abstract. The article analyzes the essence and features of the research work of students of natural sciences in the context of a systemic and integrative approach.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The basic principles of selection of the content of the natural science cycle (fundamentalization, continuity, implementation of interdisciplinary connections, practical relevance, professional orientation, variability, problematic nature, scientificity, advancement) are highlighted. The conceptual foundations of the research work of students of natural sciences in the context of the system-integrative approach are determined (definition of the theoretical foundations of the system-integrative approach; identification of the peculiarities of the organization of research work of students of natural sciences; use of modern technologies in research; influence of research work on the professional development of students). It is established that students' research work is a form of educational activity aimed at developing research skills, critical thinking and independent search for new knowledge. The main goals of research work are identified (formation of research competencies, development of the ability to work with scientific sources, teaching methods of data analysis and synthesis, development of skills in conducting experiments and working with modern laboratory equipment). It has been shown that students' research contributes to their professional training, develops their ability to solve problems creatively, and creates a foundation for a future career in the scientific field. It is concluded that research work is an important component of the professional training of students of natural sciences. The use of a systemic and integrative approach allows to consider scientific problems in a comprehensive manner, to involve different research methods and to achieve more effective results. This will contribute to a more effective formation of subject, scientific, professionally relevant knowledge, skills and abilities, professional and personal qualities necessary for successful learning and inclusion in scientific and professional activities. Involvement of students in scientific activities contributes to the development of critical thinking, the formation of independent work skills and the training of highly qualified specialists ready to solve complex scientific and technological problems.

Keywords: research work, students of natural sciences, system-integrative approach, principles, conceptual foundations, analysis, essence, features

Постановка проблеми. В умовах модернізації освіти особливої актуальності набувають не напрями, зміст яких забезпечує розвиток пізнавальної активності та самостійності мислення студентів. Необхідний освітній простір, спрямоване формування особистості, підготовленої до ефективної професійної діяльності за умов зростаючої інтелектуалізації виробництва, початку економіки, заснованої на високих технологіях. Сучасний світ вимагає від фахівців природничих спеціальностей не лише глибоких теоретичних знань, а й здатності до наукового аналізу, творчого мислення та розв'язання складних міждисциплінарних завдань.

Освіта має перетворитися на стратегічний чинник розвитку країни, оскільки може забезпечити промисловий ривок до освоєння нових технологій,

до нової культури виробництва. Це можливо при вирішенні низки освітніх завдань, а саме: створення програм, що реалізують інформаційні технології в освіті, та розвиток відкритої освіти; академічна мобільність студентів; підготовка високоосвічених людей та висококваліфікованих фахівців, здатних до професійного зростання та професійної мобільності в умовах інформатизації суспільства та розвитку нових наукомістких технологій.

Важливу роль у формуванні цих компетентностей відіграє науково-дослідна робота студентів. Одним із найефективніших методологічних підходів до організації науково-дослідної робота студентів є системно-інтегративний підхід, який сприяє комплексному вивченню природничих явищ, поєднанню різних наукових методів та залученню інноваційних технологій. Системно-інтегративний підхід – це концепція, що передбачає розгляд об'єктів дослідження як складних систем, взаємопов'язаних з іншими елементами природничого та технічного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема науково-дослідницької роботи студентів була презметом уваги низки науковців, зокрема це В. Буряк та Л. Кондрашова [1], Т. Гладун [2], П. Леоненко [6] та ін.

На думку Н. Родінової «робота студентських наукових гуртків не є чимось відокремленим від освітнього процесу, їх діяльність наповнює і доповнює його, робить ефективною підготовку майбутніх менеджерів соціокультурної сфери, а її практико-орієнтовані основи визначаються суспільним прогресом. Отже, актуальні суспільні виклики зумовлюють формування професійної компетентності майбутніх фахівців шляхом розвитку дослідницького та наукового інтересу, впровадження різноманітних форм, засобів та методів активізації науково-дослідної діяльності здобувачів, що у майбутній професійні діяльності дозволить ставити і розв'язувати завдання на науковому рівні, вибирати стратегії пошуку і необхідні методи дослідження, використовувати передові ідеї теорії і практики управління у соціокультурній сфері відповідно до нагальних вимог» [9, с.1138]

Т. Четвертак досліджувала планування науково-дослідної роботи студентів у сфері природничих наук. Нею окреслено основні етапи науково-дослідної роботи, а саме: «ознайомлення з напрямами роботи; обговорення та затвердження тем наукових робіт; складання індивідуальних планів наукових робіт; забезпечення дотримання принципів доброчесності; складання бібліографічного опису; методологія науково-дослідної роботи в контексті природничих наук; методика оприлюднення результатів науково-дослідної роботи; опрацювання теоретичних аспектів дослідження; опрацювання практичних аспектів дослідження; аналіз результатів дослідження; підготовка до захисту науково-дослідної роботи; відтворення результатів науково-дослідної роботи; рефлексія, звітність, планування» [10, с.939].

Вчені досліджували основи системно-синергетичного підходу, зокрема це Б. Ільченко [3], О. Лавніков та А. Лесик [5] та ін.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ю, Краснобокий, І. Ткаченко та К. Ільніцька проаналізували методичні особливості використання системно-інтегративного підходу до викладання окремих тем фундаментальних наук. Автори вважають, що «проблема інтегративного підходу в навчально-виховному процесі закладу вищої освіти набуває сьогодні соціально-педагогічного та стратегічного значення. Різноманіття технологій навчання, тенденцій і перспектив розвитку освітнього середовища, вимога відповідності професійної освіти європейським стандартам, стрімке зростання обсягу інформації, все це вимагає від викладачів пошуку можливостей теоретичного обґрунтування і практичної реалізації комплексних підходів щодо оптимізації освітнього процесу. Тому інтеграція освітньої діяльності є однією з пріоритетних проблем у системі вищої освіти» [4, с.196].

Значну увагу системному та інтегративному підходам приділяє у своїх працях М. Опачко. Вчена вважає, що «використання традиційних дидактичних засобів не забезпечує активного оволодіння фаховими знаннями, інтенсивного розвитку пізнавальної діяльності, індивідуальних здібностей студента. Разом з тим ізольоване, розрізнене вивчення фундаментальних дисциплін у середній школі, збільшення обсягу інформації, поява нових підходів до інтерпретації явищ і понять та завдання, які стоять перед вищою школою, виявляють ряд суперечностей між традиційними способами формування змісту фундаментальних дисциплін та вимогами до професійно зорієнтованої підготовки майбутніх фахівців, як необхідної умови підготовки конкурентоспроможного на ринку праці випускника» [7, с.4].

Системно-інтегративний підхід у формуванні творчої особистості майбутнього вчителя досліджували О. Потапенко та В. Іванова. На їхню думку «використання системно-інтегративного підходу у формуванні творчої особистості майбутнього вчителя в умовах педагогічного вишу передбачає врахування сукупності взаємозв'язаних форм, методів і засобів організації навчально-виховного процесу, їх загальне функціонування й органічне поєднання. Логіка використання такого підходу в навчанні студентів спрямована на формування в них цілісної системи предметних знань із використанням законів кореляції й імперативності» [8, с.33].

Тому проблема науково-дослідної роботи студентів природничих спеціальностей на засадах системно-інтегративного підходу її науково-педагогічному дискурсі не була предметом спеціального педагогічного дослідження, що зумовило вибір тематики цієї статті.

Мета статті – на основі аналізу сутності та особливостей науково-дослідної роботи студентів природничих спеціальностей в контексті системно-інтегративного підходу визначити її принципи та концептуальні засади.

Виклад основного матеріалу. Науково-дослідна діяльність з має бути логічним продовженням базової освіти середньої школи, наступною із загальноосвітньою та спеціалізованою підготовкою у вищих навчальних

закладах, спрямована на отримання первинних наукових та професійних знань та умінь; сприяти формуванню наукового світогляду, розвитку логічного мислення, сприяти становленню соціально-активної особистості; розвивати вміння виокремлювати та вирішувати найважливіші соціальні, екологічні та технічні проблеми з урахуванням конкретних природних умов, соціальних, економічних та промислових особливостей регіону; знайомити з методами системного аналізу (компонентним, сутнісним, інтегративним, прогнозним) та прийомами пізнання складних різнорівневих систем; навчати навичок самостійної роботи з різними джерелами інформації (робота з науковою та спеціальною літературою, періодичною печаткою, довідниками; налагодження контактів з людьми, складання анкет, опитувальників, їх аналіз; організація спостережень); навчати навичкам самостійно працювати з науковими приладами та обладнанням, проводити досліди та експерименти; знайомити із реальними умовами праці в лабораторії, науковому колективі.

Особливість дослідницької діяльності в галузі вирішення комплексної проблеми полягає в тому, що робота ведеться зі складені і різнорідними знаннями та методами їх отримання.

Робота над комплексною проблемою дозволяє інтегрувати різнопредметні знання, загальнонавчальні, предметні та спеціальні вміння та навички. У цьому випадку йдеться про формування якісно нового рівня знань та умінь на діяльнісній основі, цілісного сприйняття та подання вирішуваної проблеми.

Основні компоненти змісту науково-дослідної діяльності у галузі комплексних проблем представлені блоками. Змістовий блок включає систему загальноосвітніх та спеціальних (професійних) знань, світоглядні, методологічні, професійно значущі знання та поняття. Діяльнісний блок включає первинні вміння та навички планування дослідницької діяльності; постановки експерименту, отримання експериментальних даних, проведення системного аналізу та статистичної обробки одержаних результатів; правиль-ного та короткого викладу змісту та результатів проведеної дослідницької роботи як у письмовому, так і в усному повідомленні-доповіді; самоконтролю та регулювання проведеної дослідницької роботи.

Важливе значення у дослідницької діяльності має висока мотиваційна спрямованість, що виявляється у підвищеному інтересі до вивчення поставлених проблем, активному пошуку шляхів їх вирішення. Особливе місце займає вольовий аспект, від якого багато в чому залежить продуктивність дослідницької діяльності. Наполегливість, терпіння, витримка, вміння доводити справу до кінця, незважаючи на труднощі, а також мужність, сміливість – необхідні якості для вирішення наукових проблем.

Нові інформаційні технології стають невід'ємним компонентом, які забезпечують ефективну дослідницьку діяльність студентів. Рівень застосування засобів нових інформаційних технологій може бути різний: дослідницькі та проектно-дослідні роботи, в яких комп'ютерна техніка та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

периферійне обладнання використовуються як допоміжні засоби; дослідні та проектно-дослідні роботи, в яких комп'ютерна техніка є апаратним засобом їх виконання. Такі роботи можуть бути вкрай різноманітні за науковою новизною та рівнем застосування нових інформаційних технологій.

Найважливіша виховна сторона дослідницької діяльності – формування у школярів поглядів, принципів, ідеалів, уявлень, визначальних їх світогляд. Сформовані в школярів знання починають виконувати свою світоглядну функцію насамперед у процесі виховання вони ціннісного ставлення до природи, науки, світу техніки, у тих прикладних досліджень, що з осмисленням соціально-політичних, економічних, екологічних та інших сторін у суспільному розвиткові.

Перехід на компетентнісно орієнтоване навчання вимагає перебудови всього освітнього процесу.

Виділимо ***основні принципи***, які можуть визначити загальні вимоги до відбору та конструювання змісту предметів природничо-наукового циклу, а також формам та методам організації освітнього процесу в умовах компетентнісно орієнтованого навчання.

Принцип фундаменталізації освіти як один із провідних тенденцій у сучасній освіті обумовлений швидко зростаючим потоком науково-технічної інформації, що прискорюється зміною вимог до професійної підготовки фахівців. Цей принцип передбачає інтеграцію природничо-наукового та гуманітарного знання, встановлення наступності та міжпредметних зв'язків.

Принцип наступності у навчанні визначається необхідністю вчитися протягом усього життя і означає цілісність та єдність всього освітнього процесу. Спадкоємність, у тому числі у вивченні дисциплін природничо-наукового циклу, передбачає узгодженість між цілями, змістом, методами, формами та засобами навчання на всіх освітніх рівнях та ступенях з урахуванням внутрішньо- та міжпредметних зв'язків у змісті.

Принцип реалізації міжпредметних зв'язків у освіті полягає у розгляді того чи іншого явища у взаємозв'язку з різними областями знання, що створює уявлення про єдину наукову картину світу. Інтеграція дисциплін природничо-наукового циклу сприяє формуванню соціальних та технічних здібностей студентів. Так, наприклад, вивчення хімії, фізики розвиває вміння поводитися з різними приладами, здійснювати дослідницьку діяльність та оцінювати її результати. При цьому забезпечується поряд з ключовими компетенціями формування професійних, які переходять в уміння та навички у процесі подальшого професійного навчання.

Принцип практичної значущості полягає в тому, що програмний матеріал слід вивчати так, щоб той, хто навчається, чітко розумів, де, коли і в яких ситуаціях отримані знання можуть бути застосовані. Цей принцип спрямований на підготовку фахівців широкого профілю, оскільки дозволяє учням переносити знання та вміння з однієї галузі практичної діяльності до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

іншої, що особливо важливо для формування компетентної особистості в умовах збільшених вимог роботодавця та розвитку безперервної освіти.

Принцип професійної спрямованості є найважливішим дидактичним принципом професійної педагогіки для будь-яких рівнів професійної освіти (початкової, середньої та вищої). Відповідно до цього принципу демонструється роль тих чи інших знань у реалізації професійної діяльності, що сприяє активізації процесів пізнання навчального матеріалу, підвищенню мотивації до предмета, що вивчається, та професійної компетентності студентів .Ефективності цього принципу сприяє реалізація змістовного профілювання, сутність якого буде розглянута нижче.

Принцип варіативності забезпечується шляхом розширення форм та способів його одержання з урахуванням інтересів та індивідуальних можливостей людини, перспектив розвитку економіки та соціальної сфери регіонів. Розвиток варіативної освіти спрямовано розширення професійного самовизначення і саморозвиток особистості. Принцип варіативності передбачає можливість вибору типу, виду та форми завдання відповідно до особистісних інтересів, уподобань, особливостей мислення студентів. Варіативність тісно пов'язана з технологій навчання, що передбачає різноманітність видів нестандартних ситуацій, якими має бути насичений особистісно орієнтований розвиваючий урок в освітній установі будь-якого рівня та ступеня освіти.

Принцип проблемності полягає у практичній спрямованості навчання та запровадженням проблемної ситуації у програмний матеріал, що підвищує ефективність засвоєння навчального матеріалу. Залучення студентів до вирішення проблеми викликає внутрішній інтерес, сприяючи підвищенню мотивації до дисципліни, що вивчається, пошуку нового знання. У процесі вирішення проблеми у студентів розвиваються багато якостей, що характеризують компетентність майбутнього фахівця, такі як ініціативність, самостійність, критичність, творчі здібності.

Принцип науковості у навчанні полягає в тому, що навчальні елементи, що виносяться для вивчення суб'єктів навчання, повинні відповідати сучасному рівню розвитку природничих наук (хімії, фізики, біології та інших), носити концептуальний характер, давати уявлення про загальнонаукові та методи пізнання.

Принцип випередження в освіті передбачає, що підготовка фахівців має бути спрямована не так на сьогоднішній день, як на завтрашній. Реалізація цього принципу означає створення пріоритету випереджального рівня розвитку особистості працівника над рівнем розвитку техніки та технологій, який визначається на основі прогнозних оцінок потреб виробництва, суспільства у професійній підготовці кадрів. У разі відхилення результатів навчання від очікуваних принцип випередження передбачає можливість швидко і гнучко вносити до змісту та технології освітнього процесу відповідні корективи з урахуванням потреб суспільної практики.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ефективність розглянутих принципів підтверджується тим, що вони сприяють формуванню ключових компетенцій студентів як предметних (хімічної, фізичної та ін.), так і надпрофесійних: ціннісно-смислових орієнтацій, самостійності, здатності до саморозвитку, вміння вирішувати проблеми, ініціативності, творчості, соціальних ін. Формування компетенції безпосередньо пов'язані з вивченням природничо-наукових дисциплін, які є загальноосвітніми предметами. У процесі навчання формуються технічні компетенції, які переходять в уміння та навички у процесі здобуття професійної освіти та забезпечують поряд із ключовими компетенціями розвиток конкурентоспроможного та професійно мобільного фахівця.

Для розвитку різнобічної особистості майбутнього фахівця у процесі навчання природничо-наукових дисциплін необхідно використовувати *активні методи*. Участь у ділових іграх, дослідницької діяльності, реферативній роботі, семінарах, конференціях, конкурсах, виконання творчих завдань тощо. сприяє розвитку самостійності прийняття рішень, творчої активності й у кінцевому підсумку забезпечує поведінкові якості особистості соціумі. Слід зазначити, що на відміну традиційного навчання освітній процес має бути орієнтований не так на передачу готової суми знань від викладача до студента, але в активне освоєння компетенцій самими студентами .

Викладене вище дозволило визначити такі *концептуальні засади засади науково-дослідної роботи студентів природничих спеціальностей на засадах системно-інтегративного підходу:*

1. визначені теоретичні основи системно-інтегративного підходу;
2. виявлення особливостей організації науково-дослідної роботи студентів природничих спеціальностей;
3. використання сучасних технологій у наукових дослідженнях;
4. вплив науково-дослідної роботи на професійний розвиток студентів.

Розглянемо ці засади детальніше. Теоретичною основою системно-інтегративного підходу організації науково-дослідної роботи студентів природничих спеціальностей є комплексність (дослідження явищ у взаємозв’язку з іншими природничими процесами), міждисциплінарність (інтеграція знань з фізики, хімії, біології, екології, математики), динамічність (врахування змін у природних системах та їх адаптації до зовнішніх факторів), технологічність (використання сучасних цифрових технологій у дослідженнях). Це дозволяє студентам краще розуміти складні природничі процеси, прогнозувати їх розвиток і знаходити практичні застосування отриманих результатів.

Особливості організації науково-дослідної роботи студентів природничих спеціальностей визначаємо за такими напрямами: індивідуальні дослідження – виконання студентами самостійних наукових проєктів під керівництвом викладачів; колективна робота у наукових лабораторіях – участь у наукових гуртках, дослідницьких групах; експериментальні дослідження – проведення лабораторних і польових експериментів; участь у наукових

конференціях та конкурсах – презентація результатів власних досліджень; публікації у фахових виданнях – підготовка статей, наукових звітів. Такі форми роботи сприяють активному залученню студентів до наукової діяльності та формуванню у них навичок дослідницької культури.

Сучасні технології відкривають нові можливості для наукової роботи студентів: комп'ютерне моделювання (у фізиці, хімії, біології); лабораторне обладнання з цифровими технологіями (аналізатори, спектрометри, мікроскопи); бази даних та наукові платформи (Scopus, Web of Science, Google Scholar); віртуальні лабораторії (онлайн-експерименти та симуляції). Використання сучасних цифрових рішень підвищує точність досліджень, розширює можливості аналізу даних та сприяє інтеграції студентів у міжнародну наукову спільноту.

Науково-дослідна робота формує у студентів такі важливі професійні якості: аналітичне мислення – уміння працювати з великими обсягами інформації; навички вирішення проблем – розробка нових методів дослідження; комунікативні здібності – вміння представляти наукові результати; готовність до інноваційної діяльності – впровадження наукових розробок у практику. Ці компетенції є ключовими для майбутніх науковців, інженерів, викладачів та фахівців природничого профілю.

Висновки. Таким чином, науково-дослідна робота студентів – це форма освітньої діяльності, спрямована на розвиток дослідницьких навичок, критичного мислення та самостійного пошуку нових знань. Основні її цілі це формування дослідницьких компетентностей, розвиток уміння працювати з науковими джерелами, навчання методам аналізу та синтезу даних, вироблення навичок проведення експериментів та роботи з сучасним лабораторним обладнанням. Наукова робота студентів сприяє їх професійній підготовці, формує здатність до творчого розв'язання проблем і створює фундамент для подальшої кар'єри у науковій сфері.

Науково-дослідна робота є важливим компонентом професійної підготовки студентів природничих спеціальностей. Використання системно-інтегративного підходу дозволяє розглядати наукові проблеми комплексно, залучати різні методи дослідження та досягати більш ефективних результатів. Введення у навчально-виховний процес науково-дослідної діяльності, побудованої на інтегративній основі, сприятиме більш ефективному формуванню предметних, наукових, професійно-значущих знань, умінь та навичок, професійно-особистісних якостей, необхідних для успішного навчання у вищих навчальних закладах, та раннього включення до науково-професійної діяльності. Залучення студентів до наукової діяльності сприяє розвитку критичного мислення, формуванню навичок самостійної роботи та підготовці висококваліфікованих фахівців, готових до вирішення складних наукових і технологічних завдань.

До подальших напрямів дослідження відносимо розроблення конкретних методик для окремих спеціальностей студентів закладів вищої освіти технічного профілю.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Література:

1. Буряк В. К., Кондрашова Л. В. Навчальна науково-дослідницька робота студентів. *Радянська школа*. 1990. № 11. С. 87–91.
2. Гладун Т. С. Навчально- та науково-дослідницька робота магістрантів у процесі навчання природничих дисциплін. *Наукові записки*. 2021. № 151. С. 29–36.
3. Ільченко Б. В. Інтеграція України в глобальну економічну систему: системно-синергетичний підхід. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2004. № 1. С. 106–111.
4. Краснобокий Ю., Ткаченко І., Ільніцька К. Методичні особливості використання системно-інтегративного підходу до викладання окремих тем фундаментальних наук. *Physical and mathematical education*. 2021. Т. 29, № 3. С. 81–92.
5. Лавніков О. А., Лесик А. С. Інтегративний підхід у системі вищої освіти: поняття і особливості. *Bulletin of alfred nobel university. series «pedagogy and psychology»*. 2020. Т. 1. № 19. С. 195–199.
6. Леоненко П. Т. Науково-дослідна робота студентів: досвід минулого і проблеми сьогодення. *Вища школа*. 2002. № 2/3. С. 19–33.
7. Опачко М. В. Системний та інтегративний підходи в освіті: метод. посібник. Ужгород: УжНУ, 2016. 69 с.
8. Потапенко О. Б., Іванова В. В. Системно-інтегративний підхід у формуванні творчої особистості майбутнього вчителя в умовах педагогічного вишу. *Освітній вимір*. 2016. Т. 48. С. 30–34.
9. Родінова Н. Науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти: на прикладі участі у наукових гуртках. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 2(20). С. 1129–1140.
10. Четвертак Т. Планування науково-дослідної роботи студентів у сфері природничих наук. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 10(28). С. 939–948.

References

1. Buriak, V. K., & Kondrashova, L. V. (1990). Navchalna naukovo-doslidnytska robota studentiv [Educational and Research Work of Students]. *Radyanska shkola*, (11), 87–91.
2. Hladun, T. S. (2021). Navchalno-ta naukovo-doslidnytska robota mahistrantiv u protsesi navchannia pryrodnychykh dystsyplin [Educational and Research Work of Master's Students in the Process of Studying Natural Sciences]. *Naukovi zapysky*, (151), 29–36.
3. Ilchenko, B. V. (2004). Intehratsiia Ukrainy v hlobalnu ekonomichnu systemu: systemno-synerhetychnyi pidkhid [Integration of Ukraine into the Global Economic System: A Systemic-Synergetic Approach]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy*, (1), 106–111.
4. Krasnobokyi, Yu., Tkachenko, I., & Ilnitska, K. (2021). Metodychni osoblyvosti vykorystannia systemno-intehratyvnoho pidkhodu do vykladannia okremykh tem fundamentalnykh nauk [Methodological Features of Using a Systemic-Integrative Approach to Teaching Certain Topics of Fundamental Sciences]. *Physical and Mathematical Education*, *29*(3), 81–92.
5. Lavnikov, O. A., & Lesyk, A. S. (2020). Intehratyvnyi pidkhid u systemi vyshchoi osvity: poniattia i osoblyvosti [Integrative Approach in the Higher Education System: Concept and Features]. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series «Pedagogy and Psychology»*, *1*(19), 195–199.
6. Leonenko, P. T. (2002). Naukovo-doslidna robota studentiv: dosvid mynuloho i problemy sohodennia [Scientific Research Work of Students: Past Experience and Current Issues]. *Vyshcha shkola*, (2/3), 19–33.
7. Opachko, M. V. (2016). Systemnyi ta intehratyvnyi pidkhody v osviti: metod. posibnyk [Systemic and Integrative Approaches in Education: Methodological Guide]. Uzhhorod: UzhNU.

8. Potapenko, O. B., & Ivanova, V. V. (2016). Systemno-intehratyvnyi pidkhid u formuvanni tvorchoi osobystosti maibutnoho vchytelia v umovakh pedahohichnoho vyshu [Systemic-Integrative Approach to the Formation of a Creative Personality of a Future Teacher in a Pedagogical University]. *Osvitnii vymir*, *48*, 30–34.

9. Rodinova, N. (2024). Naukovo-doslidna robota zdobuvachiv vyshchoi osvity: na prykladi uchasti u naukovykh hurtkakh [Scientific Research Work of Higher Education Applicants: The Example of Participation in Scientific Circles]. *Visnyk nauky ta osvity*, *2*(20), 1129–1140.

10. Chetvertak, T. (2024). Planuvannia naukovo-doslidnoi roboty studentiv u sferi pryrodnychykh nauk [Planning of Students' Scientific Research Work in the Field of Natural Sciences]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi*, *10* (28), 939–948.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.091.2:004.9-045.43

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-202-212

Біляковська Ольга Орестівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-2880-6826

Голіяд Ірина Семенівна кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення підвищення якості освіти, Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», м. Київ, тел.: (073) 481-18-50, https://orcid.org/0000-0003-4979-828X

Прусак Юрій Володимирович кандидат технічний наук, доцент, доцент доцент кафедри комп'ютерних наук, Національний лісотехнічний університет України, м. Львів, тел.: (096) 269-51-54, https://orcid.org/0000-0003-3349-4468

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ КОМП'ЮТЕРНОГО ДИЗАЙНУ

Анотація. У статті проаналізовано основні напрями оптимізації освітнього простору закладів вищої освіти та розглянуті можливості використання засобів комп'ютерного дизайну для його організації.

Виокремлено напрями оптимізації освітнього простору закладів вищої освіти засобами комп'ютерного дизайну. Інституційний аспект охоплює використання комп'ютерного дизайну в розроблення освітніх програм та навчальних планів, оптимізації ресурсів і плануванні. Комп'ютерний дизайн може бути використаний для надання підтримки студентам: консультування та індивідуальна допомога. Комп'ютерний дизайн відкриває можливості для вдосконалення методик навчання, підвищення кваліфікації викладачів за допомогою інноваційних інструментів.

Визначено, що завданням сучасного освітнього простору є забезпечення комфортного середовища для навчання, створення умов для творчості, співпраці та розвитку критичного мислення. Комп'ютерний дизайн дозволяє проєктувати та візуалізувати простір з високим рівнем точності та деталізації. Використання цифрових технологій для створення моделей освітнього простору дає можливість моделювати і тестувати різні варіанти організації простору до його фактичної реалізації, забезпечити гнучкість в освітньому процесі, проєктуючи простір, що може швидко адаптуватися під потреби різних освітніх форматів, оптимізувати просторову організацію навчальних приміщень за допомогою спеціальних програмних засобів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розглянуто засоби, які використовуються у закладах вищої освіти для організації освітнього простору. На основі комп'ютерного дизайну відбувається організація простору для різних типів освітньої діяльності. Освітній процес у закладах вищої освіти вимагає різноманітних типів навчальних приміщень, кожен з яких має свої особливості організації простору.

Організація простору за допомогою комп'ютерного дизайну покращує фізичні умови навчання, має значний вплив на освітній процес. Комп'ютерний дизайн, як засіб організації освітнього середовища сприяє впровадженню інновацій, покращенню концентрації та ефективності навчання, підвищенню рівня взаємодії тощо.

Ключові слова: заклади вищої освіти, освітній простір, здобувачі освіти, комп'ютерний дизайн, штучний інтелект, цифрові технології.

Bilyakovska Olga Orestivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of general pedagogy and pedagogy of the higher school Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-2880-6826

Holiiad Iryna Semenivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Research Fellow of the Department for Scientific and Methodological Support for Improving the Quality of Education, State scientific institution "Institute of education content modernization", Kyiv, tel.: (073) 481-18-50, https://orcid.org/0000-0003-4979-828X

Prusak Yurii Volodymyrovych Candidate of Engineering Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Computer Science, National Forestry University of Ukraine, Lviv, tel.: (096) 269-51-54, https://orcid.org/0000-0003-3349-4468

ORGANIZATION OF EDUCATIONAL SPACE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS USING COMPUTER DESIGN

Abstract. The article analyzes the main directions for optimizing the educational space of higher education institutions and examines the possibilities of using computer design tools for its organization.

The directions for optimizing the educational space of higher education institutions through computer design tools have been identified. The institutional aspect includes the use of computer design in developing educational programs and curricula, resource optimization, and planning. Computer design can be employed to provide support for students, including counseling and individual assistance. It opens up opportunities for improving teaching methods and enhancing the professional development of educators through innovative tools.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

It has been determined that the task of the modern educational space is to ensure a comfortable learning environment, create conditions for creativity, collaboration, and the development of critical thinking. Computer design enables the planning and visualization of space with a high level of precision and detail. The use of digital technologies to create educational space models allows for the simulation and testing of various space organization options before their actual implementation. It ensures flexibility in the educational process by designing spaces that can quickly adapt to the needs of different educational formats and optimizing the spatial organization of learning facilities using specialized software tools.

The article reviews tools used in higher education institutions for organizing educational spaces. Based on computer design, spaces are organized for various types of educational activities. The educational process in higher education institutions requires diverse types of learning facilities, each with its specific spatial organization features.

The organization of space through computer design improves the physical conditions for learning and significantly impacts the educational process. Computer design, as a tool for organizing the educational environment, facilitates the introduction of innovations, enhances concentration and learning efficiency, and increases the level of interaction.

Keywords: higher education institutions, educational space, students, computer design, artificial intelligence, digital technologies

Постановка проблеми. Сучасні заклади вищої освіти мають відповідати новим вимогам, що виникають у зв'язку з глобалізацією, цифровізацією та змінами в освітній парадигмі. Сучасний освітній процес потребує не лише змін у змісті навчання, а й в організації фізичного та віртуального простору, в якому цей процес відбувається.

На основі аналізу досліджень, що стосуються оптимізації освітнього простору закладів вищої освіти нами виокремлено такі напрями: розвиток цифрової компетентності викладачів та студентів [2; 6; 7]; застосування дизайн-мислення та інших інноваційних методів для вдосконалення освітнього процесу [1; 3; 8], розвиток комп'ютерно-технологічної платформи, використання комп'ютерної графіки та штучного інтелекту для оптимізації освітнього процесу [4; 5] тощо.

Зокрема, Ю. Козловський [6] пропонує гармонізацію освітнього процесу в закладах вищої освіти засобами інтегративного підходу. Визначний вчений В. Биков [1] досліджує проблеми та завдання розвитку комп'ютерно-технологічної платформи інформаційно-освітнього простору. Дослідники В. Кучер та Т. Рожнова [7] розглядають застосування інновацій у процесі організації освітнього середовища. В. Коваленко [5] досліджує впровадження дизайн-проєктів засобами комп'ютерної графіки в освітній процес вищої школи. Дослідники С. Доценко та Т. Собченко [4] пропонують оптимізацію освітнього процесу закладів вищої освіти засобами штучного інтелекту.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

С. Масліч вважає, що сучасний освітній простір «повинен бути мотивуючим, з сучасним обладнанням, енергоефективним та безбар'єрним, а також забезпечувати інноваційний розвиток закладу, психологічний супровід суб'єктів освітнього процесу, оптимізувати зміст, форми і методи навчально-виховної та науково-методичної роботи» [8, С.102].

На думку Ю. Козловського, необхідно досягати гармонізації освітнього простору закладу вищої освіти, під якою розуміється «співрозмірність частин і цілого, злиття низки складових об'єкта в одне природне ціле. У гармонії зовнішньо виявляються внутрішнє впорядкування й міра буття, внутрішнє й зовнішнє, людина й середовище» [6, С.18]. Для досягнення поставленої мети необхідно впроваджувати інноваційні освітні та цифрові технології, удосконалювати науково-методичне забезпечення освітнього процесу, підвищувати рівень кваліфікації науково-педагогічних працівників, створити умови для підготовки та перепідготовки кадрів в галузі інновацій.

Мета статті – проаналізувати основні напрями оптимізації освітнього простору закладів вищої освіти та розглянути можливості використання засобів комп'ютерного дизайну для його організації.

Вклад основного матеріалу. Сучасні заклади вищої освіти, мають активно використовувати новітні технології для оптимізації освітнього середовища. Однією з таких технологій є комп'ютерний дизайн, який дозволяє створювати гнучкі, адаптивні та функціональні простори, що відповідають вимогам сучасної освіти.

Комп'ютерний дизайн відіграє визначальну роль у сучасних освітніх технологіях. Виокремлюється галузь комп'ютерних графічно-інформаційних технологій навчання, що активно розвивається і характеризується застосуванням комп'ютерної графіки для візуалізації навчального матеріалу та керування освітнім процесом [5, С.230]

Комп'ютерний дизайн сприяє підвищенню ефективності процесу навчання та комфортного освітнього середовища для здобувачів і викладачів. Ми виокремлюємо три ключові напрями оптимізації освітнього простору закладів вищої освіти засобами комп'ютерного дизайну. По-перше, інституційний аспект охоплює використання комп'ютерного дизайну в розроблення освітніх програм та навчальних планів, оптимізації ресурсів і плануванні. По-друге, комп'ютерний дизайн може бути використаний для надання підтримки студентам: консультування та індивідуальна допомога. По-третє, комп'ютерний дизайн відкриває можливості для вдосконалення методик навчання, підвищення кваліфікації викладачів за допомогою інноваційних інструментів.

Сучасна освітня парадигма неможлива без інтеграції цифрових інструментів та технологій. Вони розширюють можливості традиційних методів навчання, впроваджуючи нові формати подання навчального матеріалу та взаємодії в освітньому процесі. Характерною рисою таких форматів є їхня динамічність, гнучкість та мобільність.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

На думку В. Бикова, очікується подальше вдосконалення освітньої сфери шляхом: удосконалення методики навчання, розвиток змісту інформаційної освіти та комп'ютерно-орієнтованих педагогічних технологій, збагачення навчальних систем необхідним спектром мультимедійних аудіо- та відеоматеріалів, електронними освітніми та науковими ресурсами; підвищення рівня компетентності в галузі цифрових технологій всіх учасників освітнього процесу; розширення можливостей комп'ютерно-орієнтованого навчального середовища та наближення його властивостей до вимог відкритих систем освіти [1, С.520].

З цією метою необхідно визначити ключові інноваційні вимоги до учасників освітнього процесу. В першу чергу, це глибоке розуміння сучасних інформаційних технологій та вміння їх ефективно використовувати в практиці. Сучасні фахівці мають володіти високим рівнем комп'ютерної грамотності та вміти застосовувати сучасні інструменти для розробки та проведення навчальних занять. По-друге, важливою є здатність до роботи з новими формами та методами навчання. Учасники освітнього процесу повинні бути гнучкими та адаптивними, володіти знаннями про сучасні підходи і методики навчання, такі як проєктне навчання, інтерактивні методики, онлайн-курси тощо. По-третє, необхідна здатність до інноваційного мислення та творчості. Фахівці повинні креативно підходити до організації освітнього процесу, розвивати вміння працювати в творчих командах, бути відкритими до нових ідей та рішень для покращення якості навчання та розвитку освіти в цілому. Нарешті, важливим є вміння працювати з даними та їх аналізування, що передбачає розвиток критичного мислення та уміння фільтрувати та відбирати необхідну інформацію з великого потоку даних для ефективної наукової діяльності [7, С.157].

Викладачі використовують цифрові інструменти на різних етапах освітнього процесу: підготовка студентів до вивчення нової теми, подання навчальної інформації, виконання тренувальних вправ та завдань, оцінювання знань, стимулювання рефлексії та комунікації. Застосування цифрових інструментів у навчальних завданнях та формувальному оцінюванні сприяє активній участі студентів у процесі інформаційного обміну, враховує індивідуальні потреби кожного студента, створюючи умови для самореалізації, співпраці та рефлексії. [2, с. 58].

Освітній простір повинен бути: гнучким (здатним адаптуватися під різні потреби студентів і викладачів, а також під зміни в змісті освітніх програм і технологіях викладання); інтерактивним (дозволяти студентам активно взаємодіяти з матеріалами, викладачами і один з одним через цифрові платформи та інші технічні засоби); доступним (бути відкритим для широкого кола користувачів, з урахуванням різних потреб, таких як доступність для людей з обмеженими можливостями); екологічним і економічним (враховувати принципи сталого розвитку та раціонального використання ресурсів) тощо.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Завданням сучасного освітнього простору є не тільки забезпечення комфортного середовища для навчання, а й створення умов для творчості, співпраці та розвитку критичного мислення. Комп'ютерний дизайн дозволяє проєктувати та візуалізувати простір з високим рівнем точності та деталізації. Використання цифрових технологій для створення моделей освітнього простору дає можливість моделювати і тестувати різні варіанти організації простору до його фактичної реалізації, забезпечити гнучкість в освітньому процесі, проєктуючи простір, що може швидко адаптуватися під потреби різних навчальних форматів, оптимізувати просторову організацію навчальних приміщень за допомогою спеціальних програмних засобів.

Розглянемо, які засоби використовуються у закладах вищої освіти для організації освітнього простору.

Впровадження штучного інтелекту в освіті має значний потенціал та може бути використане для оптимізації освітнього простору закладів вищої освіти за кількома напрямами: інтеграція в комп'ютерні системи, що імітують людську поведінку. Зокрема, голосові асистенти (Siri), перекладачі (Google Translator); реалізація персоналізованої адаптивної освіти, розробка систем навчання, які будуть орієнтовані на індивідуальні потреби та рівень підготовки здобувачів; створення систем консультування: штучний інтелект може сприяти покращенню досвіду студентів, надаючи їм підтримку в процесі адаптації та збагачення життєвого досвіду.

Штучний інтелект може бути використаний для оцінки робіт здобувачів на основі аналізу прикладів успішних та невдалих виконань, розширення можливостей студентів з особливими освітніми потребами, поглиблення аналітичних можливостей в освіті, збір, вимір, аналіз та інтерпретація даних про здобувачів та освітній контекст для підвищення якості навчання й освітнього середовища. За допомогою штучного інтелекту проводиться трансформація аспектів академічного життя: модернізація бібліотек, наукових досліджень, спілкування зі студентами, створення книг, зовнішньої освітньої діяльності [4, С.10].

Окрім того, використовуються платформи для онлайн-співпраці. Інструменти на зразок Google SketchUp, AutoCAD 360, чи BIM (Building Information Modeling) дають змогу командам студентів і викладачів спільно працювати над проєктами дизайну освітнього простору, роблячи зміни в реальному часі. Це забезпечує спільну роботу в умовах дистанційного навчання.

Існує кілька основних інструментів і програмних засобів, що використовуються для комп'ютерного дизайну в організації освітнього простору. Таким інструментом є 3D-моделювання та візуалізація. Програми, такі як AutoCAD, Revit, SketchUp, дозволяють створювати тривимірні моделі приміщень і будівель. За допомогою цих інструментів можна не тільки проєктувати освітні простори, але й наочно продемонструвати, як буде виглядати освітнє середовище після реалізації проєкту.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

З метою організації освітнього простору використовується як віртуальна реальність (VR), так і доповнена реальність (AR). Віртуальні тури та доповнена реальність дають можливість «перенести» студентів у майбутнє освітнє середовище, що дозволяє провести попередню візуалізацію перед початком будівництва або реконструкції.

Важливим завданням є вирішення низки питань, пов'язаних з дизайн-ергономікою освітнього середовища, а саме – реалізація проєктів з модернізації освітнього простору, зокрема аудиторій, з урахуванням критеріїв комфорту, безпеки та естетичної привабливості. Аудиторія як ключовий елемент освітнього процесу має вирішальне значення для підвищення його ефективності. На жаль, нинішні приміщення не завжди відповідають вимогам, необхідним для творчого розвитку майбутніх спеціалістів у галузі технологій та трудового навчання. Тому аудиторію слід перетворити на інноваційну майстерню, яка стимулює пізнавальну активність здобувачів освіти. Створення атмосфери інтер'єру, підбір меблів та обладнання, продумування колірної гами та реквізиту дозволять зробити приміщення захопливим та функціональним для навчальних занять [3, С.143].

У комп'ютерному дизайні використовується відповідне програмне забезпечення, зокрема для проєктування освітніх інтер'єрів. Зокрема, програми Sweet Home 3D, Roomstyler та інші онлайн-платформи, дозволяють створювати дизайни класних кімнат, аудитотрій, лабораторій, майстерень на основі попередніх вимог до простору. Такі інструменти дуже корисні для малих і середніх закладів, де важливо максимально ефективно використовувати простір.

На основі комп'ютерного дизайну відбувається організація простору для різних типів освітньої діяльності. Освітній процес у закладах вищої освіти вимагає різноманітних типів навчальних приміщень, кожен з яких має свої особливості організації простору:

Розглянемо це на прикладі лекційних аудиторій, приміщень для лабораторно-практичних занять та спільного простору. Лекційні приміщення повинні бути спроєктовані з урахуванням кількості студентів, звукової та візуальної видимості викладача, а також сучасного обладнання (проєктора, інтерактивних панелей). Засобами комп'ютерного дизайну можна передбачити найбільш оптимальні варіанти розташування навчальних меблів та технічних засобів.

У приміщеннях для лабораторно-практичних занять важливо оптимально організувати простір для виконання практичних завдань, забезпечивши доступ до необхідних інструментів, комп'ютерної техніки або спеціальних установок. Особливу увагу слід приділити безпеці та комфортному переміщенню здобувачів освіти.

До спільних просторів відносимо зони для відпочинку, бібліотеки, кав'ярні та простори для неформальних зустрічей. Такий простір має бути

комфортним, сприяти не тільки відпочинку, а й активному обміну ідеями та співпраці між здобувачами. Освітні простори для групової роботи, інтерактивні зони та коворкінги повинні бути спроєктовані так, щоб здобувачі мали змогу активно обговорювати завдання, використовувати цифрові інструменти для спільної роботи над науковими проєктами та дослідженнями.

На сучасному етапі розвитку освіти кластерний підхід є одним із ключових інструментів, який дозволяє закладам вищої освіти відповідати сучасним вимогам суспільства, науки та економіки. Цей підхід спрямований на створення інтегрованого освітнього середовища, де об'єднуються ресурси, знання, технології та всі учасники освітнього процесу для досягнення спільної мети – формування компетентних, конкурентоспроможних фахівців.

Основна перевага кластерного підходу полягає у тому, що він забезпечує синергію між різними учасниками освітнього процесу – студентами, викладачами, науковцями, роботодавцями, технологічними партнерами та іншими зацікавленими сторонами. Це сприяє більшій інтеграції навчання, дослідницької діяльності та практичного досвіду, що, у свою чергу, дозволяє:

- адаптувати освітній процес до реальних потреб ринку праці;
- сприяти розвитку міждисциплінарного підходу;
- створювати умови для творчості та інновацій;
- налагоджувати партнерські відносини між закладами освіти, бізнесом та виробництвом.

Кластерний підхід підтримує впровадження інноваційних цифрових технологій в освітній процес. Засоби комп'ютерного дизайну дозволяють моделювати й оптимізувати освітнє середовище, створювати інтерактивні навчальні простори, що відповідають сучасним стандартам. У межах кластерів використання цифрових технологій забезпечує ефективну комунікацію, доступ до спільних ресурсів і можливість швидко адаптуватися до нових умов.

Окрім того, кластерний підхід сприяє формуванню єдиного інноваційногоосвітнього простору, де кожен учасник може зробити свій внесок у спільний розвиток. Здобувачі освіти отримують доступ до сучасного обладнання, дослідницьких проєктів, стажувань у реальних умовах, тоді як викладачі й науковці мають можливість працювати в умовах, які стимулюють професійне зростання.

Наразі, кластерний підхід є важливим стратегічним напрямом розвитку закладів вищої освіти. Він дозволяє забезпечити якісну підготовку фахівців, сприяє інноваціям і формуванню конкурентоспроможного освітнього простору, що відповідає викликам сучасного світу.

Львівський освітньо-науково-виробничий кластер (Українського державного університету імені Михайла Драгоманова) є одним із прикладів реалізації кластерного підходу в підготовці майбутніх педагогів професійного і профільного навчання в Україні [9-11]. Цей кластер створений з метою інтеграції закладів освіти, наукових установ і виробничих підприємств для

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

забезпечення якісної підготовки фахівців у різних галузях. Особливістю освітньо-науково-виробничий кластеру є використання цифрових інструментів, таких як засоби комп'ютерного дизайну, для організації освітніх процесів та планування виробничих завдань.

Сучасні заклади вищої освіти мають активно використовувати новітні технології для оптимізації освітнього середовища, що забезпечує інтеграцію освітнього процесу, наукової діяльності та виробничої практики в рамках кластерного середовища.

Комп'ютерний дизайн відіграє ключову роль в організації освітнього простору в кластерному середовищі. Він дозволяє створювати інтерактивні моделі навчальних приміщень, лабораторій, зон співпраці, відпочинку, тренувань, а також інтегрувати їх у спільний цифровий простір, який забезпечує ефективну комунікацію між всіма учасниками. У кластерному середовищі комп'ютерний дизайн сприяє:

- проєктуванню навчальних приміщень для різних типів освітньої діяльності;
- оптимізації використання ресурсів через моделювання варіантів організації простору;
- інтеграції елементів штучного інтелекту для адаптивного налаштування освітнього середовища під потреби кожного здобувача освіти.

Кластерний підхід у поєднанні з засобами комп'ютерного дизайну створює умови для гнучкого управління інноваційним освітнім середовищем. Зокрема, це дозволяє швидко реагувати на зміни в освітніх форматах, підтримувати творчі й наукові ініціативи, сприяти розвитку міждисциплінарного підходу та підвищувати ефективність взаємодії між академічною спільнотою та роботодавцями.

Висновки. Організація простору за допомогою комп'ютерного дизайну не лише покращує фізичні умови навчання, але й має значний вплив на освітній процес. Комп'ютерний дизайн, як засіб організації освітнього середовища сприяє впровадженню інновацій, покращенню концентрації та ефективності навчання, підвищенню рівня взаємодії тощо. Використання кластерного середовища в організації освітнього простору закладів вищої освіти засобами комп'ютерного дизайну сприяє підвищенню якості освіти, створенню інноваційних умов для навчання та творчого розвитку здобувачів освіти, а також посиленню конкурентоспроможності закладів освіти на національному й міжнародному рівнях.

Література:

1. Биков В.Ю. Проблеми і завдання розвитку комп'ютерно-технологічної платформи інформаційно-освітнього простору. *Освітній україноцентризм Георгія Філіпчука* : зб. наук. пр.; НАПН України ; Ін-т пед освіти і освіти дорослих НАПН України. К. : Богданова А.М., 2016.С. 514-522.

2. Біляковська О. О., Прусак Ю. В., Якимович Т. Д. Цифрова компетентність як чинник якості професійно-педагогічної діяльності викладача. *Педагогічний альманах,* 2024.№55. С.56-63.

3. Голіяд, І., Тропіна, М. Досвід застосування дизайн-мислення для вдосконалення професійного розвитку майбутніх учителів технологій. Наукові записки Малої академії наук України. 2021. №2–3 (21–22).. С. 140-150.

4. Доценко С., Собченко Т. Оптимізація освітнього процесу закладів вищої освіти України засобами штучного інтелекту. *Молодь і ринок.* 2024.№ 2 (222). С.7-12.

5. Коваленко В. Впровадження дизайн-проектів засобами комп'ютерної графіки в навчальний процес вищої школи. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*, 2019. 84((II), С.225-234.

6. Козловський Ю.М. Гармонізація освітнього процесу в закладах вищої освіти засобами інтегративного підходу. *Освітні обрії.* 2020 Т.51 №2. С.15-19.

7. Кучер В., Рожнова Т. Застосування інновацій у процесі організації освітнього процесу здобувачів вищої освіти в умовах магістратури. Застосування інновацій у процесі організації освітнього процесу здобувачів вищої освіти в умовах магістратури.*Український Педагогічний журнал*, 2023. №3., 155–162.

8. Масліч С.В. Організація освітнього простору в закладі професійної освіти сфери послуг. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Випуск 69. Том 2. С. 101-104.

9. Сліпчишин, Л., Голіяд, І., Якимович, Т.., Дубовик, О., Тропіна, М. Повоєнна модернізація освіти: цифрове освітнє середовище як ключовий елемент інноваційно-освітнього кластеру. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи,* 2024/ (2(12), 56–67.

10. Якимович Т. Д., Макогін О. В., Юсик І.А. Виробнича практика в умовах навчально-науково-виробничого кластеру. *Інноваційна педагогіка.* Випуск 58. Том 2. 2023. С. 151- 155.

11. Slipchyshyn L. Use of modern learning types in training future specialized and professional teachers in educational-scientific-production cluster environments. Innovations and transformations in education, society, and economic management. (Ed.) M. Wierzbik-Strońska, T. Nestorenko. Katowice: The University of Technology in Katowice Press, 2024. pp. 98-105.

References:

1.Bykov, V.YU. (2016) Problemy i zavdannya rozvytku komp″yuterno-tekhnolohichnoyi platformy informatsiyno-osvitn′oho prostoru [Problems and tasks of developing a computer-technological platform of the information and educational space]. Osvitniy ukrayinotsentryzm Heorhiya Filipchuka : zb. nauk. pr.; NAPN Ukrayiny ; In-t ped osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrayiny. K. : Bohdanova A.M.,.S. 514-522. [in Ukrainian].

2. Bilyakovs′ka, O . O., Prusak, YU. V., Yakymovych, T. d. (2024) Tsyfrova kompetentnist′ yak chynnyk yakosti profesiyno-pedahohichnoyi diyal′nosti vykladacha [Digital competence as a factor of the quality of a teacher's professional and pedagogical activity]. Pedahohichnyy al′manakh,.№55. S.56-63. [in Ukrainian].

3.Holiiad, I., Tropina, M. (2021) Dosvid zastosuvannya dyzayn-myslennya dlya vdoskonalennya profesiynoho rozvytku maybutnikh uchyteliv tekhnolohiy [Experience in applying design thinking to improve the professional development of future technology teachers]. Naukovi zapysky Maloyi akademiyi nauk Ukrayiny. №2–3 (21–22).. S. 140-150. [in Ukrainian].

4. Dotsenko, S. , Sobchenko, T . (2022) Optymizatsiya osvitn′oho protsesu zakladiv vyshchoyi osvity Ukrayiny zasobamy shtuchnoho intelektu [Optimization of the educational process of higher education institutions of Ukraine using artificial intelligence]. Molod′ i rynok. № 2 (222). S.7-12. [in Ukrainian].

5. Kovalenko, V . (2019) Vprovadzhennya dyzayn-proektiv za dopomohoyu komp″yuternoyi hrafiky v navchal′nyy protses vyshchoyi shkoly [Introduction of design projects using computer graphics into the educational process of higher education]. Vyshcha osvita Ukrayiny u konteksti intehratsiyi do yevropeys′koho osvitn′oho prostoru, 84((II), S.225-234. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

6. Kozlovs′kyy, YU.M. (2020) Harmonizatsiya osvitn′oho protsesu v zakladakh vyshchoyi osvity zasobamy intehratyvnoho pidkhodu [Harmonization of the educational process in higher education institutions using an integrative approach.]. Osvitni obriyi. T.51 №2. S.15-19. [in Ukrainian].

7. Kucher, V. , Rozhnova, T . (2023) Zastosuvannya innovatsiy u protsesi orhanizatsiyi osvitn′oho protsesu zdobuvachiv vyshchoyi osvity v umovakh mahistratury [Application of innovations in the process of organizing the educational process of higher education students in the conditions of a master's degree.]. Zastosuvannya innovatsiy u protsesi orhanizatsiyi osvitn′oho protsesu zdobuvachiv vyshchoyi osvity v umovakh mahistratury.Ukrayins′kyy Pedahohichnyy zhurnal, №3., 155–162. [in Ukrainian].

8. Maslich, S.V. (2024) Orhanizatsiya osvitn′oho prostoru v zakladi profesiynoyi osvity sfery posluh [Organization of educational space in a vocational education institution of the service sector. Innovative pedagogy]. Innovatsiyna pedahohika. Vypusk 69. Tom 2. S. 101-104. [in Ukrainian].

9.Slipchyshyn, L., Holiyad, I., Yakymovych, T., Dubovyk, O., Tropina, M. (2024) Povoyenna modernizatsiya osvity: tsyfrove osvitnye seredovyshche yak klyuchovyy element innovatsiyno-osvitn′oho klasteru [Povoyenna modernizatsiya osvity: tsyfrove osvitnye seredovyshche yak klyuchovyy element innovatsiyno-osvitn′oho klasteru]. Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoyi shkoly, №2(12), 56–67 [in Ukrainian].

10. Yakymovych, T . D., Makohin, O. V., Yusyk, I.A. (2023) Vyrobnycha praktyka v umovakh navchal′no-naukovo-vyrobnychoho klasteru. Innovatsiyna pedahohika [Vyrobnycha praktyka v umovakh navchal′no-naukovo-vyrobnychoho klasteru. Innovatsiyna pedahohika]. Vypusk 58. Tom 2. S. 151-155 [in Ukrainian].

11.Slipchyshyn, L. (2024) Use of modern learning types in training future specialized and professional teachers in educational-scientific-production cluster environments. *Innovations and transformations in education, society, and economic management.* (Ed.) M. Wierzbik-Strońska, T. Nestorenko. Katowice: The University of Technology in Katowice Press,. pp. 98-105. [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.01/.09:004.77

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-213-226

Бобовський Роман Петрович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики, інформатики та методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (093) 744-24-43, https://orcid.org/0000-0003-0172-6404

Бован Ніна Петрівна викладач кафедри математики, інформатики та методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (097) 887-46-25, https://orcid.org/0009-0007-0267-4868

Шевчук Оксана Миколаївна, викладач кафедри математики, інформатики і методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (093) 536-04-08, https://orcid.org/0009-0003-1901-690X

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ РІЗНИХ СИСТЕМ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. У сучасних умовах цифровізації освіти та розвитку інформаційних технологій дистанційне навчання стало одним із ключових напрямів модернізації навчального процесу. Особливу актуальність тема набула у зв’язку з глобальними викликами, такими як пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення, що спричинило вимушений перехід багатьох навчальних закладів на дистанційну або змішану форму навчання. У статті досліджено навчальні можливості різних систем дистанційного навчання, проаналізовано їхні функціональні особливості та ефективність у контексті сучасної освітньої діяльності.

Автори розглядають п’ять найпоширеніших платформ: Moodle, Blackboard Learning System, Lotus Learning Space, Віртуальний університет та Web-клас-KPI. Moodle відзначається відкритим кодом, широкими можливостями налаштування та підтримкою концепції соціальної конструктивістської педагогіки. Blackboard Learning System пропонує розширені можливості управління навчальним процесом, інтеграцію з іншими системами та гнучкі засоби моніторингу прогресу здобувачів. Lotus Learning Space забезпечує як синхронне, так і асинхронне навчання, що дозволяє ефективно поєднувати традиційні та дистанційні форми взаємодії. Вітчизняні розробки – Віртуальний університет та Web-клас-KPI – спрямовані на задоволення потреб українських освітніх установ, пропонуючи спеціалізовані функції для організації навчального процесу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Окрім порівняльного аналізу, стаття висвітлює основні проблеми, пов'язані з використанням систем дистанційного навчання, серед яких відсутність уніфікованих стандартів оцінювання ефективності навчання, складність інтеграції з іншими цифровими платформами та недостатня адаптація до змішаних моделей навчання. Виявлено, що хоча Moodle є найпоширенішою платформою, її використання потребує певних технічних знань, що може ускладнювати роботу викладачів. Водночас Blackboard та Lotus Learning Space надають потужні інструменти для управління курсами, проте вимагають значних фінансових витрат. Вітчизняні системи дистанційного навчання, такі як Web-клас-KPI та Віртуальний університет, адаптовані до потреб українських користувачів, але потребують подальшого вдосконалення в контексті інтеграції сучасних технологій.

У висновках окреслено перспективи подальших досліджень у сфері дистанційного навчання. Зокрема, пропонується розробка критеріїв оцінки ефективності системи дистанційного навчання, інтеграція штучного інтелекту та адаптивних навчальних систем у освітній процес, а також вивчення впливу дистанційного навчання на мотивацію здобувачів та їхню когнітивну активність. Впровадження сучасних технологій, таких як віртуальна та доповнена реальність, може значно підвищити ефективність дистанційного навчання та забезпечити його глибоку інтеграцію в освітню систему.

Ключові слова: дистанційне навчання, системи дистанційного навчання, Moodle, Blackboard, Lotus Learning Space, Віртуальний університет, Web-клас-KPI, цифровізація освіти, інформаційні технології, змішане навчання, інтеграція цифрових платформ, адаптивне навчання.

Bobovsky Roman Petrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Mathematics, Informatics, and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, tel.: (093)744-24-43, https://orcid.org/0000-0003-0172-6404

Bovan Nina Petrivna lecturer of the Department of Mathematics, Informatics, and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, tel.: (097) 887-46-25, https://orcid.org/0009-0007-0267-4868

Shevchuk Oksana Mykolaivna lecturer at the Department of Mathematics, Informatics, and Teaching Methodology of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, tel.: (093) 536-04-08, https://orcid.org/0009-0003-1901-690X

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL CAPABILITIES OF DIFFERENT DISTANCE LEARNING SYSTEMS FOR TRAINING LEARNERS

Abstract. In the modern context of education digitalization and the development of information technologies, distance learning has become one of the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

key directions for modernizing the educational process. This topic has gained particular relevance due to global challenges such as the COVID-19 pandemic and the full-scale invasion, which forced many educational institutions to transition to distance or blended learning formats. This article explores the educational capabilities of various distance learning systems, analyzing their functional features and effectiveness in the context of contemporary educational activities.

The authors examine five of the most widely used platforms: Moodle, Blackboard Learning System, Lotus Learning Space, Virtual University, and Web-class-KPI. Moodle is distinguished by its open-source nature, extensive customization options, and support for the concept of social constructivist pedagogy. Blackboard Learning System offers advanced course management capabilities, integration with other systems, and flexible tools for tracking student progress. Lotus Learning Space provides both synchronous and asynchronous learning, allowing for an effective combination of traditional and distance learning formats. The domestic developments – Virtual University and Web-class-KPI – are designed to meet the needs of Ukrainian educational institutions, offering specialized functions for organizing the learning process.

In addition to the comparative analysis, this article highlights the main challenges associated with the use of distance learning systems, including the lack of standardized criteria for assessing learning effectiveness, difficulties integrating with other digital platforms, and insufficient adaptation to blended learning models. It was found that while Moodle is the most widespread platform, its use requires specific technical knowledge, which can complicate instructors' work. At the same time, Blackboard and Lotus Learning Space provide powerful course management tools but require significant financial investment. Domestic distance learning systems, such as Web-class-KPI and Virtual University, are tailored to the needs of Ukrainian users but require further improvements in the context of integrating modern technologies.

The conclusions outline the prospects for further research in the field of distance learning. In particular, the development of criteria for evaluating the effectiveness of distance learning systems, the integration of artificial intelligence and adaptive learning systems into the educational process, and the study of the impact of distance learning on student motivation and cognitive engagement are proposed. The implementation of modern technologies, such as virtual and augmented reality, can significantly enhance the efficiency of distance learning and ensure its deep integration into the educational system.

Keywords: distance learning, distance learning systems, Moodle, Blackboard, Lotus Learning Space, Virtual University, Web-class-KPI, education digitalization, information technologies, blended learning, digital platform integration, adaptive learning.

Постановка проблеми. Сучасні освітні процеси зазнають значних змін під впливом цифрових технологій, що зумовлює необхідність адаптації

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

традиційних методів навчання до дистанційного та змішаного форматів. Впровадження дистанційного навчання стало особливо актуальним у зв'язку з глобальними викликами, такими як пандемія COVID-19, яка прискорила процес цифровізації освіти. Додатковим фактором, що кардинально змінив підходи до навчання, стало повномасштабне вторгнення, яке спричинило масові вимушені переміщення населення, руйнування освітньої інфраструктури та перехід значної частини навчальних закладів на дистанційний або змішаний формат навчання.

Окрім цього, однією з основних проблем є неоднорідність функціональних можливостей різних систем дистанційного навчання. Деякі з них пропонують розширений набір інструментів для викладання та взаємодії, тоді як інші мають обмежений функціонал, що ускладнює організацію якісного навчального процесу. Відсутність єдиних критеріїв оцінки ефективності таких систем створює додаткові труднощі для освітян, яким необхідно обирати найбільш підходящі рішення. Отже, аналіз можливостей сучасних систем дистанційного навчання є необхідним кроком для їхньої подальшої оптимізації та вдосконалення освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках порівняльного аналізу навчальних можливостей різних систем дистанційного навчання значний внесок зробили дослідження провідних науковців. Сисоєва С. та Осадча К. провели комплексний аналіз сучасних технологій дистанційної освіти, визначивши їх сильні та слабкі сторони у вищій освіті України, що стало основою для оцінки ефективності різних платформ. І. А. Клєопа, О. П. Прозор, В. А. Петрук дослідили методичні особливості викладання вищої математики через дистанційні системи, що дозволило оцінити їхню функціональність у викладанні точних наук [8]. О. А. Палій розглядав можливості та обмеження сучасних дистанційних технологій, що є важливим у визначенні критеріїв порівняння ефективності різних платформ [11]. Г. Ф. Пономарьова, С. Б. Бєляєв проаналізували застосування дистанційного навчання в умовах кризових ситуацій, що дало змогу оцінити адаптивність платформ до різних умов [12]. В. В. Сеник, О. І. Зачек, Т. В. Рудий, Т. В. Магеровська дослідили еволюцію інформаційно-комунікаційних систем у дистанційному навчанні, що сприяло глибшому розумінню розвитку дистанційних технологій [15]. Ю.І. Овсієнко, Л.Д. Шевчук, Р.П. Бобовський, І.О. Солопко розглядали застосування хмарних технологій для навчання математики в закладах загальної середньої освіти, що дозволило підвищити ефективність навчання математики [10]. В. Пугач вивчав роль штучного інтелекту в підвищенні ефективності дистанційного навчання, що дозволило врахувати перспективи інтеграції інноваційних технологій у систему дистанційної освіти [14]. Узагальнення цих досліджень сприяло об'єктивному порівнянню можливостей різних платформ, оцінці їхньої ефективності та визначенню напрямів подальшого розвитку дистанційного навчання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Мета статті – дослідження навчальних можливостей різних систем дистанційного навчання для підготовки здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Основна мета впровадження дистанційної освіти полягає у подоланні соціальних та економічних проблем, пов'язаних з інформаційною нерівністю, а також у створенні умов для швидкого й зручного поширення знань та забезпечення доступу до освіти для всіх верств населення. Реалізація даної мети здійснюється завдяки використанню програмних засобів, що базуються на сучасних інформаційно-комунікаційних технологіях і відомі як системи дистанційного навчання (СДН). Серед найбільш популярних платформ, що забезпечують ефективну організацію навчального процесу, можна виокремити Lotus Learning Space, яка пропонує широкий спектр можливостей для асинхронного та синхронного навчання. Blackboard Learning System вирізняється потужною системою управління курсами, інтеграцією з іншими освітніми платформами та розширеними можливостями моніторингу прогресу здобувачів. Moodle, як система з відкритим кодом, забезпечує гнучкість налаштувань та підтримку соціальної конструктивістської педагогіки. Вітчизняні розробки, такі як «Web-клас-KPI» та «Віртуальний університет», орієнтовані на потреби українських освітніх установ, пропонуючи інструменти для адміністрування навчального процесу, тестування та управління електронними курсами. Охарактеризуємо кожну з систем дистанційного навчання.

Lotus Learning Space – розроблена компанією IBM. LMS надає можливість навчатися та викладати асинхронно, отримуючи доступ до матеріалів курсу у зручний час та беручи участь в онлайн заняттях в режимі реального часу. Викладачі можуть створювати контент курсу за допомогою будь-якого програмного забезпечення та розміщувати створені матеріали в навчальному просторі. Програма має гнучку систему редагування та управління курсами, що дозволяє їм обирати різні режими викладання та відстежувати прогрес здобувачів.

Курси організовані у вигляді серії уроків, які можуть бути самостійними, інтерактивними або колективними. Самостійні уроки зазвичай включають матеріал для читання та тести після вивчення. Інтерактивні заняття включають лекції у віртуальних аудиторіях, участь в онлайн-дискусіях і чатах, роботу на віртуальних дошках (Whiteboard) і системах спільного перегляду веб-сайтів (Follow me). Інтерактивні заняття заплановані на певні дати та час і проводяться викладачем в режимі реального часу у віртуальному класі. Поточна успішність здобувачів (наприклад, стадія проходження курсу, оцінки, відвідані години, кількість запитів) зберігається в базі даних. Інформація доступна викладачам у будь-який час у вигляді різноманітних звітів. Групові заняття включають офлайн та онлайн дискусії та чати [9, с. 313].

Blackboard Learn було розроблено для організації ефективного навчального процесу як в аудиторних, так і в дистанційних умовах. Система підтримує інтеграцію з відкритими платформами, такими як Sakai та Moodle, забезпечуючи єдиний доступ без необхідності окремої реєстрації [9, с. 316].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Система Blackboard має наступні компоненти [2]:

– «Управління курсами» – дозволяє створювати навчальні групи для спільного навчання та надає можливість відстежувати рух здобувачів від семестру до семестру;

– «Редагування контенту» – за допомогою Wysiwig (візуальний редактор);

– «Адаптація потоків» – управління навчальним процесом, узгодження з навчальним планом, звітність про діяльність тощо;

– «Створення планів» – використання збережених планів занять або створення нових;

– «Навчальні групи» – створення серії занять

– «Пакети курсів» – весь упакований контент у форматі Blackboard (додаткова література, мультимедійні матеріали, опитувальники);

– «Інструментарій викладача та здобувачів» – глосарій, дошка оголошень, електрична дошка;

– «Управління особистою інформацією» – календар, списки завдань, електронна пошта;

– «Proofs» – програмний пакет «Оцінювання», «Завдання», «Щоденник», «Звіти та дошки для підготовки» надає здобувачам можливість перевірити свій рівень знань.

Функціонал Blackboard Learn охоплює управління курсами, створення та редагування навчального контенту, адаптацію освітнього процесу відповідно до навчального плану та автоматизоване формування звітності. Вбудований редактор Wysiwig спрощує підготовку матеріалів, а можливість використання готових або створення нових навчальних планів забезпечує гнучкість у викладанні.

Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment – модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище) – система онлайн-навчання та тестування, розроблена австралійськими фахівцями у 2001 році. Сьогодні платформою користуються понад 18 мільйонів користувачів по всьому світу, і будь-хто може завантажити Moodle безкоштовно.

Платформа надає місце для спільної роботи викладачів і здобувачів; Moodle пропонує широкий спектр можливостей для відстеження прогресу здобувачів і підтримує реєстрацію за допомогою безпечної автентифікації; Moodle можна налаштувати на потрібний дизайн та макет; Moodle можна використовувати як інструмент для викладання і навчання; і як платформу для викладання і навчання. Платформа може бути інтегрована з широким спектром програмного забезпечення, включаючи програми для спілкування, спільної роботи, управління документами та інші програми для підвищення продуктивності. Moodle має відкритий вихідний код, тому можливо використовувати систему безкоштовно. Moodle є найсучаснішою та найпоширенішою системою в Україні та світі. Сьогодні Moodle налічує близько 400 мільйонів користувачів по всьому світу і продовжує зростати, набагато швидшими темпами, ніж його конкуренти [7].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Віртуальний університет – це веб-система дистанційного навчання корпоративного рівня. «Віртуальний університет» – одна з вітчизняних СДН, покликана розв'язати проблеми дистанційного навчання в навчальних закладах усіх розмірів і рівнів. СНД розроблена за участю викладачів кафедри АСОІУ ФІОТ НТУУ «КПІ», система відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України. Система має різноманітні можливості для тестування здобувачів, обліку та розробки курсів, подання статистики та підготовки необхідних звітів.

Основними перевагами системи є: низькі витрати на встановлення та навчальні матеріали; зручний та ефективний рівень оцінювання набутих знань та самостійної роботи; зручний, інтерактивний інтерфейс; доступ до системи з мережі Інтернет. «Віртуальний університет» – це новий тип університету, який покликаний забезпечити наступні додаткові модулі: бібліотека, статистика, синхронізація, публікатор, пошук, менеджер розкладу, модуль аналізу, резервне копіювання даних. Перераховані модулі дозволяють автоматизувати навчальний процес. Можливості конфігурації дозволяють створювати віртуальні середовища будь-якого розміру: групи/класи, курси/кафедри, факультети/компанії, університети/корпорації і т.д. [3].

«Web-клас-KPI» – це віртуальне навчальне середовище, розроблене Проблемною лабораторією дистанційної освіти НТУ «ХПІ», спрямоване на забезпечення продуктивної навчальної діяльності та задоволення всіх пізнавальних потреб здобувачів, а саме: представлення структурованих і мотивуючих навчальних матеріалів, підтримка пізнавальної та активної діяльності користувачів, різноманітні форми взаємодії учасників навчального процесу, необхідна комунікація та співпраця, засоби управління навчальним процесом та його активної підтримки, покликані створити динамічний інформаційний простір.

До складу «Web-клас-KPI» входять такі підсистеми: доступ до довідкової інформації (передмова до курсу, інформація про авторів та тьюторів), адміністрування (реєстрація нових здобувачів, управління активністю), доступ до базового інформаційного матеріалу (курсів), доступ до динамічно генерованого навчального матеріалу через меню курсу підготовка та адміністрування онлайн-тестів (включаючи тести знань, адаптивні тести, психометричні тести, анкети, інтерв'ю), доступ до веб-словника системи, електронна пошта в курсі, форуми (обговорення курсу).

Існує декілька груп користувачів «Web-клас-KPI». Системні адміністратори мають найвищий пріоритет у доступі до системних ресурсів. Діяльність системного адміністратора спрямована на підтримку цілісності системи, зберігання баз даних та загальне управління навчальним процесом. Він керує процесом реєстрації слухачів і відстежує можливі порушення правил системи. Творець курсу створює дистанційний курс, який включає інформаційний матеріал, серію тестів і теми для обговорення на форумах і в чаті. Система дозволяє творцеві динамічно створювати частини курсу, якщо потрібен індивідуальний підхід до окремого здобувача або групи здобувачів. За успішне

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

проведення дистанційного навчання відповідають тьютори. Вони стежать за наповненням бази даних курсу здобувачами і при необхідності витирають частину записів. Тьютори керують курсом на форумі, організовують і проводять чати. За потреби можна створювати динамічні уроки. Здобувач – це особа, яка реєструється на дистанційний курс.

Отже, описані СДН мають спільну мету – забезпечення процесу дистанційного навчання, проте мають різні параметри та можливості. Порівняльний аналіз навчальних можливостей подано в таб.1.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика СНД

СДН / **Критерії**	Lotus	Blackboard	Moodle	Віртуальний університет	Web-клас-KPI
Моніторинг дій здобувачів	+	+	+	+	+
Підтримка реєстрації	+	+	+	+	+
Керування курсом	+	+	+	+	+
Допомога викладачу	+	+	+	+	+
Автоматичне тестування і оцінювання	+	+	+	+	+
Групова робота	+	+	+	+	+
Портфоліо здобувача	-	+	+	+	-
Самооцінювання	+	+	+	+	+
Довідка	+	+	+	+	+
Журнали	-	-	+	-	-
Структура курсу	+-	+-	+	+	+
Шаблони курсів	+	+	+	-	+
Планувальник	+	+	+	+	+
Навігація курсу	-	+	+	-	-
Наявність форуму	+	+	+	+	+
Наявність чату	+	+	+	+	+
Наявність глосарію	-	-	+	-	+
Наявність Вікі-Вікі	-	-	+	-	-
Блог	-	-	+	-	-
Керування навчальним планом	+	+	+	+	+
Зміни зовнішнього виду	+	+	+	-	+
Засоби викладацького дизайну	+	+	+	-	+
Відповідність викладацьким стандартам	+-	+-	+-	+-	+-
Підтримка модульної системи навчання	-	-	+	+-	+
Внутрішня пошта	+	+	+	+	+
Інтеграція із зовнішніми додатками	-	-	+	-	-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Варто зазначити, що спільними зусиллями програмістів та викладачів розроблено достатню кількість систем дистанційної освіти для організації дистанційного навчання в різних типах навчальних закладів. Проаналізувавши детально системи дистанційної освіти, зупинимось на LMS Moodle. По-перше вона є безкоштовною. Згідно з ліцензійною угодою GNU, програмне забезпечення Moodle поширюється наступним чином: «…без будь-яких гарантій і без будь-якої гарантії товарного вигляду або придатності для певної мети...»[13]. По-друге, вона має перевагу в тому, що необхідне апаратне забезпечення є доступним за сьогоднішніми мірками (дійсно, інструкції з інсталяції доступні для більшості адміністраторів, варто зазначити, що впровадження LMS Moodle стає простішим з кожною новою версією). По-третє, широкий спектр навчальних інструментів доступний для всіх учасників процесу дистанційного навчання – від здобувачів до адміністраторів; Moodle є лідером серед систем дистанційного навчання за кількістю програмних модулів [1].

Система Moodle орієнтована насамперед на організацію взаємодії між викладачами та здобувачами, але також підходить для організації традиційних дистанційних курсів і підтримки очного навчання [6].

С. Сисоєва та К. Осадча стверджують, що середовище Moodle – це програмний пакет для створення дистанційних навчальних курсів та веб-сайтів. Вони виділяють такі особливості цього середовища:

− система Moodle розроблена з урахуванням сучасних педагогічних результатів, з акцентом на взаємодію між здобувачами;

− використовується як для дистанційного, так і для очного навчання;

− простий та ефективний веб-інтерфейс;

− Moodle має модульну структуру і може бути легко модифікований;

− система може бути повністю локалізована за допомогою мовних пакетів;

− здобувачі можуть редагувати свій обліковий запис, додавати фотографії та змінювати багато особистих даних і деталей;

− кожен користувач може вказати свій місцевий час, і всі дати в системі конвертуються в місцевий час (наприклад, час повідомлень на форумі, дедлайни завдань);

− підтримуються різні структури курсів;

− кожен курс може бути додатково захищений кодовим словом;

− велика кількість модулів – чат, опитування, форуми, глосарії, робочі зошити, бази даних, завдання, тести, опитування, вікі, семінари, ресурси (у форматі тексту, веб-сторінки або каталогу);

− зміни, які відбулися в курсі з моменту останнього входу користувача, можуть бути відображені на першій сторінці курсу;

− всі оцінки (форуми, робочі зошити, тести та завдання) можуть бути зібрані на одній сторінці (або у вигляді файлів);

− доступні повні звіти про входи та роботу користувачів, а також розклади та деталі роботи в різних модулях (останній вхід, кількість

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

прочитаних матеріалів, повідомлень, записів у блокноті). Можна налаштувати електронні розсилки, форуми, оцінки та коментарі викладачів [4, с. 47].

Основною одиницею контенту в системі дистанційного навчання Moodle є дистанційний курс (ДК). Дистанційний курс може складатися з необмеженої кількості тем дистанційного курсу (ТДК), але теми не можуть існувати самостійно поза межами дистанційного курсу. Дистанційні курси можуть бути згруповані в категорії курсів (КК), глибина та кількість вкладених категорій не обмежена, але їх не можна використовувати, оскільки вони призначені лише для групування курсів. Для кращого розуміння модульної організації навчального контенту LMS Moodle проілюстровано на рисунку 1.

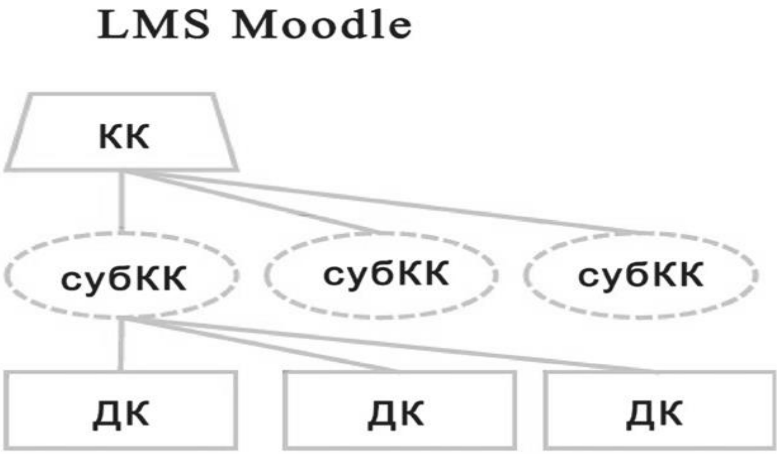

Рис.1 Структурування змісту у системі дистанційного навчання Moodle

Перевага даної схеми полягає в тому, що при реєстрації курсу, автоматично виявляються зареєстрованими всі здобувачі, записані на курс. Недоліком є те, що здобувачі з різних курсів реєструються всі разом, без розбивки на групи. При використанні Moodle у викладача з'являються наступні можливості: керувати установками курсу, включаючи реєстрацію здобувачів на курс; в будь-який час завантажувати необхідну інформацію, яка буде доступна здобувачам, які записалися на курс; додавати та видаляти інструменти в курсі; розміщувати онлайн тести, що дозволяє оперативно перевіряти поточний рівень успішності здобувачів; організовувати консультації чи заняття у форумах, чатах тощо; встановлювати події у календарі та оповіщати здобувачів про їх наближення; переглядати результати роботи здобувачів та контролювати їх діяльність з вивчення курсу [17].

При описі комунікативних можливостей системи можна зупинитися на наступних моментах:

– робота з профілем користувача: профіль користувача грає дуже важливу роль спілкуванні, по-перше, залишити розширену інформацію про собе та прикріпити свою фотографію – це правило гарного тону, прояв поваги

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

до інших учасників, по-друге, з допомогою налаштувань в профілі користувача можна ефективно керувати багатьма аспектами спілкування;

− робота в HTML-редакторі: практично всі тексти для Web створюються з допомогою мови HTML;

− робота з форумом: цей діяльнісний модуль дає можливість не синхронного спілкування учасникам дистанційного курсу;

− робота з особистими повідомленнями: система надає учасникам дистанційного курсу можливість обмінюватися особистими повідомленнями;

− робота з чатом: чат може виступати не лише засобом спілкування, а й діяльнісним елементом. Наприклад, в курсі може бути завдання з типом відповіді «Відповідь – поза сайтом». У цьому випадку робота може будуватися наступним чином: здобувач читає завдання, виконує якісь підготовчі дії і в призначений час в чаті проходить співбесіда з викладачем, за результатами цього спілкування і виставляється оцінка [4];

− використання формул: навчання на багатьох дистанційних курсах є незручним якщо немає підтримки формул. Система дистанційного навчання Moodle надає можливості використання формул в рамках всіх елементів курсу і комунікативних інструментів системи. [3, С. 88].

Висновки. Аналіз можливостей систем дистанційного навчання засвідчив їхню ключову роль у забезпеченні безперервного освітнього процесу в умовах сучасних викликів. Розглянуті платформи, такі як Moodle, Blackboard, Lotus Learning Space, Віртуальний університет та Web-клас-KPI, мають спільну мету – підтримку навчального процесу у дистанційному форматі, але різняться функціональними можливостями, технічною реалізацією та рівнем інтеграції з іншими цифровими інструментами. Найбільш адаптивною та гнучкою є платформа Moodle, яка забезпечує широкий спектр інструментів для викладання, взаємодії та оцінювання. Blackboard пропонує потужні засоби управління курсами, а Lotus Learning Space поєднує синхронні та асинхронні підходи до навчання. Українські розробки, зокрема Віртуальний університет та Web-клас-KPI, орієнтовані на специфічні потреби вітчизняних освітніх закладів.

Попри значний прогрес у розвитку дистанційної освіти, залишаються нерозв’язаними низка проблем. Однією з них є відсутність уніфікованих стандартів оцінювання ефективності дистанційного навчання та недостатня адаптація платформ до потреб змішаного навчання. Також важливою є потреба в інтеграції СДН із сучасними технологіями, зокрема штучним інтелектом, адаптивними навчальними системами та віртуальною реальністю, що дозволить підвищити рівень персоналізації навчального процесу.

Подальші дослідження мають бути зосереджені на розробці критеріїв оцінки ефективності СДН, аналізі перспектив використання доповненої та віртуальної реальності у дистанційному навчанні, а також на вивченні оптимальних підходів до інтеграції платформ у гібридні освітні моделі. Окремим

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

напрямом досліджень є психолого-педагогічні аспекти впливу дистанційного навчання на когнітивний розвиток здобувачів та їхню мотивацію. Вирішення означених питань дозволить вдосконалити дистанційну освіту та зробити її ще більш ефективною та доступною.

Література:

1. Андрєєв, А.А. Навчально-методичне забезпечення для Інтернет- навчання / А.А. Андрєєв, В.М. Фокіна. ІТОН, 2007. 104 с.

2. Анісімов, А.М. Робота в системі дистанційного навчання Moodle : навчальний посібник / А.М. Анісімов. Харків, ХНАГГ, 2009. 292 с.

3. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : Монографія / Биков В. Ю. К. : Атіка, 2009. 684 с.

4. Биков В.Ю., Кухаренко В.М., Сиротенко Н.Г., Рибалко О.В., Богачков Ю.М. Технологія створення дистанційного курсу: Навчальний посібник / За ред. В.Ю.Бикова та В.М.Кухаренка. К.: Міленіум, 2008. 324с.

5. Бобовський Р.П., Шевчук Л.Д., Солопко І.О. Методика застосування інноваційних технологій навчання на уроках алгебри і початків аналізу профільної школи. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»).* Випуск №7(13). Київ, 2023. с. 725-739. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-725-738

6. Дистанційна освіта. Освітній портал. URL.: http://www.osvita.org.ua/distance/

7. Кадемія М. Ю. Інноваційні технології навчання: словник-глосарій / М. Ю. Кадемія, М. М. Козяр, Т. Є. Рак //. Львів: Вид-во ЛДУ БЖД, 2011. 156 с.

8. Клєопа І. А., Прозор О. П., Петрук В. А. Впровадження викладання вищої математики у дистанційному навчанні: практичний досвід та виклики. *Наукові записки Малої академії наук України.* 2024. № 3. С. 34-42. https://doi.org/10.51707/2618-0529-2024-31-04

9. Коваль Т.І., Сисоєва С.О., Сущенко Л.П. Підготовка викладачів вищої школи: інформаційні технології у педагогічній діяльності: навч.-метод. посіб. К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. 380 с.

10. Овсієнко Ю.І. Солопко І.О., Шевчук Л.Д., Бобовський Р.П. Застосування хмарних технологій для навчання математики в закладах загальної середньої освіти: проблеми і перспективи. *«Наука і техніка сьогодні» (Серія«Педагогіка», Серія«Право», Серія«Економіка», Серія«Фізико-математичні науки», Серія«Техніка»)* Випуск № 4(32). Київ, 2024, с. 744-760. https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4(32)-744-759

11. Палій О. А. Дистанційне навчання: можливості та сучасні реалії. *Advanced top technology*. 2024. № 1. С. 26-27.

12. Пономарьова Г. Ф., Бєляєв С. Б. Сучасна технологія дистанційного навчання в системі професійної підготовки в умовах воєнної агресії. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2024. № 82. С. 161-168. https://doi.org/10.32820/2074-8922-2024-82-161-168

13. Прокопенко А.І., Доценко С.О., Москаленко В.В, Лебедєва В.В., Толяренко Н. І., Алієв Х. М. Технології дистанційного навчання: діяльності та ресурси MOODLE: навч. посіб. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2021. 50 с. http://dspace.hnpu.edu.ua/ handle/12345 6789/5293

14. Пугач В. Штучний інтелект як інструмент підвищення ефективності дистанційного навчання. *Педагогіка безпеки*. 2024. Т. 9, № 1. С. 31-36. https://doi.org/10.31649/ 2524-1079-2024-9-1-031-036

15. Сеник В. В., Зачек О. І., Рудий Т. В., Магеровська Т. В. Вплив генезису інформаційно-комунікаційних систем на технології дистанційного навчання в Україні. *Вісник Львівського університету.* Серія педагогічна. 2024. Вип. 40. С. 3-13. http://dx.doi.org/ 10.30970/vpe.2024.40.12230

16. Сисоєва С., Осадча К. Стан, технології та перспективи дистанційного навчання у вищій освіті України, *Інформаційні технології і засоби навчання,* т. 70, №2. 2019. с. 271-284, http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2019_70_2_22.

17. Сисоєва, С. О., К. П. Осадча. Системи дистанційного навчання: порівняльний аналіз навчальних можливостей. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць, №23.* 2010. С. 46-55.

18. Шевчук Б. В. Шевчук Л. Д., Впровадження цифрових освітніх технологій у підготовку майбутніх учителів в умовах дистанційного навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 34. Т. 5. С. 255–263. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-40

19. Шевчук Л.Д. Методика застосування технологій прикладної інформатики в школі та вищому педагогічному закладі *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»* Науково-теоретичний збірник – Переяслав-Хмельницький, 2010. – Вип. 18 С. 273-278.

20. Яшанов С. М. , Шевчук Б. В., Шевчук Л.Д. Використання мережевих сервісів на основі хмарних технологій у віртуальному освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Professional Education: Methodology, Theory and Technologies*, Vol 14. 2021. С. 266 – 286. (у співавторстві з) DOI: https://doi.org/10.31470/2415-3729-2021-14-266-286

References:

1. Andrieiev, A.A. Navchalno-metodychne zabezpechennia dlia Internet- navchannia [Educational and methodological support for online learning] / A.A. Andrieiev, V.M. Fokina. ITON, 2007. 104 s. [in Ukraine]

2. Anisimov, A.M. Robota v systemi dystantsiinoho navchannia Moodle [Working in the Moodle distance learning system]: navchalnyi posibnyk / A.M. Anisimov. Kharkiv, KhNAHH, 2009. 292 s. [in Ukraine]

3. Bykov V. Yu. Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity : [Models of organizational systems of open education] Monohrafiia / Bykov V. Yu. K. : Atika, 2009. 684 s. [in Ukraine]

4. Bykov V.Iu., Kukharenko V.M., Syrotenko N.H., Rybalko O.V., Bohachkov Yu.M. Tekhnolohiia stvorennia dystantsiinoho kursu: Navchalnyi posibnyk [Distance learning course creation technology]/ Za red. V.Iu.Bykova ta V.M.Kukharenka. K.: Milenium, 2008. 324s. [in Ukraine]

5. Bobovskyi R.P., Shevchuk L.D., Solopko I.O. Metodyka zastosuvannia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia na urokakh alhebry i pochatkiv analizu profilnoi shkoly. [Methodology for applying innovative teaching technologies in algebra and basic analysis lessons at a specialized school]. Aktualni pytannia u suchasnii nautsi (Seriia «Pedahohika», Seriia «Pravo», Seriia Ekonomika», Seriia «Derzhavne upravlinnia», Seriia «Tekhnika», Seriia «Istoriia ta arkheolohiia»). Vypusk №7(13). Kyiv, 2023. s. 725-739. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-725-738 [in Ukraine]

6. Dystantsiina osvita. Osvitnii portal. [Distance education. Educational portal] URL.: http://www.osvita.org.ua/distance/ [in Ukraine]

7. Kademiia M. Yu. Innovatsiini tekhnolohii navchannia: slovnyk-hlosarii [Innovative learning technologies: dictionary-glossary] / M. Yu. Kademiia, M. M. Koziar, T. Ye. Rak //. Lviv: Vyd-vo LDU BZhD, 2011. 156 s. [in Ukraine]

8. Klieopa I. A., Prozor O. P., Petruk V. A. Vprovadzhennia vykladannia vyshchoi matematyky u dystantsiinomu navchanni: praktychnyi dosvid ta vyklyky. [Implementing higher mathematics teaching in distance learning: practical experience and challenges..] Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy. 2024. № 3. S. 34-42. https://doi.org/10.51707/2618-0529-2024-31-04 [in Ukraine]

9. Koval T.I., Sysoieva S.O., Sushchenko L.P. Pidhotovka vykladachiv vyshchoi shkoly: informatsiini tekhnolohii u pedahohichnii diialnosti: [Training of higher education teachers: information technologies in pedagogical activity]: navch.-metod. posib. K.: Vyd. tsentr KNLU, 2009. 380 s. [in Ukraine]

10. Ovsiienko Yu.I. Solopko I.O., Shevchuk L.D., Bobovskyi R.P., Zastosuvannia khmarnykh tekhnolohii dlia navchannia matematyky v zakladakh zahalnoi serednoi osvity: problemy i perspektyvy.[Application of cloud technologies for teaching mathematics in secondary education institutions: problems and prospects.] «Nauka i tekhnika sohodni» (Seriia«Pedahohika», Seriia«Pravo», Seriia«Ekonomika», Seriia«Fizyko-matematychni nauky», Seriia«Tekhnika») Vypusk № 4(32). Kyiv, 2024, s. 744-760. https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4(32)-744-759 [in Ukraine]

11. Palii O. A. Dystantsiine navchannia: mozhlyvosti ta suchasni realii. [Distance learning: opportunities and modern realities.] Advanced top technology. 2024. № 1. S. 26-27.

12. Ponomarova H. F., Bieliaiev S. B. Suchasna tekhnolohiia dystantsiinoho navchannia v systemi profesiinoi pidhotovky v umovakh voiennoi ahresii. [Modern distance learning technology in the vocational training system in conditions of military aggression] Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity. 2024. № 82. S. 161-168. https://doi.org/10.32820/2074-8922-2024-82-161-168 [in Ukraine]

13. Prokopenko A.I., Dotsenko S.O., Moskalenko V.V, Lebedieva V.V., Toliarenko N. I., Aliiev Kh. M. Tekhnolohii dystantsiinoho navchannia: diialnosti ta resursy MOODLE [Distance Learning Technologies: MOODLE Activities and Resources]: navch. posib. Kharkiv: SH NTM «Novyi kurs», 2021. 50 s. http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5293 [in Ukraine]

14. Puhach V. Shtuchnyi intelekt yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti dystantsiinoho navchannia. [Artificial intelligence as a tool for increasing the efficiency of distance learning]. Pedahohika bezpeky. 2024. T. 9, № 1. S. 31-36. https://doi.org/10.31649/2524-1079-2024-9-1-031-036 [in Ukraine]

15. Senyk V. V., Zachek O. I., Rudyi T. V., Maherovska T. V. Vplyv henezysu informatsiino-komunikatsiinykh system na tekhnolohii dystantsiinoho navchannia v Ukraini.[The impact of the genesis of information and communication systems on distance learning technologies in Ukraine.]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia pedahohichna. 2024. Vyp. 40. S. 3-13. http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2024.40.12230 [in Ukraine]

16. Sysoieva S., Osadcha K., Stan, tekhnolohii ta perspektyvy dystantsiinoho navchannia u vyshchii osviti Ukrainy [State, technologies and prospects of distance learning in higher education in Ukraine], Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, t. 70, №2. s. 271-284, 2019. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2019_70_2_22. [in Ukraine]

17. Sysoieva, S. O., and K. P. Osadcha. Systemy dystantsiinoho navchannia: porivnialnyi analiz navchalnykh mozhlyvostei. [Distance learning systems: a comparative analysis of educational opportunities.] Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: zb. nauk. prats, №23. 2010. S. 46-55. [in Ukraine]

18. Shevchuk B. V. Shevchuk L. D., Vprovadzhennia tsyfrovykh osvitnikh tekhnolohii u pidhotovku maibutnikh uchyteliv v umovakh dystantsiinoho navchannia. [Introduction of digital educational technologies in the training of future teachers in distance learning environments]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Drohobych : Vydavnychyi dim «Helvetyka», 2020. Vyp. 34. T. 5. S. 255–263. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-40. [in Ukraine]

19. Shevchuk L.D. Metodyka zastosuvannia tekhnolohii prykladnoi informatyky v shkoli ta vyshchomu pedahohichnomu zakladi. [Methodology for applying applied informatics technologies in school and higher pedagogical institution] Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Hryhoriia Skovorody» Naukovo-teoretychnyi zbirnyk – Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2010. – Vyp. 18 S. 273-278. [in Ukraine]

20. Iashanov S. M. , Shevchuk B. V., Shevchuk L.D. Vykorystannia merezhevykh servisiv na osnovi khmarnykh tekhnolohii u virtualnomu osvitnomu seredovyshchi zakladu vyshchoi osvity. [The use of network services based on cloud technologies in the virtual educational environment of a higher education institution]. Professional Education: Methodology, Theory and Technologies, Vol 14. 2021. S. 266 – 286. (u spivavtorstvi z) DOI: https://doi.org/10.31470/2415-3729-2021-14-266-286 [in Ukraine]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 614.88:616-036.22

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-227-237

Бойко Юлія кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медико-біологічних основ фізичної культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, https://orcid.org/0000-0001-8554-9737

ПЕРША МЕДИЧНА ДОПОМОГА В ЗАГРОЗЛИВИХ ДЛЯ ЖИТТЯ СТАНАХ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ЗАХВОРЮВАННЯХ ВНУТРІШНІХ ОРГАНІВ ТА ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБАХ, У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті комплексно розглянуто питання надання першої медичної допомоги при загрозливих для життя станах, спричинених захворюваннями внутрішніх органів та інфекційними хворобами. Особливу увагу приділено аналізу ключових симптомів невідкладних станів, таких як гостра серцево-судинна недостатність, дихальні розлади, анафілактичні реакції, септичні ускладнення та гіпертермічні синдроми. Окреслено основні етапи надання першої допомоги відповідно до міжнародних протоколів (BLS – Basic Life Support), а також наголошено на важливості алгоритмічного підходу та швидкої оцінки стану пацієнта за схемою ABCDE (Airway, Breathing, Circulation, Disability, Exposure).

У роботі висвітлено методи забезпечення прохідності дихальних шляхів, проведення серцево-легеневої реанімації (СЛР), використання дефібрилятора (АЗД) та надання допомоги при шокових станах. Значну увагу приділено алгоритмам домедичної допомоги при серцево-судинних кризах, зокрема при інфаркті міокарда, гіпертонічних кризах та фібриляції шлуночків. Розглянуто особливості надання допомоги при дихальній недостатності, зокрема при бронхоспазмі, аспірації та набряку легень.

Окремий розділ присвячений алгоритму дій при гострих алергічних реакціях, включно з анафілактичним шоком, з описом дозування та способів введення адреналіну, антигістамінних препаратів і глюкокортикостероїдів. Проаналізовано методи допомоги при інфекційних ускладненнях, таких як сепсис та токсичний шок, із наголосом на ранньому розпізнаванні симптомів — лихоманки, тахікардії, артеріальної гіпотензії та порушення свідомості.

Особлива увага приділена наданню першої допомоги при гіпертермічних синдромах, зокрема тепловому ударі, фебрильних судомах та гіперпіреексії. Описано методи фізичного охолодження, використання жарознижувальних засобів та контроль основних життєвих показників.

Стаття акцентує увагу на важливості своєчасного розпізнавання критичних симптомів і застосування стандартизованих алгоритмів допомоги.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Наголошено на значенні симуляційних тренувань для формування практичних навичок надання домедичної допомоги як серед медичних працівників, так і серед населення. Розглянуто перспективи впровадження інтерактивних навчальних програм та використання телемедичних технологій для підвищення якості первинної допомоги.

Ключові слова: перша медична допомога, невідкладні стани, алгоритм ABCDE, серцево-легенева реанімація, анафілактичний шок, сепсис, гіпертермічний синдром.

Boyko Julia PhD in Education, Associate Professor of Medical and Biological Fundamentals of Physical Culture Department of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0001-8554-9737

FIRST AID IN LIFE-THREATENING CONDITIONS ARISING FROM INTERNAL ORGAN DISEASES AND INFECTIOUS DISEASES IN THE CONTEXT OF TRAINING FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS

Abstract. The article comprehensively examines the provision of first aid in life-threatening conditions caused by internal organ diseases and infectious diseases. Particular attention is paid to the analysis of key symptoms of emergency conditions such as acute cardiovascular failure, respiratory disorders, anaphylactic reactions, septic complications, and hyperthermic syndromes. The main stages of first aid provision are outlined according to international protocols (BLS – Basic Life Support), emphasizing the importance of an algorithmic approach and rapid patient assessment using the ABCDE scheme (Airway, Breathing, Circulation, Disability, Exposure).

The article highlights methods for ensuring airway patency, performing cardiopulmonary resuscitation (CPR), using an automated external defibrillator (AED), and providing assistance in shock conditions. Special attention is given to first aid algorithms for cardiovascular crises, including myocardial infarction, hypertensive crises, and ventricular fibrillation. The features of providing assistance in respiratory failure, such as bronchospasm, aspiration, and pulmonary edema, are reviewed.

A separate section is devoted to the algorithm for managing acute allergic reactions, including anaphylactic shock, with a description of the dosage and methods of administering adrenaline, antihistamines, and glucocorticosteroids. Methods of assisting in infectious complications, such as sepsis and toxic shock, are analyzed, with an emphasis on early recognition of symptoms such as fever, tachycardia, arterial hypotension, and impaired consciousness.

Particular attention is paid to providing first aid for hyperthermic syndromes, including heat stroke, febrile seizures, and hyperpyrexia. Methods of physical cooling, the use of antipyretic agents, and monitoring of vital signs are described.

The article emphasizes the importance of timely recognition of critical symptoms and the application of standardized assistance algorithms. The significance of simulation training for developing practical first aid skills among medical professionals and the general public is highlighted. Additionally, the prospects for implementing interactive training programs and using telemedicine technologies to improve the quality of primary care are discussed.

Keywords: first aid, emergency conditions, ABCDE algorithm, cardiopulmonary resuscitation, anaphylactic shock, sepsis, hyperthermic syndrome.

Постановка проблеми. Перша медична допомога (ПМД) — це комплекс невідкладних заходів, спрямованих на підтримку життєво важливих функцій організму до прибуття екстреної медичної допомоги. Вона є важливим елементом системи охорони здоров'я та першим етапом надання медичної допомоги при невідкладних станах. Особливого значення ПМД набуває у випадках загрозливих для життя станів, що виникають при захворюваннях внутрішніх органів та інфекційних хворобах, оскільки своєчасність та якість наданих заходів безпосередньо впливають на виживаність і прогноз для пацієнта [1].

Захворювання внутрішніх органів, зокрема серцево-судинні патології, гострі ураження дихальної системи та ускладнення інфекційних хвороб, посідають провідні місця серед причин смертності у світі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), близько 70% випадків раптової серцевої смерті стаються поза межами медичних закладів [2]. Аналогічно, при анафілактичному шоці, сепсисі чи гіпертермічному синдромі саме перші хвилини є вирішальними для порятунку життя.

Проте аналіз практики надання ПМД показує, що рівень готовності як населення, так і медичних працівників до дій у критичних ситуаціях залишається недостатнім. За результатами опитування Міністерства охорони здоров'я України, лише 20% громадян знають базові алгоритми першої медичної допомоги, а 60% не можуть надати допомогу при зупинці серця через відсутність практичних навичок [3]. Серед медичних працівників первинної ланки також спостерігаються системні прогалини у знаннях протоколів BLS (Basic Life Support) та ACLS (Advanced Cardiovascular Life Support).

Відсутність навичок надання ПМД серед населення є значним суспільним викликом. Дослідження показують, що страх зробити помилку, низька обізнаність про алгоритми домедичної допомоги та відсутність державних програм навчання призводять до пасивної поведінки очевидців. У країнах Європейського Союзу впровадження обов'язкових курсів з першої допомоги для населення збільшило рівень надання ПМД до прибуття екстреної допомоги на 50% [4]. В Україні подібні програми є поодинокими та не охоплюють широких верств населення.

Медичний аспект проблеми та основні невідкладні стани

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Невідкладні стани, які виникають при захворюваннях внутрішніх органів та інфекційних хворобах, характеризуються швидким розвитком та високим ризиком летального результату. Основними критичними станами, що потребують ПМД, є:

Серцево-судинні стани: раптова зупинка серця, гострий коронарний синдром, гіпертонічний криз.

Дихальна недостатність: набряк легень, бронхоспазм, аспірація.

Алергічні реакції: анафілактичний шок, набряк Квінке.

Гострі інфекційні стани: септичний шок, токсико-інфекційний синдром.

Гіпертермічні синдроми: тепловий удар, гіперпірексія та фебрильні судоми

Кожен із цих станів вимагає швидкої оцінки та відповідних дій, які ґрунтуються на стандартизованих міжнародних протоколах надання ПМД. Зокрема, алгоритми ABCDE (Airway, Breathing, Circulation, Disability, Exposure) та BLS є універсальними для оцінки та підтримки життєвих функцій на догоспітальному етапі.

Проблема полягає не лише у відсутності навичок серед пересічних громадян, а й у недостатньому рівні підготовки медичних працівників. Згідно з дослідженням Української асоціації екстреної медицини, лише 68% медичних працівників первинної ланки змогли коректно виконати алгоритм серцево-легеневої реанімації під час симуляційного тестування [6]. Причинами цього є:

Аналіз нормативно-правової бази України свідчить про її фрагментарність та відсутність комплексного підходу до регулювання питань ПМД. Попри існування наказів Міністерства охорони здоров’я, стандарти надання домедичної допомоги не завжди відповідають міжнародним протоколам. Крім того, законодавство не захищає осіб, які надають першу допомогу, від юридичної відповідальності у разі ненавмисних помилок («закон доброго самарянина»), що також знижує активність громадян [7].

Важливим аспектом є відсутність належного матеріально-технічного забезпечення для надання ПМД у громадських місцях. В Україні рівень забезпечення громадських місць автоматичними зовнішніми дефібриляторами (АЗД) становить менш як 1 на 100 000 осіб, тоді як у країнах ЄС цей показник у 5–10 разів вищий [8].

Психологічна неготовність населення діяти у надзвичайних ситуаціях є ще однією важливою проблемою. Страх заподіяти шкоду потерпілому, невпевненість у власних силах, а також емоційний стрес є основними бар’єрами для надання допомоги. За даними досліджень, лише 25% очевидців наважуються надати допомогу при раптовій зупинці серця, якщо відсутні навички або досвід симуляційних тренувань [9].

Міжнародний досвід як приклад ефективного вирішення проблеми

У багатьох країнах світу ефективність надання ПМД підвищено завдяки впровадженню системних заходів, зокрема:

Обов’язкове навчання населення правилам надання ПМД. Наприклад, у Швеції та Норвегії курси ПМД є частиною шкільної програми.

Розгортання мережі АЗД у громадських місцях. У Японії доступність АЗД дозволила знизити смертність від раптової зупинки серця на 40%.

Запровадження системи телефонної підтримки ПМД під час виклику екстреної допомоги. У США диспетчери 911 проводять телефонний інструктаж очевидців для проведення реанімації до прибуття медиків.

Регулярні симуляційні тренінги для медичних працівників та немедичних осіб.

Напрями вирішення проблеми в Україні

Для вирішення виявлених проблем необхідно:

Стандартизувати протоколи надання ПМД відповідно до рекомендацій ERC та AHA.

Впровадити обов’язкове навчання з ПМД у школах, університетах та на підприємствах.

Підвищити рівень підготовки медичних працівників через регулярні тренінги та симуляційні курси.

Створити мережу громадських пунктів першої допомоги та оснастити громадські місця АЗД.

Внести зміни до законодавства, впровадивши принцип «закону доброго самарянина».

Проводити соціальні кампанії для популяризації знань про ПМД та формування культури домедичної допомоги.

Перспективи подальших досліджень

Подальші наукові дослідження повинні бути спрямовані на розробку національних алгоритмів надання ПМД, адаптованих до потреб різних цільових груп (населення, медичних працівників, освітян). Важливим напрямом є дослідження ефективності симуляційних навчальних програм та аналіз впливу соціальних кампаній на рівень обізнаності населення.

Таким чином, перша медична допомога є невід’ємним компонентом системи екстреної медицини, який безпосередньо впливає на виживаність пацієнтів. Аналіз існуючих проблем свідчить про необхідність комплексного підходу до їхнього вирішення: удосконалення нормативно-правової бази, підвищення рівня підготовки медичних працівників та широкомасштабне навчання населення. Вивчення міжнародного досвіду та адаптація найкращих практик можуть суттєво покращити якість надання ПМД в Україні та знизити показники смертності від невідкладних станів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ

У працях сучасних науковців приділено значну увагу проблемі надання першої медичної допомоги (ПМД) у випадках загрозливих для життя станів, спричинених захворюваннями внутрішніх органів та інфекційними хворобами. Дослідження стосуються як теоретичних аспектів, так і практичних алгоритмів надання допомоги відповідно до міжнародних стандартів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У рекомендаціях American Heart Association (AHA) [1] висвітлено сучасні протоколи серцево-легеневої реанімації (СЛР) та базової підтримки життя (BLS) при критичних станах, таких як раптова зупинка серця, гостра серцева недостатність та інфаркт міокарда. Особливу увагу приділено алгоритму "Chain of Survival" (ланцюг виживання), який включає швидке розпізнавання критичних симптомів, виклик екстреної допомоги, проведення якісної СЛР та застосування автоматичного зовнішнього дефібрилятора (АЗД). Вперше було рекомендовано застосування hands-only CPR для немедичних осіб, що значно підвищує шанси на виживання пацієнта у перші критичні хвилини [1].

Всесвітня організація охорони здоров'я (World Health Organization, WHO) [2] у глобальному звіті Global Status Report on Noncommunicable Diseases підкреслює, що серцево-судинні захворювання, інфекційні ускладнення та сепсис є основними причинами смертності, які можна попередити за умов своєчасного надання ПМД. ВООЗ наголошує на необхідності навчання населення навичкам ПМД та створення системи публічного доступу до дефібриляторів, особливо у місцях масового скупчення людей. Також акцентовано на важливості національних кампаній з інформування громадян про базові принципи надання домедичної допомоги [2].

У Аналітичному звіті Міністерства охорони здоров'я України [3] зазначено, що рівень обізнаності українського населення щодо ПМД залишається низьким: лише 20% респондентів володіють базовими навичками домедичної допомоги, тоді як у країнах ЄС цей показник перевищує 60%. Особливо критичним є низький рівень підготовки молоді та працівників громадських установ. МОЗ України рекомендує впровадити обов'язкові курси ПМД у навчальних закладах та на підприємствах, а також активізувати просвітницькі кампанії через соціальні мережі та засоби масової інформації [3].

Значну увагу алгоритмам першої допомоги приділено у Керівництві Європейської ради реанімації (ERC) [4]. У European Resuscitation Council Guidelines for Resuscitation 2021 висвітлено сучасні підходи до проведення базової підтримки життя (BLS) та алгоритму ABCDE для систематичної оцінки стану пацієнта (Airway – дихальні шляхи, Breathing – дихання, Circulation – кровообіг, Disability – неврологічний статус, Exposure – оцінка загального стану). Також у керівництві наголошено на важливості використання автоматичних зовнішніх дефібриляторів (АЗД) у громадських місцях та наданні інструкцій свідкам під час виклику екстреної допомоги [4].

У навчальному посібнику Безносенко С. М. та Іванова О. В. [5] "Перша медична допомога при невідкладних станах" розглянуто методику надання ПМД при найпоширеніших критичних станах, зокрема при інфаркті міокарда, гострій серцевій недостатності, анафілактичному шоці та сепсисі. Автори детально описують алгоритми проведення серцево-легеневої реанімації (СЛР), правила застосування адреналіну при анафілаксії та методи охолодження при

гіпертермічних синдромах. Особливо цінними є приклади практичних сценаріїв та поетапні інструкції для медичних працівників [5].

Проблемам надання допомоги при гострих станах інфекційного походження присвячена робота Гончарука О. В. [6]. У статті "Алгоритми першої допомоги при невідкладних станах" автор висвітлює дії при гіпертермічному синдромі, септичному шоці та токсико-інфекційних ускладненнях. Наголошено на важливості швидкого введення антипіретиків при гіпертермії, інфузійної терапії при септичному шоці та контролю основних життєвих показників. Гончарук акцентує увагу на важливості тренінгів для медичних працівників, які дозволяють відпрацювати навички надання ПМД у критичних ситуаціях [6].

У дослідженні Української асоціації екстреної медицини [7] "Оцінка підготовки медичних працівників до проведення реанімаційних заходів" проаналізовано рівень знань і навичок медичних працівників первинної ланки. Результати показали, що лише 68% медичних працівників правильно виконують алгоритм СЛР під час симуляційних тренувань. Основними причинами низького рівня підготовки названо відсутність регулярних практичних занять та застарілі освітні програми, які не відповідають сучасним рекомендаціям ERC та AHA. Автори дослідження рекомендують впровадити систематичні тренінги з використанням симуляторів та стандартизованих манекенів [7].

International Liaison Committee on Resuscitation (ILCOR) [8] у своєму консенсусному звіті "Consensus on Science with Treatment Recommendations (CoSTR) for First Aid" підкреслює важливість стандартизованих алгоритмів надання домедичної допомоги. Зокрема, рекомендовано застосування послідовності дій за схемою ABC (Airway, Breathing, Circulation) для оцінки життєвих функцій та використання алгоритму SAMPLE (Symptoms, Allergies, Medications, Past medical history, Last meal, Events) для збору анамнезу в екстрених ситуаціях. ILCOR також акцентує увагу на проведенні телефонного інструктажу свідків інциденту диспетчерами екстреної допомоги, що дозволяє швидко розпочати реанімаційні заходи [8].

Психологічний аспект надання першої допомоги досліджено у статті Smith J. та Johnson K. [9] "Psychological readiness for first aid provision". Автори аналізують бар’єри, що заважають очевидцям надавати першу допомогу у критичних ситуаціях. Серед основних причин відзначено страх нашкодити потерпілому, відсутність практичних навичок та стресову реакцію. Автори пропонують впровадити курси психологічної підготовки та регулярні симуляційні тренінги для формування впевненості у діях при наданні ПМД [9].

Мета статті

Метою статті є аналіз методики надання першої медичної допомоги при загрозливих для життя станах, спричинених захворюваннями внутрішніх органів та інфекційними хворобами, а також розробка алгоритмів дій для покращення результативності та безпеки надання допомоги.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу

Загрозливі для життя стани, що виникають при захворюваннях внутрішніх органів та інфекційних хворобах, потребують негайної першої медичної допомоги. Вони характеризуються швидким розвитком патологічних змін та високим ризиком летального результату. Від своєчасності та правильності наданої допомоги залежить подальший прогноз для пацієнта. Основними невідкладними станами, що потребують термінового втручання, є:

Серцево-судинні стани: Включають гострий коронарний синдром (інфаркт міокарда), порушення серцевого ритму (аритмії), гостру серцеву недостатність. Ці стани супроводжуються болем у грудній клітці, задишкою, порушеннями пульсу та втратою свідомості. Згідно з рекомендаціями American Heart Association (AHA), при серцево-судинних катастрофах ключовими є швидке розпізнавання симптомів та негайне проведення серцево-легеневої реанімації (СЛР) [1].

Дихальні порушення: Включають гостру дихальну недостатність, бронхоспазми та набряк легень. Вони проявляються утрудненим диханням, ціанозом (посинінням шкіри), хрипами та страхом смерті. Основними заходами є забезпечення прохідності дихальних шляхів, оксигенотерапія та застосування бронходиляторів при бронхоспазмах [2].

Гострі алергічні стани: Анафілактичний шок, кропив’янка, набряк Квінке. Вони супроводжуються різким падінням артеріального тиску, набряком обличчя, губ та гортані, утрудненням дихання. Відповідно до протоколів European Resuscitation Council (ERC), головними заходами є негайне введення адреналіну, антигістамінних препаратів та глюкокортикостероїдів [3].

Гіпертермічний синдром: Включає тепловий удар та фебрильні судоми. Цей стан характеризується підвищенням температури тіла понад 40°C, порушеннями свідомості та судомами. Ефективними методами є фізичне охолодження та введення жарознижувальних препаратів [4].

Інфекційні кризи: Включають сепсис, токсичний шок та менінгококцемію. Ці стани є ускладненнями тяжких інфекційних хвороб та супроводжуються гіпотензією, лихоманкою, порушеннями свідомості та поліорганною недостатністю. За даними Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ), раннє введення антимікробних препаратів та масивна інфузійна терапія є критично важливими для зниження летальності [2, 4].

Методика надання першої медичної допомоги (ПМД) при загрозливих для життя станах базується на стандартизованих міжнародних протоколах та алгоритмах. Основними принципами ПМД є швидка оцінка стану постраждалого, забезпечення життєво важливих функцій організму та виклик екстреної медичної допомоги.

A (Airway): Забезпечення прохідності дихальних шляхів. Якщо постраждалий не дихає, необхідно виконати маневр підняття підборіддя та закидання

голови. У разі наявності стороннього предмета у дихальних шляхах застосовується прийом Геймліха.

B (Breathing): Оцінка наявності дихання. Якщо дихання відсутнє або неефективне, слід негайно розпочати штучну вентиляцію легенів.

C (Circulation): Перевірка пульсу на сонній артерії. При його відсутності негайно розпочати серцево-легеневу реанімацію за алгоритмом 30 компресій на 2 вдихи [3].

Застосування протоколів невідкладної допомоги залежно від виду стану:

При серцево-судинних станах: Використання автоматичного зовнішнього дефібрилятора (АЗД). Згідно з рекомендаціями American Heart Association (AHA), застосування АЗД у перші 3–5 хвилин зупинки серця збільшує шанси на виживання до 70% [1].

При анафілактичному шоці: Введення адреналіну внутрішньом'язово у дозі 0,3–0,5 мл 0,1% розчину з повторенням кожні 5–15 хвилин за необхідності. Обов'язковим є забезпечення прохідності дихальних шляхів та введення антигістамінних препаратів (дифенгідрамін) і глюкокортикостероїдів (дексаметазон) [4].

При гіпертермічному синдромі: Фізичне охолодження (обтирання прохолодною водою, використання холодних компресів) та введення жарознижувальних засобів (парацетамол або ібупрофен). За наявності судом слід застосувати протисудомні препарати (діазепам) [2].

Анафілактичний шок є однією з найнебезпечніших алергічних реакцій, що може призвести до смерті протягом кількох хвилин. Правильний алгоритм дій є критично важливим для порятунку життя.

Етапи надання першої допомоги:

Оцінка стану та виклик екстреної медичної допомоги: Негайно викликати бригаду екстреної медичної допомоги за номером «103» та повідомити про підозру на анафілаксію.

Введення адреналіну: Внутрішньом'язово у передньо-бокову частину стегна — 0,3–0,5 мл 0,1% розчину. За необхідності повторити введення кожні 5–15 хвилин. Згідно з рекомендаціями ERC, своєчасне введення адреналіну знижує летальність при анафілактичному шоці до 10% [3].

Забезпечення прохідності дихальних шляхів: Надати постраждалому горизонтальне положення з піднятими ногами для покращення кровообігу. За наявності набряку гортані показана інтубація або трахеотомія.

Контроль життєвих функцій: Перевірка пульсу, артеріального тиску та рівня сатурації киснем.

Введення медикаментозних засобів:

Антигістамінні препарати: 50 мг дифенгідраміну внутрішньом'язово або внутрішньовенно.

Глюкокортикостероїди: 8–16 мг дексаметазону внутрішньовенно для зменшення набряку та запобігання пізнім проявам анафілаксії.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Киснева терапія: Подання кисню через маску зі швидкістю 6–8 л/хв. при ознаках дихальної недостатності [4].

4. Вимоги до підготовки надавача першої медичної допомоги

Якість надання першої медичної допомоги значною мірою залежить від рівня підготовки надавача. Відповідно до стандартів European Resuscitation Council (ERC) [3], надавач ПМД повинен мати:

Теоретичні знання: Знання алгоритмів базової підтримки життя (BLS) та розширеної підтримки життя (ALS). Орієнтація у клінічних ознаках критичних станів та знання протоколів домедичної допомоги.

Практичні навички: Уміння проводити серцево-легеневу реанімацію (СЛР), використовувати автоматичний зовнішній дефібрилятор (АЗД), здійснювати внутрішньом'язові ін'єкції та кисневу терапію [1].

Психологічна готовність: Здатність діяти швидко, рішуче та зберігати самовладання у стресових ситуаціях. За даними досліджень Smith J. та Johnson K. [5], психологічна підготовка значно підвищує ефективність надання ПМД.

5. Дозування навантаження та тривалість заходів першої медичної допомоги

Часовий фактор є критичним у наданні ПМД. Усі заходи повинні здійснюватися швидко, але відповідно до протоколів.

Початковий етап (до прибуття медиків): Тривалість — перші 5–15 хвилин. Включає базові реанімаційні заходи: проведення серцево-легеневої реанімації, введення адреналіну при анафілаксії, фізичне охолодження при гіпертермії. Згідно з AHA, кожна хвилина затримки проведення СЛР знижує шанси на виживання на 10% [1].

Підтримуючий етап: Проводиться до моменту передачі пацієнта медичній бригаді. Включає підтримку життєво важливих функцій, контроль пульсу, артеріального тиску, сатурації кисню та температури тіла. Особливо важливо підтримувати стабільний стан пацієнта під час транспортування [3].

Висновки.

Таким чином, надання першої медичної допомоги при загрозливих для життя станах є комплексним процесом, що включає своєчасну оцінку стану пацієнта, застосування алгоритмічних протоколів та підтримку життєво важливих функцій організму. Сучасні міжнародні протоколи (AHA, ERC, ILCOR) є основою ефективного надання допомоги та значно підвищують шанси на виживання пацієнта. Важливим аспектом залишається якісна підготовка надавачів першої допомоги, що включає як теоретичні знання, так і практичні навички, відпрацьовані на симуляційних тренінгах.Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку та впровадження національних освітніх програм, а також на створення симуляційних центрів для підготовки населення та медичних працівників.

Література

1. Американська асоціація серця (AHA). Guidelines for cardiopulmonary resuscitation and emergency cardiovascular care. Circulation. 2020. Т. 142, додаток 2. С. S366–S468.
2. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). Global status report on noncommunicable diseases. Женева: ВООЗ, 2019.
3. Міністерство охорони здоров'я України. Аналітичний звіт про рівень обізнаності населення щодо надання першої медичної допомоги. Київ, 2022.
4. Європейська рада реанімації (ERC). European Resuscitation Council Guidelines for Resuscitation 2021: Executive summary. Resuscitation. 2021. Т. 161. С. 1–60.
5. Безносенко С. М., Іванова О. В. Перша медична допомога при невідкладних станах. Київ: Медицина, 2020. 215 с
6. Гончарук О. В. Алгоритми першої допомоги при невідкладних станах. Здоров'я України. 2018. № 5. С. 34–38.
7. Українська асоціація екстреної медицини. Оцінка підготовки медичних працівників до проведення реанімаційних заходів. Київ, 2021
8. Міжнародний комітет зі стандартизації реанімації (ILCOR). First Aid Task Force: Consensus on Science with Treatment Recommendations. Circulation. 2020. Т. 142, додаток 1. С. S140–S182.
9. Сміт Дж., Джонсон К. Психологічна готовність до надання першої допомоги. Journal of Emergency Medicine. 2019. Т. 45, № 2. С. 123–130.

References

1. American Heart Association (AHA). (2020). Guidelines for cardiopulmonary resuscitation and emergency cardiovascular care. Circulation, 142(Suppl 2), S366–S468.
2. World Health Organization (WHO). (2019). Global status report on noncommunicable diseases. Geneva: WHO.
3. Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. (2022). Analitychnyi zvit pro riven obiznanosti naselennia shchodo nadannia pershoi medychnoi dopomohy [Analytical report on population awareness of first aid]. Kyiv. [in Ukrainian]
4. European Resuscitation Council (ERC). (2021). European Resuscitation Council Guidelines for Resuscitation 2021: Executive summary. Resuscitation, 161, 1–60.
5. Beznosenko, S. M., & Ivanova, O. V. (2020). Persha medychna dopomoha pry nevidkladnykh stanakh [First aid in emergency conditions]. Kyiv: Medytsyna. [in Ukrainian]
6. Honcharuk, O. V. (2018). Alhorytmy pershoi dopomohy pry nevidkladnykh stanakh [First aid algorithms for emergency conditions]. Zdorovia Ukrainy, (5), 34–38. [in Ukrainian]
7. Ukrainska asotsiatsiia ekstrenoi medytsyny. (2021). Otsinka pidhotovky medychnykh pratsivnykiv do provedennia reanimatsiinykh zakhodiv [Assessment of healthcare workers' training in performing resuscitation measures]. Kyiv. [in Ukrainian]
8. International Liaison Committee on Resuscitation (ILCOR). (2020). First Aid Task Force: Consensus on Science with Treatment Recommendations. Circulation, 142(Suppl 1), S140–S182.
9. Smith, J., & Johnson, K. (2019). Psychological readiness for first aid provision. Journal of Emergency Medicine, 45(2), 123–130.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 373.5:372.891:37.091.3:004:502/504

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-238-249

Браславська Оксана Володимирівна доктор педагогічних наук, професор кафедри географії, геодезії та землеустрою, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-0852-686X

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ У ПРОФІЛЬНИХ КЛАСАХ: ІНТЕГРАЦІЯ STEM-ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто географію як навчальну дисципліну, яка спрямована на формування здатності учнів здійснювати комплексний аналіз, моделювання та прогнозування як природних, так і соціально-політичних явищ на різних рівнях узагальнення: локальному, регіональному та глобальному. Вона сприяє опануванню системою сучасних знань про планету та її взаємодію з космічним середовищем, визначенням ролі людини в складній мережі природних і соціальних зв'язків, а також усвідомленням місця власної особистості в історико-географічному контексті. Для забезпечення формування цілісного наукового уявлення про світ використовують інноваційні технології. Під час викладання шкільних курсів географії надзвичайно важливим є застосування нестандартних підходів до навчання, активна міжпредметна інтеграція та взаємодія з іншими дисциплінами, а також використання STEM-методик. Ці методики надають учням можливість для творчої діяльності, зокрема, моделювання, прогнозування, проведення досліджень і створення проєктів. Для максимально ефективного використання компонентів STEM на уроках учитель географії повинен досконало володіти навчальним матеріалом, постійно вдосконалювати свої методи й підходи до викладання, а також урізноманітнювати організаційні форми в освітньому процесі. Сьогодні доступна широка палітра цифрових інструментів для візуалізації матеріалу. Існує велика кількість онлайн-ресурсів, які дозволяють у режимі реального часу переглядати карти землетрусів, відстежувати рух повітряних мас, спостерігати за хмарністю, аналізувати розподіл температури та опадів у різних регіонах світу тощо. Використання таких інноваційних технологій сприяє формуванню в учнів предметних компетентностей, значно покращує їхню здатність до концентрації під час уроку, а також підвищує загальну ефективність навчального процесу. STEAM-освіта навчає ефективному поєднанню отриманих знань для розв'язання практичних життєвих проблем. Вона надає викладачам змогу представляти навчальний матеріал у більш доступній і зрозумілій формі.

Ключові слова: інноваційний підхід, географія, інтегративні технології, цифрові інструменти, освітній процес, STEM-освіта.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Braslavska Oksana Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department for Geography, Geodesy and Land Management Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0003-0852-686X

INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING GEOGRAPHY IN SPECIALIZED CLASSES: INTEGRATION OF STEM EDUCATION

Abstract. The article deals with geography as an academic discipline aimed at developing students' ability to carry out complex analysis, modeling and forecasting of both natural and socio-political phenomena at different levels of generalization: local, regional and global. It promotes mastery of the system of modern knowledge about our planet and its interaction with the space environment, determination of the role of a person in a complex network of natural and social connections, as well as awareness of the place of one's own personality in the historical and geographical context. Innovative technologies are used to ensure the formation of a holistic scientific view of the world. When teaching school geography courses, it is extremely important to use non-standard approaches to teaching, active interdisciplinary integration and interaction with other disciplines, as well as the use of STEM-methods. These methods provide students with opportunities for creative activities, such as modeling, forecasting, research, and project creation. To maximize the effective use of STEM components in the classroom, a geography teacher must have a good command of the teaching material, constantly improve their methods and approaches to teaching, and diversify organizational forms in the educational process. Today, a wide range of digital tools is available for visualizing the material. There are many online resources that allow you to view earthquake maps in real time, track the movement of air masses, observe cloud cover, analyze the distribution of temperature and precipitation in different regions of the world, etc. The use of such innovative technologies contributes to the development of students' subject matter competencies, significantly improves their ability to concentrate during the lesson, and increases the overall effectiveness of the learning process. STEAM education teaches the effective combination of knowledge to solve practical life problems. It enables teachers to present educational material in a more accessible and understandable form.

Keywords: innovative approach, geography, integrative technologies, digital tools, educational process, STEM education.

Постановка проблеми. Головною метою освіти є всебічний розвиток особистості учня, враховуючи його природні здібності, таланти, інтереси та потреби. Це досягається через формування географічної культури, яка слугує основою світосприйняття, світогляду та діяльності. Сучасний вчитель має завдання відбирати найкраще з існуючих методичних підходів, адаптувати їх

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

до нових реалій, модернізувати та трансформувати навчальний процес таким чином, щоб забезпечити його дослідницький і пошуковий характер. Цьому сприяє впровадження інновацій на уроках географії в гармонійному поєднанні з традиційними методами викладання. Такий підхід стимулює мислення учнів і розвиток їхніх творчих здібностей, допомагаючи їм легше сприймати нове і невідоме. Це не лише позитивно впливає на результати навчання, а й сприяє розвитку особистісних якостей, таких як цілеспрямованість, наполегливість і принциповість. Серед сучасних підходів до організації навчального процесу важливе місце займає використання інноваційних технологій, зокрема STEAM-напряму. Це систематизований набір прийомів і засобів, спрямованих на організацію навчання від визначення цілей до досягнення результатів; посилення в навчальних програмах природничо-наукового компоненту та інноваційних технологій. Такий підхід дозволяє учням виконувати творчі завдання та вступати в діалог з вчителем, що сприяє розвитку креативного мислення і залученості у навчанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуване питання широко розглядається в роботах вітчизняних науковців. К. Ковальська та С. Киричик проаналізували STEM-технології в профільній школі як ефективного засобу навчання географії: засвоєння матеріалу, розвиток інтелектуальних здібностей учня, залучення його до науково-технічної творчості. Г. Пустовіт, Я. Сивохоп охарактеризували основні сутнісні ознаки дидактичного аспекту впровадження STEM-освіти в сучасних закладах загальної середньої освіти, зокрема під час проведення уроків географії. О. Данілова та О. Мацевко розглянули специфіку впровадження активних форм і сучасних методів в навчальний процес. В. Яковлева, Р. Власенко, Т. Андрійчук визначили роль інноваційних технологій у процесі навчання географії та використання різних інформаційних сайтів в організації навчання. Колектив авторів Д. Мальчикова, І. Пилипенко, Р. Молікевич, А. Нападовська, О. Войтюк розглянули особливості завпровадження інтерактивних методів у навчання з використанням комп'ютерних технологій, ресурсів віртуальних соціальних комунікацій, інтерактивних технологій.

Мета статті – розглянути особливості застосування інноваційних підходів до навчання географії в профільних класах у контексті stem-освіти.

Виклад основного матеріалу. Географія як наука вирізняється своєю міждисциплінарністю, що зумовлює її здатність слугувати потужним інтегратором, спрямованим на узагальнення та трансформацію результатів, отриманих іншими дисциплінами. Особливе значення географії проявляється у вивченні просторових і часових закономірностей, через які вона не лише переосмислює відомості з інших галузей знань, але й збагачує власний інструментарій, застосовуючи ці відомості для вирішення поставлених завдань. Зокрема, географія надає унікальні засоби для моделювання та прогнозування розвитку як окремих регіонів, так і глобальних систем Землі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Впровадження STEAM-освіти в процесі вивчення географії відкриває широкі можливості для учнів, дозволяючи інтегрувати знання з різних дисциплін [1, С. 105]. Такий підхід сприяє формуванню навичок застосування цих знань у нестандартних ситуаціях, виявленню міжнаукових зв’язків, а також розвитку критичного мислення, дослідницьких та аналітичних здібностей.

Суть інноваційного навчання полягає у формуванні процесу освіти на основі постійної активної взаємодії між учнями та вчителем. Це поєднання навчання та взаємонавчання, де учні та педагоги виступають рівноправними учасниками освітнього процесу, усвідомлюючи свої знання, навички та дії. Упровадження інновацій у навчальний процес включає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, які сприяють розвитку пізнавальної активності через навчально-пізнавальну діяльність, а також спільне розв'язання задач на основі ситуаційного й контекстного аналізу. Інноваційні технології активно сприяють формуванню навичок і компетенцій, розвитку ціннісних орієнтацій, створенню атмосфери співпраці й взаєморозуміння, що дозволяє вчителю стати справжнім лідером колективу [2, С. 113-114].

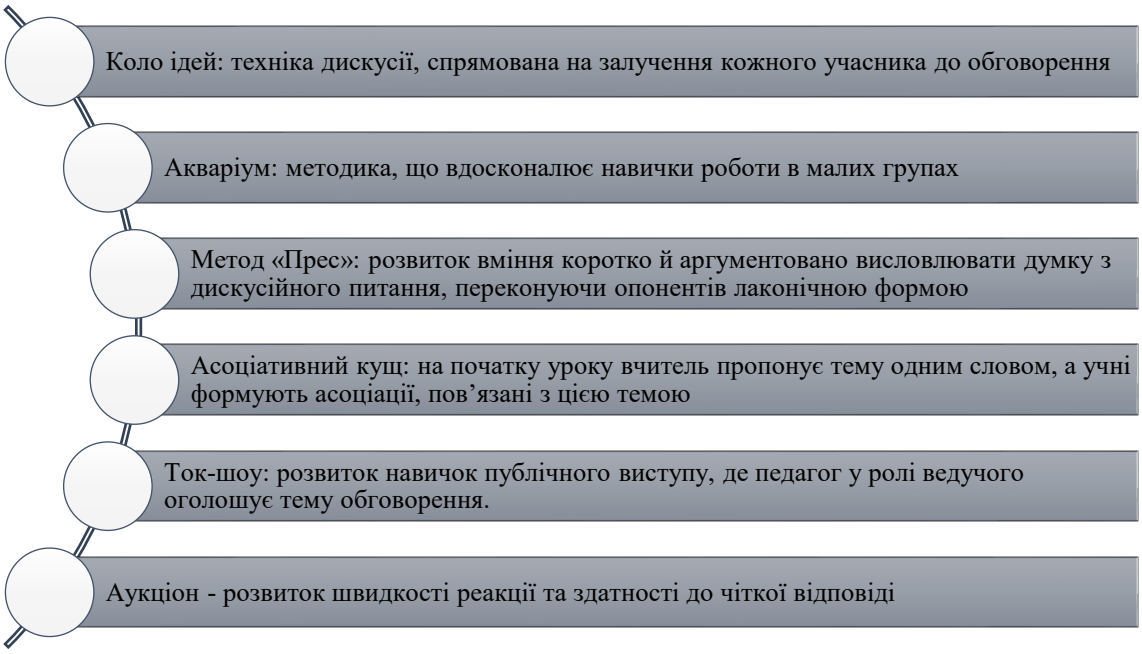

Рис. 1 Інноваційні технології на уроках географії
**джерело: сформовано авторами*

У педагогічній практиці також популярними стали нові форми занять, такі як урок-практикум, урок-пошук, урок-дискусія, урок-мандрівка, урок-панорама чи урок-залік. Це відкриває нові можливості для гнучкої організації освітнього процесу та підвищення його ефективності.

STEM-освіта є модульним освітнім підходом, основною метою якого є розвиток інтелектуальних здібностей дітей з акцентом на залучення їх до науково-технічної творчості. Цей напрямок охоплює інженерію, технології та математику, а в його основі лежить навчальний процес, спрямований на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

формування у дітей інтересу до точних і творчих наук [3, С. 83]. Однією з ключових особливостей STEM-освіти є орієнтація на розвиток умінь самостійного навчання, що відрізняє її від традиційних підходів, які часто зосереджені на заучуванні матеріалу, підготовленого вчителем. Учні в рамках STEM працюють над самостійними завданнями, розвивають здатність генерувати нові ідеї, навчаються взаємодіяти у команді ровесників, вирішувати пізнавальні проблеми, а також аналізувати та виправляти свої помилки [4]. Усі ці аспекти створюють основу STEM-освіти, роблячи її одним із найперспективніших напрямів у сучасній освітній системі.

Упровадження моделі STEM-освіти в навчальний процес сприяє розвитку у здобувачів освіти таких компетентностей:

- уміння визначати та формулювати проблему;
- здатність ставити дослідницькі запитання й обирати шляхи їх вирішення;
- вміння застосовувати отримані знання у різних ситуаціях, а також розуміти потенціал альтернативних підходів до розв'язання проблем;
- здатність творчо підходити до вирішення завдань;
- уміння використовувати навички критичного й комплексного мислення [5, С. 24].

Електронний ресурс, розроблений Всеукраїнським науково-методичним віртуальним STEM-центром, слугує платформою для організації STEM-середовища, забезпечуючи як дистанційну, так і очну підтримку у професійному розвитку, методичному супроводі та технологічних аспектах STEM-навчання. Діяльність ресурсу також спрямована на виконання наукових досліджень у галузях природничих наук, зокрема, і географії. Освітнє середовище, що створюється центром, інтегрує кілька ключових складових. Інформаційно-технологічна компонента включає навчальні програми, методичні матеріали та віртуальні лабораторії. Просторово-матеріальна складова забезпечується обладнанням від провідних виробників України та світу. Соціально-особистісний елемент представлений учасниками освітнього процесу, науково-педагогічними кадрами, волонтерами з різних галузей виробництва, а також активістами, які сприяють розвитку STEM-освіти в Україні [6].

У рамках STEM-освіти існує низка ефективних методичних підходів, кожен із яких сприяє розвитку навчальних компетентностей і інтегрує міждисциплінарний підхід до пізнання природи [7]:

❖ Навчання, орієнтоване на запити, стимулює учнів формулювати запитання та самостійно досліджувати поставлені проблеми. Цей підхід забезпечує розвиток критичного мислення та дослідницьких навичок. Як приклад, учні можуть аналізувати локальну екологічну проблему, таку як водне забруднення або знищення лісових масивів.

❖ Проєктне навчання передбачає міждисциплінарну інтеграцію знань і вмінь для розв'язання практичних задач. Наприклад, учні можуть розробити

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

екологічно чисту систему зрошення для громадського саду, яка функціонує на основі сонячної енергії, використовуючи знання з географії, інженерії та відновлюваних енергетичних джерел.

❖ Технологічно орієнтоване навчання використовує цифрові інструменти для забезпечення інтерактивності та підвищення зацікавленості учнів у процесі здобуття знань. Приміром, застосунок mozaBook, призначений для інтерактивних панелей, дає змогу отримати доступ до понад 1200 тривимірних моделей і симуляцій, що значно збагачує навчальний процес.

❖ Польова робота, орієнтована на навчання через досвід, підкреслює важливість практичного освоєння матеріалу безпосередньо у природному середовищі. Учням можуть бути надані завдання з оцінювання екологічного стану певної місцевості, наприклад парків чи прибережних територій. Вони можуть збирати й аналізувати дані про якість води, стан ґрунтів або рівень атмосферного забруднення, а також досліджувати вплив людської діяльності на природне середовище.

❖ Міждисциплінарний підхід сприяє об'єднанню кількох предметів в єдиний комплексний навчальний досвід. Наприклад, вивчаючи географічні та культурні аспекти певного регіону, учні можуть розробляти стратегії сталого туризму, враховуючи екологічні виклики, соціальні аспекти та економічні потреби конкретної місцевості.

Усі інтерактивні методи навчання поділяють на кілька основних груп: методи кооперативного навчання, колективно-групового навчання, технології ситуативного моделювання та технології опрацювання дискусійних питань [8, С. 247]. Особливо технологій ситуативного моделювання, такі як імітаційні ігри, рольові ігри, громадські слухання, а також методи кооперативного навчання, до яких належать робота в парах, у групах, техніки кола ідей, акваріума, ротаційних трійок тощо здатні активізувати увагу учнів на уроці географії.

Інструменти STEM допомагають зробити освітній процес більш різноманітним і наочним, що сприяє кращому засвоєнню та запам’ятовуванню знань. Завдання вчителя в STEM-освіті полягає не лише в тому, щоб доступно пояснити взаємозв’язки між різними процесами, але й у тому, щоб заохотити учнів до самостійної роботи та практичного навчання. Найефективнішим засобом досягнення цієї мети є проведення дослідів і реалізація проєктів. Цікавим є використання квест-дослідження, яке буде зосереджене на орієнтуванні в певній місцевості. У межах такого квесту можна включити захопливі завдання для вирішення поставлених задач, пошук і визначення об’єктів на місцевості, а також творче завдання – колективну роботу зі створення компаса. Це не лише стимулюватиме учнів до спільної творчої діяльності, прояву креативності й розвитку нестандартного мислення, але й сприятиме опануванню навичок конструювання моделі компаса. Здебільшого такі завдання в рамках квестів допомагають згуртувати учнів та мотивують усіх членів команди до ефективної групової роботи.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Імплементація STEM у межах уроку географії можлива завдяки й застосуванню різноманітних сучасних освітніх інструментів та технологій. Серед них можна виділити інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), метод проєктної діяльності, а також використання віртуальних STEM-лабораторій, таких як «VirtuLab», лабораторій на основі «Google Sites» і онлайн-лабораторій «GoLab/Graasp». Крім того, інтерактивні й адаптивні робочі аркуші, наприклад «Liveworksheets», методи конструювання, технології BYOD (Bring Your Own Device) та інші інноваційні підходи сприяють ефективній реалізації цієї моделі навчання. Особливу роль відіграють освітні онлайн-платформи та інструменти гейміфікації, зокрема «Kahoot! Learning Games», «Gimkit», «Minecraft», «Classcraft», «LearningApps», «AhaSlides» та інші подібні ресурси. Віртуальні інтерактивні сервіси для навчання, такі як «MozaBook», «MozaBook Classroom», «SMART Notebook» і «EdPro» [9], також створюють сприятливе навчальне середовище для впровадження STEM, забезпечуючи гнучкість, інтерактивність і зацікавлення учнів у процесі засвоєння знань.

Для вчителів географії варіантом для використання в освітньому процесі є додаток LandscapAR Augmented Reality. Цей інструмент дозволяє користувачам створювати уявний острів своєї мрії. Для цього потрібно намалювати на чистому білому аркуші паперу темним (найкраще чорним) маркером контури висот, які потім завдяки застосуванню доповненої реальності будуть перетворені у тривимірний ландшафт. Діти отримують можливість спроєктувати свій тропічний острів із бажаною кількістю гір, пагорбів і долин, а потім візуалізувати його прямо на своєму столі у форматі 3D. Готовий острів можна оглянути з усіх боків, сфотографувати, зберегти або поділитися з друзями через соціальні мережі. Використання цього додатка мотивує до творчості та художнього самовираження. Ще одним корисним інструментом є додаток доповненої реальності Planets 4D, розроблений для наочного вивчення Сонячної системи. Завдяки інтерактивному підходу користувач може ознайомитися зі структурою нашої планетарної системи, а також детально вивчити внутрішню будову планет [10, С. 303].

Для підготовки до уроку корисно використовувати програму Canva, яка доступна як на смартфонах, так і на ПК. Цей інструмент дозволяє створювати цікаві презентації, різноманітні плакати та яскраві блок-схеми. Також платформа Mozaik відкриває можливості для учнів вивчати предмети за допомогою 3D-зображень. Використовуючи сайт Mozaik, учитель може заздалегідь знайти необхідні відеоматеріали або інноваційні інструменти. Такий набір ресурсів допомагає педагогу творчо й ефективно подати матеріал не лише у словесній формі, але й через ілюстративні ігрові завдання [11, С, 305].

Сервіси Windy та Ventsky дають можливість ефективно використовувати яскраву візуалізацію особливостей температури, опадів і напрямку вітру на уроках. Ці інструменти дозволяють в реальному часі досліджувати погодні

умови у своєму містечку, залучаючи до активної співпраці кожного учасника навчального процесу. Учні, працюючи разом, можуть відстежувати переміщення хмар і вітру, аналізувати погоду у будь-якому куточку планети. Застосування таких сервісів сприяє формуванню практичних навичок пошуку інформації щодо антропогенного впливу на Землю загалом або на окремі її ландшафти.

Одним із найзахопливіших вітчизняних навчально-методичних ресурсів є платформа OSVITANET, що пропонує інтерактивні версії навчальних атласів та контурних карт з таких дисциплін, як природознавство, історія, а також географія. Загалом у межах ресурсу представлено понад 650 карт, 1500 ілюстрацій і тестових завдань [12, С. 81].

Ефективними методами в освітньому процесі є використання пізнавальних ігор та ігор, спрямованих на засвоєння нових знань учнями. Вчитель має змогу заздалегідь підібрати відповідну гру або створити її, використовуючи різні онлайн-платформи. Однією з інноваційних платформ, зручних для роботи педагогів, є Learning Apps. Ця платформа пропонує широкі можливості для розробки різноманітних навчальних ігор, як-от рольові ігри, популярні серед молодших школярів, або вікторини, які зазвичай знаходять відгук у старшокласників. Наприклад, гра «Віднайди правильну відповідь» дозволяє учням читати певне питання і не лише відповісти на нього, а й знайти правильну відповідь серед літер у таблиці. Ця гра може бути адаптована як для одного учня, так і для роботи в групах. Груповий формат сприяє розвитку комунікативних навичок, таких як уміння домовлятися та ухвалювати спільні рішення [11, С. 306]. Гра World Geography Games – інтерактивний ресурс, що пропонує захопливі та пізнавальні вікторини, які допоможуть не лише дітям покращити свої знання з географії та потренувати пам’ять. Онлайн-тести включають запитання про різні країни, міста та фізичні географічні об’єкти, щоб допомогти краще орієнтуватися у світі. Захоплива освітня гра StudyGe – це додаток, що пропонує політичну карту світу, інформацію про країни та їхні столиці, державні прапори тощо. Цей кишеньковий глобус допоможе легко запам’ятати розташування країн на мапі, їхні прапори та столиці. І все це подається у форматі цікавої гри. Особливо корисною функцією StudyGe є спеціальний розділ, що дозволяє досліджувати світ за допомогою кількох інтерактивних фільтрів. Це значно полегшує пошук найрелевантнішої інформації про будь-яку країну на планеті [12, С. 83].

Впровадження STEM-освіти вимагає набуття педагогами відповідних вмінь і навичок, які дозволяють їм опановувати та використовувати необхідну інформацію, зважаючи на потреби освітньо-виховного процесу або навіть індивідуальні запити окремих учнів. У цьому контексті сучасний педагог, підтримуючи мотивованість до постійного самостійного вдосконалення професійної компетентності, повинен виконувати роль активного розробника міждисциплінарних освітніх програм. Покладаючись на засвоєну систему

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

знань та обізнаність у науковій картині світу, він має визначати зміст, обсяг і послідовність навчального процесу, рівень та характер інтеграції знань із різних наукових сфер, а також обирати методи, методики та стратегії для досягнення максимального педагогічного ефекту [13, С. 46-47]. У сучасних умовах ключовою стає підготовка вчителя, який не обмежується лише викладанням свого предмета, а виступає фахівцем, здатним ефективно впроваджувати міждисциплінарні зв'язки. Особливого значення набуває його здатність організовувати навчальний процес у форматі педагогічної взаємодії, спрямованої на розвиток особистості учня та підготовку до самостійного вирішення задач, що постають у його житті.

Висновки. Інноваційні підходи до навчання дають змогу досягати необхідних результатів значно швидше. Застосування різноманітних методів і прийомів активного навчання стимулює учнів до самостійної навчально-пізнавальної роботи, що створює сприятливу атмосферу мотивованого та творчого навчання. Одночасно це сприяє вирішенню широкого спектра навчальних, виховних і розвивальних завдань. Сучасна освітня система має на меті активізувати творчий потенціал. Реалізація цих цілей можлива через гармонійне поєднання традиційних та інноваційних технологій навчання, зокрема STEAM-напряму. Ці методи орієнтовані на застосування активних та інтерактивних форм навчання. Інноваційні підходи ґрунтуються на активній участі учня в процесі взаємодії з учителем та між собою. У ході освітнього процесу широко використовуються підручники, зошити, комп'ютери та інші сучасні гаджети. На географії вчителі застосовують різноманітні форми роботи для розвитку цієї взаємодії: екскурсії на природу та до музеїв, виконання практичних завдань, розв'язання пізнавальних задач, сюжетно-рольові ігри, творчі завдання, створення проєктів та інші. Це включає професійну компетентність педагога і здатність учня опанувати різні розумові операції, такі як порівняння, аналіз, синтез тощо. Успішність виконання школярами завдань значною мірою зумовлена рівнем співпраці між учителем та учнем.

Література:

1. Лісовська М. STEAM підхід до вивчення географії у фаховому коледжі / М. Лісовська // Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Міжнародної науковопрактичної інтернет-конференції. – Кропивницький : ДонДУВС, 2023. – С. 104-106.

2. Яковлева В. Методика навчання географії: інноваційні технології в процесі викладання географії у базовій та профільній школі / В. Яковлева, Р. Власенко, Т. Андрійчук // Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». – 2023. – № 3. – С. 111-118. DOI https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2023-3.16

3. Ковальська К. В. Особливості впровадження інноваційної освітньої технології STEM-освіти на уроках географії у профільній школі / К. В. Ковальська, С. Ф. Киричик // Іноваційна педагогіка. – Одеса, 2022. – № 54 (1). – С.82–86. DOI https://doi.org/10.32782/2663- 6085/2022/54.1.17

4. Проект Концепції STEM – освіти в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://mk-kor.at.ua/STEM/STEM_2017.pdf

5. Дикіна Л. В. Історія та розвиток STEM-освіти в Україні / Л. В. Дикіна // STEM та STEAM: науково-практичні тенденції розвитку цифровізації в умовах євроінтеграції : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації. – Львів-Торунь: Liha-Pres, 2024. – С. 23–56.

6. Методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої та позашкільної освіти [Електронний ресурс] / Лист ІМЗО № 21/08-1242 від 01.08.23 року. – Режим доступу: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/89820/

7. Викладання географії за допомогою STEM: інноваційні методики для залучення учнів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://elizlabs.com.ua/vikladannya-geografiyi-za-dopomogoyu-stem?srsltid=AfmBOoo_PKS6Qplf4EQdabD_3YidYFolNS9WqdrKGvPoRXGMjBnVnqtL

8. Данілова О. М., Мацевко О. Р. Використання інтерактивних методів на уроках географії в умовах дистанційного навчання / О. М. Данілова, О. Р. Мацевко // Problems and tasks of modern science and practice:. abstracts of IX International Scientific and Practical Conference, Bordeaux, France. – 2021. – С. 274-277.

9. Саф'яник І. С. Застосування «STEM» у шкільних курсах географії [Електронний ресурс] / І. С. Саф'яник. – Режим доступу: https://naurok.com.ua/stattya-zastosuvannya-stem-u-shkilnih-kursah-geografi-363330.html

10. Гончарова Н. О. Використання мобільних додатків у викладанні STEM-предметів/ Н. О. Гончарова // Збірник матеріалів «STEM – світ інноваційних можливостей. Реалізація програми інноваційного освітнього проєкту «Я – дослідник» / укладачі: І. П. Василашко, Н. І. Гущина, О. В. Коршунова, О. О. Патрикеєва – Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. – С. 301-303.

11. Рябченюк С.М., Гарбар О. В. Інноваційні технології у процесі навчання географії/ С.М. Рябченюк, О. В. Гарбар // Pedagogy. The latest implementation of technologies in education. Germany. – 2022. – С. 300-306.

12. Мальчикова Д.С. Інтерактивне навчання і ресурси інформаційно-комунікаційних технологій у географічній освіті / Д.С. Мальчикова, І.О. Пилипенко, Р.С. Молікевич, А.Ю. Нападовська, О.І. Войтюк // Науковий вісник ХДУ Серія Географічні науки. –2021. – № 15. – С. 77-85. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2021-15-8

13. Пустовіт Г. Упровадження stem-освіти на уроках географії: спрямованість на самостійний творчий розвиток дитини / Г. Пустовіт, Я. Сивохоп // Нова педагогічна думка. – 2021. – №105 (1). – С. 42-48. DOI: https://doi.org/10.37026/2520-6427-2021-105-1-42-48

14. Кирилюк В.П., Рожі Т.А. Формування комунікативної компетентності у майбутніх геодезистів у ЗВО України. Перспективи та інновації науки. № 13 (31). 2023. С. 195-205. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/6408

15. Браславська О. В. Методика використання геоінформаційних систем (ГІС) у викладанні географії в умовах профільної освіти. Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)». № 1(31) 2025. С. 891-906.

16. Браславська О.В., Дець Т.І., Рожі Т.А. Роль геодезії у розвитку дрон-технологій для вимірювання, картографування та моніторингу територій. Просторовий розвиток : Науковий збірник / Головн. ред. О. Ковальчук. Київ, КНУБА, 2023. Вип. 5. С. 268–285. URL: http://spd.knuba.edu.ua/article/view/293457

17. Рожі І.Г., Рожі Т.А., Федій О.А. Геодезичні аспекти створення цифрових моделей рельєфу для потреб геоінформаційних систем. Просторовий розвиток, Вип. 8, 2024. С. 477–491. http://spd.knuba.edu.ua/article/view/315885

18. Шевчук С.М., Домашенко Г.Т., Рожі Т.А. Сучасні методи геодезичного картографування територій: використання GPS та ГНСС технологій. Просторовий розвиток, Вип. 8, 2024. С. 506–517. http://spd.knuba.edu.ua/article/view/315889

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

References:

1. Lisovska, M. (2023) STEAM pidkhid do vyvchennia heohrafii u fakhovomu koledzhi [STEAM approach to the study of geography in a professional college]. *Aktualni aspekty rozvytku STEAM-osvity v umovakh yevrointehratsii: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi internet-konferentsii – Actual aspects of the development of STEAM education in the context of European integration: collection of materials of the International Scientific and Practical Internet Conference.* Kropyvnytskyi : DonDUVS, 104-106. [in Ukrainian].

2. Iakovleva, V., Vlasenko, R., & Andriichuk, T. (2023) Metodyka navchannia heohrafii: innovatsiini tekhnolohii v protsesi vykladannia heohrafii u bazovii ta profilnii shkoli [Methods of teaching geography: innovative technologies in the process of teaching geography in basic and specialized schools] *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia» – Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series "Pedagogy. Psychology"*, 3, 111-118. DOI https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2023-3.16 [in Ukrainian].

3. Kovalska, K. V., & Kyrychy, S. F. (2022) Osoblyvosti vprovadzhennia innovatsiinoi osvitnoi tekhnolohii STEM-osvity na urokakh heohrafii u profilnii shkoli [Features of the introduction of innovative educational technology STEM-education in geography lessons in a specialized school]. *Inovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*. Odesa, 54 (1), 82–86. DOI https://doi.org/10.32782/2663- 6085/2022/54.1.17 [in Ukrainian].

4. Proekt Kontseptsii STEM – osvity v Ukraini (2017) [Draft Concept of STEM education in Ukraine Retrieved from: http://mk-kor.at.ua/STEM/STEM_2017.pdf [in Ukrainian].

5. Dykina, L. V. (2024) Istoriia ta rozvytok STEM-osvity v Ukraini [History and development of STEM-education in Ukraine]. *STEM ta STEAM: naukovo-praktychni tendentsii rozvytku tsyfrovizatsii v umovakh yevrointehratsii : materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii – TEM and STEAM: scientific and practical trends in the development of digitalization in the context of European integration: materials of the All-Ukrainian scientific and pedagogical advanced training.* Lviv – Torun : Liha-Pres, 23–56. [in Ukrainian].

6. Metodychni rekomendatsii shchodo rozvytku STEM-osvity v zakladakh zahalnoi serednoi ta pozashkilnoi osvity (2023) [Methodological recommendations for the development of STEM education in general secondary and out-of-school education]. Retrieved from: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/89820/ [in Ukrainian].

7. Vykladannia heohrafii za dopomohoiu STEM: innovatsiini metodyky dlia zaluchennia uchniv (2024) [Teaching Geography through STEM: Innovative Methods for Engaging Students]. Retrieved from: https://elizlabs.com.ua/vikladannya-geografiyi-za-dopomogoyu-stem?srsltid=AfmBOoo_PKS6Qplf4EQdabD_3YidYFolNS9WqdrKGvPoRXGMjBnVnqtL [in Ukrainian].

8. Danilova, O. M., & Matsevko, O. R. (2021). Vykorystannia interaktyvnykh metodiv na urokakh heohrafii v umovakh dystantsiinoho navchannia [The use of interactive methods in geography lessons in the conditions of distance learning]. *Rroblems and tasks of modern science and practice:. abstracts of IX International Scientific and Practical Conference – Problems and tasks of modern science and practice:. abstracts of IX International Scientific and Practical Conference*. Bordeaux, 274-277. [in Ukrainian].

9. Safianyk, I. S. (2022) Zastosuvannia «STEM» u shkilnykh kursakh heohrafii [Application of "STEM" in school geography courses]. Retrieved from: https://naurok.com.ua/stattya-zastosuvannya-stem-u-shkilnih-kursah-geografi-363330.html [in Ukrainian].

10. Honcharova, N. O. (2020) Vykorystannia mobilnykh dodatkiv u vykladanni STEM-predmetiv [The use of mobile applications in teaching STEM subjects]. *Zbirnyk materialiv «STEM – svit innovatsiinykh mozhlyvostei. Realizatsiia prohramy innovatsiinoho osvitnoho proiektu «Ia – doslidnyk» Collection of materials "STEM - a world of innovative opportunities. Implementation of the program of the innovative educational project "I am a researcher*", Kyiv : Vydavnychyi dim «Osvita», 301-303. [in Ukrainian].

11. Riabcheniuk, S.M., & Harbar, O. V. (2022) Innovatsiini tekhnolohii u protsesi navchannia heohrafii. Redagogy [Innovative technologies in the process of teaching geography. Pedagogy.]. *The latest implementation of technologies in education*. Germany, 300-306. [in Ukrainian].

12. Malchykova, D.S., Pylypenko, I.O., Molikevych, R.S., Napadovska, A.Iu., & Voitiuk, O.I. (2021) Interaktyvne navchannia i resursy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u heohrafichnii osviti [Interactive learning and resources of information and communication technologies in geographic education]. *Naukovyi visnyk KhDU Seriia Heohrafichni nauky – Scientific Bulletin of KSU Series Geographical Sciences*, 15, 77-85. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2021-15-8 [in Ukrainian].

13. Pustovit, H., & Syvokhop, Ya. (2021) Uprovadzhennia stem-osvity na urokakh heohrafii: spriamovanist na samostiinyi tvorchyi rozvytok dytyny [Nova pedahohichna dumka – Implementation of stem education in geography lessons: focus on the independent creative development of the child]. *New Pedagogical Thought*, 105 (1), 42-48. DOI: https://doi.org/10.37026/2520-6427-2021-105-1-42-48 [in Ukrainian].

14. Kyryliuk V.P., Rozhi T.A. Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti u maibutnikh heodezystiv u ZVO Ukrainy. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. № 13 (31). 2023. S. 195-205. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/6408 [in Ukrainian].

15. Braslavska O. V. Metodyka vykorystannia heoinformatsiinykh system (HIS) u vykladanni heohrafii v umovakh profilnoi osvity. *Visnyk nauky ta osvity* (Seriia «Filolohiia», Seriia «Pedahohika», Seriia «Sotsiolohiia», Seriia «Kultura i mystetstvo», Seriia «Istoriia ta arkheolohiia»)». № 1(31) 2025. S. 891-906 [in Ukrainian].

16. Braslavska O.V., Dets T.I., Rozhi T.A. Rol heodezii u rozvytku dron-tekhnolohii dlia vymiriuvannia, kartohrafuvannia ta monitorynhu terytorii. *Prostorovyi rozvytok* : Naukovyi zbirnyk / Holovn. red. O. Kovalchuk. Kyiv, KNUBA, 2023. Vyp. 5. S. 268–285. URL: http://spd.knuba.edu.ua/article/view/293457 [in Ukrainian].

17. Rozhi I.H., Rozhi T.A., Fedii O.A. Heodezychni aspekty stvorennia tsyfrovykh modelei reliefu dlia potreb heoinformatsiinykh system. *Prostorovyi rozvytok*, Vyp. 8, 2024. S. 477–491. http://spd.knuba.edu.ua/article/view/315885 [in Ukrainian].

18. Shevchuk S.M., Domashenko H.T., Rozhi T.A. Suchasni metody heodezychnoho kartohrafuvannia terytorii: vykorystannia GPS ta HNSS tekhnolohii. *Prostorovyi rozvytok*, Vyp. 8, 2024. S. 506–517. http://spd.knuba.edu.ua/article/view/315889 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.046-021.64:004(510)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-250-261

Бунецька Ірина Миколаївна аспірантка кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка, тел.: (066) 617-81-13, https://orcid.org/0000-0001-5486-1496

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА БАКАЛАВРІВ ЕЛЕКТРОННОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЙ: ОСОБЛИВОСТІ КИТАЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій у Китаї з урахуванням специфіки національної освітньої системи. Досліджено сучасні тенденції розвитку вищої технічної освіти в КНР, що ґрунтується на інтеграції цифрових технологій, міждисциплінарному підході та співпраці університетів із промисловими підприємствами. Визначено ключові структурні компоненти навчального процесу, зокрема проблемно-орієнтоване навчання, практичну спрямованість освітніх програм, використання штучного інтелекту та автоматизованих систем у підготовці фахівців. Особливу увагу приділено державному контролю за якістю освітнього процесу, стандартизації навчальних програм та системі оцінювання знань студентів. Висвітлено значення міжнародної співпраці китайських університетів у контексті підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних працювати у високотехнологічних галузях. У дослідженні наголошено на важливості матеріально-технічного забезпечення університетів, що включає сучасні лабораторні комплекси, цифрові навчальні платформи та тісну взаємодію з ІТ-компаніями. Підкреслено, що значна частка навчального процесу спрямована на розвиток практичних навичок студентів, зокрема через стажування, участь у наукових проєктах та співпрацю з підприємствами, що формує необхідні компетентності для майбутньої професійної діяльності. Охарактеризовано систему академічної мотивації, яка сприяє підвищенню рівня підготовки студентів та формуванню відповідальності за результати навчання. Також розглянуто особливості організації освітнього процесу, включаючи методи оцінювання знань, тривалість навчання та вимоги до здобувачів вищої освіти.

Зроблено висновок, що китайська модель професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій забезпечує високий рівень фахової компетентності випускників, що дозволяє їм ефективно інтегруватися в сучасну цифрову економіку. Завдяки впровадженню новітніх освітніх технологій, посиленню науково-дослідної роботи та активному розвитку міжнарод-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ної співпраці, Китай демонструє успішну модель підготовки фахівців, яка відповідає актуальним викликам інформаційного суспільства та глобального технологічного розвитку.

Ключові слова: професійна підготовка, електронна інформація, технології, Китай, вища освіта, цифрові технології, компетентності, міжнародна співпраця

Bunetska Iryna Mykolayivna postgraduate student of the department of pedagogical mastery and management named after I. A. Zyazyu of Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, tel.: (066) 617-81-13, https://orcid.org/0000-0001-5486-1496

PROFESSIONAL TRAINING OF BACHELOR OF ELECTRONIC INFORMATION AND TECHNOLOGY: FEATURES OF THE CHINESE EDUCATIONAL SYSTEM

Abstract. The article is devoted to the analysis of the features of professional training of bachelors of electronic information and technologies in China, taking into account the specifics of the national education system. The current trends in the development of higher technical education in the PRC, which is based on the integration of digital technologies, an interdisciplinary approach and cooperation between universities and industrial enterprises, are studied. The key structural components of the educational process are identified, in particular, problem-based learning, the practical orientation of educational programs, the use of artificial intelligence and automated systems in the training of specialists. Particular attention is paid to state control over the quality of the educational process, standardization of curricula and the system for assessing students' knowledge. The importance of international cooperation of Chinese universities in the context of training competitive specialists capable of working in high-tech industries is highlighted. The study emphasizes the importance of the material and technical support of universities, which includes modern laboratory complexes, digital training platforms and close interaction with IT companies. It is emphasized that a significant part of the educational process is aimed at developing students' practical skills, in particular through internships, participation in scientific projects and cooperation with enterprises, which forms the necessary competencies for future professional activity. The system of academic motivation is characterized, which contributes to increasing the level of student training and forming responsibility for learning outcomes. The features of the organization of the educational process are also considered, including methods of assessing knowledge, duration of study and requirements for higher education applicants.

It is concluded that the Chinese model of professional training of bachelors of electronic information and technologies provides a high level of professional

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

competence of graduates, which allows them to effectively integrate into the modern digital economy. Thanks to the introduction of the latest educational technologies, strengthening scientific and research work and active development of international cooperation, China demonstrates a successful model of training specialists that meets the current challenges of the information society and global technological development.

Keywords: vocational training, electronic information, technology, China, higher education, digital technologies, competencies, international cooperation

Постановка проблеми. Професійна підготовка бакалаврів електронної інформації та технологій у Китаї є актуальним питанням сучасної освіти, що зумовлено стрімким розвитком цифрових технологій та необхідністю відповідності глобальним стандартам. КНР прагне до інноваційного розвитку, що вимагає якісної підготовки фахівців у галузі електронної інформації. Вищі навчальні заклади Китаю орієнтуються на компетентнісний підхід, поєднуючи теоретичні знання з практичними навичками та цифровими технологіями.

Ключова проблема полягає у гармонізації освітніх програм із сучасними викликами, забезпеченні балансу між фундаментальною підготовкою та практичним навчанням, інтеграції новітніх технологій у навчальний процес. Китайська система освіти активно розвиває партнерські програми з міжнародними компаніями, що сприяє адаптації випускників до глобального ринку праці.

Цифровізація освіти в КНР передбачає активне використання штучного інтелекту, хмарних технологій, великих даних. Водночас необхідна модернізація навчальних методів, впровадження дуальної освіти та підвищення цифрової компетентності викладачів. Дослідження цієї проблеми сприятиме вдосконаленню освітніх підходів та інтеграції міжнародного досвіду у підготовку бакалаврів електронної інформації та технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій у КНР свідчить про багатовекторність підходів до її вдосконалення.

Структурні особливості та зміст освітніх програм розглядаються у працях Z. Zhang, L. Tang, W. Zhou, які аналізують інтеграцію фундаментальної теоретичної підготовки з практичним навчанням, дуальну освіту та співпрацю університетів із технологічними корпораціями. В українському науковому середовищі схожі проблеми досліджують О. Глазунова, В. Биков, які наголошують на важливості оновлення змісту освітніх програм відповідно до цифрових викликів та впровадження компетентнісного підходу. Цифровізація освіти та використання сучасних технологій є предметом досліджень Y. Liu, X. Sun, C. Wei, які наголошують на впливі штучного інтелекту, хмарних технологій та великих даних на навчальний процес, що сприяє персоналізації та адаптації освітніх програм. Українські дослідники, зокрема С. Кузьміна,

Л. Ляшенко, аналізують роль цифрових платформ у підготовці майбутніх фахівців, підкреслюючи значення VR- і AR-технологій у професійному навчанні. Міжнародна інтеграція та гармонізація стандартів досліджується у працях J. Wang, C. Huang, R. Chen, де акцентується увага на важливості міжуніверситетських програм, академічної мобільності та адаптації навчальних курсів до міжнародних вимог. Українські науковці О. Спірін, І. Ткаченко вивчають можливості адаптації європейських освітніх стандартів у підготовці бакалаврів ІТ-спеціальностей, порівнюючи українську та китайську освітні системи. Оцінювання професійних компетентностей є центральною темою робіт T. Yang, S. Li, M. Feng, які аналізують ефективність сучасних систем оцінювання знань, баланс між теоретичною та практичною підготовкою, а також вплив освітніх реформ на якість випускників. В українському науковому дискурсі Н. Морзе, О. Пінчук акцентують увагу на розробці ефективних методів оцінювання знань студентів ІТ-спеціальностей, зокрема через використання автоматизованих систем контролю.

Таким чином, наукові дослідження демонструють комплексний підхід до вдосконалення підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій у КНР, зосереджуючись на структурних реформах, цифровізації, міжнародному співробітництві та удосконаленні методів оцінювання. Водночас, українські вчені здійснюють подібні дослідження, що дозволяє проводити порівняльний аналіз та адаптувати міжнародний досвід для вдосконалення вітчизняної освітньої системи.

Метою статті є аналіз особливостей професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій у системі вищої освіти Китайської Народної Республіки

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка бакалаврів електронної інформації та технологій у Китаї є результатом комплексних державних реформ та значних фінансових інвестицій у вищу освіту. Структура освітньої системи КНР подібна до європейської: бакалаврат триває 4-5 років, магістратура – 2-3 роки, докторантура – 2-4 роки, із встановленими віковими обмеженнями для здобувачів. Китай стабільно входить у світові рейтинги найкращих університетів, а кількість студентів перевищує 37 мільйонів, що робить країну лідером за чисельністю студентського контингенту. Ключовою особливістю китайської освіти є її платна основа, хоча існує широка система державних стипендій та грантів. Освітня система орієнтована на розвиток технічних і природничих спеціальностей, що становлять близько 60% усіх студентських місць. Значна увага приділяється міжнародній співпраці, що сприяє зростанню кількості іноземних студентів у китайських університетах [8].

Навчальний процес у технічних закладах освіти вирізняється високим рівнем технологічного оснащення, застосуванням проблемно-орієнтованого навчання та активною участю студентів у дослідницьких проєктах. Оцінювання знань здійснюється за 100-бальною шкалою, переважно у форматі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

письмового тестування, а система академічних нагород стимулює досягнення високих результатів. Китайська освіта перебуває під суворим державним контролем: Міністерство освіти регламентує навчальні програми, вимоги до підручників та здійснює перевірки університетів кожні п’ять років. Китайські студенти відзначаються високою дисциплінованістю, відповідальністю та активною участю у науковій діяльності [1].

Підготовка бакалаврів електронної інформації та технологій у КНР ґрунтується на інтеграції фундаментальної технічної освіти, сучасних цифрових технологій і тісного співробітництва з ІТ-індустрією. Китайські університети дотримуються компетентнісного підходу, що передбачає оволодіння студентами не лише теоретичними знаннями, а й практичними навичками, необхідними для роботи у сфері штучного інтелекту, аналізу великих даних, кібербезпеки та програмної інженерії.

Структура навчальних програм передбачає послідовне засвоєння основних дисциплін: математики, алгоритмізації, об’єктно-орієнтованого програмування, операційних систем, комп’ютерних мереж і баз даних. Спеціалізовані курси охоплюють вивчення технологій машинного навчання, розподілених обчислень, блокчейну та квантових алгоритмів. Згідно з державними стандартами КНР, навчання триває чотири роки, а студенти повинні накопичити 140–160 кредитів, з яких близько 40% відводиться на практичну підготовку. Ключовою особливістю китайської освітньої системи є широке застосування дуальної освіти, що забезпечує тісний зв’язок між теоретичним навчанням і реальними виробничими процесами. Університети укладають угоди з провідними ІТ-компаніями (Huawei, Tencent, Alibaba, Baidu), які надають студентам можливість проходження стажувань, участі у прикладних дослідницьких проєктах та розробці програмних продуктів у співпраці з комерційними структурами [6].

Цифровізація освітнього процесу охоплює використання онлайн-платформ (XuetangX, iCourse), адаптивних навчальних середовищ та віртуальних лабораторій. Наприклад, деякі університети запроваджують інтелектуальні навчальні системи, що аналізують успішність студентів і автоматично коригують їхні навчальні плани. Особлива увага приділяється вивченню штучного інтелекту в освіті, зокрема створенню алгоритмів для автоматизованої перевірки кодів, персоналізації навчальних матеріалів та аналізу великих масивів освітніх даних. Міжнародна інтеграція китайської освітньої системи посилюється завдяки обміну студентами, подвійним дипломним програмам і співпраці з університетами США, Великої Британії, Канади та Європи. Китайські студенти проходять стажування у глобальних корпораціях (Google, Microsoft, Amazon) та беруть участь у міжнародних наукових конференціях. Значна частина навчальних курсів у провідних китайських університетах доступна англійською мовою, що сприяє академічній мобільності та підвищенню конкурентоспроможності випускників [7].

Таким чином, система професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій у КНР базується на комплексному підході, що включає потужну фундаментальну освіту, цифровізацію навчального процесу, тісну інтеграцію з IT-індустрією та міжнародну співпрацю. Завдяки впровадженню новітніх освітніх технологій та партнерству з провідними компаніями китайські університети випускають висококваліфікованих фахівців, готових до роботи у швидкозмінному технологічному середовищі.

Професійна підготовка бакалаврів електронної інформації та технологій у контексті освітньої системи Китаю базується на формуванні фахових компетентностей, що забезпечують адаптивність фахівців до стрімких технологічних змін. Компетентність як інтегративний показник професійної готовності передбачає не лише оволодіння теоретичними знаннями, а й розвиток практичних навичок, критичного мислення та здатності до постійного навчання [5]. Вивчення цього питання у наукових дослідженнях [14] підтверджує важливість інтеграції психологопедагогічних методів у процес формування професійних компетентностей бакалаврів.

Цифрова трансформація освіти Китаю сприяє розвитку сучасних моделей підготовки фахівців у галузі електронної інформації, орієнтуючи навчальні програми на потреби IT-ринку [9]. Проте важливим залишається питання відповідності освітніх стандартів вимогам технологічного сектору, що потребує тісної співпраці між університетами та роботодавцями. Значну роль у цьому процесі відіграє дистанційне навчання, яке, згідно з дослідженнями [13], підвищує ефективність засвоєння матеріалу та розширює доступ студентів до передових технологій.

Практична підготовка бакалаврів електронної інформації у Китаї включає впровадження адаптивних навчальних платформ, стажування та участь у дослідницьких проєктах, що сприяє формуванню ключових професійних компетентностей [4]. Окрім технічних навичок, зростає значення розвитку прогностичних компетентностей, що дозволяють майбутнім фахівцям прогнозувати технологічні тенденції, адаптуватися до динамічного ринку праці та ухвалювати стратегічні рішення [10].

Сучасна модель підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій у Китаї включає розвиток гнучких навичок («soft skills»), таких як комунікація, проєктне управління та командна робота [3]. Висока конкурентність ринку праці вимагає від випускників не лише ґрунтовних знань, а й здатності до швидкої адаптації та роботи в багатонаціональних проєктах. Крім того, значна увага приділяється графічним компетентностям, що необхідні для роботи з візуальними даними, моделюванням та розробкою інтерфейсів інформаційних систем [2].

Таким чином, система професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій у Китаї орієнтована на комплексне поєднання фундаментальних знань, практичного досвіду та розвитку інноваційного

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

мислення. Інтеграція цифрових платформ, дистанційних технологій та співпраця з індустрією створює ефективну модель навчання, що відповідає сучасним викликам технологічної сфери.

Професійна підготовка бакалаврів електронної інформації та технологій у контексті освітньої системи Китайської Народної Республіки ґрунтується на комплексному підході до формування висококваліфікованих фахівців, здатних інтегруватися у глобальне науково-технологічне середовище. В умовах стрімкої цифрової трансформації сучасного суспільства зростає необхідність удосконалення освітніх програм з урахуванням інноваційних тенденцій, що визначає ключову роль провідних китайських університетів у підготовці майбутніх спеціалістів. Особливої уваги у цьому контексті заслуговує Університет електронних наук і технологій Китаю (UESTC), який є одним із флагманів науково-освітньої сфери КНР у галузі електронної інженерії, інформаційних технологій, комп'ютерних наук та автоматизації.

Заснований у 1956 році в місті Ченду (провінція Сичуань), UESTC утвердився як провідний дослідницький центр із впровадженням передових методик навчання та наукових досліджень. Високий рівень академічної досконалості університету підтверджується його стабільними позиціями у світових рейтингах, зокрема 231 місце у глобальному освітньому рейтингу. Стратегія розвитку закладу орієнтована на інтеграцію науки, освіти та технологічного підприємництва, що сприяє формуванню висококонкурентного освітнього середовища, адаптованого до сучасних викликів цифрової економіки.

Важливим аспектом розвитку міжнародного співробітництва UESTC є участь у програмі урядових стипендій Китайської ради стипендій (CSC), яка з 2006 року надає можливість іноземним студентам здобувати вищу освіту в КНР на рівні бакалаврату, магістратури та докторантури. Програма CSC є важливим механізмом академічної мобільності, що сприяє міжкультурному обміну знаннями, залученню перспективних студентів до науково-дослідної діяльності та розширенню глобальної співпраці у сфері високих технологій. Стипендійна підтримка включає повне покриття витрат на навчання, проживання, медичне страхування та надання щомісячної фінансової допомоги: 2500 юанів для бакалаврів, 3000 юанів для магістрів і 3500 юанів для докторантів. Такий формат фінансування створює сприятливі умови для залучення талановитих іноземних студентів, сприяючи їхній академічній інтеграції в освітній простір Китаю.

Процедура подання заявки на участь у програмі CSC передбачає декілька ключових етапів. Заявники зобов'язані заповнити онлайн-заявку на вебпорталі UESTC, подати пакет документів, що включає академічні сертифікати, транскрипти, рекомендаційні листи, план навчання або дослідницьку пропозицію, а також підтвердження володіння англійською або китайською мовою. Важливим критерієм відбору є наявність листа-згоди від

професора університету, який засвідчує готовність наукового керівника сприяти реалізації індивідуальної дослідницької програми здобувача. Остаточне рішення щодо надання стипендії ухвалюється Китайською радою стипендій на підставі рекомендацій експертної комісії університету. Прийом заявок триває з листопада до 30 квітня кожного року.

Значущість стипендійної програми CSC у контексті підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій зумовлюється її спрямованістю на стимулювання дослідницької активності студентів, залучення їх до міждисциплінарних проєктів та інтеграцію в інноваційні процеси сучасної технологічної індустрії. Враховуючи пріоритетність розвитку цифрових технологій у глобальному вимірі, програми академічної мобільності відіграють важливу роль у формуванні конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно працювати в умовах динамічної еволюції інформаційно-комунікаційних технологій.

Таким чином, система професійної підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій у Китаї характеризується поєднанням фундаментальної теоретичної підготовки, практикоорієнтованого навчання та інтеграції студентів у глобальну науково-освітню мережу. Університет електронних наук і технологій Китаю, завдяки своїй стратегічній орієнтації на наукові дослідження та міжнародну співпрацю, створює оптимальні умови для підготовки висококваліфікованих фахівців, які володіють необхідними компетентностями для реалізації інноваційних рішень у сфері електронної інформації та технологій [11].

Професійна підготовка бакалаврів електронної інформації та технологій у Китаї здійснюється на основі компетентнісного підходу, що забезпечує формування у студентів необхідних знань, навичок і практичних умінь для ефективної діяльності в умовах цифрової трансформації. Відповідно до освітніх стандартів КНР, навчальні програми китайських університетів орієнтовані на забезпечення міждисциплінарного підходу, поєднання теоретичних засад із практичною складовою та розвиток креативного мислення здобувачів вищої освіти. Значна увага приділяється адаптації навчальних курсів до сучасних викликів цифрової економіки, що передбачає інтеграцію знань у сфері електронної інформації, кібербезпеки, автоматизованих систем і телекомунікацій.

Загальна структура професійної компетентності бакалаврів електронної інформації та технологій у Китаї охоплює три основні складові: загальні (інтегральні) компетентності, особистісні (суб'єктні) компетентності та предметно-спеціальні (фахові) компетентності. Загальні компетентності відображають комплексну готовність фахівця до професійної діяльності, включаючи володіння іноземною мовою, навички міжкультурної комунікації, здатність працювати в міжнародних проєктах, підприємницьке мислення та стійку мотивацію до саморозвитку. Освітні програми передбачають вивчення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

англійської мови як засобу професійного спілкування, що сприяє інтеграції випускників у глобальний інформаційний простір.

Особистісні (суб'єктні) компетентності забезпечують розвиток креативності, критичного мислення, здатності до адаптації в умовах постійних технологічних змін, а також відповідальності за результати своєї діяльності. Освітні програми китайських університетів спрямовані на розвиток інноваційного мислення студентів, формування навичок аналітичного оцінювання інформації, а також оволодіння сучасними методами роботи з великими масивами даних. Важливу роль відіграє готовність до міжкультурної взаємодії, що передбачає здатність працювати в міжнародних командах, ефективно управляти інформаційними потоками та враховувати культурні особливості у професійній діяльності.

Фахові (предметно-спеціальні) компетентності охоплюють комплекс спеціалізованих знань і навичок у сфері електронної інформації та технологій, зокрема в галузях програмного забезпечення, розробки апаратних систем, аналізу великих даних, кібербезпеки та штучного інтелекту. Китайські університети, такі як Університет електронних наук і технологій Китаю (UESTC), інтегрують у навчальні програми практикоорієнтовані модулі, які передбачають стажування студентів у високотехнологічних компаніях, участь у науково-дослідних проєктах і розробку власних технологічних стартапів. Такий підхід сприяє підвищенню конкурентоспроможності випускників на ринку праці та забезпечує їхню готовність до роботи в умовах цифрової економіки [12].

Важливою особливістю китайської освітньої системи у сфері електронної інформації є впровадження методів проблемно-орієнтованого навчання, що передбачає роботу студентів над реальними технологічними викликами, вирішенням складних інженерних задач і створенням інноваційних рішень. Освітній процес будується на основі інтеграції сучасних цифрових технологій, включаючи хмарні обчислення, штучний інтелект, автоматизовані системи управління та комп'ютерне моделювання. Це дозволяє випускникам оволодіти найновішими підходами до розробки та впровадження інформаційних систем, що є ключовим фактором їхньої професійної успішності.

Таким чином, система підготовки бакалаврів електронної інформації та технологій у Китаї відзначається комплексним підходом до формування професійних компетентностей, що включає фундаментальну академічну підготовку, практикоорієнтоване навчання та активну співпрацю з індустрією. Завдяки поєднанню міждисциплінарних знань, розвитку цифрових компетентностей та міжнародній інтеграції, випускники китайських університетів отримують необхідні навички для успішної професійної діяльності у сфері високих технологій, що робить їх конкурентоспроможними фахівцями на світовому ринку праці.

Висновки. Отже, професійна підготовка бакалаврів електронної інформації та технологій у КНР характеризується інтеграцією сучасних цифрових

рішень, практикоорієнтованим підходом і міжнародною співпрацею. Освітній процес базується на строгих державних стандартах, що забезпечують високий рівень підготовки фахівців у галузі електронної інформації, телекомунікацій та автоматизованих систем. Використання проблемно-орієнтованого навчання, активна взаємодія з науковими центрами та промисловими підприємствами сприяють формуванню затребуваних компетентностей. Жорстка система оцінювання знань стимулює студентів до підвищення академічної відповідальності та професійного зростання. Таким чином, китайська модель підготовки фахівців у сфері електронної інформації та технологій демонструє високу ефективність і відповідає сучасним викликам розвитку цифрового суспільства.

Література:

1. Гала, С. В. Із досвіду реформування вищої освіти Китаю. *Економіка і держав*а. 2011. №18. С. 52-55.

2. Гевко І. В., Писарчук О. Т. Формування графічної компетентності майбутніх фахівців професійної освіти у галузі комп'ютерних наук. *Педагогічні науки*, 2018. № 144. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13367/1/HFV%2012.pdf

3. Гедзик А., Сажієнко О. Роль «м'яких навичок» у процесі формування професійних компетентностей майбутніх фахівців з комп'ютерних технологій. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 2021. № 4. URL: https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2021.250120

4. Донченко В., Донченко С. Теоретичні аспекти формування фахових компетентностей майбутніх фахівців з інформаційних технологій під час навчальних практик. *Collection of scientific papers «ΛΌГОΣ»*, 2023. С. 219–224. URL: https://doi.org/10.36074/logos-23.06.2023.61

5. Марущак О. М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал*, 2016. № 11. URL: http://eprints.zu.edu.ua/24399/1/Марущак%20О.М.%20Стаття.%20Поняття%20компетентності%20у%20пед.діяльності.pdf

6. Мумладзе В., Мирончук Н.М. Вища педагогічна освіта в Китаї. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном* : збірник наукових праць. Житомир: видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 200–203.

7. Неформальна освіта майбутніх фахівців з інформаційних технологій: організація, контент, інструменти / О. Г. Глазунова та ін. *Фізико-математична освіта*. 2020. Вип. 1(23). С. 29–35. URL: https://doi.org/10.31110/2413-1571-2020-023-1-005

8. Освіта у Китаї. *Гуцульський край*. URL: http://gk.kosiv.org/society/753-osvita-u-kytai.html

9. Проскура С. Л., Литвинова С. Г. Формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів комп'ютерних наук. *Фізико-математична освіта: науковий журнал*. Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. 2019. Вип. 2 (20). С. 137–146.

10. Прошкін В., Шаравара В. Упровадження педагогічної технології формування прогностичної компетентності майбутніх бакалаврів комп'ютерних наук у практику університетської освіти. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 2021. № 2 (340). С. 207–219. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36438/1/V_Proshkin_VLNU_FITU.pdf

11. Стипендія CSC Університету електронних наук і технологій Китаю 2024. URL: https://www.chinesescholarshipcouncil.com/uk/university-of-electronic-science-and-technology-of-china.html

12. Шацька О.П. Тенденції розвитку вищої педагогічної освіти в КНР (70-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.). *Порівняльно-педагогічні студії*. 2011. № 2(8). С. 54–63.

13. Senyk V. V., Maherovska T. V., Maherovskiy D. V. Features of the use of distance learning systems in the formation of competencies during the training of information technology specialists. *Scientific Bulletin of UNFU*, 2023. T. 33, № 3. C. 77–82. URL: https://doi.org/10.36930/40330311

14. Urunbassarova E., Jandildinov M., Uaidullakyzy E. Future Teachers Professional Competence Development within Bachelor Program. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2014. Vol. 116. P. 4829–4833. URL: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1033

References:

1. Hala S. V. (2011). Iz dosvidu reformuvannia vyshchoi osvity Kytaiu [Experience of higher education reform in China]. *Ekonomika i derzhava*, No. 18, pp. 52–55. [in Ukrainian].

2. Hevko I. V., Pysarchuk O. T. (2018). Formuvannia hrafichnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv profesiinoi osvity u haluzi kompiuternykh nauk [Formation of graphic competence of future specialists in professional education in the field of computer sciences]. *Pedahohichni nauky*, No. 144. Available at: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13367/1/HFV%2012.pdf [in Ukrainian].

3. Hedzyk A., Sazhienko O. (2021). Rol «miakykh navychok» u protsesi formuvannia profesiinykh kompetentnostei maibutnikh fakhivtsiv z kompiuternykh tekhnolohii [The role of "soft skills" in the process of forming professional competencies of future specialists in computer technologies]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, No. 4. Available at: https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2021.250120 [in Ukrainian].

4. Donchenko V., Donchenko S. (2023). Teoretychni aspekty formuvannia fakhovykh kompetentnostei maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii pid chas navchalnykh praktyk [Theoretical aspects of the formation of professional competencies of future IT specialists during educational practice]. *Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ»*, pp. 219–224. Available at: https://doi.org/10.36074/logos-23.06.2023.61 [in Ukrainian].

5. Marushchak O. M. (2016). Poniattia kompetentnosti u pedahohichnii diialnosti [The concept of competence in pedagogical activity]. *Kreatyvna pedahohika: nauk.-metod. zhurnal*, No. 11. Available at: http://eprints.zu.edu.ua/24399/1/Марущак%20О.М.%20Стаття.%20Поняття%20компетентності%20у%20пед.діяльності.pdf [in Ukrainian].

6. Mumladze V., Mironchuk N. M. (2014). Vyshcha pedahohichna osvita v Kytai [Higher pedagogical education in China]. *Modernizatsiia vyshchoi osvity v Ukraini ta za kordonom: zbirnyk naukovykh prats* [Modernization of higher education in Ukraine and abroad: collection of scientific papers]. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka, pp. 200–203 [in Ukrainian].

7. Glazunova O. H., et al. (2020). Neformalna osvita maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii: orhanizatsiia, kontent, instrumenty [Non-formal education of future IT specialists: organization, content, tools]. *Fizyko-matematychna osvita*, Vol. 1(23), pp. 29–35. Available at: https://doi.org/10.31110/2413-1571-2020-023-1-005 [in Ukrainian].

8. Osvita u Kytai [Education in China]. *Hutsulskyi krai*. Available at: http://gk.kosiv.org/society/753-osvita-u-kytai.html [in Ukrainian].

9. Proskura S. L., Lytvynova S. H. (2019). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv kompiuternykh nauk [Formation of professional competence of future bachelors in computer science]. *Fizyko-matematychna osvita: naukovyi zhurnal*. Ministry of Education and Science of Ukraine, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Vol. 2(20), pp. 137–146 [in Ukrainian].

10. Proshkin V., Sharavara V. (2021). Uprovadzhennia pedahohichnoi tekhnolohii formuvannia prohnostychnoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv kompiuternykh nauk u praktyku universytetskoi osvity [Implementation of pedagogical technology for the formation of predictive competence of future bachelors in computer science in university education practice]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, No. 2(340), pp. 207–219. Available at: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36438/1/V_Proshkin_VLNU_FITU.pdf [in Ukrainian].

11. Stypendiia CSC Universytetu elektronnykh nauk i tekhnolohii Kytaiu 2024 [CSC Scholarship at the University of Electronic Science and Technology of China 2024]. Available at: https://www.chinesescholarshipcouncil.com/uk/university-of-electronic-science-and-technology-of-china.html [in Ukrainian].

12. Shatska O. P. (2011). Tendentsii rozvytku vyshchoi pedahohichnoi osvity v KNR (70-ti rr. XX st. – pochatok XXI st.) [Trends in the development of higher pedagogical education in the PRC (1970s – early 21st century)]. *Porivnialno-pedahohichni studii*, No. 2(8), pp. 54–63 [in Ukrainian].

13. Senyk V. V., Maherovska T. V., Maherovskiy D. V. (2023). Features of the use of distance learning systems in the formation of competencies during the training of information technology specialists [Особливості застосування систем дистанційного навчання у формуванні компетентностей під час підготовки фахівців з інформаційних технологій]. *Scientific Bulletin of UNFU*, Vol. 33, No. 3, pp. 77–82. Available at: https://doi.org/10.36930/40330311 [in English].

14. Urunbassarova E., Jandildinov M., Uaidullakyzy E. (2014). Future Teachers' Professional Competence Development within Bachelor Program [Розвиток професійної компетентності майбутніх учителів у межах бакалаврської програми]. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 116, pp. 4829–4833. Available at: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1033 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378(510):[37:001.895

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-262-273

Бунецька Ірина Миколаївна аспірантка кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка, тел.: (066) 617-81-13, https://orcid.org/0000-0001-5486-1496

Кононец Наталія Василівна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І.А.Зязюна, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, тел.: (066)121-27-41, https://orcid.org/0000-0002-4384-1198

ЦИФРОВІ ОСВІТНІ РЕСУРСИ ДЛЯ НЕФОРМАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІВ У КИТАЇ

Анотація. У статті розглянуто цифрові освітні ресурси, що використовуються для неформальної та інформальної освіти педагогів у Китаї. Досліджено особливості розвитку цифрової освітньої інфраструктури, включаючи національні освітні платформи, мобільні додатки, масові відкриті онлайн-курси (MOOCs) та використання штучного інтелекту в навчанні педагогів. Китай є однією з провідних країн світу у впровадженні цифрових технологій в освіту, що сприяє не лише підвищенню рівня навчального процесу, але й розширенню можливостей професійного розвитку вчителів. Завдяки інтеграції сучасних цифрових рішень китайські педагоги отримують доступ до інноваційних методів підвищення кваліфікації та вдосконалення професійних компетенцій.

Значну увагу приділено аналізу національних цифрових платформ, зокрема Національної інтелектуальної платформи професійної освіти, яка об'єднує онлайн-ресурси, створені китайськими університетами. Розглянуто основні можливості платформи, такі як професійні дисципліни, центр наукових матеріалів, віртуальні симуляційні навчання та спеціальні ресурси для підвищення кваліфікації викладачів. Також проаналізовано діяльність China Education Online, Vocational Education Cloud та National Open University of China, які відіграють важливу роль у забезпеченні безперервного професійного розвитку педагогів через онлайн-навчання.

Окрему увагу приділено використанню мобільних додатків, таких як DingTalk та Xuexitong, що дозволяють педагогам навчатися в будь-який час та отримувати доступ до освітніх матеріалів. Висвітлено важливість штучного інтелекту у персоналізованому навчанні вчителів, аналізі їхніх потреб та наданні рекомендацій щодо навчальних програм. Розглянуто використання

віртуальної реальності (VR) та доповненої реальності (AR) для проведення інтерактивних тренінгів, що дозволяють вчителям покращувати свої професійні навички у реалістичних симуляційних середовищах.

Також у статті висвітлено регіональні освітні ініціативи, зокрема Internet + Vocational Skills Training Program, яка спрямована на забезпечення доступу до цифрових освітніх технологій у віддалених регіонах Китаю. Підкреслено роль національних ініціатив у подоланні цифрового розриву між міськими та сільськими регіонами, що сприяє рівному доступу до якісної освіти.

Ключові слова: цифрові освітні ресурси, неформальна освіта, інформальна освіта, національні освітні платформи Китаю, мобільні додатки для навчання, цифровізація освіти в Китаї

Bunetska Iryna Mykolayivna Postgraduate student of the Department of Pedagogical Mastery and Management named after I. A. Zyazyun, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, tel.: (066) 617-81-13, https://orcid.org/0000-0001-5486-1496

Kononets Nataliya Vasylivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the I.A. Zyazyun Department of Pedagogical Mastery and Management Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, tel.: (066) 121-27-41, https://orcid.org/0000-0002-4384-1198,

DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES FOR NON-FORMAL AND INFORMAL EDUCATION OF TEACHERS IN CHINA

Abstract. The article examines digital educational resources used for non-formal and informal education of teachers in China. The features of the development of digital educational infrastructure are studied, including national educational platforms, mobile applications, massive open online courses (MOOCs), and the use of artificial intelligence in teacher training. China is one of the leading countries in the world in the introduction of digital technologies into education, which contributes not only to improving the level of the educational process, but also to expanding the opportunities for professional development of teachers. Thanks to the integration of modern digital solutions, Chinese teachers gain access to innovative methods of advanced training and improvement of professional competencies. Significant attention is paid to the analysis of national digital platforms, in particular, the National Intellectual Platform for Vocational Education, which unites online resources created by Chinese universities. The main capabilities of the platform are considered, such as professional disciplines, a center of scientific materials, virtual simulation training, and special resources for advanced training of teachers. It also analyzes the activities of China Education Online, Vocational Education Cloud, and National Open University of China, which play an important role in ensuring continuous professional development of teachers through online learning.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Particular attention is paid to the use of mobile applications, such as DingTalk and Xuexitong, which allow teachers to study at any time and access educational materials. It highlights the importance of artificial intelligence in personalized teacher training, analyzing their needs, and providing recommendations for curricula. It examines the use of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) to conduct interactive training, allowing teachers to improve their professional skills in realistic simulation environments.

The article also highlights regional educational initiatives, in particular the Internet + Vocational Skills Training Program, which aims to provide access to digital educational technologies in remote regions of China. The role of national initiatives in bridging the digital divide between urban and rural regions, promoting equal access to quality education, is emphasized.

Keywords: digital educational resources, non-formal education, informal education, China's national educational platforms, mobile learning applications, digitalization of education in China

Постановка проблеми. У сучасному світі цифровізація освіти стає невід'ємною складовою професійного розвитку педагогічних кадрів, сприяючи підвищенню їхньої кваліфікації та адаптації до новітніх викликів освітнього процесу. Особливої уваги потребує дослідження цифрових освітніх ресурсів, які забезпечують можливості для неформальної та інформальної освіти педагогів, оскільки вони дозволяють викладачам опановувати нові методики, розширювати професійні компетентності та інтегрувати передові технології у свою діяльність. У цьому контексті Китай є однією з провідних країн, що активно впроваджує цифрові освітні платформи, мобільні додатки та системи відкритого онлайн-навчання для безперервного підвищення кваліфікації педагогів.

Актуальність теми зумовлена необхідністю аналізу досвіду Китаю щодо організації неформальної та інформальної освіти педагогів на основі цифрових технологій. Китайська модель передбачає створення національних онлайн-ресурсів, які забезпечують відкритий доступ до професійних курсів, вебінарів, симуляційних тренінгів та масових відкритих онлайн-курсів (MOOCs). Використання штучного інтелекту, віртуальної та доповненої реальності, мобільних навчальних платформ, інтерактивних тренінгів та спеціалізованих онлайн-програм дозволяє педагогам здійснювати самостійну навчальну діяльність відповідно до їхніх професійних потреб і рівня підготовки.

Незважаючи на численні переваги цифровізації освіти, залишається низка проблемних аспектів, що потребують наукового осмислення. Зокрема, необхідно оцінити ефективність цифрових освітніх ресурсів у контексті розвитку професійних компетенцій педагогів, визначити рівень їхньої доступності та інтеграції в освітню систему, а також проаналізувати особливості адаптації таких технологій до потреб різних категорій викладачів.

Важливо також враховувати виклики, пов'язані із цифровим розривом між міськими та сільськими регіонами, питанням забезпечення якісного навчального контенту та відповідністю таких ресурсів міжнародним стандартам педагогічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові дослідження свідчать про зростаючу роль цифрових освітніх ресурсів у неформальній та інформальній освіті педагогів. Світові тренди вказують на активне використання MOOCs (Coursera, edX, FutureLearn) для підвищення кваліфікації вчителів [5], а також інтеграцію штучного інтелекту у навчальні процеси [8]. У ЄС розроблено рамку DigCompEdu [9], яка визначає ключові цифрові компетентності педагогів, а у США та Фінляндії широко застосовуються хмарні технології та змішане навчання [11].

У дослідженнях Zhang & Li [13] аналізується вплив штучного інтелекту на персоналізацію навчального контенту, а Wang et al. [12] вказують на важливість цифрової інклюзії в сільських регіонах. Значну роль у неформальній освіті відіграють мобільні додатки, такі як DingTalk та Xuexitong, що дозволяють педагогам отримувати доступ до навчальних матеріалів у зручному форматі [6]. Подібні платформи активно використовуються і в інших країнах, зокрема Khan Academy та TeachThought у США [4].

Попри переваги цифрової освіти, дослідники відзначають низку викликів, зокрема цифровий розрив між регіонами [12] та потребу в удосконаленні цифрових компетентностей педагогів [9]. Подальші дослідження необхідні для вдосконалення механізмів оцінювання ефективності цифрових освітніх ресурсів та їх інтеграції у глобальну систему безперервного професійного розвитку.

Метою статті є аналіз цифрових освітніх ресурсів для неформальної та інформальної освіти педагогів у Китаї та визначення їхньої ролі у підвищенні професійної кваліфікації викладачів.

Виклад основного матеріалу. Китай є однією з провідних країн світу у впровадженні цифрових технологій в освіту. Розвиток цифрових освітніх ресурсів у цій країні спрямований не лише на покращення навчального процесу для учнів, але й на професійний розвиток педагогів. Завдяки інтеграції сучасних технологій у систему освіти, китайські педагоги отримують доступ до інноваційних методів підвищення кваліфікації та розширення професійних компетенцій.

Про політику освітньої цифровізації детально висвітлюється на сайті Міністерства освіти Китаю (рис. 1) [1].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Рис. 1. Сайт Міністерства освіти Китаю

Одним із прикладів цифровізації вищої освіти Китаю є Національна інтелектуальна платформа професійної освіти, яку було створено завдяки інвестиціям центрального уряду протягом 10 років поспіль у 2021 році, яка об'єднує навчальні онлайн-ресурси, створені університетами Китаю https://vocational.smartedu.cn/NationalHome?redirect=%2F&code&state (рис. 2) [2].

Рис. 2. Національна інтелектуальна платформа професійної освіти

Платформа надає відкритий доступ до 45-ти професійних дисциплін у галузі електронної інформації. Платформа має чотири розділи: «Центр професійного та курсового обслуговування», який надає учням доступ до ресурсів з високоякісної та зручної цифрової професійної освіти; «Центр наукових матеріалів», що обслуговує потреби професійно-технічної освіти у розробці підручників, їх відборі, нагляді та оцінюванні; «Центр віртуального симуляційного навчання», що генерує статистичні показники з викладання професійно-технічної освіти на платформі; «Центр обслуговування вчителів» призначений для оптимізації змісту навчання та підвищення якості підготовки працівників у сфері професійно-технічної освіти (рис. 3).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Рис. 3. Структура Національної інтелектуальної платформи професійної освіти

Китай активно розвиває національні ресурси для доступу до професійної неперервної освіти:

– China Education Online (中国教育在线): платформа для дистанційного навчання, яка пропонує широкий спектр програм професійної підготовки (рис. 4) [14].

Рис. 4. Платформа для дистанційного навчання, яка пропонує широкий спектр програм професійної підготовки

– Vocational Education Cloud (职业教育云): інтегрована платформа, яка надає доступ до навчальних матеріалів, онлайн-курсів і ресурсів для викладачів та студентів у галузі професійної освіти (рис. 5) [19].

Рис. 5. Інтегрована платформа для викладачів та студентів у галузі професійної освіти

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

– National Open University of China (国家开放大学): університет дистанційного навчання, який пропонує курси професійної освіти для різних галузей (рис. 6) [16].

Рис. 6. Сайт університету дистанційного навчання

Платформа безперервної освіти Відкритого університету Китаю (OUC) – це абсолютно нова платформа, розроблена на основі існуючих систем, спрямована на сприяння рівності в освіті та подолання цифрового розриву. Він прагне задовольнити різноманітні та індивідуальні навчальні потреби населення, а також розширити можливості освіти впродовж життя за допомогою цифровізації.

Слід відзначити, що 27 грудня у Міністерстві освіти відбулася підсумкова нарада щодо роботи з цифровізації національної освіти у 2024 році, на якій оголошено про офіційний запуск Національної платформи інтелектуальної освіти протягом усього життя. Запуск Національної освітньої платформи «Розумна освіта впродовж життя» є практичним заходом Міністерства освіти для реалізації духу Національної освітньої конференції та важливим досягненням у розбудові «повсюдної та доступної системи освіти впродовж життя» https://smart.le.ouchn.cn/#/home. На даний момент національна платформа розумної освіти сформувала нову структуру ресурсів із базовою освітою, професійно-технічною освітою, вищою освітою та освітою впродовж життя як «чотирма горизонталями», а моральність, інтелект, фізична підготовка, естетика та праця як «п’ять» вертикалі» (рис. 7) [3].

Рис. 7. Сайт Національної освітньої платформи «Розумна освіта

впродовж життя»

Особливості цифрових освітніх ресурсів у Китаї:

Національні онлайн-платформи для вчителів. У Китаї діють масштабні освітні онлайн-платформи, такі як 中教云EduCloud (http://www.necibook.com/#/VocationalEducation) та Teacher Training Management Platform, які пропонують широкий спектр навчальних матеріалів і курсів для вчителів (рис. 8) [10].

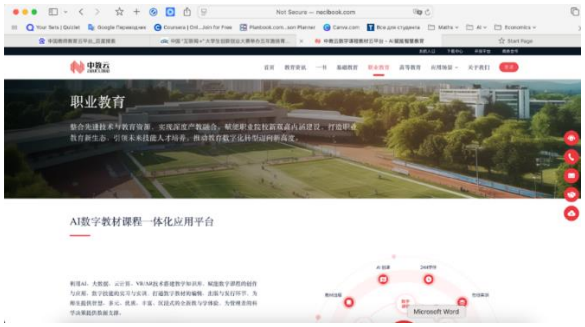

Рис. 8. Масштабні освітні онлайн-платформи

Ці платформи забезпечують:

– доступ до лекцій, вебінарів, відеоуроків і інтерактивних курсів;
– вільний доступ до бібліотек з навчальними матеріалами;
– обмін досвідом між педагогами через інтерактивні форуми та групові чати.

Інтеграція штучного інтелекту (ШІ) в навчання педагогів. Китай активно впроваджує штучний інтелект у цифрові освітні ресурси для аналізу навчальних потреб педагогів та індивідуалізації їхніх навчальних траєкторій. Завдяки ШІ педагоги отримують рекомендації щодо курсів, ресурсів і практик, які відповідають їхньому рівню знань і професійним цілям.

Мобільні додатки для навчання. Важливою частиною професійного розвитку китайських педагогів є мобільні додатки, такі як DingTalk [20] та Xuexitong [17], які дозволяють отримувати навчальні матеріали в будь-який час і з будь-якого місця (рис. 9).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

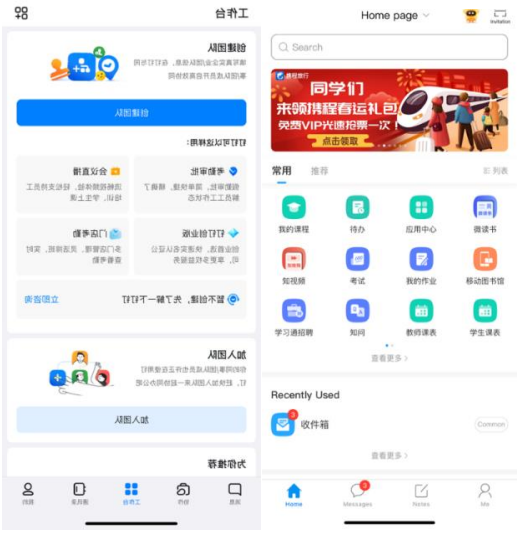

Рис. 9. Мобільні додатки

Завдяки цим інструментам педагоги можуть: проходити мікронавчання; брати участь у відеоконференціях із провідними експертами; співпрацювати зі своїми колегами в реальному часі.

Системи відкритих онлайн-курсів (MOOCs). Китай активно розвиває MOOCs (Massive Open Online Courses), які доступні через такі платформи, як XuetangX (https://www.xuetangx.com).

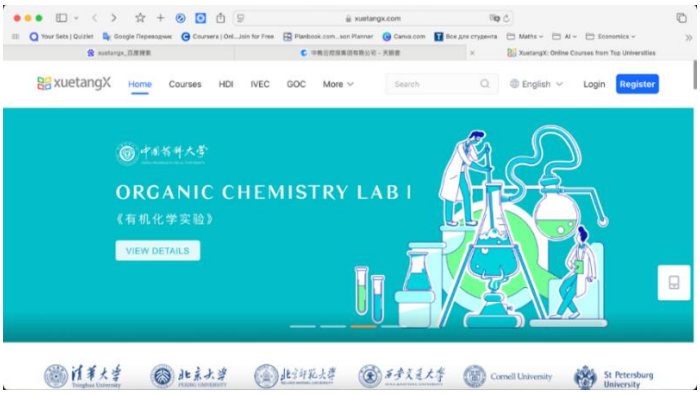

Рис. 10. Системи відкритих онлайн-курсів

Ці курси охоплюють широке коло тем: від педагогічної майстерності до використання цифрових технологій у викладанні. Вчителі можуть отримувати сертифікати, що підтверджують їхню кваліфікацію.

Інтерактивні тренінги та симуляції. Використання VR (віртуальної реальності) та AR (доповненої реальності) дозволяє китайським педагогам проходити інтерактивні тренінги, симуляції класних занять та аналізувати свою роботу в умовах, максимально наближених до реальних [18].

Регіональні освітні ініціативи. Китай запроваджує регіональні ініціативи для навчання вчителів у сільських районах, забезпечуючи їх доступом до цифрових платформ. Наприклад, програма Internet + Vocational

Skills Training Program (https://news.cctv.com/2020/02/27/ARTI165XmxommTR6xFGGgGUo200227.shtml) спрямована на інтеграцію цифрових інструментів у віддалених регіонах, що допомагає усунути дисбаланс у доступі до якісного професійного навчання [7].

Досвід Китаю демонструє, що впровадження цифрових освітніх ресурсів є ефективним шляхом для професійного розвитку педагогів. Завдяки технологічним інноваціям педагоги отримують доступ до якісних навчальних матеріалів, новітніх методик і можливостей для співпраці. Цей підхід може бути адаптований і в інших країнах, враховуючи специфіку їхніх освітніх систем.

Висновки. Цифрові освітні ресурси є важливим інструментом неформальної та інформальної освіти педагогів, сприяючи їхньому професійному розвитку. Китай активно впроваджує національні онлайн-платформи, мобільні додатки, MOOCs і штучний інтелект для персоналізованого навчання викладачів. Важливим напрямом є розширення доступу до цифрової освіти, зокрема через регіональні ініціативи та адаптивні алгоритми навчання. Водночас залишається актуальним питання цифрової інклюзії та забезпечення рівного доступу до ресурсів. Подальші дослідження необхідні для оцінки ефективності цих технологій та визначення найкращих практик їх інтеграції у системи безперервної освіти.

Література:

1. Міністерство освіти Китаю. Офіційний сайт. URL : https://www.moe.gov.cn
2. Національна інтелектуальна платформа професійної освіти Китаю. URL : https://vocational.smartedu.cn/NationalHome?redirect=%2F&code&state
3. Національна освітня платформа «Розумна освіта впродовж життя». URL : https://smart.le.ouchn.cn/#/home
4. Anderson T., Dron J. Three Generations of Distance Education Pedagogy. *International Review of Research in Open and Distributed Learning.* 2019. Vol. 12, №3. P. 80–97.
5. Daniel J. Massive Open Online Courses: What Will Be Their Legacy? *Journal of Learning for Development.* 2020. Vol. 7, №1. P. 5–11.
6. Huang R. Mobile Learning for Professional Development: A Study on Chinese Teachers Using DingTalk and Xuexitong. *Educational Technology & Society.* 2021. Vol. 24, №2. P. 34–50.
7. Internet + Vocational Skills Training Program. Освітня програма професійного навчання у віддалених регіонах Китаю. URL : https://news.cctv.com/2020/02/27/ARTI165XMxommTR6xFGGgGUo200227.shtml
8. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. B. Artificial Intelligence and Big Data in Education: Opportunities and Challenges. London: UCL Press, 2021. 250 p.
9. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. 76 p.
10. Teacher Training Management Platform. Освітня платформа для професійного розвитку вчителів. URL : https://www.nottingham.edu.cn/en/business-development/teacher-training-language-training-school-services/teacher-training-institute.aspx
11. Työlahti S., Silander T., Koli H. Blended Learning in Teacher Training: Case Study of Finnish Digital Education Strategy. *International Journal of Educational Technology in Higher Education.* 2020. Vol. 17, №1. P. 45–60.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

12. Wang Y., Zhao X., Chen R. Digital Inclusion in Rural China: A Case Study of the Internet + Vocational Skills Training Program. *International Journal of Educational Technology.* 2022. Vol. 18, №2. P. 113–128.

13. Zhang L., Li H. AI-driven personalized learning in China's teacher training programs. *Journal of Educational Technology.* 2021. Vol. 22, №3. P. 45–61.

14. 中国教育在线 (China Education Online). Платформа для дистанційного навчання. URL : https://www.eol.cn

15. 中教云 (EduCloud). Платформа для навчання вчителів. URL : http://www.necibook.com/#/VocationalEducation

16. 国家开放大学 (National Open University of China). Офіційний сайт. URL : https://www.ouchn.edu.cn

17. 学习通 (Xuexitong). Мобільний додаток для навчання. URL : https://apps.apple.com/cn/app/%E5%AD%A6%E4%B9%A0%E9%80%9A/id982502732

18. 学堂在线 (XuetangX). Платформа масових відкритих онлайн-курсів (MOOCs). URL : https://www.xuetangx.com

19. 职业教育云 (Vocational Education Cloud). Інтегрована платформа професійної освіти. URL : https://www.vocationaledu.cn

20. 钉钉 (DingTalk). Мобільний додаток для навчання. URL : https://apps.apple.com/us/app/dingding-make-it-happen/id930368978

References:

1. Ministerstvo osvity Kytaiu. (n.d.). *Ofitsiinyi sait* [Ministry of Education of China. Official website]. URL : https://www.moe.gov.cn [in Ukrainian].

2. Natsionalna intelektualna platforma profesiinoi osvity Kytaiu [National Intellectual Platform for Vocational Education of China]. URL : https://vocational.smartedu.cn/National Home?redirect=%2F&code&state [in Ukrainian].

3. Natsionalna osvitnia platforma «Rozumna osvita vprodovzh zhyttia» [National Educational Platform "Smart Education for Lifelong Learning"]. URL : https://smart.le.ouchn.cn/#/home [in Ukrainian].

4. Anderson T., Dron J. (2019). Three Generations of Distance Education Pedagogy [Три покоління педагогіки дистанційної освіти]. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*. Vol. 12, №3. P. 80–97. [in English].

5. Daniel J. (2020). Massive Open Online Courses: What Will Be Their Legacy? [Масові відкриті онлайн-курси: якою буде їхня спадщина?]. *Journal of Learning for Development*. Vol. 7, №1. P. 5–11. [in English].

6. Huang R. (2021). Mobile Learning for Professional Development: A Study on Chinese Teachers Using DingTalk and Xuexitong [Мобільне навчання для професійного розвитку: дослідження китайських учителів, які використовують DingTalk та Xuexitong]. *Educational Technology & Society*. Vol. 24, №2. P. 34–50. [in English].

7. Internet + Vocational Skills Training Program. [Освітня програма професійного навчання у віддалених регіонах Китаю]. URL : https://news.cctv.com/2020/02/27/ARTI165XMxommTR6xFGGgGUo200227.shtml [in English].

8. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. B. (2021). Artificial Intelligence and Big Data in Education: Opportunities and Challenges [Штучний інтелект і великі дані в освіті: можливості та виклики]. London: UCL Press. 250 p. [in English].

9. Redecker C. (2017). European Framework for the Digital Competence of Educators:

DigCompEdu [Європейська структура цифрових компетентностей педагогів: DigCompEdu]. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 76 p. [in English].

10. Teacher Training Management Platform. Teacher Training Management Platform [Освітня платформа для професійного розвитку вчителів]. URL : https://www.nottingham.edu.cn/en/business-development/teacher-training-language-training-school-services/teacher-training-institute.aspx [in English].

11. Työlahti S., Silander T., Koli H. (2020). Blended Learning in Teacher Training: Case Study of Finnish Digital Education Strategy [Змішане навчання у підготовці вчителів: дослідження цифрової освітньої стратегії Фінляндії]. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. Vol. 17, №1. P. 45–60. [in English].

12. Wang Y., Zhao X., Chen R. (2022). Digital Inclusion in Rural China: A Case Study of the Internet + Vocational Skills Training Program [Цифрова інклюзія у сільських регіонах Китаю: дослідження освітньої програми «Інтернет + Професійні навички»]. *International Journal of Educational Technology*. Vol. 18, №2. P. 113–128. [in English].

13. Zhang L., Li H. (2021). AI-driven personalized learning in China's teacher training programs [Персоналізоване навчання на основі штучного інтелекту в програмах підготовки вчителів у Китаї]. *Journal of Educational Technology*. Vol. 22, №3. P. 45–61. [in English].

14. 中国教育在线 [China Education Online. Distance learning platform]. URL : https://www.eol.cn [In Chinese].

15. 中教云 [EduCloud. Teacher training platform]. URL : http://www.necibook.com/#/VocationalEducation [In Chinese].

16. 国家开放大学 [National Open University of China. Official website]. URL : https://www.ouchn.edu.cn [In Chinese].

17. 学习通 [Xuexitong. Mobile learning application]. URL : https://apps.apple.com/cn/app/%E5%AD%A6%E4%B9%A0%E9%80%9A/id982502732. [In Chinese].

18. 学堂在线 [XuetangX. Massive Open Online Courses (MOOCs) platform]. URL : https://www.xuetangx.com [In Chinese].

19. 职业教育云 [Vocational Education Cloud. Integrated professional education platform]. URL : https://www.vocationaledu.cn [In Chinese].

20. 钉钉 [DingTalk. Mobile learning application]. URL : https://apps.apple.com/us/app/dingding-make-it-happen/id930368978 [In Chinese].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37:050.41:001:004.738.5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-274-283

Гайсинюк Наталя Анатоліївна кандидатка педагогічних наук, доцентка, Учений секретар Вченої ради, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, тел.: (044) 285-44-03, https://orcid.org/0000-0002-7959-9751

УНІВЕРСИТЕТСЬКІ БІБЛІОТЕКИ ЯК ОСЕРЕДКИ ПОШИРЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ВІДКРИТИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ

Анотація. У першій третині XXI ст. попит на відкриті освітні ресурси як дієвий інструмент подолання освітніх викликів на глобальному та локальному рівнях лише зростає. Починаючи з 2002 р., ці ресурси утверджуються в рамках міжнародної освітньої політики як інноваційний інструмент для вирішення проблем, пов'язаних з додатковими можливостями неперервної та інклюзивної освіти на різних рівнях, або ж доступом до освіти груп населення, які не могли собі дозволити навчання фінансово чи через війну (як у випадку з Україною).

Університети та бібліотеки, як їхні структурні підрозділи, відіграють на сучасному етапі важливу роль у забезпеченні доступу до відкритих освітніх ресурсів та їхній інтеграції у навчальний процес. Можна констатувати, що в багатьох країнах, які активно розвиваються (і в Україні теж попри війну) все більше бібліотечних закладів і їхніх працівників активно долучаються до руху за відкритий доступ й відстоюють цю концепцію у своїх інституціях, просуваючи відкриті освітні ресурси; це частина більшого руху, спрямованого на те, щоб зробити знання доступними.

Наявні сьогодні наукові розвідки та конкретні кейси й ініціативи свідчать про високий рівень поінформованості бібліотекарів про відкриті освітні ресурси і в силу того, як цей рух набирає обертів, роль бібліотек закладів вищої освіти перестає бути маргінальною, а бібліотечні працівники починають виконувати багато ролей (педагоги, автори, консультанти, фахівці з теорії та практики відкритості, організатори проєктів та ін.) на шляху впровадження й розвитку екосистеми, пов'язаної з даними ресурсами. Бібліотекарі можуть надавати експертні знання з питань авторського права, зокрема щодо ліцензування Creative Commons, і використовувати свої вміння для пошуку відповідних відкритих й доступних ресурсів.

Ключові слова: університетські бібліотеки, відкриті освітні ресурси, бібліотечні працівники, інформаційна грамотність, онлайн-ресурси, навчальна та наукова література.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Gaisynuik Nataliya Anatoliivna PhD in Education, Associate Professor, Scientific Secretary of the Academic Council, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, tel.: (044) 285-44-03, https//orcid.org/0000-0002-7959-9751

UNIVERSITY LIBRARIES AS CENTERS OF DISSEMINATION AND POPULARIZATION OF OPEN EDUCATIONAL RESOURCES

Abstract. In the first third of the 21st century, the demand for open educational resources as an effective tool for overcoming educational challenges at the global and local levels is only growing. Since the 2002, these resources have been approved within the frames of the international educational policy as an innovative tool for solving problems connecting with the additional possibilities of non-stop and inclusive education on the different levels or with access to education for groups of society who could not allow themselves to study for money or because of war (like in the case with Ukraine).

Universities and libraries, as their structural units, play an important role in providing access to open educational resources and their integration into the educational process. It can be stated that in many actively developing countries (including Ukraine, despite the war), more and more library institutions and their employees are actively joining the open access movement and advocating this concept in their institutions, promoting open educational resources; this is part of a larger movement aimed at making knowledge accessible.

Current research and specific cases and initiatives show that librarians are highly aware of open educational resources, and as this movement gains momentum, the role of higher education libraries is no longer marginal, and librarians are beginning to play many roles (educators, authors, consultants, experts in the theory and practice of openness, project organizers, etc. Librarians can provide expertise on copyright issues, including Creative Commons licensing, and use their skills to find relevant open and accessible resources.

Keywords: university libraries, open educational resources, librarians, information literacy, online resources, educational and scientific literature.

Постановка проблеми. Впродовж останніх 10-15 років серед провідних західних й українських дослідників не спадає (а лише зростає) інтерес до теми та кейсу відкритих освітніх ресурсів (open educational resources, OER). При цьому, чимало з них погоджуються та підтверджують тезу, що існує потреба в більшій кількості наукових комунікацій і досліджень щодо OER та відкритої педагогіки, а також їхнього зв’язку з бібліотечною справою. Як не дивно, але вихідним пунктом для багатьох експертів, пов’язаних з OER, є проблема студентських фінансів. Так, доступність вищої освіти залишається для багатьох проблемою, про що свідчить борг по студентській позиці, який досягає кризових масштабів (приміром, за даними Федерального резерву, борг

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

за студентським кредитом у США зріс на 66% за останнє десятиліття, і станом на кінець 2024 р. становить понад $1,773 трлн; річне зростання відновилося в 2024 р. після падіння порівняно з минулим роком, яке почалося в 2023 р. [1]), та вартість навчальної літератури, що породжує сумніви на рахунок економічної доцільності такої освіти [2; 3].

Якщо перейти з американського до українського контексту, то ось, що зазначає Т. Колесникова, коли наголошує на важливості прийняття українською вищою школою OER: «по-перше, нестача сучасних підручників для вищої освіти, у тому числі для дистанційного, змішаного чи онлайн-навчання; по-друге, доступність електронних підручників, їх інклюзивність, безбар'єрність для будь-кого; по-третє, подолання тривалого системного лінгвоциду української мови в підручниках для ЗВО, зокрема в цифрових колекціях бібліотек» [4, с. 4]. Додаючи до цього, по-перше, поліфункціональність світових та українських університетських бібліотек, які працюють на базі інтелектуальних інформаційних систем і технологій, є виробниками електронного контенту, організаторами цифрових колекцій, надавачами електронних інформаційних послуг і постачальниками доступу до комп'ютерів, інтернету, баз даних та електронних продуктів, а, по-друге, актуальність доступності безбар'єрної інформаційної підтримки для українців, які постраждали від російської агресії, але бажають здобувати освіту, навчатись чи вдосконалювати свої навички, можна констатувати, що проблема прийняття OER університетами та бібліотеками як їхніми структурними підрозділами має бути предметом ґрунтовного теоретичного аналізу та очікує на практичні кроки щодо її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжному науковому світі про OER написано чимало робіт (Дж. Беллістон, Дж. Робертсон, В. Еллерс, Н. Бутчер, Т. Велч, П. Баччіч, Б. Філліпс, С. Брістоу та ін.). В Україні теж останні роки активно досліджують різні аспекти зазначеної тематики: OER у контексті дистанційного навчання (Л. Махинько, І. Стрілок), OER як чинник формування сучасного цифрового середовища навчання (О. Соколюк, Л. Гаврилова та ін.), OER і вдосконалення професійної підготовки педагога (К. Врадій), цифрові освітні платформи та OER як інструмент реалізації неформальної освіти (М. Острога, В. Шамоня, О. Шершень), OER для організації навчання у контексті STEM-освіти (Н. Кушнір, Н. Валко, Н. Осіпова, Л. Кузміч) тощо. Разом з тим, українські дослідники мало приділяють уваги питанню участі бібліотек у забезпеченні доступу та поширенні OER. Сьогодні це буквально поодинокі та нечисельні спроби розкрити саме цей аспект: OER у роботі бібліотек закладів професійної освіти (Л. Романов), OER як ресурс університетської бібліотеки в умовах цифрових трансформацій (Т. Костирко), участь бібліотеки закладу вищої освіти у формуванні екосистеми OER у державі (Т. Колесникова). Хоча очевидно, що місце університетської бібліотеки у цих процесах складно пере-оцінити і в

українському науковому дискурсі це питання незаслужено залишено без належної уваги дослідників, що свідчить про актуальність даної розвідки.

Мета статті – розкрити роль університетських бібліотек як осередків поширення та популяризації відкритих освітніх ресурсів і, відповідно, перелік ролей бібліотечних працівників, пов'язаних з цим статусом бібліотек.

Виклад основного матеріалу. Термін «відкриті освітні ресурси» (OER) не є однозначно визначеним і іноді викликає гострі дискусії. Пропоную взяти за основу визначення Creative Commons: «Відкриті освітні ресурси (OER) – це навчальні, освітні та дослідницькі матеріали, які або (а) перебувають у відкритому доступі, або (б) ліцензовані таким чином, що надають кожному безкоштовний і безстроковий дозвіл на участь у діяльності 5R» [5]. Іншими словами, відкрите ліцензування є важливою частиною визначення OER, беручи до уваги «5R» Д. Вайлі – зберігати (retain), переглядати (revise), реміксувати (remix), повторно використовувати (reuse) та поширювати (redistribute). Однак деякі дискусії стосовно OER звертають увагу також на інші ресурси, зокрема ті, що у вільному доступі в Інтернеті незалежно від ліцензії, або ж ресурси, лише в рамках установи, або бібліотечні ліцензовані ресурси та предмети, розміщені в резервах курсів. Дискусійним також залишається питання співпраці OER з комерційними електронними підручниками, які не мають відкритої ліцензії.

У звіті EDUCAUSE 2020 Horizon [6] зазначається, що більшість науковців сходяться на тому, що рух OER був ініційований у 2001 р. й відтоді продовжує набирати обертів. Цей звіт також визначив OER як нову технологію та практику у викладанні та навчанні. EDUCAUSE також назвав OER кращою стратегічною технологією 2019 р. До слова, у звіті Horizon Consortium New Media Consortium за 2018 р. згадується «поширення відкритих освітніх ресурсів» як ключова тенденція в середньостроковій перспективі. EdSurge оголосив 2017 р. проривом OER в якості важливого інструменту навчання [7].

У випуску щорічного звіту про вищу освіту за 2019 р. Дж. і Дж. Сімени [8] повідомили, що кількість викладачів, які приймають OER, зросла з 5 % у 2015–2016 рр. до 14 %у 2018–2019 рр. Серед викладачів, які викладають вступні курси, випадки використання ВОР зросли з 8 %до 26 % за той самий період; ця статистика є особливо примітною, оскільки підручники для вступних курсів були в центрі уваги більшості ранніх зусиль проєкту OER. На додаток до сприяння економії коштів, продемонстровано, що OER підвищує залученість студентів й покращує їхнє навчання [9]. Разом з тим, вчені виявили, що студенти, ймовірно, матимуть кращі результати, порівняно з традиційними текстами, якщо будуть використовувати OER і що вплив був особливо позитивним для студентів-одержувачів Pell, студентів-заочників та груп населення, які історично не мали широкого доступу до вищої освіти. Бюро статистики праці повідомляє, що ціни на підручники зрівнялися або дещо знизилися з 2016 р., і студенти фактично витрачають менше на підручники; аналітики припускають, що OER відіграли свою роль у цьому [10].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Університетські бібліотеки та їхні працівники відіграють важливу роль у популяризації інформації про OER, а також надають підтримку тим, хто бажає прийняти, адаптувати або створити їх [11]. Це може здатися дивним збігом, оскільки бібліотекарі нечасто беруть участь у виборі підручників, якщо, звісно ж, це не курси з інформаційної грамотності, що прямо пов'язано з їхнім фахом. Чому ж бібліотеки відіграють таку важливу роль у цьому русі?

Багато бібліотечних працівників і відділів долучаються до OER через свою унікальну роль, що вони відіграють університеті – ефективних медіаторів та інформаційних менеджерів-консультантів. Саме тому академічні бібліотеки в багатьох країнах співпрацюють з іншими структурними підрозділами закладу вищої освіти, щоб розширити обізнаність і навички, пов'язані з відкритими та доступними освітніми ресурсами. Традиційні знання та навички бібліотекарів чудово підходять для підтримки ініціатив й проєктів OER. Бібліотекарі можуть надавати експертні знання з питань авторського права, зокрема щодо ліцензування Creative Commons, і використовувати свої вміння для пошуку відповідних відкритих й доступних ресурсів.

У березні 2020 р. більшість кампусів коледжів та університетів раптово перевели очні заняття на онлайн-курси через пандемію COVID-19. Серед багатьох труднощів, з якими зіткнулися студенти та викладачі під час цієї освітньої кризи, була втрата доступу до фізичних освітніх ресурсів, у тому числі до підручників у резерві, DVD-дисків для показу в класі та друкованих книг й журналів з бібліотечних колекцій [12]. Бібліотекарів покликали допомогти викладачам, які раптово намагалися знайти вільно доступні онлайн-ресурси, щоб замінити матеріали, які планували використовувати в офлайн-середовищі. Багато бібліотек швидко зібрали путівники до широко доступних ресурсів, включаючи OER, бібліотечні онлайн-ресурси та ресурси з тимчасовим безкоштовним доступом, наданим видавцями протягом перших кількох місяців пандемії. Оскільки соціальне дистанціювання планувалося впродовж тривалого часу, підвищений попит на допомогу бібліотекарів, зокрема з OER, почав унормовуватися.

Хоча OER використовуються для зменшення витрат студентів, створення відкритих ресурсів і адаптація курсів для використання відкритих текстів вимагає значної людської праці, тому прихильники шукають способи зробити OER економічно стійким [13]. Також робота зі створення та адаптації OER часто фінансується за рахунок грантів для викладачів [14]. Деякі бібліотеки є адміністраторами таких грантів, тоді як в інших ситуаціях бібліотекарі можуть працювати в комітетах з оцінки подібних грантів, сприяти поінформованості про доступні гранти або допомагати з виробленням пропозицій щодо грантів. Бібліотеки також можуть допомогти з наданням доступних й спільних ресурсів через нагляд за інституційними сховищами, ліцензування електронних ресурсів і надання доступу до резервів курсу, коли відкриті матеріали недоступні.

Не лише університетські бібліотеки впливають на політику, пов'язану з OER, але й остання суттєво вплинула на самих бібліотечних працівників у їхній ролі освітніх медіаторів, інструкторів з інформаційної грамотності та консультантів майбутніх бібліотекарів й педагогів. У відкритих педагогічних завданнях студенти є не лише споживачами знань, а й також «учасниками конструювання знань» [15, P. 115]. Такі завдання зазвичай вимагають від них вивчення та використання навичок інформаційної грамотності, включаючи пошук, оцінку й використання інформації згідно з законодавчими та етичними нормами.

Стосовно українського кейсу, то Т. Колесникова оптимістично зазначає, що «бібліотеки ЗВО України мають достатній потенціал лідерства у формуванні екосистеми відкритих освітніх ресурсів у державі з метою подолання кризи нестачі сучасного доступного освітнього контенту українською мовою та формування пулу безоплатних, доступних, інклюзивних відкритих підручників для вищої освіти в період воєнного стану» [16, С. 13]. В якості підстави для такого оптимізму дослідниця вказує на трирічні студії, реалізацію пілотного проєкту та сталі практики підтримки OER в Українському державному університеті науки і технологій (м. Дніпро) та його науковій бібліотеці, яка є членом SPARC Europe та ENOEL і переможцем Open Education Awards for Excellence 2022 (USA) [17]. Вони, на її думку, повинні зрушити з місця процеси, пов'язані зі створенням пулу сучасних українських відкритих підручників з єдиною точкою доступу – Open Educational Resources Search Index (OERSI). Як і в більшості університетів світу, видавцем (суб'єктом) відкритих підручників (як альтернативної моделі комерційним підручникам) є університет, який залишає за собою права на оригіналмакет видання.

У свою чергу, статус університетських бібліотек як агентів поширення та надання доступу до OER, диктує основні ролі, що їх повинні виконувати її працівники в екосистемі OER: 1) власне бібліотекарі (вносять відповідні записи метаданих OER до веб-каталогу бібліотеки, OER до списків предметної літератури та колекції електронних ресурсів (з можливістю пошуку за ключовими словами), а також допомагають основним учасникам освітнього процесу знаходити, відкривати, завантажувати, роздруковувати текстові OER, та створювати метадані, описувати ресурси); 2) педагоги (проводять лекції, консультації, тренінги, воркшопи; сприяють розвитку інформаційної грамотності; мотивують і залучають студентів до співавторства навчального контенту); 3) менеджери проєктів (популяризують OER й відкриті підручники); 4) фахівці з теорії та практик відкритості (підтримують і розвивають інфраструктуру університету з прийняття, створення, опублікування, розміщення, збереження та поширення відкритих підручників як OER); 5) користувачі (використовують ВОР з метою власного навчання); 6) фахівці з е-публікацій (інформують щодо форматів е-публікацій, зокрема е-текстів; знаходять

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ресурси за ліцензією CC, потрібні викладачам, а ще надають супутні послуги цифрового видавництва); 7) автори (створюють власні ресурси в OER-проєктах); 8) організатори спільнот (об'єднують університетських бібліотекарів для вивчення найкращих світових практик і запуску нових проєктів, для розвитку компетентностей); 9) консультанти (консультують із питань авторського права, пояснюють суть ліцензій Creative Commons та заохочують їх дотримуватися); 10) модератори в ВОР-проєктах (інтегрують інтерфейс пошуку ВОР до веб-сторінки бібліотеки, надають посилання на ВОР-ресурси на сайті бібліотеки, наводять посилання на домашню сторінку ВОР-проєкту як частини колекції електронних ресурсів).

Згідно висновків зарубіжних вчених [18], бібліотекарі європейських освітніх закладів використовують різний інструментарій для просування й комунікації відкритої освіти/ OER – це проєкти, бібліотечна співпраця, веб-сайт і соціальні медіа, бібліотечні тренінги, зустрічі та служба підтримки тощо. А також важливо підкреслити, що на відміну від України у США, Канаді, Австралії та інших розвинених країнах, враховуючи історичні, соціокультурні, освітні, фінансові та інші аспекти в прийнятті OER, все ж таки, вищезазначені ролі бібліотечних працівників є усталеними та впливовими [19; 20].

Висновки. Таким чином, існують чіткі точки перетину між академічними бібліотеками та екосистемою OER, а також способи, за допомогою яких вони можуть співпрацювати для кращої підтримки професорсько-викладацького складу та студентів. Звісно, подібні розвідки, враховуючи їхню нечисленність, це лише перші «кроки» у напрямку майбутнього ґрунтовного дослідження ролі бібліотек закладів вищої освіти як осередків поширення OER. Тим більше, що університетські бібліотеки прагнуть покращити доступ своїх користувачів до наукового та освітнього контенту, а також вони постійно оновлюють колекцію навчально-наукових матеріалів. Наявні сьогодні наукові розвідки та конкретні кейс й ініціативи свідчать про високий рівень поінформованості бібліотекарів про OER і в силу того, як рух, пов'язаний з OER, набирає обертів, роль бібліотек закладів вищої освіти перестає бути маргінальною, а бібліотечні працівники починають виконувати багато ролей (педагоги, автори, консультанти, фахівці з теорії та практики відкритості, організатори проєктів, модератори в OER-проєктах та ін.) на шляху впровадження і розвитку екосистеми OER. Бібліотеки також можуть допомогти з наданням доступних й спільних ресурсів через нагляд за інституційними сховищами, ліцензування електронних ресурсів і надання доступу до резервів курсу, коли відкриті матеріали недоступні. Можна констатувати, що в багатьох країнах, які активно розвиваються (і в Україні теж попри війну) все більше бібліотечних закладів і їхніх працівників долучаються до руху за відкритий доступ й відстоюють цю концепцію у своїх інституціях, просуваючи ініціативи OER, адже це частина більшого руху, спрямованого на те, щоб зробити знання відкритими і доступними. Університетські бібліотекарі повинні знайти способи швидко та динамічно вивчати не лише те, що є новим в їхній галузі, але й те, що є новим у вищій освіті та навчанні в цілому.

Література:

1. Hanson M. Student Loan Debt Statistics. Education Data Initiative. 2025, January 15. URL: https://educationdata.org/student-loan-debt-statistics

2. Friedman Z. Is College Worth It? Forbes. 2019, June 13. URL: https://www.forbes.com/sites/zackfriedman/2019/06/13/is-college-worth-it/.

3. Vedder R. Is Going to College Worth It? Some New Evidence." Forbes. 2019, March 7. URL: https://www.forbes.com/sites/richardvedder/2019/03/07/is-going-to-college-worth-it-some-new-evidence/

4. Колесникова Т. Відкриті освітні ресурси та відкриті підручники в контексті укріплення потенціалу лідерства бібліотек ЗВО в доступності знань. Вісник Книжкової палати. 2023. № 7. С. 3–15.

5. Creative Commons. Open Education. 2020. URL: https://creativecommons.org/about/program-areas/education-oer/.

6. 2020 EDUCAUSE Horizon Report, Teaching and Learning Edition." Louisville, CO: EDUCAUSE. URL: https://library.educause.edu/resources/2020/3/2020-educause-horizon-report-teaching-and-learning-edition.

7. Silagadze M. OER Had Its Breakthrough in 2017. Next Year, It Will Become an Essential Teaching Tool. EdSurge News. 2017, December 28. URL: https://www.edsurge.com/news/2017-12-28-oer-had-its-breakthrough-in-2017-next-year-it-will-become-an-essential-teaching-tool.

8. Seaman J. E., Seaman J. Inflection Point: Educational Resources in U.S. Higher Education, 2019. Bay View Analytics. 2020. URL: https://www.onlinelearningsurvey.com/reports/2019inflectionpoint.pdf.

9. Weller M., de los Arcos B., Farrow R., Pitt B., McAndrew P. The Impact of OER on Teaching and Learning Practice. Open Praxis 2015. Vol. 7 (4). P. 351–361.

10. Fox J. College Students Catch a Break on One Cost at Least. Bloomberg, 2020. February 8. URL: https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-02-08/college-textbook-prices-plateau-with-rentals-and-digital-options.

11. Young J. R. As Campuses Move to Embrace OER, College Libraries Become Key Players. EdSurgeNews 2018, January 4. URL: https://www.edsurge.com/news/2018-01-04-as-campuses-move-to-embrace-oer-college-libraries-become-key-players

12. Gumb L. What's 'Open' during COVID-19? In Global Pandemic, OER and Open Access Matter More Than Ever. New England Journal of Higher Education. 2020, April 14. URL: https://nebhe.org/journal/whats-open-during-covid-19-in-global-pandemic-oer-and-open-access-matter-more-than-ever/.

13. Staben Ch. To Encourage Faculty Adoption of OER, Share the Savings with Departments and Libraries (Opinion). Inside Higher Ed. 2019, February 13. URL: https://www.insidehighered.com/digital-learning/views/2019/02/13/encourage-faculty-adoption-oer-share-savings-departments-and.

14. Annand D., Tilly J. Incentivizing the Production and Use of Open Educational Resources in Higher Education Institutions. International Review of Research in Open and Distributed Learning. 2017. №18 (4). P. 1–15.

15. DeRosa R., Robison S. From OER to Open Pedagogy: Harnessing the Power of Open. In Open: The Philosophy and Practices That Are Revolutionizing Education and Science, edited by Rajiv S. Jhangiani and Robert Biswas-Diener, London: Ubiquity Press, 2017. P. 115–124.

16. Колесникова Т. Відкриті освітні ресурси та відкриті підручники в контексті укріплення потенціалу лідерства бібліотек ЗВО в доступності знань. Вісник Книжкової палати. 2023. № 7. С. 3-15.

17. Advocacy work of the Scientific Library to advance Open Education in Ukraine. 2022. OE Awards for Excellence. URL: https://awards.oeglobal.org/awards/2022/open-resilience/advocacy-work-of-the-scientific-library-to-advanceopen-education-in-ukraine/

18. Santos-Hermosa G., Proudman V. & Corti P. SPARC Europe Open Education in European Libraries of Higher Education Survey. 2022. Zenodo. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7244713.

19. OER Grants at WSU. OER Grants 2022—2023 – Spring Cycle applications open. Weber State University. Stewart Library. 2023. URL: https://library.weber.edu/researchandteaching/oer-grant.

20. Open textbook grants for 2023. 2023. The University of Queensland. URL: https://web.library.uq.edu.au/blog/2022/12/open-textbook-grants-2023.

References:

1. Hanson, M. (2025). Student Loan Debt Statistics. Education Data Initiative, January 15. Available at: https://educationdata.org/student-loan-debt-statistics

2. Friedman, Z. (2019). Is College Worth It? Forbes, June 13. Available at: https://www.forbes.com/sites/zackfriedman/2019/06/13/is-college-worth-it/.

3. Vedder, R. (2019). Is Going to College Worth It? Some New Evidence." Forbes, March 7. Available at: https://www.forbes.com/sites/richardvedder/2019/03/07/is-going-to-college-worth-it-some-new-evidence/

4. Kolesnykova, T. (2023). Vidkryti osvitni resursy ta vidkryti pidruchnyky v konteksti ukriplennia potentsialu liderstva bibliotek ZVO v dostupnosti znan [Open educational resources and open textbooks in the context of strengthening the leadership potential of higher education libraries in knowledge accessibility]. Visnyk Knyzhkovoi palaty – Bulletin of the Book Chamber, 7, 3–15. [In Ukrainian].

5. Creative Commons. Open Education. 2020. Available at: https://creativecommons.org/about/program-areas/education-oer/.

6. 2020 EDUCAUSE Horizon Report, Teaching and Learning Edition." Louisville, CO: EDUCAUSE. Available at: https://library.educause.edu/resources/2020/3/2020-educause-horizon-report-teaching-and-learning-edition.

7. Silagadze, M. (2017). OER Had Its Breakthrough in 2017. Next Year, It Will Become an Essential Teaching Tool. EdSurge News, December 28. Available at: https://www.edsurge.com/news/2017-12-28-oer-had-its-breakthrough-in-2017-next-year-it-will-become-an-essential-teaching-tool.

8. Seaman, J. E., & Seaman, J. (2020). Inflection Point: Educational Resources in U.S. Higher Education, 2019. Bay View Analytics. Available at: https://www.onlinelearningsurvey.com/reports/2019inflectionpoint.pdf.

9. Weller, M., de los Arcos, B., Farrow, R., & Pitt, B., McAndrew, P. (2015). The Impact of OER on Teaching and Learning Practice. Open Praxis, 7 (4), 351–361.

10. Fox, J. (2020). College Students Catch a Break on One Cost at Least. Bloomberg. February 8. Available at: https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-02-08/college-textbook-prices-plateau-with-rentals-and-digital-options.

11. Young, J. R. (2018). As Campuses Move to Embrace OER, College Libraries Become Key Players. EdSurgeNews, January 4. Available at: https://www.edsurge.com/news/2018-01-04-as-campuses-move-to-embrace-oer-college-libraries-become-key-players

12. Gumb, L. (2020). What's 'Open' during COVID-19? In Global Pandemic, OER and Open Access Matter More Than Ever. New England Journal of Higher Education., April 14. Available at: https://nebhe.org/journal/whats-open-during-covid-19-in-global-pandemic-oer-and-open-access-matter-more-than-ever/.

13. Staben, Ch. (2019). To Encourage Faculty Adoption of OER, Share the Savings with Departments and Libraries (Opinion). Inside Higher Ed., February 13. Available at: https://www.insidehighered.com/digital-learning/views/2019/02/13/encourage-faculty-adoption-oer-share-savings-departments-and.

14. Annand, D., & Tilly, J. (2017). Incentivizing the Production and Use of Open Educational Resources in Higher Education Institutions. International Review of Research in Open and Distributed Learning, 18 (4), 1–15.

15. DeRosa, R., & Robison, S. (2017). From OER to Open Pedagogy: Harnessing the Power of Open. In Open: The Philosophy and Practices That Are Revolutionizing Education and Science, edited by Rajiv S. Jhangiani and Robert Biswas-Diener. (pp. 115–124). London: Ubiquity Press.

16. Kolesnykova, T. (2023). Vidkryti osvitni resursy ta vidkryti pidruchnyky v konteksti ukriplennia potentsialu liderstva bibliotek ZVO v dostupnosti znan [Open educational resources and open textbooks in the context of strengthening the leadership potential of higher education libraries in knowledge accessibility]. Visnyk Knyzhkovoi palaty – Bulletin of the Book Chamber, 7, 3–15. [In Ukrainian].

17. Advocacy work of the Scientific Library to advance Open Education in Ukraine. 2022. OE Awards for Excellence. Available at: https://awards.oeglobal.org/awards/2022/open-resilience/advocacy-work-of-the-scientific-library-to-advanceopen-education-in-ukraine/

18. Santos-Hermosa, G., Proudman, V. & Corti, P. (2022). SPARC Europe Open Education in European Libraries of Higher Education Survey. Zenodo. Available at: https://doi.org/10.5281/zenodo.7244713

19. OER Grants at WSU. (2023). OER Grants 2022–2023 – Spring Cycle applications open. Weber State University. Stewart Library. Available at: https://library.weber.edu/researchand teaching/oer-grant.

20. Open textbook grants for 2023. (2023). The University of Queensland. Available at: https://web.library.uq.edu.au/blog/2022/12/open-textbook-grants-2023.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.015.31:17.022.1-053.6]:343.261-052

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-284-293

Галів Микола Дмитрович доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, http://orcid.org/0000-0001-7068-3124

Федорович Анна Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, https://orcid.org/0000-0001-6289-5039

ЗАВДАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ ЩОДО МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

Анотація. У статті акцентовано увагу на проблемі морального виховання неповнолітніх правопорушників, розкрито завдання та функції працівників пенітенціарних установ щодо соціально-виховної роботи у цьому напрямі.

Наголошено, що невід'ємною частиною успішної реабілітації правопорушників є моральне виховання, яке дає змогу вплинути на їхній світогляд, ставлення до себе та інших людей, сприяти корекції поведінки. Його зміст передбачає одночасне формування моральності, духовності, душевності. При цьому значущою є особистісна трансформація підлітка, коли він щиро вірить у моральні вартості та керується ними у житті, а не просто дотримується соціальних та правових норм. У пенітенціарних закладах моральне виховання набуває соціальної, правової скерованості, а часом і релігійної.

Підкреслено, що завдання персоналу пенітенціарної служби не «переробити» неповнолітніх засуджених, а створити умови для формування поглядів та переконань, що не суперечать моральним нормам. Це актуалізує гуманістичний підхід до соціально-виховної роботи у виховних колоніях, котра має скеровуватися на «зміну» негативних установок та звичок, корекцію деструктивної поведінки. Для цього слід враховувати індивідуальний підхід, залучати фахівців різного профілю (вихователів, капеланів, практичних психологів, соціальних педагогів), використовувати етичні засоби впливу, створювати сприятливе освітнє середовище, співпрацювати з сім'єю (рідними) та ін.

Доведено, що з метою успішного морального виховання неповнолітніх засуджених працівники пенітенціарної служби надають їм психологічну допомогу, дбають про попередження аморальних дій, сприяють соціальній

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

адаптації, формуванню навичок спілкування та позитивних якостей, допомагають у продовженні навчання та здобутті освіти та ін. Вони виконують соціальні, виховні, реабілітаційні функції.

Ключові слова: пенітенціарні заклади, виховна колонія, працівники пенітенціарної служби, неповнолітні засуджені, правопорушники, моральне виховання засуджених, завдання працівників пенітенціарної служби.

Haliv Mykola Dmytrovych Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor of the History of Ukraine and Law Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, http://orcid.org/0000-0001-7068-3124

Fedorovych Anna Vasylivna Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the General Education and Preschool Education Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, https://orcid.org/0000-0001-6289-5039

TASKS OF PENITENTIARY SERVICE EMPLOYEES REGARDING THE MORAL EDUCATION OF JUVENILE OFFENDERS

Abstract. This article focuses on the problem of moral education for juvenile delinquents and outlines the tasks and responsibilities of correctional staff in this area of social and educational work.

It is emphasized that an integral part of successful rehabilitation of offenders is moral education, which allows influencing their worldview, attitude towards themselves and other people, and contributes to the correction of behavior. Its content involves the simultaneous formation of morality, spirituality, and emotional intelligence. At the same time, the personal transformation of the adolescent is significant, when he sincerely believes in moral values and is guided by them in life, and not just adheres to social and legal norms. In penitentiary institutions, moral education acquires a social, legal, and sometimes religious orientation.

It is emphasized that the task of the penitentiary service personnel is not to «remake» juvenile offenders, but to create conditions for the formation of views and beliefs that do not contradict moral norms. This actualizes a humanistic approach to social and educational work in juvenile correctional institutions, which should be aimed at "changing" negative attitudes and habits, correcting destructive behavior. To achieve this, it is necessary to consider an individual approach, involve specialists of various profiles (educators, chaplains, practical psychologists, social educators), use ethical means of influence, create a favorable educational environment, and cooperate with the family (relatives), etc.

It has been proven that in order to successfully morally educate juvenile offenders, penitentiary service employees provide them with psychological assistance, prevent immoral actions, promote social adaptation, the formation of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

communication skills and positive qualities, and assist in continuing education. They perform social, educational, and rehabilitation functions.

Keywords: penitentiary facilities, juvenile correctional facility, penitentiary institution staff, juvenile offenders, lawbreakers, moral rehabilitation of offenders, duties of correctional officers.

Постановка проблеми. Сучасні соціальні проблеми, низький рівень культури, труднощі сімейного виховання, пропагування культу споживання призводять до того, що молодь частіше порушує закон і не дотримується моральних норм поведінки. Надмірна увага до матеріальних цінностей зумовлює втрату почуття справедливості та співчуття, провокуючи зростання агресії та злочинності. Не маючи достатнього життєвого досвіду та стійких етичних переконань, підлітки стають вразливими до негативних впливів суспільства, більш егоцентричними та менш чутливими до чужого болю, вдаються до насильства, протиправних дій, щоб досягти своїх цілей. На жаль, значна частина з них опиняється у закладах виправлення поведінки, а число педагогічно занедбаних неповнолітніх не зменшується.

Актуальності набуває проблема профілактики скоєння правопорушень, а також виховання моралі у засуджених в межах роботи пенітенціарних закладів. Підлітки, які опинилися за ґратами, стикаються з серйозними проблемами, відчувають тривогу, депресію, самотність… Такий стан пов'язаний з ізоляцією, обмеженням свободи, стресом. Тому важливим є пошук ефективних рішень щодо змісту та організації морального виховання правопорушників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Умови утримання неповнолітніх у виховних колоніях впорядковуються міжнародними стандартами, а також регулюються українськими законами та нормативними актами [1], [2]. Методичний аспект даної проблеми охоплює широкий спектр питань, від організації освітнього процесу до створення безпечного та сприятливого середовища перебування для них (О. Діденко, Т.Кравчук, Б.Лазаренко, В.Проскура, О.Шевченко, Д.Ягунов та ін.).

Попри те, що у пенітенціарних закладах зазвичай застосовуються специфічні засоби виховання (режим, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, навчання, діяльність громадських організацій), їхньою головною метою є – не покарання за минуле, а виховання для майбутнього. Важлива роль відводиться щоденній діяльності співробітників установ виконання покарань, що пов’язана з низкою викликів, потребує високого рівня професіоналізму, емпатії та стійкості. Зокрема, спілкування з неповнолітніми часто пов’язане з непередбачуваною поведінкою, іноді фізичною загрозою, а також з відповідальністю за їхнє життя і здоров’я, подальшу соціальну адаптацію.

Як зазначають науковці (С. Горенко, П. Вівчар, С. Кушнарьов [3], [4], Л. Оніка, І.Парфенович [5], О.Петренко, І.Поліщук, Г.Пустовіт, О. Олексюк [6], А. Яворський [7], А. Ященко та ін.), з малолітніми, які перебувають в ув'яз-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ненні, необхідно проводити виховну роботу, спрямовану на формування у них правової свідомості та соціально-позитивної поведінки. Адже через недостатній життєвий досвід, несформовані моральні переконання та невміння відрізнити справжні цінності від фальшивих, саме підлітки стають легкою мішенню для негативних тенденцій [3].

Мета статті – на основі аналізу завдань морального виховання неповнолітніх правопорушників розкрити функції працівників пенітенціарних установ щодо соціально-виховної роботи у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Неповнолітні засуджені – особлива категорія підлітків віком приблизно 14–18 років, котрі опинилися у складних життєвих обставинах. Зазвичай, коли вони потрапляють до виховних колоній, проблеми лише посилюються через пригнічення, сором, втрату поваги до себе. Нові умови життя, покарання, ізоляція, обмеження свободи, злочинна субкультура відображаються на їхньому психічному, духовному, фізичному здоров'ї. Відокремлення від соціуму зумовлює втрату моральних орієнтирів, агресивність, імпульсивність, жорстокість, що утруднює завдання ресоціалізації та перевиховання.

Погоджуємось з думкою С. Кушнарьова, що термін «перевиховання» щодо неповнолітніх є не зовсім коректним, оскільки особистість знаходиться ще на етапі формування. Доречнішим є використання поняття «виховання», котре в широкому сенсі завбачує процес розвитку та соціальної адаптації [3]. Важливо, щоб засуджені усвідомили помилки, стали відповідальними, набули необхідних соціальних навичок і змогли знову інтегруватися у суспільство.

Зауважимо, що покарання може мати негативні наслідки, а дотримання порядку в колонії не завжди засвідчує про справжню зміну засудженого. Часто це буває просто тактикою, спрямованою на отримання певних вигод. Відтак завдання персоналу не «переробити» підлітків, а створити умови для корекції їхньої поведінки, формування позитивних цінностей, поглядів та переконань, що не суперечать соціально-моральним нормам. Це актуалізує гуманістичний підхід до соціально-виховної роботи з неповнолітніми правопорушниками задля їхньої підготовки до суспільного життя.

Значущим є розуміння того, що формування особистості – це тривалий та складний процес, який потребує уваги та зусиль з боку батьків, педагогів та суспільства в цілому. Зокрема, невід'ємною частиною успішної реабілітації неповнолітніх є моральне виховання, спрямоване на формування «нової» системи цінностей, що відповідають нормам суспільства, розвиток емпатії, відповідальності та поваги до закону. Воно дає змогу вплинути на світогляд засудженого, його ставлення до себе та інших людей, сприяє корекції поведінки. Мова йде не лише про засвоєння уявлень про мораль, а становлення внутрішньої мотивації до моральних дій.

Загальновідомо, що людина здатна до морального вибору (це відрізняє її від тварини), а наявність розуму та совісті дають змогу їй розпізнавати добро

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

і зло, приймати гідні рішення. Вона постійно «має справу» зі спокусами, оскільки на неї впливають різні цінності і матеріальні, і духовні. Найвищою цінністю – ідеалом є Добро – «компас», що визначає сенс та мету життя. Саме воно є основою побудови гармонійних стосунків, рушійною силою людських вчинків, котра проявляється у зовнішніх діях з соціумом. Моральна людина чесна, справедлива, відповідальна, добра, сміліва, толерантна та ін. Очевидно, що моральність виховується впродовж життя та визначає зрілість особистості, котра може нести відповідальність за свої вчинки і поведінку.

Якщо говорити про духовність, то це поняття швидше стосується прагнення до самовдосконалення (саморозвитку), бажання творити добро та стати кращою версією себе. Воно часто пов’язується з релігійністю, бо завжди передбачає спрямування вгору до Вищого – Ідеалу. Віра, любов до ближнього, співчуття, милосердя, розсудливість, внутрішній спокій, пошук істини характеризують духовну людину, котра прагне пізнати довкілля і одночасно відчуває потребу в соціальній взаємодії, починає шукати більш глибокий сенс свого існування. У неї з’являється бажання творити кращий світ для себе і для інших членів суспільства [8].

Душевність, як і духовність, також презентує внутрішній світ людини. Однак передбачає «рух» не до Ідеалу, а скеровується всередину – на особистісну природу, почуття та емоції. Це здатність співпереживати, любити, відчувати емпатію. Якості душевної людини: радість, смуток, любов, ненависть, співчуття, гнів, душевна рівновага, оптимізм, здатність мріяти, самоповага та самокритичність.

Загалом, означені поняття (моральність, духовність, душевність) тісно переплетені та пов'язані між собою. Духовність надає сенсу життю, моральність визначає поведінку, а душевність підсилює емоційність буття, насичує його переживаннями. Людина, яка усвідомлює свій обов'язок перед іншими, має міцний світогляд і глибоку віру, ніколи не втратить моральних орієнтирів, буде йти до свого призначення, виконуючи духовне служіння з честю і гідністю [9].

Попри складність моральної сутності особистості, у пенітенціарних закладах моральне виховання набуває соціальної, правової скерованості, а часом і релігійної. Йдеться про взаємозв’язок етичних правил поведінки. Зокрема, релігійний аспект, маючи психотерапевтичну і компенсаторну функції, пропонує систему вірувань, вартостей, норм поведінки та дає змогу знайти сенс життя, відповіді на фундаментальні питання буття. До прикладу, неприпустимість вбивства є і моральною, і релігійною, і правовою нормою. Так само, повага до старших є соціальною вимогою, котра одночасно закріплена в моральному кодексі та може підкріплюватися правовою нормою щодо заборони насильства над літніми людьми. Разом вони регулюють соціальну взаємодію, забезпечуючи порядок і гармонію. Важливо, щоб правопорушник діяв згідно закону, маючи внутрішні моральні переконання, а

не через страх покарання. Тоді його соціальна поведінка буде стабільною і передбачуваною, він зможе здолати труднощі адаптації до суспільства після звільнення.

Вважаємо, що усвідомлення взаємозв'язку між згаданими термінами уможливлює узгодженість дій пенітенціарної служби. Адже кожен є унікальним, а духовні, моральні та душевні якості формують його індивідуальність. Часто причини злочинних дій криються у духовній кризі, моральних колізіях або внутрішніх психологічних проблемах особистості правопорушника. Розуміючи таку залежність, фахівці зможуть краще працювати саме з причинами, а не з наслідками аморальних вчинків. З цією метою у виховній колонії створюється педагогічна рада, до якої входять заступники начальника, начальники відділів, частин та служб, директор закладу загальної середньої освіти, директор закладу професійної (професійно-технічної) освіти, старший інспектор відділу соціально-виховної та психологічної роботи, старші вихователі, методист, психолог [1]. Названий колективний орган має різні завдання, регулярно аналізує ефективність соціально-виховної роботи, проведених заходів, вносить корективи до індивідуальних програм, обговорює проблемні ситуації, шукає обґрунтовані шляхи вирішення, розглядає питання про застосування заохочень та стягнень, вирішує питання про переведення їх у інші групи або установи тощо.

Персонал виховних колоній має розуміти важливу функцію налагодження довірливих стосунків із засудженими. Це основа морального виховання, котре своєю чергою має пронизувати всю соціально-виховну роботу. Саме працівники повинні відповідати високим стандартам професійної етики, демонструючи повагу до всіх незалежно від їхнього статусу. На нашу думку, врахування ними триєдності процесу морального виховання уможливить розробку продуктивніших індивідуальних програм, кращий підбір індивідуальних методів роботи з кожним неповнолітнім, що позитивно відображатиметься на його поведінці, внутрішньому світі, цінностях та переконаннях. За допомогою різноманітних засобів впливу вони зможуть ефективніше впливати на зміну негативних установок та звичок, попереджувати деструктивну та коригувати девіантну поведінку.

За час перебування у виховній колонії неповнолітні повинні стати відповідальними за себе і свої дії, краще розуміти свої права та обов'язки, вести здоровий спосіб життя, прагнути навчатися та працювати, усвідомлювати значення самоосвіти та самовиховання. Завдання робітників пенітенціарних установ полягають у тому, щоб допомогти їм змінитися. Вони не лише охороняють порядок, а й дбають про те, щоб умови утримання не були надто жорстокими і не нашкодили становленню особистості неповнолітнього. Важливо створити етичну атмосферу довіри, взаємоповаги та співпраці. Саме тому, кадровий склад пенітенціарного персоналу повинен включати висококваліфікованих фахівців, таких як вихователі, капелани, практичні психологи, соціальні психологи, соціальні педагоги та ін. [4].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Для успішного морального виховання необхідно створити сприятливе освітнє середовище, де б правопорушники відчували себе у безпеці та вільно виражали свої думки та почуття. Головна мета – не просто покарати за вчинений злочин, а допомогти розвинути здібності, змінити поведінку. Зокрема, дослідники акцентують увагу на застосуванні триступеневої педагогічної технології: послідовного навчання (поступове ускладнення навчальних завдань з урахуванням індивідуальних особливостей кожного підлітка, з метою підтримки бажання досягати кращих результатів); групової навчальної роботи (проведення занять у групах задля покращення комунікативних навичок, колективної взаємодії, вмінь працювати в команді, обмінюватися досвідом); розвитку позитивної мотивації (забезпечення ситуацій успіху, заохочення, спілкування з тими, хто досяг успіху, підвищення самооцінки) [3].

Очевидно, що у результаті морального виховання неповнолітні засуджені глибше усвідомлюватимуть важливість моральних принципів та правових норм поведінки; відновлять довіру до себе та інших, набудуть позитивної самооцінки; покращать соціальні навички взаємодії, навчаться комунікувати, співпереживати, не конфліктувати, співпрацювати з іншими людьми, будувати з ними здорові стосунки, брати на себе відповідальність. Це дасть змогу успішно інтегруватися в суспільство після звільнення та не вдаватися в подальшому до злочинних дій. У цьому контексті з правопорушниками слід працювати у таких напрямах: надавати психологічну допомогу, залучаючи до індивідуальних бесід та групових занять; сприяти соціальній адаптації, формуючи навички спілкування та розв’язання конфліктів; допомагати у продовженні навчання та здобутті освіти; залучати рідних до процесу реабілітації, зміцнюючи сімейні зв'язки (по можливості).

Зокрема, серед функцій персоналу виховних колоній виокремлюють:

- соціальні: спілкування із засудженими, співчуття, налагодження довірливих відносин, психологічна підтримка, розвиток соціальних навичок тощо;
- виховні: формування моральних цінностей, почуття відповідальності, поваги до інших людей, закону і суспільства, поглиблення духовності та кристалізація світогляду, досягнення позитивних змін у поведінці та ін.;
- реабілітаційні: залучення до праці, самодисципліна, навчання, отримання освіти, ведення здорового способу життя тощо [10].

Ключовими аспектами соціально-виховної роботи на ґрунті моралі у пенітенціарних установах, як бачимо, є підтримка працівниками неповнолітніх засуджених у подоланні психологічних проблем, допомога в реабілітації, підготовці до життя після звільнення. Для цього потрібні не лише професійні знання, а й високі моральні якості (відповідальність, справедливість, гуманність), які дадуть змогу приймати самостійні рішення у складних ситуаціях, коли немає чітких інструкцій [11].

Очевидно, що моральне виховання та успішна реабілітація неповнолітніх засуджених передбачають комплексний підхід до налагодження соціально-виховної роботи, а саме організацію навчання (загальне, професійне), трудової та спортивної діяльності, створення умов для спілкування та дозвілля. Ці заходи спрямовані на відновлення соціальних зв'язків, формування моральних поглядів та переконань. Таким чином, завдання працівників пенітенціарної служби щодо морального виховання неповнолітніх засуджених мають спрямовуватися на:

– попередження відхилень у свідомості, корекцію аморальної поведінки;

– плекання позитивних особистісних якостей (моральності, духовності, душевності), вироблення системи етичних, правових поглядів та переконань до себе та інших людей;

– надання якісної освіти, спонукання до самоосвіти та самовиховання;

– створення гуманного середовища у виховній колонії, налагодження позитивних відносин, недопущення порушень прав і свобод людини.

Висновки. Отож, виховна діяльність у виправних колоніях є складною та багатогранною. Дії співробітників мають скеровуватися на допомогу неповнолітнім злочинцям задля їхнього повернення до нормального життя. Вони обмінюються інформацією, складають індивідуальну програму виховання, збирають необхідну інформацію для розуміння особистої ситуації кожного засудженого.

Невід'ємною частиною успішної реабілітації правопорушників є моральне виховання, зосереджене на формуванні системи цінностей, яка допоможе їм у майбутньому інтегруватися в суспільство, поважати закон та уникнути повторних протиправних дій. Його організація передбачає врахування індивідуального підходу, залучення фахівців різного профілю, використання гуманних засобів впливу, створення сприятливого середовища у виховній колонії, підтримку сім'ї (рідних) та ін. При цьому значущою є особистісна трансформація, коли засуджений щиро вірить у моральні вартості та керувався ними у своєму житті, а не просто дотримується соціальних та правових норм.

Особлива роль відводиться працівникам пенітенціарної служби. Вони забезпечують людяні умови перебування засуджених з метою усвідомлення ними помилок, морального становлення, освіти, розвитку соціальних навичок. Робота у виховних колоніях – покликання, яке вимагає високого рівня професіоналізму, емпатії, етичних якостей та готовності до самопожертви. Фахівцям слід дбати про підвищення власного рівня компетентності, вироблення в собі гнучкості, справедливості, чесності, сумлінності, дисциплінованості, толерантності. Від них значною мірою залежить доля підлітків та безпека суспільства. Важливою є співпраця із зовнішніми соціальними службами, сім'єю, близькими родичами, церквою, що потребує подальших досліджень.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Література:

1. Положення про педагогічну раду установи виконання покарань. *Наказ Міністерства юстиції України.* №65/5 від 09.01.2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0099-13#Text
2. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. *Наказ Міністерства юстиції України.* № 2823/5 від 28 серпня 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#n13
3. Кушнарьов С. (2010) Соціалізація й система базових соціальних цінностей неповнолітніх засуджених. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2010. № 1. С. 52 – 58.
4. Кушнарьов С. (2012) Проблеми ресоціалізації неповнолітніх засуджених у контексті пенітенціарного процесу. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* 2012. Вип. 16, Кн. 2. С. 177–184.
5. Парфенович І. (2001) Технологія перевиховання й виправлення засуджених неповнолітніх. *Педагогіка і психологія професійної освіти.* 2001. № 3. С. 146
6. Петренко О., Пустовіт Г., Олексюк О., Поліщук І. (2023) Моральне виховання неповнолітніх засуджених у процесі трудової діяльності в умовах виправної установи. *Інноватика у вихованні*. 2023. Вип. 18. С. 24 – 34. DOI: https://doi.org/10.35619/iiu.v1i18.571
7. Яворський А. (2023) Духовно-моральне виховання підлітків в аспекті профілактики правового нігілізму. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2023. № 91. С. 42 – 46. DOI: https://doi.org/10.32782/1992-5786.2023.91.7
8. Вишневський О. (2008) Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 566 с.
9. Кононко О. (2004) Духовність, душевність, моральність… *Дошкільне виховання*. 2004. № 4. С. 4–5.
10. Синьов В., Кривуша В. & Беца О.В. (1996) Пенітенціарна педагогіка: навч. посіб. Київ: РВВ КІВС, 1996. 215 с.
11. Дука О. (2015) Вимоги до персоналу державної кримінально-виконавчої служби України: професійний та морально-етичний аспекти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 120–128. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/494

References:

1. Polozhennia pro pedahohichnu radu ustanovy vykonannia pokaran [Regulations on the Pedagogical Council of a Correctional Institution]. *Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy.* №65/5 vid 09.01.2013 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0099-13#Text
2. Pravyla vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannia pokaran [Rules of Internal Order of Correctional Institutions]. *Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy.* № 2823/5 vid 28 serpnia 2018 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#n13
3. Kushnarov S. (2010) Sotsializatsiia y systema bazovykh sotsialnykh tsinnostei nepovnolitnikh zasudzhenykh [Socialization and the system of basic social values of juvenile delinquents]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka.* 2010. № 1. S. 52 – 58.
4. Kushnarov S. (2012) Problemy resotsializatsii nepovnolitnikh zasudzhenykh u konteksti penitentsiarnoho protsesu [Problems of resocialization of juvenile offenders in the context of the penitentiary process]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi.* 2012. Vyp. 16, Kn. 2. C. 177–184.
5. Parfenovych I. (2001) Tekhnolohiia perevykhovannia y vypravlennia zasudzhenykh nepovnolitnikh [Technology of re-education and correction of juvenile offenders]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*. 2001. № 3. S. 146–151.

6. Petrenko O., Pustovit H., Oleksiuk O., Polishchuk I. (2023) Moralne vykhovannia nepovnolitnikh zasudzhenykh u protsesi trudovoi diialnosti v umovakh vypravnoi ustanovy [Moral education of juvenile delinquents in the process of labor activity in correctional institutions]. *Innovatyka u vykhovanni.* 2023. Vyp. 18. S. 24 – 34. DOI: https://doi.org/10.35619/iiu.v1i18.571

7. Yavorskyi A. (2023) Dukhovno-moralne vykhovannia pidlitkiv v aspekti profilaktyky pravovoho nihilizmu [Spiritual and moral education of adolescents in the context of preventing legal nihilism]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh.* 2023. № 91. S. 42 – 46. DOI: https://doi.org/10.32782/1992-5786.2023.91.7

8. Vyshnevskyi O. (2008) Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]: navch. posib. Kyiv: Znannia, 2008. 566 s.

9. Kononko O. (2004) Dukhovnist, dushevnist, moralnist…[Spirituality, soulfulness, morality…]. *Doshkilne vykhovannia*. 2004. № 4. S. 4–5.

10. Synov V., Kryvusha V. & Betsa O.V. (1996) Penitentsiarna pedahohika [Penitentiary pedagogy]: navch. posib. Kyiv: RVV KIVS, 1996. 215 s.

11. Duka O. (2015) Vymohy do personalu derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy: profesiinyi ta moralno-etychnyi aspekty [Requirements for personnel of the State Penitentiary Service of Ukraine: professional and moral-ethical aspects]. *Yurydychna psykholohiia*. 2015. № 1. S. 120–128. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/494

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.014:81

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-294-303

Глуховська Наталія Анатоліївна старша викладачка кафедри англійської мови, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ, тел: (063) 979-75-68, https://orcid.org/0000-0002-6983-1158

Мусійчук Світлана Миколаївна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри іноземних мов професійного спрямування Національний університет харчових технологій, м. Київ, тел: (067) 442-96-29, https://orcid.org/0009-0000-8147-5566

Зуєнко Неля Олександрівна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри іноземної філології і перекладу, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, тел: (096) 26-525-80, https://orcid.org/0000-0003-4988-0021

ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК РУШІЙНА СИЛА ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування однієї із важливих компетентностей викладачів іноземної мови – інформаційно-цифрової компетентності. У статті авторами проаналізовані дефініції «компетентність» та «інформаційно-цифрова компетентність». Наведене своє тлумачення інформаційно-цифрової компетентності викладача іноземної мови, ***як*** сукупності знань, умінь і навичок, що дозволяють ефективно використовувати інформаційні технології у освітньому процесі для досягнення поставлених освітніх цілей. Встановлено, що педагогічні складові інформаційної компетентності визначають не лише здатність педагога володіти сучасними технологіями, але й його вміння створити сприятливе освітнє середовище, яке стимулює розвиток цифрових навичок здобувачів освіти, зокрема при вивченні іноземної мови. Визначені ключові педагогічні складові як: глибоке розуміння сучасних інформаційних технологій, здатність до педагогічного дизайну, вміння створювати різноманітні навчальні матеріали, використання інтерактивних методів навчання, а також створення колаборативного середовища для спільної роботи.

З метою визначення рівня інформаційно-комунікаційної компетентності у викладачів авторами було проведене опитування за допомогою Google Form. В результаті опитування встановлено, що найбільш популярними інструментами у процесі викладання іноземних мов виявилися онлайн-платформи для

навчання, відеоконференції та презентації. А основними труднощами, з якими стикаються викладачі у процесі використання ІКТ є не лише технічні аспекти (обладнання, програми, інтернет), але й з людські фактори – брак часу, мотивації та цифрових навичок.

Зроблений висновок про те, що вміння використовувати інтерактивні дошки, онлайн-платформи і мобільні додатки дозволяє викладачеві створювати динамічні та цікаві заняття іноземної мови, що сприяють залученню здобувачів до освітнього процесу.

Ключові слова: викладач, інформаційно-цифрова компетентність, інформаційно-комунікаційні технології, освітній процес, цифрова грамотність, іноземна мова.

Hlukhovska Natalia Anatoliivna Senior Lecturer at the Department of English Language, State University of Information and Communication Technologies, Kyiv, tel: (063) 979-75-68, https://orcid.org/0000-0002-6983-1158

Musiichuk Svitlana Mykolaivna Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor National University of Food Technologies department of Foreign Languages for Professional Purposes, Kyiv, tel: (067) 442-96-29, https://orcid.org/0009-0000-8147-5566

Zuenko Nelia Oleksandrivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Philology and Translation, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, tel: (096) 265-25-80, https://orcid.org/0000-0003-4988-0021

INFORMATION AND DIGITAL COMPETENCE AS A DRIVING FORCE FOR THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to the problem of forming one of the important competencies of foreign language teachers - information and digital competence. The article analyzes the definitions of “competence” and “information and digital competence”. The authors present their own interpretation of the information and digital competence of a foreign language teacher as a set of knowledge, skills and abilities that allow to effectively use information technologies in the educational process to achieve the set educational goals. It has been established that the pedagogical components of information competence determine not only the teacher's ability to master modern technologies, but also his/her ability to create a favorable educational environment that stimulates the development of digital skills of students, in particular when learning a foreign language. The key pedagogical components are identified as: a deep understanding of modern

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

information technologies, the ability to pedagogical design, the ability to create a variety of teaching materials, the use of interactive teaching methods, and the creation of a collaborative environment for joint work.

In order to determine the level of information and communication competence of teachers, the authors conducted a survey using Google Form. The survey found that the most popular tools in the process of teaching foreign languages were online learning platforms, video conferencing, and presentations. And the main difficulties faced by teachers in using ICT are not only technical aspects (equipment, programs, the Internet), but also human factors - lack of time, motivation and digital skills.

It is concluded that the ability to use interactive whiteboards, online platforms and mobile applications allows teachers to create dynamic and interesting foreign language classes that help to engage students in the educational process.

Keywords: teacher, information and digital competence, information and communication technologies, educational process, digital literacy, foreign language.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток технологій та доступність інформації вимагають від сучасної освіти формування у здобувачів критичного мислення. Викладачі повинні не лише передавати знання, але й навчати аналізувати інформацію, вирізняти факти, оцінювати різні точки зору та формувати власну думку. Саме вміння критично мислити дозволяє людям адаптуватися до змін і успішно вирішувати складні завдання. Використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) на заняттях іноземної мови є невід'ємною частиною сучасного освітнього процесу, адже воно дозволяє зробити навчання більш ефективним, інтерактивним, адаптивним та індивідуалізованим. Однак, важливо пам'ятати, що ІКТ є лише інструментом, який повинен використовуватися педагогом для досягнення поставлених освітніх цілей.

Узагальнюючи зазначимо, що без розвиненої інформаційно-цифрової компетентності неможливо уявити сучасного викладача іноземної мови, оскільки ця компетентність є інтегрованою частиною як загальних, так і предметних компетентностей, необхідних для ефективної педагогічної діяльності. Розвиток інформаційно-цифрової компетентності є необхідною умовою для забезпечення безперервності освітнього процесу в умовах дистанційного навчання та змішаних форматів [2].

Мета статті. Обґрунтування теоретико-методологічних засад розвитку інформаційно-цифрової компетентностей у викладачів іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування інформаційної компетентності педагогів – це комплексна проблема, яка потребує досліджень, незважаючи на значний доробок таких вчених як О. Овчарук, С. Антощук, В. Горленко, В. Сидоренка, С. Касьян, О. Сисоєвої, С. Гончаренко, Г. Селевка, В. Бикова, М. Жалдака, А. Чичук та ін.

Методологія. Дослідження базується на систематизації теоретичних знань з проблеми інформаційно-цифрової компетентності. Застосування методів

аналізу, синтезу та порівняльного аналізу наукових праць дозволило виявити ключові поняття, підходи та тенденції, а також сформулювати теоретичну основу дослідження

Виклад основного матеріалу. У сучасному інформаційному суспільстві роль викладача значно змінилась. Від педагога вимагається не лише передача знань, але й формування у здобувачів освіти таких ключових компетентностей як критичне мислення, креативність та інформаційна грамотність [7]. Для зумовлення вищезазначеного викладачі повинні постійно вдосконалювати свої цифрові навички та використовувати інноваційні методи навчання.

Аналіз наукових досліджень доводить, що інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) відіграють все більш важливу роль у сучасному освітньому процесі, адже вони не тільки доповнюють традиційні методи навчання, але й відкривають нові можливості для підвищення ефективності і якості освіти. Основні функції використання ІКТ в освіті можна звести до наступних:

1. *Модернізація освітнього процесу.* ІКТ дозволяють створювати інтерактивні навчальні матеріали, що підвищує залученість здобувачів до навчання; надають можливість адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб і темпів кожного здобувача.

2. *Розширення доступу до інформації.* ІКТ надають широкий доступ до значних обсягів інформації, надають можливість самостійного навчання.

3. *Створення нових форм взаємодії.* Онлайн-спілкування, співпраця в онлайн-просторі, виконання спільних проєктів, обмін ідеями та знаннями забезпечують здобувачам безперервність освітнього процесу.

4. *Розвиток навичок 21 століття.* Критичне мислення, креативність, комунікація є надзвичайно важливими для здобувачів освіти в умовах сьогодення.

5. *Підвищення ефективності оцінювання.* Автоматизація процесу оцінювання**,** використання онлайн-тестування і інших інструментів для швидкого та об'єктивного оцінювання знань, можливість отримати детальний звіт про результати навчання кожного здобувача є важливим для викладачів та педагогів.

Для нашого дослідження важливим є проаналізувати семантичне поле понять «компетентність» та «інформаційно-цифрова компетентність».

Розвиток цифрових технологій суттєво змінив ландшафт освіти. Сьогодні цифрові компетентності визнаються одним з ключових факторів успішної педагогічної діяльності. Як свідчать результати досліджень, зокрема, Концепція розвитку цифрових компетентностей до 2025 року, педагог повинен не лише володіти цифровими інструментами, але й вміти інтегрувати їх у освітній процес для досягнення поставлених освітніх цілей. Європейська рамка DigCompEdu детально описує набір цифрових компетентностей, необхідних для ефективної роботи педагога в сучасних умовах [3]. Варто зазначити, що цифрова трансформація є одним з ключових пріоритетів для ЄС.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ініціатива «Цифрове десятиліття» встановлює цілі ЄС, які спрямовуватимуть цифрову трансформацію до 2030 року. Одним із ключових індикаторів успішності цифрової трансформації, визначеним на рівні Європейського Союзу, є Індикатор цифрових навичок. Цей інструмент дозволяє оцінити рівень цифрової грамотності населення та відстежувати прогрес країн-членів ЄС у напрямку розвитку цифрової економіки та суспільства. Індикатор цифрових навичок є невід'ємною частиною щорічного звіту DESI, який надає комплексний аналіз цифрового розвитку європейських держав. Цифрова трансформація вищої освіти визначена Стратегією розвитку на 2022-2032 роки як один з пріоритетних напрямів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення швидкого відновлення після воєнних дій [3].

За визначенням європейських експертів, компетентність передбачає не просто володіння знаннями, а й вміння успішно застосовувати їх на практиці, особливо в контексті соціальної взаємодії.

У науковій літературі для позначення здатності ефективно працювати з інформаційними технологіями використовується різноманітна термінологія. Так, Ю. Дорошенко вживає термін «інформаційна компетентність», А. Гуржій, Л. Карташова та В. Лапінський – «ІТ-компетентність», Л. Гриневич – «інформаційно-цифрова компетентність». Незважаючи на різні терміни, всі вони відображають одну сутність – здатність сучасної людини орієнтуватися в інформаційному просторі та ефективно використовувати ІКТ.

У дослідженні [5] зазначається, що інформаційно-цифрова компетентність – це набір ключових компетентностей 21 століття, які дозволяють людині бути успішною в навчанні, роботі та особистому житті в умовах інформаційного суспільства.

Так, зокрема автори дослідження [1] стверджують, що інформаційно-цифрова компетентність – це вміння створювати та поширювати інформацію в цифровому форматі, дотримуючись етичних норм і законів.

Згідно з дослідженням О. Сисоєвої [4], цифрова інформаційна компетентність передбачає не лише вміння знаходити інформацію в мережі, а й здатність до її аналізу, інтерпретації та використання для вирішення різних завдань. Особливий акцент робиться на навичках роботи з мультимедійними даними

Дослідження, проведене в рамках проєкту ПРООН у 2004 році, виявило, що українські педагоги відзначають зростаючу роль інформаційної культури в сучасному освітньому просторі. Здатність ефективно шукати, оцінювати та використовувати інформацію, а також володіння інформаційно-комунікаційними технологіями було визначено як одна з ключових компетентностей, необхідних для успішної діяльності в XXI столітті. Ці результати корелюють з даними інших досліджень, які свідчать про те, що інформаційна грамотність

є невід'ємною складовою загальної культури людини і відіграє важливу роль у її особистісному та професійному розвитку.

Ми визначаємо ***інформаційно-цифрову компетентність викладача іноземної мови як*** сукупність знань, умінь і навичок, що дозволяють ефективно використовувати інформаційні технології у освітньому процесі для досягнення поставлених освітніх цілей. Варто зазначити, що вона включає в себе не лише вміння користуватися комп'ютером та інтернетом, а й здатність критично оцінювати інформацію, створювати власний навчальний контент, організовувати онлайн-навчання та спілкуватися з колегами і здобувачами за допомогою цифрових інструментів.

Педагогічні складові інформаційної компетентності визначають не лише здатність педагога володіти сучасними технологіями, але й його вміння створити сприятливе освітнє середовище, яке стимулює розвиток цифрових навичок здобувачів освіти, зокрема при вивченні іноземної мови. Дослідження в цій галузі дозволили ідентифікувати такі ключові педагогічні складові як: глибоке розуміння сучасних інформаційних технологій, здатність до педагогічного дизайну, вміння створювати різноманітні навчальні матеріали, використання інтерактивних методів навчання, а також створення колаборативного середовища для спільної роботи [7;6;4]. Важливим аспектом є також здатність педагога моделювати інформаційну поведінку та формувати у здобувачів критичне ставлення до інформації. Ефективність формування інформаційної компетентності залежить від багатьох факторів, включаючи доступність технічних ресурсів, підтримку адміністрації та готовність педагогічного колективу до змін.

На основі детального аналізу численних цифрових освітніх ресурсів, ми хочемо відмітити наступні найефективніші ІКТ інструменти для навчання іноземної мови, а саме: Quizlet, Kahoot, LearningApps, Canva і Prezi. Ці платформи не лише відповідають сучасним вимогам освіти, але й рекомендовані Міністерством освіти і науки України та Комітетом цифрової трансформації як ефективні інструменти для педагогів.

На основі аналізу наукових досліджень та власного педагогічного досвіду, визначимо компоненти, які включає інформаційно-цифрова компетентність викладача іноземної мови:

- Технічні навички. Вміння користуватися комп'ютером, програмним забезпеченням, різноманітними цифровими інструментами та гаджетами; працювати з хмарними ресурсами та сучасними технологіями.
- Педагогічні знання. Розуміння того, як використовувати цифрові технології для досягнення навчальних цілей.
- Дидактичні навички. Вміння створювати і використовувати цифрові навчальні матеріали, організовувати онлайн-заняття, оцінювати результати навчання, адаптувати освітній процес під умови сьогодення.
- Комунікативні навички. Здатність ефективно спілкуватися з адміністрацією, колегами, здобувачами та їх батьками за допомогою цифрових інструментів, мобільних додатків

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

- Критичне мислення. Здатність оцінювати достовірність інформації, що знаходиться в Інтернеті, вибирати відповідні джерела для навчання.

Узагальнюючи вищезазначене варто відмітити, що сучасний викладач іноземної мови має у своєму розпорядженні широкий спектр програмних засобів, які можуть значно урізноманітнити освітній процес і зробити його більш ефективним. Від загальнодоступних програм пакету Microsoft Office до спеціалізованих освітніх платформ та мобільних додатків – вибір програмних засобів залежить від мети навчання, вікових особливостей здобувачів, їхньої спеціальності та доступних ресурсів. Особливою популярністю користуються сучасні навчально-методичні комплекси з іноземних мов, які містять мультимедійні компоненти та інтерактивні вправи. Такі комплекси, як «Fly High», «Project», електронні ресурси для навчання іноземних мов, зокрема British Council Learn English, BBC Learning English, Englishxam тощо не лише забезпечують систематичне вивчення мови, але й сприяють розвитку у здобувачів таких важливих компетентностей як критичне мислення, креативність та співпраця. Крім того, використання програмних засобів дозволяє персоналізувати освітній процес, враховуючи індивідуальні потреби та темпи навчання кожного здобувача.

З метою визначення рівня інформаційно-комунікаційної компетентності у викладачів, педагогів і науково-педагогічних працівників Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, Національного університету харчових технологій та Національного університету біоресурсів і природокористування України авторами було проведене опитування за допомогою Google Form. Всього в опитуванні взяли участь 28 респондентів віком 26-62 роки, з середнім педагогічним стажем 27 років, з яких 68,5% жінки та 31,5% чоловіки. На запитання «Наскільки часто Ви використовуєте ІКТ у своїй роботі?» респонденти відповіли наступним чином:

- Регулярно (щодня) – 51%.
- Часто (кілька разів на тиждень) – 40,5%.
- Рідко (кілька разів на місяць) – 8,5%
- Ніколи – 0%.

Отримані дані свідчать про високий рівень використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у професійній діяльності викладачів іноземних мов. Більшість опитаних (91,5%) регулярно або часто використовують ІКТ у своїй роботі, тобто ІКТ стали невід'ємною частиною сучасного педагогічного процесу і викладачі усвідомлюють важливість їх використання для підвищення ефективності навчання.

Результати опитування респондентів на наступне питання «Які з перелічених ІКТ-інструментів Ви найчастіше використовуєте у своїй роботі?» представлені на рис.1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

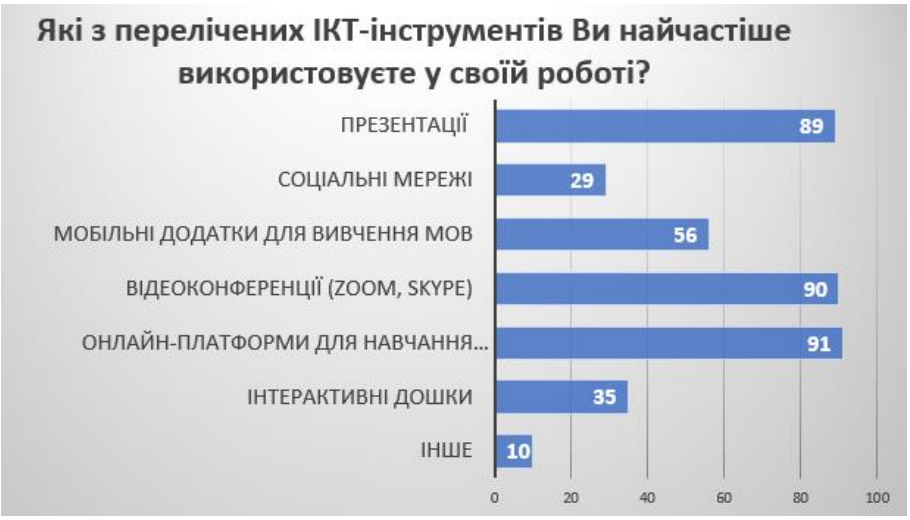

Рис.1. Відповіді респондентів

Отримані дані свідчать про те, що найбільш популярними інструментами у процесі викладання іноземних мов виявилися онлайн-платформи для навчання, відеоконференції та презентації. Це свідчить про те, що викладачі активно адаптуються до сучасних освітніх викликів та використовують широкий спектр цифрових інструментів для підвищення ефективності освітнього процесу.

Відповіді наступного запитання «З якими труднощами Ви стикаєтесь при використанні ІКТ у освітньому процесі?» розподілились наступним чином: відсутність необхідного обладнання (54%), недостатня швидкість інтернету (12%), відсутність відповідних програмних забезпечень (25%), нестача часу на освоєння нових технологій (45%), відсутність мотивації (35%), недостатність інформаційно-цифрових навичок (40%). Підсумовуючи, відзначимо, що більше половини респондентів зазначили, що не мають доступу до потрібних пристроїв (комп'ютерів, планшетів, інтерактивних дошок тощо), це вказує на необхідність державних або інституційних ініціатив щодо забезпечення технікою. Досить значна кількість опитаних не мають бажання або стимулу освоювати ІКТ. Це може бути пов'язано з консервативними методами навчання, відсутністю зацікавленості або нерозумінням переваг технологій у навчанні. Тобто, основні труднощі пов'язані не лише з технічними аспектами (обладнання, програми, інтернет), але й з людськими факторами – браком часу, мотивації та цифрових навичок. Для успішного впровадження ІКТ в освіту потрібен комплексний підхід, що включає технічне забезпечення, навчання та стимулювання викладачів і здобувачів до використання сучасних технологій у процесі вивчення іноземної мови.

Висновки. Рівень інформаційно-цифрової компетентності викладача іноземної мови безпосередньо впливає на якість освітнього процесу. Володіючи необхідними цифровими навичками, викладач може створювати інноваційні освітні середовища, що сприяють розвитку критичного мислення,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

творчості та інших ключових компетентностей у здобувачів. Наприклад, вміння використовувати інтерактивні дошки, онлайн-платформи і мобільні додатки дозволяє викладачеві створювати динамічні та цікаві заняття іноземної мови, що сприяють залученню здобувачів до освітнього процесу, адже здобувачі з високою мотивацією частіше беруть участь у мовленнєвих практиках, дискусіях і дебатах, менше бояться робити помилки, що сприяє підвищенню їхньої комунікативної гнучкості та впевненості.

Література:

1. Гречаник Л., Аніщенко І. Інформаційно-цифрова компетентність вчителя іноземної мови під час правового режиму воєнного стану. *Сучасні проблеми філології та методології викладання.* (3). 2022. *С.* 91-95

2. Плужник О. В., Березанська І. М., Дрок П. В. Роль і значення інформаційної компетентності у становленні майбутнього фахівця професійної освіти. International scientific and practical conference “Science and society: modern trends in a changing world” (January 22-24, 2024) MDPC Publishing, Vienna, Austria. 2024. 662 p.

3. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти на 2022–2032 рр. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. Про схвалення Стратегії розвитку. від 23.02.2022 № 286-р (rada.gov.ua).

4. Сисоєва О. А. Формування цифрової інформаційної компетентністі у майбутніх вчителів технологій засобами мультимедіа. *Актуальні проблеми математики, фізики і технологічної освіти*. №7. 2010. С.356-358

5. Сороко Н. В. Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів філологічної спеціальності в умовах комп’ютерно орієнтованого середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. К., 2012. 20 с.

6. Черненко А. В. Інформаційно-цифрова компетентність майбутніх учителів іноземної мови як ключова вимога «Нової української школи». *Теорія та методика навчання та виховання*. Вип. 47. 2019. С. 169–178.

7. Чичук А., Гончарук В., Кваснюк В. Розвиток інформаційної компетентності фахівців в освітньому середовищі. *Наукові записки*. Вип.3. 2024. С.12-17

References:

1. Hrechanyk L., Anishchenko I. (2022). Informatsiino-tsyfrova kompetentnist vchytelia inozemnoi movy pid chas pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Information and digital competence of a foreign language teacher during the legal regime of martial law]. *Suchasni problemy filolohii ta metodolohii vykladannia.* (3). S. 91-95[in Ukrainian]

2. Pluzhnyk O. V., Berezanska I. M., Drok P. V. (2024). Rol i znachennia informatsiinoi kompetentnosti u stanovlenni maibutnoho fakhivtsia profesiinoi osvity [The role and importance of information competence in the formation of a future specialist in vocational education]. International scientific and practical conference “Science and society: modern trends in a changing world” (January 22-24, 2024) MDPC Publishing, Vienna, Austria. 662 p. [in Ukrainian]

3. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity na 2022–2032 rr [On Approval of the Strategy for the Development of Higher Education for 2022-2032]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku. vid 23.02.2022 № 286-r (rada.gov.ua). [in Ukrainian]

4. Sysoieva O. A. (2010). Formuvannia tsyfrovoi informatsiinoi kompetentnisti u maibutnikh vchyteliv tekhnolohii zasobamy multymedia [Formation of digital information competence in future technology teachers by means of multimedia]. *Aktualni problemy matematyky, fizyky i tekhnolohichnoi osvity*. №7. S.356-358[in Ukrainian]

5. Soroko N. V. (2012). Rozvytok informatsiino-komunikatsiinoi kompetentnosti vchyteliv filolohichnoi spetsialnosti v umovakh kompiuterno oriientovanoho seredovyshcha [Development of information and communication competence of teachers of philological specialty in a computer-oriented environment] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti. K. 20 c. [in Ukrainian]

6. Chernenko A. V. (2019). Informatsiino-tsyfrova kompetentnist maibutnikh uchyteliv inozemnoi movy yak kliuchova vymoha «Novoi ukrainskoi shkoly» [Information and digital competence of future foreign language teachers as a key requirement of the "New Ukrainian School"]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia.* Vyp. 47. S. 169–178. [in Ukrainian]

7. Chychuk A., Honcharuk V., Kvasniuk V. (2024). Rozvytok informatsiinoi kompetentnosti fakhivtsiv v osvitnomu seredovyshchi [Development of information competence of specialists in the educational environment]. *Naukovi zapysky*. vyp.3. S.12-17 [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378:373.3.011.3-051

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-304-315

Гончарова Олена Костянтинівна аспірантка кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», м. Одеса, тел. (063)377-76-01, http://orcid.org/0000-0003-4584-1471

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування соціальної компетентності учнів початкових класів та визначенню рівня готовності вчителів до цього процесу. Соціальна компетентність є важливою складовою успішної соціалізації дитини, а її розвиток значною мірою залежить від педагогічної майстерності вчителя. У дослідженні визначено основні критерії, показники та рівні готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів у системі післядипломної освіти.

У статті окреслено підходи до визначення понять «показники» і «критерії». Розглянуто складові готовності вчителя (теоретичної, психологічної, практичної та соціальної), що формують єдину систему педагогічної підготовки. Кожен із цих компонентів відіграє ключову роль у готовності вчителя до формування учнів як соціально компетентних особистостей, здатних успішно адаптуватися до сучасного суспільства. Автором розкрито зміст компонентів готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного та особистісно-рефлексивного. Визначено і обґрунтовано вибір показників для кожного компоненту готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів у системі післядипломної освіти. Розкрито особливості оцінювання рівнів готовності вчителів початкових класів через використання таксономії Б. Блума. Надано розгорнуту критеріально-рівневу характеристику готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів у системі післядипломної освіти відповідно до кожного компонента і показника.

Результати дослідження можуть бути використані у системі підготовки майбутніх учителів початкових класів, у програмах післядипломної освіти, а також у розробці методичних матеріалів, спрямованих на формування соціальної компетентності молодших школярів.

Ключові слова: соціальна компетентність, початкова школа, готовність учителів, педагогічна підготовка, критерії та рівні готовності вчителів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Honcharova Olena Kostiantynivna graduate student of the Department of Pedagogy and Educational Management, Odesa Regional Academy of In-Service Education of the Odesa Regional Council**,** Odesa, urlen@i.ua, http://orcid.org/0000-0003-4584-1471

CRITERIA, INDICATORS, AND LEVELS OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS' READINESS TO DEVELOP STUDENTS' SOCIAL COMPETENCE IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION.

Abstract. The article addresses the issue of developing social competence in primary school students and determining the level of teachers' readiness for this process. Social competence is a crucial component of a child's successful socialization, and its development largely depends on the teacher's pedagogical mastery. The study defines the key criteria, indicators, and levels of primary school teachers' readiness to develop students' social competence within the system of continuing education.

The article outlines approaches to defining the concepts of "indicators" and "criteria." It examines the components of teacher readiness (theoretical, psychological, practical, and social), which together form a unified system of pedagogical training. Each of these components plays a key role in ensuring teachers' preparedness to develop students into socially competent individuals capable of successfully adapting to modern society. The author explores the content of primary school teachers' readiness components for developing students' social competence, namely the motivational-value, cognitive, activity-based, and personal-reflective components. The selection of indicators for each component of teachers' readiness is substantiated. The article also highlights the specifics of assessing teachers' readiness levels using Bloom's taxonomy. A detailed criteria-based level characteristic of primary school teachers' readiness to foster students' social competence within the continuing education system is presented, considering each component and indicator.

The study's findings can be applied in the training of future primary school teachers, in continuing education programs, and in the development of methodological materials aimed at fostering students' social competence.

Keywords: social competence, primary school, teacher readiness, teacher training, criteria and levels of teacher readiness.

Постановка проблеми. Формування соціальної компетентності учнів початкових класів є одним із ключових завдань сучасної освіти, оскільки здатність дитини ефективно взаємодіяти в суспільстві, будувати комунікацію, співпрацювати та вирішувати конфлікти є визначальними чинниками її успішної соціалізації. В умовах реформування освітньої системи України та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

впровадження компетентнісного підходу значно зростає роль учителя початкових класів у формуванні соціальної компетентності учнів.

Проблема полягає в тому, що багато вчителів не мають достатньої підготовки для ефективного формування цієї компетентності у своїх учнів. Це зумовлено низкою факторів: недостатньою увагою до формування соціальних навичок учнів у професійній підготовці педагогів, відсутністю єдиних критеріїв оцінювання рівня готовності вчителів до цього процесу та браком систематичних методичних рекомендацій щодо реалізації цієї діяльності.

Сучасні освітні виклики вимагають нових підходів до визначення критеріїв, показників та рівнів готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів. Необхідність ґрунтовного аналізу цього питання та вироблення дієвих механізмів його вирішення зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень засвідчує, що проблема формування соціальної компетентності учнів є предметом вивчення багатьох учених. Зокрема, О. Варецька, Т. Гуркова, О. Нікулочкіна та О. Муращенко наголошують на необхідності системного підходу до підготовки вчителів початкових класів, який охоплює як теоретичні, так і практичні аспекти професійної діяльності.

Дослідження О. Будник, О. Гончарук, Л. Колбіної, О. Ліннік та інших авторів свідчать про значну увагу до питання професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, зокрема щодо їхньої здатності формувати соціальні навички учнів. Вчені виділяють такі складові професійної готовності педагогів: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та особистісно-рефлексивний компоненти.

Питання критеріїв і рівнів готовності вчителів у системі післядипломної освіти досліджували О. Варецька, Т. Гуркова, О. Нікулочкіна, О. Рома, Н. Тягло та інші. Їхні роботи підкреслюють необхідність удосконалення освітніх програм, спрямованих на підвищення кваліфікації педагогів у цьому напрямі.

Проте сучасні виклики вимагають уточнення критеріїв і рівнів готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів, що й становить наукову новизну даного дослідження. Важливим є також використання сучасних підходів до оцінювання професійної готовності педагогів, зокрема через застосування таксономії Б. Блума, яка дозволяє більш структуровано визначати рівні розвитку кожного компонента готовності.

Таким чином, існує потреба у розробці науково обґрунтованих підходів до оцінювання та розвитку професійної готовності вчителів початкових класів у контексті формування соціальної компетентності учнів. Це дослідження спрямоване на заповнення існуючих прогалин та вдосконалення методичного забезпечення цього процесу.

Мета статті. Визначити та обґрунтувати критерії, показники і рівні готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетент-

ності учнів, а також розробити підходи до їхньої оцінки з урахуванням сучасних вимог педагогічної освіти.

У дослідженні використано системний підхід до аналізу готовності вчителів, а також таксономію Б. Блума для визначення рівнів розвитку кожного компонента. Використання цього підходу дозволяє чітко визначити, які характеристики формують професійну готовність учителів до розвитку соціальної компетентності учнів.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існує багато підходів до визначення понять "критерій" і "показник". Підходи науковців до визначення поняття "критерій" можна згрупувати за кількома основними напрямами:

1.**Критерії як мірило для оцінки**: визначаються як засіб для оцінки, визначення або класифікації об’єктів чи явищ [8]; використовуються для оцінки результатів навчання та розвитку учнів, зокрема через таксономію результатів навчання [11]; визначаються як індикатори для оцінки стану освітніх систем, зокрема для порівняння та класифікації [10].

2.**Критерії як етапи процесу**: розглядаються як послідовність етапів, які визначають шлях до якісного розв’язання поставленої задачі [6]; описують етапи досягнення успіху в навчанні, зокрема, визначають важливі кроки до досягнення високих результатів через визначення кінцевої мети та підходи до її досягнення [11].

3.**Статистичні критерії** використовуються для аналізу даних з освіти, включаючи параметричні та непараметричні критерії для статистичних перевірок [10].

4.**Критерії як основні характеристики явищ**: використовуються для виявлення важливих характеристик освітніх систем, таких як рівень розвитку учнів, інклюзивність, доступність [10]; розглядаються як основні характеристики, що дозволяють оцінити якість або рівень функціонування об'єкта (наприклад, учителя або освітньої програми) [12].

5.**Критерії готовності до професійної діяльності**: для оцінки готовності вчителів до професійної діяльності, зокрема в контексті формування соціальної компетентності учнів, виділяються різні критерії: мотиваційно-ціннісні, когнітивні, діяльнісні та рефлексивні [2]; для оцінки професійної готовності можуть включати мотиваційні, когнітивні, діяльнісні та рефлексивні аспекти готовності педагогів [11].

6.**Критерії як складові елементи більш загальних показників**: у психології критерій визначається як найбільша загальна властивість, за якою міркують про явище, що об’єднує різні показники, які можуть бути виявлені через ряд ознак та характеристик [9]; є частиною більш комплексних показників, можуть об'єднувати різні характеристики для всебічної оцінки, такі як рівень розвитку учнів, доступність ресурсів [10]; використовуються як компоненти ширших показників, що дозволяють зібрати дані для подальшого аналізу і прогнозування [12].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Загалом, критерій готовності вчителів до формування соціальної компетентності учнів у системі післядипломної освіти є багатовимірним показником, що включає мотивацію, знання, методичну компетентність, здатність до адаптації та колаборації, а також вміння моделювати соціальні навички.

Поняття "показник" визначається як характеристика об'єкта, процесу або явища, що виражає їхній стан, а також як свідчення або доказ, що демонструє результати певної діяльності чи досягнення в чому-небудь. Згідно зі Словником української мови, показник є наочними даними про результати роботи або процесу[1].

У наукових дослідженнях поняття "показник" розглядається у контексті критеріїв, при цьому показник є складовою критерію. Так, у своєму дослідженні Дж. Гетті та Дж. Єйтс акцентують увагу на важливості використання конкретних, вимірюваних показників для оцінки ефективності освітнього процесу. Ось кілька ключових аспектів, що стосуються цієї теми:

1. **Конкретні результати.** Показники в освітньому контексті — це чітко визначені критерії, які дозволяють виміряти ефективність навчання учнів. Ці показники часто вимагають збору кількісних або якісних даних про досягнення учнів.

2. **Оцінка ефективності навчання.** Одним з основних аспектів є використання вимірюваних показників для оцінки того, як добре учні засвоюють навчальний матеріал. Це може включати оцінки учнів, результати тестів, опитування, а також спостереження за прогресом учнів у навчанні.

3. **Різні види вимірювань. Дж.** Гетті та Дж. Єйтс обговорюють різні методи вимірювання, зокрема, тести та оцінки, які використовуються для визначення того, наскільки учень засвоїв знання. Вони також підкреслюють важливість якісних показників, таких як самосвідомість учня або його здатність до саморегуляції у навчанні.

4. **Зв'язок між результатами та зворотним зв'язком.** Автори підкреслюють важливість зворотного зв'язку для коригування навчальних стратегій, заснованих на оцінках і показниках. Оцінки використовуються для надання конкретних рекомендацій щодо подальшого розвитку учнів, а також для поліпшення самих навчальних процесів.

5. **Підвищення якості навчання.** Дж. Гетті та Дж. Єйтс стверджують, що ключовим аспектом є вимірювання прогресу учнів, щоб з'ясувати, які стратегії навчання найбільш ефективні. Показники дозволяють викладачам і адміністрації оцінювати, чи є якісь прогалини у освітньому процесі і як їх можна усунути [11].

Ці ідеї надають важливі концептуальні рамки для вчителів та освітніх лідерів у вимірюванні і оцінці результатів навчання, а також допомагають у створенні більш ефективних стратегій навчання.

У дослідженнях різних науковців показники готовності вчителів до виконання певної діяльності варіюють в залежності від фокусу дослідження [2, 4 — 7]. Зокрема, Т. Гуркова підкреслює важливість оцінки показників через

результати практичної діяльності вчителя, його здатність мотивувати учнів, використовувати діалогові форми навчання та здійснювати рефлексію своєї діяльності [4]. Тоді як, О. Муращенко акцентує увагу на когнітивно-діяльнісних показниках, таких як знання інтеграційних підходів і здатність їх творчо використовувати в навчанні [5]. А от, О. Рома, у свою чергу, визначає показники готовності до використання ігрових методів, які включають здатність організувати ігрову діяльність та створювати сприятливе середовище для навчання через гру [6]. У свою чергу, Н. Тягло розглядає показники готовності вчителя до організації науково-дослідницької діяльності учнів, включаючи гнучкість, інноваційність та здатність організовувати творчий процес [7]. О. Варецька також зазначає, що показники можуть бути визначені через ознаки, які підлягають спостереженню та вимірюванню, наприклад, знання методик соціалізації або вміння застосовувати їх у класі [2].

Отже, показники готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів у системі післядипломної освіти є конкретними параметрами, які дозволяють оцінити ступінь розвитку певних компонентів готовності вчителя, таких як знання, уміння, мотивація, ставлення до професійної діяльності.

Теоретичний аналіз дисертацій, що пов’язані з нашою темою, дозволив сформулювати і уточнити компоненти готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів, що визначають їхню здатність ефективно реалізувати ці навички в освітньому процесі [2, 4 — 7].

Готовність вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів — це багатогранне явище, що включає кілька важливих складових: теоретичну (когнітивну), психологічну, практичну (діяльнісно-оперативну) та соціальну. Кожна з цих складових є ключовою для забезпечення готовності вчителів до формування соціальної компетентності у дітей молодшого шкільного віку.

Теоретичний компонент включає знання вчителів про соціальну компетентність учнів, її формування та вплив на розвиток особистості. Вчителі повинні мати чітке уявлення про етапи розвитку соціальної компетентності у дітей, її психологічні й соціальні аспекти, а також взаємозв'язок між соціальними навичками та успішною адаптацією учнів до суспільства. Окрім того, важливо, щоб вчителі володіли методиками навчання, що сприяють розвитку комунікативних навичок, співпраці, вирішення конфліктів та інших соціальних компетентностей, і були обізнані з концепцією Нової української школи [3].

Психологічний аспект охоплює розвиток особистісних якостей вчителів, що забезпечують створення позитивної атмосфери для соціального розвитку учнів. Важливими якостями є емпатія, терпимість, здатність до розуміння різноманітності, а також навички вирішення конфліктів і адаптивність до змін. Вчитель повинен уміти підтримувати учнів у складних ситуаціях, а також зберігати спокій і керувати емоціями в стресових ситуаціях [3].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Практичний компонент зосереджений на здатності вчителів застосовувати свої знання на практиці для формування соціальної компетентності учнів. Це включає організацію рольових ігор, групових занять і іншої діяльності, що сприяє розвитку соціальних навичок у дітей [3].

Соціальна складова готовності вчителів охоплює ефективну комунікацію, співпрацю з учнями, батьками, колегами, а також участь у соціальних проектах. Вчителі мають створювати інклюзивне середовище, яке забезпечує рівні можливості для кожного учня брати участь у соціальній взаємодії [3].

Таким чином, теоретична, психологічна, практична та соціальна складові готовності вчителів до формування соціальної компетентності учнів взаємодіють і доповнюють одна одну, утворюючи цілісну систему підготовки вчителя. Кожен компонент є важливим для розвитку учнів як соціально компетентних осіб, готових до успішної адаптації в сучасному суспільстві.

На основі системного аналізу довідкових, психолого-педагогічних, наукових джерел нами розроблено структуру готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів у системі післядипломної освіти. Серед структурних компонентів виокремлено мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, особистісно-рефлексивний [3]. Детальний зміст кожного компонента представлений в таблиці 1.

Таблиця 1.

Компоненти готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів у системі післядипломної освіти

Компонент	Зміст компоненту
Мотиваційно-ціннісний компонент	Визначає орієнтацію на педагогічну професію та усвідомлення значущості процесу розвитку соціальної компетентності молодших школярів. Включає внутрішню мотивацію, бажання формувати соціальну компетентність учнів, а також визнання важливості соціальної взаємодії та морально-етичних цінностей в освітньому процесі.
Когнітивний компонент	Забезпечує наявність знань про соціальну компетентність, її структуру, основи формування і розвитку в учнів. Включає знання теоретичних аспектів, педагогічних технологій та методик, що сприяють ефективному формуванню соціальної компетентності у молодших школярів.
Діяльнісний компонент	Включає вміння і навички для організації педагогічного процесу, спрямованого на розвиток соціальної компетентності учнів: використання інтерактивних методів, практичних завдань, рольових ігор, проєктів та інших технологій для формування соціальної компетентності у дітей.
Особистісно-рефлексивний компонент	Охоплює здатність вчителя до саморефлексії, самоаналізу та вдосконалення в процесі формування соціальної компетентності учнів. Включає особистісні якості педагога, здатність до емпатії, критичного мислення, самоконтролю та адаптації педагогічної діяльності відповідно до потреб учнів і специфіки освітнього середовища.

При аналізі основних компонентів готовності вчителів до формування соціальної компетентності учнів у системі післядипломної освіти нами було визначено ключові критерії та показники кожного з компонентів, які зумовлюють ефективність формування соціальної компетентності у дітей молодшого шкільного віку.

Мотиваційно-ціннісний компонент. ***Критерій***. Мотивація вчителя до діяльності, спрямованої на організацію та впровадження освітнього процесу, який сприяє формуванню соціальної компетентності учнів. ***Показник.*** Потреба у створенні освітнього процесу, що розвиває соціальну компетентність, усвідомлення значущості цього процесу для успіху учнів у навчанні та житті, а також мотивація до досягнення результатів у цьому напрямі.

Когнітивний компонент. ***Критерій***. Знання вчителя про соціальну компетентність учнів. ***Показник.*** Володіння знаннями про те, що таке соціальна компетентність, як вона формується у молодших школярів і впливає на їхній успіх у навчанні та житті, а також володіння педагогічними та психологічними методами, що сприяють розвитку цієї компетентності.

Діяльнісний компонент. ***Критерій.*** Методична компетентність вчителя у використанні ефективних методів і стратегій формування соціальної компетентності учнів. ***Показник.*** Здатність адаптувати методи та стратегії до потреб учнів, використання інтегрованих підходів у навчанні, здатність до колаборації з іншими педагогами та батьками, а також використання формувального оцінювання для відслідковування прогресу учнів у розвитку соціальної компетентності.

Особистісно-рефлексивний компонент. ***Критерій***. Способи самооцінки і рефлексії вчителя щодо своїх професійних навичок. ***Показник.*** Володіння особистісними та комунікативними навичками, такими як емпатія, толерантність, стресостійкість, креативність, а також здатність до рефлексії і постійного удосконалення своїх практик на основі зворотного зв'язку від учнів, колег та батьків.

У результаті, готовність вчителів до формування соціальної компетентності учнів залежить від інтеграції цих чотирьох компонентів, кожен з яких має чітко визначені критерії та показники. Це дозволяє оцінювати педагогічну практику вчителів, підвищувати їхню здатність до ефективної соціальної взаємодії та адаптації в суспільстві.

На основі цих критеріїв були визначені рівні готовності вчителів до формування соціальної компетентності учнів, в основі була покладена таксономія когнітивної діяльності Б. Блума. Цей підхід дозволяє більш детально визначити ступінь розвитку кожного компонента, що, у свою чергу, покращує діагностику прогресу вчителів та їх підготовленості до педагогічної діяльності. Розглянемо змістову характеристику рівнів готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів більш детально (Таб. 2).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 2.

Рівні готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів у системі післядипломної освіти

Компонент	Початковий рівень	Середній рівень	Достатній рівень	Високий рівень
Мотиваційний компонент	**Запам'ятовування (Knowledge)**: Вчитель не усвідомлює значущість діяльності, мотивація слабка або відсутня.	**Розуміння (Comprehension)**: Розуміє важливість, але мотивація ситуативна.	**Застосування (Application)**: Вчитель ставить конкретні цілі і прагне досягти результатів.	**Аналіз (Analysis)**: Мотивація стає пріоритетом, активно шукає нові можливості для вдосконалення.
Когнітивний компонент	**Запам'ятовування (Knowledge)**: Обмежене або поверхневе розуміння соціальної компетентності, недостатні знання.	**Розуміння (Comprehension)**: Базові знання про соціальну компетентність, але розуміння неповне.	**Застосування (Application)**: Добре розуміє сутність соціальної компетентності, ефективно застосовує підходи.	**Аналіз (Analysis)**: Глибоке розуміння, постійно оновлює вміння, інтегрує їх у практику.
Діяльнісний компонент	**Запам'ятовування (Knowledge)**: Обмежене уявлення про методи формування соціальної компетентності, неефективні підходи.	**Застосування (Application)**: Воліє певний набір методів, але не завжди ефективно їх застосовує.	**Аналіз (Analysis)**: Добре володіє методами, адаптує до індивідуальних потреб учнів.	**Синтез (Synthesis)**: Постійно впроваджує нові методи, інтегруючи їх у процес формування соціальної компетентності.
Колаборація і співпраця	**Запам'ятовування (Knowledge)**: Не активно співпрацює з колегами, батьками або іншими спеціалістами.	**Розуміння (Comprehension)** : Співпраця є нерегулярною або недостатньо ефективною.	**Застосування (Application)**: Активно співпрацює з колегами, батьками та іншими спеціалістами.	**Синтез (Synthesis)**: Майстерно координує співпрацю, ініціює нові форми взаємодії для покращення процесу.
Вміння бути моделлю	**Запам'ятовування (Knowledge)**: Вчитель не демонструє соціальні навички, не усвідомлює їх важливість.	**Застосування (Application)**: Іноді демонструє соціальні навички, але непослідовно.	**Аналіз (Analysis)**: Усвідомлено демонструє соціальні навички, є прикладом для учнів.	**Синтез (Synthesis)**: Постійно демонструє соціальні навички, використовує себе як модель для учнів.
Комунікативні та інші навички	**Запам'ятовування (Knowledge)**: Обмежене володіння навичками, труднощі в їх застосуванні.	**Застосування (Application)**: Застосовує базові навички в типових ситуаціях.	**Аналіз (Analysis)**: Добре володіє навичками, ефективно використовує їх у різних ситуаціях.	**Синтез (Synthesis)**: Майстерно володіє навичками, створює позитивне навчальне середовище та впливає на розвиток учнів.

Відтак, на **початковому рівні** вчитель має обмежене або поверхневе розуміння соціальної компетентності та методів її формування. Мотивація до цієї діяльності є слабкою або відсутньою. Вчитель здатен лише запам'ятовувати базову інформацію про соціальні навички, однак не має достатнього розуміння для їх ефективного використання в педагогічній практиці. Це відповідає категорії ***"Запам'ятовування"*** за таксономією Б. Блума, де вчитель просто оперує фактами і теоретичними знаннями без глибокого аналізу чи застосування на практиці.

На **середньому рівні** вчитель починає усвідомлювати значущість формування соціальної компетентності учнів. Він має базові знання про ці навички і їх значення для розвитку дітей, але його розуміння ще залишається фрагментарним і не завжди системним. Мотивація на цьому етапі є нестійкою, і вчитель не завжди проявляє ініціативу. Це можна співвіднести з категорією ***"Розуміння"*** за таксономією Б. Блума, де вчитель не тільки розуміє значення соціальних навичок, але й може пояснити їх іншим, хоча ще не застосовує ці знання на практиці з повною ефективністю.

На **достатньому рівні** вчитель активно працює над формуванням соціальної компетентності учнів. Він чітко усвідомлює важливість цієї діяльності, ставить конкретні цілі і намагається досягти результатів. Вчитель здатний ефективно застосовувати різноманітні методи, адаптуючи їх до індивідуальних потреб учнів. Цей рівень відповідає категорії ***"Застосування"*** з таксономії Б. Блума, де вчитель активно використовує свої знання і вміння для досягнення практичних результатів.

На **високому рівні** вчитель не лише розуміє важливість соціальної компетентності, а й здатний аналізувати різні методи і стратегії її формування, оцінюючи їх ефективність. Вчитель активно шукає нові можливості для вдосконалення своїх підходів, що відображає категорію ***"Аналіз"*** за Б. Блумом. На цьому рівні він здатний критично оцінювати свої дії і коригувати їх для досягнення кращих результатів.

На високому **експертному рівні** вчитель здатний не лише ефективно застосовувати вже наявні методи, але й створювати нові підходи, інтегруючи різні стратегії для розвитку соціальної компетентності учнів. Це відображає категорію ***"Синтез"*** з таксономії Б. Блума, де вчитель може створювати нові стратегії і активно впроваджувати інновації в навчальний процес, постійно вдосконалюючи свою педагогічну практику.

Відтак, *рівень готовності корелює з розвитком кожного критерію: мотивація стимулює професійний розвиток, знання визначають ефективність діяльності, а рефлексія сприяє постійному вдосконаленню вчителя.*

Висновки. Запропонований підхід дозволяє здійснювати комплексну діагностику готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів у системі післядипломної освіти. Використання поданих критеріїв, показників та рівнів дає можливість більш точно оцінити профе-

сійну підготовку вчителів та розробити ефективні програми вдосконалення їхньої компетентності.

Формування соціальної компетентності учнів є тривалим процесом, який потребує підтримки не лише на рівні окремих педагогів, а й усього освітнього середовища. Інтеграція відповідних методик в освітній процес, активна взаємодія з батьками, адаптація освітніх програм під потреби сучасного суспільства є необхідними умовами ефективного формування соціальної компетентності молодших школярів.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на впровадження нових методів професійної підготовки вчителів у системі післядипломної освіти, розробку диференційованих програм навчання, а також оцінку впливу формування соціальної компетентності учнів на їхню подальшу адаптацію в суспільстві.

Література

1. Академічний тлумачний словник української мови: веб-сайт. URL: https:// sum.in.ua/ (дата звернення: 29.01.2025).

2. Варецька О. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності : дис. … канд. пед. н. : 13.00.04. Запоріжжя, 2008. 315 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0515U000811 (дата звернення: 29.01.2025).

3. Гончарова О. К. Структура готовності вчителів початкових класів до формування соціальної компетентності учнів. Матеріали IV Регіональної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих науковців "Актуальні проблеми педагогічної науки в XXI столітті" Одеса, 25.09.2024 р. URL: https://dspace.oano.od.ua/ collections/352f823e-d031-4418-b901-2d2955cd4197 (дата звернення: 29.01.2025).

4. Гуркова Т. Підготовка вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти до реалізації діалогових форм навчання : дис. … докт. пед. н. : 13.00.04. Запоріжжя, 2021. 458 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0421U103684 (дата звернення: 29.01.2025).

5. Муращенко О. Підготовка вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти до інтегрованого навчання молодших школярів : дис. … канд. пед. н. : 13.00.04. Запоріжжя, 2021. 329 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/09_2021/Dis_Murashchenko.pdf (дата звернення: 29.01.2025).

6. Рома О. Підготовка вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти до реалізації ігрових методів навчання засобами LEGO : дис. … канд. пед. н. : 13.00.04. Запоріжжя, 2020. 289 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0420U101948 (дата звернення: 29.01.2025).

7. Тягло Н. Підготовка вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти до організації науково-дослідної діяльності учнів : дис. … канд. пед. н. : 13.00.04. Запоріжжя, 2020. 275 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0420U101033 (дата звернення: 29.01.2025).

8. Шинкарук В. Філософський енциклопедичний словник [Електронний ресурс] URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf (дата звернення: 29.01.2025).

9. Ярмаченко М. В. (ред.). Психологічний словник. – К.: Академвидав, 2012. 536 с.

10. OECD. Education at a Glance 2020: OECD Indicators. OECD Publishing. OECD Education at a Glance 2020. URL:https://doi.org/10.1787/69096873-en.

11. Hattie, J., & Yates, G. Visible Learning and the Science of How We Learn. Routledge. Visible Learning and the Science of How We Learn. Routledge, 2014. 420 c.

12. Boudah, D. J., & Lunenburg, F. C. . Educational Leadership: A Bridge to Improved Practice. SAGE Publications Educational Leadership: A Bridge to Improved Practice (5th ed.). Pearson Education, 2012. 520c.

References:

1. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrains'koi movy [veb-sayt]. URL: https://sum.in.ua/ [in Ukrainian].

2. Varets'ka O.(2008). Teoretychni i metodychni zasady profesiinoi pidgotovky maibutnikh vchyteliv pochatkovykh klasyv do sotsial'no-pedahohichnoi diial'nosti: dys. … kand. ped. n.:13.00.04. Zaporizhzhia, 2008. 315 s. URL:https://uacademic.info/ua/document/0515U000811 [in Ukrainian].

3. Honcharova O. (2024). Struktura hotovnosti vchyteliv pochatkovykh klasyv do formuvannia sotsial'noi kompetentnosti uchniv. [*Materialy IV Rehional'noi naukovo-praktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvitnykh ta molodykh naukovtsiv "Aktual'ni problemy pedahohichnoi nauky v XXI stolitti"*].Odesa, 25.09.2024 r. URL: https://dspace.oano.od.ua/collections/352f823e-d031-4418-b901-2d2955cd4197 [in Ukrainian].

4. Hurkova T.(2021). Pidgotovka vchyteliv pochatkovykh klasyv u systemi pisliadyplomnoi osvity do realizatsii diahovykh form navchannia: dys. … dokt. ped. n.: 13.00.04. Zaporizhzhia, 2021. 458 s. URL: https://uacademic.info/ua/document/0421U103684 [in Ukrainian].

5. Murashchenko O. (2020).Pidgotovka vchyteliv pochatkovykh klasyv u systemi pisliadyplomnoi osvity do intehrovanoho navchannia molodykh shkoliariv: dys. … kand. ped. n.: 13.00.04. Zaporizhzhia, 2021. 329 s. URL:http://phd.znu.edu.ua/page/dis/09_2021/Dis_Murashchenko.pdf [in Ukrainian].

6. Roma O. (2020).Pidgotovka vchyteliv pochatkovykh klasyv u systemi pisliadyplomnoi osvity do realizatsii ihrovykh metodiv navchannia zasobamy LEGO: dys. … kand. ped. n.: 13.00.04. Zaporizhzhia, 2020. 289 s. URL: https://uacademic.info/ua/document/0420U101948 [in Ukrainian].

7. Tiahlo N.(2020)/ Pidgotovka vchyteliv pochatkovykh klasyv u systemi pisliadyplomnoi osvity do orhanizatsii naukovo-doslidnoi diial'nosti uchniv: dys. … kand. ped. n.: 13.00.04. Zaporizhzhia, 2020. 275 s. URL: https://uacademic.info/ua/document/0420U101033 (data zvernennia: 29.01.2025) [in Ukrainian].

8. Shynkaruk V. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Elektronnyi resurs] V. Shynkaruk. — Elektr. tekst. dani. — Rezhym dostupu: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf [in Ukrainian].

9. Yarmachenko M. V. (2012). Psykholohichnyi slovnyk. Kyiv: Akademvydav. – 536 s. [in Ukrainian].

10. OECD (2020). Education at a Glance 2020: OECD Indicators. OECD Publishing. OECD Education at a Glance 2020. https://doi.org/10.1787/69096873-en [in France].

11. Hattie, J., & Yates, G. (2022). Visible Learning and the Science of How We Learn. Routledge. *Visible Learning and the Science of How We Learn* [in the UK].

12. Boudah, D. J., & Lunenburg, F. C. (2021). Educational Leadership: A Bridge to Improved Practice. SAGE Publications Educational Leadership: A Bridge to Improved Practice [in the USA].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.013:374

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-316-325

Гордійчук Мар'яна Сидорівна кандидат педагогічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, тел.: (096) 672-48-82, https://orcid.org/0000-0002-4263-8104

Каньоса Наталія Григорівна кандидат психологічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, тел.: (067) 380-30-53, https://orcid.org/0000-0002-3716-9112

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКА ЧЕРЕЗ ІНТЕГРАЦІЮ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НАВЧАЛЬНИХ МЕТОДИК

Анотація. У статті висвітлюється проблема значення ігрової діяльності як основного засобу формування особистості дошкільника. Розглянуто основні теоретичні підходи до вивчення ігрової діяльності у контексті виховання дітей дошкільного віку. Виокремлено ключові особистісні характеристики, які формуються у процесі гри, такі як комунікативність, ініціативність, емоційний інтелект, відповідальність, самостійність. Проаналізовано вплив сюжетно-рольових, дидактичних та рухливих ігор на соціалізацію та становлення морально-етичних норм у дітей. Представлено результати емпіричного дослідження впливу ігрової діяльності на формування особистісних якостей дошкільників. Визначено педагогічні умови ефективної організації ігрової діяльності в закладах дошкільної освіти.

Самостійність у дітей дошкільного віку спостерігається у різних видах діяльності: ігровій, конструктивно-ігровій та художній діяльності, у побутовій праці. Кожна діяльність має специфічний вплив на розвиток різних компонентів самостійності та ініціативності. Ігри сприяють розвитку активності та ініціативи, у трудовій діяльності закладено сприятливі можливості для формування цілеспрямованості й усвідомленості дій, наполегливості в досягненні результату, у продуктивних видах діяльності формуються незалежність дитини від дорослого, прагнення до пошуку адекватних засобів самовираження. Поступово самостійність репродуктивного характеру змінюється на самостійність з елементами творчості, підвищується рівень самоконтролю, самооцінки дитини в процесі виконуваного нею виду діяльності. Гра, яка є основним видом дитячої діяльності, відіграє суттєву роль у розвитку та вихованні дитини. Вона вважається результативним засобом

формування особистості дошкільника, його морально-вольових якостей; у грі реалізується потреба впливати на світ. Виховне значення гри безсумнівно залежить від професіоналізму педагога, правильного методичного керівництва управлінням взаємин дітей, від конкретної організації та проведення різноманітних ігор. Особливе місце займають ігри, які організовують самі діти, і які мають назву сюжетно-рольових. Гра - це самостійна діяльність, у якій діти вперше вступають у спілкування з однолітками. Їх об'єднує спільна мета, загальні зусилля для її досягнення, спільні переживання та інтереси. Діти самостійно підбирають і виконують організацію гри. У цей період строгі правила відсутні. Педагог має докласти зусиль, щоб зосередити увагу гравців на таких цілях, які ґрунтуються на справедливості, взаємній відповідальності, дружбі. Педагогу, формуючи ігрову діяльність дітей, необхідно обирати ігри, що є цікавими для дітей. Основне завдання - навчити дітей активно й самостійно грати. У такому разі вони навчаться самостійно регулювати рівень уваги в будь-якій ігровій ситуації, знаходити вихід із запропонованої ситуації, проявляти ініціативу, тобто набувати важливих якостей, необхідних у майбутньому житті.

Ключові слова: дошкільна освіта, особистісний розвиток, ігрова діяльність, комунікативні навички, соціалізація, сюжетно-рольові ігри, самостійність, відповідальність.

Hordiichuk Mariana Sydorivna Ph.D. of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University,Kamianets-Podilskyi, tel. (096) 672-48-82, http://orcid.org/0000-0002-4263-8104.

Kanosa Nataliya Hryhorivna Ph.D. of Psychology Sciences, Associate Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamainets-Podilskyi, tel.: (067) 380-30-53, http://orcid.org/0000-0002-3716-9112

FORMATION OF PERSONAL QUALITIES OF A PRESCHOOL CHILD THROUGH THE INTEGRATION OF GAME ACTIVITIES AND TEACHING METHODS

Abstract. The article highlights the problem of the importance of gaming activity as the main means of forming the personality of a preschooler. The main theoretical approaches to the study of gaming activity in the context of raising preschool children are considered. The key personal characteristics that are formed in the process of playing are identified, such as communication, initiative, emotional intelligence, responsibility, independence. The influence of plot-role, didactic and mobile games on socialization and the formation of moral and ethical norms in children is analyzed. The results of an empirical study of the influence of gaming activity on the formation of personal qualities of preschoolers are presented. The

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

pedagogical conditions for the effective organization of gaming activity in preschool educational institutions are determined.

Independence in preschool children is observed in various types of activity: gaming, constructive-gaming and artistic activity, in household work. Each activity has a specific impact on the development of various components of independence and initiative. Games contribute to the development of activity and initiative, in labor activity favorable opportunities are laid for the formation of purposefulness and awareness of actions, perseverance in achieving results, in productive types of activity the child's independence from adults, the desire to find adequate means of self-expression are formed. Gradually, the independence of a reproductive nature changes to independence with elements of creativity, the level of self-control, self-esteem of the child in the process of the type of activity performed by him increases. The game, which is the main type of children's activity, plays a significant role in the development and upbringing of the child. It is considered an effective means of forming the personality of a preschooler, his moral and strong-willed qualities; the game realizes the need to influence the world. The educational value of the game undoubtedly depends on the professionalism of the teacher, the correct methodological guidance for managing children's relationships, on the specific organization and conduct of various games. A special place is occupied by games that are organized by the children themselves, and which are called plot-role-playing. A game is an independent activity in which children first enter into communication with peers. They are united by a common goal, common efforts to achieve it, common experiences and interests. Children independently select and carry out the organization of the game. There are no strict rules during this period. The teacher must make efforts to focus the players' attention on such goals that are based on justice, mutual responsibility, and friendship. When shaping children's game activities, the teacher must choose games that are interesting to children. The main task is to teach children to play actively and independently. In this case, they will learn to independently regulate the level of attention in any game situation, find a way out of the proposed situation, show initiative, that is, acquire important qualities necessary in future life.

Keywords: preschool education, personal development, play activities, communication skills, socialization, story-role-playing games, independence, responsibility.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що формування особистості дитини є однією з центральних проблем дошкільної педагогіки та психології. Важливу роль у цьому процесі відіграє гра – основна форма діяльності дошкільника, що сприяє його соціальному, емоційному, когнітивному та фізичному розвитку. Ігрова діяльність є природним механізмом пізнання світу, засобом розвитку комунікативних навичок, ініціативності, відповідальності та здатності працювати у колективі.

Однак сучасні тенденції цифровізації та зменшення активної ігрової взаємодії серед дітей створюють виклики для традиційних підходів до виховання. Педагоги мають адаптувати методи виховання та розробляти ефективні підходи до використання гри як освітнього інструменту.

Формування особистості дитини починається з перших років життя та значною мірою залежить від виховних впливів. Виховання здійснюється у різних середовищах: сімейне виховання – вплив батьків та близького оточення; дошкільне виховання – освітньо-виховна діяльність у закладах дошкільної освіти (ЗДО); соціальне виховання – взаємодія з однолітками, культурними традиціями, нормами суспільства. Кожен із цих факторів відіграє важливу роль у розвитку особистісних рис дитини. Процес виховання є ключовим чинником у формуванні особистості дошкільника, оскільки впливає на розвиток морально-етичних норм, комунікативних навичок, самостійності, відповідальності та емоційного інтелекту. Ефективне виховання передбачає поєднання сімейного та педагогічного впливу, де дитина отримує як любов і підтримку вдома, так і соціалізацію у закладі дошкільної освіти. Використання ігрових методів виховання сприяє формуванню ключових особистісних рис у дітей, роблячи процес навчання цікавим та ефективним. Найсприятливішим стилем виховання є демократичний, який поєднує свободу вибору з м'яким контролем та підтримкою з боку дорослих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі ігрова діяльність дошкільників розглядається як ключовий елемент розвитку дитини. Л.Виготський стверджував, що гра є провідною діяльністю дошкільного віку, яка визначає основні аспекти розвитку особистості. Дж. Піаже вказував на роль гри у когнітивному розвитку дітей, підкреслюючи її вплив на формування логічного мислення. За дослідженнями А.Леонтьєва, гра є основним способом засвоєння соціальних норм і моделей поведінки. Вітчизняні та зарубіжні дослідження підтверджують, що правильно організована ігрова діяльність сприяє розвитку емоційного інтелекту, комунікативних здібностей, лідерських якостей, творчого мислення та самостійності у дітей дошкільного віку [1;2;3;4;5].

Мета статті – проаналізувати особливості формування особистості дошкільника у процесі виховання через ігрову діяльність, визначити її основні функції, вплив на соціалізацію дитини та педагогічні умови ефективного використання ігрової діяльності в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Гра – один із тих видів дитячої діяльності, які використовуються дорослими для виховання дітей. У грі в дитини формуються ті аспекти психіки, від яких залежить, наскільки успішною вона буде у навчанні, роботі, як складатимуться її стосунки з іншими людьми. Саме в грі відбуваються суттєві зміни в інтелектуальній сфері, що є фундаментом розвитку особистості. Гра має психологічні, організаційно-методичні переваги: імітує різні види соціальної діяльності,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

допомагає орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях, розширює сферу контактів особистості, є ефективним інструментом поглиблення навчання, співпраці, соціального діалогу. Цінність і значущість гри полягає в тому, що вона є цілісною діяльністю. У грі можуть змінюватися всі форми людської активності: фізична, інтелектуальна, творча та репродуктивна. У грі формуються мисленнєві та психологічні структури, що відповідають різноплановим завданням: комунікативним, оздоровчим, адаптаційним, стратегічним. Для маленької дитини гра – це життя. У грі формуються основи соціальної поведінки, моральні, естетичні та етичні принципи майбутньої особистості. Ігрова діяльність задається дорослим, який навчає малюка грати, знайомить із суспільно усталеними способами ігрових дій. Засвоюючи ці дії, дитина узагальнює ігрові способи та переносить їх в інші ситуації. Гра дитини набуває творчого, керованого та узгодженого з іншими учасниками характеру. При такому розвитку ігрова діяльність максимально виконує свої функції [1;6].

Дошкільний вік характеризується вдосконаленням сприйняття та наочних уявлень. Мислення дошкільника розвивається від наочно-дійового (у немовлячому віці) до наочно-образного. Це дозволяє дитині встановлювати зв’язки між предметами та їхніми властивостями. Дитина вчиться виокремлювати найхарактерніші властивості предметів. Розвиток мислення тісно пов’язаний із мовленням. Звичайно, у три-чотири роки мовлення ще не виконує планувальної функції. Дитина здатна уявити хід практичної дії, але не може розповісти про дію, яку потрібно виконати. Наприклад, якщо дитині трьох і шести років запропонувати зібрати пазл, то трирічна дитина діятиме навмання, і якщо у неї все вийде, вона буде радіти. Шестирічна дитина спочатку проговорює свої дії, а потім виконує їх.

Велику роль відіграє впізнавання під час повторного сприйняття якогось предмета, але з віком у дитини все помітніше проявляється здатність до відтворення. Спочатку формується мимовільне відтворення, а потім довільне запам’ятовування. У дошкільному віці, коли провідною діяльністю є гра, уява швидко розвивається. Особливістю образів, які створює дошкільник, є те, що вони можуть існувати лише в межах певної діяльності. Найкраще для цього підходять гра, конструювання, малювання, ліплення. Вони створюють основу для підтримки уявних образів.

У дітей дошкільного віку розрізняють особисті мотиви та суспільно значущі, проте переважають особисті. Достатньо подивитися, як дитина прагне забезпечити себе необхідними предметами в грі. У взаємодії з дорослими вона намагається заслужити похвалу. У дошкільнят починають формуватися уявлення про моральні норми. Вони знайомляться з тим, «що таке добре і що таке погано». Природно, що в моральній орієнтації основоположний приклад задає дорослий. Дитина орієнтується на вчинки дорослого. Гра є основною формою організації дитячої діяльності. Ігрові

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

прийоми забезпечують динамічність процесу виховання, максимально задовольняють потреби дитини у самостійності – мовленнєвій та поведінковій (рухи, дії тощо).

Гра має дуже широкий спектр застосування: як форма організації життя та діяльності дітей; як засіб всебічного гармонійного розвитку особистості; як метод або прийом навчання; як спосіб зміни положення дитини в дитячому колективі, подолання її пізнавального та емоційного егоцентризму; як засіб саморозвитку, самовиховання, самоосвіти. Знання різних видів ігор та технологій їх проведення дозволяє використовувати всі її функції: виховну, розвивальну, навчальну, організаційну, корекційну.

Існує кілька класифікацій ігор. Загальноприйнятим є їх поділ на творчі, що виникають за ініціативою дітей, та ігри з правилами, які організовуються дорослим. Творчі ігри поділяються на кілька видів залежно від складності ігрових дій, прийняття дітьми певної ролі та наявності сюжету. Сюжетно-рольові ігри. Цей вид ігор дозволяє дітям моделювати різні життєві ситуації та соціальні ролі. Наприклад, гра в «магазин» або «лікарню» сприяє розвитку комунікативних навичок, відповідальності, здатності домовлятися та вирішувати конфліктні ситуації, розвивають логічне мислення, увагу, пам’ять, допомагають засвоювати новий матеріал у доступній формі. Наприклад, гра «Що зайве?» або «Знайди пару» сприяє формуванню аналітичного мислення. Рухливі ігри розвивають фізичні навички, координацію, дисциплінованість. Колективні рухливі ігри (наприклад, «Козаки-розбійники», «Хто швидше?») формують командний дух та почуття відповідальності перед іншими. Театралізовані ігри допомагають дітям розкрити творчі здібності, вчать виражати емоції, співпереживати та відтворювати певні соціальні ролі через мистецькі засоби.

Для оцінки впливу ігор на особистісний розвиток дошкільників було проведено педагогічне дослідження в ЗДО. Було створено дві групи дітей (експериментальна та контрольна), де протягом двох місяців у експериментальній групі активно використовувалися сюжетно-рольові та комунікативні ігри.

- Рівень комунікативних навичок підвищився у 75% дітей експериментальної групи.
- Ініціативність у взаємодії з однолітками зросла на 60%. У 80% дітей покращилася емоційна регуляція (зменшення конфліктності, розвиток емпатії).

Діти активно використовують іграшки в процесі гри. Роль іграшки універсальна та багатофункціональна. Вона виконує кілька функцій: є засобом психічного розвитку дитини; готує її до життя у сучасному суспільстві; слугує предметом для розваг і задоволення.

У процесі гри формуються навички спілкування, вміння розуміти почуття й емоційний стан інших людей, співпереживати їм, тому гра є важливим фактором соціального розвитку дітей. Виховне значення гри

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

беззаперечно залежить від професіоналізму педагога, від правильного методичного керівництва, управління взаєминами дітей, від конкретної організації та проведення різних ігор. Особливе місце займають ігри, організовані самими дітьми, які мають назву сюжетно-рольові. Адже, гра – це самостійна діяльність, у якій діти вперше входять у спілкування з однолітками. Їх об'єднує спільна мета, злагоджені зусилля для її досягнення, спільні переживання та інтереси. Діти самостійно обирають та організовують гру. На цьому етапі суворі правила відсутні. Педагог повинен зробити все можливе, щоб зосередити увагу дітей на цілях, заснованих на справедливості, взаємній відповідальності та дружбі. Педагогу, організовуючи ігрову діяльність дітей, необхідно обирати ігри, які цікаві дітям і навчати дітей активно та самостійно грати; допомагати дітям у будь-якій ігровій ситуації регулювати рівень уваги, знаходити вихід із запропонованої ситуації, проявляти ініціативу, тобто набувати важливих якостей, необхідних у майбутньому житті.

Ігрова діяльність впливає на всі аспекти розвитку дитини дошкільного віку. Вона формує не лише когнітивні навички, а й соціальні вміння, які є ключовими у становленні особистості. Основні функції гри:

- Соціалізаційна – засвоєння соціальних норм, правил поведінки, моделей спілкування.
- Розвивальна – розвиток мовлення, пам'яті, мислення, уяви.
- Емоційна – формування емоційної стійкості, вміння контролювати почуття, співпереживати іншим.
- Креативна – стимулювання уяви, пошуку нестандартних рішень.
- Комунікативна – розвиток взаємодії між дітьми, формування лідерських навичок.

Гра – головний вид дитячої діяльності – відіграє важливу роль у розвитку та вихованні дитини. Вона є ефективним засобом формування особистості дошкільника, його морально-вольових якостей, у грі реалізується потреба впливати на навколишній світ. Педагогу необхідно завжди знаходити для себе роль, щоб змінити небажаний хід гри. Наприклад, під час сюжетно-рольової гри «Корабель» педагог помічає, що не всі діти беруть участь у грі. У такому випадку він ставить низку запитань, спрямованих на залучення всіх дітей до спільної діяльності.

У грі як у майбутній діяльності дошкільника здійснюються ті вчинки, до яких він буде здатний у реальній поведінці лише через певний час. Здійснюючи вчинок, навіть якщо цей вчинок програється, дитина здобуває новий досвід, пов'язаний із виконанням емоційного пориву, що одразу ж був реалізований у дії цього вчинку. Ігрова діяльність вибудовується так, що в результаті виникає уявна ситуація. Елементарні функції гри готуються у предметних діях. Прологом гри стає здатність переносити одні функції предмета на інші. Вона починається тоді, коли думки відокремлюються від речі, коли дитина звільняється від жорсткого поля сприйняття. Гра в уявній ситуації звільняє від ситуативного зв'язку. У грі дитина вчиться діяти в

ситуації, що вимагає пізнання, а не тільки безпосередньо переживає. Дія в уявній ситуації призводить до того, що дитина навчається керувати не лише сприйняттям предмета чи реальних обставин, але й смислом ситуації, її значенням. Виникає нова якість відношення людини до світу: дитина вже бачить оточуючу дійсність не лише у різнобарв'ї форм, але й у знанні та смислі. Випадковий предмет, який дитина роздвоює на конкретну річ та її уявне значення, уявну функцію, стає символом. Дитина може будь-який предмет перетворити на що завгодно, і він стає першим матеріалом для уяви. Дошкільнику дуже складно відірвати свою думку від речі, тому він повинен мати опору в іншій речі; щоб уявити собі коня, йому необхідно знайти палицю як точку опори. У цьому символічному акті відбувається взаємопроникнення переживання та фантазії.

Свідомість дитини відокремлює образ реальної палиці, яка вимагає реальних дій із нею. Однак мотивація ігрової дії не залежить від об'єктивного результату. Головний мотив класичної гри лежить не в результаті дії, а в самому процесі, у дії, що приносить дитині задоволення. Палиця набуває певного значення, яке у новій дії набуває для дитини нового, особливого ігрового змісту. Дитяча фантазія народжується в грі, що стимулює цей творчий шлях, створення власної особливої реальності, свого життєвого світу. На ранніх етапах розвитку гра стоїть дуже близько до практичної діяльності. У практичному підґрунті дій із навколишніми предметами, коли дитина осмислює, що вона годує ляльку порожньою ложкою, уява вже бере участь, хоча розгорнутого ігрового перетворення предметів ще не спостерігається.

Для дошкільників основна лінія розвитку полягає у формуванні безпредметних дій, а гра виникає як самостійний процес. З роками, коли ці види діяльності міняються місцями, гра стає провідною, домінуючою формою побудови власного світу.

Не вигравати, а грати – така є загальна формула, мотивація дитячої гри. Дитина може опанувати широкий, безпосередньо недоступний їй круг дійсності лише у грі, в ігровій формі. У цей процес освоєння навколишнього світу через ігрові дії у цьому світі включені як ігрова свідомість, так і ігрове невідоме. Гра – творча діяльність, і як кожна справжня творчість вона не може здійснюватися без інтуїції. Основний показник інтуїції – «згорнуте» сприйняття ситуації в цілому, безпосередньо – емоційно, образно. У грі формуються всі сторони особистості дитини, відбуваються значні зміни у її психіці, які готують до переходу на нову, вищу стадію розвитку. Цим пояснюються величезні виховні можливості гри, яку психологи вважають провідною діяльністю дошкільників. Особливе місце займають ігри, які створюються самими дітьми, – їх називають творчими, або сюжетно-рольовими. У цих іграх дошкільники відтворюють у ролях усе те, що вони бачать навколо себе у житті та діяльності дорослих. Творча гра найбільш повно формує особистість дитини, тому є важливим засобом виховання. Гра – це відображення життя. Тут усе «неначе», «жартома», але в цій умовній

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

обстановці, що створюється уявою дитини, багато справжнього: дії гравців завжди реальні, їхні почуття, переживання справжні, щирі. Дитина знає, що лялька і ведмедик – лише іграшки, але любить їх як живих, розуміє, що вона не «справжній» льотчик або моряк, але відчуває себе відважним пілотом, хоробрим моряком, який не боїться небезпеки, щиро пишається своєю перемогою. Наслідування дорослих у грі пов'язане з роботою уяви. Дитина не копіює дійсність, вона комбінує різні враження життя із власним досвідом. Гра – це самостійна діяльність, у якій діти вперше вступають у спілкування з однолітками. Їх об'єднує спільна мета, спільні зусилля для її досягнення, спільні інтереси та переживання. Діти самі обирають гру, самі її організовують. Однак у жодній іншій діяльності немає таких строгих правил, такої обумовленості поведінки, як тут. Тому гра привчає дітей підпорядковувати свої дії та думки певній меті, допомагає виховувати цілеспрямованість. Саме у грі дитина починає відчувати себе членом колективу, справедливо оцінювати дії й вчинки своїх товаришів і власні. Завдання вихователя полягає в тому, щоб зосередити увагу гравців на таких цілях, які викликали б спільність почуттів і дій, сприяти встановленню між дітьми стосунків, заснованих на дружбі, справедливості, взаємній відповідальності [4].

Висновки. Отже, ігрова діяльність є основним засобом формування особистості дошкільника, оскільки сприяє розвитку комунікативних, соціальних, когнітивних та емоційних навичок. Найефективнішими для виховання особистості є сюжетно-рольові, дидактичні та театралізовані ігри. Дослідження підтвердило, що використання ігор у освітньому процесі підвищує рівень комунікативності, ініціативності та соціальної адаптації дітей. Ігрова діяльність є потужним інструментом формування особистості дошкільника, який повинен активно використовуватися в освітньому процесі. Формування особистості дошкільника – складний і багатогранний процес, який відбувається під впливом різних факторів: сімейного виховання, педагогічної діяльності, соціального середовища та власного досвіду дитини. Одним із ключових аспектів цього процесу є виховання – цілеспрямований вплив дорослих на формування моральних, емоційних, соціальних та когнітивних якостей дитини. Сучасні дослідження у сфері педагогіки та психології підтверджують, що ранній вік є критично важливим періодом для закладення фундаментальних рис характеру, формування ціннісних орієнтацій, розвитку самостійності та комунікативних навичок.

Отже, виховання відіграє вирішальну роль у формуванні особистості дошкільника, визначаючи його майбутню соціальну поведінку, цінності та адаптивні навички у суспільстві.

Література:

1. Гордійчук М.С. Народна іграшка як вияв традицій народного виховання в українській родині / М.С. Гордійчук, Н.Г. Каньоса, С. Босюк // Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference «Innovations in modern education: European and global context» (November 25-27 2024). – Krakow, Poland, – P. 176-177. – Режим доступу: https://eu-conf.com/events/innovations-in-modern-education-european-and-global-context/

2. Гордійчук М.С. Етнопедагогіка дитинства : навч.-метод. посіб. / М.С. , Гордійчук, І.Л. Пукас. – Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. – 168 с. – Режим доступу: http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7685

3. Каньоса Н. Г., Гордійчук М. С. Актуальність розвитку soft skills у реалізації індивідуальної освітньої траєкторії майбутніх фахівців дошкільної освіти. Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» [гол. ред. С.А. Саяпіна]. Вип.1 (101). 2022. Краматорськ : ЦТРІ «Друкарський дім». – 2022. – С. 56–67. – Режим доступу:http://gnvp.ddpu.edu.ua/article/view/264940

4. Мартіна О.В. Чинники формування партнерської взаємодії учасників освітнього процесу в умовах Нової української школи/О.В. Мартіна, Н.В. Третяк, М.С. Гордійчук // Педагогічна освіта : теорія і практика : збірник наукових праць К-ПНУ ім. І. Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України. [гол. ред. Бахмат Н.]. Вип. 34 (2-2023). Київ : Міленіум. – 2023. – С. 85–97. – Режим доступу: https://doi.org/10.32626/2309-9763.223-34

5. Tsukanova, N., Kanosa, N., Hordiichuk, M., Popovych, O., & Kotelianets, N. (2023). The transformation of the training of preschool educators in the digital age. *Amazonia Investiga*, 12(72), 31-44. https://doi.org/10.34069/AI/2023.72.12.3

6. Potapchuk, T., Boryn, G., Pukas, I., Kanosa, N., Babiuk, T., Hordiichuk, M. (2023). Technology of Training of Future Teachersof Preschool Education Institutions to Work with Creatively Gifted Children. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences.* 26(4), 145-174. https://ejournal.khazar.org/index.php/kjhss/article/view/124

References:

1. Hordiichuk, M.S., Kanosa, N.G., & Bosyuk, S. (2024). Narodna ihrashka yak vyiav tradytsii narodnoho vykhovannia v ukrainskii rodyni [Folk toy as a manifestation of folk upbringing traditions in the Ukrainian family]. *Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference «Innovations in modern education: European and global context»*. (pp. 176-177). Krakow, Poland. Retrieved from https://eu-conf.com/events/innovations-in-modern-education-european-and-global-context/ [in Ukrainian].

2. Hordiichuk, M.S., & Pukas, I.L. (2023). *Etnopedahohika dytynstva [Ethnopedagogy of childhood]*. Kamianets-Podilskyi: Publisher Kovalchuk O.V. Retrieved from http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7685 [in Ukrainian].

3. Kanosa, N.H., & Hordiichuk, M.S. (2022). Aktualnist rozvytku soft skills u realizatsii indyvidualnoi osvitnoi traiektorii maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi osvity [The relevance of the development of soft skills in the implementation of the individual educational trajectory of future specialists in preschool education]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu : zbirnyk naukovykh prats. DVNZ «Donbaskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet»* [hol. red. S.A. Saiapina]. Vyp.1 (101). Kramatorsk : TsTRI «Drukarskyi dim». 56–67. Retrieved from http://gnvp.ddpu.edu.ua/article/view/264940 [in Ukrainian].

4. Martina, O.V., Tretyak, N.V., & Hordiichuk, M.S. (2023). Chynnyky formuvannia partnerskoi vzaiemodii uchasnykiv osvitnoho protsesu v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Factors of forming partnership interaction of participants in the educational process in the conditions of the New Ukrainian School]. *Pedahohichna osvita : teoriia i praktyka : zbirnyk naukovykh prats K-PNU im. I. Ohiienka; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy – Pedagogical Education : Theory and Practice : Collection of research papers / K-PNU Ivan Ohiienko National University; Institute of Pedagogy of NAES of Ukraine* [ed. chief Bakhmat N.]. *Issue 34 (2-2023).* Kyiv : Milenium. 85-97. Retrieved from https://doi.org/10.32626/2309-9763.223-34 [in Ukrainian]

5. Tsukanova, N., Kanosa, N., Hordiichuk, M., Popovych, O., & Kotelianets, N. (2023). The transformation of the training of preschool educators in the digital age. *Amazonia Investiga*, 12(72), 31-44. Retrieved from https://doi.org/10.34069/AI/2023.72.12.3 [in English].

6. Potapchuk, T., Boryn, G., Pukas, I., Kanosa, N., Babiuk, T., & Hordiichuk, M. (2023). Technology of Training of Future Teachers of Preschool Education Institutions to Work with Creatively Gifted Children. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences.* 26(4), 145-174. Retrieved from https://ejournal.khazar.org/index.php/kjhss/article/view/124 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147.6:793.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-326-333

Гриценко Олена Едуардівна викладач кафедри сучасної та бальної хореографії, Харківська державна академія культури, м. Харків, тел: (066)770-09-40, https//orcid.org/0009-0007-0988-8164

Бородіна Тетяна Михайлівна провідний концертмейстер кафедри сучасної та бальної хореографії, Харківська державна академія культури, м. Харків, тел: (097) 977-96-12, https//orcid.org/0009-0000-8955-6301

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ХОРЕОГРАФІЇ

Анотація. У процесі дослідження авторами проаналізовані дефініції «компетенції» та «компетентнісний підхід». Для проведення дослідження було використано комплекс методів, який включав теоретичний аналіз культурологічної, психологічної, педагогічної, музикознавчої, мистецтвознавчої і навчально-методичної літератури, а також емпіричний метод педагогічного спостереження.

Зазначено, що впровадження компетентнісного підходу в підготовку майбутніх викладачів хореографії є актуальним і перспективним напрямком розвитку хореографічної освіти. Формування комплексу професійних компетентностей забезпечить випускників необхідними знаннями, уміннями та навичками для успішної педагогічної діяльності та сприятиме розвитку хореографічного мистецтва в цілому. Адже творчий потенціал здобувачів мистецьких факультетів розкривається в процесі різноманітної творчої діяльності, включаючи концертні виступи, створення власних хореографічних композицій, педагогічну практику та участь у творчих проєктах. Цей процес передбачає синтез різних компонентів: мотивації, емоцій, пізнавальних процесів, комунікативних навичок та творчих здібностей. Завдяки творчій діяльності здобувачі освіти не тільки опановують професійні навички, але й розвивають свою особистість, формують ціннісні орієнтації та готовність до самореалізації в обраній професії викладача хореографії.

Встановлено, що компетентнісний підхід до професійного розвитку педагогів-хореографів передбачає активну взаємодію між закладами вищої освіти та мистецькими школами. Така співпраця стимулює науково-педагогічних працівників до постійного професійного зростання і сприяє підвищенню якості підготовки майбутніх фахівців. Вона може реалізовуватися в різних форматах: спільні наукові дослідження, розробка навчальних програм, обмін досвідом, проведення майстер-класів та інших заходів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, хореографічна освіта, професійний розвиток, освітній процес, наукові підходи

Hrytsenko Olena Eduardivna Lecturer at the Department of Modern and Ballroom Choreography**,** Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, tel: (066) 770-09-40, https//orcid.org/0009-0007-0988-8164

Borodina Tetiana Mykhailivna Leading concertmaster of the Department of Modern and Ballroom Choreography, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, tel: (097) 977-96-12, https//orcid.org/0009-0000-8955-6301

COMPETENCE-BASED APPROACH IN THE TRAINING OF FUTURE CHOREOGRAPHY TEACHERS

Abstract. In the course of the study, the authors analyzed the definitions of "competence" and "competence-based approach". The study was conducted using a set of methods, including theoretical analysis of cultural, psychological, pedagogical, musicological, art historical and educational literature, as well as the empirical method of pedagogical observation.

It is noted that the introduction of a competency-based approach to the training of future choreography teachers is an urgent and promising direction for the development of choreographic education. The formation of a set of professional competencies will provide graduates with the necessary knowledge, skills and abilities for successful teaching and will contribute to the development of choreographic art in general. After all, the creative potential of applicants for art faculties is revealed in the process of various creative activities, including concert performances, creating their own choreographic compositions, teaching practice, and participation in creative projects. This process involves the synthesis of various components: motivation, emotions, cognitive processes, communication skills, and creative abilities. Through creative activity, students not only master professional skills but also develop their personality, form value orientations and readiness for self-realization in the chosen profession of choreography teacher.

It has been established that a competence-based approach to the professional development of choreography teachers involves active interaction between higher education institutions and art schools. Such cooperation stimulates academic staff to continuous professional growth and contributes to improving the quality of training of future specialists. It can be implemented in various formats: joint research, curriculum development, exchange of experience, workshops and other events.

Keywords: competence, competence-based approach, choreographic education, professional development, educational process, scientific approaches

Постановка проблеми. Сучасна хореографічна освіта характеризується високим рівнем динамічності і вимагає від педагогів-хореографів не лише

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

володіння виконавською майстерністю, а й глибоких знань у галузі педагогіки, психології, культурології та інших суміжних дисциплін. Професія хореографа є багатогранною і вимагає від фахівця високого рівня професійної компетентності. Сучасний хореограф – це не лише виконавець, а й педагог, балетмейстер, режисер, менеджер. Він повинен володіти широким спектром знань і вмінь, включаючи глибокі теоретичні знання в галузі історії та теорії хореографії, методичні навички, творчі здібності, а також навички управління колективом. Крім того, хореограф повинен бути готовий до постійного професійного розвитку, оскільки сучасне мистецтво постійно змінюється [5].

Зміна соціального контексту, розвиток нових технологій і поява нових напрямків у хореографії висувають нові вимоги до професійної підготовки педагогів. Актуальним завданням сучасної педагогічної науки є розробка ефективних моделей підготовки педагогів-хореографів, які б відповідали викликам сьогодення, мали фахові навички та навички soft skills, і забезпечували високу якість хореографічної освіти.

Мета статті. Проаналізувати особливості впровадження компетентнісного підходу у підготовці майбутніх викладачів хореографії.

Методологія. Для проведення дослідження було використано комплекс методів, що включав теоретичний аналіз культурологічної, психологічної, педагогічної, музикознавчої, мистецтвознавчої і навчально-методичної літератури, а також емпіричний метод педагогічного спостереження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми професійного розвитку педагогів-хореографів підтверджується численними науковими дослідженнями, проведеними вітчизняними вченими, зокрема О. Бурлі, Т. Дорошенко, О. Мартиненко, С. Васіруком, Н. Добролюбовою, Є. Пахольчак, Ю. Ростовською, В. Фрицюком та іншими. Результати цих досліджень свідчать про необхідність постійного оновлення знань і вмінь педагогів-хореографів для забезпечення високої якості хореографічної освіти.

Проблему компетентності фахівця, зокрема педагога, вивчали такі відомі вчені, як О. Вознюк, Л. Карташова, Л. Сергєєва, І. Зязюн, О. Пометун, В. Шепель, О. Спірін, І. Смирнова та інші. Схожі дослідження проводилися і в сфері мистецької педагогіки науковцями Л. Гавриловою, Н. Мозгальовою, Г. Падалкою, О. Рудницькою та іншими.

Виклад основного матеріалу. Постійний розвиток хореографічного мистецтва і зміни в суспільстві призводять до постійного оновлення вимог до професійної підготовки педагогів-хореографів. Сучасні реалії вимагають від педагогів не лише володіння технікою танцю, а й здатності до інновацій, адаптації до нових умов та використання сучасних технологій в освітньому процесі [3]. Важливим кроком у вирішенні проблеми формування компетентностей є впровадження компетентнісного підходу, закріплене на законодавчому рівні в Україні. Закони «Про вищу освіту», «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти», «Про повну загальну

середню освіту» декларують компетентнісний підхід як стратегічний напрямок розвитку української освіти.

Проведений аналіз наукових праць [3;1;6] дозволив систематизувати теоретичні засади та практичні рекомендації щодо формування компетентності майбутніх викладачів хореографії, що стало основою нашого дослідження.

Співвідношення понять «компетенція» та «компетентність» є предметом наукових дискусій. Незважаючи на їхню тісну взаємозв'язаність, у різних дослідженнях ці поняття можуть трактуватися по-різному, що свідчить про відсутність єдиного, загальноприйнятого визначення.

Дослідник І. Спінул [4] розглядає компетенцію як динамічну характеристику особистості, яка формується і проявляється в конкретних ситуаціях та яка залежить не тільки від наявності знань і умінь, але й від контексту діяльності, особистісних особливостей людини та її ставлення до цієї діяльності.

Компетентнісний підхід орієнтований на розвиток у здобувачів освіти практичних компетентностей, які необхідні для вирішення реальних завдань. Цей підхід передбачає використання активних методів навчання, проєктної діяльності та інших інноваційних технологій [1].

У своєму дослідженні науковці В. Мельник, Н. Ткаченко зазначають, що компетентнісний підхід в освіті передбачає перехід від традиційної моделі передачі знань до моделі, орієнтованої на формування вмінь застосовувати знання на практиці. Це дозволяє зробити освітній процес більш гнучким та адаптованим до потреб сучасного ринку праці. Крім того, компетентнісний підхід стимулює розвиток міждисциплінарних зв’язків і орієнтує випускників на успішну адаптацію до різноманітних професійних і життєвих ситуацій [3].

Згідно з поглядами А. Коробченко та М. Головкової, компетентнісний підхід у педагогічній освіті передбачає переорієнтацію з традиційної моделі передачі знань на формування у майбутнього викладача комплексу професійних компетентностей, що дозволяють йому ефективно працювати в динамічному освітньому середовищі. Цей підхід підкреслює важливість не лише теоретичної підготовки, але й розвитку практичних умінь, таких як організація освітнього процесу, використання інноваційних методів навчання, взаємодія зі здобувачами і їхніми батьками [1].

Та зокрема, у дослідженні [5] зазначається, що компетентнісний підхід до професійного розвитку педагогів-хореографів вимагає організації тісної співпраці між закладами вищої освіти та мистецькими школами. Така взаємодія не лише сприяє підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів, а й забезпечує безперервність педагогічної освіти, сприяє впровадженню інноваційних технологій у навчальний процес та формуванню у майбутніх фахівців комплексу професійних компетентностей, необхідних для успішної роботи в сучасних умовах. Співпраця може здійснюватися в різних формах: спільні наукові дослідження, розробка інноваційних навчальних програм, проведення майстер-класів, стажування, обмін досвідом та ін.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Узагальнюючи, варто підкреслити, що компетентнісний підхід до професійної діяльності викладача хореографії передбачає системний розвиток особистості, що включає не лише засвоєння спеціальних знань і навичок, але й формування таких якостей як креативність, комунікабельність, емпатія, здатність до саморозвитку та самовдосконалення. Цей підхід дозволяє підготувати педагога, який не тільки володіє високим рівнем професійної майстерності, але й здатний створити сприятливе освітє середовище для розвитку творчого потенціалу майбутніх фахівців.

Компетентнісний підхід ми розуміємо як системний підхід до освіти, який спрямований на розвиток у людини комплексу знань, умінь, навичок і цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в сучасному суспільстві. Цей підхід дозволяє не тільки передати здобувачам теоретичні знання, але й сформувати в них практичні навички, необхідні для роботи за фахом. Компетентнісний підхід орієнтований на розвиток таких якостей, як критичне мислення, креативність, комунікабельність, здатність до самонавчання та адаптації до змін. Завдяки компетентнісному підходу випускники закладів вищої освіти стають більш конкурентоспроможними на ринку праці і можуть ефективно реалізувати себе в професійній діяльності.

Аналіз наукових праць [2;3;5] дозволяє дійти до висновку, що у сучасній педагогіці компетентнісний підхід передбачає систематичне формування комплексу знань, умінь, навичок і особистісних якостей, необхідних для успішної професійної діяльності. Компетентності зазвичай класифікують на три групи: інструментальні, міжособистісні та спеціальні. Інструментальні компетентності забезпечують загальні навчальні навички, такі як здатність до самонавчання, критичного мислення та вирішення проблем. Міжособистісні компетентності пов’язані з ефективною взаємодією з людьми, роботою в команді та лідерством. Спеціальні компетентності безпосередньо пов’язані з конкретною професією і визначають рівень професійної майстерності.

Основу освітнього процесу для майбутніх викладачів хореографії складають практичні заняття, які включають в себе індивідуальну і колективну постановчу роботу, аналіз відеоматеріалів та проведення майстер-класів. Теоретичні знання, отримані на лекціях, закріплюються і поглиблюються під час практичної діяльності, що сприяє формуванню професійних компетентностей. Освітній процес підготовки бакалаврів хореографії передбачає комплексний підхід, що поєднує в собі різноманітні методи навчання, спрямовані на розвиток фізичних, художніх та творчих здібностей майбутніх фахівців. До основних методів належать**:**

- *Художньо-творчі завдання*. Створення хореографічних композицій, імпровізації, розробка власних хореографічних мініатюр, які стимулюють розвиток творчого мислення, уяви і оригінальності.
- *Дидактичні завдання*. Виконання вправ, спрямованих на засвоєння теоретичних знань та практичних навичок. Це можуть бути тести, реферати, аналіз відеоматеріалів тощо.

- *Тренувальні вправи*. Систематичні заняття, спрямовані на розвиток фізичних якостей, таких як гнучкість, сила, координація та витривалість.
- *Проєктна діяльність*. Розробка і реалізація власних хореографічних проєктів, які дозволяють майбутнім фахівцям застосувати отримані знання на практиці і розвивати навички самоорганізації та співпраці.
- *Творчо-пошукові методи.* Методи, що стимулюють самостійний пошук інформації, аналіз та узагальнення матеріалу, формулювання власних висновків. Це можуть бути дослідницькі проєкти, аналіз творів мистецтва, створення власних методичних розробок.
- *Майстер-класи.* Запрошення відомих хореографів для проведення майстер-класів дозволяє здобувачам ознайомитися з різними стилями танцю, розширити світогляд і отримати нові знання і навички.
- Інтерактивні методи. Дискусії, ролеві ігри, кейси, використання інформаційних технологій – все це сприяє активній участі здобувачів у освітньому процесі та розвитку їх комунікативних навичок.

Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити всебічний розвиток майбутніх хореографів та підготувати їх до роботи в сучасних умовах.

Разом з тим, варто відмітити, що ретельне дотримання техніки виконання базових позицій класичного танцю є невід'ємною частиною професійної підготовки хореографа. Систематичні тренування, спрямовані на розвиток координації рухів, сприяють формуванню міцного фундаменту для подальшого освоєння складних хореографічних па. Крім того, постійний самоконтроль за правильністю виконання рухів дозволяє розвинути у танцівника почуття власного тіла, що є важливим для творчого самовираження [1]. Самоконтроль є фундаментальною компетентністю хореографа. Постійна увага до правильності виконання рухів, положення тіла та дихання дозволяє не тільки розвинути технічну досконаліть, але й сформувати у танцівника глибоке розуміння свого тіла та можливостей його рухів. Більш того, навичка самоконтролю є важливою не лише для виконавця, але й для педагога, оскільки дозволяє йому ефективно оцінювати прогрес здобувачів і надавати їм індивідуальні рекомендації.

Висновки. У дослідженні були проаналізовані поняття «компетенції» та «компетентнісний підхід». Зазначено, що професія хореографа є багатогранною і вимагає від фахівця високого рівня професійної підготовки. Сучасний хореограф – це не просто виконавець, а творча особистість, яка поєднує в собі талант танцівника, педагогічні навички і вміння створювати оригінальні хореографічні композиції. Професійна діяльність хореографа включає в себе різноманітні функції: від навчання танцю до постановки спектаклів. Постійна зміна трендів у сучасному танці вимагає від хореографів постійного професійного розвитку та оновлення знань. Проведене дослідження підтвердило актуальність та доцільність застосування компетентнісного підходу у підготовці майбутніх викладачів хореографії. Було з'ясовано,

що формування комплексу професійних компетентностей є необхідною умовою успішної діяльності педагога в галузі хореографічного мистецтва. *Перспективами подальших досліджень* вбачаємо в аналізі досвіду впровадження компетентнісного підходу в інших країнах.

Література

1. Коробченко А., Головкова, М. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх учителів нової української школи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю "Особистісно-професійний розвиток вчителя в умовах реалізації Концепції Нової української школи", Мелітополь, 2018.

2. Марушка М. Модель фахової підготовки вчителів хореографії на основі компетентнісного підходу. *Молодь і ринок*. №10. 2021. 196-201.

3. Мельник В., Ткаченко М., Мельник А. Компетентнісний підхід до професійного розвитку педагогів-хореографів. 2021. Ст.157-162 URL:http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/22994/1/36.pdf (дата звернення 11.02.2025)

4. Спінул І. Теоретичні підходи до інтерпретації професійної компетентності майбутнього вчителя хореографії. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки*. 101. 2011. С. 271-278.

5. Хо Сінянь. Компетентнісний підхід у формуванні здатності до самоконтролю виконавської діяльності майбутніх учителів музики та хореографії, *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти*. 29. 2023. с. 141–148. doi: 10.31392/NPU-nc.series14.2023.29.18.

6. Червонська Л. Компетентнісний підхід як основа професійної підготовки майбутнього вчителя хореографії в умовах сучасної вищої школи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю"Особистісно-професійний розвиток вчителя в умовах реалізації Концепції Нової української школи", Мелітополь, 2018

References

1. Korobchenko A., Holovkova M. (2018).Kompetentnisnyi pidkhid do profesiinoi pidhotovkymaibutnikh uchyteliv novoi ukrainskoi shkoly[Competence approach to professional training of futureteachers of the new Ukrainian school]. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii zmizhnarodnoiu uchastiu "Osobystisno-profesiinyi rozvytok vchytelia v umovakh realizatsii Kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly" – Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Personaland professional development of a teacher in theconditions of realization of the Concept of the NewUkrainian school. Melitopol. [in Ukrainian]

2. Marushka M. (2021). Model fakhovoi pidhotovky vchyteliv khoreohrafii na osnovi kompetentnisnoho pidkhodu [Model of professional training of choreography teachers based on a competency-based approach]. *Molod i rynok*. №10. P.196-201. [in Ukrainian]

3. Melnyk V., Tkachenko M., Melnyk A.(2021). Kompetentnisnyi pidkhid do profesiinoho rozvytku pedahohiv-khoreohrafiv [Competency-based approach to the professional development of choreographic teachers]. p.157-162 URL:http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/22994/1/36.pdf (data zvernennia 11.02.2025) [in Ukrainian]

4. Spinul I. (2011). Teoretychni pidkhody do interpretatsii profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia khoreohrafii [Theoretical approaches to the interpretation of the professional competence of the future choreography teacher]. *Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Seriia: Pedahohichni nauky*. 101. p. 271-278. [in Ukrainian]

5. Kho Sinian. (2023). Kompetentnisnyi pidkhid u formuvanni zdatnosti do samokontroliu vykonavskoi diialnosti maibutnikh uchyteliv muzyky ta khoreohrafii [Competence-based approach in the formation of the ability to self-control the performance activity of future teachers of music and choreography]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 14. Teoriia i metodyka mystetskoi osvity*. 29. p. 141–148. doi: 10.31392/NPU-nc.series14.2023.29.18. [in Ukrainian]

6. Chervonska L. (Red.). (2018). Kompetentnisnyipidkhid yak osnova profesiinoi pidhotovky maibutnohovchytelia khoreohrafii v umovakh suchasnoi vyshchoishkoly [Competence approach as a basis of professionaltraining of the future teacher of choreography in theconditions of modern high school]. MaterialyVseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii zmizhnarodnoiu uchastiu “Osobystisno-profesiinyi rozvytok vchytelia v umovakh realizatsii Kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly” – Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “Personaland professional development of a teacher in theconditions of realization of the Concept of the NewUkrainian school”. Melitopol [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147.091.31(045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-334-344

Грітченко Анатолій Григорович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійної освіти та технологій за профілями, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (093) 756-74-88, https//orcid.org/0000-0002-7814-2565

РЕВЕРСИВНЕ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі впровадження реверсивного навчання в освітній процес професійної підготовки майбутнього фахівця у закладах вищої освіти. Розкрито сутність поняття реверсивного навчання. Схарактеризовано особливості організації освітнього процесу в концепції реверсивного навчання щодо спрямованості на стимулювання самостійної діяльності студентів, орієнтації на пошук вірогідних первинних джерел, відповідної інформації, критичного ставлення до неї на основі аналізу, виділення конкретного змісту, обґрунтування різних оцінних суджень та власної позиції. Виокремлено ключові етапи реверсивного навчання: попереднє ознайомлення студентів з навчальним матеріалом (перегляд відеолекцій, статей або інтерактивних платформ); аудиторна взаємодія (виконання проблемно зорієнтованих завдань, участь у дискусіях, проєктній діяльності тощо); рефлексія та оцінювання (самооцінювання, взаємооцінювання, формувальне оцінювання тощо).

Схарактеризовано переваги реверсивного навчання (активізація навчального процесу, гнучкість навчання, розвиток критичного мислення та основні виклики (доступ до сучасних технологій та ресурсів; неоднаковий рівень підготовки студентів їх мотивації чи самоорганізації для самостійного навчання; зміна ролі викладача від джерела знань до фасилітатора та координатора; адаптації освітніх програм та програмного забезпечення.

У статті розглядається не лише технічний аспект використання реверсивного навчання у вищій освіті, але і його педагогічний потенціал. Автором досліджено ефективність використання реверсивного навчання для активізації навчального процесу, стимулювання самостійності та творчого підходу до навчання студентів. Проаналізовано можливості персоналізації навчання за допомогою інструментів хмарних сервісів та їх вплив на розвиток індивідуальних здібностей студентів. Ця стаття є важливим доповненням до наукового дискурсу щодо застосування реверсивного навчання в освітньому процесі та педагогічній практиці закладів вищої освіти.

Ключові слова: реверсивне навчання, заклад вищої освіти, професійна підготовка, майбутній фахівець, електронні освітні ресурси.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Hritchenko Anatoliy Hryhorovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Vocational Education and Profile Technology Chair, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (093)756-74-88, https//orcid.org/ 0000-0002-7814-2565

REVERSE LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to the problem of implementing reverse learning in the educational process of professional training for future specialists in higher education institutions. The essence of the reverse learning concept has been revealed. The features of organizing the educational process within the framework of the reverse learning concept have been characterized. They are focusing on stimulating students' independent activity, orienting them toward searching for reliable primary sources and relevant information, and fostering a critical attitude toward it through analysis, identifying key content, justifying different evaluative judgments, and forming their own opinions.

The key stages of reverse learning have been outlined. They are: preliminary familiarization of students with educational material (watching video lectures, reading articles, or using interactive platforms); classroom interaction (performing problem-oriented tasks, participating in discussions, project activities, etc.); reflection and assessment (self-assessment, peer assessment, formative assessment, etc.).

The advantages of reverse learning (activation of the learning process, flexibility in education, development of critical thinking) and its main challenges (access to modern technologies and resources; varying levels of student preparedness, motivation, or self-organization for independent learning; the transformation of the teacher’s role from a source of knowledge to a facilitator and coordinator; adaptation of educational programs and software) have been characterized.

The article examines not only the technical aspects of reverse learning in higher education but also its pedagogical potential. The author explores the effectiveness of using reverse learning to activate the educational process, stimulate independence, and encourage a creative approach to student learning. The possibilities of personalizing education through cloud service tools and their impact on the development of students' individual abilities have been analyzed. This article serves as a valuable addition to the scientific discourse on the application of reverse learning in the educational process and pedagogical practice of higher educational establishments.

Keywords: reverse learning, higher educational establishment, professional training, future specialist, electronic educational resources.

Постановка проблеми. Сучасна освіта в Україні перебуває у процесі трансформації, зумовленої розвитком цифрових технологій, необхідністю адаптації до нових педагогічних підходів та реалій сьогодення. Одним із таких

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

підходів є реверсивне навчання або «перевернутого класу» (flipped classroom), що полягає у зміні традиційного порядку подачі навчального матеріалу та інтеграції активних методів навчання. Реверсивне навчання входить до системи змішаного навчання і поєднує найкращі аспекти та переваги аудиторного навчання з інтерактивним або дистанційним навчанням.

Це питання є актуальним, оскільки традиційні методи викладання не завжди сприяють розвитку критичного мислення, самостійної роботи студентів та їх залученості до освітнього процесу у закладах вищої освіти.

У статті розглянуто теоретичні та прикладні аспекти використання реверсивного навчання в освітньому процесі, зосереджено увагу на аналізі його переваг, впливу на розвиток професійних навичок та підвищення рівня компетентності майбутнього фахівця у вищій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових роботах українських учених останніх років представлено різні аспекти впровадження реверсивного навчання в освітній процес закладів освіти. Так, використання методики «перевернутого класу» в процесі навчання іноземної мови у закладах вищої освіти знайшло своє відображення у працях М. Подоляка [1], характерні ознаки цього підходу та рекомендовані кроки його впровадження у викладанні дисципліни «Лексичний менеджмент» досліджувались І. П’янковською [2], переваги даної технології у дистанційному навчанні за умов синхронного спілкування зі студентами через платформу Google Meet стали предметом наукових пошуків О. Бойчук та О. Небесник [3]. Аналізу «перевернутого навчання» як важливої тенденції в сучасних освітніх технологіях, створенню та використанню різних програмних продуктів та сервісів для його реалізації, присвячена робота О. Павлової [4]. Фасилітативний підхід як умова організації реверсивного навчання майбутніх педагогів представлений у дослідженнях Г. Волошко [5]. Використання реверсивного навчання у професійній діяльності викладачів вищої школи відображено у наукових працях Н. Приходькіної [6].

Теоретичним та прикладним аспектам використання реверсивного навчання в освітній діяльності присвятили свої дослідження такі закордонні вчені як: Дж. Бергман та А. Самс [7], Дж. Бішоп та М. Верлегер [8], С. ДеЛозьє, М. Родс [9], Дж. О’Флаерті, К. Філіпс [10].

Проте, незважаючи на безперечну теоретичну і практичну значущість перерахованих досліджень, проблема залишається досі не вичерпаною.

Метою статті є аналіз реверсивного навчання у закладах вищої освіти, його переваг і викликів, а також визначення перспективних напрямів його впровадження в освітній процес професійної підготовки майбутнього фахівця у вищій школі.

Виклад основного матеріалу.

Концепція реверсивного навчання («перевернутого класу» (flipped learning)) була запропонована Дж. Бергманом і А. Самсом у 2007 році та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

набула популярності у вищій освіті. Вона ґрунтується на інтеграції індивідуально-психологічних особливостей інтелектуальної, емоційної, поведінкової та рефлексивної сфер особистості викладача та студентів, що проявляються в інтерактивній взаємодії з використанням сучасних інноваційних технологій. Організація освітнього процесу в концепції реверсивного навчання спрямована на стимулювання самостійної діяльності студентів, яка орієнтована на пошук достовірних первинних джерел, відповідної навчальної інформації, критичного ставлення до неї на основі аналізу, виділення конкретного змісту, обґрунтування різних оцінних суджень та власної позиції.

Реверсивне навчання – це новий педагогічний метод, який використовує асинхронні відеолекції та практичні задачі як домашнє завдання, а також активну групову діяльність з вирішення проблем на занятті. Він являє собою унікальне поєднання теорій навчання, які колись вважалися несумісними - активної, проблемної навчальної діяльності, заснованої на конструктивістських принципах, і навчальних лекцій, похідних від методів навчання, заснованих на біхевіористських принципах [8]

При реалізації моделі реверсивного навчання студенти знайомляться з новим матеріалом до заняття і зосереджуються на опрацюванні вивченого під час заняття, що може включати завдання, пов’язані з аналізом та синтезом інформації, а також вирішенням проблемних завдань. Для більшої ефективності освітнього процесу дослідники пропонують підхід, за якого студенти виконують завдання вдома, а під час заняття здійснюються такі види діяльності, які направлені на обговорення та забезпечення зворотного зв’язку. За цією моделлю, типові елементи навчання – подача матеріалу та елементи домашнього завдання – змінюються між собою місцями [2, С.53]

Застосування моделі реверсивного навчання може вимагати змін у існуючому, традиційному освітньому процесі. Він повинен бути розбитий на модулі, і кожен модуль повинен бути призначений для самостійної підготовки студентів і діяльності на занятті. Основною зміною є використання онлайн освітніх ресурсів та моніторингу навчальних досягнень студентів через Інтернет з використанням системи управління навчальним процесом. Корисно підготувати інформацію для студентів про структуру курсу та його педагогічну модель, особливо якщо вони раніше не були знайомі з технологією реверсивного навчання. Це може бути зроблено через онлайн презентацію на освітній платформі навчального закладу для ознайомлення студентів з онлайн системою. Форма метаінформації про курс може бути представлена для кожного наступного модуля навчання. Такий підхід допомагає студентам розібратися у розумінні того, що робити, і чому це необхідно робити, щоб сприяти їх мотивації.

Реверсивне навчання передбачає наступні основні етапи:

1. Попереднє ознайомлення з матеріалом (студенти самостійно вивчають теоретичні аспекти навчальної проблеми за допомогою відеолекцій, статей або інтерактивних платформ).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

2. Аудиторна взаємодія (під час занять студенти виконують проблемно зорієнтовані завдання, беруть участь у дискусіях, проєктній діяльності тощо).

3. Рефлексія та оцінювання (застосовуються методи самооцінювання, взаємооцінювання та формувального оцінювання).

Вчені [7] зазначають, що реверсивне навчання дозволяє викладачам більше часу приділяти індивідуальній роботі зі студентами та забезпечує краще засвоєння матеріалу завдяки інтерактивним заняттям. Крім того, воно сприяє глибшому осмисленню навчального контенту, оскільки студенти мають змогу попередньо ознайомитися з теоретичними аспектами, що підвищує рівень активності на аудиторних заняттях.

Організація реверсивного навчання здійснюється на основі чотирьох ключових принципів: [7]

- Гнучке середовище (Flexible Environment) – студенти мають можливість навчатися у власному темпі та використовувати різні цифрові ресурси. Викладачі створюють умови, які дозволяють застосовувати активні методи навчання в аудиторії.
- Зміщення ролі викладача (Shift in Learning Culture) – викладачі виступають у ролі фасилітаторів, допомагаючи студентам глибше засвоювати матеріал через активне навчання, дискусії та проєктну діяльність.
- Цілеспрямована взаємодія (Intentional Content) – навчальні матеріали готуються так, щоб студенти могли самостійно вивчати основні теоретичні концепції до заняття, що дозволяє більше часу в аудиторії приділяти розв'язанню проблем і практичним вправам.
- Постійне оцінювання (Professional Educator) – викладачі активно взаємодіють зі студентами, аналізують їхні успіхи, надають індивідуальні консультації та коригують навчальний процес відповідно до потреб студентів.

Реалізація реверсивного навчання потребує здійснення неперервного моніторингу освітнього процесу та комплексного аналізу проміжних результатів діяльності кожного студента: контроль і аналіз роботи в мережі, якість виконання в тестовій формі контрольних завдань, кількість спроб виконання того чи іншого завдання, звернення до додаткових освітніх ресурсів навчальної платформи, наприклад Moodle, відомості про індивідуальні консультування з викладачем на платформі, діяльності на форумі тощо.

Реверсивне навчання спирається на такі ідеї, як активне навчання, залучення студентів до загальної діяльності, комбінована система навчання й, звичайно, підкаст. Цінність «перевернених класів» у можливості використовувати навчальний час для групових занять, де студенти можуть обговорити зміст лекцій, перевірити свої знання та взаємодіяти один з одним у практичній діяльності. У процесі навчання викладач виконує роль тренера або консультанта, заохочуючи студентів на самостійні дослідження й спільну роботу» [6]. Він вирішує ключову задачу – мотивацію студентів до самостійного творчого виконання попередніх завдань при вивченні дисципліни та презентації

отриманих результатів на занятті. Головна мета полягає в тому, щоб прояснити будь-які помилкові уявлення і заповнити прогалини в розумінні, а також надати можливість студентам отримати глибші знання з предмета вивчення і, зрештою, забезпечити не лише запам’ятовування навчального матеріалу, а й досягти вищого рівня освітніх цілей.

Таким чином, у студентів формуються асертивні якості, пов'язані з їх здатністю самостійно формулювати свою позицію, вільно і відкрито виражати себе, свої прагнення, віру в себе і довіру до інших, здатністю самостійно регулювати свою поведінку. З боку викладача необхідна підтримка і супровід кожного студента: введення в проблеми вивченої дисципліни, формулювання основних питань, орієнтація на пошук джерел і мотивація до самостійної роботи. Студент стає активним суб'єктом свого навчання, активним учасником процесу: від формулювання цілей і завдань навчального курсу, відбору змісту дисципліни, вибору дидактичних технологій (форм, методів, способів і засобів навчання), до оцінки викладача та самооцінки студента за заздалегідь визначеними та обговореними критеріями.

Реверсивне навчання поєднує активне, проблемно зорієнтоване навчання, засноване на конструктивістських принципах, з інструктивними лекціями, що базуються на біхевіористичних принципах. Це поєднання раніше вважалося несумісним, але в реверсивному класі воно забезпечує ефективне навчання [8].

Таким чином, реверсивне навчання пропонує перспективний підхід до підвищення ефективності освітнього процесу, поєднуючи самостійну роботу студентів з активною взаємодією в аудиторії.

Важливим елементом реверсивного навчання є освітні навчальні ресурси, їх презентація студентам та організаційні моменти їх розміщення. Беручи до уваги організацію освітнього процесу з використанням методу реверсивного навчання, вчені зазначають, «що найефективніше розміщувати їх на хмарних сховищах або у системі управління навчанням (наявні станом на 2024 рік практично в кожному ЗВО). Таким чином можна розміщувати власні відеолекції і ті, які знаходяться у відкритому доступі в інтернеті; навчальні матеріали в друкованому варіанті (текст у PDF або MS Word). Окрім цього досить ефективно створювати інтерактивні вправи вже у відеолекціях зі запитаннями, які стосуються щойно прослуханого матеріалу» [1, С. 36]. Використовувати для цього можна різноманітні онлайн сервіси або програми, наприклад, Present.me, Zaption, Edpuzzle, myBrainSHhark, Educreations тощо, які допомагають створювати короткі навчальні відео – Vodcast, розробляти інтерактивні пізнавальні завдання, а також отримувати зворотний зв'язок про результативність навчального процесу.

Найпершим кроком організації реверсивного навчання «є формування відповідних електронних освітніх матеріалів викладачем, створення інтерактивних вправ для закріплення здобутих знань, монтування та створення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

відеопрезентацій. Відеопрезентації мають бути короткими, до 15 хвилин з чіткими поясненнями та прикладами» [1, С. 36].

Реверсивний навчальний процес розпочинається з дистанційної частини навчання: формулювання проблемного завдання, для виконання якого необхідно самостійно ознайомитися з електронними освітніми матеріалами, які були створені за допомогою різноманітних цифрових ресурсів. Викладачі можуть не тільки розробляти інтерактивні пізнавальні завдання, а також підтримувати зворотний зв'язок стосовно того, наскільки ефективно проходить процес навчання. За потреби викладач як медіатор навчального процесу може рекомендувати використовувати посилання на додаткові матеріали в Інтернеті. Студенти мають можливість у такому разі завантажувати ці матеріали на свої пристрої, як стаціонарні, так і мобільні, слухати й переглядати додаткові аудіо- та відеоматеріали та здійснювати самоконтроль і контроль у режимі онлайн [4, С.90]

Наступним кроком є завантаження цих навчальних матеріалів у логічній послідовності на хмарні сховища або у систему керування навчанням (Moodle, Canvas). Далі викладач надає доступ студентам до цих файлів і задає завдання переглянути навчальні матеріали та вивчити їх. На цьому етапі важливо тримати контакти зі студентами, оскільки в них можуть виникати запитання стосовно певних незрозумілих моментів. Вивчивши теоретичні матеріали через інтернет вдома, студенти приходять на очні заняття та виконують різноманітні практичні вправи на закріплення знань. На цьому етапі важливо з боку викладача розробити такі вправи, які не лише б зацікавили та мотивували студентів, а й сприяли їхній соціалізації та кооперації [1, С. 36-37].

Використовуючи необхідні електронні ресурси, кожен студент індивідуально, виходячи з власних мотивів вивчення конкретної дисципліни, своїх пізнавальних можливостей та вміння ефективно користуватися інформаційними ресурсами, залучається до пізнавальної практики. Це створює сприятливі умови для досягнення успіху. Адекватно спроєктовані завдання – від постановки проблеми до формулювання спірних питань у теорії, інтерпретації фактів і тверджень, представлених у відборі відповідного змісту – реалізуються в навчальній аудиторії в різних формах реверсу: фрагменти доповідей, мультимедійні презентації, діалогове супроводження, з'ясування та уточнення суті різних позицій, можливість досягнення консенсусу в діалозі.

Аналіз наявних досліджень щодо впровадження реверсивного навчання у вищій освіті дав можливість схарактеризувати різні аспекти цього підходу, включаючи методи реалізації, переваги та виклики, а також вплив на результативність навчання студентів. Результати більшості досліджень, присвячених вивченню реверсивного навчання показують дещо неоднозначні, але загалом позитивні результати його впровадження. Студенти, як правило, віддають перевагу особистим лекціям перед відеолекціями, але надають перевагу інтерактивним заняттям, а не лекціям. Статистичні дані свідчать про

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

те, що навчання студентів покращується для «перевернутих» у порівнянні з «традиційними класами».

Однак, проведені анкетування студентів трьох рівнів освіти та викладачів закладів вищої освіти дає підстави стверджувати, що реверсивне навчання ще не отримало широкого визнання. Практична реалізація реверсивного навчання викликає багато питань, пов'язаних з непорозумінням цілей, змісту та технологій виконання, включаючи критерії оцінювання результатів роботи студентів і їх співвідношення з відповідними компетентностями. Також існують сумніви щодо наявності необхідних електронних ресурсів у закладах освіти та їх доступності під час навчальних занять. Крім того, є відкриті сумніви щодо креативності викладачів і студентів, які повинні проєктувати використання електронних матеріалів, реалізуючи принцип зворотного дизайну.

Під час адаптації реверсивного навчання у вищій освіті, виявлено переваги та недоліки, педагогічні ризики та його потенціал у професійній підготовці майбутніх фахівців.

Основними перевагами реверсивного навчання є:

- Активізація навчального процесу – студенти не є пасивними споживачами інформації, а активно взаємодіють з матеріалом.
- Гнучкість навчання – можливість опрацьовувати матеріал у зручний час і темп.
- Розвиток критичного мислення – студенти залучаються до аналізу, синтезу та обговорення отриманих знань тощо.

Водночас існують певні виклики:

- Технічні можливості та програмні ресурси (для ефективного впровадження реверсивного навчання необхідно мати доступ до сучасних технологій та ресурсів).
- Неоднаковий рівень підготовки студентів (якщо студенти не мають відповідної мотивації чи самоорганізації для самостійного навчання, це може призвести до нерівномірних результатів).
- Зміна ролі викладача (викладачі повинні перебудувати своє розуміння навчального процесу, переходячи від ролі джерела знань до фасилітатора та координатора).
- Необхідність адаптації програм (більшість традиційних курсів потребують суттєвих змін для інтеграції реверсивного навчання, що може вимагати часу та зусиль) тощо.

Крім цього, заняття в рамках реверсивного навчання мають бути розроблені з урахуванням певних моментів: цифрові матеріали навчально-методичного характеру повинні відповідати цілям та завданням конкретної дисципліни, охоплювати необхідний набір компетентностей, які будуть своєчасно розміщені на доступних ресурсах для самостійного ознайомлення (найбільшою мірою для цього підходять або загальнодоступні цифрові освітні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

платформи, або освітні портали самих освітніх закладів); контроль результативності самостійного вивчення наданих матеріалів повинен здійснюватися систематично, у тому числі і дистанційно з підбором об'єктивних критеріїв оцінки та відповідних методик; формування практико-орієнтованих компетенцій, закріплення досвіду застосування отриманих знань у практичній діяльності здійснюється переважно на аудиторних заняттях з використанням різного дидактичного інструментарію (творчі проєкти, вправи, тренінги).

Висновки. Підбиваючи підсумки аналізу можливостей реверсивного навчання у підготовці майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, відзначимо, що реверсивне навчання підвищує інтерес до опанування різними аспектами освітньої діяльності, розвиває активність і самостійність студентів, легко адаптується під можливості освітньої організації, специфіку навчальних курсів та потреб студентів. Реверсивне навчання варіативне, відрізняється чітким структуруванням, відкритістю і доступністю, для нього характерні власні унікальні засоби оцінки результатів засвоєння навчального матеріалу. І, що важливо, за умов цифровізації суспільства, реверсивне навчання сприяє підвищенню інформаційної грамотності майбутніх фахівців, розвиває їх навички роботи у цифровому просторі, у контексті соціального переходу до інформаційного суспільства. Реверсивне навчання є перспективною методикою для вищої освіти, яка сприяє активному залученню студентів до освітнього процесу. Його ефективність залежить від правильної організації матеріалів, відповідної підготовки викладачів та студентів. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку адаптивних моделей реверсивного навчання для різних спеціальностей, аналіз довготривалих результатів такого підходу та оцінку його впливу на формування професійних компетентностей студентів.

Література:

1. Подоляк М. Використання методики «перевернутого класу» в процесі навчання іноземної мови у закладах вищої освіти. *Науково-практичний журнал «Наука і освіта» Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.* 2024. № 2. С. 33–40.

2. П'янковська І. В. Застосування технології «перевернеого навчання» у викладанні дисципліни «лексичний менеджмент». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* 2016. Вип. 60. С. 52–56.

3. Бойчук О. А., Небесник О. І. Перевернуте навчання: спостереження щодо переваг використання технології при викладанні української мови як іноземної у дистанційній формі. *Матеріали 76-ї підсумкової наукової конференції викладачів медичного факультету Ужгородського національного університету.* Ужгород: УНУ, 2022. С. 6–8.

4. Павлова О. О. Застосування технології реверсивного навчання на заняттях з іноземної мови у закладах вищої професійної освіти. *Інноваційна педагогіка.* 2023. Вип. 63, Т. 2. С. 87–91.

5. Волошко Г. Фасилітативний підхід як умова організації реверсивного навчання майбутніх педагогів. Теорії та технології інноваційного розвитку професійної підготовки майбутнього вчителя в контексті концепції «Нова українська школа»: монографія. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. 492 с.

6. Приходькіна Н. Використання технології «перевернеого навчання» у професійній діяльності викладачів вищої школи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота».* 2014. Вип. 30. С. 141–144.

7. Bergmann J., Sams A. Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. Creative Education. 2016. Vol.7. No.9. P. 120–190.

8. Bishop J. L., & Verleger M. A. The flipped classroom: A survey of the research. In ASEE national conference proceedings, Atlanta, G A. 2013. Vol. 30. No. 9. P. 1–18.

9. DeLozier S. J., Rhodes M. G. Flipped classrooms: A review of key ideas and recommendations for practice. Educational Psychology Review. 2017. No. 29 (1). P. 141–51.

10. O'Flaherty J., Phillips C. The Use of Flipped Classrooms in Higher Education: A Scoping Review. The Internet and Higher Education. 2015. No. 25. P. 85–95.

References:

1. Podoliak, M. (2024). Vykorystannia metodyky «perevernutoho klasu» v protsesi navchannia inozemnoi movy u zakladakh vyshchoi osvity [Using the Flipped Classroom Method in the Process of Foreign Language Learning in Higher Education Institutions]. Naukovo-praktychnyi zhurnal «Nauka i osvita» Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho – Scientific and Practical Journal *Science and Education* of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, 2, 33–40 [in Ukrainian].

2. Piankovska, I. V. (2016). Zastosuvannia tekhnolohii «perevernenoho navchannia» u vykladanni dystsypliny «leksychnyi menedzhment» [Application of the Flipped Learning Technology in Teaching the Discipline 'Lexical Management']. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» – Scientific Notes of the National University 'Ostroh Academy', 60, 52–56 [in Ukrainian].

3. Boichuk, O. A., Nebesnyk, O. I. (2022). Perevernute navchannia: sposterezhennia shchodo perevah vykorystannia tekhnolohii pry vykladanni ukrainskoi movy yak inozemnoi u dystantsiinii formi [Flipped Learning: Observations on the Advantages of Using the Technology in Teaching Ukrainian as a Foreign Language in a Distance Format]. Materialy 76-yi pidsumkovoi naukovoi konferentsii vykladachiv medychnoho fakultetu Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Materials of the 76-th final scientific conference for the teaching staff of Uzhhorod National University Medical Faculty, 2, 6–8 [in Ukrainian].

4. Pavlova, O. O. (2023). Zastosuvannia tekhnolohii reversyvnoho navchannia na zaniattiakh z inozemnoi movy u zakladakh vyshchoi profesiinoi osvity [Application of Reverse Learning Technology in Foreign Language Classes in Higher Vocational Education Institutions]. Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy, 63, 87–91 [in Ukrainian].

5. Voloshko, H. (2021). Fasylitatyvnyi pidkhid yak umova orhanizatsii reversyvnoho navchannia maibutnikh pedahohiv. Teorii ta tekhnolohii innovatsiinoho rozvytku profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia v konteksti kontseptsii «Nova ukrainska shkola» [Facilitative Approach as a Condition for Organizing Reverse Learning of Future Educators. Theories and Technologies of Innovative Development of Future Teacher Training in the Context of the 'New Ukrainian School' Concept]. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].

6. Prykhodkina, N. (2014). Vykorystannia tekhnolohii «perevernenoho navchannia» u profesiinii diialnosti vykladachiv vyshchoi shkoly [Use of the Flipped Learning Technology in the Professional Activity of Higher Education Teachers]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pedahohika. Sotsialna robota» – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social Work, 30. 141–144 [in Ukrainian].

7. Bergmann, J., Sams, A. (2016). Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. Creative Education. Vol.7. No.9. P. 120–190 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

8. Bishop, J. L., & Verleger, M. A. (2013). The flipped classroom: A survey of the research. In ASEE national conference proceedings, Atlanta, G A. Vol. 30. No. 9. P. 1–18 [in English].

9. DeLozier, S. J., Rhodes, M. G. (2017). Flipped classrooms: A review of key ideas and recommendations for practice. Educational Psychology Review. No. 29 (1). P. 141–51 [in English].

10. O'Flaherty, J., Phillips, C. (2015). The Use of Flipped Classrooms in Higher Education: A Scoping Review. The Internet and Higher Education. No. 25. P. 85–95 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 373.3/.5.016:811.161.2]:159.942

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-345-353

Дика Наталія Михайлівна кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри мовно-літературної освіти Інституту післядипломної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-1385-5027

Глазова Олександра Павлівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мовно-літературної освіти Інституту післядипломної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0554-9858

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ НАДОЛУЖЕННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ УЧНІВ ЗЗСО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті висвітлено проблему розвитку соціально-емоційних навичок у процесі надолуження освітніх втрат учнів закладів загальної середньої освіти на уроках української мови. Наведено результатами міжнародного Дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСЕН) в Україні (2022–2024). Підкреслено, що від учителя-словесника процес розвитку соціально-емоційних навичок вимагає креативності мислення, вміння забезпечити необхідний рівень інтерактивності, підтримку в учнів пізнавального інтересу, що сприятиме належній мотивації до навчання, створивши для надолуження освітніх втрат значні можливості.

Пояснено значення соціально-емоційних (м'яких) навичок для сформованості належної мотивації до навчання, наголошено на важливості й доцільності розвитку таких навичок у процесі надолуження освітніх втрат, обґрунтовано потребу їх розвитку на уроках української мови. Зокрема, акцентовано увагу на завданнях, які можуть охоплювати бесіди, диспути, дискусії в парі або групі, інтерв'ю тощо, сприяючи розвитку в учнів уваги, емоційного інтелекту та навички конструктивної комунікації.

З'ясовано, що важливою умовою навчання мови має бути соціальна взаємодія, у процесі якої учні спілкуються, обмінюються думками та враженнями, висловлюють почуття, спільно вирішують проблеми, опановують суспільні цінності.

Виокремлено підхід, який цілком відповідає завданню надолуження освітніх втрат: не зрозумів/ла – розберись, вчасно не засвоїв/ла – вивчи, раніше не запам'ятав/ла – потренуйся. Зауважено, що вибудова освітнього процесу в такий спосіб сприяє розвитку уважного ставлення до мови, аналітичного й

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

критичного мислення, виробленню мовних і мовленнєвих умінь і навичок, а відтак сформованості відповідних компетентностей.

Подано приклади різнорівневих вправ і завдань відповідного змісту.

Зроблено висновок, що надолуженню освітніх втрат сприяє розвиток соціально-емоційних навичок учнів, які в межах компетентнісного підходу до навчання набувають особливої цінності. Такі навички забезпечують розв'язання різноманітних завдань, встановлення конструктивних стосунків, здатність успішно керувати своїми почуттями й діями.

Ключові слова: загальна середня освіта, методика навчання української мови, освітні втрати, соціально-емоційні навички, механізми компенсації освітніх втрат, професійна компетентність вчителя.

Dyka Natalia Mykhailivna PhD of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Language and Literary Education of the Institute of Postgraduate Education, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-1385-5027

Glazova Oleksandra Pavlivna PhD of Philological Sciences, Docent, Institute of Postgraduate Education, Kyiv University named after Borys Hrinchenko, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0554-9858

DEVELOPMENT OF SOCIAL-EMOTIONAL SKILLS IN THE PROCESS OF COMPENSATING EDUCATIONAL LOSS OF SCHOOL STUDENTS IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS

Abstract. The article highlights the problem of developing socio-emotional skills in the process of compensating for educational losses of students of general secondary education institutions at Ukrainian language lessons. The results of the international Study of Social and Emotional Skills (SESS) in Ukraine (2022–2024) are presented. It is emphasized that the process of developing socio-emotional skills requires creative thinking from a teacher-linguist, the ability to provide the necessary level of interactivity, and support students' cognitive interest, which will contribute to proper motivation for learning, creating significant opportunities for compensating for educational losses. The importance of socio-emotional (soft) skills for the formation of proper motivation for learning is explained, the importance and feasibility of developing such skills in the process of compensating for educational losses is emphasized, and the need for their development at Ukrainian language lessons is substantiated. In particular, the focus is on tasks that can include conversations, debates, discussions in pairs or groups, interviews, etc., contributing to the development of students' attention, emotional intelligence, and constructive communication skills.

It is found that an important condition for language learning should be social interaction, in the process of which students communicate, exchange thoughts and impressions, express feelings, solve problems together, and master social values.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

An approach is highlighted that fully corresponds to the task of making up for educational losses: did not understand - figure it out, did not learn in time - study, did not remember before - practice. It is noted that building the educational process in this way contributes to the development of an attentive attitude to language, analytical and critical thinking, the development of language and speech skills and abilities, and therefore the formation of relevant competencies.

Examples of multi-level exercises and tasks of appropriate content are given.

It was concluded that compensating for educational losses is facilitated by the development of students' social and emotional skills, which, within the framework of a competency-based approach to learning, acquire special value. Such skills ensure the solution of various tasks, the establishment of constructive relationships, and the ability to successfully manage one's feelings and actions.

Keywords: general secondary education, methodology of teaching the Ukrainian language, educational losses, socio-emotional skills, mechanisms for compensating for educational losses, professional competence of the teacher.

Постановка проблеми. У попередніх статтях ми вже наголошували, що аналіз сучасних досліджень засвідчив наявність певних труднощів, зокрема: потреба в універсальному інструменті для подолання освітніх втрат та розривів; пошуки шляхів підвищення якості мовної освіти; необхідність у мовно-національній самоідентифікації учасників освітнього процесу; вироблення та розвиток мовної стійкості здобувачів освіти [2, с. 41] тощо. Результати проведеного Державною службою якості освіти в 2023–2024 навчальному році дослідження засвідчили значне зниження мотивації учнів до здобуття знань, головною причиною чого визнано спричинену умовами гібридної повномасштабної війни нестабільність психоемоційного стану.

Необхідно враховувати, що здобуванню знань з метою їх подальшого перетворення на компетентності має передувати розвиток соціально-емоційних навичок, більшість яких в умовах воєнного часу було втрачено. Саме такі навички (їх ще називають м’якими, гнучкими, навичками XXI століття, soft або life skills) є важливими не лише для навчальних досягнень, а й для соціальних відносин, взаєморозуміння та згуртованості, а відтак активної громадянської позиції, а в подальшому житті – конкурентоспроможності на ринку праці й благополуччя людини загалом. З цієї причини подолання освітніх втрат учнівства має відбуватися на засадах єдності академічного й соціально-емоційного навчання.

В оприлюдненому в червні 2024 року Національному звіті за результатами міжнародного Дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСЕН) в Україні (2022–2024), виконаного Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), ГО «ЕдКемп Україна» та Державною службою якості освіти України (ДСЯО), в українського учнівства визначено нижчий рівень сформованості соціально-емоційних навичок порівняно з однолітками

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

з інших країн. Причина полягає в несприятливих умовах для освітнього процесу через військову агресію РФ проти України. Найбільша різниця спостерігається в розвиненості таких навичок: креативність, толерантність, упевненість у собі, допитливість, товариськість, співпереживання.

Значні можливості для розвитку соціально-емоційних навичок мають уроки української мови. Від учителя-словесника це вимагає креативності мислення, вміння забезпечити відповідний рівень інтерактивності, підтримку в учнів пізнавального інтересу, що сприятиме належній мотивації до навчання, створивши для надолуження освітніх втрат значні можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потреба розвитку в учнів ЗЗСО м'яких навичок відображена в затверджених на державному рівні та схвалених суспільством законах і змінах в освітньому законодавстві, серед яких: Закон «Про освіту» (2017), Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020), Державний стандарт початкової освіти (2018), Державний стандарт базової середньої освіти (2020) тощо.

«Плекання таких навичок, як мотивація досягати, наполегливість і допитливість допоможе підвищити академічні досягнення та долати освітні розриви в різних категорій і груп учнівства. […] Виконання певних завдань потребує застосування навички креативності», - зазначено в Національному звіті за результатами міжнародного Дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСЕН) в Україні (2022 – 2024) [5, с. 27].

Оскільки освіту розуміють як єдність навчання, виховання, розвитку й соціалізації особистості, втрати в освіті не варто ототожнювати лише з навчальними втратами. У широкому сенсі освітні втрати означають втрату можливостей для всебічного розвитку учнів – інтелектуального, соціального, емоційного, психологічного [1, с. 7].

Керівниця відділу освітніх програм та аналітики благодійного фонду savED Анастасія Онатій наголошує на тому, що освітні втрати бувають академічними та соціальними – уміннями, які мають формуватися під час взаємодії учнів одне з одним та з учителем у класі [6]. Слід додати, що соціально-емоційні навички корисні в подоланні стресових ситуацій. Знання і вміння, які викликають співпереживання, найбільш усвідомлено й активно формуються в процесі взаємодії учнів, їхнього спілкування та співпраці. Соціальні освітні втрати здійснюють значний вплив на рівень засвоєння учнями знань та навичок.

Працюючи над надолуженням освітніх втрат, слід добирати завдання, які підтримують навчальну взаємодію між учнями, мають позитивний вплив на їхні емоції, сприяють самовияву учнів та збільшують їхню мотивацію до досягнення успіхів. Це дасть змогу розвивати комунікативні вміння учнів, зокрема у процесі діалогічного мовлення, вчити їх усвідомлювати власні й чужі прагнення, емоції й переживання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Завдання можуть охоплювати бесіди, диспути, дискусії в парі або групі, інтерв'ю тощо, сприяючи розвитку в учнів уваги, емоційного інтелекту та навички конструктивної комунікації.

Мета статті – окреслити шляхи розвитку соціально-емоційних навичок для подолання на уроках української мови освітніх втрат, надати зразки вправ і завдань відповідного змісту.

Виклад основного матеріалу. Важливою умовою навчання мови має бути соціальна взаємодія, у процесі якої учні спілкуються, обмінюються думками та враженнями, висловлюють почуття, спільно вирішують проблеми, опановують суспільні цінності.

Таким чином, вивчення мови набуває виразного практико-орієнтованого спрямування: навчальну тему маємо засвоїти задля грамотного використання здобутих мовних знань у спілкуванні. Такий підхід цілком відповідає завданню надолуження освітніх втрат: не зрозумів/ла – розберись, вчасно не засвоїв/ла – вивчи, раніше не запам'ятав/ла – потренуйся. Вибудова освітнього процесу в такий спосіб сприяє розвитку уважного ставлення до мови, аналітичного й критичного мислення, виробленню мовних і мовленнєвих умінь і навичок, а відтак сформованості відповідних компетентностей.

Важливо, щоб умова завдання відтворювала актуальну й цікаву для учнів ситуацію, спонукала до її осмислення й обговорення з обов'язковою можливістю усвідомлення відповідних емоцій і переживань – своїх та інших людей. Виконання таких завдань скеровує й готує учнів до подальшого використання здобутих мовних знань у реальній мовленнєвій практиці.

Подаємо приклади вправ, метою яких, крім надолуження освітніх втрат через здобуття мовних і мовленнєвих умінь є розвиток соціально-емоційних навичок.

5-6 класи. Мовні теми: Пряме і переносне значення слова. Синоніми. Роль синонімів у мовленні.

Розвиток соціально-емоційних навичок: співпереживання, толерантності, товариськості.

***Прослухайте текст. Які почуття спонукали учнів негайно поступитися дівчинці місцем на першій парті? Які почуття поведінка цих учнів викликала у вас? Чому поведінка класу втішила й заспокоїла вчителя?**

До класу зайшов директор школи з маленькою дівчинкою. Тридцять п'ять пар очей впилися в неї.

Дівчинка була горбатенька.

Учитель затамував подих і повернувся обличчям до класу. Він дивився у вічі пустотливих школярів і мовчки благав: хай не побачить дівчинка у ваших очах ні подиву, ні насмішки.

У їхніх очах була тільки цікавість. Вони дивилися на незнайому дівчинку й лагідно всміхалися.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Учитель полегшено перевів дух.

- Цю дівчинку кличуть Олею, - каже директор. – Вона здалеку приїхала до нас. Хто поступиться їй місцем на першій парті? Бачите, яка вона маленька?

Усі шість хлопчиків і дівчаток, що сиділи за передніми партами, піднесли руки.

- Я…

Тепер учитель був спокійний: клас витримав іспит (*В.Сухомлинський*).

*Значення слова *співпереживання* з'ясуйте за тлумачним словником (переймання почуттями й думками іншої людини, ставлення до її життя як до свого, бажання зрозуміти, допомогти й підтримати).

*Витлумачте значення речення *Тридцять п'ять пар очей впилися в незнайому дівчинку*. Яке слово вжите в переносному значенні? Поясніть це значення.

*Поясніть слова, якими завершується текст: *клас витримав іспит*. У прямому чи переносному значенні вжито ці слова?

*Доберіть синоніми до слів *цікавість* (допитливість, інтерес), *лагідність* (ніжність, ласкавість), *затамувати* (стримати, зупинити).

*Поясніть слова В.Сухомлинського: *«Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре»*. У відповіді вживайте синоніми.

*Як потрібно ставитися до людей – військових або цивільних, які отримали інвалідність під час військових дій? Чи доводилося вам із ними спілкуватися? Розкажіть про це. У розповіді вживайте синоніми.

8 клас. Мовна тема: Речення прості й складні (загальна характеристика). Типи простих речень за складом граматичної основи (двоскладні, односкладні), за наявністю другорядних членів (поширені, непоширені); за наявністю однорідних членів, звертань, вставних слів.

Розвиток соціально-емоційних навичок: креативності, допитливості, упевненості в собі.

***Перепишіть. Визначте й підкресліть граматичні основи речень.**

Історики не випадково назвали Запорозьку Січ козацькою республікою. Усі важливі питання вирішувалися на Січі колегіально, і жоден із гетьманів не мав прав самодержця. Визнання і шану козаки здобували в боях або ж мудрими, розсудливими, справедливими рішеннями в повсякденному житті.

Як відомо, в історії не буває «якби». Але спробуймо уявити, що могло б статися з нашим народом, якби не було Запорозької Січі. Очевидно, тоді б зовсім не стало України, не стало б українського народу, не стало б на землі багатьох племен і народів.

Мужні лицарі Запорожжя оборонили й відстояли свій народ, утвердили його право бути на рідній землі, бути українцями (*За М. Слабошицьким*).

*Які почуття викликає у вас образ українського козака? У відповіді використовуйте прості речення непоширені й поширені.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

*З українським козацтвом сьогодні порівнюють ЗСУ. Що є підставою для такого порівняння? Які почуття викликає у вас воїн ЗСУ? Чому? У відповіді вживайте складні речення.

*Сформулюйте й запишіть 5 запитань, які хотіли б поставити авторові плакату (постера). Сформулюйте відповіді, які сподіваєтесь почути. Уживайте речення, ускладнені звертаннями.

*Якби у вашій школі оголосили конкурс на кращий ескіз плакату до відзначення Дня українського козацтва, що на такому ескізі зобразили б ви? Які почуття й емоції бажали б таким плакатом передати? Організуйте в класі обговорення. Уживайте речення, ускладнені однорідними членами.

* Об'єднайтесь у групи. Підготуйте текст інформації для шкільного сайту на тему: *Козацькому роду нема переводу*. У тексті вживайте речення, ускладнені вставними словами.

9 клас. Мовна тема: Цитата як спосіб передачі чужого мовлення. Розділові знаки для оформлення цитат.

Розвиток соціально-емоційних навичок: допитливості, самоконтролю, самоефективності, упевненості в собі.

***Прочитайте уривок з навчально-методичного посібника «Український комунікативний етикет» (авторка - М.О.Стахів). Поясніть, яке значення належить у поданому тексті цитуванню. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.**

Особливого значення у спілкуванні надається усмішці. Усмішка – «особливий порух м'язами обличчя (губ, очей), який виражає схильність до сміху» (*Словник української мови*).

Синонім до слова «усмішка» – посмішка. Однак це слово в українській мові частіше вживається в значенні «глузлива усмішка, яка означає іронічне ставлення до кого-небудь чи до чого-небудь».

Одна з характерних рис ментальності українців – гумор. Дослідники стверджують, що природжена насмішкуватість не покидає українців у найтяжчі хвилини. Вони кепкують не лише над іншими, а й над самими собою. Якщо ж «людина здатна сміятися над власними невдачами й бідами, глузувати з примхливої долі, вона до кінця своїх днів зберігатиме гарний настрій, ще й сіятиме між людьми злагоду» (*О.Корніяка,*

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

психолог). До того ж гумор засвідчує людську гідність, стверджує перевагу людини над обставинами. Вважається, що прямий погляд, привітна усмішка – це прикмети людини чесної, розумної, вихованої. «Усміхайтеся до кожного, з ким маєте намір установити контакт, і ви переконаєтеся, що усмішка налаштовує розмову на доброзичливий лад» (*Іржі Томан, чеський письменник і соціолог*).

*Лексичне значення слів *гумор* та *ментальність* з'ясуйте за тлумачним словником. Як ви гадаєте, чому пояснення суті природної насмішкуватості українців авторка тексту підкріплює цитатою зі статті психолога?

* Витлумачте зміст цитати з твору Остапа Вишні *«Гумор – синонім свободи»*. Які почуття спричиняє у вас ця висловлена письменником думка?

*Чому пораду встановлювати контакт зі співрозмовником саме з усмішки авторка підкріплює цитатою з тексту соціолога – фахівця, який досліджує явища, які відбуваються в суспільстві? Які почуття можна передати ще до початку словесного спілкування мімікою, зокрема, усмішкою?

*Роздивіться репродукцію картини І. Рєпіна «Запорожці». Хто з героїв картини, на вашу думку, усміхається, а хто посміхається? Які ментальні риси українського козацтва така реакція на зміст листа ворогові виявляє?

*Які відомі вам життєві ситуації доцільно охарактеризувати народними прислів'ями *Жменя сміху - людям на втіху. Жарт місце має. Хто сміється, тому не минеться. Та нехай люди сміються — аби не плакали*. Відповідь запишіть, уживаючи прислів'я як цитати.

Висновки. Надолуженню освітніх втрат сприяє розвиток соціально-емоційних навичок учнів, які в межах компетентнісного підходу до навчання набувають особливої цінності. Такі навички забезпечують розв'язання різноманітних завдань, встановлення конструктивних стосунків, здатність успішно керувати своїми почуттями й діями.

Важливим є практико-орієнтований підхід до навчання мови, що виявляється передовсім в актуальності змісту завдань - це спонукає учнів до його обговорення та активного обміну думками, оцінками й почуттями. Активне спілкування, участь у дискусіях, мовні і мовленнєві конкурси урізноманітнюють уроки, роблять їх цікавими, чим сприяють сформованості належної мотивації до навчання. Через визначення й називання емоційних станів – свого й однокласників – учні легше сприймають і краще запам'ятовують мовний матеріал, що, в свою чергу, допомагає надолужувати освітні втрати.

Література:

1. Бичко Г., Терещенко В. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання / Український центр оцінювання якості освіти. К. 2023. 30 с. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf

2. Дика Н. Траєкторія ефективної комунікації вчителя: особливості професійно-мовленнєвого спілкування. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2023. № 40 (2). С. 39-44. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48388/1/N_Dyka_POTPPP_40_2023.pdf

3. Дослідження. Соціально-емоційні навички для поліпшення якості життя: короткий виклад звіту ДоСЕН 2023. Том 1. 12 с. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Korotkiy-viklad-zvitu-DoSEN-2023.pdf

4. Елькін О.Б. Соціально-емоційне навчання як затребувана практика формування м'яких навичок учнівства: сучасні виклики та досвід України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. № 10. Вип. 1-10. С. 42-56. URL: http://srso.udpu.edu.ua/article/view/281654

5. Національний звіт за результатами міжнародного Дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСЕН) в Україні (2022 – 2024). Том 1 / кол. авт. : О. Елькін, О. Марущенко, Г. Бичко, В. Терещенко, М. Мазорчук, Т. Вакуленко та ін.; за ред. О. Елькіна, О. Марущенка, В. Терещенка; ГО «ЕдКемп Україна». Харків, 2024. 223 с. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/Nacionalniy-zvit-DOSEN.pdf

6. Онатій А. Ціна освітніх втрат – мільярди: як врятувати знання та навички школярів у 2025-му? Українська правда. Життя. 20 січня 2025 року. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/cina-osvitnih-vtrat-milyardi-yak-vryatuvati-znannya-ta-navichki-shkolyariv-u-2025-mu-305971/

References:

1. Bychko H., Tereshchenko V. (2023) Navchalni vtraty: sutnist, prychyny, naslidky ta shliakhy podolannia. Ukrainskyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity. Kyiv. 30 s. [Educational losses: essence, causes, consequences and ways to overcome them]. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf [in Ukrainian].

2. Dyka N. (2023). Traiektoriia efektyvnoi komunikatsii vchytelia: osoblyvosti profesiino-movlennievoho spilkuvannia. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika. № 40 (2). S. 39-44. [The trajectory of effective teacher communication: features of professional speech communication]. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48388/1/N_Dyka_POTPPP_40_2023.pdf [in Ukrainian].

3. Doslidzhennia. Sotsialno-emotsiini navychky dlia polipshennia yakosti zhyttia: korotkyi vyklad zvitu DoSEN 2023. Tom 1. 12 s. [Research. Social-emotional skills for improving quality of life: a summary of the DoSEN 2023 report]. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Korotkiy-viklad-zvitu-DoSEN-2023.pdf [in Ukrainian].

4. Elkin O.B. (2023). Sotsialno-emotsiine navchannia yak zatrebuvana praktyka formuvannia miakykh navychok uchnivstva: suchasni vyklyky ta dosvid Ukrainy. Sotsialna robota ta sotsialna osvita. № 10. V. 1-10. S. 42-56. [Social-emotional learning as a popular practice for forming soft skills of students: modern challenges and experience of Ukraine]. URL: http://srso.udpu.edu.ua/article/view/281654 [in Ukrainian].

5. Natsionalnyi zvit za rezultatamy mizhnarodnoho Doslidzhennia sotsialno-emotsiinykh navychok (DoSEN) v Ukraini (2022 – 2024). Tom 1 / kol. avt. : O. Elkin, O. Marushchenko, H. Bychko, V. Tereshchenko, M. Mazorchuk, T. Vakulenko ta in.; za red. O. Elkina, O. Marushchenka, V. Tereshchenka; HO «EdKemp Ukraina». Kharkiv, 2024. 223 s. [National report on the results of the international Social and Emotional Skills Study (SESS) in Ukraine (2022 – 2024)]. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/Nacionalniy-zvit-DOSEN.pdf [in Ukrainian].

6. Onatii A. Tsina osvitnikh vtrat – miliardy: yak vriatuvaty znannia ta navychky shkoliariv u 2025-mu? Ukrainska pravda. Zhyttia. 20 sichnia 2025 roku. [The cost of educational losses is billions: how to save the knowledge and skills of schoolchildren in 2025?]. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/cina-osvitnih-vtrat-milyardi-yak-vryatuvati-znannya-ta-navichki-shkolyariv-u-2025-mu-305971/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 745.2:355:377

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-354-361

Дідовець Юрій Вікторович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-1440-6944

ТЕХНОЛОГІЯ МІЛІТАРНОГО ЕТНОДИЗАЙНУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА І РЕМЕСЕЛ

Анотація. У науковій статті розглядається інноваційна технологія мілітарного етнодизайну як важливий і актуальний компонент професійної підготовки фахівців декоративного мистецтва і ремесел. Досліджується специфіка впровадження цієї технології в освітній процес та її вплив на формування професійних компетентностей майбутніх фахівців. Особлива увага приділяється аналізу теоретичних засад технології, що базуються на синтезі етнокультурного, мілітарного та дизайнерського підходів, які забезпечують комплексне формування готовності фахівців декоративного мистецтва і ремесел до застосування етнодизайну у професійній діяльності.

У статті детально розглядаються методологічні основи технології мілітарного етнодизайну, що включають теоретичну підготовку з використанням лекцій, семінарів та майстер-класів, а також практичну підготовку, що реалізується через створення авторських проєктів та опанування традиційних технік декоративного мистецтва і ремесел та сучасних цифрових технологій. Описується структура технології мілітарного етнодизайну, що складається з цільового, змістового, процесуального та результативного компонентів, кожен з яких виконує специфічні функції у процесі професійної підготовки.

Значна увага приділяється аналізу результатів впровадження технології мілітарного етнодизайну, які демонструють її ефективність у підвищенні рівня професійної майстерності фахівців декоративного мистецтва і ремесел, розвитку їхнього творчого потенціалу, формуванні національної ідентичності та набутті практичних навичок у створенні сучасних мистецьких творів. Виокремлено перспективи подальших досліджень, спрямованих на удосконалення методів навчання мілітарного етнодизайну, розробку нових підходів до оцінювання результатів та вивчення можливостей інтеграції традиційних технік і технологій ДПМ із сучасними цифровими технологіями.

Матеріали статті можуть бути корисними для викладачів закладів мистецької освіти і дизайн-освіти, методистів, науковців, які досліджують проблеми професійної підготовки фахівців декоративного мистецтва і

ремесел, а також для студентів мистецьких спеціальностей, які цікавляться питаннями інтеграції традиційного мистецтва та сучасного дизайну і, зокрема, технологіями мілітарного етнодизайну.

Ключові слова: мілітарний етнодизайн, професійна підготовка, декоративне мистецтво, освітній процес, військова символіка, національна культура, компетентності, творче мислення.

Didovets Yuriy Viktorovych PhD Student (Third Level of Higher Education), Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design named after Mykhailo Boichuk, Kyiv, Ukraine https://orcid.org/0000-0003-1440-6944

MILITARY ETHNODESIGN TECHNOLOGY IN PROFESSIONAL TRAINING OF DECORATIVE ARTS AND CRAFTS SPECIALISTS

Abstract. The scientific article considers the innovative technology of military ethnodesign as an important and relevant component of professional training of decorative arts and crafts specialists. The specifics of implementing this technology in the educational process and its impact on the formation of professional competencies of future specialists are studied. Special attention is paid to the analysis of the theoretical foundations of the technology, which are based on the synthesis of ethnocultural, military and design approaches, which ensure the comprehensive formation of the readiness of decorative arts and crafts specialists to use ethnodesign in their professional activities.

The article examines in detail the methodological foundations of the military ethnodesign technology, which include theoretical training using lectures, seminars and master classes, as well as practical training, which is implemented through the creation of original projects and mastering traditional techniques of decorative arts and crafts and modern digital technologies. The structure of the military ethnodesign technology is described, consisting of target, content, procedural and effective components, each of which performs specific functions in the process of professional training.

Considerable attention is paid to the analysis of the results of the implementation of the military ethnodesign technology, which demonstrate its effectiveness in increasing the level of professional skill of decorative arts and crafts specialists, developing their creative potential, forming national identity and acquiring practical skills in creating modern works of art. Prospects for further research aimed at improving the methods of teaching military ethnodesign, developing new approaches to evaluating results, and studying the possibilities of integrating traditional techniques and technologies of DPM with modern digital technologies are highlighted.

The materials of the article may be useful for teachers of art and design education institutions, methodologists, scientists who study the problems of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

professional training of decorative art and crafts specialists, as well as for students of art specialties who are interested in the issues of integrating traditional art and modern design and, in particular, the technologies of military ethnodesign.

Keywords: military ethnodesign, professional training, decorative art, educational process, military symbolism, national culture, competencies, creative thinking.

Постановка проблеми. В умовах сучасних суспільних трансформацій особливої актуальності набуває підготовка фахівців декоративного мистецтва і ремесел, здатних поєднувати традиційні етнічні мотиви з елементами військової символіки та дизайну. Мілітарний етнодизайн як новий напрямок у декоративному мистецтві відображає потребу суспільства у візуальному осмисленні військової тематики через призму національної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання етнодизайну та його інтеграції в освітній процес розглядаються у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Теоретичні засади етнодизайну закладено у працях Є. Антоновича, В. Тименка [1], [7], які розглядають методологічні підходи до формування етнокультурного простору в сучасному дизайні. Особливу увагу дослідників привертають регіональні аспекти етнодизайну. Так, А. Руденченко досліджує етнодизайн як міждисциплінарний феномен у створенні творчого освітнього простору [5]. М. Близнюк розробив методичну систему навчання етнодизайну на основі інформаційних технологій (інтеграційних процесів, інноваційних складових, педагогічної практики) [2]. Ю. Роїк досліджує особливості регіональних осередків етнодизайну кераміки та їх роль у професійній підготовці майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва [4]. А. Бровченко обґрунтовує етнодизайн як пріоритетну підсистему у становленні і розвитку українського національного дизайну [3]. Актуальні аспекти впровадження технологій етнодизайну в професійну підготовку художників декоративно-прикладного мистецтва розкриває О. Сосік [6]. Проте питання мілітарного етнодизайну в контексті професійної освіти досліджено недостатньо, що визначає актуальність цієї роботи.

Метою статті є аналіз технології мілітарного етнодизайну як складової професійної підготовки фахівців декоративного мистецтва і ремесел, визначення її компонентів, методів впровадження та ефективності у формуванні компетентностей студентів.

Виклад основного матеріалу. Технологія мілітарного етнодизайну являє собою комплексну систему професійної підготовки, що ґрунтується на інтеграції трьох фундаментальних теоретичних підходів. Етнокультурний підхід передбачає глибоке занурення у національну культурну спадщину, вивчення традиційної символіки, орнаментики та колористики українського декоративного мистецтва. Особлива увага приділяється регіональним особливостям народного мистецтва, символічному значенню елементів орнаменту та

їх традиційному використанню в різних видах декоративно-прикладного мистецтва. Мілітарний підхід зосереджується на вивченні військової геральдики, знаків розрізнення, емблем родів військ та спеціальних підрозділів. Студенти досліджують історичний розвиток військової символіки, принципи побудови військових відзнак та їх смислове навантаження. Дизайнерський підхід забезпечує сучасне переосмислення традиційних форм через призму актуальних тенденцій у дизайні, ергономічних вимог та технологічних можливостей.

Методологічні основи впровадження технології реалізуються через систему теоретичного та практичного навчання. Теоретична підготовка включає цикл лекцій з історії українського декоративного мистецтва, де розглядаються традиційні техніки, матеріали, регіональні школи та їх особливості. Семінарські заняття з військової символіки дозволяють студентам детально вивчити правила геральдики, колористичні рішення та композиційні принципи побудови військових знаків. Майстер-класи від провідних фахівців галузі надають можливість ознайомитися з сучасними підходами до створення мілітарного етнодизайну та отримати практичні поради щодо реалізації творчих задумів.

Практична підготовка здійснюється через активну творчу діяльність студентів. Процес створення ескізів та проектів передбачає поетапну розробку концепції, пошук композиційних рішень, вибір колористичної гами та технік виконання. Опанування традиційних технік декоративно-прикладного мистецтва відбувається шляхом практичного освоєння різних видів народних ремесел - від вишивки до різьблення по дереву. Експериментальна робота з сучасними матеріалами дозволяє розширити технічні можливості реалізації творчих задумів та створювати інноваційні рішення в галузі мілітарного етнодизайну.

Структура технології включає взаємопов'язані компоненти, кожен з яких виконує специфічні функції у процесі професійної підготовки. Цільовий компонент спрямований на формування професійних компетентностей через розвиток практичних навичок, теоретичних знань та розуміння принципів мілітарного етнодизайну. Розвиток творчого мислення забезпечується через систему творчих завдань та проектів, що стимулюють пошук оригінальних рішень. Виховання національної свідомості відбувається через глибоке вивчення культурної спадщини та її переосмислення в контексті сучасних потреб.

Змістовий компонент технології охоплює вивчення традиційних орнаментів та символів у їх історичному та культурному контексті, освоєння принципів військової геральдики з урахуванням міжнародних стандартів та національних особливостей, опанування сучасних дизайнерських підходів до створення візуальних образів. Процесуальний компонент реалізується через використання інтерактивних методів навчання, що забезпечують активну участь студентів у навчальному процесі. Організація проектної діяльності

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

дозволяє застосовувати отримані знання та навички у практичній роботі, а проведення практичних занять забезпечує формування необхідних технічних навичок.

Результативний компонент передбачає комплексну систему оцінювання досягнень студентів. Оцінювання творчих робіт здійснюється за критеріями художньої виразності, технічної майстерності та відповідності поставленим завданням. Аналіз професійного зростання включає моніторинг розвитку практичних навичок та теоретичних знань. Моніторинг набутих компетентностей дозволяє відстежувати формування професійних якостей майбутніх фахівців.

Практична реалізація технології здійснюється через систему конкретних завдань, спрямованих на створення авторських композицій з використанням етнічних мотивів, де студенти вчаться органічно поєднувати традиційні елементи з сучасними формами. Розробка проєктів військової символіки дозволяє застосувати отримані знання у створенні функціональних дизайнерських рішень. Виготовлення декоративних виробів з мілітарними елементами забезпечує практичне втілення творчих задумів та формування технічної майстерності.

Результати впровадження технології мілітарного етнодизайну демонструють її високу ефективність у професійній підготовці фахівців декоративного мистецтва і ремесел. Підвищення рівня професійної майстерності студентів проявляється у вдосконаленні технічних навичок роботи з різноманітними матеріалами, покращенні якості виконання творчих робіт, розвитку здатності створювати складні композиційні рішення. Студенти демонструють глибше розуміння принципів побудови орнаментальних композицій, більш впевнене володіння традиційними техніками декоративно-прикладного мистецтва та здатність органічно поєднувати їх із сучасними технологіями виготовлення.

Розвиток творчого потенціалу відображається у зростанні оригінальності та інноваційності запропонованих рішень, здатності генерувати нестандартні ідеї та втілювати їх у матеріалі. Студенти виявляють більшу сміливість у експериментах з формою, кольором та фактурою, демонструють здатність переосмислювати традиційні елементи у сучасному контексті. Особливо помітним є розвиток авторського стилю та індивідуального художнього почерку кожного студента.

Формування національної ідентичності досягається через глибоке вивчення та переосмислення культурної спадщини українського народу. Студенти не лише засвоюють традиційні елементи декоративного мистецтва, але й розвивають розуміння їх символічного значення та культурного контексту. Це сприяє формуванню свідомого ставлення до національної культури та розуміння її ролі у сучасному мистецтві.

Набуття практичних навичок у створенні сучасних мистецьких творів відбувається через систематичну роботу над проєктами різної складності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Студенти опановують повний цикл створення мистецького твору: від початкової ідеї та ескізів до реалізації в матеріалі. Вони вчаться працювати з різними матеріалами, освоюють традиційні та сучасні технології, розвивають навички презентації власних робіт.

Визначення сутності мілітарного етнодизайну ми розглядаємо із суміжними поняттями: технологія етнодизайну, готовність до етнодизайну у фахівців декоративного мистецтва і ремесел. Технологія етнодизайну – це способи, прийоми і засоби проєктно-творчого варіювання типових зразків художніх виробів, що виявляється у мовленнєвому формулюванні проєктно-творчого задуму; створенні художньо-графічної пропозиції проєктно-творчого задуму традиційними ручними способами та/або сучасними комп'ютерними засобами UI/UX-дизайну; формотворенні ексклюзивних зразків серійних виробів ручними інструментами, комп'ютерним 3D-моделюванням у предметній реальності або засобами мультимедійного дизайну у доповненій чи віртуальній реальностях.

Готовність до етнодизайну є інтегральним утворенням, у якому виокремлюється такі складові: здатність до автентичного художньо-естетичного самовираження в традиційних техніках і технологіях ДПМ; прагнення до прототипування дизайн-продукції з використанням сучасних проєктних технологій; залучення до здійснення етнографічної діяльності з використанням її технологій.

Технологія мілітарного етнодизайну» – способи, прийоми і засоби художнього проєктування, у якому поєднується військова культура (функціональність і практичність засобів військових дій) із глибиною та самобутністю народних традицій; функціональність військового спорядження із естетикою та символікою народного мистецтва.

Висновки. Варто підкреслити, що технологія мілітарного етнодизайну виявилася ефективним інструментом професійної підготовки фахівців декоративного мистецтва і ремесел, який дозволяє досягати комплексних освітніх результатів. Важливим аспектом є те, що технологія дозволяє підготувати фахівців, здатних працювати на перетині традиції та інновації, створювати актуальні мистецькі твори, що відповідають сучасним потребам суспільства.

Перспективи подальших досліджень у цій галузі є багатообіцяючими та різноманітними. Удосконалення методів навчання може відбуватися через впровадження нових інтерактивних технологій, розширення спектру практичних завдань, розробку спеціалізованих навчальних матеріалів. Особливу увагу варто приділити використанню цифрових технологій у навчальному процесі, що може значно розширити можливості для експериментування та проєктування, зокрема, для 3D-моделювання військового спорядження, аналогічного до гри «Rainbow six: Siege» з використанням українського етнічного стилю.

Розробка нових підходів до оцінювання результатів навчання повинна враховувати як технічні аспекти виконання робіт, так і їх художню цінність,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

оригінальність та відповідність сучасним тенденціям у мистецтві. Важливим напрямом є створення системи критеріїв, що дозволять об'єктивно оцінювати творчі роботи студентів та відстежувати їх професійне зростання.

Вивчення можливостей інтеграції цифрових технологій мілітарного етнодизайну з традиційними технологіями декоративного мистецтва і ремесел відкриває широкі перспективи для міждисциплінарних досліджень. Це може включати взаємодію з технологіями цифрового проєктування, методами сучасного арт-менеджменту, технологіями створення віртуальних виставкових просторів. Особливо перспективним видається дослідження можливостей використання технологій віртуальної та доповненої реальності у процесі проєктування та презентації творчих робіт.

Література:

1. Антонович Є. Етноренесанси в культурі XX ст. та їхні етнодизайнерські виміри. Етнодизайн: європейський вектор розвитку і національний контекст: зб. наук. пр. / упоряд. і наук. ред. проф. Є. Антонович. Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2015. Кн. 1. С. 7–13.

2. Близнюк М.М. Методична система навчання етнодизайну на основі інформаційних технології (інтеграційні процеси, інноваційна складова, педагогічна практика): монографія / за ред. проф. М.С. Корця. Київ: Вид-во «Акварель», 2017. 504 с.

3. Бровченко А.І., Тименко В.П. Філософський дискурс із проблеми етнодіагностики творчо обдарованого єства етнофора. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. С. 37–43. URL: https://pi.iod.gov.ua/images/pdf/2022_1/6.pdf

4. Роїк Ю.В. Вивчення особливостей регіональних осередків етнодизайну кераміки як засіб підвищення професійної підготовки майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва. Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. Одеса, 2020. С. 231 – 236.

5. Руденченко А. Етнодизайн як міждисциплінарний феномен створення творчого освітнього простору. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2014. №10 (Ч. 3.). С. 140 – 146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2014_10(3)__24

6. Сосік О. Д. Технології етнодизайну в професійній підготовці художників декоративно-прикладного мистецтва. Освіта та розвиток обдарованої особистості. № 3(94) III квартал. 2024. С. 49–54. DOI: https://doi.org/10.32405/2309-3935-2024-3(94)-49-54.

7. Тименко В. П. Використання цифрового мистецтва в підготовці фахівців з дизайну продукції та послуг. 2020 URL: https://kdidpmid.edu.ua/academy/wp-content/uploads/2021/11/czyfrove-mystecztvo.pdf

References

1. Antonovych, Ye. (2015). *Etnorenesansy v kulturi XX st. ta yikhni etnodyzainerski vymiry* [Ethno-Renaissances in the Culture of the 20th Century and Their Ethnodesign Dimensions]. In *Etnodyzain: yevropeiskyi vektor rozvytku i natsionalnyi kontekst: zbirnyk naukovykh prats* (Vol. 1, pp. 7–13). Poltava: PNPU im. V. H. Krolenka. [in Ukrainian].

2. Blyzniuk, M. M. (2017). *Metodychna systema navchannia etnodyzainu na osnovi informatsiinykh tekhnolohii (intehratsiini protsesy, innovatsiina skladova, pedahohichna praktyka)* [Methodological System of Teaching Ethnodesign Based on Information Technologies (Integration Processes, Innovation Component, Pedagogical Practice)] (M. S. Korts, Ed.). Kyiv: Akvarel. [in Ukrainian].

3. Brovchenko, A. I., & Tymenko, V. P. (2022). Filosofskyi dyskurs iz problemy etnodiagnostyky tvorcho obdarovanoho yestva etnofora [Philosophical Discourse on the Problem of Ethnodiagnostics of a Creatively Gifted Ethnic Individual]. *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy*, 1, 37–43. Retrieved from https://pi.iod.gov.ua/images/pdf/2022_1/6.pdf [in Ukrainian].

4. Roik, Yu. V. (2020). Vyvchennia osoblyvostei rehionalnykh oseredkiv etnodyzainu keramiky yak zasib pidvyshchennia profesiinoi pidhotovky maibutnikh khudozhnykiv dekoratyvno-prykladnoho mystetstva [Studying the Features of Regional Centers of Ethnodesign of Ceramics as a Means of Enhancing the Professional Training of Future Artists of Decorative and Applied Arts]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 231–236. [in Ukrainian].

5. Rudenchenko, A. (2014). Etnodyzain yak mizhdytsyplinarnyi fenomen stvorennia tvorchoho osvitnoho prostoru [Ethnodesign as an Interdisciplinary Phenomenon of Creating a Creative Educational Space]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, 10(3), 140–146. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2014_10(3)__24 [in Ukrainian].

6. Sosik, O. D. (2024). Tekhnolohii etnodyzainu v profesiinii pidhotovtsi khudozhnykiv dekoratyvno-prykladnoho mystetstva [Ethnodesign Technologies in the Professional Training of Artists of Decorative and Applied Arts]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 3(94), 49–54. https://doi.org/10.32405/2309-3935-2024-3(94)-49-54 [in Ukrainian].

7. Tymenko, V. P. (2020). *Vykorystannia tsyfrovoho mystetstva v pidhotovtsi fakhivtsiv z dyzainu produktsii ta posluh* [The Use of Digital Art in the Training of Specialists in Product and Service Design]. Retrieved from https://kdidpmid.edu.ua/academy/wp-content/uploads/2021/11/czyfrove-mystecztvo.pdf [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 373.31

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-362-372

Дубовик Світлана Григоріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, https://orcid.org/0000-0002-8564-0693

Олешко Влада Сергіївна студентка Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, https://orcid.org/0009-0002-4295-0242

РОЗВИТОК МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Анотація. У статті висвітлено одне з актуальних питань лінгводидактики – розвиток монологічного мовлення учнів початкових класів засобами сучасних цифрових інструментів. Проаналізовано наукові та методичні засади застосування цифрових технологій у навчанні української мови і мовлення. Розкрито дидактичний потенціал уроків української мови у розвитку монологічного мовлення учнів засобами цифрових інструментів. Акцентовано увагу на важливості застосування в освітньому процесі доцільних цифрових засобів із метою формування й удосконалення монологічних умінь і навичок учнів молодшого шкільного віку. Зазначено основні напрями роботи вчителя на уроках української мови у процесі розвитку монологічного мовлення школярів.

У статті запропоновано інноваційний підхід до проведення уроків української мови і мовлення – рекомендовано застосування сучасних освітніх платформ і мобільних додатків для розвитку й удосконалення мовленнєвих умінь і навичок учнів, що сприяє формуванню мовної особистості школяра і її комунікативних здібностей. Подано опис освітніх платформ Google Classroom і Seesaw, які відкривають нові можливості для розвитку монологічного мовлення здобувачів початкової освіти і які доцільно застосовувати з метою формування в учнів умінь і навичок будувати різні види монологів.

Детально описано можливості використання мобільного додатку Flipgrid для розвитку монологічного мовлення учнів початкових класів (учні можуть самостійно створювати і записувати монологи, прослуховувати їх і аналізувати, отримувати зворотний зв’язок від учителя й однокласників). Зазначено переваги застосування цього цифрового інструменту на уроках української мови, які проводяться як очно, так і/або дистанційно. Розроблено методичні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

рекомендації для вчителів початкових класів із питань доцільного застосування в освітньому процесі початкової школи освітніх платформ і мобільних додатків із метою розвитку монологічного мовлення учнів початкових класів.

Ключові слова: мовлення, монологічне мовлення, монолог, монологічні вміння і навички, формування монологічних умінь, цифрові технології, цифрові інструменти, освітні платформи, мобільні додатки.

Dubovyk Svitlana Hryhoriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary Education, Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, https://orcid.org/0000-0002-8564-0693

Oleshko Vlada Serhiyivna student of the Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, https://orcid.org/0009-0002-4295-0242

ORGANIZATIONAL AND METHODICAL BASES OF STUDYING THE SECTION «SENTENCE» IN PRIMARY SCHOOL

Abstract. The article addresses one of the pressing issues in linguodidactics—the development of monologic speech in primary school students through modern digital tools. It analyzes the scientific and methodological foundations of using digital technologies in teaching the Ukrainian language and speech. The didactic potential of Ukrainian language lessons in fostering monologic speech skills through digital tools is explored. Emphasis is placed on the importance of incorporating appropriate digital tools in the educational process to develop and enhance students' monologic skills and abilities at the primary school level. The main directions of teachers' work in Ukrainian language lessons aimed at developing students' monologic speech are outlined.

The article proposes an innovative approach to conducting Ukrainian language and speech lessons, recommending the use of modern educational platforms and mobile applications to develop and refine students' speech skills. This approach contributes to shaping students' linguistic identity and communication abilities. A description of the educational platforms Google Classroom and Seesaw is provided, highlighting their potential for enhancing monologic speech development among primary school students. These platforms are recommended for teaching students how to construct various types of monologues effectively.

The article also provides a detailed analysis of the Flipgrid mobile application as a tool for developing monologic speech in primary school students. This application allows students to independently create and record monologues, listen to and analyze them, and receive feedback from teachers and classmates. The advantages of using this digital tool in both in-person and/or remote Ukrainian

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

language lessons are highlighted. Additionally, methodological recommendations are developed for primary school teachers regarding the effective use of educational platforms and mobile applications to foster monologic speech development in young learners.

Keywords: speech, monologic speech, monologue, monologic skills and abilities, development of monologic skills, digital technologies, digital tools, educational platforms, mobile applications.

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які охопили всі сфери життєдіяльності людини, освітня мовна галузь активно модернізується. На нашу думку, пріоритетним напрямом модернізації початкової мовної освіти має стати цифровізація освітнього процесу, яка передбачає насамперед урахування інтересів і здатностей особистості кожного учня, стимулювання активної пізнавальної і мовленнєвої діяльності здобувачів освіти.

Сучасна система мовної освіти вимагає нових підходів до формування мовленнєвих умінь і навичок учнів початкових класів. Особливої уваги заслуговує розвиток монологічного мовлення, яке формує здатність самостійно послідовно висловлювати власні думки та їх аргументовувати. Проте, застосування наявних традиційних засобів навчання не в повній мірі відповідають сучасним потребам і зацікавленню здобувачів початкової освіти.

На нашу думку, на сучасному етапі особливого значення необхідно надавати питанням застосування в освітньому процесі початкової школи інформаційно-цифрового підходу до мовленнєвого розвитку учнів, зокрема цифрових технологій. Насамперед ідеться про розвиток монологічного мовлення учнів початкових класів за допомогою сучасних цифрових освітніх ресурсів, які інтегруватимуть класичні дидактичні підходи і новітні технологічні досягнення.

Використання різних цифрових інструментів в освітньому процесі початкової школи на уроках української мови дозволяє індивідуалізувати освітній процес, підвищити мотивацію учнів, забезпечити наочність та інтерактивність навчання мови і мовлення, що особливо важливо у роботі з учнями молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки сучасних учених присвячені актуальним питанням лінгводидактики і застосуванню ефективних технологій в освітньому процесі початкової школи. У наукових дослідженнях розглянуто різні аспекти застосування інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні української мови і мовлення, включаючи використання комп’ютерних технологій, цифрових освітніх ресурсів.

Із числа досліджень, що розглядають використання сучасних методів у навчанні мови, варто звернути увагу на роботу українського вченого

Кадащук А. Р. [6]. Аналіз цієї наукової праці свідчить, що новітні технології навчання є надзвичайно ефективним педагогічним інструментом, який сприяє засвоєнню мови відповідно до вимог Нової української школи.

Проблемі використання цифрових інструментів в освітньому процесі з метою розвитку монологічного мовлення учнів початкових класів присвячені дослідження таких учених, а саме: Волошенюк О., Ганик О., Голощапової В., Дегтярьової Г. та інших дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначимо, що сучасний дидактичний доробок науковців поки що не містить повноцінної системи роботи для розвитку монологічного мовлення учнів із застосуванням цифрових технологій. Наявність цифрових інструментів в освітньому процесі початкової школи залишається фрагментарною, і багато вчителів не мають достатньої методичної підготовки для запровадження цифрових засобів у процесі розвитку монологічних умінь і навичок учнів.

Сучасні підручники і посібники для початкової школи містять недостатню кількість вправ і завдань для розвитку монологічного мовлення учнів із застосуванням цифрових інструментів. Тому ми зосередили свою увагу на пошуку ефективних технологій і засобів формування монологічних умінь і навичок школярів, зокрема цифрових.

Мета статті – висвітлити проблему розвитку монологічного мовлення учнів початкових класів засобами цифрових інструментів, зокрема освітніх платформ і мобільних додатків. У статті розкриваємо переваги впровадження цифрових технологій в освітній процес, аналізуємо наукові та методичні засади їх застосування, а також пропонуємо методичні рекомендації з використання цифрових інструментів для розвитку монологічного мовлення учнів через створення мовленнєвих ситуацій, аналіз помилок та підвищення впевненості учнів під час публічного мовлення.

Виклад основного матеріалу. Монологічне мовлення – різновид організованого мовлення, в якому один говорить, а інші слухають і сприймають інформацію [3]. Прикладами монологічного мовлення є доповідь, лекція, виступ на засіданні, пояснення нового матеріалу на уроці тощо. Це один з розгорнутих варіантів мовлення. Монологічне мовлення є активним або довільним видом мовлення. Для того, щоб здійснити монолог, мовець має повністю усвідомлювати власну думку та вміти висловити її, формулюючи свої ідеї чи логічний ланцюг думок.

Монологічне мовлення також є організованим видом мовлення, де той, хто виступає, заздалегідь планує не лише окремі слова чи речення, а й увесь процес мовлення, увесь монолог у цілому, інколи в уяві, а інколи, записуючи його у формі плану чи конспекту [3]. Таким чином, монолог – це безпосередньо спрямований до співрозмовника чи аудиторії організований вид усного мовлення, який передбачає висловлювання однієї особи.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Монологічне мовлення виконує такі основні комунікативні функції: інформативну (повідомлення інформації про предмети чи події навколишнього середовища, опис явищ, дій, стану); впливову (спонукання до дії чи попередження небажаної дії, переконання щодо справедливості тих чи інших поглядів, думок, дій, переконань); експресивну (використання мовленнєвого спілкування для опису стану, у якому знаходиться той, хто говорить, для зняття емоційної напруженості); розважальну (виступ на сцені чи серед друзів для розваги слухачів).

Зазначимо, що для монологічного мовленню властиві такі характеристики, а саме: однонаправленість, зв'язність, тематичність, контектуальність, послідовність, логічність. Залежно від комунікативної функції та характеру логіко-синтаксичних зв'язків між реченнями розрізняють такі основні типи монологічних висловлювань: опис, розповідь і міркування (роздум).

Монолог-розповідь – динамічний тип монологічного висловлювання, у якому розповідається про розвиток подій, дій; дійсність сприймається у монолозі у процесі її розвитку та зміни в хронологічній послідовності. Монолог–опис – констатувальний тип монологічного висловлювання, у якому наявні будь-які ознаки об'єкта, описується людина, природа, погода тощо. Монолог-міркування спирається на умовиводи як процес мислення, під час якого на основі вихідної тези робиться висновок.

Розвиток монологічних мовленнєвих умінь учнів початкових класів передбачає, а саме: навчання школярів складати різні типи монологічних висловлювань (монолог-розповідь, монолог-опис, монолог-міркування); удосконалення звуковимови учнів і підвищення їхньої мовної культури; навчання вживання слів у властивому їм значенні, користуватися виражальними засобами мови залежно від ситуації і мети висловлювань; навчання послідовності та логічності викладання думок; удосконалення граматичного ладу мовлення учнів; спонукання до опанування учнями норм українського літературного мовлення; формування культури мовлення й спілкування.

Розглянемо цифрові технології, які стали невід'ємним складником системи сучасної початкової мовної освіти, сприяючи підвищенню ефективності уроків української мови й успішній реалізації освітніх цілей. У контексті початкової школи застосування цифрових інструментів сприяє формуванню ключових мовленнєвих умінь, серед яких особливе місце займають уміння будувати монологічні висловлювання.

Зазначимо переваги застосування в освітньому процесі початкової школи на уроках української мови цифрових засобів навчання. Використання цифрових інструментів із метою розвитку монологічного мовлення учнів дозволяє: подавати новий навчальний матеріал у захопливій формі завдяки використанню мультимедійних технологій; застосовувати широкий спектр можливостей інформаційних та телекомунікаційних технологій для мовленнєвого розвитку дітей; організовувати діяльність учнів з урахуванням

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

можливостей кожної дитини, рівня її мовних і мовленнєвих знань та вмінь, інтелектуальних здібностей, інтересів, особливостей мотивації, відповідно до реалізованих методів та використаних засобів; організовувати різноманітні форми мовленнєвої діяльності здобувачів початкової освіти; розвивати навички самостійної діяльності учнів; формувати навички самонавчання, саморозвитку, самовдосконалення та самоосвіти.

Детально розглянемо цифрові інструменти, які доцільно застосовувати на уроках української мови у процесі розвитку монологічного мовлення учнів початкових класів.

З метою формування монологічних умінь і навичок учнів рекомендуємо вчителям застосовувати сучасні освітні платформи Google Classroom, Seesaw, які відкривають нові можливості для мовленнєвого розвитку школярів. Застосування цих онлайн сервісів на уроках української мови і мовлення дозволяє педагогам пропонувати учням завдання щодо складання та подальшого опрацювання змісту різних видів монологів (наприклад, учитель може запропонувати завдання, у якому учні мають створити монолог-розповідь за допомогою інтерактивних інструментів платформи).

Зазначимо, що педагоги можуть застосовувати ці цифрові інструменти і під час оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів. Використання функцій оцінювання у реальному часі сприяє підвищенню зацікавленості учнів, оскільки вони отримують миттєвий зворотний зв’язок щодо своїх досягнень та помилок. Такий підхід стимулює розвиток навичок самостійності та відповідальності за власне навчання мови і мовлення [1, 4].

Результати досліджень підтверджують ефективність використання освітніх платформ у початковій школі. Науковці визначають, що інтеграція платформ Google Classroom та Seesaw в освітній процес початкової школи сприяє збільшенню кількості учнів, які беруть активну участь у мовленнєвій діяльності на уроках, із зацікавленням виконують мовленнєві вправи [1, 4]. Дослідники підкреслюють, що використання освітніх платформ із функціями зворотного зв’язку дозволяє учням швидше засвоювати новий навчальний матеріал і уникати типових помилок у монологічному мовленні. Крім того, систематичне використання цих інструментів формує у дітей відчуття впевненості у власних мовленнєвих здібностях, що є надзвичайно важливим для розвитку комунікативної компетентності учнів початкових класів.

Новою освітньою парадигмою стає застосування додатків мобільних пристроїв у початковій школі, таким чином створюється новітнє освітнє середовище, у якому учні у будь-який час і незалежно від місцезнаходження мають доступ до інформаційно-освітніх і довідкових ресурсів, які необхідні їм для навчання і розвитку.

Сучасні мобільні ґаджети значно розширюють дидактичні можливості традиційного уроку української мови і мовлення: телефон є потужним засобом відтворення мультимедійних файлів, що містять необхідну навчальну

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

інформацію. Програмне забезпечення мобільних пристроїв підтримує традиційний підхід до навчання, дозволяючи відкривати та переглядати файли офісних програм (Word, PowerPoint, Excel). Ґаджети надають доступ до мережі Internet засобами мобільного зв'язку або за допомогою шкільної мережі Wi-Fi. На нашу думку, мобільні додатки створюють новий якісний освітній простір для навчання української мови і розвитку мовної особистості здобувачів початкової освіти.

Зазначимо переваги застосування мобільних додатків в освітньому процесі початкової школи на уроках української мови і мовлення під час очного і дистанційного навчання: персоналізована доставка навчального контенту з урахуванням рівня знань учня, його індивідуальних психологічних особливостей і максимально зручного для нього режиму занять; багатопланова перевірка рівня знань, умінь і навичок здобувача початкової освіти, а також рівня засвоєння навчального матеріалу із застосуванням тестових завдань, індивідуальних і групових творчих проектів; безперервне управління видами і формами діяльності у межах пропонованих освітніх ресурсів; інструктивно-методична та консультативна підтримка учнів в індивідуальному і груповому режимі; постійне забезпечення школярів інформацією про результати освітнього процесу.

Під час підготовки до уроку української мови із застосуванням ґаджетів учитель початкової школи має забезпечити реалізацію трьох важливих складників, які необхідні для організації освітньої діяльності учнів на уроці, а саме: 1) технологічного, що визначається практичними вміннями та навичками учнів у процесі роботи з мобільними пристроями; 2) інформаційного, який передбачає сформованість у школярів навчальних умінь і навичок, пов'язаних із опрацюванням інформації, поданої у різних формах; 3) діяльнісного, який визначається здатністю організувати активну навчально-пізнавальну діяльність здобувачів початкової освіти під час опрацювання інформаційних ресурсів із метою виконання вправ і завдань.

Для формування монологічних умінь і навичок учнів рекомендуємо педагогам застосовувати цифрові додатки, використовуючи які можливо забезпечити високий рівень мовленнєвого розвитку учнів молодшого шкільного віку. На особливу увагу заслуговують мобільні додатки, використання яких на уроках української мови і мовлення дозволяє зробити освітній процес гнучким, доступним і персоніфікованим. Одним із найбільше використовуваних цифрових інструментів є Flipgrid. Цей додаток дозволяє учням створювати відеорозповіді за запропонованими вчителем навчальними темами; записувати, аналізувати та удосконалювати власні монологічні висловлювання.

Важливо зазначити, що використання цього цифрового додатка дозволяє вчителям створити сприятливі умови для розвитку у здобувачів початкової освіти насамперед умінь будувати різні види монологів. Учні можуть

записувати власні розповіді, переглядати свої записи, аналізувати мовленнєві помилки та працювати над їх усуненням. Це забезпечує індивідуальний підхід до навчання мови і мовлення, дозволяючи кожному учневі працювати у своєму темпі. Наприклад, під час запису створеного монологу учень може кілька разів повторювати текст, удосконалюючи його структуру і зміст. Аналіз власних виступів дає можливість усвідомити сильні та слабкі сторони монологічного висловлювання, що сприяє розвитку в школярів рефлексії та критичного мислення.

Застосування мобільних додатків сприяє підвищенню якості виступів учнів. Школярі стають більш уважними до своєї вимови, інтонації та структурності висловлювань. Також важливо відзначити, що інтеграція мобільних цифрових інструментів в освітній процес початкової школи на уроках української мови підвищує мотивацію учнів до виконання мовленнєвих вправ, оскільки діти можуть одразу побачити прогрес у своїй роботі. Можливості цифрового інструмента Flipgrid дозволяють отримувати зворотній зв’язок у тижневому циклі. Учитель може додати власні коментарі, учні можуть переглядати розповіді однокласників, що сприяє формуванню колективного мовленнєвого досвіду в освітньому процесі початкової школи.

Рекомендуємо вчителям початкової школи взяти до уваги рекомендації щодо орієнтовного планування і структурування уроку із використанням мобільного додатку Flipgrid, мета якого – розвиток монологічного мовлення школярів. Зазначимо цільову аудиторію для цього уроку: учні 3 – 4 класів початкової школи; вік учнів: 8 – 10 років. Конкретизуємо вміння і навички, які будуть формуватися на уроці української мови: базові вміння й навички з усного монологічного мовлення; здатність складати прості речення під час побудови різних видів монологів; досвід роботи з мобільними пристроями (на рівні гри чи використання простих додатків).

Конкретизуємо труднощі в монологічному мовленні учнів, на подолання яких буде спрямована робота вчителя на уроці української мови: труднощі у структуруванні думок під час створення монологічного висловлення; невпевненість у процесі публічного мовлення або страх мовленнєвих помилок; обмежений словниковий запас та труднощі з логічним зв’язком між реченнями; недостатньо розвинена дикція або недостатня виразність мовлення під час виголошення монологів.

Урок спрямований на формування вмінь: ефективно комунікувати; впевнено висловлювати думки; чітко структурувати монологічні висловлювання (початок, основна частина, висновок); здійснювати аналіз власних помилок завдяки функціоналу Flipgrid.

Тема уроку. Розвиток монологічного мовлення учнів за допомогою мобільного додатка Flipgrid.

Цілі уроку: формувати мовленнєві вміння і навички зі складання і структурування монологічного висловлювання; удосконалювати вміння

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

здійснювати критичний аналіз власних мовленнєвих помилок; розвивати впевненість під час публічного мовлення.

Обладнання та матеріали: мобільні пристрої (телефони, планшети) з доступом до інтернету; установлений додаток Flipgrid; навушники з мікрофоном (за потреби); картки з темами для монологів, підготовлені вчителем.

Структура уроку

1. Організаційний момент (5 хвилин): вітання педагога з учнями; ознайомлення з метою і завданнями уроку; короткий вступ про мобільний додаток, який буде застосовано у навчанні під час уроку.

2. Мотивація навчальної діяльності учнів (5 хвилин): обговорення значення монологічного мовлення у житті людей (спілкування, співбесіди, презентації); демонстрація зразка монологу, записаного в Flipgrid (наприклад, монолог-розповідь про улюблену справу).

3. Підготовка до виконання завдання (10 хвилин): учитель пропонує кілька тем для монологу на вибір (наприклад, «Моя улюблена книга», «Найкращий день мого життя»); обговорення структури монологу (вступ, основна частина, висновок); нагадування про важливість логічного викладу думок і чіткої дикції під час виголошення монологу.

4. Виконання основного завдання (20 хвилин): учні обирають одну тему та записують своє монологічне висловлювання у Flipgrid; учитель консультує учнів за потреби; після запису монологу учні переглядають свої роботи, аналізують мовленнєві помилки та виправляють їх (за необхідності). Педагог допомагає учням оцінити сильні сторони кожного виступу.

5. Обговорення та аналіз результатів роботи (10 хвилин): учитель проводить спільний перегляд кількох записів монологів (за згодою учнів); обговорення сильних сторін та аспектів монологічного висловлювання, які потребують удосконалення; учні дають конструктивний зворотний зв’язок однокласникам.

6. Підбиття підсумків уроку (5 хвилин): висновки щодо прогресу кожного учня; обговорення того, як застосування мобільного додатка допомагає формувати й удосконалювати вміння і навички з монологічного мовлення.

7. Домашнє завдання: записати ще один монолог на іншу тему (або вдосконалити вже створений монолог).

Результат уроку: учні створили власні монологи, отримали зворотний зв’язок, здійснили аналіз мовленнєвих помилок, розвивали й удосконалили вміння й навички з монологічного мовлення.

Створення за допомогою цифрових інструментів мовленнєвих ситуацій для розвитку монологічного мовлення школярів підвищує рівень залученості учнів у освітній процес і сприяє підвищенню рівня комунікативних здібностей дітей. Аналіз власних помилок під час мовлення і постійний зворотний зв’язок від учителів у режимі реального часу сприяють поступовому формуванню й

удосконаленню мовленнєвих умінь і навичок учнів, що є важливим компонентом ефективного навчання монологічного мовлення школярів.

Важливим є застосування індивідуального підходу до впровадження цифрових засобів у навчання української мови і мовлення, який ураховує рівень підготовки учнів, їхні особисті потреби та особливості мовленнєвих здібностей. Зазначимо, що уроки, на яких педагоги використовують цифрові інструменти, сприяють не лише розвитку монологічного мовлення учнів початкових класів, але й формуванню самостійності, відповідальності та впевненості, що позитивно впливає на їхній загальний особистісний розвиток.

Зазначимо, що інформаційно-цифровий підхід у навчанні української мови і мовлення може забезпечити створення сприятливих умов для отримання мовної освіти для осіб з особливими потребами, пропонуючи їм більшу гнучкість і вибір часу та місця навчання через надання контенту на їхні мобільні пристрої відповідно до їхніх потреб.

Висновки. Застосування цифрових технологій в освітньому процесі початкової школи сприяє забезпеченню якості мовної освіти, підвищує гнучкість процесу навчання та задовольняє вимоги безперервної освіти і навчання протягом усього життя. Використання цифрових інструментів у навчанні монологічного мовлення дозволяє зробити процес навчання української мови і мовлення сучасним, цікавим і ефективним.

Інтеграція цифрових технологій в освітній процес початкової школи сприяє розвитку не лише мовленнєвих, але й загальноосвітніх компетентностей, дозволяє вчити учнів самостійності, уможливлює формування в них креативності та здатності до саморефлексії. Використання сучасних цифрових засобів навчання забезпечує підвищення рівня цифрової грамотності педагогів, сприяє створенню ними динамічних і захопливих навчальних матеріалів, які дають змогу учням початкової школи досягати своїх цілей у вивченні мови і мовлення.

Застосування цифрових інструментів, зокрема освітніх платформ і мобільних додатків, є перспективним напрямом у розвитку монологічного мовлення учнів початкової школи. Завдяки використанню в освітньому процесі цифрових засобів навчання учні отримують можливість практикувати мовленнєві вміння і навички з монологічного мовлення в безпечному середовищі, що сприяє формуванню впевненості у висловлюванні власних думок.

Літератури:

1. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. К.: «Центр учбової літератури», 2007. 968 с.

2. Волошенюк О., Ганик О., Голощапова В., Дегтярьова Г., та ін. Медіаграмотність у початковій школі: посібник для вчителя. Київ: ЦВП. АУП, 2018. 234 с.

3. Глущенко А.В., Чернишов В.В. Сутність та види монологічного мовлення / А.В. Глущенко, В.В. Чернишов. — Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», 2025. 25 с.

4. Дубовик С.Г. Формування монологічних вмінь у молодших школярів на уроках вивчення граматики. Молодий вчений. 2020. Вип. 4(80). С. 573–578.

5. Інтерактивні методи навчання: навч. посібник. За заг. ред. Шевчука П. і Фенриха П. Щецін: Вид-во WSAP, 2005. 170 с. URL: https://nmcpto.rv.ua/DOK/IMN_2005.pdf

6. Кадащук А. Р. Можливості інтерактивного навчання іноземних мов учнів старшої школи в умовах Нової української школи. Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації: Збірник наукових праць. 2018. С. 116–120.

7. Кардаш Л.В. Специфіка монологічного мовлення: психологічний та лінгвістичний аспекти. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. Вип. 57. 2015. С. 54–58.

8. Марченко Г. Вплив мас-медіа на розвиток дитини молодшого шкільного віку. Соціально-психологічні проблеми суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Таврійський нац. ун-т ім. В.І. Вернадського, 2021. С. 9–12.

9. Устименко О.М. Дидактичні характеристики проектної технології навчання іноземних мов і культур. Сучасна наука в мережі Internet: матеріали XII міжнародної наукової інтернет-конференції. Київ, 2016. С. 38–50.

10. Шинкарук Л.В., Биховченко В.П., Власенко Т.О., Власенко Ю.Г. Організація проєктної діяльності: навчальний посібник. Київ: НУБіП України, 2021. 341 с.

References:

1. Varii, M. Y. (2007). Zahalna psykholohiia [General psychology] (2nd ed., revised and expanded). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.

2. Volosheniuk, O., Hanik, O., Holoshchapova, V., Dehtiarova, H., et al. (2018). Mediagramotnist u pochatkovii shkoli: posibnyk dlia vchytelia [Media literacy in primary school: A teacher's guide]. Kyiv: CVP AUP.

3. Hlushchenko, A. V., & Chernyshov, V. V. (2025). Sutnist ta vydy monolohichnoho movlennia [The essence and types of monologic speech]. Poltava: National University "Poltava Polytechnic named after Yurii Kondratyuk".

4. Dubovyk, S. H. (2020). Formuvannia monolohichnykh vmin u molodshykh shkoliariv na urokakh vyvchennia hramatyky [Formation of monologic skills in primary school children during grammar lessons]. Molodyi vchenyi – Young Scientist, 4(80), 573–578.

5. Shevchuk, P., & Fenrykh, P. (Eds.). (2005). Interaktyvni metody navchannia [Interactive teaching methods]. Szczecin: WSAP. Retrieved from [https://nmcpto.rv.ua/DOK/IMN_2005.pdf].

6. Kadashchuk, A. R. (2018). Mozhlyvosti interaktyvnoho navchannia inozemnykh mov uchniv starshoi shkoly v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Possibilities of interactive learning of foreign languages by high school students in the context of the New Ukrainian School]. Suchasni filolohichni doslidzhennia ta navchannia inozemnoi movy v konteksti mizhkulturnoi komunikatsii, 116–120.

7. Kardash, L. V. (2015). Spetsyfika monolohichnoho movlennia: psykholohichnyi ta linhvistychnyi aspekty [The specifics of monologic speech: Psychological and linguistic aspects]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia: Filolohichna, 57, 54–58.

8. Marchenko, H. (2021). Vplyv mas-media na rozvytok dytyny molodshoho shkilnoho viku [The influence of mass media on the development of a younger school-age child]. In Sotsialno-psykholohichni problemy suspilstva – Social and Psychological Problems of Society, International Scientific and Practical Conference Proceedings (pp. 9–12). Kyiv: Tavriiskyi National University named after V.I. Vernadskyi.

9. Ustymenko, O. M. (2016). Dydaktychni kharakterystyky proektnoi tekhnolohii navchannia inozemnykh mov i kultur [Didactic characteristics of project-based learning technology in teaching foreign languages and cultures]. In Suchasna nauka v merezhi Internet – Modern Science on the Internet, XII International Scientific Internet Conference Proceedings (pp. 38–50). Kyiv.

10. Shynkaruk, L. V., Bykhovchenko, V. P., Vlasenko, T. O., & Vlasenko, Yu. H. (2021). Orhanizatsiia proiektnoi diialnosti [Project activity organization]. Kyiv: NUBiP Ukrainy.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 376.1-056.26

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-373-382

Жула Наталія Анатоліївна аспірантка кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, тел.: (057) 732-46-30, https://orcid.org/0000-0002-7491-9322

ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ:РОЛЬ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ

Анотація. У статті окреслено актуальність проблеми формування інклюзивного освітнього середовища для дітей з аутизмом та розкрито роль суб'єктів соціально-педагогічної підтримки у цьому процесі. Розглянуто сутність інклюзивного освітнього середовища, як простору, що надає можливість реалізувати потенціал, здобувати знання та розвивати соціальні навички кожній особистості незалежно від її особливостей розвитку. Охарактеризовано сутність поняття суб'єкти соціально-педагогічної підтримки дітей з аутизмом в інклюзивному середовищі та їх діяльність, як систему державних, недержавних, освітніх, медичних і соціальних інституцій, а також окремих фахівців і батьків, які взаємодіють для створення сприятливих умов навчання, розвитку та соціалізації дітей з розладами спектра аутизму. Розкрито роль державних інституцій, що створюють правову та фінансову основу для впровадження інклюзивних практик, тоді як недержавні організації активно захищають права дітей та надають їм необхідні послуги. Окрім державної підтримки, діти з аутизмом отримують допомогу від недержавних організацій, які надають їм додаткові послуги та ресурси. Навчальних закладів, що забезпечують доступне та підтримуюче середовище, адаптуючи програми та готуючи персонал. Батьків та родини, що відіграють ключову роль у розвитку дитини, тісно співпрацюючи з усіма учасниками процесу. Соціальних педагогів та медичних працівників, що надають психологічну, соціальну та медичну підтримку, сприяючи загальному розвитку та адаптації дитини. А також інших фахівців, що надають професійну підтримку, допомагаючи дитині розвиватися та адаптуватися. У статті обґрунтовано важливість ефективної взаємодії всіх суб'єктів соціально-педагогічної підтримки дітей з аутизмом для досягнення позитивних результатів у їхньому навчанні, розвитку та соціалізації. Наголошено, що лише спільними зусиллями можна створити інклюзивне освітнє середовище, яке забезпечить дітям з аутизмом можливість повноцінно реалізувати свій потенціал та стати активними членами суспільства.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: суб'єкти соціально-педагогічної підтримки, діти з аутизмом, інклюзивне освітнє середовище.

Zhula Nataliia Anatoliivna PhD Student at the Department of Social Work, Municipal establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv regional council, Kharkiv, tel.: (057) 732 4630, https://orcid.org/0000-0002-7491-9322

FORMATION OF AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR CHILDREN WITH AUTISM: THE ROLE OF SUBJECTS OF SOCIO-PEDAGOGICAL SUPPORT

Abstract. The article outlines the relevance of the problem of forming an inclusive educational environment for children with autism and reveals the role of subjects of socio-pedagogical support in this process. The essence of the inclusive educational environment is considered as a space that provides an opportunity to realize the potential, acquire knowledge and develop social skills for each individual, regardless of their developmental characteristics. The essence of the concept of subjects of socio-pedagogical support for children with autism in an inclusive environment and their activities as a system of state, non-state, educational, medical and social institutions, as well as individual specialists and parents who interact to create favorable conditions for learning, development and socialization of children with autism spectrum disorders is characterized. The role of state institutions that create the legal and financial basis for the implementation of inclusive practices is revealed, while non-governmental organizations actively protect the rights of children and provide them with the necessary services. In addition to state support, children with autism receive assistance from non-governmental organizations that provide them with additional services and resources. Educational institutions that provide an accessible and supportive environment, adapting programs and training staff. Parents and families who play a key role in the development of the child, closely cooperating with all participants in the process. Social educators and medical workers who provide psychological, social and medical support, promoting the overall development and adaptation of the child. As well as other professionals who provide professional support, helping the child to develop and adapt. The article substantiates the importance of effective interaction of all subjects of socio-pedagogical support of children with autism to achieve positive results in their learning, development and socialization. It is emphasized that only through joint efforts can an inclusive educational environment be created that will provide children with autism with the opportunity to fully realize their potential and become active members of society.

Keywords: subjects of socio-pedagogical support, children with autism, inclusive educational environment.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Постановка проблеми. Формування інклюзивного освітнього середовища є одним із пріоритетних напрямів сучасної соціально-педагогічної науки, оскільки воно сприяє забезпеченню рівного доступу до якісної освіти для всіх, незалежно від їхніх фізичних, когнітивних чи соціальних особливостей особистості. Інклюзивна освіта є важливим засобом соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з аутизмом, але її успішна реалізація вимагає саме цілеспрямованої соціально-педагогічної підтримки. Важливу роль у цьому процесі відіграють суб'єкти соціально-педагогічної підтримки, які створюють умови для ефективної адаптації, навчання та соціалізації дітей з аутизмом. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового обґрунтування ролі суб'єктів соціально-педагогічної підтримки у формуванні інклюзивного освітнього середовища для дітей з аутизмом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із порушеної проблеми показав досить значний внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів інклюзивної освіти для дітей з аутизмом. Зокрема, праці Т. Скрипник акцентують увагу на впровадженні інклюзивного навчання для дітей з аутизмом, тоді як дослідження М. Чайковського розкривають аспект соціально-педагогічної роботи з молоддю в умовах інклюзивного освітнього середовища. Важливим є внесок А. Колупаєвої, О. Таранченко, які розкривають теоретико-методологічні нормативно-правові, організаційно-методичні компоненти втілення інклюзивної освіти в Україні. Також у дослідженні Н. Чернухи обґрунтовуються інклюзивні технології у роботі з дітьми з інвалідністю. У роботі О. Мішкулинеця окреслено сутність інклюзивного навчання та розкрито значення соціального педагога в інклюзивному середовищі

Проте, незважаючи на ґрунтовність дослідження проблематики інклюзивної освіти для дітей з аутизмом, залишаються недостатньо дослідженими аспекти, пов'язані з роллю суб'єктів соціально-педагогічної підтримки у формуванні інклюзивного освітнього середовища.

Мета статті – полягає в теоретичному обґрунтуванні ролі суб'єктів соціально-педагогічної підтримки у формуванні інклюзивного освітнього середовища для дітей з аутизмом.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство характеризується зростаючим усвідомленням важливості забезпечення рівних прав та можливостей для всіх дітей, незалежно від їх особливостей розвитку. Інклюзивна освіта, що передбачає навчання дітей з особливими освітніми потребами разом з однолітками, є важливим кроком на шляху до створення більш справедливого та інтегрованого суспільства. Особливого значення інклюзивна освіта набуває для дітей з аутизмом, які потребують комплексної соціально-педагогічної підтримки для успішної адаптації та розвитку в освітньому середовищі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Науковиці А. Левицька, Е. Ходанович трактують інклюзивне освітнє середовище, як простір, де кожна дитина, незалежно від її особливостей розвитку, має можливість реалізувати свій потенціал, здобувати знання та розвивати соціальні навички [8, с. 96-97]. Діти з аутизмом, через свої особливості у соціальній взаємодії та комунікації, потребують особливої уваги до створення для них сприятливого та інклюзивного середовища, де вони зможуть відчувати себе комфортно та безпечно. Інклюзія передбачає адаптацію освітнього процесу, навчальних матеріалів та методів навчання до індивідуальних потреб кожної дитини [14, с. 41]. Також зазначимо, що створення позитивної та емоційно комфортної атмосфери, де дитина з аутизмом почуватиметься прийнятою, зрозумілою та підтриманою, є критично важливим елементом її успішної інтеграції.

Формування інклюзивного освітнього середовища для дітей з аутизмом дійсно є складним і багатогранним процесом, який вимагає злагодженої взаємодії багатьох суб'єктів. Кожен із них відіграє важливу роль у забезпеченні ефективної підтримки та розвитку дитини з аутизмом.

Розглянемо детальніше сутність поняття суб'єкти соціально-педагогічної підтримки дітей з аутизмом в інклюзивному середовищі та їх діяльність.

Суб'єкти соціально-педагогічної підтримки дітей з аутизмом в інклюзивному середовищі охоплюють широкий спектр фахівців та організацій, які здійснюють комплексну допомогу дітям з особливими освітніми потребами. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» від 19.07.2011 р. № 3651-VI, такими суб'єктами є державні та недержавні організації, фізичні особи, що надають соціальні послуги. До них належать державні установи (міністерства, служби, навчальні заклади), недержавні організації (громадські об'єднання, благодійні фонди), приватні підприємства, що надають соціальні послуги, а також окремі фахівці, які здійснюють допомогу на договірній основі [3].

Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 року № 2145-VIII гарантує право дітей з особливими освітніми потребами на навчання в загальноосвітніх закладах, передбачаючи створення спеціальних умов для їхнього навчання. У цьому процесі задіяні такі суб'єкти: батьки та родина, соціальні педагог, учасники освітнього процесу, фахівці медичної сфери, та інші фахівці [2].

Враховуючи вище зазначене «суб'єкти соціально-педагогічної підтримки дітей з аутизмом в інклюзивному середовищі» розглядаємо, як систему державних, недержавних, освітніх, медичних і соціальних інституцій, а також окремих фахівців і батьків, які взаємодіють для створення сприятливих умов навчання, розвитку та соціалізації дітей з розладами спектра аутизму.

Ключову роль у цьому процесі відіграє вчительство, оскільки саме воно забезпечує освітній процес, адаптує навчальні програми відповідно до індивідуальних потреб дитини, використовує спеціалізовані методики навчання (наприклад: TEACCH, ABA-терапія, альтернативна комунікація) та

формує толерантне середовище в колективі. Вчителі також координують роботу інших фахівців – психологів, соціальних працівників, логопедів, дефектологів, забезпечуючи ефективну інклюзивну практику та підтримку дитини в освітньому просторі.

Таким чином, суб'єкти соціально-педагогічної підтримки дітей з аутизмом в інклюзивному середовищі охоплюють різноманітні організації та фахівців, які спільно забезпечують комплексну допомогу дітям з особливими освітніми потребами. Успіх соціальної адаптації та навчання дітей з аутизмом залежить від узгодженої співпраці між усіма суб'єктами підтримки. Саме комплексний підхід, що включає участь вчительства, психологів, соціальних працівників, медичних фахівців, батьків та громади, створює умови для ефективного навчання та соціалізації дітей з аутизмом, сприяє їх інтеграції у суспільство та реалізації їхніх потенційних можливостей.

Формування інклюзивного освітнього середовища для дітей з аутизмом вимагає комплексного підходу, де кожен суб'єкт соціально-педагогічної підтримки відіграє важливу роль. Наукові дослідження у сфері інклюзивної освіти Т. Гладун, Л. Зленко, Д. Литвяк, О. Рассказової, Т. Скрипник, В. Тарасун, Г. Хворової, М. Чайковського та інших підкреслюють, що ефективність інклюзивної практики залежить від узгодженої взаємодії всіх залучених сторін, включаючи державні установи, недержавні організації, навчальні заклади, фахівців соціальної сфери, батьків, фахівці медичної сфери та інші. З метою з'ясування ролі кожного учасника в створенні інклюзивного освітнього середовища для дітей з аутизмом, розглянемо детально їхні функції та обов'язки.

Державні установи відіграють фундаментальну роль у забезпеченні інклюзивної освіти, виступаючи ключовим регулятором цього процесу, що передбачає не лише декларування права на освіту, але й створення реальних механізмів його реалізації. Однією з їхніх ключових функцій є розробка та впровадження нормативно-правових актів, що формують правову основу для розвитку інклюзивної освіти, включаючи закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту» тощо. Ці акти визначають порядок організації інклюзивного навчання, наповнюваність інклюзивних класів, організацію психологічного й соціального супроводу, а також запровадження посади асистента вчителя. Держава забезпечує фінансову підтримку інклюзивних програм, зокрема, через субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на оплату додаткових освітніх послуг, корекційних занять і придбання корекційного устаткування [4]. Важливим аспектом є також підготовка та підвищення кваліфікації педагогічних працівників для роботи в інклюзивних умовах, що передбачає включення курсів з практики впровадження інклюзивної освіти до програм підвищення кваліфікації вчителів. Система моніторингу, здійснювана державними установами, дозволяє оцінювати якість надання освітніх послуг та коригувати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

інклюзивні стратегії на основі зібраних даних [1]. Зазначені заходи сприяють сталому розвитку інклюзивної освіти та створенню рівних можливостей для дітей з особливими потребами, забезпечуючи їхній доступ до якісної освіти та соціалізації

Недержавні організації є важливим елементом системи підтримки дітей з аутизмом, доповнюючи зусилля держави та надаючи додаткові ресурси й послуги. Їхня діяльність охоплює широкий спектр напрямків, спрямованих на соціальну інтеграцію та всебічну підтримку дітей з аутизмом. Важливою функцією недержавних організацій є адвокація прав дітей з аутизмом, що передбачає активний захист їх інтересів, участь у формуванні законодавчих ініціатив та стимулювання позитивних соціальних змін. Крім того, вони організовують різноманітні послуги, включаючи тренінги, терапії та консультації для дітей та їхніх сімей, забезпечуючи спеціалізовану допомогу у розвитку та соціалізації. Просвітницька діяльність, яку проводять ці організації, сприяє підвищенню обізнаності про аутизм серед громадськості, медичних працівників, педагогів та інших фахівців. Недержавні організації також активно підтримують інклюзивні ініціативи, співпрацюючи з навчальними закладами для створення сприятливого середовища, що враховує потреби дітей з аутизмом [13; 15, с. 46-52]. Зазначені організації відіграють важливу роль у формуванні толерантного суспільства, забезпечуючи дітям з аутизмом можливості для повноцінного життя.

Навчальні заклади відіграють центральну роль у реалізації інклюзивної освіти, забезпечуючи дітям з аутизмом можливість здобувати освіту в умовах рівних можливостей та підтримки. Ключовою функцією є створення інклюзивного освітнього середовища, що поєднує фізичну та психологічну доступність [5]. Це передбачає наявність спеціально облаштованих класів, адаптованих до потреб дітей з особливими освітніми потребами, зокрема дітей з аутизмом, а також сприятливої атмосфери, що стимулює їх емоційне та соціальне благополуччя. Важливим елементом є адаптація навчальних програм, що вимагає від педагогів індивідуального підходу до викладання, враховуючи особливості кожної дитини з аутизмом [6]. Цей процес включає адаптацію навчальних матеріалів, методів навчання, темпу роботи та завдань для забезпечення максимальної ефективності навчання. Співпраця з батьками, що є невід’ємною частиною успішної інклюзії, оскільки навчальний заклад повинен активно взаємодіяти з родинами, залучаючи їх до навчального процесу та підтримуючи розвиток дитини як в освітньому, так і в соціальному аспектах. Такий підхід сприяє створенню єдиної стратегії виховання та навчання дітей з аутизмом в інклюзивному середовищі.

Батьки та родина є першими та найближчим оточенням дітей з аутизмом. Їхня активна участь у навчанні передбачає залучення до розробки індивідуальних навчальних планів, враховуючи специфічні потреби дитини. Батьки мають відстежувати успіхи та труднощі дитини, надавати зворотний

зв'язок суб'єктам соціально-педагогічної підтримки для коригування підходів до навчання, а також створити вдома сприятливе, безпечне та стабільне середовище. Важливо організувати чіткий розпорядок дня та формувати стереотипну поведінку в певних ситуаціях. Співпраця з фахівцями для цілісної підтримки та навчання дитини соціальним, комунікативним і побутовим навичкам є критично важливою для успіху інклюзії та благополуччя дитини в освітньому середовищі [7, с. 30-34; 9]. Освіта дитини залежить від бажання батьків брати участь в організації навчання та взаємодії з суб'єктами соціально-педагогічної підтримки.

Соціальні педагоги координують діяльність між закладом освіти, сім'єю та громадою для забезпечення комплексного підходу до розвитку дитини. Важливим аспектом є робота з родинами, надання консультацій та підтримки, що сприяє кращому розумінню особливостей розвитку дитини та розробці ефективних стратегій підтримки вдома. Соціальні педагоги організовують заходи для соціальної адаптації, сприяючи інтеграції дітей у різні соціальні середовища через культурні, спортивні та інші заходи, що допомагають встановлювати соціальні зв'язки та розвивати навички взаємодії з однолітками. Крім того, вони надають підтримку в кризових ситуаціях, допомагаючи сім'ям, які виховують дітей з аутизмом долати труднощі, такі як соціальна ізоляція чи дискримінація, сприяючи емоційному та соціальному благополуччю дитини та підтримуючи її в процесі адаптації. Важливим також є впровадження програм соціальної компетентності, спрямованих на навчання навичкам соціальної взаємодії, спілкування, емоційного розуміння та саморегуляції, що допомагає дитині з аутизмом розуміти та застосовувати соціальні навички в різних ситуаціях [12 с. 544-546.].

Фахівці медичної сфери проводять діагностики для оцінки розвитку дитини з аутизмом, виявленні сильних сторін та визначенні сфер, що потребують особливої уваги та корекції. На основі діагностичних даних розробляються індивідуальні програми корекції та розвитку, спрямовані на поліпшення якості життя дитини, соціалізації, навчанні та розвитку навичок. Психологічна підтримка є також важливою складовою роботи медичних фахівців, оскільки психологи допомагають дитині долати емоційні труднощі та адаптуватися до соціального середовища. Терапевти спеціалізуються на розвитку мовлення, моторики та побутових навичок, що є необхідними для соціалізації дитини [10, с. 50-56; 11, с. 38-42]. Комплексна підтримка медичних фахівців є важливою складовою інтеграції дитини з аутизмом в суспільство та забезпечення її рівних можливостей.

Таким чином, суб'єкти соціально-педагогічної підтримки дітей з аутизмом в інклюзивному середовищі включають державні та недержавні організації, навчальні заклади, батьків, соціальних педагогів, медичних фахівців та інших фахівців. Кожен із цих суб'єктів відіграє важливу роль у забезпеченні комплексної підтримки дітей з аутизмом, сприяючи їхньому розвитку та інтеграції в суспільство.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Висновки. Отже, ефективне формування інклюзивного освітнього середовища для дітей з аутизмом досягається шляхом застосування комплексного підходу, в рамках якого кожен суб'єкт соціально-педагогічної підтримки відіграє визначальну роль в інтегрованій взаємодії. Державні інституції забезпечують правову та фінансову основу, створюючи нормативно-правне поле та організаційні механізми для впровадження інклюзивних практик. Недержавні організації активно підтримують права дітей, надаючи їм послуги та проводячи просвітницьку діяльність. Навчальні заклади, в свою чергу, створюють доступне та підтримуюче середовище, адаптуючи програми і забезпечуючи підготовку персоналу. Батьки та родина є першими помічниками у розвитку дитини, активно співпрацюючи з усіма учасниками процесу. Соціальні педагоги та медичні працівники надають важливу психологічну, соціальну та медичну підтримку, сприяючи загальному розвитку та адаптації дитини. Окрім того, інші фахівці, такі як юристи, тренери з адаптивного спорту та арт-терапевти, вносять додаткові ресурси і методи, які сприяють всебічному розвитку дитини. Тільки в умовах ефективної взаємодії всіх цих суб'єктів можливо створити таке середовище, яке дозволить дітям з аутизмом розвиватися, навчатися та соціалізуватися на рівних з іншими дітьми.

Література:

1. Ажажа М. А. Державна політика України щодо інклюзивної освіти в умовах професійної підготовки молоді. *Державне управління: удосконалення та розвиток,* 2019, № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/28.pdf

2. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

3. Закон України «Про соціальні послуги» від 19 липня 2011 року № 3651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text

4. Інклюзивна освіта: методологічні та законодавчо-нормативні засади. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/ref_ogliad_2013_5_Inkluzivna_osvita.pdf

5. Інклюзивне навчання. URL: https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya

6. Інститут професійної освіти НАПН України. URL: https://ivet.edu.ua/inklyuzyvna-profesijna-osvita/

7. Кравченко Г. Ю., Коссова-Сіліна Г. О. Інклюзивне навчання. Робота із здобувачами освіти із особливими освітніми потребами: електронний навчальний курс. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2024. 62 с. URL: https://knowledge.org.ua/wp-content/uploads/2020/08/%D0%86%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0.pdf; https://aqce.com.ua/download/publications/216/225.pdf/

8. Левицька А. І., Ходанович Е. М. Соціально-психологічна адаптація дітей з аутизмом у дошкільних умовах: виклики і стратегії підтримки. *Інноваційна педагогіка*, 2023, № 65, т. 1, с. 95–98.

9. МОН обговорили роль інклюзивної освіти у навчанні дітей з особливими потребами. URL: https://mon.gov.ua/news/u-mon-obgovorili-rol-inklyuzivnoi-osviti-u-navchanni-ditey-z-osoblivimi-potrebami

10. Островська К. О., Качмарик Х. В., Дробіт Л. Р. *Основи діагностики дітей з розладами аутистичного спектра*. Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 124 с.

11. Островська К. О., Островський І. П., Сайко Х. Я. *Індивідуальний маршрут дитини з розладами спектру аутизму*. Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 52 с.

12. Поліщук, В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з батьками, які виховують дітей з проявами аутичних розладів. *Social Work and Education*, 2021, *8*(4), 540–549. https://doi.org/10.25128/2520-6230.21.4.10

13. Поради родинам щодо отримання важливої інформації перші 100 днів після діагностування аутизму у дитини. URL: https://k-s.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/100-днів-аутизм.pdf

14. Скрипник Т. В. *Стандарти психолого-педагогічної допомоги дітям з розладами аутичного спектра*: навч.-метод. посіб. Київ: Гнозіс, 2013. 60 с.

15. Сухіна І., Риндер І., Скрипник Т. *Психологічна модель раннього втручання для дітей з аутизмом*: посібник / за ред. Сухіної І.В. Київ-Чернівці: Букрек, 2017. 192 с.

References:

1. Azhazha M. A. (2019). Derzhavna polityka Ukrainy shchodo inkliuzyvnoi osvity v umovakh profesiinoi pidhotovky molodi. [State policy of Ukraine regarding inclusive education in terms of vocational training of youth]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/28.pdf. [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy Pro osvitu: vid 05 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. [Law of Ukraine On Education: dated September 5, 2017 No. 2145-VIII.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text. [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro sotsialni posluhy: vid 19 lypnia 2011 roku № 3651-VI. [Law of Ukraine On Social Services: dated July 19, 2011 No. 3651-VI].URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text [in Ukrainian].

4. Inkliuzyvna osvita: metodolohichni ta zakonodavcho-normatyvni zasady. [Inclusive education: methodological and legal and normative principles]. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/ref_ogliad_2013_5_Inkluzivna_osvita.pdf [in Ukrainian].

5. Inkliuzyvne navchannia [Inclusive education]. URL: https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya [in Ukrainian].

6. Instytut profesiinoi osvity NAPN Ukrainy. [Institute of Professional Education of the National Academy of Sciences of Ukraine].URL: https://ivet.edu.ua/inklyuzyvna-profesijna-osvita/ [in Ukrainian].

7. Kravchenko H. Y. & Kossova-Silina H. O. (2024). *Inkliuzyvne navchannia. Robota iz zdobuvachamy osvity iz osoblyvymy osvitnimy potrebamy: elektronnyi navchalnyi kurs.* [*Inclusive education. Working with students with special educational needs: an electronic training course*]. Bila Tserkva: BINPO DZVO «UMO» NAPN Ukrainy. URL: https://knowledge.org.ua/wp-content/uploads/2020/08/%D0%86%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0.pdf; https://aqce.com.ua/download/publications/216/225.pdf/ [in Ukrainian].

8. Levytska A. I. & Khodanovych E. M. Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia ditei z autyzmom u doshkilnykh umovakh: vyklyky i stratehii pidtrymky. [Social and psychological adaptation of children with autism in preschool settings: challenges and support strategies]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 65, t. 1, 95–98. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

9. MON obhovoryly rol inkliuzyvnoi osvity u navchanni ditei z osoblyvymy potrebamy. [MES discussed the role of inclusive education in the education of children with special needs]. URL: https://mon.gov.ua/news/u-mon-obgovorili-rol-inklyuzivnoi-osviti-u-navchanni-ditey-z-osoblivimi-potrebami [in Ukrainian].

10. Ostrovska K. O., Kachmaryk Kh. V. & Drobit L. R. (2017). *Osnovy diahnostyky ditei z rozladamy autystychnoho spektra [Basics of diagnosing children with autism spectrum disorders]*. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

11. Ostrovska K. O., Ostrovskyi I. P. & Saiko Kh. Y. (2017). *Indyvidualnyi marshrut dytyny z rozladamy spektru autyzmu. [Individual route of a child with autism spectrum disorders.]*.Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

12. Polishchuk V. (2021) Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do roboty z batkamy, yaki vykhovuiut ditei z proiavamy autychnykh rozladiv. [Preparation of future social workers to work with parents who raise children with manifestations of autistic disorders]. *Social Work and Education – Social Work and Education*, 8(4), 540–549. https://doi.org/10.25128/2520-6230.21.4.10 [in Ukrainian].

13. Porady rodynam shchodo otrymannia vazhlyvoi informatsii pershi 100 dniv pislia diahnostuvannia autyzmu u dytyny [Advice for families on obtaining important information in the first 100 days after a child's autism diagnosis]. URL: https://k-s.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/100-днів-аутизм.pdf [in Ukrainian].

14. Skrypnyk T. V. (2013) *Standarty psykholoho-pedahohichnoi dopomohy ditiam z rozladamy autychnoho spektra [Standards of psychological and pedagogical assistance to children with autism spectrum disorders]*. Kyiv: Hnozis[in Ukrainian].

15. Sukhina I., Rynder I., & Skrypnyk T.(2017) *Psykholohichna model rannoho vtruchannia dlia ditei z autyzmom. [A psychological model of early intervention for children with autism]*. Bukrek [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК:378.147:001

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-383-395

Залужна Алла Євгенівна доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та культурології, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, тел.: (0362) 26-75-21, http://orcid.org/0000-0002-5012-7419

Макух Дмитро Дмитрович старший викладач кафедри безпілотних дистанційно керованих систем та комплексів, Національна академія Служби безпеки України, м. Київ, тел.: (063) 229-58-45, https://orcid.org/0000-0001-7480-3808

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті досліджено можливість впровадження структурно функціональної моделі в освітній процес, що значною мірою сприятиме ефективності формування професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів. Зокрема передбачено такі структурні блоки спроектованої моделі: цільовий, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий та результативний. Показано, що початковий етап моделювання, який узгоджує мету дослідження та його завдання із головними засадами сучасного педагогічного знання відображає цільовий блок.

Доведено, що теоретико-методологічний блок надає моделі концептуальності, яку репрезентують методологічні підходи і принципи формування професійної ідентичності курсантів ЗВО. У цьому контексті обґрунтовано необхідність використання міждисциплінарного, аксіологічного, гуманістичного, інформаційного, культурологічного, особистісного, синергетичного та системного підходів.

Відстежено, що організаційно-змістовий блок містить комплекс педагогічних умов формування професійної ідентичності майбутніх офіцерів: розвиток професійно-інтелектуального потенціалу курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу; гуманізація освітнього середовища та психологічний супровід формування професійної ідентичності курсантів ВНЗ; актуалізація мотивації до формування професійної ідентичності курсантів ВНЗ засобами міждисциплінарного підходу; забезпечення ефективної комунікації у професійній діяльності майбутнього офіцера, забезпечуючи коригування векторних параметрів педагогічного процесу та встановлення зв’язків між його структурними елементами.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Підкреслено, що результативний блок дослідження демонструє діагностовані рівні сформованості професійної ідентичності курсантів: високий, достатній, низький та дуже низький, а також відображає очікуваний результат реалізації моделі – позитивну динаміку сформованості професійної ідентичності майбутніх офіцерів. Доведено, що в основу педагогічного моделювання процесу формування професійної ідентичності курсантів у вищих військових навчальних закладах засобами міждисциплінарного підходу покладаємо зміст освіти та концептуальну організацію цілей та засобів навчання, їх ціннісно-стратегічну спрямованість, систему та інструментарій діагностики освітніх результатів, експериментальну перевірку ефективності методичної системи та її результативність.

Ключові слова: професійна ідентичність, модель, структурно-функціональна модель, цільовий блок, теоретико-методологічний блок, організаційно-змістовий блок, результативний блок, міждисциплінарний підхід.

Zaluzhna Alla Yevgenivna Doctor of Philosophy (DSc), Professor, Professor of the Department of Philosophy and Cultural Studies, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, http://orcid.org/0000-0002-5012-7419

Makukh Dmytro Dmytrovych Senior Lecturer, Department of Unmanned Remotely Controlled Systems and Complexes, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, https: //orcid.org/0000-0001-7480-3808

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL OF FORMATION OF PROFESSIONAL IDENTITY OF CADETS OF HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS BY MEANS OF AN INTERDISCIPLINARY APPROACH

Abstract. The article explores the possibility of introducing a structural and functional model into the educational process, which will significantly contribute to the effectiveness of the formation of professional identity of cadets of military institutions of higher education. In particular, the following structural blocks of the designed model are provided: target, theoretical and methodological, organizational and content and effective. It is shown that the initial stage of modeling, which coordinates the purpose of the study and its tasks with the main principles of modern pedagogical knowledge, reflects the target block.

It is proved that the theoretical and methodological block provides a model of conceptuality, which is represented by methodological approaches and principles for the formation of professional identity of cadets of higher education institutions. In this context, the need to use interdisciplinary, axiological, humanistic, informational, culturological, personal, synergetic and systematic approaches is substantiated.

It has been traced that the organizational and content block contains a set of pedagogical conditions for the formation of the professional identity of future

officers: development of the professional and intellectual potential of cadets of higher military educational institutions by means of an interdisciplinary approach; humanization of the educational environment and psychological support for the formation of professional identity of university cadets; actualization of motivation for the formation of professional identity of university cadets by means of an interdisciplinary approach; ensuring effective communication in the professional activities of the future officer, ensuring the adjustment of the vector parameters of the pedagogical process and the establishment of connections between its structural elements.

It is emphasized that the effective block of the study demonstrates the diagnosed levels of formation of the professional identity of cadets: high, sufficient, low and very low, and also reflects the expected result of the implementation of the model - the positive dynamics of the formation of the professional identity of future officers.

It has been proved that the basis of pedagogical modeling of the process of formation of professional identity of cadets in higher military educational institutions by means of an interdisciplinary approach is the content of education and the conceptual organization of goals and means of training, their value-strategic orientation, the system and tools for diagnosing educational results, experimental verification of the effectiveness of the methodological system and its effectiveness.

Keywords: professional identity, model, structural-functional model, target block, theoretical and methodological block, organizational and content block, effective block, interdisciplinary approach.

Постановка проблеми. Ефективність формування професійної ідентичності курсантів у вищих військових навчальних закладах засобами реалізації міждисциплінарного підходу значною мірою зумовлена можливістю впровадження структурно-функціональної моделі, яка сприяє створенню цілісного пізнавального середовища, що дозволяє враховувати різні аспекти військової справи, особливості професіогенези майбутніх офіцерів, соціально-психологічні фактори впливу тощо. На сучасному етапі педагогічне моделювання стає все більш актуальним і важливим в контексті постійних змін у суспільстві, технологічного розвитку і вимог до освіти. Воно дозволяє упровадити в освітній процес персоналізовані підходи до навчання, адаптувати його до використання інформаційних методів і технологій, онлайн-ресурсів. Сучасні педагогічні моделі сприяють розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та творчого потенціалу здобувачів вищої освіти. Вони засвідчують органічний зв’язок педагогічної системи, що містить у собі цільові, змістові та технологічні параметри, з професійно-педагогічним процесом, спрямованим на формування професійної ідентичності майбутнього офіцера.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделювання як необхідну процедуру педагогічного процесу та вагомий чинник експлікації сутнісних підстав педагогічних явищ репрезентують дослідження В. Безрукової, В. Беспалько, Н. Волкової, Н. Брюханової, С. Касярум, Н. Корольової, В. Краєвського, Р. Матушинського, Т. Піхоти, Т. Смирнової та ін. У монографії «Нова парадигма моделювання та розвитку історико-педагогічного процесу» О. Вознюк пов'язує моделювання процесів трансформації освітніх систем з «вибуховим оновленням культури» [1], а М. Романенко проголошує парадигмальну освітню революцію, яку розуміє як радикальну зміну всіх компонентів освітньої сфери, в результаті чого вона набуває нової соціальної якості і значною мірою впливає на загальносистемну трансформацію суспільства. Прикметно, що термінологічні рамки поняття парадигмальна освітня революція в інтерпретаційному полі значно розширюються: воно вбирає в себе ті освітні новації, які були започатковані освітньою революцією, і попри те, що вичерпали свій новаторський зміст, усе ж підготували ґрунт для наступних парадигмальних змін [4].

Водночас важливими є розробки В. Осадчого [2] з питань педагогічної моделі, який обгрунтовує необхідність використання принципу додатковості, для дослідження складних об'єктів (як-от освітня система чи педагогічний процес в цілому), для яких замало лише однієї теорії, вони потребують також альтернативних підходів, зокрема мають містити в собі знання з інших наук.

Такі підходи дозволяють зарахувати моделювання до універсальних методів, з допомогою яких можна розв'язати будь-яку педагогічну проблему. Охоплюючи водночас і емпіричний, і теоретичний рівень дослідження, моделювання передбачає систематизацію знань про явище або процес, його опис та наявні зв'язки між компонентами, а також проникнення у сутність досліджуваного об'єкта.

Втім, на нашу думку, у сучасному полі вітчизняних наукових досліджень недостатня увага приділяється саме міждисциплінарному дискурсу осмислення формування професійної ідентичності майбутніх офіцерів у контексті взаємодії та взаємообумовленості педагогічних, філософських, культурологічних та соціологічних підходів. А, відтак особливий інтерес викликає імітаційне моделювання формування професійної ідентичності курсантів, що передбачає не тільки опис внутрішньої структури об'єкта або процесу, які досліджуються, але й шляхом внесення у систему змін дозволяє передбачити їх наслідки і апробувати розмаїті варіанти нововведень.

Метою статті є на основі імітаційного моделювання розробити структурно-функціональну модель формування професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів засобами реалізації міждисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу. Вибудовуючи аналоги реальних і сконструйованих систем та відтворюючи їх організаційні та функціональні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

властивості, моделювання опирається на імітацію як процес або спосіб наслідування чи відтворення дійсності, який може включати в себе різні аспекти, такі як поведінка, властивості, або структура. Завдання імітації полягає у створенні моделі або системи, яка намагається відтворити або наслідувати реальні процеси, події або явища. Імітаційне моделювання передбачає не тільки опис системи, яка потребує моделювання – модель системи створюється на основі інформації про реальну або сконструйовану систему і може включати в себе створення алгоритмів, правил, формул, що описують поведінку системи. А відтак, за допомогою імітаційного моделювання можна легко експериментувати з різними умовами та параметрами системи, щоб з'ясувати, як вони впливають на її поведінку. Імітаційне моделювання також дозволяє встановлювати та тестувати різні стратегії управління та оптимізації систем для досягнення найкращих результатів.

Належить визнати, що поняття модель є достатньо укоріненим як в авторських розробках, так і в багатьох лексикографічних джерелах. Так, словник української мови репрезентує модель як універсальну форму пізнання, яка використовується в дослідженні і перетворенні явищ у будь-якій сфері діяльності [5]. У філософському енциклопедичному словнику модель (від лат. Modus – міра) постає як аналог (графік, схема, знакова система, структура) певного об'єкта (оригіналу), фрагмента реальності, артефактів, витворів культури, концептуально-теоретичних утворень тощо [6]. Педагогіка розглядає модель як еталон, стандарт, зразок, примірник чогось; схему для пояснення певного явища чи процесу тощо.

Властиво, що В. Осадчий вбачає в моделі «об'єктивні, системні несуперечливі уявлення про дійсність» [2, с. 67], у зв'язку з чим вона набуває статусу концептуального інструмента або ж аналога певного фрагмента соціуму, що зберігає і розширює коло знань про об'єкт, який моделюється. Дослідник вважає, що у процесі створення педагогічної моделі «доцільно дотримуватися етапів алгоритму педагогічного моделювання», який передбачає: постановку «мети моделювання, виділення об'єкта моделювання, формулювання предмета моделювання, з'ясування законодавчо-нормативного забезпечення функціонування об'єкта моделювання, обрання теорії, яка описує (пояснює) зміст предмета моделювання, обґрунтування основних допущень, що спрощують реальний об'єкт, формування понятійного апарата моделювання, конструювання моделі об'єкта з використанням категорій, понять, тверджень і суджень, експертизу моделі об'єкта щодо дотримання принципів наукового пізнання, законів логічного мислення, чинних юридичних і фінансових норм тощо, дослідження властивостей моделі (адекватність і повнота відображення дійсності, прогностичність тощо) за допомогою здійснення мисленнєвого або натурального експерименту під час розв'язання конкретних педагогічних проблем із використанням розробленої моделі, доопрацювання, корегування та остаточне конструювання моделі» [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Прикметно, що з урахуванням саме такого локусу дослідження структурно-функціональну модель формування професійної ідентичності курсантів у вищих військових навчальних закладах ми вибудовуємо засобами міждисциплінарного підходу, що дозволяє отримати цілісне уявлення про досліджуваний процес. У контексті нашої роботи педагогічне моделювання процесу формування професійної ідентичності курсантів у військових закладах вищої освіти охоплює елементи військової професійної освіти, що передбачає здобуття тактичного, оперативного та стратегічного рівнів військової освіти шляхом взаємодії структурних елементів цілісного педагогічного процесу, який складають мета, завдання, організаційні форми, компонентна структура та критерії функціонування педагогічної системи, векторно націленої на формування професійної ідентичності курсантів військових ЗВО засобами міждисциплінарного підходу.

Запропонована нами структурно-функціональна модель формування професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу являє собою графічне відтворення спеціально організованого педагогічного пошуку та фундаментальної динаміки змін у процесі професійної підготовки, що передбачає активне освоєння професійного середовища шляхом прийняття його норм і цінностей, форм та принципів соціальної взаємодії та належне виконання професійних функцій і завдань з метою досягнення професійної зрілості.

Складовими спроектованої моделі визначено такі структурні блоки: цільовий, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий та результативний.

Цільовий блок містить у собі мету як ідеальний свідомо запланований результат освітнього процесу, а також його принципи та компоненти. Всупереч традиційним уявленням про знання як кінечну ціль професійної підготовки курсантів ВНЗ, на передній план пошуку винесено професійне становлення майбутніх офіцерів у контексті розвитку їхньої Я-концепції. Цільовий блок знаменує початковий етап моделювання, що допомагає узгодити мету дослідження та його завдання із головними засадами сучасного педагогічного знання.

Теоретико-методологічний блок надає моделі концептуальності, яку репрезентують методологічні підходи і принципи. Зауважимо, що поняття методологічний підхід являє собою єдність світоглядного, теоретичного та методологічного знання, що визначає загальну стратегію дослідження залежно від природи досліджуваного об’єкта, зумовлюючи його інтерпретацію та формуючи поле значень.

Засадничу роль у нашому дослідженні відведено міждисциплінарному підходу. Зокрема акцентовано увагу на його здатності виявляти нові відношення між поняттями вихідних дисциплін та можливості проектувати здобуті знання у різні сфери діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Так, реалізація *міждисциплінарного підходу* в освітньому процесі відбувається через міжпредметні зв'язки, що являють собою «зв'язки між змістом навчальних дисциплін (предметів)», які встановлює викладач або студент у процесі пізнавальної діяльності з метою більш глибокого усвідомлення тієї чи іншої проблеми, а також для більш ефективного застосування знань на практиці.

Міжпредметні зв'язки умовно поділяють на попередні (беруться до уваги уже освоєні курси, на основі чого можливе перенесення знань, умінь та навичок із однієї сфери професійної діяльності в іншу) та перспективні (викладання має випереджувальний характер). У процесі використання міжпредметних зв'язків відбувається взаємообмін і взаємодоповнення дисциплін, які вивчають у межах одного семестру, навчального року тощо. Отже, йдеться про смислове розширення предметного поля досліджень та пошук найбільш адекватних для реалізації цієї мети методологічних підстав.

Зокрема, обґрунтовуючи варіанти реалізації міждисциплінарного підходу у формуванні професійної компетентності майбутніх офіцерів використання можливостей міжпредметних зв'язків дозволяє підвищити рівень професійних знань і умінь, способів професійного саморозвитку. Зауважимо, що міжпредметні зв'язки – не єдине поняття, яке використовується для експлікації дидактичних можливостей міждисциплінарного підходу. Етимологічну спорідненість з ним виявляють категорії міжпредметна інтеграція та міждисциплінарне інтегрування

Для методологічного забезпечення процесу формування професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів актуальними є також наступні підходи: аксіологічний, гуманістичний, інформаційний, культурологічний, особистісний, синергетичний, системний.

Аксіологічний підхід у сучасній педагогіці постає своєрідною стратегією гуманізації суспільства, охопленого псевдокультурними та антикультурними тенденціями, нездатністю особистості протистояти деструктивним впливам в умовах соціальних загроз та деформацій. У контексті аксіологічного підходу цінності постають сенсотворчим чинником людського буття, сутнісною силою майбутнього офіцера ЗСУ, оскільки наділені значним інтелектуальним, моральним та творчим потенціалом, на чому наголошують Ю. Горбенко, І. Коваленко, П. Кукса, В. Матвійчук, В. Полюга та ін. У їхніх дослідженнях проведено думку про те, що цінності складають систему ціннісних орієнтацій і репрезентують сукупність найважливіших рис внутрішньої структури особистості. Як соціально-нормативні регулятори суспільного життя та професійної активності людини, ціннісні орієнтації забезпечують цілісність соціального організму, «утворюють певну вісь свідомості і поведінки особистості та безпосередньо впливають на її розвиток» [7, с. 65]. У зв'язку з цим аксіологічний підхід задає гуманістичне спрямування процесу формування професійної ідентичності курсантів у вищих військових навчальних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

закладах, де система професійних знань й умінь відображає гуманістичний зміст професійної діяльності, яка закладає основи самопізнання та саморуху індивідуальності майбутнього офіцера. У виборі ціннісних орієнтацій превалюють національні цінності, що проявляються у причетності до державотвочих інтенцій, атрибутів державної влади і сили, історичної пам'ті, козацької слави тощо.

Гуманістичний підхід у формуванні професійної ідентичності курсантів ЗВО розглядає фахову ідентифікацію не як спосіб зовнішньої репрезентації професійних навичок та умінь, а як глибинний процес особистісного розвитку, що постає як відкрита можливість самоактуалізації з виразною орієнтацією на майбутнє, вірою у можливість досягнення «ідеального Я». Так, на думку американського психолога А. Маслоу, саме прагнення до самоактуалізації допомагає індивіду визначити власну стратегію життєвого шляху, причому усі акценти дослідником сходяться не на кінцевій точці життєвих змагань, а на тому проміжку, що бере відлік зі старту. Прикметно, що серед ієрархії потреб (фізіологічні потреби, потреба в безпеці, у любові, прихильності, прийнятті, в самоповазі тощо) першість належить прагненню приносити людям добро, що базується самоактуалізації, яка становить вершину ієрархії потреб.

Опираючись на гуманістичні моделі розвитку особистості, сучасна психолого-педагогічна наука вбачає у них спосіб досягнення вершинних професійних успіхів.

Інформаційний підхід є конструктивним фактором професійної підготовки майбутнього офіцера, який повинен оволодіти сукупністю фахових, психолого-педагогічних та предметних знань, працювати з джерелами інформації, попередньо вибудовуючи стратегію їх пошуку. Курсанти мають навчитися аналізувати отриману інформацію, використовуючи критерії достовірності, точності та надійності. Однією із засад їхньої освітньої підготовки є володіння комп'ютерними та інформаційними технологіями для обробки та презентації інформації у військовій сфері та ефективного її застосування у професійній діяльності. Інформаційний підхід означає розкриття пізнавального потенціалу інформаційної діяльності, яка використовується для формування змісту освітніх стандартів. Аналіз співвідношення інформації, знань і змісту освіти у сучасному педагогічному дискурсі дозволяє говорити про перевагу логічних й мисленнєвих ресурсів, що значно обмежує використання евристичного потенціалу інформації в її ірраціональному вияві.

Культурологічний підхід у змісті професійної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів передбачає їхню здатність до культурного самовизначення у світі культурних цінностей. Висвітлюючи проблеми педагогічного забезпечення культурологічного складника у підготовці курсантів військових ВНЗ. В. Осьодло та Л. Карпова-Чемерис, до факторів, що визначають актуальність культурологічної підготовки, відносять: «вагомість національних та світових культурних традицій і їх високого

виховного потенціалу; значної ролі народної педагогіки та культури виховання; внутрішні культурологічні обставини в Україні; які характеризуються частковою втратою національного змісту; спробою підмінити його; чужорідним; традиційним лише за формою» [3, с. 214].

Репрезентуючи сферу соціальної практики, що містить у собі духовні імперативи, які сприяють професійному самоствердженню і постають орієнтирами особистісної та професійної поведінки, культурологічний підхід у процесі формування професійної ідентичності курсантів військових ВНЗ скеровує його до горизонту універсальних цінностей, до розуміння повноти буття, відчуття його особливої вартості.

Особистісний підхід у формуванні професійної ідентичності майбутніх офіцерів відіграє вирішальну роль, позаяк передбачає розвиток ключових особистісних якостей, таких як лідерство, відповідальність, дисципліна, етика та співробітництво. Освітній процес військового ВНЗ вибудовується на системі професійних стандартів, що визначаються військовою службою. Шляхом розвитку гнучкості та адаптивних здібностей курсанти навчаються реагувати на зміни та виклики сучасного бойового середовища. Забезпечення підтримки та ресурсів для збереження ментального здоров'я курсантів, включаючи розвиток стресостійкості та управління емоціями, є одним із пріоритетів організації освітнього процесу та особистісного становлення майбутніх офіцерів.

Синергетичний підхід у формуванні професійної ідентичності майбутніх офіцерів є достатньо перспективним з огляду на те, що, постулюючи взаємодію складних систем та емерджентних властивостей, може відобразити процес становлення ідентичності офіцера шляхом його взаємодії з військовим та освітнім середовищем, колегами та соціальним оточенням, у процесі навчання, самовдосконалення та адаптації до нових умов тощо. Зважаючи на те, що синергетика підкреслює важливість взаємодії між елементами системи, в контексті професійної підготовки важливою є комунікація між офіцерами та розвиток командної роботи. Майбутні офіцери можуть бути залученими до відкритого навчання, експерименту та вдосконалення своїх навичок. Синергетика сприяє реалізації різних професійних ролей, як-от: лідерська, командна, спеціалізована, – які можуть взаємодіяти та підсилювати одна одну у процесі становлення професійної ідентичності майбутнього офіцера.

Системний підхід у формуванні професійної ідентичності курсантів військових ВНЗ передбачає комплексний підхід до навчання, розвитку та соціалізації майбутніх офіцерів. Передусім йдеться про якісну освітню підготовку, що включає теоретичні знання з тактики та стратегії, а також практичні навички, що розвиваються шляхом тренування на полігоні, симуляції бойових дій тощо. Системний підхід сприяє розвитку лідерських якостей, таких як прийняття важливих рішень, комунікація та мотивація підлеглих. Майбутні офіцери усвідомлюють роль свого служіння, своє місце у суспільстві, вони розуміють і приймають ризики та вживають заходів безпеки для своїх підлеглих і самих себе. Оскільки система пропагує культуру

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

відкритості до нововведень та здатність до адаптації, у контексті цього підходу реалізується готовність до швидкої зміни стратегій, тактик та технологій. Важливим елементом формування професійної ідентичності стає також розвиток міжособистісних навичок, таких як емпатія, ефективне керівництво, співробітництво, гнучкість та мобільність.

Експліковані методологічні підходи є складовою розробленої нами моделі формування професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу, яка вибудовується на загальнодидактичних та специфічних принципах, комплексне використання яких сприяє глибинному розумінню сутності педагогічного процесу.

Водночас, модель формування професійної ідентичності курсантів курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу у нашій роботі базується на таких загальнодидактичних принципах: науковості, цілеспрямованості, принцип зв'язку навчання з практичною діяльністю, динамічності, наступності і послідовності розвитку.

До *специфічних принципів* формування професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу відносимо: принцип індивідуалізації, принцип рефлексивності, принцип інтегративності, принцип формування психологічної готовності до виконання професійних завдань, принцип відповідальності.

Отже, сукупність проаналізованих нами підходів та принципів у їх методологічній взаємодоповнювальності складають основу теоретико-методологічного блоку, демонструючи максимальну ефективність структурно-функціональної моделі формування професійної ідентичності курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу.

Наступний блок структурно-функціональної моделі – ***організаційно-змістовий.*** Він містить комплекс організаційно-педагогічних умов формування професійної ідентичності майбутніх офіцерів: розвиток професійно-інтелектуального потенціалу курсантів військових закладів вищої освіти засобами міждисциплінарного підходу; гуманізація освітнього середовища та психологічний супровід формування професійної ідентичності курсантів ВНЗ; актуалізація мотивації до формування професійної ідентичності курсантів ВНЗ засобами міждисциплінарного підходу**;** забезпечення ефективної комунікації у професійній діяльності майбутнього офіцера), що дає можливість обґрунтувати засоби їх забезпечення, скоригувати векторні параметри педагогічного процесу та встановити зв'язки між його структурними елементами.

Результативний блок дослідження репрезентує когнітивний, афективний, аксіологічний та діяльнісний компоненти формування професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу. Результативний блок також демонструє діагностовані нами рівні сформованості професійної ідентичності курсантів: високий, достатній, низький та дуже низький, а також відображає очікуваний результат реалізації моделі – позитивну динаміку сформованості професійної ідентичності майбутніх офіцерів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Структурно-функціональну модель формування професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу відображено на Рисунку 1.

ЦІЛЬОВИЙ БЛОК

Мета: формування професійної ідентичності курсантів у вищих військових навчальних закладах засобами міждисциплінарного підходу

Завдання: експлікація процесу формування професійної ідентичності в статусі актуальної філософської, психологічної та педагогічної проблеми;з'ясування специфіки формування професійної ідентичності у вищих військових навчальних закладах; визначення смислових координат та ролі міждисциплінарного підходу у формуванні професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів; обгрунтування педагогічних умов формування професійної ідентичності майбутніх офіцерів засобами міждисциплінарного підходу, побудова структурно-функціональні моделі означеного процесу, а також визначення критеріїв та показників рівня сформованості професійної ідентичності курсантів ВНЗ; вибір методики проведення експериментального дослідження та аналіз його результатів.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БЛОК

Підходи: аксіологічний, гуманістичний, інформаційний, культурологічний, особистісний, синергетичний, системний

Загальнодидактичні принципи: науковості, цілеспрямованості, принцип зв'язку навчання з практичною діяльністю, динамічності, наступності і послідовності розвитку.	**Специфічні принципи:** принцип індивідуалізації, принцип рефлексивності, принцип інтегративності, принцип формування психологічної готовності до виконання професійних завдань, відповідальності.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЗМІСТОВИЙ БЛОК

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ

Умова 1. Розвиток професійно-інтелектуального потенціалу курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу	**Умова 2.** гуманізація освітнього середовища та психологічний супровід формування професійної ідентичності курсантів ВНЗ	**Умова 3.** Актуалізація мотивації до формування професійної ідентичності курсантів ВНЗ засобами міждисциплінарного підходу.	**Умова 4.** Забезпечення ефективної комунікації у професійній діяльності майбутнього офіцера.
Оновлений зміст дисциплін Військова топографія; тактико-спеціальна підготовка; психологія.	**Методи** Імітаційне моделювання; мозковий штурм; оксфордські дебати.	**Організаційні форми аудиторної та позааудиторної роботи**	**Формування вмінь та навичок військової діяльності**

РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ БЛОК

КОМПОНЕНТИ	**Когнітивний**	**Афективний**	**Аксіологічний**	**Діяльнісний**
КРИТЕРІЇ	**Інтелектуально-рефлексивний**	**Особистісно-розвивальний**	**Мотиваційно-ціннісний**	**Комунікативно-діяльнісний**
Рівні сформованості професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу: високий, достатній, низький, дуже низький.				
Результат реалізації моделі: позитивна динаміка сформованості професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу				

Рис.1. Модель формування професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Висновки. Таким чином, спроектована структурно-функціональна модель передбачає побудову і вивчення об'єкта, спроможного замінити оригінал, з метою отримати нову інформацію про нього. Саме структурно-функціональна модель формування професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу являє собою системний комплекс, що містить цільовий, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий та результативний блоки. Окреслені блоки демонструють методологічно обґрунтований педагогічний пошук, що дозволяє відстежити фундаментальну стратегію змін у процесі професіоналізації під час навчання у військовому ВНЗ.

Запропонована нами структурно-функціональна модель формування професійної ідентичності курсантів вищих військових навчальних закладів засобами міждисциплінарного підходу являє собою графічне відтворення спеціально організованого педагогічного пошуку та фундаментальної динаміки змін у процесі професійної підготовки, що передбачає активне освоєння професійного середовища шляхом прийняття його норм і цінностей, форм та принципів соціальної взаємодії та належне виконання професійних функцій і завдань з метою досягнення професійної зрілості.

Література:

1. Вознюк О. В. Нова парадигма моделювання та розвитку історико-педагогічного процесу: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 550 с.

2. Осадчий І. Г. Педагогічне моделювання: що важливо знати педагогу? *Народна освіта.* 2016. Вип. 1. С. 60–68.

3. Осьодло В.І., Карпова-Чемерис Л.І. Актуальні проблеми підготовки фахівців вищої військової школи: культурологічний аспект. *Збірник наукових праць Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2016. № 1 (33). С. 214–220.

4. Романенко М. І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти : автореф. дис. …д-ра пед. наук: 09.00.10 «Філософія освіти»». Дніпропетровський національний університет. Дніпропетровськ, 2003. 33 с.

5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. [Електронний ресурс] // Офіційний вебсайт. – Режим доступу: http://sum.in.ua/p/4/522/2, вільний. – Назва з екрана.

6. Філософський енциклопедичний словник: [1700 статей / уклад. В. Шинкарук та ін.]. К.: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, 2002. 742 с.

7. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. *Соціальна психологія.* 2009. № 4. С. 65-73.

References:

1. Vozniuk O. V. (2014). Nova paradyhma modeliuvannia ta rozvytku istoryko-pedahohichnoho protsesu: monohrafiia. [A new paradigm of modeling and development of the historical-pedagogical process: monograph.Modern approaches to the formation of leadership qualities in future officers of the National Guard]. Zhytomyr: Department of the State University named after AND. Franka. 500 p [in Ukrainian].

2. Osadchyi I. H. (2016). Pedahohichne modeliuvannia: shcho vazhlyvo znaty pedahohu? [Pedagogical modeling: what is important for a teacher to know?] Public education.No. 1. Pp. 60-68. [in Ukrainian].

3. Osodlo V.I., Karpova-Chemerys L.I. (2016). Aktualni problemy pidhotovky fakhivtsiv vyshchoï viyŭskovoï shkoly: kulturolohichnyy aspekt.[Actual problems of training specialists of the higher military school: cultural aspect]. A collection of scientific papers of the National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky. No. 1(33). Pp. 214-220. [in Ukrainian].

4. Romanenko M. I. (2003). Sotsialni ta paradyhmalno-kohnityvni determinanty rozvytku suchasnoï osvity. [Social and paradigmatic-cognitive determinants of the development of modern education]. Extended abstract of Doctor's thesis. Dnipropetrovsk: National University. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

5. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk. (1980). [Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary]. Retrieved from https://URL: http://sum.in.ua/p/4/522/2. [in Ukrainian].

6. Shynkaruk V (Ed.).(2002). Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk: 1700 statei. [Philosophical encyclopedic dictionary: 1700 articles]. K.: Institute of Philosophy named after G. WITH. Pans of the National Academy of Sciences.742 p. [in Ukrainian].

7. Shaŭhorodskyŭ Yu. (2009), Tsinnisni oriientatsiï v psykholohichniŭ strukturi osobystosti. [Value orientations in the psychological structure of the individual]. Social psychology.. No. 4. Ph. 65-73. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-396-404

Івашковська Вікторія Володимирівна магістр, м. Одеса, тел.: (048) 723-40-98

Дончев Іван Іванович кандидат технічних наук, доцент, м. Одеса, тел.: (048) 723-40-98

Койчева Тетяна Іванівна доктор педагогічних наук, професор, м. Одеса, тел.: (048) 723-40-98

Кавецький Тарас Степанович кандидат фізико-математичних наук, доцент, м. Дрогобич, тел.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-4782-1602

Паньків Людмила Іванівна кандидат фізико-математичних наук, м. Дрогобич, тел.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-6900-3336

Даньків Олеся Омелянівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, м. Дрогобич, тел.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-2154-8396

Кузик Олег Васильович кандидат фізико-математичних наук, доцент, м. Дрогобич, тел.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-8474-444X

Столярчук Ігор Дмитрович доктор фізико-математичних наук, професор, м. Дрогобич, тел.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0001-7549-2335

Гольський Віталій Богданович кандидат фізико-математичних наук, доцент, м. Дрогобич, тел.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0009-0003-7282-8050

Угрин Юрій Орестович кандидат фізико-математичних наук, доцент, м. Дрогобич, тел.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0001-8198-6462

Лешко Роман Ярославович кандидат фізико-математичних наук, м. Дрогобич, тел.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-9072-164X

Британ Віктор Богданович кандидат фізико-математичних наук, доцент, м. Дрогобич, тел.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-4535-6129

ЕСТЕТИЧНІ ПІДХОДИ У ВИКЛАДАННІ ФІЗИКИ

Анотація. Чим глибше наука проникає на рівні мікросвіту в загадки Всесвіту, тим більше вона виявляє найважливіші незмінні співвідношення та

величини, які визначають його сутність. Не лише сама людина, але й Всесвіт постають у виключно й дивовижно гармонійних, пропорційних проявах – як у фізичних, так, як це не дивно, і в естетичних: у формах стійких геометричних симетрій, математично сталих і точних процесах, що характеризують єдність мінливості та постійності. Такими є, наприклад, кристали з їхньою симетрією атомів, або орбіти планет, що настільки близькі до форми кола, пропорції у формах рослин, сніжинках, чи збіги відношень меж кольорів сонячного спектру або музичної гами. Фізика як навчальний предмет має значний потенціал для естетичного розвитку учнів завдяки гармонійному поєднанню раціонального та емоційного в процесі пізнання. Хоча естетичне виховання не є головною метою занять з фізики, фізика як наука та фізичні задачі можуть сприяти формуванню естетичних смаків та естетичного ставлення до інтелектуальної діяльності.

Зараз спостерігаємо низьку мотивацій до вивчення фізики. Спрощена реалізація ідеї гуманітаризації освіти супроводжуються зниженням ролі предмета в системі загальної освіти, що призводить до того, що учні мають дуже слабке уявлення про прояв фізичних законів як у повсякденному житті, так і у конкретній професійній діяльності, не розуміючи їх інтелектуального значення та краси. Тому на заняттях з фізики учнів необхідно не тільки вчити сприймати, описувати та оцінювати фізичні явища, а й розуміти, відчувати красу науки і самого процесу пізнання, фізичної теорії; бачити красу структурно-логічних побудов фізики у вигляді математичних формул, методів дослідження, міркувань та висновків.

Можливість виявити естетичні почуття щодо фізики допомагає учням відчути зміст предмета близьким і зрозумілим, а навчальна діяльність на уроках дозволяє їм продемонструвати свою індивідуальність.

Якщо учень має стійкі естетичні потреби, то він буде відчувати задоволення не тільки від отриманого витонченого результату, але і від самого процесу мисленнєвої роботи.

Ключові слова: фізика, викладання фізики, естетика, естетичне виховання, інтелектуальна діяльність.

Ivashkovska Viktoria Volodymyrivna Master, Odesa, tel.: (048) 723-40-98

Donchev Ivan Ivanovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Odesa, tel.: (048) 723-40-98

Koycheva Tetyana Ivanivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Odesa, tel.: (048) 723-40-98

Kavetskyy Taras Stepanovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Drohobych, tel.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-4782-1602

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Pankiv Liudmyla Ivanivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Drohobych, tel.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-6900-3336

Dan'kiv Olesya Omelyanivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Drohobych, tel.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-2154-8396

Kuzyk Oleh Vasylyovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Drohobych, tel.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-8474-444X

Stolyarchuk Ihor Dmytrovych Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Drohobych, tel.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0001-7549-2335

Holskyi Vitalij Bohdanovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Drohobych, tel.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0009-0003-7282-8050

Uhryn Yuriy Orestovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Drohobych, tel.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0001-8198-6462

Leshko Roman Yaroslavovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Drohobych, tel.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-9072-164X

Brytan Viktor Bohdanovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Drohobych, tel.: (03244) 3-54-65, https://orcid.org/0000-0002-4535-6129

AESTHETIC APPROACHES IN TEACHING PHYSICS

Abstract. The deeper science penetrates the mysteries of the Universe at the level of the microcosm, the more it reveals the most important immutable ratios and quantities that determine its essence. Not only man himself, but also the Universe appear in exceptionally and wonderfully harmonious, proportional manifestations - both in physical, as is not surprising, and in aesthetic: in the forms of stable geometric symmetries, mathematically stable and precise processes that characterize the unity of variability and constancy. Such are, for example, crystals with their symmetry of atoms, or the orbits of planets that are so close to the shape of a circle, proportions in the forms of plants, snowflakes, or coincidences of the relationships of the boundaries of the colors of the solar spectrum or the musical scale. Physics as

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

an educational subject has significant potential for the aesthetic development of students due to the harmonious combination of the rational and emotional in the process of cognition. Although aesthetic education is not the main goal of physics classes, physics as a science and physical problems can contribute to the formation of aesthetic tastes and an aesthetic attitude to intellectual activity.

We are currently observing a low level of motivation to study physics. The simplified implementation of the idea of humanizing education is accompanied by a decrease in the role of the subject in the general education system, which leads to the fact that students have a very weak idea of the manifestation of physical laws both in everyday life and in specific professional activities, not understanding their intellectual meaning and beauty. Therefore, in physics classes, students must not only be taught to perceive, describe and evaluate physical phenomena, but also to understand, feel the beauty of science and the very process of cognition, physical theory; to see the beauty of structural and logical constructions of physics in the form of mathematical formulas, research methods, reasoning and conclusions.

The ability to reveal aesthetic feelings about physics helps students feel the content of the subject close and understandable, and educational activities in the lessons allow them to demonstrate their individuality.

If a student has stable aesthetic needs, then he will feel satisfaction not only from the obtained refined result, but also from the very process of mental work.

Keywords: physics, physics teaching, aesthetics, aesthetic education, intellectual activity.

Постановка проблеми. Люди завжди були вражені польотом птахів, спостерігаючи за їхнім тривалим парінням у небі. Однак лише Леонардо да Вінчі, натхнений спостереженнями за крилатими істотами, зміг систематизувати свої зауваження та розробити штучні літальні апарати. Він створив модель аероплана, планера і навіть намагався розробити парашут. Його інтерес до теорії сполучених посудин, гідравлічних насосів і руху рідин став основою для застосування знань до вивчення повітряних потоків. Це яскравий приклад того, як естетичні враження можуть надихати на наукові дослідження та винаходи [1, 2].

Художник має створити психологічно точне розуміння свого задуму, щоб донести його до глядача. Для цього важливо знати закони сприйняття світла, формування тіней і півтіней, аби уникнути спотворення реальності. Лише завдяки фізичним знанням природи художники можуть досягти вражаючих ефектів у своїх роботах.

Для дослідників і реставраторів картин дуже важливі навички наукової фотографії: зйомка в ультрафіолетових і інфрачервоних променях, рентгенографія, макро- і мікрофотографія, спектрофотометрія та калориметрія. Правильна інтерпретація таких досліджень є важливою для подальшої роботи, оскільки фізика може допомогти розкрити таємниці старовинних картин [3].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Естетика виробів художнього лиття та кування також залежить від фізичних процесів. Знання про нагрівання, плавлення, твердіння металів, їх пластичність та деформація відіграють ключову роль у реалізації задумів майстрів.

Естетичне виховання через фізику полягає, в першу чергу, в умінні бачити красу навколишнього світу, яка проявляється в логічності, послідовності, завершеності діяльності без зайвих деталей. Краса світу виявляється в гармонії кольорів, симетрії, музичних звуках, а також у регулярності та чіткості фізичних процесів, організованості наукових досліджень і точності їх інтерпретації.

Фізика відкриває нам красу навколишнього світу: місячну доріжку на воді, зоряне небо, денну блакить, північне сяйво, веселку, міражі, схід сонця, затемнення – все це стає зрозумілим і ще більш захопливим завдяки фізичним знанням. Краса фізичних задач полягає в гармонійній взаємодії причинно-наслідкових зв'язків, що стимулює розумову діяльність.

Наприклад, задача «які кольори потрібно змішати, щоб отримати чорний?» перетворюється на цікаву проблему, що ілюструє принципи дисперсії світла, і робить навчання захоплюючим.

Задачі на адитивне та субтрактивне змішування кольорів, як зазначав Поль Синьяк, є ще однією ілюстрацією цього зв'язку: «Будь-яке матеріальне змішування кольорів не тільки затемнює їх, але й зменшує яскравість, тоді як оптичне змішування, навпаки, приносить ясність і блиск».

Отже, фізика дає можливість насолоджуватися не тільки художніми формами, а й витонченими розв'язками задач. Вона розширює спектр естетичних засобів навчання через поняття алгоритму та симетрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У тому випадку, коли стан системи не змінюється в результаті перетворення, кажуть, що система має симетрію відносно цього перетворення. Симетрія фізичної системи визначається симетрією її так званим гамільтоніаном, тобто перетвореннями симетрії для фізичної системи є перетворення, що не змінюють її гамільтоніана. У математиці такі перетворення утворюють групу [4].

Фундаментальне значення симетрії у фізиці визначається насамперед тим, що кожному неперервному перетворенню симетрії відповідає закон збереження деякої фізичної величини, пов'язаної із зазначеною симетрією.

Фундаментальне значення симетрії у фізиці полягає в тому, що симетрії є основою багатьох фундаментальних законів природи.

Симетрії виявляються як інваріантності, що описують, як фізичні системи поводяться при зміні координат або зміні умов, при яких ці системи існують [5, 6].

Згідно з принципом Неймана, кожне неперервне перетворення симетрії відповідає закону збереження певної фізичної величини.

Мета статті: довести походження естетичних уявлень з фундаментальних законів фізики.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу.

Симетрії в просторі і часі: Симетрії простору і часу є найбільш фундаментальними для опису фізичних явищ. Наприклад:

- **Переміщення в просторі:** Якщо фізична система має симетрію відносно переміщень у просторі, то це означає, що закони фізики не змінюються при переміщенні системи. Це симетрія відносно переміщення у просторі відповідає закону збереження імпульсу.
- **Переміщення в часі:** Якщо система симетрична відносно зміщення в часі, то закони фізики однакові в будь-який момент часу, і це призводить до закону збереження енергії.
- **Повороти в просторі:** Симетрія системи щодо обертів в просторі призводить до збереження кутового імпульсу.

Інваріантність законів фізики: Порушення симетрії може призводити до порушення законів збереження. Наприклад, у певних теоретичних моделях або експериментальних умовах (наприклад, у присутності певних типів зовнішніх полів або у процесах розпаду частинок) симетрія може бути порушена, що впливає на збереження певних величин, таких як енергія або імпульс.

Викладання фізики кристалів у навчальному процесі. Окремі елементи науки, які певною мірою можна віднести до кристалографії, можна знайти ще у роботах древніх греків (які стосувалися правильних багатогранників). Трактат І. Кеплера, який з'явився на самому початку XVII століття (1611 рік) «Про шестикутні сніжинки» розглядається як найбільш ранньою роботою з структурної кристалографії. Тільки наприкінці XVIII століття було сформульовано про «площини спайності», висловлене видатним французьким вченим Р.Ж. Гаюї. Історія цього відкриття подібна до легенди про «ньютонове яблуко». Кристал кальциту при ненавмисному падінні з рук Гаюї розбився на численні ромбоедричні уламки. Це наштовхнуло на думку, що кристал може розколюватися лише вздовж площин, напрями яких визначаються даним кристалом. Подальше подрібнення осколків показало, що кристал складається з паралелепіпедів і багатогранників таких форм, що з них також можна скласти паралелепіпеди.

З уявлення про паралелепіпедальну будову кристалів, як множини паралелепіпедів, приставлених один до одного, розвинулась теорія кристалічних ґраток. Творцем цієї теорії був один із найбільших кристалографів О. Браве.

Побудуємо на трьох некомпланарних векторах паралелепіпед і рознесемо його за допомогою трансляцій (зрушень) на вектори виду де коефіцієнти є цілими числа. Грати – це множина вершин отриманих таким шляхом паралелепіпедів. Якщо у вихідний паралелепіпед помістити кілька точок, що являють собою атоми речовини, то при розглянутому «тиражуванні» отримаємо сімейство кількох паралельно орієнтованих ґрат. Це об'єднання однакових паралельно ґрат і є математична модель кристала, що з'явилася

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

першій половині XIX століття і загалом «працююча» досі. Періодичність внутрішньої структури кристала у трьох лінійно незалежних напрямках є основним становищем кристалографії. Роль знайдених у локальній теорії кристалів точних умов, які виділяють із сімейства дискретних множин саме періодичні структури, була по-новому оцінена з появою так званих візерунків Пенроуза. У відкритих британським фізиком Р. Пенроузом в 1970-і роки плоских структурах в цілому періодичності немає, хоча локальні мотиви повторюються (рис. 1) [7].

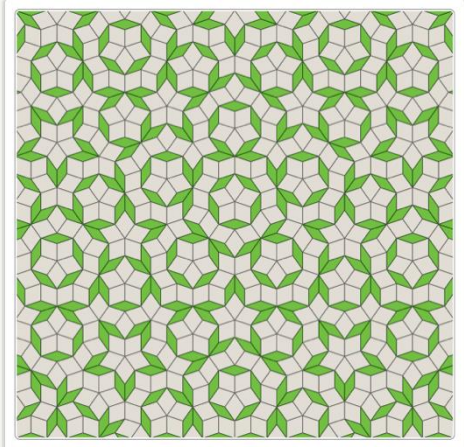

Рис. 1. Плоскі структури, відкриті британським фізиком Р. Пенроузом[7].

Застосування естетичних понять при викладанні фізики. *«Музичність» фізики – це засіб для збудження цікавості до предмета, засіб розкриття великих його можливостей відчути красу науки. Музика дає можливість подивитися на навколишній світ іншими очима, а тому вона має сприяти становленню особистості учня й не відволікатиме від фізичного матеріалу»,* Д.Б. Кабалевський [6].

У психолого-педагогічній літературі представлено наступні рівні естетичного сприйняття, які виявляє людина при оцінці прекрасного: естетичне споглядання, естетичне переживання та естетична діяльність. Відповідно до них можна виділити три етапи естетичного розвитку учнів при вивченні фізики.

• Перший етап передбачає формування здатності реагувати на прекрасне, пробудження естетичних почуттів. Завдання викладачів на цьому етапі – розвивати в учнів чуйність до прекрасного у фізиці. Для цього на уроках необхідно систематично акцентувати увагу на тому, що вважається красивим у науці.

• Другий етап – формування естетичної свідомості, естетичного смаку. В естетиці називають прекрасним те, що викликає емоції, доставляє естетичну насолоду. Роль вчителя (викладача) – не нав'язати свої уявлення про красу, а викликати естетичні переживання, емоції в процесі діяльності на уроках фізики, бажання шукати цю красу при самостійному вивченні фізики.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

• Третій етап – розвиток естетичних здібностей, естетичного ставлення до дійсності, що включає активні дії учня: пошуки елегантних рішень, спроби витончено міркувати.

Висновки. Можливості фізики як навчального предмета в цілеспрямованому формуванні естетичного сприйняття пізнавальної діяльності, яка не повинна зводитися до зовнішніх візуальних проявів, у цілому вивчені недостатньо.

У процесі навчальної діяльності з одного боку фізика має бути представлена учням як фундаментальна наука, зразком природничого мислення та наукового знання. З іншого боку, за допомогою фізики можливе формування та розвиток особистості учня, який має свої інтереси, потреби та цінності, свої раціональні та емоційно-подібні особливості.

Найважливішим напрямом естетичного розвитку є створення позитивного емоційного ставлення до змісту, процесу та результатів розумової роботи у фізиці. Форми та засоби реалізації такого підходу можуть бути різними, але їх ефективність забезпечується систематичністю та регулярністю застосування.

На уроках фізики школярі повинні отримувати певний обсяг знань і вчитися бачити, розуміти, відчувати внутрішню красу науки та самого процесу пізнання. Важливим є створення зв'язку між абстрактними концепціями фізики та їх реальними проявами, щоб учні могли краще зрозуміти значення вивчення цієї науки.

Література:

1. Естетика: навч. посіб. / М.П. Колесніков, О.В. Колеснікова, В.О. Лозовой, Н.Г. Чибісова, О.В. Шило; за ред. В.О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 208 с.

2. Естетика: підручник / за заг. ред. Л.Т. Левчук. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища школа, 2006. – 461 с.

3. Заблоцька А.Ф. Фізика і мистецтво / А.Ф. Заблоцька. – Харків: Вид. група «Основа», 2008. – С. 16-25.

4. Wigner, E.P. (1970). *Symmetries and reflections: Scientific essays of Eugene P. Wigner*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

5. Мусієнко Ю.А., Горбачук І.Т. Поняття симетрії та їх зв'язок з законами збереження у фізиці / Ю.А. Мусієнко, І.Т. Горбачук // Тези доповідей V Всеукраїнської наукової конференції «Фундаментальна та професійна підготовка фахівців з фізики» (7-8 червня 2000 року). – Київ : НПУ, 2000. – С. 109.

6. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е.О. Помиткін. – Київ: Наш час, 2007. – 280 с.

7. Penrose, R. (2016). *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds and The Laws of Physics.* Oxford University Press.

References:

1. Kolesnikov, M.P., Kolesnikova, O.V., Lozovoy, V.O., Chybisova, N.G., & Shylo, O.V. (2003). *Estetyka: navch. posib. [Aesthetics]*. V.O. Lozovoy (Ed.) Kyiv [in Ukrainian].

2. Levchuk, L.T. (Ed.). (2006). *Estetyka [Aesthetics]* (2nd ed., rev.). Kyiv, Vyshcha shkola [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. Zablotska, A.F. (2008). Fizyka i mystetstvo [Physics and art]. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova» [in Ukrainian].

4. Wigner, E.P. (1970). *Symmetries and reflections: Scientific essays of Eugene P. Wigner*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

5. Musiyenko, Yu.A., & Horbachuk, I.T. (2000). Ponyattya symetriyi ta yikh zvyazok z zakonamy zberezhennya u fizytsi [The concept of symmetry and its relationship to conservation laws in physico]. Proceedings: *V Vseukrayinska naukova konferentsiia «Fundamentalna ta profesiyna pidhotovka fakhivtsiv z fizyky» – The Fifth All-Ukrainian Scientific Conference «Fundamental and Professional Training of Physics Specialists»*. (p. 109). Kyiv: NPU [in Ukrainian].

6. Pomytkin, E.O. (2007). *Psykholohiya dukhovnoho rozvytku osobystosti [Psychology of spiritual development of the individual]*. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].

7. Penrose, R. (2016). *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds and The Laws of Physics.* Oxford University Press.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 811.162.4

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-405-417

Кабиш Марина Юріївна доктор педагогічних наук, старший викладач кафедри української мови, літератури та методики навчання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, , тел.: (066) 033-35-18, https://orcid.org/0000-0002-0454-6065

Кухарчук Ірина Олексіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики початкової освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, тел.: (066) 687-24-14, https://orcid.org/ 0000-0002-2854-1429

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В ШКОЛІ

Анотація. У статті досліджено проблему провадження культурологічного підходу до вивчення фразеології в школі. Зокрема, з'ясовано сутність основних понять «культурологічний підхід», «культурологічна компетентність».

Було виявлено, що культурологічний підхід є принциповою гуманістичним за своїм характером, оскільки визнає людину передусім суб'єктом культури, її головною дійовою особою. Тісний зв'язок та взаємний перетин понять «культура» та «особистість» вимагав уточнення інтерпретації куультурологічного підходу, на позначення якого існують такі терміни, як «культурологічний», «культурознавчий», «соціокультурний», «українознавчий», «лінгвокультурознавчий», «етнокультурознавчий» тощо.

У статті акцентовано на тому, що українська мова відіграє важливу роль у формуванні свідомості молоді. Мова в концентрованому вигляді відображає духовне життя людини і є найпотужнішим засобом виховання. Оволодіваючи мовою, людина може як пізнавати світ, так і навчитися жити в ньому, знайти ціннісну орієнтацію, пізнати національну і світову культуру.

Культурологічну компетентність охарактеризовано як національно-культурний рівень володіння мовою; усвідомлення мови як форми вираження національної культури, взаємозв'язку мови та історії народу, національно-культурної специфіки української мови та української мовної поведінки, формування мовної картини світу, оволодіння національно-маркованими одиницями мови, українським мовленнєвим етикетом, культурою спілкування.

Було встановлено, що фразеологізми є унікальним мовним явищем, оскільки, з одного боку, вони є мовними засобами, що забезпечують у суспільстві повноцінну комунікацію, а з іншого боку, вони є яскравими виразниками національно-культурної семантики, відображаючи стереотипи

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

національно-культурного бачення світу: національну культуру, звичаї, традиції народу, деталі побуту, історичні події. Навчання фразеології учнів є одним із важливих аспектів розвитку мовної, мовленнєвої та культурологічної компетентності особистості, оскільки саме фразеологізми гармонійно поєднують мову, культуру та духовний потенціал народу-носія.

Отже, культурологічний підхід у мовній освіті – це системний процес навчання мови у контексті представленої нею культури, опанування мовних засобів із одночасним осягненням їх культурно-історичного і національно-культурного значення з метою формування комунікативних умінь.

Ключові слова: культурологічний підхід, культура, українська мова, компетентність, культурологічна компетентність, мовна картина світу, фразеологізми.

Kukharchuk Iryna Oleksiyivna candidate of Pedagogical Science, associate Proffesor at the Department of Theory and Methods of Primary Education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, tel.: (066) 687-24-14, https:// orcid.org/ 0000-0002-2854-1429

Kabysh Maryna Yuryivna Doctor of Pedagogic Sciences, candidate of Philological Sciences, Department of the Ukrainian Language, Literature and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, tel.: (066) 033-35-18, https:// orcid.org/ 0000-0002-2854-1429

CULTUROLOGY APPROACH TO STUDYING PHRASEOLOGY AT SCHOOL

Abstract. The article examines the problem of implementing the culturology approach to studying phraseology at school. In particular, the essence of the basic concepts of the “culturology approach”, “culturology competence” was researched.

It was found that the culturological approach is fundamentally humanistic in nature, since it recognizes a person primarily as the subject of culture, its main actor. The close connection and mutual intersection of the concepts of “culture” and “personality” required the clarification of the interpretation of the culturological approach to which defining there are such terms as “culturological”, “cultural studies”, “sociocultural”, “Ukrainian studies”, “linguocultural studies”, “ethnocultural studies”, etc.

The article emphasizes that the Ukrainian language plays an important role in shaping the consciousness of young people. Language in a concentrated form reflects the spiritual life of a person and is the most powerful means of education. By mastering the language, a person can both learn about the world and ways to live in it, find the value orientation, learn about the national and world culture.

Culturological competence was characterized as a national-cultural level of language proficiency; awareness of language as a form of expression of the national

culture, the relationship between the language and the history of the people, the national-cultural specificity of the Ukrainian language and Ukrainian speech behaviour, forming the linguistic picture of the world, mastering the nationally marked language units, the Ukrainian speech etiquette, and the culture of communication.

It was found out that phraseology is a unique linguistic phenomenon since, on the one hand, they are language tools providing the full-fledged communication in the society, and on the other hand, they are vivid expressions of the national-cultural semantics, reflecting the stereotypes of the national-cultural vision of the world: national culture, customs, traditions of the people, details of everyday life, historical events. Teaching phraseology to students is one of the important aspects of developing the person's linguistic, speech and cultural competence, since it is phraseology that harmoniously combines the language, culture and spiritual potential of the people speaking it.

Therefore, the culturological approach in language education is a systematic process of learning a language in the context of the culture it represents, mastering language tools while simultaneously understanding their cultural, historical, and national-cultural significance in order to form the communicative skills.

Keywords: culturological approach, culture, the Ukrainian language, competence, culturological competence, world linguistic picture, phraseological units.

Постановка проблеми. Теоретичне осмислення характеру взаємозв'язку освіти та культури дозволило теоретикам і практикам наприкінці XX – початку XXI століття висунути гіпотезу про перспективність та продуктивність культурологічного підходу як одного із засобів модернізації змісту освіти. Культурологічний підхід сприяє дослідженню понять «освіта», «особистість», «культура» як структури єдиної гуманітарної культурно-освітньої системи, яка, у свою чергу, може бути методологічною основою розроблення культурологічних освітніх концепцій та наукових парадигм.

У сучасному мовознавстві останніх десятиліть відбулися значні зміни, пов'язані насамперед із трансформацією парадигми наукового опису світу: системний аналіз навколишньої дійсності, властивий науковій думці, поступово змінився антропоцентричним підходом, коли в центрі вивчення мовної системи перебуває її автор і носій – людина, і найбільший інтерес у дослідників викликає питання: як у мові відображаються загальнолюдські, національно-культурні й індивідуальні особливості мовця. Ці зміни позначилися й на системі навчання української мови в закладах освіти.

Звернення до проблеми обґрунтування принципів та пошуку шляхів реалізації культурологічного підходу до вивчення української мови є актуальним та має практичне значення. Українська мова усвідомлюється не лише як накопичення знань і формування вмінь і навичок, але і як засіб

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

становлення особистості, розуміння нею причетності до свого українського народу, до своєї країни, до свого краю. Розв'язання проблеми формування «людини культури» можна обґрунтувати посиленням ролі української мови в розвитку свідомості молоді, оскільки мова – найяскравіший вияв культури, «культурний код нації», який відображає духовне життя людства, є найкращим засобом виховання та розвитку особистості дитини.

Фразеологізми є національно-специфічними одиницями мови, що акумулюють культурний потенціал народу, його світовідчуття та світорозуміння. Такі стійкі вирази характеризуються образністю, здатні відтворювати культурно-історичний зміст. Національно-культурна своєрідність цих одиниць пояснюється особливостями лінгвокреативного мислення та етномовною специфікою інтерпретації пізнаваного світу та особливостями вторинної концептуалізації та категоризації відображених у свідомості уявлень про ціннісно-смисловий статус життєво значуших об'єктів. З огляду на це вивчення фразеологічних одиниць у культурологічному аспекті дозволяє ознайомитися з особливостями національної культури та національного світогляду. Роль фразеологізмів у створенні мовної картини є незаперечною. Саме в фразеологічному складі мови повною мірою відображаються національно-моральні цінності, нормативно-етичні правила та традиції нації.

Отже, актуальність теми статті обумовлена об'єктивною потребою суспільства, зокрема освіти як його найважливішого інституту, зробити процес навчання української мови культурноорієнтованим та недостатньою теоретико-практичною розробленістю культурологічного підходу до вивчення фразеологізмів на уроках української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему культурологічного підходу в освіті в різних його аспектах досліджували багато вітчизняних і зарубіжних учених. В українському мовознавстві вагомий внесок у розвиток лінгвокультурологічних досліджень зробили такі відомі вчені-мовознавці, як І. Голубовська, В. Жайворонок, С. Єрмоленко, В. Іващенко, В. Карасик, В. Кононенко, Е. Кубрякова, О. Потапенко, Ж. Соколовська, В. Русанівський, О. Селіванова, Л. Мацько та ін.

Проблему організації уроків української мови і літератури на засадах культурологічного підходу презентовано в наукових розвідках Г. Бійчук, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Карамана, М. Пентилюк, Т. Рогальської, В. Пустохіної, Т. Яценко та ін. Вітчизняні лінгводидакти акцентують на важливій ролі шкільного курсу української мови в розвитку національної свідомості учнів, формуванні уявлень про українську культуру як матеріальну й духовну цінність, усвідомленні своєрідності й цінності рідної мови; розробили методичні засади культурологічного аспекту навчання української мови. Зокрема, дослідниця Т. Рогальська обґрунтувала шляхи ефективної реалізації культурологічного підходу як одного із чинників провадження соціокультурної змістової лінії навчальної програми з української мови. В. Пустохіна

розробила риторичний підхід до формування культурологічної компетентності учнів старших класів під час навчання української літератури. О. Кучерук серед новітніх тенденцій удосконалення мовної освіти визначає українознавче спрямування змісту шкільного курсу української мови.

Отже, українські лінгводидакти розробили й упровадили концептуальні положення культурологічного підходу, принципи побудови освітнього процесу в контексті цього підходу в умовах навчання за різними профілями. Проте, як свідчить аналіз наукової літератури з цього питання, низка методичних аспектів застосування культурологічного підходу вимагають детальнішого вивчення.

Мета статті – дослідити проблему провадження культурологічного підходу до вивчення фразеології в школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усвідомлення культури як умови становлення, чинника та духовно-практичного підґрунтя соціального розвитку детермінувало появу нового фундаментального методу наукового пізнання, що одержав назву «культурологічний підхід». Сутність цього підходу полягає в тому, що під час вивчення об'єктів, процесів та явищ суспільного та особистісного характеру акцентовано на характеристиці та аналізі найбільш характерних для них культурних аспектах.

Культурологічний підхід є принципово гуманістичним за своїм характером, оскільки визнає людину передусім суб'єктом культури, її головною дійовою особою. На початку XXI століття, як слушно зауважує І. Зязюн, змінилася культурна реальність, у якій перебуває сучасна людина. «Культура не просто надає зараз людині якусь інформацію, вимагає від людини не просто осмислення і правильного сприймання свого змісту, але й уміння працювати із самою інформацією» [5, с. 565].

Тісний зв'язок між категоріями культури та особистості певним чином позначається на визначенні підходів у освітній практиці. Гуманістична орієнтація в навчанні передбачає спрямованість на підвищення власне особистісного розвитку людини, що вимагає якнайповнішого її входження в культуру не лише як носія, а й як суб'єкта.

У педагогічній парадигмі культурологічний підхід вивчається відповідно до загальнофілософського розуміння культури, що досліджується на різних рівнях свідомості. Г. Філіпчук стверджує, що людина завжди «прагнула пізнати культуру, «годуватися нею». Ці процеси безперервно олюднювали людину, вибудовували цивілізаційність у стосунках між країнами, оскільки найбільш гуманним, ціннісним та продуктивним є культурний діалог» [11, с. 6].

Системотвірна роль культурологічного підходу в педагогічній теорії та практиці обґрунтовується в наукових розвідках А. Арнольдова, Є. Бондаревської, І. Зязюна, Н. Крилової, О. Рудницької, Г. Тарасенко, Н. Щуркової та ін. Учені пропонують різноманітні принципи реалізації культурологічного підходу,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

зокрема: створення освітнього середовища як культурного, контекстна обумовленість навчального матеріалу, діалогічність відносин між одиницями навчального матеріалу; формування через входження в культуру особистості як суб'єкта практичного, теоретичного та ціннісного ставлення до світу; емоційна насиченість навчально-виховного середовища; мета культурологічного підходу – особистість із сформованою системою цінностей, що вибудовує на основі цієї системи відносини зі світом та є компетентною в нормативній галузі своєї професійної сфери; вивчення відношень між культурою (і мовою як її складником) та свідомістю (внутрішнім світом) людини – носія цієї культури.

На важливості провадження культурологічного підходу в освіту наголошує В. Кремінь, зауважуючи, що сучасне суспільство набуває ознак людиноцентристськості. У таких умовах індивідуальний розвиток особистості стає головним показником прогресу, а також є важливою передумовою подальшого розвитку суспільства. Учений зазначає, що найпріоритетнішими сферами у XXI ст. є наука як сфера, у якій продукуються нові знання, й освіта як сфера, у якій олюднюються знання й забезпечується індивідуальний розвиток людини [7, с. 6].

Культурологічний підхід до навчання української мови в школі – явище не нове, проте в умовах компетентнісного підходу та сучасної особистісно орієнтованої освіти він набуває особливого значення, оскільки дозволяє зорієнтувати всі рівні володіння мовою на формування культурологічної компетенції учнів. Культурологічний підхід передбачає таку організацію системи навчання, у якій замість системи «навчання мови – ознайомлення з культурою» у центрі уваги виявляється відношення «навчання мови – ознайомлення з культурою – навчання мови». За такого дидактичного підходу культура країни сприймається як складник комунікативних потреб учнів.

В останні роки з'явилася значна кількість робіт, присвячених культурологічному підходу до вивчення української мови в закладах освіти (О. Біляєв, А. Буднік, В. Дороз, О. Горошкіна, С. Караман, Л. Мацько, А. Нікітіна, Н. Остапенко, М. Пентилюк, Т. Симоненко, М. Скуратівський, М. Стельмахович та ін.).

Культурологічний підхід, до провадження якого орієнтують усі державні освітні документи з мовної освіти, на сучасному етапі має різні інтерпретації. У концепціях, стандартах, програмах використовуються такі терміни, як «культурологічний», «культурознавчий», «українознавчий», «лінгвокультурознавчий», «етнокультурознавчий», «соціокультурний». Деякі автори їх ототожнюють, інші ж наголошують на їх розрізненні, пояснюючи різними аспектами навчання мови, акцентуалізацією на культурному чи національному компонентах.

У методиці навчання української мови культурологічний підхід передбачає формування уявлень про українську культуру як матеріальну та духовну цінність. Українські лінгводидакти (А. Буднік, В. Дороз, Т. Симоненко та ін.)

акцентують на таких напрямах вивчення культури України в контексті навчання української мови: навчання української мови в контексті української культури, пізнання, розуміння української культури, відображеної в мові (є головним аспектом); вивчення культури українського народу в культурному діалозі, розуміння унікальності української мови та її багатства в порівнянні з іншими культурами та мовами.

Л. Мацько слушно зауважує, що лінгвокультурологічне дослідження необхідно пов'язувати з «вивченням видів і типів знань, представлених у мовних знаках, та винайденням механізмів здобуття цих знань; аналізом умов виникнення й розвитку мовних знаків та осмисленням законів, що їх регулюють; вивченням співвідношення мовних знаків і культурних реалій, у них відображених» [9, с. 112].

Концепція культурологічного підходу до навчання української мови передбачає розуміння культурології як метанауки, орієнтованої на пізнання людьми різних форм культурного буття як дослідницького підходу до засвоєння культурного простору та проєктування освітніх систем.

Г. Шелехова трактує соціокультурний напрям як вивчення мови на основі української оригінальної культури, що має відображення в міфології, усній народній творчості, традиціях і звичаях, а також у перекладних художніх творах інших культур [12]. На думку вченої, культурологічний принцип потребує ретельного добору до уроків словесності текстового й ілюстративного матеріалів.

Культурологічний підхід до навчання української мови спрямований на зміну ставлення учнів до предмета шляхом виявлення подібності між мовою, культурою та суспільством. У цьому процесі важливу роль відіграє організація взаємодії педагога та учнів. Педагог стає посередником між культурою та учнями.

Орім того, більшість українських лінгводидактів (В. Дороз, М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін.) до змістового складника культурологічного підходу відносять відомості з мови, літератури, історії та інших шкільних курсів, а також життєвого досвіду народу тощо. У процесі навчання в здобувачів освіти формується власний оригінальний погляд на життя, світоглядні установки, цінності та ідеали, що сприяє органічному входженню індивіда в суспільство, визначенню свого місця у світі, реалізації потенційних можливостей особистості.

Реалізацію культурологічного підходу більшість українських учених-методистів убачають в роботі з текстом на уроках української мови, тобто організовується робота щодо вибору, конструювання та систематизації текстів, що мають виховний потенціал і передбачають формування морально-етичних, патріотичних, екологічних переконань та естетичних уподобань здобувачів освіти.

Специфіка реалізації культурологічного підходу на уроках української мови виявляється у формуванні вмінь і навичок здійснювати історико-культу-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

рологічні коментарі до національно-культурних компонентів; проводити етнолінгвістичне дослідження, самостійно укладати мовні, літературно-краєзнавчі альбоми рідного краю чи окремого регіону України; добирати культурологічну інформацію з різних джерел, опановувати різні способи узагальнення, систематизації культурологічної інформації, готувати тематичні зустрічі, екскурсії, олімпіади, ігри, вікторини, конкурси, а також укладати тематичні словники-тезауруси або власну електронну бібліотеку.

На думку Н. Бондаренко, виховання в людини культури як мета особистісно зорієнтованого навчання може бути реалізованою лише за допомогою культурологічної освіти, у якій слова, мова, думки про культуру втілюються в науково організовану систему і забезпечують умови для становлення культури як суб'єкта діяльності [1, с. 6].

Фундамент процесу навчання української мови та одночасного засвоєння культури народу утворюють методичні ідеї, утілені в працях учених-методистів (А. Галенко, О. Квітка, О. Кучерук, Т. Симоненко та ін.), які теоретично обґрунтували необхідність цілеспрямованого формування культурологічної компетенції, упорядкували понятєвий апарат, запропонували систему оволодіння культурологічними знаннями та вміннями в процесі розв'язання лінгвокультурологічних завдань. Зокрема, О. Крутенко характеризує культурологічну компетентність як одну із ключових компетентностей, що виявляється в здатності учня аналізувати й оцінювати досягнення як національної, так і світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному просторі сучасного суспільства, застосовувати методи самонавчання та самовиховання, що орієнтовані на загальнолюдські цінності [8, с. 5].

Культурологічну компетентність у методиці характеризують як національно-культурний рівень володіння мовою. Культурологічна компетентність передбачає усвідомлення мови як форми вираження національної культури, взаємозв'язку мови та історії народу, національно-культурної специфіки української мови та української мовної поведінки, формування мовної картини світу, оволодіння національно-маркованими одиницями мови, українським мовленнєвим етикетом, культурою міжнаціонального спілкування. Культурологічна компетентність охоплює найменувань предметів і явищ українського побуту, традицій, національних ігор, обрядів та звичаїв, образотворчого мистецтва, усної народної творчості тощо, номінативних одиниць мови з національно-культурним компонентом.

Культурологічна компетентність пов'язана зі сферою розвитку культури людини та суспільства та передбачає формування таких умінь: аналізувати й оцінювати вагомі досягнення національної, європейської та світової культури; орієнтуватися на сучасному етапі в культурному та духовному просторі українського суспільства; застосовувати різноманітні засоби й технології культурної взаємодії; знати українську та інші іноземні

мови, застосовувати мовленнєві навички в різних ситуаціях комунікації; застосовувати методи саморозвитку, що орієнтовані на індивідуальні, національні й загальнолюдські цінності з метою вироблення та реалізації стратегії і моделі поведінки; дотримуватися моделей толерантної поведінки та стратегії в соціумі [8, с. 6].

В. Пустохіна трактує культурологічну компетентність як «сформоване сукупне новоутворення особистості, що надає змогу людині вільно почуватися в різних соціокультурних ситуаціях, а саме: відчувати себе не тільки об'єктом, а й суб'єктом культурно-історичного процесу; бути різнобічно освіченою та мати широкий кругозір; розуміти основні закономірності розвитку культури як процесу створення, збереження й трансляції загальнолюдських цінностей; знати традиції, реалії, звичаї, духовні цінності не лише свого народу, але й інших країн; уміти доцільно спілкуватися в сучасному світі, оперувати культурними концептами й образами різних народів» [10, с. 198].

А. Галенко, досліджуючи культурологічну компетентність у структурі професійної компетентності, сформулювала її визначення як інтегрованої якості, що виражається через здатність особистості бути вихованою як духовно, так й естетично, усебічно обізнаною; володіти національно-культурними знаннями (знати традиції, реалії, звичаї, духовні цінності свого народу); уміння знаходити зафіксовані в мові, народних текстах і мовленнєвій практиці складники духовної та матеріальної культури; уміти доцільно ними оперувати; усвідомлювати себе та інших як основного носія певної культури; уміння бачити спільні й відмінні риси в культурах і світосприйнятті їхніх носіїв [2].

О. Квітка визначила зміст та структуру культурної компетентності здобувачів освіти гуманітарного напряму, окресливши такі чотири основні складники: культурні знання про особливості, цінності, історію, вірування й поведінку етнічної чи культурної групи; усвідомлення та розуміння етногруп, здатність бути відкритим до змін культурних настанов; культурна чутливість – розуміння того, що існують відмінні ознаки між культурами народів); культурна компетентність, що інтегрує попередні три компоненти та забезпечує ефективність формування культурної особистості. Компетентна в культурному аспекті особистість, на думку дослідниці, здатна створити різноманітні моделі поведінки, розробити підходи і стратегії з метою ефективної взаємодії в міжкультурному середовищі для досягнення позитивних результатів [6].

Т. Груба, досліджуючи сучасні підходи до формування мовної особистості, виокремлює культурологічний підхід, що забезпечує формування соціокультурної компетентності. У її розумінні «соціокультурна» і «культурологічна» компетентність є тотожними поняттями, оскільки, на думку вченої, характеризується як поліаспектне особистісне утворення, що охоплює знання про культуру в широкому розумінні, уміння продуктивно й творчо

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

організовувати власну мовленнєво-комунікативну діяльність відповідно до соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей [4]. З огляду на це, як слушно зауважує Т. Груба, необхідно на уроках української мови формувати в учнів уміння використовувати національно-марковані слова відповідно до соціальних умов спілкування.

Культурологічна компетентність передбачає розуміння того, що: 1) українська мова є основою національної культури та найважливішим засобом прилучення до її різноманітних багатств. У рідній мові відображено духовно-моральні якості особистості; мова не лише відтворює найважливіші якості людини, а й формує її як особистість; 2) володіти мовою як засобом спілкування – це означає володіти культурою мови (культурою спілкування, мовленнєвої поведінки); мовленнєва поведінка кожної людини – це те, що має створювати мовне середовище як основу залучення до культури; 3) вивчати українську мову – це означає вивчати українську національну культуру; розуміння того, що рідною мовою ми вчимося все життя, це переконаність у тому, що в процесі вивчення мови ми протягом усього життя долучаємося до багатств національної культури: до літератури, мистецтва, традицій, звичаїв, духовно-моральних цінностей.

Українська мова відіграє важливу роль у формуванні культурологічної компетентності. Мова в концентрованому вигляді відображає духовне життя людини і є найпотужнішим засобом виховання. Оволодіваючи мовою, людина може як пізнавати світ, так і навчитися жити в ньому, знайти ціннісну орієнтацію, пізнати національну і світову культуру.

Різні одиниці мови по-різному виконують функції збереження та трансляції культурної інформації: на першому місці, безумовно, – це слово. Саме воно стає центром культурологічного підходу до вивчення української мови, пропонованого сучасними методистами. Такий підхід передбачає поєднання мови та культури в процесі формування комунікативної та культурологічної компетентності учнів, збагачення їх словникового запасу одиницями мови з культурним компонентом, мистецтвознавчими термінами, розвиток зв'язного мовлення, створення передумов спілкування в соціально-культурній сфері.

Увага до слова як носія культурної інформації визначається передусім його особливою роллю в механізмах людської пам'яті, воно є основною одиницею номінації, словами промовець оперує в мовленнєвій діяльності. Водночас не менш значущими виявляються й інші елементи мови, що беруть участь у процесах оформлення та зберігання культурних знань, наприклад, стійкі словесні комплекси, до яких належать фразеологізми, прислів'я, крилаті слова.

Загальновизнаною є думка про те, що фразеологічний склад мови є одним із засобів вираження культурних концептів, оскільки в них відображені особливості світосприйняття, властиві певній лінгвокультурній спільноті. У

цьому відношенні значущість фразеологічних одиниць обумовлена тим, що вони є носіями комплексного знання, що охоплює вербальний, когнітивний і прагматичний компоненти. По-перше, вони мають постійну мовну форму, яка відома мовцям, і відтворюється ними; по-друге, значення фразеологізму невіддільне від його прагматичного складника, що дозволяє висловити суб'єктивне ставлення до об'єкта; по-третє, до змісту фразеологізму залучаються асоціації з культурно-національним емпіричним досвідом народу та його менталітетом; по-четверте, вибір мовцем фразеологічної одиниці пов'язаний також із розумінням соціально значущих умов спілкування.

Фразеологічні одиниці відіграють вагому роль у створенні мовної картини світу, оскільки образна природа їхнього цілісного значення тісно пов’язана з фоновими знаннями носіїв мови, їх практичним життєвим досвідом, культурно-історичними традиціями. Наприклад, українська дослідниця О. Галинська вважає, що фразеологізми є знаками мовної культури, засобом зберігання й передачі культурної інформації. Вона зазначає, що лінгвокультурологічний аспект у дослідженні фразеології розглядає взаємодію мови та культури крізь призму культурно-національної свідомості та її фразеологічної презентації [3, с. 72].

Фразеологізми описують народні звичаї та традиції, елементи побуту та культури, історичні події ін. Вивчаючи етимологію та історію появи фразеологізмів, можна дізнатися багато цікавої інформації, наприклад, про грошову систему, що використовується в Україні (*на гривні вчений; гнатися за копійкою; як п’ятака дав; довгий карбованець, не витягнеш і копійки),* про навколишній тваринний і рослинний світ (*вискочити як Пилип з конопель, гарбуза дати, кури не клюють, брати бика за роги, дивитися вовком, у свинячий (собачий) голос*), про історичний розвиток України (*козак* з *бідою – як риба* з *водою; звання козацьке, а життя собацьке; життя собаче, зате слава козача; добрий козак баче, де отаман скаче).* Як бачимо з наведених прикладів, фразеологізми виникають у мові на основі образного уявлення дійсності, що базується на повсякденно-емпіричному, історичному досвіді мовного колективу, який пов'язаний із культурними традиціями, звичаями, обрядами та віруваннями етносу.

Висновки. Отже, культурологічний підхід у мовній освіті – це системний процес навчання мови в контексті представленої нею культури, опанування мовних засобів із одночасним осягненням їх культурно-історичного і національно-культурного значення. Фразеологічні звороти мають як комунікативну, так і культурологічну цінність. Ця особливість стійких виразів відіграє важливу культурно-пізнавальну роль у практиці навчання української мови, збагачує учнів знаннями про країну та її культуру. Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо в розробленні методики вивчення фразеології в культурологічному аспекті.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Література:

1. Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. С. 2–8.
2. Галенко А. М. Культурологічна компетентність у структурі професійних компетентностей студентів філологічних спеціальностей. URL: https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN20/12gamsfs.pdf (дата звернення: 16.01.2025)
3. Галинська О. М. Фразеологізми як знаки культурної інформації. *Проблеми зіставної семантики: збірник наукових статей*. Вип. 10 / відп. ред. Корольова А. В. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2011. Ч. 2. С. 72–76.
4. Груба Т. Сучасні підходи до формування мовної особистості учнів на уроках української мови (профільний рівень). *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* № 1 (64), лютий 2019. С. 65–71.
5. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія. Черкаси Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
6. Квітка О. Зміст і структура загальнокультурної компетентності студентів гуманітарних спеціальностей. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/368/302 (дата звернення: 16.01.2025).
7. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття. Педагогіка і психологія. № 1 (XXXVIII). 2003. С. 3–12.
8. Крутенко О. В. Формування ключових компетентностей учнів загальноосвітнього навчального закладу відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Загальнокультурна компетентність : науково-методичний посібник. Черкаси : ЧОІППОПП, 2014. 68 с.
9. Мацько Л. Стилістика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологія», Львів,* 2010, С. 110–116.
10. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, С. О. Караман та ін. ; за ред. О. А. Кучерук. Київ : КНТ, 2016. С. 196–207.
11. Філіпчук Г. Г. Націєтворчість освіти. Монографія. Чернівці : Зелена Буковина, 2014. С. 6.
12. Шелехова Г. Т. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 1. С. 8–12.

References:

1. Bondarenko, N. (2013*). Metody navchannya ukrayinskoyi movy kriz' pryzmu kompetentnisnoho pidkhodu.* [*Methods of teaching the Ukrainian language through the prism of the competence approach]*. Dyvoslovo – Wonderword, 12, 2–8 [in Ukrainian].
2. Halenko, A. M. *Kul'turolohichna kompetentnist' u strukturi profesiynykh kompetentnostey studentiv filolohichnykh spetsia'lnostey [Culturological competence in the structure of professional competencies of the philological specialties students*]. Retrieved from https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN20/12gamsfs.pdf [in Ukrainian].
3. Halyns'ka, O. M. (2011). *Frazeolohizmy yak znaky kulturnoi* informatsii [Phraseological units as signs of the cultural information]. Problemy zistavnoyi semantyky: zbirnyk naukovykh statey – Problems of the comparative semantics: A collection of the scientific articles, (Vols. 10), (pp. 72–76). Kyiv: Vyd. tsentr KNLU [in Ukrainian].
4. Hruba, T. (2019). *Suchasni pidkhody do formuvannya movnoyi osobystosti uchniv na urokakh ukrains'koyi movy (profil'ny riven').* [*Modern approaches to forming students' linguistic personality at the Ukrainian language lessons (profile level*)]. Naukovy visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of the V. O. Sukhomlyns'ky Mykolayiv National University. Pedagogical Sciences, (64), 65–71 [in Ukrainian].

5. Zyazyun, I.A. (2008). *Filosofiya pedahohichnoyi diyi* [Philosophy of the pedagogical action: monograph]. Cherkasy: Vyd. vid ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho [in Ukrainian].

6. Kvitka, O. *Zmist i struktura zahal'nokulturnoyi kompetentnosti studentiv humanitarnykh spetsialnostey* [Content and structure of the general cultural competence of humanities specialties student]. Retrieved from: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/368/302 [in Ukrainian].

7. Kremen', V. H. (2003). *Filosofiya osvity XXI stolittya* [Philosophy of Education in the 21st Century]. *Pedahohika i psykholohiya – Pedagogy and Psychology,* 1 (XXXVIII), 3–12 [in Ukrainian].

8. Krutenko, O.V. (2014). *Formuvannya klyuchovykh kompetentnostey uchniv zaha'no-osvitnyoho navchal'noho zakladu vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvitnikh standartiv. Zahal'nokul'turna kompetentnist'* [Forming the key competencies of the general educational institution students in accordance with the requirements of new state educational standards. General cultural competence: scientific and methodical manual]. Cherkasy: ChOIPOPP [in Ukrainian].

9. Mats'ko, L. (2010). *Stylistyka y istoriya ukrayinskoyi literaturnoyi movy u linhvodydaktychnomu poli pidhotovky ukrayins'kykh filolohiv* [Stylistics and history of the Ukrainian literary language in the linguodidactic field of training Ukrainian philologists]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya «Filolohiya» – Bulletin of Lviv University. Series "Philology",* s. 110–116 [in Ukrainian].

10. Kucheruk, O.A., Holub, N.B., Horoshkina, O. M., Karaman S. O. et al. (2016). *Pedahohichna rytoryka: istoriya, teoriya, praktyka* [Pedagogical rhetorics: history, theory, practice: monograph]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].

11. Filipchuk, H. H. (2014). *Natsiyetvorchist' osvity* [Nation-building education. Monograph]. Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].

12. Shelekhova, H. T. (1998). *Suchasni pidkhody do navchannya ridnoyi movy v zahal'no-osvitniy shkoli* [Modern approaches to teaching the native language in secondary schooli]. *Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school,* 1, 8–12 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.0421

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-418-426

Казанішена Наталія Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри біології та екології, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, тел.: (097) 217-47-35, https://orcid.org/0000-0002-0837-6905

РОЛЬ ВИКЛАДАННЯ БІОЛОГІЇ ТА ОСНОВ ЗДОРОВ'Я У ФОРМУВАННІ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я ПІДЛІТКІВ

Анотація. Стаття присвячена актуальним проблемам сьогодення – проблемам здоров'язбереження, репродуктивного здоров'я молоді, формування відповідального ставлення підлітків до власного репродуктивного здоров'я та відповідального батьківства.

У статті обгрунтовано роль статевого виховання у формуванні підлітків та сучасного суспільства в цілому. Акцентовано увагу на значенні репродуктивного здоров'я молоді та необхідності формування відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я та підготовці до майбутнього відповідального батьківства.

Досліджуються можливості формування відповідального ставлення підлітків до власного репродуктивного здоров'я під час вивчення біології та основ здоров'я у закладах загальної середньої освіти. Проаналізовано зміст навчальних предметів біологія та основи здоров'я. Визначено теми, присвячені питанням: здоров'я людини та його складові, чинники здоров'я, будова, функції статевої системи людини, інфекції, що передаються статевим шляхом, ВІЛ, гепатити В та С, шкідливі звички та їх вплив на організм людини та репродуктивну функцію людини, цінності родини, сім'ї, ембріональний розвиток та вплив шкідливих звичок на розвиток плоду тощо. Значна увага приділяється характеристиці методів навчання, спрямованих на формування знань про репродуктивну функцію людини, розвиток цінностей та мотивів відповідальної поведінки підлітків у контексті збереження репродуктивної функції, формування здоров'язбережувальної поведінки.

Статеве виховання учнів та формування усвідомлених знань про репродуктивну функцію людини, ціннісного ставлення до власного репродуктивного здоров'я – важлива передумова здоров'я не лише сучасного покоління підлітків, але й наступних поколінь.

Ключові слова: статеве виховання учнів у закладах загальної середньої освіти, репродуктивне здоров'я, біологія, основи здоров'я, здоров'язбереження.

Kazanishena Nataliia Viktorivna Candidate of pedagogical sciences, Associate Professor of Department of Biology and Ecology, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, tel.: (097) 217-47-35, https://orcid.org/0000-0002-0837-6905

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

THE ROLE OF TEACHING BIOLOGY AND HEALTH EDUCATION IN SHAPING ADOLESCENTS' REPRODUCTIVE HEALTH

Abstract. This article is dedicated to pressing contemporary issues, including health preservation, reproductive health among youth, and the development of responsible attitudes among adolescents toward their own reproductive health and future parenthood.

The article substantiates the role of sex education in shaping adolescents and modern society as a whole. It emphasizes the significance of reproductive health among young people and the necessity of fostering a responsible attitude toward reproductive health and preparation for future responsible parenthood.

The study explores the possibilities of developing adolescents' responsible attitudes toward their reproductive health through the study of biology and health education in general secondary education institutions. The content of the subjects "Biology" and "Health Education" is analyzed, identifying topics related to human health and its components, health determinants, the structure and functions of the human reproductive system, sexually transmitted infections, HIV, hepatitis B and C, harmful habits and their impact on human health and reproductive function, family values, embryonic development, and the effects of harmful habits on fetal development, among others.

Significant attention is given to teaching methods aimed at forming knowledge about human reproductive function, fostering values and motivations for responsible adolescent behavior in the context of reproductive health preservation, and promoting health-conscious behavior.

Sex education and the formation of conscious knowledge about human reproductive function, as well as a value-based attitude toward one’s reproductive health, are crucial prerequisites for the well-being of not only the current generation of adolescents but also future generations.

Keywords: sex education in general secondary education institutions, reproductive health, biology, health education, health preservation.

Постановка проблеми. Особливе місце у системі цінностей будь-якого цивілізованого суспільства посідає здоров’я населення. Проблеми збереження здоров’я молоді та пов’язані із ними завдання є важливим стратегічним орієнтиром у розвитку нації. Увага до сім’ї як осередку відтворення населення сьогодні зростає у контексті розвитку демографічної кризи, що шириться Україною. Тому учені надають особливого пріоритету у питанні збереження життя та здоров’я нового покоління стану репродуктивного здоров’я молоді [1].

Формування репродуктивного здоров’я та статеве виховання учнів молоді – проблеми, які турбують батьків, медиків та освітян. Обумовлено це низкою факторів. Беззаперечним є факт прискорення статевого розвитку сучасних підлітків. Багато інформації про статеве життя підлітки отримують з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

інтернет ресурсів, але не володіють достатньою базою знань, цінностей, мотивів, щоб критично її оцінити. Частішають ранні статеві контакти, велика частка яких – незахищені. У зв'язку із цим поширення набувають інфекції, що передаються статевим шляхом, частішають випадки ранньої вагітності та її переривання. Серед молоді активно поширюється тютюнопаління, вживання спиртних напоїв, енергетиків, наркотичних речових. Значна частка молодих людей, легковажно ставлячись до планування майбутньої сім'ї, батьківства, абсолютно не враховують негативного впливу такого стилю життя на здоров'я своїх майбутніх дітей та й узагалі ставлять під ризик можливість стати батьками.

У контексті означеного зауважимо, що питання формування репродуктивного здоров'я молоді та відповідального батьківства має вирішуватись комплексно та при умові активної співпраці батьків, учителів, лікарів та суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання статевого виховання перебуває у полі наукових досліджень учених та учителів. Зокрема, проблемам статевого виховання молоді присвячено праці Г.Грабової, О.Кузнецової, Н.Лещук, Л.Олійник, П.Плахтія. У наукових дослідженнях обгрунтовується роль статевого виховання, аналізуються теоретичні засади та методичні аспекти його реалізації.

Аналіз наукових праць засвідчив увагу науковців з проблемах статевого виховання молоді. Водночас, вважаємо, що науковці та вчителі недостатньо уваги приділяють потенційним можливостям навчальних предметів біологія та основи здоров'я у формуванні усвідомлених знань підлітків про репродуктивне здоров'я, у вихованні відповідального ставлення до власного репродуктивного здоров'я.

Мета статті – аналіз змісту навчальних предметів Біологія та Основи здоров'я у контексті формування знань учнів про репродуктивне здоров'я та шляхи його збереження.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні нормативні документи у сфері репродуктивного здоров'я визнають першочергову необхідність покращення стану навколишнього середовища, охорону репродуктивного здоров'я, забезпечення доступу населення до служб планування сім'ї, перинатальної, неонатологічної та педіатричної допомоги [1].

Водночас, формування відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я – проблема багатоаспектна. Вона включає формування знань про організм людини, будову та функціонування статевої системи, захворювання, що передаються статевим шляхом, вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на здоров'я репродуктивної системи, розвиток морально-етичних норм та правил поведінки, вміння правильно обирати стратегію власної поведінки у різних життєвих обставинах.

Як зазначає Н.Лещук, статеве виховання – це складова частина загального виховного процесу школи та сім'ї, спрямована на формування свідомості

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

молодої людини відповідно до її статі та оволодіння нею культурою міжстатевих стосунків відповідно до загальноприйнятої системи статевих ролей [2].

Зазначимо, що статеве виховання учнів розпочинається із початкової ланки освіти. Під час уроків мови, читання, предметів природничої галузі формується уявлення учнів про сім'ю та її цінність, про материнство, роль батьків у житті дитини. На уроках громадянської та історичної галузі розвивають уявлення про становлення сім'ї як соціального явища, її роль у суспільстві, про законодавство у сфері сім'ї, захисту дитинства тощо [3].

Підлітки не завжди здатні оцінити ризики від власної поведінки. Вони можуть володіти певною інформацію про фактори ризику для здоров'я, наприклад, про венеричні захворювання та шляхи їх передачі, про вплив шкідливих звичок на організм тощо. Але проблема часто полягає у тому, що підлітки абстрагуються від негативних факторів, помилково вважаючи, що їх це не торкається.

Важливе значення має системність у формуванні знань підлітків про репродуктивну систему, її здоров'я та шляхи збереження репродуктивного здоров'я. У цьому контексті акцентуємо увагу на потенційних можливостях навчальних предметів Біологія та Основи здоров'я та використанні їх змістового навантаження у статевому вихованні учнів.

Навчальні програми з Біології та з Основ здоров'я для закладів загальної середньої освіти визначають однією із компетентностей, на формування яких спрямовано зміст предмету, - екологічну грамотність і здорове життя. Тому освітній процес з біології та основ здоров'я має бути спрямований, зокрема, на формування умінь визначати взаємозв'язок складників здоров'я, дотримуватись правил особистої гігієни, аналізувати вплив способу життя на здоров'я і безпеку; розвивати турботу та відповідальне ставлення до власного здоров'я, добробуту та безпеки людини; застосовувати набутий досвід задля збереження власного здоров'я та здоров'я інших [4; 5; 6].

Під час вивчення основ здоров'я у 6 класі в учнів формуються знання про здоров'я людини, його складові, чинники здоров'я, безпеку життєдіяльності, особисту гігієну, про корисні і шкідливі звички. Важливим є формування розуміння учнями сутності ВІЛ-інфекції, факторів, що сприяють її поширенню. Вже у 6 класу учні вчаться критично оцінювати життєві ситуації, оцінювати ризики та вміти протидіяти небажаним впливам друзів, сторонніх людей та їх наслідкам [6].

Під час вивчення біології в учнів формуються знання про будову та функції живих організмів, зокрема, людини, про процес розмноження, ембріональний розвиток, індивідуальний розвиток, про стать, органи розмноження, про статеве та нестатеве розмноження у світі живої природи. Важливими є знання про статеве дозрівання, норми та відхилення у статевому дозріванні, про вагітність, гігієну вагітності та народження дітей, вплив шкідливих звичок на вагітність та народження потомства.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Так питання будови статевої системи та репродуктивної функції людини головним чином вивчається у курсі біології у 8 класі під час вивчення теми «Розмноження та розвиток людини». Зміст теми спрямовано на формування знань про: будову та функції репродуктивної системи чоловіка та жінки, їх формування, первинні та вторинні статеві ознаки, статеве дозрівання хлопчиків та дівчаток, будову та формування чоловічих та жіночих статевих клітин, процес запліднення, ембріональний розвиток, вагітність, постембріональний розвиток, вплив факторів середовища та способу життя батьків на розвиток плоду, хвороби, що передаються статевим шляхом, ВІЛ-інфекцію та її попередження [Програми]. Під час вивчення теми учні мають усвідомити необхідність збереження репродуктивного здоров'я, розуміти вплив матері, її здоров'я та поведінки на розвиток плоду, зокрема, усвідомлювати шкідливий вплив нікотину, тютюнового диму, тютюнопаління, алкоголю та інших шкідливих речовин на розвиток плоду. В учнів формуються розуміння значення особистої інтимної гігієни, фактори її порушення тощо.

Також питанням статевого виховання присвячено теми курсу Основи здоров'я у 8 класі. Зокрема, розглядаються соціальні аспекти статевого дозрівання, та особливості спілкування хлопців та дівчат. Цінними є теми, присвячені впливу шкідливих звичок на організм підлітків та стан репродуктивної системи. Актуальними для цього віку є питання про ранні статеві контакти та підліткову вагітність, фізіологічні, психологічні наслідки ранніх статевих стосунків та наслідки переривання вагітності. Учні усвідомлюють ризики інфікування ВІЛ та іншими інфекціями, що передаються статевим шляхом.

У 9 класі під час викладання Основ здоров'я увага концентрується на цінності родини, сім'ї, готовності до створення міцної сім'ї. Розглядаються ризики та наслідки необдуманих статевих стосунків. З'ясовуються причини поширення та способи профілактики ВІЛ, гепатитів В та С. Учнів отримують інформацію про установи, до яких можна звертатись із проблемами, пов'язаними із репродуктивним здоров'ям молоді тощо.

Логічним продовженням у формуванні відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я є вивчення у 10 класі теми «Репродукція та розвиток» у курсі біології. В учнів формуються знання про: репродукцію як механізм забезпечення безперервності існування видів, ріст та розвиток клітин та фактори, які на нього впливають, статеві клітини, особливості гаметогенезу у людини, суть та біологічне значення запліднення, причини порушення процесів запліднення у людини, особливості репродукції людини у зв'язку з її біосоціальною сутністю, репродуктивне здоров'я, сучасні можливості та перспективи репродуктивної медицини, біологічні і соціальні аспекти регуляції розмноження у людини, ембріогенез людини, чинники, здатні справляти позитивний і негативний вплив на процеси росту та розвитку людини.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Отже, у 10 класі в учнів мають сформуватись науково обґрунтовані знання про статеве розмноження, про вплив способу життя на формування людського організму та репродуктивне здоров'я. Важливо акцентувати увагу на необхідності відповідального ставлення майбутніх батьків до планування родини.

В 11 класі під час вивчення теми «Біологічні основи здорового способу життя» увагу звертаємо на принципи здорового способу життя, розвиваємо уявлення про статеву культуру, поведінку. Звертаємо увагу на негативний вплив алкоголю, куріння та наркотиків на здоров'я людини. Детальніше вивчаються питання про імунітет, імунокорекцію, імунотерапію тощо. Учні усвідомлюють сутність та можливості профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом [7].

Зазначимо, що підлітковий вік – це надзвичайно важливий період у формуванні молодого покоління та розвитку нації. У підлітковому віці відбувається статеве дозрівання. Тому актуально саме у цей період багато уваги приділяти формуванню системи знань учнів про статевий розвиток, особливості статевої поведінки та усвідомленого ставлення взаємин із протилежною статтю. Важливо акцентувати увагу на обмеженні негативних впливів на власне репродуктивне здоров'я та розвитку виваженої, відповідальної поведінки у контексті збереження власного репродуктивного здоров'я та усвідомлення її значення для майбутнього щасливого сімейного життя та здорового материнства та батьківства.

Вважаємо за доцільне використовувати теоретичний матеріал із тем, що стосуються репродукції та розвитку людини, як ефективний засіб формування у школярів відповідального та свідомого ставлення до міжстатевих взаємин. Залучення таких знань сприятиме не лише усвідомленню особливостей статевого розвитку, а й допоможе учням формувати здорові моделі спілкування з представниками протилежної статі, відповідально підходити до побудови стосунків, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я. Окрім того, систематичне статеве виховання на основі науково обґрунтованої інформації дасть змогу запобігти багатьом соціальним та психологічним проблемам, пов'язаним із раннім статевим життям, необдуманими рішеннями та їх можливими наслідками.

За нашим висновком, проблема підвищення ефективності організації статевого виховання учнів закладів загальної середньої освіти має вирішуватись із врахуванням принципів безперервної освіти, систематичності та з урахуванням превентивного підходу. Останнє особливо актуально, ураховуючи ранній статевий розвиток сучасних підлітків та зростання кількості ранніх статевих стосунків серед учнівської молоді. Статеве виховання має спрямовуватись на надання учням науково обґрунтованої інформації про статевий розвиток, вагітність, негативні впливи шкідливих звичок та ранніх статевих стосунків; на формування життєво необхідних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

навичок, що сприяють усвідомленому та відповідальному ставленню до власного здоров'я, міжстатевих взаємин і майбутнього сімейного життя.

Здоров'язбережувальна освіта та статеве виховання у підлітковому віці допомагають підліткам зрозуміти особливості статевої належності людини та її роль у формуванні особистості; усвідомлювати себе з урахуванням біологічних основ визначення статі та соціальних аспектів статевої поведінки; вчитись будувати взаємини із дотриманням принципів гендерної рівності, взаємоповаги та відповідальності. Статеве виховання допомагає усвідомити значення сім'ї у розвитку суспільства, усвідомити важливу роль сім'ї, матері й батька у вихованні здорової, гармонійно розвиненої дитини. Важливим результатом статевого виховання є знання гігієнічних норм статевого життя та бажання їх дотримуватися у контексті збереження здоров'я хлопців та дівчат, особливо у період статевого дозрівання та подальшого сімейного життя. Статеве виховання покликане сформувати в учнів міцні знання про фактори ризику, що негативно впливають на репродуктивне здоров'я підлітків (тютюнопаління, вживання наркотиків, алкоголю, енергетиків тощо), про вміння та бажання їх уникнення. Результатом статевого виховання підлітків має стати усвідомлена, обгрунтована, безпечна поведінка, що забезпечує збереження власного репродуктивного здоров'я, не ставить під загрозу життя та здоров'я близького оточення та не загрожує здоров'ю майбутніх дітей та майбутньої сім'ї.

У нашому дослідженні особливу увагу було приділено вихованню у школярів відповідального ставлення до здоров'я репродуктивної системи. Ми розглядали цей процес комплексно, з урахуванням біологічних, психологічних і соціальних аспектів. Зокрема, акцент зроблено на декількох ключових напрямах.

- Розвиток мотивації та активного залучення учнів до навчально-пізнавальної діяльності шляхом використання сучасних педагогічних методик, інтерактивних технологій та проєктної роботи.
- Формування сталого інтересу до біології та проблем репродуктивного здоров'я через міждисциплінарний підхід, зв'язок із реальним життям та інтеграцію новітніх наукових досягнень у навчальний процес.
- Виховання відповідального ставлення до майбутнього батьківства, що включає усвідомлення ролі родини, значення репродуктивного здоров'я та впливу способу життя на здоров'я майбутніх поколінь.
- Поглиблення знань учнів про методи запобігання небажаній вагітності та безпечну сексуальну поведінку, що сприяє свідомому прийняттю рішень та зниженню ризиків для здоров'я.
- Профілактика шкідливих звичок і роз'яснення їхнього негативного впливу на репродуктивну систему, зокрема тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотичних речовин, що можуть мати довготривалі наслідки для здоров'я.

Таким чином, наш підхід спрямований не лише на підвищення рівня поінформованості учнів, а й на формування в них свідомого, відповідального ставлення до власного здоров'я та майбутнього сімейного життя.

Одним із ключових завдань програм статевого виховання є формування у підлітків свідомого й відповідального ставлення до майбутнього сімейного життя, зокрема підготовка до батьківства. Це питання набуває особливої актуальності в сучасному суспільстві, адже майбутнім батькам необхідно не лише володіти базовими знаннями про сім'ю, а й розуміти важливість відповідального батьківства та батьківської компетентності.

Щоб молодь була готова до виконання батьківських функцій, необхідно формувати усвідомлення таких понять, як сім'я, батьківство, відповідальне батьківство, здорове материнство, батьківська компетентність. Виховання відповідального ставлення до батьківства передбачає кілька ключових завдань:

- Розуміння цінності сім'ї та батьківства в житті людини, усвідомлення важливості відповідального підходу до майбутнього батьківства.
- Формування відповідального ставлення до виконання батьківських функцій, розкриття особливостей ролі матері й батька у вихованні дитини, значення спільного партнерства у сім'ї.
- Розвиток культури взаємин між юнаками та дівчатами, ознайомлення з етикою та психологією батьківської поведінки, формування навичок конструктивного спілкування та вирішення конфліктів.
- Вивчення стилів батьківської поведінки та їхнього впливу на розвиток дитини, аналіз можливих наслідків раннього батьківства та розуміння соціальної відповідальності.

Для ефективного засвоєння цих знань та навичок у роботі з молоддю використовуються різні форми і методи навчання та виховання. Серед них:

- індивідуальні методи – етичні бесіди, пояснення, консультації, особистісне інформування;
- групові методи – тренінги, аналіз життєвих ситуацій, лекторії, рольові ігри;
- масові заходи – акції, дискусії, конференції, інтерактивні зустрічі із лікарями, представниками соціальних служб.

Завдяки такому комплексному підходу молодь отримує не лише теоретичні знання, а й практичні навички, які допомагають формувати відповідальне ставлення до батьківства, розуміння важливості сімейних цінностей та усвідомлений підхід до створення майбутньої сім'ї та народження дітей.

Висновки. За нашим висновком, формування усвідомлених знань учнів про репродукцію та розвиток організму людини, мотивів здоров'язбережувальної поведінки – основа, на якій учитель може організувати повноцінне статеве виховання учнів. Результатом статевого виховання мають бути усвідомлені знання підлітків про репродуктивне здоров'я, чинники його формування та фактори ризику, сформовані моральні, етичні принципи статевої поведінки, вміння обирати здоров'язбережувальну стратегію поведінки. У цьому контексті, як доводить проведене дослідження, значним потенціалом

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

володіють навчальні предмети біологія та основи здоров'я. Перспективним вважаємо урізноманітнення методів навчання під час вивчення тем, що стосуються формування репродуктивного здоров'я, зокрема, застосування інтерактивних, ігрових методів навчання, аналіз життєвих ситуацій та застосування рольових ігор, інсценізацій для відпрацювання навичок впевненої, відповідальної здоров'язбережувальної поведінки підлітків.

Комплексний підхід до статевого виховання забезпечує не лише формування відповідального ставлення до власного здоров'я, а й сприяє підготовці молодого покоління до усвідомленого сімейного життя, зміцненню соціальної стабільності та розвитку здорового суспільства.

Література

1. Гойда Н.Г., Бісярин О.Ю. Нормативно-правове регулювання діяльності служби планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я. *Український медичний часопис.* 2012. №. 4 (90). С. 20-25.

2. Лещук Н. О., Савич Ж. В., Голоцван О. А., Сивохоп Я. М. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. Київ, 2014. 136 с

3. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти. Київ: «Академія», 2002. С. 254-260.

4. Біологія. 6-9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: https://surl.li/hjfmdp

5. Основи здоров'я. 6-9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: https://surl.li/clbwqk

6. Модельна навчальна програма «Біологія. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Соболь В. І.) URL: https://surl.li/godzcp

7. Біологія і екологія. 10-11 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: https://surl.lu/zckmdg

References

1. Hoida, N.H., Bisiaryn, O.Iu. (2012). Normatyvno-pravove rehuliuvannia diialnosti sluzhby planuvannia simi ta zberezhennia reproduktyvnoho zdorovia [Regulatory and legal regulation of the activities of the family planning service and the preservation of reproductive health]. Ukrainskyi medychnyi chasopys – Ukrainian Medical Journal. №4 (90). P. 20-25. [in Ukrainian].

2. Leshchuk, N. O., Savych, Zh. V., Holotsvan, O. A., Syvokhop Ya. M. (2014). Stateve vykhovannia i reproduktyvne zdorovia pidlitkiv ta molodi : navch. posib. [Sexual education and reproductive health of adolescents and youth: teaching manual]. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Fitsula, M.M. (2002). Pedahohika: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navachlnykh zakladiv osvity. [Pedagogy: a textbook for students of higher educational institutions]. Kyiv: «Akademiia», 2002. [in Ukrainian].

4. Biolohiia. 6-9 klasy. Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. [Biology. 6-9 grades. Curriculum for general education institutions]. [in Ukrainian].

5. Osnovy zdorovia. 6-9 klasy. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. [Fundamentals of health. 6-9 grades. Curriculum for general secondary education institutions]. [in Ukrainian].

6. Sobol V. I. Modelna navchalna prohrama «Biolohiia. 7-9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum "Biology. 7-9 grades" for general secondary education institutions]. [in Ukrainian].

7. Biolohiia i ekolohiia. 10-11 klasy. Riven standartu. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. [Biology and ecology. 10-11 grades. Standard level. Curriculum for general secondary education institutions]. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 376.4-053.2:316.77

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-427-438

Казачінер Олена Семенівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, тел.: (096) 30-170-35, https//orcid.org/0000-0003-4842-3857

Бойчук Юрій Дмитрович доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, ректор, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, тел.: (068) 600-01-47, https//orcid.org/0000-0001-8583-5856

Мірошниченко Ольга Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри спеціальної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, м. Харків, тел.: (057) 700-69-09, https://orcid.org/0000-0001-6093-0945

ДІАГНОСТИКА ТА СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК ЗАПОРУКА НАЛАГОДЖЕННЯ КОМУНІКАЦІЇ З ДИТИНОЮ З РАС

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність організації діагностики та спостереження за дитиною з РАС як основної запоруки налагодження комунікації і на основі цього – грамотного планування та проведення корекційно-розвивальної роботи.

Саме через помилки під час діагностики багато дітей позбавлені необхідної адресної допомоги. Адже яким би широким арсеналом корекційних методів не володів фахівець, неправильний діагноз зведе нанівець ефективність його праці.

Дуже часто саме спостереження є найефективнішим методом діагностики дітей із РАС.

Визначено кілька практичних рекомендацій:

1. Процес спостереження ґрунтується на основі діагностичної гіпотези про варіант розладу.

2. Щоб цю гіпотезу сформулювати, потрібно ретельно зібрати інформацію про родину дитини.

3. Дуже корисними можуть виявитися відеоматеріали, які готові надати батьки.

4. Для безпосереднього спостереження за дитиною потрібно особливим чином організувати діагностичний простір, продумати наповнення кабінету.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

5. Слід пам’ятати, що дитина потребує часу для адаптації до нових умов, до нового місця.

6. Під час діагностики початкова (вихідна) гіпотеза може змінитися та / або не підтвердитися.

7. Не менше уваги, ніж дитині, треба приділити батькам.

Робота з дітьми з РАС відрізняється від роботи з дітьми інших нозологій. Ця діяльність визначається такими етапами і задачами:

1. Ми звикли, що робота починається з діагностики дитини: проведення тестування, проб, завдань, але з аутичною дитиною порядок дещо змінюється. Тут ми починаємо роботу з установлення контакту і налагодження співпраці. Сам контакт починається із забезпечення зацікавленості дитини до того, що відбувається. Саме це допоможе в подальшому провести якісну діагностику і побудувати міцний фундамент для подальшої спільної роботи.

2. Робота з дітьми, що мають РАС, також потребує підготовчого етапу, який містить всебічне вивчення особливостей дитини, її сильних сторін та дефіцитів, інтересів та страхів.

3. Основна задача розвитку аутичної дитини – максимально швидко соціалізувати її у середовищі однолітків. Жодний, навіть найкращий фахівець, не зможе замінити дитині дитяче середовище, де формуються і розвиваються навички саморегуляції, взаємодії, відстоювання кордонів, ініціативи тощо.

Ключові слова: дитина з РАС, спостереження, діагностика, методи діагностики, комунікативні навички, корекційно-розвивальна робота

Kazachiner Olena Semenivna Doctor of Education, Full Professor, Professor of Human Health, Rehabilitology and Special Psychology Department, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, tel.: (096) 301-70-35, https//orcid.org/0000-0003-4842-3857

Boychuk Yuriy Dmytrovych Doctor of Education, Full Professor, Correspondent Member of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of Human Health, Rehabilitology and Special Psychology Department, Rector, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, tel.: (068)60-001-47, https//orcid.org/0000-0001-8583-5856

Miroshnychenko Olha Mykolaivna PhD in Education, Senior Lecturer of the Department of Special Pedagogy, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, tel.: (057) 700-69-09, https://orcid.org/0000-0001-6093-0945

DIAGNOSTICS AND OBSERVATION AS WAYS OF MAKING COMMUNICATION WITH A CHILD WITH ASD

Abstract. The article substantiates the necessity of organizing the diagnosis and monitoring of a child with ASD as the main guarantee of establishing

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

communication and, on the basis of this, competent planning and carrying out corrective and developmental work.

It is precisely because of errors during diagnosis that many children are deprived of the necessary targeted help. After all, no matter how wide an arsenal of corrective methods a specialist possesses, an incorrect diagnosis will negate the effectiveness of his work.

Very often, observation is the most effective method of diagnosing children with ASD.

Several practical recommendations have been identified:

1. The observation process is based on a diagnostic hypothesis about the variant of the disorder.

2. In order to formulate this hypothesis, it is necessary to carefully collect information about the child's family.

3. Video materials that parents are ready to provide can be very useful.

4. For direct observation of the child, it is necessary to organize the diagnostic space in a special way, to think over the filling of the office.

5. It should be remembered that the child needs time to adapt to new conditions, to a new place.

6. During diagnosis, the starting (initial) hypothesis may change and / or not be confirmed.

7. Parents should be given no less attention than children.

Working with children with ASD differs from working with children of other nosologies. This activity is determined by the following stages and tasks:

1. We are used to the fact that the work begins with the diagnosis of the child: conducting tests, tests, tasks, but with an autistic child, the order changes somewhat. Here we start the work of establishing contact and establishing cooperation. Contact itself begins with ensuring the child's interest in what is happening. This will help in the future to carry out high-quality diagnostics and build a solid foundation for further joint work.

2. Working with children with ASD also requires a preparatory stage, which includes a comprehensive study of the child’s characteristics, his strengths and deficits, interests and fears.

3. The main task of the development of an autistic child is to socialize him as quickly as possible among his peers. No one, even the best specialist, will be able to replace a child's childhood environment, where self-regulation skills, interaction, defense of boundaries, initiative, etc. are formed and developed.

Keywords: a child with ASD, observation, diagnostics, diagnostic methods, communication skills, corrective and developmental work

Постановка проблеми. Кількість дітей із РАС за останні 5 років збільшилася у 3 рази, дітей зі СДУГ – на 5-7 %. Незважаючи на те, що можливості діагностики та скринінгових методів розширюються, учені зазначають, що диференціація цих діагнозів все ще залишається проблемою.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Саме через помилки під час діагностики багато дітей позбавлені необхідної адресної допомоги. Адже яким би широким арсеналом корекційних методів не володів фахівець, неправильний діагноз зведе нанівець ефективність його праці.

Одним із основних симптомів РАС, окрім порушення соціальної взаємодії та поведінки, є мовленнєві труднощі.

Запустити мовлення і сформувати мовленнєві навички у дитини з РАС непросто, це складний та багатогранний процес. Щоб він був справді ефективним, корекційні заняття мають:

- стимулювати мозкову активність дитини;
- розвивати всі органи чуття, надавати різноманітний сенсорний досвід;
- полегшувати сприймання нової інформації; соціалізувати в суспільстві;
- нівелювати агресивні прояви;
- стимулювати інтерес до оточуючого світу;
- розвивати невербальне мовлення, артикуляційний апарат, мовленнєве дихання.

Для такої комплексної роботи одного фахівця, наприклад, логопеда, недостатньо, і необхідною є допомога команди суміжних спеціалістів.

Спостереження і огляд дитини з підозрою на аутизм слід проводити в умовах, максимально наближених до її звичного життєвого укладу. Похід в незнайому установу і контакт з новими людьми часто є чинником стресу для особливої дитини і може спотворити діагностичну картину.

Додатковими допоміжними засобами для визначення виду патології є стандартизовані опитування батьків або близьких, а також шкали спостереження, що дозволяють більш точно і якісно оцінити певні поведінкові симптоми. Діагностичні таблиці і опитувальники дають інформацію про сферу інтересів, сферу спілкування, сприйняття, дрібну моторику, інтелектуальний розвиток, мовлення, гру, навички соціальної поведінки тощо.

Найбільш яскраво картина порушення проявляється після 2,5 років. До цього віку симптоми виражені слабо, в прихованій формі;

Часто педіатри та сімейні лікарі недостатньо обізнані в даній сфері, що заважає розгледіти в ранніх симптомах аномалії розвитку;

Батьки, які помічають «незвичність» своєї дитини, довірившись неспеціалісту і не отримавши адекватного підтвердження, перестають бити на сполох.

Аутизм може зустрічатися в поєднанні з іншими розладами, які пов’язані з порушенням функції мозку, такими як вірусні інфекції, порушення обміну речовин, відставання в розумовому розвитку і епілепсія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що існує низка наукових праць, присвячених питанням діагностики та особливостям спостереження за розвитком дітей із РАС. Серед таких робіт слід назвати дослідження зарубіжних авторів: H. Brentani, C. S. D. Paula [1], T. Charman,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

G. Baird [2], F. Foti, L. Mazzone [3], S. H. Kim, C. Lord [4], R. J. Landa, K. C. Holman, E. Garrett-Mayer [5; 6], J. L. Matson, J. Wilkins, M. González [7], A. Miodovnik, E. Harstad, G. Sideridis, N. Huntington [8], D. Neal, J. L. Matson, M. A. Hattier [9], H. S. Nogay, H. Adeli [10], S. Risi, C. Lord, K. Gotham, C. Corsello [11] та інших.

Серед вітчизняних праць слід назвати дослідження «Основи діагностики дітей з розладами аутистичного спектра» (К. Островська, Х. Качмарик, Л. Дробіт, 2017 рік). Авторами проведено аналіз зарубіжних та вітчизняних діагностичних методик для здійснення психолого-педагогічної діагностики дітей з РСА, зокрема проведено порівняння критеріїв валідності методики LEITER-3 та Біне-Сімона для визначення рівня інтелекту у аутичних дітей. Визначено комплекс діагностичних методик, які дозволяють оптимізувати діагностику дітей з РСА. На основі результатів дослідження розроблена технологічна карта психолого-педагогічної діагностики дітей із спектром аутистичних порушень у спеціальній та інклюзивній школі.

Мета статті полягає в окресленні основних підходів під час організації діагностики та спостереження за дитиною з РАС як основної запоруки налагодження комунікації і на основі цього – грамотного планування та проведення корекційно-розвивальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Уявімо: на занятті у логопеда дитина з РАС. Справа зовсім не йде. Малюк ніяк не реагує на фахівця, ігнорує спроби заволодіти його увагою, повертається спиною, не дивиться в очі, не реагує на іграшки. Вийти на вербальну взаємодії здається неможливим.

Що залишається спеціалістові? Продовжувати спроби, ризикуючи зробити лише гірше? Залишити дитину в спокої і розмовляти з мамою? Зовсім відмовитися від роботи, визнаючи власне безсилля?

Чи просто поспостерігати за дитиною?

Дуже часто саме спостереження є найефективнішим методом діагностики дітей із РАС.

Досвідчений фахівець може багато що сказати навіть уже по тому, як маленький клієнт заходить у кабінет. Ось кілька практичних рекомендацій.

1. Спостерігати ≠ просто дивитися. Процес спостереження ґрунтується на основі діагностичної гіпотези про варіант розладу.

2. Щоб цю гіпотезу сформулювати, потрібно ретельно зібрати інформацію про родину: детальна історія розвитку малюка, його інтереси, сенсорні особливості, скарги та тривоги батьків.

3. Дуже корисними можуть виявитися відеоматеріали, які готові надати батьки.

4. Для безпосереднього спостереження за дитиною потрібно особливим чином організувати діагностичний простір, продумати наповнення кабінету.

5. Слід пам’ятати, що дитина потребує часу для адаптації до нових умов, до нового місця.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

6. Під час діагностики початкова (вихідна) гіпотеза може змінитися та / або не підтвердитися.

7. Не менше уваги, ніж дитині, треба приділити батькам.

Консультування сім'ї є дуже важливим етапом діагностики і має, в тому числі, психотерапевтичний ефект.

Серед основних параметрів спостереження слід виділити:

1) емоційно-поведінкові особливості дитини, що містять особливості контакту, активність, особливості емоційного тонусу, адекватність поведінки;

2) особливості працездатності: динаміку продуктивності дитини у процесі занять; виснаженість; переключення уваги;

3) специфіку розвитку пізнавальних процесів: особливості орієнтовно-дослідницької діяльності, розуміння зверненого мовлення та використання мови та мовлення, особливості цілеспрямованості діяльності.

Переважною більшістю науковців та практиків були розроблені диференційовані оцінки цих параметрів у процесі спостереження за дитиною. Діапазон оцінок – від 0 до 3 балів:

0 балів – функція відсутня;

1 бал – слабо виражена;

2 бали – виражена, але зі спотворенням;

3 бали – чітко проявляється, але спостерігаються деякі проблеми;

4 бали – чітко проявляється, без додаткових проблем.

Таким чином, можна визначити такі ключові питання диференціальної діагностики РАС та первинних порушень мовлення при РАС:

- Які найбільш «очікувані» симптоми РАС можуть виявитися цілком закономірними складовими синдрому первинного порушення мовлення (алалії)?

- Які особливості мовлення і поведінки можуть підтвердити, що симптоматика, яка наявна у дитини справді є маркером РАС, і якими є нейропсихологічні механізми цих особливостей?

- Чи завжди поведінка дитини з РАС вкладається в межі очікуваних труднощів соціальної взаємодії?

- Які поведінкові «ширми» ховають за собою труднощі дитини з РАС в організації взаємодії з соціальним партнером?

- Особливості перших контактів фахівця, наприклад, логопеда, з дитиною з РАС.

- Прийоми залучення дитини до групової роботи.

Перший етап діагностики аутизму у дітей нерідко проводиться лікарями-педіатрами. Для ранньої діагностики аутизму та РАС вони застосовують спеціальні опитувальники для батьків / опікунів і самої дитини. У разі виявлення відхилень пацієнта направляють до дитячого психотерапевта.

Потрібно пам'ятати, що мета спостереження не в тому, щоб підрахувати, чи може дитина щось зробити чи ні, а спостерігати, як дитина реагує у тій чи іншій ситуації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Діти дуже різні, і кожна дитина по-різному реагуватиме на дії. Дорослий повинен пристосувати дії, щоб потрапити в інтереси дитини і одночасно утримати значущі елементи цієї активності.

Фахівець може бути готовий використовувати види діяльності іншого рівня, тому що дитина може функціонувати краще або гірше, ніж він очікує. Треба бути готовим запропонувати дії, які найкраще підійдуть дитині.

Якщо дитина знаходиться між рівнями, потрібно обрати нижчий рівень. Це дозволить уникнути зніяковіння та мовленнєвих труднощів.

Дитині може бути нудно або страшно. Слід обирати форми активності, які не лякають дитину або не надто для неї прості. Перелякана або нудьгуюча дитина не дасть потрібні приклади поведінки.

Всі існуючі опитувальники та тести, спрямовані на виявлення ризиків розвитку та діагностику РАС, поділяються на дві групи залежно від їхнього призначення: скринінгові та діагностичні.

Завдання скринінгових методик полягає у ранньому виявленні ризику розвитку РАС у дітей з метою надання необхідної ранньої допомоги. Багато з них може використовуватися як фахівцями, так і батьками без спеціальної підготовки. Скринінгові методики є підставою для постановки діагнозу.

Діагностичні методики використовуються як допоміжні інструменти для встановлення діагнозу і спрямовані на виявлення ступеня вираженості РАС. Їх проведення можливе лише спеціально навченими фахівцями.

Діагностувати РАС (особливо у дітей раннього віку) іноді складно та під силу не всім фахівцям. Відвідування спеціалізованого центру для дітей з аутизмом, в якому застосовуються різні сучасні методи ранньої діагностики, спростить завдання батьків і завдяки сучасному виявленню ранніх симптомів аутизму шанси на вдалу корекцію стану дитини будуть набагато вищими.

Серед опитувальників-тестів для діагностики аутизму та РАС використовуються:

ADOS. Шкала застосовується у віці від 1,5 років. Дослідження у формі гри складається з 4 модулів: 1 – для дітей, які можуть говорити окремими словами, 2 – для тих, які говорять реченнями з кількох слів, 3 – для дітей, які вільно розмовляють, 4 – підлітків і дорослих, які вільно розмовляють. Тест на аутизм ADOS-2 є «золотим стандартом» для виявлення РАС і оцінює особливості соціального взаємодії та спілкування;

ADI-R-тест. Тест на аутизм проводиться досвідченим психологом у вигляді опитування батьків або опікунів і самої дитини. ADI-R-тест може використовуватися для дітей не молодше 2 років.

Тест CHAT. Метод допомагає виявляти аутизм в 1,5-2,5 роки. В опитувальнику є 23 питання, які ставляться дорослому (батькам / опікунам), які добре знають дитину. З огляду на отримані результати може встановлюватися попередній діагноз;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Тест CASD. Тестування рекомендується для дітей 2-6 років. Опитувальник складається з розділених на 15 груп питань, до кожного з яких дається по 4 варіанти відповіді. Тест CASD проводиться для всього близького оточення дитини з метою комплексного аналізу;

Тест LEITER-3. Методика застосовується для оцінювання когнітивних здібностей і невербального інтелекту. Тест LEITER-3 призначений для дітей старше 3 років. Він дозволяє не тільки виявляти відставання в нейророзвитку, а й оцінювати інтелектуальний рівень, визначати обдарованість і потенціал тестованого;

Профіль PEP-3. Тест складається з 10 блоків, що містять 172 завдання. 6 розділів із PEP-3 застосовуються для перевірки вікового рівня розвитку, інші 4 – дезадаптивних форм поведінки.

Тест ATEC. Метод використовується для оцінювання результатів лікування аутизму або РАС. Він розділений на 4 блоки, які використовуються для перевірки сенсорики, соціалізації, пізнавальних здібностей, поведінки, мовлення, комунікативності та стану здоров'я.

Для оцінки мовлення у дітей з РАС рекомендовано:

Тест для оцінки сформованості словника розуміння мовлення.

Тест для оцінки сформованості словника експресивного мовлення.

Тест для клінічної оцінки мовленнєвої артикуляції (Goldman-Fristoe Test)

Тест для клінічної оцінки прагматичних розладів мовлення (Test of Pragmatic Language – TOPL)

Послідовний кадастр комунікативного розвитку (SICD)

Тест для доклінічної оцінки передумов мовленнєвого розвитку (PreClinical Evaluation Language Fundamentals – PRE-CEL F)

Тест для клінічної оцінки розвитку мовлення (Clinical Evaluation Language Fundamentals – CELF)

Шкала мовленнєвого розвитку для дошкільного віку (Preschool Language Scales)

Шкала Рейнел для оцінки мовленнєвого розвитку (Reynell Developmental Language Scales - RDLS)

Для оцінки поведінкових розладів рекомендовано:

Список порушень поведінки (Aberrant Bechavior Checklist – ABC)

Шкала адаптивної поведінки Вайнленд (Vineland)

Шкала самостійності поведінки, переглянута (Scales of Independent Behavior & Revised)

Опитувальник визначення соціально-емоційного розвитку (Ages & Stages Questionnaires: Social-Emotional – ASQ: SE)

Розклад спостереження за поведінкою (The Behavior Observation Schedule – BOS)

Розклад етіологічного аналізу поведінки (The Ethiological Observation Schedule – EOS)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Алгоритм обстеження зазвичай умовно складається з чотирьох основних етапів:

І етап. Первинний збір інформації про особистісні та соціальні компетенції, навички, особливості поведінки дитини під час бесіди з батьками. Дані, отримані на цьому етапі, дають початкові відомості про особливості та рівень розвитку дитини з РАС.

ІІ етап. Обстеження особистісних та соціальних компетенцій, навичок, особливостей поведінки дитини під час вільної діяльності. На цьому етапі уточнюються відомості, отримані від батьків. Педагог у ході вільної діяльності організує ситуації обстеження з використанням матеріалів, які зацікавили дитину.

ІІІ етап. Обстеження дитини під час структурованого заняття з використанням тестових завдань. Педагог проводить обстеження за класичною схемою, пропонуючи дитині виконати завдання за столом. (При первинному обстеженні дітей з РАС обстеження за традиційним алгоритмом може бути неефективним).

IV етап – протоколювання та аналіз результатів обстеження. Виявляється підсумковий рівень дитини за основними областями розвитку, рівень дезадаптивної поведінки. Здійснюється вибір цілей корекційної роботи.

Ось реальний діалог із дитиною з практики логопеда.

– Хлопчик їсть яблуко. Що робить хлопчик?

– Так.

– Подивися. Хлопчик їсть. Що він робить? Їсть чи пише?

– Так.

Усвідомлення немає. Розуміння немає. Відповіді на питання немає. Контакту немає!

Причини прості. У маленького клієнта розлад аутистичного спектра. У логопеда – повне нерозуміння того, як встановити контакт із такою дитиною.

Вище описано не найгірший випадок. Тут дитина хоча б відповідає фахівцеві, хоча діалог і непродуктивний. Найчастіше ми бачимо, що на занятті діти з РАС просто відвертаються від спеціаліста, ігнорують будь-які спроби налагодити розмову, розпочати гру, жбурляють іграшки. Якщо дитина ще й немовленнєва (а серед дітей із РАС таких багато), то задача стає ще складнішою. Мовленнєві порушення взагалі заважають дитині розуміти інструкції.

Про подальшу корекційну роботу і думати не доводиться: перед спеціалістом ніби стоїть нездолання стіна. Як зруйнувати її і піти далі, якщо бракує готових інструментів та методик для роботи з дітьми з РАС, якщо ніде не навчили налагоджувати контакт із такими складними клієнтами?

Основною метою даного етапу є створення позитивного емоційного клімату та комфортної психологічної атмосфери, діагностика сформованості мовлення, встановлення емоційного контакту педагога з дитиною. Педагог

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

фіксує, аналізує можливості залучення дитини до співпраці та взаємодії. При встановленні контакту з дитиною слід уникати не тільки будь-якого тиску на неї, а й просто прямого звернення, довгого пильного погляду. Перші спроби спілкування повинні відбуватися у спокійних умовах, без зайвої метушливості дорослого, без активного нав'язування свого ритму, уподобань. Педагогу необхідно постійно контролювати себе, відстежуючи зміни в поведінці дитини: наростання у неї тривоги, афективної напруги може призвести до погіршення тактильного та очного контакту, збільшення моторної напруженості, метушливості, скутості у рухах, появі моторних стереотипій.

Щоб спочатку привернути увагу дитини з аутизмом, не налякати її, важливо дотримуватися п'яти правил:

1. НЕ говорити голосно.
2. НЕ робити різких рухів.
3. НЕ дивитися пильно в очі дитині.
4. НЕ звертатися прямо до дитини.
5. НЕ бути надто активним та нав'язливим.

У разі досягнення зацікавленості дитини в контакті з дорослим стає можливим пряме спілкування через спільну гру або малювання. Головне у грі – залучати дитину до її сюжету, де вона діє, переживає події та радіє.

Вироблення навчального стереотипу. Мета цього етапу – виробити вміння сидіти за столом. З боку дитини можливий прояв обурення, відторгнення та повне неприйняття навчальної ситуації. Тому на початкових етапах досить просто привернути її увагу та утримувати деякий час для виконання кількох маніпуляцій. На початкових етапах пропонується бути мамі (в ролі асистента-помічника, з нею дитина почувається в безпеці), поступово роль мами, у міру засвоєння тих чи інших навичок, зменшується. Необхідно, щоб заняття проводилися у спеціально організованому місці, у час, з чітким дотриманням етапів роботи. Важливо, щоб постійно підтримувалася обстановка душевного спокою, переживання задоволення, відчуття захищеності, доброзичливого ставлення.

Встановлення зорового контакту. Перш за все виробляється фіксація погляду на предметі, що цікавить, картинці, що представляє найбільше значення в даний момент. Коли погляд ковзне по матеріалу, що пред'являється, річ віддають дитині, додається інструкція «Подивися на мене». Поступово час фіксації погляду на пропоновані речі зростатиме і замінюватиметься поглядом у вічі. На цьому етапі відпрацьовується реакція пожвавлення та стеження, уміння стежити за рухом власної руки, за предметами. Відпрацьовується вказівний жест, жести «так», «ні». На заняттях та у повсякденному житті спеціально створені ситуації допомагають опанувати їх. Щоденні тренінги дозволяють сформувати ці жести та ввести їх у щоденне спілкування дитини з близькими людьми. Потім можна приєднувати ритмічні ігри та танці, які викликають позитивні емоції і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

сприятливо впливають на наявні у дитини рухові стереотипії у вигляді розмахувань руками, підстрибувань тощо. У процесі ігротерапії акцент робиться на емоційне збагачення дитини, залучення її до змісту імпровізованої казки. Незамінними помічниками на даному етапі стають спеціально організовані сенсорні ігри, що активізують нові чуттєві відчуття (зорові, слухові, тактильно-рухові, нюхові, смакові), що створюють емоційно-позитивний настрій.

Формування активної взаємодії із дорослим. Важливим завданням цього періоду є перебудова форм емоційного реагування і стереотипів поведінки, що склалися, реконструкція загального ходу розвитку і відтворення оновлених контактів дитини зі світом. Оскільки гра – провідна форма діяльності, то найбільш доцільним є використовувати ігрову діяльність як основний важіль корекційної роботи. У процесі ігрової корекції вирішуються такі: викликаються нові активні форми переживань; виховуються почуття стосовно дорослого, однолітків, себе; розвивається система самооцінки та самосвідомості; збагачуються нові форми та види ігрової та неігрової діяльності. Дорослий ненав'язливо і обережно підключається до ігор дитини, вловлює слушний момент, щоб подати їй потрібну деталь, тихо повторює за дитиною її слова, використовує улюблену іграшку. Така тактика поведінки дозволяє обережно увійти у світ гри аутичної дитини, не відкидати присутність дорослого, завоювати її довіру, що вимагатиме чимало часу та терпіння.

Висновки. З усього сказаного вище можна дійти висновку про те, що робота з дітьми з РАС відрізняється від роботи з дітьми інших нозологій. Така робота має ґрунтуватися на грамотному проведенні діагностики та спостереження як основної запоруки налагодження комунікації і на основі цього – грамотного планування та проведення корекційно-розвивальної роботи.

Методик і тестів достатньо, при їх виборі для оцінки розвитку дитини з РАС потрібно керуватися принципами:

• Доцільність проведення у конкретному випадку;

• Відповідний вік дитини для даної методики;

• Обстеження проводить сертифікований спеціаліст із достатнім практичним досвідом;

• Результати використовуємо для складання індивідуальної корекційної програми та оцінки динаміки розвитку дитини.

Ця діяльність визначається такими етапами і задачами:

1. Ми звикли, що робота починається з діагностики дитини: проведення тестування, проб, завдань, але з аутичною дитиною порядок дещо змінюється. Тут ми починаємо роботу з установлення контакту і налагодження співпраці. Сам контакт починається із забезпечення зацікавленості дитини до того, що відбувається. Саме це допоможе в подальшому провести якісну діагностику і побудувати міцний фундамент для подальшої спільної роботи.

2. Робота з дітьми, що мають РАС, також потребує підготовчого етапу, який містить всебічне вивчення особливостей дитини, її сильних сторін та дефіцитів, інтересів та страхів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. Основна задача розвитку аутичної дитини – максимально швидко соціалізувати її у середовищі однолітків. Жодний, навіть найкращий фахівець, не зможе замінити дитині дитяче середовище, де формуються і розвиваються навички саморегуляції, взаємодії, відстоювання кордонів, ініціативи тощо.

Проведене теоретичне дослідження не вичерпує всіх аспектів задекларованого питання. Перспективою подальших наукових та практичних пошуків, можуть, на наш погляд, стати розробка та проведення тренінгів, майстер-класів, спрямованих саме на формування та розвиток навичок спостереження та вміння діагностувати, а також налагоджувати контакт із дитиною з РАС та її батьками. Ми вважаємо, що вони мають проводитися як у системі професійної підготовки, так і під час підвищення кваліфікації педагогів дошкільної, початкової, спеціальної освіти, практичних психологів, асистентів учителя / вихователя і всіх тих, хто працює з дітьми з РАС.

References

1. Brentani, H., Paula, C. S. D., Bordini, D., Rolim, D., Sato, F., Portolese, J., ... & McCracken, J. T. (2013). Autism spectrum disorders: an overview on diagnosis and treatment. *Brazilian Journal of Psychiatry*, *35*, 62-S72.

2. Charman, T., & Baird, G. (2002). Practitioner review: Diagnosis of autism spectrum disorder in 2-and 3-year-old children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *43*(3), 289-305.

3. Foti, F., Mazzone, L., Menghini, D., De Peppo, L., Federico, F., Postorino, V., ... & Vicari, S. (2014). Learning by observation in children with autism spectrum disorder. *Psychological medicine*, *44*(11), 2437-2447.

4. Kim, S. H., & Lord, C. (2012). Combining information from multiple sources for the diagnosis of autism spectrum disorders for toddlers and young preschoolers from 12 to 47 months of age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *53*(2), 143-151.

5. Landa, R. J. (2008). Diagnosis of autism spectrum disorders in the first 3 years of life. *Nature Clinical Practice Neurology*, *4*(3), 138-147.

6. Landa, R. J., Holman, K. C., & Garrett-Mayer, E. (2007). Social and communication development in toddlers with early and later diagnosis of autism spectrum disorders. *Archives of general psychiatry*, *64*(7), 853-864.

7. Matson, J. L., Wilkins, J., & González, M. (2008). Early identification and diagnosis in autism spectrum disorders in young children and infants: How early is too early? *Research in Autism Spectrum Disorders*, *2*(1), 75-84.

8. Miodovnik, A., Harstad, E., Sideridis, G., & Huntington, N. (2015). Timing of the diagnosis of attention-deficit/hyperactivity disorder and autism spectrum disorder. *Pediatrics*, *136*(4), 830-837.

9. Neal, D., Matson, J. L., & Hattier, M. A. (2012). A comparison of diagnostic criteria on the Autism Spectrum Disorder Observation for Children (ASD-OC). *Developmental Neurorehabilitation*, *15*(5), 329-335.

10. Nogay, H. S., & Adeli, H. (2020). Machine learning (ML) for the diagnosis of autism spectrum disorder (ASD) using brain imaging. *Reviews in the Neurosciences*, *31*(8), 825-841.

11. Risi, S., Lord, C., Gotham, K., Corsello, C., Chrysler, C., Szatmari, P., ... & Pickles, A. (2006). Combining information from multiple sources in the diagnosis of autism spectrum disorders. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, *45*(9), 1094-1103.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 373.2.013:398.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-439-452

Казачінер Олена Семенівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, м. Харків, тел.: (096) 301-70-35, https//orcid.org/0000-0003-4842-3857

Бойчук Юрій Дмитрович доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри спеціальної педагогіки, ректор, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, м. Харків, тел.: (068) 600-01-47, https//orcid.org/0000-0001-8583-5856

Щербак Ірина Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, тел.: (050) 934-70-72, http://orcid.org/0000-0002-0537-7937

КРИТЕРІЇ ВИБОРУ КАЗОК ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ КАЗКОТЕРАПЕВТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. У статті описано особливості сприймання казок дітьми різного віку в дошкільному періоді. Обґрунтовано, що вкрай важливо грамотно обрати казки для дітей, які навчать їх добра, які призначені для збагачення її життєвого досвіду, розв'язання навчальних, психологічних та поведінкових проблем дитини тощо.

Визначено критерії вибору казок для здійснення казкотерапевтичної практики:

1. Урахування віку дитини. Казки для дітей дошкільного віку повинні бути простими у сприйнятті, з яскравим динамічним розвитком сюжету, короткі за змістом. У середній групі слід навчати дітей правильно оцінювати вчинки героїв, самостійно знаходити потрібні слова та висловлювання. У старшій групі дошкільнята навчаються визначати та мотивувати своє ставлення до героїв казок (позитивне чи негативне). У підготовчій до школи групі особливу роль відіграє аналіз тексту казки. При першому читанні важливо показати казку як єдине ціле. При вторинному ознайомленні слід звернути увагу до засоби художньої виразності.
2. Потрібно звертати увагу на якість оформлення книжки: грамотність тексту, ілюстрації, поліграфію.
3. Пояснення незнайомих слів – обов'язковий прийом, який забезпечує повноцінне сприйняття твору.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

4. Обираючи казку для дитини, потрібно враховувати особливості її характеру та темпераменту, а також сферу її інтересів та уподобань.

5. У казці, яку ми починаємо читати малюкові, все має закінчуватися добре. Будь-які пригоди можуть відбуватися з героями упродовж усього сюжету, але наприкінці добро має обов'язково перемогти. Для дитини це означатиме, що світ сповнений справедливості та зло завжди буде покарано.

6. Якість тексту: зміст (у якому відображені універсальні цінності людського життя) та його художнє оформлення (яке свідчить про майстерність та талант письменника, про розуміння їм природи дитинства).

7. Ті персонажі, які у казці виглядають маленькими та безпорадними, повинні перемагати. Такі казки показують маленькій дитині, що, навіть якщо ти маленький і багато чого не вмієш, ти все одно можеш досягти свого при певному старанні.

8. Коло дитячого читання має містити твори, пройняті гуманістичними ідеями, що несуть вічні цінності добра, справедливості, рівності, праці, здоров'я та щастя, миру та спокою для всіх і кожного. Це мають бути ідеї моральні, але не повчальні. Література для дітей не повинна ставити собі завдання виправлення вдач.

Ключові слова: казка, казкотерапія, критерії вибору, дитина дошкільного віку, дитяча художня література

Kazachiner Olena Semenivna Doctor of Education, Full Professor, Professor of Human Health, Rehabilitology and Special Psychology Department, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, tel.: (096) 301-70-35, https//orcid.org/0000-0003-4842-3857

Boychuk Yuriy Dmytrovych Doctor of Education, Full Professor, Correspondent Member of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of Human Health, Rehabilitology and Special Psychology Department, Rector, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, tel.: (068) 600-01-47, https//orcid.org/0000-0001-8583-5856

Shcherbak Iryna Mykolaivna PhD in Education, Docent, Associate Professor of Human's Health, Rehabilitology and Special Psychology Department, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, tel.: (050) 934-70-72, http://orcid.org/0000-0002-0537-7937

CRITERIA OF CHOOSING FAIRY TALES FOR PROVIDING FAIRY-TALE THERAPY PRACTICE

Abstract. The article describes the peculiarities of the perception of fairy tales by children of different ages in the preschool period. It is justified that it is extremely

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

important to choose fairy tales for children correctly, which will teach them good things, which are designed to enrich their life experience, solve educational, psychological and behavioral problems of the child, etc.

The criteria for selecting fairy tales for the implementation of fairy-tale therapeutic practice are defined:

1. Taking into account the age of the child. Fairy tales for preschool children should be easy to understand, with a bright dynamic development of the plot, short in content. In the secondary group, children should be taught to evaluate the actions of the heroes correctly, find the right words and expressions on their own. In the older group, preschoolers learn to determine and motivate their attitude towards the heroes of fairy tales (positive or negative). In the preparatory group for school, a special role is played by the analysis of the text of the fairy tale. At the first reading, it is important to show the fairy tale as a whole. During secondary reading, attention should be paid to the means of artistic expression.

2. It is necessary to pay attention to the quality of the design of the book: literacy of the text, illustrations, polygraphy.

3. Explanation of unfamiliar words is a mandatory technique that ensures a full understanding of the story.

4. When choosing a fairy tale for a child, it is necessary to take into account the peculiarities of his character and temperament, as well as the sphere of his interests and preferences.

5. In the fairy tale that we start reading to the child, everything should end well. Any adventures can happen to the heroes throughout the plot, but in the end, good must necessarily win. For the child, it will mean that the world is full of justice and evil will always be punished.

6. Quality of the text: the content (which reflects the universal values of human life) and its artistic design (which testifies to the skill and talent of the writer, to his understanding of the nature of childhood).

7. Those characters who look small and helpless in the fairy tale must win. Such fairy tales show a small child that even if you are small and do not know much, you can still achieve your goal with some effort.

8. The children’s reading circle should contain works imbued with humanistic ideas that carry the eternal values of goodness, justice, equality, work, health and happiness, peace and tranquility for everyone and everyone. These ideas should be moral, but not instructive. Children’s literature should not set itself the task of correcting temperaments.

Keywords: fairy tale, fairy tale therapy, selection criteria, preschool child, children’s fiction

Постановка проблеми. Казка – це дивовижний за силою психологічного впливу засіб роботи з внутрішнім світом людини, потужний інструмент розвитку. Казка оточує нас усюди. Інтерес психологів до казки існує давно.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Конкретна мова казок відкриває дітям шлях наочно-образного та наочно-дієвого розуміння світу людських відносин, що цілком адекватно психічним особливостям дошкільників.

Казка може дати ключі для того, щоб увійти в дійсність новими шляхами, може допомогти дитині дізнатися про світ, може обдарувати її уяву і навчити критично сприймати навколишнє.

Розуміння та проживання через казку змісту властивого внутрішньому світу будь-якої людини, дозволяють дитині розпізнати та позначити власні переживання та власні психічні процеси, зрозуміти їх зміст та важливість кожного з них.

Дитячі книги бувають хорошими (розумними) та поганими (дурними).

Дурна книжка як жуйка: дитина читає, сміється, лякається, але книжка проковтується без особливої розумової роботи. Приклад – сучасні авторські казки про «пригоди какашки». Так, це смішно, незвичайно, яскраво. Але яке буде відчуття після прочитання? Порожнеча. Такі казки написано для їх авторів, а не для дітей.

Хороші книги включають у дитини уяву. Все, про що вона читає (або чує, коли їй читають вголос дорослі), виникає у неї в голові яскраво та жваво, як фільм, режисер якого – вона сама. Такі книги не можуть закінчитися одразу: залишається своєрідний смак після історії, пережитої особисто.

Тепер ви вже можете здогадатися, яка буде основна думка: погано зациклюватися на одному всесвіті з одними героями. Безперечно, книги Толкіна і Роулінг дуже привабливі, чарівні, в них багато пригод і яскравих героїв, але свідомості дитини, що розвивається, це надасть ведмежу послугу, обмеживши її лише одним світом. У цьому плані збірки маленьких казок та оповідань дадуть набагато більше їжі для розуму.

Уявіть собі: книги про Гаррі Поттера; іграшки із всесвіту Гаррі Поттера; костюми для карнавалу звідти ж; фільми та комп’ютерні ігри про Гаррі Поттера... Це добре розроблений, але все ж таки обмежений світ. Крім того, сильна прив’язка до нього може перебити реальність і по-справжньому замкнути дитину в царстві тих самих героїв, магії і так далі. Твори Дж. Роулінг непогані, але їх краще дозувати.

Тепер інший варіант: спочатку казка про лицаря і даму серця, потім про солдата і кашу з сокири, а далі про Карлсона. Тепер у малюка в голові, грубо кажучи, набір цеглинок «лего»: він може уявити і те, і інше, і третє, і у своїх мріях навіть познайомити різних героїв. Він має широкий вибір. Крім того, ці казкові всесвіти настільки різні, що зв’язок із реальністю не втрачається, і існує чітка межа: казка – це одне, а навколишня дійсність – інше.

Різноманітна бібліотека гарна і тим, що дитина може обирати, що хочеться почитати саме зараз, який світ дослідити у цей момент.

Вкрай важливо грамотно обрати казки для дітей, які навчать їх добра, які призначені для збагачення її життєвого досвіду, розв’язання навчальних,

психологічних та поведінкових проблем дитини тощо. Серед багатьох оповідань є й ті, які можуть нашкодити дитячій психіці, викликати страх, агресію, жорстокість чи безнадійність. Однак є певні критерії, які допоможуть обрати найбільш прийнятні матеріали для дітей, наприклад, вік та характер дитини, а також спосіб розповіді казки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що спеціальних наукових праць, присвячених визначенню критеріїв вибору казок, зокрема для здійснення казкотерапевтичної практики, на жаль, бракує. Здебільшого існують розвідки, спрямовані на опис та здійснення характеристики композиційних особливостей тих чи інших творів конкретних авторів (О. Солодова [5] та інші); казка та дитяча література в цілому розглядаються як засіб навчання та виховання (С. Бакуліна [1], А. Карнаухова [2], І. Кругленко [3], І. Темнікова, В. Темніков [6] та інші); казка є інструментом психолого-педагогічного супроводу родин та дітей з особливими освітніми потребами (М. Мушкевич [4], О. Федорова [7] та інші).

Проте висунуте нами питання наразі залишається важливим та актуальним у сучасній практиці спеціальної педагогіки та психології у цілому та казкотерапії зокрема й потребує обов'язкового вирішення.

Мета статті полягає у визначенні критеріїв грамотного вибору казки для здійснення казкотерапевтичної практики.

Виклад основного матеріалу. Дитина дошкільного віку опановує літературу лише з допомогою дорослого. Природно, що сприйняття літератури малюком та дорослим неоднакове, смаки та уподобання різні. Формуючи коло дитячого читання, вихователі та батьки повинні спробувати стати на думку дитини та обирати не тільки «правильну» літературу, а й враховувати індивідуальні потреби дітей і в той же час керувати розвитком цих потреб, смаку, читацького інтересу. Слід пам'ятати, що нав'язування тієї книги, яка цікава лише дорослому, аргумент сили можуть викликати у дитини відторгнення книги.

Не слід також гнатися за кількістю прочитаних книг. Важливо не це. Важливими є якість розуміння змісту, сенсу читаного, вміння оперувати знаннями, отриманими з книги, набуття позитивних емоцій, бажання продовжити читання та переживання прочитаного. Саме це, а не кількість прочитаних книг веде до накопичення морального та читацького досвіду як дитини, так і дорослого, який читає разом із нею.

При покупці дитячих книг варто керуватися кількома правилами:

1) Жодного газетного паперу – тільки якісний крейдований папір з гарним шрифтом.

2) Ніяких незграбних прикрас у книзі – на кшталт блискіток, віньєток, складних завитків тощо (у дітей треба формувати гарний смак, а все перелічене вище можна знайти на ринку).

3) Жодних помилок (відразу слід переглянути текст і визначити, чи був коректор).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

4) Дитяча книга без картинок не може викликати належного інтересу.

5) Картинки мають бути нормальні – без гострих кутів, спотворень пропорцій, примітивізму, дорослих вишукувань.

6) Старі, відомі з дитинства казки мають бути без скорочень.

7) Нові казки треба прочитати по діагоналі, щоб зрозуміти, яке посилання, яку енергетику вони несуть. І обов'язково потрібно переглянути кінцівку. Ми ж не хочемо, щоб у дитячу душу було закладено безнадію, зло, невпевненість, аморальність.

Діти різного віку сприймають казки по-різному:

• для малюків до 3 років підходять прості та короткі казки, в яких мало персонажів, подій та деталей, де мають бути яскраві образи, звуки, рими та повторення;

• для дітей від 3 до 6 років казки передбачають більше дій, пригод, гумору та фантазії, цікаві герої, які вирішують різні завдання, відчувають різні емоції та навчаються чогось нового.

• дітям від 6 до 9 років підходять казки, у яких більше логіки, моралі, діалогів та символізму, зі складним сюжетом, конфліктами, протистояннями, загадками та уроками;

• для дітей від 9 до 12 років підходять казки, в яких більше реалізму, історії, культури та психології. У цих казках мають бути реальні проблеми, соціальні теми, багатогранні персонажі та різні точки зору.

Для малюків 2-3 років велике значення має поезія малих форм (фольклорна та авторська) – потішки, примовки, короткі вірші.

Малюкам також потрібні відомі народні казки. Казка має бути короткою, мати простий, зрозумілий малюкові, але яскравий сюжет. Велике значення для розуміння казки мають повтори, які часом втомлюють дорослих, але дуже важливі для дітей.

Цікавитися усним мовленням діти починають ближче до року – саме в цей час можна знайомити дитину із простими казками та віршами.

Яскраві книжки з великими малюнками та невеликою кількістю тексту підійдуть для цього найкраще. Не забувайте про міміку та жести, тембр голосу – дітям подобається, коли по ходу сюжету батьки активно жестикулюють, шкодують, захищають намальованих героїв.

Починати краще з «Колобка», «Ріпки», «Курочки Ряби». Ці казки містять прихований виховний зміст: наприклад, «Колобок» вчить дитину обережності: мовляв, втік Колобок із дому без дозволу – і ось як усе закінчилося.

Впізнавання знайомих фраз, текстів, подій дає дітям почуття своєї обізнаності та стійкості навколишнього світу, допомагає не лише запам'ятовування, а й проживання, присвоєння. Треба сказати, що повтори тих чи інших текстів та подій містяться майже у всіх казках. Найперші класичні дитячі казки («Колобок», «Ріпка», «Рукавичка») побудовані на повторенні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

одних і тих самих фрагментів. У більш складних народних казках головний герой обов'язково робить три спроби, щоб досягти своєї мети, або ж три сестри або три брати схожим чином випробовують своє щастя. Всі ці повтори не лише створюють поетику народних казок, а й допомагають проникнути у тому художній сенс.

Втім, слід пам'ятати, що розрізняти реальний та вигаданий світ діти навчаються ближче до 3-5 років. Дітям цього віку можна читати й чарівні казки, у них досить розвинена уява.

Проте не варто захоплюватися насиченістю сюжету – іноді у дітей можуть розвинутися всілякі страхи, яких вони почерпнуть у казках, особливо це стосується вразливих дітей.

Повторення часто однієї і тієї ж казки на прохання малюка – не забаганка, а бажання знову зустрітися зі знайомими героями, подіями.

Впізнавання та передбачуваність дає дитині відчуття безпеки.

Після трьох років серед книг читання з'являються народні казки, казки про тварин. Варто обирати казки з людьми, тваринами та простим конкретним сюжетом. Дитині легше уявити себе учасником казки, якщо їхні історії перегукуються із життям пересічних людей. Треба показувати барвисті ілюстрації, образне мислення малюка ще формується.

У віці 4-5 років можна приступати до більш серйозних казок, як народних, так і авторських. При виборі конкретних книжок важливо звертати увагу як на оформлення, а й на якість тексту (зокрема – перекладного). Багато відомих дитячих казок викладено зовсім не дитячою мовою. Вони рясніють прислівниковими і дієприслівниковими оборотами, дорослими словами, занадто складними синтаксичними конструкціями. Все це ускладнює розуміння, а, значить, робить читання нудним. Доводиться під час читання роз'яснювати незрозумілі слова або спрощувати занадто дорослий текст. Виклад казки має бути захоплюючим і доступним для дітей, тобто мати просту лексику, короткі речення, явну інтригу (таємницю, загадку, яка дозволяється наприкінці). І звичайно ж, кожну казку потрібно читати не один, а кілька разів, поки дитина не засвоїть її повністю. Від багаторазового повторення казка зовсім не набридає дошкільнику. Навпаки, вона стає все більш улюбленою та «своєю». Дитина знову і знову проживає і переживає вже знайомі події і не перестає хвилюватися за долю головних героїв, боятися лиходіїв та радіти щасливому кінцю.

Дошкільникам важливо читати також оповідання пізнавального змісту – про тварин, явища природи, різні пригоди та ін. Однак при цьому слід враховувати вікові особливості дошкільнят – їх потреби та можливості. Це вік високої пізнавальної активності, його іноді називають «віком питань», або «віком чомучок». Питання 4–5-річної дитини вражають дорослого своєю несподіванкою. Дітей цього віку цікавить все: чому ведмеді не носять намисто і брошки, чому рибки не тонуть, а пташки не падають з неба, з чого роблять

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

папір, хто в черешні кісточки поклав тощо. Допомогти відповісти на них та підтримати пізнавальну активність дітей можуть книжки. При цьому треба пам'ятати, що у дошкільному віці діти (навіть сучасні) пізнають світ переважно наочно-образним шляхом. Вони будують свої образи з урахуванням свого досвіду, пов'язують їх і створюють свою картину світу. Тому їм зовсім не обов'язково давати наукові поняття та природничо-наукові обґрунтування устрою світу. Не варто також перевантажувати дітей анатомічними та фізіологічними подробицями будови організму людини або тварин (як це робиться в деяких сучасних виданнях). Досить просто пов'язати явище, що їх цікавить, з тим, що вони вже знають і розуміють. Їх цікавлять відомості про те, які бувають звірі та птахи, де вони живуть, що їдять, які у них бувають родинні стосунки та ін. Саме цю інформацію можуть надати пізнавальні книжки. Тут знову ж таки важливі доступність і простота викладу пізнавального матеріалу. Уявити та засвоїти все це допомагають картинки.

Для дітей 6-7 років серед усіх жанрів художньої літератури на першому місці все ще казки, лише до народних додаються авторські. Дітям 6-7 років слід купувати яскраві книги з великим шрифтом та безліччю красивих картинок, сюжет книги має бути цікавим, щоб дитині захотілося дочитати до кінця. Книга в такому віці має приносити задоволення. Обираючи книгу, треба звертати увагу на кількість діалогів у творах, адже ви можете читати за ролями.

Таким чином, молодшим дошкільнятам притаманні:

• тісна залежність розуміння художнього твору від безпосереднього особистого досвіду дитини;

• дітей цікавить насамперед фабула (ланцюг пов'язаних між собою подій);

• встановлення найлегше усвідомлюваних зв'язків, коли події чітко йдуть одна за одною і наступне логічно випливає з попереднього;

• здатність деякий час зосереджено слухати, не відволікаючись;

• у центрі уваги дітей – головний персонаж;

• емоційне ставлення до героїв яскраво виражене;

• дитина перш за все бачить дії та вчинки персонажа, але не розуміє мотивів його поведінки;

• прагнення до ритмічної структури мовлення, рими (діти повторюють слова, які у тексті ритмічно чергуються, хитають головою, плескають у долоні тощо);

• відкритий безпосередній вираз емоцій (усмішка, сміх, радісні вигуки, виразна міміка).

Діти середнього дошкільного віку:

• здатні глибше вникати у зміст твори, усвідомлювати певною мірою почуття, що виникають, і, керуючись ними, визначати своє ставлення до подій, героїв;

• вже може не просто слухати, а й вслухатися в звучання художньої мови, відрізняти властиві їй особливості;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

• легко встановлюють прості причинні зв'язки у сюжеті;

• характеризуючи героїв, найчастіше висловлюють правильні судження про їхні вчинки, спираючись при цьому на свої уявлення про норми поведінки та особистий досвід;

• виявляють яскраво виражену реакцію на слово, інтерес до нього, прагнення неодноразово відтворювати його, обігравати.

Удосконалення сприйняття у старших дошкільнят йде лінією дедалі більшого осмислення прослуханих літературних творів та збагачення почуттів. Для дітей цієї групи характерно таке:

• пильний інтерес до змісту твору, до встановлення різноманітних зв'язків;

• формування вміння сприймати літературний твір у єдності змісту та форми;

• зростання уваги до виразних засобів мовлення;

• герої твору стають їм ближчими і зрозумілішими;

• співчуття персонажам, хвилювання за їх долю набувають усвідомленого характеру;

• розуміння складних прихованих мотивів поведінки героїв;

• почуття та переживання дітей при слуханні творів вже досить глибокі та стійкі, різноманітні та способи їх вираження: в одних випадках діти посміхаються, голосно сміються, відкидаються на спинку стільця, повертаються один до одного, в інших – їх зовнішня активність гальмується (вони затихають , сидять нерухомо, напружено слухають читача);

• здатність до елементарного аналізу літературних творів.

Таким чином, активне сприйняття літературного твору поступово формується упродовж дошкільного дитинства.

Книжки для дошкільнят обов'язково мають бути з картинками. Діти люблять розглядати картинки, вишукують у яких найдрібніші подробиці, нескінченно повертаються до розгляду тих самих зображень. Картинки допомагають зануритися у зміст тексту та зрозуміти його. На відміну від мультфільмів вони дозволяють «зупинити мить», ще й ще раз повернутися до улюбленого епізоду і самостійно згадати і дізнатися, «про що було в книжці». та присвоєння тексту. Тому, обираючи книжку для дитини, потрібно обов'язково оцінити якість ілюстрацій. Вони мають бути великими, реалістичними, пізнаваними – і водночас умовними. Це не повинні бути фотографії чи натуралістичні зображення, але саме картинки, що передають цілісний образ персонажа чи події.

Важливо також, щоб зображення розташовувалися в потрібному місці. Діти читають зміст тексту за картинками, зображення є для них зоровою опорою для сприйняття і розуміння того, що відбувається. Тому картинки мають бути розташовані поруч із тим текстом, який вони ілюструють.

Звісно, обираючи книгу в магазині, досить складно (а іноді й неможливо) детально проаналізувати різні аспекти книги і врахувати всі рекомендації. Для

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

полегшення вибору потрібної книжки потрібні спеціальні «маркери» – значки, що позначають, що книжка як цілісний твір книговидання задовольняє психологічні особливості дошкільника і може бути рекомендована для дитячого читання. Сучасні дитячі книги поки що такими «маркерами» не відзначені.

Пояснення незнайомих слів – обов'язковий прийом, який забезпечує повноцінне сприйняття твору. Слід пояснювати значення тих слів, без розуміння яких стають неясними основний зміст тексту, характер образів, вчинки персонажів. Варіанти пояснення різні: підстановка іншого під час читання прози, добір синонімів; вживання слів чи словосполучень педагогом до читання, під час знайомства дітей із картинкою; питання до дітей про значення слова та ін.

Водночас, аналізуючи текст, слід пам'ятати, що не всі слова вимагають тлумачення. Помилково запитувати у дітей, що їм незрозуміло в тексті, але на питання про значення слова необхідно відповідати в доступній дитині формі.

Обираючи казку для дитини, потрібно враховувати особливості її характеру та темпераменту. Для гіперзбудливих дітей навряд чи підійдуть казки зі швидким, активним сюжетом – для того, щоб дитина не стала некерованою, краще обрати більш спокійну казку. Якщо Ваша дитина дуже любить побешкетувати – поки не варто читати їй казки, головним героєм яких є запеклі хулігани. Однак, якщо в тій чи іншій казці хулігани досить явно караються – таку казку, навпаки, потрібно прочитати маленькому шибенику як виховний момент. А якщо Ваш малюк надмірно сентиментальний – «Сіра шийка» або «Дюймовочка» з мертвою ластівкою можуть довести його до сліз та істерики (навіть якщо все закінчується добре).

До речі, щодо страшних казок. Страшні казки, незважаючи ні на що, вкрай корисні для дитини – адже якщо вона чутиме казки, що описують лише світ, сповнений добрих людей та істот, вона може зрости непідготовленою до дійсності. Головне тут – враховувати вік малюка та рівень страху, який він може витримати.

Нами було визначено такі важливі критерії добору творів для читання дітям:

1. Якість тексту: зміст (у якому відбито універсальні цінності людського життя) та її художнє виконання (яке свідчить про майстерність і талант письменника, розуміння ним природи дитинства).

До кола дитячого читання повинні належати твори, пройняті гуманістичними ідеями, що несуть вічні цінності добра, справедливості, рівності, праці, здоров'я та щастя, миру та спокою для всіх і кожного. Це мають бути ідеї моральні, але не повчальні. Література для дітей не повинна ставити собі завдання виправлення вдач. Вона має говорити з дитиною про те, що таке ідеал і які шляхи його досягнення, що таке вічна істина і як їй слідувати, що таке істинні цінності і що – хибні. Вона повинна навчити дитину

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

думати над тим, що відбувається навколо, аналізувати та робити висновки. Вона має розвивати її розум і душу.

2. Книга повинна давати не тільки привід для роздумів, але і бути показником якості тексту, ступеня належності його до справжньої літератури, яка повинна бути однаково цікава читачеві будь-якого віку, який шукає і знаходить для себе те, що задовольнить його розум і душу.

Формуючи коло дитячого читання, слід звернути увагу на те, що дитячій літературі властивий феномен множини:

• Одні й ті ж письменники створюють велику кількість творів, де звучить споріднена тема, діють одні й самі герої, повторюються сюжети, використовуються однакові художні прийоми (твори Л. Чарської, О. Волкова (Чарівник Смарагдового міста), С. Михалкова, Е. Успенського, Г. Остера та інших).

• Різні автори експлуатують один і той же сюжет (історія дерев'яного чоловічка у К. Коллоді, О. Толстого, Є. Данько, А. Кума та С. Рунге, С. Сон, Л. Володимирського. Змінювалися країни, сюжети, ідеї, але, переходячи від одного письменника до іншого, незмінним залишався дитячий улюбленець Буратіно).

• Справу письменника продовжує новий письменник (книги Ф. Баума про країну Оз, М. Носова про Незнайка).

При формуванні кола дитячого читання слід враховувати, щоб одноманітність не виробила в дітей стійкого неприйняття літератури.

Починаючи з XVIII століття існує адаптована, тобто пристосована до дитячого читання, книга. Процес пристосування йде різними шляхами:

• книга скорочується,

• переказується,

• обсяг тексту зменшується,

• старі слова, що вийшли з уживання, замінюються новими, зрозумілими сучасній людині.

Таким чином, багатоаспектність проблеми формування кола дитячого читання свідчить про необхідність дорослої людини бути грамотним читачем, володіти практикою оцінювання художніх творів, принципами та критеріями їх добору.

Основою нашої цивілізації є європейська культура. Тому на початку цього списку – саме європейські та вітчизняні казки. З ними пов'язано багато цікавих фактів.

Загалом, німецькі казки добрі та найчастіше чарівні (казки братів Грімм, Ш. Перро). Німецька культура досить близька до вітчизняної, тому читати дуже легко та цікаво.

Водночас не варто забувати: у німецьких казках зустрічаються сцени жорстокості та насильства. Тому для найменших, можливо, варто купити (або знайти у мережі) казки в обробці. Але краще все ж таки просто не читати жорстокі казки (тим більше, що вони далеко не в більшості).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

З іншого боку, якщо дитині зустрічатимуться тільки такі сюжети, де все дуже позитивно, то вона може сильно здивуватися у старшому віці, раптово з'ясувавши, що не всі тварини дружні до людини і що не всі люди чесні та добрі.

Французькі казки зазвичай дуже романтичні і розповідають про лицарів, дівчат та кохання.

Італійські казки найчастіше розповідають про хитрих персонажів з добрим жартуванням з простаків. Окремий жанр – казки з християнськими дійовими особами (наприклад, про Ісуса та Святого Петра). Винахідливість, легке ставлення до труднощів, непохитність – риси персонажів італійських казок.

Іспанські та португальські казки складно описати як щось цілісне – там зустрічаються різні сюжети, але їх усе-таки дещо об'єднує: у кожній чи майже у кожній казці є гумор.

Японські казки – особливе явище. Тут: історії успіху, перемоги героїв над заздрістю та злістю оточуючих, торжество справедливості. Чимало уваги приділяється близькому оточенню та сім'ї, у яких, як правило, не все гаразд.

Китайські казки трохи схожі на японські, але в них – більше ієрархії та принципів слухняності, найчастіше в сюжеті присутній імператор або його чиновники, дії яких не піддаються сумніву.

Окремо виділяють казки Г.Х. Андерсена. Вважається, що Г.Х. Андерсен спочатку писав казки для дорослих. Чи так було насправді, невідомо. Але відразу помітно, що деякі з них дуже похмурі, деякі сумні, а десь і щасливий кінець не виглядає таким щасливим.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку про те, що критеріями вибору казок для здійснення казкотерапевтичної практики є:

1. Урахування віку дитини. Казки для дітей дошкільного віку повинні бути простими у сприйнятті, з яскравим динамічним розвитком сюжету, короткі за змістом. У середній групі слід навчати дітей правильно оцінювати вчинки героїв, самостійно знаходити потрібні слова та висловлювання. У старшій групі дошкільнята навчаються визначати та мотивувати своє ставлення до героїв казок (позитивне чи негативне). У підготовчій до школи групі особливу роль відіграє аналіз тексту казки. При першому читанні важливо показати казку як єдине ціле. При вторинному ознайомленні слід звернути увагу до засоби художньої виразності.
2. Потрібно звертати увагу на якість оформлення книжки: грамотність тексту, ілюстрації, поліграфію.
3. Пояснення незнайомих слів – обов'язковий прийом, який забезпечує повноцінне сприйняття твору.
4. Обираючи казку для дитини, потрібно враховувати особливості її характеру та темпераменту, а також сферу її інтересів та уподобань.
5. У казці, яку ми починаємо читати малюкові, все має закінчуватися добре. Будь-які пригоди можуть відбуватися з героями упродовж усього

сюжету, але наприкінці добро має обов'язково перемогти. Для дитини це означатиме, що світ сповнений справедливості та зло завжди буде покарано.

6. Якість тексту: зміст (у якому відображені універсальні цінності людського життя) та його художнє оформлення (яке свідчить про майстерність та талант письменника, про розуміння їм природи дитинства).

7. Ті персонажі, які у казці виглядають маленькими та безпорадними, повинні перемагати. Такі казки показують маленькій дитині, що, навіть якщо ти маленький і багато чого не вмієш, ти все одно можеш досягти свого при певному старанні.

8. Коло дитячого читання має містити твори, пройняті гуманістичними ідеями, що несуть вічні цінності добра, справедливості, рівності, праці, здоров'я та щастя, миру та спокою для всіх і кожного. Це мають бути ідеї моральні, але не повчальні. Література для дітей не повинна ставити собі завдання виправлення вдач.

Література:

1. Бакуліна С.Ю. Виховання моральних почуттів молодших школярів засобами казок народів світу : Автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / С. Ю. Бакуліна; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2000. – 20 с.

2. Карнаухова А.В. Формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих засобами української казки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / А. В. Карнаухова; НАПН України, Ін-т проблем виховання. – Київ, 2016. – 19 с.

3. Кругленко І.О. Формування естетичних почуттів молодших школярів засобами дитячої літератури у процесі гурткової роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / І. О. Кругленко; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2011. – 20 с.

4. Мушкевич М. Казкотерапія як метод психологічного супроводу сімей із проблемною дитиною / М. Мушкевич // Психол. перспективи : зб. наук. пр. – 2019. – Вип. 33. – С. 205-220.

5. Солодова О.С. Лінгвокогнітивні характеристики композиції тексту англійських казок Дж.К. Роулінг : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. С. Солодова; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2008. – 20 с.

6. Темнікова І., Темніков В. Казкотерапія у вихованні дітей дошкільного віку / І. Темнікова, В. Темніков // Навчання і виховання обдар. дитини: теорія та практика : зб. наук. пр. – 2018. – Вип. 2. – С. 35-44.

7. Федорова О.М. Казка як засіб формування творчої уяви сліпих дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08 / О. М. Федорова; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2015. – 19 с.

References

1. Bakulina, S.Yu. (2000). Vykhovannya moral'nykh pochuttiv molodshykh shkolyariv zasobamy kazok narodiv svitu [Upbringing of primary schoolchildren's moral feelings by means of fairy tales of the peoples of the world] : Avtoref. dys... kand. ped. nauk : 13.00.07. K.: In-t probl. vykhovannya APN Ukrayiny. 20 s. [in Ukrainian]

2. Karnaukhova, A.V. (2016). Formuvannya shanoblyvoho stavlennya u ditey 5-ho roku zhyttya do doroslykh zasobamy ukrayins'koyi kazky [Formation of respectful attitude of children of the 5th year of life towards adults by means of Ukrainian fairy tales]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.08; K.: NAPN Ukrayiny, In-t problem vykhovannya. 19 s. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. Kruhlenko, I.O. (2011). Formuvannya estetychnykh pochuttiv molodshykh shkolyariv zasobamy dytyachoyi literatury u protsesi hurtkovoyi roboty [Forming primary schoolchildren's aesthetic feelings by means of children's literature in the process of group work]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. Vinnytsya. Vinnyts. derzh. ped. un-t im. M. Kotsyubyns'koho. 20 s. [in Ukrainian]

4. Mushkevych, M. (2019). Kazkoterapiya yak metod psykholohichnoho suprovodu simey iz problemnoyu dytynoyu [Fairy tale therapy as a method of psychological support for families with a problemic child]. *Psykhol. perspektyvy – Psychological perspectives*: zb. nauk. pr., 33, 205-220. [in Ukrainian]

5. Solodova, O.S. (2008). Linhvokohnityvni kharakterystyky kompozytsiyi tekstu anhliys'kykh kazok Dzh.K. Roulinh [Linguistic and cognitive characteristics of the composition of the text of English fairy tales by J.K. Rowling] : avtoref. dys... kand. filol. nauk : 10.02.04. Kh.: Khark. nats. un-t im. V.N. Karazina. 20 s. [in Ukrainian]

6. Temnikova, I., & Temnikov, V. (2018). Kazkoterapiya u vykhovanni ditey doshkil'noho viku [Fairy tale therapy in the education of preschool children]. *Navchannya i vykhovannya obdar. dytyny: teoriya ta praktyka – Teaching and upbringing a gifted child: theory and practice*: zb. nauk. pr., 2, 35-44. [in Ukrainian]

7. Fedorova, O.M. (2015). Kazka yak zasib formuvannya tvorchoyi uyavy slipykh ditey molodshoho shkil'noho viku [A fairy tale as a means of forming the creative imagination of blind children of primary school age]: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.08. K.: Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. 19 s. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 371.3:373.5:378:37.091.64

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-453-463

Калиндрузь Богдан Миколайович здобувач наукового ступеня Український державний університет імені Михайла Драгоманова м. Київ, https://orcid.org/0009-0006-1381-0768

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА АКАДЕМІЧНУ УСПІШНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. У сучасному світі цифрових технологій, що стрімко розвиваються, система освіти зазнає суттєвих змін. Однією з яскравих трансформацій останніх років став перехід на дистанційне навчання, який особливо активізувався у зв'язку з пандемією COVID-19 та військовою агресією росії проти України. Цей перехід зумовив нові виклики перед закладами освіти, зокрема необхідність швидкої адаптації до нових умов, впровадження сучасних інформаційних технологій та забезпечення ефективності навчального процесу в умовах віддаленого формату.

Для професійно-технічних закладів освіти ці виклики були ще більш значущими, оскільки їхня діяльність тісно пов'язана з практичним навчанням, яке потребує безпосередньої участі здобувачів освіти у навчальних процесах. Перехід на дистанційне навчання потребує розробки нових методик, які дозволили б забезпечити високу якість освіти, незважаючи на відсутність фізичної присутності здобувачів освіти у навчальних аудиторіях.

У рамках нашого дослідження розглядається вплив дистанційного навчання на академічну успішність здобувачів освіти на базі професійно-технічного закладу в період з 2019 по 2023 роки. Особлива увага приділяється впровадженню інформаційного порталу на базі LMS Moodle, розробці інтерактивних навчальних курсів та використанню відеоматеріалів для кращого розуміння теоретичних тем. Крім того, досліджуються аспекти, що сприяють підвищенню концентрації уваги та залученості здобувачів освіти до навчального процесу.

Стаття покликана надати всебічний аналіз результатів переходу на дистанційне навчання, висвітлити ключові проблеми, з якими зіткнулися викладачі та здобувачі освіти, а також дослідити вплив дистанційного навчання на академічну успішність здобувачів освіти.

Ключові слова: дистанційна освіта, професійно-технічна освіта, академічна успішність.

Klyndruz Bohdan Mykolayovych PhD student, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0006-1381-0768

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

RESEARCH OF THE IMPACT OF DISTANCE LEARNING ON THE ACADEMIC PERFORMANCE OF STUDENTS

Abstract. In the modern world of rapidly developing digital technologies, the education system is undergoing significant changes. One of the biggest transformations in recent years has been the transition to distance learning, which has been especially intensified by the COVID-19 pandemic and russia's military aggression against Ukraine. This transition has posed new challenges for educational institutions, including the need to quickly adapt to new conditions, introduce modern information technologies and ensure the effectiveness of the educational process in a remote format.

For vocational schools, these challenges were even more significant, as their activities are closely related to practical training, which requires direct participation of students in educational processes. The transition to distance learning required the development of new methods that would ensure high quality education despite the lack of physical presence of students in classrooms.

This study examines the impact of distance learning on the academic performance of students at a vocational school in the period from 2019 to 2023. Particular attention is paid to the implementation of an information portal based on the Moodle LMS, the development of interactive training courses, and the use of video materials to improve understanding of theoretical topics. In addition, aspects that help to increase the concentration and engagement of students in the learning process are studied.

This article aims to provide a comprehensive analysis of the results of the transition to distance learning, highlight the key challenges faced by teachers and students, and explore the impact of distance learning on the academic performance of students.

Keywords: distance education, vocational education, academic performance

Актуальність дослідження зумовлена потребою у визначенні рівня впливу дистанційного навчання на академічну успішність здобувачів освіти, визначенні ефективності використання сучасних цифрових платформ, а також пошуку оптимальних шляхів адаптації освітнього процесу до нових умов. Особливу увагу приділено впровадженню інтерактивних навчальних курсів, відеоматеріалів і можливості навчання за індивідуальною траєкторією, що дозволяє індивідуалізувати підхід до кожного здобувача освіти.

Постановка проблеми. Перехід на дистанційне навчання супроводжувався низкою викликів, які потребували негайного вирішення:

- Зниження мотивації здобувачів освіти. Відсутність безпосередньої взаємодії з викладачами та одногрупниками часто призводила до втрати інтересу до навчання.
- Недостатній рівень технічного забезпечення. Не всі здобувачі освіти мали доступ до необхідного обладнання та стабільного інтернет-зв'язку, що ускладнювало участь у навчальному процесі.

- Обмеження у практичній підготовці. Для професійно-технічних закладів освіти практика є ключовим елементом навчання, і її відсутність негативно впливала на якість засвоєння матеріалу.
- Відсутність адаптованих навчальних матеріалів. Традиційні методики викладання виявилися недостатньо ефективними в умовах дистанційного навчання, що потребувало розробки нових підходів та інтерактивних інструментів.

Метою статті є дослідження впливу дистанційного навчання на академічну успішність здобувачів освіти в професійно-технічному закладі освіти впродовж 2019–2023 років.

Таким чином, постала необхідність створення комплексної системи дистанційного навчання, яка б враховувала потреби здобувачів освіти, забезпечувала доступність матеріалів та сприяла підвищенню академічної успішності. У рамках даного дослідження аналізуються заходи, спрямовані на вирішення означених проблем, а також їх вплив на результати навчання.

У статті «Дистанційне навчання в Україні: виклики та перспективи» Гуревича Р. С., Коваля Т. В. та Трубавіної І. М. [1] автори проводять аналіз викликів та перспектив дистанційного навчання в Україні. Вони відзначають, що основними викликами є технічні труднощі, проблеми з мотивацією учнів та необхідність підвищення кваліфікації педагогів. Водночас у праці висвітлені позитивні аспекти, зокрема: можливості використання інноваційних технологій, вибір змісту та форм навчання, а також рівний доступ до якісних знань. Особливу увагу автори приділяють ролі педагогічних кадрів, підкреслюючи важливість їх підготовки та підтримки для успішного впровадження дистанційного навчання.

В дослідженні Pokhrel, S., Chhetri, R. "A Literature Review on Impact of COVID-19 Pandemic on Teaching and Learning" [2] представлено аналіз глобального впливу пандемії на освітній процес. Автори підкреслюють, що перехід на дистанційне навчання став викликом для багатьох країн через недостатню технічну інфраструктуру та брак навичок у використанні онлайн-інструментів як серед викладачів, так і здобувачів освіти.

Gonzalez, T., de la Rubia, M. A., Hincz, K. P., et al. у статті "Influence of COVID-19 confinement on students' performance in higher education" [3] представлений опис того, як ізоляція вплинула на академічну успішність здобувачів освіти. Результати свідчать, що здобувачі освіти, які використовували активні стратегії самостійного навчання, мали кращі академічні результати.

В. М. Кухаренко у статті "Організація дистанційного навчання в закладах освіти України" [4] детально описує процеси та методи впровадження дистанційного навчання у навчальних закладах України. Автор акцентує увагу на важливості інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес для забезпечення його ефективності та доступності. У статті також

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

представлений аналіз різних моделей організації дистанційного навчання та їхні переваги й недоліки. Особливу увагу приділено ролі педагогів у цьому процесі та необхідності їхньої професійної підготовки для успішного впровадження дистанційних методик. Робота також підкреслює значення інноваційних технологій у контексті підвищення якості освіти та забезпеченні рівного доступу до освітніх ресурсів.

С. У. Гончаренко у статті "Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на якість професійної освіти" [5] досліджено роль інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у підвищенні якості професійної освіти. Автор підкреслює, що використання ІКТ у навчальному процесі сприяє підвищенню ефективності навчання, забезпечує доступ до сучасних знань і матеріалів, а також стимулює активну участь учнів у навчальному процесі. Окрім цього, вченим виокремлено переваги впровадження ІКТ для розвитку професійних навичок учнів, в контексті динамічного розвитку ринку праці та технологічних змін. Автор звертає увагу на виклики, пов'язані з інтеграцією ІКТ, наприклад, технічні проблеми, брак ресурсів та необхідність підвищення кваліфікації викладачів. Загалом, у дослідженні підкреслено значення ІКТ у формуванні конкурентоспроможних фахівців та розвитку професійної освіти в Україні.

З огляду досліджень відзначимо, що перехід на дистанційне навчання сприяє розвитку самостійності здобувачів освіти. Можливість навчатися у власному темпі дозволяє здобувачам освіти краще планувати свій час і поглиблено вивчати матеріал. З результатів дослідження Gonzalez et al. [3], видно, що здобувачі освіти, які активно використовували можливості дистанційного навчання, продемонстрували підвищення рівня академічних досягнень завдяки раціональному використання часу.

Дистанційне навчання проявило низку проблем, пов'язаних із технічними обмеженнями та психологічними факторами. Наприклад, Pokhrel & Chhetri [2] зазначають, що брак доступу до якісної мережі Інтернет та необхідного обладнання, негативно впливає на участь здобувачів освіти у навчальному процесі. Крім того, почуття ізоляції та зниження мотивації стали суттєвими психологічними бар'єрами для багатьох здобувачів освіти.

Успішність дистанційного навчання значною мірою залежить від готовності викладачів використовувати інформаційно-комунікаційні технології.

Ефективність інтерактивних навчальних матеріалів. Використання інтерактивних курсів, відеоматеріалів та інших мультимедійних ресурсів допомагає краще зрозуміти та засвоїти новий матеріал. Можливість навчатися за індивідуальним темпом та в зручний час для занять, позитивно впливає на академічну успішність, особливо для здобувачів освіти з особливими потребами або обмеженими можливостями.

Попри значний внесок попередніх досліджень у розуміння впливу дистанційного навчання на академічну успішність здобувачів освіти, існують

суттєві прогалини, які потребують подальшого вивчення. Зокрема, необхідно зосередити увагу на детальному аналізі впливу дистанційного навчання на студентів закладів професійно-технічної освіти.

Основні теоретичні підходи до дистанційного навчання. Дистанційне навчання, як сучасна форма організації освітнього процесу, базується на ряді теоретичних підходів, які формують його методологічні основи та визначають особливості взаємодії між викладачами та здобувачами освіти.

Запропонована Майклом Муром теорія трансакційної дистанції [6], полягає у зосередженні уваги на психологічній та комунікаційній відстані між викладачем і студентом. Трансакційна дистанція визначається трьома компонентами:

- Діалог – ступінь взаємодії між викладачем і студентом.
- Структура – ступінь організованості та планування курсу.
- Автономія здобувачів освіти – рівень самостійності навчання [6].

Згідно з теорією, ефективність дистанційного навчання залежить від балансу між цими компонентами. Високий рівень діалогу та належна структура сприяють зменшенню трансакційної дистанції та кращому засвоєнню нового матеріалу.

Теорія саморегульованого навчання [7] підкреслює важливість активної ролі студента в процесі навчання. Здобувачі освіти стають відповідальними за планування, контроль та оцінку свого навчання. Вони встановлюють навчальні цілі, обирають стратегії навчання та оцінюють свої досягнення. Дистанційне навчання сприяє розвитку цих навичок завдяки гнучкості та можливості навчатися за індивідуальним темпом.

Соціальний конструктивізм базується на ідеї, що знання конструюються через соціальну взаємодію та співпрацю. В дистанційному навчанні це реалізується через форуми, чати, групові проекти та інші засоби комунікації. Взаємодія між студентами та викладачами сприяє глибшому розумінню матеріалу та розвитку критичного мислення [8].

Теорія діяльнісного підходу [9] підкреслює важливість активного залучення студента в процес навчання через виконання практичних завдань, проектів та вирішення реальних проблем. У дистанційному навчанні це реалізується через інтерактивні симуляції, віртуальні лабораторії та практичні кейси.

Впровадження інформаційного порталу. Одним із ключових елементів дистанційного навчання є використання спеціалізованих платформ управління навчальним процесом, таких як LMS Moodle, що є однією з поширених систем управління навчанням у світі. Система управління навчанням, дозволяє створювати електронні навчальні курси, що містять відеолекції, тестові завдання, інтерактивні елементи, а також автоматизовану систему оцінювання знань. Завдяки можливості відстеження прогресу здобувачів освіти, викладачі отримують інструменти для аналізу успішності та адаптації навчального процесу відповідно до потреб здобувачів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Важливим аспектом використання Moodle є його інтеграція з іншими освітніми сервісами, що значно розширює можливості навчального процесу. Вбудована підтримка BigBlueButton (BBB), системи веб-конференцій з відкритим вихідним кодом, що призначена для онлайн-навчання та надає інструменти для відео-, аудіо- та чат-спілкування в реальному часі, а також такі функції, як спільний доступ до екрану, дошки та конференц-зали, що забезпечує живий контакт між викладачем та здобувачами освіти. Крім того, використання модуля H5P, що є інструментом для створення контенту з відкритим вихідним кодом, дозволяє розробляти широкий спектр інтерактивних і мультимедійних навчальних ресурсів, таких як вікторини, презентації, симуляції та навчальні ігри. Все перелічене, значно підвищує залученість здобувачів освіти до навчального процесу. Даний модуль дозволяє створювати інтерактивний контент безпосередньо на інформаційному порталі без стороннього програмного забезпечення, наприклад, Articulate 360 або Adobe Captivate, що полегшує інтеграцію заходів у навчальний курс. Використання інтерактивного контенту сприяє активному навчанню, коли здобувачі заохочуються до участі та взаємодії з матеріалом, а не до пасивного опрацювання інформації.

З переваг використання LMS Moodle виокремлюємо: гнучкість у доступі до навчальних матеріалів, що дозволяє студентам навчатися у зручний для них час. Автоматизація оцінювання зменшує навантаження на викладачів і дає можливість швидко отримувати зворотний зв'язок. Персоналізоване навчання дає змогу адаптувати подачу матеріалу відповідно до рівня підготовки кожного студента. Аналітичні інструменти системи дають змогу ефективно відстежувати успішність здобувачів освіти та вчасно коригувати навчальні методики. А використання мультимедійного контенту, наприклад, інтерактивних відео, анімацій та симуляцій, сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Форумні дискусії забезпечують активну комунікацію між викладачами та студентами, створюючи інтерактивне навчальне середовище.

Процес впровадження інформаційного порталу на базі LMS Moodle супроводжується певними викликами, серед яких виокремлюємо: технічні труднощі, недостатню підготовку викладачів, опір змінам з боку здобувачів освіти та питання забезпечення доступу до якісного інтернет-з'єднання.

Один із основних викликів – технічні обмеження інфраструктури закладу освіти. Для вирішення цієї проблеми необхідно проводити модернізацію серверного обладнання, розширювати канали інтернет-зв’язку та забезпечувати технічну підтримку користувачів.

Недостатня цифрова грамотність викладачів та здобувачів освіти також може стати перешкодою. Для вирішення цього питання варто проводити навчальні семінари, вебінари та тренінги, які допоможуть засвоїти основні функції Moodle та інтегрованих сервісів, таких як BigBlueButton та H5P.

Період дослідження охоплює 2019–2023 роки, що дозволяє проаналізувати динаміку академічної успішності здобувачів освіти до та після переходу

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

на дистанційне навчання. Такий часовий проміжок забезпечує достатню кількість даних для отримання статистично значущих результатів.

Статистичний аналіз академічних результатів.Під час експерименту ми здійснили збір академічних результатів здобувачів освіти за період 2019–2023 років, в тому числі підсумкові оцінки ДКА та результати проміжних атестацій.

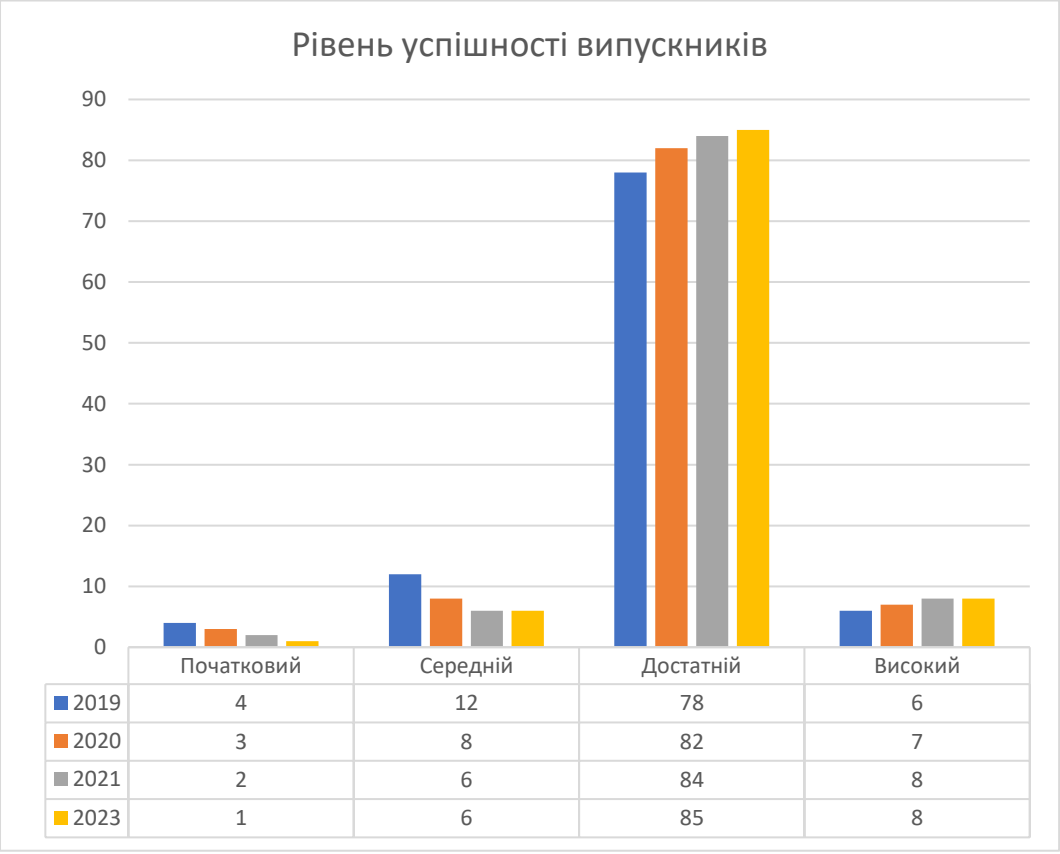
Ці дані дозволили провести порівняльний аналіз успішності до та після переходу на дистанційне навчання.

Аналіз середньої академічної успішності здобувачів освіти демонструє значні зміни після впровадження дистанційного навчання. Порівнявши середні бали за періоди 2019–2020 (традиційне навчання), 2020–2022 років (дистанційне навчання) та 2023 (змішане навчання), ми отримали такі результати:

Середній бал успішності підвищився з 4.3 до 7.3.

Кількість відмінників зросла на 2%, що свідчить про підвищення рівня засвоєння нового матеріалу.

Кількість незадовільних оцінок знизилася з 4% до 1%, як показано на рисунку 1.

	Початковий	Середній	Достатній	Високий
2019	4	12	78	6
2020	3	8	82	7
2021	2	6	84	8
2023	1	6	85	8

Рисунок 1. Порівняльна діаграма рівню успішності випускників

Перехід на дистанційне навчання також вплинув на рівень відрахувань здобувачів освіти. Аналіз даних за 2019–2023 роки демонструє, що основними

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

причинами відрахувань стали низька мотивація до навчання, технічні проблеми, соціально-економічні фактори та недостатня адаптація до нових методів навчання.

Таблиця 1

Рік	2019	2020	2021	2023
Відсоткове значення відрахувань	13%	21%	18%	22%

Як видно з таблиці 1, у 2020 році, коли відбувся масовий перехід на дистанційне навчання, загальний рівень відрахувань зріс до 21%. Основними причинами стали відрахування за власним бажанням та за невиконання навчального плану значною мірою внаслідок складності адаптації здобувачів освіти до нових умов навчання, як показано в таблиці 2. Проте поступово рівень відрахувань почав знижуватися завдяки впровадженню підтримки здобувачів освіти, удосконаленню технічної інфраструктури та розвитку інтерактивних навчальних курсів.

Серед основних заходів, які допомогли знизити рівень відрахувань, виокремлюємо: індивідуальний підхід до здобувачів освіти та використання асинхронного навчання.

Таблиця 2

	2019	**2020**	**2021**	**2023**
За власним бажанням	**55%**	**53%**	**52%**	**52%**
За нескладання ДКА	**5%**	**5%**	**5%**	**3%**
За невиконання навчального плану	**34%**	**33%**	**31%**	**37%**
З інших причин	**6%**	**9%**	**12%**	**8%**

Дистанційне навчання має різний вплив на успішність здобувачів освіти у теоретичному та практичному блоці підготовки здобувачів. Аналіз даних свідчить, що в теоретичних дисциплінах спостерігалося підвищення середнього рівня успішності здобувачів освіти завдяки доступу до відеозаписів лекцій, можливості перегляду навчальних матеріалів у зручний час та застосуванню автоматизованого тестування.

Натомість у практичних дисциплінах виникли певні труднощі, пов'язані з обмеженим доступом до спеціалізованого обладнання, відсутністю безпосереднього керівництва викладача та необхідністю самостійного відпрацювання навичок. Для подолання цих викликів було впроваджено інтерактивні відеоуроки, що дозволили здобувачам освіти отримати необхідний рівень практичних навичок у дистанційному форматі.

При детальному аналізі результатів було виявлено такі тенденції:

Підвищення успішності спостерігається у здобувачів освіти, які активно використовували можливості дистанційного навчання та брали участь у інтерактивних заняттях.

Здобувачі освіти з високою мотивацією до самостійного навчання демонстрували кращі показники успішності в умовах дистанційного навчання.

Впровадження інформаційного порталу на базі LMS Moodle значно вплинуло на навчальний процес:

В контексті **доступності матеріалів**, всі навчальні ресурси були зібрані в одному місці, що спростило доступ до них у будь-який час.

В контексті структурованості навчання має місце чітка організація курсів та модулів, що допомагає здобувачам освіти легко орієнтуватися в навчальній програмі.

Висновки. Отже, дослідження впливу переходу на дистанційне навчання на академічну успішність здобувачів освіти в професійно-технічному закладі освіти має комплексний характер змін у навчальному процесі та результатах здобувачів освіти протягом 2019–2023 років. Аналіз отриманих даних дозволяє зробити ряд важливих висновків.

1. **Підвищення академічної успішності** пов’язане з переходом на дистанційне навчання, проявляється у зростанні середнього балу здобувачів освіти. Можливість доступу до навчальних матеріалів у будь-який час, повторного перегляду лекцій та використання додаткових ресурсів позитивно вплинули на засвоєння знань.
2. Впровадження інформаційного порталу на базі LMS Moodle дозволило удосконалити організацію навчального процесу. Система забезпечила зручний доступ до матеріалів, інтегровані засоби комунікації та інструменти для самоперевірки знань. Такий підхід дозволив мотивувати здобувачів освіти та поліпшив самодисципліну серед них.
3. Розробка та впровадження інтерактивних навчальних курсів, а також відеоматеріалів до теоретичних дисциплін, дозволили підвищити інтерес здобувачів освіти до вивчення навчальних курсів. Інтерактивні елементи сприяли глибшому розумінню складних тем та підвищенню концентрації уваги.
4. Незважаючи на позитивні аспекти, технічні проблеми залишаються суттєвим бар'єром. Серед них: відсутність стабільного інтернет-з'єднання, недостатній рівень технічного обладнання та різний рівень цифрової грамотності негативно впливали на деяких здобувачів освіти.
5. Ефективність дистанційного навчання значною мірою залежить від навичок та готовності викладачів використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників є критичним.

Загальний вплив переходу на дистанційне навчання на академічну успішність здобувачів освіти характеризуємо як змішаний.

Для успішного впровадження дистанційної освіти важливо забезпечити розвиток технологічної інфраструктури, а саме забезпечення закладів достатнім каналом мережі інтернет та технологічною інфраструктурою.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Важливо також підвищувати цифрову грамотність через регулярні тренінги та семінари для викладачів і здобувачів освіти з питань використання LMS Moodle та інших інструментів дистанційного навчання, що враховують потреби та особливості навчального процесу. Адаптація навчальних матеріалів шляхом розробки інтерактивних мультимедійних матеріалів допоможе посилити практичну складову навчання. Врахування потреб здобувачів освіти при плануванні та проведенні занять надасть можливості для навчання за індивідуальною траєкторією. Моніторинг та оцінювання процесу навчання з регулярним збором зворотного зв'язку від здобувачів та викладачів дозволить виявляти проблеми та вирішувати їх. Перехід на дистанційне навчання став не лише вимушеним заходом під час пандемії та військової агресії росії проти України, але й відкрив нові перспективи для модернізації освітнього процесу. Результати дослідження свідчать про те, що при правильному впровадженні та підтримці, інформаційно-технічні засоби підвищуватимуть академічну успішність здобувачів освіти та робитимуть навчання гнучкішим і доступнішим.

Однак, успішність здобувачів освіти під час дистанційного навчання залежатиме від подолання технічних та педагогічних викликів. Необхідно інвестувати в розвиток інфраструктури, підвищення цифрової компетентності та створення онлайн-середовища для реалізації освітнього процесу. Особлива увагу варто приділяти психологічним аспектам навчання, забезпеченню соціальної взаємодії та мотивації здобувачів освіти.

Список використаних джерел

1. Гуревич Р. С., Коваль Т. В., Трубавіна І. М. Дистанційне навчання в Україні: виклики та перспективи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2021. Т. 81.

2. Sumitra P., Roshan C. A Literature Review on Impact of COVID-19 Pandemic on Teaching and Learning. Higher Education for the Future. *ResearchGate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/348605338_A_Literature_Review_on_Impact_of_COVID-19_Pandemic_on_Teaching_and_Learning.

3. Influence of COVID-19 confinement in students performance in higher education / T. González та ін. *ResearchGate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/340826956_Influence_of_COVID-19_confinement_in_students_performance_in_higher_education.

4. Кухаренко В. М. Організація дистанційного навчання в закладах освіти України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. Т. 9.

5. Гончаренко С. У. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на якість професійної освіти. *Вісник національного технічного університету "ХПІ"*. 2020. Т. 3.

6. Moore M. G. Distance education theory. *American Journal of Distance Education.* 1991.

7. ГАНАБА С. САМОРЕГУЛЬОВАНЕ НАВЧАННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ, ДОСВІД, ПРАКТИКИ. *Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України*. 2023. Т. 35. (Педагогічні науки).

8. Berger P. . L., Luckmann T. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge.

9. Шелестова Л. В. ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД. *iitta.gov.ua*. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729738/1/Realizatsiia_tekhnolohiy_%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D1%96%D0%B4_25-29.pdf.

References

1. Hurevych R. S, Koval T. V, & Trubavina I. M. (2021). Dystantsiine navchannia v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy.[Distance learning in Ukraine: challenges and prospects.] *Informatsiini Tekhnolohii I Zasoby Navchannia*, *81* [in Ukrainian]..

2. Sumitra, P., & Roshan, C. (б. д.). A Literature Review on Impact of COVID-19 Pandemic on Teaching and Learning. Higher Education for the Future. [ResearchGate]. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/348605338_A_Literature_Review_on_Impact_of_COVID-19_Pandemic_on_Teaching_and_Learning

3. González, T., De la Rubia M., Hincz, K., Comas-Lopez M., Subirats, L., Fort, S., & Sacha, G. (б. д.). Influence of COVID-19 confinement in students performance in higher education [ResearchGate]. Retrieved fromhttps://www.researchgate.net/publication/340826956_Influence_of_COVID-19_confinement_in_students_performance_in_higher_education

4. Kukharenko V. M. (2020). Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia v zakladakh osvity Ukrainy. [Organization of distance learning in Ukrainian educational institutions.] *Pedahohichni Nauky: Teoriia, Istoriia, Innovatsiini Tekhnolohii*, *9*(101) [in Ukrainian]...

5. Honcharenko S. U. (2020). Vplyv informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii na yakist profesiinoi osvity.[The impact of information and communication technologies on the quality of vocational education.] *Visnyk Natsionalnoho Tekhnichnoho Universytetu "KhPI"*, *3*. [in Ukrainian]...

6. Moore M. G. (1991). Distance education theory. *American Journal of Distance Education*.

7. Hanaba, S. (2023). SAMOREHULOVANE NAVChANNIa: KONTsEPTUALNI IDEI, DOSVID, PRAKTYKY.[SELF-REGULATED LEARNING: CONCEPTUAL IDEAS, EXPERIENCES, PRACTICES] *Zbirnyk Naukovykh Prats Natsionalnoi Akademii Derzhavnoi Prykordonnoi Sluzhby Ukrainy*, *35*. [in Ukrainian]..

8. Berger, P. . L., & Luckmann, T. (б. д.).. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*.

9. Shelestova L. V. (б. д.). DIIaLNISNYI PIDKhID [ACTIVITY-BASED APPROACH] [Iitta.gov.ua]. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729738/1/Realizatsiia_tekhnolohiy_%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D1%96%D0%B4_25-29.pdf [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 376:364.7:159.92

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-464-475

Калюжна Юлія Петрівна кандидат економічних наук, доцент, вчитель-логопед Копилівського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) «Ялинка» Терешківської сільської ради, тел.: (050) 655-12-22, https://orcid.org/0000-0003-0806-4829

Чорнобривець Олена Василівна директор Копилівського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) «Ялинка» Терешківської сільської ради, Полтавської області, Терешківська територіальна громада,тел.: (095) 304-80-09

Сухобрус Наталія Сергіївна вихователь-методист, Пирятинський заклад дошкільної освіти «Берізка» Пирятинськоі міської ради Полтавської області, тел.: (066) 205-24-09

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНО-ЛОГОПЕДИЧНІ АСПЕКТИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Наразі, трансформація освітнього середовища відбувається з урахуванням сучасних тенденцій особистісного розвитку дітей дошкільного віку і передбачає створення безпечного освітнього простору, сприятливих соціально-психологічних умов та тісної взаємодії в системі «батьки – діти - вихователі – психологи – вчителі-логопеди».

Оскільки, в період дошкілля відбувається активне засвоєння всіх елементів мовленнєвої діяльності, зокрема фонетики та фонології, лексики та граматики, зв'язного мовлення, формування та вдосконалення мовленнєвих функцій. Виявлено, що у закладах дошкільної освіти важливо спрямовувати дітей, батьків, педагогів та адміністрацію на підвищення мовленнєвої культури, що потребує активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Визначено, що для багатьох науковців освітнє середовище визначається як складне багатофункціональне і багатовимірне явище, сукупність різних умов і комплексного використання людських та інших ресурсів для досягнення освітніх цілей.

Проведено аналіз основних складових мовлення і визначено, що деякі результати залишаються практично незмінними, що може бути проявом недостатньої артикуляційної підготовки. Тому, корекційні програми з розвитку мовлення необхідно розробляти з урахуванням психологічних особливостей дитини.

Визначено, що необхідною умовою ефективної корекції порушень у дітей дошкільного віку та профілактики розвитку патологічних станів є тісна

співпраця логопедів, психологів і вихователів та здійснення комплексної психолого-корекційної роботи. Також, взаємодія логопедів та психологів сприяє ефективним та якісним змінам у мовленнєвому розвитку дітей, формуванню психічних та когнітивних процесів дитини, а також професійному розвитку педагогів та батьків у корекційній сфері.

Отже, освітнє середовище закладу дошкільної освіти має бути безпечним, інформативним, цікавим, змістовним і стимулювати когнітивний, емоційний розвиток дитини.

Ключові слова: психолого-педагогічні аспекти, освітнє середовище, вчитель-логопед, заклад дошкільної освіти, мовленнєва діяльність

Kaliuzhna Yuliia Petrivna PhD in Economics, Associate Professor, speech therapist at the Kopylivka institution of preschool education (nursery school) “Yalynka” of the Tereshkiv village council, Poltava region, Tereshkiv territorial community, tel.: (050) 655-12-22, https://orcid.org/0000-0003-0806-4829

Chornobryvets Olena Vasylivna Director of the Kopylivka institution of preschool education (nursery school) “Yalynka” of Tereshky village council, Poltava region, Tereshky territorial community, tel.: (095) 304-80-09

Sukhobrus Nataliia Sergeyevna educator-methodologist of Pyriatyn preschool educational institution “Berizka” of Pyriatyn City Council, Poltava region, tel.: (066) 205-24-09

PSYCHOLOGICAL, PEDAGOGICAL AND SPEECH THERAPY ASPECTS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION

Abstract. Currently, the transformation of the educational environment is taking place taking into account modern trends in the personal development of preschool children and involves the creation of a safe educational space, favorable social and psychological conditions and close interaction in the system “parents - children - educators - psychologists - speech therapists”.

Since during the preschool period, there is an active assimilation of all elements of speech activity, including phonetics and phonology, vocabulary and grammar, coherent speech, formation and improvement of speech functions. It has been found that in preschool education institutions it is important to direct children, parents, teachers and administration to improve speech culture, which requires active interaction of all participants in the educational process.

It has been determined that for many scientists the educational environment is defined as a complex multifunctional and multidimensional phenomenon, a set of different conditions and the integrated use of human and other resources to achieve educational goals.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The analysis of the main components of speech was carried out and it was determined that some results remain practically unchanged, which may be a manifestation of insufficient articulation training. Therefore, correctional programs for speech development should be developed taking into account the psychological characteristics of the child.

It has been determined that a prerequisite for effective correction of disorders in preschool children and prevention of the development of pathological conditions is close cooperation of speech therapists, psychologists and educators and the implementation of comprehensive psychological and correctional work. In addition, the interaction of speech therapists and psychologists contributes to effective and qualitative changes in the speech development of children, the formation of mental and cognitive processes of the child, as well as the professional development of teachers and parents in the field of correction.

Thus, the educational environment of preschool education should be safe, informative, interesting, meaningful and stimulate the cognitive and emotional development of the child.

Keywords: psychological and pedagogical aspects, educational environment, teacher-speech therapist, preschool education institution, speech activity

Постановка проблеми. Дошкільний вік є ключовим періодом у психофізичному розвитку дитини, під час якого відбувається інтенсивне формування вищих психічних функцій, розвиток складних видів діяльності (гра, спілкування, праця), становлення ієрархії мотивів і потреб, формування самооцінки, спонтанної регуляції поведінки та зародження моральних форм поведінки.

Відповідно до Закону «Про дошкільну освіту» (стаття 11), заклади дошкільної освіти повинні забезпечувати і створювати безпечні та нешкідливі умови для зростання, розвитку і виховання, умови для збереження і зміцнення здоров'я, фізичного розвитку та основ здорового способу життя відповідно до санітарно-гігієнічних вимог. Заклади дошкільної освіти є також центрами і просвітницькою діяльністю з поширення серед батьків психолого-педагогічних і фізіологічних знань про дітей дошкільного віку [1].

У Базовому компоненті дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) зазначено, що освітнє середовище – це сукупність об'єктивних зовнішніх умов, чинників і соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування закладу освіти, а також система впливів, умов і розвивальних можливостей для розвитку особистості, що містяться в соціально-просторовому суб'єктному оточенні [2].

Зважаючи на складну структуру освітнього процесу, освітнє середовище у дошкільному закладі можна розглядати як таке, що включає середовище навчання, викладання та розвитку. Оскільки, в цей період відбувається активне засвоєння всіх елементів мовленнєвої діяльності, включаючи

фонетику і фонологію, лексику і граматику, зв'язне мовлення, формування нових форм (контекстних і пояснювальних) і вдосконалення мовленнєвих функцій (регуляції, планування).

У дошкільному дитинстві мовлення не тільки стає самостійним і контрольованим пізнавальним процесом, але й інтегрується і диференціюється з іншими функціями, про що свідчить формування мовленнєвої діяльності, не пов'язаної безпосередньо з практичними діями.

Діти дошкільного віку вчаться правильно вимовляти і розрізняти звуки рідної мови, формують свій словниковий запас на основі сенсорного і практичного досвіду, експериментують зі словами, засвоюють парадигми граматичних форм і вчаться аналізувати звуки, склади, морфеми і синтаксис. Цей процес формування мовленнєвої діяльності відбувається поступово, протягом тривалого періоду часу, разом з фізичним та психофізичним розвитком дитини.

У процесі мовленнєвого розвитку формуються вищі моторні форми та навички концептуалізації. Мовлення також сприяє розпізнаванню, плануванню та регуляції поведінки дітей дошкільного віку. Обмеження вербального спілкування може мати негативний вплив на розвиток особистості дитини, спричиняючи ранні нашарування та своєрідні риси в емоційно-вольовій сфері та призводячи до розвитку негативних рис особистості (сором'язливість, нерішучість, замкнутість, негативізм, комплекс неповноцінності).

У дошкільних закладах важливо навчати дітей, батьків, педагогів і керівників підвищувати свою мовну культуру, що вимагає активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Від того, наскільки дитині комфортно в закладі дошкільної освіти, які позитивні враження та почуття вона отримує, залежить її потенціал, здатність до комунікації та ступінь довіри до дорослих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Практика гуманістичної парадигми, яка ставить на перше місце розвиток і саморозвиток дитини як особистості в різноманітних видах діяльності, значною мірою витіснила поняття «освітній процес» і зробила реальністю поняття «освітнє середовище», яке раніше практично ігнорувалося. Для більшості науковців освітнє середовище є складним, багатофункціональним і багатовимірним явищем, яке визначається як сукупність різних (психолого-педагогічних, організаційних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, навчально-методичних тощо) умов і комплексного використання людських та інших ресурсів для реалізації освітніх цілей [4].

Освітнє середовище – різноаспектна, поліфункціональна система, що перебуває у постійному розвитку і потребує координації та модернізації [5, с. 73-78].

О. Кошіль зазначає, що освітнім середовище дошкільного навчального закладу стає тоді, коли виконує свої основні завдання: – забезпечує розвиток

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

дітей дошкільного віку, охорону та збереження їхнього здоров'я, необхідні умови у разі інклюзивної освіти; – здійснює корекцію недоліків розвитку; враховує особливості розвитку та саморозвитку [6, с. 157-158].

Наразі, сучасне українське суспільство трансформується під впливом низки факторів, серед яких освітні реформи, дистанційна освіта, Covid-19 та війна. Трансформація освітнього середовища орієнтується на сучасні тенденції особистісного розвитку дітей дошкільного віку і передбачає створення безпечного освітнього простору, сприятливих соціально-психологічних умов та тісну взаємодію в системі «батьки - дошкільний навчальний заклад – педагоги-психолог». Тому наразі, науковцями вводиться нове поняття «безпечне психологічне освітнє середовище». Як зазначають Безпечне освітнє середовище – це стан освітнього середовища, за якого існують безпечні умови навчання та праці; міжособистісний комфорт, що сприяє психічному благополуччю учнів, вчителів та батьків; відсутність проявів насильства та адекватні ресурси для їх запобігання; дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожної особи, яка бере участь в освітньому процесі [7, с. 148].

На думку багатьох дослідників, психологічна безпека є важливою характеристикою освітнього середовища, а психологічно безпечне освітнє середовище є умовою особистісного розвитку учасників [8].

Саме тому питання організації дитячого середовища як механізму введення дітей у соціокультурний світ – світ дорослих – і підготовки їх як суб'єктів діяльності в цьому світі стає визначальним у вирішенні проблеми становлення молодого покоління. Отже, у психології та педагогіці середовище трактується в досить широкому сенсі, включаючи життєве, природне та освітнє середовище.

Також, однією із проблем становлення дитини у суспільстві є його мовлення, саме його порушення негативно може вплинути на весь психічний розвиток дитини та відобразитися на її діяльності, поведінці.

Як зазначає Т. О. Атрощенко: «Через мовлення у повсякденному спілкуванні діти пізнають себе, виявляють своє ставлення до оточення, пізнають цілісність і різноманітність природного, матеріального і соціального світу, що їх оточує, формують і розкривають образ власного «Я», засвоюють і створюють культурні цінності як активні суб'єкти взаємодії» [9].

Мета статті (постановка завдання). За останні роки науковцями було розроблено теоретико-методологічні засади створення в дошкільних навчальних закладах освітнього середовища, орієнтованого на особистісний розвиток дитини. Отже, основним завданням статті є проаналізувати та визначити основні психолого-педагогічно-логопедичні аспекти розвитку та становлення дошкільника в сучасному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Для більшості науковців освітнє середовище є складним багатофункціональним, багатовимірним явищем, що визна-

чається як сукупність різних (психолого-педагогічних, організаційних, матеріально-технічних, технологічних, гігієнічних, дидактичних, методичних тощо) умов і комплексне використання людських та інших ресурсів для досягнення освітніх цілей.

Мовні розлади негативно впливають на загальний психічний розвиток дитини і відображаються на її діяльності та поведінці. Тому завдання логопеда полягає в тому, щоб подолати недорозвинення мови дитини та забезпечити повноцінний і всебічний розвиток. Можна зазначити, що логопедична робота - це педагогічний процес, який відбувається шляхом навчання, виховання, корекції, всебічної адаптації та профілактики мовних порушень.

З педагогічної точки зору важливо зазначити, що розвиток мовлення визначається такими факторами, як граматика та граматична правильність, звукова культура мовлення, зв'язне мовлення та словниковий запас (лексика та словниковий запас). Оволодіння мовою і мовленням є складним процесом і залежить від вікових та індивідуальних особливостей дитини дошкільного віку, соціального контексту її розвитку, проектування розвивального комунікативно-мовленнєвого середовища та різних видів мовленнєвих і комунікативних умінь (мовлення, лексика, граматика, діалогічне, монологічне мовлення), що використовуються педагогами в освітньому процесі в закладах дошкільної освіти, а також визначаються методами навчання, що застосовуються для їх розвитку.

На жаль, спостереження показують, що певна кількість дітей дошкільного віку має труднощі у спілкуванні. І ця проблема має тенденцію до зростання з кожним роком. Це стає очевидним при уважному спостереженні за взаємодією дітей з дорослими та однолітками в повсякденному житті. На сьогоднішній день мовленнєвий розвиток більшості дітей на етапі дошкільного дитинства є недостатнім і це впливає на їх успішну взаємодію з дорослими та однолітками.

Розвиток мовлення дітей у базовому компоненті нової редакції дошкільної освіти справедливо представлений як один з основних освітніх напрямів. Акцент робиться не на розв'язання окремих завдань, а на цілісному підході до формування мовленнєвої компетентності (інтеграції всіх її складників), що є одним із ключових критеріїв і водночас важливою умовою становлення мовленнєвої особистості дитини дошкільного віку. Такий підхід поєднує навчання мови з розвитком мовленнєвих умінь і навичок, але чітко визначає індивідуальні пріоритети як цілі та результати. Педагогам і батькам важливо усвідомлювати, що мовленнєвий розвиток дітей відбувається не лише через наслідування мовлення інших, а й через активну мовленнєву практику та накопичення досвіду доречного використання мовлення в різноманітних життєвих ситуаціях. Тому необхідно надавати дітям дошкільного віку регулярні можливості для такої практики.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Загальні висновки щодо розвитку фонологічного та мовленнєвого компонентів дозволяють звернути увагу на розвиток несформованих компонентів у корекційній роботі та знайти ефективні методи і прийоми впливу для корекції на прикладі (ясла-садок) «Ялинка» (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні сформованості фонетико-фонематичної компоненти у дітей середньої групи Копилівського ЗДО (ясла-садок) «Ялинка», 2024 р.

Складові і рівні мовленнєвої готовності		Кількість дітей		Динаміка зміни, %
		До корекційних занять	Після корекційних занять	
Фонетична складова	Високий	3	5	+66,7
	Достатній	5	7	+40,0
	Середній	6	4	-33,3
	Низький	2	0	0
Фонематична складова	Високий	3	5	+66,7
	Достатній	6	7	+16,7
	Середній	5	3	-40,0
	Низький	2	1	-50,0

У таблиці 1 проаналізовано результати діагностики мовленнєвої готовності після корекційного заняття. Як бачимо, позитивні зміни після корекційних занять спостерігаються у фонематичній та фонетичних складових. Таким чином, у вимовному та фонематичному компонентах спостерігається позитивна динаміка після проведення корекційних занять.

За допомогою методів моделювання, зокрема аналізу часових рядів, проаналізуємо динамічні часові ряди кількості дітей до та після корекційних занять за компонентами та рівнями мовленнєвої готовності, впроваджених у 2024 р. Для проведення дослідження та аналізу цих показників буде використано електронну таблицю Microsoft Excel.

Було розраховано низку статистичних властивостей, починаючи від середнього рівня інтервального ряду кількості дітей до та після корекційних занять і закінчуючи коефіцієнтом детермінації, який визначає якість моделі та можливість подальших прогнозів.

Межами визначеної мінливості (варіації) є максимальне та мінімальне значення кількості дітей до та після корекційних занять. Середнє лінійне відхилення становило 12,00 до і 17,25 після корекційних занять, тобто в середньому за період дослідження показник змінився на 12,00 і 17,25 пунктів відповідно.

Коефіцієнт варіації (V) – відносна величина, яка допомагає охарактеризувати певні ознаки, а саме варіацію (мінливість) кількості дітей до і після

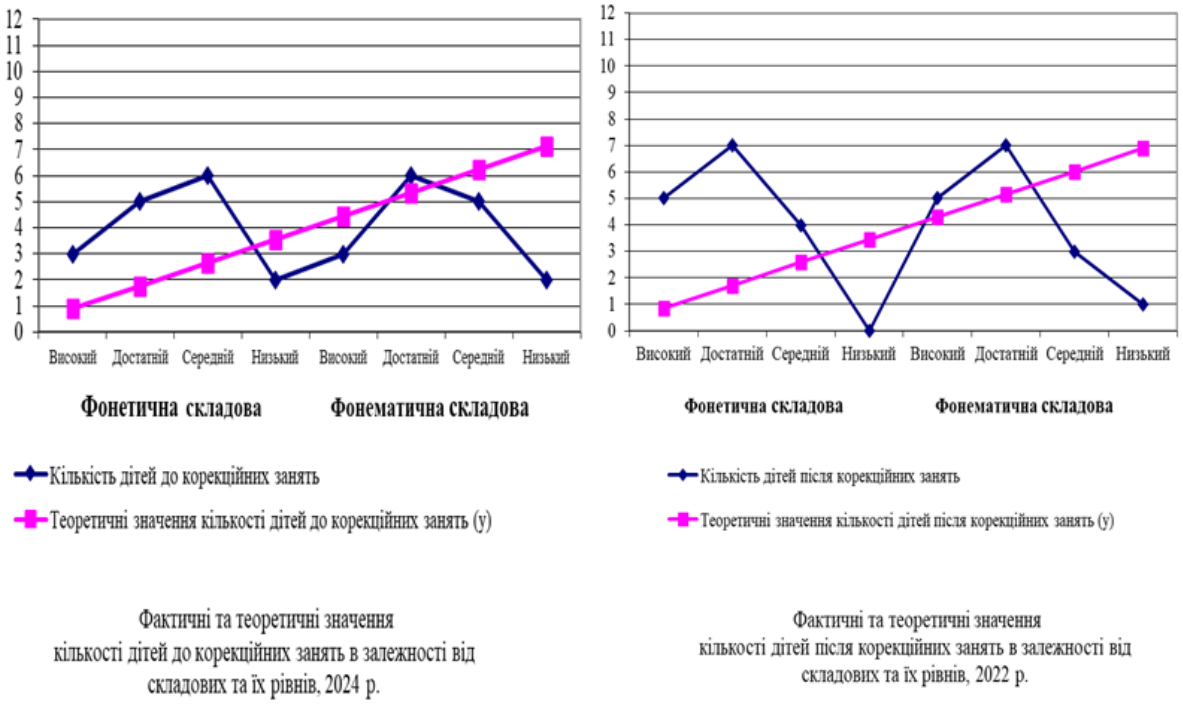
Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

корекційних занять та за період дослідження, тобто 0,14 і 0,23 відповідно. Коефіцієнт варіації можна використовувати для порівняння навіть варіації ознак, виражених у різних одиницях виміру. Коефіцієнти лінійної кореляції становлять 0,10 та 0,44 відповідно, що свідчить про якість моделі та її потенціал для подальшого прогнозування кількості дітей до та після корекційних занять. Графічно фактична та теоретична кількість дітей до та після корекційних занять за компонентами та їхні рівні у 2024 р. наведені на рис. 1.

Згідно з аналізом отриманих даних деякі результати залишилися практично незмінними. Можна припустити, що це є проявом недостатньої артикуляційних занять, тобто діти з поганим відчуттям положення язика, що порушує внутрішній рецептивний зворотний зв'язок. Тобто, потрібно розробляти корекційні програми з розвитку мовлення до психологічних основ щодо особливостей дитини.

Практичні психологи беруть безпосередню участь у створенні психологічно комфортного середовища для розвитку дітей дошкільного віку, що сприяє формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості дошкільника. Відповідальність за створення психологічно комфортного середовища для дитини в дошкільному закладі лежить на працівниках закладу.

Від того, наскільки дитині комфортно в дитячому садку, які позитивні враження та почуття вона отримує, залежить її потенціал, здатність до комунікації та ступінь довіри до дорослих. Перш за все, працівники дитячого садка повинні встановити доброзичливі та відкриті стосунки з батьками. Оскільки, саме батьки повинні розуміти необхідність створення умов для повноцінного розвитку своєї дитини.

Фактичні та теоретичні значення кількості дітей до корекційних занять в залежності від складових та їх рівнів, 2024 р.

Фактичні та теоретичні значення кількості дітей після корекційних занять в залежності від складових та їх рівнів, 2022 р.

Рис. 1. Фактичні та теоретичні значення кількості дітей до та після корекційних занять в залежності від складових та їх рівнів, 2024 р.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Зазначимо, що діти дошкільного віку потребують соціальної, психологічної та педагогічної підтримки. Тому, тільки спільна робота батьків і педагогів може гарантувати високий рівень ефективності у вихованні та розвитку дитини. Щоб допомогти дітям адаптуватися до нового середовища та заздалегідь проінформувати батьків про зміни, які на них чекають, організовуються батьківські збори для батьків нових дошкільнят та оглядові екскурсії для груп дітей раннього віку. На цих батьківських зборах директор, методист, старша медична сестра, практичний психолог, вихователь та вчитель-логопед пояснюють батькам умови перебування дітей, навички та психологічну підготовку, необхідну їхній дитині для вступу до дитячого садка, відповідають на запитання батьків.

Розвивальний супровід дітей дошкільного віку повинен бути спрямований на розвиток пізнавальних, емоційно-вольових процесів та мовлення, формування соціальних норм, стимулювання пізнавальних інтересів та набуття дослідницько-експериментальних навичок. Саме, розвиваюча підтримка в пізнавальній сфері розширює понятійний апарат дітей, вчить їх вирішувати різні завдання на рівні уявлень та образів, стимулює формування творчої уяви та формує такі розумові операції, як аналіз, синтез, порівняння та узагальнення.

Робота з підгрупами дозволяє знайти індивідуальний підхід до кожної дитини. Врахування індивідуальних особливостей означає адаптацію прийомів, методів і форм виховного впливу до індивідуальних особливостей дитини з метою забезпечення достатнього рівня її особистісного розвитку. Це дає змогу визначити відповідні для кожної дитини способи навчально-виховної діяльності. Таким чином, діяльність практичного психолога щодо створення психологічно комфортного середовища повинна включати як розвивальну роботу з дітьми, так і психопросвітницьку роботу з батьками та педагогами для забезпечення всебічної підтримки дітей дошкільного віку з метою адаптації до ситуації дошкільного закладу.

Отже, з метою ефективної корекції порушень та заходів щодо попередження розвитку патологічних станів дошкільника необхідною умовою реалізації комплексної психолого-корекційної роботи є тісна співпраця вчителя-логопеда, психолога та вихователів.

Основними принципами взаємодії фахівців є:

1. системність – виконує взаємопов’язаність, взаємозалежність всіх компонентів.

2. комплексність – розвиток однієї пізнавальної функції визначає та доповнює розвиток інших функцій.

3. відповідність віковим та індивідуальним можливостям з врахуванням закономірностей вікового розвитку.

4. адекватність запропонованих дитині в процесі занять вимог і навантажень.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

5. поступовість і системність – слідування від простих і доступних завдань до більш складних та комплексних.

Отже, метою організаційної діяльності є надання комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям, які мають мовні порушення. Зобразимо взаємодію вчителя-логопеда, психолога та батьків у процесі корекційної роботи (табл. 2).

Таблиця 2

Модель взаємодії вчителя-логопеда, психолога та батьків у процесі корекційної роботи

Етапи	Направлення	Форми
1. формування психолого-педагогічної основи спільної діяльності фахівців з батьками	1. діагностичний – вивчення психічних та мовленнєвих особливостей дитини, складання загальної карти розвитку дитини, визначення методичної бази	1. колективні
2. послідовне включення родини в процес корекційної роботи з подолання ЗНМ	2. корекційно-розвиваючий – розробка перспективного планування корекційно-розвиваючих занять	2. індивідуальні
3. розвиток умінь батьків усвідомлено проводити корекційно-виховну роботу з дитиною	3. аналітичний – відстеження ефективності корекційно-розвиваючої роботи і внесення змін у відповідності з динамікою засвоєння матеріалу дитиною	3. корекційно-розвиваючі

Отже, надання комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з порушеннями мовлення є ключовим принципом організації роботи закладу дошкільної освіти. Фахівці з психології та з порушення мовлення мають можливість надавати допомогу як окремим дітям, так і групам дітей з мовленнєвими порушеннями. Також, вони повинні здійснювати моніторинг процесів розвитку, проводити глибоку та комплексну профілактичну, корекційну та розвивальну роботу з дітьми певного віку, надавати індивідуальну підтримку дітям, які її потребують.

Таким чином, співпраця педагогів у дошкільних закладах освіти дозволить ефективно скорегувати наявні порушення мовленнєвого розвитку та дасть змогу дітям легко адаптуватися, розвиватися та успішно навчатися в дошкільному середовищі.

Висновки. У дошкільних закладах освіта дітей, батьків, педагогів та керівництва має вирішальне значення і вимагає активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Саме завдяки злагодженій співпраці освітній процес може бути здоровим. Взаємодія логопеда та психолога сприятиме ефективним та якісним змінам в мовленнєвому розвитку дітей, а також формуванню їх психічних пізнавальних процесів та підвищенню рівня

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

професійної компетентності педагогів та батьків в галузі корекційної роботи. Крім того, освітнє середовище має бути безпечним, а також інформативним, цікавим, змістовним і стимулювати пізнавальний, емоційний, ціннісний та активний поведінковий розвиток дітей.

Література.

1. Закон України «Про дошкільну освіту». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14.

2. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція. https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20 doshkilnoyi%20osvity.pdf.

3. Вінарчук Н. Освітнє середовище закладу дошкільної освіти як чинник фізичного розвитку дошкільника, збереження та зміцнення здоров'я. // Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 45, том 1, 2021. С. 173-177. https://aphn-journal.in.ua/archive/45_2021/part_1/28.pdf.

4. Освітнє середовище закладу дошкільної освіти: технології проєктування : навч.-метод. посібник / О. Д. Рейпольська, І. М. Гудим, Л. І. Зайцева, І. В. Луценко, В. О. Луценко, Г. Г. Цвєткова ; за ред. О. Д. Рейпольської. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 222 с.

5. Андрющенко Т. К. Пріоритетні аспекти модернізації освітнього середовища дошкільного навчального закладу. // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2017. Вип 2. С. 24–32.

6. Кошіль О. Освітнє середовище дошкільного навчального закладу: ґенеза та сутнісний зміст поняття. // Освітологічний дискурс. 2017. Вип. 3–4 (18–19). С. 157–158.

7. Іщенко Л., Журавко Т. Безпечне освітнє середовище закладу дошкільної освіти в умовах сьогодення. // Věda a perspektivy. No 11(30). 2023. С. 147-155. http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/7403/7445

8. Дорожко І., Малихіна О., Туріщева Л. Створення психологічно безпечного середовища закладу дошкільної освіти в умовах сучасних. https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8605e87-c940-40dc-a571-a4fad8a8c28d/content

9. Атрощенко Т.О. Підготовка майбутнього вихователя до формування мовленнєвої компетентності дошкільника в процесі різних режимних моментів в ДНЗ. // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка (10). 2013. С. 24–32. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_10%283%29__5

References .

1. Zakon Ukrainy «Pro doshkilnu osvitu». [Law of Ukraine "On Preschool Education"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14. [in Ukrainian].

2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity) nova redaktsiia. [Basic component of preschool education (State standard of preschool education) new edition]. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20 doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].

3. Vinarchuk N. (2021). Osvitnie seredovyshche zakladu doshkilnoi osvity yak chynnyk fizychnoho rozvytku doshkilnyka, zberezhennia ta zmitsnennia zdorovia. [Educational environment of preschool education institution as a factor of preschooler's physical development, preservation and strengthening of health]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical issues of the humanities. Vyp 45, tom 1. 173-177. Retrieved from: https://aphn-journal.in.ua/archive/45_2021/part_1/28.pdf [in Ukrainian].

4. Osvitnie seredovyshche zakladu doshkilnoi osvity: tekhnolohii proiektuvannia : navch.-metod. posibnyk [Educational environment of preschool education institution: design technologies] / O. D. Reipolska, I. M. Hudym, L. I. Zaitseva, I. V. Lutsenko, V. O. Lutsenko, H. H. Tsvietkova ; za red. O. D. Reipolskoi. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, 2021. 222 s. [in Ukrainian].

5. Andriushchenko T. K. (2017). Priorytetni aspekty modernizatsii osvitnoho seredovyshcha doshkilnoho navchalnoho zakladu [Priority aspects of modernization of the educational environment of a preschool educational institution]. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University. Vyp 2. S. 24–32. [in Ukrainian].

6. Koshil O. (2017) Osvitnie seredovyshche doshkilnoho navchalnoho zakladu: geneza ta sutnisnyi zmist poniattia [Educational Environment of Preschool Educational Institution: Genesis and Essential Content of the Concept]. Osvitolohichnyi dyskurs – Educational discourse. Vyp. 3–4 (18–19). 157–158. [in Ukrainian].

7. Ishchenko L., Zhuravko T. (2023). Bezpechne osvitnie seredovyshche zakladu doshkilnoi osvity v umovakh sohodennia [Safe educational environment of preschool education institution in today's conditions]. Věda a perspektivy. No 11(30). 147-155. Retrieved from: http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/7403/7445 [in Poland]/

8. Dorozhko I., Malykhina O., Turishcheva L. Stvorennia psykholohichno bezpechnoho seredovyshcha zakladu doshkilnoi osvity v umovakh suchasnykh [Creation of a psychologically safe environment of preschool education institution in the conditions of modern] Retrieved from: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8605e87-c940-40dc-a571-a4fad8a8c28d/content [in Ukrainian].

9. Atroshchenko T.O. (2013). Pidhotovka maibutnoho vykhovatelia do formuvannia movlennievoi kompetentnosti doshkilnyka v protsesi riznykh rezhymnykh momentiv v DNZ. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka (10) – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. 24–32. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_10%283%29__5[in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 373.2.015.31:172.15

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-476-487

Капелько Людмила Григорівна завідувач відділення дошкільної і середньої освіти, викладач, Відокремлений структурний підрозділ «Професійно-педагогічний фаховий коледж Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка», м. Глухів, тел.: (066)-187-60-15, https://orcid.org/0009-0007-3874-2279

ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА МІЖ ЗАКЛАДОМ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ Й СІМ'ЄЮ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі формування національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку через призму педагогіки партнерства між закладом дошкільної освіти та сім'єю. У статті розглядається ключова стратегія взаємодії між двома ланками, спрямована на формування національно-патріотичних цінностей. Визначено основні принципи, методи та форми між закладом дошкільної освіти й сім'єю, що забезпечують гармонійний розвиток дитини та сприяють вихованню любові до Батьківщини, національної ідентичності.

Особливу увагу приділено ролі сім'ї у формуванні патріотичного світогляду дитини та методам підтримки батьків педагогами, щодо формування в дітей любові до рідної землі, культури, мови, історії та традицій. Підкреслюється важливість інтеграції сімейних і національних цінностей у вихованні; організації спільних заходів, проєктів, свят; використання інтерактивних методик. Розглянуто підходи, які сприяють налагодженню партнерських відносин між закладом дошкільної освіти та сім'ями вихованців.

У статті розглядаються концепція педагогіки партнерства як ефективного інструменту національно-патріотичного виховання дошкільнят; можливості створення системи заходів, орієнтованих на підвищення педагогічної компетентності батьків, розвиток довірливих відносин із педагогами, а також забезпечення спільної участі у виховних ініціативах. У статті розкриті теоретичні основи партнерства між закладом дошкільної освіти і сім'єю, проаналізовані сучасні підходи до організації спільної діяльності.

Особлива увага приділяється розробці та впровадженню ефективних форм і методів роботи з сім'ями, які спрямовані на формування почуття патріотизму, любові до рідного краю, поваги до національних традицій та культури. У висновках передбачена перспектива співпраці між закладом дошкільної освіти й сім'єю

Ключові слова: педагогіка партнерства, взаємодія, заклад дошкільної освіти, сім'я, національно-патріотичне виховання, Базовий компонент, діти дошкільного віку, форми і методи роботи.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Lyudmila Hryhorivna Kapelko Head of the Preschool and Secondary Education Department, Separate Structural Unit "Professional and Pedagogical College of the Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University", Glukhiv, tel.: (05444)-2-27-17, https://orcid.org/0009-0007-3874-2279

PEDAGOGICS OF PARTNERSHIP BETWEEN THE PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTION AND THE FAMILY IN THE FORMATION PROCESS NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION

Abstract. The article is devoted to the actual problem of the formation of national-patriotic education of preschool children through the prism of pedagogy of partnership between the preschool education institution and the family. The article considers the key strategy of interaction between the two links, aimed at the formation of national and patriotic values. The main principles, methods and forms between the preschool education institution and the family, which ensure the harmonious development of the child and contribute to the education of love for the Motherland, national identity, are defined.

Special attention is paid to the role of the family in the formation of a child's patriotic worldview and the methods of parents' support by teachers, regarding the formation of children's love for their native land, culture, language, history and traditions. The importance of integrating family and national values in education is emphasized; organization of joint events, projects, holidays; use of interactive methods. Approaches that contribute to the establishment of partnership between the preschool education institution and the families of pupils are considered.

The article examines the concept of partnership pedagogy as an effective tool for national-patriotic education of preschoolers; the possibility of creating a system of activities aimed at increasing the pedagogical competence of parents, developing trusting relations with teachers, as well as ensuring joint participation in educational initiatives. The article reveals the theoretical foundations of partnership between the preschool education institution and the family, analyzes modern approaches to the organization of joint activities.

Special attention is paid to the development and implementation of effective forms and methods of working with families, which are aimed at forming a sense of patriotism, love for the native land, respect for national traditions and culture. The conclusions envisage the prospect of cooperation between the preschool education institution and the family

Keywords: partnership pedagogy, interaction, institution of preschool education, family, national-patriotic upbringing, Basic component, preschool children, forms and methods of work.

Постановка проблеми. Національно-патріотичне виховання є одним з найважливіших завдань сучасної освіти. Саме в дошкільному віці закла-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

даються основи особистості, формуються перші уявлення про свою Батьківщину, її історію та культуру. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від тісної співпраці між закладом дошкільної освіти і сім'єю, де закладається основа розвитку дитини, відбувається її первинна соціалізація, формується ставлення до себе та оточення. Натомість, у закладах дошкільної освіти, діти вчаться взаємодіяти з однолітками та організовувати власну діяльність. Ієрархія цінностей та поведінка дитини стає більш мотивованою. Тільки так можна забезпечити безперервність виховного впливу і створити сприятливі умови для реалізації єдиних вимог до формування і розвитку кожної дитини.

Педагогіка передбачає встановлення партнерства довірливих відносин між ЗДО та батьками, які будуються на взаємоповазі, спільній відповідальності та активній участі у виховному процесі. Протест, недостатня інформованість батьків, обмеження часу, порушення ефективних механізмів комунікації та інші чинники ускладнюють реалізацію партнерства.

Таким чином, постає необхідність визначення та впровадження ефективних механізмів партнерської співпраці, які б забезпечили єдність виховного впливу на дітей у контексті національно-патріотичного виховання. Розв'язання цих проблем сприятиме гармонійному розвитку особистості дитини, формуванню її громадянської свідомості, патріотизму та почуття національної гордості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження доводять, що педагогіка партнерства є перспективним напрямом у формуванні національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку, хоча і не є новою. Це підтверджують роботи педагогів-класиків: А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, О. Духновича, С. Русової, К. Ушинського, Я. Корчака та ін. Багато сучасних науковців **(**А. Богуш, О. Вишневський, Л. Вовк, Н. Гавриш, Л. Артемова, Т. Валентьєва, Н. Курило, Н. Лисенко, О. Низковська**,** Л. Загик, А. Погрібний, О. Бикова**,** Т. Поніманська,) присвячують свої дослідження саме цьому напряму, розробляючи інноваційні підходи до взаємодії закладу дошкільної освіти й сім'ї з питання формування у дітей почуття патріотизму, любові до своєї країни та народу.

Мета статті – розкрити сутність, основні напрями партнерства між закладом дошкільної освіти й сім'єю у формуванні національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Питання педагогіки партнерства в сфері освіти є актуальним і широко обговорюється в педагогічних колах сучасних науковців (В. Іванова, О. Бикова, В. Котирло, А. Богуш, І. Бех, М. Замелюк, В. Левицька та ін.). Їх погляди ґрунтуються на необхідності комплексно вирішувати проблеми партнерства у взаємодії між дитиною, педагогом та батьками на засадах гуманізму. У зв'язку з цим необхідно знайти не тільки ефективні механізми налагодження співпраці з батьками, що мають вирі-

шальний вплив на своїх дітей, а й підготувати сім'ю до високого рівня психолого-педагогічної освіти. Багато видатних педагогів присвятили свої дослідження цій темі. Наприклад, В. Сухомлинський наголошував на важливості сімейного виховання та тісної співпраці з батьками. Він вважав, що сім'я і школа повинні діяти спільно, доповнюючи одна одну. На думку Ш. Амонашвілі, дитина розвивається в соціумі, і всі дорослі, які оточують її, несуть відповідальність за її виховання, а О. Бикова розробила низку програм та методик, спрямованих на ефективну взаємодію між закладом освіти та сім'єю.

На основі Базового компоненту дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) та Концепції національно-патріотичного виховання в системі і освіти України найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання як основні складові національно-патріотичного виховання [12].

Сучасні дослідження підкреслюють важливість спільних зусиль педагогів і батьків для формування у дітей почуття патріотизму, любові до своєї країни, поваги до її історії та культури. Педагогіка партнерства визначає демократичну форму співпраці між педагогами та дітьми, яка не заперечує відмінностей у життєвому досвіді та знаннях дітей, але пропонує безумовну рівність у повазі, довірі, доброзичливому ставленні [7]. Це співпраця, де кожен учасник процесу – вихователь, дитина і батьки – мають свої права та обов'язки, що є важливим інструментом для забезпечення всебічного розвитку дитини, створення оптимальних умов для зростання і розвитку кожного маленького громадянина.

У словникових джерелах феномен «партнерство» пояснюється як: положення партнера, того, хто бере участь із ким-небудь у спільній справі, занятті; узгоджені, злагоджені дії учасників спільної справи; взаємні відносини, контакти, що базуються на взаємовигідності та рівноправності [6, с. 849].

Педагогіка партнерства дозволяє враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, її темп розвитку, потреби. Сім'я має отримувати підтримку і професійні поради вихователів, а вихователі, в свою чергу, надавати додаткову інформацію про дитину в процесі життєдіяльності її в закладі дошкільної освіти.

Основні принципи педагогіки партнерства:

– рівноправність: педагоги і батьки є рівноправними партнерами у вихованні дитини;

– взаємоповага: де кожна думка, пропозиція, зауваження партнера заслуговує на увагу і повагу;

– добровільність: участь у партнерстві є добровільною і базується на взаємній згоді.

– конфіденційність: інформація про дитину, яка перебуває в закладі дошкільної освіти, має бути конфіденційною;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

– спільна відповідальність: вихователі і батьки повинні нести спільну відповідальність за всебічний розвиток дитини.

Партнерство між сім'єю та закладом дошкільної освіти можна використовувати як спосіб організації спільної діяльності, що ґрунтується на соціальній обізнаності та комунікації. У спільній роботі з фахівцями закладів дошкільної освіти використовуються різні форми взаємодії з батьками, залежно від конкретної соціальної ситуації, розвитку, характеристик та особливостей батьків і дітей. До таких форм взаємодії належать «круглі столи», дискусійні групи, педагогічні «вітальні», дні відкритих дверей, творчі майстерні, анкетування, тестування батьків тощо. Важливим методом роботи педагогів закладів дошкільної освіти у роботі з сім'єю є планування, організація та оцінювання педагогічного процесу, а також ознайомлення, залучення, навчання та особиста участь батьків у життєдіяльності їхніх дітей в умовах дошкільної освіти [5].

На думку О. Ковшар партнерство у дошкільній освіті – це спільна колективна розподілена діяльність різних соціальних груп, мету яких поділяють всі учасники цих груп і вона призводить до позитивних результатів і ефектів [11].

Суть педагогіки партнерства полягає в демократичному та гуманному ставленні до дітей, забезпеченні їхнього права на вибір, гідність, повагу та право бути тими, ким вони є, а не тими, ким їх хочуть бачити дорослі. Сучасна освіта вимагає взаєморозуміння, взаємоповагу та творчу співпрацю між вихователем та вихованцем. У партнерстві «педагог – дитина – сім’я» принципово важливо зосередитися на розвитку креативності, тобто творчої активності, творчого мислення та розвитку здатності адекватно діяти в нових ситуаціях.

Про роль національно-патріотичного виховання дітей і молоді свідчать такі державні нормативно-правові документи: Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту», «Про охорону дитинства», Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України лист Міністерства освіти і науки «Про методичні рекомендації з патріотичного виховання», Базовому компоненті дошкільної освіти тощо.

Метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов’язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності [12].

Тема національно-патріотичного виховання є однією з найважливіших для фахівців різних галузей (дослідників, педагогів, психологів, істориків, соціологів та ін). Однак особливу увагу педагоги приділяють національно-

патріотичному вихованню підростаючого покоління. Відношення найвищої цінності – любові до Батьківщини, простежується у працях таких педагогів, як В. Сухомлинський, К. Ушинський, О. Захаренко, Г. Сковорода та ін. Новітні підходи щодо національно-патріотичного виховання знаходять свій слід у працях сучасників П. Щербаня, К. Чорної, В. Кузя, Ю. Руденка, П. Кононенка та ін.

Джерелом патріотичного виховання є культ рідного слова батька й матері, колискова пісня, рідна оселя, садиба, ба́тьківщина й Батьківщина, героїчне минуле народу, діяльність історичних постатей (політичних діячів, учених, письменників, діячів мистецтв й культури), конкретні вчинки особистості, спрямовані на матеріальне й культурне збагачення свого народу [13, с. 180].

Патріотичне виховання пронизує всі аспекти освітнього процесу, органічно пов'язуючи національне, громадянське, моральне, родинно-сімейне, естетичне, правове, екологічне, фізичне та трудове виховання. Воно охоплює всіх учасників освітнього процесу і сприяє формуванню національних і загальнолюдських цінностей у дітей, утвердженню національних і загальнолюдських цінностей у педагогів й батьків, розвитку особистісних якостей, що характеризують українську націю [1].

Сьогодні Україна потребує виховання патріотично налаштованої молоді, яка розуміє свою відповідальність перед своєю країною та має почуття національної ідентичності. Це питання є особливо важливим у нинішніх суспільно-політичних умовах, коли Збройні сили України, добровольці та волонтери захищають свободу і територіальну цілісність, а патріотичне виховання дітей набуває першочергового значення.

Чим раніше розпочато національно-патріотичне виховання в закладах дошкільної освіти у взаємодії з родинами, тим ефективнішим воно буде у формуванні їхнього характеру як патріотів України. На думку психологів (І. Бех, М. Боришевський, Д. Ельконін, І. Кон, О. Кононко, В. Котирло та ін.), дошкільний вік є періодом розвитку свідомості та самосвідомості дітей, коли зростає усвідомлення ними власних мотивів, поведінки та емоційних переживань.

На сьогоднішній день, коли наша країна виборює таку непросту і, водночас, тяжку перемогу, національно-патріотичне виховання має велике значення для формування патріотизму та розвитку національної свідомості особистості, а також для формування громадян, які розуміють, люблять і цінують свою країну, відчувають відповідальність за її майбутнє та здатні брати активну участь у суспільних процесах. У дітей дошкільного віку формуються культурно-ціннісні орієнтації та духовно-етичні основи особистості дитини, а також її емоційна сфера, пізнавальні процеси та механізми соціальної адаптації. Починається процес національно-культурного самоусвідомлення, а також самоусвідомлення в навколишньому світі. Цей етап особливо сприятливий для емоційно-психологічного впливу на дитину,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

оскільки сприйняття дійсності та образи культурного середовища в цей період надзвичайно яскраві та сильні. Вони глибоко закарбовуються в пам'яті, іноді назавжди, і є важливим виховним чинником у формуванні патріотизму. Виховання свідомих патріотів і громадян передбачає формування у дитини комплексу певних знань, особистісних якостей і рис характеру, які стають основою певних уявлень і рушійною силою у повсякденній поведінці, діях і вчинках [14].

Національно-патріотичне виховання в дошкільній освіті може мати багато різних напрямів і підходів, але основними, на думку Т. Поніманської, є розвиток уявлень про спорідненість, родинні звичаї та родовід; вивчення регіональних особливостей та культурних аспектів; ознайомлення з важливими явищами та подіями в суспільстві; вивчення історії власної країни та її символіки розуміння; вивчення традицій, звичаїв, фольклору та культури власного народу; набуття знань про світову історію та різні культури [15].

Зазвичай, для реалізації завдань і цілей національно-патріотичного виховання дітям повинно бути створене необхідне розвивальне середовище, підібрані необхідні дидактичні матеріали та література, приготовлена картотека ігор тощо. Таким чином, можна визначити необхідні умови для національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку:

– оформлення народознавчого куточка;
– підбір дидактичних матеріалів;
– підбір наочних матеріалів;
– збірка народознавчої літератури, дизайн інтер'єру групової кімнати.

Ефективний процес національно-патріотичного виховання потребує правильної та цілеспрямованої організації взаємодії сім'ї та закладу дошкільної освіти, що є важливим чинником, який визначає якість, ефективність та результативність освітнього процесу.

За належної підтримки з боку педагогів та батьків діти виявляють неабиякий інтерес до вивчення традицій, повагу до національної символіки, бажання дізнатися більше про історичні події та інші аспекти життя української нації. Важливим аспектом при виборі методів і форм взаємодії педагогів з батьками є використання діалогу.

До методів і форм організації патріотичного виховання належать:

– ігри з національним колоритом, логічні ігри на знання державних символів, ігри на порівняння культурних особливостей різних народів;

– сюжетно-рольові ігри на теми, де діти можуть відтворити різні соціальні ролі та взаємодії;

– народні ігри, ігри на координацію, ігри з елементами змагання, які сприяють розвитку командного духу;

– екскурсії вулицями, історичними пам'ятками та визначними місцями та спостереження за природою, за змінами пір року;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

– розповіді вихователя про історію України, про видатних українців, про природу рідного краю;

– читання (з можливим інсценуванням) художніх творів, українських народних казок, легенд тощо;

– вивчення віршів українських поетів про природу, родину, Батьківщину;

– бесіди на теми, пов’язані з сім’єю, рідним містом, селом, країною.

– бесіди з цікавими гостями;

– створення малюнків на теми, пов’язані з рідним краєм, його красою та багатствами;

– виготовлення виробів із глини, пластиліну, соленого тіста у вигляді державних символів, пам’яток архітектури тощо;

– будування макетів міст, сіл, історичних споруд;

– співання пісень про Україну, слухання класичної та народної музики, вивчення народних танців;

– взаємодія з родинами, наприклад, запрошення родин до закладу дошкільної освіти на спільне виготовлення виробів, проведення свят, екскурсій;

– створення спільних проєктів;

– співпраця з іншими установами (музеями, бібліотеками, культурними центрами, щоб розширити можливості виховання національно-патріотичних почуттів;

– спільні виховні заходи, такі як День сім'ї або День бабусі;

– проведення консультацій для батьків щодо особливостей національно-патріотичного виховання;

– організація майстер-класів для батьків з різних видів творчості;

– організація сімейних подорожей;

– запрошення батьків на відкриті заняття з тем: «Моє рідне місто (село)», «Українські народні свята», «Видатні українці», «Природа України», «Символи України».

Серед різних способів взаємодії з батьками Н. Каньоса вказує на кілька специфічних форм. Однією з них є інноваційна ініціатива з батьками щодо патріотичного виховання – групова дискусія, в якій всі учасники можуть вільно висловлювати свої думки та аргументи з педагогічних чи психологічних питань. Інший формат – «батьківський турнір», де заздалегідь дається спеціальне домашнє завдання. Як учасники турніру, вони змагаються, щоб побачити, наскільки добре вони виконали це домашнє завдання. Для оцінювання результатів обирається модератор і журі. Існує також формат «сімейного аукціону», де батьки можуть активно обмінюватися ідеями, думками та освітніми знаннями, відстоювати свої погляди та разом вивчати новий матеріал [10].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Також батьки разом з дітьми можуть долучатися до різноманітних видів діяльності, наприклад, випустити «Моя маленька бібліотека» – міні-буклет для батьків з порадами та рекомендаціями щодо національно-патріотичного виховання вдома. Створити міні-музей «Народні ремесла України», а також облаштувати «Українську світлицю». За участі вихователів, дітей та батьків світлиця прикрашається виробами народного мистецтва, які допомагають дітям усвідомити свою національну приналежність та втілити символи української нації. У цій світлиці діти можуть зануритися в атмосферу селянської хати, як колись жили їхні предки. Піч, лавки, столи, стільці, мисники, ікони на рушниках, ліжка та ліжечка, комоди, рушники, килими, білизна та глиняний посуд допомагають їм більше дізнатися про інтер'єр сільської хати. Також в цьому приміщенні можна знайомить дітей з мистецтвом вишивки, лозоплетіння, різьблення, випилювання та гончарства, заохочує їх цінувати результати праці народних майстрів.

У світлиці діти поглиблюють свої знання про Батьківщину, народ та українську мову, пізнають народну мудрість через пісні, прислів'я, казки та загадки, слухають народні пісні та колискові у запису. Тут діти знайомляться з українською літературою, дізнаються про народних героїв, народні символи та обереги (вінки, рушники, калину тощо). Створення етнічного середовища в закладі можна досягти, наповнивши кожен куточок групової кімнати етнічними предметами. Наприклад, куточок «кухні» містить мініатюрний народний посуд, виконаний у народному стилі, який діти використовують у самостійній діяльності та іграх. В куточку бібліотеки – книжки з народними казками для дітей малого жанру, які вихователі читають і розглядають разом з дітьми, знайомлячи їх з українською народною культурою. В ігровому куточку розміщені народні іграшки, створені народними майстрами з різних регіонів України. Ці іграшки використовуються не лише як забавки для дітей, а й для вивчення народного декоративного мистецтва в цілому. Також в українській світлиці можна проводити спільні народознавчі заходи, заняття, фотовиставки на різні теми, пов'язані з патріотичним вихованням, такі як: «Моє рідне місто», «Мій рідний край», «Моя родина», «Моя Батьківщина» [18].

Ще одним методом взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками в контексті національно-патріотичного виховання є використання анкетування. Цей метод використовується для аналізу підходу батьків до патріотичного виховання дітей, виявлення їхнього позитивного досвіду, типових труднощів та недоліків. Таким чином, можна виявити ставлення батьків до взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї та їхнє розуміння сутності національно-патріотичного виховання.

Для того, щоб ознайомити батьків з освітньою діяльністю закладів дошкільної освіти у контексті національно-патріотичного виховання мають бути організовані батьківські збори, на яких обговорюємо різні способи взаємодії з їхніми дітьми; майстер-класи від фахівців – вихователів, керівників

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

фізкультури, музичних керівників, керівників гуртків; школи та клуби для батьків. Така форма партнерства сприяє поширенню ідеї освіти і дає можливість розширити способи розвитку, виховання та навчання дітей [14].

Застосування всіх цих методів і прийомів у комплексі дозволить сформувати у дітей дошкільного віку стійкі національно-патріотичні почуття, любов до своєї країни, повагу до її історії та культури.

Повномасштабна війна в Україні, розв'язана агресором, безсумнівно, є важким випробуванням і викликом для нашої держави. Ці виклики потребують нових підходів у питанні виховання патріотичних почуттів дітей дошкільного віку. «Формування у вихователів рефлексивних умінь, підготовка педагогів-фасилітаторів. Це один з основних викликів освітнього процесу під час війни» про це ноголосила науковиця О.Косенчук [8, с. 9].

Неможливо приховати той факт, що сучасні діти дошкільного віку настільки подорослішали, що стали надзвичайно вразливими і гостро відчувають горе та емоції дорослих. Найголовніше їх бажання – це Перемога України і мир у нашій державі. Сьогодні, як ніколи, педагоги повинні сумлінно працювати у тісній співпраці з батьками, враховуючи такі основні принципи та методи:

– позитивний вплив на емоційно-почуттєву сферу дітей;

– сприяння засвоєнню загальнолюдських цінностей;

– виважений підбір інформації відповідно до віку дітей;

– ефективна участь у дітей з батьками у волонтерській роботі;

– виховання толерантного ставлення до громадян, не втрачаючи при цьому почуття власної гідності;

– розповіді дітям різні цікаві історії про їхніх товаришів, які зробили свій внесок у перемогу своєї країни та у різний спосіб допомагали солдатам;

– тісна співпраця з закладами культури міста (музеями, картинними галереями, виставковими залами) з метою розширення світогляду дітей і дорослих та доповнення його інформацією про героїчне минуле, історію, сьогодення та традиційну народну творчість, яка є своєрідним національним кодом;

– дбайливе ставлення до навколишнього середовища, максимально можливе озеленення території та благоустрій разом з батьками;

– активне заохочення до участі у творчих виставках та конкурсах, які сприяють створенню позитивного іміджу України на міжнародній арені та виховують гордість за свої успіхи та свою країну;

– організація заходів за участю дітей дошкільного віку та батьків, які можуть розповісти про власний дім та родинні традиції;

– організація (ініціювання) круглих столів за участі педагогів, батьків, дітей та народних майстрів, які є носіями місцевих культурних традицій;

Таким чином, успішне вирішення проблеми педагогіки партнерства між закладом дошкільної освіти і сім’єю в процесі національно-патріотичного

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

виховання дітей дошкільного віку потребує низки зусиль і заходів. Вирішення означеної проблеми повинно бути систематичним і послідовним; мають бути враховані індивідуальні особливості кожної дитини; потрібно створювати атмосферу емоційної залученості дітей до процесу виховання; використовувати позитивні приклади, які пов'язують виховну роботу з реальним життям дітей. Ефективність національно-патріотичного виховання підвищується тоді, коли вихователі та сім'ї працюють разом і залучають дітей до спільної патріотичної діяльності.

Висновки. Отже, педагогіка партнерства між закладом дошкільної освіти й сім'ї повинна бути рушійним чинником успішного формування національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку, де закладаються основи культурно-ціннісних орієнтацій дитини, механізми соціальної адаптації та процес національно-культурного самоусвідомлення.

Обидва інститути соціалізації мають свої унікальні можливості та ресурси, які, поєднуючись, створюють сприятливе середовище для розвитку патріотичних почуттів у дітей. Завдяки системній взаємодії, ці почуття, сформовані в дошкільному віці, стають більш помітними й стійкими в подальшому житті дитини. Тільки спільними зусиллями педагогів і батьків можна виховати покоління патріотів, які люблять свою країну, шанують її історію й культуру та готові зробити внесок у її розвиток.

В подальшому необхідно вивчення ефективності різних моделей взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї; розробка нових програм й методик національно-патріотичного виховання дошкільнят; дослідження впливу різних факторів на формування патріотичних почуттів у дітей.

Література:

1. Айдарова Л. Національно-патріотична ідея в освіті й вихованні дітей і молоді в Україні: реком. покажч. Харків: ХНПУ, 2015. 32 с.

2. Базовий компонент дошкільної освіти. [Електронний ресурс]. URL: Pro_novu_redaktsiyu Bazovoho komponenta doshkilnoyi osvity.pdf

3. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. КН.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання. Київ. Либідь, 2003. 280 с.

4. Борисова О. О., Борисова Н. В. Взаємодія освітнього закладу і родини в сучасному соціопросторі: з досвіду роботи американського та українського дошкільних закладів: навч. посіб. Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2019. 146 с.

5. Бусел В. Український тлумачний словник. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2016. 1696 с.

6. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. / О. Вишневський. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.

7. Гавриш Н. В., Косенчук О. Моя країна – Україна: хрестоматія для дошкільнят з національно-патріотичного виховання. Харків: Ранок, 2022. 96 с.

8. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер.проєкту В.О.Огнев'юк; авт.кол.: Г.В. Бєлєнька, О.Л. Богініч, В.М. Вертугіна, [та ін.]; наук.ред. Г.В. Бєлєнька; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. К.: Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2020. 440 с.

9. Каньоса Н. Г., Бабюк Т.Й., Теорія та методика співпраці ЗДО з родинами: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільськ, 2021. 407 с..

10. Ковшар О. В. Роль партнерської взаємодії дошкільної та початкової ланок освіти в організації передшкільної освіти. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. Ніжин: 2015. № 4. С. 57-63.

11. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. [Електронний ресурс]. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text

12. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч.посіб. Київ: Знання, 2006. 324с.

13. Лісовець О. В. Національно-патріотичне виховання з основами народознавства: навч. посіб. для здобув. вищ. осв. за спец. 012 Дошк. осв. Ніжин, 2022. 111 с.

14. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка. Київ: Академвидав, 2006. 456 с.

15. Родинна педагогіка. Навчально-метод. посібник / А.А. Марушкевич, В.Г. Постовий, Т.Ф. Алексєєнко та ін. Київ. Видавець ПАРАПАН, 2002. 216 с.

References:

1. Aydarova, L. (2015). *Natsional'no-patriotychna ideya v osviti y vykhovanni ditey i molodi v Ukrayini: [National-patriotic idea in the education and upbringing of children and youth in Ukraine]*. Kharkiv: KHNPU [in Ukrainian].

2. *Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [Basic Component of Preschool Education]*. Retrieved from https://pedpresa.com.ua/205021-bazovyj-komponent-doshkilnoyi-osvity.html [in Ukrainian].

3. Bekh, I.D. (2003). *Vykhovannia osobystosti: Osobystisno oriientovnyi pidkhid: teoretyko-tekhnolohichni zasady [Personality development: A person-centered approach: Theoretical and technological bases]*.Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

4. Borysova, O.O., & Borysova, N.V. (2019). *Vzayemodiya osvitn'oho zakladu i rodyny v suchasnomu sotsioprostori: z dosvidu roboty amerykans'koho ta ukrayins'koho doshkil'nykh zakladiv: [The interaction between an educational institution and a family in the modern social space: from the experience of American and Ukrainian preschool institutions]*. Pereyaslav-Khmel′nyts′kyy: PP «SKD». [in Ukrainian].

5. Busel, V. (2016). *Ukrayins'kyy tlumachnyy slovnyk. [Ukrainian explanatory dictionary]*. Kyiv: Irpin′: VTF «Perun». [in Ukrainian].

6. Vyshnevs′kyy, O. (2006). *Teoretychni osnovy suchasnoyi ukrayins'koyi pedahohiky [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]* Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

7. Havrysh, N.V., & Kosenchuk, O. (2022). *Moya krayina – Ukrayina [My country is Ukraine]*. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].

8. Ohnev″yuk, V.O., Byelyen′ka, H.V., Bohinich, O.L., & Vertuhina, V.M. (2020): *Dytyna Osvitnya prohrama dlya ditey vid dvokh do semy rokiv [Child:Educational program for children from two to seven years old]*. Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. [in Ukrainian].

9. Kan′osa, N. H., & Babyuk, T.Y. (2021). *Teoriya ta metodyka spivpratsi ZDO z rodynamy: [The theory and methodology of cooperation of the ZDO with families]*. Kam″yanets′-Podil′s′k. [in Ukrainian].

10. Kovshar, O.V. (2015). *Rol' partners'koyi vzayemodiyi doshkil'noyi ta pochatkovoyi lanok osvity v orhanizatsiyi peredshkil'noyi osvity. Naukovi zapysky Nizhyns'koho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholya. Psykholoho-pedahohichni nauky. [The role of partnership interaction of preschool and elementary education in the organization of preschool education]*. Nizhyn. [in Ukrainian].

11. *Kontseptsiya natsional'no-patriotychnoho vykhovannya v systemi osvity Ukrayiny: [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine.]* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text [in Ukrainian].

12. Kuz′mins′kyy, A.I., & Omelyanenko, V.L. (2006). *Pedahohika rodynnoho vykhovannya [Pedagogy of family upbringing]*. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].

13. Lisovets, O.V. (2022). *Natsional'no-patriotychne vykhovannya z osnovamy narodoznavstva: [National-patriotic education with the basics of ethnology]*. Nizhyn. [in Ukrainian].

14. Ponimans′ka, T.I. (2006). *Doshkil'na pedahohika. [Preschool pedagogy]* Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].

15. Marushkevych, A.A., Postovyy, V.H., & Aleksyeyenko, T.F. (2002). *Rodynna pedahohika [Family pedagogy]*. Kyiv. PARAPAN [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 796.4:373.5.016:796.01

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-488-496

Карасєвич Сергій Анатолійович доцент кафедри теорії і методики спорту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м.Умань https://orcid.org/0000-0002-3592-6503

ІГРОВІ МЕТОДИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДЛЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ТА СТАРШОГО ВІКОВОГО ПЕРІОДУ

Анотація. У статті розглянуто методику проведення рухових ігор з учнями середнього і старшого шкільного віку, акцентуючи увагу на їх значенні для фізичного, соціального та емоційного розвитку школярів. Проаналізовано науково-методичні підходи до організації рухливих ігор, їхню роль у розвитку фізичних якостей, таких як швидкість, спритність, сила, координація та витривалість. Окреслено виховний потенціал рухових ігор, який проявляється у формуванні командного духу, лідерських навичок, почуття відповідальності та вмінні співпрацювати у колективі.

Особливу увагу приділено специфіці проведення рухових ігор з урахуванням вікових та психофізичних особливостей учнів середнього та старшого шкільного віку. Розглянуто роль рухливих ігор у структурі уроку фізичної культури, а саме їх застосування на різних етапах: підготовчому, основному та заключному. Наведено приклади ігор різного рівня рухливості — від малорухливих до високорухливих, а також командних і індивідуальних ігор.

Проаналізовано вимоги до підбору ігор, правила їх проведення, критерії безпеки та способи організації учнів під час ігрової діяльності. Висвітлено роль учителя у процесі проведення ігор, зокрема у поясненні правил, підборі ведучих, організації суддівства та підбитті підсумків.

Окремо розглянуто питання дозування фізичного навантаження під час ігор, яке забезпечує оптимальний баланс між активністю та відпочинком. Підкреслено важливість рухливих ігор для розвитку фізичних якостей у контексті різних видів спорту, зокрема гімнастики, легкої атлетики, баскетболу, волейболу, гандболу та футболу.

Наведено приклади практичного використання рухливих ігор у рамках урочної роботи та окреслено їх педагогічне значення для формування позитивної мотивації до занять фізичною культурою. Підкреслено, що систематичне використання рухових ігор на уроках фізичної культури сприяє всебічному розвитку школярів, зміцненню їхнього здоров'я, розвитку соціальних компетентностей та формуванню активної життєвої позиції.

Ключові слова: фізична культура, рухові ігри, методика, школярі, фізичні якості, урок, педагогічне значення, соціальні навички, командні ігри, дозування навантаження.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Karasevych Serhii Anatoliiovych Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Sports, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0002-3592-6503

PLAY-BASED METHODS OF PHYSICAL EDUCATION FOR CHILDREN OF MIDDLE AND SENIOR AGE PERIODS

Abstract. The article examines the methodology of conducting motor games with middle and high school students, emphasizing their importance for students' physical, social, and emotional development. Scientific and methodological approaches to organizing motor games and their role in developing physical qualities such as speed, agility, strength, coordination, and endurance are analyzed. The educational potential of motor games is highlighted, as they foster teamwork, leadership skills, a sense of responsibility, and the ability to cooperate within a group.

Particular attention is paid to the specifics of conducting motor games considering the age and psychophysical characteristics of middle and high school students. The role of motor games in the structure of physical education lessons is reviewed, including their use at different stages: warm-up, main, and closing parts. Examples of games with varying levels of activity—from low to high mobility—are provided, as well as team-based and individual games

The article outlines the requirements for selecting games, the rules for conducting them, safety criteria, and methods for organizing students during gameplay. The teacher's role in the game process is emphasized, including explaining rules, selecting leaders, organizing refereeing, and summarizing results

Special consideration is given to the issue of regulating physical activity during games, ensuring an optimal balance between activity and rest. The importance of motor games for developing physical qualities in the context of various sports, such as gymnastics, athletics, basketball, volleyball, handball, and football, is also highlighted.

Practical examples of using motor games in classroom activities are presented, emphasizing their pedagogical significance in fostering positive motivation for physical education. It is noted that the systematic use of motor games in physical education lessons promotes the comprehensive development of students, strengthens their health, develops social competencies, and forms an active life position.

Keywords: physical education, motor games, methodology, students, physical qualities, lesson, pedagogical significance, social skills, team games, activity regulation.

Постановка проблеми. Фізичне виховання є важливою складовою всебічного розвитку учнів, адже воно сприяє формуванню основ здорового способу життя, розвитку фізичних якостей та соціальних навичок. Серед

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

різноманітних засобів фізичного виховання особливе місце займають рухові ігри, які поєднують у собі фізичну активність, елементи змагання та командної взаємодії. Вони позитивно впливають на розвиток координації рухів, швидкості реакції, сили, витривалості та гнучкості [1]. Крім того, рухові ігри сприяють соціалізації учнів, формують навички співпраці, комунікації та лідерства, що є важливими для гармонійного розвитку особистості [3].

Проте на практиці спостерігається низка проблем, пов'язаних із недостатнім використанням методично обґрунтованих рухових ігор у навчально-виховному процесі. Зокрема, вчителі фізичної культури нерідко обмежуються традиційними вправами та спортивними нормативами, уникаючи використання ігрових методів. Це призводить до одноманітності уроків, втрати інтересу учнів до фізичної активності та зниження їхньої мотивації до занять спортом [2]. Особливо ця проблема актуальна для учнів середнього та старшого шкільного віку, які потребують більш різноманітних та емоційно насичених форм фізичної активності.

Аналіз науково-методичної літератури свідчить, що рухові ігри є ефективним засобом розвитку фізичних якостей школярів, зокрема спритності, сили, швидкості та витривалості [4]. За даними досліджень Безверхньої Г. В. [1], систематичне використання рухових ігор на уроках фізичної культури сприяє поліпшенню координації рухів та зміцненню серцево-судинної системи. Водночас, дослідження Кругляка О. [2] показують, що командні рухові ігри формують у школярів навички командної роботи, підвищують емоційний фон уроку та сприяють розвитку соціальних компетенцій.

Особливо важливим є використання рухових ігор для учнів середнього і старшого шкільного віку з урахуванням їхніх вікових та психофізичних особливостей. У середньому шкільному віці (11–14 років) відбувається активний розвиток опорно-рухового апарату та координаційних здібностей, тому для цієї групи ефективними є командні естафети, ігри з м'ячем та спортивні квести [3]. Натомість у старшому шкільному віці (15–17 років) акцент слід робити на спортивно-змагальних іграх з елементами тактики, які розвивають стратегічне мислення, швидкість реакції та витривалість [5].

Незважаючи на численні дослідження ефективності рухових ігор у системі фізичного виховання, залишається низка невирішених проблем. Зокрема:

Недостатня кількість розроблених методик рухових ігор, адаптованих до різних вікових груп та рівнів фізичної підготовленості учнів.

Брак уваги до національних традиційних ігор, які можуть стати ефективним засобом розвитку як фізичних, так і патріотичних якостей [4].

Відсутність системного підходу до дозування фізичного навантаження під час рухових ігор, що може призводити до перевтоми або, навпаки, до недостатньої активності учнів.

Низький рівень підготовки педагогів щодо впровадження рухових ігор у структуру уроку фізичної культури [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таким чином, існує об'єктивна потреба у вдосконаленні методики проведення рухових ігор на уроках фізичної культури для учнів середнього і старшого шкільного віку. Особливо важливо розробити методичні рекомендації щодо підбору ігор з урахуванням вікових особливостей учнів, правил їх проведення, способів організації командної роботи та дозування навантаження. Важливим є також впровадження національних народних ігор у навчально-виховний процес, адже вони сприяють не лише фізичному, але й культурному та патріотичному вихованню школярів [4].

Удосконалення методики проведення рухових ігор дозволить підвищити ефективність уроків фізичної культури, зробити їх більш цікавими, різноманітними та корисними для учнів. Це, своєю чергою, сприятиме формуванню позитивної мотивації до занять спортом, розвитку фізичних якостей та зміцненню здоров'я школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема використання рухових ігор у фізичному вихованні є предметом дослідження багатьох науковців та педагогів, які розглядають її з різних точок зору: методичної, психологічної, соціальної та культурної. Аналіз науково-методичної літератури дозволяє простежити основні підходи до організації рухових ігор у навчально-виховному процесі та визначити перспективи їх застосування для учнів середнього і старшого шкільного віку.

Безверхня Г. В. та ін. [1] акцентують увагу на методичних аспектах викладання рухливих ігор у школі. Автори підкреслюють, що систематичне використання рухових ігор у процесі фізичного виховання сприяє комплексному розвитку учнів: фізичному, інтелектуальному та емоційному. У роботі наводяться методичні рекомендації щодо підбору ігор залежно від вікових особливостей дітей. Особливо цінним є акцент на етапності проведення ігор: підготовчому, основному та завершальному, що дозволяє поступово підвищувати інтенсивність навантаження та розвивати в учнів витривалість і координацію. Автори також відзначають важливість чергування командних та індивідуальних ігор, що сприяє розвитку як командного духу, так і особистих фізичних якостей учнів [1].

Кругляк О. [2] у своєму посібнику описує практичні підходи до проведення естафет та ігор. Автор акцентує увагу на тому, що естафети є ефективним засобом розвитку швидкості, спритності та командної взаємодії. Особливо цінними є практичні рекомендації щодо організації естафет для учнів різного віку та рівня фізичної підготовленості. Зазначається, що для учнів середнього віку доцільно використовувати прості естафети з мінімальною кількістю правил, тоді як для старшокласників можна впроваджувати більш складні естафети з тактичними елементами. Кругляк також підкреслює, що під час проведення естафет необхідно приділяти особливу увагу безпеці та рівномірному розподілу навантаження між учасниками [2].

Пасічник В. [3] розкриває значення рекреаційних ігор для фізичного та емоційного розвитку школярів. У своїй праці автор наголошує, що рекреаційні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ігри, такі як спортивні квести, активні перерви та рухливі флешмоби, сприяють зниженню рівня стресу, підвищують настрій учнів та формують позитивне ставлення до фізичної активності. Пасічник звертає увагу на важливість емоційного компоненту у рухливих іграх, адже позитивні емоції під час гри формують стійку мотивацію до занять спортом. Автор також зазначає, що регулярне проведення рекреаційних ігор у середніх та старших класах сприяє зміцненню здоров'я учнів, розвитку їхніх комунікативних навичок та покращенню мікроклімату у класних колективах [3].

Особливу увагу до ролі українських народних ігор у фізичному вихованні приділяє Приступа Є. [4]. У своїй праці автор досліджує культурно-виховний потенціал українських народних ігор, таких як «Котилася торба», «Перетягування каната», «Гуси-лебеді», та їхній вплив на формування національно-культурних цінностей. Приступа наголошує, що народні ігри не тільки розвивають фізичні якості учнів, а й сприяють передачі національних традицій, формуванню патріотизму та поваги до культурної спадщини України. Автор пропонує впроваджувати народні ігри як обов'язковий елемент уроків фізичної культури, особливо для учнів середнього віку, оскільки вони поєднують фізичну активність з культурним розвитком [4].

Однак, попри значний внесок науковців у дослідження проблеми використання рухових ігор у фізичному вихованні, залишається низка аспектів, що потребують подальшого вивчення. Зокрема, недостатньо висвітлено питання адаптації методик до вікових особливостей середнього та старшого шкільного віку. Немає єдиного підходу до дозування фізичного навантаження під час рухливих ігор та поєднання їх із вправами у різних видах спорту, таких як гімнастика, легка атлетика, баскетбол, волейбол та футбол [1, 2].

Крім того, потребує вдосконалення методика організації рухових ігор з урахуванням гендерних особливостей учнів. Наприклад, дослідження Карасєвича М. П. [5] свідчать про те, що дівчата та хлопці мають різний рівень фізичної активності та мотивації до участі у командних іграх, що вимагає диференційованого підходу до підбору ігор та формування команд.

Ще одним важливим аспектом є роль учителя у процесі проведення рухових ігор. Безверхня Г. В. [1] підкреслює, що ефективність ігрової діяльності залежить від педагогічної майстерності вчителя, його вміння пояснити правила гри, організувати командну роботу та стимулювати учнів до активної участі. Проте практика свідчить про те, що багато педагогів недостатньо обізнані з методикою проведення рухових ігор та їх адаптації до різних вікових груп [1].

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить про високу ефективність використання рухових ігор у фізичному вихованні учнів середнього і старшого шкільного віку. Проте для підвищення результативності їх застосування необхідно:

розробити комплексні методики рухових ігор з урахуванням вікових та гендерних особливостей учнів;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

посилити увагу до українських народних ігор як засобу національно-патріотичного виховання;

створити системи дозування фізичного навантаження під час рухливих ігор;

підвищити рівень підготовки педагогів щодо проведення рухових ігор у структурі уроку фізичної культури [3, 4, 5].

Мета статті

Метою статті є обґрунтування та розробка ефективної методики проведення рухових ігор для учнів середнього і старшого шкільного віку з урахуванням їхніх фізичних і психо-соціальних особливостей.

Виклад основного матеріалу

Рухові ігри є однією з найбільш ефективних форм фізичного виховання, оскільки поєднують фізичну активність з емоційною залученістю, сприяють розвитку моторних навичок, координації рухів та соціалізації учнів. Відповідно до вікових особливостей школярів, методика проведення рухових ігор має свої відмінності, які полягають у варіативності форм, складності правил та характері фізичних навантажень.

Учні середнього шкільного віку (11–14 років) характеризуються високою руховою активністю та швидким розвитком координаційних здібностей. У цьому віці формуються навички командної взаємодії, розвиваються швидкість, спритність та гнучкість. Для учнів цієї вікової групи доцільно використовувати командні ігри з елементами змагання, які сприяють розвитку фізичних якостей та соціальних компетентностей. Особливо ефективними є колективні естафети, спортивні квести та національні рухливі ігри з елементами традиційної культури [2]. Наприклад, у грі «Веселі естафети» відпрацьовуються навички командної взаємодії та розвиваються швидкісно-силові якості, а в «Козацьких забавах» поєднується фізична активність із патріотичним вихованням, що відповідає концепції національно-патріотичного виховання у системі освіти [4].

Учні старшого шкільного віку (15–17 років) демонструють вищий рівень фізичної підготовленості, тому доцільно застосовувати спортивні ігри з чітко регламентованими правилами, елементами тактики та стратегії. Такі ігри не лише сприяють фізичному розвитку, але й формують в учнів навички аналізу ситуації, прийняття рішень та командної співпраці. Доцільно використовувати ігри, що імітують елементи різних видів спорту, зокрема: футбол, волейбол, баскетбол та гандбол [5]. Також у старшій віковій групі ефективними є тактичні ігри на розвиток логічного мислення та швидкості реакції, наприклад, «Перегони з перешкодами» або «Смуга перешкод», які включають елементи орієнтування на місцевості та подолання штучних перешкод [3].

Методика організації рухових ігор має базуватися на принципах систематичності, доступності, послідовності та поступовості. Згідно з педагогічними вимогами, процес проведення рухових ігор поділяється на три основні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

етапи: підготовчий, основний та заключний. Такий підхід відповідає структурі уроку фізичної культури та забезпечує оптимальний фізичний і психоемоційний вплив на організм учнів [1].

На цьому етапі здійснюється підготовка до гри та налаштування учнів на активну діяльність. Основними завданнями є:

Визначення цілей гри: Відповідно до навчальних цілей уроку формулюються завдання, спрямовані на розвиток певних фізичних якостей або формування соціальних навичок.

Пояснення правил гри: Учитель має чітко та послідовно пояснити правила, звернути увагу на ключові моменти та забезпечити їх розуміння всіма учнями.

Підготовка інвентарю та обладнання: Важливо, щоб усе необхідне обладнання було безпечним та відповідало віку учнів.

Розподіл учасників на команди: Формування команд може відбуватися шляхом випадкового вибору або з урахуванням рівня фізичної підготовленості учнів. Важливо, щоб команди були рівносильними для підтримки змагального інтересу [2].

Основний етап:

Цей етап є центральною частиною методики проведення рухової гри. Його основні завдання полягають у забезпеченні активної рухової діяльності учнів та реалізації освітніх цілей. Важливою методичною вимогою є поступове ускладнення правил гри. Наприклад, у грі «Веселі старти» на перших етапах естафети виконуються прості завдання (біг зі зміною напрямку), а на наступних — додаються завдання на координацію (ведення м’яча, стрибки з обручем) [2].

Для підтримання активності та інтересу необхідно застосовувати методи змагальності, що формують волю до перемоги, наполегливість та відповідальність перед командою. Водночас педагог має дотримуватися принципу варіативності, комбінуючи ігри різного характеру: командні, парні, індивідуальні, а також естафети [3].

Мета цього етапу полягає у зниженні фізичного та емоційного навантаження, підбитті підсумків та аналізі результатів гри. Основні методичні прийоми:

Обговорення результатів: Аналіз командної роботи, обговорення сильних і слабких сторін гри.

Заохочення: Важливо відзначити не лише переможців, але й команду, яка проявила найкращу злагодженість, а також окремих учнів за активність.

Релаксаційні вправи: Проведення простих вправ на відновлення дихання та зниження пульсу. Наприклад, спокійна ходьба або гра з низькою інтенсивністю, така як «Передай м’яч по колу» [5].

Приклад практичного використання методики рухових ігор

Для ілюстрації наведемо приклади методики проведення рухових ігор для учнів середнього та старшого шкільного віку.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Гра «Козацькі забави» для учнів середнього віку (11–14 років) [4]:

Мета: Формування фізичних якостей (сили, швидкості, координації) та розвиток патріотизму через відтворення елементів національних традицій.

Обладнання: Канат, мішки для стрибків, прапорці.

Структура гри:

Підготовчий етап: Учитель знайомить учнів із правилами та пояснює значення козацьких традицій. Учні формують команди («курені»).

Основний етап:

Перетягування каната: Розвиток сили та командної взаємодії.

Стрибки в мішках: Формування координації та витривалості.

Лови козачка: Ігровий елемент на швидкість і реакцію.

Заключний етап: Підбиття підсумків, відзначення команд і вручення символічних «козацьких грамот».

Гра «Спортивна естафета» для учнів старшого віку (15–17 років) [5]:

Мета: Розвиток швидкості, спритності та навичок роботи в команді.

Обладнання: Баскетбольні м’ячі, конуси, обручі.

Структура гри:

Підготовчий етап: Учитель ділить учнів на рівноцінні команди та пояснює правила.

Основний етап:

Ведення баскетбольного м’яча між конусами: Розвиток спритності та координації.

Метання м’яча в обруч: Тренування влучності.

Пролазання через обручі: Розвиток гнучкості.

Заключний етап: Аналіз результатів, визначення команди-переможця та відзначення найактивніших учнів.

Особливості дозування фізичного навантаження під час рухових ігор

Дозування фізичного навантаження під час рухових ігор є важливим компонентом методики проведення уроків фізичної культури. Воно має забезпечувати оптимальний баланс між активною діяльністю та відпочинком, запобігати перевтомі та сприяти досягненню навчально-виховних цілей. Основними критеріями дозування є інтенсивність, тривалість та характер рухової активності [2].Підготовчий етап: Рекомендована тривалість — 5–7 хвилин, навантаження — легке (ЧСС 100–120 уд./хв).

Основний етап: Найбільш інтенсивна частина уроку (ЧСС 130–170 уд./хв). Тривалість — 15–20 хвилин. Залежно від рівня підготовленості учнів можливе чергування активних фаз із короткими перервами (інтервальний метод).

Заключний етап: Тривалість — 3–5 хвилин, ЧСС — 100–120 уд./хв. Рекомендуються вправи на відновлення дихання та розслаблення.

Для контролю за навантаженням можна використовувати метод спостереження за зовнішніми ознаками стомлення (почервоніння обличчя, прискорене дихання) або метод самоконтролю (оцінка самопочуття за п’ятибальною шкалою)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Рухові ігри мають комплексний вплив на розвиток фізичних якостей:

Швидкість: Розвивається в іграх з короткочасними максимальними зусиллями («Веселі старти», «Смуга перешкод»).

Сила: Формується під час командних ігор із силовими елементами («Перетягування каната», «Козацькі забави»).

Спритність: Поліпшується в іграх із раптовою зміною напрямку руху («Квач», «Лови козачка»).

Витривалість: Розвивається у тривалих іграх із рівномірним або змінним темпом («Футбол», «Регбі»).

Гнучкість: Вдосконалюється у вправах із елементами гімнастики («Лабіринт з обручів»).

Таким чином, методично правильно організовані рухові ігри є ефективним засобом розвитку фізичних якостей та соціальних компетентностей учнів середнього та старшого шкільного віку. Вони сприяють формуванню стійкої мотивації до занять фізичною культурою, покращують емоційний стан учнів та формують навички командної роботи. Запропонована методика, що включає підготовчий, основний та заключний етапи, дозволяє раціонально дозувати фізичне навантаження, а використання національних народних ігор збагачує освітній процес елементами патріотичного виховання. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на створення комплексних програм рухових ігор для різних вікових груп з урахуванням інклюзивних практик та індивідуальних особливостей учнів.

Література:

1. Безверхня Г. В., Семенов А. А., Килимистий М. М., Маслюк Р. В. Рухливі ігри: з методикою викладання: навч. посібник. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. – 104 с.
2. Кругляк О. Рухливі ігри та естафети в школі: посібник для вчителя. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2011. – 112 с.
3. Пасічник В., Мельник В. Рекреаційні ігри: навч. посіб. – Львів: ЛДУФК, 2018. – 106 с.
4. Приступа Є., Слімаковський О., Левків В. Українські народні ігри, розваги та забави: методологія, теорія і практика. – Львів: ЛДУФК, 2012. – 432 с.
5. Карасєвич С. А., Карасєвич М. П. Рухливі ігри та ігрові вправи: навч. посібник. – Умань: Візаві, 2019. – 149 с.
6. Чопик Р., Турчик І. Фізичне виховання. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2012. – 96 с.

References:

1. Bezverkhnia, H. V., Semenov, A. A., Kylymystyi, M. M., & Masliuk, R. V. (2014). Rukhlyvi ihry: z metodykoiu vykladannia [Active games: with teaching methodology]. Uman: VPC "Vizavi" [in Ukrainian].
2. Kruhliak, O. (2011). Rukhlyvi ihry ta estafety v shkoli [Active games and relays in school]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian]
3. Pasichnyk, V., & Melnyk, V. (2018). Rekreatsiini ihry [Recreational games]. Lviv: LDUFK [in Ukrainian].
4. Prystupa, Ye., Slimakovskyi, O., & Levkiv, V. (2012). Ukrainski narodni ihry, rozvagy ta zabavy [Ukrainian folk games, entertainment, and amusements]. Lviv: LDUFK [in Ukrainian].
5. Karasevych, S. A., & Karasevych, M. P. (2019). Rukhlyvi ihry ta ihrovi vpravy [Active games and play exercises]. Uman: Vizavi [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.314-053.2-085

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-497-505

Каськова Людмила Федорівна доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач кафедри дитячої терапевтичної стоматології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (050) 522-53-21, https//orcid.org/0000-0003-0855-286.

Новікова Світлана Чеславна кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри дитячої терапевтичної стоматології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтавател.: (050) 568-36-22, https//orcid.org/0000-0002-7131-4512

Янко Наталія Валентинівна кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри дитячої терапевтичної стоматології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (095) 841-73-09, https//orcid.org/0000-0002-3752-4110

Хміль Олена Всеволодівна кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри дитячої терапевтичної стоматології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (050) 994-09-00, https://orcid.org/0000-0001-5390-9099

Амосова Людмила Іванівна кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри дитячої терапевтичної стоматології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (050) 527-67-47, https://orcid.org/0000-0002-2767-2283

Уласевич Лариса Павлівна кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри дитячої терапевтичної стоматології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (050) 568-36-22, https://orcid.org/0000-0001-7839-4634

Садовські Марина Олександрівна доктор філософії, доцент кафедри дитячої терапевтичної стоматології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (050) 195-40-23, https//orcid.org/0000-0002-8233-8405

ФАКТОРИ МОТИВАЦІЇ ПРИ ОПАНУВАННІ ДИТЯЧОЇ ТЕРАПЕВТИЧНОЇ СТОМАТОЛОГІЇ

Анотація. У статті висвітлено основні фактори та мотиваційні етапи при опануванні здобувачами освіти обов'язкових дисциплін, які викладаються на кафедрі дитячої терапевтичної стоматології. Сучасна система вищої медичної освіти покликана готувати фахівців із високим рівнем теоретичних знань, напрацьованих мануальних навичок, швидким реагуванням на появу на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

світовому науковому ринку нових матеріалів, новітніх технологій і готових впроваджувати в практичну охорону здоров'я.

Формування навчальної мотивації є однією з основних задач сучасної освіти. Особливим є перший початковий етап, коли здобувач освіти тільки приходить на кафедру. Для ефективної мотиваціїїі в опануванні дисципліни викладачі повинні прикласти максимум зусиль, щоб зацікавити студента, але при цьому бути впевненими у власній кваліфікації, тобто самим бути мотивованими.

Важливий вплив на формування мотиваційної направленості в освоєнні професії лікаря, має особистість викладача, завдання якого не тільки надати здобувачам освіти необхідні знання, а й прищепити любов до медицини, співчуття до хворого, володіти морально-етичними якостями та імпатією до людей загалом. Однак лікар повинен бути професіоналом - це найголовніша мотивація сфери медицини та дитячої стоматології зокрема. Дитяча стоматологія є цікавим і в той же час складним розділом стоматології, оскільки вимагає від майбутнього лікаря вміння спілкуватися з маленькими пацієнтами, керувати поведінкою дитини під час стоматологічного прийому.

На кафедрі дитячої терапевтичної стоматології здобувачі освіти опановують наступні дисципліни: «Профілактика стоматологічних захворювань з пропедевтикою дитячої терапевтичної стоматології» та «Дитяча терапевтична стоматологія». Важливим аспектом оптимізації учбово-пізнавальної діяльності здобувачів освіти є налаштування (мотивація) студентів викладачами кафедри в позитивній, творчій атмосфері набувати теоретичні знання і практичні навички з застосуванням сучасних лікувальних методів, методик та матеріалів. Треба зазначити, що на кафедрі дитячої терапевтичної стоматології широко застосовуються всі мотиваційні компоненти, а саме власне мотиваційний, цільовий, емоційний і насамперед пізнавальний.

Ключові слова: мотивація, навчальна мотивація, дитяча терапевтична стоматологія, здобувачі освіти.

Kaskova Luidmyla Fedorivna Doctor of Medical Science, Professor, Honoured Doctor of Ukraine, Head of the department of paediatric therapeutic dentistry, Poltava state medical university, Poltava, tel.: (050) 522-53-21, https//orcid.org/0000-0003-0855-286.

Novikova Svitlana Cheslavna, PhD, Associate professor, Associate professor of the department of the department of paediatric therapeutic dentistry, Poltava state medical university, Poltava, tel.: (050) 568-36-22, https//orcid.org/0000-0002-7131-4512.

Yanko Nataliia Valentinovna PhD, Associate professor, Associate professor of the department of the department of paediatric therapeutic dentistry, Poltava state medical university, Poltava, tel.: (095) 841-73-09, https//orcid.org/0000-0002-3752-4110

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Khmil Olena Vsevolodivna PhD, Associate professor, Associate professor of the department of the department of paediatric therapeutic dentistry, Poltava state medical university, Poltava, tel.: (050) 994-09-00, https://orcid.org/0000-0001-5390-9099

Amosova Lyudmila Ivanivna PhD, Associate professor, Associate professor of the department of the department of paediatric therapeutic dentistry, Poltava state medical university, Poltava, tel.: (050) 527-67-47, https://orcid.org/0000-0002-2767-2283

Ulasevich Larisa Pavlivna, PhD, Associate professor, Associate professor of the department of the department of paediatric therapeutic dentistry, Poltava state medical university, Poltava, tel.: (050) 568-36-22, https://orcid.org/0000-0001-7839-4634

Sadovski Marina Olexandrivna PhD, Associate professor, Associate professor of the department of the department of paediatric therapeutic dentistry, Poltava state medical university, Poltava, tel.: (050) 195-40-23, https//orcid.org/0000-0002-8233-8405

MOTIVATION FACTORS IN THE STUDY OF PAEDIATRIC THERAPEUTIC DENTISTRY

Abstract. The article highlights the main factors and motivational stepes during mastering the compulsory disiplines of the Department of Paediatric Therapeutic Dentistry. The modern system of higher medical education is designed to prepare specialists with a high level of theoretical knowledge, developed manual skills, and a fast response to new materials and thechnologies in the global scientific market, which are ready to implement them in practical healthcare.

Development of learning motivation is one of the main tasks of modern education. The first initial stage is especially important when the student is just coming to the department. For effective motivation in mastering the discipline, teachers should make every effort to interest the student and be confident in their own qualifications, i.e. teachers should be motivated.

The personality of the teacher has an important influence on the formation of motivational direction in mastering the profession of a doctor, whose goal is not only to provide students with the necessary knowledge, but also to instill love for medicine, compassion for the patient, possessing moral and ethical qualities and empathy for people in general. However, the doctor must be a professional and this is the main motivation of the field of medicine, and pedodontic dentistry in particular. Pedodontic dentistry is an interesting and at the same time difficult part of dentistry, as it requires the future doctor to be able to communicate with small patients, manage the child's behavior during the dental appointment.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

At the Department of Paediatric Therapeutic Dentistry, students study the following disciplines: 'Prevention of dental diseases with propedeutics of paediatric therapeutic dentistry' and "Paediatric therapeutic dentistry". Motivation of the students in a positive, creative atmosphere to acquire theoretical knowledge and practical skills using modern medical methods, techniques and materials is an important aspect of optimising the educational and cognitive activity of students. It should be noted that the Department of Paediatric Therapeutic Dentistry widely uses all motivational components, namely motivational, goal, emotional and, above all, cognitive.

Keywords: motivation, paediatric therapeutic dentistry, students.

Постановка проблеми. В сучасному світі для молодої людини вибір професії є головним та значимим кроком. Ставлення до майбутньої професії, мотиви її вибору є надзвичайно важливими чинниками, що зумовлюють успішність професійного навчання та становлення професіонала своєї справи. При розгляді проблем, пов'язаних із професійною мотивацією, питання про її вплив на успішність діяльності є одним із основних. Пріоритетними мотивуючими факторами на початках є зовнішні атрибути професії, престиж, соціальний статус в суспільстві, високий рівень матеріальної забезпеченості. Саме професія лікаря-стоматолога, на перший погляд, відповідає цим критеріям, але первинна ланка професійного його становлення починається з навчання у медичному вищому навчальному закладі, тому важливо приділяти увагу цьому періоду як періоду формування та розвитку особистісних та професійно важливих якостей майбутнього фахівця [1, 3].

Професія дитячого стоматолога, в силу своєї специфіки, роботи з дітьми та прикладного характеру, потребує глибокого професійного самовизначення, мотивованості та постійного самовдосконалення. При її освоєнні необхідна не тільки мативація студента опанувати необхідний багаж теоретичних знань та практичних маніпуляцій, а й вміти мотивувати маленьких пацієнтів на лікувальні процедури, переконувати за допомогою вербального контакту. Для досягнення цієї мети стоматолог повинен мати напрацьовані мануальні навички, володіти навичками спілкування, знати основи психології [1, 2].

Мотива́ція (з лат. *movere* — спонукання до дії) - динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, що керує поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість; здатність людини діяльно задовольняти свої потреби.

Існує два види мотивації: екстринсивна (обумовлена зовнішніми умовами та обставинами) та інтринсивна (обумовлена внутрішніми, пов'язаними з особистісними диспозиціями: мотивами, потребами, установками, інтересами, прагненнями, бажаннями. Розрізняють поняття внутрішньої та зовнішньої мотивації щодо діяльності, однак, вона завжди є внутрішньою характеристикою особистості як субєкта цієї діяльності [3].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Період навчання у закладі вищої освіти в житті молодої людини є насиченим та продуктивним за рахунок найбільш сприятливих умов для формування певних психологічних якостей та професійного самовизначення як майбутнього фахівця. У цей час, на основі інтенсивної передачі викладачами соціального та професійного досвіду, формується загальна зрілість та стійкість особистості здобувача освіти, підвищується питома вага самовиховання, напрацьовується специфіка спілкування уякості дитячого лікаря-стоматолога, відбувається накопичення теоретичної бази знань та мануальних навичок, тобто всіх складових необхідних сучасному спеціалісту [1, 2, 3, 4]. Навчання триває не один рік і для досягнення перерахованих якостей майбутній стоматолог повинен бути максимально мотивованим, але в різні періоди мотиваційні пріоритети змінюються.

Метою статті є висвітлення мотиваційних факторів в різні періоди опанування дисциплін здобувачами освіти на кафедрі дитячої терапевтичної стоматології. Трансформація поглядів до засвоення дисципліни здобувачами освіти, зміна домінуючих факторів мотивації в залежності від курсу навчання і набутих теоретичних знань і практичних навичок.

Виклад основного матеріалу. Професія дитячого стоматолога займає особливе місце серед усіх стоматологічних спеціальностей бо потребує зусиль у накопиченні знань не тільки професійних, а й у сферах комунікації, психології, ситуаційного аналізу, загальної освіченості, культури тощо. Тому, мотивуючими факторами при виборі професії дитячого стоматолога, треба оцінювати перераховані якості.

Вивчення структури професійно-орієнтованої мотивації студентів, знання мотивів, що спонукають до роботи у сфері медицини, дозволить обґрунтовано вирішувати завдання підвищення ефективності навчання студентами, планування ними власної професійної кар'єри, розвиток професійно важливих якостей, підвищення рівня професійних послуг тощо [1, 2, 3, 4].

При опануванні спеціальності лікаря потрібно застосовувати всі мотиваційні компоненти. За спрямованістю виділяють наступні види мотивації: пізнавальні, соціальні, професійно-ціннісні, навчально-пізнавальні, комунікативні, естетичні, статусно-позитивні, традиційно-історичні, утилітарно-практичні, неусвідомлені [1, 2]. Одним із мотиваційних компонентів є мета. Студент ставить за мету опанувати конкретну тему заняття, або засвоєння практичної маніпуляції і при цьому ставить проміжні цілі і кінцеву ціль. Бажано, щоб викладач надихав студентів досягати кінцевої мети, а не зупинятися на проміжному етапі, тобто поставлена мета була завершена. Наступна мотиваційна компонента – емоційна, поділяється на позитивні складові та негативні. Позитивні: задоволення, радість, захоплення, гордість, впевненість тощо. Негативні: образа, страх, приниження, занепокоєння. Звичайно, що здобувач освіти буде сприймати предмет з бажанням коли на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

занятті в колективі чи в індивідуальному спілкуванні позитивний настрій, позитивна атмосфера.

Найбільш вагома в навчальній мотивації це пізнавальна компонента. Враховуючи потреби мотиваційного забезпечення навчального процесу, виділяють методи навчання, які поділяються *за джерелом інформації на*: методи словесні (лекція, дискусія, робота з підручником), наочні (робота з ілюстраціями та схемами, перегляд відеороликів) та практичні (вирішення завдань, лабораторні роботи, дидактичні ігри); *за характером пізнавальної діяльності на*: інформаційно-рецептивний метод (коли викладач передає інформацію студентам), репродуктивний (студент повторює приклад викладача), метод проблемного викладу (викладач формулює проблему та показує логічні кроки для її вирішення, тобто активна форма навчання), евристичний (викладач розбиває проблему на окремі завдання, а студенти їх вирішують) та дослідницький (студенти шукають нові підходи для вирішення проблеми); *за логікою викладу та сприйняття інформації на*: індуктивні методи та дедуктивні методи (від абстрактних понять чи загальних законів до конкретних); *методи контролю, самоконтролю* та зворотнього звязку за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності (методи усного та письмового контролю, семінар, доповідь, колоквіум, написання та захист історії хвороби, реферат, ведення щоденника виробничої практики, комп'ютерні тести, підсумковий модульний контроль).

Педагогічна діяльність, особливо в медичному закладі вищої освіти, не стоїть на місці та поповнюється новими методами та методиками навчання. Від традиційних (лекція, практичні заняття) вони відрізняються, зазвичай, тим, що студент грає куди більш вагому, скоріш навіть, центральну роль у процесі навчання. Інакше кажучи, це методи активного навчання — на відміну пасивної моделі, студент непросто слухає викладача чи читає підручник, а сам веде пізнавальну роботу. Крім того, ці методи допомагають розвивати soft-skills, поєднують знання та навички з різних дисциплін. До soft-skills найчастіше відносять наступні навички: комунікація, самоорганізація, креативність, навички роботи з інформацією, стресостійкість.

Результати дослідження. Період навчання з позицій свідомості і сприйняття майбутньої професії здобувачем освіти умовно можна розділити на декілька етапів, а саме: отримання базових теоретичних знань (з анатомії, фізіології, біохімії, мікробіології тощо); отримання базових спеціалізованих знань (пропедевтика стоматології терапевтичної, ортопедичної, хірургічної), коли здобувач освіти вже працює в напрямку накопичення теоретичних знань та практичних навичок хоча і в симуляційному класі (на фатомах); отримання теоретичних знань з нових розділів стоматології, закріплення набутих та робота з пацієнтом. На кожному етапі зацікавленість і мотивація до навчання буде різною. Звісно, що на перших курсах студент з меншим натхненням вчить базові дисципліни і більш мотивований до засвоення професійних дисциплін.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

На переконання нашої суб'єктивної думки ми запропонували здобувачам освіти різних курсів питання, чи змінилась їх мотивація до пізнавальної діяльності в залежності від набуття практичних навичок з дисципліни. Питання звучали: для студентів 2 курсу - «Чи мотивує Вас опанування практичних навичок в маніпуляційному класі до освоєння стоматологічних дисциплін в порівнянні з навчанням на 1 курсі (отримання базових теоретичних знань?); для студентів 4, 5 курсів - «Як вплинула практична робота безпосередньо під час прийому стоматологічних пацієнтів на практичному занятті і чи змінилась Ваша зацікавленість в опануванні дитячої стоматології в порівнянні з освоєнням практичних навичок в маніпуляційному класі?».

Результати опитування були наступні: у здобувачів освіти 2 курсу показники змінились в порівнянні з попереднім роком з 64,5 % до 85,4 % в бік набуття знань з дисципліни; 4 курсу з 89,6 % до 93,7 % і 5 курсу з 93,7 % до 97,9 % відповідно в бік зацікавленості до освоєння дисципліни. Таким чином, з отриманих результатів опитування можна зробити висновок, що з набуттям теоретичних знань і практичного досвіду підвищується мотиваційний фактор до засвоєння дисципліни. Найвищі показники мотивації до засвоєння дисципліни були у здобувачів освіти 4 та 5 курсів і це не випадково, бо коли бачиш результат своєї роботи безпосередньо при лікуванні пацієнта це не аби як мотивує до набуття нових знань теоретичних та практичних навичок.

На кафедрі дитячої терапевтичної стоматології навчаються здобувачі освіти з 2 по 5 курс і кожна дисципліна має свою специфіку і особливості мотивації. Мотивація навчання на занятті має наступні складові: мотивація початку роботи (первинна); мотивація виконання роботи, закріплення та підсилення первинної мотивації; мотивація завершення заняття (висновки і постановка подальших цілей).

Основні форми навчання на всіх курсах - лекції і практичні заняття, але окрім традиційної форми застосовується викладання матеріалу ***із*** *залученням ефективних педагогічних технологій, таких як активні лекції:* проблемна , бінарна, у формі конференції, прес-конференція, лекція-диспут.

При вивченні освітнього компоненту «Профілактика стоматологічних захворювань з пропедевтикаю дитячої терапевтичної стоматології» основний акцент робиться на набутті і вдосконаленні практичних навичок в симуляційному класі на фантомах. Опановуючи практичні навички, здобувачі освіти 2 курсу проводять препарування каріозних порожнин за Блеком з урахуванням в подальшому використання пломбувальних матеріалів з різним типом адгезії, засвоєння техніки та алгоритму пломбування різними групами пломбувальних матеріалів, проведення ендодонтичних маніпуляцій. Профілактичні маніпуляції, які проводять на фантомі здобувачі освіти це - герметизація фісур, зняття умовного нашарування «зубного нальоту», засвоення єкзогенного методу профілактики карієсу зубів шляхом проведення аплікацій, фторування зубів. При засвоєнні профілактики студенти практичну

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

частину проводять також і один на одному. Все вище перераховане не аби як мотивує, заохочує і надихає студента до більш глибокого знайомства з дисципліною і майбутньою професією.

Студенти 4 і 5 курсів на кафедрі вивчають освітній компонент «Дитяча терапевтична стоматологія», практичні заняття проходять з застосуванням *неімітаційних форм навчання*: дискусія, дебати, диспут, круглий стіл, мозкова атака, «сніжний ком», студент у ролі викладача; *імітаційних форм навчання:*ситуаційні задачі, ділові і рольові ігри та *творчих форм роботи:* доповідь, презентація за темою заняття, метод аналітичного синдромального розбору, авторський інноваційний метод. При опануванні даної дисципліни окрім теоретичного розгляду теми заняття здобувачі освіти виконують практичну частину, шляхом спілкування з маленькими пацієнтами. Окрім практичного заняття студенти усіх курсів, які навчаються на кафедрі, мають змогу відвідувати симуляційний клас в зручний для них час додатково і відшліфовувати набуті практичні навички. Це ще один мотиваційний фактор для студента при вивченні дисципліни.

Здобувачів освіти залучають до участі в олімпіадах по всім дисциплінам, які викладаються на кафедрі. Ведеться активна дослідницька робота, яка формує самостійне клінічне мислення, що є важливим при стоматологічному обстеженні пацієнта, розробці і плануванні лікувальної тактики. Під керівництвом завідувачки та викладачів кафедри здобувачі освіти беруть активну участь в університетських та міжнародних студентських конференціях, на яких здобувають призові місця. Все перераховане м'яко мотивує студента до пізнавальної діяльності, розкриває потенціал індивідуальних здібностей.

Висновки. Таким чином, при опануванні всіх освітніх компонент, що викладаються на кафедрі дитячої терапевтичної стоматології, широко застосовуються всі мотиваційні складові, а саме, власне мотиваційний, цільовий, емоційний і насамперед пізнавальний. З набуттям теоретичних знань і практичного досвіду підвищується мотиваційний фактор до засвоєння дисципліни.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш глибокому вивченню факторів мотивації в різні періоди опанування дисциплін здобувачами освіти.

Література:

1. Каськова, Л.Ф., Новікова, С.Ч., Хміль, О.В., Янко, Н.В., Моргун, Н.А., Ващенко, І.Ю. (2022). Сучасні аспекти практичної підготовки майбутніх лікарів-стоматологів. *Український стоматологічний альманах, 4, 73-77.*

2. Янко, Н.В., Каськова, Л.Ф., Новікова, С.Ч., Хміль, О.В. (2021). Деякі проблеми практичної підготовки майбутніх лікарів-стоматологів у закладах вищої освіти України. *Вісник проблем біології і медицини, 3, 212-215.*

3. Yanko, N.V., Kaskova, L.F., Vashchenko, I.Yu., Amosova, L.I., Morhun, N.A. (2024). Motivational factors influencing undergraduate students to pursue dentistry as future career at Ukrainian universities. *Actual Problems of the Modern Medicine: Bulletin of Ukrainian Medical Stomatological Academy, 1, 208-214.*

4. Каськова, Л.Ф., Янко, Н.В., Новікова, С.Ч., Чуприна, Л.Ф., Артем'єв, А.В. (2024). Використання моделей практико-орієнтованого навчання під час вивчення дитячої стоматології. *Український стоматологічний альманах, 1, 88-91.*

References:

1. Kaskova, L.F., Novikova, S.Ch., Khmil, O.V., Yanko, N.V., Morhun, N.A., Vashchenko, I.Iu. (2022). Suchasni aspekty praktychnoi pidhotovky maibutnikh likariv-stomatolohiv [Modern aspects of practical training of future dentists.]. *Ukrainskyi stomatolohichnyi almanakh - Ukrainian Dental Almanac, 4, 73-77* [Ukrainian].

2. Yanko, N.V., Kaskova, L.F., Novikova, S.Ch., Khmil, O.V. (2021). Deiaki problemy praktychnoi pidhotovky maibutnikh likariv-stomatolohiv u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Some problems of practical training of future dentists in higher education institutions of Ukraine]. *Vistnyk problem biolohii i medytsyny - Bulletin of Problems of Biology and Medicine, 3, 212-215* [Ukrainian].

3. Yanko, N.V., Kaskova, L.F., Vashchenko, I.Yu., Amosova, L.I., Morhun, N.A. (2024). Motivational factors influencing undergraduate students to pursue dentistry as future career at Ukrainian universities. *Actual Problems of the Modern Medicine: Bulletin of Ukrainian Medical Stomatological Academy, 1, 208-214*.

4. Kaskova, L.F., Yanko, N.V., Novikova, S.Ch., Chupryna, L.F., Artemiev, A.V. (2024) Vykorystannia modelei praktyko-oriientovanoho navchannia pid chas vyvchennia dytiachoi stomatolohii [Using practice-oriented learning models when studying pediatric dentistry]. *Ukrainskyi stomatolohichnyi almanakh - Ukrainian Dental Almanac, 1, 88-91* [Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.1:61(477)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-506-518

Кліщ Ірина Петрівна кандидат медичних наук, доцент кафедри патофізіології, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел. (097)763-57-07, https://orcid.org/0000-0001-6616-1980

Федорченко Юлія Василівна доктор філософії, доцент кафедри патофізіології, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел. (097)763-57-07, https://orcid.org/0000-0002-5042-1191

Гаморак Галина Петрівна кандидат медичних наук, доцент кафедри мікробіології, вірусології та імунології, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел. (050)132-45-51, https://orcid.org/0000-0001-6597-7822

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Якість вищої медичної освіти є ключовим чинником підготовки фахівців, здатних ефективно реагувати на сучасні виклики системи охорони здоров'я, що характеризується швидкими змінами та впровадженням новітніх технологій. У статті проаналізовано основні проблеми, з якими стикається сучасна медична освіта, зокрема розрив між теоретичною підготовкою та практичними навичками, недостатню цифровізацію освітнього процесу, організаційні й ресурсні обмеження, а також необхідність формування професійної етики, комунікативних і лідерських якостей. Розглянуто потенціал використання симуляційних технологій, віртуальної реальності (VR) та проблемно-орієнтованого навчання (PBL) для розвитку практичних умінь і критичного мислення здобувачів освіти.

Особливу увагу приділено цифровізації медичної освіти, включаючи використання платформ дистанційного навчання, таких як Moodle та Zoom, які забезпечують інтерактивність, індивідуалізацію навчального процесу та зручність доступу до освітніх матеріалів. Підкреслено важливість інтеграції міждисциплінарних підходів та міжнародного співробітництва, що сприяють глобалізації освітнього простору й адаптації до сучасних стандартів.

На основі аналізу досліджень розроблено рекомендації для ефективного впровадження інноваційних стратегій у навчальні програми, зокрема створення симуляційних лабораторій, залучення цифрових інструментів для тренування практичних навичок, а також забезпечення належної підготовки викладачів до роботи в нових умовах. Окреслено важливість поєднання

інноваційних методів навчання з традиційними підходами для формування висококваліфікованих медичних фахівців, які можуть відповідати потребам сучасної системи охорони здоров'я.

Ключові слова: інновації, якість освіти, вища медична освіта, її, цифровізація, міждисциплінарний підхід, телемедицина, проблемно-орієнтоване навчання

Klishch Iryna Petrivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, pathophysiology, Ivano-Frankivsk National Medical University Department of pathophysiology, tel.: (097) 763-57-07, https://orcid.org/0000-0001-6616-1980

Fedorchenko Yuliya Vasylivna PhD, Associate professor, pathophysiology, Ivano-Frankivsk National Medical University, tel.: (097) 662-71-36, https://orcid.org/0000-0002-5042-1191

Hamorak Halyna Petrivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor at the Department of Microbiology, Virusology and Immunology, Department of Microbiology, Virusology and Immunology Ivano-Frankivsk National Medical University Department of Microbiology, Virusology and Immunology, tel.: (050)-132-45-51, https://orcid.org/0000-0001-6597-7822

INNOVATIVE STRATEGIES FOR ENHANCING THE QUALITY OF HIGHER MEDICAL EDUCATION

Abstract. The quality of higher medical education is a key factor in preparing professionals capable of effectively addressing the modern challenges of the healthcare system, characterized by rapid changes and the adoption of advanced technologies. This article analyzes the primary issues facing contemporary medical education, including the gap between theoretical knowledge and practical skills, insufficient digitalization of the educational process, organizational and resource constraints, and the need to foster professional ethics, communication, and leadership qualities. The potential of simulation technologies, virtual reality (VR), and problem-based learning (PBL) for developing practical skills and critical thinking in learners is explored.

Particular attention is given to the digitalization of medical education, including the use of distance learning platforms such as Moodle and Zoom, which enhance interactivity, individualization of the learning process, and convenient access to educational materials. The importance of integrating interdisciplinary approaches and international collaboration is emphasized, contributing to the globalization of the educational space and adaptation to modern standards.

Based on the analysis of research, recommendations for the effective implementation of innovative strategies in educational programs are proposed,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

including the establishment of simulation laboratories, the use of digital tools for practical skill training, and ensuring adequate preparation of educators to operate in new conditions. The importance of combining innovative teaching methods with traditional approaches is highlighted to train highly qualified medical professionals capable of meeting the demands of the modern healthcare system.

Keywords: innovation, education quality, higher medical education, digitalization, interdisciplinary approach, telemedicine, problem-based learnin.

Постановка проблеми. Якість вищої медичної освіти є ключовим елементом забезпечення ефективної підготовки медичних фахівців, здатних відповідати сучасним викликам системи охорони здоров'я. У сучасному світі, де темпи розвитку медичної науки та технологій постійно прискорюються, традиційні підходи до навчання більше не можуть повністю задовольнити потреби здобувачів освіти та суспільства. Особливого значення набуває здатність медичних працівників адаптуватися до змін, швидко опановувати нові знання та застосовувати інноваційні методи лікування в практичній діяльності [1].

Водночас існують суттєві виклики, які перешкоджають забезпеченню високого рівня підготовки фахівців у галузі медицини. Одним із основних викликів є розрив між теоретичною підготовкою та практичними навичками. Багато здобувачів освіти, навіть після завершення навчання, відчувають труднощі у застосуванні теоретичних знань у реальних клінічних ситуаціях. Це зумовлено недостатнім використанням сучасних технологій, обмеженим доступом до клінічної практики та відсутністю належної інтеграції міждисциплінарних знань у навчальному процесі.

Іншим важливим аспектом є необхідність цифровізації освітнього процесу. У багатьох закладах вищої медичної освіти все ще домінують традиційні методи викладання, які не враховують потенціал сучасних цифрових платформ і технологій. У той же час пандемія COVID-19 та воєнний стан продемонстрували важливість дистанційного навчання та створення гнучких форм освітнього процесу, що дозволяють забезпечити безперервність навчання навіть в умовах кризових ситуацій [2].

Глобалізація освіти також відкриває нові можливості, але водночас ставить перед вищими медичними навчальними закладами нові завдання. Інтернаціоналізація програм і впровадження англомовних курсів потребують перегляду навчальних планів, залучення викладачів із високим рівнем володіння іноземними мовами, а також створення умов для обміну досвідом із міжнародними партнерами. Проте впровадження таких ініціатив часто стикається з ресурсними та організаційними бар’єрами.

Нарешті, важливою складовою підготовки медичних фахівців є формування професійної етики, комунікативних навичок і лідерських якостей. Сучасний медичний працівник повинен бути не лише висококваліфікованим фахівцем, але й ефективним комунікатором, здатним працювати у мультидис-

циплінарних командах, розвивати довіру пацієнтів і приймати зважені рішення у стресових умовах.

Таким чином, існує нагальна потреба у впровадженні інноваційних стратегій, спрямованих на подолання цих викликів. Це включає розробку нових підходів до навчання, інтеграцію сучасних технологій, розвиток практичних навичок і компетенцій здобувачів освіти, а також підвищення рівня підготовки викладачів. Інноваційні стратегії мають забезпечувати підвищення якості вищої медичної освіти та відповідати сучасним потребам системи охорони здоров'я, що швидко змінюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками питання підвищення якості вищої медичної освіти активно обговорюється в наукових колах. Дослідники акцентують увагу на необхідності трансформації навчальних програм із врахуванням сучасних вимог до медичної практики. Зокрема, низка робіт присвячена впровадженню симуляційних технологій у навчальний процес. За даними досліджень, використання високотехнологічних манекенів та віртуальної реальності (VR) дозволяє покращити практичні навички здобувачів освіти та знизити ризики для пацієнтів під час клінічної практики [3].

Вчені Jiang H, Vimalesvaran S, Wang JK, Lim KB, Mogali SR, Car LT [4] наголошують на важливості впровадження VR-технологій у сучасну медичну освіту, адже традиційна форма навчання з аудиторними лекціями та клінічною практикою в лікарнях потребувала переосмислення в умовах пандемії COVID-19. Цифрова освіта стала відповіддю на цей виклик, пропонуючи широкий спектр можливостей — від електронних книжок до розгалужених VR-систем. Використання VR у медичних програмах передбачає створення інтерактивних тривимірних середовищ, де здобувачі освіти можуть занурюватися в максимально реалістичні клінічні умови. Серед основних інструментів VR виділяють хірургічні симулятори з тактильним зворотним зв’язком, тривимірні анатомічні моделі, віртуальні столи для цифрового «препарування», багатокористувацькі віртуальні середовища та мобільні VR-додатки. Хірургічні симулятори ефективні для розвитку технічних навичок, зокрема ендоскопічних втручань, адже вони легко налаштовуються та дають змогу багаторазово повторювати складні маніпуляції. Тривимірні анатомічні моделі й віртуальні столи дають здобувачам освіти змогу детальніше вивчати будову тіла та взаємне розташування структур, імітуючи реальне препарування. Багатокористувацькі віртуальні середовища допомагають відтворювати складні клінічні сценарії, наприклад масові інциденти, дозволяючи відпрацьовувати координацію дій і комунікативні навички. Мобільні VR-додатки забезпечують зручність і гнучкість навчання на смартфонах чи планшетах у будь-якому місці. Окрім розвитку технічних компетентностей, VR надає можливість формувати «м’які» навички — емпатію та ефективне спілкування з пацієнтами — шляхом інтерактивної взаємодії в реалістичних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

віртуальних сценаріях. Завдяки широким можливостям і універсальності VR, постає потреба в систематичному вивченні всіх напрямів її застосування в медичній освіті, а також у визначенні тих аспектів, які залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшої уваги з боку науковців.

Цифровізація освітнього процесу також є одним із ключових напрямів досліджень. У роботах Мельник Т. А., Волчкова Г. К. [5] розглядається ефективність використання платформ дистанційного навчання, таких як Moodle, для забезпечення інтерактивності та персоналізації навчального процесу. Автори зазначають, що цифрові технології не лише розширюють доступ до освітніх матеріалів, але й сприяють формуванню навичок самостійного навчання.

Іншим важливим аспектом є міждисциплінарний підхід, який отримує дедалі більше визнання в освітній практиці. За результатами досліджень Lee MS, Nambudiri V. [6], інтеграція курсів з біоінформатики та телемедицини в навчальні програми сприяє підготовці фахівців, здатних працювати в умовах сучасної медицини. Крім того, впровадження командних тренінгів дозволяє покращити комунікацію між представниками різних медичних спеціальностей.

Проблемно-орієнтоване навчання (Problem-Based Learning, PBL) є ще одним перспективним напрямом удосконалення медичної освіти. У роботах Trullàs JC, Blay C, Sarri E, Pujol R. [7] підкреслюється, що цей підхід стимулює критичне мислення здобувачів освіти та сприяє глибшому засвоєнню матеріалу. Однак, автори зазначають, що впровадження PBL вимагає значних ресурсів і перепідготовки викладачів.

Незважаючи на значні успіхи, залишається багато невирішених питань. Зокрема, дослідники наголошують на необхідності більш глибокого вивчення впливу цифрових технологій на якість освіти та оцінки ефективності інноваційних методик у різних культурних і соціальних контекстах.

Мета статті – аналіз сучасних інноваційних стратегій у вищій медичній освіті та розробка рекомендацій щодо їх впровадження для підвищення якості підготовки медичних фахівців.

Виклад основного матеріалу. Використання симуляційних технологій у вищій медичній освіті відкриває нові можливості для формування практичних навичок здобувачів освіти. Такі технології дозволяють відпрацьовувати складні маніпуляції в контрольованих умовах, зменшуючи ризики для пацієнтів. Наприклад, віртуальні симулятори можуть моделювати реальні клінічні ситуації, що сприяє розвитку клінічного мислення та впевненості у здобувачів освіти [8, с. 3].

Згідно з результатами систематичного огляду, метааналізу, було продемонстровано, що використання VR помітно підвищувало рівень клінічних навичок — ефект варіювався від середнього до значного ($p < 0.001$). Аналіз підгруп додатково виявив, що VR-навчання особливо позитивно позначалося

на сестринських уміннях. Метарегресія підтвердила, що основна тематика VR-тренінгу (β = 1.23; p < 0.001) і метод його впровадження (β = -0.53; p = 0.05) були статистично значущими чинниками, які впливають на рівень клінічних навичок. Таким чином, це ще раз підтвердило, що використання VR-технологій покращує практичні вміння здобувачів освіти та допомагає подолати обмеження традиційної клінічної практики [9, p. 1-3].

В іншому дослідженні визначали, наскільки сучасні технології, зокрема VR, можуть вдосконалити навчально-тренувальні програми у медичній сфері. Автори зосередили увагу на порівнянні ефективності трьох різних форматів подачі інформації — текстового, відео й VR — у здобувачів освіти, які навчаються в державних і приватних медичних закладах. До участі залучили студентів четвертого курсу з державних і приватних навчальних закладів. Під час експерименту, проведеного за участю досвідчених медичних консультантів, була обрана модель лапароскопічного втручання, яку подали у форматі VR, відеозапису та текстового опису. Після опрацювання кожного навчального матеріалу студенти заповнювали анкети, оцінюючи власну мотивацію та рівень сформованих навичок. Аналіз результатів дослідження продемонстрував найвищі показники саме у групі VR. Таке зростання ефективності навчання вказує на особливу придатність VR для формування професійних умінь і посилення зацікавленості студентів. Поєднання теоретичних знань із повторюваною практикою за допомогою VR надає можливість суттєво розширити традиційні підходи до підготовки молодих лікарів. На підставі цього автори рекомендують включати VR-технології до навчальних програм, оскільки вони виявилися дієвим засобом підвищення мотивації та професійної компетентності майбутніх фахівців [10, p.852-854].

У дослідженні, проведеному Коледжем медицини Центральної Флориди та Коледжем інженерії Флоридського університету, було проаналізовано вплив активних навчальних методик із застосуванням VR на підвищення знань медичних студентів, які мають обмежений практичний досвід у хірургічних операціях. Автори дослідження висунули гіпотезу, що VR є більш ефективним інструментом для навчання лапароскопічним технікам порівняно з пасивними методами, такими як відеоматеріали. У експерименті взяли участь дві групи студентів: одна використовувала інтерактивний підхід із застосуванням VR, а інша – пасивний метод навчання через відео при освоєнні лапароскопічної апендектомії та холецистектомії. Після завершення кожного навчального модуля учасники проходили оцінювання знань та заповнювали анкети, де вони оцінювали свою мотивацію до навчання та рівень набутих навичок. Результати показали, що VR суттєво підвищує впевненість у виконанні процедур і є більш ефективною навчальною стратегією порівняно з відео. Проте учасники також зазначили, що відео є більш простим у використанні і може слугувати додатковим ресурсом до медичних програм. Автори дійшли висновку, що поєднання VR з традиційними методами навчання може забезпечити найкращі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

результати у розвитку навичок, підвищенні впевненості та загальної продуктивності студентів.

Було встановлено, що VR сприяє покращенню компетентності студентів, акцентує увагу на їхній автономії та забезпечує комбіноване навчання з використанням різних ресурсів. З розвитком VR-технологій та їх впровадженням у медичні навчальні програми по всьому світу, цей підхід відповідає різноманітним стилям навчання студентів і загалом сприяє покращенню міжпрофесійної освіти [11, p.3-5].

Цифрові платформи стали важливим елементом сучасної медичної освіти. Вони забезпечують доступ до великої кількості навчальних матеріалів, інтерактивність і можливість адаптації освітнього процесу до індивідуальних потреб здобувачів освіти [12, с.102-13].

Також дані технології суттєво зменшують витрати часу викладачів, оскільки автоматизовані системи забезпечують швидку перевірку результатів та надання зворотного зв'язку, усуваючи необхідність у ручній перевірці. Таким чином, викладачі можуть більше зосередитися на аспектах навчання, таких як розвиток критичного мислення, організація обговорень або створення завдань. Загалом, даний вид навчання сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку інтелектуальних і практичних навичок, необхідних для успішного освоєння обраної спеціальності.

Важливою характеристикою сучасних цифрових технологій є їхня здатність моніторити навчальний прогрес кожного здобувача освіти, аналізувати їхню активність та результати в режимі реального часу. У випадках, коли виникають проблеми зі сприйняттям певних тем або методів викладання, викладач може оперативно змінити підхід, надати додаткові матеріали або організувати консультації для поліпшення засвоєння знань. Це сприяє підтримці високого стандарту освітнього процесу та індивідуалізації навчання для кожного здобувача освіти, що є суттєвим фактором для досягнення їхніх навчальних та професійних цілей.

Більш того, застосування дистанційних платформ значно покращує цифрові навички викладачів. Робота з такими платформами розвиває вміння ефективно використовувати програми для відеоконференцій, що дозволяє проводити лекції та семінари в реальному часі. Крім того, викладачі набувають досвіду у створенні інтерактивних навчальних матеріалів, таких як відео-лекції, опитування, тести та симуляції, що робить навчальний процес більш динамічним та цікавим [13, с.2-4].

Багато викладачів відзначили різноманітні можливості платформи Moodle та успішно інтегрували їх для специфічних цілей. Завдяки Moodle викладачі можуть організовувати дискусійні форуми для постійної взаємодії зі студентами. Враховуючи різноманітні місцезнаходження навчальних закладів та необхідність ефективної комунікації між студентами та викладачами, середовище Moodle було використано для сприяння обміну повідомленнями та

навчальними ресурсами. Крім цього, дані платформи дозволяють студентам підтримувати більш тісний контакт навіть поза класом та легше співпрацювати над проектами, незважаючи на фізичну віддаленість.

Функціонал завдань у Moodle дозволяє викладачам збирати цифрові матеріали, такі як документи, електронні таблиці, зображення та інші файли від студентів, а також надавати оцінки та зворотній зв'язок. Хоча окремий модуль, такий як завдання, можна використовувати для створення курсу в Moodle, різні модулі активностей або їх комбінації можуть бути гнучко обрані та застосовані залежно від намірів викладача та умов навчального закладу. Однією з найбільш поширених та потужних функцій Moodle є можливість створення квізів. Це дозволяє викладачам розробляти тести з різними типами запитань, такими як множинний вибір, відповідність, короткі відповіді та числові запитання. Крім того, викладачі можуть налаштовувати параметри квізів у Moodle для стимулювання добровільного самостійного навчання. Наприклад, вони можуть встановлювати заздалегідь підготовлені коментарі, які з’являються у відповідь на кожну відповідь у квізі, надаючи миттєвий зворотній зв'язок щодо результатів студента [14, с. 5-7].

Схожі результати були продемонстровані в іншому дослідженні, де було виявлено, що використання Microsoft Teams у медичній освіті дозволило не лише підтримувати безперервність навчального процесу під час пандемії, але й значно покращити якість комунікації та співпраці між викладачами та студентами. Це сприяло підвищенню ефективності навчання, забезпечуючи доступ до актуальної інформації та можливість оперативно реагувати на зміни у медичних протоколах. Крім того, інтеграція таких платформ як Teams у навчальні програми сприяє розвитку цифрових навичок у майбутніх медичних працівників, що є важливим аспектом сучасної медичної освіти [15, p.1-3].

Іншою важливою платформою є Zoom, який став важливим інструментом у медичній освіті, відкривши нові можливості для навчання та комунікації, особливо у контексті дистанційного навчання. Платформа дозволяє проводити лекції, семінари, воркшопи та навіть практичні заняття у режимі реального часу, забезпечуючи інтерактивність і доступність незалежно від місця перебування здобувачів освіти.

Завдяки Zoom медичні студенти можуть брати участь в обговореннях клінічних випадків та інших формах активного навчання, що сприяють розвитку критичного мислення, комунікативних навичок і міждисциплінарної співпраці. Навіть у складних умовах здобувачі освіти отримали доступ до високоякісного навчання, а викладачі змогли адаптувати свої методи викладання до нових реалій. У медичній освіті Zoom також сприяє інтеграції міжнародного досвіду через можливість організовувати вебінари, лекції та консультації з провідними фахівцями з усього світу, що розширює горизонти навчання та професійного розвитку [16, p.3-6].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Загалом, також варто відмітити важливість навчання PBL, яке стимулює здобувачів до самостійного вирішення клінічних задач, розвитку аналітичних здібностей і критичного мислення. Водночас його впровадження потребує ретельного планування та додаткових ресурсів, зокрема для підготовки викладачів і створення якісних навчальних матеріалів.

Особливо ефективним PBL є в контексті роботи з реальними клінічними кейсами, що дозволяє здобувачам освіти не лише аналізувати інформацію, але й пропонувати власні рішення, які базуються на доказовій медицині [17, p.3-6].

Традиційні навчальні програми, орієнтовані на лекції, характеризуються великою кількістю лекційних занять. Коли традиційний навчальний заклад впроваджує методологію PBL, однією з помітних змін є суттєве зменшення кількості лекцій для стимулювання незалежного та активного навчання.

Також, відповідно до навчання PBL, студенти повинні оцінюватися за важливими ключовими концепціями, зв'язками базових наук з клінічними спостереженнями та клінічним мисленням. Оскільки PBL засноване на вирішенні проблем, оцінювання також повинно бути структуроване подібним чином. Використання клінічних сценаріїв у тестових питаннях може перевіряти розпізнавання ключових слів, здатність генерувати гіпотези, мультидисциплінарну інтеграцію та клінічне застосування знань. Однак питання повинні перевіряти вирішення проблем, а не просте запам'ятовування фактів. Розширені питання з відповідністю, де варіанти відповідей можуть використовуватися більше одного разу або взагалі не використовуватися, можуть базуватися на кількох клінічних сценаріях – це дозволяє перевіряти навички вищого рівня мислення з меншим ризиком вгадування та пошуку підказок, пов'язаних з тестами. Нарешті, подання фінальних результатів у форматі проходження-не проходження, а не у вигляді діапазону оцінок, відповідає підходу PBL, який сприяє співпраці, а не конкуренції. Отже, оцінювання, сумісне з PBL, мотивує студентів повністю залучатися до PBL, а не лише формально виконувати його.

Існує думка, що впровадження PBL потребує значних фінансових ресурсів на інфраструктуру та час викладачів. Проте, існують ефективні підходи до оптимізації цих витрат. Дослідження показують, що реалізація PBL може бути економічно обґрунтованою. Щодо інфраструктури, кожна група PBL потребує окремого приміщення, але будівництво нових кімнат для цього не є обов’язковим. Існуючі приміщення можуть бути використані раціонально, наприклад, через перепланування чи зміну графіків занять для різних груп. Ефективне використання ресурсів також можливе завдяки формуванню груп не менше ніж із 6-10 здобувачів освіти. Хоча лекції дають змогу одному викладачеві навчати велику аудиторію, для PBL потрібен окремий викладач для кожної невеликої групи. Навчання PBL є цілісною освітньою концепцією, яка вимагає гармонізації всіх елементів навчального плану для сприяння активному чи спільному навчанню. Це часто суперечить традиційній моделі

лекційного викладання, організованій кафедрами. За відсутності належної організаційної підтримки, методів викладання та оцінювання викладачі можуть виявляти спротив до впровадження PBL. Для подолання таких перешкод необхідне представлення доказів його ефективності.

Завдяки підтримці закладу, інвестуванню у педагогічне навчання викладачів та створенню відповідної організаційної структури можна впровадити інноваційні стратегії економічно ефективно й стійко, що сприятиме підготовці висококваліфікованих медичних фахівців для сучасного світу [18, p.2-5].

Висновки. Підвищення якості вищої медичної освіти є критично важливим для забезпечення компетентності майбутніх медичних фахівців, здатних ефективно реагувати на сучасні виклики системи охорони здоров'я. Традиційні лекційні методи навчання, хоча й забезпечують передачу теоретичних знань, часто не відповідають потребам практичного застосування та розвитку необхідних клінічних навичок. Впровадження проблемно-орієнтованого навчання стає відповіддю на ці виклики, сприяючи формуванню критичного мислення, самостійності та міждисциплінарної співпраці серед студентів.

Аналіз сучасних досліджень демонструє, що інтеграція симуляційних технологій, таких як віртуальна реальність та використання цифрових платформ, таких як Moodle, Microsoft Teams та Zoom, значно покращують якість навчального процесу. Ці технології не лише забезпечують більш глибоке засвоєння практичних навичок, але й сприяють розвитку «м’яких» навичок, таких як комунікація та емпатія, що є невід’ємною частиною професійної діяльності медичних працівників. Крім того, цифровізація освітнього процесу дозволяє створювати гнучкі та адаптивні навчальні програми, що забезпечують безперервність навчання навіть у складних умовах, таких як пандемія чи інші кризові ситуації.

Незважаючи на очевидні переваги, успішна реалізація PBL вимагає ретельного планування та ресурсного забезпечення. Важливою складовою є належна підготовка фасилітаторів, які повинні володіти сучасними педагогічними навичками та розуміти філософію PBL. Також необхідно забезпечити гармонізацію навчальних програм, щоб уникнути перекриття змісту лекцій та проблемних сесій, що дозволить студентам максимально ефективно засвоювати матеріал та застосовувати його в практиці.

Загалом, інноваційні стратегії мають потенціал значно підвищити якість медичної освіти. Це дозволить формувати висококваліфікованих, адаптивних та емпатичних медичних фахівців, здатних ефективно працювати у динамічному та швидкозмінному середовищі сучасної медицини. Для досягнення цих цілей необхідна підтримка з боку освітніх закладів, інвестування у педагогічне навчання та створення сприятливих умов для впровадження інноваційних методик навчання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Література:

1. Федорченко Ю. Особливості командного та проблемно-орієнтованого навчання у підвищенні якості вищої медичної освіти. *Acta Paedagogica Volynienses.* 2023. № 5. С. 62–66. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2023.5.10

2. Kaul V., Gallo de Moraes A., Khateeb D., et al. Medical education during the COVID-19 pandemic. *Chest.* 2021. № 159 (5). P. 1949–1960. DOI: https://doi.org/10.1016/j.chest.2020.12.026

3. Кошак Б. О., Сміян С. І., Білуха А. В. Віртуальна реальність у медичній освіті: системний огляд. *Медична освіта.* 2024. № 4. С. 76–83. DOI: https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2023.4.14282

4. Jiang H., Vimalesvaran S., Wang J. K., Lim K. B., Mogali S. R., Car L. T. Virtual reality in medical students' education: scoping review. *JMIR Medical Education.* 2022. № 8 (1). P. e34860. DOI: https://doi.org/10.2196/34860

5. Мельник Т. А., Волчкова Г. К. Досвід застосування LMS Moodle при дистанційному навчанні у закладах вищої освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* 2021. № 192. С. 106–111. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-192-106-111

6. Lee M. S., Nambudiri V. Integrating telemedicine into training: adding value to graduate medical education through electronic consultations. *Journal of Graduate Medical Education.* 2019. № 11 (3). P. 251–254. DOI: https://doi.org/10.4300/JGME-D-18-00754.1

7. Trullàs J. C., Blay C., Sarri E., Pujol R. Effectiveness of problem-based learning methodology in undergraduate medical education: a scoping review. *BMC Medical Education.* 2022. № 22 (1). P. 104. DOI: https://doi.org/10.1186/s12909-022-03154-8

8. Петров В.Ф., Щур О.В., Яремкевич Р.В., Маріна В.Н., Бочар В.Т. Виникнення технологій віртуальної реальності і їх введення в медицину. Том 1 № 4 (2022): *Україна. Здоров'я нації* . DOI: 10.24144/2077-6594.4.1.2022.277087

9. Kim Y., Park H. Y. Effects of virtual reality training on clinical skill performance in nursing students: a systematic review, meta-analysis and meta-regression. *International Journal of Nursing Practice.* 2024. № 30 (6). P. e13284. DOI: https://doi.org/10.1111/ijn.13284

10. Sattar M. U., Palaniappan S., Lokman A., Hassan A., Shah N., Riaz Z. Effects of virtual reality training on medical students' learning motivation and competency. *Pakistan Journal of Medical Sciences.* 2019. № 35 (3). P. 852–857. DOI: https://doi.org/10.12669/pjms.35.3.44

11. Mistry D., Brock C. A., Lindsey T. The present and future of virtual reality in medical education: a narrative review. *Cureus.* 2023. № 15 (12). P. e51124. DOI: https://doi.org/10.7759/cureus.51124

12. Федорченко Ю. Особливості сучасних методів викладання у процесі підготовки здобувачів вищої медичної освіти. *Acta Paedagogica Volynienses.* 2023. №4. С.101–105. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.16

13. Гуц Н., Ячменик М., Руда О. Дистанційні платформи для навчання і саморозвитку здобувачів вищої освіти в умовах воєнного часу. *Академічні візії.* 2023. №16. С.1-8. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7638789

14. Лисенко Т., Панченко С., Привалко Е., Калібабчук В. Дистанційне навчання майбутніх фармацевтів в умовах воєнного стану (досвід медичних ЗВО України). *Академічні візії.* 2023. №18. С.1-10. DOI:http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7861534

15. Henderson D., Woodcock H., Mehta J., et al. Keep calm and carry on learning: using Microsoft Teams to deliver a medical education programme during the COVID-19 pandemic. *Future Healthcare Journal.* 2020. № 7 (3). P. e67–e70. DOI: https://doi.org/10.7861/fhj.2020-0071

16. Amjadi M. F., Kociubuk J., Hollnagel F., Tsenkova V. K., Zelenski A. B. Zoom Improv is accessible and enhances medical student empathy. *BMC Medical Education.* 2024. № 24 (1). P. 1049. DOI: https://doi.org/10.1186/s12909-024-06017-6

17. Lim W. K. Problem-based learning in medical education: handling objections and sustainable implementation. *Advances in Medical Education and Practice.* 2023. № 14. P. 1453–1460. DOI: https://doi.org/10.2147/AMEP.S444566

18. Fedorchenko Y., Zimba O., Gulov M. K., Yessirkepov M., Fedorchenko M. Medical education challenges in the era of internationalization and digitization. *Journal of Korean Medical Science.* 2024. № 39 (39). P. e299. DOI: https://doi.org/10.3346/jkms.2024.39.e299

References:

1. Fedorchenko Y. (2023). Osoblyvosti komandnoho ta problemno-oriientovanoho navchannia u pidvyshchenni yakosti vyshchoi medychnoi osvity [Features of Team-Based and Problem-Oriented Learning in Improving the Quality of Higher Medical Education]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 5, 62–66. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2023.5.10 [in Ukrainian].

2. Kaul V., Gallo de Moraes A., Khateeb D., et al. (2021). Medical education during the COVID-19 pandemic. *Chest*, 159(5), 1949–1960. DOI: https://doi.org/10.1016/j.chest.2020.12.026 [in English].

3. Koshak B. O., Smiyan S. I., Bilukha A. V. (2024). Virtualna realnist u medychnii osviti: systemnyi ohliad [Virtual Reality in Medical Education: A Systematic Review]. *Medychna osvita – Medical Education*, 4, 76–83. DOI: https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2023.4.14282 [in Ukrainian].

4. Jiang H., Vimalesvaran S., Wang J. K., Lim K. B., Mogali S. R., Car L. T. (2022). Virtual reality in medical students' education: scoping review. *JMIR Medical Education*, 8(1), e34860. Published 2022 Feb 2. DOI: https://doi.org/10.2196/34860 [in English].

5. Melnyk T. A., Volchkova H. K. (2021). Dosvid zastosuvannia LMS Moodle pry dystantsiynomu navchanni u zakladakh vyshchoi osvity [Experience with LMS Moodle in Distance Learning in Higher Education Institutions]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Scientific Notes*. Series: Pedagogical Sciences, 192, 106–111. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-192-106-111 [in Ukrainian].

6. Lee M. S., Nambudiri V. (2019). Integrating telemedicine into training: adding value to graduate medical education through electronic consultations. *Journal of Graduate Medical Education*, 11(3), 251–254. DOI: https://doi.org/10.4300/JGME-D-18-00754.1 [in English].

7. Trullàs J. C., Blay C., Sarri E., Pujol R. (2022). Effectiveness of problem-based learning methodology in undergraduate medical education: a scoping review. *BMC Medical Education*, 22(1), 104. DOI: https://doi.org/10.1186/s12909-022-03154-8 [in English].

8. Petrov V. F., Shchur O. V., Yaremkevych R. V., Marina V. N., Bochar V. T. (2022). Vynykhnennia tekhnolohii virtualnoi realnosti i yikh vvedennia v medytsynu [Emergence of Virtual Reality Technologies and Their Introduction to Medicine]. *Ukraina. Zdorovia natsii – Ukraine. Health of the Nation*, 1(4). DOI: https://doi.org/10.24144/2077-6594.4.1.2022.277087 [in Ukrainian].

9. Kim Y., Park H. Y. (2024). Effects of virtual reality training on clinical skill performance in nursing students: a systematic review, meta-analysis and meta-regression. *International Journal of Nursing Practice*, 30(6), e13284. DOI: https://doi.org/10.1111/ijn.13284 [in English].

10. Sattar M. U., Palaniappan S., Lokman A., Hassan A., Shah N., Riaz Z. (2019). Effects of virtual reality training on medical students' learning motivation and competency. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 35(3), 852–857. DOI: https://doi.org/10.12669/pjms.35.3.44 [in English].

11. Mistry D., Brock C. A., Lindsey T. (2023). The present and future of virtual reality in medical education: a narrative review. *Cureus*, 15(12), e51124. DOI: https://doi.org/10.7759/cureus.51124 [in English].

12. Fedorchenko Y. (2023). Osoblyvosti suchasnykh metodiv vykladannia u protsesi pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi medychnoi osvity [Features of Modern Teaching Methods in the Training Process of Higher Medical Education Applicants]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 101–105. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.16 [in Ukrainian].

13. Huts N., Yachmenyk M., Ruda O. (2023). Dystantsiini platformy dlia navchannia i samorozvytku zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh voiennoho chasu [Distance Platforms for Education and Self-Development of Higher Education Applicants During Wartime]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 16, 1–8. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7638789 [in Ukrainian].

14. Lysenko T., Panchenko S., Pryvalko E., Kalibabchuk V. (2023). Dystantsiine navchannia maibutnikh farmatsevtiv v umovakh voiennoho stanu (dosvid medychnykh ZVO Ukrainy) [Distance Learning of Future Pharmacists During Martial Law (Experience of Ukrainian Medical Universities)]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 18, 1–10. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7861534 [in Ukrainian].

15. Henderson D., Woodcock H., Mehta J., et al. (2020). Keep calm and carry on learning: using Microsoft Teams to deliver a medical education programme during the COVID-19 pandemic. *Future Healthcare Journal*, 7(3), e67–e70. DOI: https://doi.org/10.7861/fhj.2020-0071 [in English].

16. Amjadi M. F., Kociubuk J., Hollnagel F., Tsenkova V. K., Zelenski A. B. (2024). Zoom Improv is accessible and enhances medical student empathy. *BMC Medical Education*, 24(1), 1049.. DOI: https://doi.org/10.1186/s12909-024-06017-6 [in English].

17. Lim W. K. (2023). Problem-based learning in medical education: handling objections and sustainable implementation. Advances in Medical Education and Practice, 14, 1453–1460. 28. DOI: https://doi.org/10.2147/AMEP.S444566 [in English].

18. Fedorchenko Y., Zimba O., Gulov M. K., Yessirkepov M., Fedorchenko M. (2024). Medical education challenges in the era of internationalization and digitization. *Journal of Korean Medical Science*, 39(39), e299. DOI: https://doi.org/10.3346/jkms.2024.39.e299 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147.091

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-519-526

Кліщ Ірина Петрівна кандидат медичних наук, доцент кафедри патофізіології, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел. (097)763-57-07, https://orcid.org/0000-0001-6616-1980

Федорченко Юлія Василівна доктор філософії, доцент кафедри патофізіології, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел. (097)763-57-07, https://orcid.org/0000-0002-5042-1191

Гаморак Галина Петрівна кандидат медичних наук, доцент кафедри мікробіології, вірусології та імунології, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел. (050)132-45-51, https://orcid.org/0000-0001-6597-7822

ПЕДАГОГІЧНІ МОДЕЛІ ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню підходів до моделювання професійної діяльності майбутніх викладачів у медичних закладах вищої освіти (ЗВО), зумовленого сучасними соціально-економічними викликами, що вимагають формування нової генерації фахівців із високим рівнем креативності, ініціативності, конкурентоздатності та мобільності. У межах здійсненого наукового пошуку проаналізовано вітчизняні й зарубіжні джерела, які висвітлюють різні аспекти педагогічного моделювання: структурні компоненти, модель фахівця, а також особливості моделювання в системі післядипломної освіти.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні підходів до моделювання професійної діяльності майбутніх викладачів медичних ЗВО, враховуючи потребу погодження вимог соціального замовлення з реальним рівнем сформованості професійних компетентностей студентів. Виокремлено основні етапи моделювання процесу підготовки викладача, що охоплюють визначення мети та завдань моделювання, аналіз вимог до фахівця, виокремлення специфіки професійної діяльності майбутніх викладачів медичного ЗВО та розробку моделі формування їхніх професійних компетентностей. Визначено складові моделі, зокрема цільовий, мотиваційний, теоретико-методологічний, змістовно-технологічний, рефлексивно-аналітичний і результативно-оцінювальний блоки, які забезпечують узгоджене та поетапне впровадження методик і технологій навчання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Окреслено перелік спеціальних (фахових) компетентностей, що визначають готовність майбутнього викладача медичного ЗВО до успішної професійної діяльності та передбачають сформованість здатності до інноваційної, дослідницької, аналітичної та освітньої діяльності у сфері вищої медичної освіти. Зроблено висновок, що використання науково обґрунтованої моделі професійної підготовки дає змогу цілеспрямовано й комплексно формувати професійні компетентності викладачів, підвищувати якість надання освітніх послуг у медичних ЗВО та формувати конкурентоспроможних фахівців з урахуванням сучасних тенденцій розвитку вищої освіти. Перспективи подальших досліджень убачаються в емпіричній перевірці ефективності запропонованої моделі й у її подальшому вдосконаленні з урахуванням динамічних змін у галузі медичної освіти.

Ключові слова: педагогічне моделювання, професійні компетентності, вища медична освіта.

Klishch Iryna Petrivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, pathophysiology, Ivano-Frankivsk National Medical University Department of pathophysiology, tel.: ((097)763-57-07, https://orcid.org/0000-0001-6616-1980

Fedorchenko Yuliya Vasylivna PhD, Associate professor, pathophysiology, Ivano-Frankivsk National Medical University, tel.: (097) 662-71-36, https://orcid.org/0000-0002-5042-1191

Hamorak Halyna Petrivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor at the Department of Microbiology, Virusology and Immunology, Department of Microbiology, Virusology and Immunology Ivano-Frankivsk National Medical University Department of Microbiology, Virusology and Immunology, tel.: (050)-132-45-51, https://orcid.org/0000-0001-6597-7822

PEDAGOGICAL MODELS OF TEACHING ACTIVITY IN HIGHER MEDICAL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. This article is devoted to the theoretical substantiation of approaches to modeling the professional activity of future lecturers in medical institutions of higher education (HEIs), driven by modern socio-economic challenges that necessitate training a new generation of specialists with a high level of creativity, initiative, competitiveness, and mobility. Within the framework of the conducted research, both domestic and international sources were analyzed, highlighting various aspects of pedagogical modeling: structural components, a specialist's model, as well as particular features of modeling in postgraduate education.

The aim of the article is to theoretically justify approaches to modeling the professional activity of future lecturers in medical HEIs, considering the need to

align the demands of social needs with the actual level of students' professional competencies. The main stages of modeling the training process for future lecturers are identified, encompassing goal and objective setting, requirements analysis, clarification of the specific features of professional activity in medical HEIs, and the development of a model for forming their professional competencies. The constituent elements of this model are outlined, namely the target, motivational, theoretical-methodological, content-technological, reflexive-analytical, and result-evaluative blocks, which ensure a systematic and phased introduction of methods and technologies into the educational process.

A list of specialized (professional) competencies is presented, which determine the preparedness of future medical HEI lecturers for successful professional activity, implying the acquisition of innovative, research, analytical, and educational skills in the field of higher medical education. It is concluded that employing a scientifically grounded model of professional training enables purposeful and comprehensive development of lecturers' professional competencies, elevates the quality of educational services in medical HEIs, and fosters the formation of competitive professionals in keeping with current trends in higher education. Prospects for further research involve empirically validating the proposed model's effectiveness and refining it in response to dynamic changes in medical education.

Key words: pedagogical modeling, professional competencies, higher medical education.

Постановка проблеми. Нові соціально-економічні реалії зумовили суттєві зміни у функціонуванні закладів вищої освіти (ЗВО), орієнтуючи їх на підготовку нової генерації фахівців, які мають вирізнятися креативністю, ініціативністю, конкурентоздатністю та мобільністю задля задоволення особистісних, освітніх і професійних потреб. Відтак, можливість концептуально осмислити об'єктивні зв'язки між елементами, компонентами, етапами процесу підготовки майбутніх викладачів медичного ЗВО дозволяє процес моделювання, що актуалізує окреслену проблему на сучасному етапі.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Здійснений науковий пошук засвідчив, що проблема моделювання в освітній галузі досліджувалася провідними вітчизняними й зарубіжними вченими та практиками, а саме: структурні компоненти процесу моделювання вивчали Ю. Алфьоровий, Б. Гнеденко; модель фахівця – С. Вітвицька, В. Загвязинський, О. Дубасенюк, В.Стинська та ін.; моделювання у системі післядипломної освіти – Г. Єльнікова, Н. Клокар, В. Семиченко, В. Олійник; моделювання освітніх систем – С. Бобокало, К. Дворянкіна, І. Сабатовська та ін. Водночас, теоретичний аналіз наукових джерел дає підстави констатувати, що підготовка майбутніх викладачів медичних ЗВО в контексті моделювання професійної діяльності ще є недостатньо розробленою, що й зумовило вибір теми статті.

Мета статті – на основі наукових ідей теоретично обґрунтувати наявні підходи до проблеми моделювання професійної діяльності майбутніх фахівців медичних закладів вищої освіти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до довідкової літератури, моделювання – це метод дослідження явищ і процесів, що грунтується на заміні конкретного об'єкта досліджень (оригінала) іншим, подібним до нього (моделлю) [5]; науковий метод непрямого (опосередкованого) дослідження об'єктів пізнання, безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене, неефективне чи недоцільне, через дослідження їхніх моделей – предметних, знакових чи мислених систем, що відповідно відтворюють, імітують чи відображають певні характеристики (властивості, ознаки, принципи внутрішньої організації або функціювання) оригіналів [8, с. 392];

Сучасні вчені С. Вітвицька, Л. Зубик, В. Маслов, І. Новіков, О. Савченко переконують у тому, що в галузі педагогічної науки одним із важливих напрямів пошуку шляхів підвищення якості професійної підготовки фахівця є розробка його моделі. На думку В. Маслова моделювання – це творчий цілеспрямований процес конструктивно-проєктивної, аналітико-синтетичної діяльності (на основі обробки існуючої інформації) з метою відображення об'єкта в цілому або його характерних компонентів, які визначають функціональну спрямованість об'єкта, забезпечують стабільність його існування та розвитку [3, с. 3]. Як стверджує Л. Зубик, моделювання діяльності фахівця визначає необхідні йому компетентності, види діяльності, зміст професійної освіти, освітні технології, засоби і форми організації навчального процесу [2].

Безумовно, що педагогічна діяльність відноситься до однієї із найскладніших. Викладач – це фахівець, який має спеціальну і різнобічну підготовку, володіє високим рівнем духовної культури, професійної майстерності, наділений певними професійними здібностями, які характеризують як інтелектуальну, так і емоційно-вольову сферу особистості і на основі цього професійно організовує навчально-виховну діяльність у різних освітньо-виховних системах [7, с. 9]. Тому, саме моделювання дозволяє прогнозувати розвиток педагогічного процесу, орієнтує викладачів на досягнення кінцевих результатів навчання, забезпечує засвоєння і ефективне використання нових технологій, розвиває системне бачення розв'язання проблем, служить дійовим фактором поліпшення якості роботи ЗВО.

Наш науковий пошук засвідчив, що медичний ЗВО має за мету підготувати майбутніх фахівців із сучасним світоглядом, професійними знаннями інноваційного характеру, вміннями їх практично використовувати при розв'язанні проблем у медичній сфері. Моделювання процесу підготовки викладача ЗВО має включає наступні етапи: постановка мети і завдань моделювання, аналіз вимог соціального замовлення до фахівця, аналіз особливостей професійної діяльності майбутнього викладача ЗВО, визначення критеріїв сформованості професійних компетенцій в умовах ЗВО, розробка моделі формування професійних компетенцій майбутніх викладачів у ЗВО.

Тобто, задача моделювання професійної підготовки викладача медичного ЗВО полягає у встановленні відповідності між вимогами до підготовки

викладача та фактичним обсягом професійних знань та умінь, рівнем його компетентності, зокрема передбачає опис еталонних вимог до нього, як фахівця: функцій, які він має виконувати на робочому місці; задач, які повинен вміти розв'язувати; професійних компетентностей, які дозволяють фахівцю виконувати посадові обов'язки високопрофесійно, творчо, інноваційно [4, с. 204–205]

Для побудови моделі формування підготовки викладача медичного ЗВО необхідно визначити її основні компоненти. Традиційно у педагогічному моделюванні науковці (Н. Волкова, С. Вітвицька та ін.) [1, с. 12] користуються моделлю, що являє собою єдність таких блоків: цільового, мотиваційного, теоретико-методологічного, змістовно-технологічного, рефлексивно-аналітичного, результативно-оцінювального.

Цільовий та мотиваційний блок містить мету, завдання формування професійних компетентностей майбутніх фахівців медичного ЗВО у процесі вивчення дисциплін циклу загальної та фахової підготовки; теоретико-методологічний – відповідно принципи, методологічні засади та педагогічні умови; змістовно-технологічний – зміст, форми і технології навчання; рефлексивно-аналітичний – постановку та вирішення професійно спрямованих проблем, різноманітну аналітико-оціночну, пошуково-практичну діяльність, рефлексію власних досягнень у професійному й особистісному зростанні майбутніх фахівців медичної сфери, моніторингові процедури, самодіагностику, самокоригування; результативно-оцінювальний блок – критерії оцінювання та результат формування професійних компетентностей майбутніх фахівців медичних ЗВО. Усі блоки моделі в їх сукупності створюють фундамент для впровадження різних методик формування професійних компетентностей майбутніх фахівців медичної сфери.

Покликаючись на дослідження В. Стинської [6, с. 319], котра вважає, що узагальненою моделлю професійної діяльності майбутніх фахівців ЗВО є документ, що розробляється у ЗВО для кожної спеціальності й відображає сукупність компетентностей спеціаліста вишу, а також формує його готовність до професійної діяльності у ЗВО, вважаємо, що результатом реалізації моделі підготовки майбутніх фахівців медичного ЗВО є сформовані спеціальні (фахові, предметні) компетентності, а саме:

1. здатність володіти професійними вміннями до поглиблення наукових знань фахівцями медичної сфери;

2. здатність аналізувати, систематизувати та узагальнювати результати наукових досліджень, досягати наукових результатів, що репрезентують нові знання;

3. здатність до застосування новітніх теорій, технологій та методів за напрямом наукових дослідження для розв'язання комплексних проблем у сфері медицини;

4. здатність здійснювати теоретичний, методологічний та емпіричний аналіз проблем у сфері медицини, оцінювати та забезпечувати якість наукових досліджень;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

5. здатність апробувати, презентувати, впроваджувати та екстраполювати результати наукових досліджень у медичну практику;

6. здатність до професійного самовдосконалення;

7. здатність моделювати, здійснювати й оцінювати якість освітньої діяльності у медичному ЗВО.

Зростаюча інтернаціоналізація медичної освіти призвела до збільшення культурного та соціального різноманіття серед студентів, створюючи нові виклики для їхнього академічного та особистісного розвитку. Одночасно, адекватне розуміння та подолання цих труднощів є ключовими для створення сприятливого навчального середовища, яке відповідає потребам міжнародних студентів. Включення навчальних модулів з культурної компетентності до програм медичних дисциплін сприяє покращенню взаєморозуміння та комунікації між студентами та викладачами. Додатково, розробка наставницьких програм, що передбачають співпрацю міжнародних студентів з досвідченими менторами, забезпечує необхідну підтримку у навчанні та професійному розвитку. Комплексний підхід, що враховує культурні, мовні та освітні аспекти, є основою для створення дійсно інклюзивного освітнього середовища [9, p. 5-6].

Тому, для ефективного розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у медичних закладах вищої освіти необхідно впроваджувати науково обґрунтовані моделі навчання, що охоплюють соціальні потреби, цілі, етапи, форми, методи та зміст педагогічного процесу. Важливо відтворити соціально-ціннісну місію в мотиваційних та ціннісно-змістових компонентах через інтеграційний, контекстуальний та інтерактивний підходи [10, с.398-399].

Ці педагогічні умови сприяють систематичному та цілеспрямованому розвитку спеціальних компетентностей, забезпечуючи їхню готовність до професійної діяльності. Впровадження таких моделей підвищує ефективність навчального процесу, стимулює розвиток творчих та дослідницьких навичок, а також покращує якість освітніх послуг у закладах вищої медичної освіти [11, с.105-107].

Висновки. Узагальнюючи представлений матеріал, можна констатувати, що застосування педагогічних моделей професійної діяльності у процесі підготовки майбутніх викладачів у сфері вищої медичної освіти сприяє системному й цілеспрямованому формуванню спеціальних (фахових) компетентностей. Використання подібних моделей не лише підвищує результативність освітнього процесу, а й забезпечує готовність майбутніх педагогів до творчої, інноваційної та дослідницької діяльності. Перспективи подальших наукових студій полягають у розробленні інструментарію моніторингу та оцінювання рівня сформованості фахових компетентностей, досягнутого завдяки впровадженню відповідних педагогічних моделей.

Література:

1. Волкова Н., Тарнопольський О. Моделювання професійної діяльності у викладанні навчальних дисциплін у вишах: монографія. Дніпропетровськ:, 2013. 228 с.
2. Зубик Л. Модель формування професійних компетентностей майбутніх IT-фахівців у процесі вивчення фахових дисциплін. URL: file:///C:/Users/Вікторія/Downloads/Nvmdup_2016_1_18%20(3).pdf [Дата доступу: 30.01.2025].
3. Маслов В.І. Концептуальні засади побудови, зміст і структура орієнтованої моделі функціональної компетентності керівників навчальних закладів. *Післядипломна освіта в Україні.* 2009;2:3-10.
4. Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів. Монографія / За ред. С. С. Вітвицької. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2019. 304 с.
5. Словопедія. Словник іншомовних слів Мельничука. URL: http://slovopedia.org.ua/42/53404/286283.html [Дата доступу: 30.01.2025].
6. Стинська В. Моделювання професійної діяльності майбутніх викладачів закладів вищої освіти. *Нові технології навчання*. 2020;94:315–319.
7. Столяренко О. В. Моделювання педагогічної діяльності у підготовці фахівця: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 196 с.
8. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. 742 с.
9. Fedorchenko Y., Zimba O., Gulov M. K., Yessirkepov M., Fedorchenko M. Medical education challenges in the era of internationalization and digitization. *Journal of Korean Medical Science.* 2024;39(39):e299. DOI: https://doi.org/10.3346/jkms.2024.39.e299
10. Пономарьов В., Булах С. Аналіз педагогічних умов та моделі формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх інструкторів тренажерного залу. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. Серія 15;(3К(176)):396-400. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.3K(176).87
11. Федорченко Ю. Особливості сучасних методів викладання у процесі підготовки здобувачів вищої медичної освіти. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2023;4:101–105. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.16

Referenecs:

1. Volkova N., Tarnopolskyi O. (2013). Modeľuvannia profesiinoї diialnosti u vykladanni navchalnykh dysciplin u vyshakh: monohrafiia [Modeling Professional Activity in Teaching Educational Disciplines at Universities: Monograph]. Dnipropetrovsk:, 2013. 228 s. [in Ukrainian].
2. Zubyk L. (2016). Model' formuvannia profesiinikh kompetentnostei maibutnikh IT-fakhivtsiv u protsesi vyvchennia fakhovykh dysciplin [Modeling the Formation of Professional Competencies of Future IT Specialists in the Process of Studying Professional Disciplines]. [Electronic resource]. URL: file:///C:/Users/Viktoriia/Downloads/Nvmdup_2016_1_18%20(3).pdf [Data dostupu: 30.01.2025]. [in Ukrainian].
3. Maslov V.I. (2009). Kontseptual'ni zasady pobudovy, zmist i struktura oriientovanoi modeli funktsional'noi kompetentnosti kerivnykiv navchalnykh zakladiv [Conceptual Foundations of Building, Content and Structure of an Oriented Model of Functional Competence of Educational Institution Managers]. Pisliadiplomna osvita v Ukraini, 2: 3-10. [in Ukrainian].
4. Modeľuvannia profesiinoї pidgotovky fakhivtsiv v umovakh ievrointehratsiinikh protsesiv [Modeling the Professional Training of Specialists in the Conditions of Eurointegration Processes]. Monohrafiia / Za red. S. S. Vitvitskoi. Zhytymyr: Vyd. O.O. Ievenok, 2019. 304 s. [in Ukrainian].
5. Slovopediia. Slovnyk inshoemovnykh sliv Melnychuka [Slovopedia. Dictionary of Foreign Words by Melnychuk]. [Electronic resource]. URL: http://slovopedia.org.ua/42/53404/286283.html [Data dostupu: 30.01.2025]. [in Ukrainian].

6. Stinska V. (2020). Modeľuvannia profesiinoї diialnosti maibutnikh vykladachiv zakladiv vyshoi osvity [Modeling the Professional Activity of Future Lecturers of Higher Education Institutions]. Novi tekhnolohii navchannia, 94, 315–319. [in Ukrainian].

7. Stolyarenko O. V. (2015). Modeľuvannia pedahohichnoi diialnosti u pidgotovtsi fakhivtsia: navchal'no-metodychnyi posiibnyk [Modeling of Pedagogical Activity in Specialist Training: Educational-Methodical Manual]. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2015. 196 s. [in Ukrainian].

8. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. Kyiv, 2002. 742 s. [in Ukrainian].

9. Fedorchenko Y., Zimba O., Gulov M. K., Yessirkepov M., Fedorchenko M. (2024). Medical education challenges in the era of internationalization and digitization. Journal of Korean Medical Science, 39(39), e299. DOI: https://doi.org/10.3346/jkms.2024.39.e299 [in English].

10. Ponomarov V., Bulakh S. (2024). Analiz pedahohichnykh umov ta modeli formuvannia profesiino-pedahohichnoi kompetentnosti maibutnikh instruktoriv trenazhernoho zalu [Analysis of Pedagogical Conditions and the Model of Forming Professional-Pedagogical Competence of Future Gym Instructors]. Naukovyi chasopys Ukrains'koho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Dragomanova. Seriia 15; (3K(176)):396-400. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.3K(176).87 [in Ukrainian].

11. Fedorchenko Yu. (2023). Osoblyvosti suchasnykh metodiv vykladannia u protsesi pidgotovky zdobuvachiv vyshchoi medychnoi osvity [Features of Modern Teaching Methods in the Process of Preparing Higher Medical Education Students]. Acta Paedagogica Volynienses, 4, 101–105. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.16 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147 : 811’27

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-527-537

Ковтун Олена Віталіївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов і перекладу, ДНП «Державний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, тел.: (067) 753-98-92, https://orcid.org/0000-0001-5216-6350

Базова Віра Ігорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і перекладу ДНП «Державний університет «Київський авіаційний інститут», м Київ, тел.: (095) 045-56-50, https://orcid.org/0000-0002-0156-4196

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗАСОБАМИ ОНЛАЙН-РЕСУРСІВ

Анотація. У статті розкрито аспекти удосконаленню іншомовної професійної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей засобами онлайн ресурсів. Доведено, що останні технологічні досягнення і поширення глобальної мережі Інтернет надають усім учасникам освітнього процесу широкі можливості для удосконалення іншомовної професійної компетентності студентів. Визначено ключові принципи, на яких ґрунтується розвиток іншомовної професійної компетентності студентів закладів вищої освіти, а саме: міждисциплінарна інтеграція лінгвістичної та професійної підготовки, гармонійний розвиток і саморозвиток майбутніх спеціалістів, діагностичний підхід до формування компетенції. Виокремлено критерії, за якими повинні добиратись онлайн-ресурси: ресурс має бути зручним для індивідуального та незалежного використання; ресурс має бути доступним у будь-який час; ресурс має бути простий у навігації; ресурс повинен сприяти покращенню всіх аспектів іншомовної підготовки; наявність мобільного додатку та доступність його використання онлайн та офлайн. З’ясовано, що онлайн-ресурси та додатки дозволяють адаптувати освітній процес до вимог сучасного суспільства, забезпечуючи гнучкість і спеціалізований контент, який відповідає вимогам конкретної галузі. Здійснено класифікацію онлайн-ресурсів відповідно до цілей та особливостей застосування: платформи вивчення мови; віртуальні класи та комунікаційні засоби в режимі реального часу; спеціалізовані онлайн-ресурси; інструменти для удосконалення навичок письма; імерсивні навчальні ресурси. Виокремлено такі переваги застосування онлайн-ресурсів на заняттях з іноземної мови з метою вдосконалення іншомовної професійної компетентності в межах дисципліни «Фахова

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

іноземна мова»: необмежений доступ до автентичних іншомовних матеріалів, інтерактивні та мультимедійні можливості навчання, індивідуальний темп навчання та індивідуальна освітня траєкторія, різноманітність навчальних ресурсів, гнучкість і незалежність від місця навчання, розвиток цифрових навичок, своєчасність змісту.

Ключові слова: освітній процес, інноваційні технології, індивідуальна освітня траєкторія, іншомовна професійна компетентність, формування іншомовної компетентності, удосконалення іншомовної професійної компетентності, мультимедійні технології, онлайн-ресурси, фахова іноземна мова, інтеграція.

Kovtun Olena Vitaliivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Foreign Languages and Translation, State University "Kyiv Aviation Institute", Kyiv, tel.: (067) 753-98-92, https://orcid.org/0000-0001-5216-6350

Bazova Vira Ihorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Translation,, State University "Kyiv Aviation Institute", Kyiv, tel.: (095) 045-56-50, https://orcid.org/0000-0002-0156-4196

THE ENHANCEMENT OF FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES USING ONLINE RESOURCES

Abstract. The article reveals aspects of enhancement foreign language professional competence of students of non-philological specialties using online resources. It is proven that the latest technological achievements and the spread of the global Internet provide all participants in the educational process with ample opportunities to enhance the foreign language professional competence of students. The key principles on which the development of foreign language professional competence of students of higher education institutions is based are the interdisciplinary integration of linguistic and professional training, harmonious development and self-development of future specialists, and a diagnostic approach to the formation of competence. The criteria by which online resources should be selected are highlighted: the resource should be convenient for individual and independent use; the resource should be available at any time; the resource should be easy to navigate; the resource should contribute to the improvement of all aspects of foreign language training; the presence of a mobile application and the availability of its use online and offline. It was found that online resources and applications allow one to adapt the educational process to the requirements of modern society, provide flexibility, and provide specialized content that meets the requirements of a specific field. A classification of online resources was carried out according to the goals and

features of the application: language learning platforms, virtual classrooms and real-time communication tools, specialized online resources, tools for improving writing skills, and immersive learning resources. The following advantages of using online resources in foreign language classes to improve foreign language professional competence within the discipline "Specialized Foreign Language" were identified: unlimited access to authentic foreign language materials, interactive and multimedia learning opportunities, individual learning pace and individual educational trajectory, variety of educational resources, flexibility and independence from the place of study, development of digital skills, and timeliness of content.

Keywords: educational process, innovative technologies, individual educational trajectory, foreign language professional competence, formation of foreign language competence, enhancement of foreign language professional competence, multimedia technologies, online resources, professional foreign language, integration.

Постановка проблеми. Сучасний ринок праці потребує висококваліфікованих фахівців, котрі можуть якісно, швидко та ефективно виконувати свої професійні обов’язки. Зважаючи на швидке розгалуження міжнародних зв’язків – українські підприємства та компанії розширюють кола міжнародного співробітництва, укладаючи угоди й співпрацюючи з закордонними компаніями та партнерами, а тому й потребують спеціалістів з відмінними знаннями не лише у професійній сфері, а й зі знаннями фахової іноземної мови.

Методика викладання іноземних мов у новітніх умовах пов'язана з безперервним технологічним прогресом. Останні технологічні досягнення і поширення глобальної мережі Інтернет надають викладачам іноземних мов і студентам широкі можливості для подальшого удосконалення освітнього процесу і, відповідно, вдосконалення іншомовної професійної компетентності студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка формування та удосконалення іншомовної компетентності була предметом досліджень багатьох науковців. І. Когут розглядала питання формування іншомовної компетентності у студентів в процесі навчання [1], О. Огієнко вивчала іншомовну професійну підготовку майбутніх фахівців у закладах освіти України [2], К. Гільдебрант досліджував інноваційні технології покращення іншомовної комунікативної компетенції студентів економічних спеціальностей [3], І. Савка та Л. Нанівська розглядали інтеграційний підхід до іншомовної професійної підготовки [4], Н. Івасів аналізував професійну іншомовну підготовку майбутніх фахівців з туризмознавства [5].

Мета статті – визначити та обґрунтувати онлайн ресурси, що сприяють удосконаленню іншомовної професійної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Питання іншомовної професійної підготовки є надзвичайно актуальним у контексті інтеграції України до європейсь-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

кого освітнього простору. Сучасні освітні технології надають безмежний і вільний доступ не лише до навчальної літератури, а й до онлайн-ресурсів, уможливлюючи якісну іншомовну професійну підготовку під час освітнього процесу та самостійної підготовки студентів закладів вищої освіти. У цьому зв'язку викладачі іноземних мов спрямовують свою діяльність на впровадження інноваційних освітніх технологій, які можна ефективно застосовувати як для самостійної роботи студентів у царині іншомовної освіти, так і для дистанційного навчання [6, 7].

Розвиток іншомовної професійної компетентності студентів закладів вищої освіти ґрунтується на таких ключових принципах.

Міждисциплінарна інтеграція лінгвістичної та професійної підготовки. Міждисциплінарна співпраця створює атмосферу спільної творчості та взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Такий підхід підвищує мотивацію, заохочує до самостійного навчання, підтримує інтерес і сприяє особистому розумінню важливості набутих компетенцій.

Гармонійний розвиток і саморозвиток майбутніх спеціалістів. Процес формування іншомовної професійної компетентності студентів залежить від організації їх професійного зростання через самостійну діяльність, самокерування, самовдосконалення, формування нових освітніх потреб.

Діагностичний підхід до формування компетенції. На кожному етапі освітнього процесу вкрай важливо аналізувати розвиток іншомовної професійної компетенції через зворотний зв'язок з учасниками. Цей аналіз допомагає визначити тенденції, унікальні аспекти та сфери, які потребують коригування. Регулярний моніторинг разом з оцінюванням на основі критеріїв і самооцінкою відіграє ключову роль у цьому процесі.

К. Гільдебрант виділяє два основні напрями впровадження інноваційних технологій у процесі навчання іноземної мови. Перший передбачає використання новітніх педагогічних методик, що сприяють удосконаленню форм і підходів до викладання. Другий напрям зосереджується на застосуванні інтерактивних технологій, орієнтованих на використання сучасних технічних засобів в освітньому процесі [3].

Упровадження технології онлайн-ресурсів в освітнє середовище не є новим у контексті вищої освіти. У сучасному світі використання онлайн-технологій для вивчення іноземної мови швидко розвивається [8]. Дослідники виявили, що студенти, які використовують сучасні технології у процесі навчання, можуть максимізувати свої можливості для досягнення найкращого результату опанування іноземної мови [9]

На теренах сучасного Інтернет-простору є надзвичайно велика кількість онлайн-ресурсів, що допомагають викладачам іноземних мов формувати іншомовну професійну компетентність та вдосконалювати іншомовну професійну підготовку студентів, а студентам закладів вищої освіти глобальна мережа пропонує невичерпну кількість освітніх матеріалів, що забезпечують якісну іншомовну підготовку останніх.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Науковці зазначають, що онлайн-ресурси повинні добиратись відповідно до таких критеріїв:

а) ресурс має бути зручним для індивідуального та незалежного використання;

б) ресурс має бути доступним у будь-який час;

в) ресурс має бути простий у навігації;

г) ресурс повинен сприяти покращенню всіх аспектів іншомовної підготовки;

г) наявність мобільного додатку та доступність його використання онлайн та офлайн [10].

Застосування онлайн-ресурсів стало стратегічно важливим у процесі розвитку та вдосконалення іншомовної професійної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей, оскільки опановування іноземною мовою у професійному контексті дозволяє студентам у майбутньому ефективно спілкуватися в межах сфери професійних інтересів, отримувати доступ до глобальних інформаційних ресурсів і покращувати кар'єрні перспективи в конкурентному та взаємопов'язаному світі.

Формування іншомовної професійної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей є багатоаспектним завданням, що потребує підлаштування стратегій викладання іноземної мови під потреби студентів. На відміну від студентів філологічних спеціальностей, для яких важливе поглиблене вивчення лінгвістичних принципів і граматичних структур, студенти нефілологічних спеціальностей насамперед мають опановувати практичні навички, що дозволять їм у майбутньому використовувати іноземну мову в ситуаціях професійного спілкування та виконання професійних завдань. Для таких студентів іноземна мова є засобом досягнення нових цілей та завдань, у тому числі й у професійному контексті, отож пріоритетні напрями у такому разі мають включати формування комунікативної компетентності, а також використання сучасних освітніх технологій, як-от онлайн-ресурсів. Завданнями викладачів у такому разі є створення спеціальних умов для практичного опановування студентами іноземною мовою, вибір таких навчальних ресурсів, які дозволять кожному студенту виявити свій потенціал, активність та креативні здібності.

Студенти зацікавлені у використанні технології онлайн-ресурсів з різних причин. Деякі з них уважають технологію онлайн-ресурсів трендом і хочуть бути його частиною [11]. Студенти розуміють, що більшість ресурсів, які циркулюють на технологіях онлайн-ресурсів, представлені іноземною мовою, і починають усвідомлювати конкретні терміни, що є корисними для опановування вміннями іноземної мови. Технологія онлайн-ресурсів також пропонує практичний досвід мовлення, даючи студентам практичні комунікативні заняття, які зможуть мотивувати їх використовувати іноземну мову щоденно [12].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Важливим складником методики використання онлайн-ресурсів у навчанні іноземних мов є система інтеграції [13]. Тобто, використання онлайн-ресурсів у програмі навчання іноземної мови має бути інтегрованим у навчальну програму, а не просто додатковим методом навчання. Онлайн-ресурси повинні використовуватись як під час навчання в аудиторії, так і для домашнього завдання. Активність викладача в такому разі є важливим елементом для мотивації студентів до активного використання онлайн-ресурсів. За потреби викладачі можуть створювати електронні роздаткові матеріали або інструкції щодо того як використовувати той чи інший ресурс або виконувати те, чи інше завдання [12].

Онлайн-ресурси та додатки дозволяють адаптувати освітній процес до вимог сучасного суспільства, забезпечуючи гнучкість і спеціалізований контент, який відповідає вимогам конкретної галузі. Ці інструменти пропонують індивідуальні рішення для задоволення як лінгвістичних, так і галузевих потреб, що дозволяє студентам ефективно вдосконалювати вже набуті навички та здобувати нові знання.

Онлайн-ресурси можна класифікувати відповідно до цілей та особливостей застосування. Інтернет-простір пропонує широке коло додатків, платформ, навчальних ігор та програм, які спрямовані на формування іншомовної компетентності та вдосконалення іншомовної професійної компетентності студентів. Серед них найпоширенішими є такі:

1. Платформи вивчення мови – пропонують інтерактивні вправи та гейміфіковане навчання для поповнення словникового запасу, граматики та базових розмовних навичок (Duolingo [14], Babbel [15], і Rosetta Stone [16]); сприяють розширенню словникового запасу та пришвидшенню вивчення нових лексичних одиниць за допомогою карток і тестів (Quizlet [17], Kahoot [18]); надають можливість проходити спеціалізовані курси, що охоплюють професійну та технічну лексику, яка стосується окремих галузей (Memrise [19]); пропонують відео та аудіо записи для вдосконалення навичок слухання та розуміння лексики загального та професійного спрямування (YouTube [20], BBC Learning English [21], TED-Ed [22]); надають доступ до курсів англійською або іншими мовами, адаптованих до конкретних професій, наприклад для ділового спілкування чи технічного письма як на платній, так і безоплатній основі (Coursera [23], edX [24], FutureLearn [25]).

2. Віртуальні класи та комунікаційні засоби в режимі реального часу – забезпечують відеозв’язок та спільне віртуальне освітнє середовище в режимі реального часу (Zoom [26], Microsoft Teams [27], Google Meet [28]); уможливлюють спілкування студентів із носіями мови в реальному часі для практики спілкування (Tandem [29], HelloTalk [30]).

3. Спеціалізовані онлайн-ресурси – надають автентичний матеріал з певної спеціальності для використання в професійному контексті: професійні бази даних і журнали (PubMed [31], IEEE Xplore [32]); галузеві блоги та форуми (Stack Overflow [33], LinkedIn Learning [34]).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

4. Інструменти для удосконалення навичок письма – покращують навички письма, надаючи миттєві виправлення та контекстуальні пропозиції, звертаючи увагу на допущені помилки (Grammarly [35], ProWritingAid [36]).

5. Імерсивні навчальні ресурси – передбачають застосування програм віртуальної реальності в освітніх цілях (Mondly VR [37] – перша у світі програма вивчення мови з чат-ботом, що розпізнає мови, забезпечуючи захопливий досвід вивчення мови та імітуючи розмови в реальному житті); подкасти й аудіо книги (Spotify Podcasts [38], Audible [39]) пропонують доступ до професійних обговорень, книг, розповідей та подкастів іноземними мовами, що сприяє покращенню розуміння, сприйняття почутого та вимови.

Відтак, користуючись вищезазначеними онлайн-ресурсами студенти нефілологічних спеціальностей отримують доступ до матеріалів загального та фахового спрямування, що дозволяє: поглиблено вивчати спеціальну лексику фахового спрямування; самостійно регулювати навчальне навантаження; займатись у зручний час; покращити навички спілкування, необхідні для професійної взаємодії в глобалізованому середовищі. Систематичне та тривале використання цих онлайн-ресурсів дає змогу студентам нефілологічних спеціальностей подолати розрив між лінгвістичною компетенцією та професійними знаннями, гарантуючи якісну фахову підготовку. Англійська мова продовжує залишатися мовою, що домінує в усьому світі, це мова технологій і досліджень, тому набуття студентами професійної іншомовної компетентності гарантує можливість співпраці з іноземними партнерами.

Серед переваг застосування онлайн-ресурсів на заняттях з іноземної мови, зокрема в межах дисципліни «Фахова іноземна мова», з метою вдосконалення іншомовної професійної компетентності варто виокремити такі:

1. Необмежений доступ до автентичних іншомовних матеріалів, а саме: текстів, вправ, подкастів та відео створених за участю носіїв мови, що в майбутньому сприятиме кращому розумінню іноземної мови.

2. Інтерактивні та мультимедійні можливості навчання – платформи пропонують ігри, інтерактивні вправи, відео та актуальні тести, які урізноманітнюють освітній процес і мотивують студентів.

3. Індивідуальний темп навчання та індивідуальна освітня траєкторія – студенти можуть працювати з матеріалами у власному темпі, що особливо корисно в процесі самопідготовки.

4. Різноманітність навчальних ресурсів – від граматичних вправ, словникових тренажерів до кімнат для віртуального спілкування з носіями мови, де пропонується широкий спектр матеріалів для різних стилів навчання.

5. Гнучкість і незалежність від місця навчання – онлайн-ресурси дозволяють навчатися будь-де та в будь-який час враховуючи індивідуальну освітню траєкторію студента.

6. Розвиток цифрових навичок – використання онлайн-інструментів покращує не лише мовні навички, але й цифрові навички студентів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

7. Своєчасність змісту – на відміну від друкованих підручників, онлайн-ресурси можна регулярно оновлювати з метою забезпечення актуальності тем професійного спрямування та відповідних лексичних одиниць фахового спрямування.

Відтак, завдяки технології онлайн-ресурсів студенти опановують нову парадигму навчання, працюють з автентичними матеріалами, що є надзвичайно важливим для удосконалення їхньої іншомовної компетентності. Онлайн-ресурси надають змогу практикувати навички іноземної мови, як на заняттях, так і поза аудиторією. Онлайн-ресурси полегшують опанування граматики й покращують письмові навички, слугують джерелом навчального матеріалу. У практиці забезпечення іншомовної освіти в ДНП «Державний університет «Київський авіаційний інститут» онлайн-ресурси широко використовуються викладачами для дослідження потенціалу студентів нефілологічних спеціальностей і досягнення поставлених цілей навчання з формування іншомовної професійної компетентності у здобувачів ВО.

Висновки. Отже, сучасні освітні технології мають надзвичайно важливе значення для викладання іноземної мови у вищій школі. Поширення Інтернету створило нові можливості для удосконалення іншомовної професійної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей. Викладачі мають змогу добирати та пропонувати студентам різноманітні автентичні онлайн-ресурси, виходячи з їхніх потреб, рівня знань і цілей навчання. Онлайн-ресурси надають студентам необмежені можливості для вивчення іноземної мови та удосконалення іншомовної професійної компетентності.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо у вивченні засобів удосконалення іншомовної професійної компетентності студентів ЗВО окремих спеціальностей.

Література:

1. Когут І. Формування іншомовної компетентності у студентів в процесі навчання. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5618/5496 (дата звернення: 15.01.2025).

2. Огієнко О. Іномовна професійна підготовка майбутніх фахівців у закладах освіти України. URL: https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5809f2a4-d6e0-4a55-abe6-eae1e47459ce/content (дата звернення: 14.01.2025).

3. Гільдебрант К. Інноваційні технології покращення іншомовної комунікативної компетенції студентів економічних спеціальностей. URL: http://rps.chtei-knteu.cv.ua:8585/jspui/bitstream/123456789/310/1/Гільдебрант.pdf (дата звернення: [22.01.2025]).

4. Савка І., Нанівська Л.Л. Інтеграційний підхід до іншомовної професійної підготовки. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/50/part_2/7.pdf (дата звернення: 25.01.2025).

5. Івасів Н. Професійна іншомовна підготовка майбутніх фахівців з туризмознавства. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/552908.pdf (дата звернення: 15.01.2025).

6. Ковтун О., Гармаш Т., Хайдарі Н. Потенціал технології подкастинг у формуванні іншомовної компетентності майбутніх перекладачів. *Вісник Національного авіаційного університету.* Серія: Педагогіка. Психологія. 2020. №16. С. 60–68.

7. Ковтун О. Технологія формування іншомовної професійної компетентності студентів в освітньому просторі закладу вищої освіти. Науковий вісник *Південного українського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.* Одеса. 2019. Вип. 3 (128). С. 117–125.

8. Liaw S.-S., Huang H.-M., Chen G.-D. Surveying instructor and learner attitudes toward e-learning. Comput. Educ. 2007. Vol. 49, No. 4. P. 1066-1080.

9. Yang S. C., Chen Y.-J. Technology-enhanced language learning: A case study. Comput. Human Behav. 2007. Vol. 23, No. 1. P. 860-879.

10. The enhancement of a foreign language competence: free online resources, mobile apps, and other opportunities. URL: https://acnsci.org/journal/index.php/cte/article/view/391/400 (дата звернення: 15.01.2025).

11. Hernandez-de-Menendez M., Morales-Menendez R. Technological innovations and practices in engineering education: a review. Int. J. Interact. Des. Manuf. 2019. Vol. 13, No. 2. P. 713-728.

12. Using Online Resources Technology for Foreign Language Learning: Strategies, Impact and Challenges. URL: https://www.researchgate.net/publication/344022343_Using_Online_Resources_Technology_for_Foreign_Language_Learning_Strategies_Impact_and_Challenges (дата звернення: 15.01.2025).

13. Taghizadeh M., Hasani Yourdshahi Z. Integrating technology into young learners' classes: language teachers' perceptions. Comput. Assist. Lang. Learn. 2019. P. 1-25.

14. Duolingo. URL: https://www.duolingo.com/learn (дата звернення: 12.01.2025).

15. Babbel. URL: https://ua.babbel.com/ (дата звернення: 12.01.2025).

16. Rosetta Stone. URL: https://eu.rosettastone.com/ (дата звернення: 12.01.2025).

17. Quizlet. URL: https://quizlet.com/ua (дата звернення: 12.01.2025).

18. Kahoot. URL: https://kahoot.com/ (дата звернення: 12.01.2025).

19. Memrise. URL: https://app.memrise.com/bienvenue?hsCtaTracking=9ef706ea-2d1d-4ec1-8fe0-ebf2464edcb8%7C01e1eaf9-cb1f-4c4a-86b9-23317df1738a (дата звернення: 12.01.2025).

20. YouTube. URL: https://www.youtube.com (дата звернення: 12.01.2025).

21. BBC Learning English. URL: https://www.bbc.co.uk/learningenglish/ (дата звернення: 12.01.2025).

22. TED-Ed. URL: https://ed.ted.com/lessons (дата звернення: 12.01.2025).

23. Coursera. URL: https://www.coursera.org/ (дата звернення: 12.01.2025).

24. edX. URL: https://www.edx.org/search?tab=course&gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAhbi8BhDIARIsAJLOludvWQgtuHvC_poUka0kg190Nzq-t_BOx8AOL5Mqp1Mmpo41qao62HEaAhh9EALw_wcB&page=1&subject=Language (дата звернення: 12.01.2025).

25. FutureLearn. URL: https://www.futurelearn.com/ (дата звернення: 12.01.2025).

26. Zoom. URL: https://www.zoom.com/ (дата звернення: 12.01.2025).

27. Microsoft Teams. URL: https://teams.microsoft.com/v2/?lm=deeplink&lmsrc=homePageWeb&cmpid=WebSignIn&culture=uk-ua&country=ua (дата звернення: 12.01.2025).

28. Google Meet. URL: https://meet.google.com/ (дата звернення: 12.01.2025).

29. Tandem. URL: https://tandem.net/ (дата звернення: 12.01.2025).

30. HelloTalk. URL: https://www.hellotalk.com/ (дата звернення: 12.01.2025).

31. PubMed. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/ (дата звернення: 12.01.2025).

32. IEEE Xplore. URL: https://ieeexplore.ieee.org/Xplore/home.jsp (дата звернення: 12.01.2025).

33. Stack Overflow. URL: https://stackoverflow.com/ (дата звернення: 12.01.2025).

34. LinkedIn Learning. URL: https://www.linkedin.com/learning/ (дата звернення: 12.01.2025).

35. Grammarly. URL: https://www.grammarly.com/ (дата звернення: 12.01.2025).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

36. ProWritingAid. URL: https://prowritingaid.com/ (дата звернення: 12.01.2025).
37. Mondly VR. URL: https://www.mondly.com/vr (дата звернення: 12.01.2025).
38. Spotify Podcasts. URL: https://open.spotify.com/genre/0JQ5DArNBzkmxXHCqFLx2J (дата звернення: 12.01.2025).
39. Audible. URL: https://www.audiobooks.com/ (дата звернення: 12.01.2025).

References:

1. Kohut, I. (n.d.). Formuvannia inshomovnoi kompetentnosti u studentiv v protsesi navchannia [Formation of foreign language competence in students during the learning process]. https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5618/5496

2. Ohiienko, O. (n.d.). Inomovna profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv u zakladakh osvity Ukrainy [Foreign language professional training of future specialists in educational institutions of Ukraine]. https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5809f2a4-d6e0-4a55-abe6-eae1e47459ce/content

3. Hildebrant, K. (n.d.). Innovatsiini tekhnolohii pokrashchennya inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii studentiv ekonomichnykh spetsialnostei [Innovative technologies for improving foreign language communicative competence of students in economic specialties]. http://rps.chtei-knteu.cv.ua:8585/jspui/bitstream/123456789/310/1/Hildebrant.pdf

4. Savka, I., & Nanivska, L. L. (n.d.). Intehratsiinyi pidkhid do inshomovnoi profesiinoi pidhotovky [Integrative approach to foreign language professional training]. http://www.innov pedagogy.od.ua/archives/2022/50/part_2/7.pdf

5. Ivasiv, N. (n.d.). Profesiina inshomovna pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv z turyzmoznavstva [Professional foreign language training of future specialists in tourism]. https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/552908.pdf

6. Kovtun, O., Harmash, T. & Khaidari, N. (2020). Potentsial tekhnolohii podkastynh u formuvanni inshomovnoi kompetentnosti maibutnikh perekladachiv [Potential of podcasting technology in formation of foreign language competence of future translators]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu – Bulletin of the National Aviation University*, 16, 60–68 [in Ukrainian].

7. Kovtun, O. (2019). Tekhnolohiia formuvannia inshomovnoi profesiinoi kompetentnosti studentiv v osvitnomu prostori zakladu vyshchoi osvity [Technology of forming students' foreign-language professional competence in the educational space of higher education institution]. *Naukovyi visnyk Pivdennoho ukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho – Scientific Bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*, 3(128), 117–125.

8. Liaw, S.-S., Huang, H.-M., & Chen, G.-D. (2007). Surveying instructor and learner attitudes toward e-learning. *Computers & Education*, 49(4), 1066-1080.

9. Yang, S. C., & Chen, Y.-J. (2007). Technology-enhanced language learning: A case study. *Computers in Human Behavior*, 23(1), 860-879.

10. The enhancement of a foreign language competence: free online resources, mobile apps, and other opportunities. https://acnsci.org/journal/index.php/cte/article/view/391/400

11. Hernandez-de-Menendez, M., & Morales-Menendez, R. (2019). Technological innovations and practices in engineering education: A review. *International Journal of Interactive Design and Manufacturing*, 13(2), 713-728.

12. Using Online Resources Technology for Foreign Language Learning: Strategies, Impact and Challenges [Using online resources technology for foreign language learning: Strategies, impact and challenges]. https://www.researchgate.net/publication/344022343_Using_

Online_Resources_Technology_for_Foreign_Language_Learning_Strategies_Impact_and_Challenges

13. Taghizadeh, M., & Hasani Yourdshahi, Z. (2019). Integrating technology into young learners' classes: Language teachers' perceptions. Computer Assisted Language Learning, 1-25.
14. Duolingo. https://www.duolingo.com/learn
15. Babbel. https://ua.babbel.com/
16. Rosetta Stone. https://eu.rosettastone.com/
17. Quizlet. https://quizlet.com/ua
18. Kahoot. https://kahoot.com/
19. Memrise. https://app.memrise.com/bienvenue?hsCtaTracking=9ef706ea-2d1d-4ec1-8fe0-ebf2464edcb8%7C01e1eaf9-cb1f-4c4a-86b9-23317df1738a
20. YouTube. https://www.youtube.com
21. BBC Learning English. https://www.bbc.co.uk/learningenglish/
22. TED-Ed. https://ed.ted.com/lessons
23. Coursera. https://www.coursera.org/
24. edX. https://www.edx.org/search?tab=course&gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAhbi8BhDIARIsAJLOludvWQgtuHvC_poUka0kg190Nzq-t_BOx8AOL5Mqp1Mmpo41qao62HeaAhh9EALw_wcB&page=1&subject=Language
25. FutureLearn. https://www.futurelearn.com/
26. Zoom. https://www.zoom.com/
27. Microsoft Teams. https://teams.microsoft.com/v2/?lm=deeplink&lmsrc=homePageWeb&cmpid=WebSignIn&culture=uk-ua&country=ua
28. Google Meet. https://meet.google.com/
29. Tandem. https://tandem.net/
30. HelloTalk. https://www.hellotalk.com/
31. PubMed. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/
32. IEEE Xplore. https://ieeexplore.ieee.org/Xplore/home.jsp
33. Stack Overflow. https://stackoverflow.com/
34. LinkedIn Learning. https://www.linkedin.com/learning/
35. Grammarly. https://www.grammarly.com/
36. ProWritingAid. https://prowritingaid.com/
37. Mondly VR. https://www.mondly.com/vr
38. Spotify Podcasts. https://open.spotify.com/genre/0JQ5DArNBzkmxXHCqFLx2J
39. Audible. https://www.audiobooks.com/

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147: 371.398

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-538-551

Копил Галина Олексіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, тел.: (044) 456-17-39, https//orcid.org/0000-0003-2791-231X

Струтинська Ірина Юріївна старший викладач кафедри іноземних мов, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, тел.: (044) 371-61-05, https://orcid.org//: 0009-0002-0341-8210

Слободзян Раїса Дмитрівна старший викладач кафедри німецької мови, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, тел.: (044) 456-17-39, https://orcid.org/0009-0001-5863-823X

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ СТРАТЕГІЙ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ЗВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті представлено результати теоретичного дослідження проблеми адаптації навчального процесу до надскладних умов воєнного стану сьогодення, методичного пошуку та обґрунтування вибору відповідних методів, підходів та форм у викладанні та вивченні іноземної мови у ЗВО. В цих умовах дуже важливим завданням для організації навчального процесу стає адаптація викладацьких методик до нових реалій. Вказана проблема вирішується як на законодавчому рівні, так і на особистісному, – безпосередньо у взаємодії педагогів зі студентами. У дослідженні спираємося на Закон 16 України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану», який у березні 2022 року набрав чинності. Розглянуто одну з головних методичних проблем дистанційної та змішаної форми навчання – визначення та вибір методичних стратегій при вивченні всіх дисциплін, зокрема іноземної мови; проблему якісного контролю знань студентів, пов'язаних з дотриманням норм і правил академічної доброчесності. Систематизовано, узагальнено й теоретично осмислено основні наукові та методичні підходи до застосування інтерактивних засобів в освіті та її діджиталізацію. Представлено дві групи стратегій у викладанні іноземної мови в ЗВО в сучасних умовах. До першої групи відносяться методи, принципи, підходи, які регулюють загальний навчальний процес і поширюються на всі дисципліни. До другої групи – методичні прийоми та підходи у процесі

викладання та вивчення іноземної мови, зокрема, німецької. Представлено особистий досвід застосування дієвих та ефективних методів у викладанні іноземних мов із використанням інтерактивних засобів: методи трансформації та саморегуляції. Обидва методи знаходяться у площині дидактики та методики викладання іноземної мови та вимагають від викладача високого професіоналізму та педагогічного таланту, які включають психологічну сферу як викладача, так і студента.

Ключові слова: іноземна мова, стратегії викладання іноземної мови, диджіталізація навчання, дистанційне навчання, партнерська взаємодія, мотивація, метод трансформації і саморегуляції, самостійна робота студентів.

Kopyl Galyna Oleksiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the German Language Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Kyiv, tel.: (044) 371-61-05, https//orcid.org/0000-0003-2791-231X

Strutynska Iryna Yuriivna Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, tel.: (044) 371-61-05, ,https://orcid.org/0009-0002-0341-8210

Slobodzian Raisa Dmytrivna Senior Lecturer, Department of German Language, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, tel.: (044) 371-61-05, https://orcid.org/0009-0001-5863-823X

METHODICAL FEATURES OF CHOOSING THE STRATEGIES FOR TEACHING A FOREIGN LANGUAGE AT THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS UNDER MILITARY STATE CONDITIONS

Annotation. The article presents the theoretical study results of the problem of adapting the educational process to the extremely complex conditions of today's martial law, a methodological search and justification of the choice for appropriate methods, approaches and forms in teaching and learning a foreign language at HEIs. In these conditions, a very important task for the organization of the educational process is the adaptation of the teaching methods to a new kind of realities. This problem is solved on the legislative level and on the personal level in direct interaction of the teachers with the students. The study is based on the Ukrainian Law 16 "On Amendments to Particular Laws of Ukraine Regarding State Guarantees in Conditions of Martial Law, Emergency Situation or State of Emergency", which came into force in March 2022. One of the main methodological problems of distance and blended learning is considered to be a definition and selection of the methodological strategies during studying all the disciplines, in particular the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

foreign language; the problem of the qualitative control of students' knowledge related to compliance with the norms and rules of academic integrity. The main scientific and methodological approaches to the use of the interactive means in education and its digitalization are systematized, generalized and theoretically conceptualized. Two groups of the strategies in teaching a foreign language at the higher education institutions due to modern conditions are presented. The first group includes methods, principles, approaches that regulate the general educational process and apply to all disciplines. The second group includes methodological techniques and approaches in the process of teaching and learning the foreign language namely German. The personal experience of using interactive means, effective and efficient methods at foreign languages educational process, methods of transformation and self-regulation are presented. Both methods are in the field of didactics and methods of teaching the foreign languages, these methods require the teacher to have a high professionalism and pedagogical talent, what is important for the psychological sphere of both the teacher and the student.

Keywords: foreign language, foreign language teaching strategies, digitalization of learning, distance learning, partnership interaction, motivation, method of transformation and self-regulation, independent work of students.

Постановка проблеми. Вже третій рік у нас війна і нині нашій державі в умовах воєнного стану доводиться не просто оборонятись, а й зберегти на дієвому рівні існування культуру, економіку, науку і освіту. Це ті стовпи, на яких має триматись наша державність та національна свідомість. Особливе та визначне місце серед цих напрямів у сенсі збереження нації відіграє освіта. Вона стоїть наразі перед викликами не просто зберегтись, а й розвиватись, надавати нашому підростаючому поколінню та студентській молоді якісну освіту, яка б відповідала світовим стандартам. В сучасних надскладних умовах негативно впливають на навчальний процес такі фактори як зміна звичного способу життя студентів, зростання рівня стресу, нестабільне технічне забезпечення та необхідність забезпечення безпеки. В таких умовах дуже важливим завданням для організації навчального процесу стає адаптація викладацьких методик до нових реалій. У цій статті розглянемо ключові методичні особливості вибору стратегій викладання іноземної мови у вищих закладах освіти (ЗВО) в умовах воєнного стану, виходячи з особистого досвіду. Вказана проблема вирішується як на законодавчому рівні, так і на особистісному безпосередньо у взаємодії педагогів зі студентами. Вже у березні 2022 року набрав чинності Закон 16 України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичним питанням організації навчального процесу в умовах воєнного стану присвячуються конференції та форуми освітян нашої країни. Написано та опубліковано багато

робіт у цьому напрямку. Вказану проблему досліджують багато вітчизняних науковців та освітян: О. Назаренко, М. Тимчик, І. Малиновська, С. Висотченко, Т. Прищепа, С. Захарін, О. Рейда, О. Корольчук, В. Максименко, О. Рачковський, В. Пряницька, А. Барань, І. Густі, Ю. Чотарі, Г. Карпенко, Н. Глушковецька, М. Таєм, О. Цвид-Гром, В. Нич, Р. Мельник, О. Степаненко, Ю. Шафорост, І. Аргатюк, С. Недільченко, О. Чирик, Н. Радецька, В. Коновалова, Ю. Кучин, Л. Лимар, Я. Мар'янко, М. Огреніч, М. Яковлєва, О. Біляк, В. Світличний, Д. Єжов та багато інших.

Усіма авторами одностайно констатується той факт, що освітня галузь нашої країни під час воєнного стану зазнала значних змін і має й надалі реагувати на непрості виклики, які ускладнюють організацію навчального процесу тих, хто навчається. Н. Латик нагадує про трансформаційні процеси у вищій школі України [4, с.125-128]. І. Любченко та І. Харченко наголошують також на тому, що розвиток освіти є важливою та постійно актуальною темою в багатьох країнах світу, включаючи Україну. Для досягнення успіху в цій сфері необхідно залучення експертів з різних галузей та використання сучасних методів і технологій [5]. Попри воєнний стан в Україні формування висококваліфікованого фахівця стало неабияким викликом сьогодення, що потребує від кожного максимальної активізації професійних і людських якостей задля спільної перемоги і на освітянській ниві. Проте це випробування стало своєрідним стимулом, створенням нових можливостей для модернізаційних змін в освіті, передусім розвитку цифрової та дистанційної освіти [7].

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні проблеми вибору методичних стратегій при викладанні та вивченні іноземних мов, зокрема іноземної.

Виклад основного матеріалу. Доцільно розглянути наукові підходи вчених щодо трактування, визначення та вибору методичних стратегій при вивченні всіх дисциплін, зокрема іноземної мови в умовах дистанційної та змішаної форми навчання.

На нашу думку, всі методичні аспекти щодо вибору стратегій у викладанні іноземної мови в ЗВО в сучасних умовах можна розділити на дві групи. До першої групи ми віднесли методичні засоби, які регулюють загальний навчальний процес і поширюються на всі дисципліни. До другої групи - методичні прийоми та підходи у процесі викладання та вивчення іноземної мови (спеціальні) (Таблиця 1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1.

	Методи, принципи, підходи	**Зміст методів, принципів, підходів**
Загальні	1. Гнучкість та адаптивність освітнього процесу	а) Змінний графік навчання б) технічні можливості студентів в) індивідуальні потреби студентів
	2. Емоційна підтримка та мотивація	а) елементи психологічної підтримки б) ігрові форми навчання в) акцент на досягненнях
	3. Інтеграція онлайн-інструментів	а) платформи для синхронного навчання (Zoom, Google Meet, Microsoft Teams) б) системи управління навчанням (LMS) (Moodle, Google Classroom) в) Мобільні додатки
Спеціальні	1. Комунікативний підхід	а) реальні життєві сценарії б) проєктний підхід в) групова робота (розвиток діалогічного мовлення)
	2. Мотивація, фокус на практичності мови	а) професійна лексика б) міжкультурна комунікація в) розвиток навичок повсякденного спілкування
	3. Метод трансформації	Уявна трансформація викладача в студента (суб'єкта навчання мови в об'єкт)
	4. Метод рефлексії	Можливість та вміння занурення в атмосферу міжкультурного діалогу
	5. Саморегуляція навчальної діяльності студентів	Розвиток самоорганізації, самоконтролю та ефективної навчальної діяльності студентів
	6. Самостійна робота студентів	Формування відповідальності, незалежності та здатності діяти в нестандартних умовах.

Екстремальні умови сучасного освітнього процесу вимагають гнучкості та адаптивності, оскільки воєнні реалії потребують швидкого реагування на зміну обставин. В зв'язку з тривогами, графік навчання, хочемо ми цього чи ні, має бути гнучким, бо часто перервані по вказаній причині заняття потрібно відпрацьовувати і переносити на час, прийнятний для всіх.

Для ефективної організації навчального процесу важливо з'ясувати технічні можливості студентів та забезпечення їх навчальними матеріалами. Не завжди студенти мають доступ до Інтернету чи навіть технічних засобів. Тому окрім цифрових підручників слід мати під рукою і друкований паперовий підручник. Застосування завдань, які не вимагають постійного онлайн доступу, допомагає зберегти безперервність навчання. Окрім того, деякі студенти можуть перебувати у зоні підвищеного ризику чи втратити доступ до навчальних матеріалів. Це потребує диференціації завдань та персоналізованого підходу.

Для нормального перебігу занять під час війни дуже важливий психологічний стан студентів, тому викладачам рекомендовано виконувати не лише навчальні програми з іноземних мов, а й забезпечувати психологічний комфорт студентів. Зокрема, з боку викладача звертати увагу на успіхи студентів, хоч і незначні, похвалити та підтримати тих студентів, які не показують прогресу. Позитивне підкріплення, навіть за незначний прогрес, мотивує студентів продовжувати навчання. Матеріали щодо психологічної підтримки тих, що навчаються, розміщено на сайті Міністерства освіти і науки України за посиланням: https://cutt.ly/8FQMvad.

Згадану проблему вивчають педагоги-психологи та висловлюють слушні думки з цього приводу. Наприклад, К. Велика резюмує, що у період війни, коли студенти відчувають стрес та втому, мають низький психо-емоційний стан, навчання повинно приносити позитивні емоції та задоволення разом із вивченим матеріалом. Організація процесу навчання повинна перебудовуватися, задовольняючи потреби психологічного стану та умов навчання студентів. Для запобігання неуважності та розсіяності, що виникають через тривожність та страх за своє життя, викладач має підбирати оптимальні у цій ситуації методи викладання іноземних мов, скорочувати об’єм домашньої роботи та вивчення нового матеріалу, відводити більше часу на засвоєння вивченого матеріалу до автоматизму. Основна увага заняття має фокусуєватися на принципі переключення студента на позитивні емоції, занурення в іншу іншомовну реальність [1,с.112]. Окрім того, використо-вуються практики гарячих ліній допомоги, психолого-педагогічного супроводу («Особливості організації дистанційного навчання під час воєнного стану», «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій» тощо), впроваджуються інновації та технології щодо підтримки реформи Нової української школи, Авторської школи в Україні [8,9,10].

В умовах воєнного стану у повній мірі впроваджується та проводяться заняття в он-лайн режимі. Ще у минулому столітті багато вчених досліджували застосування інтерактивних засобів в освіті та її діджиталізацію. Якщо декілька десятків років цей вид освіти був бажаним, то сьогодні він необхідний, а в сучасних умовах і обов´язковий. Діджиталізація відкриває багато нових можливостей для доступності навчання та покращення його якості. Діджиталізація освіти передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для навчального процесу. Це комп'ютери, планшети, смартфони, програмне забезпечення, веб-ресурси, онлайн-платформи тощо. Беззаперечною перевагою діджиталізації освіти є зростання доступності до обширного масиву навчальних матеріалів, а значить до знань. Інтернет-ресурси пропонують безліч можливостей для навчання, незалежно від локації. Використання цифрових технологій в навчальному процесі змінило підхід також до вивчення іноземних мов. Сучасні дидактичні засоби,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

такі як веб-платформи, онлайн-курси, відео-уроки, мобільні додатки уможливлюють доступність, креативність та гнучкість індивідуального підходу до навчання. Власне можливості цифрових технологій уможливлюють організацію навчання та взаємодію між учасниками освітнього процесу. Доступними є відео-, аудіоресурси, бази даних, віртуальні бібліотеки, музеї, подорожі тощо. Постійно змінюється та доповнюється інформаційне наповнення сайтів закладів освіти, оновлюються освітні платформи [8].

Цю галузь як наково-методичний напрям на теренах освіти грунтовно досліджено такими вченими-педагогами, психологами та лінгвістами як Г. Козлакова, О. Пометун, М. Тимчик, І. Яцик, Г. П'ятакова, П. Шевчук, П. Фенрих та багато інших. Н. Юрко, О. Романчук, У. Проценко, Ю. Калимон, М. Воробель доводять, що широке впровадження у навчальний процес сучасних методів навчання з використанням інформаційних технологій уможливлює:

- якісно організовувати самостійну роботу студентів;
- забезпечити оптимальну швидкість сприйняття матеріалу для кожного студента;
- забезпечити можливість дистанційного вивчення матеріалу за умови відсутності студента на занятті;
- надавати можливості для самоконтролю якості набутих знань і вмінь;
- подолати монотонність заняття у формуванні мовленнєвокомунікативно компетенції здобувачів під час навчання іноземної мови [12, с. 209–216].

В. Четверик вказує, що мобільні застосунки можуть бути використані як домінуючий ресурс для формування та розвитку вміння аудіювання, оскільки мобільні пристрої мають широкі технічні можливості для реалізації процесу прослухування аудіоматеріалів, перегляду фрагментів відео, використання субтитрів та навіть запису мовленнєвих фрагментів [11]. Цей вид освіти, який вже десятками років існує для дистанційного навчання, просто рятує нинішню кризову ситуацію з освітою. До того ж мультимедії у вивченні іноземної мови – це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, в якому якість передача та набуття знань залежить від вдалої та вірно обраної методичної стратегії. Загальною особливістю викладання будь-якої дисципліни онлайн полягає у відсутності реального безпосереднього спілкування зі студентами та відтермінований зворотній зв'язок між викладачем та аудиторією, що послаблює вплив лектора на засвоєння навчального матеріалу. Тому доцільно для великих груп використовувати демонстрацію екрану зі схемами, таблицями, рисунками, які наглядно демонструють подачу викладачем нового навчального матеріалу.

Викладання іноземної мови як дисципліни в ЗВО в сучасних реаліях також зазнає додаткові труднощі. Науковці та дослідники в даній галузі сумлінно відгукнулись на висвітлення та рішення проблем у згаданій галузі своїми працями: особливості дистанційного навчання висвітлили Я. Григошкіна,

О. Будзяк, В. Будзяк, А. Колесник, О. Муравйова, І. Удовенко, О. Мануєнкова, Л. Подворна, О. Янишин, І. Яненко. Вплив інформаційних комп'ютерних технологій (ІКТ) та диджіталізації на освітній процес розглядали Олена Язловицька, Анастасія Птушка, Людмила Байбекова, Аліна Прудніkова, Н. Зайцева, Т. Калініченко, О. Титова, Т. Шаргун, С. Шаров, Т. Шарова. Особливості викладанню та вивченню іноземних мов в умовах воєнного стану присвятили свої роботи О. Васильченко Н. Глушковецька А. Таєм М. Дж., І. Кривонос, В. Лемещенко-Лагода, Я.Ткаченко, С.Сергіна та багато інших.

Навчання дисципліни «Іноземна мова» як і інші дисципліни в ЗВО в сучасних умовах переживає типові труднощі та складнощі, проте вказана дисципліна до того ж має ряд особливостей, специфічних рис, притаманних лише їй. Так, однієї з вказаних особливостей є оволодіння не лише знаннями іноземної мови, а й вмінням спілкуватися цією мовою, тобто окрім знань фонетики, лексики та граматики існує ще й вміння розмовляти чужою мовою, що включає окрім всього іншого комунікативні навички, які є обов"язковою складовою інтеркультурологічної компетенції. Це може означати, що навчальний процес має бути комунікативно спрямованим і передбачає максимальне наближення до реального процесу спілкування, занурення в нього, створення природної атмосфери іншомовного спілкування. На це вказують найпослідовніші прихильники комунікативного методу Ю.І. Пассов, Г.О. Китайгородська, Р.П. Мильруд, Н.Ф. Бориско, Р.Ю. Мартинова, Л.О. Савенкова, Г.Е. Піфо, У. Литлвуд та інші дослідники. На специфіку викладання іноземної мови вказують автори С.Висотченко та І.Малиновська – зокрема, що провідним компонентом змісту навчання іноземної мови є не основи науки, а способи діяльності – навчання різним видам мовленнєвої діяльності: говорінню, аудіюванню, читанню та письму [2].

З огляду на викладене стає очевидним, що викладач має спланувати та організувати заняття таким чином, щоб створити якомога природню комунікативну атмосферу: зосереджувати увагу на діалогах, включати в роботу побільше автентичних аудіо- та відеозаписів, виконувати як граматичні, так і лексичні завдання в межах теми, яка вивчається. Потрібно стимулювати студентів також до розмов на цікаві та актуальні для студентів теми. Тож, попри всі труднощі, заняття мають бути цікавими, динамічними і комунікативно спрямованими.

Дуже ефективними у сенсі формування комунікативної компетенції є автентичні тексти у будь-якому вигляді: друкованому, звуковому чи електронному. Кожен з цих видів тексту можна успішно застосовувати з вказаною метою завдяки правильно побудованій методиці комунікативно налаштованих занять з іноземної мови. Автентичні тексти є оптимальним засобом вивчення мовної культури країни цільової мови.

Саме поняття автентичності розглядається багатьма вченими як властивість навчальної взаємодії. Недостатньо лише пропонувати для

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

опрацювання оригінальний текст. Слід так методично вірно організувати роботу з цим текстом, щоб, окрім перекладу, студенти зрозуміли ще й мовно-культурні аспекти цього тексту. Для цього можна застосувати, на перший погляд простий, але дуже суттєвий на початковому етапі роботи з текстом, метод контрольних питань [3], який має завдання рефлективної інтелектуальної діяльності студентів. Саме завдяки правильному формулюванню питань увага студентів спрямовується у потрібному напрямі, формуючи у них творчий підхід до виділеної проблематики тексту. Після початкового (селективного) етапу розуміння тексту студентами (завдяки шести класичних W-питань: Wer…? Was…? Wann…? Wo…? Wie…? Warum…?) відбувається перехід до екстенсивного.

Слід зауважити, що для оптимального розвитку комунікативної компетенції потрібно давати на опрацювання аудіотексти, які по-перше включають діалоги, а по-друге обовязкове відтворення цих діалогів на занятті та моделювання своїх варіантів діалогів в межах певної теми з автентичного джерела. В даній ситуації ефективність організації навчального процесу залежить від викладача – його персональних якостей (доброта, чесність, етичність, справедливість, дбайливість, активність, мудрість, стабільність, раціональність, ентузіазм, творчість, харизматичність, почуття гумору тощо), його компетентності (фахові знання, підготовка до занять), комунікабельність, взаєморозуміння зі студентами, володіння різними стратегіями навчання, заохочення та мотивація студентів і що дуже важливо в наш час – вміння користуватись та використовувати інтерактивні засоби навчання.

Відомо, що важливою умовою для ефективного засвоєння знань відіграє мотивація. Мотивація та успіх – поняття взаємопов’язані. Якщо немає мотивації, то не буде й успіху, а якщо немає успіху, то мотивація згасає, і це негативно позначається на навчальному процесі. У галузі навчання, включаючи іноземні мови, питання мотивації досліджуються у роботах В. Плахотник, Н. Бориско, О. Малінка, М. Алуєва, М. Полюжин, Л. Панова, А. Гергель, Л. Сікорська, Н. Замкова, А. Штифурак, О. Волченко, Р. Мартинова, І. Некоз, В. Матвєйченко, О. Каменський, О. Кіршова, Н. Мосьпан, М. Писанко, Л. Морська, А. Петрова, В. Марчук, О. Бескорса, Ю. Казак, О. Назола, Т. Колодько, Р. Бужиков, С. Мелікова, О. Літікова та інші.

Н. Мазуренок пропонує з цією метою утвердження педагогіки співробітництва. Вона спрямована на демократизацію взаємовідносин між суб’єктами освітнього процесу, партнерську взаємодію, створення доброзичливої атмосфери, зменшення частки монологічного викладу іншомовного матеріалу та перехід до діалогічного спілкування, інтенсифікацію впровадження інноваційних методів навчання [6, с. 221].

Живить і підтримує мотивацію відчутний, реальний, поетапний і кінцевий результат. В сучасних реаліях самі події, що відбуваються в нашій країні, вже опосередковано мотивують до вивчення іноземних мов, тим паче

студентів факультету міжнародної економіки, в яких іноземна мова відноситься до профілюючих дисциплін. Проте грамотно інтегровані в заняття сучасні інтерактивні засоби навчання та сучасні технології також можуть додатково мотивувати студентську аудиторію до прагнення кращого оволодіння цільовою мовою. На це вказує також Р. Мельник, яка пов'язує мотивацію з диджіталізацією сучасних підручників, з одного боку, і новим розумінням процесу вивчення мови, з іншого. Дослідниця вказує також на те, що це призводить до захоплюючих імпульсів для майбутнього організації процесу викладання іноземних мов. Активізація учнів і мотивація їх до вивчення іноземної мови в довгостроковій перспективі є провідними факторами для успішного оволодіння іншомовною комунікативною компетентністю [7, с. 222].

З нашого досвіду дієвими та ефективними методами у процесі вивчення іноземних мов з застосуванням інтерактивних засобів на сучасному етапі показали методи **трансформації** та **саморегуляції**. Обидва методи знаходяться у площині дидактики та методики викладання іноземної мови, обидва вимагають від викладача високого професіоналізму та педагогічного таланту, проте результативність та ефективність першого методу висуває до викладача особливі вимоги, які включають також психологічну сферу як викладача, так і студента. Метод трансформації ставить за мету уявну трансформацію викладача в студента (суб'єкта навчання мови в об'єкт). Це сприяє більш об'єктивному та критичному відношенню до себе, стереотипів свого мислення, розширює межі здатності та здібності до сприйняття, дозволяє краще розуміти свої дії в контексті загальних педагогічних завдань, адекватно оцінювати це співвідношення. Завдяки цій практиці відбувається формування готовності викладача до інноваційних змін у своїй роботі, прагнення до цих змін, що в свою чергу веде до удосконалення методики, появи нового стилю роботи, нових прийомів, способів викладання.

Метод трансформації передбачає партнерську взаємодію викладач-студент. Цей тип взаємодії побудований на принципі партнерства, тобто «Я – нарівні з учнями». Він проявляється не в панібратстві з учнями, а у відкритому спілкуванні, при якому педагог відноситься з довірою до учнів, відчуттям власної гідності і повагою до гідності учнів, створюючи атмосферу творчої ініціативи та позитивних емоцій. Викладач отримує задоволення від того, що його поважають, зацікавлено слухають, з бажанням виконують запропоновані завдання. Партнерська взаємодія у системі «педагог- учень» заснована на рівноправних стосунках, які забезпечують рівність у сприйнятті один одного, що уможливлює відкрите висловлювання і сприйняття партнера, не принижуючи при цьому власну і його гідність. Педагог, який вміє будувати навчальний процес на партнерських засадах, сприймається учнями і колегами позитивно, з ним бажають спілкуватись; побудова комунікації видається легкою й приємною справою.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Цей тип самий прийнятний у західній системі освіти, тому йому приділяється достатньо уваги з боку зарубіжних науковців та дослідників (Н. Ріхтер, Г. Бейтсон, П. Фрейр, Ф. Брюгген та інші). Можна стверджувати, що при трансформативному навчанні відбувається удосконалення усталених навчальних методів, здатних більше задовольнити сучасні потреби студентів у ВНЗ. Такі навчальні процеси пов'язані з принципами **саморегуляції**. Оскільки, якщо навчатися усвідомлено, мотивовано, то немає потреби до примусу, відповідно до цього створюються «нові реалії», тобто зникає необхідність маніпулювати самим собою, чи дозволяти маніпулювати собою зовні кимось і за цих умов діє процес саморегуляції. Це є основою творчої адаптації. Звільнення від акцентування на відповідних стилях мислення та сприйняття уможливлює нарешті розуміння методики трасформативного навчання, в результаті чого з'являються справжні креативні ідеї.

Всі згадані умови, методи та підходи будуть врешті-решт лише тоді ефективними, коли буде організована і методично вірно проводитиметься самостійна робота студентів (**СРС**), тому що в сучасих умовах студентам доводиться засвоювати великий масив навчального матеріалу – усного та письмового. СРС є важливою складовою дистанційної освіти. Від вміння працювати самостійно залежить компетентність фахівця, який має мислити творчо, самостійно, вміти своєчасно здобувати та правильно використовувати потрібну інформацію, знання, вміння, здатність приймати нестандартні, оригінальні, сміливі рішення на основі фундаментальних знань.

Забезпечити якість навчання, виховання та самовиховання можна лише перевівши навчально-пізнавальну діяльність студентів з екстенсивної на інтенсивну керовану основу. Необхідною умовою цього є всебічне стимулювання і розвиток активності, самостійності і творчості студентів. Успіх інтенсифікації навчальної діяльності студентів та сприяння розвиткові самостійної роботи студентів, їх пізнавальних здібностей, творчої активності суттєво залежить від форм і методів, які застосовуються у процесі навчання.

Створення адекватного організаційно-методичного забезпечення СРС, що розуміється як процес створення педагогом необхідних і достатніх умов навчання, гарантуючих задоволення потреби студентів в інформаційних джерелах і вказівках є засобом непрямого управління самостійною роботою студентів, розвитку самостійності, переходу від діяльності під безпосереднім керівництвом викладача до такої діяльності, коли студент починає керувати сам своєю навчальною діяльністю. Нерідко студенти не мають можливості навчатись перед ноутбуком, у цьому випадку їх виручають мобільні застосунки – планшети, гаджети, телефони. Попри деякі технічні незручності це підвищує мобільність, досяжність та зміцнення самостійної роботи в навчальному процесі студентів. В. Четверик щодо цього зауважує, що принциповою особливістю активної імплементації мобільного навчання є:

1) неформальний характер освітнього процесу, коли значно зростає частка самосійної роботи здобувачів;

2) формування континуального процесу навчання (відповідно до зручного графіку) [11].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що в умовах воєнного стану, враховуючи особливості викладання іноземної мови та обравши для роботи ефективні для даного нелегкого часу методи та підходи, можливим є не лише збереження навчального процесу, а й оптимізація його за умови підтримання нормального психологічного клімату на заняттях, партнерської взаємодії викладач-студент, мотивації студентів, їх самостійної роботи, саморегуляції, трансформації та використання мультимедійних технологій в навчальному процесі, організувати гнучке управління навчальною діяльністю, інтенсифікувати й активізувати навчання, формуючи комунікативну та інтеркультурологічну компетенції студентів, що є необхідною умовою формування їх професійної компетентності. Маємо непохитну надію на відродження освіти у повоєнний період, і підготовку кваліфікованих кадрів для відбудови та євроінтеграції України.

Література:

1. Велика К.І. Врахування психологічної складової під час навчання іноземних мов у вищій школі / К.І. Велика // Тези доповідей Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції «Актуальні проблеми права в умовах сучасних викликів» (14 квітня 2022 року). – Біла Церква: білоцерківський національний аграрний університет, 2022 – С. 110-113.

2. Висотченко С. Особливості викладання іноземних мов в умовах дистанційного навчання / С. Висотченко, І. Малиновська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка 2021. № 1. – С. 90–97.

3. Копил Г.О. Метод з'ясування у процесі формування інтеркультурологічної компетенції // Збірник матеріалів науково-методичної конференції КНЕУ 12 квітня 2011р. "Наукова складова навчального процесу та інноваційні технології його розвитку": у 2-х т. – Том 1. – К.: КНЕУ, 2011 – С. 193-195.

4. Латик Н. Трансформаційні процеси у вищій освіті України. Розвиток освіти в кризових умовах: історія, теорія, практика: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дрогобич, 27–28 квітня 2023 року) / за ред. Т. Пантюк, І. Паласевич, А. Федорович. - Дрогобич: ДДПУ ім. І. Франка, 2023. – С. 125-128.

5. Любченко І. Стратегії розвитку освіти в сучасних умовах / І. Любченко, І. Харченко // Розвиток освіти в кризових умовах: історія, теорія, практика: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дрогобич, 27–28 квітня 2023 року) / за ред. Т. Пантюк, І. Паласевич, А. Федорович. Дрогобич: ДДПУ ім. І. Франка, 2023 – С.44-47.

6. Мазуренок Н.І. Реалізація ідей педагогіки співробітництва як умова формування у здобувачів вищої освіти позитивної мотивації вивчення іноземної мови: матеріали ІІІ Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. «Сучасні проблеми філології та методології викладання в умовах євроінтеграції» (Хмельницький, 11 травня, 2023р.) [Електронне видання].- Хмельницький: ХГПА, 2023 – С.223-229.

7. Мельник Р. Активізація і мотивація на сучасному занятті з іноземної мови: матеріали ІІІ Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. «Сучасні проблеми філології та методології викладання в умовах євроінтеграції» (Хмельницький, 11 травня, 2023 р.) [Електронне видання]. - Хмельницький : ХГПА, 2023. – С. 229-233.

8. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. – Київ: ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. – 358с.

9. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2126-IX. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2126-20#Text

10. Українська система вищої освіти в умовах воєнної агресії РФ: проблеми й перспективи розвитку, URL: https://niss.gov.ua /news/statti/ukrayinskasystema-vyshchoyi-osvity-v-umovakh-voyennoyi-ahresiyi-rf-problemy

11. Четверик В. К. Використання мобільних застосунків при вивченні іноземної мови як засіб організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти / В. К. Четверик // : Матеріали V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. «Мовна освіта фахівця: сучасні виклики та тенденції», Харків, 23 лют. 2023 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. – Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2023. – С. 282–288.

12. English speaking: the resources for dealing: Theoretical and scientific foundations of pedagogy and collective monograph. / Yurko N., Romanchuk O., Protsenko U., Kalymon Y., Vorobel M. - International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2022. – P. 209–216. DOI: 10.46299/ISG.2022.MONO.PED.1. URL: https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/04/ Monograph/ISG.2022.MO NO.PED.1.pdf

References:

1. Velyka, K.I. (2022). Vrakhuvannia psykholohichnoi skladovoi pid chas navchannia inozemnykh mov u vyshchii shkoli. [Taking into account the psychological component in the study of foreign languages in higher education Department of Foreign Languages] *Mizhnarodna naukovo-praktychna onlain-konferentsiia «Aktualni problemy prava v umovakh suchasnykh vyklykiv» - International scientific-practical online conference «Current problems of law in the conditions of modern challenges»*, (pp.110-113). Bila Tserkva: Belotserkiv National Agrarian University [in Ukrainian].

2. Vysotchenko, S., & Malynovska, I. (2021) Osoblyvosti vykladannia inozemnykh mov v umovakh dystantsiinoho navchannia [Features of teaching foreign languages in the conditions of distance learning]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka, ser. Pedahohika. - Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University. V. Hnatyuk, Pedagogy series,* (pp 90–97). Ternopil: TNPU V. Hnatiuka [in Ukrainian].

3. Kopyl, H.O. (2011). Metod ziasuvannia u protsesi formuvannia interkulturolohichnoi kompetentsii [The method of clarifying in the process of formation of intercultural competence]. *Zbirnyk materialiv naukovo-metodychnoi konferentsii KNEU "Naukova skladova navchalnoho protsesu ta innovatsiini tekhnolohichnoho rozvytku" - Collection of materials of the scientific and methodological conference of KNEU. "Scientific component of the educational process and innovative technologies of its development"*: in 2 volumes-Volume 1. (pp.193-195). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

4. Latyk, N. (2023). Transformatsiini protsesy u vyshchii osviti Ukrainy. [Transformation processes in higher education of Ukraine]. T. Pantiuk, I. Palasevych, A. Fedorovych (Eds.): *Rozvytok osvity v kryzovykh umovakh: istoriia, teoriia, praktyka - Crisis education development: history, theory, practice*. (pp.125-128). Drohobych: DDPU I. Franka, [in Ukrainian].

5. Liubchenko, I., & Kharchenko, I. (2023). Stratehii rozvytku osvity v suchasnykh umovakh **[**Education development strategies in modern conditions] T. Pantiuk, I. Palasevych, A. Fedorovych (Eds.): Rozvytok osvity v kryzovykh umovakh: istoriia, teoriia, praktyka –

[Crisis education development: history, theory, practice]. *Zbirnyk naukovykh prats Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Drohobych, 27–28 kvitnia 2023 roku) - collection of scientific works of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Drohobych, April 27-28, 2023*). (pp.44-47). Drohobych: DDPU I. Franka [in Ukrainian].

6. Mazurenok, N.I., (2023). Realizatsiia idei pedahohiky spivrobitnytstva yak umova formuvannia u zdobuvachiv vyshchoi osvity pozytyvnoi motyvatsii vyvchennia inozemnoi movy. [Implementation of the ideas of cooperation pedagogy as a condition for the formation of positive motivation for learning a foreign language in students of higher education]. *Materialy III Mizhnarodnoi nauk.-prakt. internet-konf. «Suchasni problemy filolohii ta metodolohii vykladannia v umovakh yevrointehratsii» (Khmelnytskyi, 11.05, 2023) -materials of the 3rd International scientific-pract. internet conf. «Modern problems of philology and teaching methodology in the conditions of European integration»*, (Khmelnytskyi, May 11, 2023), (pp. 223-229). Khmelnytskyi: KhHPA [in Ukrainian].

7. Melnyk, R. (2023) Aktyvizatsiia i motyvatsiia na suchasnomu zaniatti z inozemnoi movy [Activation and motivation in a modern foreign language class]: *materialy III Mizhnarodnoi nauk.-prakt. internet-konf. «Suchasni problemy filolohii ta metodolohii vykladannia v umovakh yevrointehratsii» - materials of the 3rd International scientific-pract. internet conf. «Modern problems of philology and teaching methodology in the conditions of European integration»*(Khmelnytskyi, May 11, 2023). (pp. 223-229). Khmelnytskyi: KhHPA [in Ukrainian].

8. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: informatsiino-analitychnyi zbirnyk Kyiv [Education of Ukraine under martial law: an informational and analytical collection]: DNU «Instytut osvitnoi analityky», (2022). [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo derzhavnykh harantii v umovakh voiennoho stanu, nadzvychainoi sytuatsii abo nadzvychainoho stanu **[**On making changes to some laws of Ukraine regarding state guarantees in conditions of martial law, state of emergency or state of emergency**]**: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2126-IX. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2126-20#Text - Law of Ukraine dated March 15, 2022 No. 2126-IX. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2126-20#Text [in Ukrainian].

10. Ukrainska systema vyshchoi osvity v umovakh voiennoi ahresii RF: problemy i perspektyvy rozvytku [The Ukrainian system of higher education in the conditions of military aggression of the Russian Federation: problems and prospects for development]. URL: https:// niss.gov.ua /news/statti / ukrayinska systema -vyshchoyi-osvity-v-umovakh-voyennoyi-ahresiyi-rf-problemy [in Ukrainian].

11. Chetveryk, V. K., (2023). Vykorystannia mobilnykh zastosunkiv pry vyvchenni inozemnoi movy yak zasib orhanizatsii samostiinoi roboty zdobuvachiv vyshchoi osvity [The use of mobile applications when learning a foreign language as a means of organizing the independent work of students of higher education]: *Materialy V Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. «Movna osvita fakhivtsia: suchasni vyklyky ta tendentsii»*, (Kharkiv, 23.02.2023) - *Materials V All-Ukrainian. science and practice Internet Conf. "Language education of a specialist: modern challenges and trends"*, (pp. 282–288). Kharkiv: Nats. yuryd. un-t im. Ya. Mudroho - National University named Yaroslav Mudryy [in Ukrainian].

12. Yurko, N., Romanchuk, O., Protsenko, U., Kalymon Y., & Vorobel M. (2022) *English speaking: the resources for dealing: Theoretical and scientific foundations of pedagogy and collective monograph*. (pp.209–216). International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, DOI: 10.46299/ISG.2022.MONO.PED.1. URL: https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/ 04/Monograph/ISG.2022.MO NO.PED.1.pdf [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147:373.5.011.3-051:91]:378.147.091.33-027.22](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-552-562

Костолович Марія Ігорівна докторантка кафедри природничих наук, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, https://orcid.org/: 0009-0009-2119-6237

МЕТОДИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАКТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті досліджено процес методичної підготовки майбутніх учителів географії до реалізації практичної спрямованості освітнього процесу. Визначено методичні умови реалізації практичної спрямованості шкільної географії. Розкрито, що вихідною базою посилення практичної спрямованості є зміна змісту практичних робіт, у якому враховані цільові установки географічної освіти і конструктивний характер сучасної географічної науки. У процесі дослідження розроблено систему практичних робіт з географії для основної школи, організація та проведення яких вимагає враховувати всі компоненти навчального процесу – мету, зміст, методи, прийоми та засоби навчання, форми організації навчальної діяльності та її результати. Розкрито, що важливою методичною умовою для здійснення принципу практичної спрямованості є врахування особистісних особливостей учнів.

Запропоновано посилити увагу до практичної роботи як форми організації учіння. Виявлено ті професійні завдання майбутнього вчителя географії, які визначають його готовність до реалізації в реальному навчальному процесі. Доведено, що визначальне значення у становленні та розвитку професійної готовності майбутнього вчителя географії має етап його методичної підготовки у ЗВО, оскільки прийоми інтеграції теорії та практики в процесі вивчення дисциплін здобувачі надалі переносять у практику роботи з учнями. Розкрито, що розроблені методичні умови взаємопов’язані, їх поєднання утворює цілісну методику реалізації практичного спрямування шкільної географії, спроектовану на психолого-педагогічній основі. Ефективність її використання визначається комплексним характером її елементів. Доведено, що реалізація професійних завдань передбачають єдність теоретичних знань (предметних, психолого-педагогічних та методичних), їх поєднання з практикою у вирішенні актуальних завдань педагогічної діяльності.

Keywords: методика, навчання географії, підготовка, майбутні учителі географії, реалізація, практична спрямованість, освітній процес, професійна діяльність, практична робота.

Kostolovych Maria Ihorivna doctoral student, Rivne State Humanitarian University, Rivne, https://orcid.org/0009-0009-2119-6237

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE PRACTICAL ORIENTATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article investigates the process of methodological preparation of future geography teachers for the implementation of the practical orientation of the educational process. The methodological conditions for the implementation of the practical orientation of school geography are determined. It is revealed that the starting point for strengthening the practical orientation is a change in the content of practical work, which takes into account the target settings of geographical education and the constructive nature of modern geographical science. In the course of the study, a system of complicating practical work in geography for primary school was developed, the organization and conduct of which requires taking into account all components of the educational process - the goal, content, methods, techniques and means of teaching, forms of organizing educational activities and its results. It is revealed that an important methodological condition for implementing the principle of practical orientation is taking into account the personal characteristics of students. It is proposed to increase attention to practical work as a form of organizing teaching. Those professional tasks of a geography teacher that determine his readiness for implementation in the real educational process are identified. It is proven that the decisive importance in the formation and development of the professional readiness of a geography teacher is the stage of his methodological training in higher education, since the methods of integrating theory and practice during the study of disciplines are subsequently transferred by students to the practice of working with schoolchildren. It is revealed that the developed methodological conditions are interconnected, their combination forms a holistic methodology for implementing the practical direction of school geography, designed on a psychological and pedagogical basis. The effectiveness of its use is determined by the complex nature of its elements. It is proven that the implementation of professional tasks involves the unity of theoretical knowledge (subject, psychological and pedagogical and methodological), their combination with practice in solving current tasks of pedagogical activity.

Keywords: methodology, geography teaching, training, future geography teachers, implementation, practical orientation, educational process, professional activity, practical work.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена перетвореннями, що відбуваються в останні десятиліття в економічних, політичних та інших сферах життя сучасного суспільства. Ці тенденції проникають у сферу освіти, створюючи нові цільові орієнтири.

Зміна цілепокладання змінює сформовану методичну систему оцінки якості географічної освіти, оскільки пов’язана з реорганізацією освітнього процесу, його орієнтацію на компетентнісний підхід.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Сучасна загальна середня школа покликана дати освіту, результати якої згодом будуть затребувані учнями у практичному житті. Саме тому основними критеріями якості освіти, зокрема географічної, визнаються сформовані в учнів вміння застосовувати засвоєний зміст у життєвих ситуаціях, самоосвіті та професійній діяльності

Актуальність дослідження підтверджується також змінами у географічній науці, посиленням конструктивного (перетворювального) характеру її сучасних досліджень. Сьогодні географія пропонує шляхи вирішення багатьох проблем життя суспільства (екологічних, демографічних тощо). «Щоб бути реально корисною людям, географія повинна здійснювати контроль за станом і якістю довкілля, давати прогноз умов життя людей і брати участь в управлінні середовищем» [8, с.44]. Саме тому сучасна шкільна географічна освіта має виходити з необхідності формування дієвих знань та умінь як основи у розвитку ключових компетентностей учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перед учителем географії поставлено складне методичне завдання – практично реалізувати компетентнісний підхід, сформувати в учнів готовність використовувати засвоєні знання, вміння та способи діяльності у реальному житті та практичній діяльності. Саме таке завдання сформульовано у сучасних нормативних документах географічної освіти (Закон України «Про повну загальну середню освіту», Державний стандарт базової середньої освіти та ін.) та підтверджується вимогами до рівня підготовки майбутніх учителів.

Орієнтація географічної освіти на компетентнісний підхід наголошує на практичній складовій шкільних прпедметів, оскільки його зміст лежить в основі визначення ключових компетентностей як освітніх результатів. Досягнення педагогічних цілей дозволяє акцентувати на операційному напрямі його змісту, посилення уваги на формуванні умінь учнів.

Зміст географічної освіти покликаний надати учням вміння користуватися різними джерелами географічної інформації, інтегрувати цю інформацію, відображати їх на карті, вести спостереження, орієнтуватися у просторі, прогнозувати тенденції розвитку довкілля.

У методиці навчання географії проблема реалізації практичної спрямованості навчання відображена в роботах науковців (О. Браславська [1], С. Гришко [2], М. Криловець [3], Л. Лук'янова [4], С. Совгіра [5], С. Соломаха [6], М. Вовк [7]).

Досвід науковців дозволив дійти висновку: практична спрямованість шкільної географії пов'язана з оволодінням учнями вміннями в нерозривному зв'язку із знаннями.

Проте, результати цих досліджень відображають лише окремі аспекти практичної спрямованості як принципу навчання географії у загальній середній школі.

Мета статті - дослідити процес методичної підготовки майбутніх учителів географії до реалізації практичної спрямованості освітнього процесу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу. Проведені дослідження науковців та наш власний досвід дозволили виявити такі проблеми в практиці середньої школи:

- вчителі під час навчального процесу не завжди враховують особливості формування географічних умінь, практичні роботи здійснюють безсистемно, не закріплюючи практично значні вміння учнів;

- зміст практичних завдань не повною мірою відображає конструктивний напрям сучасних географічних знань;

- вчителі у процесі організації та проведення практичних робіт не враховують індивідуальні особливості учнів, внаслідок цього проявляється недостатньо висока ефективність навчання, спостерігається низька мотиваційна установка учнів до практичної діяльності.

Вивчення практики роботи загальної середньої школи, аналіз шкільної документації та результатів навчальної діяльності дозволили виявити невідповідність між рівнем сформованості географічних умінь учнів та вимогами чинних нормативних документів. Крім об'єктивних причин, ця невідповідність також свідчить про недостатній рівень готовності вчителів географії до вирішення актуальних професійних завдань.

Визначивши психолого-педагогічні та методичні підходи до реалізації принципу практичної спрямованості у навчанні географії, необхідно наголосити на тих професійних завданнях вчителя географії, які визначають особливості його діяльності як суб'єкта освітнього процесу.

До методичних особливостей реалізації практичної спрямованості шкільної географії віднесено: актуальні завдання географічної освіти (підготовка до життя, до досягнення успіхів у ньому, до здійснення правильної поведінки у життєво значущих ситуаціях); застосування засвоєних знань та умінь під час вирішення практичних завдань; засвоєння кожної системи географічних знань поетапно (навчальні роботи тренувальні => підсумкові творчі, які повинні бути взаємопов'язані і ускладнюватися від одного курсу до іншого); організацію роботи з чітко заданою метою, сформульованою мовою дій учнів; конкретизацію змісту роботи, визначення місця виконання, характеру та обсягу завдань; здійснення добору обладнання, посібників, літератури та інших джерел знань; використання методичних вказівок, рекомендацій, карток для учнів з метою створення орієнтовної основи дій; використання аудиторної форми навчання; організації та проведення практичних робіт у «зеленому» класі, на території підприємства; використання ігроихі елементів, творчих завдань з метою активізації пізнавальної діяльності учнів, створення позитивного емоційного фону; здійснення постійної діагностики сформованих умінь; підтримання постійного контакту із вчителями-предметниками, який дозволяє враховувати як загальну підготовку учнів, а й створювати наступність освіти, реалізовувати міжпредметні зв'язки у навчанні (О. Браславська [1], С. Гришко [2], М. Криловець [3], С. Совгіра [5], С. Соломаха [6], О. Чубрей [8]).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Професійні завдання вчителя географії полягають у: розуміння важливості та включення умінь як елементу в мету та зміст навчального процесу; умінні відбирати та включати до змісту уроку компетентнісні вміння; знаннях особливостей формування умінь учнів у практичній діяльності, типології та значенні практичних робіт як форми навчання; умінні здійснити планування змісту, форм та прийомів організації навчальної діяльності, виходячи зі змісту навчання та психолого-педагогічних особливостей учнів; вмінні визначити мету кожної роботи з позиції затребуваності результатів діяльності учнів, прогнозувати результати їх пізнавальної діяльності; умінні визначити зміст кожної роботи, вносити до змісту навчання конструктивний аспект з урахуванням умов навчання класу, особливостей місцевої географії; знаннях особливостей сучасних засобів навчання та можливості їх ефективного застосування; вміння відбирати засоби навчання відповідно до завдань та змісту практичної складової уроку; вмінні розробляти дидактичний матеріал, організувати діяльність учнів на практичних роботах у класі, володіти методами та прийомами стимулювання школярів (заохочення, допомога, консультація тощо); знаннях змісту та особливостей позаурочної роботи як форми організації навчання; вмінні вести заняття на місцевості, здійснювати індивідуально диференційований підхід до учнів у рамках екскурсій, спостережень, володінні методами та прийомами створення «ситуації успіху» для кожного учня, умінні адаптувати особистісно-орієнтовані технології практичних робіт на місцевості; володінні методикою діагностування рівня сформованості вмінь у учнів; координуванні діяльності вчителів, які працюють із учнями одного класу.

На основі аналізу освітнього процесу з підготовки майбутніх учителів географії сформульовано типові труднощі, які можна об’єднати в такі групи:

1) труднощі, пов’язані з відсутністю цілісного уявлення про сутність практичної спрямованості навчання та методики її реалізації у шкільній географії;

2) труднощі, пов’язані з недостатньою сформованістю у здобувачів методичних умінь, як результату застосування теоретичних знань на практиці;

3) труднощі, пов’язані з низькою мотиваційною установкою майбутнього вчителя географії як суб’єкта навчального процесу;

4) труднощі, пов’язані з недостатньою матеріально-технічною оснащеністю та відсутністю спеціальних засобів навчання.

Сформовані уявлення у практиці роботи школи дозволяють глибше зрозуміти дослідження науковців. Екстраполюючи наукові обгрунтування перелічених робіт щодо дослідження, можна констатувати, що головною причиною виявлених труднощів є постійна позиція – трансляція знань (М. Криловець [3], Л. Лук’янова [4], С. Соломаха [6], М. Вовк [7]).

Розуміючи під позицією вчителя географії його активність, ініціативність, усвідомленість, яка внутрішньо детермінована і відображає ступінь

готовності до педагогічної діяльності, вважаємо, що вона визначається рівнем сформованості професійних умінь, закладених на етапі підготовки у ЗВО. Важливою умовою розвитку професійної готовності майбутнього вчителя географії є здійснення методичної підготовки у навчальному процесі, оскільки освоєні методичні прийоми здобувачі переносять на процес роботи з учнями. Саме тому у дослідженні підготовка майбутніх учителів географії виділена як одна з методичних умов ефективної реалізації практичної спрямованості шкільної географії.

У процесі емпіричного та теоретичного дослідження встановлено: методична підготовка майбутнього вчителя географії – поетапний процес, оскільки її зміст та функціонування детерміновано розвитком освітньої системи педагогічного ЗВО. Початковим етапом виступає процес оволодіння предметними знаннями та вміннями (теорія в навчанні), які в процесі навчальних практик значно розширюються, знання та вміння переходять в активний стан (практика в навчанні), згодом вони активізуються у процесі підготовки з дисциплін загальнопредметної підготовки, зокрема в процесі вивчення дисципліни «Методика навчання географії», та при проходженні виробничої практики (застосування знань та умінь на практиці).

Отже, з позицій психології, дидактики та методики навчання географії формування готовності до майбутньої педагогічно доцільної діяльності розкриває необхідність поетапного конструювання прийомів методичної підготовки майбутніх учителів географії.

Для розробки прийомів методичної підготовки здобувачів проведено аналіз навчальних планів спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія). В результаті виявлено, що реалізація змістових аспектів підготовки здобувачів може здійснюватись через усі компоненти освітніх програм спеціальності.

Розроблені в процесі дослідження прийоми підготовки майбутніх учителів географії включають такі змістові аспекти: практична спрямованість навчання як психолого-педагогічна та методична категорія; відображення практичної спрямованості шкільної географії у нормативних освітніх документах; посилення практичної спрямованості навчання географії як спосіб реалізації компетентнісного підходу в освіті; ключові компетентності учнів та їхня географічна інтерпретація; досвід роботи середньої школи та методичний досвід реалізації практичної спрямованості шкільної географії; система практичних робіт з географії; організація діяльності учнів у її виконанні; види робіт із навчально-методичним комплексом з географії; використання диференційованого підходу до учнів під час організації та проведення практичних робіт з географії; реалізація практичної спрямованості навчання у межах нових педагогічних технологій; організація практичних робіт із проєктування; методика діагностики та корекції запланованих результатів навчання.

У процесі дослідження виділено початковий етап підготовки здобувачів, яким є дисципліни предметної підготовки. Цей компонент навчального плану

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

є лсновною частиною теоретичного вивчення, у процесі якого на лекційних та лабораторно-практичних заняттях у здобувачів формуються знання та вміння. Перевести ці знання та вміння в активний стан (до застосування знань у шкільній практиці) можливо шляхом методичної пропедевтики.

Фрагменти шкільної методики вбудовувалися у зміст лекцій, лабораторно-практичних занять, завдань позааудиторної самостійної роботи окремих дисциплін (картографія з основами топографії, загальне землезнавство, фізична географія України).

Другим та невід'ємним аспектом у здійсненні підготовки здобувачів до реалізації практичної спрямованості шкільної географії є навчальні практики. Поряд із використанням методів сучасних географічних досліджень у процесі їх проведення повинні застосовуватися доступні для сучасної школи прийоми вивчення територіальних природних та соціально-економічних систем та взаємодії між ними. Саме тому зміст практик знаходить відображення у зв'язку теорії та практики як результату закріплення теоретичних знань, отриманих здобувачами на аудиторних заняттях. Наприклад, основним прийомом підготовки здобувачів виступає комплекс завдань з оволодіння методикою польових досліджень територіальних природних та соціально-економічних систем та вироблення навичок спостережень географічних явищ та процесів [4, с.28].

Отже, стосовно сучасних цілей шкільної географічної освіти основні прийоми для організації підготовки здобувачів визначаються змістом навчальних практик та дисциплін предметної підготовки.

Визначальну роль у здійсненні методичної підготовки майбутнього вчителя географії відіграють загальнопрофесійні дисципліни, зокрема методика навчання географії, вибіркові компоненти.

З метою оптимізації готовності майбутнього вчителя географії до вирішення актуальних педагогічних завдань у процесі експериментального дослідження виділено теми та методичні питання у змісті програми з дисципліни «Методика навчання географії». До таких питань віднесено:

1. Методика навчання географії як наука: практична спрямованість змісту, організація робіт на місцевості, спостережень та екскурсій як характерні ознаки навчання географії.

2. Методи та логіка дослідження у методиці навчання географії: приклад методичного дослідження з проблеми реалізації практичної спрямованості навчання географії; професійні завдання вчителя географії за умов реалізації компетентнісного підходу в освіті.

3. Історія становлення та сучасний розвиток методики навчання географії: посилення практичної спрямованості навчання географії на сучасному етапі.

4. Мета навчання географії: компетентнісний підхід до географічної освіти як один із шляхів досягнення мети; практична спрямованість – наскрізний напрям базової географічної освіти.

5. Зміст та структура базової географічної освіти в середній школі: відображення у змісті нормативних документів (стандарт, обов'язковий мінімум програми) практичної спрямованості шкільної географії; вимоги стандарту до результатів навчання; вміння як компонент змісту географічної освіти.

6. Психолого-педагогічні основи навчання географії: принцип єдності свідомості та діяльності, його реалізація в шкільній географії; орієнтація діяльності вчителя на організацію засвоєння знань і умінь, на вибір характеру пізнавальної діяльності учнів і мотиви учіння.

7. Методи та прийоми навчання географії: практичні методи навчання, їх зв'язок із методами за характером пізнавальної діяльності.

8. Сучасні технології у навчанні географії: технологія формування прийомів навчальної роботи, технологія індивідуально диференційованого навчання як приклад адаптації до процесу формування умінь учнів.

9. Система засобів навчання географії та методика роботи з ними: вимоги та підходи до організації та обладнання географічних майданчиків, організація практичних робіт учнів з різними компонентами підручника, картами, статистичними матеріалами, можливості інтерактивних засобів практичних робіт.

10. Форми організації навчання географії (урочні та позаурочні), їх різноманіття: урок формування умінь, структура, форми організації навчальної діяльності; уроки-практикуми; досвід учителів географії; диференційований підхід до учнів під час організації та проведення практичних робіт; спостереження та практичні роботи на місцевості; метеорологічні та фенологічні спостереження: організація, збір, обробка та оформлення матеріалів; їх використання під час уроків географії; методика організації та проведення екскурсії; обробка результатів та їх застосування у навчальному процесі.

11. Технологічні підходи до формування основних компонентів змісту географічної освіти: зв'язок цього процесу зі засвоєнням географічних знань; класифікація умінь; чинники, що впливають на формування умінь; роль підручника та карти у оволодінні вміннями; загальні етапи навчання вмінням; показники засвоєння умінь.

12. Методика вивчення ключових питань змісту шкільної географії: зв'язок знань у шкільних курсах географії з уміннями та способами дій, склад, розвиток від класу до класу.

13. Методика вивчення окремих курсів шкільної географії: відображення практичної спрямованості у шкільних курсах географії, особливості методики реалізації.

14. Методика вивчення регіонального курсу географії: краєзнавчий матеріал екскурсій, спостережень та практичних робіт на уроках географії з вивчення географії своєї області; використання місцевих засобів навчання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Реалізація виділених питань шкільної методики в межах педагогічного експерименту здійснювалася на аудиторних заняттях з методики навчання географії (лекції та лабораторно-практичні роботи) та у позааудиторній, (самостійній) роботі здобувачів.

У процесі подальшого експериментального дослідження розроблено програму варіативного компонента «Методика реалізації практичного спрямування шкільної географії» для здобувачів 4 курсу. Програмою передбачено різні форми організації навчання: теоретичні, практичні та семінарські заняття. Теоретичні та практичні заняття передбачають вирішення практичних завдань, з якими стикається вчитель у сучасній школі: визначення мети та завдань практичних робіт, тематичне та поурочне, планування позаурочних форм організації навчання, аналіз публікацій, нормативних документів та методичної літератури, розробка інструктивних матеріалів для учнів, макетів географічних майданчиків та польових щоденників, методичних рекомендацій для вчителів.

Подальше застосування та закріплення теоретичних знань у практичній діяльності забезпечує виробнича практика. Комплексний підхід до її змісту забезпечує практичне освоєння професійної діяльності, виконання вимоги набуття досвіду, встановленого в кваліфікаційній характеристиці здобувача. Здобувачі залучаються до реальних проблем професійної діяльності вчителя географії, знайомляться з реальним змістом та обсягом його роботи. Саме тому педагогічна практика стає тим інструментом, за якого здійснюється переведення теоретичних знань на мову практичних дій. З метою підготовки здобувачів до реалізації практичної спрямованості шкільної географії доцільно організувати міні-дослідження з вивчення конкретних проблеми [7, с.83].

Отже, у процесі реалізації принципу практичної спрямованості шкільної географії функції вчителя ускладнюються: у навчальному процесі необхідно посилення уваги на формування умінь учнів. Саме тому досягнення мети географічної освіти визначається рівнем методичної готовності до вирішення педагогічних завдань в умовах підготовки у ЗВО, яка безпосередньо впливає на формування початкового практичного досвіду здобувачів. Саме тому оволодіння методикою реалізації практичної спрямованості шкільної географії у ЗВО передбачає поетапне поєднання теоретичного вивчення та практичних форм діяльності.

Висновки.

У дослідженні визначено методичні умови реалізації практичної спрямованості шкільної географії. Вихідною базою посилення практичної спрямованості виступає зміна змісту практичних робіт, у якому враховані цільові установки географічної освіти і конструктивний характер сучасної географічної науки. У процесі дослідження розроблено систему практичних робіт з географії для середньої школи, організація та проведення яких вимагає враховувати всі компоненти навчального процесу − мету, зміст, методи,

прийоми та засоби навчання, форми організації навчальної діяльності та її результати. Особливу увагу у процесі реалізації розробленої системи практичних робіт приділено їх організації та проведенню в умовах реальної місцевості, оскільки у формуванні компетентності учнів важливу роль надає «ситуація включення».

Важливою методичною умовою для здійснення принципу практичної спрямованості є врахування особистісних особливостей учнів. Крім засвоєння операційної частини знань, практична діяльність тісно пов'язана з процесами, що відбуваються в психіці дитини. Організація навчального процесу з урахуванням індивідуально-психологічних характеристик учня сприяє посиленню особистісного аспекту у навчанні, що є необхідною умовою для реалізації компетентнісного підходу в географічній освіті.

Визначальне значення у становленні та розвитку професійної готовності майбутнього вчителя географії має етап його методичної підготовки у ЗВО, оскільки прийоми інтеграції теорії та практики в процесі вивчення дисциплін здобувачі надалі переносять у практику роботи з учнями.

Розроблені методичні умови взаємопов'язані, їх поєднання утворює цілісну методику реалізації практичного спрямування шкільної географії, спроектовану на психолого-педагогічній основі. Ефективність її використання визначається комплексним характером її елементів.

Отже, реалізація професійних завдань передбачає єдність теоретичних знань (предметних, психолого-педагогічних та методичних), їх поєднання з практикою у вирішенні актуальних завдань педагогічної діяльності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні проблем практичної підготовки майбутніх учителів географії.

Література

1. Браславська О. В., Рожі І. Г. Методична підготовка майбутніх учителів предметів природничого циклу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Теорія та методика навчання природничих наук*, 2023. № 4. С. 165−174.

2. Гришко С., Левада О., Прохорова Л., Непша О., Зав'ялова Т. Методична підготовка майбутнього вчителя географії в педагогічному закладі вищої освіти. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Педагогіка».* 2024. №1(19). С. 581−594.

3. Криловець М. Г. Система методичної підготовки майбутніх учителів географії : дис... д-ра наук: спец. 13.00.02. Київ, 2009. 397 с.

4. Лук'янова Л. Б., Вовк М. П., Соломаха С. О., Грищенко Ю. В. Практична підготовка майбутніх педагогів у закладах вищої педагогічної освіти: українські реалії і перспективи: н*ауково-аналітична доповідь*; за науковою редакцією Н. Г. Ничкало. Київ – Чернівці: Букрек, 2023. 80 с.

5. Совгіра С. В., Браславська О. В. Методична готовність майбутнього вчителя географії до здійснення географічної освіти як професійна якість. *Наукові записки Серія: Педагогічні науки,* 2024. Вип. 6. С. 342−348.

6. Соломаха С. О. Зміст і методичні засади організації фахових практик магістрантів у закладах вищої педагогічної освіти: методичні рекомендації. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 141 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

7. Вовк М. П., Грищенко Ю. В., Соломаха С. О., Філіпчук Н. О. Теоретичні і методичні засади організації практики у закладах вищої педагогічної освіти: *аналітичні матеріали*, 2022. 278 с.

8. Чубрей О. С. Система підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу: монографія. Чернівці : Технодрук, 2020. 376 с.

References

1. Braslavska O. V., Rozhi I. H. (2023). Metodychna pidhotovka maibutnikh uchyteliv predmetiv pryrodnychoho tsyklu. [Methodical training of future teachers of natural science subjects]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Teoriia ta metodyka navchannia pryrodnychykh nauk*, 4. 165−174. [in Ukrainian].

2. Hryshko S., Levada O., Prokhorova L., Nepsha O., Zavialova T. (2024). Metodychna pidhotovka maibutnoho vchytelia heohrafii v pedahohichnomu zakladi vyshchoi osvity. [Methodical training of future geography teachers in a pedagogical institution of higher education]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi. Ceriia «Pedahohika»*. 1(19). 581−594. [in Ukrainian].

3. Krylovets M. H. (20090. Systema metodychnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv heohrafii [System of methodological training of future geography teachers]: *dys... d-ra nauk: spets.* 13.00.02. Kyiv, 397. [in Ukrainian].

4. Lukianova L. B., Vovk M. P., Solomakha S. O., Hryshchenko Yu. V. (2023). Praktychna pidhotovka maibutnikh pedahohiv u zakladakh vyshchoi pedahohichnoi osvity: ukrainski realii i perspektyvy. [Practical training of future teachers in institutions of higher pedagogical education: Ukrainian realities and prospects]: *naukovo-analitychna dopovid; za naukovoiu redaktsiieiu N. H. Nychkalo*. Kyiv – Chernivtsi: Bukrek, 80. [in Ukrainian].

5. Sovhira S. V., Braslavska O. V. (2024). Metodychna hotovnist maibutnoho vchytelia heohrafii do zdiisnennia heohrafichnoi osvity yak profesiina yakist. [Methodical readiness of a future geography teacher to implement geographical education as a professional quality]. *Naukovi zapysky Seriia: Pedahohichni nauky*, 6. 342−348. [in Ukrainian].

6. Solomakha S. O. (2021). Zmist i metodychni zasady orhanizatsii fakhovykh praktyk mahistrantiv u zakladakh vyshchoi pedahohichnoi osvity. [Content and methodological principles of organizing professional practices of master's students in institutions of higher pedagogical education]: *metodychni rekomendatsii*. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, 141. [in Ukrainian].

7. Vovk M. P., Hryshchenko Yu. V., Solomakha S. O., Filipchuk N. O. (2022). Teoretychni i metodychni zasady orhanizatsii praktyky u zakladakh vyshchoi pedahohichnoi osvity [Theoretical and methodological principles of organizing practice in institutions of higher pedagogical education:]: *analitychni materialy*, 278. [in Ukrainian].

8. Chubrei O. S. (2020). Systema pidhotovky maibutnikh uchyteliv heohrafii do profesiinoi diialnosti na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu. [System of training of future geography teachers for professional activity on the basis of a competency approach]: monohrafiia. Chernivtsi: Tekhnodruk, 376. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.091.33+37.091.4+62

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-563-574

Кочарян Артур Борисович кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту обдарованої дитини НАПН України, https://orcid.org/0000-0003-3854-4532

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ МЕТОДИК ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕРСПЕКТИВНИХ МОДЕЛЕЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ОСВІТИ НАУКОВОГО СПРЯМУВАННЯ ЗА ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИМ ПРОФІЛЕМ В ЗАКЛАДИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті висвітлено концептуальні засади створення методик впровадження перспективних моделей спеціалізованої освіти наукового спрямування за техніко-технологічним профілем у закладах загальної середньої та позашкільної освіти. Визначено, що інтеграція дисциплін та дослідницький підхід є ключовими принципами, які сприяють підвищенню ефективності навчання. Розкрито основні методологічні, практичні та інноваційні аспекти впровадження таких моделей.

Автором акцентовано увагу на необхідності інтеграції STEM-освіти як важливого елемента підготовки учнів до викликів сучасного технологічного світу. У статті також описано значення дослідницького підходу, який забезпечує розвиток критичного мислення, самостійності, відповідальності, а також формування творчих здібностей учнів. Визначено, що STEM-освіта сприяє підготовці майбутніх фахівців, здатних розробляти інноваційні рішення та впливати на розвиток наукоємних галузей.

Значну увагу приділено аналізу викликів і перспектив впровадження спеціалізованої освіти. Зокрема, розглянуто проблеми ресурсного забезпечення, кваліфікації педагогічних кадрів, а також адаптації традиційної системи освіти до нових умов. Попри існуючі виклики, перспективи впровадження таких моделей включають формування нового покоління фахівців, готових до цифрової епохи, поглиблення співпраці між освітою, наукою та індустрією, а також розвиток економіки знань.

Висновки підтверджують, що міждисциплінарний підхід, поєднання теоретичних знань із практичними навичками, а також дослідницька діяльність є основними компонентами, які забезпечують ефективність спеціалізованої освіти. Запропоновані методики та принципи організації навчального процесу є інноваційними інструментами для розвитку сучасного освітнього середовища.

Ключові слова: освіта наукового спрямування; спеціалізована освіта; техніко-технологічний профіль; моделі освіти; економіка знань.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Kocharyan Artur Borisovych Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Institute of Gifted Child of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. https://orcid.org/0000-0003-3854-4532

CONCEPTUAL PRINCIPLES FOR DEVELOPING METHODOLOGIES TO IMPLEMENT PROSPECTIVE MODELS OF SPECIALIZED SCIENCE-ORIENTED EDUCATION IN GENERAL SECONDARY AND EXTRACURRICULAR EDUCATIONAL INSTITUTIONS WITH A TECHNO-TECHNOLOGICAL PROFILE

Abstract. The article highlights the conceptual foundations for developing methods to implement promising models of specialized science-oriented education with a technical and technological focus in general secondary and extracurricular educational institutions. It is determined that the integration of disciplines and the research-based approach are key principles that enhance the efficiency of learning. The main methodological, practical, and innovative aspects of implementing such models are revealed.

The author emphasizes the necessity of integrating STEM education as an essential element in preparing students to meet the challenges of the modern technological world. The article also describes the significance of the research-based approach, which fosters critical thinking, independence, responsibility, and the creative abilities of students. It is concluded that STEM education contributes to preparing future professionals capable of developing innovative solutions and influencing the growth of knowledge-intensive industries.

Significant attention is paid to analyzing the challenges and prospects of implementing specialized education. Specifically, the issues of resource provision, the qualifications of teaching staff, and the adaptation of the traditional education system to new conditions are addressed. Despite existing challenges, the prospects of such models include shaping a new generation of professionals prepared for the digital era, deepening collaboration between education, science, and industry, and advancing the knowledge economy.

The conclusions confirm that interdisciplinary approaches, the combination of theoretical knowledge with practical skills, and research-based activities are the core components ensuring the effectiveness of specialized education. The proposed methods and principles of organizing the educational process serve as innovative tools for advancing the modern educational environment.

Keywords: science-oriented education; specialized education; technical and technological profile; education models; knowledge economy.

Постановка проблеми. Сучасна освіта швидко трансформується, пристосовуючись до викликів технологічного прогресу та глобалізації. Однією з ключових задач сучасної освітньої системи є підготовка учнів до життя в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

умовах цифрової економіки та суспільства знань. У цьому контексті важливу роль відіграє впровадження перспективних моделей спеціалізованої освіти, що базується на наукових засадах, зокрема за техніко-технологічним профілем.

Розбудова сучасної системи освіти передбачає необхідність адаптації до швидких змін, що відбуваються у науково-технічній та соціально-економічній сферах. Постає проблема: як забезпечити якісну підготовку учнів, здатних не лише відповідати вимогам сучасного ринку праці, але й формувати нові технології, ідеї та рішення. Ця проблема стосується як загальноосвітніх, так і позашкільних навчальних закладів, які мають спільну мету — розвивати компетентності учнів у науково-технічній сфері.

Виокремимо основні виклики, які, на думку дослідників, формують постановку проблеми:

- динамічний розвиток науки і техніки: сучасні технології швидко оновлюються, і освітні заклади мають забезпечувати відповідність підготовки учнів новітнім трендам.
- зростання потреби у фахівцях технічного спрямування: економіки більшості країн світу стикаються з дефіцитом кваліфікованих кадрів у галузях інженерії, інформаційних технологій, робототехніки та природничих наук.
- інтеграція STEM-підходу в освіту: це вимагає значних змін у педагогічних методах, навчальних програмах і ресурсному забезпеченні.
- необхідність міждисциплінарного підходу: сучасні дослідження і розробки вимагають інтеграції знань з різних галузей.

У науковому аспекті проблема зумовлена необхідністю створення таких методик навчання, які б дозволяли учням поєднувати теоретичні знання з практичними навичками. З одного боку, це пов’язано з розвитком наукового потенціалу учнів через дослідницьку діяльність, а з іншого — з формуванням навичок використання сучасних технологій у реальних умовах.

Практичний аспект проблеми полягає у впровадженні таких освітніх підходів, які б забезпечували: адаптацію учнів до швидко змінюваних умов праці; розвиток критичного мислення та навичок розв’язання проблем; формування вміння працювати в команді й брати участь у спільних дослідницьких проєктах; підготовку до здобуття вищої освіти у технічних спеціальностях.

Таким чином, постановка проблеми є багатогранною і включає наукові, педагогічні та практичні аспекти. Вирішення цієї проблеми сприятиме розвитку сучасної освітньої системи, здатної формувати конкурентоспроможних і висококваліфікованих фахівців, які будуть рушійною силою інноваційного розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема впровадження перспективних моделей освіти не є новою. Так, у роботі "Educational Technology Research: Contexts, Complexity and Challenges" Scanlon E. досліджує розвиток досліджень в галузі освітніх технологій за останні 50 років, підкреслюючи складність та виклики, пов'язані з інтеграцією технологій в освітній процес [1].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У дослідженні "Examining Multiple Intelligences and Performance of Science, Technology, Engineering and Mathematics (STEM) Students in the Specialized Subjects" Cabuquin J. вивчає взаємозв'язок між різними типами інтелекту та успішністю студентів STEM-напрямку в спеціалізованих дисциплінах [2].

У статті "The Use of General and Special Methods in Conducting Research of Technological Education" Xamdamova V. розглядає загальні та спеціальні методи, що використовуються в дослідженнях технологічної освіти, з метою розробки ефективних методик навчання [3].

Гальченко М., Довгий С., Малиношевська А. досліджують питання реалізації середньої спеціалізованої освіти наукового спрямування та узагальнюють основні досягнення та виклики в реалізації науково орієнтованої освіти в Україні [4].

Поліхун Н. зосереджує свої наукові дослідження на методичних рекомендаціях з розроблення та реалізація освітніх програм спеціалізованої освіти наукового спрямування, що містять поради щодо створення навчальних програм для наукових ліцеїв [5].

Автором цієї статті також були проведені попередні дослідження, які узагальнили філософські основи впровадження моделей освіти, зокрема епістемологічні, онтологічні та аксіологічні аспекти [6]; представили модель розвитку публікаційної діяльності юних дослідників [7] та виокремили проблеми підготовки юних дослідників до публікаційної діяльності [8].

Проте, незважаючи на значні напрацювання дослідників, актуальність теми впровадження перспективних моделей спеціалізованої освіти наукового спрямування за техніко-технологічним профілем зумовлена кількома ключовими чинниками: швидким технологічним прогресом, потребою у STEM-фахівцях, міжнародною конкуренцією, запитами сучасної молоді та сталим зростанням економіки знань.

Таким чином, впровадження спеціалізованої освіти є необхідною умовою для розвитку сучасного суспільства, орієнтованого на знання та інновації. Ця тема залишатиметься актуальною, допоки існуватиме потреба у підготовці висококваліфікованих кадрів для наукоємних галузей.

Метою статті є аналіз та узагальнення концептуальних засад створення методик реалізації таких моделей у закладах загальної середньої та позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. У рамках нашого дослідження використано теоретичні методи (аналіз, синтез, моделювання) та емпіричні (спостереження, опитування, експертне оцінювання). Компаративний аналіз дозволив нам визначити ефективні зарубіжні практики.

Для розробки методики нами визначено ключові поняття: освіта наукового спрямування, спеціалізована освіта, техніко-технологічний профіль.

Так, у Законі «Про освіту» визначено, що «освіта наукового спрямування - це вид спеціалізованої освіти, що базується на дослідно-орієнтованому

навчанні, спрямований на поглиблене вивчення профільних предметів та набуття компетентностей, необхідних для подальшої дослідно-експериментальної, конструкторської, винахідницької діяльності» [9]. Така освіта здобувається у спеціалізованих навчальних закладах, а отже спрямована на окремі цільові групи учнів.

В Законі України «Про освіту» (ст. 21) надано визначення спеціалізованої освіти наукового спрямування, у якому зазначено її спрямування «на поглиблене вивчення профільних предметів і набуття компетентностей, необхідних для подальшої дослідно-експериментальної, конструкторської, винахідницької діяльності», а також вказано, що її основою є дослідно-орієнтоване навчання [9].

Відповідно до Державного стандарту спеціалізованої освіти техніко-технологічний профіль навчання передбачає «поглиблене вивчення предметів природничо-математичного і технологічно- го циклів (інформатика, комп'ютерна лінгвістика, програмування (інформатика), фізика, хімія, технології, математика тощо) та організацію дослідно-експериментальної, конструкторської, винахідницької, раціоналізаторської діяльності здобувачів освіти у відповідній галузі знань» [10].

Під час безпосередньої розробки науково-методологічної бази варто звернути увагу на кілька **ключових принципів**, які будуть визначати ефективність впровадження розроблених моделей: методологічні принципи (принцип інтеграції, адаптивності та науковості), дослідницькі підходи (проектне навчання, проблемно-орієнтоване навчання, дослідницька діяльність), технологічне забезпечення , підготовка педагогів та оцінювання ефективності моделі.

Розглянемо більш детально кожен із них. Основою спеціалізованої освіти є міждисциплінарний підхід, що об'єднує знання з природничих наук, математики, інженерії та інформаційних технологій. Це дозволяє створювати єдине освітнє середовище, яке відповідає вимогам сучасних технологій. І тому принцип інтеграції має бути наявним. Крім того, для реалізації принципу інтеграції освітні програми мають бути гнучкими, враховуючи різні рівні підготовки учнів, їхні інтереси та здібності - що забезпечить принцип адаптивності. Враховуючи, що мова йдеться про спеціалізовану освіту, то усі навчальні матеріали та методики повинні базуватися на сучасних наукових досягненнях та технологічних трендах – принцип науковості.

Як уже було зазначено вище, інтеграція дисциплін є одним із ключових принципів сучасної освіти, що значно сприяє підвищенню її ефективності. У рамках STEM-освіти (наука, технології, інженерія, математика) міждисциплінарний підхід дозволяє поєднати різні галузі знань у єдиний навчальний процес, що готує учнів до вирішення реальних завдань та викликів. Інтеграція дисциплін у STEM-освіті спрямована на створення більш практичного, контекстуального та захоплюючого навчального досвіду. Вона:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Поєднання теоретичних знань із практичними застосуваннями дозволяє учням бачити реальну цінність вивченого матеріалу, що суттєво підвищує мотивацію учнів [11]. Інтеграція дисциплін стимулює учнів аналізувати складні проблеми, пропонувати рішення та оцінювати їхню ефективність, що в свою чергу розвиває критичне мислення [12]. Учні навчаються застосовувати знання з різних галузей для досягнення спільної мети, що сприяє розвитку міждисциплінарних компетенцій [13]. Отже, інтегрований підхід моделює ситуації, з якими учні можуть зіткнутися у своїй майбутній професійній діяльності, що і є підготовкою до майбутньої професійної діяльності у реальному світі.

Прикладом реалізації міждисциплінарного підходу може бути приклад практичного завдання «Розумний будинок», під час якого учні розробляють модель «розумного будинку», інтегруючи знання з математики (розрахунок енергоспоживання та ефективності системи), фізики (оптимізації використання енергії для освітлення та обігріву), інформатики (створення програмного забезпечення для управління системами будинку), технологій (розробка прототипів пристроїв, таких як датчики руху).

Таким чином, переваги міждисциплінарного підходу є очевидними. Міждисциплінарний підхід забезпечує контекстуалізацію навчання, коли замість ізольованого вивчення дисципліни учні розуміють, як вони застосовуються у реальних умовах. Це дійсно підготовка до майбутнього - більшість сучасних професій вимагають інтеграції знань із різних галузей. І це дійсно розвиток командної роботи – міждисциплінарні проекти вимагають кооперації та розподілу завдань.

Щодо реалізації дослідницьких підходів, то залучення учнів до реальних проєктів дозволяє їм не лише отримувати знання, а й розвивати практичні навички роботи в команді, критичне мислення та інноваційність. Реалізація проблемно-орієнтованого навчання дозволить учням навчатися розв’язувати реальні проблеми, аналізувати інформацію та пропонувати ефективні рішення. А реалізація дослідницької діяльності забезпечує виконання лабораторних робіт, експериментів та наукових проектів сприяє розвитку самостійності та відповідальності в навчанні.

Дослідницький підхід є фундаментальним елементом STEM-освіти. Його значення полягає в тому, що він дає учням змогу навчатися через практику, розвивати критичне мислення, формувати творчі здібності, виховувати самостійність та відповідальність, інтегрувати знання в реальне життя. Замість запам’ятовування теорії учні досліджують, експериментують і роблять висновки на основі отриманих результатів. Наприклад, під час вивчення принципів роботи сонячних батарей учні проводять експерименти зі змінною інтенсивністю світла та аналізують, як це впливає на ефективність системи.

Дослідження спонукають учнів до аналізу великих обсягів інформації, постановки запитань і пошуку рішень. У прикладах, як-от дослідження кліма-

тичних змін, учні оцінюють вплив людської діяльності на довкілля, використовуючи наукові дані.

Під час дослідницької діяльності учні розробляють нові ідеї, прототипи та підходи. Наприклад, у проєкті зі створення роботів вони мають винайти конструкцію, яка найкраще виконає певне завдання.

Прикладом може бути проєкт, де учні мають розробити систему очищення води для сільських районів. Для цього вони використовують знання з хімії для аналізу забруднення та вибору методів фільтрації, застосовують технології для створення прототипу фільтраційної системи, використовують математику для розрахунків обсягу очищеної води та аналізують соціальні аспекти, оцінюючи вплив забруднення води на здоров'я людей. Такий проєкт не лише навчає теоретичних знань, але й дає змогу створювати корисні інновації для суспільства.

Під час розробки моделей спеціалізованої освіти окремим блоком питань варто виокремити технічне забезпечення. Забезпечення STEM-лабораторіями, доступом до цифрових технологій та інноваційних дидактичних матеріалів є однієї із умов успішної реалзації моделей спеціалізованої освіти за техніко-технологічним профілем. Це може бути оснащення закладів освіти сучасним обладнанням для проведення досліджень у галузі фізики, хімії, біології та інженерії; використання інтерактивних освітніх платформ для дистанційного навчання, моделювання та симуляцій складних процесів; впровадження електронних підручників, відеоматеріалів та програмного забезпечення, яке дозволяє учням ефективніше засвоювати матеріал.

Не менш важливим аспектом є підготовка педагогів до реалізації розроблених моделей освіти. Курси підвищення кваліфікації забезпечать регулярне навчання вчителів новітнім методикам викладання та використання технологій у навчальному процесі. Підготовлені методичні посібники та методичні рекомендації забезпечать якісну розробку інструктивно-методичних матеріалів для педагогів, які працюють у сфері спеціалізованої освіти. Можливість міжнародного обміну досвідом дозволить педагогам приймати участь у міжнародних конференціях, стажуваннях та освітніх програмах для запозичення найкращих практик.

Ефективність реалізації моделей оцінюється за такими показниками, як освітні результати учнів, розвиток критичного мислення учнів та рівень участі учнів у наукових конкурсах та заходів. Тому під час оцінювання ефективності моделей враховується і реалізація моніторингу навчальних досягнень учнів, використання педагогами сучасних методик оцінювання знань і навичок учнів, таких як тести, презентації, портфоліо; регулярне отримання відгуків від учнів, педагогів та батьків для вдосконалення освітнього процесу; аналіз успішності учнів та ефективності програм для внесення корективів і поліпшення навчального процесу.

Отже, у цілому, науково-методологічна база спеціалізованої освіти забезпечує якісний підхід до навчання, орієнтуючись на потреби сучасного

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

світу, інтереси учнів та вимоги ринку праці. Це дозволяє створювати освітнє середовище, яке сприяє розвитку інноваційного мислення та підготовці майбутніх фахівців.

Основні концептуальні засади розробки та успішної реалізації освітніх моделей спеціалізованої освіти за техніко-технологічним профілем узагальнені на Рис.1.

Рис. 1. Основні концептуальні засади розробки та успішної реалізації освітніх моделей спеціалізованої освіти за техніко-технологічним профілем узагальнені

Науково-методологічна база спеціалізованої освіти передбачає, що освітні програми техніко-технологічного профілю повинні базуватися на сучасних досягненнях науки та техніки; враховуватимуться міждисциплінарні підходи, що об'єднує знання з природничих наук, математики, інженерії та інформаційних технологій; забезпечуватиметься орієнтація на розвиток критичного мислення, креативності та навичок розв'язання проблем.

Безпосередньо методики впровадження спеціалізованої освіти мають враховувати наступні принципи:

- принцип актуальності, коли освітні програми враховують поточні потреби ринку праці та тенденції в технологіях;
- принцип наступності, коли освітні програми забезпечують перехід від базових до поглиблених знань;
- принцип доступності, коли методики адаптовані до різних категорій учнів;
- принцип партнерства, коли освітні програми передбачають залучення освітніх, наукових та бізнес партнерів.

Етапи впровадження освітніх моделей спеціалізованої освіти за техніко-технологічним профілем є аналогічними і до інших освітніх моделей.

На етапі аналізу потреб освтінього середовища визначається оцінка готовності навчального закладу до впровадження спеціалізованих програм, проводиться аналіз кадрового потенціалу та матеріально-технічної бази.

На етапі розробки навчально-методичних матеріалів визначаються цілі та принципи створення навчальних програм, дидактичного матеріалу.

На етапі підготовки педагогічних кадрів організовуються тренінги, семінари, курси підвищення кваліфікації для вчителів.

Після цього відбувається впровадження освітньої моделі в закладі освіти з метою тестування та оцінка ефективності для визначення можливості масштабування.

Одночасно маємо акцентувати увагу, що впровадження моделей спеціалізованої освіти супроводжується низкою викликів, як недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення, відсутність кваліфікованих педагогів у галузі техніко-технологічного профілю, складності адаптації учнів до нових форм навчання.

Попри це, перспективи впровадження спеціалізованих моделей включають формування нового покоління фахівців, готових до викликів цифрової епохи; поглиблення співпраці між освітою, наукою та індустрією; збільшення кількості учнів, залучених до технічних спеціальностей.

Висновок

На основі аналізу та узагальнення концептуальних засад створення методик реалізації освітніх моделей спеціалізованої освіти за техніко-технологічним профілем у закладах загальної середньої та позашкільної освіти можна стверджувати, що інтеграція дисциплін у STEM-освіті є невід'ємним компонентом сучасної освітньої парадигми, орієнтованої на потреби високотехнологічного суспільства. Впровадження міждисциплінарних підходів та дослідницьких методик у навчальний процес забезпечує розвиток ключових компетенцій учнів, що включають критичне мислення, творчість, здатність до вирішення комплексних проблем, а також навички ефективної командної роботи.

Інтеграція дисциплін вимагає чіткого методологічного обґрунтування. Науково-методологічна база STEM-освіти передбачає використання сучасних дослідницьких методів, таких як проблемно-орієнтоване навчання, проєктна діяльність та експериментальна робота. Ключовим завданням є створення навчальних програм, які об'єднують дисципліни природничо-математичного циклу з інженерними та інформаційними технологіями. Це дозволяє не лише передати знання, але й сформувати уявлення про їх практичне застосування.

Принципи інтеграції, адаптивності та науковості є основоположними у побудові таких програм. Вони забезпечують логічний перехід від базових до поглиблених знань, враховують індивідуальні потреби учнів і базуються на актуальних наукових трендах.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Реалізація інтегрованих підходів у навчанні спрямована на розвиток практичних навичок. Навчання через дослідження є одним із найефективніших способів підготовки учнів до викликів сучасного світу. Виконуючи лабораторні дослідження чи проєкти, учні не лише засвоюють знання, але й навчаються співпраці, управлінню часом та ресурсами, що є основою для майбутньої професійної діяльності.

STEM-освіта сприяє формуванню інноваційного мислення, необхідного для створення нових технологій та продуктів. Інтеграція дисциплін дозволяє учням побачити ширшу картину, розуміти взаємозв'язки між явищами та процесами, що є важливим для розробки інноваційних рішень. Використання сучасних технологій, таких як VR/AR, моделювання та симуляції, дозволяє перенести навчання в реальні умови, максимально наближені до потреб ринку праці.

Завдяки дослідницькому підходу учні можуть розвивати власні інноваційні проєкти, такі як створення екологічно чистих джерел енергії, автоматизованих систем керування чи пристроїв для полегшення повсякденного життя. Це не лише формує у них підприємницькі навички, але й сприяє розвитку інноваційного потенціалу суспільства.

Попри очевидні переваги, впровадження інтегрованого підходу супроводжується певними викликами, такими як недостатнє ресурсне забезпечення, брак кваліфікованих кадрів та складнощі адаптації традиційної системи освіти до нових умов. Однак ці проблеми можуть бути вирішені шляхом інвестування в освітню інфраструктуру, підвищення кваліфікації педагогів та розвитку партнерства між школами, науковими установами та бізнесом.

Інтеграція дисциплін у STEM-освіті є ключем до підвищення ефективності навчання. Поєднання теоретичних знань із практичними навичками, залучення учнів до дослідницької діяльності та реалізації інноваційних проєктів дозволяє не лише забезпечити їх якісну підготовку, але й сформувати покоління, здатне створювати нові технології та розв'язувати глобальні проблеми. STEM-освіта — це шлях до сталого розвитку суспільства, орієнтованого на знання, інновації та прогрес.

Список літератури

1. Scanlon E. Educational Technology Research: Contexts, Complexity and Challenges. *Journal of Interactive Media in Education*, 2021(1): 2, pp. 1–12. DOI: https://doi.org/10.5334/jime.580

2. Jomar Cabuquin. Examining Multiple Intelligences and Performance of Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) Students in the Specialized Subjects. *September 2022 European Journal of Education and Pedagogy* 3(5) DOI:10.24018/ejedu.2022.3.5.426

3. Xamdamova V. The use of general and special methods in conducting research of technological education. *Neo Scientific Peer Reviewed Journal*, *5*, 47–50. Retrieved from https://neojournals.com/index.php/nspj/article/view/65

4. Гальченко М., Довгий С., Малиношевська А. Реалізація середньої спеціалізованої освіти наукового спрямування: теоретичні здобутки і практичні виклики: наукова доповідь на методологічному семінарі «Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації», 4 квітня 2024 р . *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, *6*(1), 1-6. https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6115

5. Розроблення та реалізація освітніх програм спеціалізованої освіти наукового спрямування : методичні рекомендації / Н. І. Поліхун, К. Г. Постова, І. А. Сліпухіна, Л. В. Горбань. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. – 62 с.

6. Кочарян А. Б. Філософія впровадження перспективних моделей спеціалізованої освіти наукового спрямування за техніко-технологічним профілем в заклади загальної середньої та позашкільної освіти // *Філософія освіти в умовах сучасних викликів: цінності, стратегії, інноваційні практики : матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції, присвяченої Всесвітньому дню філософії*, 20 листопада 2024 року, м. Полтава, Україна. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743875/?utm_source=chatgpt.com

7. Кочарян А. Б. Розвиток публікаційної діяльності юних дослідників із використанням відкритих електронних журнальних систем. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 2 (89). стор. 31-35. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737061/

8. Кочарян А. Б. Модель розвитку публікаційної діяльності юних дослідників: перспективи впровадження. *Інноваційна педагогіка*, 2 (65). стор. 217-224 https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738801/

9. Верховна Рада України. (2145-VIII від 05.09.2017). Закон України «Про освіту». [Електронний ресурс]. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19

10. Про затвердження стандарту спеціалізованої освіти наукового спрямування: наказ МОН України від 16 жовт. 2019 № 1303. – URL: https://zakon.rada. gov.ua/rada/show/v1303729-19#Text.

11. Доценко С. О. STEM-освіта: науковий дискурс та освітні практики / С. О. Доценко // Рідна школа : наук.-метод. журн. – 2021. – № 3. – С. 31–35.

12. Кругляк М. І. Критичне мислення. Матеріали ІІІ частини онлайн-курсу «Логіка, аргументація, критичне мислення» [в блозі https://criticalthinkerua.wordpress.com] / М. І. Кругляк – Київ, 2021

13. Vnukova N., Sotska H. Transformation of education to achieve sustainable development goals 2030: a new pedagogical paradigm. *UNESCO Chair Journal Lifelong Professional Education in the XXI Century*, *1*(7), 7-21. https://doi.org/10.35387/ucj.1(7).2023.7-21

References:

1. Scanlon, E. (2021). Educational Technology Research: Contexts, Complexity and Challenges. *Journal of Interactive Media in Education*, 2021(1): 2, pp. 1–12. DOI: https://doi.org/10.5334/ jime.580 [in English].

2. Jomar, Cabuquin (2022). Examining Multiple Intelligences and Performance of Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) Students in the Specialized Subjects. *European Journal of Education and Pedagogy*, 3(5) DOI:10.24018/ejedu.2022.3.5.426 [in English].

3. Hamdamova, V. The use of general and special methods in conducting research of technological education. *Neo Scientific Peer Reviewed Journal*, 5, 47–50. Retrieved from https://neojournals.com/index.php/nspj/article/view/65 [in English].

4. Gal'chenko, M., Dovgij , S., Malinoshevs'ka, A. (2024). Realizacija seredn'oї specializovanoї osviti naukovogo sprjamuvannja: teoretichni zdobutki i praktichni vikliki [Implementation of secondary specialized education of a scientific orientation: theoretical achievements and practical challenges]. *Visnik Nacional'noї akademiї pedagogichnih nauk Ukraïni - Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 6(1), 1-6. https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6115 [in Ukrainian].

5. Polihun, N. I. , Postova, K. G. , Slipuhina, I. A. , Gorban', L. V. (2021). *Rozroblennja ta realizacija osvitnih program specializovanoï osviti naukovogo sprjamuvannja [Development and implementation of educational programs of specialized education of scientific orientation*]. Kiïv : Institut obdarovanoï ditini NAPN Ukraïni [in Ukrainian].

6. Kocharjan, A. B. (2024). Filosofija vprovadzhennja perspektivnih modelej specializovanoï osviti naukovogo sprjamuvannja za tehniko-tehnologichnim profilem v zakladi zagal'noï seredn'oï ta pozashkil'noï osviti [Philosophy of implementing promising models of specialized education of a scientific orientation in the technical and technological profile in institutions of general secondary and extracurricular education]. *Proceedings from Vseukraïns'ka naukovo-praktychna onlajn-konferentsiia, prisvjachena Vsesvitn'omu dnju filosofiï « Filosofija osviti v umovah suchasnih viklikiv: cinnosti, strategiï, innovacijni praktiki » – The All-Ukrainian scientific and practical online conference dedicated to the World Philosophy Day,«Philosophy of education in the conditions of modern challenges: values, strategies, innovative practices»*. (pp. 109-111). Poltava, Ukraïna [in Ukrainian].

7. Kocharjan, A. B. Rozvitok publikacijnoï dijal'nosti junih doslidnikiv iz vikoristannjam vidkritih elektronnih zhurnal'nih sistem [Development of publishing activities of young researchers using open electronic journal systems]. *Osvita ta rozvitok obdarovanoï osobistosti - Education and development of gifted individuals*, 2 (89), 31-35. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737061/ [in Ukrainian].

8. Kocharjan, A. B. Model' rozvitku publikacijnoï dijal'nosti junih doslidnikiv: perspektivi vprovadzhennja [Model of development of publishing activities young researchers: prospects for implementation]. *Innovacijna pedagogika - Innovative Pedagogy*, 2 (65), 217-224 . Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738801/ [in Ukrainian].

9. Zakon Ukraïni «Pro osvitu» [The Law of Ukraine « On Education"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 [in Ukrainian].

10. Nakaz MON Ukraïni “Pro zatverdzhennja standartu specializovanoï osviti naukovogo sprjamuvannja” [The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On approval of the standard of specialized education of a scientific orientation”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada. gov.ua/rada/show/v1303729-19#Text. [in Ukrainian].

11. Docenko, S. O. (2021). STEM-osvita: naukovij diskurs ta osvitni praktiki [STEM education: scientific discourse and educational practices]. *Ridna shkola - Native school,* 3, 31–35 [in Ukrainian].

12. Krugljak, M. I. (2021). *Kritichne mislennja [Critical thinking]*. Kiïv [in Ukrainian].

13. Vnukova, N., Sotska, H. (2023). Transformation of education to achieve sustainable development goals 2030: a new pedagogical paradigm. *UNESCO Chair Journal Lifelong Professional Education in the XXI Century*, 1(7), 7-21. https://doi.org/10.35387/ucj.1(7).2023.7-21 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.091.12: 364-051(045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-575-585

Куліш Ірина Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (0472) 37-21-42, https://orcid.org/0000-0002-5375-5429

Трубенко Ірина Анатоліївна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (0472) 37-21-42, https://orcid.org/0000-0002-5375-5429

Зінченко Анна Володимирівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (0472) 37-21-42, 35-44-63

ПОЗАНАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. Стаття розглядає проблему позанавчальної діяльності в закладі вищої освіти, а саме застосування позанавчальної діяльності з іноземної мови професійного спрямування. В статті акцентується увага на визначенні позанавчальної діяльності та її ролі у закладі вищої освіти, уточненні особливостей вивчення іноземної мови у закладі вищої освіти. Автори статі вивчили думки науково-педагогічних працівників стосовно різних форм позанавчальної діяльності, їх використання в освітньому процесі, частотності, ефективності, успішності та очікуваної реакції здобувачів освіти на такі види діяльності; думки здобувачів освіти щодо такої форми позанавчальної діяльності як студентська конференція, їх зацікавленість/незацікавленість, результатів цієї діяльності та впливу на успішність навчання; застосування можливих форм позанавчальної діяльності при вивченні іноземної мови професійного спрямування. Особлива увага в статті приділяється такій формі позанавчальної діяльності як студентська конференція на прикладі проведення Всеукраїнської студентської конференції «Іноземна мова і кар'єра», ефективності такого виду позанавчальної діяльності, вивчення думки здобувачів освіти щодо цього виду позанавчальної діяльності, мотивації здобувачів освіти, особливостей вибору теми та підготовки тез, керування принципами академічної доброчесності.

Ключові слова: позанавчальна діяльність, іноземна мова професійного спрямування, заклад вищої освіти, здобувач освіти, науково-педагогічний

працівник, ефективність навчання, мотивація до навчання, студентська конференція.

Kulish Iryna Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Foreign Languages Chair, Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University, Cherkasy, tel.: (0472) 37-21-42, https://orcid.org/0000-0002-5375-5429

Trubenko Iryna Anatoliyivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Foreign Languages Chair, Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University, Cherkasy, tel.: (0472) 37-21-42, https://orcid.org/0000-0002-5375-5429

Zinchenko Anna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Foreign Languages Chair, Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University, Cherkasy, tel.: (0472) 37-21-42, 35-44-63

EXTRA-CURRICULAR ACTIVITIES IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE OF PROFESSIONAL DIRECTION

Abstract. The article considers the problem of extracurricular activities in a higher education institution, namely extracurricular activities in learning a professional-oriented foreign language. The article focuses on the definition of extracurricular activities and their role in a higher education institution, specifying the features of studying a foreign language in a higher education institution. The authors of the article studied the opinions of scientific and pedagogical workers regarding various forms of extracurricular activities, their use in the educational process, frequency, effectiveness, success and the expected reaction of students to such activities; the opinions of students regarding such a form of extracurricular activity as a student conference, their interest/disinterest, the results of this activity and the impact on the success of learning; the use of possible forms of extracurricular activities when studying a foreign language of professional orientation. The article pays special attention to such a form of extracurricular activity as a student conference on the example of the All-Ukrainian Student Conference “Foreign Language and Career”, the effectiveness of this type of extracurricular activity, studying the opinions of students regarding this type of extracurricular activity, motivation of students, features of choosing a topic and preparing theses, and management of the principles of academic integrity.

Keywords: extracurricular activities, professional-oriented foreign language, higher education institution, student, scientific and pedagogical worker, learning effectiveness, motivation for learning, student conference.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, процесів глобалізації на інтеграції у світі вивчення іноземної мови набуває особливого значення. Вивчення іноземної мови у закладі вищої освіти має свої специфічні риси як стосовно змістового наповнення дисципліни, яка набуває професійного спрямування, так і стосовно мотивації здобувачів освіти щодо вивчення дисципліни, оскільки в університеті вони все більше керуються своїми власними уподобаннями, а не порадами батьків чи вимогами закладу освіти. В такій ситуації перед закладами вищої освіти взагалі, та науково-педагогічними працівниками таких закладів, зокрема, стоїть завдання перегляду підходів до освітнього процесу з метою підвищення мотивації здобувачів вищої освіти до вивчення іноземної мови, як необхідної складової їх фахової підготовки, так і підвищення успішності вивчення іноземної мови, яка стає необхідною навичкою для успішної кар'єри 21-го століття. Тому тема пошуку ефективних підходів та методів навчання є актуальної і необхідною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглянемо позанавчальну діяльність як один з підходів підвищення мотивації та ефективності навчання іноземної мови професійного спрямування. Словники визначають позанавчальну діяльність, як захід або предмет, який не є частиною звичайного шкільного або університетського курсу [1]. Як зазначають дослідники [2], позанавчальна діяльність стосується заходів та форм діяльності поза звичайним навчальним планом або академічною програмою навчального закладу. Ця діяльність, як правило, добровільна і може включати широкий спектр інтересів і занять, таких як спорт, клуби, студентське самоврядування, громадські роботи, мистецтво, музика, театр і багато іншого. Різні форми позанавчальної діяльності часто розглядаються як важлива частина навчання, оскільки вони надають здобувачам освіти можливість розвивати свої навички, досліджувати інтереси та будувати стосунки поза класною аудиторією [2].

Методисти зазначають, що позанавчальна діяльність визначається як пізнавальна діяльність студентів, яка здійснюється під керівництвом викладача на основі добровільної участі і самостійності студентів у позанавчальний час, має своїм змістом удосконалення мовних та мовленнєвих навичок та сприяє задоволенню індивідуальних освітніх запитів студентів, розвитку їх інтересів, нахилів і здібностей, сприяє повноцінному розв'язанню освітньо-виховних завдань [3].

Науковці визнають роль позанавчальної діяльності та зазначають, що такі заходи розвивають розум студентів та сприяють інноваційним думкам, оскільки стосуються сприйняття нового середовища у закладі освіти [4].

Дослідники підкреслюють, що позанавчальна діяльність сприяє розвитку професійних інтересів, формуванню професійної спрямованості, розширенню загального кругозору, розвитку пізнавальної самостійності. Різноманітні форми позанавчальної діяльності доповнюють і поглиблюють знання здобувачів освіти, підтримуючи інтерес до майбутнього фаху [5]. Визначаючи

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

значення позанавчальної діяльності, методисти зауважують, що позанавчальна діяльність є важливим засобом розвитку творчих здібностей та умінь пошукової діяльності та сприяє розвитку колективізму, відповідальності, точності та наполегливості [3].

Міністерство освіти Сінгапуру, для прикладу, підкреслює поняття «співпрограмних» заходів, тобто, діяльності, яка виходить за межі навчальної програми, є неакадемічною діяльністю, але яку всі студенти повинні виконувати як частину свого навчання [6]. Студенти можуть вибирати з 4 категорій: клуби та товариства, фізичні види спорту, групи у формі та образотворче та виконавське мистецтво. Вони також можуть розпочинати власну діяльність зі схвалення школи. Міністерство вважає, що такі «співпрограмні» заходи є ключовим компонентом цілісної освіти студентів, завдяки яким студенти виявляють свої інтереси та таланти. Такі заходи також надають студентам платформу для розвитку свого характеру, вивчення цінностей, соціальних емоційних навичок та інших відповідних навичок, щоб підготувати їх до майбутніх викликів [6]. Роль таких заходів Міністерство оцінює, як засіб дослідити свої інтереси, розвинути нові навички, сприяти розширенню свого резюме, познайомитися з однодумцями, зняти стрес та розважитися [6]. Обираючи «співпрограмну» діяльність, Міністерство освіти радить враховувати свої інтереси, уміння та цілі, а також переконатися, що є достатньо часу, щоб присвятити себе обраній діяльності [6].

Метою нашого дослідження є:

1) визначення позанавчальної діяльності та її роль у закладі вищої освіти;

2) уточнення особливостей вивчення іноземної мови у закладі вищої освіти;

3) вивчення думки науково-педагогічних працівників стосовно різних форм позанавчальної діяльності, їх використання в освітньому процесі, частотності, ефективності, успішності та очікуваної реакції здобувачів освіти на такі види діяльності;

4) вивчення думки здобувачів освіти щодо такої форми позанавчальної діяльності як студентська конференція, їх зацікавленість/незацікавленість, результатів цієї діяльності та впливу на успішність навчання;

5) застосування студентської конференції, як можливої форми позанавчальної діяльності при вивченні іноземної мови професійного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Позанавчальна діяльність набуває різноманітних форм та застосовується на різних етапах освітнього процесу для розвитку комунікативних, соціальних, художніх, фізичних та інших навичок учнів та студентів. Особливого значення набуває позанавчальна діяльність, пов’язана з навчанням та практикою іноземної мови, взагалі, та іноземної мови професійного спрямування (ІМПС), зокрема. Як зазначають документи Єврокомісії [7], іноземна мова професійного спрямування — це мовний підхід,

метою якого є надання студентам вузько визначених цілей мовних елементів, необхідних їм для роботи як професіоналів. Іноземна мова професійного спрямування – це дисципліна, яка базується на розробці курсу відповідно до потреб студентів [8]. Ті, хто вивчають іноземну мову, маю різні інтереси і потреби, що матиме значення, як для мотивації навчання, так і для ефективності процесу навчання [8]. Експерти виокремлюють п'ять концепцій, які функціонують як основи та основні принципи ESP, а саме: автентичність, дослідницьку базу, мову/текст, потребу та навчання/методологію [7].

Серед ключових етапів ІМПС фахівці називають аналіз потреб, розробку курсу, вибір матеріалів, викладання та навчання, а також оцінювання [7]. При цьому, кожна з чотирьох мовних навичок, а саме: аудіювання, говоріння, читання та письма, вважаються важливими для оволодіння іноземною мовою професійного спрямування [7].

На думку дослідників, навчання англійської мови професійного спрямування стає все більш значущим фактором, який визначає перспективи працевлаштування для випускників. Здобувачі освіти з сильними навичками англійської мови професійного спрямування почуватимуться впевненіше під час наближення та виконання професійної діяльності в майбутньому [9]. Як зазначають фахівці, особливістю англійської мови професійного спрямування є те, що під час аудиторних занять, запланованих навчальним планом, студенти не мають достатньо часу для обговорення різноманітних загальних тем, таких як поточні події, хобі та інтереси, тощо [10]. Крім того, на думку дослідників, під час навчання онлайн, студенти позбавлені студентського соціального життя, що впливає на їх загальну мотивацію до навчання та негативно впливає на їх комунікативні навички [10]. Тому, одним з вирішенням даних проблем експерти вбачають у позанавчальній діяльності, позааудиторних завданнях, які б сприяли неформальним зустрічам, додатковим спілкуванням, спільному обговоренню різних питань або індивідуальному виконанню завдань для підвищення рівня іншомовної компетентності [10].

Нас цікавила думка науково-педагогічних працівників стосовно різних форм позанавчальної діяльності, їх використання в освітньому процесі, частотності, ефективності, успішності та очікуваної реакції здобувачів освіти на такі види діяльності. Ми провели опитування науково-педагогічних працівників різних структурних підрозділів Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. В опитуванні брали участь 65 науково-педагогічних працівників. Результати опитування свідчать, що значна частина респондентів (82,8%) вважають, що позанавчальна діяльність з дисципліни має вплив на мотивацію здобувачів освіти до навчання цієї дисципліни. Не впевнені у цьому факті 14,1% науково-педагогічних працівників, а 3,1% вважають, що позавчальна діяльність не впливає на мотивацію студентів до навчання певної дисципліни. 76,9% науково-педагогічних працівників вважають, що позанавчальна діяльність впливає на ефективність

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

навчання здобувачів освіти, 20% викладачів не впевнені в цьому та 3,1% зазначають, що позанавчальна діяльність не впливає на ефективність навчання. Такі результати можуть свідчити про певний досвід науково-педагогічних працівників щодо застосування позанавчальної діяльності та інтерпретацію результатів цієї діяльності. Очевидно, досвід застосування позанавчальної діяльності не завжди мав позитивний вплив на освітній процес.

В той же час, половина науково-педагогічних працівників (50,8%) зазначають, що застосовують позанавчальну діяльність в освітньому процесі регулярно, а 41,5% викладачів роблять це час від часу, 7% викладачів не застосовують позанавчальну діяльність. Слід зауважити, що переважна більшість науково-педагогічних працівників високо оцінюють роль позанавчальної діяльності в освітньому процесі та застосовують її у своїй роботі.

Нас цікавила думка науково-педагогічних працівників стосовно ефективності різних форм позанавчальної діяльності в освітньому процесі університету. Як показує діаграма (Рис.1), більше половини науково-педагогічних працівників розглядають серед найбільш ефективних форм діяльності написання тез або статей (60%), студентські конференції (53,8%) та гурток (52,3%). Досить ефективної формою позавчальної діяльності вважаються також круглі столи або дебати (47,7%), тренінги та позаурочні семінари (35,4%), олімпіади та змагання (27,7%) та розмовні клуби (24,6%).

Рис. 1. Ефективність форм позанавчальної діяльності.

Такі результати свідчать про специфіку кожної дисципліни та, відповідно, форм позанавчальної діяльності з цієї дисципліни, а також особливості освітнього процесу у закладі вищої освіти.

Дещо розділилися думки науково-педагогічних працівників щодо можливої реакції здобувачів освіти (Рис.2). При цьому, понад половину

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

викладачів (53,8%) вважають, що здобувачі освіти охоче займатимуться позанавчальною діяльністю, якщо це впливає на підсумковий результат. 20% викладачів очікують інтерес і готовність здобувачів освіти брати участь в позанавчальній діяльності. Така ж кількість викладачів (20%) схиляються до думки, що інтерес здобувачів виникає, але їм не вистачає часу на позанавчальну діяльність. 6,2% науково-педагогічних працівників вважають, що здобувачам освіти нецікаво займатися позанавчальною діяльністю.

Рис.2. Реакція здобувачів освіти на організацію позанавчальної діяльності.

Отже, такі результати можуть свідчити про суб'єктивну думку науково-педагогічних працівників, специфіку різних дисциплін та можливості позанавчальної діяльності, а також про певні загальні тенденції ставлення як науково-педагогічних працівників, так і здобувачів освіти до позанавчальної діяльності.

Однією з ефективних форм позанавчальної діяльності з іноземної мови професійного спрямування ми розглядаємо студентську конференцію, взагалі, та студентську конференцію «Іноземна мова і кар'єра», зокрема, яку 15 років поспіль проводить кафедра іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Метою проведення цього позанавчального заходу є залучення здобувачів освіти різних спеціальностей до науково-дослідної роботи, використання іншомовних джерел у дослідницькій діяльності, мотивація здобувачів освіти до навчання іноземної мови професійного спрямування та підвищення інтересу до вивчення англійської мови як мови міжнародного спілкування і використання англійської мови у майбутній професійній діяльності.

Нас цікавила думка учасників конференції щодо цієї форми позанавчальної діяльності. В опитуванні брали участь 40 здобувачів освіти, учасники

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

XV Всеукраїнської студентської конференції «Іноземна мова і кар'єра». Опитування показало, що серед учасників конференції 2025 року половина здобувачів освіти (50%) не брали участь у подібній позанавчальній діяльності раніше, чверть здобувачів освіти (25%) брала участь у студентських конференціях раніше і така ж кількість (25%) були присутніми на таких заходах, але самі не брали участь у роботі конференції. Такі результати свідчать, що учасники опитування навчаються на різних курсах університету та мають різний досвід участі в такій формі позанавчальної діяльності.

Стосовно рішення брати участь у студентській конференції думки здобувачів освіти розділилися (Рис.3): чверть здобувачів цікавляться іноземною мовою (25%), частині здобувачів освіти (37,5%) цікава участь у конференції тому, що тематика пов'язана з їх майбутнім фахом, і така ж кількість здобувачів освіти вирішила брати участь у конференції, тому що викладач запропонував таку діяльність, як спосіб підвищення підсумкових балів.

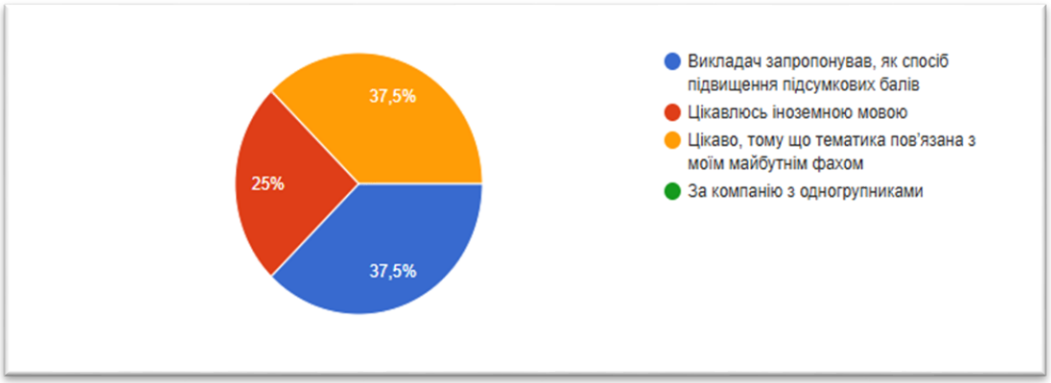

Рис.3. Мотивація участі здобувачів освіти у студентській конференції «Іноземна мова і кар'єра»

Стосовно вибору теми доповіді понад половини здобувачів освіти (62,5%) обрали тему за своїми інтересами та уподобаннями, 25% здобувачів обрали тему, яку запропонував їм викладач, 12,5% здобувачів освіти обрали тему відповідно до кількості наявних матеріалів в мережі Інтернет. Щодо процедури підготовки тез понад половини здобувачів освіти (62,5%) керувалися інструкціями викладача, чверть здобувачів освіти (25%) керувалася запропонованим зразком підготовки матеріалів конференції, 12,5% здобувачів освіти працювали, керуючись своїм досвідом і своїми міркуваннями. Всі здобувачі освіти (100%) знають про поняття академічної доброчесності та керуються її принципами.

Отже, здобувачі освіти мають різний досвід стосовно участі в студентських конференціях, частково цікавляться як іноземною мовою, взагалі, так і іноземною мовою професійного спрямування, керуються як інструкціями викладача, так і інструкціями щодо підготовки тез доповіді

учасників конференції та всі усвідомлюють принципи академічної доброчесності.

Студентська конференція як форма позанавчальної діяльності гармонійно поєднує в собі декілька видів цієї діяльності, а саме, підготовку матеріалів з використанням іншомовних джерел, написання тез доповіді/статті, підготовку презентації для виступу на конференції, виступ на конференції, ознайомлення з пошуковою роботою здобувачів освіти інших спеціальностей.

Крім сприяння мотивації до навчання іноземної мови професійного спрямування та підвищення рівня іншомовної компетентності, така форма позанавчальної діяльності спрямована на розвиток деяких навичок 21 століття, необхідних для успішної кар'єри майбутніх фахівців, а саме аналітичне та критичне мислення, інноваційність та формування ідей, активне навчання та вирішення проблем під час пошуку матеріалів та оформлення тез доповідей та статей. Етап підготовки презентація сприяє розвитку навичок креативності, оригінальності, ініціативності та використання технологій. Етап участі у засіданні конференції сприяє, на нашу думку, розвитку навичок навчання, комунікації, допитливості, ініціативності, адаптивного мислення і розширення кругозору.

Висновки. Таким чином, позанавчальна діяльність у закладі вищої освіти стосується заходів та форм діяльності поза навчальним планом закладу вищої освіти. Результати опитування науково-педагогічних працівників щодо їх думки стосовно позанавчальної діяльності можуть свідчити про ефективність та мотиваційну роль цієї форми діяльності у закладі вищої освіти, а також про суб'єктивну думку науково-педагогічних працівників та про певні загальні тенденції ставлення як науково-педагогічних працівників, так і здобувачів освіти до позанавчальної діяльності.

Позанавчальна діяльність з іноземної мови професійного спрямування сприяє розвитку професійних інтересів здобувачів освіти та підвищенню рівня їх іншомовної компетентності. Різноманітні форми позанавчальної діяльності доповнюють і поглиблюють знання здобувачів освіти. Однією з ефективних форм позанавчальної діяльності з іноземної мови професійного спрямування розглядаємо студентську конференцію «Іноземна мова і кар'єра». Практичний досвід застосування цієї форми позанавчальної діяльності протягом 15 років кафедрою іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького свідчить про підвищення мотивації до навчання іноземної мови професійного спрямування та підвищення рівня іншомовної компетентності, розвиток деяких навичок 21 століття, необхідних для успішної кар'єри майбутніх фахівців.

Темою подальших досліджень розглядаємо вивчення думки здобувачів освіти щодо позанавчальної діяльності, а також розгляд особливостей інших форм цієї діяльності у закладах вищої освіти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Література:

1. Cambridge dictionary. Retrieved from: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/extracurricular
2. Javed I., Srivastava A.K. (2024) An Analysis of Role of Extracurricular Activities (ECA) in Higher Education. *Research Gate.* Available from: https://www.researchgate.net/publication/380610564_An_Analysis_of_Role_of_Extracurricular_Activities_ECA_in_Higher_Education [accessed Jan 31 2025
3. Задільська Г.М. (2021) Позакласна діяльність як одна з базових педагогічних технологій у формуванні комунікативної компетенції майбутніх вчителів англійської мови. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: "Педагогічні науки", (2). вилучено із https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4265
4. Kakungulu Samuel J. (2024) The Role of Extracurricular Activities in Student Development. Available from: https://www.researchgate.net/publication/383550810_The_Role_of_Extracurricular_Activities_in_Student_Development [accessed Jan 31 2025]
5. Яковлева В.А., Власенко Р.П., Андрійчук Т.В. Методика позакласної роботи у закладах вищої освіти в процесі підготовки майбутніх вчителів географії. *Академічні візії.* Випуск 34/2024. Access mode: https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/1280/1199/1214
6. Overview of Co-Curricular Activities (CCAs). *A Singapore Government Agency Website. Ministry of Education.* Retrieved from: https://www.moe.gov.sg/education-in-sg/our-programmes/cca/overview
7. English for Specific Purposes. *European Commission: European School Education Platform.* Retrieved from: https://school-education.ec.europa.eu/en/learn/courses/english-specific-purposes-0
8. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-centred Approach. *Cambridge University Press.* Retrieved from: https://assets.cambridge.org/97805213/18372/excerpt/9780521318372_excerpt.pdf
9. Trinh Thi Thuy, Kieu Linh Phan, Thi Thanh Tam. ESP Class Activities to Boost Student Engagement in the Classroom: A Case Study. Available from: https://www.researchgate.net/publication/374940157_ESP_Class_Activities_to_Boost_Student_Engagement_in_the_Classroom_A_Case_Study [accessed Feb 01 2025]
10. Nypadymka A., Pysarchyk O. Extracurricular Activities to Motivate Students to Learn a Foreign Language. Retrieved from: https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/493

References:

1. Cambridge dictionary. Retrieved from: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/extracurricular
2. Javed I., Srivastava A.K. (2024) An Analysis of Role of Extracurricular Activities (ECA) in Higher Education. *Research Gate.* Available from: https://www.researchgate.net/publication/380610564_An_Analysis_of_Role_of_Extracurricular_Activities_ECA_in_Higher_Education [accessed Jan 31 2025
3. Zadilska H.M. (2021) Extracurricular activities as one of the basic pedagogical technologies in the formation of communicative competence of future English teachers. Bulletin of the Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy. Series: "Pedagogical Sciences", (2). retrieved from https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4265
4. Kakungulu Samuel J. (2024) The Role of Extracurricular Activities in Student Development. Available from: https://www.researchgate.net/publication/383550810_The_Role_of_Extracurricular_Activities_in_Student_Development [accessed Jan 31 2025]
5. Yakovleva V.A., Vlasenko R.P., Andriychuk T.V. Methodology of extracurricular work in higher education institutions in the process of training future geography teachers. Academic Visions. Issue 34/2024. Access mode: https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/1280/1199/1214

6. Overview of Co-Curricular Activities (CCAs). *A Singapore Government Agency Website. Ministry of Education.* Retrieved from: https://www.moe.gov.sg/education-in-sg/our-programmes/cca/overview

7. English for Specific Purposes. *European Commission: European School Education Platform.* Retrieved from: https://school-education.ec.europa.eu/en/learn/courses/english-specific-purposes-0

8. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-centred Approach. *Cambridge University Press.* Retrieved from: https://assets.cambridge.org/97805213/18372/excerpt/9780521318372_excerpt.pdf

9. Trinh Thi Thuy, Kieu Linh Phan, Thi Thanh Tam. ESP Class Activities to Boost Student Engagement in the Classroom: A Case Study. Available from: https://www.researchgate.net/publication/374940157_ESP_Class_Activities_to_Boost_Student_Engagement_in_the_Classroom_A_Case_Study [accessed Feb 01 2025]

10. Nypadymka A., Pysarchyk O. Extracurricular Activities to Motivate Students to Learn a Foreign Language. Retrieved from: https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/493

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147:001

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-586-593

Кучай Олександр Володимирович доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-9468-0486

Кучай Тетяна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, https://orcid.org/0000-0003-3518-2767

Дутка Ганна Яківна доктор педагогічних наук, професор, заступник керівника Центру забезпечення якості освіти, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, http://orcid.org/0000-0002-6504-1554

Повлін Ірина Емерихівна кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри біології та хімії Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, https://orcid.org/0000-0001-6028-6168

Осередчук Ольга Анатоліївна доктор педагогічних наук, Професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-3192-3129

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті розглянуто формування професійної ідентичності особистості засобами міждисциплінарного підходу. Становлення професійної ідентичності є феноменом, детермінованим професійним навчанням. Особливо актуально вивчення даного явища в руслі педагогічної професії, так як її специфіка пов'язана зі творенням зростаючої людини, і від того, наскільки педагоги будуть усвідомлено і відповідально ставитися до своєї діяльності, залежить не тільки їх успішність і кар'єрне зростання, а й розвиток вихованців.

Вивчення професійної ідентичності ведеться у тісному взаємозв'язку з особистісною та соціальною ідентичністю. Становлення професійної ідентичності студентів як потенційних педагогів здійснюється у ситуації постійних змін у змісті освіти, напрямках педагогічної діяльності, соціальної неоднознач-

ності. Разом з тим, при цьому підвищується значущість внутрішніх процесів самовизначення та рефлексії. Особливої ваги набуває питання суб'єктності у тих професійного становлення. Також певні складнощі можна виявити ще на етапі вибору педагогічної професії. Традиційно прийнято вважати, що професійний вибір робиться один раз, в його основі лежить особистісна ідентичність, що є результатом проживання кризи підліткового віку і дозволяє за допомогою системи сформованих цінностей перейти до усвідомленого вибору професії.

Професійна ідентичність особи є результатом впливу багатьох взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх факторів, до системи яких входить і гендер. Дослідження в галузі гендерної педагогіки показують, що успішність навчання молодих людей студентського віку багато в чому визначається характером прояви психофізіологічних особливостей юнаків та дівчат.

Педагогічні дослідження міждисциплінарності найбільш великі і сконцентровані в основному навколо проблеми підвищення якості навчання за рахунок забезпечення системності змісту освіти, що знаходить своє відображення в документах Болонського процесу, де міждисциплінарність виділена як одна з бажаних ознак нової якості вищої освіти.

Міждисциплінарні зв'язки не тільки розширюють, а й створюють освітній простір, в якому майбутні фахівці можуть освоїти знання, вміння та навички в рамках компетентного підходу.

Ключові слова: професійна ідентичність, особистість, міждисциплінарний підхід, освіта, професійний розвиток.

Kuchai Oleksandr Volodymyrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-9468-0486

Kuchai Tetiana Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Berehove, https://orcid.org/ 0000-0003-3518-2767.

Dutka Hanna Yakivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Head of the Center for Quality Assurance of Education, Professor of the Preschool and Primary Education Department of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, http://orcid.org/0000-0002-6504-1554

Povlin Iryna Emerykhivna Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of Biology and Chemistry of the Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rakotsi II, Berehove, Transcarpathia, https://orcid.org/0000-0001-6028-6168

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Oseredchuk Olga Anatoliyivna Doctor of Pedagogy Science, Professor of the Department of General Pedagogy and Higher School Pedagogy, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-3192-3129

FORMATION OF PROFESSIONAL IDENTITY OF PERSONALITY USING AN INTERDISCIPLINARY APPROACH

Abstract. The article considers the formation of a person's professional identity through an interdisciplinary approach. The formation of professional identity is a phenomenon determined by professional training. The study of this phenomenon in the pedagogical profession is especially relevant since its specificity is associated with the creation of a growing person, and not only their success and career growth, but also the development of their students depends on how consciously and responsibly teachers will treat their activities.

The study of professional identity is carried out in close connection with personal and social identity. The formation of professional identity of students as potential teachers is carried out in a situation of constant changes in the content of education, areas of pedagogical activity, and social ambiguity. At the same time, the importance of internal processes of self-determination and reflection increases; The issue of subjectivity in those of professional formation acquires particular importance. Also, certain difficulties can be identified at the stage of choosing a teaching profession. Traditionally, it is believed that a professional choice is made once, it is based on personal identity, which is the result of experiencing a crisis of adolescence and allows, with the help of a system of formed values, to move to a conscious choice of profession.

A person's professional identity is the result of the influence of many interrelated external and internal factors, which include gender. Research in the field of gender pedagogy shows that the success of learning of young people of student age is largely determined by the nature of the manifestation of psychophysiological characteristics of boys and girls.

Pedagogical research on interdisciplinarity is the most extensive and is mainly concentrated on the problem of improving the quality of education by ensuring its systematic content. This is reflected in the documents of the Bologna process, where interdisciplinarity is highlighted as one of the desired features of the new quality of higher education.

Interdisciplinary connections not only expand, but also create an educational space in which future specialists can master knowledge, skills, and abilities within the framework of a competent approach.

Keywords: professional identity, personality, interdisciplinary approach, education, professional development.

Постановка проблеми. Нині у системі освіти розуміється необхідність вивільнення особистісного початку людини, без якого неможлива гуманізація

системи суспільних відносин та розвитку соціальної системи. Відбувається переосмислення усталених критеріїв професійного розвитку, глибше вивчаються питання професійного самовизначення, професіоналізації особистості [2].

Професіоналом можна вважати людини, яка не тільки володіє необхідними компетенціями для досягнення високого рівня виробничих показників, а також має особливу систему мотивацій, ціннісних орієнтацій, що, певною мірою, становить основу професійної ідентичності особистості.

Професійна ідентичність – це цілісне емоційне стан або почуття, що відзначається як позитивне ставлення індивіда до професії, бажання працювати в даних умовах спеціальності, прагнення оптимального виконання професійної діяльності. З педагогічної точки зору особливий інтерес представляє вивчення можливостей впливу засобами навчання та виховання на процес формування професійної ідентичності старшокласників та студентів [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міждисциплінарний підхід як передумову та домінанту розвитку в освітній діяльності наведено у наукових працях А. Колота, Т. Крепс, О. Приятельчук, О. Ступницького, А. Філіпенка, Л. Яковенка, В. Желанової, О. Кравченко, В. Кременя, В. Огнев'юка, В. Сисоєвої та інших.

Професійну ідентичність досліджували К. Абульханова-Славська, Н. Волянюк, Е. Зеєр, О. Єрмолаєва, Є. Єфремов, Н. Іванова, Г. Ложкін, Є. Конєва, В. Ляудіс, Л. Орбан-Лембрик, А. Пальмонарі, В. Столін, Д. Сьюпер, Є. Чорний, А. Шатохін, Л. Шнейдер, І. Хамітова та інші.

Мета статті - визначити професійну ідентичність особистості засобами міждисциплінарного підходу**.**

Виклад основного матеріалу. Безумовно, професійна ідентичність студента та фахівця – це два різні феномени. На етапі професійного навчання закладаються лише передумови професійно ідентичності, а її формування та подальший розвиток відбуваються після первинної адаптації молодого фахівця, в періоди більш щільної професійної активності.

Наголошуємо на важливості періоду професійного навчання та підготовки у становленні професійної ідентичності. Адже саме для юнацького віку характерне інтенсивне самовизначення, як у особистій сфері, так та і у професійній. Практично всі юнаки та дівчата думають про вибір професії та починають навчання за обраною спеціальністю [4]. Однак багато молодих людей неясно уявляють собі свою майбутню професійну діяльність сумніваються у правильності свого вибору протягом усього навчання. Це відбувається, тому що проектування та становлення особистості майбутнього професіонала в процесі навчання поки не входить до завдань ЗВО.

Очевидно, що основну роль у формуванні професійної ідентичності студентів грає освітнє середовище. Основними засобами педагогічного впливу на першому курсі є насичення інформацією в галузі професійних знань змісту

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

загальноосвітніх дисциплін та організація поза урочною діяльністю студентів на професійну тематику (позакласні заходи та класний годинник, факультативні заняття, участь у конкурсах, проектна діяльність та ін.).

Професійна ідентичність особи є результатом впливу багатьох взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх факторів, до системи яких входить і гендер. Дослідження в галузі гендерної педагогіки показують, що успішність навчання молодих людей студентського віку багато в чому визначається характером прояви психофізіологічних особливостей юнаків та дівчат. Юнаки та дівчата відрізняються за рівнем активації емоцій у процесі навчання, пізнавальним здібностям та пізнавальним інтересам, сприйняттю навколишнього світу, темпу, стратегії переробки та засвоєння інформації, темпу подачі нової інформації, організації уваги, тривалості періоду праці, рівню адаптивних можливостей організму та психіки, рівню при рідній агресивності, відношенню позитивної та негативної оцінки своєї роботи та ін. [3].

Професійний розвиток дівчат і юнаків також має відмінності, що виявляються на фізичному, фізіологічному, психологічному, соціальному рівнях розвитку особистості [3]. Тому для ефективного впливу на процес формування професійної ідентичності, викладачеві необхідно враховувати вікові та гендерні особливості студентів, а також специфіку професії, яка освоюється студентами, на рівні змісту та методики викладання.

Професійна ідентичність є важливою якістю, яка з’являється в процесі особистісного та професійного становлення і здійснює вагомий вплив на різноманітні аспекти життєдіяльності людини. Професійна ідентичність проявляється у самосвідомості особистості, в якій прижиттєво в процесі взаємодії конструюється індивідуальне емоційно забарвлене знання власної належності.

Процес формування професійної ідентичності відбувається лише на досить високих рівнях опанування професії і виступає як стійке узгодження основних елементів даного процесу. При цьому професійна ідентичність виконує стабілізуючу та перетворюючу функції [5]. В процесі становлення професійної ідентичності людина проходить такі етапи: довіри, автономії, ініціативності, досягнення, ідентичності, інтимності, творчості, інтеграції [3].

В стійкому кінцевому варіанті професійна ідентичність формується на доволі високих рівнях оволодіння професією, якого людина досягає до 30-35 років. Також слід пам’ятати, що професійна ідентичність не є чимось сталим й незмінним. Повна зміна професійної ідентичності для дорослої людини можлива і реальна за відносно короткі інтервали часу. Чинниками таких змін можуть бути як безпосередньо зміна професійної діяльності, так і зміна професійного співтовариства, а також образу «Я».

Найоптимальнішим варіантом вивчення професійної ідентичності є контекст її розгляду у безпосередньо професійній діяльності, яка має сенс для фахівця, і завдяки якій він отримує достатній рівень самоповаги та гідності.

Формування особистості професіонала в процесі оволодіння професійною діяльністю не можна зводити до розвитку її операціональної сфери у вигляді накопичення знань, навичок і вмінь. Воно передбачає становлення складних психічних систем регуляції соціальної поведінки особистості. Суттєву роль в цьому процесі відіграє розвиток уявлень про ті явища, які пов'язані з основними закономірностями професійного становлення, виявлення факторів регуляції його динаміки, побудова на цій основі системи рівнів усвідомлення себе суб'єктом власної професійної діяльності й розуміння соціальної значущості своєї професії. Все це входить в комплекс необхідних умов ефективного формування особистості і досягнення такого рівня розвитку професійно значущих якостей, структур і механізмів регуляції поведінки, які потрібні для досягнення належного рівня придатності до професійної діяльності.

Усе це дає підстави стверджувати, що професійна ідентичність передбачає функціональне і екзистенціональне об'єднання людини та професії, що виражається у розумінні своєї професії, прийнятті себе в професії й умінні добре і з користю для інших виконувати свої професійні обов'язки.

Міждисциплінарна співпраця передбачає взаємодію кількох викладачів, які читають взаємодоповнюючі дисципліни для підготовки та реалізації студентами конкретних проектів. За такого підходу вирішується проблема дублювання інформації в наступних один за одним дисциплінах, реалізується ідея підготовки сучасних фахівців, здатних інноваційно мислити та креативно вирішувати складні управлінські завдання [6]. Соціологічний підхід до зазначеної проблеми передбачає вивчення особливостей соціальної взаємодії викладачів та студентів у ході міждисциплінарної інтеракції.

Міждисциплінарні зв'язки не тільки розширюють, а й створюють освітній простір, в якому майбутні фахівці можуть освоїти знання, вміння та навички в рамках компетентного підходу. Пов'язано це з проблемною орієнтованістю викладання, що призводить до появи нової наукової бази на стику суміжних дисциплін. Після цього інтегрування як створюються нові дисципліни, а й поглиблюються і збагачуються вже існуючі.

Так чи інакше, але міждисциплінарність стає важливим фактором підвищення якості дослідження та викладання. Переваги міждисциплінарних зв'язків реалізуються тільки завдяки впровадженню чітких принципів роботи міждисциплінарних колективів дослідників і педагогів, а також точно вивірених сфер відповідальності за загальну або суміжну термінологію, методологію, що ефективно трактується, що в сукупності дозволять здійснити ефективний синтез [5].

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу можна констатувати, що ідентичність відбиває процеси інтеграції та дезінтеграції особистості на внутрішньо-особистісному та міжособистісному рівні. У професійній ідентичності виділяється соціальна та особистісна складові. Соціальна форма

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ідентичності допомагає формувати соціальну та професійну позицію; особистісна - дозволяє формувати професійну самототожність людини. Ці дві форми реалізують функції: формування та забезпечення стабільності «професійного Я» індивіда; професійного розвитку особистості та її професійної соціалізації; регуляції професійної поведінки особистості [1].

Висновки. Таким чином, проведене нами спостереження показало важливість реалізації міждисциплінарного підходу на практиці навчання у ЗВО. На нашу думку, міждисциплінарний підхід підвищують гнучкість освітніх програм, дає можливість вибудовувати індивідуальні траєкторії навчання, максимально наближає до майбутньої професійної діяльності. Міждисциплінарні модулі змінюють ставлення та студентів до професійної діяльності, дозволяють побачити її творчий характер. У процесі міждисциплінарного навчання студенти навчаються працювати в команді, усвідомлюють значущість подібної роботи для успішної професійної діяльності з розробки соціальних проектів. Слід також зазначити, що використання модульної системи в освітньому процесі розвиває у студентів навички творчої та аналітичної роботи, формує вміння самостійно шукати та обробляти інформацію з метою отримання нових знань.

Формування професійної ідентичності сприятиме усвідомленню особистістю своєї приналежності до професії та впевненості в собі як майбутньому професіоналі.

Однією з актуальних проблем сьогодення є визначення себе як професіонала та майстра своєї справи серед майбутніх фахівців, яким належить винятково відповідальна роль у становленні підростаючого покоління. Адже залежно від того, наскільки сформованим буде їх рівень професійної ідентичності, залежатиме розвиток професійної самосвідомості майбутніх представників педагогічної спільноти, яка виступає умовою, детермінантою, чинником, засобом, показником становлення їх особистості як фахівця, професіонала.

Література

1. Антонова Н.О. Особливості професійної ідентичності студентів психологічного факультету.ьПроблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Т. XI, Част. 4. К., 2009. 16 – 28.

2. Єгорова Є.В. Феномен професійної ідентичності: психологічний аналіз. Вісник Черкаського університету. 2002. 43. 7073.

3. Желанова В.В. Впровадження стратегії міждисциплінарності в сучасній вищій освіті. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота», 2021. 1(48). 477–480.

4. Колот А.М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності. Соціальна економіка, 2014. 1–2. 76–79.

5. Лукомська С.О., Чуйко О.В. Термінологічні аспекти професійної ідентичності. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: зб. наук. праць. Т. 2. Вип. 11 (99). 2013. 184–187

6.Матеюк О.А. Психологічні особливості професійної ідентичності майбутніх суб'єктів праці. Науковий вісник. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 1. 131-140.

7.Москаль Ю. Ідентифікація й ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу. Психологія і суспільство. 2006. 1. 96-112.

References

1. Antonova N.O. (2009). Osoblyvosti profesiynoyi identychnosti studentiv psykholohichnoho fakul′tetu [Peculiarities of professional identity of students of the Faculty of Psychology]. ′Problemy zahal′noyi ta pedahohichnoyi psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats′ Instytutu psykholohiyi im. H.S. Kostyuka APN Ukrayiny. T. XI, Chast. 4. K. 16 – 28. [in Ukrainian].

2. Yehorova YE.V. (2002). Fenomen profesiynoyi identychnosti: psykholohichnyy analiz [The phenomenon of professional identity: psychological analysis]. Visnyk Cherkas′koho universytetu. 43. 7073. [in Ukrainian].

3. Zhelanova V.V. (2021). Vprovadzhennya stratehiyi mizhdystsy plinarnosti v suchasniy vyshchiy osviti [Implementation of the strategy of interdisciplinarity in modern higher education]. Naukovyy visnyk Uzhhorods′koho universytetu. Seriya: «Pedahohika. Sotsial′na robota». 1(48). 477–480. [in Ukrainian].

4. Kolot A.M. (2014). Mizhdystsyplinarnyy pidkhid yak dominanta rozvytku ekonomichnoyi nauky ta osvitn′oyi diyal′nosti [Interdisciplinary approach as a dominant in the development of economic science and educational activity]. Sotsial′na ekonomika,. 1–2. 76–79. [in Ukrainian].

5. Lukoms′ka S.O., Chuyko O.V. (2013). Terminolohichni aspekty profesiynoyi identychnosti [Terminological aspects of professional identity]. Naukovyy visnyk Mykolayivs′koho derzhavnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns′koho: zb. nauk. prats′. T. 2. Vyp. 11 (99). 184–187 [in Ukrainian].

6. Mateyuk O.A. (2014). Psykholohichni osoblyvosti profesiynoyi identychnosti maybutnikh sub″yektiv pratsi [Psychological features of professional identity of future subjects of labor]. Naukovyy visnyk. L′viv: L′vivs′kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav,. 1. 131-140. [in Ukrainian].

7. Moskal′ YU. (2006). Identyfikatsiya y identychnist′ u suspil′nomu formati teoretychnoho analizu [Identification and identity in the social format of theoretical analysis]. Psykholohiya i suspil′stvo.. 1. 96-112. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.015.316

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-594-602

Кушнір Леся Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри хіміко-фармацевтичних дисциплін, Комунальний заклад вищої освіти «Рівненська медична академія», м. Рівне, тел: (067)300-83-64, https://orcid.org/0000-0003-0951-3024

Сустрєтов Анатолій Станіславович доктор філософії 032 «Історія та археологія», доцент, доцент, кафедри теоретичних дисциплін, Донецький національний медичний університет, кафедра теоретичних дисциплін, тел: (099)497-14-90, https://orcid.org/0000-0001-6313-7803

Тонконог Наталія Ігорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та педагогічної інноватики, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел: (095)615-51-82, https://orcid.org/0000-0002-9973-3778

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті авторами розглядається поняття національної ідентичності та національної свідомості як комплексного феномена, який включає в себе знання про історію, культуру і традиції свого народу, почуття гордості за свою країну та прагнення до участі в її житті. Встановлено, що в умовах збройної агресії росії проти України вивчення процесів формування і трансформації національної ідентичності українців, особливо здобувачів вищої освіти, набуває особливої актуальності. Зважаючи на значний вплив війни на свідомість українців, дослідження ідентифікаційних процесів дозволить глибше зрозуміти, як змінюються цінності та уявлення про національну належність у сучасних умовах. Автори дослідження доводять, що заклади вищої освіти відіграють важливу роль у формуванні цих складових національної ідентичності. Зазначено, що формування національної ідентичності молоді є складним і багатогранним процесом, який залежить від багатьох факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх.

Встановлено, що соціальні мережі, маніпулятивні інформаційні кампанії та ідеологічні атаки створюють серйозні виклики для формування стійкої національної самосвідомості молодого покоління. Тому дослідження цього питання є важливим для розробки ефективних стратегій національно-патріотичного виховання, які б сприяли формуванню активної громадянської позиції та готовності захищати інтереси своєї країни.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Авторами проведене дослідження серед 94 здобувачів закладів вищої освіти, яке підтвердило важливу роль ЗВО у формуванні національної ідентичності. Аналіз результатів опитування свідчить про те, що сучасна молодь усвідомлює важливість формування національної свідомості та визначає ключові складові цього процесу. Респонденти підкреслюють необхідність знання історії України, культури та мови, розвитку критичного мислення та активної громадянської позиції. Це свідчить про розуміння того, що національна ідентичність формується на основі знання свого минулого та цінностей.

Ключові слова: національна ідентичність, здобувачі, освітній процес, цінності, опитування.

Kushnir Lesia Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Chemical and Pharmaceutical Disciplines Department of Rivne Medical Academy, Rivne, tel: (067) 300-83-64, https://orcid.org/0000-0003-0951-3024

Sustrietov Anatolii Stanislavovych Ph.D., 032 «History and Archaeology» Associate Professor, Associate Professor of the Department of theoretical disciplines of Donetsk National Medical University, tel: (099) 497-14-90, https://orcid.org/0000-0001-6313-7803

Tonkonoh Nataliia Ihorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Educational Studies and Pedagogical Innovations of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, tel: (095) 615-51-82, https://orcid.org/0000-0002-9973-3778

NATIONAL IDENTITY FORMATION OF HIGHER EDUCATION STUDENTS IN WAR CONDITIONS

Abstract. In the article, the authors consider the concept of national identity and national consciousness as a complex phenomenon, which includes knowledge of the history, culture and traditions of our people, a sense of pride in our country and the desire to participate in its life. It is established that in the conditions of Russia's armed aggression against Ukraine, the study of the processes of formation and transformation of Ukrainians' national identity, in particular of higher education students, acquires special relevance. Due to the significant impact of the war on Ukrainians' consciousness, the study of identification processes will allow for a deeper understanding of how values and ideas about national belonging are changing in modern conditions. The authors of the study prove that higher education institutions play an important role in the formation of these components of national identity. It is noted that the formation of national identity of youth is a complex and multifaceted process that depends on many factors, both internal and external.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

It has been established that social networks, manipulative information campaigns and ideological attacks create serious challenges for the formation of the young generation's stable national identity.

Therefore, research on this issue is important for the development of effective strategies for national and patriotic education that would contribute to the formation of an active civic position and readiness to defend the interests of our country.

The authors conducted a study among 94 applicants of higher education institutions, which confirmed the important role of higher education in the formation of national identity. The analysis of the survey results indicates that modern youth realize the importance of forming national consciousness and identify the key components of this process. Respondents emphasize the need to know the history of Ukraine, culture and language, develop critical thinking and an active civic position. This shows an understanding that national identity is formed on the basis of knowledge of our past and values.

Keywords: national identity, applicants, educational process, values, survey.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни національна ідентичність українців зазнала значних трансформацій. Збройна агресія Росії стала потужним каталізатором процесів консолідації українського суспільства та зміцнення національної свідомості. Вивчення динаміки ідентифікаційних процесів в цей період є надзвичайно актуальним завданням, оскільки дозволяє зрозуміти, як війна впливає на цінності, уявлення та поведінку українців [7]. Особливу увагу слід приділити дослідженню ролі молоді у формуванні нової української ідентичності, оскільки саме молоде покоління будуватиме майбутнє країни. В умовах інформаційної війни особливо важливо формувати критичне мислення у здобувачів вищої освіти, щоб вони могли відрізняти правду від маніпуляцій та захищати свої національні інтереси. Дослідження процесів формування національної ідентичності в цей період дозволить розробити ефективні стратегії національно-патріотичного виховання, спрямовані на зміцнення громадянської свідомості та готовності до захисту своєї країни.

Мета статті - з'ясувати особливості формування національної ідентичності студентської молоді в умовах збройного конфлікту; визначити фактори, які впливають на зміну національної свідомості студентів під час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування національної ідентичності є багатогранним і охоплює широкий спектр досліджень. Так, М. Степик зосередився на теоретичних засадах української ідентичності, тоді як В. Желанова та О. Матвієнко детально аналізували структуру та динаміку національно-культурної ідентичності особистості; дослідження К. Журби, І. Беха, О. Докукіної та І. Шкільної присвячені особливостям формування національної ідентичності в підлітковому віці; І. Горячок, І. Баранцова і Ю. Тараненко зосередились у своїх працях над питанням формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти в сучасних умовах. Науковиця Н. Дудник у своїх працях розглядає специфіку

формування національної ідентичності майбутніх педагогів в контексті російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Сучасна державна політика України демонструє чітку орієнтацію на формування національної ідентичності громадян. Це знаходить своє відображення у низці нормативно-правових актів, зокрема, Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022 р.), Стратегії і Державній програмі з утвердження національної ідентичності. Ці документи визначають пріоритетні напрями державної політики, спрямовані на формування громадянської свідомості, національної самосвідомості та патріотизму серед населення, особливо молоді.

Проаналізуємо дефініції «національна свідомість» та «національна ідентичність».

Національно-культурна ідентичність, за визначенням науковців, є соціально сконструйованим поняттям, яке відображає приналежність індивіда до певної спільноти та його участь у відтворенні її культурних кодів. Цей процес є динамічним і постійно змінюється під впливом соціокультурних трансформацій [4]. Зокрема, В. Макарчук підкреслює, що національна ідентичність є результатом активної діяльності особистості, яка відбирає та інтерпретує різноманітні культурні символи та цінності. Це процес самоідентифікації, в якому індивід усвідомлює свою приналежність до певної нації та будує свою особистісну ідентичність на основі національних стереотипів та цінностей [6].

Вивчення української історії, культури та літератури, а також участь у культурних заходах є важливими компонентами формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти. Залучення до фольклорних фестивалів, літературних конкурсів та екскурсій до історичних місць сприяє поглибленню їхніх знань про свою країну та зміцненню національної свідомості [4].

Ми погоджуємось з дослідниками О. Марущак, О. Сонечко, А. Тургенєвою, які зазначають, що національно-культурна ідентичність є не лише суб'єктивним відчуттям, але й соціальним конструктом, який формується в процесі соціалізації та взаємодії з іншими людьми. Вона включає в себе як когнітивний компонент (знання про свою націю, її історію і культуру), так і емоційний (почуття приналежності, гордості, відповідальності) [8].

Національна свідомість є багатогранним соціокультурним феноменом, що формується під впливом історичних, соціальних та політичних процесів. Вона включає в себе як раціональні компоненти (знання, уявлення, цінності), так і ірраціональні (емоції, вірування, символи), які взаємодіють між собою, формуючи унікальний духовний світ нації [5].

Національна свідомість – це соціально сконструйоване поняття, яке відображає приналежність індивіда до певної спільноти та його участь у відтворенні її культурних кодів. Це процес, в якому індивід усвідомлює свою належність до певної нації та будує свою особистісну ідентичність на основі національних стереотипів та цінностей [1].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Аналіз наукових досліджень і власних педагогічних спостережень дозволяють зробити висновок, що формування національно-культурної ідентичності здобувачів вищої освіти є складним процесом, який залежить від багатьох факторів: сімейного виховання, освітніх закладів, засобів масової інформації, соціального оточення та історичних подій. Особливо гостро це питання постає в умовах сучасних викликів, коли молодь повинна зробити свідомий вибір і визначити своє місце в суспільстві.

Для ефективного формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої освіти необхідно відходити від традиційних пасивних методів навчання і активно залучати здобувачів до участі в інтерактивних формах роботи. Застосування проєктної діяльності, інноваційних технологій, віртуальної та доповненої реальності та інших активних методів сприяє розвитку критичного мислення, формуванню активної громадянської позиції і поглибленню розуміння національних цінностей. Цифрові технології відіграють все більш значущу роль у сучасному світі, суттєво впливаючи на всі сфери життя, зокрема на процес формування національної ідентичності. Особливо це стосується молодого покоління, яке активно використовує інтернет і соціальні мережі. Проаналізуємо основні аспекти впливу цифрових технологій на формування національної ідентичності:

- ✓ Доступ до інформації. Інтернет забезпечує необмежений доступ до інформації про історію, культуру, мову та традиції своєї нації, а соціальні мережі дозволяють молоді спілкуватися з представниками різних регіонів країни, ділитися досвідом та формувати спільну ідентичність [2].
- ✓ Створення спільнот. Онлайн-платформи сприяють створенню віртуальних спільнот, об'єднаних спільними інтересами та цінностями, що дозволяє молоді відчувати себе частиною більшої спільноти та зміцнювати свою національну ідентичність.
- ✓ Формування громадянської позиції Соціальні мережі стали потужним інструментом для вираження громадянської позиції та участі в соціальних рухах, молодь може об'єднуватися для захисту національних інтересів, що сприяє зміцненню національної ідентичності [7].
- ✓ Культурний обмін. Цифрові технології дозволяють легко ділитися культурними надбаннями, музикою, кінематографією, літературою, що сприяє збереженню та популяризації національної культури [4].
- ✓ Маніпуляція свідомістю. Разом з тим, цифрові технології можуть використовуватися для маніпуляції свідомістю, поширення дезінформації та розпалювання міжнаціональної ворожнечі.

В умовах сьогодення постає проблема впливу інформаційної війни на національну свідомість**.** Поширення фейкових новин, пропаганди та дезінформації з метою створення спотвореного уявлення про реальність та підриву довіри до державних інституцій; створення інформаційних бульбашок, де люди отримують лише ту інформацію, яка підтверджує їхні попередні уявлення, що призводить до розколу суспільства; поширення негативних стереотипів про інші країни та народи, що сприяє формуванню

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ворожості та нетерпимості; спроби переписати історію, заперечувати геноцид українського народу, що призводить до спотворення історичної пам'яті. Для протидії інформаційній війні та захисту національної свідомості необхідно розвивати критичне мислення, підтримувати медіаграмотність, розробляти механізми швидкого виявлення та спростування фейкових новин, підтримувати розвиток української мови та культури.

Для дослідження особливостей формування національної ідентичності студентської молоді в умовах війни автори застосували комплекс методів, серед яких провідне місце займає анкетування. Цей метод дозволяє зібрати великі обсяги кількісних даних, однак має певні обмеження, пов'язані зі стандартизацією питань і можливістю соціальної бажаності відповідей. В опитуванні взяли участь 94 здобувачі вищої освіти, зокрема Донецького національного медичного університету, Університету Григорія Сковороди в Переяславі та Комунального закладу вищої освіти «Рівненська медична академія». Серед яких 56% жінок та 44% чоловіків, віком 19-22 роки.

На запитання «Чи змінилося ваше розуміння поняття «українська ідентичність» після початку повномасштабного вторгнення?» респонденти відповіли наступним чином: так (55,7%), скоріше так, ніж ні (25,4), ні (8%), скоріше ні, ніж так (10,9%). З результатів дослідження можна зробити висновок, що лише невелика частина опитаних (18,9%) стверджує, що їхнє розуміння української ідентичності залишилося незмінним. Це може бути пов'язано з різними факторами, такими як попередня ідентифікація з українською нацією або відсутність залученості до подій війни.

Рис.1 Відповіді респондентів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Аналіз наведених даних свідчить про те, що здобувачі закладів вищої освіти надають перевагу активним формам роботи, які сприяють формуванню національної ідентичності. Найбільшу підтримку отримали такі напрями, як співпраця з громадськими організаціями та залучення до волонтерської діяльності. Це свідчить про зростання соціальної відповідальності молоді та бажання брати активну участь у житті суспільства. Водночас, традиційні форми виховної роботи, такі як проведення виховних годин та організація культурних заходів, також залишаються актуальними. Найменш популярним варіантом виявилося впровадження нових навчальних програм, що може свідчити про необхідність більш активної комунікації з молодими людьми щодо змісту та цілей таких програм. Загалом, результати опитування вказують на потребу в комплексному підході до формування національної ідентичності студентської молоді, який поєднує в собі як теоретичну підготовку, так і практичну діяльність.

На запитання «Які знання та навички, на вашу думку, необхідні для формування національної свідомості**?**» здобувачі освіти відповіли:

- ✓ Знання історії України (60%).
- ✓ Знання та широке розповсюдження української мови та культури (54%).
- ✓ Вміння критично мислити (48%).
- ✓ Розуміння політичних процесів в Україні (35%).
- ✓ Приклад в сім’ї (69%).
- ✓ Відвідування музеїв, театрів, концертів, участь у фольклорних фестивалях (30%).
- ✓ Участь у волонтерських проектах, громадських ініціативах (58%).

Аналіз результатів опитування свідчить про те, що сучасна молодь усвідомлює важливість формування національної свідомості та визначає ключові складові цього процесу. Респонденти підкреслюють необхідність знання історії України, культури та мови, розвитку критичного мислення та активної громадянської позиції. Особливу увагу приділяється ролі сім'ї у формуванні національної ідентичності, а також участі у культурних заходах та волонтерській діяльності. Отримані дані вказують на те, що здобувачів вищої освіти прагнуть не лише пасивно споживати знання, але й активно брати участь у формуванні своєї національної свідомості та сприяти розвитку української держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті авторами проаналізовані поняття національна ідентичність та національна свідомість та визначені ключові їх компоненти. Встановлено, що інформаційна війна є одним з найважливіших викликів сучасності. Вона безпосередньо впливає на формування національної ідентичності, особливо в умовах збройного конфлікту. Для протистояння інформаційним атакам необхідно вживати комплексних заходів, спрямованих на зміцнення національної єдності та

підвищення стійкості суспільства до маніпуляцій. Проведене дослідження та опитування серед здобувачів вищої освіти, дозволяють дійти до висновку, що сучасна молодь демонструє високий рівень самосвідомості та розуміння важливості національної ідентичності. Респонденти активно визначають ключові складові цього феномену, серед яких знання історії та культури, розвиток критичного мислення, активна громадянська позиція та участь у культурних заходах. Ці результати свідчать про те, що молодь прагне не лише пасивно споживати знання, але й активно формувати свою ідентичність, що є важливим чинником для розвитку українського суспільства. *Перспективи подальших досліджень* вбачаємо у виявлення зв'язку між рівнем національної ідентичності та громадянською активністю здобувачів вищої освіти.

Література

1. Бабарчук Н., Віршке Н., Слободенюк Л. Формування національної свідомості в учнів початкових класів. Нові технології навчання в початковій школі: досвід, проблеми, перспективи. Матеріали обласної науково-практичної конференції. Житомир, 2021, С. 45-47.

2. Бойко С. Формування національно-культурної ідентичності українського суспільства: сучасні виклики і загрози. *Українознавчий альманах.* Випуск 29. 2021. С. 32-38.

3. Желанова В.В., Матвієнко О.В., Національно-культурна ідентичність особистості: сутність та структура. *Інноваційна педагогіка.* Випуск 49. Том 1. 2022. С. 17-20.

4. Конівіцька Т. Формування національно-культурної ідентичності здобувачів вищої освіти крізь призму кіномистецтва. *Вісник науки та освіти*. *Серія «Педагогіка».* Випуск № 11(29). 2024. С. 1236-1248.

5. Кресіна І. О. Національна свідомість: сутність, основні складові та рівні функціонування. *Нова політика*. 1998. С. 12-19.

6. Макарчук В. Формування національної ідентичності майбутнього вчителя початкової школи. *Перспективи та інновації науки*. №10 (28). 2023. С. 276–285.

7. Мартинюк В. В. Педагогічні умови формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі: дис. ... канд. пед. наук: 011 – Освітні, педагогічні науки. Умань, 2022. 221 с.

8. Марущак О., Сонечко О., Тургенєва А. Аналіз ролі вищої освіти україни у формуванні поствоєнної національної ідентичності. *Перспективи та інновації науки*, 4 (38). 2024. С.112-116

References

1. Babarchuk N., Virshke N., Slobodeniuk L. (2021). Formuvannia natsionalnoi svidomosti v uchniv pochatkovykh klasiv [Formation of national consciousness in primary school students]. Novi tekhnolohii navchannia v pochatkovii shkoli: dosvid, problemy, perspektyvy. Materialy oblasnoi naukovo-praktychnoi konferentsi. Zhytomyr, p. 45-47. [in Ukrainian].

2. Boyko, S. (2021). Formuvannia natsionalno-kulturnoi identychnosti ukrainskoho suspilstva: suchasni vyklyky i zahrozy [Formation of national-cultural identity of Ukrainian society: modern challenges and threats*]. Ukrainoznavchyi almanakh cUkrainian Studies Almanac,* 29. P.32-38 [in Ukrainian].

3. Zhelanova V. V., Matvienko O. V. (2022). Natsionalno-kulturna identychnist osobystosti: sutnist ta struktura [National-Cultural Identity of the Individual: Essence and Structure]. *Innovatsiina pedahohika*, 49,Vols. 1, p. 17-20 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

4. Konivitska T. (2024). Formuvannia natsionalno-kulturnoi identychnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity kriz pryzmu kinomystetstva [Formation of national and cultural identity of higher education students through the prism of cinema]. *Visnyk nauky ta osvity. Seriia «Pedahohika»*. Vypusk № 11(29). S. 1236-1248. [in Ukrainian].

5. Kresina I. O. (1998) Natsionalna svidomist: sutnist, osnovni skladovi ta rivni funktsionuvannia. *Nova polityka*. p. 12-19. [in Ukrainian].

6. Makarchuk, V. (2023). Formuvannia natsionalnoi identychnosti maibutnoho vchytelia pochatkovoi shkoly [Formation of the national identity of the future primary school teacher]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. 10 (28). P.276–285. [in Ukrainian].

7. Martyniuk, V. V. (2022). Pedahohichni umovy formuvannia natsionalnoi identychnosti studentskoi molodi v zakladakh vyshchoi pedahohichnoi osvity u pozaaudytornii roboti. [Pedagogical conditions of formation of national identity of student youth in institutions of higher pedagogical education in extracurricular work]. Candidate's thesis. Uman. [in Ukrainian]

8. Marushchak O., Sonechko O., Turhenieva A. (2024). Analiz roli vyshchoi osvity ukrainy u formuvanni postvoiennoi natsionalnoi identychnosti [Analysis of the role of higher education in Ukraine in the formation of post-war national identity]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 4 (38). P.112-116. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.091.3:378.011.3-051]:004.77

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-603-613

Кушнірук Світлана Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри педагогіки педагогічного факультету, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (044) 486-31-32, https://orcid.org/0000-0001-7833-8923

Ігнатенко Ігор Сергійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, УДУ імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0009-0000-3152-6580

ПЕРЕВАГИ ГЕЙМІФІКАЦІЇ ІНТЕРАКТИВНО-ОСВІТНЬОГО КОНТЕНТУ СТОСОВНО ПІДГОТОВКИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Реалії сучасної вищої освіти в Україні та у світі потребують від педагогічних кадрів бути не лише обізнаними із сучасними інноваційними підходами при викладанні навчальних дисциплін, але й впевнено та вільно послуговуватися ними у професійній діяльності, бути здатними впевнено відповідати на запити та виклики цифрового суспільства.

У статті науково обґрунтовано переваги гейміфікації інтерактивного освітнього контенту в закладах вищої освіти України в процесі професійної підготовки майбутніх викладачів до виконання завдань у сфері професійної діяльності. До основних переваг гейміфікації інтерактивного освітнього контенту в ЗВО у процесі фахової підготовки здобувачів освіти до майбутньої професійної діяльності як викладачів ЗВО відносимо: посилення мотивації та інтересу, розвиток рефлексивного мислення, формування вміння працювати в команді; підвищення рівня творчого потенціалу; гнучкість та індивідуалізацію; **с**тимулювання самостійності та відповідальності; підвищення рівня цифрової грамотності; забезпечення інтерактивності освітнього процесу у ЗВО; розвиток навичок розв’язання навчально-професійних проблем; емоційне залучення.

На основі міждисциплінарного аналізу (Werbach & Hunter; Kapp; Piaget; Vygotsky) аргументовано доведено, що ігрові механіки дають змогу підвищити мотивацію здобувачів освіти, розвинути їх креативність і сформувати рефлексивні навички у майбутніх педагогів. Виокремлено проблемні аспекти, зокрема ризик надмірної залежності особистості від впливу зовнішніх чинників і нестача наявних технічних ресурсів у закладах вищої освіти. Запропоновано низку рекомендацій щодо ефективності впровадження гейміфікації, включно з розробленням методичних матеріалів і виконанням емпіричних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

досліджень, що засвічують результативність зазначених вище підходів і методик.

Ключові слова: гейміфікація, інтерактивно-освітній контент, підготовка викладача, професійна діяльність, інноваційні технології, мотивація.

Kushniruk Svitlana Anatoliivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy, Faculty of Pedagogy, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, tel.: (044) 486-31-32, https://orcid.org/0000-0001-7833-8923

Ihnatenko Ihor Serhiiovych PhD Candidate (Third Cycle of Higher Education), Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University Kyiv, https://orcid.org/0009-0000-3152-6580

ADVANTAGES OF GAMIFICATION OF INTERACTIVE EDUCATIONAL CONTENT IN THE CONTEXT OF PREPARING TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES IN MODERN CONDITIONS

Abstract. The realities of modern higher education in Ukraine and in the world require teaching staff not only to be familiar with modern innovative approaches to teaching academic disciplines, but also to confidently and freely use them in professional activities, to be able to confidently respond to the requests and challenges of the digital society. The article scientifically substantiates the advantages of gamification of interactive educational content in higher education institutions of Ukraine in the process of professional training of future teachers to perform tasks in the field of professional activity. The main advantages of gamification of interactive educational content in higher education institutions in the process of professional training of education seekers for future professional activity as teachers of higher education institutions include: increasing motivation and interest, developing reflective thinking, forming the ability to work in a team; increasing the level of creative potential; flexibility and individualization; stimulating independence and responsibility; increasing the level of digital literacy; ensuring interactivity of the educational process in higher education institutions; development of skills for solving educational and professional problems; emotional involvement. Based on an interdisciplinary analysis (Werbach & Hunter; Kapp; Piaget; Vygotsky), it is argued that game mechanics make it possible to increase the motivation of students, develop their creativity and form reflective skills in future teachers. Problematic aspects are highlighted, in particular, the risk of excessive dependence of the individual on the influence of external factors and the lack of available technical resources in higher education institutions. A number of recommendations are proposed regarding the effectiveness of the implementation of

gamification, including the development of methodological materials and the implementation of empirical research that sheds light on the effectiveness of the above-mentioned approaches and methods.

Keywords: gamification, interactive educational content, teacher training, professional activity, innovative technologies, motivation.

Постановка проблеми. Реалії сучасної вищої освіти в Україні та у світі потребують від педагогічних кадрів бути не лише обізнаними із сучасними інноваційними підходами при викладанні навчальних дисциплін, але й впевнено та вільно послуговуватися ними у професійній діяльності, здатними впевнено відповідати на запити цифрового суспільства (Oblinger, D. G., 2006 [19]; Освіта.ua, 2021 [3]). Технології гейміфікації, що передбачають внесення ігрових механізмів до неігрового освітнього контексту (Werbach & Hunter, 2012 [28]), усе частіше інтерпретуються вченими-педагогами як ефективний інструмент у професійній підготовці майбутніх викладачів. Адже викладач, який здатний інтегрувати ігрові сценарії та елементи змагання у процесі професійної підготовки майбутніх учителів, може суттєво підвищити інтерес здобувачів освіти до навчання та ступінь їх залученості в освітньому процесі закладу вищої освіти (Kapp, 2012 [7]; Zichermann & Cunningham, 2011 [27]).

Водночас дослідники (Kolb, 1984 [15]; Csikszentmihalyi, 1990 [7]) наголошують, що успішність оволодіння професійними компетентностями потребує не тільки зовнішньої стимуляції, але й внутрішньої мотивації, рефлексії та формування особистісних настанов. Сучасні теорії навчання (Squire, 2011 [24]; Gee, 2007 [10]) свідчать про важливість створення цілісного інтерактивно-освітнього простору, де гейміфікація є одним і найважливіших складників у загальній освітній екосистемі.

Актуальність теми зумовлена необхідністю розроблення дієвих інноваційних підходів у формуванні практичних навичок майбутніх викладачів закладів вищої освіти (Dewey, 1916 [9]; Vygotsky, 1978 [27]), а також упровадження «ігрових» інструментів, що сприяють підвищенню ефективності професійної підготовки конкурентоспроможних педагогічних кадрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні основи гейміфікації у світовій науковій думці почали формуватися ще в публікаціях Й. Гейзінги, в яких ігрова діяльність потрактовувалася як фундаментальна для розвитку культури (Huizinga, 1955 [11]). Подальший розвиток теорії ігор у системі освіти пов’язаний із дослідженнями Ж. Піаже (Piaget, 1970 [21]), Л.Виготського (Vygotsky, 1978 [27]), Дж. Д’юї (Dewey, 1916 [9]), які наголошували на важливості взаємодії та активної участі суб’єктів навчання.

У працях вітчизняних учених (Сисоєва, 2013 [5]; Коберник, 2021 [1]) акцентується на методичних особливостях гейміфікації, а також на необхідності адаптації ігрових механік до особливостей української освітньої системи. Згідно з дослідженнями (Petrenko, 2018 [20]; Самчук і Мойсеюк, 2019 [4])

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

гейміфікація забезпечує багаторівневі можливості для формування рефлексивних навичок особистості, а також сприяє кращій організації командної роботи.

Та все ж лишається низка майже невирішених питань, які пов'язані зокрема з «культурою гейміфікації» (Kim, 2000 [14]) та ризиками послаблення внутрішньої мотивації особистості, що спричинюється її надмірною залежністю від зовнішніх винагород (Prensky, 2001 [22]), а також недоліками у методичному забезпеченні процесу інтеграції ігрових елементів до системи педагогічної освіти (Trowler, 2010 [26]).

Мета статті. Метою цієї публікації є з'ясування й аргументоване наукове обґрунтування основних переваг гейміфікації інтерактивного освітнього контенту в ЗВО у процесі фахової підготовки здобувачів освіти до майбутньої професійної діяльності як викладачів ЗВО, а також окреслення ризиків та перспектив для розроблення методик гейміфікації в українських ЗВО.

Виклад основного матеріалу.

1. Теоретичні основи гейміфікації в педагогічній освіті

Термін «гейміфікація» (gamification) в сучасній науці потрактовується як застосування ігрових технологій, методик, динаміки й естетики у системах, що не є іграми (Kapp, 2012 [13]; Zichermann & Cunningham, 2011 [29]). У контексті професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО йдеться переважно про інтеграцію складників гри (сценарії, рівні, нагороди, таблиці лідерів) до освітнього процесу, аби підвищити рівень залученості студентів (Werbach & Hunter, 2012 [28]).

Гейміфікація є міждисциплінарним підходом, який поєднує педагогіку, психологію, технології та дизайн. Основна ідея ґрунтується на забезпеченні позитивного навчального досвіду, що «викликає» серед учасників освітнього процесу задоволення, посилює їх інтерес і бажання навчитися долати труднощі. Завдяки цьому здобувачі освіти не лише опановують навчальний матеріал, але й отримують позитивний емоційний і мотиваційний заряд.

Д. А. Кольб (Kolb, 1984 [15]) та М. Чіксентміхаї (Csikszentmihalyi, 1990 [7]) наголошують, що ігрова активність особистості у процесі навчання може «викликати» стан «потоку» (*flow*), при якому студенти відчувають стани задоволення й глибокої концентрації. Для майбутнього викладача ЗВО такий досвід стає моделлю, яку він зможе відтворити й у власній професійній діяльності. Потік – це стан глибокої концентрації, при якому людина, повністю занурившись у процес виконання професійного завдання чи розв'язання проблеми, відчуває стан задоволення та має мотивацію. У освітньому процесі ЗВО досягнення його учасниками стану потоку сприяє підвищенню ефективності в опануванні навчального матеріалу, оскільки здобувачі освіти не лише зосереджені на процесі виконання професійного завдання чи розв'язання проблеми, але й отримують позитивний емоційний досвід.

Для досягнення стану потоку у педагогічній освіті важливо враховувати такі умови:

- **Чіткість у формулюванні мети**. Завдання мають бути зрозумілими та досяжними для здобувачів освіти.
- **Збалансована складність**. Рівень складності має бути відповідним до рівня підготовленості здобувачів освіти, стимулюючи їх до розвитку.
- **Негайний зворотний зв'язок**. Студенти мають отримувати миттєвий зворотний зв'язок про наслідки своїх дій.

Гейміфікація уможливлює забезпечити умови для потоку за допомогою ігрових таких методик, як: нагороди, досягнення та лідерборди, що надають студентам стимул для подальшого прогресу.

Відповідно до теорії досвіду навчання Д. Кольба (Kolb, 1984 [15]) навчання – це циклічний процес, що складається з чотирьох стадій: конкретного досвіду, рефлексії, абстрактної концептуалізації та активного експериментування. Гейміфікація ефективно підтримує кожну із цих стадій:

1. **Конкретний досвід**. В умовах гейміфікації здобувачі освіти можуть виконувати симуляції, брати участь у рольових іграх чи взаємодіяти із віртуальними середовищами.

2. **Рефлексія**. Така ігрова техніка, як таблиці результатів, заохочує здобувачів освіти аналізувати власні досягнення та помилки.

3. **Абстрактна концептуалізація**. Навчально-професійні завдання можуть бути оформлені у вигляді квестів чи сценаріїв, що спонукає здобувачів освіти до пошуку теоретичних і практичних рішень.

4. **Активне експериментування**. Гейміфіковані середовища надають здобувачам освіти можливість перевірити свої знання на практиці.

2. Переваги гейміфікації інтерактивно-освітнього контенту

1. Посилення мотивації та інтересу.

Завдяки ігровим елементам (бали, бейджі, рейтинги) посилюється бажання здобувачів освіти досягати певних «рівнів» успішності (Squire, 2011 [24]). Особливо ефективним це є на початковій стадії формування професійних компетентностей (Shute & Ke, 2012 [23]).

2. Розвиток рефлексивного мислення.

Рефлексія є одним із основних чинників у ході професійного зростання педагога (Dewey, 1916 [9]). У гейміфікованих середовищах здобувачі освіти мають можливість у реальному часі отримати зворотний зв'язок (приміром, автоматизоване оцінювання власних дій), що стимулює критичне осмислення процесу й результатів навчання (Lister, 2004 [17]).

3. Формування вміння працювати в команд.

Групові ігрові навчально-професійні завдання (наприклад, квест чи онлайн симуляція проєктної діяльності) допомагають здобувачам освіти навчатися у співпраці, знаходити компроміс та формувати якості характеру лідера (Johnson, 2014 [12]; Волошина, 2022 [2]). Це стає особливо важливим

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

для майбутньої викладацької роботи, коли динаміка процесів обговорення завдання та розв'язання навчально-професійної проблеми у групі є визначальною.

4. Підвищення рівня творчого потенціалу.

Уміння імпровізувати й креативно розв'язувати навчально-професійні ситуації є невіддільним складником педагогічної майстерності (Сисоєва, 2013 [5]). Інтерактивні ігрові сценарії мотивують здобувачів освіти віднаходити оригінальні підходи, пропонувати власні освітні ідеї (Koster, 2005 [16]).

5. Гнучкість та індивідуалізація.

Цифрові гейміфіковані платформи можуть адаптовуватися до ритму та рівня підготовленості кожного здобувача освіти (Oblinger, 2006 [19]). Це дає можливість майбутньому викладачеві ЗВО оцінити переваги й обмеження диференційованого навчання та послуговуватися цими ж принципами в подальшій професійній діяльності.

6. Стимулювання самостійності та відповідальності.

У гейміфікованому середовищі здобувачі освіти мають змогу самостійно планувати свої дії, формулювати індивідуальні цілі та брати на себе відповідальність за їх досягнення. Це сприяє розвитку у них саморегуляції та відповідального ставлення до навчання.

7. Підвищення рівня цифрової грамотності.

Застосування гейміфікованих платформ і додатків сприяє здобувачам освіти у розвитку технічних навичок, необхідних для роботи з сучасними інформаційними технологіями, що є додатковою перевагою для майбутніх педагогів у контексті цифровізації освіти.

8. Забезпечення інтерактивності освітнього процесу в ЗВО.

Гейміфікація додає динаміки науково-освітньому середовищу ЗВО, а процес професійної підготовки здобувачів освіти стає більш залученим завдяки застосуванню інтерактивних елементів, що сприяє посиленню пізнавальної активності майбутніх викладачів ЗВО та забезпечує ефективність в опануванні ними навчального матеріалу.

9. Розвиток навичок розв'язання навчально-професійних проблем.

Багато ігрових завдань передбачають пошук нестандартних рішень у складних або непересічних ситуаціях. Це сприяє формуванню у свідомості та діях здобувачів освіти здатності ефективно аналізувати проблеми та знаходити оптимальні шляхи їх розв'язання.

10. Емоційне залучення.

Гейміфіковані сценарії забезпечують створення позитивної атмосфери пошуку, що сприяє формуванню емоційного зв'язку із навчальним матеріалом. Завдяки цьому здобувачі освіти відчувають задоволення від процесу навчання.

Отже, гейміфікація інтерактивно-освітнього контенту в ЗВО сприяє підвищенню мотивації та залученості здобувачів освіти у процесі професійної

підготовки, забезпечує ефективність в опануванні ними навчального матеріалу, підтримує розвиток критичного мислення й навичок співпраці у групі. Вона сприяє формуванню позитивного емоційного досвіду, стимулюючи інтерес здобувачів освіти до оволодіння навичками у сфері майбутньої професійної діяльності, та надає їм можливість працювати у власному темпі. Завдяки цьому гейміфікація стає важливим складником у галузі освіти.

3. Ризики та обмеження гейміфікації.

1. Залежність особистості від зовнішніх стимулів.

Деякі вчені (Prensky, 2001 [22]; Petrenko, 2018 [20]) попереджають, що надмірна орієнтація на бали й нагороди може знизити внутрішню мотивацію здобувача освіти, адже зміщує акцентуацію із самоцінності пізнання на «ігрову вигоду». Коли основним стимулом для навчання стають зовнішні такі чинники, як бали чи рейтинги, це може змістити увагу здобувача освіти з глибокого пізнання й аналізу навчального матеріалу на поверхневі досягнення. У довгостроковій перспективі це негативно впливає на здатність майбутніх викладачів до самостійного навчання та послаблює їх інтерес до складніших завдань.

2. Технічні й методичні бар’єри.

Недостатнє матеріально-технічне забезпечення ЗВО та обмежені цифрові навички педагогів можуть ускладнити процес упровадження гейміфікації (Samchuk & Moiseiuk, 2019 [4]; Thalheim, 2020 [25]). Крім того, не всі викладачі ЗВО України мають належний методичний супровід, аби правильно формулювати та структурувати ігрові сценарії. Окрім технічних, наявні також методичні складнощі: викладачі часто не отримують належного супроводу для розробки якісних ігрових сценаріїв. Це може призвести до поверхневого впровадження гейміфікації, що не сприяє досягненню очікуваних результатів.

3. Можливе перевантаження контентом.

Інтерактивно-освітні платформи часом пропонують надто велику кількість завдань та рівнів (Zichermann & Cunningham, 2011 [29]). Без належного педагогічного проєктування таке «ігрозмаїття» може спричинити фрагментарність в опануванні знань та вигорання учасників (Derrida, 1976 [8]). Для уникнення цього необхідно забезпечити баланс між складністю завдань, тривалістю їх виконання та відпочинком учасників. Застосування технологій гейміфікації без належного їх моніторингу може також спричинити стресові ситуації, що знижують ефективність навчання.

4. Проблеми з адаптацією гейміфікації до різних дисциплін**.**

Не всі навчальні предмети однаково придатні для впровадження технологій гейміфікації. Наприклад, точні науки чи гуманітарні дисципліни можуть потребувати різних підходів у розробці ігрових складників. Це ускладнює універсальність впровадження технологій гейміфікації, оскільки розробка якісних ігрових сценаріїв потребує значних ресурсів, часу та знань у конкретній предметній галузі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

5. **Етичні питання**.

Застосування технологій гейміфікації також може «провокувати» етичні дилеми, наприклад, у випадках надмірної акцентуації на конкуренції серед здобувачів освіти. Це може спричинити стрес, послаблювати рівень самооцінки здобувачів освіти із нижчими результатами або навіть сприяти виникненню конфліків у групі. Щоб попередити подібні ризики важливо та необхідно інтегрувати елементи співпраці та взаємопідтримки у межі гейміфікованого середовища.

6. Ризик залежності особистості від технологій**.**

Постійне застосування цифрових платформ для гейміфікації може сприяти формуванню у свідомості та діях здобувачів освіти залежності від технологій, послаблюючи їх здатність до традиційного навчання. Баланс між технологічними та класичними методами навчання є провідним у забезпеченні гармонійного розвитку майбутніх викладачів ЗВО.

Попри значний потенціал технологій гейміфікації у підвищенні мотивації та ефективності навчання, важливо враховувати її ризики й обмеження. Надмірна залежність від зовнішніх чинників може призводити до послаблення внутрішньої мотивації здобувачів освіти. Технічні й методичні бар'єри загострюють необхідність у належному забезпеченні освітніх закладів та рівня професійної підготовки викладачів. Крім того, перевантаження контентом без належного педагогічного планування може спричинити фрагментацію в опануванні знань й емоційне вигорання учасників освітнього процесу в ЗВО. Усвідомлення цих викликів уможливлює збалансовано впроваджувати технології гейміфікації, зберігаючи їх освітню цінність.

4. Перспективи для подальших досліджень

- Розроблення емпірично обґрунтованих методик гейміфікації. Необхідно виконати детальні експерименти із залученням широкого кола працівників ЗВО, аби встановити оптимальний баланс між зовнішніми винагородами та формуванням внутрішньої мотивації (Trowler, 2010 [26]). У ході досліджень доцільно враховувати як культурні, так і соціальні особливості освітньо-наукового середовища.
- Інтеграція технологій гейміфікації з іншими інноваційними підходами. Йдеться про доповнену реальність (AR), віртуальну реальність (VR) та штучний інтелект (AI), що можуть надати гейміфікованому контенту ще більшої динамічності (Motschnig-Pitrik, 2015 [18]). Наприклад, AR може застосовуватися для створення інтерактивних навчально-професійних і проблемних завдань, VR – для імітації реальних професійних ситуацій, а AI – для персоналізації освітнього процесу в ЗВО чи загальноосвітній школі.
- Підготовка викладачів-практиків. Оскільки впровадження технологій гейміфікації потребує сформованості певних знань і навичок, важливо розробляти програми для підвищення кваліфікації педагогів. Такі програми мають містити (охоплювати) як теоретичні аспекти, так і практичні заняття з

розробки ігрових сценаріїв, особливості застосування гейміфікованих платформ і оцінювання їх ефективності. Підготовка викладачів забезпечить більш якісне й компетентне застосування технологій гейміфікації в освітньому процесі не лише ЗВО, але й загальноосвітніх шкіл (Коберник, 2021 [1]; Товарницький, 2020 [6]).

Подальші дослідження у сфері гейміфікації мають значний потенціал для вдосконалення освітнього процесу. Емпірично обґрунтовані методики уможливлять адаптувати ігрові підходи до реальних потреб здобувачів освіти і закладів освіти. Інтеграція технологій гейміфікації з такими технологіями, як AR, VR та AI, відкриває нові горизонти для створення інтерактивного й персоналізованого освітньо-наукового середовища. Крім того, підготовка викладачів-практиків забезпечуватиме ефективність впровадження технологій гейміфікації в освітній процес ЗВО та сприятиме підвищенню якості професійної освіти майбутніх викладачів. Таким чином, розвиток цієї галузі є важливим складником у процесі модернізації сучасної педагогічної освіти.

Висновки. Отже, технологій гейміфікації інтерактивного освітньо-наукового контенту в процесі фахової підготовки майбутніх викладачів має низку переваг: підвищення мотивації та залученості здобувачів освіти, розвиток рефлексії, творчого потенціалу та навичок роботи у команді/групі, а також забезпечення дієвості принципів індивідуалізації навчання. Це підтверджують як класичні теоретичні праці (Huizinga, 1955 [11]; Piaget, 1970 [21]; Vygotsky, 1978 [27]), так і сучасні дослідження у сфері педагогіки та діджитал-технологій (Werbach & Hunter, 2012 [28]; Squire, 2011 [24]; Samchuk & Moiseiuk, 2019 [4]).

Разом із тим наявні ризики й обмеження, пов’язані із залежністю особистості від зовнішніх чинників, наявними технічними ресурсами та недостатнім рівнем методичної підготовки викладачів. Подальші дослідження мають на меті розроблення моделей технологій гейміфікації, що гармонійно поєднують ігрові елементи з професійним змістом, а також створення програм для професійного розвитку та самовдосконалення педагогів, які будуть здатними впроваджувати інноваційні технології освіти в сучасних умовах.

Література:

1. Волошина М. Проєктні методи в умовах гейміфікації. *Фізико-математична освіта*, 34 (6), 2022. 87–93.

2. Коберник Г.І. Технологія гейміфікації у професійній підготовці майбутнього вчителя. *Перспективи та інновації науки*, 5 (5), 2021.397–405.

3. Освіта.ua Статистичний огляд інноваційних технологій у ЗВО України. *Освіта.ua.* 2021.https://osvita.ua/

4. Самчук Л. І., Мойсеюк Ю. М. Гейміфікація в системі сучасних технологій навчання. *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки*, (3), 2019. 41–61.

5. Сисоєва С. О. Педагогічні інновації: технології та тенденції. Київ: Міленіум. 2013.

6. Товарницький П. Можливості гейміфікації в підготовці викладачів. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*, (184), 2021. 52–59.

7. Csikszentmihalyi M. Flow: The Psychology of Optimal Experience. New York: Harper & Row. 1990.

8. Derrida J. Of Grammatology. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 1976.

9. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan. 1916.

10. Gee J. P. Good Video Games + Good Learning: Collected Essays on Video Games, Learning, and Literacy.New York: Peter Lang. 2007.

11. Huizinga J. Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture. Boston: Beacon Press. 1955.

12. Johnson, L., Adams Becker, S., Estrada, V., & Freeman, A. NMC Horizon Report: 2014 Higher Education Edition. Austin, Texas: The New Media Consortium. 2014.

13. Kapp K. M. The Gamification of Learning and Instruction: Game-Based Methods and Strategies for Training and Education. San Francisco: Pfeiffer. 2012.

14. Kim A. J. Community Building on the Web. Berkeley: Peachpit Press. 2000.

15. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 1984.

16. Koster R. A Theory of Fun for Game Design. Scottsdale: Paraglyph Press. 2005.

17. Lister R. Evaluating the Cognitive Development of CS1 Students in Terms of Bloom's Taxonomy. *ACM SIGCSE Bulletin, 36*(1), 2004. 37–41.

18. Motschnig-Pitrik R. Person-Centered Technology Enhanced Learning. *Cybernetics and Human Knowing, 22*(1), 2015. 43–60.

19. Oblinger D. G. Learning Spaces. In D. G. Oblinger (Ed.), *Learning Spaces* (pp. 1.1–1.7). Boulder: EDUCAUSE. 2006.

20. Petrenko S. V. Gamification as an innovative educational technology. *Інноватика у вихованні*, (8), 177–185. 2018.

21. Piaget, J. Science of Education and the Psychology of the Child. New York: OrionPress. 1970.

22. Prensky M. Digital Game-Based Learning. New York: McGraw-Hill. 2001.

23. Shute V. J., & Ke, F. Games, Learning, and Assessment. In D. Ifenthaler, D. Eseryel, & X. Ge (Eds.), *Assessment in Game-Based Learning* (pp. 43–58). New York: Springer. 2012.

24. Squire K. (2011*). Video Games and Learning: Teaching and Participatory Culture in the Digital Age.* New York: Teachers College Press. 2011.

25. Thalheim, B. Gamification in Education: A Panoramic Overview. *International Journal of Information and Education Technology, 10*(9), 671–680. 2020.

26. Trowler P. Student engagement literature review. *Lancaster University*. 2010. https://www.heacademy.ac.uk/system/files/studentengagementliteraturereview_1.pdf

27. Vygotsky L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Cambridge, MA: Harvard University Press. 1978.

28. Werbach K., & Hunter, D. (2012). *For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business.*Philadelphia: Wharton Digital Press. 2012.

29. Zichermann G., & Cunningham, C. (2011). *Gamification by Design: Implementing Game Mechanics in Web and Mobile Apps.* Sebastopol: O'Reilly Media. 2011.

References:

1. Voloshyna, M. (2022). Proiektni metody v umovakh heimifikatsii. [Project methods in the conditions of gamification]. *Fizyko-matematychna osvita*, 34 (6), 87–93. [in Ukrainian]

2. Kobernyk, H. I. (2021). Tekhnolohiia heimifikatsii u profesiinii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia. [Gamification technology in professional training of the future teacher]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 5 (5), 397–405. [in Ukrainian]

3. Ocvita.ua (2021). Statystychnyi ohliad innovatsiinykh tekhnolohii u ZVO Ukrainy. [Ocvita.ua Statistical review of innovative technologies in higher education institutions of Ukraine]. *Osvita.ua*. https://osvita.ua/ [in Ukrainian]

4. Samchuk L. I., Moiseiuk Yu. M. (2019). Heimifikatsiia v systemi suchasnykh tekhnolohii navchannia. [Gamification in the system of modern learning technologies]. *Analitychnyi visnyk u sferi osvity y nauky*, (3), 41–61. [in Ukrainian]

5. Sysoieva, S. O. (2013). Pedahohichni innovatsii: tekhnolohii ta tendentsii. [Gamification in the system of modern learning technologies]. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian]

6. Tovarnytskyi, P. (2020). Mozhlyvosti heimifikatsii v pidhotovtsi vykladachiv. [Possibilities of gamification in teacher training]. *Naukovi zapysky*. Seriia: Pedahohika, (184), 52–59. [in Ukrainian].

7. Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The Psychology of Optimal Experience.* New York: Harper & Row. [in English].

8. Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. [in English].

9. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education.* New York: Macmillan. [in English].

10. Gee, J. P. (2007). *Good Video Games + Good Learning: Collected Essays on Video Games, Learning, and Literacy.*New York: Peter Lang. [in English].

11. Huizinga, J. (1955). *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture*. Boston: Beacon Press. [in English].

12. Johnson, L., Adams Becker, S., Estrada, V., & Freeman, A. (2014). *NMC Horizon Report: 2014 Higher Education Edition.* Austin, Texas: The New Media Consortium. [in English].

13. Kapp, K. M. (2012). *The Gamification of Learning and Instruction: Game-Based Methods and Strategies for Training and Education.* San Francisco: Pfeiffer. [in English].

14.Kim, A. J. (2000). *Community Building on the Web.* Berkeley: Peachpit Press. [in English].

15. Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. [in English].

16. Koster, R. (2005). *A Theory of Fun for Game Design.* Scottsdale: Paraglyph Press. [in English].

17. Lister, R. (2004). Evaluating the Cognitive Development of CS1 Students in Terms of Bloom's Taxonomy. *ACM SIGCSE Bulletin, 36*(1), 37–41. [in English].

18. Motschnig-Pitrik, R. (2015). Person-Centered Technology Enhanced Learning. *Cybernetics and Human Knowing, 22*(1), 43–60. [in English].

19. Oblinger, D. G. (2006). Learning Spaces. In D. G. Oblinger (Ed.), *Learning Spaces* (pp. 1.1–1.7). Boulder: EDUCAUSE. [in English].

20. Petrenko, S. V. (2018). Gamification as an innovative educational technology. *Інноватика у вихованні*, (8), 177–185. [in English].

21. Piaget, J. (1970). *Science of Education and the Psychology of the Child.* New York: Orion Press. [in English].

22.Prensky, M. (2001). *Digital Game-Based Learning.* New York: McGraw-Hill. [in English].

23. Shute, V. J., & Ke, F. (2012). Games, Learning, and Assessment. In D. Ifenthaler, D. Eseryel, & X. Ge (Eds.), *Assessment in Game-Based Learning* (pp. 43–58). New York: Springer. [in English].

24. Squire, K. (2011). *Video Games and Learning: Teaching and Participatory Culture in the Digital Age.* New York: Teachers College Press. [in English].

25. Thalheim, B. (2020). Gamification in Education: A Panoramic Overview. *International Journal of Information and Education Technology, 10*(9), 671–680. [in English].

26. Trowler, P. (2010). Student engagement literature review. *Lancaster University* https://www.heacademy.ac.uk/system/files/studentengagementliteraturereview_1.pdf [in English].

27. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Cambridge, MA: Harvard University Press. [in English].

28. Werbach, K., & Hunter, D. (2012). *For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business.*Philadelphia: Wharton Digital Press. [in English].

29. Zichermann, G., & Cunningham, C. (2011). *Gamification by Design: Implementing Game Mechanics in Web and Mobile Apps.* Sebastopol: O'Reilly Media. [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.016:003-028.31-057.87]37.015.31

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-614-624

Лаппо Віолетта Валеріївна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і психології, Коломийський навчально-науковий інститут Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Коломия, https//orcid.org/ 0000-0002-9523-1295

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ЧИТАЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. Стаття присвячена підвищенню читацької культури студентів в умовах університету. Наголошено, що читання стратегічно важливий чинник духовної культури, інструмент підвищення інтелектуального потенціалу нації та соціальної активності українського суспільства. Водночас спостерігається різке зниження інтересу до читання. Особливо це проявляється у молодіжному середовищі, представники якого надають перевагу скороченим варіантам переказу творів світової класики, не цікавляться книжковими новинками, не відвідують книжкових виставок та ярмарок, не є активними читачами бібліотек.

Мета статті запропонувати організаційно-методичне забезпечення процесу формування пізнавальної спрямованості як невід'ємної складової підвищення читацької культури студентів університету.

Автор доводить, що для оптимізації набутих студентами знань і систематичного їх використання у процесі самостійної роботи з різними видами інформаційних джерел необхідно впровадити низку заходів педагогічної підтримки. В означеному контексті набувають актуальності питання педагогічного потенціалу Інтернет-ресурсів та умови їх використання в якості засобів виховання студентів університету. Це важлива умова підвищення читацької культури, адже Інтрнет-простір охоплює значний масив інформаційних ресурсів, які варто активізувати у освітній роботі університету

Автор визначає педагогічні можливості електронних бібліотек Важливим чинником підвищення читацької культури стане створення освітніх веб-ресурсів, розроблених з урахуванням потреб і інтересів студентської аудиторії. Найбільш ефективним є впровадження навчально-методичних сайтів викладачів освітніх закладів.

Важливим для нашого дослідження є розкриття місця і ролі позааудиторної роботи у підвищенні читацької культури студентів вищої школи. Куратору кожної академічної групи важливо вивчити читацькі інтереси студентів, книжкові фонди бібліотеки університету, обговорити й узгодити з групою заходи спрямовані на підвищення культури читання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Автор обґрунтовує ефективність орґанізаційних форм позааудиторної діяльності (читацька конференція, усний журнал, екскурсія) та надає методичні рекомендації щодо їх планування і проведення.

Ключові слова: пізнавальна спрямованість, читацька культура, студенти університету, інформаційно-комунікаційні технології, методи виховання.

Lappo Violetta Valeriivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Kolomyia Educational and Scientific Institute of Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Lysenko, Kolomyia, https//orcid.org/ 0000-0002-9523-1295

FORMATION OF COGNITIVE ORIENTATION OF UNIVERSITY STUDENTS IN THE PROCESS OF DEVELOPING READING CULTURE

Abstract. The article is devoted to improving the reading culture of students at the university. It is emphasized that reading is a strategically important factor of spiritual culture, a tool for increasing the intellectual potential of the nation and social activity of Ukrainian society. At the same time, there is a sharp decline in interest in reading. This is especially evident in the youth environment, whose representatives prefer abridged versions of world classics, are not interested in book novelties, do not attend book exhibitions and fairs, and are not active library readers.

The purpose of the article is to propose organizational and methodological support for the process of forming a cognitive orientation as an integral part of improving the reading culture of university students.

The author proves that in order to optimize the knowledge acquired by students and systematically use it in the process of independent work with various types of information sources, it is necessary to introduce a number of pedagogical support measures. In this context, the issues of the pedagogical potential of Internet resources and the conditions for their use as a means of educating university students become relevant. This is an important condition for improving reading culture, because the Internet space covers a significant array of information resources that should be activated in the educational work of the university.

The author defines the pedagogical possibilities of digital libraries An important factor in improving reading culture will be the creation of educational web resources designed to meet the needs and interests of the student audience. The most effective is the introduction of educational and methodological websites for teachers of educational institutions.

It is important for our study to reveal the place and role of extracurricular activities in improving the reading culture of higher education students. It is important for the curator of each academic group to study the reading interests of students, the book collections of the university library, discuss and agree with the group on measures aimed at improving the reading culture.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The author substantiates the effectiveness of organizational forms of extracurricular activities (reading conference, oral journal, excursion) and provides methodological recommendations for their planning and implementation.

Keywords: cognitive orientation, reading culture, university students, information and communication technologies, educational methods.

Постановка проблеми. Стратегія оновлення та реформування усіх ланок освітньої системи орієнтована на формування нового покоління, здатного оберігати та примножувати цінності національної культури. Читання – це стратегічно важливий чинник духовної культури, інструмент підвищення інтелектуального потенціалу нації та соціальної активності українського суспільства. Водночас початок третього тисячоліття ознаменовано різким зниженням інтересу до читання, байдужості до книговидання, занепад традицій створення домашніх бібліотек, тривалого пошуку рідкісних видань, обміну книгами та участі у клубах книголюбів. Особливо це проявляється у молодіжному середовищі, представники якого надають перевагу скороченим варіантам переказу творів світової класики, не цікавляться книжковими новинками, не відвідують книжкових виставок та ярмарок, не є активними читачами бібліотек регіонального чи загальнодержавного рівня.

Гуманітаризація освітньої парадигми сучасної вищої школи обумовлює усестороннє сприяння духовному розвитку особистості студента задля самовдосконалення й гармонійного життєустрою навколишнього світу. В означеному процесі читання покликане не лише розширенню та поглибленню знань, а й вихованню у майбутніх фахівців моральних ідеалів, гуманістичного світогляду, національної свідомості [1, с.27].

В означеному контексті набувають значущості проблеми підвищення читацької культури, літературної ерудиції, ефективності розуміння тексту, сформованості навичок роботи з різними видами книжкових й періодичних видань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідні аспекти формування читацьких інтересів і потреб як засобів пізнання світу та самопізнання особистості вивчали Л. Айзерман, Т. Бугайко, Н. Волошина, С. Гуревич, В. Маранцман, Л. Мірошниченко, Є. Пасічник.

Питання прагматики художнього тексту, психології читацького сприйняття, літературна та творча компетентність читача відображені у роботах Е. Аршавської, О. Бабічева, З. Карпенко, Н. Чепелєвої, та ін. Для нашого дослідження науковий доробок вітчизняних і закордонних вчених набуває актуальності з огляду на те, що найпоширенішим джерелом знань для студентів є не лише наукова та науково-популярна література, а й художні твори, розуміння яких вимагає певних умінь та навичок, загалом, високого рівня читацької компетентності. Зокрема Ж. Вертік наголошує на необхідності включення в аналіз творчого процесу художньої (поетичної, творчої)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

компетентності адресата як обов'язкового компонента, який є визначальним у процесі сприймання художнього тексту [2].

Н. Коржик вказує на те, що всі види компетентності, характеризуються певним ступенем соціального забарвлення, містять відбитки соціального, індивідуального та колективного досвіду [4].

Н.В.Чепелєва визначає фактори, від яких залежить результативність діалогічної взаємодії читача з літературним твором: суб'єктивний фактор читача і об'єктивний фактор тексту. Перший чинник характеризується читацькою компетентністю, яка трактується як система якостей особистості, інтелектуальної та операціональної сфер читача. Вони дозволяють їй ефективно вступати у взаємодію з будь-яким текстом, змінюючи стратегії сприймання та розуміння тексту, оперувати його елементами, вести діалог з ним [5, с.21]. За допомогою тривалих емпіричних досліджень науковець доводить, що формування читацької компетентності передбачає спеціальну організацію процесу взаємодії людини з текстом, яка повинна бути спрямована на розвиток основних прийомів читацької діяльності [7, 82-83].

Згідно визначення О.О. Ісаєвої, читацька культура, постає як складова частина загальної культури особистості, комплекс знань, умінь і почуттів читача, що передбачає свідомий вибір тематики читання, його системність з метою повноцінного і глибокого сприйняття та засвоєння літературного тексту. Читацька культура – це сукупність знань, умінь та почуттів читача, які дозволяють йому повноцінно та самостійно засвоювати художню літературу [3, с.15].

Практика освітньої діяльності підтверджує суттєве зниження інтересу студентів до читання позапрограмової літератури. Однією з причин є відсутність педагогічного керівництва означеним процесом та низька мотивація до розширення кругозору засобами друкованого слова.

Процес підвищення читацької культури в умовах університету передбачає виховання інтересу до читання як особливої духовної потреби, розвиток навичок орієнтації в інформаційному просторі, озброєння алгоритмом самостійного опрацювання різноманітних джерел інформації. Реалізації означених завдань сприяють різноманітні форми, методи й прийоми виховної роботи, які дозволятимуть уникнути одноманітності, буденності освітнього процесу, позитивно впливатимуть на емоційний стан та формувати пізнавальну спрямованість студента, розкриватимуть його інтелектуальний потенціал.

Мета статті запропонувати організаційно-методичне забезпечення процесу формування пізнавальної спрямованості як невід'ємної складової підвищення читацької культури студентів університету.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації означеного процесу необхідно насамперед переглянути зміст загальногуманітарної й професійної підготовки, оновити його форми і способи реалізації, не лише створити принци-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

пово нове технологічне забезпечення, а й закласти його фундамент, який задовольнить вимоги сьогодення і стане ресурсом для подальшого особистісного розвитку студента.

Аналіз навчальних планів та програм загальногуманітарного і професійно-орієнтованого циклу засвідчує, що їх конструювання на теоретичному рівні здійснюється з урахуванням раціонального розподілу часу, можливостями студента до прийняття обсягу навчального матеріалу. Ця тенденція викликана потребами в постійному удосконаленні якості освіти, швидкій зміні технологій тощо. Також аналіз базових програм професійно орієнтованої освіти підтвердив, що існують певні можливості запровадження у навчальні дисципліни матеріалу для опанування уміннями і навичками опрацювання джерел інформації. Такі можливості вбачаємо у навчальних дисциплінах «Вступ до спеціальності» й «Основи наукових досліджень». Під час вивчення означених курсів студентський аудиторії пропонується опанувати алгоритмами:

- конспектування друкованого джерела наукової інформації;
- конспектування джерел наукової інформації, що сприймається на слух;
- реферування наукового джерела;
- анотування наукового джерела;
- оформлення анотованої картотеки;
- оформлення анотованого переліку інтернет сайтів;
- рецензування наукового джерела;
- складання плану друкованого джерела наукової інформації;
- оформлення бібліографічного списку згідно державного і європейського стандартів;
- підготовки наукової доповіді;

підготовки та написання наукової статті [5].

Для оптимізації набутих знань і систематичного їх використання у процесі самостійної роботи з різними видами інформаційних джерел необхідно впровадити низку заходів педагогічної підтримки зокрема:

1. Створення інформаційних стендів в аудиторіях і читальних залах бібліотеки.

2. Підготовка «пам’ятки читача» у друкованому та електронному форматах.

3. Розміщення відповідних рекомендацій на сайті профільної кафедри у розділі «Навчально-методичне забезпечення».

4. Проведення на початку навчального року консультацій щодо нових тенденцій у справі опрацювання наукової, науково-популярної та публіцистичної літератури.

На сьогодні приділяється недостатньо уваги впровадженню в освітній процес ЗВО нових засобів виховання орієнтованих на духовне зростання

сучасного студентства. Зокрема це стосується ресурсів мережі Інтернет як новітнього виміру збереження й передачі інформації. Традиційно педагогічна наука приділяє значну увагу навчальним можливостям Інтернет простру. Щодо його залучення у виховний процес, то спостерігається вкрай скептичне ставлення. Зазвичай Інтернет відносять до негативних чинників впливу на духовний світ особистості. Відтак набувають актуальності питання педагогічного потенціалу Інтернет-ресурсів та умови їх використання в якості засобів виховання студентів. З нашого погляду це набуває особливого значення у контексті підвищення читацької культури, адже Інтрнет-простір охоплює значний масив інформаційних ресурсів, які варто активізувати у навчально-виховній роботі університету.

Сучасні електронні бібліотеки являють собою широкомасштабний сервіс на основі документів, що зберігаються у цифровій формі, доступ до яких надається через мережу великій кількості користувачів.

Електронна бібліотека – розподілена інформаційна система, що дозволяє зберігати і використовувати різнорідні колекції електронних документів (текст,графіка, аудіо, відео) завдяки глобальним мережам передачі даних в зручному, для кінцевого користувача, вигляді.

Окрім електронних документів об'єктами опрацювання в електронній бібліотеці є також бази даних, мапи, карти користувача, посилання на інші електронні бібліотеки тощо.

До основних функцій електронної бібліотеки належать:

1) задовольняти інформаційні потреби користувачів (суспільства);

2) надавати інформаційні послуги (пошук, анотації, інформація про нові надходження та ін.);

3) організовувати інформацію таким чином, щоб її було зручно використовувати (каталогізація та зручна навігація);

4) керувати місцезнаходженням інформації та здійснювати передачу інформації користувачам та їх посередникам;

5) забезпечувати інтеграцію інформаційних ресурсів.

Більшість електронних бібліотек надають можливість завантаження книги в форматі fb2, txt, doc, mp3 та інших форматах абсолютно безкоштовно. Все, що потрібно від читача, це відвідати обрану електронну бібліотеку, знайти потрібну книгу й завантажити її.

Визначальну перевагу електронних бібліотек вбачаємо у доступності аудіоверсій першоджерел, що дозволяє знайомити студентів з кращими зразками духовної культури, а відтак сприяти їх духовному розвитку. Щоправда, сучасному викладачу недостатньо просто повідомити студентам перелік праць рекомендованих для ознайомлення. Важливо продумати методичні прийоми та засоби здатні активізувати читацький інтерес і бажання замислюватись над питаннями особистісно-індивідуального, національно-державного, загальнопланетарного характеру виміру.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Зауважимо, що виховна робота за допомогою аудіокниги – явище нове, тому важливо правильно організувати сам процес активного слухання. Мовлення читача, звуки якого виступають елементом повідомлення, несуть у собі й звукові ознаки, а саме: настрій читача, його ставлення до змісту, до уявного співрозмовника або уявного слухача. Інтонаційна виразність читання, дотримання орфоепічних норм і логічних наголосів породжує особливі емоції.

Важливим чинником підвищення читацької культури є створення освітніх веб-ресурсів, розроблених з урахуванням потреб і інтересів студентської аудиторії. Найбільш ефективним, на наш погляд, стане впровадження навчально-методичних сайтів викладачів освітніх закладів. Як відомо, сайт (site) або веб-сайт (website) – це сукупність веб-сторінок з URL-адресою розміщених і доступних в мережі Інтернет призначених для перегляду та взаємодії з контактером за допомогою спеціальних програм – браузерів, що має свого власника.

Навчально-методичний сайт (НМС) визначається як інформаційно-освітній веб-ресурс (портал), що управляється викладачем, на якому розташовано систематизовану навчально-методичну інформацію та передбачено засоби комунікації з студентами.

В навчальному процесі НМС використовується в кількох якостях:

1) Як засіб індивідуалізації навчання. За допомогою опублікованих на сторінках сайту завдань, навчально-методичних матеріалів та індивідуальної роботи студента з НМС створюються умови для рівномірного засвоєння теоретичних відомостей і отримання стійких практичних навичок. Адже сайт фіксує кількість та розміщення опублікованих матеріалів, дозволяє швидко переглянути ці публікації та прийняти необхідні рішення. Викладач має змогу будь-коли і з будь-якого комп'ютера проаналізувати дії та матеріали користувача.

2) Як джерело інформації. На сайті можна отримати конкретні відомості щодо поставленого завдання, які викладач завчасно підготував і розмістив на відповідних сторінках НМС. Доступ до інформації відбувається відповідно до структури навчально-методичного розділу та регламентується груповими правилами користувачів сайту.

3) Як інструмент формування навичок опрацювання джерельної бази з певної навчальної дисципліни;

4) як наочно-тренувальний засіб для отримання навичок реєстрації, створення, підтримки, управління, наповнення, редагування сайту, оцінки матеріалів, отримання та публікації різнопланової інформації, надання електронних послуг.

5) Як засіб оцінювання, обліку та реєстрації виконаних на сайті дій кожним з зареєстрованих користувачів.

6) Як засіб спілкування студентів між собою та з викладачем. Для цього на сайті є міні-чат, внутрішня пошта і форум.

7) Як засіб заохочення до навчання в ігровій формі.

Робота на сайті стимулює успішне виконання навчального завдання і проведення дослідницького пошуку, розширює горизонти мислення; забезпечує тренінг у певному виді діяльності. Робота студентів з НМС забезпечує:

- підвищення інтересу й загальної мотивації до навчання завдяки новим формам роботи;
- індивідуалізацію навчання: кожен працює в режимі, який відповідає його темпераменту та умінням;
- об'єктивність контролю через дані профілю користувача;
- активізацію навчання завдяки використанню новітніх телекомунікаційних технологій;
- формування вмінь та навичок інтерактивного спілкування;
- виховання загальної інформаційної мережної культури;

На сайті має бути представлений окремий розділ «Електронна бібліотека» з підручниками і навчальними посібниками отриманими з інших вебресурсів, а також праці з особистої бібліотеки викладача, переведені в електронний вигляд за допомогою сканера. Щодо питання про дотримання авторських прав, то викладачі завжди позичали своїм студентам літературу з власної книгозбірні і лише обмеженість екземплярів не дозволяла охопити потрібне коло читачів. Тепер, коли книги доступні користувачам Інтернету, слід продумати систему захисту авторських прав без ущемлення інтересів читачів (попередження про наслідки несанкціонованого копіювання).

Тексти в електронній бібліотеці НМС мають бути представлені за темами навчальної дисципліни. По можливості матеріали НМС мають бути представленні в аудіо форматі (тексти лекцій). Водночас НМС викладача має бути оснащений системою для консультування в режимі on-line.

Важливим для нашого дослідження є розкриття місця і ролі позааудиторної роботи у підвищенні читацької культури студентів вищої школи. Саме позааудиторний час надає змогу реалізувати:

- різноманітність форм виховної роботи (інтелектуальних ігор, дискусій, диспутів, тематичних і читацьких конференцій, літературно-музичних вечорів, флеш-мобів та ін.);
- удосконалення сукупності спеціальних знань та вмінь студентів у процесі залучення їх до активної позааудиторної роботи, забезпечення формування готовності до самовдосконалення, рефлексії морально-етичного досвіду тощо;
- використання альтернативних (авторських) методик та технологій виховання.

Куратору кожної академічної групи важливо вивчити читацькі інтереси студентів, книжкові фонди бібліотеки університету, обговорити й узгодити з групою заходи спрямовані на підвищення культури читання. Ця діяльність має знайти відображення у плані виховної роботи на семестр / рік.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

З-поміж традиційних форм організації позааудиторної роботи, що сприятимуть підвищенню читацької культури студентів особливе місце посідають: бесіди та лекції на морально-етичні теми, екскурсії на книжкові виставки, організація тематичних виховних заходів, святкування ювілею видатних діячів науки і мистецтва, участь у театральних виставах, зустрічі з відомими письменниками, журналістами, літературознавцями. Водночас найбільш дотичним й ефективним стане організація та проведення таких форм виховної роботи як читацька конференція й усний журнал.

Читацькі конференції є різновидом пропаганди творів художньої та науково-популярної літератури, способом прищеплення інтересу до читання.

Конференція допомагає ознайомитися з творчістю письменників, глибше зрозуміти зміст та образи творів літератури, з'ясувати особливості мови та авторського стилю, формує літературно-естетичні смаки, стимулює потребу у читанні.

Читацька конференція може бути присвячена обговоренню:

а) одного твору;
б) кількох творів на певну тему;
в) творчості письменника;
г) проблемі досліджуваній у літературному доробку науковців;
д) проблеми відображеній у художній літературі.

Під час підготовки читацької конференції проводиться опитування студентів, вивчаються їх читацькі картки в бібліотеці. Після цього визначається тема конференції, її мета.

Члени ініціативної групи з організації підготовки і проведення конференції, розподіляють між собою обов'язки щодо оформлення, підготовки доповідей. План конференції художньо оформлюється і вивішується на дошці оголошень для загального ознайомлення. Важливо, щоб усі бажаючі могли обрати теми для виступів, або підготувати доповнення чи питання до доповідачів (підібрати цитати, приклади, вірші тощо).

Підготовка конференції передбачає, що усі учасники і запрошені не просто прочитали запропоновані твори, а й замислись над їх ідейним змістом і художніми особливостями. З цією метою варто проводити попередні бесіди з усіма студентами, систематичні консультації з доповідачами.

У плані конференції необхідно відобразити розгляд особливостей мови, стилю, форми твору, включити інсценівки, читання уголос, по ролях.

Структура проведення конференції залежить від особливостей студентської аудиторії, кількості учасників, гостей, глядачів.

У сучасних ЗВО практикують два варіанти проведення читацької конференції. На 1-му курсі захід відбувається у вигляді бесіди, під час якої студенти висловлюють своє ставлення до літературних героїв, інсценують окремі фрагменти твору, переглядають відеофільм, прослуховують аудіозаписи. Зазвичай конференцію веде куратор групи. На старших курсах

читацька конференція має наближатися до дискусії, яку ініціюють самі студенти. Під час обговорення читачі надають моральну оцінку рисам, якостям і вчинкам героїв книг, аналізують художні особливості і недоліки творів, визначають специфічність стилю автора, літературного напрямку, роблять висновки про виховне та освітнє значення твору.

Оформлення аудиторії (зали), де проводиться читацька конференція, має відповідати темі: вивішується портрет автора, фотомонтажі, літературна газета, оформляється книжкова виставка, демонструються заздалегідь підготовлені мультимедійні презентації.

Конференція розпочинається вступним словом ведучого. Основна частина передбачає обговорення літературних творів в форматі живого обміну думками, виступів з доповідями, повідомленнями, запереченнями доповідачам і дискусії з основних питань. Читацька конференція може містити виступи автора-письменника, бібліотекаря, мистецтвознавця, проведення літературної вікторини, інсценівки, перегляд відео, виконання музичних номерів дотичних тематиці заходу.

У заключному слові ведучий акцентує увагу на влучних висловах й доречних міркуваннях, відзначає кращі виступи, наголошує на морально-духовному, художньо-естетичному, національно-патріотичному змісті проведеного заходу.

Важливо, щоб після завершення конференції усі бажаючі мали змогу ознайомитись з літературними творами для подальшого прочитання.

Усний журнал – це колективна форма виховної роботи. В осередку університету його використання орієнтовано на стимулювання у студентів пізнавальних інтересів, заохочення до пошукової діяльності, формування особистісних духовних потреб, розвиток уміння працювати в команді.

Підготовка і проведення «усного журналу» передбачає підбір матеріалу і його представлення за тематичними блоками – «рубриками». Процес представлення урізноманітнюється за допомогою засобів наочності.

Тематика журналу визначається залежно від рівня сформованості духовних цінностей, професійної спрямованості й пізнавальних інтересів студентів. Журнал може випускатися за окремою темою або містити різноманітні «сторінки».

Уміла підготовка «усного журналу» дозволяє залучити до його проведення усіх студентів академічної групи. Для цього традиційно обирають 3-4 змінні редколегії, які регулярно готують випуски журналу. Водночас у практиці виховної роботи набуває популярності інший підхід: редколегія журналу обирається для підготовки і проведення окремого «номера». Відтак за організацію й систематичність заході почергово відповідають усі члени групи.

Важливо, щоб представлений матеріал був цікавим і корисним. Усний журнал має нагадувати «звичайний», друкований журнал. Зазвичай журнал

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

містить різні рубрики – інтерв'ю, пізнавальну інформацію, рекламу, жарти, статті до історичних дат, вікторину, поради, спортивні, політичні та світські новини тощо. Подання матеріалу відбувається різноманітними шляхами – розповідь, ілюстрація, статистичні відомості, бесіда.

Організаторам слід пам'ятати, що емоційна атмосфера відіграє значну роль в досягненні виховного успіху. З цією метою під час заходу виконуються музичні номери, розігруються гумористичні сценки, демонструються аматорські відеоролики за тематикою певної рубрики журналу. Активізація глядацької аудиторії може відбуватись за допомогою інтерактивних вікторин.

Висновки. Читацька культура є складним феноменом в життєдіяльності особистості, що охоплює потребу в читанні, естетичний смак, сприйняття художнього тексту, загальний рівень начитаності, знання з літератури, вміння письмового та усного опрацювання тексту, навички підбору потрібних інформаційних джерел, Це обумовлює потребу у подальшому теоретико-методологічному аналізі проблеми виховання читацької культури та розробці перспективних технологій та методик, здатних забезпечити формування нового покоління активних, компетентних і поміркованих читачів.

Література

1. Андрущенко В.П. Національна доктрина розвитку системи освіти України в XXI ст. *Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. Миколаїв, 2018. Вип. 10. С. 26–29.

2. Вертік Ж. Еволюція бібліотерапії як складової бібліотекознавства. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 29. С. 202–209.

3. Ісаєва О.О. Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури: автореферат дис… док. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2019. 41 с.

4. Коржик Н. Бібліотерапевтичний інструментарій сучасної публічної бібліотеки. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2019. Вип. 54. С. 41–52.

5. Чепелєва Н.В. Технології читання: монографія. Київ: Главник, 2017.296 с.

References

1. Andrushchenko V.P. (2018) Natsionalna doktryna rozvytku systemy osvity Ukrainy v XXI st. [National doctrine of the development of the education system of Ukraine in the 21century]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky. Mykolaiv, Vyp. 10. S. 26–29. [in Ukrainian]

2. Vertik Zh. (2021) Evoliutsiia biblioterapii yak skladovoi bibliotekoznavstva. [The evolution of bibliotherapy as a repository of library science]. Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoh, Vyp. 29. S. 202–209. [in Ukrainian]

3. Isaieva O.O. (2019) Teoriia i tekhnolohiia rozvytku chytatskoi diialnosti starshoklasnykiv u protsesi vyvchennia zarubizhnoi literatury [Theory and technology of development of reading activity of senior schoolchildren in the process of studying foreign literature] : avtoreferat dys… dok. ped. nauk: 13.00.02. Kyiv, 41 s. [in Ukrainian]

4. Korzhyk N. (2019) Biblioterapevtychnyi instrumentarii suchasnoi publichnoi biblioteky. [Biblioterapevtychnyi instrumentarii suchasnoi publichnoi biblioteky]. Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury, Vyp. 54. S. 41–52. [in Ukrainian]

5. Chepelieva N.V. (2017) Tekhnolohii chytannia [Technology of chytannia] : monohrafiia. Kyiv: Hlavnyk, 296 s. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.015.31:172.15

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-625-638

Лей Кунь здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, тел.: (057) 700-69-09, https://orcid.org/0009-0006-1900-9808

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СУТЬ І ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті розкривається суть та особливості реалізації патріотичного виховання здобувачів вищої освіти. Так, патріотичне виховання студентів – це багатокомпонентний цілеспрямований процес взаємодії викладачів і здобувачів вищої освіти, що спрямований на формування громадянської свідомості студентів, їхньої любові до своєї Батьківщині та народу, гордості за приналежність до нього та його здобутків, вірності, поваги до національних символів, готовності до виконання своїх громадянських обов'язків і конституційних зобов'язань щодо захисту інтересів, незалежності і цілісності країни, активної громадянської позиції та позитивної поведінки, усвідомлення здобувачем значущості своєї діяльності заради блага своєї країни та народу, засвоєння ним важливих національних культурно-історичних, духовних і моральних цінностей, які відображають специфіку та розвиток способу життя суспільства і держави. Патріотичне виховання здобувачів вищої освіти реалізується через зміст, форми, методи і засоби патріотичного виховання. Зміст патріотичного виховання включає нормативні дисципліни (історія України, всесвітня історія, основи правознавства, суспільствознавство, українська мова і література) і дисципліни вільного вибору студентів. Форми патріотичного виховання студентів включають: лекції, семінарські і практичні заняття, самостійну роботу, науково-дослідну роботу, відвідування художньо-мистецьких заходів, бесіди та дискусії, творчі заходи, спортивні заходи, військово-патріотичні заходи, екскурсії, гуртки, клуби, спортивні секції, конференції, круглі столи, заочні мандрівки, змагання та конкурси, читання літератури, благодійні та патріотичні вечори, ігри, зустрічі з видатними людьми, демонстрація фільмів, студентське самоврядування тощо. Методами патріотичного виховання є методи формування свідомості студентів, їхніх патріотичних поглядів та переконань; методи організації патріотичної діяльності студентів та формування досвіду поведінки; методи стимулювання, корекції та мотивації патріотичної діяльності і поведінки студентів; методи самовиховання й самопідготовки. Засобами патріотичного виховання студентів є духовна ідентифікація, постать особистості, спільні патріотично орієнтовані справи, духовна рефлексія.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, здобувачі вищої освіти, зміст, форми виховання, методи виховання, засоби виховання.

Lei Kun PhD student of the Department of Educology and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, tel.: (057) 700-69-09, https://orcid.org/0009-0006-1900-9808

UNIVERSITY STUDENTS' PATRIOTIC EDUCATION: ESSENCE AND SPECIFIC FEATURES OF IMPLEMENTATION

Abstract. The article reveals the essence and specific features of the implementation of university students' patriotic education. University students' patriotic education is a multi-component purposeful process of interaction between university students and teaching staff, aimed at forming students' civic consciousness, love for people and their Motherland, pride in belonging to it and its achievements, loyalty, respect for national symbols, readiness to fulfil their civic duties and constitutional obligations to protect the interests, independence and integrity of the country, active civic position and positive behavior, students' awareness of the significance of their activities for the good of their country and people, assimilation of important national cultural, historical, spiritual and moral values, which reflect the specifics and development of the way of social and state life. Students' patriotic education is implemented through the content, forms, methods and means of patriotic education. The content of patriotic education includes normative subjects (history of Ukraine, world history, fundamentals of law, social studies, Ukrainian language and literature) and elective subjects. The forms of university students' patriotic education include: lectures, seminars and practical classes, independent work, research work, attending artistic events, conversations and discussions, creative events, sports events, military and patriotic events, excursions, groups, clubs, sports sections, conferences, round tables, virtual trips, competitions and contests, reading literature, charity and patriotic events, games, meetings with prominent people, watching film, student self-government, etc. The methods of students' patriotic education are: the methods of forming students' consciousness, their patriotic views and beliefs; the methods of organizing students' patriotic activities and forming behavioural experience; the methods of stimulating, correcting and motivating students' patriotic activity and behavior; the methods of self-education and self-training. The means of students' patriotic education are spiritual identification, personality, joint patriotically oriented cases, spiritual reflection.

Keywords: patriotism, patriotic education, university students, content, forms of education, methods of education, means of education.

Постановка проблеми. Патріотичне виховання молоді є одним з найважливіших завдань сучасної освіти в багатьох країнах світу, зокрема в

Україні. Це зумовлено важкими політичними й соціально-економічними умовами життя у країні, нестійкою геополітичної ситуацією у світі, важливістю формування громадянської свідомості молодого покоління, їхньої готовності брати активну участь у житті суспільства, захищати свою державу і народ, виявляти повагу і прагнення до збереження цілісності й незалежності країни, її культурної спадщини, мови, історії, національних традицій, цінностей, способу життя тощо.

З огляду на це надзвичайно важливо змалечку формувати в особистості любов до рідного краю, оточуючих людей і культурних надбань Батьківщини, що сприятиме формуванню свідомої, активної, високодуховної і патріотичної молоді, яка любитиме і піклуватиметься про свою країну та її народ. Відповідно, патріотичне виховання здійснюється на всіх рівнях освіти, зокрема в закладах вищої освіти, які спрямовують особливу увагу на формування національної свідомості студентів, їхньої громадянської культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що окремі аспекти питання патріотичного виховання студентів розглядаються сучасними науковцями. Так, Н. Волошина [8] і В. Кульчицький [9] аналізують філософсько-світоглядні й соціальні передумови патріотичного виховання в Україні. Теоретичні засади здійснення патріотичного виховання молоді представлені в дослідженнях А. Алексюка [2], І. Беха [2], О. Вишневського [6], В. Лозової та Г. Троцко [10], І. Найди, Ю. Руденко, А. Дербак, М. Чобанюк, С. Черевко [22]. Практичний досвід реалізації патріотичного виховання здобувачів вищої освіти висвітлено в роботах О. Абрамчук і М. Фіцули [1], В. Мірошніченко [11], О. Стьопіної [14]. Особливості військово-патріотичного виховання як складової виховної роботи в різних закладах освіти України розкрито в наукових наробках В. Будака [4], І. Беха і Р. Малиношевського [7], Т. Ціпан [18], І. Щербак [20].

Окрім того, питання патріотичного виховання студентів цікавлять і закордонних авторів. Так, X. Bai [21] і Di Wenhui [26] розкривають особливості інтеграції патріотичного виховання на різних рівнях освіти. O. Oghenejobo, F. Ojeikere, D. Mortenson і F. Raine [23] висвітлюють значення і складність патріотичного виховання молоді в сучасному світі. S. Pang досліджує специфіку патріотичного виховання молоді в Китаї.

Утім, у вищевказаних роботах недостатньо висвітлено суть та особливості реалізації патріотичного виховання студентів в сучасних умовах розвитку освіти в Україні та світі, що і зумовило цей науковий пошук.

Мета статті – розкрити суть та особливості реалізації патріотичного виховання здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Поняття «патріотизм» і «патріотичне виховання» є складними й багатоаспектними і досліджуються різними науками.

Так, набувши поширення в часи Великої французької революції (1789-1794 рр.), слово «патріот» (від фр. *patriote* – «патріот» та від лат. patriota –

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

«співвітчизник», від *patria* – «батько», «рід», «покоління», «батьківщина») позначає «походження по батькові». Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає: «патріот – це той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий заради них на жертви і подвиги» [5, с. 894]. Інші словники дають схожі трактування поняття «патріот» – той, хто любить Батьківщину, відданий народові [12; 15], додаючи соціальні аспекти для повноти тлумачення поняття.

Похідним від терміну «патріот» є слово «патріотизм», що позначає «любов до Батьківщини, відданість їй та своєму народові, готовність прийти на її захист» [5, с. 894], готовність на жертви й подвиги заради інтересів своєї землі [12]. Універсальний словник-енциклопедія трактує патріотизм як позицію особистості, що поєднує любов і відданість Батьківщині, солідарність зі своїм народом, повагу до інших народів та їхніх суверенних прав [15]. Це трактування робить акцент на емоційно-почуттєвій сфері людини, що характеризується любов'ю, відданістю, готовністю до дій.

У філософській науці (Н. Волошина, В. Кульчицький, В. Шинкарук) [8; 9; 16] патріотизм позначає систему поглядів народу на суспільство та природу; це морально-політичний принцип, який включає любов до Вітчизни, гордість за її сучасне й минуле, відданість інтересам країни та прагнення до її захисту [16, с. 358], відображає ставлення людей до країни та виявляється в певному способі дій та складному комплексі суспільних почуттів, що можна узагальнено назвати любов'ю до Батьківщини. Патріотизм є соціально-політичним явищем, що має природні витоки, внутрішню структуру, яка у процесі соціального розвитку наповнювалася різним національним та соціальним змістом [9, с. 77].

У політології (В. Бабкін) [13] патріотизм трактується з позиції політичної свідомості – опосередкованого відображення політичного життя соціуму, суттю якого є проблеми влади, задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів, сукупність оцінок, поглядів, що відображають політичні та владні відносини.

Психологія (В. Мірошніченко, В. Шапар) [11; 19] досліджує механізми інтеріоризації явищ та соціальних процесів, що здійснюють вплив на формування патріотичних якостей людини, і розуміє патріотизм як любов до Батьківщини, показник благополуччя людини, позитивну емоцію.

У педагогічній літературі (О. Абрамчук, І. Бех, О. Вишневський, М. Фіцула) [1; 3; 6; 17] поняття «патріотизм» визначається по-різному. З одного боку, патріотизм тлумачиться як найсильніша й найвища духовна сила людини, її фундаментальна особистісна цінність, що впливає на активну життєву позицію і передбачає вияв любові до Батьківщини, народу, турботи про їхній добробут, сприяння розвитку країни як суверенної, демократичної, правової держави, готовність відстоювати її незалежність, захищати та служити їй, піклуватися про її долю [3]. З іншого боку, патріотизм трактується

як моральна якість особистості, складне явище духовного життя спільноти та людини, що виражається в суспільній та особистій свідомості, її здатності ідентифікувати себе з народом, відданості й любові до Батьківщині, потребі в постійному інтелектуальному й духовному зростанні людини заради слави, величі і процвітання Батьківщини, готовності стати на захист національних інтересів та виступає важливим фактором усвідомлення особистістю загальнолюдських цінностей [1].

Отже, *патріотизм* є ціннісним орієнтиром та моральною якістю людини, що виявляється в її ідентифікації себе з народом, мовою, історією та культурною спадщиною, любові, повазі, відданості Батьківщині, готовності захищати її незалежність і національні інтереси, примножувати її надбання, велич і процвітання, потребі в інтелектуальному і духовному зростанні заради її добробуту, сформованості національної самосвідомості й активної громадської позиції.

Патріотичне виховання є складним цілеспрямованим процесом, що включає: діяльність державних органів, громадських організацій у напрямі формування в підростаючого покоління громадянської свідомості, любові та вірності Батьківщині, готовності до виконання громадянських обов'язків і конституційних зобов'язань стосовно захисту її інтересів; багатокомпонентний та багатовимірний інтегративний освітній процес, що орієнтований на формування системи якостей особистості, що трансформуються в потребу служіння Батьківщині та народові; організований процес засвоєння особистістю національних культурних цінностей, правових норм і демократичних принципів, націлений на формування її патріотичної самосвідомості, активної громадянської позиції та поведінки, готовності до захисту Батьківщини, усвідомлення людиною своєї діяльності заради блага своєї країни та народу [1].

М. Фіцула розглядає патріотичне виховання в контексті формування бойового, морально-психологічного духу особистості, її готовності стати на захист Батьківщини, спонукання до фізичного вдосконалення, усвідомлення громадянського обов'язку, оволодіння військовими знаннями, вивчення бойових традицій і героїчних сторінок історії українського народу тощо [17].

У свою чергу, І. Бех визначає патріотичне виховання як керівництво індивідуальним становленням людини як патріота, що включає формування ціннісного позитивного (емоційного, пізнавального) ставлення до Батьківщини [3].

Окрім того, патріотичне виховання розглядається як процес формування громадянськості як особливої якості людини, що характеризується її повагою до конституції, законів на прийнятих правових норм, усвідомленням своїх прав та обов'язків стосовно держави, людей, законів, норм життя, громадянською відповідальністю, патріотичною самосвідомістю, соціальною ініціативою та активністю, турботою про добробут своєї країни, готовністю працювати на розвиток та захист країни, піднесення її міжнародного авторитету, досконалим володінням державною мовою, людяністю, увагою та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

шанобливим ставленням до батьків та сім'ї, історії та традицій народу, усвідомленням своєї приналежності до нього, виявленням високої культури міжнаціонального спілкування, повагою до звичаїв національних меншин, що проживають у країні, працелюбністю, дисциплінованістю, дбайливим ставленням до природи країни [10].

В. Будак визначає патріотичне виховання як процес формування важливих духовних, моральних та культурно-історичних цінностей людини, які відображають специфіку та розвиток способу життя суспільства і держави, світогляду, національної свідомості та включають відданість і безмежну любов людини до своєї Батьківщини, гордість за приналежність до свого народу і його здобутків, повагу до національних символів, готовність до самовідданого і гідного служіння державі та суспільству [4, с. 212].

Серед принципів патріотичного виховання можна назвати такі [7; 10]: гуманізації освітнього процесу, національної спрямованості, народної консолідації, конструктивного лідерства, неперервності, наступності і спадкоємності, інтеграції, культуровідповідності, педагогічної компетентності, виховного оптимізму,соціальної злагоди, особистісної мотивації та рефлексії.

З огляду на це можна зробити висновок, що *патріотичне виховання* – це багатокомпонентний цілеспрямований процес взаємодії закладів освіти, державних органів і громадських організацій, спрямований на формування в молоді громадянської свідомості, відчуття любові та вірності Батьківщині, гордості за приналежність до свого народу і його здобутків, поваги до національних символів, готовності до виконання громадянських обов'язків і конституційних зобов'язань стосовно захисту її інтересів, активної громадянської позиції та поведінки, усвідомлення людиною своєї діяльності заради блага своєї країни та народу, засвоєння нею важливих національних культурно-історичних, духовних і моральних цінностей, які відображають специфіку та розвиток способу життя суспільства і держави.

Необхідно підкреслити, що патріотичне виховання охоплює всі періоди зростання й виховання особистості. О. Стьопіна виокремлює такі етапи виховання патріотизму особистості [14]:

– виховання в дитини любові та поваги до своїх батьків, сім'ї, що здійснюється в дошкільному віці в межах сімейного виховання;

– виховання в особистості позитивного ставлення до «малої батьківщини» (свого міста, регіону) – етнічна самоідентифікація, що формується в період шкільного навчання;

– виховання позитивного ставлення людини до своєї країни (державницький патріотизм), що формується в юнацькому віці;

– виховання в особистості усвідомлення своєї належності до історичної спільноти й культурної традиції свого народу, формування толерантності в міжнаціональних взаєминах через позитивну етнічну ідентичність, що також є одним і завдань освітнього процесу в закладах вищої освіти;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

– виховання доброзичливого ставлення людини до всіх народів світу. Це якість, що притаманна високодуховній особистості і формується впродовж життя у процесі її самовиховання.

Патріотичне виховання студентів визначається як цілеспрямована, систематична діяльність педагогів закладу вищої освіти з формування у студентів патріотичної свідомості на основі відчуття любові та вірності Батьківщині, готовності до виконання здобувачами вищої освіти своїх громадянських обов'язків, зокрема, щодо захисту інтересів Батьківщини; це планомірний, організований, інтегративний, цілеспрямований процес засвоєння здобувачами вищої освіти норм культури та національних цінностей, що спрямований на формування їхніх патріотичних переконань і поведінки, національно-громадянської самосвідомості, готовності до захисту Батьківщини, усвідомлення власних дій і вчинків на благо держави і народу [1; 2].

Метою патріотичного виховання студентів є їх становлення як свідомих, добропорядних, духовно багатих громадян України, справжніх патріотів, які виявляють любов до країни, єдність з нею, прагнуть бачити її незалежною і сильною державою, готові захищати її та національні інтереси народу [1; 2].

Відповідно до мети, можна визначити завдання патріотичного виховання студентів, а саме [1]:

● формування патріотичних поглядів, понять, переконань, уявлень, національної самосвідомості, що складається з любові до рідного краю, народу, історії, мови, культури, традицій, здатності особистості ідентифікувати себе з українським народом;

● формування понять та уявлень про патріотичні вчинки й поведінку, удосконалення звичок патріотичної поведінки завдяки краєзнавчій інформації, розширенню світогляду, формуванню позитивного ставлення особистості до суспільних явищ, подій, фактів, а також формування почуття відповідальності за долю своєї країни та громадянського обов'язку;

● виховання почуття гордості за свою Батьківщину і національної гідності, коригування уявлень про суспільні події та явища, норм поведінки, формування звичок громадської поведінки на основі цих уявлень, толерантності, дисциплінованості, відмова від почуття меншовартості;

● розвиток у студентів відчуття відповідальності за майбутнє країни, причетності до розбудови національної державності, потреби у постійному самоствердженні задля свого інтелектуального й духовного зростання, що забезпечує прогрес суспільства;

● утвердження і дотримання принципів загальнолюдської і національної моралі, формування прихильності особистості до загальнолюдських та національних цінностей.

При розробці змісту патріотичного виховання здобувачів вищої освіти враховується той факт, що вони є не лише майбутніми висококваліфікованими фахівцями у своїй сфері, але й представниками української інтелігенції, що

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вимагає від них культури поведінки, патріотичних почуттів, виваженого ставлення до економіки, політики, соціальних змін, активної життєвої позиції [1]. З огляду на це, поряд з нормативними навчальними дисциплінами (історія України, всесвітня історія, основи правознавства, суспільствознавство, українська мова і література, предмети художньо-естетичного циклу), студенти вивчають різноманітні спецкурси і спецсемінари в межах дисциплін вільного вибору, що відповідають нахилам, потребам та інтересам студентів, розвитку їхніх здібностей (зокрема: «Соціальна історія України», «Українознавчі студії», «Україна у світі», «Історія української філософської думки» тощо).

Серед організаційних форм, що спрямовані на реалізацію завдань патріотичного виховання здобувачів вищої освіти, можна назвати такі [1; 10; 18, с. 226–228; 22, с.143]:

– лекції, під час яких завдяки ретельно підібраному змісту й цікавому ілюстративному матеріал здійснюється акцент на темах, що мають важливе значення для майбутньої особистої та професійної діяльності студентів;

– семінарські і практичні заняття, під час яких студенти можуть обирати тематику усних повідомлень, доповідей;

– самостійна робота, що забезпечує самовиховання та самоосвіту майбутнього фахівця, цілісне оволодіння ним потрібними знаннями й уміннями, досвідом їх творчого використання, розвиток ініціативи, самостійності, творчої активності, виховання професійних якостей. Вона може включати, зокрема, підготовку рефератів, письмових повідомлень;

– науково-дослідна робота студентів, що включає: проведення наукових досліджень і презентацію їх результатів на заняттях, конференціях, круглих столах тощо; підготовку наукових статей та їх публікацію; залучення здобувачів до науково-дослідної роботи кафедр; підготовку кваліфікаційних робіт;

– організація, відвідування й обговорення художньо-мистецьких заходів (художні виставки, театральні вистави тощо);

– тематичні бесіди та дискусії;

– загальноуніверситетські заходи: День університету, День факультету, професійні свята тощо;

– творчі заходи: мистецькі фестивалі, творчі конкурси, святкування ювілеїв, державних свят, знаменних історичних подій країни, політичні театри;

– екскурсії, туристичні поїздки та походи з метою ознайомлення студентів з пам’ятками історії та культурою рідного краю, безпосереднього спілкування з природою, формування бережливого ставлення до неї;

– гуртки художньої самодіяльності, інтелектуальні клуби, спортивні секції;

– проведення й участь студентів у спортивних заходах;

– військово-патріотичні заходи;

– конференції, круглі столи, усні журнали, заочні мандрівки, дебати патріотичної тематики, суспільно-політичні вікторини;

– змагання та конкурси патріотичної спрямованості, що проводяться на національному, місцевому і регіональному рівнях;

– читання додаткової літератури патріотичного змісту;

– благодійні та патріотичні вечори, акції;

– ігри: ситуативно-рольові, патріотичні, соціально-виробничі, культурно-соціальні, інтелектуальні, імітаційні, спортивні й загально фізичні, пошукові ігри і квести, ігри-доручення, ігри-драматизації, ігри-діалоги, симуляції тощо;

– зустрічі з видатними людьми країни;

– демонстрація й організація обговорення фільмів, які відображають певні історичні та національні події;

– студентське самоврядування, що здатне сформувати у здобувачів практичний досвід демократичної діяльності, елементарні знання і навички роботи в політичній сфері тощо.

Методами патріотичного виховання здобувачів освіти є [10]:

1. Методи формування свідомості студентів, їхніх патріотичних поглядів та переконань (бесіди, лекції, розповіді, дискусії, диспути, дебати, громадська думка, приклади, переконання, навіювання, аналіз конкретних історичних і політичних ситуацій, відповіді політичному опоненту тощо).

2. Методи організації патріотичної діяльності здобувачів вищої освіти та формування їх досвіду поведінки (доручення, педагогічні вимоги, інструкції, вправи, тренінги, виховні ситуації).

3. Методи стимулювання, корекції та мотивації патріотичної діяльності і поведінки здобувачів освіти (заохочення, покарання, змагання, перспективи).

4. Методи самовиховання й самопідготовки (самоспостереження, самоаналіз, самонавіювання, самостимулювання, самоконтроль тощо).

До засобів виховання патріотизму студентів можна віднести: духовну ідентифікацію, постать особистості, спільні патріотично орієнтовані справи, духовну рефлексію [7, с. 8-9; 22].

Отже, *патріотичне виховання студентів* – це багатокомпонентний цілеспрямований процес взаємодії викладачів і здобувачів вищої освіти, що спрямований на формування громадянської свідомості студентів, їхньої любові до своєї Батьківщині та народу, гордості за приналежність до нього та його здобутків, вірності, поваги до національних символів, готовності до виконання своїх громадянських обов’язків і конституційних зобов’язань щодо захисту інтересів, незалежності і цілісності країни, активної громадянської позиції та позитивної поведінки, усвідомлення здобувачем значущості своєї діяльності заради блага своєї країни та народу, засвоєння ним важливих національних культурно-історичних, духовних і моральних цінностей, які відображають специфіку та розвиток способу життя суспільства і держави.

Формування патріотичної, свідомої і активної молоді є одним із освітніх пріоритетів багатьох країн світу, оскільки стійка громадянська позиція людини визначає її діяльність на користь суспільству і розвитку країни. Це

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вимагає від країн розробки та впровадження ефективної державної освітньої політики та залучення до неї молоді [26].

Так, патріотизм у Китайській Народній Республіці визнається основою китайської нації, її найважливішим духовним багатством, однією з традиційних цінностей китайської культури, потужним духовним спонуканням китайського народу та китайської нації до захисту національної незалежності та національної гідності [24; 29]. Відповідно до реформи системи освіти 1985 р. заклади освіти КНР спрямовуються на реалізацію основної мети – виховання з метою підвищення рівня освіченості й розвитку особистості, що спирається на китайські традиції. Під патріотичним вихованням у Китайській Народній Республіці розуміється ідеологічне виховання любові до Батьківщини та відданості їй на засадах справедливості і свободи. В освітніх документах (директиви Державного комітету з освіти КНР, План реалізації патріотичного виховання, 1994 р. [30], Концепція впровадження патріотичного виховання в нову епоху, 2019 р. [28], закон «Про патріотичне виховання», 2023 р. [27] тощо) зазначається, що людина є часткою більшої спільності: сім'ї, роду, суспільства, нації, відповідно треба спочатку навчити і виховати людину, щоб вона стала гідним громадянином своєї країни.

Метою патріотичного виховання молоді в Китаї є формування свідомих громадян, які мають високі моральні ідеали, любов до рідного краю, гордість за нього, готовність розвивати і зміцнювати свою країну та бути відповідальним за виконання громадянських обов'язків. Патріотичне виховання має навчити молодь критично ставитися до отримуваної інформації, подій (історичних і сьогодення) та активно діяти в сучасному суспільстві [23; 25].

Китайські дослідники [21; 26] зауважують, що патріотичне виховання має спрямовувати молодь на розуміння сучасного етапу національного розвитку країни, нових змін і викликів у міжнародній спільноті, основних національних умов життя і навчання, виховання незалежних громадян, готових до активної діяльності в соціумі. Патріотичне виховання стає потужним інструментом просування ідеї соціальної справедливості шляхом розширення можливостей громадської діяльності учнів, їхніх батьків, педагогів та громадських лідерів.

Висновки. Отже, патріотичне виховання студентів передбачає процес взаємодії учасників освітнього процесу, що спрямований на формування громадянської свідомості студентів, їхньої любові до своєї Батьківщині та народу, гордості за приналежність до нього та його здобутків, вірності, поваги до національних символів, готовності до виконання своїх громадянських обов'язків і конституційних зобов'язань щодо захисту інтересів, незалежності і цілісності країни, активної громадянської позиції та позитивної поведінки, усвідомлення здобувачем значущості своєї діяльності заради блага своєї країни та народу, засвоєння ним важливих національних культурно-історичних, духовних і моральних цінностей, які відображають специфіку та

розвиток способу життя суспільства і держави. Це реалізується завдяки ретельно підібраним змісту, організаційним формам, методам і засобам патріотичного виховання здобувачів вищої освіти.

Патріотичне виховання студентів у закладах вищої освіти в Китайській Народній Республіці є складовою ідейно-політичного виховання і ґрунтується на ідеях керівної ролі ідеології, системності і систематичності у процесі патріотичного виховання молоді, дотримання єдності любові до партії, патріотизму та соціалізму, спрямованості на реалізацію китайської мрії про велике відродження китайської нації як зразка для інших країн світу.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективним вважаємо детальне дослідження шляхів реалізації патріотичного виховання студентів, зокрема в різних країнах світу.

Література:

1. Абрамчук О. В., Фіцула М. М. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. 147 с.

2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. К.: Либідь, 1998. 560 с.

3. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. К.: Либідь, 2006. 272 с.

4. Будак В. Д. Військово-патріотичне виховання як складова національно-патріотичного виховання молоді. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Миколаїв, 2016. Вип. 4(55). С. 212–215. URL : http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Nauk_visnik-4-55-2016.pdf (дата звернення: 09.01.2024).

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

6. Вишневський О. Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси. Львів, 1996. 238 с.

7. Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред. І. Беха, Р. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.

8. Волошина Н. М. Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 09.00.03. Київ, 2010. 20 с.

9. Кульчицький В.Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія педагогіка і соціальна робота* : зб. наук. праць. Ужгород, 2013. Вип. 30. С. 76-78.

10. Лозова В.І., Троцко Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. Харків: «ОВС», 2002. 400 с.

11. Мірошніченко В.І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія. Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. 376 с.

12. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. К.: «Аконіт», 1998. Т.3. 927 с.

13. Політологічний енциклопедичний словник: посіб. для студ. вищ. навч. закл. / відп. ред. В.Д. Бабкін. К.: Генеза, 1997. 400 с.

14. Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2007. 20 с.

15. Універсальний словник-енциклопедія / за ред. М. Попович. К.: Ірина, 1999. 1551 с.

16. Філософський словник / за ред. В.І Шинкарука. К. : Гол. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

17. Фіцула М. М. Педагогіка. К.: «Академія», 2002. 528 с.

18. Ціпан Т. Військово-патріотичне виховання молоді в умовах воєнного стану. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. праць. Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет, 2022. Вип. 16. С. 223–232. URL : https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/498/426 (дата звернення: 17.06.2024).

19. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. Харків: Прапор, 2004. 639 с.

20. Щербак І. Військово-патріотичне виховання студентів засобами музичного мистецтва як педагогічна проблема. *Молодий учений*. 2017. № 4. С. 502–505. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_4_120 (дата звернення: 02.01.2023).

21. Bai X. L. Reflections on Promoting the Integration of Patriotic Education in Universities, Middle Schools, and Primary Schools in the New Era. *Ideological and Theoretical Education*. 2020. Vol. 4. P. 17.

22. Naida I., Rudenko Y., Derbak A., Chobaniuk M., Cherevko S. State policy on the formation of patriotic education for the youth. *Revista Eduweb*. 2023. Issue 17(2). Pp. 138-148. DOI https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2023.17.02.12

23. Oghenejobo O., Ojeikere F., Mortenson D., Raine F. What is a Patriotic Education in a Complex and Uncertain World? *World Savvy*. 2020. November 17. URL : https://worldsavvy.org/what-is-a-patriotic-education-in-a-complex-and-uncertain-world/

24. Pang S. R. On Patriotism. Beijing: People's Publishing House, 2018. P. 278.

25. Speech at the commemoration of the 100th anniversary of the May Fourth Movement. Beijing: People's Publishing House, 2019. 7 p.

26. Wenhui Di. Research on Promoting the Integration of Patriotic Education in Universities, Middle Schools, and Primary Schools in the New Era. *Journal of Education and Culture Studies*. 2023. Vol. 7, No. 4. Pp.133-139. DOI:10.22158/jecs.v7n4p133

27. 中华人民共和国爱国主义教育法. 2023年10月24 (Закон Китайської Народної Республіки «Про патріотичне виховання» від 24 жовтня 2023 р.). URL : https://www.gov.cn/yaowen/liebiao/202310/content_6911481.htm (дата звернення: 01.02.2025).

28. 新时代爱国主义教育实施纲要. 2019. (Концепція впровадження патріотичного виховання в нову епоху, 2019 р.). URL: https://www.gov.cn/zhengce/2019-11/12/content_5451352.htm (дата звернення: 01.02.2025).

29. 爱国主义教育. 树立热爱祖国并为之献身的思想教育. 2019. (Патріотичне виховання. Встановити ідеологічне виховання любові до Батьківщини та відданості їй. 2019). URL : https://baike.baidu.com/item/%E7%88%B1%E5%9B%BD%E4%B8%BB%E4%B9%89%E6%95%99%E8%82%B2/8847681 (дата звернення: 18.02.2023).

30. 爱国主义教育实施纲要. 1994 р. (План реалізації патріотичного виховання, 1994 р.). URL: https://www.gov.cn/gongbao/shuju/1994/gwyb199420.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

References:

1. Abramchuk, O. V., & Fitsula, M. M. (2008). Patriotychne vykhovannia studentiv vyshchykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Patriotic education of students of higher technical educational institutions]. Vinnytsia: UNIVERSUM-Vinnytsia (in Ukrainian).

2. Aleksiuk, A. M. (1998). Pedahohika vyshchoi osvity Ukrainy. Istoriia. Teoriia [Pedagogy of Higher Education in Ukraine. History. Theory]. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

3. Bekh, I. D. (2006). Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti [Personal Education: The Ascent to Spirituality]. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

4. Budak, V. D. (2016). Viiskovo-patriotychne vykhovannia yak skladova natsionalno-patriotychnoho vykhovannia molodi [Military – patriotic education as a component of national patriotic education of the youth]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky, 4(55)*, 212–215. Retrieved from http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Nauk_visnik-4-55-2016.pdf (in Ukrainian).

5. Busel, V. T. (Ed.). (2004). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Irpin: VTF «Perun» (in Ukrainian).

6. Vyshnevskyi, O. (1996). Suchasne ukrainske vykhovannia: Pedahohichni narysy [Modern Ukrainian Education: Pedagogical Essays]. Lviv (in Ukrainian).

7. Bekh, I. & Malynoshevskyi, R. (Eds.). (2023). Viiskovo-patriotychne vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v systemi osvity Ukrainy: stratehichni napriamy [Military-patriotic education of children and students in the education system of Ukraine: strategic directions]. Ivano-Frankivsk: NAIR (in Ukrainian).

8. Voloshina, N. M. (2010). Sotsialno-filosofskyi vymir patriotyzmu suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Social-philosophical measuring of patriotism of modern Ukrainian society]. Extended PhD Thesis in specialty 09.00.03. Kyiv (in Ukrainian).

9. Kulchytskyi, V. I. (2013). Filosofsko-svitohliadni peredumovy rozvytku patriotychnoho vykhovannia v Ukraini (istorychnyi aspekt) [Philosophical and ideological prerequisites for the development of patriotic education in Ukraine (historical aspect)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia pedahohika i sotsialna robota*, *30*, 76-78 (in Ukrainian).

10. Lozova, V. I., & Trotsko, H. V. (2002). Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia [Theoretical foundations of education and training]. Kharkiv: «OVS» (in Ukrainian).

11. Miroshnichenko, V. I. (2012). Systema patriotychnoho vykhovania maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv [The system of patriotic education of future border guard officers]. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni B. Khmelnytskoho (in Ukrainian).

12. Yaremenko, V. & Slipushko, O. (1998). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] : in 4 volumes. Kyiv: «Akonit» (in Ukrainian).

13. Babkin, V. D. (Ed.). (1997). Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Political science encyclopedic dictionary]. Kyiv: Heneza (in Ukrainian).

14. Stiopina, O. H. (2007). Vykhovannia patriotyzmu u studentskoi molodi zasobamy mystetstva [Formation of patriotism in student youth by means of art]. *Extended abstract of PhD thesis*. Luhansk (in Ukrainian).

15. Popovych, M. (Ed.). (1999). Universalnyi slovnyk-entsyklopediia [Universal dictionary-encyclopedia]. Kyiv: Iryna (in Ukrainian).

16. Shynkaruk, V. I. (Ed.). (1986). Filosofskyi slovnyk [Philosophical Dictionary]. Kyiv: Hol. red. URE (in Ukrainian).

17. Fitsula, M. M. (2020). Pedahohika [Pedagogy]. Kyiv: Akademiia (in Ukrainian).

18. Tsipan, T. (2022). Viiskovo-patriotychne vykhovannia molodi v umovakh voiennoho stanu [Military-patriotic education of youth in martial law]. *Innovatyka u vykhovanni, 16,* 223–232. Retrieved from https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/498/426 (in Ukrainian).

19. Shapar, V. B. (2004). Psykholohichnyi tlumachnyi slovnyk [Psychological Explanatory Dictionary]. Kharkiv: Prapor (in Ukrainian).

20. Shcherbak, I. (2017). Viiskovo-patriotychne vykhovannia studentiv zasobamy muzychnoho mystetstva yak pedahohichna problema [Military-patriotic education of students by

the means of musical art as a pedagogical problem]. *Molodyi uchenyi*, *4*, 502–505. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_4_120 (in Ukrainian).

21. Bai, X. L. (2020). Reflections on Promoting the Integration of Patriotic Education in Universities, Middle Schools, and Primary Schools in the New Era. *Ideological and Theoretical Education, 4*, 17.

22. Naida, I., Rudenko, Y., Derbak, A., Chobaniuk, M., & Cherevko, S. (2023). State policy on the formation of patriotic education for the youth. *Revista Eduweb, 17(2)*, 138-148. DOI https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2023.17.02.12

23. Oghenejobo, O., Ojeikere, F., Mortenson, D. & Raine, F. (2020). What is a Patriotic Education in a Complex and Uncertain World? *World Savvy*, November 17. Retrieved from https://worldsavvy.org/what-is-a-patriotic-education-in-a-complex-and-uncertain-world/

24. Pang, S. R. (2018). On Patriotism. Beijing: People's Publishing House.

25. Speech at the commemoration of the 100th anniversary of the May Fourth Movement. (2019). Beijing: People's Publishing House.

26. Wenhui, Di. (2023). Research on Promoting the Integration of Patriotic Education in Universities, Middle Schools, and Primary Schools in the New Era. *Journal of Education and Culture Studies, 7(4)*, 133-139. DOI:10.22158/jecs.v7n4p133

27. 中华人民共和国爱国主义教育法. 2023年10月24. (2023). [Law of the People's Republic of China "On Patriotic Education" dated October 24, 2023.]. Retrieved from https://www.gov.cn/yaowen/liebiao/202310/content_6911481.htm (in Chinese).

28. 新时代爱国主义教育实施纲要. (2019). [The concept of introducing patriotic education in a new era]. Retrieved from https://www.gov.cn/zhengce/2019-11/12/content_5451352.htm (in Chinese).

29. 爱国主义教育. 树立热爱祖国并为之献身的思想教育. (2019). [Patriotic education. Establish ideological education of love for the Motherland and devotion to it]. Retrieved from https://baike.baidu.com/item/%E7%88%B1%E5%9B%BD%E4%B8%BB%E4%B9%89%E6%95%99%E8%82%B2/8847681 (in Chinese).

30. 爱国主义教育实施纲要 (1994). [Patriotic Education Implementation Plan]. Retrieved from https://www.gov.cn/gongbao/shuju/1994/gwyb199420.pdf (in Chinese).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37:004]:[378.091.313.046-021.64]:005.336.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-639-647

Лесик Анжеліка Сергіївна кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки, Бердянський державний педагогічний університет, м. Запоріжжя, тел.: (050) 244-83-96, https://orcid.org/0000-0003-1886-4088

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИЗАЙН ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНО-ПРОГНОСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ

Анотація. У статті розглянуто питання розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності майбутніх бакалаврів у контексті змішаного навчання. Визначено, що прогностична компетентність є важливим елементом професійної підготовки студентів, оскільки забезпечує здатність передбачати результати власних дій та рішень, а також формулювати прогнози щодо навчальних досягнень. Використання змішаного навчання, що поєднує офлайн і онлайн-компоненти, сприяє ефективному формуванню цієї компетентності шляхом залучення студентів до моделювання навчальних ситуацій, аналізу потенційних труднощів і розробки стратегій їх подолання. Окреслено роль аналітичних інструментів та онлайн-платформ у відстеженні прогресу студентів, оцінці досягнень і прогнозуванні подальших кроків у навчанні. Використання інтерактивних завдань і симуляцій дає змогу моделювати різні сценарії освітнього процесу, сприяючи розвитку здатності студентів до прогнозування і самостійного аналізу своїх результатів. Окреслено основні методи розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності, зокрема моделювання навчальних ситуацій, використання інтерактивних завдань, залучення студентів до рефлексій та групових дискусій.

Спираючись на проведене теоретичне дослідження доведено, що змішане навчання сприяє розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності завдяки активній взаємодії між студентами та викладачами, можливості отримання зворотного зв’язку і коригування навчальних стратегій. Особливу увагу приділено використанню прогностичних моделей у процесі виконання студентських проєктів, що дає змогу передбачати потенційні результати діяльності, аналізувати ризики та знаходити ефективні рішення.

Зроблено висновок про перспективність інтеграції змішаного навчання в систему підготовки майбутніх бакалаврів, оскільки воно сприяє формуванню здатності студентів адаптуватися до змінних умов професійної діяльності. Визначено, що подальші дослідження мають бути спрямовані на удосконалення методик компетентнісного навчання з акцентом на розвиток рефлексивно-прогностичних навичок у студентів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: змішане навчання, рефлексивно-прогностична компетентність, освітній процес, ЗВО.

Lesyk Anzhelika Serhiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Berdiansk State Pedagogical University, Zaporizhzhia, tel: (050) 244-83-96, https://orcid.org/0000-0003-1886-4088

PEDAGOGICAL DESIGN OF BLENDED LEARNING FOR THE DEVELOPMENT OF REFLECTIVE AND PROGNOSTIC COMPETENCE OF FUTURE BACHELORS

Abstract. The article deals with the development of future bachelors' reflective and prognostic competence in the context of blended learning. It is determined that prognostic competence is an important element of students' professional training, as it provides the ability to predict the results of their own actions and decisions, as well as to make predictions about academic achievement. The use of blended learning, which combines offline and online components, contributes to the effective formation of this competence by involving students in modeling learning situations, analyzing potential difficulties and developing strategies to overcome them. The role of analytical tools and online platforms in tracking student progress, assessing achievements, and predicting further steps in learning is outlined. The use of interactive tasks and simulations makes it possible to model various scenarios of the educational process, contributing to the development of students' ability to predict and independently analyze their results. The main methods of developing reflective and prognostic competence are outlined, in particular, modeling learning situations, using interactive tasks, involving students in reflections and group discussions.

Based on the theoretical research, it is proved that blended learning contributes to the development of reflective and prognostic competence through active interaction between students and teachers, the possibility of receiving feedback and adjusting learning strategies. Particular attention is paid to the use of predictive models in the process of implementing student projects, which makes it possible to predict potential performance, analyze risks, and find effective solutions.

The conclusion is made about the prospects of integrating blended learning into the system of training future bachelors, as it contributes to the formation of students' ability to adapt to changing conditions of professional activity. It is determined that further research should be aimed at improving the methods of competency-based learning with an emphasis on the development of students' reflective and prognostic skills.

Keywords: blended learning, reflexive and prognostic competence, educational process, higher education institution.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти постійно стикається з викликами, пов'язаними з необхідністю підготовки фахівців, здатних до швидкої адаптації в умовах нестабільного ринку праці. Інтенсивний розвиток інформаційних технологій, глобалізаційні процеси та швидкі зміни вимог до професійної діяльності вимагають нових підходів до навчання. Традиційні методи навчання вже не можуть повністю задовольнити потреби студентів, які прагнуть отримати практичні навички, розвинути критичне мислення та адаптивність до змін. Окрім розробки та впровадження в освітній процес інноваційних технологій та методів навчання, особливу увагу сучасних науковців привертають новітні форми організації процесу здобуття освіти.

Змішане навчання, що поєднує очний та дистанційний формат, відкриває нові можливості для розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності, яка є ключовою для ефективного професійного становлення кожного здобувача вищої освіти. Така форма організації освітнього процесу дозволяє студентам формувати навички самостійного аналізу освітньої діяльності, прогнозувати майбутні професійні виклики та активно впливати на власну освітню траєкторію.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки ефективних моделей педагогічного дизайну змішаного навчання, які забезпечуватимуть не лише підвищення якості освітнього процесу, але й сприятимуть формуванню у студентів ключових компетентностей, необхідних для успішної професійної діяльності. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та змін на ринку праці важливо створити адаптивні навчальні середовища, що поєднують традиційні методи викладання з інноваційними підходами. Ефективний педагогічний дизайн змішаного навчання допоможе студентам розвивати рефлексивне мислення, прогнозувати власну професійну траєкторію розвитку та гнучко реагувати на виклики сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації змішаного навчання у закладах вищої освіти набула особливої актуальності протягом останнього десятиліття у зв'язку з політичними, соціальними, економічними та здоров'язбережувальними змінами у суспільстві. Розробка та впровадження моделей змішаного навчання у ЗВО активно досліджують такі вчені: Г. Гордійчук, Р. Гуревич, М. Драчук, Н. Зленко, К. Коваль, Н. Комісаренко, Л. Коношевський, О. Коношевський, М. Кусій, Л. Мовчан, О. Попова, В. Пугач, Г. Розлуцька, О. Цюняк, Н. Шандра, О. Юзик та ін. Специфіка формування рефлексивно-прогностичної компетентності здобувачів вищої освіти є об'єктом дослідження таких науковців: M. Burgos, M. Céspedes, A. Fischer, L. Halaievska, O. Khallo, A. Kichuk, K. Lichtenberger-Majzikné, T. Rudiuk, V. Vertuhina, O. Vorobets, О. Бартків, Л. Вішнікіна, Л. Галушка, Є. Дурманенко, С. Сарнавський, О. Федій, А. Шуканова та ін.

Мета статті – дослідити та теоретично обґрунтувати значення педагогічного дизайну змішаного навчання в контексті розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності майбутніх бакалаврів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу. У сучасній вищій освіті дедалі більше зростає необхідність удосконалення підходів до підготовки майбутніх фахівців, що зумовлено стрімкими змінами в науково-технічному, соціально-економічному та інформаційному середовищах. Високі вимоги до професійної мобільності, критичного мислення та здатності до самостійного рішення потребують оновлення освітніх методик і стратегій навчання. Традиційні підходи часто виявляються недостатньо ефективними для формування рефлексивно-прогностичної компетентності студентів, що ускладнює їх адаптацію до динамічних змін у професійній діяльності та знижує рівень готовності до інноваційної та дослідницької роботи. У зв'язку з цим актуальним стає впровадження сучасних освітніх форм навчання, зокрема змішаного навчання, що поєднує у собі найефективніші традиційні та цифрові підходи [14].

Одним із ключових аспектів ефективного впровадження змішаного навчання є результат продуманого педагогічного дизайну, який забезпечує оптимальне поєднання традиційних та інноваційних методів навчання, створюючи умови для розвитку самостійності студентів, їх рефлексії та здатності до прогнозування майбутніх професійних викликів. До основних моделей змішаного навчання відносять:

1. Ротаційні моделі – передбачають чергування різних форматів навчання, таких як традиційні лекції, онлайн-курси, практичні заняття та самостійне опрацювання матеріалу. Основні види ротаційних моделей:

– станційна ротація – студенти переходять між кількома навчальними станціями, кожна з яких має власний формат роботи. Наприклад, одна станція може передбачати групову дискусію, інша – індивідуальну роботу за комп'ютером, а третя – взаємодію з викладачем. Такий підхід розвиває навички співпраці, критичного мислення та самостійного пошуку інформації;

– лабораторна ротація – поєднання онлайн-навчання з практичними заняттями у спеціально обладнаних лабораторіях. Цей формат ефективний для технічних, природничих та медичних дисциплін, де важливе не лише теоретичне, а й практичне засвоєння матеріалу. Наприклад, студенти можуть спочатку вивчити тему за допомогою онлайн-курсу, а потім сформувати практичні навички під час експериментів у лабораторії;

– ротація за розкладом – передбачає завчасно сформований графік змін різних форматів навчання. Наприклад, у певні дні студенти відвідують лекції в аудиторіях, в інші – виконують завдання онлайн або беруть участь у практичних заняттях. Такий формат дозволяє ефективно організувати освітній процес і підтримувати дисципліну.

2. Модель перевернутого класу – студенти попередньо опрацьовують теоретичний матеріал самостійно за допомогою відеолекцій, онлайн-курсів або текстових ресурсів, а в аудиторії відбувається активне обговорення, групова робота та виконання практичних завдань.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. Гнучке навчання – це сучасний підхід до освіти, що дозволяє студентам самостійно формувати власну освітню траєкторію, вибираючи темп, формат і спосіб опанування матеріалом. Це сприяє розвитку автономності, самодисципліни та відповідальності за власне навчання.

4. Індивідуальний підхід – навчальні програми активно адаптуються до унікальних потреб, інтересів і здібностей кожного студента. Це досягається за допомогою персоналізованих рекомендацій, які надаються на основі аналізу досягнень студента, адаптивних систем навчання, які змінюють темп і складність матеріалу залежно від рівня підготовки, а також через створення індивідуальних проєктів, які дозволяють глибше досліджувати теми, що цікавлять студентів [10, 16, 17].

Реалізація будь-якої вище згаданої моделі змішаного навчання у закладі вищої освіти створює можливість для студентів розвиватись та здобувати нові компетентності у тій галузі, що викликає в них найбільший інтерес.

Формування рефлексивної компетентності дозволяє студентам оцінювати свої дії, думки та стратегії навчання, виявляючи сильні та слабкі сторони, а також розуміти власні успіхи та труднощі. В умовах змішаного навчання студенти мають можливість регулярно оцінювати свої досягнення через онлайн-тести, форуми та інші цифрові інструменти. Це дозволяє їм гнучко адаптувати свої стратегії навчання залежно від рекомендацій викладачів. Змішане навчання стимулює рефлексивну діяльність студентів, після чого дає їм можливість самостійно організовувати процес навчання. Студенти можуть вибрати час та місце для освітньої діяльності, що сприяє глибшому осмисленню матеріалу та розумінню власного прогресу [1, 7].

В умовах змішаного навчання рефлексивна компетентність студентів розвивається через: здійснення регулярної самооцінки – за допомогою онлайн-завдань і журналів рефлексії студенти можуть аналізувати свої результати, ставити собі запитання щодо досягнутих успіхів та визначати напрямки для вдосконалення; зворотний зв’язок – змішане навчання дає можливість отримувати зворотний зв’язок не тільки від викладачів, а й від одногрупників через інструменти спільної роботи в Інтернеті. Це дозволяє студентам порівнювати свої підходи та підтримувати нові ідеї щодо удосконалення своїх методів навчання; розвиток самостійності – студенти мають більше можливостей для самостійного навчання через доступ до онлайн-курсів, відеоуроків, вебінарів, що стимулює їх до рефлексії щодо вибору оптимальних стратегій навчання [3].

Прогностична компетентність забезпечує здатність передбачати майбутні результати своїх дій та рішень, а також формулювати прогнози щодо результатів навчання. Змішане навчання, яке включає як офлайн, так і онлайн компоненти, дозволяє студентам використовувати різноманітні методи прогнозування: від планування навчальних досягнень до розробки стратегій для подолання можливих труднощів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Один із ключових аспектів розвитку прогностичної компетентності – це використання аналітичних інструментів, сервісів та онлайн-платформ. Вони можуть допомогти студентам не лише у відстеженні прогресу, але й у моделюванні майбутніх сценаріїв навчання, враховуючи як позитивні, так і негативні фактори [8]. Розвиток прогностичної компетентності в контексті змішаного завдання доречно здійснювати за допомогою: моделювання різних ситуацій – використання онлайн-ресурсів для симуляції та інтерактивних завдань дає студентам можливість моделювати різні сценарії майбутнього розвитку подій в освітньому процесі; аналітичних інструментів – платформи для онлайн-навчання надають студентам доступ до аналітичних інструментів для оцінки своїх досягнень, що дає можливість передбачати подальші кроки в процесі навчання та коригувати стратегії.

Задля повноцінного формування рефлексивно-прогностичної компетентності доречно залучати майбутніх бакалаврів до виконання завдання, які будуть стимулювати їх до самостійного аналізу своїх навчальних досягнень, включаючи написання щоденних рефлексій, участь у форумах та групових дискусіях. Не менш важливим елементом змішаного навчання є використання прогностичних моделей, коли студенти повинні прогнозувати результати своєї діяльності. Наприклад, у ході виконання проєктів студенти можуть обговорювати можливості результатів своїх рішень, передбачати труднощі та можливості стратегії для їх подолання.

Змішане навчання є потужним інструментом для розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності майбутніх бакалаврів. Цей підхід дозволяє студентам не лише вдосконалювати навички самостійного навчання, але й отримувати можливості для аналізу своїх результатів та забезпечення можливих шляхів розвитку. У результаті студенти стають більш підготовленими до майбутньої професійної діяльності, здатні ефективно прогнозувати та коригувати свої дії в умовах непередбачуваних ситуацій.

Висновки. Отже, змішане навчання є ефективним інструментом для розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності майбутніх бакалаврів, поєднуючи традиційні та інноваційні підходи. Воно забезпечує активну взаємодію між студентами та викладачами через онлайн й офлайн формати, що дозволяє здобувачам вищої освіти підтримувати зворотний зв’язок, вдосконалювати стратегії навчання та прогнозувати власні професійні результати. Рефлексивна компетентність, що охоплює самооцінку, зворотний зв’язок та самостійність навчання, допомагає студентам осмислювати свої досягнення і визначати шляхи їх покращення. Прогностична компетентність дає можливість студентам моделювати сценарії майбутнього розвитку та коригувати свої дії в умовах невизначеності. Інтеграція змішаного навчання в освітній процес ЗВО є перспективним кроком у підготовці конкурентоспроможних фахівців, які здатні адаптуватися до швидких змін на ринку праці, однак окреслене питання потребує подальших досліджень в контексті компетентнісного навчання майбутніх бакалаврів.

Література:

1. Burgos M. & Céspedes M. J. C. Developing Reflective Competence in Preservice Teachers by Analysing Textbook Lessons: The Case of Proportionality. *Mathematics Teaching Research Journal*. Vol. 14. № 4. 2022. pp. 165–191.

2. Chang C.-H. & Aman M. F. The International Charter on Geographical Education – a reflection on published research articles on Assessment. Journal of Research and Didactics in Geography. № 2. 2017. pp. 5–16.

3. Fischer A. & Lichtenberger-Majzikné K. The Role of Feedback in Developing Reflective Competence. *Practice and Theory in Systems of Education*. Vol 12. №3. 2017. pp. 119–127.

4. Hanifah M., Mohmadisa H., Yazid S., Nasir N. & Balkhis N. S. Professional and Pedagogical Competencies of Geography Teachers in Malaysia. *Review of International Geographical Education Online*. Vol. 9. № 2. 2019. pp. 304–318.

5. Hryshko S., Levada O., Prokhorova L., Nepsha O., Senior L., Zavyalova T. & Senior L. Formation of Future Geography Teacher's Professional and Pedagogical Competence in a Pedagogical Institution of Higher Education. *MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS* : a collection scientific works of the International scientific conference (31 January, 2024). Warsaw : iScience, 2024. p. 7–10.

6. Imaniriho D., Manirakiza V., Mukingambeho D., Nyirishema M., Muhire I., Buhigiro J. L. Assessing Competences of Geography Students Acquired through the Competence-based Teaching and Learning Approach in Rwandan Secondary Schools. *East African Journal of Education and Social Sciences*. Vol. 4. № 6. pp. 94–107.

7. Kichuk A., Khallo O., Vertuhina V., Rudiuk T., Halaievska L. & Vorobets O. Formation of Reflective Competence of Future Specialists in the Educational Process in Higher Education Institutions. *AD ALTA* : Journal of Interdisc Iplinary Research. Vol. 14. 2024. pp. 203–208.

8. Бартків О., Дурманенко Є. Формування прогностичної компетентності у майбутніх вихователів: дидактичний аспект. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. Вип. 2 (133). 2022. С. 124–130.

9. Вішнікіна Л., Галушка Л. Застосування компетентнісно орієнтованих завдань у процесі підготовки майбутніх учителів географії. *Українська професійна освіта*. № 11. 2022. С. 74–82.

10. Гуревич Р. С., Гордійчук Г. Б., Коношевський Л. Л., Коношевський О. Л., Кусій М. І., Драчук М. І. Змішане навчання як сучасна форма побудови навчального процесу. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вип. 69. 2023. С. 14–35.

11. Желанова В. В. Рефлексивна компетентність майбутнього педагога: сутність, структура, логіка рефлексіогенезу. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. № 33 (1). 2020. С. 17–23.

12. Компетентнісне навчання та викладання географії у системі неперервної педагогічної освіти : кол. монографія / авт. кол.: Л. П. Вішнікіна, А. А. Шуканова, О. А. Федій, С. П. Сарнавський та інші.; за наук. ред. д-ра пед. наук Л. П. Вішнікіної. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 265 с.

13. Лесик А. С., Попова О. І., Коваль К. В. Організація безпечного освітнього простору в початковій школі в умовах воєнного стану: тенденції та перспективи розвитку. *Перспективи та інновації науки*. № 6 (40). 2024. С. 245–253.

14. Мовчан Л., Комісаренко Н. Змішане навчання як інноваційна організація освітнього процесу в закладах вищої освіти України на основі зарубіжного досвіду. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 48. Т. 2. 2022. С. 189–194.

15. Пугач В. М. Особливості застосування змішаного навчання в закладах вищої освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. № 211. 2023. С. 307–314.

16. Цюняк О. П., Розлуцька Г. М. Змішане навчання як інноваційна форма організації освітнього процесу у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Вип. 2 (49). 2021. С. 232–235.

17. Шандра Н. А., Юзик О. П., Зленко Н. М. Змішане навчання у закладах вищої освіти: визначення, рівні та категорії. *Грааль науки*. № 1. 2021. С. 360–364.

References:

1. Burgos, M. & Céspedes, M. J. C. (2022). Developing Reflective Competence in Preservice Teachers by Analysing Textbook Lessons: The Case of Proportionality. *Mathematics Teaching Research Journal*, 14, 165–191.

2. Chang, C.-H. & Aman, M. F. (2017). The International Charter on Geographical Education – a reflection on published research articles on Assessment. *Journal of Research and Didactics in Geography*, 2, 5–16.

3. Fischer, A. & Lichtenberger-Majzikné, K. (2017). The Role of Feedback in Developing Reflective Competence. *Practice and Theory in Systems of Education*, 12, 119–127.

4. Hanifah, M., Mohmadisa, H., Yazid, S., Nasir, N. & Balkhis, N. S. (2019) Professional and Pedagogical Competencies of Geography Teachers in Malaysia. *Review of International Geographical Education Online*, 9, 2, 304–318.

5. Hryshko, S., Levada, O., Prokhorova, L., Nepsha, O., Senior, L., Zavyalova, T. & Senior, L. (2024). Formation of Future Geography Teacher's Professional and Pedagogical Competence in a Pedagogical Institution of Higher Education. *MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS : a collection scientific works of the International scientific conference (31 January, 2024).* Warsaw : iScience, 7–10.

6. Imaniriho, D., Manirakiza, V., Mukingambeho, D., Nyirishema, M., Muhire, I., Buhigiro, J. L. Assessing Competences of Geography Students Acquired through the Competence-based Teaching and Learning Approach in Rwandan Secondary Schools. *East African Journal of Education and Social Sciences*, 4, 6, 94–107.

7. Kichuk, A., Khallo, O., Vertuhina, V., Rudiuk, T., Halaievska, L. & Vorobets, O. (2024). Formation of Reflective Competence of Future Specialists in the Educational Process in Higher Education Institutions. *AD ALTA : Journal of Interdisc Iplinary Research*, 14, 203–208.

8. Bartkiv, O., Durmanenko, Ye. (2022). Formuvannya prognostichnoyi kompetentnosti u majbutnih vihovateliv: didaktichnij aspect [Formation of Prognostic Competence in Future Educators: Didactic Aspect]. *Visnik KrNU imeni Mihajla Ostrogradskogo – Bulletin of the Mykhailo Ostrohradskyi National University*, 2 (133),124–130 [in Ukrainian].

9. Vishnikina, L., Galushka, L. (2022). Zastosuvannya kompetentnisno oriyentovanih zavdan u procesi pidgotovki majbutnih uchiteliv geografiyi [Application of Competency-Based Tasks in the Process of Training Future Geography Teachers]. *Ukrayinska profesijna osvita – Ukrainian vocational education*, 11, 74–82 [in Ukrainian].

10. Hurevych, R. S., Hordiychuk, H. B., Konoshevskyi, L. L., Konoshevskyi, O. L., Kusii, M. I., Drachuk, M. I. (2023). Zmishane navchannia yak suchasna forma pobudovy navchalnoho protsesu [Blended learning as a modern form of building the educational process]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem – Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in the Training of Specialists: Methodology, Theory, Experience, Problems*, 69, 14–35 [in Ukrainian].

11. Zhelanova, V. V. (2020). Refleksivna kompetentnist majbutnogo pedagoga: sutnist, struktura, logika refleksiogenezu [Reflective competence of the future teacher: essence, structure, logic of reflexogenesis]. Pedagogichna osvita: teoriya i praktika. Psihologiya. Pedagogika – Teacher education: theory and practice. Psychology. Pedagogy, 33 (1), 17–23 [in Ukrainian].

12. Vishnikina, L. P., Shukanova, A. A., Fediy, O. A., Sarnavsky, S. P. et. al. (2022). Kompetentnisne navchannia ta vykladannia heohrafii u systemi neperervnoi pedahohichnoi osvity [Competency-based learning and teaching of geography in the system of in-service teacher education]. L. P. Vishnikina (Ed.). Poltava : V. G. Korolenko Poltava Polytechnic Institute [in Ukrainian].

13. Lesyk, A. S., Popova, O. I., Koval, K. V. (2024). Orhanizatsiia bezpechnoho osvitnoho prostoru v pochatkovii shkoli v umovakh voiennoho stanu: tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Organization of Safe Educational Space in Primary Schools under Martial Law: Trends and Prospects for Development]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations in science*, 6 (40), 245–253 [in Ukrainian].

14. Movchan, L. & Komisarenko, N. (2022). Zmishane navchannia yak innovatsiina orhanizatsiia osvitnoho protsesu v zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy na osnovi zarubizhnoho dosvidu [Blended Learning as an Innovative Organization of the Educational Process in Higher Education Institutions of Ukraine Based on Foreign Experience]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical issues of the humanities*, 48 (2), 189–194 [in Ukrainian].

15. Pugach, V. M. (2023). Osoblyvosti zastosuvannia zmishanoho navchannia v zakladakh vyshchoi osvity [Peculiarities of using blended learning in higher education institutions]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Scientific notes. Series: Pedagogical sciences*, 211, 307–314 [in Ukrainian].

16. Tsiuniak, O. P. & Rozlutska, H. M. (2021). Zmishane navchannia yak innovatsiina forma orhanizatsii osvitnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity [Blended learning as an innovative form of organizing the educational process in higher education institutions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social Work*, 2 (49), 232–235 [in Ukrainian].

17. Shandra, N. A., Yuzyk, O. P. & Zlenko, N. M. (2021). Zmishane navchannia u zakladakh vyshchoi osvity: vyznachennia, rivni ta katehorii [Blended learning in higher education institutions: definitions, levels and categories]. *Hraal nauky – The grail of science*, 1, 360–364 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 376.42:793.4-053.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-648-659

Лещій Наталія Петрівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти і реабілітації, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського», м. Одеса, тел.: (067) 936-86-85, https://orcid.org/0000-0002-8843-7156

ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Анотація. Розвиток мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями є складним процесом, обумовленим порушенням когнітивних функцій, низькою мотивацією до навчання та труднощами в комунікації. Традиційні підходи до мовленнєвої корекції часто виявляються малоефективними через відсутність індивідуалізації методів. Використання ігрових технологій, таких як мультимедійні програми, інтерактивні тренажери та мобільні додатки, відкриває нові можливості для розвитку мовлення завдяки інтерактивності, візуалізації та адаптивності. Сучасні дослідження демонструють ефективність ігрових технологій у створенні комфортного середовища для навчання та соціалізації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. До таких технологій належать цифрові платформи, інтерактивні ігри, ігри з використанням мультимедійних ресурсів та інші інноваційні підходи, які сприяють комплексному розвитку мовленнєвих, когнітивних та емоційних навичок. Визначено, що інноваційні методики з використанням даних ігрових технологій сприяють індивідуалізації розвитку мовлення, когнітивних функцій та соціальних навичок у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, оскільки завдання адаптуються до індивідуальних потреб дитини та рівня її розвитку.

У статті проаналізовані популярні україномовні інтерактивні ігри, додатки та ресурси: «Мишеняткова абетка», «Логопед», «Вчимося читати», «Говорун», «Перші слова для дітей», «Казковий світ», «Розумники», які використовувались в освітньо-корекційній роботі з учнями початкових класів з порушеннями інтелектуального розвитку. Представлені вправи та ігри адаптувалися відповідно до рівня когнітивного розвитку дітей і мали на меті розвиток різних аспектів мовлення: звуковимови, лексико-граматичних навичок, формування зв’язного мовлення та комунікативних навичок. Розроблена методика сприяла активізації мовлення, збагаченню словникового запасу та вдосконаленню комунікативних навичок. Цифрові платформи й інтерактивні ігри дозволили зробити заняття цікавими, адаптованими до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

індивідуальних потреб кожної дитини та забезпечили стійкий результат у корекційній роботі.

Ключові слова: ігрові технології, інноваційний підхід, порушення інтелектуального розвитку, інтерактивні ігри, мультимедійні програми, розвиток мовлення, освітньо-корекційна робота.

Leshchi Nataliia Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Special and Inclusive Education and Rehabilitation of the State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky», Odesa, tel.: (067) 936-86-85, https://orcid.org/0000-0002-8843-7156

USE OF GAME TECHNOLOGIES FOR SPEECH DEVELOPMENT IN CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract. Speech development in children with intellectual disabilities is a complex process due to impaired cognitive functions, low motivation for learning and difficulties in communication. Traditional approaches to speech correction often turn out to be ineffective due to the lack of individualization of methods. The use of gaming technologies, such as multimedia programs, interactive simulators and mobile applications, opens up new opportunities for speech development due to interactivity, visualization and adaptability. Modern research demonstrates the effectiveness of gaming technologies in creating a comfortable environment for learning and socialization of children with intellectual disabilities. Such technologies include digital platforms, interactive games, games using multimedia resources and other innovative approaches that contribute to the comprehensive development of speech, cognitive and emotional skills. It was determined that innovative methods using these gaming technologies contribute to the individualization of speech development, cognitive functions and social skills in children with intellectual disabilities, since the tasks are adapted to the individual needs of the child and the level of his development.

The article analyzes popular Ukrainian-language interactive games, applications and resources: «Mice Alphabet», «Speech therapist», «Learning to read», «Talking», «First words for children», «Fairytale world», «Smart people», which were used in educational and correctional work with primary school students with intellectual disabilities. The presented exercises and games were adapted in accordance with the level of cognitive development of children and were aimed at developing various aspects of speech: sound pronunciation, lexical and grammatical skills, the formation of coherent speech and communicative skills. The developed methodology contributed to the activation of speech, enrichment of vocabulary and improvement of communicative skills. Digital platforms and interactive games made it possible to make classes interesting, adapted to the individual needs of each child, and ensured a sustainable result in correctional work.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: game technologies, innovative approach, intellectual disabilities, interactive games, multimedia programs, speech development, educational and correctional work.

Постановка проблеми. Розвиток мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями є складним і багатоаспектним процесом, що обумовлено порушенням когнітивних функцій, зниженою мотивацією до навчання, труднощами у формуванні комунікативних навичок та недостатністю мовленнєвої активності. Як зазначають Г. Блеч та О. Галенко, традиційні підходи до мовленнєвої корекції часто виявляються малоефективними через відсутність індивідуального підходу та врахування специфічних потреб таких дітей [1], [2].

Ігрові технології, зокрема мультимедійні програми, інтерактивні тренажери та мобільні додатки, пропонують унікальні можливості для організації освітньо-корекційного процесу в цікавій, доступній та адаптивній формі [2, с. 29]. Вони забезпечують стимуляцію емоційної та когнітивної активності дітей, сприяють зацікавленню та мотивації дітей завдяки ігровим елементам, інтерактивності і візуалізації навчальних матеріалів, що особливо актуально для дітей молодшого шкільного віку, оскільки ігрова діяльність залишається провідною в цьому віці, зокрема за наявності інтелектуальних порушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні тенденції в дослідженнях інтелектуальних порушень у дітей та розвитку їх мовлення характеризуються інтеграцією міждисциплінарного підходу, використанням технологічних інновацій та акцентом на індивідуалізацію корекційної роботи. Ключові сфери досліджень сучасних науковців (Г. Блеч, Л. Галенко, О. Ласточкіна, В. Синьов, О. Чеботарьова, Д. Шульженко, А. Юнусова та ін.) охоплюють: використання цифрових платформ, мультимедійних програм, інтерактивних тренажерів та програм для альтернативної комунікації (AAC), що сприяють соціалізації дитини та розвитку її мовлення [2, с. 30], [3, с. 141]; врахування індивідуальних потреб дітей залежно від ступеня інтелектуальних порушень, рівня мовленнєвого розвитку та емоційно-психологічного стану [4, с. 199]; соціалізацію через ігрові методи та комунікацію (інклюзивна освіта) [5, с. 8]; застосування комплексного міждисциплінарного підходу та розробку інтегрованих програм, що об’єднують мовленнєвий, когнітивний та емоційний розвиток дітей [6, с. 37]; розвиток мовлення та комунікації через арт-терапію та творчі методи тощо [1, с. 16].

Таким чином, сучасні дослідження спрямовані на створення комплексних, інноваційних, технологічно орієнтованих і гуманістичних підходів до розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями, що сприяють їхній адаптації до суспільства та гармонійному розвитку.

Дослідження в галузі спеціальної педагогіки та логопедії, зокрема праці Г. Блеч, Л. Галенко та О. Ласточкіної, свідчать про зростаючу роль ігрових

технологій у розвитку мовлення дітей з особливими освітніми потребами, зокрема дітей з порушеннями інтелектуального розвитку [1], [2]. Ігрові технології розглядаються як інструмент, що дозволяє створити комфортне середовище для навчання, розвитку та адаптації таких дітей [3]. Проте, недостатнє теоретичне та практичне опрацювання питань застосування ігрових технологій у цьому контексті визначає потребу у ґрунтовному дослідженні їхньої ефективності та впровадженні в освітньо-корекційний процес.

Так, О. Ласточкіна вважає, що інноваційність цього підходу полягає в інтеграції сучасних цифрових технологій, які дозволяють створювати адаптивні, індивідуалізовані навчальні програми, що відповідають потребам кожної дитини. На думку дослідниці, ігрові технології, зокрема мультимедійні ресурси, інтерактивні тренажери та мобільні додатки, не лише роблять навчання більш доступним і цікавим, але й забезпечують високий рівень інтегрованості дітей до освітньо-корекційного процесу [3, с. 142].

Л. Галенко зазначає, що завдяки інтерактивності та візуалізації цифрові технології дозволяють активізувати пізнавальну діяльність, сприяють розвитку мовленнєвих навичок, а також покращують соціальну взаємодію серед дітей. Цей підхід поєднує навчання з емоційним досвідом, що забезпечує більш ефективне засвоєння матеріалу та формування стійкої мотивації до навчання [2, с. 31-32].

Метою статті є аналіз теоретичних і практичних аспектів використання ігрових технологій, зокрема інтерактивних ігор, ігор з використанням мультимедійних ресурсів і цифрових технологій для розвитку мовлення і комунікативних навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Згідно з дослідженнями вітчизняних учених, таких як О. Борак, В. Синьов, Д. Шульженко та ін., діти з порушенням інтелектуального розвитку – це діти, які мають стійкі відхилення у психічному та когнітивному розвитку, що позначаються на їхній здатності до навчання, соціальної адаптації, розвитку мовлення та інших важливих життєвих функцій. Ці відхилення спричинені органічними ураженнями мозку, генетичними або соціальними факторами [4, с. 202].

Цілком обґрунтованою є позиція О. Чеботарьової, яка зазначає, що прояви порушень залежать від ступеня інтелектуальних порушень, але найпоширенішими серед них є: когнітивні порушення, які проявляються в затримці розвитку або порушенні здатності до абстрактного мислення; труднощах при запам'ятовуванні, аналізі й порівнянні інформації; повільному темпі мислення; емоційно-вольові порушення (нестійка увага, імпульсивність, проблеми з самооцінкою, недостатнє розуміння соціальних норм і правил); моторні порушення, які спричиняють затримку у розвитку дрібної та великої моторики, незграбність рухів; поведінкові порушення (труднощі в адаптації до змін, неконтрольовані емоційні вибухи, агресія, пасивність або гіперактивність); дітям з порушеннями інтелектуального розвитку притаманні мовлен-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

нєві порушення, вони проявляються в затримці або відсутності розвитку мовлення, обмеженому лексичному запасі, порушеннях фонетико-фонематичної, синтаксичної, граматичної та комунікативної сторони мовлення [6, с. 46-47].

До категорії дітей з порушенням інтелектуального розвитку належать: діти з інтелектуальною недостатністю, яка має різні ступені тяжкості (легка, помірна, тяжка, глибока), що обмежує здатність до навчання, соціалізації та самостійного життя; діти з синдромом Дауна (генетичне порушення, яке супроводжується затримкою когнітивного, мовленнєвого та соціального розвитку); розладами аутистичного спектра (РАС), які характеризуються труднощами у соціальній комунікації, емоційній взаємодії та інтелектуальній діяльності та іншими порушеннями, що впливають на інтелектуальний розвиток дитини. Вони є комплексними й вимагають індивідуального підходу, врахування їхніх особливостей та використання сучасних методик, спрямованих на гармонійний розвиток і адаптацію до суспільства [6, с. 48].

Логопедичні і психологічні дослідження (О. Бєлова, О. Борак, В. Синьов, А. Юнусова та ін.) доводять, що мовленнєвий розвиток дітей із інтелектуальними порушеннями має низку характерних особливостей, які безпосередньо пов'язані з порушеннями когнітивної, емоційно-вольової та сенсомоторної сфер. О. Борак зазначає, що ці особливості значно впливають на формування мовленнєвих навичок, здатність до комунікації та загальний рівень мовленнєвої активності. Зокрема, у таких дітей часто спостерігається суттєва затримка у розвитку мовлення. Перші слова та фрази з'являються із запізненням, а процес формування словникового запасу є уповільненим і обмеженим [7, с. 26].

За О. Бєловою, найчастіше лексичний запас дітей з порушенням інтелектуального розвитку складається з простих слів побутового характеру, які стосуються найближчого оточення, тоді як абстрактні поняття, складні дії та категорії засвоюються з великими труднощами. Граматичний розвиток таких дітей також є проблематичним. Вони часто допускають аграматизми, спрощують синтаксичні конструкції, пропускають частини слів або використовують їх у неправильній формі. Це свідчить про порушення у засвоєнні граматичних правил і відображає загальну складність у структуризації мовлення [8, с. 7-8].

Результати досліджень В. Синьова доводять, що ще однією важливою особливістю є проблеми з вимовою звуків. Діти з інтелектуальними порушеннями часто страждають на дислалію, мають слабкий фонематичний слух і відчувають труднощі з диференціацією звуків. Це призводить до неточностей у вимові, які ускладнюють сприйняття їхнього мовлення оточуючими. Крім того, темп, ритм та інтонація їхнього мовлення часто є порушеними, їх мовлення може бути монотонним, позбавленим емоційного забарвлення, що ще більше ускладнює спілкування [4, с. 201].

Поряд з іншими особливостями, логопеди і психологи акцентують увагу на труднощах у формуванні комунікативних навичок, притаманних дітям з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

порушеннями інтелектуального розвитку. Так, А. Юнусова зауважує, що дітям із інтелектуальними порушеннями складно ініціювати спілкування, підтримувати діалог, ставити або відповідати на запитання. Через обмежені мовленнєві можливості вони часто уникають комунікації, що призводить до втрати інтересу до мовленнєвої активності, формування замкненості та соціальної ізоляції [5, с. 7].

Отже, мовленнєві і комунікативні труднощі, що супроводжують розвиток мовлення в дітей з інтелектуальними порушеннями, потребують цілеспрямованої корекційно-розвиткової роботи, яка враховує їхні індивідуальні особливості та потенційні можливості.

В цьому контексті використання ігрових технологій є ефективним методом, оскільки ігрові форми діяльності стимулюють дитячу цікавість, підвищують мотивацію та допомагають створити сприятливе середовище для засвоєння мовленнєвих навичок. Ігрові технології – це методи та інструменти, що використовують принципи гри для навчання, розвитку та корекції різних навичок у дітей. Вони включають використання ігор (як традиційних, так і інтерактивних, з використанням мультимедійних ресурсів та цифрових технологій) з метою стимулювання пізнавальної активності, розвитку когнітивних, мовленнєвих, соціальних і емоційних навичок.

В започаткованому дослідженні основна увага зосереджувалась на інтерактивних, мультимедійних іграх та використанні цифрових технологій, тому коротко охарактеризуємо їхню специфіку.

Інтерактивні ігри – це програмні продукти, які представлені як комп'ютерними, так і мобільними додатками, а також онлайн-платформами, що використовують мультимедійні елементи, щоб забезпечити інтерактивний процес навчання та розвитку. Така форма ігор активно стимулює участь дитини в навчанні, дозволяючи їй взаємодіяти з елементами гри (наприклад, натискати кнопки, переміщувати об'єкти на екрані, відповідати на запитання або виконувати завдання). Це – інтерактивні уроки, відеоігри з елементами навчання, або платформи, які надають різноманітні завдання для розвитку різних навичок, таких як мовлення, математика чи логічне мислення. Ігри мають елементи зворотного зв'язку, де дитина отримує відразу результат або оцінку своїх дій, що мотивує до подальшого розвитку [9, с. 132].

До мультимедійних ресурсів належать різноманітні форми матеріалів, що використовують поєднання кількох типів медіа, таких як: відео, анімації, графіка, звукозаписи, слайди, а також інтерактивні елементи, які роблять процес навчання та розвитку динамічним і цікавим для дітей. Мультимедійні ресурси включають навчальні відеоролики, інфографіку, презентації, анімаційні фільми, аудіо-уроки та інтерактивні книги. Завдяки використанню різних медіа, мультимедійні ресурси забезпечують багатоканальне подання інформації, поєднуючи текст, зображення, відео, аудіо та інтерактивні елементи. Це сприяє більш ефективній візуалізації матеріалу, робить його

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

доступнішим і зрозумілішим для дітей, особливо з урахуванням їх індивідуальних потреб. Такий підхід не лише полегшує сприйняття й запам'ятовування інформації, але й стимулює когнітивну активність, підтримує інтерес і зосередженість на завданнях [3, с. 141]. Для дітей з інтелектуальними порушеннями це особливо важливо, оскільки мультимедійні ресурси допомагають долати труднощі в навчанні, забезпечуючи індивідуальний підхід і адаптацію навчального матеріалу до рівня їхнього розвитку. Вони також сприяють розвитку мотивації до навчання, підтримують увагу на тривалий час і створюють умови для інтерактивної взаємодії, що покращує не лише освітній, але й корекційний процес [9, с. 133].

Ігрові вправи з використанням цифрових технологій – це спеціально розроблені вправи або завдання, які побудовані на принципах гри і використовують цифрові технології для розвитку та корекції мовлення або інших навичок. Ці вправи засновані на інтерактивних завданнях або спеціалізованих додатках, які допомагають дитині оволодівати новими знаннями та уміннями [2, с. 54]. Наприклад, на логопедичних заняттях активно використовуються спеціально розроблені вправи, спрямовані на корекцію звуковимови, розвиток фонематичного слуху, здатність розпізнавати та ідентифікувати звукові сигнали, а також на запам'ятовування та правильне використання лексичних одиниць і граматичних конструкцій. У цьому процесі значну роль відіграють інтерактивні ігрові вправи, які включають міні-ігри, що стимулюють мовленнєву активність. Так, дитина може виконувати завдання через взаємодію з програмою чи додатком: повторювати окремі звуки, складати слова з літер, формувати граматично правильні речення, знаходити відповідні зображення за озвученими підказками чи запам'ятовувати нові слова через асоціативний ряд. Такі вправи поєднують навчання з емоційно насиченим ігровим процесом, що забезпечує додаткову мотивацію для дитини. Ігрові елементи створюють позитивний емоційний фон, дозволяючи дітям легко долати труднощі, пов'язані з вивченням мовленнєвих норм. Водночас повторення завдань у цікавій формі сприяє закріпленню отриманих знань та навичок, що особливо важливо для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку [3, с. 140].

На сьогодні існує багато україномовних логопедичних ігор, інтерактивних платформ та додатків, серед яких: «Мишеняткова абетка», «Логопед», «Вчимося читати», «Говорун», «Перші слова для дітей», «Казковий світ», «Розумники» тощо [10]. Вони пропонують різноманітні вправи для розвитку мовлення, пам'яті, уваги, лексики та граматики; містять інтерактивні казки, ігрові завдання на вимову звуків, повторення слів, складання простих фраз і речень, що сприяють розвитку мовленнєвих навичок через взаємодію з персонажами.

Наприклад, додаток «Логопед» пропонує вправи для корекції вимови, розвитку фонематичного слуху та збагачення словникового запасу, де діти

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

повторюють звуки та слова у формі веселих ігор. «Говорун» дозволяє практикувати правильну вимову, створювати фрази та речення через інтерактивні завдання, такі як складання речень із картинок.

Ігри також сприяють вивченню граматики, наприклад, завдання на розпізнавання частин мови (іменники, дієслова, прикметники) за допомогою вибору відповідних картинок. Програми, як «Розумники», пропонують вправи на складання слів із правильних звуків чи складів, що допомагає тренувати фонематичний слух і розпізнавання мовних елементів. У таких додатках, як «Логопедія для дітей», діти можуть поповнювати словниковий запас, вгадуючи або повторюючи слова на різні теми, наприклад, «тварини» чи «харчування»; можна організовувати завдання на запам'ятовування слів або фраз, наприклад, знайти пару до кожного слова або повторити, що було сказано. Більшість мобільних додатків мають функцію адаптації для дітей з інтелектуальними порушеннями, наприклад, змінюють темп гри, забезпечують підказки чи додаткову мотивацію.

Протягом 2023-2024 р., у Одеській спеціальній ЗОШ-інтернаті № 34 I-II ступенів для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими порушеннями інтелектуального розвитку, впроваджувалась методика використання ігрових технологій (з використанням інтерактивних ігор та цифрових технологій) для розвитку мовлення і когнітивних функцій. У дослідженні взяли участь учні 1-2 класів. Ігри впроваджувались, як на заняттях з розвитку мовлення, так і під час уроків з української мови та математики.

На початку роботи було визначено рівень мовленнєвого розвитку, особливості спілкування, зміст висловлювань, їх відповідність ситуації та активність мовлення під час гри. Дослідження включало два етапи: перший – оцінка лексико-граматичного ладу, зв'язного мовлення та діалогів; другий – аналіз мовленнєвого спілкування під час вільної гри. Результати показали, що низький рівень мовлення був у більшості дітей – 55%, 30% дітей відповідали середньому рівню і тільки 15% – достатньому. Основними проблемами були обмежений словниковий запас, спрощена граматика та недостатня здатність до складної взаємодії. Дослідження встановило зв'язок між активністю використання мовлення та його розвитком: чим менше дитина говорить, тим більш примітивні її форми спілкування. Діти були розподілені на три групи за активністю мовлення під час гри. У першій групі (активний словник дітей становив від 0 до 150 слів) було 40% дітей, у другій (150–200 слів) – 50%, у третій (понад 200 слів) – лише 10% дітей. Висловлювання дітей були здебільшого емоційними або описували дії, рідше стосувалися планування чи оцінювання.

Навчальний етап експерименту мав на меті активізувати мовленнєву діяльність у дітей із порушенням інтелектуального розвитку шляхом впровадження ігрових технологій. Основна увага приділялася розробці індивідуально орієнтованого підходу, що враховував особливості розвитку кожної дитини,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

характер та ступінь мовленнєвих порушень. Для досягнення цієї мети використовувались інтерактивні ігри, ігрові завдання та цифрові технології, спрямовані на формування і вдосконалення різних аспектів мовлення: звуковимови, лексико-граматичних навичок, формування зв'язного мовлення та комунікативних навичок. Наприклад, інтерактивна гра «Повтори за мною» («Говорун», «Логопед»), передбачає завдання в якому дитина наслідує рухи артикуляційного апарату, зображувані на екрані персонажем і повторює звуки. Інтерактивна гра «Знайди предмет» («Розумники»), у якій дитина шукає на екрані певні предмети за назвою чи описом та подібна до неї гра «Класифікуй предмети» – вимагає сортування об'єктів за категоріями (тварини, одяг, фрукти тощо).

Ігрові завдання були адаптовані відповідно до рівня когнітивного розвитку дітей і передбачали поступове ускладнення. Зокрема, завдяки цифровим платформам і мультимедійним програмам вдалося створити інтерактивне середовище, яке сприяло розвитку мотивації до мовленнєвої активності, формуванню здатності до діалогічної та монологічної взаємодії, а також стимулювало самостійність дітей у вирішенні комунікативних задач.

Наприклад, ігрова вправа «Склади слово», де на екрані з'являються літери у випадковому порядку, а дитина має скласти з них слово. Наприклад, з букв «С», «О», «Н», «Ц», «Е» потрібно скласти слово «СОНЦЕ». Ускладнення передбачає використання більш довгих і складних слів або додавання підказок у вигляді зображень.

Вправа «Знайди зайве»: дитина бачить на екрані кілька зображень (наприклад, яблуко, груша, м'яч, апельсин). Завдання – знайти предмет, який не відповідає категорії. Це сприяє розвитку мовленнєвого мислення і здатності до категоризації.

«Закінчи речення»: цифровий персонаж говорить початок речення (наприклад, «На дереві ростуть...»), а дитина повинна вибрати правильний варіант відповіді із запропонованих (яблука, машини, риби).

«Опиши картинку»: на екрані з'являється зображення ситуації (наприклад, ігровий майданчик чи сімейна вечеря). Дитині пропонують описати, що вона бачить, відповідаючи на запитання: «Хто зображений?», «Що вони роблять?». Це сприяє розвитку діалогічного і монологічного мовлення.

Інтерактивна гра «Хто як говорить?», де дитина чує звуки тварин (наприклад, гавкання собаки чи нявкання кота) і повинна вибрати правильну тварину з кількох зображень.

«Подорож у казковий світ»: дитина разом із персонажем виконує серію завдань у сюжетній грі: наприклад, допомагає герою знайти предмети, вирішує загадки чи відповідає на запитання.

Особлива увага приділялася емоційному аспекту навчання: через використання ігрових сценаріїв, яскравої візуалізації та інтерактивних завдань діти із задоволенням брали участь у заняттях, що сприяло їхньому більш

ефективному залученню до корекційного процесу. У процесі роботи використовувались україномовні логопедичні ігри, інтерактивні платформи та додатки («Мишеняткова абетка», «Логопед», «Вчимося читати», «Говорун», «Перші слова для дітей», «Казковий світ», «Розумники» та ін.).

Порівняльний етап підтвердив ефективність методики. У дітей значно зросла мовленнєва активність: 40% учнів досягли достатнього рівня мовленнєвого розвитку, стільки ж середнього і решта – 20% залишилась на низькому рівні. Словниковий запас дітей, що брали участь в експерименті значно розширився, якісно покращився та став більш усвідомленим. Відповідно до показника «активність мовлення під час гри», у першій групі (0–150 слів) залишилось 10% дітей, у другій (150–200 слів) – 50%, а третя (понад 200 слів) – збільшилася до 40% дітей. Мовлення дітей стало більш наповненим, розгорнутим і відповідним ситуації спілкування.

Учні точніше сприймали й використовували лексику, зокрема слова для позначення предметів, дій, якостей, кількісних і приналежних характеристик. У мовленні з'явилися такі слова, як прикметники для опису розміру (великий, маленький), кольору (червоний, зелений), форми (круглий, квадратний); порівняння (довгий – короткий, світлий – темний, веселий – сумний); просторові поняття (зверху, знизу, поруч, далеко) тощо. Завдяки візуалізації, озвучення та інтерактивності ігор, діти краще запам'ятовували нові слова і вчилися використовувати їх в відповідному контексті.

Аналіз даних показав, що діти експериментальної групи стали частіше й активніше використовувати мовлення під час гри та в повсякденних справах. Їхні висловлювання здебільшого відповідали темі взаємодії, були спрямовані на спілкування та містили питання, пов'язані з приналежністю, властивостями предметів та іграшок, демонстрацією дій або взаємодією з партнерами. Також з'явилися висловлювання, що стосувалися планування дій, обговорення сюжету та ролей, оцінки ігрової ситуації.

Висновки. Ігрові технології є дієвим педагогічним інструментом, який робить освітньо-корекційний процес індивідуально-орієнтованим, ефективним, цікавим і доступним для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Вони сприяють засвоєнню знань, гармонійному розвитку особистості, адаптації до соціального середовища та стимулюванню мовленнєвої активності. Результати підтвердили доцільність інтеграції ігрових технологій в освітньо-корекційний процес для покращення мовленнєвих навичок дітей із порушенням інтелектуального розвитку. Розроблена методика сприяла активізації мовлення, збагаченню словникового запасу та вдосконаленню комунікативних навичок. Цифрові платформи й інтерактивні ігри дозволили зробити заняття цікавими, адаптованими до індивідуальних потреб кожної дитини та забезпечили стійкий результат у корекційній роботі. Інтеграція ігрових технологій відкриває нові можливості для корекційно-розвиткової діяльності, дозволяючи ефективно розвивати мовленнєві навички, підтримувати мотивацію до навчання та індивідуальний підхід до кожної дитини.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Література:

1. Блеч Г. О. Корекційно-розвивальні технології з розвитку мовлення дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. *Становлення особистості дитини в умовах сучасного розвитку* : матеріали всеук. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 12-13травня 2022 р.). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. С. 13-18.
2. Галенко Л. Інноваційні технології в корекційній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник. Харків: «Друкарня Мадрид», 2018. 110 с.
3. Ласточкіна О. В. Сучасні програмові розробки, що використовуються на різних етапах логопедичного впливу. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія».* 2019. № 2 (18). С. 138-144.
4. Синьов В. М., Шульженко Д. І. Психологія інклюзивної освіти учнів зі спектром інтелектуальних та аутистичних порушень. *Актуальні питання корекційної освіти.* 2017. Вип. 9. С. 190–205.
5. Юнусова А. А., Бессонова Є. М. Гра як засіб розвитку комунікативних навичок дітей з розладами аутичного спектра. *Дитина з особливими потребами.* 2016. №1. С. 7-9.
6. Чеботарьова О. В. Учні початкових класів із порушеннями інтелектуального розвитку: навчання та розвиток : навчально-методичний посібник. Харків: Ранок, 2020.128 с.
7. Борак О. Причинна обумовленість порушень у мовленнєвому розвитку в розумово відсталих дітей. *Особлива дитина: «навчання і виховання».* 2015. №4. С. 24−32.
8. Бєлова О. Б. Особливості розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями. *Медична освіта.* 2021. № 1. С. 5-10.
9. Лещенко П. А. Комп'ютерні ігри як засіб навчання дітей з особливими потребами. *Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання* : навчальний посібник. Полтава : ПУЕТ, 2018. С. 128-151.
10. Логопедичні ігри і додатки. URL: https://play.google.com/store/games (дата звернення 11.11.2024).

References:

1. Blech H.O. (2022). Korektsiyno-rozvyval′ni tekhnolohiyi z rozvytku movlennya ditey z porushennyamy intelektual′noho rozvytku [Correctional and developmental technologies for the development of speech in children with intellectual development disorders]. *Stanovlennya osobystosti dytyny v umovakh suchasnoho rozvytku : materialy vseuk. nauk.-prakt. konf. – Formation of a child's personality in the conditions of modern development: materials of the all-university scientific and practical conference* (13-18). Poltava: PNPU imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
2. Halenko L. (2018). *Innovatsiyni tekhnolohiyi v korektsiyniy roboti z dit'my z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Innovative technologies in correctional work with children with special educational needs]*: navchal′nyo-metodunyў posibnyk. Kharkiv: «Drukarnya Madryd» [in Ukrainian].
3. Lastochkina O.V. (2019). Suchasni prohramovi rozrobky, shcho vykorystovuyut′sya na riznykh etapakh lohopedychnoho vplyvu [Modern software developments used at different stages of speech therapy influence]. Visnyk universytetu imeni Al′freda Nobelya. Seriya «Pedahohika i psykholohiya» – Bulletin of the Alfred Nobel University. Series «Pedagogy and Psychology»,2 (18), 138-144 [in Ukrainian].
4. Syn′ov V. M., & Shul′zhenko D. I. (2017). Psykholohiya inklyuzyvnoyi osvity uchniv zi spektrom intelektual′nykh ta autystychnykh porushen′ [Psychology of inclusive education of students with a spectrum of intellectual and autistic disorders]. *Aktual'ni pytannya korektsiynoyi osvity – Current issues of correctional education,* 9, 190–205 [in Ukrainian].
5. Yunusova A. A., Bessonova YE.M. (2016). Hra yak zasib rozvytku komunikatyvnykh navychok ditey z rozladamy autychnoho spektra [Play as a means of developing communicative skills of children with autism spectrum disorders]. Dytyna z osoblyvymy potrebamy – A child with special needs, 1, 7-9 [in Ukrainian].

6. Chebotarʹova O. V. (2020). Uchni pochatkovykh klasiv iz porushennyamy intelektualʹnoho rozvytku: navchannya ta rozvytok [Primary school students with intellectual disabilities]: navchalʹno-metodychnyy posibnyk. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].

7. Borak O. (2015). Prychynna obumovlenistʹ porushenʹ u movlennyevomu rozvytku v rozumovo vidstalykh ditey [Causal determinants of speech development disorders in mentally retarded children]. *Osoblyva dytyna: «navchannya i vykhovannya» – Special child: «education and upbringing»*, 4, 24−32 [in Ukrainian].

8. Byelova O. B. (2021). Osoblyvosti rozvytku movlennya u ditey z intelektualʹnymy porushennyamy [Peculiarities of speech development in children with intellectual disabilities]. *Medychna osvita – Medical education*, 1, 5-10 [in Ukrainian].

9. Leshchenko P. A. (2018). Kompʺyuterni ihry yak zasib navchannya diteў z osoblyvymy potrebamy [.Computer games as a means of teaching children with special needs]. *Suchasni zasoby IKT pidtrymky inklyuzyvnoho navchannya – Modern ICT tools to support inclusive education*: navchalʹnyў posibnyk. Poltava : PUET [in Ukrainian].

10. Lohopedychni ihry i dodatky [Speech therapy games and applications]. Retrieved from https://play.google.com/store/games [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 373.5:37.091.3:37.02

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-660-668

Малихін Олександр Володимирович доктор педагогічних наук, *професор,* завідувач відділу дидактики, Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 481-37-53, https://orcid.org/0000-0001-6042-6298

Павельчук Марина Олександрівна кандидат педагогічних наук, *старший науковий* співробітник відділу міжнародних зв'язків та наукової співпраці, Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 481-37-84, https://orcid.org/0000-0002-9677-2130

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ АВТОНОМНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФІЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті автори розглядають особливості профілізації загальної середньої освіти академічного та професійного спрямування, аналізують структуру освітніх компонентів профільного навчання та їх вплив на освітню автономність учнів. Визначено ключові механізми забезпечення автономності, зокрема вибір профілю, курси за вибором, гнучкість навчального плану та самостійна дослідницька діяльність. Підкреслено значення персоналізації освітнього процесу для ефективної підготовки здобувачів профільної середньої освіти до подальшого навчання та професійного розвитку.

Встановлено, що академічний напрям орієнтований на поглиблене вивчення окремих предметів, підготовку учнів до вступу до закладів вищої освіти. Натомість професійний трек спрямований на здобуття знань і навичок на основі державних освітньо-професійних стандартів, забезпечуючи готовність випускників до ринку праці.

У дослідженні підкреслюється гнучкість формування навчальних планів і вибір між вивченням предметів як окремих дисциплін або інтегрованих курсів. Школам надано автономію у визначенні рівнів вивчення предметів (базовий чи поглиблений), розподілі навчального навантаження та впровадженні курсів за вибором, які формують індивідуальну навчальну траєкторію учнів.

Стаття присвячена освітній автономії учнів у профільній середній освіті. Ключовими механізмами її реалізації є: вибір профілю навчання на основі здібностей та кар'єрних прагнень учнів; курси за вибором та факультативи, що сприяють персоналізації навчального процесу; гнучкість у розробці навчальних планів, що дозволяє школам пристосовувати освіту до потреб учнів; розвиток дослідницького та проектного навчання, що сприяє розвитку навичок самостійного навчання та критичного мислення.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У висновку підкреслюється, що освітня автономія у профільній середній освіті є вирішальним фактором у підготовці учнів до здобуття вищої освіти або професійної кар'єри. Застосування персоналізованих підходів до навчання, гнучких моделей профілізації та інтеграції формальної і неформальної освіти сприятиме підвищенню ефективності профільної середньої освіти в Україні.

Ключові слова: стандарт освіти; академічне спрямування; професійне спрямування; заклади загальної середньої освіти; освітня автономність; учні старшої профільної школи; профільна середня освіта; забезпечення якості освіти.

Malykhin Oleksandr Volodymyrovych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Didactics, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 481-37-53, https://orcid.org/0000-0001-6042-6298

Pavelchuk Maryna Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher at the Department of International Relations and Scientific Cooperation, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 481-37-84, https://orcid.org/0000-0002-9677-2130

FORMING EDUCATIONAL AUTONOMY OF HIGH SCHOOL STUDENTS AS A FACTOR FOR ENSURING THE QUALITY OF SPECIALISED SECONDARY EDUCATION

Abstract. In the article, the authors consider the peculiarities of profiling general secondary education of academic and professional orientation, analyse the structure of educational components of profile education and their impact on high school students' educational autonomy. The key mechanisms for ensuring autonomy are identified, including the choice of profile, elective courses, curriculum flexibility and independent research activities. The importance of personalisation of the educational process for the effective preparation of students of specialised secondary education for further education and professional development is emphasised.

It is determined that the academic track focuses on in-depth study of certain subjects, preparing high school students for admission to higher education institutions. Meanwhile, the professional track aims at acquiring knowledge and skills based on state educational and professional standards, ensuring graduates' readiness for entering the labour market.

The study highlights the flexibility of curriculum formation and the choice between studying subjects as separate disciplines or integrated courses. Schools are granted autonomy in determining subject levels (basic or advanced), distributing academic workloads, and implementing elective courses that shape high school students' individual learning trajectories.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The article is dedicated to high school students' educational autonomy in profiled secondary education. The key mechanisms for its implementation are: possibility to choose a study profile based on high school students' abilities and career aspirations; elective courses and extracurricular activities, contributing to the personalization of learning; flexibility in curriculum development, allowing schools to tailor education to high school students' needs; development of research and project-based learning, fostering independent learning and critical thinking skills.

The conclusion emphasizes that educational autonomy in profiled secondary education is a crucial factor in preparing high school students for higher education or professional careers. The application of personalized learning approaches, flexible profiling models, and the integration of formal and informal education will contribute to improving the effectiveness of profiled secondary education in Ukraine.

Keywords: education standard; academic track; professional track; general secondary education institutions; educational autonomy; high school students; specialised secondary education; quality assurance of education.

Постановка проблеми. Одним із першочергових завдань української системи загальної середньої освіти є підготовка до впровадження реформи «Нова українська школа» на рівні здобуття профільної середньої освіти. Цей рівень освіти є третім етапом здобуття повної загальної середньої освіти в Україні. Він має забезпечити досягнення мети профільної середньої освіти, а саме: «розвиток особистості здобувачів освіти шляхом утвердження в них української національної та громадянської ідентичності та формування компетентностей, необхідних для їх життєвої стійкості, самостійності, відповідальності, комунікації та взаємодії з іншими особами, соціалізації, активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності, оборонної свідомості, громадянської стійкості, патріотизму, поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави; підприємливості, свідомого вибору подальшого життєвого шляху, освіти протягом життя, трудової діяльності та самореалізації; дотримання принципів гендерної рівності; виховання у здобувачів освіти самоповаги і поваги до інших, відповідального ставлення до довкілля, що базується на науковому світогляді та принципах сталого розвитку» (Державний стандарт профільної середньої освіти (2024 р.)). Одним із ціннісних орієнтирів, на яких ґрунтується профільна середня освіта, є становлення вільної особистості здобувача освіти, підтримка його самостійності, підприємливості, ініціативності, упевненості в собі забезпечення цього вбачаємо у формуванні освітньої автономності здобувачів загальної середньої освіти загалом та профільної середньої освіти зокрема.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з удосконаленням освітнього (навчального) процесу в закладах загальної середньої освіти, висвітлено в наукових працях Н. Арістової, О. Горошкіної, М. Грищенка, Л. Калініної, С. Калашнікової, О. Локшиної, О. Малихіна, О. Онопрієнко, О. Савченко, А. Ткачова, О. Топузова, С. Трубачевої, Г. Усатенко, Р. Шияна. Проблематикою займалися якості освіти на етапі здобуття профільної середньої освіти переймалися Н. Арістова, Т. Засєкіна, В. Кремень, І. Ліпчевська, О. Ляшенко, О. Малихін, І. Мальований, А. Нестерук, О. Топузов, Л. Шелестова. Дидаактичні механізми формування й розвитку освітньої автономності здобувачів освіти досліджували Н. Арістова, О. Бевз, І. Вєтрова, О. Вєрьовкіна, Т. Гурлєва, С. Генкал, І. Гуменюк, Н. Дмітренко, А. Нестерук, В. Полякова, Р. Попов, І. Сіняговська.

Мета статті полягає в окресленні парадигмально-визначальних аспектів формування освітньої автономності учнів старшої школи як чинника забезпечення якості профільної середньої освіти, зосереджуючись на розумінні та висвітленні сутності основних дидактичних явищ.

Виклад основного матеріалу. Згідно з чинним законодавством Державний стандарт профільної середньої освіти (2024 р.), типові освітні програми, модельні навчальні програми, освітні й навчальні програми закладу освіти визначають зміст профільної середньої освіти. Формування й реалізація його повинні забезпечити як дотримання державної освітньої політики з урахуванням особливостей діяльності закладу загальної середньої освіти, так й індивідуальні освітні потреби кожного здобувача освіти [3].

У змісті профільної середньої освіти незалежно від її спрямування мають місце такі два складники: зміст освіти, інваріантний для реалізації всіма закладами освіти, що надають повну загальну середню освіту, незалежно від їх спрямування (академічне чи професійне); зміст профільного навчання, який залежно від спрямування забезпечує поглиблене оволодіння здобувачами освіти профільно-орієнтованими знаннями, компетентностями, способами діяльності тощо [2].

Здобуття профільної середньої освіти відбуватиметься за академічним (профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного у Державному стандарті профільної середньої освіти з поглибленим вивченням окремих предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб учнів старшої школи з орієнтацією на продовження навчання за обраним напрямом у закладах вищої освіти) або професійним спрямуванням (орієнтованим на ринок праці навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного Державним стандартом профільної середньої освіти, та професійно-орієнтованого підходу до навчання з урахуванням здібностей і потреб здобувачів профільної середньої освіти). Здобуття профільної середньої освіти за певним спрямуванням не обмежує право здобувача освіти на його зміну, а також на здобуття освіти на інших рівнях освіти. Випускники закладу загальної середньої освіти

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

мають право на вступ до будь-якого закладу вищої освіти не залежно від профіля, за яким вони навчалися.

Профілізація загальної середньої освіти академічного спрямування буде забезпечуватися через поглиблене вивчення окремих освітніх компонентів, запровадження спеціальних навчальних курсів, пов'язаних з профілем навчання. Профілізація загальної середньої освіти професійного спрямування буде забезпечуватися через опанування здобувачами освіти обов'язкових освітніх компонентів за обраним профілем відповідно до освітніх галузей або змісту професійних стандартів, або державних освітніх стандартів з конкретних професій.

О. Ляшенко виділяє наступні складники змісту профільної середньої освіти:

а) базовий (основний) зміст освіти, який є інваріантним ядром, обов'язковим для реалізації і засвоєння здобувачами профільної середньої освіти незалежно від обраного ними профілю навчання;

б) зміст, що забезпечує профільну спрямованість навчання через поглиблене оволодіння здобувачами профільної середньої освіти відповідними знаннями, компетентностями, способами діяльності тощо;

в) зміст факультативних занять, які уможливлюють забезпечення пізнавальних інтересів здобувачів освіти та набуття ними додаткових компетентностей у певній галузі знань чи виді діяльності [3].

Залежно від потреб учнів профільної школи кожний з освітніх компонентів може викладатися як окремий навчальний предмет або як інтегрований навчальний курс, який поєднує кілька галузей знань чи навчальних предметів. Кожний з них може вивчатися на базовому чи поглибленому рівні оволодіння змістом навчального предмета. Саме тому надзвичайно важливу роль у цьому контексті відіграє освітня автономність здобувачів профільної середньої освіти.

Зміст профільного навчання є ключовим інструментом, що дає змогу ефективно спрямовувати освітній процес на задоволення освітніх потреб учнів профільної школи, ураховуючи їхні здібності, інтереси та професійні орієнтири. В умовах академічного спрямування профільної освіти це реалізується через можливість здобувачів освіти поглиблювати та розширювати свої знання, здобувати предметні компетентності як з інваріантного складника, так і з пов'язаних навчальних предметів. Заклад загальної середньо освіти самостійно визначає рівень викладання предметів, обирає модель навчання (у форматі окремих навчальних предметів або інтегрованих курсів) і встановлює необхідну кількість навчальних годин на їх вивчення [2].

Загальний обсяг навчального навантаження учнів профільного етапу навчання академічного спрямування розподіляється між різними освітніми галузями й роками навчання з урахуванням циклів профільно-адаптаційного

(10 клас) та профільного (11-12 класи) навчання. Виконання кожного з обов'язкових освітніх компонентів залежить від їх змісту і неодмінно не повинно тривати протягом усіх трьох років навчання. Більша частина інваріантного змісту загальноосвітньої підготовки забезпечується під час навчання здобувачів освіти в 10 класі, де профільний зміст має, здебільшого, пропедевтичний характер. Загалом навчальний час, передбачений для реалізації завдань інваріантного та профільного навчання, має розподілятися на три роки в пропорції 50/50, із можливістю коригування залежно від року навчання. Факультативна складова в навчальному навантаженні учнів старшої школи повинна становити не менше 10-15% від загальної кількості годин. Перелік і зміст факультативних занять, індивідуальних консультацій і курсів за вибором, що складають індивідуальну освітню траєкторію здобувачів освіти, визначає заклад загальної середньої освіти.

Ураховуючи вищезазначене, освітня автономність учнів старшої профільної школи в Україні забезпечується через:

1. Вибір профілю навчання. Здобувачі освіти можуть обирати профіль навчання (наприклад, природничо-математичний, суспільно-гуманітарний, мистецький, технологічний тощо), що відповідає їхнім здібностям, інтересам і подальшим професійним планам.

2. Курси за вибором та факультативи. Заклади загальної середньої освіти пропонують учням старшої школи можливість обирати навчальні курси відповідно до своїх потреб. Це сприяє персоналізації освітнього процесу та формуванню індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів освіти.

3. Гнучкість у формуванні навчального плану. Заклади загальної середньої освіти можуть самостійно визначати модель навчання (окремі предмети чи інтегровані курси), а також розподіляти навчальні години, що дає змогу враховувати особливості як кожного закладу освіти, так і здобувачів освіти.

Здобувачі освіти можуть також працювати над власними дослідницькими чи творчими проєктами, що сприяє розвиткові навичок самостійного навчання, критичного мислення та відповідальності за власні освітні результати. Здобувачі освіти мають змогу обирати час для самостійної роботи, брати участь у факультативах, гуртках, тренінгах, конференціях та інших формах неформальної освіти, що доповнює шкільну програму.

Таким чином, освітня автономність учнів старшої профільної школи реалізується через свободу вибору, індивідуалізацію навчання (навчально-пізнавальної діяльності) та розвиток відповідальності за власне навчання.

Висновки. Освітня автономність учнів старшої профільної школи в Україні забезпечується завдяки можливості вибору навчального профілю, курсів за вибором і факультативів, що дає змогу адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб і здібностей кожного здобувача освіти. Гнучкість навчальних планів, інтегровані курси, проєктне навчання та співпраця з

роботодавцями сприяють практичному застосуванню знань і підготовці до майбутньої професійної діяльності. Загалом, система профільної середньої освіти спрямована на розвиток відповідальності, критичного мислення та реалізацію положень персоналізованого підходу до здобуття знань, що є важливими складовими успішної підготовки молоді до подальшого навчання і професійної діяльності.

Перспективи подальших розвідок. Дослідження проблеми формування і розвитку освітньої автономності здобувачів профільної середньої освіти як передумови персоналізації навчання у вищій школі уможливить визначення ефективних способів підготовки учнів до навчання в закладах вищої освіти, сприятиме розвитку персоналізованого підходу в освіті та допоможе підвищити якість підготовки майбутніх фахівців. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення методик підготовки учнів до самостійного навчання у вищій освіті, а також створення адаптивних освітніх моделей для ефективного персоналізованого навчання студентів.

Література:

1. Арістова Н. О., Гусак Ю. А. Визначення дидактичних умов формування освітньої автономності учнів старшої школи засобами іншомовного читання. Суспільство та національні інтереси. 2024. № 4. С. 223–233.

2. Кремень В. Г., Топузов О. М., Ляшенко О. І., Мальований Ю. І., Засєкіна Т. М. Профільна середня освіта: концептуальні засади для нової української школи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5(2). С. 1–8.

3. Ляшенко О. І. Шляхи реалізації профільної середньої освіти в умовах реформування української школи. *Збірник матеріалів методологічного семінару «Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації»,* (4 квітня 2024 р.). Київ: Видавничий дім «Освіта», 2024. С. 10–15.

4. Малихін О. В., Арістова Н.О., Ліпчевська І. Л. Профільна середня освіта: упровадження глобальних трендів у вітчизняній педагогіці. *Збірник матеріалів VIII Міжнародної наукової конференції «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта — 2024: інтеграційні процеси в освіті у науковому дискурсі»,* (30 трав. 2024 р.). Київ: ТзОВ "Трек-ЛТД", 2024. С. 207–210.

5. Малихін О. В., Арістова Н.О., Ліпчевська І. Л. Нормативно-правове забезпечення профільної середньої освіти. *Збірник матеріалів методологічного семінару «Профільна середня освіта: виклики і шляхи реалізації»,* (4 квітня 2024 р.). Київ: Видавничий дім «Освіта», 2024. С. 88–94.

6. Павельчук М. О. Персоналізація навчання здобувачів профільної середньої освіти як представників покоління альфа: урахування індивідуально-психологічних особливостей. *Український педагогічний журнал.* 2024. № 3. С. 79–86.

7. Попов Р. А. Сукупність принципів розвитку автономності студентів в умовах інтеграції освітньої й самоосвітньої діяльності. *Молодь і ринок.* 2018. № 9(164). С. 96–102.

8. Попов Р. А. Пізнавальна самостійність особистості як передумова розвитку автономності студента в освітній діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2017. № 53 (106). С. 219–229.

9. Топузов О. М., Малихін О. В., Арістова Н. О., Алєксєєва С. В., Попов Р. А., Барановська О. В., Шелестова Л. В. *Теорія і практика індивідуалізації навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти: Монографія*. [Електронне видання]. Видавничий дім «Освіта», 2024. 1099 с.

10. Топузов О. М., Малихін О. В., Арістова Н. О., Алєксєєва С. В. *Індивідуалізація навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу в профільній старшій школі: методичний посібник.* [Електронне видання]. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. 99 с.

11. Нестерук А. А. Автономне диференційоване навчання як засіб оптимізації формування іншомовної комунікативної компетентності учнів старшої школи [Електронний ресурс]. *Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації: збірник наукових праць*. 2018. С. 294–298.

12. Державний стандарт профільної освіти від 25.07.2024 № 851. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/926/92660/66a3b96443c48380633931.pdf (дата звернення: 03.02.2025).

References:

1. Aristova, N. O., & Husak, Y. A. (2024). Vyznachennia dydaktychnykh umov formuvannia osvitnoi autonomnosti uchniv starshoi shkoly zasobamy inshomovnoho chytannia [Determining didactic conditions for the formation of educational autonomy of high school students through foreign language reading]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and National Interests, 4*, 223–233. [in Ukrainian]

2. Kremen, V. H., Topuzov, O. M., Lyashenko, O. I., Malovanyi, Yu. I., & Zasekina, T. M. (2023). Profilna serednia osvita: kontseptualni zasady dlia Novoi ukrainskoi shkoly [Specialized secondary education: Conceptual foundations for the New Ukrainian School]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 5*(2), 1–8. [in Ukrainian]

3. Lyashenko, O. I. (2024). Shliakhy realizatsii profilnoi serednoi osvity v umovakh reformuvannia ukrainskoi shkoly [Ways to implement specialized secondary education in the context of Ukrainian school reform]. *Proceedings of the Methodological Seminar "Profilna Serednia Osvita: Vyklyky i Shliakhy Realizatsii"*, 10–15. Publishing House "Osvita", Kyiv. [in Ukrainian]

4. Malykhin, O. V., Aristova, N. O., & Lipchevska, I. L. (2024). Profilna serednia osvita: uprovadzhennia hlobalnykh trendiv u vitchyznianii pedahohitsi [Specialized secondary education: Implementing global trends in domestic pedagogy]. *Proceedings of the VIII International Scientific Conference "Pedahohichna Komparatyvistyka i Mizhnarodna Osvita – 2024: Integratsiini Protsesy v Osviti u Naukovomu Dyskursi"*, 207–210. Trek-LTD, Kyiv. [in Ukrainian]

5. Malykhin, O. V., Aristova, N. O., & Lipchevska, I. L. (2024). Normatyvno-pravove zabezpechennia profilnoi serednoi osvity [Regulatory and legal support for specialized secondary education]. *Proceedings of the Methodological Seminar "Profilna Serednia Osvita: Vyklyky i Shliakhy Realizatsii"*, 88–94. Publishing House "Osvita", Kyiv. [in Ukrainian]

6. Pavelchuk, M. O. (2024). Personalizatsiia navchannia zdobuvachiv profilnoi serednoi osvity yak predstavnykiv pokolinnia Alfa: urakhuvannia indyvidualno-psykholohichnykh osoblyvostei [Personalization of learning for specialized secondary education students as representatives of Generation Alpha: Considering individual psychological characteristics]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal, 3*, 79–86. [in Ukrainian]

7. Popov, R. A. (2018). Sukupnist pryntsypiv rozvytku autonomnosti studentiv v umovakh intehratsii osvitnoi y samoosvitnoi diialnosti [A set of principles for developing student autonomy in the context of integrating educational and self-educational activities]. *Molod i Rynok – Youth and Market, 9*(164), 96–102. [in Ukrainian]

8. Popov, R. A. (2017). Piznavalna samostiinist osobystosti yak peredumova rozvytku autonomnosti studenta v osvitnii diialnosti [Cognitive independence of the individual as a prerequisite for the development of student autonomy in educational activities]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and General Education Schools, 53*(106), 219–229. [in Ukrainian]

9. Topuzov, O. M., Malykhin, O. V., Aristova, N. O., Alekseeva, S. V., Popov, R. A., Baranovska, O. V., & Shelestova, L. V. (2024). *Teoriia i praktyka indyvidualizatsii navchannia v umovakh zmishanoi formy orhanizatsii osvitnoho protsesu v zakladakh zahalnoi serednoi osvity: Monohrafiia* [Theory and practice of individualized learning in the context of blended education in general secondary education institutions: Monograph]. Electronic edition. Publishing House "Osvita", Kyiv. 1099 p. [in Ukrainian]

10. Topuzov, O. M., Malykhin, O. V., Aristova, N. O., & Alekseeva, S. V. (2024). *Indyvidualizatsiia navchannia v umovakh zmishanoi formy orhanizatsii osvitnoho protsesu v profilnii starshii shkoli: Metodychnyi posibnyk* [Individualized learning in the context of blended education in specialized high school: Methodological guide]. Electronic edition. Publishing House "Osvita", Kyiv. 99 p. [in Ukrainian]

11. Nesteruk, A. A. (2018). Avtonomne dyferentsiovane navchannia yak zasib optymizatsii formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv starshoi shkoly [Autonomous differentiated learning as a means of optimizing the formation of high school students' foreign language communicative competence]. *Proceedings of the Collection of Scientific Papers "Suchasni Filolohichni Doslidzhennia ta Navchannia Inozemnoi Movy v Konteksti Mizhkulturnoi Komunikatsii"*, 294–298. [in Ukrainian]

12. State Standard of Specialized Education. (2024, July 25). *Derzhavnyi standart profilnoi osvity vid 25.07.2024 № 851* [State Standard of Specialized Education No. 851]. Retrieved February 3, 2025, from https://osvita.ua/doc/files/news/926/92660/66a3b96443c48380633931.pdf. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147.88

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-669-676

Марєєв Дмитро Анатолійович кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та методики викладання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0000-0002-6282-8052

Міняйло Роман Вікторович доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-9392-594X

Литвиненко Яна Олександрівна кандидат філологічних наук, доцент, старший викладач кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту, Комунальний заклад Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Суми, https://orcid.org/0000-0002-4783-995X

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КАРТОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

Анотація. У статті звернено увагу на необхідність використовувати карти на заняттях з української діалектології, оскільки карти – ефективний засіб наочності, що допомагає студентам краще засвоювати навчальний матеріал і розвивати навички аналізу мовних даних.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що, попри інтерес до мовного картографування в українському мовознавстві, досі немає детальних рекомендацій до створювання лінгвістичних карт і роботи з ними в освітньому процесі. Тому й запропоновано методичні рекомендації щодо використовування картографічних матеріалів, виокремлено основні завдання, які ставимо перед студентами в процесі роботи з картами.

Досліджено практичні аспекти роботи з лінгвістичними картами.

Окрему увагу приділено необхідності навчати здобувачів освіти самостійно створювати лінгвістичні карти, що сприяє формуванню дослідницьких навичок. Запропоновано ознайомити здобувачів освіти з методикою систематизації мовного матеріалу й засадами картографування, включаючи використовування сучасних графічних програм та ГІС-додатків для створення картографічних зображень. Висвітлено переваги застосовування програм растрової та векторної графіки для створення карт і редагування картографічних елементів.

Окреслено перспективи використовування цифрових технологій у мовному картографуванні, зокрема автоматизованих процедур збирання даних,

геолокативного картографування, штучного інтелекту для аналізу мовних патернів та краудсорсингових платформ для збирання діалектних матеріалів. Акцентовано на можливості створення інтерактивних звукових карт, які дають змогу користувачам прослуховувати зразки діалектного мовлення та аналізувати його особливості в реальному часі.

Підсумовано, що опрацьовування лінгвістичних карт є важливим елементом навчального процесу, оскільки воно допомагає студентам зрозуміти географічний розподіл мовних явищ, знайти закономірності розвитку діалектної системи та краще засвоїти матеріал. Навчання студентів створювати власні лінгвістичні карти розширює їхні дослідницькі можливості, сприяє розвиткові критичного мислення й підвищує рівень усвідомлення цінності мовної спадщини.

Ключові слова: лінгвістичне картографування, мовна карта, мовний ареал, українська діалектологія, здобувачі освіти, візуалізація, цифровізація, методика навчання.

Marieiev Dmytro Anatiliiovych Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, The Head of the Chair of Foreign Languages and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, https://orcid.org/0000-0002-6282-8052

Miniailo Roman Viktorovych Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Linguistics, Literature and Teaching Methods Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-9392-594X

Lytvynenko Yana Oleksandrivna Candidate of Philological Sciences, Docent, Senior Lecturer of the department of pedagogy, special education and management, Communal Institution Sumy Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-4783-995X

FEATURES OF USING CARTOGRAPHIC MATERIALS IN UKRAINIAN DIALECTOLOGY CLASSES

Annotation. The article highlights the necessity of using maps in Ukrainian dialectology classes, as maps serve as an effective visual aid that helps students better assimilate educational material and develop skills in linguistic data analysis.

The relevance of the study is driven by the fact that, despite the growing interest in linguistic mapping within Ukrainian linguistics, there are still no detailed guidelines on creating linguistic maps and using them in the educational process. Therefore, methodological recommendations for utilizing cartographic materials have been proposed, along with the identification of key tasks assigned to students when working with maps.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The study examines practical aspects of working with linguistic maps.

Special attention is given to the necessity of teaching students to create linguistic maps independently, as this fosters the development of research skills. It is proposed that students be introduced to the methodology of linguistic data systematization and the principles of cartographic representation, including the use of modern graphic software and GIS applications for creating cartographic images. The advantages of raster and vector graphics software for generating map and editing cartographic elements are also discussed.

The prospects of employing digital technologies in linguistic mapping are outlined, particularly automated data collection procedures, geolocative mapping, artificial intelligence for analyzing linguistic patterns, and crowdsourcing platforms for gathering dialectal materials. Emphasis is placed on the potential for developing interactive sound maps, which enable users to listen to dialect speech samples and analyze their features in real time.

It is concluded that working with linguistic maps is a crucial element of the educational process, as it helps students understand the geographical distribution of linguistic phenomena, identify patterns in dialect system development, and better retain the material. Teaching students to create their own linguistic maps expands their research capabilities, fosters critical thinking, and enhances their appreciation of linguistic heritage.

Keywords: linguistic mapping, language map, linguistic area, Ukrainian dialectology, students, visualization, digitalization, teaching methodology.

Постановка проблеми. Важливим методом досліджування й опису мовних фактів є лінгвогеографічний, або метод картографування. Він сприяє розв'язанню низки завдань ареальної лінгвістики, зокрема:

1) ареальній характеристиці особливостей мов і діалектів, що взаємодіють у певному регіоні;

2) встановленню й опису закономірностей мовних контактів;

3) виявленню типологічних корелятів мов, що взаємодіють у певному регіоні чи в межах мовних союзів (ареальна типологія);

4) побудові теорії мовних союзів (взаємодії мов із засвідченими наслідками «обопільного впливу на різних рівнях» [18, с. 275]);

5) визначенню ролі субстратів в ареальних зв'язках;

6) аналізу мовної інтерференції й атракції в мовах, що територіально межують;

7) діахронічній характеристиці діалектних прамов;

8) описові процесів архаїзації та неологізації в контактних мовах тощо [17, с. 354].

У процесі вивчання української діалектології карта є важливим засобом наочності, оскільки вона вможливлює візуалізацію ареалів поширення мовних явищ (фонетичних, лексичних, граматичних та синтаксичних), виявлення ядра й периферії в діалектних просторових конструкціях.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Незважаючи на посилення уваги до мовного картографування в українських мовознавчих студіях та використовування лінгвістичних карт на заняттях з української діалектології, практично відсутні поради здобувачам вищої освіти щодо створювання лінгвістичних карт і методики роботи з ними, що зумовлює актуальність цієї наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвогеографічному аспектові досліджування говорів української мови присвячені праці П. Гриценка [5], М. Никончука [14]. Географію діалектного мовлення представлено в низці джерел, серед яких атласи, підготовлені Г. Мартиновою [13], К. Глуховцевою [4], Р. Омельковець [15], В. Куриленком [10], Г. Аркушиним [1; 2], Л. Чирук [19], А. Колесниковим [9], Я. Рігером [21], Д. Марєєвим [12], Н. Клименко [8], І. Дружук [6] та ін.

Мета статті – з'ясувати особливості використовування картографічних матеріалів на заняттях з української діалектології.

Виклад основного матеріалу. Заняття з української діалектології важко уявити без використовування карт, які є «графічним відбиттям просторової координати функціонування мови на певному синхронному зрізі» [3, с. 10]:

- у разі вивчання українських наріч і діалектів звертають увагу на їхні межі з прив'язкою до населених пунктів чи географічних об'єктів; проводять роботу з контурними картами, що сприяє кращому запам'ятовуванню розташування мовно-територіальних утворень;
- у процесі вивчання історії діалектного членування української мови здобувачів освіти зазвичай ознайомлюють із першою картою українських говорів основоположника української діалектології К. Михальчука, а також із діалектологічними картами В. Ганцова, І. Зілинського, Ф. Жилка, І. Матвіяса;
- під час вивчання фонетики, лексики, фразеології, граматики говорів звертають увагу на ареал поширення мовних явищ та працюють із картографованими матеріалами, уміщеними в *Атласі української мови* чи в тематичних, регіональних атласах; ознайомлюють із поняттями «ареал» (територія поширення мовного явища), «ізоглоса» (лінія, якою на мапі позначають межі поширення мовного явища) та її різновидами («ізофона», «ізоморфа», «ізолекса»), «пасмо ізоглос»; звертають увагу на засоби картографування, серед яких геометричні фігури, площини, кольори, штрихування тощо;
- у процесі ознайомлювання з внутрішнім членуванням окремих говорів, історії виділення ареалів (якщо таке передбачено робочою навчальною програмою дисципліни) наводять приклади зведених мап, зокрема з виділеними діалектними зонами.

Під час роботи з лінгвістичними картами зазвичай ставлять такі завдання: навчити здобувачів розуміти картографований матеріал, знати його та інтерпретувати. Це передбачає ознайомлення з особливостями структури мовних карт, засвоєння відповідної термінології, аналіз та узагальнення представлених даних, визначення їхньої значущості. Студенти мають навчи-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

тися зіставляти мовні одиниці, аналізувати взаємозв'язки між ними, виявляти закономірності та робити відповідні висновки.

Навчальна робота з лінгвістичними картами сприяє кращому засвоєнню і запам'ятовуванню мовного матеріалу, території поширення тих чи тих мовних елементів, підвищенню рівня розуміння процесів, які відбуваються в живомовному середовищі. Спостереження за конфігурацією ізоглос та ареалів допомагає з'ясувати генезу аналізованих явищ, виявити тенденції їхнього розвитку, здійснює підготовку студентів до наукового пізнання діалектної мови й розвиває в них критичне мислення.

Для глибшого пізнання діалектного мовлення також важливо навчати майбутніх фахівців складати лінгвістичну карту. Основою для її створення можуть слугувати як лексикографічні матеріали, зібрані й видані діалектологами, так і картки з мовним матеріалом, укладені за результатами діалектологічних практик чи наукових пошуків здобувачів освіти.

Перед цим (на основі різнотипних діалектологічних атласів) студентів необхідно ознайомити з методикою систематизації мовного матеріалу та засадами картографування. Важливо проаналізувати принципи відбиття картографічних об'єктів, підкреслити, які мовні одиниці підлягають картографуванню, а які треба поміщати в коментарях; з якою метою це зроблено; якою є техніка картографування, зокрема – які засоби лінгвістичного картографування використано; які типи карт наявні в лінгвогеографічних працях.

Пропонуємо також провести майстер-клас чи практикум для здобувачів щодо впровадження програмного забезпечення для комп'ютерного створення мап.

Сьогодні задля створення картографічного зображення застосовують різні пакети графічних програм:

– спеціалізовані картографічні програми або ГІС-додатки;

– програми растрової графіки (Adobe Photoshop, Corel Photo-Paint, GIMP, Krita та ін.);

– програми векторної графіки (Adobe Illustrator, CorelDraw, Affinity Designer, Inkscape тощо).

ГІС-додатки дають змогу одночасно створювати картографічне зображення і базу даних картографованих об'єктів. Однак вони зазвичай є складними для опанування.

Програми растрової графіки загалом придатні для створення лінгвістичних карт, оскільки дозволяють створити карту-бланківку, легенду та нанести необхідні об'єкти, які картографують. Однак серію карт зручніше робити в програмах векторної графіки, які дають змогу за потреби дуже швидко замінити чи модифікувати бланківку в усіх картах одночасно, а кожен знак можна швидко редагувати.

Виділяють такі переваги цих програм:

– зручний інтуїтивний користувальницький інтерфейс графічних редакторів; набір інструментів, методів і засобів, що вможливлюють формування на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

екрані персонального комп'ютера зображення будь-якої складності, високої графічної якості на основі елементарних геометричних фігур і кривих;

– широкі можливості роботи з шарами дозволяють оптимальним чином формувати багатошарове картографічне зображення за окремими елементами змісту; використовування різних колірних моделей дозволяє створювати багатобарвні картографічні твори високої якості;

– можливість підготувати електронні матеріали для подальшого розміщення в комп'ютерній мережі [16, с. 132-133].

На самостійну роботу перед здобувачами освіти пропонуємо поставити завдання скласти карту, заздалегідь підготувавши для них бланківку та мовний матеріал (систематизований або такий, який ще потребує систематизації). Після виконання цього завдання можна групою проаналізувати, яка(-і) карта(-и) є кращою(-ими) серед укладених, які недоліки є в запропонованих картах.

Сьогодні метод лінгвістичної географії вдосконалюється, поєднуючи традиційні прийоми картографування з цифровими технологіями, з'являються електронні звукові карти. Наприклад, інтерактивні карти, що ілюструють фонетику Волинського Полісся, на основі технологій CSS, HTML, JavaScript із залученням бібліотеки React представила І. Дружук [7]. Користувачам таких карт удоступнена функція зміни швидкості й гучності відтворення записів, є можливість простежити функціонування слів у транскрипції, розміщеній у діалоговому вікні тощо.

Під час вивчання української діалектології студентів можна також ознайомити із цифровими технологіями, пов'язаними із застосуванням мовного картографування, які поки не поширені в Україні (докладно див. [11; 20]). Це, на нашу думку, сприятиме глибшому розумінню перспективних методів досліджування мовного розмаїття. Акцент на тому, що використовування автоматизованих процедур збирання даних, таких як геолокативне картографування, штучного інтелекту для аналізу мовних патернів та впровадження краудсорсингових платформ для збирання діалектних матеріалів дасть змогу працювати з великими обсягами інформації та виявляти тенденції розвитку діалектних систем, може зацікавити здобувачів освіти, залюблених у мову, розпочати роботу над створенням ресурсів, здатних реалізувати ці амбітні цілі.

Висновки. Опрацьовування діалектних карт є невід'ємним складником занять з української діалектології. Лінгвістична мапа (карта) допомагає здобувачам освіти зрозуміти географічний розподіл мовних явищ та запам'ятати його, знайти закономірності розвитку елементів діалектної системи.

Створення власних лінгвістичних карт розширює дослідницькі можливості студента-філолога і сприяє усвідомленню ним цінності мовної спадщини та її збереження.

Література:

1. Аркушин Г. Атлас західнополіських фаунономенів. Луцьк, 2008. 322 с.
2. Аркушин Г. Атлас мисливської лексики Західного Полісся. Луцьк, 2008. 410 с.

3. Атлас української мови Т. 1 : Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі; [ред. тому І. Г. Матвіяс]. Київ, 1984. 91, [2] с., [350] арк. карт.

4. Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок. Луганськ, 2003. 183 с.

5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ, 1990. 272 с.

6. Дружук І. Атлас фонетичних особливостей говірок Волинського Полісся. Луцьк, 2023. 144 с

7. Дружук І. Лінгвістична географія XXI ст.: інтерактивні звукові карти (на прикладі зміни [е] > [а] в західнополіському говорі). *Ad fontes. Джерела діалектологічних студій*. Львів – Варшава, 2023. С. 185 – 195.

8. Клименко Н. Атлас побутової лексики (назви одягу) східностепових говірок Донеччини. Покровськ, 2020. 200 с.

9. Колесников А.О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл, 2016. 165 с.

10. Куриленко В.М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах. Глухів, 2004. 260 с.

11. Марєєв Д. А. Мобільні технології на заняттях з української діалектології як складник соціокультурної компетентності студентів-словесників. *Формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів засобами інформаційно-комунікаційних технологій.* Суми, 2017. С. 88 – 96.

12. Марєєв Д. А. Атлас східнополіських говірок. Київ, 2019. 488 с.

13. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія Правобережної Черкащини. Черкаси, 2000. 265 с.

14. Никончук М. Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні. Житомир, 2012. 316 с.

15. Омельковець Р. С. Атлас західнополіських назв лікарських рослин. Луцьк, 2003. 132 с.

16. Основи картографування. Курс лекцій. Для студентів природничо–гуманітарного фахового коледжу спеціальності 193 Геодезія та землеустрій ; укладачі : Кирлик Д. В., Калинич І. В., Пічкар Л. І. Ужгород, 2024. 144 с.

17. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010. 844 с.

18. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Київ, 1988. 328 с.

19. Чирук Л. Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся. Луцьк, 2010. 150 с.

20. Leemann A., Kolly M.-J., Britain D. The English Dialects App: The creation of a crowdsourced dialect corpus. *Ampersand*. 2018. Vol. 5. P. 1 – 17. https://doi.org/10.1016/j.amper. 2017.11.001

21. Rieger J. A. Atlas ukraińskich gwar nadsiańskich, opracowany na podstawie zapisów terenowych Stefana Hrabca: w 2 t. Warszawa, 2017.

References:

1. Arkushyn, H. (2008). Atlas zakhidnopoliskykh faunonomeniv [Atlas of Western Polissya faunomenies]. Lutsk. [in Ukrainian].

2. Arkushyn, H. (2008). Atlas myslyvskoi leksyky Zakhidnoho Polissia [Atlas of hunting vocabulary of Western Polissya]. Lutsk. [in Ukrainian].

3. Atlas ukrainskoi movy. (1984). T. 1 : Polissia, Serednia Naddnipriansh chyna i sumizhni zemli [Atlas of the Ukrainian Language Vol. 1: Polissya, the Middle Dnieper Region and Adjacent Lands]. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Hlukhovtseva, K. D. (2003). Linhvistychnyi atlas leksyky narodnoho pobutu ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok [A linguistic atlas of the vocabulary of everyday life of Ukrainian Eastern Slobozhansky dialects]. Luhansk. [in Ukrainian].

5. Hrytsenko, P. Yu. (1990). Arealne variiuvannia leksyky [Areal variation of lexical items]. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Druzhuk, I. (2023). Atlas fonetychnykh osoblyvostei hovirok Volynskoho Polissia [Atlas of phonetic features of Volyn Polissya dialects]. Lutsk. [in Ukrainian].

7. Druzhuk, I. (2023). Linhvistychna heohrafiia XXI st.: interaktyvni zvukovi karty (na prykladi zminy [e] > [a] v zakhidnopoliskomu hovori) [Linguistic Geography of the 21st Century: Interactive Sound Maps (on the Example of the Change [e] > [a] in West Polissya Dialect)]. *Ad fontes. Dzherela dialektolohichnykh studii – Ad fontes*. *Sources of dialectological studies*. Lviv – Varshava. [in Ukrainian].

8. Klymenko, N. (2020). Atlas pobutovoi leksyky (nazvy odiahu) skhidnostepovykh hovirok Donechchyny [Atlas of everyday vocabulary (names of clothes) of the Eastern Steppe dialects of Donetsk region]. Pokrovsk. [in Ukrainian].

9. Kolesnykov, A. O. (2016). Atlas ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu [Atlas of Ukrainian dialects of the Dniester and Danube interfluve]. Izmail, 2016. [in Ukrainian].

10. Kurylenko, V. M. (2004). Atlas leksyky tvarynnytstva u poliskykh dialektakh [Atlas of livestock vocabulary in Polissya dialects]. Hlukhiv. [in Ukrainian].

11. Marieiev, D. A. (2017). Mobilni tekhnolohii na zaniattiakh z ukrainskoi dialektolohii yak skladnyk sotsiokulturnoi kompetentnosti studentiv-slovesnykiv [Mobile technologies in the Ukrainian dialectology classes as a component of the socio-cultural competence of students of linguistics]. *Formuvannia sotsiokulturnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii – Formation of socio-cultural competence of future teachers by means of information and communication technologies*. Sumy, 88 – 96. [in Ukrainian].

12. Marieiev, D. A. (2019). Atlas skhidnopoliskykh hovirok [The Atlas of the Eastern Polissya Dialects]. Kyiv. [in Ukrainian].

13. Martynova, H. I. (2000). Linhvistychna heohrafiia Pravoberezhnoi Cherkashchyny [Linguistic geography of the Right-Bank Cherkasy region]. Cherkasy. [in Ukrainian].

14. Nykonchuk, M. (2012). Pravoberezhnopoliski hovirky v linhvoheohrafichnomu vysvitlenni [Right-Bank Polissya dialects in linguo-geographical coverage]. Zhytomyr. [in Ukrainian].

15. Omelkovets, R. S. (2003). Atlas zakhidnopoliskykh nazv likarskykh Roslyn [Atlas of Western Polissya names of medicinal plants]. Lutsk. [in Ukrainian].

16. Osnovy kartohrafuvannia. Kurs lektsii. Dlia studentiv pryrodnycho–humanitarnoho fakhovoho koledzhu spetsialnosti 193 Heodeziia ta zemleustrii [Fundamentals of mapping. A course of lectures. For students of the College of Natural Sciences and Humanities, specialty 193 Geodesy and Land Management] (2024); ukladachi [compiled by]: Kyrlyk D. V., Kalynych I. V., Pichkar L. I. Uzhhorod. [in Ukrainian].

17. Selivanova, O. O. (2010). Linhvistychna entsyklopediia [Linguistic encyclopaedia]. Poltava. [in Ukrainian].

18. Semchynskyi, S. V. (1988). Zahalne movoznavstvo [General Linguistics]. Kyiv, 1988. 328 s.

19. Chyruk, L. (2010). Atlas entomolohichnoi leksyky Zakhidnoho Polissia [Atlas of entomological vocabulary of Western Polissya]. Lutsk. [in Ukrainian].

20. Leemann, A., Kolly, M.-J., Britain, D. (2018). The English Dialects App: The creation of a crowdsourced dialect corpus. *Ampersand*, *5*, 1 – 17 [in English].

21. Rieger, J. A. (2017). Atlas ukraińskich gwar nadsiańskich, opracowany na podstawie zapisów terenowych Stefana Hrabca: w 2 t. Warszawa. [in Polish].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.091.212.2/.3-056.45

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-677-687

Мартиненко Лариса Анатоліївна аспірантка 2 курсу, кафедра професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, тел.: (098)807-93-91, https://orcid.org/0009-0004-1771-8534

ВИЯВЛЕННЯ, НАВЧАННЯ ТА ПІДТРИМКА ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Анотація. Стаття присвячена вивченню виявлення, навчання та підтримки обдарованих дітей в освітніх системах різних країн. Обдаровані діти демонструють вищі за середні здібності в академічних, творчих та соціальних сферах, що зумовлює потребу у комплексному підході до їхнього розвитку. У статті проаналізовано досвід США, Канади, Великої Британії та Сінгапуру, що демонструє ефективні стратегії виявлення та підтримки обдарованих учнів.

Основна увага приділяється важливості співпраці між учителями, батьками та суспільством для створення сприятливого освітнього середовища. Обговорюються інноваційні методи навчання, такі як проєктне навчання, інтерактивні технології та соціально-емоційне навчання, які сприяють розвитку здібностей дітей. Крім того, стаття підкреслює необхідність психологічної підтримки обдарованих учнів, оскільки вони часто стикаються з емоційними та соціальними труднощами.

Дослідження також акцентує на самостійності учнів у навчальному процесі та важливості визнання ролі обдарованості у суспільстві. Завдяки комплексному підходу, що враховує індивідуальні потреби, стаття пропонує шляхи для покращення освітніх систем і забезпечення успішного розвитку обдарованих дітей, які можуть стати лідерами та інноваторами в майбутньому.

У статті зазначено, що інвестиції в обдарованість дітей – це шлях до створення більш динамічного, інноваційного та відповідального суспільства, яке зможе зустріти виклики майбутнього з упевненістю та гідністю. Адже саме ці діти, отримуючи підтримку, можуть стати агентами змін, які трансформують наше суспільство, покращуючи його на краще.

Досвід зарубіжних країн показує, що успішні програми підтримки обдарованих дітей охоплюють не лише академічні, а й емоційні, соціальні та творчі аспекти розвитку. У таких програмах особливу увагу приділяють елементам самонавчання і саморозвитку, які є критично важливими для формування самостійних і успішних особистостей.

Ключові слова: обдаровані діти, виявлення, навчання, підтримка, освітні системи.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Martynenko Larysa Anatolyivna 2nd year graduate student, department of professional and pedagogical, special education, andragogy and management, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, tel.: (098) 807-93-91, https://orcid.org/0009-0004-1771-8534

IDENTIFICATION, EDUCATION AND SUPPORT OF GIFTED CHILDREN IN FOREIGN COUNTRIES

Abstract. The article is devoted to the study of identification, training and support of gifted children in the educational systems of different countries. Gifted children demonstrate above-average abilities in academic, creative and social spheres, which necessitates a comprehensive approach to their development. The article analyzes the experience of the USA, Canada, Great Britain and Singapore, which demonstrates effective strategies for identifying and supporting gifted students. The main focus is on the importance of cooperation between teachers, parents and society to create a favorable educational environment. Innovative learning methods, such as project-based learning, interactive technologies, and social-emotional learning, which contribute to the development of children's abilities, are discussed. In addition, the article emphasizes the need for psychological support for gifted students, as they often face emotional and social difficulties.

The study also emphasizes the independence of students in the educational process and the importance of recognizing the role of giftedness in society. Through a comprehensive approach that takes into account individual needs, the article suggests ways to improve educational systems and ensure the successful development of gifted children who can become leaders and innovators in the future.

The article states that investing in children's talent is a way to create a more dynamic, innovative and responsible society that can meet the challenges of the future with confidence and dignity. After all, these children, with support, can become agents of change that transform our society, improving it for the better.

The experience of foreign countries shows that successful programmes to support gifted children include not only academic but also emotional, social and creative aspects of development. Such programmes pay special attention to the elements of self-learning and self-development, which are critical for the formation of independent and successful individuals.

Keywords: gifted children, detection, training, support, educational systems.

Постановка проблеми. Обдаровані діти – це діти, які мають вищі за середні здібності в одній або кількох сферах, таких як академічні, творчі або соціальні. Вони можуть продемонструвати виняткові досягнення в таких сферах, як математика, мистецтво, музика чи спорт. Виявлення, навчання та підтримка обдарованих дітей є надзвичайно важливими для забезпечення їхнього розвитку та максимізації потенціалу. Потреби обдарованих дітей часто

залишаються непоміченими, що може призвести до емоційних та соціальних труднощів у дорослому житті, включаючи депресію, тривожність і відчуття ізоляції. Тому важливо вжити заходів для забезпечення належної підтримки.

У різних країнах застосовуються різні підходи до роботи з обдарованими дітьми, що зумовлено культурними, соціальними та економічними факторами. Наприклад, в одних країнах акцент робиться на академічному розвитку, в інших – на розвитку креативності та соціальних навичок [5, с. 56]. У зв'язку з цим існує потреба в комплексному підході до виявлення та розвитку обдарованості, який би враховував індивідуальні потреби кожної дитини.

Обдарованість не є статичною якістю; вона може розвиватися і змінюватися протягом життя. Важливо забезпечити обдарованим дітям не лише академічні можливості, але й психологічну підтримку, адже їхні здібності можуть викликати тиск з боку батьків, учителів та суспільства. Успішні програми для обдарованих дітей повинні враховувати не лише їхні академічні потреби, але й соціальні та емоційні аспекти розвитку.

Система освіти в багатьох країнах стикається з викликами у забезпеченні належної підтримки обдарованим дітям. Часто існують бар’єри, які заважають виявленню обдарованих учнів, зокрема, відсутність належних ресурсів, недостатня підготовка вчителів та стереотипи щодо обдарованості. У деяких випадках обдаровані діти можуть бути ігнорованими в традиційній системі освіти, що веде до їхнього розчарування та зниження мотивації [4, с. 83].

У світлі цих викликів важливо вивчити, як різні країни підходять до виявлення, навчання та підтримки обдарованих дітей. Це може допомогти освітнім закладам, батькам та політикам краще розуміти потреби обдарованих дітей і створити ефективніші програми для їх підтримки.

У цій статті ми розглянемо методи виявлення обдарованих дітей, їх навчання та підтримку в зарубіжних країнах, акцентуючи увагу на прикладах із США, Канади, Великої Британії та Сінгапуру. Ми проаналізуємо, які інструменти та програми використовуються для виявлення обдарованості, які стратегії навчання застосовуються для розвитку здібностей дітей, а також які механізми підтримки існують для забезпечення їхнього успіху. У результаті ми спробуємо дати чітке уявлення про те, як можна вдосконалити освітні системи для роботи з обдарованими дітьми, щоб вони могли максимально реалізувати свій потенціал.

Крім того, важливо розглянути також питання, які виникають у процесі роботи з обдарованими дітьми. Які бар’єри заважають виявленню їхньої обдарованості? Як забезпечити справедливий доступ до ресурсів для всіх дітей? Які стратегії можуть допомогти в розвитку соціальних та емоційних навичок у обдарованих дітей? Ці питання потребують детального аналізу, адже саме відповіді на них можуть привести до змін у системі освіти на глобальному рівні [3, с. 36].

Таким чином, дане дослідження є важливим кроком у розумінні потреб обдарованих дітей та розробці ефективних стратегій їх підтримки в різних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

країнах; надасть корисну інформацію для педагогів, батьків і всіх, хто зацікавлений у розвитку обдарованих дітей, і сприятиме пошуку рішень, які забезпечать їм успіх у навчанні та в житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останніх дослідженнях та публікаціях з теми обдарованих дітей в Україні підкреслюється важливість комплексного підходу до виявлення та підтримки обдарованих дітей, зокрема акцентуючи на емоційному, соціальному та психологічному розвитку поряд з академічними досягненнями [4, с. 35]. У дослідженнях Лідії Орбан наголошується на необхідності інтеграції різноманітних методів діагностики обдарованості, що враховують не лише академічні, а й творчі та соціальні здібності дітей. Роль емоційного розвитку обдарованих дітей активно вивчається Оленою Михайловою, яка в своїх роботах акцентує увагу на важливості забезпечення психологічної підтримки для уникнення емоційної ізоляції й стресу у таких дітей. У працях Наталії Левченко висвітлюється питання соціалізації обдарованих дітей, особливо в контексті їхнього впливу на класну і шкільну атмосферу та необхідність створення інклюзивного освітнього середовища [2, с. 23].

Мета статті – проаналізувати методи виявлення, навчання та підтримки обдарованих дітей в Україні та зарубіжних країнах. Зокрема, стаття має на меті дослідити, які інструменти та стратегії використовуються в освітніх системах різних країн, щоб допомогти обдарованим дітям реалізувати свій потенціал у різних сферах діяльності. Окрему увагу буде приділено проблемам, що виникають при роботі з такими дітьми, і шляхи їх подолання. Це дослідження покликане надати корисні рекомендації для вдосконалення системи підтримки обдарованих дітей як в Україні, так і в інших країнах.

Виклад основного матеріалу. Виявлення обдарованих дітей є першим і важливим етапом у їхньому розвитку. У більшості зарубіжних країн застосовують комбінацію різних методів для виявлення обдарованих учнів, включаючи:

– *Стандартизовані тести.* Багато країн використовують стандартизовані тести для вимірювання академічних здібностей учнів. Наприклад, у США популярним є тест SAT, який оцінює математичні та вербальні навички. Однак тестування само по собі не завжди дає повну картину здібностей дитини.

– *Критерії, засновані на учителях.* Учителі можуть відігравати важливу роль у виявленні обдарованих учнів. Вони можуть оцінювати творчість, критичне мислення та інші навички учнів. Наприклад, у Великій Британії вчителі можуть використовувати шкали оцінювання для виявлення обдарованих дітей у класі.

– *Батьківські спостереження.* Батьки також можуть виявляти обдарованість своїх дітей, звертаючи увагу на їхні інтереси та здібності. У Канаді батьки можуть подавати заявки на виявлення обдарованості, що дозволяє залучити дітей до спеціалізованих програм.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

– *Портфоліо учнів.* У деяких країнах, таких як Сінгапур, створюються портфоліо, що містять роботи учнів, які демонструють їхні здібності та досягнення. Це дозволяє отримати комплексну картину розвитку дитини.

Навчання обдарованих дітей. Після виявлення обдарованих учнів важливо забезпечити їм відповідні умови для навчання [6, с. 2]. У зарубіжних країнах застосовуються різні підходи до навчання обдарованих дітей:

- *Диференційоване навчання.* Це підхід, при якому навчальний процес адаптується до потреб і здібностей учнів. У США вчителі можуть застосовувати диференційовані завдання, які дозволяють обдарованим дітям працювати на більш високому рівні. Наприклад, учень, що виявляє інтерес до математики, може отримати складніші завдання, ніж його однолітки.
- *Програми для обдарованих.* У багатьох країнах існують спеціалізовані програми для обдарованих дітей, що пропонують поглиблене навчання в певних предметах. У Великій Британії такі програми можуть включати літні школи, освітні табори та післяшкільні курси, що забезпечують дітям можливість розвивати свої інтереси.
- *Індивідуалізація навчання.* У Сінгапурі акцент робиться на індивідуальному підході до навчання, який дозволяє вчителям працювати з кожною дитиною відповідно до її інтересів і потреб. Це може включати індивідуальні плани навчання та спеціалізовані заняття.
- *Проєкти та дослідження.* Обдаровані діти часто потребують більшого рівня викликів. У Канаді вчителі можуть пропонувати проєкти, що стимулюють критичне мислення та творчість, що дозволяє учням працювати над реальними проблемами та досліджувати свої інтереси.

Підтримка обдарованих дітей. Підтримка обдарованих дітей є важливою частиною їхнього розвитку. У зарубіжних країнах реалізуються різні програми та ініціативи, спрямовані на підтримку обдарованих дітей:

- *Консультаційні послуги.* У багатьох країнах, зокрема в США, існують програми, які пропонують психологічну підтримку обдарованим дітям. Консультанти можуть допомагати дітям справлятися з тиском, пов'язаним із високими очікуваннями, надавати їм підтримку і поради для подолання труднощів.
- *Батьківські семінари.* У Канаді проводяться семінари для батьків, на яких вони можуть отримати інформацію про способи підтримки своїх обдарованих дітей, а також обмінюватися досвідом з іншими батьками.
- *Залучення громадських ресурсів.* У Великій Британії місцеві громади можуть підтримувати обдарованих дітей через культурні програми, наукові клуби та інші ініціативи, які пропонують додаткові можливості для навчання та розвитку.
- *Партнерство з університетами.* У Сінгапурі існують програми співпраці між школами та університетами, що дозволяють обдарованим дітям брати участь у наукових дослідженнях та проєктах, розширюючи їхній кругозір і досвід.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виявлення, навчання та підтримка обдарованих дітей є складним, але надзвичайно важливим процесом, який вимагає комплексного підходу з урахуванням індивідуальних потреб учнів [7, с. 82]. Обдарованість не є однозначною якістю, а включає в себе широкий спектр здібностей, які можуть проявлятися в різних формах - від академічних до творчих та соціальних. Саме тому важливо забезпечити багатогранну підтримку, яка враховує унікальні риси кожної дитини.

Зарубіжний досвід показує, що ефективні програми для обдарованих дітей мають базуватися на тісній співпраці між учителями, батьками та суспільством. Важливо, щоб усі учасники освітнього процесу працювали в одному напрямку, створюючи позитивне середовище, яке стимулює розвиток обдарованих дітей. Ця співпраця може проявлятися в різних формах: від спільних навчальних програм до відкритих обговорень між педагогами та батьками про потреби дітей [10, с. 39].

Аналіз практик різних країн, таких як США, Канада, Велика Британія та Сінгапур демонструє, що інноваційні методи навчання відіграють ключову роль у розвитку обдарованих дітей [4, с. 2]. Це може включати використання проєктного навчання, інтерактивних технологій, програм для розвитку критичного мислення та креативності, а також різноманітних форм оцінювання, які враховують індивідуальні досягнення учнів. Завдяки цим підходам учні отримують можливість навчатися в комфортному для них темпі, глибше досліджувати свої інтереси та розвивати свої таланти.

Важливо забезпечити обдарованим дітям не лише академічні можливості, а й психологічну підтримку. Часто обдаровані діти стикаються з тиском з боку оточуючих – як з боку батьків, так і з боку однокласників. Це може призводити до емоційних і соціальних труднощів, які, якщо їх не враховувати, можуть зашкодити розвитку дитини. Тому важливо створити програми, які б включали елементи соціально-емоційного навчання, а також пропонували ресурси для психологічної підтримки, консультації та тренінги.

У процесі вивчення виявлення, навчання та підтримки обдарованих дітей важливо звернути увагу на статистичні дані та результати діагностики, які забезпечують об'єктивний погляд на цю проблему. Статистика дозволяє визначити, скільки дітей мають обдарованість у різних країнах, а також допомагає зрозуміти, які методи використовуються для їх виявлення та підтримки.

Дослідження свідчать про те, що обдаровані діти складають близько 5-15% від загальної кількості учнів у освітніх закладах. Це підкреслює важливість створення спеціалізованих програм, які відповідають їхнім потребам. Крім того, аналіз даних щодо ефективності таких програм може слугувати основою для їх вдосконалення, адже не всі обдаровані учні отримують належну підтримку.

Діагностика обдарованості також має важливе значення, оскільки дозволяє освітянам і психологам оцінити не лише академічні здібності, але й

соціально-емоційні потреби дітей. У цьому контексті важливо розглядати не лише академічний потенціал, а й виклики, з якими стикаються обдаровані учні, що може суттєво вплинути на їхній розвиток і навчальний процес.

Загалом, статистика та діагностика є важливими інструментами для виявлення обдарованих дітей, визначення їхніх потреб і розробки ефективних стратегій підтримки, що у підсумку сприятиме їхньому успішному розвитку.

Відсоток обдарованих дітей. За даними різних досліджень, приблизно 5-10% учнів в освітніх системах світу вважаються обдарованими. Це включає дітей з високими академічними, творчими або соціальними здібностями. У США приблизно 3-5% учнів ідентифікуються як обдаровані на основі стандартних тестів.

*Методи виявлення обдарованості***.** У дослідженні, проведеному у Великій Британії, було виявлено, що 85% шкіл використовують різні форми тестування для виявлення обдарованих учнів, включаючи інтелектуальні тести, творчі проєкти та рекомендації вчителів. У Канаді більшість шкіл реалізують програми моніторингу, які включають аналіз успіхів учнів у навчанні та їхніх інтересів.

Підтримка обдарованих учнів. За даними Національної асоціації обдарованих дітей (NAGC), у США лише 29% обдарованих дітей отримують спеціалізовану підтримку у своїх освітніх закладах. У Сінгапурі близько 10% учнів беруть участь у спеціалізованих програмах для обдарованих дітей, які охоплюють наукові, математичні та мистецькі напрямки.

Соціально-емоційні потреби. Дослідження показують, що 50-70% обдарованих дітей стикаються з емоційними та соціальними труднощами, такими як тривожність, депресія та почуття ізоляції. Це підкреслює необхідність надання психологічної підтримки. У Канаді, наприклад, програми соціально-емоційного навчання, інтегровані у навчальний процес, допомагають покращити емоційний стан обдарованих учнів на 30%.

Результати навчання. Статистичні дані свідчать, що учні, які отримують підтримку в навчанні, демонструють кращі академічні результати. У дослідженнях США було виявлено, що обдаровані учні, які навчаються в спеціалізованих програмах, мають на 15-20% вищі результати на стандартних тестах, порівняно з тими, хто не отримує такої підтримки.

Академічні досягнення. Згідно з дослідженнями, в Сінгапурі 75% учнів, які пройшли програми для обдарованих, продовжили навчання в університетах з високим рейтингом, що свідчить про ефективність цих програм у підготовці майбутніх лідерів і фахівців.

Дослідження свідчать про те, що комплексний підхід до виявлення, навчання та підтримки обдарованих дітей може суттєво підвищити їхні шанси на успіх у майбутньому. Важливо враховувати не лише академічні потреби, а й соціально-емоційні аспекти, які можуть вплинути на їхній загальний добробут та розвиток.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Досвід зарубіжних країн показує, що успішні програми підтримки обдарованих дітей включають в себе не лише академічні, а й емоційні, соціальні та творчі аспекти розвитку. У таких програмах особливу увагу приділяють елементам самонавчання і саморозвитку, які є критично важливими для формування самостійних і успішних особистостей. Включення учнів у процес планування власного навчання дозволяє їм не лише усвідомлювати свої сильні сторони та інтереси, а й розвивати навички критичного мислення та самоаналізу [1, с. 20]. Це формує базу для подальшого розвитку автономії, впевненості у власних силах та готовності до самостійного мислення, що є необхідними для успішного життя у сучасному світі.

Ключовим моментом у цьому процесі є створення умов для відкритої комунікації між учнями, вчителями і батьками. Коли діти мають можливість висловлювати свої думки, ділитися ідеями та отримувати зворотний зв'язок, це не лише підвищує їхню мотивацію до навчання, але й формує почуття відповідальності за власний процес навчання. Такі підходи, як індивідуальні навчальні плани, гнучкі курси та проєкти, що базуються на інтересах учнів, сприяють розвитку ініціативи і творчого мислення. Важливо, щоб освітні установи створювали простір для експериментів і помилок, адже це дозволяє учням відчувати свободу в реалізації своїх ідей.

Нарешті, визнання обдарованості як важливого аспекту суспільства може суттєво змінити підхід до освіти. Відзначення досягнень обдарованих дітей на національному і міжнародному рівнях, організація конкурсів, олімпіад і виставок може стимулювати інтерес до освіти та наукової діяльності не лише серед учнів, а й серед їхніх батьків. Підвищення усвідомлення ролі обдарованих дітей у суспільстві спонукає політиків і освітян запроваджувати нові ініціативи для підтримки таких учнів. Це включає створення спеціалізованих програм, фінансування проєктів, спрямованих на розвиток талантів, та активне залучення громади до процесу навчання [3, с. 39].

Наприклад, створення партнерств між школами та закладами вищої освіти або науковими установами може забезпечити обдарованим учням доступ до ресурсів, які їм необхідні для поглибленого вивчення своїх інтересів. Взаємодія з експертами в галузі науки, технологій, мистецтва та інших сфер може надати дітям цінний досвід і натхнення, а також допомогти в розвитку їхніх професійних навичок.

Отже, для досягнення успіху в роботі з обдарованими дітьми необхідно впроваджувати комплексні, інклюзивні стратегії, які враховують індивідуальні потреби та здібності кожного учня. Ці стратегії можуть включати адаптацію навчальних програм, створення менторських програм, організацію творчих майстерень та дослідницьких проєктів [5, с. 68]. Лише за умови цілісного підходу, що об'єднує зусилля освітніх установ, батьків і суспільства, обдаровані діти зможуть реалізувати свій потенціал і стати успішними особистостями в майбутньому.

Це не лише принесе користь самим дітям, а й сприятиме розвитку суспільства в цілому. Обдаровані діти – це не просто майбутнє, а активи нашого суспільства, які можуть стати лідерами, інноваторами та вченими, здатними зробити значний внесок у прогрес людства. Успішне виховання таких дітей може суттєво змінити соціальну, економічну та культурну структуру нашого суспільства.

Для досягнення цього необхідно визнати, що інвестиції в обдарованість дітей – це інвестиції в наше спільне майбутнє, яке може бути наповнене новими ідеями, відкриттями та досягненнями. Коли суспільство підтримує обдарованих дітей, воно закладає основу для інноваційного розвитку, який може привести до створення нових технологій, методів лікування, культурних досягнень і розв'язання соціальних проблем. Наприклад, діти, які отримують підтримку у розвитку своїх талантів, можуть стати провідниками змін у своїх громадах, адже вони мають здатність бачити світ по-іншому і шукати нестандартні рішення [2, с. 93].

Але, щоб обдаровані діти могли реалізувати свій потенціал, важливо створити сприятливе середовище, яке враховує їхні індивідуальні потреби. Це середовище має бути багатогранним і підтримуючим, де діти відчувають свободу для самовираження, можуть досліджувати свої інтереси і ризикувати без страху перед невдачею. Освітні установи повинні пропонувати гнучкі навчальні програми, які дозволяють дітям обирати свої напрямки вивчення, реалізовувати проєкти та брати участь у дослідницькій діяльності.

Крім того, важливо заохочувати батьків, вчителів та громади до активної участі у розвитку обдарованих дітей. Батьки можуть відігравати ключову роль у формуванні інтересів своїх дітей, надаючи їм можливості для участі в різних заходах, які сприяють розвитку талантів. Учителі, в свою чергу, повинні мати доступ до професійного розвитку, щоб ефективно підтримувати обдарованих учнів у їхніх пошуках знань і самовираження [7, с. 28].

Спільні зусилля всіх учасників освітнього процесу можуть значно підвищити шанси обдарованих дітей на успіх. Наприклад, громади можуть організовувати конкурси, наукові конференції та культурні заходи, де діти зможуть демонструвати свої досягнення та ділитися своїми ідеями. Такі ініціативи не лише підвищують обізнаність про обдарованість, але й створюють платформу для взаємодії між молодими талантами та досвідченими професіоналами, що сприяє обміну знаннями та досвідом.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, успішна підтримка обдарованих дітей має стати пріоритетом для всього суспільства. Тільки спільно, за допомогою системних змін у освіті та суспільному житті, ми можемо забезпечити, щоб обдаровані діти мали всі можливості для реалізації свого потенціалу [4, с. 37]. Це не лише інвестиція в їхнє майбутнє, а й інвестиція в добробут та прогрес нашого суспільства. Такі діти можуть стати не лише визнаними експертами у своїх галузях, а й

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

активними учасниками демократичного процесу, які роблять позитивний внесок у життя своїх громад.

Таким чином, інвестиції в обдарованість дітей – це шлях до створення більш динамічного, інноваційного та відповідального суспільства, яке зможе зустріти виклики майбутнього з упевненістю та гідністю. Адже саме ці діти, отримуючи підтримку, можуть стати агентами змін, які трансформують наше суспільство, покращуючи його на краще.

Перспективами подальших досліджень визначено розроблення та відбір комп'ютерних завдань, вправ і методик для розвитку обдарованих дітей в Україні.

Література:

1. Головко О. В. Обдаровані діти: психолого-педагогічні основи виявлення і розвитку. Київ: МОН України, 2015. – 180 с.

2. Даниленко М. О. Підходи до роботи з обдарованими дітьми в умовах сучасної освіти. Київ: Видавництво "Книжковий світ", 2022. – 210 с.

3. Кучеренко В. Г. Діти з обдаруваннями: теорія та практика виявлення і навчання. Львів: Видавництво "Срібне слово", 2011. – 250 с.

4. Левченко Т. В. Сучасні підходи до роботи з обдарованими дітьми: міжнародний досвід. Харків: Освіта, 2019. – 220 с.

5. Мельниченко Л. І. Проблеми навчання обдарованих дітей у загальноосвітніх навчальних закладах. Одеса: Видавництво "Астропринт", 2013. – 150 с.

6. Петренко І. В. Психолого-педагогічні аспекти підтримки обдарованих учнів. Київ: Видавництво "Генеза", 2014. – 200 с.

7. Сердюк І. П. Інноваційні методи виявлення та розвитку обдарованості у школярів. Харків: Видавництво "Фоліо", 2023. – 185 с.

8. Ситник О. С. Обдарованість і творчість: досвід виявлення та розвитку. Чернігів: Десна, 2018. – 170 с.

9. Тимошенко Н. Г. Стратегії підтримки обдарованих учнів: теорія і практика. Львів: Видавництво "Професіонал", 2024. – 230 с.

10. Яременко О. В. Методи і технології навчання обдарованих дітей. Київ: Видавництво "Педагогічна думка", 2016. – 190 с.

References:

1. Golovko, O. V. (2015). *Obdarovani diti: psihologo-pedagogichni osnovi vijavlennja i rozvitku [Gifted children: psychological and pedagogical foundations of identification and development]*. Kiïv: MON Ukraïni [in Ukrainian].

2. Danilenko, M. O. (2022). *Pidhodi do roboti z obdarovanimi dit'mi v umovah suchasnoï osviti [Approaches to working with gifted children in the conditions of modern education]*. Kiïv: Vidavnictvo "Knizhkovij svit" [in Ukrainian].

3. Kucherenko, V. G. (2011). *Diti z obdaruvannjami: teorija ta praktika vijavlennja i navchannja [Gifted children: theory and practice of identification and training]*. L'viv: Vidavnictvo "Sribne slovo" [in Ukrainian].

4. Levchenko, T. V. (2019). *Suchasni pidhodi do roboti z obdarovanimi dit'mi: mizhnarodnij dosvid [Modern approaches to working with gifted children: international experience]*. Harkiv: Osvita [in Ukrainian].

5. Mel'nichenko, L. I. (2013). *Problemi navchannja obdarovanih ditej u zagal'noosvitnih navchal'nih zakladah [Problems of teaching gifted children in general education institutions]*. Odesa: Vidavnictvo "Astroprint" [in Ukrainian].

6. Petrenko, I. V. (2014). *Psihologo-pedagogichni aspekti pidtrimki obdarovanih uchniv [Psychological and pedagogical aspects of supporting gifted students]*. Kiïv: Vidavnictvo "Geneza" [in Ukrainian].

7. Serdjuk, I. P. (2023). *Innovacijni metodi vijavlennja ta rozvitku obdarovanosti u shkoljariv [Innovative methods of identifying and developing giftedness in schoolchildren]*. Harkiv: Vidavnictvo "Folio" [in Ukrainian].

8. Sitnik, O. S. (2018) *Obdarovanist' i tvorchist': dosvid vijavlennja ta rozvitku [Giftedness and creativity: experience of identifying and developing]*. Chernigiv: Desna [in Ukrainian].

9. Timoshenko, N. G. (2024). *Strategiï pidtrimki obdarovanih uchniv: teorija i praktika [Strategies for supporting gifted students: theory and practice]*. L'viv: Vidavnictvo "Profesional" [in Ukrainian].

10. Jaremenko, O. V. (2016). *Metodi i tehnologiï navchannja obdarovanih ditej Methods and technologies of teaching gifted children*]. Kiïv: Vidavnictvo "Pedagogichna dumka" [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147 : 373.67

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-688-700

Матковський Андрій Олександрович аспірант кафедри теорії та методики виховання, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, тел.: (068) 831-14-61, https://orcid.org/0009-0005-1368-0791

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА» У НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТАХ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Анотація. Представлена стаття присвячена розкриттю дефініцій «неформальна» та «інформальна» освіта фахівців, ретроспективному аналізу цього явища та відображенню в міжнародних документах. Мета неперервної освіти дорослих у системі формальної, неформальної та інформальної освіти — це цілісний розвиток особистості упродовж усього життя, підвищення її професійної і соціальної адаптації в суспільстві; розвиток її здібностей і можливостей. Зміст освіти дорослих орієнтовано на випереджувальний розвиток, професійне самовдосконалення власних навичок і якості дорослих. Результатом має стати особистість, яка розвивається, підготовлена до діяльності, має сформовані пізнавальні запити, здатна самостійно планувати і реалізовувати цілі. Визнання неформальної та інформальної освіти допомагає підвищити освітню мотивацію, забезпечує вільний доступ до інформації та сприяє застосуванню знань у сфері професійного й особистісного розвитку.

Для модернізації системи професійної освіти особливого значення набуває неформальна й інформальна освіта, яка сприяє оновленню загальних і фахових компетентностей, базових знань і вмінь з комп'ютерної грамотності, формуванню технологічної культури, гарантуванню загального доступу до освіти впродовж життя. Неформальна та інформальна освіта зорієнтована на інтереси та потреби активного слухача; наближує освітні можливості до місця проживання слухачів, використовуючи мережу навчальних і консультаційних пунктів, інформаційних технологій. Особливості організації неформальної освіти, її гнучкість дають змогу розв'язувати найрізноманітніші завдання: проблеми професійної підготовки дорослих, створення демократичного суспільства, виховання громадянина.

Ключові слова: неперервна освіта, освіта дорослих, формальна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта.

Matkovskyi Andrii Oleksandrovych graduate student of the Department of Theory and Methodology of Education, Rivne State University of Humanities, Rivne, tel.: (068) 831-14-61, https://orcid.org/0009-0005-1368-0791

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF "NON-FORMAL EDUCATION" IN REGULATORY DOCUMENTS AND SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL LITERATURE: RETROSPECTIVE ANALYSIS AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract. The presented article is devoted to the disclosure of the definitions of «informal» and «informal» education of specialists, a retrospective analysis of this phenomenon and its reflection in international documents. The goal of continuous education of adults in the system of formal, informal and informal education is the holistic development of the individual throughout life, increasing his professional and social adaptation in society; development of her abilities and capabilities. The content of adult education is focused on anticipatory development, professional self-improvement of one's own skills and qualities of adults. The result should be a person who develops, is prepared for activities, has formed cognitive requests, is able to independently plan and implement goals. Recognition of non-formal and informal education helps to increase educational motivation, provides free access to information and promotes the application of knowledge in the field of professional and personal development.

For the modernization of the professional education system, informal and informal education is of particular importance, which contributes to the renewal of general and professional competences, basic knowledge and skills in computer literacy, the formation of a technological culture, guaranteeing universal access to education throughout life. Informal and informal education is focused on the interests and needs of an active listener; brings educational opportunities closer to the place of residence of students, using a network of educational and consultation points, information technologies. Peculiarities of the organization of informal education and its flexibility make it possible to solve a wide variety of tasks: the problems of professional training of adults, the creation of a democratic society, and the education of a citizen.

Keywords: continuous education, adult education, formal education, non-formal education, informal education.

Постановка проблеми. Сьогодні створюється єдиний світовий освітній простір для демократичної освіти, яка ґрунтується на засадах нової філософії XXI століття, яка відстоює самостійне незалежне мислення особистості, її готовність до прийняття й розуміння думки іншого, а також спрямованість людей на об'єднання, згуртування для досягнення миротворчих цілей і добробуту громади, держави, суспільства. Такому підходу найбільше сприяє неформальна, інформальна освіта. Вона забезпечує відродження традицій громадянської освіти, провідних шляхів подолання проблеми соціального та освітнього відчуження певних категорій населення (людей з особливими освітніми потребами, переселенців); перенесення ідеї особистісного самовдос-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

коналення у нові контексти і створення оптимальних умов для саморозвитку фахівців; активний розвиток і підтримка навчальної діяльності людей пенсійного віку.

Умови постійного оновлення інформації в сучасному мінливому світі, що стало розвивається, обумовлюють специфіку індивідуального процесу пізнання і накопичення особою власного досвіду, потребують засвоєння нових знань, які стають інструментами для ефективного самовдосконалення та саморозвитку дорослих людей і ефективного їх включення у професійну діяльність. Для модернізації системи професійної освіти особливого значення набуває неформальна й інформальна освіта, яка сприяє оновленню загальних і фахових компетентностей, базових знань і вмінь з комп'ютерної грамотності, формуванню технологічної культури, гарантуванню загального доступу до освіти впродовж життя. Діючи на основі особистісно орієнтованого, компетентнісного, міждисциплінарного, практико-орієнтованого підходів і поширюючи досвід передових науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти у формальній, так і в неформальній освіті, потрібно орієнтуватися на слухача, змінюватися в напрямі особистісної мотивації, критичного мислення й уміння навчатися; докорінно змінювати підходи до осмислення освітньої діяльності та її прогнозованих результатів.

Розширення застосування неформальної та інформальної освіти може бути корисним для нашого суспільства і сприятиме: становленню демократизації, розвитку громадської активності та лідерства; вирішенню проблеми дозвілля молоді, дорослих та літніх осіб; можливості швидко реагувати на потреби ринку праці та послуг; зростанню мотивації учасників навчально-виховного процесу; вихованню почуття причетності до суспільних перетворень у державі, поєднанню свободи і відповідальності; можливості самостійного вибору часу, місця і тривалості навчання. Розуміючи значення неформальної та інформальної освіти в Україні, уряд вніс доповнення до Закону України «Про освіту» (2017) про визнання неформальної та інформальної освіти дорослих обов'язковою інтегральною складовою системи неперервної освіти, яка сприятиме подальшій варіативності освітніх можливостей дорослих для саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальним теоретико-методичним підґрунтям актуальної проблематики неформальної та інформальної освіти слугують наукові розвідки і публікації Л. Айзікової, В. Андрущенка, В. Бахрушина, В. Варави, А. Гончарук, В. Давидової, В. Литвин, Л. Лук'янової, Ю. Мельничук, Р. Науменко, І. Пекар, С. Сисоєвої, О. Шапочкіної, Т. Щавурської. Зміст неформальної освіти всебічно аналізують М. Громкова, В. Давидова, І. Колеснікова, Н. Мартинова, В. Онушкін, Л. Сігаєва. Особливості та види організації неформальної освіти репрезентують Ю. Галустян, Ю. Деркач, С. Закревська, Н. Семиволос. Концептуальні положення про становлення і розвиток неформальної освіти особистості у контексті неперервної освіти

Ю. Деркач, С. Закревська, С. Зінченко, І. Пекар, Н. Семиволос. Особливості різноманітних інноваційних технологій навчання проаналізовано у працях М. Гриньової, Н. Грицай, І. Дичківської, С. Дубяги, О. Коберника, О. Пєхоти, Т. Поясок, С. Сисоєвої, М. Чепіль та Н. Дудник.

Основні дефініції окресленої проблеми розкриваються в нормативних вітчизняних і зарубіжних документах: Законі України «Про освіту» (2017), Законі України «Про вищу освіту» (2014), Маніфесті про навчання дорослих у XXI столітті (2019), Меморандумі безперервного навчання Європейського Союзу (2000), Меморандумі Європейської асоціації освіти дорослих (2000), Меморандумі Європейського центру знань про молодь (2002), Освітньому глосарії ЮНЕСКО.

І. Пекар зазначає що неформальна освіта пропонує «альтернативні форми навчання та новий зміст, які допомагають людям пристосуватися до постійних трансформацій суспільства. В багатьох європейських країнах неформальна освіта позиціонується у сфері громадянської освіти і спрямована на створення умов для формування демократично орієнтованого громадянина. Як будувати суспільство, де є місце для всіх, чому важливо брати на себе відповідальність за процеси, які відбуваються навколо, і як це робити, як бути громадянином не тільки де-юре, але і де-факто – ці питання стали лейтмотивом програм неформальної освіти в Європі. Всі ці питання є надзвичайно актуальними і для України» [13].

Метою статті є розкриття дефініцій та визначальної ролі неформальної та інформальної освіти в Україні. Досягнення цієї мети передбачає виконання низки завдань:

– проаналізувати загальні тенденції розвитку неформальної та інформальної освіти у країнах Європейського Союзу, що викликані інноваційними процесами;

– розкрити тенденції інституційних і змістових змін у вітчизняній освітній нормативній базі;

– визначити інноваційні технології неформальної та інформальної освіти;

– встановити орієнтири інноваційної діяльності в процесі реформування вищої освіти в Україні засобами неформальної та інформальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Концептуальні засади неформальної освіти «Неформальна освіта дорослих» почали розвиватися на початку 70-тих років XX століття [17]. Сьогодні законодавство країн Європейського Союзу налічує кілька сотень документів, що так чи інакше стосуються неформальної та інформальної освіти. Перший з них було ухвалено 30 років тому «Резолюція щодо жінок і народонаселення: прийнята Спільною асамблеєю АКТ-ЄЕС в Аруші» [18]. Зокрема він закликав уряди країн, що розвиваються, реалізовувати програми, які сприяють забезпеченню рівних можливостей в освіті і професійній підготовці для жінок, у тому числі через неформальну освіту.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Резолюція про значення формальної та інформальної освіти в рамках європейської молодіжної сфери «Резолюція Ради та представників урядів держав-членів, які зустрічаються в рамках Ради, про визнання цінності неформального та інформального навчання в європейській молодіжній сфері» підкреслює важливість цих видів освіти для досягнення нових стратегічних цілей, пов'язаних із зміцненням зайнятості, економічними реформами та соціальною єдністю, як невід'ємними складовими економіки, що базується на знаннях [19].

Країни Європейського Союзу, а також міжнародні організації як ЮНЕСКО надають значну увагу можливостям неформальної та інформальної освіти. Зокрема, вони розглядають визнання результатів неформальної та інформальної освіти як важливу складову стратегії створення та ідентифікації людського капіталу, забезпечення потреб ринку праці в умовах демографічного спаду та швидких змін [22]. В Рекомендаціях Ради Європейського Союзу з оцінювання неформальної та інформальної освіти «Рекомендації Ради від 20 грудня 2012 року щодо підтвердження неформального та неофіційного навчання» зазначається, що оцінювання результатів навчання, а саме знань, навичок та компетентностей здобутих через неформальну та інформальну освіту, може відігравати важливу роль у розширенні можливостей працевлаштування та мобільності, мотивації до безперервного навчання низько кваліфікованих осіб та представників неблагополучних у соціально-економічному відношенні груп населення. Резолюція також акцентує увагу на значенні неформальної та інформальної освіти і адекватного оцінювання відповідних результатів навчання в контексті вирішення проблем, пов'язаних з безробіттям серед молоді та старінням населення [20]. На підставі цього документа розроблено Європейські директиви з оцінювання неформальної та інформальної освіти «Європейські рекомендації щодо валідації неформального та інформального навчання» [21].

Погоджуємося з В. Бахрушиним, що для України ці питання є особливо актуальними, оскільки ринок послуг неформальної та інформальної освіти останнім часом бурхливо розвивається. На відміну від країн Європейського Союзу, ми не знаємо, скільки в нас існує закладів неформальної освіти, скільки в них працює викладачів, скільки осіб здобувають освіту, які програми є найбільш популярними і затребуваними, яких програм не вистачає. Ми маємо дуже обмежену інформацію про ресурси, потрібні для громадянам для самоосвіти. Ми не вміємо оцінювати результати навчання у неформальній та інформальній освіті [4]. Сьогодні можемо впевнено стверджувати, що неформальна й інформальна освіта дорослих — це вимога науково-технічного прогресу, який потребує постійного опанування новітніми технологіями, заснованими на інноваційних знаннях; це вимога інформаційного суспільства, головною ознакою якого є постійні оновлювальні знання. Людина в усі періоди свого життя здатна набувати нових знань, розширювати світогляд, оволодівати новими і сумісними професіями.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У зарубіжній педагогіці виділяють основні властивості та якості неформальної освіти, зауважує Н. Павлик [12]:

– вона являє собою організовану ієрархічну діяльність;
– призначається для визначення цільової групи, що здобуває освіту;
– організовується для досягнення визначеного набору освітніх цілей;
– зазначені види неінституціалізованої діяльності реалізуються поза наявною системою освіти та розраховані на осіб, що фактично не охоплені формальною освітою.

Мета неперервної освіти дорослих у системі формальної, неформальної та інформальної освіти — це цілісний розвиток особистості упродовж усього життя, підвищення її професійної і соціальної адаптації в суспільстві; розвиток її здібностей і можливостей. Границя між формальною та неформальною освітою не завжди однозначно простежується: в ієрархічних структурах формальної освіти є аспекти неформальної, зокрема, залучення представників роботодавців як педагогів, участь батьків чи членів громади в освітньому процесі або адмініструванні закладу освіти. Аналіз сучасних досліджень із теми неформальної освіти дозволив виокремити такі визначення даного виду освітньої діяльності (табл.1).

Таблиця 1

Визначення поняття «неформальна освіта»

№	ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ	ДЖЕРЕЛО
1	2	3
1.	Неформальна освіта це самоосвіта вільних особистостей, «освіта дорослих», «освіта впродовж життя» [1].	В. Андрущенко
2.	Неформальна освіта – це «організована, структурована та цілеспрямована навчальна діяльність, що здійснюється за межами закладів формальної освіти, спрямована на задоволення найрізноманітніших освітніх потреб різних, у тому числі вікових (від раннього дитячого й аж до похилого віку), груп населення, що, проте, не надає легалізованого диплому [5].	А. Гончарук
3.	Спеціально організована діяльність зі сприяння процесу, в рамках якого люди можуть свідомо розвиватися як особистості, самостійно спиратися на власні можливості в соціальних відносинах і діяльності за допомогою підвищення рівня знань і розуміння; співвіднесення власних думок і почуттів з думками та почуттями інших людей; розвитку умінь і способів їх вираження [11].	Європейська асоціація освіти дорослих
4.	Неформальна освіта розуміється як «будь-яка організована поза формальною освітою освітня діяльність, що доповнює формальну освіту, забезпечує засвоєння тих вмінь і навичок, що необхідні для соціально та економічно активного громадянина країни. Ця освітня діяльність структурована, має освітні цілі, визначені часові рамки, інфраструктурну підтримку та проходить усвідомлено. Отримані знання звичайно не сертифікуються, хоча це можливо [11].	Європейський центр знань про молодь

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Продовження табл. 1

1	2	3
5.	Неформальна освіта (non formal education) використовується для характеристики освітнього процесу, організованого поза межами традиційної (формальної, нормативної) освітньої системи й призначений для задоволення пізнавальних потреб певної групи людей [19]	Л. Лук'янова
6.	Неформальна освіта – це така, що зазвичай не супроводжується видачею документа, відбувається в навчальних закладах або громадських організаціях, а також під час індивідуальних занять з репетитором або тренером [11].	Меморандум безперервного навчання ЄС
7.	Неформальна освіта (non-formal education – англ.) - освіта, по завершенню якої не передбачається отримання дипломів. Ця освіта спрямована на задоволення особистісних інтересів, необхідних людині у побуті і спілкуванні [11].	Міждисциплінарний словник
8.	Неформальна освіта – це освіта, що інституціолізована, навмисна і спланована суб'єктом освітньої діяльності. Визначальна характеристика неформальної освіти полягає у тому, що вона є додатком, альтернативою та/або доповненням до формальної освіти у процесі навчання людини протягом всього життя. Неформальна освіта зазвичай веде до отримання кваліфікацій, що не визнаються як формальні відповідними національними органами управління освітою, або взагалі не передбачає надання кваліфікацій. Неформальна освіта може охоплювати програми, що сприяють грамотності дорослих і молоді [11].	Освітній глосарій ЮНЕСКО
9.	Неформальну освіту - це процес додаткового цілеспрямованого діалогічного навчання, виховання й розвитку молоді, організований поза межами змісту, форм і методів освітніх установ та державних інституцій.	Н. Павлик
10.	Неформальна освіта як «сумісне, групове навчання», яке має три форми неформальної освіти: курси; гуртки за інтересами; громадські об'єднання.	Л. Сігаєва

Зміст освіти дорослих орієнтовано на випереджувальний розвиток, професійне самовдосконалення власних навичок і якості дорослих. Результатом має стати особистість, яка розвивається, підготовлена до діяльності, має сформовані пізнавальні запити, здатна самостійно планувати і реалізовувати поставлені цілі. Визнання неформальної та інформальної освіти допоможе підвищити мотивацію до самої освіти; актуалізує потребу в розробленні якісної відкритої системи післядипломної освіти, забезпечить кожному вільний доступ до інформації про освітні можливості та сприятиме застосуванню необхідних знань у сфері професійного й особистісного розвитку.

Для сучасного фахівця, який бажає йти в ногу з часом і бути в тренді, ідея безперервної освіти допомагає вирішити цю проблему. І не дивно, що таких фахівців стає дедалі більше, адже сучасна наука розвивається настільки швидко, що часто професійні знання, здобуті людиною, вже за кілька років

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

стають застарілими та потребують оновлення. Відгукуючись на виклики сьогодення та потреби, держава передбачила можливість безперервного навчання у Постанові Верховної Ради України про прийняття за основу проекту Закону України «Про освіту дорослих» (2023), відповідно до якого здобувач має можливість обирати один з видів освіти впродовж життя – формальну, неформальну чи інформальну. Як зазначено у проекту Закону України «Про освіту дорослих» (2023): «Здобувач освіти дорослих – доросла особа, яка набуває необхідних компетентностей шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти у випадках, визначених цим Законом. Освітній процес у неформальній освіті дорослих організовується у формі освітніх, просвітницьких заходів (семінари, практикуми, тренінги, вебінари, майстер-класи, курси) та освітніх проектів для дорослих, в інших формах, визначених надавачем освітніх послуг у сфері освіти дорослих» [14].

Формальна освіта — це освіта інституціолізована, цілеспрямована, спланована за участю державних і визнаних приватних організацій і в цілому становить формальну освітню систему країни з надання освітніх програм і відповідних кваліфікацій, визнаних державою. Формальна освіта – це освіта, яка здобувається відповідно до освітніх ліцензованих програм закладів післядипломної освіти і передбачає досягнення здобувачами освіти заздалегідь визначених результатів навчання [10]. Вона розширює й доповнює знання з фаху, методики викладання предмету, психології, які отримав вчитель, здобуваючи вищу освіту Формальна освіта поділяється на компенсаторну і формаційну.

Компенсаторна освіта – складник освіти дорослих, спрямований на здобуття особами, які не здобули повну загальну середню освіту, результатів навчання, передбачених державними стандартами повної загальної середньої освіти (початкової, базової середньої та профільної середньої освіти) на окремих або всіх її рівнях [14].

Формаційна освіта – складник освіти дорослих, спрямований на здобуття професійної (професійно-технічної) освіти, освітньо-професійного ступеня фахової передвищої освіти, ступенів вищої освіти (молодшого бакалавра, бакалавра, магістра) особами, у яких перерва після здобуття попереднього рівня формальної освіти становила не менше п'яти років, або здобуття такої освіти за іншою професією, спеціальністю чи освітньою програмою (іншими професіями, спеціальностями, освітніми програмами) [14].

Неформальна освіта — це освіта інституціолізована, цілеспрямована та спланована навчальним закладом без надання освітніх програм і кваліфікацій, визнаних національними органами управління освітою, або без кваліфікацій взагалі, і є додатковою, альтернативною та/або доповненою до формальної освіти в процесі освіти впродовж життя; слугує забезпеченню права осіб будь-якого віку на доступ до освіти, але не передбачає обов’язкової безперервної структурованої послідовності у здобутті освіти і може бути короткотермі-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

новою і невеликої або великої інтенсивності, зокрема у формі короткотермінових курсів, семінарів, практичних занять [9].

Неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій. Вона допомагає швидко і вчасно отримати необхідні знання відповідно до потреб тут і зараз. Форми неформальної освіти: очна (тренінги, майстер-класи, семінари, майстерні), дистанційна (дистанційні курси, вебінари). Вимоги до закладів неформальної освіти: немає, оскільки їхня робота не регламентується державними органами. Такі заклади не повинні мати ліцензію, їхні програми – гриф, сертифікат – реквізити офіційних установ [9].

Інформальна освіта (самоорганізована освіта, самоосвіта) – це освіта цілеспрямована і спланована, але не інституціоналізована, тобто менш організована, ніж формальна і неформальна освіта. Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям. Така навчальна діяльність не обов'язково цілеспрямована та структурована, не фіксується документально, але сприяє розширенню професійних знань та умінь і є однією з ключових компетентностей особистості. Форми інформальної освіти: одноразові лекції, відеоуроки, медіа-консультації, спілкування у сім'ї, з колегами, читання спеціалізованих журналів, телебачення, відео, незаплановані випадкові бесіди [10].

Інформальна освіта реалізується за рахунок власної активності в навколишньому культурно-освітньому середовищі, при цьому людина перетворює освітні потенціали суспільства в дієві чинники свого розвитку. Інформальна освіта може здійснюватися через цілеспрямоване спілкування, читання, перегляд передач, відвідування установ культури, подорожей тощо. Як і неформальна освіта, інформальна освіта не обмежується часовими рамками, необов'язково має систематичний характер, не має вікових, професійних чи інтелектуальних обмежень щодо учасників, її результати можуть зараховуватись у формальній освіті в порядку, який передбачений чинним законодавством.

Сьогодні Закон України «Про освіту» (2017) дозволяє фахівцю обирати будь-який з цих видів, проте найбільш оптимальним буде поєднання традиційних курсів підвищення кваліфікації в закладі післядипломної освіти (формальна освіта), курсів, семінарів та заходів від неурядових установ, що дозволить швидко отримати потрібні знання та навички (неформальна освіта) та самоосвіту (інформальну), яка допоможе підвищити професійний рівень.

Ю.Мельничук радить виконати кроки для того щоб поєднати різні види здобуття освіти та будувати власну траєкторію навчання [10]:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

1. Зареєструйтеся на курси підвищення кваліфікації в закладі післядипломної освіти за місцем проживання (в умовах конкуренції вони сьогодні пропонують слухачам цікаві й корисні заходи та навчальні матеріали).

2. Слідкуйте за оголошеннями в соціальних мережах, підпишіться на новини від неурядових організацій, які здійснюють навчання вчителів, відвідуйте масові заходи – конференції, майстер-класи (часто на таких заходах вчителі дізнаються про нові можливості навчання). Складіть для себе список (а ще краще – додайте до календаря) заходів (тренінгів, дистанційних курсів тощо), які дадуть максимум потрібних знань та навичок.

3. Складіть список умінь (компетентностей), якими ви б хотіли оволодіти в майбутньому, аби стати ще більшим професіоналом своєї справи чи просто втілити свою мрію в життя (наприклад, монтувати відео, створювати анімацію, писати есе, вишивати, швидко рахувати, робити шоколадні цукерки чи неймовірну випічку тощо). Завантажте підручники, відеоуроки, придбайте необхідну літературу та розпочинайте навчання.

Ми вважаємо слушною думку Н. Артикуци про те, що неформальна освіта – потужний чинник особистісного і професійного саморозвитку, ознака науково-технічного прогресу, який потребує постійного опанування новітніми технологіями, заснованими на інноваційних знаннях; це вимога інформаційного суспільства, головною рисою якого є постійні оновлювальні знання [3]. Людина в усі періоди свого життя здатна набувати нових знань, розширювати світогляд, оволодівати новими і сумісними професіями. На допомогу приходять засоби неформальної освіти : штучний інтелект, комп’ютерне, дистанційне навчання. Прикладом може слугувати громадський проєкт масових відкритих онлайн-курсів «Prometheus» (https://prometheus.org.ua) або «EdEra» (https://www.ed-era.com), Європейська програма освіти в галузі прав людини для юридичних фахівців HELP Online Courses (http://help.elearning.ext.coe.int), які є загальнодоступними. Відеолекції, інтерактивні підручники, цікаві навчальні програми з кращими науковцями доступні студентам, та становлять «джерело духовного та інтелектуального імпульсу, котрий спонукає до дії» як стверджує А. Завальний [6].

Висновки. Неформальна та інформальна освіта цікава тим, що вона зорієнтована на інтереси та потреби активного слухача; наближує освітні можливості до місця проживання слухачів, використовуючи мережу навчальних і консультаційних пунктів, інформаційних технологій. В Україні в процесі формування політики в галузі освіти довгий час враховувалася лише формальна освіта, а іншим двом категоріям не надавалося практично жодної уваги. Освіта впродовж життя робить неформальну та формальну освіту рівноправними учасниками процесу навчання. Особливості організації неформальної освіти, її гнучкість дають змогу розв’язувати найрізноманітніші освітні завдання: проблеми професійної підготовки дорослих, створення демократичного суспільства, виховання громадянина. Подальші перспективи досліджень вбачаємо в розробленні науково-методичного супроводу неформальної та інформальної освіти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Література:

1. Андрущенко В. Філософія неформальної освіти: проблеми та перспективи розвитку. Вища освіта України. 2013. № 4. с. 5–9.

2. Айзікова Л. В. Концепція навчання протягом життя у міжнародних документах і дослідженнях. Наукові праці ЧДУ імені Петра Могили. Сер. : Педагогіка. 2012. Т. 199. Вип. 187. С. 62–64.

3. Артикуца Н. В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. /Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції, присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи – предтечі Києво-Могилянської академії (Київ, 25–28 трав. 2005 р.) / відп. ред. Н. В. Артикуца. Київ : СТИЛОС, 2005. С. 3–25

4. Бахрушин В. Терміни та визначення у правовому регулюванні освіти. URL: https://surl.li/oarjcc (дата звернення: 14.02.2025).

5. Гончарук А. Неформальна освіта дорослих у країнах ЄС. Педагогічні науки. 2012. № 54. С. 31–36.

6. Завальний А.М. Інновації вищої юридичної освіти: осмислення, виклики, перспективи. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. № 4 (109). 2018. С. 113-132.

7. Закон України «Про освіту» №2145-VIII від 05.09.2017 зі змінами 2025. URL: https://urst.com.ua/act/pro_osvitu (дата звернення: 14.02.2025).

8. Литвин В. А. Сучасні аспекти організації неформальної освіти майбутніх педагогів. Вісник післядипломної освіти, 2021. (17). 63-75. URL: https://surl.li/ztwpbr (дата звернення: 14.02.2025).

9. Лук'янова Л. Б. Неформальна освіта дорослих: проблеми і перспективи. *Професійна освіта: педагогіка і психологія: польсько-український, українсько-польський щорічник.* 2011. Т. 1. №. 13. С. 327-333.

10. Мельничук Ю.Є. Неформальна освіта: від теорії до практики. *International scientific journal «Grail of Science»*. № 23 (December, 2022). С. 380-383.

11. Меморандум Європейської комісії 2000. Рекомендація 1437 (2000) «Про неформальну освіту» URL : https://surl.li/cexhkb (дата звернення: 14.02.2025).

12. Павлик Н. П. Неформальна освіта як інструмент фахового розвитку майбутніх соціальних педагогів. Основи сценарної роботи соціального педагога: метод. матеріали. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 2016. 88 с.

13. Пекар І. Роль неформальної освіти у сучасному суспільстві. URL: https://surl.li/ (дата звернення: 14.02.2025).

14. Про прийняття за основу проекту Закону України «Про освіту дорослих». *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2023. № 101 С. 404. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874-IX#Text (дата звернення: 14.02.2025).

15. Сігаєва Л. Характеристика структури освіти дорослих в сучасній Україні. Вісник ЖДУ імені Івана Франка. 2011. Вип. 59. С. 38–42.

16. Щавурська Т. М. Неформальна освіта як фактор підвищення кваліфікації викладача. ЗНУ. Тернопіль. 2020. 90 с. URL: https://surl.li/mpiznh (дата звернення: 14.02.2025).

17. Patrick Werquin. Recognition of Non-Formal and Informal Learning: Country Practices. URL: https://surl.li/lnseuo (дата звернення: 14.02.2025).

18. Resolution on women and population: Adopted with one abstention by the ACP-EEC Joint Assembly in Arusha (Tanzania) on 5 February 1987. Official Journal of the European Communities. № C197/20.27.7.87, п. 25. URL: https://surl.li/msevfu (дата звернення: 14.02.2025).

19. Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on the recognition of the value of non-formal and informal learning within the European youth field. Official Journal of the European Union. C 168/1. 20.7.2006. URL: http://www.europass-ro.ro/fisiere/resolution.pdf. (дата звернення: 14.02.2025).

20. Council Recommendation of 20 December 2012 on the validation of non-formal and informal learning. Official Journal of the European Union. C 398/1. 22.12.2012. URL: https://surl.li/nqdtbq (дата звернення: 14.02.2025).

21. Cedefop (2015). European guidelines for validating non-formaland informal learning. Luxembourg: Publications Office. Cedefop reference series; №104. URL: https://surl.li/kquybk (дата звернення: 14.02.2025).

22. Draft joint employment reportfrom the Commission and the Council accompanying the Communication from the Commission on the Annual Growth Survey 2017. URL: https:// surl.li/zgtbkt (дата звернення: 14.02.2025).

References:

1. Andrushchenko V. (2013) Filosofiia neformalnoi osvity: problemy ta perspektyvy rozvytku [Philosophy of non-formal education: problems and prospects of development]. Vyshcha osvita Ukrainy. 4. 5–9.2013. [in Ukrainian].

2. Ayzikova L.V. (2012) Koncepciya navchannya protyagom zytya u miznarodnyh dokumentah i doslidzennyah. [The concept of lifelong learning in international documents and studies]. Naukovi praci CDU imeni Petra Mogyly. Ser. Pedagogika. T. 199. Vyp. 187. 62-64. [in Ukrainian].

3. Artykutsa, N.V. (2005). Innovatsiini metodyky vykladannia dystsyplin u vyshchii yurydychnii osviti [Innovative methods of teaching disciplines in higher legal education]. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii, prysviachenoi 390-richchiu z dnia zasnuvannia Kyivskoi bratskoi shkoly-predtechi KyievoMohylianskoi akademii, Materials of the International Scientific and Methodological Conference devoted to the 390th anniversary of the founding of the Kyiv Brotherhood School of the forerunner of the Kyiv-Mohyla Academy. (pp. 3-25). Kyiv: STYLOS [in Ukrainian].

4. Bahruchyn V. (2016) Terminy ta vyznacennya u pravovomu reguluvanni osvity. [Terms and definitions in the legal regulation of education] URL: https://surl.li/oarjcc. (data zvernennia: 14.02.2025). [in Ukrainian].

5. Honcharuk A. (2012) Neformalna osvita doroslykh u krainakh YeS. [Non-formal adult education in EU countries]. Pedahohichni nauky: zb. nauk. prats. 54. 31–36. [in Ukrainian].

6. Zavalnyi A. M. (2018) Innovacyi vychoyi urydycnoyi osvity: osmyslenya, vyklyky, perspektyvy. [Innovations of higher legal education: understanding, challenges, prospects] Naukovyi visnyk Nacionalnoyi arademyi vnutrichnih sprav Ukrainy. 4, 113-132. [in Ukrainian]

7. Zakon Ukrainy Pro osvitu №2145-VIII vid 05.09.2017 zi zminamy 2025. (2017) URL: https://urst.com.ua/act/pro_osvitu (data zvernennia: 14.02.2025). [in Ukrainian].

8. Lytvyn V.A. (2021) Suhasni aspect organizaciyi neformalnoyi osvity maybutnih pedagogiv. [Modern aspects of the organization of informal education of future teachers]. Visnyk pislyadyplomnoyi osvity. 17. 63-75. URL: https://surl.li/ztwpbr (data zvernennia: 14.02.2025). [in Ukrainian].

9. Lukianova L. (2011). Neformalna osvita doroslykh: problemy i perspektyvy. [Informal education of adults: problems and prospects]. Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia: polsko-ukr., ukr.-polskyi shchorichnyk. Chenstokhova-Kyiv. Vyp. XIII. 327–333. [in Ukrainian].

10. Melnychuk U.E. (2023) Neformalna osvita: vid teriyi do praktyky. [Non-formal education: from theory to practice]. *International scientific journal «Grail of Science»*. 23. 380-383. [in Ukrainian].

11. Memorandum Evropeyskoyi komisiyi 2000. (2000) Rekomendaciya 1437. Pro neformalnu osvitu. [About non-formal education] URL : https://surl.li/cexhkb (data zvernennia: 14.02.2025). [in Ukrainian].

12. Pavlyk N. P. (2016). Neformalna osvita yak instrument fakhovoho rozvytku maibutnikh sotsialnykh pedahohiv. [Informal education as a tool of professional development of future social teachers] Osnovy stsenarnoi roboty sotsialnoho pedahoha: metod. materialy. Zhytomyr, Ukraina: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 88. [in Ukrainian].

13. Pekar I. (2019). Rol neformalnoyi osvity u suhasnomu suspilstvi. The role of non-formal education in modern society. URL: https://surl.li/ (data zvernennia: 14.02.2025). [in Ukrainian].

14. Pro pryynyattya za osnovu proektu Zakonu Ukrainy «Pro osvytu doroslyh». (2023) [On adoption as a basis of the draft Law of Ukraine «On Adult Education»] *Vidomosty Verhovnoyi Rady*. 101. 404. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874-IX#Text (data zvernennia: 14.02.2025). [in Ukrainian].

15. Sigaeva L. (2011). Xarakterystyka struktury osvity doroslyh v sucasniy Ukrainy. [Characteristics of the structure of adult education in modern Ukraine]. Visnyk ZDU imeni Ivana Franka. 59. 38-42. [in Ukrainian].

16. Schavurska T.M. (2020). Neformalna osvita yak factor pidvyschennya kvalifikaciyi vykladaha. [Non-formal education as a factor in improving the teacher's qualifications]. ZNU. Ternopil. 90. URL: https://surl.li/mpiznh URL: https://surl.li/mpiznh (data zvernennia: 14.02.2025). [in Ukrainian].

17. Patrick Werquin. Recognition of Non-Formal and Informal Learning: Country Practices. URL: https://surl.li/lnseuo (data zvernennia: 14.02.2025).

18. Resolution on women and population: Adopted with one abstention by the ACP-EEC Joint Assembly in Arusha (Tanzania) on 5 February 1987. Official Journal of the European Communities. № C197/20.27.7.87, п. 25. URL: https://surl.li/msevfu (data zvernennia: 14.02.2025).

19. Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on the recognition of the value of non-formal and informal learning within the European youth field. Official Journal of the European Union. C 168/1. 20.7.2006. URL: http://www.europass-ro.ro/fisiere/resolution.pdf. (data zvernennia: 14.02.2025).

20. Council Recommendation of 20 December 2012 on the validation of non-formal and informal learning. Official Journal of the European Union. C 398/1. 22.12.2012. URL: https://surl.li/nqdtbq (data zvernennia: 14.02.2025).

21. Cedefop (2015). European guidelines for validating non-formaland informal learning. Luxembourg: Publications Office. Cedefop reference series; №104. URL: https://surl.li/kquybk (data zvernennia: 14.02.2025).

22. Draft joint employment reportfrom the Commission and the Council accompanying the Communication from the Commission on the Annual Growth Survey 2017. URL: https://surl.li/zgtbkt (data zvernennia: 14.02.2025).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.016694(4776378.6661(477.84-25)ТНМУ

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-701-710

Машталір Андрій Іванович кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, керівник навчального відділу, м. Тернопіль, тел.: (067) 148-28-43, https://orcid.org/0000-0002-4508-3650

Пилипишин Олег Іванович кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, м. Тернопіль, тел.: (067) 394-36-90, https://orcid.org/ 0000-0002-4073-7512

Бондаренко Сергій Васильович кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, м. Тернопіль, тел.: (098) 237-11-88, https://orcid.org/ 0000-0002-7986-8819

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ТНМУ ІМЕНІ І.Я. ГОРБАЧЕВСЬКОГО МОЗ УКРАЇНИ)

Анотація. У статті охарактеризовано особливості вивчення навчальної дисципліни історія України та української культури як одного із чинників формування соціальних навичок на прикладі Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України. Відзначено, що у зв'язку з пандемією, війною, глобалізацією – змінюються підходи щодо організації освітнього процесу в Україні. Ключову роль у цьому контексті відіграє формування така званих «Soft skills». Наводяться приклади формування соціальних навичок під час викладання предмету історія України та української культури в ТНМУ. Зазначено, як впливають «Soft skills» на формування світоглядно-методологічної культури здобувачів освіти та виховують в них свідоме ставлення та формування певних уявлень про епоху вивчення крізь призму особи в історії, історії повсякдення тощо. Висвітлено базові соціальні компетенції, які реалізовуються під час вивчення дисципліни історія України та української культури. Формування на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

заняттях у здобувачів освіти м'яких (гнучких) навичок, що сприятимуть подальшому професійному зростанні. Зазначається, що на заняттях з історії України та української культури формується всебічно розвинена особистість, виховується патріотизм, повага до цінностей українського народу, його культури. Звернено увагу на розвиток критичного мислення, який допомагає здобувачам формувати здатність аналізувати різні історичні події, оцінювати їхні наслідки для сучасності. Наголошено, що критичне мислення є важливим для медичних працівників, адже їм часто доводиться приймати складні рішення в умовах невизначеності. Автори відзначили, що вміння комунікувати, якісно, зрозуміло та впорядковано висловлювати власну точку зору, впливає на якість розуміння своїх пацієнтів, що сприяє розвитку емпатії, активного слухання та здатності до спільного вирішення проблем. Така здатність є надзвичайно важливо в медичній практиці, де часто доводиться взаємодіяти з людьми з різних соціокультурних груп.

Ключові слова: історія України української культури, ТНМУ, навчальна дисципліна, Soft skills, здобувачі освіти, ОП, науково-педагогічні працівники.

Mashtalir Andrii Ivanovych PhD, History of Science, Associate Professor, Department of Higher Education Pedagogy and Social Sciences, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Head of the Academic Office, Ternopil, tel.: (067) 148-28-43, https://orcid.org/0000-0002-4508-3650

Pylypyshyn Oleh Ivanovych PhD, History of Science, Associate Professor, Department of Higher Education Pedagogy and Social Sciences, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, tel.: (067) 394-36-90, https://orcid.org/0000-0002-4073-7512

Bondarenko Serhii Vasyliovych PhD, History of Science, Associate Professor, Department of Higher Education Pedagogy and Social Sciences, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, tel.: (098) 237-11-88, https://orcid.org/0000-0002-7986-8819

THE ACADEMIC DISCIPLINE OF THE HISTORY OF UKRAINE AND UKRAINIAN CULTURE AS ONE OF THE FACTORS FOR THE FORMATION OF SOFT SKILLS IN INSTITUTIONS OF HIGHER MEDICAL EDUCATION (ON THE EXAMPLE OF I. HORBACHEVSKY TERNOPIL NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY)

Abstract. The article characterizes the features of studying the academic discipline «History of Ukraine and Ukrainian Culture» as a factor in the development

of social skills, using the example of I. Horbachevsky Ternopil National Medical University of Ministry of Health of Ukraine. It is noted that due to the pandemic, war and globalization, approaches to organizing the educational process in Ukraine are changing. A key role in this context has the formation of so-called «Soft skills». The article provides examples of the development of social skills during the teaching of «History of Ukraine and Ukrainian Culture» at TNMU. It highlights how «Soft skills» influence the formation of students' worldview and methodological culture, fostering a conscious attitude and shaping perceptions of historical epochs through the lens of individuals in history and everyday life. The article also outlines the basic social competencies developed during the study of «History of Ukraine and Ukrainian Culture». It emphasizes the importance of «Soft (flexible) skills» formation during classes, which will contribute to their future professional growth. It is noted that «History of Ukraine and Ukrainian Culture» classes help to form a comprehensively developed personality, foster patriotism, respect for the values of the Ukrainian people and their culture. Attention is drawn to the development of critical thinking, which helps learners form the ability to analyze various historical events and assess their consequences for the present. It is emphasized that critical thinking is important for medical professionals, as they often have to make complex decisions in conditions of uncertainty. The authors noted that the ability to communicate effectively, to express one's point of view clearly, comprehensibly, and in an organized manner, influences the quality of understanding between medical professionals and their patients. This contributes to the development of empathy, active listening, and the ability to solve problems collaboratively. Such an ability is extremely important in medical practice, where professionals often have to interact with people from different socio-cultural groups.

Keywords: history of Ukraine, Ukrainian culture, TNMU, academic discipline, «Soft skills», education seekers, educational programs, scientific and pedagogical workers.

Постановка проблеми. Війна в Україні, виклики глобального світу є рушійними силами швидкого, якісно іншого, реформування системи вищої медичної освіти України. Глобалізація та інтеграція України у світове співтовариство, уніфікація нормативної бази до вимог європейського союзу, вимагають від профільних міністерств швидких, іноді не популярних заходів, а від закладів вищої освіти – якісної їх реалізації.

Зміна освітньої парадигми, спричинена пандемією та війною, вносить свої корективи і в освітню складову вищих медичних закладів освіти. Руйнування навчальних корпусів багатьох університетів, відтік здобувачів, особливо іноземних громадян, постійні обстріли, блек-аути, вносять значні корективи в організацію освітнього процесу. Використання в освітньому процесі альтернативних джерел електроенергії, проведення освітнього процесу як в очному так і в змішаному форматі, запровадження сучасних засобів діджиталізації освіти,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

забезпечують формування індивідуальних професійних та соціально значущих компетентностей у здобувачів освіти.

Важливим елементом в організації освітнього процесу у Тернопільському національному медичному університеті імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України (далі – ТНМУ), є формування так званих соціальних навичок «Soft skills». У цьому контексті показовою є навчальна дисципліна Історія України та української культури, яка читається на освітньо-професійних програмах: «Парамедик», «Медицина», «Стоматологія», «Сестринська справа», «Фізична терапія», «Фармація» тощо.

Особливості викладання предмету історія України та української культури у ТНМУ побудовано з використанням проблемно-хронологічного методу викладу матеріалу, з врахуванням фаху майбутнього фахівця медичної галузі та процесом гуманізації освіти, формуванням знань з соціальної історії, історії повсякдення, історії окремо взятої людини тощо. Саме формування у здобувачів освіти «Soft skills», на нашу думку, є ключовим елементом формування успішності та конкурентоспроможності на ринку праці.

Завданням історичної освіти в цивілізованому світі завжди було подавати завершену й несуперечливу картину минулого, створювати синтез теперішнього з минулим, пояснювати, показувати, як незасвоєні уроки минулого створюють проблеми в сьогоденні. Для України це завдання є сьогодні особливо актуальним. Сучасне вивчення історії України та української культури відрізняється від вивчення цієї дисципліни минулих років, оскільки глобальні зміни, зміни військово-політичної, соціальної ситуації, потребують принципово нових підходів і рішень. За умов, коли людина одночасно може перебувати у кількох культурних просторах завдяки телебаченню та Інтернету, вивчати та спілкуватися багатьма мовами світу, вступати у будь-які зв'язки з громадянами далеких країн, освіта вже не може функціонувати по-старому [10, С. 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання частково розроблялося сучасними вченими, які крізь призму власних досліджень намагались дослідити підняту нами проблему. Серед них варто відзначити роботи О. Гречановської [2], В. Кульчицького [5], О. Пилипишина [8], С. Бондаренка [8], С. Козиряцької [4], І. Петренко [7] та інших.

Мета статті – висвітлення методики викладання дисципліни «Історія України та української культури» як одного із елементів формування соціальних навичок («Soft skills») у здобувачів освіти на прикладі Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України.

Виклад основного матеріалу. В Україні триває непростий процес реформування системи освіти в цілому та системи вищої освіти зокрема. Не зважаючи на прийняття основних законів, що регламентують діяльність навчальних інституцій та права й обов'язки суб'єктів навчального процесу,

деякі принципові концептуальні питання залишаються не розв‘язаними, а певні постулати не наповнені конкретним змістом. Так, Закон України «Про освіту» [3] визначає «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству».

Стаття 6 Закону України «Про освіту» [3] визначає засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності. В них важливе місце відводиться гуманізму та демократизму. Гуманізація вищої освіти – це створення умов для самоствердження, самовираження і саморегуляції людини з метою оптимізації відносин між особистістю і соціумом. Вона сприяє формуванню мотивації до навчання протягом усього життя, стимулює у студента потребу в самоосвіті, щоб набути якостей всебічно розвиненої особистості [10]. У цьому контексті в досить важливим елементом є вивчення гуманітарних дисциплін та формування соціальних навичок «Soft skills» у здобувачів освіти. Розуміючи усю глибину проблеми та з метою системного формування світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, загальнокультурної підготовки здобувачів вищої освіти Міністерство освіти і науки України розіслало в ЗВО листа [6], згідно якого на загальнодержавному рівні рекомендовано «Забезпечити викладання дисциплін, що формують компетентності з історії та культури України, філософії, української мови із загальним обсягом не менше 12 кредитів ЄКТС, якщо відповідні дисципліни не є профільними. Вищі навчальні заклади мають право самостійно визначати форми і методи викладання цих предметів. На вибір студентів може бути запропонований широкий перелік гуманітарних дисциплін. При цьому студенти повинні набрати мінімум 12 кредитів ЄКТС із цього циклу» [6].

Гуманітарна складова у підготовці висококваліфікованого фахівця медичної галузі надважлива. Тому починати її слід відразу після зарахування до лав студентського колективу медичного ЗВО. Загальнокультурний рівень майбутнього фахівця медичної галузі формується поступово. Деонтологічні засади професії формуються й під час занять з історії України та української культури. Під час викладання дисципліни у студентів бакалаврів та магістрів 1-го курсу, вважаємо за необхідне використання наступних засобів, що сприяють формуванню особистості здобувача, освіти, його соціальним навичкам («Soft skills»), творчому підходу, розвитку емоційного інтелекту, асертивності спілкування, самовдосконаленню [2, С. 213]. «Soft skills» – це навички, що показують, як людина взаємодіє з соціумом. Їх намагаємося розвивати на заняттях з історії України та української культури. Використовуючи соціальні компетенції, так звані, комунікативні скіли, тобто

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

навички публічних виступів, уміння слухати й привертати до себе співрозмовника. Намагаємося сформувати у здобувачів освіти м'які (гнучкі) навички, що сприятимуть росту здобувача освіти в подальшій його професійній кар'єрі.

У зв'язку з цим, однією з найактуальніших проблем діяльності медичних закладів вищої освіти є гармонійне поєднання гуманістичної підготовки майбутніх фахівців із професійним становленням. Як приклад, вивчаючи шосту і сьому теми: «Історія України та української культури під владою іноземних держав у кін. XVIII – до середини XIX ст.» та «Історія України та української культури в другій половині XIX – поч. XX ст.», звертаємо особливу увагу на роль особи в історії України та українській культурі. Здобувачі освіти крізь призму історичної канви, мають можливість ознайомитися з життям та діяльністю відомих фахівців медичної галузі, сформувати власне ставлення до цих осіб, звернути увагу на військово-політичні та соціально-економічні аспекти епохи вивчення, виступити із коротенькою доповіддю. Таке викладання історії України та української культури сприяє формуванню світоглядно-методологічної культури спеціалістів медичної галузі, а це означає на практиці виховується в них свідоме ставлення та формування певних уявлень про епоху вивчення крізь призму особи в історії, історії повсякдення тощо. На нашу думку, правильно побудований процес навчання стимулює розвиток «Soft skills» та системи професійно-значимих рис особистості, таких як: відповідальність, комунікабельність, стриманість, толерантність, емпатійність, витривалість та мобільність стосовно екстремальних професійних ситуацій [8, С. 56].

На заняттях з історії України та української культури намагаємося сформувати всебічно розвинену особистість та втілити завдання щодо виховання патріотизму та поваги до цінностей українського народу, його культури. Прагнемо пояснити здобувачу освіти, яку роль відіграє предмет історія України та української культури в справі формування особистості та в житті соціуму в цілому. Наголошуємо здобувачам освіти, що історія України та української культури – одна із небагатьох навчальних дисциплін, якій відводиться провідна роль в справі формування історичної пам'яті народу, яка є основним чинником формування національної свідомості та національної ідентичності. Поділяємо думку С. Козиряцької, яка зазначає, що знання з історії, філософії, політології забезпечують оволодіння сучасною політичною культурою та й загалом рівень гуманітарного знання майбутнього фахівця безпосередньо впливає на його загальну культуру й освіченість [4, С. 136]. В. Кульчицький зазначає, що сучасний підхід до формування спеціаліста медичної галузі, професіонала своєї справи, інтелігента, патріота своєї держави, доцільно вдосконалювати українознавчі методи і методики, активно впливати на формування особистості майбутнього медичного працівника у світлі нових державотворчих, національно-культурних та морально-виховних перетворень [5, С. 10].

Важливо, розуміти та намагатися пояснити здобувачам освіти, що зв'язок між освітою та суспільством відбувається у двох напрямках. Однак на рівні очевидності перед нами постає домінуюча роль у цьому тандемі суспільства. Соціум намагається закріпити свій наявний стан через формування «корисних» громадян. Освіта тут виявляється незамінним засобом сомовідтворення наявного стану соціуму. Держава прагне легітимізувати своє існування за допомогою ретрансляції певної ідеології через систему освіти. В межах освіти закріплюється принцип наявного буття, що панує безпосередньо в житті. В такому контексті освіта постає як основний інструмент соціалізації індивідів [10]. На нашу думку, доречною є думка української дослідниці І. Петренко яка зауважує, що «при формуванні національної свідомості важливо не були ізольованим, а навпаки, нести українську національну ідею у різні суспільства, країни та культури. Це сприяє формуванню у студентів національної позиції, гідності, почуття гордості за досягнення і роль українського народу у світовій історії, а також долає комплекс меншовартості» [7]. С. Козиряцька, продовжуючи думку І. Петренко зазначає, що важливі знання історії власного народу, історії української мови, української культури, адже вони мають безперечний виховний потенціал, оскільки стають підґрунтям для переконань студентської молоді, впливають на її світогляд, формують політичну культуру, пробуджують патріотизм. У нинішніх умовах відстоювання української державності є своєчасним та актуальним [4, С. 136]. На заняттях з історії України та української культури, крізь призму проблемно-хронологічного методу намагаємося сформувати у здобувачів освіти емоційний інтелект, адаптивність та резилієнтність, крос-культурну комунікацію, цифрову емпатію, системне та критичне мислення [9].

Формування цих навичок сприяє кращій самоідентифікації, формуванню історичної пам’яті, яка виступає тим елементом ідентичності народу, який сприяє його протистоянню зовнішнім негативним впливам, його єднанню і процесам державотворення. Вона має виконувати функцію солідаризації нації. [10, С. 80]. Крім того, вона виступає основою для визначення особистістю власної ідентичності, сприйняття та поваги до вибору іншої людини, інтеграції та консолідації спільноти на основі загальнолюдських цінностей [1, С. 254].

Не менш важливим є розуміння того, що рух освіти в сторону «ринку освітніх послуг» є очевидним. Відбувається комерціалізація освіти. Її якість в такому випадку буде визначатися в основному конкурентоспроможністю випускників на ринку праці. Тому логіка розвитку та трансформації освіти буде задаватися ринком [10, С. 18]. У цьому контексті, ми підтримуємо думку фахівців про те, що університетський курс історії України та української культури не повинен відтворювати шкільний курс. Адже в такому випадку суттєвого приростання знання не спостерігається. Відтак здобувачі освіти втрачають інтерес до історії. Історичні знання, інтерпретації, оцінки, причин-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

нонаслідкові зв'язки, які делегуються студенту, мають продовжувати формування у нього такої моделі історичної пам‘яті, яка б спонукала його ідентифікувати себе саме з українською нацією, її минулим та майбутнім [10, С. 89]. На нашу думку, викладання історії України та української культури в ЗВО має бути на користь вивчення, повсякденної історії, історії людини на тлі глобальних історичних подій, тобто дослідження людської психології та соціальної поведінки людей для кращого розуміння «духу часу», історичної канви, водночас зберігши проблемно-хронологічний метод викладу матеріалу.

Іншим елементом формування у здобувачів соціальних навичок «Soft skills» під час викладання предмету історія України та української культури є розвиток критичного мислення, який допомагає здобувачам формувати здатність аналізувати різні історичні події, оцінювати їхні наслідки для сучасності. Це вміння критично мислити є важливим для медичних працівників, адже їм часто доводиться приймати складні рішення в умовах невизначеності. Вміння комунікувати, якісно, зрозуміло та впорядковано висловлювати власну точку зору, краще розуміти соціокультурні особливості своїх пацієнтів, що сприяє розвитку емпатії, активного слухання та здатності до спільного вирішення проблем. Це надзвичайно важливо в медичній практиці, де часто доводиться взаємодіяти з людьми з різних соціокультурних груп. «Історія України та української культури» - навчальна дисципліна, де здобувачі освіти намагаються розуміти власні емоції та емоції інших, що є основою для розвитку емоційного інтелекту. В медичній практиці важливо не лише надавати правильну медичну допомогу, але й бути чуйним до емоційних потреб пацієнтів, їхніх переживань. Не менш цінною є виховання у здобувачів освіти моральних та етичних якостей. Вивчення національної історії та культури може впливати на формування етичних стандартів у майбутніх фахівців медичної галузі, адже культура несе в собі важливі моральні цінності, що є основою правильних етичних практик у медицині. Завдяки цьому здобувачі освіти можуть краще розуміти та застосовувати етичні принципи у своїй подальшій професійній діяльності.

Висновки. Таким чином, на заняттях з дисципліни «Історія України та української культури» у Тернопільському національному медичному університеті імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров’я України формуються соціальні навички «Soft skills», які сприяють здобувачу освіти в його подальшому навчанні та професійній діяльності. Науково-педагогічні колектив кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін, крізь призму проблемно-хронологічного методу, методу аналізу та синтезу, виховують майбутніх професіоналів медичної галузі, які будуть конкурентоспроможними на ринку праці, зможуть поєднати знання з розвиненими соціальними компетенціями та адаптовані до змін.

Відтак зазначаємо, що вивчення історії України та української культури не завершується лише курсом середньої школи, вона має продовжуватися у

ЗВО, де аналізуються як історія сьогодення, місця і ролі людини в історії, так і життя та діяльність видатних історичних постатей. Такий підхід, який реалізовується в ТНМУ, стимулює творчі пошуки здобувачів освіти, формує почуття емпатії та має широкі можливості щодо виховання громадянської позиції майбутнього фахівця медичної галузі.

Література:

1. Вербицька П.В. Проблеми історичної пам‘яті у проекції на завдання сучасної історичної освіти // Вісник Національного Університету «Львівська політехніка». Держава та армія. Львів. № 724. 2012. С. 251-254.

2. Гречановська О. В., Ліщун О.Д. Інноваційні технології навчання у сучасному просторі викладання гуманітарних дисциплін у технічних ЗВО // Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень. Івано-Франківськ, МЦНД. 9 червня 2023. С. 212-214.

3. Закон України про освіту https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

4. Козиряцька С.А. Реалізація навчально-виховного потенціалу дисциплін гуманітарного циклу в умовах дистанційної освіти // Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині): зб. матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (23-24 лютого 2023 року). Запоріжжя: ЗДМУ, 2023. С. 135-138.

5. Кульчицький В.Й. Роль гуманітарних дисциплін у досягненні інтегральних результатів за умов змішаного навчання під час підготовки майбутніх фахівців медичної галузі // Медсестринство. № 2. 2022. С. 8-10.

6. Лист МОН України №1/9-120 від 11.03.2015 «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін» https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-120729-15#Text

7. Петренко І. Вплив гуманітарних дисциплін у вищій школі на виховання майбутніх громадян. Гуманітарна складова вищої освіти: досвід і проблеми: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, Київ, 29 травня 2018 р. Київ : НУХТ, 2018. 216 с.

8. Пилипишин О.В., Бондаренко С.В. Гуманітарна складова навчання у ВНМЗ // Науковий вісник Ужгородського університету. серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Вип. 1 (38). 2016. С.55-57.

9. Плотнікова Оксана Soft skills для сучасного ринку праці, тенденції 2025 року https://www.epiprosvita.org/blog/soft-skills-dlya-suchasnogo-rinku-praci-tendenciyi-2025-roku?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAwaG9BhAREiwAdhv6Y5ufE1eBHOTIGRtAp5D3QCdud5PXVzuLc8lpA-MybfnEiSydVd6I4RoCcqYQAvD_BwE

10. Сакун А.В., Кивлюк О. П. Нестерова М.О. та ін. Процеси гуманізації та гуманітаризації освіти: монографія. Київ: КНУТД, 2020. 176 с.

References:

1. Verbytska P.V. (2012). Problemy istorychnoi pam‘iati u proektsii na zavdannia suchasnoi istorychnoi osvity [Problems of Historical Memory in the Projection on the Tasks of Modern History Education]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. State and army. Lviv. 724,* 251-254 [in Ukrainian].

2. Hrechanovska O. V., Lishchun O.D. (2023). Innovatsiini tekhnolohii navchannia u suchasnomu prostori vykladannia humanitarnykh dystsyplin u tekhnichnykh ZVO [Innovative teaching technologies in the modern space of teaching humanities in technical universities]. *Problems and prospects of realization and implementation of interdisciplinary scientific achievements. Ivano-Frankivsk, ICSU. June 9,* 212-214 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy pro osvitu [The Law of Ukraine on Education]**.** Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian].

4. Kozyriatska S.A. (2023). Realizatsiia navchalno-vykhovnoho potentsialu dystsyplin humanitarnoho tsyklu v umovakh dystantsiinoi osvity [Realization of the educational potential of the humanitarian cycle disciplines in the conditions of distance education]. *Socio-ethical and deontological problems of modern medicine (non-medical problems in medicine): collection of materials of the IV International Scientific and Practical Conference (February 23-24, 2023). Zaporizhzhia: ZSMU,* 135-138 [in Ukrainian].

5. Kulchytskyi V.I. (2022). Rol humanitarnykh dystsyplin u dosiahnenni intehralnykh rezultativ za umov zmishanoho navchannia pid chas pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv medychnoi haluzi [The role of humanitarian disciplines in achieving integral results in the conditions of blended learning in the training of future medical professionals]. *Nursing 2*, 8-10 [in Ukrainian].

6. Lyst MON Ukrainy №1/9-120 vid 11.03.2015 «Pro orhanizatsiiu vyvchennia humanitarnykh dystsyplin [Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1/9-120 of 11.03.2015 "On the organization of studying humanities"]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-120729-15#Text [in Ukrainian].

7. Petrenko I. (2018). Vplyv humanitarnykh dystsyplin u vyshchii shkoli na vykhovannia maibutnikh hromadian. Humanitarna skladova vyshchoi osvity: dosvid i problemy: materialy Mizhnarodnoi naukovoi internet-konferentsii [The influence of humanitarian disciplines in higher education on the education of future citizens. Humanitarian component of higher education: experience and problems]: *materials of the International Scientific Internet Conference, Kyiv, May 29, 2018. Kyiv: NUFT*, 216 [in Ukrainian].

8. Pylypyshyn O.V., Bondarenko S.V. (2016). Humanitarna skladova navchannia u VNMZ [The humanitarian component of education in the VNMZ]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. series: "Pedagogy. Social work". 1 (38),* 55-57 [in Ukrainian].

9. Plotnikova Oksana Soft skills dlia suchasnoho rynku pratsi, tendentsii 2025 roku [Oksana Plotnikova Soft skills for the modern labor market, trends in 2025]. Retrieved from https://www.epiprosvita.org/blog/soft-skills-dlya-suchasnogo-rinku-praci-tendenciyi-2025-roku?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAwaG9BhAREiwAdhv6Y5ufE1eBHOTIGRtAp5D3QCdud5PXVzuLc8lpA-MybfnEiSydVd6I4RoCcqYQAvD_BwE [in Ukrainian].

10. Sakun A.V., Kivliuk O. P., Nesterova M. O. (2020). Protsesy humanizatsii ta humanitaryzatsii osvity: [Processes of humanization and humanization of education] *a monograph. Kyiv. KNUTD*, 176 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.011.3-051:784]:005.336.5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-711-720

Мережко Юлія Валеріївна кандидат педагогічних наук, доцент, Доцент кафедри академічного та естрадного вокалу, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (066) 503-36-16, https://orcid.org/0000-0001-5918-7496

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВОКАЛУ У ВИЩИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Анотація. У статті визначено наукові принципи, що становлять методологію формування фахової майстерності майбутніх викладачів вокалу в процесі професійної підготовки у закладах вищої освіти. Автором зроблено аналіз останніх публікацій з даної проблеми та визначено недостатню її дослідженість у сучасній науці, що вимагає її ретельного вивчення та обґрунтування. У роботі конкретизовано поняття «методологія педагогіки», «принцип». Розкрито значення методологічних підходів у формуванні фахової майстерності майбутніх викладачів вокалу у закладах вищої освіти. Запропоновано ряд принципів, за допомогою яких формується фахова майстерність майбутніх викладачів вокалу в процесі професійної підготовки, а саме: системно-синергетичний, інформаційний, аксіологічний, акмеологічний, компетентнісний підходи. Зроблено аналіз кожного з них, який дозволив виокремити важливі концептуальні позиції для розв'язання проблеми формування фахової майстерності майбутніх викладачів вокалу в процесі їх професійної підготовки у закладах вищої освіти.

Автором підкреслено, що системно-синергетичний підхід як методологічний механізм надає можливість вивчати професійну та фахову майстерність майбутніх викладачів вокалу як відкриту систему, що характеризується цілісністю, самозбагаченням і саморозвитком її структурних складових і компонентів, показниками їх проявів, функціональними особливостями, етапами і динамікою розвитку. Інформаційний підхід в освітній діяльності у вищій школі ґрунтується на застосуванні нових інформаційних технологій навчання та здійснюється за допомогою використання систем штучного інтелекту, експертних навчаючих системах з метою удосконалення технологій навчання та розширення педагогічних можливостей дидактичних систем. Підкреслено, що реалізація аксіологічного підходу в освітній вокально-педагогічній діяльності майбутніх педагогів музичного мистецтва можлива завдяки дотриманню таких принципів як: творча взаємодія «викладач – студент»; міжособистісне й мистецьке спілкування; самоактуалізація; усвідом-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

лене переживання емоційно-естетичного процесу тощо. На думку автора, компетентнісний підхід передбачає спрямованість музично-педагогічного процесу у вищій школі на формування та розвиток загальних й предметних (фахових) компетентностей, а також на особистісну орієнтацію майбутніх викладачів вокалу у напрямку виявлення цінностей і смислів професії. У статті розкрито загальні та конкретизовано фахові компетентності, які мають бути сформовані у майбутніх викладачів вокалу у процесі професійної підготовки у вищих закладах освіти.

Ключові слова: принципи; методологія; формування фахової майстерності; майбутні викладачі вокалу; заклади вищої освіти.

Merezhko Julia Valeriyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Academic and Pop Vocals, Kyiv Metropolitan University named after Boris Grinchenko, Kyiv, tel.: (066) 503-36-16, https://orcid.org/0000-0001-5918-7496

PRINCIPLES OF FORMING PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE VOCAL TEACHERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article identifies the scientific principles that constitute the methodology of forming the professional skills of future vocal teachers in the process of professional training in higher education institutions. The author analyses the latest publications on this issue and identifies its insufficient research in modern science, which requires careful study and substantiation. The paper specifies the concepts of ‘pedagogy methodology’ and ‘principle’. The importance of methodological approaches in the formation of professional skills of future vocal teachers in higher education institutions is revealed. A number of principles are proposed to form the professional skills of future vocal teachers in the process of professional training, namely: system-synergetic, informational, axiological, acmeological, competence approaches. An analysis of each of them has been made, which allowed to identify important conceptual positions for solving the problem of forming the professional skills of future vocal teachers in the process of their professional training in higher education institutions. The author emphasises that the system-synergetic approach as a methodological mechanism makes it possible to study the professional and professional skills of future vocal teachers as an open system characterised by integrity, self-enrichment and self-development of its structural components, indicators of their manifestations, functional features, stages and dynamics of development. The information approach in educational activities in higher education is based on the use of new information technologies of education and is carried out through the use of artificial intelligence systems, expert learning systems in order to improve teaching technologies and expand the pedagogical capabilities of didactic systems. It is emphasised that the implementation of the

axiological approach in the educational vocal and pedagogical activities of future music teachers is possible due to the following principles: creative interaction between teacher and student; interpersonal and artistic communication; self-actualisation; conscious experience of the emotional and aesthetic process, etc. According to the author, the competence-based approach implies that the music-pedagogical process in higher education is aimed at the formation and development of general and subject (professional) competences, as well as at the personal orientation of future vocal teachers towards the identification of values and meanings of the profession. The article reveals the general and specific professional competences that should be formed in future vocal performers in the process of professional training in higher education institutions.

Keywords: principles; methodology; formation of professional skills; future vocal teachers; higher education institutions.

Постановка проблеми. Інтреграція системи вищої освіти України в європейський і світовий освітній простір, її діджиталізація, потреба у швидкій адаптації до запитів та вимог динамічного мінливого світу вимагає її модернізації, що є запорукою соціального розвитку суспільства, чинником надання якісних освітніх послуг її громадянам.

Сучасна педагогічна наука розглядає навчання й виховання в єдності як освітній процес або навчальну діяльність з глибоким пізнанням її сутності, функцій, методів, засобів та форм. Музична педагогічна освіта у закладах вищої освіти передбачає підготовку фахівців мистецьких спеціальностей, які після закінчення закладу будуть володіти необхідними загальними та фаховими (предметними) компетентностями для подальшої успішної професійної діяльності.

Створення науково-педагогічних основ формування фахової майстерності майбутніх викладачів вокалу в процесі їх професійної підготовки набуває особливого значення у контексті сучасних тенденцій у сфері музичної педагогіки. Недостатній ступінь теоретичного узагальнення накопиченого досвіду в цій галузі не дає змоги майбутньому викладачеві вокалу долати педагогічні труднощі у роботі зі студентами мистецьких спеціальностей у вищих закладах освіти. Виникає протиріччя між актуальними вимогами практики та відсутністю системного методичного забезпечення у вокальній педагогіці вищої школи.

Метою статті є визначення принципів, на яких ґрунтується формування фахової майстерності майбутніх викладачів вокалу в процесі професійної підготовки.

Методологічною основою дослідження є діалектичний принцип пізнання, системний та діяльнісний підходи, положення теорії з музичної, зокрема вокальної педагогіки. Використано загальнонаукові та міждисциплінарні методи дослідження: аналіз і синтез, порівняння, індукція і дедукція, систематизація та узагальнення.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування професійної підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва досліджувалась у наукових працях Атрощенко Т. О., Лоцман Р. О., Сегеди Н. А., Олексюк О. М., Овчаренко Н. А., Падалки Г. М., Пащенко І. М., Прядко О. М., Хижної О. П., Щолокової О. П. та інших. Питання формування професійної майстерності у майбутніх викладачів вокалу розглядається в роботах таких сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців як: Ніколаї Г. Ю., Мережко Ю. В., Проворової Є. М., Василенко Л. М., Оганезова-Григоренко О. В., Го Яньжань, Ж Тао, Чжао Цзюнькай та інші. Однак, проблема формування фахової майстерності майбутніх викладачів вокалу в процесі професійної підготовки у вищих закладах освіти мистецького спрямування недостатньо досліджена у сучасній науці та вимагає ретельного вивчення та обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Розгляд питання формування фахової майстерності майбутніх викладачів вокалу в процесі професійної підготовки ґрунтується на методології наукового пізнання, під якою розуміють вчення про принципи, побудову, форми та способи науково-дослідної діяльності. Без методологічних знань неможливо грамотно та коректно провести науково-педагогічне дослідження [16, С. 167]. «Методологія педагогіки є системою знань про підґрунтя та структуру педагогічної теорії, про принципи підходів та засобів здобуття знань, що відображають педагогічну дійсністість» [16, С. 168].

У науковій літературі існують наукові принципи, в педагогіці – теоретичні і методологічні принципи, психолого-педагогічні принципи, принципи педагогічної взаємодії. Під принципом в науці розуміють загальні положення, яким повинні задовольняти наукові припущення, теорії або гіпотези [11].

Сучасні науковці О. М. Пєхота, І. П. Єрмакова поняття «принцип» розкривають як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму [10, С. 286]. Приницпом навчання називають одну з вихідних вимог до процесу навчання, виконання яких забезпечує його достатню ефективність.

Вихідною позицією щодо формування фахової майстерності майбутніх викладачів вокалу є розуміння сутності педагогічної діяльності як кооперованої діяльності суб’єктів освітнього процесу, результатом якої є становлення їх суб’єктності [12]. Методологічні підходи у цьому процесі розглядаються як система узагальнених теоетичних знань, що виконують роль провідних концептульних позицій, на яких ґрунтується процес формування фахової майстерності майбутніх викладачів вокалу.

Серед принципів, за допомогою яких формується фахова майстерність майбутніх викладачів вокалу в процесі професійної підготовки, на нашу думку, доцільними є: системно-синергетичний, інформаційний, аксіологічний, акмеологічний, компетентнісний підходи. Аналіз кожного з них дозволяє виокремити важливі концептуальні позиції для розв’язання проблеми формування фахової майстерності майбутніх викладачів вокалу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Системно-синергетичний підхід, на думку, В. Краєвського відноситься до постнекласичного типу наукової раціональності, що дає можливість засвоювати знання про об'єкт не лише з врахуванням засобів, операцій діяльності, але й із ціннісно-цільовими структурами. Н. Луман, засновник теорії систем, виокремлював три види систем, серед яких: біологічна (живі організми), психологічна (свідомість індивідів) та соціальна, і досліджував відносини між кожною системою й оточенням. Він наголошував, що кожна система переробляє отриману інформацію завдяки своїм програмам, цінностям й унікального коду. До однієї такої системи, яка виконує свою функцію в суспільстві відноситься навчання і виховання молодого покоління [16, С. 170].

На думку В. Г. Кременя, «синергетичний підхід дозволяє сформувати в суб'єкта навчання системне уявлення про дійсність та своє місце в ній, осмислити людину, її місце у світі та форми взаємодії з ним» [7,С. 9]. Н. Луман підкреслював важливість комунікації суб'єкта з іншими представниками суспільства. Коунікація виступає специфічною операцією, яка й відтворює одну з існуючих соціальних систем. «Синергетичний підхід до освіти забезпечує подолання штучної розірваності чуттєвого та раціонального в навчальному процесі та наголошує на важливості як смислової, так й емоційної сфери» [7, С. 10].

Сутність системного підходу полягає в тому, «що відносно самостійні компоненти розглядаються не ізольовано, а у взаємозв'язку, в системі з іншими» [10, С. 11–12]. Сучасні дослідники О. М. Пєхота, І. П. Єрмакова наголошують, що педагогічна освіта через призму системного підходу розглядається як система, яка складається із сукупності взаємопов'язаних компонентів, таких як: цілі освіти, суб'єкти педагогічного процесу (викладачі, здобувачі), зміст освіти (загальна, базова, професійна культура), умови, форми, методи, технології, засоби освіти [10, С. 12]. Системний підхід у фаховій підготовці майбутніх учителів музики, на думку Бондаренко Д. В., стимулює реалізацію навчальних можливостей здобувачів та сприятливо впливає на результативність їх навчання [1, С. 146].

Системно-синергетичний підхід як методологічний механізм надає можливість вивчати професійну та фахову майстерність майбутніх викладачів вокалу як відкриту систему, що характеризується цілісністю, самозбагаченням і саморозвитком її структурних складових і компонентів, показниками їх проявів, функціональними особливостями, етапами і динамікою розвитку.

Інформаційний підхід займає останнім часом провідну роль в універсалізації наукових знань, в основу якого покладені елементи теорії інформації. «Інформаційний підхід значно посилює роль суб'єктивного чинника суспільних процесів – як індивідуального, так і соціального характеру. Він детермінує раціональність цих процесів, яка набуває щораз більшої ваги у міру виникнення і загострення глобальних проблем людської цивілізації: екологічних,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

демографічних, продовольчих, політичних тощо» [6, С. 16]. Комп'ютерні технології дедалі глибше проникають у життя людей, а інформаційна компетентність дедалі більше визначає рівень її освітченості та фахової компетентності.

На думку сучасної дослідниці Петренко Л. М. інформаційний підхід не достатньо розкритий в науковій педагогічній та методичній літературі у наш час і це зумовлено тим, що його інші дослідники часто ототожнюють з такими поняттями як: «інформація», «знання», «зміст». Проаналізувавши роботи Ю. Абрамова, М. Ващекина, Н. Рижова, О. Філімонова науковиця дійшла висновку, що «інформаційний підхід – це сукупність методів наукового пізнання, принципів, умов, які відображають інформаційний аспект дійсності, забезпечується інформатикою та реалізується у процесі інформаційно-аналітичної діяльності» [9, С. 154].

Інформаційний підхід в освітній діяльності у вищій школі ґрунтується на застосуванні нових інформаційних технологій навчання та здійснюється за допомогою використання систем штучного інтелекту, експертних навчаючих системах з метою удосконалення технологій навчання та розширення педагогічних можливостей дидактичних систем. Сучасний викладач має бути мобільним і це залежить від таких факторів як модернізація системи вищої освіти, виклики та вимоги часу, поява нових інформаційно-комунікаційних технологій тощо. У процесі професійної та фахової підготовки викладачів вокалу у закладах вищої освіти до майбутньої практичної діяльності необхідно у них формувати інформаційну компетентність як здатність до самостійного пошуку та оброблення інформації з різних джерел для розгляду конкретних питань, здатність до ефективного використання інформаційних і комунікаційних технологій у соціальній та професійній діяльності.

Реалізація аксіологічного підходу у професійній підготовці майбутніх фахівців до вокально-педагогічної діяльності, на думку Овчаренко Н. А., актуалізована тим, що аксіологічна складова є однією із основних у структурі сучасної мистецької підготовки здобувача і виступає у якості орієнтирів людської поведінки та світоглядних установок педагога на основі особистісного смислу [8, С. 48].

Винничук Р. В. вважає, що реалізація аксіологічного підходу набуває в наш час особливої актуальності, адже в умовах бурхливих змін відбувається зміна і ціннісних орієнтацій суспільства. Створення та засвоєння «нових цінностей можливе тільки в культурному середовищі та завдяки духовній актвності людини, її взаємодії з навколишнім світом та собою. Аксіологічний підхід до вивчення культури припускає певну ієрархію культурних цінностей, поза якою саме поняття цінності позбавляється змісту» [4, С. 93].

На думку Вітвицької С. С. цінності як стимули, створюють сприятливі умови для реалізації особистості викладача на нормативно-рольовому та особистісно-смисловому рівнях. Постійне професійне самовдосконалення та

надання своїм учням допомоги в особистісному розитку – це потреби, які є джерелом особистісно-смислової активності майбутнього вчителя [3].

А*ксіологічний підхід* як базисної методологічної основи, яка забезпечує прогностичність, постійний рух за висхідною траєкторією розвитку педагога, розуміння його ролі у сучасному світі відповідно до культурно-духовних, суспільно-економічних і технологічних трансформацій [15, С. 394]. Реалізація аксіологічного підходу в освітній вокально-педагогічній діяльності майбутніх педагогів музичного мистецтва можлива завдяки дотримання наступних принципів: творчої взаємодії «викладач – студент», що передбачає віру одного в іншого; міжособистісне й мистецьке спілкування; самоактуалізації (активність і спярмування особистості на здобуття вокально-педагогічних цінностей); усвідомленого переживання емоційно-естетичного процесу; рефлексивного оцінювання результатів такого процесу; поваги до культур, етнічних особливостей [8, С. 50].

Загальною ідеєю реалізації комперентнісного підходу в освітньому процесі вищої школи є забезпечення компетентнісно-орієнтованої освіти, «яка спрямована на комплексне засвоєння знань та способів практичної діяльності, завдяки яким людина успішно реалізує себе в різних галузях своєї життєдіяльності» [12].

Компетентнісний підхід передбачає спрямованість музично-педагогічного процесу у вищій школі на формування та розвиток загальних й предметних (фахових) компетентностей, а також на особистісну орієнтацію майбутніх викладачів вокалу у напрямку виявлення цінностей і смислів професії, що в результаті має забезпечити їм високий рівень сформованості фахової майстерності. На думку Бутенко Н. Ю., «сутність компетентнісного підходу полягає в спрямованості освітнього процесу на формування та розвиток основних компетентностей, які названо ключовими, а також предметними. Мета компетентнісного підходу – забезпечення якості освіти. Компетентнісний підхід – це пріоритетна орієнтація на цілі – вектори освіти: самовизначеність, здатність до навчання, самоактуалізація, соціалізаці й розвиток індивідуальності» [2, С. 185]. «Викладач музичного мистецтва як представник професійної спільноти, де віддаються професії фізичні і духовні сили, посідає власне місце в структурі професійної ієрархії як асоційована індивідуальність, реалзація професійних функцій якої здійснюється за умови відповідальності за наслідки особистсісної діяльності» [14, С. 98].

Ми розділяємо думку Пляченко Т. М, що у процесі професійної та фахової підготовки викладачів вокалу у вищих закладах освіти мають бути у них сформовані загальні компетентності (світоглядна, громадянська, комунікативна, інформаційна, науково-дослідницька та самоосвітня) і фахові (організаційна, музично-інформаційна і технологічна, мистецтвознавча, музично-теоретична, вокально-виконавська, вокально-сценічна, вокально-методична, інструментально-виконавська).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Забезпечення сформованості запропонованих загальних компетентностей, а також перелічених фахових компетентностей сприятиме їх професійній готовності до виконання майбутніх професійних обов'язків викладача вокалу. Отже, підсумовуючи вище викладене, до принципів формування фахової майстерності майбутніх викладачів вокалу в процесі професійної підготовки доречно віднести: системно-синергетичний, інформаційний, аксіологічний, компетентнісний підходи. Подальше дослідження означеної проблеми передбачає обґрунтування наукових підходів щодо формування означеного феномену у майбутніх викладачів вокалу у закладах вищої освіти.

Література:

1. Бондаренко Д. В. Системний підхід як методологічна основа фахової підготовки майбутніх учителів музики. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Випуск 152.* Вінниця. С. 145–148. URL: https://tinyurl.com/bdhwuabb

2. Бутенко Н. Ю. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців та збереження соціально-культурної ідентичності. URL: https://tinyurl.com/4pnnpbmp.

3. Вітвицька С. С. Аксіологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка.* Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 63–67.

4. Винничук Р. В. Аксіологічний та культурологічний підходи як аспекти методології сучасної підготовки фахівців у вищій школі. *Молодий вчений.* № 2.2 (54.2). Київ, 2018. С. 93 – 96. URL: https://tinyurl.com/389u7rr7.

5. Данилова Г. С. Акмеологія: Сутність, становлення, практичне втілення. *Педагогіка і психологія.* 2009. № 1(62). С.90–97.

6. Козловський Ю. М.,Стечкевич О. О., Стечкевич Л. К. Інформаційні моделі розвитку наукової діяльності. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/29778/1/Zbi%C3%B3r_prac_3_2023-16-19.pdf.

7. Кремень В. Г. Синергетика і освіта : монографія. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 348 с.

8. Овчаренко Н. А. Аксіологічний підхід у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності: теоретичний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова* . Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : Зб. наук. праць. Вип. 16 (21). Ч. 2. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. 253 с.

9. Петренко Л. М. Теорія і методика розвитку інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів: дис. … д-ра пед. наук: 13.00.04. Нац. акад. пед.. наук; Ін-т проф.-техн. освіти. Київ, 2014. 409 с.

10. Пєхота О. М. Основи педагогічних досліджень : навч. посіб. / О.М. Пєхота, І.П. Єрмакова. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2013. 287 с. (Вища освіта XXI століття).

11. Принцип. Вікіпедія. URL: https://tinyurl.com/bvxcpt8h.

12. Савченко О. П. Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі. URL: https://tinyurl.com/4uft34zn.

13. Савченко Р. А. Музично-педагогічна компетентність майбутнього вихователя та музичного керівника дошкільного навчального закладу: теорія та методика : навч.-метод. посіб. Київ : Вид.-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 300 с.

14. Сегеда Н. А. Професійний розвиток викладача музичного мистецтва: історія, методологія, теорія : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 273 с.

15. Сотська Галина. Акмеологічний підхід у педагогічній освіті України. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ. С.387–396. URL: https://tinyurl.com/ysthc6sn.

16. Цвєткова Г. Г. Проблема самовдосконалення викладача вищої школи: акмеологічний, системно-синергетичний, аксіологічний підходи. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* № 4 (51). 2012. С. 167–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2012_4_26.

17. Шевчук О. Б. Аналіз і формалізація понятійного апарату дидактичних систем: інформаційний підхід. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* № 8 (322). Луганськ. 2018. URL: https://tinyurl.com/4c8v8z94.

References

1. Bondarenko, D.V. Systemnyi pidkhid yak metodolohichna osnova fakhovoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzyky. [A systematic approach as a methodological basis for professional training of future music teachers]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky, 152.* 145–148. Available at: https://tinyurl.com/bdhwuabb (accessed 20 December 2024). (in Ukrainian).

2. Butenko, N.Yu. Kompetentnisnyi pidkhid do pidhotovky fakhivtsiv ta zberezhennia sotsialno-kulturnoi identychnosti. Available at: https://tinyurl.com/4pnnpbmp. (accessed 19 December 2024). (in Ukrainian).

3. Vitvytska, S.S. (2015). Aksiolohichnyi pidkhid do vykhovannia osobystosti maibutnoho vchytelia. [Axiological approach to education of the personality of the future teacher]. *Kreatyvna pedahohika. Akademiia mizhnarodnoho spivrobitnytstva z kreatyvnoi pedahohiky*, 10. 63–67. (in Ukrainian).

4. Vynnychuk, R.V. Aksiolohichnyi ta kulturolohichnyi pidkhody yak aspekty metodolohii suchasnoi pidhotovky fakhivtsiv u vyshchii shkoli. [Axiological and cultural approaches as aspects of the methodology of modern training of specialists in higher education]. *Molodyi vchenyi.* 2.2 (54.2), 2018. 93–96. Available at: https://tinyurl.com/389u7rr7. (accessed 19 December 2024). (in Ukrainian).

5. Danylova, H.S. (2009). Akmeolohiia: Sutnist, stanovlennia, praktychne vtilennia. Acmeology: Essence, formation, practical embodiment. *Pedahohika i psykholohiia.* 1(62). 90–97.

6. Kozlovskyi, Yu.M., Stechkevych, O.O., Stechkevych, L.K. Informatsiini modeli rozvytku naukovoi diialnosti. [Information models of the development of scientific activity]. Available at: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/29778/1/Zbi%C3%B3r_prac_3_2023-16-19.pdf. (accessed 19 December 2024). (in Ukrainian).

7. Kremen, V.H. (2014). *Synerhetyka i osvita* [Synergetics and education]. K.: Instytut obdarovanoi dytyny. (in Ukrainian).

8. Ovcharenko, N.A. (2014). Aksiolohichnyi pidkhid u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva do vokalno-pedahohichnoi diialnosti: teoretychnyi aspekt. [Axiological approach in the professional training of future teachers of musical art for vocal-pedagogical activity: theoretical aspect]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. 14. Teoriia i metodyka mystetskoi osvity,* 16 (21). 2. 253.

9. Petrenko L. (2014). *Theory and method of development of informational and analytical competence of managers of vocational and technical educational institutions:* PhD diss. Kyiv: Nats. akad. ped.. nauk; In-t prof.-tekhn. osvity. (in Ukrainian).

10. Piekhota, O.M., Yermakova I.P. (2013). *Osnovy pedahohichnykh doslidzhen.* [Basics of pedagogical research]. 2. K.: Znannia, 2013. (in Ukrainian).

11. Principle. Vikipediia. Available at: https://tinyurl.com/bvxcpt8h. (accessed 19 December 2024). (in Ukrainian).

12. Savchenko, O.P. Competency approach in modern higher education. Available at: https://tinyurl.com/4uft34zn. (accessed 18 December 2024). (in Ukrainian).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

13. Savchenko, R.A. (2015). *Muzychno-pedahohichna kompetentnist maibutnoho vykhovatelia ta muzychnoho kerivnyka doshkilnoho navchalnoho zakladu: teoriia ta metodyka*. [Musical and pedagogical competence of the future educator and music director of a preschool educational institution: theory and methodology]. Kyiv: Vyd.-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. (in Ukrainian).

14. Seheda, N.A. (2011). *Profesiinyi rozvytok vykladacha muzychnoho mystetstva: istoriia, metodolohiia, teoriia.* [Professional development of a music teacher: history, methodology, theory]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. (in Ukrainian).

15. Sotska, H. *Akmeolohichnyi pidkhid u pedahohichnii osviti Ukrainy.* [Acmeological approach in pedagogical education of Ukraine]. K.: Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. Available at: https://tinyurl.com/ysthc6sn. (accessed 18 December 2024). (in Ukrainian).

16. Tsvietkova, H.H. (2012). Problema samovdoskonalennia vykladacha vyshchoi shkoly: akmeolohichnyi, systemno-synerhetychnyi, aksiolohichnyi pidkhody. [The problem of self-improvement of a higher school teacher: acmeological, system-synergistic, axiological approaches]. *Dukhovnisst osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka.* 4 (51). 167–178. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2012_4_26. (accessed 16 December 2024). (in Ukrainian).

17. Shevchuk, O.B. (2018). Analiz i formalizatsiia poniatiinoho aparatu dydaktychnykh system: informatsiinyi pidkhid. [Analysis and formalization of the conceptual apparatus of didactic systems: informational approach]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka.* 8 (322). Luhansk. Available at: https://tinyurl.com/4c8v8z94. (accessed 16 December 2024). (in Ukrainian).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.018.43:004.8](082)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-721-734

Моторіна Валентина Григорівна доктор педагогічних наук, професор кафедри математики та методики її навчання, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0009-0003-6736-858X

Заверуха Юлія Григорівна старший викладач кафедри іноземних мов, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-2184-5566

Кушевська Наталя Миколаївна старший викладач кафедри іноземних мов, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-9379-0915

ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧІВ І ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СТВОРЕННІ ЕФЕКТИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Статтю присвячено детальному аналізу взаємодії викладачів із системами штучного інтелекту в контексті створення сучасного, ефективного та інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти. Досліджено можливості штучного інтелекту, спрямовані на автоматизацію рутинних адміністративних завдань, що значно знижує навантаження на викладачів і дозволяє їм зосередитися на більш творчих та інтелектуальних аспектах освітнього процесу. Особливу увагу приділено потенціалу технологій штучного інтелекту в персоналізації навчання, що передбачає адаптацію змісту та методів навчання під індивідуальні потреби кожного здобувача освіти, а також забезпеченню високого рівня інтерактивності між здобувачами та викладачами.

Акцентовано на необхідності збереження педагогічної автономії викладачів. Незважаючи на численні переваги технологій штучного інтелекту, роль викладача в освітньому процесі залишається незамінною. Викладачі продовжують відігравати важливу роль у підтримці емоційного зв’язку з учасниками освітнього процесу, мотивації здобувачів, а також в управлінні складними ситуаціями, що виникають під час навчання.

У статті також розглянуто етичні проблеми, що виникають при впровадженні штучного інтелекту в освіту. Зокрема, наголошується на прозорості алгоритмів, що дозволяє уникнути упередженості та забезпечити справедливість при прийнятті рішень, а також на захисті персональних даних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

здобувачів і викладачів, що є важливою складовою етики в епоху цифровізації. Крім того, наголошується на необхідності комплексної підготовки викладачів до роботи з інтелектуальними системами. Це передбачає розвиток цифрових компетенцій, здатність критично оцінювати технології, а також інтеграцію штучного інтелекту в наявні й новітні методики навчання.

У висновках статті доведено, що гармонійна взаємодія між викладачами та технологіями штучного інтелекту створює адаптивне, інноваційне й інклюзивне освітнє середовище, яке здатне задовольняти потреби сучасного суспільства та готувати здобувачів освіти до викликів XXI століття.

Ключові слова: штучний інтелект, вища освіта, цифрова трансформація, персоналізація навчання, етичні аспекти

Motorina Valentina Hryhorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Mathematics and Teaching Methodology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa, https://orcid.org/0009-0003-6736-858X

Zaverukha Yuliia Hryhorivna Senior lecture, Department of the Foreign languages, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-2184-5566

Kushevska Natalia Mykolaivna Senior lecture, Department of the Foreign languages, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-9379-0915

TEACHER AND AI INTERACTION RESEARCH IN CREATING AN EFFECTIVE LEARNING ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to a detailed analysis of the interaction of teachers with artificial intelligence systems in the context of creating a modern, effective and inclusive educational environment in higher education institutions. The possibilities of artificial intelligence aimed at automating routine administrative tasks are investigated, which significantly reduces the burden on teachers and allows them to focus on more creative and intellectual aspects of the educational process. Particular attention is paid to the potential of artificial intelligence technologies in personalizing learning, which involves adapting the content and teaching methods to the individual needs of each student, as well as ensuring a high level of interactivity between students and teachers. The emphasis is on the need to preserve the pedagogical autonomy of teachers. Despite the numerous advantages of artificial intelligence technologies, the role of the teacher in the educational process remains irreplaceable. Teachers continue to play an important role in maintaining emotional

connection with participants in the educational process, motivating students, and managing difficult situations that arise during learning.

The article also examines the ethical issues that arise when introducing artificial intelligence into education. In particular, it emphasizes the transparency of algorithms, which allows avoiding bias and ensuring fairness in decision-making, as well as the protection of personal data of students and teachers, which is an important component of ethics in the era of digitalization. In addition, it emphasizes the need for comprehensive training of teachers to work with intelligent systems. This involves the development of digital competencies, the ability to critically evaluate technologies, and the integration of artificial intelligence into existing and new teaching methods.

The conclusions of the article prove that harmonious interaction between teachers and artificial intelligence technologies creates an adaptive, innovative, and inclusive educational environment that is able to meet the needs of modern society and prepare students for the challenges of the 21st century.

Keywords: artificial intelligence, higher education, digital transformation, personalized learning, ethical aspects, inclusivity.

Постановка проблеми. Цифрові технології, зокрема штучний інтелект (далі – ШІ), кардинально змінюють сучасну вищу освіту. Штучний інтелект сприяє впровадженню інноваційних методик, що підвищують ефективність і якість навчання, зокрема через персоналізацію освітніх траєкторій, аналіз великих обсягів даних про успішність здобувачів та автоматизацію адміністративних і рутинних завдань.

Інтеграція ШІ висуває нові вимоги до викладачів. Вони повинні не тільки володіти знаннями про принципи функціонування ШІ, але й розуміти його вплив на освітні процеси. Викладачі повинні адаптувати свої підходи до навчання, використовуючи потенціал ШІ для персоналізації освітнього процесу, аналізу навчальних даних і автоматизації завдань, що раніше вимагали значних часових ресурсів.

Цифрова трансформація також зумовлює необхідність перегляду змісту освітніх програм, акцентуючи на розвитку в здобувачів основних цифрових навичок, критичного мислення та здатності до адаптації у швидко змінному світі. Викладачі повинні інтегрувати сучасні технології в освітній процес, дотримуючись етичних принципів використання ШІ, зберігаючи педагогічну автономію. Гармонійне поєднання технічної обізнаності, педагогічної майстерності та етичної відповідальності є основою створення ефективного освітнього середовища, яке підготує висококваліфікованих фахівців.

Взаємодія викладачів із ШІ є важливим елементом у формуванні сучасного освітнього середовища. Викладачі є центральною фігурою освітнього процесу, виконуючи роль наставників, які передають знання, створюють емоційний зв’язок зі здобувачами, мотивують і надихають їх. Штучний інтелект

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

може підтримувати викладачів в організації інтерактивних лекцій, адаптації навчальних матеріалів для здобувачів із різними потребами, а також в аналізі успішності та формуванні персоналізованих рекомендацій [1].

Ухвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні та Національної стратегії розвитку штучного інтелекту [2–4] стали вагомим кроком до модернізації освіти та впровадження цифрових інновацій. Однак певні виклики, такі як недостатній рівень інфраструктурної готовності ЗВО, підкреслюють важливість інвестування в технічне забезпечення та системну підготовку викладачів до використання новітніх технологій. Взаємодія викладачів із ШІ відкриває можливості для застосування інноваційних методик, орієнтованих на врахування індивідуальних потреб здобувачів освіти, що, відповідно, сприяє підвищенню якості навчання та його адаптивності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками наукова спільнота приділяє значну увагу вивченню впливу інноваційних технологій, зокрема ШІ, на розвиток освітніх процесів, особливо в контексті взаємодії між викладачами та технологіями. Штучний інтелект у системі вищої освіти України відкриває унікальні можливості для трансформації освітнього середовища, допомагаючи викладачам підвищувати ефективність своєї роботи.

Так, С. Терепищий [5] акцентує на перевагах автоматизації рутинних завдань за допомогою ШІ, зокрема таких як оцінювання робіт, управління навчальними матеріалами та створення освітнього контенту. Завдяки цій автоматизації викладачі можуть значно ефективніше використовувати свій час, спрямовуючи зусилля на творчі та стратегічні аспекти навчання. Важливим досягненням є також упровадження персоналізованих траєкторій навчання, які враховують темпи засвоєння матеріалу та індивідуальні потреби здобувачів освіти. Наприклад, автоматизовані системи здатні адаптувати рівень складності навчальних завдань, що сприяє розвитку критичного мислення, самостійності та відповідальності здобувачів.

Особливу увагу привертає впровадження таких інструментів штучного інтелекту, як чат-боти. Дослідники O. Ali, P. A. Murray, M. Momin, Y. K. Dwivedi, T. Malik [6] зазначають, що ці технології не лише відповідають на запитання здобувачів освіти, але й забезпечують оперативний зворотний зв’язок, дозволяючи швидко коригувати помилки та сприяючи ефективнішому засвоєнню матеріалу. Чат-боти сприяють створенню доступного та інтерактивного освітнього середовища, водночас підвищуючи інтерес здобувачів до навчання.

Штучний інтелект також дозволяє викладачам зосереджуватися на важливих педагогічних аспектах, таких як організація інтерактивних дискусій, розробка інноваційних методик викладання та створення позитивного освітнього середовища. Науковці К. О. Певень, Н. А. Хміль, Н. В. Макогончук [7] зазначають, що ці аспекти є основою для формування освітнього процесу,

орієнтованого на розвиток креативності та критичного мислення здобувачів освіти.

Попри численні переваги ШІ, його інтеграція в освітній процес супроводжується низкою викликів, зокрема етичного характеру. Н. Родінова, В. Логай, М. Ковальчук [8] наголошують, що прозорість алгоритмів, уникнення упередженості, збереження конфіденційності даних і відповідальне використання технологій є основою для побудови довіри до цих систем.

Ще одним викликом є необхідність збереження педагогічної автономії викладачів. У контексті використання ШІ викладачі стикаються із завданням залишатися основними фігурами в освітньому процесі, водночас інтегруючи автоматизовані інструменти для підтримки освітнього середовища. Недостатня дослідженість впливу технологій на міжособистісну взаємодію викликає занепокоєння щодо зниження рівня довіри, емоційного зв'язку та якості комунікації, які залишаються важливими для ефективного навчання.

Попри ці виклики, правильна взаємодія викладачів із ШІ створює передумови для адаптивного, інклюзивного та ефективного освітнього середовища. О. Наливайко та А. Малютіна [9] підкреслюють, що така взаємодія забезпечує не лише високий рівень знань здобувачів, але й сприяє розвитку їхніх навичок та здатності адаптуватися до умов сучасного цифрового світу. Для досягнення цих цілей інтеграція штучного інтелекту має супроводжуватися розвитком цифрових компетенцій викладачів, дотриманням етичних стандартів та створенням рівного доступу до інноваційних технологій.

Штучний інтелект має стати не заміною, а потужним інструментом, який доповнює та посилює роботу викладача, зберігаючи за ним центральну роль у формуванні освітнього простору. Гармонійна взаємодія між викладачами та технологіями дозволить реалізувати потенціал ШІ у вищій освіті, забезпечуючи здобувачів знаннями та навичками, необхідними для успішного функціонування в сучасному цифровому суспільстві.

Мета статті – дослідити взаємодію викладачів і штучного інтелекту у створенні ефективного освітнього середовища в закладах вищої освіти, визначити основні виклики та можливості.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція ШІ в закладах вищої освіти значно розширює можливості взаємодії викладачів із новітніми технологіями, відкриваючи перспективи для вдосконалення освітнього процесу. Сучасні системи управління навчанням (далі – LMS), збагачені функціоналом ШІ, допомагають викладачам автоматизувати рутинні завдання, зокрема моніторинг успішності здобувачів освіти, аналіз їхніх сильних та слабких сторін і формування рекомендацій для покращення освітніх результатів [10, с. 107–108].

Системи LMS, що базуються на штучному інтелекті, дозволяють викладачам ефективніше управляти освітнім процесом. Їхня гнучкість і доступність через веббраузери чи мобільні додатки усувають часові та географічні обмеження, створюючи умови для дистанційного навчання. Крім

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

того, завдяки функціям ШІ викладачі можуть оперативно отримувати зворотний зв'язок, аналізувати прогрес здобувачів освіти та адаптувати навчальні матеріали відповідно до їхніх індивідуальних потреб [11].

Сьогодні університети активно модернізують свої освітні платформи на базі ШІ, роблячи їх більш інтерактивними, доступними та зручними як для здобувачів освіти, так і для викладачів. Даний підхід формує новий рівень взаємодії між усіма учасниками освітнього середовища. Взаємодія стає більш інклюзивною та орієнтованою на потреби здобувачів освіти, що особливо важливо в сучасних умовах цифрової трансформації освіти. Таким чином, університети не лише вдосконалюють наявні освітні процеси, але й створюють інноваційні моделі навчання, які відповідають вимогам сучасного суспільства та ринку праці [11, p. 858–860].

Штучний інтелект є інструментом для створення інклюзивного освітнього середовища, допомагаючи адаптувати навчальні матеріали для здобувачів із фізичними, сенсорними чи когнітивними особливостями. Наприклад, автоматичне перетворення тексту на аудіо або візуальні формати сприяє залученню здобувачів освіти з порушеннями зору чи слуху. Адаптивні системи також здатні перекладати матеріали мовою жестів чи змінювати рівень складності завдань, що робить освіту доступною для всіх категорій здобувачів [12, p. 4].

Згідно з результатами досліджень [13, p. 9–11], інтеграція ШІ значно змінює характер взаємодії між викладачами та здобувачами. Однією з основних функцій ШІ є підвищення ефективності навчання завдяки раціональному використанню часу. Іншою важливою функцією є покращення організації освітнього середовища та посилення мотивації здобувачів освіти через доступність і адаптивність інноваційних рішень.

Наприклад, системи ШІ можуть автоматично формувати розклад занять, координувати роботу над груповими проєктами або навіть пропонувати найбільш зручний час для консультацій викладача. Це сприяє усуненню організаційних проблем і забезпечує більш продуктивну співпрацю між учасниками освітнього процесу. Додатково, такі системи можуть пропонувати здобувачам освіти навчальні ресурси, адаптовані до їхніх індивідуальних потреб, наприклад, відео, інтерактивні симуляції чи матеріали для самостійного вивчення.

Щодо ролі ШІ в підвищенні мотивації здобувачів освіти, то завдяки доступності та адаптивності інноваційних рішень здобувачі отримують можливість брати активну участь в освітньому процесі, відчуваючи персоналізований підхід до своїх освітніх потреб. Наприклад, інтелектуальні системи можуть пропонувати завдання, які відповідають рівню підготовки здобувачів, або пропонувати складні завдання, що стимулюють розвиток їхніх навичок.

Окрім того, використання ШІ в освітньому процесі сприяє створенню ігрових елементів у навчанні, таких як інтерактивні квести чи симуляції. Це не

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

лише покращує засвоєння матеріалу, але й робить навчання більш захопливим і привабливим для здобувачів. Мотивація посилюється й завдяки оперативному зворотному зв'язку, який дозволяє здобувачам освіти бачити свої успіхи та коригувати власну діяльність у реальному часі.

У педагогічній практиці значну увагу приділяють використанню чат-ботів, які виконують три основні функції: навчальну, асистентську та наставницьку. Як інструмент підтримки навчання чат-боти використовуються для викладання матеріалів або розвитку навичок. Наприклад, вони можуть бути інтегровані в навчальні програми для виконання мовних завдань, таких як удосконалення граматики чи розширення словникового запасу. Асистентська функція полягає у спрощенні повсякденних завдань здобувачів, таких як отримання інформації про розклад занять, дати іспитів чи години консультацій викладачів. Як наставники чат-боти допомагають здобувачам у плануванні освітнього процесу, оцінюванні досягнень та аналізі прогресу. Варто зауважити, що підтримка навчання є найпоширенішою педагогічною функцією чат-ботів.

Попри наявні переваги, дослідники акцентують на ризиках, пов'язаних із надмірним використанням штучного інтелекту. Постійна взаємодія з автоматизованими системами може знижувати здатність здобувачів до критичного мислення й самостійності, формуючи залежність від алгоритмічних рішень. Надмірна автоматизація також може призводити до зниження творчої активності та втрати навичок самостійного розв'язання завдань. Хоча засоби ШІ значно полегшують виконання звичних завдань, вони також сприяють формуванню пасивності й зниженню терпіння в користувачів [14, p. 4-5].

Крім того, існує ризик, що алгоритмічні рішення ШІ зменшать автономію людини, впливаючи на рівень задоволення життям та почуття самореалізації. У цьому контексті важливо знайти баланс між перевагами ШІ та необхідністю збереження людської участі в основних аспектах освітнього процесу [14, p. 5].

Інтеграція ШІ в систему вищої освіти порушує низку значущих теоретичних і практичних питань. Одним з основних викликів є забезпечення етичності алгоритмічних рішень ШІ, оскільки наявні дослідження вказують на можливу упередженість алгоритмів, що може призвести до неетичних або дискримінаційних рішень і загрожувати порушенням соціальної справедливості та етики. По-друге, існує ризик, що посилювана залежність від автоматизованих систем знизить когнітивну активність викладачів, оскільки надмірна автоматизація та довіра до технологій можуть призвести до поступового ослаблення традиційних педагогічних навичок, необхідних для належного управління освітніми процесами. У цьому контексті важливою є роль викладача як наставника, здатного інтегрувати можливості ШІ у свою професійну діяльність без втрати людського аспекту, що дозволяє зберігати персоналізований підхід до навчання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Особливої уваги потребує питання підготовки викладачів до роботи з інтелектуальними системами, що вимагає впровадження спеціалізованих навчальних програм, орієнтованих на розвиток цифрових компетенцій, розуміння етичних аспектів використання технологій та здатність адаптуватися до викликів автоматизації освітнього процесу. Такий підхід сприятиме формуванню викладачів нового покоління, які зможуть органічно поєднувати інноваційні технології з традиційними педагогічними методами, забезпечуючи високий рівень підготовки здобувачів освіти до вимог сучасного цифрового суспільства [15, p. 137–140].

Здатність викладачів аналізувати, критично оцінювати та ефективно використовувати технології штучного інтелекту є визначальним фактором для успішного функціонування в цифровому суспільстві. Поняття «компетентність у сфері штучного інтелекту» охоплює навички, що дозволяють викладачам взаємодіяти з інтелектуальними системами та використовувати їх у професійних і навчальних цілях. Особливого значення ці навички набувають у контексті генеративного штучного інтелекту (GenAI), який відкриває нові горизонти для співпраці між людиною йтехнологіями, створюючи нові підходи до викладання та навчання.

Дослідження показали, що компетентність у сфері ШІ є багатогранною та потребує стандартизації підходів. Учені зазначають, що, хоча чимало досліджень спрямовані на оцінювання програм, важливим залишається питання розробки універсальних методик навчання, які враховують індивідуальні потреби здобувачів незалежно від їхнього фаху [16, p. 3].

Науковці справедливо акцентували на тому, що розуміння та ефективне використання технологій ШІ є важливим не лише для здобувачів, але й для викладачів. Дослідники виявили, що аспекти етичного та практичного застосування ШІ у викладацькій діяльності залишаються малодослідженими. Заповнення цих прогалин сприятиме формуванню всебічного розуміння технологій та їхньої ролі в освітньому процесі.

Окремо вчені дослідили вплив навчальних програм, спрямованих на розвиток цифрових компетенцій і практичної взаємодії зі штучним інтелектом, на успішність здобувачів. Їхні результати демонструють, що такі підходи сприяють усуненню нерівності в доступі до цифрових навичок та підвищують розуміння здобувачами основних концепцій [16, p. 2–3].

Узагальнюючи, зазначимо, що компетентність у сфері штучного інтелекту є невіддільною частиною сучасної освіти. Вона забезпечує можливість ефективно використовувати технології, вирішувати етичні дилеми та адаптувати освітні практики до викликів цифрової епохи.

Для ґрунтовного аналізу впливу зазначених технологій на освітній процес вбачається доцільним розглянути аспекти взаємодії викладачів та технологій штучного інтелекту (табл. 1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1

Аспекти взаємодії викладачів та технологій штучного інтелекту

Аспект	Опис	Основна ідея
Автоматизація управлінських процесів	Використання інтелектуальних систем для моніторингу успішності здобувачів освіти, аналізу їхніх досягнень та автоматизації рутинних завдань	Оптимізація адміністративних процесів у ЗВО
Автоматизація оцінювання, включаючи відкриті й закриті завдання.	Проблеми інтеграції ШІ з традиційними педагогічними методами.	Розробка інструментів для точнішої інтеграції ШІ з традиційними методами.
Індивідуалізація навчання	ШІ сприяє створенню персоналізованих траєкторій навчання, адаптованих до рівня знань та потреб здобувачів.	Забезпечення персоналізованого підходу до навчання
Інтерактивність та зворотний зв'язок	Інтеграція новітніх технологій для забезпечення миттєвого зворотного зв'язку та підвищення залученості здобувачів в освітній процес.	Створення інтерактивного освітнього середовища.
Розвиток цифрових компетенцій викладачів	Необхідність підготовки викладачів до ефективного використання інтелектуальних систем в освітньому процесі через спеціальні програми.	Розвиток цифрових навичок викладачів для інтеграції ШІ.
Етичні аспекти використання ШІ	Урахування етичних викликів, таких як прозорість алгоритмів, уникнення упередженості та збереження автономії викладача.	Забезпечення відповідального використання ШІ в навчанні.
Інклюзивність освітнього середовища	ШІ сприяє адаптації навчальних матеріалів для здобувачів з особливими освітніми потребами, що розширює доступ до якісної освіти.	Формування інклюзивного середовища через технології.

Джерело: власна розробка авторів

Попри те, що системи ШІ, використовувані в освіті, часто належать до категорії високоризикових технологій, вони мають значний потенціал для впливу на освітні траєкторії [17, с. 156–157].

Завдяки автоматизованим системам ШІ процес зарахування до навчальних закладів стає більш прозорим і менш трудомістким. Аналіз даних абітурієнтів дозволяє зменшити адміністративне навантаження, що забезпечує економію часу як для персоналу, так і для здобувачів освіти. Це, відповідно, дає змогу зосередити ресурси на стратегічних аспектах освітнього процесу.

Штучний інтелект активно застосовується для автоматизованого оцінювання результатів навчання, що дає змогу викладачам отримувати точні та об'єктивні дані про здобувачів освіти. Такі системи здійснюють оцінювання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

письмових робіт за параметрами граматики, структури та логіки викладення, звільняючи викладачів від рутинних завдань і дозволяючи їм зосередитися на наданні якісного зворотного зв'язку. Це не лише покращує розуміння здобувачами своїх сильних і слабких сторін, а й сприяє підвищенню їхньої мотивації до навчання.

Крім того, системи штучного інтелекту можуть пропонувати додаткові навчальні ресурси або завдання для закріплення складних тем, що сприяє персоналізації навчання, з урахуванням потреб і можливостей кожного здобувача, позитивно впливаючи на їхні освітні результати.

Системи штучного інтелекту також відіграють важливу роль у підтримці академічної доброчесності. Зокрема, антишпигунські технології, що застосовуються під час тестувань, допомагають викладачам забезпечити чесність і прозорість оцінювання. Хоча для ефективного використання таких систем необхідне їхнє ретельне налаштування, їхня функціональність створює довірливе середовище для всіх учасників освітнього процесу.

Таким чином, впровадження ШІ в освіті вимагає ретельного моніторингу, тестування та оцінювання його роботи. Це дозволить забезпечити точність і об’єктивність, зберігши при цьому справедливий і безпечний доступ до освіти для всіх учасників освітнього процесу [18, с. 3–5]. Крім того, використання ШІ вимагає врахування питань конфіденційності даних, забезпечення прозорості алгоритмів та уникнення упередженості [19, с. 5].

Довгострокова перспектива впровадження технологій ШІ у ЗВО передбачає необхідність забезпечення рівного доступу до сучасних технологій. Як зазначають дослідники [20, с. 6], заклади з обмеженими фінансовими ресурсами стикаються з суттєвими труднощами при інтеграції передових технологій, що може сприяти загостренню освітньої нерівності. Це призводить до нерівності якості освітнього процесу між регіонами та різними типами ЗВО. Відсутність достатнього фінансування обмежує можливості модернізації інфраструктури, що є необхідною умовою для ефективної інтеграції ШІ в освітній процес.

Для подолання цієї проблеми необхідна активна державна підтримка. Це передбачає централізовані інвестиції в технологічну модернізацію закладів вищої освіти, надання грантів для закупівлі спеціалізованого програмного забезпечення, створення пільгових умов для доступу до технологій, а також розвиток загальнодоступних платформ для навчання на основі штучного інтелекту. Реалізація таких заходів сприятиме зменшенню освітньої нерівності та забезпеченню рівного доступу до якісної освіти для всіх здобувачів.

Рівноправне освітнє середовище, яке акцентує на інноваціях та інклюзивності, може стати фундаментом для успішної інтеграції штучного інтелекту в освіту. Завдяки гармонійній взаємодії технологій та викладачів ЗВО здатні створювати ефективні умови для розвитку в здобувачів сучасних компетенцій, що відповідають вимогам глобального цифрового суспільства.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Висновки. Результати дослідження засвідчують, що взаємодія викладачів і ШІ у створенні ефективного освітнього середовища є основним чинником трансформації закладів вищої освіти в умовах цифрової епохи. Штучний інтелект, інтегрований у педагогічні та адміністративні процеси, сприяє автоматизації рутинних завдань, персоналізації навчання та забезпеченню адаптивності освітнього процесу відповідно до індивідуальних потреб здобувачів освіти.

Важливим аспектом є готовність викладачів до співпраці з інтелектуальними системами. Це передбачає не лише технічну підготовку, а й розвиток педагогічної майстерності, орієнтованої на інтеграцію новітніх технологій у традиційні та інноваційні методи викладання. Викладачі мають адаптувати свої підходи до навчання, використовуючи ШІ як інструмент для підвищення ефективності освітнього процесу, водночас зберігаючи емоційний зв'язок та безпосередню взаємодію зі здобувачами освіти.

Окремої уваги потребує питання рівного доступу до сучасних технологій для всіх закладів вищої освіти, особливо тих, які стикаються з фінансовими чи інфраструктурними обмеженнями. Відсутність таких ресурсів поглиблює освітню нерівність та обмежує можливості для здобувачів освіти отримувати якісні знання. Розв'язання цієї проблеми вимагає розроблення державних механізмів підтримки, спрямованих на забезпечення доступу до інноваційних платформ та модернізацію освітньої інфраструктури.

Етична складова використання штучного інтелекту в освітньому процесі є ще одним важливим елементом. Автоматизовані алгоритми, що приймають рішення про оцінювання, рекомендації чи моніторинг навчальних досягнень, мають функціонувати прозоро та відповідати стандартам етичності. Недотримання цих вимог може негативно вплинути на довіру до технологій як серед викладачів, так і серед здобувачів освіти.

Педагогічна взаємодія з інтелектуальними системами також відкриває нові горизонти для розвитку інклюзивної освіти. Штучний інтелект сприяє створенню адаптивних навчальних матеріалів для здобувачів з особливими освітніми потребами, розширюючи доступ до якісної освіти для всіх категорій здобувачів.

Таким чином, взаємодія викладачів зі ШІ не лише оптимізує освітній процес, але й стає основою для формування ефективного та інноваційного освітнього середовища. Вона забезпечує можливості для розвитку компетенцій XXI століття, підготовки висококваліфікованих фахівців та інтеграції здобувачів освіти в глобальне цифрове суспільство. Майбутні дослідження повинні зосередитися на вдосконаленні механізмів взаємодії викладачів і технологій штучного інтелекту, розробці інструментів для їхньої ефективної інтеграції та визначенні оптимального балансу між автоматизацією процесів і людською участю.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Література:

1. Семенишина І., Кочарян А., Савастру Н. Майбутнє вищої освіти: роль онлайн-курсів та адаптивних підходів. *Вісник науки та освіти.* 2023. № 10 (16). С. 807–821. URL: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16)-807-821 (дата звернення: 20.01.2025).

2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 15.01.2025).

3. Про внесення зміни до Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1787-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1787-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 15.01.2025).

4. Національна стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2030 роки. Київ: Інститут проблем штучного інтелекту, 2021. 34 с. URL: https://wp.oecd.ai/app/uploads/2021/12/Ukraine_National_Strategy_for_Development_of_Artificial_Intelligence_in_Ukraine_2021-2030.pdf (дата звернення: 15.01.2025).

5. Терепищий С. Медіаграмотність в епоху штучного інтелекту: інтеграція інструментів і методів штучного інтелекту в сучасні педагогічні підходи. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. № 60 (4). С. 195–202. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-31 (дата звернення: 20.01.2025).

6. Ali O., Murray P.A., Momin M., Dwivedi Y.K., Malik T. The effects of artificial intelligence applications in educational settings: challenges and strategies. *Technol Forecast Soc Change.* 2024; Vol. 199. URL: https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123076 (дата звернення: 20.01.2025).

7. Певень К. О., Хміль Н. А., Макогончук Н. В. Вплив штучного інтелекту на зміну традиційних моделей навчання та викладання: аналіз технологій для забезпечення ефективності індивідуальної освіти. *Перспективи та інновації науки.* 2023. № 11 (29). С. 306–316. URL: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-11(29)-306-316 (дата звернення: 20.01.2025).

8. Родінова Н. Л., Логай В. А., Ковальчук М. Б. Імплементація штучного інтелекту в оцінювання якості української освіти: вплив на академічну доброчесність. *Академічні візії.* 2024. № 29. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.10870165 (дата звернення: 20.01.2025).

9. Nalyvaiko O., Maliutina A. Use of chat bots in the educational process of a higher education institution. *Scientific Notes of the Pedagogical Department.* 2021. № 48. P. 117–122. URL: https://doi.org/10.26565/2074-8167-2021-48-14 (дата звернення: 20.01.2025).

10. Мельник Т. А., Волчкова Г. К. Досвід застосування LMS Moodle при дистанційному навчанні у закладах вищої освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* 2021. №192. С. 106–111. URL: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-192-106-111(дата звернення: 20.01.2025).

11. Turnbull D., Chugh R., Luck J. An Overview of the Common Elements of Learning Management System Policies in Higher Education Institutions. *TechTrends*. 2022. Vol. 66. № 5. P. 855–867. URL: doi:10.1007/s11528-022-00752-7 (дата звернення: 20.01.2025).

12. Alsolami A. S. The effectiveness of using artificial intelligence in improving academic skills of school-aged students with mild intellectual disabilities in Saudi Arabia. *Res Dev Disabil.* 2025. Vol.156. URL: https://doi.org/10.1016/j.ridd.2024.104884 (дата звернення: 20.01.2025).

13. Wollny S., Schneider J., Di Mitri D., Weidlich J., Rittberger M., Drachsler H. Are We There Yet? - A Systematic Literature Review on Chatbots in Education. *Front Artif Intell.* 2021. Vol. 4. URL: https://doi.org/10.3389/frai.2021.654924 (дата звернення: 20.01.2025).

14. Ahmad S. F., Han H., Alam M. M., et al. Impact of artificial intelligence on human loss in decision making, laziness and safety in education. *Humanit Soc Sci Commun.* 2023. Vol. 10. №1. URL: https://doi.org/10.1057/s41599-023-01787-8 (дата звернення: 20.01.2025).

15. Ng D. T. K., Leung J. K. L., Su J., Ng R. C. W., Chu S. K. W. Teachers' AI digital competencies and twenty-first century skills in the post-pandemic world. *Educ Technol Res Dev.* 2023. Vol. 71. № 1. P. 137–161. URL: https://doi.org/10.1007/s11423-023-10203-6 (дата звернення: 20.01.2025).

16. Tzirides A. O., Zapata G., Kastania N. P., Saini A. K., Castro V., Ismael S. A., et al. Combining human and artificial intelligence for enhanced AI literacy in higher education. *Computers and Education Open.* 2024. Vol. 6. URL: https://doi.org/10.1016/j.caeo.2024.100184 (дата звернення: 20.01.2025).

17. Гриценчук О. Використання штучного інтелекту в освіті: тенденції та перспективи в Україні та за кордоном. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття».* 2024. № 10. С. 152–161. URL: https://doi.org/10.35387/ucj.2(10).2024.0012 (дата звернення: 20.01.2025).

18. Гриценчук О. Нормативно-правова підтримка використання штучного інтелекту в освіті в контексті євроінтеграції. *Інформаційний бюлетень.* 2024. № 4. С. 1–5.

19. Скіцько О., Складанний П., Ширшов Р., Гуменюк М., Ворохоб М. Загрози та ризики використання штучного інтелекту. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка.* 2023. № 2 (22). С. 6–18. URL: https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.22.618 (дата звернення: 20.01.2025).

20. Терещук В. І., Ільченко А. М., Семенишина І. В. Інноваційні технології навчання в закладах вищої освіти. *Академічні візії.* 2023. №16. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/157 (дата звернення: 20.01.2025).

References:

1. Semenyshyna I., Kocharian A., & Savastru N. (2023). Maibutnie vyshchoi osvity: rol onlain-kursiv ta adaptyvnykh pidkhodiv [The Future of Higher Education: The Role of Online Courses and Adaptive Approaches]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 10(16), 807–821. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16)-807-821 [in Ukrainian].

2. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 № 1556-r [On the Approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1556-r dated December 2, 2020]. Retrived from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia zminy do Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 № 1787-r [On Amending the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1787-r dated December 29, 2021]. Retrived from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1787-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].

4. Natsionalna stratehiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini na 2021–2030 roky [National Strategy for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine for 2021–2030]. Kyiv: Instytut problem shtuchnoho intelektu, 2021, 34 pages. Retrived from: https://wp.oecd.ai/app/uploads/2021/12/Ukraine_National_Strategy_for_Development_of_Artificial_Intelligence_in_Ukraine_2021-2030.pdf [in Ukrainian].

5. Terepyshchyi S. (2023). Mediahramotnist v epokhu shtuchnoho intelektu: intehratsiia instrumentiv i metodiv shtuchnoho intelektu v suchasni pedahohichni pidkhody [Media Literacy in the Era of Artificial Intelligence: Integration of AI Tools and Methods into Modern Pedagogical Approaches]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues in the Humanities*, 60(4), 195–202. https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-31 [in Ukrainian].

6. Ali O., Murray P. A., Momin M., Dwivedi Y. K., & Malik T. (2024). The Effects of Artificial Intelligence Applications in Educational Settings: Challenges and Strategies. *Technology Forecasting and Social Change*, 199. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123076 [in English].

7. Peven K. O., Khmil N. A., & Makohonchuk N. V. (2023). Vplyv shtuchnoho intelektu na zminu tradytsiinykh modelei navchannia ta vykladannia: analiz tekhnolohii dlia zabezpechennia efektyvnosti indyvidualnoi osvity [The Impact of Artificial Intelligence on Changing Traditional

Teaching and Learning Models: Analysis of Technologies for Ensuring Effective Individualized Education]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations in Science*, 11(29), 306–316. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-11(29)-306-316 [in Ukrainian].

8. Rodinova N. L., Lohai V. A., & Kovalchuk M. B. (2024). Implementatsiia shtuchnoho intelektu v otsiniuvannia yakosti ukrainskoi osvity: vplyv na akademichnu dobrochesnist [Implementation of Artificial Intelligence in Assessing the Quality of Ukrainian Education: Impact on Academic Integrity]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 29. https://doi.org/10.5281/zenodo.10870165 [in Ukrainian].

9. Nalyvaiko O., & Maliutina A. (2021). Use of Chatbots in the Educational Process of a Higher Education Institution. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*, 48, 117–122. https://doi.org/10.26565/2074-8167-2021-48-14 [in English].

10. Melnyk T. A., & Volchkova H. K. (2021). Dosvid zastosuvannia LMS Moodle pry dystantsiinomu navchanni u zakladakh vyshchoi osvity [Experience with LMS Moodle in Distance Learning in Higher Education Institutions]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Scientific Notes*. Series: Pedagogical Sciences, 192, 106–111. https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-192-106-111 [in Ukrainian].

11. Turnbull D., Chugh R., & Luck J. (2022). An Overview of the Common Elements of Learning Management System Policies in Higher Education Institutions. *TechTrends*, 66(5), 855–867. https://doi.org/10.1007/s11528-022-00752-7 [in English].

12. Alsolami A. S. (2025). The Effectiveness of Using Artificial Intelligence in Improving Academic Skills of School-Aged Students with Mild Intellectual Disabilities in Saudi Arabia. *Research in Developmental Disabilities*, 156. https://doi.org/10.1016/j.ridd.2024.104884 [in English].

13. Wollny S., Schneider J., Di Mitri D., Weidlich J., Rittberger M., & Drachsler H. (2021). Are We There Yet? – A Systematic Literature Review on Chatbots in Education. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 4. https://doi.org/10.3389/frai.2021.654924 [in English].

14. Ahmad S. F., Han H., Alam M. M., et al. (2023). Impact of Artificial Intelligence on Human Loss in Decision Making, Laziness, and Safety in Education. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1). https://doi.org/10.1057/s41599-023-01787-8 [in English].

15. Ng D. T. K., Leung J. K. L., Su J., Ng R. C. W., & Chu S. K. W. (2023). Teachers' AI Digital Competencies and Twenty-First Century Skills in the Post-Pandemic World. *Educational Technology Research and Development*, 71(1), 137–161. https://doi.org/10.1007/s11423-023-10203-6 [in English].

16. Tzirides A. O., Zapata G., Kastania N. P., Saini A. K., Castro V., Ismael S. A., et al. (2024). Combining Human and Artificial Intelligence for Enhanced AI Literacy in Higher Education. *Computers and Education Open*, 6. https://doi.org/10.1016/j.caeo.2024.100184 [in English].

17. Hrytsenchuk O. (2024). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti: tendentsii ta perspektyvy v Ukraini ta za kordonom [Use of Artificial Intelligence in Education: Trends and Prospects in Ukraine and Abroad]. *Visnyk kafedry YUNESKO «Neperervna profesiina osvita XXI stolittia» – UNESCO Department Bulletin "Lifelong Professional Education of the 21st Century"*, 10, 152–161. https://doi.org/10.35387/ucj.2(10).2024.0012 [in Ukrainian].

18. Hrytsenchuk O. (2024). Normatyvno-pravova pidtrymka vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti v konteksti yevrointehratsii [Regulatory and Legal Support for the Use of Artificial Intelligence in Education in the Context of European Integration]. *Informatsiinyi biuleten – Information Bulletin*, 4, 1–5 [in Ukrainian].

19. Skitsko O., Skladannyi P., Shyrshov R., Humeniuk M. & Vorokhob M. (2023). Zahrozy ta ryzyky vykorystannia shtuchnoho intelektu [Threats and Risks of Using Artificial Intelligence]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika – Cybersecurity: Education, Science, and Technology*, 2(22), 6–18. https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.22.618 [in Ukrainian].

20. Tereshchuk V. I., Ilchenko A. M. & Semenyshyna I. V. (2023). Innovatsiini tekhnolohii navchannia u zakladakh vyshchoi osvity [Innovative Learning Technologies in Higher Education Institutions]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 16. Retrived from https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/157 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 005.336.2:005.591.6:364

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-735-752

Нагорна Катерина Володимирівна асистент, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, тел.: (093) 866-42-13 https://orcid.org/0009-0006-5287-5900

ЗМІСТ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Анотація. У статті представлено узагальнену характеристику результатів дослідження із визначення сутності, змісту та структури інноваційної компетентності фахівців соціальної роботи. Представлено аналіз основних нормативно-правових документів та наукових публікацій з питань визначення змісту та сутності понять «інновації», «інноваційна професійна діяльність» та «інноваційна компетентність», на основі чого охарактеризовано їх склад та структуру, а також подано власні дефініції щодо визначення вказаних понять.

Висвітлено результати аналізу професійних та освітніх стандартів, наукових публікацій з питань виокремлення завдань інноваційної професійної діяльності фахівця соціальної роботи. Охарактеризовані основні складові інноваційної професійної діяльності фахівця соціальної роботи, визначено напрями інноваційної професійної діяльності.

Представлено зміст та структуру інноваційної професійної діяльності фахівця соціальної роботи як своєрідне об’єднання взаємозалежних когнітивних, діяльнісних, мотиваційних та рефлексивних компонентів. Представлено узагальнену характеристику складових когнітивного, діяльнісного, мотиваційного та рефлексивного компоненту інноваційної компетентності фахівця соціальної роботи. Визначено основні професійні завдання фахівця соціальної роботи інноваційного спрямування. Охарактеризовано напрями інноваційної професійної діяльності фахівця соціальної роботи з використанням інновацій у роботі, розроблення та впровадження інновацій у соціальну сферу та в науково-дослідницьку роботу.

Запропоновано модель узагальненої структури інноваційної професійної діяльності фахівця соціальної роботи, яка відображає поетапну організацію процесів вивчення та використання інновацій, їх розроблення та впровадження під час організації соціальної та науково-дослідницької роботи.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, фахівець соціальної роботи, інноваційна компетентність.

Nahorna Kateryna Volodymyrivna Assistant, National University of Life and Environmental Science of Ukraine, Kyiv, 03041, tel.: (095)577-80-47, http://orcid.org/0009-0003-7675-9902

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

CONTENT OF INNOVATIVE COMPETENCE OF SOCIAL WORK SPECIALISTS

Abstract. The article presents a generalised description of the study's results on defining the essence, content and structure of innovative competence of social work professionals. The analysis of the fundamental regulatory documents and scientific publications on research to determine the content and essence of the concepts of 'innovation', 'innovative professional activity' and 'innovative competence' is presented, based on which their composition and structure are characterised, and the author's own definitions of these concepts are presented.

The results of the analysis of professional and educational standards and scientific publications on the issues of identifying the tasks of innovative professional activity of a social work specialist are highlighted. The main components of the innovative professional activity of a social work specialist are described, and the directions of innovative professional activity are determined.

The content and structure of the innovative professional activity of a social work specialist are characterised by a union of interdependent cognitive, activity, motivational, and reflective components. A generalised description of the components of the cognitive, activity, motivational and reflective components of the innovative competence of a social work specialist is presented. The leading professional tasks of a social work specialist with an innovative orientation are defined. The directions of innovative professional activity of a social work specialist with the use of innovations in work, development and implementation of innovations in the social sphere and research work are characterised.

A model of a social work specialist's generalised structure of innovative professional activity is proposed, which reflects the phased organisation of the processes of studying and using innovations and their development and implementation in the organisation of social and research work.

Keywords: innovation, innovative activity, social work specialist, innovative competence.

Постановка проблеми. Сучасний стрімкий розвиток економіки, науки, техніки і технологій породжує сталі зміни у суспільстві, вносить корективи у життя кожної особистості, її побут, трудову діяльність, відпочинок та стосунки. Такі перетворення стають в основі нововведень, певних змін у норми, закони, вимоги та правила у суспільстві. Поступове насичення інноваціями у різноманітних проявах усіх сфер та галузей людської діяльності зумовлює появу нових видів робіт, засобів, «розумних технологій» тощо. Така ситуація вимагає цілеспрямованої підготовки фахівців з багатьох сфер професійної діяльності до адаптації, налаштування на роботу у нових умовах та з новими засобами, технологіями та формами. Вказане ставить перед закладами вищої освіти завдання з організації якісної й ефективної підготовки фахівців до здійснення інноваційної професійної діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Стійка економіка кожної держави заснована на стабільній та ефективній організації внутрішніх та зовнішніх економічних процесів. За таких умов визначальним фактором в організації соціальних стосунків в країні та за її межами є ефективна професійна діяльність фахівців різних ланок та сфер. Особливо в таких процесах важливе місце займають фахівці таких професій, які працюють із людьми, вирішують питаннями щодо організації особистісних та соціальних стосунків, що ґрунтуються на усталених державних та регіональних культурних нормах та звичаях. Саме такими фахівцями є фахівці соціономічних професій, серед яких важливе місце відведено і фахівцям соціальної роботи.

Останніми десятиліттями Україна знаходиться на етапі переходу до затвердження та використання європейських та світових стандартів в багатьох галузях, зокрема і соціальній сфері. На сьогодні основні завдання формування інноваційної компетентності у підготовці фахівців закладено у «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки», у якій визначено проблеми якості підготовки фахівців, що пов’язані з необхідністю формування у них компетентностей відповідно до існуючих вимог роботодавців, саме у напрямі формування здатності до проєктування, впровадження нових технологій з урахуванням нових викликів [30]. З огляду на це нинішня професійна підготовка в нашій державі фахівців соціальної роботи також зазнає певної трансформації з орієнтирами на необхідність надання більш широкого спектру соціальних послуг та імплементації сучасної світової практики. Відповідні зміни у сучасній вищій освіті спрямовані на врахування ідеї формування у майбутніх фахівців низки необхідних компетентностей через цілеспрямовану побудову освітніх програм та методичних систем навчання із застосуванням компетентністного підходу у професійній підготовці. Отже, з метою досягнення високої якості професійної підготовки бакалаврів соціальної роботи, варто спрямувати зусилля науковців і закладів вищої освіти на пошук оптимальних шляхів формування їх інноваційної компетентності.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Стратегії інноваційної професійної діяльності фахівців соціальної роботи були ще закладені у 2001 році у Законі України «Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю», зокрема у ст. 7 і 18, в яких визначено основні напрями державної політики у сфері соціальної роботи та повноваження працівників, що здійснюють відповідну діяльність [15]. Цим документом також визначено, що професійними завданнями фахівців соціальної роботи є підготовка та подання до органів влади різного рівня пропозицій щодо удосконалення місцевих програм, зокрема й проєктів для забезпечення соціальної роботи та надання соціальних послуг» [15]. Саме такі нормативно-правові акти є засадовими для організації сьогоднішньої підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи щодо підготовки їх до інноваційної професійної діяльності у соціальній сфері.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розвиток політики нашої держави у напрямі підвищення рівня соціальної роботи відбувається через реалізацію актуальних інновацій на виконання Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності» (2012 р.) [14], а також через реалізацію соціальних проєктів, що викладено у 2017 році у новій редакції ст. 7 відповідного Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», в якій наголошується на необхідності сприяння різноманітним громадським організаціям та об'єднанням процесів впровадження соціально значущих ініціатив і проєктів у сфері соціальної роботи [15]. І як наслідок у 2019 році було підписано Закон України «Про соціальні послуги», в ст. 11 якого визначено завдання забезпечення надання базових соціальних послуг, шляхом реалізації конкурсів соціальних проєктів та соціальних програм, що безпосередньо і є інноваційним продуктом фахівця соціальної роботи [15], Така ситуація ще раз підкреслює необхідність проведення досліджень із встановлення ефективних моделей формування інноваційної компетентності фахівців соціальної роботи. Але проведений аналіз наукових і методичних джерел дозволив встановити відсутність відповідних досліджень і розробок, зокрема і не визначеним є сутність, зміст та структура інноваційної компетентності таких фахівців.

Нині у світовій педагогічній науці представлено широке коло публікацій з проблеми інноваційної діяльності, серед яких і підготовка фахівців такої роботи. У наукових дослідженнях розглядається: теорії економічного розвитку та організація інноваційної діяльності (Л. Куц, Л. Окопний, І. Петрова, Н. Сисоліна, І. Федишин, І. Федулова, Т. Шпильова, Й. Шумпетер та ін.), інноваційні процеси в освіті та педагогіці (Л. Ващенко, Ю. Гільбух, М. Дробноход, В. Паламарчук, М. Прокоф'єва та ін.), підготовка фахівців до інноваційної професійної діяльності (О. Бартків, О. Ковальчук, Л. Козак, Р. Михайлишин, Т. Пушкарьова, Т. Собченко, В. Уруський, І. Шиман та ін.), формування інноваційної компетентності та готовності фахівців (Н. Алексєєнко, О. Євдокімова, Н. Калюжка, В. Чудакова та ін.), створення інноваційного освітнього середовища у закладах освіти (І. Коновальчук, О. Марченко та ін.), формування інноваційної спрямованості в освіті (М. Прокоф'єва, В. Ягоднікова та ін.). На сьогодні проблема формування інноваційної компетентності фахівців здебільшого вивчена у галузі підготовки фахівців освітньої галузі до професійної педагогічної діяльності (О. Бартків, Н. Вєнцева, О. Гончарук, А. Єрмоленко, О. Ігнатович, Н. Калюжка, О. Карапетрова, І. Коновальчук, А. Коротич, В. Кулішов, В. Курок, Л. Машкіна, Л. Петриченко, О. Проценко, О. Цюняк, О. Шевченко, С. Шевчук, Л. Штефан, С. Юрочко, В. Ягоднікова та ін.). Однак комплексного наукового пошуку щодо визначення змісту та структури інноваційної компетентності фахівців соціальної роботи до сьогодні не було.

Формування у майбутніх фахівців соціальної роботи здатностей до здійснення інноваційної діяльності відображено у сучасних наукових доробках та нормативно-правових документах, у більшості з яких наголошується

необхідність формування цієї здатності як окремого освітнього компонента, а також відображаються основні погляди щодо ефективної організації освітнього процесу у цьому напрямі. Підготовка ж фахівців з соціальної роботи до впровадження інновацій в соціальну сферу була визначена одним із пріоритетних напрямів організації освітніх процесів ще у минулому десятиріччі у наукових роботах низки вчених (С. Архипова, Т. Гордєєва, Т. Десятов, І. Курлик І. Савельчук, та ін.) [1, с. 6; 8, с. 22; 26, с. 123], але такі стратегії до сьогодні лишаються більше задекларованим, ніж реально здійсненим. Деякі аспекти вирішення проблеми формування інноваційної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи представлено у роботі М. Радченко, де науковцем було визначено шляхи формування такої компетентності через застосування технологій інтерактивного навчання на основі використання методу рольових ігор, творчих завдань та методу проєктів, але у вказаній роботі немає комплексного вирішення поставленої проблеми. Проведений аналіз наукових праць також дозволив встановити й відсутність визначення сутності поняття, змісту та структури інноваційної компетентності фахівців соціальної роботи, що і спонукало нас до подальших досліджень.

Мета статті. Метою даної статті є висвітлення результатів дослідження із визначення сутності поняття, змісту та структури інноваційної компетентності фахівців соціальної роботи. Для проведення дослідження було використано комплекс методів:

- аналіз, синтез, пошуково-бібліографічний метод, порівняння, узагальнення, систематизація – для вивчення наукової літератури і нормативних документів з організації професійної діяльності фахівців соціальної роботи;
- логіко-семантичний аналіз, абстрагування, ідеалізація, конкретизація – для уточнення сутності понять «інноваційна діяльність», «інноваційна компетентність» та «інноваційна компетентність фахівця соціальної роботи»;
- контент-аналіз – для вивчення складу, структури та змісту завдань з інноваційної професійної діяльності фахівців соціальної роботи;
- моделювання – для побудови узагальненої структури інноваційної професійної діяльності фахівців соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми формування інноваційної компетентності фахівців соціальної роботи варто розпочинати із вивчення змісту та структури інноваційної професійної діяльності, оскільки саме до її виконання готується особистість. Інновацію І. Шумпетер розумів як цілеспрямоване «впровадження наукового відкриття в певну нову технологію або продукт» [36]. У Енциклопедії сучасної України «інновацію» трактують як «результат розроблення та впровадження нової або вдосконаленої технології в галузях економіки, управлінській, комерційній, маркетинговій діяльності або соціальній сфері, який дає можливість здобути позитивний ефект» [17]. У ст.1 Закону України «Про інноваційну діяльність» (2002 р.)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

визначено, що інновації – це «новостворені або вдосконалені технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва або соціальної сфери» [13]. Подібне трактування визначено у Державному стандарті України, в якому «інновації» визначається як «нововведення, нові та удосконалені технології, нові види продукції та послуг, а також організаційно-технічні рішення, що спрямовані на покращення процесів» [11, С. 1].

Науковці у своїх роботах «інновацію» характеризують як процес впровадження нововведення, або вдосконалені технології у будь-яких видах людської діяльності (Л. Ващенко, Ю. Гільбух, М. Дробноход, І. Петрова, Н. Сисоліна, І. Федишин, Т. Шпильова та ін.) [3, С. 39–40; 5, С. 3; 24, С. 17; 33, С. 46–47], що також підтверджує основні розуміння даного поняття у вище представлених дефініціях. Варто наголосити, що І. Федишин характеризує інновації як складний поетапний процес, що ґрунтується на створенні, розробці та впровадженні нового [33, С. 47]. Вивчаючи проблему впровадження інновацій в соціальні сфері, зокрема в освітніх процесах, В. Паламарчук та І. Осадчий в інноваціях вбачає творчий пошук і нестандартне вирішення певних освітянських проблем [23, с. 7; 22, с. 28], що відбувається на основі створення цілеспрямованих змін на основі перебудови в організаційних процесах. Проведений аналіз наукових праць дозволив виокремити певні погляди науковців, у яких вони визначають «інновації» як спеціальний процес створення, розповсюдження та використання нового, що призводить до ефективних якісних результатів такого впровадження. Ми погоджуємося з такими думками і вважаємо, що інновація – це результат впровадження чогось нового, на основі чого відбулися, або відбудуться певні позитивні зміни.

Інноваційна діяльність, на думку І. Осадчого, здійснюється за трьома стадіями, що відбуваються на основі створення та використання нового: винахідництва, нововведення та дифузії (впровадження) [22, с. 29]. Проведений аналіз вище наукових праць та власні дослідження дозволили встановити, що інноваційна професійна діяльність – це діяльність фахівця із створення, а також впровадження інновацій у сфері професійної роботи.

На наступному етапі дослідження була проведена робота із встановлення складу інноваційної компетентності фахівця соціальної роботи на основі вивчення змісту та структури його професійної діяльності. Варто вказати, що склад компетентності можна охарактеризувати як певне специфічне об’єднання спеціальних здатностей особистості, що дозволять їй виконувати відповідний вид діяльності. Нині у наукових публікаціях пропонується значна кількість дефініцій сутності поняття «компетентність». Проведений аналіз нормативно-правових документів і наукових видань останніх років, в яких вже було представлено визначення сутності, змісту та структури інноваційної компетентності, дозволив встановити дещо не суттєві відмінні погляди у трактуванні цього поняття.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» (2014 р.) компетентність – це «здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, виконувати професійну діяльність на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей» [12]. Таке визначення дає підстави для розуміння компетентності як комплексної здатності особистості, що складається із багатьох компонентів. Підтвердження такого трактування знайшли своє відображення й у сучасних дослідженнях науковців, які у своїх роботах узагальнили достатньо широкий спектр наукових робіт з цієї проблеми (Н. Бідюк Н. Боршуляк, І. Буцик, С. Вень, М. Головань, О. Гомонюк, Н. Дерстуганова, Т. Гуркова, Т. Засєкіна, Д. Засєкін, І. Корсун, І. Красновська, Л. Левітіна, П. Лисак, О. Марущак, Л. Ребуха О. Самойленко, В. Синявський, О. Сергєєнкова, А. Ткачов В. Шагар Р. Шостак та ін.) [7, с. 14; 25, с. 89; 2, с. 93; 4, с. 48; 6, с. 228; 10, с. 172; 9, с. 23; 16, с. 54; 18, с. 235; 19, с. 72; 20, с. 103; 27, с. 12; 28, с. 37; 32, с. 40; 34, с. 40; 35, с. 270]. Варто вказати, що більшість серед' вказаних робіт є такими, що трактують компетентність як якість особистості, що відображає її здатність і готовність до здійснення певної діяльності (І. Буцик, М. Головань, О. Марущак, А. Ткачов та ін.) [2, с. 93; 6, с. 228; 20, с. 103; 32, с. 40]. Здатність особистості розглядають як специфічні індивідуальні її можливості (здібності) до виконання певних дій на основі наявних знань, умінь і навичок. У готовності вбачають певну інтегровану якість особистості, що характеризується станом її психічних, фізичних та емоційних функцій, які стоять в основі певної діяльності (М. Таран, І. Буцик, Т. Гуркова, П. Лисак, В. Синявський, О. Сергєєнкова, О. Самойленко, В. Шагар) [31; 9, с. 23; 27, с. 12; 28, с. 37; 34, с. 40]. А ось специфічне поєднання здатності і готовності особистості утворюють її певну інтегровану якість особистості, яку науковці розглядають як певну сукупність особливостей (властивостей) людини, що відображаються у її психіці поведінці та діяльності на основі її мислення, темпераменту, цінностей, переконань, умінь спілкування, відношення до себе і оточуючих, системи знань, умінь і навичок.

Отже, проведений аналіз вище вказаних наукових праць дозволив встановити, що «компетентність» – це комплексне інтегроване явище, що відображає певний рівень сформованості специфічних властивостей особистості і проявляються як певна якість, яка характеризується здатністю і готовність до здійснення тієї чи іншої діяльності. Також, спираючись на дослідження науковців, що представлені вище, вважаємо, що інноваційна компетентність – це специфічна якість особистості, що характеризується її здатністю і готовністю до здійснення інноваційної професійної діяльності, що передбачає створення та впровадженні нового (інновацій) та більш ефективного.

Важливим фактом є те, що науковці доводять, що склад компетентності об'єднує значно великий набір компонентів, серед яких знання, уміння, навички, мотивація та рефлексія (І. Буцик, Н. Дерстуганова, Т. Засєкіна,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Д. Засєкін, С. Вень, І. Корсун, Л. Левітіна, А. Ткачов та ін.). На їх думку, компетентність є особистісним інтегративним утворенням на основі системного поєднання комплексу знань, умінь і навичок, мотиваційних рефлексійних процесів, особистісних цінностей та певних якостей особистості, що у загальному своєму об'єднанні стають основою для її успішної діяльності.

Інноваційна професійна діяльність, як і будь яка інша діяльність, є певною активною формою прояву системи дій особистості у цій сфері, в основі якої лежать конкретні спонукальні психічні процеси. Такі процеси наковці називають мотиваційними, які лежать в основі готовності особистості до такої діяльності [2, с. 103] (І. Буцик, Т. Засєкіна, Д. Засєкін, С. Вень, І. Корсун О. Паламарчук, А. Ткачов) [2; 4; 16; 23; 32]. Інноваційна професійна діяльність, що проявляється у певній системі дій особистості, є складним інтегрованим психофізіологічним утворенням. Вона заснована на мотивації фахівця до такої діяльності з розробки та впровадження інновацій у професійній сфері, і формується із системи спонукальних факторів на основі поєднання низки потреб, мотивів, цілей та ціннісних установок особистості. Спираючись на дослідження науковців, вказаних вище, вважаємо, що інноваційна компетентність, як певна якість особистості, що проявляється у її здатності до інноваційної діяльності, у своєму змісті має мотиваційний компонент, що характеризує систему потреб, мотивів, цілей та ціннісних установок до такої діяльності, а також рівень впливу такої системи на результат діяльності фахівця, а рівень інноваційної компетентності фахівця соціальної роботи характеризується рівнем сформованості мотивів, потреб, цілей та інтересів до інноваційної професійної діяльності.

Досить важливим складником тієї чи іншої професійної компетентності фахівця, як вважають науковці, є наявність у нього таких здатностей, які проявляються як спеціальні можливості до здійснення когнітивних процесів та дій у сфері тієї чи іншої діяльності, зокрема й інноваційної. Такі процеси відбувається на основі застосування набутих у особистості знань, умінь і навичок. Такої думки дотримуються низка науковців, які у складі компетентності виокремлюють когнітивний та діяльнісний компоненти (І. Буцик, С. Вень, Н. Дерстуганова Т. Засєкіна, Д. Засєкін, І. Корсун, Л. Левітіна, О. Марущак, А. Ткачов та ін.) [2, с. 93; 4, с. 48; 10, с. 172; 16, с. 54; 19, с. 72; 32, с. 40]. З метою встановлення складників когнітивного та діяльнісного компонентів інноваційної компетентності нами було проведення дослідження щодо визначення складу змісту та структури інноваційної діяльності у виконані професійних завдань фахівця з соціальної роботи.

У Стандарті вищої освіти України підготовки бакалавра з соціальної роботи вказано про необхідність володіння ним уміннями креативно вирішувати проблеми та приймати інноваційні рішення, застосовувати творчі здібності до формування принципово нових ідей [29, С. 9]. Також було встановлено, що бакалаври з соціальної роботи у своїй професійній діяльності

мають впроваджувати інші нововведення у свою роботи, що наразі є актуальними через [29, С. 8-9]:

- використання спеціалізованого програмного забезпечення під час розв'язання професійних завдань;
- аналіз нової соціальної політики країни, соціально-політичних процесів на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях;
- використання методів соціальної діагностики у процесі оцінювання проблем, потреб, специфічних особливостей та ресурсів клієнтів;
- використання наукових досліджень у наданні соціальних послуг.

На основі проведеного аналізу посадових інструкцій фахівців соціальної роботи було виокремлено основні види робіт інноваційного характеру у сфері професійної діяльності, серед яких проєктування, розроблення, впровадження нових продуктів та засобів [21, с. 149]. Встановлено, що така діяльність здійснюється двох характерних напрямах – організації власної інноваційної діяльності та організація інноваційної діяльності інших, яка спрямована на поетапне виконання досліджень, розроблення та впровадження проєкту, сценарію або засобу, за допомогою застосування відповідних методів, методик та засобів [21, с. 150]. Фахівець з соціальної роботи під час виконання професійних завдань розробляє індивідуальні плани для роботи з конкретним соціальним випадком, визначає форми та методи допомоги громадянам, планує та реалізує заходи протидії порушень у соціальній сфері на основі розроблення спеціальних соціальних проєктів. Вказані види робіт характеризують певною новизною ідей, удосконаленням або розробкою нових інтелектуальних продуктів та сценаріїв заходів, їх цілеспрямованою реалізацією.

Аналіз наукових праць та нормативних документів дозволив стаервити, що інноваційна професійна діяльність фахівця соціальної роботи під час виконання завдань проєктного характеру заснована на виконанні двох видах робіт – організації власної інноваційної діяльності та організація інноваційної діяльності інших. Така робота ґрунтується на поетапному виконанні досліджень у відповідному напрямі, розробленні та впровадженні проєкту. Кожен із вказаних етапів складається із низки дій, що відбуваються на основі застосування відповідних методів, методик та засобів [21, с. 150]. Крім того, на основі проведених досліджень змісту та структури інноваційної професійної діяльності фахівців соціальної роботи, його професійних завдань, методів, методик їх виконання та необхідних для цього здатностей (Л. Ващенко, Ю. Гільбух, М. Дробноход, І. Петрова, В. Паламарчук, І. Осадчий Н. Сисоліна, І. Федишин, Т. Шпильова та ін.) [3, С. 39–40; 5, С. 3; 23, с. 7; 22, с. 28; 24, С. 17; 33, С. 46–47] було змодельовано узагальнену структуру інноваційної професійної діяльності фахівців соціальної роботи (рис. 1), яка схематично відображає поетапне вивченняІ та використання фахівцем інновацій, їх розроблення та впровадження у напрямі соціальної та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

науково-дослідницької роботи. У запропонованій нами моделі, на нашу думку, визначено складові інноваційної компетентності, що входять до складу когнітивного і діяльнісного компонентів.

Рис. 1. Узагальнена структура інноваційної професійної діяльності фахівців соціальної роботи

Згідно із отриманими результатними у дослідження вважаємо, що одним із характерних напрямів робіт фахівця з соціальної роботи є використання інновацій у професійній діяльності. Така робота відбувається через вивчення та впровадження: нових знань, практик, пропозицій, соціальних технологій, форм, методів, методик та засобів; нових економічних та соціальних ресурсів, вимог; інноваційних пропозицій, програм і проєктів; нових технологій та «розумних» засобів. Другим характерним напрямом професійної діяльності є

розроблення та впровадження інновацій у сфері соціальної роботи (розроблення нових пропозицій з вивчення та вирішення соціальних проблем, нових соціальних програм, проєктів, сценаріїв, заходів механізмів організації соціальної роботи, форм, методів та методик; підготовка нових засобів для забезпечення соціальної роботи) та в науково-дослідницькій роботі (організація наукових досліджень для отримання нових знань та винаходів; розроблення новаторських та раціоналізаторських пропозицій з питань соціальної роботи та її організації; виготовлення дослідних зразків науково-технічної продукції). Отже, отримані результати дослідження дозволяють виокремити у складі когнітивного компоненту інноваційної компетентності бакалаврів соціальної роботи комплекс знань особистості з питань вивчення, дослідження, розробки та впровадження інновацій у соціальній сфері та в організації науково-дослідної роботи, а також відповідний комплекс умінь та навичок у складі діяльнісного компоненту.

На основі проведеного аналізу наукових праць було встановлено, що рівень інноваційної компетентності фахівця соціальної роботи проявляється у рівні сформованості потреб, цілей та інтересів до інноваційної діяльності (Н. Бідюк Н. Боршуляк, І. Буцик, С. Вень, М. Головань, О. Гомонюк, Н. Дерстуганова, Т. Гуркова, Т. Засєкіна, Д. Засєкін, І. Корсун, І. Красновська, Л. Левітіна, П. Лисак, О. Марущак, Л. Ребуха О. Самойленко, В. Синявський, О. Сергєєнкова, А. Ткачов В. Шагар Р. Шостак та ін.) [7, с. 14; 25, с. 89; 2, с. 93; 4, с. 48; 6, с. 228; 10, с. 172; 9, с. 23; 16, с. 54; 18, с. 235; 19, с. 72; 20, с. 103; 27, с. 12; 28, с. 37; 32, с. 40; 34, с. 40; 35, с. 270], у здатності та готовності до мобілізації власних сил та психічних ресурсів до виконання своїх професійних обов'язків на належному рівні (І. Красновська) [18, с. 235], самонавчанні, прагненні до саморозвитку, до подолання труднощів у роботі та самонавчанні, а також у інформальній освіті під час вивчення сучасних інформаційних розробок та засобів, що використовуються в соціальній роботі. Крім цього, важливим у підготовці фахівця соціальної роботи є формування професійних цінностей (О. Гомонюк, Н. Бідюк та ін.) [7, с. 14] та здатності до рефлексії під час усвідомлення та оцінювання власного стану та дій (Н. Бідюк, Н. Боршуляк, І. Буцик, О. Гомонюк, Л. Ребуха, А. Ткачов та ін.) [7, с. 147; 25, с. 14; 32; с. 39]. Під рефлексією ми розуміємо певні психічні процеси у особистості, що відбувається на основі її самоаналізу, оцінювання власного розвитку та дій, поведінки, рівнів досягнень, можливостей та психічних та фізичних ресурсів. Проведений аналіз наукових праць дозволив встановити, що готовність особистості до професійної інноваційної діяльності також проявляється у її рефлексійних процесах, що виявляється у: наполегливості та вимогливості особистості до себе під час виконання професійних завдань із вивчення, дослідження, розробки та використання інновацій; самоконтролі у забезпеченні інноваційної діяльності, самонавчанні та самовдосконаленні; оцінці та самооцінці результатів інноваційної діяльності, особистісних та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

командних можливостей; у прояві відповідальності та дисциплінованості до виконання професійних завдань.

Отже, на основі проведеного аналізу наукового доробку та результатів власних досліджень вважаємо, що інноваційна компетентність – це специфічна інтегрована якість особистості, що характеризується її здатністю і готовністю до здійснення інноваційної професійної діяльності і формуються із мотиваційних, когнітивних, діяльнісних та рефлексивних компонентів. Крім того, на основі аналізу результатів досліджень структури інноваційної професійної діяльності фахівця соціальної роботи, а також досліджень теорії організації діяльності як певного процесуального явища було встановлено, що інноваційна професійна діяльність – це різнорівневий процес, який відбувається і на рівні відтворення дій на основі сформованих знань, умінь і навичок, на якому фахівець використовує інновації, а також на рівні творчої професійної роботи, коли він самостійно створює інновації. Такі результати досліджень дозволяють дійти до висновку, що інноваційна діяльність є багаторівневим процесом, що також відображається у самій структурі відповідної компетентності фахівця. Означені позиції підтверджені у публікаціях низки науковців, які характеризують здатність і готовність як різнорівневе властивість (Н. Дерстуганова М. Таран, І. Буцик, Гомонюк. Н. Бідюк, Л. Ребуха, Н. Боршуляк та ін.) [[10, с. 172; 2, с. 93; 31; 7, с. 14; 25, с. 89]. Таким чином, у результаті проведеного дослідження вважаємо, що інноваційна компетентність фахівця соціальної роботи є складним багаторівневим інтегрованим утворенням, що проявляється у психічних, фізичних та емоційно-вольових процесах, і сформована як якість особистості, що складається із мотиваційних, рефлексивних, когнітивних та діяльнісних компонентів, які у своєму об’єднанні утворюють здатність і готовність до здійснення інноваційної діяльності у межах виконання професійних завдань у сфері соціальної роботи.

Варто наголосити, що тримані результати проведеного дослідження стануть в основі розроблення та впровадження у закладах вищої освіти змісту та концептуальної моделі формування інноваційної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи.

Висновки. На основі аналізу наукових праць та власних теоретичних досліджень було визначено, що інноваційна професійна діяльність – це цілеспрямована специфічна поетапна робота фахівця, що заснована на організації досліджень, створення та впровадження інновацій у сфері професійної діяльності. Аналіз нормативної документації та посадових інструкцій дозволив встановити, що інноваційна діяльність фахівця соціальної роботи є специфічним видом професійних робіт, що ґрунтується на організації власної інноваційної діяльності та організації інноваційної діяльності інших, яка у своєму змісті передбачає систему дій на основі застосування відповідних методів, методик та засобів для вивчення та впровадження нових знань,

практик, пропозицій, соціальних технологій, форм, методів, методик та засобів, нових економічних та соціальних ресурсів, вимог, програм і проєктів, нових технологій, «розумних» засобів тощо.

Дослідженням встановлено, що інноваційна компетентність – це інтегрована якість особистості, що проявляється у її здатності і готовності до здійснення інноваційної професійної діяльності, і складається із мотиваційних, рефлексивних, когнітивних та діяльнісних компонентів. Визначено, що інноваційна компетентність фахівця соціальної роботи є складним багаторівневим інтегрованим утворенням на основі об'єднання мотиваційних, рефлексивних, когнітивних та діяльнісних компонентів і характеризує його якість, що проявляється у здатності і готовності до здійснення інноваційної діяльності у межах виконання професійних завдань у сфері соціальної роботи і заснована на організації досліджень, створення та впровадження інновацій через застосування відповідних методів, методик, засобів, технологій та форм.

Спираючись на отримані результати досліджень, вважаємо пріоритетним напрямом подальшої роботи вивчення проблеми розробки ефективної моделі організації освітнього процесу щодо формування інноваційної компетентності фахівців соціальної роботи, а також відповідних методів, методик та засобів.

Література

1. Архипова С.П., Десятов Т.М., Курлик І.І. та ін. Соціально-педагогічна діяльність в умовах трансформації суспільства : теоретичні та прикладні проблеми : кол. монографія. Черкаси : Вид. ФОП Гордієнко Є.І. 2014. 234 с.

2. Буцик І.М. Розвиток дослідницької компетентності фахівців з агроінженерії у закладах вищої освіти: теорія і методика : монографія. Київ : Компринт, 2019. 356 с.

3. Ващенко Л.М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті регіону: монографія. Київ : Видавниче об'єднання «Тираж», 2005. 380 с.

4. Вень С., Корсун І. Компетенція та компетентність: закордонний досвід. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: "Педагогічні науки"*, вип. 1, Березень, 2023. С. 45-51.

5. Гільбух Ю.З., Дробноход М.І. Інноваційний експеримент у школі. На допомогу досліднику початківцю. Київ : ІЗМН, 1994. С.3.

6. Головань М.С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2011. №8 (18). С. 224-234.

7. Гомонюк О., Бідюк Н. Особливості розвитку інформаційної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій шляхом використання інноваційних педагогічних технологій. *Молодь і ринок.* 2023.№ 3. Вип. 211, С.12-15.

8. Гордєєва Т.С. Сучасний стан і тенденції професійної підготовка майбутніх фахівців у сфері соціального забезпечення в Україні. *Вісник Черкаського університету: Педагогічні науки*, № 8, 2017, С.19–25.

9. Гуркова Т. Дефініція поняття «готовність» у психолого-педагогічній літературі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2020, № 9 (103). С.317-327.

10. Дерстуганова Н.В. Генеза змісту поняття «компетентність» в українському та зарубіжному освітньому дискурсі. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2022 р., № 82. С. 169-173.

11. ДСТУ 31279:2005. Інноваційна діяльність. Терміни та визначення понять. URL : https://www.ksv.biz.ua/GOST/DSTY_ALL/DSTU4/dstu_gost_31279-2005.pdf (дата звернення: 12.11.2024 р.)

12. Закон України «Про вищу освіту», 2014 р. URL : Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (дата звернення: 08.02.2025 р.)

13. Закон України «Про інноваційну діяльність» (2002 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text (дата звернення: 12.11.2024 р.)

14. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності» (2012 р.) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text (дата звернення: 12.11.2024 р.)

15. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text (дата звернення: 12.11.2024 р.)

16. Засєкіна Т., Засєкін Д. Компетентності та результати навчання як системотвірні елементи освітнього процесу. *Український педагогічний журнал.* 2020, №3. С. 49-57.

17. Інновація. Енциклопедія сучасної України. URL : https://esu.com.ua/article-12321 (дата звернення: 06.09.2024 р.)

18. Красновська І.П. Теоретичне обґрунтування понять «компетенція» і «компетентність» у дослідженнях науковців (друга половина XX – початок XXI століття). *Педагогічний альманах*. 2020, Вип. 45, С. 233-238.

19. Левітіна Л.В. Стратегічна компетентність як визначник професійної компетентності майбутнього фахівця, 2023 URL : https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2023/2/10.pdf (дата звернення: 08.02.2025 р.)

20. Марущак О.М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал.* Житомир : Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся», 2016. Вип. 11. С. 97–108.

21. Нагорна К. В., Буцик І. М. Проєктна діяльність фахівця соціономічного профілю у виконанні професійних завдань. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка».* Одеса: ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій». 2023. Вип. 59. С. 147-152.

22. Осадчий І. Г. Проектно-модульна організація системи загально середньої освіти сільського адміністративного району. Освітня система сільського регіону: проблеми та перспективи. Київ : КПВД «Педагогіка», 2000. С.21−32.

23. Паламарчук В. Ф. Інноваційні процеси в педагогіці. Педагогічні інновації в сучасній школі. Київ : Освіта, 1994. С.5-9.

24. Петрова І. Л., Шпильова Т. І., Сисоліна Н. П. Інноваційна діяльність: стимули та перешкоди: монографія. Київ : Дорадо, 2010. 296 с.

25. Ребуха Л.З., Боршуляк Н.С. Професійна компетентність фахівців: сутнісні ознаки та розвиткові умови. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка».* Одеса: ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій». Вип. 22. Т.3. 2020. С. 87-90.

26. Савельчук І.Б. Підготовка соціальних працівників за сучасних умов: інноваційні тенденції. *Педагогічні науки*. 2016. Вип.1 (83). С. 120–125.

27. Самойленко О., Лисак П. Психологічна готовність особистості як предмет наукового дослідження. *Зб. наук. пр. Національної академії Державної прикордонної служби України*, Том 13, № 2. 2019. 391 с.

28. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П. Психологічний словник. Київ : Науковий світ, 2007. 336 с.

29. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» галузі знань 23 «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня освіти. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf (дата звернення: 29.04.2024).

30. Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text. (дата звернення: 12.11.2024 р.)

31. Таран М.В., Буцик І.М. Сутність та структура готовності майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання Smart-комплексів у професійній діяльності. *Науковий журнал «Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія».* Том 15, № 2. 2024). URL : https://humstudios.com.ua/uk/journals/tom-12-2-2024/sutnist-ta-struktura-gotovnosti-maybutnikh-bakalavriv-z-profesiynoyi-osviti-agrarnogo-profilyu-do-vikoristannya-smart-kompleksiv-u-profesiyniy-diyalnosti (дата звернення: 08.02.2025 р.)

32. Ткачов А.С. Теоретичний аналіз понять «компетентність» та «компетенція». Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія», 2016. Вип. 55. С. 37–42.

33. Федишин І. Б. Етимологічне походження та теоретичні засади категорії «інновація» та її класифікаційні ознаки. *Економіка та менеджмент. Вісник Вінницького політехнічного інституту.* 2012. № 3. С. 42-47.

34. Шагар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : «Прапор», 2007. 640 с.

35. Шостак Р. Поняття «компетентність» у науковій літературі. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип. 28, Т. 4, 2020. С. 265–272.

36. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянської академії», 2011. 242 с.

References

1. Arkhypova, S.P., Desiatov, T.M., & Kurlyk, I.I. (2014). Sotsialno-pedahohichna diialnist v umovakh transformatsii suspilstva : teoretychni ta prykladni problem [Socio-pedagogical activity in the context of societal transformation: theoretical and applied problems]. Cherkasy: Vyd. FOP Hordiienko Ye.I. [in Ukrainian].

2. Butsyk, I.M. (2019). Rozvytok doslidnytskoi kompetentnosti fakhivtsiv z ahroinzhenerii u zakladakh vyshchoi osvity: teoriia i metodyka [Development of research competence of specialists in agricultural engineering in higher education institutions: theory and methodology]. Kyiv: KOMPRYNT. [in Ukrainian].

3. Vashchenko, L.M. (2005). Upravlinnia innovatsiinymy protsesamy v zahalnii serednii osviti rehionu [Management of innovative processes in general secondary education of the region]. Kyiv: Vydavnyche obiednannia «Tyrazh». [in Ukrainian].

4. Ven, S., & Korsun, I. (2023). Kompetentsiia ta kompetentnist: zakordonnyi dosvid [Competence and competence: foreign experience]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia: "Pedahohichni nauky" – Bulletin of the Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University. Series: "Pedagogical Sciences", 1, Berezen*. 45-51. [in Ukrainian].

5. Hilbukh, Yu.Z., & Drobnokhod, M.I. (1994). Innovatsiinyi eksperyment u shkoli. Na dopomohu doslidnyku pochatkivtsiu [Innovative experiment in school. To help the novice researcher]. Kyiv: IZMN. [in Ukrainian].

6. Holovan, M.S. (2011). Kompetentsiia ta kompetentnist: porivnialnyi analiz poniat [Competence and competence: a comparative analysis of concepts]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies.* 8 (18) 224-234. [in Ukrainian].

7. Homoniuk, O., & Bidiuk, N. (2023). Osoblyvosti rozvytku informatsiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii shliakhom vykorystannia innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii [Peculiarities of developing information competence of future specialists in socio-economic professions through the use of innovative pedagogical technologies]. *Molod i rynok – Youth and Market. 3. (211).* 12-15. [in Ukrainian].

8. Hordieieva, T.S. (2017). Suchasnyi stan i tendentsii profesiinoi pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv u sferi sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini [Current status and trends in professional training of future specialists in the field of social security in Ukraine]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu: Pedahohichni nauky – Bulletin of Cherkasy University: Pedagogical Sciences, 8.* 19–25. [in Ukrainian].

9. Hurkova, T. (2020). Definitsiia poniattia «hotovnist» u psykholoho-pedahohichnii literature [Definition of the concept of "readiness" in psychological and pedagogical literature]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies, 9 (103).* 317-327. [in Ukrainian].

10. Derstuhanova, N.V. (2022). Heneza zmistu poniattia «kompetentnist» v ukrainskomu ta zarubizhnomu osvitnomu dyskursi [Genesis of the content of the concept of "competence" in Ukrainian and foreign educational discourse]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and general education schools. 82.*169-173. [in Ukrainian].

11. DSTU 31279. Innovatsiina diialnist. Terminy ta vyznachennia poniat [State Standard of Ukraine 31279. Innovative activity. Terms and definitions of concepts]. (2005). Retrieved from https://www.ksv.biz.ua/GOST/DSTY_ALL/DSTU4/dstu_gost_31279-2005.pdf ([in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy "Pro vyshchu osvitu" 2014 roku [Law of Ukraine On Higher Education of 2014]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy "Pro innovatsiinu diialnist" 2002 roku [Law of Ukraine "On Innovation Activity" of 2002]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy "Pro priorytetni napriamy innovatsiinoi diialnosti" 2012 roku [Law of Ukraine "On Priority Areas of Innovation Activity" of 2012]. Retrieved from https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy "Pro sotsialnu robotu z simiamy, ditmy ta moloddiu" vid 21 chervnia 2001 roku [Law of Ukraine "On Social Work with Families, Children and Youth" of June 21, 2001]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text. [in Ukrainian].

16. Zasiekina, T., & Zasiekin, D. (2020). Kompetentnosti ta rezultaty navchannia yak systemotvirni elementy osvitnoho protsesu [Competencies and learning outcomes as system-forming elements of the educational process]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal. 3.* 49-57. [in Ukrainian].

17. Innovatsiia [Innovation]. *Entsyklopediia suchasnoi – Encyclopedia of Modern Ukraine Ukrainy.* Retrieved from https://esu.com.ua/article-12321 [in Ukrainian].

18. Krasnovska, I.P. (2020). Teoretychne obgruntuvannia poniat "kompetentsiia" i "kompetentnist" u doslidzhenniakh naukovtsiv (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia) [Theoretical substantiation of the concepts of "competence" and "competence" in the research of scientists (second half of the 20th – beginning of the 21st century)]. *Pedahohichnyi almanakh – Pedagogical Almanac. 45.* 233-238. [in Ukrainian].

19. Levitina, L.V. (2023). Stratehichna kompetentnist yak vyznachnyk profesiinoi kompetentnosti maibutnoho fakhivtsia [Strategic competence as a determinant of professional competence of a future specialist]. Retrieved from https://pedpsy.duan.edu.ua/images/ PDF/2023/ 2/10.pdf [in Ukrainian].

20. Marushchak, O.M. (2016). Poniattia kompetentnosti u pedahohichnii diialnosti [The concept of competence in pedagogical activity]. *Kreatyvna pedahohika: nauk.-metod. Zhurnal – Creative pedagogy: scientific-methodical journal.* Zhytomyr: Akademiia mizhnarodnoho spivrobitnytstva z kreatyvnoi pedahohiky "Polissia", 11. 97–108. [in Ukrainian].

21. Nahorna, K.V., & Butsyk, I. M. (2023). Proiektna diialnist fakhivtsia sotsionomichnoho profiliu u vykonanni profesiinykh zavdan [Project activity of a socio-economic specialist in the performance of professional tasks.]. *Naukovyi zhurnal "Innovatsiina pedahohika" – Scientific journal "Innovative Pedagogy"*. Odesa: PU «Prychornomorskyi naukovo-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii». 59. 147-152. [in Ukrainian].

22. Osadchyi, I.H. (2000). Proektno-modulna orhanizatsiia systemy zahalno serednoi osvity silskoho administratyvnoho raionu [Project-modular organization of the system of general secondary education of the rural administrative district]. *Osvitnia systema silskoho rehionu: problemy ta perspektyvy – The educational system of the rural region: problems and prospects.* Kyiv: KPVD "Pedahohika". 21−32. [in Ukrainian].

23. Palamarchuk, V.F. (1994). I nnovatsiini protsesy v pedahohitsi [Innovative processes in pedagogy]. *Pedahohichni innovatsii v suchasnii shkoli – Pedagogical innovations in modern school.* Kyiv: Osvita. 9. 5-9. [in Ukrainian].

24. Petrova, I.L., Shpylova, T.I., & Sysolina, N.P. (2010.) Innovatsiina diialnist: stymuly ta pereshkody [Innovative activity: incentives and obstacles]. Kyiv: Dorado. [in Ukrainian].

25. Rebukha, L.Z., & Borshuliak, N.S. (2020). Profesiina kompetentnist fakhivtsiv: sutnisni oznaky ta rozvytkovi umovy [Professional competence of specialists: essential features and development conditions]. *Naukovyi zhurnal "Innovatsiina pedahohika" – Scientific journal "Innovative pedagogy"*. Odesa: PU «Prychornomorskyi naukovo-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii». 22. (3). 87-90. [in Ukrainian].

26. Savelchuk, I.B. (2016). Pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv za suchasnykh umov: innovatsiini tendentsii [Training of social workers in modern conditions: innovative trends]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences.* 1 (83). 120–125. [in Ukrainian].

27. Samoilenko, O., & Lysak, P. (2019). Psykholohichna hotovnist osobystosti yak predmet naukovoho doslidzhennia [Psychological readiness of the individual as a subject of scientific research]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Collection of scientific papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 13 (2). 391 [in Ukrainian].

28. Syniavskyi, V.V., & Serhieienkova, O.P. (2007). Psykholohichnyi slovnyk [Psychological Dictionary]. Kyiv: Naukovyi svit. [in Ukrainian].

29. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 231 "Sotsialna robota" haluzi znan 23 "Sotsialna robota" pershoho (bakalavrskoho) rivnia osvity [Standard of higher education in the specialty 231 "Social work" of the field of knowledge 23 "Social work" of the first (bachelor's) level of education]. (2019). Retrieved from https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf [in Ukrainian].

30. Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky [Strategies for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032]. (2022). Retrieved from https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text. (data zvernennia: 12.11.2024 r.) [in Ukrainian].

31. Taran, M.V., & Butsyk, I.M. (2024). Sutnist ta struktura hotovnosti maibutnikh bakalavriv z profesiinoi osvity ahrarnoho profiliu do vykorystannia Smart-kompleksiv u profesiinii diialnosti [The essence and structure of the readiness of future bachelors of vocational education of the agricultural profile to use Smart-complexes in professional activity]. *Naukovyi zhurnal "Humanitarni studii: pedahohika, psykholohiia, filosofiia" – Scientific journal "Humanities: pedagogy, psychology, philosophy". 15 (2).* Retrieved from https://humstudios. com.ua/uk/ journals /tom-12-2-2024/ sutnist-ta-struktura-gotovnosti-maybutnikh-bakalavriv-z-profesiynoyi-osviti-agrarnogo-profilyu-do-vikoristannya-smart-kompleksiv-u-profesiyniy-diyalnosti (data zvernennia: 08.02.2025 r.) [in Ukrainian].

32. Tkachov, A.S. (2016). Teoretychnyi analiz poniat "kompetentnist" ta "kompetentsiia" [Theoretical analysis of the concepts of "competence" and "competence]. *Zbirnyk naukovykh prats "Pedahohika ta psykholohiia" – Collection of scientific works "Pedagogy and Psychology". 55.* 37–42. [in Ukrainian].

33. Fedyshyn, I.B. (2012). Etymolohichne pokhodzhennia ta teoretychni zasady katehorii «innovatsiia» ta yii klasyfikatsiini oznaky [Etymological origin and theoretical foundations of the category "innovation" and its classification features]. *Ekonomika ta menedzhment – Economics and management.* Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu. 3. 42-47. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

34. Shahar, V. (2007). Suchasnyi tlumachnyi psykholohichnyi slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: «Prapor». [in Ukrainian].

35. Shostak, R. (2020). Poniattia "kompetentnist" u naukovii literature [The concept of "competence" in scientific literature. Current issues of the humanities]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of the humanities. 28 (4).* 265–272. [in Ukrainian].

36. Shumpeter, Y.A. (2011). Teoriia ekonomichnoho rozvytku: Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyklu [Theory of Economic Development: A Study of Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle]. Kyiv : Vydavnychyi dim "Kyievo-Mohylianskoi akademii". [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 316.46:37.091.12:005.32

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-753-761

Нікітська Юлія Мирославівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (0472) 372-142, https//orcid.org/0000-0002-0482-8011

Михальчук Олена Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (0472) 372-142, https//orcid.org/0000-0001-6991-0588

Панченко Оксана Олександрівна доктор філософії, старший викладач кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (047) 231-72-83, https://orcid.org/0000-0001-8911-7544

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВУ ТА ЙОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Анотація. У статті розглянуто ключові особливості формування колективу, його соціально-психологічні характеристики та етапи розвитку. Підкреслено значення соціально-психологічного клімату, згуртованості та ціннісно-орієнтаційної зрілості у створенні ефективного педагогічного колективу. Особливу увагу приділено етапам становлення колективу: початковому, диференціювання та інтегрування, які є характерними для всіх груп, але час їх проходження залежить від специфіки колективу.

Розглянуто міжособистісні відносини в педагогічних колективах, що складаються з трьох рівнів: персональних, партнерських і мотиваційних, які забезпечують гармонійну співпрацю та взаєморозуміння між його членами. Показано, що ефективність діяльності педагогічного колективу залежить від рівня організованості, відповідальності, спрацьованості та включеності членів колективу в управління.

У статті акцентовано увагу на особливостях педагогічного колективу, таких як поліфункціональність діяльності, високий рівень самоврядування, тісна взаємодія з учнівськими колективами та вплив професійних цінностей на єдність дій. Зазначено, що жіночий склад педагогічних колективів впливає на динаміку взаємовідносин, зокрема, підвищену емоційність та схильність до змін настроїв.

Висвітлено значення грамотного управління колективом освітньої організації, що сприяє залученню молодих фахівців, підвищенню рівня їх

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

професійної мотивації та зацікавленості у спільній діяльності. У підсумку зроблено висновок про необхідність подальших досліджень сучасних підходів до управління персоналом в умовах освітнього середовища, яке постійно змінюється.

Ключові слова: формування колективу, соціально-психологічні характеристики, педагогічний колектив, згуртованість, управління.

Nikitska Yuliia Myroslavivna PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate professor at the Department of Preschool and Special Education, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, tel.: (0472) 372-142, https//orcid.org/0000-0002-0482-8011

Mykhalchuk Olena Oleksandrivna PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate professor at the Department of Preschool and Special Education, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, tel.: (0472) 372-142, https//orcid.org/0000-0001-6991-0588

Panchenko Oksana Oleksandrivna PhD, Senior Lecturer at the Department of Preschool and Special Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, tel.: (047) 231-72-83, https://orcid.org/0000-0001-8911-7544

FEATURES OF TEAM FORMATION AND ITS SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS

Abstract. The article examines the key features of team formation, its socio-psychological characteristics, and stages of development. It emphasizes the importance of socio-psychological climate, cohesion, and value-orientation maturity in creating an effective teaching team. Particular attention is paid to the stages of team formation: initial, differentiation and integration, which are typical for all groups but vary in duration depending on the team's specifics.

The interpersonal relationships in teaching teams are analyzed, consisting of three levels: personal, partnership, and motivational, which ensure harmonious collaboration and mutual understanding among its members. The article demonstrates that the effectiveness of a teaching team depends on the level of organization, responsibility, coherence, and members' involvement in management processes.

The study highlights the peculiarities of teaching teams, including the multifunctionality of activities, a high level of self-governance, close interaction with student groups, and the impact of professional values on the unity of actions. It is noted that the predominantly female composition of teaching teams influences the dynamics of relationships, particularly an increased emotionality and susceptibility to mood changes.

The importance of competent management in educational organizations is emphasized, as it facilitates the recruitment of young professionals, increases their professional motivation, and fosters interest in collaborative activities. As a result, a conclusion is made about the need for further research into modern approaches to personnel management in the conditions of an educational environment that is constantly changing.

Keywords: team formation, socio-psychological characteristics, teaching team, cohesion, management.

Постановка проблеми. Нині персонал став найважливішим ресурсом організації. У століття високих технологій, швидких змін у суспільстві, підвищення ролі інформації та творчості необхідно вміло управляти персоналом організації: від цього залежить не тільки її власне функціонування, а й найрізноманітніші характеристики суспільства в цілому. Сучасний етап розвитку суспільних відносин, що характеризується інтенсивною інтеграцією всіх сфер життєдіяльності людини між собою та зростаючими вимогами до організації та функціонування будь-якої галузі людського життя, ставить завдання пошуку ефективних механізмів регулювання та впливу на всі сфери професійної діяльності, чи то політика, чи то бізнес, чи то керівництво сучасними освітніми організаціями: у всіх цих сферах основним елементом функціонування є групи людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування колективу та його соціально-психологічні характеристики є важливим об’єктом дослідження у багатьох наукових дисциплінах, зокрема соціальної психології, менеджменту, педагогіки та соціології. Основні аспекти, що вивчаються, включають процеси групової динаміки, етапи становлення колективу, лідерство, міжособистісну взаємодію та вплив соціокультурного контексту на колектив. Дослідження групової динаміки, проведені Куртом Левіном, стали фундаментом для вивчення механізмів взаємодії в групах, визначення ролей і функцій членів колективу. У своїх працях дослідник підкреслював значення цілей групи, як вони впливають на поведінку її членів, та важливість адаптації до змінних умов.

Сучасні дослідження приділяють увагу ролі лідера у формуванні ефективного колективу. Наприклад, Б. Бас у своїй теорії трансформаційного лідерства наголошує на тому, що лідери впливають на соціально-психологічний клімат групи, стимулюють інновації та підвищують рівень згуртованості. У контексті організаційного менеджменту Дж. Кац і Р. Кан вказували на взаємозв’язок між соціально-психологічним кліматом колективу та його продуктивністю. Серед українських дослідників слід відзначити праці С. Максименка та В. Рибалки, які розглядали формування колективу через призму психолого-педагогічного впливу. Їх дослідження акцентують на розвитку колективу в освітньому середовищі, ролі наставництва та міжособис-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

тісного спілкування у формуванні здорового психологічного клімату. Сучасні тенденції у вивченні цієї теми включають дослідження впливу цифрових технологій на взаємодію в колективі, особливо у віддаленому форматі роботи. Зокрема, роботи Т. Честера і П. Мура акцентують увагу на зміні способів комунікації, вирішенні конфліктів та підтримці колективної ідентичності в онлайн-середовищі.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі та систематизації особливостей формування педагогічного колективу і становлення його соціально-психологічних характеристик.

Виклад основного матеріалу. У перекладі з латинської, слово *«колектив»* (collectivus) означає «збірний», «зібраний разом». У повсякденному побуті це слово вживається для позначення різних організованих груп людей. Як відомо, не кожна група може називатися колективом, необхідно визначити ту рису, що відокремлює колектив від будь-якої іншої групи. Колектив – це підсумок розвитку групи, її вища стадія. Головні відмінні ознаки колективу полягають в наступному [3]:

1. Наявність спільної та суспільно-значимої мети колективної діяльності, одночасно особистісно-значимої для членів групи.

2. Цілі колективної діяльності опосередковані її змістом, цінностями, принципами, завданнями.

Таким чином, колектив – це таке об'єднання людей, в основі якого базуються наступні *ознаки*:

- суспільно значущі цілі, які приймає кожен його член;
- спільна діяльність щодо досягнення цих цілей;
- взаємна відповідальність між членами колективу;
- наявність органів самоврядування;
- зв'язок первинного колективу з іншими колективами [5].

Наукові дослідження доводять, що міжособистісні відносини в колективі мають багаторівневу *структуру*:

перший рівень – персональні стосунки, що проявляються в емоційній привабливості або антипатії, сумісності, скрутності або легкості контактів, збігу або розбіжності смаків;

другий рівень утворює партнерські відносини – на цьому рівні відносини між членами колективу проявляються як відносини між учасниками спільної діяльності;

третій рівень утворює мотиваційні відносини (мотиви, цілі колективної діяльності, соціальний сенс колективної діяльності) [12].

Таким чином, *педагогічний колектив* – це група педагогів, які спільно працюють, мають спільні освітні цілі, досягнення яких є для них також особистісно значущими, та реалізують структуру міжособистісних взаємовідносин і взаємодій, що сприяють досягненню спільних цілей.

У діяльності педагогічного колективу виокремлюють три типи *цілей*:

1) власне, освітні цілі (поточні цілі освітньої діяльності);

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

2) цілі розвитку освітньої діяльності;

3) цілі саморозвитку колективу [8].

Найбільш розвинені педагогічні колективи ставлять перед собою цілі всіх трьох видів. Такий колектив здатен не тільки ефективно використовувати наявний освітній потенціал закладу, а й ефективно підвищувати його як за рахунок освоєння нововведень, так і вдосконалення професійного рівня педагогів, розбудови власної структури.

У своєму розвитку колектив проходить три *етапи* становлення.

1 етап – початковий. На цьому етапі відбувається процес створення формального зовнішнього середовища колективу. Члени колективу знайомляться один з одним і зі своїм керівництвом, а керівник, в свою чергу, вивчає склад колективу. На початковому етапі формування колективу відбувається адаптація всіх його членів до умов праці, до керівника, до його вимог, один до одного.

2 етап – диференціювання. Цей етап формування колективу передбачає утворення малих груп на основі спільності інтересів і складу характерів. З найбільш свідомих, активних, відповідальних і діяльних людей формується актив, який раніше за інших усвідомлює суспільну значущість завдань колективу, необхідність пред'явлених керівником вимог і надає йому підтримку. Важливою ознакою другої стадії розвитку є збільшення кількості рішень, ухвалюваних керівником із залученням підлеглих.

3 етап – інтегрування. На цій стадії створюється колектив з єдністю інтересів і цілей, свідомою дисципліною і почуттям відповідальності за їхню спільну мету. Усі члени колективу, що створився, враховують вимоги керівника. Тут керівник має змінити тактику. На початковому етапі він лише організовував, формував колектив, то на етапі інтегрування він виступає авторитетним представником. Тепер керівник намагається шукати шляхи розвитку створеного колективу. На етапі інтегрування розвиток колективу не закінчується, він має розвиватися постійно, оскільки нерухомість може призвести до розпаду [1].

Розглянуті етапи становлення колективу є характерними для всіх колективів, але час проходження від стадії до стадії в кожному колективі може бути різним. Керівник, який не зміг розібратися в обстановці, сам може стати причиною сповільненого темпу розвитку і розпаду колективу [4].

Виходячи з вищесказаного, маємо відзначити низку первинних психологічних характеристик розвитку педагогічного колективу.

Ціннісно-орієнтаційна зрілість педагогічного колективу – це характеристика, що відображає ступінь готовності його членів докладати зусиль для досягнення високих результатів у освітній діяльності, в удосконаленні та саморозвитку колективу [9].

Під *організованістю* колективу трактують його здатність формувати раціональну структуру спільних дій і гнучко перебудовувати її в умовах, що змінюються. Вона залежить від: відповідальності членів колективу; спрацьованості членів колективу; їх включеності в управління [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Відповідальність характеризує наскільки сумлінно ставляться члени колективу до виконання своїх обов'язків без жорсткого контролю адміністрації, а також їхню готовність за власною ініціативою перебирати на себе відповідальність за виконання якихось нових робіт, які формально не входять до їхніх обов'язків [11].

Спрацьованість колективу характеризує ступінь готовності його членів у разі потреби самостійно узгоджувати свої дії один з одним без звернення до керівника [6].

Включеність в управління характеризує ступінь впливу членів педагогічного колективу на ухвалювані адміністрацією рішення, що стосуються планів та організації роботи закладу освіти [10].

Згуртованість колективу – це характеристика, що відображає його здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім впливам, які негативно впливають на ефективність спільної діяльності. Згуртованість – необхідний момент стабільного функціонування і самого існування колективу: її відсутність неминуче призводить до деградації та розпаду. Згуртованість залежить від: єдності орієнтації; сумісності; потенційної стабільності колективу. На стан згуртованості колективу значний вплив має психічна сумісність його членів. Під сумісністю розуміють ступінь поєднання в колективі особистих якостей його членів. Потенційним негативним наслідком високої згуртованості є групове однодумство, коли через почуття солідарності знижується активність діяльності окремих членів колективу [7].

Згуртованим колектив може бути, якщо [3]:

1. Керівник обізнаний з професійним та особистісним потенціалом кожного педагога, а також характером взаємовідносин у педагогічному колективі.
2. Вироблено єдину педагогічну позицію (педагогічне кредо).
3. Організовано спільну діяльність.
4. Здійснюється індивідуальний і диференційований підхід до педагога.
5. Правильно розподілені громадські доручення.
6. Спільно проводиться дозвілля.
7. Систематично спільно аналізується діяльність.
8. Керівник є згуртовуючим центром педагогічного колективу.

Виділяють наступні критерії згуртованості педагогічного колективу:

1. Стабільність складу колективу.
2. Мобільність колективу у вирішенні якогось складного завдання.
3. Тривалість адаптації в колективі нових педагогів.
4. Уміння виходити з конфліктної ситуації шляхом саморегуляції.
5. Демократичний стиль керівництва.
6. Стабільність, ритмічність роботи колективу за тривалої відсутності керівника.
7. Психологічний клімат у колективі.
8. Оцінка колективу з боку громадськості [2].

Сукупність соціально-психологічних характеристик дає уявлення про стан колективу, який називається моральним *кліматом* колективу. Для оцінки морального клімату колективу можна використовувати такі непрямі показники, як відомості про плинність кадрів, якість діяльності, результативність праці тощо.

Особливості педагогічного колективу:

1. *Специфіка професійної діяльності, а саме в навчанні та вихованні підростаючого покоління.* Ефективність професійної діяльності педагогічного колективу визначається рівнем педагогічної культури його членів, характером міжособистісних стосунків, розумінням колективної та індивідуальної відповідальності, ступенем організованості, співпраці. Ця обставина стимулює педагогічний колектив до самоорганізації, постійного самовдосконалення [4].

2. *Педагогічна діяльність колективу педагогів протікає в тісній взаємодії з колективом здобувачів освіти.* У категоріях науки управління та системного підходу педагогічний колектив є керуючою системою, а колективи здобувачів освіти – керованою. Педагогічний колектив з огляду на наявний значний інтелектуальний, виховний потенціал, безумовно, виступає суб'єктом виховання не тільки стосовно колективу здобувачів освіти, а й стосовно себе [8].

3. *Поліфункціональність педагогічної професії.* Поліфункціональність діяльності окремих педагогів визначає поліфункціональність діяльності всього педагогічного колективу. Вирішуючи власні професійні завдання, педагогічний колектив виходить за межі закладу освіти. Педагогізація навколишнього соціального середовища, формування педагогічної культури батьків і суспільства в цілому, стає невід'ємною функцією педагогічного колективу.

4. *Високий ступінь самоврядування.* Основні, принципові питання життя і діяльності педагогічного колективу є предметом обговорення на різних рівнях управління. Делегування повноважень по вертикалі створює необхідні передумови для формування позитивної громадської думки в колективі, розвитку самостійності та ініціативи. Як правило, функціональні обов'язки членів педагогічного колективу, його керівників, чітко визначені, посадові інструкції є обов'язковими для виконання, а форми контролю та самоконтролю є відпрацьованими [10].

5. *Колективний характер праці та колективна відповідальність за всі результати діяльності.* Індивідуальні зусилля окремих педагогів не здатні забезпечити бажаний успіх, якщо вони не узгоджені з діями інших педагогів, якщо немає єдності дій, вимог, оцінювання якості знань тощо. Єдність педагогів може проявлятися в ціннісних орієнтаціях, поглядах, переконаннях, але це не означає одноманітність в технології педагогічної діяльності. Такі педагогічні цінності, як любов до дитини, бажання навчити її, повага до особистості, педагогічна творчість, оптимізм, загальна та професійна культура, створюють ту матеріальну базу, на якій ґрунтується єдність дій педагогів [12].

6. *Відсутність часових рамок для виконання тих чи інших видів педагогічної праці.* Це часто є причиною перевантаження педагогів, нестачі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

необхідного вільного часу для їхнього професійного зростання, духовного збагачення [1].

7. Переважно жіночий склад. Ця особливість педагогічного колективу не може не впливати на характер взаємовідносин, що виникають у ньому. Жіночі колективи більш емоційні, частіше схильні до зміни настроїв, більш конфліктні, ніж ті педагогічні колективи, в яких у значній частині представлені чоловіки. Однак потрібно мати на увазі, що жінки за своєю природою більш схильні до виховної діяльності, більш гнучкі у виборі прийомів і способів педагогічного впливу [6].

Говорячи про соціально-психологічні характеристики колективу, важливо відзначити і загальні характеристики *ефективності* колективної діяльності: задоволеність фахівців перебуванням у колективі, процесом і результатом праці; свідома дисципліна; життєствердний настрій у колективі; продуктивність роботи; згуртованість і організованість членів колективу; високий ступінь участі членів колективу в його управлінні та самоврядуванні; ознаки авторитету керівників; практична відсутність плинності кадрів [3].

Висновки. Грамотне управління колективом освітньої організації з урахуванням алгоритму його формування та встановлених соціально-психологічних характеристик дасть змогу залучити до роботи молодих і перспективних фахівців, утримати їх у колективі, розвивати всередині колективу високу зацікавленість у роботі. Відтак у подальших дослідженнях постає актуальність завдання щодо подальшого виявлення сучасних підходів до управління персоналом закладу освіти.

Література:

1. Андрущенко, В. П., & Козаков, В. А. (2006). *Філософія освіти*. Київ: Знання.
2. Бас, Б. М. (2015). Лідерство та ефективність організації. *Журнал прикладної психології*, 70(4), 550-572.
3. Гнатюк, І. В. (2020). Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні. *Педагогічна думка*, (5), 23-27.
4. Зазикін, В. Г. (2007). Соціальна психологія груп: практичний посібник. Київ: Либідь. 128.
5. Кац, Дж., & Кан, Р. (2016). Соціальні системи організації. Пер. з англ. Київ: Наукова думка. 316.
6. Козубовська, І. В., & Шевченко, О. М. (2018). Розвиток педагогічного колективу як цілісної системи. *Наукові записки НПУ імені М. П. Драгоманова. Психолого-педагогічні науки*, 4(72), 134-141.
7. Левін, К. (2017). Поведінка в групах: Дослідження динаміки. *Human Relations*, 1(2), 143-153.
8. Максименко, С. Д. (2019). Формування педагогічного колективу в сучасному освітньому середовищі. *Освіта і управління*, 22(2), 45-52.
9. Моносзон, В. М. (2003). Основи соціально-психологічного управління колективами. Харків: Фоліо. 240.
10. Рибалка, В. В. (2005). Соціальна психологія: теорія та практика. Київ: Педагогічна преса. 182.
11. Честер, Т. С. (2018). Комунікація в онлайн-середовищі: виклики та перспективи для колективів. *Social and Psychological Studies*, 12(3), 56-67.
12. Шуліка, О. О. (2021). Роль згуртованості колективу у досягненні високих результатів у педагогічній діяльності. *Науковий вісник Черкаського університету*, 8(15), 92-98.

References:

1. Andrushchenko, V. P., & Kozakov, V. A. (2006). *Filosofiia osvity* [Philosophy of education]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

2. Bass, B. M. (2015). Liderstvo ta efektyvnist orhanizatsii [Leadership and organizational effectiveness]. *Zhurnal prykladnoi psykholohii* [Journal of Applied Psychology], 70(4), 550–572 [in Ukrainian].

3. Hnatiuk, I. V. (2020). Inkliuzyvna osvita: stan i perspektyvy rozvytku v Ukraini [Inclusive education: Status and prospects for development in Ukraine]. *Pedahohichna dumka* [Pedagogical Thought], (5), 23–27 [in Ukrainian].

4. Zazykin, V. G. (2007). *Sotsialna psykholohiia hrup: praktychnyi posibnyk* [Social psychology of groups: A practical guide]. Kyiv: Lybid. 128 [in Ukrainian].

5. Katz, D., & Kahn, R. L. (2016). *Sotsialna psykholohiia orhanizatsii* [The social psychology of organizations]. Kyiv: Naukova Dumka. 316 [in Ukrainian].

6. Kozubovska, I. V., & Shevchenko, O. M. (2018). Rozvytok pedahohichnoho kolektyvu yak tsilisnoi systemy [Development of the teaching team as an integral system]. *Naukovi zapysky NPU imeni M. P. Drahomanova. Psykholoho-pedahohichni nauky* [Scientific Notes of NPU Named after M. P. Dragomanov. Psychological and Pedagogical Sciences], 4(72), 134–141 [in Ukrainian].

7. Lewin, K. (2017). Povodzhennia v hrupakh: Doslidzhennia dynamiky [Group behavior: A study of dynamics]. *Human Relations*, 1(2), 143–153 [in Ukrainian].

8. Maksymenko, S. D. (2019). Formuvannia pedahohichnoho kolektyvu v suchasnomu osvitniomu seredovyshchi [Formation of a teaching team in the modern educational environment]. *Osvita i upravlinnia* [Education and Management], 22(2), 45–52 [in Ukrainian].

9. Monoszon, V. M. (2003). *Osnovy sotsialno-psykholohichnoho upravlinnia kolektyvamy* [Basics of socio-psychological team management]. Kharkiv: Folio. 240 [in Ukrainian].

10. Rybalka, V. V. (2005). *Sotsialna psykholohiia: Teoriia ta praktyka* [Social psychology: Theory and practice]. Kyiv: Pedahohichna presa. 182 [in Ukrainian].

11. Chester, T. S. (2018). Komunikatsiia v onlain-seredovyshchi: Vyklyky ta perspektyvy dlia kolektyviv [Communication in the online environment: Challenges and opportunities for teams]. *Social and Psychological Studies*, 12(3), 56–67 [in Ukrainian].

12. Shulika, O. O. (2021). Rol zghurtovanosti kolektyvu u dosiahnenny vysokykh rezultatov u pedahohichnii diialnosti [The role of team cohesion in achieving high results in teaching activities]. *Naukovyi visnyk Cherkaskoho universytetu* [Scientific Bulletin of Cherkasy University], 8(15), 92–98 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 373.3:502.2(477)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-762-772

Нінова Тетяна Степанівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, https://orcid.org/0000-0002-7499-6862

Зорочкіна Тетяна Сергіївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти,Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, https://orcid.org/0000-0002-6321-0852

Степанова Наталія Михайлівна кандидат філософських наук, доцент кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, https://orcid.org/0000-0002-6842-629X

Здір Дарина Русланівна викладач кафедри початкової освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, https://orcid.org/0009-0009-4715-7025

Гуйван Людмила Вікторівна викладач кафедри початкової освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, https://orcid.org/ 0009-0004-8915-8409

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА З ПРИРОДОЗНАВСТВА РІДНОГО КРАЮ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Анотація. У статті розглянуто проблему формування екологічної компетентності молодших школярів засобами дослідницької роботи з природознавства рідного краю на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «екологічна компетентність», його складові та значення для забезпечення гармонійної взаємодії людини і природи. Схарактеризовано методичні підходи до організації дослідницької роботи учнів початкової школи з природознавства рідного краю як одного з ефективних засобів розвитку екологічної компетентності на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Розкрито значення краєзнавства як основи для формування екологічної компетентності та визначено його роль у освітньому процесі початкової школи. Узагальнено принципи та методи, які сприяють залученню учнів до дослідницької роботи, що дозволяє формувати в них екологічно доцільну поведінку, відповідальність

за стан довкілля та здатність приймати екологічно виважені рішення. Серед принципів, яких доцільно дотримуватися у дослідницькій діяльності природничого напряму при формуванні екологічної компетентності в учнів початкової школи визначено принципи відбору навчальної інформації екологічного напряму (підбір інформації пов'язаної з навчальним матеріалом інтегрованого шкільного курсу «Я досліджую світ», особисту значущість екологічної інформації для учнів, відповідність подачі екологічного матеріалу у відповідності до віку учнів та їх пізнавальної активності; принципи відбору методів формування екологічної компетентності учнів (забезпечення активної пізнавальної діяльності учнів, формування навичок еколого-доцільної діяльності, стимулювання інтересу учнів засобами групової роботи у ігрових і проблемних ситуаціях, формування дослідницьких умінь, інтеграція навчального матеріалу для формування екологічного мислення учнів, формування умінь співставлення, методів індуктивного та дедуктивного мислення для розумінні наслідків порушень екологічної рівноваги та можливостей відновлення екологічних систем). Встановлено, що екологічне краєзнавство на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» сприяє розвитку в учнів екологічного мислення та усвідомлення необхідності гармонійного співіснування з природою. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення процесу формування екологічної компетентності молодших школярів через використання краєзнавчого підходу та дослідницької діяльності.

Ключові слова: екологічна компетентність, молодші школярі, дослідницька діяльність, краєзнавство, інтегрований курс «Я досліджую світ», екологічна освіта.

Ninova Tetiana Stepanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Primary Education**,** Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, https://orcid.org/0000-0002-7499-6862

Zorochkina Tetiana Serhiivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor, head of the Department of Primary Education**,** Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, https://orcid.org/0000-0002-6321-0852

Stepanova Nataliia Mykhailivna Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Preschool and Special Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, https://orcid.org/0000-0002-6842-629X

Zdir Daryna Ruslanivna lecturer of the Department of Primary Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, https://orcid.org/0009-0009-4715-7025

Huivan Liudmyla Viktorivna lecturer of the Department of Primary Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, https://orcid.org/0009-0004-8915-8409

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

RESEARCH WORK IN NATURAL SCIENCE OF THE NATIVE REGION AS A WAY TO FORM ECOLOGICAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE INTEGRATED COURSE «I EXPLORE THE WORLD»

Abstract. The article examines the problem of developing ecological competence in younger schoolchildren through research activities in local environmental studies during lessons in the integrated course «I Explore the World». It analyzes scientific approaches to defining the concept of «ecological competence», its components, and its significance for ensuring harmonious interaction between humans and nature. The methodological approaches to organizing research work in primary school environmental studies are characterized as one of the effective means of developing ecological competence in the «I Explore the World» course. The article reveals the importance of local environmental studies as a foundation for ecological competence formation and determines its role in the educational process of primary school. The study generalizes principles and methods that facilitate students' engagement in research activities, helping them develop environmentally appropriate behavior, responsibility for the environment, and the ability to make environmentally sound decisions. Among the principles that should be followed in research activities related to nature studies, the article identifies principles for selecting educational information on ecology (ensuring its relevance to the content of the integrated course, its personal significance for students, and its age-appropriate presentation). Additionally, the article outlines principles for selecting methods of ecological competence formation (encouraging active cognitive activity, developing environmentally appropriate skills, stimulating student interest through group work, games, and problem-solving activities, fostering research skills, integrating educational material to develop ecological thinking, and using inductive and deductive reasoning to understand ecological balance disruptions and restoration opportunities). It is established that incorporating local environmental studies into the «I Explore the World» course promotes the development of ecological thinking in students and raises awareness of the necessity of harmonious coexistence with nature. The article offers recommendations for improving the process of ecological competence formation in younger schoolchildren through the use of local environmental studies and research activities.

Keywords: ecological competence, primary school students, research activities, local studies, integrated course «I Explore the World», ecological education.

Постановка проблеми. Питання екологічної освіти досить активно досліджується впродовж останніх десятиліть, проте сучасність вимагає дослідження питання формування саме в учнів молодшого шкільного віку екологічної компетентності та розробки відповідного методичного супроводу.

Мета та завдання початкової освіти, компетентності, які визначені в Державному стандарті 2018 року, зумовлюють потребу удосконалення змісту, пошуку сучасних технологій, способів, методів і форм організації освітнього процесу в школі та позаурочної діяльності молодших школярів, спрямованих на формування їх екологічної компетентності.

На сьогодні розуміння поняття «екологічна компетентність» розглядається не тільки як складова природничої компетентності людини, а як основа нового мислення людства. Для України надзвичайно актуальною є проблема екологічної компетентності кожної людини, що пов'язано як із загальними проблемами екологічного стану довкілля України, так і катастрофою у Чорнобилі та війною, яка зумовила значні порушення природної рівноваги і руйнування екологічних систем на території країни. Тому, на екологічну освіту і виховання молодого покоління покладаються значні надії суспільства щодо формування нової генерації людей з екологічним мисленням, високим рівнем екологічної культури, а це означає необхідність формування з раннього віку, а саме, в учнів початкової школи навичок екологічно доцільного способу життя і діяльності. Одним із дієвих способів формування екологічної компетентності молодших школярів є залучення їх до дослідницької роботи з природознавства рідного краю. Саме такий підхід дозволяє не лише передавати учням знання про природу, а й формувати в них практичні навички взаємодії з довкіллям, екологічно доцільну поведінку, відповідальність за стан природи та вміння приймати екологічно свідомі рішення.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» створює сприятливі умови для реалізації дослідницької діяльності, адже його структура передбачає вивчення природничих об'єктів і явищ у взаємозв'язку з соціальними, історичними та культурними аспектами життя дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування природничих і екологічних компетентностей завжди знаходилася у полі зору вчених, як необхідна складова гармонійно розвиненої особистості. Одним з перших поставлено питання формування екологічної культури В. Вернадським, який вивчав особливості людського чинника на існування світу. Він вважав, що сутність екологічної проблеми полягає у невідповідності людської культури і технологічних змін, які вони приносять у цей світ. Тобто проблема лежить «всередині», а не зовні людської сутності [1, с. 46].

Сьогодні потрібно формувати таку систему цінностей, таких переконань у молоді, щоб у будь яких політичних чи економічних хвилях підйомів і падінь головним імперативом людства завжди було збереження природних систем як основи життя людства. У сучасній науці вагомий внесок у вирішення проблем екологічної освіти, розробку теоретичних і практичних положень зробили вчені: Л. Білик, Л. Лук'янова, К. Ситник, Г. Сікорська, А. Степанюк, Є. Гірусов, М. Дробноход, В. Крисаченко та інші. Методичні підходи до формування

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

екологічної компетентності визначено у працях Н. Пустовіт, В. Маршицька, Л. Руденко, С. Совгіра, Л. Титаренко, С. Шмалей, Г. Тарасенко, І. Коновальчук та інших [9; 10; 11; 12; 16, 17]. Попри значну кількість досліджень питання формування екологічної компетентності молодших школярів засобами дослідницької роботи з природознавства рідного краю на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» залишається недостатньо вивченим.

Виклад основного матеріалу. Сьогодення висуває потребу у компетентній особистості, яка на основі самостійного критичного мислення і соціальної відповідальності буде здатна вирішувати проблем і знаходити раціональні шляхи їх рішення. Екологічна компетентність особистості є важливою у вирішенні значної кількості життєвих завдань людини, яка передбачає пошук вирішення проблем з точки зору пріоритетності цінності збереження довкілля та відповідає головним завданням освіти для сталого розвитку суспільства. Результатом є комплекс знань, умінь, ставлень, досвіду, і поведінкової моделі діяльності людини, поєднання інтелектуального та емоційного сприйняття природи з практичною екологічною діяльністю.

Поняття «екологічна компетентність» трактується у певних розуміннях таким чином (Табл 1.).

Таблиця 1.

Поняття «екологічна компетентність»
(у трактуванні різних авторів)

Автор	Поняття
Л. Титаренко (2007)	Здатність застосовувати екологічні знання й досвід у професійних і життєвих ситуаціях, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей і непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям на основі усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної діяльності.
Я. Логвінова (2014)	Інтегральна характеристика , що є системною цілісністю набутих екологічних цінностей, засвоєних екологічних знань, способів діяльності з вивчення і дослідження явищ, об'єктів і процесів навколишнього середовища.
Н. Куриленко (2015)	Набута у процесі навчання інтегральна готовність і здатність учня до екологічної діяльності, що ґрунтується на знаннях, уміннях, досвіді та ціннісних орієнтаціях особистості.
І. Коновальчук (2016)	Синтез особистісних якостей, творчих здібностей, знань, умінь та індивідуального досвіду, цілісність яких забезпечує здатність людини вмотивовано будувати свою життєдіяльність у гармонії з навколишнім середовищем.
О. Федій (2022)	Здатність учнів застосовувати екологічні знання та ефективно вирішувати екологічні проблеми у повсякденному житті.

На нашу думку, екологічна компетентність передбачає як здатність учнів початкової школи бачити екологічні проблеми у природному

середовищі, передбачати їх наслідки, розуміти їх природні і соціальні причини, застосовувати набуті знання для вирішення окремих екологічних проблем так і співвідносити свої повсякденні дії з вимогами щодо забезпечення гармонійного існування людини і природи.

Базовою основою у процесі формування екологічної компетентності учнів є становлення наукової картини світу, яка представляє собою сукупність наукових, філософських, соціальних, моральних, естетичних поглядів на світ. Складовими формування наукової картини світу в учнів початкової школи є наукові поняття, закони, принципи і теорії.

Шкільний етап життя дитини характеризується отриманням значної кількості інформації з різних галузей наук і становлення різного роду компетентностей, які передбачені навчальною програмою початкової школи. Досить часто набута інформації містить уривчастий, не упорядкований характер і не є важливими з погляду дитини.

Формування цілісної картини про навколишній світ з екологічної точки зору є одним із завдань інтегрованого курсу «Я досліджую світ», який дозволяє виділити суттєві сторони буття людини, її розвитку, цінностей, перспектив. Такий підхід до формування екологічної картини світу у молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» надає особистісні характеристики природним процесам і дає можливість сукупність розрізнених знань різних наукових напрямів перевести в систему взаємозв'язків, на цій основі сформувати вміння, екологічні переконання та прагнення до діяльності.

Загалом, формування екологічної компетентності у молодших школярів передбачає засвоєння учнями основних понять, фактів, закономірностей щодо природи, усвідомлення матеріальної і духовної її цінності, розуміння необхідності гармонійних відносин людини і природи та збереження і примноження її багатств, пізнання світу у єдності з морально-естетичними переживаннями [8].

У колективній роботі, з визначення особливостей екологічної компетентності учнів, Л. Липова відзначає, що важливою умовою перетворення зовнішніх мотивів екологічної діяльності учнів на внутрішні є природодоцільна діяльність [7].

На нашу думку, одним з перспективних формування екологічної компетентності учнів початкової школи є використання засобів самої природи у дослідницькій роботі з учнями. Використання умов безпосереднього контакту учнів з об'єктами природи та активна діяльність з її вивчення і збереження слугує, реальним та дієвим засобом у формуванні внутрішніх мотивів становлення екологічної компетентності молодших школярів.

Таким дієвим підходом є дослідницька робота з природознавства рідного краю як спосіб формування екологічної компетентності учнів початкової школи

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Краєзнавство як сукупність даних про рідний край зародилося у далекому минулому. Збереження людьми інформації про історію, традиції, природу рідного краю, її різноманіття, ставлення людей до рослин та тварин, які мешкають у рідній місцевості, навколишньому світі є складовою у формуванні національної самосвідомості. Розвиток краєзнавчого руху спрямований, з педагогічної точки зору, на формування національно-культурної самосвідомості нації. Значна кількість досліджень у означеній галузі вказує на розуміння науковців його ролі у становленні світоглядних позицій і вихованні молодого покоління [5].

У педагогічну науку термін «краєзнавство» ввів В. Уланов, описавши застосування краєзнавчого матеріалу у навчальному процесі школи, необхідності ведення краєзнавства у плани підготовки майбутніх учителів. Підходи щодо розуміння поняття є різні, але, в більшості, краєзнавство визначають як метод наочного навчання, як пропедевтичний курс, складову освітнього процесу та інші. М. Кострица виокремив такі функції краєзнавства як: педагогічну - дидактичний принцип для підвищення ефективності навчально-виховного процесу в освітніх закладах; пропедевтичну - елементарний курс шкільної географії і природознавства; складову географічної науки з її методами дослідження [6].

П. Тронько зазначає, що краєзнавство є сукупністю наукових дисциплін, різних за змістом і методами дослідження, утворює науковий рух з популяризації знань про край і регіон, громадський рух зі збереження спадщини краю, відродження духовності [14].

Організація краєзнавчої роботи у новій українській школі потребує взаємозв'язку краєзнавчого принципу з іншими дидактичними принципами, а саме: науковості, системності і послідовності, доступності, урахування індивідуальних особливостей щодо вікових і індивідуальних можливостей, комплексного підходу та узгодження з різними навчальними предметами і методами навчання. Важливим є врахування регіонального принципу, тобто ознайомлення з місцевими природничими, культурними історичними особливостями [3].

За визначенням вченої З. Крамської «краєзнавство є цілісна динамічна система, науково- освітній напрям, який спрямований на пізнання як історичного так і соціального й природничого компонентів середовища існування людини» [3, с.54]. Наше дослідження надає увагу таким аспектам краєзнавства як багатогалузевості, багатопроблемності та інтеграційніним особливостям. Територія існування особистості у краєзнавчій діяльності виступає не тільки як об'єкт дослідження, але й як системоутворюючий чинник, який виконує декілька функцій, а саме: інформаційно наукову, освітню, просвітницько-виховну.

В. Обозний [11] виділяє зовнішні та внутрішні функції краєзнавчої освіти та різні об'єкти краєзнавчих досліджень: географічне краєзнавство,

предметом якого є природничо-географічна система певної місцевості і досліджує природничо-географічну і соціально-географічну складову; біологічне краєзнавство, предметом якого є ознайомлення з флорою і фауною місцевості, їх особливостями, існуючими біогеоценозами, ролі господарської діяльності людини на існування екосистем, унікальністю щодо видового біорізноманіття; історичне краєзнавство, предметом якого є вивчення етнічних груп, історії, традицій, розвитку, духовної культури, віросповідання, звичаїв і традицій, а головне є збереження їх у народі для майбутніх поколінь.

Окремо, вчені виділяють екологічне краєзнавство, яке спрямоване на усвідомлення кожною людиною сучасного стану екологічних проблем, формування особистої відповідальності кожного за збереження і примноження біологічного різноманіття та середовищ їх існування, розумне використання природних ресурсів рідного краю. Екологічний аспект краєзнавства виявляється у вивченні природних складових рідного краю, їх неповторності й особливості, вихованні дбайливого ставлення до природного середовища.

Дослідження природи рідного краю, на нашу думку, ефективний напрям формування екологічної компетентності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Формування екологічної компетентності учнів в процесі природознавчої дослідницької діяльності відбувається на засадах принципів гуманізації і гуманітаризації, інтеграції і диференціації через особистісно-орієнтовані технології освіти. Можливості самореалізації особистості учнів, їх соціальна адаптація, спільна діяльність в гуртковій краєзнавчій роботі є умовою становлення екологічно свідомого громадянина своєї країни.

У зв’язку з цим ми означимо такі групи принципів, які доцільно дотримуватися у дослідницькій діяльності учнів природничого напряму при формуванні екологічної компетентності в учнів початкової школи: принципи відбору навчальної інформації екологічного напряму (підбір інформації пов’язаної з навчальним матеріалом інтегрованого шкільного курсу «Я досліджую світ», особисту значущість екологічної інформації для учнів, відповідність подачі екологічного матеріалу у відповідності до віку учнів та їх пізнавальної активності; принципи відбору методів формування екологічної компетентності учнів (забезпечення активної пізнавальної діяльності учнів, формування навичок еколого-доцільної діяльності, стимулювання інтересу учнів засобами групової роботи у ігрових і проблемних ситуаціях, формування дослідницьких умінь, інтеграція навчального матеріалу для формування екологічного мислення учнів, формування умінь співставлення, методів індуктивного та дедуктивного мислення для розумінні наслідків порушень екологічної рівноваги та можливостей відновлення екологічних систем).

Однією з ефективних педагогічних дій щодо становлення екологічної компетентності в учнів початкової школи є метод «родинного аудиту», а саме дослідження особистого та родинного стилю життя з екологічної точки зору.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

На основі пропонованих питань проводять якісну і кількісну оцінку аспектів еколого-доцільної поведінки сім'ї щодо господарювання вдома, сортування сміття, спостережень і вимірювань витрат води, світла, тепла. На основі підрахунків і аналізу сім'єю затрат можливе удосконалення ведення господарства з екологічної точки зору.

Активна пізнавальна діяльність учнів початкової школи згідно другого запропонованого принципу включає екологічно-доцільну діяльність з вивчення природи свого краю. Цей напрям ефективний при єдності і інтеграції краєзнавчого матеріалу з програмовим матеріалом освітніх галузей в початковій школі, за умов добору краєзнавчого матеріалу з урахування вікових і психологічних особливостей учнів, поєднанні навчальної і поза навчальної діяльності при формуванні екологічної компетентності учнів.

Ми виділяємо такі напрями і теми дослідницької роботи учнів, які найбільш сприятливі у формуванні екологічної компетентності учнів початкової школи: родина (історія і традиції), рідний край (флора і фауна), вода, сміття, рослини, здоров'я. Кожна тема передбачає дослідження екологічних взаємозв'язків людини і природи, дбайливе ставлення до середовища життя і розуміння особистої відповідальності за стан довкілля.

Необхідно відмітити, що сучасний підхід до організації краєзнавчої роботи у новій українській школі повинен бути пов'язаний не лише зі змістом інтегрованого курсу «Я досліджую світ», а й іншими навчальними предметами, різними за змістом і методами досліджень, що у сукупності ведуть до пізнання природи, її законів, різноманітності і культури. Важливим у дослідницькій діяльності, яка спрямована на формування екологічної компетентності є введення завдань різних напрямів і рівнів пізнання, як спостереження фактів екологічних закономірностей у природних системах, так і пошуку причин порушень та розробки правил, які попереджують негативні впливи на середовище людини своєю діяльністю.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Дослідницька робота з природознавства рідного краю є ефективним засобом формування екологічної компетентності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Залучення учнів до практичних досліджень, спостережень та експериментів сприяє не лише поглибленню знань про природу, але й розвитку відповідального ставлення до навколишнього середовища. Реалізація таких досліджень у початковій школі дозволяє: сформувати усвідомлене ставлення до природних ресурсів рідного краю; розвинути навички критичного мислення, аналізу та узагальнення екологічної інформації; виховати екологічно свідомого громадянина, який здатен приймати рішення на користь збереження довкілля. Подальші дослідження в цьому напрямі можуть бути зосереджені на обгрунтуванні та перевірці педагогічних умов формування екологічної компетентності молодших школярів засобами дослідницької роботи з природознавства рідного краю на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Література:

1. Вернадський В. І. Біосфера і Ноосфера. Київ: Yakoboo, 2016, 576 с.
2. Державний стандарт початкової освіти. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text
3. Крамська З. М. Методологічні вимоги щодо реалізації принципу краєзнавства в умовах Нової української школи. Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки» 2018. № 12. С. 52- 55.
4. Коновальчук І. Теоретичні й технологічні аспекти формування екологічної компетентності молодших школярів / І. Коновальчук // Молодь і ринок. 2016. № 5. С. 20-24.
5. Кузьма-Качур М.І., Горват М.В. Основи краєзнавства: навчальних посібник. Київ: Ліра-К, 2019. 256 с.
6. Кострица М. Ю. Національне краєзнавство: актуальні питання теорії і методології // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Наук. зб. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. С. 3-9.
7. Липова Л. Український науковий журнал «Освіта регіону» / Липова Л., Лукашенко Т., Малишев В. // Екологічна компетентність особистості в умовах фундаменталізації освіти. 2012. № 3. С. 246.
8. Липова Л., Лукашенко Т., Малишев В.. Екологічна компетентність особистості в умовах фундаменталізації освіти. Освіта регіону: Політологія, психологія, соціальні комунікації. 2012 , №3. С. 246.
9. Матвєєва Н. О. Теорія і методика виховання: формування екологічної культури молодших школярів: Навч.-метод. посібник. Івано-Франківськ. 2013. 147 с.
10. Маршицька В.В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи / Маршицька В.В. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Київ, 2005. Кн.2. Вип.8. С. 20-24.
11. Обозний В.В. Краєзнавча підготовка вчителя: теоретичні і організаційно-практичні аспекти / За ред. проф. Л.П.Вовк. Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2001. – 254 с.
12. Титаренко Л.М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2007. 22 с.
13. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти. Київ : ТД «Освіта-ЦЕНТР+», 2018. 240 с.
14. Тронько П. Українське краєзнавство в ХХ столітті. Київ: Ліра К, 2002.
15. Федій О., Макаренко Я., Мірошніченко Т. Формування екологічної компетентності молодших школярів засобами екологічної стежки. Естетика і етика педагогічної дії. 2022. No26. С. 216–230
16. Формування екологічної компетентності школярів: наук. метод.посібник / Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О. О. Коленькова. Київ: Педагогічна думка, 2008. 64 с.
17. Шмалєй С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: дис. доктора пед. наук: 13.00.01 / Світлана Вікторівна Шмалєй. Київ, 2005. 479 с.

References

1. Vernadskyi, V. I. (2016). Biosfera i Noosfera [Biosphere and Noosphere]. Kyiv: Yakoboo, 576 p. [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity [State Standard of Primary Education]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
3. Kramska, Z. M. (2018). Metodolohichni vymohy shchodo realizatsii pryntsypu kraieznavstva v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Methodological Requirements for Implementing the Principle of Local Studies in the Context of the New Ukrainian School]. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky, Issue 12, 52-55 [in Ukrainian].

4. Konovalchuk, I. (2016). Teoretychni y tekhnolohichni aspekty formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv [Theoretical and Technological Aspects of Forming Environmental Competence in Primary School Students]. Molod i rynok, Issue 5, 20-24 [in Ukrainian].

5. Kuzma-Kachur, M. I., Horvat, M. V. (2019). Osnovy kraieznavstva: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of Local Studies: A Textbook]. Kyiv: Lira-K, 256 p. [in Ukrainian].

6. Kostrytsia, M. Yu. (2002). Natsionalne kraieznavstvo: aktualni pytannia teorii i metodolohii [National Local Studies: Current Issues of Theory and Methodology]. In Istorychne kraieznavstvo v systemi osvity Ukrainy: zdobutky, problemy, perspektyvy [Historical Local Studies in the Ukrainian Education System: Achievements, Problems, Prospects]. Naukovyi zbirnyk. Kamianets-Podilskyi: Abetka-NOVA, 3-9 [in Ukrainian].

7. Lypova, L., Lukashenko, T., Malyshev, V. (2012). Ekolohichna kompetentnist osobystosti v umovakh fundamentalizatsii osvity [Environmental Competence of the Individual in the Context of the Fundamentalization of Education]. Osvita rehionu: Politolohiia, psykholohiia, sotsialni komunikatsii, Issue 3, 246 [in Ukrainian].

8. Matvieieva, N. O. (2013). Teoriia i metodyka vykhovannia: formuvannia ekolohichnoi kultury molodshykh shkoliariv [Theory and Methods of Education: Formation of Environmental Culture in Primary School Students]. Ivano-Frankivsk, 147 p. [in Ukrainian].

9. Marshytska, V. V. (2005). Sutnisni kharakterystyky ekolohichnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoi shkoly [Essential Characteristics of Environmental Competence of Primary School Students]. In Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi [Theoretical and Methodological Problems of Educating Children and Students]. Collection of Scientific Works, Book 2, Issue 8, Kyiv, 20-24 [in Ukrainian].

10. Oboznyi, V. V. (2001). Kraieznavcha pidhotovka vchytelia: teoretychni i orhanizatsiino-praktychni aspekty [Teacher's Local Studies Training: Theoretical and Organizational-Practical Aspects]. Edited by Prof. L. P. Vovk. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova, 254 p. [in Ukrainian].

11. Tytarenko, L. M. (2007). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti studentiv biolohichnykh spetsialnostei universytetu [Formation of Environmental Competence of University Students in Biological Specialties]. PhD Thesis Abstract, Kyiv, 22 p. [in Ukrainian].

12. Typovi osvitni prohramy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Typical Educational Programs for General Secondary Education Institutions]. (2018). Kyiv: TD Osvita-TSENTR+, 240 p. [in Ukrainian].

13. Tronko, P. (2002). Ukrainske kraieznavstvo v XX stolitti [Ukrainian Local Studies in the 20th Century]. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].

14. Fedii, O., Makarenko, Ya., Miroshnichenko, T. (2022). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv zasobamy ekolohichnoi stezhky [Formation of Environmental Competence in Primary School Students through the Ecological Trail]. Estetyka i etyka pedahohichnoi dii, Issue 26, 216-230 [in Ukrainian].

15. Pustovit, N. A., Prutsakova, O. L., Rudenko, L. D., Kolienkova, O. O. (2008). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti shkoliariv [Formation of Students' Environmental Competence]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 64 p. [in Ukrainian].

16. Shmalei, S. V. (2005). Systema ekolohichnoi osvity v zahalnoosvitnii shkoli v protsesi vyvchennia predmetiv pryrodnycho-naukovoho tsyklu [System of Environmental Education in General Secondary School Through the Study of Natural Science Subjects]. Doctoral Dissertation, Kyiv, 479 p. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК:373.3.011.3:7]:004

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-773-782

Новосельська Надія Тадеївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, тел.: (032) 239-42-30, https://orcid.org/0000-0002-5161-1034.

Комарницька Соломія-Лілія Вікторівна студентка 1 курсу магістратури Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, тел.: (032) 239-42-30, https://orcid.org/0009-0006-2855-033X.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. У сучасному світі інформаційно-комунікаційні технології відіграють велике значення та стрімко розвиваються. В умовах пандемії, повномасштабного вторгнення без інтернет-ресурсів освітній процес був би неможливим, адже завдяки використанню онлайн-ресурсів створюється зовсім інша комунікація між вчителем та учнями. В Україні зараз стрімко розвивається цифровізація, адже активно впроваджується інтеграція веб-ресурсів в освітній процес. Сучасні учні – це діти, які вже змалечку звикають до ґаджетів. Використовуючи онлайн-ресурси на уроках мистецької освітньої галузі, ми сприяємо розвитку в учнів цифрової компетентності, яка є важливою в умовах Нової української школи. Використання інтернет-ресурсів сприяє формуванню в учнів навичок, які необхідні для навчання та життя.

У статті досліджується використання інтернет-ресурсів для реалізації мистецької освітньої галузі. Авторами обґрунтовано актуальність використання інтернет-ресурсів на уроках мистецтва в початковій школі, що є актуальним у час розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Проаналізовано інтернет-ресурси для уроків мистецької освітньої галузі, описано їх характеристики: YouTube (YouTube-канали: Нова школа 1 клас, Нова школа 2 клас, Нова школа 3 клас, Нова школа 4 клас; YouTube-Канал – Видавництво «Навчальна книга – Богдан»), віртуальний 3D тур Національним музеєм космонавтики ім. С.П. Корольова, Kahoot, LearningApps, Edpuzzle, Padlet, Genially, LiveWorksheets, Wordwall. Зокрема описано, що містить кожна з платформ та які її можливості. Розглянуто використання та практичні аспекти застосування інтернет-ресурсів на уроках музичного та образотворчого мистецтва. Обґрунтовано переваги використання інтернет-ресурсів: підвищення зацікавленості, доступність, а також недоліки: відсутність технічного забезпечення, інтернету, перенавантаження учнів. Підкреслено важливість застосування онлайн-ресурсів на будь-якому етапі уроку. Зроблено висновок

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

про важливість використання веб-ресурсів для реалізації мистецької освітньої галузі в початковій школі. В результаті використання інтернет-ресурсів освітній процес стає інтерактивним, гнучким та доступним.

Ключові слова: мистецька освітня галузь, інтернет-ресурси, образотворче мистецтво, музичне мистецтво, урок, освітній процес.

Novoselska Nadiya Tadeivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary and Preschool Education, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, tel.: (032) 239-42-30, https://orcid.org/0000-0002-5161-1034.

Komarnytska Solomia-Liliia Viktorivna 1st year Master's student, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, tel.: (032) 239-42-30, https://orcid.org/0009-0006-2855-033X.

USE OF INTERNET RESOURCES FOR THE IMPLEMENTATION OF ART EDUCATION

Abstract. In the modern world, information and communication technologies play a great role and are developing rapidly. In the context of a pandemic, a full-scale invasion, the educational process would be impossible without Internet resources, because the use of online resources creates a completely different communication between the teacher and students. Digitalization is developing rapidly in Ukraine, because the integration of web resources into the educational process is being actively implemented. Modern students are children who get used to gadgets from an early age. By using online resources in art education lessons, we contribute to the development of digital competence in students, which is important in the conditions of the New Ukrainian School. The use of Internet resources contributes to the formation of skills in students that are necessary for learning and life.

The article explores the use of Internet resources for the implementation of art education. The authors substantiate the relevance of using Internet resources in primary school art lessons, which is relevant in the time of the development of information and communication technologies. Internet resources for art lessons are analyzed, their characteristics are described: YouTube (YouTube channels: New school 1st grade, New school 2nd grade, New school 3rd grade, New school 4th grade; YouTube Channel - Publishing House «Textbook – Bogdan»), a virtual 3D tour of the National Museum of Cosmonautics named after S.P. Korolev, Kahoot, LearningApps, Edpuzzle, Padlet, Genially, LiveWorksheets, Wordwall. In particular, the article describes what each platform contains and what its capabilities are. The use and practical aspects of applying Internet resources in music and fine art lessons are considered. The advantages of using Internet resources are

substantiated: increased interest, accessibility, as well as disadvantages: lack of technical support, Internet, overload of students. The importance of using online resources at any stage of the lesson is emphasized. The conclusion is made about the importance of using web resources for the implementation of art education in primary school. As a result of using Internet resources, the educational process becomes interactive, flexible and accessible.

Keywords: art education, Internet resources, fine arts, musical arts, lesson, educational process.

Постановка проблеми. Пандемія, повномасштабне вторгнення призвели до впровадження дистанційного навчання, з метою збереження освітнього процесу, його якості. Звичні методи навчання інколи є недостатньо ефективними для сучасних дітей.

Зважаючи на стрімкий розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій, їх вплив, дуже важливо створювати на уроці інноваційне середовище. Цим підкреслюється важливість інтернет-ресурсів в освітньому процесі, зокрема на уроках мистецької освітньої галузі. Але водночас, перенавантаження інтернет-ресурсами має певні наслідки, такі як втрата інтересу. Тому важливо доцільно використовувати інтернет-ресурси на уроках мистецтва в початковій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему використання інтернет-ресурсів досліджували багато авторів, які в своїх працях висвітлили їх сутність: Р. Гуревич, О. Лущинська, О. Будник, О. Мороз**.** Праця К. Кушнір присвячена комп'ютерним технологія на уроках музичного мистецтва, в якій розглядаються інтернет-ресурси, а праці О. Будник присвячені інноваційній компетентності вчителя, підготовці вчителів до розвитку цифрової грамотності, використанню інформаційно-комунікаційних технологій.

Мета статті - обґрунтувати ефективність використання інтернет-ресурсів на уроках мистецької освітньої галузі в початковій школі.

Метою статті є охарактеризувати інтернет-ресурси на уроках мистецтва, та те, як їх застосовувати в освітньому процесі початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Сучасний освітній процес відповідно до вимог Нової української школи (НУШ) потребує використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

Метою мистецької освітньої галузі є формування культурної та інших компетентностей, цінностей у процесі пізнання мистецтва та художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті, поваги до національної та світової мистецької спадщини [2].

Дослідивши та проаналізувавши інтернет-ресурси для реалізації мистецької освітньої галузі в початковій школі, ми згрупували їх у наступні блоки, які подаємо в таблиці 1 (див. табл. 1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1

Огляд інтернет-ресурсів для реалізації мистецької освітньої галузі в початковій школі

Інтернет-ресурс	Опис
1	**2**
YouTube	Канали: - Нова школа 1 клас; - Нова школа 2 клас; - Нова школа 3 клас; - Нова школа 4 клас. Канали містять власні розробки для уроків музичного та образотворчого мистецтва. Це коротенькі відео, тривалістю до 8-и хвилин. З учнями подорожують герої Лясолька та Барвик, з якими учні вирушають у подорож.
	Канал – Видавництво «Навчальна книга –Богдан» містить майстер-класи з образотворчого мистецтва для учнів 1-4 класів.
Edpuzzle	Сервіс, що дозволяє створювати інтерактивне відео. Є можливість користуватись відео, які містить ресурс, а можна створити власні. До створено навчального відео можна додавати питання. Є генератор запитань, який генерує питання до відео за допомогою штучного інтелекту. Типи запитань: завдання з вибором однієї відповіді, відкрите питання. Ресурс дозволяє обрізати відео, озвучувати своїм голосом.
LiveWorksheets	Сервіс, на якому можна створити з будь-якого аркуша інтерактивний. Робота автоматично перевіряється. Сервіс дозволяє створювати різні завдання, тести, кросворди, і т.д.
LearningApps	Ресурс для створення завдань та інтерактивних вправ. Містить готові вправи (рубрика: перегляд вправ, категорія – мистецтво, 1,2,3,4 класи). Можна створювати власні вправи за такими типами: знайти пару, класифікація, числова пряма, просте упорядкування, вільна текстова відповідь, фрагменти зображення, вікторина (1 відповідь), заповнити пропуски, аудіо- та відео-контент, пазл, кросворд, знайти слова, вгадай слово, гра «Парочки», таблиця відповідностей, заповнити таблицю, вікторина з друкуванням.
Padlet	Це інтерактивна дошка з простим інтерфейсом, яку легко опанувати та вдало застосувати в навчальному процесі. Можна додавати інформацію, відео, фотографії, посилання.
Genially	Ресурс, що дозволяє створювати презентації, плакати, вікторини та опитування, інтерактивні зображення та анімації, інфографіку, відео та ігри.
Wordwall	Платформа для створення інтерактивних завдань: тести, вікторини, кросворди. Типи шаблонів: збіг, вікторина, розмовні картки, флеш-карти, доповніть речення, знайдіть відповідність, групове сортування, крути колесо, відкрийте коробку, анаграма, зіставлення пар, перевернути плитки, напишіть слово, пошук слів, кросворд, вікторина Gameshow, правда чи брехня, літак, шибениця, подивіться і запам'ятайте, словесні магніти, вдарити крота, порядок рангу, повітряна кулька, лабіринт погоні, іміджева вікторина, літаючі фрукти.
Kahoot	Платформа, що дозволяє створювати тести, вікторини та опитування. Вдалим буде використання даної платформи, як на уроці образотворчого мистецтва, так і на уроці музичного мистецтва.
Віртуальний 3D тур Національним музеєм космонавтики ім. С.П. Корольова	Даний віртуальний тур дає можливість за допомогою комп'ютерної миші переглядати експонати музею. При натисканні на синій маркер з'являються відео для перегляду, а при натисканні на червоний маркер додаткова інформація.

Джерело: власна розробка авторів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Вважаємо доцільним виділити наступні переваги та недоліки використання інтернет-ресурсів на уроках мистецтва. З переваг виділимо: доступність, великий вибір матеріалів, збільшення цікавості та мотивації учнів, економія часу, економія ресурсів, зручність. З недоліків: відсутність необхідної техніки, проблеми з інтернетом, ризик перенавантаження учнів.

Приклади використання вищезазначених інтернет-ресурсів на уроках образотворчого та музичного мистецтва:

1. YouTube.

Канали «Нова школа 1 клас», «Нова школа 2 клас», «Нова школа 3 клас», «Нова школа 4 клас» пропонують різноманітні відео для уроків музичного та образотворчого мистецтв, в яких учні дізнаються нову інформацію від Лясольки та Барвика. Наприклад, відео - Казка на оперній сцені |Крок 6| Практична робота «Морський пейзаж» (рис.1), учні переглядають поетапність виконання морського пейзажу та повторюють виконання.

Рис. 1. Відео з каналу «Нова школа 3 клас»

Канал – Видавництво «Навчальна книга –Богдан» містить майстер-класи з образотворчого мистецтва. Переглядаючи дані майстер-класи, учні краще зрозуміють як саме виконувати малюнок білочки (рис. 2) чи натюрморт (рис. 3).

Рис. 2. Канал - Видавництво «Навчальна книга –Богдан», майстер-клас «Білочка»

Рис. 3. Канал – Видавництво «Навчальна книга – Богдан», майстер-клас «Натюрморт»

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

2. Edpuzzle

Цікавий ресурс для уроків музичного та образотворчого мистецтва, який можна вдало використати під час вивчення нового матеріалу. Інтерфейс ресурсу простий у використанні. Можна обрати предмет, клас, тип відео, тривалість відео, завдання/запитання. На уроці музичного мистецтва ресурс можна використати, як для самостійної роботи учнів (для практики вдома), так і під час етапу вивчення нового матеріалу на уроці. В 2 класі учні ознайомлюються з творчість відомого українського композитора Мирослава Скорика, з його композицією «Мелодія». Учень переглядає відео, яке зупиняється на певному сегменті, та відповідає на запитання (рис. 4). На уроці образотворчого мистецтва в 2 класі учні вивчають тему «Що таке пейзаж», тому завдяки Edpuzzle учні зможуть ознайомитись з даним жанром мистецтва через відео, та відповісти на запитання (рис. 5).

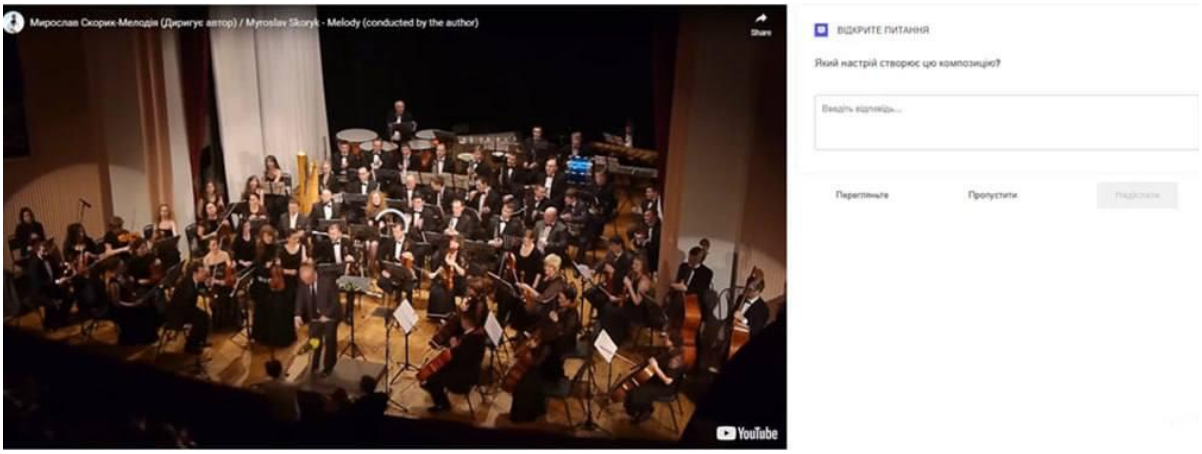

Рис. 4. Питання «Мирослав Скорик. Мелодія»

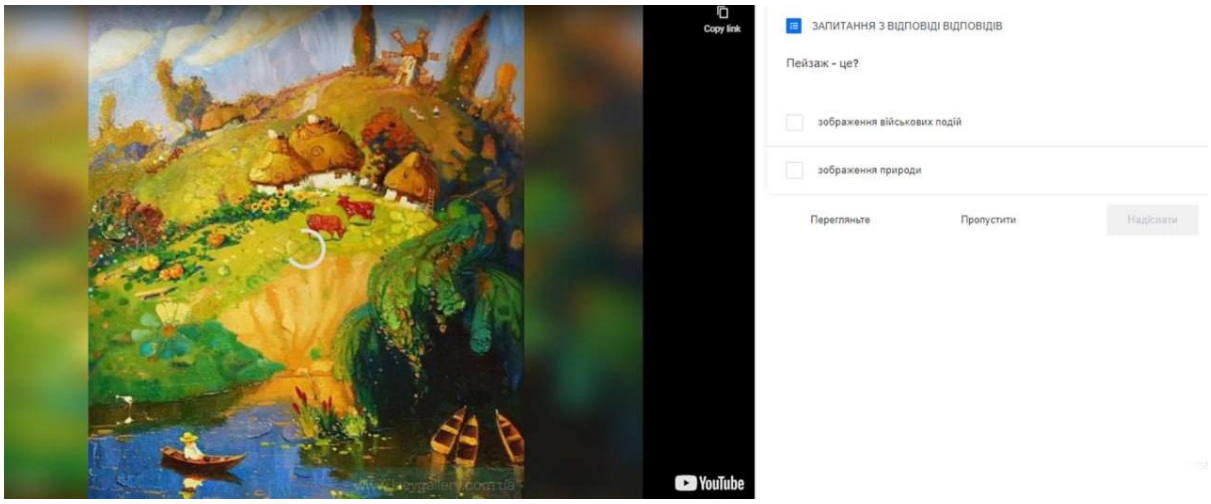

Рис. 5. Питання «Мирослав Скорик. Мелодія»

3. LiveWorksheets

LiveWorksheets можна використовувати на етапі актуалізації знань учнів, під час вивчення нового матеріалу, також під час закріплення.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Наприклад, на уроці музичного мистецтва можна використати аркуш «Чарівні мелодії української музики» (рис. 6): учні слухають мелодію, та визначають інструмент, за допомогою якого вона виконана, а тоді обирають виконавця.

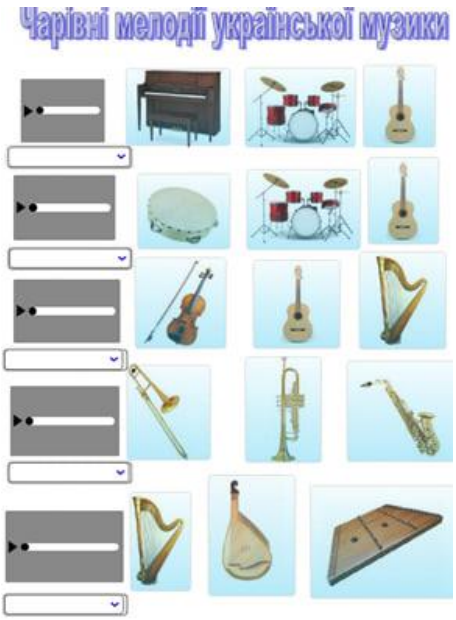

Рис. 6. «Музичні інструменти»

4. LearningApps

Ресурс містить велику кількість шаблонів. Учні одразу бачать результати власної роботи. Наприклад, на уроці музичного мистецтва в 2 класі можна використати вправу на впорядкування нот. Завдання учнів полягатиме в тому, щоб зібрати ноти у правильній послідовності (рис. 7). На уроці образотворчого мистецтва можна використати вправу на поєднання кольорів, в якій учні мають з'єднати кольори (рис. 8).

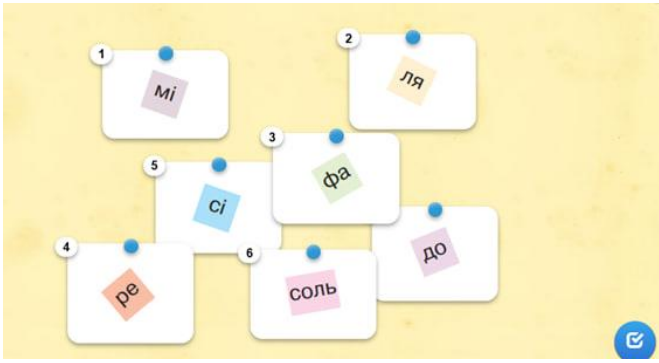

Рис. 7. Вправа на впорядкування нот у правильній послідовності

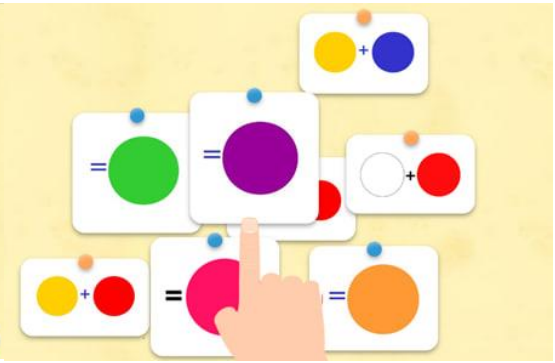

Рис. 8. Поєднання кольорів

5. Padlet

Дошка, яка може бути використана для дистанційного навчання, адже дошка вміщує необхідний матеріал: фото, відео. Для вчителя даний ресурс

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

дуже корисний, тому що вчитель може тут зберігати все необхідне для уроку: планування, конспекти, розклад уроків, презентації та різні завдання для учнів.

6. Wordwall

Wordwall на уроці мистецької освітньої галузі може бути адаптований до будь-якого етапу уроку. Найчастіше використовуємо для етапу актуалізації знань учнів, щоб повторити вивчене та актуалізувати знання учнів, а також для етапу закріплення та узагальнення знань на уроці. Наприклад, на уроці образотворчого мистецтва вікторина «Жанри образотворчого мистецтва» (рис. 9), де учням потрібно розглянути зображення та обрати правильну відповідь. А на уроці музичного мистецтва шаблон знайди відповідність «Перевіряємо свої знання про музичні терміни» (рис.10), де учні слухають визначення та обирають термін.

Рис.9. Вікторина «Жанри образотворчого мистецтва»

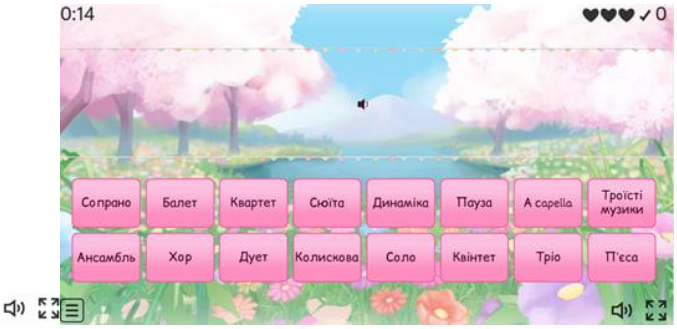

Рис.10. Знайди відповідність «Перевіряємо свої знання про музичні терміни»

Чудовим буде використання на даному ресурсі такого шаблону, як «крути колесо» (рис.11) з іменами учнів класу, щоб дізнатись, хто буде відповідати. Для цього потрібно натиснути на кнопку «spin it», і колесо зупиниться на одному з імен учнів класу.

Шаблон «крути колемо» ще використовуємо для повторення термінів, наприклад до теми «Жанри образотворчого мистецтва» (рис.12).

Рис.11. Крути колесо «Імена»

Рис.12. Крути колесо «Жанри образотворчого мистецтва»

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

7. Kahoot

Ресурс дозволяє створювати тести та вікторини в цікавій для учнів формі. Можна самостійно виконувати тести або в командній формі, що більше зацікавлює учнів, адже формується рейтинг переможців. На уроці музичного мистецтва учні можуть виконувати тести, в яких обирають одну правильну відповідь. До питання також можна додавати відео, фото. Наприклад, учням потрібно вказати темп пісні (рис. 13).

Рис. 13. Тест

8. Віртуальний 3D тур Національним музеєм космонавтики ім. С.П. Корольова

Це віртуальний тур, який учні зможуть відвідати та розглянути експонати музею, які в ньому присутні. Загальний вигляд 3D туру можемо побачити на рисунку 14. Учні можуть також дізнаватись інформацію в даному турі, для цього присутні синій та червоний маркери. Натискаючи на червоний маркер, учні можуть дізнатись інформацію, а на синій – переглянути відео, наприклад про Леоніда Каденюка (рис. 15.).

Рис. 14. Загальний вигляд 3D туру

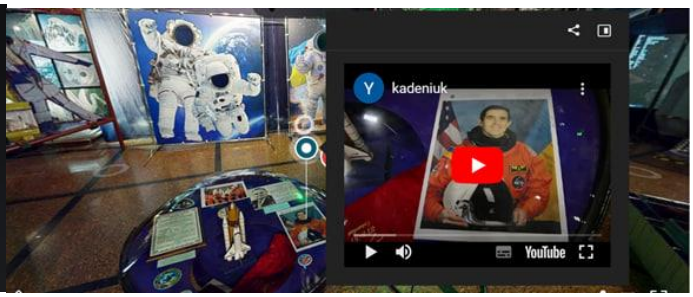

Рис. 15. Синій маркер – перегляд відео про Леоніда Каденюка

Кожен з вищезгаданих інтернет-ресурсів може бути використаний на будь-якому етапі уроку, головне правильно вміти адаптувати його в освітній процес початкової школи.

Висновки. Використання інтернет-ресурсів на уроках музичного та образотворчого мистецтв сьогодні є необхідністю. Віртуальні музеї, онлайн-ресурси розширюють світогляд учнів початкової школи, і сприяють кращому розумінню музичного та образотворчого мистецтва. Заняття із застосуванням інтернет-ресурсів збагачують традиційний урок, сприяючи розвитку критичного мислення, творчих здібностей здобувачів початкової школи.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Наступні дослідження доцільно спрямувати на пошук нових інтернет-ресурсів для реалізації мистецької освітньої галузі та на підготовку вчителів до їх використання.

Література:

1. Гущина Н. І. Нова українська школа: використання інформаційно-комунікаційних технологій у 3-4 класах закладів загальної середньої освіти: навч.-метод. посіб. Київ: Вид. дім «Освіта», 2020. 112 с.

2. Державний стандарт початкової загальної освіти / Постанова Кабінету Міністрів України № 87 від 21 лютого 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text

3. Презентація «Використання сучасних веб-сервісів для створення інтерактивних завдань на уроках мистецтва». URL: https://vseosvita.ua/library/prezentatsiia-vykorystannia-suchasnykh-veb-servisiv-dlia-stvorennia-interaktyvnykh-zavdan-na-urokakh-mystetstva-756277.html (дата звернення: 13.02.2025).

References:

1. Hushchyna, N. I. (2020). *Nova ukrainska shkola: vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u 3-4 klasakh zakladiv zahalnoi serednoi osvity [New Ukrainian School: use of information and communication technologies in grades 3-4 of Secondary education institutions]*. Kyiv: Vyd. dim «Osvita». [in Ukrainian].

2. Derzhavnyi standart pochatkovoi zahalnoi osvity / Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 87 vid 21 liutoho 2018 roku [State standard of primary general education]. (n.d.) *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

3. Prezentatsiia «Vykorystannia suchasnykh veb-servisiv dlia stvorennia interaktyvnykh zavdan na urokakh mystetstva» [Presentation «Using modern web services to create interactive tasks in art lessons»]. *vseosvita.ua.* Retrieved from https://vseosvita.ua/library/prezentatsiia-vykorystannia-suchasnykh-veb-servisiv-dlia-stvorennia-interaktyvnykh-zavdan-na-urokakh-mystetstva-756277.html (Last accessed: 13.02.2025). [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.016:688.721:39]:[37.091.12.011.3–051

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-783-795

Огієнко Дана Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мистецьких дисциплін, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, тел.: (063)529-64-13, https://orcid.org/0000-0002-4513-231X

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ЕТНОДИЗАЙНУ НАРОДНОЇ ЛЯЛЬКИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розкрито особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування етнодизайну народної ляльки у професійній діяльності.

Ознайомлення школярів із національно-культурними традиціями українського народу слід починати з перших днів навчання у школі, звертаючись до споконвічної мудрості, мистецьких, трудових традицій українського народу, засад етнопедагогіки, традиційної культури предків, що зберегла національний характер. Одним із дієвих засобів національно-патріотичного виховання учнів є українська народна лялька, адже етнокультурне середовище, особливо українське декоративно-прикладне мистецтво, завжди було важливим виховним засобом, що відповідає концептуальним засадам гуманістичної педагогіки та набуває особливої актуальності в умовах нової парадигми суспільних цінностей в Україні. Важливу роль у формуванні національних цінностей та ціннісних орієнтацій беззаперечно відіграють заклади освіти та вчителі, які володіють глибокими знаннями та мають високу культуру. Від педагога у першу чергу залежить як буде організований виховний процес, щоб приклади дорослих, освітнє середовище виховували учнів у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності. Практична підготовка майбутніх педагогів до реалізації теоретичних і практичних засад етнодизайну в педагогічній практиці є важливою складовою формування національної культури.

У Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка підготовка майбутніх педагогів до застосування етнодизайну української ляльки у професійній діяльності відбувається під час різних форм організації освітнього процесу (лекцій, практичних занять, самостійної роботи) з використанням традиційних та інноваційних методів навчання. Важливою є позааудиторна робота: відвідування музеїв, культурно-мистецьких заходів, виставок творів народного мистецтва, тематичних виставок-презентацій,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

зустрічей з майстрами народної творчості, відвідування майстер-класів, персональних виставок та майстерень народних майстрів. Ознайомлення майбутніх педагогів з діяльністю народних майстрів, допомагає їм реалізовувати свій творчий потенціал через сприйняття, співпереживання, осмислення духовних надбань та цінностей національної культури, виховують в них повагу до духовних скарбів українського народу, прагнення зберегти національні традиції та передати їх учням. Підготовка здобувачів вищої освіти з урахуванням зазначених в дослідженні особливостей дає можливість їм отримати практичний досвід, що може бути використаний у подальшій професійній діяльності.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх педагогів, етнодизайн, українська народна лялька, здобувачі вищої освіти.

Ohiienko Dana Petrivna Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Arts, T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Chernihiv, tel.: (063) 529-64-13, https://orcid.org/0000-0002-4513-231X

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR THE APPLICATION OF ETHNODESIGN OF TRADITIONAL UKRAINIAN DOLLS IN PROFESSIONAL ACTIVITIES

Abstract. The article explores the specifics of preparing future primary school teachers for the application of ethnodesign in traditional Ukrainian dolls in their professional activities.

Introducing students to the national and cultural traditions of the Ukrainian people should begin from the first days of schooling, drawing on ancient wisdom, artistic and labor traditions, principles of ethnopedagogy, and the traditional culture of ancestors, which has preserved the national character. One of the most effective means of fostering national and patriotic education among students is the traditional Ukrainian doll. The ethnocultural environment, particularly Ukrainian folk decorative and applied arts, has always been an important educational tool, aligning with the conceptual foundations of humanistic pedagogy. This aspect has become particularly relevant in the context of the new paradigm of social values in Ukraine. Educational institutions and teachers, who possess deep knowledge and high cultural awareness, play a crucial role in shaping national values and orientations. The teacher is primarily responsible for organizing the educational process in such a way that adult role models and the learning environment instill in students a spirit of patriotism, a profound understanding of their nation’s history, national identity, and uniqueness. Practical training in implementing both theoretical and practical principles of ethnodesign in teaching practice is a crucial component in shaping national culture.

At the National University “Chernihiv Collegium” named after T.H. Shevchenko, the preparation of future teachers for applying ethnodesign in the context of traditional Ukrainian dolls takes place through various forms of the educational process (lectures, practical classes, independent work) using both traditional and innovative teaching methods. Extracurricular activities play a significant role, including visits to museums, cultural and artistic events, folk art exhibitions, thematic exhibitions and presentations, creative meetings with folk artists, participation in master classes, personal exhibitions, and workshops of folk craftsmen. Familiarizing future teachers with the work of folk artists helps them realize their creative potential through perception, emotional engagement, and comprehension of the spiritual heritage and values of national culture. This process nurtures respect for the cultural treasures of the Ukrainian people and fosters a desire to preserve national traditions and pass them on to students. The preparation of higher education students, considering the features outlined in this study, enables them to gain practical experience applicable to their future professional activities.

Keywords: professional training of future teachers, ethnodesign, traditional Ukrainian doll, higher education students.

Постановка проблеми. Національний характер освіти, окреслений низкою нормативних документів, передбачає організацію освітнього процесу з опорою на культурно-історичні традиції українського народу. У них сконцентрований морально-трудовий досвід багатьох поколінь і тому педагогічне значення їх дуже велике. Воно полягає у їх різнобічному впливі на формування таких важливих рис особистості, як почуття людяності, милосердя, чесноти, працьовитості, любов до рідного краю, його культури, повага до старших, тобто тих рис, які необхідні для виховання майбутнього громадянина України, готового до виконання громадянських і конституційних обов’язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу. Ознайомлення школярів із національно-культурними традиціями українського народу слід починати з перших днів навчання у школі, звертаючись до споконвічної мудрості, мистецьких, трудових традицій українського народу, засад етнопедагогіки, традиційної культури предків, що зберегла національний характер. Одним із дієвих засобів національно-патріотичного виховання учнів є українська народна лялька, адже етнокультурне середовище, особливо українське народне декоративно-прикладне мистецтво, завжди було важливим виховним засобом, що відповідає концептуальним засадам гуманістичної педагогіки та набуває особливої актуальності в умовах нової парадигми суспільних цінностей в Україні. Провідну роль у формуванні національних цінностей та ціннісних орієнтацій беззаперечно відіграють заклади освіти та вчителі, які володіють глибокими знаннями та мають високу культуру. Від педагога у першу чергу залежить як буде організований виховний процес, щоб приклади дорослих,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

освітнє середовище виховували учнів у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть українську народну ляльку досліджували в історичному, соціокультурному та філософському контекстах історики, етнографи, мистецтвознавці. Історико-культурний феномен традиційної ляльки досліджували Г. Абрамович, Л. Герус, М. Мішина, О. Найден, Л. Орлова, Г. Сігнішина, О. Скляренко, В. Харузіна; різноманітність образів народної ляльки та їх особливості розглядали у своїх працях В. Гнатюк, Ю. Голубєв, Л. Дайн, Т. Карпова, К. Матейко, О. Морозов, Т. Пірус та ін.; роль і функції української народної ляльки розкрили у своїх працях Т. Зінов'єва, Т. Карпова, Л. Орлова, О. Скляренко, І. Уварова та ін.; особливості конструювання народної ляльки висвітлено у працях Л. Артемової, А. Бобок, В. Борисенко, Л. Масол, О. Матвієнко, Т. Пірус, О. Скляренко, Н. Свиридюк та ін., використання потенціалу української народної ляльки у виховному процесі досліджували Г. Абрамович, Н. Свиридюк, Г. Сигінішина, О. Скляренко та ін.

Мета статті – розкрити особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування етнодизайну народної ляльки у професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Українська народна лялька є складовою тисячолітньої української духовної та матеріальної культури, предметом сучасного етнодизайну самобутнім видом народного мистецтва. Як об'єкт культурно мистецької спадщини вона все більше привертає увагу науковців, майстринь ляльок та стає об'єктом дослідження, колекціонування, реконструювання. Протягом всього періоду існування лялька зберігаючи риси традиційності зазнавала трансформацій. Народні ляльки упродовж століть змінювалися, але в них зберігалися основні традиційні принципи декоративного і символічного мислення народу, його світосприйняття, основні традиційні принципи силуетного збереження національних традицій, національної самобутності. Їм притаманне силуетне узагальнене зображення, простота і лаконізм, яскрава декоративність, відчуття матеріалу, симетрія, логічна відповідність між формою, матеріалом та технікою виконання. Українські народні ляльки характеризуються об'ємною повнотою, округлістю форм, композиційною компактністю, міцною збитістю важкуватих, присадкуватих постатей, відсутністю (здебільшого) легких, витончених деталей або дрібних «документальних» подробиць, плавними переливаннями одна в одну об'ємних пропорційних форм, насичених матеріальною вагою, у міру напружених, але при цьому вони майже ніколи не досягають ефекту перенапруги. Це – типова селянська фольклорна скульптура, в образах якої передається опосередкований образ землі, її плавних вигинів та підвищень типового ландшафту, образ міцності та стійкості людини на землі [4].

Вважаємо за доцільне дослідити поняття якими будемо оперувати: «етнодизайн», «українська народна лялька», «вузлова лялька», «лялька мотанка», «авторська лялька».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Етнодизайн відіграє важливу роль у збереженні ідентичності народу, оскільки він втілює культурні та традиційні цінності в різні сфери життя. Етнічний дизайн – це саме той мистецький напрям, який з'явився як альтернатива технократизму сучасного життя і підживлюється прагненням зберегти ідентичність популярної культури. Стосовно складного терміна «етнодизайн» він утворюється поєднанням двох слів – «етнічний» та «дизайн». «Етно» використовують майже в усіх науках, що вивчають народність (наприклад, етнопсихологія, етнолінгвістика, етнографія тощо). Він виникає з «етносу» (грец. – ethnos), що означає націю, стійку спільноту людей, історично сформовану на певній території. Етнічна (народна) – приналежність до конкретного народу, його культури, традицій [2].

Український мистецтвознавець, збирач і дослідник витворів народної культури О. Найден рекомендував не розрізняти поняттєво терміни «народна традиційна лялька», «українська народна лялька», «народна лялька», «традиційна лялька», через те що вони різняться лише нюансами в контексті використання [3, с. 19]. Науковець зазначав: «Народна традиційна лялька, є фольклорним твором або артефактом. Створена шляхом індивідуального творчого акту, ця лялька є витвором колективного мистецтва, тобто мистецтва, яке має загальні правила, канони, модуси та належить певному колективу мешканців певної території. Народна лялька є вираженням образних ідеалів і художнього світогляду певного середовища, зокрема селянства, традиції якого зберігаються у відносно незмінному вигляді протягом досить значного часу» [3, с. 11]. Отже, українська народна лялька – це лялька, яка була поширена на території України, виготовлялася з різних матеріалів за певною технологією, властивою для конкретного регіону та особливості її створення передавалися від покоління до покоління.

Вузлова лялька, це один із видів української народної ляльки, яка має специфічну внутрішню будову та є традиційною для Середньої Наддніпрянщини (це територія сучасних Полтавської, Черкаської та частина Київської областей). Назва «вузлова лялька» походить від слова «вузлик», у формі якого в'язалася (робилася) голова ляльки. За дослідженнями етнографів, джерела вузлової ляльки, як культурного явища беруть свій початок від доби трипільської цивілізації, прототипом яких були антропоморфні жіночі фігурки, що представляли богинь родючості. Технологію виготовлення вузлової ляльки описав етнограф, краєзнавець та громадський діяч Марко Грушевський у науковій праці «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу», яка була видана у Львові у 1906 році. «Щоб ляльку зробити, спочатку пожують хліба в роті, а з нього виліплять кульку, покладуть її у полотнинку, зав'яжуть як вузлик ниткою, сформують голівку. Як висохне, вив'язують, наче молодицю, хусткою, або як дівці, вичешуть кіску з прядива і, узявши за лоб, ззаду заплетуть її з кісниками та стрічками. У вузлик-голівку, на місці, де він зав'язаний і буде у ляльки шия, встромлюють коротеньку паличку або ще

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

більше обмотують її, щоб було за що зачепити сорочечку і крамки, подібні до грудей і живота. Рук немає, лише рукави й уставки виробляють і керсет одягають. Далі на поясі намотують мотузку чи прядива тісно і ним прив'язують спідницю, запаску чи плахту, передницю чи фартух» [1, с. 114].

Звернемо увагу на термін «лялька мотанка», виникнення якого пов'язують з майстринею ляльок, художником-модельєром Л. Тесленко-Пономаренко. Перші ляльки, які вона створила у 2001 р., були з білого прядива і робилися шляхом обмотування і перев'язування, тому називалися «мотанками». Назва швидко поширилася, завдяки зростанню популярності народної ляльки в Україні та за її межами. З'явилася велика кількість майстрів лялькарів та аматорів, діяльність яких висвітлювалася (не завжди професійно) в медіапросторі. Таким чином, термін «лялька мотанка» став широко вживаним, не дивлячись на розбіжності між назвою та типом ляльки. О. Найден ляльки Л. Тесленко-Пономаренко відносив до «авторських ляльок». Науковець зазначав, що авторські ляльки становлять найбільш розмаїту щодо матеріалів, типажних рис, образних основ, декоративних і пластичних принципів категорію ляльок. Це природно, адже їх автори – здебільшого творчі індивідуальності – прагнуть не тільки продемонструвати в них свою майстерність або причетність до народних лялькових традицій, а й висловити своє ставлення до життя, історії, національних та європейських культурних надбань, зрештою – своє вміння художньо мислити [4, с. 197]. О. Найден поділяв авторські ляльки на дві основні групи: а) ляльки, об'єктом стилізації яких є традиційна селянська вузлова лялька «княгиня»; б) ляльки, об'єктом стилізації або типажного наслідування яких є сувенірна «одягнена» лялька в національному вбранні.

В наш час багато майстринь народних ляльок вивчають традиції українського лялькарства та займаються реконструкцією знайдених етнографами зразків народних ляльок. Це допомагає поширити знання про українську народну ляльку, зробити її більш доступною для українців, оскільки оригінальні зразки дуже рідко експонуються, оскільки зберігаються в фондах музеїв та у приватних колекціях. Реконструкція автентичних зразків передбачає точне відтворення оригіналу та використання ідентичних матеріалів і є ефективним способом, який дозволяє познайомити з традиційними ляльками більш широке коло людей. Побачивши на виставках такі ляльки, українці дуже часто дивуються тому, як виглядали народні ляльки, адже вони у переважній більшості не схожі на тих ляльок, фотографіями яких переповнений Інтернет-простір. Ще один спосіб відтворення зразків народних ляльок це – репліка, яка на відміну від реконструкції не вимагає точного відтворення оригіналу. Такі репліки народних ляльок є прекрасними сувенірами, які презентують традиційні народні ремесла.

Філософія виникнення української народної ляльки базується на циклах життя людини: народження, дорослішання, вхід в доросле життя, доросле

життя, старість. Відповідно до цього виникли архетипи українських народних ляльок, що відіграють важливу роль в ознайомленні з українською матеріальною і духовною культурою. Дослідниця С. Соболєвська виокремлює наступні архетипи: «Немовля», «Діва або «Наречена», «Матір». Архетип «Немовля» – це образ свободи форми й смислу, початку нового етапу життя, процесу становлення особистості. Оскільки немовля з'являється на світ у результаті боротьби двох протилежностей, поєднуючи їх у собі, цей образ символізує об'єднання і цілість та пов'язаний з порятунком, з тим, хто може об'єднати та врятувати. Отже, архетип «Немовля» – це божественна природа, божественне немовля, невід'ємність що відображає природно-надприродного в людині з людською свідомістю, завдяки якій індивід виділяється зі світу природи. За допомогою свідомості людина здатна подолати різні випробування на своєму шляху. Лялька-немовля допомагає залишитися собою, зберегти вірність своїй природі, адже в багатьох казках і літературних творах завдяки цьому немовля (а пізніше дитина) набирає силу, стверджується у своїй позиції та може протистояти негативному впливу. Архетип «Діва», або «Наречена», пов'язаний з колективним несвідомим і відображає життєвий шлях жінки в сімейному та соціальному вимірах, де необхідно дотримуватися правил певної соціальної групи: родини, роду, релігійної громади, професійної спільноти. Вона старанна, цілеспрямована й здатна існувати в системі правил і вимог. У багатьох казках – це слухняна дівчина. Архетип «Матір» існує в уяві кожної людини і є символом захисту, родючості та відродження. Ця лялька – жінка-матір, яка вміє ненав'язливо поєднувати різнорідні та навіть протилежні елементи. Вона дбайлива й невтомна, мудра та терпляча. Така лялька допомагає в роботі з проблемами й страхами, що пов'язані із сімейним життям, народженням дітей, природним обмеженням особистого простору сімейними обов'язками. [5, с. 50].

Етнодизайн та етнокультурне середовище українського народу мають глибинне коріння, що є дієвим засобом естетичного, морального, національно-патріотичного виховання учнів та набуває особливої актуальності в умовах становлення Нової української школи. В початковій школі, на уроках «Дизайн і технології», учні знайомляться з традиціями створення української народної ляльки. Тому, практична підготовка майбутніх педагогів до реалізації теоретичних і практичних засад етнодизайну в педагогічній практиці є важливою складовою. В Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка здобувачі вищої освіти (спеціальність 013 Початкова освіта) досліджують українську традиційну ляльку в межах нормативної дисципліни «Основи технологічної освіти з методикою навчання технологічної освітньої галузі».

Традиційними формами організації освітнього процесу у закладі вищої освіти є лекції, практичні заняття, самостійна робота студентів. Так, на лекції на тему «Українська народна лялька» розглядаються наступні питання: історія

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

виникнення української народної ляльки; класифікація української народної ляльки (за типами: українська народна лялька; реконструйована народна лялька; авторська лялька; за матеріалами, з яких виготовлялися ляльки; за призначенням; способом виготовлення); основні функції народної ляльки (інформаційна, мотиваційна, сенсорна, комунікативна, соціальна, пізнавальна, виховна); загальна характеристика українських традиційних ляльок залежно від їх функціонального призначення; види українських ляльок-іграшок (класифікація Т. Пірус): лялька-кукла (жованка, квач), лялька немовля, лялька малюк, лялька для сюжетно-рольової гри); значення народної ляльки для розвитку молодших школярів та можливості використання народної ляльки в освітньому процесі.

Етнодизайн української народної ляльки здобувачі вищої освіти продовжують досліджувати на практичних заняттях та під час виконання самостійної роботи. Практичні заняття зі створення української народної ляльки мають на меті сформувати у здобувачів вищої освіти здатність до сприймання, розуміння і створення художніх образів, а також дають можливість проявити творчий потенціал, стимулюють прагнення до художньо-творчої самореалізації та духовного самовдосконалення. Здобувачі вищої освіти отримують знання про традиційні матеріали; технології та способи створення основи ляльки; традиційний український костюм; особливості використання технік обробки та декорування матеріалів (вишивання, вибійка, плетіння та ін.); виготовлення прикрас з різних матеріалів та ін.

На практичному занятті, яке присвячено конструюванню народної ляльки студенти під керівництвом викладача виготовляють найпростіші за технологією виконання вузлові народні ляльки, які в майбутньому вони зможуть створювати разом з молодшими школярами під час проведення уроків та майстер-класів, тематичних заходів в межах педагогічної практики. В процесі створення ляльки здобувачі вищої освіти опановують техніки графічного та об’ємного формотворення, навчаються гармонійно поєднувати кольорові відтінки в орнаментальні композиції, проєктують та втілюють творчий задум у матеріалі. Основа ляльки традиційно вив’язувалася з вживаного хатнього одягу, який виготовлявся з тканин, здебільшого домашнього виробництва та фарбувався природними барвниками. Студенти, для створення ляльки, хоч і використовують сучасні тканини фабричного виготовлення (льон, бавовна, вовняна тканина), проте віддають перевагу стриманим кольорам, таким, що нагадують автентичні матеріали. Технологія виконання вузлової ляльки є унікальною, оскільки інтегрує в собі декілька видів традиційного українського декоративно-ужиткового мистецтва. У процесі декорування вузлової ляльки використовуються традиційні техніки вишивання, фарбування тканини рослинними барвниками, ткацтво, вибійка, створення прикрас з бісеру та інших матеріалів, що дозволяє здобувачам освіти застосовувати уміння і навички набуті при вивченні інших тем

навчальної дисципліни присвячених декоративному мистецтву. Зазначимо, що в кожній окремій ляльці розв'язується ряд практичних та художніх задач, від моделювання готового предмету в уяві до його практичного втілення, при цьому використовуються, як традиційні знання та техніки, які передавалися протягом століть, так і втілення власного розуміння гармонії краси та доцільності. Важливо, що на практичних заняттях з виготовлення української народної ляльки викладач не тільки ознайомлює майбутніх педагогів з художніми можливостями традиційних матеріалів, характерним поєднанням їх кольорів і фактур; навчає різним технологічним прийомам, що застосовуються під час виготовлення традиційної вузлової ляльки, а й приділяє увагу виховному аспекту, наголошуючи на тому, що процес створення народної ляльки це своєрідне відновлення зв'язку з нашими пращурами й ми повинні зберегти цінний художній досвід, передаючи його молодшим школярам. В процесі підготовки майбутніх педагогів використовуємо наступні методи навчання: проблемно-пошукові, ігрові, імітаційні, дискусійні, інтерактивні, метод проєктів.

Окрім лекційних та практичних занять, важливу роль у процесі підготовки майбутніх учителів займає самостійна робота. З теми «Українська народна лялька» здобувачами вищої освіти пропонується виконання інформаційних та творчих проєктів, оскільки метод проєктів є ефективним за своєю результативністю, а проєктна діяльність є одним із засобів реалізації творчого підходу. Так, наприклад, здобувачам вищої освіти пропонується виконати інформаційний проєкт на тему: «Ляльки у традиційній та сучасній культурі». Мета проєкту – дослідити особливості традиційної народної ляльки та сучасної (авторської) ляльки; ознайомитися з діяльністю українських майстрів лялькарів, їх творчими методами роботи з виготовлення ляльки; пробудити цікавість до традиційного лялькарського ремесла та мистецтва конструювання ляльки. Важливим аспектом у залученні майбутніх педагогів до збереження народних традицій є ознайомлення з високою виконавською майстерністю і самобутнім досвідом народних майстрів. В сучасному лялькарському мистецтві зі створення традиційної ляльки склалися два основні напрями роботи: конструювання автентичних зразків традиційної ляльки та конструювання авторських ляльок, в основі яких лежать національні традиції мистецтва створення ляльки. Оскільки тема проєкту досить широка, студентам пропонується об'єднатися у групи та обрати, які саме ляльки традиційні чи сучасні вони будуть досліджувати, діяльність яких майстрів вони будуть вивчати. Перший етап проєкту традиційно передбачає збір інформації та її аналіз.

Викладачем надаються консультації, стосовно того до яких джерел інформації можуть звернутися студенти, в ході виконання проєкту. Наводимо деякі з них: етнографічні розвідки О. Найдена, Л. Орлової, Т. Пірус, О. Скляренко, І. Шипілової та ін.; на сайті «Рукотвори» (http://rukotvory.com.ua) представлена

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

інформація про відомих в Україні, так і за її межами майстринь ляльок, наведені фото їх робіт. У соціальній мережі Facebook діють групи «Лялькова толока» та «Авторська лялька-мотанка», де майстри ляльок представляють свої авторські роботи, пишуть дописи про традиційну та сучасну ляльку. В Інтернет-просторі можна знайти інформацію про виставкові заходи які в різний час проводилися як в Україні, так і за кордоном: «Традиційна народна іграшка», «Королівство ляльок», «Ляльковий світ», «Лялькові історії», «Чарівний світ майстрів», «Намотаю собі долю». Також, здобувачам вищої освіти пропонується переглянути відеозапис вебінару «Українська народна лялька», організований Державним науково-методичним центром змісту культурно-мистецької освіти, на якому з доповідями виступали відомі дослідники української народної ляльки: Т. Пірус «Українські народні ляльки Поділля традиція та імітації»; М. Дьяченко «Еволюція української народної кукли від обрядових часів до сучасної сувенірної авторської ляльки»; І. Шипілова «Народні ляльки Одещини: канонічність та варіативність конструкцій». На другому етапі виконання проєкту здобувачі вищої освіти на основі зібраної інформації робили презентації, які демонстрували на практичному занятті (третій етап проєкту). Під час виконання проєкту здобувачі вищої освіти дослідили, що майстрині відтворюють як зразки давніх історичних типів традиційної ляльки, так і впроваджують новітні елементи у моделі традиційної ляльки.

Підготовка майбутніх педагогів до застосування етнодизайну народної ляльки у професійній діяльності продовжується і в позааудиторний час: відвідування культурно-мистецьких заходів, музеїв, виставок творів народного мистецтва, тематичних виставок-презентацій, творчих зустрічей з майстрами народної творчості, відвідування майстер-класів, персональних виставок та майстерень народних майстрів. Здобувачі вищої освіти ініціюють різні соціальні проєкти, в позааудиторний час, в ході яких виготовляють ляльки обереги для воїнів ЗСУ. Необхідно зазначити, що майбутні педагоги проводили майстер-класи в закладах загальної середньої освіти, в позашкільних освітніх закладах, на університетських та міських заходах [6].

Використання в освітньому процесі елементів музейної педагогіки, а саме тематичних екскурсій до музеїв, є незамінною формою навчання та значно підвищують якість професійної підготовки майбутніх педагогів. Сьогодні музеї стали одним з ефективних засобів як навчання, так і виховання молоді, які застосовують інноваційні форми та провідні педагогічні методики, нові підходи у впровадженні освіти, що перетворює музеї на потужне освітнє середовище. Продемонструємо можливості використання музейного потенціалу в межах теми нашого дослідження. У Національному музеї Тараса Шевченка у 2000 році започатковано Всеукраїнську виставку «Українська традиційна іграшка та лялька». З українською народною лялькою можна ознайомитися в Музеї Івана Гончара (Київ), Музеї Михайла Грушевського

(Київ), в Державному музеї іграшки (Київ), на базі музеїв організовуються тематичні виставки, присвячені традиційним іграшкам та проводяться майстер-класи з виготовлення народних ляльок. Зокрема, в Музеї Михайла Грушевського на майстер-класах створюються ляльки, які представлені в колекції етнографа, краєзнавця Марка Грушевського. У 2023 році Чернігівським історичним музеєм імені В. Тарновського був започаткований етнографічний проєкт «Етніка. Майстерність із глибини віків». Проєкт мав на меті познайомити відвідувачів з декоративно-ужитковим мистецтвом та народними ремеслами Чернігівщини, їх багатовіковою історією. В рамках проєкту, була організована виставка народної іграшки, на якій зокрема були представлені традиційні текстильні ляльки та іграшки з трави відомих чернігівських майстрів О. Костюченко, І. Кришталь, відвідувачі, мали змогу дізнатися якими були іграшки на зорі існування людства, про їх розвиток і основи формування [7]. Отже, активна участь здобувачів вищої освіти у мистецьких заходах, відвідування виставок, тематичні екскурсії, проведення майстер-класів мотивують їх застосовувати технології етнодизайну у роботі з молодшими школярами під час педагогічної практики.

Під час проходження практики в школі, майбутні педагоги мають можливість випробувати навички з етнодизайну в практичній діяльності, навчаючи молодших школярів виготовляти українську народну ляльку під час проведення уроків «Дизайн і технології», позаурочних тематичних заходів, годин спілкування. Знайомлячи учнів початкових класів з українською народною лялькою, важливо підбирати цікаві історії, факти, легенди. Для практичної роботи необхідно підготувати достатню кількість різноманітного матеріалу, як за кольором, фактурою так і за розміром. Під час практичної роботи студенти-практиканти звертають увагу учнів на те, що всі етапи з виготовлення ляльки потрібно виконувати охайно, щоб лялька вийшла акуратною і привабливою. Учні, під керівництвом студентів-практикантів працюють старанно та з захопленням, якщо щось в них не виходить, вони одразу можуть звернутися по допомогу та отримати детальні пояснення. Після виготовлення основи ляльки, школярам демонструється декілька варіантів декорування ляльок, для надання їм гарного естетичного вигляду. При оформленні своїх ляльок, кожен учень має можливість прикрасити їх за власним задумом. Процес створення ляльки має важливе значення для учнів, тому, адже вони дуже часто бачать в ній себе, лялька допомагає їм набути соціальний досвід, увійти в родинне і суспільне життя, успішно пристосуватись до майбутніх ролей у дорослому житті, збагачує їх чуттєву сферу, світ емоцій, наближає до джерел культури українського народу.

Висновки. У Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка підготовка майбутніх педагогів до застосування етнодизайну української ляльки в професійній діяльності відбувається під час різних форм організації освітнього процесу (лекцій, практичних занять, самостійної

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

роботи) з використанням традиційних та інноваційних методів навчання. Важливою є позааудиторна робота: відвідування музеїв, культурно-мистецьких заходів, виставок творів народного мистецтва, тематичних виставок-презентацій, творчих зустрічей з майстрами народної творчості, відвідування майстер-класів, персональних виставок та майстерень народних майстрів. Ознайомлення майбутніх педагогів з діяльністю народних майстрів, допомагає їм реалізовувати свій творчий потенціал через сприйняття, співпереживання, осмислення духовних надбань та цінностей національної культури, виховують в них повагу до духовних скарбів українського народу, прагнення зберегти національні традиції та передати їх учням. Підготовка здобувачів вищої освіти з урахуванням зазначених в дослідженні особливостей дає можливість їм отримати практичний досвід, що може бути використаний у подальшій професійній діяльності. Отже, практична підготовка майбутніх педагогів до реалізації теоретичних і практичних засад етнодизайну в педагогічній практиці є важливою складовою формування національної культури.

Література:

1. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Київ: Либідь, 2011. 256 с.

2. Легенький Ю. Дизайн: культурологія та естетика. Київ: КДУТД, 2000. 272 с.

3. Найден О. Парадокс української ляльки: Українська народна лялька у світлі кроскультурних паралелей та аналогій. Обрядові функції. Конструктивний дизайн. Київ: ВД «Стилос», 2016. 208 с.

4. Найден О. С. Українська народна лялька. Київ: ВД «Стилос», 2007. 240 с.

5. Соболєвська С. О. Роль архетипів народної ляльки в сучасній культурі і лялькотерапії. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. 2022. № 3. С. 48–51.

6. Огієнко Д.П. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації проектної діяльності школярів на уроках трудового навчання // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2017. Випуск 149, С.195–197.

7. Огієнко Д.П. Тематичні екскурсії до музею у професійній підготовці майбутніх педагогів // Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2024. Випуск 26 (182). С. 179–183.

References:

1. Hrushevsky, M. (2011). Dytyna u zvychayakh i viruvannyakh ukrayins′koho narodu [The Child in the Customs and Beliefs of the Ukrainian People]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

2. Lehenkyi, Yu. (2000). Dyzayn: kul′turolohiya ta estetyka [Design: Cultural Studies and Aesthetics]. Kyiv: KNUTD [in Ukrainian].

3. Naiden, O. (2016). Paradoks ukrayins′koyi lyal′ky: Ukrayins′ka narodna lyal′ka u svitli kroskul′turnykh paraleley ta analohiy. Obryadovi funktsiyi. Konstruktyvnyy dyzayn [The Paradox of the Ukrainian Doll: The Traditional Ukrainian Doll in the Light of Cross-Cultural Parallels and Analogies. Ritual Functions. Constructive Design]. Kyiv: PH «Stylos» [in Ukrainian].

4. Naiden, O. S. (2007). Ukrayins′ka narodna lyal′ka [Traditional Ukrainian Doll]. Kyiv: PH «Stylos» [in Ukrainian].

5. Sobolevska, S. O. (2022). Rol′ arkhetypiv narodnoyi lyal′ky v suchasniy kul′turi i lyal′koterapiyi [The Role of Archetypes of the Folk Doll in Modern Culture and Doll Therapy]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv: nauk. zhurnal – Bulletin of the National Academy of Cultural and Arts Management: Scientific Journal*, 3, 48–51 [in Ukrainian].

6. Ohiienko, D. P. (2017). Pidhotovka maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly do orhanizatsiyi proyektnoyi diyal′nosti shkolyariv na urokakh trudovoho navchannya [Preparation of future primary school teachers for the organization of project activities of schoolchildren in labor training lessons]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka – Bulletin of Chernihiv State Pedagogical University named after T.G. Shevchenko*, 149, 195–197 [in Ukrainian].

7. Ohiienko, D. P. (2024). Tematychni ekskursiyi do muzeyu u profesiyniy pidhotovtsi maybutnikh pedahohiv [Thematic excursions to the museum in the professional training of future teachers]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka – Bulletin of Chernihiv State Pedagogical University named after T.G. Shevchenko*, 26 (182), 179–183 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147.091.32:613.67:378.6:61(477.84-25)ТНМУ

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-796-807

Пашко Костянтин Олександрович доцент, кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної гігієни та екології, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0001-6752-478X.

Крицька Галина Анатоліївна доцент, кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної гігієни та екології, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-3730-5807.

Лотоцька Олена Володимирівна професор, доктор медичних наук, професор кафедри загальної гігієни та екології, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-1393-7914.

Лотоцький Віктор Васильович доцент, кандидат медичних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-8920-6827.

Федорів Ольга Євгенівна доцент, кандидат біологічних наук, доцент кафедри загальної гігієни та екології, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0001-9860-4889.

Данчишин Мар'яна Володимирівна доктор філософії за спеціальністю 222 «Медицина», асистент кафедри загальної гігієни та екології, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-7422-2883.

ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ «ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ САНІТАРНОГО НАГЛЯДУ І МЕДИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ХАРЧУВАННЯМ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗСУ» ПРИ ВИВЧЕННІ ВІЙСЬКОВОЇ ГІГІЄНИ У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ МЕДИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ І.Я. ГОБАЧЕВСЬКОГО МОЗ УКРАЇНИ

Анотація У статті висвітлено необхідність внесення змін у навчальні матеріали при викладанні теми «Основи організації та проведення санітарного

нагляду і медичного контролю за харчуванням особового складу у Збройних Силах України у стаціонарних та польових умовах» з дисципліни «Військова гігієна» у Тернопільському національному медичному університеті імені І.Я. Горбачевського МОЗ України з урахуванням останніх змін у законодавстві та досвіду ведення бойових дій Збройних сил України (ЗСУ) в Україні в сучасних умовах.

Від якісного харчування військовослужбовців значною мірою залежить боєздатність військових частин, збереження здоров'я та фізичної витривалості особового складу що потребує високих енергетичних витрат, підвищення опірності та стійкості їх організмів у бойових умовах. Розв'язана російською федерацією повномасштабна війна проти України висунула нові вимоги до організації харчування особового складу ЗСУ, що має відповідати за своїм якісним та кількісним складом сучасним потребам для військовослужбовців. На сьогодні особливостями харчування військовослужбовців у районах бойових дій є облаштування польової кухні для забезпечення військовослужбовців гарячою їжею та застосування індивідуальних раціонів. Вагомий внесок вносять волонтери у продовольче забезпечення військовослужбовців ЗСУ під час війни. Це спонукало нас нести зміни у викладанні відповідної теми у медичних закладах вищої освіти з дисципліни «Підготовка офіцерів запасу галузі знань «Охорона здоров'я», складовою якої є розділ «Військова гігієна», яка вивчається впродовж VIII семестру 4-го року навчання на кафедрі загальної гігієни та екології.

Ключові слова: військова гігієна, медичний університет, харчування військовослужбовців, польові умови.

Pasko Kostyantyn Oleksandrovych Associate Professor, PhD in Medcine, Associate Professor of the Department of General Hygiene and Ecology, Gorbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0001-6752-478X.

Krytska Halyna Anatoliyivna Associate Professor, PhD in Medcine, Associate Professor of the Department of General Hygiene and Ecology, Gorbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-3730-5807.

Fedoriv Olha Yevhenivna Associate Professor, PhD in Biology, Associate Professor of the Department of General Hygiene and Ecology, Gorbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0001-9860-4889.

Lototska Olena Volodymyrivna Professor, DSc in Medcine, Professor of the Department of General Hygiene and Ecology, Gorbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-1393-7914.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Lototskyi Viktor Vasyliovych Associate Professor, PhD in Medicine, Associate Professor of the Department of Disaster and Military Medicine Ternopil National Medical University, Ternopil, https://orcid.org/ 0000-0002-8920-6827.

Danchyshyn Mariana Volodymyrivna PhD in Medicine, Assistant of the Department of General Hygiene and Ecology, Ternopil National Medical University, Ternopil, https://orcid.org/ 0000-0002-7422-2883

EXPERIENCE OF TEACHING THE TOPIC "FUNDAMENTALS OF ORGANIZATION AND CONDUCT OF SANITARY SUPERVISION AND MEDICAL CONTROL OF NUTRITION OF THE PERSONNEL OF THE AFU" AT THE COURSE OF MILITARY HYGIENE AT THE I.Ya. HOBACHEVSKY TERNOPIL NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY

Abstract. The article highlights the need to make changes to the educational materials when teaching the topic "Fundamentals of organizing and conducting sanitary supervision and medical control over the nutrition of personnel in the Armed Forces of Ukraine in stationary and field conditions" in the discipline «Military Hygiene» at the I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, taking into account the latest changes in legislation and the experience of conducting combat operations of the Armed Forces of Ukraine (AFU) in Ukraine in modern conditions.

The combat capability of military units, the preservation of health and physical endurance of personnel, which requires high-energy expenditure and the increase in the resistance and stability of their bodies in combat conditions, largely depend on the quality of the nutrition of military personnel. The full-scale war launched by the Russian Federation against Ukraine has put forward new requirements for the organization of nutrition for personnel of the AFU, which must meet the modern needs of military personnel in terms of quality and quantity. Today, the peculiarities of the nutrition of military personnel in combat areas are the arrangement of a field kitchen to provide military personnel with hot food and the use of individual rations. Volunteers make a significant contribution to the food supply of military personnel of the Armed Forces of Ukraine during the war. This prompted us to make changes in the teaching of the relevant topic in medical institutions of higher education in the discipline «Training of reserve officers in the field of knowledge «Health Care», a component of which is the section «Military Hygiene», which is studied during the 7th semester of the 4th year of study at the Department of General Hygiene and Ecology.

Keywords: military hygiene, medical university, military personnel nutrition, field conditions.

Постановка проблеми. Розв'язана російською федерацією повномасштабна війна проти України висунула нові вимоги до організації харчування

особового складу ЗСУ, метою якого є забезпечення сучасних потреб військовослужбовців. Військовослужбовці часто виконують завдання, які вимагають дуже великих фізичних і психоемоційних зусиль і потребують значної витрати енергії організмом. Ці витрати мають відновлюватися за рахунок правильно організованого повноцінного харчування, яке повинно забезпечувати надходження до організмів військовослужбовців достатньої кількості основних поживних речовин – білків, жирів та вуглеводів, мінеральних речовин і вітамінів, що здатні не лише забезпечити особовий склад ЗСУ енергією, а й поліпшити функціонування антиоксидантної, імунної та нервової систем, стимулювати кровотворення та роботу шлунково-кишкового тракту, підтримати функціональні резерви організму тощо. Тому забезпечення військовослужбовців безпечним та якісним харчуванням для достатньої підтримки фізичної та розумової працездатності набуло виняткової важливості в умовах ведення бойових дій нашими Збройними силами проти росії, особливо після початку її широкомасштабного вторгнення в Україну.

В основу харчових раціонів для військовослужбовців покладені затверджені норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії за показниками збалансованої добової потреби в білках, жирах, вуглеводах та енергії, у мінеральних речовинах та вітамінах. У них враховано засвоюваність і взаємодію нутрієнтів, забезпеченість макро- і мікроелементами, особливо такими як кальцій, фосфор, магній, залізо, цинк, мідь, марганець та йод, хром, молібден і селен, а також жиро- та водорозчинними вітамінами, у тому числі антиоксидантним вітаміном С і групи В. Адже окрім підтримання гомеостазу у військовослужбовців під час значних фізичних навантажень харчування має сприяти швидкому відновленню їх організму у процесі відпочинку та забезпечувати фізіологічне функціонування усіх систем та органів, запобігати розвитку захворювань та дефіцитних станів внаслідок дисбалансу макро- та мікронутрієнтів [1]. Харчування також є фактором психологічного відновлення, що вимагає організації повноцінного високоякісного харчування особового складу з використанням різноманітних груп продуктів та можливістю індивідуального коригування з урахуванням умов перебування та виконання бойових завдань для кожного військового підрозділу [2].

Кожний медичний працівник повинен знати, що повноцінне харчування забезпечує високий рівень фізичної і психологічної витривалості, підтримку здоров’я, боє- та працездатності особового складу ЗСУ. Від якісного харчування військовослужбовців значною мірою залежить боєздатність військових частин, забезпечення збереження здоров’я та фізичної витривалості, що потребує високих енергетичних витрат, підвищення опірності та стійкості їх організмів у бойових умовах. Постійне удосконалення забезпеченості харчуванням військовослужбовців ЗСУ і спричинило зміни у викладанні відповідної теми у медичних закладах вищої освіти з дисципліни

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

«Підготовка офіцерів запасу галузі знань «Охорона здоров'я», складовою якої є розділ «Військова гігієна», яка вивчається впродовж VIII семестру 4-го року навчання на кафедрі загальної гігієни та екології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Враховуючи актуальність даної проблеми, а саме аналіз харчування особового складу військових підрозділів під час багатоденних навчань та в умовах бойових дій та його впливу на боєздатність військовослужбовців це питання було темою досліджень і висвітлювалося у публікаціях низки українських учених, зокрема таких як І. Ю. Гойко, У. Б. Лотоцька-Дудик, В. В. Чорна, М. Г. Щербань, О. М. Іванько, А. А. Кожокару, М. П. Гуліч, Андрусишина І.М. та інших. Однак авторами не знайдено досліджень і відповідних публікацій, де було б розглянуто основи викладання теми організації харчування військ в польових умовах в ході ведення сучасних бойових дій при вивчені дисципліни «Військова гігієна» в медичному університеті.

Метою статті було розглянути досвід колективу кафедри загальної гігієни та екології при викладанні теми «Основи організації та проведення санітарного нагляду і медичного контролю за харчуванням особового складу у Збройних силах України у стаціонарних та польових умовах» з дисципліни «Військова гігієна» в Тернопільському національному медичному університеті імені І. Я. Горбачевського МОЗ України з урахуванням останніх даних щодо його організації під час ведення повномасштабної війни на території України.

Виклад основного матеріалу. Вивчення теми «Основи організації та проведення санітарного нагляду і медичного контролю за харчуванням особового складу у Збройних силах України у стаціонарних та польових умовах» з дисципліни «Військова гігієна» формує у здобувачів вищої освіти, які навчаються за освітньою програмою «Лікувальна справа» другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 Охорона здоров'я, спеціальності 222 Медицина загальні та фахові компетентності, а також знання та уміння, необхідні для проведення санітарного нагляду і медичного контролю за харчуванням військовослужбовців під час військових дій.

Потреба у внесенні змін при викладанні цієї теми викликана новими вимогами до організації харчування військовослужбовців ЗСУ в районах ведення бойових дій, які мають певні відмінності від періоду проведення антитерористичної операції на сході України та операції Об'єднаних сил. Ці зміни були внесені, зокрема, в презентацію лекції, матеріали для підготовки до лекцій та у матеріали для підготовки до практичного заняття. Метою оновлення навчальних матеріалів є отримання студентами знань щодо організації та проведення санітарного нагляду і медичного контролю за харчуванням особового складу в умовах ведення сучасних бойових дій, завдяки яким буде зберігатися та зміцнюватися здоров'я військовослужбовців,

підтримуватися їх боєздатність (працездатність) в сучасних умовах і в майбутньому.

Відомо, що харчування військовослужбовців здійснюється відповідно до державних норм, які забезпечують повноцінний раціонна добу [3] В Україні вимоги до раціону харчування військовослужбовців регламентуються постановою Кабінету Міністрів України № 426 «Про норми харчування військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань» від 29 березня 2002 р., яка містить низку доповнень, що розширюють можливість оптимізації харчування особового складу.

Повноцінне та якісне харчування військовослужбовців має бути як у стаціонарних умовах, так і в польових. У стаціонарних їдальнях військові отримують триразове харчування, залежно від норми забезпечення: сніданок, обід і вечерю. Для тих, хто несе службу вночі, передбачена друга вечеря. Чотириразове харчування надається окремим категоріям військовослужбовців, зокрема екіпажам кораблів, береговим частинам ВМС та ліцеїстам. Їжу готують відповідно до затверджених розкладок продуктів. Енергетична цінність добового раціону має бути не менша, ніж 3500 ккал. Розкладка продуктів встановлює кількість продуктів, які відпускають для приготування гарячої їжі з розрахунку на одну особу на добу. Вона враховує асортимент і строк придатності продуктів, базове меню та бюджет.

З початком бойових дій в Україні в ЗСУ запроваджено два варіанти організації харчування – для військових частин, що не беруть участь у бойових діях та для тих, які перебувають в зоні бойових дій. У тилових частинах часто застосовують систему аутсорсингу (це угода між ЗСУ та постачальником послуг, за якою організація, що виграла тендер, організує харчування військовослужбовців військових частин ЗСУ.

У першому варіанті організація харчування здійснюється з використанням Каталогу продуктів харчування (далі – Каталог), затвердженим Міністерством оборони. Він містить понад 360 позицій, що дозволяє формувати збалансоване меню для військовослужбовців. Каталог застосовують органи військового управління, військові частини, військові навчальні підрозділи навчальних закладів, установи та організації, заклади охорони здоров’я у ЗСУ та Державна спеціальна служба транспорту. При організації харчування з використанням Каталогу обмеженням для видачі харчових продуктів є граничний обсяг коштів, розрахований для військової частини на харчування. Добова вартість харчування для військовослужбовців на 2025 рік становить 154 гривні 98 копійок [4].

У другому варіанті на сьогодні є декілька можливостей організації харчування військовослужбовців. Перша – це забезпечення гарячою їжею. Вона є пріоритетною і за можливості теж з використанням Каталогу, хоча в умовах наступальних чи оборонних дій застосувати затверджені норми харчування досить складно. У військових частинах, які ведуть бойові дії,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

розкладка продуктів складається на один день та затверджується щодня [5]. На сьогодні найпоширенішими видами організації харчування для військово-службовців є облаштування польової кухні, або застосування індивідуальних раціонів.

Зазнають зміни умови приготування гарячої їжі у польових умовах та її доставки до підрозділів у бойові порядки. Вимога розосередження військово-службовців під час приготування та споживання готової їжі, як в районах ведення бойових дій, так і на досить значній відстані від них зумовила ті обставини, що харчування стає децентралізованим – у підрозділах, групах або може бути навіть індивідуальним.

Враховуючи загрозу нанесення противником ударів на місцевості по будь-якому скупченню військових підрозділів не розгортають за прийнятою схемою батальйонні пункти харчування з польовими їдальнями. Сучасні польові кухні – це своєрідні причепи, які можна зачепити за транспортний засіб і переміщати під час передислокації військової частини. Також є кухні автомобільні, що монтуються безпосередньо в кузові вантажівки.

Польові кухні розміщають в різного роду укриттях з використанням засобів маскування. Поширеними технічними засобами для приготування їжі у польових умовах залишаються кухні польові КП-125, КП-130. У підрозділах з кількістю до 30 осіб використовують кухні польові КП-20, КП-30, МК-30 (рис. 1).

а б

Рис. 1. Кухні польові: а - КП-20 (КП-30), б - МК-30

Також у таких підрозділах для приготування їжі також можуть використовувати плити з газовими балонами, які привозять волонтери. Використання польових кухонь дозволяє швидко організовувати харчування у будь-якому місці, що робить їх незамінними в умовах бойових дій та переміщення підрозділів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

На сьогодні вже на постачання у ЗСУ надійшли нові польові модульні кухні МК-500, що призначені для приготування їжі в польових умовах для військовослужбовців чисельністю до 500 осіб. Працюють в такому модулі одночасно шість кухарів. У ньому є все необхідне обладнання для приготування їжі та їх комфортної роботи: насосна станція, дренажний насос для відкачування відходів, кондиціонери, каналізаційний жировловлювач, витяжні системи для кухонного обладнання, пароконвектомати, електричні плити, холодильники тощо. Є також дизель-генератор (рис. 2).

а б

Рис. 2. Модульна кухня МК-500: а - вигляд ззовні, б - вигляд всередині.

З метою забезпечення безперервної роботи щодо організації харчування особового складу у випадку обстрілів для укриття польових засобів приготування їжі, автомобілів, що їх транспортують, обладнують інженерні споруди котлованного типу. Вони повинні мати відлогі апарелі (похилу площину) для в'їзду і виїзду кухонь. У стінах котловану можна облаштовувати ніші з дерева для зберігання невеликої кількості продуктів та інвентарю. Щоб не осипалася земля стінки котловану роблять з невеликим нахилом до15–20° і обкладають дошками, жердинами тощо. У котлованах мають бути обладнані водозбірні колодязі [6]. Також польові кухні можуть облаштовувати у підвальних приміщеннях будівель, бліндажах тощо.

За рішенням командира особовому складу, який перебуває на «нулі» (нуль – перша лінія розмежування з противником) харчування організують на бойових позиціях. За таким варіантом гаряче харчування отримують з польової кухні у термосі ТВН-12, місткістю: перша страва – до 17 порцій, друга страва – до 30 порцій або термосі ТН-36,місткістю: перша страва – до 51 порції, друга – до 90 порцій. На виділеному транспорті доставляють гарячу їжу до призначеного місця виконання бойових завдань. Звідти сержант із матеріального забезпечення (старшина) підрозділу доставляє її безпосередньо на бойові позиції, райони зосередження з додержанням заходів маскування та використовуючи умови поганої видимості. Після завершення приймання їжі особовий склад миє індивідуальні казанки у спеціально обладнаних місцях

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

(використаний одноразовий посуд утилізується на смітник), а термоси повертають назад.

Невеликі групи особового складу, якщо є така можливість, можуть організувати приготування їжі за допомогою пристрою для приготування їжі (тринога або підставка, лампа паяльна або форсунка, казан на 9-10 літрів) у кількості одного комплекту на кожну групу. Іноді військовослужбовці готують їжу для себе самостійно. У польових умовах залежно від характеру навчальних або бойових завдань, замість першої страви можна готувати посилену м'ясну та (або) рибну страву з гарніром. Це рішення також приймає командир військової частини.

Друга можливість – бійці, які виходять на бойові позиції, беруть з собою так звані «сухі пайки» або індивідуальні раціони харчування (ІРХ). Кожен розрахований на три прийоми їжі протягом доби. Є два їх види:

1. Добовий польовий набір продуктів (ДПНП), розроблений по нормі № 15. Використовується під час польових навчань, бойових дій або переміщень до місць призначення. У його склад входять готові до вживання перша та три других страви містяться у реторт-упаковках. Також є галети, сухарі, джем, мед, спеції. Енергетична цінність – 3500 ккал. Велика перевага окремого фасування основних страв у ДПНП полягає у зручному вживанні продуктів, без використання додаткового посуду, а розігрівання їжі можливе з використанням безполум'яного нагрівача їжі, або на будь-якій гарячій поверхні: капот автомобіля, батарея або навіть двигун.

2. Повсякденний набір сухих продуктів (ПНСП) розроблений відповідно до норми № 10, енергетична цінність – 1250 ккал. його видають військовослужбовцям у випадках, коли немає можливості готувати їжу під час виконання окремих завдань. Зокрема він входить до аварійного запасу суден ВМС ЗСУ. У його склад входять м'ясні та м'ясо-рослинні консерви, готові для споживання. Обидва набори містять готові до вживання м'ясні та рослинні страви, розраховані на споживання в екстремальних умовах і мають свої переваги та недоліки.

Для військовослужбовців, які беруть участь у бойових операціях, пайки додатково містять різноманітні сухофрукти (30 г), шоколад чорний з вмістом какао не менше 56 % (35 г); готову до вживання м'ясну страву – 200 г (м'ясо тушковане яловичини вищого сорту, м'ясо тушковане свинини безсортове), каву розчинну (2 г) та цукор (10 г). Енергетична цінність – 4100 ккал.

Комплекти харчування закуповує агенція «Державний оператор тилу» за заявками Командування Сил логістики ЗСУ. У документах зазначають вартість продуктів, їх калорійність та загальну ціну комплекту [7,8].

Крім того, з січня 2025 року військовослужбовці ЗСУ отримують халяльні, кошерні й рослинні сухі пайки, тому що близько 25% їх потребують інклюзивного харчування, тобто з урахуванням релігійних, етичних й особистих потреб. Такі сухі пайків містять 28 вегетаріанських страв (10 «перших» та

18 «других»). Інгредієнти та набори підібрано так, щоб вегетаріанці отримали стільки ж енергії, як і інші військові. За вартістю вони не відрізняються від вартості звичайного сухого пайка. Крім вегетаріанців, такі сухі пайки можуть споживати ті, хто має непереносимість лактози або дотримується посту. Добовий набір вегетаріанців містить галети, сухарі, чай, каву, мед, джем, цукор, сіль, перець. Ці набори у вакуумних пакетах можуть зберігатися до двох років без холодильника за температурним режимом 25°C (77°F). Порушення санітарно-гігієнічних вимог щодо температурного режиму (підвищення температури, сонячне опромінення) може призвести до різних хімічних і фізичних реакцій, які негативно вплинуть на його якість.

Суттєву допомогу у продовольчому забезпеченні підрозділам ЗСУ надають волонтери. Зокрема, вони поставляють на передову продукти тривалого зберігання – консерви, сухі борщі, супи, сухі сніданки, (їх можна легко приготувати в польових умовах), а ще свіжі сезонні овочі, зелень, фрукти, м’ясо, енергетичні батончики тощо. Також це можуть бути продукти для людей з особливими потребами – вегетаріанські або безглютенові. Завдяки цьому військовослужбовці відчувають піклування про себе від народу, що має велике моральне значення.

Висновки. В усіх арміях світу головними завданнями харчування військовослужбовців є забезпечення організму енергією та харчовими інгредієнтами в достатній кількості за збалансованого співвідношення і гарантованої якості та безпеки харчових продуктів. Тому здобувачі вищої освіти медичного університету повинні мати необхідні знання і навички для організації і проведення санітарного нагляду й медичного контролю за харчування військовослужбовців у сучасних умовах ведення бойових дій, уміти аналізувати розкладку продуктів, вчитися вносити пропозиції з покращення харчування для військовослужбовців ЗСУ з урахуванням досвіду армій країн НАТО. Для подальшого вдосконалення викладання дисципліни «Військова гігієна» необхідно продовжувати активно вивчати відповідний досвід фахівців медичної служби ЗСУ і армій країн НАТО та своєчасно впроваджувати зміни у матеріали підготовки до лекцій і практичних занять.

Література:

1. Наказ МОЗ України від 03.09.2017р. № 1073 «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії» URI:zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#Text

2. Харчування військовослужбовців: навчальний посібник / [У.Б. Лотоцька-Дудик, Н.О. Крупка, О.А. Брейдак та ін.], Львів-Вінниця, 2023. – 76 с. URI: https://dspace.vnmu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6336/%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A5%D0%90%D0%A0%D0%A7%D0%A3%20%D0%97%D0%A1%D0%A3.pdf?sequence=1&isAllowed=y

3. Постанова КМ України від 29 березня 2002 р. №426 «Про норми харчування військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань та Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, поліцейських, осіб рядового, начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту» URI: https://ips.ligazakon.net/document/KP020426

4. Наказ МО України від 17.04.2024 № 242 «Про внесення змін до Порядку застосування Каталогу продуктів харчування» URI: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0815-24#Text

5. Наказ Міністерства Оборони України від 17.08.2017 р. № 440 Про затвердження Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України (додаток 88 до Інструкції) URI: https://document.vobu.ua/doc/11716

6. Саган В., Кравчук В., Фролов О. Систематизація підходів і правил щодо розгортання об'єктів військового господарства прикордонних підрозділів у польових умовах *// Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки: наукове видання / гол. ред. Р. В. Рачок. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2022. № 3(88)* – С. 169-189. URI: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/1592/1/1324-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2769-1-10-20230208.pdf

7. Гойко І.Ю., Стеценко Н.О. Аналіз та тенденції організації харчування військовослужбовців у різних країнах світу // Журнал Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва, 2024, № 1 – С. 127-135. URI: https://tvppt.btsau.edu.ua/sites/default/files/visnyky/pererobka/goyko_1_2024_0.pdf

8. Гігієнічна оцінка та вимоги до індивідуальних пайків харчування військовослужбовців країн НАТО та ЗСУ / В. В. Чорна, І. П. Козярін, В. М. Подолян [та ін.] // Modern aspects of science: 28th volume of the international collective monograph / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. – Jesenice (Czech Republic): Vědecká perspektiva, 2023. – § 8.2. – P. 489-508. URI: https://dspace.vnmu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6043/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d1%96%d1%8f%20%d0%a5%d0%b0%d1%80%d1%87%d1%83%d0%b2%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%a7%d0%b5%d1%85%d1%96%d1%8f.pdf?sequence=1&isAllowed=y

References:

1. Nakaz MOZ Ukrainy vid 03.09.2017r. № 1073 «Pro zatverdzhennia Norm fiziolohichnykh potreb naselennia Ukrainy v osnovnykh kharchovykh rechovynakh i enerhii» [Order of the Ministry of Health of Ukraine dated September 3, 2017 No. 1073 "On approval of the Norms of physiological needs of the population of Ukraine in basic nutrients and energy"]. [in Ukrainian]. URI:zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#Text

2. Lototska-Dudyk U.B., Krupka N.O., Breydak O.A. et all. (2023) Kharchuvannia viiskovosluzhbovtsiv: navchalnyi posibnyk [Nutrition of military personnel: a textbook]. *Lviv-Vinnytsia – Lviv-Vinnytsia.* (p.76). [in Ukrainian]. https://dspace.vnmu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6336/%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A5%D0%90%D0%A0%D0%A7%D0%A3%20%D0%97%D0%A1%D0%A3.pdf?sequence=1&isAllowed=y

3. Postanova KM Ukrainy vid 29 bereznia 2002 r. №426 «Pro normy kharchuvannia viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl, inshykh viiskovykh formuvan ta Derzhavnoi sluzhby spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii, politseiskykh, osib riadovoho, nachalnytskoho skladu orhaniv i pidrozdiliv tsyvilnoho zakhystu» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 29, 2002 No. 426 "On the nutritional standards of servicemen of the Armed Forces, other military formations and the State Service for Special Communications and Information Protection, police officers, privates, and commanding officers of civil defense bodies and units"]. [in Ukrainian]. URI: https://ips.ligazakon.net/document/KP020426

4. Nakaz MO Ukrainy vid 17.04.2024 № 242 «Pro vnesennia zmin do Poriadku zastosuvannia Katalohu produktiv kharchuvannia» [Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 17.04.2024 No. 242 "On Amendments to the Procedure for Applying the Food Catalog"]. [in Ukrainian]. URI: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0815-24#Text

5. Nakaz Ministerstva Oborony Ukrainy vid 17.08.2017 r. № 440 Pro zatverdzhennia Instruktsii z obliku viiskovoho maina u Zbroinykh Sylakh Ukrainy (dodatok 88 do Instruktsii). [Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated August 17, 2017 No. 440 on approval of the Instruction on the form of military equipment for the Armed Forces of Ukraine (Appendix 88 to the Instruction)]. [in Ukrainian]. URI: https://document.vobu.ua/doc/11716

6. Sahan V., Kravchuk V., Frolov O. (2022). Systematyzatsiia pidkhodiv i pravyl shchodo rozghortannia obiektiv viiskovoho hospodarstva prykordonnykh pidrozdiliv u polovykh umovakh [Systematization of approaches and rules for the deployment of military facilities of border units in field conditions] // *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: viiskovi ta tekhnichni nauky: naukove vydannia / hol. red. R. V. Rachok. Khmelnytskyi. – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: military and technical sciences: scientific publication / editor-in-chief R. V. Rachok. Khmelnytskyi*: *NADPSU* – № 3(88) – (pp.169-189.) https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/1592/1/1324-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2769-1-10-20230208.pdf

7. Hoiko I.Iu., Stetsenko N.O. (2024). Analiz ta tendentsii orhanizatsii kharchuvannia viiskovosluzhbovtsiv u riznykh krainakh svitu [Analysis and trends in the organization of food for military personnel in different countries of the world] Tekhnolohiia vyrobnytstva i pererobky produktsii tvarynnytstva. – Journal of Technology of Production and Processing of Livestock Products, 1, 127-135. [in Ukrainian].

URI: https://tvppt.btsau.edu.ua/sites/default/files/visnyky/pererobka/goyko_1_2024_0.pdf

8. Chorna V.V., Koziarin I.P. & Podolian V.M. (2023). *Hihiienichna otsinka ta vymohy do indyvidualnykh paikiv kharchuvannia viiskovosluzhbovtsiv krain NATO ta ZSU* [Hygienic assessment and requirements for individual food rations of military personnel of NATO countries and the Armed Forces of Ukraine] // Modern aspects of science: 28th volume of the international collective monograph / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. – Jesenice (Czech Republic): Vědecká perspektiva. – § 8.2. – P. 489-508. [in Ukrainian]. https://dspace.vnmu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6043/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d1%96%d1%8f%20%d0%a5%d0%b0%d1%80%d1%87%d1%83%d0%b2%d0%b0%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%a7%d0%b5%d1%85%d1%96%d1%8f.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 796.01:159.922.7:796.015.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-808-817

Пензай Сергій Анатолійович кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри теорії та методики спорту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 4-04-93, https://orcid.org/0000-0004-3396-6728

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА У СПОРТІ

Анотація. У статті на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури розглянуто проблему психологічної підготовки спортсменів до змагань. Проаналізовано результати наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних учених у визначеному напрямі.

Визначено поняття «психологічна підготовка», а також проаналізовано психологічні якості, необхідні для досягнення високих спортивних результатів, зокрема, мотивацію, концентрацію та емоційну стійкість. Визначено, що психологічна підготовка спрямована на оптимізацію психічного стану спортсмена під час тренувального та змагального процесів; психологічна підготовка сприяє підвищенню мотивації, впевненості в собі та стресостійкості спортсмена.

Психологічна підготовка у спорті є запорукою успіху сучасного спортсмена. Вона спрямована на розвиток та вдосконалення психологічних якостей, необхідних для досягнення високих результатів.

Успіх у спорті залежить не тільки від фізичної підготовки, але й від психологічної стійкості, впевненості в собі, вміння концентруватися та керувати своїми емоціями. Саме психологічна підготовка допомагає спортсменам розвинути ці якості та навчитися ефективно використовувати їх під час змагань.

Сучасні методи психологічної підготовки включають в себе різноманітні техніки, такі як візуалізація, аутогенне тренування, психорегуляція, робота з емоціями та інші. Кожен спортсмен є унікальним, тому програма психологічної підготовки повинна враховувати його індивідуальні особливості та потреби.

Важливу роль у психологічній підготовці відіграє психолог, який допомагає спортсмену визначити свої слабкі та сильні сторони, розробити індивідуальний план підготовки та навчитися ефективно використовувати психологічні техніки.

Психологічна підготовка є невід’ємною частиною комплексної підготовки спортсмена, поряд з фізичною, технічною та тактичною. Тільки поєднання всіх цих видів підготовки може забезпечити досягнення високих спортивних результатів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: психологія спорту, спортсмен, тренер, змагання, тренування, психологічна підготовка, психологічна стійкість, мотивація, особистість, команда.

Penzai Serhii Anatoliiovych PhD in Physical Education and Sports, Associate Professor of the Department of Sports Theory and Methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel. (04744) 4-04-93, https://orcid.org/0000-0004-3396-6728

PSYCHOLOGICAL TRAINING IN SPORT

Abstract. The article considers the problem of psychological preparation of athletes for competitions on the basis of theoretical analysis of psychological and pedagogical literature. The results of scientific research of domestic and foreign scientists in this area are analysed.

The concept of «psychological training» is defined, and the psychological qualities necessary for achieving high sports results, in particular, motivation, concentration and emotional stability, are analysed. It has been determined that psychological training is aimed at optimising the mental state of an athlete during the training and competitive processes; psychological training helps to increase the athlete's motivation, self-confidence and stress resistance.

Psychological training in sports is the key to the success of a modern athlete. It is aimed at developing and improving the psychological qualities necessary to achieve high results.

Success in sports depends not only on physical fitness, but also on psychological stability, self-confidence, the ability to concentrate and control emotions. It is psychological training that helps athletes develop these qualities and learn how to use them effectively during competitions.

Modern methods of psychological training include a variety of techniques such as visualisation, autogenic training, psychoregulation, emotional management, and others. Each athlete is unique, so a psychological training programme should take into account their individual characteristics and needs.

A psychologist plays an important role in psychological preparation, helping an athlete to identify their strengths and weaknesses, develop an individual training plan and learn how to use psychological techniques effectively.

Psychological training is an integral part of a sportsman's comprehensive training, along with physical, technical and tactical training. Only a combination of all these types of training can ensure the achievement of high sports results.

Keywords: psychology of sport, athlete, coach, competition, training, psychological preparation, psychological stability, motivation, personality, team.

Постановка проблеми. Сучасний спорт, характеризуючись високою конкуренцією та постійним прагненням до вдосконалення, ставить перед

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

спортсменами та тренерами складні завдання. Досягнення високих результатів у спорті залежить не тільки від фізичної підготовки, технічної майстерності та тактичної грамотності, але й від психологічної готовності спортсмена.

Психологія спорту, як наука, покликана допомогти спортсменам та тренерам зрозуміти та ефективно використовувати психологічні фактори для досягнення успіху. Проте, незважаючи на значний прогрес у розвитку психології спорту, існує низка проблем, які потребують подальшого дослідження та вирішення.

Однією з ключових проблем є оптимізація психологічної підготовки спортсменів. Сучасні методи психологічної підготовки, незважаючи на їх різноманітність, не завжди є достатньо ефективними та потребують постійного вдосконалення. Важливо розробляти нові, науково обґрунтовані методи, які б враховували індивідуальні особливості спортсменів, специфіку видів спорту та сучасні тенденції розвитку спорту.

Іншою важливою проблемою є психологічне забезпечення змагальної діяльності. Змагання є стресовим фактором для багатьох спортсменів, що може негативно вплинути на їхні результати. Важливо навчити спортсменів ефективно керувати своїми емоціями, концентруватися на завданні та зберігати психологічну стійкість в умовах змагань.

Окрім того, психологічне здоров'я спортсменів є важливою проблемою, яка потребує постійного моніторингу та підтримки. Спортсмени, особливо ті, які займаються професійно, часто зазнають значних фізичних та психологічних навантажень, що може призвести до емоційного вигорання, депресії та інших психологічних проблем. Важливо створювати умови для збереження психологічного здоров'я спортсменів та надавати їм необхідну психологічну допомогу.

Роль психолога у спорті також є важливою проблемою, яка потребує чіткого визначення та регламентації. Психолог у спорті повинен бути не тільки фахівцем з психології, але й добре розумітися на специфіці спортивної діяльності. Важливо розробити професійні стандарти для спортивних психологів та забезпечити їх належну підготовку.

Вирішення цих та інших проблем психології спорту сприятиме підвищенню ефективності підготовки спортсменів, покращенню їхніх спортивних результатів та збереженню їхнього психологічного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні питання формування компетентностей широко висвітлені як в теоретичних так й емпіричні дослідженнях. Бочелюк В.Й. у своєму навчальному посібнику «Психологія спорту» (2018) розглядає теоретичні та практичні аспекти психологічної підготовки спортсменів, особливості їх особистості та діяльності в умовах тренувань і змагань. Воронова В.І. у своєму навчальному посібнику «Психологія спорту» (2017) також досліджує психологічні основи спортивної діяльності, зокрема, питання мотивації, емоційної регуляції та психологічної

стійкості. Полілуєва І.В. у своїй дисертації «Особливості емоційно-вольової регуляції спортивно-художньої діяльності у підлітковому віці» (2018) досліджує психологічні аспекти підготовки юних спортсменів, зокрема, емоційну регуляцію та її вплив на результати. У «Психологічній підтримці та супроводі дорослих і дітей у кризових ситуаціях» (2022), упорядкованій Браницькою Т.Р., Матохнюк Л.О. та Шпортун О.М., розглядаються питання психологічної допомоги в складних життєвих ситуаціях, що може бути корисним для спортсменів, які переживають кризу. У підручнику «Спортивна психологія» (2019) за редакцією Сафіна В.К. представлено комплексний огляд різних аспектів психології спорту, від теоретичних основ до практичних рекомендацій. Художник Н.В. у своєму навчальному посібнику «Психологія спорту» (2018) розглядає психологічні особливості спортивної діяльності та методи психологічної підготовки. Цуканова О.В. у навчальному посібнику «Психологія спорту» (2019) досліджує психологічні аспекти спорту, зокрема, питання мотивації, емоційної регуляції та міжособистісних стосунків.

Мета статті. Аналіз сучасних тенденцій та напрямків у психологічній підготовці в спорті.

Виклад основного матеріалу. Під психічною готовністю спортсмена розуміють стан спортсмена, набутий унаслідок результаті підготовки (також і психологічної), і який дозволяє досягти певних результатів у змагальній діяльності.

Психологічна підготовка – один з аспектів використання наукових досягнень психології, реалізації її засобів та методів для підвищення ефективності спортивної діяльності. У зв’язку з цим психологічна підготовка тісно пов’язана з підвищенням психологічної культури спорту, з міждисциплінарною взаємодією наук про спорт [4, с. 12].

Досить суттєвим понятійним компонентом психологічної підготовки в спорті є взаємодія видів підготовки (психологічної, фізичної спеціальної, технічної, тактичної, теоретичної). Найчастіше психологічна підготовка розглядається як один із видів підготовки. У цьому випадку їй, поряд з іншими видами, відводиться певна роль у плануванні тренувального та змагального процесів, назначаються відповідні цілі, форми і методи. Такий підхід спрощує вирішення організаційних завдань і структурування підготовки, проте є проблематичною для вирішення задач системної взаємодії різних її видів.

Психологічна підготовка в спорті є багатогранним процесом, спрямованим на розвиток та вдосконалення психологічних якостей спортсменів, необхідних для досягнення високих спортивних результатів. Її можна розділити на кілька основних напрямків:

Формування мотивації та постановка цілей:

Розвиток внутрішньої мотивації: Важливо допомогти спортсмену усвідомити глибинні причини, що спонукають його займатися спортом, та підтримувати цей вогонь протягом всієї кар’єри.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Постановка SMART-цілей: Навчання спортсмена правильно формулювати цілі (конкретні, вимірювані, досяжні, релевантні, обмежені в часі) та розробляти стратегії їх досягнення.

Підвищення самомотивації: Розвиток уміння самостійно підтримувати мотивацію на високому рівні, особливо в періоди спадів та труднощів.

Розвиток впевненості в собі та самооцінки:

Формування позитивного самоусвідомлення: Допомога спортсмену у визначенні своїх сильних сторін, досягнень та особистих якостей, які сприяють успіху [8, с. 74].

Подолання негативних думок та сумнівів: Навчання методам боротьби з негативними думками, які можуть підривати впевненість у собі, та заміні їх на позитивні твердження.

Візуалізація успіху: Практика уявлення себе успішно виконуючим вправи або змагаючись, що сприяє підвищенню впевненості та зменшенню тривожності.

Правильно організована та систематична психологічна підготовка допомагає спортсменам досягати високих результатів, розвивати свої найкращі якості та долати труднощі на шляху до перемоги.

У плануванні підготовки, в оцінюванні готовності спортсменів та команд, у визначенні специфіки навантаження для тренерів та спортсменів постійною необхідністю є визначення структури підготовки, тобто знання видів підготовки та взаємозв'язків цих видів [1, с. 17].

Відповідно до названих вище цілей більшість дослідників розрізняють загальну і спеціальну психологічну підготовку. Загальна психологічна підготовка характеризується спрямованістю на формування і розвиток універсальних (різнобічних, придатних для багатьох цілей) властивостей особистості та психічних якостей, які є головними в спорті, цінуються і в багатьох інших видах діяльності людини. Сюди належать: підготовка до тривалого тренувального процесу, соціально-психологічна підготовка, вольова підготовка, змагальний досвід, здатність до самовиховання.

Спеціальна психологічна підготовка характеризується спрямованістю на формування і розвиток психічних якостей і властивостей особистості спортсменів, які сприяють успіхові в особливих, конкретних умовах спортивної діяльності. Вона включає підготовку до конкретного змагання, до конкретного суперника, до етапу тренування, ситуативне управління станом.

Обидва види психологічної підготовки (загальна і спеціальна) в процесі діяльності випробовують взаємний вплив: успіхи (або невдачі) спеціальної підготовки призводять до корекції загальної психологічної підготовки і навпаки [3, с. 112].

Підготовка до тривалого тренувального процесу передбачає вирішення багатьох проблем, які пов'язані з адаптацією спортсмена до постійних, систематичних багатолітніх тренувальних навантажень. Тренувальна робота

пов'язана не тільки з перенесенням навантажень, але також і з цілим рядом обмежень, які зумовлені режимом харчування, сну, відпочинку, проведення дозвілля, подоланням деяких звичок. При правильній підготовці спортсмен випробовує бажання тренуватись, йому властива готовність до фізичних і психічних навантажень, він проявляє інтерес до планування тренувань і, незважаючи на важкість навантажень, не намагається різними способами полегшити завдання. Суттєву роль в підготовці до тривалого тренувального процесу відіграє початкова, вихідна установка. Передусім спортсмени-початківці очікують швидкого росту спортивних результатів або набуття необхідних навичок і якостей. Як правило, у тренера завжди є можливість продемонструвати такому вихованцеві успіхи інших, і сказати, скільки років тренувань вартують такі успіхи [2, с. 165].

Підвищенню витримування постійних фізичних і психічних навантажень у тривалому тренувальному процесі значною мірою сприяють групові тренування, робота разом із командою.

Вольова підготовка тісно пов'язана з загальнофізичною і спеціальною підготовкою спортсмена та команди. Головним фактором формування волі є свідомий вибір більш складного і важкого, але ефективного шляху для вирішення завдань підготовки та участі в змаганнях. Підкорити всі свої справи, кожний свій крок цілі найкращої підготовки, уміння раціонально використати кожну хвилину, планування і дотримання режиму дня, спеціальні завдання для розвитку волі на зразок спроби «для характеру», демонстрування суперникам готовності витримувати труднощі, різноманітні парі з партнерами, тренером – усе це дозволяє сформувати вольову готовність спортсмена, створює ореол «легкої перемоги», дозволяє іноді виграти змагання ще до змагання [9, с. 68].

Соціально-психологічна підготовка багато в чому наперед визначає благополуччя спортсмена, суттєво впливає на соціальний статус спортсмена та команди, сприяє створенню найкращих умов для самореалізації особистості, дозволяє понизити об'єм турбот, яких могло б і не бути за умови ефективної соціальної підтримки, забезпечує новому гравцеві в команді успішну адаптацію тощо.

Самореалізація особистості – це шлях розвитку здібностей особистості, який пов'язаний з усвідомленням соціальної цінності власних задатків та обдарованості, а також засобів розвитку здібностей на їх основі. Характеризується стійкою системою мотивів, прагненням до самовдосконалення [5, с. 202].

Багато талановитих спортсменів, на жаль, залишають заняття спортом, не досягнувши відповідної соціально-психологічної зрілості, часто навіть не зрозумівши, що саме в цьому причина невдалої спортивної кар'єри. Варто звернути увагу на те, що простий факт невизначеності подальшого життєвого шляху після закінчення спортивної діяльності суттєво впливає на динаміку

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

результативності навіть у період активних занять спортом. У цьому розумінні спортсмен-офіцер або спортсмен-студент більш психологічно підготовлені, ніж спортсмен, який не має іншої професії та реальної перспективи її одержання [4, с. 17].

Розвиток координації рухів – це одна із суттєвих сторін підготовки спортсмена. Техніка будь-якого виду спорту характеризується філігранною складністю. У багатьох так званих складно-координаційних видах спорту переважна частина підготовки пов'язана з роботою над удосконаленням техніки, над засвоєнням складних рухів. У тих видах спорту, де техніка спеціально не оцінюється, успіх також досить суттєво залежить від постійного вдосконалення координації рухів, від появи та засвоєння нових стилів у техніці, від пошуку індивідуальних засобів технічного вдосконалення.

Формування особистості юних та дорослих спортсменів тісно пов'язане із самовихованням. Аналізуючи свої вчинки, ставлячи перед собою значні цілі, спортсмен свідомо виховує в собі бажані якості особистості. Найперше вольові якості та риси характеру: рішучість, сміливість, наполегливість, дисциплінованість тощо. При цьому виховання позитивних якостей особистості супроводжується випробуванням своїх якостей, нерідко наслідуванням спортивного кумира. З часом у спортсмена формується індивідуальна система постановки загальної та часткової задач, відбору найбільш придатних засобів та шляхів їх застосування в типових та конкретних умовах спортивної діяльності. Як правило, високих результатів, особливо в професійному спорті, досягають ті, хто самостійно і багато працює над собою [7, с. 312].

Кожне змагання має певну специфіку, яка виражається в часі та місці проведення, у кліматичних умовах, у складі учасників, в умовах заліку та допуску, в достоїнстві нагороді для переможців, у традиціях міжособистісних стосунків учасників тощо. До того ж одне і те ж змагання може бути по різному престижним для окремих його учасників, бути вирішальним або етапним. Тому важливою є підготовка до даного змагання.

Завданням тренера та спортсмена в будь-якому випадку є одержання об'єктивної інформації про особливості змагання, оцінка цих специфічних факторів з позицій їх користі для підготовки спортсмена на конкретному етапі, а також планування виступу на даному змаганні [6, с. 92].

Важливою складовою частиною спеціальної психологічної підготовки є підготовка до конкретного суперника. Стратегія і тактика змагальної підготовки спортсмена багато в чому залежить від поєдинку команд або суперників. Відомі феномени традиційно важкого або незручного суперника, суперника з коронним прийомом або стилем гри, хитрого суперника, суперника грамотного, який не пробачає помилок тощо.

Часто спортивна доля складається так, що перемога над певними суперниками є ключовою в усьому змаганні або навіть важливішою за виграш

даного змагання. У цій психологічній підготовці, як правило, найбільш вирішальними є найостанніша, свіжа інформація про суперника, найновіші домашні заготовки, «розвідка боєм», а також урахування типових достоїнств та помилок (як суперника , так і власних).

Основним завданням психологічної підготовки до етапу тренування є своєчасна перебудова стилю стосунків, вимогливості, системи аналізу досягнутих результатів [2, с. 209].

Досить часто ефект спеціальної психологічної підготовки пов'язують із ситуативним управлінням психічним станом спортсмена в різних змагальних та тренувальних ситуаціях. Так відбувається не тому, що цей вид психологічної підготовки є вирішальним, а тому, що результати дій спортсмена тут – найбільш очевидні. Насправді справжніми широкими можливостями ситуативного управління станом володіють ті спортсмени та їх наставники, які постійно використовують досить широкий арсенал прийомів регуляції психічних станів, до того ж уміють швидко оцінити ситуацію та прийняти єдино правильне рішення.

Кожен із перерахованих видів загальної та спеціальної психологічної підготовки у практиці роботи тренерів та спортсменів поступово наповнюється цілком конкретним змістом, засобами та прийомами. Виділення видів загальної та спеціальної психологічної підготовки доцільно тільки за умови їх взаємного збагачення та доповнення, взаємної корекції. Так, вдалий прийом управління перед стартовим станом, який знайдено під час одного із змагань, може бути прийнятий на озброєння і під час інших стартів, стати, таким чином, надбанням загальної психологічної підготовки. А успіхи загального вольового тренування можуть бути ключовим моментом у поєдинку з конкретним суперником і в подальшому будуть використовуватись, як спеціальний засіб, саме проти нього [9, с. 82].

Психологічна підготовка відіграє вирішальну роль в успіху спортсменів будь-якого рівня. Вона допомагає їм розвинути необхідні психічні якості, емоційну стійкість та концентрацію для досягнення оптимальних результатів. Існує безліч засобів та методів психологічної підготовки, які можуть бути використані для досягнення цієї мети.

Висновки

Отже, психологічна підготовка – це формування, розвиток і вдосконалення властивостей психіки, які потрібні для успішної діяльності спортсменів та команд. Психологічна підготовка у спорті є важливою складовою успіху спортсмена будь-якого рівня. Вона включає в себе комплекс заходів, спрямованих на розвиток та вдосконалення психологічних якостей, необхідних для досягнення високих спортивних результатів.

Психологічна підготовка у спорті є запорукою успіху сучасного спортсмена. Вона спрямована на розвиток та вдосконалення психологічних якостей, необхідних для досягнення високих результатів. Успіх у спорті

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

залежить не тільки від фізичної підготовки, але й від психологічної стійкості, впевненості в собі, вміння концентруватися та керувати своїми емоціями.

Саме психологічна підготовка допомагає спортсменам розвинути ці якості та навчитися ефективно використовувати їх під час змагань. Сучасні методи психологічної підготовки включають в себе різноманітні техніки, такі як візуалізація, аутогенне тренування, психорегуляція, робота з емоціями та інші. Кожен спортсмен є унікальним, тому програма психологічної підготовки повинна враховувати його індивідуальні особливості та потреби. Важливу роль у психологічній підготовці відіграє психолог, який допомагає спортсмену визначити свої слабкі та сильні сторони, розробити індивідуальний план підготовки та навчитися ефективно використовувати психологічні техніки.

Психологічна підготовка є невід'ємною частиною комплексної підготовки спортсмена, поряд з фізичною, технічною та тактичною. Тільки поєднання всіх цих видів підготовки може забезпечити досягнення високих спортивних результатів.

Сучасний спорт вимагає від спортсменів не тільки високої фізичної підготовки, але й психологічної стійкості та вміння ефективно керувати своїми емоціями. Тому психологічна підготовка є невід'ємною частиною успіху сучасного спортсмена.

Література:

1. Безверхня, Г.В. (2013). Психологія фізичного виховання. Умань. 42 с. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4538/1/Методичка.pdf

2. Бочелюк, В.Й. (2018). Психологія спорту : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури. 304 с. URL: https://odissey.kiev.ua/product_1476566.html

3. Воронова, В.І. (2017). Психологія спорту : навчальний посібник (3-тє вид., без змін). Київ : Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України : Олімпійська література. 271 с. URL: https://odnb.odessa.ua/vnn/book/1379

4. Кокун, О.М., & Мельничук, Т.І. (2023). Резилієнс-довідник: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 25 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734632/1/Довідник.pdf

5. Полілуєва І.В. (2018). Особливості емоційно-вольової регуляції спортивно-художньої діяльності у підлітковому віці : дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Харків. 235 с. URL: https://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/09/vidguk_POLILUEVA2.pdf

6. Браницька Т.Р., Матохнюк Л.О., & Шпортун О.М. (Упоряд.). (2022). Психологічна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях: практикум. Вінниця: Вид-во КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти». 131 с. URL: https://znayshov.com/FR/19631/1_2023-64-67.pdf

7. Сафін В.К. (Ред.). (2019). Спортивна психологія : підручник. Київ : Олімпійська література. 448 с.

8. Художник Н.В. (2018). Психологія спорту : навчальний посібник. Харків : ХДАФК. 248 с.

9. Цуканова О.В. (2019). Психологія спорту : навчальний посібник (2-ге вид., доп.). Харків : НТУ «ХПІ». 184 с. URL: https://library.rshu.edu.ua/index.php/elektronni-bazy/900-napryami-psikhologichnoji-nauki-u-pratsyakh-vikladachiv-rdgu

References:

1. Bezverkhnia, H. V. (2013). Psycholohiia fizychnoho vykhovannia [Psychology of physical education].Uman'. 42 p.
URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4538/1/Методичка.pdf
2. Bocheliuk, V. Y. (2018). Psycholohiia sportu : navchal'nyy posibnyk [Psychology of sport: a textbook]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 304 p. URL: https://odissey.kiev.ua/product_1476566.html
3. Voronova, V. I. (2017). Psycholohiia sportu : navchal'nyy posibnyk (3rd ed., bez zmin) [Psychology of sport: a textbook]. Kyiv : Nats. un-t fiz. vykhovannia i sportu Ukrainy : Olimpiys'ka literatura. 271 p. URL: https://odnb.odessa.ua/vnn/book/1379
4. Kokun, O. M., & Mel'nychuk, T. I. (2023). Reziliiens-dovidnyk: praktychnyy posibnyk [Resilience handbook: a practical guide]. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 25 p. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734632/1/Довідник.pdf
5. Poliluieva, I. V. (2018). Osoblyvosti emotsiyno-vol'ovoi rehuliatsii sportyvno-khudozhn'oi diial'nosti u pidlitkovomu vitsi [Features of emotional and volitional regulation of sports and artistic activity in adolescence: PhD thesis: 19.00.07] Candidate dissertation, Kharkiv. 235 p. URL: https://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/09/vidguk_POLILUEVA2.pdf
6. Branyts'ka, T. R., Matokhniuk, L. O., & Shportun, O. M. (Eds.). (2022). Psycholohichna pidtrymka ta suprovid doroslykh i ditey u kryzovykh sytuatsiiakh: praktykum [Psychological support and support for adults and children in crisis situations: a workshop]. Vinnytsia: Vyd-vo KZVO «Vinnyts'ka akademiia bezperervnoi osvity». 131 p. URL: https://znayshov.com/FR/19631/1_2023-64-67.pdf
7. Safin, V. K. (Ed.). (2019). Sportyvna psykholohiia : pidruchnyk [Sports psychology: a textbook]. Kyiv : Olimpiys'ka literatura. 448 p.
8. Khudozhnyk, N. V. (2018). Psycholohiia sportu : navchal'nyy posibnyk [Psychology of sport: a textbook]. Kharkiv : KhDAFK. 248 p.
9. Tsukanova, O. V. (2019). Psycholohiia sportu : navchal'nyy posibnyk (2nd ed., dop.) [Psychology of sport: a textbook]. Kharkiv : NTU «KhPI». 184 p. URL: https://library.rshu.edu.ua/index.php/elektronni-bazy/900-napryami-psikhologichnoji-nauki-u-pratsyakh-vikladachiv-rdgu

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 378.147:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-818-828

Петренко Максим Олегович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, ПЗВО «Київський міжнародний університет», м.Київ, тел.: (044) 507-07-30, https://orcid.org/0009-0002-3736-5102

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз концептуальних основ інформаційно-комунікативної компетенції (ІКК) викладачів, що є ключовим чинником ефективної педагогічної діяльності в умовах цифровізації освіти. Проведено аналіз категоріального апарату, розглянуто основні підходи до визначення понять «компетенція», «комунікативна компетенція» та «інформаційно-комунікативна компетенція» у сфері сучасних наукових досліджень. Особливу увагу приділено структурі ІКК, що включає інформаційний, комунікативний і технологічний компоненти, які забезпечують здатність викладачів ефективно використовувати інформаційні технології у освітньому процесі, організовувати інтерактивну взаємодію зі студентами та керувати освітнім контентом у цифровому середовищі.

У статті проаналізовано методологічні підходи до дослідження ІКК, серед яких компетентнісний, системний та комунікативно-інформаційний підходи. Компетентнісний підхід розглядає ІКК як комплексне утворення, що поєднує когнітивні, операційні та мотиваційні аспекти професійної діяльності викладачів. Системний підхід трактує ІКК як динамічну систему, що взаємодіє з іншими професійними компетенціями, а комунікативно-інформаційний підхід підкреслює значущість цифрових технологій у підтримці ефективної комунікації в освітньому процесі.

Визначено основні методи формування ІКК, зокрема участь викладачів у програмах підвищення кваліфікації, використання цифрових освітніх платформ (Moodle, Google Classroom, Coursera), розвиток психолого-педагогічних аспектів комунікації у цифровому середовищі, інтеграцію інноваційних технологій, таких як штучний інтелект, адаптивне навчання та гейміфікація. Розглянуто основні виклики, що ускладнюють розвиток ІКК, зокрема недостатній рівень цифрової грамотності викладачів, опір традиційним змінам у навчальному процесі та низька мотивація до професійного розвитку у сфері ІКТ. Запропоновано перспективні напрями вдосконалення ІКК, включаючи інтеграцію доповненої та віртуальної реальності, розвиток адаптивних навчальних середовищ та впровадження змішаних форм навчання.

Ключові слова: інформаційно-комунікативна компетенція, цифрова освіта, педагогічні технології, комунікативна компетентність, інформаційна грамотність, компетентнісний підхід.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Petrenko Maksym Olehovych applicant of the third (educational and scientific) level of higher education of the Kyiv International University, Kyiv, tel.: (044) 507-07-30, https://orcid.org/0009-0002-3736-5102

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF TEACHERS' INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE

Abstract. The article presents a theoretical analysis of the conceptual foundations of teachers' information and communication competence (ICC), which is a key factor in effective pedagogical activity in the context of digitalization in education. The categorical framework of the study has been analyzed, and the main approaches to defining the concepts of "competence," "communicative competence," and "information and communication competence" have been considered in the context of modern scientific research. Special attention is given to the structure of ICC, which includes informational, communicative, and technological components that ensure teachers' ability to effectively use information technologies in the learning process, organize interactive interaction with students, and manage educational content in a digital environment.

The article analyzes methodological approaches to studying ICC, including the competency-based, systemic, and communicative-informational approaches. The competency-based approach considers ICC as a complex formation that integrates cognitive, operational, and motivational aspects of teachers' professional activity. The systemic approach treats ICC as a dynamic system that interacts with other professional competencies, while the communicative-informational approach emphasizes the significance of digital technologies in supporting effective communication in the educational process.

The main methods for developing ICC are identified, including teachers' participation in professional development programs, the use of digital educational platforms (Moodle, Google Classroom, Coursera), the development of psychological and pedagogical aspects of communication in a digital environment, and the integration of innovative technologies such as artificial intelligence, adaptive learning, and gamification. The key challenges hindering the development of ICC are examined, including insufficient levels of digital literacy among teachers, resistance to traditional changes in the educational process, and low motivation for professional development in the field of ICT. Prospective directions for improving ICC are proposed, including the integration of augmented and virtual reality, the development of adaptive learning environments, and the implementation of blended learning approaches.

Keywords: information and communication competence, digital education, pedagogical technologies, communicative competence, information literacy, competency-based approach.

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти вимагає від викладачів не лише глибокої фахової підготовки, але й володіння широким

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

спектром педагогічних та цифрових компетенцій, які забезпечують ефективне навчання в умовах глобальної цифрової трансформації. Особливо це актуально у сфері розвитку інформаційно-комунікативної компетенції (ІКК), яка передбачає здатність викладача оперувати сучасними цифровими технологіями, критично оцінювати інформацію та ефективно взаємодіяти зі студентами у віртуальному освітньому просторі. Водночас, дослідження науковців вказують на те, що рівень сформованості ІКК серед викладачів залишається неоднорідним, що створює труднощі в адаптації до інноваційних освітніх підходів.

Розвиток інформаційно-комунікативних компетенцій викладачів є необхідною умовою ефективної організації освітнього процесу в цифровому середовищі, особливо з огляду на широке впровадження змішаного та дистанційного навчання. Однак у науковій літературі спостерігається певна фрагментарність у визначенні концептуальних основ цієї компетенції, її структурних компонентів і методів розвитку. Це зумовлює потребу у комплексному аналізі проблеми, що включає систематизацію існуючих підходів, виявлення основних бар'єрів у формуванні ІКК та окреслення перспективних напрямів її розвитку в умовах цифрової освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування інформаційно-комунікативної компетенції (ІКК) викладачів є предметом дослідження багатьох науковців, які розглядають її з точки зору цифрової педагогіки, професійного розвитку та ефективної комунікації в освітньому просторі. Зокрема, дослідження P. Mishra & M. Koehler [1] обґрунтовує концепцію TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge), яка підкреслює необхідність інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у професійну діяльність викладачів. Автори наголошують, що ефективне використання технологій у освітньому просторі вимагає не лише технічних навичок, а й розуміння педагогічних та змістових аспектів викладання.

Дослідження вказують на те, що сучасні цифрові інструменти суттєво змінюють комунікативні процеси у викладанні, сприяючи розвитку інтерактивних форм навчання та адаптивних освітніх середовищ.

В українському науковому дискурсі проблема ІКК викладачів досліджується в галузі цифрової освіти та педагогічної майстерності. Так, В.Биков [5] аналізує роль інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці педагогічних кадрів та наголошує на важливості міждисциплінарного підходу до формування ІКК. У свою чергу, А.Кузьмінський [9] досліджує особливості використання дистанційних технологій у вищій школі, підкреслюючи їх вплив на комунікативну взаємодію викладачів і студентів.

Таким чином, аналіз останніх досліджень засвідчує, що ІКК викладачів є важливим чинником модернізації освітнього процесу. Водночас, науковці відзначають низку викликів, серед яких: нерівномірний рівень сформованості ІКК у педагогічних кадрів, необхідність постійного оновлення знань та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

адаптації до змін в інформаційному середовищі. Це зумовлює потребу в подальшому дослідженні концептуальних основ ІКК, її структури, методології оцінювання та шляхів розвитку у контексті цифровізації освіти.

Мета статті – визначити концептуальні основи формування та розвитку інформаційно-комунікативної компетенції викладачів

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел свідчить, що поняття «компетенція», «комунікативна компетенція» та «інформаційно-комунікативна компетенція» є багатовимірними та варіативними залежно від галузі дослідження. Визначення цих термінів у науковій літературі розкриває їх сутність та ключові компоненти, які важливі для розуміння концептуальних основ інформаційно-комунікативної компетенції викладачів.

Інформаційно-комунікативна компетенція (ІКК) є одним із значимих компонентів професійної майстерності викладача в умовах цифровізації освіти, забезпечуючи взаємодію зі студентами в традиційному, змішаному та дистанційному форматах [3].

У сучасній науковій літературі існує низка підходів до трактування цього поняття. Наприклад, за визначенням L. Levitas [2], ІКК — це інтегративне утворення, що включає інформаційну грамотність, цифрову компетентність та комунікативну культуру викладача. У своїх дослідженнях Ю. Машбиць [12] підкреслює, що ІКК є основою для ефективного використання цифрових освітніх платформ, управління освітнім контентом та підтримки інтерактивного навчального середовища.

На думку Г. Лопатіна [10], інформаційно-комунікативна компетенція передбачає: **інформаційну складову** (володіння технологіями пошуку, аналізу та обробки даних); **комунікативну складову** (здатність ефективно передавати інформацію через різні цифрові канали), **технологічну складову** (застосування сучасних освітніх технологій та цифрових засобів навчання).

Отже, ІКК можна визначити як здатність педагога до ефективної взаємодії в освітньому середовищі шляхом застосування інформаційно-комунікаційних технологій та методів для організації освітнього процесу.

Інформаційно-комунікативна компетенція є міждисциплінарною категорією, яка перетинається з іншими професійними компетенціями викладача, зокрема:

– **дидактична компетенція** – включає методи та підходи до організації навчання, де ІКК забезпечує інтерактивність та персоналізацію навчального процесу за рахунок використання цифрових платформ;

– **цифрова компетентність** – охоплює знання та навички використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у навчанні, що є важливою складовою ІКК;

– **комунікативна компетенція** – відповідає за ефективну взаємодію між викладачем і студентами, де ІКК відіграє важливу роль у створенні адаптивного цифрового середовища та організацію зворотного зв’язку [1].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що ІКК виступає інтегративною компетенцією, що поєднує дидактичні, цифрові та комунікативні компоненти, забезпечуючи ефективність освітнього процесу. На нашу думку, наукові дослідження ІКК необхідно розглядати крізь призму таких підходів, як:

– компетентнісний підхід
– системний підхід
– комунікативно-інформаційний підхід.

Розгляд інформаційно-комунікативної компетенції (ІКК) викладачів потребує ґрунтовного теоретичного аналізу, що базується на міждисциплінарних дослідницьких підходах. Оскільки ІКК поєднує у собі когнітивні, комунікативні та технологічні компоненти, її вивчення здійснюється у межах різних наукових парадигм. Найбільш поширеними підходами до дослідження цього феномену є компетентнісний, системний та комунікативно-інформаційний підходи, кожен із яких дозволяє розкрити певні аспекти структури, функцій та механізмів розвитку даної компетенції.

Компетентнісний підхід є однією з провідних методологічних основ дослідження ІКК, оскільки він дозволяє розглядати її як комплексну систему знань, навичок та особистісних якостей, необхідних для ефективної педагогічної діяльності. Відповідно до цього підходу, ІКК є не лише сукупністю технічних вмінь, а й інтегративним утворенням, що забезпечує здатність викладача ефективно передавати інформацію, організовувати освітній процес та адаптуватися до сучасного освітнього середовища.

Згідно з концепцією Л. Дідуха, професійна компетентність викладача складається з предметної, дидактичної та педагогічної складових [7]. У межах компетентнісного підходу ІКК можна розглядати як структурний компонент загальної педагогічної компетентності, що забезпечує ефективне використання інформаційних технологій у освітньому процесі. В дослідженнях P.Mishra, & M.Koehler компетентнісний підхід розширюється концепцією TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge), яка акцентує увагу на взаємозв’язку між технологічною, педагогічною та змістовою складовими викладання [1].

Таким чином, компетентнісний підхід дозволяє визначити ІКК не лише як набір технічних навичок, а як комплексну категорію, що включає когнітивні, емоційні та комунікативні аспекти педагогічної діяльності в цифровому середовищі.

Компетентнісний підхід органічно доповнюється системним підходом, який розглядає ІКК як структурований і взаємопов’язаний комплекс елементів. Відповідно до системного підходу, компетентність викладача є не ізольованою навичкою, а частиною цілісної системи професійної діяльності, що включає когнітивні, технологічні та соціальні складові.

Згідно з В.Биковим, інформаційно-комунікативна компетенція має багатовимірну структуру, що включає: **когнітивний компонент** (знання про

інформаційні технології, освітні платформи, цифрові ресурси); **комунікативний компонент** (навички взаємодії з учасниками освітнього процесу в цифровому середовищі); **технологічний компонент** (здатність використовувати та адаптувати цифрові інструменти відповідно до освітніх завдань) [6].

У рамках системного підходу ІКК розглядається не лише як результат індивідуального розвитку викладача, а як частина складної педагогічної системи, що включає організаційні, методологічні та технологічні аспекти освітньої діяльності. Це дозволяє розглядати розвиток ІКК як процес взаємодії між різними рівнями освітнього простору, починаючи від інституційного рівня (державна політика у сфері цифровізації освіти) і завершуючи особистісним рівнем (формування індивідуальних навичок викладача).

Наступним послідовним кроком у дослідженні ІКК є звернення до комунікативно-інформаційного підходу, який дозволяє аналізувати цю компетенцію через призму інформаційного обміну та ефективної взаємодії між викладачем і студентами. Цей підхід спирається на концепцію інформаційного суспільства і комунікативної компетентності, підкреслюючи роль інформаційних технологій у трансформації освітніх комунікацій.

Дослідження показують, що сучасний освітній процес дедалі більше залежить від використання цифрових каналів комунікації, що змінює традиційні педагогічні взаємодії. Комунікативно-інформаційний підхід дозволяє розглядати ІКК як процес динамічної взаємодії між викладачем і студентами, що здійснюється через цифрові платформи, освітні ресурси та інтерактивні технології [11].

Цей підхід також включає аналіз того, як викладач адаптує свої комунікативні стратегії до різних форматів навчання (дистанційного, змішаного, очного) та використовує інформаційні технології для підтримки зворотного зв’язку, оцінювання знань та управління освітнім процесом.

Отже, компетентнісний, системний та комунікативно-інформаційний підходи доповнюють один одного, дозволяючи розглядати інформаційно-комунікативну компетенцію викладачів як комплексну характеристику професійної діяльності. Компетентнісний підхід визначає ІКК як сукупність знань і навичок, необхідних для ефективного викладання в цифровому середовищі, системний підхід підкреслює взаємозв’язок ІКК із загальною педагогічною системою, а комунікативно-інформаційний підхід аналізує її як процес взаємодії та обміну інформацією в умовах цифровізації освіти.

Подальше дослідження ІКК викладачів потребує інтеграції цих підходів для створення комплексної моделі її розвитку, яка враховуватиме зміни в освітньому середовищі, потреби студентів та технологічні тенденції.

Розвиток інформаційно-комунікативної компетенції (ІКК) викладачів є безперервним процесом, що вимагає інтеграції новітніх освітніх технологій, вдосконалення педагогічної майстерності та адаптації до динамічних змін у цифровому освітньому середовищі. Дослідження свідчать, що ефективними

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

засобами формування ІКК є професійний розвиток викладачів, використання цифрових освітніх платформ, а також психолого-педагогічні підходи до розвитку комунікативних навичок у цифровому середовищі [4].

На нашу думку, одним із основних особливостей розвитку ІКК є участь викладачів у програмах підвищення кваліфікації, що сприяють удосконаленню цифрових навичок, методик викладання та використання новітніх освітніх технологій. За даними досліджень Європейської комісії, ефективні програми професійного розвитку мають включати: оволодіння сучасними освітніми технологіями та платформами дистанційного навчання; розвиток навичок управління інформаційними потоками та критичного оцінювання цифрового контенту; інтеграцію комунікаційних стратегій для підвищення ефективності онлайн- та змішаного навчання.

Важливу роль у підвищенні ІКК відіграють онлайн-курси, вебінари та сертифіковані програми професійного розвитку, які дозволяють викладачам не лише отримувати актуальні знання, але й одразу застосовувати їх у своїй педагогічній практиці. У сфері цифровізації освіти ефективне використання цифрових платформ є невід'ємним елементом розвитку ІКК викладачів, такі платформи, як **Moodle, Google Classroom, Coursera,** сприяють удосконаленню освітнього середовища, зокрема: створення інтерактивних курсів, що включають відеолекції, тести, дискусійні форуми; забезпечення зворотного зв'язку між викладачем і студентами у режимі реального часу; використання аналітичних інструментів для моніторингу успішності студентів та персоналізації навчання [8].

Ефективність формування ІКК залежить не лише від технологічних знань, але й від розвинених комунікативних навичок, що дозволяють викладачам забезпечувати якісний зворотний зв'язок та підтримувати інтерактивну взаємодію з учасниками освітнього процесу. На нашу думку, сучасна цифрова епоха змінює принципи академічної комунікації, що вимагає адаптації викладачів до нових форматів взаємодії.

Варто наголосити, що успішна комунікація передбачає дотримання принципів аргументованого дискурсу, що є особливо важливим у цифровому середовищі. Сучасні дослідження підкреслюють, що розвиток комунікативної компетентності викладачів у цифровому середовищі має включати: навчання цифровому етикету та особливостям віртуальної комунікації; розвиток навичок ведення наукової дискусії у цифрових форматах (онлайн-конференції, вебінари); використання методик активного слухання та невербальної комунікації під час відеолекцій та інтерактивних занять.

Одним із ключових викликів розвитку комунікативної компетентності у цифровому середовищі є втрата емоційного контакту між викладачем і студентами, що знижує рівень включеності та мотивації до навчання. Тому перспективними є підходи, що спрямовані на розвиток ***цифрової емпатії*** (digital empathy), що включає усвідомлення емоційного стану співрозмовника

через цифрові канали комунікації та вміння адаптувати комунікативну стратегію відповідно до потреб студентів [10].

Таким чином, формування ІКК викладачів відбувається через постійне навчання та адаптацію до змін у цифровому освітньому середовищі. Професійний розвиток через курси підвищення кваліфікації, ефективне використання цифрових платформ та врахування психолого-педагогічних аспектів комунікації у віртуальному середовищі є основними шляхами вдосконалення цієї компетенції. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку комплексних методик розвитку ІКК, які враховуватимуть як технічні, так і комунікативні аспекти взаємодії у цифровому освітньому просторі.

Незважаючи на активний процес цифровізації освіти, формування та розвиток інформаційно-комунікативної компетенції викладачів супроводжується низкою проблем, зокрема:

1. **Низький рівень цифрової грамотності.** Одним із головних бар'єрів є недостатня підготовка викладачів до використання сучасних цифрових технологій у освітньому процесі. Це призводить до труднощів у впровадженні інноваційних методик викладання, що базуються на цифрових технологіях. Особливо складною ця проблема є для викладачів, які довгий час використовували традиційні методи навчання та стикаються з необхідністю адаптації до нових реалій.

2. **Опір змінам у традиційних освітніх методиках.** Іншою важливою проблемою є небажання викладачів змінювати звичні підходи до викладання. Багато освітян досі надають перевагу традиційним лекційним методам і сприймають цифрові технології як зайві або такі, що не приносять значної користі. Низка науково-педагогічних працівників вважають, що застосування цифрових ресурсів може знизити якість навчального процесу, послабити контроль за студентами або сприяти формальному засвоєнню матеріалу без глибокого розуміння [8].

Проте, формування інформаційно-комунікативної компетенції викладачів є невідворотним процесом, який поступово адаптується до сучасних вимог. У найближчі роки можна очікувати активний розвиток цієї компетенції через такі перспективні напрями:

1. **Використання технологій доповненої та віртуальної реальності.** Доповнена (AR) та віртуальна реальність (VR) відкривають нові можливості для підвищення якості навчального процесу. Використання таких технологій дозволяє створювати інтерактивні навчальні середовища, проводити симуляції складних процесів, реалізовувати практичні заняття у віртуальному просторі. Впровадження AR і VR у викладання сприятиме глибшому засвоєнню матеріалу, підвищенню зацікавленості студентів та розвитку цифрових навичок у викладачів.

2. **Адаптивні навчальні середовища.** Сучасні платформи, що працюють на основі штучного інтелекту, дозволяють персоналізувати навчальний

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

процес відповідно до індивідуальних потреб кожного студента. Використання адаптивних технологій дає змогу аналізувати навчальний прогрес студентів, автоматично коригувати складність завдань, пропонувати додаткові навчальні матеріали залежно від рівня знань. Для викладачів такі системи спрощують моніторинг успішності студентів та дозволяють ефективніше керувати навчальним процесом.

3. **Інтеграція змішаних форм навчання.** Змішане навчання, яке поєднує традиційні аудиторні заняття з онлайн-форматами, є однією з ключових тенденцій розвитку сучасної освіти. Такий підхід забезпечує більшу гнучкість у навчальному процесі, сприяє індивідуалізації підходу до студентів та розширює можливості застосування цифрових технологій. Важливим аспектом розвитку цього напряму є навчання викладачів методикам ефективного поєднання традиційних та онлайн-інструментів викладання.

4. **Розвиток цифрових комунікативних стратегій викладачів.** Зростаюча роль онлайн-взаємодії вимагає від викладачів оволодіння сучасними методами комунікації у цифровому середовищі. Використання відеоконференцій, інтерактивних чатів, форумів, соціальних платформ та інших цифрових засобів взаємодії дозволяє покращити якість дистанційного навчання, забезпечити ефективний зворотний зв’язок зі студентами та створювати спільноти для обговорення навчального матеріалу.

5. **Системна підтримка підвищення кваліфікації.** Для подальшого розвитку інформаційно-комунікативної компетенції необхідно створити ефективну систему навчання викладачів у сфері цифрових технологій. Це включає проведення тренінгів, вебінарів, навчальних програм, що допоможуть педагогам освоїти новітні освітні технології. Також важливо передбачити систему мотиваційних стимулів, таких як сертифікація, додаткові бонуси при оцінюванні професійної діяльності, доступ до сучасних освітніх ресурсів [8].

Таким чином, впровадження цих заходів сприятиме якісному розвитку інформаційно-комунікативної компетенції викладачів і підвищенню ефективності освітнього процесу в умовах цифрової трансформації освіти.

Висновки. Таким чином, інформаційно-комунікативна компетенція викладачів є необхідним компонентом ефективної професійної діяльності в умовах цифрової трансформації освіти. Вона включає здатність до роботи з інформаційними ресурсами, використання сучасних цифрових платформ та підтримку якісної комунікації у навчальному процесі. Розвиток цієї компетенції сприяє підвищенню рівня викладання, покращенню взаємодії зі студентами та забезпеченню гнучкості освітнього процесу.

Серед основних викликів, що ускладнюють формування ІКК, визначено низький рівень цифрової грамотності, опір традиційним методикам навчання, недостатню мотивацію до професійного розвитку та обмежену підтримку з боку освітніх установ. Для подолання цих викликів необхідно впроваджувати адаптивні навчальні технології, змішані форми навчання, цифрові комуніка-

ційні стратегії та систему підвищення кваліфікації викладачів у сфері цифрової освіти.

Отже, підвищення рівня інформаційно-комунікативної компетенції викладачів є важливим завданням для забезпечення якості освіти, ефективної взаємодії зі студентами та впровадження сучасних педагогічних технологій. Науково-педагогічні працівники, які постійно вдосконалюють свої цифрові навички та методи комунікації, здатні забезпечувати високий рівень освітнього процесу та адаптуватися до змін у сфері освіти.

Література:

1. Koehler M. J., Mishra P. What is technological pedagogical content knowledge (TPACK). *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 2009, Vol. 9, No. 1, pp. 60–70.

2. Levitas L. The role of digital literacy in the formation of teachers' professional competencies. *Journal of Digital Education*, 2019, Vol. 12, No. 3, pp. 67–78.

3. Mishra P., Koehler M. J. Technological pedagogical content knowledge: A new framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*, 2006, Vol. 108, No. 6, pp. 1017–1054.

4. Антонченко М. А. Інформаційно-комунікаційна компетентність викладачів: особливості формування та розвитку. *Вісник Національного університету оборони України*, 2021, № 2, с. 45–50.

5. Биков В. Інформаційно-комунікаційні технології у підготовці педагогічних кадрів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 2020, Т. 20, № 1, с. 27–35.

6. Биков В. Ю., Овчарук О. В., Гриценчук О. О., Іванюк І. В., Кравчина О. Є., Лещенко М. П., Малицька І. Д. Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів в умовах хмароорієнтованого навчального середовища: методичний посібник. Київ: Літера ЛТД, 2019. 128 с.

7. Дідух Л. І. Інформаційно-комунікативна компетентність викладача. *Інформаційні технології в освіті та науці*, 2022, № 3(204), с. 112–115.

8. Когут І. Інформаційна компетентність як структурний компонент професійно-педагогічної комунікативної компетентності педагога в сучасному освітньому просторі. *Освітологічний дискурс*, 2018, № 3-4, с. 247–253.

9. Кузьмінський А. Дистанційні технології у вищій школі: виклики та перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 2021, Т. 10, № 2, с. 44–55.

10. Лопатін Г. Інформаційно-комунікативна компетенція викладача у цифровому середовищі. *Освітній дискурс*, 2021, № 8(2), с. 35–47.

11. Мацюк Г. Формування інформаційно-комунікативної компетентності студентів технічного закладу вищої освіти засобами мобільних технологій. *Філософські виміри техніки: матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (PDT-2022)*, 2022, с. 132–133.

12. Машбиць Ю. Розвиток цифрової компетентності викладачів вищої школи: виклики та перспективи. *Педагогічний альманах*, 2020, № 7(1), с. 99–110.

References:

1. Koehler, M. J., & Mishra, P. (2009). What is technological pedagogical content knowledge (TPACK) Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 9(1), 60-70

2. Levitas L. (2019). The role of digital literacy in the formation of teachers' professional competencies. Journal of Digital Education, 12(3), 67-78.

3. Mishra P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A new framework for teacher knowledge. Teachers College Record, 108(6), 1017-1054.

4. Antonchenko M. A. (2021). Informatsiyno-komunikatsiyna kompetentnist′ vykladachiv: osoblyvosti formuvannya ta rozvytku [Information and communication competence of teachers: features of formation and development] *Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrayiny – Bulletin of the National Defense University of Ukraine, (2), 45–50.* [in Ukrainian]

5. Bykov V. (2020). Informatsiyno-komunikatsiyni tekhnolohiyi u pidhotovtsi pedahohichnykh kadriv [Information and communication technologies in the training of pedagogical personnel]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov, 20(1), 27-35.* [in Ukrainian]

6. Bykov V. Yu. & Ovcharuk O. V. & Hrytsenchuk O. O. & Ivanyuk, I. V. & Kravchyna, O. Ye. & Leshchenko M. P. & Malytska I. D. (2019). Rozvytok informatsiyno-komunikatsiynoyi kompetentnosti vchyteliv v umovakh khmaro oriyentovanoho navchal′noho seredovyshcha: metodychnyy posibnyk *[Development of information and communication competence of teachers in a cloud-based learning environment: a methodological manual]*. Kyiv. [in Ukrainian]

7. Didukh L. I. (2022) Informatsiyno-komunikatyvna kompetentnist′ vykladacha [Information and communicative competence of a teacher]. *Informatsiyni tekhnolohiyi v osviti ta nautsi – Information technologies in education and science, 3(204), 112–115*. [in Ukrainian]

8. Kohut I. (2018) Informatsiyna kompetentnist′ yak strukturnyy komponent profesiyno-pedahohichnoyi komunikatyvnoyi kompetentnosti pedahoha v suchasnomu osvitn′omu prostori [Information competence as a structural component of the professional and pedagogical communicative competence of a teacher in the modern educational space]. *Osvitolohichnyy dyskurs – Educational Discourse, (3-4), 247–253.* [in Ukrainian]

9. Kuzminsky A. (2021) Dystantsiyni tekhnolohiyi u vyshchiy shkoli: vyklyky ta perspektyvy [Distance technologies in higher education: challenges and prospects]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Pedagogical Sciences, 10(2), 44-55.* [in Ukrainian]

10. Lopatin G. (2021). Informatsiyno-komunikatyvna kompetentsiya vykladacha u tsyfrovomu seredovyshchi [nformation and communicative competence of a teacher in a digital environment]. *Osvitniy dyskurs – Educational discourse, 8(2), 35-47.* [in Ukrainian]

11. Matsyuk G. (2022). Formuvannya informatsiyno-komunikatyvnoyi kompetentnosti studentiv tekhnichnoho zakladu vyshchoyi osvity zasobamy mobil′nykh tekhnolohiy [Formation of information and communicative competence of students of a technical institution of higher education using mobile technologies]. *Filosofs'ki vymiry tekhniky: materialy III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi molodykh uchenykh ta studentiv – Philosophical dimensions of technology: materials of the III International Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students (PDT-2022), 132–133.* [in Ukrainian]

12. Mashbyts Y. (2020). Rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti vykladachiv vyshchoyi shkoly: vyklyky ta perspektyvy [Development of digital competence of higher education teachers: challenges and prospects]. *Pedahohichnyy al'manakh – Pedagogical Almanac, 7(1), 99-110.* [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 377.3:36(043.2)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-829-839

Петровський Богдан Ігорович аспірант кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, тел.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/ 0009-0004-6037-2743

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ ТА РОБОТОДАВЦІВ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ІТ-СФЕРИ

Анотація. У статті узагальнено результати наукового пошуку та досвіду експериментальних розробок. Визначено концептуальні положення взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери, які базуються та виходять із характеру та змісту цієї професійної діяльності. Показано, що взаємодія закладів фахової передвищої освіти та роботодавців враховує суб'єктивний чинник, пов'язуючи професійну діяльність з умовами формування та розвитку особистості загалом; органічно поєднує у собі різні теоретичні підходи, інтегруючи також позитивні результати емпіричних досліджень, і методів. Обґрунтовано методологічні підходи до взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери: системний підхід спрямований на забезпечення принципу системності та акцентує увагу на особливостях взаємодії, зв'язках її різних аспектів та структурі, дає змогу проаналізувати її внутрішні та зовнішні зв'язки, виявити особливості специфічних факторів, так і процеси її зміни; математичний підхід передбачає можливість математичного моделювання різних процесів, що становлять взаємодію та використовує принципово нові математичні теорії та уявлення, якісно нові розділи математичного знання; кібернетичний підхід, що базується на теоретичних основах загальних методів оптимізації найбільш різноманітних процесів управління, оскільки кібернетика ініціює розвиток не тільки класичних, але і нових розділів математики; синергетичний підхід, що передбачає використання синергетичних ідей у побудові системи педагогічної діяльності викладача; інтегративний підхід, який визначає, що науковий пошук доцільно спрямовувати вивчення можливих шляхів інтеграції взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери; структурний підхід, що дозволяє визначити зміст та відобразити структуру взаємодії та функціональний підхід до взаємодії, що орієнтується на вивчення процесуального блоку діяльності, у рамках якого розглядаються функції взаємодії (екстраполяційна, що прогнозує, абстрагує, синтезує; евристична та дидактична).

Ключові слова: концептуальні підходи, взаємодія, заклади фахової передвищої освіти, роботодавці, підготовка фахівців ІТ-сфери, система, інтеграція, синергетика

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Petrovskyi Bohdan Ihorovych PhD student, Department of Pedagogy and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/ 0009-0004-6037-2743

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE INTERACTION OF PROFESSIONAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AND EMPLOYERS IN THE TRAINING OF IT SPECIALISTS

Abstract. The article summarizes the results of scientific research and experimental development experience. The conceptual provisions of interaction between professional higher education institutions and employers in the training of IT specialists, which are based on the nature and content of this professional activity, are defined. It is shown that the interaction of higher education institutions and employers takes into account the subjective factor, linking professional activity with the conditions of formation and development of the individual in general; organically combines different theoretical approaches, integrating also the positive results of empirical research and methods. The methodological approaches to the interaction of professional higher education institutions and employers in the training of IT specialists are substantiated: the systematic approach is aimed at ensuring the principle of consistency and focuses on the peculiarities of interaction, the relationship of its various aspects and structure, allows to analyze its internal and external relations, to identify the features of specific factors and processes of its change; mathematical approach provides for the possibility of mathematical modeling of various processes that constitute interaction and uses fundamentally new mathematical theories and concepts, qualitatively new sections of mathematical knowledge; cybernetic approach based on the theoretical foundations of general methods of optimizing a wide variety of management processes, since cybernetics initiates the development of not only classical but also new sections of mathematics; synergistic approach, which involves the use of synergistic ideas in building a system of pedagogical activities teacher; integrative approach, which determines that scientific research should be directed to the study of possible ways to integrate the interaction of higher education institutions and employers in the training of IT specialists; structural approach, which allows to determine the content and reflect the structure of interaction and functional approach to interaction, which focuses on the study of the procedural block of activities, within which the functions of interaction are considered (extrapolation, predicting, abstracting, synthesizing; heuristic and didactic).

Keywords: conceptual approaches, interaction, institutions of higher education, employers, training of IT specialists, system, integration, synergy

Постановка проблеми. У сучасних умовах ідеї, принципи та закономірності педагогіки не завжди можуть забезпечити пояснення та керованість

комплексними психолого-педагогічними явищами об'єктивної реальності. Необхідна їхня інтеграція з психологічними науками, а також визначення комплексних об'єктів дослідження та правил роботи з ними засобами інтегративних міжпредметних теорій.

В освіті особливу роль відіграє принцип інтеграції. Виявлення інтегративних зв'язків дає можливість забезпечити викладача однорідною системою знань та методологією, що дають змогу подолати існуючу дезорієнтацію при виборі конкретних методів навчання в освіті. Це створює перспективу цілісного бачення світу, природи, явищ суспільних та діалектики. також це сприяє інтеграції змісту і засобів освіти та збільшує ступінь оперативності наявних знань викладача, а також дозволяє уникнути дезінтеграції знань, ізоляції сутності та моделі мислення студента. Стирання штучного поділу відбувається між традиційними, надто вузько представленими предметами, і супроводжується появою зв'язків та залежностей між явищами, проблемами, процесами. При всій різноманітності ознак соціальної педагогічної системи її основою є наявність такої взаємодії між елементами, яка повинна привести систему до появи якісно нових, інтегрованих результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи Тенденції сучасні розвитку фахової передвищої освіти Р. Курок стверджує, що «сучасний стан підготовки здобувачів професійної освіти не повною мірою відповідає актуальним потребам ринку праці; виокремлено основні чинники негативного впливу на стан підготовки відповідних фахівців тощо. Тому, основними тенденціями розвитку фахової передвищої освіти є: завершення процесу формування нормативно-правової бази; стандартизація підготовки здобувачів за освітньо-професійним ступенем «молодший бакалавр»; закріплення принципів студентоорієнтованого навчання в освітньому процесі; розширення мережі закладів із сучасною навчально-виробничою інфраструктурою та формування єдиної системи професійної освіти, яка б поєднувала професійно-технічну та фахову передвищу освіту; реалізація нової децентралізованої моделі управління та фінансування галузі; вдосконалення якісного складу педагогічних працівників, які здійснюють підготовку здобувачів освіти» [7, с.41]. Ми схильні погодитися з такою точкою зору, особливо у випадку, коли це стосується підготовки майбутніх фахівців ІТ-сфери.

О. Вінтоняк вважає, що «фахова передвища освіта є окремим самостійним компонентом системи національної освіти України, який має розв’язувати свої освітні завдання спільно (але не через об’єднання) з вищою та професійною (професійно-технічною) освітою. Предметом подальших студій має стати проблема розвитку мережі ЗФПО за умов воєнного часу та особливості організації їх освітнього процесу» [2, с.126]. З цією думкою ми повністю погоджуємося і спираємося на неї у подальшому дослідженні.

Цікавим є зарубіжний досвід взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери. Зокрема, О. Квас

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

наголошує, що програма розвитку закладів фахової передвищої та вищої освіти в Україні ставить метою набуття майбутніми фахівцями здатності ефективного реагування на світову тенденцію переходу від індустріальної моделі розвитку до інформаційної, що викликає зміни мети, функцій, змісту та завдань діяльності сучасного фахівця. Це вимагає належної підготовки фахівця-професіонала, який, окрім фахової підготовки, повинен володіти комплексом лідерських навичок та якостей. Саме тому на сучасному етапі в Україні відбувається модернізація та реформування фахової передвищої та вищої освіти відповідно до міжнародних тенденцій, потреб українського суспільства та вимог ринку праці» [5, с.31].

Стратегічними цілями «впровадження інновацій в систему професійного розвитку викладачів закладів фахової передвищої освіти визначаємо: забезпечення підтримки з боку адміністрації закладу освіти для впровадження інноваційних програм; надання грантів та фінансування для реалізації нових ініціатив; проведення тренінгів з новітніх методик та технологій; підготовка тренерів для навчання викладачів; залучення до співпраці академічних установ для обміну знаннями та досвідом; залучення зовнішніх експертів для проведення семінарів, тренінгів, консультацій» [6, с.1240].

Професійний розвиток педагогічних працівників закладів фахової передвищої освіти висвітлений в роботах І. Брянської [1] та О. Левчук [8]. Т. Гребеник та О. Сосненко досліджували формування управлінської компетентності керівників закладів фахової передвищої освіти [3], а Н. Донець та Л. Кравчук – дистанційне навчання здобувачів освіти закладу фахової передвищої освіти [4]. Роль освітнього середовища у формуванні ідеалів студентів закладів фахової передвищої освіти представлена в роботі В. Мірошніченко [9], а перспективи розвитку діяльності закладів фахової передвищої та вищої освіти досліджував О. Ярмолюк [10] та ін.

Таким чином, актуальність проблеми підготовки фахівців взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери є актуальною та вимагає спеціальних педагогічних досліджень.

Мета статті – обґрунтувати концептуальні підходи до взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери.

Виклад основного матеріалу. Концепція трактується як форма, засобами якої викладається основна думка, провідний задум, теоретичні вихідні принципи побудови педагогічного процесу чи педагогічної системи. Її завданням є викласти певну теорію в конструктивній, прикладній формі. Така основна властивість концепції як системність полягає у чіткому визначенні її структури та забезпеченні зв'язків між елементами цієї структури. Визначеність концепції полягає в чіткому виборі проблеми, яка є досить широкою, щоб вирішувати певні питання педагогічної науки, і, одночасно, досить вузькою, щоб бути в змозі вирішити коло питань, що її цікавлять, достатньо повно і

ефективно. Важливою властивістю концепції є інструментальність, оскільки концепція будується як інструмент багатоетапної роботи.

Нові способи моделювання припускають взаємне проникнення методів та застосування загальнонаукових підходів. Фрагментарне використання не дає очікуваного результату. Необхідне наукове обґрунтування доцільності застосування конкретного виду моделювання з допомогою сучасних засобів, особливо комп'ютерних. Між математичною моделлю та оригіналом немає зовнішньої схожості, однак модель відображає внутрішні закономірності модельованого явища.

Концептуально взаємодію закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери розглядаємо як динамічну систему зі складною структурою та причинно-наслідковими зв'язками між елементами. З одного боку, вона є підсистемою більш загальної системи (професійна освіта), а з іншого – містить низку менш загальних систем (професійний розвиток, професійне вигоряння, окремі аспекти діяльності). Не менш важливим є обґрунтування принципів інтеграції різних моделей та способів моделювання, оскільки відобразити складні процеси у професійній діяльності практично неможливо, використовуючи лише один підхід.

Методологічне обґрунтування доцільності взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери полягає у аналізі філософських, загальнонаукових, гносеологічних та логіко-психологічних та інших передумов. Найчастіше наукові знання є непрямими знаннями, тобто висновками. Це означає, що слід застосовувати певні методи, розроблені для кожної науки, відповідно до виду предмета її дослідження. Однак кожне наукове дослідження вимагає також певних методичних правил, які є обов'язковими для всіх або для більшої кількості різних наук. Тим самим наукові дослідження закладають поняття логіки у ширшому значенні цього терміну. Кожна наука будується згідно з логічними та методологічними правилами, навіть тоді, коли дослідник робить це несвідомо. Природної логіки вистачає у найпростіших питаннях, проте у складніших випадках цього недостатньо. Тут необхідне застосування формальної логіки та методології.

Педагогічний процес має у логіку, що означає логічну неоднорідність, логічну нерівномірність педагогічного процесу, тобто. різні логіки у різних фрагментах педагогічного процесу матимуть різний вплив; діалогічне мислення передбачає, що кількісні співвідношення у педагогічному процесі не підпорядковуються законам класичної логіки. Методи праксеології – раціональної, практичної діяльності – мають широко застосовуватись у моделюванні взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери . На першому місці має бути інтеграція високих технологій із системами управління базами знань. Сутність методу праксеології полягає у дослідженні та характеристиці різноманітних трудових навичок та прийомів, виявлення їх елементів та складання на цій основі різних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

рекомендацій практичного характеру. У професійній діяльності викладача доцільно використовувати такі розділи, як праксеологічна концепція планування та концепція інформації, праксеологічна теорія інженерного проектування, праксеологічне подання теорії математичного планування, праксеологічні системи діяльності та інші.

Загальнофілософські передумови базуються на функціях концептуалізації проблеми, головними серед яких є парадигмальна з когнітивним і цілеспрямованим аспектом і розробкою праксеологічних парадигм; проблеми; асимілятивна функція полегшення засвоєння суспільствознавчої інформації та оволодіння її глибинним змістом. Аналіз основ гносеології показує, що у взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери залежно від обраного рівня пізнання використовуються моделі різних видів різної масштабності. Прагнення людини до онтологічного ідеалу у формі цілісної картини буття стимулювало створення уявлень про метафізичні реалії, які знаходяться далеко від даного нам у досвіді та забезпечують його єдність. Момент збігу, синтезу практичного та теоретичного предметно здійснюється власне у сфері практично-духовної діяльності.

Формування системи поглядів, рівнів, підходів, парадигм, методів відбувається, з одного боку, як цілеспрямована діяльність у межах своїх можливостей, з другого, як самоорганізація педагогічного процесу.

Психологічний аспект взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери має значення, оскільки нечіткість тісно пов'язані з суб'єктивним чинником. Істотним є фактичний перегляд основних положень сучасної теорії інформації, неконструктивність якої не дозволяє реалізацію повномасштабного "технічного зору" і штучного інтелекту. Нечіткість у міркуваннях та процесах мислення людини зумовлює те, що основними складовими людського мислення скоріше є назви підмножин, аніж числа. Через неможливість повного і чіткого опису об'єктів навчання та ситуацій, неточності виконавських дій, враховуючи, що форма людського мислення, як правило, заснована на нечітких поняттях, при моделюванні взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери доцільно використовувати нечітку логіку. Психологічна неготовність за достатньої предметної та методичної підготовки до діяльності є однією з причин професійного вигоряння. Зрештою, зазначимо, що питання про співвідношення детермінації та випадковості у професійній діяльності тісно пов'язане з формуванням творчості.

Системний підхід спрямований на забезпечення принципу системності та акцентує увагу на особливостях взаємодії, зв'язках її різних аспектів та структурі. Розгляд взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери як системи дає змогу проаналізувати її внутрішні та зовнішні зв'язки, виявити особливості специфічних факторів, так і процеси її зміни. Моделювання системи базується на перенесенні акценту з

детермінованої системи на систему недетерміновану з урахуванням властивостей ентропії та надійності системи. Ризик синдрому професійного вигоряння тим вищий, що детермінованішою системою є конкретний вчитель. Звідси виводимо основний напрям профілактики професійного вигоряння – перехід від моделі системи детермінованого вчителя до моделі складнішої, змішаної, що включає як детерміновані аспекти (без яких не обійтися), і стохастичні зв'язки. Організаційно-технічні системи як комплекс засобів, організованих на вирішення системних завдань, у модельному висновку є інтерпретованими як системи дій. Елементи, що їх характеризують, описуються в категоріях «система – дія». Моделювання взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери частково використовує досвід формування та дослідження організаційно-технічних систем. Таким чином, формування та розвиток особистості має забезпечувати системне бачення ним педагогічної дійсності, яка не розпадається на окремі ізольовані складові.

Системний підхід є важливим атрибутом взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери. Ознаками системінгу є холізм, комплексність, есенціалізм, структуралізм, контекстність, теологізм. зокрема, основна риса холізму – розгляд явищ, процесів, об'єктів як цілого. Система є автопойезною, коли характеризують її співвідношення сприймаються як ціле і мають на увазі тільки цю і жодну іншу систему. Існують системи, що дають можливість самовизначитися у своїй сукупності як мережі продукції компонентів. Компоненти ці рекурсивно генерують і реалізують, відтворюючи їх мережу, відповідно до взаємними впливами, і встановлюють у просторі, в якому існують, межі цієї мережі, а також беруть участь у її реалізації. Такі системи називають автопоєзісними, а організація, яка відображає їх як сукупність у просторі компонентів, – автопоєзисна організація. Поняття автопойезис не визначає природи елементів, що реалізують систему. Аналіз інтелектуального фактора визначається рівнем організації соціальних систем, на якому власне з'являються механізми самоорганізації: тільки на когнітивному рівні самоорганізації синергетичний підхід може бути доповнений синтелектичним, тобто інформаційно-інтелектуальним.

Математичний підхід передбачає можливість математичного моделювання різних процесів, що становлять взаємодію закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери і використовує принципово нові математичні теорії та уявлення, якісно нові розділи математичного знання.

Кібернетичний підхід базується на теоретичних основах загальних методів оптимізації найбільш різноманітних процесів управління, оскільки кібернетика ініціює розвиток не тільки класичних, але і нових розділів математики. Основними його принципами є зворотний зв'язок і багатоступеневість управління. На основі спільності законів управління будь-яких систем можливе створення єдиних моделей різних за своєю природою процесів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Синергетичний підхід передбачає використання синергетичних ідей у побудові системи педагогічної діяльності викладача. Моделі дисипативних структур різноманітної природи, до яких слід віднести і взаємодію закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери, однакові чи подібні, мають характер складної, нелінійної, відкритої, ймовірнісної системи, де може виникнути самоорганізація. Професійну діяльність доцільно поділяти на професійний розвиток та професійне вигоряння. Перший термін узгоджується з ідеями безперервної професійної освіти, зокрема з підвищенням професійної майстерності. У межах другого терміну досліджуються причини та шляхи подолання таких негативних явищ у професійній практиці, як ослаблення інтересу до діяльності, складність у роботі викладача тощо. Аналізуючи можливості моделювання взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери, ми виходили з розуміння динаміки взаємодії, тенденцій творчого розвитку, що має суттєвий сенс для вирішення проблем та потребує переосмислення та обґрунтування,.

Професійне вигоряння зумовлено специфікою ІТ-праці, викликаючи емоційний та психологічний дискомфорт, деперсоналізацію особистості тощо. Професійне вигоряння є природним процесом у професійній діяльності і усунути його принципово неможливо. Однак розуміння процесів, що при цьому відбуваються, дає змогу зменшити його шкідливий вплив, а також використовувати принцип перетворення шкоди на користь. На основі аналізу явищ професійного розвитку та професійного вигоряння у їх діалектичній єдності можна формувати цілісну систему діяльності.

Інтегративний підхід визначає, що науковий пошук доцільно спрямовувати вивчення можливих шляхів інтеграції взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери. Вузькопрофесійна орієнтація закономірно формує несприйняття навчального плану у всій його повноті, це не дає можливості усвідомити весь комплекс професійних завдань. Інноваційні дидактичні пошуки сучасної педагогіки базуються на ідеях надпредметної діяльності та інтеграційних тенденцій у професійній діяльності. Таким чином, інтегративний підхід оберігає від механічного поділу знань на предметні, філософсько-політико-суспільні та педагогічні та спирається на загальні тенденції інтеграції суспільних та гуманітарних наук. Наслідок цієї інтеграції, з погляду методології, може бути для всієї системи освіти дуже суттєвим.

Структурний підхід дозволяє визначити зміст та відобразити структуру взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери . Модель передбачає можливість втілення у реальну структуру – професійну діяльність. Структурний метод, можна поширити на нові, якісно різноманітні наукові галузі. У процесі розширення сфери застосування структурного методу він виступає, з одного боку, як методологічна

основа дослідження, з другого – має високу практичну ефективність і високий рівень узагальнення.

Функціональний підхід до взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери орієнтується вивчення процесорної боку цієї діяльності. У рамках цього підходу розглядаються функції взаємодії: екстраполяційна, що прогнозує, абстрагує, синтезує; евристична та дидактична. З позиції цього підходу можна простежити взаємозумовленість між цілями індивідуалізації навчальної діяльності студента та системою його ціннісних орієнтацій, які ведуть до змін орієнтацій у майбутній професійній діяльності. Таким чином, сутністю діяльнісного підходу є процес засвоєння та особистісна адаптація теоретичних положень, а також вироблення індивідуального стилю професійної діяльності.

Висновки. Таким чином, узагальнення результатів наукового пошуку та досвіду експериментальних розробок дозволяє зробити висновок, що вони велися у напрямках, які відповідають вимогам теорії та практики сучасної педагогіки. Концептуальні положення взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери базуються та виходять із характеру та змісту цієї професійної діяльності. Взаємодія закладів фахової передвищої освіти та роботодавців враховує суб'єктивний чинник, пов'язуючи професійну діяльність з умовами формування та розвитку особистості загалом; органічно поєднує у собі різні теоретичні підходи, інтегруючи також позитивні результати емпіричних досліджень, і методів. Обґрунтовано методологічні підходи до взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери: системний підхід спрямований на забезпечення принципу системності та акцентує увагу на особливостях взаємодії, зв'язках її різних аспектів та структурі, дає змогу проаналізувати її внутрішні та зовнішні зв'язки, виявити особливості специфічних факторів, так і процеси її зміни; математичний підхід передбачає можливість математичного моделювання різних процесів, що становлять взаємодію та використовує принципово нові математичні теорії та уявлення, якісно нові розділи математичного знання; кібернетичний підхід, що базується на теоретичних основах загальних методів оптимізації найбільш різноманітних процесів управління, оскільки кібернетика ініціює розвиток не тільки класичних, але і нових розділів математики; синергетичний підхід, що передбачає використання синергетичних ідей у побудові системи педагогічної діяльності викладача; інтегративний підхід, який визначає, що науковий пошук доцільно спрямовувати вивчення можливих шляхів інтеграції взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери; структурний підхід, що дозволяє визначити зміст та відобразити структуру взаємодії та функціональний підхід до взаємодії, що орієнтується на вивчення процесуального блоку діяльності, у рамках якого розглядаються функції взаємодії (екстраполяційна, що прогнозує, абстрагує, синтезує; евристична та дидактична).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

До подальших напрямів дослідження відносимо розробку конкретних методик взаємодії закладів фахової передвищої освіти та роботодавців у підготовці фахівців ІТ-сфери.

Література:

1. Брянська І., Дідик Д. Професійний розвиток педагогічних працівників закладів фахової передвищої освіти. *Інноваційна професійна освіта*. 2022. Т. 4. № 5. С. 23–25.

2. Вінтоняк О. Розвиток фахової передвищої освіти за умов воєнного стану. *Молодь і ринок*. 2024. № 5 (225). С. 122–128.

3. Гребеник Т., Сосненко О. Формування управлінської компетентності майбутніх керівників закладів фахової передвищої освіти як складова їх професійної підготовки. *Physical and mathematical education*. 2021. Т. 27. № 1. С. 7–12.

4. Донець Н., Кравчук Л. Дистанційне навчання здобувачів освіти закладу фахової передвищої освіти. *Інноваційна професійна освіта*. 2022. Т. 4. № 5. С. 38–40.

5. Квас О. Американський досвід лідерства для закладів фахової передвищої та вищої освіти України. *Молодь і ринок*. 2024. № 3 (223). С. 31–34.

6. Кошіль О. Інноваційні практики професійного розвитку викладачів закладів фахової передвищої освіти. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 6(34). С.1231-1242.

7. Курок Р. Тенденції розвитку фахової передвищої освіти в сучасних умовах. *Professional pedagogics*. 2021. Т. 1. № 22. С. 41–48.

8. Левчук О. Професійний розвиток педагогічних працівників закладів фахової передвищої освіти. *Інноваційна професійна освіта*. 2022. Т. 4. № 5. С. 44–45..

9. Мірошніченко В. Роль освітнього середовища у формуванні патріотичних ідеалів студентів закладів фахової передвищої освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 2(36). С.177-181.

10. Ярмолюк О. Перспективи розвитку освітнього менеджменту в діяльності закладів фахової передвищої та вищої освіти. *Молодий вчений*. 2023. № 11 (123). С. 96–99.

References

1. Brianska I., Didyk D. (2022) Profesiinyi rozvytok pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv fakhovoi peredvyshchoi osvity. [Professional development of pedagogical staff of professional higher education institutions] Innovatsiina profesiina osvita. 2022. T. 4. № 5. S. 23–25. [In Ukrainian]

2. Vintoniak O. (2024) Rozvytok fakhovoi peredvyshchoi osvity za umov voiennoho stanu. [Development of professional higher education under martial law] Molod i rynok. 2024. № 5 (225). S. 122–128. [In Ukrainian]

3. Hrebenyk T., Sosnenko O. (2021) Formuvannia upravlinskoi kompetentnosti maibutnikh kerivnykiv zakladiv fakhovoi peredvyshchoi osvity yak skladova yikh profesiinoi pidhotovky. [Formation of managerial competence of future heads of professional higher education institutions as a component of their professional training]Physical and mathematical education. 2021. T. 27. № 1. S. 7–12. [In Ukrainian]

4. Donets N., Kravchuk L. (2022) Dystantsiine navchannia zdobuvachiv osvity zakladu fakhovoi peredvyshchoi osvity. [Distance learning of students of professional higher education institutions] Innovatsiina profesiina osvita. 2022. T. 4. № 5. S. 38–40. [In Ukrainian]

5. Kvas O. (2024) Amerykanskyi dosvid liderstva dlia zakladiv fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity Ukrainy. [American leadership experience for institutions of professional higher education and higher education in Ukraine] Molod i rynok. 2024. № 3 (223). S. 31–34. [In Ukrainian]

6. Koshil O. (2024) Innovatsiini praktyky profesiinoho rozvytku vykladachiv zakladiv fakhovoi peredvyshchoi osvity. [Innovative practices of professional development of teachers of professional higher education institutions] Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. 2024. № 6(34). S.1231-1242. [In Ukrainian]

7. Kurok R. (2021) Tendentsii rozvytku fakhovoi peredvyshchoi osvity v suchasnykh umovakh. [Trends in the development of professional higher education in modern conditions] Professional pedagogics. 2021. T. 1. № 22. S. 41–48. [In Ukrainian]

8. Levchuk O. (2022) Profesiinyi rozvytok pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv fakhovoi peredvyshchoi osvity. [Professional development of pedagogical staff of institutions of professional higher education] Innovatsiina profesiina osvita. 2022. T. 4. № 5. S. 44–45. [In Ukrainian].

9. Miroshnichenko V. (2024) Rol osvitnoho seredovyshcha u formuvanni patriotychnykh idealiv studentiv zakladiv fakhovoi peredvyshchoi osvity. [The role of the educational environment in the formation of patriotic ideals of students of professional higher education institutions] Perspektyvy ta innovatsii nauky. 2024. № 2(36). S.177-181. [In Ukrainian]

10. Yarmoliuk O. (2023) Perspektyvy rozvytku osvitnoho menedzhmentu v diialnosti zakladiv fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity. [Prospects for the development of educational management in the activities of institutions of professional higher education Molodyi vchenyi. 2023. № 11 (123). S. 96–99. [In Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.01: 659.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-840-852

Пилаєва Тетяна Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/ 0000-0002-7897-5428

Матвійчук Ольга Миколаївна старший викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/ 0000-0002-5007-5583

Ткаля Ірина Анатоліївна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/ 0000-0002-3988-3141

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу впливу цифровізації на професійну комунікацію в освітньому процесі. Звернено увагу на те, як цифрові технології радикально змінюють способи взаємодії між здобувачами, викладачами та іншими учасниками навчального процесу. Підкреслено важливість інтеграції цифрових інструментів і платформ у навчальні програми, що дає змогу здобувачам набути навичок ефективного використання сучасних технологій у професійній діяльності. З'ясовано, що цифровізація освіти відкриває нові можливості для розвитку комунікаційних навичок у здобувачів, зокрема через участь у віртуальних дискусіях, створення та презентацію цифрових проектів.

Розвиток цифрової грамотності та компетентностей здобувачів є однією з ключових задач, що підкреслює значення критичного аналізу інформації та відповідального використання цифрових інструментів. З'ясовано, що для успішної реалізації цифрових технологій у навчальному процесі важливо активно використовувати онлайн-платформи для тренування комунікативних навичок та організації співпраці серед здобувачів. Визначено, що практичні заняття та симуляції з використанням цифрових засобів є важливими для розвитку здобувачами навичок вирішення конфліктів, ведення переговорів і прийняття рішень у віртуальному середовищі. Практичний досвід Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна демонструє ефективне впровадження цифрових технологій у навчальний процес, зокрема через використання онлайн-платформ та тренінгів для здобувачів і викладачів, що сприяє розвитку професійних комунікаційних навичок.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

З'ясовано, що підготовка викладачів до використання цифрових технологій є необхідною умовою для ефективної інтеграції інноваційних методик у навчальний процес. Оцінювання ефективності комунікації за допомогою цифрових технологій дозволяє здійснювати об'єктивний підхід до оцінки комунікативних навичок здобувачів. Зроблено висновок, що впровадження зазначених рекомендацій сприятиме підвищенню якості освітнього процесу і підготовці здобувачів до вимог сучасного професійного середовища.

Ключові слова: професійна комунікація, цифровізація освіти, цифрові технології, комунікативні компетентності інформаційно-комунікаційні технології.

Pylaieva Tetiana Volodymyrivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Professional Purposes, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/ 0000-0002-7897-5428

Matviichuk Olha Mykolaiivna, Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages for Professional Purposes, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/ 0000-0002-5007-5583

Tkalia Iryna Anatoliivna PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Professional Purposes, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/ 0000-0002-3988-3141

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATION IN STUDENTS IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL DIGITALIZATION

Abstract. The article analyzes the impact of digitalization on professional communication in the educational process. It focuses on how digital technologies are radically changing the ways in which students, teachers, and other participants interact in the learning process. The importance of integrating digital tools and platforms into curricula is emphasized, enabling students to acquire the skills necessary for effectively using modern technologies in their professional activities. It has been determined that the digitalization of education opens up new opportunities for the development of communication skills in students, particularly through participation in virtual discussions, as well as the creation and presentation of digital projects.

The development of digital literacy and competencies among students is one of the key tasks, highlighting the importance of critically analyzing information and responsibly using digital tools. The conclusion is made that for the successful implementation of digital technologies in the learning process, it is crucial to use

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

online platforms for training communication skills and organizing collaboration among students. It has been determined that practical classes and simulations using digital tools are essential for developing students' skills in conflict resolution, negotiation, and decision-making in a virtual environment. The practical experience of V. N. Karazin Kharkiv National University demonstrates the effective integration of digital technologies into the educational process, particularly through the use of online platforms and training for students and teachers, contributing to the development of professional communication skills.

It has also been clarified that teacher training for the use of digital technologies is necessary for the effective integration of innovative methods into the learning process. The assessment of communication effectiveness through digital technologies allows for an objective approach to evaluating students' communication skills. The conclusion is made that the implementation of the mentioned recommendations will contribute to improving the quality of the educational process and preparing students for the requirements of the modern professional environment.

Keywords: professional communication, digitalization of education, digital technologies, communication competencies, information and communication technologies.

Постановка проблеми. У сучасному світі цифровізація освіти стала невід'ємною частиною навчального процесу, фундаментально змінюючи його структуру та організацію. Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) не лише сприяє підвищенню ефективності навчання, але й вимагає від здобувачів освіти нових підходів до професійної комунікації. Здатність ефективно спілкуватися в цифровому середовищі стає ключовою компетентністю для майбутніх фахівців. Тому дослідження процесу формування професійної комунікації в умовах цифровізації освітнього процесу є надзвичайно актуальним.

Дослідження процесу формування професійної комунікації в умовах цифровізації освітнього процесу є надзвичайно актуальним. Воно дозволяє виявити ефективні методи та стратегії підготовки майбутніх фахівців до роботи в сучасному цифровому середовищі, забезпечуючи їх необхідними комунікативними компетенціями для успішної професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значний інтерес наукової спільноти до проблеми формування професійної комунікації у здобувачів освіти в умовах цифровізації освітнього процесу. Зокрема, дослідники акцентують увагу на цифровій трансформації освіти як ключовому чиннику розвитку комунікативних навичок майбутніх фахівців (О. Дущенко; С. Г. Литвинова).

Науковці розглядають цифровізацію як засіб удосконалення освітнього процесу, що сприяє розширенню комунікативних можливостей через інтеграцію цифрових технологій (О.В. Богуславський, Л.Я. Зайко; Н.С. Саєнко, Т.П. Голуб, Ю.Е. Лавриш, В.В. Лук'яненко, І.М. Литовченко). Важливою складовою

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

цього процесу є розвиток цифрової компетентності здобувачів освіти, що дозволяє їм ефективно адаптуватися до вимог сучасного ринку праці (І. Колеснікова, Г. Харченко; Л.М. Філюк). Крім того, наукові публікації висвітлюють питання використання цифрових інструментів для покращення міжособистісної взаємодії та професійної комунікації (Л.Г. Кайдалова, Л.В. Пляка; Н.С. Медвідь, О.Г. Дацьо).

Окремий напрям досліджень присвячений впливу цифрових технологій на розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців різних галузей (Н.С. Медвідь, О.Г. Дацьо). Автори підкреслюють значущість соціокультурного аспекту комунікації в умовах цифрового середовища (Л.М. Філюк).

Водночас дослідники звертають увагу на ризики цифровізації, пов'язані із соціальними аспектами та можливими бар'єрами у процесі спілкування (В.Д. Тогобицька). Аналіз європейської практики впровадження цифрових технологій в українські виші підтверджує необхідність системного підходу до цього питання.

Попри значну кількість наукових праць, спрямованих на вивчення формування професійної комунікації у здобувачів освіти в умовах цифровізації, подальші дослідження залишаються актуальними. Зокрема, важливим є вивчення впливу новітніх цифрових інструментів на розвиток комунікативної компетентності та їх адаптація до освітнього процесу.

Метою цієї статті є аналіз впливу цифровізації на формування професійної комунікації у здобувачів освіти та визначення ефективних методів розвитку відповідних навичок.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі технологічний прогрес невпинно змінює всі сфери людської діяльності, зокрема освіту. Цифрові технології відкривають нові можливості для вдосконалення навчального процесу, роблячи його більш інтерактивним і доступним. Водночас цифровізація ставить перед освітянами низку викликів, пов'язаних із адаптацією до нових реалій та необхідністю формування відповідних компетентностей.

Наразі поняття «цифровізація» (від англ. digital, цифровий) має багато тлумачень. Дослідники розглядають цифровізацію як процес перетворення, що охоплює широкий спектр інтерактивних та мультимедійних ресурсів, які забезпечують можливість онлайн-діалогу між усіма учасниками освітнього процесу. Це також передбачає перехід до цифрових методів комунікації, зберігання та передачі інформації за допомогою сучасних пристроїв, а також насичення фізичного світу електронно-цифровими засобами та налагодження між ними електронної комунікації [1, С. 91].

Цифровізація освіти передбачає інтеграцію сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у всі аспекти навчання з метою розвитку у здобувачів навичок аналізу інформації, критичного мислення та використання мультимедійного контенту. Цей процес сприяє інтенсифікації освітнього процесу завдяки застосуванню інтерактивних методів навчання [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ми вважаємо, що цифровізація освіти — це впровадження сучасних ІКТ на всіх рівнях освітнього процесу з метою розвитку у молоді навичок аналізу достовірності отримуваної інформації, застосування критичного мислення та максимального використання мультимедійного контенту. Вона передбачає трансформацію традиційних методів навчання, впровадження електронних ресурсів, онлайн-курсів, інтерактивних платформ та інших цифрових інструментів, що забезпечують гнучкість та адаптивність освітнього процесу до сучасних вимог.

Використання цифрових технологій у навчанні робить освітній процес більш гнучким та адаптивним до сучасних реалій, що сприяє підготовці конкурентоспроможних професіоналів. Цифрові інструменти дозволяють навчатися у зручний час та місці, забезпечують безперервну освіту та можливість створення індивідуальних освітніх траєкторій. Здобувачі освіти можуть переходити від споживачів електронних ресурсів до їх творців, що підвищує їхню активність та залученість у навчальний процес [3].

Цифрові технології також сприяють розвитку нових форм взаємодії між викладачами та здобувачами, забезпечуючи можливості для дистанційного та змішаного навчання. Вони дозволяють використовувати інтерактивні методи, такі як віртуальні лабораторії, симуляції та онлайн-дискусії, що підвищує якість засвоєння матеріалу та стимулює активну участь здобувачів у навчальному процесі.

Цифровізація вищої освіти має низку переваг, серед яких підвищення доступності та гнучкості навчання, інтерактивність та залученість здобувачів, а також ефективніше використання ресурсів закладу. Проте існують і виклики, такі як необхідність забезпечення цифрової грамотності викладачів та здобувачів, ризик зниження якості живого спілкування, а також потреба у значних інвестиціях у технологічну інфраструктуру. Важливо також враховувати можливі негативні наслідки, такі як зниження розвитку соціальних навичок та залежність від цифрових пристроїв.

Таким чином, цифровізація освітнього процесу є складним та багатогранним явищем, яке вимагає ретельного підходу для максимального використання її переваг та мінімізації можливих ризиків.

У сучасному світі цифровізація освіти стала невід'ємною частиною навчального процесу, фундаментально змінюючи його структуру та організацію. Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) не лише сприяє підвищенню ефективності навчання, але й вимагає від здобувачів освіти нових підходів до професійної комунікації. Здатність ефективно спілкуватися в цифровому середовищі стає ключовою компетентністю для майбутніх фахівців. Тому дослідження процесу формування професійної комунікації в умовах цифровізації освітнього процесу є надзвичайно важливим.

У сучасному світі, де цифрові технології проникають у всі сфери життя, професійна комунікація зазнає значних трансформацій. Від традиційних форм

спілкування фахівці переходять до використання новітніх засобів комунікації, що вимагає адаптації та розвитку нових навичок.

Професійна комунікація — це процес обміну інформацією, ідеями та емоціями між фахівцями в межах їхньої професійної діяльності. Вона охоплює всі можливі типи процесів взаємозв'язку й взаємодії людей: інформаційний (обмін інформацією), інтерактивний (зв’язки і вплив учасників) та перцептивний (сприйняття органами відчуття)

Ми згодні з визначенням Філюк Л. М., який представляє професійну комунікацію як «систему безпосередньої чи опосередкованої мовленнєвої взаємодії, що розгортається у фаховому середовищі з урахуванням соціально-психологічної специфіки комунікантів та передбачає досягнення конкретних професійних цілей» [4, С. 198].

Для майбутніх фахівців володіння професійною комунікацією є критично важливим. Ефективне спілкування сприяє налагодженню співпраці, вирішенню конфліктів, прийняттю колективних рішень та досягненню поставлених цілей [5]. Крім того, здатність чітко та зрозуміло передавати свої думки підвищує авторитет фахівця та сприяє його професійному зростанню.

Професійна комунікація є основою ефективної діяльності в будь-якій сфері. З розвитком технологій та зміною соціальних умов форми комунікації зазнають значних трансформацій. Розглянемо традиційні та сучасні форми професійної комунікації.

Традиційні форми професійної комунікації включають в себе:

– Особисті зустрічі та переговори (безпосереднє спілкування між фахівцями дозволяє швидко обмінюватися інформацією, вирішувати конфлікти та приймати колективні рішення).

– Телефонні розмови (швидкий спосіб передачі інформації, що забезпечує оперативність у вирішенні питань).

– Письмові документи (листи, доповіді, звіти та інші письмові матеріали є офіційними засобами комунікації, що забезпечують фіксацію інформації та її подальше використання).

– Ділові наради та конференції (майданчики для обговорення важливих питань, обміну досвідом та прийняття рішень у колективі). Ці методи спілкування забезпечують безпосередній контакт між учасниками та дозволяють швидко обмінюватися інформацією.

До сучасних форм професійної комунікації слід віднести:

– Електронну пошту (швидкий та зручний спосіб обміну інформацією, що дозволяє надсилати документи, зображення та інші файли).

– Відеоконференції та вебінари (можливість проведення зустрічей та навчальних заходів на відстані, що особливо актуально в умовах глобалізації, пандемії та військового стану).

– Месенджери та чат-боти (інструменти для миттєвого обміну повідомленнями, що забезпечують оперативність у вирішенні питань).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

– Соціальні мережі та професійні платформи (майданчики для обміну досвідом, пошуку партнерів та розвитку професійних зв'язків).

Використання сучасних форм комунікації має свої переваги, серед яких оперативність, зручність та можливість залучення великої кількості учасників. Однак, важливо пам'ятати про необхідність підтримки особистого контакту, оскільки він сприяє встановленню довіри та глибшому розумінню між колегами.

Таким чином, майбутнім фахівцям необхідно оволодіти як традиційними, так і сучасними формами професійної комунікації, щоб ефективно взаємодіяти в різних ситуаціях та забезпечувати успішну професійну діяльність.

Цифровізація радикально змінює способи професійної комунікації, впливаючи на підходи до взаємодії, роль цифрових інструментів та платформ, а також породжуючи нові проблеми та ризики. Використання цифрових технологій у навчанні робить освітній процес більш гнучким та адаптивним до сучасних реалій, що сприяє підготовці конкурентоспроможних професіоналів. Цифрові інструменти дозволяють навчатися у зручний час та місці, забезпечують безперервну освіту та можливість створення індивідуальних освітніх траєкторій. Здобувачі освіти можуть переходити від споживачів електронних ресурсів до їх творців, що підвищує їхню активність та залученість у навчальний процес [6].

Однак, з іншого боку, цифровізація приносить нові виклики. Збільшення обсягу цифрової комунікації підвищує ризик кіберзлочинності, включаючи крадіжку даних, фішинг та інші форми кібернападів. Постійна доступність та інформаційна перевантаженість можуть призвести до стресу, вигорання та інших психологічних проблем у працівників. Відсутність особистих зустрічей може вплинути на якість взаєморозуміння та довіри між колегами [7].

Раніше професійна комунікація базувалася на особистих зустрічах, телефонних розмовах та письмових документах. Сьогодні цифрові технології дозволяють здійснювати комунікацію через електронну пошту, відеоконференції, месенджери та соціальні мережі. Це забезпечує оперативність, доступність та зручність у взаємодії між фахівцями. Однак, з іншого боку, виникає ризик зниження особистого контакту, що може вплинути на якість взаєморозуміння та довіри між учасниками комунікації.

Цифрові інструменти та платформи стали невід'ємною частиною професійного спілкування. Вони дозволяють здійснювати обмін інформацією в реальному часі, організовувати онлайн-зустрічі та вебінари, а також зберігати історію комунікації для подальшого аналізу. Це сприяє підвищенню ефективності та продуктивності роботи. Проте, важливо забезпечити належний рівень кібербезпеки та конфіденційності інформації, що передається через цифрові канали.

Незважаючи на численні переваги, цифрова комунікація має і свої недоліки. Серед основних проблем можна виділити:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

– Цифровий розрив. Не всі фахівці мають рівний доступ до цифрових технологій та Інтернету, що може призвести до нерівності в можливостях комунікації та доступу до інформації.

– Кібербезпека. Збільшення обсягу цифрової комунікації підвищує ризик кіберзлочинності, включаючи крадіжку даних, фішинг та інші форми кібернападів.

– Психологічний вплив. Постійна доступність та інформаційна перевантаженість можуть призвести до стресу, вигорання та інших психологічних проблем у працівників.

– Зниження особистого контакту. Відсутність особистих зустрічей може вплинути на якість взаєморозуміння та довіри між колегами.

Для ефективного використання цифрових технологій у професійній комунікації необхідно розробити стратегії, які враховують ці ризики та забезпечують баланс між цифровими та традиційними формами взаємодії. Таким чином, цифровізація значно впливає на професійну комунікацію, змінюючи підходи до взаємодії, роль цифрових інструментів та платформ, а також породжуючи нові проблеми та ризики, які потребують уваги та вирішення.

У сучасному освітньому процесі формування професійної комунікації є ключовим аспектом підготовки майбутніх фахівців. Інтеграція цифрових технологій у навчальні програми, розвиток цифрової грамотності здобувачів, використання онлайн-платформ та ресурсів для тренування комунікативних навичок, а також проведення практичних занять і симуляцій з використанням цифрових засобів є основними методами досягнення цієї мети.

Інтеграція цифрових технологій у навчальні програми дозволяє створити гнучке та адаптивне освітнє середовище, яке відповідає вимогам сучасного ринку праці. Використання електронних ресурсів, онлайн-курсів, інтерактивних платформ та віртуальних лабораторій сприяє розвитку комунікативних навичок здобувачів, забезпечуючи доступ до різноманітних інформаційних джерел та можливостей для співпраці. Наприклад, застосування відеоуроків, вебінарів та онлайн-дискусійних платформ дозволяє здобувачам взаємодіяти з викладачами та одногрупниками, обмінюватися ідеями та досвідом, що є важливим елементом професійної комунікації [8, С.253].

Розвиток цифрової грамотності є необхідною умовою для ефективної професійної комунікації в умовах цифровізації. Це включає вміння використовувати цифрові інструменти для пошуку, аналізу та обробки інформації, а також навички безпечної та етичної взаємодії в онлайн-середовищі. Важливим аспектом є також розвиток критичного мислення та здатності до самостійного навчання, що дозволяє здобувачам адаптуватися до швидко змінюваного інформаційного простору. Забезпечення цифрової компетентності педагогів є важливим кроком у підвищенні рівня цифрової грамотності здобувачів, оскільки викладачі виступають моделями для наслідування та наставниками у процесі навчання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Онлайн-платформи та ресурси надають широкі можливості для тренування та розвитку комунікативних навичок здобувачів. Використання спеціалізованих програм та додатків для відеоконференцій, чатів та форумів дозволяє здобувачам практикуватися у веденні професійних дискусій, презентаціях та колективній роботі. Такі інструменти, як платформи для спільного редагування документів, онлайн-білих дошок та віртуальних кімнат для обговорень, сприяють розвитку навичок співпраці та ефективної комунікації в команді. Застосування цих ресурсів у навчальному процесі дозволяє здобувачам отримати практичний досвід у використанні цифрових засобів для професійної взаємодії [9].

Практичні заняття та симуляції з використанням цифрових засобів є ефективним методом формування професійної комунікації. Вони дозволяють здобувачам відпрацьовувати реальні ситуації, розвивати навички вирішення конфліктів, ведення переговорів та прийняття рішень у віртуальному середовищі. Використання віртуальних симуляцій та рольових ігор, заснованих на цифрових технологіях, дає змогу здобувачам зануритися в професійне середовище, випробувати різні ролі та стратегії комунікації без ризику для реальних процесів. Такі методи сприяють розвитку критичного мислення, адаптивності та здатності до швидкого реагування на зміни, що є важливими компонентами професійної комунікації.

У сучасному освітньому процесі викладачі відіграють ключову роль у формуванні професійної комунікації здобувачів, особливо в умовах цифровізації. Їхня діяльність охоплює підготовку до використання цифрових технологій, підтримку та розвиток комунікативних навичок здобувачів, а також оцінювання ефективності комунікації у цифровому форматі.

Для ефективного впровадження цифрових технологій у навчальний процес викладачі повинні мати відповідну підготовку. Це включає освоєння сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, розуміння їхнього впливу на освітній процес та здатність інтегрувати їх у навчальні програми. Викладачі повинні бути готові до використання цифрових інструментів для створення навчальних матеріалів, проведення онлайн-лекцій, організації віртуальних дискусій та оцінювання здобувачів. Також важливою є здатність адаптувати традиційні методи навчання до цифрового середовища, забезпечуючи інтерактивність та залучення здобувачів.

Викладачі повинні застосовувати різноманітні методи для розвитку комунікативних навичок здобувачів у цифровому середовищі:

– Інтерактивні онлайн-платформи. Використання платформ для спільної роботи, таких як Google Docs або Microsoft Word, дозволяє здобувачам спільно редагувати документи, обговорювати ідеї та отримувати зворотний зв'язок у реальному часі [8].

– Віртуальні симуляції та рольові ігри. Застосування віртуальних середовищ для моделювання реальних ситуацій дає змогу здобувачам практику-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ватися у веденні переговорів, вирішенні конфліктів та інших аспектах професійної комунікації.

– Вебінари та онлайн-дискусії. Організація онлайн-зустрічей та обговорень сприяє розвитку навичок публічного виступу, аргументації та критичного мислення.

– Форуми та чати. Використання форумів та чатів для обговорення навчальних матеріалів та обміну ідеями стимулює активну участь здобувачів у навчальному процесі.

Оцінювання комунікації в цифровому середовищі є важливим аспектом педагогічної діяльності, що включає аналіз активності здобувачів в онлайн-дискусіях і форумах, регулярне надання зворотного зв’язку для усвідомлення сильних і слабких сторін, а також використання цифрових інструментів для об’єктивного моніторингу комунікативних навичок.

Таким чином, викладачі відіграють важливу роль у формуванні професійної комунікації здобувачів у цифровому середовищі, застосовуючи різноманітні методи та інструменти для розвитку комунікативних навичок та оцінювання їх ефективності. Яскравим прикладом такої інтеграції є Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, де цифрові технології активно впроваджуються у навчальний процес, сприяючи розвитку професійної комунікації серед здобувачів.

Університет має спеціалізований підрозділ — Центр розвитку цифрового простору, який займається розробкою, впровадженням та оновленням програмного забезпечення, сучасних комп'ютерних технологій, а також забезпеченням функціонування інформаційних та комунікаційних систем університету. Цей центр активно підтримує освітній процес, надаючи методичну та консультативну допомогу викладачам та здобувачам у використанні цифрових інструментів [10].

Університет пропонує освітні програми, орієнтовані на підготовку фахівців у сфері цифрових технологій. Наприклад, освітньо-професійна програма "Цифровий менеджмент в бізнесі" передбачає навчання здобувачів використанню цифрових інструментів для ефективного управління бізнес-процесами. Ця програма включає вивчення сучасних інформаційних технологій, що сприяє розвитку професійної комунікації в цифровому середовищі.

ХНУ імені В. Н. Каразіна активно працює над підвищенням кваліфікації викладачів у сфері цифрових технологій. Викладачі проходять спеціалізовані тренінги та курси, що дозволяє їм ефективно інтегрувати цифрові інструменти у навчальний процес та підтримувати розвиток комунікативних навичок здобувачів [11].

Університет активно використовує онлайн-платформи та ресурси для тренування комунікативних навичок здобувачів. Ці платформи дозволяють здобувачам взаємодіяти з викладачами та одногрупниками, обмінюватися ідеями та досвідом, що є важливим елементом професійної комунікації [11].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

В ХНУ організовуються практичні заняття та симуляції з використанням цифрових засобів, що дозволяє здобувачам відпрацьовувати реальні ситуації, розвивати навички вирішення конфліктів, ведення переговорів та прийняття рішень у віртуальному середовищі. Ці заняття сприяють розвитку критичного мислення, адаптивності та здатності до швидкого реагування на зміни, що є важливими компонентами професійної комунікації.

Таким чином, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна активно впроваджує цифрові технології у навчальний процес, що сприяє розвитку професійної комунікації серед здобувачів та підготовці їх до вимог сучасного професійного середовища.

Висновки. Цифровізація освітнього процесу суттєво змінює підходи до формування професійної комунікації здобувачів освіти. Освоєння сучасних цифрових технологій стає необхідною умовою для ефективної взаємодії, співпраці та вирішення професійних завдань. Здобувачі освіти розвивають навички роботи з онлайн-платформами, участі у віртуальних дискусіях, створення та презентації цифрових проєктів, що сприяє їхній конкурентоспроможності на ринку праці.

Ефективний розвиток професійної комунікації в умовах цифровізації можливий завдяки комплексному підходу, що включає інтеграцію цифрових інструментів у навчальний процес, розвиток цифрової грамотності, підготовку викладачів до використання інноваційних методик та об'єктивне оцінювання комунікативних навичок із застосуванням цифрових засобів. Запровадження цих заходів сприятиме підвищенню якості освіти та формуванню затребуваних професійних компетентностей у сучасному інформаційному середовищі.

Література:

1. Колеснікова І., Харченко Г. Цифровізація освітнього процесу в Новій українській школі // Нові технології навчання. №98, 2024. С. 89-95. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/401 (дата звернення: 06.02.2025).

2. Дущенко О. Сучасний стан цифрової трансформації освіти // Physical and Mathematical Education. №28(2), 2021. С. 40-45.

3. Литвинова С. Г. Інформатизація і цифровізація загальної середньої освіти: ініціативи й освітнє впровадження // Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку: методологічний семінар НАПН України (м. Київ, 4 квітня 2019 р.). 2019. С. 130-137.

4. Філюк Л. М. Поняття і сутність професійної комунікації // Державне управління: удосконалення та розвиток. №8, 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=918 (дата звернення: 06.02.2025).

5. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування: навчальний посібник. – Х.: НФаУ, 2011. – 132 с.

6. Богуславський О. В., Зайко Л. Я. Роль цифровізації у розвитку комунікаційних можливостей суспільства // Актуальні проблеми соціальних комунікацій у XXI столітті: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2021. С. 72-75.

7. Тогобицька В. Д. Ризики для соціальної сфери під час цифрової трансформації // Центр розвитку цифрового простору. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://karazin.ua/universitet/structure/strukturni-pidrozdily/tsentr-rozvytku-tsyfrovoho-prostoru/ (дата звернення: 06.02.2025).

8. Медвідь Н. С., Дацьо О. Г. Роль цифрових технологій у формуванні комунікативної компетентності майбутніх філологів // Інноваційна педагогіка. Вип. 69, т. 1, 2024. С. 251-256.

9. Інтеграція цифрових технологій в освітній процес: виклики та перспективи: монографія / Саєнко Н. С., Голуб Т. П., Лавриш Ю. Е., Лук'яненко В. В., Литовченко І. М. – Київ: Центр учбової літератури, 2022. – 220 с.

10. Центр розвитку цифрового простору. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://karazin.ua/universitet/structure/strukturni-pidrozdily/tsentr-rozvytku-tsyfrovoho-prostoru/ (дата звернення: 06.02.2025).

11. Цифровізація в освіті. Європейська практика в українських вишах. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://nakypilo.ua/teksty/tsyfrovizatsiia-v-osviti-yevropeiska-praktyka-v-ukrainskykh-vyshakh/ (дата звернення: 29.01.2025).

References:

1. Kolesnikova, I., & Kharchenko, H. (2024). Tsyfrovizatsiia osvitnoho protsesu v umovakh NUSH [Digitalization of the educational process in the New Ukrainian School]. *Novi tekhnolohii navchannia – New Learning Technologies, 98*, 89–95 [in Ukrainian]..

2. Dushchenko, O. (2021). Suchasnyi stan tsyfrovizatsii v osviti [The current state of digital transformation in education]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and Mathematical Education, 28*(2), 40–45 [in Ukrainian].

3. Lytvynova, S. H. (2019). Informatyzatsiia ta tsyfrovizatsiia zahalnoi serednoi osvity: initsiatyvy ta osvitni vprovadzhennia [Informatization and digitalization of general secondary education: Initiatives and educational implementation]. In *Informatsiine ta tsyfrove osvitnie seredovyshche Ukrainy: Transformatsiini protsesy ta perspektyvy rozvytku: Materialy metodychnoho seminaru NAPN Ukrainy* [Information and Digital Educational Space of Ukraine: Transformational Processes and Development Perspectives: Methodological Seminar of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine] (pp. 130–137) a [in Ukrainian].

4. Filiuk, L. M. (2017). Poniattia ta sutnist profesiinoi komunikatsii [The concept and essence of professional communication]. *Derzhavne upravlinnia: Udoskonalennia ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development, 8*. Retrieved February 6, 2025, from http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=918 [in Ukrainian].

5. Kaidalova, L. G., & Pliaka, L. V. (2011). Psykholohiia spilkuvannia [Psychology of communication]. NFaU [in Ukrainian].

6. Boguslavskyi, O. V., & Zaiko, L. Ya. (2021). Rol tsyfrovizatsii u rozvytku komunikatyvnykh mozhlyvostei suspilstva [The role of digitalization in the development of society's communication capabilities]. In *Aktualni pytannia sotsialnykh komunikatsii u XXI stolitti: Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Current Issues of Social Communications in the 21st Century: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference] (pp. 72–75) [in Ukrainian].

7. Togobytska, V. D. (2025, February 6). Ryzyky dlia sotsialnoi sfery pid chas tsyfrovoi transformatsii [Risks for the social sphere during digital transformation]. Tsentralnyi rozvytku tsyfrovoho prostoru – Center for the Development of Digital Space. Retrieved February 6, 2025, from https://karazin.ua/universitet/structure/strukturni-pidrozdily/tsentr-rozvytku-tsyfrovoho-prostoru/ [in Ukrainian].

8. Medvid, N. S., & Datsio, O. H. (2024). Rol tsyfrovykh tekhnolohii u formuvanni komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh filolohiv [The role of digital technologies in shaping the communicative competence of future philologists]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy, 69*(1), 251–256. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

9. Saienko, N. S., Holub, T. P., Lavrysh, Yu. E., Lukianenko, V. V., & Lytovchenko, I. M. (2022). *Integratsiia tsyfrovoi tekhnolohii v osvitnii protses: vyklyky ta perspektyvy [Integration of digital technologies in the educational process: Challenges and perspectives]*. Center for Educational Literature. [in Ukrainian].

10. Tsentr rozvytku tsyfrovoho prostoru – Center for the Development of Digital Space. (n.d.). Ryzyky dlia sotsialnoi sfery v umovakh tsyfrovykh transformatsii [Risks for the social sphere during digital transformation]. Retrieved February 6, 2025, from https://karazin.ua/universitet/structure/strukturni-pidrozdily/tsentr-rozvytku-tsyfrovoho-prostoru/ [in Ukrainian].

11. Tsyfrovizatsiia v osviti – Digitalization in education. (2025, January 29). Yevropeiska praktyka v ukrainskykh vyshakh [European practice in Ukrainian universities]. Retrieved January 29, 2025, from https://nakypilo.ua/teksty/tsyfrovizatsiia-v-osviti-yevropeiska-praktyka-v-ukrainskykh-vyshakh/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 377:17.024.4:78:008 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-853-863

Полянко Микола Олегович аспірант кафедри педагогіки та методики початкової освіти, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м.Чернівці, https//orcid.org/0009-0003-3509-1782

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФУНДАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ МУЗИЧНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. - ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТ.

Анотація. Гармонійний розвиток соціокультурного середовища завжди залежав від прогресивної освітньої системи, яка сприяє всебічному розвитку особистості як фундаментальної основи суспільства. Освоєння досвіду провідних фахівців, дослідження витоків та динаміки соціокультурних, наукових і освітніх процесів залишаються ключовими чинниками у формуванні сучасного бачення освітньої сфери та розробці нових стратегій, що відповідають актуальним суспільним викликам.

Якісне наповнення сучасних навчальних програм вимагає глибокого та детального аналізу наукової, культурної та освітньої спадщини минулих поколінь, що слугує міцним підґрунтям для накопичення знань і формування інноваційних ідей. Крім того, систематизація та глибокий аналіз процесів розвитку освітніх систем дозволяє визначити ефективні вектори подальшого поступу, враховуючи як досягнення, так і помилки минулого, з метою вдосконалення освітньої моделі.

Мистецька освіта відіграє ключову роль у формуванні соціокультурного простору з високим рівнем суспільної свідомості та культурної компетентності. Саме мистецтво виступає важливим чинником розвитку як суспільної, так і індивідуальної свідомості, що є необхідною передумовою демократичного суспільства. Вкладення ресурсів у музичну освіту завжди було визначальною рисою європейського мистецького простору, адже воно сприяє розширенню культурно-мистецького простору, що, своєю чергою, зміцнює суспільно-комунікативні зв'язки.

Створення культурно-мистецьких центрів відіграє важливу роль не лише у популяризації світових мистецьких досягнень, а й у розвитку унікальних художніх течій, які відображають духовні та естетичні запити суспільства крізь призму творчого світогляду місцевих митців. Осмислення мистецьких зв'язків, в парі з визначенням мистецької ідентичності є надзвичайно важливим для формування ясної мистецької свідомості. Такий підхід сприяє також культурній дипломатії держави, адже саме через

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

унікальний мистецький продукт можливо ефективно репрезентувати здобутки національної культури та налагоджувати міжнародні зв'язки в межах глобального мистецького простору.

Ключові слова: Музично-інструментальна освіта, мистецька освіта, заклад музичної освіти, музичне виконавство, Західна Україна,

Polianko Mykola Olehovych Postgraduate Student at the Department of of pedagogy and methods of primary education of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, https//orcid.org/0009-0003-3509-1782

PECULIARITIES OF THE PROCESS OF FOUNDATION AND DEVELOPMENT OF MUSICAL-INSTRUMENTAL EDUCATION INSTITUTIONS IN WESTERN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY. - THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY

Abstract. The harmonious development of the socio-cultural environment has always depended on a progressive educational system that promotes the comprehensive development of the individual as the fundamental basis of society. Mastering the experience of leading specialists, researching the origins and dynamics of socio-cultural, scientific and educational processes remain key factors in the formation of a modern vision of the educational sphere and the development of new strategies that meet current social challenges.

High-quality content of modern educational programs requires a deep and detailed analysis of the scientific, cultural and educational heritage of past generations, which serves as a solid basis for the accumulation of knowledge and the formation of innovative ideas. In addition, the systematization and in-depth analysis of the processes of development of educational systems allows to determine effective vectors of further progress, taking into account both achievements and mistakes of the past, with the aim of improving the educational model.

Art education plays a key role in the formation of a socio-cultural space with a high level of social consciousness and cultural competence. Art itself acts as an important factor in the development of both social and individual consciousness, which is a necessary prerequisite for a democratic society. Investing resources in music education has always been a defining feature of the European artistic space, because it contributes to the expansion of the cultural and artistic space, which, in turn, strengthens social and communicative ties.

The creation of cultural and artistic centers plays an important role not only in the popularization of world artistic achievements, but also in the development of unique artistic currents that reflect the spiritual and aesthetic demands of society through the prism of the creative worldview of local artists. The understanding of artistic connections, coupled with the definition of artistic identity, is extremely

important for the formation of a clear artistic consciousness. This approach also contributes to the state's cultural diplomacy, because it is through a unique artistic product that it is possible to effectively represent the achievements of national culture and establish international relations within the global artistic space.

Keywords: Musical and instrumental education, Art education, institution of musical education, musical performance, Western Ukraine,

Постановка проблеми. Розвиток музично-інструментальної освіти завжди перебував у тісному зв’язку з формуванням загальнокультурного середовища, рівнем культурної свідомості суспільства, а також його мистецькими й естетичними запитами. Зацікавленість музичним мистецтвом відігравала ключову роль у становленні громадянської ідентифікації, адже музика, як невід’ємна складова культурного життя, впливала не лише на емоційний світ людини, а й на її світогляд, моральні орієнтири та ідентичність. Поширення художніх традицій європейського мистецького простору сприяло утвердженню ідей гуманізму, демократичних цінностей та відкритості до багатонаціонального культурного діалогу.

Процес становлення самобутнього мистецького простору на теренах Західної України вирізняється складністю й багатовимірністю. Його еволюція тривала протягом століть, долаючи численні виклики та перешкоди. Попри політичні, економічні та соціокультурні чинники, мистецьке життя регіону розвивалося безупинно, що засвідчує його глибоку інтегрованість у повсякденну життєдіяльність населення. Впродовж поколінь музика слугувала джерелом натхнення та засобом самовираження, супроводжуючи людину у найважливіші моменти її життя, від обрядових традицій до святкових дійств та суспільних зібрань.

Формування такого культурно-мистецького середовища, яке б відповідало запитам суспільства тієї доби, було завданням непростим і водночас життєво необхідним. Завдяки наполегливій праці шанувальників музичного мистецтва на території Західної України, а зокрема Волині, Закарпаття та Полісся вдалося створити потужні мистецькі центри, що стали осередками професійної музично-інструментальної освіти. Дослідження механізмів їхнього розвитку, аналіз як здобутків, так і труднощів, що виникали на шляху становлення освітніх інституцій, є надзвичайно важливим для вдосконалення сучасних моделей мистецької освіти. Саме тому детальне вивчення особливостей процесу фундації та розвитку закладів музично-інструментальної освіти на теренах Західної України в другій половині XIX ст. - першій третині XX ст. залишається актуальним і сьогодні, відкриваючи нові перспективи для розвитку сучасної мистецької освіти та культурної політики загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування освітніх векторів та принципів музично-інструментальної освіти в Західній

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Україні у другій половині XIX ст. - першій третині XX ст.: висвітлюються такими українськими дослідниками як Філіпчук Н.О., Кузів М., Целюва Н.Л., Сергійчук Д.Р., Товтин Н., Павленко В.В., та інших. Матеріали досліджень дають змогу отримати велику кількість фактів та аналітичних матеріалів. Тим не менш для створення повноцінної та вичерпної характеристики особливостей процесу фундації та розвитку закладів музично-інструментальної освіти на теренах Західної України в другій половині XIX ст. - першій третині XX ст матеріали досліджень потребують якісного пропрацювання, аналізу, співставлення та систематизації.

Мета статті – визначити характерні особливості процесу фундації та розвитку закладів музично-інструментальної освіти на теренах Західної України в другій половині XIX ст. - першій третині XX ст

Виклад основного матеріалу.

Одним з віхових культурно-мистецьких центрів на території Західної України здавна була Волинь. На початку XIX століття вже відбувалася активна освітня діяльність, яка створила передумови для розвитку мистецької освіти краю. Варто виділити діяльність Тадеуша Чацького, який був засновником мережі закладів освіти, таких як Волинська гімназія в місті Кременець, яка надалі переформатувалася у ліцей. У цьому закладі працювала плеяда видатних митців та педагогів-інструменталістів, які створили міцну базу для підготовки кваліфікованих музикантів. Зокрема варто виділити діяльність викладача скрипки Яна Лензі, який отримав освіту у Неаполітанській консерваторії в класі видатного італійського скрипаля та композитора П’єтро Нардіні. Гру на клавікорді та духових інструментах, а також спів викладав Ян Ролле, який здобув музичну освіту в Берліні, флейту викладав Гжегож Байєр, який був випускником Віденської академії, а вчителем співу був Йозеф Ваньончик, який здобув музичну освіту у Празі [4, С. 3,4]. Отже, музично-інструментальна освіта на Волині є тісно пов’язана з європейським мистецьким простором, а першими викладачами музично-інструментальних дисциплін були випускники найвидатніших європейських мистецьких навчальних закладів. Таким чином культурно-мистецький простір краю формувався в тісній співпраці з європейськими митцями, які мали найактуальніші знання свого часу та високих кваліфікаційний рівень. Безперечно такий кадровий склад мав велике значення для потужного старту музичної освіти краю та формування передумов для створення конкурентного мистецького та освітнього середовища, що в свою чергу було надзвичайно важливим для створення та розширення культурно-мистецького простору Волині.

Про успішний розвиток мистецького середовища у Кременці та значну цікавість до музично-інструментального мистецтва свідчать також велика кількість приватних викладачів музики. Відомими викладачами фортепіано того часу були: брати Бенджинські, Ігнатій Годоба, Станслів Грабовський, Константи Шейдт. Уроки скрипки проводили Ігнатій Добжинський та Лукаш

Бєлінський, а співи викладав Віцент Майєр. Ще одним підтвердженням любові місцевої публіки до музичного мистецтва були й виступи в місті таких видатних митців свого часу, як польського скрипаля Кароля Ліпінського, італійської співачки Анжеліки Каталані та польської піаністки Марії Шимановської. [4, С. 5]. Запрошення музикантів такої величини завжди було непростою задачею та потребувало наявності фахівців з чудовими організаторськими здібностями та значної затрати коштів, тому можна зробити висновок, що вже в першій половині XIX століття в Кременці були сформовані кола поціновувачів мистецтва, які прагнула познайомитися з видатними виконавцями сучасності та отримувати освітні послуги від кваліфікованих спеціалістів.

Також варто зазначити, що суспільний інтерес до вивчення музично-інструментальних дисциплін вплинув на розвиток духовної освіти регіону. Зокрема в Житомирському духовному училищі з 1883 року проводилися заняття з музики, на яких учні могли оволодіти грою на фортепіано. Заняття були індивідуальними, проводилися декілька разів на тиждень. Керівництво закладу серйозно опікувалося наявністю якісного інструментарію, щоб всі бажаючі мали змогу займатися на фортепіано у вільний час. Ще одним прикладом є Житомирське єпархіальне училище, де з 1897 року І.М.Радецький проводив заняття з гри на скрипці. [1, С. 271,272]

Ще одним цікавим явищем музично-інструментальної освіти XIX століття були пансіони, які засновували та утримувалися представниками іноземної інтелігенції. Заклади даного типу були надзвичайно різноманітними за своє структурою та кваліфікаційним рівнем, тим не менш вони користувалися значною популярністю серед місцевих еліт. Варто окремо виділити Бердичівський пансіон де Вольсе, який пропонував широкий вибір музичних інструментів для навчання. Одним з найвідоміших викладачів пансіону був видатний піаніст-віртуоз Михайло Черні. В іншому популярному пансіоні отця Рюге викладав знаний піаніст Вікентій Величко. Надзвичайною популярністю користувався пансіон Л.І.Соколової, де вивчали як гру на музичних інструментах, так і вокальні дисципліни. В закладі працювала плеяда видатних педагогів, таких як Шнайдер, Шпіллер, Нєхлєба, Малишевський, Скібінська, Паль, Черпаховський, Рішанек. [1, С. 277]

Значних успіхів у своїй діяльності досягнув пансіон під керівництвом Владіслава Заремби у м. Житомир. Здобуттю значної популярності пансіон завдячував своєму керівнику. Будучи непересічною особистістю, Владіслав Заремба був не тільки чудовим керівником та організатором, а також композитором, аранжувальником, виконавцем, солістом, ансамблістом та акомпаніатором. Його мистецьку діяльність згодом продовжив син Сигізмунд. Крім вищезгаданих закладів, популярністю користувалися пансіони у м.Луцьк, де викладав І.Шматула та м.Рівне, де викладала Е.Ольшевська [1, С. 277]

Пансіони стали праобразом приватних навчальних закладів, які могли запропонувати кваліфікований викладацький склад, гнучкіший підхід до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

навчання, ширший вибір освітніх траєкторій. Значна кількість таких закладів свідчить про неабиякий інтерес до музичного мистецтва, збільшення кількості поціновувачів мистецтва та про серйозне значення музично-інструментальної освіти, як частини повноцінного освітнього багажу представників місцевої інтелігенції. Створення пансіонів дало змогу подолати недостатню кількість державних навчальних закладів, які часто мали надто незначне фінансування та вже не могли забезпечувати освітні потреби краян. Таким чином, саме діяльність закладів такого типу створило альтернативний варіант отримання освітніх послуг та створило передумови для освітньої конкуренції між закладами. Завдяки такому підходу розвиток мистецької освіти регіону отримав значний стимул, чому сприяв особливий інтерес до навчання у відомих педагогів свого часу.

Заклади музичної освіти здійснювали свою діяльність і при костьолах. Дослідник В.Павленко зазначає: «Так, у 1804 році була створена школа при василіанському костьолі в Любарі. До програми входила вокальна та інструментальна музика. Учні мали змогу брати уроки гри на скрипці, флейті, кларнеті, гітарі та фортепіано. Серед педагогів були музиканти різного походження. Вчили два музиканти-поляки і два чехи, скрипаль Мацей Польхейм та вчитель фортепіано Мацей-Вацлав Ленхард (освіту отримав в Празі).» [4, С. 7]

Важливою подією в історії розвитку музичної освіти регіону було відкриття у 1885 в Житомирі музичної школи, фундатором якої був П.Грінберг. А вже в 1910 році було створене й музичне училище, де викладали видатні педагоги, такі як Людвіг Плайєр, випускник консерваторії в Лейпцигу по класу віолончелі та Вальдемар фон Фріман, який отримав музичну освіту у Берлінській королівській консерваторії по класу фортепіано. До навчальної програми училища входили як практичні дисципліни, такі як навчання грі на скрипці, фортепіано, флейті, віолончелі та інших інструментах, а також теоретичні дисципліни, такі як теорія музики, сольфеджіо, гармонія та історія музики. [4, С. 6] Фундація та діяльність даних закладів дозволяє зробити висновок про підвищення попиту на музично-інструментальну освіту, створення передумов для формування кваліфікованих мистецьких кадрів, розширення освітньої траєкторії тогочасних отримувачів освітніх послуг та створення конкурентоспроможної системи мистецької освіти, яка могла забезпечити освітні потреби тогочасних абітурієнтів. Варто окремо виділити наявність поділу на практичні та теоретичні дисципліни, як показника зміщення освітніх програм в сторону створення їх освітньо-професійного вектору, як передвісника системи сучасної вищої освіти.

Варто зазначити, що студенти навчальних закладів мали можливості практичної реалізації своїх знань, умінь та навичок шляхом концертної діяльності. Зокрема на базі першої чоловічої гімназії, а також Житомирського комерційного училища були створені достатньо професійні та кваліфіковані

колективи, такі як симфонічний та духовий оркестри. Дані колективи здійснювали активну виконавську діяльність, приймаючи участь у мистецьких заходах, де також виступали видатні місцеві та запрошені виконавці. Ще одним популярним освітнім закладом була Луцька гімназія А.М.Коленко. Вихованці даного закладу нерідко виступали на мистецьких заходах та музично-театральних вечорах. Такі дійства традиційно завершували виступи жіночого хору та оркестру гімназії. [1, С. 281-282]

Вже на першу третину ХХ століття припадає стрімкий розвиток музичної освіти Рівненщини. «У вересні 1926 року у Рівному була відкрита перша музична школа – потужний місцевий культурно-освітній осередок. Тут навчали сольному та хоровому співу, грі на скрипці, фортепіано.» [7, С. 147]

Отже, можна зробити висновок, що музично-інструментальна освіта Волинського регіону впродовж XIX та початку ХХ століття пройшла фундаментальний шлях розвитку у тісній співпраці з вихованцями європейського мистецького простору, які познайомили краян з тогочасними музичними надбаннями та передали цінні знання та досвід напрацьований у найвідоміших мистецьких центрах Європи.

Ще одним визначним мистецьким центром на теренах Західної України здавна було Закарпаття. Активний розвиток мистецької освіти регіону припадає на першу третина ХХ століття. Дослідниця Н.Товтин зазначає: «Загальна демократизація музичного процесу і широкий аматорський рух висунули потребу в кваліфікованих кадрах і зумовили зрушення в галузі музичної освіти. У 1922 році в Ужгороді відкрито першу музичну школу при товаристві “Філармонія”, де згодом був створений учнівський симфонічний оркестр.» [5, С. 46]

Дослідниця О.Глуханич стверджує, що саме завдяки активна діяльність товариства дала поштовх розвитку музичної освіти краю, як необхідного компоненту професійного зростання мистецьких колективів. «У подальшому почали активно з’являтися приватні музичні школи, в яких могли навчатися талановиті діти та молодь. У першій половині ХХ століття на Закарпатті діяли музична школа при товаристві «Філармонія» під керівництвом С.Фенцика, Ужгородська скрипкова школа під керівництвом Г.Ернста, міська музична школа Н.Плотені, приватні школи.» [2, С. 223]

Таким чином, можна зробити висновок, що на початку 20-х років ХХ століття в Ужгороді діяла невелика мережа закладів музичної освіти, які надавали можливість підготовки кваліфікованих спеціалістів для поповнення діючих мистецьких колективів. Аналізуючи діяльність даних закладів дослідниця Н.Філіпчук зазначає: «Концепція навчально-виховного процесу цих шкіл базувалася на європейському, зокрема, чеському досвіді і передбачала різні рівні навчання: на першому рівні учні опановували гру на музичному інструменті та одержували основи знань з музичної грамоти; на другому – додатково вивчали гармонію, історію світової музики, музичних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

форм, естетику, методику, психологію, педагогіку та дидактику… Крім цих музичних навчальних закладів, гри на скрипці та фортепіано навчали у — Реальній гімназії сестер василіанок—, але це був необов'язковий предмет, який пропонувався за додаткову плату.» [6, С. 92]

Варто зауважити, що широкий перелік музично-теоретичних дисциплін свідчить про значний зріст кваліфікаційних стандартів, що зміщення освітніх тенденцій в бік підвищення професійного рівня учнів та розширення теоретичної бази знань, необхідної для активної мистецької діяльності. Аналізуючи такі зміни дослідниця Н.Філіпчук стверджує: «Про професіоналізацію музичної освіти свідчать видані у той період шкільні посібники, співаники, хорові збірники, підручники з теорії музики. Хоча музично-теоретичні, навчально-методичні праці видавалися угорською або чеською мовами, проте все більше з'являлося друкованих матеріалів українською мовою, що відповідало зрослим культурним потребам населення Закарпатського регіону.» [6, С. 92,93]

Важливу роль в розбудові музично-інструментальної освіти краю відіграла любов місцевої аудиторії до музики. Розповсюдженню музичного мистецтва на Закарпатті сприяло активне концертне життя місцевих музично-інструментальних колективів. Дослідниця Н. Філіпчук зазначає: «Значну роль у цьому відіграла також творчість музичного товариства - Філармонія, симфонічного оркестру. Твори В.-А. Моцарта, Л.-В. Бетховена, Ф. Шуберта, Й. Гайдна, Е. Гріга, А. Дворжака, Ж. Бізе та інших видатних європейських композиторів були основою концертних програм, що сприяло зростанню виконавської майстерності фахівців з музичного мистецтва.» [6, С. 96]

Таким чином можна зробити висновок, що музична освіта Закарпаття пережила стрімкий розвиток на початку ХХ століття, взявши курс на створення яскравого культурно-мистецького простору в регіоні.

Ще одним важливим культурно-мистецьким центром початку ХХ століття на теренах Західної України був Кам’янець-Подільський. Ще в 1922 там розпочала свою діяльність філія Музичного товариства імені М.Д.Леонтовича на чолі з Тадеєм Ганицьким, який крім адміністративної роботи був чудовим скрипалем, композитором, аранжувальником, та автором музично-теоретичних праць та методичних розробок для виконаців інструменталістів, зокрема піаністів та скрипалів якого в 1925 змінив на посаді керівника Архип Тесленко. Аналізуючи діяльність А.Тесленка дослідниця М.Кузів заначає: «Навколо нього об’єдналися кращі представники інтелігенції міста: музиканти, вчителі, науковці, музично обдароване студентство освітніх закладів, професійні й аматорські музичні колективи регіону. Протягом року було організовано хор під орудою Василя Гоца і камерний струнний ансамбль (керівник Василь Бесядовський). Значних успіхів досягла музично-драматична студія Т. Ганицького, на базі якої була створена музична школа.» [3, С. 122]

У період першої третини ХХ століття Кам’янець-Подільська філія Музичного товариства імені М.Д.Леонтовича була найчисленнішою серед усіх

філій на території України. До її складу входило 282 учасника та 24 організації. Члени Кам'янець-Подільської філії здійснювали багаточисельні поїздки містечками і селами регіону, де організовували різноманітні концертні та лекційні заходи, проводили дискусії, проводили курси з підвищення кваліфікації для любителів музики, а також, «Учасники товариства виступали активними пропагандистами української музики та сприяли розвиткові й поширенню музичної освіти на Поділлі. У 1928 році товариство було реорганізовано у Всеукраїнське товариство революційних музик (ВУТОРМ), яке проіснувало фактично до 1932 року.» [3, С. 122]

Саме завдяки діяльності філії Музичного товариства імені М.Д.Леонтовича в Кам'янці-Подільському відбувся значний зріст мистецького життя краю та сформувався професійний мистецький простір. Значна чисельність поціновувачів мистецтва дала змогу сформувати надзвичайно потужну організацію, яка змогла досягнути видатних результатів в своїй діяльності. Згуртованість навколо мистецьких цінностей, прагнення творити мистецтво для людей та розповсюджувати його навіть у віддалених селах регіону згуртувало міцну команду митців та поціновувачів мистецтва, які надзвичайно активно працювали над розширенням кола любителів музики.

Висновки. Процес становлення музично-інструментальної освіти на теренах Західної України, зокрема у Волині, Закарпатті та Поліссі, у другій половині XIX – першій третині XX століття був надзвичайно потужним.. Формування культурно-мистецьких центрів відігравало ключову роль у розвитку культурного життя регіону, тому саме дослідження даних процесів дозволяє віднайти та проаналізувати взаємозв'язок між мистецькими традиціями та соціокультурними запитами суспільства.

Одним із вирішальних чинників розширення мистецького простору Західної України в другій половині XIX століття стала зростаюча зацікавленість суспільства, а зокрема поціновувачів музичного мистецтва у здобутті професійної музично-інструментальної освіти. Це сприяло створення культурно-мистецького простору, який наповнювався за допомогою запрошення відомих музикантів не лише з метою проведення концертів, а й для організації приватних занять. Спершу така освітня діяльність охоплювала обмежене коло поціновувачів музики серед місцевої інтелігенції і зосереджувалася переважно на практичному навчанні, проте поступово інтерес до системного підходу зростав. Відкриття перших мистецьких закладів на Волині, Закарпатті та Поліссі сприяло розширенню освітніх програм, які почали включати теоретичні та практичні дисципліни.. Як наслідок, підвищився рівень професійної майстерності учнів, що сприяло створенню різноманітних музичних колективів – ансамблів та оркестрів, здатних виконувати твори європейського репертуару на високому рівні. Вагомий внесок у розвиток музичної освіти зробили й вихідці з регіону, які, здобувши освіту у провідних європейських мистецьких центрах, поверталися на батьківщину, передаючи свій досвід.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Незважаючи на значні фінансові труднощі у питаннях державного фінансування музичної освіти, кожен регіон знайшов свої унікальні методи та підходи до подоланні проблем. На Волині утворилася мережа пансіонів, які були приватними закладами під опікою заможних представників інтелігенції. Даний тип закладів надавав змогу обрати гнучкіший підхід до навчання, утримував на своєму балансі більшу кількість інструментів, таким чином маючи змогу забезпечити ширший вибір спеціалізації для учнів. Незважаючи на різний кваліфікаційний рівень кадрового складу, деякі пансіони мали змогу запросити високопрофесійних музикантів для надання освітніх послуг.

На Закарпатті провадилася активна діяльність музичних товариств, які допомагали розвитку музичної освіти задля створення професійного кадрого потенціалу для своїх колективів. Такий підхід давав можливість учням швидко знайомитися з концертною практикою та набувати виконавського досвіду з юності. Це створило передумови для швидкого розвитку концертного життя краю.

На Поліссі активно діяла філія Музичного товариства імені М.Д.Леонтовича, яка змогла досягнути видатних успіхів у своїй діяльності, провадячи широкий спектр діяльності, як концертної, педагогічної, так і просвітницької.

Література:

1. Велика Волинь: історія освіти і культури: монографія / за ред. проф. М.В. Левківського. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 630 с.

2. Глуханич, О. М. (2019). Роль Ужгородського інституту культури і мистецтв у розвитку професійної музичної освіти Закарпаття / О. М. Глуханич // Мистецтвознавчі записки. – 2019. – № 36. – С. 226–230.

3. Кузів, М. (2017). Діяльність Кам'янець-Подільської філії музичного товариства імені Миколи Леонтовича в першій половині XX сторіччя / М. Кузів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство. – 2017. – № 1. – С. 120–126.

4. Павленко В.В. Мистецько-естетична освіта на Волині (XIX – поч. XX ст.) / В.В. Павленко // Матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції молодих дослідників. – Житомир: ПП Сахневич, 2007. – С. 61–65.

5. Товтин Н. Становлення музичної культури Закарпаття XX століття (джерелознавчі аспекти) / Н. Товтин // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – 2016. – Вип. 17. – С. 45–52.Глібовицький І.С. Кароль Мікулі та його зв'язки з буковинським краєм Українська культура: минуле сучасне, шляхи розвитку. Випуск 15, 2009 (т.1). С.219-225

6. Філіпчук, Н. О. (2011). Розвиток особистісних якостей майбутніх музикантів-педагогів у вищих навчальних закладах Західної України (перша половина XX століття) : навч. посіб. / Н. О. Філіпчук ; наук. ред. І. А. Зязюн. – Чернівці : Зелена Буковина. – 192 с.

7. Цюлюпа, Н. Л., / Культурно-історичні передумови становлення і розвитку фортепіанного мистецтва на Рівненщині / Н. Л. Цюлюпа, Д. Р. Сергійчук // Мистецтвознавчі записки. – 2021. – Вип. 39. – С. 145–148.

References:

1. Levkivskyi, M.V. (Ed.). (2011). *Velyka Volyn: istoriia osvity i kultury* [Greater Volyn: History of education and culture]. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University Publishing House. [in Ukrainian].

2. Hlukhanych, O. M. (2019). *Rol Uzhhorodskoho instytutu kultury i mystetstv u rozvytku profesiinoi muzychnoi osvity Zakarpattia* [The role of Uzhhorod Institute of Culture and Arts in the development of professional music education in Zakarpattia]. *Mystetstvoznavchi zapysky – Art Studies Notes*, *36*, 226–230. [in Ukrainian].

3. Kuziv, M. (2017). *Diialnist Kamianets-Podilskoi filialii muzychnoho tovarystva imeni Mykoly Leontovycha v pershii polovyni XX storichchia* [The activity of the Kamianets-Podilskyi branch of the Mykola Leontovych Music Society in the first half of the 20th century]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Mystetstvoznavstvo – Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Art Studies*, *1*, 120–126. [in Ukrainian].

4. Pavlenko, V. V. (2007). *Mystecko-estetychna osvita na Volyni (XIX – poch. XX st.)* [Artistic and aesthetic education in Volyn (19th – early 20th century)]. In *Proceedings from the Interregional Scientific and Practical Conference of Young Researchers*, 61–65 Zhytomyr: PP Sakhnevych. [in Ukrainian].

5. Tovtyn, N. (2016). *Stanovlennia muzychnoi kultury Zakarpattia XX stolittia (dzhereloznavchi aspekty)* [Formation of the musical culture of Zakarpattia in the 20th century (source studies aspects)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia mystetstvo – Visnyk of the Lviv University. Series Art Studies*, *17*, 45–52. [in Ukrainian].

6. Filipchuk, N. O. (2011). *Rozvytok osobystisnykh yakostei maibutnikh muzykantiv-pedahohiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Zakhidnoi Ukrainy (persha polovyna XX stolittia)* [Development of personal qualities of future musician-teachers in higher educational institutions of Western Ukraine (first half of the 20th century)]: Textbook / N. O. Filipchuk ; Ed. I. A. Ziaziun. – Chernivtsi: Zelena Bukovyna. – 192 p. [in Ukrainian].

7. Tsiuliupa, N. L., & Serhiichuk, D. R. (2021). *Kulturno-istorychni peredumovy stanovlennia i rozvytku fortepiannoho mystetstva na Rivnenshchyni* [Cultural and historical prerequisites for the formation and development of piano art in the Rivne region]. *Mystetstvoznavchi zapysky – Art Studies Notes*, *39*, 145–148. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147.3 + 542.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-864-877

Привалко Елеонора Геннадіївна кандидатка хімічних наук, доцентка, кафедра аналітичної, фізичної та колоїдної хімії, фармацевтичний факультет, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-9893-5335

Лисенко Тетяна Анатоліївна старша викладачка, кафедра аналітичної, фізичної та колоїдної хімії, фармацевтичний факультет, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (095) 518-93-98, e-mail: t.lysenko@nmu.ua, https://orcid.org/0000-0002-7700-9332

«ФІЗИЧНА ТА КОЛОЇДНА ХІМІЯ» У КОНТЕКСТІ ЄДКІ «КРОК-1»: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ І НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. Сучасна фармацевтична освіта спрямована на підготовку висококваліфікованих спеціалістів, здатних відповідати викликам сучасної фармацевтичної науки та медицини. Інтегрований тестовий іспит «КРОК-1. Фармація, промислова фармація» є важливим інструментом оцінювання рівня професійної компетентності студентів, адже дозволяє перевірити не лише їхні теоретичні знання, але й здатність застосовувати ці знання на практиці [1]. Особливе місце серед дисциплін, що входять до змісту тесту, займає фізична та колоїдна хімія, яка формує фундаментальні знання для розуміння фізико-хімічних властивостей, аналізу чистоти лікарських препаратів та створення лікарських форм.

Проте результати складання тесту з фізичної та колоїдної хімії виявляють низку проблем, серед яких можемо спостерігати нерівномірність успішності студентів, труднощі з опануванням ключових тем і значні відмінності між результатами основного складання та перескладання. Ці труднощі вказують на необхідність детального аналізу ефективності підготовки студентів до цього тесту, виявлення проблемних зон і розробки рекомендацій для покращення якості освітнього процесу.

Проведений аналіз результатів тестування студентів з фізичної та колоїдної хімії у рамках єдиного державного кваліфікаційного іспиту «КРОК-1. Фармація, промислова фармація» дозволяє оцінити поточний стан підготовки та виявити ключові аспекти, які потребують вдосконалення. Дослідження спрямоване на формулювання практичних рекомендацій щодо оптимізації навчального процесу, зокрема впровадження сучасних методів викладання, розширення практичної складової та інтеграції цифрових технологій у підготовці студентів.

Результати цього дослідження є важливими для вдосконалення фармацевтичної освіти, адже вони сприяють підвищенню рівня професійної підготовки студентів, а також відповідають актуальним вимогам ринку праці. Отримані висновки мають значний практичний потенціал, оскільки сприяють підвищенню ефективності навчання та забезпеченню підготовки фахівців, здатних виконувати професійні завдання на найвищому рівні.

Ключові слова: інтегрований тестовий іспит «КРОК-1. Фармація, промислова фармація», фізична та колоїдна хімія, успішність студентів, підготовка до іспиту, інтерактивні методи навчання, оцінка знань, методи вдосконалення підготовки.

Privalko Eleonora Gennadiivna PhD in Chemistry, Associate Professor, Department of Analytical, Physical and Coloid Chemistry, Faculty of Pharmacy, Bogomolets National Medical University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-9893-5335

Lysenko Tetyana Anatolyivna Senior Lecturer of the Department of Analytical, Physical and Coloid Chemistry, Faculty of Pharmacy, Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (095) 518-93-98, e-mail: t.lysenko@nmu.ua, https://orcid.org/0000-0002-7700-9332

"PHYSICAL AND COLLOIDAL CHEMISTRY" IN THE CONTEXT OF THE STATE EXAMINATION "KROK-1": ANALYSIS OF RESULTS AND DIRECTIONS FOR IMPROVING EDUCATION PREPARATION

Abstract. Modern pharmaceutical education aims at preparing highly qualified specialists capable of meeting the challenges of contemporary pharmaceutical science and medicine. The integrated testing exam "KROK-1. Pharmacy, Industrial Pharmacy" is an important tool for assessing the level of professional competence of students, as it allows testing not only their theoretical knowledge but also their ability to apply this knowledge in practice [1]. A significant subject included in the test is physical and colloidal chemistry, which provides fundamental knowledge for understanding the physicochemical properties, purity analysis of pharmaceutical products, and the development of dosage forms.

However, the results of the physical and colloidal chemistry exam reveal several issues, including uneven student success, difficulties in mastering key topics, and significant discrepancies between the results of the main exam and the retake. These challenges indicate the need for a detailed analysis of the effectiveness of student preparation for this test, identifying problematic areas, and developing recommendations for improving the quality of the educational process.

The conducted analysis of student testing results in physical and colloidal chemistry within the framework of the unified state qualification exam "KROK-1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Pharmacy, Industrial Pharmacy" allows assessing the current state of preparation and identifying key aspects that require improvement. The study aims to formulate practical recommendations for optimizing the educational process, including the introduction of modern teaching methods, expanding the practical component, and integrating digital technologies in student preparation.

The results of this study are crucial for improving pharmaceutical education, as they contribute to raising the level of professional training of students and meet the current labor market demands. The conclusions drawn have significant practical potential, as they enhance learning efficiency and ensure the preparation of specialists capable of performing professional tasks at the highest level.

Keywords: integrated testing exam "KROK-1. Pharmacy, Industrial Pharmacy," physical and colloidal chemistry, student success, exam preparation, interactive teaching methods, knowledge assessment, methods for improving preparation.

Постановка проблеми. Одним із ключових завдань сучасної фармацевтичної освіти є забезпечення майбутніх фахівців знаннями та навичками, необхідними для ефективного виконання професійних обов'язків. Інтегрований тестовий іспит ЄДКІ «КРОК-1. Фармація, промислова фармація» слугує важливим інструментом для оцінювання рівня професійної компетентності студентів, перевіряючи їхню здатність застосовувати отримані теоретичні знання на практиці [1]. Важливе місце у цьому тесті відіграє дисципліна «Фізична та колоїдна хімія», яка забезпечує студентів знаннями про фізико-хімічні основи створення лікарських форм, методи їх аналізу, а також забезпечення їхньої якості та довготривалої стабільності [2, 3]. Вона також сприяє розвитку критичного мислення і практичних умінь, що дозволяють студентам приймати обґрунтовані рішення у професійній діяльності.

Попри суттєву роль цієї дисципліни, результати складання тесту «КРОК-1» свідчать про наявність ряду проблем, які впливають на рівень підготовки студентів. По-перше, значна частка студентів не досягає порогового рівня успішності під час першого складання тесту, що вказує на недостатню ефективність засвоєння базового матеріалу. По-друге, окремі теми, зокрема хімічна термодинаміка, загальна характеристика розчинів, електрична провідність розчинів електролітів, адсорбційні процеси та стабільність колоїдних систем, викликають труднощі навіть після додаткової підготовки. Це може бути пов'язано зі складністю самого матеріалу та обмеженою кількістю практичних занять.

Додатковим викликом є значні відмінності між результатами першого складання тесту та перескладання. Нерівномірна динаміка покращення результатів після додаткової підготовки вказує на прогалини в навчальному процесі, зокрема на недостатнє використання сучасних підходів до навчання. Водночас відсутність системного аналізу причин успішності та неуспішності студентів обмежує можливості для вдосконалення освітніх програм.

Отже, виникає потреба у проведенні детального дослідження, спрямованого на аналіз підготовки студентів до тесту «КРОК-1» з фізичної та колоїдної хімії. Особливу увагу слід приділити вивченню найбільш складних тем, розробці інноваційних методів навчання та вдосконаленню навчальних програм. Впровадження таких змін дозволить не лише підвищити успішність студентів на тестах, але й забезпечити підготовку висококваліфікованих магістрів фармації, які відповідатимуть сучасним вимогам професійної діяльності [4-6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ефективності підготовки до тесту ЄДКІ «КРОК-1. Фармація, промислова фармація» з фізичної та колоїдної хімії є актуальною в контексті сучасної фармацевтичної освіти. Багато науковців досліджують як методи підготовки, так і саму структуру тесту, щоб підвищити успішність студентів. Результати останніх досліджень вказують на кілька важливих аспектів, які слід враховувати при оптимізації підготовки студентів до складання цього екзамену.

Одним із головних напрямів досліджень є важливість інтегрованого тесту «КРОК-1. Фармація, промислова фармація» як інструменту оцінки професійної компетентності студентів. В роботах Мельничук І. наголошується, що інтегрований тестовий іспит забезпечує системну перевірку професійної компетентності майбутніх фармацевтів [7]. Результати тестування дозволяють оцінити не лише рівень теоретичних знань студентів, але й здатність до їх практичного застосування. Водночас авторка зазначає, що успішність студентів значною мірою залежить від якості організації навчального процесу, зокрема у складних дисциплінах, таких як фізична та колоїдна хімія.

Фізична та колоїдна хімія є однією з ключових дисциплін у підготовці фармацевтів, оскільки вона формує базові знання для розуміння фізико-хімічних процесів, необхідних для створення, аналізу та контролю якості лікарських препаратів. Як зазначають Хмельникова Л.І. та Маслак Г.С., ця дисципліна є однією з найбільш складних через великий обсяг теоретичного матеріалу та специфічність практичних завдань [8, 9]. Недостатня увага до проблемних тем, таких як властивості колоїдних систем, реологічні характеристики препаратів та поверхневі явища, значною мірою знижує рівень підготовки студентів до тесту.

У дослідженнях Потапової Т.М. та Логвиненко Н.В. акцентується увага на результатах складання тесту «КРОК-1. Фармація, промислова фармація» студентами фармацевтичних спеціальностей [10]. Автори відзначають, що серед основних причин низької успішності є недостатнє засвоєння теоретичних основ і труднощі у застосуванні знань під час виконання тестових завдань.

Окрему увагу у наукових публікаціях приділено методам покращення підготовки до цього тесту. Як зазначають Перепелиця О.О., Яремій І.М. та Купчанко К.П., впровадження інтерактивних методів навчання, таких як

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

онлайн-платформи, тестові симуляції та формативне оцінювання, сприяє кращому засвоєнню складних тем і підвищує рівень мотивації студентів [11]. Крім того, важливим є міждисциплінарний підхід, який дозволяє пов'язати фізичну та колоїдну хімію з іншими професійно орієнтованими дисциплінами [12].

Окремий аспект досліджень стосується аналізу результатів перескладання тесту. У роботах Абрамовича В.Є. зазначено, що перескладання демонструє значне покращення результатів у більшості студентів [13]. Однак це також свідчить про проблеми у базовій підготовці, які стають очевидними під час основного складання. Автор рекомендує посилити підтримку студентів через індивідуальні консультації та використання цифрових платформ для самостійного навчання.

Нарешті, сучасні дослідження акцентують увагу на необхідності впровадження цифрових технологій у процес підготовки до тесту. Як зазначає Микитенко П.В. та Галицький О.В., цифрові платформи, що дозволяють студентам практикуватися на реальних тестових завданнях, є ефективним інструментом для підвищення їхньої успішності [14]. Такі платформи забезпечують миттєвий зворотний зв'язок та можливість працювати над помилками в інтерактивному середовищі.

Таким чином, аналіз останніх досліджень свідчить про актуальність проблеми підготовки до тесту «КРОК-1. Фармація, промислова фармація» з фізичної та колоїдної хімії, а також підкреслює важливість комплексного підходу до її вирішення. Використання інноваційних методів навчання, вдосконалення освітніх програм і системний аналіз результатів тестування є основними напрямами, що потребують подальшої уваги науковців та освітян.

Мета статті – аналіз результатів складання та перескладання тесту «КРОК-1. Фармація, промислова фармація» з фізичної та колоїдної хімії студентами фармацевтичних спеціальностей, виявлення ключових факторів, що впливають на успішність, та розробка рекомендацій щодо вдосконалення підготовки студентів до цього екзамену.

Виклад основного матеріалу. Фізична та колоїдна хімія є важливим компонентом підготовки майбутніх фармацевтів, оскільки забезпечує базові знання для розуміння фізико-хімічних процесів, що є ключовими у фармацевтичній практиці. Вивчення цієї дисципліни дозволяє студентам аналізувати стабільність фармацевтичних систем, оцінювати їх властивості, такі як консистенція та адсорбційна здатність, що мають вирішальне значення у виробництві препаратів. Однак багатогранність і складність курсу, який поєднує вивчення теорії та практичних методів, створює значні виклики для студентів під час засвоєння матеріалу.

Тест «КРОК-1. Фармація, промислова фармація» є обов'язковим етапом перевірки професійної компетентності студентів, оцінюючи як рівень теоретичних знань, так і здатність їх практичного застосування. Аналіз результатів тестування демонструє, що фізична та колоїдна хімія є однією з

найскладніших дисциплін для складання: значна частина студентів не досягає необхідного рівня успішності при першому складанні, що змушує їх проходити перескладання. Ця тенденція вказує на необхідність глибшого аналізу методів викладання та підготовки студентів.

Низька успішність може бути обумовлена кількома факторами: недостатньою кількістю практичних занять, обмеженим використанням інтерактивних методів навчання, а також складністю самого матеріалу. Крім того, рівень мотивації студентів та доступ до додаткових навчальних ресурсів також впливають на результати тестування.

У цьому контексті виникає потреба у системному аналізі результатів основного складання та перескладання тесту «КРОК-1. Фармація, промислова фармація» з фізичної та колоїдної хімії. Дослідження динаміки змін в успішності студентів дозволить виявити найбільш проблемні аспекти навчального процесу, оцінити вплив методів підготовки на результати тестування та запропонувати шляхи вдосконалення освітньої програми. Це сприятиме не лише підвищенню рівня успішності студентів, а й покращенню їхньої готовності до виконання професійних обов’язків у майбутньому.

У дослідженні взяли участь студенти спеціальності «Фармація, промислова фармація» Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. Загалом було проаналізовано результати 71 студента з фізичної та колоїдної хімії, які складали інтегрований тестовий іспит «КРОК-1» у 2024 році. Основне тестування відбулося у червні, а повторне складання проводилося у серпні того ж року. Такий часовий інтервал дозволив оцінити динаміку змін успішності студентів, які не подолали пороговий рівень при першому складанні.

Тестування є важливим елементом оцінювання професійної підготовки студентів, оскільки дозволяє об'єктивно оцінити рівень їхніх знань та навичок. У рамках дослідження було проведено аналіз результатів складання та перескладання іспиту «КРОК-1. Фармація, промислова фармація», зокрема субтесту з фізичної та колоїдної хімії. Це дало змогу оцінити ефективність навчального процесу, а також визначити чинники, які впливають на успішність студентів.

Контекст тестування включав два етапи. Перший етап передбачав складання іспиту відповідно до стандартної процедури оцінювання, що охоплювала всі основні дисципліни, зокрема фізичну та колоїдну хімію. Другий етап – перескладання – проводився для студентів, які не досягли мінімально необхідного рівня успішності. Це дозволило оцінити, наскільки додаткова підготовка, консультації з викладачами та самостійна робота вплинули на покращення результатів.

Тестування відповідало вимогам Міністерства охорони здоров’я України. Субтест із фізичної та колоїдної хімії містив завдання, що охоплювали фундаментальні теми, такі як фазові рівноваги, поверхневі явища,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

адсорбційні процеси, стабільність колоїдних систем, властивості розчинів високомолекулярних речовин. Ці аспекти є критично важливими для підготовки майбутніх фармацевтів, оскільки їхнє розуміння необхідне для роботи з лікарськими формами, контролю якості препаратів та розробки нових фармацевтичних технологій.

Аналіз отриманих даних показує значні відмінності між результатами першого складання іспиту та перескладання. Як демонструє рис. 1, у всіх групах спостерігається позитивна динаміка, тобто значна частка студентів змогла покращити свої результати після повторної підготовки. Найбільший приріст успішності зафіксовано у групах 1 та 6, де частка студентів, що подолали пороговий рівень після перескладання, зросла більш ніж на 30%. Це вказує на те, що повторна підготовка та індивідуальна робота зі студентами значно підвищують рівень засвоєння матеріалу.

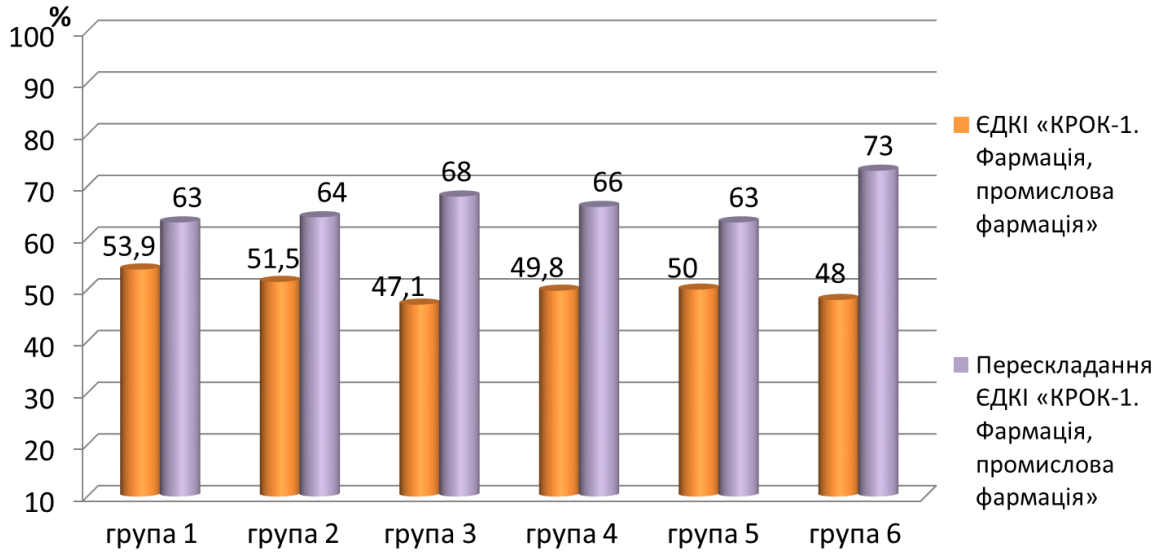

Рис. 1. Порівняння результатів складання і перескладання тестової частини іспиту ЄДКІ «КРОК-1. Фармація, промислова фармація» у 2023-2024 н.р. для різних груп

Середній бал студентів за субтести з фізичної та колоїдної хімії залишається нижчим порівняно із загальним середнім балом за тестову частину іспиту ЄДКІ (рис. 2). Це може свідчити про те, що дисципліна є складнішою для засвоєння або що на її вивчення приділяється недостатньо часу в навчальному процесі. У деяких групах середній бал після перескладання суттєво покращився, що підтверджує ефективність додаткової підготовки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

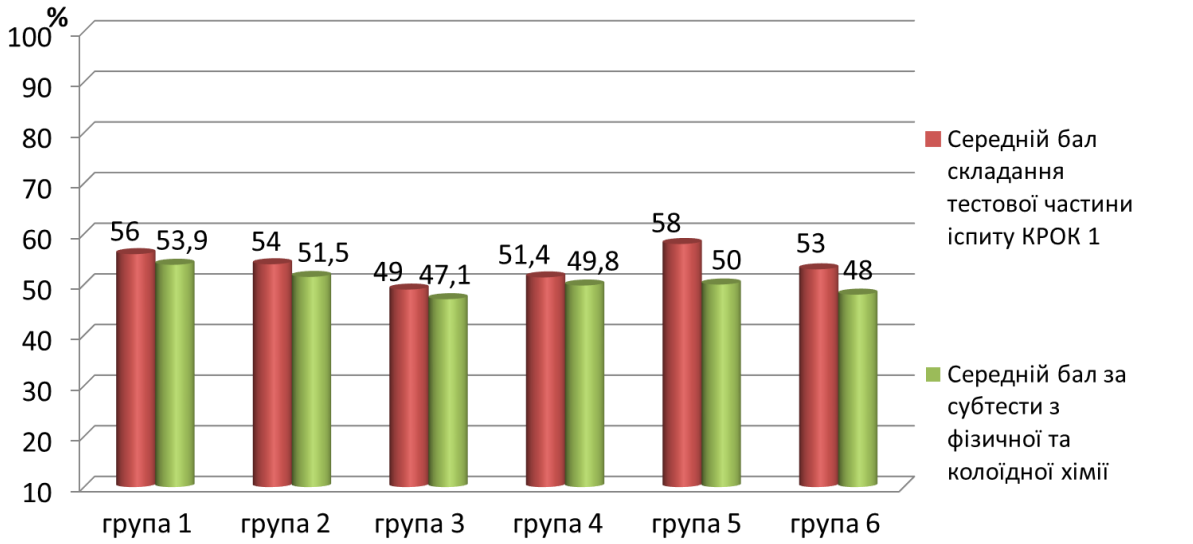

Рис. 2. Порівняння середнього балу за тестову частину іспиту «КРОК-1» та за субтест з фізичної та колоїдної хімії для різних груп у 2023-2024 н.р.

Визначення відсотока студентів, які подолали пороговий рівень при першому складанні та після перескладання «КРОК-1», дозволило виявити слабкі місця у процесі підготовки (рис. 3).

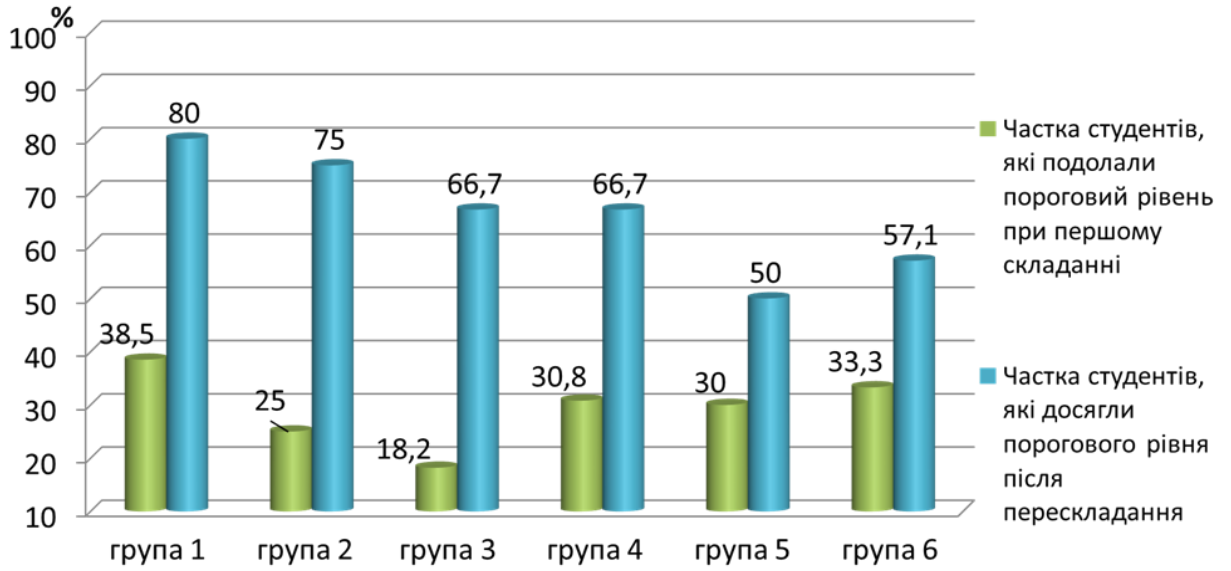

Рис. 3. Відсоток студентів, які подолали пороговий рівень при першому складанні та після перескладання «КРОК-1» у 2023-2024 н.р.

Дослідження динаміки змін в успішності студентів після перескладання показало, що додаткові заняття, консультації з викладачами, використання пробних тестів, а також активна самостійна робота та висока мотивація студентів стали ключовими факторами, які сприяли покращенню їхніх

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

результатів [15]. Ці аспекти підкреслюють важливість інтеграції більш інтенсивних та інноваційних методів підготовки у навчальний процес.

Результати аналізу демонструють, що лише 47% студентів змогли подолати пороговий рівень успішності під час першого складання тесту. Це свідчить про значні труднощі, особливо у темах, пов'язаних із властивостями розчинів електролітів, електричною провідністю розчинів електролітів та властивостями дисперсних систем. Серед студентів, які мали недостатній рівень підготовки, найнижчі результати вказують на необхідність посилення як практичної, так і теоретичної складової підготовки.

Таблиця 1.

Порівняння успішності студентів за групами (2023-2024 н.р.)

Група №	Частка студентів		Приріст успішності, %
	після першого складання «КРОК-1», %	після перескладання «КРОК-1», %	
1	38,5	80	41,5
2	25	75	50
3	18,2	66,7	48,5
4	30,8	66,7	35,9
5	30	50	20
6	33,3	57,1	23,8

Аналіз показав, що перескладання дозволило суттєво покращити результати студентів. Середній бал зріс у діапазоні 15-20%, а частка тих, хто досяг порогового рівня, збільшилася до 78%. Це підтверджує ефективність методів підготовки, зокрема консультацій із викладачами, пробних тестувань та цільового вивчення складних тем [15, 16].

Консультації з викладачами дозволили студентам детальніше розібрати складні теми та отримати роз'яснення щодо ключових понять. Основна увага під час додаткових занять була зосереджена на проблемних аспектах, які викликали найбільші труднощі під час першого складання тесту. Використання реальних прикладів із фармацевтичної практики сприяло більш глибокому розумінню матеріалу.

Застосування пробних тестів дозволило студентам тренуватися у виконанні завдань, подібних до тих, що включені у тест «КРОК-1». Це сприяло кращій адаптації до формату тестування, вдосконаленню навичок роботи з тестовими завданнями та усвідомленню власних прогалин у знаннях. Регулярне тестування також забезпечувало швидкий зворотний зв'язок, що дозволяло оперативно виправляти помилки. Студенти, які активно працювали з навчальними матеріалами, використовували пробні тести та брали участь у консультаціях, демонстрували значно вищий рівень успішності після

перескладання. Зміна підходу до підготовки, де наголос робився на активну участь студентів у навчальному процесі, виявилася ефективною.

Індивідуальна мотивація також відіграла важливу роль у підготовці студентів. Ті, хто усвідомлював значення фізичної та колоїдної хімії для майбутньої професійної діяльності, досягали значно кращих результатів. Крім того, групові заняття сприяли взаємній підтримці та колективній відповідальності за якість підготовки.

Отримані результати співвідносяться з попередніми науковими дослідженнями, які вказують на складність засвоєння фізичної та колоїдної хімії студентами фармацевтичних спеціальностей. Значний обсяг теоретичного матеріалу, специфічні поняття та недостатня кількість практичних занять є основними причинами низької первинної успішності. Наше дослідження підтвердило ці тенденції. Динаміка покращення результатів після перескладання також узгоджується з висновками попередніх досліджень, які наголошують на ефективності консультацій із викладачами та пробного тестування як засобів підвищення рівня підготовки студентів.

Висновки. Для підвищення рівня успішності студентів у складанні тесту «КРОК-1» із фізичної та колоїдної хімії необхідно здійснити низку заходів, спрямованих на вдосконалення методів підготовки. Основними напрямами покращення освітнього процесу є збільшення практичної складової навчання, застосування інтерактивних технологій, впровадження міждисциплінарного підходу та створення додаткових ресурсів для самостійного навчання.

Передусім важливим кроком є посилення практичної складової навчального процесу. Для ефективного засвоєння матеріалу необхідно збільшити кількість практичних занять, що дозволить студентам краще зрозуміти фізико-хімічні властивості лікарських форм та механізми їхньої стабільності. Практичні завдання повинні бути орієнтовані на вирішення реальних ситуацій, з якими студенти можуть стикнутися у професійній діяльності. Це дозволить їм не лише теоретично засвоїти матеріал, а й навчитися застосовувати знання на практиці.

Друге важливе завдання – інтеграція цифрових технологій у процес навчання. Використання онлайн-платформ для тестування, відеолекцій та інтерактивних симуляцій дозволить студентам працювати в зручному для них темпі та відстежувати свої результати у динаміці. Крім того, онлайн-курси, що містять пояснення складних тем, можуть сприяти кращому розумінню матеріалу. Також слід активніше використовувати формативне оцінювання, яке передбачає регулярне тестування з можливістю отримання швидкого зворотного зв’язку щодо результатів.

Важливим кроком є впровадження міждисциплінарного підходу, який допоможе студентам краще інтегрувати знання з різних предметів, що входять до структури тесту «КРОК-1». Поєднання фізичної та колоїдної хімії з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

аналітичною, органічною та біологічною хімією дасть змогу студентам формувати цілісне уявлення про хімічні процеси у фармацевтичній сфері. Такий підхід не лише сприятиме кращому засвоєнню матеріалу, а й підготує студентів до вирішення комплексних завдань у майбутній професійній діяльності.

Значну увагу слід приділити індивідуальному підходу до навчання. Організація консультацій із викладачами для студентів, які мають труднощі із засвоєнням матеріалу, сприятиме покращенню їхніх результатів. Крім того, групові заняття з обговорення складних тем допоможуть студентам краще зрозуміти матеріал та отримати підтримку від одногрупників.

У підсумку, для підвищення якості підготовки студентів до складання тесту «КРОК-1» із фізичної та колоїдної хімії необхідно реалізувати комплексний підхід, що включає посилення практичної складової, використання сучасних цифрових технологій, інтеграцію міждисциплінарного підходу та створення додаткових навчальних ресурсів. Це дозволить значно покращити рівень засвоєння матеріалу та підготувати студентів до успішного складання тесту, а також до майбутньої професійної діяльності.

Література:

1. Державне некомерційне підприємство «Центр тестування професійної компетентності фахівців з вищою освітою напрямів підготовки «Медицина» і «Фармація» при Міністерстві охорони здоров'я України» (ДНП «Центр тестування»). URL: https://www.testcentr.org.ua/uk/component/sppagebuilder/?view=page&id=576 (дата звернення: 13.02.2025).

2. Освітньо-професійна програма «Фармація» другого рівня вищої освіти з підготовки магістрів зі спеціальності 226 «Фармація, промислова фармація» затверджена 25.04.2024р. протокол № 10. URL: https://drive.google.com/drive/folders/15suctvi-BCAqTPETuzUdbyxePCFTGqgx (дата звернення: 13.02.2025).

3. Робоча програма навчальної дисципліни «Фізична та колоїдна хімія» для студентів 3 року навчання за освітнім рівнем «другий (магістерський) рівень вищої освіти», спеціальність 226 «Фармація, промислова фармація» 30.08.2024р. URL: https://drive.google.com/drive/folders/16oaBmNobip-8Ri47EV0amYFxz-pT2Ln1 (дата звернення: 13.02.2025).

4. Котвіцька А. Освітяни та професійна спільнота прагнуть досвітових стандартів професії фармацевта. *Газета «Щотижневик АПТЕКА»*. 2018. № 40 (1161) 15 Жовтня 2018 р. URL: https://www.apteka.ua/article/475588 (дата звернення: 13.02.2025).

5. Kuchyn Iurii, Tetiana Reva, Nataliia Stuchynska, Mykytenko Pavlo, Kucherenko Inna, Oksana Chkhalo. Digital Competence as a Necessary Component of the Professional Competence of Pharmaceutical Industry Employees. *Archives of Pharmacy Practice.* 2022. № 13(1). P. 82-87. https://doi.org/10.51847/8OrtVmWGRO

6. Lysenko T., Demianenko O., Tsyna V., Tsyna A., Tsurkan M. Features of personality-centered learning technologies. Conhecimento & Diversidade. 2023. Vol. 15. № 37. P. 350-365. DOI: https://doi.org/10.18316/rcd.v15i37.10969.

7. Мельничук І. Міждисциплінарний підхід у системі викладання фахових дисциплін майбутнім фармацевтам. *Молодь і ринок.* 2023. № 6/214. С. 16-20. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.287913

8. Хмельникова Л.І., Маслак, Г.С. Підвищення якості вивчення хімічних дисциплін для підготовки до «Крок-1. Фармація». *Topical issues of modern science, society and education. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua".* Kharkiv, Ukraine. 2021. Pp. 244-249. URL: https://sci-conf.com.ua/i-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-topical-issues-of-modern-science-society-and-education-8-10-avgusta-2021-goda-harkov-ukraina-arhiv/ (дата звернення: 13.02.2025).

9. Хмельникова Л.І., Маслак Г.С., Більчук В.С. Підготовка до професійної діяльності студентів-провізорів у процесі вивчення фізичної і колоїдної хімії на підставі інтегрально-модульного підходу. *Міжнародні Челпанівські Психолого-Педагогічні Читання***.** 2019. Т. 24. С. 284-292. DOI: https://doi.org/10.38014/chelpanov.2019.24.29

10. Потапова Т.М., Логвиненко Н.В. *Досвід підготовки та складання студентами-провізорами єдиного державного кваліфікаційного іспиту в умовах карантину та дистанційного навчання у Дніпровському державному медичному університеті. Медична освіта*. 2021. № 2. С. 128-132. DOI: https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2021.2.11929

11. Перепелиця О.О., Яремій І.М., Купчанко К.П. Система онлайн-підготовки студентів-провізорів до першого етапу ЄДКІ за умов дистанційного навчання. *Медична освіта*. 2022. № 2. С. 33-38. DOI: https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2022.2.13266

12. Лисенко Т.А., Привалко Е.Г., Зайцева Г.М. Особливості використання міждисциплінарних зв'язків у процесі професійно орієнтованого навчання майбутніх фармацевтів на прикладі предмету «Фізико-хімічний аналіз у створенні ліків». *Вісник науки та освіти. Серія «Педагогіка»*. 2023. Вип. № 9(15). С. 472-486. DOI: https://doi.org/ 10.52058/2786-6165-2023-9(15)-472-485

13. Абрамович В.Є. Педагогічні умови підготовки студентів фармацевтичного напряму до складання іспиту з англійської мови професійного спрямування КРОК 1. *Педагогічна теорія і практика*: зб. наук. праць. Вип. 8. Київ: КиМУ, 2019. С. 7-24. URI: https://repo.odmu.edu.ua:443/xmlui/handle/123456789/16576 (дата звернення: 13.02.2025).

14. Микитенко П.В., Галицький О.В. Використання сучасних хмарних технологій у навчальному процесі закладу вищої освіти. *Освітній дискурс*. 2021. Вип. 33 (5). С. 7-17. DOI https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.33(5)-1

15. Привалко Е.Г., Лисенко Т.А., Зайцева Г.М. Роль консультацій з фізичної та колоїдної хімії у підготовці студентів до складання ліцензійного іспиту ЄДКІ «Крок-1. Фармація, промислова фармація»: значення, методи та результати. *Planta+. Наука, практика та освіта*: матеріали V наук.-практ. конф з міжнар. участю, присвяченої пам'яті доктора хімічних наук, професорки Ніни Павлівни Максютіної (до 100-річчя від дня народження). 28-29 січня 2025 р,. м. Київ. 2025. С. 225-226.

16. Лисенко Т.А., Привалко Е.Г., Зайцева Г.М. Адаптація професійно орієнтованих тестів у фармацевтичній освіті: оцінювання компетентностей на прикладі фізичної та колоїдної хімії. *Future of science: innovations and perspectives. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden.* 2024. Pp. 241-245. URL: https://sci-conf.com.ua/ii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-future-of-science-innovations-and-perspectives-23-25-12-2024-stokgolm-shvetsiya-arhiv/. (дата звернення: 13.02.2025).

References:

1. Derzhavne nekomertsiine pidpryiemstvo «Tsentr testuvannia profesiinoi kompetentnosti fakhivtsiv z vyshchoiu osvitoiu napriamiv pidhotovky «Medytsyna» i «Farmatsiia» pry Ministerstvi okhorony zdorovia Ukrainy» (DNP «Tsentr testuvannia») [State Non-Commercial Enterprise "Center for Testing the Professional Competence of Specialists with Higher Education in the Fields of "Medicine" and "Pharmacy" under the Ministry of Health of Ukraine" (DNP "Center for Testing")]. URL: https://www.testcentr.org.ua/uk/component/sppagebuilder/?view=page&id=576 [in Ukrainian].

2. Osvitno-profesiina prohrama «Farmatsiia» druhoho rivnia vyshchoi osvity z pidhotovky mahistriv zi spetsialnosti 226 «Farmatsiia, promyslova farmatsiia» zatverdzhena 25.04.2024r. protokol № 10 [The Educational-Professional Program "Pharmacy" of the second level of higher education for the training of masters in the specialty 226 "Pharmacy, Industrial Pharmacy" was approved on April 25, 2024, Protocol № 10.] URL: https://drive.google.com/drive/folders/15suctvi-BCAqTPETuzUdbyxePCFTGqgx [in Ukrainian].

3. Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Fizychna ta koloidna khimiia» dlia studentiv 3 roku navchannia za osvitnim rivnem «druhyi (mahisterskyi) riven vyshchoi osvity», spetsialnist 226 «Farmatsiia, promyslova farmatsiia» 30.08.2024r [Working program of the academic discipline "Physical and Colloid Chemistry" for 3rd-year students of the educational level "second (master's) level of higher education", specialty 226 "Pharmacy, Industrial Pharmacy" dated August 30, 2024.]. URL: https://drive.google.com/drive/folders/16oaBmNobip-8Ri47EV0amYFxz-pT2Ln1 [in Ukrainian].

4. Kotvitska A. (2018). Osvitiany ta profesiina spilnota prahnut dosvitovykh standartiv profesii farmatsevta [Educators and the professional community strive for international standards of the pharmacist profession]. *Hazeta «Shchotyzhnevyk APTEKA» – Newspaper "Weekly Pharmacy"*. № 40 (1161) October 15, 2018. URL: https://www.apteka.ua/article/475588 [in Ukrainian].

5. Kuchyn Iurii, Tetiana Reva, Nataliia Stuchynska, Mykytenko Pavlo, Kucherenko Inna & Oksana Chkhalo. (2022). Digital Competence as a Necessary Component of the Professional Competence of Pharmaceutical Industry Employees. *Archives of Pharmacy Practice.* № 13(1). 82-87. https://doi.org/10.51847/8OrtVmWGRO [In English].

6. Lysenko, T., Demianenko, O., Tsyna, V., Tsyna, A., & Tsurkan, M. (2023). Features of personality-centered learning technologies. Conhecimento & Diversidade. Vol. 15. № 37. 350-365. DOI: https://doi.org/10.18316/rcd.v15i37.10969 [In English].

7. Melnychuk I. (2023). Mizhdystsyplinarnyi pidkhid u systemi vykladannia fakhovykh dystsyplin maibutnim farmatsevtam [Interdisciplinary Approach in the System of Teaching Professional Disciplines to Future Pharmacists]. *Molod i rynok – Youth and the Marke*t. № 6/214. 16-20. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.287913 [in Ukrainian].

8. Khmelnykova, L.I. & Maslak, H.S. (2021). Pidvyshchennia yakosti vyvchennia khimichnykh dystsyplin dlia pidhotovky do «Krok-1. Farmatsiia» [Improving the Quality of Studying Chemical Disciplines for Preparation for "KROK-1. Pharmacy"]. *Topical issues of modern science, society and education. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua"*. Kharkiv, Ukraine. 244-249. URL: https://sci-conf.com.ua/i-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-topical-issues-of-modern-science-society-and-education-8-10-avgusta-2021-goda-harkov-ukraina-arhiv/ [in Ukrainian].

9. Khmelnykova, L.I., Maslak, H.S. & Bilchuk, V.S. (2019). Pidhotovka do profesiinoi diialnosti studentiv-provizoriv u protsesi vyvchennia fizychnoi i koloidnoi khimii na pidstavi intehralno-modulnoho pidkhodu [Preparation for Professional Activity of Pharmacy Students in the Process of Studying Physical and Colloid Chemistry Based on the Integral-Module Approach]. *Mizhnarodni Chelpanivski Psykholoho-Pedahohichni Chytannia – International Chelpanov Psychological-Pedagogical Readings*. V. 24. 284-292. DOI: https://doi.org/10.38014/chelpanov.2019.24.29 [in Ukrainian].

10. Potapova, T.M. & Lohvynenko, N.V. (2021). Dosvid pidhotovky ta skladannia studentamy-provizoramy yedynoho derzhavnoho kvalifikatsiinoho ispytu v umovakh karantynu ta dystantsiinoho navchannia u Dniprovskomu derzhavnomu medychnomu universyteti [Experience of Preparation and Taking the Unified State Qualification Exam by Pharmacy Students Under Quarantine and Distance Learning Conditions at Dnipro State Medical University]. *Medychna osvita – Medical Education*. № 2. 128-132. DOI: https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2021.2.11929 [in Ukrainian].

11. Perepelytsia, O.O., Yaremii, I.M. & Kupchanko, K.P. (2022). Systema onlain-pidhotovky studentiv-provizoriv do pershoho etapu YeDKI za umov dystantsiinoho navchannia [Online Training System for Pharmacy Students to Prepare for the First Stage of the Unified State Qualification Exam Under Distance Learning Conditions]. *Medychna osvita – Medical Education*. № 2. 33-38. DOI: https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2022.2.13266 [in Ukrainian].

12. Lysenko, T.A., Pryvalko, E.G. & Zaitseva, G.M. (2023). Osoblyvosti vykorystannia mizhdystsyplinarnykh zviazkiv u protsesi profesiino oriientovanoho navchannia maibutnikh farmatsevtiv na prykladi predmetu «Fizyko-khimichnyi analiz u stvorenni likiv» [Features of Using Interdisciplinary Connections in the Process of Professionally Oriented Training of Future Pharmacists on the Example of the Subject "Physico-Chemical Analysis in Drug Development"]. *Visnyk nauky ta osvity. Seriia «Pedahohika» – Bulletin of Science and Education. Series "Pedagogy"*. № 9(15). 472-486. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9(15)-472-485 [in Ukrainian].

13. Abramovych, V.Ie. (2019). Pedahohichni umovy pidhotovky studentiv farmatsevtychnoho napriamu do skladannia ispytu z anhliiskoi movy profesiinoho spriamuvannia KROK 1 [Pedagogical Conditions for Preparing Pharmaceutical Students for the Professional English Language Exam KROK-1]. *Pedahohichna teoriia i praktyka: zb. nauk. Prats – Pedagogical Theory and Practice: Collection of Scientific Papers*. 8. 7-24. URI: https://repo.odmu.edu.ua:443/xmlui/handle/123456789/16576 [in Ukrainian].

14. Mykytenko, P.V. & Halytskyi, O.V. (2021). Vykorystannia suchasnykh khmarnykh tekhnolohii u navchalnomu protsesi zakladu vyshchoi osvity [The Use of Modern Cloud Technologies in the Educational Process of Higher Education Institutions]. *Osvitnii dyskurs – Educational Discourse*. 33(5). 7-17. DOI https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.33(5)-1 [in Ukrainian].

15. Pryvalko, E.G., Lysenko, T.A., & Zaitseva, G.M. (2025). Rol konsultatsii z fizychnoi ta koloidnoi khimii u pidhotovtsi studentiv do skladannia litsenziinoho ispytu YeDKI «Krok-1. Farmatsiia, promyslova farmatsiia»: znachennia, metody ta rezultaty [The Role of Consultations in Physical and Colloid Chemistry in Preparing Students for the Licensing Exam "KROK-1. Pharmacy, Industrial Pharmacy": Significance, Methods, and Results]. *Planta+. Nauka, praktyka ta osvita: materialy V nauk.-prakt. konf z mizhnar. uchastiu, prysviachenoi pamiati doktora khimichnykh nauk, profesorky Niny Pavlivny Maksiutinoi (do 100-richchia vid dnia narodzhennia) – Planta+. Science, Practice, and Education: Proceedings of the V Scientific-Practical Conference with International Participation Dedicated to the Memory of Doctor of Chemical Sciences, Professor Nina Pavlivna Makyutina (on the 100th Anniversary of Her Birth)*. January 28-29, 2025, Kyiv. 225-226. [in Ukrainian].

16. Lysenko, T.A., Pryvalko, E.G. & Zaitseva, G.M. (2024). Adaptatsiia profesiino oriientovanykh testiv u farmatsevtychnii osviti: otsiniuvannia kompetentnostei na prykladi fizychnoi ta koloidnoi khimii [Adaptation of Professionally-Oriented Tests in Pharmaceutical Education: Competency Assessment Using the Example of Physical and Colloid Chemistry]. *Future of science: innovations and perspectives. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden.* 2024. 241-245. URL: https://sci-conf.com.ua/ii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-future-of-science-innovations-and-perspectives-23-25-12-2024-stokgolm-shvetsiya-arhiv/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378:377:615-051]37.091“195/200”

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-878-890

Прокопів Любов Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел.: (099) 523-45-50, http://orcid.org//0000-0001-8661-510X

Стинська Вікторія Володимирівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел.: (095) 682-78-58, https://orcid.org/0000-0003-0555-3205

Дідух Іван Миколайович доктор філософії, асистент кафедри дитячої хірургії з курсом клінічної анатомії та оперативної хірургії, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел.: (096) 172-90-49, https://orcid.org/0000-0002-1524-7669

Фофанов В'ячеслав Олександрович асистент кафедри, доктор філософії, асистент кафедри дитячої хірургії з курсом клінічної анатомії та оперативної хірургії, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел.: (050) 558-12-25

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МЕДИЧНІЙ ТА ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ОСВІТІ

Анотація. У статті розглядаються застосування інтелектуальних технологій (нейромереж та цифрових інструментів) в освітньому процесі медичних закладів вищої освіти (ЗВО). Проаналізовано основні напрямки використання інтелектуальних технологій для підвищення ефективності навчання майбутніх медичних фахівців. Висвітлено переваги впровадження систем персоналізованого навчання, інтерактивних освітніх платформ та інших цифрових інструментів у медичній освіті.

Особливу увагу приділено використанню конволюційних нейронних мереж для аналізу медичних зображень, що дозволяє покращити навички інтерпретації рентгенівських знімків, КТ, МРТ та інших візуалізаційних досліджень у здобувачів вищої освіти медичного профілю. Розглянуто застосування рекурентних нейронних мереж для аналізу послідовностей медичних даних та прогнозування розвитку захворювань..

Описано можливості використання інтелектуальних технологій для створення віртуальних асистентів та чат-ботів, які можуть надавати

здобувачам вищої освіти додаткові пояснення та відповідати на запитання. Висвітлено перспективи застосування генеративних змагальних мереж для генерування навчальних завдань різного рівня складності.

Окреслено потенціал використання цифрових технологій для відпрацювання практичних навичок здобувачів вищої освіти медичного профілю у безпечному цифровому середовищі. Проаналізовано можливості впровадження систем персоналізованого навчання на основі штучного інтелекту, які дозволяють формувати індивідуальні освітні траєкторії для кожного студента.

Розглянуто перспективи створення інтерактивних освітніх платформ з використанням технологій обробки природної мови для забезпечення ефективної взаємодії здобувачів вищої освіти з навчальним контентом. Описано можливості застосування систем комп'ютерного зору для аналізу медичних зображень та навчання здобувачів вищої освіти навичкам їх інтерпретації.

Висвітлено потенціал використання технологій обробки великих даних для аналізу результатів навчання та вдосконалення освітніх програм у медичних ЗВО. Окреслено необхідність комплексного підходу до впровадження цифрових технологій, що включає розробку відповідного програмного забезпечення, створення цифрової інфраструктури та підготовку викладачів.

Водночас наголошується на важливості збалансованого підходу, який поєднує використання інноваційних технологій з розвитком клінічного мислення здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: інтелелектуальні технології, медична освіта, фармацевтична освіта, нейронні мережі, цифрові технології, віртуальні симулятори, персоналізоване навчання, віртуальна та допонена реальність, заклади вищої освіти, аналіз медичних зображень.

Prokopiv Liubov Mykolaivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head at the Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (099) 523-45-50, http://orcid.org/0000-0001-8661-510X

Stynska Viktoriia Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Pedagogy and Educational Management named after Bohdan Stuparyk, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (095) 682-78-58, http://orcid.org/0000-0003-0555-3205

Didukh Ivan Mykolayovych Doctor of Philosophy, Assistant Professor of the Department of Pediatric Surgery with a course in Clinical Anatomy and Operative Surgery, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, tel. (096) 172-90-49, https://orcid.org/0000-0002-1524-7669

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Fofanov Vyacheslav Olexandrovich Assistant Professor, Doctor of Philosophy, Assistant Professor of the Department of Pediatric Surgery with a course in Clinical Anatomy and Operative Surgery, Ivano-Frankivsk National Medical University. Ivano-Frankivsk, tel.: (050) 558-12-25

INNOVATIVE APPROACHES TO THE USE OF INTELLIGENT TECHOLOGIES IN MEDICAL AND PHARMACEUTICAL EDUCATION

Abstract. The article describes the use of Intelligent technologies (neural network technologies to create virtual assistants and chatbots) that can provide students with additional explanations and answer questions. The prospects of using generative adversarial networks to generate learning tasks of different levels of complexity are highlighted.

The potential of Intelligent technologies for medical students in a safe digital environment is outlined. The possibilities of introducing personalized learning systems based on artificial intelligence, which allow forming individual educational trajectories for each student, are analyzed.

The prospects of creating interactive educational platforms using natural language processing technologies to ensure effective interaction of students with educational content are considered. The possibilities of using computer vision systems for analyzing medical images and teaching students to interpret them are described.

The potential of using big data processing technologies to analyze learning outcomes and improve educational programs in medical universities is highlighted. The necessity of an integrated approach to the implementation of digital technologies, including the development of appropriate software, the creation of digital infrastructure and teacher training, is outlined.

At the same time, the importance of a balanced approach that combines the use of innovative technologies with the development of students' clinical thinking is emphasized.

Keywords: medical education, pharmaceutical education, neural networks, artificial intelligence, digital technologies, virtual simulators, personalized learning, virtual reality, computer vision, medical image analysis.

Постановка проблеми. Феномен швидкої експансії медіа-інструментів і цифровізації освітніх процесів тісно корелює з особливостями сучасного покоління, яке активно входить у світову освітню екосистему. Науково-педагогічний персонал може отримати доступ до різноманітних освітніх ресурсів, навчальних матеріалів і медіа-інструментів завдяки сучасним технологіям. Сучасна педагогічна практика поступово рухається в напрямку медіаосвіти, відповідно до вимог масового застосування мультимедійних

технологій і комп'ютерних телекомунікаційних можливостей у вищій освіті. У процесі використання інтелектуальних технологій одним із найважливіших викликів для науково-педагогічних працівників і здобувачів освіти є необхідність чітко визначити, що вони роблять у навчанні, визначити, що вони можуть зробити, і оцінити вплив, який вони мають на навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження підтверджують, що використання інтелектуальних технологій (нейромереж та цифрових інструментів) у медичній та фармацевтичній освіті сприяє підвищенню якості та безперервності навчання. Проблеми цифровізації детально опрацьовані О. Барановською, В. Іваненко, Л.Прококопів, В. Стинською та ін. Зарубіжні дослідники (C. Blurton, K. Brake, P.Gillin, H. Jenkins, Safko L. та ін.) приділяють значну увагу цій тематиці. Вивчення дидактичного потенціалу сучасних інформаційних технологій у вищій освіті є надзвичайно важливим для визначення невирішених аспектів проблеми.

Метою статті є аналіз підходів та впливів інтелектуальних технологій у медичній та фармацевтичній освіті.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні освіта активно адаптується до технологічних змін. Інтелектуальні технології (нейромережі та цифрові інструменти) є важливим компонентом цього процесу. Вони допомагають створювати інтерактивні навчальні матеріали, покращувати якість медичної та фармацевтичної освіти. У сфері вищої медичної освіти інтелектуальні технології швидко змінюють навчання, дослідження та управління. Медичні університети в Україні активно використовують інтелектуальні технології з метою підтримки індивідуалізованого навчання, оптимізації адміністрування та підвищення ефективності навчання. Адаптивні навчальні системи, автоматизація рутинних завдань, віртуальні асистенти та аналітика великих даних є прикладами використання таких технологій для прогнозування успішності здобувачів вищої освіти. У сфері медичної освіти інтелектуальні технології набули широкого поширення, оскільки вони пропонують інструменти для аналітики великих даних, персоналізації навчання та автоматизації рутинних завдань.

Це сприяє поширенню інтелектуальних технологій, незважаючи на обмежене фінансування. Українські університети лише починають інтегруватися з ЗВО.

У науковій літературі є чимало визначень поняття «інтелектуальні технології. Нам імпонує розуміння сутності поняття Г. Аніловської, Ю. Полякової, що інтелектуальні технології - це цифрові інстументи, створені для прискорення аналізу складний завдань та синтезу рішень, в основі яких є технології штучного інтелекту [1]. Л. Прокопів, В. Стинська та ін. визначають їх як широкий спектр онлайн-технологій, які дозволяють користувачам взаємодіяти [4; 11].

Ми розглядатимемо інтелектуальні технології як ефективні засоби комунікації, які забезпечують оперативність зворотного зв'язку, інтерактивність і активну участь користувачів у навчанні та створенні якісного контенту.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Згідно з останніми даними, майже 95 %здобувачів освіти користуються цифровими та нейромережами [11]. Проблема дослідження актуалізується. Інтелектуальні технології дозволяють створювати медичні дослідження, а також акцентувати увагу здобувачів освіти на важливих аспектах навчання, які сприяють кращому сприйняттю та запам'ятовуванню матеріалу здобувачів вищої освіти медичної та фармацевтичної галузі .

Інтелектуальні технології активно застосовуються у різних галузях медицини, зокрема в діагностиці захворювань та аналізі медичних зображень. У сфері медичної та фармацевтичної освіти вони виконують певні функції:

- моделювання та симуляції – інтерактивні симуляційні платформи дозволяють відпрацьовувати діагностичні та лікувальні навички без ризику для пацієнтів.
- автоматизований аналіз навчальних матеріалів – допомагають у створенні персоналізованих освітніх програм, адаптованих до рівня знань студента;
- допомога у діагностиці – студенти-медики можуть використовувати системи штучного інтелекту для аналізу клінічних випадків та отримання зворотного зв'язку.

Як показало вивчення джерельної бази, впровадження інтелектуальних технологій медичну та фармацевтичну освіту в Україні відбувається за певними підходами.

У ЗВО України створено центри симуляційного навчання, оснащені сучасними манекенами та віртуальними симуляторами. Це дозволяє здобувачам вищої освіти відпрацьовувати практичні навички в безпечному середовищі. Симуляційні технології в медичній освіті забезпечують об'єктивне оцінювання рівня майстерності, знижують стрес під час перших самостійних маніпуляцій, надають можливість набуття досвіду без ризику для пацієнтів та дозволяють необмежену кількість повторень для відпрацювання навичок. Такі практики створюють міцну основу для подальшої клінічної діяльності.

Зокрема у Полтавському державному медичному університеті функціонує Центр симуляційного навчання, оснащений сучасними манекенами та віртуальними симуляторами [3], у якому працюють міжкафедральні симуляційні класи з терапії, хірургії, акушерство та гінекології, тощо.

Дещо відрізняється робота симуляційного центру Харківського національного медичного університету, метою якого є забезпечення якісної підготовки здобувачів вищої освіти, медичних сестер, лікарів-інтернів та лікарів, які проходять курси підвищення кваліфікації, вимагає створення належних організаційних, технічних та навчально-методичних умов для відпрацювання практичних навичок і розвитку клінічних компетентностей.

Загалом інтерактивні симуляційні платформи на основі штучного інтелекту дозволяють здобувачам вищої освіти відпрацьовувати діагностичні та лікувальні навички без ризику для пацієнтів. Наприклад, цифрові симуля-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

тори можуть відтворювати різні клінічні сценарії, дозволяючи здобувачам вищої освіти розвивати навички реагування на невідкладні стани, навчатися хірургічним маніпуляціям і вдосконалювати комунікаційні навички у взаємодії з пацієнтами. Окремі платформи можуть створювати індивідуалізовані навчальні сценарії, які змінюються залежно від рішень, що приймає студент. Деякі системи використовують віртуальних пацієнтів з динамічним набором симптомів, що робить процес навчання ще більш реалістичним. Наприклад, такі платформи, як Touch Surgery, SimX та Laerdal, сприяють здобувачам вищої освіти у відпрацюванні хірургічних маніпуляцій та екстрених клінічних ситуацій у віртуальному середовищі.

На сьогодні поширеними стали системи підтримки прийняття клінічних рішень, впровадження яких дозволяє розвивати клінічне мислення здобувачів вищої освіти та покращувати якість діагностики та лікування.

Інтелектуальні системи підтримки прийняття рішень – це інтегровані інформаційні системи, що використовують методи штучного інтелекту (ШІ) для аналізу даних, моделювання сценаріїв та надання рекомендацій з метою підтримки прийняття обґрунтованих рішень в умовах невизначеності та складності (2, С. 28-36.). У контексті медичної та фармацевтичної освіти, ІСППР призначені для допомоги здобувачам вищої освіти та викладачам у вирішенні складних клінічних та фармацевтичних завдань, сприяючи розвитку критичного мислення та навичок прийняття рішень [7].

Щодо інтелектуальних технологій, то важливим є використання систем, що адаптують навчальний контент під індивідуальні особливості здобувача вищої освіти, дозволяють підвищити ефективність засвоєння матеріалу.

Адаптивні навчальні системи - це інтелектуальні навчальні середовища, які використовують методи штучного інтелекту та машинного навчання для персоналізації навчального процесу відповідно до індивідуальних потреб, знань, навичок та стилю навчання кожного студента [в]. Адаптивні навчальні системи аналізують навчальну діяльність студента, виявляють його сильні та слабкі сторони, та на основі цього адаптують навчальний контент, методи навчання, темп просування та інші параметри навчального процесу, забезпечуючи оптимальні умови для засвоєння знань та розвитку компетентностей [10]. Такі системи дозволяють як викладачам, так і здобувачам зосереджуватися на тих проблемах, які викликають найбільші труднощі, забезпечуючи якісне засвоєння матеріалу, враховують індивідуальні особливості кожного студента, що дозволяє створити персоналізовану траєкторію навчання, яка відповідає його потребам та можливостям, забезпечують здобувачам вищої освіти відчуття контролю над освітнім процесом, що підвищує їх мотивацію та залученість до навчання.

Адаптивні навчальні системи дозволяють ефективно використовувати час, зосереджуючись на найбільш важливих та складних темах та надають об'єктивну інформацію про прогрес кожного студента, що дозволяє викладачам ефективно оцінювати їх знання та навички.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

В українській вищій освіті загалом найбільш поширеними адаптивними системами навчання є системи управління навчанням (Moodle, d- lern та ін.), системи тестування з адаптивним вибором питань, автоматизовані системи, які оцінюють практичні навички здобувачів вищої освіти на основі їх дій у віртуальних симуляціях. Вони дозволяють подавати навчальний контент різними способами (тексти, відео, аудіо) та забезпечувати взаємодію між учасниками навчання. Найбільш актуальними на сьогодні є застосування технологій доповненої реальності (інтерактивні технології, яка накладають згенеровані комп'ютером зображення на реальний світ, розширюючи його та збагачуючи сприйняття користувача. На відміну від віртуальної реальності (VR), яка повністю занурює користувача у штучне середовище, DR лише доповнює реальний світ цифровими елементами, дозволяючи користувачам взаємодіяти з обома одночасно.

У контексті медичної освіти, поширеним є використання технологій доповненої реальності для накладання 3D-моделей анатомічних структур на тіло пацієнта, візуалізації механізмів дії ліків або створення інтерактивних симуляцій хірургічних втручань [9].

Серед переваг використання технологій доповненої реальності у медичних університетах виділяємо:

уміння візуалізувати складні тривимірні структури та процеси, що сприяє кращому розумінню анатомії, фізіології та фармакології;

здатність до інтерактивного навчання, де студенти можуть активно взаємодіяти з навчальними матеріалами, змінювати кут огляду, виділяти окремі елементи та отримувати додаткову інформацію;

підвищення мотивації та залученості здобувачів вищої освіти до освітнього процесу;

відпрацювання практичних навичок у безпечному середовищі, зокрема створення симуляцій хірургічних втручань, що дозволяє здобувачам вищої освіти відпрацьовувати навички без ризику для пацієнтів [6].

встановлені на мобільні пристрої додатків віртуальної реальності, що робить їх доступними для здобувачів вищої освіти і викладачів.

Однак існують певні обмеження щодо використання таких технологій у сучасних університетах. Створення якісних DR-додатків потребує значних фінансових та людських ресурсів. DR-додатки можуть вимагати потужних обчислювальних пристроїв та якісного інтернет-з'єднання. Незважаючи на багатообіцяючі результати, існує обмежена кількість досліджень, які підтверджують довгострокову ефективність DR у медичній освіті. DR може відволікати здобувачів вищої освіти від реального світу та призводити до перевантаження інформацією.

Серед прикладів успішного застосування технологій доповненої реальності у медичних університетах є використання Anatomage Table (віртуальний стіл для вивчення анатомії людини, який дозволяє досліджувати тривимірні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

моделі органів та тканин), AccuVein (використовує DR для візуалізації вен під шкірою, що полегшує проведення внутрішньовенних ін'єкцій), Touch Surgery (мобільний додаток, який дозволяє практикувати хірургічні втручання у віртуальному середовищі)та ін.

У контексті вищевикладеного нами проведене онлайн опитування серед близько 600 здобувачів та викладачів вищої освіти медичної та фармацевтичної галузі. (Див Рис.1).

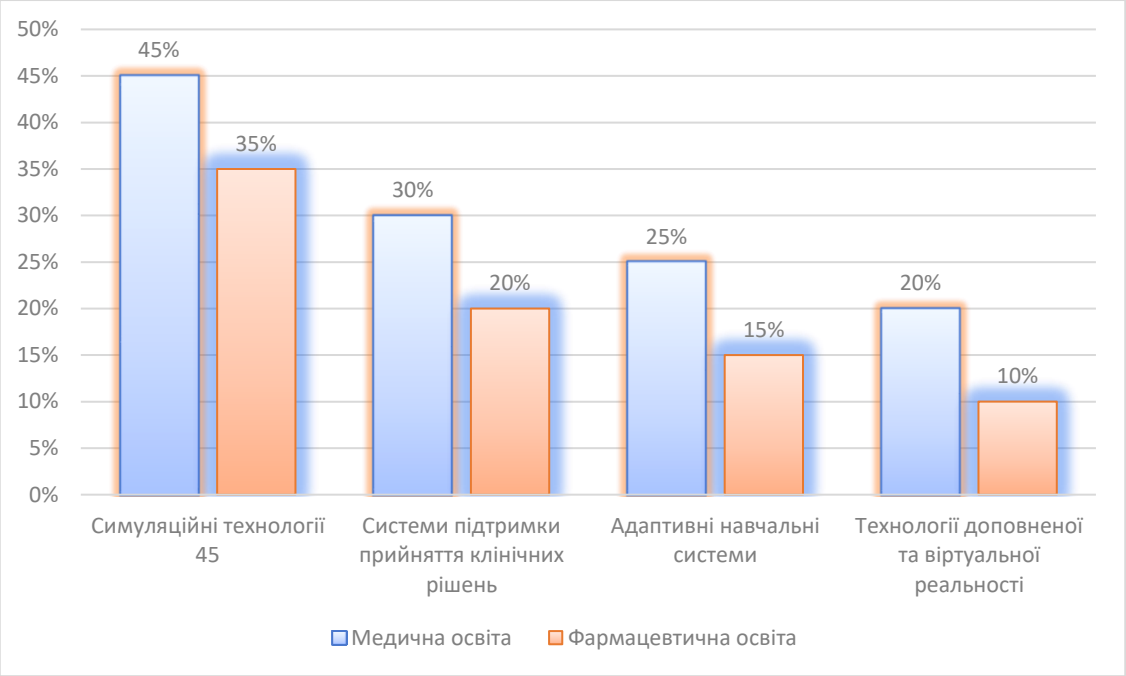

Рис.1. Використання інтелектуальних технологій в медичній та фармацевтичній освіті

Як видно з рисунку, у медичній освіті симуляційні технології використовуються частіше (45%), ніж у фармацевтичній (35%). Пов’язуємо це з більшою потребою у відпрацюванні практичних навичок, наприклад, хірургічних втручань, діагностичних процедур, де симуляція є незамінною.

Щодо системи підтримки прийняття клінічних рішень, більший відсоток їх використання пов’язуємо з потребою у швидкому прийнятті клінічних рішень у медицині порівняно з фармацевтикою, де рішення більш зважені та ґрунтуються на аналізі даних.

Як видно з рис. 1, частіше використовуються у фармацевтичній освіті адаптивні навчальні системи у зв’язку з великим обсягом теоретичного матеріалу, який потрібно засвоїти фармацевтам, адаптивні системи допомагають індивідуалізувати процес навчання.

Технології доповненої і віртуальної реальності у фармацевтичній освіті використовуються частіше (20%), ніж у медичній (10%). Пов’язуємо це з необхідністю візуалізації молекулярних структур, хімічних процесів, що полегшує розуміння складних концепцій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Для отримання детальнішої інформації нами було проведено онлайн опитування здобувачів освіти у медичних ЗВО України, яке передбачало відповіді на такі ключові запитання:

Як часто у Вас використовуються інтелектуальні технології в освітньому процесі?

Наскільки ефективним, на вашу думку, є використання інтелектуальних технологій у медичній та фармацевтичній освіті?

З якими труднощами ви стикаєтесь при використанні інтелектуальних технологій?

Чи потребуєте ви додаткового навчання для ефективного використання інтелектуальних технологій?

За результатами опитування про частоту використання інтелектуальних технологій в освітньому процесі 15% респондентів обрали відповідь «щодня», 35% - «кілька разів на тиждень»; «кілька разів на місяць» - 45%, «рідко або ніколи - 5%.» (див рис.2)

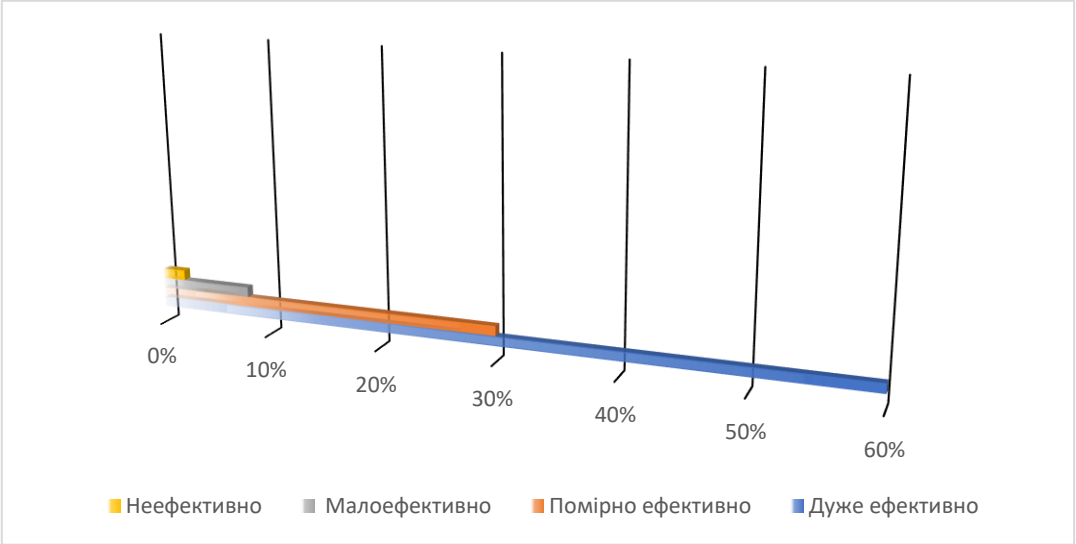

Рис.2 Ефективність використання інтелектуальних технологій у медичній освіті.

Як видно з рис.2, 60% респондентів доводять ефективність використання інтелектуальних технологій і лише 2% вважають їх неефективними. Такий відсоток пояснюємо необхідністю використання інтелектуальних технологій задля кращого засвоєння складних медичних концепцій та принципів, розвитку клінічного мислення та навичок прийняття рішень, індивідуалізації навчального процесу, підвищенні мотивації здобувачів вищої освіти:

На основі опитування нами було з'ясовано, з якими труднощами стикаються респонденти при використанні інтелектуальних технологій. За результатами опитування це недостатня технічна підготовка (40%), обмеже-

ний доступ до обладнання (30%), відсутність відповідних платформ 20%, інше: 10%.

Важливо відзначити, що 75% респондентів висловили потребу в додатковому навчанні задля ефективного використання інтелектуальних технологій, що вказує на необхідність організації відповідних курсів підвищення кваліфікації тощо.

За результатами опитування ми виокремили проблемні моменти у використанні інтелектуальних технологій у медичній та фармацевтичній освіті. По-перше, низький відсоток щоденного використання інтелектуальних технологій засвідчує про необхідність інтеграції цих технологій у повсякденну практику навчання та викладання. Це може бути пов'язано з недостатньою технічною оснащеністю, відсутністю необхідного обладнання та програмного забезпечення для щоденного використання ІТ, недостатньо високим рівнем володіння викладачами інтелектуальних компетентностей, консервативністю освітніх програм, перевагою традиційних технологій, обмеженим доступом до спеціалізованого програмного забезпечення та баз даних через високу вартість.

Значна частка респондентів (35%) використовують інтелектуальні технології кілька разів на тиждень, вказує на усвідомлення їх переваг у навчанні, але також на можливі обмеження у їх застосуванні. Пояснюємо це специфікою навчальних дисциплін, де такі технології є більш або менш релевантними, обмеженістю часу на їх впровадження в освітній процес навчальний процес.

Найбільший відсоток респондентів (45%) використовують інтелектуальні технології кілька разів на місяць. Вони впроваджують інтелектуальні технології лише для окремих видів навчальної діяльності (наприклад, підготовка презентацій, проведення онлайн-тестувань тощо).

Незначна частка респондентів (5%), які використовують інтелектуальні технології, пов’язується з недостатньою компетентністю, відсутністю мотивації, обмеженим доступом до необхідного обладнання та програмного забезпечення.

Враховуючи вищезазначене, необхідно розробити комплексну стратегію впровадження ІТ в освітній процес, яка враховуватиме всі зазначені фактори та сприятиме підвищенню ефективності використання інтелектуальних технологій у медичній та фармацевтичній освіті.

Нами виявлено достатній рівень використання інтелектуальних технологій в Івано-Франківському національному медичному університеті. Більшість респондентів (75%) використовують ці технології щодня або кілька разів на тиждень. Найпопулярнішими є симуляційні технології та системи підтримки прийняття клінічних рішень. Віртуальна операційна реальність є поширеним методом, міждисциплінарний та командний тренінги використовуються рідше, але все ж є важливими компонентами симуляційного навчання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Наступним кроком дослідження була систематизація та узагальнення відповідей респондентів щодо переваг і недоліків використання інтелектуальних технологій у фармацевтичній та медичній освіті (див табл.1)

Таблиця 1

Переваги та недоліки інтелектуальних технологій

Інтелектуальні технології	**Переваги**	**Недоліки**
Симуляційні технології	Дозволяють відпрацьовувати практичні компетентності в безпечному середовищі. Розвивають клінічне мислення. Підвищують ефективність засвоєння матеріалу	Висока вартість обладнання; Необхідність у спеціально підготовлених викладачах Не можуть повністю замінити реальну практику
Системи підтримки прийняття клінічних рішень	Покращують якість діагностики та лікування Розвивають навички прийняття рішень. Забезпечують доступ до актуальної медичної інформації	Потребують постійного оновлення баз даних. Можливі помилки в роботі системи
Адаптивні навчальні системи	Індивідуалізують освітній процес. Підвищують ефективність засвоєння матеріалу. Дозволяють відстежувати прогрес здобувачів вищої освіти.	Складність розробки адаптивних алгоритмів. Можуть обмежувати соціальну взаємодію. Потребують значних ресурсів для впровадження.
Технології доповненої і віртуальної реальності	Підвищують наочність навчальних матеріалів. Покращують розуміння складних концепцій. Підвищують мотивацію здобувачів вищої освіти	Висока вартість розробки та впровадження. Можливі технічні проблеми. Потребують спеціального обладнання

Як видно з таблиці, кожна з розглянутих інтелектуальних технологій має унікальний набір переваг та недоліків. Вибір конкретної технології або їх комбінації має ґрунтуватися на чітко визначених освітніх цілях та враховувати особливості навчального процесу. Важливим є також забезпечення відповідної підготовки викладачів та створення сприятливого середовища для впровадження.

Висновки. Таким чином, в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій та посилення інтеграції інтелектуальних технологій у процес навчання набуває все більшої необхідності Застосування таких технологій в у закладах вищої медичної та фармацевтичної освіти сприяє підвищенню ефективності засвоєння навчального матеріалу здобувачами вищої освіти, а також забезпечує якісний навчальний процес у дистанційному форматі. Рівень впливу навчальних ресурсів на здобувачів вищої освіти значною. Сучасна

медична та фармацевтична освіта переживає епоху трансформації, де інтелектуальні технології стають ключовим інструментом для покращення якості

Перспективним у дослідженні є розгляд впливу технологій віртуальної реальності на освітній процесі ЗВО.

Література:

1. Анніловська Г. Полякова Ю Інформаційні технології як інструмент при проведенні наукових досліджень Вісник Хмельницького національного університету 2022, № 5, Том 1 С. 282-287

2. Марценюк В.П., Кравець Н.О., Сверстюк А.С., Козодій, Н.В. Інформаційна система прийняття рішення в медицині. Медична інформатика та інженерія. 2019. №2, С. 28-36

3. Полтавський державний медичний університет tps://www.pdmu.edu.ua/simulyaciyniy-centr

4. Стинська В., Прокопів Л., Стинський В. Проблеми та перспективи ІКТ-орієнтованої освіти в Україні. Педагогічний альманах. 2024. Вип. 56. С. 69 – 74. URL: https://pedalmanac.site/index.php/main/issue/view/13/15.

5. Azuma R. T. A survey of augmented reality. Presence: Teleoperators and Virtual Environments. 1997. 6(4). 355-385 p.

6. Barsom E. Z., Graafland M., Schijven M. P.. Systematic review of the use of augmented reality in surgical training. Surgical Endoscopy 2016. 30(10). P. 4174-4183.

7. Berner,E. S. (Ed.). Clinical decision support systems: Theory and practice. Springer Science & Business Media. Springer Verlag; 2006. 269 p .

8. Brusilovsky, P., & Peylo, C. (2003). Adaptive and Intelligent Web-based Educational Systems. International Journal of Artificial Intelligence in Education, 13, 159-172.

9. Estai M., Bunt S. A systematic review of the uses of augmented reality in medical education. Journal of Medical Systems, 2016. 40(12), 283 p.

10. Kljun M., Geroimenko V., Pucihar K. Č. Augmented Reality in Education: Current Status and Advancement of the Field. Augmented Reality in Education .2020. pp.3-21 URL.DOI:10.1007/978-3-030-42156-4_1

11. Prokopiv L. New information technologies as a means of intensification of students' scientific and research activities. Contemporary technologies in the educational process. monografia. Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 97–10

References:

1. Annilovska, H., Poliakova Yu. (2022) Informatsiini tekhnolohii yak instrument pry provedenni naukovykh doslidzhen Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu № 5, Tom 1 S. 282-287 [in Ukrainian].

2. Martseniuk, V.P., Kravets N.O., Sverstiuk, A.S., Kozodii, N.V. (2019) *Informatsiina systema pryiniattia rishennia v medytsyni. Medychna informatyka ta inzheneriia.* №2, S. 28-36 [in Ukrainian].

3. Poltavskyi derzhavnyi medychnyi universytet tps://www.pdmu.edu.ua/simulyaciyniy-centr[in Ukrainian]

4. Stynska ,V., Prokopiv, L., Stynskyi, V. Problemy ta perspektyvy IKT-oriientovanoi osvity v Ukraini. (2024). *Pedahohichnyi almanakh.* Vyp. 56. S. 69 – 74.URL: https:// pedalmanac.site/index.php/main/issue/view/13/15. [in Ukrainian]

5. Azuma, R. (1997) A survey of augmented reality. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments.* 6(4). 355-385 p. [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

6. Barsom, E. Z., & Graafland, M., Schijven M. P. 2016.Systematic review of the use of augmented reality in surgical training. Surgical Endoscopy 30(10). R. 4174-4183. [in English].

7. Berner, E. S. (Ed.). Clinical decision support systems: Theory and practice. Springer Science & Business Media. Springer Verlag; 2006. 269 p . [in English].

8. Brusilovsky, P., & Peylo, C. (2003). Adaptive and Intelligent Web-based Educational Systems. International Journal of Artificial Intelligence in Education, 13, 159-172. [in English].

9. Estai, M., & Bunt S. (2016.). A systematic review of the uses of augmented reality in medical education. Journal of Medical Systems, 40(12), 283 p. [in English].

10. Kljun M., & Geroimenko V., Pucihar K. Č. Augmented Reality in Education: Current Status and Advancement of the Field. Augmented Reality in Education.2020. pp.3-21 [in English].

11. Prokopiv L. New information technologies as a means of intensification of students scientific and research activities. Contemporary technologies in the educational process. monografia. Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 97–10 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.091:33[91:004.9]

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-891-902

Рожі Інна Георгіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри географії, геодезії та землеустрою, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0002-7950-525X

Єрмаков Вячеслав Володимирович кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії, методики її навчання та туризму, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0003-3997-4788

Носаченко Володимир Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри екології, географії і методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0003-0266-5199

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОСЕРЕДОК ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Дана стаття присвячена дослідженню впливу інформаційного суспільства на підготовку майбутніх вчителів географії до професійної діяльності. В ній проаналізовано роль інформаційних технологій у формуванні професійної компетентності майбутніх педагогів, розглянуто проблеми та перспективи їх використання в навчальному процесі в контексті вимог сучасного інформаційного середовища. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення високого рівня професійної підготовки вчителів географії, які зможуть ефективно працювати в умовах динамічно змінюваного інформаційного простору та готувати конкурентоспроможних випускників. Зазначено, що швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та перехід до інформаційного суспільства висувають нові вимоги до професійної підготовки вчителів, зокрема, вчителів географії. Проаналізовано останні дослідження та публікації з проблематики підготовки майбутніх вчителів географії. Обґрунтовано, що роль інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у формуванні професійної компетентності майбутніх педагогів є визначальною та багатогранною, адже професійна компетентність – це сукупність знань, умінь, навичок, особистісних якостей та цінностей, які необхідні працівнику для успішного виконання своїх професійних обов’язків та досягнення високих результатів у відповідній галузі діяльності. Розглянуто принципи, які передбачають формування у майбутніх вчителів географії не лише теоретичних знань, а й практичних умінь та навичок роботи з

інформаційними ресурсами в умовах інформаційного суспільства. Визначено позитивні та негативні моменти впливу інформаційного суспільства на формування професійної компетентності майбутніх вчителів географії. Запропоновано рекомендації щодо оптимізації навчального процесу з підготовки майбутніх вчителів географії з урахуванням сучасних інформаційних технологій та можливостей. Зроблено висновок про те, що в цілому, інформаційне суспільство створює нові можливості для якісної підготовки майбутніх вчителів географії, проте ефективне використання цих можливостей вимагає системного підходу та комплексних заходів з боку навчальних закладів. Лише за таких умов можна підготувати фахівців, готових до роботи в умовах сучасного динамічного світу.

Ключові слова: інформаційне суспільство, майбутні вчителі географії, професійна діяльність, інформаційно-комунікаційні технології, професійна компетентність.

Rozhi Inna Heorhiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Geography, Geodesy and Land Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0002-7950-525X

Yermakov Viacheslav Volodymyrovych Candidate of Geographic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Departament of Geography, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0003-3997-4788

Nosachenko Volodymyr Mykolaiovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ecology, Geography and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0003-0266-5199

INFORMATION SOCIETY AS A CENTER OF PREPARATION OF FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

Abstract. This article is devoted to the study of the impact of the information society on the preparation of future geography teachers for professional activity. It analyzes the role of information technologies in the formation of professional competence of future teachers, considers the problems and prospects of their use in the educational process, and formulates recommendations for improving the training of geography specialists in the context of the requirements of the modern information environment. The relevance of the study is stipulated by the need to ensure a high level of professional training of geography teachers who will be able to work effectively in a dynamically changing information space and prepare

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

competitive graduates. It is noted that the rapid development of information and communication technologies (ICT) and the transition to the information society put forward new requirements for the professional training of teachers, in particular, geography teachers. The latest research and publications on the issues of training future geography teachers are analyzed. It is substantiated that the role of information and communication technologies (ICT) in the formation of professional competence of future teachers is decisive and multifaceted, since professional competence is a set of knowledge, skills, personal qualities and values that an employee needs to successfully perform his/her professional duties and achieve high results in the relevant field of activity. The principles that provide for the formation of future geography teachers not only theoretical knowledge, but also practical skills and abilities to work with information resources in the information society are considered. The positive and negative aspects of the influence of the information society on the formation of professional competence of future geography teachers are determined. Recommendations for optimizing the educational process for the training of future geography teachers with regard to modern information technologies and opportunities are proposed. It is concluded that, in general, the information society creates new opportunities for the quality training of future geography teachers, but the effective use of these opportunities requires a systematic approach and comprehensive measures on the part of educational institutions. Only under such conditions it is possible to train specialists who are ready to work in the modern dynamic world.

Keywords: information society, future geography teachers, professional activity, information and communication technologies, professional competence.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та перехід до інформаційного суспільства висувають нові вимоги до професійної підготовки вчителів, зокрема, вчителів географії. Традиційні методи навчання вже не повністю відповідають потребам сучасного освітнього середовища, яке потребує від вчителя не лише глибоких знань з географії, а й високого рівня цифрової грамотності, вміння використовувати ІКТ для ефективного навчання та інтеграції геопросторових даних у навчальний процес. Тому актуальним є питання розробки ефективних стратегій підготовки майбутніх вчителів географії до роботи в умовах інформаційного суспільства, що дозволить їм успішно використовувати можливості ІКТ для підвищення якості навчання та формування ключових компетентностей учнів. Недостатня увага до цього аспекту підготовки може призвести до розриву між вимогами сучасного освітнього середовища та рівнем підготовленості вчителів, що, в свою чергу, негативно вплине на якість викладання географії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що проблематикою підготовки майбутніх вчителів географії займалися: О. Чубрей, яка досліджу-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вала практичні аспекти професійної підготовки майбутніх вчителів географії в сучасних умовах. В межах цієї роботи авторка охарактеризувала основні етапи становлення та розвитку системи професійної підготовки майбутніх вчителів географії в історичній ретроспективі, а також висвітила досвід європейського освітнього простору та досвід країн дальнього зарубіжжя у галузі професійної підготовки майбутніх учителів географії [1].

Також, науковицею було написано монографію «Система підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу» в якій обґрунтовано структурно-функціональну модель системи підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу, а також розроблено технологію підготовки та експериментально перевірено ефективність запропонованих теоретичних та методичних засад системи підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу [2].

Ю. Пологовська захистила дисертаційне дослідження на тему: «Формування профорієнтаційної компетентності майбутніх учителів географії для профільного навчання» в якій вона розробила, обґрунтувала та експериментально перевірила структурно-функціональну модель структурно-логічної організації освітнього процесу з формування профорієнтаційної компетентності майбутніх учителів географії для профільного навчання [3].

В. Яковлева та Р. Власенко розглядали практичну складову у процесі підготовки майбутнього вчителя географії, де проаналізували навчальні та виробничі практики у Житомирському державному університеті імені Івана Франка, а також визначили їх роль та значення в професійній діяльності майбутнього вчителя географії [4].

Особливості використання інноваційних технологій у процесі підготовки майбутнього учителя географії визначали Т. Андрійчук та Р. Власенко [5].

Та попри певні наукові надбання з проблематики підготовки майбутніх вчителів географії відсутні роботи, які б акцентували свою увагу саме на тому, яку роль відіграє інформаційне суспільство в підготовці майбутніх фахівців.

Мета статті полягає у виявленні та аналізі впливу інформаційного суспільства на формування професійної компетентності майбутніх вчителів географії, а також у розробці рекомендацій щодо оптимізації навчального процесу з урахуванням сучасних інформаційних технологій та можливостей.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій та переходом до інформаційного суспільства, що суттєво впливає на всі сфери життя, зокрема й на освіту. Перед освітою постає завдання підготовки фахівців, готових ефективно функціонувати та працювати в умовах постійних змін та інформаційного надлишку. Це особливо актуально для підготовки майбутніх учителів, які повинні не лише володіти знаннями своєї предметної галузі, а й вміти використовувати сучасні технології для організації навчального процесу та формування ключових компетентностей учнів.

Географія, як наука, тісно пов'язана з використанням різноманітних інформаційних ресурсів – від географічних карт та атласів до супутникових знімків та геоінформаційних систем. Тому підготовка майбутніх учителів географії в умовах інформаційного суспільства набуває особливої значущості. Успішність їхньої професійної діяльності значною мірою залежить від рівня володіння інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) та здатності інтегрувати їх у навчальний процес.

Роль інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у формуванні професійної компетентності майбутніх педагогів є визначальною та багатогранною, адже професійна компетентність – це сукупність знань, умінь, навичок, особистісних якостей та цінностей, які необхідні працівнику для успішного виконання своїх професійних обов'язків та досягнення високих результатів у відповідній галузі діяльності. Вона включає в себе як теоретичну підготовку, так і практичний досвід, а також здатність застосовувати свої знання та навички в реальних ситуаціях [6; 7; 8]. Професійна компетентність виходить за рамки простого оволодіння технічними навичками і охоплює формування цілого комплексу професійних якостей та здібностей, необхідних для успішної роботи в сучасному освітньому середовищі. ІКТ впливають на формування компетентностей та професійно-важливих якостей майбутнього вчителя географії на всіх рівнях:

1. Відбувається підвищення рівня предметних знань та методичних умінь.

- Забезпечується доступ до інформації. ІКТ забезпечують доступ до величезної бази знань, наукових статей, навчальних матеріалів, що допомагає майбутнім вчителям з географії поглиблювати свої знання в предметній галузі та методиці викладання.

- Відбувається візуалізація навчального матеріалу з допомогою мультимедійних презентацій, інтерактивних симуляцій, віртуальних екскурсій, які дозволяють наочно та цікаво презентувати навчальний матеріал, підвищуючи його засвоєння.

- Моделювання та імітація. ІКТ дозволяють моделювати різні процеси та явища, що важливо для розуміння складних концепцій.

2. Розвиток цифрової компетентності.

- Майбутні вчителі географії оволодівають різного роду програмним забезпеченням, адже вони повинні вміти використовувати різні програмні продукти для створення навчальних матеріалів, тестування знань, організації дистанційного навчання тощо.

- Робота з інтернет-ресурсами. Уміння знаходити, оцінювати та використовувати достовірну інформацію з інтернету – важлива складова цифрової компетентності.

- Розвивається комп'ютерна грамотність, яка забезпечує ефективне використання комп'ютерних технологій у роботі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. Формування комунікативних навичок:

- Відбувається онлайн-комунікація. ІКТ забезпечують можливості для спілкування з колегами, студентами та батьками через електронну пошту, месенджери, онлайн-платформи.

- Відкриваються можливості для створення та редагування контенту. Сформовані навички створення якісного цифрового контенту (відео, аудіо, презентацій) є важливими для ефективної комунікації.

- Участь у онлайн-спільнотах. Обмін досвідом та професійне спілкування через онлайн-платформи сприяє професійному розвитку та підвищенню кваліфікації.

4. Розвиток організаційних та управлінських навичок.

- Інформаційно-комунікаційні технології забезпечують організацію дистанційного навчання використовуючи різні онлайн-платформи та інструменти.

- Також з допомогою ІКТ відбувається управління навчальними ресурсами, що сприяє ефективному використанню та зберіганню навчальних матеріалів в електронному вигляді.

- Можливість аналізувати дані. Використання ІКТ забезпечує аналіз результатів навчання та коригування навчального процесу.

5. ІКТ забезпечує формування креативності та інноваційності.

- Використання інтерактивних технологій сприяє розвитку креативного підходу до процесу навчання.

- Надає можливість розробляти власні навчальні програми та матеріали, а також інноваційні методичні розробки.

- Постійне професійне самовдосконалення, адже швидкий розвиток ІКТ вимагає постійного оновлення знань та навичок [9].

Таким чином, ІКТ не лише доповнюють традиційні методи навчання, а й змінюють саму парадигму професійної підготовки педагогів, формуючи нові компетентності, необхідні для успішної роботи в сучасному освітньому просторі. Проте, важливо пам’ятати, що ІКТ є лише інструментом, і їх ефективне використання залежить від педагогічної майстерності та професійної компетентності самого вчителя.

Також потрібно зазначити, що підготовка майбутнього вчителя географії в умовах інформаційного суспільства повинна ґрунтуватися на принципах, які передбачає формування у студентів не лише теоретичних знань, а й практичних умінь та навичок роботи з інформаційними ресурсами. Це включає в себе:

1. Оволодіння інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ).

✓ Робота з геоінформаційними системами (ГІС). Майбутній учитель повинен вільно орієнтуватися в програмному забезпеченні ArcGIS, QGIS, Google Earth та інших, вміти створювати та аналізувати географічні карти, працювати з базами геопросторових даних. Це дозволить йому використо-

вувати сучасні методи візуалізації та аналізу географічної інформації під час уроків.

✓ Використання інтернет-ресурсів. Знання та вміння ефективно використовувати навчальні платформи, електронні бібліотеки, географічні портали, онлайн-мапи та інші інтернет-ресурси є необхідною умовою для успішної роботи вчителя. Це дозволяє постійно оновлювати власні знання та знайомити учнів з актуальними даними.

✓ Створення та використання мультимедійних навчальних матеріалів. Майбутній учитель повинен вміти створювати презентації, відеоролики, інтерактивні мапи та інші мультимедійні матеріали для більш ефективного навчання. Це дозволить зробити уроки цікавішими та доступнішими для учнів.

✓ Цифрова грамотність. Критичне мислення щодо інформації, що надходить з різних джерел, вміння відрізняти достовірні дані від фейків та дезінформації є надзвичайно важливим для сучасного вчителя.

2. Формування географічного мислення в умовах інформаційного суспільства.

✓ Аналіз великих об’ємів даних. Вміння працювати з великими обсягами географічної інформації, отриманої з різних джерел (супутникові знімки, статистичні дані, сенсорні дані), та виявляти закономірності та тенденції є ключовим аспектом сучасної географії.

✓ Просторове мислення. Розвиток просторового мислення через використання інтерактивних карт, 3D-моделювання та віртуальних екскурсій сприяє кращому засвоєнню географічних понять та процесів.

✓ Моделювання географічних процесів. Використання комп’ютерних моделей для дослідження кліматичних змін, поширення захворювань, міграційних процесів та інших географічних явищ дозволяє глибше зрозуміти їхню складність та взаємозв’язок [10].

Вважаємо, що інформаційне суспільство значно впливає на формування професійної компетентності майбутніх вчителів географії, створюючи як нові можливості, так і виклики. Аналіз цього впливу потребує розгляду кількох аспектів, які ми відобразили в таблиці 1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1

Вплив інформаційного суспільства на формування професійної компетентності майбутніх вчителів географії

Позитивний вплив	Негативний вплив
1. Доступ до інформаційних ресурсів. Інтернет надає безпрецедентний доступ до різноманітних географічних даних (карти, супутникові знімки, статистичні дані, наукові статті), навчальних матеріалів та інтерактивних ресурсів. Це дозволяє майбутнім вчителям розширювати свої знання, використовувати актуальну інформацію під час підготовки до уроків та розробки інноваційних методик навчання.	1. Інформаційне перевантаження. Величезний обсяг інформації може призвести до інформаційного перевантаження та труднощів у відборі релевантної та достовірної інформації.
2. Розвиток цифрової грамотності. Використання різноманітних програмного забезпечення (геоінформаційні системи (ГІС), програми для створення презентацій, онлайн-платформи для навчання) сприяє розвитку цифрової грамотності майбутніх вчителів, що є невід'ємною частиною їх професійної компетентності.	2. Цифрова нерівність. Не всі майбутні вчителі мають рівний доступ до інформаційних технологій та інтернет-ресурсів, що може створювати перешкоди у їх професійному розвитку.
3. Можливості дистанційного навчання та співпраці. Онлайн-курси, вебінари, конференції та платформи для обміну досвідом дозволяють майбутнім вчителям розширювати свої професійні горизонти, спілкуватися з колегами з різних куточків світу та вдосконалювати свої навички.	3. Залежність від технологій. Переважне використання цифрових ресурсів може призвести до залежності від технологій та зниження розвитку інших важливих навичок, таких як критичне мислення, комунікативні навички та робота в команді.
4. Використання інтерактивних методів навчання. Інформаційні технології дозволяють використовувати інтерактивні методи навчання, такі як симуляції, віртуальні екскурсії, геоігри, що підвищує зацікавленість учнів до географії та покращує процес навчання.	4. Проблема авторського права та безпеки інформації. Використання інтернет-ресурсів вимагає від майбутніх вчителів розуміння питань авторського права та безпеки інформації.
5. Розвиток критичного мислення та інформаційної культури. Доступ до великого обсягу інформації вимагає від майбутніх вчителів вміння критично оцінювати джерела інформації, визначати достовірність даних та формувати власну позицію, що сприяє розвитку їх інформаційної культури.	5. Недостатня підготовка до роботи з інноваційними технологіями. Без належної підготовки майбутні вчителі можуть не мати достатніх навичок для ефективного використання інформаційних технологій у навчальному процесі.

Проаналізувавши вплив інформаційного суспільства на формування професійної компетентності майбутніх вчителів географії можемо зазначити, що інформаційне суспільство створює як можливості, так і виклики для

формування професійної компетентності майбутніх вчителів географії. Для того, щоб максимально використати переваги інформаційних технологій та мінімізувати негативний вплив, необхідно:

- Впроваджувати в навчальний процес сучасні інформаційні технології та методи навчання.
- Забезпечувати рівний доступ майбутніх вчителів до інформаційних ресурсів та технологій.
- Розвивати цифрову грамотність та інформаційну культуру майбутніх вчителів.
- Надавати методичну та технічну підтримку майбутнім вчителям у використанні інформаційних технологій.
- Включати в навчальні програми питання авторського права та безпеки інформації [11].

Комплексний підхід до використання інформаційних технологій у підготовці майбутніх вчителів географії дозволить сформувати їх професійну компетентність на високому рівні та підготувати їх до роботи в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Також вважаємо за доцільне запропонувати рекомендації щодо оптимізації навчального процесу з підготовки майбутніх вчителів географії з урахуванням сучасних інформаційних технологій та можливостей [11].

І. Інтеграція інформаційних технологій у навчальні дисципліни:

➢ Геоінформаційні системи (ГІС). Включення практичних занять з використанням ArcGIS, QGIS та інших ГІС-пакетів для аналізу геоданих, картографування, моделювання географічних процесів. Наголос на практичному застосуванні – створення власних карт, аналіз просторових даних, розв’язання географічних задач.

➢ Дистанційне зондування (ДЗ). Використання супутникових зображень та аерофотознімків для аналізу ландшафтів, моніторингу навколишнього середовища, виявлення географічних об’єктів. Практичні завдання з обробки та інтерпретації ДЗ-даних за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення.

➢ Інтерактивні навчальні ресурси. Застосування онлайн-карт, віртуальних екскурсій, 3D-моделей, інтерактивних атласів та енциклопедій для візуалізації географічної інформації та підвищення залученості студентів.

➢ Онлайн-платформи для навчання. Використання LMS (Learning Management System) – Moodle, Google Classroom тощо – для організації навчального процесу, розміщення навчальних матеріалів, проведення онлайн-тестів та спілкування з викладачами.

➢ Веб-2.0 інструменти. Застосування блогів, вікі-платформ, форумів для спільного навчання, обміну інформацією та проектної роботи.

➢ Моделювання та симуляції: Використання програмного забезпечення для моделювання географічних процесів (наприклад, кліматичні моделі,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

моделювання поширення захворювань), що дозволяє студентам експериментувати та аналізувати різні сценарії.

II. Розвиток цифрової грамотності та навичок [12].

➢ Спеціалізовані курси. Введення окремих курсів з використання ГІС, ДЗ, програмного забезпечення для аналізу геоданих, цифрової картографії та веб-технологій.

➢ Практичні заняття. Наголос на практичному застосуванні технологій під час виконання лабораторних робіт, проектів та досліджень.

➢ Розвиток критичного мислення. Навчання студентів критично оцінювати джерела інформації, аналізувати дані та формулювати власні висновки.

➢ Робота з великими даними (Big Data). Ознайомлення студентів з методами аналізу великих географічних даних та їх використанням у дослідженнях.

III. Модернізація методик навчання.

➢ Проєктна діяльність. Застосування проєктного підходу до навчання, де студенти самостійно розробляють та реалізують проєкти з використанням сучасних технологій.

➢ Орієнтовані на компетенції методи. Фокус на розвиток практичних навичок та компетенцій, необхідних для роботи вчителя географії.

➢ Співпраця з університетами та дослідницькими центрами. Залучення фахівців з різних галузей для проведення бінарних занять, лекцій, майстер-класів та консультацій.

➢ Використання гейміфікації. Впровадження елементів гри в навчальний процес для підвищення мотивації та залучення студентів.

➢ Індивідуальний підхід. Забезпечення можливості для студентів самостійно обирати темпи та методи навчання з урахуванням їх індивідуальних особливостей.

IV. Матеріально-технічне забезпечення:

➢ Сучасні комп’ютерні класи. Забезпечення доступу студентів до потужних комп’ютерів з необхідним програмним забезпеченням.

➢ Швидкісний інтернет. Наявність стійкого та швидкісного інтернет-з’єднання для доступу до онлайн-ресурсів.

➢ Мультимедійне обладнання. Використання інтерактивних дошок, проєкторів та іншого мультимедійного обладнання для проведення занять.

V. Постійна професійна підготовка викладачів.

➢ Постійне підвищення кваліфікації. Викладачі повинні постійно вдосконалювати свої знання та навички в області інформаційних технологій.

➢ Обмін досвідом. Створення платформ для обміну досвідом між викладачами та студентами.

Реалізація цих рекомендацій дозволить оптимізувати навчальний процес та підготувати компетентних вчителів географії, здатних ефективно використовувати сучасні інформаційні технології в своїй професійній діяльності.

Висновки. Отже, проведене дослідження з теми: «Інформаційне суспільство як осередок підготовки майбутнього вчителя географії до професійної діяльності» дозволило нам дійти висновку, що інформаційне суспільство радикально змінює вимоги до професійної підготовки майбутніх вчителів географії. З одного боку, воно відкриває безпрецедентні можливості для збагачення навчального процесу, використовуючи різноманітні онлайн-ресурси, геоінформаційні системи та інтерактивні методики. З іншого боку, виникають нові виклики, пов'язані з інформаційним перевантаженням, необхідністю критичного аналізу джерел та адаптацією до швидкозмінного інформаційного середовища.

В цілому, інформаційне суспільство створює нові можливості для якісної підготовки майбутніх вчителів географії, проте ефективне використання цих можливостей вимагає системного підходу та комплексних заходів з боку навчальних закладів. Лише за таких умов можна підготувати фахівців, готових до роботи в умовах сучасного динамічного світу.

Література:

1. Чубрей О. С. Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх вчителів географії в сучасних умовах: навчально-методичний посібник. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2019. 106 с.

2. Чубрей О. С. Система підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу: монографія. Чернівці: Технодрук, 2020. 376 с.

3. Пологовська Ю. Ю. Формування профорієнтаційної компетентності майбутніх учителів географії для профільного навчання: дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2024. 425 с.

4. Яковлева В. А., Власенко Р. П. Практична складова у процесі підготовки майбутнього вчителя географії. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. №9 (37). С. 519-530.

5. Андрійчук Т., Власенко Р. Особливості використання інноваційних технологій у процесі підготовки майбутнього учителя географії. *Освіта. Інноватика. Практика.* 2024. Том 12. №39. С.7-14.

6. Шевченко В. В. Понятєво-термінологічний аспект формування професійно-психологічної компетентності майбутнього офіцера НГУ. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженко: зб. наук. праць.* 2018. Вип. 2 (37). С. 152-157.

7. Мілорадова Н. Е., Шевченко В. В. Компетентнісний підхід як методологічна основа дослідження професійної компетентності особистості. *Габітус.* 2020. №17. С. 233-237.

8. Shevchenko V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. *«KELM» (Knowledge, Education, Law, Management).* 2021. №3 (39), vol. 2/2021. P. 138-142.

9. Герасименко О. В., Носаченко В. М., Ковальська К. В. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії. *Суспільство та національні інтереси.* 2025. №2 (10). С. 99-112.

10. Demchenko, I., Maksymchuk, B., Bilan, V., Maksymchuk, I., & Kalynovska, I. (2021). Training Future Physical Education Teachers for Professional Activities under the Conditions of Inclusive Education. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience,* 12(3), 191-213. https://doi.org/10.18662/brain/12.3/227

11. Prots, R., Yakovliv, V., Medynskyi, S., Kharchenko, R., Hryb, T., Klymenchenko, T., Ihnatenko, S., Buzhyna, I., & Maksymchuk, B. (2021). Psychophysical Training of Young People for Homeland Defence Using means of Physical Culture and Sports. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience,* 12(3), 149-171. https://doi.org/10.18662/brain/12.3/225

12. Kosholap, A., Maksymchuk, B., Branitska, T., Martynets, L., Boichenko, A., Stoliarenko, O., Matsuk, L., Surovov, O., Stoliarenko, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuropsychological Bases of Self-Improvement of Own Physical Health of Future Teachers in the Course of University Education. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(3), 171-190. https://doi.org/10.18662/brain/12.3/226

References:

1. Chubrei O. S. (2019). Teoretychni aspekty profesiinoi pidhotovky maibutnikh vchyteliv heohrafii v suchasnykh umovakh [Theoretical aspects of professional training of future geography teachers in modern conditions]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet.

2. Chubrei O. S. (2020). Systema pidhotovky maibutnikh uchyteliv heohrafii do profesiinoi diialnosti na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu [The system of training future geography teachers for professional activity on the basis of a competence-based approach]: monohrafiia. Chernivtsi: Tekhnodruk.

3. Polohovska Yu. Yu. (2024). Formuvannia proforiientatsiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv heohrafii dlia profilnoho navchannia [Formation of career guidance competence of future geography teachers for specialized education]. *Candidate's thesis.* Kyiv.

4. Iakovleva V. A., Vlasenko R. P. Praktychna skladova u protsesi pidhotovky maibutnoho vchytelia heohrafii [A practical component in the process of training a future geography teacher]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and technology today*, 9 (37), 519-530.

5. Andriichuk T., Vlasenko R. (2024). Osoblyvosti vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii u protsesi pidhotovky maibutnoho uchytelia heohrafii [Features of the use of innovative technologies in the process of training a future geography teacher]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, Tom 12, 39, 7-14.

6. Shevchenko V. V. (2018). Poniattievo-terminolohichnyi aspekt formuvannia profesiino-psykholohichnoi kompetentnosti maibutnoho ofitsera NHU [Conceptual and Terminological Aspect of Forming the Professional and Psychological Competence of the Future Officer of the National Guard of Ukraine]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenko: zb. nauk. prats. – Bulletin of Hlukhiv Oleksandr Dovzhenko National Pedagogical University: a collection of scientific works*, Vyp. 2 (37), 152-157.

7. Miloradova N. E., Shevchenko V. V. (2020). Kompetentnisnyi pidkhid yak metodolohichna osnova doslidzhennia profesiinoi kompetentnosti osobystosti [Competence approach as a methodological basis for the study of professional competence of an individual]. *Habitus – Habitus*, 17, 233-237.

8. Shevchenko V. (2021). Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. *«KELM» (Knowledge, Education, Law, Management)*, 3 (39), vol. 2/2021, 138-142.

9. Herasymenko O. V., Nosachenko V. M., Kovalska K. V. (2025). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia heohrafii [Formation of professional competence of future geography teachers]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and national interests*, 2 (10), 99-112.

10. Demchenko, I., Maksymchuk, B., Bilan, V., Maksymchuk, I., & Kalynovska, I. (2021). Training Future Physical Education Teachers for Professional Activities under the Conditions of Inclusive Education. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(3), 191-213. https://doi.org/10.18662/brain/12.3/227

11. Prots, R., Yakovliv, V., Medynskyi, S., Kharchenko, R., Hryb, T., Klymenchenko, T., Ihnatenko, S., Buzhyna, I., & Maksymchuk, B. (2021). Psychophysical Training of Young People for Homeland Defence Using means of Physical Culture and Sports. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(3), 149-171. https://doi.org/10.18662/brain/12.3/225

12. Kosholap, A., Maksymchuk, B., Branitska, T., Martynets, L., Boichenko, A., Stoliarenko, O., Matsuk, L., Surovov, O., Stoliarenko, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuropsychological Bases of Self-Improvement of Own Physical Health of Future Teachers in the Course of University Education. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(3), 171-190. https://doi.org/10.18662/brain/12.3/226

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.013.78:911(075.8)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-903-920

Руденко Анастасія Валентинівна аспірантка кафедри психології та педагогіки, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, тел.: (056) 231-24-78, https://orcid.org/0000-0003-0975-1292

РЕФЛЕКСИВНО-ПРОГНОСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ГЕОГРАФІЇ: РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ

Анотація. У статті досліджено значення рефлексивно-прогностичної компетентності у професійній підготовці майбутніх бакалаврів з географії, що є ключовим аспектом їхньої здатності до аналізу, критичного осмислення та прогнозування змін у природному та соціально-економічному середовищі. Для отримання емпіричних даних було проведено анкетне опитування серед студентів. Опитувальник містив 9 запитань, що стосуються розуміння майбутніми бакалаврами з географії сутності рефлексивно-прогностичної компетентності, її важливості для майбутньої професійної діяльності, а також можливих методів її розвитку в освітньому процесі.

Результати опитування засвідчили, що більшість студентів усвідомлюють важливість рефлексивно-прогностичної компетентності у майбутній професійній діяльності, проте рівень її сформованості оцінюють як недостатній. Найбільш вагомими складними цієї компетентності студенти визначили такі: здатність до саморозвитку, критичне осмислення, уміння аналізувати власні дії, а також прогнозувати дослідження та зміни в географічних процесах. Разом із тим було виявлено, що в закладах вищої освіти умови для формування рефлексивно-прогностичної компетентності сприймаються студентами як частково створені або такі, що потребують удосконалення.

Аналіз методів навчання, які сприяють формуванню рефлексивно-прогностичної компетентності, продемонстрував, що студенти надають перевагу активним формам навчальної діяльності. Найефективнішими методами було визначено проєктну діяльність, кейс-метод, моделювання реальних ситуацій. Водночас традиційні лекційні заняття без інтерактивних елементів були оцінені як менш ефективні.

Окрему увагу приділено ефективності змішаного навчання у формуванні рефлексивно-прогностичної компетентності. Більшість респондентів оцінюють цей формат як ефективний або більш ефективний, підкреслюючи важливість інтеграції онлайн-інструментів, віртуальних симуляцій та моделювання в навчальний процес. Найбільш корисними елементами

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

змішаного навчання студенти вважають віртуальні симуляції, кейс-метод, групові проєкти та рефлексивні завдання.

Результати дослідження свідчать про необхідність удосконалення освітнього процесу для більш ефективного формування рефлексивно-прогностичної компетентності майбутніх бакалаврів з географії. Перспективи подальших досліджень передбачають експериментальне впровадження інтерактивних форм навчання та оцінювання їх ефективності в контексті формування рефлексивно-прогностичної компетентності майбутніх бакалаврів з географії.

Ключові слова: рефлексивно-прогностична компетентність, професійна підготовка, бакалаври з географії, опитування, прогнозування, змішане навчання.

Rudenko Anastasiia Valentinivna Postgraduate of the Department of Pedagogy and Psychology, Alfred Nobel University, Dnipro, tel.: (056) 231-24-78, https://orcid.org/0000-0003-0975-1292

REFLECTIVE AND PROGNOSTIC COMPETENCE OF FUTURE BACHELORS IN GEOGRAPHY: SURVEY RESULTS

Abstract. The article investigates the importance of reflective and prognostic competence in the professional training of future bachelors in geography, which is a key aspect of their ability to analyze, critically comprehend and predict changes in the natural and socio-economic environment. To obtain empirical data, a questionnaire survey was conducted among students. The questionnaire contained 9 questions related to future bachelors of geography's understanding of the essence of reflective and prognostic competence, its importance for future professional activities, and possible methods of its development in the educational process.

The results of the survey showed that most students are aware of the importance of reflective and prognostic competence in their future professional activities, but the level of its formation is assessed as insufficient. Students identified the following as the most important components of this competence: the ability to self-development, critical thinking, the ability to analyze one's own actions, and to predict research and changes in geographical processes. At the same time, it was found that students perceive the conditions for the formation of reflective and prognostic competence in higher education institutions as partially created or in need of improvement.

The analysis of teaching methods that contribute to the formation of reflective and prognostic competence showed that students prefer active forms of learning activities. The most effective methods were identified as project activities, the case method, and modeling of real-life situations. At the same time, traditional lectures without interactive elements were rated as less effective.

Particular attention is paid to the effectiveness of blended learning in the formation of reflective and prognostic competence. The majority of respondents rated this format as effective or more effective, emphasizing the importance of integrating online tools, virtual simulations, and modeling into the learning process. Students consider virtual simulations, case studies, group projects, and reflective tasks to be the most useful elements of blended learning.

The results of the study indicate the need to improve the educational process for more effective formation of reflective and prognostic competence of future bachelors in geography. Prospects for further research include the experimental introduction of interactive forms of teaching and evaluation of their effectiveness in the context of the formation of reflective and prognostic competence of future bachelors in geography.

Keywords: reflective and prognostic competence, professional training, bachelors in geography, surveys, forecasting, blended learning.

Постановка проблеми. Сучасна освіта спрямована на формування не лише теоретичних знань, а й ключових компетентностей, що забезпечують успішну професійну діяльність. Однією з таких компетентностей для майбутніх бакалаврів з географії є рефлексивно-прогностична компетентність, яка дозволяє оцінювати власну діяльність, прогнозувати професійні виклики та адаптуватися до змінних умов професійного середовища.

З огляду на зростаючу роль аналітичного мислення та здатність до прогнозування в сучасній географічній освіті, виникає потреба у з'ясуванні ставлення студентів до цього питання. Проведення опитування дозволяє оцінити рівень усвідомлення майбутніми бакалаврами з географії важливості рефлексивно-прогностичної компетентності, виявити труднощі, з якими вони стикаються в її формуванні, а також з’ясувати можливі напрями вдосконалення навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє окреслити основні теоретичні концепції, що лягли в основу роботи. До ключових теоретичних положень належать: сутність рефлексивної і прогностичної компетентностей (О. Бартків [1], О. Беспарточна [6], О. Білоус [10], Є. Дурманенко [1], А. Лесик [4], Ю. Мельничук [5], О. Попова [4], Т. Поясок [6], В. Сокуренко [9], В. Уваров [9], Т. Федірчик [10], К. Халецька [11], В. Шаравара [12], Д. Швець [9] та ін.); положення компетентнісного підхід в освіті (Н. Романчук [7], Н. Романчук [7], М. Рудь [8], О. Якимчук [13] та ін.); ідеї змішаного навчання (К. Бугайчук [2], Г. Гордійчук [3], Р. Гуревич [3], М. Драчук [3], Л. Коношевський [3], О. Коношевський [3], М. Кусій [3] та ін.) тощо.

Метою статті є проведення опитування серед майбутніх бакалаврів з географії з метою з’ясування їхніх уявлень щодо сутності рефлексивно-прогностичної компетентності, її значущість для професійної діяльності, а також виявлення ефективних методів формування досліджуваного феномену.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу. Для отримання емпіричних даних нами було проведено анкетне опитування під назвою «Рефлексивно-прогностична компетентність у підготовці бакалаврів з географії: значущість та шляхи формування». Опитування містило 9 запитань, що стосувалися розуміння студентами сутності рефлексивно-прогностичної компетентності, її важливості для майбутньої професійної діяльності, а також можливих методів її розвитку в освітньому процесі. Зокрема, респондентам було запропоновано оцінити власний рівень сформованості означеної компетентності, визначити основні чинники, що впливають на її формування, та висловити думки щодо ефективності різних педагогічних підходів. Опитувальник містить різні види запитань, а саме: закриті запитання з вибором одного або кількох варіантів відповіді (наприклад, визначення рівня важливості компетентності, оцінка наявних умов у ЗВО для її розвитку, ефективність змішаного навчання); шкальні запитання (наприклад, оцінка рівня сформованості власної рефлексивно-прогностичної компетентності за шкалою від 1 до 5); відкриті запитання (наприклад, пропозиції щодо додаткових методів навчання, визначення ключових компонентів компетентності).

Анкетуванням було охоплено 122 майбутні бакалаври з географії, які представляли різні заклади вищої освіти. Опитування проводилося через платформу Google Forms, що дозволило забезпечити зручний доступ для респондентів та збору даних. Для пошуку учасників ми використали мережу професійних та студентських спільнот, зокрема звернулися до викладачів, які поширили анкету серед студентів, а також використовували соціальні мережі та спеціалізовані онлайн-групи.

Для організації взаємодії ми надавали учасникам детальні інструкції щодо заповнення анкети, підкреслюючи добровільність участі та анонімність відповідей. Мотивацією для участі слугувало підкреслення значущості дослідження для розуміння ролі рефлексивно-прогностичної компетентності у професійній діяльності майбутніх бакалаврів з географії, а також його потенційного внеску у вдосконалення методів формування цієї компетентності в освітньому процесі.

Результат опитування дали можливість зробити деякі попередні узагальнення.

Так, відповіді респондентів на перше запитання анкети *«Як ви розумієте поняття «рефлексивно-прогностична компетентність»?»* (див. рис. 1) засвідчили існування різних акцентів у сприйнятті студентами змісту цього поняття. Найбільша частка респондентів (89,3%) вважає, що рефлексивно-прогностична компетентність є здатністю до саморозвитку та критичного осмислення. Це закономірно, оскільки рефлексії є основою професійного розвитку та вдосконалення майбутніх фахівців. У сфері географії, як і в будь-якій іншій галузі науки, важливо вміти оцінювати власні дії, коригувати підходи та шукати нові рішення. Дещо менше респондентів (72,1%) зазначили,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

що компетентність передбачає сформовану здатність аналізувати власні дії та прогнозувати дослідження. Це підтверджує розуміння респондентами того, що прогнозування є ключовою складовою професійної діяльності. Понад половина студентів (55,7%) наголосила на категорії «вміння передбачити зміни в географічних процесах», що також є частиною професійної компетентності майбутніх фахівців. Географічні процеси динамічні, тому уміння прогнозувати зміни, наприклад, кліматичні або урбаністичні, є необхідною навичкою для майбутніх бакалаврів з географії. Категорія «Інше» (19,7%) містила відповіді, які стосувалися більш специфічних аспектів. Деякі студенти зазначили, що рефлексивно-прогностична компетентність має включати в себе адаптацію до нових умов, а також здатність до інтеграції знань із різних дисциплін. Такі відповіді пояснюються тим, що географія є комплексною наукою, яка охоплює екологічні, соціальні, економічні та технічні аспекти, тому фахівців повинні вміти адаптувати свої знання до змінних умов.

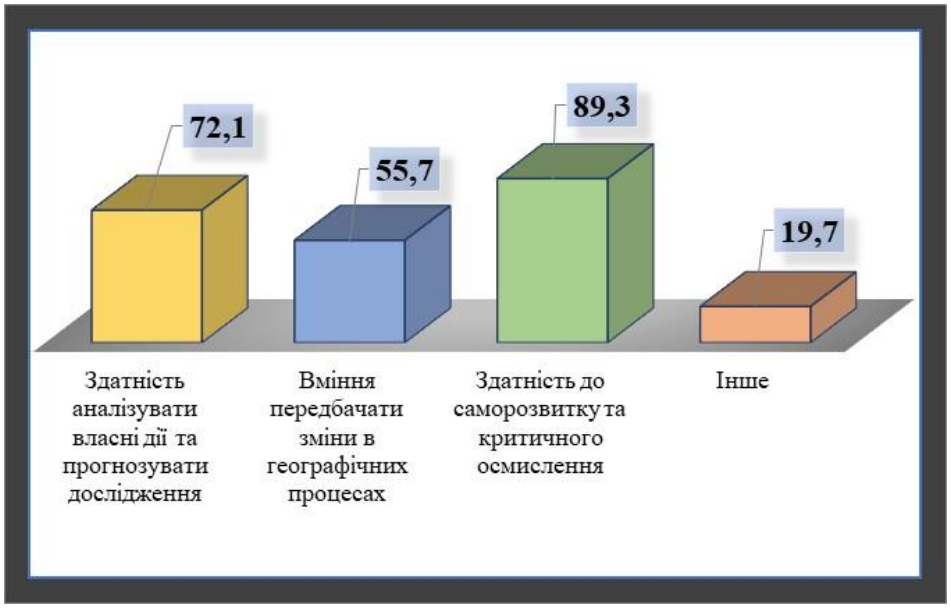

Рис. 1. Відсоткове співвідношення відповідей на питання «Як ви розумієте поняття «рефлексивно-прогностична компетентність»?» (у %)

Отримані результати демонструють, що студенти добре усвідомлюють важливість рефлексивно-прогностичної компетентності для своєї майбутньої професії. Додаткові відповіді студентів вказують на необхідність подальшої роботи щодо уточненням та формування рефлексивно-прогностичної компетентності в межах професійної підготовки у закладі вищої освіти.

Результати анкетування щодо основних компонентів рефлексивно-прогностичної компетентності (питання № 2) засвідчили високу зацікавленість і розуміння важливості цього питання серед респондентів (див. рис. 2).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

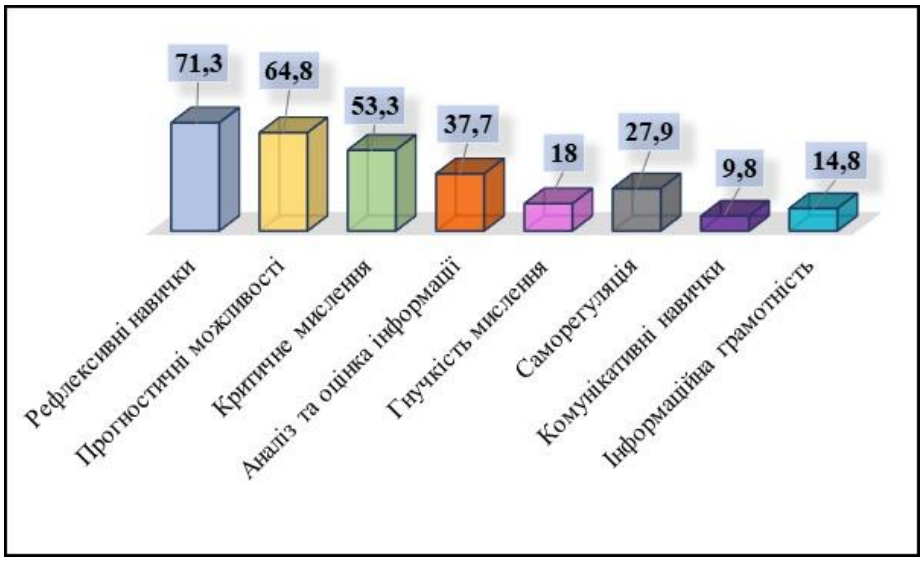

Рис. 2. Відсоткове співвідношення відповідей на питання «Як ви вважаєте, які основні компоненти входять до структури рефлексивно-прогностичної компетентності?» (у %)

Відповіді студентів на запитання 2 було згруповано у 8 основних категорій, що відображають ключові аспекти рефлексивно-прогностичної компетентності:

1. Рефлексивні навички (71,3%). Ця категорія отримала найбільшу кількість результатів, оскільки саме рефлексивні навички сприяють усвідомленню студентами важливості аналізу власних дій та прийняття виважених рішень. У цій групі відповідей були такі варіанти: здатність оцінювати власні помилки, уміння аналізувати причини успіхів і невдач, розвиток усвідомлення власного навчального процесу, вміння коригувати свою поведінку на основі попереднього досвіду.

2. Прогностичні можливості (64,8%). На другій позиції опинилась категорія «прогностичні можливості». Студенти підкреслили, що зміна прогнозу майбутніх подій є важливим елементом їхньої професійної компетентності. До цієї категорії ввійшли відповіді, які стосувалися: уміння передбачати результати власної діяльності, здатність довгострокового планування, прогнозування змін у природних і соціально-економічних процесах, передбачення можливих ризиків у професійній діяльності.

3. Критичне мислення (53,3%). Більше половини респондентів оцінили важливість критичного підходу до оцінки інформації та власних рішень. Студенти зазначили такі компоненти: здатність аналізувати інформацію без упередженості, уміння розпізнавати маніпуляції та помилкові судження, формування логічного та об'єктивного підходу до розв'язання проблеми.

4. Аналіз та оцінка інформації (37,7%). Частина студентів вказала на важливість вміння працювати зі знаннями. Студенти надали такі відповіді: уміння розпізнавати достовірні джерела інформації, аналіз великих обсягів даних, оцінка правильності зроблених висновків.

5. Гнучкість мислення (18%). Хоча цей компонент не був таким популярним, але студенти згадували цей аспект у своїх відповідях. Вони зазначили: здатність адаптуватися до нових умов, відкритість до альтернативних точок зору, уміння знайти нестандартні рішення в складних ситуаціях.

6. Саморегуляція (27,9%). У цю групу потрапили відповіді студентів щодо психологічних аспектів рефлексивно-прогностичної компетентності, зокрема: контроль власних емоцій у складних ситуаціях, управління стресом, вміння підтримувати мотивацію до навчання та саморозвитку.

7. Комунікативні навички (9,8%). Хоча ця категорія отримала менше відповідей, вона залишається важливою складовою рефлексивно-прогностичної компетентності. Студенти вказували на: уміння конструктивно висловлювати власну думку, здатність до активного слухання, навички ефективної комунікації у професійних дискусіях.

8. Інформаційна грамотність (14,8%). Ця категорія містила відповіді, що стосувалися технологічних аспектів рефлексивно-прогностичної компетентності. Основні згадані аспекти: вміння працювати з сучасними інформаційними ресурсами, навички використання геоінформаційних систем (ГІС), здатність до аналізу цифрових даних та статистики.

Таким чином, результати свідчать про те, що студенти найбільше асоціюють рефлексивно-прогностичну компетентність із саморозвитком, аналізом власних дій та здатністю передбачати майбутнє. Водночас такі аспекти, як комунікація та інформаційна грамотність, отримали менше уваги, що може свідчити про необхідність підсилення цих компонентів у навчальному процесі.

При відповіді на запитання № 3 *«Наскільки, на вашу думку, рефлексивно-прогностична компетентність є важливою для професійної діяльності бакалавра з географії?»* (див. рис. 3) значна частка респондентів визнає важливість рефлексивно-прогностичної компетентності для професійної діяльності бакалавра з географії. Найбільша частина респондентів (58,2%) вважає цю компетентність ключовою складовою їхньої підготовки. Це вказує на усвідомлення значущості здатності аналізувати власні дії, прогнозувати наслідки рішень та адаптувати до змін у професійному середовищі, що є особливо важливим для прогнозування змін у професійному середовищі, містобудування, екологічної оцінки, управління природними ресурсами та роботи з геоінформаційними системами.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Рис. 3. Відсоткове співвідношення відповідей на питання «Наскільки, на вашу думку, рефлексивно-прогностична компетентність є важливою для професійної діяльності бакалавра з географії?»

Помітна частина студентів (28,7%) вважає, що ця компетентність є важливою, проте не ключовою. Можливо, вони більше орієнтовані на технічні або емпіричні аспекти географії, де на їхню думку, рефлексія і прогнозування мають менш критичну роль. Однак навіть у таких сферах ці навички залишаються необхідними для прийняття ефективних рішень та адаптації до змін. Майже десята частина опитаних (9,8%) зазначила, що ця компетентність має малозначущу роль у їхній професійній підготовці. Це може бути пов'язано з недостатнім розумінням сутності даної компетентності або орієнтації на суто технічні аспекти професії, де студенти не бачать її практичної користі. Незначна частка респондентів (3,3%) взагалі не вважає рефлексивно-прогностичну компетентність важливою, що, ймовірно, свідчить про їхню орієнтацію на технічний напрямок, де саморефлексія та прогнозування відіграють мінімальну роль.

Загалом, результати дослідження вказують на те, що студенти усвідомлюють значущість рефлексивно-прогностичної компетентності для майбутньої професійної діяльності. Водночас існує частина студентів, які або недооцінюють її роль, або ще не мають достатнього розуміння її практичного застосування.

При відповіді на питання № 4 *«В яких аспектах професійної діяльності географа ця компетентність є найбільш корисною?»* (див. рис. 4.) найбільше респондентів (75,4%) зазначили, що прогнозування змін у природному середовищі є основною сферою, де рефлексивно-прогностична компетентність відіграє вирішальну роль. Це цілком логічно, адже географи працюють з аналізом динамічних процесів, що відбуваються у природі, і здатність

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

передбачати їхні можливі наслідки є критично важливою для екологічного моніторингу, кліматології, гідрології та природокористування. Досить високий відсоток респондентів (63,1%) вважає, що прийняття рішень у сфері екології та містобудування також вимагає сформованої рефлексивно-прогностичної компетентності. Це підтверджує, що студенти усвідомлюють важливість комплексного підходу до оцінки екологічних ризиків та просторового планування, де вміння передбачати наслідки прийнятих рішень може сприяти сталому розвитку міських і природних територій.

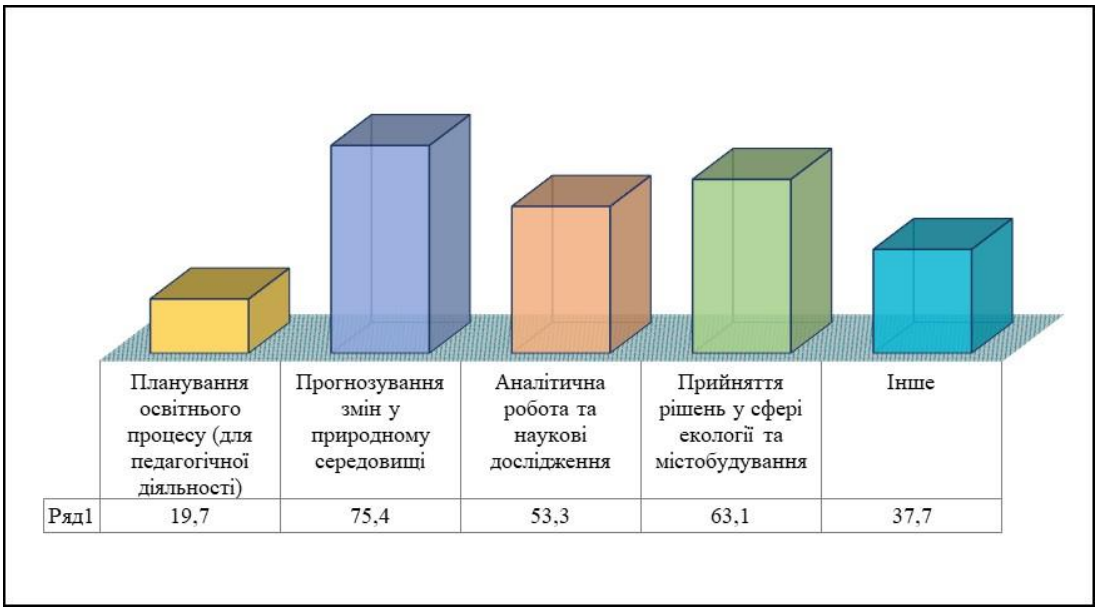

Рис. 4. Відсоткове співвідношення відповідей на питання «В яких аспектах професійної діяльності географа ця компетентність є найбільш корисною?» (у %)

Аналітична робота та наукові дослідження були виділені як важливий напрямок 53,3% студентів. Це вказує на те, що значна частина майбутніх фахівців розглядає роботу з великими масивами даних, розробку прогнозів і моделювання як необхідну складову своєї професійної діяльності. Це особливо важливо для геоінформаційних технологій, просторового аналізу та оцінки екологічного стану територій. Найменше респондентів (19,7%) відзначили, що рефлексивно-прогностична компетентність є корисною у плануванні освітнього процесу, що може свідчити про те, що більшість студентів не орієнтуються на педагогічну діяльність або не асоціюють ці навички з викладанням географії. Однак, у цій сфері прогнозування може бути важливим для розробки освітніх програм, впровадження інноваційних методик та адаптації навчального процесу до нових викликів. Категорія «Інше» (37,7%) містила індивідуальні відповіді студентів, які вказували на додаткові сфери застосування рефлексивно-прогностичної компетентності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Серед зазначених варіантів зустрічалися управління природними ресурсами, екологічний аудит, геополітичний аналіз, туристичне планування та розробка стратегії сталого розвитку регіонів. Це свідчить про широке розуміння студентами можливостей застосування цієї компетентності у різних аспектах професійної діяльності географа.

Загалом, отримані результати підкреслюють, що студенти усвідомлюють значущість рефлексивно-прогностичної компетентності для роботи у сферах прогнозування природних змін, екологічного планування та наукових досліджень. Водночас, порівняно низька увага до освітнього аспекту свідчить про те, що педагогічний потенціал цієї компетентності залишається недостатньо зрозумілим для більшості опитаних.

Проаналізуємо результати, отримані при відповіді студентів на питання 5 *«Оцініть рівень своєї рефлексивно-прогностичної компетентності за шкалою від 1 до 5»* (див. рис. 5).

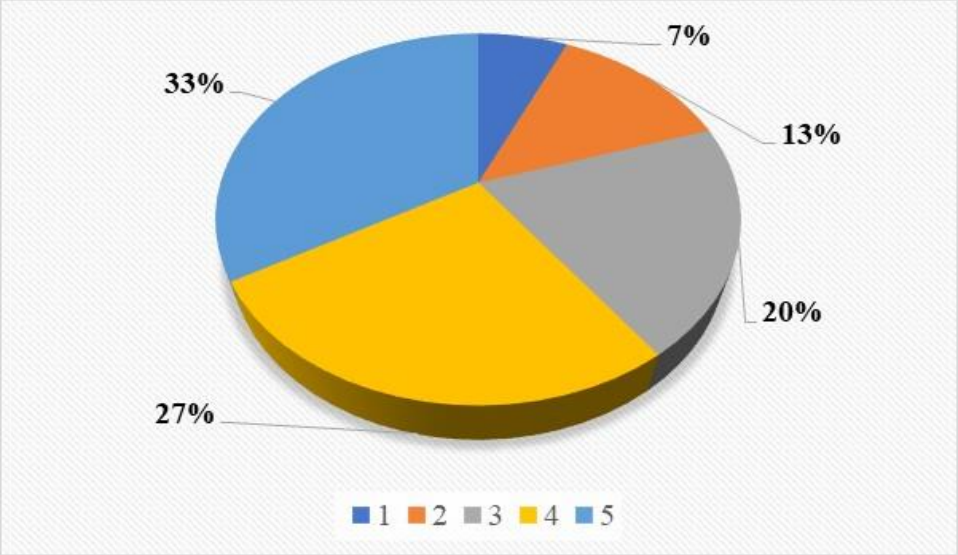

Рис. 5. Відсоткове співвідношення відповідей на питання «Оцініть рівень своєї рефлексивно-прогностичної компетентності за шкалою від 1 до 5»

Результати оцінки студентами рівня власної рефлексивно-прогностичної компетентності за шкалою від 1 до 5 демонструють, що більшість респондентів не вважають себе достатньо компетентними в цій сфері. Найбільша частина студентів (37,7%) оцінили свій рівень на 2 бали, що свідчить про певні труднощі у формуванні цієї компетентності та усвідомленні її недостатнього рівня. Також значний відсоток респондентів (21,3%) оцінили свій рівень на 1 бал, що вказує на невпевненість у власних навичках аналізу та прогнозування або на те, що навчальний процес не надає їм достатніх можливостей для формування цієї компетентності. Помірний рівень компетентності (оцінка 3) обрали 23% студентів, що може свідчити про те, що

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вони частково володіють цими навичками, але ще не відчувають їхньої достатньої сформованості. Водночас лише 11,5% респондентів оцінили свій рівень на 4 бали, а найвищу оцінку (5 балів) поставили собі лише 6,5% студентів. Це свідчить про те, що високий рівень рефлексивно-прогностичної компетентності є рідкістю серед опитаних, а отже, існує потреба в більш активному її формуванні в освітньому процесі.

Загальна тенденція результатів вказує на те, що студенти або не відчувають себе достатньо підготовленими у сфері рефлексії та прогнозування, або вважають, що не мають достатньої практики у використанні цих навичок у навчанні. Це підкреслює важливість розширення методичних підходів у навчальному процесі закладу вищої освіти, які б сприяли ефективному формуванню рефлексивно-прогностичної компетентності.

Результати опитування на питання № 6 *«Чи створені у вашому ЗВО умови для розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності?»* (див. рис. 6) свідчать про те, що умови розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності у закладах вищої освіти сприймаються студентами неоднозначно. Найбільша частка респондентів (54,1%) зазначили, що частково створені такі умови, які можуть вказувати за наявності певних навчальних практик, спрямованих на розвиток цієї компетентності, але разом з тим студенти вважають їх недостатніми або потребуючими покращення.

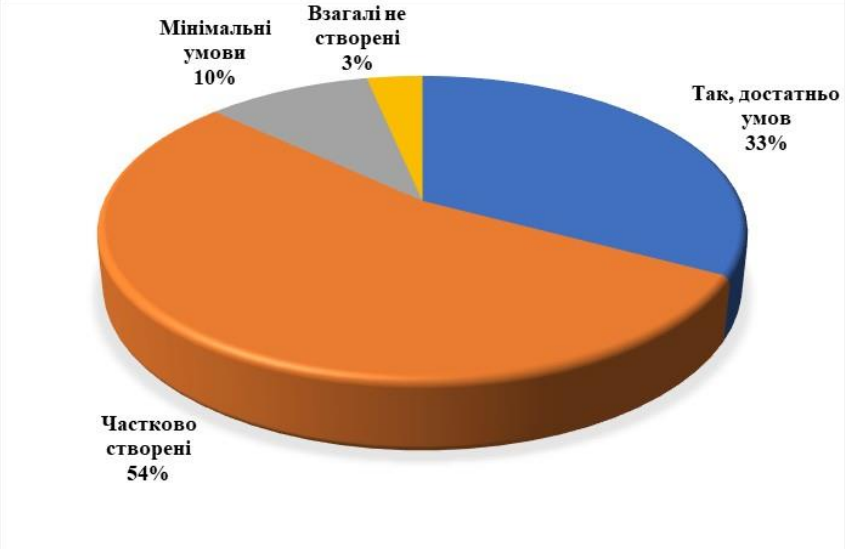

Рис. 6. Відсоткове співвідношення відповідей на питання «Чи створені у вашому ЗВО умови для розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності?»

Значна частина опитаних (32,8%) виявила, що в їхньому закладі освіти достатньо умов для розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності. Це означає, що в цих ЗВО існують відповідні методики, навчальні стратегії або викладацькі підходи, які сприяють розвитку критичного мислення, прогнозу-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вання та самоаналізу. Проте 9,8% респондентів вказали, що умови для формування цієї компетентності мінімальні, а ще 3,3% заявили, що вони взагалі не створені. Це свідчить про те, що в окремих закладах освіти відсутні спеціальні методики, які сприяють формуванню означеної компетентності, або студенти просто не отримують достатньої можливості для розвитку рефлексивного мислення в процесі навчання.

Загалом отримані результати вказують на те, що хоча більшість студентів визнають наявність певних умов для формування рефлексивно-прогностичної компетентності, вони все ж залишаються недостатньо розвиненими або потребують удосконалення. Це може бути пов'язано з недостатньою інтеграцією рефлексивних та прогностичних підходів у навчальні дисципліни, відсутністю спеціальних тренінгів або практичних завдань, що формують цю компетентність.

Щодо питання № 7 (*«Які методи навчання, які використовуються у вашому ЗВО, найбільш ефективні для розвитку цієї компетентності?»*), то нами отримано такі результати (див. рис. 7).

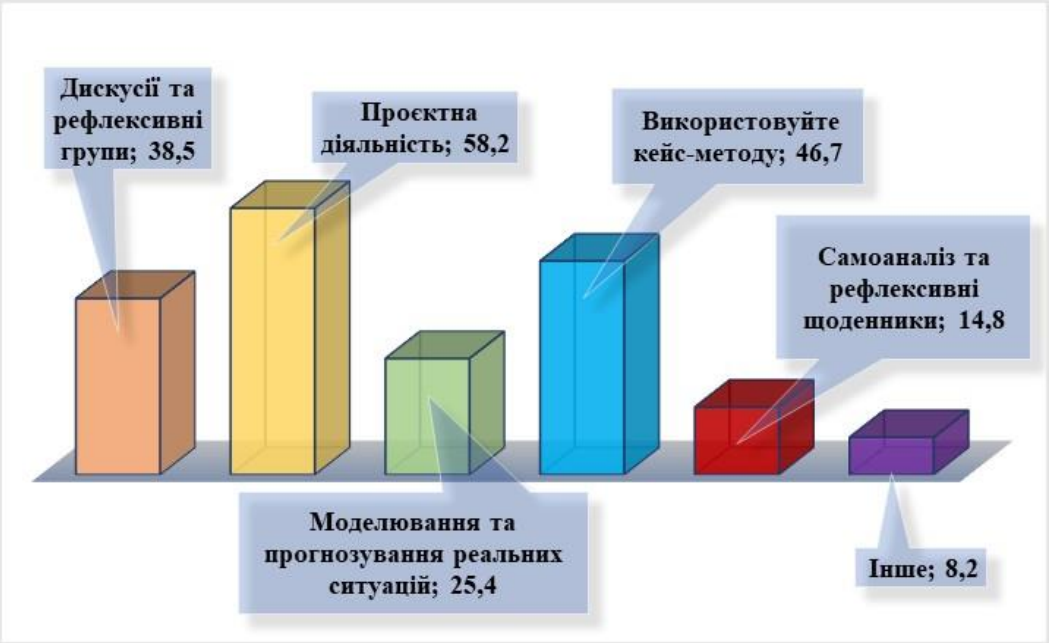

Рис. 7. Відсоткове співвідношення відповідей на питання «Які методи навчання, які використовуються у вашому ЗВО, найбільш ефективні для розвитку цієї компетентності?» (у %)

Найбільш популярним методом виявилася проєктна діяльність, яку обрали 58,2% респондентів. Це свідчить про те, що студенти вважають ефективним метод навчання, який передбачає розв'язання реальних або змодельованих проблем, що потребують аналізу, критичного мислення та прогнозування. Проєктна робота дозволяє інтегрувати отримані знання та

використовувати їх у практичних завданнях, сприяючи формуванню навичок рефлексії та прогнозування. Іншим за популярністю методом є використання кейс-методу, який підтримали 46,7% опитаних. На нашу думку, цей метод дозволяє розглядати реальні екологічні, економічні та соціальні проблеми. Дискусії та рефлексивні групи були обрані 38,5% студентів, що підкреслює значення обговорення та колективного обміну думками в процесі формування рефлексивно-прогностичної компетентності. Впровадження таких методів дозволяє студентам критично оцінювати власні ідеї та сприймати альтернативні точки зору, що є основними компонентами рефлексивно-прогностичної компетентності. Менш популярним виявилося моделювання та прогнозування реальних ситуацій, яке обрали 25,4% респондентів. Це може свідчити про недостатнє використання таких методів у навчальному процесі або про те, що студенти ще не повною мірою усвідомлюють їхню ефективність. Найменшу підтримку отримали метод самоаналізу та ведення рефлексивних щоденників (14,8%), що може бути пов'язано з тим, що студенти не завжди мають достатню мотивацію чи сформовані навички для самостійного рефлексивного аналізу. Водночас цей метод є надзвичайно корисним для розвитку самосвідомості, аналітичного мислення та прогнозування власних професійних перспектив. Категорія «Інше» (8,2%) містила індивідуальні відповіді студентів, серед яких було використання цифрових інструментів для аналізу та прогнозування, практичні виїзди на місцевість. Це дозволяє нам зробити висновок, що студенти розглядають формування рефлексивно-прогностичної компетентності не лише в межах традиційних методів навчання, а й за допомогою сучасних технологій та польових досліджень.

Загалом отримані результати демонструють, що студенти визнають ефективність активних методів навчання у розвитку рефлексивно-прогностичної компетентності. Водночас низька популярність методів самоаналізу та прогнозного моделювання вказує на потребу їх більш активного впровадження в навчальний процес.

При відповіді на питання № 8 «*Як ви оцінюєте ефективність змішаного навчання для формування рефлексивно-прогностичної компетентності?*» (див. рис. 8) переважна більшість респондентів (54,9%) оцінили змішане навчання як порівняно ефективне. Однак така оцінка також може вказувати на те, що студенти відчувають певні недоліки або обмеження в застосуванні змішаного формату.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

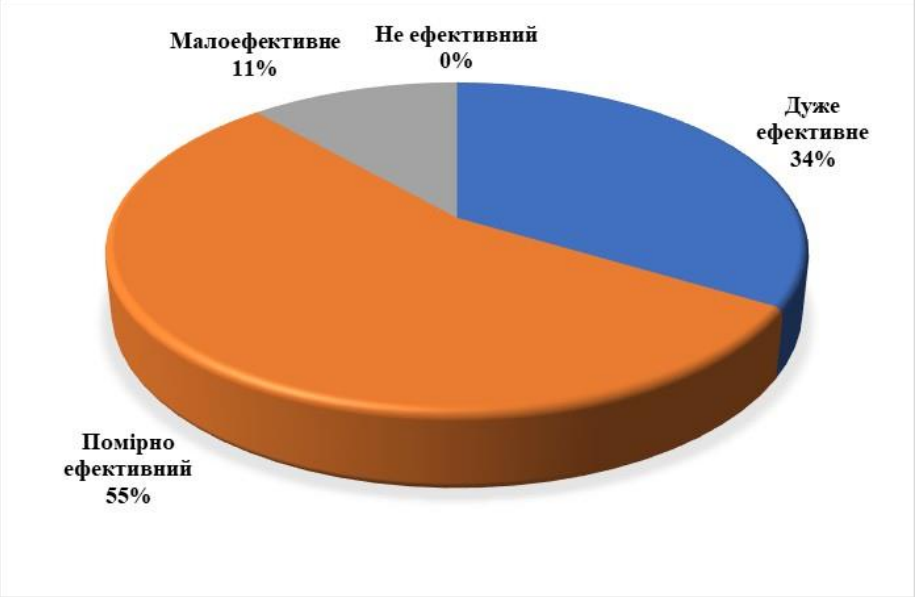

Рис. 8. Відсоткове співвідношення відповідей на питання «Як ви оцінюєте ефективність змішаного навчання для формування рефлексивно-прогностичної компетентності?»

Третина опитаних (33,6%) вважають змішане навчання дуже ефективним у контексті формування рефлексивно-прогностичної компетентності. Це підтверджує, що інтеграція онлайн-інструментів, самостійної роботи та традиційних занять сприяє розвитку критичного мислення, здатності аналізувати інформацію. Така оцінка може бути пов'язана з можливістю отримати доступ до великої кількості навчальних матеріалів, а також із гнучкістю у виконанні завдань. Невелика частка студентів (11,5%) вважає цей формат малоефективним, що може бути зумовлено браком інтерактивних елементів, недостатньою практичною складовою або складністю у засвоєнні матеріалу в онлайн-середовищі. Однак жоден респондент не оцінив змішане навчання як не ефективне, що свідчить про загальне розуміння його позитивного впливу на освітній процес.

Загалом отримані результати підкреслюють, що студенти у більшості випадків підтримують змішане навчання як інструмент формування рефлексивно-прогностичної компетентності, але є потреба у вдосконаленні методів його впровадження.

Останнє питання опитувальника – *«Які елементи змішаного навчання найбільше сприяють формуванню цієї компетентності?»*. Констатуємо, що більша частина респондентів (70,5%) зазначили, що віртуальні симуляції та моделювання є найбільш ефективними для формування рефлексивно-прогностичної компетентності. Це свідчить про розуміння студентами важливості практичного досвіду, отриманого через змодельовану ситуацію, що дозволяє аналізувати динамічні процеси, прогнозувати їхні та приймати

обґрунтовані рішення. Такий формат навчання є особливо корисним для географів, оскільки дає можливість відтворювати різні природні та соціально-економічні процеси, оцінювати ризики та навчитися працювати з аналітичними моделями.

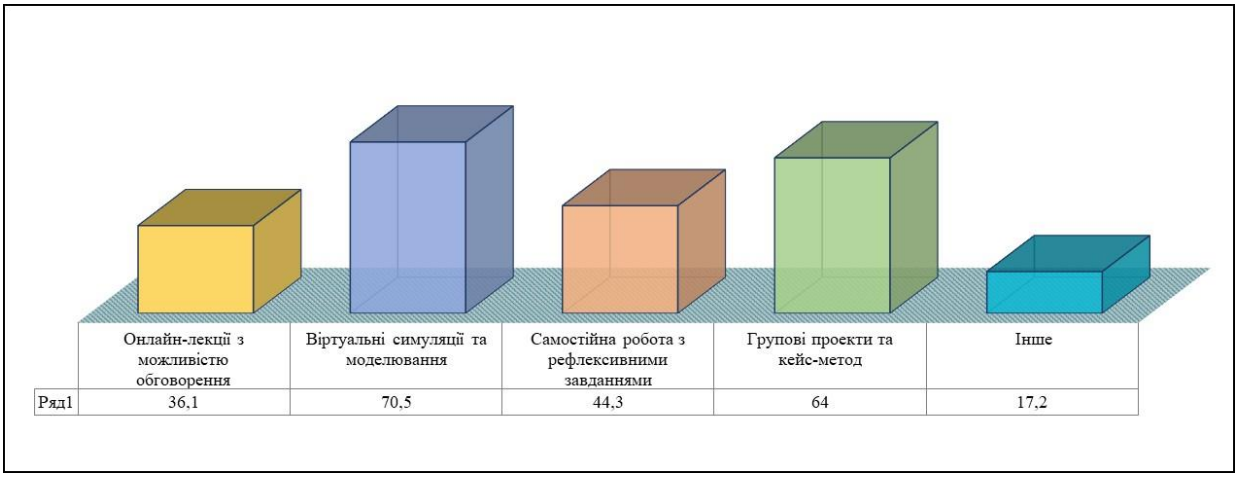

Рис. 9. Відсоткове співвідношення відповідей на питання «Які елементи змішаного навчання найбільше сприяють формуванню цієї компетентності?»

64% студентів підтримали групові проєкти та кейс-метод. Це підкреслює значимість колективної роботи у вирішенні професійних завдань та аналізі реальних ситуацій, що потребує критичного осмислення та прогнозування можливих сценаріїв розвитку подій. На третьому місці за популярністю (44,3%) опинилася самостійна робота з рефлексивними завданнями. Це вказує на усвідомлення студентами необхідності особистого аналізу власних рішень і прогнозів, хоча, ймовірно, цей метод вимагає додаткової мотивації або більш чітких структурованих завдань для його ефективного використання. Онлайн-лекції з можливістю навчання отримали невисоку оцінку (36,1%), що може бути пов’язано з тим, що студенти не вважають пасивне сприйняття інформації достатньо ефективним для формування цієї компетентності. Водночас можливість обговорення може підвищити ефективність такого формату, сприяючи розвитку аналітичного мислення та інтерактивної взаємодії. Категорія «Інше» (17,2%) містила індивідуальні відповіді студентів, серед яких були: використання спеціалізованого програмного забезпечення для просторового аналізу, польові дослідження та інтеграція міждисциплінарних підходів у навчальний процес.

Загалом отримані результати вказують на те, що студенти віддають перевагу методам навчання, які передбачають активне залучення до процесу аналізу та прогнозування. Віртуальні симуляції, кейс-методи та групові проєкти розглядаються як найефективніші інструменти для формування

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

рефлексивно-прогностичної компетентності, тоді як традиційні лекційні формати без інтерактивних елементів сприймаються менш ефективно.

Висновки. Результати проведеного дослідження підтвердили значущість рефлексивно-прогностичної компетентності у професійній підготовці майбутніх бакалаврів з географії. Студенти загалом усвідомлюють важливість цієї компетентності, асоціюючи її з аналізом власних дій, критичним мисленням, прогнозуванням змін у природному та соціально-економічному середовищі. Водночас, рівень сформованості цієї компетентності, за оцінками самих респондентів, залишається недостатнім.

Отримані дані засвідчили, що хоча умови для формування рефлексивно-прогностичної компетентності у ЗВО є, вони сприймаються студентами як частково створені або такі, що потребують удосконалення. Це вказує на необхідність більшої інтеграції активних методів навчання, зокрема проєктної діяльності, кейс-методу, моделювання реальних ситуацій та групової роботи. Саме ці підходи були визначені респондентами як найбільш ефективні для формування рефлексивно-прогностичної компетентності. Змішане навчання визнане студентами загалом ефективним для формування досліджуваного феномену, хоча певна частина респондентів відзначила його недоліки. Найбільш результативними елементами цього формату , на думку студентів, є віртуальні симуляції, групові проєкти, які сприяють розвитку критичного мислення та здатності прогнозувати зміни у професійному середовищі.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у глибшому аналізу методів формування рефлексивно-прогностичної компетентності, зокрема експериментальне впровадження інтерактивних форм навчання та оцінювання їх ефективності.

Література:

1. Бартків О., Дурманенко Є. Формування прогностичної компетентності у майбутніх вихователів: дидактичний аспект. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського,* 2022. Вип. 2 (133). С. 124–130. DOI: https://doi.org/10.32782/1995-0519.2022.2.16

2. Бугайчук К.Л. Змішане навчання: теоретичний аналіз та стратегія впровадження в освітній процес вищих навчальних закладів. *Інформаційні технології і засоби навчання,* 2016. Т. 54. № 4. С. 1–6.

3. Гуревич Р.С., Гордійчук Г.Б., Коношевський Л.Л., Коношевський О.Л., Кусій М.І., Драчук М.І. Змішане навчання як сучасна форма побудови навчального процесі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми,* 2023. Вип. 69. С. 14–35. DOI: 10.31652/2412-1142-2023-69-14-35

4. Лесик А.С., Попова О.І. Формування рефлексивної та прогностичної компетентностей здобувачів вищої освіти у контексті змішаного навчання. *Вісник освіти та науки,* 2024. № 11 (29). С. 1305–1315. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10(28)-

5. Мельничук Ю. Формування рефлексивної компетентності як педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки,* 2016. № 2 (4). С. 108–117.

6. Поясок Т.Б., Беспарточна О.І. Технологія формування прогностичної компетентності студентів у процесі фахової підготовки. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка,* 2021. Вип. 45. С. 179–188. DOI: 10.31376/2410-0897-2021-1-179-188

7. Романчук Н., Романчук Н. Компетентнісний підхід в освіті: концепції, суть, зміст, *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки,* 2018. № 4 (63). С. 119–122.

8. Рудь М. Компетентнісний підхід в освіті. *Вісник Львівського університету. Серія: Педагогіка,* 2006. Вип. 21. Ч. 1. С. 73–82. URL: https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/periodic/visnyk/21_1/10_rud.pdf

9. Сокуренко В., Швець Д., Уваров В. Прогностична компетентність правоохоронців у контексті їхньої готовності до інноваційної діяльності. *Science and Education,* 2018, Вип. 3. С. 85–91.

10. Федірчик Т.Д., Білоус О.В. Формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів початкової школи в процесі проходження педагогічної практики. *Інноваційна педагогіка,* 2023. Вип. 59. С. 175–180. DOI: https://doi.org/10.32782/2663- 6085/2023/59.37

11. Халецька К. Сучасна інтерпретація категорії «прогностична компетентність» у міждисциплінарному вимірі. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського,* 2023. Вип. 3 (144). С. 109–114. DOI: https://doi.org/10.24195/2617-6688-2023-3-17

12. Шаравара В.В. Формування прогностичної компетентності студентів як сучасна наукова проблема. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»,* 2020. № 1 (19). С. 331–336.

13. Якимчук О. Компетентнісний підхід в освіті: українські реалії. *Вища освіта України*, 2020. № 3. С. 19–25. DOI 10.31392/NPU-VOV.2020.3(78).02

References:

1. Bartkiv, O., Durmanenko, Ye. (2022). Formuvannia prohnostychnoi kompetentnosti u maibutnikh vykhovateliv: dydaktychnyi aspect [Formation of Prognostic Competence in Future Educators: Didactic Aspect]. *Visnyk KrNU imeni Mykhaila Ostrohradskoho – Bulletin of the Mykhailo Ostrohradskyi National University, 2 (133),* 124–130. [in Ukrainian].

2. Buhaichuk, K.L. (2016). Zmishane navchannia: teoretychnyi analiz ta stratehiia vprovadzhennia v osvitnii protses vyshchykh navchalnykh zakladiv [Blended Learning: Theoretical Analysis and Strategy for Implementation in the Educational Process of Higher Education Institutions]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and learning tools*, 54, 4, 1–6. [in Ukrainian].

3. Hurevych, R.S., Hordiichuk, H.B., Konoshevskyi, L.L., Konoshevskyi, O.L., Kusii, M.I., Drachuk, M.I. (2023). Zmishane navchannia yak suchasna forma pobudovy navchalnoho protsesu [Blended learning as a modern form of building the educational process]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem – Modern information technologies and innovative teaching methods in training specialists: methodology, theory, experience, problems*, 69, 14–35. [in Ukrainian].

4. Lesyk, A.S., Popova, O.I. (2024). Formuvannia refleksyvnoi ta prohnostychnoi rompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity u konteksti zmishanoho navchannia [Formation of Reflective and Prognostic Competencies of Higher Education Students in the Context of Blended Learning]. *Visnyk osvity ta nauky – Bulletin of Education and Science,* 11 (29), 1305–1315. [in Ukrainian].

5. Melnychuk, Yu. (2016). Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti yak pedahohichna problema [Formation of Reflective Competence as a Pedagogical Problem]. Zbirnyk Naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Pedahohichni nauky – *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical sciences,* 2016. № 2 (4). С. 108–117. [in Ukrainian].

6. Poiasok, T.B., Bespartochna, O.I. (2021). Tekhnolohiia formuvannia prohnostychnoi kompetentnosti studentiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Technology of forming students' prognostic competence in the process of professional training]. Visnyk Hlukhivskohoh natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka – *Bulletin of Hlukhiv Oleksandr Dovzhenko National Pedagogical University*, 45, 179–188. [in Ukrainian].

7. Romanchuk, N., Romanchuk, N. (2018). Kompetentnisnyi pidkhid v osviti: kontseptsii, sut, zmist [Competency-based approach in education: concepts, essence, content]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlynskyi National University of Ukraine. Pedagogical sciences,* 4 (63), 119–122. [in Ukrainian].

8. Rud, M. (2006). Kompetentnisnyi pidkhid v osviti [Competency-based approach in education]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: Pedahohika – Bulletin of Lviv University. Series: Pedagogy*, 21, 73–82. [in Ukrainian].

9. Sokurenko, V., Shvets, D. & Uvarov, V. (2018). *Prohnostychna kompetentnist pravo-okhorontsiv u konteksti yikhnoi hotovnosti do innovatsiinoi diialnosti* [Prognostic competence of law enforcement officers in the context of their readiness for innovation]. *Science and Education*, 3, 85–91. [in Ukrainian].

10. Sharavara, V.V. (2020). *Formuvannia prohnostychnoi kompetentnosti studentiv yak suchasna naukova problema* [Formation of prognostic competence of students as a modern scientific problem]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Pedahohika i psykholohiia. Pedahohichni nauky – Bulletin of the Alfred Nobel University. Pedagogy and psychology. Pedagogical sciences*, 1 (19), 331–336. [in Ukrainian].

11. Fedirchyk, T.D., Bilous, O.V. (2023). Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly v protsesi prokhodzhennia pedahohhichnoi praktyky [Formation of Future Primary School Teachers' Reflective Competence in the Process of Pedagogical Practice]. *Innovasiina pedahohika – Innovative pedagogy,* 59, 175–180. [in Ukrainian].

12. Khaletska, K. (2023). Suchasna interpretatsiia katehorii “prohnostychna kompetentnist” u mizhdystsyplinarnomu vymiri [Modern interpretation of the category “prognostic competence” in the interdisciplinary dimension]. *Naukovyi visnyk ivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho – Scientific Bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky,* 3 (144), 109–114. [in Ukrainian].

13. Yakymchuk, O. (2020). Kompetentnisnyi pidkhid v osviti: ukrainski realii [Competency-based approach in education: Ukrainian realities]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education in Ukraine,* 3, 19–25. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.017.41

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-921-930

Савченко Наталія Сергіївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та спеціальної освіти освіти, Центрально-український державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, тел.: (050) 529 34 61, https://orcid.org/0000-0003-0420-3289

ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито особливості громадянського виховання майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, яка визначається, передусім специфікою такого типу освітнього закладу в порівнянні з іншими. Автором особливий акцент зроблено на формуванні структурних компонентів громадянськості, а саме: громадянській самосвідомості, позиції й поведінці. Обгрунтовано систему громадянського виховання, що відповідає структурі громадянської культури студентів. Доведено, що процес громадянського виховання передбачає цілеспрямоване формування в студентів громадянськості й спрямований на підвищення рівня їх громадянської культури, що відображає психологічні особливості цього віку, характеру, самосвідомості, способу мислення й спрямованості діяльності. Студентський вік – це період становлення моральної зрілості та духовного засвоєння системи цінностей, стабілізація характеру, найбільш активного розвитку етичних і естетичних відчуттів, оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини, серед яких громадянські, професійно-трудові. Визначені об'єктивні та суб'єктивні чинники впливу на процес громадянського виховання майбутніх фахівців, які сприяють чіткій організації освітнього процесу у закладі вищої освіти; сприяють формуванню громадянської культури майбутніх фахівців. Окреслене визначає специфіку громадянського виховання студентів в освітньому процесі закладу вищої освіти, яка зумовлена психологічними особливостями розвитку студентства як соціальної групи й впливає на формування громадянськості у представників студентської молоді.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянськість, громадянська самосвідомість, громадянська культура, формування громадянськості, формування культури, студенти закладу вищої освіти, майбутні фахівці.

Savchenko Nataliia Serhiyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy and Special Education, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, tel.: (050) 529 34 61, https://orcid.org/0000-0003-0420-3289

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

FEATURES OF CIVIL EDUCATION OF FUTURE SPECIALISTS IN AN INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

Abstract. The article describes the peculiarities of civic education of future specialists in higher education institutions, which is determined, first of all, the specifics of this type of educational institution in comparison with others. The author is particularly emphasized on the formation of structural components of citizenship, namely: civil consciousness, position and behavior. The system of civic education is justified, which corresponds to the structure of civic culture of students. It is proved that the process of civic education involves purposeful formation of citizenship students and is aimed at raising the level of their civic culture, which reflects the psychological features of this age, character, self -awareness, way of thinking and orientation of activity. Student age is a period of formation of moral maturity and spiritual assimilation of the system of values, stabilization of character, the most active development of ethical and aesthetic sensations, mastering the full complex of social roles of an adult, including civic, professional and labor. Identified objective and subjective factors influencing the process of civic education of future specialists who contribute to a clear organization of the educational process in the institution of higher education; contribute to the formation of civic culture of future specialists. The outlined defines the specifics of civic education of students in the educational process of a higher education institution, which is conditioned by psychological features of student development as a social group and influences the formation of citizenship in representatives of student youth.

Keywords: civic education, citizenship, civic self -awareness, civic culture, formation of citizenship, formation of culture, students of higher education institution, future specialists.

Постановка проблеми. В умовах демократичного оновлення національної освіти в Україні, творчого пошуку шляхів і засобів покращення освітньої роботи вищої школи, в умовах війни, коли український народ захищає свою незалежність, соборну державність, стверджуючи національну ідею. Відтак, актуалізується проблема визначення й обґрунтування цінностей української нації як центральної умови національної єдності, безпеки й успішного розвитку України.

З огляду на це, системі вітчизняної освіти має бути властива випереджувальна роль у розбудові державності, національній консолідації та у вихованні української політичної нації. За таких обставин нагальним завданням освіти постає громадянське виховання особистості, її громадянської культури, національного самоствердження, що проявляється як усвідомлення себе членом української нації, прагнення до духовно-морального самовдосконалення, відданість Батьківщині, визначається толерантним ставленням до всіх етносів, що становлять український народ, та готовністю солідарно

відстоювати національні інтереси суверенної демократичної Української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у розроблення теоретичних й прикладних проблем громадянської освіти та громадянського виховання внесли В. Бобрицька, А. Зуйковська, С. Кисельов, С. Рябов, В. Савельєв та інші науковці. Окресленими науковцями здійснено низку напрацювань, які присвячено проблемам формування сучасної освітньої політики з урахуванням запитів громадянського суспільства, обґрунтування цінностей громадянської освіти та громадянського виховання в контексті цінностей та ідеалів освіти України.

Мета статті: розкрити особливості формування громадянської культури студентів-майбутніх фахівців у закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблема виховання у дусі прав людини багато років є постійним об'єктом уваги Ради Європи і європейського суспільства. Тому саме громадянська освіта не як шкільний предмет, а як напрям та освітня політика, ще має постати у центрі уваги освітян, політиків та суспільства загалом в Україні. Специфіка громадянського виховання студентської молоді у вищій школі визначається, передусім особливостями такого типу освітнього закладу в порівнянні з іншими (ліцей, технікум, коледж), а саме, як відзначено в педагогічному словнику «...вища освіта представляє собою сукупність систематизованих знань і практичних навичок, які дають змогу розв'язати теоретичні та практичні завдання за профілем підготовки... Вища освіта розглядається як система підготовки спеціалістів вищої кваліфікації та здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їхніх покликань, інтересів і здібностей» [11, с. 88].

До специфічних характеристик громадянського виховання в системі вищої освіти відносяться:

- зміст освітньої діяльності, що зумовлює вибір напрямів роботи з формування громадянськості у представників студентської молоді;
- низка завдань, що вирішується в площині закладів вищої освіти;
- функції, що реалізовані закладами вищої освіти в системі громадянського виховання;
- особливість студентського віку, що визначає специфіку та принципи організації громадянського виховання студентів.

Освітня діяльність, що здійснюється у закладі вищої освіти, забезпечує актуалізацію теоретичних знань студентів, спрямовує їх у практичну площину, звертає увагу молодих людей на найбільш гострі соціальні проблеми, формує їхню соціальну зрілість. Освітній процес у вищій школі передбачає формування в студентської молоді громадянської культури, гуманістичного та демократичного світогляду, високих моральних якостей [10].

Перед закладами вищої освіти стоїть завдання формування національної інтелігенції, сприяння збагаченню й оновленню інтелектуального

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

прошарку сучасного суспільства, що представлено молодим поколінням української держави. Оновлення змісту загальноосвітніх, соціально-гуманітарних дисциплін спрямовано на досягнення певної мети, а саме формування в студентської молоді громадянської самосвідомості, патріотизму, правової й економічної грамотності, соціальної активності, загальної культури особистості, що базується на надбаннях української та світової культури. Означені якості у представників студентської молоді необхідно виробляти та розвивати, саме це передбачено Державним стандартом вищої освіти, що розробляється Міністерством освіти і науки України та Науково-методичним центром вищої освіти [9].

Виховання у закладі вищої освіти зумовлено особливостями студентського віку. До ЗВО вступають молоді люди – практично сформовані особистості, ціннісні орієнтації яких піддаються випробуванням в умовах більшої, ніж у закладі середньої освіти, свободи. Організація освітнього процессу створює більше можливостей самостійного вибору в отриманні знань, професійних навичок, реалізації лідерських якостей, творчих здібностей. Викладачі у процесі діалогу здатні допомогти зробити правильний вибір, співпрацювати й сприяти розвитку громадянськості студентської молоді [12].

М. Євтух у науково-педагогічному дослідженні [7] визначив можливості вищої освіти в здійсненні громадянського виховання студентів, застосування яких дозволяє вирішувати широкий спектр питань, пов'язаних із формуванням у студентської молоді громадянської свідомості (почуттів, знань, понять, уявлень, поглядів, переконань, ідеалів, позицій, світогляду), а також громадянської активності, що представлено системою інтересів, орієнтацій, потреб, діяльністю, поведінкою особистості, організацією повсякденного життя, спілкування, праці, навчання й творчості.

Н. Савченко підкреслює, що «...в сучасних умовах розвитку суспільства важливим є забезпечення системи громадянського виховання, метою якого є процеси формування в молоді комплексу громадянських якостей, розуміння належності до свого народу, держави, внутрішньої потреби й готовності відстоювати та захищати її інтереси, реалізувати свій особистісний потенціал на благо зміцнення української держави. Необхідно виховати людину з певним типом соціально зумовленої поведінки, що характеризується набором прав і обов'язків, поважає та дотримується норм і правил співжиття, прийнятих у суспільстві, традицій своїх співвітчизників» [12, с. 112].

Аналіз сучасних українських педагогічних досліджень із проблеми громадянського виховання (І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, П. Вербицька, О. Шестопалюк) дав змогу дослідити означений процес з точки зору особливостей його перебігу, а також чинників впливу. Зокрема, у праці І. Беха «Особистісно зорієнтоване виховання» (1998) зазначено, що «...ключовим принципом виховання є принцип ціннісної орієнтації, реалізація

якого передбачає залучення молоді до взаємодії з навколишнім світом і сприяння формуванню ціннісних ставлень до цього світу з позицій сучасної культури» [1, с. 14]. Таким чином, у процесі громадянського виховання важливим чинником впливу на формування громадянськості є система ціннісних орієнтацій, що постійно змінюється під натиском тих чи інших чинників, а в сучасних реаліях розвитку суспільства взагалі спостерігається тенденція до їх девальвації.

Таким чином, на процес громадянського виховання молоді впливають різні об'єктивні й суб'єктивні чинники, що, в свою чергу, виступають домінантами організації цього процесу у вищій школі. Аналіз психолого-педагогічних досліджень дав змогу визначити об'єктивні чинники до яких належать: девальвація загальнолюдських і громадянських цінностей серед молоді, розширення інформаційного простору, виконання різних соціальних ролей; а також суб'єктивні, якими є набуття самостійності, входження в «доросле» життя, критичність, емоційна чутливість, сформованість світогляду, певних переконань, ставлення до подій, що відбуваються в країні. Нижче, більш детально розкриємо зміст кожного з них.

Для функціонування суспільства було обрано вектор, який є протилежний тому, що існував на теренах України багато століть і був спрямований на такі процеси, як відродження духовності, культури, громадянськості, моралі в молодого покоління.

Розширення інформаційного простору – процес, який відбувається в студентському середовищі за рахунок збільшення обсягу та джерел інформації, а також розширення кола спілкування. Однією з важливих особливостей студентського віку є те, що активна взаємодія з різними соціальними утвореннями суспільства, а також специфіка навчання у закладі вищої освіти створюють для них певні можливості для спілкування, яке характеризується інтенсивністю. Отже, період студентства – це час для самовизначення, інтенсивного спілкування з іншими людьми, прагнення контактувати зі значно ширшим колом друзів і знайомих [9].

Спільна праця сприяє виробленню у студентської молоді таких якостей як згуртованість і колективізм. Процес навчання у закладі вищої освіти передбачає включення молоді в систему соціальних відносин і засвоєння громадянських цінностей.

Вища освіта в інформаційному суспільстві – це середовище інформаційного обміну, який передбачає не лише засвоєння, але й передачу та генерування нової інформації в обмін на отриману, а також продукування знань. У цьому контексті проводиться чітке розмежування понять: знання – це результат пізнання дійсності, що має системне та несуперечливе оформлення й є за характером об'єктивним (незалежним від волі людини); інформація – це відомості будь-якого роду, що часто виражають суб'єктивну думку мовця, можуть бути недостовірними та суперечливими [8].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Вища освіта сприяє становленню громадянина інформаційного суспільства, в якому кожен має можливість отримати оперативну та достовірну інформацію будь-якого виду та призначення за допомогою глобальних інформаційних мереж із будь-якої точки географічного простору; наявна можливість реалізації миттєвої комунікації як між окремими членами суспільства, так і з державними та суспільними структурами; трансформується діяльність засобів масової інформації, розвивається та інтегрується з інформаційними мережами цифрове телебачення; зникають географічні та політичні кордони держав у межах інформаційних мереж [9].

В юнацький період виявляється «громадянська активність», яку розглядають як процес включення особистості в самостійну діяльність, участь у громадсько-правових процесах, які відбуваються в суспільстві[8]. Студентські роки супроводжуються зміненням мотивації, системи ціннісних орієнтацій, формуванням професійних здібностей, відтак, саме цей період життя стає центральним для становлення характеру й інтелекту, громадянської свідомості у студентів [9].

Важливою складовою громадянської свідомості є моральність особистості, яку утворюють гуманістичні риси, що представляють собою єдність національних і загальнолюдських цінностей, до яких відносяться доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність, совість, чесність, повага, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повага та любов до своїх батьків, роду [8]. Означені вище якості визначають поведінку особистості, її громадянську спрямованість.

Зокрема, М. Боришевський зазначає, що «...громадянська спрямованість є відносно стійкою системою мотивів, яка виникає на основі присвоєння індивідом громадянських цінностей, які стали для нього суб'єктивно значущими і виступають внутрішніми спонуканнями до вияву самоактивності з метою реалізації таких цінностей у процесі життєдіяльності. Отже, громадянська спрямованість є результатом виникнення в індивіда стійкої самоідентифікації зі змістом громадянських цінностей, що є внутрішньою потребою, засобом самоствердження і самореалізації, умовою визначення основних життєвих орієнтирів, сценаріїв» [3, с. 93].

Набуття самостійності, входження в «доросле» життя – це індивідуальний прояв кожного представника студентської молоді. В цей період людина визначає свій майбутній життєвий шлях, оволодіває професією та починає реалізовувати себе в різноманітних галузях життя; самостійно планує свою діяльність і поведінку, активно відтворює самостійність суджень і дій [9].

Критичність – це особливість студентства, як соціальної групи, що знаходить відображення в усіх процесах, у тому числі, громадянському вихованні студентської молоді в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Соціально значущою рисою студентської молоді виступає також напружений пошук сенсу життя, прагнення до нових ідей. Проте, в силу

недостатності життєвого досвіду, поверховості в оцінюванні явищ суспільного життя деякі студенти від справедливої критики переходять до критицизму та навіть до нігілізму [9].

Студентський вік – це період становлення моральної зрілості та духовного засвоєння системи цінностей, стабілізація характеру, найбільш активного розвитку етичних і естетичних відчуттів, оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини, серед яких громадянські, професійно-трудові. На думку В. Сухомлинського, це пора «...глибокого осмислення ставлення до навколишнього й до власного життя та діяльності, відчуття повноти і розквіту своїх фізичних і духовних сил, усвідомлення щойно відкритої перспективи духовно багатого, головного смислу життя» [13, с. 25].

Результатом сформованості світогляду, певних переконань молоді є громадянська самосвідомість. Самосвідомість, як вищий рівень розвитку свідомості, є основою формування розумової активності та самостійності особистості в її судженнях і діях. Коротко самосвідомість можна визначити як образ себе та ставлення до себе. Цей образ і ставлення нерозривно пов'язані з прагненням до змінювання себе, самовдосконалення. Громадянська самосвідомість – це рівень свідомості, що дає змогу особистості ототожнювати себе з певною державою, бути патріотом [4, с. 234]. Громадянська самосвідомість є показником громадянськості. У становленні громадянськості найважливіше значення має ідентифікація себе як громадянина певної країни. Ідентифікація є двостороннім процесом, в якому індивід не тільки засвоює характерні риси своєї спільноти, але й привносить до неї особистісні властивості, а завдяки цьому впливає на соціальну систему [4, с. 123].

Студентська молодь перебуває в ситуаціях вибору, прийняття важливих рішень у своєму житті, визначення особистих поглядів і переконань щодо цінностей усталених у громадянському суспільстві.

Отже, розкриті вище об'єктивні й суб'єктивні чинники перебігу процессу громадянського виховання сприяють дотриманню певних вимог організації означеного аспекту виховання у вищій школі.

Громадянське виховання студентської молоді є складним процесом, у якому важливе значення мають « ...внутрішні й зовнішні, змістові й процесуальні, загальні й конкретні, соціальні та психологічні вияви. Саме тому вища освіта покликана адекватно реагувати на особливості громадянського виховання студентів, ураховувати його закономірності, пропонувати на практиці освітньо-виховні моделі та технології, які б забезпечували системний характер такого процесу. Досвід показує, що директивна модель виховання за таких умов малоефективна, разом із тим вона найбільше поширена у вищій школі. Найефективнішою є модель співпраці й сприяння» [12, с. 109].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

На основі вище розглянутої системи, а також визначення сутності поняття «громадянське виховання студентської молоді», яке ми трактуємо як цілеспрямований процес формування громадянськості студентської молоді, що передбачає розвиток громадянської самосвідомості та вироблення громадянської позиції й поведінки особистості, супроводжується підвищенням рівня громадянської культури молоді, пропонуємо схему етапів реалізації громадянського виховання студентів ЗВО: 1. Становлення студентства – входження до студентського середовища, формування громадянської самосвідомості (I, II курси). 2. Становлення студента-громадянина – формування громадянської позиції, її реалізація (III курс). 3. Становлення громадянина-професіонала – формування громадянської поведінки, входження у суспільну та професійну діяльність (IV курс). В означеній схемі особливий акцент зроблено на формуванні структурних компонентів громадянськості, а саме: громадянській самосвідомості, позиції й поведінці. Визначеній системі громадянського виховання відповідає структура громадянської культури студентської молоді. Отже, структура громадянської культури студентської молоді охоплює: знання-норми, поведінку-цінності, свободу, активність, відповідальність, необхідність.

У дослідженні В. Борисова зазначається, що для реалізації громадянського виховання важливо «...забезпечити поєднання громадянських знань і вмінь, досвід соціально-політичного життя, громадянські якості, усвідомлення демократичних норм та установок поведінки. Всі ці компоненти складають основу громадянської культури особистості, яка формується в аспекті загальнолюдських, національних надбань і пріоритетів відкритого громадянського суспільства» [2, с. 16].

У статті В. Борисова та С. Борисової «Педагогічні умови підвищення ефективності системи громадянського виховання особистості» громадянську культуру представлено як «...різновид політичної культури, її вищий щабель. Вона передбачає, що суб'єкти політичного процесу в своїй діяльності керуються насамперед інтересами всього суспільства і саме йому підпорядковують свої часткові, корпоративні цілі, що дії цих суб'єктів спрямовуються на дотримання громадянського консенсусу і здійснюються в межах правової держави. Можна вважати, що це політична культура громадянського суспільства, яка передбачає єдність громадянських прав і обов'язків. Громадянська культура визначається не тільки правовими, а й етичними (моральними) чинниками політичної діяльності» [2, с. 17].

Громадянська культура особистості визначається Н. Дерев'янко, як «...інтегральна системна властивість, що характеризується мірою сформованості суспільно-значущих громадянських якостей, набутих у результаті функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки та зовнішніх громадянських відносин особи в процесі її життєдіяльності та спілкування» [6, с. 10].

Ми розглядаємо громадянську культуру студентської молоді як інтегративне явище, яке містить у собі відповідний синтез понять і відносин, передусім «свобода», «активність», «необхідність», «відповідальність». Громадянська культура особистості – це сукупність певного світогляду, системи знань і навичок, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність із оптимального задоволення суспільних потреб; зумовлена загальною культурою суспільства власність, яка характеризується особистісними чеснотами, це громадянська свідомість у дії [11, с. 168]. Процес громадянського виховання передбачає цілеспрямоване формування в студентської молоді громадянськості й спрямоване на підвищення рівня їх громадянської культури, що відображає психологічні особливості цього віку, характеру, самосвідомості, способу мислення й спрямованості діяльності.

Висновки. Отже, визначені об'єктивні та суб'єктивні чинники впливу на процесс громадянського виховання студентської молоді сприяють чіткій організації освітнього процесу у закладі вищої освіти; сприяють формуванню громадянської культури студентської молоді. Усе це визначає специфіку громадянського виховання студентів в освітньому процесі ЗВО, яка зумовлена психологічними особливостями розвитку студентства як соціальної групи й впливає на формування громадянськості у представників студентської молоді.

Література:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : шляхи реалізації. *Рідна школа*. 1996. № 7. С. 2–5.

2. Борисов В. Педагогічні умови підвищення ефективності системи громадянського виховання особистості. *Педагогічний альманах*. 2011. № 10. С. 15–18.

3. Боришевський М. Й. Громадянська спрямованість як міра соціальної відповідальності особистості. *Педагогічна та психологічні науки в Україні*. К.: Педагогічна думка, 2007. Т. 3. С. 93–102.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

5. Вербицька П. Понятійний апарат громадянського виховання особистості. *Вісник Житомирського державного університету* : Випуск 43. Педагогічні науки. 2009. С. 39–43.

6. Виховання громадянина : Сутність громадянського виховання [П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарєва, Л. Крицька]. *Шкільна бібліотека*. 2003. № 8. С. 3–19.

7. Євтух М. Б. Організація навчально-виховного процесу у педагогічних навчальних закладах. Енциклопедія освіти. АПНУ гол. ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 613–614.

8. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. К.: Знання, 2005. 486 с.

9. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

10. Педагогічний словник (за ред. М. Д. Чумаченка). К.: Пед. думка, 2001. 514 с.

11. Психологія: навч. посіб. За наук. ред. О. В. Винославської. Київ, фірма «ІНКОС», 2005. 352 с.

12. Савченко Н.С. Громадянська освіта як шлях розвитку та соціалізації особистості, формування її національної самосвідомості та громадянської позиції. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2024, № 3 (137), С. 105-116.

13. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори : [в 5 т.]. К., 1976. Т. 1. 651 с.

References

1. Bekh, I. D. (1996). Osobystisno zoriientovane vykhovannia : shliakhy realizatsii [Personally oriented education: ways of implementation]. *Ridna shkola*. № 7. S. 2–5.

2. Borysov, V. (2011). Pedahohichni umovy pidvyshchennia efektyvnosti systemy hromadianskoho vykhovannia osobystosti [Pedagogical conditions for improving the effectiveness of the civic education system]. *Pedahohichnyi almanakh*. № 10. S. 15–18.

3. Boryshevskyi, M. Y. (2007). Hromadianska spriamovanist yak mira sotsialnoi vidpovidalnosti osobystosti [Civic orientation as a measure of social responsibility of an individual]. *Pedahohichna ta psykholohichni nauky v Ukraini*. K.: Pedahohichna dumka. T. 3. S. 93–102.

4. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2004) [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] [uklad. i holov. red. V. T. Busel]. K., Irpin: VTF «Perun». 1440 s.

5. Verbytska, P. (2009). Poniatiinyi aparat hromadianskoho vykhovannia osobystosti [Conceptual apparatus of civil personality education]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu*: Vypusk 43. Pedahohichni nauky. S. 39–43.

6. Vykhovannia hromadianyna : Sutnist hromadianskoho vykhovannia (2003) [Education of a citizen: The essence of civic education]. P. Ihnatenko, V. Popluzhnyi, N. Kosarieva, L. Krytska. *Shkilna biblioteka*. № 8. S. 3–19.

7. Ievtukh, M. B. (2008). Orhanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu u pedahohichnykh navchalnykh zakladakh [Organization of the educational process in pedagogical educational institutions]. Entsyklopediia osvity. APNU hol. red. V. H. Kremen. K.: Yurinkom Inter. S. 613–614.

8. Kuzminskyi, A. I. (2007). Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of high school]: navch. posibnyk. K.: Znannia.

9. Ortynskyi, V. L. (2009). Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of high school]: navch. posibnyk dlia studentiv vyshch. navch. zakladiv K.: Tsentr uchbovoi literatury. 472 s.

10. Pedahohichnyi slovnyk (2001) [Pedagogical dictionary]. (za red. M. D. Chumachenka). K.: Ped. dumka. 514 s.

11. Psykholohiia (2005). [Psychology]: navch. posib. Za nauk. red. O. V. Vynoslavskoi. Kyiv, firma «INKOS». 352 s.

12. Savchenko, N.S. (2024). Hromadianska osvita yak shliakh rozvytku ta sotsializatsii osobystosti, formuvannia yii natsionalnoi samosvidomosti ta hromadianskoi pozytsii [Civic education as a path of personality development and socialization, formation of its national consciousness and civic position]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. № 3 (137), S. 105-116.

13. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoi osobystosti [Problems of raising a comprehensively developed personality]. Vybrani tvory : [v 5 t.]. K. T. 1. 651 s.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.011.3-051:784:159.954].012:001.8

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-931-941

Семененко Ірина Валентинівна доцент, Заслужена артистка України, доцент кафедри оперного співу Вокального факультету, Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського, м. Київ, тел.: (044) 279-12-42, https://orcid.org/0009-0003-9649-8623.

Швачка Анжеліна Олексіївна доцент, Народна артистка України, доцент кафедри оперного співу Вокального факультету, Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського, м. Київ, тел.: (044) 279-12-42, https://orcid.org/0009-0000-6322-7681.

Мережко Юлія Валеріївна кандидат педагогічних наук, доцент, Доцент кафедри академічного та естрадного вокалу, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (066) 503-36-16, https://orcid.org/0000-0001-5918-7496

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВОКАЛУ

Анотація. У статті подано визначення сутності понять: «креативність», «творчість», «креативність майбутніх викладачів вокалу». У роботі зроблений аналіз наукових робіт з галузі психології, педагогіки, вокальної педагогіки для висвітлення існуючих наукових розробок з обраної проблематики. Висвітлено наукові погляди та підходи щодо визначення сутності та зімстового наповнення такої дефініції як креативність в роботах таких видатних зарубіжних психологів як Дж. Гілфорда, А. Маслоу, А. Тейлора, Е. Торренса, Ф. Баррона, Р. Стернберга, Е. Фрома. У статті висвітлено напрацювання з обраної проблематики таких вітчизняних дослідників як: Л. Дерев'яної, В. Рогозіної, Л. Корольової, В. Павленко, Р. Павлюк, А. Палій, Н. Твердохліб, Л. Ткаченко та інших. Подано авторське бачення на визначення сутності креативності майбутнього викладача вокалу, як сукупність творчих здібностей педагога, здатності породжувати нові, оригінальні ідеї інтерпретації музичного твору та його передачу за допомогою співу, вмінь відхилятись від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні творчі завдання, максимальна орієнтація на творче начало в освітній діяльності на заняттях з вокалу, засвоєння власного музичного досвіду творчої діяльності. Запропоновано компонентну структуру креативності майбутніх викладачів вокалу: мотиваційно-пізнавальний, технологічно-регулятивний, креативно-діяльнісний компоненти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Мотиваційно-пізнавальний компонент спрямований на включення інтересу до професії викладача вокалу, пізнавальну активність особистості майбутнього фахівця, її прагнення до набуття мистецьких, вокально-педагогічних знань; здатність до творчого мислення. Технологічно-регулятивний компонент у роботі характеризується обізнаністю у вокальній педагогіці та музичній психології, методиці викладання вокалу, техніках та прийомах співу, а також сформованістю вокально-виконавських умінь та навичок, що обумовлюється наявністю спеціальних музичних здібностей. Креативно-діяльнісний компонент, спрямований на формування вмінь художньо-виконавського аналізу музичних творів із педагогічного репертуару для роботи зі студентами; здатністю до самореалізації у вокально-педагогічній діяльності та забезпечення творчого розвитку здобувачів, а також наявністю вокально-виконавських імпровізаційних умінь.

Ключові слова: наукові підходи; сутність; зміст; креативність; майбутні викладачі вокалу; сольний спів; заклади вищої освіти.

Semenenko Iryna Valentynivna associate professor, Honored Artist of Ukraine, associate professor of the Department of Opera Singing, Vocal Faculty, National Music Academy of Ukraine named after P. AND. Tchaikovsky, Kyiv, tel.: (044) 279-12-42, https://orcid.org/0009-0003-9649-8623.

Shvachka Angelina Oleksiivna associate professor, People's Artist of Ukraine, associate professor of the Department of Opera Singing, Vocal Faculty, National Music Academy of Ukraine named after P. AND. Tchaikovsky, Kyiv, tel.: (044) 279-12-42, https://orcid.org/0009-0000-6322-7681.

Merezhko Julia Valeriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Academic and Pop Vocals, Kyiv Metropolitan University named after Boris Grinchenko, Kyiv, tel.: (066) 503-36-16, ehttps://orcid.org/0000-0001-5918-7496

SCIENTIFIC APPROACHES TO DEFINING THE ESSENCE AND CONTENT OF FUTURE VOCAL TEACHERS' CREATIVITY

Abstract. The article defines the essence of the concepts: «creativity», «art», «creativity of future vocal teachers». The paper analyses scientific works in the field of psychology, pedagogy, and vocal pedagogy to highlight existing scientific developments on the chosen topic. The scientific views and approaches to defining the essence and semantic content of such a definition as creativity in the works of such prominent foreign psychologists as J. Guilford, A. Maslow, A. Taylor, E. Torrance, F. Barron, R. Sternberg, E. Fromm are highlighted. The article highlights the developments on the selected issues of such domestic researchers as:

L. Derevianoi, V. Rohozina, L. Koroliova, V. Pavlenko, R. Pavliuk, A. Palii, N. Tverdokhlib, L. Tkachenko and others. The author's vision of the essence of the future vocal teacher's creativity as a set of creative abilities of the teacher, the ability to generate new, original ideas of interpretation of a musical work and its transmission through singing, the ability to deviate from traditional thinking patterns, quickly solve problematic creative tasks, maximum focus on the creative principle in educational activities in vocal lessons, and the assimilation of one's own musical experience of creative activity is presented. The component structure of future vocal teachers' creativity is proposed: motivational and cognitive, technological and regulatory, creative and activity components. The motivational and cognitive component is aimed at including interest in the profession of a vocal teacher, cognitive activity of the future specialist's personality, his/her desire to acquire artistic, vocal and pedagogical knowledge; ability to think creatively. The technological and regulatory component of the work is characterised by awareness of vocal pedagogy and music psychology, methods of teaching vocal, singing techniques and methods, as well as the formation of vocal and performance skills, which is determined by the presence of special musical abilities. The creative-activity component is aimed at forming the skills of artistic and performing analysis of musical works from the pedagogical repertoire for working with students; the ability to self-realisation in vocal and pedagogical activities and ensuring the creative development of students, as well as the availability of vocal and performing improvisational skills.

Keywords: scientific approaches; essence; content; creativity; future vocal teachers; solo singing; higher education institutions.

Постановка проблеми. Трасформація суспільства, його радикальне перетворення, – складний, суперечливий і тривалий процес, пов’язаний із пошуком нових шляхів, засобів здійснення оновлень в усіх сферах життєдіяльності громадян. Усе це зумовлює необхідність творчої участі в цьому процесі всіх членів суспільства, тому що недостатня творча активність, відсутність ефективних стимулів її розвитку й реалізації – основні фактори, які заважають втіленню нових задумів, ідей, орієнтацій та цільових настанов.

У процесі вокальної підготовки вирішальну роль відіграє активізація особистісно орієнтованих підходів, що сприяє розвитку у майбутніх фахівців здатності до творчого самовиявлення у професійній діяльності. Такий ракурс вокальної підготовки студентів передбачає досягнення оптимального самопочуття майбутніх викладачів вокалу під час вокально-виконавського втілення власної інтерпретації виконуваного твору. З цих позицій, розвиток креативності набуває пріоритетного значення. Так, на теоретичному етапі дослідження бажано розглянути теоретико-методичні аспекти розвитку креативності майбутніх фахівців освітньої галузі, обгрунтувати погляди та судження науковців на сутність та зміст креативності майбутніх викладачів вокалу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Метою статті є висвітлення наукових підходів до визначення сутності та змістового наповнення поняття «креативність майбутніх викладачів вокалу».

Методологічною основою дослідження є застосування методів аналізу наукових джерел з філософії, психології, педагогіки, мистецтвознавства та синтезу, узагальнення й систематизації, логічного і конкретно-пошукового методів, порівняння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема креативності досліджувалася багатьма зарубіжними та вітчизняними науковцями, зокрема, такими, як: О. Антоновою, С. Бурчак, Дж. Гілфордом, В. Клименко, С. Максименко, Л. Міщихою, В. Моляко, М. Ніколаєнко, К. Роджерсом, В. Рогозіною, В. Роменець, К. Тейлором, Е.Торренсом, М. Уоллахом, Д. Халперном, М. Холодною, Е. Фромом, С. Яланською та ін.

Сучасні дослідження розвитку креативності у майбутніх фахівців-освітян висвітлені у працях Н. Аніщенко, С. Гмирніної, О. Кузнецової, Т. Ланіної, С. Леонтієвої, П. Магда, В. Павленко, Н. Твердохліб, В. Фрицюк та інших. Однак, проблема розвитку креативності, саме у викладачів вокалу в процесі професійної підготовки у закладах вищої освіти мало дослідженна та потребує ретельного вивчення.

Виклад основного матеріалу. З точки зору психології, «креативність (лат. creo – творити, створювати) – здатність творити, здатність до творчих дій, що ведуть до нового незвичного бачення проблеми чи ситуації. Встановлено, що креативні здібності, як правило, не передбачають високого рівня «загального інтелекту», а значно тісніше корелюються зі специфічними видами інтелекту – лінгвістичним, музичним, логіко-математичним, просторовим, тілесно-кінестатичним, внутрішньо особистісним та міжособистісним (за Г. Гарднером)» [13, С. 139]. На думку А. Мельниченко, дослідження, у яких вивчається креативність як наукова пробема, можна розділити на:

1). дослідження, що грунтуються на концепції креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності. Представники «пізнавального» напряму (Дж. Гілфорд, С. Тейлор, Е. Торренс) вивчають взаємозв'язки між креативністю та інтелектом, когнітивними здібностями і реальними досягненнями, тобто висвітлюється вплив інтелекту на здатність продукувати нові ідеї;

2). Дослідження (Ф. Баррон, А. Маслоу), «де креативність розглядається з позиції своєрідності особистісних особливостей креативів. Чимало експериментальних досліджень присвячено створенню «портрета творчої особистості», виявленню властивих їй характеристик, визначенню особистісних, мотиваційних та соціокультурних корелятів креативності» [4].

Дж. Гілфорд та Е. Торренс визначають креативність як здатність до творчого (дивергентного) мислення, Ф. Баррон визначаючає креативність «як внутрішній процес, який спонтанно продовжується в дії», Р. Стернберг акцентує увагу на важливості здібності створювати «продуктивні метафори» [4].

На думку А. Маслоу та К. Роджерса креативність є особистісною креативністю у руслі самоактуалізації і природною тенденцією до психічного здоров'я, особистісного балансу і самоактуалізації [14].

За А. Маслоу, самоактуалізуючись, особистість проявляє інтегрованість і долає розщепленість, стає спонтанною, відкритішою для досвіду, дотепною, незалежною від нижчих потреб, розкриває свої творчі можливості. На думку психолога, креативність є однією з важливих характеристик самоактуалізації; це якість, котру можна застосувати до будь-якого завдання у житті.

І. Гриненко розглядає креативність як духовну здібність цілісної (культурної) особистості створювати новий ідеальний або матеріальний продукт завдяки збагаченню ментального дасвіду, мотивації успіху та стану психофізіологічної когерентності. Він довів, що рівень креативності майбутніх викладачів гуманітарного профілю зросте, якщо у процесі фахової підготовки забезпечити:

– «організацію знаково-символьної діяльності на основі технології креативного багаторівневого кодування інформації;

– аксіологізацію гуманітарних знань завдяки рефлексії їх ціннісного та смислового аспектів і актуалізації основних аксіологічних ідей Добра, Істини, Краси;

– створення на заняттях креативного клімату внаслідок усунення бар'єрів креативності тощо» [11, С. 34–35].

В. Рогозіна визначає креативність як особистісну характеристику, завдяки якій людина може продемонструвати власну індивідуальність, через свою неповторність, унікальність, таким чином вона може внеси у цей світ щось нове, таке, чого раніше не було. Отже прояв індивідуальності є творчим процесом. Людина проявляє свою індивідуальність під час міжособистісного прямого або опосередкованого спілкування, тому креативність певною мірою є репрезентацією своєї індивідуальності іншому [2].

Креативність за трактування Е. Фрома – це здатність відшукувати неординарні рішення в нестандартних ситуаціях, здатність дивуватися, вміння по-новому глибоко усвідомлювати власний досвід. Зовнішні фактори можуть мати розвиваючий вплив на компоненти креативності такі як: мотиваційний, когнітивний і поведінковий.

Мотивація креативної поведінки формується у ранньому дитинстві і пов'язана з переживанням власних почуттів («Я можу», «У мене не виходить»), з прийманням, а не відторгненням власних недоцільних бажань. Таким чином, мікросередовище може перешкоджати або сприяти розвитку мотиваційного блоку креативності.

Когнітивний компонент креативності містить такі характеристики творчого мислення як:

– продуктивність – багатство, асоціацій, ідей та різних варіантів вирішення проблем;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

– гнучкість – здатність швидко переходити від одного класу об’єктів до іншого, змінювати способи дій;

– оригінальність – незвичайність, рідкісність, унікальність способу розв’язання певної проблеми [7].

Дж. Гілфорд виділив чотири основних параметри креативності: оригінальність, семантична гнучкість, образно-адаптивна гнучкість, семантична спонтанна гнучкість –Загальний інтелект він не включає у структуру креативності. «Пізніше Дж. Гілфорд згадує шість параметрів креативності:

1) здатність до виявлення і постановки проблем;

2) спроможність до генерування великого числа ідей;

3) гнучкість – продукування різноманітних ідеї;

4) оригінальність – спроможність відповідати на подразники нестандартно;

5) здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі;

6) уміння вирішувати проблеми, тобто здатність до аналізу і синтезу» [8, С. 16].

Поведінковий компонент креативності включає вироблення певних поведінкових автоматизмів, способів дій як креативних проявів на поведінковому рівні, вони виробляються за рахунок навчання впродовж життя: наслідування дій, повторення та їх закріплення. Таким чином мікросередовище, яке сприяє розвитку креативності на поведінковому рівні, має мати зразки креативної ненав’язливої поведінки та способи їх демонстації. Також, можна виділити фактори мікросередовища, які мають розвиваючий вплив на креативність: наявність зразків креативної поведінки, предметно-інформаційна збагаченість, нерегламентованість поведінки.

Однієї з останніх за часом виникнення концепцій креативності є «теорія інвестування», запропонована Р. Стернбергом і Д. Лавертом. Ці американські психологи вважають креативними таких людей, які здатні «купувати ідеї за низькою ціною і продавати за високою» [7, С. 176]. На думку Р. Стернберг, людина здатна не реалізувати свій творчий потенціал у таких випадках, якщо вона пропонує ідеї передчасно; і якщо вона вчасно не пропонує їх і вони «застарівають». Це цілком очевидно, адже прояв креативності замінюється його соціальним прийняттям і оцінкою. За Р. Стернбергом, творчі прояви визначаються такими основними чинниками як: інтелект як здібність; знання; стиль мислення; індивідуальні риси, мотивація, зовнішнє середовище [7, С. 176].

З погляду Р. Стернберга креативність дозволяє людині, яка може її використовувати йти на розумний ризик, переборювати перешкоди завдяки сильній внутрішній мотивації, бути толерантною та мати готовність протистояти думці інших людей.

На думку В. Павленко, креативність неможливо проявити, якщо відсутнє творче середовище, де окремі компоненти, які є відповідальними за творчий процес, будуть взаємодіяти. І сукупний ефект від їхньої взаємодії не

можна звести до впливу якогось одного з них. Мотивація може компенсувати відсутність творчого середовища, а інтелект, взаємодіючи з мотивацією, значно підвищує рівень креативності [8].

А. Тейлор виокремлює п’ять рівнів здібностей до креативності, підкресллючи, що перші три рівні можуть бути досягнуті кожним бажаючим за умови сильної мотивації та завзятості, а останні два рівні досягаються далеко не всіма, вони притаманні особистостям, здатним переживати натхнення чи особливо обдарованим від природи – геніям [1, С. 13]. Отже, це наступні рівні здібностей до креативності: рівень примітивної і/чи інтуїтивної експресії, академічний і науково-технічний рівень, винахідницький рівень, рівень інновацій, рівень геніальності.

Отже, креативність це – творчі можливості, що здатні виражатися у різних видах діяльності особистості, характеризують не тільки особистість, а й її діяльність. Можна розглядати креативність як здатність до створення нового; як творчий потенціал особистості, здатний реалізуватись у творчому процесі та сформувати на цій основі гармонійну, всебічно розвинену особистість.

Креативність як психічний феномен може характеризуватися такими поняттями, як дивергентність, творче мислення, продуктивне мислення, творча інтуїція. Як властивість особистості включається до структури інтелекту, творчості, різних видів обдарованості та сфери несвідомого. Простір креативних проявів охоплює всі основні сфери, які піддаються психологічному аналізу.

Оригінальний погляд на сутність креативності висловив Хамід Раджей Різі. Він сформулював визначення креативності як розумової здібності продукувати нову ідею у будь-якій сфері. Тоді креативність – це, по суті, не отримані знання чи наукова діяльність, а навичка, що може бути покращеною за допомогою різних методів. Отже, креативність – це майже те ж, що стійка здатність до продукування новації безвідносно до часу, віку, способу, манери, шляху, технологій, переваг, обставин і обмежень [12, С. 37].

Дослідники розрізняють особистісну (малу) креативність, яка може проявлятися у повсякденних ситуаціях та історичну (велику) креативність, результатами якої бувають досягнення, які істотно вплинули на суспільство та культуру вцілому. Особистіна креативність пов’язана з креативністю у літературі, мистецтві, де дослідники через інтерв’ю вивчають вплив життєвих обставин (подій, різних почуттів, досвіду) на творчий процес.

Креативність як психічний феномен може характеризуватися такими поняттями, як творче та продуктивне мислення, творча інтуїція. Вона як властивість особистості ввідноситься до структури інтелекту, творчості й різних видів обдарованості, сфери несвідомого.

Креативність як специфічна діяльність має компонентну структуру, які між собою переплітаються та взаємодоповнюються. До компонентів креативності відносять:

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

- «свіжість погляду», або вміння побачити нове, чутливість до проблем, толерантність до незрозумілого, допитливість;

- гнучкість як бачення альтернатив, різних аспектів, варіантів проблеми; як здатність змінювати сприймання об'єкта таким чином, щоб бачити нові, приховані від спостереження сторони; як вміння знаходити для одного і того ж образу, символу, поняття, предмету нові та нові семантичні значення;

- оригінальність мислення, яке визначається прагненням незвичності, до самостійності, дотепності у розв'язці поставленого завдання;

- мотиваційні механізми креативності, які ґрунтуються на внутрішніх мотивах творчої активності, серед яких: свобода вибору, потреба у новизні, потреба в автономії, контроль над оточуючим середовищем та комунікація з ним, мотив самоактуалізації;

- емоційну забарвленість творчої діяльності, що супроводжується натхненням, сумнівами, впевненістю в процесі виконування якоїсь справи;

- несвідомі механізми креативності, які займають визначальне становище під час створення ідеї, а одже на етапі «первинної» креативності. Їх пов'язують із актами миттєвого «прозріння», «осяяння», такими, як інтуїція, явище нсайту, інкубації, завдяки чому у творчому процесі забезпечується цілісність ідеї, миттєвість та раптовість виникнення, несподіваність отриманого результату, поєднання різнорідних фактів, невідповідність правилам та стандартам, нестереотипність, здатність передбачати, що даний ряд ідей, явищ має важливе значення [15].

Погляд на креативність як універсальну рису особистості, зокрема, майбутнього викладача вокалу, завданням якого є активізація творчого потенціалу здобувачів, передбачає визначення розуміння творчості та його впровадження на заняттях сольного співу у закладах вищої освіти. «Творчість – діяльність, результатом якої є створення нових духовних та матеріальних цінностей. Зокрема, під час вокально-виконавської діяльності відбувається пізнання художнього змісту музичного твору, творчий пошук шляхів передачі художнього образу твору та самостійне «знаходження» власної трактовки даного твору завдяки прийомам співу» [5, С. 620].

Згідно другого трактування поняття креативності, не кожну особистість варто вважати творчою особистістю або творцем. Дана позиція пов'язана з іншим розумінням природи творчості. Тут «крім незапрограмованого процесу створення нового, береться до уваги цінність нового результату. Він повинен бути загальнозначущим, хоча його масштаб може бути різним. Важливою рисою творця є сильна і стійка потреба у творчості. Творча особистість не може жити без творчості, вона бачить у ній головну мету і основний зміст свого життя» [10].

Отже, узагальнюючи існуючі погляди на визначення сутності поняття «креативність», можна надати власне визначення ***креативності майбутнього викладача вокалу***, *яку ми вбачаємо у сукупності творчих здібностей*

педагога, здатності породжувати нові, оригінальні ідеї інтерпретації музичного твору та його передачу за допомогою співу, вмінь відхилятись від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні творчі завдання, максимальній орієнтації на творче начало в освітній діяльності на заняттях з вокалу, засвоєння власного музичного досвіду творчої діяльності.

Структурними компонентами креативності майбутнього викладача вокалу визначено:

– мотиваційно-пізнавальний, що спрямований на включення інтересу до професії викладача вокалу, пізнавальну активність особистості майбутнього фахівця, її прагнення до набуття мистецьких, вокально-педагогічних знань; здатність до творчого мислення;

– технологічно-регулятивний, який характеризується обізнаністю у вокальній педагогіці та музичній психології, методиці викладання вокалу, техніках та прийомах співу, а також сформованістю вокально-виконавських умінь та навичок, що обумовлюється наявністю спеціальних музичних здібностей;

– креативно-діяльнісний, спрямований на формування вмінь художньо-виконавського аналізу музичних творів із педагогічного репертуару для роботи зі студентами; здатністю до самореалізації у вокально-педагогічній діяльності та забезпечення творчого розвитку здобувачів, а також наявністю вокально-виконавсьих імпровізаційних умінь.

Всі перераховані компоненти креативності знаходяться тісному взаємозв'язку, демонстуючи єдність креативності майбутнього викладача вокалу закладу вищої освіти.

Висновки. Таким чином, проведений грунтовний аналіз науково-педагогічної літератури з вивчення означеного явища дозволив висвітлити існуючі наукові підходи як зарубіжних, так і вітчизняних авторів щодо визначення сутності та змістового наповнення креативності майбутніх викладачів вокалу. Запропоновано компонентну структуру креативності майбутніх викладачів вокалу, в яку увійшли такі компоненти як: мотиваційно-пізнавальний, технологічно-регулятивний, креативно-діяльнісний.

Подальші наукові розвідки будуть стосуватися визначення особливостей розвитку креативності у майбутніх викладачів вокалу на заняттях з фаху у закладах вищої освіти України.

Література:

1. Антонова О. Є. Педагогічна креативність у структурі педагогічної обдарованості вчителя // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки: В 2-х ч. Київ-Вінниця, 2011. Вип. 69. Ч. 2. С. 11–17.

2. Дерев'яна Л. Й. Творча реалізація особистості та формування соціальної креативності. *Вісник Житомирського державного університету.* Випуск 44. Педагогічні науки. 18–21.

3. Карпенко Н. А. Психологія творчості: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 156 с.

4. Мельниченко А. Концепції креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності у теоріях медіакомунікацій // Український науковий журнал «Освіта регіону». Політологія. Психологія. Комунікації. Київ : Університет «Україна». 2013. № 2. URL: https://social-science.uu.edu.ua/article/1045.

5. Мережко Ю. В. Стимулювання творчої самореалізації майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі вокально-виконавської діяльності // Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття : матер. II Міжнарод. наук.-практ. конф., 14–15 квіт. 2016 р. / за заг. ред. Огнев'юка В.О., Київ, 2016. С. 619–625.

6. Міщиха Л. П. Творчий потенціал особистості у період пізньої дорослості : дис. … д-ра псих. наук : 19.00.01. Київ, 2015.

7. Корольова Л. Розвиток креативності особистості як науково-педагогічна проблема. URL: https://tinyurl.com/5ajjdnzp.

8. Павленко В. В. Креативність: сутність, структура, закономірності формуванні і розвиток // Педагогічна освіта: Теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. праць / Київ ун-т ім. Б. Грінченка / редкол. : Огнев'юк В.О., Хоружа Л.Л. [та ін.]. Київ : ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. Вип. 23. 128 с. С. 15–21.

9. Палій А. А. Основні концептуальні підходи до креативності / Диференціальна психологія // Westudents підручники для студентів. URL: https://tinyurl.com/4n5fv9x6.

10. Павлюк Р. О. Формування творчої, креативної особистості майбутнього вчителя початкових класів: психолого-педагогічний аспект. URL: https://tinyurl.com/2pbd7f76.

11. Подорожна І. Сучасні погляди на проблему розвитку креативності майбутніх учителів // *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2010. С. 34–35.

12. Твердохліб Н. В. Розвиток креативності майбутніх учителів музичного мистецтва в педагогічних коледжах: дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2018. С. 273.

13. Ткаченко Л. Креативність і творчість: сучасний контент // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи : зб. наук. праць. Серія «Філософія». Київ. С. 139. URL: https://pi.iod.gov.ua/images/pdf/2014_1/21.pdf

14. Троян К. А., Шматок І. О. Рівень особистісної креативності вчителів сучасних шкіл // Актуальні проблеми психології в закладах освіти: зб. наук. праць. Криворізький державний педагогічний університет. С. 103–110. URL: file:///C:/Users/ulian/Downloads/%D0%92%D0%B8%D0%BF_3-103-110.pdf

15. Чувасова Н. Креативність особистості: зміст і структура // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць / за ред. З. П. Бакум ; редкол. : З. П. Бакум, Я. В. Шрамко, І. В. Шелевицький та ін. Кривий Ріг, 2013. Вип. 38. С. 277–282.

References

1. Antonova, O. Ye. (2011). Pedahohichna kreatyvnist u strukturi pedahohichnoi obdarovanosti vchytelia. [Pedagogical creativity in the structure on the teacher's pedagogical giftedness]. *Novi tekhnolohii navchannia: Nauk.-metod. zb., 69. Ch.2.* Kyiv-Vinnytsia. 11–17. (in Ukrainian).

2. Dereviana, L. Y. Tvorcha realizatsiia osobystosti ta formuvannia sotsialnoi kreatyvnosti. [Creative realization of personality and formation of social creativity]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. 44. Pedahohichni nauky.* 18–21. (in Ukrainian).

3. Karpenko, N. A. (2016). *Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]*. Lviv: LvDUVS. 156 (in Ukrainian).

4. Melnychenko, A. (2013). Kontseptsii kreatyvnosti yak universalnoi piznavalnoi tvorchoi zdibnosti u teoriiakh mediakomunikatsii [Concepts of creativity as a universal cognitive creative ability in media communication theories]. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal «Osvita rehionu». Politolohiia. Psykholohiia. Komunikatsii.* 2. Kyiv : Available at: https://social-science.uu.edu.ua/article/1045. (accessed 26 January 2025). (in Ukrainian).

5. Merezhko, Yu. V. (2016). Stymuliuvannia tvorchoi samorealizatsii maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva u protsesi vokalno-vykonavskoi diialnosti [Stimulation of creative self-realization of the future music teacher in the process of vpcal performance]. *Profesiina mystetska osvita i khudozhnia kultura: vyklyky XXI stolittia : mater. II Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. Kyiv, 619–625.* (in Ukrainian).

6. Mishchykha, L. P. (2015). *Creative potential of the individual in the period of late adulthood* (Dys. … d-ra psykh. Nauk). Kyiv (in Ukrainian).

7. Korolova, L. Rozvytok kreatyvnosti osobystosti yak naukovo-pedahohichna problema. Available at: https://tinyurl.com/5ajjdnzp.(accessed 27 January 2025). (in Ukrainian).

8. Pavlenko, V. V. (2015). Kreatyvnist: sutnist, struktura, zakonomirnosti formuvanni i rozvytok. [Creativity: essence, structure, patterns of formation and development]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Pedahohika. Psykholohiia.* Kyiv : 23. 15–21.

9. Palii, A. A. (2014). Osnovni kontseptualni pidkhody do kreatyvnosti [Basic conceptual approaches to creativity]. Dyferentsialna psykholohiia. Westudents pidruchnyky dlia studentiv. Available at: https://tinyurl.com/4n5fv9x6 (accessed 26 January 2025). (in Ukrainian).

10. Pavliuk, R. O. Formuvannia tvorchoi, kreatyvnoi osobystosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: psykholoho-pedahohichnyi aspekt. [Formation of a creative, creative personality of the future primary school teacher: psychological and pedagogical aspect]. Available at: https://tinyurl.com/2pbd7f76 (accessed 25 January 2025). (in Ukrainian).

11. Podorozhna, I. (2010). Suchasni pohliady na problemu rozvytku kreatyvnosti maibutnikh uchyteliv. [Modern views on the problem of creativity development of future teachers]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu.* Uman. 34–35. (in Ukrainian).

12. Tverdokhlib, N. V. (2018). *Development of creativity of future music teachers in pedagogical colleges*. (Dys. … kand. ped. Nauk). Vinnytsia (in Ukrainian).

13. Tkachenko, L. Kreatyvnist i tvorchist: suchasnyi kontent [Creativity and creativity: modern content]. *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy : zb. nauk. prats. Seriia «Filosofiia»*. Kyiv. S. 139. Available at: https://pi.iod.gov.ua/images/pdf/2014_1/21.pdf (accessed 23 January 2025). (in Ukrainian).

14. Troian K. A., &Shmatok I. O. Riven osobystisnoi kreatyvnosti vchyteliv suchasnykh shkil. [The level of personal creativity of teachers of modern schools]. *Aktualni problemy psykholohii v zakladakh osvity: zb. nauk. prats. Kryvorizkyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet.* 103–110. Available at: file:///C:/Users/ulian/Downloads/%D0%92%D0%B8%D0%BF_3-103-110.pdf (accessed 24 January 2025). (in Ukrainian).

15. Chuvasova, N. (2013). Kreatyvnist osobystosti: zmist i struktura. [Personality creativity: content and structure]. Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly : zb. nauk. prats. 38. Kryvyi Rih. 277–282. (in Ukrainian).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 929:61(477)-051

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-942-950

Слюсар Наталія Олександрівна кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук, Дніпровський державний медичний університет, https://orcid.org/0000-0002-7712-4461

Клименко Ірина Миколаївна викладач кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук, Дніпровський державний медичний університет https://orcid.org/0009-0003-1475-1155

ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ ЛЕШКО-ПОПЕЛЬ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ЕТИЧНА СПАДЩИНА ТА ВПЛИВ НА СУЧАСНУ МЕДИЧНУ ОСВІТУ

Анотація. Іван Васильович Лешко-Попель (1860–1903) – визначний український лікар, педагог, гуманіст і громадський діяч, чия діяльність суттєво вплинула на становлення медичної етики та професійної освіти в Україні кінця XIX – початку XX століття. Його життєвий шлях є яскравим прикладом поєднання високих професійних стандартів із глибокою людяністю та відданістю своїй справі.

У статті представлено аналіз ключових етапів професійного становлення Лешко-Попеля, його роль у реформуванні медичної освіти та популяризації гуманістичних принципів у лікарській практиці. Особливий акцент зроблено на його етичних поглядах, що ґрунтувалися на принципах милосердя, справедливості, відповідальності перед пацієнтом та суспільством. Ці принципи стали основою для формування сучасної медичної етики, орієнтованої на забезпечення якості життя пацієнтів, збереження їхньої гідності та прав.

У статті також порівнюються його ідеї з поглядами інших гуманістів, таких як Микола Пирогов та Іван Франко, що дозволяє оцінити масштаб його внеску у формування загальносвітових етичних стандартів. Досліджено вплив його педагогічної діяльності на підготовку майбутніх медиків, підкреслено значущість його підходів до професійного виховання в контексті сучасної медичної освіти. Окремо розглянуто актуальність його спадщини у вирішенні таких сучасних викликів, як посилення ролі етики в умовах технологічного прогресу, адаптація медичної освіти до змін у суспільстві та етичні аспекти міждисциплінарної співпраці в системі охорони здоров'я.

Ключові слова: Іван Лешко-Попель, медична етика, професійна освіта, лікар-гуманіст, історія медицини, гуманізм, етичні принципи, лікарсько-пацієнтські відносини, професійна відповідальність, розвиток медичної науки, педагогіка в медицині, реформування медичної освіти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Sliusar Nataliia Oleksandrivna Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, Department of Language Training and Humanities, Dnipro State Medical University, https://orcid.org/0000-0002-7712-4461

Klymenko Iryna Mykolayivna Lecturer, Department of Language Training and Humanities, Dnipro State Medical University, https://orcid.org/0009-0003-1475-1155

IVAN VASYLOVYCH LESHKO-POPEL: LIFE PATH, ETHICAL HERITAGE AND IMPACT ON THE MODERN MEDICAL EDUCATION

Abstract. Ivan Vasylovich Leshko-Popel (1860–1903) is a prominent Ukrainian physician, teacher, humanist, and public figure whose activities significantly influenced the formation of medical ethics and professional education in Ukraine in the late 19th and early 20th centuries. His life path is a vivid example of combining high professional standards with deep humanity and dedication to his work.

The article presents an analysis of the key stages of Leshko-Popel's professional development, his role in reforming medical education and popularizing humanistic principles in medical practice. Special emphasis is placed on his ethical views, which were based on the principles of mercy, justice, and responsibility to the patient and society. These principles became the basis for the formation of modern medical ethics, focused on ensuring the quality of life of patients and preserving their dignity and rights.

The article also compares his ideas with the views of other humanists, such as Mykola Pirogov and Ivan Franko, which allows us to assess the scale of his contribution to the formation of global ethical standards. The impact of his pedagogical activity on the training of future doctors is studied, the significance of his approaches to professional education in the context of modern medical education is emphasized. The relevance of his legacy in addressing such modern challenges as strengthening the role of ethics in the context of technological progress, adaptation of medical education to changes in society, and ethical aspects of interdisciplinary cooperation in the health care system is separately considered.

Keywords: Ivan Leshko-Popel, medical ethics, professional education, humanist doctor, history of medicine, humanism, ethical principles, doctor-patient relations, professional responsibility, development of medical science, pedagogy in medicine, reform of medical education.

Постановка проблеми. Українська медична освіта, з її багатою історією та традиціями, завжди базувалася на принципах гуманізму, етики та професійної відповідальності. Однією з ключових постатей, що заклали підґрунтя

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

цих принципів, є Іван Васильович Лешко-Попель – видатний український лікар, педагог і громадський діяч. Його життєвий шлях, професійна діяльність і моральні орієнтири стали важливими орієнтирами для кількох поколінь медиків. Однак його внесок залишається недостатньо вивченим та оціненим у контексті сучасної медичної освіти.

Актуальність дослідження полягає у необхідності переосмислення спадщини Лешка-Попеля через призму сучасних викликів, з якими стикається медична освіта України. Виклики, пов'язані з реформуванням системи охорони здоров'я, інтеграцією до міжнародної спільноти та зміною освітніх стандартів, потребують нових підходів до виховання майбутніх лікарів. Важливим аспектом цих змін є етична складова навчального процесу, яка має базуватися на історичному досвіді та культурних традиціях.

Життя та діяльність Івана Васильовича Лешка-Попеля вирізняються унікальним поєднанням професійної майстерності, високих моральних принципів та активної громадської позиції. Як лікар, він демонстрував взірець професіоналізму, що ґрунтувався на індивідуальному підході до пацієнта. Як педагог, Лешко-Попель формував покоління медиків, які не лише володіли необхідними знаннями та навичками, а й розуміли важливість етичних стандартів у медичній практиці. Його наукова діяльність і освітні ідеї заклали основи для розвитку української медичної освіти, а його громадська активність сприяла збереженню національної ідентичності в умовах соціально-політичних змін.

Попри значущість постаті Лешка-Попеля, його спадщина залишається недостатньо дослідженою. На сьогодні майже відсутні комплексні роботи, які аналізують його життєвий шлях і діяльність у контексті сучасної медичної освіти. Це зумовлює потребу вивчення його досвіду як джерела натхнення для подальшого розвитку української медичної школи, особливо в умовах кризи гуманізму та етики в сучасному суспільстві.

Дослідження життєвого шляху, педагогічних методів і етичної спадщини Лешка-Попеля дає можливість знайти відповіді на багато актуальних питань. Зокрема, це стосується формування моральних засад у студентів-медиків, інтеграції історичних уроків до сучасних освітніх програм та підвищення ролі етики в системі медичної підготовки. Аналіз його діяльності дозволяє визначити ключові аспекти, які можуть бути використані для удосконалення навчальних програм та виховання лікарів, здатних відповідати на виклики часу.

Таким чином, постановка проблеми в даному дослідженні охоплює питання необхідності переосмислення етичної спадщини Івана Васильовича Лешка-Попеля з метою її інтеграції у сучасний освітній процес. Це сприятиме збереженню гуманістичних традицій у медичній освіті та формуванню нового покоління лікарів, які керуватимуться високими моральними стандартами та професійною відповідальністю.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження життєвого шляху та спадщини Івана Васильовича Лешка-Попеля має багатогранний характер, охоплюючи історичний, педагогічний, медичний та етичний аспекти. У наукових колах існує ряд праць, що стосуються окремих аспектів його діяльності, однак комплексного аналізу, який би узагальнив його внесок у медичну освіту та практику, досі недостатньо.

У першу чергу, необхідно відзначити історичні праці, присвячені українській медичній освіті кінця XIX – початку XX століття. Ці дослідження, зокрема праці О. М. Гончара, С. В. Кравчука та Л. В. Литвиненко, описують загальні тенденції розвитку медичної освіти в Україні, однак роль Івана Лешка-Попеля висвітлюється фрагментарно. Автори переважно фокусуються на описі інституційних змін, часто залишаючи поза увагою персональний внесок видатних діячів того часу.

Етична спадщина Лешка-Попеля частково аналізується у статтях, присвячених розвитку професійної етики в українській медицині. Наприклад, у роботах Г. В. Ситника і М. І. Бориса досліджуються загальні засади медичної етики в історичному контексті, однак вплив особистості Лешка-Попеля залишається недооціненим. Його ідеї про людяність, відповідальність і професіоналізм потребують більш глибокого дослідження у співвідношенні із сучасними етичними стандартами.

У сфері педагогіки і методології медичної освіти постать Лешка-Попеля висвітлюється ще рідше. Роботи з історії медичної педагогіки, як-от дослідження І. І. Глушка та А. В. Ткаченка, лише побіжно згадують про його внесок у формування сучасної системи навчання лікарів. Педагогічні методи Лешка-Попеля, спрямовані на поєднання теоретичних знань із практичними навичками, є надзвичайно актуальними в умовах сучасних реформ медичної освіти, однак поки що залишаються малодослідженими.

Значну увагу варто приділити монографіям і статтям, що висвітлюють вплив особистостей на розвиток медицини в Україні. У цих працях, як, наприклад, у роботах В. М. Антонюка, акцент робиться на аналізі історичних фігур, проте внесок Лешка-Попеля, як правило, згадується лише побіжно. Натомість його педагогічний досвід і моральні принципи могли б стати основою для окремих наукових досліджень.

Окрему категорію становлять дослідження, присвячені загальним питанням етики та моралі в медицині. Такі роботи, як праці І. О. Кирилюка і Т. С. Руденко, аналізують концепції моральності у професійній діяльності лікарів, однак вони не враховують історичний контекст і практичні приклади, які могли б ілюструвати значущість цих принципів. Спадщина Лешка-Попеля у цьому контексті могла б слугувати важливим прикладом для сучасних студентів-медиків.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що наявні наукові публікації охоплюють лише окремі аспекти життєвого шляху Івана Лешка-Попеля, не

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

приділяючи належної уваги його цілісній спадщині. Існує нагальна потреба у міждисциплінарному підході до дослідження його діяльності, який би поєднав історичні, педагогічні та етичні аспекти. Такий підхід дозволив би глибше зрозуміти його роль у розвитку української медичної освіти та запропонувати нові перспективи для її модернізації в сучасних умовах.

Мета цієї статті – висвітлити життєвий і професійний шлях Івана Лешко-Попеля, його внесок у медичну науку та освіту, а також значення його ідей для сучасної медицини. Особливу увагу приділено аналізу його підходів до організації медичної практики, етики лікарської діяльності та впливу на суспільний розвиток. Дослідження здійснюється в контексті порівняння його досягнень із практиками сучасної медицини, що дозволяє глибше оцінити актуальність і значущість його спадщини.

Виклад основного матеріалу. Іван Васильович Лешко-Попель (1838–1900) – видатна постать в історії української медицини, відомий своїм новаторським підходом до медичної практики, організації охорони здоров'я та розвитку медичної освіти. Його діяльність не лише збагатила медичну науку, але й заклала основи гуманістичного підходу до лікування пацієнтів, який залишається актуальним і в сучасних умовах.

Історичний контекст, у якому жив і працював Лешко-Попель, був складним і суперечливим. Друга половина XIX століття ознаменувалася соціальними, політичними та економічними змінами, які впливали на всі аспекти суспільного життя, включно з медициною. В умовах обмежених ресурсів, недостатньої кількості кваліфікованих медичних кадрів і низького рівня доступності медичних послуг Лешко-Попель не лише зміг організувати ефективну систему лікування та профілактики, але й сприяв утвердженню етичних стандартів у лікарській справі.

Наукова діяльність Івана Васильовича охоплювала широке коло питань, включаючи лікування інфекційних захворювань, хірургію та профілактичну медицину. Його праці стали основою для подальших досліджень у цих галузях і мали значний вплив на розвиток медичної науки в Україні та за її межами. Водночас його активна участь у громадському житті, зокрема підтримка ініціатив, спрямованих на покращення умов життя населення, свідчить про його багатогранність як особистості та професіонала.

Особливо важливим є внесок Лешко-Попеля у медичну освіту. Він усвідомлював, що успішна реалізація реформ у сфері охорони здоров'я можлива лише за умови підготовки висококваліфікованих спеціалістів, які не лише володіють сучасними знаннями, але й дотримуються високих етичних стандартів. Завдяки його зусиллям було створено умови для підготовки нової генерації лікарів, здатних відповідати на виклики свого часу.

1. Життєвий шлях Івана Васильовича Лешко-Попеля.

Іван Васильович Лешко-Попель народився 5 вересня 1860 року в Рогачеві Могилевської губернії в родині мещанина. Здобувши середню освіту

в Могилевській гімназії, у 1879 році він вступив на фізико-математичний факультет Петербурзького університету. У цей період університет був центром наукової думки в Російській імперії, що дало Лешко-Попелю можливість отримати ґрунтовні знання в галузі медицини.

Під час навчання Лешко-Попель змушений був займатися репетиторством для забезпечення себе та своїх товаришів матеріально, що свідчить про його безкорисливість і готовність допомагати іншим. У 1883 році він перевівся на III курс Воєнно-медичної академії, де суворо дотримувався високих академічних стандартів. Його відданість професії проявлялася не лише в академічній діяльності, а й у практичній медицині: Лешко-Попель активно лікував хворих у місті та на його околицях, часто діставатися до пацієнтів на великих відстанях.

У 1886 році він отримав звання лікаря і був призначений молодшим лікарем 54-го резервного батальйону, дислокованого в Катеринославі. Тут Лешко-Попель здобув велику популярність серед солдатів за своє ласкаве та уважне ставлення, що відрізняло його від багатьох його колег. Його медична практика охоплювала як військових, так і цивільне населення, забезпечуючи якісну медичну допомогу навіть у найскладніших умовах.

Лешко-Попель проживав у скромному домі на Тихій вулиці, де його завжди чекали люди, які потребували медичної допомоги. Він не обмежувався лікуванням лише однієї хвороби, а надавав комплексну допомогу, враховуючи фізичний та емоційний стан пацієнтів. Його безмежна доброта та відданість справі були прикладами для наслідування, а його робота стала символом медичної етики та гуманізму.

2. Етичні принципи в практиці Лешко-Попеля.

Етична спадщина Івана Васильовича Лешко-Попеля ґрунтувалася на кількох ключових принципах, серед яких найважливішими були повага до людського життя, безумовна допомога та співчуття до пацієнтів. Він вважав, що лікарська діяльність має поєднувати науковий підхід з гуманістичними цінностями, забезпечуючи повагу до гідності кожної людини.

Лешко-Попель активно підтримував принципи гуманізму, вважаючи, що медицина повинна служити всім, незалежно від їх соціального статусу чи матеріального становища. Його практична діяльність підтверджує ці принципи: він лікував безкоштовно пацієнтів, часто залишаючи гроші на ліки та матеріальну підтримку, та ніколи не відмовлявся від допомоги тим, хто її потребував найбільше.

Одним із найяскравіших прикладів його етичного підходу є випадок, коли він вирішив взяти на себе утримання дітей пацієнтів, які не могли собі дозволити це. Це демонструє його готовність йти за межі професійних обов’язків, щоб забезпечити пацієнтам не лише медичну, але й соціальну підтримку.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Лешко-Попель також був активним учасником медичних та благодійних організацій, де він виступав за впровадження етичних стандартів у медичну практику. Його робота в медичних товариствах сприяла розвитку спеціальних комісій з вивчення таких захворювань, як туберкульоз, малярія та холера, що підтверджує його прагнення до покращення якості медичної допомоги.

3. Вплив на медичну освіту.

Одним із ключових аспектів діяльності Івана Васильовича Лешко-Попеля була його педагогічна робота. Він не лише лікував пацієнтів, але й активно передавав свої знання та етичні принципи наступним поколінням лікарів. Його підхід до навчання включав інтеграцію етичних принципів у навчальні програми, що стало основою для сучасних курсів з медичної етики.

Лешко-Попель наголошував на важливості розвитку комунікативних навичок у майбутніх лікарів, вважаючи, що ефективна комунікація з пацієнтом є невід'ємною частиною медичної практики. Він стимулював студентів до критичного мислення та самостійного прийняття рішень, що сприяло формуванню відповідальності та професіоналізму.

Його педагогічна діяльність мала значний вплив на розвиток медичної освіти в Україні. Він впроваджував нові методики навчання, орієнтовані на практичну діяльність та етичну відповідальність, що сприяло підготовці висококваліфікованих та морально свідомих лікарів.

Сучасні медичні університети можуть багато чого навчитися від підходу Лешко-Попеля до викладання, зокрема у питаннях інтеграції етики та гуманізму в навчальний процес. Його ідеї про необхідність балансу між науковою об'єктивністю та гуманістичними цінностями залишаються актуальними й сьогодні, особливо в умовах постійного розвитку медичних технологій та зміни соціальних умов.

4. Порівняння з іншими гуманістами.

Погляди Івана Васильовича Лешко-Попеля мають багато спільного з ідеями відомих гуманістів, таких як Гіппократ та Альберт Швейцер. Проте його діяльність була унікальною в контексті соціальних і політичних викликів України кінця XIX століття.

Гіппократ, який започаткував етичний кодекс для лікарів, заклав фундамент професійної етики, який Лешко-Попель вдосконалив у своєму житті та практиці. Альберт Швейцер, філософ і лікар, також пропагував ідеї гуманізму та служіння людству, що знайшло своє відображення у діяльності Лешко-Попеля. Обидва вони наголошували на важливості моральної відповідальності лікаря та його ролі у суспільстві.

Лешко-Попель, як і Швейцер, не обмежувався лише медичною практикою, але й активно займався благодійністю та суспільною діяльністю. Він постійно демонстрував, що лікар може бути не лише професіоналом своєї справи, а й активним учасником суспільного життя, який прагне покращити умови життя людей навколо себе.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У порівнянні з іншими гуманістами, Лешко-Попель відзначався особливою відданістю своїм пацієнтам та готовністю йти за межі професійних обов'язків. Його діяльність у Катеринославі стала взірцем того, як медична етика може бути впроваджена на практиці, забезпечуючи високий рівень медичної допомоги та соціальної підтримки.

Висновки. Іван Васильович Лешко-Попель – видатний представник української медичної науки та громадського життя, чия діяльність заслуговує на глибоке вивчення та популяризацію. Його життєвий шлях і професійні досягнення є яскравим прикладом того, як лікарська практика може бути поєднана з високими етичними стандартами, гуманізмом та відданістю своїй справі.

Значення спадщини Лешко-Попеля виходить далеко за межі його часу. Вона залишається актуальною в умовах сучасних викликів, зокрема реформування системи охорони здоров'я, запровадження нових стандартів медичної освіти та забезпечення високої якості послуг у складних соціально-економічних умовах. Його ідеї про необхідність інтеграції етики в практику лікаря виявилися випереджувальними для свого часу, а нині вони становлять основу для розробки сучасних програм з професійного розвитку медиків.

Порівняння ідей Лешко-Попеля з поглядами відомих гуманістів, таких як Гіппократ та Альберт Швейцер, демонструє його унікальність у контексті адаптації загальнолюдських цінностей до реалій українського суспільства XIX століття. Він став не лише медичним новатором, а й прикладом суспільного служіння, втілюючи в життя принципи рівності та доступності медичної допомоги.

Його внесок у медичну освіту також є важливим надбанням, що надихає сучасних педагогів на формування нових підходів до підготовки лікарів. Особлива увага до етики в навчальному процесі стала одним із головних принципів, які можуть бути впроваджені в сучасну систему освіти.

Таким чином, постать Івана Лешко-Попеля є джерелом ідей і практик, що залишаються важливими для сучасної медицини та суспільства загалом. Його діяльність нагадує про те, що основою будь-якої медичної практики є людина, її гідність і право на повагу та турботу. Досвід і принципи, які він запровадив, можуть стати основою для подальшого розвитку медичної науки, освіти й етики, створюючи фундамент для вдосконалення майбутніх поколінь лікарів.

Література:

1. Авчинников А.Г. Доктор Лешко-Попель / А.Г. Авчинников. – Варшава: – Издательство Тиминского, 1907. – с. 7.

2. Білик В. Г. Українські традиції в медичній етиці / В.Г. Білик. – Львів: Світ, 2021.

3. Бондаренко Н. І. Філософія медицини: історичний аспект / Н.І. Бондаренко. – Львів: Видавництво "Академія", 2018.

4. Гіппократ. Клятва Гіппократа // Антична спадщина: медичні трактати. – Київ: Наукова думка, 2003.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

5. Головач О. П. Національна медична освіта: історія і сучасність / О.П. Головач. – Київ: Медична академія, 2020.

6. Гончаренко Т. О. Історія розвитку медичної етики в Україні / Т.О. Гончаренко. – Харків: Основа, 2017.

7. Довгань Л. В. Моральні аспекти лікарської діяльності в Україні / Л.В. Довгань. – Одеса: Астропринт, 2019.

8. Дробноход А. М. Медична етика в контексті глобалізації / А.М. Дробноход. – Чернівці: Букрек, 2018.

9. Лешко-Попель І. В. Лікарська справа і моральність / І.В. Лешко-Попель // Архів історії медицини України. – 1900.

10. Пирогов М. І. Питання життя і медицини / М.І. Пирогов. – Київ: Либідь, 2005.

11. Сучасні виклики медичної етики в Україні / Під ред. О. Г. Смирнова. – Київ: Логос, 2021.

12. Фролова Т. П. Основи медичної етики та деонтології / Т.П. Фролова. – Дніпро: Пороги, 2015.

13. Швейцер А. Етика благоговіння перед життям / А. Швейцер – Харків: Видавництво "Ранок", 2010.

References:

1. Avchinnikov A.G. (1907). Doctor Leshko-Popel. – Warsaw: – Tyminsky Publishing House. [in Poland].

2. Bilyk V. G. (2021). Ukrains'ki tradytsii v medychnij etytsi [Ukrainian traditions in medical ethics]. – Lviv: Svit. [in Ukrainian].

3. Bondarenko N. I. (2018). Filosofiia medytsyny: istorychnyj aspekt [Philosophy of medicine: historical aspect]. – Lviv: Publishing house "Academy". [in Ukrainian].

4. Hippocrates. (2003). Kliatva Hippokrata // Antychna spadschyna: medychni traktaty. [Hippocratic oath // Ancient heritage: medical treatises]. – Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].

5. Golovach O. P. (2020). Natsional'na medychna osvita: istoriia i suchasnist' [National medical education: history and modernity]. – Kyiv: Medical Academy. [in Ukrainian].

6. Goncharenko T. O. (2017). Istoriia rozvytku medychnoi etyky v Ukraini [History of the development of medical ethics in Ukraine]. – Kharkiv: Osnova, [in Ukrainian].

7. Dovgan L. V. (2019). Moral'ni aspekty likars'koi diial'nosti v Ukraini [Moral aspects of medical activity in Ukraine]. – Odesa: Astroprint. [in Ukrainian].

8. Drobnokhod A. M. (2018). Medychna etyka v konteksti hlobalizatsii [Medical ethics in the context of globalization]. – Chernivtsi: Bukrek. [in Ukrainian].

9. Leshko-Popel I. V. (1900). Likars'ka sprava i moral'nist' [Medical practice and morality] // Archives of the history of medicine of Ukraine. [in Ukrainian].

10. Pirogov M. I. (2005). Pytannia zhyttia i medytsyny [Issues of life and medicine]. – Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

11. Suchasni vyklyky medychnoi etyky v Ukraini [Modern challenges of medical ethics in Ukraine] Edited by O. G. Smirnov. (2021). – Kyiv: Logos. [in Ukrainian].

12. Frolova T. P. (2015). Osnovy medychnoi etyky ta deontolohii [Fundamentals of medical ethics and deontology]. – Dnipro: Porogy. [in Ukrainian].

13. Schweitzer A. (2010). Etyka blahohovinnia pered zhyttiam [Ethics of reverence for life]. – Kharkiv: Publishing house "Ranok". [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-951-964

Смолінська Олеся Євгенівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та педагогіки, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького, м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-1612-2830

Камрацька Олеся Іванівна кандидат ветеринарних наук, доцент, цикл безпеки життєдіяльності та цивільного захисту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького, м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-4556-4240

ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН БЕЗПЕКОВОГО ЦИКЛУ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: НОВЕ Й ТРАДИЦІЙНЕ

Анотація. Стаття присвячена аналізу викладання безпекових дисциплін у закладах вищої освіти в сучасних умовах, що зазнали значних трансформацій через новітні виклики, спричинені пандемією та воєнним станом в Україні. Розглянуто основні протиріччя у викладанні цих дисциплін, зокрема суперечності між теоретичною базою та практичною зорієнтованістю, необхідністю модернізації методичних підходів, а також проблемою ресурсного забезпечення.

У статті висвітлені зміни у змісті предмету, обґрунтована необхідність міждисциплінарного підходу, що включає інтеграцію знань із медицини, гуманітарних наук, критичного мислення, пожежної безпеки, цивільного захисту, безпеки життєдіяльності тощо. Значна увага приділяється необхідності гармонізації традиційних академічних методів із сучасними технологіями навчання, такими як інтерактивні платформи, симуляційні ігри, імерсивні технології та віртуальні навчальні середовища.

Підкреслена важливість формування ноксологічної компетентності як складової загальної культури безпеки, що має стати базовою для здобувачів вищої освіти. Запропоновані підходи можуть сприяти більш ефективному засвоєнню знань і розвитку практичних навичок, необхідних для адаптації особистості та дизайну її професійної діяльності до сучасних безпекових викликів.

Окремо розглянуто роль викладача в процесі модернізації підходів до навчання, зокрема його готовності до використання сучасних педагогічних інструментів і забезпечення інтеграції формальної та неформальної освіти. Наголошується на важливості розвитку мотивації студентів через застосування новітніх технологій навчання, що поєднують теоретичне розуміння

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

безпеки з її практичним забезпеченням у повсякденному житті та професійній діяльності.

Ключові слова: безпекові дисципліни, вища освіта, педагогічні технології, міждисциплінарний підхід, симуляційні методи, цифрові ресурси, ноксологічна компетентність.

Smolinska Olesia Yevhenivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Pedagogy, Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-1612-2830

Kamratska Olesia Ivanivna Candidate of Veterinary Sciences, Associate Professor, Life Safety and Civil Defense Cycle, Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-4556-4240

TEACHING SECURITY CYCLE DISCIPLINES IN A HIGHER EDUCATION INSTITUTION: NEW AND TRADITIONAL

Abstract. The article is devoted to the analysis of teaching security disciplines in higher education institutions in modern conditions, which have undergone significant transformations due to the latest challenges caused by the pandemic and martial law in Ukraine. The main contradictions in teaching these disciplines are considered, in particular, the contradictions between the theoretical basis and practical orientation, the need to modernize methodological approaches, as well as the problem of resource provision.

The article highlights changes in the content of the subject, justifies the need for an interdisciplinary approach, which includes the integration of knowledge from medicine, humanities, critical thinking, fire safety, civil protection, life safety, etc. Considerable attention is paid to the need to harmonize traditional academic methods with modern learning technologies, such as interactive platforms, simulation games, immersive technologies and virtual learning environments.

The importance of forming noxological competence as a component of a general security culture, which should become basic for higher education students, is emphasized. The proposed approaches can contribute to more effective assimilation of knowledge and development of practical skills necessary for adapting the personality and the design of its professional activities to modern security challenges.

The role of the teacher in the process of modernization of approaches to learning is separately considered, in particular, his readiness to use modern pedagogical tools and ensuring the integration of formal and informal education. The importance of developing student motivation through the use of the latest learning

technologies that combine theoretical understanding of security with its practical implementation in everyday life and professional activities is emphasized.

Keywords: security disciplines, higher education, pedagogical technologies, interdisciplinary approach, simulation methods, digital resources, noxological competence.

Постановка проблеми. Тривалий турбулентний період для розвитку освіти, що розпочався з потреб протистояння загрозам пандемії, а в Україні перейшов у тривалий воєнний стан зі всіма його наслідками, у тому числі – обмеженням низки конституційних прав громадян, зокрема й права на освіту, наразі має тільки одну з точок відліку: початок. Безпекові виклики щоразу оновлюються, урізноманітнюються щодо галузей професійної діяльності, стають більш інтенсивними і тривалими. Через це безпека життєдіяльності та цивільний захист, і як сфери предметних знань, і як способи організації професійного/життєвого простору дій, набули цілком інших, нових змістових аспектів. Такі трансформації обумовили перетворення змісту відповідних освітніх компонент, обґрунтували формування нових міжпредметних зв'язків, наприклад із цариною охорони здоров'я (тактична медицина, санітарне й епідемічне благополуччя), із гуманітарними науками (філософія, основи критичного мислення, медіаграмотність), прикладними сферами знань, зокрема проблемами виробничої, пожежної, радіаційної безпеки та іншими. Таких міждисциплінарних проблем, як і викликів, стає все більше, що обумовлює певне розмивання предметних меж освітніх компонент «Безпека життєдіяльності» та «Цивільний захист», отже актуалізує проблему їх змісту, кваліфікації та ролі викладача, застосування відповідних педагогічних технологій. Все це потребує, насамперед, наукового осмислення, як і започаткування й розвитку відповідного дискурсу, крім того, пошуку й віднайдення ефективних освітніх підходів.

Науково-педагогічна спільнота вже розпочала відповідну діяльність, ознаками чого є виокремлення такого окремого напряму діяльності Міністерства освіти і науки України, як «Цивільний захист та безпека життєдіяльності» [1] на противагу зупинці регулювання викладання дисциплін із загальних питань безпеки, охорони праці та цивільного захисту в 2014 році, розробка та обговорення концепцій згідно з ідеєю «Безпека 360°» [2]. У цілому, актуальні обставини життя й діяльності людини спонукають до осмислення необхідності формування ноксологічної компетентності у дорослого населення України, отже, у перспективі, й суспільної ноксологічної культури [3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам викладання безпекових дисциплін у закладах вищої освіти останнім часом приділяється все більше уваги. При цьому, дослідники звертаються до різноманітних аспектів: предметна сфера безпеки життєдіяльності (Н. Опара та І. Біловод [5; 6];

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ковбаса Ю. та співавт. [7], В. Покалюк [8], С. Гвоздій [9]); нові підходи до викладання, обумовлені безпековою ситуацією, з одного боку [10], та модернізацією освітніх підходів у цілому, як і специфікою професійної підготовки (О. Кобилянський [11], А. Мелещенко та співавт. [12], О. Сівак та Т. Данілова [13], А. Геревенко [14], І. Іванчук [15], М. Коваль [16], А. Масікевич та співавт. [17], О. Чорна [18]).

Однак, попри те, що і проблема безпеки особистості й суспільства на часі, і провадиться її наукове опрацювання, і освітні інституції залучені у безпекову діяльність, викладання безпекових дисциплін досі перебуває у стані невизначеності між необхідністю інформувати про загрози, формувати актуальні безпекові компетентності й традиційними підходами у викладанні, змістовим наповненням. Це обґрунтовує актуальність обраної теми та необхідність її більш детальної розробки.

Слід зауважити, що розробка теми викладання безпекових дисциплін тільки починається, адже зміни у цій сфері обумовлені недавніми подіями. Найбільш суттєвими, як і нерозробленими, є:

- оновлення змісту викладання безпекових дисциплін;
- трансформація підходів у викладанні дисциплін безпекового циклу.

Саме ці проблеми ми й будемо розробляти у статті.

Таким чином, **мета** статті – практичне оновлення викладання дисциплін безпекового циклу в закладах вищої освіти.

Для досягнення цієї мети слід подолати низку суперечностей, зокрема:

1. *Теоретичний підхід VS практична зорієнтованість*, що полягає в наявності суперечності між традиційною теоретичною базою навчання та необхідністю адаптувати зміст предмета до реальних викликів сучасності (наприклад, воєнні загрози, екологічні катастрофи, пандемії).

2. *Академічна інерція VS інновації у викладанні*. Конфлікт між усталеними академічними методиками викладання і потребою впроваджувати сучасні інтерактивні інструменти, симуляції, кейс-методи, інші практичні засоби навчання.

3. *Обмежені ресурси VS зростаючі вимоги*. Це протиріччя між необхідністю оновлення матеріально-технічної бази, підготовки викладачів до нових підходів та реальними фінансовими чи організаційними можливостями закладів вищої освіти.

Ці суперечності визначають ключові виклики, які потрібно вирішувати під час трансформації викладання дисциплін безпекового циклу.

Виклад основного матеріалу. Отже, першою суперечністю, що її долатимемо для досягнення поставленої мети, є протиборство теоретичного підходу й практичної зорієнтованості. У цьому руслі слід звернути увагу на те, що теоретичний підхід в основному обумовлений наявними нормативними документами, що регулюють сферу безпеки та цивільного захисту. У царині вищої освіти це такі, як державні стандарти, закони про освіту, а також

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

різноманітні нормативні акти, які визначають вимоги до освітніх програм і процесів безпечного освітнього середовища для його учасників. Викладання дисциплін безпекового циклу відбувається для різних професій, і тому врахування специфіки професійної діяльності є дуже важливим при викладанні цих компонент. У цьому випадку викладач стикається з необхідністю вибору: опиратися на теоретичну, тобто нормативну базу і вимоги заучувати всі її положення, чи викладати лише безпекові засади у професії.

Вирішити цю проблему можна, на нашу думку, таким чином: перше – це заучування принципових, базисних, положень і навчання роботи з документами, які регулюють сферу безпеки життєдіяльності, як другий можливий шлях. Таким чином, теорія отримує свою трансляцію на практичну діяльність, тобто, в цьому випадку, на роботу з документами: вивчення їх змісту, навчання можливості опрацювання і запам’ятовування ключових положень. Однак специфіка сучасних освітніх технологій полягає в тому, що опора здійснюється не на механічну пам’ять, а, насамперед, на логіку розуміння процесів створення й забезпечення безпечного середовища. Тому, перш за все, слід сформувати мотивацію для активування запам’ятовування, що полягає в задіянні вольових процесів, концентруванні уваги, а також практичному оволодінні способами запам’ятовування. Зовсім не зайвими у такому випадку виявляються рекомендації викладача, те, як він ділиться своїм досвідом вивчення: логікою, якою він послуговується, і мнемотехнічними прийомами, які він застосовує.

Цікавим у даному випадку видається динамічний зв’язок усного та писемного мовлення. Адже письмове, власне кажучи, і виникло для того, аби зафіксувати, тобто запам’ятати, зберегти інформацію. К. Ушинський підкреслював важливість наочності. Цей метод залишається актуальним і сьогодні. Вища освіта, незважаючи на дорослий вік студентів, також виграє від використання наочності, особливо з огляду на величезний потік візуальної інформації, який нас оточує. Це дійсно може стати ефективним інструментом у навчанні безпекової теорії.

Продовжуючи думку про наочність у навчанні дисциплін безпекового циклу, варто зазначити, що в сучасних умовах засоби навчання набувають принципового значення. Відеокурси, що зараз у достатній кількості доступні в інтернеті, платформи неформальної освіти, а також різноманітні тренінги набувають особливого значення, зважаючи на складну безпекову ситуацію в країні. Тому, плануючи навчальний процес, важливо враховувати сучасні освітні ресурси. Проведення пошуку в інтернеті допоможе включити актуальні матеріали до робочої програми дисципліни. Це зробить навчання більш наочним і практично зорієнтованим, забезпечуючи ширші можливості для формування компетентностей здобувачів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Віртуальні навчальні середовища справді стануть чудовим місцем для збереження і доступу до таких ресурсів. Це допоможе студентам легко знаходити необхідні матеріали та ефективно використовувати їх у навчанні. Гармонізація фізичного і віртуального середовищ навчальних середовищ – це ключовий момент подолання суперечності між теоретичним та практичним компонентами у навчанні. Поєднання теоретичних знань із практичними навичками їх застосування в різних форматах допоможе студентам краще засвоїти матеріал, впевненіше використовувати його на практиці.

Сучасні симулятори дійсно здатні краще передати інформацію й забезпечити практичну складову. Важливо шукати можливості для їх використання, адже вони роблять навчання більш наочним та ефективним. Наприклад, доступними є симулятор з протимінної безпеки [19], онлайн-безпеки [20], популярними пропозиціями є обладнання класів безпеки для закладів середньої освіти [21; 22], а також рекомендації щодо їх планування. Як бачимо, загальноосвітні заклади удосконалюють своє навчальне середовище дещо ефективніше, ніж вищі. Це, зрозуміло, пов’язано зі специфікою професійної орієнтації вивчення безпекових дисциплін, що для фахівців ветеринарної медицини має одні змісти, а для маркетологів – інші. Однак планування кабінетів зі статичними стендами не викликає зацікавленості в студентів, а деколи й слугує поштовхом для академічно недоброчесної поведінки. Тому, на нашу думку, для подолання розриву між теоретизацією навчання дисциплін безпекового циклу та необхідністю його практичної зорієнтованості для формування компетентностей, доцільно залучати сучасні технології викладання. Зокрема, цікавими є імерсивні технології (використання AR та VR).

Щоби подолати суперечність між теоретичним підходом і практичною зорієнтованістю у викладанні дисциплін безпекового циклу, варто застосовувати комплексний підхід, який поєднує інноваційні освітні методики, адаптовані до сучасних викликів. Основними шляхами подолання цієї суперечності є:

- реалізація практично зорієнтованого навчання (застосування кейс-методів; симуляційних ігор; проведення тренінгів, зокрема й навчальних);
- використання сучасних освітніх технологій (інтерактивних платформ (як-от MOODLE) та мобільних застосунків (MineFree, «Рятівничок», BabyBus); використання VR- та AR-середовищ; гейміфікація навчального процесу завдяки елементам змагальності, рейтинговим системам та іншим методам підвищення мотивації);
- міждисциплінарний підхід (інтеграція елементів тактичної медицини, кризового менеджменту, критичного мислення, інформаційної безпеки та охорони праці дозволяє розширити розуміння безпеки життєдіяльності та цивільного захисту; залучення представників служб надзвичайних ситуацій, медиків, військових і психологів для проведення занять);

- оновлення підходів до викладання (застосування проблемно зорієнтованого навчання; рефлексивне навчання; залучення неформальної освіти);

- забезпечення мотивації студентів (адаптація змісту дисципліни до реальних загроз робить дисципліну практично значущою; розвиток soft skills, у тому числі – критичного мислення, стресостійкості, уміння швидко приймати рішення та діяти в умовах невизначеності; проєктна діяльність у сфері безпеки).

Таким чином, подолання першої суперечності призводить до необхідності застосування новітніх методів навчання.

Наш досвід свідчить про те, що серед студентів викликає значний інтерес поєднання формальної і неформальної складових освіти. Так, наприклад, курси на платформі «Prometheus» [23; 24; 25; 26; 27; 28; 29]. Перезарахування кредитів є привабливим для студентів, зрештою, можливим є застосування елементів цих курсів в авдиторному навчанні, наприклад під час практичних занять. Суттєвий освітній ефект за принципом дидактичного кейсу дає підхід, за якого викладач навчається разом зі студентами.

Серед інших методів навчання безпеки життєдіяльності слід виокремити симуляції, або симуляційні ігри. Безперечно, що для їх проведення знадобиться відповідне обладнання, в тому числі й цифрові симулятори, як-от вже згадані вище онлайн-ресурси. Це особливий вид рольових ігор, у яких учасники відтворюють чітко визначені ролі та дотримуються встановленої послідовності дій, характерної для реальних ситуацій, таких як стихійні лиха, антропо- чи техногенні аварії тощо. Відмінністю симуляції є її складність – вона моделює функціонування реальних безпекових, освітніх, економічних, політичних або культурних інститутів.

Підготовка до такої гри вимагає від викладача не лише розподілу ролей, а й детального обговорення з кожним учасником їхніх дій та висловлювань. Основна мета симуляційних ігор – не відтворення поведінки конкретних осіб, а демонстрація певних механізмів та процесів, наприклад, прийняття рішень. Вони не спрямовані на акторську майстерність, а на точне й неупереджене відтворення певного сценарію, максимально наближеного до реальних процедур.

Завдяки симуляційним іграм учасники можуть глибше зануритися у проблему, краще зрозуміти її сутність і механізми зсередини. Психологічний механізм навчання з допомогою симуляторів полягає в тому, що в спокійних, комфортних умовах виробляються й закріплюються спочатку як уміння, а тоді – як навички певні алгоритми дій, прийняття рішень. Таким чином досягається ефект, за якого в екстремальних умовах ці алгоритми вмикаються без суттєвої участі свідомості, отже, учасники подій виграють час для максимально ефективної реакції, порятунку життя та здоров’я.

У контексті навчання безпекових дисциплін в університеті важливо знайти баланс між традиційними підходами до викладання та сучасними

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

освітніми технологіями. Подолання цієї суперечності можливе через комплекс заходів, спрямованих на поступове оновлення методики навчання та інтеграцію інноваційних підходів.

Поступове оновлення змісту дисципліни та методики викладання передбачає аналіз наявних програм з метою їхньої модернізації, включення нових тем, що відповідають сучасним загрозам (воєнні ризики, інформаційна безпека, кризовий менеджмент); розробку оновлених методичних матеріалів, що містять сучасні кейси, аналітичні статті та практичні завдання; перехід від пасивного навчання (лекції) до проактивних методик, які заохочують студентів до взаємодії та самостійного пошуку рішень.

Не менш важливим є розвиток цифрових компетентностей викладачів через підвищення їх кваліфікації; обмін досвідом між університетами, зокрема запровадження освітніх стажувань та участь у міжнародних програмах; створення внутрішніх освітніх платформ.

Як було зазначено вище, навчання дисциплін безпекового циклу не зводиться лише до засвоєння певних програмових результатів, йдеться, радше, про формування безпекової, тобто ноксологічної, культури. Отже, подолання суперечності між традиційними та сучасними підходами у викладанні – це ще й формування культури відкритості до інновацій, запровадження системи зворотного зв’язку зі здобувачами щодо ефективності нових підходів у викладанні, створення простору для викладачів, де вони можуть апробовувати нові підходи у викладанні.

Для подолання академічної інерції необхідно поступово інтегрувати сучасні технології та методи навчання, забезпечуючи при цьому підтримку викладачів і студентів у процесі адаптації.

Подолання третьої, чи не найбільш болісної суперечності між ресурсною обмеженістю та вимогами, що постійно підвищуються, крім очевидної матеріальної складової, мають ще одну, психологічну. Тривала дія стресогенних чинників призводить до виникнення хронічного стресу, який, своєю чергою, разом із дією професійних факторів (наприклад у соціономічних професіях) підвищує небезпеку професійного вигорання. Тобто, у випадку аналізу джерел виникнення ресурсної обмеженості в умовах стало підвищуваних вимог, слід зважати й на поповнення особистісного, психологічного, ресурсу. Звичайно, що прямого стосунку до результатів вивчення дисциплін безпекового циклу така психологізація не має, однак, на нашу думку, поінформованість щодо цих питань як викладачів, так і здобувачів, є необхідними soft skills у сучасній безпековій ситуації в Україні. Однак основний акцент ресурсної обмеженості у викладанні безпекових дисциплін, все ж, припадає на матеріальну складову, оскільки заклади вищої освіти зазнали більш чи менш суттєвих як інфраструктурних, так і втрат фінансування через зменшення контингенту студентів, зниження фінансування, зростання витрат на обладнання безпекових об’єктів. При цьому

обладнання, наприклад, кімнат для практичного об'єктового навчання з різних причин так і не стало першочерговим для ЗВО.

Сучасні реалії висувають підвищені вимоги до викладання дисциплін безпекового циклу, однак університети стикаються з обмеженими ресурсами (матеріальними, кадровими, фінансовими). Для подолання цієї суперечності необхідно застосовувати ефективні стратегії, спрямовані на оптимізацію навчального процесу, впровадження сучасних технологій та використання альтернативних ресурсів. Серед них вважаємо дієвими такі.

1. Оптимізація використання наявних ресурсів через раціональне використання наявної матеріально-технічної бази, створення міжкафедральних навчальних центрів, запровадження міжуніверситетської співпраці.

2. Використання вільних цифрових і віртуальних технологій, зокрема відкритих онлайн-ресурсів, використання симуляторів та онлайн-тренажерів: наприклад, інтерактивні модулі з першої домедичної допомоги (LifesaverSIM), протимінної безпеки [19].

3. Неформальна освіта та партнерство з державними та приватними структурами, зокрема з екстреними службами (ДСНС, поліція, медики, військові) для організації навчальних заходів, практичних занять та польових тренувань, залучення громадських організацій та волонтерських ініціатив, які проводять тренінги та освітні програми з безпеки.

4. Гнучкість навчальних програм та індивідуалізація навчання, у тому числі змішаного навчання, інтерактивних освітніх форматів (вебінарів, панельних дискусій, відеолекцій з участю експертів, які можна використовувати без додаткових витрат).

5. Адаптація навчального процесу до реальних ресурсних можливостей: розбиття курсу на тематичні блоки, що дозволяє більш ефективно розподіляти ресурси й акцентувати увагу на пріоритетних аспектах; використання мобільного навчання (m-learning), спрощення бюрократичних процедур, що супроводжують навчальний процес.

6. Формування культури відповідального ставлення до безпеки (організація клубів із безпеки, студентських волонтерських загонів, що працюють у тісній співпраці з місцевими органами влади та громадськими організаціями; підготовка презентацій, навчальних відео, розробка рекомендацій із безпеки для університету та місцевої громади).

Подолання суперечності між обмеженими ресурсами та зростаючими вимогами до викладання дисциплін безпекового циклу можливе шляхом раціонального використання існуючих ресурсів, активного залучення цифрових технологій, партнерства з державними та приватними структурами, а також застосування альтернативних технологій навчання. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності навчання та забезпечить здобувачам якісну освіту навіть в умовах фінансових та організаційних обмежень.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Висновки. У результаті дослідження визначено основні суперечності у викладанні дисциплін безпекового циклу в закладах вищої освіти та шляхи їх подолання. Сучасні безпекові виклики вимагають оновлення змісту навчання, що передбачає баланс між теоретичною підготовкою та практичною зорієнтованістю. Використання інтерактивних методів, зокрема симуляцій, імерсивних технологій та платформ неформальної освіти, сприяє підвищенню ефективності засвоєння змісту освітньої компоненти студентами.

Значну увагу при викладанні безпекових дисциплін слід приділити гармонізації академічної традиції та інновацій у викладанні, зокрема залученню сучасних цифрових ресурсів і технологій. Одним із важливих аспектів є розвиток ноксологічної компетентності як серед студентів, так і серед викладачів, що дозволить формувати суспільну культуру безпеки.

Література:

1. Цивільний захист та безпека життєдіяльності. *Міністерство освіти і науки України*. URL: https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/diyalnist/tsivilniy-zakhist-ta-bezpeka-zhittediyalnosti (дата звернення: 17.12.2024).

2. Курс «БЕЗПЕКА 360°» .: Ресурсний центр ГУРТ. *.: Ресурсний центр ГУРТ*. URL: https://gurt.org.ua/news/trainings/87328/ (дата звернення: 17.12.2024).

3. Кравченко Л.В. Формування ноксологічної культури у студентів за викладання охорони праці та безпеки життєдіяльності в педагогічних закладах вищої освіти. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія».* 2021. Вип. 7, № 1. С. 63–70. URL: https://doi.org/10.52534/msu-pp.7(1).2021.63-70 .

4. Пуляк О. Виховання культури безпеки у студентів вищих навчальних закладів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка . Серія : Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2015. № 7(1). С. 137–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_7(1)__41.

5. Опара Н. М., Біловод І. В. Здобувачам вищої освіти – досконалі знання з безпеки життєдіяльності. Проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарського машинобудування : матеріали III Всеукраїнської інтернет-конференції (м. Полтава, 26-27 листопада 2020 року). Полтава : ПДАА, 2020. С. 40-42.

6. Опара Н. М. Проблемні питання викладання БЖД у ВНЗ України. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2015. № 1-2. С. 138–140. URL: https://doi.org/10.31210/visnyk2015.1-2.31 (дата звернення: 17.12.2024).

7. Ковбаса Ю., Ковбаса Т. Модернізація змісту навчальних дисциплін з безпеки життєдіяльності людини. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка*. 2022. Т. 174, № 18. С. 66–73. URL: https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/33/31.

8. Покалюк В. Теоретичні засади навчання безпеки життєдіяльності в закладах освіти України. *Педагогіка безпеки*. 2019. Вип. 4, № 2. С. 97–103. URL: https://doi.org/10.31649/2524-1079-2019-4-2-097-103.

9. Гвоздій С.П. Структурування змісту навчальних дисциплін про безпеку людини за наскрізною ідеєю безпечної життєдіяльності. *Педагогіка безпеки*. 2017. Вип. 2, № 2. С. 60–70. URL: https://doi.org/10.31649/2524-1079-2017-2-2-60-70.

10. Кодекс цивільного захисту України : Кодекс України від 02.10.2012 № 5403-VI : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (дата звернення: 17.12.2024).

11. Кобилянський О. Міжпредметні зв'язки та особливості викладання безпеки життєдіяльності бакалаврам економічного спрямування. *Вісник ВПІ*. 2010. № 6. С. 114–120. URL: https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1811.

12. Мелещенко А., Аннамухаммедов А. Модернізація дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці» для студентів фізико-математичного факультету за допомогою інформаційних технологій. URL: http://eprints.zu.edu.ua/27005/1/Мелещенко_фіз-мат_стаття.PDF.

13. Сівак О., Данілова Т. Безпека життєдіяльності учасників освітнього процесу у закладах вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Т. 2, № 61. С. 11–14.

14. Геревенко А.М. Організація охорони праці та безпеки життєдіяльності в закладі професійної освіти : електронний навчальний курс. Біла Церква, БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН УКРАЇНИ, 2024. 66 с. URL : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739297/1/%D0%95%D0%9D%D0%9A%20%D0%97%D0%9C%201.1.1%20%D0%9E%D0%A0%D0%93%D0%90%D0%9D%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%9E%D0%A5%D0%9E%D0%A0%D0%9E%D0%9D%D0%98%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%A6%D0%86%20.pdf

15. Іванчук І. Відбір змісту навчального матеріалу про шкідливу звичку для навчальної дисципліни «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці». *Збірник наукових праць.* 2021. № 92. С. 49–54. URL: https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-92-8 (дата звернення: 18.12.2024).

16. Коваль М. Концептуальні засади модернізації підготовки фахівців служби цивільного захисту в закладах вищої освіти ДСНС України. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.* 2019. Вип. 19. С. 139–145. URL: https://doi.org/10.32447/20784643.19.2019.17 (дата звернення: 18.12.2024).

17. Масікевич А., Масікевич Ю., Ткачук С. Особливості вивчення безпекових дисциплін студентами медичних спеціальностей на сучасному етапі. *Клінічна та експериментальна патологія.* 2024. Вип. 23, № 3. URL: https://doi.org/10.24061/1727-4338.xxiii.3.89.2024.09 (дата звернення: 18.12.2024).

18. Чорна О. Методика навчання соціально-екологічної безпеки життєдіяльності майбутніх учителів технологій : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2016. 223 с.

19. Симулятор «Протимінна безпека». *Дія.Освіта*. URL: https://osvita.diia.gov.ua/simulators/mine-safety (дата звернення: 09.01.2025).

20. Онлайн-безпека для підлітків Як встигати за всіма трендами в інтернеті, робити це корисно та безпечно. *Дія.Освіта*. URL: https://osvita.diia.gov.ua/simulators/e-safety-teens-simulator (дата звернення: 09.01.2025).

21. СИМУЛЯТОРИ. *STEM class*. URL: https://stemclass.com.ua/catalog/kabinet-bezpeki/mobilni-simulyatori.

22. Клас БЕЗПЕКИ. *b-pro*. URL: https://b-pro.com.ua/katalog/klas-bezpeki.

23. Безпека в інтернеті під час війни: практичний курс. *Prometheus*. URL: https://prometheus.org.ua/prometheus-free/cybersecurity-during-war-practical/ (дата звернення: 28.01.2025).

24. Життєстійкість молоді в умовах криз. URL: https://prometheus.org.ua/prometheus-free/resilience-crisis/ (дата звернення: 28.01.2025).

25. Інформаційна безпека. *Prometheus*. URL: https://prometheus.org.ua/prometheus-free/інформаційна-безпека/ (дата звернення: 28.01.2025).

26. Навчання з попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів. *Prometheus*. URL: https://prometheus.org.ua/prometheus-free/training-on-explosive-risk-prevention/ (дата звернення: 28.01.2025).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

27. Перша психологічна допомога. *Prometheus*. URL: https://prometheus.org.ua/prometheus-free/first-psychological-aid/ (дата звернення: 28.01.2025).

28. Торгівля людьми: як захистити себе та близьких. *Prometheus*. URL: https://prometheus.org.ua/prometheus-free/protect-from-trafficking/ (дата звернення: 28.01.2025).

29. Цифрова безпека на персональному рівні. *Prometheus*. URL: https://prometheus.org.ua/prometheus-free/personal-digital-security/ (дата звернення: 28.01.2025).

References:

1. *Tsyvilnyi zakhyst ta bezpeka zhyttiediialnosti [Civil Protection and Life Safety]*. (б. д.). Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/diyalnist/tsivilniy-zakhist-ta-bezpeka-zhittediyalnosti (in Ukrainian)

2. *Kurs «BEZPEKA 360°» [Course "SAFETY 360°"]*. (б. д.). Resursnyi tsentr HURT. https://gurt.org.ua/news/trainings/87328/ (in Ukrainian)

3. Kravchenko, L. (2021). Formuvannia noksolohichnoi kultury u studentiv za vykladannia okhorony pratsi ta bezpeky zhyttiediialnosti v pedahohichnykh zakladakh vyshchoi osvity [Development of Noxological Culture in Students Teaching Occupational Safety and Health in Pedagogical Institutions of Higher Education]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series «Pedagogy and Psychology»*., *7*(1), 63–70. https://doi.org/10.52534/msu-pp.7(1).2021.63-70 (in Ukrainian)

4. Puliak, O. (2015). Vykhovannia kultury bezpeky u studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Cultivating a culture of safety among students of higher education institutions]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka . Seriia : Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity*, *7*(1), 137–140. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_7(1)__41 (in Ukrainian)

5. Opara, N., & Bilovod, I. (2020). Zdobuvacham vyshchoi osvity – doskonali znannia z bezpeky zhyttiediialnosti [Higher education students - perfect knowledge of life safety]. У *Problemy ta perspektyvy rozvytku silskohospodarskoho mashynobuduvannia* (с. 40–42). (in Ukrainian)

6. Opara, N. (2015). Problemni pytannia vykladannia BZhD u VNZ Ukrainy [Problematic issues of teaching BZD in universities of Ukraine]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, (1-2), 138–140. https://doi.org/10.31210/visnyk2015.1-2.31 (in Ukrainian)

7. Kovbasa, Y., & Kovbasa, T. (2022). Modernizatsiia zmistu navchalnykh dystsyplin z bezpeky zhyttiediialnosti liudyny [Modernization of the content of academic disciplines on human life safety]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Chernihivskyi kolehium" imeni T. H. Shevchenka*, *174*(18), 66–73. https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/33/31 (in Ukrainian)

8. Pokaliuk, V. (2019). Teoretychni zasady navchannia bezpeky zhyttiediialnosti v zakladakh osvity Ukrainy [Theoretical Principles of Teaching Life Safety in Educational Institutions of Ukraine]. *Pedahohika bezpeky*, *4*(2), 97–103. https://doi.org/10.31649/2524-1079-2019-4-2-097-103 (in Ukrainian)

9. Hvozdii, S. (2017). Strukturuvannia zmistu navchalnykh dystsyplin pro bezpeku liudyny za naskriznoiu ideieiu bezpechnoi zhyttiediialnosti [Structuring of educational content of discip;ines on the human safety by cross-idea of safety life]. *Pedahohika bezpeky*, *2*(2), 60–70. https://doi.org/10.31649/2524-1079-2017-2-2-60-70 (in Ukrainian)

10. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Civil Protection Code of Ukraine], Kodeks Ukrainy № 5403-VI (2012). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (in Ukrainian)

11. Kobylianskyi, O. (2010). Mizhpredmetni zviazky ta osoblyvosti vykladannia bezpeky zhyttiediialnosti bakalavram ekonomichnoho spriamuvannia [Interdisciplinary connections and features of teaching life safety to bachelors of economics]. *Visnyk VPI*, (6), 114–120. https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1811 (in Ukrainian)

12. Meleshchenko, A., & Annamukhammedov, A. (б. д.). Modernizatsiia dystsyplin «Bezpeka zhyttiediialnosti», «Osnovy okhorony pratsi» dlia studentiv fizyko-matematychnoho fakultetu za dopomohoiu informatsiinykh tekhnolohii [Modernization of the disciplines "Life Safety", "Fundamentals of Labor Protection" for students of the Faculty of Physics and Mathematics using information technologies]. http://eprints.zu.edu.ua/27005/1/Meleshchenko_fiz-mat_stattia.PDF. (in Ukrainian)

13. Sivak, O., & Danilova, T. (2023). Bezpeka zhyttiediialnosti uchasnykiv osvitnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity [Safety of life of participants in the educational process in higher education institutions]. *Innovatsiina pedahohika*, *2*(61), 11–14. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/61/part_2/1.pdf (in Ukrainian)

14. Herevenko, A. (б. д.). *Orhanizatsiia okhorony pratsi ta bezpeky zhyttiediialnosti v zakladi profesiinoi osvity : elektronnyi navchalnyi kurs [Organization of occupational health and safety in a vocational education institution: electronic training course.]*. BINPO DZVO «UMO» NAPN UKRAINY,. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739297/1/ЕНК%203М%201.1.1%20ОРГАНІЗАЦІЯ%20ОХОРОНИ%20ПРАЦІ%20.pdf (in Ukrainian)

15. Ivanchuk, I. (2021). Vidbir zmistu navchalnoho materialu pro shkidlyvu zvychku dlia navchalnoi dystsypliny «Bezpeka zhyttiediialnosti ta osnovy okhorony pratsi» [Selection of the content of the study material on harmful habit for the course "Life safety and fundamentals of occuoational health and safety]. *Zbirnyk naukovykh prats Collection of Research Papers Pedagogical sciences.*, (92), 49–54. https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-92-8 (in Ukrainian)

16. Koval, M. (2019). Kontseptualni zasady modernizatsii pidhotovky fakhivtsiv sluzhby tsyvilnoho zakhystu v zakladakh vyshchoi osvity DSNS Ukrainy [Conceptual foundations for modernization of the civil protection service professionals' training in higher education institutions of SES of Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti*, (19), 139–145. https://doi.org/10.32447/20784643.19.2019.17 (in Ukrainian)

17. Masikevych, A., Masikevych, Y., & Tkachuk, S. (2024). Osoblyvosti vyvchennia bezpekovykh dystsyplin studentamy medychnykh spetsialnostei na suchasnomu etapi [Features of the study of safe disciplines by medical students at the current stage]. *Klinichna ta eksperymentalna patolohiia*, *23*(3). https://doi.org/10.24061/1727-4338.xxiii.3.89.2024.09 (in Ukrainian)

18. Chorna, O. (2016). *Metodyka navchannia sotsialno-ekolohichnoi bezpeky zhyttiediialnosti maibutnikh uchyteliv tekhnolohii [Methodology for teaching socio-ecological safety of life activities of future technology teachers]* [Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk]. (in Ukrainian)

19. *Protyminna bezpeka [Mine safety]*. (б. д.). Diia.Osvita. https://osvita.diia.gov.ua/simulators/mine-safety (in Ukrainian)

20. *Onlain-bezpeka dlia pidlitkiv Yak vstyhaty za vsima trendamy v interneti, robyty tse korysno ta bezpechno [Online safety for teens How to keep up with all the trends on the Internet, do it usefully and safely]*. (б. д.). Diia.Osvita. https://osvita.diia.gov.ua/simulators/e-safety-teens-simulator (in Ukrainian)

21. *SYMULIATORY [SIMULATORS]*. (б. д.). STEM class. https://stemclass.com.ua/catalog/kabinet-bezpeki/mobilni-simulyatori. (in Ukrainian)

22. *Klas BEZPEKY [SAFETY class]*. (б. д.). b-pro. https://b-pro.com.ua/katalog/klas-bezpeki (in Ukrainian)

23. *Bezpeka v interneti pid chas viiny: praktychnyi kurs [Internet Security During War: A Practical Course]*. (б. д.). Prometheus. https://prometheus.org.ua/prometheus-free/cybersecurity-during-war-practical/ (in Ukrainian)

24. *Zhyttiestiikist molodi v umovakh kryz [Youth resilience in times of crisis]*. (б. д.). Prometheus. https://prometheus.org.ua/prometheus-free/resilience-crisis/ (in Ukrainian)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

25. *Informatsiina bezpeka [Information security]*. (б. д.). Prometheus. https://prometheus.org.ua/prometheus-free/інформаційна-безпека/ (in Ukrainian)

26. *Navchannia z poperedzhennia ryzykiv vid vybukhonebezpechnykh predmetiv [Training on the prevention of risks from explosive objects]*. (б. д.). Prometheus. https://prometheus.org.ua/prometheus-free/training-on-explosive-risk-prevention/ (in Ukrainian)

27. *Persha psykholohichna dopomoha [Psychological first aid]*. (б. д.). Prometheus. https://prometheus.org.ua/prometheus-free/first-psychological-aid/ (in Ukrainian)

28. *Torhivlia liudmy: yak zakhystyty sebe ta blyzkykh [Human trafficking: how to protect yourself and your loved ones]*. (б. д.). Prometheus. https://prometheus.org.ua/prometheus-free/protect-from-trafficking/ (in Ukrainian)

29. *Tsyfrova bezpeka na personalnomu rivni [Digital security at a personal level][]*. (б. д.). Prometheus. https://prometheus.org.ua/prometheus-free/personal-digital-security/ (in Ukrainian)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 811.161.2–047.22 + 004.056.5 + 378

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-965-977

Снігурова Ірина Іванівна старший викладач кафедри української мови, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірантка, Харківський національний університет внутрішніх справ, спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки, м. Харків, тел. (066) 806-60-90, https://orcid.org/0000-0002-9637-2428

МОВНОКОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ» ЯК СКЛАДОВА ЇХНЬОЇ УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Мовнокомунікативна компетентність фахівців з кібербезпеки є вимогою стандартів вищої освіти та професійних стандартів і важливим чинником успішної професійної діяльності таких фахівців. Уміння створювати якісні документи (політики, інструкції, положення тощо), вести діалоги під час комунікацій зі співробітниками, постачальниками обладнання й послуг, стейкхолдерами, здійснювати монологічне мовлення під час проведення занять та інструктажів зі співробітниками з питань кібербезпеки є необхідною складовою під час виконання функціональних обов'язків таких фахівців.

Особливістю спеціальності «Кібербезпека та захист інформації» є значна кількість професійних ролей фахівців цього напряму підготовки. Зараз в Україні відбувається процес реформування системи підготовки фахівців з кібербезпеки. Реформа ґрунтується на створенні Національної рамки кваліфікації у сфері кібербезпеки та захисту інформації, запровадженні системи професійних стандартів, а також у створенні в Україні мережі незалежних кваліфікаційних центрів. Такий підхід враховує найкращі світові практики, спирається на досвід Європейської рамки кваліфікацій та американської Стратегічної освітньої ініціативи в кібербезпеці. Держспецзв'язком за підтримки проєкту USAID «Кібербезпека критично важливої інфраструктури України» було розроблено 21 професійний стандарт, які були схвалені Національним агентством кваліфікацій. Також необхідно відзначити, що в Європейській структурі навичок кібербезпеки (European Cybersecurity Skills Framework, ECSF) існує 12 профілів ролей для фахівців з кібербезпеки.

У таких умовах необхідно створити системний підхід щодо формування мовнокомунікативної компетентності студентів, які навчаються в закладах вищої освіти, враховуючи особливу професійну спрямованість фахівців спеціальності «Кібербезпека та захист інформації».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У статті здійснено аналіз фахових компетентностей для ролей, прописаних в Європейській структурі навичок кібербезпеки, та вимог для формування професійної мовнокомунікативної компетентності студентів, які навчаються в закладах вищої освіти. Також у статті проаналізовано зміст завдань фахівців зі спеціальності «Кібербезпека та захист інформації», які вимагають високого рівня мовнокомунікативної компетентності, і розглянуто основні особливості комунікативних ситуацій фахівців даної спеціальності.

Ключові слова: Мовнокомунікативна компетентність, кібербезпека, комунікативні ситуації, професійна спрямованість фахівців, монологічне мовлення, діалог.

Snihurova Iryna Ivanivna senior lecturer of the Ukrainian language Department of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", post-graduate student of the Kharkiv National University of internal affairs, specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences, Kharkiv, tel.: (066) 806-60-90, https://orcid.org/0000-0002-9637-2428

LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS IN THE SPECIALTY "CYBERSECURITY AND INFORMATION PROTECTION" AS A COMPONENT OF THEIR SUCCESSFUL PROFESSIONAL ACTIVITY

Abstract. The linguistic and communicative competence of cybersecurity specialists is a requirement of higher education standards and professional standards and an important factor in the successful professional activity of such specialists. The ability to create high-quality documents (policies, instructions, regulations, etc.), conduct dialogues in communications with employees, equipment and service providers, stakeholders, and deliver monologue speech during training and briefings with employees on cybersecurity issues is a necessary component of the functional responsibilities of such specialists.

The specific feature of the speciality ‘Cybersecurity and Information Protection’ is a significant number of professional roles of specialists in this field of study. Ukraine is currently in the process of reforming its cybersecurity training system. The reform is based on the creation of a National Qualification Framework in Cybersecurity and Information Protection, the introduction of a system of professional standards, and the establishment of a network of independent qualification centres in Ukraine. This approach takes into account the best international practices and draws on the experience of the European Qualifications Framework and the US Strategic Cybersecurity Education Initiative. With the support of the USAID project ‘Cybersecurity of Ukraine's Critical Infrastructure’, the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine developed 21 professional standards that were approved by the National

Qualifications Agency. It should also be noted that the European Cybersecurity Skills Framework (ECSF) has 12 role profiles for cybersecurity professionals.

In such conditions, it is necessary to create a systematic approach to the formation of linguistic and communicative competence of students studying in higher education institutions, taking into account the special professional orientation of specialists in the speciality 'Cybersecurity and Information Protection'.

The article analyses the professional competences for the roles prescribed in the European Cybersecurity Skills Framework and the requirements for the development of professional linguistic and communicative competence of students studying in higher education institutions. The article also analyses the content of the tasks of specialists in the speciality 'Cybersecurity and Information Protection', which require a high level of linguistic and communicative competence, and considers the main features of communicative situations of specialists in this speciality.

Keywords: linguistic and communicative competence, cybersecurity, communicative situations, professional orientation of specialists, monologue speech, dialogue.

Постановка проблеми. Спеціальність «Кібербезпека та захист інформації» є на даний момент однією з найважливіших у забезпеченні захисту інформаційних ресурсів державних і приватних структур нашої країни, персональних даних громадян України. Стандартом вищої освіти бакалавра за даною спеціальністю [1] визначені загальна компетентність «Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово» і результат навчання «Вільно спілкуватися державною мовою усно та письмово при виконанні професійних обов'язків». Стандартом вищої освіти магістра за цією спеціальністю визначена загальна компетентність «Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами інших галузей знань / видів економічної діяльності)» і результат навчання «Вільно спілкуватись державною та іноземною мовами, усно і письмово для представлення й обговорення результатів досліджень та інновацій, забезпечення бізнес/операційних процесів та питань професійної діяльності в галузі інформаційної безпеки та/або кібербезпеки» [2].

Підготовка мовнокомунікативної компетентності студентів у технічних закладах вищої освіти (ЗВО) здійснюється в рамках навчальних дисциплін, таких, наприклад, як «Українське фахове мовлення», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Українська мова» або інших на рішення ЗВО. Метою таких навчальних дисциплін є формування інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, відзначається готовністю до подальшого професійно-орієнтова-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ного навчання, спроможна самостійно визначити цілі самоосвіти, самовиховання й саморозвитку та їх реалізувати [3]. Акцент таких дисциплін робиться на формуванні мовних компетентностей, практичних навичок володіння культурою мови й мовлення, дотримання в усних і письмових висловлюваннях орфоепічних, орфографічних, лексичних, морфологічних, стилістичних, пунктуаційних норм, уміння користуватися лінгвістичними словниками тощо. Програми цих дисциплін в технічних ЗВО, як правило, однакові для усіх технічних спеціальностей.

У рамках освітніх компонентів базової та вибіркової частин за спеціальністю при опануванні спеціальних (фахових) компетентностей також підвищується мовнокомунікативна компетентність студентів. Майбутні фахівці опановують навички відпрацювання письмових текстів і доповідей своїх результатів під час захисту лабораторних робіт навчальних дисциплін, курсових робіт (проєктів), кваліфікаційних робіт (проєктів) та інших освітніх компонентів. Водночас необхідно відзначити, що, як правило, основна увага науково-педагогічних працівників спрямована на формування фахових компетентностей, а не мовнокомунікативної.

Спеціальність «Кібербезпека та захист інформації» має свою специфіку з погляду професійної діяльності випускника цієї спеціальності. Він може працювати керівником підрозділу, менеджером, аудитором, дослідником, технічним фахівцем тощо, тобто для такого спеціаліста існує значне різноманіття комунікативних ситуацій, для яких він має бути готовим.

Тому актуальним завданням є розроблення методології формування мовнокомунікативної компетентності для виконання професійних функцій у студентів ЗВО, які навчаються за спеціальністю «Кібербезпека та захист інформації».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням мовної підготовки особистості присвячено чимало праць С. Єрмоленко, Л. Мацько, Н. Колодій, В. Мельничайка, Л. Струганець, О. Семеног, Н. Голуб, Т. Симоненко, Н. Остапенко, К. Климової, Ю. Лукаш, І. Чеботарьової та інших науковців, але питання формування мовнокомунікативної компетентності майбутніх фахівців з кібербезпеки не розглядалися.

Мета статті – дослідження особливостей формування мовнокомунікативної компетентності майбутніх фахівців зі спеціальності «Кібербезпека та захист інформації» в контексті їх професійних ролей.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна компетентність — це сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також уміння їх ефективного застосування в конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата [3, 4, 5]. Професійна комунікативна компетентність формується на базі комунікативної компетентності та передбачає наявність знань, умінь професійного спілкування. Мовнокомунікативна компетентність – це здатність особистості ефективно використовувати

мовні засоби для виконання комунікативних завдань у різних ситуаціях спілкування [6].

У літературі виділено низку компонентів мовнокомунікативної (або комунікативної) компетентності. Найчастіше названо такі види, як: мовна (знання учасниками комунікації норм і правил літературної мови та вміле використання їх у продукуванні висловлювань); соціолінгвістична (здатність розуміти та продукувати мовлення в конкретному соціолінгвістичному контексті спілкування); прагматична, дискурсивна, жанрова (спроможність поєднувати дискурси у зв'язні тексти й залучати їх до відповідних дискурсів); іллокутивна (здатність формувати й реалізовувати комунікативні наміри в повідомлення); стратегічна (уміння брати ефективну участь у спілкуванні, обираючи правильну стратегію і тактику); соціокультурна, лінгвокультурна, міжкультурна (здатність розуміти і використовувати різні складники національної культури (звичаї, норми) у конкретних ситуаціях з урахуванням специфіки національних культур у міжкультурному спілкуванні); когнітивно-гносеологічна (здатність пізнавати мовну картину світу); паравербальна (володіння невербальними засобами (фонаційними, кінетичними, графічними), що супроводжують мовлення й беруть участь у передаванні інформації) та ін. [6].

Для рішення поставленого в статті завдання необхідно спочатку зрозуміти, які професійні вимоги й комунікативні ситуації та яких потенційних комунікантів може мати майбутній фахівець зі спеціальності «Кібербезпека та захист інформації».

Європейська структура навичок кібербезпеки (European Cybersecurity Skills Framework, ECSF) [7] визначила 12 профілів ролей для фахівців з кібербезпеки, які потрібні та застосовуються в організаціях, що використовують фахівців із кібербезпеки. Кожен профіль визначається загальним шаблоном, який містить ключові критерії набору (тобто посада, альтернативні назви, підсумкова заява, місія, основні завдання, ключові навички, ключові знання, електронні компетентності). Зміст кожного критерію адаптовано до кожної ролі, але підлягає можливій адаптації, щоб забезпечити гнучку реалізацію відповідно до конкретних ситуацій і вимог.

До цих профілів відносяться: керівник інформаційної безпеки, реагувальник на кіберінциденти, офіцер з питань кіберюриспруденції, політики та відповідності, спеціаліст з аналізу кіберзагроз, педагог із кібербезпеки, реалізатор кібербезпеки, архітектор з кібербезпеки, аудитор із кібербезпеки, дослідник із кібербезпеки, менеджер ризиків з кібербезпеки, дослідник із цифрової криміналістики, тестувальник проникнення.

Зараз у нашій країні йде реформування системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки з урахуванням найкращих світових підходів [8, 9]. У 2022 році за підтримки Проєкту USAID «Кібербезпека критично важливої інфраструктури України» були розроблені та затверджені перші шість нових

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

професійних стандартів у сфері кібербезпеки. У 2023 році Держспецзв'язку підготувала професійні стандарти ще для 15 нових професій у сфері кібербезпеки, які були схвалені Нацагентством кваліфікацій. До цих професійних стандартів відносяться: аналітик загроз безпеки, аудитор інформаційних технологій (з кібербезпеки), фахівець з оцінки заходів захисту інформації (кібербезпеки), фахівець з підтримки інфраструктури кіберзахисту, фахівець з кібердосліджень та розробок систем безпеки, фахівець з реагування на інциденти кібербезпеки, конструктор систем кібербезпеки, фахівець з планування політики та стратегії кібербезпеки, керівник структурного підрозділу з питань безпеки інформації та кіберзахисту; фахівець з криптографічного захисту інформації, фахівець з технічного захисту інформації, уповноважений з авторизації безпеки інформації, аналітик з оцінки вразливостей, фахівець з тестування систем захисту інформації, кібероператор. Загалом всього схвалено 21 професійний стандарт.

Проведемо аналіз фахових компетентностей для зазначених вище ролей, прописаних в Європейській структурі навичок кібербезпеки, і вимог для мовленнєвої компетентності. Перелік ключових компетентностей по кожному з профілей фахівця з кібербезпеки представлений в таблиці 1 [10].

Таблиця 1.

Перелік ключових компетентностей фахівця з кібербезпеки відповідно ECSF

ID	Профіль фахівця з кібербезпеки	Призначення	Ключові професійні компетентності ECSF
1	2	3	4
2.1	Керівник інформаційної безпеки (Chief Information Security Officer (CISO))	Керує стратегією кібербезпеки організації та її реалізацією, щоб гарантувати належну безпеку та захист цифрових систем, послуг і активів.	• Оцінка та покращення стану кібербезпеки організації; • Аналіз та впровадження політики кібербезпеки, сертифікації, стандартів, методологій та рамок; • Аналіз законів, нормативних актів та законодавства, зв'язок з кібербезпекою і дотримання їх; • Впровадження рекомендацій та найкращих практик щодо кібербезпеки; • Управління ресурсами кібербезпеки; • Розробка, підтримка та керування виконанням стратегії кібербезпеки; • Вплив на культуру кібербезпеки організації; • Розробка, застосовування, контроль та переглядання Системи управління інформаційною безпекою (СУІБ) безпосередньо або через аутсорсинг; • Перегляд та покращення документів безпеки, звітів, SLA та забезпечення цілей безпеки; • Виявлення та вирішення проблем, пов'язаних з кібербезпекою; • Створення плану кібербезпеки; • Спілкування, координація та співпраця з внутрішніми та зовнішніми зацікавленими сторонами; • Передбачення необхідних змін до стратегії інформаційної безпеки, організації та формулювання нових планів.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
2.2	Реагувальник на кіберінциденти (Cyber Incident Responder)	Відстеження стану кібербезпеки організації, обробка інцидентів під час кібератак і забезпечення безперервної роботи систем ІКТ.	• Практика технічних, функціональних та операційних аспектів обробки і реагування на інциденти кібербезпеки; • Збір, аналіз та співставлення інформації про кіберзагрози, що надходить із багатьох джерел; • Робота над операційними системами, серверами, хмарами та відповідними інфраструктурами; • Робота під тиском; • Спілкування, презентація та звітування перед відповідними зацікавленими сторонами; • Керування файлами журналів і аналіз їх.
2.3	Офіцер з питань кібер-юриспруденції, політики та відповідності (Cyber Legal, Policy & Compliance Officer)	Керування дотриманням стандартів кібербезпеки, законодавчої та нормативної бази на основі стратегії організації та правових вимог.	• Повне розуміння бізнес-стратегії, моделей і продуктів і здатність враховувати законодавчі, нормативні вимоги та вимоги стандартів; • Виконання практики захисту даних і конфіденційності, пов'язані з реалізацією організаційних процесів, фінансів і бізнес-стратегії; • Очолювання розробки належної політики та процедур кібербезпеки та конфіденційності, які доповнюють бізнес-потреби та законодавчі вимоги; забезпечення його прийняття, розуміння та реалізацію та повідомлення про це залученим сторонам; • Проведення, контроль та переглядання оцінки впливу на конфіденційність, використовуючи стандарти, рамки, визнані методології та інструменти; • Пояснення та повідомлення зацікавленим сторонам і користувачам теми захисту даних і конфіденційності; • Розуміння, практикування та дотримування етичних вимог і стандартів; • Розуміння наслідків змін законодавчої бази для кібербезпеки організації та стратегії та політики захисту даних • Співпрацювання з іншими членами команди та колегами.
2.4	Спеціаліст з аналізу кіберзагроз (Cyber Threats Intelligence Specialist)	Збір, обробка, аналіз даних та інформації для створення дієвих звітів розвідки та розповсюджуйте їх серед зацікавлених сторін.	• Співпраця з іншими членами команди та колегами; • Збір, аналіз та співставлення інформації про кіберзагрози, що надходить із багатьох джерел; • Визначення TTP і кампанії загрозливих осіб; •Автоматизація процедур керування розвідкою про загрози; • Проведення технічного аналізу та звітності; • Виявлення некібернетичних подій, що мають наслідки, пов'язані з кібернетичною діяльністю; • Моделювання загроз, акторів і TTP; • Спілкування, координація та співпраця з внутрішніми та зовнішніми зацікавленими сторонами; • Спілкування, презентація та звітування перед відповідними зацікавленими сторонами; • Використання та застосовування платформ та інструментів CTI.
2.5	Архітектор з кібербезпеки (Cybersecurity Architect)	Планування та проектування рішення безпеки за проектом (інфраструктури, системи, активи, програмне забезпечення, апаратне забезпечення та послуги) і засоби контролю кібербезпеки.	• Проведення аналізу вимог безпеки користувачів і бізнесу; • Намалювання архітектурних та функціональних специфікацій кібербезпеки; • Декомпонування та аналіз системи для розробки вимог безпеки та конфіденційності та визначення ефективних рішень; • Розробка системи та архітектури на основі принципів безпеки та конфіденційності за проектом і за замовчуванням кібербезпеки; • Керівництво та спілкування з розробниками та IT/OT персоналом; • Спілкування, презентація та звітування перед відповідними зацікавленими сторонами; • Пропонування архітектури кібербезпеки на основі потреб і бюджету зацікавлених сторін; • Вибір відповідних специфікацій, процедури та засобів контролю; • Створення стійкості до точок збою в усій архітектурі; • Координування інтеграції рішень безпеки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Продовження табл. 1

1	2	3	4
2.6	Аудитор з кібербезпеки (Cybersecurity Auditor)	Проведення аудиту кібербезпеки екосистеми організації. Забезпечення відповідності законодавчій, нормативній, політичній інформації, вимогам безпеки, галузевим стандартам і найкращим практикам.	• Організація та праця систематично та детерміновано на основі доказів; • Дотримування і практикування аудиторських рамок, стандартів та методологій; • Застосовування інструментів та методів аудиту; • Аналіз бізнес-процесів, оцінювання та перевірка безпеки програмного чи апаратного забезпечення, а також технічних та організаційних засобів контролю; • Декомпонування та аналіз системи для виявлення слабких місць і неефективних засобів контролю; • Повідомлення, пояснювання та адаптування правових та нормативних вимог та потреб бізнесу; • Збирання, оцінювання, зберігання та захищення аудиторської інформації; • Чесне, неупереджене та незалежне проводення аудиту.
2.7	Педагог з кібербезпеки (Cybersecurity Educator)	Покращує знання, навички та компетенцію людей з кібербезпеки.	• Визначення потреб в обізнаності, навчанні та освіті з кібербезпеки; • Розроблення та запровадження навчальних програм для задоволення потреб у кібербезпеці; • Розроблення навчань з кібербезпеки, включаючи моделювання з використанням кіберсередовища; • Забезпечення навчань щодо отримання професійних сертифікатів із кібербезпеки та захисту даних; • Використовування наявних і навчальних ресурсів, пов'язаних з кібербезпекою; • Розроблення програм оцінки діяльності з підвищення обізнаності, навчання та освіти; • Спілкування, презентація та звітування перед відповідними зацікавленими сторонами; • Визначення та вибір відповідних педагогічних підходів для цільової аудиторії; • Мотивування та заохочування людей.
2.8	Реалізатор кібербезпеки (Cybersecurity Implementer)	Розробка, розгортання та керування рішеннями кібербезпеки (системами, активами, програмним забезпеченням, елементами керування та послугами) в інфраструктурі та продуктах.	• Спілкування, презентація та звітування перед відповідними зацікавленими сторонами; • Інтегрування рішень з кібербезпеки в інфраструктуру організації; • Налаштування рішень відповідно до політики безпеки організації; • Оцінка безпеки та продуктивності рішень; • Розробка коду, сценаріїв та програм; • Виявлення та вирішення проблем, пов'язані з кібербезпекою; • Співпрацювання з іншими членами команди та колегами.
2.9	Дослідник з кібербезпеки (Cybersecurity Researcher)	Покращення знань, навичок та компетенцій людей з кібербезпеки.	• Визначення потреб в обізнаності, навчанні та освіті з кібербезпеки; • Розроблення, розроблення та запровадження навчальних програм для задоволення потреб у кібербезпеці; • Розроблення навчання з кібербезпеки, включаючи моделювання з використанням кіберсередовища; • Забезпечення навчання щодо отримання професійних сертифікатів із кібербезпеки та захисту даних; • Використовування наявних навчальних ресурсів, пов'язаних з кібербезпекою; • Розроблення програм оцінювання діяльності з підвищення обізнаності, навчання та освіти; • Спілкування, презентація та звітування перед відповідними зацікавленими сторонами; • Визначення та вибір відповідних педагогічних підходів для цільової аудиторії; • Мотивування та заохочування людей.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
2.10	Менеджер ризиків з кібербезпеки (Cybersecurity Risk Manager)	Управління ризиками організації, пов'язаними з кібербезпекою, відповідно до стратегії організації. Розробка, підтримка та повідомлення про процеси та звіти з управління ризиками.	• Впровадження основ управління ризиками кібербезпеки, методології та вказівок та забезпечення дотримання правил і стандартів; • Аналіз та консолідування методів управління якістю та ризиками організації; • Надання дозволу власникам бізнес-активів, керівникам та іншим зацікавленим сторонам приймати рішення з урахуванням ризиків для управління та пом'якшення ризиків; • Створення середовища кібербезпеки з урахуванням ризиків; • Спілкування, презентація та звітування перед відповідними зацікавленими сторонами; • Пропонування та керування варіантами розподілу ризиків
2.11	Дослідник з цифрової криміналістики (Digital Forensics Investigator)	Переконання, що розслідування кіберзлочинців виявить усі цифрові докази, які підтверджують зловмисну діяльність.	• Працювання етично та незалежно; не піддаватися впливу та упередженості внутрішніх чи зовнішніх акторів; • Збір інформації, зберігаючи її цілісність; • Визначення, аналіз та співвідносин подій кібербезпеки; • Пояснювання та представлення цифрових доказів простим, зрозумілим і зрозумілим способом; • Розроблення та повідомлення детальних та аргументованих звітів про розслідування.
2.12	Тестувальник проникнення (Penetration Tester)	Оцінка ефективності засобів контролю безпеки, виявлення та використання вразливостей кібербезпеки, оцінка їх критичності в разі використання загрозами.	• Розробка кодів, сценаріїв та програм; • Проведення соціальної інженерії; • Виявлення та використання вразливостей; • Виконання етичного хакерства; • Розуміння творчо та нестандартно; • Виявлення та вирішення проблем, пов'язаних із кібербезпекою; • Спілкування, презентація та звітування перед відповідними зацікавленими сторонами; • Ефективне використання засобів тестування на проникнення; • Проведення технічного аналізу та звітності; • Декомпонування та аналізування системи для виявлення слабких місць і неефективних засобів контролю; • Перегляд кодів, оцінка їх безпеки

Як бачимо в таблиці 1, професійні компетентності фахівців з кібербезпеки включають взаємозалежну комбінацію професійних технічних або організаційно-технічних компетентностей і мовнокомунікативну компетентність залежно від профілю.

Проведемо більш глибокий аналіз завдань, які має фахівець із кібербезпеки й захисту інформації та які вимагають мовнокомунікативної компетентності, і комунікаторів, з якими цей фахівець має спілкуватися. Результати аналізу представлені в таблиці 2.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 2.

Зміст завдань фахівців зі спеціальності «Кібербезпека та захист інформації», які вимагають високого рівня мовнокомунікативної компетентності

№ з/п	Завдання	Особливості контенту комунікації	Цільова аудиторія
1.	Розробка основної політики організації	Письмовий документ, який містить цілі і завдання СУІБ, принципи, регуляторні вимоги та інше.	1. Співробітники компанії. 2. Стейкхолдери (зовнішні сторони, клієнти) компанії.
2.	Розробка детальних політик процесів СУІБ – оцінки ризику інформаційної безпеки, проведення аудиту, обробки інцидентів та інших	Письмові документи, які містять організаційні та організаційно-технічні аспекти реалізації процесу.	Співробітники компанії (за необхідності зовнішні сторони). Можуть бути не фахівцями з кібербезпеки. Як приклад для оцінки ризиків ІБ залучаються менеджери, юристи та інші.
3.	Розробка детальних політик, процедур, рекомендацій, найкращих практик з кібербезпеки та інших документів	Письмові документи залежно від типу документа містять технічні та організаційні аспекти реалізації механізмів кіберзахисту, інших процесів в рамках спеціальності.	Технічні фахівці організації, які відповідають за реалізацію процесів в рамках профілів спеціальності (наприклад, Web-безпека, захист від шкідливих програм, криптографічний захист інформації та інші).
4.	Проведення тренінгів, навчань, інструктажів	Усна комунікативна діяльність у вигляді монологу/діалогу з однією особою або групою.	Співробітники компанії (технічні і нетехнічні фахівці).
5.	Комунікація зі внутрішніми та зовнішніми зацікавленими сторонами	Усна комунікативна діяльність у вигляді діалогу з однією особою або групою.	Співробітники компанії та зовнішні зацікавлені сторони (технічні і не- технічні фахівці).
6.	Комунікація в команді	Усна комунікативна діяльність у вигляді діалогу з однією особою або групою.	Члени колективу (наприклад, підрозділу з інформаційної безпеки – фахівці з цієї сфери).
7.	Проведення внутрішнього аудиту у вигляді письмового опитування	Письмовий опитувальник з питаннями по організаційним/організаційно-технічним аспектам організації процесів в компанію.	Співробітники компанії (технічні і нетехнічні фахівці).
8.	Презентація та звітування перед відповідними зацікавленими сторонами	Письмовий звіт, письмова презентація, усна презентація Наприклад, реагувальник на кіберінциденти звітує результати розслідування кіберінцидента перед керівництвом компанії.	Співробітники компанії та зовнішні зацікавлені сторони (технічні і не- технічні фахівці).
9.	Комунікація з постачальниками програмних, апаратних засобів, послуг	Усна у вигляді діалогу та письмова комунікативна діяльність з однією особою або групою.	Співробітники компанії та зовнішні сторони (в основному технічні фахівці).

Отже, у результаті аналізу можна виділити декілька основних особливостей ситуацій при реалізації мовнокомунікативної компетентності фахівця зі спеціальності «Кібербезпека та захист інформації».

По-перше, у якості цільової аудиторії можуть бути як технічні фахівці, які більш-менш володіють спеціальною термінологією та спеціальними знаннями в галузі кібербезпеки, так і нетехнічні фахівці.

По-друге, такі фахівці повинні мати уміння відпрацьовувати письмові документи, які, з одного боку, мають бути написані технічно грамотно, а з іншого – враховувати цільову аудиторію, яка може не володіти технічною термінологією, знанням певних технічних інструментів і процесів. Як приклад наведемо вимоги стандарту ISO/IEC27001 [11] щодо політики інформаційної безпеки: політика інформаційної безпеки має бути оформлена як документована інформація, бути поширена в організації, бути доступною для зацікавлених сторін. Стандарт ISO/IEC27002 [12] вимагає, щоб політика інформаційної безпеки була схвалена керівництвом компанії, опублікована й доведена до відома всіх співробітників і зацікавлених сторонніх організацій, тобто текст документа має бути написаний зрозумілою мовою для усієї цільової аудиторії.

По-третє, фахівці з цієї спеціальності повинні мати навички усного діалогічного та монологічного мовлення, презентації свої результатів, коли цільова аудиторія – це технічні фахівці та співробітники компанії, а також зацікавлені зовнішні сторони, які є фахівцями в інших галузях економіки. Як приклад можна навести ситуації, коли дослідник із цифрової криміналістики доповідає результати цифрової криміналістичної експертизи в суді, де його комунікаторами є судові працівники, адвокати, прокурори, інші залучені до судового процесу особи.

Висновки. Отже, на підставі сучасних досліджень із мовнокомунікативної компетентності, вимог наявних вітчизняних і міжнародних нормативних документів щодо рівня фахової компетентності фахівця з кібербезпеки та захисту інформації, комунікативних ситуацій у професійній діяльності таких фахівців буде розроблений методологічний підхід підготовки студентів, які навчаються в ЗВО.

Література:

1. Стандарт вищої освіти для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 125 Кібербезпека. МОН України, 2024 р. 18 с.

2. Стандарт вищої освіти для другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 125 Кібербезпека. МОН України, 2021 р. 16 с.

3. Колодій Н. В. Професійна мовнокомунікативна компетенція / Н. В. Колодій // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: збірник тез доповідей XIV Науково-практичної конференції, 17-20 квітня 2018 року. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 144–146.

4. Чеботарьова І.О. Комунікативна компетентність: Теоретичний аспект / І.О. Чеботарьова// Наукові записки кафедри педагогіки, вип. XXXVI, Харків, 2014. С. 205 – 215.

5. Мацько Л. І. Культура української фахової мови: навчальний посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. К. : ВЦ «Академія», 2007. 360 с.

6. Струганець Л.В. Мовнокомунікативна компетентність лідера в освітній галузі (теоретичний ракурс) / Л. Струганець // Університети і лідерство. 2015. № 1. С. 52-55.

7. European Cybersecurity Skills Framework User Manual / ENISA, 2022 p. 53. с. https://www.enisa.europa.eu/sites/default/files/publications/European%20Cybersecurity%20Skills%20Framework%20User%20Manual.pdf.

8. Реформування системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки: Нацагентство кваліфікацій схвалило 8 нових професійних стандартів. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України.

https://cip.gov.ua/ua/news/reformuvannya-sistemi-pidgotovki-kadriv-u-sferi-kiberbezpeki-nacagentstvo-kvalifikacii-skhvalilo-8-novikh-profesiinikh-standartiv.

9. Завершено черговий етап реформування системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки: Нацагентство кваліфікацій схвалило ще 7 профстандартів**.** Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. https://qc.csi.cip.gov.ua/uk/posts/7.

10. European Cybersecurity Skills Framework Role Profiles / ENISA, 2022. 26 с.

https://www.enisa.europa.eu/sites/default/files/publications/European%20Cybersecurity%20Skills%20Framework%20Role%20Profiles.pdf.

11. ISO/IEC 27001:2022 Information security, cybersecurity and privacy protection. Information security management systems. https://www.iso.org/standard/27001.

12. ISO/IEC 27002:2022 Information security, cybersecurity and privacy protection — Information security controls. https://www.iso.org/standard/75652.html.

References:

1. Standart vyshchoyi osvity dlya pershoho (bakalavrs′koho) rivnya vyshchoyi osvity zi spetsial′nosti 125 Kiberbezpeka. [Higher education standard for the first (bachelor's) level of higher education in specialty 125 Cybersecurity. Ministry of Education and Science of Ukraine]. (2024). MON Ukrayiny [in Ukrainian].

2. Standart vyshchoyi osvity dlya druhoho (mahisters′koho) rivnya vyshchoyi osvity zi spetsial′nosti 125 Kiberbezpeka. [Higher education standard for the second (master's) level of higher education in specialty 125 Cybersecurity. Ministry of Education and Science of Ukraine]. (2021). MON Ukrayiny [in Ukrainian].

3. Kolodiy, N.V. (2018). *Profesiyna movnokomunikatyvna kompetentsiya [Professional linguistic and communicative competence]* – Problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky i pidpryyemnytstva ta komp″yuternykh tekhnolohiy v Ukrayini: zbirnyk tez dopovidey KHIV Naukovo-praktychnoyi konferentsiyi – Problems and prospects of the development of the economy and entrepreneurship and computer technologies in Ukraine collection of abstracts of the 14th Scientific and Practical Conference - (pp. 144 – 146). L′viv: Vydavnytstvo L′vivs′koyi politekhniky [in Ukrainian].

4. Chebotar′ova, I.O. (2014) Komunikatyvna kompetentnist′: Teoretychnyy aspekt [Communicative competence: Theoretical aspect]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific notes of the Department of Pedagogy*, XXXVI, 205 – 215 [in Ukrainian].

5. Mats′ko L. I. (2007) *Kul'tura ukrayins'koyi fakhovoyi movy: navchal'nyy posibnyk [The culture of the Ukrainian professional language]*. Kyiv: VTS «Akademiya», 2007. [in Ukrainian]..

6. Struhanets′, L.V. (2015) Movnokomunikatyvna kompetentnist′ lidera v osvitniy haluzi (teoretychnyy rakurs) [Linguistic competence of a leader in the field of education (theoretical perspective)]. *Universytety i liderstvo – Universities and leadership*. 2015, 1, 52-55 [in Ukrainian].

7. European Cybersecurity Skills Framework User Manual / ENISA, 2022 p. 53. с. https://www.enisa.europa.eu/sites/default/files/publications/European%20Cybersecurity%20Skills%20Framework%20User%20Manual.pdf.

8. Reformuvannya systemy pidhotovky kadriv u sferi kiberbezpeky: Natsahent·stvo kvalifikatsiy skhvalylo 8 novykh profesiynykh standartiv. Derzhavna sluzhba spetsial′noho zv″yazku ta zakhystu informatsiyi Ukrayiny [Reforming the cybersecurity training system: The National Qualifications Agency approved 8 new professional standards. State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine]. https://cip.gov.ua/ua/news/reformuvannya-sistemi-pidgotovki-kadriv-u-sferi-kiberbezpeki-nacagentstvo-kvalifikacii-skhvalilo-8-novikh-profesiinikh-standartiv [in Ukrainian]..

9. Zaversheno cherhovyy etap reformuvannya systemy pidhotovky kadriv u sferi kiberbezpeky: Natsahent·stvo kvalifikatsiy skhvalylo shche 7 profstandartiv. Derzhavna sluzhba spetsial′noho zv″yazku ta zakhystu informatsiyi Ukrayiny [Another stage of reforming the cybersecurity training system has been completed: the National Qualifications Agency approved 7 more professional standards. State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine.]. https://qc.csi.cip.gov.ua/uk/posts/7.

10. European Cybersecurity Skills Framework Role Profiles / ENISA, 2022. 26 с. https://www.enisa.europa.eu/sites/default/files/publications/European%20Cybersecurity%20Skills%20Framework%20Role%20Profiles.pdf.

11. ISO/IEC 27001:2022 Information security, cybersecurity and privacy protection. Information security management systems. https://www.iso.org/standard/27001.

12. ISO/IEC 27002:2022 Information security, cybersecurity and privacy protection — Information security controls. https://www.iso.org/standard/75652.html.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.035.351.851

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-978-988

Співаков Ілля Ігорович начальник сектору претензійно-позовної роботи юридичного управління, державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності», м. Київ, https://orcid.org/0009-0000-0257-2377

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ІДЕЙ ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ЦІННІСНОГО ЛІДЕРСТВА ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Стаття присвячена здійсненню ретроспективного аналізу ідей формування якостей ціннісного лідерства особистості. Звертається увага, що загальноприйняті теорії лідерства (теорія якостей особистості, поведінковий підхід, ситуаційний підхід, концепція людських відносин) є теоретичним підгрунтям практичного застосування в різних сферах діяльності для регулювання питання ефективності лідерського управління. Формування якостей ціннісного лідерства вивчається сучасними концепціями лідерства в площині відносин між лідером й його послідовниками.

Для розуміння якостей ціннісного лідерства особистості та ідей їх формування аналізуються дефініції «цінності» і «ціннісні орієнтири». Під цінностями автор розуміє соціально схвалювані і такі, що поділяються більшістю людей, уявлення про те, до чого прагне особа. При цьому вони ще й слугують еталоном (ідеалом) для людей, які їх поціновують та дотримуються їх. Цінність забезпечує відповідь на питання, в ім'я чого здійснюється конкретна діяльність.

Успішне відкриття потенціалу лідера щодо впливу на мотивацію послідовників трактується як розкриття нової грані феномену ціннісного лідерства. Ці концепції лідерства почали активно розвиватися наприкінці XX ст. Ціннісні теорії лідерства К. Ходжкінсона, Г. Фейрхольма, Т. Кучмарські, С. Кучмарські, які датуються кінцем XX ст. – початком XXI ст., є відлунням сучасної епох і підкреслюють значимість людського фактора у суспільстві.

Проведений автором ретроспективний аналіз формування ідей ціннісного лідерства свідчить про те, що ця проблематика становить зацікавленість у соціогуманітарному просторі. В межах згаданих теорій простежуються чотири фактори, які необхідно враховувати при вивченні феномену лідерства: 1) риси і мотиви лідера як особистості і індивідуальності; 2) образи і мотиви лідера в усвідомленні послідовників, членів групи, які спонукають їх слідувати за лідером; 3) соціокультурний і інституціональний контекст, в рамках якого розвивається лідерство (взаємодія – очікування); 4) ситуація, яка спонукає окремих осіб брати на себе повноваження і реалізувати лідерську діяльність. З урахуванням згаданих теорій, лідерство

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

стало розглядатися не як характеристика окремого індивіда (вождя, героя), а як система відносин між людьми, як ціннісне лідерство особистості.

Ключові слова: лідерство, теорії лідерства, цінності, ціннісне лідерство, особистість, суспільство, послідовники.

Spivakov Ilya Igorovich head of the claims and lawsuits sector of the legal department, state enterprise "Ukrainian Institute of Intellectual Property", Kyiv, https://orcid.org/0009-0000-0257-2377

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE IDEAS OF FORMING QUALITIES OF PERSONAL VALUE LEADERSHIP

Annotation. The article is devoted to the implementation of a retrospective analysis of the ideas of the formation of valuable leadership qualities of the individual. Attention is drawn to the fact that generally accepted theories of leadership (theory of personality qualities, behavioral approach, situational approach, concept of human relations) are the theoretical basis of practical application in various spheres of activity to regulate the issue of the effectiveness of leadership management. The formation of valuable leadership qualities is studied by modern concepts of leadership in the plane of relations between the leader and his followers.

The definitions of "values" and "value orientations" are analyzed to understand the qualities of value leadership of a person and the ideas of their formation. By values, the author understands socially approved ideas shared by the majority of people about what a person strives for. At the same time, they also serve as a standard (ideal) for people who value them and adhere to them. Value provides an answer to the question, in the name of what a specific activity is carried out.

The successful discovery of the leader's potential in influencing the motivation of followers is interpreted as the discovery of a new facet of the value leadership phenomenon. These concepts of leadership began to develop actively at the end of the XX th century. Value theories of leadership K. Hodgkinson, H. Fairholm, T. Kuchmarski, S. Kuchmarski, which date back to the end of the XX th century. - the beginning of the 21st century, are an echo of the modern era and emphasize the importance of the human factor in society.

The author's retrospective analysis of the formation of ideas of value leadership shows that this issue is of interest in the socio-humanitarian space. Within the mentioned theories, four factors can be traced that must be taken into account when studying the phenomenon of leadership: 1) traits and motives of the leader as a personality and individuality; 2) images and motives of the leader in the awareness of followers, members of the group, which encourage them to follow the leader; 3) the sociocultural and institutional context within which leadership develops (interaction – expectations); 4) a situation that prompts individuals to assume

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

authority and implement leadership activities. Taking into account the mentioned theories, leadership began to be considered not as a characteristic of an individual (leader, hero), but as a system of relations between people, as a valuable leadership of an individual.

Keywords: leadership, leadership theories, values, value leadership, personality, society, followers.

Постановка проблеми. Сучасний світ вимагає від людини не лише компетентності, а й внутрішньої стійкості, гнучкості, здатності до емпатії та поваги, справедливості, відповідальності, критичного мислення. Тому важливими і необхідними для сучасної особистості є засновані на глибоких етичних переконаннях і моральних принципах якості ціннісного лідерства. Воно сприяє ефективному управлінню, гармонійним стосункам у колективах і сталому розвитку особистості. Це підхід, за якого лідер не просто керує людьми, а й формує культуру певної організації та суспільства загалом. Домінантне значення лідерства, зокрема ціннісного лідерства у сучасному світі актуалізує питання дослідження цього феномену в ретроспективному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження лідерства в усі часи становить значний інтерес серед науковців.

Сучасні вітчизняні (Т. Гура, М. Карпілянська, О. Козак, О. Пономарьов) та зарубіжні (Дж. Ліпман-Блюмен) вчені пояснюють зацікавленість проблемою лідерства потребою, з одного боку, у сучасних лідерах, з іншого – поглибленням уявлень про явище лідерства та психолого-педагогічні підходи до становлення особистості лідера.

Автор теорії «двигуна лідерства» Н. Тічі за результатами аналізу успішних впродовж тривалого часу організацій доходить висновку про існування в успішних організаціях лідерів на всіх рівнях; про вміння лідерів «передавати точку зору» (teachable point of view); про необхідність виховання лідерами вищого рівня лідерів на нижчих рівнях управління; про необхідність володіння лідерами методикою виховання нових лідерів» [1]. Він запропонував прийоми розвитку цих навичок. Наприклад, «передана точка зору», на його думку, є системою з трьох частин: ідей, пов’язаних з бізнесом, ціннісної складової та емоційного супроводу перших двох елементів. Н. Тічі зазначає необхідність узгодженості ідей, які пропонуються … Наприклад, «цінності, що лежать в основі корпоративної культури компанії, повинні узгоджуватися з бізнес-ідеями, в іншому випадку емоційна енергія лідера буде розтрачуватися марно» [1]. А умовою утримання лідерства у теорії Н. Тічі є емоційний аспект діяльності

Заслуговує на увагу теорія «внутрішнього стимулювання» лідерства К. Кешмана пов’язана з таким видом психологічного консультування, як «виконавчий коучинг» (executive coaching), що стосується розвитку лідерських навичок зсередини. Автор стверджує щодо можливості розвитку внутріш-

нього лідерства за умови «…вміння здійснювати самоконтроль, уникати самоомани, швидко реагувати на зміни …» [2, p. 56]. Водночас, К. Кешман започаткував тренінги практичних навичок для розвитку емоційного інтелекту, що є поєднує його теорію з теорією емоційного інтелекту.

Американські психологи П. Саловей та Дж. Майер як ініціатори досліджень з «емоційного інтелекту» (EQ) [3], Д. Гоулман як автор концепції емоційного лідерства переконані у важливості емоцій для успішного керівництва. Д. Гоулман стверджує, що велика революція XXI століття полягає в реванші почуття над інтелектом [4]. Ідея емоційного лідерства знаходить підтримку сучасних дослідників [5; 6].

Загалом, наукові теорії, у яких міститься тлумачення лідерства, його походження та функціонування, називають теоріями лідерства [7]. Щодо концепцій лідерства, то їх можна поділити на чотири групи і розставити в хронологічному порядку. Перша група теорій лідерства стосується особистісних рис лідера (Платон, Аристотель, Н. Макіавеллі, Дж. Віко, Т. Гоббс та Б. Спіноза, Г. Гегель, І. Кант, Л. Фейєрбах). Друга група теорій дає роз'яснення, за якими діями визначають лідера (А. Бергсон, В. Дільтей, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет). Третя група стосується теорій, в яких відбувається лідерство (Г. Тард, Т. Карлейль, Ф. Гальтон). Нарешті, четверта група – це теорії ціннісного лідерства, де цінності розглядаються як основні детермінанти взаємодії лідерів та членів групи.

Попри значну зацікавленість учених теоріями лідерства ідеї формування якостей ціннісного лідерства особистості, зокрема їх аналіз в історичному контексті потребують більш детальних досліджень.

Метою статті є здійснення ретроспективного аналізу ідей формування якостей ціннісного лідерства особистості.

Виклад основного матеріалу. Історичний ракурс лідерства спрямовує нас до філософії як матері всіх наук. Ще в епоху античності Платон та Аристотель, а в епоху Відродження Н. Макіавеллі, Дж. Віко у філософських працях висловлювали думки про великі особистості. У подальшому дослідження особистості продовжили Т. Гоббс та Б. Спіноза. Представники німецької класичної філософії (Г. Гегель, І. Кант, Л. Фейєрбах) звертали увагу на діяльність історичних людей та їх особистісні характеристики. У постклассичній філософській думці (А. Бергсон, В. Дільтей, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет) звертається увага не лише на діяльність великої особистості, надлюдини, на її наслідки, але й, що важливо, – на її ціннісні орієнтації. Наукова думка XIX–на початку XX ст. набуває нового значення щодо ідеї лідерства завдяки працям філософів, психологів, соціологів, які спробували «визначити сам механізм реалізації геніальності видатних особистостей» [8].

Одним і прикладів визначення психологічних аспектів механізму впровадження унікальних ідей великих особистостей є доробок французького

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вченого, засновника соціальної психології та одного з авторів доктрини «масового суспільства» Г. Лебона [9]. Значний вплив на розвиток теорії лідерства мала концепція наслідування французького соціолога Г. Тарда. Учений пов'язує виникнення групових і суспільних цінностей з поняттями наслідування, традиції та моди [10]. Соціологу та літературному критику М. Михайловському належить авторство ідеї про вільний вибір ідеалу, що розглядає особистість як вихідний пункт історії та вищий критерій суспільного прогресу [11; 12, с. 381].

Загальноприйняті теорії лідерства (теорія якостей особистості, поведінковий підхід, ситуаційний підхід, концепція людських відносин) є теоретичним підгрунтям практичного застосування в різних сферах діяльності для регулювання питання ефективності лідерського управління. Формування якостей ціннісного лідерства вивчається сучасними концепціями лідерства в площині відносин між лідером й його послідовниками. Зупинимося детальніше на їх ретроспективному аналізі.

Для розуміння якостей ціннісного лідерства особистості та ідей їх формування необхідно визначитися із дефініціями «цінності» і «ціннісні орієнтири». І хоч «цінності» і «ціннісні орієнтири» – це доволі усталені поняття, вони мають велику кількість видових виявів: особисті цінності, корпоративні цінності, суспільні цінності, економічні цінності, політичні цінності, групові ціннісні орієнтири, особистісні ціннісні орієнтири тощо. Виходячи з цього, нам треба на основі родових понять «цінності» і «ціннісні орієнтири» розглянути якості ціннісного лідерства особистості.

Цінності – 1) будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке має значення для людини чи суспільства, заради якого вони діють, витрачають сили, час, гроші, здоров'я тощо, заради якого вони живуть. Вивченню людських цінностей 46 присвячений розділ філософії – аксіологія, який підрозділяється на етичну й естетичну аксіологію [12, с. 641]; 2) це суб'єктивні уявлення індивіда чи групи щодо значущості тих чи інших соціальних об'єктів, явищ, процесів, способів організації суспільного життя, які відіграють ключову роль у регуляції їх поведінки [13, с. 286].

Людині притаманно прагнути до того, що розглядається нею як важливе, життєво необхідне, те, що допомагає розкрити її внутрішній потенціал і задовольнити потреби. Мова йде про її цінності. Цінності допомагають розставити пріоритети у життєвій стратегії, відокремити суттєве від другорядного, сформулювати цілі і сконцентрувати зусилля на їх досягненні. Розкриваючи сутність цінностей, дослідники С. Матяж і А. Березянська відмічають, що людині людина може здійснювати вчинки, не дивлячись на їх можливі наслідки, саме у відповідності до своїх переконань щодо таких категорій як обов'язок, гідність, краса, релігійні вірування і переконання, благочестя тощо. Власне, йдеться про ту роль цінностей, яку вони можуть відігравати в життєдіяльності людей з точки зору їхніх потреб, інтересів,

цілей» [14, с. 28]. Під цінностями варто розуміти соціально схвалювані і такі, що поділяються більшістю людей, уявлення про те, до чого прагне особа. При цьому вони ще й слугують еталоном (ідеалом) для людей, які їх поціновують та дотримуються їх. Цінність забезпечує відповідь на питання, в ім'я чого здійснюється конкретна діяльність.

У різні часи під впливом різних культурних традицій сформувалися такі напрямки ціннісних орієнтирів особистості: орієнтир на самого себе; орієнтир на суспільний розвиток, добробут і процвітання (іншими словами можна сказати, що це орієнтир на інших людей); орієнтир на відхід від реальності (орієнтир на потойбічний світ) [15]. Орієнтир на самого себе – це орієнтир на особисте життя, власний добробут і гедонізм. Як правило, такий орієнтир характерний для епох соціальних криз, невизначеності і непередбачуваності. В історичній ретроспективі він був характерний для періоду занепаду античності, в наш час – для транзитивних суспільств, де стара шкала ціннісних орієнтирів вже не діє, а нова – ще не склалася.

З одного боку, цінності особистості є тими особливо важливими, бажаними цілями, які мотивують її до конкретних дій і є керівними принципами у їх житті. Те що є особливо важливим для лідера, керує ним у відносинах з його послідовниками. З іншого боку, сучасні концепції лідерства намагаються поєднати традиційний і ситуаційний підходи. У світі лідерства існують різні типи, кожен з яких має свої характеристики та підходи. Ціннісне лідерство спрямовує дії відповідно до цінностей особистості та вбачає в них орієнтир для вибору найкращого шляху дій. Якості ціннісного лідерства особистості визначають її шлях досягнення успіху, створюють середовище, у якому основну роль відіграють цінності та мораль.

Розкриттям нової грані феномену ціннісного лідерства стало успішне відкриття потенціалу лідера щодо впливу на мотивацію послідовників. Ці концепції лідерства почали активно розвиватися наприкінці ХХ ст. У них знайшли відображення сучасні реалії, які вимагають «відповідального лідерства, спрямованого на розвиток організацій і потенціалу співробітників як найважливішого чинника ефективності їх діяльності» [16]. У цьому знаходить пояснення зростання уваги до ціннісної складової між лідером та послідовниками, розвитку їх мотивації задовільнити вищі потреби, розвивати інноваційні управлінські стилі, які створюють можливості послідовникам бути лідерами.

Ціннісні теорії лідерства К. Ходжкінсона, Г. Фейрхольма, Т. Кучмарські, С. Кучмарські, які датуються кінцем ХХ ст. – початком ХХІ ст., є відлунням сучасної епох і підкреслюють значимість людського фактора у суспільстві. Зокрема, за ціннісною теорією К. Ходжкінсона, основою лідерства є цінності. К. Ходжкінсон розуміє цінності як категорії суб'єктивні, що підсумовують набутий особистістю досвід. Будь-які факти та поді волею людини набувають ціннісного сенсу. «Світ фактів даний спочатку, світ цінностей – створений.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Мистецтво лідера передбачає шанс подолати перше, перепони, які виникають у реальному житті, скориставшись другим, ціннісним орієнтиром, світоглядним баченням, щоб не зупинятись на досягнутому, а розвиватися [17]. Суттєвим є застереження лідерів щодо недопущення помилок стосовно цінностей.

По-перше, не існує підтвердження щодо змістовного зв'язку між цінностями, не дивлячись на їх схожість. По-друге, відносною і залежною від ситуації є класифікація цінностей щодо їх правдивості. Також глибина природи цінностей не обмежується їх джерелом. І нарешті, не варто нехтувати жодним засобом, аби не втратити домінантну цінність.

З урахуванням положень концепції «бажаного» Т. Парсонса [18], водночас К. Ходжкінсон пропонує власний підхід, відповідаючи на запитання «Чому будь-який предмет, дія чи подія здаються хорошими чи правильними?»

На переконання дослідника варто обмежитися чотирма відповідями. Основою їх є принципи (тип І), наслідки (тип ІІ А), консенсус (тип ІІ Б), переваги (тип ІІІ). Першоджерельною базою концепції бажаного є мотивація. У контексті ціннісного лідерства К. Ходжкінсон оперує архетипами «лідера-кар'єриста», «лідера-політика», «лідера-техніка», «лідера-поета», приписуючи їх керівникам і послідовникам. У доробку К. Ходжкінсона практичні аспекти організаційного лідерства розглядаються лише в контексті його загальної теорії. Проте саме вони стали методологічною основою «філософії лідерської дії», або «практичної філософії ціннісного лідерства» кінця ХХ – початку ХХІ ст. Згідно із ціннісною теорією лідерства Г. Фейрхольма цінності є детермінантою принципів поведінки учасників процесу лідерства.

Вчений звертає увагу на основні принципи ціннісного лідерства, надаючи кожному з них певний перелік цінностей (цінності кваліфікації: обслуговування, інновації, створення команди однодумців; цінності життя, безпеки, свободи, єдності, щастя; цінності навчання й консультацій із послідовниками (принцип консультування); цінності турботи, успіху, обслуговування; цінності автономності й продуктивності), які визначають взаємовідносини між лідером і його послідовниками [17].

Основою моделі лідерства Г. Фейрхольма є концепція «стейкхолдерства» за авторством М. Лоу [19]. Ця модель надає лідерові повноважень визначення спільної цілі організації, збереження її цілісності, заохочення творчої ініціативи послідовників, їх згуртування задля досягнення цілі. Лідеру не достатньо лише опиратися на послідовників. Вони мають йти за ним, навчатися у нього, якою має бути поведінка, світогляд, як взаємодіяти з оточенням тощо.

Запропоновані Г. Фейрхольмом принципи визначають загальні цінності, які не змінюються в залежності від ситуації, а, навпаки, є стабільними як для лідера, так і для послідовників. Роль лідера полягає у передачі цінностей послідовникам, а результатом цього повинні стати самоорганізація і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

самоуправління групи (організації) [20]. На думку дослідників, розвиток лідерства – це процес безперервний. Лідерами не стають раптом, цьому треба навчатися, щоб стати успішним лідером [21].

На думку Г. Фейрхольма, головне завдання лідера полягає в розвиткові стейкхолдерів. Стейкхолдери (від англ. – stakeholders) – послідовники лідера, що буквально означає «ті, хто підтримує основу». Слушною є думка , щодо значних потенційних можливостей стейкхолдерства у розширенні сфери лідерства і зміні сутності самого поняття «послідовництво» [22].

Ціннісна теорія лідерства Кучмарських пов'язує процес лідерства з можливістю для всіх членів групи (організації) виявити свої лідерські здібності. Власну модель лідерства автори будують на основі двох базових положень: 1) лідер може здійснювати величезний вплив на розвиток цінностей і норм як окремих послідовників, так і організації загалом; 2) ціннісному лідерству не лише можна, але й потрібно вчитися, причому упродовж усього життя. При цьому ніхто й ніколи не може сказати: «Я – ідеальний лідер». Лідерство має розвиватися разом із розвитком організації, технологій, послідовників, нарешті, особистості лідера.

Автори ціннісної теорії лідерства Т. Кучмарські та С. Кучмарські розглядають лідерство як безперервний процес взаємодії між лідером і послідовниками, де ключову роль відіграють спільні цінності та морально-етичні принципи. Дослідники переконані в необхідності виокремлення десяти показників ціннісного лідерства в організації, які загалом відповідають шести принципам Г. Фейрхольма, при цьому певною мірою вносять доповнення у ці принципи: 1) започаткування позитивних міжособистісних взаємовідносин; 2) обізнаність з особистими цілями усіх суб'єктів лідерства; 3) Формування почуття приналежності до соціуму; 4) конструктивний підхід у вирішенні конфліктів під час соціальної взаємодії; 5) навчання лідерству та основам менеджменту; 6) сприяння розвитку ініціативи як можливості для послідовників удосконалювати ділові і особистісні якості; 7) створення кола однодумців за командним принципом; 8) забезпечення мобільності та зворотного зв'язку; 9) кореляція внутрішнього світу із загальною культурою; 10) вияв та сприйняття різноманітності [16; 20].

Ретроспективний аналіз формування ідей ціннісного лідерства свідчить про те, що ця проблематика становить зацікавленість у соціогуманітарному просторі. В межах згаданих теорій простежуються чотири фактори, які необхідно враховувати при вивченні феномену лідерства: 1) риси і мотиви лідера як особистості і індивідуальності; 2) образи і мотиви лідера в усвідомленні послідовників, членів групи, які спонукають їх слідувати за лідером; 3) соціокультурний і інституціональний контекст, в рамках якого розвивається лідерство (взаємодія – очікування); 4) ситуація, яка спонукає окремих осіб брати на себе повноваження і реалізувати лідерську діяльність. З урахуванням згаданих теорій, лідерство стало розглядатися не як характерис-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

тика окремого індивіда (вождя, героя), а як система відносин між людьми, як ціннісне лідерство особистості.

Ціннісне лідерство реалізується особистістю, яка своєю діяльністю сприяє глибоким змінам в суспільстві. Це характерно для лідерів, які створюють зміни у поведінці своїх послідовників (членів організації), змінюють своє бачення тощо. Вони дбають про своїх послідовників та апелюють до цінностей. Йдеться про такі цінності, як: чесність, відповідальність, альтруїзм. Ураховувати інтереси організації та долати індивідуальний егоїзм важливо для організацій та усього суспільства.

Висновки. Отже, здійснений ретроспективний аналіз ідеї формування ціннісного лідерства переконує, що якості ціннісного лідерства дають можливість не лише ефективно керувати, а й надихати інших. Така людина не просто слідує трендам, а формує майбутнє, закладаючи фундамент довіри, поваги та співпраці. У сучасному світі, де швидкість змін та невизначеність стають нормою, особистість і лідерство, побудовані на цінностях, є не просто бажаними – вони необхідні для успіху як окремої людини, так і суспільства в цілому. Перспективою подальших досліджень можуть бути питання методики формування якостей ціннісного лідерства в умовах освітнього середовища університету.

Література:

1. Tichy N. The leadership engine: How winning companies build leaders at every level. New York: Harper business, 2002. 452 p.

2. Cashman K. Leadership from the Inside Out: Becoming a Leader for Life. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers. 2008. 215 p.

3. Карузо Д., Саловей П. Емоційний інтелект керівника: як розвивати й використовувати чотири базові навички емоційного лідерства. Київ : Самміт-Книга, 2016. – 296 с.

4. Лісовська Л. Емоційний інтелект: що це та як розвинути. URL: https://advice.telegazeta.com.ua/emoczijnyj-intelekt-shho-cze-ta-yak-rozvynuty/

5. Нестуля С. І. Емоційне лідерство в системі управління персоналом. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України.* 2010. № 1 (40). С. 77–83.

6. Рекун Г.П., Меденець В.В. Емоційне лідерство в системі управління персоналом. *Мукачівський державний університет. Економіка і суспільство*. 2017. Вип. № 13. С. 681–691.

7. Теорії лідерства та їхня еволюція. URL: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/44854/mod_resource/content/1/%D0%9B%D0%A3%D0%9A_%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0%202.pdf

8. Колісніченко І. Ідентифікація та типологізація політичної харизми в контексті політичного лідерства через аналіз їх ціннісного потенціалу : автореф. канд.. політ. наук. 23.00.02. Одеса. 2007. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ecdf622-55df-41cc-b781-487081e24556/content

9. Лебон Г. Психологія народів. Київ. 2021. 110 с.

10. Габріель Тард. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B1%D1%80%D1%96%D0%B5%D0%BB%D1%8C_%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%B4

11. Якубіна В. Л. Еволюція концепту масовості: хода від психосоматичного тлумачення до соціально-філософського виміру. *Альманах «Філософські проблеми гуманітарних наук», КНУ ім. Тараса Шевченка*. Київ: 2007. № 12–13. С. 194–197.

12. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

13. Соціологія: словник термінів і понять / За заг. ред. Є.А. Біленького, М.А. Козловця. Київ: Кондор, 2006. 372 с.

14. Матяж С.В., Березянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтації особистості. Наукові праці: соціологія. 2013. Вип. 213 (225). С. 27-32.

15. Бушман І. О. Ціннісні орієнтири сучасного суспільства. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 102. С. 201-205.

16. Нестуля О. О. Дидактика лідерства. Сучасні погляди на формування лідерської компетентності здобувачів вищої освіти : монографія / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, Н. В. Кононец. Полтава : ПУЕТ, 2021. 591 с.

17. Hodgkinson C. Philosophy of Leadership. Oxford : B. Blackwell, 1983. 247 p

18. Parsons T. The Superego and the Theory of Social Systems. Working Papers in the Theory of Action. N.Y. : Free Press of Glencoe, 1953.

19. Low M. The Stakeholder Concept and the Prospects for Prosperity. Wharton Alumni Magazine. 1988. Fall Winter

20. Fairholm G.W. Values Leadership. Toward a New Philosophy of Leadership. N.Y., 1991. URL: 88 https://www.researchgate.net/publication/285575965_The_Four_V's_of_Leadership.

21. Greenleaf R. Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness. New York / Mahwah, NJ: Paulist Press, 1977. URL: https://www.urbanleaders.org/620 Leadership/92Readings/articles/GreenleafServant%20Leadership.pdf.

22. Бойко О. Ціннісна концепція формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів збройних сил України у ВВНЗ. URL: file:///C:/Users/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/165461-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-373942-2-10-20190605.pdf

References

1. Tichy N. (2002) The leadership engine: How winning companies build leaders at every level. New York: Harper business. 452 p. [inEnglish].

2. Cashman K. (2008) Leadership from the Inside Out: Becoming a Leader for Life. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers. 215 p. [inEnglish].

3. Karuzo D., Salovei P. (2016) Emotsiinyi intelekt kerivnyka: yak rozvyvaty y vykorystovuvaty chotyry bazovi navychky emotsiinoho liderstva. [Executive Emotional Intelligence: How to Develop and Use the Four Basic Skills of Emotional Leadership] Kyiv : Sammit-Knyha. 296 s. [in Ukrainian].

4. Lisovska L. Emotsiinyi intelekt: shcho tse ta yak rozvynuty. [Emotional intelligence: what it is and how to develop it] URL: https://advice.telegazeta.com.ua/emoczijnyj-intelekt-shho-cze-ta-yak-rozvynuty/[in Ukrainian].

5. Nestulia S. I. (2010) Emotsiine liderstvo v systemi upravlinnia personalom. [Emotional leadership in the personnel management system] Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy. № 1 (40). S. 77–83. [in Ukrainian].

6. Rekun H.P., Medenets V.V. (2017) Emotsiine liderstvo v systemi upravlinnia personalom. [Emotional leadership in the personnel management system] Mukachivskyi derzhavnyi universytet. Ekonomika i suspilstvo. Vyp. № 13. S. 681–691. [in Ukrainian].

7. Teorii liderstva ta yikhnia evoliutsiia. [Theories of leadership and their evolution.] URL: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/44854/mod_resource/content/1/%D0%9B%D0%A3%D0%9A_%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0%202.pdf [in Ukrainian].

8. Kolisnichenko I. (2007) Identyfikatsiia ta typolohizatsiia politychnoi kharyzmy v konteksti politychnoho liderstva cherez analiz yikh tsinnisnoho potentsialu [Identification and typology of political charisma in the context of political leadership through the analysis of their value potential]: avtoref. kand.. polit. nauk. 23.00.02. Odesa. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ecdf622-55df-41cc-b781-487081e24556/content [in Ukrainian].

9. Lebon H. (2021) Psykholohiia narodiv. [Psychology of nations] Kyiv. 110 s.

10. Habriel Tard. [Gabriel Tarde]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B1%D1%80%D1%96%D0%B5%D0%BB%D1%8C_%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%B4 [in Ukrainian].

11. Yakubina V. L. (2007) Evoliutsiia kontseptu masovosti: khoda vid psykhosomatychnoho tlumachennia do sotsialno-filosofskoho vymiru. [The evolution of the concept of mass: a move from a psychosomatic interpretation to a socio-philosophical dimension] Almanakh «Filosofski problemy humanitarnykh nauk», KNU im. Tarasa Shevchenka. Kyiv. № 12–13. S. 194–197. [in Ukrainian].

12.. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk (2002) / [Philosophical encyclopedic dictionary] redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in.]. Kyiv: Abrys. 742 s. [in Ukrainian].

13. Sotsiolohiia: slovnyk terminiv i poniat (2006) [Sociology: a dictionary of terms and concepts]/ Za zah. red. Ye.A. Bilenkoho, M.A. Kozlovtsia. Kyiv: Kondor. 372 s. [in Ukrainian].

14. Matiazh S.V., Berezianska A.O. (2013) Klasyfikatsiia tsinnostei ta tsinnisnykh oriientatsii osobystosti.[Classification of values and value orientations of the individual] Naukovi pratsi: sotsiolohiia. Vyp. 213 (225). S. 27-32. [in Ukrainian].

15. Bushman I. O. (2015) Tsinnisni oriientyry suchasnoho suspilstva. [Value orientations of modern society] Hileia: naukovyi visnyk. Vyp. 102. S. 201-205. [in Ukrainian].

16. Nestulia O. O. (2021) Dydaktyka liderstva. Suchasni pohliady na formuvannia liderskoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity [Didactics of leadership. Modern views on the formation of leadership competence of students of higher education] : monohrafiia / O. O. Nestulia, S. I. Nestulia, N. V. Kononets. Poltava : PUET. 591 s. [in Ukrainian].

17. Hodgkinson S. (1983) Philosophy of Leadership. Oxford : B. Blackwell. 247 p. [inEnglish].

18. Parsons T. (1953) The Superego and the Theory of Social Systems. Working Papers in the Theory of Action. N.Y. : Free Press of Glencoe. [inEnglish].

19. Low M. (1988) The Stakeholder Concept and the Prospects for Prosperity. Wharton Alumni Magazine. Fall Winter. [inEnglish].

20. Fairholm G.W. (1991) Values Leadership. Toward a New Philosophy of Leadership. N.Y. URL: 88 https://www.researchgate.net/publication/285575965_The_Four_Vs_of_Leadership. [inEnglish].

21. Greenleaf R. (1977) Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness. New York / Mahwah, NJ: Paulist Press. URL: https://www.urbanleaders.org/620 Leadership/92Readings/articles/GreenleafServant%20Leadership.pdf. [inEnglish].

22. Boiko O. (2019) Tsinnisna kontseptsiia formuvannia liderskoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv zbroinykh syl Ukrainy u VVNZ. [Valuable concept of formation of leadership competence of future officers of the Armed Forces of Ukraine at VVNOZ] URL: file:///C:/Users/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/165461-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-373942-2-10-20190605.pdf [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 364-57:[78-057.4:376-056.36]-043.86(045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-989-1002

Суменко Тетяна Юріївна доктор філософії, викладач кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, тел. (068) 257-78-20, https://orcid.org/orcid.org 0000-0003-2485-5989

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВІ ПІДХОДИ ДО ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ У ДІЯЛЬНОСТІ МУЗИЧНИХ КЕРІВНИКІВ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ

Анотація. У статті представлено огляд корекційно-розвиткових підходів до дітей з аутизмом, розкрито сутність, напрямок корекційного впливу у процесі реабілітації нейровідмінних підопічних в умовах реабілітаційного центру. Проаналізовано значення, переваги використання даних підходів у роботі музичного керівника реабілітаційного центру. Наголошено, що застосування таких корекційно-розвиткових підходів як, Ayres Sensory Integration, ABA, DIR Floortime, TEACCH на музичних заняттях, у контексті комплексного підходу до процесу реабілітації, має свої суттєві переваги. Акцентовано, що музичний компонент у поєднанні з означеними підходами потенційно сприяє розвитку вербальної рефлексії, асоціативного, логічного мислення, творчій взаємодії, налагодженню комунікації, формуванню навичок свідомої імітації, емоційного, соціального інтелекту аутичних дітей, спрощує процеси адаптації й соціалізації.

Вперше визначено авторське поняття мультисенсорний підхід у музичній корекційній діяльності з аутичними дітьми, особливості його впровадження під час музичної діяльності з підопічними цієї категорії в умовах реабілітаційного центру.

Представлено авторські рекомендації щодо проведення музичних занять з дітьми з аутизмом з урахуванням корекційно-розвиткових підходів у роботі музичного керівника реабілітаційного центру, що прояснюють специфіку організації музичної діяльності, творчої взаємодії, структуру і динаміку заняття, систему спілкування, врахування сенсорної дисфункції та спеціального інтересу. Висвітлено кількісні результати діагностичних зрізів, що засвідчують позитивний вплив застосування корекційно-розвиткових підходів в роботі музичного керівника.

Встановлено, що реалізація корекційно-розвиткових підходів дозволяє даному фахівцю персоналізувати музичну діяльність відповідно до потреб аутичної дитини, вибудовувати стратегії спільної роботи в межах музичних корекційних занять.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: РАС, аутизм, реабілітаційний центр, музичний керівник, корекційно-розвиткові підходи, корекційно-розвиткова робота, ABA, DIR Floortime, TEACCH, сенсорна інтеграція.

Sumenko Tetiana Yuriiivna Doctor of Philosophy, Lecturer at the Department of Music and Instrumental Teacher Training, Municipal Institution "Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, tel. (068) 257-78-20, https://orcid.org/orcid.org 0000-0003-2485-5989

CORRECTIONAL AND DEVELOPMENTAL APPROACHES TO CHILDREN WITH AUTISM IN THE ACTIVITIES OF MUSIC DIRECTORS OF REHABILITATION CENTERS

Abstract. The article presents an overview of correctional and developmental approaches to children with autism, reveals the essence and direction of correctional influence in the process of rehabilitation of neurodiverse wards in a rehabilitation center. The significance and advantages of using these approaches in the work of a music director of a rehabilitation center are analyzed. It is emphasized that the use of such correctional and developmental approaches as Ayres Sensory Integration, ABA, DIR Floortime, TEACCH in music classes, in the context of an integrated approach to the rehabilitation process, has its significant advantages. It is emphasized that the musical component in combination with these approaches potentially contributes to the development of verbal reflection, associative, logical thinking, creative interaction, communication, formation of conscious imitation skills, emotional and social intelligence of autistic children, simplifies the processes of adaptation and socialization

For the first time, the author's concept of multisensory approach in musical correctional activities with autistic children, the peculiarities of its implementation during musical activities with wards of this category in a rehabilitation center are defined.

The author's recommendations for conducting music classes with children with autism, taking into account correctional and developmental approaches in the work of a music director of a rehabilitation center, are presented, which clarify the specifics of organizing musical activities, creative interaction, structure and dynamics of the lesson, communication system, taking into account sensory dysfunction and special interest. The article highlights the quantitative results of diagnostic sections, which show the positive impact of the use of correctional and developmental approaches in the work of a music director.

It has been established that the implementation of correctional and developmental approaches allows this specialist to personalize musical activities in accordance with the needs of an autistic child, to build strategies for joint work within the framework of musical correctional classes.

Keywords: ASD, autism, rehabilitation center, music teacher, correctional and developmental approaches, correctional and developmental work, ABA, DIR Floortime, TEACCH, sensory integration.

Постановка проблеми. За останнє десятиріччя одним із базових завдань корекційно-розвиткової роботи в межах реабілітаційних центрів є пошук пріоритетних корекційних підходів, що забезпечують успішну соціалізацію дітей з аутизмом шляхом формування відповідних знань, навичок та компетентностей.

На сьогоднішній день проблема аутизму не досягла свого консенсусу щодо визначення єдиної стратегії подолання тріади труднощів у нейровідмінних дітей, що пов'язані із соціальною взаємодією, стереотипними діями, проблемами із спілкуванням, комунікацією. При цьому, рівень поширеності аутизму зростає у світовій проекції, що потенційно збільшує ймовірність залучення дітей цієї категорії до реабілітації та інклюзивного навчання в умовах спеціалізованих установ, на кшталт реабілітаційних центрів.

З огляду на це, педагогічним, соціальним працівникам, фахівцям закладів реабілітаційного профілю, вкрай важливо знати та впроваджувати спеціальні підходи до дітей з аутизмом в межах корекційно-розвиткової роботи, які містять чіткі стратегії, позитивне підкріплення для зменшення проявів негативної поведінки, формування нових соціально важливих навичок, досвіду, який сприятиме результативності адаптивного та інтеграційного процесів. Базові уявлення фахівців реабілітаційних центрів про корекційно-розвиткові підходи до дітей з аутизмом, їх активне застосування у корекційних маршрутах підопічних відповідають викликам з якими вони стикаються в професійній діяльності в умовах сьогодення.

Особливо гостро необхідність розуміння та застосування корекційно-розвиткових підходів до роботи з підопічними з аутизмом в умовах реабілітаційного центру стоїть перед музичним керівником, який часто не має спеціальної корекційної освіти, а інклюзивна компетентність, що прояснювала б специфіку нозологій у дітей, особливості роботи з ними, не завжди передбачається фаховою підготовкою такого фахівця в межах закладу вищої освіти.

Означена проблема постає ще й з урахуванням того, що діти в спектрі, часто мають сенсорну дисфункцію (сенсорне перевантаження), тому заняття з музичної діяльності в умовах корекційно-розвиткової роботи реабілітаційної установи повинні будуватися музичним керівником за принципами корекційно-розвиткових підходів, враховувати індивідуальну сенсорну чутливість підопічних, орієнтуватися у нозологічних формах хвороб таких вихованців/нок [1].

Забезпечуючи основу для інклюзивних музичних практик в умовах реабілітаційного центру, розуміння базових підходів не тільки приносить

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

користь особам з аутизмом, але значно покращує корекційно-розвиткову спрямованість реабілітаційного маршруту, сприяє створенню доброзичливого середовища, успіху та вмотивованості таких підопічних на шляху реабілітації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням вивчення, аналізу, систематизації корекційних підходів до дітей та осіб з аутизмом займалися вітчизняні та закордонні дослідники: В. Ковальчук (2002), А. Колупаєва (2007), Д. Шульженко (2009), К. Осадча (2019), Л. Галаманжук (2020), Т. Гладун (2021), О. Ковальова (2021), В. Драченко (2022) так і закордонні: C. Kranowitz (1998), R. Prizant (2017), Miller et al. (2017), P. Wetherby (2018), S. Sheely (2018), S. Merzer (2020), J. Scott-Barrett (2022), K. Cebulaa (2022), K. Rachelle (2023), J. Calem (2024).

Проблему аналізу основних підходів психо-корекційної роботи з дітьми з аутизмом як міждисциплінарну проблему у галузі соціальної роботи, психології, спеціальної педагогіки та медицини розглядала В. Драченко (2022) [2]. У працях В. Синьова (2018), В. Кордонець (2019), Н. Назаренко (2019), В. Засенко (2020), Л. Прохоренко (2020) описані нові організаційні стратегії та практичні підходи щодо змісту навчання, виховання аутистичних дітей [3; 4].

У своїх працях К. Островська (2007), В. Тарасун (2018), О. Нікольська (2024) переконливо доводять, що спеціальні корекційні підходи є провідною формою роботи з особами із аутизмом у комплексній системі реабілітаційних установ, яка не може замінюватися ні дієтичною, ні медикаментозною терапією [6; 7 с.18-19].

Однак, теоретичний аналіз наукових доробків з досліджуваної тематики засвідчує, що у сфері спеціальної, інклюзивної освіти, соціальної та корекційної педагогіки не існує оптимального корекційного підходу щодо роботи музичного керівника з дітьми з аутизмом, який враховував би специфіку нозологій, індивідуальних труднощів, проявів, сенсорну чутливість, когнітивний, емоційно-чутливий розвиток та сприяв позитивній тенденції у реабілітації. Цілком логічно буде зробити огляд існуючих корекційно-розвиткових підходів по роботі з аутитичними дітьми, розкрити особливості практико-орієнтованої діяльності музичного керівника у застосуванні елементів означених підходів.

Метою статті є здійснення огляду існуючих корекційно-розвиткових підходів до роботи з дітьми з аутизмом та їх авторської інтерпретації у корекційно-розвитковій роботі музичного керівника реабілітаційного центру.

Виклад основного матеріалу. Згідно Міжнародної статистичної класифікації хвороб 11 перегляду (МКХ 11), що була розроблена Всесвітньою організацією охорони здоров'я, розлад аутистичного спектру (F84) являє собою розлади психологічного розвитку обумовлені специфікою функціонування нервової системи та її будовою. Спектральність розладу підкреслює, що особи з РАС можуть мати різний розвиток та динаміку ступеня вираженості

наявних симптомів, дефіциту соціальної комунікації, взаємодії, характеризуватися обмеженими інтересами, повторювальною поведінкою, інфантильним бажанням несвідомого/або свідомого уникнення реальної картини світу [8].

Причинами аутизму на думку представників української та закордонної наукової спільноти можуть бути порушення розвитку, взаємодії окремих структур головного мозку, що відповідають за збір, організацію, інтеграцію, синтез інформації та поведінку. Попри наявні дисфункції у роботі мозкових структур, мозок дитини з РАС є потенційно спроможним до навчання, тож застосування спеціальних підходів може допомогти корегувати особливу аномалію мислення, розвиватися, набувати власного соціального досвіду, функціонувати в межах суспільства за рахунок отриманих знань, сформованих уявлень і соціально-побутових навичок [9].

Особливого впливу на роботу окремих структурних відділів мозку, що відповідають за формування соціального та емоційного інтелекту завдає музичний компонент. Саме тому, музичні заняття в корекційно-розвитковій роботі з дітьми із РАС в межах реабілітаційних центрів займають вагоме місце в системі комплексної реабілітації таких підопічних. Музика впливає на емоційно-чуттєву сферу вихованців, а належно організоване музичне заняття дозволяє одночасно застосовувати синтез корекційних підходів через розвиток слухової моторики, рухову діяльність, гру на музичних інструментах, інсценізації, ритмічні, сенсорні ігри, спів та творчу діяльність.

Окрім того, музичний компонент в реабілітації дітей з аутизмом сприяє розвитку міжособистісної комунікації, навичок спілкування, свідомої імітації, корекції поведінки та потенційно підвищує вмотивованість вихованців до спільної роботи з фахівцем.

Однак, корекційна спрямованість музичних занять з дітьми з аутизмом не можлива без елементарних знань фахівця про сутність корекційних підходів, стратегію роботи музичного керівника з аутичними підопічними, діагностику сенсорного профілю вихованця/нки, складання індивідуального плану реабілітації і т.д. [10, с.92-93].

Зазначимо, що застосування корекційно-розвиткових підходів у роботі з аутичними дітьми, вимагають високої кваліфікації музичного керівника, його неперервного навчання шляхом неформальної освіти, розуміння, дозволу та підтримки з боку адміністрації реабілітаційного закладу, родин підопічних. Адже терапевтично-корекційна діяльність музичного керівника, передбачає комплексний підхід у системі реабілітації, спільний вектор роботи фахівців, представників дитини, застосування форм, методів та підходів за індивідуальною траєкторію розвитку окремого вихованця/нки.

Підкреслимо той факт, що у колі науковців не існує стандартизованих та універсальних наукових підходів до корекційної роботи фахівців з дітьми з аутизмом, у тому числі в умовах реабілітаційних центрів. На нашу думку, найкращий підхід до означеної мети залежить від дефіцитарних запитів таких підопічних, означених задач індивідуальної програми розвитку.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Шляхом аналізу наукової літератури та власного багаторічного досвіду роботи з нейровідмінними вихованцями в межах реабілітаційного закладу, у своїй практичній діяльності виокремлюємо наступні підходи, що сприяють результативності процесу реабілітації:

1. *Особистісно-орієнтований підхід*: оскільки діти з РАС можуть мати унікальні потреби, що потребують визначення оптимальних стратегій реабілітаційного маршруту [5, с.89-90].

2. *Інклюзивний підхід*: спеціальних умов для соціальної взаємодії, комунікації, спілкування дітей зі СПР, їх загального розвитку в рамках корекційно-розвиткової роботи реабілітаційного центру [5, с.89-90].

3. *Ігровий підхід*: використання комунікативних, соціальних, сенсорних ігор та ігрових методів є ефективним способом стимулювання соціальної взаємодії і спільної діяльності [5, с.89-90].

4. *Інноваційно-синтетичний підхід*: використання у корекційно-розвитковій роботі з дітьми з РАС синтезу корекційних методик [5, с.89-90].

5. *Мультидисциплінарний підхід*: спільна робота фахівців реабілітаційного центру [5, с.89-90].

6. *Поведінкові підходи:* ABA, VBA, PRT, TEACCH [5, с.89-90].

7. *Розвивальні підходи*: DIR Floortime, Son-Rise, DLT, RDI [5, с.89-90].

8. *Емоційно-смисловий підхід*: накопичення та осмислене упорядкування індивідуального афективного досвіду дитини, який зможе стати опорою для розвитку її активних і диференційованих відносин з оточенням [5, с.89-90].

9. *Сенсорно-перцептивні підходи* (Томатіс, Ayres Sensory Integration) [5, с.89-90].

10 *Еклектичні підходи* (The Miller Method, SCERTS) [5, с.89-90].

Найбільш поширеними у корекційній роботі з дітьми із аутизмом є поведінкові, розвивальні, еклектичні та поведінкові підходи. Однак, наукова розвідка, щодо пошуку інтерпретації даних підходів в межах музичних занять з дітьми з аутизмом засвідчує, що така практика відсутня. Це можна пояснити тим, що діяльність музичного керівника часто зводиться до культурно-дозвіллєвої роботи, організації свят, розваг, елементарної музичної діяльності з дітьми. Однак, організація спільної роботи з аутичним /ою вихованцем/кою не можливі без встановлення довіри, контакту, формування навичок співпраці, імітації, комунікації, що можливо лише з використанням спеціальних корекційних підходів.

Через призму творчої діяльності аутичної дитини з музичним керівником у неї формуються нові комунікативні, інтравербальні навички, закладаються фундаментальні основи співпраці, *свідомої* імітації, концентрація уваги, пам'ять, координація, емоційний відгук, уявлення про поведінкові алгоритми.

Однак, із впровадженням корекційно-розвиткових підходів в межах державних реабілітаційних установ існують певні труднощі. До прикладу, у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

колі корекційних фахівців-практиків такі поведінкові підходи як АВА, TEACCH, які відносять до поточного стандарту у корекційно-розвитковій діяльності дітьми з РАС, є досить дієвими у системній роботі. Прикладний аналіз поведінки (АВА) включає корекцію поведінкової лінії, TEACCH рекомендовано фахівцями у роботі по формуванню навичок соціальної взаємодії та соціальних навичок [10]. Проте, для реалізації даних підходів фахівцям необхідно пройти дороговартісне навчання за даними програмам, що не передбачається системою соціальних закладів України.

Така ж ситуація із застосуванням розвиткових підходів DIR Floortime, RDI, які впливають на перцептивно-моторний розвиток та майже не використовуються фахівцями в межах корекційно-розвиткової роботи з дітьми з аутизмом в умовах державних реабілітаційних центрів.

Враховуючи вищезазначену проблему та з огляду на мультисенсорну природу порушень у аутистичних дітей, існує наукова думка про необхідність розробки мультисистемних підходів, що сприятимуть нівелюванню існуючих дефіцитів соціальної комунікації, спілкування, засвоєння поведінкових алгоритмів.

Так у праці S. Srinivasan, A. Bhat (2013) «Музично-рухова терапія у мультисистемному розвитку дітей з РАС», автори висвітлюють переконливі результати терапевтичного впливу музики у роботі з аутичними дітьми та зазначають, що втручання із застосуванням музичного компоненту становить близько 12% з усіх існуючих стратегій корекції аутизму і 45% із альтернативних напрямків лікування [11, с.46-47, 13].

За думкою Hess (2008) фахівці соціальної сфери, а також клініцисти, що працюють з дітьми з аутизмом часто використовують музику як мультисистемний підхід, в шкільних заняттях, вбачають, що саме *музичний компонент* допомагає підвищувати соціальну спроможність, сприяє взаємодії з іншими дітьми в межах групи/класу [12, 14, с. 345-348].

Власний багаторічний досвід роботи з дітьми з аутизмом, розробка та впровадження навчально-методичних праць, які побудовані за принципом мультисистемного підходу, засвідчує, що використання корекційно-розвиткових підходів у поєднанні з музичним компонентом є більш результативним у процесі реабілітації нейровідмінних підопічних реабілітаційних центрів.

Зауважимо, що *мультисистемний підхід (МСП) у процесі реалізації музичних корекційних занять ми трактуємо як комплексний вплив на дитину з аутизмом, який виявляється у застосуванні корекційних підходів, музичної терапії та музичної діяльності.* В контексті мультисистемого підходу, музичні корекційні заняття можуть мати варіативну структуру, включати такі види діяльності як комунікативні, сенсорні музичні ігри, співи, ритмодекламацію тексту (з використанням альтернативної комунікації), гру на музичних інструментах, інтерактивні руханки, театральні інсценівки соціальної тематики, асоціативні, координаційно-театральні етюди, що у свою

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

чергу розширює спроможність соціальної взаємодії, комунікації, розуміння зверненої мови.

Перевагами мультисистемного підходу у музичній діяльності з аутичною дитиною є впровадження елементів корекційних підходів, що може здійснюватися через систему підкріплення (АВА-терапія); нормалізувати сприйняття і обробку сенсорної інформації (СІ); забезпечувати розвиток взаємин та індивідуальних відмінностей між фахівцем і дитинною в корекційно-розвитковому просторі (DIR); формувати соціальні навички, емоційний інтелект, строювати передбачувану, безпечну для дитини атмосферу довіри та радості (арт-терапія, музична терапія).

З урахуванням наявного досвіду роботи музичного керівника та системного використання елементів корекційно-розвиткових підходів у практичній діяльності з дітьми з аутизмом означимо ряд рекомендацій, щодо проведення музичних занять в межах корекційно-розвиткової роботи в умовах реабілітаційного центру(таблиця 1) для цієї категорії підопічних.

Таблиця 1

Рекомендації щодо організації та проведення музичних занять з дітьми з аутизмом

№	*Аспекти роботи*	*Рекомендації*	*Примітка*
1	2	3	4
1.	Середовище	Музична зала; сенсорна кімната; навчальна група.	Простір де проводяться заняття не має часто змінюватися; нове середовище потребує адаптації. Обов'язковим є облаштування корекційно-розвиткового середовища, наявність візуального розкладу, елементів сенсорного обладнання, можливості корегування інтенсивності світла.
2.	Кількість вихованців	1-8	Кількість вихованців залежить від їх психологічної, фізичної спроможності, періоду адаптації, специфіки індивідуальних порушень, корекційної мети.
3.	Тривалість заняття	30-60 хв	Тривалість заняття передбачає індивідуальний темпоритм дитини, її фактичний психологічний, фізичний стан, період адаптації.
4.	Частота музичних занять	2-3 рази на тиждень	Системний характер музичних занять.
5.	Структура заняття	Змінна	Змінна/модульна структура музичного заняття. Керуйтеся корекційними задачами дитини та моделюйте структуру занять у відповідності до ІПР та перспективи розвитку підопічного/ної.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
6.	Система спілкування	Вербальне, невербальне, альтернативна комунікація (АК).	Заздалегідь отримайте інформацію від батьків про систему спілкування/ комунікації з дитиною, рівень розуміння зверненої мови, попередній досвід застосування АК.
7.	Підказки, прості інструкції	Використовуйте в роботі з дитиною фізичні, візуальні та словесні підказки.	Інструкції можна давати підопічним у вигляді коротких, доступних для сприйняття фраз. У разі необхідності забезпечте присутність тьютора/асистента дитини, що допоможе реалізувати зміст корекційних завдань в процесі заняття. Пам'ятайте, словесні інструкції мають бути максимально простими і зрозумілими для підопічних.
8.	Реквізити, музичні інструменти	Завчасно знайомите дитину з аутизмом із зовнішнім реквізитів, музичних інструментів та їх звучанням, способами гри на них.	Обов'язково проведіть відповідну діагностику для виявлення сенсорної дисфункції у дитини. Ознайомте її з реквізитами (зовнішні, звукові характеристики, принципи застосування).
9.	Творча взаємодія та динаміка роботи	Динаміка заняття має бути індивідуальною. Робіть короткі паузи у роботі з дитиною, використовуйте таймінг.	Попереджайте дитину про вид діяльності завчасно, використовуйте наочність, відео контент, асоціативні картки. Продумайте індивідуальний «творчий кейс» дитини, де будуть знаходитися практичні інструменти та матеріали для творчості.
10.	Підкріплення, мотивація	Використовуйте спеціальний інтерес дитини як мотиваційну складову.	Проведіть бесіду з батьками на дану тематику, підготуйте індивідуальну скриню дитини з предметами, що викликають підвищений інтерес дитини. Можна використовувати вільне музикування, танці, прослуховування музики у навушниках, співи.
11.	Моніторинг	Проводьте моніторинг музичного та соціального розвитку дитини, враховуйте попередній досвід роботи з іншими фахівцями, її інтереси, перспективи найближчого розвитку та реальні можливості на цьому шляху.	
12.	Безпека	У разі необхідності, забезпечте дитину захисним шлемом, накладками. Прибирайте з поля зору зайві предмети, які не використовуються в занятті. Встановлюйте правила класу/кімнати для дитини та системно їх дотримуйтеся.	

Джерело розроблено автором самостійно

Зазначимо, що представлені рекомендації у контексті мультисенсорного підходу є специфічними у своїй реалізації, адже потребують врахування індивідуальних особливостей окремого/ної підопічного/ної, вивчення мину-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

лого терапевтичного досвіду, розуміння зверненої мови, діагностики рівня соціальної компетентності, сенсорної дисфункції, постурального контролю, наявних дефіцитів, що можуть ускладнювати процес комунікації, співпраці та реабілітації.

Так, в межах музичних занять в корекційно-розвитковій роботі з дітьми та особами з РАС в індивідуальному порядку, що заздалегідь був визначений індивідуальним навчальним планом реабілітації вихованців, з травня по грудень 2024 року нами було впроваджено елементи декількох корекційно-розвиткових підходів – АВА терапії, DLT, RDI та сенсорної інтеграції.

Дані підходи були підібрані шляхом діагностики для 14 вихованців, віком від 6-15 років які мають офіційний статус РАС (6A02.1; 6A02.3; 6A02.5; 6A02.Y). Особлива увага була акцентована на такі діагностичні показники вихованців як: емоційний інтелект, імітація, комунікація, соціальна взаємодія.

Для роботи з дітьми, були створені альтернативні плани музичних занять з елементами корекційно-розвиткових підходів, зміст яких включав ряд рекомендованих вправ, ігор, що спонукали вихованців до спільної роботи з іншими учасниками музичного заняття (одногрупники, фахівці, батьки/ представники дитини). Представимо кількісні результати діагностичних даних отриманих в процесі роботи з протоколами ABBLS-R, та методикою Н. М. Анем, що засвідчують вплив даних підходів за період дев'яти місяців у таблиці 1.

Таблиця. 1

Кількісні результати діагностичних даних підопічних з аутизмом за період з травня по грудень 2024 р., n=14

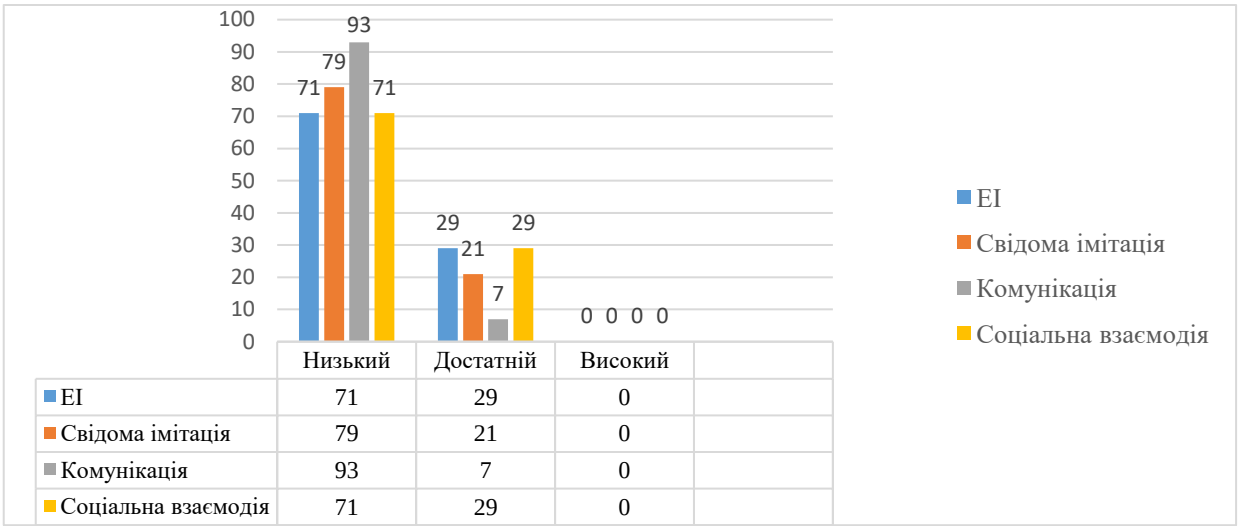
№	Навичка	Рівень	Травень		Грудень	
			К-ть	%	К-ть	%
1.	Емоційний інтелект (EI)	Низький	10	71	6	43
		Достатній	4	29	5	36
		Високий	0	0	3	21
2.	Імітація	Низький	11	79	8	57
		Достатній	3	21	5	36
		Високий	0	0	1	7
3.	Комунікація	Низький	13	93	8	57
		Достатній	1	7	5	36
		Високий	0	0	1	7
4.	Соціальна взаємодія	Низький	10	71	5	36
		Достатній	4	29	7	50
		Високий	0	0	2	14
			14	100	14	100

Отримані дані засвідчують позитивну тенденцію щодо застосування корекційно-розвиткових підходів до роботи з дітьми з аутизмом в процесі музичної діяльності. Так кількість підопічних за показником EI з низьким

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

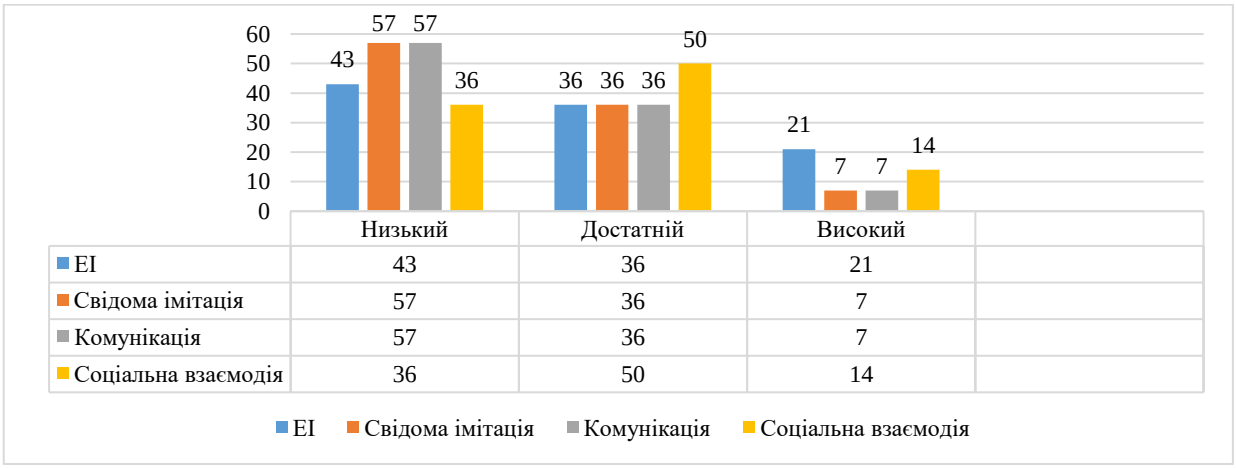
рівнем знизалася на 28%, достатній рівень ЕІ зафіксовано у 7% підопічних, високий – у 21% вихованців/нок. Позитивні зміни проявилися у виявленні імітації – у 22% дітей знизився низький рівень, у 21% вихованців/нок вперше зафіксовано високий рівень даного показника.

Щодо комункації (К) та соціальної взаємодії (СВ) також спостерігаємо якісні зміни – низький рівень знизився на 36% (К), 35% (СВ); достатній рівень: підвищився на 27% (К), 21% (СВ), високий рівень вперше зафіксовано у 7% (К), 14% (СВ) підопічних.

	Низький	Достатній	Високий	
ЕІ	71	29	0	
Свідома імітація	79	21	0	
Комунікація	93	7	0	
Соціальна взаємодія	71	29	0	

Рис 1. Діагностичні показники станом на травень 2024р.

	Низький	Достатній	Високий	
ЕІ	43	36	21	
Свідома імітація	57	36	7	
Комунікація	57	36	7	
Соціальна взаємодія	36	50	14	

Рис 2. Діагностичні показники станом на грудень 2024р.

Як бачимо, інтерпретовані діагностичні дані засвідчують позитивний вплив використання корекційно-розвиткових підходів у процесі музичних занять з дітьми з аутизмом. Суттєві зміни спостерігаються за усіма показниками, а позитивна тенденція у розпізнавані, розрізненні простих емоцій, імітації, комунікації, соціальній взаємодії є відносно стабільною, що

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

засвідчує системний моніторинг даних показників фахівцями реабілітаційного центру.

Висновки. Таким чином, проведений теоретичний аналіз щодо огляду корекційно-розвиткових підходів у роботі з дітьми з аутизмом та отримані результати діагностичних показників засвідчують, що знання сутності означених підходів, їх реалізація в межах музичного корекційного заняття дозволяє персоналізувати корекційно-розвиткову роботу музичного керівника відповідно до потреб нейровідмінної дитини, розуміти специфіку організації творчої співпраці, техніки, алгоритми та стратегії роботи з нею в межах музичної діяльності.

Застосування корекційно-розвиткових підходів музичним керівником у роботі з вихованцями/нками з аутизмом сприяє їх розвитку вербальної рефлексії, асоціативного, логічного мислення, творчій взаємодії, комунікації та є важливою частиною комплексного процесу реабілітації в межах реабілітаційного центру.

Отже, нами здійснено огляд існуючих корекційно-розвиткових підходів до роботи з дітьми з аутизмом, розкрито особливості застосування окремих елементів даних підходів, вперше визначено поняття мультисенсорний підхід у музичній корекційній діяльності з нейровідмінними підопічними, інтерпретовано застосування означених підходів у власній практиці музичного керівника реабілітаційного центру.

Література:

1. Joanie Calem (2024). Understanding Sensory Overload in Our Music Spaces. Pass It On!. URL: http://surl.li/slkaof (date of access: 15.01.2025).

2. Драченко В. Основні підходи психо-корекційної роботи з дитиною з розладами спектру аутизму. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». 2022. № 1. С. 16–17. URL: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2022-1.03.

3. Прохоренко Л.І., Бабяк О.О., Баташева Н.І., Душка А.Л., Недозим І.В., Омельченко І.М., Орлов О.В. Навчання дітей з порушеннями когнітивного розвитку в умовах компетентнісного підходу: навчально-методичний посібник / за ред. В.В. Засенко, Л.І. Прохоренко. 2020. 435 с.

4. Синьов В.М., Шульженко Д.І. Психологія інклюзивної освіти учнів зі спектром інтелектуальних та аутистичних порушень. Збірник наукових праць "Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)". URL: http://surl.li/jzptox (дата звернення: 12.01.2025).

5. Суменко Т. Формування соціальної компетентності дітей зі складними порушеннями розвитку в умовах реабілітаційних центрів : дис. … д-ра філософії в галузі соціології: 231. Харків, 2024. 331 с. URL: https://surl.li/ksqtdm

6. Дитячий аутизм. Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-24397 (дата звернення: 15.01.2025).

7. К. Островська, М. Химко, Ю. Кудрявцева Особливості абілітації дітей з аутизмом та їх родин. Львів, «Тріада плюс». 2007. 44 с.

8. Bonnie Evans, View. How autism became autism: The radical transformation of a central concept of child development in Britain. History of the Human Sciences. 2013. Volume 26, Issue 3. URL: https://doi.org/10.1177/09526951134843 (date of access: 13.01.2025).

9. Розлади спектру аутизму | Центр "Коло сім'ї". Центр здоров'я та розвитку "Коло сім'ї". URL: https://k-s.org.ua/resources/mh-academy/autism/ (дата звернення: 15.01.2025).

10. Ziying Zhang. Approaches of Music Therapy in Children with Autism Spectrum Disorders. Lecture Notes in Education Psychology and Public Media. 2023. No. 27(1):86-94. P. 92–93. URL: http://surl.li/tcntul (date of access: 16.01.2025).

11. Landa R. (2007). Early communication development and intervention for children with autism. Ment. Retard. Dev. Disabil. Res. Rev. 13, 16–25 10.1002/mrdd.20134

12. A review of “music and movement” therapies for children with autism: embodied interventions for multisystem development - PMC. PMC Home. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3620584/ (date of access: 17.01.2025).

13. Hess K., Morrier M., Heflin L., Ivey M. (2008). Autism treatment survey: services received by children with autism spectrum disorders in public school classrooms. J. Autism Dev. Disord. 38, 961–971 10.1007/s10803-007-0470-5

14. Juliet Scott-Barrett, Katie Cebula, Lani Florian. The experiences and views of autistic children participating in multimodal view-seeking research. International Journal of Research & Method in Education. 2023. Vol. 46, no. 4. URL: http://surl.li/vigwfg (date of access: 18.01.2025).

References:

1. Joanie Calem (2024). *Understanding Sensory Overload in Our Music Spaces. Pass It On!*. [Understanding Sensory Overload in Our Music Spaces. Pass It On] URL: http://surl.li/slkaof.

2. Drachenko V. (2022) *Osnovni pidkhody psykho-korektsiinoi roboty z dytynoiu z rozladamy spektru autyzmu [The main approaches to psycho-correctional work with a child with autism spectrum disorders]*. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia»*. № 1. S. 16–17. [in Ukrainian].

3. Prokhorenko L.I., Babiak O.O., Batasheva N.I., Dushka A.L., Nedozym I.V., Omelchenko I.M., Orlov O.V. (2020) *Navchannia ditei z porushenniamy kohnityvnoho rozvytku v umovakh kompetentnisnoho pidkhodu: navchalno-metodychnyi posibnyk [Teaching children with cognitive developmental disorders in the context of a competence-based approach: a study guide]/ za red. V.V. Zasenko, L.I. Prokhorenko.* 435 s [in Ukrainian].

4. Synov V.M., Shulzhenko D.I. (2017) *Psykholohiia inkliuzyvnoi osvity uchniv zi spektrom intelektualnykh ta autystychnykh porushen [Psychology of inclusive education of students with a spectrum of intellectual and autistic disorders]*. *Zbirnyk naukovykh prats "Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky)"*[in Ukrainian].

5. Sumenko T. (2024) *Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti ditei zi skladnymy porushenniamy rozvytku v umovakh reabilitatsiinykh tsentriv [Formation of social competence of children with complex developmental disorders in rehabilitation centres] : dys. … d-ra filosofii v haluzi sotsiolohii* : 231. Kharkiv, 2024. 331 s. [in Ukrainian].

6. Dytiachyi autyzm. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Childhood autism. Encyclopaedia of Modern Ukraine]. URL:https://esu.com.ua/article-24397 [in Ukrainian].

7. K. Ostrovska, M. Khymko, Yu. Kudriavtseva (2007) *Osoblyvosti abilitatsii ditei z autyzmom ta yikh rodyn [Features of habilitation of children with autism and their families]*. *Lviv, «Triada plius»*. 44 s. [in Ukrainian].

8. B. Evans, View (2013). *How autism became autism: The radical transformation of a central concept of child development in Britain [How autism became autism: The radical transformation of a central concept of child development in Britain]*. *History of the Human Sciences*. Volume 26, Issue 3. URL: https://doi.org/10.1177/09526951134843.

9. Rozlady spektru autyzmu [*Autism spectrum disorders*]| Tsentr "Kolo simi". Tsentr zdorovia ta rozvytku "Kolo simi". URL: https://k-s.org.ua/resources/mh-academy/autism/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

10. Z. Zhang (2023). *Approaches of Music Therapy in Children with Autism Spectrum Disorders [Approaches of Music Therapy in Children with Autism Spectrum Disorders]*. *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media.* No. 27(1):86-94. P. 92–93. URL: http://surl.li/tcntul.

11. Landa R. (2007*). Early communication development and intervention for children with autism [Early communication development and intervention for children with autism.]*. *Ment. Retard. Dev. Disabil. Res. Rev*. 13, 16–25 10.1002/mrdd.20134.

12. A review of "music and movement" therapies for children with autism: embodied interventions for multisystem development [*A review of "music and movement" therapies for children with autism: embodied interventions for multisystem development*] - PMC. PMC Home. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3620584/.

13. Hess K., Morrier M., Heflin L., Ivey M. (2008). *Autism treatment survey: services received by children with autism spectrum disorders in public school classrooms [Autism treatment survey: services received by children with autism spectrum disorders in public school classrooms]*. *J. Autism Dev. Disord*. 38, 961–971 10.1007/s10803-007-0470-5.

14. J. Scott-Barrett, K. Cebula, L. Florian (2023). *The experiences and views of autistic children participating in multimodal view-seeking research [The experiences and views of autistic children participating in multimodal view-seeking research]*. *International Journal of Research & Method in Education*. Vol. 46, no. 4. URL: http://surl.li/vigwfg.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 130.2:341.34:612

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1003-1014

Сухомлин Андрій Анатолійович кандидат медичних наук, викладач кафедри фізіології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (095) 547-91-05,https://orcid.org/0000-0002-9188-1004

Весніна Людмила Едуардівна, доктор медичних наук, професор, завідувачка кафедри фізіології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (0532) 56-47-86, https://orcid.org/0000-0003-3068-6237

Запорожець Тетяна Миколаївна доктор медичних наук, професор, професор кафедри фізіології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (050) 716-20-01, https://orcid.org/0000-0002-1832-7680

Сухомлин Тетяна Анатоліївна кандидат медичних наук, доцент кафедри фізіології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (093) 650-83-24, https://orcid.org/0000-0003-4146-2909

Міщенко Сергій Віталійович кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри фізіології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (0532) 56-47-86, https://orcid.org/0000-0002-8677-0107

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В МЕДИЦИНІ ТА ОСВІТІ. ОСОБЛИВІСТЬ РОБОТИ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК НА КАФЕДРІ ФІЗІОЛОГІЇ ПДМУ.

Анотація: Для інтеграції України в Європейський Союз, необхідно запроваджувати європейську систему цінностей. Важливою зміною суспільних відносин, викладеною в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом, є глибока трансформація гендерних відносин у суспільстві. Директиви Угоди чітко визначають принципи рівного ставлення до людей різних статей. В Угоді також затверджується необхідність рівного доступу та рівних можливостей обох статей у сфері освіти та медицини.

Довгий час у сфері медицини переважали чоловіки. Але сьогодні великий відсоток серед здобувачів освіти та випускників закладів вищої медичної освіти становить саме жінки. Жінки у кількісному аспекті навіть переважають над чоловіками у медичній сфері. Але жінки не так активно просуваються по кар'єрних сходах, тому жінку-лікаря на керівній посаді зустрінеш не так часто. Прийти до гендерної рівності складно, але можливо та потрібно. Жінки та чоловіки в медицині рівні, про що говорить вислів «у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

лікаря немає статі». Потрібно сприймати та ставитись до всіх лікарів однаково, адже кожен з них готовий допомогти вам і у реанімаційному відділенні, і у операційній, і у кабінеті лікаря-терапевта.

На кафедрі фізіології Полтавського державного медичного університету працюють представники обох статей, що забезпечує формування злагодженого та ефективного колективу. Фізіологія є обов'язковою освітньою компонентою більшості медичних навчальних закладів освіти. Вивчення фізіології, методів фізіологічних досліджень та їх показників, які інтерпретує лікар у своїй роботі відіграє важливу роль у підготовці майбутнього лікаря. Тому, важливу роль у підготовці студентів медичних освітніх закладів відіграє формування професійного, гармонійного колективу з представників обох статей.

Ефективність роботи співробітників нашої кафедри, представленої представниками обох статей, які доповнюють один одного та сприяють формуванню збалансованого колективу, продемонстрована продуктивною роботою в складних умовах. Останніми роками, у зв’язку з пандемією COVID-19 та широкомасштабною агресією РФ проти України, ускладнились умови роботи в університеті та підвищився рівень стресу. Наявність різногендерного, збалансованого колективу дозволило більш ефективно працювати, ефективно використовувати дистанційні методи у навчальній і науковій роботі та підвищити стресостійкість працівників.

Ключові слова: стать, гендерна рівність, освіта, медицина, дистанційні методи навчання.

Sukhomlyn Andriy Anatoliyovych Candidate of medical sciences, lecturer at the Department of Physiology, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (095) 547-91-05, https://orcid.org/0000-0002-9188-1004

Vesnina Lyudmyla Eduardivna Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Physiology, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (0532) 56-47-86, https://orcid.org/0000-0003-3068-6237

Zaporozhets Tetiana Mykolaivna Doctor of medical sciences, Professor, Professor of the Department of Physiology, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (0532) 56-47-86, https://orcid.org/ 0000-0002-1832-7680

Sukhomlyn Tetiana Anatoliivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Physiology, Poltava State Medical University Poltava, tel.: (0532) 56-47-86, https://orcid.org/0000-0003-4146-2909

Mischenko Serhiy Vitaliyovych Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physiology, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (0532) 56-47-86, https://orcid.org/0000-0002-8677-0107

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

GENDER EQUALITY IN MEDICINE AND EDUCATION. SPECIFICITY OF THE WORK OF MEN AND WOMEN IN THE SCIENTIFIC SPHERE

Abstract. For the integration of Ukraine into the European Union, it is necessary to introduce a European system of values. An important change in social relations, set out in the Association Agreement between Ukraine and the European Union, is a profound transformation of gender relations in society. The directives of the Agreement clearly define the principles of equal treatment of people of different sexes. The Agreement also affirms the need for equal access and equal opportunities for both sexes in the field of education and medicine. For a long time, the field of medicine was dominated by men. But today, a large percentage of students and graduates of higher medical education institutions are women. In quantitative terms, women even outnumber men in the medical field. But women do not move up the career ladder so actively, so you will not meet a female doctor in a leadership position so often. It is difficult to achieve gender equality, but it is possible and necessary. Women and men are equal in medicine, as the saying goes "a doctor has no gender." You need to perceive and treat all doctors equally, because each of them is ready to help you in the intensive care unit, in the operating room, and in the general practitioner's office.

Representatives of both sexes work at the Department of Physiology of Poltava State Medical University, which ensures the formation of a harmonious and effective team. Physiology is a mandatory educational component of most medical educational institutions. The study of physiology, methods of physiological research and their indicators, which the doctor interprets in his work, plays an important role in the training of a future doctor. Therefore, an important role in the training of students of medical educational institutions is played by the formation of a professional, harmonious team of representatives of both sexes.

The effectiveness of the work of the employees of our department, represented by representatives of both sexes, who complement each other and contribute to the formation of a balanced team, is demonstrated by productive work in difficult conditions. In recent years, due to the COVID-19 pandemic and the large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine, working conditions at the university have become more difficult and stress levels have increased. The presence of a diverse, balanced team has allowed for more efficient work, the effective use of distance learning methods in educational and scientific work, and increased stress tolerance of employees.

Keywords: gender, gender equality, education, medicine, distance learning methods.

Постановка проблеми. Перспектива євроінтеграції України та запровадження європейської системи цінностей в нашій країні ставлять перед

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

владою і суспільством ряд чітко визначених задач. Однією з цих задач, детально викладеною в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом, є докорінна трансформація гендерних відносин у суспільстві. У тексті цієї угоди зазначаються основні напрямки співробітництва щодо рівних прав, зайнятості та соціальної політики у різних сферах. Директиви цієї Угоди чітко визначають принципи рівного ставлення до представників обох статей у сфері професійної діяльності, зайнятості, реалізації прав та рівного доступу до соціального забезпечення. У 21 главі Угоди зазначається необхідність рівного доступу та рівних можливостей чоловіків та жінок у сфері освіти та медицини [7].

За умов патріархального устрою суспільства довгий час в сфері медицини переважали чоловіки. Але, протягом останнього сторіччя, великий відсоток серед випускників закладів вищої медичної освіти становить саме жінки. Жінки навіть у кількісному аспекті переважають чоловіків у медичній сфері. Досвід жінок-лікарів часто не визнається повною мірою. Жінки не так активно, як чоловіки, просуваються по кар'єрних сходах, тому жінку-лікаря на керівній посаді зустрінеш не так часто. Прийти до гендерної рівності складно, але можливо та необхідно. Жінки і чоловіки в медицині рівні, що відображає вислів «у лікаря немає статі». Необхідно навчитися сприймати та ставитись до всіх лікарів однаково, і до чоловіків і до жінок, адже кожен з них готовий допомогти вам і у реанімаційному відділенні, і у операційній, і у кабінеті лікаря-терапевта [4, 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усі люди мають право на життя без дискримінації за різними ознаками, в тому числі і за статевими та гендерними ознаками у всіх сферах, включаючи доступ до освіти та охорони здоров'я, й рівноцінну оплату праці. Рівноправність у забезпеченні охорони здоров'я залежить від визнання статевих і гендерних відмінностей між чоловіками й жінками. Стать відноситься до біологічних особливостей людини, тоді як під гендерними особливостями розуміються соціальні та економічні ролі людини, закріплені суспільством і сім'єю [1].

І гендерні дослідження і теорія фемінізму, що розділяються рядом концептуальних суперечностей, погоджуються у тому, що одним із найважливіших факторів гендерної соціалізації є система освіти. Більшість дослідників відзначають, що процес гендеризації суспільства починається тоді, коли ми заходимо в приміщення освітньої установи, і далі триває весь час, коли ми здобуваємо освіту [2, 7]. Доводячи, що явище гендерної нерівності є продуктом не статевих відмінностей, а андроцентричних дискурсів та суспільних інститутів, дослідники показують, як «лінзи гендера» міцно вбудовані у суспільні інститути, і в першу чергу, в освітні [2].

Актуальність дослідження принципу гендерного партнерства, як основи функціонування суспільства і його вплив на розвиток вищої школи обумовлюють глобальні зрушення у характері та якості духовних та освітніх процесів в Україні [3, 10]. Дослідники підкреслюють, що вища школа в

контексті гендерних процесів сучасної України є проблемою, що сьогодні не є надуманою, та вирішення якої важливе для українського суспільства, бо без використання потенціалу обох статей, гармонійний розвиток країни є неможливим [3].

Ще в XVIII столітті жінки дійшли до усвідомлення, що тільки освіта гарантує реалізацію їх прав і можливість активно брати участь у суспільному та політичному житті. Також сьогодні, у XXI столітті стає очевидним, що система освіти містить у собі деякі форми гендерної нерівності, що негативно відбивається на самооцінці та самореалізації суб'єктів системи освіти. У структурі системи вищої освіти гендерна і статева нерівність проявляється у політиці і стратегії освіти, в навчальній програмі та в інституціональних практиках. Також суттєве значення відіграє гендерний характер спілкування суб'єктів освітнього процесу [9].

Фактори, які змінюють гендерно-нейтральну, рівноправну систему на нерівноправну, існують не тільки всередині системи освіти, а й у загальному соціальному контексті. В першу чергу, дослідники відзначають гендерні стереотипи у соціальних установках, що пронизують різноманітні аспекти функціонування системи освіти [9]. Закон України про вищу освіту встановлює рівні права для всіх громадян на отримання освіти. Статистично, гендерне співвідношення учнів і здобувачів вищої освіти приблизно пропорційне до структури населення у кожній віковій і гендерній групі. Нормою вважається здобуття вищої освіти для всіх випускників середньої школи, незалежно від статі. Гендерна асиметрія у сфері вищої освіти в нашій країні, все ж, існує і проявляється в традиційній гендерній сегрегації різних сфер діяльності та професій. Так, кількість чоловіків вища на адміністративних посадах та посадах, які пов'язані з прийняттям «важливих» рішень та в нижчому статусі тих професій, в яких спеціалізуються жінки [2, 10].

Медична сфера, також, зберігає ряд гендерних стереотипів між медичними професіями. Спостерігаються відмінності між працівниками галузі медицини чоловічої і жіночої статі у виборі спеціальності – горизонтальна сегрегація, бо жінки представлені недостатньо на керівних посадах в системі охорони здоров'я та в хірургічних професіях. Жінки широко представлені у загальній лікарській практиці та педіатрії. Гендерна сегрегація також існує і в медичній ієрархії – вертикальна сегрегація: жінки ширше представлені у таких сферах, як сестринська справа та акушерство [1, 4, 6].

Щоб забезпечити і жінкам і чоловікам рівний доступ до всіх можливостей для реалізації у повному обсязі їх потенціалу у сферах охорони здоров'я та освіти повинен визнаватися факт, що між ними є як статеві, так і гендерні відмінності. Враховуючи соціальні (гендерні) та біологічні (статеві) відмінності, чоловіки і жінки по-різному реагують на різні фактори середовища для здоров'я та для професійної діяльності у сфері освіти [1, 7].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Мета статті. Метою нашої роботи було дослідити вплив гендерних особливостей співробітників на роботу кафедри фізіології Полтавського державного медичного університету за різних умов. Ми досліджували зміни як у навчальному процесі, так і зміни в науковій роботі.

Виклад основного матеріалу. На нашій кафедрі фізіології працюють представники обох статей, що забезпечує формування злагодженого та ефективного колективу. Фізіологія є обов'язковою освітньою компонентою більшості медичних навчальних закладів освіти. Вивчення фізіології, методів фізіологічних досліджень та їх показників, які інтерпретує лікар у своїй роботі відіграє важливу роль у підготовці майбутнього лікаря. Тому, важливу роль у підготовці студентів у медичних освітніх закладах відіграє формування професійного, гармонійного колективу з представників обох статей [5].

Під час проведення занять зі здобувачами освіти, ми завжди наголошували на дотриманні гендерної рівності під час навчання в університеті та в подальшому під час роботи в системі охорони здоров’я. Серед здобувачів освіти в нашому університеті переважають жінки, і було важливо донести до них, що подальшу спеціалізацію та кар’єрний розвиток треба будувати на принципах гендерної рівності, особистісних талантів та вибору власних пріоритетів. Під час проведення подібних дискусій, здобувачі освіти проявляли зацікавленість та брали активну участь у обговоренні гендерної рівності [6, 10].

Ефективність роботи нашої кафедри фізіології, представленої співробітниками обох статей, які доповнюють один одного та сприяють формуванню збалансованого колективу, продемонстрована продуктивною роботою в складних умовах. Останніми роками, у зв’язку з пандемією COVID-19 та широкомасштабною агресією РФ проти України, ускладнились умови роботи в університеті та підвищився рівень стресу. Наявність різногендерного, збалансованого колективу дозволила більш ефективно працювати, використовуючи дистанційні методи у навчальній та науковій роботі та підвищити стресостійкість працівників. У навчальній роботі ми використовували відеоконференції на інтернет-платформі Zoom, що забезпечило синхронне навчання здобувачів освіти, де відбувалась особиста взаємодія між учасниками освітнього процесу. Інтерактивна взаємодія між викладачем та здобувачем освіти була високо оцінена здобувачами освіти, бо вони мали можливість обговорювати різні аспекти навчання та ставити питання відповідно до теми заняття. Також, викладач міг розуміти рівень знання та розуміння навчального матеріалу здобувачами освіти. Легше розуміти здобувача освіти, коли можливо бачити вираз його обличчя та чути тон його голосу [8, 11].

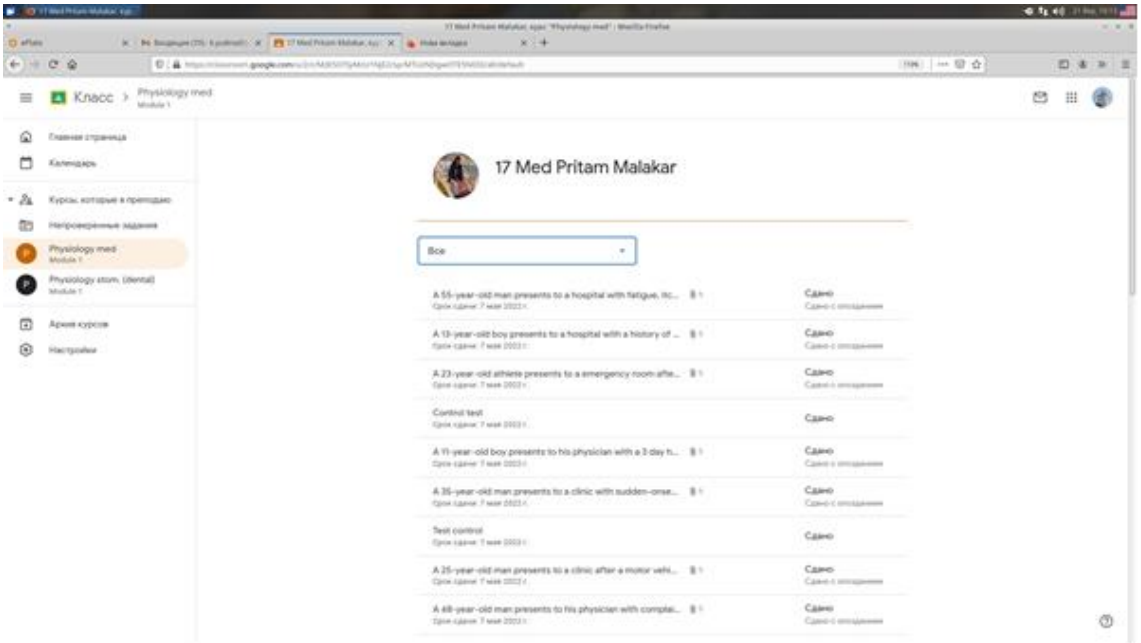
При дистанційному навчанні ми використовували дві інтернет-платформи: Zoom для відеоконференцій та Google Class для оцінювання письмових робіт. Відеоконференції подібні до аудиторної форми навчання. Під час

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

відеоконференцій, ми розглядали питання заняття теоретично та їх використання у практичній роботі. В цілому, таке заняття було подібним до звичайних аудиторних занять, але було неможливо в такому форматі розв'язувати письмові завдання такі, як тести та ситуаційні задачі [8, 11].

Ми, також, використовували Google Class для оцінювання письмових робіт з розв'язування тестів та ситуаційних задач. Ми розміщували у Google Class учбові матеріали для навчання: методичні рекомендації, силабуси, відео лекцій та інші учбові матеріали, чим добре доповнювали навчальний процес різними матеріалами та можливістю оцінити письмові роботи [8, 11].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Коли була можливість, ми проводили як аудиторні, так і дистанційні заняття. Ми поєднували навчання в аудиторіях університету та методи дистанційної освіти.

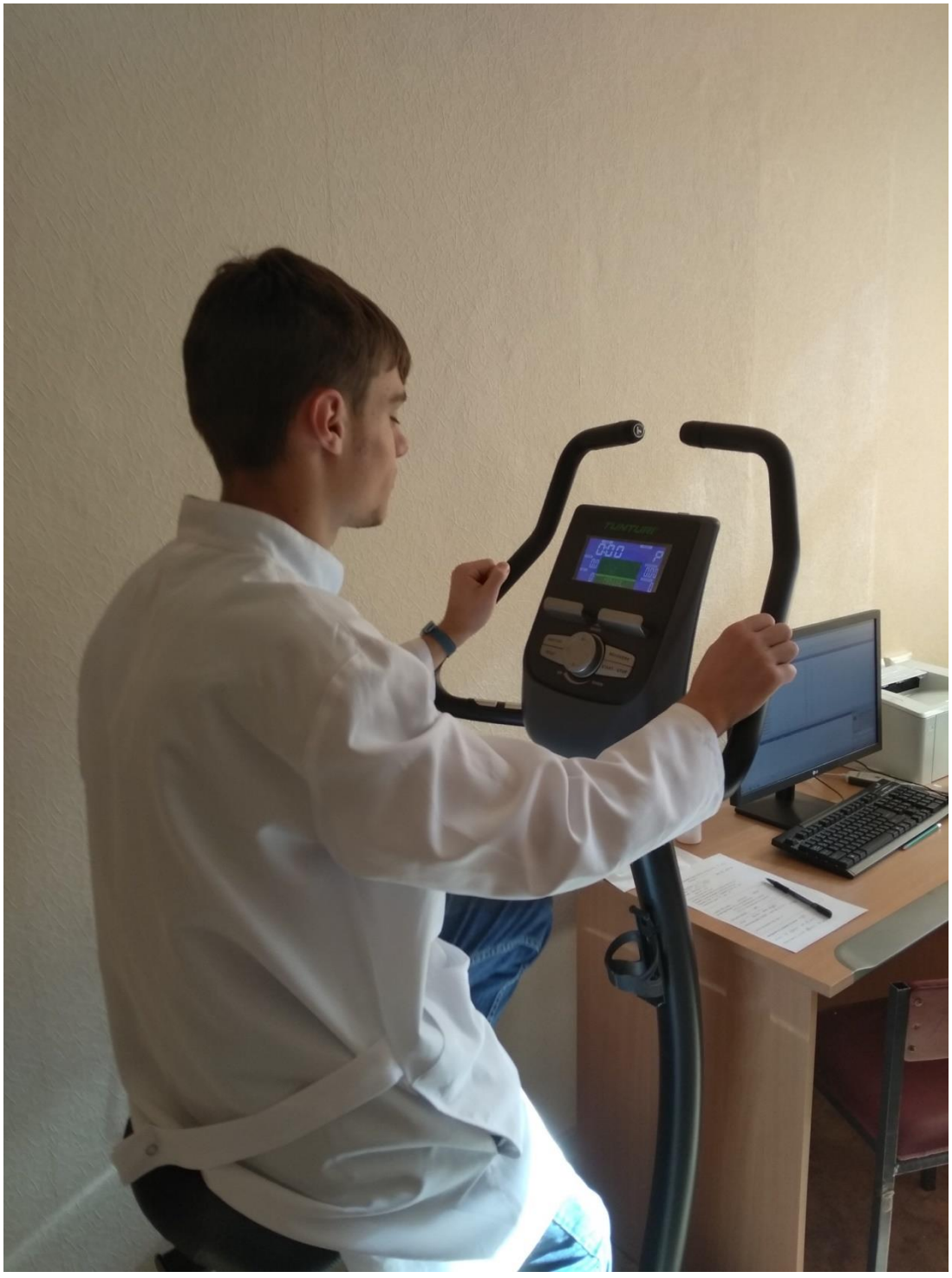
Ми продовжили, також, виконувати науково-дослідницьку роботу кафедри. Ми використовували очні методи у лабораторії та дистанційні методи, використовуючи Google Class для дослідження психічного здоров'я і вегетативних функцій організму учасників учбового процесу під час пандемії COVID-19 та воєнного стану [12]. В лабораторії кафедри ми записували електрокардіограму, виконували функціональні проби: ортостатичну, динамометрію та велоергометрію. У випадку повітряної тривоги, терміново призупиняли наше дослідження та спускались в укриття, бо безпека учасників освітнього процесу пріоритетна [8, 12].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Здобувачі освіти активно брали участь в проведенні наукових досліджень незалежно від гендерної належності та сформували ефективний дослідницький колектив, представлений обома статями. Представники обох статей гармонійно доповнювали один одного і наполегливо працювали для досягнення спільної мети. Роль кожного учасника наукового процесу визначалась не за гендерними стереотипами, а за індивідуальними лідерськими якостями та для ефективного виконання поставлених задач. Здобувачі освіти самовіддано, незважаючи на гендерні стереотипи, працювали на результат [8, 12].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Збалансований колектив здобувачів освіти, представлений обома статями, ефективно працював у складних умовах військового часу. Під час повітряних тривог, наукові дослідження призупинялись і всі учасники досліджень переміщувались у безпечне місце, а після відбою повітряної тривоги продовжували наукові дослідження [8].

В цих складних умовах, колектив кафедри був згуртований та злагоджений. Співробітники ефективно працювали та, у разі необхідності,

приходили колегам на допомогу, разом долали стресові ситуації. Значну роль у цьому відігравало поєднання в колективі представників різних статей та гендерна рівність у нашому університеті.

Висновок. Щоб забезпечити жінкам та чоловікам рівні можливості для реалізації їх потенціалу у сферах освіти та системи охорони здоров'я повинні визнаватися їх гендерні відмінності для формування здорового та ефективного колективу, що за різних складних умов ефективно забезпечить виконання роботи на високому професійному рівні.

Література:

1. Бугайова К.П. Гендерні стереотипи в медицині / К.П. Бугайова, Т.С. Перепечка // Збірник тез доповідей наук.-практ. конференції з міжнар. участю молодих вчених та студентів «Актуальні питання сучасної медицини і фармації» (15-16 квітня 2021 р.). – Запоріжжя: ЗДМУ, 2021. – С. 164-165.

2. Власова Т.И. Формирование гендерных стереотипов в западноевропейской философии. Монография. / Т.И. Власова. – К.: Генеза, 2006. – 291 с.

3. Грабовська І.М. Українознавство та гендерні дослідження в контексті модернізаційних проблем вищої школи / І.М. Грабовська // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. – 2007. – Вип. 15. – С. 134-139.

4. Крапівіна А.А. Ставлення лікарів до забезпечення гендерної рівності у сфері охорони здоров’я України (за даними соціологічного дослідження) / А.А. Крапівіна // Україна. Здоров'я нації. – 2013. – Т.21, В.2. – С. 61-66.

5. Міщенко І.В. Медична фізіологія – сучасний напрямок викладання фізіології в медичних ВНЗ / І.В. Міщенко, О.В. Коковська, Т.М. Запорожець, Т.А. Сухомлин, А.А.Сухомлин // Актуальні проблеми сучасної медицини. – 2024. – Т.24, В.1 (85). – С. 188-191.

6. М’ясоєдов В. Гендерна медицина як освіта і практика. / В. М’ясоєдов // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Гендер. Екологія. Здоров’я» (20–21 квітня 2017 р.). – Харків: ХНМУ, 2017. – С. 10-11.

7. Наумова М.А. Світовий досвід оцінювання гендерної нерівності / М.А. Наумова // Економіка і організація управління. – 2017. – № 1 (25). – С. 123-132.

8. Сухомлин А.А. Робота кафедри фізіології в умовах війни РФ проти України / А.А. Сухомлин, Л.Е. Весніна, Т.М Запорожець, Т.А. Сухомлин, І.В. Міщенко // Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). – 2024. – Вип. 5 (39). – С. 494-503.

9. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність: навч. посіб. / О.О. Уварова – Київ, 2018. – 204 с.

10. Sadker M. Confronting Sexism in the College Classroom. Gender in the Classroom. / M. Sadker, D. Sadker // University of Illinois Press. – 1990. –№1. – P. 176-188.

11. Sukhomlyn T. Distance education of medical students during COVID-19 pandemic / T. Sukhomlyn, L. Hordiienko, A. Sukhomlyn, T. Zaporozhets // International Scientific Journal: Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. – 2020. – Vol. 38, № 2. – P. 119-122.

12. Zaporozhets T.M. Anxiety, depression, dysfunction of the autonomic nervous system and their correlations during COVID-19 pandemic / T.M. Zaporozhets, L.D. Korovina, T.A. Sukhomlyn, I.V. Mishchenko, A.A. Sukhomlyn // Світ медицини та біології. – 2023. – № 3 (85). – С. 75-81.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

References:

1. Buhaiova, K.P. & Perepechka, T.S. (2021). Henderni stereotypy v medytsyni [Gender stereotypes in medicine]. Zbirnyk tez dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu molodykh vchenykh ta studentiv «Aktualni pytannia suchasnoi medytsyny i farmatsii» – Collection of abstracts of reports of the scientific-practical conference with international participation of young scientists and students «Current issues of modern medicine and pharmacy». (Vols. 1), (pp. 164-165). Zaporizhzhia: ZDMU [in Ukrainian].

2. Vlasova, T.Y. (2006) Formyrovanye hendernykh stereotypov v zapadnoevropeiskoi fylosofyy. Monohrafyia. [Formation of gender stereotypes in Western European philosophy. Monograph.]. Kyiv: Heneza [in Russian]

3. Hrabovska, I.M. (2007). Ukrainoznavstvo ta henderni doslidzhennia v konteksti modernizatsiinykh problem vyshchoi shkoly [Ukrainian Studies and Gender Studies in the Context of Modernization Problems in Higher Education]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Filosofiia. Sotsiolohiia. Politolohiia – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Philosophy. Sociology. Political Science, 15, 134-139 [in Ukrainian].

4. Krapivina, A.A. (2013). Stavlennia likariv do zabezpechennia hendernoi rivnosti u sferi okhorony zdorovia Ukrainy (za danymy sotsiolohichnoho doslidzhennia) [Attitudes of doctors towards ensuring gender equality in the healthcare sector of Ukraine (according to sociological research)]. Ukraina. Zdorovia natsii – Ukraine. Health of the Nation, 21 (2), 61-66 [in Ukrainian].

5. Mishchenko, I.V. & Kokovska, O.V. & Zaporozhets, T.M. & Sukhomlyn, T.A. & Sukhomlyn, A.A. (2024). Medychna fiziolohiia – suchasnyi napriamok vykladannia fiziolohii v medychnykh VNZ [Medical physiology – modern direction of teaching physiology in medical universities]. Aktualni problemy suchasnoi medytsyny – Actual problems of modern medicine, 1 (85), 188-191 [in Ukrainian].

6. Miasoiedov, V. (2017). Henderna medytsyna yak osvita i praktyka [Gender medicine as education and practice]. Materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Hender. Ekolohiia. Zdorovia» – Proceedings of the Fifth International Scientific and Practical Conference «Gender. Ecology. Health». (pp. 10–11). Kharkiv: KHNMU [in Ukrainian].

7. Naumova, M. A. (2017). Svitovyi dosvid otsiniuvannia hendernoi nerivnosti [World experience in assessing gender inequality]. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and organization of management, 1 (25), 123-132. [in Ukrainian].

8. Sukhomlyn A.A. & Vesnina L.E. & Zaporozhets T.M. & Sukhomlyn T.A. & Mischenko I.V. (2024). Robota kafedry fiziolohii v umovakh viiny RF proty Ukrainy [The work of the Department of Physiology in the conditions of the war between the Russian Federation and Ukraine]. Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Medytsyna») – Prospects and innovations of science (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine"), 5 (39), 494-503 [in Ukrainian].

9. Uvarova, O. O. (2018). Prava zhinok ta henderna rivnist [Women rights and gender equality]. Kyiv [in Ukrainian].

10. Sadker M. & Sadker D. (1990) Confronting Sexism in the College Classroom. Gender in the Classroom. University of Illinois Press, 1, 176-188.

11. Sukhomlyn T. & Hordiienko L. & Sukhomlyn A. & Zaporozhets T. (2020) Distance education of medical students during COVID-19 pandemic. International Scientific Journal: Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools, 2 (38), 119-122.

12. Zaporozhets T.M. & Korovina L.D. & Sukhomlyn T.A. & Mishchenko I.V. & Sukhomlyn A.A. (2023) Anxiety, depression, dysfunction of the autonomic nervous system and their correlations during COVID-19 pandemic. Svit medytsyny ta biolohii – The world of medicine and biology, 3 (85), 75-81.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.018.43:004.738.5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1015-1025

Твердохліб Ганна Віталіївна канд. пед. наук, докторантка кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, м.Харків, тел.: (057) 700-35-21, https//orcid.org/0000-0002-9281-4890

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ТА МЕДІАГРАМОТНІСТЬ УЧНІВ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі впливу соціальних мереж на розвиток медіаграмотності учнів в умовах динамічної цифровізації суспільства. Проаналізовано сутність соціальних мереж як онлайн-платформ, що надають нові можливості для комунікації, взаємодії та обміну інформацією. Визначено основні характеристики та функції соціальних мереж. Наведено популярніші соціальні мережі в Україні та світі. На основі аналізу наукових джерел та досліджень, визначено позитивні та негативні аспекти впливу соціальних мереж на медіаграмотність учнів. Серед позитивних аспектів виокремлено формування цифрової грамотності, розвиток навичок критичного мислення, розширення доступу до інформації та розвиток самоосвіті, а також можливості для співпраці, комунікації та обміну знаннями.

До негативних аспектів віднесено поширення дезінформації та маніпулятивного контенту, недостатній рівень медіаграмотності, низький рівень сформованості навичок фактчекінгу та критичного аналізу, кібербулінг та онлайн-агресії, залежність від соціальних мереж, поверхневе сприйняття інформації та формування “інформаційних бульбашок”.

Детально розглянуто можливості розвитку медіаграмотності учнів за допомогою соціальних мереж, включаючи формування критичного мислення через аналіз інформації та фактчекінг, розвиток кібербезпекової компетентності, формування етичної цифрової поведінки та можливість бути активними учасниками інформаційного простору. Окрему увагу приділено психологічному впливу соціальних медіа на учнів, зокрема, висвітлено проблему кібербулінгу та залежності від соціальних мереж.

Визначено, що вплив соціальних мереж на розвиток медіаграмотності учнів є складним та багатогранним. Аргументовано, що для ефективного використання потенціалу соціальних мереж та мінімізації їх негативного впливу необхідний комплексний підхід, який передбачає не лише розвиток навичок медіаграмотності, але й формування цифрової культури та етики. Наголошено на важливості спільних зусиль учнів, батьків, педагогів та суспільства в цілому для перетворення соціальних мереж на інструмент розвитку та формування медіаграмотного покоління, здатного критично мислити, аналізувати інформацію та безпечно взаємодіяти в цифровому просторі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: соціальні мережі, медіаграмотність, учні, критичне мислення, освіта, комунікація, фактчекінг.

Tverdokhlib Hanna Vitaliivna Ph.D. (Pedagogy), Doctoral Candidate of the Education and Innovative Pedagogy Department of Hryhoriy Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Kharkiv, tel.: (057) 700-35-21, https//orcid.org/0000-0002-9281-4890

SOCIAL NETWORKS AND MEDIA LITERACY OF STUDENTS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Abstract. The article is devoted to the topical issue of the impact of social media on the development of students' media literacy in the context of the dynamic digitalisation of society. The essence of social networks as online platforms that provide new opportunities for communication, interaction and information exchange is analysed. The main characteristics and functions of social networks are defined. The most popular social networks in Ukraine and the world are presented. Based on the analysis of scientific sources and research, the positive and negative aspects of the impact of social networks on students' media literacy are identified. Among the positive aspects are the formation of digital literacy, development of critical thinking skills, expanding access to information and developing self-education, as well as opportunities for cooperation, communication and knowledge exchange.

Negative aspects include the spread of disinformation and manipulative content, insufficient media literacy, low level of fact-checking and critical analysis skills, cyberbullying and online aggression, dependence on social media, superficial perception of information and the formation of information bubbles.

The possibilities of developing students' media literacy through social media are considered in detail, including the formation of critical thinking through information analysis and fact-checking, the development of cybersecurity competence, the formation of ethical digital behaviour and the opportunity to be active participants in the information space. Particular attention is paid to the psychological impact of social media on students, in particular, the problem of cyberbullying and social media addiction is highlighted.

It is determined that the impact of social media on the development of students' media literacy is complex and multifaceted. It is argued that in order to effectively use the potential of social networks and minimise their negative impact, an integrated approach is needed, which involves not only the development of media literacy skills, but also the formation of digital culture and ethics. The author emphasises the importance of joint efforts of students, parents, teachers and society as a whole to transform social media into a tool for the development and formation of a media-literate generation capable of critical thinking, analysing information and interacting safely in the digital space.

Keywords: social media, media literacy, students, critical thinking, education, communication, fact-checking.

Постановка проблеми. Соціальні мережі, які швидко інтегрувалися в повсякденне життя, стали невід'ємною складовою сучасного цифрового суспільства. Це онлайн-платформи, які надають розширені можливості для комунікації, взаємодії та обміну інформацією, що значно змінює соціальні структури та взаємовідносини. Динамічне поширення соціальних мереж, їх популярність, спричинило виникненню певних трансформаційних процесів в освіті, культурі та інших галузях. Це призвело до радикальних змін в освітньому процесі, що вимагає відповідних педагогічних підходів, методик, прийомів тощо. Постійне поширення фейкової інформації, недостовірних фактів підкреслює необхідність підготовки учнів до правильної поведінки у цифровому медіасередовищі, сформованості достатнього рівня медіаграмотності.

За результатами досліджень GemiusAudience [7] станом на кінець 2024 року лідером серед соціальних мереж в Україні є Facebook із показником 54 %, що відповідає 14,1 млн активних користувачів. Однак, за іншими дослідженнями, де враховано середній час користування мережею, частку часу, кількість переглядів сторінок та кількість відвідувань, Facebook посідає другу позицію.

YouTube (за GemiusAudience) [7] посідає друге місце серед соціальних мереж за величиною охоплення – 52,7 %, що становить 13,8 млн активних користувачів. При цьому, YouTube є абсолютним лідером за показниками середнього часу користування, частки часу, кількості переглядів сторінок та кількості відвідувань, що свідчить про високий рівень залученості аудиторії до цієї платформи.

Instagram займає третю позицію за всіма проаналізованими метриками, демонструючи стабільну присутність в інформаційному просторі українських користувачів. На четвертому місці TikTok із показниками охоплення 34,2 %. Попри відносно нижче охоплення порівняно з лідерами рейтингу, TikTok демонструє значний потенціал зростання. Результати досліджень вказують на динамічний характер ринку соціальних мереж в Україні, особливо серед молоді. У зв'язку з цим актуалізується проблема щодо розробки технології формування медіаграмотності засобами соціальних мереж, яка включає створення навчальних програм як для вчителів, так і для учнів; підготовку методичного забезпечення тощо.

Результати дослідження вказують на можливу упередженість у навчанні вчителів з медіаграмотності у бік традиційних стратегій інформаційної грамотності та підкреслюють необхідність більш збалансованого та теоретично обґрунтованого підходу до навчання, який поєднує концепції медіа та інформаційної грамотності. Крім того, це потребує адаптації педагогічних методик до нових умов. Зокрема, вчителям із медіадисциплін

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

необхідно розробляти та впроваджувати інноваційні підходи до формування в учнів загальних компетентностей, релевантним потребам сучасного медіаринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування медіаграмотності та розвитку медіаосвіти в Україні є предметом дослідження таких науковців: І. Барановська, Ю. Горбань, О. Гороховський, Т. Заїка, Н. Коваленко, О. Лабенко, Л. Мандро, О. Мельникова-Курганова, Г. Михайлишин, П. Мірошниченко, Н. Мозгальова, О. Олійник, А. Орєхова, Н. Островська, Л. Писаренко, Н. Шакун та інші. Так, І. Барановська та Н. Мозгальова досліджували медіаграмотність як життєво необхідну компетентність майбутніх учителів XXI століття [1]. Ю. Горбань та О. Олійник визначали медіаграмотність як чинник захисту інформаційного простору від ворожої дезінформації в час війни [4]; О. Гороховський, О. Мельникова-Курганова, П. Мірошниченко та Н. Островська підготували словник термінів із фактчекінгу та медіаграмотності [14]. Т. Заїка, О. Лабенко, Н. Шакун та інші досліджували критичне мислення та медіаграмотність у цифрову епоху, а також виклики та можливості для української освіти [8]. Л. Мандро та Г. Михайлишин вивчали медіаграмотність у системі “soft skills” майбутніх соціальних працівників [9]; Л. Писаренко медіаграмотність розглядала як ефективний метод розвитку особистості [13]. Науковець А. Орєхова досліджувала проблемні питання забезпечення інформаційної безпеки України та досвід ЄС (воєнний стан, телеграм, соціальні мережі, дезінформація, інформаційна медіаграмотність) [11].

Питання розвитку медіаграмотності учнів вивчали В. Андрієвська, Р. Бужиков, О. Гаврилюк, К. Глущенко, О. Гречановська, В. Доній, А. Закомолдіна, О. Мегем, Ж. Мина, С. Остапчук, Л. Потапюк, Ю. Якущенко та інші. Науковці досліджували різні аспекти впливу та використання соціальних мереж у сучасному суспільстві. О. Гречановська, О. Мегем, Л. Потапюк та інші досліджували вплив соціальних мереж на психологічний стан та самооцінку української молоді [5]; Р. Бужиков, В. Доній у своїх дослідженнях показали соціальні мережі як ефективний інструмент для навчання іноземної мови [2]; Ж. Мина розглядала соціальні мережі як засіб інформаційної підтримки учнівської та студентської молоді у навчально-виховному процесі та професійному виборі [10]; С. Остапчук, А. Закомолдіна досліджували роль соціальних мереж у сучасному медіапросторі [12]; О. Гаврилюк вивчала соціальні мережі як чинник культурної адаптації та соціалізації [3]; Ю. Якущенко та К. Глущенко схарактеризували соціальні мережі як провідний вид віртуального спілкування [15]. Отже, соціальні мережі є багатогранним явищем, що впливає на різні сфери життя: освіту, культуру та комунікації. Особлива увага звертається на вплив соціальних мереж на розвиток медіаграмотності особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Метою статті є аналіз впливу соціальних мереж на розвиток медіаграмотності учнів в умовах цифрового суспільства.

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі – це онлайн-платформи, які дозволяють людям створювати та підтримувати соціальні зв'язки через обмін інформацією, взаємодію та спільні інтереси.

До популярних платформ соціальних мереж віднесено: Facebook – найбільша соціальна мережа у світі; YouTube – найбільший відеохостинг ; WhatsApp – популярний месенджер для обміну повідомленнями, аудіо- та відеодзвінків; Instagram – платформа, орієнтована на візуальний контент; TikTok – платформа для створення та перегляду коротких відео; WeChat – китайська багатофункціональна платформа, що поєднує функції соціальної мережі, месенджера та платіжної системи; Telegram – месенджер з акцентом на конфіденційності та безпеці; LinkedIn – соціальна мережа для професійного спілкування та пошуку роботи; X (колишній Twitter) – платформа для обміну короткими повідомленнями (твітами); Pinterest – платформа для обміну візуальним контентом (зображеннями), що дозволяє користувачам створювати тематичні колекції (дошки).

В Україні серед популярних соціальних мереж є Facebook, Instagram, YouTube, Telegram, TikTok. Це свідчить про популярність соціальних мереж та використання в усіх сферах життя.

Соціальні мережі мають основні характеристики: 1) створення профілю (користувачі повинні створити особистий профіль та надати інформацію про себе); 2) взаємодія (користувачі можуть взаємодіяти один з одним, обмінюватися повідомленнями, коментувати публікації, ставити реакції тощо); 3) обмін контентом (користувачі можуть ділитися різноманітним контентом: текстами, фотографіями, відео, посиланнями тощо); 4) формування спільнот (користувачі можуть об'єднуватися в групи та спільноти за інтересами або створювати власні спільноти) тощо.

Одним із ключових аспектів вивчення соціальних мереж є розуміння їх структури. Соціальні мережі можна уявити як ряд вузлів (індивідів або груп), які з'єднані між собою (відносинами). Структура соціальної мережі може сильно варіюватися: від невеликих до великих груп.

Виділено ключові функції соціальних мереж:

- *соціальна підтримка*. Соціальні мережі надають користувачам емоційну, інструментальну та інформаційну підтримку. Завдяки створеним зв'язкам користувачі можуть звертатися за порадою, ділитися досвідом та отримувати допомогу у складні часи. Мережі соціальної підтримки відіграють вирішальну роль у сприянні добробуту та стійкості;
- *обмін ресурсами.* Соціальні мережі сприяють обміну такими ресурсами, як знання, навички, матеріальні блага. Користувачі мережі можуть знайомитися з досвідом інших, використовувати їх ресурси, розширювати власні можливості тощо. Такий обмін ресурсами може призвести до посилення інновацій, співпраці та загального розвитку суспільства;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

- *соціальний вплив.* Соціальні мережі формують погляди, переконання та поведінку людей за допомогою соціального впливу. Цей вплив може мати як позитивні, так і негативні наслідки, впливаючи на все, від вибору споживачів до політичних ідеологій;
- *соціальний капітал.* Соціальні мережі сприяють розвитку соціального капіталу, під яким розуміють ресурси, довіру та соціальні норми, які присутні в громаді чи суспільстві. Соціальний капітал дозволяє індивідам отримувати доступ до можливостей, будувати соціальну згуртованість та сприяти колективним діям.

Соціальні мережі мають значний вплив на різні сфери життя суспільства, а саме: спілкування, політику, економіку, культуру та освіту. Вони можуть як сприяти розвитку та обміну знаннями, так і поширювати дезінформацію та мати негативний вплив на психічне здоров'я індивіда. Отже, соціальні мережі – це складний та багатогранний інструмент, який відіграє важливу роль у сучасному цифровому суспільстві [6].

Розвиток медіаграмотності може зазнавати як позитивного, так і негативного впливу з боку соціальних мереж.

До позитивного впливу віднесено:

1) формування цифрової грамотності. Соціальні мережі є ефективним інструментом для підвищення цифрової грамотності учнів, формування навичок пошуку та обробки інформації;

2) розвиток критичного мислення. Високий рівень медіаграмотності пов'язаний з умінням критично сприймати інформації та здатністю самостійно перевіряти факти та критично аналізувати контент;

3) розширення доступу до інформації та розвиток самоосвіті. Соціальні мережі відкривають доступ до альтернативних медіа, блогів, експертних думок, що розширює інформаційний кругозір учнів. Наявність освітніх ресурсів, онлайн-курсів та тематичних груп створює можливості для самостійного навчання та поглиблення знань. Учні можуть обирати цікаві для них теми та вчитися у зручному темпі, використовуючи потенціал соціальних мереж для саморозвитку;

4) сприяння співпраці, комунікації та обміну знаннями. Соціальні мережі дозволяють учням об'єднуватися в групи або спільноти за інтересами, обговорювати навчальні проєкти та обмінюватися ідеями;

5) розвиток навичок спілкування та колективного навчання. Комунікація з однолітками та експертами, спільна робота над проєктами та обмін ресурсами в онлайн-середовищі розвиває медіаграмотність через практичне застосування знань в соціальних мережах.

Негативний вплив відбувається через:

1) поширення дезінформації та маніпулятивного контенту. Зазначимо, що саме соціальні мережі є сприятливим середовищем для швидкого розповсюдження неправдивої інформації, фейкових новин та пропаганди;

2) недостатній рівень медіаграмотності може призвести до беззастережного сприйняття учнями недостовірної інформації;

3) низький рівень сформованості навичок фактчекінгу та критичного аналізу робить учнів вразливими до маніпуляцій та введення в оману;

4) ризики кібербулінгу та онлайн-агресії. Соціальні мережі можуть бути використані для цькування, погроз та інших форм онлайн-агресії, що негативно впливає на психологічний стан учнів. Кібербулінг може підірвати впевненість учнів у собі та знизити їхню здатність до критичного сприйняття інформації;

5) залежність від соціальних мереж. Надмірне використання соціальних мереж може негативно вплинути на розвиток критичного мислення. Залежність від соціальних мереж знижує здатність до глибокого аналізу. Надмірне захоплення соціальними мережами може призвести до залежності, що негативно позначається на навчальній діяльності та розвитку корисних навичок. Постійне відволікання на повідомлення та оновлення стрічки новин знижує концентрацію уваги та продуктивність праці. Важливо вчити учнів усвідомленому використанню соціальних мереж та дотриманню балансу між онлайн та офлайн активностями;

6) поверхневе сприйняття інформації та формування "інформаційних бульбашок". Швидкий темп споживання інформації в соціальних мережах може призвести до звички поверхового ознайомлення з контентом без глибокого аналізу. Алгоритми соціальних мереж часто створюють "інформаційні бульбашки" (або "ефект ехокамери"), обмежуючи доступ до альтернативних точок зору.

Отже, соціальні мережі мають подвійний вплив на медіаграмотність учнів: вони можуть не лише сприяти розвитку критичного мислення та цифрової грамотності, але стати джерелом дезінформації та психологічного тиску. Тому важливою є забезпечення високого рівня сформованості навичок медіаграмотності для ефективного використання соціальних мереж. Зазначимо, що поява соціальних мереж докорінно змінила саму парадигму спілкування, доступу до інформації та взаємодії між користувачами, що суттєво впливає на формування цінностей, етики та поведінки.

Розглянемо можливості розвитку медіаграмотності учнів за допомогою соціальних мереж.

По-перше, це формування критичного мислення через аналіз інформації, яка знаходиться в соціальних мережах. Учні в соціальних мережах стикаються з великою кількістю інформації, фейковими новинами, маніпулятивними заголовками та дезінформацією. Тому вони повинні знати способи перевірки інформації: фактчекінг, аналіз джерел, вивчення авторитетності ресурсів, перевірка фактів тощо.

По-друге, це кібербезпекова компетентність, а саме безпечне використання Інтернету, соціальних мереж. Зазначена компетентність пов'язана з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

інформаційною безпекою та етикою цифрового середовища. Зазначимо, що під час реєстрації в соціальних мережах потрібно дотримуватися правил конфіденційності даних, розуміти наслідки подання особистих даних та усвідомлення потенційних ризиків, які пов'язані із захистом інформації у цифровому просторі. Активність в соціальних мережах надає учням досвід, який необхідний для ідентифікації потенційно небезпечного контенту, а саме: розпізнавання шахрайських повідомлень, фішингових атак, шкідливих вебресурсів тощо. Практика онлайн-комунікації сприяє формуванню критичного мислення та вмінню аналізувати інформацію на предмет достовірності та безпеки.

По-третє, це формування етичної цифрової поведінки. Соціальні мережі є платформами для соціальної взаємодії, де учні вчаться комунікувати в онлайн-середовищі, що потребує знання основ етичної поведінки, норм мережевого етикету, дотримання авторських прав та принципів академічної доброчесності.

Окрім вищезазначеного, необхідно звернути увагу на психологічний вплив соціальних медіа на учнів. Взаємодія із соціальними мережами може спричинити комплексний та потенційно негативний вплив на психічне благополуччя учнів. Наприклад, кібербулінг (систематичне цькування та агресивна поведінка в онлайн-середовищі) є ще однією з головних проблем, які пов’язані з використанням соціальних медіа. Жертви кібербулінгу можуть відчувати широкий спектр негативних емоцій, таких як тривога, депресія, соціальна ізоляція, а також у них можуть виникати суїцидальні думки.

По-четверте, це можливість бути активними учасниками інформаційного простору. Соціальні мережі дають можливість учням створювати власний контент (відео, текст, інфографіку тощо), що розвиває їх творчість, критичне мислення. Під час створення контенту розвиваються навички створення якісного контенту, робота з графічними редакторами, написання якісних постів тощо. Це сприяє формуванню медіаграмотності, тому що учні не лише споживають інформацію, а й вчаться її знаходити, аналізувати, оцінювати та презентувати. Крім того, публікація власного контенту та взаємодія з іншими користувачами в коментарях вчить учнів конструктивно реагувати та вдосконалювати свої навички письма. Вони вчаться аргументувати власну позицію, брати участь в онлайн-дискусіях та відстоювати свої погляди тощо. Отже, активна участь в інформаційному просторі через соціальні мережі стає для учнів не лише засобом самовираження, але й потужним інструментом для розвитку різноманітних навичок, необхідних для успішної самореалізації в сучасному суспільстві.

Висновок. Вплив соціальних мереж на розвиток медіаграмотності учнів є складним та багатогранним. З одного боку, соціальні мережі відкривають нові можливості для навчання, розвитку критичного мислення та доступу до інформації. З іншого боку, вони створюють ризики, пов'язані з дезінформа-

цією, кібербулінгом та формуванням залежності. Ефективне використання позитивного потенціалу соціальних мереж та мінімізація їх негативного впливу потребує комплексного підходу, що включає як розвиток навичок медіаграмотності, так і формування цифрової культури. Спільні зусилля учнів, батьків, педагогів та суспільства в цілому є ключовими для того, щоб соціальні мережі стали інструментом розвитку, а не перешкодою на шляху до формування медіаграмотного покоління.

Література:

1. Барановська І., Мозгальова Н. Медіаграмотність – життєво необхідна компетентність майбутніх учителів XXI століття. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXVIII міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD*. 2020. С. 28-30.

2. Бужиков Р., Доній В. Соціальні мережі як сучасний інструмент навчання іноземної мови. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Ужгород : Гельветика, 2021. Вип. 1(19). С. 202-210.

3. Гаврилюк О. Соціальні мережі як чинник культурної адаптації і соціалізації. *Культурологічний альманах*. 2023. № 2. С. 225-231.

4. Горбань Ю., Олійник О. Медіаграмотність як чинник захисту інформаційного простору від ворожої дезінфомації в час війни. *Український інформаційний простір*. 2024. № 1 (13). С. 194-205.

5. Гречановська О., Мегем О., Потапюк Л. Вплив соціальних мереж на психологічний стан та самооцінку української молоді. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2023. № 4. С. 60-66.

6. Доценко С. Цифровізація як ключовий фактор трансформації національної системи освіти. Соціально-психологічні засади розвитку особистості в освітньому процесі: колективна монографія. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2024. 234 с., С.137-165

7. Загальний огляд соціальних мереж в Україні. URL: https://gemius.com/ua/%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%B3/zagalnij-oglyad-socialnih-merezh-v-ukrayini-kviten-2024/ (дата звернення 23.01.2025).

8. Лабенко О., Шакун Н., Заїка Т. Критичне мислення та медіаграмотність у цифрову епоху: виклики та можливості для української освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 12 (30).

9. Мандро Л., Михайлишин Г. Медіаграмотність у системі «soft skills» майбутніх соціальних працівників. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*. 2023. July 14. С. 151-154.

10. Мина Ж. Соціальні мережі як засіб інформаційної підтримки учнівської та студентської молоді у навчально-виховному процесі та професійному виборі. *Науковий журнал «Вчені записки Таврійського Національного Університету імені В. І. Вернадського*. 2021. С. 278-282.

11. Орєхова А. Проблемні питання забезпечення інформаційної безпеки України та досвід ЄС (воєнний стан, телеграм, соціальні мережі, дезінформація, інформаційна медіаграмотність). *Молодий вчений*. 2024.

12. Остапчук С., Закомолдіна А. Роль соціальних мереж у сучасному медіапросторі. *Матеріали X конгресу «Авіація в XXI столітті» – «Безпека в авіації та космічні технології»*. Київ : Національний авіаційний університет, 2022. С. 6.2.148-6.2.150.

13. Писаренко Л. Медіаграмотність як ефективний метод розвитку особистості. *The European development trends in journalism, PR, media and communication*: conference proceedings. Wloclawek, Republic of Poland : Baltija Publishing, 2021. 180 p.

14. Фактчекінг *і медіаграмотність: словник термінів.* / Гороховський О., Мельникова-Курганова О., Мірошниченко П., Островська Н. Київ : ГО «Центр аналітики і розслідувань», 2020.

15. Якущенко Ю., Глущенко К. Соціальні мережі як провідний вид віртуального спілкування. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : матеріали IX Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників. Суми : Сумський державний університет, 2021. С. 413–417. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/84763/1/Yakushchenko_ doslidzhennia.pdf

References

1. Baranovska, I., & Mozghalova, N. (2020). Mediaghramotnist – zhyttievo neobkhidna kompetentnist maibutnikh uchyteliv KhKhI stolittia [Media literacy is a vital competence of future teachers of the XXI century]. *Informatsiini tekhnolohii: nauka, tekhnika, tekhnolohiia, osvita, zdorov'ia: tezy dopovidei XXVIII mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii MicroCAD*, 28-30. [in Ukrainian].

2. Buzhykov, R., & Donii, V. (2021). Sotsialni merezhi yak suchasnyi instrument navchannia inozemnoi movy [Social networks as a modern tool for learning a foreign language]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii, 1*(19), 202-210. Helvetyka. [in Ukrainian].

3. Havryliuk, O. (2023). Sotsialni merezhi yak chynnyk kulturnoi adaptatsii i sotsializatsii [Social networks as a factor of cultural adaptation and socialization]. *Kulturolohichnyi almanakh,* (2), 225-231. [in Ukrainian].

4. Horban, Yu., & Oliinyk, O. (2024). Mediaghramotnist yak chynnyk zakhystu informatsiinoho prostoru vid vorozhoi dezinformatsii v chas viiny [Media literacy as a factor in protecting the information space from enemy disinformation during the war]. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir*, *1*(13), 194-205. [in Ukrainian].

5. Hrechanovska, O., Mehem, O., & Potapiuk, L. (2023). Vplyv sotsialnykh merezh na psykholohichnyi stan ta samootsinku ukrainskoi molodi [The influence of social networks on the psychological state and self-esteem of Ukrainian youth]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho,* (4), 60-66. [in Ukrainian].

6. Dotsenko, C. (2024). Tsyfrovizatsiia yak kliuchovyi faktor transformatsii natsionalnoi systemy osvity [Digitalization as a key factor in the transformation of the national education system]. *Sotsialno-psykholohichni zasady rozvytku osobystosti v osvitnomu protsesi* : kolektyvna monohrafiia (pp. 137-165). Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody. [in Ukrainian].

7. Zahalnyi ohliad sotsialnykh merezh v Ukraini [Overview of social networks in Ukraine]. gemius.com. Available at: https://gemius.com/ua/%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%B3/zagalnij-oglyad-socialnih-merezh-v-ukrayini-kviten-2024/ (accessed 23 January 2025).

8. Labenko, O., Shakun, N., & Zaika, T. (2023). Krytychne myslennia ta mediaghramotnist u tsyfrovu epokhu: vyklyky ta mozhlyvosti dlia ukrainskoi osvity [Critical thinking and media literacy in the digital age: challenges and opportunities for Ukrainian education]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, *12*(30). [in Ukrainian].

9. Mandro, L., & Mykhailyshyn, H. (2023). Mediaghramotnist u systemi «soft skills» maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [Media literacy in the system of "soft skills" of future social workers]. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*, July 14, 151-154. [in Ukrainian].

10. Myna, Zh. (2021). Sotsialni merezhi yak zasib informatsiinoi pidtrymky uchnivskoi ta studentskoi molodi u navchalno-vykhovnomu protsesi ta profesiinomu vybori [Social networks as a means of information support for pupils and students in the educational process and professional choice]. *Naukovyi zhurnal «Vcheni zapysky Tavriiskoho Natsionalnoho Universytetu imeni V. I. Vernadskoho,* 278-282. [in Ukrainian].

11. Oriekhova, A. (2024). Problemni pytannia zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy ta dosvid YeS (voiennyi stan, telehram, sotsialni merezhi, dezinformatsiia, informatsiina mediaghramotnist) [Problematic issues of ensuring information security of Ukraine and the EU experience (martial law, telegram, social networks, disinformation, information media literacy)]. *Molodyi vchenyi*. [in Ukrainian].

12. Ostapchuk, S., & Zakomoldina, A. (2022). Rol sotsialnykh merezh u suchasnomu mediaprostori [The role of social networks in the modern media space]. *Materialy X konhresu «Aviatsiia v XXI stolitti» – «Bezpeka v aviatsii ta kosmichni tekhnolohii»*, 6.2.148-6.2.150. Kyiv: Natsionalnyi aviatsiinyi universytet. [in Ukrainian].

13. Pysarenko, L. (2021). Mediaghramotnist yak efektyvnyi metod rozvytku osobystosti [Media literacy as an effective method of personality development]. *The European development trends in journalism, PR, media and communication: conference proceedings*. Wloclawek, Republic of Poland: Baltija Publishing, 180 p. [in Ukrainian].

14. Horokhovskyi, O., Melnykova-Kurhanova, O., Miroshnychenko, P., & Ostrovska, N. (2020). *Faktchekinh i mediaghramotnist: slovnyk terminiv* [Fact-checking and media literacy: a dictionary of terms]. Kyiv: HO «Tsentr analityky i rozsliduvan». [in Ukrainian].

15. Yakushchenko, Yu., & Hlushchenko, K. (2021). Sotsialni merezhi yak providnyi vyd virtualnoho spilkuvannia [Social networks as a leading type of virtual communication]. *Sotsialno-humanitarni aspekty rozvytku suchasnoho suspilstva : materialy IX Vseukrainskoi naukovoi konferentsii studentiv, aspirantiv, vykladachiv ta spivrobitnykiv* (pp. 413–417). Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet. Retrieved from https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456 789/84763/1/Yakushchenko_ doslidzhennia.pdf [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 546

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1026-1035

Тимощук Ольга Борисівна кандидат хімічних наук, доцент кафедри аналітичної, фізичної та колоїдної хімії, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (044) 454-49-11, https://orcid.org/0000-0003-3138-6324

Зайцева Галина Миколаївна кандидат хімічних наук, доцент, завідувач кафедри аналітичної, фізичної та колоїдної хімії, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, https://orcid.org/0000- 0003-3138-6324

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЗАГАЛЬНА ТА НЕОРГАНІЧНА ХІМІЯ» ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ МАГІСТРІВ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Вдосконалення процедур стандартизації загальної та неорганічної хімії відповідно до вимог навчального плану магістрів фармацевтичної освіти. Загальна та неорганічна хімія є обов'язковим компонентом (ОК) програми за освітнім рівнем «другий (магістерський) рівень вищої освіти», спеціальністю 226 "Фармація, промислова фармація", освітньо-професійної програми «Фармація» Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. Курс загальної та неорганічної хімії, оснащений практикумом, який необхідно пройти перед отриманням ступеня магістра фармації. Практичні заняття в лабораторії спрямовані на те, щоб студенти оволоділи навичками та вміннями роботи в лабораторії. Однією з підтримок реалізації практичної діяльності є присутність викладача, яке відіграє активну роль у скеровуванні студентів під час виконання лабораторних робіт. Метою комплексу лабораторних робіт є забезпечення набуття навичок та вмінь студентами під час вивчення загальної та неорганічної хімії. Для оцінки лабораторного курсу в роботі використаний метод аналізу даних – описовий статистичний аналіз результатів опитування учасників навчального процесу за допомогою опитувальника інструментів викладачів (анкета I) та студентів (анкета II). Етапи розробки навчально-методичного посібника: (1) визначення формулювання вимог до посібника; (2) розробка змісту навчально-методичного посібника відповідно до навчальної програми з дисципліни; (3) розробка проєкту навчально-методичного посібника; (4) випробування практичної цінності, наукової значущості та новизни лабораторного курсу; (5) оцінювання навчально-методичної розробки; (6) аналіз результатів оцінки; (7) коригування навчально-методичного посібника згідно з результатами

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

оцінки. Валідація навчально-методичного посібника із загальної та неорганічної хімії була проведена учасниками навчального процесу, а саме чотирма викладачами та 60 студентами фармацевтичного факультету, з оцінкою 95% та 89%.

Ключові слова : навчально-методичний посібник, загальна та неорганічна хімія, навчальна програма з загальної та неорганічної хімії.

Tymoshchuk Olha Borysivna Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor, Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 454-49-11, https://orcid.org/0000-0003-3138-6324

Zaytseva Halyna Mykolayivna Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Analytical, Physical and Colloidal Chemistry, O.O. Bogomolets National Medical University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-3138-6324

IMPROVEMENT OF THE STANDARDIZATION PROCEDURE FOR TEACHING THE DISCIPLINE "GENERAL AND INORGANIC CHEMISTRY" IN ACCORDANCE WITH THE REQUIREMENTS OF THE CURRICULUM FOR MASTERS OF PHARMACEUTICAL EDUCATION

Abstract. Improvement of standardization procedures of general and inorganic chemistry in accordance with the requirements of the curriculum of masters of pharmaceutical education. General and inorganic chemistry is a mandatory component (MC) of the program at the educational level "second (master's) level of higher education", specialty 226 "Pharmacy, industrial pharmacy", educational and professional program "Pharmacy" of the National Medical University named after O.O. Bogomolets A course in general and inorganic chemistry, equipped with a practicum, which must be completed before obtaining the Master of Pharmacy degree. Practical classes in the laboratory are aimed at students mastering the skills and abilities of working in the laboratory. One of the supports for the implementation of practical activities is the presence of a teacher, who plays an active role in guiding students during laboratory work. The purpose of the complex of laboratory works is to ensure the acquisition of skills and abilities by students during the study of general and inorganic chemistry. To evaluate the laboratory course, the method of data analysis was used in the work - descriptive statistical analysis of the results of the survey of the participants of the educational process using the questionnaire of teachers' (questionnaire I) and students' (questionnaire II) tools. Stages of development of the training manual: (1) determination of the wording of the requirements for the manual; (2) development of the content of the educational and methodological manual in accordance with the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

curriculum of the discipline; (3) development of a project of a teaching and methodical manual; (4) testing the practical value, scientific significance and novelty of the laboratory course; (5) evaluation of educational and methodical development; (6) analysis of assessment results; (7) adjustment of the training manual according to the evaluation results. The validation of the teaching and methodical manual on general and inorganic chemistry was carried out by the participants of the educational process, namely four teachers and 60 students of the Faculty of Pharmacy, with a score of 95% and 89%.

Keywords: educational and methodical manual, general and inorganic chemistry, curriculum in general and inorganic chemistry.

Постановка проблеми. Загальна та неорганічна хімія є обов'язковим компонентом (ОК) програми за освітнім рівнем «другий (магістерський) рівень вищої освіти», спеціальністю 226 "Фармація, промислова фармація", освітньо-професійної програми «Фармація» Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. Курс з загальної та неорганічної хімії складається з 6 кредитів, що містить 180 годин, з яких лекцій – 24 год, практичних занять – 84 год. Курс загальної та неорганічної хімії укомплектований практикумом. Це необхідно для забезпечення ефективної системи навчання відповідно до Національних стандартів вищої освіти, щоб випускники відповідали очікуваному профілю.

Метою лекційних занять є оволодіння студентами загальними поняттями хімії. На відміну від практичних занять лекційні заняття є дистанційними, практикум здійснюється шляхом експериментів або досліджень. Практичні заняття – це діяльність, яка допомагає студентам у навчальному процесі під час лекцій. Практикум надає студентам можливість покращити якість розуміння теоретичного матеріалу, тренує навички та вміння.

Практична діяльність для студентів спрямована на: (1) мотивацію студентів вивчати науку, (2) навчання загальних наукових навичок, (3) покращення розуміння понять, (4) розуміння та використовування наукових методів, (5) розвиток наукових вмінь. Виконуючи практичні заняття, студенти стають мотивованими, кваліфікованими та легко розуміють концепції викладання хімії.

Для забезпечення якісного навчально процесу лабораторний курс повинен бути сформований у вигляді відповідного навчально-методичного посібника. Навчально-методичний посібник включає: (1) теми практичних занять, (2) цілі практичних занять, (3) загальні теоретичні положення, які лежать в основі кожної теми, (4) використовувані інструменти та матеріали, (5) послідовність дій, прописані у практикумі (ілюстровані таблицями, зображеннями та допоміжними схемами), (6) фрагменти практичних занять із спостереженнями, (7) аналіз результатів лабораторних робіт, (8) оцінка, зроблена в кінці практикуму. Навчально-методичний посібник відіграє активну роль у набутті практичних вмінь та навичок магістра фармації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розробка навчально-методичного посібника позитивно впливає на мотивацію студентів у розумінні понять із загальної та неорганічної хімії. Це закріплює знання студентів про концепції загальної та неорганічної хімії та покращує практичні вміння та навички.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навчальний процес та процедура його забезпечення є динамічними, а тому зазнають періодичних змін та вдосконалення. Зміни робочої навчальної програми потребують відповідного навчально-методичного забезпечення.

Метою нашої публікації є представлення навчально-методичного посібника, врахування поточних змін робочої навчальної програми у повному обсязі для студентів І курсу фармацевтичного факультету денної, заочної та вечірньої форм навчання за спеціальністю 226 «Фармація, промислова фармація», розробленого викладачами кафедри аналітичної, фізичної та колоїдної хімії Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося з метою розробки навчально-методичного посібника для практичних занять з загальної та неорганічної хімії відповідно до календарно-тематичного плану робочої навчальної програми за освітнім рівнем «другий (магістерський) рівень вищої освіти», спеціальністю 226 “Фармація, промислова фармація”, освітньо-професійної програми «Фармація».

У цьому дослідженні таким інструментом був опитувальник. У дослідженні брали участь учасник навчального процесу, а саме викладачі та студенти. Тому опитувальник містив анкети двох типів: (1) Анкета І та (2) Анкета ІІ. Анкета І – це анкета, яку заповнювали викладачі хімії освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація» Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, щоб отримати інформацію про доцільність навчально-методичного посібника. Анкету ІІ заповнювали студенти ІІ курсу 2024/25 н.р. освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація» Національного медичного університету імені О.О. Богомольця з метою чистоти експерименту.

Методика проведення дослідження включала: (1) визначення формулювання вимог до посібника; (2) розробка змісту навчально-методичного посібника відповідно до навчальної програми з дисципліни; (3) розробка проєкту навчально-методичного посібника; (4) випробування практичної цінності, наукової значущості та новизни лабораторного курсу; (5) оцінювання навчально-методичної розробки; (6) аналіз результатів оцінки; (7) коригування навчально-методичного посібника згідно з результатами оцінки.

Отримані дані проаналізовані на основі методів описового аналізу, складених на основі оціночних листів (анкет), наданих викладачам та студентам. Дані, отримані у формі оцінки викладачами хімії та відповіді студентів, були проаналізовані шляхом обчислення середнього % балу та визначення критеріїв для інтерпретації % балу. Показники орієнтовної практичної здійсненності, якщо % балів викладача хімії та оцінка відповіді студентів досягають 61 %.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Згідно календарно-тематичного плану курсу загальної та неорганічної хімії учасники навчального процесу обговорюють базові розрахунки в хімії, будову атома, Періодичний закон, типи хімічного зв'язку, класи неорганічних сполук, основні закономірності перебігу хімічних реакцій, розчини електролітів та неелектролітів, гідроліз солей, окисно-відновні процеси, s-елементи IA та IIA груп, p-елементи IIIA-VIIA груп, d-елементи IB, IIB, VIB-VIIIB груп; фізичні та хімічні властивості сполук; способи приготування розчинів, класифікацію розчинів, водневий показник, написання хімічних реакцій, складання окисно-відновних рівнянь.

Компоненти, включені до навчально-методичного посібника для виконання лабораторних робіт, включають: назву роботи, мета експерименту, теоретичні питання, обладнання та матеріали, хід роботи, таблиці результатів спостереження, завдання та висновки.

Навчально-методичний посібник курсу загальної та неорганічної хімії було оцінено чотирма викладачами, які викладали курс загальної та неорганічної хімії. Результати тестової оцінки відповідності навчально-методичного посібника загальної та неорганічної хімії, які були заповнені викладачами хімії наведені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати тестової оцінки відповідності навчально-методичного посібника загальної та неорганічної хімії, які були заповнені викладачами хімії

№ з.п.	Питання	Викладач				Сума балів	%
		1	2	3	4		
1	Актуальність	4	3	4	4	15	93,75
2	Легкість сприйняття	3	4	4	4	15	93,75
3	Наявність змісту	4	4	4	4	16	100
4	Відповідність змісту	4	4	4	4	16	100
5	Відповідність чинному навчальному плану	3	4	3	3	14	87,5
6	Актуалізація	4	4	3	4	15	93,75
7	Реалізація мети	4	4	4	3	15	93,75
8	Відповідність дизайну	4	3	4	4	15	93,75
9	Презентативність таблиць і графічного матеріалу	4	3	4	4	15	93,75
10	Повнота вмісту порядку виконання робіт	4	4	4	4	16	100
11	Відповідність обладнання та матеріалів	3	4	4	4	15	93,75
12	Повнота таблиць спостережень	4	4	3	4	15	93,75
13	Ступінь залучення студентів	4	4	4	4	16	100
14	Ступінь залучення студентів відповідно до потреб їх розвитку (набуття належних вмінь та навичок)	4	4	4	4	16	100
15	Ступінь взаємодії учасників навчального процесу	4	4	4	3	15	93,75
16	Наукова обґрунтованість	4	4	3	4	15	93,75

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Оцінка проводилась за шкалою з чотирма категоріями вибору, а саме: (1) Незадовільно, (2) Задовільно, (3) Добре, (4) Дуже добре.

Для розрахунку результатів використали таку формулу:

$$\%\text{оцінка} = \frac{\text{одержана оцінка}}{\text{максимальна оцінка}} * 100\%$$

Максимальний бал = 4 х 4 = 16

Інформація: 4 = викладачі, 4 = найвищий бал анкети

Базуючись на отриманому % балів із наведеного вище рівняння, ми можемо визначити доцільність створення навчально-методичного посібника з загальної та неорганічної хімії.

Таблиця 2.

Ступені реалізації для навчально-методичного посібника із загальної та неорганічної хімії

№ з.п.	Ступінь реалізації	Оцінка
1	Повністю реалізовано	86-100%
2	Достатньо реалізовано	75-85%
3	Частково реалізовано	65-74%
4	Не реалізовано	<65%

За результатами оцінки обґрунтування навчально-методичного посібника для практикуму з загальної та неорганічної хімії, який заповнили чотири викладачі загальної та неорганічної хімії освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація», можна побачити, що актуальність має оцінку 93,75% (повністю реалізовано), легкість сприйняття 93,75% (повністю реалізовано), наявність змісту 100% (повністю реалізовано), 100% відповідність змісту (повністю реалізовано), відповідність чинному навчальному плану 87,5% (повністю реалізовано), актуалізація 93,75% (повністю реалізовано), реалізація мети 93,75% (повністю реалізовано), відповідність дизайну 93,75% (повністю реалізовано), презентативність таблиць і графічного матеріалу 93,75% (повністю реалізовано), повнота вмісту порядку виконання робіт із 100% (повністю реалізовано), відповідність обладнання та матеріалів 93,75% (повністю реалізовано), повнота таблиць спостережень 93,75% (повністю реалізовано), ступінь залучення учнів 100% (повністю реалізовано), ступінь залучення студентів відповідно до потреб їх розвитку (набуття належних вмінь та навичок) 100% (повністю реалізовано), ступінь взаємодії учасників навчального процесу 93,75% (повністю реалізовано) і наукова обґрунтованість 93,75% (повністю реалізовано).

Виходячи з результатів загального розрахунку, можна сказати, що практичний навчально-методичний посібник із загальної та неорганічної хімії, який отримав оцінку 95%, був оцінений як повністю доцільний чотирма

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

викладачами загальної та неорганічної хімії освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація». На основі результатів оцінки обґрунтування навчально-методичного посібника для практикуму з загальної та неорганічної хімії та пропозицій, наданих викладачами загальної та неорганічної хімії, дослідники зробили перегляд навчально-методичного посібника для практикуму з загальної та неорганічної хімії.

Одночасно з випробуванням навчально-методичних посібників для практичних занять із загальної та неорганічної хімії друга анкета була роздана студентам другого рівня освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація», які були призначені як зразки. Результати тестової оцінки відповідності навчально-методичного посібника загальної та неорганічної хімії, які були заповнені студентами наведені в таблиці 3

Таблиця 3.

Результати тестової оцінки відповідності навчально-методичного посібника загальної та неорганічної хімії, які були заповнені студентами

№ з.п.	Питання	Середній бал	Сума балів	%
1	Актуальність	3,75	225	93,75
2	Легкість сприйняття	3,75	225	93,75
3	Наявність змісту	4	240	100
4	Відповідність змісту	4	240	100
5	Відповідність чинному навчальному плану	3,5	210	87,5
6	Актуалізація	3,75	225	93,75
7	Реалізація мети	3,75	225	93,75
8	Відповідність дизайну	3,75	225	93,75
9	Презентативність таблиць і графічного матеріалу	3,5	210	87,5
10	Повнота вмісту порядку виконання робіт	4	240	100
11	Відповідність обладнання та матеріалів	3,75	225	93,75
12	Повнота таблиць спостережень	3,75	225	93,75
13	Ступінь залучення студентів	4	240	100
14	Ступінь залучення студентів відповідно до потреб їх розвитку (набуття належних вмінь та навичок)	3,75	225	93,75
15	Ступінь взаємодії учасників навчального процесу	3,75	225	93,75
16	Наукова обґрунтованість	3,75	225	93,75

Для розрахунку результатів використали таку формулу:

$$\%\text{оцінка} = \frac{\text{одержана оцінка}}{\text{максимальна оцінка}} * 100\%$$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Максимальний бал = 60 х 4 = 240

Інформація: 60 = кількість студентів, 4 = найвищий бал за анкетою

Базуючись на отриманому % балів із наведеного вище рівняння, ми можемо визначити доцільність створення навчально-методичного посібника з загальної та неорганічної хімії.

Таблиця 4.

Ступені реалізації для навчально-методичного посібника із загальної та неорганічної хімії

№ з.п.	**Ступінь реалізації**	**Оцінка**
1	Повністю реалізовано	86-100%
2	Достатньо реалізовано	75-85%
3	Частково реалізовано	65-74%
4	Не реалізовано	<65%

За результатами оцінки обґрунтування навчально-методичного посібника для практикуму з загальної та неорганічної хімії, який заповнили 60 студентів хімії освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація», можна побачити, що актуальність має оцінку 93,75% (повністю реалізовано), легкість сприйняття 93,75% (повністю реалізовано), наявність змісту 100% (повністю реалізовано), 100% відповідність змісту (повністю реалізовано), відповідність чинному навчальному плану 87,5% (повністю реалізовано), актуалізація 93,75% (повністю реалізовано), реалізація мети 93,75% (повністю реалізовано), відповідність дизайну 93,75% (повністю реалізовано), презентативність таблиць і графічного матеріалу 87,5% (повністю реалізовано), повнота вмісту порядку виконання робіт із 100% (повністю реалізовано), відповідність обладнання та матеріалів 93,75% (повністю реалізовано), повнота таблиць спостережень 93,75% (повністю реалізовано), ступінь залучення учнів 100% (повністю реалізовано), ступінь залучення студентів відповідно до потреб їх розвитку (набуття належних вмінь та навичок) 93,75% (повністю реалізовано), ступінь взаємодії учасників навчального процесу 93,75% (повністю реалізовано) і наукова обґрунтованість 93,75% (повністю реалізовано).

Виходячи з результатів загального розрахунку, можна сказати, що практичний навчально-методичний посібник із загальної та неорганічної хімії, який отримав оцінку 89%, був оцінений, як повністю доцільний, 60 студентами, які вивчали курс «Загальна та неорганічна хімія» освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація».

Виходячи з результатів оцінки обґрунтування навчально-методичного посібника для практикуму з загальної та неорганічної хімії, можна побачити, що результати оцінювання студентів нижчі, ніж результати оцінювання студентів, як показано в Таблиця 5.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 5.

Порівняння відсотка результатів оцінювання викладачів хімії та студентів другого (магістерського) рівня освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація».

Викладач	Студент
95%	89%

Виходячи з відсотка результатів оцінки обґрунтування навчально-методичного посібника для практикуму з загальної та неорганічної хімії освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація», відсоток балів викладачів хімії був вищим, а саме 95%. Це пов'язано з тим, що викладачі хімії більше знайомі з характеристиками студентів і важливими показниками на практичних заняттях на основі відповідної навчальної програми. Крім того, викладачі загальної та неорганічної хімії в освітньо-професійній програмі «Фармація, промислова фармація» мають більший досвід викладання даної дисципліни, більше знайомі з комунікативними навичками студентів, що робить їх більш обізнаними щодо навчально-методичних посібників, які підходять для студентів освітньо-професійній програмі «Фармація, промислова фармація».

Висновки. Таким чином підготовлений навчально-методичний посібник із загальної та неорганічної хімії був оцінений чотирма викладачами хімії освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація» як повністю доцільний для використання як допоміжної посібника для курсу загальної та неорганічної хімії з результатом 95%. 60 студентів освітньо-професійній програмі «Фармація, промислова фармація» оцінили підготовлений навчально-методичний посібник із загальної та неорганічної хімії як повністю доцільний для використання в якості допоміжного підручника для вивчення загальної та неорганічної хімії з результатом 89%. Даний посібник стандартизований для підтримки інтересу студентів до навчання. Це можна підтвердити на підставі відповідей студентів при виконанні лабораторних занять та підсумковому контролі.

Література

1. Тимощук О.Б., Зайцева Г.М. Методичні рекомендації до практичних занять з навчальної дисципліни «Загальна та неорганічна хімія», спеціальність 226 «Фармація, промислова фармація» (денна форма), 2023. http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/11124

2. Тимощук О.Б., Зайцева Г.М. Методичні рекомендації до практичних занять з навчальної дисципліни «Загальна та неорганічна хімія» (вечірня форма), спеціальність 226 «Фармація, промислова фармація», 2023. http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/11123

3. Тимощук О.Б., Зайцева Г.М. Методичні рекомендації до лекцій з навчальної дисципліни «Загальна та неорганічна хімія», спеціальність 226 «Фармація, промислова фармація» (денна форма), 2023. http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/11126

4. Тимощук О.Б., Зайцева Г.М. Методичні рекомендації до лекцій з навчальної дисципліни «Загальна та неорганічна хімія» для студентів вечірньої форми навчання, спеціальність 226 «Фармація, промислова фармація» (вечірня форма), 2023. http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/11122

5. Тимощук О.Б., Зайцева Г.М., Костирко О.О., Лисенко Т.А., Гождзінський С.М. (2023). Визначення рівня задоволеності студентів методами навчання та викладання дисципліни «загальна та неорганічна хімія». «Фармацевтична освіта, наука та практика: стан, проблеми, перспективи розвитку»: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, присвяченої 25-річчю фармацевт. ф-ту Нац. мед. ун-ту імені ОО Богомольця, 109-110. http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/10114

6. Костирко О.О., Тимощук О.Б., Рева Т.Д., Залучення інтернет платформи для здійснення навчання студентів дисципліни «Загальна та неорганічна хімія». Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції "Науково-методичні засади освітнього процесу у закладах фахової передвищої освіти", 2022, с.226-228. http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/5724

References:

1. Tymoshchuk O.B., Zaytseva H.M. (2023) Metodychni rekomendatsiyi do praktychnykh zanyat′ z navchal′noyi dystsypliny «Zahal′na ta neorhanichna khimiya», spetsial′nist′ 226 «Farmatsiya, promyslova farmatsiya» (denna forma) [Methodological recommendations for practical classes in the academic discipline "General and Inorganic Chemistry", specialty 226 "Pharmacy, Industrial Pharmacy" (full-time)]. Retrieved from http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/11124 [in Ukrainian].

2. Tymoshchuk O.B., Zaytseva H.M. (2023) Metodychni rekomendatsiyi do praktychnykh zanyat′ z navchal′noyi dystsypliny «Zahal′na ta neorhanichna khimiya» (vechirnya forma), spetsial′nist′ 226 «Farmatsiya, promyslova farmatsiya» [Methodological recommendations for practical classes in the academic discipline "General and Inorganic Chemistry" (evening form), specialty 226 "Pharmacy, Industrial Pharmacy"]. Retrieved from http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/11123 [in Ukrainian].

3. Tymoshchuk O.B., Zaytseva H.M. (2023) Metodychni rekomendatsiyi do lektsiy z navchal′noyi dystsypliny «Zahal′na ta neorhanichna khimiya», spetsial′nist′ 226 «Farmatsiya, promyslova farmatsiya» (denna forma) [Methodological recommendations for lectures on the academic discipline "General and Inorganic Chemistry", specialty 226 "Pharmacy, Industrial Pharmacy" (full-time)]. Retrieved from http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/11126 [in Ukrainian].

4. Tymoshchuk O.B., Zaytseva H.M. (2023) Metodychni rekomendatsiyi do lektsiy z navchal′noyi dystsypliny «Zahal′na ta neorhanichna khimiya» dlya studentiv vechirn′oyi formy navchannya, spetsial′nist′ 226 «Farmatsiya, promyslova farmatsiya» (vechirnya forma) [Methodological recommendations for lectures on the academic discipline "General and Inorganic Chemistry" for students of evening studies, specialty 226 "Pharmacy, Industrial Pharmacy" (evening studies)]. Retrieved from http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/11122 [in Ukrainian].

5. Tymoshchuk O.B., Zaytseva H.M., Kostyrko O.O., Lysenko T.A., Hozhdzins′kyy S.M. (2023). Vyznachennya rivnya zadovolenosti studentiv metodamy navchannya ta vykladannya dystsypliny «zahal′na ta neorhanichna khimiya». «Farmatsevtychna osvita, nauka ta praktyka: stan, problemy, perspektyvy rozvytku»: materialy nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastyu, prysvyachenoyi 25-richchyu farmatsevt. f-tu Nats. med. un-tu imeni OO Bohomol′tsya, 109-110 [Determining the level of student satisfaction with the methods of learning and teaching the discipline "general and inorganic chemistry". "Pharmaceutical education, science and practice: state, problems, prospects for development": materials of the scientific-practical conference with international participation dedicated to the 25th anniversary of the Faculty of Pharmacy of the Bogomolets National Medical University, 109-110]. Retrieved from http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/10114 [in Ukrainian].

6. Kostyrko O.O., Tymoshchuk O.B., Reva T.D., (2022) Zaluchennya internet platformy dlya zdiysnennya navchannya studentiv dystsypliny «Zahal′na ta neorhanichna khimiya». Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-metodychnoyi konferentsiyi "Naukovo-metodychni zasady osvitn′oho protsesu u zakladakh fakhovoyi peredvyshchoyi osvity", s.226-228 [Involvement of an Internet platform for teaching students in the discipline "General and Inorganic Chemistry". Proceedings of the International Scientific and Methodological Conference "Scientific and Methodological Principles of the Educational Process in Institutions of Professional Pre-Higher Education"], pp. 226-228. Retrieved from http://ir.librarynmu.com/handle/123456789/5724 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.064

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1036-1042

Тимощук Ольга Борисівна кандидат хімічних наук, доцент кафедри аналітичної, фізичної та колоїдної хімії, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (044) 454-49-11, https://orcid.org/0000-0003-3138-6324

Костирко Олена Олегівна кандидат хімічних наук, доцент кафедри аналітичної, фізичної та колоїдної хімії, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (044) 454-49-11, https://orcid.org/0000-0002-7986-261X

РОЗРОБКА ДИСЦИПЛІНИ «ТЕХНІКА ХІМІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ФАРМАЦІЯ, ПРОМИСЛОВА ФАРМАЦІЯ»

Анотація. Сучасний фармацевт – це не просто спеціаліст із випуску ліків, а висококваліфікований фахівець, який володіє знаннями у сфері фармакології, хімії, медичних стандартів. Він не лише продає ліки, а й активно бере участь у збереженні здоров'я населення, допомагаючи пацієнтам безпечно та ефективно їх застосовувати. Одним з етапів підготовки таких фахівців є освітньо-професійна програма «Фармація, промислова фармація», зокрема вибіркова дисципліна «Техніка хімічного експерименту».

Ця дисципліна є ключовою для всіх, хто працює в хімічній лабораторії, оскільки дозволяє проводити експерименти не тільки ефективно, а й безпечно.

Навички хімічного експерименту є основою для успішної роботи в лабораторії, забезпечують точність дослідження, безпеку, сприяють науковому прогресу та розробці інноваційних технологій нових ліків, матеріалів, продуктів харчування та екологічно чистих технологій.

Володіння навичками техніки хімічного експерименту дозволяє забезпечувати безпеку під час досліджень, точно проводити аналізи та отримувати достовірні результати, виготовляти лікарські засоби, косметику, хімічні реагенти та контролювати їх, ефективно використовувати лабораторне обладнання, дотримуватися норм і стандартів, розвивати аналітичне мислення, розробляти нові хімічні матеріали, контролювати рівень забруднення навколишнього середовища шляхом аналізу складу повітря, води та обґрунтувань. Навички техніки хімічного експерименту є необхідними для безпечної та ефективної роботи в лабораторії, допомагають отримувати точні результати, виробляти нові матеріали**.**

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таким чином, фармацевти вивчають вибіркову дисципліну «Техніка хімічного експерименту», щоб впевнено працювати в лабораторіях, контролювати якість лікарських засобів та забезпечувати їх безпечне використання.

Ключові слова: хімічний експеримент, лабораторне обладнання, техніка безпеки, хімічний аналіз, методи дослідження.

Tymoshchuk Olha Borysivna Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor, Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (044) 454-49-11, https://orcid.org/0000-0003-3138-6324

Kostyrko Olena Olehivna Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor, Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (044) 454-49-11, https://orcid.org/0000-0002-7986-261X

DEVELOPMENT OF THE DISCIPLINE "CHEMICAL EXPERIMENTAL TECHNIQUES" FOR STUDENTS OF THE SPECIALTY "PHARMACY, INDUSTRIAL PHARMACY"

Abstract. A modern pharmacist is not just a specialist in the production of drugs, but a highly qualified specialist who has knowledge in the field of pharmacology, chemistry, and medical standards. He not only sells drugs, but also actively participates in the preservation of public health, helping patients to use them safely and effectively. One of the stages of the training of such specialists is the educational and professional program "Pharmacy, industrial pharmacy", in particular the selective discipline "Technique of chemical experiment".

This discipline is key for anyone working in a chemical laboratory, as it allows experiments to be carried out not only efficiently, but also safely.

Chemical experiment skills are the basis for successful work in the laboratory, ensure research accuracy, safety, contribute to scientific progress and the development of innovative technologies of new drugs, materials, food products and environmentally friendly technologies

Mastering the skills of the chemical experiment technique allows you to ensure safety during research, accurately conduct analyzes and obtain reliable results, manufacture medicines, cosmetics, chemical reagents and control them, effectively use laboratory equipment, comply with norms and standards, develop analytical thinking, develop new chemical materials, control the level of environmental pollution by analyzing the composition of air, water and grounds. Skills in the technique of chemical experiments are necessary for safe and effective work in the laboratory, help to obtain accurate results, and produce new materials.

Thus, pharmacists study the optional discipline "Technique of chemical experiment" in order to work confidently in laboratories, control the quality of medicines and ensure their safe use.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: chemical experiment, laboratory equipment, safety equipment, chemical analysis, research methods.

Постановка проблеми. Для підготовки фахівців освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація» метою вивчення курсу «Техніка хімічного експерименту» полягає у формуванні та розвитку у майбутніх фармацевтів компетентностей при виконанні хіміко-фармацевтичного експерименту для забезпечення ефективного, раціонального використання лабораторного посуду та обладнання, базових технік приготування розчинів, очистки хімічних сполук, визначення їх основних фізико-хімічних характеристик коректної постановки хімічного експерименту [1].

У даній статті розглядається досвід розробки навчальної вибіркової дисципліни «Техніка хімічного експерименту» для освітньо-професійної програми «Фармація, промислова фармація» в Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця на фармацевтичному факультеті. В статті висвітлений підхід для провадження та розробки навчально-методичного комплексу, а саме програми вибіркової дисципліни «Техніка хімічного експерименту»[2,3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Техніка хімічного експерименту охоплює широкий спектр знань, які можна умовно поділити на кілька основних напрямків: теоретичні основи хімії, закони хімії (закон маси, збереження, стехіометрія тощо), фізико-хімічні властивості речовини, класифікація хімічних реакцій , основи аналітичної, органічної та неорганічної хімії, використання лабораторних методів та обладнання, методи аналізу (титриметрія, спектроскопія, хроматографія), лабораторного обладнання (колби, бюретки, піпетки, мікроскопи, спектрофотометри), робота з хімічними реакторами та установками, хімічна безпека та екологія, робота з токсичними, вибухонебезпечними та активними радіоактивними речовинами, практичні навички експериментування, проведення хімічних реакцій у різних умовах, контроль параметрів (температура, тиск, концентрація), аналіз отриманих результатів та вміння інтерпретувати дані, використання інженерно-технічних аспектів [4]. Ці знання є місцями для хіміків, фармацевтів, екологів, біотехнологів, інженерів-хіміків та інших фахівців, які працюють з хімічними речовинами

Метою нашої публікації є створення навчальної програми, пошуках літератури та ресурсів. Цей досвід може допомогти студентам краще засвоїти матеріал дисципліни, а також сприяти розвитку відповідних практичних навичок на практичних заняттях.

Виклад основного матеріалу. Вивчення дисципліни «Техніка хімічного експерименту» сформує у здобувачів вищої освіти наступні компетентності у відповідності до освітньо-професійної програми «Фармація» [5]:

– інтегральна компетентність: здатність розв’язувати задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері фармації;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

– загальні компетентності (ЗК):

1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу (ЗК 01).

2. Знання та розуміння предметної області; розуміння професійної діяльності (ЗК 02).

3. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово (ЗК 03).

4. Здатність працювати в команді (ЗК 06).

5. Здатність ухвалювати рішення та діяти, дотримуючись принципу неприпустимості корупції та будь-яких інших проявів недоброчесності (ЗК10).

– фахові компетентності спеціальності (ФК):

1. Здатність інтегрувати знання та розв’язувати складні задачі фармації у широких або мультидисциплінарних контекстах (ФК 01).

2. Здатність збирати, інтерпретувати та застосовувати дані, необхідні для професійної діяльності, здійснення досліджень та реалізації інноваційних проєктів у сфері фармації (ФК 02).

– програмні результати навчання (ПРН):

1. Мати та застосовувати спеціалізовані концептуальні знання у сфері фармації та суміжних галузях з урахуванням сучасних наукових здобутків (ПРН 01).

2. Мати спеціалізовані знання та уміння/навички для розв’язання професійних проблем і задач, у тому числі з метою подальшого розвитку знань та процедур у сфері фармації (ПРН 03).

Результати навчання.

Знати:

- ✓ правила безпечної роботи в лабораторії;
- ✓ види лабораторного обладнання та посуду та їх призначення;
- ✓ класифікацію хімічних реактивів та правила користування ними;
- ✓ типи лабораторних терезів та правила користування ними;
- ✓ типи розчинів та способи їх приготування;
- ✓ методи очистки речовин
- ✓ способи визначення фізико-хімічних властивостей хімічних сполук

Вміти:

- ✓ дотримуватись правил роботи з отруйними і сильнодіючими речовинами, лікарською рослинною сировиною;
- ✓ готувати робоче місце, допоміжні матеріали, посуд, прилади;
- ✓ підбирати лабораторний посуд та обладнання за призначенням;
- ✓ готувати терези до роботи залежно від їхнього типу;
- ✓ відважувати сипкі та в’язкі речовини, лікарську рослинну сировину;
- ✓ відмірювати рідини за допомогою мірного посуду;
- ✓ готувати розчини з заданими концентраціями;
- ✓ очищувати хімічні речовини методами перекристалізації, перегонки, сублімації та екстракції;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

✓ вимірювати температуру плавлення, кипіння, густину розчину чи твердої речовини, показник заломлення;

✓ самостійно працювати з навчальною і довідковою літературою.

Таблиця 1.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових частин і тем	Кількість годин											
	Денна форма				Вечірня форма				Заочна форма			
	усього	у тому числі			усього	у тому числі			усього	у тому числі		
		л.	пр.	с.р.		л.	пр.	с.р.		л.	пр.	с.р.
Тема 1. Вступ до курсу «Техніка хімічного експерименту». Правила техніки безпеки у хімічній лабораторії.	9	1	2	6	9	1	1	7	9	0,5	0,5	8
Тема 2. Скляний, порцеляновий та металічний посуд, що застосовується в хімічному експерименті. Штативи, та інші пристосування.	9	1	2	6	9	0,5	1	7,5	9	0,25	0,25	8,5
Тема 3. Засвоєння технічних прийомів зважування на аптекарських, технічних та аналітичних терезах.	9	1	2	6	9	0,5	1,5	7	9	0,25	0,75	8
Тема 4. Способи приготування розчинів потрібної концентрації	9	1	2	6	9	0,5	1,5	7	9	0,25	0,75	8
Тема 5. Проведення кристалізації речовин з пересичених розчинів. Використання перекристалізації для одержання чистих речовин.	9	1	2	6	9	0,5	1,5	7	9	0,25	0,75	8
Тема 6. Засвоєння практичних навичок перегонки та сублімації.	9	1	2	6	9	0,5	1,5	7	9	0,25	0,75	8
Тема 7. Засвоєння практичних навичок перегонки та сублімації.	9	1	2	6	9	0,5	1	7,5	9	0,25	0,25	8,5
Тема 8. Засвоєння методів визначення температури плавлення та температури кипіння	9	1	2	6	9	0,5	1	7,5	9	0,25	0,75	8
Тема 9. Набуття практичних навичок визначення густини рідин та твердих речовин	9	1	2	6	9	0,5	1	7,5	9	0,25	0,75	8
Тема 10. Робота з приладами для вимірювання показника заломлення рідин.	9	1	2	6	9	1	1	7	9	0,5	0,5	8
Усього годин	90	10	20	60	90	6	12	72	90	3	6	81

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 2.

Теми лекцій

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Вступ до курсу «Техніка хімічного експерименту».	1
2	Лабораторний посуд, що застосовується в хімічному експерименті.	1
3	Пристрої для зважування. Зважування на аптекарських, технічних та аналітичних терезах.	1
4	Способи приготування розчинів потрібної концентрації	1
5	Кристалізація. Перекристалізація.	1
6	Перегонка. Сублімація.	1
7	Екстракція.	1
8	Методи визначення температури плавлення та кипіння	1
9	Методи визначення густини рідин та твердих речовин	1
10	Методи вимірювання показника заломлення рідин.	1
	Разом	10

Таблиця 3.

Теми практичних занять

№	Назва теми	Кількість годин
1	Вступ до курсу «Техніка хімічного експерименту». Правила техніки безпеки у хімічній лабораторії.	2
2	Скляний, порцеляновий та металічний посуд, що застосовується в хімічному експерименті. Штативи, та інші пристосування.	2
3	Засвоєння технічних прийомів зважування на аптекарських, технічних та аналітичних терезах.	2
4	Способи приготування розчинів потрібної концентрації	2
5	Проведення кристалізації речовин з пересичених розчинів. Використання перекристалізації для одержання чистих речовин.	2
6	Засвоєння практичних навичок перегонки та сублімації.	2
7	Практика використання екстракції в хімічному експерименті.	2
8	Засвоєння методів визначення температури плавлення та температури кипіння	2
9	Набуття практичних навичок визначення густини рідин та твердих речовин	2
10	Робота з приладами для вимірювання показника заломлення рідин.	2
	Разом	20

Індивідуальні завдання студента є видом позааудиторної самостійної роботи творчого, пошукового, дослідницького характеру. Індивідуальні завдання виконуються самостійно чи під керівництвом викладача, сприяють розвитку пізнавальної активності, аналітичного та критичного мислення, залученню до науково-дослідницької діяльності тощо. Це додаткові завдання,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

що дозволяють студентам поглибити свої знання з дисципліни та отримати додаткові бали.

Індивідуальні завдання включають такі можливі види діяльності: участь у студентському науковому гуртку кафедри; виступ на конференції; друк тез відповідно до науково-дослідної тематики кафедри; виконання навчального проєкту.

За джерелами знань використовуються такі методи навчання: словесні – лекція, розповідь, пояснення, обговорення; наочні – демонстрація, ілюстрація; практичні – розрахункові та ситуаційні задачі. За характером логіки пізнання використовуються такі методи: аналітичний, синтетичний, аналітико-синтетичний, індуктивний, дедуктивний. За рівнем самостійної розумової діяльності використовуються такі методи: проблемний, частково-пошуковий, дослідницький.

Висновки. Вивчення вибіркової дисципліни «Техніка хімічного експерименту» дає студентам необхідні знання, навички, готує до впровадження знань на практиці, роботі з лікарськими препаратами [6].

Література:

1. Державна Фармакопея України: в 3 т. / Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів». 2-е вид. Харків: Державне підприємство «Український науковий- фармакопейний центр якості лікарських засобів». Т. 1, 2015. 1128 с., Т. 2, 2014. 724 с., Т. 3, 2014. 732 с.

2.Chemistry. 2015. URL: https://web.ung.edu/media/Chemistry2/Chemistry-LR.pdf

3. Юзик Г.Ю. Техніка лабораторних робіт. Навч. посібник.— К.: Медицина, 2007. — 144 с.

4.https://nmuofficial.com/zagalni-vidomosti/kafedri/department-medical-general-chemistry/navchalno-metodychna-robota/

5. https://likar.nmu.kiev.ua/md/course/view.php?id=8794

6. Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів». http://sphu.org/

References:

1. Derzhavna Farmakopeya Ukrayiny: v 3 t. / Derzhavne pidpryyemstvo «Ukrayins′kyy naukovyy farmakopeynyy tsentr yakosti likars′kykh zasobiv». 2-e vyd. Kharkiv: Derzhavne pidpryyemstvo «Ukrayins′kyy naukovyy- farmakopeynyy tsentr yakosti likars′kykh zasobiv». T. 1, 2015. 1128 s., T. 2, 2014. 724 s., T. 3, 2014. 732 s [State Pharmacopoeia of Ukraine: in 3 volumes. / State enterprise "Ukrainian Scientific Pharmacopoeia Center for the Quality of Medicinal Products". 2nd edition Kharkiv: State enterprise "Ukrainian scientific pharmacopoeial center for the quality of medicinal products"]. T. 1, 2015. 1128 p., Vol. 2, 2014. 724 p., Vol. 3, 2014. 732 p.

2. Chemistry. 2015. URL: https://web.ung.edu/media/Chemistry2/Chemistry-LR.pdf [in Ukrainian].

3. Yuzyk H.YU. Tekhnika laboratornykh robit. Navch. posibnyk.— K.: Medytsyna, 2007. — 144 s [Techniques of laboratory works. Education manual], 144 p. [in Ukrainian].

4. https://nmuofficial.com/zagalni-vidomosti/kafedri/department-medical-general-chemistry/navchalno-metodychna-robota/ [in Ukrainian].

5. https://likar.nmu.kiev.ua/md/course/view.php?id=8794 [in Ukrainian].

6. Derzhavne pidpryyemstvo «Ukrayins′kyy naukovyy farmakopeynyy tsentr yakosti likars′kykh zasobiv» [State Enterprise "Ukrainian Scientific Pharmacopoeial Center for the Quality of Medicines"]. Retrieved from http://sphu.org/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.013:37.091.33

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1043-1054

Тимчук Людмила Іванівна доктор педагогічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м.Чернівці, тел.: (050) 541-48-32, https://orcid.org/0000-0002-3122-8150

ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ: БАЛАНС МІЖ УНІФІКАЦІЄЮ ТА УНІКАЛЬНІСТЮ

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування предметно-методичної компетентності майбутніх учителів у контексті оновлених вимог Професійного стандарту вчителя (2024). Документ чітко регламентує зміст підготовки педагогів у межах спеціальності «Середня освіта», передбачаючи уніфікацію психолого-педагогічної та методичної складової підготовки незалежно від предметної спеціалізації. Водночас у практиці розроблення освітньо-професійних програм простежується тенденція до збереження домінуючої ролі предметних дисциплін, що призводить до недостатньої уваги до дидактичних і методичних аспектів підготовки майбутніх учителів.

У статті обґрунтовано необхідність балансування між уніфікацією та збереженням унікальності предметно-методичної підготовки. Аналіз наукових досліджень (О. Пометун, В.Химинець, І. Коробова, О. Мартиненко та ін.) свідчить про актуальність інтегрованого підходу до формування професійної компетентності педагогів, що поєднує загальні принципи дидактики з предметно-орієнтованими методиками навчання.

Здійснено аналіз структурних компонентів предметно-методичної компетентності, яка включає когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний та особистісний аспекти.

Визначено, що ефективне формування цієї компетентності потребує комплексного підходу у вищій педагогічній освіті, що поєднує теоретичну, методичну та практичну підготовку.

Обґрунтовано необхідність оновлення змісту освітніх програм педагогічних спеціальностей шляхом інтеграції практикоорієнтованих методик, включення інтерактивних методів навчання, проєктної діяльності, цифрових технологій, інтеграції педагогічної практики та наставництва. Вказано на важливість поєднання традиційних дидактичних методів із сучасними підходами (проблемне навчання, кейс-метод, STEAM-освіта, рефлексивні практики тощо).

Запропоновано шляхи підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх учителів, серед яких – впровадження наскрізної педагогічної

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

практики, залучення студентів до педагогічних досліджень, створення індивідуальних освітніх траєкторій, розвиток навичок самоосвіти та професійної рефлексії.

Зроблено висновок, що ефективне формування предметно-методичної компетентності майбутніх педагогів можливе за умов гармонійного поєднання загальних стандартів підготовки та предметної специфіки, що сприятиме забезпеченню високого рівня професійної готовності випускників до викладання в умовах Нової української школи.

Ключові слова: предметно-методична компетентність, професійна підготовка, педагогічна освіта, освітні технології, інноваційні методики, модельні навчальні програми, педагогічна практика, Нова українська школа.

Tymchuk Liudmyla Ivanivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, tel.: (050) 541-48-32, https://orcid.org/0000-0002-3122-8150

FORMATION OF SUBJECT-METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS: BALANCING UNIFICATION AND UNIQUENESS

Abstract. This article addresses the issue of forming the subject-methodological competence of future teachers in the context of the updated requirements of the Professional Standard for Teachers (2024). This document clearly regulates the content of teacher training within the «Secondary Education» specialty, ensuring the unification of the psychological-pedagogical and methodological components of training, regardless of subject specialization. However, in practice, the development of educational and professional programs tends to maintain the dominant role of subject-specific disciplines, leading to insufficient attention to didactic and methodological aspects of teacher preparation.

The article substantiates the necessity of balancing unification with preserving the uniqueness of subject-methodological training. The analysis of scientific research (O. Pometun, V. Khiminets, I. Korobova, O. Martynenko, et al.) highlights the relevance of an **i**ntegrated approach to developing teachers' professional competence, combining general didactic principles with subject-specific teaching methodologies.

The structural components of subject-methodological competence are analyzed, including cognitive, motivational-value, activity-based, and personal aspects. It is determined that the effective development of this competence requires a comprehensive approach in higher pedagogical education, integrating theoretical, methodological, and practical training.

The article justifies the need to update the content of teacher education programs by incorporating practice-oriented methodologies, interactive teaching

methods, project-based learning, digital technologies, as well as integrating pedagogical practice and mentorship. The importance of combining traditional didactic methods with modern approaches (problem-based learning, case studies, STEAM education, reflective practices, etc.) is emphasized.

The study proposes ways to enhance the effectiveness of teacher preparation, including the implementation of continuous pedagogical practice, student involvement in educational research, the creation of individualized learning trajectories, and the development of self-education and professional reflection skills.

The conclusion is drawn that effective formation of subject-methodological competence in future teachers is possible through a harmonious combination of general training standards and subject specificity, ensuring a high level of professional readiness for teaching in the context of the New Ukrainian School.

Keywords: subject-methodological competence, professional training, teacher education, educational technologies, innovative methodologies, model curricula, pedagogical practice, New Ukrainian School.

Постановка проблеми. Прийняття оновленого Професійного стандарту вчителя закладу загальної середньої освіти (2024) встановлює чіткі вимоги до професійної підготовки майбутніх педагогів. Зокрема, він визначає перелік компетентностей, які мають формуватися у закладах вищої освіти в межах спеціальності «Середня освіта», незалежно від предметної спеціалізації. Особливу увагу приділено предметно-методичній компетентності, яка включає вміння моделювати освітній процес, застосовувати сучасні дидактичні методики та технології, забезпечувати інтеграцію знань і розвиток ключових компетентностей учнів.

Позаяк, практика розроблення уіверситетських освітньо-професійних програм (ОПП) демонструє певні розбіжності між нормативними вимогами та їхньою реальним наповненням. Проєктні групи, відповідальні за формування ОПП, нерідко надають перевагу предметним дисциплінам, применшуючи вагу психолого-педагогічних і дидактичних компонент. Це спричиняє дисбаланс у підготовці майбутніх учителів: вони отримують глибокі знання зі своєї дисципліни, але не завжди володіють методиками її ефективного викладання, інструментами диференційованого підходу, стратегіями розвитку учнівської компетентності.

Водночас, процес уніфікації ОПП відповідно до оновлених стандартів має враховувати не лише необхідність підвищення частки психолого-педагогічних і методичних дисциплін, а й потребу збереження унікальності кожної предметної спеціалізації. Адже, хоча фундаментальні методичні принципи можуть бути спільними, специфіка викладання математики, історії, біології чи мистецтва вимагає унікальних підходів до реалізації предметно-методичної підготовки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таким чином, проблема формування предметно-методичної компетентності майбутніх учителів виходить за межі суто педагогічної теорії та постає як питання стратегічного оновлення освітніх програм. Вона вимагає перегляду підходів до конструювання навчальних планів, де баланс між загальними дидактичними основами та предметною специфікою забезпечить високу якість професійної підготовки вчителів, здатних працювати в умовах Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання співвідношення педагогічного і предметного компонентів у змісті підготовки майбутніх вчителів закладу загальної середньої освти наразі немає наукового резонансу й майже не порушується у фундаментальних дослідженнях. Натомість тема професійної компетентності педагога, обгрунтування сутності й структури різних її видів в українській науковій бібліографії позначається помітною активністю й презентована чималою кількістю наукових праць. Власне, у цій статті спираємося на дослідження сучасних українських учених (О. Пометун, В. Химинець, І. Коробова, О. Мартиненко та ін.), які вивчали різні аспекти професійної компетентності педагога, зокрема предметно-методичної компетентності вчителів-предметників (В. Заболотний, Н. Грицай, Я. Єремія, А. Мормуль, Ю. Мосейчук, Л. Сімоненко, П. Самойленко, К. Ткаченко, І. Ткачівська та ін.). Проаналізовано наукові підходи до її структури, змістового наповнення та методичних засад формування, що дозволяє окреслити оптимальні шляхи вдосконалення підготовки майбутніх учителів відповідно до сучасних освітніх вимог.

Мета статті - дослідити сутність, структуру та значення предметно-методичної компетентності майбутніх учителів, визначити ефективні підходи до її формування в умовах вищої педагогічної освіти та окреслити практичні шляхи вдосконалення професійної підготовки педагогів в університеті з дотриманням оптимального балансу між уніфікацією змісту освітньо-професійних програм та збереженням предметної специфіки.

Виклад основного матеріалу. Національна рамка кваліфікацій визначає професійну кваліфікацію вчителя як «стандартизовану сукупність здобутих особою результатів навчання та компетентностей, що дають змогу виконувати певний вид роботи або провадити професійну діяльність« [1, с.1]. Водночас Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» [2] встановлює перелік компетентностей, необхідних педагогу як учаснику освітнього процесу. Серед них виділяється предметно-методична компетентність, яка включає низку складових, що чітко окреслюють вимоги до вчителя [2, с.9-12]. За текстом Професійного стандарту охарактеризуємо їх.

Так, основоположною складовою предметно-методичної компетентності є здатність вчителя моделювати зміст освіти відповідно до державних стандартів. Отже, вчитель повинен: знати законодавчі вимоги до змісту освіти та організації освітнього процесу; оцінювати результати навчання згідно з

державними стандартами; адаптувати навчальний матеріал до потреб учнів; використовувати ефективні комунікативні практики; володіти методиками та технологіями моделювання змісту навчання.

Наступною складовою предметно-методичної компетентності визначена здатність вчителя до формування ключових компетентностей і наскрізних умінь здобувачів освіти. Це передбачає: знання змісту ключових компетентностей і наскрізних умінь; використання методів, що сприяють застосуванню знань у житті; добір дидактичного матеріалу для розвитку компетентностей.

Впровадження у практику інтегрованого навчання, що є своєрідним імперативом НУШ, вчитель має: застосовувати міжпредметні зв'язки; формувати у здобувачів освіти розуміння природних зв'язків між явищами; використовувати термінологічний апарат різних галузей знань.

Логічною компонентою предметно-методичної компетентності є використання учителем сучасних методик і технологій у навчанні, вихованні та розвитку учнів. Зокрема, педагог має бути здатним обирати ефективні форми і методи навчання; впроваджувати компетентнісний та інтегрований підхід; застосовувати технології, що розвивають комунікативні навички учнів.

Всі вище названі компоненти спрямовані на формування ціннісних орієнтацій здобувачів освіти. Це означає, що місія вчителя - сприяти розвитку ціннісних ставлень підростаючого покоління до суспільства, природи, мистецтва, праці тощо. Відповідно, він має бути готовим до використання комунікаційних інструментів для формування цінностей; застосування методик розвитку ціннісних орієнтацій учнів.

Таким чином, деталізований у Профстандарті перелік компетентностей розкриває сутність предметно-методичної компетентності, окреслюючи основні вимоги до професійної діяльності сучасного вчителя.

Варто зазначити, що бачення змісту і структури цієї дефініції представлено й у науковій літературі.

Розглянемо окремі характеристики методичної компетентності.

Методична компетентність учителя є важливим компонентом його професійної діяльності. У науковій літературі існують різні підходи до її визначення. Так, Л. Сімоненко трактує методичну компетентність як інтегративне утворення, що поєднує знання (психолого-педагогічні, загальнонавчальні, предметні), уміння (загальнопедагогічні, спеціальні, комунікативні) та навички педагогічної діяльності, необхідні для ефективного навчання української мови [3, с.28].

Н. Грицай розглядає методичну компетентність учителя біології в статусі характеристики ділових і особистісних якостей фахівця, яка виявляється у здатності логічно та методично правильно конструювати навчальний процес [4, с.26-33].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

В. Галай визначає методичну компетентність головною складовою педагогічної компетентності, що забезпечує здатність вирішувати методичні завдання, що виникають у ході педагогічної діяльності [5, с.11].

О. Жигайло та О. Гунза вважають методичну компетентність складовою професійної компетентності вчителя, що виявляється у здатності здійснювати педагогічну діяльність на основі знань, умінь, навичок, цінностей і досвіду [6, с.186].

А. Мормуль підкреслює, що методична компетентність включає систему наукових, психологічних, педагогічних і предметних знань, професійно-методичних умінь, що базуються на дидактичних методах та принципах [7, с.178].

Різні дослідники пропонують власні моделі структури методичної компетентності.

А. Волощук виділяє такі компоненти: методична культура, методична творчість, методичне мислення, мобільність викладача [8].

Т. Бондаренко розглядає когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-практичний компоненти [9, с.150-155].

С.Міщенко включає до структури методичної компетентності методичну, предметно-інформаційну, психолого-педагогічну, комунікативно-організаційну, технологічну складові [10, с.160-166].

В. Мартиненко і Г. Ковтун визначають основними структурними елементами: знання теорії та методики навчання фахової дисципліни; володіння організаційно-технологічними засобами навчального процесу; креативні та дидактичні здібності; особистісні професійні якості педагога [11, с.398-406].

І. Коробова вибудовує структуру методичної компетентності, враховуючи педагогічний досвід, що включає: пізнавальний, функціональний, діяльнісно-поведінковий та оцінювальний досвід [12.].

З метою формування методичної компетентності майбутніх учителів дослідники пропонують різні підходи. Так, А.Фрумкіна виділяє три компоненти: презентаційний (мотивація до вивчення матеріалу, пояснення завдань); практичний (виконання дій за зразком, творчість); виховний (організаційно-педагогічні вміння) [13, с.30-38].

Н. Остапенко вбачає у структурі методичної компетентності такі компоненти: когнітивний (професійні та методичні знання); ціннісно-орієнтаційний (загально-педагогічні здібності); мотиваційний (усвідомлення завдань педагогічної діяльності); практично-творчий (самореалізація) [14, с.53-57].

А.Кузьмінський, Н.Тарасенкова та І.Акуленко пропонують розглядати гносеологічний, аксіологічний, праксіологічний та професійно-зорієнтований компоненти [15].

Отже, на основі аналізу наукових підходів розглядаємо предметно-методичну компетентність як сукупність таких структурних компонентів:

- мотиваційно-ціннісний – включає засвоєння майбутнім педагогом дидактико-методичних знань, усвідомлення цілей і завдань викладання конкретного навчального предмета;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

- когнітивний – охоплює професійні знання, орієнтовані на традиційні та інноваційні методи організації навчання;

- процесуально-діяльнісний – проявляється в умінні застосовувати професійні знання на практиці, поєднувати їх із творчою самореалізацією;

- професійно-особистісний компонент – визначає професійну спрямованість педагога та його здатність до самовдосконалення.

Формування предметно-методичної компетентності майбутніх учителів закладів загальної середньої освіти під час навчання в університеті має ґрунтуватися на комплексному підході, що охоплює основні структурні компоненти цієї компетентності.

Виходячи з того, що мотиваційно-ціннісний компонент забезпечує усвідомлення студентами значущості педагогічної діяльності, формування професійної мотивації та розуміння цілей і завдань викладання конкретного навчального предмета, для його розвитку необхідними вважаємо такі шляхи:

- включення курсів із дидактики та методики викладання, що розкривають роль учителя та значення предмета у розвитку учня;

- ознайомлення студентів із сучасними освітніми стандартами, концепціями Нової української школи, модельними навчальними програмами;

- впровадження дискусійних форматів навчання (круглі столи, педагогічні дебати, аналіз педагогічних ситуацій) для формування професійних цінностей;

- використання методів емоційно-ціннісного залучення (персоналізовані кейси, історії успіху вчителів, рефлексивні есе).

Когнітивний компонент передбачає засвоєння професійних знань, необхідних для викладання предмета, включаючи традиційні та інноваційні методи навчання. Відповідно, його розвиток буде забезпечений за дотримання в освітній програмі таких умов:

- включення дисциплін з методики викладання відповідного предмета (історія, математика, мова та література, географія тощо), що містять аналіз класичних і сучасних підходів до викладання;

- ознайомлення з психолого-педагогічними основами навчання, зокрема віковими особливостями учнів і механізмами засвоєння знань;

- використання проблемного навчання, кейс-методу, STEAM-освіти, інтегрованого навчання, диференційованого підходу;

- оволодіння студентами практичними навичками роботи із цифровими інструментами для навчання (Google Classroom, Moodle, Kahoot, інтерактивні платформи);

- використання проєктного навчання (створення інтегрованих уроків, розробка авторських дидактичних матеріалів).

Якщо процесуально-діяльнісний компонент визначає здатність майбутнього вчителя застосовувати набуті знання на практиці, адаптувати методики

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

до реальних умов навчального процесу, здійснювати педагогічну рефлексію, то його розвиток має здійснюватися через:

- організацію педагогічної практики за принципом поступовості й наступності (спостереження (або пасивна практика) → виробнича (пробна) практика → самостійне викладання);
- використання відеорефлексії, lesson study, портфоліо майбутнього вчителя для аналізу та вдосконалення власного викладання;
- впровадження міждисциплінарних проєктів, що дозволяють розвивати інтегроване мислення та практичні навички;
- використання методів імітаційного навчання (проведення пробних уроків, рольові ігри, педагогічні експерименти);
- включення у навчальний процес цифрових симуляторів уроків та аналізу кейсів із реальної шкільної практики.

Професійно-особистісний компонент відображає професійну спрямованість майбутнього педагога, його здатність до самовдосконалення, педагогічну творчість та рефлексію. Позитивний вплив на розвиток цього компонента безеперечно мають такі новітні підходи у вищій освіті, як впровадження індивідуальних освітніх траєкторій, що дають можливість студентам поглиблювати знання у вибраній спеціалізації. Значущою також вважаємо належну увагу до формування культури педагогічного дослідження, залучення студентів до наукових пошуків у сфері методики викладання. Очевидний ефект у розвитку в майбутніх учителів навичок самоаналізу та критичного мислення, а також емоційного інтелекту й комунікативності, має популярний нині метод обговорення педагогічних кейсів, проведення воркшопів, тренінгів з розвитку soft skills. Вартими до більш активного застосування, на наш погляд, є практика ведення т.з. рефлексивних журналів, наставництво, залучення студентів до освітніх хакатонів, конкурсів педагогічної майстерності, стажувань у школах.

З урахуванням результатів наукової рефлексії та власного багаторічного викладацького досвіду спробуємо змоделювати оптимальний, на наш погляд, зміст університетської підготовки студентів спеціальності «Середня освіта», який за результатами навчання збалансовано корелює із загальнопедагогічними і предметно-методичними компетентностями майбутнього вчителя.

Отже, для забезпечення ефективного формування предметно-методичної компетентності майбутніх учителів у рамках освітнього процесу доцільно включити систему взаємопов’язаних навчальних модулів, які репрезентують 1) теоретичні основи методики викладання, 2) психолого-педагогічну підготовку майбутнього вчителя, 3) практикоорієнтовані методичні дисципліни, 4) навчальну й виробничу педагогічну практики; 5) дослідницьку діяльність та самоосвіту.

У першому модулі «Теоретичні основи методики викладання» серед необхідних у освітній програмі вважаємо дисципліни, які висвітлюють основи

дидактики та методики викладання відповідного предмета, всебічно характеризують методи й засоби організації освітнього процесу, інноваційні технології навчання.

Блок дисциплін психолого-педагогічної підготовки доцільно заповнити окремими освітніми компонентами, які розкривають загальні питання психології й, зокрема, психології навчання і розвитку. Значущими для майбутніх учителів усіх рівнів освіти вважаємо знання вікових особливостей школярів, опанування технологіями освітньої комунікації і взаємодії з учнями.

У розподілі кредитів на професійну підготовку варто переглянути кількісне співвідношення теоретичних занять і практикумів. На третьому-четвертому році бакалаврської підготовки, на наш погляд, основу освітнього процесу мають скаладати практикуми (лабораторні роботи), під час яких студенти вправлятимуться у аналізі модельних навчальних програм, розробці авторських програм, що особливо актуально в умовах НУШ. Затребуваними, як виявляють результати опитування і спілкування з вчителями-практиками, є курси, на яких студенти опанують технологію створення дидактичних матеріалів та електронних ресурсів, використання ІКТ у навчальному процесі тощо.

Врегульованими на педагогічних спеціальностях є обсяги педагогічної практики, водночас є реальна потреба узгодження її змісту з потребами сучасної школи. Важливо, щоб практика була наскрізною і диференційованою. А на етапі самостійного проведення студентами уроків у школі вартим уваги є питання організації наставництва з боку вчителя, що вимагає, в свою чергу, узгодження дій університету і школи.

Бакалаврський і магістерський рівень вищої освіти вимагає належної організації дослідницької діяльності й самоосвіти здобувачів. Тому, на наш погляд, у фокусі формування професійних компетентностей майбутнього учителя-предметника обов’язковими в усіх освітніх програмах спеціальності “Середня освіта», незалежно від предметної спеціалізації, мають бути такі дисципліни, як методологія педагогічного дослідження, освітня аналітика та рефлексія, проєктна діяльність у сфері педагогічних інновацій чи ін.

Запропонована структура формування предметно-методичної компетентності майбутніх учителів дозволить забезпечити всебічну підготовку студентів усіх освітніх програм спеціальності «Середня освіта”, що поєднує фундаментальні теоретичні знання, практичні навички, дослідницьку діяльність і рефлексивний підхід. Інтеграція цих елементів у освітній процес університету сприятиме формуванню конкурентоспроможного фахівця, здатного до ефективної педагогічної діяльності в умовах сучасної школи.

Висновки. Предметно-методична компетентність є ключовою складовою професійної компетентності вчителя, що забезпечує ефективне моделювання освітнього процесу, використання сучасних дидактичних методик та розвиток ключових компетентностей учнів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Оновлений Професійний стандарт вчителя (2024) вимагає уніфікації змісту підготовки майбутніх педагогів, проте збереження предметної специфіки є критично важливим для ефективності навчального процесу. Аналіз освітніх програм свідчить про недостатню увагу до психолого-педагогічних і методичних дисциплін. Варто збільшити їх частку у підготовці вчителів та інтегрувати інноваційні підходи до навчання. Важливі акценти мають бути зроблені на педагогічній практиці, яка має бути наскрізною, системною, поступовою та включати рефлексивний компонент, що дозволить студентам ефективно адаптуватися до реальних умов викладання.

Компетентнісно-орієнтоване навчання потребує використання цифрових інструментів, кейс-методу, проблемного навчання та міждисциплінарних підходів.

Перспективи подальших досліджень охоплюють розроблення моделей інтеграції предметно-методичної компетентності у програми підготовки вчителів, оцінку ефективності педагогічної практики та наставництва, аналіз впливу цифрових технологій, вивчення міжнародного досвіду уніфікації педагогічної освіти та створення адаптивних освітніх програм, що забезпечують баланс між загальними стандартами і предметною специфікою.

Література:

1. Національна рамка кваліфікацій. Режим доступу: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nrk/2021/11.10/Zvit.pro.samosertyfikatsiyu.NRK-dodatok.1-10.11.pdf

2. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти«. Режим доступу:https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/66e/806/fcb/66e806fcb90e2017837434.pdf

3. Сімоненко Л. Ю. Методична компетентність як складник професійної компетентності вчителя української мови. Науковий вісник Донбасу. 2013. №2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j- pdfZnvd_2013_2_28.pdf

4. Грицай Н. Формування методичної компетентності майбутніх учителів біології в умовах вищого навчального закладу. Педагогіка. Нова педагогічна думка. Проблеми підготовки сучасного вчителя. №5. 2012. С.26-33. Режим доступу: http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19098-formuvannya-metodichnoïkompetentnosti-majbutnix-uchiteliv-biologiï-v-umovax-vishhogo-navchalnogo-zakladu.html

5. Галай В. Розвиток методичної компетентності вчителів технологій в умовах модернізації вищої освіти. Режим доступу: http//library.udpu.rg.ua/labrari_files/zbirnuk_nayk_praz/2010/2010_2_11.pdf

6. Жигайло О, Гунза О. Формування методичної компетентності майбутніх вчителів початкових класів у процесі викладання дисциплін природничо-математичного циклу. Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Випуск 4. Дрогобич: Просвіт, 2013. С. 184-190 .

7. Мормуль А. Методична компетентність майбутніх вчителів гуманітарного профілю як педагогічна проблема. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Випуск 43. Педагогічні науки. Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2009. С.176-179.

8. Волощук А.М. Формування методичної компетентності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі педагогічної практики : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04, Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 20 с.

9. Бондаренко Т. Визначення змісту, структури та етапів формування методичної компетентності у майбутніх вчителів біології. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 5(2). 2012. С. 150-155.

10. Міщенко С. Зміст та структура професійної компетентності викладача коледжу. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи : зб. наук. праць. 2016. № 55. С.160-166. Режим доступу: http://enpuir.npu.edu.ua/ handle/123456789/23530

11. Мартиненко О, Ковтун Г. Формування методичної компетентності вчителя математики та економіки. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Київ. 2016; №3(57), С.398-406.

12. Коробова ІО. Формування методичної компетентності майбутніх учителів фізики на засадах індивідуального підходу: [автореф]. Київ; 2017. 44 с.

13. Фрумкіна АЛ. Етапи формування методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів для викладання образотворчого мистецтва іноземною мовою. Вісник КЛНУ. Педагогіка та психологія. 2020. 33, 30-38.

14. Остапенко Н. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва. Наукові записки НДУ ім. М.Гоголя. 2015. 2. 53-57.

15. Кузьмінський А.І., Тарасенкова А.А., Акуленко І.А. Наукові засади методичної підготовки майбутнього вчителя математики: монографія. Черкаси: ЧНУ ім.Б. Хмельницького. 2009. 320 с.

References:

1. Natsional′na ramka kvalifikatsiy [National Qualifications Framework]. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nrk/2021/11.10/Zvit.pro.samosertyfikatsiyu.NRK-dodatok.1-10.11.pdf

2. Profesiynyy standart «Vchytel′ zakladu zahal′noyi seredn′oyi osvity« [Professional standard «Teacher of a general secondary education institution«]. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/66e/806/fcb/66e806fcb90e2017837434.pdf

3. Simonenko, L. YU. (2013). Metodychna kompetentnist′ yak skladnyk profesiynoyi kompetentnosti vchytelya ukrayins′koyi movy [Methodical competence as a component of the professional competence of the Ukrainian language teacher]. *Naukovyy visnyk Donbasu*. №2. http://nbuv.gov.ua/j- pdfZnvd_2013_2_28.pdf [in Ukrainian].

4. Hrytsay, N. (2012). Formuvannya metodychnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv biolohiyi v umovakh vyshchoho navchal′noho zakladu [Formation of methodological competence of future biology teachers in the conditions of a higher educational institution]. *Pedahohika. Nova pedahohichna dumka. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya*. №5. S.26-33. http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19098-formuvannya-metodichnoyikompetentnosti-majbutnix-uchiteliv-biologiyi-v-umovax-vishhogo-navchalnogo-zakladu.html [in Ukrainian].

5. Halay, V. (2010). Rozvytok metodychnoyi kompetentnosti vchyteliv tekhnolohiy v umovakh modernizatsiyi vyshchoyi osvity [Development of methodological competence of technology teachers in the conditions of modernization of higher education]. http//library.udpu.rg.ua/labrari_files/zbirnuk_nayk_praz/2010/2010_2_11.pdf [in Ukrainian].

6. Zhyhaylo, O., Hunza, O. (2013). Formuvannya metodychnoyi kompetentnosti maybutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv u protsesi vykladannya dystsyplin pryrodnycho-matematychnoho tsyklu [Formation of methodological competence of future primary school teachers in the process of teaching the disciplines of the natural-mathematical cycle]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk. Mizhvuzivs'kyy zbirnyk naukovykh prats' molodykh uchenykh Drohobyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Vypusk 4. Drohobych: Prosvit. S. 184-190 [in Ukrainian].

7. Mormul′, A. (2009). Metodychna kompetentnist′ maybutnikh vchyteliv humanitarnoho profilyu yak pedahohichna problema [Methodical competence of future humanities teachers as a pedagogical problem]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Vypusk 43. Pedahohichni nauky. Vyd-vo ZHDU im. Ivana Franka. S.176-179 [in Ukrainian].

8. Voloshchuk, A. M. (2012). *Formuvannya metodychnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv humanitarnoho profilyu u protsesi pedahohichnoyi praktyky* [*Formation of methodological competence of future teachers of the humanitarian profile in the process of pedagogical practice*]. avtoref. dys. … kand. ped. nauk : 13.00.04, Zhytomyr : ZHDU im. I. Franka, . 20 s. [in Ukrainian].

9. Bondarenko, T. (2012). Vyznachennya zmistu, struktury ta etapiv formuvannya metodychnoyi kompetentnosti u maybutnikh vchyteliv biolohiyi [Determination of the content, structure and stages of the formation of methodological competence in future biology teachers]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya*. 5(2). S. 150-155 [in Ukrainian].

10. Mishchenko, S. (2016). Zmist ta struktura profesiynoyi kompetentnosti vykladacha koledzhu [The content and structure of the professional competence of the college teacher]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 5 : Pedahohichni nauky: realiyi ta perspektyvy : zb. nauk. prats′*. . № 55. S.160-166. http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/23530 [in Ukrainian].

11. Martynenko, O., Kovtun, H. (2016). Formuvannya metodychnoyi kompetentnosti vchytelya matematyky ta ekonomiky [Formation of methodological competence of the teacher of mathematics and economics]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi*. Kyyiv. №3(57). S.398-406 [in Ukrainian].

12. Korobova, I.O. (2017). Formuvannya metodychnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv fizyky na zasadakh indyvidual′noho pidkhodu [Formation of methodological competence of future physics teachers on the basis of an individual approach]: [avtoref]. Kyyiv. 44 s.

13. Frumkina, A. L. (2020). Etapy formuvannya metodychnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv dlya vykladannya obrazotvorchoho mystetstva inozemnoyu movoyu [Stages of formation of methodological competence of future primary school teachers for teaching fine arts in a foreign language]. *Visnyk KLNU. Pedahohika ta psykholohiya.* 33, 30-38 [in Ukrainian].

14. Ostapenko, N. (2015). Kompetentnisnyy pidkhid u profesiyniy pidhotovtsi maybutn′oho vchytelya muzychnoho mystetstva [A competent approach in the professional training of a future music teacher]. *Naukovi zapysky NDU im. M.Hoholya*. 2. 53-57 [in Ukrainian].

15. Kuz′mins′kyy, A. I., Tarasenkova, A. A., Akulenko, I. A. (2009.). *Naukovi zasady metodychnoyi pidhotovky maybutn'oho vchytelya matematyky* [*Scientific principles of methodical training of the future teacher of mathematics*]: monohrafiya. Cherkasy: CHNU im. B.Khmel′nyts′koho. 320 s. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37-025.12(477.86-21)Т.Цеклер"185/190"

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1055-1066

Тимчук Людмила Іванівна доктор педагогічних наук, професор, зав. кафедри Педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, тел.: (097) 931-17-93, https://orcid.org/0000-0002-3122-8150

Клоновський Юрій Ярославович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, тел.: (050) 816-67-13, https://orcid.org/0009-0002-0495-5587

ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ТЕОДОРА ЦЕКЛЕРА

Анотація. У статті проаналізовано освітньо-просвітницьку діяльність протестантського єпископа Теодора Цеклера у Станиславові. Розглянуто ряд освітніх проектів, які не тільки є спадщиною для розбудови сучасної освіти, але й фундаментом для її розвитку та урізноманітнення в сучасних умовах. У статті зауважується, що просвітницькі проєкти Теодора Цеклера значимі тим, що він запропонував цивілізаційні моделі початків християнської освіти західного зразка. Ціннісним в статті є й те, що Теодор Цеклер розробив і запропонував модель кадрової політики розвиту християнських закладів, де на першому місці були фах, освітня культура та християнська мораль.

У статті зауважено, що такий підхід враховує збереження принципів, традицій та моральних цінностей для навчальних закладів, які і сьогодні є важливими для розбудови освітніх закладів України. Стаття збагачена архівними матеріалами, які свідчать про можливість поєднання як історичного минулого, так і перспектив майбутнього для розвитку освітньо-виховних процесів в Україні на засадах української традиційно-звичаєвої культури на принципах поваги до інших культур, світоглядів та переконань.

У статті акцентовано увагу на тому, що результати багатогранної історичної діяльності Т. Цеклера на освітянській духовній ниві не тільки були прогностичними, але й створили можливості для формування й реалізації тих освітніх технологій, які можуть формуватися тільки на морально-духовних та світоглядних цінностях людей. Основним в статті можна вважати те, що ідеї, проєкти та досвід Т. Цеклера можуть слугувати фундаментом, на якому буде сформована система сучасних освітньо-духовних та філантропічних закладів, християнських ціннісних орієнтирів та світогляд сучасних українців.

Ключові слова: Теодор Цеклер, молодь, школа, християнське виховання, Станиславів, навчально-освітні заклади.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Tymchuk Liudmyla Ivanivn, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Social Work, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, tel.: (097) 931-17-93, https://orcid.org/0000-0002-3122-8150

Klonovskyi Yurii Yaroslavovych third (educational and scientific) level higher education applicant, speciality 011 «Educational, pedagogical sciences»юдт Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, tel.: (050) 816-67-13, https://orcid.org/0009-0002-0495-5587

EDUCATIONAL ACTIVITIES AND PEDAGOGICAL VIEWS OF THEODOR ZÖCKLER

Abstract. The article analyzes the educational and outreach activities of Protestant Bishop Theodor Zöckler in Stanislaviv. A number of educational projects are considered, which are not only a legacy for the development of modern education, but also the foundation for its development and diversification in modern conditions. The article notes that Theodor Zöckler's visionary projects are significant because he proposed civilizational models of the beginnings of Western-style Christian education. The article is valuable for the fact that Theodor Zöckler developed and proposed a personnel policy for the development of Christian institutions, where the first place was occupied by profession, educational culture, and Christian behavior.

The article notes that this approach not only takes into account the preservation of principles, traditions, and moral values for educational institutions, which are still important for the development of educational institutions in Ukraine. The article is enriched with archival materials that demonstrate the possibility of combining both the historical past and future prospects for the development of educational processes in Ukraine on the basis of Ukrainian traditional and customary culture on the principles of respect for other cultures, worldviews and beliefs. The article emphasizes that the results of T. Zöckler's multifaceted historical activity in the field of educational and spiritual education were not only predictive but also created opportunities for the formation and implementation of educational technologies that can be formed only on the moral, spiritual and worldview values of people. The main point of the article is that the ideas, projects, and experience of T. Zöckler can serve as the foundation on which a system of modern educational, spiritual, and philanthropic institutions, Christian values, and the worldview of modern Ukrainians will be formed.

Generalizations are made that will help to overcome stereotypes of pedagogical thinking, creative use of historical national educational experience in the current conditions of restructuring Ukrainian education, in particular, in solving certain social problems and organizing extracurricular and extracurricular educational work in secondary schools aimed at moral education of students.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: Theodore Zöckler, youth, school, Christian education, Stanislaviv, educational institutions.

Постановка проблеми. На початку XXI століття зростає роль наукових знань у житті людини. Чимало проблем, які постають перед особистістю, вона уже не в змозі вирішити опираючись на застарілі знання та компетенції. Тому є необхідність вчитися впродовж життя. Навчання сприяє особистісному розвитку людини, гармонізації її взаємин із соціумом, самореалізації, і, тим самим забезпечує добробут держави.

Чимало цінного в питаннях освіти впродовж життя можна почерпнути з історичного минулого, з прикладу яскравих особистостей, які завдяки своїй наполегливій праці стали ідеалом культурної епохи, а своїми настановами закріпили за собою звання лідера в освіті. До таких особистостей належить Теодор Цеклер. Завдяки його діяльності на кінець XIX – початок XX століття створено мережу закладів для освіти та просвіти населення Галичини. Серед них садочки для дітей до 6-ти років, заклади початкової освіти, інтернати для безпритульних дітей, духовна семінарія для підготовки пасторів, лікарні, бібліотеки, різноманітні дитячі організації та гуртки, будинки для людей похилого віку, будинки для дітей з інвалідністю.

Різноманітність закладів, особливості їхньої організації, специфіка підходів, що практикувалися в їхніх стінах сприяла культурно-освітньому розвитку людей та забезпечувала їхню інклюзію не лише на теренах України, але й в Європі. Засновані заклади культивували принцип інтеграції освіти в європейський простір, завдяки створенню умов для культурного розвитку дітей різних національностей та релігійних переконань. Їхній досвід роботи може слугувати одним із джерел, що допоможе розв’язати релігійний та військовий конфлікт, який маємо в Україні на початку XXI століття.

Таким чином, а**ктуальність статті** полягає в тому, що вона пропонує позитивний цивілізаційний досвід формування системи як навчальних закладів, так і освітньо-просвітницької діяльності (християнські виховні заклади, освітні заклади, сиротинці, інтернати, будинки для престарілих, позашкільна система виховних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним працями де описано просвітницьку діяльність Теодора Цеклера є насамперед архівні матеріали які на сьогоднішній день знаходяться у Німецьких та польських архівах. Чималу кількість архівних документів можна знайти у Державному архіві Івано-Франківської області та Центральному державному історичному архіві м. Львів.

Дослідженню з проблем освітньої діяльності в етнічному середовищі присвятили ряд українських науковців такі як, О. Домбровський, П. Сіреджук, В. Полєк, О. Руда, І. Монолатій, Л. Федик, Л. Любащенко, І. Остащук а також зарубіжних дослідників: О. Вагнер (O.Wagner), Е. Цеклер (E. Zöckler),

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

І. Родескау-Ридель (I. Röskau-Rydel), В. Лемпп (W. Lempp,), А. Які (A. Jaki), Л. Цеклер (L. Zöckler), А. Алабрудзінська (E. Alabrydzińska), Е. Мюллер (E. Müller), К. Бекх (K. Boeckh), В. Гастпар (W. Gastpary), С. Грелевський (S.Grelewski), А. Келлер (A. Keller), Г. Кох (H. Koch). Г. Строгаль (H. Strohal).

Мета статті – розкрити та осмислити історичний досвід освітньо-просвітницьких ідей Теодора Цеклера щодо морального виховання дітей, молоді та представників молодіжного етносу на принципах міжконфесійної та національної толерантності та показати їх актуальність і значимість у сучасній освітній дійсності, яка характерна невизначеністю та методичною експериментальністю.

Обсяг статті не дає можливості детальніше розглянути всі аспекти освітньо-просвітницької діяльності Теодора Цеклера, тому певні аспекти цієї проблематики потребують більш детального дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Однією з найважливіших постатей серед німців-євангелістів у Галичині є пастор доктор Теодор Цеклер родом з Грайфсвальду. З 1890 по 1893 рік з тривалими перервами він спочатку був місіонером серед єврейського населення, а потім став душпастирем євангельської громади у місті Станиславів (сьогодні місто Івано Франківськ), Східна Галичина. Тут він й оселився після одруження з Ліллі Бреденкамп у 1893 році. Статки, отримані у шлюбі від дружини, з 1896 року використовувалися для створення соціальних закладів за зразком закладів Бодельшвінга, будівлі яких знаходилися в Княгинин-колонії (Княгинин колонія), де проживала більшість євангельських парафіян. Спадщина, отримана пізніше, дозволила облаштувати уже придбані будинки відповідно до потреб закладів, купити додаткові будинки та відремонтувати євангельську церкву. В євангельському будинку пастора в місті Станиславів подружжя провело майже п’ять десятиліть, аж до переселення німців наприкінці грудня 1939 року. У Станиславові народилися їхні діти, які пізніше суттєво підтримували своїх батьків у їхній діяльності. У наступні роки заклади у Станиславові стали освітнім центром євангелістів у Галичині.

Серед різноманітних за типом і структурою закладів яскраво виділяються такі типи закладів: школи, гімназії, інтернати, сиротинці, будинки для престарілих тощо.

Благодійні заклади у Станиславові, засновані Теодором Цеклером становили великий комплекс різноманітних установ, що охоплювали весь спектр опіки та виховної роботи у 21-му відділенні. Це були найбільші заклади Внутрішньої Місії у Центрально-Східній Європі. До їх складу входили сиротинці, заклади для неповносправних і калік, будинки для людей похилого віку та невиліковно хворих, а також гуртожитки для учнів шкіл Станиславова. Загалом у цих закладах працювало понад тридцять осіб. Загальна кількість осіб які проживали у них становила близько 500-600 осіб, серед яких було

багато з-поза меж Галичини і навіть з-за кордону. У 1925 році з 354 дітей, які перебували в цих закладах, 10 – походили з Буковини, 4 – з Австрії, 2 – з Німеччини і 2 – з Чехословаччини, 42 – з Югославії, 1– з Литви, 1– з Данії та 3 – з США. Як виняток, були допущені також люди інших віросповідань [10, S.137].

Варто підкреслити, що першим освітньо-виховним закладом для бідних дітей у Станиславові був протестантський дитячий будинок «Вифлеєм» заснований 31 серпня 1896 році який на початку налічував 12 дітей. Про важливість цього закладу для освіти українців краю свідчить те, що на початку XX століття тут налічувалося вже понад 100 дітей різних національностей.

На сторінках протестантської газети знаходимо детальний опис про причини заснування сиротинця «Вифлеєм», зокрема: «У цій країні, що лежить на сході Австрії між Угорщиною та росією, серед поляків, українців та євреїв живе близько 45 000 німців-протестантів. Більша частина з них живе в так званих колоніях. Це невеликі німецькі села, які зазвичай мають свою церкву та німецьку протестантську школу. Однак багато людей також живуть розпорошеними в польсько-єврейських містах або русинських селах, і їм дуже важко зберегти свою протестантську віру та свою повну німецькість. Вони не мають німецьких шкіл, куди б віддали своїх дітей, однак діти зазвичай змушені відвідувати католицьку школу, та часто звикають ходити з своїми друзями до католицького костелу. Особливо велика потреба бідних сиріт і вдів, і не дивно, що багато таких дітей дичавіють і гинуть» [11, S.145].

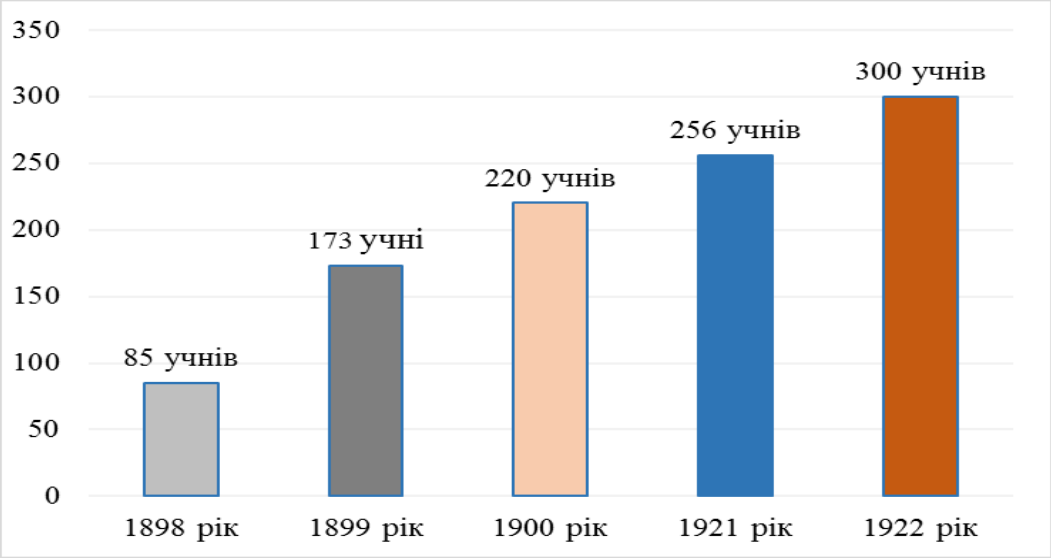
Хлопчачий гуртожиток був заснований у 1919/1920 навчальному році, тоді як гуртожиток для дівчаток був розширений у наступному, 1920/1921 році. З часом гуртожиток для хлопчиків був розділений на нижню частину під назвою «Мартінеум» і верхню частину під назвою «Вартбург»,тоді як гуртожиток для дівчаток був під назвою «Елім». Учнів харчували смачною, здоровою їжею за відносно невеликі гроші, проживаючи у пристойних побутових умовах і перебуваючи під наглядом і керівництвом професійно підготовленого персоналу. У даних закладах гуртожитка проживає 89 хлопців та 26 дівчат, що становить понад 60% від загальної кількості учнів.

Як добрий пастир, Теодор Цеклер ревно дбав про те, щоб діти здобували кваліфіковану освіту. Великою потребою для Цеклерівських закладів було відкриття початкової школи, оскільки діти протестантських сімей відвідували польські школи, де активно проводилося окатоличення та полонізація учнів. Цей проєкт вдалося великими зусиллями вдалося здійснити, і вже 4 вересня 1898 року у Станиславові була започаткована семикласна німецько-протестантська початкова школа, її першим директором був Йоганн Міллер. Варто підкреслити, що учнями були не тільки німецькі діти але й діти інших національностей: поляки, українці, євреї. Серед українців які навчалися у школі вдалося віднайти такі прізвища як: Бровчук, Дрогомирецька, Карашкевич, Кульчицька, Нагнибіда, Регей, Яровенко.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Графічно зростання кількості учнів у початкові школі ілюструє рисунок 1.

Рисунок 1. Чисельність учнів євангельської початкової школи заснованої Т. Цеклером.

Серед учительського колективу були також українські вчителі, такі як: Лев Гаванський, Осип Левицький, Марк Новосельський, др. Іван Рибчин, Юліан Чайковський. Те, що у німецьких навчальних закладах викладачі та учні були українцями вказує на те, що Т. Цеклер мав добрі стосунки серед українського населення, він розділяв їхню теорію про те, що український народ має право на існування Української держави. [5, арк. 24].

Після відходу російських військ в червні 1915 року Теодор Цеклер повернувшись до Станиславова зайнявся відновленням шкільної системи. Відновлення освітніх закладів утруднювали різні чинники, які спричинила Перша Світова війна, але це не завадило Т. Цеклеру продовжити їхню діяльність. Оскільки всі вчителі, які працювали у навчальних закладах, були мобілізовані до австрійської армії, у Станиславові були відкриті курси для шкільних сестер[6, С.137].

На курси шкільних сестер були запрошені відомі викладачі де вони своїми професійними здібностями старалися навчити молодих кандидаток педагогічної майстерності та професіоналізму. Про те як пройшов перший курс навчання наведемо уривок звіту, який був опублікований у «Євангельському листку» за 1915 рік, зокрема: «Пан проповідник Рогачек пропонував особливо повчальні та змістовні уроки під час своїх духовних годин протягом курсу та під час уроків вивчення Біблії. Старший учитель Мюллер з місцевої протестантської школи запроваджував високий рівень освіти, проводив курси з географії та обговорював багато освітніх питань. Тут молодим дівчатам часто доводилося працювати розумом, бо тут вони вчилися думати, відчувати і бажати добра, розпізнавати а також практикувати. Бікар

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Вагнер пройшов разом з ними історію німецьких поселень у Галичині, розповів про педагогічну діяльність Амоса Коменського та творчість Бесталоцці, Фрідріха Фребеля, засновника дитячого садка, і нарешті присвятив багато годин роботі з теми: «Як ми викладаємо уроки християнської етики?» [9, S.429].

Середню освіту діти галицьких німців здобували у двох національних гімназіях: у Львові та Станиславові. Німецьку гімназії із фізико-математичним спрямуванням у Станиславові було відкрито у 1919 році. Викладачі активно залучали гімназистів до громадсько-культурного життя. У гімназії щосуботи учні мали виступи із доповідями та рефератами на літературно-музичні теми, після яких відбувалися активні обговорення, що в свою чергу давало змогу учням вчитися формувати та відстоювати сласну думку.

Одним із головних проектів Теодора Цеклера було відкриття теологічної семінарії, яка готувала б кадри для формування педагогічної та богословської еліти. Підставою для цього було те, що Т. Цеклер закінчив відомий у Німеччині Лейпцинський університет, здобувши ступінь доктора богослов'я. Це сформувало у нього розуміння та здатності богословської освіти.

До прикладу у 1908 році в «Ювілейному домі» відкрилася богословська семінарія, яка слугувала домівкою для різноманітних представників етнічних та конфесійних культур. Слід зазначити, що в семінарії долучалися до навчання навіть студенти з Австрії та Німеччини, у яких був більш високий цивілізаційний розвиток.

Під час своїх поїздок Теодор Цеклер шукав співробітників, і серед них були кілька молодих богословів, які мали відвагу відірватися від часто жорстких правил своїх регіональних церков і поїхати в австрійську діаспору. У Ювілейному домі, збудованому в 1908 році, Цеклер заснував кандидатську семінарію для внутрішньої місії – Paulinum (Паулінум). Ця семінарія була заснована з нагоди 100-річчя від дня народження Йоганна Генріха Віхерна на Великдень 1908 року.

До цього часу Цеклер уже мав кількох кандидатів на допомогу, які мали ознайомитися із завданнями діаспори та типом роботи в ній, щоб згодом або приєднатися до неї, або працювати в ній на батьківщині, тепер вона мала стати постійною інституцією.

У новозбудованому орендному домі, дохід від оренди якого призначався на утримання дитячого будинку, на верхньому поверсі облаштували богословську семінарію для кандидатів. Перш за все Теодор Цеклер особливо цікавився австрійськими, а особливо галицькими богословами: «Кандидати нашого Паулінуму, писав він, ведуть спільне життя без внутрішнього примусу і вільно підкоряючись духу та цілям закладу. Під керівництвом свого старшого вони проводять спільну молитву вранці, а потім разом читають Біблію. Снідають і вечеряють разом у так званій конференц-залі, де також міститься бібліотека, яка швидко зростає завдяки пожертвам вірних друзів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Кандидати допомагають в окремих галузях багатогранної роботи Станиславова. Тут вони знайомляться з різноманітними проблемами і завданнями парафіяльного офісу австрійської діаспори, а також з великою і важливою роботою Комітету допомоги школам німецьких протестантських громад Галичини і Буковини, центральний офіс якого знаходиться тут» [3, С.118].

Частиною проєктів, які запускав Т. Цеклер, було відкриття дияконії, яка готувала кадри спеціалістів по догляду за дітьми та людьми похилого віку. Слід зазначити, що вже в процесі побудови дитячої лікарні Теодор розвивав новий план, а саме заснування будинку дияконис. Зазначимо, що слово «дияконія» походить від грецького слова «служити», диякониси – це протестантські неодружені дівчата, які виконують соціальну працю, доглядаючи нужденних і хворих та допомагаючи вбогим. Зазначимо, що пошук потрібної старшої диякониси й сестер-настоятельок із середовища німецьких дияконій був достатньо складним процесом. Окрім того, Теодор шукав допомоги в Бодельшвіґа в Бетелі. Врешті вдалося отримати трьох сестер із дому матері дияконічного закладу «Дитяче благо» з Меховиць біля Щецина (Польща), які працювали там дияконисами [3, С.113].

Освітньо-просвітницька діяльність Теодора Цеклера, окрім того включала широку палітру проектів, а саме: видавництво періодики, інформаційні звіти про діяльність освітніх закладів, бібліотек, молодіжних об’єднань, культурно-освітніх товариств тощо.

За ініціативи Т. Цеклера було започатковано два місячники: «Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina» («Євангельський листок для Галичини та Буковини») та дитячий журнал «Der kleine Helfer: ein Vierteljahrsblättchen zur Anregung und Förderung der Werke dienender Liebe», («Маленький помічник: щоквартальний журнал для заохочення та популяризації діл служіння любові»).

Зазначимо, що «Evangelisches Gemeindeblatt», офіційний орган цього релігійного об’єднання, видавався і редагувався суперінтендантом Т. Цеклером та друкувався у Станиславові. Місячник був повністю присвячений релігійним питанням і проблемам церковного життя. На початку 1920-х років він виходив накладом у кілька сотень примірників, але незабаром розширив свою аудиторію до 2400 осіб. «Євангельський листок» також надсилали за кордон: до Чехословаччини, Румунії, Німеччини, Австрії, Швейцарії, Югославії та США.

Т. Цеклер за своє життя написав і видав понад 17 книг на різну історичну й теологічну тематику. Варто підкреслити, що він знав і розмовляв польською, українською та ідишом. Найцікавішими для нас сьогодні є зокрема ті, що безпосередньо стосуються українців та німців нашого краю. Зокрема, це: «Наша місія в діаспорі» (1896), «Євангельський дитячий дім у Станиславові» (1912), «Німці в Галичині» (1915), «Меморіал до справи євангельського українського руху у Малопольщі» (1933), «Різдвяне прохання євангельських

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

установ у Станиславові» (1935), «25 років дияконської праці у польських Карпатах» (1938).

Окрім того, суперінтендант (з лат. superintendere – мати над чимось нагляд – головний завідувач духовної області або округу, у протестантів - авт.) Цеклер був автором численних публікацій, повідань для дітей та молоді, збірки під назвою «Die Erbschaft» («Спадщина»), що включало у себе вірші та пісні. Слід зазначити, що Т. Цеклер мав ще один талант – він був композитором, автором багатьох пісень та чудово грав на фортепіано, співав.

Важливим компонентом освітньо-просвітницької діяльності Т. Цеклера була організація позашкільних масових заходів (робота молодіжних об'єднань та жіночих товариств, гуртків дівчат та хлопців по розвитку нахилів, хорів, оркестрів, клубів та багато іншого [8].

Існувало багато різних типів шкільних гуртків. У гімназії існували гуртки, які допомагали учням з мовними труднощами практикувати польську розмовну мову та допомагали їм з домашніми завданнями. Шкільні клуби відігравали надзвичайно важливу роль у організації дозвілля, оскільки це було єдине місце, де молодь могла займатися спортом зі своїми однолітками або реалізовувати інші інтереси. Вони також із задоволенням брали участь у спортивних змаганнях з польськими, а також з єврейськими шкільними клубами, оскільки це була чудова нагода представити свою школу широкому загалу.

Згідно з польським законом про об'єднання, учням не дозволялося вступати до звичайних клубів за межами школи – цілком очевидно, що це було зроблено для того, щоб якомога довше тримати підлітків під державним контролем.

Діти Станиславівських закладів із задоволенням брали участь у спортивних змаганнях з польськими, а також з єврейськими шкільними клубами, оскільки це була чудова нагода представити свою школу широкому загалу.

Позашкільною молоддю Т. Цеклер опікувався переважно в рамках молодіжних об'єднань, що функціонували при більшості парафій. Молодь також створювала благодійні організації - переважно так звані Evangelische Jungfraucnvcrcine, яких у Церкві було дев'ять, і якими опікувався молодіжний секретар у Станіславові. У трьох містах (Станиславові, Домфчиці та Сапіжанці) існували чоловічі молодіжні об'єднання, так звані «Evangelische Jünglingsvcreine» («Євангельська молодіжна організація») [4, С.270].

Існувала також розгалужена мережа жіночих благодійних об'єднань, так званих «Evangelische Frauenvercine» («Протестантська жіноча організація», в рамках цього релігійного об'єднання було засновано більше десятка організацій. Вони вели активну діяльність, головним чином, серед бідних і хворих, а також надавали релігійну опіку євангельським солдатам, дислокованим у південно-східних воєводствах.

Варто підкреслити, що важливу роль у розвитку освіти серед галицьких німців займали культурно-просвітницькі товариства. У Станиславові

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

найвідомішою організацією такого типу було товариство «Frohsinn» («Весела вдача»), яке провадило свою активну діяльність за прикладом українського товариства «Просвіта» [1, арк.5]. Його організатором та засновником був Теодор Цеклер. Товариство «Frohsinn» активно долучало людей до громадської діяльності, працювало над підвищенням культурно-освітнього, інтелектуального рівня дітей та молоді, організовуючи для неї різноманітні лекції та екскурсії, поширювали заняття спортом, організовуючи різноманітні спортивні змагання [2, арк.40]. Для дітей із протестантських Станиславівських закладів під час канікул досить часто організовували пізнавально-відпочинкові тури, де діти з Галичини могли обміном їхати до Німеччини. Натомість, звідти школярі подорожували до Галичини. Це була добра можливість пізнати німецьку культуру на її історичній Батьківщині та відчути належність до німецької народу.

Потрібно сказати, що важливу роль у просвітницькій діяльності краю відігравала бібліотечна справа. В цьому контексті можна сказати про відкриття бібліотек у Станиславівському воєводстві за ініціативою Т. Цеклера. Підкреслимо, що бібліотечна справа у Східній Галичині започаткувалась на початку XX століття під назвою «Спілка німецьких народних бібліотек Польщі» (СННБП). За допомогою цієї організації вона поширювала свою культурно-освітню діяльність по цілій Польщі. У Станиславові керівником цієї справим був син Т. Цеклера Пауль Цеклер [7, S. 203].

Для порівняння про кількість книжкових фондів у трьох Воєводствах Галичини використаємо таблицю 1.

Таблиця 1.

Книжковий фонд СННБП Східної Галичини в 1936 р.

Назва воєводства	Величина	Кількість бібліотек	Книжкові фонди	Відсоток
Львівське	малі	17	1067	11,89
	середні	22	4278	47,65
	великі	5	3632	40,46
	всього	44	8977	100,00
Станиславівське	малі	18	1185	11,99
	середні	21	3950	39,97
	великі	8	4747	48,04
	всього	47	9882	100,00
Тернопільське	малі	8	578	32,49
	середні	7	1201	67,51
	великі	-	-	-
	всього	15	1779	100,00
Всього у воєводствах	-	**106**	**20638**	**100,00**

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Висновки.

Підсумовуючи багатогранну діяльність Теодора Цеклера, необхідно визнати, що крім душпастирської діяльності велику частину діяльності він присвятив відкриттю освітньо-виховних закладів різного типу, у яких він старався привити у молодому покоління християнські цінності. В Освітньо-просвітницькій діяльності Теодора Цеклера можна визначити такі тенденції:

1. Вона відповідала культурним та освітнім запитам тодішнього українського суспільства;

2. Була спрямована на духовний і моральний розвиток особистості та на формування активної позиції галичанина і члена церкви зокрема.

3. Освітньо-просвітницька діяльність Т. Цеклера здійснювалася в індивідуальні, груповій, і масовій формах та відображала педагогічні погляди Т. Цеклера та його громадянську позицію;

Педагогічні погляди Т. Цеклера були сформовані під впливом європейської наукової думки та українських національних традицій. Домінуючими принципами педагогічної моделі педагога були принципи гуманізму, принцип зв'язку виховання і життя, демократичності, культура відповідності та інші, що актуальні у сучасних умовах.

Значущість та актуальність поглядів педагога, громадського діяча, фундатора освітніх закладів, вимагає подальшого вивчення та аналізу.

Література:

1. ДАІФО (Державний архів Івано-Франківської області). Ф.69. Станиславське повітове управління державної поліції воєводства, м. Станіслав Станіславського повіту, м. Івано-Франківськ.Оп.1. Спр. 993, арк.5.

2. ДАІФО, Ф.6. Станиславське повітове староство, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства. Оп. 1.Спр. 156, арк. 40.

3. Клоновський Ю. Виникнення та розвиток протестантського руху у Станиславівському воєводстві. Чернівці: Технодрук, 2024. 292 с.

4. Сіреджук П. Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20-30-ті роки ХХ ст.). Тернопіль: Економічна думка, 2008. 751с.

5. ЦДІАЛУ (Центральний державний історичний архів України у Львові). Ф. 179, Кураторія Львівського шкільного округу, м. Львів Оп. 2, Спр. 3132.

6. Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера розказане Ліллі Цеклер: спогади. пер. з нім. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. 168 с.

7. Dąbrowski R. Mniejszość niemiecka w Polsce i jej działalność społeczno-kulturalna w latach 1918-1939. Szczecin: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Szczecinie, 1982. 201 s.

8. Stämmler D. Der Protestantismus in Polen. Verlag der historischen Gesellschaft für Posen, 1925. S.134-135.

9. Zöckler T. Bericht vom ersten Kursus für Schulschwestern. *Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislau.* 1915. Nr. 20. S.429.

10. Zöckler T. Das 29. Jahresfest der evangelischen Anstalten in Stanislau. *Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislau.* 1925. Nr. 11. S.137.

11. Zöckler T. Stanislau. *Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislau.* 1906. Nr. 12. S.145.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

References:

1. DAIFO (State Archives of Ivano-Frankivsk Oblast) F.69. Stanyslavske povitove upravlinnia derzhavnoi politsii voievodstva, m. Stanislav Stanislavskoho povitu, m. Ivano-Frankivsk. [F.69. Stanisławów Poviat State Police Office, Stanisławów, Stanisławów Poviat] Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti, Descr. 1. Case 995.[in Ukrainian].

2. DAIFO, F.6. Stanyslavske povitove starostvo, m. Stanislav Stanislavskoho povitu Stanislavskoho voievodstva, [F. 6. Stanisławski Poviat Starostwo, the city of Stanisław in the Stanisławski Poviat, Stanisławski Voivodeship.] m. Ivano-Frankivsk. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti, Descr. 1. Case 156. [in Ukrainian].

3. Klonovskyi, Yu. (2024). Vynyknennia ta rozvytok protestantskoho rukhu u Stanyslavivskomu voievodstvi [The emergence and development of the Protestant movement in the Stanisławów Voivodeship] Chernivtsi: Technodruk [in Ukrainian].

4. Siredzhuk, P. (2008). Sotsialno-ekonomichne stanovyshche i kulturne zhyttia nimetskoi menshyny Skhidnoi Halychyny (20-30-ti roky XX st.). [The socio-economic situation and cultural life of the German minority in Eastern Galicia (20-30s of the twentieth century] Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

5. TsDIAL (Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv) F.179. Kuratoriia Lvivskoho shkilnoho okruhu, m. Lviv [F.179. Curation of the Lviv School District, Lviv] Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi Descr. 2. Case 3132 [in Ukrainian].

6. Tsekler, L. (2007). Boh chuie molytvu. Zhyttia Teodora Tseklera rozkazane LilliTsekler: spohady /per. z nim [God hears prayer. The life of Theodor Zeckler as told by Lilli Zeckler: memoirs / L. Zeckler] Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].

7. Dąbrowski, R. (1982). Mniejszość niemiecka w Polsce i jej działalność społeczno-kulturalna w latach 1918-1939. Szczecin: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Szczecinie [in Polish].

8. Stämmler D. (1925). Der Protestantismus in Polen. Verlag der historischen Gesellschaft für Posen [in German].

9. Zöckler, T. (1915). Bericht vom ersten Kursus für Schulschwestern. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislau [in German].

10. Zöckler, T. (1925). Das 29. Jahresfest der evangelischen Anstalten in Stanislau. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislau [in German].

11. Zöckler T. (1906). Stanislau. Evangelisches Gemeindeblatt: Organ der Evang. Kirche A. u. H.B. in Polen. Stanislau [in German].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.091.3:613]:793-051

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1067-1077

Ткаченко Вадим Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітнього і соціокультурного менеджменту та соціальної роботи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (0472) 372-142, https//orcid.org/0000-0002-1000-262X

Усатов Богдан Станіславович аспірант кафедри освітнього і соціокультурного менеджменту та соціальної роботи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (0472) 372-142, https//orcid.org/0009-0001-8380-4420

Маслова Ірина Анатоліївна викладач кафедри освітнього і соціокультурного менеджменту та соціальної роботи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (047) 231-72-83, https://orcid.org/0009-0009-7255-4778

Рубан Анатолій Вікторович викладач кафедри освітнього і соціокультурного менеджменту та соціальної роботи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (047) 231-72-83, https://orcid.org/0009-0003-1361-9662

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ХОРЕОГРАФІВ

Анотація. Проаналізовано теоретичні та практичні аспекти впровадження здоров'язбережувальних технологій у процесі формування професійної майстерності хореографів. Встановлено, що збереження фізичного та психоемоційного здоров'я є ключовим чинником успішної професійної діяльності у хореографічному мистецтві. Визначено основні ризики професійного середовища, які впливають на здоров'я хореографів, та окреслено шляхи їх мінімізації. Виокремлено сучасні підходи та методики, що забезпечують інтеграцію здоров'язбережувальних технологій у систему професійної підготовки. Вмотивовано необхідність створення комплексного освітнього середовища, спрямованого на гармонійний розвиток студентів і підтримку їх фізичного та емоційного стану.

Вивчено досвід застосування здоров'язбережувальних технологій у провідних навчальних закладах хореографічного профілю. Порівняно ефективність традиційних і інноваційних підходів до організації навчального процесу, що враховують потреби у здоров'язбереженні. Розроблено рекомен-

дації щодо впровадження системного підходу до підтримки здоров'я майбутніх хореографів, які охоплюють фізичну активність, раціональний режим праці й відпочинку, психологічну підтримку та ергономічне облаштування робочого простору.

Запропоновано інструменти оцінки ефективності використання здоров'язбережувальних технологій у професійній підготовці. Узагальнено результати дослідження, які можуть бути використані в освітніх установах для покращення навчального процесу та забезпечення умов для довготривалого професійного розвитку хореографів. Рекомендовано широке застосування зазначених підходів у підготовці майбутніх фахівців з хореографічного мистецтва з метою створення якісного освітнього простору, орієнтованого на здоров'я.

Ключові слова: здоров'язбережувальні технології, професійна майстерність, хореографія, фізичне здоров'я, психоемоційний стан, освітнє середовище, інноваційні методики, професійна підготовка.

Tkachenko Vadim Volodymyrovych PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor at the Department of Educational and Socio-Cultural Management and Social Work, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, tel.: (0472) 372-142, https//orcid.org/0000-0002-1000-262X

Usatov Bohdan Stanislavovych Graduate student at the Department of Educational and Socio-Cultural Management and Social Work, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, tel.: (0472) 372-142, https//orcid.org/0009-0001-8380-4420

Maslova Iryna Anatoliivna Lecturer at the Department of Educational and Socio-Cultural Management and Social Work, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, tel.: (047) 231-72-83, https://orcid.org/0009-0009-7255-4778

Ruban Anatolii Viktorovych Lecturer at the Department of Educational and Socio-Cultural Management and Social Work, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, tel.: (047) 231-72-83, https://orcid.org/0009-0003-1361-9662

HEALTH-PRESERVING TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL MASTERY OF CHOREOGRAPHERS

Abstract. The theoretical and practical aspects of the implementation of health-saving technologies in the process of forming the professional skill of choreographers are analyzed. It has been established that maintaining physical and

psycho-emotional health is a key factor in successful professional activity in the choreographic art. The main risks of the professional environment, which affect the health of choreographers, are defined, and the ways of their minimization are outlined. Modern approaches and methods that ensure the integration of health-saving technologies into the system of professional training are singled out. The need to create a comprehensive educational environment aimed at the harmonious development of students and support of their physical and emotional state is motivated.

The experience of using health-saving technologies in leading educational institutions of the choreographic profile was studied. The effectiveness of traditional and innovative approaches to the organization of the educational process, taking into account the needs of health care, is compared. Recommendations for the implementation of a systemic approach to the health support of future choreographers have been developed, which include physical activity, a rational regime of work and rest, psychological support and ergonomic arrangement of the work space.

Tools for evaluating the effectiveness of the use of health-saving technologies in professional training are proposed. The results of the research, which can be used in educational institutions to improve the educational process and provide conditions for the long-term professional development of choreographers, are summarized. Wide application of the mentioned approaches in the training of future choreographic art specialists is recommended in order to create a high-quality educational space focused on health.

Keywords: health-preserving technologies, professional skill, choreography, physical health, psycho-emotional state, educational environment, innovative methods, professional training.

Постановка проблеми. Впровадження здоров'язбережувальних технологій у процесі формування професійної майстерності хореографів охоплюють широке коло питань, що стосуються як наукових основ, так і реальних методик, спрямованих на підтримку фізичного та психічного здоров'я майбутніх професіоналів у галузі хореографії. Сучасні умови професійної діяльності хореографів висувають високі вимоги до їхньої фізичної витривалості, психоемоційної стійкості та професійної майстерності. Однак специфіка роботи в хореографічній сфері нерідко супроводжується підвищеним навантаженням на опорно-руховий апарат, нервову систему та загальне здоров'я, що створює ризики для тривалого та якісного виконання професійних обов'язків. Збереження здоров'я майбутніх хореографів у процесі навчання набуває особливого значення, адже саме в цей період формується їхній професійний потенціал, навички саморегуляції та здатність адаптуватися до інтенсивного графіка роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти включають вивчення впливу різноманітних фізичних і психологічних методів на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

організм танцюриста, визначення принципів їх інтеграції у навчальний процес та розробку концептуальних підходів до використання цих технологій для забезпечення тривалого і безпечного професійного розвитку (Калашник, 2019). Практичні аспекти зосереджуються на конкретних заходах і техніках, які застосовуються у хореографічному навчанні та професійній підготовці, таких як індивідуально адаптовані програми фізичної підготовки, методики для профілактики травм, а також психологічні тренінги, що сприяють розвитку емоційної стійкості та внутрішньої гармонії танцюристів (Благова, 2010).

Взаємодія теоретичних знань і практичного досвіду дозволяє створити ефективну систему, яка сприяє не лише збереженню здоров'я, але й формуванню високого рівня професійної майстерності хореографів. Це передбачає інтеграцію різних аспектів навчання, таких як опанування техніки танцю, розуміння музичної структури, вивчення хореографічних композицій, розвиток сценічної виразності та вміння передавати емоційний зміст через рух (Ростовська, 2023).

Ю. Солонець відзначає, що багато дослідників, зокрема Л. Цветкова (1998) та О. Голдирич (2006), акцентують увагу на важливості не лише постійного вдосконалення навчальної програми у процесі виховання танцюриста високої виконавської майстерності, але й на врахуванні індивідуальних можливостей учнів. Саме це сприяє досягненню гармонійного оволодіння складною, віртуозною та багатогранною хореографічною координацією, що відповідає сучасним вимогам танцювального мистецтва (Солонець, 2011, с. 202).

Юй Хайюй, досліджуючи професійну культуру майбутніх педагогів-хореографів, зауважує, що на сьогоднішній день методи формування цієї культури залишаються недостатньо вивченими. У зв'язку з цим особливо важливою умовою її розвитку виступає спеціально організована освітня діяльність у закладах вищої освіти, яка спрямована на цілісне становлення професійної майстерності майбутніх педагогів-хореографів (Хайюй, 2021).

Незважаючи на очевидну актуальність проблеми, у системі професійної підготовки хореографів недостатньо уваги приділяється впровадженню здоров'язбережувальних технологій, які б сприяли зміцненню здоров'я, профілактиці професійних захворювань і формуванню гармонійного освітнього середовища. Недостатньо розроблені підходи до інтеграції здоров'язбереження в навчальний процес, зокрема, через відсутність чіткої методології, міждисциплінарного підходу та інноваційних технологій, які враховують особливості хореографічного мистецтва (Медвідь, 2015).

У зв'язку з цим виникає необхідність розроблення системного підходу до впровадження здоров'язбережувальних технологій у процес підготовки хореографів, що дозволить забезпечити їхній професійний розвиток, зберігаючи фізичне та емоційне благополуччя.

Мета статті полягає в обґрунтуванні значення здоров'язбережувальних технологій у формуванні професійної майстерності хореографів та визначення ефективних методів їх застосування..

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу. Якісна підготовка фахівця-хореографа є основою досягнення високого рівня професіоналізму, гармонійного розвитку творчих і фізичних здібностей, а також збереження здоров'я, що виступає запорукою успішної та тривалої професійної кар'єри. Обстоюючи важливість якісної підготовки хореографів, О. Мартиненко акцентує увагу на неможливості цього процесу без впровадження здоров'язбережувальних технологій в освітнє середовище. Вони мають на меті формування в студентів стійкої мотивації до здорового способу життя, а також забезпечення здатності застосовувати набуту здоров'язбережувальну компетентність у майбутній професійній діяльності. На думку авторки, створення здоров'язбережувального середовища для студентів-хореографів включає низку важливих аспектів. Серед них: регулярні медичні огляди та наявність відповідного дозволу для здобуття професійної хореографічної освіти; контроль викладачів за дотриманням санітарно-гігієнічних норм у навчальних приміщеннях (належне освітлення, опалення, провітрювання, вологе прибирання, ефективна витяжна система); якісне проведення інструктажів із безпеки життєдіяльності; раціональне планування розкладу занять для уникнення фізичного перевантаження студентів; діагностика емоційного стану здобувачів освіти; формування орієнтації на здоровий спосіб життя як невід'ємної складової професійного становлення (Мартиненко, 2019).

Таким чином, впровадження здоров'язбережувальних технологій забезпечує як гармонійний розвиток особистості хореографа, так і закладає основи для його тривалої професійної діяльності на найвищому рівні.

Практика свідчить, що використання здоров'язбережувальних технологій відкриває перед майбутніми фахівцями широкі горизонти не лише для розвитку пізнавальних здібностей, але й для формування професійних мотивів і інтересів. Такі підходи дозволяють глибше засвоювати, систематизувати та узагальнювати знання, уміння і навички, необхідні для ефективного вирішення педагогічних, виконавських і балетмейстерських завдань у майбутній професійній діяльності.

Застосування здоров'язбережувальних технологій стимулює розвиток діалектичного мислення, активізує творчий потенціал студентів і сприяє формуванню соціальних умінь, що є фундаментом для ефективної взаємодії та комунікації. Окрім того, такі підходи забезпечують оптимальне керівництво освітнім процесом, підвищують його ефективність та адаптують професійну підготовку до стрімких змін у соціально-економічному середовищі.

Інноваційні методики навчання також акцентують увагу на практичній спрямованості освітнього процесу, що сприяє набуттю соціального та професійного досвіду. Такий підхід є ключовим фактором успішного професійного становлення, особливо у творчій, але водночас фізично та психологічно складній сфері хореографії (Борсук & Мосякова & Окушко, 2011).

Професійне середовище хореографів, хоч і наповнене творчістю, супроводжується низкою ризиків, що впливають на фізичне, емоційне та психоло-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

гічне здоров'я (Чжень, 2022). Постійні фізичні навантаження, виконання складних рухів і відсутність належної фізичної реабілітації можуть призвести до травм опорно-рухового апарату, хронічного болю та проблем із поставою. Водночас напружений графік роботи нерідко спричиняє виснаження серцево-судинної системи та загострення хронічних захворювань.

Не менш важливими є психоемоційні ризики, які супроводжують професійну діяльність хореографів. Високий рівень стресу, жорстка конкуренція та постійний тиск очікувань з боку глядачів і колективу нерідко стають причинами емоційного вигорання та зниження самооцінки. До цих викликів додаються труднощі, пов'язані з умовами праці: неналежне покриття підлоги, недостатнє освітлення чи погана вентиляція, що ще більше ускладнює процес самореалізації.

Як зазначає Г. Ніколаї, створення комфортного й продуманого навчального середовища є не лише технічною необхідністю, а й вагомим внеском у формування гармонійних, впевнених і цілеспрямованих фахівців. Таке середовище має враховувати як фізичний комфорт, так і психоемоційні аспекти, адже саме це дозволяє зменшити стрес, посилити впевненість у власних силах та підтримати мотивацію для розвитку (Ніколаї, 2016).

Важливу роль відіграє створення зон для відпочинку й відновлення, розвиток атмосфери підтримки й співпраці, а не лише конкуренції, а також навчання методів управління емоціями та стресом. Усе це допомагає майбутнім хореографам не тільки здобувати професійні навички, а й долати виклики творчої діяльності з внутрішньою гармонією та впевненістю (Мартиненко, 2019). Саме в таких умовах розкривається справжній талант і народжується майстерність, яка базується на поєднанні фізичного, психологічного та емоційного благополуччя.

Вирішення цих проблем можливе через комплексний підхід до здоров'язбереження хореографів. Профілактика фізичних травм включає регулярну реабілітацію, правильне обладнання залів, якісне взуття та обов'язкові розминки. Для підтримки психоемоційного стану важливі консультації психологів, творчі паузи та оптимізація робочого графіка. Також корисними є освітні заходи, спрямовані на підвищення обізнаності про профілактику травматизму й здоровий спосіб життя.

Таким чином, інноваційні технології навчання у поєднанні з заходами здоров'язбереження створюють міцний фундамент для професійного зростання хореографів. Вони дозволяють гармонійно поєднувати творчість із турботою про здоров'я, забезпечуючи довгу, успішну та натхненну кар'єру.

На думку І. Усатової та А. Ведмедюка здоров'язбережувальні технології в професійній підготовці є важливим інструментом формування культури здоров'я у студентів. Вони сприяють гармонійному розвитку фізичного, психологічного та соціального благополуччя молоді. Для оцінки ефективності цих технологій пропонується використовувати різноманітні методи, зокрема

моніторинг фізіологічного стану (зріст, вага, рівень активності), психологічну діагностику (оцінка стресу та задоволення навчанням), аналіз поведінкових змін (звички, фізична активність), а також анкетування, самооцінку та результати навчання (успішність, кількість пропусків). Автори переконані, що у поєднанні з інноваційними підходами, такими як цифрові платформи, біометричні технології та VR, ці інструменти дозволяють створити ефективне освітнє середовище, яке сприяє збереженню здоров'я студентів та підвищенню якості освіти (Усатова & Ведмедюк, 2023).

Інтеграція здоров'язбережувальних технологій у хореографічну освіту є фундаментом для забезпечення фізичного та психоемоційного благополуччя студентів. У цьому контексті особливе значення має діяльність Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, який готує фахівців за спеціальністю 024 «Хореографія». Впровадження як традиційних, так і інноваційних методів створює умови для гармонійного розвитку студентів, підвищуючи ефективність їхнього навчання та зберігаючи їхнє здоров'я.

Традиційні підходи, як-от обов'язкові розминки, адаптовані фізичні вправи та реабілітаційні заняття, залишаються важливими елементами освітнього процесу. Вони зміцнюють організм студентів, знижують ризик травм та допомагають формувати базові фізичні навички, необхідні для хореографічної діяльності. Проте, такі методи мають певні обмеження, адже не завжди враховують індивідуальні потреби студентів, їхній рівень підготовки та особливості організму.

Саме тому інтеграція інноваційних технологій відкриває нові перспективи для вдосконалення навчального процесу. Застосування таких підходів, як йога, пілатес, біомеханічний аналіз рухів та цифрові програми для моніторингу фізичних показників, дозволяє забезпечити індивідуальний підхід до кожного студента. Ці технології не лише сприяють зниженню травматизму, але й позитивно впливають на психоемоційну стабільність студентів, допомагаючи їм краще адаптуватися до складних умов навчання та майбутньої професійної діяльності (Борсук &Мосякова & Окушко, 2011).

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького активно впроваджує системний підхід до підтримки здоров'я майбутніх хореографів, створюючи сприятливі умови для їхнього гармонійного розвитку. Основою цього підходу є комплекс заходів, спрямованих на забезпечення фізичного та психоемоційного благополуччя студентів. Зокрема, важливу роль відіграє підтримка фізичної активності та профілактика травматизму. Регулярні тренування, вправи на розминку, реабілітаційні програми та використання сучасних методів фізичної підготовки сприяють збереженню високого рівня витривалості студентів, допомагають уникати травм і готують їх до інтенсивних професійних навантажень.

Важливим аспектом є також раціональне планування режиму праці та відпочинку. Уміння поєднувати інтенсивні тренування з часом для віднов-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

лення сил запобігає як фізичному, так і емоційному виснаженню. Це особливо актуально для професії хореографа, яка вимагає значних фізичних ресурсів та творчої концентрації.

Окрім фізичної підготовки, значна увага приділяється психологічній підтримці студентів. Високі вимоги до результатів, творчі виклики та постійний стрес можуть негативно впливати на психоемоційний стан майбутніх хореографів. Для цього університет впроваджує психологічні тренінги, консультації та методики релаксації, які допомагають студентам справлятися з труднощами, зберігати мотивацію та підтримувати внутрішню гармонію.

Досліджуючи підготовку майбутніх хореографів, науковці наголошують на тому, що важливою складовою системного підходу є ретельно спроєктоване ергономічне середовище для навчання. Сучасні танцювальні зали, обладнані спеціальним покриттям підлоги, яке мінімізує ризик травм, оптимальним освітленням для зниження втоми очей, якісною системою вентиляції та іншими комфортними умовами, стають простором, де студенти не лише відточують свою майстерність, а й гармонійно розвиваються фізично та емоційно. Саме такі умови формують міцний фундамент для їхнього професійного становлення (Ткаченко & Маслова & Усатова & Цвячка & Рубан, 2024).

Т. Благова слушно зазначає, що створення комфортних умов навчання не лише зменшує фізичне та психологічне навантаження, але й сприяє максимальній зосередженості студентів на вдосконаленні своєї майстерності. Впевненість і почуття захищеності під час занять є ключовими факторами гармонійного розвитку. Організований простір, який відповідає сучасним стандартам, перетворюється на потужний інструмент не лише для формування професійних навичок, а й для забезпечення позитивного емоційного стану, що напряму впливає на ефективність навчального процесу. У таких умовах майбутні хореографи отримують унікальну можливість розкрити свій творчий потенціал, впевнено рухаючись до досягнення своїх мистецьких цілей (Благова, 2017).

Таким чином, впроваджуючи комплексні заходи підтримки здоров’я, Черкаський національний університет не лише створює умови для гармонійного розвитку майбутніх фахівців, але й забезпечує підготовку здорових, витривалих і професійно конкурентоспроможних хореографів, готових успішно працювати в динамічному і творчому середовищі.

Важливим результатом впровадження цих технологій є не лише покращення фізичного стану студентів, але й розвиток їхнього творчого потенціалу. Гармонійний баланс між фізичним та емоційним благополуччям забезпечує стійкість до навантажень, які супроводжують хореографічну діяльність, та формує здатність до самореалізації у професії.

Таким чином, інтеграція здоров’язбережувальних технологій у навчальний процес Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

забезпечує гармонійний розвиток майбутніх фахівців, готуючи їх до успішної кар'єри в динамічному та конкурентному середовищі хореографії. Ці технології не лише зміцнюють фізичне здоров'я студентів, але й створюють фундамент для їхньої творчої реалізації, роблячи освіту сучасною, ефективною та орієнтованою на потреби часу.

Висновки. Застосування здоров'язбережувальних технологій у формуванні професійної майстерності хореографів у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького відіграє ключову роль у забезпеченні гармонійного розвитку майбутніх фахівців. Ці технології спрямовані на підтримку фізичного та психоемоційного здоров'я студентів, що є важливим у процесі їхньої підготовки до професійної діяльності в умовах високих фізичних і творчих навантажень.

Здоров'язбережувальні підходи, реалізовані через створення сучасного навчального середовища, включають облаштування танцювальних залів безпечними амортизаційними покриттями, організацію належної вентиляції та освітлення, впровадження програм профілактики травматизму та стресу. Такі умови не лише сприяють збереженню здоров'я, але й допомагають студентам краще зосередитися на вдосконаленні своїх професійних навичок.

Особливе значення мають практики саморегуляції, які включають дихальні вправи, розвантажувальні фізичні комплекси, правильну організацію праці та відпочинку. Це дозволяє студентам уникати перевтоми, а також формувати стійкість до психологічних викликів, з якими вони можуть зіштовхнутися в майбутній кар'єрі.

Перспективи подальшого розвитку цього напряму в ЧНУ полягають у розширенні інтеграції здоров'язбережувальних технологій у навчальний процес через спеціальні тренінги, лекції, практичні заняття та впровадження індивідуальних програм для студентів. Моніторинг ефективності цих підходів сприятиме їхньому вдосконаленню, а також допоможе створити ще комфортніше і продуктивніше навчальне середовище для студентів-хореографів.

Література:

1. Благова, 2010 – Благова, Т. О. (2010). Особливості професійної підготовки майбутніх учителів-хореографів у системі педагогічної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 50*, 72–76.

2. Благова, 2017 – Благова, Т. О. (2017). Професійно-практична підготовка хореографа в умовах вищої педагогічної освіти. *Мистецтво та освіта: науково-методичний журнал, 1(83)*, 48–52.

3. Калашник, 2019 – Калашник, С. (2019). Професійне формування майбутнього вчителя хореографії засобами систематичної творчої діяльності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 4(88)*, 51–62.

4. Мартиненко, 2019 – Мартиненко, О. (2019). Підготовка фахівця-хореографа в контексті розвитку сучасної освіти в Україні. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету, (3)*, 127–136. https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2019.190347

5. Медвідь, 2015 – Медвідь, Т. А. (2015). Актуальні проблеми підготовки майбутніх хореографів. У *Сучасні стратегії розвитку хореографічної освіти: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Умань, 16–17 травня 2015 р.)* (с. 62–66). ФОП Жовтий О. О.

6. Ніколаї, 2016 – Ніколаї, Г. Ю. (2016). Теоретико-методологічні засади дослідження хореографічно-педагогічної освіти в Україні. *Мистецтво і освіта, 3(81)*, 6–12.

7. Мартиненко, 2019 – Мартиненко, О. В., Омельченко, А. І., & ін. (2019). *Розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців мистецьких дисциплін як фактор їх професіональної самореалізації: колективна монографія*. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні.

8. Ростовська, 2023 – Ростовська, Ю. О. (2023). Професійна підготовка майбутніх викладачів хореографії у процесі вивчення фахових теоретичних дисциплін. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя), (3)*, 81–85. https://doi.org/10.31654/2663-4902-2022-PP-3-81-85

9. Солонець, 2011 – Солонець, Ю. Ю. (2011). Значення та сутність рухової координації та критерії її оцінки при засвоєнні танцювальних рухів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт, 81*, 439–441.

10. Борсук, Мосякова, & Окушко, 2011 – Борсук, Н. В., Мосякова, І. Ю., & Окушко, Т. К. (2011). *Спортивна сучасна хореографія: комплексна навчальна програма з позашкільної освіти*. Київ.

11. Ткаченко, Маслова, Усатова, Цвячка, & Рубан, 2024 – Ткаченко, В., Маслова, І., Усатова, І., Цвячка, О., & Рубан, А. (2024). *Фізична підготовка майбутніх хореографів: теорія, методика, діагностика: навчально-методичний посібник*. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького.

12. Усатова & Ведмедюк, 2023 – Усатова, І. А., & Ведмедюк, А. Д. (2023). Здоров'язбережувальні компетенції як провідна складова підготовки майбутнього вчителя фізичної культури до реалізації здоров'язбережувальних технологій. У *Світ наукових досліджень. Вип. 22: матеріали міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 27–28 вересня 2023 р.)* (с. 216–219). Тернопіль: ФОП Шпак В. Б.

13. Юй, 2021 – Юй, Х. (2021). Експериментальна програма розвитку методологічної культури майбутніх педагогів-хореографів у закладах вищої освіти України. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: науковий журнал, 3(136)*, 22–28.

Чжень, 2022 – Чжень, Ч. (2022). Особливості підготовки майбутніх фахівців хореографічного мистецтва у процесі навчання закладів вищої освіти КНР. *Освіта. Інноватика. Практика, 10(7)*, 50–53. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol10i7-008

References:

1. Blahova, 2010 – Blahova, T. O. (2010). Peculiarities of professional training of future choreography teachers in the system of pedagogical education. *Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 50, 72–76 [in Ukr].

2. Blahova, 2017 – Blahova, T. O. (2017). Professional and practical training of a choreographer in the context of higher pedagogical education. *Mystetstvo ta osvita: naukovo-metodychnyi zhurnal*, 1(83), 48–52 [in Ukr].

3. Kalashnyk, 2019 – Kalashnyk, S. (2019). Professional formation of a future choreography teacher through systematic creative activity. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi*, 4(88), 51–62 [in Ukr].

4. Martynenko, 2019 – Martynenko, O. (2019). Training of choreography specialists in the context of the development of modern education in Ukraine. *Zbirnyk naukovykh prats Uman'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, (3), 127–136. https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2019.190347 [in Ukr].

5. Medvid, 2015 – Medvid, T. A. (2015). Actual problems of preparing future choreographers. In *Suchasni stratehii rozvytku khoreohrafichnoi osvity: materialy II Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu* (m. Uman', 16–17 travnia 2015 r.) (pp. 62–66). FOP Zhovtyi O. O. [in Ukr].

6. Nikolaï, 2016 – Nikolaï, H. Yu. (2016). Theoretical and methodological foundations of researching choreographic-pedagogical education in Ukraine. *Mystetstvo i osvita*, 3(81), 6–12 [in Ukr].

7. Martynenko, 2019 – Martynenko, O. V., Omel'chenko, A. I., & al. (2019). Development of the creative potential of future specialists in art disciplines as a factor of their professional self-realization: collective monograph. Melitopol: Vydavnychy budynok Melitopol's'koi mistsevoyi drukarni.

8. Rostovska, 2023 – Rostovska, Yu. O. (2023). Professional training of future choreography teachers in the process of studying specialized theoretical disciplines. *Naukovi zapysky. Seriya "Psykholohiko-pedahohichni nauky"* (Nizhynskyi derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia), (3), 81–85. https://doi.org/10.31654/2663-4902-2022-PP-3-81-85 [in Ukr].

9. Solonets, 2011 – Solonets, Yu. Yu. (2011). The meaning and essence of motor coordination and the criteria for its assessment in mastering dance movements. *Visnyk Chernihivskoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. Seriya: Pedahohichni nauky. Fizychne vykhovannya ta sport*, 81, 439–441 [in Ukr].

10. Borsuk, Mosiakova, & Okushko, 2011 – Borsuk, N. V., Mosiakova, I. Yu., & Okushko, T. K. (2011). *Sportyvna suchasna khoreohrafiya: kompleksna navchal'na prohrama z pozashkil'noi osvity*. Kyiv [in Ukr].

11. Tkachenko, Maslova, Usatova, Tsvyachka, & Ruban, 2024 – Tkachenko, V., Maslova, I., Usatova, I., Tsvyachka, O., & Ruban, A. (2024). *Fizychna pidhotovka maibutnikh khoreohrafiv: teoriya, metodyka, diaknostyka: navchal'no-metodychnyi posibnyk*. Cherkasy: ChNU im. B. Khmel'nyts'koho [in Ukr].

12. Usatova & Vedmediuk, 2023 – Usatova, I. A., & Vedmediuk, A. D. (2023). Health-preserving competencies as a leading component of preparing future physical education teachers to implement health-preserving technologies. In *Svit naukovykh doslidzhen'. Vyp. 22: materialy mizhnarodnoi multydytsyplynarnoyi naukovoyi internet-konferentsii* (m. Ternopil', Ukraina, m. Opole, Pol'shcha, 27–28 veresnya 2023 r.) (pp. 216–219). Ternopil': FOP Shpak V. B. [in Ukr].

13. Yui, 2021 – Yui, K. (2021). Experimental program for the development of the methodological culture of future choreographer-pedagogues in higher education institutions of Ukraine. *Naukovy visnyk Pivdennoukrains'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushyns'koho: naukovyi zhurnal*, 3(136), 22–28 [in Ukr].

14. Chzhen, 2022 – Chzhen, C. (2022). Peculiarities of preparing future specialists in choreographic arts during their studies at higher education institutions of the PRC. *Osvita. Innovatyka. Praktyka*, 10(7), 50–53. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol10i7-008 [in Ukr].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 377.091.33-028.22-039=161.2(045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1078-1093

Тягур Василь Михайлович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладом освіти, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, тел.: (066) 539-08-27, https://orcid.org/0000-0002-4811-4643

Кулін Агнеш Золтанівна старший викладач кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладом освіти Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, тел.: (050) 847-78-11, https://orcid.org/0009-0002-3865-0634

Габода Єва Бейлівна старший викладач кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладом освіти Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, тел.: (095) 891-88-47, https://orcid.org/0009-0004-3480-5090

НАВЧАННЯ ПРОЄКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ЗВО ПРИ РОБОТІ З ВИКИДНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Анотація. Розглянуто можливості навчання майбутніх вчителів початкових класів проєктній діяльності, на основі стимулювання і активізації їх творчої енергії, сприяючи розвитку їх особистих творчих здібностей через впровадження засобів і форм продуктивного навчання, забезпечуючи здатність інноваційно мислити та здійснювати професійну діяльність на основі ознайомлення з роботою із викидними матеріалами та методикою роботи з ними.

Проведено аналіз засвоєння проєктної діяльності у процесі вивчення, врахування інтеграційних можливостей галузей «Технології» та «Мистецтво» при роботі з викидними матеріалами, враховуючи те, що викидні матеріали надають велике різноманіття матеріалів, готових форм, кольорову гамму, які можна використати у виготовленні виробів, як утилітарного так і художнього змісту. Робота з різними матеріалами у освітній галузі «Технології» сприяє формуванню практичних навичок, розвитку технічної творчості, а за освітньою галуззю «Мистецтво» викидні матеріали можуть стати основою для створення унікальних художніх композицій, формування естетичного смаку, створення мистецьких творів.

Вивчення та вдосконалення набутих компетентностей при роботі з викидними матеріалами у процесі навчання студентів проєктній діяльності можна здійснювати через застосування відповідних підходів до навчання, які можна доповнювати один-одним, поєднувати, інтегрувати. Особливу увагу зосереджено на проєктному, інтегративному, практико- та проблемно-орієнтованому, екологічному, ігровому та інших підходах.

Завдячуючи варіативності підходів у своїй проєктній діяльності студенти можуть поєднувати знання про технологічні процеси роботи з різними матеріалами із художнім підходом у процесі створення виробів, підвищувати практичність, естетику та екологічність виробів на основі набутих проєктних компетентностей.

Кожен із підходів може бути адаптований до конкретних навчальних цілей і рівня підготовки студентів, забезпечуючи комплексний розвиток їхньої професійної майстерності, яка базується на творчому мисленні та застосуванні практичних, дослідницьких навичок, можливості організації та прогнозування результатів роботи.

Ключові слова: викидні матеріали, робота з викидними матеріалами, формування компетентностей, здобувачі ЗВО, майбутні вчителі початкової школи, проєктна діяльність, технології, мистецтво

Tiahur Vasyl Mykhailovych Candidate Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary, Preschool education and Management of Educational Institutions Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Berehove, tel.: (066) 539-08-27, https://orcid.org/0000-0002-4811-4643

Kulin Ahnesh Zoltanivna Senior Teacher of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary, Preschool education and Management of Educational Institutions Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Berehove, tel.: (050) 847-78-11, https://orcid.org/0009-0002-3865-0634

Haboda Yeva Beilivna Senior Teacher of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary, Preschool education and Management of Educational Institutions Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Berehove, tel.: (095) 891-88-47, e-mail: gaboda.eva@kmf.org.ua, https://orcid.org/0009-0004-3480-5090

TRAINING IN PROJECT ACTIVITIES FOR ZVO STUDENTS WHEN WORKING WITH WASTE MATERIALS

Abstract. The article considers the possibilities of teaching future primary school teachers project activities on the basis of stimulating and activating their

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

creative energy, promoting the development of their personal creative abilities through the introduction of means and forms of productive learning, ensuring the ability to think innovatively and carry out professional activities based on familiarisation with the work with waste materials and methods of working with them.

The article analyses the learning of project activities in the process of studying, taking into account the integration capabilities of the fields of Technology and Art when working with waste materials, given that waste materials provide a wide variety of materials, finished forms, and colours that can be used in the manufacture of products of both utilitarian and artistic content. Working with different materials in the field of Technology contributes to the formation of practical skills and the development of technical creativity, and in the field of Art, waste materials can become the basis for creating unique artistic compositions, shaping aesthetic taste, and creating artworks.

The study and improvement of the acquired competencies in working with waste materials in the process of teaching students project activities can be carried out through the use of appropriate teaching approaches that can complement each other, combine, and integrate. Particular attention is paid to project-based, integrative, practice- and problem-based, ecological, game-based, and other approaches.

Due to the variability of approaches in their project activities, students can combine knowledge of technological processes of working with different materials with an artistic approach in the process of creating products, increase the practicality, aesthetics and environmental friendliness of products based on the acquired project competencies.

Each of the approaches can be adapted to the specific learning objectives and level of training of students, ensuring the comprehensive development of their professional skills based on creative thinking and the application of practical, research skills, the ability to organise and predict work results.

Keywords: waste materials, work with waste materials, development of competences, students, future teachers of primary school, project activities, technologies, art

Постановка проблеми. Суспільні і технологічні зміни які відбуваються у світі диктують різновекторні процеси змін у освіті і освітніх середовищах. Одним із основним з цих процесів у продуктивній освіті можна рахувати створення інноваційного освітнього середовища, яке постійно змінюється відповідно до вимог впливаючи на формування висококваліфікованих фахівців для провадження діяльності у різних галузях. Освіта, на основі інноваційних процесів, може виступати мотиваційним стимулом до продуктивного навчання, що у свою чергу стимулюватиме активізацію особистої творчої енергії індивіда, сприяючи розвитку у особистості творчих здібностей через впровадження засобів і форм продуктивного навчання, забезпечуючи йому

здатність інноваційно мислити та здійснювати професійну діяльність у залежності від кваліфікації не виключаючи нестандартних ситуацій.

Основним завданням освіти, поміж багатьох інших, є підготовка відповідних педагогічних кадрів, які сприймають позитивні інноваційні процеси, володіють інноваційними технологіями можуть творчо і ситуативно їх застосовувати та поширювати. Одним із шляхів розвитку творчих здібностей майбутніх педагогів, креативних підходів до виконання завдань, інноваційного мислення, є провадження проєктної діяльності, яка є одним із прогресивних методів сучасних освітніх технологій.

Впровадження проєктних технологій у освітній процес здобувачів вищої освіти повинен відбуватися у всіх галузях, у тому числі, і з врахуванням підготовки педагогічних кадрів для всіх рівнів загальної середньої освіти маючи на увазі наступність і перспективу змісту освіти для розвитку дитини.

Серед інших, однією головною метою навчальної діяльності у технологічній освітній галузі є формування компетентностей придатних для застосування у галузі техніки, технологій та мистецтві, проведення змін у навколишньому середовищі, з формуванням та дотриманням екологічних складових, збереження культурних і національних традицій, з врахуванням принципів самореалізації. Прийнявши до уваги все зазначене вище, та врахувавши, що сучасні технології не повинні наносити шкоди, повторно використовувати матеріали, слід звернути увагу у освітніх закладах роботі з викидними матеріалами, використанню її у проектній діяльності, а особливо у ЗВО які готують педагогів для початкової школи у якій закладаються основи сприйняття, видів діяльності, формується екологічне мислення та розвивається творчий потенціал учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У освітній галузі «Технології» та галузі «Мистецтво» велика увага спрямована на набуття компетенцій роботи з різними матеріалами їх обробці та використанню. Головними завданнями цих галузей можна рахувати можливість застосовувати отриманні знання і на їх основі формувати відповідні професійні компетентності. Багато з цих матеріалів можна знайти серед викидних матеріалів. Не дивлячись на це, дослідженню роботи з викидними матеріалами їх повторному використанню, методиці навчання у процесі вивчення галузей «Технології» та «Мистецтво», проєктній діяльності як засобу інтелектуального розвитку у процесі інтеграційної діяльності, підготовці до цього педагогів, а особливо у для роботи у початковій школі, присвячено мало уваги.

Саме на основі компетентності у роботі з викидними матеріалами можна розвивати розуміння та розширювати можливості впровадження проєктної діяльності у цьому напрямку. О. Коберник вважав компетентність учня у сучасних технологіях проявляється у його грамотності, освіченості, знаннях і ерудиції, набутих на основі особистого досвіду у різних видах предметно-перетворювальної діяльності та засвоєнні виробничих технологій, його

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вміннях і навичках, підготовленості, можливостей визначення шляхів і забезпечення їх здійснення та функціонування завдяки комплексному досягненню цілей за допомогою свідомості та мислення [1, с.36; 2, с.89].

Розглядаючи метод проєктів при роботі з викидними матеріалами не можна не згадати про те, що дослідженням методу проєктів, його теоретичними аспектами та проблемами організації навчання на його основі, серед перших, займалися Дж. Дьюї, В. Кілпатрік, Е. Коллінгс, Л. Левін, О. Коберник.

Серед українських вчених дослідженням теоретичних аспектів методу проектів здійснювали Т. Башинська, В. Вдовченко, Т. Волковська, С. Гончаренко, І. Зайцев, І. Зязюн, В. Землянська, , Л. Коваль, О. Кондратюк, Л. Кравчук, О. Онопрієнкно, Л. Оршанський, Г. Селевко, З. Таран, В. Тименко, та ін.. Науковцями були сформульовані основні засади, розроблені схеми провадження проєктної діяльності у закладах освіти, обґрунтовано ефективність її використання. Аналіз досліджень сучасних науковців доводить пріоритетність використання проєктної діяльності у навчальному процесі. Розглядаючи її, у більшості, як «сукупність навчально-пізнавальних прийомів; як освітню технологію; як комплексний навчальний метод» [3], зазначають, що він сприяє об'єднанню знань, умінь, компетенції і цінностей.

Питання організації проєктної діяльності як одного з засобів вдосконалення та розвитку технологічної освіти учнів початкової школи розглядались у дослідженнях Г. Бучківської, Н. Гавриш, І. Гриценок, Н. Котелянець, Т. Мачачі, В. Сидоренка, С. Симоненка, В. Сироти, В. Тименка, Г. Тарасенко, Т. Шевчук та інших. Проте, проблема застосування проєктної діяльності у навчальному процесі здобувачів закладів вищої освіти при роботі з викидними матеріалами, аналіз потенціалу цього виду роботи, можливості інтеграції у процесі навчання освітній галузі «Технології» та галузі «Мистецтво» потребує більш глибокого вивчення.

Мета статті є аналіз впровадження у навчання майбутніх вчителів початкової школи технології і методики роботи з викидними матеріалами, формування ключових компетентностей та можливостей через цей вид робіт засвоєння проєктної діяльності у процесі вивчення галузей «Технології» та «Мистецтво».

Виклад основного матеріалу. Згідно досліджень Blink Learning (технологічна компанія, що спеціалізується на розробці рішень для освіти) більшість учителів з різних країн пропонує ширше використання технологій в освіті, як очній, так і дистанційній, оскільки, вчителі продовжують вірити в трансформаційний потенціал технологій. [4] Однією з таких технологій, здатних трансформувати навколишнє середовище у технічному, естетичному та екологічному змісті, можна вважати роботу з викидними матеріалами.

Обробку викидних матеріалів та навчання цьому можна рахувати не тільки поєднанням технологічних процесів, а і сукупністю технологій, застосування яких можуть мати позитивний ефект, як у навчанні майбутніх педагогів так і у їх професійній діяльності у початковій школі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У першу чергу потрібно визначитися з поняттям викидних матеріалів. Викидні матеріали – це відходи або вторинні ресурси, що не використовуються в первинному виробництві, але можуть бути перероблені або адаптовані для нових цілей. Викидні матеріали можуть бути у формі коробок, пляшок, пластин, рулонів, плівок та інших форм, які використовують для пакування, фасування, кріплення, ізолювання, захисту, інших не тільки господарських потреб, і у процесі використання чи експлуатації втратили свою первинну функцію чи призначення та потребують адаптації для нових цілей, утилізації чи повторної переробки. Вони виготовляються з різних матеріалів: паперу, деревини, скла, різних волокон, пластичних мас, металів тощо. Якраз через роботу з викидними матеріалами можна реалізувати володіння компетентностями набутими у процесі роботи з різними матеріалами.

У процесі навчання освітній галузі «Технології» та галузі «Мистецтво» студенти педагогічних спеціальностей ознайомлюються з різними матеріалами, способами їх обробки, методиками виготовлення з них різних виробів. Всі ці отримані навички можна перенести на ознайомлення з роботою із викидними матеріалами. Викидні матеріали надають велике різноманіття матеріалів, готових форм, кольорову гамму, які можна використати у виготовленні виробів, як утилітарного так і художнього змісту.

При цьому слід прийняти до уваги, що робота з різними матеріалами у освітній галузі «Технології» сприяє формуванню практичних навичок, розвитку технічної творчості, а за освітньою галуззю «Мистецтво» викидні матеріали можуть стати основою для створення унікальних художніх композицій, формування естетичного смаку, створення мистецьких творів. За змістом це є процесом художнього конструювання.

Процес художнього конструювання вимагає інтеграцію декількох видів діяльності: пізнавальної, оцінюючої, перетворюючої. З цього приводу Н. Охріменко у своїй роботі зазначає: «Взаємозв'язок цих видів діяльності і породжує процес проектування: завдяки дії першого, суб’єкт отримує об’єктивні знання; оцінююча діяльність на основі цього знання висуває проблеми і цілі; під впливом перетворюючої діяльності людина створює творчий акт. В свою чергу, результат перетворюючої діяльності знову потребує естетичного відношення, переосмислення, отримання нового знання і т.д. Завдяки зміні діяльностей породжується і приходить до розв’язку конфлікт між існуючим і належним станом об’єкту [5, с. 113].»

Беручи до уваги той факт, що реалізацію мети початкової освіти можна ґрунтувати на такому ціннісному орієнтирі, як: радість пізнання, що обумовлюється використанням в освітньому процесі дослідницької та проектної діяльності результатом яких є продукт художнього конструювання. Тому саме цей напрям у роботі з викидними матеріалами повинен розширюватися і вдосконалюватися.

О. Савченко вважала, що проєктна діяльність є одним із сучасних методів навчання, найбільш продуктивним, оскільки, в ньому може бути реалізо-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вано одночасно декілька сучасних підходів: особистісно орієнтований, комунікативно-діяльнісний тощо. Науковець визначала, що він «спрямований на перехід від авторитарного стилю навчання до демократичного, завжди орієнтований на самостійну діяльність учнів, яка реалізується як в індивідуальній, так і в парній, груповій діяльності, що завжди передбачає розв'язання проблеми» [6]. Тому, майбутні педагоги повинні опанувати ним і використовувати у своїй майбутній професійній діяльності, і як зазначала науковець, що якраз характерні особливості проєктної технології для вчителів «створюють широкі можливості для формування в учнів умінь, пов'язаних із самостійним освоєнням нових знань, які виявляються у 20 розмаїтті форм самостійної роботи, оволодінні новими способами пізнавальної діяльності, проблемному підході, елементах пошуку або дослідження творчої діяльності [7]».

Проєктна діяльність є важливим компонентом підготовки майбутніх педагогів, а особливо для роботи у початковій школі, оскільки вона формує у студентів ключові професійні та загальні компетентності, які необхідні для роботи в сучасній освітній системі. Саме, у початковій школі педагоги зможуть сформувати в учнів розуміння проєктної діяльності, навчити планувати свою роботу, усвідомлено виконувати етапи проектної діяльності, застосовуючи компетентності здобуті у процесі інших видів діяльності, а у нашому випадку обробці різних матеріалів, аналізі форм, понять композиції, відомостей з кольорознавства. Крім того, на думку Л. Лук'янової, проєктний підхід удосконалює особистісну педагогічну систему і виконує дидактичні, пізнавальні, розвивальні, виховні та соціалізуючи функції, які конкретизуються у відповідних завданнях, що ставляться перед студентами [8, с. 17-18], а у подальшій їх професійній діяльності проєктна діяльність може виступати як засіб інтелектуального розвитку молодших школярів, у тому числі, і на інтегрованих уроках.

Студенти повинні усвідомити, враховувати у своїй наступній роботі, що використання проєктної технології при роботі з викидними матеріалами повинна орієнтуватись на учня і буде безпосередньо впливати не тільки на його технічний, творчий розвиток, а й на психологічний розвиток. Враховуючи це, В. Алєксєєв з цього приводу висловлює думку, що технологія дає можливість учителеві впливати як на зовнішні мотиви (активне сприйняття нового, прагнення бути дорослим, допитливість), так і на внутрішні мотиви (почуття обов'язку, любов до книги, бажання вчитися, потяг до самоосвіти, прагнення до успіху тощо) школяра, що дає змогу поєднати ціннісно-змістовні основи культури та процес діяльнісної соціалізації учнів. Саме тому сьогодні технологія проєктного навчання є надзвичайно актуальною [9, с. 40-41].

Студенти у процесі навчання повинні зрозуміти, що проєктна діяльність у педагогічному контексті становить одну з основних складових освітнього процесу, побудованого на створенні, організації та реалізації проєктів. Відомо,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

що основою цього методу є ідея активної взаємодії, практико-орієнтованого навчання, де студенти самостійно або в групах вирішують завдання, які мають практичне або дослідницьке значення та здобувають компетентності у проєктній діяльності, які можуть використати у майбутній професійній діяльності.

У процес роботи з викидними матеріалами здобувачі закладів вищої освіти повинні усвідомити особливості проєктної діяльності, яка полягає:

- у визначенні мети створення нового продукту (матеріального чи нематеріального), який відповідає потребам реального життя;
- визначенні власної ролі, як активного учасника і організатора освітнього процесу;
- усвідомленні ролі викладача: наставник, модератор, координатор;
- вмінні інтегрувати знання: поєднання знань із різних дисциплін для розв'язання конкретних завдань;
- визначенні та розумінні етапності: чіткий поділ діяльності на етапи – від ідеї до реалізації.

Звичайно, у цьому залишається важливою роль викладача, який є активним учасником освітнього процесу.

Як і у будь-якій іншій проєктній діяльності, впровадження проєктної діяльності при роботі з викидними матеріалами у підготовку майбутніх педагогів створює можливість розвитку:

1) Проєктної компетентності. Здатність планувати, реалізовувати та аналізувати освітні проєкти.

2) Критичного мислення – уміння оцінювати альтернативні рішення і приймати обґрунтовані рішення щодо використання матеріалів, їх підбору і поєднання.

3) Педагогічної творчості – вміння створювати інноваційні підходи до навчання.

4) Комунікаційних навичок – ефективне спілкування в групах, робота в команді із здатністю відстоювати свою точку зору або визначати і приймати правильні рішення інших.

5) Екологічної свідомості – здатність інтегрувати принципи сталого розвитку та потреб суспільства у педагогічну діяльність.

Робота з викидними матеріалами в освітньому процесі навчання педагогів з врахуванням проєктної діяльності потребує системного підходу, що забезпечує інтеграцію екологічного, педагогічного та творчого, художнього компонентів у підготовку майбутніх фахівців.

Вивчення та вдосконалення набутих компетентностей при роботі з викидними матеріалами у процесі навчання студентів проєктній діяльності можна здійснювати через застосування відповідних підходів до навчання.

Одним з таких підходів який ефективно можна впроваджувати у навчання є, саме, проєктний підхід. Він передбачає створення довгострокових

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

навчальних або соціальних проєктів з використанням викидних матеріалів, які включають усі етапи проєктної діяльності: планування, реалізацію, презентацію та аналіз результатів.

Студенти здійснюючи проєктну діяльність можуть вчитися створювати навчальні набори для початкової школи із вторинних (викидних) матеріалів (наприклад, кубиків із картону чи деталей для конструкторів). Також, корисними будуть роботи з розробки соціального проєкту з популяризації повторного використання відходів. Результати своїх проєктів студенти зможуть представити під час організації імпровізованих екологічних ярмарків, де вони представляють свої вироби. Це одночасно буде сприяти розвитку комунікативної компетентності: здатності працювати в команді над колективними проєктами.

Звичайно, що проєктний підхід, з метою вдосконалення, поглиблення, розширення отриманих компетентностей та їх застосування, можна доповнювати або поєднувати з іншими підходами у навчанні. Наприклад, таким підходом у цій діяльності може стати інтегративний підхід. Він полягає в поєднанні знань і навичок із технологій обробки і використання різних матеріалів, знань із різних дисциплін, для вирішення завдань, пов'язаних із використанням викидних матеріалів. Цей підхід забезпечить міждисциплінарну інтеграцію, яка буде сприяти формуванню всебічного світогляду у студентів.

Інтегративний підхід у роботі з викидними матеріалами у навчанні майбутніх педагогів сприяє розвитку творчих і технічних навичок, екологічної свідомості та компетентностей проєктної діяльності. Галузі «Технології» та «Мистецтво» надають широкі можливості для використання таких матеріалів через їх практичну, креативну і міждисциплінарну природу.

При використанні інтегративного підходу у поєднанні з проєктною діяльністю у навчанні роботі з викидними матеріалами потрібно використовувати можливість поєднання галузей «Технології» та «Мистецтво», що відобразиться у створенні виробів із вторинних матеріалів із акцентом не тільки на їх технічну сутність або цінність, а і на їхню естетичну цінність. Під час навчання привернення уваги студентів на інтеграцію природничих наук, технологій і мистецтва у роботу з викидними матеріалами сприятиме вивченню властивостей матеріалів (фізичних хімічних, технологічних та ін.), їх екологічного впливу, можливостей переробки, використання у різних інтерпретаціях при розробці проєктів. Слід розуміти та наголошувати майбутнім вчителям, що застосування інтегративного підходу можливий для використання зв'язків із соціальними науками: аналіз соціальних проблем, пов'язаних із відходами, і розробка проєктів, спрямованих на їх вирішення.

Не можна не погодитись з цього приводу з думкою С. Давидової: «Щодо значення застосування методу проектів в освітньому процесі для здобувачів освіти, то дослідники спільні у думці, що засобами методу проектів можливо

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

істотно змінити результативність творчого освітнього процесу, вплинути на якість творчої проєктної діяльності майбутніх фахівців образотворчого мистецтва [10, с. 72]».

Будь-яка робота у навчанні приносить задоволення та краще запам'ятовується якщо при її виконанні акцентується увагу на створенні реальних практичних продуктів, які можуть використовуватися в освітньому чи побутовому контексті. У цьому полягає зміст практико-орієнтованого підходу, важливість якого у проєктній діяльності незаперечний, а його основна ідея, яка полягає в тому, щоб результати роботи були корисними і функціональними, саме розкриває його сутність.

Практико-орієнтовані проєкти при роботі з викидними матеріалами мають виконуватися з метою виготовлення практично значущого продукту. Цей продукт потрібно створювати (проєктувати) так, щоб він приносив користь або використовувався для вирішення конкретних проблем учня, школи, інших людей, суспільства в цілому. Кінцевим продуктом такого типу проєкту Н. Додусенко пропонує: «проект закону, програма, рекомендації, словник, лабораторне устаткування, стенд, проект шкільного кабінету, наочний посібник, розвивальна іграшка, корисний виріб (наприклад, ручний інструмент, пристосування для верстата, городній інвентар) тощо» [11]. На думку науковця, виконання таких проектів: «дозволяє вирішувати нагальні питання щодо задоволення особистісних потреб учнів у створенні комфортних умов для навчання, праці і відпочинку, вирішення питань оформлення шкільних приміщень, шкільного подвір'я» [11]. До таких проєктів, наприклад, можна віднести й соціально орієнтовані проєкти, що стосуються допомоги людям з обмеженими можливостями, допомоги дітям-сиротам, тощо.

Навчаючись проєктувати вироби з викидних матеріалів студенти повинні засвоїти не тільки технологію їх виготовлення, а і розробляти вимоги до них, наближаючи навчання до правил виробничого процесу з яким, у майбутньому, зможуть ознайомлювати учнів початкових класів.

У своїх наукових доробках О. Пискун виділяє і формулює найбільш універсальні вимоги до виробів, що проєктуються: «функціональні – виріб має виконувати ту функцію, для якої він призначений, бути надійним і довговічним, зносостійким, придатним для ремонту; конструктивні – відповідність конструкції призначенню виробу, міцність і надійність конструкції, об'ємно-просторова структура виробу, габаритні розміри, вага, форма, компонування (способи поєднання елементів, деталей), загальна композиція, вплив матеріалів на конструкцію виробу; ергономічні – зручність у використанні, відповідність анатомофізіологічним особливостям людини, яка буде користуватися даним виробом, безпечність для здоров'я людини, практичність (легкість догляду й експлуатації); технологічні – доступність та обробність матеріалів, ступінь складності технології виготовлення, конкретні вимоги до технології виготовлення й оздоблення, необхідне обладнання; естетичні –

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

привабливість зовнішнього виробу, здатність викликати приємні емоції, виразність, гармонійність композиції, кольорова гама, оригінальність конструкції, декоративність; екологічні – використання екологічно чистих матеріалів та технологій, можливість використання вторсировини та відходів виробництва, незабруднення навколишнього середовища, безпечність для людини, гігієнічність виробу; економічні – мінімальні матеріальні та енергетичні витрати на виготовлення виробу, можливість масового виробництва, прибутковість» [12]. Правильно сформульовані вимоги до проєктованого виробу полегшить розуміння виробничого процесу, а це, у свою чергу, буде сприяти можливостям впровадження проєктних технологій.

На початкових етапах навчання та здійснення проєктної діяльності при роботі з викидними матеріалами студенти, як і при роботі з іншими традиційними матеріалами, можуть бути залучені до виготовлення дидактичних матеріалів із вторинних ресурсів (пазлів, навчальних карток тощо). Серед практичних завдань, які під силу виконати під час аудиторної чи самостійної роботи: створення макетів для використання на уроках природознавства чи технологій, аналогів або власних творів мистецтва пов’язані з тематикою образотворчої діяльності на уроках у початковій школі.

Практичну роботу студентів у подальшому можна розширити проблемно-орієнтованим підходом, який спрямований на розв’язання конкретної екологічної чи освітньої проблеми. Студенти ставлять перед собою питання, обговорюють їх, шукають шляхи вирішення, вибирають най оптимальніші та створюють продукт, який задовольняє це питання, вирішує проблему. «Студентський вік характеризується сенситивним періодом для розвитку творчості не на інтуїтивному рівні, а на усвідомленні власних дій та їх результатів, наявності певного підґрунтя знань, опираючись на які, студент зможе генерувати креативні ідеї». [13, с. 72] Прикладами впровадження може бути проблема надмірного використання пластику у побуті, рішенням: створення багаторазових побутових предметів (контейнерів, прикрас) із пластикових пляшок. Або може бути запропонована проблема накопичення відходів у навчальних закладах, а серед рішень: організація проєкту зі збору та переробки матеріалів у навчальних майстернях, творчих лабораторіях.

С. Давидова зазначає: «… «метод проєктів», що становить сукупність прийомів, дій, спрямованих на оволодіння практичними або теоретичними знаннями з певної галузі; він є шляхом пізнання та засобом організації самого процесу пізнання. Метод проєктів є засобом досягнення дидактичної мети, що передбачає ретельне дослідження проблеми та розробку технології, що повинна завершитись інтелектуальним або матеріальним результатом, оформленим у визначеній формі [14, с. 87)]».

Слушною є думка М. Тимченка, що «…, завдяки цим видам діяльності студент уже на етапі навчання та розробки навчального проекту моделює власний робочий процес, та не просто виконує навчальну та виконавську

функції, але й занурюється у професійні ситуації, що надалі допоможуть у становленні фахівця своєї справи». [13, с. 71]

«Отож постає питання про розвиток не просто конструкторських умінь, які, по суті, є лише загальними здібностями та належать до рівня «навченості», а й про посилену увагу до розвитку творчих здібностей особистості, формування компетентності та креативності в майбутніх фахівців». [13, с. 72]

Робота з викидними матеріалами стимулюючи уяву та креативність студентів забезпечує творчий підхід у проєктній діяльності. Важливо, щоб процес роботи з викидними матеріалами не лише вирішував екологічні питання, але й сприяв художньому самовираженню, художньому конструюванню. На думку С. Матвієнко специфіка художнього конструювання визначається тим, що у дошкільному та молодшому шкільному віці воно має схожість з образотворчою діяльністю та грою, які також відображають світ навколо дитини, а вироби, створені дітьми, використовуються практично й надалі (для ігор, подарунків, театралізованих постановок тощо) [15, с. 113]. Творчий підхід у навчальній та практичній діяльності при сприятиме створенню арт-об’єктів із викидних матеріалів (скульптур, панно, інсталяцій), розробці тематичних композицій, присвячених екологічним проблемам, проведенню конкурсів на найкращий творчий виріб із вторинних ресурсів, забезпечить організацію виставок екологічних виробів, виготовлених студентами. Такими роботами можуть бути, наприклад, створенні художні вироби із пластику, паперу чи тканини.

На основі отриманих знань можна здійснювати педагогічний підхід, який орієнтований на розвиток педагогічних навичок студентів через інтеграцію роботи з викидними матеріалами в майбутню професійну діяльність. На основі теоретичних знань і практичних навичок студенти проводять моделювання уроків для початкової школи з використанням викидних матеріалів, розробляють методичних рекомендацій для вчителів із тематики повторного використання матеріалів, а під час проходжень практики у загальноосвітніх навчальних закладах організовують проведення тренінгів і майстер-класів для учнів із виготовлення корисних виробів.

Студенти знайомлячись з проектною технологією у процесі роботи з викидними матеріалами вивчають і засвоюють методичні підходи, спрямовані на розвиток креативності та навичок проєктної діяльності формуючи ключові компетентності методичної роботи.

Повторним використанням матеріалів займаються різні організації і компанії. Одна з таких організацій, ACTenviro, яка займається переробкою та утилізацією відходів звертає увагу на те, що окрім того, що школи є центрами освіти, вони є центрами впливу, які можуть формувати звички та цінності майбутніх поколінь. Оскільки екологічна стабільність стає критичною глобальною проблемою, навчання студентів поводженню з відходами є необхідним [16].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Запровадження ефективних практик використання відходів вимагає цілісного підходу, який інтегрує зменшення відходів, переробку, утилізацію та повторне використання матеріалів у структуру шкільних буднів. Зменшуючи кількість відходів і сприяючи екологічно чистим практикам, школи мають змогу прищепити учням екологічну відповідальність на все життя [16].

Поєднання педагогічного підходу з екологічним забезпечить спрямування навчальної діяльності на формування свідомого ставлення до природи і розуміння значення вторинного використання матеріалів для сталого розвитку, а на практиці проведення занять, присвячених екологічним проблемам та способам їх вирішення через повторне використання матеріалів, організацію акцій «Друге життя речей» у навчальних закладах, розробку довгострокових екологічних проєктів, що включають збір і переробку відходів.

Оскільки ця робота, у більшості своїй розрахована для проведення у початковій школі, у навчанні і практичній діяльності слід спрямовувати студентів на ігровий підхід, який дасть змогу розробляти і залучати ігрові елементи в роботу з викидними матеріалами, що робить процес навчання цікавим і мотиваційним. Студентами проводиться створення навчальних ігор із вторинних матеріалів (наприклад, настільних ігор із картону чи пазлів із пластику). Вони під час проведення педагогічної практики можуть брати участь у організація квестів, де учасники повинні знайти спосіб повторного використання відходів, проведенні екологічних вікторин із використанням виробів із вторинних матеріалів як призів, виготовленні персонажів і реквізитів до літературних творів.

Синергія між галузями «Технології» та «Мистецтво» у процесі роботи з викидними матеріалами з використанням проєктної технології під час навчання студенів педагогічних спеціальностей, особливо майбутніх вчителів початкових класів, спрямована розвивати не тільки міждисциплінарне мислення та можливості інтеграції викидних матеріалів у цих галузях, а студенти у своїй діяльності можуть поєднувати знання про технологічні процеси з художнім підходом до створення виробів, підвищувати практичність і естетику виробів. Одночасно, проєкти, які починаються як технічні завдання, можуть бути вдосконалені завдяки мистецькому оформленню. Як уже зазначалось, ці види діяльності при набутті професійних навиків дозволять формувати цілісне екологічне мислення, а використання викидних матеріалів одночасно як технічного ресурсу і художнього матеріалу допомагає студентам усвідомити їхню цінність.

«Самостійне здобування знань, систематизація їх, можливість орієнтуватися в інформаційному просторі, бачити проблему і приймати рішення може відбуватися саме через художню-проектну діяльність, яка в науці розглядається як феномен і фундамент культуротворчої системи загальної та професійно-технічної освіти. Художньо-проектна діяльність вимагає від

майбутнього фахівця здатності усвідомлювати візуальну природу професійної діяльності, креативності в розв'язанні нестандартних виробничих завдань художньо-технічного змісту.» [13, с. 72]

Висновки. Отже, робота з викидними матеріалами має значний потенціал для підготовки майбутніх учителів початкової школи. Інтеграція цієї методики у галузі «Технології» та «Мистецтво» сприяє всебічному розвитку студентів, готуючи їх до викликів сучасного світу, а інтегрована у навчання здобувачів закладів вищої освіти на основі проектної діяльності, виступає одним із перспективних напрямів, що забезпечує практичну реалізацію екологічної освіти з творчим підходом до викладання.

Впровадження зазначених підходів до роботи з викидними матеріалами дозволяє не лише формувати ключові компетентності майбутніх педагогів початкової школи, але й сприяє розвитку екологічної культури, творчого мислення та практичних навичок. Кожен із підходів може бути адаптований до конкретних навчальних цілей і рівня підготовки студентів, забезпечуючи комплексний розвиток їхньої професійної майстерності.

Література:

1. Коберник О.М. Компетентнісний підхід у трудовому і професійному навчанні. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. Тернопіль: ТНТУ, 2007. №7. С.33–37. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/23314/1/Kobernyk.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

2. Коберник О.М. Теоретико-методичні засади компетентнісного підходу в технологічній освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ, Вінниця: ВСПУ, 2014. Вип. 37. С. 85-91.

3. Проекти в початковій школі: тематика та розробки занять / упоряд.: О. Онопрієнкно, О. Кондратюк. Київ: Шкільний світ, 2007. 128 с.

4. BlinkLearning. The 6th BlinkLearning global study of the use of technology in education. URL: https://www.realinfluencers.es/en/2021/09/08/6th-global-survey-on-the-use-of-technology-in-education-by-blinklearning-2/ (дата звернення: 18.01.2025) [in English].

5. Охріменко Н.П. Потенціал занять художнім конструюванням щодо виховання самостійності у дітей 6-7 років. *Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки та освіти: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Львів, 15-16 вересня 2020 року. Львів: Львівський науковий форум, 2020. С. 51-53.

6. Савченко О.Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра. Київ: Педагогічна думка, 2014. 176 с.

7. Савченко О. Метод проектів на уроках літературного читання. *Початкова школа*. 2015. № 11. С. 26-30.

8. Лук'янова Л. Технологія організації проектної діяльності. *Імідж сучасного педагога.* 2009. № 10. С. 16-21.

9. Алєксєєв В. Проекти в початковій школі. *Початкова освіта*. 2018. № 17. С. 39-43.

10. Давидова С.В. Значення методу проєктів для професійного становлення фахівців образотворчого мистецтва: історичний ракурс та сьогодення. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) Випуск 2(3)2020. С. 69-79.

11. Додусенко Н.О., Нетужилова І.В. Проєктна діяльність у початковій школі. Харків: Видавнича група «Основа», 2010. 223 с.

12. Пискун О.М. Методика трудового навчання. Проектна технологія навчання: *Навчально-методичний посібник до виконання практичних робіт для студентів спеціальності «Середня освіта. Трудове навчання та технології»*. Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2017. 88 с.

13. Тимченко М. Художньо-проектна діяльність як провідний засіб розвитку творчих здібностей майбутніх дизайнерів. *Освітні обрії* № 1(48), 2019. С. 70-73.

14. Давидова С.В. Формування професійної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва засобами творчої проєктної діяльності: дис. … д-ра філос. «PhD»: 011 «Освітні, педагогічні науки». Мелітополь, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2020. 396 с.

15. Матвієнко С.І. Виховання самостійності в старших дошкільників у процесі занять художнім конструюванням. *Наукові записки НДУ імені Миколи Гоголя*. Серія: Психолого-педагогічні науки. №2. 2019. С. 113-116.

16. ACTenviro. Blog. School Waste Management: Best Practices for Reducing Trash in Schools. 2024. URL: https://www.actenviro.com/school-waste-management/ (дата звернення: 15.01.2025) [in English].

References:

1. Kobernyk, O.M (2007) Kompetentnisnyi pidkhid u trudovomu i profesiinomu navchanni [Competency approach in labor and professional training]. Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohika. Ternopil: TNTU. №7. 33–37. [in Ukrainian].

2. 4. Kobernyk, O.M. (2014) Teoretyko-metodychni zasady kompetentnisnoho pidkhodu v tekhnolohichnii osviti [Theoretical and methodological foundations of the competence approach in technological education]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy. Kyiv; Vinnytsa: VSPU. Vyp. 37. 85-91. [in Ukrainian].

3. Proekty v pochatkovii shkoli: tematyka ta rozrobky zaniat [Projects in primary school: topics and lesson designs] / uporiad.: O. Onopriienkno, O. Kondratiuk. Kyiv: Shkilnyi svit, 2007. 128 s. [in Ukrainian].

5. Okhrimenko N.P. (2020) Potentsial zaniat khudozhnim konstruiuvanniam shchodo vykhovannia samostiinosti u ditei 6-7 rokiv [The potential of artistic construction classes for developing independence in children aged 6-7 years]. Teoretychni ta praktychni aspekty rozvytku nauky ta osvity: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Lviv, 15-16 veresnia 2020 roku. Lviv: Lvivskyi naukovyi forum. 51-53. [in Ukrainian].

6. Savchenko O.Ia. (2014) Uminnia vchytysia – kliuchova kompetentnist molodshoho shkoliara [The ability to learn is a key competence of primary school children]. Kyiv: Pedahohichna dumka. 176 s. [in Ukrainian].

7. Savchenko O.Ia. (2015) Metod proektiv na urokakh literaturnoho chytannia [The project method in literary reading lessons]. Pochatkova shkola. 2015. № 11. 26-30. [in Ukrainian].

8. Lukianova L. (2009) Tekhnolohiia orhanizatsii proektnoi diialnosti [Technology of organising project activities]. Imidzh suchasnoho pedahoha. № 10. 16-21. [in Ukrainian].

9. Alieksieiev V. (2018) Proekty v pochatkovii shkoli [Projects in primary school]. Pochatkova osvita. № 17. 39-43. [in Ukrainian].

10. Davydova S.V. (2020) Znachennia metodu proiektiv dlia profesiinoho stanovlennia fakhivtsiv obrazotvorchoho mystetstva: istorychnyi rakurs ta sohodennia [The Importance of the Project Method for the Professional Development of Fine Arts Specialists: Historical and Present-day Perspectives]. Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii. Scientific Journal of Khortytsia National Academy (Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota) Vypusk 2(3)2020. S. 69-79. [in Ukrainian].

11. Dodusenko N.O., Netuzhylova I.V. (2010) Proiektna diialnist u pochatkovii shkoli [Project activities in primary school]. Kharkiv: Vydavnycha hrupa «Osnova». 223 s. [in Ukrainian].

12. Pyskun O.M. (2017) Metodyka trudovoho navchannia. Proektna tekhnolohiia navchannia: Navchalno-metodychnyi posibnyk do vykonannia praktychnykh robit dlia studentiv spetsialnosti. «Serednia osvita. Trudove navchannia ta tekhnolohii» [Methods of labour training. Project-based learning technology: Study guide for practical work for students majoring in 'Secondary Education. Labour Education and Technology']. Chernihiv: ChNPU imeni T.H. Shevchenka. 88 s. [in Ukrainian].

13. Tymchenko M. (2019) Khudozhno-proektna diialnist yak providnyi zasib rozvytku tvorchykh zdibnostei maibutnikh dyzaineriv [Artistic and design activity as a leading means of developing the creative abilities of future designers]. Osvitni obrii № 1(48). 70-73. [in Ukrainian].

14. Davydova S.V. (2020) Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva zasobamy tvorchoi proiektnoi diialnosti [Formation of Professional Competence of Future Fine Arts Teachers by Means of Creative Project Activities]: dys. … d-ra filos. «PhD»: 011 «Osvitni, pedahohichni nauky». Melitopol, Melitopolskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho. 396 s. [in Ukrainian].

15. Matviienko S.I. (2019) Vykhovannia samostiinosti v starshykh doshkilnykiv u protsesi zaniat khudozhnim konstruiuvanniam [Education of independence in senior preschoolers in the process of artistic construction classes]. Naukovi zapysky NDU imeni Mykoly Hoholia. Seriia: Psykholoho-pedahohichni nauky. №2. 113-116. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.035+159.922:316.614-053.4

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1094-1106

Федорова Марія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик дошкільної й інклюзивної освіти, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, тел.: (067) 274-61-69, https://orcid.org/0009-0002-8207-5593

Максимова Олена Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик дошкільної й інклюзивної освіти, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, тел.: (096) 346-45-60, https://orcid.org/0000-0003-1590-4339

ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТОВОЇ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті аналізується сутність та зміст поняття соціальний досвід дитини дошкільного віку». Соціальний досвід дошкільника розуміється як система уявлень і знань про соціальну дійсність, пов’язаних з відповідними емоційними ставленнями, що відображаються в уміннях соціальної поведінки і забезпечують повноцінне включення особистості в систему суспільних відносин. Соціальний досвід дошкільника є наслідком залучення дитини до суспільного досвіду, а визначальною умовою його формування є соціальне спілкування. Аналізуються теорії зарубіжних вчених (З.Фрейда, Е.Фромма, Ж.Піаже, Л.Колберга, У. Бронфенбреннера та ін.) у яких обґрунтовуються фактори формування соціального досвіду дітей дошкільного віку. Домінує думка про визначальну роль виховання і середовища у формуванні соціального досвіду: дитина засвоює лише ті моделі поведінки, які викликають у неї позитивні емоції, і намагається уникати всього, що може призвести до неприємних наслідків. Серед факторів формування соціального досвіду визначальними для дошкільників є фактори мікрорівня: сім'я, заклад дошкільної освіти, група однолітків тощо.

Соціальний досвід дошкільника формується завдяки механізмам наслідування, ідентифікації, інтеріоризації. Він формується в процесі адаптації людини до суспільства та безпосередньо в процесі різних видів діяльності. Змістову структуру соціального досвіду дошкільника ми розглядаємо у єдності трьох компонентів: когнітивного, що включає систему уявлень і знань про соціальну реальність; емоційно-мотиваційного, який містить сукупність ставлень, потреб, бажань, що спонукають дитину до соціальних відносин; діяльнісного, що включає різні форми доступної для дитини діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: соціальний досвід, дитина старшого дошкільного віку, фактори формування соціального досвіду, змістова структура соціального досвіду, когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісний компоненти соціального досвіду.

Fedorova Mariia Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Pedagogy), Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Inclusive Education, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr. tel.: (067)27-461-69, https://orcid.org/0009-0002-8207-5593

Maksimova Olena Oleksandrivna, Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Pedagogy), Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Inclusive Education, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, tel.: (096) 346-45-60, https://orcid.org/0000-0003-1590-4339

SUBSTANTIATION OF THE CONTENT STRUCTURE OF THE SOCIAL EXPERIENCE OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article analyzes the essence and content of the concept of social experience of a preschool child. The social experience of a preschool child is understood as a system of ideas and knowledge about social reality, associated with appropriate emotional attitudes, which are reflected in the skills of social behavior and ensure the full inclusion of the individual in the system of social relations. The social experience of a preschooler is a consequence of the child's involvement in social experience, and the determining condition for its formation is social communication. The theories of foreign scientists (S. Freud, E. Fromm, J. Piaget, L. Kohlberg, U. Bronfenbrenner, etc.) are analyzed, which substantiate the factors of formation of social experience of preschool children. The dominant idea is the determining role of upbringing and environment in the formation of social experience: the child learns only those models of behavior that cause him positive emotions, and tries to avoid everything that can lead to unpleasant consequences. Among the factors shaping social experience, the most important for preschoolers are micro-level factors: family, preschool institution, peer group, etc.

The social experience of a preschooler is formed through the mechanisms of imitation, identification, and internalization. It is formed in the process of a person's adaptation to society and directly in the process of various types of activity. We consider the content structure of a preschooler's social experience in the unity of three components: cognitive, which includes a system of ideas and knowledge about social reality; emotional-motivational, which contains a set of attitudes, needs, and desires that encourage the child to engage in social relations; activity, which includes various forms of activity available to the child.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: social experience, older preschool child, factors of social experience formation, content structure of social experience, cognitive, emotional-motivational, activity components of social experience.

Постановка проблеми. Соціальні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, привертають увагу до проблеми соціалізації дітей в закладах дошкільної освіти, що знаходить своє відображення у численних психолого-педагогічних дослідженнях. Про важливість соціалізації дітей дошкільного віку та формування у них соціально-громадянської компетентності відзначається у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні та програмах розвитку дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним продуктом соціалізації є соціальний досвід, фундамент якого закладається у роки дошкільного дитинства. Процес формування соціального досвіду особистості досліджується в рамках філософії, соціології, психології та педагогіки (І.Бех, Л.Колберг, А.Маслоу, А. Мудрик, Ж.Піаже, І. Рогальська, Б.Скіннер, К.Роджерс, З.Фрейд, К.Юнг) та може розглядатися через механізм соціального наслідування, як процес самовизначення суб'єкта, що має визначальну роль при формуванні його як особистості, самореалізації сил і здібностей. У дошкільному дитинстві формуються такі складові соціального досвіду: уміння взаємодіяти з дорослими та однолітками; емоційний інтелект, завдяки якому дошкільник може більш точно зрозуміти мотиви поведінки оточення та адекватно відреагувати на їх дії; уміння спільної діяльності; комунікативні здібності (О.Алєко, І.Бех, О.Кононко, С.Матвієнко, Т.Пироженко, Т.Поніманська, І. Рогальська, Н.Якса та ін.). На жаль, проблема формування соціального досвіду дітей дошкільного віку недостатньо висвітлена в науковій літературі, відсутні праці, у яких би розкривались методичні засади формування соціального досвіду дошкільників у різних видах діяльності.

Мета статті - визначити сутність та зміст поняття «соціальний досвід» дитини дошкільного віку та фактори, що впливають на його формування.

Виклад основного матеріалу. Л.Сафронова за результатами теоретичного аналізу наукових джерел розкриває зміст поняття «соціальний досвід». На її думку, соціальний досвід – це результат пізнавальної і практичної діяльності особистості, що виражається в синтезі знань про соціальну дійсність, соціальні норми та рольові поведінкові шаблони, включає досвід виконання різних видів діяльності та досвід емоційних ставлень [4, с. 215]. Оскільки соціальний досвід формується через взаємодію з іншими людьми, він є основою адаптації дитини до соціуму, розвитку навичок комунікації та розуміння соціальних ролей.

Н. Якса визначає соціальний досвід як сукупність знань, умінь і навичок, які дозволяють дитині орієнтуватись в оточуючому світі. Соціальний досвід проявляється у реальних стратегіях поведінки, у взаємодії з іншими людьми.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Він не обмежується лише інтелектуальними досягненнями, але також включає емоційно-ціннісні аспекти, які формуються через комунікацію, співпрацю, спостереження за соціальними процесами та рольовими моделями.

Зв'язок між соціалізацією і соціальним досвідом Н.Якса описує через відношення «від загального до часткового»: соціалізація — це глобальний процес включення людини у суспільство, а соціальний досвід — це конкретний «зміст» цього процесу, який відображає знання, цінності та навички, засвоєні індивідом. Без соціального досвіду соціалізація була б неможливою, оскільки саме через нього людина інтегрується в суспільство і реалізує свою особистість.

Виділяються такі характеристики соціального досвіду:

- безперервність і тривалість його формування у часі, тобто формування соціального досвіду здійснюється протягом усього життя;
- формується в конкретних соціальних умовах, які визначають особливості взаємодії дитини з оточуючим середовищем (сім'я, заклади освіти тощо);
- соціальний досвід формується в процесі взаємодії з іншими людьми, тому він завжди має соціальну спрямованість, відображує систему цінностей і норм суспільства;
- проявляється у певних діях, які реально відбуваються, осмислюються і закріплюються у свідомості людини, зокрема дитини;
- незважаючи на те, що соціальний досвід є частиною загального соціального контексту, кожна людина переживає його по-своєму, відповідно до власних потреб, переконань та життєвих обставин [5, с. 149].

За О. Алєко, соціальна досвідченість дошкільників є результатом формування базового соціального досвіду. Науковиця визначає її як інтегративне особистісне утворення, яке включає освоєння соціально прийнятних моделей поведінки, прийняття основних норм і цінностей суспільства, а також адекватний прояв соціальних емоцій і почуттів, що спираються на власний досвід дитини [1]. Серед факторів, що впливають на формування соціального досвіду та накопичення уявлень про оточуючий світ, найбільш важливими для дошкільників є фактори мікрорівня: сім'я, заклад дошкільної освіти, група однолітків та різноманітні спільноти.

Соціальний досвід дитини дошкільного віку ми будемо розуміти як систему уявлень і знань про соціальну дійсність, пов’язаних з відповідними емоційними ставленнями, що відображаються в уміннях соціальної поведінки і забезпечують повноцінне включення особистості в систему суспільних відносин.

Засвоєння соціального досвіду відбувається двома взаємопов’язаними шляхами: стихійним і цілеспрямованим. Стихійне формування соціального досвіду характеризується непередбачуваністю результатів і неконтрольованістю, що може призвести до засвоєння негативного досвіду, якщо оточення або соціальні впливи мають деструктивний характер. Цілеспрямоване зас-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

воєння соціального досвіду передбачає включення дитини у систематичний, організований виховний процес, спрямований на засвоєння соціальних норм, цінностей і моделей поведінки. Беззаперечною перевагою цього процесу є його контрольованість, систематичність, що дозволяє закріпити позитивні моделі поведінки й уникнути впливу небажаних стихійних факторів.

У психології існують різні теорії, в яких зроблено спробу виділити фактори формування соціального досвіду особистості.

Представники психоаналітичної теорії (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Е. Фромм) досліджують, як внутрішні психічні процеси, підсвідомість і особистісний розвиток впливають на формування соціального досвіду і здатність людини взаємодіяти із суспільством. Так, З.Фрейд вважав, що соціальний досвід починає формуватися з перших місяців життя у процесі взаємодії з батьками. Соціальна поведінка формується в процесі подолання протирічь між базовими інстинктами і соціальними нормами: дитина намагається задовольнити свої інстинкти, проте соціальні обмеження подавляють їх. З. Фрейд у трактаті «Das Unbehagen in der Kultur» доводив, що природа людини вступає у постійне протиріччя з вимогами суспільства. Культура необхідна для підтримання порядку, проте завжди буде викликати незадоволення індивіда.

На відміну від З.Фрейда, К.Юнг запропонував ідею, що соціальний досвід формується через символи культури (легенди, міфи, релігію), які передають колективний досвід поколінь. Архетипи (універсальні образи, які є спільними для людей певної культури) впливають на соціальний досвід і визначають норми поведінки. Важливим для формування соціального досвіду дитини є процес індивідуації – інтеграції свідомого і несвідомого. Успішна інтеграція дозволяє дитині гармонійно взаємодіяти із суспільством, не втрачаючи власної індивідуальності.

У праці Е.Фромма «Escape from Freedom» відстоюється думка про те, що соціальний досвід особистості визначається економічними, політичними, культурними умовами певного суспільства. Соціальний досвід часто формується через вибір між свободою і безпекою. Багато людей обирають останнє, підкоряючись суспільним очікуванням. У капіталістичному суспільстві, взаємодія з іншими людьми часто базується не на справжньому інтересі, а на вигоді. Соціальний досвід в таких умовах стає прагматичним, позбавленим емоційної глибини. У своїй книзі «The Art of Loving» Е.Фромм розглядає любов як активний прояв свободи, що дозволяє людям встановлювати справжні зв'язки із собою, іншими людьми та суспільством. Тільки в умовах, де домінують моральні взаємовідносини між людьми, можливо реалізувати свою свободу і творчий потенціал і забезпечує формування відповідного соціального досвіду.

Представники біхевіоризму вважали, що соціальний досвід дитини формується через впливи зовнішнього середовища, навчання, підкріплення та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

наслідування. Отже, виховання і середовище є критично важливими для розвитку соціальних навичок.

Дж.Уотсон та А.Бандура підкреслювали роль наслідування у соціалізації дітей. Дошкільники переймають поведінкові моделі через спостереження за іншими (наприклад, за батьками чи однолітками). При цьому через наслідування діти можуть засвоювати як позитивні зразки поведінки, так і негативні (наприклад, агресивні реакції), що було доведено в експерименті А.Бандури з «лялькою Бобо».

Б. Скіннер досліджував оперантне навчання, тобто навчання через підкріплення та покарання. Відповідно до цього, поведінка може бути модифікована в різних соціальних умовах через створення контрольованого середовища [10]. Е. Торндайк запропонував ідею, що поведінка, яка призводить до задоволення, має більше шансів бути повтореною, а та, що викликає дискомфорт, з часом зникає. Таким чином, діти набувають досвіду взаємодії з оточуючими, якщо їх спроби встановлювати контакти підкріплюються позитивними емоціями (наприклад, схваленням друзів чи батьків).

Отже, у біхевіористичних теоріях стверджується, що людина засвоює лише ті моделі поведінки, які викликають у неї позитивні емоції, і намагається уникати всього, що може призвести до неприємних наслідків. Важливу роль у цьому процесі відіграють стимули, як ті, що підкріплюють позитивний досвід, так і ті, що є реакцією на негативні дії. Отже, для формування соціального досвіду дитини важливо створити відповідне середовище, яке спонукає до «правильної» поведінки і забезпечити наявність відповідних стимулів.

Згідно з когнітивними теоріями, людина постійно перебуває у складному інформаційному середовищі, де виникає необхідність не лише інтерпретувати, але й критично оцінювати та ефективно застосовувати отримані знання. Важливість розвитку інтелектуальних процесів у формуванні соціального досвіду особистості, особистості є ключовим аспектом теорій, розроблених Ж. Піаже, Л. Колбергом, які підкреслюють вирішальну роль знань у визначенні дій та рішень особистості.

На думку Ж.Піаже, накопичення соціального досвіду дитини тісно пов’язано з розвитком її мислення. Дошкільникам властивий егоцентризм (сприймають світ лише зі своєї точки зору), відповідно їх поведінка спрямована на задоволення власних інтересів і потреб.

Ж.Піаже відзначає, що діти до 6-7 років знаходяться на рівні гетерономної моралі, тобто вважають, що правила встановлені дорослими і їх потрібно виконувати беззаперечно. Відповідно, соціальний досвід у цьому віці є обмеженим, дитина тільки починає знайомитися зі структурою суспільства: дорослі вчать її дотримуватись правил, а зауваження чи похвала показує дитині, які дії є «правильними» в очах інших.

Гра є важливим засобом формування соціального досвіду. Ігри з однолітками, на думку Ж.Піаже, допомагають дитині подолати егоцентризм,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

дозволяють експериментувати з соціальними ролями, усвідомити соціальні очікування та правила, яких необхідно дотримуватися, щоб бути частиною групи. Символічні ігри (наприклад, «Лікарня», «Магазин») дозволяють дитині моделювати соціальні ситуації, розвивати навички співпраці, емпатії та розуміння соціальних норм, які є складовими соціального досвіду. Наприклад, якщо дитина забирає іграшку в іншого, а однолітки критикують її поведінку або припиняють з нею гратися, вона починає усвідомлювати, що правила потрібні для підтримки гарних стосунків.

За Л.Колбергом, соціальний досвід є ключовим чинником розвитку моральної свідомості дошкільника. На цьому етапі діти ще керуються зовнішніми стимулами (покарання, винагорода), але через взаємодію з дорослими та однолітками вони поступово засвоюють базові поняття соціальної поведінки, справедливості, взаємності та співпраці. Подібно до Ж.Піаже, вчений вважав, що соціальний досвід формується в процесі спілкування з батьками та іншими дорослими; в процесі спільної діяльності з одноліткам (зокрема, ігровій діяльності); а також через схвалення або осуд дій з боку оточуючих. Цей досвід стає фундаментом для формування зрілої моральної свідомості у майбутньому [9].

Урі Бронфенбреннер в межах розробленої ним екологічної теорії розвитку особистості досліджував, як соціальне середовище впливає на формування соціального досвіду дитини. Він виділяв 5 рівнів середовища. На рівні мікросистеми (сім’я, заклади освіти, друзі) формуються перші навички соціальної взаємодії (довіра, емпатія, розуміння правил та норм), які становлять основу соціального досвіду. Мезосистема забезпечує взаємодію між елементами мікросистеми (між сім'єю та закладом освіти, між друзями та сім'єю) і чим більш гармонійною буде ця взаємодія, тим успішнішим буде формування соціального досвіду дитини (наприклад, якщо впливи батьків і педагогів є узгодженими, то дитина краще засвоює правила поведінки в суспільстві і її соціальний досвід буде менш суперечливим).

Екзосистема забезпечує загальний фон, який впливає на розвиток дитини, навіть якщо вона не має з дитиною прямого контакту. Наприклад, задоволеність батьків роботою позитивно впливає на їх спілкування з дитиною; стабільність і матеріальний достаток забезпечує доступ до якісних медичних, освітніх послуг, організації відпочинку тощо; вплив ЗМІ відображається на формуванні соціальних очікувань та моделі поведінки дитини; розвинута соціальна інфраструктура району, де проживає дитина, оптимізує формування соціального досвіду). Макросистема являє собою культурний та соціальний контекст, у якому зростає дитина: традиції та звичаї соціуму, соціальні норми, рівень економічного розвитку. Макросистема задає загальні умови, у яких формується соціальний досвід, визначаючи, які моделі поведінки будуть заохочуватись, а які засуджуватись. Хроносистема показує, що формування соціального досвіду – це динамічний процес, що змінюється

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

протягом часу під впливом змін, які відбуваються в житті дитини або суспільстві [7].

У теорії Е. Еріксона доведено, як соціальний досвід, отриманий на ранніх етапах життя, впливає на подальший розвиток особистості. На першому етапі розвитку (0–1 рік) соціальний досвід формується через емоційно-особистісне спілкування з близькими людьми, як правило, з батьками. Якщо потреби дитини задовольняються, а спілкування викликає позитивні емоції, то у неї формується довіра до інших, що є основою для позитивного соціального досвіду в майбутньому. На другому етапі розвитку (1–3 роки) соціальний досвід формується у взаємодії з батьками і близьким оточенням через предметну діяльність, в процесі якої розвиваються практичні уміння; дитина починає досліджувати світ, розвивається самостійність. Соціальне середовище має підтримувати цю автономію, не пригнічувати її, інакше дитина може почати відчувати сором або сумніви щодо своїх здібностей.

На третьому етапі розвитку (3–6 років) соціальний досвід формується в ігровій діяльності, експериментуванні, співпраці з іншими дітьми та дорослими. Дитина навчається ставити цілі діяльності, досягати певних результатів, підтримувати конструктивну взаємодію з оточенням. Якщо батьки підтримують ці зусилля – формується ініціативність, якщо ж дитину постійно критикують – може розвинутись почуття провини. Отже, формування соціального досвіду дітей залежить від якості взаємодії з соціальним оточенням [8].

Таким чином, соціальний досвід дошкільника як особистісне новоутворення формується завдяки механізмам наслідування, ідентифікації, інтеріоризації. Він формується в процесі адаптації людини до суспільства та безпосередньо в процесі різних видів діяльності, зокрема гри, спілкування, навчання, праці тощо.

Розглянемо змістову структуру соціального досвіду дитини дошкільного віку.

Соціальний досвід дошкільника є наслідком залучення дитини до суспільного досвіду. Визначальною умовою формування соціального досвіду є соціальне спілкування. При цьому роль дорослого стає дуже важливою, оскільки він є своєрідним «носієм культури», його думка та оцінка оточення є для дитини своєрідним орієнтиром.

Змістову структуру соціального досвіду дошкільника ми розглядаємо у єдності трьох компонентів: когнітивного, емоційно-мотиваційного та діяльнісного. Когнітивний компонент включає систему уявлень і знань про соціальну реальність; емоційно-мотиваційний компонент містить сукупність ставлень, потреб, бажань, що спонукають дитину до соціальних відносин; діяльнісний компонент включає різні форми доступної для дитини діяльності, у тому числі комунікативної. Ці компоненти взаємопов’язані між собою. Когнітивний компонент впливає на поведінковий компонент, оскільки при виборі тих або інших форм соціально значущої поведінки дошкільник

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

спирається на систему знань про соціальну дійсність. Поведінковий компонент також впливає на когнітивний компонент, оскільки у старшому дошкільному віці дитина вже набуває здатності аналізувати наслідки своїх дій, вчиться враховувати почуття й думки інших, встановлювати причино-наслідкові зв'язки між власними діями на емоційною реакцією на них оточуючих. Цей взаємозв'язок закладає основи для подальшого розвитку критичного мислення, соціальних навичок і самосвідомості.

Емоційно-мотиваційний компонент соціального досвіду тісно переплітається з когнітивним і діяльнісним. Емоції сприяють розвитку інтересу до пізнання соціальної сфери (когнітивний компонент) і створюють передумови для соціальної активності (діяльнісний компонент). Когнітивний аналіз соціальних ситуацій дозволяє дитині краще зрозуміти, як її дії впливають на інших, що підкріплює або змінює її емоційне ставлення до певних дій. Практичний соціальний досвід знову підкріплюється через емоції (наприклад, позитивна реакція друзів заохочує дитину до подальшої взаємодії).

Дамо більш детальну характеристику кожному компоненту соціального досвіду дошкільників.

Когнітивний компонент соціального досвіду дитини дошкільного віку є ключовою складовою формування її соціальної компетентності, оскільки забезпечує базу для розуміння та засвоєння соціальних норм, правил і моделей поведінки. Через сформовану систему уявлень і знань дитина сприймає соціальну реальність і будує свої стратегії взаємодії з іншими людьми.

За твердженням О.Кононко, у дошкільному віці у дитини формується цілісний образ навколишнього світу та образ «Я». В процесі пізнання себе дошкільник поступово усвідомлює свої можливості, особисті якості через предметно-практичну та ігрову діяльність [6].

Основні аспекти когнітивного компонента соціального досвіду дошкільника:

- знання про соціальні об'єкти: у дошкільників формуються базові уявлення про такі соціальні явища як сім'я, громада, країна, культурні та етнічні групи;
- знання про соціальні норми, розуміння важливості їх дотримання;
- уявлення про те, як слід поводитися в певних ситуаціях;
- елементарна система цінностей;
- моделювання поведінки.

За переконанням вчених (І.Бех, О.Кононко) у дошкільному віці спостерігається розрив між знаннями про норми соціальної поведінки та відповідними поведінковими уміннями. Наприкінці дошкільного віку імпульсивність поведінки поступово знижується і дитина набуває здатності змоделювати свої дії через проходження ряду етапів: усвідомлення та аналіз ситуації, що склалася; прогнозування наслідків різних варіантів поведінки; прийняття рішення, яке дитині здається більш відповідним для даної ситуації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У старшому дошкільному віці відбувається значний прогрес у формуванні моральної свідомості, що є важливим аспектом соціального розвитку дитини. Цей період характеризується засвоєнням етичних норм і правил, що зумовлено зростанням когнітивних здібностей, розвитком емпатії та збагаченням соціального досвіду. Можна виділити такі особливості розвитку моральної свідомості старших дошкільників:

- перехід від простих оцінок до мотивованих суджень: якщо у середньому дошкільному віці оцінки дітей стосовно вчинків і поведінки героїв базуються на простих категоріях «добре» або «погано», то старші дошкільники починають враховувати мотиви поведінки героїв, їх емоційні переживання;
- усвідомлення багатогранності проявів моральної поведінки: діти починають розуміти, що доброта чи турбота можуть проявлятися у різних формах (через дії або словесно);
- етична оцінка стає більш диференційованою та об’єктивною;
- усвідомлення емоційного стану інших людей, що дозволяє більш адекватно оцінювати їх дії;
- орієнтація на певні еталони у поведінці, які дошкільники сприймають як «правильні». Це можуть бути як реальні люди з їх оточення (вихователі, батьки), так і вигадані персонажі з казок, мультфільмів чи літературних творів.

Важливою складовою когнітивного компонента соціального досвіду є формування у дошкільників уявлень і знань про соціальні ролі. Ці знання є фундаментальними для формування уявлень дитини про соціум, його структуру та механізми взаємодії між людьми. Соціальна роль — це сукупність очікувань, норм і правил поведінки, які суспільство асоціює з конкретним статусом або позицією людини. Соціальні ролі містять моделі поведінки, які діти наслідують. Наприклад, роль «лікаря» передбачає лікування та надання допомоги людям. Через вікову специфіку дитина здатна приміряти їх на себе тільки в процесі гри, а значить, знання про них можна охарактеризувати швидше як предметно-змістовні.

Емоційно-мотиваційний компонент містить сукупність ставлень, потреб, бажань, що спонукають дитину до соціальних відносин. Розвиток емоційно-почуттєвої сфери старших дошкільників передбачає розвиток емоційних ставлень до об'єктів соціальної дійсності та до себе, як члена соціуму.

Мимовільність психічних процесів, будучи однією з базових характеристик дітей дошкільного віку, зумовлює визначальну роль емоційної сфери під час вибору стратегії поведінки. Це означає, що дитина старшого дошкільного віку, у якої вже на елементарному рівні сформований самоконтроль, все одно керується своїм емоційним станом у ситуації вибору. Отже, емоційна сфера є критично важливою для формування соціального досвіду у дошкільному віці.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У психології виділяються такі напрями становлення мотиваційної сфери дитини дошкільного віку:

1) збільшення кількості потреб, якісна зміна характеру цих потреб: старші дошкільники починають усвідомлювати потребу в спілкуванні, визнанні, любові. Згідно з теорією А. Маслоу, у дітей з'являється бажання знайти своє місце в соціумі, грати роль активних учасників своїх соціальних груп;

2) ускладнення структури мотиву, що пов'язано з розвитком когнітивних навичок, емоційної зрілості та умінь соціальної взаємодії. Якщо у ранньому віці мотивація дітей може бути більше орієнтована на зовнішні стимули (іграшки, нагороди), то у старшому віці діти орієнтуються на внутрішні фактори – власні емоції, переживання та інтереси. Це ускладнення зумовлює поступову зміну домінуючих потреб та формування цінностей та ідеалів;

3) процес усвідомлення смислу своїх дій, що пов'язано з розвитком суб'єктності дошкільника;

4) здатність спрямовувати зусилля на досягнення віддалених цілей: якщо у молодшому дошкільному віці дитина діє переважно заради миттєвого задоволення, то старший дошкільник може долати свої імпульси (негайні бажання) заради реалізації цілей, більш розтягнутих у часі;

5) ієрархізація смислових орієнтацій, тобто у дитини з'являється здатність визначати, які цінності чи цілі є більш важливими для неї порівняно з іншими [3, с. 231].

Під діяльнісним компонентом соціального досвіду дошкільників ми розглядаємо весь спектр засвоєних дитиною соціально значущих умінь і навичок поведінки, а також уміння комунікативної взаємодії. У старшому дошкільному віці (5–7 років) відбувається важливий етап у розвитку дитини — формування здатності до планування діяльності, що включає постановку цілей, передбачення результатів і оцінку можливих труднощів. Цей процес є базовим для розвитку рефлексії, саморегуляції та майбутніх навчальних навичок.

Для того щоб знання та вміння в будь-якій сфері стали особистісним досвідом, їх необхідно безпосередньо «прожити». І. Бех підкреслює, що лише знання, яке суб'єкт особисто пережив, здатне перетворитися із загальнолюдської цінності на цінність особистісну, тобто стати частиною його досвіду. Таке знання починає діяти у реальних життєвих ситуаціях, впливаючи на ставлення людини до світу і визначаючи її поведінку та взаємодію з іншими [2, с.132].

Соціальна поведінка дітей 5-7 років відрізняється нестійкістю. Це пояснюється емоційною імпульсивністю дошкільників, ситуативністю їх мислення, недостатньою здатністю до саморегуляції та роллю дорослих у контролі поведінки. Для вираження свого ставлення до людей та вчинків

старші дошкільники використовують знайомі їм критерії оцінок. При виборі вирішення того чи іншого питання ще переважають емоційність, імпульсивність там, де є доречними витримка, терпіння. Це свідчить, що воля старшого дошкільника ще нестійка, а самоконтроль недостатній.

Слід враховувати те, що, як пише О.Кононко, збагачення поведінкового досвіду відбувається в основному за допомогою імітації, причому йдеться не лише про імітацію дій людей з найближчого оточення, але також про імітацію дій телегероїв та вигаданих персонажів.

Висновки. Соціальний досвід дитини дошкільного віку ми будемо розуміти як систему уявлень і знань про соціальну дійсність, пов'язаних з відповідними емоційними ставленнями, що відображаються в уміннях соціальної поведінки і забезпечують повноцінне включення особистості в систему суспільних відносин. Соціальний досвід дошкільника є наслідком залучення дитини до суспільного досвіду, а визначальною умовою його формування є соціальне спілкування. Домінує думка про визначальну роль виховання і середовище у формуванні соціального досвіду: дитина засвоює лише ті моделі поведінки, які викликають у неї позитивні емоції, і намагається уникати всього, що може призвести до неприємних наслідків.

Соціальний досвід дошкільника формується завдяки механізмам наслідування, ідентифікації, інтеріоризації. Він формується в процесі адаптації людини до суспільства та безпосередньо в процесі різних видів діяльності. Змістову структуру соціального досвіду дошкільника ми розглядаємо у єдності трьох компонентів: когнітивного, включає систему уявлень і знань про соціальну реальність; емоційно-мотиваційного, який містить сукупність ставлень, потреб, бажань, що спонукають дитину до соціальних відносин; діяльнісного, що включає різні форми доступної для дитини діяльності.

Література:

1. Алєко О. А., Курінна С.М., Курінний Я.В. Соціальне становлення особистості дошкільника: соціальна досвідченість та економічна обізнаність: монографія. ДВНЗ «Донбас. держ. пед. ун-т». Слов'янськ, 2019. 218 с.

2. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ-Чернівці: «Букрек». 2018. 320с.

3. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія: 2-ге видання. навч.пос. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 392 с.

4. Сафронова Л. Б. Визначення поняття «соціальний досвід»: теоретичний аспект. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2014. Вип. 18(2). С. 213-221.

5. Якса Н.В. Формування соціального та особистісного досвіду людини як соціалізаційний процес. Креативна педагогіка. Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 148-153.

6. Я у світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років./ О.П. Аксьонова, А.М. Аніщук, Л.В. Артемова [та ін.]; наук. кер. О.Л. Кононко. Київ, «МЦФЕР- Україна», 2019. 432 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

7. Bronfenbrenner U, Morris PA. The bioecological model of human development. In Handbook of child psychology: Theoretical models of human development. Vol. 1. 2007. 793 p.

8. Erik Erikson. Childhood and Society, Publisher: W.W. Norton; 2nd edition., 1963. 445 p.

9. Kohlberg, L. Stages of moral development. In: Moral Education. Toronto: University of Toronto Press. 1971. P.23-92.

10. Skinner B.F. About behaviorism. New York: Harher, 1974. 183 p.

References:

1. Aleko, O.A., Kurinna, S.M., & Kurinnyi, Ya.V. (2019). Sotsialne stanovlennia osobystosti doshkilnyka: sotsialna dosvidchenist ta ekonomichna obiznanist [Social development of preschoolers: social experience and economic awareness]. Sloviansk: DVNZ «Donbas. derzh. ped. un-t», 218 [in Ukrainian].

2. Bekh, I.D. (2018). Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnostei: monohrafiia [Personality on the path to spiritual values: monograph]. Kyiv-Chernivtsi: «Bukrek», 320 [in Ukrainian].

3. Dutkevych, T.V. (2009). Doshkilna psykholohiia: 2-he vydannia [Preschool psychology: 2nd edition]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 392 [in Ukrainian].

4. Safronova, L.B. (2014). Vyznachennia ponjattja «sotsial′nyj dosvid»: teoretychnyj aspekt [Definition of the concept «social experience»: theoretical aspect]. Teoretyko-metodychni problemy vyhovan′nja ditej ta uchnivs′koi molodi, 18(2), 213-221 [in Ukrainian].

5. Yaksa, N.V. (2015). Formuvannja sotsial′noho ta osobystisnoho dosvidu lyudyny jak sotsializatsijnyj proces [Formation of social and personal experience of a person as a socialization process]. Kreatyvna pedahohika, 10, 148-153 [in Ukrainian].

6. Ya u sviti. Prohrama rozvytku dytyny vid narodzhenna do shesty rokiv [I am in the world.Program for the Development of a Child from Birth to Six Years] / O.P. Aksjonova, A.M. Anishchuk, L.V. Artemova [ta in.]; nauk. ker. O.L. Kononko. (2019). Kyiv: MTSFER-Ukrajina, 432 [in Ukrainian].

7. Bronfenbrenner U, Morris PA. (2007). The bioecological model of human development. In Handbook of child psychology: Theoretical models of human development. Vol. 1., 793 [in the USA].

8. Erik Erikson (1963). Childhood and Society, Vydavets: W.W. Norton; 2-e vydannya, 445 [in the USA].

9. Kohlberg, L. (1971). Stages of moral development. In: Moral Education. Toronto: University of Toronto Press. 23-92 [in Canada].

10. Skinner B.F. (1974). About behaviorism. New York: Harber. 183 [in the USA].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147:[57+311]:61-057.875

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1107-1115

Філіппова Лариса Валеріївна доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медичної біохімії та молекулярної біології, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ, тел.: (097) 861-94-16, https://orcid.org/0000-0001-7836-4355

ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ

Анотація. У статті досліджується сучасний рівень цифрової компетентності викладачів медичних закладів України, виявляються основні виклики і можливості цифровізації та пропонуються ефективні шляхи їх подолання. Впровадження навчальних центрів цифрової освіти, використання віртуальних симуляторів та інтеграція міжнародного досвіду сприяють підвищенню цифрової грамотності викладачів. Проведено системний аналіз сучасного стану цифрової компетентності серед викладачів. Наведено аналіз підходів до формування цифрових навичок. Зокрема впровадження пілотних проектів в медичних закладах України у рамках співпраці з міжнародними грантовими програмами значно підвищують цифрові навички викладачів, що істотно впливає на якість освітнього процесу. Ці проекти демонструють успішний досвід українських медичних університетів у розвитку цифрової компетентності викладачів. Пілотні програми стають основою для подальшого вдосконалення цифрової освіти в Україні. Основні проблеми пов’язані з технічними бар’єрами, відсутністю єдиної стратегії цифровізації та психологічними труднощами в адаптації до нових технологій. Запропоновані рішення включають системне навчання, міжнародну співпрацю, стимулювання викладачів та інтеграцію сучасних цифрових інструментів у навчальному процесі. У перспективі подальшому досліджень передбачаються розробки універсальних методів оцінки цифрової компетентності, аналіз цифрових технологій на якість навчання та створення національної стратегії цифровізації медичної освіти. Висновки статті наголошують на важливості розвитку цифрової грамотності викладачів як ключового чинника підвищення ефективності медичної освіти в Україні. Ефективними підходами до підвищення цифрової грамотності є впровадження тренінгів, партнерство з міжнародними організаціями, мотиваційні механізми та інтеграція сучасних технологій у навчальний процес.

Ключові слова: цифрова компетентність, цифровізація, медична освіта, викладачі, цифрові технології.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Filippova Larysa Valeriyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Medical Biochemistry and Molecular Biology, Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (097) 861-94-16, https://orcid.org/0000-0001-7836-4355

DIGITAL COMPETENCE OF TEACHERS MEDICAL INSTITUTIONS

Abstract. The article examines the current level of digital competence of teachers of medical institutions in Ukraine, identifies the main challenges and opportunities of digitalization, and suggests effective ways to overcome them. The introduction of digital education training centers, the use of virtual simulators, and the integration of international experience contribute to improving the digital literacy of teachers. A systematic analysis of the current state of digital competence among teachers is conducted. An analysis of approaches to the formation of digital skills is presented. In particular, the implementation of pilot projects in medical institutions of Ukraine within the framework of cooperation with international grant programs significantly increases the digital skills of teachers, which significantly affects the quality of the educational process. These projects demonstrate the successful experience of Ukrainian medical universities in developing digital competence of teachers. Pilot programs become the basis for further improvement of digital education in Ukraine. The main problems are related to technical barriers, the lack of a unified digitalization strategy, and psychological difficulties in adapting to new technologies. The proposed solutions include systematic training, international cooperation, stimulation of teachers, and the integration of modern digital tools in the educational process. In the future, further research is expected to develop universal methods for assessing digital competence, analyze digital technologies for the quality of teaching, and create a national strategy for the digitalization of medical education. The conclusions of the article emphasize the importance of developing digital literacy of teachers as a key factor in increasing the effectiveness of medical education in Ukraine. Effective approaches to improving digital literacy include the implementation of training, partnerships with international organizations, motivational mechanisms, and the integration of modern technologies into the educational process.

Keywords: digital competence, digitalization, medical education, teachers, digital technologies

Постановка проблеми. Цифрові технології, як ми бачимо в останні часи дуже стрімко проникають у всі сфери нашого життя.Розвиток цифрової компетентності відіграє величезну роль для освітян та здобувачів освіти. Вільне володіння викладачами комп'ютерними технологіями дає змогу передати здобувачам освіти необхідні навички для використання цих

інструментів у власних дослідженнях, відповідно до їхніх інтересів, а також для самостійного навчання.

В умовах ведення військового положення на території України науково-педагогічні працівники повинні бути готові надавати освітні, інформаційні, консультативні послуги студентам використовуючи мережу Internet [1].

Тому сучасна медична освіта зазнає суттєвих трансформацій під впливом цифровізації, яка стає ключовим елементом у підготовці висококваліфікованих фахівців. Викладачі медичних закладів відіграють вирішальну роль у формуванні знань і навичок майбутніх лікарів, однак їхня готовність до використання цифрових технологій нерідко є недостатньою. На жаль, як показує досвід велика кількість викладачів стикається зі складнощами у використанні сучасних цифрових технологій та різних платформ під час викладання дисциплін.

Ця проблема в свою чергу впливає на якість медичної освіти, стримує інтеграцію інноваційних підходів до навчання і може поступово обмежувати можливості випускників для ефективної роботи в умовах цифрової трансформації системи охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки засвідчили активне зростання інтересу наукової спільноти до проблеми цифрової компетентності в освіті не лише в Україні, а і вєвропейських країнах. Проблеми використання інформаційних технологій у навчанні присвячено чимало досліджень в Україні.

На проблему цифрової компетентності у сфері медичної освіти звертали уваги науковці: Некрашевич Т.В. [2], Капустник В.А., Дерев‘янченко Н.В. [3], Ситник Й.С., Тарканій М.В. [4]. Питання вміння використовувати цифрові інструментив інформаційних технологіях при викладанні різних дисциплін в медичних закладах досліджувалися авторами: Бублій Т.Д.,Костиренко О.П., Ганчо О.В.,Чумак Ю.В. [5], Батюк Л.В., Жерновникова О.А. [6].

В наших дослідженнях увага акцентується на викликах і можливостях, які створює цифровізація у вищій освіті, а також на ролі самих викладачів, які можуть створювати більш цікаві та інтерактивні навчальні середовища, при вивченні та удосконаленні своїх знань. А удосконалення цифрових знань викладача призводить в свою чергу до найкращих знань студентів. Вміння викладача вільне володіти цифровими технологіями надихає студентів до найкращого використання цифрових технологій в повсякденному житті та саморозвитку.У зв’язку з цим виникає необхідність системного аналізу сучасного стану цифрової компетентності викладачів медичних закладів України та розробки практичних рекомендацій для її розвитку.

Метою статті є дослідження сучасного стану та перспектив розвитку цифрової компетентності викладачів медичних закладів України. Зокрема, аналізуються існуючі підходи до формування цифрових навичок, визначаються основні виклики та перешкоди у впровадженні цифрових технологій

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

у навчальний процес, а також пропонуються рекомендації щодо підвищення рівня цифрової грамотності викладачів для забезпечення якісної медичної освіти в умовах цифрової трансформації суспільства.

Виклад основного матеріалу.Цифрові навички займають важливе значення, зокрема у сфері медичних знань, де сучасні технології стають невід'ємною частиною навчального процесу. У медичних закладах України існує величезна потреба у підвищенні рівня цифрової компетентності викладачів, що є ключовим фактором для підготовки майбутніх фахівців, які здатні працювати в умовах цифрової трансформації системи охорони здоров'я. Як показав досвід перехід на дистанційне та змішане навчання, при пандемії COVID-19, продемонстрував важливість володіння цифровими інструментами для забезпечення безперервності навчального процесу [4].

Поступовий перехід медичних працівників до електронних медичних записів, телемедицини та штучного інтелекту в діагностиці вимагає від сучасних науково-педагогічних працівників розвивати нові підходи до навчання студентів [7].В систему охорони здоров‘я ведений цифрові медичні записи, які дозволяють лікарю швидко отримати необхідну медичну інформацію про пацієнта,це значно спрощує процес лікування пацієнта. Також виписка електронних рецептів, яка дозволяє лікарю контролювати лікарські засоби та зменшити ризик виникнення помилки. Але для цього потрібно навчити майбутнього лікаря користуватися цифровими технологіями, а це можливо досягнути лише тоді коли цифрові технології використовуються викладачем під час навчального процесу [8].

Потрібно також пам‘ятати, що наша країна рухається до впровадження європейських стандартів освіти, а там цифрова компетентність є одним із важливих критеріїв якості викладання. В європейських країнах проблема розвитку цифрової компетентності викладачів та вчителів виникла набагато раніше. Викладачі без використання сучасних інструментів не можуть організовувати навчальний процес, тому що потрібно навчити студентів правильно працювати з інформацією, вміти оцінювати наукову інформацію та аналізувати джерела надходження даної інформації, інтерпретувати свої результати, та представляти висновки використовуючи сучасні цифрові технології. А для вирішення таких проблем викладач повинен сам гарно володіти цими джерелами.

У Словацькій Республіцівідбулися значні зміни щодо розвитку цифрового суспільства Міністерством освіти, науки, досліджень і спорту було запропоновано у 2014 році «Концепцію інформатизації та оцифрування освітнього сектору на період до 2020року» [9]. В цьому документі представленні напрями у сфері інформації для покращення якості освіти, з використанням цифрових технологій, для розвитку формальної та неформальної освіти. Всі освітяни залучаються до цього проекту та отримають безкоштовний міжнародний сертифікат, який підкреслює особистий розвиток викладача та комунікативні компетентності в Європейському Союзі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У Великобританії 2016 в доповіді Палати громад [10] було проголошено про цифрову кризу, яка виникає серед населення. Ця криза стосується не лише навчальних закладів, а охоплює також економічний стан країни. Починаючи вже з 2013 по 2017 роки не вистачає спеціалістів, які б мали цифрові навички. Томупотрібно термінове вивчення комп‘ютерних наук, опанування інформаційно-комунікативними технологіями не тільки викладачами, а й населенням всієї країни, тому що технології входять в усі сфери діяльності людини.В доповіді було озвучено, що 72% роботодавця не будуть проводити співбесіду з кандидатом, який немає базових навиків в сфері інформаційних технологій. Уряд Великої Британії створює велику кількість безкоштовних курсів для оволодінням інформаційними технологіями, постійно слідкує та оновлює нові розробки в курсах відповідно до вимог ринку праці.

Вчителі Нідерландів також намагаються опонувати інформаційні технології за допомогою електронної платформи «Освіта 2032», що була розроблена за сприянням Фонду Kennisnet [11].

У сучасних умовах цифрової трансформації освіти викладачі медичних закладів України стикаються з необхідністю опанування нових технологій для забезпечення якісного навчального процесу. Проведено літературне дослідження дозволило виявити основні тенденції, проблеми та перспективи розвитку цифрової компетентності викладачів медичних університетів.

Автори статті розглядали [12], що для підготовки студентів кожен заклад вищої освіти використовує університетські електронні програми та навчальні додатки.

Згідно сайту Національне агентство і забезпечення якості вищої освіти [13], було в деяких університетах впроваджені пілотні проекти з використанням розвитку цифрової компетентності викладачів, а саме:

- у Харківському національному медичному університеті в рамках співпраці з міжнародними програмами Erasmus+ було створено центр цифрової освіти, де викладачі мали доступ до ресурсів, консультацій та навчальних курсів. Основним результатом проекту стали впровадження змішаного навчання та розвиток цифрових навичок викладачів [14].
- У Полтавському державному медичному університеті впроваджений пілотний проект стимуляційних технологій у навчанні студентів. У рамках проекту викладачі проходили курси підвищення кваліфікації з використанням VR-інструментів [15].
- У Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького впроваджений пілотний проект онлайн-курсів для викладачів, орієнтованих на використання інтерактивних платформ і систем управління навчанням (LMS) [16].

Як ми бачимо всі пілотні проекти направленні на:

1. підвищення кваліфікації та професійних компетенцій викладачів – медиків;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

2. розробку гібридних навчальних курсів для викладачів медичної галузі, для покращення цифрових та педагогічних компетентностей.

Цифрові технології, як ми бачимо, в університеті надають можливість проводити спостереження за всіма студентами одночасно та виявляти навіть незначні відхилення у їх знаннях.Так викладач, який вільно володіє сучасними технологіями, він змушений управляти великою кількістю студентів з різними ступенями підготовки, різними задатками і можливостями. Викладач вимушений однаково управляти якісно різнимисуб'єктами, тобто повинен орієнтуватися на неіснуючі так би мовити «середні» задатки студента з наслідками, які можуть випливати після отримання інформації.

Вільне володіння цифровими технологіями має низьку переваг, а саме:

- відбувається ефективна та швидка передача інформації від викладача до студентів;

- викладач може удосконалювати свої знання з використанням технологій при підготовці до лекцій або проведення практичних занять, а студент в свою чергу може розширювати та оновлювати знання у вільний та зручний час;

- не виходячи з аудиторії допомагають під час викладання дисциплін в медичних закладах України використовувати різні освітні продукти: енциклопедії, задачники, електронні бібліотеки;

- надають можливість спостерігати за проведенням складних операцій на відстані, або обговорювати ці операції з іншими колегами з різних кінців світу;

- дозволяють за допомогою камери отримати кваліфіковану медичну консультацію з приводу хвороби, як показав досвід при COVID-19.

Цифровими недоліками може бути лише відсутність сучасного технічного обладнання та низька швидкість інтернету, старше покоління може відчувати дискомфорт або невпевненість у власних силах при використанні цифрових технології.

Ці перешкоди можна вирішити, як вирішують в європейських країнах, а саме:

- проведенні регулярних навчаньвикладачів з використанням цифрових технологій: вебінарів, стажуванні, лекцій.

- Розробка та впровадження освітній цифрових програм.Створення безкоштовних курсів, на яких викладачі можуть навчитися застосовувати цифрові інструменти для використанні їх під час проведення лекційних або практичних занять. Ці курси можна було б інтегрувати в програми підвищення кваліфікацій.

- Партнерство з міжнародними організаціями. За допомогою участі у різних проектах з європейськими університетами дозволить обміну досвідом та впровадженню найкращих практик.

Як показає досвід, використання цифрових технологій при вивченні дисциплін в медичних закладах може принципово змінити і методи роботи

викладача, і може викликати зміни в результатах розуміння студентами матеріалу, які очікує отримати викладач. Саме широке використання цифрових технології під час вивчення дисциплін дозволяє розширити можливості викладача, підвищити якість навчання студентів на різних факультетах. При використанні цифрових технологій під час освітнього процесу можна направити інтелектуальний потенціал студента на позитивний розвиток, на активну діяльність.

Розвиток цифрової компетентності викладачів медичних закладів України є ключовим чинником для підвищення якості медичної освіти. Успішне впровадження цифрових технологій можливе за умови створення системної підтримки викладачів, удосконалення технічного забезпечення та активного впровадження інноваційних підходів до навчання.Літературний пошук показав про необхідність системного підходу до розвитку цифрової компетентності викладачів, який включає розробку освітніх програм, технічну підтримку та впровадження єдиних стандартів, дозволить не лише підвищити якість медичної освіти, а й сприятиме інтеграції України в європейський освітній простір.

Висновки. Як ми бачимо цифрова компетентність викладачів медичних закладів України є дуже важливою для забезпечення якісної освіти в умовах цифрової трансформації. Проведене дослідження підтвердило, що рівень цифрових навичок викладачів є неоднорідним: частина викладачів впевнено використовує сучасні технології, тоді як інші потребують додаткового навчання. Основними викликами залишаються недостатня технічна підтримка, психологічні бар'єри та відсутність єдиної стратегії цифровізації. Ефективними підходами до підвищення цифрової грамотності є впровадження тренінгів, партнерство з міжнародними організаціями, мотиваційні механізми та інтеграція сучасних технологій у навчальний процес. Пілотні проекти, реалізовані в українських медичних університетах, демонструють позитивний вплив цифрових інновацій на освітній процес.

Література:

1. Бублій Т. Д., Костиренко О. П., Ганчо О. В., Чумак Ю. В. Розвиток цифрової компетентності викладачів в медичному університеті. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії*. 2022. №3-4. С.180-183. https://doi.org/10.31718/2077-1096.22.3.4.180

https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2291429f-2566-4098-b3be-2402c43e9064/content

2. Некрашевич Т.В. Цифрова компетентність здобувачів вищої медичної освіти в умовах викликів сьогодення. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2023. №52. С.102-108.

https://doi.org/10.26565/2074-8167-2023-52-12

3. Капустник В.А, Дерев‘янченко Н.В. Цифрова компетентність як невід‘ємна складова професійного розвитку викладача ЗВО // Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи: збірник статей VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 25–26 листопада 2021 р.) – Полтава. 2021. С. 13–18.

4. Ситник Й.С., Тарканій М.В. Досвід впровадження цифрових платформ у медичних університетах України. *Інформаційні технології в освіті*. 2024. №1. С. 23-29. https://doi.org/10.23939/smeu2024.02.138.

5. Бублій Т.Д., Костиренко О.П., Ганчо О.В., Чумак Ю.В. Розвиток цифрової компетентності викладачів в медичному університеті // Актуальні проблеми сучасної медицини. Том 22. № 3-4 (79-80). 2022. С.180-183.

DOI 10.31718/2077-1096.22.3.4.180

6. Батюк Л.В., Жерновникова О.А. Формування цифрової компететнності майбутніх лікарів вивченні освітнього компоненту «Медична інформатика». *Наукові записки кафедри педагогіки.* 2022. № 50. С. 6-24. https://doi.org/10.26865/2074-8167-2022-50-01

7. Бондаренко А.П. Впровадження цифрових технологій у систему управління медичними закладами // Системи управління та інформаційні технології. 2020. № 1. С. 12-18.

8. Богуславська С.І., Чубенко Т.В. Інтеграція цифрових технологій в механізм управління розвитком персоналу в медичних закладах // Економічний простір. 2024. № 194. С. 8-12.

9. Koncepcia informatizácie a digitalizácie rezortu školstva s výhľadom do roku 2020. URL:https://www.minedu.sk/koncepcia-informatizacie-a-digitalizacie-rezortu-skolstva-s-vyhladom-do-roku-2020/ (дата звернення: 01.02.2025)

10. House of Commons, Science and Technology Committee (2016), Digital skills crisis: second report of session 2016-17, URL: https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmsctech/270/270.pdf (звернення 01.02.2025)

11. Technology compass for education 2019-2020. Available from: URL: https://www.kennisnet.nl/fileadmin/kennisnet/publicatie/KennisnetTechnologyCompass-2019-2020.pdf

12. Воронкова А. А., Філіппова Л. В., Бойко В. Ф. Вплив глобальних та національних викликів на розвиток системи дистанційного навчання в Україні. *Педагогічна Академія: наукові записки*. (8). 2024. https://doi.org/10.5281/zenodo.12820594

13. Цифрова трансформація медичної освіти в Україні (Ukraine DigiTrans). - URL: https://naqa.gov.ua/%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96/ (дата звернення: 02.02.2025).

14. Некрашевич Т.В. Цифрова трансформація освіти у медичних університетах України // Медична освіта. 2023. №4. С.45-56.

15. Бублій Т.Д., Савченко О.П. Роль симуляційних технологій у підготовці студентів-медиків // Освітній простір України. 2022. №3. С. 12-18.

16. Богуславська С.І., Чубенко Т.В. Інноваційні підходи до цифровізації медичної освіти в Україні // Проблеми сучасної освіти. 2024. №2. С.89-95.

References:

1. Bubliy, T. D., Kostyrenko, O. P., Hancho, O. V., & Chumak, YU. V. (2022). Rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti vykladachiv v medychnomu universyteti [Development of digital competence of teachers at a medical university] *Aktual'ni problem suchasnoy imedytsyny: Visnyk Ukrayins'koyi medychnoyi stomatolohichnoyi akademiyi - Current problems of modern medicine: Bulletin of the Ukrainian Medical Stomatological Academy, 22(3-4),* 180-183 [in Ukrainian].

2. Nekrashevych T.V.(2023). Tsyfrova kompetentnistʹ zdobuvachiv vyshchoyi medychnoyi osvity v umovakh vyklykiv sʹohodennya [Digital competence of higher medical education students in the face of today's challenges]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky - Scientific notes of the Department of Pedagogy. 52,* 102-108 [in Ukrainian].

3. Kapustnyk, V.A, & Derev‘yanchenko, N.V.(2021). Tsyfrova kompetentnistʹ yak nevid‘yemna skladova profesiynoho rozvytku vykladacha ZVO [Digital competence as an integral component of the professional development of a higher education teacher] // Proceedings of *VI Mizhnarodniy naukovo-praktychniy konferentsiyi «Aktual'ni pytannya linhvistyky, profesiynoyi linhvodydaktyky, psykholohiyi i pedahohiky vyshchoyi shkoly»- The sixth International Scientific and Practical Conference «Current issues of linguistics, professional linguistic didactics, psychology and pedagogy of higher education».* (pp. 13-18). Poltava [in Ukrainian].

4. Sytnyk, Y.S., & Tarkaniy, M.V. (2024). Dosvidvprovadzhennya tsyfrovykh platform u medychnykh universytetakh Ukrayiny [Experience in implementing digital platforms in medical universities of Ukraine*.]. Informatsiyni tekhnolohiyi v osviti - Information technology in education 1*, 23-29 [in Ukrainian].

5. Bubliy, T.D., Kostyrenko, O.P., Hancho, O.V., & Chumak, YU.V. (2022). Rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti vykladachiv v medychnomu universyteti [Development of digital competence of teachers at a medical university]. *Aktual'ni problem suchasnoyi medytsyny - Current problems of modern medicine,* 3-*4 (79-80),* 180-183 [in Ukrainian].

6. Batyuk, L.V., & Zhernovnykova, O.A. (2022). Formuvannya tsyfrovoyi kompetetnnosti maybutnikh likariv vyvchenni osvitn′oho komponentu «Medychna informatyka» [Formation of digital competence of future doctors in the study of the educational component "Medical Informatics"]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky - Scientific notes of the Department of Pedagogy, 50,* 6-24. [in Ukrainian].

7. Bondarenko, A.P. (2020) Vprovadzhennya tsyfrovykh tekhnolohiy u system upravlinnya medychnymy zakladamy [Introduction of digital technologies into the management system of medical institutions] *Systemy upravlinnya ta informatsiyni tekhnolohiyi - Management systems and information technology, 1,* 12-18 [in Ukrainian].

8. Bohuslavs′ka, S.I., Chubenko, T.V. (2024). Intehratsiya tsyfrovykh tekhnolohiy v mekhanizm upravlinnya rozvytkom personalu v medychnykh zakladakh [Integration of digital technologies into the personnel development management mechanism in medical institutions]. *Ekonomichnyy prostir - Economic space. 194,* 8-12 [in Ukrainian].

9. Koncepcia informatizácie a digitalizácie rezortu školstva s výhľadom do roku 2020 {Elektronnyy resurs}.https://www.minedu.sk/koncepcia-informatizacie-a-digitalizacie-rezortu-skolstva-s-vyhladom-do-roku-2020/ (дата звернення: 01.02.2025)

10. House of Commons, Science and Technology Committee (2016), Digital skills crisis: second report of session 2016-17, URL: https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmsctech/270/270.pdf (звернення 01.02.2025)

11. Technology compass for education 2019-2020. Available from: URL: https://www.kennisnet.nl/fileadmin/kennisnet/publicatie/KennisnetTechnologyCompass-2019-2020.pdf

12. Voronkova, A. A., Filippova, L. V., & Boyko, V. F. (2024). Vplyv hlobal′nykh ta natsional′nykh vyklykiv na rozvytok systemy dystantsiynoho navchannya v Ukrayini [The impact of global and national challenges on the development of the distance learning system in Ukraine]. *Pedahohichna Akademiya: naukovi zapysky - Pedagogical Academy: scientific notes, (8).* Retrieved from https://doi.org/10.5281/zenodo.12820594 [in Ukrainian].

13. Tsyfrova transformatsiya medychnoyi osvity v Ukrayini (UkraineDigiTrans) [Digital Transformation of Medical Education in Ukraine (Ukraine DigiTrans)]. Retrieved from https://naqa.gov.ua/%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1% 82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96/ [in Ukrainian].

14. Nekrashevych, T.V. (2023). Tsyfrov atransformatsiya osvity u medychnykh universytetakh Ukrayiny [Digital transformation of education in medical universities of Ukraine]. *Medychna osvita - Medical education, 4,* 45-56 [in Ukrainian].

15. Bubliy, T.D., & Savchenko, O.P. (2022). Rol′ symulyatsiynykh tekhnolohiy u pidhotovtsi studentiv-medykiv [The role of simulation technologies in the training of medical students]. *Osvitniy prosti rUkrayiny - Educational space of Ukraine, 3,* 12-18 [in Ukrainian].

16. Bohuslavs′ka, S.I., & Chubenko, T.V. (2024). Innovatsiyni pidkhody do tsyfrovizatsiyi medychnoyi osvity v Ukrayini [Innovative approaches to digitalization of medical education in Ukraine]. *Problemy suchasnoyi osvity - Problems of modern education, 2,* 89-95 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147:[37.07:005.95-051

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1116-1130

Хмельницька Олена Сергіївна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри освітології та педагогічної інноватики, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел. (063) 700-24-23, https://orcid.org/0000-0002-0644-6201

Краснокутський Денис Борисович аспірант 3 р.н., спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел. (099) 059-13-31, https://orcid.org/0009-0007-2325-6198

АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА-УПРАВЛІНЦЯ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано та розкрито питання професійної підготовки майбутнього менеджера освіти у закладі вищої освіти, зокрема його аксіологічної складової. Досліджено та виокремлено педагогічні умови формування компетентності майбутніх менеджерів освіти. Охарактеризовано управлінську культуру керівника закладу освіти через її основні компоненти. Досліджено та узагальнено погляди науковців щодо аксіологічного підходу у професійній підготовці майбутніх керівників закладів освіти та описано актуальні моделі, що сприяють забезпеченню даного процесу.

Авторами виокремлено ключові складові готовності майбутнього керівника закладу освіти в умовах магістратури через призму аксіологічного підходу та описано функції, що лежать у основі педагогічної аксіології: змістотвірну, оцінювальну, орієнтувальна, нормативна, регулювальну, контролювальну. Досліджено та визначено інноваційні форми та методи навчання, що дозволяють розвивати аксіологічну сферу на кількох рівнях: концептуальний рівень; управлінський рівень; організаційний рівень; ресурсний рівень.

У даній публікації узагальнено мету педагогічної діяльності в закладі освіти, що відображає його специфіку та реалізується через створення соціалізуючого середовища, організацію освітнього процесу для майбутніх управлінців, розвиток їхньої індивідуальності на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Серед ключових цінностей керівника закладу освіти визначено такі як, толерантність, справедливість, гуманізм, емпатія, творчість, активність, прагматизм, конструктивність, повага до інших та партнерство.

Формування ціннісних орієнтирів у закладі вищої освіти вимагає цілісного підходу, що охоплює сучасні освітні методи, цифрові інструменти та індивідуально спрямоване виховання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: виховання, формування особистості, аксіологія, ціннісний підхід у освіті, освітній менеджмент, професійна підготовка, духовні цінності, моральні цінності, ціннісні орієнтири, професійні якості, особистісні якості, громадянські цінності, методи формування ціннісних орієнтирів, технології формування ціннісних орієнтирів, заклад вищої освіти.

Khmelnytska Olena Serhiyivna PhD in Pedagogy, Associate professor, Associate professor of the Department of Education and Pedagogical Innovation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, tel. (063) 700-24-23, https://orcid.org/0000-0002-0644-6201

Krasnokutskyi Denys Borysovych PhD student (3rd year), specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, tel. (099) 059-13-31, https://orcid.org/0009-0007-2325-6198

AXIOLOGICAL APPROACH IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHER-MANAGER

Abstract. Abstract. The article analyzes and reveals the issues of professional training of a future education manager in a higher education institution, in particular its axiological component. The pedagogical conditions for the formation of competence of future education managers are studied and highlighted. The managerial culture of the head of an educational institution is characterized through its main components. The views of scientists on the axiological approach to the professional training of future managers of educational institutions are studied and summarized, and current models that contribute to this process are described.

The authors highlight the key components of the readiness of the future head of an educational institution in the context of a master's degree through the prism of an axiological approach and describe the functions underlying pedagogical axiology: content-forming, evaluative, orienting, normative, regulatory, and controlling. Innovative forms and methods of teaching that allow the development of the axiological sphere at several levels are investigated and identified: conceptual level; managerial level; organizational level; resource level.

This publication summarizes the purpose of pedagogical activity in an educational institution, which reflects its specificity and is realized through the creation of a socializing environment, organization of the educational process for future managers, development of their individuality on the basis of subject-subject interaction. Among the key values of the head of an educational institution are tolerance, justice, humanism, empathy, creativity, activity, pragmatism, constructiveness, respect for others and partnership.

The formation of values in a higher education institution requires a holistic approach that includes modern educational methods, digital tools, and individually targeted education.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: education, personality formation, axiology, value-based approach in education, educational management, professional training, spiritual values, moral values, value orientations, professional qualities, personal qualities, civic values, methods of value orientation formation, technologies of value orientation formation, higher education institution.

Постановка проблеми. Діяльність керівника закладу освіти є однією з найскладніших і найрізноманітніших сфер професійної роботи, що вимагає від управлінця розвинених особистісних якостей, професійних здібностей, високого рівня спеціальних знань і навичок, інтегрованих у цілісну систему компетенцій.

Майстерність у сфері управління поєднує структурованість управлінських процесів, які керівник впроваджує у своїй діяльності, здатність адаптуватися до змін та легкість у здійсненні керівних функцій. Здатність чітко планувати власні дії свідчить про розвинене аналітичне мислення управлінця та вміння ефективно використовувати мовні засоби для формування стратегічних рішень. Гнучкість у коригуванні управлінських процесів відображає високий рівень рефлексії, а легкість у виконанні управлінських завдань свідчить про вміння адаптуватися до різних управлінських викликів. Майстерність керівника визначається рівнем його саморефлексії, духовного розвитку та психофізичної стійкості. Саме управлінці, які прагнуть особистісного та професійного зростання, вдосконалення навичок і досягнення високого рівня компетентності, зазвичай успішно реалізують свої кар'єрні амбіції.

Окрім того, керівник закладу освіти відіграє ключову роль у формуванні культури освітнього середовища, адже саме від його моральних і духовних цінностей залежить атмосфера в колективі, рівень довіри та ефективність процесу навчання. Серед важливих чеснот управлінця у сфері освіти можна виокремити гуманізм як усвідомлення цінності кожної особистості, повага до учнів, педагогів та батьків; моральна відповідальність – готовність нести відповідальність за прийняті рішення та їхній вплив на освітню спільноту; чесність і справедливість – дотримання принципів етичної поведінки, відкритість і неупередженість у прийнятті рішень; служіння суспільству як прагнення працювати не лише заради професійного успіху, а й для розвитку освіти та виховання молоді; повага до гідності людини, тобто створення умов для особистісного розвитку кожного учасника освітнього процесу; етична поведінка – дотримання моральних норм у стосунках із колегами, учнями, батьками та громадськістю; співчуття та емпатія – здатність розуміти й підтримувати інших, вирішувати конфлікти через діалог та порозуміння; відповідальність і дисципліна – дотримання високих стандартів у роботі, організованість і вміння ефективно управляти ресурсами закладу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Духовні та моральні якості керівника освіти є основою для формування позитивного мікроклімату закладі освіти, підвищення мотивації педагогічного колективу та створення сприятливих умов для навчання і виховання молодого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний керівник закладу освіти має постійно вдосконалювати професійні та управлінські навички, освоювати новітні методи керівництва, активно впроваджувати досягнення науки, а також використовувати передовий педагогічний і управлінський досвід. Важливо організовувати ефективну діяльність, спрямовану як на розвиток самого закладу, так і на професійне зростання педагогічного колективу.

Водночас практика свідчить, що чимало керівників не повною мірою готові до роботи в умовах сучасних освітніх викликів, а рівень їхньої управлінської компетентності та її складових часто залишається недостатнім. Це вимагає цілеспрямованої підготовки, підвищення кваліфікації та впровадження нових моделей управління (Т. Борова, В. Бондар, О. Галус, М. Гриньова, Г. Дмитренко, Г. Єльникова, С. Калашнікова, В. Маслов, З. Рябова, С. Сисоєва, Л. Хоружа та ін.).

Проблема управлінської компетентності стає особливо актуальною при керуванні системами, що перебувають у процесі розвитку та функціонують в умовах постійних змін, прогнозування результатів діяльності закладу та майбутніх перспектив його розвитку. Це потребує від керівника вміння швидко адаптуватися, стратегічно мислити та ефективно змінювати підходи до управління відповідно до нових викликів. Питання формування та розвитку управлінських якостей керівників закладів освіти досліджували М. Байрамукова, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, А. Журавльов, Л. Карамушка, Н. Коломінський, В. Маслов, О. Панасюк, В. Пікельна. та ін.

Теоретико-методологічні основи формування ціннісних орієнтирів у закладах освіти розкрито в наукових публікаціях І. Беха, Т. Бутківської, Л. Ваховського, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Кременя, С. Ніколаєнка, В. Огнев'юка, З. Равкіна, О. Савченко, О. Сухомлинської, В. Ткаченка. Ціннісно-смислова сфера особистості розглядається як найвищий рівень її соціальної діяльності та ключовий компонент структури особистості, зокрема керівника закладу освіти, у працях Г. Андрєєвої, І. Беха, В. Зінченка, В. Москаленко, К. Платонова, Е. Помиткіна, Е. Фромма. Значення аксіологічного підходу у професійній підготовці майбутніх фахівців розглядається у працях Г. Андрєєвої, С. Безбородих, Н. Бичкова, О. Васюка, С. Вітвіцької, С. Виговської, Л. Задорожної-Княгницької, С. Кожушко, Н. Маяковської, А. Нікори, Т. Пономаренка, Ю. Присяжнюка, М. Приходька та ін. (Лебідь, 2017). фахівців розглядається в працях Г. Андрєєвої, С. Безбородих, Н. Бичкова, О. Васюка, С. Вітвицької, С. Виговської, Л. Задорожної-Княгницької, С. Кожушко, Н. Маяковської, А. Нікори, Т. Пономаренка, Ю. Присяжнюка, М. Приходька та інших

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Значення аксіологічного підходу у професійній підготовці майбутніх фахівців розглядається в працях Г. Андрєєвої, С. Безбородих, Н. Бичкова, О. Васюка, С. Вітвицької, С. Виговської, Л. Задорожної-Княгницької, С. Кожушко, Н. Маяковської, А. Нікори, Т. Пономаренка, Ю. Присяжнюка, М. Приходька та інших

Концептуальні положення щодо підготовки майбутніх педагогів та управлінців освітньої сфери, а також вимоги до формування їх ціннісних орієнтирів у освітній сфері відображено у Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Концепції «Нова українська школа» (2016), «Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» (2022) та ін. тощо.

Метою написання статті є цілісний аналіз процесу формування ціннісних складових у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів-управлінців у закладі вищої освіти; виокремлення найбільш продуктивних методів та технологій формування ціннісних орієнтирів у здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Науковці, які вивчають питання підготовки майбутніх педагогів-управлінців, наголошують на важливості формування їхньої компетентності. У структурі цієї компетентності вони виокремлюють не лише знання, вміння та навички, а й загальнолюдські та професійні цінності й ставлення, що є її невід'ємними складовими.

Науковці підкреслюють, що «компетентність» – це не просто сукупність знань, умінь і навичок, а властивість особистості, яка формується завдяки власним зусиллям людини. Вона у найзагальнішому розумінні поєднує когнітивний (знання), операційний (методи діяльності та готовність до її реалізації) та аксіологічний (система цінностей) компоненти. Саме ця інтеграція сприяє формуванню соціального партнерства, заснованого на добровільності, рівноправності, взаємній вигоді та прозорості. Л. Клеценко характеризує структуру компетентності сучасного педагога, як таку, що включає когнітивний (професійні знання), операційно-процесуальний (спеціальні вміння та навички) та аксіологічний (інтеріоризовану систему професійних цінностей і значущих особистісних якостей) компоненти (Мукан, Чубінська, Наконечна, 2023).

Формування професійної компетентності майбутніх менеджерів освіти, зокрема прогностичної її складової, має на меті забезпечити процес оволодіння основними методами прогнозування, що дає змогу здійснювати аналіз, моделювання, проєктування та конструювання освітнього процесу в умовах сучасного закладу освіти. Серед педагогічних умов формування компетентності майбутніх менеджерів освіти можна виокремити:

- формування мотиваційно-ціннісного ставлення до майбутньої діяльності;

- детермінація розуміння існуючої залежності між рівнем прогностичної компетентності та рівнем загальної професійної компетентності майбутніх менеджерів освіти через упровадження відповідних спецкурсів;

- створення інноваційного інформаційно-комунікаційного освітнього середовища на засадах компетентнісно-орієнтованого та контекстного підходів навчання;
- інтеграція визначених спецкурсів та практичної підготовки здобувачів освіти (Краснокутський, Хмельницька, 2024).

В. Кузнєцов розглядає управлінську культуру керівника як комплексну динамічну систему, що охоплює різні аспекти його особистості, комунікації та професійної діяльності. Основними її компонентами є:

1. *Світоглядний компонент*, який відображає переконання, інтереси, ціннісні орієнтації та уподобання керівника.
2. *Аксіологічний компонент*, що визначає ключові цінності управлінської діяльності.
3. *Практичний компонент*, який включає стиль взаємодії з підлеглими, методи й інструменти управління, навички планування, контролю, мотивації, застосування управлінських технологій та володіння інформаційними ресурсами.
4. *Творчий компонент*, що проявляється у здатності керівника знаходити нестандартні рішення в організації роботи колективу, плануванні, мотивації та контролі.
5. *Рефлексивно-проєктувальний компонент*, який характеризує рівень саморефлексії керівника, його прагнення до самореалізації та розвитку власного потенціалу (Груць, 2020).

Актуалізуючи питання професійних цінностей і ставлень як складової професійної компетентності майбутнього педагога-управлінця, варто звернутися до розгляду ключових понять дослідження, зокрема аксіології, педагогічної аксіології, аксіологічного підходу та цінностей. Академік С. Гончаренко визначає аксіологію як науку про цінності, що поділяється на загальну, яка досліджує ієрархії та системи цінностей, і спеціальну, що зосереджується на цінностях, характерних для різних сфер знань – моральних, естетичних, економічних, пізнавальних. У свою чергу, педагогічна аксіологія, за його визначенням, є розділом загальної педагогіки, який вивчає цінності, що мають бути сформовані у вихованців.

Аксіологія як наука, що досліджує цінності, зокрема освітні, визначає систему значень, принципів, норм, канонів і ідеалів, які впливають на взаємодію в освітньому середовищі, формують відносини у структурі особистості та сприяють усвідомленню ролі людини в суспільстві й її життєдіяльності.

Педагогічна наука розглядає цінності крізь призму ключових педагогічних понять, зокрема освіти, навчання, виховання та розвитку. Враховуючи філософські основи аналізу цього поняття, можна зазначити, що цінності:

1. сприяють самореалізації особистості в суспільстві;
2. допомагають формуванню індивідуального комунікативного простору;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. орієнтують на самовдосконалення та особистісний розвиток (І. Котова, Є. Шиянов).

Важливим аспектом у педагогічній науці є те, що система цінностей особистості формується у процесі навчання та виховання. Оскільки будь-яка діяльність передбачає розробку ідеї, визначення мети та усвідомлення її значущості, саме на цьому рівні закладається ціннісна основа розвитку людини.

На сучасному етапі значну увагу приділяють формуванню національних цінностей у молодого покоління (І. Бех, П. Ігнатенко, П. Кононенко, Ю. Руденко, Ю. Пелех, Д. Тхоржевський, К. Чорна). О. Оксенюк визначає національні цінності як систему важливих особистісних і суспільно значущих орієнтирів, що проявляються у взаємодії людей, усвідомлюються етнополітичною спільнотою та закріплюються у духовній і практичній діяльності (Левківська, 2017).

С. Мукомел підкреслює, що педагогічна аксіологія, досліджуючи особливості ціннісних орієнтацій, акцентує увагу на їхній ключовій ролі у формуванні стійкості як особистості педагога, так і вихованця. Саме цінності визначають поведінкові принципи, спрямовують інтереси та потреби особистості, а також регулюють мотиваційну сферу в освітній діяльності. Водночас предметом педагогічної аксіології є розвиток культури міжособистісних взаємин (Мукан, Чубінська, Наконечна, 2023).

Існують різні погляди щодо аксіологічного підходу у професійній підготовці майбутніх керівників закладів освіти:

- за М. Приходьком і Ю. Присяжнюком, цей підхід дозволяє розглядати управлінську культуру керівника як систему соціально-управлінських цінностей;
- Л. Задорожна-Княгницька вважає, що аксіологічний підхід дає змогу сприймати професійну підготовку керівників закладів освіти як процес засвоєння системи професійних цінностей, який відображає їх історичний розвиток та закріплення у суспільній свідомості. Основу цього підходу становить ієрархічна система професійних цінностей та ціннісних якостей керівників освіти;
- в межах аксіологічного підходу управлінська компетентність формується через розвиток управлінської позиції керівника закладу освіти.

З урахуванням вищезазначеного можна виділити ключові складові готовності майбутнього керівника закладу освіти в умовах магістратури через призму аксіологічного підходу:

- гуманістична спрямованість, що обумовлена центральним об’єктом управлінської діяльності – людиною, яка в науковому дискурсі розглядається як найвища цінність.
- стратегічне мислення, яке є невід’ємною характеристикою керівника й проявляється у здатності до творчого, активного мислення, генерації динамічних ідей та формування стратегічних цілей.

- система професійно значущих якостей, серед яких відповідальність, комунікабельність, почуття обов'язку, чесність, відданість професії тощо.

Аксіологічний підхід при детальному дослідженні керівника закладу освіти як особистості та стратега-професіонала дає змогу визначити ключові цінності, що є пріоритетними в його професійній діяльності та саморозвитку. До таких цінностей належать особистісні, соціальні та організаційні стратегічні орієнтири, пов'язані з успіхом, потребами людини (власними, підлеглих, учнів, батьків тощо), партнерством і взаємодією.

Застосування аксіологічного підходу в умовах магістратури сприяє формуванню готовності майбутніх керівників закладів освіти до стратегічного управління, орієнтуючи освітній процес на усвідомлене засвоєння цінностей сучасного суспільства та вибір стратегічних орієнтирів для досягнення професійної успішності в умовах євроінтеграції (Лебідь, 2017).

Процес професійної підготовки майбутнього управлінця у сфері освіти має включати засвоєння системи знань, розвиток умінь і навичок та їх практичне застосування у професійному середовищі. Важливо, щоб педагог-управлінець відігравав у ньому провідну роль, відображаючи власні світоглядні принципи, загальнолюдські та професійні цінності й ставлення.

Серед функцій, які виконує педагогічна аксіологія можна виокремити: змістотвірну, оцінювальну, орієнтувальна, нормативна, регулювальну, контролювальну.

Характеризуючи змістотвірну функцію, варто підкреслити інтеграцію змістового та операційного компонентів освіти, що забезпечує умови для когнітивної ініціативи. Ця функція реалізується через актуалізацію змісту процесу та об'єкта, визначення ключових факторів і положень, критичне осмислення інформації, глибоке розуміння змісту, інтеріоризацію цінностей і практичне застосування набутого знання.

Оцінювальна функція педагогічної аксіології полягає у розвитку в майбутніх педагогів здатності формувати об'єктивні оцінки та судження щодо навколишньої дійсності й суспільного життя, а також у глибокому розумінні загальнолюдських і професійних цінностей.

Орієнтувальна функція педагогічної аксіології проявляється у здатності сучасного фахівця вибудовувати систему ціннісних орієнтирів, визначати ключові пріоритети у своєму професійному та особистісному розвитку, а також у соціальній та професійній діяльності. У цьому контексті доцільно навести приклади, які подає А. Євтодюк. Він наголошує, що «смислові пріоритети людського життя формуються на основі вибору однієї з позицій: гуманізм – служіння людям; перфекціонізм – прагнення до самовдосконалення; корпоратизм – ідентифікація з референтною групою; прагматизм – орієнтація на досягнення успіху; гедонізм – прагнення до задоволення» (Мукан, Чубінська, Наконечна, 2023).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Нормативна функція педагогічної аксіології відіграє ключову роль у формуванні та закріпленні ціннісних орієнтирів педагогів, керівників та здобувачів освіти, а також у регулюванні їх взаємодії. Вона встановлює своєрідний «еталон» освітнього процесу, визначаючи цінності як основу навчання і виховання. Подібну думку висловлює А. Євтодюк, зазначаючи, що цінності формуються через оцінку якостей і властивостей предметів, явищ і процесів, які відповідають потребам і прагненням людини, сприяючи її самореалізації. Освітньо-виховний процес є найефективнішим засобом засвоєння цих цінностей у молоді. З позиції аксіологічного підходу педагогічний процес спрямований на пошук і впровадження найкращих способів передання актуальних суспільних цінностей особистості.

Регулювальна функція педагогічної аксіології полягає у спрямуванні розвитку освітньої галузі та системи освіти відповідно до принципів гуманізму, демократизму та загальнолюдських цінностей. Вона забезпечує реалізацію права кожної людини на безперервний розвиток, самовираження та творчість. Зазначені аспекти є визначальними не лише для професійного зростання педагогів, керівників закладів освіти, а й для гармонійного розвитку здобувачів освіти (Мукан, Чубінська, Наконечна, 2023).

Сучасні освітні заклади, зокрема заклади вищої освіти, які впроваджують інноваційні форми та методи навчання, мають розвивати свою аксіологічну сферу на кількох рівнях.

- концептуальний рівень: передбачає визначення місії закладу, формулювання його основних цілей у контексті розвитку ціннісної сфери, а також інтеграцію всіх напрямів діяльності на основі аксіологічних засад.
- управлінський рівень: орієнтований на впровадження інновацій у процеси управління, відкритість до змін у ціннісній сфері, а також системну діагностику цінностей усіх учасників освітнього процесу.
- організаційний рівень: передбачає закріплення завдання формування цінностей як одного з ключових аспектів діяльності закладу, а також адаптацію традиційних структурних підрозділів до виконання інноваційних функцій.
- ресурсний рівень: визначає педагогічний колектив як основний ресурсний потенціал закладу, що генерує та поширює освітні цінності.

Стратегічна мета діяльності закладу освіти полягає у забезпеченні активної участі всіх суб’єктів освітнього процесу в умовах інформаційного суспільства, а також у формуванні внутрішньої інтелектуально-моральної свободи здобувачів освіти. Заклад може реалізовувати свою діяльність відповідно до однієї з моделей, запропонованих М. Поташником і А. Моїсеєвим, зокрема:

1. *Когнітивна модель*, що зосереджується на навчанні, де учні чи студенти засвоюють знання, вміння та навички за системою диференційного оцінювання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

2. *Емоційно-ціннісна модель*, яка передбачає оцінку навчально-виховного процесу через рівень задоволеності взаємодією між учасниками освіти.

3. *Модель особистісного самовизначення*, що спрямована на розвиток здатності особистості самостійно обирати форми, методи та способи отримання освіти.

4. *Модель самореалізації*, у якій головним є визначення рівня реалізованості здібностей і потенціалу учня.

5. *Суб'єктна модель*, яка оцінює результати освіти через ступінь самостійного розвитку особистості, де виховання та особистісний ріст мають пріоритет над навчанням.

6. *Модель креативної освітньої практики*, що визначає успішність навчання за рівнем здатності особистості до творчості та створення нових знань.

7. *Модель виховної освітньої практики*, яка акцентує увагу на залученні учнів/студентів до суспільних цінностей, де виховний процес є домінантним порівняно з навчальним.

У сучасній педагогіці та психології існують й інші моделі процесу освіти, які можуть стати основою для функціонування освітнього закладу:

1. *Модель вільного навчання* (Р. Штайнер, С. Курганов, В. Біблер) – передбачає всебічний розвиток особистості через взаємодію фізичних, емоційних і духовних складових. Головна роль педагога полягає у сприянні гармонійному розвитку інтелекту, волі та почуттів учня.

2. *Особистісно-орієнтована модель* (В. Занков, М. Звєрєв) – ґрунтується на концепції інтенсивного раннього розвитку особистості шляхом засвоєння теоретичних знань, які відіграють ключову роль у процесі навчання.

3. *Розвивальна модель* (Д. Ельконін, В. Давидов, В. Рєпкін) – спрямована на формування навчальної мотивації, розвиток пізнавальної активності, засвоєння матеріалу та застосування його в стандартних і нестандартних ситуаціях, із поступовим переходом на творчий рівень.

4. *Активізуюча модель* (А. Матюшкін, М. Махмутов, Г. Щукіна, В. Оконь, Н. Мочалова) – акцентує увагу на підвищенні пізнавальної активності учнів шляхом розв'язання проблемних ситуацій, орієнтації на їхні пізнавальні інтереси та мотивацію.

5. *Формуюча модель* (П. Гальперін, Н. Тализіна, І. Калошина, В. Беспалько) – передбачає ефективне управління освітнім процесом, що сприяє розвитку необхідних особистісних якостей і компетентностей.

Отже, поняття «цінності закладу освіти» можна визначити як аксіологічну основу його діяльності, спрямовану на забезпечення всебічного розвитку особистості, зокрема майбутнього управлінця, здатного до саморозвитку.

Мета педагогічної діяльності в закладі освіти відображає його специфіку та реалізується через створення соціалізуючого середовища, організацію

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

освітнього процесу для майбутніх управлінців, розвиток їхньої індивідуальності на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Серед ключових цінностей особливе значення мають толерантність, справедливість, гуманізм, емпатія, творчість, активність, прагматизм, конструктивність, повага до інших та партнерство.

Таким чином, толерантність є інтегративною аксіологічною характеристикою особистості учасників освітнього процесу, тісно пов'язаною з їхніми гуманістичними цінностями. В освітньому середовищі вона проявляється через конструктивну міжособистісну взаємодію, терпимість до іншого, міжкультурну толерантність у педагогічному колективі, чуйність, демократичність у спілкуванні тощо. Як ціннісна характеристика, толерантність виконує миротворчу, регулюючу, психологічну, виховну, комунікативну, культурозбережувальну та феліцитологічну функції.

Науковці також розглядають поняття толерантного простору освітнього закладу, формування якого залежить від усіх учасників навчального процесу та їхнього вітагенного досвіду, отриманого у зовнішньому середовищі. Високий рівень толерантності в освітньому процесі підтверджується можливістю ведення полілогу, врахуванням думки кожного учасника, конструктивною дискусією тощо.

Справедливість як цінність освітньої сфери безпосередньо пов'язана з поняттями моралі, морального виховання, доброчесності тощо. Учнівський і студентський вік мають свої особливості у сприйнятті та розвитку цієї цінності в особистісному та середовищному контексті. Її становлення залежить від цільової спрямованості освітньої діяльності – пізнавальної (у закладах загальної середньої освіти) чи професійної (у закладах вищої освіти). Крім того, когнітивні процеси, характерні для цього вікового періоду, визначають роль справедливості у соціалізації особистості через когнітивно-поведінкове поле освітнього середовища.

Гуманізм, на нашу думку, є ключовою аксіологічною характеристикою освітнього простору та педагогічної діяльності. Гуманістичні принципи навчально-виховного процесу здавна були предметом досліджень науковців і педагогів (В. Андрущенко, Л. Губернський, М. Михальченко, О. Вершиніна, Г. Гівішвілі, В. Бітаєв та ін.). Він також став основною рисою педагогічних концепцій таких видатних мислителів, як К. Ушинський, Г. Сковорода, В. Сухомлинський та ін.

Як цінність освітньої сфери, гуманізм, з одного боку, базується на загальнолюдських цінностях, а з іншого – містить у собі поняття «гуманістичні цінності». Гуманістична цінність передбачає ставлення до людей, суспільства та довкілля з позиції пріоритету добра та взаємоповаги. Г. Авдіянц і В. Наливайко визначають гуманістичні цінності як систему світоглядних орієнтацій, що ґрунтуються на визнанні людини найвищою цінністю, здатності свідомого вибору добра замість зла та практичному втіленні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

гуманістичних ідей. У сучасній освіті гуманітарна спрямованість базується на цих цінностях, що підкреслює їхню аксіологічну значущість.

Емпатія як освітня цінність передбачає формування стосунків між учасниками навчального процесу, які сприяють взаємному розумінню почуттів та емоцій іншої людини. У педагогічному контексті вона пов'язана з гуманізмом, чуйністю, співпереживанням, здатністю до активного слухання тощо. Дослідники визначають емпатію як у когнітивному аспекті (розуміння іншої людини), так і в емотивному (переживання її стану). Залежно від домінуючого компонента – емоційного, поведінкового чи пізнавального – аксіологічна специфіка емпатії може набувати різних форм. Важливим її наслідком є допомагаюча поведінка, що включає діяльне співчуття та активне слухання, сприяючи гармонійному розвитку освітнього середовища.

Активність як аксіологічна характеристика особистості визначає її здатність до розширення діяльності, що супроводжується формуванням самоактуалізації та творчості. Самоактуалізація сприяє усвідомленню відповідальності за власні вчинки, тоді як творчість розвивається за умови наявності відкритих, незавершених ситуацій та завдань, що стимулюють незалежне мислення й відповідальність.

Освітня сфера відіграє ключову роль у розвитку активності та творчого потенціалу особистості, оскільки володіє значним когнітивним потенціалом і ресурсами для їх стимулювання. Індивідуальні цінності особистості визначають рівень її активності як засіб збагачення особистого досвіду в комунікативному, когнітивному та соціальному аспектах.

На аксіологічному рівні активність безпосередньо пов'язана з конструктивізмом і гуманізмом, що проявляється у формуванні партнерських відносин у сфері освіти. Партнерство між учасниками освітнього процесу ґрунтується на ключових аксіологічних характеристиках, зокрема толерантності, конструктивізмі та емпатії, які сприяють налагодженню продуктивної взаємодії.

У педагогічній науці навчання розглядається як процес співпраці, що передбачає партнерство між педагогом і студентом. Тому партнерство є важливою цінністю освітнього процесу в закладі освіти, де взаємодія будується на принципах рівноправності та взаємної поваги. Інструментами розвитку партнерських відносин виступають педагогічне спілкування, діалог та інші інтерактивні методи взаємодії (Левківська, 2017).

Серед методів формування ціннісних орієнтирів у закладі вищої освіти можна виокремити:

- інтерактивні методи навчання (дискусії та дебати – сприяють формуванню критичного мислення, толерантності та вміння відстоювати власні погляди; кейс-метод – дозволяє аналізувати реальні ситуації, пов'язані з етичними дилемами та ціннісним вибором; метод проєктів – спрямований на командну роботу, розвиток ініціативності та соціальної активності).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

- особистісно орієнтовані методи (рефлексія та самоаналіз – студенти аналізують власні життєві позиції та цінності; портфоліо особистісного розвитку – збір власних досягнень, що допомагає усвідомити власні пріоритети; наставництво та коучинг – робота з викладачами-наставниками, які допомагають сформувати професійні та етичні орієнтири).

- соціально-орієнтовані методи (волонтерська діяльність – залучення до соціальних проєктів для розвитку відповідальності та альтруїзму; симуляційні ігри та рольові моделі – відтворення професійних ситуацій, які потребують морального вибору; публічні лекції та зустрічі з видатними особистостями – мотивація через знайомство з ціннісними орієнтирами лідерів суспільства).

Серед освітніх технології для розвитку ціннісних орієнтирів у закладі вищої освіти пропоновано застосовувати:

- цифрові технології (мультимедійні курси та онлайн-ресурси – доступ до світових культурних і філософських надбань; гейміфікація – використання ігор для розвитку моральних якостей та лідерських навичок; соціальні мережі та освітні платформи – для обміну думками та формування відповідальності за інформаційну поведінку);
- технології неформальної освіти (майстер-класи та тренінги – інтерактивний спосіб засвоєння цінностей через практичний досвід; арт-педагогіка – мистецтво як спосіб самовираження та осмислення життєвих принципів; культурні заходи (театр, кіноклуби, екскурсії) – виховання через естетичне сприйняття світу).
- технології емоційного навчання (EQ-learning) (тренінги з емоційного інтелекту – розвиток емпатії та здатності до конструктивної комунікації; методи медіації та ненасильницького спілкування – сприяють розв’язанню конфліктів на основі етичних норм).

Формування ціннісних орієнтирів у закладі вищої освіти потребує комплексного підходу, який включає інноваційні методи навчання, цифрові технології та особистісно орієнтоване виховання. Успішна реалізація цих методик сприяє становленню високоморальних, відповідальних та соціально активних фахівців, які не лише володіють професійними знаннями, а й керуються етичними принципами у своїй діяльності.

Висновки. Таким чином, сучасна освіта потребує керівників, які не лише володіють управлінськими компетенціями, а й орієнтуються на гуманістичні та морально-етичні цінності. Ціннісний підхід у підготовці керівника освітнього закладу забезпечує його здатність не лише ефективно організовувати процес освіти, а й формувати морально-етичний фундамент для розвитку учасників освітнього середовища. Такий підхід сприяє підвищенню якості освіти, її гуманізації та адаптації до сучасних викликів.

Виходячи з цього, управлінська культура керівника закладу освіти розглядається як сукупність цінностей, поглядів і взаємодій, що формують єдині для професійного колективу норми поведінки. Чіткість цих норм

залежить від наявності чи відсутності прямих інструкцій та визначає методи роботи, стилі комунікації й організаційну динаміку колективу. Ціннісний підхід у підготовці керівника закладу освіти передбачає формування у нього світоглядних орієнтирів, що сприяють ефективному управлінню та створенню сприятливого освітнього середовища. У дослідженні визначено дві ключові групи цінностей, важливих для педагога-управлінця закладу освіти: загальноосвітні та конкретно-педагогічні. Особливу увагу приділено базовим цінностям як особистості керівника, так і освітньої установи загалом, серед яких толерантність, емпатія, справедливість, конструктивізм, партнерство, прагматизм та активність.

Література:

1. Гречаник О.Є. (2023). Професійне самовдосконалення керівника закладу загальної середньої освіти у системі духовних цінностей людини. URL: https://ol.world-ontology.org/wp-content/uploads/2023/02/%D0%97%D0%B1-IV65-%D0%93%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf

2. Груць Г. М. (2020). Управлінська культура керівника закладу загальної середньої освіти: шляхи формування. URL:http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17186/1/14_Hruts.pdf

3. Краснокутський Д., Хмельницька О. Педагогічні умови формування прогностичної компетентності майбутніх менеджерів освіти. *Сучасна освіта: стратегії та технології навчання*: зб. наук. праць / наук. ред. О.І. Шапран і Ю.П. Шапрана. Ч.1. Переяслав (Київська обл.): Домбровська Я.М. 2024. С. 250-257.

4. Левківська К. В. Ціннісні засади діяльності освітніх закладів: навчально-методичний посібник. Житомир: Видавництво ЖДУ, 2017. 136 с.

5. Лебідь О. (2017). Аксіологічний підхід до формування готовності майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу до стратегічного управління в умовах магістратури. Перспективи розвитку сучасної науки: збірник праць конференції. Київ. URL: https://www.researchgate.net/publication/334233102_Aksiologicnij_pidhid_do_formuvanna_gotovnosti_majbutnogo_kerivnika_zagalnoosvitnogo_navcalnogo_zakladu_do_strategicnogo_upravlinna_v_umovah_magistraturi

6. Соцька Г. (2014). Акмеологічний підхід у педагогічній освіті України. С.387-396. URL:https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709238/1/%D1%81%D0%BE%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B02.pdf

7. Мукан Н., Чубінська Н., Наконечна С. (2023). Застосування аксіологічного підходу у професійній підготовці сучасного фахівця. *Академічні візії*, (20). URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/419

8. Нетреба М.М. (2019). Роль керівника закладу освіти щодо формування бренду галузі освіти в умовах Нової української школи. *Молодий вчений*. № 5.2 (69.2). С.178-182. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1123/1/rol_kerivnyka.pdf

9. Управління закладами освіти: теорія, історія, практика : колективна монографія [Безлюдна Н. В., Бойченко В. В., Бялик О. В., Гагарін М. І. та ін.] / за заг. ред. О. Л. Кірдан. Умань : Візаві, 2020. 290 с. URL: http://eprints.zu.edu.ua/32275/1/%D0%B2%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D1%96_%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82_2020%20%D0%92%D0%86%D0%97%D0%90%D0%92%D0%86.pdf

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

References:

1. Hrechanyk O.Ye. (2023). Profesiyne samovdoskonalennya kerivnyka zakladu zahalnoyi serednoyi osvity u systemi dukhovnykh tsinnostey lyudyny. Rezhym dostupu: https://ol.world-ontology.org/wp-content/uploads/2023/02/%D0%97%D0%B1-IV65-%D0%93%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf [in Ukrainian].

2. Hruts H. M. (2020). Upravlinska kultura kerivnyka zakladu zahalnoi serednoi osvity: shliakhy formuvannia. Rezhym dostupu: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17186/1/14_Hruts.pdf [in Ukrainian].

3. Krasnokutskyi D., Khmelnytska O. Pedahohichni umovy formuvannia prohnostychnoi kompetentnosti maibutnikh menedzheriv osvity. Suchasna osvita: stratehii ta tekhnolohii navchannia: zb. nauk. prats / nauk. red. O.I. Shapran i Yu.P. Shaprana. Ch.1. Pereiaslav (Kyivska obl.): Dombrovska Ya.M. 2024. S. 250-257. [in Ukrainian].

4. Levkivska K. V. Tsinnisni zasady diialnosti osvitnikh zakladiv: navchalno-metodychnyi posibnyk. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU, 2017. 136 s. [in Ukrainian].

5. Lebid O. (2017). Aksiolohichnyi pidkhid do formuvannia hotovnosti maibutnoho kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu do stratehichnoho upravlinnia v umovakh mahistratury. Perspektyvy rozvytku suchasnoi nauky: zbirnyk prats konferentsii. Kyiv. Rezhym dostupu: https://www.researchgate.net/publication/334233102_Aksiologicnij_pidhid_do_formuvanna_gotovnosti_majbutnogo_kerivnika_zagalnoosvitnogo_navcalnogo_zakladu_do_strategicnogo_upravlinna_v_umovah_magistraturi [in Ukrainian].

6. Sotska H. (2014). Akmeolohichnyi pidkhid u pedahohichnii osviti Ukrainy. S.387-396. Rezhym dostupu: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709238/1/%D1%81%D0%BE%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B02.pdf [in Ukrainian].

7. Mukan N., Chubinska N., Nakonechna S. (2023). Zastosuvannia aksiolohichnoho pidkhodu u profesiinii pidhotovtsi suchasnoho fakhivtsia. Akademichni vizii, (20). Rezhym dostupu: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/419 [in Ukrainian].

8. Netreba M.M. (2019). Rol kerivnyka zakladu osvity shchodo formuvannia brendu haluzi osvity v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly. Molodyi vchenyi. № 5.2 (69.2). S.178-182. Rezhym dostupu: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1123/1/rol_kerivnyka.pdf [in Ukrainian].

9. Upravlinnia zakladamy osvity: teoriia, istoriia, praktyka : kolektyvna monohrafiia [Bezliudna N. V., Boichenko V. V., Bialyk O. V., Haharin M. I. ta in.] / za zah. red. O. L. Kirdan. Uman : Vizavi, 2020. 290 s. Rezhym dostupu: http://eprints.zu.edu.ua/32275/1/%D0%B2%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D1%96_%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82_2020%20%D0%92%D0%86%D0%97%D0%90%D0%92%D0%86.pdf [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 316.61:005.336.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1131-1142

Хоружа Людмила Леонідівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освітології та психолого-педагогічних наук факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, тел.: (044) 295-59-35, http://orcid.org/0000-0003-4405-4847

АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

Анотація. У статті схарактеризовано феномен міжкультурної компетентності у науковому дискурсі вітчизняних і зарубіжних учених. З'ясовано сутність понять «компетентнісний підхід», «компетентність», «ключові компетентності». Визначено феномен міжкультурної компетентності, як здатність індивіда здійснювати комунікацію з представниками інших культур. Розглянуто різні моделі міжкультурної компетентності, авторами яких, є зарубіжні учені: індивідуалістичні, причинно-наслідкові, системні. Виокремлено пріоритетні цілі формування міжкультурної компетентності: сприяння адаптації особистості до соціальних, культурних, економічних реалій життя в умовах міжкультурної різноманітності і взаємостосунків представників різних етнокультурних груп; формування інтелектуального, соціального, культурологічного потенціалу, що базується на знаннях міжкультурного характеру, принципах гуманності і толерантності; сприяння формуванню індивідуума, спроможного до активної взаємодії з представниками інших етнокультурних груп, ефективної професійної діяльності в міжкультурному середовищі, якому притаманне почуття поваги до духовних і моральних цінностей інших культур. Наголошено на проблемах, які виникають у ході формування міжкультурної компетентності здобувачів освіти. Розглянуто компоненти формування міжкультурної компетентності здобувачів освіти. Виокремлено методи формування міжкультурної компетентності студентів та учнів: розроблення міжкультурного змісту освіти, що реалізується в навчально-пізнавальній, науково-дослідницькій, практичній підготовці та застосування інтерактивних, ігрових, тренінгових, дослідницьких форм і методів роботи; упровадження веб-технологій та інноваційних форм організації навчального процесу, в основі яких міжнародна співпраця вищих навчальних закладів-партнерів, а також проектування мовного/мовленнєвого дискурсу, максимально наближеного до професійного та ключових факторів їх реалізації: методика занурення, е-включеність, міжкультурна взаємодія, професійний дискурс; розігрування ролей, інсценування, ділові ігри, аналіз конкретної

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ситуації, мозкова атака, круглий стіл; проведення методичних майстерень, відеотренінгів, культурно-специфічних тренінгів, дискусій, групового обговорення, використання проблемних ситуацій .

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, ключові компетентності, міжкультурна компетентність, моделі міжкультурної компетентності, компоненти та елементи формування міжкультурної компетентності здобувачів освіти.

Khoruzha Liudmyla Leonidivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Educology and Psychological and Pedagogical sciences of Faculty of Pedagogical Education of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, tel.: (044) 295-59-35, http://orcid.org/0000-0003-4405-4847

ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN THE SCIENTIFIC DISCOURSE OF DOMESTIC AND FOREIGN RESERCHERS

Abstract. The article describes the phenomenon of intercultural competence in scientific discourse. The meaning of the concepts of "competence", "key competencies", "competence approach" is clarified. The main attention is focused on the phenomenon of intercultural competence as the ability of an individual to communicate with representatives of other cultures. Various models of intercultural competence, authored by foreign researchers, are considered: individualistic, causal, and systemic. The goals of the formation of intercultural competence are highlighted: promoting the adaptation of the individual to the social, cultural, and economic realities of life in conditions of intercultural diversity and mutual relations between representatives of different ethnocultural groups; the formation of intellectual, social, and cultural potential based on knowledge of an intercultural nature, the principles of humanity and tolerance; promoting the formation of an individual capable of active interaction with representatives of other ethnocultural groups, effective professional activity in an intercultural environment, which is characterized by a sense of respect for the spiritual and moral values of other cultures. The problems that arise in the process of forming intercultural competence of education seekers are emphasized. The mandatory components and elements of forming intercultural competence of education seekers are considered. Methods of forming intercultural competence of students and pupils are highlighted: development of intercultural content of education, which is implemented in educational-cognitive, scientific-research, practical training and application of interactive, game, training, research forms and methods of work; introduction of web technologies and innovative forms of organizing the educational process, based on international cooperation of partner higher educational institutions, as well as designing a language/speech discourse that is as close as possible to the professional

one and key factors of their implementation: immersion methodology, e-inclusion, intercultural interaction, professional discourse; role-playing, dramatization, business games, analysis of a specific situation, brainstorming, round table; conducting methodological workshops, video trainings, culturally specific trainings, discussions, group discussions, use of problem situations.

Keywords: competence, key competences, competence-based approach, intercultural competence, models of intercultural competence, components and elements of the formation of intercultural competence of education seekers.

Постановка проблеми. Невідворотній рух України на шляху до входження у співтовариство європейських держав, подальший розвиток тісних партнерських взаємовідносин із США, країнами британської співдружності, поглиблення глобалізаційних процесів, зокрема, в освіті, розвиток науково-технічного прогресу та інтернаціоналізація виробництва і торгівлі товарів, робіт та послуг, вимагає радикального збільшення кількості українців здатних до дієвої комунікації з іноземцями та/або швидкої і адекватної адаптації до умов іншокультурного середовища. Разом з тим, це завдання може бути вирішено лише в результаті суттєвого вдосконалення вітчизняного освітнього процесу, який має забезпечити істотне покращення та підвищення міжкультурної компетентності сучасних здобувачів освіти. Відтак, нагальною потребою для українських дослідників є пошук оптимальних механізмів його реалізації – педагогічних умов, форм, методів, змісту навчальної діяльності з урахуванням вітчизняного та закордонного позитивного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжкультурну компетентність індивіда досліджували такі вчені як-от: Е. Холл, Б. Блум, Р. Хавінгхерст, М. Сміт, Р. Езекіль (підхід до вивчення міжкультурної компетентності особистості як самостійного напряму наукових досліджень); Б. Шпіцберг, В. Купах (класифікація чинників міжкультурної компетентності особистості), Х. Гамільтон, С. Тінг-Тумі, А. Курогі, Р. Вайсман, М. Хаммер Д. Расмуссен, Д. Деардорфф, М. Беннет, П. Кінг (обґрунтування моделей міжкультурної компетентності, серед яких: «індивідуалістичні», «причинно-наслідкові», «системні»). Вітчизняні вчені (І. Бахов, Я. Гнатенко, А. Гордійчук, Н. Калашнік, Д. Костенко, О. Кричківська, А. Любас, О. Пришляк, С. Радул, Н. Самойленко, І. Сафонова, О. Тіщенко, А. Токарєва та ін.) зосередили свої зусилля на вирішенні питань оптимізації процесу формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців окремих спеціальностей – студентів ЗВО, а також формуванні міжкультурної компетентності учнів загальної середньої освіти (Н. Іванець початкова школа), А. Рутковська (учні 9-11 класів).

Метою статті є аналіз феномену міжкультурної компетентності в науковому дискурсі вітчизняних і зарубіжних учених.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу. Термін «компетентність» виник ще в античній Греції, і в розумінні Арістотеля та Платона означав такі риси людини як доброчесність, майстерність, вміння [1]. У подальшому, в латинських, а згодом і у європейських джерелах його значення трактувалось як здатність індивіда робити щось успішно або ефективно у тій чи іншій сфері професійної діяльності [2].

Водночас, в широкий науковий обіг термін «компетентність» був введений лише у середині XX сторіччя американським лінгвістом Н. Хомським [3, С. 52; 4, С. 151]. Останній досліджував феномен компетентності, насамперед, через призму освітянської точки зору і був прибічником оптимізації та вдосконалення університетських навчальних програм за рахунок збільшення питомої ваги практичних занять із студентами для набуття ними вмінь та досвіду, вкрай необхідних для тогочасного ринку праці.

Аналогічні розробки проводили Д. -Г. Гаймз, Ю. Габермас, С. Крашен, Р. Елліс, М. Роменвілль, М. Сміт, Ф. Е. Вайнерт, Дж. Кулаген, Р. Бадер, Д. Мертенс, Б. Оскарсон, А. Шелтен та інші вчені, які по суті виступили засновниками та/або пропагандистами так званого «компетентнісного підходу», що, у свою чергу поступово трансформувався в концепт ключових компетентностей, зокрема, викладених у Всесвітній декларації про освіту для всіх «Назустріч базовим освітнім потребам» (World Declaration on Education for All «Meeting Basic Learning Needs», 1990 р.), де вперше був сформульований перелік життєво важливих умінь, необхідних для існування. У праці «Ключові компетентності. Концепт, що розвивається у середній освіті» (Key Competencies. A developing concept in general compulsory education, 2002 р.), серед ключових компетентностей виокремлюється вміння читати, писати та лічити; серед “загальних навичок” – вміння спілкуватися, вирішувати проблеми, вчитись, бути лідером; персональні компетентності – самоповага, ініціативність, відповідальність, креативність, настійливість; соціальні компетентності – повага до культур та традицій, підтримка професійних стосунків, а також громадянськість, що інтерпретується як активна участь індивідуумів у житті громади; ІКТ компетентності; володіння іноземними мовами; володіння науковою грамотністю – здатність застосовувати наукові знання, ставити запитання та робити вмотивовані висновки [1; 4].

Серед багатьох українських вчених, що займалися питаннями компетентності можна назвати: І. Беха, Н. Бібік, Л. Бірюк, С. Вітвицьку, О. Дубасенюк, В. Желанову, І. Зязюн, Т. Калюжну, В. Курок, О. Локшину, С. Макаренко, С. Ніколаєнко, О. Овчарук, О. Пометун, І. Родигіну, О. Савченко, С. Сисоєву, О. Ситник, Г. Терещук, Н. Фоменко, В. Химинець, які вивчали компетентність крізь призму аксіологічного, педагогічного, акмеологічного та інших підходів. Наприклад, нами був застосований загальнокультурний підхід, в якому «компетентність» розглядається через культуру взаємодії, її зміст залежить від сукупності знань, моральності та

духовності, а ситуації вирішуються на основі особистісних і загальнозначущих цінностей) [5]. В. Желанова, з точки зору компетентнісного підходу, трактує «компетентність» з урахуванням суб'єктивних, актуальних, особистісних характеристик та досвіду діяльності особистості [6].

Відмітимо, що на підставі результатів проведених вказаними зарубіжними та вітчизняними науковцями досліджень, а також з урахуванням стійких євроінтеграційних тенденцій, в Україні після 2008 року почалось поетапне комплексне запровадження компетентнісного підходу у вищій освіті, а з 2016 року – в загальній середній освіті (НУШ), який передбачав переорієнтацію освітнього процесу зі знаннєвої парадигми на створення умов для оволодіння індивідом комплексом компетентностей, які перетворюють суму засвоєних відомостей у здатність здобувачів освіти вирішувати життєві й професійні проблеми, діяти в різних проблемних ситуаціях на базі отриманого власного досвіду та вмінь практично реалізовувати наявні у них знання [7; 8, С. 132].

Вказані зміни знайшли своє закріплення в законодавстві, зокрема у Законі України «Про освіту» (2017 р.), Держстандарті базової середньої освіти (2020 р.), у яких перелічено 11-ть «ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності», серед яких здатність спілкуватися іноземними мовами, інформаційно-комунікаційна та культурна компетентності.

Необхідно зауважити, що термін «міжкультурна компетентність» виник у США, вже після введення в обіг у 1950-ті роки поняття «міжкультурна комунікація», і трактувався як здатність індивіда здійснювати комунікацію з представниками інших культур. Одні з перших дослідників міжкультурної компетентності Е. Холл, Б. Блум, Р. Хавінгхерст, М. Сміт, Р. Езекіль займались вивченням оптимальних зразків поведінки для спілкування з іноземцями, які б забезпечували найбільш ефективну адаптацію нерезидентів до іншої культури, а також можливість успішно в ній соціалізуватись. Для цього вони розробили, а потім доповнили і уточнили «Характеристику міжкультурної компетентності» в яку вносили особистісні якості індивіда, зокрема: гнучкість, відповідальність, енергійність, комунікабельність, володіння іноземною мовою, толерантність, здатність до аргументування власної позиції, до компромісу та співпраці і тому подібне.

У подальшому, в 1990-ті роки закордонні вчені Х. Гамільтон, С. Тінг-Тумі, А. Курогі на базі зазначених характеристик, згрупованих в такі компоненти як мотивація, знання, вміння та навички, створювали так звані «індивідуалістичні» (individualbased models) моделі міжкультурної компетентності, які містили саме ті властивості людини, без яких, на думку авторів цих моделей, ефективна міжкультурна комунікація є взагалі неможливою: – знання про подібності і відмінності в культурах та про їх вплив на спілкування, вміння долати міжкультурні непорозуміння, навички саморефлексії, здатність сприймати різні точки зору, однаково шанобливе ставлення до цінностей власної і чужої культури, та інше.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Тоді ж, за результатами дослідження вказаних компонентів міжкультурної компетентності, а саме їх змісту, місця і значення в цій системі, впливу на бажану кінцеву мету міжкультурної комунікації – адекватне порозуміння з представником іншої культури, Р. Вайсман, М. Хаммер Д. Расмуссен, а дещо пізніше (у 2006 році) Д. Деардорфф створили так звані «причинно - наслідкові» (causal path models) моделі міжкультурної компетентності. На нашу думку, найвдалішою з них є модель Д. Деардорфф, в якій компоненти міжкультурної компетентності особистості унаочнені у вигляді піраміди, де фундаментом виступає компонент мотиваційне «ставлення» індивіда, на ньому базуються компонент «знання та розуміння» культур і світоглядів, а також компонент «вміння» (слухати, спостерігати, інтерпретувати оцінювати, аналізувати), на них спирається компонент «бажані для людини внутрішні результати» (етнореляційний погляд, адаптованість до нового культурного середовища), а на самій вершині цієї піраміди – компонент «бажані зовнішні результати» (досягнення взаєморозуміння з комунікантом).

І все ж найбільш корисними та функціональними з наукової точки зору ми визнаємо моделі третьої групи – так звані «системні» моделі (systemic models), автори яких М. Беннет, П. Кінг та інші, використовують такі ж елементи і компоненти міжкультурної компетентності, як і моделі двох попередніх груп, проте досліджують їх в динаміці, завдяки чому процес формування міжкультурної компетентності конкретного індивіда (або групи індивідів) можна поділити на окремі послідовні етапи чи стадії, а також визначити її рівні. Зокрема, вказані закордонні вчені виокремили три рівня міжкультурної компетентності особистості: початковий, проміжний та зрілий, а також запропонували методику їх визначення – залежно від наявного у індивіда обсягу відповідних міжкультурних знань, вмінь та навичок, інших необхідних індивідуальних якостей людини, в тому числі її адаптивних можливостей, здатності аналізувати свій комунікативний досвід, чутливості, внутрішнього етнорелятивного ставлення до іншокультурного навколишнього середовища та/або його представників.

Адже, саме «системні» моделі найбільш швидко реагують на суспільні зміни, краще враховують поточні виклики та вимоги часу, а відтак, можуть забезпечити досягнення цілей формування міжкультурної компетентності, до яких американські дослідники Дж. Бенкс, С. Беннет, С. Нієто віднесли:

– сприяння адаптації особистості до соціальних, культурних, економічних реалій життя в умовах міжкультурної різноманітності і взаємостосунків представників різних етнокультурних груп;

– формування інтелектуального, соціального, культурологічного потенціалу, що базується на знаннях міжкультурного характеру, принципах гуманності і толерантності;

– сприяння формуванню індивідуума, спроможного до активної взаємодії з представниками інших етнокультурних груп, ефективної професійної

діяльності в міжкультурному середовищі, якому притаманне почуття поваги до духовних і моральних цінностей інших культур [9; 10; 11; 12].

До речі, у США зазначені цілі досягаються завдяки їх законодавчому забезпеченню (Закон «Про громадянські права» – The Civil Rights Act of 1964, Закон «Про імміграцію» – Immigration Act of 1965), об'єднанню зусиль університетів (створена Асоціація міжкультурної комунікації – Intercultural Communication Association), запровадженню мультикультурної освіти, яка базується на принципі діалогу культур, включенні мультикультурного компоненту у всі навчальні плани і програми, а також етапи освіти та підготовки фахівців (бакалаврат, магістратура, післядипломна освіта), організації навчальної практики в мультикультурному середовищі, в т.ч. обов'язковій підготовці відповідних дослідницьких робіт і проектів, масовому застосуванні інтерактивних технології формування міжкультурної компетентності [9].

Дещо пізніше, наприкінці XX ст. аналогічні заходи стали широко практикуватись і в країнах Європейського Союзу, що було обумовлено різким збільшенням іммігрантів з африканських та азійських країн. На теперішній час в Європі функціонує низка установ і проєктів, які опікуються питаннями міжкультурної освіти, зокрема Спільнота міжнародних культурних організацій країн-членів Європейського Союзу (The European Union National Institutes for Culture – EUNIC), Європейська Комісія (The European Commission), програма ЄС «Дім Європи» (House of Europe), Європейська федерація міжкультурного навчання (The European Federation for Intercultural Learning (EFIL), Проект «Міжкультурне навчання учнів та вчителів» (The Intercultural learning for Pupils and Teachers Project) та багато інших.

Наша країна також ратифікувала низку регіональних угод, в т.ч. Європейську культурну конвенцію, Європейську хартію регіональних мов і мов національних меншин, бере постійну участь в програмах співпраці з Радою Європи, зокрема в Декларації Фаро, Білій книзі з міжкультурного діалогу.

Водночас, як ми вже зазначали, в Україні поки що немає законодавчо унормованої вимоги стосовно обов'язковості формування саме міжкультурної компетентності здобувачів освіти. Відсутня і мережа державних або приватних закладів, організацій, об'єднань чи проектів, які б системно пропагували та розвивали вказаний напрямок в освіті на загальноукраїнському рівні. Разом з тим, в останні роки збільшилась кількість наукових розробок вітчизняних вчених щодо формування даної компетентності у різних категорій здобувачів освіти.

Так, формуванням міжкультурної компетентності майбутніх фахівців окремих спеціальностей – студентів ЗВО займались такі науковці, як С. Авхутська (учителів історії), О. Байбакова (фахівців соціальної роботи), І. Бахов (перекладачів), Я. Гнатенко (бакалаврів з міжнародної економіки), А. Гордійчук, Н. Калашнік (іноземних студентів), Д. Костенко (фахівців галузі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

інформаційних технологій), О. Кричківська (фахівців зовнішньоекономічної діяльності), О. Кондратьєва (учителів початкової школи), С. Костюк (студентів-іноземців на основному етапі навчання української мови), А. Любас (фахівців бойового та оперативного забезпечення), М. Моцар (перекладачів), О. Пришляк (майбутніх фахівців соціономічних професій), С. Радул (вчителів іноземної мови), А. Сайфул Дін (перекладачів), Н. Самойленко (фахівців гуманітарного профілю), І. Сафонова (іноземних студентів університету), О. Тіщенко (учителів хореографії), А. Токарєва (менеджерів зовнішньоекономічної діяльності), Ю. Халемендик (магістрів педагогіки) та ін., а Н. Іванець і А. Рутковська вирішували аналогічні питання стосовно учнів загальної середньої школи, відповідно, початкових та 9-11 класів.

Вказані дослідники виявили та проаналізували наявні в українських освітніх закладах проблеми, які зазвичай виникають у ході формування міжкультурної компетентності здобувачів освіти.

Зокрема, крім загальної для всіх цих закладів проблеми у вигляді невідповідності рівня міжкультурної компетентності їх випускників сучасним вимогам, передусім при здійсненні освітянської чи підприємницької діяльності або на виробництві, науковці також назвали низку інших невирішених до теперішнього часу проблем, серед яких є:

- неготовність значної частини педагогів діяти в умовах культурного різноманіття сучасного суспільства і освітнього середовища (О. Тіщенко),

- домінування традиційних форм і методів навчання (О. Пришляк, С. Костюк),

- недостатня розробленість критеріїв та невизначеність механізмів реалізації формування міжкультурної компетентності (І. Бахов),

- не забезпечення у повній мірі комп’ютерним та Інтернет обладнанням (М. Моцар).

З аналізу їх наукових розробок вбачається, що формування міжкультурної компетентності як студентів, так і учнів закладів загальної середньої освіти пропонується здійснювати шляхом послідовного формування у ході освітнього процесу 4-х основних компонентів вказаної компетентності, які забезпечують належну та ефективну її функціональність, а саме:

- мотиваційно-ціннісного компоненту (формує ціннісне відношення здобувачів освіти до своєї та інших культур, активує потребу в комунікації з представниками цих культур, мотивує до підвищення рівня власної міжкультурної компетентності, який іноді вчені називають орієнтаційним, аксіологічним, моральним, мотиваційно-цільовим, цільовим, оцінним, коректуючим, ціннісно-когнітивним);

- теоретичного компоненту (знання «що робити», який можуть називати інформаційним, когнітивним, змістовим, гносеологічним, гностичним, лінгвокраїнознавчим, конативним, культурологічним);

- практичного компоненту (вміння та навички «як саме зробити», як застосувати свої знання на практиці, який також називають процесуальним, операційним, операційно-діяльнісним, діяльнісним, поведінковим, пізнавально-операційним, операційно-рефлексивним, процесуально-діяльнісним, праксеологічним, когнітивно-операціональним, змістово-процесуальним, когнітивно-комунікативним);

- емоційно-вольового компоненту (який формує толерантне ставлення до інших культур та їх представників, вміння поводити себе стримано та ввічливо, проявляти емпатію та розуміння навіть у конфліктних ситуаціях, який можуть називати оцінювальним, психофізіологічним, афективним, емоційним, емоційно-чуттєвим тощо).

Вказані компоненти містять відповідні елементи міжкультурної компетентності, які іноді у різних вчених хоча і знаходяться в різних компонентах (наприклад, коли одні й ті ж самі текстові файли поміщені в папки з різними назвами), проте є обов'язковими і необхідними для здійснення адекватної міжкультурної комунікації, а тому мають бути присутні в складі сформованої міжкультурної компетентності кожного здобувача освіти (звісно з урахуванням професійної та фахової специфіки).

До таких обов'язкових елементів міжкультурної компетентності дослідники відносять:

1) орієнтацію у феноменах іншого способу життя, свідомості, системи почуттів, ієрархії цінностей;

2) розуміння фактів іншої культури, здатність порівнювати їх з власним світоглядом культурним досвідом, знаходити між ними схожість і відмінність;

3) уміння вести діалог, критично його осмислювати, тим самим збагачувати власну картину світу;

4) розуміння залежності людського мислення, діяльності і поведінки, а також комунікативної діяльності та поведінки від культурозумовлених когнітивних схем;

5) здатність і готовність до прийняття міжкультурної перспективи;

6) знання різноманітних, комунікативних стилів поведінки й уміння ідентифікувати їх у ситуаціях міжкультурної взаємодії;

7) розуміння основних принципів міжособистісної комунікації;

8) володіння стратегіями ідентифікації та аналізу нерозуміння під час спілкування на базі знань культурних відмінностей та їх впливу на комунікативну діяльність та поведінку;

9) відкритість до пізнання чужої культури та сприйняття психологічних, соціальних та інших міжкультурних відмінностей;

10) психологічний настрій на кооперацію з представниками іншої культури;

11) здатність долати соціальні, етнічні, культурні стереотипи,

12) володіння набором комунікативних засобів, правильний їх вибір залежно від ситуації [13].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Зрозуміло, що вказані елементи міжкультурної компетентності студента чи учня зможуть забезпечити ефективну міжкультурну комунікацію лише за умови достатнього володіння ним іноземною мовою, без чого адекватне спілкування з іноземцями взагалі буде неможливим. Адже, як вірно зазначав М. Байрам, добре знання китайської культури аж ніяк не допоможе іноземцю порозумітися з китайцем, якщо він зовсім не розуміє китайської мови [14].

Також, далеко не зайвими будуть і знання здобувачами освіти основних засобів невербальної міжкультурної комунікації (серед яких кінесика, фізіогноміка, голосові ефекти, проксеміка, такесика, хронеміка тощо). Стануть у нагоді і навички роботи з технічними приладами, засобами зв'язку, комп'ютерними програмами, базами даних і т.п.

Згідно з матеріалами наявних українських наукових розробок, серед методів, за допомогою яких вітчизняні дослідники пропонують формувати зазначені елементи міжкультурної компетентності студентів та учнів, можна виокремити наступні:

- розроблення міжкультурного змісту освіти, що реалізується в навчально-пізнавальній, науково-дослідницькій, практичній підготовці та застосування інтерактивних, ігрових, тренінгових, дослідницьких форм і методів роботи (О. Тіщенко);
- упровадження веб-технологій та інноваційних форм організації навчального процесу, в основі яких міжнародна співпраця вищих навчальних закладів-партнерів, а також проектування мовного/мовленнєвого дискурсу, максимально наближеного до професійного та ключових факторів їх реалізації: методика занурення, е-включеність, міжкультурна взаємодія, професійний дискурс (О. Кричківська);
- розігрування ролей, інсценування, ділові ігри, аналіз конкретної ситуації, мозкова атака, круглий стіл (О. Пришляк, А. Любас);
- проведення методичних майстерень, відеотренінгів, культурно-специфічних тренінгів, дискусій, групового обговорення, використання проблемних ситуацій (О. Пришляк, С. Радул).

На нашу думку, вказані методи, особливо, якщо вони використовуються в умовах іншомовного або квазііншомовного середовища, цілком здатні забезпечити ефективне досягнення поставленої освітньої мети. Разом з тим, оскільки ці методи можливо реалізувати лише через конкретні навчальні вправи та завдання для студентів і учнів, є сподівання, що в майбутніх дослідженнях саме їм буде приділятись більше уваги, що суттєво підвищить практичну цінність наукових розробок з даних питань.

Висновки. Таким чином, аналіз вітчизняного та зарубіжного наукового дискурсу проблеми міжкультурної компетентності дає підстави виокремити такі пріоритетні напрями дослідження зазначеного феномену:

- обґрунтування і розробка міжкультурної компетентності особистості як самостійного наукового напряму;

- дослідження міжкультурної компетентності у форматі «індивідуалістичних», «причинно-наслідкових», «системних моделей»;
- визначення сутності та алгоритмів формування міжкультурної компетентності здобувачів освіти в закладах загальної середньої та вищої освіти.

Література:

1. Локшина О. І. Тенденції розвитку змісту шкільної освіти в країнах Європейського Союзу : дис. …д. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2011. 465 с.

2. Чеботарьова І. О. Етимологія поняття компетентність в англомовних джерелах. Наукові записки кафедри педагогіки. 2015. Вип. XXXVIII. С. 278–291.

3. Вішнікіна Л. П. Методична система формування предметної компетентності з географії в учнів основної школи : дис. …д. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2018. 630 с.

4. Кокнова Т. А. Теорія і практика формування лінгвометодичної компетентності майбутніх викладачів іноземних мов у процесі фахової підготовки : дис. …д. пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2021. 610 с.

5. Хоружа Л. Л. Теоретичні засади формування етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів : дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. Ін-т педагогіки АПН України. К., 2004. 412 с.

6. Желанова В. В. Теорія і технологія контекстного навчання майбутніх учителів початкових класів : дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2014. 621 с.

7. Матійків І. М. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2006. № 3. С. 44–53.

8. Горохівська Т. М. Теоретичні і методичні засади розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів фахових дисциплін технічних закладів вищої освіти : дис. …д. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2021. 682 с.

9. Пришляк О. Ю. Теорія і методика формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій : дис. …д. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2021. 417 с.

10. Banks J. A. Multicultural Education: Foundations, Curriculum and Teaching. Washington: University of Washington, 1995. 384 p.

11. Bennet C. I. Comprehensive multicultural education: Theory and practice. Boston & Bacon, 2005. 409 p.

12. Nieto S. We speak in many tongues: Linguistic diversity and multicultural education. Multicultural education for the twenty-first century. Washington, DC: National Education Association, 2002. 389 p.

13. Самойленко Н. Б. Теоретичні та методичні засади формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців гуманітарного профілю у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. …д. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2014. 458 с.

14. Byram M. Assessing Intercultural Competence in Language Teaching. Sprogforum. 2004. Vol. 6. № 18. PP. 8–13.

References:

1. Lokshyna, O. I. (2011). Tendentsii rozvytku zmistu shkilnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Trends in the development of the content of school education in the countries of the European Union]. *Doktorska dysertatsiia [Doctor`s thesis]*. Kyiv (in Ukrainian).

2. Chebotarova, I. O. (2015). Etymolohiia poniattia kompetentnist v anhlomovnykh dzherelakh [Etymology of the concept of competence in English-language sources]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky [Scientific notes of the Department of Pedagogy], XXXVIII*, 278–291 (in Ukrainian).

3. Vishnikina, L. P. (2018). Metodychna systema formuvannia predmetnoi kompetentnosti z heohrafii v uchniv osnovnoi shkoly [Methodological system for the formation of subject competence in geography in primary school students]. *Doktorska dysertatsiia [Doctor`s thesis]*. Kyiv (in Ukrainian).

4. Koknova, T. A. (2021). Teoriia i praktyka formuvannia linhvometodychnoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv inozemnykh mov u protsesi fakhovoi pidhotovky [Theory and practice of the formation of linguistic and methodological competence of future teachers of foreign languages in the process of professional training]. *Doktorska dysertatsiia [Doctor`s thesis]*. Starobilsk (in Ukrainian).

5. Khoruzha, L. L. (2004). Teoretychni zasady formuvannia etychnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Theoretical principles of the formation of ethical competence of future teachers of primary grades]. *Doktorska dysertatsiia [Doctor`s thesis]*. Kyiv (in Ukrainian).

6. Zhelanova, V. V. (2014). Teoriia i tekhnolohiia kontekstnoho navchannia maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Theory and technology of contextual teaching of future primary school teachers]. *Doktorska dysertatsiia [Doctor`s thesis]*. Luhansk (in Ukrainian).

7. Matiikiv, I. M. (2006). Kompetentnisnyi pidkhid do profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv [Competency-based approach to the professional training of future specialists]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity [Pedagogy and psychology of vocational education]*, *3*, 44–53 (in Ukrainian).

8. Horokhivska, T. M. (2021). Teoretychni i metodychni zasady rozvytku profesiino-pedahohichnoi kompetentnosti vykladachiv fakhovykh dystsyplin tekhnichnykh zakladiv vyshchoi osvity [Theoretical and methodological principles of the development of professional and pedagogical competence of teachers of specialized disciplines of technical institutions of higher education]. *Doktorska dysertatsiia [Doctor`s thesis]*. Vinnytsia (in Ukrainian).

9. Pryshliak, O. Yu. (2021). Teoriia i metodyka formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii [Theory and methodology of the formation of intercultural competence of future specialists of socionomic professions]. *Doktorska dysertatsiia [Doctor`s thesis]*. Ternopil (in Ukrainian).

10. Banks, J. A. (1995). Multicultural Education: Foundations, Curriculum and Teaching. Washington: University of Washington.

11. Bennet, C. I. (2005). Comprehensive multicultural education: Theory and practice. Boston & Bacon.

12. Nieto, S. (2002). We speak in many tongues: Linguistic diversity and multicultural education. Multicultural education for the twenty-first century. Washington, DC: National Education Association.

13. Samoilenko, N. B. (2014). Teoretychni ta metodychni zasady formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv humanitarnoho profiliu u vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and methodological principles of forming intercultural competence of future specialists in the humanitarian field in higher pedagogical educational institutions]. *Doktorska dysertatsiia [Doctor`s thesis]*. Kyiv (in Ukrainian).

14. Byram, M. (2004). Assessing Intercultural Competence in Language Teaching. *Sprogforum*, *18*, 8–13.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.22.09:37-051](94)(043.5)]

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1143-1157

Цвєткова Ганна Георгіївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-1556-4856,

АКРЕДИТАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ: АВСТРАЛІЯ -УКРАЇНА: МІСІЯ, СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ, ЦІННОСТІ, ПРИНЦИПИ

Анотація. У результаті аналізу нормативних документів, психолого-педагогічної літератури з проблеми зазначеної в статті, зроблено наступні висновки. Місія та стратегічні цілі національних агентств забезпечення якості освіти відповідають прагненням Австралії та України підвищити її якість, і тим самим позитивно вплинути на розвиток інтелектуального потенціалу нації обох країн. Значно ширше представлені завдання, принципи діяльності Національного агентства забезпечення якості освіти в Україні. Це пояснюється тим, що багато питань знаходяться на стадії розробки, вивчення та імплементації. Агентство з якості та стандартів вищої освіти (TEQSA Австралія) формує завдання своєї діяльності орієнтуючись на вже набутий досвід, відповідно останні більш конкретизовані та лаконічні. Національне агентство забезпечення вищої освіти (Україна) тільки опановує освітянський простір, тільки завойовує довіру українського суспільства та стейкхолдерів та активно популяризує місію, цілі, принципи та основних напрямки результатів діяльності Національного агентства з акцентом на консультативну допомогу. Акцент Національне агентство забезпечення вищої освіти (Україна) робить на таких важливих завданнях як підтримка і захист репутації Національного агентства як надійного та незалежного агентства із забезпечення якості, відповідно до європейських стандартів; вдосконалення і розвиток системи каналів комунікації Національного агентства зі стейкголдерами для розбудови ефективних партнерств на національному та міжнародному рівні; перетворення Національного агентства у ньюзмейкера у сфері вищої освіти. Національне агентство забезпечення вищої освіти (Україна) демонструє більш конкретні та масштабні цінності та відповідно принципи. Обидва агентства спираються на нормативні документи, закони, які визначають їх діяльність та регулюють питання вищої освіти. Проаналізовано позитивні сторони діяльності Національного агентства забезпечення якості освіти в Україні та TEQSA (Австралія), визначено спільні вектори подальшого розвитку та діяльності. Встановлено що агентства обох країн зустрічаються з викликами та навіть загрозами (Україна) в своїй діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: система вищої освіти України, система вищої освіти Австралії, Національне агентство забезпечення вищої освіти (Україна), TEQSA (Австралія), формування професійної компетентності, якість освіти, місія, завдання, цінності, принципи агенств забезпечення якості вищої освіти, бакалавр вищої освіти, магістр вищої освіти.

Tsvietkova Hanna Georgievna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Preschool Education, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, Kyiv, , https://orcid.org/0000-0003-1556-4856

ACCREDITATION OF EDUCATIONAL PROGRAMS: AUSTRALIA - UKRAINE: MISSION, STRATEGIC GOALS, OBJECTIVES, VALUES, PRINCIPLES

Abstract. As a result of the analysis of regulatory documents and psychological-pedagogical literature on the issue addressed in the article, the following conclusions have been made. The mission and strategic goals of national agencies for quality assurance in education align with the aspirations of Australia and Ukraine to improve its quality, thereby positively influencing the development of the intellectual potential of both nations. The tasks and principles of the National Agency for Higher Education Quality Assurance in Ukraine are presented in much greater detail. This is explained by the fact that many issues are still in the stages of development, study, and implementation. The Tertiary Education Quality and Standards Agency (TEQSA, Australia) formulates its operational tasks based on already accumulated experience, making them more specific and concise. The National Agency for Higher Education Quality Assurance (Ukraine) is still establishing itself in the educational sphere, gaining the trust of Ukrainian society and stakeholders, and actively promoting its mission, goals, principles, and main areas of activity with a focus on advisory support. The National Agency for Higher Education Quality Assurance (Ukraine) places emphasis on important tasks such as supporting and protecting the reputation of the agency as a reliable and independent quality assurance body in accordance with European standards; improving and developing the agency's communication channels with stakeholders to build effective partnerships at the national and international levels; and transforming the agency into a newsmaker in the field of higher education. The National Agency for Higher Education Quality Assurance (Ukraine) demonstrates more specific and large-scale values and corresponding principles. Both agencies rely on regulatory documents and laws that define their activities and regulate higher education matters. The positive aspects of the activities of the National Agency for Higher Education Quality Assurance in Ukraine and TEQSA (Australia) have been analyzed, and common vectors for further development and activity have been identified. It has been established that agencies in both countries face challenges and even threats (Ukraine) in their activities.

Keywords: higher education system of Ukraine, higher education system of Australia, National Agency for Higher Education Quality Assurance (Ukraine), TEQSA (Australia), formation of professional competence, quality of education, mission, objectives, values, principles of higher education quality assurance agencies, bachelor's degree in higher education, master's degree in higher education.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку вищої освіти характеризується активної діяльністю з перебудови та оновлення всього освітнього процесу вищої школи. Університети сьогодні – це інтелектуально-духовні осередки розвитку та самоактуалізації інтелектуальної еліти прогресивного суспільства, яка перетворює свідомість пересічних громадян та виводить країни на новий рівень усвідомленої реалізації своєї місії, ментального відображення дійсності, трансцендентної професійної самоідентифікації.

Україна свідомо обрала шлях європейської інтеграції та розвитку. Про це свідчать останні реформи та законодавча база, що була кардинально оновлена за останні роки. З'являється термін «якість освітнього процесу». Як зазначається в доповіді про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2023 році: «Автори Закону України «Про вищу освіту» намагалися поєднати всі ці підходи в єдиній нормі. Відповідно до п. 23 ст. 1 згаданого Закону якість вищої освіти — відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства і стандартам вищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам заінтересованих сторін і суспільства, що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості. Поряд із цим QAA наголошує, що якість вищої освіти означає, наскільки добре забезпечується підтримка студентів у постійному досягненні позитивних результатів навчання, особистому розвитку та кар'єрному зростанні, відповідаючи розумним очікуванням цих студентів, роботодавців, уряду та суспільства загалом. ESG 2015 акцентує, що термін «забезпечення якості» використовується, щоб описати всі види діяльності в рамках циклу безперервного вдосконалення (тобто заходів зі забезпечення та вдосконалення якості)» [1].

Отже, пріоритетним завданням вищої освіти в Україні залишається висока якість освітнього процесу «…розробки та послідовного запровадження внутрішніх політик забезпечення якості вищої освіти, постійного моніторингу освітніх програм, вивчення найкращих практик, аналіз типових проблем і дотримання основних принципів та настанов ESG 2015» [1].

Треба підкреслити, що усвідомлена боротьба за якість освіти в Україні відбувається в умовах військової агресії, психологічної кризи, складних умовах внутрішньо переміщених закладів вищої освіти. Усі ці перелічені вище чинники становлять виклики для нашої української системи освіти, негативно впливає на цілі сталого розвитку, підготовку компетентних фахівців.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Нагадаємо, що 9 січня 2024 р. Європейська асоціація університетів оприлюднила «Оновлений суспільний договір Європи та її університетів» в якому задекларовано домінуючу роль університетів у майбутньому Європи та характеризує шляхи служіння суспільству та допомоги у вирішенні глобальних проблем людства [1].

В цих умовах актуальним залишається вивчення досвіду не тільки європейських країн, а й таких цікавих країн як Австралія, яка має цінний досвід постійного підвищення якості освіти та успішної підготовки бакалаврів та магістрів. Так, у дослідження Н. Семеніхіної зазначається, що «… реформування вищої освіти в Австралії наприкінці XX – початку XXI століття зробили її доступною для суспільства, конкурентною та довгостроковою інвестицією в майбутнє. Але разом з цим постала низка ключових питань, які необхідно було переосмислити та ввести певні зміни. Університети в Австралії традиційно вважаються джерелом знань як у фізичному, так і в філософському сенсі. Університетські бібліотеки, факультети та науково-дослідні інститути є тим місцем, де знання створюються, акумулюються, зберігаються та поширюються, академічна еліта, як правило, має привілейований статус» «зберігачів» знань». [4, с.47].

Зазначимо, що сучасна компаративістика як самостійна галузь знань. дуже чуттєво впливає на сучасну освітню політику держави, сприяє формуванню світового освітнього простору, забезпечуючи діалог культур, обмін найкращими практиками та досвідом. Тому вивчення питань формування професійної компетентності, підвищення якості вищої освіти, сталого інноваційного розвитку, порівняння досвіду акредитації освітніх програм України та Австралії розкриває величезні можливості для безпосереднього вивчення досвіду австралійських колег та можливості використання «методології інтеграції» (М. Брєй) з метою усвідомленого визначення свого важливої місії в глобальному освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальні проблеми порівняльної\ педагогіки розглядалися у дослідженнях закордонних вчених. Так, підходи та методи сучасної порівняльної педагогіки розкрито в працях М. Брея, Б. Адмсона, М. Мейсона, Кількісні та якісні підходи до порівняльної освіти находять своє відображення у дослідженнях П. Феарбрайзера. Порівнянням систем, територіальних об’єктів, рас, класів та гендерів займалися М. Менсзон, М. Брей, К. Джянг, Е. Світінг, Л. Джексон.

Питання підготовки та якості освіти бакалаврів в сучасних університетах завжди привертала увагу дослідників. Так, треба відзначити роботи В. Андрущенко, О. Дубасенюк, В. Кременя, А. Кузьмінського.

Питанням формування педагогічної майстерності вчителя та його професійної ідентичності займалися І. Зязюн, О. Лавріненко, В. Мозговий, М. Солдатенко, Л. Хомич.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що на теренах української порівняльної педагогіки є дослідження, що ілюструють та розкривають особливості підготовки бакалаврів та магістрів педагогічних спеціальностей, філологів в системі вищої освіти Австралії. Це праці Н. Авшенюк, Л. Глушок, Л. Голуб, С. Корєшкова, С. Кириченко, Т. Семенченко, Г. Яремко та ін.

Не дивлячись на широке представлення досліджень компаративістики на освітянських теренах, питання аналізу та порівняння діяльності агентств забезпечення якості освіти не знайшли свого відображення.

Мета статті - на основі порівняльно-педагогічного аналізу місії, стратегічних цілей, завдань, цінностей, принципів діяльності агентств з забезпечення якості освіти Австралії та України, схарактеризувати позитивні моменти та виклики, що стоять перед національними агентствами Австралії та України

Виклад основного матеріалу.

Аналізуючи систему забезпечення якості вищої освіти в Україні слід зазначити, що Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти від розпочало свою діяльність порівняно нещодавно, а саме у 2019 році. Основними завданнями останнього є гармонізація процесів увідповіднення стратегії розвитку вищої освіти в Україні завданням сталого інноваційного розвитку суспільства та Цілям сталого розвитку ООН 2023 року.

Так, у відповідь на законодавчі зміни у зв'язку з прийняттям 2 травня 2023 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення якості вищої освіти» було розроблено проєкт оновленого Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, який уже пройшов громадське обговорення та погодження з МОН України. Наприклад, як зазначається у доповіді QAA «Про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2023 році до критеріїв оцінювання освітніх програм включений підкритерій 2.9 «Освітня програма забезпечує набуття здобувачами вищої освіти компетентностей, направлених на досягнення глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року, проголошених резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй [1].

Національне агентство забезпечення якості освіти України інтенсивно працює в нелегких умовах військового вторгнення. Про це свідчать останні документи, що регламентують діяльність Національного агентства забезпечення якості освіти: «Статут Національного агентства забезпечення якості освіти» (2024), «Стратегія Національного агентства забезпечення якості вищої освіти до 2026 року», «План реалізації стратегії (план роботи) Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти на 2024-2026 роки», «Комунікаційна стратегія Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти» (2024) тощо. В останньому документі чітко зазначається,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

що «Розвиток культури якості та академічної доброчесності у вищій освіті, відповідно до європейських стандартів, є вимогою сучасності, однією з базових передумов в процесі євроінтеграції України та орієнтиром для модернізації української системи підготовки фахівців, здатної забезпечувати конкурентоздатність країни в умовах війни з російським агресором, інших актуальних зовнішніх та внутрішніх викликів, необхідності консолідації зусиль для перемоги та повоєнної реновації» [2].

За статистичними даними заклади вищої освіти за формами власності в Україні мають такий розподіл: **державні** — 220:

◊ «головні ЗВО» — 180,

◊ відокремлені структурні підрозділи — 40;

• **комунальні** — 29;

• приватні — 145:

◊ «головні ЗВО» — 97,

◊ відокремлені структурні підрозділи — 48

Отже, українські заклади вищої освіти широко представлено на освітянських теренах.

Кількість університетів в Австралії станом на жовтень 2023 року — 39. Новий Південний Уельс мав найбільшу кількість університетів у країні — 10 університетів. Існувало два університети, які мали головні кампуси в кількох штатах і тому їх зараховували до національних. За останні 20 років частка населення Австралії, яке має ступінь бакалавра або вище, зросла більш ніж у шість разів і досягла 50,8 відсотка в 2022 році. Однак з травня 2023 року це число впало лише до 32 відсотків. В Австралії сектор вищої освіти включає як державні, так і приватні заклади. Студентство представлено як з вітчизняними, так і з іноземними студентами [7].

Вища освіта є важливою експортною складовою економіки для Австралії, оскільки іноземні студенти сплачують значно вищу плату за навчання у вищих навчальних закладах, ніж місцеві студенти в країні. За даними Times Higher Education, федеральний університет Австралії посів найвищий рейтинг за часткою іноземних студентів у 2023 році. Протягом цього періоду близько 52 відсотків студентів Федерального університету Австралії були іноземними студентами [7]. Міжнародна освітня діяльність є значним джерелом доходу від експорту для Австралії. У 2017 році близько 30 мільярдів австралійських доларів було отримано від навмисних витрат студентів – значення, яке постійно зростало протягом останніх років. Лише того року китайські студенти, які навчаються на території країни за студентськими візами, внесли понад 10 мільярдів австралійських доларів. Основними конкурентами Австралії в цьому секторі є її сусід Нова Зеландія, Канада, Сполучені Штати та Великобританія. Фактори, що впливають на кількість студентів, включають підвищення плати за навчання, витрати на оформлення візи, а також порівняно високу вартість життя в австралійських містах [7].

Станом на липень 2023 року в Австралії навчалося приблизно 152 тисячі китайських іноземних студентів. Станом на 2023 рік в австралійських університетах навчалося понад 710 тисяч іноземних студентів. Австралійська освітня система належить до провідної системи освіти та популярна в усьому світі як серед вітчизняних, так і іноземних студентів. Аналіз статистичного звіту про освіту в Австралії [7] свідчить про те, що держава достатньо серйозно підходить до розвитку сучасної вищої освіти в країні. На підтвердження останнього є той факт що в країні існує TEQSA - агентство з якості та стандартів вищої освіти яке відповідає за регулювання та забезпе-чення якості всіх постачальників вищої освіти в Австралії. Сектор вищої освіти Австралії включає державні та приватні університети, австралійські філії закордонних університетів, університетські коледжі та інститути вищої освіти. Постачальники вищої освіти пропонують різноманітні кваліфікації від бакалаврату (ступені бакалавра, асоційованого ступеня та дипломи про підвищення кваліфікації) до нагород післядипломної освіти (сертифікати та дипломи про закінчення магістра, ступені магістра та доктора) [8].

Агентство забезпечення якості освіти Австралії TEQSA будо створено у 2012 році після ретельного аналізу тенденцій розвитку австралійської вищої освіти (Огляд Бредлі) було рекомендовано створити незалежний національний регулятор для всіх типів вищої освіти.

Відповіддю австралійського уряду на огляд Бредлі став відомий пакет реформ для вищої освіти, який розширив систему та створив нові можливості для всіх австралійців реалізувати свій освітній потенціал.

TEQSA — незалежна національна австралійська агенція із забезпечення якості та регулювання вищої освіти. Мета цієї агенції полягає в тому, щоб захистити інтереси студентів і репутацію сектору вищої освіти Австралії шляхом забезпечення якості постачальників вищої освіти на основі пропорційного підходу до регулювання, з врахуванням ризиків. Робота TEQSA базується на заохоченні, підтримці та визнанні ефективного забезпечення та підвищення якості в австралійських закладах вищої освіти. Ефективність постачальників вищої освіти оцінюється відповідно до Рамки стандартів вищої освіти (порогових стандартів) (2021) [6], які спрямовані на захист інтересів нинішніх і майбутніх студентів. TEQSA працює як регулятор на основі австралійських стандартів та врахування ризиків. Рамка стандартів вищої освіти (порогові стандарти) 2021— основне положення яким регламентується діяльність TEQSA, яким повинні відповідати всі заклади освіти, які зареєстровані як австралійські постачальники вищої освіти.

Діяльність TEQSA як регулятора якості вищої освіти в Австралії, ґрунтується на оцінці ризиків та об’єктивного аналізу інформації про діяльність закладів вищої освіти.

Відповідно до мети нашої статті спробуємо порівняти основні напрямки та стратегії діяльності агентств з забезпечення якості освіти в Австралії та в Україні.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика напрямів діяльності агентсв забезпечення якості освіти

Напрями діяльності агентств із забезпечення якості освіти	**Австралія TEQSA 2012**	**Україна Національне агентство забезпечення вищої освіти 2019**
Місія	Відповідальність за регулювання та забезпечення якості всіх постачальників вищої освіти в Австралії	Забезпечувати сталість і послідовність розвитку культури якості вищої освіти та її захист через ефективне партнерство стейкголдерів.
Стратегічні цілі	Чітке усвідомлення ролі агентства як незалежного національного органу із забезпечення якості та регулювання вищої освіти в Австралії.	Набуття повного членства в Європейській асоціації із забезпечення якості вищої освіти (ENQA) та включення до Європейського реєстру агентств із забезпечення якості (EQAR); удосконалення системи зовнішнього забезпечення якості вищої освіти, зокрема створення моделі інституційної акредитації та функціонування незалежних установ з оцінювання якості; заохочення інноваційних практик у закладах вищої освіти у взаємодії досліджень, освіти та бізнесу
Завдання	Реєструвати суб'єкти регулювання як постачальників вищої освіти та акредитувати їхні навчальні курси; проводити оцінку відповідності та якості проводити оцінку повторної акредитації курсів, розроблених провайдерами без повноважень самоакредитації надавати поради та рекомендації Міністру Співдружності, відповідальному за освіту, з питань, що стосуються якості та регулювання постачальників вищої освіти; співпрацювати з аналогічними агентствами в інших країнах збирати, аналізувати, інтерпретувати та поширювати	Сприяння обізнаності українського суспільства і ключових стейкголдерів щодо процесу євроінтеграції української системи вищої освіти та ролі Національного агентства в цьому процесі. Сприяння довірі українського суспільства і залучення підтримки міжнародної спільноти до модернізації української вищої освіти за допомогою донесення якісної, достовірної та своєчасної інформації про розбудову системи забезпечення якості та культури академічної доброчесності в Україні,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Напрями діяльності агентств із забезпечення якості освіти	**Австралія TEQSA 2012**	**Україна Національне агентство забезпечення вищої освіти 2019**
	інформацію, що стосується практики забезпечення якості та підвищення якості вищої освіти; проводити розслідування та вживати заходів проти осіб або організацій, які пропонують або рекламують комерційні послуги академічного шахрайства для студентів австралійських закладів вищої освіти.	відповідно до стандартів і рекомендацій, що діють в Європейському просторі вищої освіти. Популяризація місії, цілей, принципів та основних напрямків та результатів діяльності Національного агентства. Підтримка і захист репутації Національного агентства як надійного та незалежного агентства із забезпечення якості, відповідно до європейських стандартів. Вдосконалення і розвиток системи каналів комунікації Національного агентства зі стейкголдерами для розбудови ефективних партнерств на національному та міжнародному рівні. Перетворення Національного агентства у ньюзмейкера у сфері вищої освіти
Цінності	**Довіра** Ми впевнені один в одному, що зробимо все можливе. Ми заохочуємо відкриті та чесні розмови, які зосереджуються на проблемі, а не на людині. Ми пропагуємо сприятливе та безпечне робоче середовище. **Повага** Ми підходимо до кожної ситуації з добротою, співчуттям і відкритим мисленням. Ми цінуємо людей, діапазон поглядів і досвіду, який вони приносять, і роботу, яку вони виконують. **Відповідальність** Ми вважаємо себе та один одного відповідальними за наші дії, те, як ми працюємо разом і якість того,	**Партнерство** – співпраця на засадах рівності та поваги до партнерів. **Інноваційність** – продукування та впровадження нових ідей, технологій, методик, пов’язаних із забезпеченням якості вищої освіти. **Відповідальність** – свідоме ставлення до результатів вчинених дій і прийнятих рішень. **Доброчесність** – відданість моральним принципам і стандартам. **Відкритість** – готовність до співпраці з усіма сторонами, зацікавленими в підвищенні якості вищої освіти. **Прозорість** – готовність надавати суспільству повну та об’єктивну інформацію про

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Напрями діяльності агентств із забезпечення якості освіти	Австралія TEQSA 2012	Україна Національне агентство забезпечення вищої освіти 2019
	що ми надаємо. Ми збираємо відгуки, обмірковуємо та використовуємо можливості для вдосконалення. **Співпраця** Ми використовуємо нашу колективну силу, заохочуючи один одного робити внесок у досягнення спільних цілей. Ми надаємо контекст і інформацію, щоб допомогти іншим досягти успіху. https://www.teqsa.gov.au/about-us/teqsa-overview/our-values	якість вищої освіти в України та результати діяльності Національного агентства щодо її забезпечення. **Незалежність** – відсутність зовнішнього впливу для повноцінного та ефективного забезпечення якості вищої освіти. **Професіоналізм** – послідовність досягнення високих стандартів у забезпеченні якості вищої освіти шляхом використання професійних знань і досвіду. **Довіра** – переконаність в тому, що учасники процесу забезпечення якості чесно виконують належне.
Принципи	Нормативна необхідність Відображення ризику Пропорційне регулювання.	Повага до думки кожного, колегіальність, прагнення консенсусу; прагнення до самовдосконалення, саморозвитку на основі критичної самооцінки; культивування духу взаємної підтримки, щирості та ініціативи; формування та підтримка інституційної та персональної репутації.
Основні нормативні документи	Закон про якість і стандарти вищої освіти 2011 р. Рамка стандартів вищої освіти (порогові стандарти) 2021 Закон про освітні послуги для іноземних студентів 2000 року (Закон ESOS) Національний кодекс практики (2018)	Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту», Статут Національного агентства, Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, та інших актів законодавства України; Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти

Отже, аналіз таблиці 1 дає змогу зробити наступні висновки. Місія та стратегічні цілі національних агентств забезпечення якості освіти відповідають прагненням Австралії та України підвищити її якість, і тим самим

позитивно вплинути на розвиток інтелектуального потенціалу нації обох країн. Значно ширше представлені завдання, принципи діяльності Національного агентства забезпечення якості освіти в Україні. Це можна пояснити тим, що останнє розпочало свою діяльність у 2019 році, тому багато питань знаходяться на стадії розробки, вивчення та імплементації. Щодо завдань, TEQSA (Австралія) формують завдання відповідно до вже набутого досвіду, відповідно вони більш конкретизовані та лаконічні. Національне агентство забезпечення вищої освіти (Україна) тільки опановує освітянський простір, тільки завойовує довіру українського суспільства та стейкхолдерів та активно популяризує місію, цілі, принципи та основних напрямки результатів діяльності Національного агентства (Таблиця 1). Акцент Національне агентство забезпечення вищої освіти (Україна) робить на таких важливих завданнях як підтримка і захист репутації Національного агентства як надійного та незалежного агентства із забезпечення якості, відповідно до європейських стандартів; вдосконалення і розвиток системи каналів комунікації Національного агентства зі стейкголдерами для розбудови ефективних партнерств на національному та міжнародному рівні; перетворення Національного агентства у ньюзмейкера у сфері вищої освіти (Таблиця 1).

Порівняння діяльності представлених в таблиці 1 агентств Австралії та України дає підстави стверджувати, що цінності та принципи мають велику суголосність та спрямовані на «Розвиток культури якості та академічної доброчесності у вищій освіті, відповідно до європейських стандартів, є вимогою сучасності, однією з базових передумов в процесі євроінтеграції України та орієнтиром для модернізації української системи підготовки фахівців, здатної забезпечувати конкурентоздатність країни в умовах війни з російським агресором, інших актуальних зовнішніх та внутрішніх викликів, необхідності консолідації зусиль для перемоги та повоєнної реновації» [2].

Національне агентство забезпечення вищої освіти (Україна) демонструє більш конкретні та масштабні цінності та відповідно принципи. Обидва агентства спираються на нормативні документи, закони, які визначають їх діяльність та регулюють питання вищої освіти.

Більш того позитивними сторонами діяльності Національного агентства забезпечення якості освіти в Україні є наступні моменти:

- Активна та постійна інформаційно-роз’яснювальна робота щодо діяльності агентства, відносини зі стейкголдерами та громадськістю.
- Діяльність на засадах відкритості, прозорості та доброчесності.
- Довіра до інформаційних ресурсів агентства з боку українських та іноземних читачів.
- Активна співпраця з профільними міжнародними організаціями та іноземними агентствами. Залученість здобувачів освіти до діяльності агентства, визнання за кордоном акредитацій Національного агентство го

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

- Консультативна діяльність агентства під час під час процесу акредитації [2].

Ці всі позитивні сторони так або інакше співвідносіться з позитивними моментами діяльності агентства з акредитації Австралії TEQSA. Наприклад, відповідно TEQSA на своєму веб сайті проголошує, що: «Ми є незалежною національною австралійською агенцією із забезпечення якості та регулювання вищої освіти. Наша мета полягає в тому, щоб захистити інтереси студентів і репутацію сектору вищої освіти Австралії шляхом забезпечення якості постачальників вищої освіти за допомогою пропорційного підходу до регулювання, що враховує ризики. Наша робота базується на заохоченні, підтримці та визнанні ефективного забезпечення та підвищення якості в австралійських закладах вищої освіти» [8].

Відповідно до закону про агентство з якості та стандартів вищої освіти 2011 року, який заснував TEQSA останнє повинно:

- реєструвати суб'єкти регулювання як постачальників вищої освіти та акредитувати їхні навчальні курси;
- проводити оцінку відповідності та якості;
- проводити оцінку повторної акредитації курсів, розроблених провайдерами без повноважень самоакредитації;
- надавати поради та рекомендації Міністру Співдружності, відповідальному за освіту, з питань, що стосуються якості та регулювання постачальників вищої освіти;
- співпрацювати з аналогічними агентствами в інших країнах;
- збирати, аналізувати, інтерпретувати та поширювати інформацію, що стосується практики забезпечення якості та підвищення якості вищої освіти:
- проводити розслідування та вживати заходів проти осіб або організацій, які пропонують або рекламують комерційні послуги академічного шахрайства для студентів австралійських закладів вищої освіти.

Разом з тим, обидва агентства зустрічаються з труднощами об'єктивного характеру, що відображають стан взагалі системи вищої освіти Австралії та України. Так, у 2018 році в Австралії було проаналізовано виклики та перспективи розвитку освіти в країні, що найшло своє відображення у Добровільному національному звіті досягнень ЦСР Порядку денного до 2030 року. Характерної рисою цього нормативного документу стадо те, що «у звіті представлено не лише урядові ініціативи, але й загальнонаціональні зусилля різних інституцій щодо відданості принципам сталого розвитку (Australian Governement, 2018)» [4, с.51].

Окреслимо виклики, які стоять перед освітньої системою Австралії:

- стратегія реалізації Порядку денного до 2030 менш формалізованою, що відображено у відсутності офіційної національної політики навчання впродовж життя (Lifelong Learning) як основного компонента ЦСР 4 та проблематичне фінансування цього процесу;

- недостатнє фінансування державних шкіл і надмірне фінансування приватних шкіл (Australian Coalitionfor Education Development,2019), що негативно впливає не тільки на середню освіту, а й на вищу освіту. Така ситуація провокує нестачу вчителів (гуманітарного, природничого і технічного спрямування). Як вважає Семенихіна: «Нестача вчителів усього денні може також призвести до нестачі шкільних лідерів у найближчому майбутньому, оскільки керівників шкіл часто обирають з числа досвідчених вчителів (Department of Education, 2022). За даними міжнародного дослідження TALIS 2018 року, в Австралії середній вік директорів шкіл становить 51 рік, і три з п'яти керівників шкіл – чоловіки, тоді як з-поміж учителів спостерігається протилежна ситуація. Шлях до працевлаштування на посаду директора школи відрізняється в різних штатах і територіях країни, але загалом вимагає наявності відповідної педагогічної кваліфікації та значного досвіду роботи» [4, с.56].
- недостатня увага до визначення професійних потреб, організації педагогічної інтернатури й наставництва, розподілу навантаження й оплати праці, гарантованої зайнятості та умов працевлаштування для вчителів-початківців з боку університетів (наприклад бакалаврів філологів) (Australian Education Union). Залишається актуальною потреба розробки та впровадження на національному рівні спеціальної програми професійного розвитку вчителів та викладачів за умови державного фінансування [4, с.56].

Система освіти України теж стоїть перед викликами, подолання яких повинно підняти останню на новий якісний рівень розвитку. На думку аналітиків та експертів: (Олексій Сокирко, історик, публіцист, викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка) «В країні, де все ще не утвердилося верховенство права, незалежне судочинство, священність приватної власності (зокрема на інтелектуальні здобутки) й конкурентна економіка, позбавлена монополій, вільний і продуктивний розвиток наук є вельми проблематичним. Без перелічених вище умов годі чекати на справжню затребуваність вищої освіти, її високу якість, самодостатність фундаментальних і прикладних наук. За їхньої відсутності університети й наукові академії не стануть острівцями свободи, інтелектуалізму та інноваційності, оскільки на це просто немає запиту. Селекціонувати й виростити все це штучно майже неможливо, ані власними силами, ані зовнішніми вливаннями гостьових професорів або шляхом повернення в країну наших інтелектуалів, розсіяних світом» [3].

В нормативних документах Національного агентства забезпечення якості освіти зазначено, що основними *слабкими сторонами* у сфері комунікації є недостатня комунікація з бізнесом та роботодавцями; недостатня узгодженість медіакультури в соціальних мережах та комунікаційному полі загалом; недостатня спроможність протидіяти суб’єктивним негативним реакціям, що скеровані на блокування діяльності агентства. Більш того, при

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

аналізі діяльності Національного агентства забезпечення якості освіти України треба враховувати загрози які стоять перед останнім: «Постійна загроза життю членів агентства, працівників секретаріату, учасників акредитаційного процесу внаслідок війни з рф.: деструктивна критика та інформаційні атаки на агентство з боку заангажованих осіб; кібератаки на агентство; обмеженість кадрових і фінансових ресурсів» [2]. Отже, українська система вищої освіти, Національне агентство забезпечення якості освіти України знаходяться в унікальній соціально-політичні ситуації, що впливає на всю систему освіти.

Висновки. Отже, аналіз нормативних документів, психолого-педагогічної літератури з проблеми зазначеної в презентовані й статті, дає змогу зробити наступні висновки. Місія та стратегічні цілі національних агентств забезпечення якості освіти відповідають прагненням Австралії та України підвищити її якість, і тим самим позитивно вплинути на розвиток інтелектуального потенціалу нації обох країн. Значно ширше представлені завдання, принципи діяльності Національного агентства забезпечення якості освіти в Україні. Це пояснюється тим, що останнє розпочало свою діяльність у 2019 році, тому багато питань знаходяться на стадії розробки, вивчення та імплементації. Щодо завдань, TEQSA (Австралія) формують завдання відповідно до вже набутого досвіду, відповідно вони більш конкретизовані та лаконічні. Національне агентство забезпечення вищої освіти (Україна) тільки опановує освітянський простір, тільки завойовує довіру українського суспільства та стейкхолдерів та активно популяризує місію, цілі, принципи та основних напрямки результатів діяльності Національного агентства. Акцент Національне агентство забезпечення вищої освіти (Україна) робить на таких важливих завданнях як підтримка і захист репутації Національного агентства як надійного та незалежного агентства із забезпечення якості, відповідно до європейських стандартів; вдосконалення і розвиток системи каналів комунікації Національного агентства зі стейкголдерами для розбудови ефективних партнерств на національному та міжнародному рівні; перетворення Національного агентства у ньюзмейкера у сфері вищої освіти. Національне агентство забезпечення вищої освіти (Україна) демонструє більш конкретні та масштабні цінності та відповідно принципи. Обидва агентства спираються на нормативні документи, закони, які визначають їх діяльність та регулюють питання вищої освіти. Проаналізовано позитивні сторони діяльності Національного агентства забезпечення якості освіти в Україні та TEQSA (Австралія), визначено спільні вектори діяльності. Встановлено що агентства обох країн зустрічаються з викликами та навіть загрозами (Україна) в своїй діяльності, подолання яких дає змогу отримуватиме не тільки безцінний, унікальний досвід, але й створює умови для вільного, відкритого розвитку вищої освіти та психолого-педагогічної науки такі необхідні для українського суспільства.

Література:

1. Доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2023 році. Київ, 2024. 102 с. URL: https://surl.li/aluyez
2. Комунікаційна стратегія національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Київ, 2024. URL: https://surl.li/jevuqy
3. Петренко-Цеунова О. Стан вищої освіти в Україні: думки фахівців. *Український тиждень.*17 липня 2024. URL:https://tyzhden.ua/stan-vyshchoi-osvity-v-ukraini-dumky-fakhivtsiv/
4. Семеніхіна Н. Професійна підготовка магістрів освіти в університетах Австралії : дис ….доктора філософії : 011- «Освітні, педагогічні науки». Київ. 2023.378 с.
5. Higher Education Standards Framework (Threshold Standards) 2021 URL: https://www.teqsa.gov.au/how-we-regulate/higher-education-standards-framework-2021
6. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. URL: https://surl.li/uvjyua
7. Statista. URL: https://www.statista.com/statistics/612854/australia-population-with-university-degree
8. Tertiary Education Quality and Standards Agency URL: https://www.teqsa.gov.au/ about-us/teqsa-overview/our-role

References:

1. Dopovid' pro jakist' vishhoï osviti v Ukraïni, ïï vidpovidnist' zavdannjam stalogo innovacijnogo rozvitku suspil'stva u 2023 roci [Report on the quality of higher education in Ukraine, its compliance with the tasks of sustainable innovative development of society in 2023]. *surl.li* Retrieved from https://surl.li/aluyez [in Ukrainian].
2. Komunikacijna strategija nacional'nogo agentstva iz zabezpechennja jakosti vishhoï osviti [Communication strategy of the National Agency for Quality Assurance of Higher Education]. *surl.li* Retrieved from https://surl.li/jevuqy [in Ukrainian].
3. Petrenko-Ceunova, O. (2024). Stan vishhoï osviti v Ukraïni: dumki fahivciv [The state of higher education in Ukraine: opinions of specialists]. *tyzhden.ua* Retrieved from https://tyzhden.ua/ stan-vyshchoi-osvity-v-ukraini-dumky-fakhivtsiv/ [in Ukrainian].
4. Semenihina, N. (2023). Profesijna pidgotovka magistriv osviti v universitetah Avstraliï [Professional training of masters of education in Australian universities]. *Candidate's thesis.* Kiïv [in Ukrainian].
5. Higher Education Standards Framework (Threshold Standards) 2021. *www.teqsa.gov.au* Retrieved from https://www.teqsa.gov.au/how-we-regulate/higher-education-standards-framework-2021 [in English].
6. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. *surl.li* Retrieved from https://surl.li/uvjyua [in English].
7. Statista. *www.statista.com* Retrieved from https://www.statista.com/statistics/612854/ australia-population-with-university-degree [in English].
8. Tertiary Education Quality and Standards Agency. *www.teqsa.gov.au* Retrieved from https://www.teqsa.gov.au/about-us/teqsa-overview/our-role [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 372.851, 378.147, 929

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1158-1180

Цуканова Аліса Олегівна кандидат фізико-математичних наук, асистент кафедри математичної фізики та диференціальних рівнянь, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0049-3733

БІОГРАФІЇ МАТЕМАТИЧНИХ МИТЦІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ МАТЕМАТИКИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ «ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ДАВИДА ГІЛЬБЕРТА»)

Анотація. Історія математики є невід'ємною частиною викладання математики у вищому навчальному закладі, адже занурення в біографію митців та історію математичних відкриттів сприяє повнішому сприйняттю суті предмету. Вивчення історії математики надає студентам можливість побачити, які труднощі стояли перед математиками минулого. Як приклад демонстрації історико-математичного симбіозу на заняттях можна взяти тему заняття з історії математики, присвячену одному видатному математику XX століття.

Макс фон Лауе сказав про нього: «У моїх споминах ця людина залишилась таким генієм, рівного якому я ніколи не бачив». Він не просто математик, він – математик-універсал. Давид Гільберт був одним із істинно великих математиків свого часу. Його роботи та його особистість вплинули на розвиток математичних наук аж до теперішнього часу. Його інтуїція, творча міць та оригінальність мислення, широта та різнобічність інтересів зробили його першовідкривачем у багатьох областях математики. Це була єдина у своєму роді особистість, глибоко занурена у свою працю та віддана науці, вчитель і керівник найвищого класу, надихаючий і великодушний, який не знає втоми та наполегливий у своїх прагненнях. Його роботи та його особистість серйозно вплинули на розвиток математичних наук у першій половині XX століття.

Давид Гільберт був універсальним математиком, широта його наукових досліджень вражає: теорія інваріантів, теорія алгебраїчних числових полів, інтегральні рівняння тощо. Але та роль, яку зіграв Гільберт у розвитку математики, полягає навіть не в його працях, а в тому впливі, який він чинив на своїх сучасників, у математичній школі, яку він створив. Роботи багатьох математиків аж до нашого часу несуть відбиток його мислення, в їх математичних досягненнях є заслуга Гільберта. За багатством отриманих результатів і широтою мислення він був унікальною постаттю навіть серед найблискучіших математичних умів. Роботи Гільберта чимало в чому послужили тій гармонії, в якій розвивається математика донині, а напрямок, в якому з тих пір вона розвивалася, також зобов'язана його імпульсам.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: Давид Гільберт, двадцять три проблеми Гільберта, Німецька імперія, Веймарська республіка, Гітлерівська Германія.

Tsukanova Alisa Olegivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Assistant of Department of Mathematical Physics and Differential Sciences, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute», Kiev, https://orcid.org/0000-0003-0049-3733

BIOGRAPHIES OF MATHEMATICAL ARTISTS IN MATH HISTORY CLASSES (USING EXAMPLE OF PRACTICAL CLASS ON THE THEME «THE LIFE AND CREATIVE PATH OF DAVID HILBERT»)

Abstract. The history of mathematics is very important part of teaching higher mathematics in university, because immersion in biography of scientists and history of mathematical discoveries contributes to more complete perception of essence of the subject. Studying the history of mathematics provides students with opportunity to see what difficulties mathematicians faced earlier. As an example of demonstration of such historical and mathematical symbiosis in math classes, we can take one theme from the history of mathematics dedicated to one mathematician of the XX century.

Max von Laue said about him: «In my memory, this man has remained a genius like I have never seen before». He's not just common mathematician, he's truly universal mathematician. David Hilbert was one of the greatest mathematicians of his time. His work and his inspiring personality as scientist have significantly influenced on development of Mathematical Sciences up to nowadays. His insightful intuition, his creative power and unique originality of mathematical thinking, outstanding breadth, and diversity of interests made him a pioneer in many areas of mathematics. He was a one-of-a-kind person, deeply immersed in his work and completely devoted to science, he was teacher and leader of the highest class, inspiring and extremely generous, tireless, and persistent in all his aspirations. His work and his scientific personality had rather profound impact on development of Mathematical Sciences in the first half of the XX century.

David Hilbert was truly universal mathematician, and breadth of his scientific research is impressive: invariant theory, algebraic numerical field theory, integral equations, physics etc. But that role that Hilbert played in development of mathematics lies not even in his works, but in influence that he exerted on his contemporaries, in mathematical school that he created. Various works of many mathematicians up to our time bear imprint of his thinking, in all the mathematical achievements of our time there is considerable merit of David Hilbert. In terms of talent, richness of results, and breadth of thinking, he was truly unique figure even among the most brilliant mathematical minds. Hilbert's work has largely served that

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

happy harmony in which mathematics develops up to nowadays, and even direction in which it has developed since then also owes much to his impulses.

Keywords: David Hilbert, Hilbert's twenty-three problems, German Empire, Weimar Republic, Hitler's Germany.

Постановка проблеми. Ще у Стародавньому Римі була сформульована думка: історія – вчителька життя. Стали крилатими такі висловлювання: «виховання історією», «готуючись до майбутнього, не забувай про минуле», «хто не знає минулого, той не вартий майбутнього» тощо. Великий німецький вчений і математик Готфрід Вільгельм Лейбніц стверджував: «Хто хоче обмежитись сучасним, без знань минулого, той ніколи його не зрозуміє». Не знаючи історії науки, не можна оцінити її сучасне та передбачити майбутнє.

В історії математики, як і в історії в цілому, багато вчених заслуговують уваги, але з точки зору новітньої історії математики потрібно приділити особливу увагу таланту математика зі світовим ім'ям Давида Гільберта. Проблема полягає в тому, щоб дослідити його творчість, адже це досить корисно для розуміння розвитку історії науки в цілому.

Аналіз досліджень і публікацій. При дослідженні теми, різні джерела (див. [1], [2], [3], [4], [5]) вказують на те, що про важливість історії у вивченні математики казали В. М. Брадіс, М. Я. Віленкін, Й. З. Штокало, К. О. Рибніков, А. М. Колмогоров, Г. І. Глейзер, І. Я. Депман, А. В. Дорофєєва, М. І. Кованцов, А. Г. Конфорович, С. Є. Ляпін, В. Д. Чистяков, М. І. Шкіль тощо. Деякі питання використання історизмів під час навчання математики розглянуто в роботах Л. М. Воєводи, Г. І. Глейзера, В. Г. Бевза, В. О. Добровольського, М. Я. Ігнатенка, В. Ю. Назарова, О. В. Панішевої, А. К. Сліпенка, Г. Б. Філліповського тощо. Можливості використання історії математики, зокрема, біографій митців, для мотивації студентів досліджували А. О. Розуменко, І. А. Сверчевська.

Дана робота продовжує історико-біографічну тематику робіт [1], [2], [3], [4], [5] і стосується біографії метрів математики. У ній використаний аналіз доступних джерел: наукова література [6] – [15], а також методологія історичного дослідження.

Мета статті – представити план-конспект заняття з історії математики, присвяченого історії життя та наукової творчості Давида Гільберта. Тим самим буде досліджена історія життя та розкрита історія становлення математичного генія Гільберта на тлі історичних подій XX сторіччя.

Виклад основного матеріалу. Його називають останнім всебічним математиком і найчудовішим учителем XX століття. Його автобіографія починаються з того, що 23 січня 1862 року в містечку Велау, поблизу Кенігсберга (згодом – смт. Знаменськ Гвардейського району Калінінградської області), в Отто та Марії Гільберт народився первісток, якого назвали Давидом.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Автобіографія та сімейна хроніка, залишені засновником Кенігсберзької гілки родини Гільбертів, знайомлять нас із родоводом Давида по батьківській лінії. Вже в XVII столітті Гільберти були відомі в Саксонії. На початку XVIII століття дехто Йоганн Християн Гільберт, розпочавши свою кар'єру з медика, став оптовим торговцем мереживами. Але він помер, залишивши своїх дітей зовсім маленькими, а його спадок промотали опікуни. Нужда змусила його сина Християна Давида Гільберта піти в учні до цирульника. Служба військовим цирульником закинула його до Кенігсбергу. Один із численних дітей Християна, Давид Фюрхтготт Леберехт, був дідом Давида. Він був суддею. Його син Отто займав до моменту народження Давида посаду окружного судді.

Трохи відомо про родовід Давида по материнській лінії. Карл Ердтман був купцем із Кенігсберга, його дочка Марія Тереза стала матір'ю Давида. Це була надзвичайна жінка, «оригінал» у німецькому розумінні цього слова. Вона цікавилася філософією, астрономією та була зачарована простими числами.

Дитинство Гільберта, як і більшості підлітків Кенігсберга, пройшло в атмосфері схиляння перед Кантом, найвеличнішим сином цього міста. Щороку двадцять другого квітня, в річницю народження великого філософа, його склеп був відкритий для публіки. В такі дні Давид супроводжував туди свою матір для того, щоб вшанувати пам'ять Канта. Саме мати звернула увагу сина на сузір'я, ввела його у світ цікавих «простих» чисел. Завдяки батьку навчання Давида носило відбиток прусських ознак пунктуальності, ощадливості, відданості обов'язку, старанності та поваги до закону. Розповідають, що суддя Гільберт був людиною з суворими поглядами та доброчесною поведінкою.

Давид почав ходити до школи у вісім років. Звичайним віком для вступу до школи був вік у шість років, і запізнення на два роки вказує на те, що перші знання Давид здобув удома від матері. В підготовчій школі Фрідріхсколлежа Давид отримав знання, необхідні для гуманітарної гімназії. До неї він мав поступити, якби побажав отримати спеціальність, духовний сан або захотів стати університетським професором. Заняття включали читання, письмо, правопис, аналіз простих речень, вивчення частин мови, біблійних історій і арифметики.

Гімназія, яку обрали для Давида його батьки, вважалася кращою в Кенігсберзі – це була старовинна школа, яка мала в числі своїх випускників самого Канта. Проте вибір цей був досить невдалим. Фрідріхсколлеж був традиційним закладом зі строго встановленою навчальною програмою. Слово «гімназія» пояснювалося тим, що така школа була призначена для гімнастики розуму дитини. З цією метою вивченню латинської і грецької мов віддавалося особливе значення. За традицією після стародавніх мов математика найбільше цінувалася як засіб зміцнення сили розуму. Однак у Фрідріхсколлежі її викладання велося на гіршому рівні, ніж викладання латинської і грецької.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Згадок про те, що в цей час на кого-небудь справили враження здібності Гільберта, немає. В Давида були погані здібності до заучування напам'ять, а в Фрідріхсколлежі запам'ятати та вивчити було одне й те ж саме. За словами одного з друзів Давида, «мовневі класи викликали у нього більше суму, ніж радості». Не надто швидко він засвоював і новий матеріал. Він ніколи не міг зрозуміти те, що не опрацював у мозку. Але, незважаючи на ці труднощі, він не відставав від своїх шкільних товаришів. Він був працьовитим і усвідомлював сутність прусської системи освіти. Нарешті, він знайшов шкільний предмет, який доставляв йому задоволення. Пізніше він згадував, що вперше відчув потяг до математики тому, що вона була легкою та не вимагала зусиль. На відміну від Альберта Ейнштейна, він довчився в гімназії до кінця, поки не здав іспит на атестат зрілості, після здачі якого можна було вступати до університету.

В вересні 1879 року, на початку останнього навчального року в гімназії, Давид перейшов з Фрідріхсколлежа до Вільгельм-гімназії. Це була державна школа, в якій наділялося значно більше уваги математиці, навіть розглядалися деякі нові досягнення в геометрії. У тій же гімназії навчався юний вундеркінд і майбутній великий друг Гільберта Герман Мінковський. У Вільгельм-гімназії Давид відчував себе набагато щасливішим. Нарешті вчителі оцінили та почали заохочувати його оригінальну особистість. Після успішної здачі письмового іспиту його звільнили від заключного випускного усного іспиту. Характеристика на звороті посвідчення про закінчення гімназії відзначала його старанність та серйозний інтерес до науки: «Що стосується математики, то тут він завжди виявляв живий інтерес і глибоке розуміння: він найкращим чином опанував увесь матеріал, який вивчали в школі, та навчився застосовувати його з упевненістю та винахідливістю». Так вперше згадується про Гільберта-математика. Як бачимо, вундеркіндом він не був, а був типовим «класиком».

Восени 1880 року Гільберт вступив до університету. Великою вдачею для Гільберта було те, що університет його рідного міста, хоча й віддалений від Берліну, за своїми науковими традиціями був одним із найвидатніших у Німеччині. Карл Якобі викладав у Кенігсберзі тоді, коли в часи Карла Гауса він вважався другим математиком в Європі, його послідовнику Фрідриху Рішело належить заслуга відкриття генія Карла Вейєрштрасса у працях вчителя гімназії. Коли Гільберт вступив до університету, вони вже померли, проте Франца Неймана, якому судилося прожити до ста років, ще можна було побачити на університетських зборах, іноді він навіть читав лекції.

Гільберт відчув себе в університеті настільки ж вільним, наскільки обмеженим він відчував себе в гімназії. Викладачі факультету самі обирали предмети, яким вони б хотіли навчати, а студенти обирали ті предмети, які вони хотіли вивчати. Не було ніяких особливих вимог, мінімальної кількості балів, перекличок, ніяких іспитів до тих пір, поки не настав час отримувати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ступінь. Природно, що на таку свободу багато реагували тим, що проводили перші університетські роки у традиційних заняттях – пиятиках і дуелях. Однак для вісімнадцятирічного Гільберта університет представляв щось більше – довгоочікувану свободу для того, щоб сконцентруватися на математиці. Ніяких сумнівів із приводу майбутніх занять у Гільберта не було. Всупереч бажанню батька, він записався не на юридичний, а на математичний курс, що відносився на той час до філософського факультету.

Під час першого семестру в університеті Гільберт слухав лекції з інтегрального числення, теорії визначників і кривизни поверхонь. У другому семестрі, слідуючи звичаю мандрувати по університетах, він відправився до Гейдельбергу, найчарівнішого з усіх німецьких університетів. В Гейдельберзі Гільберт відвідував лекції Лазаря Фукса, математика, ім'я якого стало синонімом лінійних диференціальних рівнянь. Його лекції були вражаючими. Не готуючись до лекцій, він імпровізував на місці. Завдяки цьому його студенти мали можливість спостерігати в дії математика найвищого рівня. Наступного семестру Гільберт міг би переїхати до Берліна, де працювали такі вчені, як Ернст Куммер, Леопольд Кронекер і Герман Гельмгольц. Однак, будучи відданим рідному місту, він повернувся до Кенігсберзького університету.

В той час у Кенігсберзі був тільки один повний професор математики. Це був Генріх Вебер, виключно обдарована та багатогранна людина, гідний наступник Якобі та Рішело. Йому належать значні вклади в настільки різні області, як теорія чисел і математична фізика. У Вебера Гільберт слухав лекції із теорії функцій і вперше познайомився з теорією інваріантів, наймоднішою математичною теорією того часу. Наступного семестру, навесні 1882 року, Гільберт вирішив залишитися в рідному університеті. Тоді ж він познайомився з молодим, але вже досить знаменитим математиком Мінковським. Окрім своєї пристрасної любові до математики, вони розділяли глибокий і твердий оптимізм. Що стосується науки в цілому, період їх університетського життя був періодом торжествуючого песимізму, який був реакцією на майже релігійну віру у всемогутність науки, яка спостерігалася в минулому сторіччі.

Закінчивши університетський курс, необхідний для отримання докторського ступеня, Гільберт почав обмірковувати можливі теми для дисертації. У ній він повинен був отримати оригінальні результати в математиці. Спочатку він планував займатися дослідженням одного узагальнення неперервних дробів. Із цим він підійшов до Карла Ліндемана, який був його науковим керівником. Ліндеман сказав, що, на жаль, таке узагальнення вже зроблено Якобі та порекомендував замість цього взяти задачу з теорії алгебраїчних інваріантів. Проблема, яку Ліндеман запропонував Гільберту для дисертації, стосувалася питання про властивості інваріантності деяких алгебраїчних форм. Вона була важкою для докторської дисертації. Проявивши оригінальність, Гільберт розв'язав її способом,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

відмінним від того, який, на загальну думку, міг привести до успіху. Хоча задача була досить важкою, дисертант блискуче впорався з нею. Ліндеман був більше, ніж просто задоволений, він був у захваті.

Грудневим днем 1884 року був зданий усний іспит, а через два місяці в актовому залі університету відбувся публічний випускний іспит. Після захисту декан привів Гільберта до традиційної присяги: «Урочисто запитую Вас, чи обіцяєте Ви, даючи цю присягу, та чи підтверджуєте, що будете захищати науку, будете її розвивати та прикрашати не заради вигоди чи мішурного блиску слави, а для того, щоб світло божої правди світило та поширювалося?»

Так Гільберт вступив на першу сходинку академічної кар'єри. Якби його кар'єра склалася вдало, він зміг би досягти кінцевої мети – стати повним професором. Будучи просто доктором філософії, він не мав права навіть читати лекції студентам. Для цього йому потрібно було виконати ще одне оригінальне математичне дослідження та представити його. В разі схвалення факультетом йому було б присуджено звання приват-доцента та право без платні читати лекції під поручительством університету. Будучи таким доцентом, він мав жити на кошти, одержувані з оплати за навчання від студентів, які виявили бажання слухати його лекції. Оскільки курси, які відвідували всі студенти, такі, як, наприклад, аналіз, читалися членами факультету, йому, в кращому випадку, довелося б вести клас із п'яти чи шести студентів і зазнати великих труднощів. В якості порятунку від такої кар'єри молодий доктор міг здати державний іспит, що дає право стати вчителем гімназії. Врахувавши це, Гільберт почав готуватися до державного іспиту, який успішно здав у травні 1885 року.

Згодом після здачі іспиту Гільберт відправляється у свою першу наукову подорож до Лейпцига до Фелікса Клейна. Гільберт відвідує лекції Клейна та бере участь в його семінарі. Особистість Клейна не могла не справити на нього враження. Його лекції з математики шанувалися всіма та поширювалися навіть в Америці. Що стосується реакції Клейна на молодого доктора з Кенігсберга, то він зберігав його доповідь, з якою Гільберт виступав на семінарі, а пізніше писав: «Коли я почув його доповідь, я відразу ж зрозумів, що в цієї людини велике майбутнє». В Лейпцизі Гільберт познайомився з низкою інших математиків. Одним із них був Георг Пік, а іншим Едуард Штуді, інтересом якого, як і в Гільберта, була теорія інваріантів. У Лейпцизі було значно більше людей, які цікавляться теорією інваріантів, однак Клейн направив усі зусилля, щоб умовити Штуді та Гільберта їхати на південь до Ерлангена відвідати свого друга Пауля Гордана, який на той час був відомий як «король інваріантів».

Влітку 1886 року Гільберт здійснює поїздку до Парижа, де знайомиться з Анрі Пуанкаре, Марі Жорданом, Шарлем Ермітом та іншими. Повертаючись назад, Гільберт відвідує Геттінген – маленьке містечко, в якому йому судилося жити та працювати більшу частину життя. Повернувшись до Кенігсберга, він

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

серйозно зайнявся роботою, яка була присвячена теорії інваріантів, однак ставила перед собою серйозніші цілі, ніж звичайні докторські дисертації.

Гільберт вирішив, що, ставши доцентом, він буде читати лекції на різні теми, не повторюючись, як це робили інші. У першому семестрі Гільберт підготував лекції з теорії інваріантів, визначників і гідродинаміки. Тільки лекції з теорії інваріантів зібрали кількість студентів, достатню для того, щоб отримати право тримати клас в університеті. «Одинадцять доцентів, що залежать від такого ж числа студентів», – прикро розповідав він Мінковському.

На початку 1888 року Гільберт здійснює ще одну математичну подорож, його маршрут включає відвідування відомих математиків. Оскільки в той час основною спеціальністю Гільберта була теорія інваріантів, то першим ділом він направляється до Ерлангена, щоб зустрітися з «королем інваріантів». Гордан виділявся своєю особистістю серед математиків того часу. Будучи на двадцять років старше Гільберта, він досить пізно зайнявся наукою. Великою вдачею для Гордана було те, що час його перших занять теорією інваріантів співпав із початком нового етапу в ній. Перші роки її розвитку були присвячені дослідженню загальних законів, яким підкоряються інваріанти, на наступному етапі почалася побудова та класифікація інваріантів, що й послугувало сировиною для Гордана. На початку своєї кар'єри він зробив прорив у знаменитій проблемі інваріантів. За це йому і присвоїли титул короля.

«Проблема Гордана» була зовсім не схожа на задачі на кшталт «знайти x», з яких починалася алгебра багато століть тому. Це була абстрактна, суто математична проблема, викликана не фізичним світом, який нас оточує, а розвитком самої математики. До цього часу існував метод, який дозволяв, принаймні у принципі, виписати всі різні інваріантні форми заданого степеню від заданого числа невідомих. Нова проблема мала принципово інший характер, оскільки відносилася до множини всіх інваріантів. Чи існує базис, тобто скінченна система інваріантів, через які раціонально або поліноміально виражається будь-який інший із нескінченного числа інваріантів.

Визначним досягненням Гордана є його доведення, за двадцять років до зустрічі з Гільбертом, існування скінченного базису для бінарних форм, найпростіших з-поміж усіх алгебраїчних форм. Характерно, що воно було основане на обчисленнях і використовувало структуру операцій, за допомогою яких виходили інваріанти. Протягом подальших двадцяти років, незважаючи на зусилля відомих математиків, проблема не зрушилася з мертвої точки.

Гільберт вже був знайомий із проблемою Гордана, однак тепер, слухаючи самого Гордана, йому здавалося, що він відчув її набагато глибше, ніж раніше. Думки про цю проблему не залишали Гільберта протягом усієї його подорожі. Вдома, в Кенігсберзі, ці думки не залишали його ні під час роботи, ні під час відпочинку, ні навіть на танцях, які він любив відвідувати.

6 вересня 1888 року Гільберт послав коротку замітку в журнал Геттінгенського наукового товариства. У цій замітці він дав начерк

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

несподіваного й оригінального способу доведення теореми Гордана. Ця робота була першим прикладом ознаки, характерної для мислення Гільберта. «Природна наївність думки, яка не ґрунтується на авторитеті чи на попередньому досвіді», – як висловився пізніше один із його учнів. Згодом після опублікування доведення теореми знаменитий «король інваріантів» вигукнув: «Це не математика. Це теологія». Розв'язок Гільберта не був конструктивним, він лише доводив існування базису, але не давав явної конструкції для його побудови. Протягом наступних двох років Гільберт не залишає проблему Гордана, намагаючись дати їй конструктивне доведення. Нарешті в 1892 році йому вдалося запропонувати метод, що дозволяє за скінченне число кроків отримати шукану конструкцію. Хоча Гільберт не був першим, хто використав непрямі доведення, він був першим, хто усвідомив їх глибоке значення та силу, а також зміг скористатися ними у драматичних і надзвичайно красивих ситуаціях.

Під час розв'язування проблеми Гордана Гільберт зрозумів, що розв'язування цієї задачі за своїм значенням перевершувало саму проблему. Спочатку проблема була розв'язана, а її розв'язок повністю звільнив його від неї. У висновку до своєї роботи з теорії інваріантів він писав: «Тим самим мені здається, що найважливіші цілі теорії функціональних полів інваріантів досягнуті». Після цього Гільберт залишає теорію інваріантів.

Оскільки в Кенігсберзі було мало студентів-математиків, Гільберт, окрім математичних зборів, відвідував також збори натуралістів. Світське життя тут було бурхливим. Гільберт був веселим хлопцем із репутацією «енергійного танцюриста» та «заворожувача». Він невтомно фліртував із дівчатами. Його улюбленою партнеркою в розвагах була Кете Еран, донька кенігсберзького торговця. 12 жовтня 1892 року вони одружилися. 11 серпня 1893 року у Гільбертів народився син. Вони назвали його Францем. Зауважимо, що Гільберт був щасливий у дружбі, але не такий везучий у сімейному житті. З жінкою вони жили душа в душу, але їх син народився недоумкуватим. Сім'єю Гільберта стали його учні з багатьох країн Європи й Америки. Гільберт влаштовував спільні чаювання та турпоходи, під час яких математичні дискусії переривалися студентським базіканням про все на світі. Справа в тому, що ще в студентські роки Гільберт разом із Мінковським здійснювали «математичні прогулянки», де обговорювали розв'язування наукових проблем. Пізніше Гільберт узаконив такі прогулянки як частину навчання своїх студентів. Для манірних німецьких викладачів такий стиль спілкування зі студентами був незвичний, але авторитет Гільберта зробив його нормою в Геттінгені, а учні рознесли цю норму по світу. В Росії її згодом впровадили Дмитро Єгоров, Микола Лузін та їх учні: Павло Александров, Павло Урисон, Андрій Колмогоров.

Поряд зі змінами в особистому житті та суспільному становищі, Гільберт почав проявляти і новий математичний інтерес. «Відтепер я цілком

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

присвячу себе теорії чисел», – писав він своєму другу Мінковському після завершення останньої роботи про інваріанти. Він зайнявся цією новою областю. Через кілька тижнів після народження сина Гільберт відправився до Мюнхена, на щорічні збори Німецького математичного товариства, яке ставило собі за мету забезпечити контакти між різними областями математики. Тут він представив два доведення розкладання алгебраїчних чисел на прості ідеали. Незважаючи на те, що це були перші кроки Гільберта в області алгебраїчних чисел, його компетентність в цих питаннях справила враження на членів суспільства.

Добре відомо, що Гаус вважав теорію чисел вершиною науки. Він озивався про неї як про «невичерпне джерело нових істин». Гільберт відносився до теорії чисел як до «будівлі рідкісної краси та гармонії». Як і Гауса, його приваблювала краса її законів і мала кількість означень, обидва вони були захоплені відмінністю між очевидністю формулювань та неабиякими труднощами доведень.

Надалі Гільберт займається теорією чисел. До початку нового 1893 року Гільберт винайшов новий доказ трансцендентності чисел e (уперше доведене Ермітом) і π (доведене Йоганном Ламбертом), а також теорем про розклад алгебраїчних чисел на прості ідеали. Його доведення представляло значний прогрес у порівнянні з колишніми та було простим і прозорим. Ледве Гільберт освоївся зі своїм новим становищем одруженої людини та асистент-професора з постійною платнею, як прийшли приємні звістки – його назначили професором.

Гільберт по черзі намагався зрозуміти кожну область математики та розв’язати в ній ті задачі, які його цікавили. Коли політ фантазії припинявся, вні залишав це поле діяльності своїм учням. Бувало й навпаки: Гільберт оголошував на наступний навчальний рік спецкурс із нової для себе галузі математики. За літо він входив у курс справи та вивчав нову науку, навчаючи їй студентів, «начебто ведучи групу альпіністів на траверс незнайомого хребта». Потрапити до складу такої штурмової групи вважалося великою честю.

Гільберт був турботливий із усіма учнями, в яких він помічав «іскру Божу». Але якщо вона згасала, то він радив їм змінити рід діяльності, наприклад, обмежитися викладанням математики. Бували й інші варіанти: учні Гільберта ставали фізиками, інженерами та навіть літераторами. Про те, що комусь не вистачає працьовитості, Гільберт не говорив: нероб він не любив.

Черговий огляд із теорії чисел було вирішено доручити підготувати Гільберту та Мінковському. Гільберт приймається за нову для нього роботу. Хоча й досі він не був схильним до вивчення теорії по книгах, тепер він прочитав все видане з теорії чисел із часів Гауса. Доведення всіх відомих теорем треба було обміркувати. Потім йому слід було відібрати з них ті, «ідеї

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

яких підлягають узагальненню та перспективні для подальших досліджень». Однак для цього необхідно було провести ці «подальші дослідження». Крім того, потрібно було позбутися тих труднощів стилю та мислення попередніх дослідників, які ставили перепону для загального розуміння та визнання їх робіт. На проведення всієї цієї громіздкої роботи Гільберту знадобилося три роки, Мінковський же згодом вибув з участі в цьому проекті.

Монументальний огляд Гільберта з'явився в 1896 році. Його огляд цієї теорії являє собою перлину літератури. Заповнивши прогалини великою кількістю власних досліджень, Гільберт надав цій теорії уніфіковану форму.

Ще в Кенігсберзі Гільберт відчув себе лідером серед однолітків у науці. Стати главою математичної школи – «така мрія прийшла на думку сама собою». Але де звити своє гніздо? Це питання вимагало довгих роздумів. У Кенігсберзі професія математика була не в пошані, у столичному Берліні велику роль грали військові та чиновники. Зате тихий Геттінген, осіненій славними іменами Гауса та Бернхарда Рімана, залишався місцем паломництва німецької математичної молоді. Велика наукова традиція Геттінгена йде від Гауса, який все життя провів у цьому місті, залишивши свій слід у багатьох областях чистої і прикладної математики. В кінці життя він завжди згадував свої перші роки в Геттінгені як щасливі. В березні 1895 року, майже рівно через сто років після Гауса, Гільберт за запрошенням Клейна приїхав до Геттінгена. Університет отримав ще одного талановитого математика, який успішно пропрацював у ньому до 1933 року, поки до влади не прийшов Адольф Гітлер.

За вісім із половиною років в Кенігсберзі Гільберт не повторив жодного предмета за єдиним винятком – одногодинним курсом визначників. Тут, у Геттінгені, йому легко було вибрати теми своїх лекцій, узгоджені з побажаннями Клейна. В першому семестрі він читав курси з теорії визначників і еліптичних функцій, а також разом із Клейном вів семінар про дійсні функції.

Гільберт читав свої лекції повільно, «без непотрібних прикрас» і з частими повтореннями для того, «щоб бути впевненим, що всі його зрозуміли». Як правило, він повторював матеріал минулої лекції, що було звичкою викладачів гімназії, якою нехтували інші професори. Гільберт зазвичай вранці обговорював структуру лекції із Мінковським, але відмовлявся готуватися до такої міри, щоб, як він казав: «Студенти могли легко скласти прекрасні конспекти». Іноді через погану підготовку він робив помилку в деталях доведення й, якщо не міг відразу її знайти, відпускав студентів з лекції. За свідченням його учнів, демонстрація неперевірених результатів, а саме живого математичного мислення, з пошуками та помилками, справляли на них серйозне враження.

Розмірковувати над математичними проблемами Гільберт вважав за краще на повітрі на подвір'ї свого будинку. Тепер поруч із ним був велосипед. Деякий час він міг працювати біля дошки, що висіла на сусідській стіні. Потім

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

він раптово зупинявся, сідав на велосипед, робив вісімку навколо клумб або який-небудь інший трюк. Покатавшись кілька хвилин, він кидав велосипед на землю та повертався до дошки. Іншим разом він міг перервати свої заняття для того, щоб трохи походити по доріжці, схиливши голову, з руками за спиною. Іноді він припиняв свою роботу для того, щоб підрізати дерево, покопати чи прополоти бур'яни. Відвідувачів, які приходили до Гільберта, економка направляла в сад зі словами: «Якщо Ви не побачите професора, то пошукайте його на деревах». Ріхард Курант часто спостерігав за діяльністю Гільберта в саду з балкона своєї кімнати. Йому це здавалося «фантастичною здатністю зберігати рівновагу між крайнім зосередженням і цілковитим відпочинком».

Згодом Гільберт зайнявся давно задуманими власними дослідженнями. Подібно Гаусу, Гільберт почав свої дослідження з алгебри. XIX століття змінило науку, прийшла пора навести в ній порядок, і Гільберт розпочав реформу з теорії чисел. Приводом стало замовлення від Математичного товариства: зробити доповідь про сучасний стан теорії чисел і про перспективи її розвитку. З цим завданням Гільберт впорався б за півроку, але захопився цією роботою на п'ять років. У результаті «Доповідь про числа» перетворилася на підручник обсягом у чотириста сторінок, де відобразилися всі новинки. Наприклад, давня проблема англійця Едуарда Варінга. Відомо, що кожне натуральне число є сумою не більше ніж чотирьох квадратів, або не більше дев'яти кубів. А чи правда, що для всякого n знайдеться число k таке, що для будь-якого натурального N це число буде сумою не більше ніж k різних n-х степенів. Лише в 1909 році ця проблема була вирішена зусиллям Гільберта. Але його кращий друг Мінковський не встиг почути розповідь Гільберта про його успіх: він помер після невдалої операції із видалення апендициту за тиждень до розв'язання проблеми Варінга. Через три роки подібна смерть забрала Пуанкаре, єдиного математика, чиї досягнення Гільберт не встиг перевершити до його смерті.

Головним інтересом Гільберта було узагальнення закону взаємності на полі алгебраїчних чисел. У класичній теорії чисел квадратичний закон взаємності був відкритий і вперше строго доведений Гаусом у віці вісімнадцяти років. Гаус протягом усього життя вважав цей закон «перлиною» теорії чисел і повертався до нього кілька разів, давши йому п'ять різних доведень. Вивчаючи класичний закон взаємності Гауса, Гільберту вдалося переформулювати його у простій і красивій формі, яка мала сенс і для полів алгебраїчних чисел. Вінцем його праці в цій області була стаття «Про теорії щодо абелевих полів». У ній він окреслив велику теорію, що одержала популярність як «теорія полів класів», і розвинув методи та поняття, необхідні для подальших досліджень. Майбутнім математикам це здавалося «божественною відвертістю», адже ніде в інших роботах не була настільки явно продемонстрована його математична інтуїція. На відміну від роботи з теорії інваріантів, що поклала край розвитку теорії, роботі по полях

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

алгебраїчних чисел було призначено стати початком досліджень. Тим самим Гільберт несподівано перейшов в іншу область.

Після перших алгебраїчних захоплень інтерес Гільберта змістився в геометрію. В 1898 – 1899 роках, розпочавши читати курс лекцій із геометрії, Гільберт запропонував покласти в основи геометрії простий і повний список незалежних аксіом, що дозволяє довести давно відомі теореми класичної геометрії Евкліда. За століття вимоги до строгості міркувань зросли, тому й пропуски в тексті Евкліда зробилися нетерпимі. В евклідовій геометрії Гільберт хотів навести порядок. Тому в 1899 році він запропонував нову систему з двадцяти аксіом, серед яких явно не було жодної зайвої і, здавалося, не було пробілів. У результаті в 1899 році вийшла в друк книжка «Основи геометрії» Гільберта про основи геометрії, яка стала бестселером у математичній літературі. У ній Гільберт дав повну систему аксіом евклідової геометрії, класифікував їх за групами та намагався визначити межі кожної із цих груп аксіом, вивчаючи не лише наслідки кожної із них ізольовано, але й різні «геометрії», отримані в результаті вилучення чи зміни деяких із цих аксіом.

Влітку 1899 року, відразу після видання «Основ геометрії», він звернувся до однієї старої проблеми. Суть цієї проблеми складала складність, на яку почали звертати увагу з часів Вейєрштрасса. Гаус, Ріман та інші припускали, що завжди існує розв’язок крайової задачі для рівняння Лапласа. Це припущення ґрунтувалося на інтуїції, що дозволяє вважати, що у відповідній реальній ситуації, яка описується цією крайовою задачею, повинен бути фізичний результат, а значить і розв’язок. Крім того, з математичного боку Гаус зауважив, що крайова задача для цього ж рівняння може бути зведена до задачі мінімізації деякого подвійного інтеграла від функцій, які мають задані граничні значення. На підставі додатності цього інтеграла повинна була існувати найбільша нижня межа для його значень, з чого він робив висновок, що для однієї із розглянутих функцій цей інтеграл приймав значення цієї межі. Міркування такого роду стало відомо під назвою принципу Діріхле. Проте пізніше Вейєрштрасс піддав критиці цей принцип. Як вказував Вейєрштрасс, припущення про те, що серед допустимих функцій повинна існувати та, на якій інтеграл приймає найменше значення, не є обґрунтованим із математичної точки зору. Більше того, Вейєрштрасс побудував приклад, в якому не можна було знайти функції, що мінімізує інтеграл при заданих граничних значеннях. Це могло б означати кінець принципу Діріхле, але цього не трапилося. До того часу, коли Гільберт звернувся до принципу Діріхле, математики втратили надію на порятунок. У вересні 1899 року, через майже п’ятдесят років після дисертації Рімана, він зміг представити Німецькому математичному товариству доведення, яке він назвав «воскресінням принципу Діріхле».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Успіхи Гільберта в аксіоматизації евклідової геометрії вселили надію, що в кожній області математики можна ввести повну та строгу систему з означень та аксіом. Виведення всіх інших тверджень з цих основ можна буде формалізувати так, що вони стануть доступними обчислювальній машині. Гільберт усвідомлював, що його надія є гіпотезою та потребує перевірки. В якості прикладу він обрав загальну теорію множин, а в ній – континуум-гіпотезу, яку Георг Кантор висунув у 1877 році та намагався розв'язати, чим довів себе до психічного розладу. Чи існує на відрізку незліченна підмножина потужності меншої, аніж сам відрізок? Гільберт спробував довести недоведеність континуум-гіпотези, йому це вдалося. Але коли він спробував довести її незаперечність, то зазнав невдачі. Успіх у цій справі прийшов лише в 1963 році до американця Поля Коена та чеха Карела Вопенке.

Саме в період цієї надзвичайно різноманітної діяльності до Гільберта надійшла пропозиція виступити з однією з основних доповідей на Другому Міжнародному конгресі математиків у Парижі влітку 1900 року. Нове століття, що відкривалося перед ним, манило, як чистий аркуш паперу. Гільберт вирішує зробити доповідь про майбутнє математики у двадцятому сторіччі.

В розпал літа, 6 серпня 1900 року, у Парижі відкрився Другий Міжнародний конгрес математиків. На фоні багатолюдного медичного та галасливого студентського конгресів, які проходили одночасно зі Всесвітньою виставкою, він виглядав скромно та майже не був помічений пресою. Проте його роль в історії розвитку математики виявилася великою. За складом він був невеликим. Але парижани могли тут побачити весь цвіт тогочасної науки.

На третій день роботи конгресу в одній із аудиторій Сорбонни, де працювала секція арифметики й алгебри, на трибуну піднявся чоловік середнього віку у позолоченому пенсне з русою борідкою. Він прочитав доповідь «Математичні проблеми», яка стала історичною. Гільберт запропонував в якості предмета дослідження двадцять три найважливіші математичні проблеми – своєрідну естафету наступаючого століття, – вирішення яких сприяло б подальшому розвитку математики. Континуум-гіпотеза стала першою з двадцяти трьох математичних проблем, про які доповів Гільберт. Тому континуум-гіпотеза відома також як перша проблема Гільберта. Перші шість проблем у цілому відносилися до основ математики, до того, що, на його думку стало великим досягненням століття, що тільки що завершилося: відкриття неевклідової геометрії і прояснення арифметичної природи континууму. В них відзначався вплив нещодавньої роботи з основ геометрії і його ентузіазм з приводу можливостей аксіоматичного підходу. Інші проблеми були більш спеціальні та індивідуальні, частиною старі та добре відомі, частиною нові, проте всі вони зачіпали минулі, справжні чи майбутні інтереси Гільберта. Які ж завдання Гільберт вважав тоді головними для математики? По-перше, обґрунтування її нових гілок: теорії

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

множин, математичної логіки, теорії чисел, алгебраїчної геометрії, функціонального аналізу тощо. В кожній із цих областей Гільберт виділив одну-дві задачі, які формулювалися просто, але були важкі для розв'язування: континуум-гіпотезу, задачу про розподіл простих чисел, класифікацію безперервних груп і розв'язність діофантових рівнянь. Деякі з цих двадцяти трьох проблем, названих згодом проблемами Гільберта, вже вирішені, інші чекають свого часу. Доповідь Гільберта захопила увагу математичного світу. Його досвід давав підставу сподіватися, що ці проблеми задовольняють сформульованим Гільбертом критеріям великих математичних проблем і що настане час, коли вони, нарешті, будуть вирішені.

Якось взимку 1900 – 1901 років студент зі Швеції приніс на семінар Гільберта нещодавно опубліковану роботу з інтегральних рівнянь, що належала його співвітчизникові Івару Фредгольму. Інтегральні рівняння – це функціональні рівняння спеціального типу, історія яких тісно пов'язана з задачами математичної фізики, зокрема, з проблемою коливання твердого тіла. Теорія таких рівнянь розвивалася дуже повільно. Однак тепер Фредгольм дав красивий і оригінальний розв'язок одного класу таких рівнянь, що відкривало спокусливу аналогію між інтегральними рівняннями й алгебраїчними лінійними рівняннями. Інтегральні рівняння повністю захопили Гільберта. Відтепер він розмовляв зі своїми студентами тільки про інтегральні рівняннях.

Початок його досліджень нагадував колишній підхід Гільберта до нерозв'язних задач. У першій роботі, опублікованій у вигляді повідомлення Геттінгенського наукового товариства, він запропонував один простий і оригінальний варіант теорії Фредгольма, який розкривав її основну ідею краще, ніж робота самого Фредгольма. В ній також можна було знайти натяки на його майбутні ідеї. Володіючи інтуїтивним розумінням зв'язків, що лежать в основі різних частин математики, а також між математикою та фізикою, Гільберт прийшов до висновку, що рівняння Фредгольма зможуть відкрити завісу над цілою серією раніше недоступних проблем аналізу та математичної фізики.

В 1904 році Гільберт посилає друге повідомлення науковому товариству, в якому істотно розвинув ідею Фредгольма. У своїй класичній роботі Фредгольм знайшов аналогію між інтегральними рівняннями та лінійними алгебраїчними рівняннями. Гільберт пішов далі та знайшов аналог зведення квадратичної форми від n змінних до головних осей. Використовуючи пов'язану з цим комбінацію ідей аналізу, алгебри та геометрії, він розвинув свою теорію власних функцій і власних значень – ця теорія, як з'ясувалося пізніше, виявилася тісно пов'язаною з фізичної теорією власних коливань.

Гільберт йде далі та працює над тим, чому судилося буде стати вінцем його занять аналізом – теорією нескінченного числа змінних, що стала широко відомою як теорія гільбертового простору. Як вже зазначалося, інтерес

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Гільберта змістився в геометрію, але не лише класичну, а в дві її області: класичну геометрію Евкліда та геометрію нескінченновимірних просторів, яка називається функціональним аналізом. Серед усіх векторних просторів, складених із функцій, Гільберт виділив найзручніший: той, в якому визначено відстань між точками, кут між векторами та границя послідовності точок. Цей аналог евклідового простору тепер називають гільбертовим простором.

Давно минули дні, коли Гільберт читав лекції з аналітичних функцій у присутності одного професора. Зараз для того, щоб його послухати, в аудиторію набивалося по кілька сотень людей, багато з яких могли знайти собі місце лише на підвіконні. Ні склад, ні кількість слухачів не справляли враження на Гільберта. «Якби сам імператор увійшов до зали, – казав математик Гуго Штейнгауз, який приїхав в цей час до Геттінгену, – Гільберт б не відреагував».

У 1909 році Гільберт подружився з Ріхардом Курантом. Впродовж 1910 року Курант був асистентом Гільберта. Того ж року, вперше з 1906 року, Гільберт послав до Геттінгенського наукового товариства останнє повідомлення з інтегральних рівнянь. «Можна без перебільшення сказати, що саме завдяки дослідженням Гільберта виявилося справжнє значення теорії інтегральних рівнянь, – писав пізніше Курант. – Багато її зв'язків з абсолютно різними областями математики, різнобічність додатків, внутрішня гармонія та простота її структури, її об'єднуюча сила по відношенню до ряду раніше розрізнених досліджень вперше виявилися в роботах Гільберта». Починаючи з Фредгольма, математики всього світу, а особливо в Німеччині та США, вели дослідження в галузі інтегральних рівнянь, але справжнє належало Гільберту.

Восени 1910 року Угорська Академія наук оголосила про присудження Другої премії Гільберту, «який глибиною думок, оригінальністю методів і логікою доведень справив значний вплив на прогрес математичних наук». Пуанкаре як секретарю комітету з премії довелося приготувати огляд праць Гільберта. Характеристиками, про які він вважав за потрібне згадати, були «різноманітність інтересів, важливість розв'язуваних проблем, елегантність та простота методів, ясність викладу та турбота про строгість». Також він цінував той факт, що роботи Гільберта було легко читати. Докладно описавши досягнення Гільберта, в основному зупинившись на роботі з основ геометрії, Пуанкаре спробував знайти для них місце серед досягнень інших математиків. Так, про доведення теореми Гордана він писав: «Неможливо краще оцінити прогрес, досягнутий паном Гільбертом, аніж порівняти кількість сторінок, витрачених Горданом на своє доведення, з тими рядками, в які вклалося доведення пана Гільберта». Доповідь Пуанкаре про цю премію з'явилася в 1911 році в «Acta Mathematica». На той час ще ніхто не підозрював, що в ньому підводився підсумки тому, що вніс Гільберт до конструктивної математики.

До зими 1920 – 1921 років інтереси Гільберта почали знову зміщуватися в область математики. Знову повернутися до математики Гільберта змусила

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

глибока криза. Улюблений Гільбертом аксіоматичний підхід почав давати збої. Першими провісниками такої кризи були парадокси, відкриті в теорії множин. Ці парадокси були настільки глибокими та настільки зачіпали саму суть теорії, що серед математиків знайшлися ті, які пропонували взагалі відмовитися від колишнього способу математичного мислення. Серед таких був молодий голландець Лейтзен Брауер. У трьох статтях, які в цілому займали не більше сімнадцяти сторінок, Брауер висловив сумнів у тому, що закони класичної логіки мають абсолютну істинність, не залежну від того, до чого вони застосовуються, та запропонував програму, покликану покінчити з «кризою підстав». Для Брауера ні мова, ні логіка не були пов'язані з математикою, в основі якої, на його думку, лежала інтуїція, що робила її висновки та поняття зрозумілими. Брауер, наприклад, відмовився приймати логічний принцип виключення третього, тобто факт того, що для будь-якого твердження існує тільки дві можливості – або A, або не A. Зокрема, Брауер не приймав принцип виключення третього для нескінченних множин, оскільки не існує ніякої реальної процедури, щоб перевірити твердження за скінченне число кроків. Підхід Брауера до принципів математики отримав назву інтуїціонізм. Для Гільберта програма інтуїціонізму представляла реальну загрозу математиці.

Гільберт не бажав приймати таке «каліцтво» математики. Йому здавалося, що він бачив шлях, на якому зміг би відновити математичну об'єктивність, до якої прагнув Брауер, не втрачаючи при цьому самої математики. Це була «теорія доведення». Гільберт запропонував перетворити математику в формалізовану систему, об'єкти якої – математичні теореми, а їх доведення виражаються мовою символічної логіки. Ці об'єкти повинні бути вибрані так, щоб адекватно представляти дану математичну теорію, тобто охоплювати сукупність всіх її теорем. Несуперечливість цієї формальної системи, тобто математики, буде доводитися за допомогою методів, які Гільберт назвав фінітними. Під «фінітністю» розумілося те, що «представлені міркування, твердження чи означення повинні знаходитися в рамках безпосереднього спілкування з об'єктом, відрізнятися практичністю використовуваних методів і, відповідно до цього, їх можна було б контролювати». Таким чином можна було б подолати кризу основ математики та позбутися від нього раз і назавжди.

На жаль, планам Гільберта не судилося збутися. В 1930 році австрієць Курт Гедель, молодий фахівець з математичної логіки, опублікував статтю, в якій був зроблений висновок, який завдав смертельного удару по планах Гільберта. У своїй статті Геделю вдалося довести з усією строгістю, на яку здатна математика, неповноту формалізованої теорії чисел. Він також довів теорему, з якої випливає, що не існує фінітного доказу несуперечності формальної системи, повної для того, щоб формалізувати фінітні міркування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Незважаючи на захоплення Гільбертом, багато людей знаходили його «схожим на підлітка, який зупинився у своєму розвитку». В теплі дні Гільберт приходив на лекції у сорочці з короткими рукавами та відкритим коміром – вбранні, що не личить професору. Він носився вулицями з букетами для своїх «пасій» як вуличний розносник. Кошик із гумусом він міг везти на кермі свого велосипеда так, начебто це був подарунок. На концерті чи в ресторані, як би елегантно він не був одягнений, відчувши протяг, Гільберт міг позичити хутряну горжетку чи боа з пір'я в однієї із дам. Одного разу Гільберт і його дружина влаштували званий вечір. Після приходу гостей мадам Гільберт відвела чоловіка в бік і сказала йому: «Давид, мені не подобається твоя краватка, піди та зміни її». Гільберт пішов. Минула година, а він все не з'являвся. Стривожена господиня будинку вирушила на пошуки чоловіка та, заглянувши в спальню, виявила Гільберта в ліжку. Той спав. Прокинувшись, він згадав, що, знявши краватку, автоматично став роздягатися далі та, надягнувши піжаму, ліг в ліжко. Деяким здавалося, що подібні вчинки пояснювалися бажанням шокувати громадян. Інші вважали, що Гільберт робив це тому, що він це вважав розумним, не турбуючись про те, чи суперечить це загальноприйнятій поведінці. Тим не менш, він тримався з такою гідністю, що не викликав ні в кого сміху.

Незважаючи на свою консервативну основу, Гільберт був завжди ліберальний у тому відношенні, що ніколи не вважав себе прив'язаним до якоїсь конкретної політичної доктрини. Гільберт народився незадовго до того, як Пруссія під керівництвом Отто Бісмарка об'єднала всі німецькі держави в нову Німецьку імперію. Гільберт пережив зліт цієї держави, а потім її розпад в кінці першої Світової війни. Потім виникла Веймарська республіка, за нею послідували Гітлерівська імперія та Друга світова війна. Незважаючи на всі ці потрясіння, Гільберт примудрявся уникати участі в політиці та війнах.

Музика вносила злагоду в його суперечки з друзями. Іноді здавалося, що з усіх видів мистецтв Гільберта цікавить тільки музика. Гільберт цінував Гете та Гомера, а в романах жадав бачити більше дії. Існує один анекдот, який проливає світло як на його ставлення до літератури, так і на його почуття до математики: «Один колишній вихованець Гільберта став романістом. – Чому він зайнявся цим? Як може людина, колишній математик, писати романи? – Все просто, – сказав Гільберт. – Він став романістом і правильно зробив. Для математики в нього бракувало уяви, в той час як її цілком вистачило на романи».

23 січня 1922 року Гільберту виповнилося шістдесят років. Останній січневий номер «Naturwissenschaften», німецького еквівалента британського наукового тижневика «Natures», був присвячений цьому ювілею. Роки не дуже змінили Гільберта, до настання старості його зовнішність справляла більше враження, ніж у молодості. Але стан здоров'я Гільберта погіршувався. Восени 1925 року було визначено, що він хворий на злоякісну анемію. Хвороба, яка

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вважалася невиліковною, була виявлена пізно через те, що її перші симптоми сприймалися за ознаки раннього занепаду сил. Тепер лікарі давали йому, в кращому випадку, кілька місяців життя. Незважаючи на цей діагноз, Гільберт залишався оптимістично налаштованим. Він переконував усіх, що у нього не було злоякісної анемії, а була інша, менш серйозна хвороба, що має ті ж симптоми. Гільберту пощастило в тому, що на початку 1925 року було виявлено позитивний вплив сирої печінки на відновлення крові. Один фармаколог, друг Гільберта, випадково прочитав в журналі Американської медичної асоціації про це та показав цю статтю Гільберту. Крім опису нового методу лікування, підкреслюючи, що воно знаходиться в експериментальній стадії, вона описувала його смертельну небезпеку. Однак Гільберт, читаючи цю статтю, ігнорував її загрозливі деталі. Він зосередився на надіях, хоча й казав, що краще померти, ніж їсти сиру печінку. Мабуть, на такий пізній стадії було неможливо повністю зупинити розвиток хвороби, проте в Геттінгені всі помітили, що стан Гільберта після початку такого лікування став одразу поліпшуватися.

Протягом своєї хвороби він продовжував працювати, наскільки вистачало сил, при цьому, якщо відчував, що не в змозі йти до університету, то влаштовував лекційний зал у своїй їдальні. Коли один студент поцікавився про його здоров'я, він сказав: «А, ця хвороба – так вона більше не існує». Він продовжує свою математичну діяльність. Головною подією математичного тижня в Геттінгені в двадцятих роках було засідання Математичного клубу. Доповіді Гільберта в Математичному клубі служили зразком простоти. Його головним правилом для доповідача було: «Тільки родзинки з кексу». Якщо обчислення були складними, він міг перервати доповідача словами: «Ми тут не для того, щоб перевіряти правильність обраного знаку». Якщо пояснення здавалося Гільберту очевидним, то він міг зробити зауваження доповідачу: «Ми не в tertia» («tertia» – рівень гімназії, розрахований на учнів від дванадцяти до чотирнадцяти років). Грубість, з якою він міг обрушитися на того, хто не відповідав його стандартам, була відома. Тому ряд математиків Європи й Америки побоювались прочитати доповідь в Математичному клубі Геттінгена.

Офіційний вік для виходу у відставку професора був шістдесят вісім років, його Гільберт досяг 23 січня 1930 року. Гірке відчуття жалю носилося в атмосфері Геттінгена. У зимовому семестрі 1929 – 1930 років він прочитав своє «Прощання з педагогічною діяльністю», а навесні 1930 року пішов у відставку. Його наступником на кафедрі став Герман Вейль. З усіх почестей, якими був обсипаний Гільберт у рік своєї відставки, мабуть, найбільшу радість доставила йому не те, що одна з вулиць Геттінгена була названа Гільбертштрассе, а звістка, що прийшла з його рідного міста. Міська рада Кенігсберга вирішила присвоїти своєму знаменитому сину «почесне громадянство».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

14 лютого 1943 року у віці вісімдесяти одного року Гільберт помер від ускладнень, викликаних фізичною неактивністю. У своєму заповіті він розпорядився написати на надгробному камені такі слова: «Ми повинні знати – ми будемо знати». Йдеться про антитезу вислову Еміля Дюбуа-Реймона: «Ми не знаємо – ми не дізнаємося». Тому пізніше на пам'ятнику Гільберта були висічені бажані слова, які вчений вважав девізом свого життя. З його смертю математика втратила одного зі своїх майстрів. Однак по всьому світу – в європейських країнах, охоплених війною Англії, Японії, Росії, США – залишалися учні Гільберта й учні учнів Гільберта. Після його смерті в «Nature» було сказано, що навряд чи можна було зустріти у світі математика, чия робота не була б у тій чи іншій мірі пов'язана з роботою Гільберта. Такі слова, як гільбертовий простір, нерівність Гільберта, перетворення Гільберта, інваріантний інтеграл Гільберта, теорема незвідності Гільберта, теорема Гільберта про базис, аксіома Гільберта, підгрупа Гільберта, поле класів Гільберта, – це не просто слова.

Якось молоді учні жартома запитали Гільберта: розв'язання якої задачі було б зараз найкориснішим для математики? Старий професор відповів цілком серйозно: «Спіймати муху на оберненій стороні Місяця». Вражені учні втратили дар мови. Гільберт пояснив: «Власне ця задача нікому не потрібна. Але подумайте: якщо вона буде розв'язана, для цього доведеться знайти могутні методи, крім цього, при цьому буде зроблено безліч інших важливих відкриттів. Для того, щоб зловити муху на Місяці, доведеться долетіти до Місяця, створити там атмосферу, підтримувати її доти, поки не з'являться найпростіші форми життя, сприяти еволюції живих організмів аж до появи такої високорозвиненої форми, як «муха», і тільки тоді названа мета буде досягнута. Скільки дивовижних відкриттів і винаходів доведеться зробити, щоб домогтися названого результату!»

Життя підтвердило правоту Гільберта і в цьому випадку. Згадаймо, що електронні комп'ютери були винайдені на замовлення протиповітряної оборони та для розрахунку водневої бомби. Запуск штучного супутника Землі, висадка першої людини на Місяці, прогноз погоди на земній кулі – всі ці завдання були вирішені як побічний продукт набагато менш красивих проблем, які виникали у зв'язку з гонкою озброєнь. Сам Гільберт не дожив до цих подій. В останні десять років життя він безсило спостерігав розпад Геттінгенської математичної школи під владою нових варварів-нацистів. Чи розумів він, що панування Гітлера просто зрушує центр світової наукової думки з Німеччини на захід, у США? Цілком імовірно, він здогадувався про це та гірко посміхався про себе, порівнюючи божевільний проект побудови «тисячолітнього царства арійської раси» з ловом мух на зворотному боці Місяця. Дивно жартує Історія…

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Висновки. У роботі запропоновані матеріали для проведення заняття з історії математики. Представлений екскурс у математичну історію розповідає про історію життя та наукової творчості Давида Гільберта.

Гільберт виявився впливовим математиком минулого сторіччя. Оглядаючись в минуле, ми бачимо, що та епоха математики, на яку він наклав відбиток свого духу й яка зараз зникла за обрієм, більш, ніж яка-небудь інша, перебувала в рівновазі між дослідженнями окремих проблем і розробкою абстрактних понять. Добре, якщо й надалі в науці будуть подібні лідери!

Література:

1. *Цуканова А. О., Дерученко В. С.* Екскурс в історію на заняттях із вищої математики (на прикладі поєднання на практичному занятті з диференціальних рівнянь двох тем: «Розв'язування рівнянь першого порядку методом Лагранжа», «Історія Жозеф Луї Лагранжа – найскромнішого математика XVIII століття» // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 942 – 966. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-942-966.

2. *Цуканова А. О.* Історизми на заняттях із вищої математики (на прикладі поєднання на практичному занятті з математичної фізики двох тем: «Розв'язування крайових задач для рівнянь еліптичного типу, розв'язками яких є поліноми Лежандра», «Історія життя та науки Адрієн Марі Лежандра») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 967 – 982. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-967-982.

3. *Цуканова А. О., Дерученко В. С.* Історичний матеріал на заняттях із вищої математики (на прикладі поєднання на практичному занятті з операційного числення двох тем: «Знаходження зображень за допомогою перетворення Лапласа», «Історія П'єр Сімона Лапласа – різнобічно аполітичного гордівника та найвірнішого прихильника «нескінченно малих») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 917 – 941. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-917-941.

4. *Цуканова А. О., Дерученко В. С.* Історичні «родзинки» на заняттях із вищої математики (на прикладі практичного заняття з теми «Збіжність числових рядів») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 904 – 916. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-904-916.

5. *Цуканова А. О.* Як зацікавити першокурсників вищою математикою (на прикладі заняття з теми «Сума числових рядів») // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»). Т. 40, № 12. (2024). С. 983 – 996. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-983-996.

6. Biography of Famous Physicist David Hilbert. URL: https://engineersblog.net/biography-of-famous-physicists-david-hilbert.

7. David Hilbert. URL: https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Hilbert.

8. David Hilbert: a Mathematics Mainstay. URL: https://www.elephantlearning.com/post/david-hilbert-mathematics-mainstay.

9. David Hilbert's Contribution to Mathematics and Biography. URL: https://unacademy.com/content/upsc/study-material/general-awareness/david-hilberts-contribution-to-mathematics-and-biography.

10. David Hilbert – the Last Wise Mathematician of the 20-th Century. URL: https://artofproblemsolving.com/community/c3841395h3330414_david_hilbert__the_last_wise_mathematician_of_the_20th_century?srsltid=AfmBOoqw2FNbUeKtNMf-qTvGIGfPm1raviSjjGDQYjk9VdtFiwbEi0X.

11. Hallet M. Hilbert's axiomatic method and the laws of thought // Synthese. № 69 (2) (1986). P. 265 – 290.

12. Influential Mathematicians: David Hilbert. URL: https://quantumformalism.substack.com/p/influential-mathematicians-david.

13. Reid C. Hilbert. New York : Springer-Verlag. 1970.

14. Rowe D. E. David Hilbert on Poincaré, Klein, and the World of Mathematics // Historia Mathematica. № 16 (4) (1989). P. 347 – 373.

15. The Mathematical Problems of David Hilbert. URL: http://aleph0.clarku.edu/~djoyce/hilbert.

References:

1. Tsukanova A. O., Deruchenko V. S. Ekskurs v istoriiu na zaniattiakh iz vyshchoi matematyky (na prykladi poednannia na praktychnomu zaniatti z dyferencial'nykh rivnian' dvokh tem: «Rozv'iazuvannia rivnian' pershogo poriadku metodom Lagranzha», «Istoriia Zhozef Lui Lagranzha – naiskromnishogo matematyka XVIII stolittia» // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 942 – 966. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-942-966 [in Ukrainian].

2. Tsukanova A. O. Istoryzmy na zaniattiah iz vyshchoi matematyky (na prykladi poednannia na praktychnomu zaniatti z matematychnoi fizyki dvokh tem: «Rozv'iazuvannia kraiovikh zadach dlia rivnian' eliptychnogo typu, rozv'iazkamy iakyh e polinomy Lezhandra», «Istoriia zhyttia ta nauki Adrien Mari Lezhandra») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 967 – 982. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-967-982 [in Ukrainian].

3. Tsukanova A. O., Deruchenko V. S. Istorychnyi material na zaniattiah iz vyshchoi matematyky (na prykladi poednannia na praktychnomu zaniatti z operatsiinogo chyslennia dvokh tem: «Znahodzhennia zobrazhen' za dopomogoiu peretvorennia Laplasa», «Istoriia P'er Simona Laplasa – riznobichno apolitychnogo gordivnyka ta naivirnishogo pryhyl'nyka «neskinchenno malykh») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 917 – 941. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-917-941 [in Ukrainian].

4. Tsukanova A. O., Deruchenko V. S. Istorychni «rodzynky» na zaniattiah iz vyshchoi matematyky (na prykladi praktychnogo zaniattia z temy «Zbizhnist' chyslovykh riadiv») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 904 – 916. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-904-916 [in Ukrainian].

5. Tsukanova A. O. Iak zatsikavyty pershokursnykiv vyshchoiu matematykoiu (na prykladi zaniattia z temy «Suma chyslovykh riadiv») // Nauka i tekhnika s'ogodni (Seriia «Pedagogika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky»). 40, № 12. (2024). 983 – 996. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-12(40)-983-996 [in Ukrainian].

6. Biography of Famous Physicist David Hilbert. URL: https://engineersblog.net/biography-of-famous-physicists-david-hilbert [in English].

7. David Hilbert. URL: https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Hilbert [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

8. David Hilbert: a Mathematics Mainstay. URL: https://www.elephantlearning.com/post/david-hilbert-mathematics-mainstay [in English].

9. David Hilbert's Contribution to Mathematics and Biography. URL: https://unacademy.com/content/upsc/study-material/general-awareness/david-hilberts-contribution-to-mathematics-and-biography [in English].

10. David Hilbert – the Last Wise Mathematician of the 20-th Century. URL: https://artofproblemsolving.com/community/c3841395h3330414_david_hilbert__the_last_wise_mathematician_of_the_20th_century?srsltid=AfmBOoqw2FNbUeKtNMf-qTvGIGfPm1raviSjjGDQYjk9VdtFiwbEi0X [in English].

11. Hallet M. Hilbert's axiomatic method and the laws of thought // Synthese. № 69 (2) (1986). 265 – 290 [in English].

12. Influential Mathematicians: David Hilbert. URL: https://quantumformalism.substack.com/p/influential-mathematicians-david [in English].

13. Reid C. Hilbert. New York : Springer-Verlag. 1970 [in English].

14. Rowe D. E. David Hilbert on Poincaré, Klein, and the World of Mathematics // Historia Mathematica. № 16 (4) (1989). 347 – 373 [in English].

15. The Mathematical Problems of David Hilbert. URL: http://aleph0.clarku.edu/~djoyce/hilbert [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1181-1190

Чепок Роман Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних та поведінкових наук, Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Херсон, тел.: (050) 979-60-60, https://orcid.org/0000-0002-1449-9995

ХАРАКТЕРИСТИКА ІНОЗЕМНИХ ПІДХОДІВ ДО НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ)

Анотація. У статті розглянуто сучасні іноземні підходи до навчання в системі професійної освіти, зокрема в аспекті підвищення кваліфікації фахівців. Проведено аналіз основних освітніх моделей, що застосовуються в різних країнах, таких як дуальна система (Німеччина, Австрія, Швейцарія), модульне навчання (Великобританія, Фінляндія), компетентнісний підхід (США, Канада), цифрові технології та дистанційне навчання (ЄС, Австралія). Зарубіжні соціологічні дослідження свідчать про бажання багатьох людей підвищувати свою кваліфікацію не тільки в традиційних навчальних закладах, але і на своєму робочому місці, в громадських організаціях, в групах за інтересами, тобто таким чином, який передбачає підвищення не тільки рівня кваліфікації, але й культури співпраці. Найбільш активно ці ідеї розвиваються в працях німецьких дослідників (П. Браунек, У. Даушер, Х. Зіберт, Р. Міллер, А. Шмідт), які виявили ефективні форми співпраці — наставництво, навчання, спрямовані на розвиток процесу саморефлексії та відпрацювання професійного діалогу.

Особливу увагу приділено ролі самостійного навчання в професійному розвитку дорослих (на основі досліджень Г. Коллінза, Р. Кенді, О. Броккетта, Д. Хіместри), а також практико-орієнтованим методикам, які сприяють ефективному застосуванню отриманих знань у реальних робочих умовах.

У статті визначено можливості адаптації міжнародного досвіду до української системи професійної освіти. Обґрунтовано необхідність розвитку зв’язку освіти з ринком праці, впровадження модульного навчання, посилення цифровізації освітнього процесу та підтримки концепції безперервного навчання (lifelong learning).

У багатьох країнах здійснюється оновлення змісту освіти, розробляються нові технології, що формує соціальне замовлення педагогів на зміст підвищення кваліфікації. До компонентів оновлення належать: зміст освіти з відповідних дисциплін; актуалізація освітніх та виховних цілей, їх відповідність духу часу; педагогічний досвід та новаторські ідеї; концепція

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

глобальної стратегії в освіті; використання зарубіжного досвіду в організації підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Результати дослідження можуть бути корисними для науковців, освітніх управлінців, викладачів професійних навчальних закладів та фахівців, зацікавлених у вдосконаленні системи підвищення кваліфікації в Україні.

Ключові слова: професійна освіта, підвищення кваліфікації, іноземний досвід, дуальна система, модульне навчання, компетентнісний підхід, цифрові технології, самостійне навчання, безперервне навчання.

Chepok Roman Volodymyrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social and Behavioral Sciences, Kherson State Agrarian and Economic University, Kherson, tel.: (050) 979-60-60, https://orcid.org/0000-0002-1449-9995

CHARACTERISTICS OF FOREIGN APPROACHES TO EDUCATION IN THE VOCATIONAL EDUCATION SYSTEM (ON THE EXAMPLE OF QUALIFICATION IMPROVEMENT)

Annotation. The article examines modern foreign approaches to training in the system of professional education, in particular, in the aspect of improving the qualifications of specialists. An analysis of the main educational models used in different countries, such as the dual system (Germany, Austria, Switzerland), modular learning (Great Britain, Finland), competence approach (USA, Canada), digital technologies and distance learning (EU, Australia) was carried out. Foreign sociological studies testify to the desire of many people to improve their qualifications not only in traditional educational institutions, but also in their workplace, in public organizations, in interest groups, that is, in a way that involves increasing not only the level of qualifications, but also the culture of cooperation. These ideas are most actively developed in the works of German researchers (P. Braunek, U. Dauscher, H. Siebert, R. Miller, A. Schmidt), who discovered effective forms of cooperation — mentoring, training, aimed at developing the process of self-reflection and practicing professional dialogue.

Special attention is paid to the role of self-study in the professional development of adults (based on the research of G. Collins, R. Candy, O. Brockett, D. Himestra), as well as practice-oriented methods that contribute to the effective application of acquired knowledge in real working conditions.

The article identifies the possibilities of adapting international experience to the Ukrainian professional education system. The necessity of developing the connection between education and the labor market, introducing modular training, strengthening the digitalization of the educational process and supporting the concept of lifelong learning is substantiated.

In many countries, the content of education is updated, new technologies are developed, which forms the social order of teachers on the content of professional development. The components of the update include: the content of education in the relevant disciplines; actualization of educational and educational goals, their compliance with the spirit of the times; pedagogical experience and innovative ideas; the concept of global strategy in education; use of foreign experience in the organization of professional development of pedagogical personnel.

The results of the study can be useful for scientists, educational managers, teachers of professional educational institutions and specialists interested in improving the system of professional development in Ukraine.

Keywords: professional education, professional development, foreign experience, dual system, modular training, competence approach, digital technologies, independent training, continuous training.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства та економіки якісна професійна освіта відіграє ключову роль у підготовці конкурентоспроможних фахівців. Особливої уваги потребує система підвищення кваліфікації, яка забезпечує безперервний професійний розвиток, адаптацію працівників до нових викликів ринку праці та інтеграцію сучасних освітніх технологій у навчальний процес.

Різні країни використовують специфічні підходи до навчання дорослих і професійної освіти, що зумовлено історичними традиціями, економічними факторами та соціальною політикою. Такі системи, як дуальна освіта (Німеччина, Австрія, Швейцарія), модульне навчання (Великобританія, Фінляндія), компетентнісний підхід (США, Канада), цифрове та дистанційне навчання (ЄС, Австралія) демонструють високу ефективність у забезпеченні якісної підготовки фахівців та їх професійного зростання.

В Україні спостерігається поступова інтеграція міжнародних освітніх практик у систему професійної освіти, однак цей процес супроводжується низкою викликів, зокрема адаптацією програм до національних реалій, розробкою відповідних стандартів, залученням бізнесу до навчального процесу. У зв’язку з цим виникає потреба у комплексному аналізі зарубіжного досвіду підвищення кваліфікації, його можливого застосування в українській системі професійної освіти та розробці ефективних механізмів імплементації найкращих світових практик.

Таким чином, проблема дослідження полягає у визначенні характеристик іноземних підходів до навчання в системі професійної освіти, аналізі їхньої ефективності та оцінці можливостей адаптації цих підходів в Україні для вдосконалення процесу підвищення кваліфікації фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи сучасні підходи до навчання в системі професійної освіти за кордоном, особливо в контексті підвищення кваліфікації, можна виділити кілька ключових аспектів:

1. Дуальна система освіти. У Німеччині широко застосовується дуальна система професійної освіти, яка поєднує теоретичне навчання в професійних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

школах із практичною підготовкою на підприємствах. Цей підхід забезпечує студентам можливість здобувати практичні навички безпосередньо в робочому середовищі, що підвищує їхню мотивацію та сприяє кращій адаптації до вимог ринку праці. Важливим елементом цієї системи є стандартизація освітніх процесів, яка гарантує високу якість підготовки фахівців.

2. Професійно-орієнтований підхід. У закладах професійної освіти значна увага приділяється формуванню у студентів навичок спілкування іноземною мовою в конкретних професійних контекстах. Такий підхід підвищує мотивацію до вивчення іноземних мов, оскільки студенти бачать безпосередню користь у своїй майбутній професійній діяльності. Використання фахової термінології та автентичних матеріалів сприяє глибшому засвоєнню матеріалу та розвитку комунікативних компетенцій.

3. Андрагогічний підхід. У системі підвищення кваліфікації дорослих, зокрема працівників правоохоронних органів та військовослужбовців, застосовується андрагогічний підхід, який акцентує увагу на розвитку особистісних якостей та врахуванні попереднього досвіду навчання. Це дозволяє ефективніше адаптувати навчальні програми до потреб слухачів та сприяє їхньому професійному розвитку.

4. Інтеграція теорії та практики. У багатьох зарубіжних країнах значна увага приділяється інтеграції теоретичного навчання з практичною діяльністю. Це досягається через організацію практик у соціально-культурних закладах, агентствах соціальної роботи та інших установах, що сприяє професіоналізації спеціалістів та розвитку їхніх практичних навичок.

5. Дистанційне навчання. У західноєвропейських країнах поширеною є форма дистанційного навчання, яка передбачає модульний принцип організації навчального процесу, використання спеціалізованих технологій та засобів навчання, систему підготовки т’юторів, постійний зв’язок між студентом і викладачем, гнучкий графік навчання та широкий перелік спеціальностей. Це створює "відкритий освітній простір" та забезпечує доступність навчання для різних категорій населення.

Варто зазначити, що в країнах Європейського Союзу кожна держава несе відповідальність за організацію своєї системи освіти, що дозволяє адаптувати освітні підходи до національних особливостей та потреб ринку праці.

Загалом, сучасні іноземні підходи до навчання в системі професійної освіти спрямовані на гнучкість, інтеграцію теорії та практики, індивідуалізацію навчання та використання новітніх технологій, що сприяє підвищенню якості підготовки фахівців та їх конкурентоспроможності на ринку праці. Останні дослідження, присвячені характеристиці іноземних підходів до навчання в системі професійної освіти, зокрема в контексті підвищення кваліфікації, виконані такими авторами: В.В. Ягупов, Л.М. Петренко,

С.Г. Кравець та інші. У колективній монографії «Дистанційне навчання в системі професійно-технічної освіти» (2019) вони розглядають концептуальні засади дистанційного навчання кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах. [2]

О. Радкевич, О. В. Бородієнко, С. Г. Кравець та інші. У праці «Професійна освіта: контекст євроінтеграційних процесів» вони аналізують інновації для вдосконалення національної системи професійної освіти, враховуючи європейський досвід.

О.О. Бабакіна. У своїх дослідженнях вона зосереджується на розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти Великобританії, що може бути корисним для порівняльного аналізу іноземних підходів у професійній освіті.

І. Черновалюк. У статті «Професійно-орієнтована мовна підготовка іноземних здобувачів» (2022) авторка систематизує сучасні підходи до відбору змісту навчання спілкування у професійній сфері, що стосується методичних підходів у професійній освіті.

Ці автори зробили значний внесок у дослідження іноземних підходів до навчання в системі професійної освіти, особливо в аспекті підвищення кваліфікації.

Мета статті – аналіз та характеристика іноземних підходів до навчання в системі професійної освіти, зокрема в аспекті підвищення кваліфікації фахівців, а також визначення можливостей адаптації зарубіжного досвіду до українських реалій.

Для досягнення цієї мети передбачено:

дослідити сучасні тенденції професійної освіти в країнах з розвиненою економікою (Німеччина, Великобританія, США, Канада, Японія тощо);

проаналізувати ефективність модульного, компетентнісного, цифрового, мікронавчання та дистанційного навчання у контексті безперервного професійного розвитку;

визначити сильні та слабкі сторони різних підходів до підвищення кваліфікації;

оцінити можливості імплементації найкращих світових практик у систему професійної освіти України;

запропонувати рекомендації щодо вдосконалення національної системи підвищення кваліфікації на основі міжнародного досвіду.

Результати дослідження сприятимуть оптимізації процесу професійної підготовки та підвищення кваліфікації в Україні, що, у свою чергу, забезпечить відповідність національної освіти вимогам сучасного ринку праці.

Виклад основного матеріалу. У XXI ст. гострішою стала необхідність такого розвитку кожної країни, яка формує власні стратегії додаткової професійної освіти дорослих на основі міжнародних документів розроблених ЮНЕСКО, Європейським Союзом, іншими міжнародними об'єднаннями та організаціями.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Дослідження, проведені за кордоном, показали, що підвищення кваліфікації досягає найбільшого ефекту при дотриманні наступних умов: орієнтація на практичні потреби учнів і врахування специфічних психологічних особливостей навчання дорослих, а все це призводить до позитивних змін когнітивних властивостей особистості, підвищення її професійної та інтелектуальної активності.

Інтерес до підвищення кваліфікації та професійної перепідготовки дорослих зріс у другій половині XX ст. В Англії, США тоді велося дослідження функцій системи підвищення кваліфікації, в результаті якого були виявлені наступні функції: допоміжна (виявлення недоліків освіти); адаптаційна (допомога в адаптації до умов праці та успішному практичному застосуванні отриманих знань); рекваліфікаційна (підвищення кваліфікації до рівня, що відповідає новим, підвищеним вимогам до професії); розширююча (підготовка до нового виду діяльності); спеціалізована (придбання додаткової кваліфікації).

У 1970 р. в матеріалах ЮНЕСКО вперше було поставлено питання про безперервне підвищення кваліфікації, були закладені основи теорії довічної освіти, а також сформульовані принципи безперервності та всебічності освіти. [1]

Широка дискусія про критерії оцінки підвищення кваліфікації розгорнулася в наступному десятилітті. Суперечки в основному зводилися до питання про те, як вимірювати ефективність в системі підвищення кваліфікації.

З 1990 року і дотепер увага приділяється оновленню, розширенню категорій учнів у системі підвищення кваліфікації та зосередженню діяльності з підвищення кваліфікації безпосередньо в фірмах, компаніях, бізнес-школах, консультаційних центрах. Йде процес їх об'єднання в системі підвищення кваліфікації фахівців з різних сфер для забезпечення їхньої компетентності, визначення рівня їхньої професійної підготовки та здатності до випереджаючих дій в умовах невизначеності. [3]

Постійне підвищення кваліфікації заохочується в цілому ряді зарубіжних країн. Так, у США, Англії, Канаді, Японії підвищення кваліфікації стимулюється систематичними (періодичність — від трьох до п'яти років) атестаціями фахівців. До 30% працівників готуються до атестації стаціонарних форм підвищення кваліфікації; майже 70% — шляхом навчання на робочому місці, а також самоосвіти. Оновлення професійних знань, умінь, навичок сприяють поряд з державними органами – професійні товариства, асоціації. Однак концентрація основних ланок підвищення кваліфікації безпосередньо у сфері виробництва породжує ряд суттєвих проблем, які певною мірою деформують цільові установки безперервної освіти (цільність на вирішення вузьковідомчих завдань на шкоду загальнокультурному розвитку фахівців). Ця проблема багато в чому пов'язана з тим, що в окремих країнах немає стандарту підвищення кваліфікації. Тільки в Італії, Франції та Іспанії існують

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

державні органи, функція яких — формувати та контролювати загальнонаціональні стандарти на етапі підвищення кваліфікації фахівців. В інших країнах ця діяльність не піднімається вище інтересів окремої фірми, організації. Помітну роль в останні роки стали відігравати навчальні заклади, організовані приватними підприємцями (переважно в США).

Поширеною формою підвищення кваліфікації в США є короткострокові курси з терміном навчання від двох тижнів до двох-трьох місяців з відривом від виробництва один раз на три-чотири роки. Крім того, продуктивною формою підвищення кваліфікації фахівців вважається самоосвіта.

Велика увага при підвищенні кваліфікації дорослих за кордоном приділяється чотирьом сферам: самоосвіті, критичному міркуванню, досвідченому навчанню та вмінню вчитися. Кожен з цих напрямків розкривається на основі цілісного підходу.

Австралійські, канадські та американські автори (Г. Коллінз; Р. Кенді; О. Броккетт і Д. Хіместра), які досліджували проблему теорії і практики самоосвіти, вказували на те, як дорослі люди ставлять перед собою освітню мету, самі підбирають собі необхідні джерела, вирішують, який спосіб вибрати навчання, самі оцінюють свої успіхи.

Проблеми підвищення кваліфікації фахівців визначаються законодавчими актами конкретних держав. Система підвищення кваліфікації в Англії є платною, але витрати на навчання компенсуються організацією-наймодавцем за пред'явленням сертифіката про закінчення наступного етапу навчання, якщо підвищення кваліфікації включено до фінансового плану організації. Департамент освіти і науки безпосередньо підвищенням кваліфікації не займається, але при виявленні кризових станів у конкретній сфері надає допомогу на регіональному рівні.

У Японії введені спеціальні державні акти, що регулюють безперервну освіту тих, хто має постійну роботу. Так, Закон про атестацію педагогічного персоналу передбачає обов'язкове підвищення кваліфікації кожні п'ять років. Закон передбачає можливість підвищення класу виробничого сертифіката після чергового навчання, що значно підвищує заробітну плату фахівця.

В останні десятиліття XX ст. ідея розвитку критичного мислення стала найпопулярнішою серед фахівців з освіти дорослих. С. Брукфілд у своїх дослідженнях довів, що дорослі в освітньому процесі вільно застосовують логіку, порівняння та зіставлення, активну інтелектуальну діяльність, рефлексивне судження та гносеологічне пізнання. Критичне мислення включає в себе взаємопов'язані процеси: твердження, які раніше приймалися як непорушні, піддаються критичному аналізу і відкидаються або модифікуються; визначаються можливі альтернативні погляди на ідею, дії, форми мислення.

Для дорослих у всьому світі дуже характерно мікронавчання (Д. Аллен, М. Седкер і Дж. Купер) — аналіз компонентів професійної майстерності, тобто

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

здатність представити найвищий рівень професійної діяльності як суму умінь і навичок. Мікронавчання відбувається у сфері підвищення кваліфікації педагогічних працівників при відпрацюванні нового змісту освіти та нових методів навчання.

Перспективними напрямками досліджень теорії навчання дорослих, на думку зарубіжних вчених, є: вплив національно-культурного середовища (Р. Претт); створення практичних теорій (Г. Ашер); застосування нових форм навчання та використання цифрового — електронних засобів — масової інформації, організації дистанційного навчання (Я. Гібсон, Ж. Касл, Н. Кідд) та ін.

Зарубіжні соціологічні дослідження свідчать про бажання багатьох людей підвищувати свою кваліфікацію не тільки в традиційних навчальних закладах, але і на своєму робочому місці, в громадських організаціях, в групах за інтересами, тобто таким чином, який передбачає підвищення не тільки рівня кваліфікації, але й культури співпраці. Найбільш активно ці ідеї розвиваються в працях німецьких дослідників (П. Браунек, У. Даушер, Х. Зіберт, Р. Міллер, А. Шмідт), які виявили ефективні форми співпраці — наставництво, навчання, спрямовані на розвиток процесу саморефлексії та відпрацювання професійного діалогу.

Більшість дослідників освіти звертають увагу на особистісний сенс підвищення кваліфікації, мотивацію дорослих, яка проявляється в критичні моменти їхнього життя, коли фахівці гостро відчувають потребу в нових знаннях і навичках, та найбільш сприйнятливі до нової інформації. Часто навчання дорослих орієнтоване на конкретне завдання і пов'язане з їх роботою. Найчастіше люди включаються в освітній процес в тих ситуаціях, які для них виступають в ролі «поворотного пункту».

Бажання вирости у власних очах, підвищити свою самоповагу значно посилює прагнення і сприйнятливість дорослих до знань. Дорослі з більшою охочістю підвищують свою кваліфікацію, якщо вважають, що вона стане в нагоді їм протягом усього їхнього подальшого життя.

У практиці підвищення кваліфікації США та країн Західної Європи обговорюється твердження, що найсильнішим стимулом до навчання у дорослих є прагнення позбутися «фактора придушення»; молодші за ієрархією з великим бажанням відвідують різні семінари, в яких розглядаються проблеми роботи в команді, роблячи це з бажання позбутися тиску керівника. Найкраща мотивація до навчання — самомотивація (lifelong learning). Розробка програм підвищення кваліфікації для дорослих відіграє дуже важливу роль. На думку М. Ноулза, наприклад, навчання дорослих вимагає розробки програм самопідготовки, самонавчання. [4]

Важливе місце у підвищенні кваліфікації за кордоном приділяється формам і методам навчання. Дорослі суб'єкти системи підвищення кваліфікації віддають перевагу реальним професійним ситуаціям, які змушують

думати, активно брати участь в обговоренні та прийнятті рішень. Дорослі віддають перевагу рольовим іграм і моделювання ситуацій, крім практичних завдань і вправ. Сучасна теорія (Д. Тейлор і Р. Уолфорд) моделювання професійних ситуацій, спрощеного відтворення життєвих ситуацій стверджує, що в процесі їх застосування активними стають і викладачі, і слухачі (всі учні). Названа теорія базується на проблемах і вимогах міждисциплінарного підходу, пов'язана з формуванням нового соціального досвіду і значно розширює просторове поле навчання; вимагає високого динамізму, гнучкості мислення і адаптації до мінливих розумових структур, в них повинен бути елемент рефлексії.

Програма навчання в системі підвищення кваліфікації виділяє час на «зворотній зв'язок»: забезпечення критичної оцінки виконаної роботи.

Велика увага в системі професійної освіти за кордоном приділяється вирішенню проблеми подолання психологічного бар'єру, викликаного страхом втратити авторитету, а з ним роботу. У багатьох країнах здійснюється оновлення змісту освіти, розробляються нові технології, що формує соціальне замовлення педагогів на зміст підвищення кваліфікації. До компонентів оновлення належать: зміст освіти з відповідних дисциплін; актуалізація освітніх та виховних цілей, їх відповідність духу часу; педагогічний досвід та новаторські ідеї; концепція глобальної стратегії в освіті; використання зарубіжного досвіду в організації підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Висновки.

Зарубіжний досвід підтверджує необхідність реформування української системи професійної освіти. Основними напрямами інтеграції іноземних практик можуть бути: посилення зв’язку між освітою та ринком праці через дуальну систему та партнерство з підприємствами; розширення використання модульного навчання для підвищення гнучкості освітніх програм; впровадження механізмів самостійного навчання для розвитку навичок lifelong learning; активне використання цифрових технологій для підвищення доступності та якості навчання.

В українському та зарубіжних варіантах змісту підвищення кваліфікації багато спільного: зміна змісту освіти; оновлення організаційних форм і методів навчання дорослих; проблеми та протиріччя в мотивації до зміни рівня професійної компетентності тощо. У той же час розвиток систем підвищення кваліфікації в різних країнах має певну специфіку. Однак загальний культурний, змістовний V технологічний контексти роблять вітчизняну та зарубіжну системи підвищення кваліфікації відкритими для широких контактів та змістовного взаємного збагачення.

Перспективи подальших досліджень.

Для подальшого вдосконалення професійної освіти в Україні доцільно провести глибший аналіз ефективності впровадження іноземних освітніх моделей у конкретних галузях. Важливим також є дослідження оптимальних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

шляхів розвитку цифрових форматів навчання та підготовки викладачів до використання інноваційних підходів.

Загалом, інтеграція найкращих міжнародних практик у національну систему професійної освіти сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українських фахівців та забезпеченню якісної підготовки кадрів для сучасного ринку праці.

Література:

1.Чепок Р.В. Професійна освіта як наукова галузь європейського простору та історія її становлення. Rozwój zawodowy i integracja uczestników procesu edukacyjnego z europejską przestrzenią edukacyjną: materiały z Międzynarodowego webinarium naukowo – praktycznego, Łomża-Cherson, 18.04.2023r. / Redakcja naukowa Andrzej Borusiewicz, Zoia Sharlovych. – Wydawnictwo: MANS w Łomży, 2023. – 152 s 120-127 https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=l-mayB0AAAAJ&citation_for_view=l-mayB0AAAAJ:4TOpqqG69KYC

2.Дистанційне навчання в системі професійно-технічної освіти: монографія / авт. кол. В. В. Ягупов, Л. М. Петренко, С. Г. Кравець та ін. – Київ: Військова освіта 2 (48), 2023ю – С.343-355 http://znp-vo.nuou.org.ua/article/view/294911/287728

3. Management: individual and organizational effectiveness (1981) 3rd ed. Michael H. Mescon, MA:Harper & Row, p 777

4. Using Learning Contracts: Practical Approaches to Individualizing and Structuring Learning Wiley. (1986) John Wiley & Sons, LTD Malcolm S. Nouls

References:

1. Chepok R.V. (2023) Professional education as a scientific branch of the European space and the history of its formation. Professional development and integration of participants in the educational process with the European educational space: materials from the International scientific and practical webinar, Łomża-Cherson, April 18, 2023. / Scientific editors: Andrzej Borusiewicz, Zoia Sharlovych. – Publisher: MANS in Łomża,. – 152 pp. 120-127 https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=l-mayB0AAAAJ&citation_for_view=l-mayB0AAAAJ:4TOpqqG69KYC

2. V.V. Yagupov, L.M. Petrenko, S. G. Tailor (2023) Distance learning in the system of professional and technical education: monograph [Modern trends in retail network in Ukraine] Kyiv: Military education [in Ukrainian]. http://znp-vo.nuou.org.ua/article/view/294911/287728

3. Management: individual and organizational effectiveness (1981) 3rd ed. Michael H. Mescon, MA:Harper & Row, p 777

4. Using Learning Contracts: Practical Approaches to Individualizing and Structuring Learning Wiley. (1986) John Wiley & Sons, LTD Malcolm S. Nouls

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 371.315.6:51

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1191-1202

Чернявський Олег Анатолійович кандидат педагогічних наук, начальник кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін, Інститут Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія», м. Одеса, тел.: 093-430-57-36, https://orcid.org/0000-0002-9647-2066

ІНТЕРАКТИВНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Анотація. Технологізація навчально-виховного процесу в закладах військової вищої освіти є наслідком об’єктивного процесу їхньої еволюції, симбіозом успіхів педагогіки та армійської практики, синтезом класичних складових із набутого досвіду та тих, які породив суспільний прогрес, гуманізація та демократизація суспільства, процес, який сприятиме забезпеченню якості навчання та гарантуванню досягненню бажаного рівня якості підготовки військовослужбовців.

У статті розглянуто зміст, структуру та систему зв’язків ключових елементів педагогічної технології та їх вплив на якість вищої військової освіти. Удосконалили визначення поняття «педагогічна технологія», яка є процесуальною складовою якості військової вищої освіти, упорядкованою за змістом, структурою і алгоритмом співпраці всіх учасників педагогічного процесу та направлена на забезпечення досягнення тими, хто навчається бажаних результатів (рівня сформованості визначених компетентностей) і гарантування готовності випускників до правильного здійснення своїх службових та бойових обов’язків в армії на конкретних посадах у мирний час та під час воєнного стану.

Запропоновано ввести до наукового й педагогічного обігу поняття, що нині не визначені в нормативно-правових актах – це гарантування якості освіти та забезпечення якості освіти. Крім того, визначення поняття компетентності слухача адаптували до особливостей діяльності закладів вищої військової освіти.

Розглянуто підходи щодо запровадження у навчально-виховний процес інноваційних інтерактивних педагогічних технологій, при цьому головну увагу сконцентрували на розв’язанні проблем оцінювання і вимірювання їхньої ефективності за допомогою використання зворотнього зв’язку у формі результатів опитування курсантів та викладачів, що посприяє поліпшенню ефективності навчально-виховної роботи і підвищенню рівня боєздатності військовослужбовців.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: вища військова освіта, якість освіти; технологізація освіти; педагогічна технологія; інноваційна технологія; інтерактивна технологія; гарантування якості освіти; забезпечення якості освіти; компетентність; результати навчання.

Cherniavskyi Oleh Anatolyevich Candidate of Pedagogical Sciences, head of the Department of social, of the Department of Social, Humanitarian and Fundamental Disciplines of the Institute of Military and Naval Forces of the National University «Odesa Maritime Academy», Odesa, tel.: (093) 430-57-36, https://orcid.org/0000-0002-9647-2066

INTERACTIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AND THEIR IMPACT ON THE QUALITY OF HIGHER MILITARY EDUCATION

Abstract. The technologization of the educational process in military higher education institutions is a consequence of the objective process of their evolution, a symbiosis of the successes of pedagogy and army practice, a synthesis of classical components from the acquired experience and those that were born of social progress, humanization and democratization of society, a process that will contribute to ensuring the quality of training and guaranteeing the achievement of the desired level of quality of training of military personnel.

The article examines the content, structure and system of connections of key elements of pedagogical technology and their impact on the quality of higher military education. The definition of "pedagogical technology" has been improved, which is a procedural component of the quality of military higher education, organized in terms of content, structure and cooperation algorithm of all participants in the pedagogical process and aimed at ensuring that those who study achieve the desired results (the level of formation of defined competencies) and guaranteeing the readiness of graduates to the correct performance of official and combat duties in the army in specific positions in peacetime and during martial law.

It is proposed to introduce into the scientific and pedagogical circulation concepts that are currently not defined in normative legal acts, namely guaranteeing the quality of education and ensuring the quality of education. In addition, the definition of the trainee's competence was adapted to the specifics of the activities of institutions of higher military education.

Approaches to the introduction of innovative interactive pedagogical technologies into the educational process were considered, while the main attention was focused on solving the problems of evaluating and measuring their effectiveness using feedback in the form of survey results of students and teachers, which contributes to improving the effectiveness of educational educational work and increasing the level of combat capability of servicemen.

Keywords: higher military education, quality of education; technologization of education; pedagogical technology; innovative technology; interactive

technology; guaranteeing the quality of education; ensuring the quality of education; competence; learning outcomes.

Постановка проблеми. Закріплений у Конституції європейський і євроатлантичний вектор розвитку України, процес реформування та імплементація Збройними Силами України стандартів НАТО, запровадження професійної військової освіти, професіоналізація ЗСУ, розвиток сил територіальної оборони, формування військового резерву й інші чинники після початку неспровокованої геноцидної повномасштабної агресії особливо загострилися, а тому проблема модернізації та переформатування ЗСУ в сучасну, професійну, боєздатну, мобільну армію стала актуальною як ніколи.

Для розв'язання цієї проблеми вагому роль має відіграти подальший розвиток системи військової освіти та її трансформація, модернізація самої структури освіти і її змісту, забезпечення і гарантування сучасного рівня якості вищої військової освіти і результативність підготовки військового персоналу [1]. Нині здійснюється заміна моделі забезпечення якості вищої військової освіти: стара модель базувалась на визначенні ресурсів, необхідних для її функціонування, нова модель забезпечуватиме якість у вигляді досягнутих результатів та міститиме чітко вимірювані критерії і індикатори якості й структуровані системи щодо забезпечення якості освіти [2].

На наш погляд, неминучим є запровадження у системі вищої військової освіти новітніх підходів, що обов'язково включають інтерактивні педагогічні технології – вони сприятимуть отриманню бажаних результатів навчання і їхньому гарантуванню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні проблеми якості вищої освіти досліджували такі зарубіжні вчені: Дж. Керрол, Б. Блум, Д. Брунер, В. Коскареллі, Г. Гейс та інші. Ця проблематика була розкрита також у наукових працях українських педагогів-дослідників і психологів, а саме: В. Андрущенка, Т. Бондаренка, С. Гончаренка, І. Дичківської, В. Докучаєвої, О. Дубасенюка, В. Загвязинського, В. Кременя, В. Лугового, О. Овчарука, О. Падалки, О. Пометуна, С. Сисоєвої й інших. А. Вітченком, В. Мірненком, М. Нещадимом, В. Осьодлом, Ю. Приходьком, І. Руснаком, С. Салкуцаном, В. Свистуном, В. Телелимом, П. Щипанським, В. Ягуповим та іншими ученими досліджувалися проблеми діджиталізації та технологізації освіти, трансформації всієї системи військової вищої освіти, здійснення моніторингу результативності навчання та інші.

Можна сказати, що більш глибокого вивчення потребують проблеми розробки і запровадження до освітнього процесу процедур вимірювання та оцінювання ефективності впливу інноваційних педагогічних технологій на якість вищої військової освіти, які нині є досить актуальними, а також вивчення кращого зарубіжного досвіду розвинених країн світу щодо впровадження в освітню діяльність закладів вищої військової освіти інноваційних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

педагогічних технологій з метою його адаптації та імплементації в систему освіти України.

Мета статті полягає в розкритті впливу інноваційних педагогічних технологій на рівень якості вищої військової освіти.

Виклад основного матеріалу. Система вищої військової освіти потребує адаптованого до її особливостей визначення поняття педагогічної технології. На наш погляд, педагогічна технологія є процесуальною складовою якості військової вищої освіти, упорядкованою за змістом, структурою і алгоритмом співпраці всіх учасників педагогічного процесу та направлена на забезпечення досягнення тими, хто навчається бажаних результатів (рівня сформованості визначених компетентностей) і гарантування готовності випускників до правильного здійснення своїх службових та бойових обов'язків в армії на конкретних посадах у мирний час та під час воєнного стану. Представлене авторами статті визначення базується на таких законодавчо визначених його елементах [3]:

-якість вищої освіти – це відповідність умов здійснення освітнього процесу і результатів навчання правовим нормам і стандартам вищої освіти, в тому числі професійним чи міжнародним, включаючи потреби зацікавлених сторін та суспільства в цілому, вона забезпечується проведенням внутрішніх і зовнішніх процедур щодо забезпечення якості освіти;

-результатами навчання є знання, вміння, навички, раціональне мислення, цінності, погляди та інші персональні якості, що піддаються ідентифікації, плануванню, оцінюванню та вимірюванню і які випускник здатен показати завершивши освітню програму чи окремі освітні компоненти;

-компетентність – це можливість людини результативно навчатися, соціалізуватися, здійснювати професійну діяльність, основою якого є динамічне поєднання знань, вмінь, навичок, прийомів мислення, цінностей, поглядів та інших персональних рис;

-освітній процес – це система науково-методичних та педагогічних заходів, що здійснюються задля розвитку особистості через набуття і використання нею компетентностей [4].

В авторському визначенні поняття педагогічної технології були включені деякі дефініції (гарантування якості освіти, забезпечення та компетентність), що або не відображені, або нечітко зафіксовані в законодавстві України.

Наприклад, «забезпечення якості освіти» у Законах «Про вищу освіту» і «Про освіту» не прописане, при цьому згадуються певні структурні складники. Хоча там нічого не сказано щодо результатів навчання як основної мети забезпечення. Ми пропонуємо авторське визначення цього поняття: забезпечення якості освіти – формування міністерством освіти і самими закладами освіти таких навчально-методичних, психолого-педагогічних, кадрових, матеріально-технічних, фінансово-економічних, нормативно-правових, інформаційних, морально-етичних, побутових та інших умов провадження

педагогічної діяльності, які б забезпечили гарантоване досягнення тими, хто навчається бажаних результатів навчання, що відповідають освітнім стандартам освіти в визначений термін. У цьому визначенні ми акцентуємо увагу на ключовій меті забезпечення якості освіти – гарантування досягнення бажаних результатів після завершення навчального процесу.

У законодавстві не визначене й поняття «гарантування», хоча в Законі «Про освіту» серед чотирьох цілей системи забезпечення якості освіти (розділ V, стаття 41) першою є гарантування якості[4]. Понад те, у цьому законі не регламентується структура, зміст та механізми запровадження у навчальний процес системи гарантування якості освіти, у той час, як європейські стандарти це включають та відводять провідну роль системі гарантування якості освіти, яка є результатом її усебічного забезпечення. Європейська асоціація гарантування якості вищої освіти – European association for quality assurance in higher education (ENQA) рекомендувала всім подібним національним системам визначити відповідальність конкретних структур і органів за якість вищої освіти. ENQA і її члени розроблюють та узгоджують стандарти, процедури і рекомендації, що стосуються кожного окремого вищого навчального закладу тому, що на них теж лежить значна частка відповідальності за гарантування якості освіти.

Гарантія, відповідно до великого тлумачного словника української сучасної мови, це порука щодо чогось, передбачені законом або угодою зобов'язання, за якими юридична або фізична особа відповідає за дотримання укладеної угоди [5]. З урахуванням рекомендацій ENQA і адаптації цього поняття до характерних рис діяльності системи вищої військової освіти, автори вважають, що гарантування якості вищої військової освіти – це порука і відповідальність військових закладів освіти і органів управління військовою освітою щодо виконання державного замовлення ними на підготовку курсантів, визначені компетентності яких досягли ступеня сформованості на рівні, встановленому та затвердженому нормативними актами стосовно освітніх стандартів[6]. Як бачимо, важливим елементом системи гарантування якості вищої освіти є компетентність – вона виступає похідною від запровадження до освітнього процесу множини різноманітних педагогічних технологій та методик, що й відображено в створеній нами моделі [6].

Літературні джерела та нормативно-правові акти містять кілька десятків визначень поняття компетентності.

На наш погляд, компетентністю того, хто здобуває вищу військову освіту, є продемонстрована здобувачем, відповідно до освітніх норм, здатність постійно самовдосконалюватися і самоосвічуватися, виконувати функціональні обов'язки на армійських посадах під час мирного та воєнного стану, творчо застосовуючи здобуті знання, сформовані навички і уміння [7].

Компетентності повинні відповідати таким вимогам:

-вони повинні бути просто сформульовані просто, щоб їх однозначно розуміли всі зацікавлені особи – замовники, здобувачі, викладачі, управлінці;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

-компетентності мають піддаватися діагностуванню та вимірюванню за допомогою кваліметричного інструментарію чи набору вимірювальних засобів, що дасть змогу об'єктивно оцінювати і кількісно вимірювати рівень їхньої сформованості;

-формулювання компетентностей (їхня термінологія і стиль) мають орієнтуватися на фінальний результат, наприклад: «здатний», «володіє», «готовий», «вміє» тощо;

-сукупність компетентностей повинна бути мінімально достатньою для досягнення мети військової освіти та виконання професійних обов'язків, вона не має містити надумані компетентності, які не можна ні оцінити, ні кількісно заміряти жодними інструментами[8].

Авторське визначення категорії «компетентність» тісно пов'язане із поняттям «педагогічна технологія» – це універсальне, алгоритмізоване щодо взаємодії суб'єктів навчального процесу системне утворення. Зауважимо, що педагогічні технології не є непохитними та незмінними тому, що вони постійно знаходяться під впливом мінливих стосовно простору, часу й інтенсивності впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, а їх появу варто прогнозувати й адекватно реагувати на неї[7].

Пріоритетним шляхом подолання зазначеної проблеми є розробка, апробація і запровадження у навчально-виховний процес інноваційних ефективних педагогічних технологій, що сприятимуть постійному покращенню якості вищої військової освіти та досягненню тими, хто навчається бажаних навчальних результатів.

Науково-технічний прогрес призвів до того, що інформаційне суспільство інтенсивно розвивається, з'явилися інтерактивні форми спілкування і міжособистісної взаємодії, що, в свою чергу, ставить завдання кардинально переглянути традиційні підходи щодо організації навчально-виховного процесу, розробити і застосовувати принципово нові, інноваційні системні способи пошуку, аналізу, передавання, накопичення та редагування знань, налагодити дієві механізми інформаційного обміну, розширювати комунікаційні й інформаційні канали і ресурси, що належать до сфери військової вищої освіти.

Проблемам інноваційної педагогічної діяльності та інноваційних педагогічних технологій присвячувались наукові праці таких учених в галузі вищої цивільної освіти: В. Бикова, І. Дичківської, І. Доброскока, В. Докучаєвої, О. Дубасенюка, В. Кременя, О. Пометуна, П. Сауха, С. Сисоєвої, а також відомих дослідників-педагогів галузі військової вищої освіти: А. Вітченка[9], М. Нещадима[10], В. Осьодла, В. Рижикова, І. Руснака, В. Мірненка, В. Телелима, В. Ягупова, а також наукові роботи інших авторів, теми яких є дотичними щодо цієї проблематики, і відповідні нормативно-правові акти.

Інновація як процесуальна категорія у будь-якій галузі свого застосування – це процедура розвитку 3 послідовних базових стадій 1) творення ідеї

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

або здійснення наукового відкриття; 2) прикладне втілення нової ідеї; 3) практична реалізація інновації. Інновацією в галузі освіти може вважатись процес створення, впровадження і розповсюдження у навчально-виховній практиці новітніх ідей, прийомів, управлінських і педагогічних технологій, що сприяє підвищенню показників досягнень освітніх структур, переходу системи освіти на якісно новий рівень.

Т. Бондаренко і В. Ягупова в монографії «Методологічні основи розуміння педагогічних інноваційних технологій» провели ретельний ретроспективний аналіз висновків інших відомих наукових досліджень цієї проблематики; проаналізували термінологію, яка зустрічається в наукових джерелах та методологічно обґрунтували термінологічну проблему щодо інноваційних педагогічних технологій. Автори монографії вважають, що такими інноваціями можуть бути:

-перш за все, педагогічні ідеї та способи і прийоми навчання, що є зовсім новими та ще невідомими суспільству; виникають вони дуже рідко; останньою такою інновацією стало запровадження компетентнісного підходу щодо всіх рівнів української освіти;

-по-друге, ідеї та методи, способи й прийоми здійснення навчально-виховного впливу, що є добре відомими педагогам, але які були заново сформульовані, адаптовані чи розширені, внаслідок чого стали дуже актуальними серед їх прихильників у конкретному навчально-виховному просторі у визначений період; інновації такого типу найчастіше реалізовуються в системі вищої освіти;

-і, нарешті, третій тип нововведень, що виникає внаслідок повторного визначення деяких педагогічних завдань, які зараз розв’язуються вже звичними прийомами, проте у новій комбінації, з оригінальною авторською інтерпретацією і методикою, що допомагає ефективніше їх розв’язувати.

Можемо резюмувати, що сутність поняття інноваційних педагогічних технологій пов’язана із процесом перманентного бажання вчених, викладачів та керівників освітньої галузі удосконалювати педагогічні цінності, ідеї, цілі, зміст, методи, методики, засоби, прийоми, запровадження яких сприятиме суттєвому позитивному приросту результатів проходження навчання порівняно із результатами, що були отримані внаслідок застосування класичних педагогічних технологій. Відзначимо, що ніхто не говорить про відмову від традиційних технологій, а лише про гармонійну їхню комбінацію з нестандартними, оригінальними та прогресивними.

Отже, педагогічна практика доводить те, що нам необхідно розробити і запровадити в навчально-виховний процес інноваційні педагогічні технології як системні способи організації педагогічного процесу, які базуються на застосуванні операційних прийомів при формуванні навчальних курсів і структуруванні інформації, всіх досягнень науково-технічного прогресу, інтерактивної взаємодії суб’єктів навчання тощо.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Серед вагомих наукових праць щодо проблем підвищення технологічності вищої військової освіти, слід згадати колективну монографію «Інноваційні педагогічні технології і методи у навчальному процесі військових вищих навчальних закладів членів НАТО та України», видана Військовим інститутом КНУ імені Тараса Шевченка в 2021 році. Автори монографії основну увагу зосередили на розгляді теоретико-методологічних засад розроблення, проєктування та запровадження інноваційних педагогічних технологій в освітній процес вищих військових навчальних закладів задля покращення та гарантування рівня якості вищої військової освіти, серед яких на чільне місце вони поставили інтерактивні педагогічні технології.

Інтерактивність виступає найважливішим каменем соціального аспекту освіти та ключовою метою усіх освітніх процесів, це зворотній зв'язок між учасниками навчання, без якого неможливий розвиток та поліпшення навчально-виховного процесу. Основними принципами інтерактивного навчання є: діалогічна взаємодія; кооперація і співробітництво; активно-рольова та тренінгова організація навчання.

Ключовими методичними настановами щодо запровадження інтерактивних педагогічних технологій, на наш погляд, є такі:

-регламентація не має бути жорсткою;

-неконструктивні форми ведення дискусій та необґрунтована критика забороняється;

-толерантне сприйняття альтернативних позицій – поглядів, думок, точок зору;

-відносини повинні набути партнерського характеру;

-всі учасники мають бути налаштовані на діалог, порозуміння, співпрацю та досягнення основної мети освітнього процесу – спільного успіху;

-обговорення навчальних питань на основі принципів прозорості, відкритості, колективності, демократизму під час вироблення загальних рішень;

-покращення зацікавленості суб'єктів навчально-виховного процесу в інтерактивній взаємодії.

Застосування інтерактивних педагогічних технологій у навчально-виховному процесі закладів вищої військової освіти допомагає розв'язувати такі завдання:

-розвиває критичне і креативне мислення тих, хто навчається;

-напрацювання майбутнім військовим персоналом практичних умінь, щоб розв'язувати різноманітні проблеми;

-накопичення досвіду міжособистісної комунікації та поліпшення особистої культури ділового спілкування.

Сучасна педагогічна наука класифікує інтерактивні технології наступним чином:

Технології кооперативного навчання в малих групах – «Спільний проєкт», «Синтез думок», «Коло ідей», «Акваріум», «Карусель» та інші;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Технології групового (або колективного) навчання – «Незакінчені речення», «Мікрофон», «Навчаючи – вчуся», «Дерево рішень», «Мозковий штурм», «Технологія кейсів»;

Технології ігрового навчання – рольові ігри, ділові ігри, імітаційні ігри;

Комунікативні технології – дискусія, конференція, дебати, «Обери позицію», «Зміни позицію» тощо.

Технологія ситуативного аналізу, або ж case study (метод кейсів) є прикладом популярної інтерактивної педагогічної технології у ВНЗ США і Великої Британії. Викладачі Школи права при Гарвардському університеті США першими застосували метод кейсів ще в 1870 р., а в 1920-тих роках став широко застосовуватися викладачами менеджменту Гарвардської школи бізнесу, яка прославилася освітніми інноваціями. Десятиліттями викладачі-винахідники методу кейсів створювали навчальні матеріали з метою застосування цього методу при викладанні бізнесових і юридичних дисциплін, пропрацьовували педагогічну методику. Лише в 1960-х рр. створили спеціальну програму Гарвардської школи, покликану навчити педагогів практичному застосуванню методу кейсів. В Україні кейс-метод почав запроваджуватись тільки у другій половині 1990-х років.

Гарвардська школа бізнесу біля 90 % навчального часу виділяє вивченню конкретних кейсів, у Баварській школі бізнесу 75 % навчальних програм викладаються на базі методу кейсів, що свідчить про високу продуктивність використання цієї інтерактивної педагогічної технології у практиці вищих навчальних закладів.

Запровадження кейс-методу до системи вищої освіти є актуальним тому, що він має компетентнісну спрямованість, зорієнтованість на розвиток у майбутніх фахівців аналітичного, критичного, креативного та гнучкого мислення з метою розв’язання складних завдань.

Проблеми використання кейс-методу в закладах вищої освіти виникають в основному через поверхове розуміння їхньої сутності і призначення. Часто можемо спостерігати вихолощення методу кейсів, який замінюють прикладами з життя, а навчальні дискусії стають розмовами про життя. До того ж, різні науковці вживають різноманітні терміни: «кейс-технологія», «кейс-метод», «case study», «кейс-підхід», «метод кейсів», що заважає усвідомити суть цього інтерактивного педагогічного методу.

Сутністю методу кейсів є звернення до найактуальніших випадків з реальної професійної діяльності, які належать до теми заняття з того чи іншого розділу дисципліни – історій та ситуацій, що називаються кейсами, для колективного аналізу, обговорення і знаходження курсантами рішень. Базовими поняттями методу кейсів є «ситуація», «аналіз» та, зрештою, «аналіз ситуації». Термін «ситуація» у методі кейсів означає такий стан, якому притаманна суперечливість та значна нестабільність. До процесу застосування методу кейсів можливо додавати різні види аналізу – факторний, системний, статистичний та інші, що істотно збільшує його можливості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Як правило, кейс складається із нормативних, тобто, обов'язкових та факультативних, тобто, необов'язкових складників.

Кейси цінні тим, що вони не просто відображають практичну проблему, а разом з цим одночасно актуалізують той обсяг знань, який варто осягнути для її розв'язання; є вдалим поєднанням навчальних, виховних, розвивальних, дослідницьких завдань, котре наочно демонструє нам, що сучасна вища військова освіта є компетентнісно спрямованою та фундаментальною й інноваційною за своїм характером.

Таким чином, ми розглянули підходи різних вчених щодо визначення сутності, змісту, структури, типологізації педагогічних технологій і теоретичних положень щодо їхнього запровадження в реальний навчально-виховний процес. Але потребує подальших досліджень проблема вимірювання ефективності запроваджених інноваційних педагогічних технологій у освітньому процесі вищих військових навчальних закладів.

Ефективністю запровадження педагогічних технологій у навчально-виховний процес є співвідношення одержаних курсантами навчальних здобутків, і понесених витрат для їхнього досягнення – фінансово-економічних, навчально-матеріальних, часових та інших. Нагадаємо: Закон України «Про вищу освіту» встановив, що результатами навчання є знання, навички, вміння, цінності, погляди, способи мислення й інші персональні риси, що піддаються ідентифікації, плануванню, оцінюванню та вимірюванню і які той, хто навчався здатен продемонструвати по закінченню навчального курсу чи окремих навчальних елементів.

Ми бачимо, що існує дуалізм підходів щодо оцінювання і вимірювання ефективності застосування педагогічних технологій. Такі процедури повинні проводити керівники вищих військових навчальних закладів, контролюючі особи та науково-педагогічні працівники після отримання результатів проведення конкретним викладачем занять, на яких використовувалася та чи інша педагогічна технологія, а також й тими, хто здобуває вищу військову освіту (у формі зворотнього зв'язку та оцінювання викладача слухачами). Цей підхід є універсальним та реалізується в рамках запроваджуваної у вищих військових навчальних закладах політики демократизації навчально-виховних процесів, яка полягає в тому, що слухач повинен бути активним суб'єктом.

Ми пропонуємо вираховувати інтегральний показник ефективності завершеного заняття, на якому викладачем застосувалася певна педагогічна технологія, за допомогою проходження курсантами письмового опитувальника в електронному або паперовому вигляді, після чого відбувається підрахунок результатів. Організовувати цей процес може працівник навчального відділу, кафедри або інша спеціально призначена особа.

Подібний зворотний зв'язок педагога і курсанта через використання запропонованого нами критеріального оцінювання занять та підрахунку інтегрального показника ефективності навчання є вагомим чинником

поліпшення якості навчально-виховного процесу завдяки впровадження до нього інтерактивних педагогічних технологій.

Висновки. Технологізація навчально-виховного процесу в закладах військової вищої освіти є наслідком об'єктивного процесу їхньої еволюції, симбіозом успіхів педагогіки та армійської практики, синтезом класичних складових із набутого досвіду та тих, які породив суспільний прогрес, гуманізація та демократизація суспільства, процес, який сприятиме забезпеченню якості навчання та гарантуванню досягненню бажаного рівня якості підготовки військовослужбовців.

У статті ми розглянули зміст, структуру та систему зв'язків ключових елементів педагогічної технології та їх вплив на якість вищої військової освіти. Удосконалили визначення поняття «педагогічна технологія», яка є процесуальною складовою якості військової вищої освіти, упорядкованою за змістом, структурою і алгоритмом співпраці всіх учасників педагогічного процесу та направлена на забезпечення досягнення тими, хто навчається бажаних результатів (рівня сформованості визначених компетентностей) і гарантування готовності випускників до правильного здійснення своїх службових та бойових обов'язків в армії на конкретних посадах у мирний час та під час воєнного стану.

Ми запропонували ввести до наукового й педагогічного обігу поняття, що нині не визначені в нормативно-правових актах – це гарантування якості освіти та забезпечення якості освіти. Крім того, визначення поняття компетентності слухача адаптували до особливостей діяльності закладів вищої військової освіти.

Нами були розглянуті підходи щодо запровадження в навчально-виховний процес інноваційних інтерактивних педагогічних технологій, при цьому головну увагу сконцентрували на розв'язанні проблем оцінювання і вимірювання їхньої ефективності за допомогою використання зворотнього зв'язку у формі результатів опитування курсантів та викладачів, що посприяє поліпшенню ефективності навчально-виховної роботи і підвищенню рівня боєздатності військовослужбовців.

Напрямом подальших досліджень з метою розв'язання означеної проблеми, на нашу думку, є вивчення кращого зарубіжного досвіду розвинених країн світу щодо впровадження в освітню діяльність закладів вищої військової освіти інноваційних педагогічних технологій з метою його адаптації та імплементації в систему освіти України.

Література

1. Постанова КМУ від 29 грудня 2022 р. № 1489 «Про внесення змін до постанови КМУ від 16 грудня 1998 р. № 1411». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1490-2022-%D0%BF/print (дата звернення: 11.02.2025).

2. Розпорядження КМУ від 22 лютого 2022 р. № 285-р «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022 – 2032 роки». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80/print (дата звернення: 11.02.2025).

3. «Про вищу освіту»: Закон України від 02.08.2015 р. № 1557-VIII. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page2 (дата звернення: 11.02.2025).

4. «Про освіту»: Закон України від 07.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 11.02.2025).

5. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1439 с.

6. Заболотний О.А., Зельницький А.М. Організаційно-методичні рекомендації щодо гарантування якості вищої військової освіти у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти. К.: НУОУ імені Івана Черняховського. 119 с.

7. Заболотний О.А., Зельницький А.М., Шабатіна Н.А., Васильєв О.Б., Теоретико-методологічні засади управління змінами в системі військової освіти. Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2023. 331 с.

8. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. К.: Академвидав, 2005. 364 с.

9. Салкуцан С.М., Вітченко А.О., Осьодло В.І. Технології навчання у вищій військовій школі: теорія і практика: навч.-метод. посіб. К.: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2017. 261 с.

10. Нещадим М.І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика. К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2023. 861 с.

References:

1. Postanova KMU vid 29 hrudnia 2022 r. № 1489 «Pro vnesennia zmin do postanovy KMU vid 16 hrudnia 1998 r. № 1411» [Resolution of the CMU dated December 29, 2022. No. 1489 «On Amendments to the Resolution of the CMU dated December 16, 1998 No. 1411»] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1490-2022-%D0%BF/print [in Ukrainian]

2. Rozporiadzhennia KMU vid 22 liutoho 2022 r. № 285-r «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022 – 2032 roky» [Order of the CMU dated February 22, 2022. No. 285-r «On the approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032»] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80/print [in Ukrainian]

3. «Pro vyshchu osvitu»: Zakon Ukrainy vid 02.08.2015 r. № 1557-VIII [«On higher education»: Law of Ukraine dated August 2, 2015 No. 1557-VIII] Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page2 [in Ukrainian]

4. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «On Education»] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian]

5. Busel, V.T. (2002) Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. K.: Irpin: VTF "Perun". 1439 p. [in Ukrainian]

6. Zabolotnyi, O.A., Zelnytskyi, A.M. Orhanizatsiino-metodychni rekomendatsii shchodo harantuvannia yakosti vyshchoi viiskovoi osvity u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh ta viiskovykh navchalnykh pidrozdilakh zakladiv vyshchoi osvity [Organizational and methodological recommendations for guaranteeing the quality of higher military education in higher military educational institutions and military educational units of higher education institutions]. K.: NUOU imeni Ivana Cherniakhovskoho. 119 p. [in Ukrainian]

7. Zabolotnyi, O.A., Zelnytskyi, A.M., Shabatina, N.A., Vasyliev, O.B. (2023) Teoretyko-metodolohichni zasady upravlinnia zminamy v systemi viiskovoi osvity [Theoretical and methodological principles of change management in the military education system]. Kyiv: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho. 331 p. [in Ukrainian]

8. Dychkivska, I.M. (2005) Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: navch. posib [Innovative pedagogical technologies: teaching manual]. K.: Akademvydav. 364 p. [in Ukrainian]

9. Salkutsan, S.M., Vitchenko, A.O., Osodlo, V.I. (2017) Tekhnolohii navchannia u vyshchii viiskovii shkoli: teoriia i praktyka: navch.-metod. posib. [Learning technologies in the higher military school: theory and practice: teaching and methodical manual] K.: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho. 261 p. [in Ukrainian]

10. Neshchadym, M.I. (2023) Viiskova osvita Ukrainy: istoriia, teoriia, metodolohiia, praktyka [Military education of Ukraine: history, theory, methodology, practice]. K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskyi universytet”. 861 p. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.01: 379.6(477.72)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1203-1211

Шоробура Інна Михайлівна доктор педагогічних наук, професор, ректор, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0003-3728-7968

КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ ОСВІТИ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.): АДМІНІСТРАТИВНІ СТРУКТУРИ ТА ІНСПЕКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. У статті досліджуються організація та практика контролю якості освіти в Подільській губернії наприкінці XIX — на початку XX століття. Зокрема, аналізується діяльність ключових адміністративних органів, таких як Дирекція народних училищ, а також роль інспекторів народних училищ у забезпеченні та підвищенні стандартів освіти. Визначено основні функції та структуру Дирекції, яка відповідала за координацію роботи шкіл, управління педагогічним персоналом та забезпечення виконання освітніх норм і стандартів, що були встановлені вищими органами. Окрім того, акцентується увага на інспекційній діяльності, яка включала перевірки якості навчання, аналіз навчальних планів, а також оцінку кваліфікації вчителів та стану матеріально-технічної бази шкіл.

Документи Державного архіву Хмельницької області показують, що однією з основних задач Дирекції було забезпечення високого рівня кваліфікації педагогічного складу, що включало встановлення вимог до підготовки вчителів та їх атестацію. Крім того, інспектори мали важливу роль у виявленні та усуненні проблем у навчальному процесі, таких як порушення дисципліни серед учителів і учнів, а також недостатність навчальних матеріалів і ресурсів. Аналіз діяльності інспекторів показує, що, незважаючи на значну роль цих органів у контролі за якістю освіти, органи управління стикалися з серйозними проблемами, серед яких були кадрові труднощі, низька кваліфікація вчителів, відсутність належного фінансування та дефіцит ресурсів для забезпечення шкіл необхідними матеріалами.

У результаті діяльності цих органів вдалося значно поліпшити якість навчання в школах губернії, однак, проблеми з фінансуванням і недостатньою підготовленістю кадрів залишалися актуальними до початку XX століття. Оцінка ефективності діяльності Дирекції та інспекторів дозволяє зробити висновок про те, що, незважаючи на труднощі, їх робота стала важливим чинником розвитку освіти в Подільській губернії та суттєво вплинула на підвищення освітніх стандартів того часу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: контроль якості освіти, Подільська губернія, Дирекція народних училищ, інспектори народних училищ, освітні стандарти, інспекційна діяльність, матеріально-технічне забезпечення шкіл, кадрові труднощі, фінансування освіти.

Shorobura Inna Mykhailivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Rector of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, Khmelnytskyi, Proskeivs'koho https://orcid.org/0000-0003-3728-7968

QUALITY CONTROL OF EDUCATION IN THE PODILLIA PROVINCE (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY): ADMINISTRATIVE STRUCTURES AND INSPECTION ACTIVITIES

Abstract. The article explores the organization and practice of education quality control in Podilska Gubernia at the end of the 19th and early 20th century. In particular, it analyzes the activities of key administrative bodies, such as the Directorate of People's Schools, and the role of school inspectors in ensuring and improving education standards. The main functions and structure of the Directorate, responsible for coordinating school activities, managing teaching staff, and ensuring the implementation of educational norms and standards set by higher authorities, are defined. The article also emphasizes the inspection activities, including quality checks of teaching, curriculum analysis, as well as the evaluation of teachers' qualifications and the condition of the material and technical base of schools.

Documents from the State Archive of Khmelnytskyi Region indicate that one of the main tasks of the Directorate was ensuring a high level of teacher qualifications, which included setting requirements for teacher training and their certification. Furthermore, inspectors played a crucial role in identifying and addressing problems in the educational process, such as violations of discipline among teachers and students, as well as a shortage of educational materials and resources. The analysis of inspectors' activities reveals that despite their significant role in monitoring education quality, the managing bodies faced serious challenges, including staffing difficulties, low teacher qualifications, lack of adequate funding, and a shortage of resources for supplying schools with necessary materials.

As a result of these bodies' activities, the quality of education in schools in the region improved significantly; however, issues with financing and inadequate teacher preparation remained relevant until the early 20th century. An assessment of the effectiveness of the Directorate and inspectors' activities leads to the conclusion that, despite difficulties, their work became a significant factor in the development of education in Podilska Gubernia and had a substantial impact on raising educational standards of that time.

Keywords: education quality control, Podilska Gubernia, Directorate of People's Schools, school inspectors, educational standards, inspection activities, material and technical support of schools, staffing challenges, education funding.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Постановка проблеми. З початку XIX століття в Російській імперії посилювався контроль за якістю освіти, що супроводжувалося розширенням повноважень адміністративних органів. Особливо це було відчутно в губерніях, де рівень освіти залишався низьким. У Подільській губернії цей процес зіткнувся з численними труднощами, що ставило під сумнів ефективність заходів контролю.

Ключову роль у цьому відігравали адміністративні структури, зокрема Дирекція народних училищ, яка відповідала за організацію навчального процесу та інспектори народних училищ, що здійснювали контроль за дотриманням освітніх стандартів. Водночас недостатнє фінансування, слабка матеріально-технічна база та низька кваліфікація педагогічних кадрів значно ускладнювали забезпечення належних умов для навчання.

Важливим напрямом дослідження є взаємодія адміністративних органів, інспекторів та навчальних закладів, оскільки це дозволяє краще зрозуміти механізми управління освітою в Подільській губернії. Аналіз цих аспектів сприятиме глибшому розумінню впливу державних органів на розвиток освітньої системи в Російській імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження історії освіти в Російській імперії зосереджуються переважно на загальному розвитку освітніх стандартів та ролі адміністративних органів у формуванні системи управління, проте розвиток освіти на рівні окремих губерній, зокрема Подільської, залишається недостатньо висвітленим.

Мало уваги приділяється діяльності Дирекцій народних училищ та шкільних інспекторів як ключових механізмів контролю за якістю освіти на місцевому рівні. Окрім цього, у наукових працях бракує глибокого аналізу кадрових проблем, які безпосередньо впливали на ефективність освітнього процесу, а також фінансових труднощів, що обмежували можливості належного функціонування шкіл.

Ці прогалини у дослідженнях ускладнюють розуміння реальних умов, у яких діяли адміністративні органи управління освітою на губернському рівні. Подальші наукові розвідки, спрямовані на вивчення цих аспектів, дозволять глибше оцінити вплив місцевих адміністративних структур на освітній процес у Російській імперії.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження організації та практики контролю якості освіти в Подільській губернії в кінці XIX — на початку XX століття, зокрема діяльності Дирекції народних училищ та інспекторів народних училищ як основних органів контролю. Завдання дослідження включають: аналіз структури і функцій органів управління освітою, вивчення методів та практик контролю якості освіти, оцінку кадрових і фінансових проблем, а також вивчення впливу цих органів на підвищення освітніх стандартів та розвиток освітньої системи губернії.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу. В умовах Російської імперії наприкінці XIX століття система управління освітою стала важливим інструментом реалізації освітньої політики. Враховуючи значні територіальні та соціальні особливості, ефективне управління освітою на рівні губерній мало вирішальне значення. Органами, що здійснювали що координували роботу початкових навчальних закладів, зокрема в сільських районах, де доступ до освіти був значно обмежений, були Дирекція народних училищ та інспектори народних училищ Подільської губернії.

Дирекція народних училищ виконувала функцію головного органу управління освітою в межах Подільської губернії від початку XIX століття до 1919 року, коли після розпаду Російської імперії відбулася кардинальна реформа освітньої системи. Згідно з документами Державного архіву Хмельницької області, з 1803 року була введена посада директора народних училищ указом Сенату, формуючи централізовану систему управління початковою освітою в Російській імперії. Дирекція мала чітко регламентовану структуру та функціонал, підпорядковуючись попечителю Віленського університету до 1831 року, а з 1832 року — попечителю Київського учбового округу, що свідчить про певні зміни в адміністративному управлінні освітою.

Дирекція народних училищ не лише здійснювала нагляд за дотриманням освітніх стандартів і програм, але й активно сприяла організації відкриття нових навчальних закладів. Це було особливо важливо для забезпечення доступу до освіти для різних верств населення, враховуючи велику територіальну протяжність губернії. Згідно з Відомостями про кількість мешканців Подільської губернії на 1852 рік, демографічні особливості значно впливали на потреби в освітніх установах. [1. ст. 43]. Зокрема, у звітних документах часто піднімалась проблема недостатньої кількості шкіл, особливо в сільській місцевості, де доступ до освіти був обмежений, в деяких районах діти змушені були долати значні відстані до найближчих шкіл, що ускладнювало навчальний процес. Завдяки діяльності Дирекції вдалося покращити ситуацію, розширюючи мережу народних училищ, що стало важливим кроком у забезпеченні рівного доступу до освіти для дітей різних соціальних груп. Цей крок демонструє, як активно розвивалась освітня мережа в Подільській губернії, прагнучи подолати існуючі проблеми і забезпечити доступність освіти на всій території.

Дирекція народних училищ також активно контролювала кадрове забезпечення навчальних закладів. Адміністративні справи, що стосуються призначення вчителів, а також кадрові документи, чітко регламентували цей процес і забезпечували контроль за якістю педагогічної роботи. Одним із найбільших викликів було забезпечення шкіл кваліфікованими педагогами, особливо в сільській місцевості. Інспектори народних училищ, які звітували перед Дирекцією, проводили перевірки і аналізували рівень підготовки

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вчителів. За архівними даними, у Відомостях про стан навчальних закладів губернії, 1863–1864 рр. зазначалося про серйозні проблеми з нестачею педагогічних кадрів, низьким рівнем кваліфікації окремих вчителів, а також низькою заробітною платою і відсутністю навчальних посібників, що ускладнювало навчальний процес [2]. Багато вчителів не мали належної підготовки, значна частина вчителів мала лише базову освіту, а деякі були вихідцями з духовного стану або працювали без відповідної кваліфікації. Призначення, переведення та звільнення вчителів, а також контроль за кадровими питаннями були важливими функціями, які сприяли покращенню педагогічної роботи, оскільки система педагогічної освіти лише починала формуватись, а спеціалізованих навчальних закладів було недостатньо. Крім того, Дирекція визначала вимоги до кандидатів на вчительські посади, зокрема щодо наявності педагогічної освіти. У Справі про присвоєння чинів працівникам навчальних закладів, 1866–1872 рр. містяться відомості про ці вимоги, що дозволяло забезпечити високий рівень кваліфікації педагогічного складу навчальних закладів [3]. Крім того, низька заробітна плата педагогів змушувала їх поєднувати викладання з іншими видами діяльності, такими як сільськогосподарські роботи чи приватне репетиторство. Це негативно позначалося на якості навчання, оскільки вчителі не могли повною мірою зосередитися на своїй професійній діяльності.

Дирекція також брала участь у контролі за економічною складовою освітньої політики, що включало управління витратами на утримання шкіл, закупівлю навчальних матеріалів і забезпечення педагогічного складу. Вона вела бухгалтерську документацію щодо доходів і витрат навчальних закладів. Однак, незважаючи на суворі регламентації, Дирекція стикалася з багатьма проблемами, серед яких основними були кадровий дефіцит, низька заробітна плата, відсутність кваліфікованих кадрів, особливо в сільських районах, а також недостатнє фінансування. Звітні документи також відображали серйозні труднощі, з якими зустрічалася освітня система, зокрема брак коштів для покриття базових потреб шкіл. Фінансування освіти здійснювалося з державних дотацій, місцевих громадських внесків і приватних пожертв. Однак цих коштів часто не вистачало для покриття всіх потреб навчальних закладів і матеріально-технічне забезпечення багатьох училищ також залишалося на низькому рівні. Наприклад, у звіті інспектор одного з училищ повідомляв, що в школах не вистачало коштів навіть на дрова для опалення в зимовий період, не кажучи вже про меблі або спеціальні навчальні посібники, школа не мала достатньо підручників і канцелярського приладдя, а меблі та класні дошки були вкрай зношені. У звітах Канцелярії інспектора народних училищ 1-го району Подільської губернії згадуються випадки, коли через брак фінансування школи орендували непридатні приміщення або проводили заняття в селянських хатах. Наприклад, у 1892 році інспектор освіти Кам’янець-Подільського повіту зазначив, що заняття проходять у приміщенні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

без належного опалення, що взимку створювало значні труднощі для навчального процесу.

Незважаючи на ці проблеми, Дирекція продовжувала прагнути до вдосконалення освітнього процесу. Важливою частиною її роботи була організація взаємодії з іншими державними органами. Листування з Міністерством народної освіти та попечителями навчальних округів дозволяло вирішувати питання щодо змін у законодавстві та фінансуванні освітніх установ. Наприклад, у 1871–1873 роках відбувалося кілька звернень, зокрема в Листуванні з попечителем Київського навчального округу містяться звернення щодо необхідності підвищення платні педагогам, оскільки низька оплата праці ставала серйозною перешкодою для залучення кваліфікованих кадрів [4]. Це дозволяло ефективно вирішувати питання фінансування та розвитку освіти на місцевому рівні. Попри труднощі, поступово відбувалися позитивні зміни. У документах 1900-х років згадуються випадки будівництва нових приміщень для училищ, відкриття шкіл і впровадження заходів щодо покращення матеріального забезпечення навчального процесу.

Діяльність Дирекції народних училищ Подільської губернії була припинена у 1919 році внаслідок змін у державному устрої після революції 1917 року та встановлення радянської влади. Це стало частиною масштабної реформи освітньої системи, спрямованої на централізацію управління освітою відповідно до нових політичних реалій. Втім, до моменту свого розформування Дирекція відіграла ключову роль у розвитку освітньої інфраструктури регіону, заклавши основи для подальших реформ.

Отже, Дирекція народних училищ Подільської губернії мала значний вплив на становлення та розвиток початкової освіти. Попри фінансові та кадрові труднощі, їй вдалося сприяти розширенню мережі навчальних закладів і впровадженню базових освітніх стандартів.

За своїми функціями Дирекція виконувала роль, аналогічну сучасним міністерству освіти та їх регіональним підрозділам: вона контролювала якість освіти, регламентувала діяльність навчальних закладів і опікувалася підготовкою педагогічних кадрів. Її діяльність демонструє, що навіть за відсутності сучасних технологій ефективне функціонування освітньої системи вимагало централізованого управління та постійного контролю. Незважаючи на припинення її роботи, Дирекція залишила помітний слід в історії освіти, ставши фундаментом для подальших реформ у XX столітті.

Центральну роль у забезпеченні контролю якості освіти відігравали інспектори народних училищ, які підпорядковувалися Директору народних училищ губернії та входили до складу повітової училищної ради, здійснюючи нагляд за початковими навчальними закладами регіону. Таким чином, Канцелярія інспектора народних училищ, будучи частиною загальної структури освітнього управління, виконувала функції, подібні до функцій Дирекції народних училищ, але на більш локальному рівні.

Згідно з документами Державного архіву Хмельницької області, зокрема фонду Канцелярії інспектора народних училищ 1-го району Подільської губернії, посада інспектора була введена в 1869 році, що свідчить про посилення державного контролю та централізацію освіти в межах Російської імперії [5]. Документи канцелярії інспектора відображають адміністративні та педагогічні процеси, але й культурно-соціальні зміни, які відбувались у той час, включаючи розвиток приватної освіти та впровадження нових методик навчання. ключові аспекти її діяльності включали нагляд за навчальним процесом, перевірку виконання навчальних програм і відповідність викладання державним стандартам; контроль за персоналом, зокрема прийом, переведення та звільнення вчителів, а також формування списків службовців; фінансовий моніторинг витрат, розподіл коштів на матеріально-технічне забезпечення шкіл; розвиток мережі навчальних закладів, зокрема сприяння відкриттю нових шкіл, таких як приватні єврейські та жіночі училища; підготовку статистичних даних та аналітичних документів для Міністерства народної освіти.

Щодо практики контролю та організації перевірок навчальних закладів, то контроль за діяльністю навчальних закладів здійснювався через систему регулярних інспекцій, які проводилися на основі чітко визначених нормативних актів. Інспектори перевіряли навчальний процес, а також оцінювали матеріально-технічний стан шкіл. Зазвичай інспекції відбувалися щорічно та включали збір і аналіз звітів від шкіл, які згодом надсилалися до вищих освітніх органів. У разі виявлення суттєвих порушень інспектори мали право застосовувати санкції до навчальних закладів або вимагати змін у роботі педагогічного колективу.

Документи архіву містять конкретні приклади діяльності інспектора. Прикладом практики інспекційної діяльності є звіт, згаданий у Спр. 713. Довідка про стан навчального процесу у Кам’янець-Подільській чоловічій гімназії, листування з попечителем Київського навчального округу, Подільським губернатором, повітовими справниками про відкриття приватних пансіонів, про політичні погляди вчителів і осіб, які клопочуться про допуск до педагогічної діяльності та іншим питанням, 1866 р., де інспектор зазначав порушення дисципліни з боку викладачів і учнів, а також проблеми з дотриманням навчальної програми. Крім того, велика увага приділялася моральним якостям вчителів і їхнім політичним поглядам [6]. Формулярні списки вчителів відображали не лише їхню освіту та досвід, а й поведінку [3].

Документи також містять інформацію щодо розширення освітньої мережі. Наприклад, приватне жіноче училище в Кам’янці-Подільському (1898–1901 рр.) свідчить про збільшення потреби в жіночій освіті, що відповідало загальноєвропейським тенденціям. Єврейські училища в Кам’янці-Подільському та Жванці (1898–1903 рр.) демонструють автономію національних громад у межах імперії [7].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Фінансова документація, зокрема звіти про прибутки та витрати, показує, що державні училища здебільшого фінансувалися з бюджету губернії, але значну частку коштів забезпечували меценати та місцеві громади. Окремі документи вказують на нестачу фінансування, що призводило до скорочення навчальних програм або обмежень у закупівлі підручників та матеріалів. Впровадження платного навчання в деяких училищах дозволяло покращити матеріально-технічне забезпечення [2].

Інспектори також відігравали важливу роль у стандартизації навчальних програм, що дозволяло забезпечити єдиний рівень освіти в різних частинах губернії. У протоколах засідань педагогічної ради Кам'янецького двокласного міського училища містять інформацію про обговорення змісту підручників, методики викладання та впровадження нових навчальних дисциплін, зокрема природничих наук, історії та іноземних мов, а також проблеми з дисципліною серед учнів та заходи щодо їх подолання. Нові методики навчання, частково впроваджувалися на основі європейських зразків.

Таким чином, діяльність Канцелярії інспектора народних училищ 1-го району Подільської губернії була важливим елементом освітньої системи того часу. Документи свідчать про поступову модернізацію освіти, хоча цей процес супроводжувався низкою проблем, таких як посилення державного контролю, фінансова нестабільність і розширення приватної освіти. Підвищення вимог до педагогів, зокрема впровадження кваліфікаційних випробувань і моральних перевірок, відображає зростаючу роль вчителя в освітній системі. В цілому, діяльність канцелярії сприяла розвитку освітньої інфраструктури в Подільській губернії, хоча і залишала місце для подальших удосконалень, особливо в фінансовій та організаційній сферах.

Крім того, діяльність адміністративних органів сприяла розширенню мережі шкіл. Якщо на початку XIX століття більшість навчальних закладів губернії були церковно-парафіяльними й мали обмежені навчальні програми, то до кінця століття значно зросла кількість державних і приватних училищ, що забезпечували більш широкий спектр знань. У документах згадується відкриття жіночих училищ у кількох містах Подільської губернії, що свідчить про поступове покращення доступу до освіти для різних верств населення.

Таким чином, діяльність Дирекції народних училищ та Канцелярії інспектора народних училищ 1-го району Подільської губернії сприяла не лише підвищенню якості освіти, а й розширенню освітніх можливостей для різних соціальних груп. Незважаючи на численні труднощі, їхня робота дозволила створити більш системний і організований підхід до управління освітою, що сприяло підвищенню рівня грамотності серед населення губернії.

Література:

1 Вороліс М. Г. Розвиток початкової освіти на Поділлі в 1861–1918 рр. *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун–ту ім. Михайла Коцюбинського : зб. наук. пр*. Вінниця, 2000. Вип. 1. С. 42-45.

2 Державний архів Хмельницької області. Ф. 67 Оп. 1. Спр. 281. 387 арк.

3 Державний архів Хмельницької області. Ф. 67 Оп. 1. Спр. 438. 151 арк.
4 Державний архів Хмельницької області. Ф. 67 Оп. 1. Спр. 588. 6 арк.,
5 Державний архів Хмельницької області. Ф. 831. Оп. 1. Спр. 34. 12 арк.
6. Державний архів Хмельницької області. Ф. 67 Оп. 1. Спр. 713. 56 арк.
7 Державний архів Хмельницької області. Ф. 67 Оп. 1. Спр. 403. 168 арк.

References:

1. Vorolis M. H. (2000). Rozvytok pochatkovoyi osvity na Podilli v 1861–1918 pp. [Development of primary education in Podillia in 1861–1918 pp.] Nauk. zap. Vinnyts. derzh. ped. un–tu im. Mykhaila Kotsyubynskoho : zb. nauk. pr. Vinnytsia. (Vol. 1), (p. 42-45) [in Ukrainian].

2. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti. (2024**).** F. 67. Op. 1. Spr. 281. Ark. 387 [State Archive of Khmelnytskyi region]. [Archival document]. [in Ukrainian].

3. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti. (2024**).** F. 67. Op. 1. Spr. 438. Ark. 151 [State Archive of Khmelnytskyi region]. [Archival document]. [in Ukrainian].

4. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti. (2024**).** F. 67. Op. 1. Spr. 588. Ark. 6 [State Archive of Khmelnytskyi region]. [Archival document]. [in Ukrainian].

5. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti. (2024**).** F. 831. Op. 1. Spr. 34. Ark. 12 [State Archive of Khmelnytskyi region]. [Archival document]. [in Ukrainian].

6. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti. (2024**).** F. 67. Op. 1. Spr. 713. Ark. 56 [State Archive of Khmelnytskyi region]. [Archival document]. [in Ukrainian].

7. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti. (2024). F. 67. Op. 1. Spr. 403. Ark. 168 [State Archive of Khmelnytskyi region]. [Archival document]. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.012+378

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1212-1223

Щеголєва Тетяна Леонідівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, https://orcid.org/0000-0002-3892-5426

Мисечко Ольга Валеріївна кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, https://orcid.org/0000-0003-4667-6252

МОТИВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ: МЕТОДИ ЗАЛУЧЕННЯ ТА АКТИВІЗАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано мотиваційні підходи до викладання англійської мови для військовослужбовців, що спрямовані на підвищення залучення та активізації здобувачів вищої освіти у навчальному процесі. Визначено, що мотиваційні стратегії є ключовим елементом формування професійної компетентності військових в умовах сучасних глобальних викликів. Розглянуто роль знань іноземної мови як інструменту професійної діяльності, адаптації до інноваційних процесів та міжнародної співпраці. Охарактеризовано стандарти мовної підготовки, зокрема відповідно до STANAG 6001, які встановлюють рівні володіння мовою.

З'ясовано, що формування стійкої мотивації здобувачів є основним завданням викладачів, а ефективність навчання залежить від інтеграції внутрішньої та зовнішньої мотивації. Обґрунтовано доцільність використання інтерактивних методів, таких як рольові ігри, симуляції, мікродіалоги та групові дискусії, які сприяють розвитку комунікативних навичок і ефективному засвоєнню професійно орієнтованого матеріалу. Доведено, що залучення сучасних технологій, включаючи мобільні додатки та онлайн-платформи, значно підвищує ефективність освітнього процесу та гнучкість навчання.

Висновки дослідження підкреслюють вирішальну роль мотивації у залученні здобувачів до навчального процесу та їх активізації. Здатність викладачів адаптувати методи до особливостей військової професії, інтегрувати професійно орієнтовані завдання та застосовувати інтерактивні техніки, такі як рольові ігри, симуляції та ігрові технології, сприяє не лише підвищенню мотивації, а й глибшому засвоєнню мовного матеріалу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Важливими елементами є зворотний зв'язок і системи відзнак, що визнають зусилля військових. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні ефективності інтерактивних технологій та гейміфікації, спрямованих на підвищення мотивації і мовної компетентності, з метою визначення оптимальних стратегій викладання англійської мови для військовослужбовців.

Ключові слова: мотивація, методи активізації, методи залучення, рольові ігри, інтерактивні методи навчання, симуляції.

Shcheholeva Tetiana Leonidivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of English Language Department, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, https://orcid.org/0000-0002-3892-5426

Mysechko Olha Valeriyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of English Language Department, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, https://orcid.org/0000-0003-4667-6252

MOTIVATIONAL APPROACHES TO TEACHING ENGLISH FOR MILITARY: METHODS OF INVOLVEMENT AND ACTIVATION OF STUDENTS

Abstract. The article analyzes motivational approaches to teaching English for military personnel, aimed at increasing the involvement and activation of students in the educational process. It is determined that motivational strategies are a key element in the formation of professional competence of military personnel in the conditions of modern global challenges. The role of foreign language knowledge as a tool for professional activity, adaptation to innovative processes and international cooperation is considered. Language training standards are characterized, in particular according to STANAG 6001, which establish levels of language proficiency.

It is found that the formation of sustainable motivation of students is the main task of teachers, and the effectiveness of training depends on the integration of internal and external motivation. The feasibility of using interactive methods, such as role-playing games, simulations, microdialogues and group discussions, which contribute to the development of communication skills and the effective assimilation of professionally oriented material, is substantiated. It is proven that the involvement of modern technologies, including mobile applications and online platforms, significantly increases the efficiency of the educational process and the flexibility of learning. The conclusions of the study emphasize the crucial role of motivation in involving students in the educational process and their activation. The ability of teachers to adapt methods to the specifics of the military profession, integrate

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

professionally oriented tasks and apply interactive techniques, such as role-playing games, simulations and game technologies, contributes not only to increasing motivation, but also to deeper assimilation of language material. Important elements are feedback and award systems that recognize the efforts of the military. Prospects for further research are to study the effectiveness of interactive technologies and gamification aimed at increasing motivation and language competence, in order to determine the optimal strategies for teaching English to military personnel.

Keywords: motivation, activation methods, engagement methods, role-playing games, interactive teaching methods, simulations.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та постійного розвитку міжнародних відносин вивчення англійської мови набуває особливого значення. У процесі зміцнення взаємодії з Північноатлантичним альянсом, Збройні Сили України послідовно освоюють англійську мову, яка виступає як універсальний засіб комунікації серед військовослужбовців держав-членів НАТО та їхніх партнерів, зокрема України. Володіння англійською мовою є критичним для забезпечення міжнаціональної військової сумісності під час проведення спільних навчань або місій із підтримання миру [14]. Однак, незважаючи на значущість цього аспекту, часто спостерігається недостатня мотивація серед військових до вивчення мови, що обумовлено рядом факторів, включаючи обмеженість часу, високу психологічну напруженість роботи та відсутність адекватних методів навчання, які б враховували специфіку їхньої діяльності.

У зв’язку з цим потребує вивчення ефективності мотиваційних підходів до викладання англійської мови для військовослужбовців, зокрема, методів їх залучення та активізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування мотивації курсантів до навчання іноземній мові у вищих військових навчальних закладах займає ключове місце у наукових дослідженнях з психології, педагогіки та методик викладання. Визначальну роль у цьому процесі відіграють первинні знання, уміння, індивідуальні потреби та інтереси особистості, а також специфіка професійної діяльності/ Різноманітні науковці, серед яких Т. Брик [1], Г. Закрасіна [2], Н. Калинюк [3], вказують на комплексність факторів, що впливають на мотивацію до вивчення мови. Значна увага в сучасних дослідженнях приділяється не лише ідентифікації цих факторів, але й розробці ефективних методів стимулювання стійкої мотивації, яка є необхідною для формування іншомовної компетентності майбутніх військових фахівців. Видатні вчені Я. Крапчатова [5], Н. Лєбошина [1], А. Самелюк [11]зосереджують увагу на необхідності подальших досліджень у цій області. Дослідження, присвячене аналізу фундаментальних аспектів мовної підготовки в навчальних закладах сектору безпеки та оборони, було проведено групою науковців, включаючи Н. Бхіндер, Т. Ваколюк, В. Гончара,

І. Жуковича, О. Мардаренка, Є. Мітькіну, Ю. Пащука, І. Ребрія, І. Самада та В. Харламенка. Основна увага в їхній роботі була зосереджена на ідентифікації та систематизації ключових методів та підходів, що можуть значно підвищити ефективність мовної освіти у сфері оборони. Автори вказали на необхідність інтеграції спеціалізованих мовних курсів, які відповідають унікальним вимогам цієї галузі, та розробки навчальних програм, які б забезпечували високий рівень професійної підготовки.

В рамках вдосконалення навчальних стратегій для військових, ключову увагу приділяють розробці та впровадженню мотиваційних технік, що забезпечують залучення та активізацію слухачів під час вивчення англійської мови.

Мета статті – аналіз та оптимізація мотиваційних підходів до викладання англійської мови для військовослужбовців, що спрямовані на залучення та активізацію слухачів у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Мотиваційні стратегії у навчанні іноземної мови для військовослужбовців є ключовим елементом професійної підготовки в умовах сучасних глобальних викликів. Знання іноземної мови для військових не лише розширює інструментарій професійної діяльності, але й слугує мостом до розуміння міжнародної культури та адаптації до інноваційних процесів, що характеризують сучасне інформаційне суспільство. Акцентування уваги на вивченні іноземних мов стає пріоритетом для обороноздатності країни.

У контексті сучасних оборонних потреб, комунікативна компетентність в іноземній мові є невід'ємною частиною професійної підготовки військовослужбовців. Згідно зі стандартизованою угодою STANAG 6001, визначено рівні володіння мовою, які варіюються від базового рівня (0 рівень – відсутність практичного вміння) до досконалого рівня (5 рівень – досконале володіння, порівнянне з рівнем носія мови) [14].

Основним завданням, яке стоїть перед викладачем англійської мови, окрім розробки практичних занять, є формування у курсантів позитивної стійкої мотивації, здатної спонукати їх до систематичного та наполегливого вивчення мови. Необхідно забезпечити умови для такої мотивації від самого початку навчального процесу, оскільки формування іншомовної комунікативної компетентності є тривалим процесом. Основна мета курсу іноземної мови полягає в адаптації курсантів до умов навчання у вищому військовому навчальному закладі, а також у переорієнтації їхнього вивчення мови для задоволення особистісних та професійних потреб, включаючи можливості для підвищення кваліфікації за кордоном, що сприяє змінам у мотивації їхнього оволодіння мовою.

Мотивація розглядається як усвідомлена ціль індивіда, внутрішня воля, яка стимулює до дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей як у професійній, так і в повсякденній життєвій діяльності. Дослідження мотивації

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

передбачає аналіз причин і факторів, що ініціюють і підтримують активність людини, визначаючи напрямки та забезпечуючи завершеність поведінкового акту [5, с. 37]. Ключову роль у мотивації відіграє особисте бажання навчатися. Якщо у людини є мета та вона усвідомлює важливість її досягнення, то така мотивація може бути надзвичайно сильною [6; 10].

Комунікативне спілкування на іноземній мові в професійному контексті є важливим для майбутніх офіцерів, оскільки дозволяє їм ефективно виконувати професійні завдання відповідно до національних та міжнародних стандартів [2, с. 95]. Серед факторів, що сприяють формуванню стійкої мотивації, виділяють внутрішні та зовнішні. Зовнішня мотивація часто пов'язана з очікуванням заохочень чи уникненням покарань, тоді як внутрішня мотивація сприяє більшій пізнавальній гнучкості та креативності, що веде до позитивних емоцій і підвищення самоповаги [10, с. 71].

Таким чином, навчальна діяльність, яка ґрунтується на внутрішній мотивації, відображає вищий рівень засвоєння матеріалу та спонукає до вирішення складних професійних завдань, оскільки така діяльність стає самоціллю. Важливо, щоб мотиваційні стратегії, які застосовуються під час вивчення англійської мови, були спрямовані на стійку внутрішню мотивацію курсантів, зосереджену на перспективі професійного зростання та успіху у майбутньому.

У контексті нашого дослідження, особливе значення відіграє Теорії самодетермінації, запропоновані Райаном та Дечі у 2000 році, що представляють собою значущий підхід у психології мотивації, що може бути ефективно адаптований для збагачення мотиваційної сфери військовослужбовців. Відповідно до цієї теорії, основними складовими мотивації є автономія, компетентність і зв'язках з оточенням, які є критично важливими для розвитку внутрішньої мотивації.

Використання теорії самодетермінації у військовій освіті може сприяти створенню навчальної моделі, яка не лише підтримує внутрішню мотивацію, але й гармонійно інтегрує зовнішні стимули. Автономія військових у виборі та регуляції своїх навчальних активностей може підвищити їхню зацікавленість і активність у навчанні, роблячи процес менш обмеженим і більш осмисленим.

Залучення до компетентності через систематичні навчальні сесії, які забезпечують необхідні знання та підтримують розвиток мовних навичок, сприяє підвищенню внутрішньої мотивації. Військові, відчуваючи свій прогрес і ефективність у мовному спілкуванні, зміцнюють своє бажання продовжувати навчання.

Важливість соціальних зв'язків і взаємодії, особливо через групові навчальні сесії, де військовослужбовці можуть взаємодіяти, підтримувати одне одного та вчитися у колег, є критичним аспектом для зміцнення командного духу та сприяння мотивації через соціальну взаємодію і підтримку [12, с. 217].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Імплементація цієї моделі може передбачати впровадження індивідуалізованих траєкторій навчання з врахуванням індивідуальних інтересів і потреб військовослужбовців, а також створення мотивуючих взаємозв'язків між навчальними цілями та професійними завданнями військових. Застосування інтерактивних методів та сучасних технологій може також підсилити залученість і мотивацію, а регулярний зворотний зв'язок від інструкторів і товаришів по службі забезпечує визнання зусиль і досягнень військових.

Така інтегрована модель сприяє не тільки ефективному засвоєнню мовних навичок, але й підвищує загальну професійну ефективність військових, готуючи їх до виконання міжнародних завдань і співпраці на новому рівні.

Отже, розглянемо основні методи залучення та активізації слухачів у процесі викладання англійської мови.

Так, контекстуалізація навчального матеріалу відіграє ключову роль у викладанні англійської мови для військових, оскільки специфіка їхньої професійної діяльності вимагає не тільки знань загального характеру, але й уміння використовувати мову в контекстах, що мають пряме відношення до їхніх оперативних завдань. Особлива увага до професійно орієнтованих тем, таких як міжнародне гуманітарне право, миротворчі операції, військова термінологія та інші специфічні аспекти військової діяльності, дозволяє військовослужбовцям краще розуміти цінність навчання та його безпосередній вплив на їх професійну ефективність.

Залучення англійської мови як інструмента для вирішення конкретних задач, що стоять перед військовими під час міжнародних місій, не тільки збільшує мотивацію до вивчення, але й сприяє глибшому засвоєнню матеріалу. Використання мови в контексті реальних операційних сценаріїв допомагає формувати у військовослужбовців необхідні комунікативні навички, що є критично важливими для ефективної взаємодії та виконання міжнародних завдань. Такий підхід не лише розширює мовний досвід особового складу, але й забезпечує їх здатність до адекватної реакції у складних міжкультурних та оперативних умовах.

Значущість такого підходу до викладання мови відображається в збільшенні мотивації військовослужбовців через осмислення ролі англійської мови у їх професійній діяльності. Інтеграція англійської мови в професійну сферу стимулює розвиток особистісних та професійних якостей військових, роблячи процес навчання не тільки корисним, але й невіддільним від їх загальної підготовки.

Dирішальну роль у підвищенні ефективності освітніх процесів, особливо у контексті підготовки військових відіграють sнтерактивні методи навчання. Рольові ігри, симуляції та інтерактивні дискусії не лише сприяють активному залученню учасників, але й дозволяють практично застосувати мовні навички в умовах, які максимально наближені до реальних ситуацій, з якими військовослужбовці можуть зіткнутися під час служби.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Застосування рольових ігор у навчальному процесі дозволяє військовим моделювати специфічні сценарії, в яких вони можуть використовувати англійську мову для вирішення конкретних задач, таких як ведення переговорів, виконання команд та взаємодія з міжнародними партнерами. Так, І. Ребрій акцентує увагу на значенні рольових ігор у процесі викладання англійської мови для курсантів. Рольові ігри, як він зазначає, є формою ігрового завдання, де учасники розподіляються за різними ролями та відтворюють сценарії спілкування, які відповідають певній темі. В цьому процесі рідко коли сценарії є однозначно позитивними або легкими, що додає реалістичності навчальному досвіду [8, с. 182].

На прикладі теми «Внутрішні комунікації у штабах», курсанти можуть вживатися в ролі журналістів, які проводять інтерв'ю з офіцерами штабу. Вони запитують про організацію та склад штабу, водночас вносячи інформацію про функції різних підрозділів та запитуючи про підтвердження чи спростування цієї інформації. Таке завдання дозволяє курсантам не тільки закріпити знання, але й розвинути вміння ставити питання, висловлювати свої думки, та реагувати на коментарі співрозмовника.

Інший сценарій рольової гри може бути пов'язаний з темою «Основні аспекти видачі бойових наказів», де курсантам пропонується роль наставників для новачків, які складають бойові накази. Курсанти надають поради, обговорюють ключові аспекти наказу, і наполягають на своїх поглядах, що розвиває їх здатності до аргументації та переконання.

У контексті теми «Планування воєнних операцій», курсанти можуть брати участь у прослуховуванні стандартних діалогів між офіцерами, заповнювати пропуски в тексті, що сприяє розумінню військової лексики, і в подальшому – складати власні діалоги на основі заслуханого, формуючи таким чином розмовні навички на конкретні військові теми.

Окреслені методи рольових ігор сприяють глибокому засвоєнню мовного матеріалу та розвитку комунікативних навичок, важливих для військової професії, дозволяючи курсантам ефективно застосовувати англійську мову в професійних ситуаціях.

Метод створення мікродіалогів є ефективним інструментом у процесі викладання іноземної мови, особливо в контексті підготовки до спілкування у спеціалізованих галузях, таких як авіація. Наприклад, можливий сценарій, у якому курсанти моделюють ситуації з теми «Аварійні процедури в авіації» («Emergency procedures in aviation»), виконуючи ролі льотчика, інженера, і диспетчера. Вони відпрацьовують комунікацію в умовах, де один з учасників зіткнувся з надзвичайною ситуацією і потребує поради.

Важливим аспектом таких мікродіалогів є використання умовних висловлювань для формулювання порад, таких як: *«What should I do if I lose communication? What would you advise me to do in case of an engine failure?»* Відповіді, які надаються, мають бути логічно обґрунтованими та конструктив-

ними, наприклад, «*If you lose communication, try to restore it using the secondary system. If the engine fails, follow the emergency checklist*».

Радник у таких діалогах спочатку перефразує викладену проблему для підтвердження розуміння ситуації, як-от: *«If you encounter an engine failure, first, try to stabilize the aircraft and then proceed with the emergency protocol»*. Даний підхід допомагає забезпечити, що порада відповідає контексту проблеми та всі учасники розуміють виклик, з яким стикнувся їхній колега.

Використання ігрових технологій у навчальному процесі, за твердженням В. Харламенка, є ключовим компонентом, який дозволяє зосередити увагу на мовленнєвій активності студентів, відходячи від стандартних і часто монотонних занять [13, с. 232]. Такий підхід сприяє не тільки більш ефективному засвоєнню мови, але й підтримує високий рівень мотивації та зацікавленості серед курсантів.

Симуляції, що відтворюють реальні військові операції або миротворчі місії, забезпечують учасникам можливість використовувати англійську мову в контексті, що вимагає швидкого прийняття рішень та адаптації до змінюваних обставин. Це сприяє формуванню здатності швидко переключатися між різними мовними режимами та використовувати мову як засіб ефективної комунікації під тиском, що є типовим для військових умов.

Інтерактивні дискусії, з іншого боку, відіграють ключову роль у розвитку аргументаційних здібностей та вдосконаленні вміння структуровано висловлювати свої думки англійською мовою. Участь у дискусіях на актуальні професійні теми, такі як правила ведення бойових дій, етика конфлікту або міжнародні відносини, забезпечує глибше розуміння мови як інструменту міжнародної взаємодії та співпраці [8].

Таким чином, використання інтерактивних методів навчання забезпечує комплексний підхід до вивчення англійської мови військовими, активно залучаючи їх до процесу навчання та забезпечуючи практичне застосування набутих знань і навичок у реалістичних умовах, що не лише покращує мовну компетенцію, але й підвищує загальну оперативну готовність і професійну ефективність військовослужбовців.

Технологічна підтримка стає все більш важливою у сфері викладання мов, зокрема англійської для військовослужбовців, оскільки дозволяє забезпечити постійне та ефективне навчання в умовах, коли традиційні методи можуть бути обмежені часом та місцем. Використання мобільних додатків та онлайн-платформ забезпечує військовим можливість вивчати мову в режимі реального часу, незалежно від їхнього розташування або доступу до стаціонарних навчальних класів. Ці технології дозволяють користувачам самостійно керувати своїм навчальним процесом, встановлюючи власний темп та вибираючи зміст, що відповідає їхнім індивідуальним потребам і професійним завданням.

Крім того, інтеграція відеоігор, які включають мовні завдання в якості частини геймплея, відкриває нові можливості для підтримки мотивації та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

залученості у навчанні [7, с. 80]. Такі ігрові додатки не тільки сприяють веселому та залучаючому способу навчання, але й стимулюють регулярне використання мовних навичок через ігрові механіки, що вимагають від гравців застосування англійської мови для досягнення ігрових цілей. Крім того, ігри можуть включати різноманітні сценарії, від простих словникових вправ до комплексних комунікативних завдань, які моделюють реальні життєві ситуації, з якими можуть зустрічатися військовослужбовці.

Використання цих технологічних засобів не тільки підвищує доступність та гнучкість навчального процесу, але й значно підвищує його ефективність, забезпечуючи більш високий рівень залученості та взаємодії з навчальним матеріалом. Таким чином, технологічна підтримка відіграє ключову роль у сучасному підході до викладання мов військовим, дозволяючи їм не тільки підтримувати постійний інтерес до навчання, але й забезпечувати постійний розвиток мовних навичок, необхідних для виконання їхніх професійних завдань на міжнародному рівні.

Залучення та активізація військовослужбовців у процес навчання англійської мови може бути значно підвищена за допомогою ефективного застосування зворотного зв'язку та систем відзнак [9, с. 231]. Регулярний зворотний зв'язок є критичним компонентом навчального процесу, оскільки він не тільки допомагає учням усвідомити свої успіхи та області для покращення, але й сприяє їх мотивації та залученості. Військові, які регулярно отримують конструктивний зворотний зв'язок від своїх інструкторів, здатні більш ефективно визначати та коригувати свої слабкі сторони, що веде до постійного покращення мовних навичок.

Системи відзнак, які можуть бути як формальними, так і неформальними, також відіграють важливу роль у мотиваційному процесі. Формальні відзнаки, такі як сертифікати та нагороди, надають відчуття досягнення та визнання зусиль, витрачених на навчання. Зазначені елементи можуть бути особливо значущими в мілітаризованому контексті, де такі форми визнання можуть впливати на кар'єрне зростання та професійний розвиток. Неформальні відзнаки, включно з визнанням від командирів та колег по службі, також мають велике значення, оскільки вони стимулюють соціальне визнання та підтримку в середовищі, де командний дух та товаришування відіграють вирішальну роль.

Впровадження цих методів у систему навчання англійської мови для військових може значно підвищити їхню мотивацію та активізацію, сприяючи не тільки мовному розвитку, але й загальній взаємодії та згуртованості військових колективів. Через це військовослужбовці не тільки покращують свої мовні навички, але й розвивають взаємоповагу та взаємодопомогу, що є ключовими для ефективної військової служби.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження мотиваційних підходів до викладання англійської мови для військових вказує

на вирішальну роль мотивації у залученні та активізації у навчальному процесі. Ефективне викладання мови військовослужбовцям залежить від здатності викладачів адаптувати методи навчання до специфіки військової професії, інтегрувати професійно орієнтовані завдання та використовувати інтерактивні техніки. Застосування таких методів, як рольові ігри, симуляції, ігрові технології, та включення реалістичних контекстів, що відображають військові операції, сприяє не тільки глибшому засвоєнню мови, але й підвищенню мотивації та активності військових. Крім того, важливу роль у залученні та підтримці мотивації відіграють систематичний зворотний зв'язок і системи відзнак, які визнають зусилля та досягнення військовослужбовців. Врахування індивідуальних інтересів та потреб здобувачів в навчанні також є ключовим для підвищення їхньої зацікавленості та активності. Таким чином, мотиваційні підходи до викладання англійської мови повинні бути інтегровані в загальну структуру військової підготовки, щоб забезпечити високу якість навчального процесу та професійну ефективність військовослужбовців.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні ефективності інтерактивних технологій та гейміфікації в навчальних процесах, що сприяють залученню та активізації здобувачів, з метою ідентифікації оптимальних стратегій для підвищення мотивації та мовної компетентності військовослужбовців.

Література

1. Брик Т. О., Лєбошина Н.В. Формування стійкої мотивації до вивчення іноземної мови у курсантів ВВНЗ. *Наук. записки каф. педагогіки.* 2016. Вип. 39. С. 25-29.

2. Закрасіна Г., Осадчук Н. Чинники розвитку стійкої мотивації курсантів до формування іншомовної компетентності в умовах дистанційної форми навчання. *Нові технології навчання*. 2020. № 93. С. 91-97.

3. Калинюк Н., Лемешко О. Розвиток навчальної мотивації курсантів до вивчення іноземної мови. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія педагогічні науки.* 2022. Вип. №28 (1). С.74-89.

4. Канова Л. П. Основні форми та методи навчання курсантів іноземної мови у вищому військовому навчальному закладі. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки.* 2011. Вип. 57. С. 153-157.

5. Крапчатова Я. А. Методи кооперативного навчання говоріння англійською мовою курсантів сектору безпеки. *Інноваційна педагогіка.* 2024. Вип. 70. Том. 1. С. 35-38.

6. Масліч Н. Я., Масліч А.В. Мотивація курсантів військовової академії до вивчення іноземної мови. *Інноваційна педагогіка.* 2024. Вип. 72. С. 80-84

7. Матвіяс О. Сучасні підходи до методики викладання англійської мови у вищих навчальних закладах. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». 2023.* Вип. 4. С. 77-85.

8. Ребрій І.М. Сучасні методи навчання англійської мови для військових потреб. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил.* 2018, Вип. 1(55). С. 180-184].

9. Романишина, Л. Сучасні методи навчання англійської мови курсантів вищих військових навчальних закладів України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал.* Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2020. № 10 (104). С. 226–235

10. Романюк В., Квась М. Мотивація у формуванні іншомовної комунікативної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів. Н*ауковий вісник Київського інституту національної гвардії України.* 2023. №2. С. 70-78.

11. Самелюк А. Дослідження мотивації до вивчення іноземної мови у курсантів вищих військових навчальних закладів (військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки.* 2022. Вип. 2 (50). С. 17-23.

12. Тадеєва, Т. В. Теорія самодетермінації Дісі-Раяна і навчальна мотивація. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка.* Тернопіль, 2012. № 3. С. 213-221

13. Харламенко В. Б. Упровадження інтерактивних методів навчання при вивченні іноземної мови у вищому начальному закладі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* 2015. Вип.132. С.231-234

14. STANAG 6001 (Edition 4) Language Proficiency Levels. Available at: www,mod. gov.rs/stanag/ srpski_stanag_6001/STANAG%206001%20Edt%204%20LANGUAGEPROFICIENCY%20LEVELS.pdf (дата звернення: 18.01.2025)

References

1. Bryk T. O., Lieboshyna N.V. (2016)Formuvannia stiikoi motyvatsii do vyvchennia inozemnoi movy u kursantiv VVNZ [Formation of sustainable motivation for learning a foreign language among cadets of higher educational institutions]. Nauk. zapysky kaf. Pedahohiky, 39, 25-29. [in Ukrainian].

2. Zakrasina H., Osadchuk N. (2020) Chynnyky rozvytku stiikoi motyvatsii kursantiv do formuvannia inshomovnoi kompetentnosti v umovakh dystantsiinoi formy navchannia [Factors for the development of sustainable motivation of cadets to form foreign language competence in conditions of distance learning]. *Novi tekhnolohii navchannia*, 93, 91-97. [in Ukrainian].

3. Kalyniuk N., Lemeshko O. (2022) Rozvytok navchalnoi motyvatsii kursantiv do vyvchennia inozemnoi movy [Development of educational motivation of cadets to learn a foreign language]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia pedahohichni nauky*, 28 (1), 74-89. [in Ukrainian].

4. Kanova L. P. (2011) Ocnovni formy ta metody navchannia kursantiv inozemnoi movy u vyshchomu viiskovomu navchalnomu zakladi [Main forms and methods of teaching foreign language to cadets in a higher military educational institution]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauky*, 57, 153-157. [in Ukrainian].

5. Krapchatova Ya. A. (2024) Metody kooperatyvnoho navchannia hovorinnia anhliiskoiu movoiu kursantiv sektoru bezpeky [Methods of cooperative teaching of English speaking to cadets of the security sector]. *Innovatsiina pedahohika*, 70 (1), 35-38. [in Ukrainian].

6. Maslich N. Ya., Maslich A.V. (2024) Motyvatsiia kursantiv viiskovovoi akademii do vyvchennia inozemnoi movy [Motivation of cadets of the military academy to study a foreign language]. *Innovatsiina pedahohika*, 72, 80-84. [in Ukrainian].

7. Matviias O. (2023) Suchasni pidkhody do metodyky vykladannia anhliiskoi movy u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Modern approaches to the methodology of teaching English in higher educational institutions]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia»*, 4, 77-85. [in Ukrainian].

8. Rebrii I.M. (2018) Suchasni metody navchannia anhliiskoi movy dlia viiskovykh potreb [Modern methods of teaching English for military needs]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl.*, 1(55), 180-184. [in Ukrainian].

9. Romanyshyna L. (2020) Suchasni metody navchannia anhliiskoi movy kursantiv vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladiv Ukrainy [Modern methods of teaching English to cadets of higher military educational institutions of Ukraine]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii : naukovyi zhurnal*. Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka, 10 (104), 226–235 [in Ukrainian].

10. Romaniuk V., Kvas M. (2023) Motyvatsiia u formuvanni inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti kursantiv vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladiv [Motivation in the formation of foreign language communicative competence of cadets of higher military educational institutions]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho instytutu natsionalnoi hvardii Ukrainy*, 2, 70-78. [in Ukrainian].

11. Sameliuk A. (2022) Doslidzhennia motyvatsii do vyvchennia inozemnoi movy u kursantiv vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladiv (viiskovykh navchalnykh pidrozdiliv zakladiv vyshchoi osvity) [Research on the motivation to study a foreign language among cadets of higher military educational institutions (military educational units of higher education institutions)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky*, 2 (50), 17-23. [in Ukrainian].

12. Tadeieva, T. V. (2012) Teoriia samodeterminatsii Disi-Raiana i navchalna motyvatsiia [Disi-Ryan's theory of self-determination and educational motivation]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser. Pedahohika*. Ternopil, 3, 213-221 [in Ukrainian].

13. Kharlamenko V. B. (2015) Uprovadzhennia interaktyvnykh metodiv navchannia pry vyvchenni inozemnoi movy u vyshchomu nachalnomu zakladi [Introduction of interactive teaching methods in studying a foreign language in a higher educational institution]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky*, 132, 231-234. [in Ukrainian].

14. STANAG 6001 (Edition 4) Language Proficiency Levels. Available at: www,mod. gov.rs/stanag/ srpski_stanag_6001/STANAG%206001%20Edt%204%20LANGUAGEPROFICIENCY%20LEVELS.pdf (дата звернення: 18.01.2025)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 37.036.1:004.738.5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1224-1240

Юрій Раїса Федорівна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри біофізики, медичної апаратури та інформатики, Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-5917-9370

Коваль Борис Федорович, старший викладач кафедри біофізики, медичної апаратури та інформатики, Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0003-3856-6440

Вуж Тетяна Євгенівна доцент кафедри біофізики, медичної апаратури та інформатики, Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-7087-6978

ОЦІНКА ВПЛИВУ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА МОТИВАЦІЮ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В ЗМІШАНОМУ НАВЧАННІ

Анотація. Метою дослідження є визначення впливу цифрових інструментів на мотивацію здобувачів вищої освіти в змішаному освітньому процесі. Змішане навчання, яке поєднує традиційні та цифрові методи, створює адаптивне середовище, що відповідає викликам сучасності, зокрема умовам пандемії та воєнних дій.

Методологія дослідження передбачала аналіз літератури для вивчення теоретичних підходів до цифрових інструментів та мотивації здобувачів, зокрема медичних спеціальностей, детальний розгляд впливу конкретних цифрових інструментів на мотивацію, синтез отриманих результатів для розробки нових підходів і рекомендацій щодо використання цих інструментів у навчанні, а також узагальнення даних для формулювання висновків про ефективність цифрових технологій у змішаному навчанні.

Наголошено на важливості мотивації до навчання в здобувачів вищої освіти всіх напрямів підготовки, зокрема й медичного. Саме мотивація є основою для професійного саморозвитку, поглиблення знань і вдосконалення практичних навичок майбутніх медичних працівників. Зазначається, що цифрові технології можуть стати дієвим інструментом для підтримки та підвищення мотивації. Особливий акцент зроблено на можливостях платформ, які застосовуються для формування мотивації в здобувачів освіти медичних спеціальностей. Зазначено, що використання новітніх цифрових технологій, таких як інтерактивні симулятори, наприклад, Body Interact, медичні додатки,

зокрема 3D4Medical, Complete Anatomy тощо, сприяє підвищенню зацікавленості, а персоналізація навчання допомагає формувати внутрішню мотивацію. Водночас впровадження таких інструментів вимагає додаткових зусиль на опанування технологій та забезпечення технічної підтримки.

Висновки дослідження підтверджують ефективність цифрових інструментів у змішаному навчанні для підвищення мотивації здобувачів освіти, зокрема медичних спеціальностей. Рекомендовано забезпечити підвищення рівня цифрової компетентності викладачів, створення стійкої системи технічної підтримки та розроблення політик, що сприятимуть гармонійному поєднанню традиційних і цифрових методів навчання.

Ключові слова: змішане навчання, інтерактивне середовище, віртуальні середовища, цифрові технології, цифрова дидактика, цифрова освіта.

Yuriy Rayisa Fedorivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Biophysics, Informatics and Medical Equipment, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-5917-9370

Koval Boris Fedorovich Senior lecturer of the Department of Biophysics, Informatics and Medical Equipment, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0003-3856-6440

Vuzh Tatiana Yevgenivna Associate Professor of the Department of Biophysics, Informatics and Medical Equipment, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-7087-6978

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF DIGITAL TOOLS ON STUDENT MOTIVATION IN BLENDED LEARNING

Abstract. The purpose of the study is to determine the impact of digital tools on the motivation of higher education students in the blended learning process. Blended learning, which combines traditional and digital methods, creates an adaptive environment that meets the challenges of modernity, in particular the conditions of a pandemic and hostilities.

The research methodology included an analysis of the literature to study theoretical approaches to digital tools and the motivation of students, in particular medical specialties, a detailed consideration of the impact of specific digital tools on motivation, a synthesis of the results obtained to develop new approaches and recommendations for the use of these tools in education, as well as a generalization of data to formulate conclusions about the effectiveness of digital technologies in blended learning.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The importance of motivation for learning among higher education students of all areas of training, including medical, is emphasized. Motivation is the basis for professional self-development, deepening knowledge and improving practical skills of future medical professionals. It is noted that digital technologies can become an effective tool for supporting and increasing motivation. Particular emphasis is placed on the capabilities of platforms used to motivate medical students. It is noted that the use of the latest digital technologies, such as interactive simulators, medical applications, for example Body Interact, in particular 3D4Medical, Complete Anatomy, etc., helps to increase interest, and personalization of learning helps to form intrinsic motivation. At the same time, the implementation of such tools requires additional efforts to master technologies and provide technical support.

The study findings confirm the effectiveness of digital tools in blended learning to increase the motivation of students, in particular medical students. It is recommended to ensure an increase in the level of digital competence of teachers, create a sustainable system of technical support, and develop policies that will promote a harmonious combination of traditional and digital teaching methods focused on the specifics of medical education.

Keywords: blended learning, interactive environment, virtual environments, digital technologies, digital didactics, digital education.

Постановка проблеми. В умовах швидкого розвитку цифрових технологій освіта зазнає суттєвих трансформацій, зокрема в аспекті змішаного навчання, яке інтегрує традиційні підходи до викладання з цифровими інструментами. Це вимагає ретельного аналізу впливу таких інструментів на основні аспекти освітнього процесу, зокрема на мотивацію здобувачів освіти. Мотивація – це чинник успішного навчання, оскільки без достатнього рівня зацікавленості здобувачів освіти будь-яка освітня методика є малоефективною.

Попри численні наукові роботи у сфері цифровізації освіти, існують суттєві прогалини в розумінні того, як саме конкретні цифрові інструменти впливають на мотивацію учасників освітнього процесу в різних соціокультурних та освітніх контекстах. Зокрема, недостатньо дослідженими залишаються питання налаштування цифрових платформ під індивідуальні потреби здобувачів освіти, зв’язок між геймифікацією та тривалою зацікавленістю в процесі навчання, а також небезпеки, пов’язані з інформаційним перевантаженням та технічними труднощами. Ці аспекти стають особливо актуальними в умовах поширення дистанційного навчання та його поєднання з традиційними формами викладання.

Актуальність дослідження визначається потребою у створенні ефективних стратегій використання цифрових інструментів для підвищення мотивації здобувачів вищої освіти, зокрема медичного напряму. У сучасному світі, де технології стають невіддільною частиною життя, зростає значення

здатності освітньої системи адаптуватися до нових умов. Це передбачає як теоретичне осмислення впливу цифрових інструментів, так і їхню практичну інтеграцію в освітній процес. Дослідження також може сприяти розвитку нових підходів до викладання, які враховуватимуть сучасні потреби здобувачів вищої освіти, такі як гнучкість, інтерактивність та персоналізація навчання.

Подальше вивчення цієї теми є значущим і з огляду на сучасні виклики у сфері освіти, серед яких зниження уваги здобувачів вищої освіти під час використання традиційних методів навчання, зростання конкуренції серед освітніх установ та необхідність розвитку цифрових компетенцій у здобувачів вищої освіти й викладачів. Дослідження впливу цифрових інструментів на мотивацію дасть змогу не лише заповнити наявні прогалини в науковому дискурсі, але й запропонувати практичні рекомендації для підвищення якості освітнього процесу. Це стане вагомим внеском у розробку інноваційних рішень для сучасної освіти та забезпечить її відповідність актуальним вимогам суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження, присвячені впровадженню цифрових технологій у змішане навчання, особливо в закладах освіти медичного спрямування, наголошують на важливості підтримання мотивації здобувачів вищої освіти. Так, В. Ю. Ільїна-Стогнієнко, Р. Ф. Юрій, І. В. Бабік основною складовою академічної успішності здобувачів освіти медичних спеціальностей визначають мотивацію, оскільки вона допомагає розвивати як загальні, так і професійні компетентності, що визначають подальший успіх у кар'єрі [1]. Науковці Р. Ф. Юрій, Б. Ф. Коваль *аналізують навчальну мотивацію здобувачів різних курсів медичних закладів вищої освіти для визначення факторів, що впливають на ефективність навчання та професійний розвиток майбутніх медиків. Автори вказують на зміну мотивації здобувачів медичних закладів вищої освіти залежно від курсу навчання* [2]. У роботі [3], авторами якої є Р. Юрій, В. Ільїна-Стогнієнко та Л.Ковтун, розроблено напрями подолання проблем, пов'язаних із впровадженням інноваційних методів навчання при підготовці майбутніх медиків; виокремлено проблеми, які уповільнюють процес упровадження інноваційних методів навчання та запропоновано шляхи їх розв'язання. У статті вперше запропоновано практичні шляхи подолання проблем, що мають негативний вплив на впровадження інноваційних методів навчання. За результатами дослідження встановлено, що інноваційні методи підготовки студентів-медиків – це технології навчання, засновані на впровадженні нових способів взаємодії педагога та здобувача освіти.

Інтеграція цифрових технологій у змішане навчання є важливим і актуальним підходом для посилення мотивації здобувачів освіти всіх спеціальностей, оскільки сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу та адаптації до сучасних вимог інформаційного суспільства. Інноваційні аспекти

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

використання технологій в освітньому процесі розглядала С. Литвинова, яка вивчала застосування 360-градусного відео в змішаному навчанні [4]. Авторка стверджує, що такі відеоматеріали дозволяють отримати практичний досвід, навіть якщо здобувачі не можуть фізично бути присутніми на місці, що полегшує опанування складних концепцій. Учені В. Мізюк, М. Дмитрієва та Є. Абросімов аналізували ефективність стратегій поєднання традиційного навчання з онлайн-компонентами, акцентуючи на необхідності врахування індивідуальних потреб здобувачів вищої освіти для досягнення оптимальних результатів [5].

Практичний аспект упровадження віртуальних технологій висвітлила Ю. Сотніченко, досліджуючи використання віртуальних лабораторій у підготовці телекомунікаційних спеціалістів [6]. Науковиця доводить, що такі лабораторії сприяють набуттю здобувачами вищої освіти практичних навичок навіть за умови наявності обмежених ресурсів.

Разом із тим В. Кеменяш розробив модель підготовки здобувачів вищої освіти правничого профілю в змішаному форматі, що допомагає розвивати аналітичне мислення та професійні компетентності [7].

Б. Шевчук досліджував можливості проєктування та впровадження віртуального освітнього середовища для підготовки майбутніх педагогів, доводячи ефективність таких платформ для організації самостійної роботи [8]. Водночас І. Клєопа, С. Кирилащук, М. Ковальчук та О. Прозор зосередилися на інноваційних технологіях організації самостійної роботи з вищої математики, запропонувавши чіткі критерії оцінювання її ефективності [9].

Науковці Р. Юрій, А. Краснова та Ю.Тиравська [10] запропонували систематичний огляд поняття «геймифікація», а також розглянули технології спеціальних освітніх ігор, мобільних програм та віртуальної симуляції, які можна використовувати для доклінічної та клінічної підготовки майбутніх фахівців освітньої царини. Наявні дані були представлені з погляду можливих переваг медичної освіти з використанням елементів геймифікації. Геймифіковані платформи містять навчальні ігри, мобільні медичні програми та віртуальні сценарії пацієнтів. Геймифікація може покращити навчання, взаємодію та співпрацю, також може допомогти у сприянні безпечному прийняттю рішень щодо охорони здоров’я, дистанційному навчанні, аналітиці навчання та швидкому зворотному зв’язку. У результаті все більше закладів вищої медичної освіти включають у свої програми активне навчання з технологіями та засоби мультимедійної освіти.

Таким чином, сучасні дослідження підтверджують, що інтеграція цифрових технологій і нових методик у змішане навчання є визначальним фактором у підвищенні якості освіти, розвитку фахових компетентностей здобувачів вищої освіти й створенні більш інклюзивного та мотивувального освітнього середовища.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Метою статті є вивчення впливу цифрових інструментів на мотивацію здобувачів освіти в контексті змішаного навчання.

Завдання роботи:

1. Проаналізувати вплив використання цифрових інструментів на мотивацію здобувачів вищої освіти в змішаному навчанні, виявивши основні позитивні та негативні аспекти їхнього застосування.
2. Окреслити основні чинники, що впливають на ефективність цифрових інструментів у підвищенні мотивації здобувачів освіти, та здійснити аналіз їхньої практичної цінності для покращення якості освітнього процесу, зокрема в контексті підготовки майбутніх фахівців медичної галузі.
3. Визначити труднощі, пов’язані із впровадженням цифрових інструментів у змішане навчання, та запропонувати способи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками цифрові технології суттєво змінили підхід до освітнього процесу. Запровадження карантинних обмежень, які охопили весь світ, стало серйозним випробуванням для всіх учасників освітнього процесу. Одним зі способів подолання цих труднощів стало активне використання цифрових інструментів в освіті, а змішане навчання сьогодні розглядається як перспективний напрям розвитку сучасної освіти.

Змішане навчання також відоме під іншими назвами, такими як «гібридне навчання» (hybrid), «комбіноване навчання» (mixed-mode) чи «інтегроване навчання» (web-enhanced). Ці терміни позначають поєднання методів і підходів онлайн-освіти з традиційними формами навчання. Саме поняття походить від англійського слова «blend», яке означає «поєднувати», що точно відображає сутність цього формату освіти.

Такий підхід об’єднує цифрові засоби навчання з традиційними методами викладання. Він охоплює роботу в групах, самостійну діяльність (як в аудиторії, так і онлайн), використання цифрових освітніх інструментів, а також збагачення очних занять інтерактивними та зручними ресурсами.

Інтеграція звичайного заняття з використанням комп’ютера дає можливість викладачу частково делегувати рутинну роботу техніці, що робить процес навчання цікавішим, різноманітнішим та ефективнішим. Наприклад, записування визначень, теорем та інших важливих елементів матеріалу стає значно швидшим, адже викладач може просто вивести потрібну інформацію на екран, а здобувачі освіти – одразу її зафіксувати, не чекаючи повторень. Використання комп’ютерних тестів і діагностичних інструментів на заняттях забезпечує викладачу швидке отримання об’єктивної інформації про рівень опанування матеріалу всіма здобувачами освіти, що дає змогу оперативно вносити необхідні корективи в освітній процес.

Крім того, застосування сучасних технологій сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти. Інтерактивні завдання, візуалізація навчального матеріалу та швидкий зворотний зв’язок за допомогою комп’ютерних систем

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

викликають у здобувачів освіти більше зацікавленості й допомагають зберегти їхню увагу впродовж усього заняття. Це стимулює самостійне навчання та активну участь у процесі.

Актуальність використання цифрових технологій та їхньої інтеграції в освітній процес є важливим питанням сучасної педагогічної науки. Цифрові інструменти сприяють підвищенню мотивації здобувачів вищої освіти через застосування електронних підручників, інтерактивних інформаційних технологій, які об'єднують текст, графіку, звук, відео та доповнену реальність. Поєднання традиційних методів навчання з цифровими елементами, такими як презентації, комп'ютерні ігри та інтерактивні вправи, підвищує залученість здобувачів вищої освіти, скорочує час на опанування матеріалу та стимулює інтерес до сучасних технологій.

Варто зазначити, що ефективність цифрової освіти залежить від умотивованості здобувачів вищої освіти, їхньої здатності до самоорганізації, об'єктивного оцінювання власних можливостей та диференціювання ресурсів та інформації. Ці компетентності мають формуватися ще в школі та підтримуватися в закладах вищої освіти. У такому випадку цифрова освіта допомагає опанувати навички цифрової комунікації, роботи в цифровому середовищі, користування сучасними пристроями та освітніми ресурсами, а також розвивати здатність до безперервної самоосвіти та професійного саморозвитку. Індивідуальна освітня траєкторія дає можливість здобувати знання, враховуючи особисті інтереси та потреби.

Змішане навчання, яке активно обговорюється в сучасній науковій та освітній літературі, поєднує очну форму з онлайн та офлайн-форматами. Теоретичний матеріал можна опановувати самостійно, як в аудиторії, так і поза нею, тоді як практичні навички формуються в процесі самостійної або групової роботи із застосуванням активних методів навчання. У цьому форматі викладач виконує роль тьютора, який керує, консультує та створює навчальні ситуації, сприяючи підвищенню ефективності освітнього процесу [13, с.132–133].

У таблиці 1 наведено можливості та виклики, які виникають при використанні цифрових інструментів у змішаному навчанні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1

Переваги та недоліки застосування цифрових інструментів у змішаному навчанні

Переваги	Недоліки
Доступність 24/7: здобувачі освіти можуть отримувати доступ до матеріалів та завдань у будь-який час, що сприяє гнучкості освітнього процесу	**Технічні проблеми**: неполадки в інтернет-з'єднанні, помилки в програмному забезпеченні або несумісність пристроїв можуть перешкоджати процесу навчання
Інтерактивність: можливість використання мультимедійних інструментів, таких як відео, графіка, віртуальні лабораторії, для покращення розуміння матеріалу	**Залежність від технологій**: необхідність наявності сучасних пристроїв та інтернет-з'єднання може створювати проблеми для здобувачів освіти з обмеженим доступом до технологій
Персоналізація навчання: цифрові інструменти дають змогу адаптувати матеріал під потреби здобувачів освіти, надаючи індивідуальні рекомендації та завдання	**Складність для викладачів**: потреба в часі та навичках для створення, адміністрування та моніторингу онлайн-завдань та ресурсів
Можливість спільної роботи: використання онлайн-платформ для групових проєктів, обговорень та обміну ідеями між здобувачами освіти	**Перевантаження інформацією**: надмірне використання цифрових інструментів може призвести до перевантаження здобувачів освіти, що впливає на концентрацію та сприйняття матеріалу
Автоматизація оцінювання: швидке й ефективне оцінювання за допомогою тестів, анкет, автоматичних систем моніторингу результатів	**Відсутність особистого контакту**: відсутність безпосереднього спілкування з викладачем або іншими здобувачами освіти може призвести до відчуття ізоляції або труднощів в освітньому процесі
Гнучкість форматів навчання: можливість поєднання онлайн-занять із традиційними, що дозволяє комбінувати різні стилі навчання	**Зниження мотивації**: через відсутність фізичної присутності та контролю викладачів деякі здобувачі освіти можуть втратити інтерес до навчання
Миттєвий зворотний зв'язок: здобувачі освіти можуть отримувати відгуки на свої завдання від викладачів або системи одразу після виконання	**Небезпека шахрайства**: можливість списування або нечесного виконання завдань в умовах цифрового навчання

Джерело: розроблено авторами

Безумовно, мотивація є важливим чинником для здобувачів вищої освіти всіх спеціальностей, однак для майбутніх медичних фахівців вона має особливе значення. Саме мотивація є основою для їхнього професійного саморозвитку, поглиблення знань і вдосконалення практичних навичок, що є надзвичайно важливим у підготовці до відповідальної та інтенсивної діяльності в медичній сфері. Вона визначає рівень залученості до освітнього процесу та готовність відповідати викликам сучасної медицини. Цифрові технології можуть стати дієвим інструментом для підтримки та підвищення мотивації, проте їх застосування має враховувати особливості медичної освіти.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Однією з таких технологій є 360-градусне відео, яке забезпечує імерсивний та інтерактивний освітній досвід для кожного здобувача вищої освіти. 360-градусне відео належить до категорії імерсивних технологій, які створюють ефект присутності користувача в іншому реальному чи штучному середовищі. Ця технологія дедалі частіше використовується як ефективний інструмент у медичній освіті, надаючи унікальні можливості для інтерактивного навчання та підвищення рівня залучення здобувачів. Цей формат забезпечує створення реалістичних сценаріїв, які максимально наближають процес навчання до практичних умов професійної діяльності. Майбутні фахівці медичної галузі отримують змогу «перебувати» безпосередньо в операційній, лабораторії або кабінеті пацієнта. Це особливо важливо для відтворення складних клінічних випадків або моделювання надзвичайних ситуацій, що потребують негайної реакції. Завдяки можливості огляду з усіх ракурсів 360-градусне відео дозволяє детально вивчати анатомічні структури, складні процедури чи послідовність дій під час маніпуляцій. Особливе значення ця технологія має для формування навичок командної роботи. Використовуючи 360-градусне відео, можна моделювати діяльність медичних команд, акцентуючи на важливості координації та ефективної комунікації між фахівцями в умовах, наближених до реальних. Інтеграція 360-градусного відео в медичну освіту сприяє вдосконаленню методів навчання, забезпечуючи здобувачам більш глибоке розуміння матеріалу та посилюючи мотивацію до навчання

Попри значний потенціал 360-градусного відео в навчанні, існують певні методичні виклики, які потребують подальшого вивчення. Серед них – ефективна інтеграція цієї технології в освітню практику, підбір релевантних навчальних матеріалів, організація інтерактивних завдань, дискусій та взаємодії між здобувачами вищої освіти.

Проблема обмеженості науково-методичного забезпечення для ефективного використання 360-градусного відео в освітньому процесі вимагає детального дослідження. Особливо це актуально в контексті змішаного навчання, спрямованого на оптимізацію освітнього процесу та підвищення його результативності. З огляду на це наукові дослідження орієнтовані на обґрунтування основних аспектів використання цієї технології: створення педагогічних умов, визначення типів діяльності, підходів до вибору відеоматеріалів та методів оцінювання досягнень після їхнього перегляду [4, с. 280].

Для майбутніх лікарів особливо важлива мотивація до самостійного навчання, адже значна частина знань здобувається поза аудиторіями – через вивчення теорії, практичну роботу з клінічними випадками та індивідуальну підготовку. Інтерактивні симулятори, як-от Body Interact або Anatomage Table, створюють можливість відпрацьовувати навички діагностики й лікування у форматі реальних клінічних ситуацій. Завдяки геймифікації ці інструменти роблять навчання більш цікавим, сприяють усвідомленню його професійної

цінності та практичної користі, що мотивує здобувачів вищої освіти медичних спеціальностей.

Крім того, такі цифрові ресурси, як Complete Anatomy чи VisualDx, допомагають зрозуміти складні аспекти анатомії та клінічної діагностики. Можливість навчатися у власному темпі й зручному форматі сприяє розвитку довгострокової внутрішньої мотивації. Водночас важливо уникати надмірного навантаження через велике різноманіття цифрових платформ, оскільки це може викликати інформаційне перевантаження, втрату концентрації та емоційне виснаження.

Оптимальна інтеграція цифрових технологій в освітній процес має враховувати баланс між їхньою навчальною цінністю, частотою використання та персоналізацією. Індивідуальний підхід, адаптація програм до рівня підготовки здобувача вищої освіти та гармонійне поєднання традиційних і цифрових методів допоможуть підвищити мотивацію і забезпечити якісний освітній досвід. Такі стратегії сприятимуть не лише професійній підготовці, а й формуванню впевненості у власних знаннях і навичках, що є критично важливим для майбутньої кар'єри медиків.

Використання цифрових інструментів значно підвищує ефективність освітнього процесу, сприяючи кращій організації занять, взаємодії та співпраці, а також допомагаючи в проведенні оцінювання знань, дистанційного навчання та підтримки освітньої діяльності. Наприклад, месенджери (Viber, Telegram, Messenger, WhatsApp) та соціальні мережі (Facebook) спрощують організацію навчання, забезпечуючи доступ до навчальних матеріалів, відеоуроків, лекцій, завдань і тестів. Матеріали також можуть розміщуватись у віртуальних бібліотеках, на освітніх платформах (Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams тощо) чи в закритих групах соціальних мереж. Цифрові інструменти для оцінювання, такі як Classtime, Google Forms, Testorium, дають можливість педагогам проводити онлайн-тестування та оцінювати рівень знань здобувачів вищої освіти.

Використання ігрових методик навчання через онлайн-ресурси, попри їхню уявну несерйозність, ефективно мотивує здобувачів вищої освіти із низьким рівнем зацікавленості. Зокрема, опитування у форматі змагань на платформі Quizizz стимулюють їх вивчати матеріал для перемоги.

Крім того, сервіси онлайн-опитувань (Quizizz, Socrative, ClassMarker, Google Forms, Kahoot) допомагають перевіряти знання значної кількості здобувачів вищої освіти одночасно, що економить ресурси викладачів. Вони також надають можливість миттєво отримати результати тестів. Такі інструменти доцільно застосовувати для виявлення прогалин у знаннях та підсумкового оцінювання.

У контексті медичної освіти важливу роль відіграють симуляційні програми та медичні додатки. Вони дозволяють опановувати складні концепції, відпрацьовувати навички й отримувати нові знання в інтерактивний

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

спосіб. Наприклад, тривимірні платформи сприяють кращому розумінню анатомії та патології, зменшуючи ризик помилок у реальній практиці.

Інтерактивне навчання також підтримується завдяки освітнім платформам, що пропонують курси світового рівня в різних галузях медицини. Вони об'єднують традиційні методи навчання з сучасними технологіями, дозволяючи опановувати складні теми дистанційно. Ці платформи є основою сучасної медичної освіти, поєднуючи технології, інтерактивність та інновації для покращення освітнього процесу.

Таблиця 2

Основні платформи й додатки, що застосовуються в медичній освіті

Платформа/ Додаток	Основна функція	Особливості	Приклади використання
1	2	3	4
Coursera, edX	Онлайн-курси з медицини та суміжних галузей	Курси від провідних університетів, сертифікати	Вивчення анатомії, епідеміології, біоетики
Complete Anatomy	Інтерактивна анатомія	3D-моделі тіла людини, інтеграція з AR/VR	Вивчення анатомії для здобувачів вищої освіти-медиків
Amboss	Інструмент для підготовки до іспитів з медицини	Велика база даних, інтегровані тести	Підготовка до USMLE, NBME
UpToDate	Доступ до актуальних медичних знань	Підтримка клінічних рішень, довідник для лікарів	Оновлення знань про лікування захворювань
VisualDx	Діагностика на основі візуальних матеріалів	База зображень для диференціальної діагностики	Визначення шкірних захворювань або рідкісних синдромів
3D4Medical	Інтерактивні моделі тіла для навчання	Візуалізація хірургічних процедур	Симуляція процедур для медичних спеціалістів
Figure 1	Обмін клінічними випадками між лікарями	Соціальна мережа для медиків, анонімний обмін фото та даними	Аналіз рідкісних або незвичних клінічних випадків
Primal Pictures	Деталізована анатомічна база даних	3D-анімація фізіологічних процесів	Навчання в університетах, створення контенту для медичних курсів
Lecturio	Відеолекції та інтерактивні тести	Система повторення для закріплення знань	Підготовка до іспитів та навчання здобувачів вищої освіти-медиків

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Osmosis	Платформа для інтегрованого навчання	Відео, флешкартки, навчальні плани	Вивчення складних тем, таких як фармакологія
HumanDx	Колективна діагностика	Використання штучного інтелекту для розв'язання клінічних задач	Розбір складних випадків у командному форматі
Simulab	Симулятори для відпрацювання медичних навичок	Реалістичні моделі тканин для хірургічних симуляцій	Практика хірургічних втручань
Anki	Система для створення флешкарток	Адаптивне повторення для кращого засвоєння	Запам'ятовування медичних термінів, препаратів і клінічних протоколів
Body Interact	Віртуальний симулятор пацієнта	Покращення клінічного міркування та навичок прийняття рішень	Вирішення задач та клінічного обґрунтування впливу на пацієнта

Джерело: розроблено авторами

Мотивація є важливим чинником, який забезпечує успіх у навчанні здобувачів вищої освіти медичних спеціальностей. Вона сприяє не лише ефективному засвоєнню теоретичного матеріалу та вдосконаленню практичних навичок, а й формуванню загальних і професійних компетентностей, необхідних для побудови успішної кар'єри. Щоб підвищити мотивацію здобувачів вищої освіти й поліпшити їхні академічні результати, медичні заклади вищої освіти мають створювати середовище, яке заохочує до самостійності, сприяє розвитку професійної майстерності та підтримує партнерські відносини між здобувачами вищої освіти й викладачами.

Академічна успішність здобувачів вищої освіти-медиків відображає рівень їхніх знань, умінь і навичок, які вони демонструють у процесі навчання. Це показник їхньої здатності ефективно опановувати освітній матеріал, активно брати участь у практичних заняттях і досягати поставлених цілей [1, с. 1329].

Розвиток стабільної зацікавленості до навчання серед здобувачів медичної освіти, використання найбільш ефективних методів для якісного виконання освітніх завдань, а також формування професійної майстерності здобувачів вищої освіти є невід'ємними складовими підвищення мотивації. Це забезпечує більш ефективний освітній процес і сприяє підготовці висококваліфікованих спеціалістів у медичній сфері.

Здобувачі вищої освіти старших курсів медичних закладів зазвичай виявляють більшу зацікавленість у навчанні порівняно зі здобувачами вищої

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

освіти молодших курсів. Це зумовлено тим, що вони краще усвідомлюють свої професійні цілі та важливість освіти для їх досягнення. Навчання для них набуває більшого значення в контексті майбутньої професійної діяльності, особливо після отримання досвіду під час медичної практики [2].

Мотивація здобувачів вищої освіти медичних університетів, включаючи фармацевтів, медиків і стоматологів, є важливим елементом у формуванні професійної компетентності. Здобувачі вищої освіти всіх без винятку напрямів відчувають додаткову відповідальність, розуміючи, що їхні знання та навички безпосередньо впливатимуть на здоров'я і життя людей. Крім того, їхня мотивація підвищується через можливість застосовувати здобуті знання під час стажувань у клініках, аптеках і стоматологічних кабінетах, що дозволяє їм відчути реальний вплив своєї майбутньої професійної діяльності. Це також стимулює до активного самонавчання, розвитку практичних умінь і опанування сучасних технологій у галузі медицини та фармації.

Варто зазначити, що цифровізація освіти, зокрема й медичної, стикається з численними труднощами, які впливають на ефективність навчання майбутніх спеціалістів. До основних труднощів належать:

1) нестача часу для підготовки навчальних матеріалів за допомогою цифрових інструментів;
2) потреба в адаптації освітніх програм до нових форматів подачі матеріалу, що передбачає інтеграцію новітніх цифрових технологій у традиційні дисципліни;
3) потреба у вдосконаленні технічної бази та забезпеченні високошвидкісного підключення до інтернету;
4) низький рівень цифрових навичок в учасників освітнього процесу;
5) відсутність упевненості у викладачів при використанні цифрових технологій [14, с. 1318–1319].

Подолання зазначених труднощів потребує комплексного підходу, орієнтованого на вдосконалення освітнього процесу через ефективне використання цифрових технологій. Йдеться про розробку стратегій для зменшення часових витрат на підготовку навчальних матеріалів, адаптацію освітніх програм шляхом впровадження методик інтерактивного навчання, покращення технічної інфраструктури й підвищення рівня сформованості цифрових навичок. Комплексне розв'язання цих проблем сприятиме не лише покращенню якості освіти, зокрема медичної, а й підвищенню мотивації здобувачів до навчання.

Таким чином, розробка та впровадження цифрових освітніх ресурсів є важливим етапом підвищення ефективності змішаного навчання для здобувачів вищої освіти, зокрема в медичних закладах освіти. Інтеграція різноманітних платформ і додатків в освітній процес не лише відповідає на виклики цифровізації освіти, а й дозволяє значно підвищити мотивацію майбутніх фахівців, створюючи умови для ефективного та гнучкого навчання. Це сприяє

кращій підготовці здобувачів освіти до реальних умов роботи, забезпечуючи їм необхідні знання та навички для успішної практики в умовах сучасних викликів [15, с. 68].

Висновки. Ефективне впровадження технологій у змішане навчання в сучасних умовах є важливим для забезпечення якості освіти та підтримки її безперервності. Використання цифрових інструментів сприяє адаптації освітнього процесу до нових викликів, підвищенню мотивації здобувачів вищої освіти та їхньому професійному розвитку. Мотивація є одним із визначальних факторів, що забезпечують успішність навчання здобувачів вищої освіти медичних спеціальностей. Вона не тільки сприяє глибокому засвоєнню теоретичних знань та вдосконаленню практичних навичок, а й активізує процес формування загальних і професійних компетентностей, необхідних для побудови ефективної та перспективної кар'єри в галузі медицини.

Водночас цифровізація освітнього процесу пов'язана з певними труднощами, зокрема необхідністю наявності сучасного технічного забезпечення, підготовки викладачів до його ефективного застосування та адаптацією освітніх програм до інноваційних форматів.

Майбутні дослідження мають бути спрямовані на вдосконалення методик змішаного навчання, розробку інтерактивних цифрових ресурсів і вивчення їхнього впливу на формування професійних компетенцій здобувачів вищої освіти. Особливу увагу варто приділити визначенню ефективності сучасних технологій, таких як імерсивні середовища, у навчанні клінічним і практичним навичкам здобувачів вищої освіти медичних спеціальностей. Це сприятиме покращенню якості освітнього процесу, розвитку практичних компетентностей здобувачів та їхній кращій підготовці до професійної діяльності в медичній сфері.

Література:

1. Ільїна-Стогнієнко В. Ю., Юрій Р. Ф., Бабік І. В. Дослідження мотиваційних стратегій для підвищення академічної успішності здобувачів медичних закладів вищої освіти в Україні. *«Перспективи та інновації науки». Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина».* 2024. № 10 (44). С. 1325–1337. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10(44)-1325-1337

2. Юрій Р. Ф., Коваль Б. Ф. Навчальні мотиви студентів медичних закладів вищої освіти України різних курсів навчання. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 9. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13353407

3. Юрій Р. Ф., Ільїна-Стогнієнко В. Ю., Ковтун Л. О. Впровадження інноваційних методів навчання при підготовці майбутніх лікарів. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 48. Т. 2. С. 108–115. DOI: https://doi.org/10.32843/2663- 6085/2022/48.2.21

4. Литвинова С. Г. Методичні аспекти використання 360-градусного відео в умовах змішаного навчання. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. № 213. С. 279–286. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-279-286

5. Мізюк В. А., Дмитрієва М. В., Абросімов Є. О. Методологія змішаного навчання (blended learning): ефективні стратегії поєднання онлайн і традиційних методів. *Вісник науки та освіти.* 2024. № 5 (23). С. 1181–1197. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-1181-1197

6. Сотніченко Ю. О. Використання віртуальних лабораторій у навчанні фахівців телекомунікаційних спеціальностей. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 8. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13144360

7. Кеменяш В .І. Модель підготовки студентів правознавства в умовах змішаного навчання. *Інклюзія і суспільство.* 2024. № 1 (6). С. 27–36. DOI: https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-1-4

8. Шевчук Б. В. Проектування та впровадження віртуального освітнього середовища інформатичної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 13. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14557241

9. Клєопа І. А., Кирилащук С. А., Ковальчук М. Б., Прозор О. П. Інноваційні технології реалізації самостійної роботи студентів з вищої математики та критерії її оцінювання. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 9. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13664326

10. Юрій Р. Ф., Краснова А. А., Тиравська Ю. В. Особливості викладання навчального матеріалу з елементами геймифікації у вищих навчальних закладах. Академічні візії. 2023. Вип 16. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/159/147 (дата звернення: 07.01.2025)

11. Годлевська К. Особливості технологічного аспекту ефективної реалізації змішаного навчання в сучасних умовах сьогодення. *Вісник Кафедри ЮНЕСКО Неперервна професійна освіта XXI століття*. 2024. № 2(10). С. 46–56. DOI: https://doi.org/10.35387/ucj.2(10).2024.0004

12. Саган О. В., Блах В. С. Вплив електронних освітніх ресурсів на рівень мотивації до навчання здобувачів вищої освіти. *Педагогічні науки.* 2024. № 105. С. 26–34. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2024-105-4

13. Шкуренко О. В. Цифрові інструменти дистанційного навчання у ЗВО. *Міждисциплінарний дискурс: теорія, практика, досвід: збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції.* Київ, 2021. С. 131–135. URL: https://mvf.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/materialy_konferentsii-2021.pdf#page=131 (дата звернення: 07.01.2025)

14. Паска Т. В., Терлецька Л. М., Громик А. П. Виклики та можливості інтеграції цифрових технологій у вищу освіту. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 6 (34). С. 1312–1325. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1312-1325

15. Аніщенко О., Котун К., Купальний В. Цифрові освітні ресурси як засіб забезпечення ефективності змішаного навчання. *Вісник Кафедри ЮНЕСКО Неперервна професійна освіта XXI століття*. 2024. № 2(10). С. 57–72. DOI: https://doi.org/10.35387/ucj.2(10).2024.0005

16. Юрій Р., Гузченко С., Лобач Н., Карбованець О., Бокова С., & Ісичко Л.. (2022). Сучасні цифрові технології навчання та моделювання у вищій медичній освіті: визначення, інноваційний потенціал. *Amazonia Investiga*, *11*(60), 53–61. https://doi.org/10.34069/AI/2022.60.12.6

References:

1. Ilina-Stohniienko V.Iu., Yurii R.F., & Babik I. V. (2024) Doslidzhennia motyvatsiinykh stratehii dlia pidvyshchennia akademichnoi uspishnosti zdobuvachiv medychnykh zakladiv vyshchoi osvity v Ukraini [Study of motivational strategies for increasing academic performance of students of medical institutions of higher education in Ukrain]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Medytsyna» – Prospects and Innovations of Science. Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine", 10(44), 1325–1337.* https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10(44)-1325-1337 [in Ukrainian].

2. Yurii R. F., & Koval B. F. (2024). Navchalni motyvy studentiv medychnykh zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy riznykh kursiv navchannia [Educational motives of students of medical institutions of higher education of Ukraine of different courses of study]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes*, 9. https://doi.org/10.5281/zenodo.13353407 [in Ukrainian].

3. Yuriy R. F., Ilina-Stohniienko V.Iu., Kovtun L.O. Implementation of innovative teaching methods in training future doctors. *"Innovative Pedagogy"*. 2022. Vol. 48, T. 2. P. 108–115. DOI https://doi.org/10.32843/2663- 6085/2022/48.2.21 [in Ukrainian].

4. Lytvynova S. H. (2024). Metodychni aspekty vykorystannia 360-hradusnoho video v umovakh zmishanoho navchannia [Methodological aspects of using 360-degree video in blended learning settings]. *Naukovi zapysky – Proceedings*, 213, 279–286 https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-279-286 [in Ukrainian].

5. Miziuk V. A., Dmytriieva M. V., & Abrosimov Ye. O. (2024). Metodolohiia zmishanoho navchannia (blended learning): efektyvni stratehii poiednannia onlain i tradytsiinykh metodiv [Blended learning methodology: effective strategies for combining online and traditional methods]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education,* 5 (23), 1181–1197. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-1181-1197 [in Ukrainian].

6. Sotnichenko Yu. O. (2024). Vykorystannia virtualnykh laboratorii u navchanni fakhivtsiv telekomunikatsiinykh spetsialnostei [The use of virtual laboratories in the training of specialists in telecommunications specialties]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes,* 8. https://doi.org/10.5281/zenodo.13144360 [in Ukrainian].

7. Kemeniash V. I. (2024). Model pidhotovky studentiv pravoznavstva v umovakh zmishanoho navchannia [A model of training law students in conditions of mixed education]. *Inkliuziia i suspilstvo – Inclusion and society,* 1 (6), 27–36. https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-1-4 [in Ukrainian].

8. Shevchuk B. V. (2024). Proektuvannia ta vprovadzhennia virtualnoho osvitnoho seredovyshcha informatychnoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia [Design and implementation of a virtual educational environment for IT training of future teachers of professional education]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes,* 13. https://doi.org/10.5281/zenodo.14557241 [in Ukrainian].

9. Klieopa I. A., Kyrylashchuk S. A., Kovalchuk M. B., & Prozor O. P. (2024). Innovatsiini tekhnolohii realizatsii samostiinoi roboty studentiv z vyshchoi matematyky ta kryterii yii otsiniuvannia [Innovative technologies for the implementation of independent work of students in higher mathematics and criteria for its assessment]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes,* 9. https://doi.org/10.5281/zenodo.13664326 [in Ukrainian].

10. Yuriy R. F., Krasnova A.A., Tyravska Y.V. (2023) Peculiarities of teaching educational material with elements of gamification in higher medical institutions. *Academic Visions,* (16). Retrieved from https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/159/147 [in Ukrainian].

11. Hodlevska K. (2024). Osoblyvosti tekhnolohichnoho aspektu efektyvnoi realizatsii zmishanoho navchannia v suchasnykh umovakh sohodennia [Peculiarities of the technological aspect of effective implementation of blended learning in today's modern conditions]. *Visnyk Kafedry YuNESKO Neperervna profesiina osvita XXI stolittia – Bulletin of the UNESCO Department of Continuing Professional Education of the 21st Century*, 2(10), 46–56. https://doi.org/10.35387/ucj.2(10).2024.0004 [in Ukrainian].

12. Sahan O. V., & Blakh V. S. (2024). Vplyv elektronnykh osvitnikh resursiv na riven motyvatsii do navchannia zdobuvachiv vyshchoi osvity [The influence of electronic educational resources on the level of motivation to study of students of higher education]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences,* 105, 26–34. https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2024-105-4 [in Ukrainian].

13. Shkurenko O. V. (2021). Tsyfrovi instrumenty dystantsiinoho navchannia u ZVO [Digital distance learning tools in higher education institutions]. *Mizhdystsyplinarnyi dyskurs: teoriia, praktyka, dosvid: zbirnyk naukovykh prats Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Interdisciplinary discourse: theory, practice, experience: Collection of scientific works of the International Scientific and Practical Conference* (pp.131–135). Kyiv. Retrieved from https://mvf.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/materialy_konferentsii-2021.pdf#page=131 [in Ukrainian].

14. Paska T. V., Terletska L. M., & Hromyk A.P. (2024). Vyklyky ta mozhlyvosti intehratsii tsyfrovykh tekhnolohii u vyshchu osvitu [Challenges and opportunities of integration of digital technologies in higher education]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Cientific Innovations and Advanced Technologies*, 6 (34), 1312–1325. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1312-1325 [in Ukrainian].

15. Anishchenko O., Kotun K., & Kupalnyi V. (2024). Tsyfrovi osvitni resursy yak zasib zabezpechennia efektyvnosti zmishanoho navchannia [Digital educational resources as a means of ensuring the effectiveness of blended learning]. *Visnyk Kafedry YuNESKO Neperervna profesiina osvita KhKhI stolittia – Bulletin of the UNESCO Department Continuing professional education of the 21st century*, 2(10), 57–72. https://doi.org/10.35387/ucj.2(10).2024.0005 [in Ukrainian].

16. Yuriy, R., Huzchenko, S., Lobach, N., Karbovanets, O., Bokova, S., & Isychko, L. (2022). Modern digital learning and simulation technologies in higher medical education: definitions, innovative potential. *Amazonia Investiga*, *11*(60), 53–61. https://doi.org/10.34069/AI/2022.60.12.6

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

СЕРІЯ «Психологія»

UDC 159.9:005.95

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1241-1250

Khanyak Kateryna Volodymyrivna postgraduate student; leading psychologist, Passenger Wagon Depot Lviv" of State Territorial Sectoral Association Lviv Railways, Lviv, tel.: (068) 052-20-12, https://orcid.org/0009-0004-0186-6970

Kompanovych Marianna Stanislavivna candidate of Psychological Sciences; head of the Department of psychology and social sciences of Lviv Institute of Interregional Academy of Personnel Management, Lviv, tel.: (096) 276-56-00, http://orcid.org/0000-0002-7670-1714

THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL TRAININGS IN ENHANCING THE MOTIVATION OF UKRZALIZNYTSIA CONDUCTORS

Abstract. The study analyzes the role of psychological trainings in enhancing the motivation of conductors at Ukrzaliznytsia. It identifies the main methodological approaches and typologies of trainings used in a corporate context. Various forms of trainings are examined, including social-psychological, motivational, communicative, creative, and sensitivity trainings. It was found that active learning methods aimed at developing professional knowledge and social orientation effectively influence the practical application of theoretical knowledge.

The concept of "training" is considered within a broad context of psychotherapeutic practice and applied psychology, emphasizing its importance as a tool for personal development and professional adaptation. The findings highlight the significance of systematic psychological trainings in fostering a motivational climate among Ukrzaliznytsia conductors, reducing occupational stress, and improving interpersonal relationships.

Psychological training contains elements of socio-cultural cooperation and reflects the multiplicity of human activity. In the scientific community, there is active discussion about conceptualizing training as a distinct field within applied psychology. Scholarly works focusing on this issue often begin with clarifying the definition of training. Broadly, the term is used to describe a spectrum of group psychological activities, including group psychotherapy, psychocorrectional groups,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

experiential learning groups, active learning groups, and experimental practice laboratories.

When considering training as a means of significantly influencing personal development, its application in various forms of group psychological activity can be identified. These integrate elements of education, therapy, and psychological correction.

The primary tasks of such training include solving issues related to personal development and improving qualitative attributes that contribute to social well-being and professional success.

Special attention is given to stimulating intrinsic motivation, which is regarded as more stable and effective compared to external stimuli. It is established that regular training sessions are key to ensuring a high level of professional expertise and job satisfaction, thereby contributing to the successful operation of large corporate structures. The integrity and consistency of training programs are recognized as crucial for their effectiveness, enabling organizations not only to address current challenges but also to predict and prevent future problems.

Keywords: psychological training, motivation, stress resilience, active methods, psychotechnics, interaction.

Ханяк Катерина Володимирівна аспірантка, провідний психолог, Відокремлений підрозділ «Пасажирське вагонне депо Львів» Державного територіально-галузевого об'єднання «Львівська залізниця», м. Львів, https://orcid.org/0009-0004-0186-6970

Компанович Маріанна Станіславівна, кандидатка психологічних наук, доцентка,завідувачка кафедри психології, Львівський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-7670-1714

ПСИХОЛОГІЧНІ ТРЕНІНГИ ТА ЇХ РОЛЬ У ПІДВИЩЕННІ МОТИВАЦІЇ ПРОВІДНИКІВ УКРЗАЛІЗНИЦІ

Анотація. У дослідженні проаналізовано роль психологічних тренінгів у підвищенні мотивації провідників Укрзалізниці.

Визначено основні методологічні підходи та типологію тренінгів, що застосовуються в корпоративному контексті.

Розглянуто різноманітні форми тренінгів: соціально-психологічні, мотиваційні, комунікативні, креативні та сенситивні.

З’ясовано, що активні методи навчання, спрямовані на розвиток професійних знань та соціальних орієнтирів, ефективно впливають на практичне застосування теоретичних знань.

Поняття «тренінг» розглядається в широкому контексті психотерапевтичної практики та прикладної психології, доведено його важливість як

інструменту для особистісного розвитку та професійної адаптації. Сформовані висновки підкреслюють важливість систематичного проведення психологічних тренінгів у формуванні мотиваційного клімату серед провідників Укрзалізниці, зниженні професійного стресу та вдосконаленні міжособистісних взаємин. Психологічний тренінг включає аспекти соціокультурної взаємодії та відображає множинність людської активності. У наукових колах ведеться активне обговорення щодо концептуалізації тренінгу як дистинктивної сфери у сфері прикладної психології. Наукові праці, які зосереджуються на цьому питанні, часто ініціюються з кларифікації самої дефініції тренінгу. У широкому розумінні, цей термін використовується для опису спектру форм групової психологічної діяльності, що включає групову психотерапію, психокорекційні групи, групи досвіду, групи активного навчання та експериментальні практичні лабораторії.

Під час розгляду тренінгу як засобу, що здійснює значний вплив на розвиток особистості, можливо виявити його застосування у різних формах групової психологічної діяльності, які інтегрують елементи освіти, терапії та психологічної корекції. Основним у цьому контексті є застосування активних методів практичної психології, спрямованих на взаємодію з психічно здоровими індивідами. Завданнями таких тренінгів є вирішення проблем, пов'язаних з розвитком особистості та вдосконаленням кваліативних атрибутів, що сприяють соціальному благополуччю та професійному успіху.

Особлива увага заакцентована на стимулюванні внутрішньої мотивації, яка вважається більш стійкою та ефективною у порівнянні з зовнішніми стимулами.

Встановлено, що регулярні тренінгові заняття є ключовими для забезпечення високого рівня професійної майстерності та задоволеності працею, що сприяє успішній діяльності великих корпоративних структур. Цілісність та послідовність у проведенні тренінгів визнані вирішальними для забезпечення їхньої ефективності, дозволяючи не тільки реагувати на поточні виклики, а й прогнозувати та запобігати майбутнім проблемам.

Ключові слова: психологічний тренінг, мотивація, стресостійкість, активні методи, психотехніка, інтеракція.

Problem Statement. In the current context of corporate governance development, significant attention is paid to employee motivation, as a company’s efficiency is closely tied to the internal motivation of its personnel. This issue is particularly relevant for large state-owned enterprises, such as Ukrzaliznytsia, where it is essential to ensure not only high productivity but also the adaptability of employees to rapid changes in the operational environment and market conditions.

Scientific research [2; 5; 7] and practical experience indicate that one of the effective tools for influencing motivational mechanisms is the use of psychological training programs. These programs enable the development of employees' internal

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

resources (passenger car conductors of Ukrzaliznytsia), stimulating their desire to achieve corporate goals and enhance personal efficiency. Such training sessions are typically aimed at fostering teamwork, increasing stress resistance, developing leadership qualities, and addressing other aspects that improve the motivational climate within the workforce.

The problem addressed by this study lies in the need for a thorough analysis of existing approaches to psychological training in the context of its impact on the motivation of passenger car conductors.

Analysis of Recent Research and Publications. Researchers such as W. Stern, M. Tszen, and Yu. Pakhomov have made significant contributions to the development of the concept of psychotechnology, viewing it as the art of managing mental phenomena. They emphasized the practical application of psychotechnology, which is demonstrated in the ability to influence individuals' motivational and personal structures. However, despite the considerable theoretical foundation, the role of psychological training in enhancing the motivation of Ukrzaliznytsia's personnel remains underexplored.

Existing studies often focus on general aspects of psychological support and communication skills development but fail to consider the specific features of the railway industry, which demands high stress resilience and effective management of personal resources in conditions of elevated risks and operational changes. This is especially relevant for the role of group psychological training, applied both in clinical psychotherapy and in working with mentally healthy individuals.

A modern interpretation of training broadens its definition to "anthropotechnology," which integrates educational and game-like activities. This approach underscores the potential of training programs for professional development but requires further research to adapt and optimize methodologies for the specific working conditions of the railway industry.

Thus, there is an urgent need for an in-depth and systematic study of the impact of psychological training on the motivation and overall productivity of Ukrzaliznytsia passenger car conductors, which will allow the identification of the most effective strategies for unlocking employees' potential in the modern railway sector.

Purpose of the Article. To analyze the role of psychological training in enhancing the motivation of passenger car conductors at Ukrzaliznytsia.

Main Material Presentation. Various forms of training are effectively implemented in Ukraine's practical activities, such as socio-psychological, motivational, communicative, creative, and sensitivity training.

The choice of a specific type of training depends on the participants' characteristics, including their age, professional parameters, thematic complexity, and the issues analyzed during sessions. For instance, sensitivity training, based on communication and motivation theories, aims to improve mutual understanding among colleagues and business partners [2].

Training based on the methodology of K. Milyutina, aimed at harmonizing employees' professional and personal lives, provides participants with the opportunity to gain not only new knowledge but also to apply it effectively in practice, transforming theoretical concepts into real skills [5].

The concept of "training" is defined as an active learning method aimed at developing professional knowledge, abilities, skills, and social orientation [8].

In Ukrzaliznytsia, the application of training technologies involves interaction between management and staff, focusing on forming and improving professional competencies.

Training represents a systematic approach to utilizing specific teaching methods with elements of intensive experience and knowledge exchange, aligning with the dynamics of modern job requirements.

The term "training," derived from the English word "train," meaning "exercise" or "practice," encompasses a range of psychotherapeutic, psychocorrectional, and educational methodologies aimed at developing self-awareness, self-realization, interpersonal communication, and professional skills [4, p. 73].

Psychological training includes aspects of socio-cultural interaction and reflects the multiplicity of human activity. In academic circles, there is active discussion about conceptualizing training as a distinct field within applied psychology. Scholarly works focusing on this issue often begin with clarifying the definition of training. Broadly, the term is used to describe a spectrum of group psychological activities, including group psychotherapy, psychocorrectional groups, experiential learning groups, active learning groups, and experimental practice laboratories.

When considering training as a means of significantly influencing personal development, its application in various forms of group psychological activity can be identified. These integrate elements of education, therapy, and psychological correction.

The primary tasks of such training include solving issues related to personal development and improving qualitative attributes that contribute to social well-being and professional success.

S. Makshanov’s definition of training emphasizes the multifunctionality of this method, aimed at psychological transformations in individuals, groups, or organizations, with a primary focus on change. This approach aims to facilitate positive transformations in participants, increasing their congruence with their internal "self" and their interactions with the external environment [7, p. 91].

In the context of analyzing training as a tool affecting human psychology, its psychotechnical component cannot be ignored, targeting active influence on personal mental processes.

The term "psychotechnology," introduced by W. Stern, refers to any action that influences and manages the psyche. A modern definition by M. Tszen considers psychotechnology as the art of managing and navigating mental phenomena,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

emphasizing its connection to scientific research and its applied aspect. These researchers highlight the potential of psychological discoveries, such as the laws of mental process development and motivational and personal structures, for effective application in various fields [6, p. 80].

In practical psychology, group psychological training is viewed as a set of active methods applied both in clinical psychotherapy for treating disorders like neuroses and alcoholism and for working with mentally healthy individuals who require support in self-development. Over time, the interpretation of training has significantly expanded.

Modern scientific discourse actively develops and publishes various theoretical and methodological materials aimed at improving educational practices and psychological support in the educational process.

These materials include training programs focused on developing abilities, interpersonal communication, and adaptation strategies for new educational environments [1; 3; 5].

Recent years have witnessed a significant expansion in the interpretations and applications of the term "training" in psychological practice. From traditional forms focusing on communication skills, modern training extends its objectives to personal growth, mastering new psychological technologies, and developing new behavioral patterns.

This multidimensional approach positions training as one of the most impactful forms of group psychological activity, attracting the attention of both practitioners and theorists.

To enhance the effectiveness of psychological trainings at Ukrzaliznytsia, focus should be placed on the primary principle of organizing such activities, which involves activating group interaction and engagement. The main forms of group work include group psychotherapy, psychocorrectional groups, experience-sharing groups, active learning, and self-improvement [2, p. 87]. It should be emphasized that group interaction plays a crucial role in resolving interpersonal conflicts, as training participants realize that their problems are not unique and find commonalities with the challenges of others. This serves as a significant psychological factor.

Group training serves as a model of a miniature society, allowing participants to analyze the system of relationships and interactions typical of everyday life in a safe and controlled environment. This fosters awareness and adjustment of individual behavioral patterns [2].

Additionally, these trainings provide an opportunity to receive feedback and emotional support from individuals facing similar challenges, which is cited as one of the key benefits of group interaction [2].

In Ukrzaliznytsia’s training groups, participants are given the opportunity to experiment with new behavioral models and relationships, significantly reducing the risks that might arise in everyday life. They can “try on” new ways of interaction, enriching their personal experience and fostering greater self-awareness.

Moreover, group interactions allow individuals to identify and adopt various roles. This contributes to a deeper understanding of interpersonal dynamics, as well as emotional connection and empathy, which are critical for personal development and building self-confidence.

Trainers play an essential role during group interactions, ensuring control over emotional tension to prevent it from escalating into conflicts that could negatively impact group productivity.

Thus, group psychological training is a significant tool in enhancing professional motivation among Ukrzaliznytsia personnel. These activities promote self-disclosure, self-exploration, and self-awareness, playing a decisive role in professional and personal growth [5, p. 54].

Considering the typology of trainings, the following main types can be distinguished:

1) Socio-psychological training aimed at developing communication skills, improving interpersonal relationships, and mastering the abilities necessary for effective interaction in a professional environment.

2) Personal growth training focused on self-improvement and resolving internal conflicts, ensuring personal integration and harmonization of individual and organizational goals.

3) Thematic or socio-educational training oriented toward exploring specific topics to acquire specialized skills, such as: communication skills developed through specialized games and exercises; decision-making skills fostered through group discussion and analysis; adaptive behavioral strategies that help participants effectively respond to changing conditions and resolve complex situations.

4) Psychocorrectional training concentrating on the adjustment of psychological processes and the development of certain personality traits essential for professional activities.

5) Psychotherapeutic training designed to address psychological issues that may negatively impact professional effectiveness, including neurotic disorders and other characteristic tendencies.

Each of these trainings is essential for fostering motivation and professional competencies among Ukrzaliznytsia conductors, contributing to increased productivity and job satisfaction.

Training, in the context of Ukrzaliznytsia personnel development, can be defined as a targeted educational process utilizing active pedagogical methods. These methods ensure optimal acquisition of practical skills and vital competencies, leveraging participants' prior knowledge and experience, and fostering a stimulating emotional atmosphere in groups. Such trainings do not aim to address personality issues for correction but focus on actively developing desired behavioral models.

Psychological training has become an indispensable part of personnel management strategies, especially in large corporations where the dynamics of internal corporate relationships and high levels of stress can significantly impact

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

work efficiency. In the context of Ukrzaliznytsia, where employee interactions are critical, the role of psychological training in shaping motivation is paramount.

A fundamental advantage of psychological training is its ability to foster internal motivation among employees, directly influencing their productivity and attitude toward responsibilities. Motivation based on internal stimuli demonstrates greater stability and effectiveness in the long term compared to motivation driven by external factors such as material incentives.

Training reduces occupational stress by actively involving employees in group interaction and discussion processes, promoting collective problem-solving and conflict management. These processes enhance mutual understanding between employees and management, increase overall job satisfaction, and foster the formation of effective work teams.

Additionally, psychological training contributes to employees' personal development. They learn to better understand their emotions and behavior, enabling them to manage their reactions and emotions more effectively in stressful situations. This also includes developing self-reflection and critical thinking skills, which are key for adapting to the rapidly changing conditions of the modern workplace.

Thus, the systematic implementation of psychological training in Ukrzaliznytsia personnel management not only improves the motivational climate within the team but also plays a strategic role in ensuring high levels of professional competence and job satisfaction, which are crucial for the successful operation of any large organization.

Conclusions. In the modern managerial context, psychological training has become a critically important tool, particularly in large corporations, where comprehensive personnel motivation management is a key factor for overall productivity and stability. An example of effective application of such methods is Ukrzaliznytsia's experience, where psychological training plays a decisive role in shaping and maintaining high standards of motivation and interaction among employees.

Through systematic training sessions, Ukrzaliznytsia has established an effective mechanism for addressing existing conflicts and problems within the team, reducing internal tensions, and improving the overall atmosphere of trust and collaboration. Beyond immediate interaction, these trainings help develop sustainable positive trends in corporate culture, such as openness, support, and mutual respect among employees.

Consistency and continuity in conducting psychological training are key to ensuring their effectiveness. They not only allow for addressing current challenges but also for anticipating potential issues and developing prevention strategies.

As a result, Ukrzaliznytsia personnel learn not only to solve work-related tasks efficiently but also to find optimal ways for personal and professional development within the corporate structure.

References

1. Baryshpol S. V. (2009) Posibnyk praktychnoho psykholoha: psykhodiahnostyka, testuvannia, rozrobky urokiv psykholohichnoho rozvytku [Handbook of a practical psychologist: psychodiagnostics, testing, development of psychological development lessons]. 2-e vyd. Kh. : Vyd. hrupa «Osnova».

2. Zlyvkov V., Lipinska S., Lukomska S. (2020) Suchasni treninhovi tekhnolohii: intehratyvnyi pidkhid [Modern training technologies: an integrative approach]. Kyiv.- Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M.

3. Karamushka L. M. (2012) Treninh «Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti studentiv do zdiisnennia maibutnoi profesiinoi kariery» : struktura, zmist, osnovni interaktyvni tekhniky [Training "Formation of psychological readiness of students for future professional careers": structure, content,basic interactive techniques] // Aktualni problemy psykholohii: Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia: zb. nauk. pr. Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. K. : A.S.K., 2012. T. 1. Vyp. 35. S. 49–55.

4. Lukianchuk N. V. (2014) Treninh komunikatyvnosti obdarovanykh starshoklasnykiv [Communication training of gifted high school students] // Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti : shchomisiach. naukovo-metod. Zhurnal, 4 (23), 71–80.

5. Miliutina K. (2004) Teoriia ta praktyka psykholohichnoho treninhu [Theory and practice of psychological training]. Kyiv : MAUP.

6. Moroz L. I., Mishchenko M. S. (2022) Profesiino-psykholohichnyi treninh yak zasib stanovlennia maibutnikh psykholohiv [Professional psychological training as a means of training future psychologists]. Naukovyi zhurnal z sotsiolohii ta psykholohii «Habitus». Odesa : «Helvetyka», 34, 80–84.

7. Sakhaniuk S. (2005) Treninh sotsialnoi adaptatsii pershoklasnykiv [Training of social adaptation of first-graders // Practical psychology and social work] // Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota, 2, 91–99.

8. Sych R. V., Miroshnichenko V. I. (2013) Metodyka provedennia treninhu formuvannia umin z osobystoi bezpeky maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv u protsesi vyvchennia viiskovo-spetsialnykh dystsyplin [Methodology of conducting personal security skills training of future border guards in the process of studying military special disciplines]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni B. Khmel-nytskoho, 2(67). Seriia : pedahohichni ta psykholohichni nauky. Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU, 137–148

9. Hlavnyk O., Bevz H. (2005) Tekhnolohiia treninhu[Training technology]. K.: Hlavnyk.

Література:

1. Баришполь С. В. Посібник практичного психолога: психодіагностика, тестування, розробки уроків психологічного розвитку. 2-е вид. Х. : Вид. група «Основа», 2009. 272 с.

2. Зливков В., Ліпінська С., Лукомська С. Сучасні тренінгові технології: інтегративний підхід. Київ.- Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2020. 210 с.

3. Карамушка Л. М. Тренінг «Формування психологічної готовності студентів до здійснення майбутньої професійної кар'єри» : структура, зміст,основні інтерактивні техніки // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К. : А.С.К., 2012. Т. 1. Вип. 35. С. 49–55.

4. Лук'янчук Н. В. Тренінг комунікативності обдарованих старшокласників // Освіта та розвиток обдарованої особистості : щомісяч. науково-метод. журнал. № 4 (23). 2014. С. 71–80.

5. Мілютіна К. Теорія та практика психологічного тренінгу. Київ : МАУП, 2004. 192 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

6. Мороз Л. І., Міщенко М. С. Професійно-психологічний тренінг як засіб становлення майбутніх психологів. Науковий журнал з соціології та психології «Габітус». Одеса : «Гельветика». №34. 2022. С. 80–84.

7. Саханюк С. Тренінг соціальної адаптації першокласників // Практична психологія та соціальна робота. 2005. № 2. С. 91–99.

8. Сич Р. В., Мірошніченко В. І. Методика проведення тренінгу формування умінь з особистої безпеки майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення військово-спеціальних дисциплін. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмель-ницького. No 2(67). Серія : педагогічні та психологічні науки. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2013. С. 137–148

9. Технологія тренінгу / упоряд. О. Главник, Г. Бевз; за заг. ред. С. Максименка. К. : Главник, 2005. 112 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.98:578.834-06:616.8-009.831:616.89+615.851

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1251-1261

Lunov Vitalii Yevheniiovych Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General and Medical Psychology, Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (068) 865-06-13, https://orcid.org/0000-0002-7085-8454

POST-COVID SYNDROME: NEUROCOGNITIVE AND MENTAL HEALTH IMPLICATIONS IN ADULTS AND THE ROLE OF METACOGNITIVE PSYCHOTHERAPY AND NEUROGYMNASTICS

Abstract. This article addresses the long-term consequences of COVID-19, commonly referred to as “post-COVID syndrome,” which encompasses a wide range of neurocognitive and mental health disturbances persisting for weeks or months beyond the acute infection. Prominent among these are memory deficits, attentional impairments, and executive dysfunction, alongside psychiatric manifestations such as anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder. The discussion underscores that even so-called “brain fog,” which may not always be verified by objective testing, significantly degrades quality of life and necessitates a comprehensive approach to rehabilitation.

The article delves into key factors influencing the trajectory of post-COVID syndrome. These include neuroinflammatory processes, dysregulated immune responses, and vascular complications, as well as psychosocial factors linked to pandemic-related stress and isolation. The authors highlight that prolonged uncertainty about recovery can exacerbate anxiety, fatigue, and cognitive impairments, underscoring the importance of holistic, non-pharmacological strategies in post-COVID care.

Metacognitive psychotherapy emerges as a promising intervention aimed at identifying and correcting ineffective cognitive strategies, such as excessive worry or rumination, which can intensify symptom severity. Techniques like Attention Training and Detached Mindfulness help mitigate cognitive load and reduce internal stress. In parallel, the article presents neurogymnastics—a structured set of cognitive and physical exercises—as another key element. By stimulating neuroplasticity and fostering the renewal of disrupted neural pathways, neurogymnastics may strengthen executive functions and enhance overall cognitive resilience in individuals recovering from COVID-19.

Emphasis is placed on personalized treatment protocols that account for varying degrees of cognitive impairment, comorbidities, and emotional states. The role of telehealth is also discussed, given that online delivery offers both continuous

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

engagement and flexibility in scheduling, particularly crucial for patients with limited access to healthcare facilities.

Finally, the authors call for further research, including long-term, randomized controlled trials, to refine methods of metacognitive psychotherapy and neurogymnastics. Determining the optimal "dose" of such interventions and evaluating their synergy with other recovery measures will be critical for maximizing rehabilitation outcomes. A more integrated, evidence-based model could substantially improve quality of life for those experiencing post-COVID syndrome, offering a multifaceted and dynamic path toward cognitive and emotional restoration.

Keywords: post-COVID syndrome, neurocognitive impairments, mental health, metacognitive psychotherapy, neurogymnastics, telehealth, cognitive functions, anxiety, depression.

Луньов Віталій Євгенійович академік Української академії наук, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної і медичної психології, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (068) 865-06-13, https://orcid.org/0000-0002-7085-8454

ПОСТ-COVID СИНДРОМ: НЕЙРОКОГНІТИВНІ НАСЛІДКИ У ДОРОСЛИХ, РОЛЬ МЕТАКОГНІТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ Й НЕЙРОГІМНАСТИКИ

Анотація. У статті розглядаються довгострокові наслідки COVID-19, що отримали назву «пост-COVID синдром», і охоплюють широку низку нейрокогнітивних та психічних розладів, які зберігаються або виникають у пацієнтів через кілька тижнів чи місяців після одужання від гострої форми захворювання. Серед найбільш поширених порушень виділяють проблеми з пам'яттю, увагою й виконавчими функціями, а також стани тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу. У роботі акцентується, що навіть так званий «туман у голові» (brain fog), який може не підтверджуватися об'єктивними тестами, суттєво погіршує якість життя та вимагає комплексного підходу до відновлення.

Значне місце відведено аналізу чинників, що впливають на прогресування пост-COVID синдрому. До них належать нейрозапальні процеси, порушення регуляції імунної системи та впливи судинного характеру, а також психосоціальні фактори, пов'язані зі стресом та ізоляцією під час пандемії. Автори звертають увагу на те, що затяжний перебіг відновлення й невизначеність прогнозу часто призводять до формування стійкого відчуття тривоги, перевтоми та зниження когнітивних можливостей. У цьому контексті важливо розглядати комплексні немедикаментозні стратегії реабілітації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Одним із перспективних підходів є метакогнітивна психотерапія, спрямована на виявлення та корекцію неефективних розумових стратегій, таких як надмірне занепокоєння чи румінації, що можуть посилювати симптоматику. Використання технік уваги (Attention Training) й відстороненого усвідомлення (Detached Mindfulness) дає змогу послабити когнітивне навантаження й знизити рівень внутрішнього стресу. Паралельно з цим, у статті обґрунтовується застосування нейрогімнастики — комплексу вправ, що поєднують пізнавальну та рухову активність. Показано, що така інтегрована методика підтримує нейропластичність, стимулює відновлення порушених нейронних зв'язків і підвищує загальну когнітивну витривалість.

Автор підкреслюює, що ефективність вказаних програм реабілітації значно зростає за умови індивідуалізованого підходу, який враховує ступінь тяжкості початкових когнітивних порушень, наявність супутніх захворювань та особливості психоемоційного стану пацієнтів. Значну увагу приділено також питанням телереабілітації, оскільки онлайн-формат дозволяє продовжувати терапію навіть за умов обмеженого доступу до медичних закладів і забезпечує гнучкість у плануванні занять.

На завершення, стаття наголошує на необхідності подальших досліджень, у тому числі довготривалих, рандомізованих контрольованих випробувань, щоб вдосконалити підходи до метакогнітивної психотерапії й нейрогімнастики, визначити оптимальну «дозу» тренувань і проаналізувати їхню взаємодію з іншими компонентами відновлення. Такий системний підхід здатний суттєво покращити якість життя пацієнтів із пост-COVID синдромом, забезпечивши їм цілісний та науково обґрунтований шлях до одужання.

Ключові слова: пост-COVID синдром, нейрокогнітивні порушення, психічне здоров'я, метакогнітивна психотерапія, нейрогімнастика, телереабілітація, когнітивні функції, тривожність, депресія.

Problem statement. During the COVID-19 pandemic, a growing body of research has shifted attention from the acute phase of illness to longer-term sequelae collectively identified as post-COVID syndrome [9]. Affecting an estimated 10–30% of individuals recovering from SARS-CoV-2 infection, post-COVID syndrome is characterised by persistent symptoms lasting weeks or months beyond initial recovery (Hagiya et al., 2022). Among the most debilitating of these are neurocognitive impairments—encompassing memory lapses, difficulties in sustaining attention, and executive dysfunction—alongside psychiatric manifestations such as anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder [7, 16].

A number of meta-analyses and observational studies have highlighted the prevalence of "brain fog" or subjective cognitive complaints, though objective assessments sometimes yield inconsistent findings [1, 8]. Regardless, even perceived deficits can significantly disrupt daily functioning, underscoring the need for comprehensive treatment approaches. The pathophysiology driving these

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

cognitive and emotional disturbances remains partially understood but is thought to involve immune dysregulation, neuroinflammation, vascular compromise, and psychosocial factors linked to pandemic-related stress [9, 16].

Given the multifaceted nature of post-COVID syndrome, non-pharmacological therapies have gained momentum as integral components of long-term care. Metacognitive psychotherapy, for instance, targets maladaptive thinking patterns (e.g., rumination, worry) through techniques that strengthen attentional control and enhance self-reflection [3, 7]. Concurrently, "neurogymnastics" approaches—rooted in cognitive training principles previously employed in older adult populations—aim to bolster neuroplasticity by engaging multiple neural circuits via structured exercises [4]. Early evidence indicates that pairing cognitive drills with physical or motor tasks can improve both brain function and psychological resilience.

Against this backdrop, the present article explores key neurocognitive markers of post-COVID syndrome, evaluates its mental health implications for adults, and proposes metacognitive psychotherapy and neurogymnastics as viable, complementary interventions. By integrating insights from neuroscience, clinical psychology, and rehabilitation research, the article aims to provide a holistic framework for identifying and addressing the cognitive and emotional consequences of this emergent chronic condition.

Analysis of recent studies and publications. The relevance of studying post-COVID syndrome, which encompasses both neurocognitive and psychological disorders, has been highlighted by researchers worldwide [5, 9, 16]. In particular, systematic reviews and meta-analyses emphasize the persistence or emergence of brain fog, attention and memory deficits, as well as anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder (PTSD) in post-COVID patients. At the same time, other publications [1, 8] draw attention to the complexity of assessing 'subjective' versus 'objective' cognitive impairments: the absence of clear changes during neuropsychological testing does not necessarily rule out underlying or latent dysfunctions in patients.

Significant attention in current studies is devoted to identifying and implementing non-pharmacological approaches aimed at reducing the severity of these manifestations. Among such interventions, metacognitive psychotherapy [3] and neurogymnastics [4] stand out in particular. Metacognitive methods allow the correction of ineffective mental strategies (e.g., excessive worry or rumination), while neurogymnastics promotes enhanced neuroplasticity and improved executive functions through structured cognitive and motor exercises. However, despite their growing visibility in the scientific literature [11], questions regarding the systematization and optimal integration of these interventions into comprehensive rehabilitation programs for post-COVID patients remain insufficiently explored.

Purpose of the article. Drawing on an analysis of published research and clinical observations, the article seeks to comprehensively describe the

neurocognitive and psychiatric consequences of post-COVID syndrome in adults, and to substantiate the practical relevance and promise of metacognitive psychotherapy and neurogymnastics as complementary strategies for rehabilitation and restoration of cognitive health.

Presentation of the main material. Emerging research has identified several neurocognitive markers associated with post-COVID syndrome, providing critical insights into the underlying mechanisms of cognitive and mental health impairments. Neuroimaging studies have revealed structural and functional changes in the brain, including reduced grey matter volume in the prefrontal cortex and hippocampus, regions critical for memory, decision-making, and emotional regulation [2, 15]. These structural alterations are often accompanied by dysregulation of the default mode network (DMN), a brain network involved in self-referential thinking and cognitive flexibility. For instance, Rayhan and Baraniuk [10] demonstrated that individuals with post-exertional malaise, a common feature of post-COVID syndrome, exhibit increased activation of the anterior DMN node following physical exertion. This hyperactivation may contribute to cognitive dysfunction and symptom exacerbation, as the DMN is typically associated with rest and introspection rather than active task performance.

Cognitive assessments have further highlighted deficits in working memory, processing speed, and executive functioning, which are frequently reported by individuals with post-COVID syndrome [2]. These impairments are often accompanied by subjective reports of "brain fog," a term used to describe difficulties in concentration, mental clarity, and information processing. The interplay between these neurocognitive deficits and mental health challenges, such as anxiety and depression, creates a vicious cycle that exacerbates symptoms and impairs daily functioning [15]. For example, persistent fatigue, a hallmark of post-COVID syndrome, has been linked to both cognitive impairment and elevated levels of proinflammatory markers, suggesting a potential neuroinflammatory basis for these symptoms [2].

Recent studies have also emphasized the role of exercise-induced changes in brain activity as a potential biomarker for post-COVID syndrome. Rayhan and Baraniuk [10] found that submaximal exercise provokes increased activation of the anterior DMN in individuals with post-exertional malaise, a phenomenon not observed in healthy controls. This finding underscores the unique neurophysiological responses in post-COVID patients and highlights the need for tailored interventions that address both cognitive and physical symptoms.

Moreover, the relationship between neurocognitive impairments and systemic inflammation has been a focal point of research. Elevated levels of proinflammatory markers, such as C-reactive protein (CRP) and interleukin-6 (IL-6), have been observed in individuals with post-COVID syndrome, suggesting that chronic inflammation may contribute to both cognitive deficits and mental health challenges [2, 15]. These findings align with the broader literature on neuroinflammation and

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

its impact on brain function, providing a potential pathway for targeted therapeutic interventions.

Recent meta-analytic findings underscore that a distinct profile of persistent neurocognitive deficits frequently emerges in adults three or more months after acute COVID-19 infection [9]. Chief among these are memory impairments, attention dysregulation, and the colloquially termed "brain fog," reflecting a generalised reduction in cognitive clarity and executive function. Alongside these symptoms, fatigue and sleep disturbances appear ubiquitous, suggesting that the neurocognitive domain is intertwined with post-infectious somatic factors. Intriguingly, hospitalisation during the acute phase may confer both protective and risk-enhancing effects: hospitalised patients displayed fewer reports of certain symptoms (e.g., anosmia, anxiety, depression), yet had a higher incidence of memory dysfunction compared with non-hospitalised individuals [9].

Notably, these neurocognitive markers do not exist in a vacuum; they evolve in tandem with psychiatric sequelae such as anxiety and depression, which appear to grow more prevalent over time. This dynamic emphasises a pressing need for robust, longitudinal frameworks that chart the evolution of neurocognitive and psychiatric statuses in post-COVID cohorts. Such frameworks would ideally include standardised clinical metrics to capture both subtle and overt cognitive changes, thereby guiding targeted interventions—such as metacognitive psychotherapy and neurogymnastic exercises—tailored to address the interplay of cognition, mood, and overall neurological health.

While the meta-analysis offers invaluable insights, subsequent commentary has drawn attention to data inconsistencies, notably in patient demographics and admission details [5]. Although these discrepancies warrant clarification, they do not diminish the broader conclusion that post-COVID syndromes are characterised by multifaceted neurological and neurocognitive disturbances. Moving forward, well-powered randomised controlled trials that measure and monitor these markers will be crucial to clarifying their pathophysiology and designing evidence-based interventions. The future of post-COVID care thus hinges on rigorous research that pinpoints cognitive vulnerability and leverages therapeutic innovation to bolster long-term neurocognitive resilience.

Adults with post-COVID syndrome face an elevated risk of mental health disorders, including anxiety and depression, due to both the chronic nature of their symptoms and the uncertainty surrounding recovery trajectories. Physiologically, the proinflammatory state induced by SARS-CoV-2 infection may disrupt neurotransmitter systems (e.g., serotonin and dopamine), heightening vulnerability to mood disturbances. Cognitively, post-COVID individuals often grapple with persistent brain fog, memory lapses, and concentration deficits—factors that can exacerbate psychological distress when they interfere with daily activities [16]. These deficits are not necessarily tied to obvious neuroimaging changes, underscoring the complexity of underlying mechanisms.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Moreover, post-traumatic stress disorder (PTSD) emerges as a prevalent concern, especially among individuals who endured severe illness or hospitalisation. The psychological impact of acute respiratory distress, coupled with prolonged social isolation, can precipitate long-lasting trauma responses. Critically, self-perceived cognitive deficits—commonly described as 'brain fog'—may not always align with objective cognitive test results, yet still correlate strongly with heightened stress and fatigue [1]. This discrepancy highlights the importance of addressing subjective distress rather than relying solely on neuropsychological assessments.

In line with these findings, growing evidence suggests that cognitive impairment and psychiatric sequelae can persist for months or even years [8]. Risk factors such as age, pre-existing comorbidities, and the severity of the acute infection amplify the likelihood of chronic mental health issues. Consequently, a comprehensive approach to post-COVID care—one that integrates psychological interventions, cognitive rehabilitation, and ongoing psychosocial support—appears vital. By recognising that both objective deficits and subjective experiences shape mental well-being, practitioners can tailor interventions, such as metacognitive psychotherapy, to bolster coping mechanisms while addressing emotional and cognitive challenges in tandem.

Metacognitive psychotherapy, grounded in the principles of metacognitive theory, provides a structured framework for addressing the intertwined cognitive and emotional challenges of post-COVID syndrome. Central to this approach is the targeting of maladaptive cognitive processes—especially worry, rumination, and thought suppression—that perpetuate distress and hinder recovery [7]. By helping individuals recognise and regulate these internal thought patterns, metacognitive interventions reduce cognitive load and foster more flexible, adaptive responses to stress.

A central pillar of metacognitive psychotherapy is metacognitive awareness: the ability to reflect on one's own thinking. Through guided exercises, patients learn to distinguish ruminative thought processes from productive problem-solving. In tandem, detached mindfulness techniques teach individuals to observe their thoughts and emotions without becoming engulfed by them. Another key tool, Attention Training (ATT), strengthens the capacity to shift and sustain focus, addressing the attentional difficulties often reported in post-COVID syndrome.

A growing body of research underscores the effectiveness of metacognitive interventions in mitigating psychological distress. For instance, Analytical Metacognitive Therapy (AMT) has been shown to reduce anxiety and depression among nurses in COVID-19 wards [11]. By interrupting negative thought cycles and enhancing "ego strength," AMT fosters resilience in demanding clinical environments—lessons that can readily translate to individuals suffering persistent post-COVID symptoms. Meanwhile, Metacognitive Reflection and Insight Therapy (MERIT), originally designed for individuals with psychosis, has been successfully adapted for virtual delivery [3]. MERIT's collaborative, insight-oriented approach

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

could prove particularly helpful for post-COVID patients grappling with cognitive fog and the resultant disruptions to daily functioning.

Cognitive overload and psychological distress frequently go hand-in-hand among post-COVID patients. Metacognitive psychotherapy directly tackles these obstacles by targeting worry and rumination, processes that often underlie both emotional turmoil and exacerbated cognitive impairment [7]. Crucially, by helping individuals alter how they engage with their own thoughts, metacognitive strategies may also foster beneficial neuroplastic changes, supporting the brain's capacity to adapt even in the face of lingering COVID-related inflammation or other neurological sequelae.

The pandemic has underscored telehealth's potential as a practical treatment platform, and metacognitive therapy modalities have proven readily adaptable to virtual formats [3]. Online sessions allow practitioners to integrate interactive mindfulness exercises or digital tools that reinforce metacognitive reflection and attention control. This flexibility is vital given the fluctuating symptom burden many post-COVID patients experience, ensuring they can access consistent support regardless of location or health status.

More large-scale research is needed to determine how metacognitive interventions can be optimally integrated into standard post-COVID care. Such studies might involve neuroimaging and cognitive testing to gauge how these therapies affect both subjective distress and objective cognitive metrics. Additionally, training more healthcare providers in metacognitive techniques could foster an interdisciplinary approach, weaving together psychotherapy, neurorehabilitation, and other supportive measures to address the full spectrum of post-COVID challenges.

Ultimately, metacognitive psychotherapy offers a promising route for individuals struggling with the persistent cognitive and emotional sequelae of COVID-19. By equipping patients to identify and modify unhelpful thought patterns, this therapeutic model tackles a core driver of post-COVID distress—paving the way for clearer cognition, improved emotional well-being, and more durable recovery outcomes.

Neurogymnastics—an umbrella term for cognitive training exercises that integrate structured activities such as dual-task drills, memory games, and problem-solving—has garnered attention as a non-pharmacological tool for countering cognitive impairments. Traditional cognitive exercise interventions have demonstrated benefits in older adults by enhancing cognitive reserve and reducing the risk of dementia [4]. Drawing on these principles, neurogymnastics can be adapted for post-COVID rehabilitation, where deficits in memory, attention, and executive functioning are frequently reported.

Designing effective neurogymnastics programs involves tailoring exercise intensity, complexity, and duration to individual capabilities and recovery stages. Although most current data derive from studies in older adults and patient

populations with established neurological conditions [4], the core principle—intense, targeted stimulation of neural circuits—can reasonably extend to post-COVID rehabilitation.

In sum, neurogymnastics offers a structured, multifaceted strategy to support cognitive healing in post-COVID syndrome. By engaging multiple brain regions and fostering neuroplasticity, it may help rebuild disrupted neural networks and bolster both cognitive and functional resilience.

Conclusion. In synthesising the current evidence on post-COVID syndrome, persistent neurocognitive deficits—including memory impairment, concentration difficulties, and executive dysfunction—often intersect with significant mental health challenges such as anxiety, depression, and PTSD. These interconnected problems can substantially diminish quality of life and undermine long-term recovery. Metacognitive psychotherapy and neurogymnastics emerge as compelling, non-pharmacological strategies that address both cognitive and emotional dimensions of post-COVID sequelae. By targeting maladaptive thought processes and facilitating neuroplasticity through structured cognitive and motor tasks, these interventions promise a holistic approach to rehabilitation. Nevertheless, further research—particularly large-scale, longitudinal studies—is required to refine implementation protocols, establish efficacy across diverse patient groups, and explore potential synergies between metacognitive and neurorehabilitative therapies. Ultimately, an integrated model of care that incorporates metacognitive psychotherapy, neurogymnastics, and other supportive services holds the potential to enhance functional outcomes, improve quality of life, and foster more resilient recoveries for individuals affected by post-COVID syndrome.

References:

1. Bland, A. R., Barraclough, M., Trender, W. R., Mehta, M. A., Hellyer, P. J., Hampshire, A., Penner, I. K., Elliott, R., & Harenwall, S. (2024). Profiles of objective and subjective cognitive function in Post-COVID Syndrome, COVID-19 recovered, and COVID-19 naïve individuals. Scientific Reports, 14(1), 13368. https://doi.org/10.1038/s41598-024-62050-x

2. Ceban, F., Ling, S., Lui, L. M. W., Lee, Y., Gill, H., Teopiz, K. M., ... & McIntyre, R. S. (2022). Fatigue and cognitive impairment in Post-COVID-19 Syndrome: A systematic review and meta-analysis. Brain, Behavior, and Immunity, 101, 93–135. https://doi.org/10.1016/j.bbi.2021.12.020

3. Faith, L. A., Zou, D. S., & Kukla, M. (2023). Metacognitive Reflection and Insight Therapy (MERIT) delivered virtually during the COVID-19 pandemic: An illustration of two cases. Journal of Contemporary Psychotherapy, 53(1), 71–79.

4. Gates, N. J., & Valenzuela, M. (2010). Cognitive exercise and its role in cognitive function in older adults. Current Psychiatry Reports, 12(1), 20-27.

5. Hagiya, H., Otsuka, Y., & Otsuka, F. (2022). Call for correction: Mid and long-term neurological and neuropsychiatric manifestations of post-COVID-19 syndrome: A meta-analysis. Journal of the Neurological Sciences, 436, 120232. https://doi.org/10.1016/j.jns.2022.120232

6. Hampshire, A., et al. (2021). Cognitive deficits in people who have recovered from COVID-19. The Lancet Psychiatry, 8(5), 416-427.

7. Hoffart, A., Johnson, S. U., & Ebrahimi, O. V. (2022). Metacognitive beliefs, maladaptive coping strategies, and depressive symptoms: A two-wave network study of the COVID-19 lockdown and reopening. Journal of Psychiatric Research, 152, 70–78.

8. Julide, T., Cigdem, T., & Baris, T. (2024). Cognitive impairment in long-COVID. Ideggyogyaszati Szemle, 77(5-6), 151–159. https://doi.org/10.18071/isz.77.0151

9. Premraj, L., Kannapadi, N. V., Briggs, J., Seal, S. M., Battaglini, D., Fanning, J., Suen, J., Robba, C., Fraser, J., & Cho, S. M. (2022). Mid and long-term neurological and neuropsychiatric manifestations of post-COVID-19 syndrome: A meta-analysis. Journal of the Neurological Sciences, 434, 120162. https://doi.org/10.1016/j.jns.2022.120162

10. Rayhan, R. U., & Baraniuk, J. N. (2021). Submaximal exercise provokes increased activation of the anterior default mode network during the resting state as a biomarker of postexertional malaise in myalgic encephalomyelitis/chronic fatigue syndrome. Frontiers in Neuroscience, 15, 748426. https://doi.org/10.3389/fnins.2021.748426

11. Shahbakhsh, R., Soleimani, A., Kachooei, M., & Farahani, H. (2024). The Effect of Analytical Metacognitive Therapy on Reducing Residual Anxiety and Depression of Nurses in Covid-19 Wards. International Journal of Behavioral Sciences, 18(3), 149–157.

12. Sick, J., & König, D. (2023). Exercise training in non-hospitalized patients with post-COVID-19 syndrome—A narrative review. Healthcare, 11(16), 2277. https://doi.org/10.3390/healthcare11162277

13. Valkanova, V., Ebmeier, K. P., & Allan, C. L. (2013). CRP, IL-6 and depression: a systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. Journal of affective disorders, 150(3), 736–744. https://doi.org/10.1016/j.jad.2013.06.004 .

14. Wells, A. (2009). Metacognitive Therapy for Anxiety and Depression. Guilford Press.

15.Yong, S. J. (2021). Long COVID or post-COVID-19 syndrome: putative pathophysiology, risk factors, and treatments. Infectious Diseases, 53(10), 737–754. https://doi.org/10.1080/23744235.2021.1924397

16. Zhao, S., Toniolo, S., Hampshire, A., & Husain, M. (2023). Effects of COVID-19 on cognition and brain health. Trends in Cognitive Sciences, 27(11), 1053–1067. https://doi.org/10.1016/j.tics.2023.08.008

Література:

1. Bland, A. R., Barraclough, M., Trender, W. R., Mehta, M. A., Hellyer, P. J., Hampshire, A., Penner, I. K., Elliott, R., & Harenwall, S. (2024). Profiles of objective and subjective cognitive function in Post-COVID Syndrome, COVID-19 recovered, and COVID-19 naïve individuals. Scientific Reports, 14(1), 13368. https://doi.org/10.1038/s41598-024-62050-x

2. Ceban, F., Ling, S., Lui, L. M. W., Lee, Y., Gill, H., Teopiz, K. M., ... & McIntyre, R. S. (2022). Fatigue and cognitive impairment in Post-COVID-19 Syndrome: A systematic review and meta-analysis. Brain, Behavior, and Immunity, 101, 93–135. https://doi.org/10.1016/j.bbi.2021.12.020

3. Faith, L. A., Zou, D. S., & Kukla, M. (2023). Metacognitive Reflection and Insight Therapy (MERIT) delivered virtually during the COVID-19 pandemic: An illustration of two cases. Journal of Contemporary Psychotherapy, 53(1), 71–79.

4. Gates, N. J., & Valenzuela, M. (2010). Cognitive exercise and its role in cognitive function in older adults. Current Psychiatry Reports, 12(1), 20-27.

5. Hagiya, H., Otsuka, Y., & Otsuka, F. (2022). Call for correction: Mid and long-term neurological and neuropsychiatric manifestations of post-COVID-19 syndrome: A meta-analysis. Journal of the Neurological Sciences, 436, 120232. https://doi.org/10.1016/j.jns.2022.120232

6. Hampshire, A., et al. (2021). Cognitive deficits in people who have recovered from COVID-19. The Lancet Psychiatry, 8(5), 416-427.

7. Hoffart, A., Johnson, S. U., & Ebrahimi, O. V. (2022). Metacognitive beliefs, maladaptive coping strategies, and depressive symptoms: A two-wave network study of the COVID-19 lockdown and reopening. Journal of Psychiatric Research, 152, 70–78.

8. Julide, T., Cigdem, T., & Baris, T. (2024). Cognitive impairment in long-COVID. Ideggyogyaszati Szemle, 77(5-6), 151–159. https://doi.org/10.18071/isz.77.0151

9. Premraj, L., Kannapadi, N. V., Briggs, J., Seal, S. M., Battaglini, D., Fanning, J., Suen, J., Robba, C., Fraser, J., & Cho, S. M. (2022). Mid and long-term neurological and neuropsychiatric manifestations of post-COVID-19 syndrome: A meta-analysis. Journal of the Neurological Sciences, 434, 120162. https://doi.org/10.1016/j.jns.2022.120162

10. Rayhan, R. U., & Baraniuk, J. N. (2021). Submaximal exercise provokes increased activation of the anterior default mode network during the resting state as a biomarker of postexertional malaise in myalgic encephalomyelitis/chronic fatigue syndrome. Frontiers in Neuroscience, 15, 748426. https://doi.org/10.3389/fnins.2021.748426

11. Shahbakhsh, R., Soleimani, A., Kachooei, M., & Farahani, H. (2024). The Effect of Analytical Metacognitive Therapy on Reducing Residual Anxiety and Depression of Nurses in Covid-19 Wards. International Journal of Behavioral Sciences, 18(3), 149–157.

12. Sick, J., & König, D. (2023). Exercise training in non-hospitalized patients with post-COVID-19 syndrome—A narrative review. Healthcare, 11(16), 2277. https://doi.org/10.3390/healthcare11162277

13. Valkanova, V., Ebmeier, K. P., & Allan, C. L. (2013). CRP, IL-6 and depression: a systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. Journal of affective disorders, 150(3), 736–744. https://doi.org/10.1016/j.jad.2013.06.004 .

14. Wells, A. (2009). Metacognitive Therapy for Anxiety and Depression. Guilford Press.

15.Yong, S. J. (2021). Long COVID or post-COVID-19 syndrome: putative pathophysiology, risk factors, and treatments. Infectious Diseases, 53(10), 737–754. https://doi.org/10.1080/23744235.2021.1924397

16. Zhao, S., Toniolo, S., Hampshire, A., & Husain, M. (2023). Effects of COVID-19 on cognition and brain health. Trends in Cognitive Sciences, 27(11), 1053–1067. https://doi.org/10.1016/j.tics.2023.08.008

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.923:004:331.105.6

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1262-1273

Makarenko Andrii Oleksandrovych PhD student at Laboratory of the Psychology of Studying, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, makarenko.andrii@gmail.com https://orcid.org/0009-0009-2494-6494

RATIONAL SELF-EFFICACY IN IT PROFESSIONALS: MITIGATING BURNOUT THROUGH COGNITIVE LOAD MANAGEMENT AND STRESS RESILIENCE

Abstract. The rapid evolution of the IT sector has intensified workplace demands, exposing professionals to unprecedented cognitive loads, information stress, and task monotony, all of which contribute to widespread burnout. This article introduces the concept of *rational self-efficacy* - a metacognitively grounded adaptation of traditional self-efficacy theory - as a critical framework for mitigating burnout in IT environments. Unlike conventional self-efficacy, which emphasizes confidence in one's abilities, rational self-efficacy integrates realistic self-assessment, adaptive resource management, and contextual awareness to balance ambition with cognitive sustainability. Drawing on empirical studies from cognitive psychology, organizational behavior, and human-computer interaction, the article demonstrates how IT professionals can leverage metacognitive strategies (e.g., reflective journaling, AI-driven task delegation, and structured cognitive load audits) to align their self-beliefs with actual capabilities. Key findings reveal that rational self-efficacy not only reduces emotional exhaustion and depersonalization but also enhances problem-solving resilience by encouraging proactive adjustments to workload and stress triggers. The study further explores unresolved challenges, such as the ethical implications of automation dependency, the sustainability of metacognitive interventions in fast-paced IT ecosystems, and the need for culturally adaptive organizational policies. By synthesizing theoretical insights with practical recommendations - including workplace training programs, digital detox protocols, and AI-integrated workflow tools - this work provides a holistic roadmap for fostering mental well-being and productivity in IT teams. The article concludes with a call for interdisciplinary research to address gaps in understanding how neurodiversity, institutional norms, and global cultural differences influence the adoption of rational self-efficacy frameworks.

Keywords: rational self-efficacy, cognitive load, burnout, IT professionals, metacognition, stress resilience, AI-driven automation, workplace mental health, organizational behavior, neurodiversity.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Макаренко Андрій Олександрович аспірант лабораторії психології навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. E-mail: makarenko.andrii@gmail.com https://orcid.org/0009-0009-2494-6494

РАЦІОНАЛЬНА САМОЕФЕКТИВНІСТЬ У ІТ-ФАХІВЦІВ: КОГНІТИВНЕ НАВАНТАЖЕННЯ, ВИГОРАННЯ ТА РОЛЬ МЕТАКОГНІТИВНИХ СТРАТЕГІЙ

Анотація. Стрімкий розвиток ІТ-сектору призвів до зростання професійних вимог, які піддають фахівців безпрецедентному когнітивному навантаженню, інформаційному стресу та монотонності завдань, що сприяє масовому емоційному вигоранню. У цій статті запроваджується концепція *раціональної самоефективності* - метакогнітивно обґрунтованої адаптації традиційної теорії самоефективності - яка виступає ключовим механізмом запобігання вигоранню в ІТ-середовищах. На відміну від класичної самоефективності, яка акцентує на вірі у власні можливості, раціональна самоефективність інтегрує реалістичну самооцінку, адаптивне управління ресурсами та контекстуальну свідомість для балансування між амбіціями та когнітивною стійкістю. На основі емпіричних досліджень із когнітивної психології, організаційної поведінки та взаємодії людини з комп'ютером, стаття демонструє, як ІТ-фахівці можуть використовувати метакогнітивні стратегії (наприклад, рефлексивне ведення щоденника, делегування завдань за допомогою ШІ, структуровані аудити когнітивного навантаження) для узгодження власних переконань із реальними можливостями. Ключові висновки вказують, що раціональна самоефективність не лише зменшує емоційне виснаження та деперсоналізацію, а й підвищує стійкість у вирішенні проблем через проактивні корективи робочого навантаження та стресогенних факторів. Дослідження також аналізує невирішені питання, такі як етичні наслідки залежності від автоматизації, довгострокова ефективність метакогнітивних інтервенцій у динамічних ІТ-екосистемах та необхідність культурно адаптованих організаційних політик. Синтезуючи теоретичні ідеї з практичними рекомендаціями - включаючи тренінги для працівників, протоколи цифрового детоксу та інструменти автоматизації робочих процесів - ця робота пропонує комплексний план для зміцнення психічного здоров'я та продуктивності ІТ-команд. Стаття завершується закликом до міждисциплінарних досліджень, спрямованих на подолання розривів у розумінні впливу нейрорізноманітності, інституційних норм та глобальних культурних відмінностей на впровадження концепцій раціональної самоефективності.

Ключові слова: раціональна самоефективність, когнітивне навантаження, емоційне вигорання, ІТ-фахівці, метакогніція, стресостійкість, автоматизація на основі ШІ, психічне здоров'я на робочому місці, організаційна поведінка, нейрорізноманітність.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Problem statement. The IT sector, characterized by relentless innovation, cognitive intensity, and high-pressure demands, has become a crucible for psychological strain. Professionals in this field navigate a unique trifecta of stressors: *cognitive overload* from rapidly evolving technologies, *information saturation* due to perpetual connectivity, and *task monotony* inherent in repetitive workflows such as debugging or system maintenance. Burnout - marked by emotional exhaustion, depersonalization, and diminished professional efficacy - has emerged as a pervasive threat, with studies indicating that over 50% of IT workers experience chronic stress symptoms [7, 11]. While traditional self-efficacy - defined as an individual's belief in their ability to achieve goals [1] - has been extensively researched as a buffer against adversity, its conventional framing risks oversimplification in the context of IT's volatile ecosystem.

The limitations of traditional self-efficacy theories lie in their emphasis on *confidence* without adequate emphasis on *calibration*. In high-stakes IT environments, unchecked optimism often leads to overcommitment, unsustainable workloads, and eventual disillusionment. For example, a software engineer may confidently tackle multiple complex projects simultaneously, only to succumb to cognitive exhaustion when deadlines collide. Conversely, excessive self-doubt breeds avoidance of challenges, stifling growth and innovation. This duality underscores the need for *rational self-efficacy* - a metacognitively informed construct that balances self-belief with realistic appraisal of one's limits, resources, and situational demands [2, 10].

Rational self-efficacy diverges from its traditional counterpart by integrating three critical dimensions:

1. Metacognitive Awareness: The ability to reflect on one's cognitive and emotional states, enabling proactive adjustments to workload and strategy [5, 12].
2. Adaptive Flexibility: Shifting between persistence and disengagement based on task complexity and personal capacity [8].
3. Contextual Realism: Aligning self-expectations with organizational constraints, such as resource availability or team dynamics [3].

In IT, where cognitive demands outpace human bandwidth and perfectionism is often idealized, rational self-efficacy acts as a safeguard against the "hubris trap" of conventional self-efficacy. For instance, IT professionals with rational self-efficacy recognize when to automate repetitive tasks using AI tools rather than manually grinding through them, preserving mental resources for high-impact problem-solving [4]. Similarly, they seek collaborative support during system failures instead of internalizing blame, thereby mitigating depersonalization - a core burnout symptom [7].

This article argues that rational self-efficacy is not merely an incremental improvement but a *necessary evolution* of self-efficacy theory for modern knowledge work. By grounding self-belief in metacognitive reflection and evidence-based self-assessment, IT professionals can sustainably navigate the sector's

cognitive and emotional minefields. The following sections synthesize empirical insights from cognitive psychology, organizational behavior, and human-computer interaction to demonstrate how rational self-efficacy redefines resilience in the digital age.

Analysis of recent research and publications. Despite growing recognition of rational self-efficacy as a protective factor against burnout, critical gaps persist in understanding its mechanisms and scalability. For instance, the long-term sustainability of metacognitive interventions (e.g., apps like Metacognit.me) remains underexplored, particularly in dynamic IT environments where technological disruptions rapidly alter job demands. Additionally, the interplay between rational self-efficacy and cultural or organizational norms - such as workplaces that reward overwork - lacks empirical clarity, raising questions about how to institutionalize this concept without conflicting with productivity-driven corporate cultures. Furthermore, while studies highlight the moderating role of AI tools in reducing cognitive load [3,10], it is unclear whether reliance on automation might inadvertently erode human agency, creating a paradox where technological "solutions" weaken self-efficacy. Finally, individual differences in metacognitive capacity (e.g., neurodiverse IT professionals) warrant deeper investigation to ensure inclusive strategies that accommodate diverse cognitive styles. Addressing these unknowns is essential for translating theoretical frameworks into equitable, evidence-based practices.

Purpose of the Article. This article aims to critically examine the concept of *rational self-efficacy* - a metacognitively informed adaptation of self-efficacy theory - as a pivotal mechanism for mitigating burnout among IT professionals. By synthesizing empirical research from cognitive psychology, organizational behavior, and human-computer interaction, the study seeks to demonstrate how rational self-efficacy diverges from traditional self-efficacy models by emphasizing *calibrated self-assessment*, *adaptive resource management*, and *contextual realism* in high-pressure IT environments. The article proposes actionable strategies to cultivate rational self-efficacy, addressing gaps in existing literature, such as the sustainability of metacognitive interventions, the role of cultural and organizational norms in shaping self-efficacy, and the ethical implications of AI-driven tools in cognitive load management. Ultimately, it contributes to a nuanced framework for fostering resilience in IT workforces while advocating for future research to bridge theoretical insights with equitable, real-world applications.

Presentation of the main material. Bandura's (1986) self-efficacy theory emphasizes the role of perceived competence in motivating behavior. However, *rational* self-efficacy integrates metacognitive awareness, enabling individuals to calibrate their efforts based on task complexity and available resources 5. For example, IT professionals with rational self-efficacy recognize when to delegate tasks, seek support, or pause to prevent cognitive exhaustion - a balance often absent in traditional self-efficacy models.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Cognitive load theory distinguishes between intrinsic (task complexity), extraneous (poorly structured information), and germane (effortful learning) loads 1. In IT, intrinsic load is amplified by rapid skill obsolescence, while extraneous load stems from constant notifications and fragmented workflows. Prolonged exposure to high cognitive loads depletes mental resources, leading to burnout [9, 13]. For instance, developers juggling multiple programming languages under tight deadlines often experience "brain fatigue," impairing decision-making and creativity [1, 7].

IT work often involves repetitive tasks (e.g., debugging, data entry) and information saturation, which reduce engagement and heighten stress. Chronic monotony triggers *hypostress* - a state of understimulation linked to boredom and disengagement - while information overload induces hyperstress, overwhelming working memory [11, 13]. Both states erode self-efficacy by creating a mismatch between perceived demands and coping abilities.

Rational self-efficacy involves dynamic adjustments to self-perceptions based on situational feedback. For example, a study on AI developers found that false-positive feedback artificially inflated self-efficacy, leading to overcommitment and eventual burnout, whereas rational self-efficacy fostered resilience through realistic goal-setting [2, 8]. Training programs that emphasize reflective practices (e.g., journaling achievements and setbacks) help IT professionals align their self-beliefs with actual competencies [5].

Effective load management requires prioritizing tasks, minimizing distractions, and adopting tools like the Pomodoro Technique to structure work intervals [1, 7] Rational self-efficacy empowers individuals to delegate non-essential tasks - e.g., using AI-driven code assistants to handle routine scripting - thereby preserving cognitive resources for high-value activities [4, 14].

Strategies such as digital detoxes, mindfulness meditation, and "worry boxes" (writing stressors on paper to symbolically compartmentalize them) reduce information-related anxiety [7, 13]. Organizations can institutionalize "no-meeting days" to curb communication overload, aligning with findings that structured downtime enhances problem-solving and creativity [11].

A longitudinal study of 421 South Korean IT employees revealed that self-efficacy in AI use moderated the relationship between organizational perfectionism and job stress. Participants with high AI self-efficacy reported 21.5% lower stress levels, underscoring the importance of technological competence in buffering burnout [4]. Similarly, cybersecurity professionals with strong self-efficacy in AI tools exhibited better stress management and compliance with security protocols under high workloads [14].

Experimental research manipulating self-efficacy via false feedback demonstrated that state anxiety mediates the link between self-efficacy and cognitive load. Participants receiving constructive (vs. inflated) feedback maintained rational self-efficacy, experiencing lower anxiety and burnout [2]. These findings highlight the need for honest performance evaluations in IT workplaces.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The findings of this study underscore the critical role of rational self-efficacy in mitigating burnout among IT professionals. While traditional self-efficacy emphasizes confidence in one's abilities, rational self-efficacy introduces a nuanced approach by integrating metacognitive awareness and adaptive coping strategies. This section elaborates on the implications of these findings, addresses potential limitations, and suggests directions for future research.

The concept of rational self-efficacy bridges the gap between cognitive psychology and organizational behavior. By emphasizing the importance of realistic self-assessment, it challenges the prevailing notion that higher self-efficacy is always beneficial. For instance, IT professionals with inflated self-efficacy may overcommit to tasks, leading to cognitive overload and burnout. Conversely, those with rational self-efficacy are better equipped to manage their workloads, delegate tasks, and seek support when needed.

Organizations can leverage these insights by fostering environments that encourage reflective practices and honest feedback. For example, incorporating regular self-assessment tools and mindfulness training into professional development programs can help employees calibrate their self-efficacy beliefs. Additionally, organizations should prioritize cognitive load management by streamlining workflows and reducing unnecessary information stressors.

While this study provides valuable insights, several limitations must be acknowledged. First, the reliance on self-reported data in many empirical studies introduces the risk of response bias. Future research could incorporate objective measures, such as physiological indicators of stress (e.g., cortisol levels) or performance metrics, to validate self-efficacy assessments.

Second, the cross-sectional nature of some studies limits the ability to establish causal relationships. Longitudinal studies tracking IT professionals over time could provide deeper insights into how rational self-efficacy evolves in response to changing job demands and technological advancements.

Finally, the cultural context of self-efficacy remains underexplored. Given the global nature of the IT industry, future research should examine how cultural differences influence the development and expression of rational self-efficacy. For instance, collectivist cultures may emphasize group efficacy over individual self-efficacy, potentially altering the dynamics of burnout prevention.

The practical applications of rational self-efficacy extend beyond the IT sector. Industries characterized by high cognitive demands, such as healthcare, finance, and education, could also benefit from adopting these principles. For example, healthcare professionals facing information overload and emotional exhaustion could use rational self-efficacy to balance their workloads and maintain mental well-being.

Moreover, the integration of AI and automation into various industries underscores the need for rational self-efficacy. As machines take over routine tasks, professionals must adapt by focusing on higher-order cognitive skills, such as

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

problem-solving and creativity. Rational self-efficacy can guide this transition by helping individuals identify their strengths and areas for growth (Table 1).

Table 1.

Key Concepts for rational self-efficacy

Concept	Definition	Relevance to IT Professionals
Self-Efficacy	Belief in one's ability to execute tasks successfully.	Motivates IT professionals to tackle complex challenges but may lead to overcommitment if inflated.
Rational Self-Efficacy	Balanced self-belief that incorporates realistic self-assessment and metacognitive awareness.	Helps IT professionals manage cognitive load, avoid burnout, and adapt to changing job demands.
Cognitive Load	The total amount of mental effort required to process information.	High cognitive load in IT (e.g., multitasking, rapid skill obsolescence) contributes to burnout.
Information Stress	Anxiety caused by excessive or poorly structured information.	Common in IT due to constant notifications, fragmented workflows, and information saturation.
Monotony	Repetitive tasks leading to understimulation and disengagement.	IT tasks like debugging or data entry can trigger boredom and reduce job satisfaction.
Burnout	A state of emotional exhaustion, depersonalization, and reduced accomplishment.	Prevalent in IT due to high-pressure environments, long hours, and lack of work-life balance.
Metacognitive Awareness	The ability to reflect on and regulate one's cognitive processes.	Enables IT professionals to adjust their self-efficacy beliefs and manage workloads effectively.
AI Self-Efficacy	Confidence in using AI tools to enhance productivity.	Reduces perceived job demands and improves stress management in AI-driven environments.

Self-Management Program for Rational Self-Efficacy in IT Professionals Focused on a Metacognitive Approach

Duration: 1 Month

Program Goals:

1. Develop rational self-efficacy through conscious management of cognitive load.
2. Improve self-regulation and stress resilience skills.
3. Establish habits to prevent burnout.

Week 1: Awareness and Diagnosis

Objectives:

- Assess current levels of self-efficacy and cognitive load.
- Learn to track cognitive states.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Practical Steps:

1. **Diagnostics in Metacognit.me:**
   - Complete the self-efficacy and cognitive load tests in the app.
   - Identify your strengths and weaknesses in task management.
2. **Journaling:**
   - Daily entries in the app:
     - Which tasks cause the most cognitive load?
     - How do you cope with information stress?
     - What emotions dominate your day?
3. **Metacognitive Reflection:**
   - At the end of the day, answer the following questions:
     - What did I do effectively today?
     - Where did I overestimate/underestimate my abilities?
     - How can I improve tomorrow?

Week 2: Managing Cognitive Load

Objectives:

- Learn to prioritize tasks based on their complexity and your resources.
- Implement techniques to reduce information stress.

Practical Steps:

1. **Task Prioritization:**
   - Use the planning feature in Metacognit.me to categorize tasks into:
     - High-priority (requiring maximum focus).
     - Low-priority (routine or automatable).
   - Set time limits for task completion.
2. **Pomodoro Technique:**
   - Work in 25-minute blocks with 5-minute breaks.
   - After 4 blocks, take a longer break (15–30 minutes).
   - Track progress in the app.
3. **Digital Detox:**
   - Dedicate 1–2 hours daily to no notifications or social media.
   - Use the "Focus Mode" in Metacognit.me to block distractions.

Week 3: Developing Rational Self-Efficacy

Objectives:

- Learn to set realistic goals and adjust them based on circumstances.
- Build confidence through conscious achievements.

Practical Steps:

1. **SMART Goals:**
   - Set daily and weekly goals using the SMART framework (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound).
   - Record them in the app and track progress.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

2. **Achievement Reflection:**
- At the end of each day, note in Metacognit.me:
  - Which goals were achieved?
  - What prevented the completion of others?
  - How can I improve my approach to tasks?

3. **Feedback:**
- Discuss your goals and progress with a colleague or mentor.
- Use their feedback to adjust your plans.

Week 4: Integration and Sustainability

Objectives:
- Reinforce rational self-efficacy skills.
- Develop a long-term strategy to prevent burnout.

Practical Steps:

1. **Monthly Review:**
- Take a final test in Metacognit.me to assess changes in self-efficacy and cognitive load.
- Compare results with initial data.

2. **Personal Plan Creation:**
- Based on app data, create a plan for the next 3 months.
- Include:
  - Regular metacognitive reflections.
  - Techniques for managing cognitive load (Pomodoro, digital detox).
  - Periodic goal reassessment.

3. **Maintaining Balance:**
- Incorporate recovery practices:
  - Physical activity (e.g., 30 minutes of walking daily).
  - Meditation or breathing exercises (use built-in features in Metacognit.me).
  - Hobbies unrelated to IT.

Sample Daily Schedule:

Time	Activity	Metacognitive Approach
9:00–9:30	Morning reflection in Metacognit.me	Assess daily tasks and set goals.
9:30–12:00	Work on high-priority tasks (Pomodoro)	Monitor cognitive load.
12:00–12:30	Break (digital detox)	Conscious recovery.
12:30–14:00	Work on medium-priority tasks	Reflect: "How am I handling the workload?"
14:00–15:00	Lunch and physical activity	Shift focus, reduce stress.
15:00–17:00	Work on low-priority tasks	Use AI tools for automation.
17:00–17:30	Evening reflection in Metacognit.me	Review the day, adjust plans for tomorrow.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Program Outcomes:

By the end of the month, you will:

- Learn to consciously manage cognitive load.
- Develop rational self-efficacy, avoiding overestimation or underestimation of your abilities.
- Establish sustainable habits to prevent burnout.

Metacognit.me will become your tool for continuous self-analysis and improvement, helping you maintain a balance between productivity and mental well-being.

Conclusion. Rational self-efficacy offers a pragmatic and evidence-based approach to addressing burnout in the IT sector. By fostering realistic self-beliefs and adaptive coping strategies, IT professionals can navigate the cognitive and emotional challenges of their work with resilience and confidence. Organizations play a crucial role in supporting this process by creating environments that prioritize mental health, cognitive load management, and continuous learning.

Future research should explore the cultural and technological dimensions of rational self-efficacy, as well as its applicability to other high-stress industries. By integrating these insights into theory and practice, we can build a more sustainable and productive workforce for the digital age. This study underscores that rational self-efficacy - rooted in metacognitive awareness, adaptive flexibility, and contextual realism - offers a transformative framework for addressing burnout in IT professionals. Unlike traditional self-efficacy, which risks promoting overconfidence or avoidance, rational self-efficacy empowers individuals to dynamically calibrate their efforts, delegate tasks, and leverage tools like AI-driven automation without compromising agency. Findings highlight that interventions such as metacognitive training (e.g., apps like Metacognit.me), organizational policies prioritizing cognitive load audits, and culturally sensitive feedback mechanisms can mitigate burnout by aligning self-beliefs with realistic demands. However, unresolved questions persist, particularly regarding the long-term sustainability of these strategies in fast-evolving IT ecosystems and the ethical implications of over-reliance on automation. Future research must explore how institutional norms (e.g., "hustle culture") interact with rational self-efficacy and how neurodiverse populations might require tailored approaches. For practitioners, integrating rational self-efficacy into workplace training and policy design is not merely beneficial but imperative to fostering resilient, adaptive IT workforces in an era of unrelenting technological change.

References

1. Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.

2. Li, X., Xia, M. (2024). Dynamic calibration of self-efficacy to cognitive load. *12*(1), 752. https://doi.org/10.1186/s40359-024-02254-y

3. Berg-Beckhoff, G., Nielsen, G., & Ladekjær Larsen, E. (2017). Use of information communication technology and stress, burnout, and mental health in older, middle-aged, and younger workers - results from a systematic review. International journal of occupational and environmental health, 23(2), 160–171. https://doi.org/10.1080/10773525.2018.1436015

4. Kim, BJ., Kim, MJ. & Lee, J. (2024). Examining the impact of work overload on cybersecurity behavior. *Curr Psychol 43, 17146–17162 (2024)*. https://doi.org/10.1007/s12144-024-05692-4

5. Sweller, J., van Merriënboer, J. J. G., & Paas, F. (2019). Cognitive architecture and instructional design: 20 years later. *Educational Psychology Review*, *31*(2), 261–292. https://doi.org/10.1007/s10648-019-09465-5

6. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, *15*(2), 103–111. https://doi.org/10.1002/wps.20311

7. Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, *25*(3), 293–315. https://doi.org/10.1002/job.248

8. Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, *25*(1), 82–91. https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1016

9. Pajares, F. (2002). Overview of social cognitive theory and of self-efficacy. *Retrieved from https://www.uky.edu/~eushe2/Pajares/eff.html

10. Lee, J., & Lee, Y. (2023). The role of AI self-efficacy in moderating job stress among IT professionals. *Journal of Occupational Health Psychology*, *28*(3), 145–159. https://doi.org/10.1037/ocp0000345

11. Metacognit.me. (2024). User guide: Metacognitive reflection and cognitive load management. Retrieved from https://www.metacognit.me/guide

12. Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice*, *10*(2), 144–156. https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg016

13.Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. Harper & Row.

14.Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. Bantam Books.

15. Matiash, M., Lunov, V., Prudka, L., Rudenko, Y., & Prints, V. (2024). Neuropsychology of chronic fatigue syndrome in civilian population in war conditions. *INTERNATIONAL NEUROLOGICAL JOURNAL*, 20(7), 382–393. https://doi.org/10.22141/2224-0713.20.7.2024.1118

Література

1. Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.

2. Li, X., Xia, M. (2024). Dynamic calibration of self-efficacy to cognitive load. *12*(1), 752. https://doi.org/10.1186/s40359-024-02254-y

3. Berg-Beckhoff, G., Nielsen, G., & Ladekjær Larsen, E. (2017). Use of information communication technology and stress, burnout, and mental health in older, middle-aged, and younger workers - results from a systematic review. International journal of occupational and environmental health, 23(2), 160–171. https://doi.org/10.1080/10773525.2018.1436015

4. Kim, BJ., Kim, MJ. & Lee, J. (2024). Examining the impact of work overload on cybersecurity behavior. *Curr Psychol 43, 17146–17162 (2024)*. https://doi.org/10.1007/s12144-024-05692-4

5. Sweller, J., van Merriënboer, J. J. G., & Paas, F. (2019). Cognitive architecture and instructional design: 20 years later. *Educational Psychology Review*, *31*(2), 261–292. https://doi.org/10.1007/s10648-019-09465-5

6. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, *15*(2), 103–111. https://doi.org/10.1002/wps.20311

7. Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, *25*(3), 293–315. https://doi.org/10.1002/job.248

8. Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, *25*(1), 82–91. https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1016

9. Pajares, F. (2002). Overview of social cognitive theory and of self-efficacy. *Retrieved from https://www.uky.edu/~eushe2/Pajares/eff.html

10. Lee, J., & Lee, Y. (2023). The role of AI self-efficacy in moderating job stress among IT professionals. *Journal of Occupational Health Psychology*, *28*(3), 145–159. https://doi.org/10.1037/ocp0000345

11. Metacognit.me. (2024). User guide: Metacognitive reflection and cognitive load management. Retrieved from https://www.metacognit.me/guide

12. Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice*, *10*(2), 144–156. https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg016

13.Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. Harper & Row.

14.Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. Bantam Books.

15. Matiash, M., Lunov, V., Prudka, L., Rudenko, Y., & Prints, V. (2024). Neuropsychology of chronic fatigue syndrome in civilian population in war conditions. *INTERNATIONAL NEUROLOGICAL JOURNAL*, 20(7), 382–393. https://doi.org/10.22141/2224-0713.20.7.2024.1118

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1274-1281

Makovskyi Artem PhD, Senior Lecturer at Department of Psychology, Pedagogy, and Socio-economic Disciplines, Bogdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, tel.: (0382)-72-48-75, https://orcid.org/0000-0003-2903-3351

Makovska Valentyna, Deputy director for scientific work and informatization, Khmelnytskyi Regional Universal Scientific Library, Khmelnytskyi, tel.: (0382)-79-44-92, https://orcid.org/0000-0002-7611-1116

Storozhuk Andrii Head of the Department of the 3rd Border Detachment named after the Hero of Ukraine Colonel Yevgeny Pikus of the State Border Guard Service of Ukraine, Lysychansk, tel.: (06451)-709-44, https://orcid.org/0009-0003-4854-5763

EMPIRICAL STUDY OF THE PROSPECTS OF USING BIBLIOTHERAPY TOOLS TO WORK WITH SERVICEMEN

Abstract. The research on searching and applying additional psychotherapeutic tools in preserving combatants' mental health is quite relevant today. After all, as of 2024, more than one million defenders of Ukraine are in the ranks of the security and defense sector of the state. And this number is only growing every day. Therefore, was initiated implementation of the All-Ukrainian Mental Health Program "How are you?" aimed at building a high-quality system for providing services in the field of psychosocial support and developing a culture of caring for mental health.

This paper presents the results of a pilot study, "Reading Practices for Military Personnel", conducted by the Khmelnytskyi Regional Universal Scientific Library from June 1 to July 15, 2024. Three hundred sixty-three respondents took part in the survey - military personnel, users of the Khmelnytskyi Regional Universal Scientific Library and public libraries of territorial communities of the Khmelnytskyi region.

It has been established that reading plays a vital role in meeting the information needs of military personnel in wartime and their literature needs. According to the survey results, reading is an essential component of life of the military, contributes to their development, and helps maintain psychological stability in demanding service conditions.

Based on the survey results, the proposed recommendations aim to improve the quality of library services, meet the information needs of military personnel, and promote their personal and professional development through reading.

Therefore, a promising direction in the work of libraries is providing bibliotherapeutic services to military personnel with such requests.

Keywords: mental health, psychological help, bibliotherapy, military personnel, library worker, survey.

Маковський Артем доктор філософії зі спеціальності психологія, старший викладач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, тел.: (0382)-724875, https://orcid.org/0000-0003-2903-3351

Маковська Валентина заступник директора з наукової роботи та інформатизації, Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека, м. Хмельницький, тел.: (0382)-79-44-92, https://orcid.org/0000-0002-7611-1116

Сторожук Андрій начальник відділу 3 прикордонного загону імені Героя України полковника Євгенія Пікуса Державної прикордонної служби України, м. Лисичанськ, тел.: (06451)-709-44, https://orcid.org/0009-0003-4854-5763

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ БІБЛІОТЕРАПІЇ У РОБОТІ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

Анотація. Дослідження питання пошуку і застосування додаткових психотерапевтичних інструментів, у процесі збереження психічного здоров'я комбатантів є доволі актуальним сьогодні. Адже у лавах складових сектора безпеки та оборони держави, станом на 2024 рік, перебуває більше одного мільйона захисників України. І з кожним днем ця цифра лише росте. Тому в контексті реалізації Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», що спрямована на розбудову якісної системи надання послуг у сфері психосоціальної підтримки та розвиток культури піклування про ментальне здоров'я.

У цій роботі представлено результати пілотного дослідження «Практики читання військових», яке проводилося Хмельницькою обласною універсальною науковою бібліотекою з 01 червня до 15 липня 2024 року. У анкетуванні взяли участь 363 респонденти – військовослужбовці, користувачі Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки та публічних бібліотек територіальних громад Хмельницької області.

Встановлено, що читання посідає важливе місце у задоволенні інформаційних потреб військовослужбовців у воєнний час та їхніх потребах у літературі. За результатами анкетування виявлено, що читання є важливим компонентом життя військових, сприяє їхньому розвитку та допомагає зберігати психологічну стійкість у складних умовах служби.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

На основі результатів анкетування, запропоновані рекомендації спрямовані на підвищення якості послуг бібліотек, задоволення інформаційних потреб військовослужбовців та сприяння їхньому особистому та професійному розвитку через читання.

Отже, перспективним напрямком у роботі бібліотек вбачається надання бібліотерапевтичних послуг військовослужбовцям, що мають такі запити.

Ключові слова: психічне здоров'я, психологічна допомога, бібліотерапія, військовослужбовці, бібліотечний працівник, опитування.

Problem statement. The research on searching and applying additional psychotherapeutic tools in preserving combatants' mental health is quite relevant today. After all, as of 2024, more than one million defenders of Ukraine are in the ranks of the security and defence sector of the state. And every day, this figure only grows. Therefore, implementing the All-Ukrainian Mental Health Program "How are you?" aims to build a high-quality system for providing psychosocial support services and developing a culture of caring for mental health.

Analysis of Recent Research and Publications:

In our previous scientific works [4; 5; 6], we conducted a general overview of research on effective forms and methods of applying bibliotherapy in psychoprophylactic and psycho-corrective work with individuals who have experienced mental trauma. We also analysed foreign empirical studies by psychology specialists regarding the positive effect of bibliotherapy in preserving the population's mental health.

Analyzing the results of these studies, it can be noted that the issue of applying bibliotherapy during psychological work was considered by such researchers as I. Dmytruk, Yu. Dresher, A. Zaichko, O. Kovalenko, N. Korzhyk, O. Lozova, O. Fedii and others; as well as foreign experts in the field of healthcare: T. Apodaca, W. Miller, G. Calhoun, P. Cuijpers, A. Nichani, R. Gregory, R. Marrs, D. McCulliss, C. Morin, V. Mimeault and others.

The purpose of this article is to present the survey "Reading Practices for Military Personnel" results, which showed how essential reading is in meeting the information needs of military personnel in wartime and their literature needs, as well as the library's role in meeting these needs.

Presentation of the main material. The empirical study "Reading Practices of Military Personnel" was conducted by the Khmelnytskyi Regional Universal Scientific Library from June 1 to July 15, 2024. An online survey method was employed to address the research objectives. A questionnaire was developed using Google Forms.

The study sample consisted of 363 respondents - military personnel who are users of public libraries in the Khmelnytskyi region. The qualitative composition of the sample was as follows: military veterans - 12 (3.3%) individuals; active-duty military personnel - 105 (28.9%) individuals; cadets of military educational institutions - 213 (58.8%) individuals; combat participants - 33 (9.0%) individuals.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

According to the survey results (a detailed report of which is available on the website [link to survey]), it was found that reading is an integral part of the lives of military personnel, contributes to their development, and helps them maintain psychological resilience in challenging service conditions.

It was essential to examine whether military personnel have free time for reading. 66.9% of respondents reported having free time. This indicates that despite the busy schedule and challenging conditions of military service, many military personnel find opportunities for reading.

33.1% of respondents indicated they do not have free time for reading. This may be due to the intensity of service, physical and emotional stress, or other circumstances that limit their free time.

The attitude of military personnel towards reading has not changed since the beginning of the full-scale invasion for 39.4% of respondents. Reading remains a stable habit for many military personnel, regardless of external circumstances.

47.9% of respondents reported reading less due to lack of time. In comparison, 4.1% started reading more books on Ukrainian history and military topics, possibly due to increased interest in historical and patriotic themes during the war. 2.5% of respondents stopped reading books in Russian, and 1.7% noted that reading helps them relax and provides a break between stressful situations. 1.1% lost inspiration for reading, which may result from stress and psychological exhaustion caused by the war. 0.8% increased the quality of their reading, perhaps by choosing more meaningful works, and another 0.8% began reading exclusively periodicals. 1.7% of respondents desire to read but do not always have the opportunity, possibly due to limited book access or lack of time.

It was found that a significant portion of respondents have limited time for reading, with 28.1% reading 1-2 hours per week. Most respondents in the "other" category read less than 1 hour per week or have no time for reading at all (94.3%). Only a small proportion of respondents spend more than 3 hours per week reading (12.4%).

The main goal of reading for most respondents (51.9%) is to expand personal knowledge, but reading for professional development and obtaining news information is also essential (19.2% and 17.3%, respectively). Fewer respondents read to keep up with changes in legislation (2.9%) and for learning purposes (8.7%).

According to the data, the vast majority of respondents (50.4%) read books, which indicates the high popularity of traditional reading. 26.4% prefer Internet resources - there is a preference for online sources in meeting information needs. 11.6% read e-books, which is also an indicator of the popularity of modern reading formats. Audiobooks, magazines, and newspapers are in less demand among respondents (2.5%, 0.8%, and 4.9%, respectively). A small proportion (1.7%) read all types of publications, demonstrating the diversity of individual respondents' interests.

The most popular genre among military personnel is military literature (34.7%), which indicates a high interest in books related to their professional activities and current events.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Fiction (22.3%) is also popular among the respondents, which indicates the desire of military personnel to immerse themselves in fictional stories for relaxation and entertainment.

Historical literature (15.7%) and fantasy (11.6%) occupy the third and fourth places, respectively, which shows interest in historical events and imaginary worlds.

Detectives (10.7%) also have their fans. Other genres (5.0%) include literature on psychological topics, jurisprudence, and books about road transport and car construction, which indicates the diverse interests of the respondents.

Most service members prefer literature that corresponds to their professional interests (military topics) and helps them relax (fiction). Interest in historical literature and fiction indicates a desire to learn more about the past and imagine the future. A small percentage of respondents are interested in specific genres, such as psychological literature and law, emphasizing the diversity of their reading preferences.

Favourite authors often include writers known for their work on military and professional topics, such as Dave Grossman, Loren Christensen, Sean McFate, William H. McRaven, Sun Tzu, Eric Greitens, Chris Kyle, Christopher E. Larson, Jocko Willink. This indicates a high interest of military personnel in books related to their professional activities and self-improvement.

Winston Churchill is one of the favourite authors among the respondents, which emphasises the interest in historical literature and political memoirs. The servicemen also prefer the works of contemporary Ukrainian authors, such as Ihor Rodin, Valeriy Puzik, Artem Shevchenko, Iryna Vovk, Serhiy Flesh, Ruslan David, Volodymyr Voronov, Yuriy Hudymenko, Serhiy Zhadan, Yaroslav Tynchenko, Maksym "Dali" Kryvtsov. This indicates the relevance and importance of modern Ukrainian literature in their lives.

It has been established that service members use various sources to obtain literature. The most popular are buying books and reading in libraries, which indicates the importance of access to literature and the importance of library services. Social connections also play a role in accessing books, and the growing popularity of electronic publications indicates adaptation to modern technologies. An individual approach, when the librarian brings books home, although less common, indicates flexibility and willingness to provide for the reading needs of service members in various ways. Most service members do not have a regular schedule for visiting libraries, which may be due to limited free time and the specifics of their service. Visiting the library most often occurs when there is an urgent need or in free time, which indicates the need to ensure flexible conditions for access to library resources. Despite this, a small proportion of respondents visit the library more regularly, demonstrating the diversity of needs and opportunities among service members.

The survey results show that service members prefer the traditional book fund and access to the Internet, using these resources for personal and professional

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

purposes. The low use of the library's electronic services and participation in educational events indicates the need to increase awareness of these opportunities and improve the technical conditions for their use. The library's online resources also have potential for development, as they are already enjoying some popularity among the respondents.

Military personnel utilise various sources to stay informed about new library acquisitions, including social media, library websites, personal recommendations, and professional advice from librarians. This demonstrates a high interest in literary novelties and a need for convenient and accessible information resources for military personnel.

Within the survey, it was essential to assess the quality of satisfaction of information needs by the library. The majority of respondents (80.2%) rated the quality of satisfaction of their information needs by the library as very good or good, giving corresponding ratings of "5" and "4". This indicates a high level of user satisfaction with library services. At the same time, about 19.8% of respondents gave ratings lower than "4", indicating specific problems that may need improvement. In particular, it is worth paying attention to those aspects of service that caused low ratings to increase user satisfaction. 12 (3.3%) respondents gave the lowest rating of "1". This indicates significant problems in meeting the information needs of this group of users, which require attention and correction.

Based on the survey results, the proposed recommendations aim to improve the quality of library services, meet the information needs of military personnel, and promote their personal and professional development through reading. Implementing these recommendations will help libraries become more modern, functional, and attractive to users. Namely:

- systematically research the information needs of military personnel and analyse their reading needs. This can be done through surveys, interviews, or focus groups to find out their preferences, interests, and needs;
- update the library collection with modern literature, including books on the history of Ukraine, military topics, and other popular genres. This will help meet the information needs of service members and maintain their interest in reading;
- develop digital services such as electronic catalogues, electronic document delivery, access to digital libraries and other online resources;
- provide subscriptions to current periodicals so that users have access to news and specialised information;
- use social media and the library website to inform users about new products and services;
- it is recommended to conduct training and lectures by specialist psychologists, meetings, clubs and circles at libraries to create additional opportunities for interaction and exchange of knowledge among military personnel;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

- create conditions that promote reading as a way of relaxation and personal development.

Given that a significant portion of military personnel have time for reading, it is essential to continue to support their interest in literature. This can be done by creating access to various books, organising mobile libraries, and holding events to promote reading. For those who do not have time to read, consider providing access to audiobooks or short literary formats.

To increase the number of military personnel who find time to read, comfortable conditions can be created in their free time, for example, by equipping special recreation areas with books or other literary materials.

In general, the study results indicate the positive impact of library work on meeting the reading needs of military personnel and the interest in reading among this category of users.

Conclusions. Summarising the above, it should be noted that military personnel prefer authors who write about topics close to their professional activity, particularly military and historical literature. At the same time, they are interested in the works of contemporary Ukrainian writers, which indicates their involvement in the country's modern literary process and cultural life. The diversity of genres among favourite authors also suggests that reading for them is a means of obtaining professional knowledge and a way of relaxation and recreation. Considering this, a promising direction in the work of libraries is providing bibliotherapeutic services to military personnel who have such requests to preserve their mental health and implement the All-Ukrainian mental health program "How are you?".

References:

1. Makovskyi, A., Makovska, V. (2019). Perspektyvy zastosuvannia biblioterapii yak formy art-terapii u roboti z prykordonnykamy – uchasnykamy operatsii Obiednanykh syl. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia : psykholohichni nauky.* [Prospects of Application of Bib-liotherapy as a Form Art-Therapy in Working With Border Guards – Partici-pants of the Joint Forces Operation. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: psychological sciences*] 3(14), 173–191. URL: http://surl.li/fcchr [in Ukraine]

2. Makovskyi, A., Makovska, V. (2023). Nadannia psykholohichnoi dopomohy viisko-vosluzhbovtsiam zasobamy biblioterapii. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia* [Providing psychological assistance to military personnel by means of bibliotherapy. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology*] 2(58), 14-18. DOI: https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.2.2 [in Ukraine]

3. KHMELNYTSKA OBLASNA UNIVERSALNA NAUKOVA BIBLIOTEKA. Praktyky chytannia viiskovymy. [KHMELNYTSKYI REGIONAL UNIVERSAL SCIENTIFIC LIBRARY. Military reading practice]. URL: URL: http://ounb.km.ua/biblio/soc/2024_10_04_1_1.pdf (last accessed: 30.12.2024) [in Ukraine]

4. Makovskyi, A. (2023) Military Chaplains' Provision of Psychological Assistance to Soldiers in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe.* 43(6), 84-93. DOI: https://doi.org/10.55221/2693-2148.2439 (last accessed: 30.12.2024) [in English]

Література:

1. Маковський А. О., Маковська В. В. Перспективи застосування бібліотерапії як форми арт-терапії у роботі з прикордонниками – учасниками операції Об'єднаних сил. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : психологічні науки*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. № 3(14). С. 173–191. URL: http://surl.li/fcchr

2. Маковський А., Маковська В. Надання психологічної допомоги військовослужбовцям засобами бібліотерапії. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія.* 2023. Вип. 2(58). С. 14-18. DOI: https://doi.org/10.32689/maup. psych.2023.2.2

3. Практики читання військовими. *Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека* : веб-сайт. URL:http://ounb.km.ua/biblio/soc/2024_10_04_1_1.pdf

4. Makovskyi A. Military Chaplains' Provision of Psychological Assistance to Soldiers in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2023. Vol. 43(6). P. 84-93. DOI: https://doi.org/10.55221/2693-2148.2439

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1282-1292

Malyhin Oleksandr Pavlovych graduate student of the Faculty of Psychology of the Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, tel.: (099) 358-59-53, https://orcid.org/0009-0001-2182-2375

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE SEXUAL PROFILE OF MODERN YOUTH

Abstract. The publication presents the results of research on the psychological characteristics of the sexual profile of contemporary youth. As a result of an in-depth analysis of theoretical sources, the author established that mass media, social networks, various socio-cultural narratives, gender stereotypes, and the availability of sex education significantly influence the formation of sexuality and sexual identity in modern youth.

The empirical research revealed that female respondents exhibit such sexual profile characteristics as a high level of emotional expressiveness and a tendency toward more excellent selectivity in choosing a partner for relationships. In contrast, male respondents display more pronounced decisiveness and hypersexuality and, to some extent, adhere to more traditional views on gender roles. The study also found that male respondents tend to experience relationship loss more intensely than female respondents, which may be attributed to the quicker emotional adaptation rates among women. Nevertheless, the research results indicate that qualities such as emotional destability, fidelity, and the prospect of creating harmonious relationships are significant for both males and females.

The author of the publication places particular emphasis on the perception of one's body by young men and women as a significant factor in shaping the sexual profile of young people. Positive body image contributes to the development of adaptive sexual behaviour, whereas negative body image leads to the development of inferiority complexes. The findings of this study will be helpful for the further development of educational programmes aimed at fostering healthy sexuality among modern youth. The author sees the prospects for further research in the development of a psycho-pedagogical programme focused on the development of sexual identity among modern youth.

Keywords: sexuality, healthy sexuality, sexual relationships, intimate relationships, sexual profile, sexual behaviour, sexual behaviour of contemporary Ukrainian youth.

Малигін Олександр Павлович аспірант факультету психології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (099) 358-59-53, https://orcid.org/0009-0001-2182-2375

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЕКСУАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ СУЧАСНОГО ЮНАЦТВА

Анотація. В даній публікації викладено результати досліджень щодо психологічних особливостей сексуального профілю сучасного юнацтва. В результаті ґрунтовного аналізу теоретичних джерел автором було встановлено, що на формування сексуальності та сексуальної ідентичності сучасного юнацтва мають значний вплив засоби масової інформації та соціальні мережі, різного роду соціально-культурні наративи, гендерні стереотипи та наявність сексуальної освіти.

В результаті емпіричного дослідження встановлено, що для респондентів жіночої статі характерні такі особливості сексуального профілю, як високий рівень емоційної виразності, схильність до більшої вибірковості в процесі вибору партнера для стосунків в той час як для респондентів чоловічої статі властиво проявляти більш виражену рішучість, гіперсексуальність, а також деякою мірою дотримуються більш традиційних поглядів щодо сприйняття гендерних ролей. Також, дослідником було встановлено, що для респондентів чоловічої статі характерно більш сильно переживати втрату стосунків на відміну від респондентів жіночої статі, що може бути детерміновано більш швидкими темпами емоційної адаптації жінок. Тим не менш результати дослідження вказують на те, що як для чоловічої, так і для жіночої статі значущими постають такі якості, як емоційна стабільність, вірність, а також перспектива створення гармонійних стосунків.

Автор публікації відводить особливу роль особливостям сприйняття юнаками та юнками образу власного тіла як значущого фактору формування сексуального профілю молодих людей. Отже, позитивне сприйняття власного тіла сприяє розвитку адаптивної сексуальної поведінки, тоді як негативне сприйняття образу тіла призводить до розвитку комплексу неповноцінності. Результати даного дослідження будуть корисними для подальшої розробки освітніх програм щодо розвитку здорової сексуальності сучасного юнацтва. Перспективи подальших досліджень вбачаються автором в розробці психолого-педагогічної програми направленої на розвиток сексуальної ідентичності сучасного юнацтва.

Ключові слова: сексуальність, здорова сексуальність, сексуальні стосунки, інтимні стосунки, сексуальний профіль, статева поведінка, сексуальна поведінка сучасного українського юнацтва.

Introduction. The modern world, despite its technological advancements and innovation, still leaves ample room for prejudice and sexual unawareness among specific segments of the population. The sexualisation of the human body, widely utilised in marketing, along with inaccurate information on sexuality and its psychological characteristics in human life, negatively impacts the perception of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

one's own sexuality and sexual behaviour among today's youth. Consequently, such circumstances lead to the development of double standards regarding sexuality in young people's perception and result in discrimination based on gender and physical traits, as well as forming biased attitudes towards masculinity and femininity, distorting the perception of sexual behaviour among boys and girls.

An additional dysfunctional factor is the historical perspective of socio-cultural narratives across numerous societies, where female sexuality has constantly been subjected to stricter control than male sexuality. This significantly influenced the perception of sexual behaviour across genders (Luberti et al., 2023). This influence persists in modern life, manifesting as negative consequences for the development of sexuality and the free expression of sexual behaviour among men and women of different ages. It fosters restrictive beliefs, fears, and various prejudices related to specific aspects of sexuality or sexuality in general, heavily affecting young people.

Nevertheless, sexuality development, as an integral set of personal traits, holds significant importance in the structure of identity formation for every individual. It encompasses a broad spectrum of psychophysiological, biological, demographic, existential, and socio-cultural aspects of life, shaping a holistic perception of oneself. It also enables individuals to build not only sexual but also intimate relationships (Kalka & Kuzo, 2021).

Thus, psychologists define healthy sexuality as a form of integrated socio-psychophysiological behaviour of an individual that is not solely driven by biological needs. It remains free from role fixations and is characterised by the ability to establish intimate and close relationships, which can either end or continue them without coercive actions (Kazantsev & Malyhin, 2024). Under **the concept of sexual relationships,** psychologists describe a form of interpersonal connection that involves the realisation of physical and sexual closeness between partners. This connection is aimed at expressing sexual activity, behaviour, and the satisfaction of sexual desire. Researchers define the term **sexual behaviour** as a set of cognitive-emotional responses of an individual directed towards fulfilling inherent sexual needs. Meanwhile, **intimate relationships** represent a broader concept grounded in synthesising psychological, socio-cultural, and biological factors. They are characterised by a deeper degree of emotional engagement that extends beyond sexuality or sexual behaviour. Such relationships are primarily built on the foundation of closeness, trust, and self-disclosure with one's partner (González-Pascual et al., 2024; Kalka & Kuzo, 2021).

Given that adolescence represents the final stage of preparation for transitioning into adulthood while simultaneously marking the period of sexual debut for the majority of young people, it inevitably necessitates the attention of specialists on implementing cognitive-behavioural interventions aimed at the dissemination and development of sexual education (Malyhin, 2024). According to the researcher, the application of cognitive-behavioural interventions for the

promotion of sexual education aims to foster a healthy attitude towards one's sexuality and awareness of one's rights, thereby exerting a positive influence on reducing instances of unsafe and risky sexual behaviour among adolescents (Da Silva et al., 2023; González-Pascual et al., 2024; Zozul, 2021).

It is also worth noting that the psychologist emphasises the importance of a positive perception of one's own body among adolescents as a significant factor in shaping healthy sexuality, influencing levels of self-confidence and satisfaction, as well as affecting the frequency of sexual activity. Researchers such as D. A. Frederick, A. R. Gordon, and others confirm that a positive attitude towards one's body determines the prevalence of adaptive behaviours and overall feelings of satisfaction with oneself and sexual activity. At the same time, they assert that a negative perception of one's body often develops into a serious problem, accompanied by eating disorders, reduced physical activity, a desire for isolation, and avoidance of interactions with others (Frederick et al., 2022). This ultimately becomes a foundation for developing a sense of inferiority among contemporary adolescents.

Research aim and objectives

Thus, this publication is dedicated to researching and empirically establishing the psychological characteristics of the sexual profile of modern adolescents. To achieve this objective, the following tasks were formulated:

1. To theoretically substantiate the specifics of researching the psychological characteristics of sexual development among modern adolescents.
2. To describe the features of the conducted empirical research.
3. To characterise the primary statistical features regarding the study of the psychological characteristics of the sexual profile of modern adolescents.

Research methods

In the course of researching the psychological characteristics of the development of the sexual profile of modern adolescents, theoretical, empirical, and statistical methods of scientific research were employed, including:

- analysis of a range of foreign and Ukrainian scientific sources, comprising publications in periodic scientific journals, most of which are indexed in databases such as "Web of Science" and "Scopus";
- application of general scientific theoretical methods of cognition such as systematisation, synthesis, induction, deduction, and abstraction, which provide a significant foundation for defining and studying the main concepts of the publication, thus enabling an in-depth analysis of the theoretical advancements made by contemporary scientists and the concepts they propose;
- conducting empirical research using the methodology for assessing the sexual profile by M. Yaffe and E. Ferwick, adapted by O. Potyomkina. This methodology consists of 150 questions and includes 14 scales that characterise the sexual profile features of respondents. Additionally, the methodology contains 15 supplementary questions aimed at providing a more in-depth characterisation of the respondents' sexual behaviour. It is noteworthy that the diagnostic process was conducted online using Google Forms;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

- utilisation of primary statistical data processing methods such as determining the median (Me), mode (Mo), arithmetic mean (X), variance (σ), standard error (SE), and standard deviation (SD) to identify the psychological characteristics of sexual development among modern adolescents. A comparative analysis of the obtained data was performed.

The analysis of recent studies and publications. According to the research topic on the psychological characteristics of the sexual profile of modern adolescents, it can be noted that **the sexual profile** embodies a multidimensional process connected with aspects of identity, self-esteem, as well as sexual behaviour and relationships.

For instance, Ukrainian researchers N. M. Kalka and L. I. Kuzo examine issues of male sexuality as a socio-psychological phenomenon, differentiating aspects of mature sexuality and gender equality, as well as gender-specific arousability as predictors of male sexual behaviour. They pay particular attention to applying this information in psychological counselling and correctional development programmes within health preservation (Kalka & Kuzo, 2021). The study of the relationship between women's sexual attitudes and body image, as well as their experiences regarding the perception of their physicality, was conducted by T. V. Zozul as part of the identification and formation of aspects of individual erotic codes (Zozul, 2021). Other Ukrainian researchers, such as L. M. Svyrydova and E. V. Krainikov, explore in their scientific works the issue of changes in attitudes towards one's sexuality with age, asserting that adolescence represents the most vulnerable period of development during which young people are particularly susceptible to social expectations from their close environment (Svyrydova & Krainikov, 2023). Complementing the views of L. M. Svyrydova and E. V. Krainikov, researchers such as S. Bondarevych and L. Suslik highlight that widespread traditional notions within society about the perception and understanding of gender roles often contradict European democratic values, limiting adolescents' freedom of self-expression and significantly impacting their sexual self-esteem and behaviour (Bondarevych & Suslik, 2021). However, avoiding the experience of negative sexual behaviour scenarios facilitates the development of healthy sexuality, which occurs gradually and synchronously with the formation of self-identity perception (Kazantsev & Malyhin, 2024). Simultaneously, it is crucial to emphasise that developing an understanding and awareness of one's sexual characteristics through the application of cognitive-behavioural interventions leads to the awareness of sexual behaviour and emotional maturity, positively influencing the formation of healthy relationships among adolescents within the framework of contemporary society (Malyhin, 2024).

European researchers such as M. A. Da Silva, L. C. Silva, A. L. S. Dos Santos, and M. A. S. Alvarenga have actively investigated the impact of sexuality on self-esteem, highlighting the reciprocal influence of body image perception on the characteristics of sexual behaviour (Da Silva et al., 2023). Meanwhile, D. A.

Frederick, A. R. Gordon, and C. P. Cook-Cottone have examined the effects of socially accepted beauty standards promoted through media on body image evaluation and the frequency of sexual relations among young people (Frederick et al., 2023). Additionally, several European researchers focus on developing educational initiatives aimed at forming and improving the understanding of healthy sexual identity among adolescents. For instance, R. S. Van der Gaag, M. G. G. Walpot, and L. Boendermaker explore competences targeted at more effective teaching of sexual education to adolescents to minimise risky behaviour and promote harmonious psychosexual development (Van der Gaag et al., 2024). Concurrently, D. Ramírez-Villalobos, E. A. Monterubio-Flores, T. T. Gonzalez-Vazquez, J. F. Molina-Rodríguez, M. G. Ruelas-González, and J. E. Alcalde-Rabanal have studied the impact of comprehensive educational programmes on sexual upbringing and psychosexual development. They found that such programmes positively influence delaying the onset of sexual activity among adolescents, favouring sexual self-regulation and the ability to make more informed decisions regarding entering sexual relationships (Ramírez-Villalobos et al., 2021).

The rapid technological advancement and digitalisation of society also affect perceptions of sexuality. Researchers such as J. Moxie, E. Montanaro, and others have investigated the role of digital content consumption in shaping sexuality and the impact of digital communication on sexuality, body image perception, and self-esteem (Moxie et al., 2025). In contrast, T. Airaksinen's study explores the influence of conservative views on sexuality, mainly focusing on the self-identification of contemporary adolescents and the potential for experimenting with their sexuality (Airaksinen, 2023). Similarly, the work of F. R. Luberti, K. R. Blake, and other scholars examines evolutionary strategies that either influence the development and nature of sexuality or, conversely, suppress its development (Luberti et al., 2023).

In conclusion, an analysis of scientific sources indicates that the sexual profile of modern adolescents encompasses multiple socio-psychological, sexual-physiological, and cultural-existential aspects, which collectively define a complex system of personal identity. This forms the foundation of an individual's sexual profile and requires an interdisciplinary approach for a comprehensive study of this issue.

Results and discussions

To determine the psychological characteristics of the sexual profile of modern adolescents, an empirical study was conducted involving 209 respondents aged 15 to 18 years. Among them, there were 33 male respondents, 174 female respondents, and 2 respondents who identified their gender as "other." Because this study was focused solely on examining the psychological characteristics of sexuality in heterosexual adolescents, the authors decided to exclude respondents who identified their gender as "other" because of the insufficient amount of diagnostic materials needed to ensure the reliability of the data obtained.

The analysis of the data and initial statistics revealed several significant differences in the characteristics of the sexual profile and perceptions of sexuality

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

between female and male respondents (Figures 1 and 2). Thus, female respondents exhibited more emotionally open behaviour rooted in social sensitivity, as indicated by **the expressiveness score (6.99 for females versus 6.36 for males).** Meanwhile, the results for male respondents suggest a tendency to conceal their true feelings **(0.66 for males versus 0.51 for females)**, which indicates a greater propensity for young men to engage in manipulative behaviour in relationships.

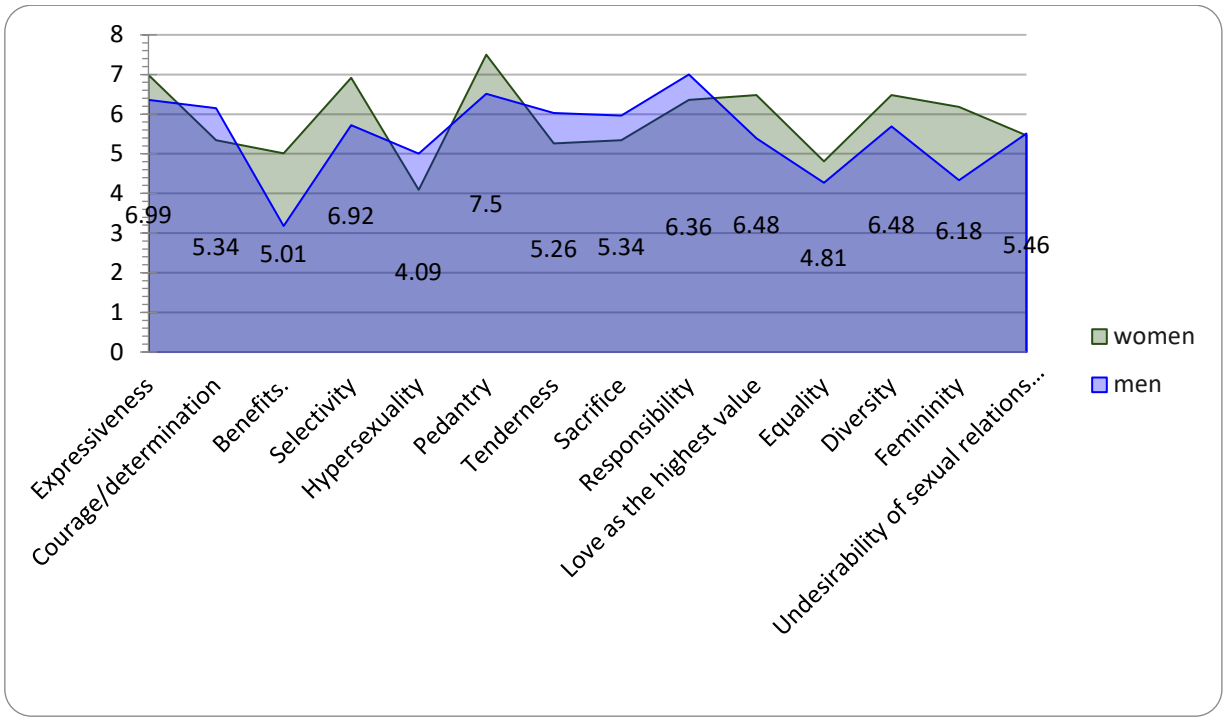

Fig. 1. Average values of the sexual profile of modern youth

For the sexual profile of modern adolescent women, it is characteristic to pay more attention to details in relationships with the opposite sex and to demonstrate a comparatively higher level of self-control, with a tendency towards behaviour based on greater caution in selecting partners for intimate relationships. This is directly proportional to a higher level of meticulousness **(7.5 for females versus 6.51 for males) and selectivity (6.99 for females versus 6.36 for males).**

Examining the results of male respondents, it should be noted that they demonstrate a higher level of indicators such as **decisiveness and courage (6.15 for males versus 5.34 for females).** This confirms a more pronounced tendency among men for risky behaviour, particularly typical during adolescence, as well as the ability to make decisions more quickly. Additionally, the diagnostic results of the sexual profile for modern adolescent men indicate **a hypersexuality score, characterised by more pronounced sexual drive and more active sexual behaviour, at 5.0 for males versus 4.09 for females.** This indicates greater openness among young men to engage in sexual interactions. Furthermore, male respondents more frequently view **heterosexual relationships as the norm (0.57 for males versus 0.4 for females)**, which may reflect a more traditional perception of sexuality among adolescent men.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

However, returning to the results of female respondents, it is worth noting that women exhibit a higher level of **satisfaction with their sexual lives (0.71 for females versus 0.66 for males)**. This may indicate the prioritisation of emotional components and intimacy in relationships.

The empirical research results confirm that female respondents are more inclined to understand and accept **gender equality (4.81 among females versus 4.27 among males)**. They also **exhibit greater openness to diversity in the social and sexual relationship domains,** as evidenced by average scores of 6.48 for females and 5.69 for males. Regarding femininity, female respondents demonstrate higher scores, with values of 6.18 for females and 4.33 for males. This may be attributed to individual beliefs, social expectations, and the overall perception of masculinity and femininity among young men and women of today.

When analysing individual questions of the methodology, it can be concluded that male respondents are likelier to experience stronger feelings associated with the breakup of relationships. For instance, the indicator of the ability to feel intense emotions related to the loss of love is significantly higher among male respondents (0.9 for males compared to 0.23 for females). This may indicate a tendency for deeper feelings among males despite the generally lower expression of emotional reactions. At the same time, the results of the empirical study suggest that female respondents **recover more quickly after breakups (0.73 for females versus 0.63 for males)**, which could be attributed to a higher level of emotional adaptability, a propensity for emotional self-expression, and a tendency toward introspection.

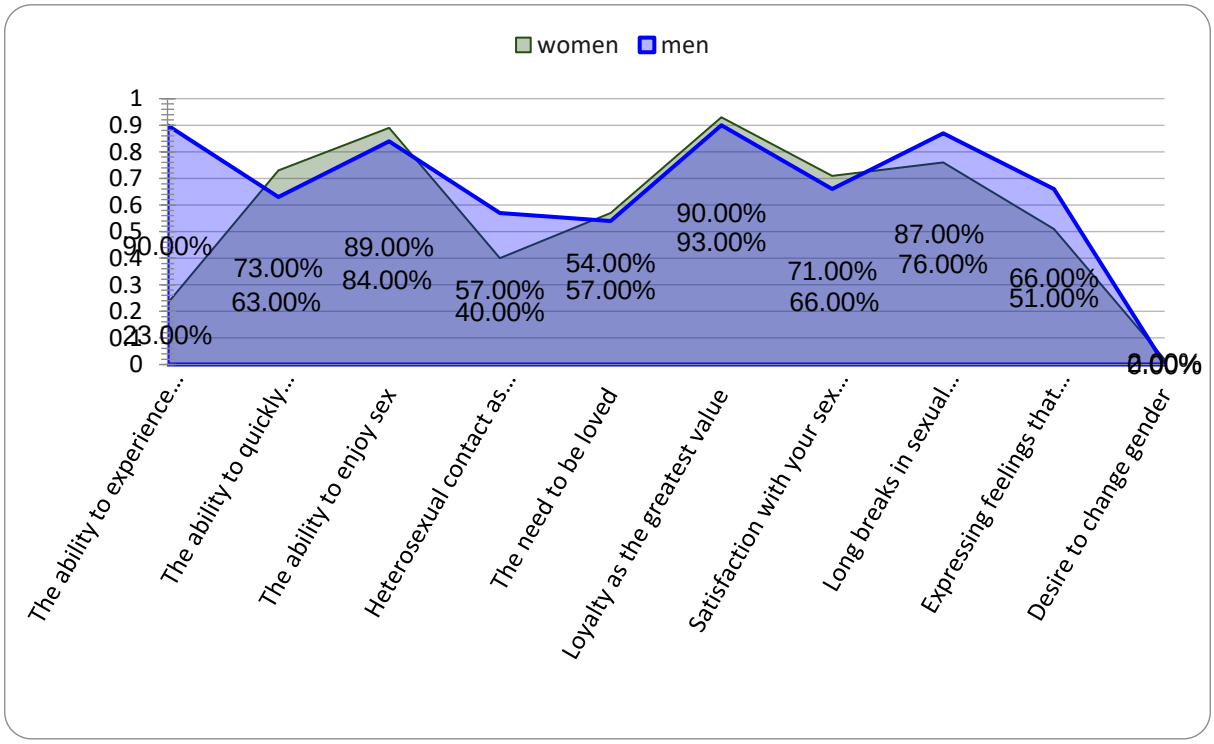

Fig. 2. Average values of single indicators of the sexual profile of modern youth

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The empirical research revealed that male respondents (5.46) and female respondents (5.51) demonstrated relatively similar attitudes regarding **the undesirability of sexual relationships in the workplace. This suggests** a shared perception of societal ethics concerning blending professional and personal lives. Additionally, it is worth noting that, concerning the indicator of the desire to change one's gender, higher values were observed among female respondents (0.02) compared to male respondents (0.0). This may indicate greater satisfaction among men with their social roles, social pressure on women, experiences of personal conflict, a more pronounced and developed stability of male gender identity, and a lesser willingness among men to discuss such topics openly.

Conclusion. The results of this study confirm that socio-cultural norms, gender stereotypes, and individual personality traits significantly influence the sexual profile of contemporary youth. The empirical research findings indicate that female respondents tend to exhibit qualities such as emotional openness, a valuation of equality, a focus on establishing long-term relationships, and a higher level of selectivity in choosing partners for relationships. In contrast, male respondents are characterised by traits such as decisiveness, sexual activity, less frequent expression of emotional reactions, but deeper feelings, which lead to more challenging experiences following the termination of relationships. However, it is important to note that men also display a higher tendency toward manipulativeness in relationships and particular conservative views on aspects of sexuality. Nevertheless, both male and female respondents value traits such as loyalty, the prospect of building harmonious relationships, and emotional stability.

The obtained results on the psychological characteristics of the sexual profiles of contemporary youth provide important data for their further application in the development of Ukrainian sexual education programmes. These programmes should aim to promote healthy sexual self-perception and enhance opportunities for creating harmonious relationships among modern youth, which represents a key area for further research by the author of this publication.

References:

1. Bondarevych S., & Suslik L. (2021). Vplyv gendernykh stereotypiv na formuvannia samootsinky osobystosti [The impact of gender stereotypes on the formation of self-esteem]. *Naukovi pratsi Mizhr. akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia, (3(52)), 27–35.* Retrieved from https://journals.maup.com.ua/index.php/psychology/article/download/1182/1682/1734 [in Ukrainian].

2. Zozul T. V. (2021). Psykholohichne doslidzhennia zv'iazkiv spryiniattia tilesnosti ta seksualnykh ustanovok zhinok yak aspektu formuvannia yikh indyvidualnoho erotychnoho koda [Psychological study of the relationship between body perception and women's sexual attitudes as an aspect of their individual erotic code]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia, 32(71)(5), 12–18.* Retrieved from https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2021/5.pdf [in Ukrainian].

3. Kazantsev V., & Malyhin O. (2024). Vplyv zdorovoi seksualnosti osobystosti na interpretatsiiu informatsii pro vlasne "Ya" [The impact of healthy sexuality on the interpretation of information about the self]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova, (25(70)), 25–34.* Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/387400775 [in Ukrainian].

4. Kalka N. M., & Kuzio L. I. (2021). Psykholohichni determinanty cholovichoi seksualnosti v suchasnomu sviti (rezultaty faktornoho analizu empirychnoho doslidzhennia) [Psychological determinants of male sexuality in the modern world (results of factor analysis of empirical research)]. *Habitus, (32), 84–88.* Retrieved from http://habitus.od.ua/journals/2021/32-2021/13.pdf [in Ukrainian].

5. Svyrydova L. M., & Krainikov E. V. (2023). Spryiniattia vlasnoi seksualnosti zhinkamy riznykh vikovykh hrup [Perception of one's own sexuality by women of different age groups]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Psykholohichni nauky, (3), 20–27.* Retrieved from https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/download/1302/1253/ [in Ukrainian].

6. Airaksinen T. (2023). Agonistic approaches to sexuality: A critical analysis of the conservative mindset. *Heliyon, 9(2), e13410.* https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13410 .

7. Da Silva M.A., Silva L.C., Dos Santos A.L.S. & Alvarenga M.A.S. (2023). Correlational and Network Perspectives About the Relationship Between Body Image and Personality in Brazilian Undergraduate Students. Trends in Psychology. Advance online publication, 1–19. https://doi.org/10.1007/s43076-023-00301-y .

8. Ferreiros L. & Clemente M. (2022). Dark personality and intimate partner relationships in young adults. *Acta Psychologica, 225, 103549.* https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103549 .

9. Frederick, D. A., Gordon, A. R., Cook-Cottone, C. P. et al. (2022). Demographic and socio-cultural predictors of sexuality-related body image and sexual frequency: The U.S. Body Project I. *Body Image, 41, 109–127.* https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2022.01.010 .

10. Gattario, K. H., & Frisén, A. (2019). From negative to positive body image: Men's and women's journeys from early adolescence to emerging adulthood. *Body Image, 28,* 53–65. https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2018.12.005

11. González-Pascual J.L., Esteban-Gonzalo S., Veiga Ó.L. & Esteban-Gonzalo L. (2024). Beyond femininity or masculinity: gender typologies and healthy eating in early adulthood. European Journal of Nutrition, 63(2), 357–364. https://doi.org/10.1007/s00394-023-03268-9.

12. Luberti F. R., Blake K. R. & Brooks R. C. (2023). Evolutionary ecological insights into the suppression of female sexuality. *Current Research in Ecological and Social Psychology, 5, 100167.* https://doi.org/10.1016/j.cresp.2023.100167 .

13. Malyhin O. P. (2024). Cognitive-behavioural factors influencing the development of healthy sexual self-regulation in adolescence. *Actual Issues of Modern Science. European Scientific e-Journal, 33, xx–xx.* Ostrava: Tuculart Edition, European Institute for Innovation Development. https://doi.org/10.47451/soc2024-09-01 .

14. Moxie J., Montanaro E., Temple J. et al. (2025). Nudes, just cuddles, and weird questions: Sexual self-image in couples' text messages. *Computers in Human Behavior Reports, 17, 100553.* https://doi.org/10.1016/j.chbr.2024.100553

15. Ramírez-Villalobos D., Monterubio-Flores E. A., Gonzalez-Vazquez T. T., Molina-Rodríguez J. F., et al. (2021). Delaying sexual onset: Outcome of a comprehensive sexuality education initiative for adolescents in public schools. *BMC Public Health, 21(1), 1439.* https://doi.org/10.1186/s12889-021-11388-2

16. Van der Gaag R. S., Walpot M. G. G., & Boendermaker L. (2024). Professional competencies for sexuality and relationships education in child and youth social care: A scoping review. *Children and Youth Services Review, 158, 107258.* https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2023.107258

Література

1. Бондаревич С., & Суслік Л. (2021). Вплив ґендерних стереотипів на формування самооцінки особистості. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія, 3(52),* 27–35. Retrieved from https://journals.maup.com.ua/index.php/psychology/article/download/1182/1682/1734

2. Зозуль Т. В. (2021). Психологічне дослідження зв'язків сприйняття тілесності та сексуальних установок жінок як аспекту формування їх індивідуального еротичного коду. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія, 32(71)(5),* 12–18. Retrieved from https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2021/5.pdf

3. Казанцев В., & Малигін О. (2024). Вплив здорової сексуальності особистості на інтерпретацію інформації про власне «Я». *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 25(70),* 25–34. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/387400775_THE_IMPACT_OF_HEALTHY_SEXUALITY_ON_THE_INTERPRETATION_OF_INFORMATION_ABOUT_THE_SELF

4. Калька Н. М., & Кузьо Л. І. (2021). Психологічні детермінанти чоловічої сексуальності в сучасному світі (результати факторного аналізу емпіричного дослідження). *Габітус, 32,* 84–88. Retrieved from http://habitus.od.ua/journals/2021/32-2021/13.pdf

5. Свиридова Л. М., & Крайніков Е. В. (2023). Сприйняття власної сексуальності жінками різних вікових груп. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки, 3,* 20–27. Retrieved from https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/download/1302/1253/

6. Airaksinen T. (2023). Agonistic approaches to sexuality: A critical analysis of the conservative mindset. *Heliyon, 9*(2), e13410. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405844023006175

7. Da Silva M.A., Silva L.C., Dos Santos A.L.S., & Alvarenga M.A.S. (2023). Correlational and Network Perspectives About the Relationship Between Body Image and Personality in Brazilian Undergraduate Students. Trends in Psychology. Advance online publication, 1–19. https://doi.org/10.1007/s43076-023-00301-y .

8. Ferreiros L., & Clemente M. (2022). Dark personality and intimate partner relationships in young adults. *Acta Psychologica, 225*, 103549. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0001691822000646

9. Frederick D. A., Gordon A. R., Cook-Cottone C. P. et al. (2022). Demographic and sociocultural predictors of sexuality-related body image and sexual frequency: The U.S. Body Project I. *Body Image, 41,* 109–127. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1740144522000109

10. Gattario K. H., & Frisén A. (2019). From negative to positive body image: Men's and women's journeys from early adolescence to emerging adulthood. *Body Image, 28*, 53–65. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1740144518302523

11. González-Pascual J. L., Esteban-Gonzalo S., Veiga Ó. L. & Esteban-Gonzalo L. (2024). Beyond femininity or masculinity: gender typologies and healthy eating in early adulthood. European Journal of Nutrition, 63(2), 357–364. https://doi.org/10.1007/s00394-023-03268-9.

12. Luberti F. R., Blake K. R. & Brooks R. C. (2023). Evolutionary ecological insights into the suppression of female sexuality. *Current Research in Ecological and Social Psychology, 5*, 100167. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666622723000801

13. Malyhin O. P. (2024). Cognitive-behavioural factors influencing the development of healthy sexual self-regulation in adolescence. *Actual Issues of Modern Science. European Scientific e-Journal, 33*, -. Ostrava: Tuculart Edition, European Institute for Innovation Development. https://doi.org/10.47451/soc2024-09-01

14. Moxie J., Montanaro E., Temple J., Jules B., Thompson J., Gioia D., Ordonez S., Joshi S. & Boehm E. (2025). Nudes, just cuddles, and weird questions: Sexual self-image in couples' text messages. *Computers in Human Behavior Reports, 17*, 100553. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2451958824001866

15. Ramírez-Villalobos D., Monterubio-Flores E. A., Gonzalez-Vazquez T. T., et al. (2021). Delaying sexual onset: Outcome of a comprehensive sexuality education initiative for adolescents in public schools. *BMC Public Health, 21*(1), 1439. https://doi.org/10.1186/s12889-021-11388-2

16. Van der Gaag R. S., Walpot M. G. G., & Boendermaker L. (2024). Professional competencies for sexuality and relationships education in child and youth social care: A scoping review. *Children and Youth Services Review, 158*, 107258. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0190740923004541

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.944:378.011.3-051]159.922

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1293-1305

Бабій Микола Федорович кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціогуманітарних технологій, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, тел.: (095) 693-41-93, https://orcid.org/0000-0002-9550-3166

Коць Михайло Онисимович кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, тел.: (050) 600-45-87, https://orcid.org/0000-0002-5607-0564

ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ ПЕДАГОГІВ НА СТІЙКІСТЬ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Анотація. У статі розкривається влив емоційної зрілості на професійне вигорання вчителів. Вона розглядається як внутрішній стан, який стає у нагоді у разі переживання приємних чи ні моментів, що мають місце у нашому житті. Завдячуючи їй ми можемо ідентифікувати чуттєві прояви як власні так й інших осіб; нести відповідальність за їх зміст; керувати емоційним станом; розуміти важливість почуттів у рефлексивній взаємодії. Компонентами емоційної зрілості, на які ми робимо опору є: «емоційна саморегуляція, емоційна експресивність та емпатія». Вони обов'язково присутні у роботі педагога під час організації та реалізації навчальної діяльності.

Тривалість роботи у сфері освіти негативно позначається на якості виконання професійних обов'язків, яке набуває ознак професійного вигорання у вигляді зміни рівнів у негативний бік емоційного виснаження, деперсоналізації, редукції особистих досягнень. Заради перевірки наскільки корелюють між собою ці показники було організоване емпіричне дослідження. Його результати засвідчили, що збільшення тривалості роботи в освітніх закладах викликає поступовий регрес емоційної зрілості й рівнів професійного вигорання. Збільшення освітянського стажу негативно позначається на показниках емоційної зрілості. Так, з віком зменшується кількість вчителів з високим рівнем експресивності, саморегуляції та емпатійності, а зростає частка з середнім та низьким рівнем. Це засвідчує, що вчителі не втрачають навичок управління учнівським колективом та вміють якісно впливати на поводження окремих членів у разі потреби, але роблять з меншим ентузіазмом. З часи роботи вони набули досвіду співпраці та налаштування контактів, бо цього вимагає навчальний процес, але у виконанні вони не такі завзяті як їхні колеги молодші за віком і з меншим стажем роботи. Підтвердженням цьому є результати за методиками визначення рівнів професійного вигорання та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

оцінки його потенціалу. У групі С значно «гірші» показники за такими параметрами як: емоційне виснаження, деперсоналізація та редукції особистих досягнень. Вони явно засвідчують про ознаки професійного виснаження, викликані тривалою роботою в освітніх закладах, яка негативно позначається на загальному емоційному стані вчителя.

Ключові слова: емоційна зрілість, саморегуляція, експресивність, емпатія, професійне вигорання, навчання, спілкування

Babiy Mykola Fedorovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Socio-Humanitarian Technologies of Lutsk National Technical University, Lutsk National Technical University, Lutsk, tel.: (095) 693-41-93, https://orcid.org/0000-0002-9550-3166

Kots Mykhailo Onisymovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogical and Age Psychology of the Lesya Ukrainka Volyn National University, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, tel.: (050) 600-45-87, https://orcid.org/0000-0002-5607-0564

THE INFLUENCE OF TEACHERS' EMOTIONAL MATURITY ON RESISTANCE TO PROFESSIONAL BURNOUT

Abstract. The article reveals the influence of emotional maturity on teachers' professional burnout. It is considered as an internal state that comes in handy when experiencing pleasant or unpleasant moments that occur in our lives. Thanks to it, we can identify sensory manifestations of both our own and other people; be responsible for their content; manage our emotional state; understand the importance of feelings in reflective interaction. The components of emotional maturity that we rely on are: "emotional self-regulation, emotional expressiveness and empathy." They are necessarily present in the work of a teacher during the organization and implementation of educational activities. The duration of work in the field of education negatively affects the quality of professional duties, which acquires signs of professional burnout in the form of a change in levels in the negative direction of emotional exhaustion, depersonalization, and reduction of personal achievements.In order to check how these indicators correlate with each other, an empirical study was organized. Its results showed that an increase in the duration of work in educational institutions causes a gradual regression of emotional maturity and levels of professional burnout. An increase in educational experience negatively affects the indicators of emotional maturity. Thus, with age, the number of teachers with a high level of expressiveness, self-regulation and empathy decreases, and the share with an average and low level increases. This indicates that teachers do not lose their skills in managing a student body and are able to qualitatively influence the behavior of individual members if necessary, but do so with less enthusiasm. During their

work, they have gained experience in cooperation and establishing contacts, because this is required by the educational process, but in their performance they are not as diligent as their younger colleagues with less experience. This is confirmed by the results of methods for determining levels of professional burnout and assessing its potential. Group C has significantly “worse” indicators in terms of such parameters as: emotional exhaustion, depersonalization and reduction of personal achievements. They clearly indicate signs of professional exhaustion caused by long-term work in educational institutions, which negatively affects the general emotional state of the teacher.

Keywords: emotional maturity, self-regulation, expressiveness, empathy, professional burnout, learning, communication

Постановка проблеми. Професійне вигорання є однією з найважливіших проблем сучасної психології, яка суттєво знижує ефективність викладацької діяльності та негативно впливає на психічне здоров'я педагогів. В умовах безперервного стресу та високих вимог до професійної діяльності, емоційна зрілість та стійкість педагогів стають ключовими факторами, що визначають їх здатність протистояти вигоранню. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень у цій галузі, питання взаємозв'язку між емоційною зрілістю, стійкістю та професійним вигоранням педагогів залишається недостатньо вивченим. Це зумовлює необхідність проведення психологічного аналізу цих аспектів з метою розробки ефективних стратегій профілактики та подолання професійного вигорання серед педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних умовах освітньої діяльності, що характеризуються високим рівнем стресу та постійними змінами, проблема професійного вигорання педагогів набуває особливої актуальності [1; 2; 5; 6; 7; 8; 10; 11; 14 та ін.]. Останні дослідження свідчать про те, що емоційна зрілість та стійкість педагогів є ключовими факторами, що впливають на їх здатність протистояти вигоранню та зберігати високу ефективність у професійній діяльності.

Емоційна зрілість – це внутрішній стан, на який особистість може зробити опору у разі переживання приємних чи ні моментів, що мають місце у її житті. Завдячуючи їй ми можемо ідентифікувати чуттєві прояви як власні так й інших осіб; нести відповідальність за їх зміст; керувати емоційним станом; розуміти важливість почуттів у рефлексивній взаємодії.

На думку О. Чебикіна, компонентами емоційної зрілості є: «емоційна саморегуляція, емоційна експресивність та емпатії».

Психічна саморегуляція входить до складу усіх свідомих психічних явищ, забезпечує адекватне психічне відображення власного суб’єктивованого світу».

Емоційна експресивність в нормі має вираз у вербальних та невербальних проявах, таких як: пантоміміка, інтонаціях та тональності голосу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Під емпатією розуміється здатність ідентифікувати емоційні переживання та співчувати іншій людині. Вона допомагає правильно вибудувати стратегію спілкування[15].

І. Коротка, досліджуючи сучасний стан проблеми особистісної зрілості, зазначає, що в умовах війни в Україні зростають вимоги до особистісної зрілості фахівців усіх професій [9]. На думку дослідниці, високий рівень особистісної зрілості сприяє успішній професійній самореалізації.

У дослідженні Г. Волошко розглядаються особливості емоційного вигорання педагогів в умовах сучасних соціальних викликів, зокрема під час війни. Учена підкреслює, що емоційне вигорання педагогів є серйозною проблемою, яка потребує уваги та розробки ефективних стратегій для його запобігання. Важливу роль у цьому процесі відіграє резистенція, яка допомагає педагогам справлятися з негативними чинниками їхньої професійної діяльності [5].

І. Астремська підкреслює важливість вивчення емоційного вигорання в сучасному суспільстві. Це явище впливає на продуктивність праці та психічне здоров'я працівників. Вона розглядає феномен з точки зору психології, соціології та медицини, що дозволяє отримати комплексне розуміння проблеми [1]. Один з центральних аспектів – це розгляд емоційного вигорання як результату особистого вибору.

У дослідженні Г. Вошколуп зазначає, що професійне вигорання є серйозною проблемою для сучасних педагогів, яка потребує уваги та розробки ефективних стратегій для його профілактики. [7].

К. Васюк акцентує увагу на важливості емоційної стійкості, бо вона важлива для фахівців комунікативних професій, оскільки зменшує негативний вплив стресу та забезпечує ефективну саморегуляцію психічних станів. Емоційна зрілість розглядається як типологічна характеристика, що прояв-ляється в основних типах: експресивному, емпатійному, саморегуляційному та гармонійному. Високий рівень емоційної зрілості сприяє розвитку емоційної стійкості.

А. Большакова, І. Віденєєв, досліджуючи особливості самоактуалізації та професійного вигорання у педагогів трактують його як емоційне та фізичне виснаження, що виникає внаслідок тривалого стресу на роботі. Воно включає зниження працездатності, продуктивності, а також суб'єктивного благополуччя та впливає на педагогів через високі вимоги до емоційної, когнітивної та комунікативної сфер діяльності [2]. Самоактуалізація розглядається як процес реалізації особистісного потенціалу, що сприяє повноцінному функціонуванню особистості та включає такі якості, як альтруїзм, емпатія, духовні цінності, що допомагають педагогам справлятися з професійними стресорами.

Зазначено, що внутрішні особистісні якості, такі як мотивація, цінності та смисли, відіграють важливу роль у регуляції станів педагогів. Підвищення рівня самоактуалізації може бути ефективним засобом подолання професійного вигорання у педагогів.

У дослідженні І. Варнавської розглядаються чинники профілактики синдрому емоційного вигоряння у професійній діяльності педагогів. Авторка акцентує увагу на важливості внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливають на розвиток цього синдрому, та пропонує шляхи його профілактики [3]. Емоційне вигоряння дослідниця трактує як синдром, що розвивається на тлі хронічного стресу і веде до виснаження емоційно-енергійних та особистісних ресурсів працівника. Авторка підкреслює, що емоційне вигоряння має однозначно негативний вплив на професійну діяльність педагога, оскільки призводить до підвищення незадоволеності собою та роботою, підвищення рівня тривоги та депресії, можливого прояву психосоматичних захворювань. Для профілактики та корекції емоційного вигоряння важливо звертати увагу на підвищення компетентності у питаннях збереження здоров'я, використання методів психологічного розвантаження та психокорекції.

Ю. Ворона вивчала особистісні детермінації психічного захисту та його значення у професійній діяльності педагогів. Автор акцентує увагу на важливості психічного захисту як адаптаційної системи, що допомагає педагогам справлятися з внутрішніми та зовнішніми конфліктами, а також з тривогою. Психічний захист визначається як невіддільний компонент особистості професіонала, що спрямований на редукцію травмуючих переживань та включає механізми, які допомагають зменшити тривожність та емоційний дискомфорт [6].

Автор підкреслює, що психічний захист є важливим компонентом особистості професіонала, який допомагає адаптуватися до умов професійної діяльності та знижувати тривожність. Однак, психічний захист може мати і негативний вплив, сприяючи розвитку професійних деформацій. Необхідно брати до уваги як зовнішні, так і внутрішні фактори, що впливають на вибір захисних механізмів, аби забезпечити ефективність професійної діяльності педагогів.

У дослідженні С. Ситнік, присвяченому особистісним детермінантам емоційного вигорання педагогів, зазначається, що ключові фактори, які впливають на емоційне вигорання, включають емоційну нестабільність, інтровертованість, депресивність, дратівливість, недостатню емпатію, невміння керувати власними емоціями та недооцінку власних психологічних ресурсів. На думку дослідниці, розвиток соціальних та емоційних навичок, а також професійна самореалізація сприяють ефективному управлінню емоційним вигоранням у педагогічній діяльності. Важливою є підтримка педагогів у розвитку цих навичок для зменшення ризику емоційного вигорання [12].

Н. Тавровецька, вивчаючи взаємозв'язок професійного вигорання педагогів з їхніми ціннісно-смисловими орієнтаціями та життєвою позицією, зокрема, зазначала, що прагнення до внутрішньої гармонії, ставлення до здоров'я та безпеки, гедоністичні установки та прагнення до новизни є значущими факторами [13]. Ученою досліджено, що екзистенційна наповне-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ність життя безпосередньо пов'язане з рівнем особистих і професійних досягнень педагогів, що допомагає запобігти вигоранню. Натомість, вираженість вигорання корелює з проявами самовідчуження та втратою сенсу в різних аспектах життя.

На думку І. Якимчук саморегуляція є ключовим чинником, який допомагає майбутнім педагогам розвивати емоційну стійкість. Це включає здатність контролювати емоції, знижувати рівень стресу та ефективно реагувати на професійні виклики [16]. На думку вченої, формування прийомів саморегуляції, що відповідають індивідуальним особливостям педагогів, є важливим для їхньої професійної підготовки. Це сприяє розвитку емоційної стійкості, яка є професійно важливою якістю.

Таким чином, аналіз останніх публікацій з цієї тематики дозволяє виявити основні тенденції та напрями досліджень, а також визначити ефективні стратегії розвитку емоційної зрілості та стійкості педагогів. Це, у свою чергу, сприятиме розробці комплексних підходів до профілактики та подолання професійного вигорання в освітньому середовищі.

Мета статті дослідити як впливає емоційна зрілість на стійкість до професійного вигорання педагогів з різним стажем роботи. Для її досягнення було: сформовано вибірку зі ста педагогів різного віку та з різним стажем роботи, які працюються КЗЗСО «Луцькі ліцеї Луцької міської ради» №2, 14; складена програма дослідження, до складу якої увійшли тестові методики «Діагностика емоційної зрілості» О. Чебикіна, «Дослідження синдрому «вигорання» Дж. Гринберга, «Діагностика професійного «вигорання» (К. Маслач, С. Джексон).

Виклад основного матеріалу. Враховуючи віковий склад педагогів у зазначених закладах освіти на момент організації нашого емпіричного дослідження, ми їх розділили на три групи. До складу першої (група А) увійшли вчителі віком від 25 до 35 років. Її склад становив 35 осіб. Освітянський стаж - від 2 до 12 років.

Друга група (В), найбільш чисельна, налічувала 40 осіб. Їхній вік коливався у межах від 35 до 55. Стаж роботи від 13 до 20 років.

Третя група (С) найменш чисельна до 25 осіб. Вік від 55 до 65 років. Стаж роботи - від 21 до 40 років.

До програми емпіричного дослідження увійшли три методики: «Діагностика емоційної зрілості» О. Чебикіна, «Діагностика професійного «вигорання» Дж. Гринберга й «Оцінка власного потенціалу «вигорання».

Фактаж тестування за методикою О. Чебикіна «Діагностика емоційної зрілості» були наступні: у групі А виявлена тенденція розподілу результатів за шкалою експресивності 46 % та 54% відповідно . Тобто, у 46% прослідковується високий рівень інтроспективність у формі мимовільних проявів почуттів у мімічних виразах, рухах та інтонації голосу. Вони скеровані на організацію внутрішньої активності та заради більш точного вираження

реального чи бажаного емоційного стану у взаєминах. У 54 % ознаки високого рівня екстраекспресивності. Вони уміють правильно (точно та з адекватною інтенсивністю) передавати свій емоційний стан під час спілкування. Цим самим впливають на поводження інших людей, вміло використовують засобами прямого та опосередкованого впливу на співрозмовника. експресивності відкриті у спілкуванні, вони добре володіють своїми емоціями та готові виразити їх щиро.

Експресивність стає у такому виразі стає у нагоді у педагогічній практиці, особливо відносно взаємодії з учнівським колективом, оскільки вони володіють навичками комунікації для налагодження контактів допомагають учням і колегам у вирішенні різного роду проблем.

За шкалою саморегуляції здатність регулювати власне й не власне поводження то результати схожі. Для 57% властивий високий рівень екстрасаморегуляцію – вміння впливати на поводження інших осіб засобами прямого та опосередкованого впливу. Педагоги вміють створювати емоціогенні ситуації, що підвищують ефективність навчальної діяльності. Вони володіють різними засобами для зосередження уваги школярів, підвищують їхній інтерес до певних об’єктів та подій, при цьому стримують їхні небажані емоційні реакції, якщо вони заважають проводити урок.

43% схильні до інтросаморегуляція» – саморегуляції власних реакцій, станів і процесів у відповідності з ситуацією і доцільністю за рахунок вдосконалення прийомів стримування або стабілізація небажаних реакцій, та стимулювання бажаної активності у разі потреби.

Що стосується емпатійності (показника емоційної зрілості), то результати розділилися наступним чином: 68% схильні до високого рівня інтроемпатії. Такі педагоги вміють дешифрувати емоційний стані учнів і колег, шляхом виразу співчуття та співпереживання. Вчителі високо чутливі та безпомилково ідентифікують емоції та індивідуальні особливості по вербальним та невербальним елементам поведінки.

32% педагогів проявляють високий рівень екстраемпатії. Вони характеризується здатністю тотожно примітити емпатійні здібності як механізм керування контактами з учнями та колегами по роботі. Див. Рис 1.

У групі В (вік педагогів 35 до 55 років) виявлена тенденція розподілу результатів за шкалою експресивності 66% та 34% відповідно. 66% схильні до високого рівня інтроекспресивності. Окрім мимовільних проявів почуттів у вербальній та невербальній поведінці. Педагоги використовують ці елементи для релаксації та регулювання процесу збудження, викликаного емоційним переживаннями. У 34% високий рівень екстраекспресивності. Ці вчителі здатні відкрито демонструвати свої емоції заради підтримки здорових стосунків з учнями, колегами та покращувати якість власного життя.

Високі рівні саморегуляції типу «інтросаморегуляція» виявлено у 77% педагогів. Вони спроможні регулювати власними емоційні тотожно до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

випадку та доцільності. Зростання рівня відсотку цього показника емоційної зрілості пояснюється тим, що вчителі здобули певний досвід у регулюванні стосунків з учнівським колективом й вміють, коли це необхідно, діяти та демонструвати почуття керуючись обставинами.

23% педагогів виявили високий рівень екстрасаморегуляції. Ці вчителі вміють впливати на поведінку інших засобами прямого та непрямого впливу. Вміють внести пожвавлення в атмосферу уроку заради підвищення ефективності навчання.

Стосовно рівня емпатійності у групі В, то результати вказують на зменшення числа працівників освіти з високим її рівнем. Так, за показником «інтроемпатія» виявлено лише 22% учителів з високим рівнем. Вони добре розуміють настрої класу, а також можуть спрогнозувати емоційні реакції підопічних, що можуть зявитися за певних обставин.

Високий рівень «екстраемпатійності» виявлено у 34% педагогів, які застосовують емпатію як засіб регуляції стосунків з учнівським колективом. Див. Рис 1

Група С, вік педагогів від 55 до 65 років. Високий рівень інтроекспресивності, елементу емоційної зрілості «експресивність», виявлено у 18% педагогів. Вони спроможні регулювати персональні реакції, стани та процеси відповідно до ситуації та доцільності. У решти 26% середній та 56% низький рівень. Високий рівень екстраекспресивності - правильно (точно та з адекватною інтенсивністю) передавати свій емоційний стан у спілкуванні з учнями та колегами виявили 29% працівників освіти. У 47% він на середньому рівні, а у 24% на низькому.

За показниками саморегуляції, то у 11% високий рівень екстрасаморегуляції – спроможність корегувати поводження підопічних інструментами прямого та опосередкованого впливу на співрозмовника, уміння вибудовувати унікальні емоціогенні обставини задля кращого зосередження уваги, викликати інтерес до навчального матеріалу, стримувати небажані емоції власні та учнів, якщо вони заважають навчальному процесу. Середній у 42%, а низький у 57% працівників освіти.

Високий рівень інтросаморегуляції виявлений у 17% вчителів. Вони спроможні утриматись від занадто сильні, небажаних емоційних проявів, безпідставно та непрямо використовувати прийоми угамування й тонізування персонального чуттєвого стану тотожно до випадку та міркувань доцільності. У решти вчителів 56% він середнього рівня та у 27% на низькому рівні.

Показники емпатійності за параметрами інтроемпатія та екстраемпатія мають наступний вигляд: високий рівень першого (надмірна чутливість до потерпань іншої персони, скрупульозне уподібнення її емоцій, властивих якостей) виявлено у 19%, середній 55%, низький у 26%; високий рівень другого (спроможність еквівалентно послуговуватися емпатійні надбання як спосіб керування відносин у спілкуванні) у 19%, середній 66%, 15% низький (рис 1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

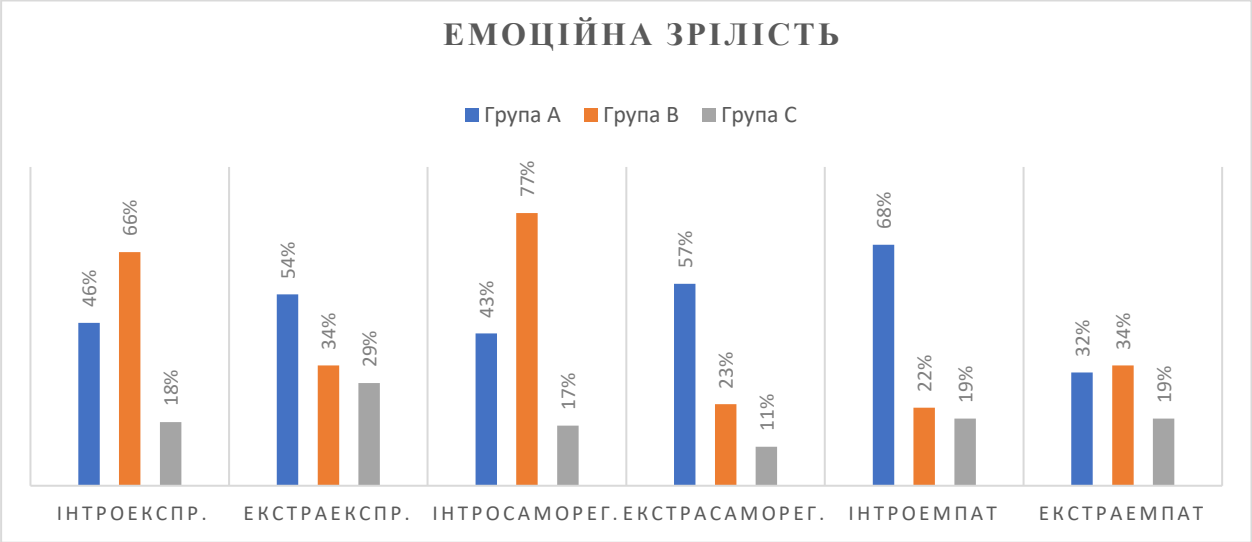

Рис1.Рівні компонентів емоційної зрілості

Розглянемо результати отримані за допомогою методики Дж. Гринберга «Діагностика професійного «вигорання».

Згідно черговості була задіяна методика «Діагностика професійного «вигорання». Ранжування його відбувається за трьома показниками: емоційне обезсилення – зниження емоційного фону, байдужість або надмірна емоційність; деперсоналізація - викривлення контактів з іншими особами. Це має вираз у рості підвладності від інших з оточення, або прогрес нешанобливого, надмірного налаштування до переживань інших зі свого оточення (учнів, колег, підлеглих тощо); ослаблення власних надбань – схильність до непривабливого ранжування себе, персональних фахових надбань та звитяг, дефектні уявлення стосовно послужної гідності й спроможностей, або у зневазі власної гідності, звуження своїх спроможностей, місії щодо інших тощо.

У об’єднанні А зафіксовані результати мали наступний вигляд: надмірний рівень чуттєвого безсилля встановлено у 11% задіяних, проміжний – 32%, мізерний – 57%; відчуження від свого Я – надмірний 2%, проміжний – 15%, мізерний - 83%; ослаблення власних надбань: у 12% надмірний, проміжний – 17%, мізерний -71%.

Проаналізуємо результати групи В, за такими ж показниками. Надмірний щабель емоційного обезсилення виявлено у 27% респондентів, проміжний – 57%, мізерний – 16%; відчуження від свого Я – надмірний 38%, проміжний – 37%, мізерний - 15%; ослаблення власних надбань : у 26% надмірний, проміжний – 43%, мізерний -31%.

У групі С: емоційне обезсилення у 52% надмірний, 43% - проміжний щабель; надмірний щабель відчуження від свого Я у 32% задіяних, проміжний – 48%, мізерний – 5%; надмірний щабель ослаблення власних надбань – 72 %, а проміжний у 28% учасників.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Третім інструментарієм була «Оцінка власного потенціалу «вигорання». Спочатку оцінка фактажу у групі А. Емоційне обезсилення: надмірний щабель у 10 % учасників нашого дослідження, помірний – 31%, мізерний – 59%. Відчуження від свого Я: надмірний - 6 помірний – 19%, мізерний - 75%. Особиста задоволеність: високий рівень – 8 помірний щабель – 57 %, мізерний щабель у 45% конкретно.

У об'єднанні В ці вказівники розмістилися у наступній послідовності: емоційне обезсилення: надмірний щабель у 61 % учасників, помірний – 34%; мізерний -5%, відчуження від свого Я: надмірний - 39%, помірний – 48%; мізерний -13% персональна втіха: надмірний щабель – 11% помірна межа– 66%, мізерний щабель у 23% конкретно.

Емоційне виснаження: високий рівень у 81 % учасників, помірний– 11%, мізерний-8%. Відчуження від свого Я: надмірний - 34 %, помірний – 52%, мізерний -14%. Персональна втіха: надмірний щабель у 3%, помірна межа – 36%, мізерний щабель у 81% конкретно.

Висновки. Аналізуючи отримані результати ми помітили наступні тенденції, що чим старші за віком педагоги та чим більший у них стаж роботи у освітньому закладні тим очевидніші негативні метаморфози в плані емоційної зрілості та у налаштованості до виконання своїх професійних обов'язків.

У молодших за віком та з невеликим стажем роботи прослідковуються переважно високий рівень інтро- та екстраекспресивності. Освітяни скеровані на організацію внутрішньої активності та заради більш точного вираження реального чи бажаного емоційного стану у взаєминах з учнями і колегами. Вони намагаються правильно (точно та з адекватною інтенсивністю) передавати свій емоційний стан під час спілкування з метою добитися бажаної поведінки засобами прямого та опосередкованого впливу на співрозмовника. Вчителі відкриті у спілкуванні, вони добре володіють своїми емоціями та готові виразити їх щиро, це, стає у нагоді при вирішенні різного роду проблем на освітянській ниві.

Вони володіють різними засобами для зосередження уваги школярів, підвищують їхній інтерес до певних об'єктів та подій, при цьому стримують їхні небажані емоційні реакції, якщо вони заважають проводити урок. Вони схильні до саморегуляції власних реакцій, станів і процесів у відповідності з ситуацією і доцільністю за рахунок вдосконалення прийомів стримування або стабілізація небажаних реакцій, та стимулювання бажаної активності у разі потреби.

У переважної більшості оптантів високий рівень інтроемпатії. Педагоги вміють дешифрувати емоційний стані учнів і колег, шляхом виразу співчуття та співпереживання. Вони характеризується здатністю помірковано застосовувати емпатійні можливості як механізм корегування різного роду контактів з учнями та колегами по роботі.

Стосовно професійного вигорання то у групі А він найнижчий, у порівнянні з групою В та С за показниками емоційного безсилля, відчуження від свого Я та ослаблення власних надбань. Така ж тенденція прослідковується за результатами «Методики оцінки власного потенціалу «вигорання». Це можна пояснити тим, що молоді за віком освітяни з невеликим стажем роботи прагнуть продемонструвати свій потенціал та завоювати високий статус та престиж серед колег та учнів. У них велике прагнення до продуктивної взаємодії зі школярами, а молодий вік педагога стає у нагоді для швидкого налагодження контактів з ними та швидкого завоювання авторитету.

Аналіз результатів оптантів, що входять до складу груп В і С, то вони засвідчують про поступовий регрес емоційної зрілості й рівнів професійного вигорання. Збільшення освітянського стажу негативно позначається на показниках емоційної зрілості. Так, з віком зменшується кількість вчителів з високим рівнем експресивності, саморегуляції та емпатійності, а зростає частка з середнім та низьким рівнем. Це засвідчує, що вчителі не втрачають навичок управління учнівським колективом та вміють якісно впливати на поводження окремих членів у разі потреби, але роблять з меншим ентузіазмом. З часи роботи вони набули досвіду співпраці та налаштування контактів, бо цього вимагає навчальний процес, але у виконанні вони не такі завзяті як їхні колеги молодші за віком і з меншим стажем роботи. Підтвердженням цьому є результати за методиками визначення рівнів професійного вигорання та оцінки його потенціалу. У групі С значно «гірші» показники за такими параметрами як: емоційне виснаження, деперсоналізація та редукції особистих досягнень. Вони явно засвідчують про ознаки професійного виснаження, викликані тривалою роботою в освітніх закладах.

Перспектива наступних досліджень у перевірці ефективності сучасних корекційних заходів по попередженню професійного вигорання та ревіталізації психічного здоров'я освітян.

Література:

1. Астремська І. В. Синдром емоційного вигорання та професійна криза як проблема особистого вибору. *Ольвійський форум – 2024 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі. Теоретико-методологічні основи розвитку когнітивної та емоційної сфер як фактор психічного здоров'я особистості* : XXI Міжнар. наук. конф. 20–23 черв. 2024 р., м. Миколаїв. Миколаїв, 2024. С. 5–10.

2. Большакова А. М., Віденєєв І. О. Особливості самоактуалізації та професійного вигорання у педагогів. *Габітус*. 2022. № 42. С. 27–31. DOI: 10.32782/2663-5208. 2022.42.3

3. Варнавська І. Чинники профілактики синдрому емоційного вигоряння у професійній діяльності педагогів. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 13. С. 489–498. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7595

4. Васюк К. Особливості емоційної стійкості осіб юнацького віку з різним рівнем емоційної зрілості. *Вісник Національного університету оборони України*. Київ, 2024. № 2. С. 38–46. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-78-2-38-46

5. Волошко Г. Особливості емоційного вигорання педагогів. *Прояви резилієнтності на різних рівнях системи: сім'я, освіта, суспільство під час війни* : зб. наук. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., (23–24 трав. 2024 р.). Полтава, 2024. С. 68–70. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/16790.

6. Ворона О. Ю. Особистісна детермінація психічного захисту та його значення у професійній діяльності педагогів. *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. пр. Київ, 2024. № 4. С. 34–41. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-80-4-34-41

7. Вошколуб Г. Ю. Формування стійкості до професійного вигорання сучасного педагога. *Практична психологія у сучасному вимірі* : XV Міжнар. наук.-практ. конф. науковців та студентів : тези доп., Дніпро, 26 берез. 2024 р. Дніпро. 2024. С. 66–69. URL: https://duan.edu.ua/wp-content/uploads/2024/04/3birnyk-2024-psykholohy_.pdf#page=67

8. Данчук Ю. П. Психологічні особливості професійного вигорання педагогів та засоби його профілактики. *Навчання, виховання та розвиток у контексті життєвих перспектив особистості* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю (м. Бердянськ, Україна, 25 квіт. 2019 року) / за заг. ред. О. В. Горецької. Бердянськ. 2019. С. 40–43. URL: https://bit.ly/32AdzR2.

9. Коротка І. Ю. Сучасний стан вивчення проблеми особистісної зрілості. Освіта і наука : зб. наук. пр. Київ. 2024. С. 124–127.

10. Мойзріст О. Як організувати профілактику емоційного вигорання педагогів. *Практичний психолог : дитячий садок*. 2019. № 12. С. 20–24.

11. Сєдова Н. Профілактика «синдрому емоційного вигорання» у педагогів. *Актуальні питання права та соціально-економічних відносин*: Збірник наукових статей. 2021. С. 325–332.

12. Ситнік С. Особистісні детермінанти емоційного вигорання педагогів. *Наука і освіта.* 2024. № 1. С. 81–88. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/19830

13. Твердомед І. Л. Психологічні особливості професійного вигорання педагогічних працівників. *Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах воєнного стану* : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф., (22 трав. 2024 р., м. Київ). Київ. 2024. С. 247–248.

14. Чебикін О. Я. Про основні компоненти та механізми прояву емоційної зрілості. *Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2008 рік. №12. С. 72-80.

15. Чебикін О.Я., Павлова І.Г. Становлення емоційної зрілості особистості. Одеса : СВД Черкасов, 2009. 238с.

16. Якимчук І. Саморегуляція як чинник формування емоційної стійкості у майбутніх педагогів. *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. пр. Київ, 2021. № 5. С. 141–147. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-63-5-141-147

References

1. Astremska, I. V. (2024). Syndrom emotsiinoho vyhorannia ta profesiina kryza yak problema osobystoho vyboru [Burnout syndrome and professional crisis as a problem of personal choice]. Olviiskyi forum – 2024 : stratehii krain Prychornomorskoho rehionu v heopolitychnomu prostori. Teoretyko-metodolohichni osnovy rozvytku kohnityvnoi ta emotsiinoi sfer yak faktor psykhichnoho zdorovia osobystosti : XKhI Mizhnar. nauk. konf. (pp. 5–10). Mykolaiv. [in Ukrainian].

2. Bolshakova, A. M., & Videnieiev I. O. (2022). Osoblyvosti samoaktualizatsii ta profesiinoho vyhorannia u pedahohiv [Peculiarities of self-actualization and professional burnout in teachers]. Habitus, 42, 27–31 [in Ukrainian].

3. Varnavska, I. (2023). Chynnyky profilaktyky syndromu emotsiinoho vyhoriannia u profesiinii diialnosti pedahohiv [Factors for preventing emotional burnout syndrome in the professional activities of teachers]. Nauka i tekhnika sohodni, 13, 489–498 [in Ukrainian].

4. Vasiuk, K. (2024). Osoblyvosti emotsiinoi stiikosti osib yunatskoho viku z riznym rivnem emotsiinoi zrilosti [Peculiarities of emotional stability of adolescents with different levels of emotional maturity]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Kyiv, 2, 38–46. [in Ukrainian].

5. Voloshko, H. (2024). Osoblyvosti emotsiinoho vyhorannia pedahohiv [Features of emotional burnout in teachers]. Proiavy rezyliientnosti na riznykh rivniakh systemy: simia, osvita, suspilstvo pid chas viiny : zb. nauk. materialiv II Mizhnar. nauk.-prakt. konf., (pp. 68-70). Poltava [in Ukrainian].

6. Vorona, O. (2024). Osobystisna determinatsiia psykhichnoho zakhystu ta ioho znachennia u profesiinii diialnosti pedahohiv [Personal determination of mental protection and its importance in the professional activities of teachers]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy : Kyiv, 4., 34–41. [in Ukrainian].

7. Voshkolub, H. (2024). Formuvannia stiikosti do profesiinoho vyhorannia suchasnoho pedahoha [Formation of resistance to professional burnout of a modern teacher]. Praktychna psykholohiia u suchasnomu vymiri : KhV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. naukovtsiv ta studentiv : tezy dop. (pp.66-69). Dnipro [in Ukrainian].

8. Danchuk, Yu. P. (2019). Psykholohichni osoblyvosti profesiinoho vyhorannia pedahohiv ta zasoby ioho profilaktyky [Psychological features of professional burnout of teachers and means of its prevention]. Navchannia, vykhovannia ta rozvytok u konteksti zhyttievykh perspektyv osobystosti : zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. z mizhnar. Uchastiu (pp. 40-43). Berdiansk [in Ukrainian].

9. Korotka, I. Yu. (2024). Suchasnyi stan vyvchennia problemy osobystisnoi zrilosti [The current state of studying the problem of personal maturity. Education and science]. Osvita i nauka. Kyiv, 124–127. [in Ukrainian].

10. Moizrist, O. (2019). Yak orhanizuvaty profilaktyku emotsiinoho vyhorannia pedahohiv [How to organize the prevention of emotional burnout among teachers]. Praktychnyi psykholoh : dytiachyi sadok, 12, 20–24 [in Ukrainian].

11. Siedova, N. (2021). Profilaktyka «syndromu emotsiinoho vyhorannia» u pedahohiv [Prevention of "burnout syndrome" in teachers]. Aktualni pytannia prava ta sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn: Zbirnyk naukovykh statei, 325–332 [in Ukrainian].

12. Sytnik, S. (2024). Osobystisni determinanty emotsiinoho vyhorannia pedahohiv [Personal determinants of emotional burnout in teachers]. Nauka i osvita, 1, 81–88 [in Ukrainian].

13. Tverdomed, I. L. (2024). Psykholohichni osoblyvosti profesiinoho vyhorannia pedahohichnykh pratsivnykiv [Psychological features of professional burnout of pedagogical workers]. Psykholoho-pedahohichnyi suprovid profesiinoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv v umovakh voiennoho stanu : materialy KhIII Mizhnar. Nauk (pp. 247-248), Kyiv [in Ukrainian].

14. Chebykin, O. Ya. (2008). Pro osnovni komponenty ta mekhanizmy proiavu emotsiinoi zrilosti [About the main components and mechanisms of emotional maturity]. Naukovyi visnyk PDPU im. K. D. Ushynskoho, 12, 72-80 [in Ukrainian].

15. Chebykin, O.Ia., & Pavlova, I.H. (2009). Stanovlennia emotsiinoi zrilosti osobystosti [The formation of emotional maturity of the individual]. Odesa : SVD Cherkasov [in Ukrainian].

16. Yakymchuk, I. (2021). Samorehuliatsiia yak chynnyk formuvannia emotsiinoi stiikosti u maibutnikh pedahohiv [Self-regulation as a factor in the formation of emotional stability in future teachers]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Kyiv, 5, 141–147 [in Ukrainian

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.97 : 356.13 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1306-1317

Бедь Віктор Васильович доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, Президент, Карпатський університет імені Августина Волошина та Ужгородської української богословської академії, https://orcid.org/0000-0002-1817-8195

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОЯВИ ПРИ ВЧИНЕННІ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті проаналізовано психологічні особливості та прояви правопорушень військовослужбовців в умовах російсько-української війни. Розглянуто специфічний вплив екстремальних умов збройного конфлікту на психологічний стан особового складу, зокрема посттравматичні стресові розлади, депресію, тривогу, а також інші форми психологічної дезадаптації, що сприяють прояву порушень. Визначено, що стресові стани, спричинені постійною бойовою готовністю, страхом за життя, фізичним та емоційним виснаженням, можуть викликати порушення військової дисципліни та статутних норм.

З'ясовано, що типові прояви правопорушень у військовослужбовців включають самовільне залишення частини чи місця служби, дезертирство, невиконання наказів, вживання психоактивних речовин, а також корупційні чи насильницькі дії. Охарактеризовано індивідуально-психологічні фактори, зокрема низький рівень стресостійкості, емоційну нестабільність, відсутність адаптивних механізмів поведінки, що значно підвищують ризик до прояву порушень.

Розглянуто вплив зовнішніх чинників, таких як тривалі фізичні навантаження, соціальна ізоляція, замовчування нестатутних відносин, недостатня кількість кваліфікованих психологів у військових частинах. Доведено, що психологічні особливості військовослужбовців, які вчиняють правопорушення, формуються під впливом комбінації зовнішніх і внутрішніх чинників, зокрема бойового стресу, психологічних травм, особистісних схильностей та випадків негативного впливу в наслідок професійної непридатності займаній посаді окремо взятими командирами.

Рекомендовано розглянути питання про відновлення військової юстиції та загального нагляду за дотримання законності у Збройних Силах України та інших воєнізованих підрозділах з метою профілактики, недопущення та усунення правопорушень збоку військовослужбовців.

Як позитивний чинник, що позитивно може впливати на підвищення морально-психологічного та бойового стану військовослужбовців є також

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

належне впровадження Служби військового капеланства, зокрема, як окремого роду духовних військ.

Сформовані висновки вказують на важливість розробки систематизованої психологічної підтримки, що включає стрес-менеджмент, психоемоційну розрядку та соціально-психологічну реабілітацію військовослужбовців.

Запропоновано акцентувати увагу на вивченні взаємозв'язків між різними психологічними травмами та специфічними видами правопорушень, що вчиняються військовослужбовцями під час збройних конфліктів.

Ключові слова: правопорушення, злочин, бойовий стрес, збройний конфлікт, психологічна готовність, психічний стан.

Bed' Viktor Vasyl′ovych Doctor of Theology, Doctor of the Science of Law, Professor**,** President Augustyn Voloshyn Carpathian University and Uzhhorod Ukrainian Theological Academy, https://orcid.org/0000-0002-1817-8195

PSYCHOLOGICAL FEATURES AND MANIFESTATIONS IN COMMITTING OFFENSES BY MILITARY SERVICEMEN IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract. The article analyzes the psychological features and manifestations of offenses by military personnel in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The specific impact of extreme conditions of armed conflict on the psychological state of personnel is considered, in particular post-traumatic stress disorder, depression, anxiety, as well as other forms of psychological maladaptation that contribute to the manifestation of violations. It was determined that stressful conditions caused by constant combat readiness, fear for life, physical and emotional exhaustion can cause violations of military discipline and statutory norms.

It was found that typical manifestations of offenses in military personnel include unauthorized abandonment of the unit or place of service, desertion, failure to comply with orders, use of psychoactive substances, as well as corrupt or violent actions. Individual psychological factors are characterized, in particular, a low level of stress resistance, emotional instability, lack of adaptive behavioral mechanisms, which significantly increase the risk of violations.

The influence of external factors, such as prolonged physical exertion, social isolation, silence about extra-statutory relationships, and an insufficient number of qualified psychologists in military units, is considered. It is proven that the psychological characteristics of military personnel who commit offenses are formed under the influence of a combination of external and internal factors, in particular, combat stress, psychological trauma, and personal inclinations.

The conclusions drawn indicate the importance of developing systematic psychological support, including stress management, psycho-emotional decompression, and socio-psychological rehabilitation of military personnel.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

It is proposed to focus on studying the relationships between various psychological traumas and specific types of offenses committed by military personnel during armed conflicts.

Keywords: offense, crime, combat stress, armed conflict, psychological readiness, mental state.

Постановка проблеми. У сучасних умовах російсько-української війни, питання вчинення правопорушень військовослужбовцями набуває особливої актуальності та складності. Дана проблематика вимагає глибокого аналізу психологічних особливостей осіб, які перебувають у надзвичайно стресових умовах воєнного часу. Психологічні травми, які часто супроводжують учасників бойових дій, можуть впливати на поведінку військовослужбовців, спричиняючи ризики для вчинення правопорушень. Вивчення психологічних механізмів, що лежать в основі такої поведінки, є важливим для розробки ефективних стратегій психологічної підтримки та профілактики правопорушень серед військовослужбовців.

В умовах збройного конфлікту, що характеризується високим рівнем насильства і стресу, особливості психічного стану військовослужбовців, їхні емоційні реакції та поведінкові відповіді можуть суттєво відрізнятися від звичайного стану. Такі фактори, як тривала експозиція до бойових дій, страх, тривога, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), і навіть моральні травми можуть сприяти дезадаптації особистості, що в кінцевому підсумку може вести до правопорушень. Розуміння цих аспектів є ключовим для визначення правових та психологічних інтервенцій, які можуть знизити ризик негативної поведінки та підвищити ефективність військової служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова спільнота звернула значну увагу на криміналістичні та психологічні аспекти особистості злочинця, які детально досліджувалися у працях видатних українських вчених. Серед них – П.Д. Біленчук, Г. Бондарев, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.П. Корж, В.Ю. Шепітько. Ці дослідники здійснили значний внесок у вивчення складної взаємодії психічних, поведінкових та соціальних факторів, що формують кримінальну поведінку особи.

У контексті нашого дослідження, особливого значення набувають наукові погляди вчених, М.І. Карпенко та О.М. Артеменко, які надали детальний аналіз характеристик військових злочинів, методів їх розслідування та можливостей для ефективного запобігання, здійснили аналіз криміногенних факторів, які сприяють вчиненню злочинів серед військовослужбовців.

Проаналізувавши наукові погляди вчених, на сьогодні не достатньо висвітлено психологічні особливості та прояви при вчиненні правопорушень військовослужбовцями в умовах російсько-української війни, що обумовило актуальність дослідження.

Мета статті – вивчення психологічних особливостей та поведінкових проявів військовослужбовців, що вчиняють правопорушення в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Робота у високостресових умовах війни значно підсилює ризики психологічної травматизації, що може вести до змін у особистісних характеристиках та поведінці військових, як підкреслює Г. Бондарев. Такі зміни можуть включати порушення звичних поведінкових норм і сприяти вчиненню правопорушень [1].

У контексті російсько-українського збройного конфлікту, військові дії призводять не лише до загальновідомих наслідків, таких як втрати життів та значні руйнування інфраструктури, включно з енергетичними об’єктами, а й спричиняють менш очевидні, але систематичні порушення з боку військовослужбовців. Ці порушення охоплюють широкий спектр дій, від самовільного залишення місця служби до невиконання військових наказів та зловживання психоактивними речовинами.

Зафіксовано значну кількість випадків, коли військовослужбовці демонструють низький рівень дисципліни та ігнорування регламентів, що, в свою чергу, стало підґрунтям для ініціативи Головнокомандувача Збройних Сил України щодо посилення відповідальності та санкцій за дисциплінарні порушення [2; 4].

Важливість дослідження психологічних особливостей цих правопорушень відзначається в розумінні механізмів їх виникнення та проявів. Зокрема, в умовах високого стресу, які супроводжують бойові дії, спостерігається зростання ризикованої поведінки серед військовослужбовців, що може включати невиконання наказів, самовільне залишення постів чи зловживання забороненими речовинами.

Порушення дисципліни в армії не тільки підриває її ефективність, але й впливає на внутрішню стабільність держави, що вимагає глибшого психологічного аналізу. Чинники, які спонукають до такої поведінки, часто мають глибокі психологічні корені, включно з посттравматичним стресовим розладом, тривогою та депресією, які потребують адекватного лікування та психологічної підтримки.

Розглянемо, рядом факторів, що впливають на вчинення правопорушень військовослужбовцями в умовах російсько-української війни. Аналіз джерел вказує на наступні основні причини такої поведінки, які систематизовані у таблиці 1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1.

Фактори, що впливають на прояви правопорушень у військовослужбовців в умовах російсько-українського збройного конфлікту [3, С. 208].

№	Фактори	Опис впливу
1	Психологічні труднощі, пов'язані з довготривалим перебуванням в моногендерних колективах	Може спричинити психічний дискомфорт і соціальну ізоляцію
2	Виснажливі фізичні навантаження	Безпосередньо впливає на психічний стан, збільшуючи вразливість до стресових реакцій
3	Вплив сімейного виховання	Може стати джерелом психічних відхилень, які ведуть до девіантної поведінки
4	Незадоволеність професійною реалізацією	Може породжувати відчуття фрустрації та невдачі
5	Юридичні проблеми, спричинені правопорушеннями	Можуть ініціювати подальші злочинні дії в межах військової структури
6	Низький культурний рівень	Може сприяти нерозумінню або ігноруванню норм і правил
7	Замовчування фактів нестатутних відносин	Веде до деградації внутрішньої дисципліни та моралі
8	Фінансові складнощі	Створюють стрес і можуть спонукати до протиправних дій як механізм компенсації
9	Психічні розлади та психологічні відхилення	Можуть спричинити насильницькі злочини під час служби
10	Вживання алкогольних напоїв та наркотичних речовин	Поглиблюють існуючі психологічні та поведінкові проблеми
11	Нехтування правовими та поведінковими нормами	Підриває дисципліну та порядок
12	Недостатня кількість кваліфікованих військових психологів	Обмежує доступ до необхідної психологічної підтримки

У дослідженні психологічних особливостей військовослужбовців в умовах збройного конфлікту особлива увага приділяється аналізу впливу морального та психологічного стану на тенденцію до вчинення правопорушень, що порушують норми військової служби. До таких правопорушень належать: самовільне залишення частини або місця служби (ст. 407), дезертирство (ст. 408), та ухилення від служби, включно з самопошкодженням (ст. 409).

Науковий аналіз підтверджує, що мотивація до таких вчинків має комплексний характер і визначається різними детермінантами. Кримінальні дії в армійських умовах аналізуються на кількох рівнях: макро-, мікро- і індивідуальному. Ці рівні відображають взаємозв'язок загальних, особливих і індивідуальних обставин вчинення правопорушень. На макрорівні виділено такі чинники, як соціальні, економічні, політичні, правові, організаційно-управлінські, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні та інші аспекти, що впливають на поведінку військовослужбовців [8, С. 252].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Інші дослідження також підкреслюють, що причини вчинення військових злочинів включають широкий спектр об'єктивних та суб'єктивних факторів, таких як економічні, політичні, ідеологічні, культурні, національні, морально-психологічні, соціальні, соціально-біологічні, організаційно-управлінські і правові [7, С. 103].

Деякі науковці звертають увагу на вплив детермінантів на мікрорівні, особливо на такі аспекти, як психологічні труднощі та недостатня соціальна адаптація окремих військовослужбовців, які можуть сприяти вчиненню правопорушень [12, С. 327].

Аналізуючи вплив психологічних факторів на поведінку військовослужбовців, особлива увага приділяється аналізу індивідуальних особливостей, які можуть сприяти вчиненню правопорушень під час військової служби. Ці особливості входять у соціально-психологічну сферу діяльності особи, включаючи її емоційний стан, здатність до стресостійкості та загальну психічну стабільність [5, С. 62].

Вчені визначають, що кримінальні дії військовослужбовців часто обумовлені не тільки зовнішніми умовами, але й внутрішніми психологічними драйверами, що включає сформовані якості, звички, навички та знання, які разом визначають їхню поведінку у ситуаціях високого ризику та під час стикання з екстремальними умовами. Особистісно обумовлені поведінкові реакції залежать від сприйняття загроз, ставлення до них, їх оцінювання та прийняття рішень у критичних ситуаціях [10, С. 121].

Крім того, як відомо, військове середовище, ознаменоване високим рівнем стресу та екстремальними умовами, створює умови, при яких військовослужбовці можуть вдаватися до порушення законів і правил. Такі дії включають, але не обмежуються, самовільне залишення посту, дезертирство, а також ухилення від виконання військових обов’язків через самопошкодження чи інші способи.

Суттєву роль відіграє низька професійна кваліфікація командирів військових підрозділів, що призводить до порушень конституційних та законодавчих прав військовослужбовців. Такі порушення, що є відхиленнями від положень Конституції України, національних законів та військових статутів, можуть спричинити негативні дії, включаючи самовільне залишення військової частини.

Зазначені недоліки є відображенням системних проблем у забезпеченні військової юстиції та загального нагляду за дотриманням законності у Збройних Силах України та інших воєнізованих формуваннях, що особливо загострюється в період надзвичайного та воєнного стану. Такі системні недоліки сприяють посиленню невдоволення серед військовослужбовців та можуть вести до злочинних дій у складних умовах воєнного конфлікту.

Отже, розглянувши наукові погляди вчених, важливо зазначити, що психологічні стреси, викликані постійною бойовою готовністю та необхідністю

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

реагування на загрози, можуть спотворювати здатність особистості до адекватного сприйняття реалій та вибору законних рішень.

Відтак, на нашу думку, з метою профілактики, недопущення та усунення правопорушень серед військовослужбовців, особливо в умовах надзвичайного чи воєнного стану, нагальною потребою є відновлення діяльності військової юстиції та загального нагляду у Збройних Силах України та інших воєнізованих підрозділах.

При цьому слід враховувати й те, що певна схильність до вчинення правопорушень військовослужбовцями та прояву відповідних негативних, а то й криміногенних, психічних і психологічних станів часто ускладнюються через вплив постійного психічного навантаження, що включає монотонність і періодичну інтенсивну активність, що вимагає миттєвого реагування на критичні ситуації [9, С. 31].

У зв’язку з цим, виникає необхідність розроблення ефективних методів психологічної підтримки та стратегій зниження психологічного тиску серед військовослужбовців, щоб зменшити ймовірність вчинення правопорушень та підвищити адаптивність до умов війни. Статистика свідчить, що психологічна підтримка має бути цілеспрямованою і систематичною, з особливим акцентом на профілактиці стресу та його наслідків. З огляду на те, що значна кількість випадків дезертирства та інших правопорушень має психологічні передумови, зокрема пов'язані з переживанням важких бойових ситуацій, розробка таких методів є критично важливою для забезпечення стабільності і моральної стійкості військових частин.

Дослідження впливу психологічного стресу на вчинення дезертирства серед військовослужбовців в умовах бойових дій під час російсько-української війни виявило, що майже половина випадків (43,3%) пов'язані із стресовими станами, спричиненими участю в бойових операціях. З них, 28,6% випадків стосувались психологічних травм, отриманих в результаті бойових дій, тоді як 14,7% були викликані страхом за власне життя, можливістю отримання травм або потрапляння у полон [6, С. 117].

За таких обставин, подальше поетапне та належне впровадження і розгалуження Служби військового капеланства, зокрема, як окремого роду духовних військ, може відіграти і відіграє важливу роль у досягненні стабілізації душевного, психічного і психологічного стану серед військовослужбовців, особливо в умовах надзвичайного чи воєнного стану.

Аналіз психологічного стану військовослужбовців вказує на те, що інтенсивність та тривалість переживань під час воєнних дій значно впливають на їхню психіку. Відповідно до цього, бойові стреси можуть варіювати від періодичних нав'язливих спогадів до значного зниження психологічного та фізичного здоров'я, що нерідко веде до нелегальних дій [1, С. 36]. Більше того, ефекти бойового стресу можуть переслідувати особу протягом тривалого часу, створюючи серйозні перешкоди для адаптації до нормальних умов військової служби чи мирного життя після звільнення з армії [13, с. 205].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таким чином, психологічний стрес в умовах війни є вагомим фактором, що може спонукати військовослужбовця до порушення моральних та правових норм. Цей стрес впливає на здатність військовослужбовців дотримуватися етичних стандартів, особливо в умовах, де власне виживання може бути під загрозою.

Крім того, виявлено ряд значущих чинників, що негативно впливають на моральний та психологічний стан особи. Зокрема, страх опинитися у полоні, боязнь отримати поранення або страх перед каліцтвом є вагомими детермінантами, які можуть спонукати до порушення військової дисципліни.

Крім фізичних загроз, існують і інші значні причини, що впливають на психологічний стан військовослужбовців, такі як конфліктні відносини з військовим керівництвом або колегами, що часто супроводжуються випадками приниження. Відсутність особистої мотивації, зумовлена впливом ворожої пропаганди або низьким рівнем правової освіти, також може стати каталізатором дезертирства. Неприйняття ідеологічних поглядів на політичні або суспільні зміни в країні веде до внутрішньої дезорганізації особистості, що також може сприяти правопорушенням.

Особистісні фактори, такі як невирішені матеріальні чи особистісні проблеми, тяжка хвороба членів родини, яка вимагає постійного догляду, а також особисті конфлікти у сфері родинних відносин, можуть знижувати психологічну стійкість військовослужбовців та підвищувати ризик вчинення правопорушень. Всі ці чинники вимагають глибокого аналізу та врахування при розробці заходів психологічної підтримки та профілактики девіантної поведінки серед військовослужбовців у воєнний період.

Отже, вивчення психологічних особливостей військовослужбовців, які вчиняють правопорушення, дозволяє виділити кілька основних типологій. Перший тип – «випадкові» правопорушники, які реагують на стресові ситуації війни раптовими та емоційно неконтрольованими діями, що порушують закон. Другий тип – «стійкі» злочинці, які систематично ігнорують військову дисципліну та статутні норми, вдаючись до конфліктної поведінки проти осіб з обмеженою можливістю протистояння. Третій тип – «злісні» правопорушники, які мають історію вчинення насильницьких злочинів і продовжують вчиняти подібні дії під час війни.

Корисливі кримінальні правопорушення серед військовослужбовців часто зумовлені мотивами особистого збагачення та використання службового становища для власних інтересів. Такі правопорушення в основному вчиняються вищими офіцерами, які контролюють виконання офіційних доручень і вдаються до корупційних дій.

Також існує категорія злочинів, вчинених з необережності, які включають порушення правил ведення військових дій та недбале поводження з військовим майном. Такі правопорушення часто є наслідком недостатньої підготовки, відсутності ефективних контрольних заходів, або перевтоми

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

військовослужбовців, що сприяє вчиненню необдуманих дій з потенційно небезпечними наслідками [11, 426].

Не поодинокими причинами вчинення правопорушень серед військовослужбовців є, також, вчинення неправомірних дій чи вияв непрофесіоналізму з боку окремо взятих командирів, які у таких випадках самі стають на шлях фактичного порушення законності та вчинення правопорушень.

Вивчення психологічних особливостей військовослужбовців, які вчиняють правопорушення, виявляє різноманітні типи злочинної поведінки, кожен з яких має свої особливості та мотивації. Все це може стати основою для розробки спеціалізованих програм психологічної підтримки, оскільки ідентифікація специфічних мотиваційних та поведінкових моделей дозволяє цілеспрямовано адресувати ключові фактори, що спонукають до злочинної поведінки.

Підвищення психологічної стійкості військовослужбовців визначається як фундаментальний фактор у запобіганні правопорушенням під час військових конфліктів. Оскільки воєнні дії накладають значні емоційні та психологічні навантаження на учасників, розробка ефективних систем підтримки є критичною для забезпечення їх психічного здоров'я та адекватної поведінки. Ці системи мають включати регулярну психологічну підтримку, що передбачає не тільки надання кваліфікованої допомоги психологами або психотерапевтами, а й створення умов для постійної психоемоційної розрядки та самодопомоги серед військовослужбовців.

Адекватне інформування про природу та умови бойових дій, про можливі психологічні реакції та методи їх корекції також відіграє ключову роль у підготовці військових до стресів війни. Це передбачає забезпечення доступу до надійної інформації та навчальних програм, які б допомагали формувати реалістичні очікування від військової служби та розуміння способів ефективного вирішення конфліктних ситуацій без порушення закону.

Особливу увагу слід приділити методам стрес-менеджменту та рекреаційним заходам, які можуть знижувати психологічну напругу та підвищувати загальний рівень психічної резистентності військових. Ці методи можуть включати як фізичні вправи та заняття спортом, так і техніки релаксації, медитації чи арт-терапії. Імплементація програм стрес-менеджменту має стати невід'ємною частиною підготовки і супроводу військовослужбовців, забезпечуючи їм навички, які допомагають адаптуватися до екстремальних умов і зменшувати ризик девіантної поведінки.

У той же час, позитивний вплив на військову дисципліну та запобігання військовим злочинам може мати розвиток служби військового капеланства. Збільшення числа капеланів, адаптованих до конфесійних особливостей військовослужбовців, і їхнє залучення на основі контрактів, що не передбачають мобілізацію, може зміцнити моральні засади військового колективу та зменшити випадки правопорушень. Таке реформування може включати

створення окремих військових єпархій, що підтримають духовну єдність та сприятимуть дотриманню законів у військовому середовищі.

Глибоке розуміння психологічних аспектів вчинення правопорушень військовими стає фундаментом для адаптації військовослужбовців до умов воєнного часу. Ефективне впровадження такого розуміння вимагає цілісного підходу, що об'єднує зусилля психологів, військового командування, правоохоронних органів та громадянського суспільства, спрямованих на зниження інцидентності правопорушень та підвищення загальної безпеки.

Висновки. Таким чином, психологічні особливості та поведінкові прояви військовослужбовців, які вчиняють правопорушення під час російсько-української війни, визначаються значним впливом екстремальних умов воєнного конфлікту. Стрес, викликаний високим рівнем напруження та тривалою бойовою готовністю, може призводити до психологічної травматизації, яка спонукає до порушень звичних поведінкових норм. Ці порушення не лише зменшують ефективність військових дій, але й ставлять під загрозу внутрішню стабільність держави. Водночас відновлення ефективної військової юстиції та загального нагляду за дотриманням законності у Збройних Силах України та інших воєнізованих підрозділах, особливо в умовах надзвичайного та воєнного стану, може суттєво покращити ситуацію. Це сприятиме профілактиці та недопущенню масових правопорушень і запобігатиме самовільному залишенню військових частин серед військовослужбовців, а також, забезпечить своєчасне усунення виявлених правопорушень у військовій галузі.

Додатково, належне впровадження та розвиток Служби військового капеланства, зокрема, як окремої Служби військового капеланства - духовних військ, з урахуванням конституційних гарантій свободи віросповідування та вільного вибору конфесійної належності, створення у структурі Служби військового капеланства відповідних конфесійно визначених військових єпархій та залучення до функціонування служби як штатних військових капеланів, так і вільнонайманих на договірних засадах священнослужителів без їх мобілізації, здатне підвищити морально-духовний клімат у військових частинах. Таке реформування служби військового капеланства, на нашу думку, краще б сприяйо дотриманню військової дисципліни та законності, ефективно впливаючи на профілактику правопорушень і недопущення самовільного залишення військових частин, а також суттєво сприяло би підвищенню морально-психологічного і бойового стану серед військовослужбовців.

Ефективна психологічна підтримка та розвиток стратегій для зниження психологічного тиску на військовослужбовців є ключовими для запобігання правопорушенням і підвищення загальної адаптивності особового складу до умов війни.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні взаємозв’язків між різними психологічними травмами та специфічними видами правопорушень, що вчиняються військовослужбовцями під час збройних конфліктів.

Література

1. Бондарев Г. В., Круть П. П. Основи військової психології : навч. посіб. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків,. 2020. 272 с.

2. Джужа О. М., Пузирьов М. С., Тичина Д. М. Запобігання кримінальним правопорушенням у Збройних Силах України: кримінолого-віктимологічні засади. *Вісник Кримінологічної асоціації.* 2021. № 2 (25). С. 86–95.

3. Дмитренко Н.А. Детермінанти злочинності у Збройних Силах України. Юридичний бюлетень. 2021. Вип. 23. С. 206-210.

4. Дмитренко Н. А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Херсон, Одеса, 2020. 230 с.

5. Зозуля І.В., Довгань О.І., Війна та дезертирство: засади правового регулювання в Україні. *Форум права*. 2022. № 2. С. 60–79.

6. Кавунська А. О. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 212 с.

7. Казначеєва Д.В. Сучасні тенденції військової злочинності в Україні. Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри: зб. доп. наук.-практ. конф. Харків: ХНУВС, 2023. С. 101–105.

8. Карпенко М., Фесенко О., Шнипко О. До питання щодо суб'єктів військових кримінальних правопорушень. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law,* 33, 2022. С. 247–254.

9. Кислий В.Д., Найдич О.М. Стрес у військовій діяльності. Науково-практична конференція «Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи» Секція 4 Національної академії Національної гвардії України 2 квітня 2020 р., м. Харків. С. 30 – 32.

10. Колесніченко О. Прогнозування психологічної готовності до ризику фахівців екстремальних видів діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологічні науки.* 2016. № 2. С. 115-138.

11. Опанасенко Н. О. Соціально-психологічний портрет особи злочинця-військово-службовця. *Питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права. Право і суспільство.* 2022. №4. С. 424-429.

12. Пащенко Є.М Злочинність військовослужбовців зсу та інших військових формувань україни в умовах агресії росії проти України: кримінологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. *Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 81(2). С. 24-329.

13. Пузирьов Є.В. Ізвєков В.В. Бойовий стрес та його наслідки для військовослужбовців. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Психологія національної безпеки та безпеки життєдіяльності.* 2023, Том 34 (73). № 1. С. 203–209.

References

1. Bondarev H. V., Krut P. P. (2020) Osnovy viiskovoi psykholohii : navch. posib [Fundamentals of military psychology: textbook]. Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. [in Ukrainian].

2. Dzhuzha O. M., Puzyrov M. S., Tychyna D. M. (2021) Zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: kryminoloho-viktymolohichni zasady [Prevention of criminal offenses in the Armed Forces of Ukraine: criminological and victimological principles]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii.* 2 (25), 86–95. [in Ukrainian].

3. Dmytrenko N.A. (2021) Determinanty zlochynnosti u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [Determinants of crime in the Armed Forces of Ukraine]. *Yurydychnyi biuleten,* 23, 206-210. [in Ukrainian].

4. Dmytrenko N. A. (2020) Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochynnosti u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [Criminological characteristics and prevention of crime in the Armed Forces of Ukraine]: dys. ... d-ra filosofii: 081 «Pravo». Kherson, Odesa. [in Ukrainian].

5. Zozulia I.V., Dovhan O.I. (2022)Viina ta dezertyrstvo: zasady pravovoho rehuliuvannia v Ukraini [War and desertion: principles of legal regulation in Ukraine]. *Forum prava*. 2, 60–79. [in Ukrainian].

6. Kavunska A. O. (2023) Dezertyrstvo v Ukraini: kryminalno-pravovyi ta kryminolohichnyi aspekt : monohrafiia [Desertion in Ukraine: criminal-legal and criminological aspect: monograph]. Odesa : Vydavnytstvo «Iurydyka». [in Ukrainian].

7. Kaznacheieva D.V. (202) Suchasni tendentsii viiskovoi zlochynnosti v Ukraini [Modern trends in military crime in Ukraine]. Zlochynnist i protydiia yii v umovakh viiny: hlobalnyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymiry: zb. dop. nauk.-prakt. konf. Kharkiv: KhNUVS, 101–105. [in Ukrainian].

8. Karpenko M., Fesenko O., Shnypko O. (2022) Do pytannia shchodo subiektiv viiskovykh kryminalnykh pravoporushen [On the issue of subjects of military criminal offenses]. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, 33, 247–254. [in Ukrainian].

9. Kyslyi V.D., Naidych O.M. (2020) Stres u viiskovii diialnosti [Stress in military activity. Scientific and practical conference "Service and combat activity of the National Guard of Ukraine: current state, problems and prospects"]. Naukovo-praktychna konferentsiia «Sluzhbovo-boiova diialnist Natsionalnoi hvardii Ukrainy: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy» Sektsiia 4 Natsionalnoi akademii Natsionalnoi hvardii Ukrainy 2 kvitnia 2020 r., m. Kharkiv, 30 – 32. [in Ukrainian].

10. Kolesnichenko O. (2016) Prohnozuvannia psykholohichnoi hotovnosti do ryzyku fakhivtsiv ekstremalnykh vydiv diialnosti [Forecasting psychological readiness for risk of specialists in extreme activities]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia : Psykholohichni nauky.* 2, 115-138. [in Ukrainian].

11. Opanasenko N. O. (2022) Sotsialno-psykholohichnyi portret osoby zlochyntsia-viiskovosluzhbovtsia [Socio-psychological portrait of a criminal-military person]. *Pytannia kryminalnoho prava, kryminolohii ta kryminalno-vykonavchoho prava. Pravo i suspilstvo*, 4, 424-429. [in Ukrainian].

12. Pashchenko Ye.M (2024) Zlochynnist viiskovosluzhbovtsiv zsu ta inshykh viiskovykh formuvan ukrainy v umovakh ahresii rosii proty Ukrainy: kryminolohichnyi aspekt [Crime of military personnel of the Armed Forces of Ukraine and other military formations of Ukraine in the context of Russian aggression against Ukraine: a criminological aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia PRAVO*, 81(2), 24-329. [in Ukrainian].

13. Puzyrov Ye.V. Izviekov V.V. (2023) Boiovyi stres ta yoho naslidky dlia viiskovosluzh-bovtsiv [Combat stress and its consequences for military personnel]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia. Psykholohiia natsionalnoi bezpeky ta bezpeky zhyttiediialnosti*, 34 (73), 203–209. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.9.07:316.6

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1318-1327

Бєлавіна Тетяна Іванівна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри практичної психології та соціальних технологій, ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ, тел.: (067) 775-90-44, https://orcid.org/0000-0002-0024-1491

Блінов Олег Анатолійович доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології та соціальних технологій ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ, тел.: (066) 206-32-17, https://orcid.org/0000-0002-9523-0233

Абрамян Наталія Дмитріївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та соціальних технологій, ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ, тел.: (050) 469-37-26, https://orcid.org/0000-0001-6956-8954

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ТА ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ

Анотація. В останнє десятиріччя проблема професійної деформації та синдрому емоційного вигорання практичних психологів набула особливого резонансу у зв'язку з посиленням соціально-економічних викликів, політичної кризи, а також наслідками воєнних дій на території України. Чимало наукових досліджень сконцентрувалися на виявленні чинників, що зумовлюють розвиток професійних деформацій, та пошуку ефективних шляхів профілактики. Передусім ідеться про розроблення концептуальних засад психопрофілактики, з огляду на специфіку посттравматичних стресових розладів, із якими стикаються як самі психологи, так і їхні клієнти (військові та члени їх родин, особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи тощо).

Водночас у контексті збройного конфлікту на сході та півдні України, а зараз і повномасштабної війни, дослідники постають перед новими викликами, що потребують комплексних та міждисциплінарних рішень. Саме тому створення ефективних систем психологічної допомоги й підтримки самих фахівців стає одним із пріоритетів для науково-прикладних студій у галузі психології в найближчі роки.

Проаналізовано залежність професійної деформації, емоційного вигоряння та мотивацію практикуючих психологів з різним стажем роботи. Встановлені деякі кореляційні зв'язки між досвідом, тривалістю стажу роботи та змінами мотиваційної, емоційної та поведінкової компонентів особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Визначено, що професійна деформація полягає в негативних змінах мотиваційної, емоційної та поведінкової сфер особистості психолога, що проявляються в ригідності мислення, зниженні гнучкості у взаємодії з клієнтами, надмірній авторитарності чи надконтролі. Емоційне вигорання, своєю чергою, характеризується емоційним виснаженням, деперсоналізацією та втратою відчуття професійної компетентності. Вищезазначені явища не лише знижують якість надання психологічних послуг, а й справляють суттєвий негативний вплив на психофізичне здоров'я самого фахівця.

Сучасна практика свідчить, що особи, які виконують допоміжні професії (психологи, психотерапевти, соціальні працівники), перебувають у зоні підвищеного ризику професійного вигорання. Це пов'язано з постійним контактом із клієнтами, що переживають кризові, травмівні або тривалі стресові ситуації, а також з необхідністю емпатійної залученості та відсутності чіткої межі між професійною та особистісною сферами.

Ключові слова: професійна деформація, емоційне вигорання**,** воєнні і повоєнні умови, практичні психологі, ресурсні стратегії,резільєнтність.

Bielavina Tetiana Ivanivna PhD in Psychology, Senior Research Scientist, Associate Professor of the Department of Practical Psychology and Social Technologies at the European University (Kyiv), Kyiv, tel.: (067) 775-90-44, https://orcid.org/0000-0002-0024-1491

Blinov Oleh Anatoliiovych Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Practical Psychology and Social Technologies at the European University (Kyiv), Kyiv, tel.: (066) 206-32-17, https://orcid.org/0000-0002-9523-0233

Abramian Nataliia Dmytriivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology and Social Technologies at the European University (Kyiv), Kyiv, tel.: (050) 469-37-26, https://orcid.org/0000-0001-6956-8954

PROFESSIONAL DEFORMATION AND EMOTIONAL BURNOUT OF PRACTICAL PSYCHOLOGISTS IN THE CONTEXT OF WAR

Abstract. In the last decade, the problem of professional deformation and emotional burnout syndrome of practical psychologists has gained particular resonance in connection with the intensification of socio-economic challenges, as well as the consequences of military operations in the territory of Ukraine. A lot of scientific research has focused on identifying factors that determine the development of professional deformations, and finding effective ways of prevention. First of all, it is about developing conceptual principles of psychoprophylaxis, taking into account the specifics of post-traumatic stress disorders, which are faced by both

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

psychologists themselves and their clients (military personnel and members of their families, people with disabilities, internally displaced persons, etc.).

At the same time, in the context of the armed conflict in eastern and southern Ukraine, and now a full-scale war, researchers are faced with new challenges that require comprehensive and interdisciplinary solutions. That is why the creation of effective systems of psychological assistance and support for specialists themselves is becoming one of the priorities for scientific and applied studies in the field of psychology in the coming years.

The dependence of professional deformation, emotional burnout and motivation of practicing psychologists with different work experience was analyzed. Some correlations between experience, length of work experience and changes in motivational, emotional and behavioral components of personality were established.

It has been determined that professional deformation consists of negative changes in the motivational, emotional and behavioral spheres of the psychologist's personality, which are manifested in rigidity of thinking, reduced flexibility in interaction with clients, excessive authoritarianism or overcontrol. Emotional burnout, in turn, is characterized by emotional exhaustion, depersonalization and loss of a sense of professional competence. The above-mentioned phenomena not only reduce the quality of psychological services, but also have a significant negative impact on the psychophysical health of the specialist himself.

Current practice suggests that people in supporting professions (psychologists, psychotherapists, social workers) are at increased risk of burnout. This is due to the constant contact with clients experiencing crisis, traumatic or prolonged stressful situations, as well as the need for empathic involvement and the lack of a clear boundary between the professional and personal spheres.

Keywords: professional deformation, emotional burnout, war and post-war conditions, practical psychologists, resource strategies, resilience

Постановка проблеми. Сучасний соціально-економічний, політичний контекст розвитку суспільства характеризуються високою динамічністю, нестабільністю, дискретністю ринку праці та надмірними вимогами до професійної діяльності та створює передумови для виникнення професійних деструкцій. Ці явища суттєво впливають на ефективність праці, психічний стан фахівців та їхню здатність до професійного розвитку. Особливого значення набуває дослідження професійних деформацій у представників соціетальних професій типу «людина – людина», зокрема практичних психологів, які в умовах воєнного часу стикаються з підвищеними емоційними навантаженнями, хронічним стресом та ризиком емоційного вигорання.

В психологічному науковому дискурсі професійна деформація розглядається як комплекс деструктивних змін у структурі особистості та професійній поведінці, спричинених тривалим виконанням професійних обов’язків. До її наслідків належать зниження продуктивності, формування неадаптивних

професійних властивостей, порушення комунікації з колегами та клієнтами, а також певна трансформація психічних характеристик індивіда. Незважаючи на значний науковий внесок дослідників (І. Астремська (2020), Ж. Вірна (2019), М. Дідух (2021), О Дубчак (2019), О. Євдокімова та багато інших), проблема професійних деформацій у психологів залишається недостатньо вивченою, особливо в умовах соціальних, політичних криз, таких, наприклад, як війна.

Актуальність дослідження зумовлена наступними факторами: по-перше, це суттєвий вплив воєнного контексту, який характеризується підвищеною психоемоційною напругою, до того ж посттравматичні розлади серед клієнтів та обмежений доступ до ресурсів для відновлення створюють унікальні виклики для психологів, посилюючи ризик деформацій та вигорання.

По-друге, це дефіцит спеціалізованих досліджень, а роботи, що існують зосереджені переважно на професіях з низьким рівнем емоційного навантаження. Справедливості раді слід відзначити наукову розробленість цієї проблематики в сфері правоохоронної діяльності, тоді як специфіка роботи психологів потребує окремого аналізу.

По-третє, необхідність розробки та впровадження профілактичних стратегій, яким при всієї їх широті застосування, притаманна відсутність системних механізмів підтримки фахівців у кризових умовах. Все це зумовлює потребу у виявленні чинників деформації та розробці інструментів їх подолання.

Своєчасність дослідження також полягатиме в аналізі взаємозв'язку між воєнними реаліями, професійними деформаціями та емоційним вигоранням психологів, їх досвідом та його тривалістю, а також у встановленні специфічних механізмів адаптації до екстремальних умов праці. Результати дослідження можуть стати основою для подальшої розробки програм психологічного супроводу, тренінгів зі стресостійкості, резільентності, а також допустимих інституційних змін у системі підготовки фахівців.

Таким чином, проблема потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує психологічні, соціальні та організаційні аспекти, для збереження професійного здоров'я практичних психологів та підвищення ефективності їхньої діяльності в умовах тривалої економічної і соціально-політичної кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти деяким чином аналізуються у цьому напрямку під час дисертаційних проектів колективних міждисциплінарних досліджень, Ж.Вірна, 2019, Дубчак О.,2019, Т.Титаренко, 2024, Г. Федоришин, 2022, Н.Чепелева, 2010, В.Шахов, 2022.

Професійна деформація та емоційне вигоряння практичних психологів стали ключовими темами досліджень в Україні на тлі зростання психологічного навантаження через війну, міграційні кризи та соціальну трансформацію. Останні 5 років ця проблематика розроблялася в контексті адаптації міжнародних підходів до локальних реалій, впровадження інноваційних методів профілактики та аналізу впливу тривалого стресу на фахівців.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Дослідження ведуться на базі провідних університетів, наукових інститутів та громадських організацій, зокрема за участі Міністерства охорони здоров'я України, Національної академії педагогічних наук та міжнародних партнерів.

Дослідницький інтерес у цьому напрямі підтримують провідні установи, що входять до структури Національної академії педагогічних наук України. Зокрема, в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України впродовж 2019–2023 років проводилися серії досліджень, присвячені професійному вигоранню фахівців допоміжних професій, у тому числі психологів, соціальних працівників та педагогів. У працях Н. В. Чепелєвої та Т. М. Титаренко (Інститут соціальної та політичної психології НАПН України) висвітлюється проблема «кумулятивного стресу», який виникає у спеціалістів, що постійно перебувають в емоційно насичених середовищах і мають обмежені можливості для «розвантаження» (2006, 2024) [2; 3].

Зокрема, у низці публікацій авторського колективу на чолі з професором С. Д. Максименком (2020–2022) наголошено на важливості розвитку рефлексивних практик, а також системи супервізії для зниження ризику професійних деформацій [4].

Певні аспекти теми розробляються і в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, де у 2018–2022 роках захищено кілька кандидатських дисертацій, присвячених питанням професійного вигорання під час роботи з дітьми, які зазнали військових травм або стали вимушеними переселенцями

Український НДІ соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України у партнерстві з кількома регіональними волонтерськими центрами ініціював дослідницьку програму (2019–2022) з оцінювання рівня вигорання психологів, які працюють із постраждалими від військового конфлікту та членами їхніх родин. У рамках цієї співпраці було розроблено низку методичних рекомендацій, що передбачають регулярні супервізійні зустрічі, впровадження «ротації завдань» і практик самозбереження (майндфулнес, короткотермінові відпочинкові програми).

Підсумовуючи, за останні п'ять років спостерігається помітне зростання уваги українських фахівців до феноменів професійної деформації та емоційного вигорання в діяльності практичних психологів. Наукові розвідки охоплюють різні аспекти проблеми: від психофізіологічних механізмів до психосоціальних факторів, від розроблення короткочасних реабілітаційних втручань до концептуалізації довготривалих програм супроводу. Водночас у контексті збройного конфлікту на сході та півдні України, а тепер і повномасштабної війни, дослідники постають перед новими викликами, що потребують комплексних та міждисциплінарних рішень. Саме тому створення ефективних систем психологічної допомоги й підтримки самих фахівців стає одним із пріоритетів для науково-прикладних студій у галузі психології в найближчі роки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Мета статті аналіз стану розробленості проблеми професійної деформації та емоційного вигоряння практичних психологів в контексті війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відомий український вчений доктор психологічних наук Т. М. Титаренко в своєї монографії «Моє майбутнє залежить від мене: практики здорового сьогодення у воєнних і повоєнних умовах» визначила соціальний контекст плину життя і необхідність пошуку нового сенсу існування: «Через війну звичний плин життя безпрецедентно зруйновано, і нова майже непрогнозована і небезпечна реальність потребує осмислення і дослідження змін у способі життя, ставленні людини до світу і до себе, у розумінні часу, в якому розгортається кожне життя з його далеким мирним минулим, болісним теперішнім і туманним майбутнім» [3, С. 6.].

«Усвідомлювати війну в нових і нових аспектах, знаходити себе всередині війни, шукати прийнятні способи життя в пекельних умовах, щодня регулювати свої гострі емоційні стани, підтримувати близьких – усе це дуже енерговитратне заняття. Якою має бути поведінка, спрямована на збереження і відновлення психологічного здоров'я …..» [3,С.7]. Саме ці питання постають перед фахівцями, що в цих умовах мають піклуватися про своє психічне професійне здоров'я.

В умовах повномасштабних воєнних дій на території України значно зросла потреба у кваліфікованій психологічній допомозі, зокрема у сфері психічної реабілітації військових, вимушених переселенців та цивільного населення, що зазнає хронічного стресу. Ситуація ускладнюється масовою «інвалідізацією», коли частина людей втрачає можливість повноцінно працювати чи пересуватися, а в суспільстві паралельно поширюються упередження та ейблізм (дискримінація і неприйняття осіб із обмеженими можливостями). У таких реаліях практичний психолог бере на себе надзвичайну відповідальність: він не лише сприяє адаптації та емоційному відновленню постраждалих, а й допомагає подолати бар'єри соціального відторгнення й негативні стереотипи, підтримуючи тим самим процес згуртування громади.

Однак постійна робота із травмованими клієнтами, в тому числі військовослужбовцями, особами з інвалідністю та тими, хто зазнав дискримінації, може призводити до швидкого емоційного виснаження та професійної деформації самого фахівця. Надмірне емоційне залучення, відсутність розмежування між особистим і робочим простором, недостатня ресурсна підтримка та нестача механізмів професійного супроводу (супервізії, інтервізії) посилюють ризик вигорання. При цьому якість психологічних послуг є критично важливою: від неї залежить своєчасна допомога особам із підвищеною вразливістю, ефективність процесу їхньої реабілітації, а також загальний рівень соціальної згуртованості у складний період відновлення країни. Отже, профілактика професійної деформації та емоційного вигорання практичних психологів, які працюють із різними категоріями населення,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

включно з людьми, що мають статус інвалідності, виявляється особливо затребуваною. Впровадження системних програм, орієнтованих на розвиток емоційної компетентності, збереження ресурсів фахівців та подолання ейблістських упереджень у суспільстві, є однією з ключових передумов ефективної підтримки населення і сталого розвитку соціуму.

Професійна деформація та емоційне вигоряння практичних психологів – це комплексні явища, що виникають під впливом хронічного стресу, високого емоційного навантаження та відсутності ресурсів для відновлення. Професійна деформація виражається у спотворенні особистісних рис через тривалу роботу в специфічних умовах. Вона може проявитись у наступних формах: авторитарність (нав'язування владної позиції); догматизм (відмова від інновацій); рольовий експансіонізм (перенесення професійної поведінки на особисте життя); соціальне лицемірство (розбіжність між декларованими і реальними цінностями). Отже, деформація особистості – це професійна зміна якостей особистості: стереотипів сприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування та поведінки, які наступають під впливом тривалого виконання професійної діяльності

Емоційне вигоряння – це стан емоційного, фізичного та когнітивного виснаження, що включає три компоненти: емоційне виснаження, а саме втрата емпатії; деперсоналізація, тобто цинічне ставлення до клієнтів; як наслідок зниження професійної ефективності і можливо відчуття неповноцінності.

Як зазначає професор В. Шахов, «психолог, який сам потребує допомоги, не може бути ефективним для суспільства» [5].

Відповідно до мети під час емпіричного дослідження був застосований наступний психодіагностичний інструментарій: Опитувальник ПВ (психічного вигоряння) (К. Маслач та С. Джексон); Методика «Опитувальник професійної деформації» («ОПД») (В. Медведєв).

Отримані статистичні результати дозволили визначити деякі особливості даних про рівні емоційного вигоряння практикуючих психологів з різним терміном досвіду роботи. Для аналізу використано описову статистику (частки у відсотках), оскільки вибірка (n=56) непараметрична для підтвердження значущості тенденцій застосований критерій χ^2 .

З'ясовано: у досліджуваних домінує емоційне виснаження (високий рівень домінує 52% досліджуваних). Високі рівні усіх компонентів вигоряння (60–70%) домінують, що свідчить про критичний стан фахівців

Деперсоналізація та редукція досягнень: переважає середній рівень. Виявилось, що стаж роботи корелює з рівнем вигоряння: чим більше досвіду, тим вищі показники емоційного виснаження, деперсоналізації та редукції досягнень. Критичний період: Після 5 років роботи ймовірність вигоряння зростає на 20–40%.

У більшості психологів (70–80%) спостерігається початковий рівень деформації, що свідчить про ранні ознаки професійної деградації

Кореляційні зв'язки (r) Визначено, що існують: стаж до 3-х років – сильний позитивний зв'язок з емоційним вигоранням (r=0.918), деперсоналізацією (r=0.700); стаж до 5-ти років – сильний позитивний зв'язок з емоційним вигоранням (r=0.916), деперсоналізацією (r=0.901); стаж 10 і більше максимальний зв'язок з емоційним вигоранням (r=0.969) та зовнішньою негативною мотивацією (r=0.611).

Інтерпретація коефіцієнтів:

- r > 0.7: Сильний зв'язок.
- r = 0.5–0.7: Помірний зв'язок.
- r < 0.5: Слабкий зв'язок.

Ключові висновки:

Парадокс 10-річного досвіду: Незважаючи на дуже високи рівні вигоряння, у 80% психологів є початкова деформація, що може свідчити про адаптацію до стресу через зниження емоційної включеності.

Мотивація: Внутрішня мотивація домінує, але зі збільшенням стажу зростає роль зовнішньої негативної мотивації.

Кореляції: Найсильніші зв'язки виявлено між деформацією та деперсоналізацією (r=0.901 у групі з 5-річним досвідом).

Висновки.

Війна в Україні (з 2014 року, а ескалація у 2022) трансформувала суспільний контекст, збільшивши психологічне навантаження на практичних психологів і створила безпрецедентний тиск на психологічну суспільну інфраструктуру. Зростання кількості клієнтів зі складними діагнозами (ПТСР, інвалідність, втрата родини) перетворило психологів на «першу лінію» психічного здоров'я нації. За даними МОЗ, 70% психологів у зоні бойових дій демонструють ознаки вигоряння, а 25% – симптоми вторинної травматизації.

Війна в Україні перетворила практичних психологів на ключових учасників відновлення суспільства. Однак відсутність системної підтримки, соціальна інтолерантність та надмірне навантаження загрожують їхньому психічному здоров'ю. Для запобігання професійної деформації потрібно:

створити національну стратегію підтримки психологів (фінансування, страхування, супервізії); інтенсивно інтегрувати міжнародний досвід роботи з інвалідами та посттравматичними розладами; Боротися з ейблізмом (нетерпимість до інвалідності) через освіту та медіа, зменшуючи тим самим емоційне навантаження на фахівців.

Професійна деформація та емоційне вигорання практичних психологів є взаємопов'язаними феноменами, які несуть у собі загрозу для ефективної діяльності та психічного здоров'я самого фахівця. Їхнє виникнення пов'язане з надмірним емоційним залученням під час роботи з клієнтами, високим рівнем відповідальності та відсутністю збалансованих стратегій саморегу-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ляції. Для запобігання цьому явищу необхідно впроваджувати систему превентивних заходів, що включає регулярну супервізію, професійну рефлексію, розвиток емоційного інтелекту, оптимальну організацію праці та ресурсну підтримку з боку колег і роботодавців. Посилена увага до цих аспектів дозволить зберігати високу якість психологічної допомоги, підвищити рівень професійного добробуту фахівців та гарантувати суспільну цінність їхньої діяльності.

За останні 5 років Україна значно просунулася у вивченні професійної деформації психологів, адаптувавши світовий досвід до умов війни. Однак брак системності, фінансування та соціальна стигма залишаються бар'єрами. Подолання цих викликів вимагає консолідації зусиль держави, науковців та громадськості.

Ця проблема вимагає невідкладних рішень, адже від психічного здоров'я психологів залежить відновлення мільйонів українців, які переживають найважчий період в історії країни.Саме тому інвестиції в психологічне здоров'я фахівців – це інвестиції в майбутнє нації.

Література

1. Вірна Ж. П. Соціальний вимір професійної невротизації особистості Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Психологічні науки. 2019. № 94. С. 93-113.

2. В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.Основи практичної психології: Підручник. 3-тє вид. Либідь.2006 с. 536 ст.

3. Титаренко Т. М. Моє майбутнє залежить від мене: практики здорового сьогодення у воєнних і повоєнних умовах [Електронний ресурс] : монографія / Т. М. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД , 2024. 130 с.

4. СД Максименко, ЛМ Карамушка, ТВ Зайчикова. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти К.: Міленіум, 2006

https://scholar.google.com/scholar?cluster=78953889129593956 46&hl=en&oi=scholarr

5. Шахов В. Психологічні детермінанти агресії як професійно обумовленої деформації особистості педагога. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія : збірник наукових праць; ред. кол.: А. М. Коломієць, В. І. Шахов, О. В. Акімова, В. М. Галузяк, Н. І. Лазаренко та ін. 2022. Вип. 70. С. 109-116.

6. Чемодурова Ю. М. Психологічні умови подолання професійних деформацій практичних психологів у системі післядипломної освіти: дис. канд. псих. наук: 19.00.07 / КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради. Запоріжжя, 2019. 303 с.

7. Паркулаб О., Шпет Я. Вплив професійної діяльності на особистість психолога: феномен вигорання та його профілактика. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Вип. 8. С. 125-131.

8. Yakymchuk O., Kravtsova,N., Kushnir K. The Spesifics of Tertiary School Teachers' Professional Deformation. Перспективи та інновації науки. 2022. Вип. 10 (15). С. 358-369.

References:

1. Virna , Zh. P. (2019). Social'nij vimir profesijnoї nevrotizaciї osobistosti [Social dimension of professional neurotization of the personality]. Visnik Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni T. G. Shevchenka. Psihologichni nauki -Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T. G. Shevchenko. Psychological sciences, 94, 93-113 [in Ukrainian].

2. V. Panok, T. Titarenko, N. Chepelєva ta in. (2006). Osnovi praktichnoї psihologiї [Fundamentals of Practical Psychology]. vol. 1-3. Libid' [in Ukrainian].

3.Titarenko , T. M. (2024) . Moє majbutnє zalezhit' vid mene: praktiki zdorovogo s'ogodennja u voєnnih i povoєnnih umovah [My future depends on me: practices of a healthy present in war and post-war conditions]. Kropivnic'kij : Imeks-LTD [in Ukrainian].

4. SD , Maksimenko, LM Karamushka, TV Zajchikova (2006). Sindrom «profesijnogo vigorannja» ta profesijna kar'єra pracivnikiv osvitnih organizacij: genderni aspekti [The syndrome of "professional burnout" and the professional career of employees of educational organizations: gender aspects]. K.: Milenium [in Ukrainian]. scholar.google.com Retrieved from https://scholar.google.com/scholar?cluster=7895388912959395646&hl=en&oi=scholarr [in Ukrainian].

5 Shahov , V. (2022). Psihologichni determinanti agresiї jak profesijno obumovlenoї deformaciї osobistosti pedagoga [Psychological determinants of aggression as a professionally conditioned deformation of the teacher's personality]. Naukovi zapiski Vinnic'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocjubins'kogo. Serija: Pedagogika i psihologija - Scientific notes of the Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky. Series: Pedagogy and psychology, 70, 109-116 [in Ukrainian].

6.. Chemodurova , Ju. M. (2019). Psihologichni umovi podolannja profesijnih deformacij praktichnih psihologiv u sistemi pisljadiplomnoї osviti [Psychological conditions for overcoming professional deformations of practical psychologists in the system of postgraduate education]. Candidates thesis . Z.: «Zaporiz'kij oblasnij institut pisljadiplomnoї pedagogichnoї osviti» Zaporiz'koї oblasnoї radi [in Ukrainian].

7. Parkulab , O., Shpet , Ja. (2021). Vpliv profesijnoї dijal'nosti na osobistist' psihologa: fenomen vigorannja ta jogo profilaktika [The influence of professional activity on the personality of a psychologist: the phenomenon of burnout and its prevention]. Visnik L'vivs'kogo universitetu. Serija psihologichni nauki - Visnyk of Lviv University. Psychological Sciences Series, 8, 125-131 [in Ukrainian].

8. Yakymchuk, O., Kravtsova,N., Kushnir K. (2022). The Spesifics of Tertiary School Teachers' Professional Deformation [The Specifics of Tertiary School Teachers' Professional Deformation]. Perspektivi ta innovaciї nauki - Perspectives and Innovations of Science, 10 (15), 358-369 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.922:377.4

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1328-1342

Бульченко Дмитро Володимирович аспірант кафедри кризової психології, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,. Полтава, https://orcid.org/0000-0001-6942-0466

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ТА ЧИННИКІВ ЗАТРИМКИ ЙОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті всебічно проаналізовано причини, що можуть уповільнювати або блокувати розвиток особистісного потенціалу людини, зокрема, майбутніх психологів. Особистісний потенціал психолога тлумачиться як динамічне поєднання двох головних факторів – професійних компетентостей (ресурсів знань, умінь та навичок) та професійної енергійності, активності або ентузіазму (ресурсів мотивації), як невід'ємних умов для реалізації набутих у процесі здобуття освіти програмних компетентностей та результатів навчання. Низький рівень розвитку навіть одного з цих факторів спричиняє неефективність професійної підготовки та роботи психолога в цілому, тому пошук методів, що сприяють розвитку особистісного потенціалу, розуміння чинників, що гальмують цей розвиток, є актуальною теоретичною та практичною проблемою.

Представлено результати емпіричного дослідження рівня розвитку особистісного потенціалу у майбутніх психологів за авторською анкетою «Особистісний потенціал студента-психолога». Теоретично обґрунтовано та емпірично підтверджено доцільність виділення п'яті різних станів особистісного потенціалу майбутніх психологів за співвідношенням рівню розвитку кожного з двох факторів. Представлено результати опитування, які свідчать про те, що першій фактор (професійна компетентність), показує чітку позитивну динаміку розвитку упродовж навчання у вищому навчальному закладі, що може бути наслідком успішної академічної підготовки, практичного досвіду та впливу освітнього середовища. Водночас, другій фактор (професійна енергійність, активність, ентузіазм) залишається відносно сталим, що вказувати на його більшу залежність від індивідуальних характеристик особистості, ніж від освітніх впливів.

Окреслено складену автором навчально-тренінгову програму «Розвиток особистісного потенціалу майбутнього психолога», яка має за мету розкриття особистісного потенціалу студентів шляхом рефлексії стану особистісного потенціалу, пошуку ресурсів для особистісного та професійного розвитку, усвідомлення та корекції внутрішньої стабілізованої суперечності, усунення глибинних перешкод для розвитку особистісного потенціалу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: вища освіта, здобувач вищої освіти, студент, майбутній психолог, професіоналізація, професійна компетентність, самоактуалізація, глибинна психокорекція та пізнання, активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), психологічні арт-практики.

Bulchenko Dmytro Volodymyrovych postgraduate student of the Department of Crisis Psychology, Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko, Poltava, https://orcid.org/0000-0001-6942-0466

EMPIRICAL STUDY OF PERSONAL POTENTIAL OF FUTURE PSYCHOLOGISTS AND FACTORS HINDERING ITS DEVELOPMENT

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the factors that may slow down or block the development of personal potential, particularly in future psychologists. Personal potential in psychology is conceptualized as a dynamic interplay between two key factors: professional competence (a resource of knowledge, skills, and abilities) and professional energy, activity, or enthusiasm (a resource of motivation), which are essential conditions for implementing the acquired program competencies and learning outcomes in higher education. A low level of development in even one of these factors results in ineffective professional training and practice, making the search for methods to foster personal potential and the identification of hindering factors a pressing theoretical and practical issue.

The article presents the results of an empirical study assessing the level of personal potential development in future psychologists using the author's questionnaire, "Personal Potential of a Psychology Student." The study theoretically substantiates and empirically confirms the feasibility of distinguishing five different states of personal potential in future psychologists based on the ratio of the two key factors. The survey results indicate that the first factor (professional competence) demonstrates a clear positive development trend throughout higher education, likely due to successful academic training, practical experience, and the influence of the educational environment. In contrast, the second factor (professional energy, activity, enthusiasm) remains relatively stable, suggesting a greater dependence on individual personality traits rather than educational influences.

The study also outlines the author's training program, "Development of Personal Potential in Future Psychologists," aimed at enhancing students' personal potential through self-reflection on their personal potential state, identifying resources for personal and professional growth, recognizing and addressing internal stabilized contradictions, and overcoming deep-seated barriers to development.

Keywords: higher education, higher education applicant, student, future psychologist, professionalization, professional competence, self-actualization, deep

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

psychocorrection and cognition, active socio-psychological cognition (ASPC), psychological art practices.

Постановка проблеми. Ефективність професійної діяльності психолога значною мірою залежить від його особистісного потенціалу, який тлумачиться як динамічне поєднання двох ключових факторів – професійної компетентності та професійної енергійності, активності або ентузіазму. Незважаючи на актуальність тематики, в сучасній психології бракує інформації щодо стану розвитку особистісного потенціалу майбутніх психологів та впливу чинників, які гальмують його розвиток. Вирішення проблеми покращення професійної підготовки майбутніх психологів потребує комплексного підходу, який передбачає аналіз та корекцію зазначених чинників, а також розробку програм для стимулювання розвитку особистісного потенціалу. Проведення дослідження, спрямованого на визначення стану особистісного потенціалу та усунення бар'єрів у його розвитку, є назрілою теоретичною і практичною задачею, розв'язання якої сприятиме підвищенню якості професійної підготовки психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми особистісного розвитку у процесі здобуття вищої освіти та підготовки психологів присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених С. Максименко, С. Яланської, М. Гриньової, М. Кононової, Т. Яценко, О. Педченко, А. Литвина, Л. Руденко та інших [1; 2; 3; 4]. Наукові праці Н. Старинської, В. Лавріненка висвітлюють особливості самоактуалізації майбутніх психологів [5; 6]. На думку С. І. Білозерської, яка досліджує особистісний потенціал викладача, він характеризує екзистенціальну позицію, здатність до рефлексії, емпатії, децентрації, до самовдосконалення, до трансляції власної життєвої позиції, що також справедливо і для професії психолога [7]. Різним психологічним аспектам потенціалу особистості присвячені праці Т. Чернявської, В. Міляєвої, Н. Лебідь та Ю. Бреус [8; 9]. Разом з тим, в науковій літературі не достатньо представлено дослідження, в яких увагу зосереджено на аналізі системи чинників, що гальмують розвиток особистісного потенціалу майбутніх психологів, досліджують його стан.

Мета статті – аналіз психологічних чинників, що гальмують розвиток особистісного потенціалу майбутніх психологів, дослідження динаміки стану особистісного потенціалу у студентів різних курсів, визначення шляхів оптимізації процесу становлення особистості в процесі професіоналізації.

Викладення основного матеріалу. Особистісний потенціал розглядається як невід'ємна умова професійного становлення та самореалізації психолога. Він включає можливості й ресурси, але виходить за межі їхньої суми [10]. Це багатогранний психологічний феномен, що обумовлюється

співвідношенням ресурсів, якими володіє людина, та здатністю ними користуватися для досягнення цілі. Пошук інструментів для його зміцнення потребує системного підходу за яким психіка розглядається у її цілісності – на рівні аналізу як свідомих, так і несвідомих чинників, що сприяють розвитку особистісного потенціалу майбутніх психологів, або, навпаки, заважають цьому.

Проблематика викривлення або затримки особистісного розвитку була предметом аналізу в багатьох психологічних напрямах. Так, класичний психоаналіз бачив джерела невротизації особистості у внутрішніх конфліктах між свідомими та несвідомими частинами психіки. З. Фройд стверджував, що дитячі травми, витіснені у несвідоме, та захисні механізми гальмують психічний розвиток. Він вважав, що фіксація (зупинка) на одній з ранніх стадій психосексуального розвитку має значний вплив на характер та психічне здоров'я людини. Е. Еріксон виділив вісім стадій через які проходить людина від народження до старості, на кожній стадії є завдання, яке потрібно виконати. Невдале проходження відповідної стадії, незавершені конфлікти можуть заважати особистісному розвитку.

Сформульована Т.С. Яценко концепція глибинного пізнання психіки в її цілісності («свідоме / несвідоме»), зосереджує увагу на виявленні неусвідомленої внутрішньої стабілізованої суперечності психіки, яка зумовлює відступи особи від реальності і призводить до деструкції соціалізації, шкодить людині у її самореалізації. Психокорекційна робота з візуалізованими репрезентантами психіки дозволяє усвідомити суперечності та відкриває шлях для більш повної самореалізації та продуктивного життя [11].

Психологи біхевіористичного напряму пов’язували джерела блокування психічного розвитку, передусім, із зовнішніми умовами та досвідом навчання. Так, Дж. Ватсон і Б. Ф. Скіннер вважали, що відсутність підкріплення або негативний досвід формують дезадаптивні моделі поведінки. М. Селігман, дослідивши феномен «набутої безпорадності», з’ясував, що вона виникає через повторювані невдачі, відсутність можливості контролю ситуації та призводить до пасивності і затримки розвитку.

Представники гуманістичної психології акцентувалися на ролі стосунків та внутрішніх переживань у розвитку особистості. А. Маслоу підкреслював, що нереалізовані базові потреби у безпеці, любові та визнанні блокують можливість досягнення самоактуалізації – вищого рівня особистісного розвитку. К. Роджерс підкреслював важливість гармонії між «реальним» і «ідеальним» Я. На аналізі ролі сенсу життя, втрата якого спричиняє екзистенційний вакуум та гальмує особистісний розвиток зосередився В. Франкл.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Представники когнітивної психології наголошують на вирішальній ролі мисленнєвих процесів. Так, А. Бек пояснював, що когнітивні спотворення та негативні автоматичні думки створюють внутрішні бар'єри, що заважають особистісному зростанню. А. Бандура додав, що низький рівень уявлення про самоефективність перешкоджає людини долати труднощі та досягати цілей. Дослідження Д. Канемана продемонстрували, як помилкові установки та ірраціональні переконання впливають на прийняття рішень і поведінку.

За біопсихосоціальною моделлю Дж. Л. Енгеля психічний розвиток залежить від інтеграції біологічних, психологічних і соціальних факторів, які взаємодіють між собою та впливають на формування і гармонізацію особистості. Відтак, блокування розвитку особистості є результатом дисбалансу або порушення у взаємодії біологічних (генетичні фактори, стан здоров'я), психологічних (негативні установки, емоційні травми) і соціальних (вплив середовища, конфлікти в міжособистісних стосунках) чинників, які створюють бар'єри для гармонійного саморозвитку.

Наприкінці XX століття представники позитивної психології запропонували нову концепцію особистісного розвитку. М. Чиксентміхайі, М. Селігман, Б. Фредріксон та інші підкреслювали важливість оптимізму, психічного благополуччя та резильєнтності для здатності відновлюватися та зростати особистісно після пережитого травматичного стресу. М. Селігман довів, що стан неблагополуччя є наслідком зосередження на негативних подіях, почутті безсилля перед труднощами та формуванні песимістичних установок, які обмежують здатність досягати цілей, долати виклики тощо.

На нашу думку, стан розвитку особистісного потенціалу майбутніх психологів може бути виявлений за допомогою аналізу двох його ключових факторів – характеристик набутої професійні компетентності та здатності нею користуватися. Показники кожного з факторів в процесі навчання та подальшої професіональної діяльності можуть змінюватися як у бік збільшення, так у бік зменшення. Зменшення особистісного потенціалу може бути спричинено вигоранням, втратою інтересу до професії, або зупинкою у професійному навчанні, використанням застарілих та відкинутих сучасною наукою теорій та методів навчання тощо.

Для оцінки актуального стану особистісного потенціалу майбутніх психологів нами було розроблено анкету в якій кожний фактор представлений дванадцятьма твердженнями, спрямованими на оцінку різних аспектів навчання, компетентностей, мотивації, ініціативності та захопленості професійною діяльністю (табл. 1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1

Анкета «Особистісний потенціал студента-психолога»

Інструкція: Оцініть кожне твердження за шкалою від 1 до 5, де: 1 — Повністю не згоден(на) 2 — Скоріше не згоден(на) 3 — Важко сказати / Нейтрально 4 — Скоріше згоден(на) 5 — Повністю згоден(на)
1. Я вважаю, що здобута мною освіта забезпечує мене необхідними знаннями для майбутньої професійної діяльності.
2. Мені важко знайти мотивацію для участі в додаткових навчальних заходах (тренінгах, семінарах, воркшопах).
3. Мені важко знайти зв’язок між теоретичними знаннями, які я отримую, та їхнім практичним застосуванням.
4. Я із задоволенням беру участь у практичних заходах, пов’язаних із навчально-виробничою практикою.
5. У мене виникають труднощі із засвоєнням матеріалу, необхідного для ефективної професійної діяльності.
6. Я не проявляю ініціативи під час організації волонтерських або профілактичних проєктів.
7. Я впевнений(а) у своїх професійних навичках і вмінні застосовувати їх на практиці.
8. Я із захопленням пропоную ідеї для покращення психоедукаційних або практичних заходів.
9. Мій навчальний план не сприяє розвитку практичних навичок, необхідних для роботи психолога.
10. Робота з надання психологічної підтримки мене більше виснажує, ніж надихає.
11. Я активно використовую можливості навчання для вдосконалення своїх професійних навичок.
12. Я активно долучаюся до заходів, які сприяють розвитку моїх професійних навичок.
13. Мені бракує необхідних ресурсів для вирішення складних професійних завдань.
14. Я із задоволенням беру участь у наукових дослідженнях або професійних обговореннях.
15. У процесі навчання я сформував/-ла чіткі уявлення про значення психічного здоров’я для людини.
16. Я намагаюсь уникати додаткових проєктів, пов’язаних із професійною діяльністю.
17. Я вважаю, що здобута освіта допоможе мені створювати ефективні стратегії роботи з клієнтами.
18. Я відчуваю ентузіазм і мотивацію до участі в професійно орієнтованих заходах.
19. У процесі навчання я не усвідомлюю, як отримані знання впливають на моє особистісне зростання.
20. Я часто почуваюся виснаженим(ою) через відсутність інтересу до виконуваної роботи підчас навчально-виробничій практики. *(зворотне)*
21. Я отримую задоволення від процесу засвоєння нових знань і їхнього практичного застосування.
22. У мене відсутній інтерес до участі в громадських або професійних об’єднаннях.
23. Я сумніваюся, що здобута освіта дає мені достатню основу для майбутньої професійної діяльності.
24. Я готовий(а) інвестувати свій час і енергію в додаткові проєкти, які сприяють моєму професійному зростанню.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

По кожному фактору підраховується сума балів за прямими та непрямими твердженнями. У непрямих (–) твердженнях оцінка відповідей обернена – «5» замінюймо на «1»; «4» на «2»; «3» не змінюймо; «2» на 4; «1» на «5».

ПК – фактор професійної компетентності, (непарні питання) – сума балів за прямими твердженнями: 1+, 7+, 11+, 15+, 17+, 21+, та непрямими твердженнями (обернена шкала) для 3-, 5-, 9-, 13-,19-, 23-.

ПЕ – фактор професійної енергійності та активності (парні питання) – сума балів за прямими твердженнями: 4+ , 8+, 12+, 14+, 18+, 24+ та непрямими твердженнями (обернена шкала) для 2-, 6-, 10-, 16-, 20-, 22-.

Високі бали (більше 45) свідчать про оптимальний розвиток відповідного фактору. Середні бали (30 – 44) вказують на наявність потенціалу середнього рівня. Низькі бали (менше 30) сигналізують про необхідність уваги до відповідного фактору.

Було визначено п’ять можливих станів особистісного потенціалу за співвідношенням рівнів розвитку обох факторів.

Оптимальний стан (високі показники професійної компетентності у поєднанні із високою енергійністю). Студент має як достатню сформовані професійні компетентності, так і високу мотивацію до їх використання. Це сприятливий стан для особистісного й професійного зростання. *Рекомендації щодо розвитку:* Заохочувати саморозвиток і підтримувати активність через складніші завдання та нові виклики.

Прихований потенціал (високі показники професійної компетентності у поєднанні із низькою енергійністю). Студент володіє достатніми знаннями й навичками, але йому бракує енергії, ініціативи або мотивації для активної діяльності. *Рекомендації щодо розвитку:* працювати над підвищенням мотивації, зокрема через участь у просвітницьких та психоедукаційних заходах для осіб, що потребують емоційної підтримки, обговорення цінностей професії та створення позитивного освітнього середовища, пройти групу АСПП.

Непродуктивний стан потенціалу (низькі показники професійної компетентності у поєднанні із високою енергійністю). Студент має високий рівень енергії й готовий діяти, але йому бракує професійних компетенцій для ефективної реалізації своїх зусиль, діє непрофесійно, переважно як аматор. *Рекомендації щодо розвитку:* спрямовувати енергію на розвиток компетентностей через практичні завдання, тренінги та супервізію.

Заблокований потенціал (низькі показники професійної компетентності у поєднанні із низькою енергійністю). Студент відчуває дефіцит як компетенцій, так і енергії, що потребує комплексної роботи для покращення обох показників. *Рекомендації щодо розвитку*: забезпечити підтримку, створити умови для відновлення енергії (емоційний відпочинок) і базових професійних навичок, пройти психокорекцію у групі АСПП.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Перехідний стан потенціалу спостерігається (середній рівень по кожному або одному з факторів). Студенти із середніми рівнями професійної компетентності та професійної енергійності становлять найбільш динамічну категорію, яка характеризується збалансованим, але ще не повністю сформованим особистісним потенціалом. Вони мають базові професійні знання та помірний рівень мотивації, що дозволяє їм адаптуватися до навчального процесу, проте їхня активність значною мірою залежить від зовнішніх умов. Така група студентів має потенціал для розвитку як у напрямку підвищення професійної компетентності, так і в бік зміцнення мотивації та ініціативності. *Рекомендації щодо розвитку*: надавати ефективну підтримку, що включає залучення до практичної діяльності, наставництво та професійну рефлексію, сприяти подальшій професійній самореалізації та особистісному розвитку.

Нами було проведено анкетування 236 студентів-психологів, які знаходяться на різних курсах та рівнях навчання (табл. 2.)

Таблиця 2

Результати розподілу студентів-психологів за рівнем розвитку факторів особистісного потенціалу (за авторською анкетою)

Рівень розвитку фактору		Бакалаври 1-2 курсу (n=78)		Бакалаври 3-4 курсу (n=75)		Магістри (n=83)		Разом (n=236)	
		n	%	n	%	n	%	n	%
Перший фактор (ПК)	Низький	34	43,6	18	24,0	16	19,3	68	28,8
	Середній	29	37,2	35	46,7	40	48,2	104	44,1
	Високий	15	19,2	22	29,3	27	32,5	64	27,1
Другій фактор (ПЕ)	Низький	21	26,9	11	14,7	17	20,5	49	20,8
	Середній	34	43,6	38	50,7	42	50,6	114	48,3
	Високий	23	29,5	26	34,7	24	28,9	73	30,9

Аналіз отриманих даних щодо рівня розвитку двох факторів особистісного потенціалу серед студентів різних рівнів підготовки дозволяє виявити певні тенденції у їхньому становленні протягом навчання. Статистика засвідчує, що у процесі професійної підготовки студентів рівень розвитку першого фактору (ПК) поступово підвищується. Так, частка студентів із низьким рівнем цього фактору зменшується від 43,6% серед першокурсників до 24,0% серед студентів третього-четвертого курсів і 19,3% серед магістрантів. Водночас спостерігається збільшення кількості осіб із високим рівнем розвитку ПК (19,2% – 29,3% – 32,5% відповідно). Це свідчить про позитивну динаміку формування цього професійного ресурсу впродовж навчання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Щодо другого фактору (ПЕ), рівень його розвитку виявляє відносну стабільність. У всіх групах студентів домінує середній рівень розвитку цього показника (43,6% серед бакалаврів першого-другого курсу, 50,7% серед старших бакалаврів і 50,6% серед магістрантів). Високий рівень ПЕ демонструють 29,5% першокурсників, 34,7% студентів третього-четвертого курсів і 28,9% магістрантів, що вказує на відсутність чіткої тенденції до зростання чи зменшення цього показника протягом навчання.

Статистичний аналіз із використанням критерію хі-квадрат дозволив оцінити значущість відмінностей у рівнях розвитку факторів між вказаними групами. Було встановлено, що розподіл рівнів розвитку ПК є значущо відмінним серед студентів різних курсів ($\chi^2 = 13,23$; $p = 0,010$). Це підтверджує припущення про поступове підвищення рівня розвитку даного фактору у процесі здобуття освіти. Водночас для фактора ПЕ статистично значущих відмінностей між групами не виявлено ($\chi^2 = 3,81$; $p = 0,433$), що свідчить про відносну стабільність його рівня в процесі навчання.

Таким чином, отримані результати свідчать про те, що фактор ПК демонструє чітку позитивну динаміку розвитку упродовж навчання у вищому навчальному закладі, що може бути наслідком академічної підготовки, практичного досвіду та впливу освітнього середовища. Водночас фактор ПЕ залишається відносно сталим, що може вказувати на його більшу залежність від індивідуальних характеристик особистості, ніж від освітніх впливів.

Розподіл досліджуваних за станом особистісного потенціалу з урахуванням рівнів обох факторів дозволив розподілити досліджуваних студентів по підгрупам за рівнем розвитку особистісного потенціалу. Чотири підгрупи сформовано зі студентів з крайніми значеннями обох факторів – високими та низькими. Студенти, які показали середні значення по одному, або одночасно по двох факторів ми виділили в окрему підгрупу з перехідним (середнім) станом розвитку потенціалу.

Оптимальний стан мають 49 респондентів – у них високі показники професійної компетентності поєднані із високою енергійністю. Це свідчить про сформованість необхідних знань та навичок, а також про високу мотивацію до їх практичного застосування. Серед них 2 студентів – бакалаври першого-другого курсів, 23 – бакалаври третього-четвертого курсів, 24 – магістри.

Прихований потенціал спостерігається у 24 студентів, якім притаманні високий рівень професійної компетентності, але низька енергійність. Вони володіють достатніми знаннями, проте їм бракує ініціативності або мотивації до активної професійної діяльності. Серед них 5 осіб – бакалаври першого-другого курсів, 2 – бакалаври третього-четвертого курсів і 17 – магістри.

Непродуктивний стан потенціалу зафіксовано у 36 студентів, він вказує на поєднання низького рівня професійної компетентності з високою енергійністю. Ці респонденти мають бажання діяти та виявляють активність,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

однак через недостатній рівень компетентності їхня діяльність є переважно аматорською, а іноді недостатньої професійною. До цієї групи належать 7 бакалаврів першого-другого курсів, 15 – третього-четвертого курсів, 16 магістрів.

Заблокований потенціал спостерігається у 30 студентів, вони характеризуються низькими рівнями і професійної компетентності, і енергійності. Це вказує на дефіцит як професійних знань, так і мотивації до їх розвитку, що потребує комплексної підтримки та корекційних заходів. До цієї категорії належать 12 бакалаврів першого-другого курсів, 2 бакалаврів третього-четвертого курсів і 16 магістрів.

Перехідний стан потенціалу було виявлено у 97 студентів, вони мають середній рівень балів по кожному або одному з факторів, що вказує на помірний розвиток досліджуваних якостей. Серед них – 52 бакалаври першого-другого курсів, 35 – бакалаври третього-четвертого курсів і 10 – магістри.

Таблиця 3

Результати розподілу студентів-психологів по групах за рівнем розвитку особистісного потенціалу

Підгрупи за рівнем розвитку	Бакалаври 1-2 курсу (n=78)		Бакалаври 3-4 курсу (n=75)		Магістри (n=83)		Разом (n=236)	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Оптимальний	2	2,6	23	30,7	24	28,9	49	20,8
Прихований	5	6,4	2	2,7	17	20,5	24	10,2
Непродуктивний	7	9,0	13	17,3	16	19,3	36	15,3
Заблокований	12	15,4	2	2,7	16	19,3	30	12,7
Перехідний	52	66,7	35	46,7	10	12,0	97	41,1
Всього	78	100,0	75	100,0	83	100,0	236	100,0

Отримані результати свідчать про те, що більшість досліджуваних студентів мають сприятливі або середньо розвинуті стани особистісного потенціалу – (41,1%) мають перехідний – середній стан розвитку потенціалу, оптимальний стан мають 20,8%. Проте певна частина респондентів демонструє низький рівень сформованості компетентностей або мотиваційних ресурсів – непродуктивний стан виявився в 15,3% опитаних, заблокований в 12,7%, а прихований у 10,2% досліджуваної вибірки, що вимагає цілеспрямованої роботи з розвитку їхнього потенціалу до більш оптимальних значень.

Таким чином, дослідження дозволило з’ясувати поточний стан професійної підготовки майбутнього психолога та зорієнтуватися в якому напрямі слід працювати для розвитку його особистісного потенціалу. Професійний та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

особистісний розвиток майбутнього психолога обумовлюється сукупністю різноманітних багаторівневих чинників. Іноді він гальмується навіть за наявністю якісно побудованого процесу професійної підготовки, відповідних освітніх компонентів, висококваліфікованих викладачів, сприятливого освітнього середовища тощо. У такому випадку причини стримування професійного та особистісного розвитку, скоріше за все, полягають у тому що існують глибинні приховані, неусвідомлювані особистісні проблеми, усунути які не під силу традиційним засобам організації професійної підготовки. Запровадження до навчального процесу занять з активного соціально-психологічного пізнання, проведення глибинної діагностико-корекційної роботи з майбутніми психологами дає можливість їм виявити та розв'язати внутрішньоособистісні протиріччя, зняти невидимі бар'єри на шляху професійної самореалізації та повного використання наявного особистісного ресурсів.

Схарактеризуймо навчально-тренінгову програму «Розвиток особистісного потенціалу майбутнього психолога», яку ми запровадили для роботи зі студентами-психологами, які мають потребу та бажання вдосконалювати свої особистісні та професійні якості. При складання програми враховували те, що важливими умовами, які дозволяють долати блокування особистісного потенціалу, є розвинута емоційна регуляція, стресостійкість та емоційний інтелект в цілому. Саме тому у навчально-тренінгову програму розвитку особистісного потенціалу на перших заняттях (Модуль 1. «Рефлексія стану особистісного потенціалу, пошук ресурсів для особистісного та професійного розвитку») доцільно включити вправи, спрямовані на підвищення емоційного інтелекту – арт-терапевтичні та тілесно-орієнтовані техніки саморегуляції, усвідомлення та управління емоціями, вправи на аналіз та побудову позитивних міжособистісних стосунків тощо. Для краще усвідомлення сильних й слабких сторони особистості, власних обмежень та переваг майбутнім психологам потрібно оволодіти рефлексивними уміннями, що забезпечується методиками самоаналізу, веденням рефлексивних щоденників, груповими дискусіями та аналізом тощо [12; 13].

Заняття першого модулю сприяють формуванню професійної самосвідомості та готують студента-психолога до подальшої роботи в групі АСПП, спрямованої на глибинний аналіз внутрішніх конфліктів та трансформацію психологічних захистів (Модуль 2. «Усвідомлення внутрішньої стабілізованої суперечності та бар'єрів для розвитку особистісного потенціалу»). В цілому, другій модуль зосереджує студентів на роботі з комплексами тематичних психомалюнків задля виявлення та усвідомленні внутрішнього протиріччя, упредметненого в малюнку та доступного для зовнішнього спостереження. Поглиблення здатності до самоусвідомлення майбутніх психологів в процесі АСПП нівелює, пом'якшує деструкції їхньої психіки, породжувані внутрішньою стабілізованою суперечністю (особистісною проблемою), що, власне, й

зумовлює психокорекцію та сприяє створенню більш сприятливих внутрішніх умов для розвитку особистісного потенціалу [3; 11].

Розвиток особистісного потенціалу також може суттєво загальмуватися через наявність неподоланих травм, які стають серйозною перепоною для особистісного та професійного функціонування. У такому випадку слід приділити особливу увагу опрацюванню травматичного досвіду, якщо він мав місце в житті майбутнього психолога. У зв'язку з цим, окремим студентам також потрібно забезпечити доступ до психотерапевтичної підтримки в процесі навчання [14].

На особистісний та професійний розвиток значною мірою впливає середовище, у якому здобувають освіту майбутні психологи. Освітнє середовище характеризується станом таких компонентів: соціально-комунікативного (стиль взаємодії між учасниками освітнього процесу); інформаційного (доступ до навчальної інформації, ресурсів, технології навчання), просторово-предметний (матеріальні та гігієнічні умови навчання) та психологічний (захист від дискримінації, приниження гідності та створення підтримуючого клімату для навчання) [15]. Кожен з цих компонентів відіграє важливу роль у формуванні професійних компетентностей і забезпеченні особистісного розвитку студентів. Важливо створити таке освітнє середовище, яке сприятиме самоактуалізації майбутніх психологів, для цього воно повинно бути безпечним, підтримувальним і відкритим до різних форм самовираження. Участь у командних творчих проєктах, залучення студентів до волонтерської роботи та до проведення психоедукаційних заходів допоможе їм краще усвідомити свій потенціал і можливості для його розвитку.

Висновки. Огляд наукових джерел засвідчив, що існує багато різноманітних причини, що заважають людині особистісно розвиватися, – від дитячих травм і внутрішніх конфліктів до негативних когнітивних установок, переконань та впливу соціального середовища тощо. Розуміння джерел і механізмів блокування особистісного потенціалу у кожному конкретному випадку є важливим аспектом індивідуалізації та особистісного підходу у підготовці майбутніх психологів. Якісна психологічна освіта має створювати умови для максимального розвитку особистісного потенціалу кожного студента, враховувати його життєвий досвід, соціокультурні та індивідуальні особливості, мотивацію вибору професії тощо.

Результати опитування засвідчили, що більшість студентів досліджуваної вибірки мають сприятливі для подальшого навчання та професійної діяльності стани особистісного потенціалу (41,1% мають середній рівень, а 20,8%. – високий). Проте певна частина респондентів демонструє низький рівень сформованості компетентностей або мотиваційних ресурсів – непродуктивний стан виявився в 15,3% опитаних, заблокований в 12,7%, а прихований у 10,2% опитаних, що підтверджує доцільність розробки та впровадження навчально-тренінгової програми задля цілеспрямованого розвитку їхнього потенціалу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таким чином, система підготовки психологів повинна бути комплексною, враховувати індивідуальні потреби студентів і спрямовувати їхній розвиток через діагностику, рефлексію, АСПП, терапевтичну підтримку та створення сприятливого середовища. Це дозволить майбутнім психологам не лише реалізувати свій потенціал, а й бути ефективними професіоналами, які допомагають іншим долати життєві труднощі та досягати самореалізації.

Література:

1. Максименко С. Д., Яланська С. П. Генетико-креативний підхід: діяльнісне опосередкування особистісного розвитку : монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 524 с.

2. Гриньова М. В., Кононова М .М. Саморегуляція навчальної діяльності та професійний розвиток студентської молоді : монографія. Полтава : Астрая, 2021. 384 с.

3. Яценко Т. С. Актуалізація пралогічного мислення в учасників глибинного пізнання. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024, №1. С. 178-187. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-24

4. Литвин А. В., Руденко Л. А. Удосконалення підготовки психологів у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Кропивницький : ЛА НАУ, 2021. Вип. 9. С. 63–74.

5. Старинська Н. В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки : монографія. Київ : "Інтерсервіс", 2015. 178 с.

6. Лавріненко В. А. Емпіричне дослідження показників самоактуалізації студентів-психологів. *Психологія і особистість*. 2023. № 1. С. 97-108.

7. Білозерська, С. І. (2021). Особистісний потенціал у структурі особистості викладача. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021, Том 32 (71) № 1. С. 81–92. https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.1/15

8. Чернявська Т. П. Розвиток особистісного потенціалу : курс лекцій. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2024. 83 с.

9. Міляєва В. Р., Лебідь Н. К., Бреус Ю. В. Теоретичний аналіз поняття «потенціал особистості». *Проблеми сучасної психології*. 2013. №20. С. 405-415.

10. Мурашко І. В. Розкриття поняття «особистісний потенціал» та його психологічної структури. *Актуальні проблеми психології. Психологічна теорія і технологія навчання.* 2010. Вип. 7. Т. 8. С. 196-205.

11. Яценко Т. С. Актуалізація пралогічного мислення в учасників глибинного пізнання. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024, №1. С. 178-187. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-24

12. Атаманчук Н. М., Яланська С. П. Використання арт-практик у роботі зі здобувачами вищої освіти. *New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters* : collective monograph. Riga : Baltija Publishing, 2021. – Vol. 1. – P. 34-51. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-032-2-3 ;

13. Атаманчук Н. М. Адаптація студентів-першокурсників до навчання у закладах вищої освіти за допомогою психологічних арт-практик. *Проблеми мотивації особистості в сучасному освітньому просторі*: колективна монографія/ наук. ред. Л.В. Герасименко, В.Ф. Моргун. Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2020. С. 110-128.

14. Лазос Г. Особиста терапія як важливий аспект професійної підготовки психолога і психотерапевта. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2021 №2–3 (23). С. 77–90. https://doi.org/10.31108/2.2021.2.23.8

15. Формування безпечного освітнього простору закладу освіти в діяльності працівників психологічної служби / авт. кол.: В. В. Байдик, Ю. П. Гопкало, І. О. Корнієнко та інші; за наук. ред. Н. В. Лунченко, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2023. 111 с.

References:

1. Maksymenko, S. D., & Yalanska, S. P. (2021). *Genetyko-kreatyvnyi pidkhid: diialnisne oposeredkuvannia osobystisnoho rozvytku: monohrafiia [Genetic-creative approach: activity-based mediation of personal development]*. Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla. [in Ukrainian].
2. Hrynova, M. V., & Kononova, M. M. (2021). *Samorehuliatsiia navchalnoi diialnosti ta profesiinyi rozvytok studentskoi molodi [Self-regulation of educational activities and professional development of student youth]*. Poltava: Astraia. [in Ukrainian].
3. Yatsenko, T. S., & Pedchenko, O. V. (2014). Hlybynne piznannia psykhiky – osnova profesiinoi pidhotovky psykholoha [Deep understanding of the psyche as the foundation of psychologist's professional training]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 12: Psykholohichni nauky – Scientific Journal of NPU named after M. P. Drahomanov. Series 12: Psychological Sciences*, 45, 3–18. [in Ukrainian].
4. Lytvyn, A. V., & Rudenko, L. A. (2021). Udoskonalennia pidhotovky psykholohiv u zakladakh vyshchoi osvity [Improvement of psychologists' training in higher education institutions]. *Naukovyi visnyk L'otnoi akademii. Seriia: Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of the Flight Academy. Series: Pedagogical Sciences*, 9, 63–74. Kropyvnytskyi: LA NAU. [in Ukrainian].
5. Starynska, N. V. (2015). *Osoblyvosti samoaktualizatsii maibutnikh psykholohiv u protsesi profesiinoi pidhotovky* [*Features of self-actualization of future psychologists in the professional training process]*. Kyiv: Interservis. [in Ukrainian].
6. Lavrinenko, V. A. (2023). Empirychne doslidzhennia pokaznykiv samoaktualizatsii studentiv-psykholohiv [Empirical research on self-actualization indicators of psychology students]. *Psykholohiia i osobystist – Psychology and Personality*, 1, 97–108. [in Ukrainian].
7. Bilozierska, S. I. (2021). Osobystisnyi potentsial u strukturi osobystosti vykladacha [Personal potential in the structure of a teacher's personality]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes of V. I. Vernadskyi TNU. Series: Psychology*, 32/71(1), 81–92. Retrieved from https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.1/15 [in Ukrainian].
8. Cherniavska, T. P. (2024). *Rozvytok osobystisnoho potentsialu [Development of personal potential]*. Odesa: Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. [in Ukrainian].
9. Miliayeva, V. R., Lebid, N. K., & Breus, Yu. V. (2013). Teoretychnyi analiz poniattia «potentsial osobystosti» [Theoretical analysis of the concept "personality potential"]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology*, 20, 405–415. [in Ukrainian].
10. Murashko, I. V. (2010). Rozkryttia poniattia «osobystisnyi potentsial» ta yoho psykholohichnoi struktury [The concept of "personal potential" and its psychological structure]. *Aktualni problemy psykholohii. Psykholohichna teoriia i tekhnolohiia navchannia – Current Issues in Psychology. Psychological Theory and Technology of Learning*, 7(8), 196–205. [in Ukrainian].
11. Yatsenko, T. S. (2024). Aktualizatsiia pralozhychnoho myslennia v uchasnykiv hlybynnoho piznannia [Activation of prelogical thinking in deep cognition participants]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes. Series: Psychology*, 1, 178–187. Retrieved from https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-24 [in Ukrainian].
12. Atamanchuk, N. M., & Yalanska, S. P. (2021). Vykorystannia art-praktyk u roboti zi zdobuvachamy vyshchoi osvity [Use of art practices in working with higher education students]. *New Impetus for the Advancement of Pedagogical and Psychological Sciences in Ukraine and EU Countries*: Research Matters: Collective Monograph (Vol. 1, pp. 34-51). Riga: Baltija Publishing. Retrieved from https://doi.org/10.30525/978-9934-26-032-2-3 [in Ukrainian].
13. Atamanchuk, N. M. (2020). Adaptatsiia studentiv-pershokursnykiv do navchannia u zakladakh vyshchoi osvity za dopomohoiu psykholohichnykh art-praktyk [Adaptation of first-year students to studying in higher education institutions through psychological art practices]. In L. V. Herasymenko & V. F. Morhun (Eds.), *Problemy motyvatsii osobystosti v suchasnomu osvitn'omu prostori: Kolektyvna monohrafiia – Problems of Personality Motivation in the Modern Educational Space*: *Collective Monograph* (pp. 110–128). Kremenchuk: PP Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

14. Lazos, H. (2021). Osobysta terapiia yak vazhlyvyi aspekt profesiinoi pidhotovky psykholoha i psykhoterapevta [Personal therapy as an important aspect of psychologist and psychotherapist training]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational Psychology. Economic Psychology*, 2-3(23), 77–90. Retrieved from https://doi.org/10.31108/2.2021.2.23.8 [in Ukrainian].

15. *Formuvannia bezpechnoho osvitn'oho prostoru zakladu osvity v diial'nosti pratsivnykiv psykholohichnoi sluzhby [Formation of a Safe Educational Space in the Activities of Psychological Service Workers]* / Author group: V. V. Baidyk, Yu. P. Hopkalo, I. O. Korniienko, et al.; Edited by N. V. Lunchenko & I. I. Tkachuk. (2023). Kyiv: UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 159.954.3:176

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1343-1351

Вдовіченко Оксана Володимирівна доктор психологічних наук, професор, декан соціально-гуманітарного факультету Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, тел.: (093) 450-31-87, https://orcid.org/0000-0003-0430-2295

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОСЕКСУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЖІНКИ

Анотація. Сексуальність як властивість особистості формується у неперервній єдності із психічним розвитком, що є визначальним у дорослій сексуальній реалізації. Психосексуальний розвиток тлумачать як формування статевої самосвідомості, статевої ролі і сексуальної орієнтації. З одного боку, психосексуальність – це певний аспект онтогенезу, який тісно корелює із загальним біологічним розвитком організму, а з іншого, є результатом статевої/гендерної соціалізації, у процесі якої індивід засвоює певну статеву роль і правила сексуальної поведінки. Як відомо, різним віковим періодам притаманні різні кризи психосексуального розвитку, зокрема і шляхи їх подолання. Відтак важливим є розкриття змісту провідних механізмів формування жіночої сексуальності. Можна констатувати, що в сучасних наукових підходах до вивчення проблеми сексуальності стверджується про те, що сексуальність компонує в собі низку аспектів життя і є підґрунтям для його створення. Зріла сексуальність випливає зі стадій сексуального розвитку в дитинстві. У підлітковому віці повністю засвоюються фемінні та маскулінні характеристики, гендерні ролі, сексуальна та партнерська орієнтація. У цей період змінюється як будова тіла, так і вторинні статеві ознаки. Коли починається менархе, образ тіла стає більш привабливим, і дівчинка уявляє, що вона вже не дитина, а має доросле тіло. Менструація може викликати почуття сорому, безпорадності та тривоги через стрес, пов’язаний з неможливістю керувати нею. Помічено, що можуть виникати психосоматичні симптоми менструального циклу, особливо у дівчат-підлітків, чиї гендерні ролі змінилися. Більшість вчених вважають, що пубертатний період і наступні роки є особливо важливими для розвитку жіночої сексуальності. Дійсно, статеве дозрівання якісно змінює структуру статевої ідентичності. Це пов’язано з тим, що це не тільки перша поява та інтеграція статевої ідентичності, але й поява сексуальної ідентичності, включаючи сексуальну орієнтацію. Генітальна стадія є вершиною розвитку та зрілості. Остаточна та кінцева сформованість статевої системи відбувається на цій стадії тоді, коли стають можливим еякуляція, оргазм, вагітність. Оргазм у поєднанні з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

еротичними задоволеннями прегенітальних стадій, дає плоди цілком дорослого вираження сексуального інстинкту.

Ключові слова: сексуальність, зріла сексуальність, психосексуальний розвиток жінки.

Vdovichenko Oksana Volodymyrivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Social and Humanities, The State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», tel.: (093) 450-31-87, https://orcid.org/0000-0003-0430-2295

FEATURES OF PSYCHOSEXUAL DEVELOPMENT OF A WOMAN

Abstract. Sexuality as a property of the personality is formed in continuous unity with mental development, which is decisive in adult sexual realization. Psychosexual development is interpreted as the formation of sexual self-awareness, sexual role and sexual orientation. On the one hand, psychosexuality is a certain aspect of ontogenesis, which is closely correlated with the general biological development of the organism, and on the other, it is the result of sexual/gender socialization, in the process of which the individual learns a certain sexual role and rules of sexual behavior. As is known, different age periods are characterized by different crises of psychosexual development, including ways to overcome them. Therefore, it is important to reveal the content of the leading mechanisms of the formation of female sexuality. It can be stated that modern scientific approaches to the study of sexuality argue that sexuality encompasses a number of aspects of life and is the basis for its creation. Mature sexuality stems from the stages of sexual development in childhood. In adolescence, feminine and masculine characteristics, gender roles, sexual and partner orientation are fully assimilated. During this period, both the structure of the body and secondary sexual characteristics change. When menarche begins, the body image becomes more attractive, and the girl imagines that she is no longer a child, but has an adult body. Menstruation can cause feelings of shame, helplessness and anxiety due to the stress associated with the inability to control it. It has been noted that psychosomatic symptoms of the menstrual cycle can occur, especially in adolescent girls whose gender roles have changed. Most scientists believe that the puberty period and the following years are especially important for the development of female sexuality. Indeed, puberty qualitatively changes the structure of sexual identity. This is due to the fact that it is not only the first appearance and integration of sexual identity, but also the emergence of sexual identity, including sexual orientation. The genital stage is the pinnacle of development and maturity. The final and ultimate formation of the reproductive system occurs at this stage when ejaculation, orgasm, and pregnancy become possible. Orgasm, combined with the erotic pleasures of the pregenital stages, yields the fruits of a fully adult expression of the sexual instinct.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: sexuality, mature sexuality, psychosexual development of a woman.

Постановка проблеми. Сексуальність є одним із ключових трендів XXI століття. Нею зваблюють, заманюють і маніпулюють. Вона є фундаментом для вибудови реклами. Її обіцяють «ввімкнути» за кілька днів перебування на відповідному тренінгу. Водночас, переважна більшість індивідів відводить сексуальності лише одну функцію – репродуктивну (для продовження роду), і не вбачає її поза цим контекстом. Однак, попри те, що ми живемо у добу вільного доступу до інформації (принаймні, у плані сексуальності), сексуальна культура та обізнаність у цій сфері бажають бути кращими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прихильники психоаналітичних теорій розвитку розмежовують «ядерну статеву ідентичність», «статеворольову ідентичність» і «сексуальну орієнтацію» як складники та три лінії психосексуального розвитку, вважаючи, що психосексуальний розвиток у дівчаток є набагато складнішим, порівняно з хлопчиками. Проблематика формування жіночої сексуальності, зокрема несвідомих фантазій, а також особливостей аналітичної терапії жіночих сексуальних розладів, перверзій розкрито у низці закордонних досліджень. У вітчизняній психології простежується дефіцит таких напрацювань [5].

Загалом, під сексуальністю розуміють:

− низку фізіологічних і психічних реакцій, дій і переживань, пов’язаних із проявом і задоволенням статевого потягу;

− здатність насолоджуватися та дарувати насолоду; себто, власне бажання, якщо визнавати, що в основі будь-якого бажання лежить сексуальне підґрунтя; це сутність кожної жінки та кожного чоловіка;

− стрижневий аспект людського буття впродовж життя; вроджена потреба і функція людського організму; охоплює стать, гендерні ідентичності та ролі, еротизм, інтимність, задоволення, сексуальну орієнтацію, репродукцію (згідно з Всесвітньою Організацією Охорони здоров’я).

Якщо ж апелювати до авторських тлумачень окресленого поняття, то, скажімо, на переконання американських дослідників В. Мастерса і В. Джонсона, чіткої й однозначної відповіді на питання «Що таке сексуальність?» немає. Якщо слово «секс» переважно вживають у буденному житті задля позначення статевого акту, то термін «сексуальність» значно ширший і охоплює все те, що пов’язане з сексом. Інакше кажучи, сексуальність – це комплексна характеристика людини, а не лише її здатність до еротичної реакції. Проте зауважмо, що вчені досі не знайшли пояснень, у чому саме полягає її сутність [1].

У психоаналітичній традиції щодо формування сексуальності умовно виокремлюють такі основні періоди: догенітальний, латентний і генітальний.

Процес психосексуального розвитку розпочинається ще з моменту зачаття. Пренатальний період розвитку сексуальності передує онтогенезу і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

передбачає формування статі, зокрема, на генетичному, гонадному й морфологічному рівнях; і структур мозку, які «відповідають» за сексуальну поведінку. У контексті цієї позиції наголошується на ролі перинатальної динаміки у плані формування статеворольової ідентичності. Запропоновано концепцію ключових перинатальних матриць, які можуть бути різними за своїми контекстами (зокрема щодо безпеки або родової травми) і в майбутньому суттєво впливати на сприйняття і ухвалення жінкою власної ролі.

На переконання L. Rotter [8] жінки, які воліють народити хлопчика вже закладають основи психосексуального розвитку своєї дитини. І такі жінки часто навіть не приховують свого розчарування і образи, коли народжується дівчинка, а згодом – і під час виховання.

У своїй концепції З. Фрейд [3] зауважував, що існує недостатньо висновків у плані догенітального періоду (зокрема, оральної й анальної фаз) щодо формування жіночого/чоловічого початків. Однак за спостереженнями Столлера [5], жіночі манери, способи та жести взаємодії проявляються у дівчинки ще до моменту, коли вона починає ходити, що вказує як на раннє формування первинного відчуття жіночності, так і на ранній початок жіночої статеворольової ідентифікації. Компонентом ядерної статевої ідентичності є усвідомлення дівчинкою власного тіла, а усвідомлення свого самозвеличання відбувається разом з усвідомленням своїх статевих органів; спочатку – тактильне, що спонукає до первинної жіночності. Психоаналітики фокусують увагу на наявності вагінального усвідомлення дівчинки. Навіть, якщо і рання самосвідомість є незв'язною і фрагментарною, коли у дівчинки в дитинстві виникає уявлення про себе (відбувається формування Я–концепції), воно охоплює певне спрощене відчуття себе жінкою із жіночими геніталіями.

Існують також достовірні докази тому, що у дівчаток виявляються вагінальні відчуття й імпульси задовго до фалічного періоду; що на стадії вигодовування у них (дівчаток) простежуються різні за інтенсивністю вагінальні реакції; наявні й доведення того, що під час годування у немовлят-хлопчиків також відбувається генітальне збудження. Отже, дослідження свідчать про те, що як хлопчики, так і дівчатка, під час годування виявляють абсолютно певні ознаки статевого збудження саме на цій стадії розвитку.

Виклад основного матеріалу. У царині сексопатології вважають, що психосексуальний розвиток людини починається із перших місяців життя. При цьому виокремлюють три етапи формування психосексуального розвитку:

1) статева самосвідомість (1-7 років);

2) статева роль (7-13 років);

3) психосексуальні орієнтації (12-26 років).

Під час перебігу розвитку дитини здійснюється перехід від задоволення біологічних потреб (зокрема, в їжі, сні) і примітивних емоцій задоволення/незадоволення до вищих емоцій; формуються соціальна свідомість і суспільні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

уявлення; правильна оцінка власних здібностей. Ця закономірність є характерною і для психосексуального розвитку. У процесі становлення сексуальності та її впливу на статеву роль жінки, як біологічно зумовленої, мають значення і соціальні чинники, а гормональне тло окреслює інтенсивність проявів сексуальності. Зазначимо, що порушення темпів психосексуального розвитку відображається і на подальшому розвитку жінки.

Якщо ж ранні етапи психосексуального розвитку зазнають порушень або відсутні, то виникатиме деформація сексуальності, яка зачепить ядро особистості [4].

Зупинимось і на важливості симбіотичного зв'язку матері та дівчинки в перші роки життя. Він також має неабиякий «вклад» у первинне відчуття приналежності до жіночої статі. Фантазії щодо єдності «мати-донька» часто трапляються у матерів, що в прийдешньому може завадити первинному відокремленню дівчинки від матері. Зокрема, йдеться про те, що матері та доньки мають знайти «нову мову» у тілесній взаємодії, аби було можливим існування двох жіночих ідентичностей. Отже, дівчинка має дійти до своєї сексуальності через аутоеротизм.

Зазначмо, що у віці між 1 і 2 роком дівчинка вже може демонструвати (і, до речі, це робить) певне знання анатомічних відмінностей. Спираючись на ставлення дівчинки до батьків, включно зі ступенем емоційної (ймовірніше, ніж сексуальної) доступності батька, а також зважаючи на материнське відчуття власної жіночності, визначають особливості впливу травматичного виявлення статевих відмінностей. Однак, якщо перебіг ранніх фаз відокремлення-індивідуалізації відбувається неспокійно, то на виявлення анатомічних відмінностей дівчинка може відреагувати вираженою заздрістю до пенісу. Аби успішно пройти цю фазу, дівчинка має віднайти спосіб упоратися із заздрістю до пенісу і сформувати нарцисично ціноване сприйняття свого тіла. Власне в цей період може вибудуватись підґрунтя задля розвитку жіночої генітальної тривоги. Рання зацікавленість дівчинки власними геніталіями згодом може перерости у страх пошкодження від мастурбації; далі – перейти у страх внутрішньої шкоди, зумовлений нерозумінням процесу дітонародження; вилитись у підлітковий страх (травматизації) шкоди від статевого акту; а також у страх вагітної жінки потрапити під «внутрішнє пошкодження» з боку очікуваної дитини. Ці генітальні тривоги радше не передують, а слідують за формуванням первинної жіночності й самі по собі не спонукають до відчуття неповноцінності.

Третій рік життя дівчинки вирізняється демонстрацією нової поведінки. Прикметними ознаками цього періоду є прояви ексгібіціонізму, генітальна мастурбація, зацікавленість анатомічними відмінностями чи захоплення тілами й геніталіями обох статей тощо. Розглядуваний період психоаналітики вважають переломним у засвоєнні жіночої ролі, укладають останню в концепцію про «Едипів комплекс» і відносять до генітальної стадії психосексуаль-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ного розвитку. В едиповій фазі фіксується статеворольова ідентичність та починається психосексуальна фаза статевої ідентичності дівчинки, коли вона «наближається» до любові батька, а мати, відповідно, сприймається як об'єкт, із яким вона змагається. Розпочинаються тріадні стосунки, у яких важливою є роль батька щодо диференціації взаємин між дівчинкою і матір'ю, а також, в турботі та визнанні жіночності в дівчинки з одного боку, й установленні певних меж у стосунках – з іншого. Позитивний результат цієї стадії супроводжує ідентифікація дівчинки з матір'ю. Тріадна едипальна конфігурація взаємин у дівчинки може залишатися не вирішеною до пубертатного періоду, а подальше її затягування зумовлює незворотні зміни нормальних статевих орієнтацій на все життя.

«Едипова ситуація» також є витоком «психологічної імпотенції», пов'язаної з інтимно-особистісним простором жінки, зокрема: ускладненням у підтримуванні романтичних стосунків із сексуальним об'єктом. «Психічна імпотенція» є результатом впливу інфантильних комплексів, а в дорослому житті вона реалізовується через руйнування взаємин, гомосексуальні тенденції, залежну любов, тяжіння до страждань.

Позитивний едиповий розвиток дівчинки не завжди відбувається рівномірно. У цьому плані виокремлено низку основних чинників, які гальмують або перешкоджають нормальному «проживанню» едипової стадії: роль батька (він підтримує гордість і самоповагу дівчинки, водночас сприяючи її ідентифікації з жіночим «Я»; батько, який спокушає, навпаки, спонукає до відчуття провини та регресивних утворень, які ускладнюють ідентифікацію); відчуття щодо матері (провина за едипові бажання усувають суперництво та зумовлюють страх втратити матір, і, як наслідок – дівчинка може повернутись до симбіотичної прихильності з матір'ю, перебуваючи у стані дитячої покірності, залежності, покірності, мазохістичності); первинна сцена (тобто, несвідомі знання дитини про сексуальні взаємини дорослих, впливає на прийняття жіночої ролі); вплив травматичного досвіду (витіснення сексуальності можуть спонукати генітальні імпульси, отримані в догенітальний період у відповідь на батька, який спокушає); трансгенераційна передача (пов'язана з невротичністю батьків, які й виховують невротичних дітей; в Едиповому комплексі дітей простежується невирішений Едипів комплекс батьків); вплив сиблінгів (едипальні відчуття до батьків дублюються щодо старшого брата/сестри й можуть сприяти послабленню конфлікту чи створенню нового); сім'ї з одним із батьків (фрустрація едипової любові сприяє ідеалізації фантазій, особливо тоді, коли батько помер, спостерігається прихильність до матері, і, як наслідок – виникає страх сексуальності); сімейні констеляції (каструюча і садистична мати та добрий уразливий батько сприяють тому, що дівчинка не посідає місця матері біля батька і не ідентифікується із матір'ю, залишається дитиною та не стає жінкою загалом).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Статеворольова ідентичність набуває своєї повноти у латентний період, коли ця роль уже стає соціальною, а набутий досвід догенітального періоду трансформується й опрацьовується. Із розвитком соціальних стосунків дівчинка контактує з більшими групами однолітків і знаходить більше можливостей щодо пошуку нових об'єктів для ідентифікації й ідеалізації.

Маскулінна поведінка дівчинки в цей період може свідчити про набуття чоловічих рис, або бути компенсацією недооціненого та слабкого відчуття жіночності.

Набуття жінкою фемінних і маскулінних рис, її статева роль і сексуально-партнерська орієнтація цілковито асимілюється в підлітковому віці. Означений період пов'язують зі змінами як у будові тіла, так і у вторинних статевих ознаках. Образ тіла приваблює з настанням менархе, дівчинка уявляє, що вона вже не дитина і має доросле тіло. Менструації можуть породжувати сором, безпорадність і тривогу у зв'язку з переживанням стресу від неспроможності ними управляти. Зокрема, вказується на те, що можливі психосоматичні порушення менструального циклу в пубертатних дівчаток зі статеворольовими трансформаціями. Переважна більшість вчених вважають, що період статевого дозрівання та подальші за ним роки в цьому плані є особливо важливими для розвитку жіночої сексуальності. Справді, пубертат якісно змінює структуру статевої самосвідомості, з огляду на те, що вперше виявляється і закріплюється вже не лише статева, але й сексуальна ідентичність суб'єкта, включно з його сексуальними орієнтаціями.

Психоаналітики також зауважують, що для пубертатного періоду характерні психосексуальні конфлікти та реактивація всіх недозволених конфліктів попередніх стадій розвитку; до того ж вагінальні відчуття стають концентрованими, усвідомленими та пов'язані з образом власного жіночого тіла. Збільшення молочних залоз і ухвалення менструацій є запорукою нормального психосексуального розвитку. Натомість, якщо ж цього немає, то відроджується заздрість до пенісу, відчуття позбавлення, нарцисичність, невизначеність щодо прийнятного образу тіла та вразливість.

На переконання З. Фрейда [3], механізми, вироблені в латентному періоді, постають неадекватними перед імпульсами, які пробуджуються у пубертаті лібідозними імпульсами. Однак статева зрілість спонукає до пробудження інтересу до своїх геніталій і визначає фізичну активність. Таке явище можна простежити в разі неврозів, а саме: «воно» вступає в доволі сильну конфронтацію із відносно слабким «Я», що зумовлює стан сильної тривоги й відчуття провини. Це виражається у поведінкових проявах агресії й протиставлення (протистояння).

Підсилюють і відроджують сексуальні потяги дівчинки також і біологічні зміни. Саме в цей період відбувається актуалізація посиленої мастурбації, «сексуальних досліджень», які супроводжують страх, сором і відчуття провини, фантазії та цікавість про статеві взаємини часто зумовлюють

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

тривогу, а фантазії про пошкодження і біль від статевого акту є нагальними. Зріла сексуальність корелює із сексуально-партнерською орієнтацією та потребує пошуку нових засобів взаємодії із тими, хто навколо, особливо з потенційними коханцями. Шлях підлітка-дівчинки до розв'язання її конфліктів у плані вибору об'єкта проходить крізь «его-ідеал». Інфантильні образи себе й об'єкта мають бути переглянуті та деідеалізовані. Нарцисичне задоволення може бути реалізовано крізь призму ідентифікації з «егоідеалом», тією мірою, як асимілюється відчуття жіночності, а разом із ним і формується гетеросексуальна орієнтація.

Висновки. Зазначмо, що основний вклад до розуміння психосексуального розвитку жінки здійснили представники психоаналізу. На відміну від психодинамічних концепцій, переважна більшість авторів вказують на превалюючу роль підліткового періоду в розвитку сексуальності. Ключовий момент у психосексуальному розвитку жінки полягає в наявності ризику нерозв'язання конфлікту у виборі об'єкта і тоді дитячі травми будуть істотними як для статеворольової жіночої реалізації, так і сексуальної.

Література

1. Evensen M. Sociocultural Factors of Female Sexual Desire and Sexual Satisfaction, Intuition: The BYU Undergraduate. *Journal of Psychology*. 2021. № 15 (01). P. 1–15.

2. Gewirtz-Meydan, A., & Finzi-Dottan, R. Sexual Satisfaction Among Couples: The Role of Attachment Orientation and Sexual Motives. *The Journal of Sex Research*. 2017. № 55(2). P. 178–190.

3. Асланян Т.С., Шевельдіна О.В. Психологічні особливості сексуальної поведінки сучасних жінок. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки.* 2018. Випуск 3. Том 1. С. 13–17.

4. Бойко М. Сексологія та сексопатологія. Київ: АДЕФ-Україна, 2023. 304 с.

5. Ворнік Б.М., Кришталь Є.В. Сексологія та сексопатологія. 2-е видання. Київ: Медицина, 2023. 631 с.

6. Гавриловська К.П., Павлюк І.М. Психологічний добробут жінок із різним індексом сексуальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія*. 2021. №3. С. 45–49.

7. Зигмунд Фройд. Три нариси з теорії сексуальності. Переклад з німецької: проф. Юрій Кузнєцов, Анатолій В. Фурман. Тернопіль: Журнал «Психологія і суспільство». № 4, 2008 стор. 45–91.

8. Кочарян, Г. (2021). Гіперсексуальність як прояв різних розладів. *Здоров'я чоловіка*, (3), 74–84. https://doi.org/10.30841/2307-5090.3.2021.246213

9. Фройд З. Психологія сексуальності. Київ: Андронум, 2020. 106 с.

References

1. Evensen M. (2021). Sociocultural Factors of Female Sexual Desire and Sexual Satisfaction, Intuition: The BYU Undergraduate. *Journal of Psychology*. 15 (01). 1–15.

2. Gewirtz-Meydan, A., & Finzi-Dottan, R. (2017). Sexual Satisfaction Among Couples: The Role of Attachment Orientation and Sexual Motives. The Journal of Sex Research. 55(2). 178–190.

3. Aslanyan, T.S., Sheveldina, O.V. (2018). Psykholohichni osoblyvosti seksualnoyi povedinky suchasnykh zhinok. [Psychological features of sexual behavior of modern women]. Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Psykholohichni nauky. 3. Vol. 1. 13–17. [in Ukrainian].

4. Boyko, M. (2023). Seksolohiya ta seksopatolohiya. [Sexology and sexopathology]. Kyiv: ADEF-Ukraine. [in Ukrainian].

5. Vornik, B.M., Kryshtal, E.V. (2023). Seksolohiya ta seksopatolohiya. [Sexology and sexopathology]. 2nd edition. Kyiv: Medicine. [in Ukrainian].

6. Gavrylovska, K.P., Pavlyuk, I.M. (2021). Psykholohichnyy dobrobut zhinok iz riznym indeksom seksualnosti. [Psychological well-being of women with different indices of sexuality]. Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Psykholohiya. 3. 45–49 [in Ukrainian].

7. Sigmund Freud. Try narysy z teoriyi seksualnosti. [Three essays on the theory of sexuality]. Translation from German: prof. Yuriy Kuznetsov, Anatoly V. Furman. Ternopil: Zhurnal «Psykholohiya i suspilstvo». 4, 45-91. [in Ukrainian].

8. Kocharyan, H. (2021). Hiperseksualnist yak proyav riznykh rozladiv. [Hypersexuality as a manifestation of various disorders]. Zdorovya cholovika, 3, 74–84. https://doi.org/10.30841/2307-5090.3.2021.246213 [in Ukrainian].

9. Freud, S. (2020). Psykholohiya seksualnosti [Psychology of Sexuality]. Kyiv: Andronum. 106 p.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.921:316.6

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1352-1366

Вітомський Юрій Леонідович кандидат психологічних наук, доцент кафедри філософії та психології Київського університету інтелектуального власності та права, Національного університету «Одеська юридична академія», м. Київ, тел.: (068) 884-88-44, https://orcid.org/0000-0003-3094-5104

Бондаренко Степан Юрійович фахівець кафедри технологій захисту кіберпростору центру кібербезпеки Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій, Національна академія Служби безпеки України, член громадської організації «IESF», м.Київ, тел.: (099) 444-99-27, https://orcid.org/0000-0001-8328-5117

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ТЕХНОЛОГІЯМИ ПІДСВІДОМОЇ РЕКЛАМИ ТА ПРАВОВИМИ СТАНДАРТАМИ ІНФОРМОВАНОЇ ЗГОДИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ЕТИЧНІ ПОРУШЕННЯ В МАРКЕТИНГУ

Анотація. Дослідження вивчає динамічну взаємодію між сучасними технологіями цифрової, мобільної та відеореклами (англ. DMV) та правовими стандартами, що розвиваються в рамках концепції «Інформованої Землі». Воно досліджує, як перетин цих сфер породжує етичні дилеми, зокрема з психологічної точки зору, зосереджуючись на моральних і когнітивних аспектах, що впливають на поведінку споживачів і корпоративну відповідальність.

Центральне місце в дослідженні займає аналіз психологічних механізмів, що лежать в основі сприйнятливості споживачів до маніпулятивної реклами та рішень маркетологів експлуатувати когнітивні упередження. Дослідження підкреслює, як технології DMV посилюють такі практики, використовуючи аналітику даних у режимі реального часу, персоналізацію та імерсивні медіа-формати, часто в обхід інформованої згоди та автономії споживача. Правові рамки, покликані забезпечити прозорість, правдивість і справедливість реклами, розглядаються з метою виявлення прогалин, які дозволяють етичним порушенням зберігатися, особливо в цифрову епоху.

У статті обговорюються такі психологічні концепції, як когнітивний дисонанс, несвідома упередженість та емоційний праймінг, і підкреслюється, як вони стратегічно використовуються в рекламі DMV для максимізації залучення споживачів і продажів. У ньому також критично оцінюються етичні наслідки цих практик, підкреслюється психологічне навантаження на людей, наприклад, втома від прийняття рішень і зниження довіри до цифрових екосистем.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Внесок дослідження полягає в тому, що воно поєднує юридичну психологію з психологією реклами, пропонуючи, щоб стандарт «Інформована Земля» включав психологічні гарантії для вирішення етичних проблем, пов'язаних з рекламою DMV. Дослідження пропонує дієві стратегії, такі як впровадження психологічного аудиту в рекламних кампаніях і суворіші регуляторні заходи для зменшення експлуатації когнітивних вразливостей.

Вивчаючи взаємодію між технологічними можливостями, психологічними маніпуляціями та правовими нормами, дослідження забезпечує комплексну основу для розуміння та вирішення етичних проблем у маркетингу. Зрештою, воно закликає до збалансованого підходу, який поважає права споживачів, дотримується правових стандартів і сприяє етичній доброчесності в рекламній індустрії.

Ключові слова: реклама DMV, етичні помилки, юридична психологія, психологія реклами, маніпулювання споживачами, «Інформована Земля», когнітивна упередженість.

Vytomskyi Yurii Leonidovych PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Philosophy and Psychology, Kyiv University of Intellectual Property and Law, National University «Odesa Law Academy», Kyiv, tel.: (068) 884-88-44, https://orcid.org/0000-0003-3094-5104

Bondarenko Stepan Yuriiovych Specialist at the Department of Cyberspace Protection Technologies of the Cybersecurity Centre of the Educational and Research Institute of Information Security and Strategic Communications of the National Academy of the Security Service of Ukraine, Member of the IESF NGO, Kyiv, tel.: (099) 444-99-27, https://orcid.org/0000-0001-8328-5117

THE RELATIONSHIP BETWEEN SUBLIMINAL ADVERTISING TECHNOLOGIES AND LEGAL STANDARDS OF INFORMED CONSENT: A PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE ON ETHICAL VIOLATIONS IN MARKETING

Abstract. The research explores the dynamic interplay between modern digital, mobile, and video (DMV) advertising technologies and the evolving legal standards within the concept of «Informed Earth». It investigates how the intersection of these domains generates ethical dilemmas, particularly from a psychological perspective, focusing on the moral and cognitive dimensions influencing consumer behavior and corporate accountability.

Central to the study is the analysis of psychological mechanisms underpinning both consumer susceptibility to manipulative advertising and marketers' decisions to exploit cognitive biases. The research underscores how DMV technologies intensify such practices by leveraging real-time data analytics, personalization, and immersive

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

media formats, often bypassing informed consent and consumer autonomy. Legal frameworks designed to ensure transparency, truthfulness, and fairness in advertising are examined to identify gaps that allow ethical failures to persist, particularly in the digital age.

The paper discusses psychological concepts like cognitive dissonance, unconscious bias, and emotional priming, highlighting how they are strategically utilized in DMV advertising to maximize consumer engagement and sales. It also critically evaluates the ethical implications of these practices, emphasizing the psychological strain on individuals, such as decision fatigue and reduced trust in digital ecosystems.

A unique contribution of the research lies in its integration of legal psychology with advertising psychology, proposing that the "Informed Earth" standard should incorporate psychological safeguards to address the ethical challenges posed by DMV advertising. The study suggests actionable strategies, such as the implementation of psychological audits in advertising campaigns and stricter regulatory measures to mitigate the exploitation of cognitive vulnerabilities.

By exploring the interaction between technological capabilities, psychological manipulation, and legal norms, the research provides a comprehensive framework for understanding and addressing ethical failures in marketing. It ultimately calls for a balanced approach that respects consumer rights, adheres to legal standards, and fosters ethical integrity in the advertising industry.

Keywords: DMV Advertising, Ethical Failures, Legal Psychology, Advertising Psychology, Consumer Manipulation, Informed Earth, Cognitive Bias.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових, мобільних та відеорекламних технологій трансформував маркетинговий ландшафт, уможлививши безпрецедентну персоналізацію та таргетування споживачів. Однак ця еволюція часто відбувається на шкоду етичній доброчесності, створюючи значні виклики для підтримки прозорості, справедливості та поваги до автономії споживачів. Поширення маніпулятивних рекламних практик використовує психологічні вразливості, такі як когнітивні упередження, емоційна сприйнятливість та втома від прийняття рішень, експлуатуючи несвідомі реакції споживачів для максимізації залучення та продажів.

Водночас правові рамки, такі як стандарт «Інформована Земля», мають на меті забезпечити відповідність маркетингових практик принципам інформованої згоди, правдивості та справедливості. Незважаючи на ці стандарти, залишаються прогалини в регулюванні етичного використання технологій DMV, особливо там, де психологічні маніпуляції перетинаються з правовим наглядом.

Це дослідження звертається до нагальної потреби дослідити психологічні механізми, що стоять за маніпуляцією споживачами та етичними помилками в маркетингу, зосереджуючись на тому, як рекламні технології

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

DMV експлуатують ці механізми. Воно досліджує розрив між правовим захистом і психологічними реаліями поведінки споживачів, закликаючи до переоцінки чинних стандартів з метою включення до них психологічних гарантій.

Аналізуючи взаємодію між юридичною психологією та психологією реклами, дослідження прагне виявити першопричини етичної ерозії в сучасному маркетингу та запропонувати рішення, які б збалансували технологічні інновації, етичну відповідальність та захист прав споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перетин технологій цифрової, мобільної та відеореклами з правовими нормами, розглянутий крізь призму юридичної та рекламної психології, досліджувався кількома відомими психологами та дослідниками. Їхні роботи проливають світло на етичні виклики та психологічні наслідки, притаманні сучасним маркетинговим практикам.

Дослідження доктора Колін М. Грей зосереджені на етичних аспектах дизайну користувацького досвіду, зокрема на «темних патернах» у цифрових інтерфейсах. У дослідженні «Dark Patterns and the Legal Requirements of Consent Banners» досліджується, як певні стратегії дизайну маніпулюють поведінкою споживачів, викликаючи етичні та правові проблеми.

Спеціалізуючись на захисті даних та праві на приватність, доктор Крістіана Сантос співпрацює з міждисциплінарними командами, щоб проаналізувати, як механізми цифрової згоди узгоджуються з правовими стандартами. Її робота сприяє розумінню психологічного впливу інтерфейсів згоди на автономію користувачів та прийняття ними обґрунтованих рішень.

Наталія Бєлова спеціалізується на комп'ютерних науках та конфіденційності. Вона досліджує технічні та психологічні аспекти банерів згоди, зосереджуючись на тому, як вибір дизайну може призвести до етичних помилок, експлуатуючи когнітивні упередження, таким чином впливаючи на дійсність згоди користувача.

Як дослідниця соціальних комунікацій, Віта Березенко досліджує етичні та правові аспекти нейротехнологій у рекламі. Її дослідження висвітлюють психологічні наслідки використання передових технологій для впливу на поведінку споживачів та необхідність правових рамок для вирішення цих етичних проблем.

Олексій Скрябін досліджує перетин права та психології в контексті реклами. Його робота заглиблюється в те, як правові стандарти можуть бути засновані на психологічних знаннях для запобігання етичним порушенням у маркетингових практиках, особливо з появою нейротехнологій.

Ці науковці колективно сприяють тонкому розумінню того, як рекламні технології DMV взаємодіють з правовими стандартами з психологічної точки зору. Їхні дослідження підкреслюють важливість інтеграції правових і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

психологічних рамок для вирішення етичних проблем у сучасних маркетингових практиках.

Мета статті. Мета цієї статті – дослідити складну динаміку між новими рекламними технологіями, що базуються на підписці, та еволюцією правових стандартів, що стосуються інформованої згоди, з особливим акцентом на психологічні наслідки етичних порушень у маркетингових практиках. Вона має на меті проаналізувати когнітивні та афективні механізми, які рекламодавці використовують для створення переконливих моделей підписки, часто в обхід принципів прозорості та автономії, які намагаються підтримувати правові рамки. Закріплюючи дискусію в юридичній психології, стаття досліджує, як технологічні інтерфейси дизайну маніпулюють процесами прийняття рішень споживачами, використовуючи такі психологічні вразливості, як перевантаження вибором, тимчасове дисконтування та ефект за замовчуванням.

Водночас, з точки зору психології реклами, ми розглядаємо навмисне структурування пропозицій підписки, які часто покладаються на підсвідомі підказки та поведінкові тригери, щоб змусити споживачів здійснювати регулярні платежі під виглядом зручності. Такі практики викликають глибоке етичне занепокоєння, оскільки вони часто ставлять максимізацію прибутку вище за збереження інформованої згоди, кидаючи виклик цілісності автономії споживача та справедливому застосуванню правового захисту.

Кінцева мета статті – синтезувати теоретичні та емпіричні знання з обох дисциплін, проливаючи світло на психологічні чинники, що лежать в основі таких етичних порушень, і водночас закликаючи до рекалібрування регуляторних рамок. Вона підкреслює необхідність цілісного підходу, який інтегрує психологічну експертизу в правові стандарти, гарантуючи, що принципи справедливості, прозорості та поваги до індивідуальних агентств залишатимуться центральними в розробці та впровадженні рекламних технологій, заснованих на підписці. Розглядаючи ці аспекти, стаття прагне зробити внесок у ширший дискурс щодо етичного маркетингу та захисту прав споживачів у цифрову епоху.

Виклад основного матеріалу. Вивчення взаємодії між технологіями в цифровій, мобільній та відеорекламі та правовими стандартами, такими як «Інформована Земля», привертає обмежену, але зростаючу увагу в міждисциплінарних галузях, включаючи юридичну психологію та психологію реклами. Автори досліджували ці теми з різних точок зору, приділяючи особливу увагу етичним проблемам, маніпулюванню споживачами та регуляторним викликам.

У галузі юридичної психології дослідники вивчали, як когнітивні упередження та емоційні тригери, що використовуються в рекламі, впливають на прийняття рішень споживачами та на сприйняття справедливості в маркетингових практиках. Ключові дослідження висвітлили психологічні

наслідки оманливої або маніпулятивної реклами, підкресливши необхідність правових рамок для захисту автономії споживачів та їхньої інформованої згоди. У цих роботах стверджується, що існуючі правові норми часто не враховують тонкі психологічні ефекти сучасних рекламних технологій.

Взаємозв'язок між підсвідомими рекламними технологіями та правовими стандартами інформованої згоди є складною та багатовимірною проблемою, яка лежить на перетині психології, права та етики. Реклама завжди покладалася на психологічні принципи впливу на поведінку споживачів, але з появою передових технологій, зокрема в цифровому маркетингу, здатність маніпулювати сприйняттям споживачів і прийняттям рішень досягла безпрецедентного рівня. Підсвідома реклама, нейромаркетинг і поведінковий таргетинг використовують підсвідомі сигнали, які формують ставлення та поведінку споживачів без їх явного усвідомлення. Це створює фундаментальну етичну дилему: якщо споживачі свідомо не знають про методи переконання, які використовуються, чи можуть вони справді дати інформовану згоду? Відповідь на це питання має вирішальне значення для розуміння етичних порушень, притаманних сучасній маркетинговій практиці, і необхідності суворішого правового нагляду.

Ще одним важливим етичним питанням є вплив підсвідомої реклами на вразливі верстви населення. Діти, люди похилого віку та люди з когнітивними порушеннями особливо сприйнятливі до підсвідомого переконання через їхню обмежену здатність критично оцінювати маркетингові повідомлення. Дослідження психології розвитку показали, що дітям бракує когнітивної зрілості, щоб розрізняти рекламу та справжній вміст, що робить їх особливо вразливими до підсвідомих маркетингових методів. Використання вбудованої реклами в цифровому контенті, орієнтованому на дітей, як-от покупки в програмі та впливовий маркетинг у соціальних мережах, викликає серйозні етичні та юридичні питання. Незважаючи на такі нормативні акти, як Закон про захист конфіденційності дітей в Інтернеті (COPPA) у Сполучених Штатах, правозастосування залишається непослідовним, а швидкий розвиток стратегій цифрового маркетингу продовжує випереджати нормативні заходи.

Поширений характер цифрової реклами ще більше загострює етичні проблеми, пов'язані з підсвідомим переконанням. З розвитком штучного інтелекту та аналітики великих даних маркетологи тепер мають доступ до безпрецедентного рівня особистої інформації, що дозволяє їм вдосконалювати свої стратегії з неперевершеною точністю. Алгоритмічне націлювання дозволяє рекламодавцям доставляти дуже персоналізовані повідомлення на основі даних про поведінку в реальному часі, ефективно формуючи рішення споживачів у спосіб, який важко виявити або протистояти. Це викликає занепокоєння щодо конфіденційності, автономії та потенціалу маніпулятивних практик, які надають перевагу прибутку над добробутом споживача. У відповідь на це зростає заклик до більшої прозорості цифрової реклами,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

включаючи обов'язкове розкриття інформації про використання підсвідомих методів переконання та суворіші вимоги щодо згоди для маркетингу, керованого даними.

Розв'язання етичних порушень, притаманних підсвідомій рекламі, потребує мультидисциплінарного підходу, який об'єднує знання з психології, права та етики. Регуляторні органи повинні визнати унікальні виклики, пов'язані з цими методами, і впровадити заходи, які захищають автономію споживачів і запобігають практиці експлуатації. Стандарти етичної реклами мають наголошувати на прозорості, забезпечуючи повну інформацію споживачів про використовувані методи переконання. Крім того, підвищення обізнаності громадськості та ініціативи з підвищення медіаграмотності можуть дати споживачам змогу розпізнавати та критично оцінювати підсвідомі маркетингові тактики. Зрештою, метою має бути досягнення балансу між інноваційними методами реклами та основним етичним принципом поваги до автономії споживача. Без таких заходів неконтрольоване поширення підсвідомих рекламних технологій продовжуватиме розмивати цілісність інформованої згоди та увічнювати етичні порушення в маркетингу.

Підсвідома реклама працює шляхом вбудовування стимулів у маркетингові повідомлення, які не свідомо сприймаються споживачем, але все ж впливають на його емоції та процеси прийняття рішень. Ці подразники можуть приймати різні форми, включаючи непомітні візуальні підказки, фонові звукові сигнали або стратегічно створені мовні моделі, які викликають підсвідомі асоціації. Теоретична основа цих методів сягає корінням у когнітивну психологію, зокрема у вивченні неявного пізнання та автоматичної обробки. Дослідження постійно демонструють, що більша частина прийняття людських рішень керується несвідомими процесами, які маркетологи використовують для формування поведінки споживачів. Наприклад, первинні ефекти, коли вплив певних подразників впливає на подальшу поведінку без свідомого усвідомлення, широко використовуються в рекламних кампаніях для підвищення впізнаваності бренду та наміру покупки.

Етичні проблеми, пов'язані з підсвідомою рекламою, глибоко пов'язані з принципом інформованої згоди. З юридичної та етичної точки зору інформована згода вимагає, щоб люди чітко усвідомлювали характер, мету та потенційні наслідки дії, перш ніж погоджуватися на неї. Однак, коли рекламні методи обходять свідому обізнаність, вони обходять здатність споживача зробити усвідомлений вибір. Це викликає значні етичні питання щодо автономії та маніпулювання, особливо у випадках, коли люди піддаються переконливим повідомленням, спрямованим на використання психологічної вразливості. Застосування нейромаркетингу, який передбачає вимірювання та аналіз нейронних реакцій на маркетингові стимули, ще більше ускладнює проблему. Отримавши пряме уявлення про реакцію мозку на рекламу, компанії

можуть адаптувати повідомлення з точністю, ефективно обходячи раціональне обмірковування, що призводить до етично сумнівних маркетингових стратегій.

Правові рамки, що регулюють рекламу та захист споживачів, історично зосереджені на забезпеченні прозорості та запобіганні оманливим практикам. Однак існуюче законодавство часто не враховує нюансів підсвідомих рекламних прийомів. Традиційні закони про захист прав споживачів ґрунтуються на припущенні, що люди приймають раціональні рішення під час впливу маркетингових повідомлень. Проте, коли реклама діє на підсвідомому рівні, цих законів може бути недостатньо для захисту прав споживачів. Загальний регламент захисту даних Європейського Союзу (GDPR) і рекомендації Федеральної торгової комісії (FTC) у Сполучених Штатах вимагають від компаній отримувати інформовану згоду на збір даних і цільову рекламу, але вони прямо не розглядають етичні наслідки підсвідомого переконання. Ця прогалина в правовому нагляді підкреслює необхідність оновленої нормативної бази, яка враховує прогрес у рекламних технологіях і психологічних дослідженнях.

Одним із найгостріших етичних порушень у маркетингу є навмисне використання когнітивних упереджень для стимулювання поведінки споживачів. Психологічні дослідження виявили численні упередження, які впливають на прийняття рішень, такі як ефект закріплення, несприйняття втрат і ефект простого оголення. Маркетологи використовують ці упередження, щоб створювати повідомлення, які тонко маніпулюють сприйняттям і вибором споживачів. Наприклад, методи дефіцитного маркетингу використовують неприйняття втрат, створюючи штучну терміновість, змушуючи споживачів приймати імпульсивні рішення без повного розгляду своїх варіантів. Подібним чином алгоритми персоналізованої реклами аналізують дані користувачів, щоб прогнозувати та впливати на вподобання, часто посилюючи існуючі упередження таким чином, що обмежує автономію споживача. Етичне занепокоєння тут полягає в тому, що споживачів підштовхують до рішень, які вони могли б не прийняти за умов повної обізнаності та раціонального обмірковування.

У психології реклами вчені заглибилися в механізми, за допомогою яких технології DMV експлуатують когнітивний дисонанс, емоційний праймінг і втому від прийняття рішень, щоб впливати на поведінку споживача. Публікації в цій галузі показують, як персоналізовані та керовані даними рекламні кампанії розмивають межу між переконанням і маніпуляцією, що викликає значні етичні проблеми. Дослідження також вивчають, як імерсивні технології, такі як доповнена реальність та інтерактивні медіа, посилюють ці ефекти, створюючи гіперперсоналізований досвід.

Небагато робіт безпосередньо долають розрив між юридичною та рекламною психологією. Однак помітні внески закликають до міждисциплінарних підходів для вирішення етичних проблем, притаманних сучасному

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

маркетингу. Ці дослідження наголошують на інтеграції психологічних знань у правові рамки для забезпечення етичних рекламних практик, які відповідають правам споживачів і суспільним цінностям.

Хоча існуючі дослідження дають цінну інформацію, залишаються значні прогалини в розумінні того, як технології DMV взаємодіють з правовими стандартами, увічнюючи етичні помилки. Цей аналіз підкреслює нагальну потребу в комплексних дослідженнях, які б поєднували правові та психологічні перспективи, щоб запропонувати дієві рішення для збалансування інновацій з етичною відповідальністю в маркетингу.

Складний взаємозв'язок між технологіями підсвідомої реклами та правовими нормами, що регулюють інформовану згоду, являє собою багатогранну сферу, де перетинаються психологія, етика та право. Підсвідома реклама, що характеризується опорою на підсвідомі стимули, емоційні маніпуляції та когнітивний праймінг, працює в складному полотні споживчої свідомості, часто оминаючи свідомі процеси прийняття рішень людьми. Це явище викликає глибокі питання щодо етичності таких практик, особливо якщо розглядати їх на тлі правових рамок, покликаних захищати автономію та забезпечувати прозорість маркетингу.

З психологічної точки зору, підсвідома реклама використовує теорію подвійного процесу пізнання, використовуючи взаємодію між Системою 1, швидкою, автоматичною та інтуїтивною системою обробки, і Системою 2, повільнішою, свідомою та аналітичною. Орієнтуючись на Систему 1, рекламодавці використовують когнітивні евристики та упередження, такі як ефект прив'язки, евристика доступності та афективне прогнозування, щоб формувати поведінку споживачів у спосіб, який може бути непомітним для самої людини. Наприклад, стратегічне використання кольорових схем, музики та лінгвістичного обрамлення може викликати певні емоційні реакції або створювати асоціації, які впливають на рішення про купівлю, не усвідомлюючи цього. Таке маніпулювання когнітивними процесами викликає значні етичні проблеми, особливо коли споживачі позбавлені можливості критично оцінити запропонований їм вибір.

Правові стандарти інформованої згоди, що традиційно ґрунтуються на принципах автономії, прозорості та добровільної участі, покликані розширити можливості людей приймати рішення на основі всебічного розуміння відповідної інформації. У контексті реклами ці стандарти вимагають, щоб маркетингові практики надавали споживачам чітку, точну та правдиву інформацію, яка не вводить в оману. Однак повсюдна інтеграція рекламних технологій, що впливають на підсвідомість, ставить під сумнів самі основи інформованої згоди. Коли маркетингові стратегії навмисно розробляються таким чином, щоб обійти свідому обізнаність, прозорість, необхідна для прийняття поінформованих рішень, фундаментально підривається. Така

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

невідповідність між правовими очікуваннями та психологічними реаліями підкреслює критичну прогалину в нормативно-правовій базі.

Етичні наслідки цієї прогалини різноманітні. Підсвідома реклама часто експлуатує вразливі місця, притаманні людському пізнанню, такі як упередженість уваги, сприйнятливість до емоційних закликів та вплив соціальних доказів. Ці вразливості особливо помітні серед груп населення з обмеженими когнітивними ресурсами, таких як діти, люди з низьким рівнем освіти або ті, хто переживає психологічний дистрес. Орієнтуючись на ці групи, рекламодавці не лише порушують етичні принципи справедливості та рівності, але й ризикують увічнити системну нерівність, непропорційно впливаючи на вразливі демографічні групи. Така експлуатація підкреслює необхідність інтеграції психологічних знань у розробку правових стандартів для вирішення унікальних викликів, які створюють рекламні технології, що впливають на підсвідомість.

Крім того, перетин юридичної психології та психології реклами створює сприятливий ґрунт для вивчення механізмів, за допомогою яких відбуваються етичні порушення в маркетингу. Юридична психологія, з її акцентом на взаємодію між психологічними процесами та правовими принципами, пропонує цінну інформацію про те, як люди сприймають, інтерпретують та реагують на рекламні повідомлення. Застосовуючи ці знання, дослідники та політики можуть краще зрозуміти когнітивні та афективні аспекти прийняття рішень споживачами, тим самим сприяючи створенню більш надійної нормативно-правової бази. Наприклад, емпіричні дослідження ефективності заяв про розкриття інформації для пом'якшення впливу підсвідомої реклами можуть допомогти сформулювати правові вимоги щодо прозорості та підзвітності в маркетинговій практиці.

Водночас психологія реклами, з її увагою до психологічних механізмів, що лежать в основі поведінки споживачів, проливає світло на стратегічне розгортання підсвідомих рекламних прийомів. Аналізуючи способи, якими рекламодавці маніпулюють увагою, пам'яттю та емоціями, щоб впливати на поведінку, ця дисципліна прояснює етичні межі, які повинні регулювати маркетингові практики. Наприклад, використання нейромаркетингових технологій для вимірювання та маніпулювання нейронними реакціями на рекламні стимули викликає критичні питання щодо того, наскільки такі практики поважають індивідуальну автономію та інформовану згоду. Інтеграція цих психологічних аспектів у правовий дискурс рекламної етики має важливе значення для вирішення унікальних проблем, що виникають у зв'язку з технологіями підсвідомої реклами.

У світлі цих міркувань вкрай важливо прийняти міждисциплінарний підхід до регулювання підсвідомої реклами. Такий підхід має інтегрувати психологічні теорії та емпіричні висновки в розробку правових стандартів,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

гарантуючи, що регуляторні рамки ґрунтуються на всебічному розумінні людського пізнання та поведінки. Така інтеграція не лише підвищить ефективність правового захисту, але й сприятиме розвитку етичних маркетингових практик, які поважають автономію та гідність споживачів.

Наприклад, регуляторні органи могли б співпрацювати з психологами для розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо використання методів підсвідомої реклами. Ці настанови могли б визначити умови, за яких такі методи є допустимими, розкриття інформації, необхідної для забезпечення прозорості, та заходи, необхідні для захисту вразливих груп населення. Крім того, політики могли б використовувати психологічні дослідження для розробки освітніх ініціатив, спрямованих на підвищення обізнаності споживачів щодо стратегій підсвідомої реклами, тим самим надаючи людям можливість приймати більш поінформовані рішення.

Крім того, етичні аспекти підсвідомої реклами повинні бути критично розглянуті в ширшому контексті корпоративної соціальної відповідальності. Компанії, які використовують ці методи, мають моральний обов'язок враховувати потенційний вплив своїх практик на споживачів і суспільство в цілому. Приймаючи етичні стандарти, які виходять за рамки дотримання законодавства, компанії можуть продемонструвати свою прихильність до зміцнення довіри, прозорості та підзвітності у взаємодії зі споживачами.

Тобто, взаємозв'язок між технологіями підсвідомої реклами та правовими стандартами інформованої згоди є складною і динамічною сферою, яка потребує міждисциплінарного підходу. Інтегруючи знання з юридичної психології та психології реклами, дослідники та політики можуть вирішувати етичні проблеми, які створюють ці технології, гарантуючи, що маркетингові практики поважають автономію, прозорість та гідність споживачів. Ця робота вимагає не лише розробки надійної нормативно-правової бази, але й зобов'язання сприяти розвитку етичних практик, які сприяють чесності, рівності та соціальній відповідальності в цифрову епоху. Завдяки цим зусиллям ми зможемо створити більш поінформований і розширений споживчий ландшафт, де принципи інформованої згоди та етичної доброчесності підтримуються перед обличчям технологічних і психологічних викликів, що постійно змінюються.

Технології цифрового маркетингу зробили революцію в тому, як бізнес взаємодіє зі споживачами, але вони також викликають значні етичні та юридичні проблеми. Ці занепокоєння часто виникають через перетин передових маркетингових методів і потреби в інформованій згоді, підкреслюючи психологічний вплив на споживачів. Розглянемо кілька реальних програм та технологій (Таблиця 1); психологічний вплив і етичні порушення в контексті того, як ці технології часто використовують психологічні принципи для впливу на поведінку споживачів (Таблиця 2):

№ з/п	Програми та технології	Характеристика
1	Proximity Advertising	Цей метод використовує дані з пристроїв поблизу та соціальних зв'язків для націлювання реклами. Він відстежує близькість до інших, спільні мережі та зв'язки в соціальних мережах, що дозволяє рекламодавцям робити точні припущення щодо інтересів споживачів. Незважаючи на те, що це законно, це може здаватися споживачам агресивним, що викликає занепокоєння щодо конфіденційності та згоди.
2	Цільова реклама	такі платформи, як Facebook та Instagram, збирають величезну кількість особистих даних для розміщення персоналізованої реклами. Користувачі повинні або заплатити за використання без реклами, або погодитися на використання їхніх даних для цільової реклами. Ця модель «плати або згоди» зіткнулася з юридичними проблемами в Європі, і Meta звинувачується в порушенні Закону про цифрові ринки, змушуючи користувачів використовувати цю модель.
3	Відстеження поведінки	рекламодавці використовують файли cookie, GPS та інші методи збору даних для показу персоналізованих оголошень на основі поведінки та місцезнаходження. Хоча така практика є законною, вона викликає занепокоєння щодо непрозорості системи та можливості маніпуляцій.

Таблиця 1.

№ з/п	Психологічний вплив і етичні порушення	Характеристика
1	Маніпулювання увагою	проекти, які викликають реакцію дофаміну, можуть призвести до звикання, утримуючи користувачів довше, ніж передбачалося. Ця маніпуляція загрожує автономії споживачів, використовуючи їхні природні реакції.
2	Порушення конфіденційності	збір і використання персональних даних без явної згоди може призвести до почуття образи та недовіри серед споживачів. Це підриває етичну відповідальність маркетологів за повагу до приватного життя споживачів.
3	Проблеми з прозорістю	використання тонких рекламних методів і спонсорованого вмісту може стерти межу між справжніми рекомендаціями та оплаченими рекламними акціями, що призведе до прийняття неправильно поінформованих рішень про покупку та втрати довіри між компаніями та споживачами.

Таблиця 2.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Нормативно-правова база, як-от Загальний регламент захисту даних (GDPR), у Європейському Союзі спрямована на захист даних споживачів і забезпечення інформованої згоди. Однак імплементація цих правил була складною, оскільки деякі компанії вдавалися до оманливих тактик, щоб перешкодити користувачам користуватися своїми правами на конфіденційність. Тобто, хоча технології цифрового маркетингу пропонують інноваційні способи залучення споживачів, вони також створюють значні етичні та правові проблеми. Вирішення цих проблем вимагає балансу між технологічним прогресом і захистом прав споживачів, гарантуючи, що маркетингові практики є ефективними та етичними.

Висновки. Складний зв'язок між підсвідомими рекламними технологіями та правовими рамками, що регулюють інформовану згоду, представляє багатогранний виклик на перетині психології, етики та права. Підсвідома реклама, яку часто називають підсвідомою рекламою, включає в себе розгортання стимулів нижче порогу свідомого усвідомлення для впливу на поведінку споживача. Цей метод використовує сприйнятливість людського розуму до тонких підказок, потенційно керуючи рішеннями без явного усвідомлення людиною. Етичні труднощі, пов'язані з такою практикою, є глибокими, особливо щодо самостійності вибору споживача та цілісності інформованої згоди.

Інформована згода, наріжний камінь етичної взаємодії в різних сферах, вимагає, щоб люди були повністю поінформовані про процеси, які їх стосуються, і добровільно погоджувалися з ними. У контексті маркетингу цей принцип гарантує, що споживачі знають про те, як збираються, використовуються їхні дані та характер спроб переконання, спрямованих на них. Однак підсвідома реклама діє в сфері, яка часто вислизає від свідомого виявлення споживача, тим самим ускладнюючи застосування інформованої згоди. Якщо люди не усвідомлюють підсвідомих сигналів, що впливають на їхні рішення, підривається сама основа інформованої згоди, оскільки згода не може бути надана на дії, які не усвідомлюються.

Психологічно розгортання підсвідомих стимулів впливає на автоматичні та несвідомі процеси, які керують більшою частиною людської поведінки. Дослідження в галузі нейронауки та психології показали, що значна частина прийняття рішень відбувається без свідомого обдумування, натомість обробляється неявними когнітивними системами. Підсвідома реклама використовує це, вбудовуючи підказки, які можуть викликати певні реакції, такі як збільшення привабливості продукту чи бренду, без свідомої оцінки індивіда. Ця маніпуляція несвідомим викликає етичні проблеми щодо поваги до автономії споживача та потенційної можливості експлуатації.

Етичні наслідки ще більше посилюються, коли розглядається потенціал для таких технологій порушувати особисту конфіденційність. Просунуті методи реклами часто передбачають збір і аналіз величезних обсягів особистих

даних для ефективного адаптування підсвідомих повідомлень. Такий підхід, що керується даними, може призвести до нав'язливого профілювання, коли споживачі обираються на основі інтимних аспектів їхньої поведінки та вподобань, часто без їхнього явного відома чи згоди. Така практика не тільки ставить під сумнів межі інформованої згоди, але й створює значні ризики для прав особи на конфіденційність.

Недавні інциденти підкреслили відчутні ризики, пов'язані з цією практикою. Наприклад, розслідування показало, що певні організації використовували приховані інструменти відстеження на своїх веб-сайтах для збору приватних даних користувачів без згоди. Ці інструменти збирали детальну інформацію про веб-перегляд, включаючи конфіденційну інформацію, яка могла б розкрити політичні переконання окремих осіб, і ділилися цими даними зі сторонніми організаціями для цільової реклами. Збір даних відбувався автоматично під час відвідування веб-сайту, незалежно від згоди користувача, що підкреслює явне ігнорування законів про захист даних та етичних стандартів.

Щоб подолати ці етичні виклики, вкрай необхідно створити надійні рамки, які підтримують принципи прозорості, автономії та поваги до людей. Це включає впровадження суворих правил, які вимагають явного розкриття рекламних практик, особливо тих, що включають підсвідомі методи, і забезпечення того, щоб споживачі мали можливість погодитись або відмовитися від таких стратегій. Більше того, важливо розвивати етичну культуру в рамках маркетингових практик, які надають перевагу добробуту споживача, а не маніпулятивній вигоді. Організації повинні дотримуватися етичних стандартів, які поважають автономію споживачів, надають чітку інформацію про збір і використання даних і отримують справжню інформовану згоду.

Підсумовуючи, взаємодія між підсвідомими рекламними технологіями та правовими стандартами інформованої згоди представляє складний етичний ландшафт. Психологічні механізми, які використовує підсвідома реклама, кидають виклик традиційним уявленням про автономію споживача та інформовану згоду, що вимагає переоцінки етичних стандартів у маркетинговій практиці. Віддаючи пріоритет прозорості, повазі до автономії та суворому дотриманню інформованої згоди, можна керувати цим ландшафтом у спосіб, який підтримує етичну цілісність і захищає права споживачів.

Література:

1. Neuromarketing algorithms' consumer privacy and ethical considerations: challenges and opportunities / M. Goncalves та ін. Cogent Business & Management. 2024. Т. 11, № 1 – Режим доступу: https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2333063

2. Oleksii M. Skriabin, Dmytro B. Sanakoiev, Natalia D. Sanakoieva, Vita V. Berezenko and Yuliia V. Liubchenko. Neurotechnologies in the advertising industry: Legal and ethical aspects. Innovative Marketing, 2021, 17(2), 189- 201. – Режим доступу: doi:10.21511/im. 17(2).2021.17

3. Kellmeyer F. Big Brain Data: On the Responsible Use of Brain Data from Clinical and Consumer-Directed Neurotechnological Devices. Neuroethics, 2021, 14, 83-98. – Режим доступу: https://doi.org/10.1007/ s12152-018-9371-x

4. Burgos-Campero, A. A., & VargasHernandez, J. G. Analytical approach to neuromarketing as a business strategy. Procedia. Social and Behavioral Sciences, 2013, 99, 517-525.

5. Бондаренко С.Ю., Вітомський Ю.Л. Детермінанти здійснення покупок як елементів споживчої поведінки з точки зору бізнес-психології: світовий вектор дослідження. «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2023. No 12(26) 2023. С. 681-693. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12(26)-681-693

References:

1. Neuromarketing algorithms' consumer privacy and ethical considerations: challenges and opportunities / M. Goncalves та ін. Cogent Business & Management. 2024. Т. 11, № 1 – Режим доступу: https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2333063

2. Oleksii M. Skriabin, Dmytro B. Sanakoiev, Natalia D. Sanakoieva, Vita V. Berezenko and Yuliia V. Liubchenko. Neurotechnologies in the advertising industry: Legal and ethical aspects. Innovative Marketing, 2021, 17(2), 189- 201. – Режим доступу: doi:10.21511/ im.17(2).2021.17

3. Kellmeyer F. Big Brain Data: On the Responsible Use of Brain Data from Clinical and Consumer-Directed Neurotechnological Devices. Neuroethics, 2021, 14, 83-98. – Режим доступу: https://doi.org/10.1007/ s12152-018-9371-x

4. Burgos-Campero, A. A., & VargasHernandez, J. G. Analytical approach to neuromarketing as a business strategy. Procedia. Social and Behavioral Sciences, 2013, 99, 517-525.

5. Бондаренко С.Ю., Вітомський Ю.Л. Детермінанти здійснення покупок як елементів споживчої поведінки з точки зору бізнес-психології: світовий вектор дослідження. «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2023. No 12(26) 2023. С. 681-693. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12(26)-681-693

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 796.01:004.6

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1367-1380

Гах Роман Васильович кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра фізичної реабілітації і спорту, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0001-8668-3102

ЗАСТОСУВАННЯ БІОМЕТРИЧНИХ ДАНИХ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ САМОРЕГУЛЯЦІЇ В СПОРТІ

Анотація. У статті досліджено використання біометричних даних для вдосконалення саморегуляції в спорті, що є одним із найактуальніших напрямів сучасної науки й практики. Актуальність теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності тренувальних процесів, мінімізації ризику травм та оптимізації відновлення спортсменів. Встановлено, що інтеграція біометричних технологій, таких як носимі пристрої, біосенсори та хмарні платформи, дає змогу здійснювати моніторинг фізіологічних і психологічних показників спортсменів у реальному часі, що сприяє оперативному прийняттю рішень.

Метою дослідження є аналіз основних фізіологічних та психологічних показників, які впливають на саморегуляцію спортсменів, та розроблення рекомендацій щодо інтеграції біометричних технологій у спортивну діяльність. Для досягнення мети використано методи аналізу наукової літератури, систематизації сучасних біометричних технологій, порівняльного аналізу їхніх можливостей і обмежень, а також аналітичного узагальнення отриманих результатів.

У процесі дослідження виявлено, що основними фізіологічними показниками, які впливають на саморегуляцію, є частота серцевих скорочень, варіабельність серцевого ритму, рівень кисню в крові та концентрація кортизолу. Водночас психологічні фактори, такі як мотивація, стійкість до стресу та увага, є визначальними для адаптації спортсменів до тренувальних навантажень. Доведено, що застосування біометричних даних дозволяє вчасно коригувати тренувальні програми, запобігаючи перевантаженням, знижуючи ризик травматизму та підвищуючи загальну ефективність тренувального процесу.

Сформульовано рекомендації щодо впровадження біометричних технологій, які передбачають створення інтегрованих систем для аналізу даних, навчання тренерів і спортсменів роботі з такими технологіями, а також забезпечення захисту конфіденційності персональних даних. Підкреслено важливість розробки стандартів для збору та обробки біометричних даних, що сприятиме більш широкому застосуванню цих технологій у спорті.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні універсальних методик аналізу біометричних даних, адаптації технологій для використання в різних видах спорту та створенні гібридних моделей, які поєднують сучасні алгоритми машинного навчання з традиційними підходами. Очікується, що ці ініціативи сприятимуть підвищенню ефективності тренувальних процесів, конкурентоспроможності спортсменів і забезпеченню їхньої безпеки.

Ключові слова: фізіологічні показники, носимі технології, контроль навантаження, адаптація, відновлення, мотивація, когнітивна стійкість.

Gakh Roman Vasylovich Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Physical Rehabilitation and Sports, Ternopil, https://orcid.org/0000-0001-8668-3102

APPLICATION OF BIOMETRIC DATA FOR ENHANCING SELF-REGULATION IN SPORTS

Abstract. The article investigates the use of biometric data to enhance self-regulation in sports, a highly relevant area of modern science and practice. The relevance of the topic is driven by the need to improve training efficiency, minimize injury risks, and optimize athletes' recovery processes. It has been established that the integration of biometric technologies, such as wearable devices, biosensors, and cloud platforms, enables real-time monitoring of athletes' physiological and psychological indicators, facilitating prompt decision-making.

The aim of the study is to analyze key physiological and psychological indicators affecting self-regulation in athletes and to develop recommendations for integrating biometric technologies into sports activities. The study employed methods of scientific literature analysis, systematization of modern biometric technologies, comparative analysis of their capabilities and limitations, and analytical generalization of the obtained results.

The study revealed that key physiological indicators influencing self-regulation include heart rate, heart rate variability, blood oxygen levels, and cortisol. Psychological factors, such as motivation, stress resilience, and attention, were found to be critical for athletes' adaptation to training loads. It was demonstrated that the use of biometric data allows timely adjustments to training programs, preventing overload, reducing injury risks, and improving overall training efficiency.

Recommendations for implementing biometric technologies were formulated, emphasizing the need for integrated systems for data analysis, training for coaches and athletes in the use of these technologies, and ensuring the confidentiality of personal data. The importance of developing standards for the collection and processing of biometric data was highlighted to facilitate broader adoption of these technologies in sports.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The prospects for further research lie in developing universal methods for biometric data analysis, adapting technologies for various sports disciplines, and creating hybrid models that combine modern machine learning algorithms with traditional approaches. These initiatives are expected to enhance training efficiency, improve athletes' competitiveness, and ensure their safety.

Keywords: physiological metrics, wearable technologies, load monitoring, adaptation, recovery, motivation, cognitive resilience.

Постановка проблеми. Використання біометричних даних для вдосконалення саморегуляції в спорті є одним із найперспективніших напрямів сучасної науки й практики, що зумовлено посилюваними вимогами до підготовки спортсменів та їхньої здатності до адаптації в умовах інтенсивних фізичних навантажень. У сучасному спортивному середовищі ефективна саморегуляція є критично важливою для досягнення високих результатів, оскільки вона дозволяє спортсменам краще контролювати фізіологічні й психологічні процеси, знижувати рівень стресу та підвищувати рівень концентрації. Біометричні дані, отримані за допомогою сучасних технологій, таких як носимі пристрої, мобільні додатки та інтегровані сенсори, створюють нові можливості для моніторингу фізіологічного стану спортсменів у реальному часі. Вони дозволяють відстежувати основні показники, такі як частота серцевих скорочень, варіабельність серцевого ритму, рівень кисню в крові, м'язова активність та інші параметри, що безпосередньо впливають на стан організму під час тренувань або змагань.

Наукова проблема полягає в необхідності створення інтегрованих підходів до аналізу та інтерпретації біометричних даних із метою їх використання для розроблення персоналізованих стратегій саморегуляції спортсменів. Практична значущість цього напряму визначається можливістю впровадження біометричних технологій для підвищення ефективності тренувальних процесів, зменшення ризику перевтоми й травматизму, а також удосконалення системи відновлення. Це потребує як розробки нових алгоритмів обробки та аналізу даних, так і створення методик їх інтеграції в тренувальні програми з урахуванням індивідуальних особливостей спортсменів. У цьому контексті важливим завданням є розроблення комплексних моделей, які дозволяють забезпечити високий рівень адаптивності систем саморегуляції до змінних умов тренувального та змагального процесів, що є важливим для підтримування стабільності результатів і досягнення нових спортивних вершин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень щодо застосування біометричних даних для вдосконалення саморегуляції в спорті охоплює основні напрями, що демонструють досягнення у використанні біометричних технологій для покращення спортивних результатів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Перший напрям стосується використання біометричних сенсорів для аналізу фізичного стану спортсменів. M. Gorski та співавтори дослідили можливості цифрових сенсорів медичного класу для реального часу моніторингу спортсменів під час змагань, що забезпечує точність даних та адаптацію тренувальних стратегій [1]. T. Guarda з колективом однодумців вивчили вплив біометричних сенсорів на фізичну активність, акцентуючи на їхній корисності для оптимізації тренувального процесу [2]. L. Meng дослідив побудову системи моніторингу фізичного стану спортсменів на основі біометричних технологій, що дозволяє автоматизувати процеси аналізу [3]. Незважаючи на значні досягнення, необхідно розробити більш доступні та масштабовані системи біометричного моніторингу, які могли б застосовуватися не лише в професійному спорті, а й у масовому.

Другий напрям досліджень сфокусовано на носимих технологіях для контролю навантажень. D. Seshadri та співавтори продемонстрували ефективність сенсорів для вимірювання внутрішніх і зовнішніх тренувальних навантажень, що сприяє зменшенню ризику травм [4]. L. Da Silva висвітлив переваги носимих пристроїв для моніторингу показників здоров'я та продуктивності спортсменів, що дозволяє своєчасно коригувати тренування [5]. P. Düking з колективом авторів проаналізували використання змін серцевого ритму, виміряного за допомогою носимих пристроїв, для адаптації тренувальних програм, показавши високу ефективність цих технологій [6]. Подальші дослідження повинні стосуватися інтеграції носимих пристроїв із програмними платформами для більш точного прогнозування навантажень та персоналізації тренувань.

Третій напрям присвячений аналізу біохімічних показників. G. Assalve разом із колективом однодумців у своєму огляді акцентували на носимих пристроях для моніторингу біохімічних маркерів поту, таких як рівень глюкози, що дозволяє більш точно налаштовувати тренування [7]. M. Flockhart та F. Larsen продемонстрували, як постійний моніторинг рівня глюкози може сприяти покращенню витривалості та здоров'я спортсменів [8]. S. C. Dileepkumar зі співавторами зосередили увагу на впровадженні смарттехнологій для моніторингу здоров'я спортсменів, підкреслюючи їхню роль у зменшенні ризиків перетренованості [9]. Подальший розвиток повинен зосередитися на аналізі інших біохімічних маркерів, таких як рівень кортизолу або молочної кислоти, для розширення можливостей моніторингу.

Четвертий напрям охоплює впровадження штучного інтелекту для персоналізації тренувальних програм. H. Qin та співавтори запропонували модель на основі машинного навчання для оцінювання спортивних навичок та побудови індивідуальних тренувальних програм, що враховують особливості кожного спортсмена [10]. Z. Pu з колегами у своєму систематичному огляді висвітлили можливості спортивної аналітики та штучного інтелекту для прийняття рішень і оптимізації тактики [11]. Важливим завданням є вдосконалення алгоритмів штучного інтелекту для роботи з великими даними, які враховують індивідуальні біометричні особливості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

П’ятий напрям досліджень стосується правових та етичних аспектів використання біометричних даних. B. Osborne проаналізувала правові ризики та виклики, пов’язані зі збором біометричних даних у професійному спорті, акцентуючи на необхідності захисту конфіденційності спортсменів [12]. Так, необхідно створити міжнародні стандарти щодо збору та обробки біометричних даних, які враховують етичні аспекти та права спортсменів.

Шостий напрям зосереджується на комплексному моніторингу спортивних досягнень. J. A. Roa у своїй роботі запропонував методику оцінювання та контролю тренувальних процесів із використанням біометричних показників, що сприяє досягненню пікової спортивної форми [13]. В. Василюк, О. Ярмощук та М. Лук’янченко вивчали детермінанти формування спортивно-аналітичних компетентностей, підкреслюючи важливість використання сучасних технологій у підготовці фахівців [14]. С. Каратєєва та співавтори дослідили морфометричні аспекти в спорті, акцентуючи на використанні біометрії для аналізу ефективності тренувань [15]. Майбутні дослідження мають зосередитися на розробленні міждисциплінарних підходів, що поєднують моніторинг, аналіз і рекомендації в реальному часі.

Таким чином, дослідження підтверджують ефективність використання біометричних даних у спорті для вдосконалення саморегуляції, адаптації тренувань, зниження ризиків травм та підвищення результативності.

Незважаючи на досягнення у використанні біометричних технологій у спорті, залишається низка нерозв’язаних питань. Зокрема, недостатньо досліджено взаємозв’язок фізіологічних і психологічних показників, які визначають ефективність саморегуляції спортсменів, що ускладнює розробку універсальних моделей для оптимізації тренувальних процесів. Сучасні технології збору та обробки біометричних даних мають обмеження, такі як неточність вимірювань, відсутність інтеграції між платформами та недосконалі алгоритми аналізу, які не враховують індивідуальних особливостей спортсменів.

Етичні аспекти, пов’язані із захистом конфіденційності даних, добровільністю їх використання, а також відсутність стандартизації процесів збору та інтерпретації інформації, досі потребують додаткової уваги. Це обмежує можливості застосування біометричних технологій у практиці. Запропоноване дослідження спрямоване на усунення цих прогалин шляхом розробки інтегрованих підходів до аналізу даних, які враховують індивідуальні характеристики спортсменів, і формулювання практичних рекомендацій щодо підвищення точності, ефективності та безпеки використання біометричних технологій у спортивній діяльності.

Мета статті полягає у визначенні ролі біометричних даних у вдосконаленні саморегуляції спортсменів та розробленні ефективних підходів до їх інтеграції в спортивну діяльність з урахуванням сучасних технологій і потреб.

Завдання статті:

1. Дослідити теоретичні основи саморегуляції в спорті, визначити основні фізіологічні та психологічні показники, які впливають на її

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ефективність, і обґрунтувати їхнє значення для підвищення результативності тренувального процесу.

2. Проаналізувати сучасні технології збору, обробки й інтерпретації біометричних даних, які застосовуються для моніторингу фізичного стану спортсменів, та визначити їхні можливості для інтеграції в програми вдосконалення саморегуляції.

3. Виявити основні технічні, етичні й методологічні проблеми використання біометричних даних у спорті та розробити рекомендації щодо їх упровадження для оптимізації тренувального процесу, підвищення саморегуляції й зниження ризику травматизму.

Виклад основного матеріалу. Застосування біометричних даних для вдосконалення саморегуляції в спорті вимагає глибокого розуміння принципів взаємодії фізіологічних і психологічних процесів, які впливають на здатність спортсменів адаптуватися до навантажень. Важливим напрямом у цьому контексті є розробка теоретичних основ, які дозволяють визначити, як саме біометричні показники можуть підтримувати оптимальний баланс між навантаженням і відновленням. Саморегуляція базується на здатності організму ефективно реагувати на зовнішні й внутрішні стимули, підтримуючи стабільність фізіологічних параметрів та емоційної рівноваги (табл. 1).

Таблиця 1

Роль аспектів саморегуляції в тренувальному процесі та їх очікуваний вплив на результати спортсменів

Аспект саморегуляції	Роль у тренувальному процесі	Очікуваний ефект
Фізіологічна стабільність	Контроль адаптації до фізичних навантажень	Зменшення ризику перевтоми та оптимізація тренувального процесу.
Емоційна рівновага	Забезпечення стійкості до стресу	Підвищення здатності зберігати концентрацію та ефективно діяти під час змагань
Психофізична інтеграція	Взаємозв’язок між фізичними та психологічними реакціями	Підтримка балансу між активністю та відновленням для забезпечення стабільних результатів.

Джерело: сформовано автором на підставі [16; 2, с. 130]

Представлені аспекти саморегуляції відображають основні механізми, які забезпечують адаптацію спортсменів до фізичних та психологічних навантажень. Фізіологічна стабільність є основою для підтримання оптимального рівня тренувального навантаження та запобігання негативним наслідкам перевтоми, таким як зниження результативності або підвищення ризику травм. Емоційна рівновага сприяє збереженню психологічної стійкості у стресових умовах, характерних для змагального процесу, забезпечуючи можливість ефективно виконувати поставлені завдання.

Психофізична інтеграція є важливим компонентом, що визначає взаємозв'язок між фізичними та психологічними процесами, які впливають на загальний стан спортсмена. Збалансоване управління цими процесами дозволяє створювати індивідуалізовані підходи до тренувань, які враховують особливості організму кожного спортсмена. Це забезпечує не лише покращення адаптації до змінюваних умов тренувального середовища, але й сприяє тривалому збереженню фізичної та психологічної витривалості. Таким чином, акцент на вивченні аспектів саморегуляції дозволяє сформувати комп-лексний підхід до управління тренувальним процесом, спрямований на підви-щення результативності та зниження ризиків, пов'язаних із перевантаженнями [16, с. 5–6].

Застосування сучасних технологій для збору, обробки та інтерпретації біометричних даних відкриває нові можливості для моніторингу фізичного стану спортсменів у реальному часі. Ці технології базуються на використанні носимих пристроїв, інтегрованих сенсорів, мобільних додатків та хмарних платформ, які забезпечують високоточний збір даних про фізіологічні параметри спортсменів. Технології дозволяють автоматизувати процес аналізу отриманих показників, а також надавати рекомендації тренерам та спортсменам на основі індивідуальних даних. Завдяки прогресу в обробці великих даних і застосуванню штучного інтелекту аналіз біометричних даних став точнішим і швидшим, що сприяє прийняттю оперативних рішень щодо корекції тренувальних програм, запобігання травмам і забезпечення швидкого відновлення. Системи моніторингу, такі як Polar, Garmin, WHOOP тощо, надають спортсменам і тренерам важливі дані щодо стану організму під час навантажень (табл. 2).

Таблиця 2

Сучасні технології збору, обробки й інтерпретації біометричних даних у спорті та їхні переваги

Технологія або пристрій	Функціональні можливості	Переваги застосування в спорті
Носимі пристрої (годинники, браслети)	Моніторинг серцевого ритму, рівня стресу, активності	Постійний доступ до даних, зручність використання, реальний час.
Біосенсори	Вимірювання рівня кисню в крові, глюкози, температури	Висока точність, інтеграція в тренувальні програми, запобігання травмам.
Мобільні додатки	Аналіз фізіологічних даних, рекомендації	Інтерактивний інтерфейс, зручність обробки даних, персоналізовані поради.
Хмарні платформи	Зберігання, аналіз великих обсягів даних	Швидкий доступ до історії даних, прогнозування тренувальних навантажень.
Штучний інтелект	Автоматична обробка та інтерпретація даних	Прогнозування стану спортсмена, корекція тренувань, персоналізація програм.

Джерело: сформовано автором на підставі [3, с. 2082–2083; 7; 9, с. 400]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У сучасних умовах практичне застосування цих технологій дозволяє спортсменам досягати вищих результатів, мінімізувати ризики перевантаження і травм та оптимізувати процес відновлення. Наприклад, платформи типу WHOOP аналізують варіабельність серцевого ритму, якість сну та рівень стресу, допомагаючи спортсменам визначити оптимальний час для тренувань і відпочинку. Використання біосенсорів, таких як Dexcom, забезпечує моніторинг рівня глюкози в реальному часі, що особливо корисно для спортсменів із діабетичною хворобою [8, с. 247]. Мобільні додатки, такі як Strava чи TrainingPeaks, інтегруються з носимими пристроями, дозволяючи спортсменам і тренерам отримувати деталізовані звіти про навантаження та продуктивність. Хмарні платформи, такі як Garmin Connect, надають можливість зберігати та аналізувати великі обсяги даних, створюючи тривалі тренувальні стратегії [11, с. 57]. Усі ці приклади демонструють, як технології сприяють покращенню спортивних досягнень, підвищуючи точність моніторингу та адаптивність тренувальних процесів.

Саморегуляція спортсменів базується на комплексному впливі фізіологічних і психологічних показників, які визначають здатність організму адаптуватися до навантажень, зберігати концентрацію й підтримувати емоційну стабільність під час змагань або тренувань. Фізіологічні показники, такі як частота серцевих скорочень, варіабельність серцевого ритму, рівень кисню в крові та кортизолу, є основними маркерами адаптації організму до фізичних навантажень. Водночас психологічні фактори, зокрема рівень мотивації, стресостійкість, увага і впевненість, визначають ефективність прийняття рішень та здатність долати емоційний тиск у критичних ситуаціях. Розробка інтеграційних підходів, які враховують ці показники, дає змогу створювати індивідуалізовані програми тренувань, що сприяють оптимізації фізичного й психічного стану спортсменів. Завдяки сучасним технологіям і науковим методам можна забезпечити комплексний моніторинг стану спортсменів та швидке впровадження корективів (табл. 3).

Таблиця 3

Основні фізіологічні й психологічні показники саморегуляції, методи їх вимірювання та роль у тренувальному процесі

Показники	Методи вимірювання	Роль у саморегуляції
Частота серцевих скорочень	Носимі пристрої, пульсометри	Оцінка навантаження, контроль інтенсивності тренувань.
Варіабельність серцевого ритму	Біосенсори, мобільні додатки	Визначення рівня стресу, оцінювання ступеня відновлення організму.
Рівень кортизолу	Лабораторні аналізи, сенсори	Моніторинг стресу, управління психологічним станом.
Рівень мотивації	Психологічні опитувальники, спостереження	Визначення емоційної готовності, підтримування внутрішньої мотивації.
Увага та концентрація	Когнітивні тести, електроенцефалографія	Забезпечення якісного виконання технічних елементів під час навантаження.

Джерело: сформовано автором на підставі [4, с. 10–14; 5. с. 252; 7]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Сучасна практика інтеграції фізіологічних і психологічних показників у тренувальні програми дає змогу глибше розуміти індивідуальні потреби спортсменів та створювати більш адаптивні й результативні стратегії. Наприклад, варіабельність серцевого ритму, яка є важливим індикатором адаптації організму до фізичних і емоційних навантажень, активно використовується для аналізу рівня стресу та оцінювання стану відновлення. Це дозволяє регулювати інтенсивність тренувань та уникати перевантаження, що особливо важливо в періоди підготовки до змагань. Аналіз рівня кортизолу як одного з головних маркерів стресу дає можливість не лише коригувати обсяг фізичних навантажень, але й визначати ефективність методів психологічного відновлення, таких як медитація чи когнітивно-поведінкова терапія.

Психологічні показники, зокрема мотивація та увага, відіграють важливу роль у забезпеченні стійкості до емоційного напруження під час змагань. Використання когнітивних тестів для визначення рівня концентрації дає змогу виявляти слабкі місця в когнітивних навичках спортсменів та розробляти індивідуальні програми для їх покращення. Інтеграція фізіологічних даних із психологічними показниками в єдину систему за допомогою сучасних хмарних платформ дозволяє створювати комплексні аналітичні інструменти, що допомагають тренерам і спортсменам приймати обґрунтовані рішення. Це набуває особливої актуальності в сучасних умовах, коли досягнення високих результатів залежить не лише від фізичної підготовки, але й від здатності спортсмена ефективно управляти своїм станом у мінливих обставинах тренувального й змагального процесів. Інноваційні підходи до інтеграції цих даних сприяють підвищенню ефективності тренувань та оптимізації спортивної діяльності на всіх етапах підготовки.

Використання біометричних даних у спорті стикається з низкою суттєвих проблем, які охоплюють технічні, етичні та методологічні аспекти. Технічні проблеми стосуються насамперед точності, надійності та сумісності пристроїв і систем для збору даних. Наприклад, носимі пристрої та біосенсори часто демонструють похибки у вимірюваннях через вплив зовнішніх факторів, таких як температура, вологість, механічні рухи чи інтерференція сигналів. Це особливо важливо в умовах високих фізичних навантажень, коли навіть мінімальні похибки можуть призводити до некоректної інтерпретації стану спортсмена. Крім того, обмеження в сумісності пристроїв через використання закритих протоколів даних унеможливлює ефективну інтеграцію показників із різних платформ в єдину аналітичну систему. Це значно ускладнює створення індивідуалізованих тренувальних програм, що базуються на комплексному аналізі фізіологічних параметрів.

Етичні проблеми пов’язані з конфіденційністю, безпекою даних та питаннями добровільності їх використання. Біометричні дані належать до вкрай чутливої інформації, яка може стати об’єктом зловживань у разі витоку або неналежного використання [12]. Наприклад, персональні дані спортсменів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

можуть бути використані для несанкціонованого аналізу чи комерційної вигоди третіми сторонами, що суперечить принципам етичної поведінки [2, с. 131]. Особливу загрозу становить зберігання даних у хмарних середовищах без належного рівня захисту, що збільшує ризик кіберзлочинності. Крім того, у багатьох випадках спортсмени можуть бути зобов'язані надавати свої дані для участі в змаганнях чи тренувальних програмах, що ставить під сумнів добровільність їхньої участі в таких ініціативах.

Методологічні проблеми виникають через відсутність уніфікованих стандартів щодо збору, обробки та інтерпретації біометричних даних [9, с. 394]. Ця фрагментація призводить до труднощів у порівнянні результатів різних досліджень, що знижує наукову обґрунтованість отриманих висновків. Наприклад, використання різних протоколів для вимірювання варіабельності серцевого ритму або рівня кортизолу може призводити до суттєвих відмінностей у результатах, навіть якщо дослідження проводяться в схожих умовах. Окрім цього, методології часто не враховують індивідуальні особливості спортсменів, такі як їхній вік, рівень підготовки чи фізіологічні особливості, що обмежує ефективність впровадження біометричних технологій у тренувальний процес.

Упровадження біометричних технологій у тренувальний процес для вдосконалення саморегуляції, підвищення результативності та зниження ризику травматизму має базуватися на комплексному підході, який враховує сучасні технологічні можливості, індивідуальні особливості спортсменів та специфіку спортивної діяльності. Одним із важливих аспектів є інтеграція носимих пристроїв та сенсорів, які забезпечують реальний моніторинг фізіологічного стану спортсменів під час тренувань та змагань. Наприклад, регулярне відстеження варіабельності серцевого ритму дозволяє вчасно виявляти ознаки перевантаження або недостатнього відновлення, що є критично важливим для уникнення травм та підтримання оптимальної фізичної форми.

Для ефективного впровадження технологій рекомендується створення індивідуалізованих програм, що базуються на даних, зібраних із біосенсорів. Такі програми мають охоплювати персоналізовані тренувальні плани, які враховують поточний рівень підготовки спортсмена, фізіологічні показники та психологічний стан. Наприклад, хмарні платформи для збору та аналізу даних можуть автоматично генерувати рекомендації щодо корекції тренувальних навантажень залежно від стану організму. Це сприяє не лише покращенню результативності, а й зниженню ризику перевтоми.

Особливу увагу варто приділити навчанню тренерів та спортсменів ефективного використання біометричних технологій. Необхідно проводити тренінги та консультації, що допоможуть розуміти й правильно інтерпретувати отримані дані, а також інтегрувати їх у повсякденну спортивну практику. Наприклад, тренери можуть використовувати інформацію про рівень

кортизолу або якість сну спортсменів для регулювання інтенсивності тренувань та часу відновлення.

З етичного погляду, впровадження біометричних технологій має бути добровільним, а дані – захищеними від несанкціонованого доступу. Рекомендується впроваджувати системи захисту персональних даних та забезпечувати прозорість їх використання. Це дасть змогу уникнути ризиків, пов'язаних із порушенням конфіденційності, та забезпечити довіру між спортсменами, тренерами та адміністрацією спортивних організацій [11, с. 55].

Таким чином, упровадження біометричних технологій у тренувальний процес передбачає створення системи, яка об'єднує сучасні технології, індивідуальний підхід та етичні принципи. Такий підхід дозволить оптимізувати процес тренувань, покращити саморегуляцію, знизити ризик травматизму та сприяти досягненню високих спортивних результатів.

Висновки. Отже, у дослідженні доведено важливу роль біометричних даних у вдосконаленні саморегуляції спортсменів, підвищенні ефективності тренувального процесу та зниженні ризику травматизму. Встановлено, що інтеграція фізіологічних і психологічних показників у тренувальні програми дозволяє оптимізувати адаптацію організму до фізичних навантажень і забезпечити високий рівень стійкості спортсменів до стресових факторів. Використання сучасних технологій, таких як носимі пристрої, біосенсори, мобільні додатки та хмарні платформи, сприяє автоматизації моніторингу стану спортсменів і прийняттю оперативних рішень щодо корекції тренувального процесу.

Основними проблемами є технічні, етичні та методологічні виклики, зокрема недостатня точність пристроїв, відсутність стандартів інтеграції даних, ризики порушення конфіденційності спортсменів та труднощі з інтерпретацією великих обсягів інформації. Технічні обмеження включають похибки вимірювання через вплив зовнішніх факторів та обмежену сумісність платформ. Етичні питання стосуються захисту даних і добровільності їх використання, тоді як методологічні бар'єри виникають через недостатню стандартизацію процесів збору та аналізу даних.

Запропоновані рекомендації передбачають створення індивідуалізованих тренувальних програм, які враховують фізіологічні й психологічні показники спортсменів. Необхідно впроваджувати сучасні технології збору та аналізу даних, проводити навчання тренерів і спортсменів щодо їх використання, а також забезпечувати захист даних від несанкціонованого доступу. Ухвалення стандартів для інтеграції біометричних даних дозволить покращити їх застосування в спорті.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні гібридних моделей аналізу, що поєднують сучасні алгоритми машинного навчання та традиційні методи. Важливими напрямами є адаптація біометричних технологій для роботи в реальних умовах, підвищення точності та стійкості до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

шумів, а також створення стандартів для уніфікованого аналізу біометричних даних у спортивній практиці. Подальше вивчення ролі етичних аспектів і впливу технологій на результативність спортсменів є критично важливим для забезпечення ефективності та безпеки їх використання.

Література:

1. Gorski M. A., Mimoto S. M., Khare V., Bhatkar V., Combs A. H. Real-time digital biometric monitoring during elite athletic competition: System feasibility with a wearable medical-grade sensor. *Digital Biomarkers.* 2021. Vol. 5. № 1. P. 37–43. DOI: https://doi.org/10.1159/000513222

2. Guarda T., Villao D., Augusto M. F. Impact of Biometric Sensors on Physical Activity. In: Guarda T., Portela F., Diaz-Nafria J.M. (Eds). *Advanced Research in Technologies, Information, Innovation and Sustainability. Communications in Computer and Information Science.* Vol. 1936. Springer, Cham, 2023. P. 128–139. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-48855-9_10

3. Meng L. V. Construction of Athletes' Physical Condition Monitoring and Analysis System Using Biometrics Recognition Technology. *Journal of Electrical Systems.* 2024. Vol. 20. № 6s. P. 2082–2091. URL: https://www.proquest.com/openview/b1bbf597aaa8d81eb3ca53af47f3740c/1?pq-origsite=gscholar&cbl=4433095 (date of access: 24.01.2025).

4. Seshadri D. R., Li R. T., Voos J. E., et al. Wearable sensors for monitoring the internal and external workload of the athlete. *npj Digital Medicine.* 2019. Vol. 2. Article 71. DOI: https://doi.org/10.1038/s41746-019-0149-2

5. Da Silva L. Wearable technology in sports monitoring performance and health metrics. *Revista De Psicología Del Deporte (Journal of Sport Psychology).* 2024. Vol. 33. № 2. P. 250–258. URL: https://rpd-online.com/rpd/article/view/1718 (date of access: 24.01.2025).

6. Düking P., Zinner C., Trabelsi K., Reed J. L., Holmberg H. C., Kunz P., Sperlich B. Monitoring and adapting endurance training on the basis of heart rate variability monitored by wearable technologies: A systematic review with meta-analysis. *Journal of Science and Medicine in Sport.* 2021. Vol. 24. № 11. P. 1180–1192. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jsams.2021.04.012

7. Assalve G., Lunetti P., Di Cagno A., De Luca E.W., Aldegheri S., Zara V., Ferramosca A. Advanced wearable devices for monitoring sweat biochemical markers in athletic performance: A comprehensive review. *Biosensors.* 2024. Vol. 14. № 12. Article 574. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/?term=%22Ferramosca%20A%22%5BAuthor%5D (date of access: 24.01.2025).

8. Flockhart M., Larsen F. J. Continuous Glucose Monitoring in Endurance Athletes: Interpretation and Relevance of Measurements for Improving Performance and Health. *Sports Medicine.* 2024. Vol. 54. P. 247–255. DOI: https://doi.org/10.1007/s40279-023-01910-4

9. Dileepkumar S. C., Gouda R., Kumasi B. Precision and Performance: Smart Healthcare Technologies in Sports Medicine Wellness. In: *Driving Global Health and Sustainable Development Goals With Smart Technology.* IGI Global Scientific Publishing, 2025. P. 389–410. URL: https://www.igi-global.com/chapter/precision-and-performance/365275 (date of access: 24.01.2025).

10. Qin H., Qian S., Cai X., Guo D. Athletic Skill Assessment and Personalized Training Programming for Athletes Based on Machine Learning. *Journal of Electrical Systems.* 2024. Vol. 20. № 9s. P. 1379–1387. URL: https://www.proquest.com/openview/a5a2dbf5f4d245121803e2586be23fc4/1?pq-origsite=gscholar&cbl=4433095 (date of access: 24.01.2025).

11. Pu Z., Pan Y., Wang S., Liu B., Chen M., Ma H. Orientation and Decision-Making for Soccer Based on Sports Analytics and AI: A Systematic Review. *IEEE/CAA Journal of Automatica Sinica.* 2024. Vol. 11. № 1. P. 37–57. DOI: https://doi.org/10.1109/JAS.2023.123807 (date of access: 24.01.2025).

12. Osborne B. Legal and ethical implications of athletes' biometric data collection in professional sport. *Marquette Sports Law Review*. 2017. Vol. 28. Article 37. URL: https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/mqslr28&div=6&id=&page= (date of access: 24.01.2025).

13. Roa J. A. The Science of Peak Sports Performance: A Guide to the Assessment, Control, and Monitoring of Training. 2024. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=W24lEQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT3&dq=Biometric+Indicators+of+Recovery+Status+in+High-Performance+Athletes.&ots=e2wuoLEvPL&sig=ks9KBoVhY6bdIIQSwK2TJ4hoELA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (date of access: 24.01.2025).

14. Василюк В. М., Ярмощук О. О., Лук'янченко М. І. Детермінанти формування спортивно-аналітичних компетентностей фахівців галузі фізична культура і спорт. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2021. Вип.6К (135). С. 42–46. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41588/Vasylyuk-42-46.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 24.01.2025).

15. Каратєєва С., Слободян О., Гончар Г., Пензай С., Каратєєва А. Морфометричні дослідження в галузі спорту. *Клінічна анатомія та оперативна хірургія.* 2020. Том 19. № 4. С. 65–71. DOI: https://doi.org/10.24061/1727-0847.19.4.2020.54

16. Kitsantas A., Kavussanu M., Corbatto D., van de Pol P. Self-regulation in sports learning and performance. In D. Schunk, J. Green (eds). *Handbook of self-regulation of learning and performance.* Routledge, 2018. P. 194–207. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/267301336.pdf (date of access: 24.01.2025).

References:

1. Gorski, M. A., Mimoto, S. M., Khare, V., Bhatkar, V., & Combs, A. H. (2021). Real-time digital biometric monitoring during elite athletic competition: System feasibility with a wearable medical-grade sensor. *Digital Biomarkers*, 5(1), 37–43. https://doi.org/10.1159/000513222

2. Guarda, T., Villao, D., & Augusto, M. F. (2023). Impact of biometric sensors on physical activity. In: Guarda, T., Portela, F., & Diaz-Nafria, J. M. (Eds.), *Advanced Research in Technologies, Information, Innovation and Sustainability*. *Communications in Computer and Information Science*, 1936, 128–139. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-48855-9_10

3. Meng, L. V. (2024). Construction of athletes' physical condition monitoring and analysis system using biometrics recognition technology. *Journal of Electrical Systems*, 20 (6s), 2082–2091. Retrived from: https://www.proquest.com/openview/b1bbf597aaa8d81eb3ca53af47f3740c/1?pq-origsite=gscholar&cbl=4433095

4. Seshadri, D. R., Li, R. T., Voos, J. E., et al. (2019). Wearable sensors for monitoring the internal and external workload of the athlete. *npj Digital Medicine*, 2, 71. https://doi.org/10.1038/s41746-019-0149-2

5. Da Silva, L. (2024). Wearable technology in sports monitoring performance and health metrics. *Revista De Psicología Del Deporte (Journal of Sport Psychology)*, 33(2), 250–258. Retrived from: https://rpd-online.com/rpd/article/view/1718

6. Düking, P., Zinner, C., Trabelsi, K., Reed, J. L., Holmberg, H. C., Kunz, P., & Sperlich, B. (2021). Monitoring and adapting endurance training on the basis of heart rate variability monitored by wearable technologies: A systematic review with meta-analysis. *Journal of Science and Medicine in Sport*, 24(11), 1180–1192. https://doi.org/10.1016/j.jsams.2021.04.012

7. Assalve, G., Lunetti, P., Di Cagno, A., De Luca, E. W., Aldegheri, S., Zara, V., & Ferramosca, A. (2024). Advanced wearable devices for monitoring sweat biochemical markers in athletic performance: A comprehensive review. *Biosensors*, 14(12), 574. Retrived from: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/?term=%22Ferramosca%20A%22%5BAuthor%5D

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

8. Flockhart, M., & Larsen, F. J. (2024). Continuous glucose monitoring in endurance athletes: Interpretation and relevance of measurements for improving performance and health. *Sports Medicine*, 54, 247–255. https://doi.org/10.1007/s40279-023-01910-4

9. Dileepkumar, S. C., Gouda, R., & Kumasi, B. (2025). Precision and performance: Smart healthcare technologies in sports medicine wellness. In: *Driving Global Health and Sustainable Development Goals with Smart Technology* (pp. 389–410). IGI Global Scientific Publishing. Retrived from: https://www.igi-global.com/chapter/precision-and-performance/365275

10. Qin, H., Qian, S., Cai, X., & Guo, D. (2024). Athletic skill assessment and personalized training programming for athletes based on machine learning. *Journal of Electrical Systems*, 20(9s), 1379–1387. Retrived from: https://www.proquest.com/openview/a5a2dbf5f4d24512 1803e2586be23fc4/1?pq-origsite=gscholar&cbl=4433095

11. Pu, Z., Pan, Y., Wang, S., Liu, B., Chen, M., & Ma, H. (2024). Orientation and decision-making for soccer based on sports analytics and AI: A systematic review. *IEEE/CAA Journal of Automatica Sinica*, 11(1), 37–57. https://doi.org/10.1109/JAS.2023.123807

12. Osborne, B. (2017). Legal and ethical implications of athletes' biometric data collection in professional sport. *Marquette Sports Law Review*, 28, 37. Retrived from: https://heinonline.org/ HOL/LandingPage?handle=hein.journals/mqslr28&div=6&id=&page=

13. Roa, J. A. (2024). *The science of peak sports performance: A guide to the assessment, control, and monitoring of training.* Retrived from: https://books.google.com.ua/books?hl=uk& lr=&id=W24lEQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT3&dq=Biometric+Indicators+of+Recovery+Status+i n+High-Performance+Athletes.&ots=e2wuoLEvPL&sig=ks9KBoVhY6bdIIQSwK2TJ4hoELA& redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

14. Vasyliuk, V. M., Yarmoshchuk, O. O., & Lukianchenko, M. I. (2021). Determinanty formuvannia sportyvno-analitychnykh kompetentnostei fakhivtsiv haluzi fizychna kultura i sport [Determinants of forming sports-analytical competencies of specialists in physical culture and sports]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the National Polytechnic University named after M. P. Dragomanov*, 6K (135), 42–46. Retrived from: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41588/Vasylyuk-42-46.pdf?sequence=1& isAllowed=y

15. Karatieieva, S., Slobodyan, O., Honchar, H., Penzai, S., & Karatieieva, A. (2020). Morphometric studies in the field of sports. *Clinical Anatomy and Operative Surgery*, 19(4), 65–71. https://doi.org/10.24061/1727-0847.19.4.2020.54

16. Kitsantas, A., Kavussanu, M., Corbatto, D., & van de Pol, P. (2018). Self-regulation in sports learning and performance. In D. Schunk, J. Green (eds). *Handbook of self-regulation of learning and performance.* (pp. 194–207). Retrived from: https://core.ac.uk/download/pdf/ 267301336.pdf

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.99(075.8)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1381-1390

Герасимова Інна Володимирівна кандидат педагогічних наук, транзакційний аналітик, доцент кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (095) 512-33-71, https://orcid.org/0000-0003-3981-1428.

Герасімова Наталія Євгеніївна кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (095) 512-33-82, https://orcid.org/0000-0001-5455-4891

Сіпко Людмила Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, тел.: (067) 769-05-57, https://orcid.org/0000-0003-3884-3217

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОРЕГУЛЯЦІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТАНІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ

Анотація. Повномасштабна психологічна підготовка обов'язково включає всі сторони і етапи підготовки спортсмена. Це планування, відбір кандидатів, психодіагностика особистості, формування довгострокової мотивації, постановка довгострокових та короткострокових цілей, моделювання умов змагань, корекція емоційно-вольової сфери, навчання психічної саморегуляції та ідеомоторного тренування, актуалізація психологічної складової фізичної, технічної, психогігієна та відновлення, формування екзистенційного простору самореалізації, психологічний контроль стану на всіх етапах підготовки спортсмена, усвідомлення результатів діяльності та ряд інших специфічних проблемних сторін. І все це має базуватись на серйозному теоретичному та методичному підгрунті. Проблема психорегуляції у спорті – одна з актуальних проблем через високу значущість психологічного фактора в спортивній діяльності.

Психорегуляція є предметом досліджень низки спортивних психологів і, переважно, вона розроблена у сфері управління передстартовим станом спортсмена. Одним із найактуальніших питань у галузі психорегуляції спортивної діяльності є питання про можливості використання психологічних знань та роль психології у підвищенні ефективності діяльності спортсмена. Адже успішність виступів залежить від фізичного та психічного стану. При однаковій фізичній підготовленості спортсменів вирішальним фактором стає психологічна готовність.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Психологічна підготовка спортсмена повинна забезпечувати оптимальну адаптацію до тренування та змагань, навантажень, а також адаптацію у ширшому значенні цього терміну – мається на увазі адаптація до соціальних умов спортивної діяльності, що особливо характерно для спортивних ігор. І тут у систему психофізіологічної підготовки включаються методи цілеспрямованого формування системи установок, і навіть формування у спортсмена «внутрішніх психологічних опор».

У зв'язку з цим значно розширюється спектр психологічного вивчення суб'єкта спорту. Відповідно, розширюється спектр психологічного пізнання світу діяльності у сфері спорту. У будь-якому конкретному дослідженні, незалежно від об'єкта та предмета, необхідно пізнання психологічних факторів, психологічних закономірностей та психологічних механізмів управління тим чи іншим явищем у спорті. Саме в цьому випадку відбувається справжнє поєднання (інтеграція) пізнавальної та конструктивної функцій пізнання, що має прикладну спрямованість.

Сучасний спорт як об'єкт і предмет психологічного вивчення характеризується трьома основними чинниками: підвищенням ідеологічної ролі, підвищенням соціальної ролі та загальною інтенсифікацією з урахуванням науково-технічних досягнень у розвитку всієї культури спорту. Безумовно, це призводить до посилення психологічних вимог до людини – суб'єкта спорту та його професійної діяльності та, зрештою, до зростання ролі та практичної значущості самої наукової дисципліни. У цьому значно розширилася основна проблематика психології спорту.

Ключові слова: емоційні стани, мотиви спортивної діяльності, психорегуляція, функціональні стани.

Gerasymova Inna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Transactional Analyst, Scientific-and-Research Instituteof Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, tel.: (095) 512-33-71, https://orcid.org/0000-0003-3981-1428

Gerasimova Natalia Eugenievna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific-and-Research Institute of Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, tel.: (095) 512-33-82, https://orcid.org/0000-0001-5455-4891

Sipko Liudmyla Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Scientific-and-Research Instituteof Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, tel.: (067) 769-05-57, https://orcid.org/0000-0003-3884-3217

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

FEATURES OF PSYCHOREGULATION OF FUNCTIONAL STATES IN THE PROCESS OF ATHLETES' TRAINING

Abstract. Full-scale psychological training necessarily includes all aspects and stages of an athlete's training. This includes planning, candidate selection, personality psychodiagnostics, the formation of long-term motivation, setting long-term and short-term goals, modeling competition conditions, correction of the emotional-volitional sphere, training in mental self-regulation and ideomotor training, updating the psychological component of physical, technical, psychohygiene and recovery, forming an existential space for self-realization, psychological control of the state at all stages of an athlete's training, awareness of the results of activity and a number of other specific problematic aspects. And all this must be based on a serious theoretical and methodological basis. The problem of psychoregulation in sports is one of the current problems due to the high significance of the psychological factor in sports activities.

Psychoregulation is the subject of research by a number of sports psychologists and, mainly, it is developed in the field of managing the pre-starting state of an athlete. One of the most pressing issues in the field of psychoregulation of sports activities is the question of the possibilities of using psychological knowledge and the role of psychology in increasing the effectiveness of an athlete's activity. After all, the success of performances depends on the physical and mental state. With the same physical fitness of athletes, psychological readiness becomes the decisive factor.

The psychological preparation of an athlete should ensure optimal adaptation to training and competitions, loads, as well as adaptation in the broader sense of this term - this means adaptation to the social conditions of sports activities, which is especially characteristic of sports games. And here the system of psychophysiological training includes methods of purposeful formation of a system of attitudes, and even the formation of "internal psychological supports" in an athlete.

In this regard, the spectrum of psychological study of the subject of sports is significantly expanding. Accordingly, the spectrum of psychological knowledge of the world of activities in the field of sports is expanding. In any specific study, regardless of the object and subject, it is necessary to know psychological factors, psychological patterns and psychological mechanisms of managing a particular phenomenon in sports. It is in this case that a true combination (integration) of cognitive and constructive functions of cognition occurs, which has an applied orientation.

Modern sport as an object and subject of psychological study is characterized by three main factors: an increase in the ideological role, an increase in the social role and a general intensification taking into account scientific and technical achievements in the development of the entire culture of sports. Of course, this leads

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

to increased psychological requirements for a person - a subject of sports and his professional activities and, ultimately, to an increase in the role and practical significance of the scientific discipline itself. In this, the main issues of sports psychology have significantly expanded.

Keywords: emotional states, motives for sports activity, psychoregulation, functional states.

Постановка проблеми. Психорегуляція у спорті представляється сьогодні як науковий напрямок у спортивній психології. Її основна мета – формування особливого психічного стану, що сприяє найповнішому використанню спортсменом свого потенціалу, накопиченого на тренуваннях. Це завдання досягається завдяки спеціальним центрально-мозковим перебудовам, що створює таку інтегративну діяльність організму, яка найбільш раціонально спрямовує можливості спортсмена на вирішення конкретних завдань.

Психорегуляція розглядається у двох аспектах:

1) як здатність спортсмена керувати своїми думками, почуттями, діями;

2) як діяльність спортсмена щодо використання засобів психорегуляції на тренуваннях та змаганнях, що сприяють оптимальному прояву власних фізичних та технічних можливостей [1].

Одним із найактуальніших питань у галузі психорегуляції спортивної діяльності є питання про можливості використання психологічних знань та ролі психології у підвищенні ефективності діяльності спортсмена. Адже успішність виступів залежить від фізичного та психічного стану. За однакової фізичної підготовленості спортсменів вирішальним чинником стає психологічна готовність. Нестача волі чи невміння керувати своїми емоціями може звести до нуля результати багаторічних тренувань. І вже настав час, коли технології підготовки спортсменів дозволили наблизитися до меж фізичних можливостей, а психіка стала невичерпним резервом спортивних досягнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень психорегуляції станів під час підготовки спортсменів представляється важливою категорією системи психологічної підготовки спортсменів та вивчається у трьох основних аспектах: як здатність регулювати свій психічний стан в умовах впливу стресогенних факторів; як засоби та прийоми регуляції психічного стану; як діяльність спортсмена щодо використання засобів та прийомів психорегуляції за різним призначенням.

Мета статті – дослідження особливостей психорегуляції функціональних станів в процесі підготовки спортсменів.

Виклад основного матеріалу. Функціональні стани людини безпосередньо виражаються в інтенсивності інформаційно-енергетичної взаємодії із середовищем на даний момент. Вони утворюють безперервний ряд від глибокого сну до наднапруженої мобілізації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У психології під функціональним станом розуміють весь інтегральний комплекс початкових параметрів тих функцій, які безпосередньо чи опосередковано зумовлюють виконання діяльності [5].

Вихідним зразком оцінки функціонального стану є стан спокійного (пасивного) неспання (оперативного спокою). За критерієм динаміки стану у процесі праці виділяють стан працездатності (мобілізації, первинної реакції, гіперкомпенсації, компенсації, субкомпенсації, декомпенсації та зриву).

Функціональний стан – це фонова ініціативність нервової системи, в ситуації яка впливає на будь-які поведінкові вчинки тварин і людини. Він вважається спільною, інтегральною характеристикою роботи мозку та представляє інтегральний комплекс початкових характеристик тих якостей та властивостей організму або окремих його систем та органів, які прямо чи опосередковано визначають діяльність людини.

Функціональний стан – це тонічна складова активності окремих систем, органів або цілісного організму, що забезпечує реагування на зовнішні та внутрішні дії. Він залежить від особливостей характеру здійснюваної діяльності, важливості аргументів, які спонукають до виконання певної діяльності, розміру сенсорного навантаження, що досягає високих значень або різко спадає в ситуаціях сенсорної депривації, вихідного ступеня активності нервової системи як відображення попередньої діяльності особистості, особистісних особливостей нервової системи, впливів.

Функціональний стан мозку – це характеристика його активності, що визначається процесами, що здійснюються на різних рівнях. Поняття функціонального стану може відноситися як до окремих нейронів, нервових центрів, так і до всього мозку. Саме слово «стан» характеризує відносну тривалість протікаючих процесів – тонічну складову активності. У регуляції важлива роль належить модулюючій системі стовбура мозку, лімбічним структурам та лобовим відділам кори великих півкуль. Континуум функціональних станів включає 2 стадії неспання та 5 стадій сну.

Функціональний стан людини – це інтегративна характеристика станів людини з точки зору ефективності виконуваної ним діяльності та задіяних у її реалізації систем за критеріями надійності та внутрішньої ціни діяльності.

Розглядаючи види функціональних станів стосовно діяльності, виділяють:

1) стан адекватності всієї системи та кожної ланки, які оптимальні та точно відповідають вимогам діяльності;

2) стан динамічної неузгодженості, у якому система або повністю забезпечує діяльність, або працює на надмірно високому рівні напруги.

Нестача волі чи невміння керувати своїми емоціями може звести нанівець результати багаторічних тренувань. Технології підготовки спортсменів дозволили наблизитися до меж фізичних можливостей, а психіка стала невичерпним резервом спортивних досягнень.

Емоційні стани виникають у процесі життєдіяльності суб'єкта і визначають як рівень інформаційно-енергетичного обміну (як функціонального

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

стану), так і спрямованість поведінки. Наприклад, агресивно-оборонна поведінка провокується емоцією гніву або страху, що активізує, а пасивно-оборонна поведінка – емоцією засмучення або паралізуючого страху. Емоція веселої цікавості стимулює орієнтовно-дослідницьку діяльність і є найбільш адекватним емоційним підгрунттям для розвитку пізнавальних мотивів та інтересів.

Основні емоційні стани, що виділяються у психології:

1) радість (задоволення, веселощі)
2) сум (апатія, смуток, депресія)
3) гнів (агресія, озлоблення)
4) страх (тривога, переляк)
5) здивування (цікавість)
6) огида (зневага, гидливість).

Також емоційні стани описують за критерієм оцінного відображення. При вираженому неузгодженні функціональних станів з умовами та вимогами діяльності говорять про екстремальні стани. При оцінці ступеня відхилення функціонального стану від вихідного виділяють реактивні, прикордонні та патологічні стани. Розрізняють безліч приватних станів (наприклад, втоми, теплової напруги, водного виснаження).

Емоційно-вольова регуляція функціональних станів спортсмена характеризується:

а) яскравими і сильними емоційними переживаннями, які глибоко захоплюють особистість спортсмена і мають величезний вплив на його діяльність; одночасно це вимагає від спортсмена вміння володіти своїми емоціями та протидіяти тим із них, які мають астенічний характер;

б) різноманітність емоційних переживань, що охоплюють найрізноманітніші за якістю емоції – від простих фізичних почуттів, що пов’язані з м'язовою діяльністю, до глибоких моральних почуттів, основою яких є спільність інтересів, згуртовують спортивний колектив у єдине ціле;

в) динамічність емоційних станів під час спортивних змагань, швидкі переходи від одних почуттів до інших, іноді протилежних за своїм характером. Цьому сприяє і динамічність самих спортивних змагань, що проходять з великою інтенсивністю і нерідко супроводжуються швидкими та різкими переходами від поразки до перемоги тощо.

Ефективно себе зарекомендував напрямок з управління емоціями, пов'язаними зі створенням умов життя та діяльності, що дозволяють не доводити себе до крайніх емоційних станів. Йдеться про управління екстенсивною складовою загальної емоційності – емоціогенними ситуаціями.

Перший спосіб – *розподіл емоцій* – полягає в розширенні кола емоціогенних ситуацій, що призводить до зниження інтенсивності емоцій у кожній з них. Необхідність у свідомому розподілі емоцій виникає за надмірної концентрації переживань людини. Нездатність розподіляти емоції може призводити до суттєвого погіршення здоров'я.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Другий спосіб управління емоціями – *зосередження* – необхідний за тих обставин, коли умови діяльності вимагають повної концентрації емоцій на чомусь одному, що має вирішальне значення у певний період життя. У цьому випадку людина свідомо виключає зі сфери своєї активності низку емоціогенних ситуацій, щоб підвищити інтенсивність емоцій у тих ситуаціях, які є для неї найважливішими. Можуть застосовуватись різні життєві прийоми зосередження емоцій.

Третій спосіб управління емоціями – *перемикання* – пов'язане з перенесенням переживань з емоціогенних ситуацій на нейтральні. За так званих деструктивних емоцій (гнів, лють, агресія) необхідна тимчасова заміна реальних ситуацій ілюзорними чи соціально незначущими (за принципом «цапа-відбувайла»).

Якщо ж конструктивні емоції (насамперед інтереси) сконцентровані на дрібницях, ілюзорних об'єктах, то необхідно переключення на ситуації, що мають підвищену соціальну та культурну цінність.

Застосування цих методів управління емоціями вимагає певних зусиль, винахідливості, вигадки. Пошук конкретних прийомів залежить від особистості, її зрілості. Будь-яка довільна дія вимагає для свого здійснення певного, хоча б мінімального, вольового зусилля.

Вольові зусилля відрізняються від м'язових. При будь-якому вольовому зусиллі є м'язові рухи, хоча б у зародковій формі. Але ці рухи не є голоними у вольовому зусиллі, для якого характерний стан внутрішньої напруги. Суб'єктивно вольове зусилля переживається як особливий внутрішній стан, пов'язаний з подолання тієї чи іншої проблеми.

Наявність труднощів є обов'язковою, необхідною умовою для прояву вольового зусилля. Коли людина діє, не зустрічаючи навіть незначних перешкод, у неї, природньо, відсутній внутрішній стан зусилля.

Вольові зусилля:

- завжди мають свідомий характер, будучи пов'язаними з більш-менш ясним усвідомленням мети та очікуваних результатів дії;
- інтенсивність вольових зусиль прямо пропорційна труднощам, які при цьому доводиться долати;
- суб'єктивно вольове зусилля переживається як особливий внутрішній стан, пов'язаний із подоланням тих чи інших труднощів;
- наявність труднощів є обов'язковою, необхідною умовою для прояву вольового зусилля;
- довільна дія вимагає для свого вчинення вольового зусилля;
- для вольового зусилля характерний стан внутрішньої напруги;
- вольові зусилля завжди мають свідомий характер, будучи пов'язаними з більш-менш ясним усвідомленням мети та очікуваних результатів дії;
- вольові зусилля відрізняються від м'язових.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Як і емоційні вольові прояви у спорті мають чітку спрямованість, предметність. Тому основною психологічною рисою мотивів, що спонукають людину займатися спортом, є почуття задоволення, викликане заняттями даним видом спорту і невіддільне від спортивної діяльності. Разом з цим ці мотиви мають складний характер відповідно до складності та різноманіття самої спортивної діяльності і можуть бути поділені наступним чином [4].

Безпосередні мотиви спортивної діяльності:

1) відчутне спортсменом своєрідне почуття задоволення від прояву м'язової активності;

2) естетичне задоволення красою, точністю, спритністю своїх рухів;

3) прагнення проявити себе сміливим та рішучим при виконанні важких та небезпечних вправ;

4) задоволення, що викликається участю у змаганні, що є найважливішою та обов'язковою стороною спорту;

5) прагнення досягти рекордних результатів, довести свою спортивну майстерність, здобути перемогу, хоч би якою складною вона була.

Опосередковані мотиви спортивної діяльності:

1) прагнення стати сильним, міцним, здоровим;

2) прагнення через спорт підготувати себе до практичної діяльності;

3) усвідомлення суспільної важливості спортивної діяльності.

Мотиви спортивної діяльності різноманітні і вони відрізняються динамічним характером, закономірно змінюючи одне одного у процесі тривалих занять спортом.

На підставі спеціального дослідження мотивів спортивної діяльності було встановлено наступну динаміку розвитку мотивів, які спонукають займатися спортом.

Початкова стадія заняття спортом. У цей час мають місце перші спроби включення у спортивну діяльність. Мотиви, що спонукають до цього, характеризуються:

а) дифузністю інтересів до фізичних вправ;

б) безпосередністю;

в) пов'язані з умовою середовища, що сприяють заняттям даним видом спорту;

г) нерідко включають елементи повинності.

Стадія спеціалізації у вибраному виді спорту. На цій стадії мотивами спортивної діяльності є:

а) пробудження та розвиток спеціального інтересу до певного виду спорту;

б) прояв здібностей до цього виду спорту та прагнення їх розвитку;

в) емоційно насичене переживання спортивного успіху та прагнення до його закріплення;

г) розширення спеціальних знань, удосконалення спортивної техніки, набуття вищого ступеня тренованості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ці нові за своєю якістю мотиви характеризуються рядом особливостей. Вони пов'язуються зі спортивною спеціалізацією і з набуттям спортивної кваліфікації.

Разом з тим мотиви стають більш опосередкованими, переносяться із самої спортивної діяльності на її результат, виражаються у прагненні до певного спортивного успіху, рекорду. Безпосередній інтерес до самої спортивної діяльності, звичайно, зберігається і на цій стадії розвитку мотивів, але набуває нових якісних особливостей порівняно з безпосередньою зацікавленістю спортом взагалі.

Спортивна діяльність стає у певний період органічної потребою, потребує свого задоволення; великі фізичні напруження при заняттях спортом перетворюються на своєрідну необхідність.

Стадія спортивної майстерності. На цій стадії мотивами спортивної діяльності є:

а) прагнення підтримати свою спортивну майстерність на високому рівні і досягти ще більших успіхів у спортивній боротьбі, яка стає все більш гострою та складною;

б) прагнення бути прикладом для наслідування молодих спортсменів;

в) прагнення сприяти розвитку даного виду спорту, збагаченню та вдосконаленню його техніки та тактики, потреба передати свій досвід молодим спортсменам [2].

Мотиви спортивної діяльності цієї стадії характеризуються яскраво вираженої соціальної спрямованістю.

Висновки. Щоб ефективно надавати психологічну допомогу у спорті, фахівцю потрібно створити атмосферу довіри та взаєморозуміння, встановити такі відносини зі спортсменом, які дозволять конструктивно впливати на його психіку.

Психологи добре знають, наскільки тонкою і вразливою буває нитка, що пов'язує зі спорсменом, як обережно потрібно будувати психотерапевтичні взаємини, коли немає дрібниць, і будь-який необдуманий жест чи слово може зруйнувати те, що довго і ретельно створювалося.

Психіка спортсмена на відповідальних етапах підготовки та виступів на змаганнях, має підвищену чутливість, тому що людина практично постійно перебуває в екстремальних умовах та передстресовому стані. У тренера є свої завдання, вирішення яких часто вимагає авторитарного тиску на спортсмена і суворої дисципліни, а конкурентність спортивного життя змушує спортсмена виявляти злість, агресивність та інші соціально негативні якості.

У цій ситуації спортивний психолог є своєрідним буфером, віддушиною, допомагаючи спортсмену утриматися на тонкій межі піку підготовленості. Особливо актуальною присутність психолога стає у збірних командах та ігрових видах спорту як зацікавленої, але не бере участь у боротьбі людини.

Так, оволодіння психологічними знаннями та вміннями спочатку узгоджується з уявленнями про їх сутність та значення. Потім вони вклю-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

чаються до конкретних умов навчальної роботи, далі – спортивного тренування, де досвід формується через вивчення та творче перетворення.

Якість знань і умінь, рівень професійної спрямованості особистості залежать від активності спортсменів, їхнього прагнення досягти освіченості, психологічної компетенції. Цьому сприяють такі умови навчання, як:

1) реалізація освітнього процесу на всіх рівнях і щаблях системи;

2) використання мікро та макроетапів;

3) організація психологічної допомоги, вивчення особливостей спортсменів, контроль за їх психологічним здоров'ям;

4) індивідуальний підхід;

5) застосування методів та засобів навчальної, педагогічної, тренувальної, навчально-змагальної, змагальної та післязмагальної діяльності, психологічної корекції та консультування.

Найменшою частиною технологічної структури психологічної освіти є мікроетап. Кожен мікроетап має особливу схему навчання фрагмента навчальної інформації:

1) повідомлення знань;

2) формування умінь на репродуктивному рівні;

3) відпрацювання умінь у навчальних ситуаціях;

4) перехід до практичного використання у навчально-тренувальній діяльності (імітаційне моделювання, аналіз, поточний контроль та оцінка за участю спортсмена);

5) включення умінь до змагальної практики (забезпечення вирішення завдань основної діяльності, перевірка та оцінка рівня засвоєння, формування індивідуального стилю діяльності);

6) психологічна корекція, формування спеціальних властивостей особистості, розвиток діяльнісних якостей (відновні заходи, розвиток психічних можливостей, корекція особистості, досягнення мікроінсайту в галузі освоєння знань та умінь, формування спортивного характеру, усунення недоліків, розвиток переваг).

Література:

1. Coaches Guide to Sport Psychology, by Rainer Martens. 1987.
2. Cox, R. (2007). Sport Psychology: Concepts and Applications. New York: McGraw-Hill.
3. Poolton, J., Maxwell, J., Masters, R., & Raab, M. (2006). Benefits of an external focus of attention: Common coding or conscious processing? Journal of Sport Sciences, 24(1), 89-99.
4. Motivation in Sport and Exercise, by Glyn C. Roberts. 1992.
5. Sport Psychology Interventions, by Shane M. Murphy. 1994

References:

1. Coaches Guide to Sport Psychology, by Rainer Martens. 1987.
2. Cox, R. (2007). Sport Psychology: Concepts and Applications. New York: McGraw-Hill.
3. Poolton, J., Maxwell, J., Masters, R., & Raab, M. (2006). Benefits of an external focus of attention: Common coding or conscious processing? Journal of Sport Sciences, 24(1), 89-99.
4. Motivation in Sport and Exercise, by Glyn C. Roberts. 1992.
5. Sport Psychology Interventions, by Shane M. Murphy. 1994

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.9-376

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1391-1402

Горбенко Світлана Леонідівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології навчально-наукового інституту права та психології, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, тел.: (050) 694-66-14, https//orcid.org/0000-0003-1276-7105

Хохліна Олена Петрівна доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії консультативної психології та психотерапії, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, тел.: (066) 750-26-62, https//orcid.org/0000-0002-2126-5011

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОРЕКЦІЇ РОЛЬОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ЗАСОБУ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. Проблема корекції рольової поведінки дітей з особливими освітніми потребами є одна з найактуальніших з огляду на важливість підвищення ефективності їх адаптації до оточуючого середовища. Стаття розкриває умови спеціального психолого-педагогічного впливу на дитину з особливими освітніми потребами щодо цілеспрямованого розвитку її рольової поведінки. Результатом такого впливу є становлення у дитини вмінь і навичок виконання соціальних ролей, які є показником її адаптації до умов життєдіяльності у суспільстві.

Умовою корекції рольової поведінки є реалізація певних напрямів, а саме поетапне становлення змістового, емоційно-мотиваційного та поведінкового компонентів рольової поведінки, особистісно-прийнятого характеру виконання ролей, спрямованості рольової поведінки на підтримку і налагодження стосунків у групі та на розв'язання завдань, поставлених перед групою, і позитивного ставлення до членів малої групи. Напрями корекції рольової поведінки відповідають вимогам освітніх закладів та сприяють підвищенню рівня адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

Організація роботи з корекції рольової поведінки базується на загальних і спеціальних принципах навчально-виховного процесу, використанні спеціально розроблених занять на основі системи рольових ігор різних типів (опис, демонстрування, тренування, відображення і сенсибілізація), що враховуватиме наявність у дітей різних рівнів та особливостей рольової поведінки.

Перспектива подальшого дослідження проблеми вбачається у розробці корекції рольової поведінки дітей з особливими освітніми потребами, враховуючи інший склад рольового набору, більш широкий діапазон показників аналізу тощо.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, діти з ментальними порушеннями, діти з розладами аутичного спектру, соціалізація, адаптація, корекція, розвиток, рольова поведінка, рольові ігри.

Gorbenko Svitlana Leonidivna Candidate of psychological sciences, Docent, Docent of the Department of Psychology of Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of National Academy of Internal Affairs, Kyiv, tel.: (050) 694-66-14, https//orcid.org/0000-0003-1276-7105

Khokhlina Olena Petrivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, leading researcher of the laboratory of counseling psychology and psychotherapy of G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (066) 750-26-62, https//orcid.org/0000-0002-2126-5011

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ROLE BEHAVIOR CORRECTION AS A MEANS OF ADAPTATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The problem of correcting the role behavior of children with special educational needs is one of the most urgent in view of the importance of increasing the effectiveness of their adaptation to the environment. The article reveals the conditions of special psychological and pedagogical influence on a child with special educational needs for the purposeful development of his/her role behavior. The result of such an impact is the formation of the child's skills and abilities to perform social roles, which are an indicator of his or her adaptation to the conditions of life in society.

A condition for the correction of role behavior is the implementation of certain areas, namely the gradual formation of the content, emotional, motivational and behavioral components of role behavior, the personally accepted nature of role performance, the focus of role behavior on maintaining and establishing relationships in the group and solving problems assigned to the group, and a positive attitude towards members of a small group. The areas of role behavior correction meet the requirements of educational institutions and contribute to the level of adaptation of children with special educational needs.

The organization of work on the correction of role behavior is based on general and special principles of the educational process, the use of specially designed classes based on a system of role-playing games of various types (description, demonstration, training, reflection and sensitization), which will take into account the presence of different levels and characteristics of role behavior in children.

Prospects for further research of the problem are seen in the development of correction of role behavior of children with special educational needs, taking into account a different composition of the role set, a wider range of analysis indicators, etc.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: children with special educational needs, children with mental disabilities, children with autism spectrum disorders, socialization, adaptation, correction, development, role behavior, role-playing games.

Постановка проблеми. В умовах війни особливого значення набувають психологічні дослідження, які б сприяли адаптації дітей з особливими освітніми потребами. Корекція рольової поведінки у осіб з особливими освітніми потребами передбачає цілеспрямований і планомірний вплив психологів і педагогів на свідомість та поведінку дитини. Мета такого впливу – це формування рольової поведінки відповідно до основних соціальних ролей, тобто тих правил, яких діти мають дотримуватися у закладах освіти. Результатом такого впливу є становлення у дитини вмінь і навичок виконання соціальних ролей, які є показником її адаптації до умов життєдіяльності у суспільстві.

Корекція рольової поведінки стосується усіх категорій дітей з особливими освітніми потребами (ООП), а саме дітей з вадами слуху, порушеннями зору, мовлення, ментальними, аутистичного спектру, затримкою психічного розвитку тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриттю суті проблеми слугував теоретичний аналіз наукових праць таких вчених, як О. М. Вержиховської, С. Л. Горбенко, П. П. Горностая, В. В. Доценко, А. Б. Коваленко, М. Н. Корнєва, А. В. Курєнкової, М. П. Матвєєвої, В. В. Москаленко, Л. Е. Орбан-Лембрик, В. М. Синьова, О. П. Хохліної та ін. [1-12 та ін.]. Виходячи з них, рольову поведінку можна визначити як реальні вчинки людей, опосередковані вимогами і очікуванням оточення, особистісними властивостями людини, її уявленнями про оточуючих людей і про саму себе [5, с.265]. Позитивна рольова поведінка розглядається також і як результат взаємних компромісів між особами, що залежні один від одного і бажають пристосовуватись один до одного [8].

Метою статті є висвітлення результатів визначення теоретичних засад дослідження проблеми корекції рольової поведінки як засобу адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Корекція рольової поведінки як засобу адаптації до оточуючого середовища, освіти відбувається через усвідомлення та ефективне виконання дитиною з ООП соціальних ролей. До основних соціальних ролей належать конвенційні і міжособистісні ролі, які виникають у процесі спілкування [5]. Конвенційні ролі – це стандартизовані ролі, що передбачають певний шаблон поведінки, якого очікують і вимагають оточуючі від дитини в конкретній ситуації. Виконуючи певну конвенційну роль (наприклад, здобувача освіти), діти з ООП мають опановувати свої обов’язки, визначені роллю, та реалізовувати свої права по відношенню до інших дітей. А для цього важливо знати, розуміти, відтворювати і приймати ці ролі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Одним з найважливіших показників, відповідно до якого розвивається рольова поведінка дітей, є особистісно-прийнятий характер виконання конвенційних ролей [3], суть якого полягає у відповідальному та творчому виконанні правил, окреслених роллю, принциповому ставленні до самого себе і до інших.

Результатом особистісно-прийнятого характеру виконання дітьми конвенційних ролей вбачається досягнення згоди між ними і викладачем, психологом, батьками, і, як наслідок, підвищення ефективності корекційного навчання та виховання, процесу адаптації до групи однолітків, покращення міжособистісних стосунків.

Міжособистісні стосунки визначаються як взаємні орієнтації, які формуються в індивідів у процесі довготривалого спілкування і пов'язані з виконання дітьми міжособистісних ролей, до яких відносяться такі: «лідер», «зірка», «відкинутий», «ізольований», «знехтуваний». Виконання дітьми міжособистісних ролей зумовлене їх неофіційним статусом у групі і залежить від почуттів симпатії і антипатії. Міжособистісні ролі складають другу систему прав і обов'язків, але на відміну від конвенційних ролей (стандартизованих і безособистісних), повністю залежать від індивідуальних особливостей кожної дитини та її почуттів [5].

У своєму дослідженні ми виходили з того, що корекція рольової поведінки дітей з ООП зумовлюється становленням їх позитивної спрямованості. Виконання ролей, яке спрямоване на розв'язання завдань, поставлених перед групою, сприяє кращому здійсненню справи і підвищенню рівня продуктивності діяльності групи. Позитивний характер має і виконання ролей, спрямоване на підтримку та налагодження стосунків у групі [2].

Водночас, корекція рольової поведінки передбачає становлення її компонентів: змістового (формування знань про норми поведінки, які визначаються роллю), емоційно-мотиваційного (формування позитивного ставлення до виконання ролей) та власне поведінкового (формування навичок рольової поведінки) [3].

Основою для корекції рольової поведінки є формування знань щодо правил виконання конвенційних ролей. Цей напрям роботи передбачає засвоєння дітьми з ООП знань про основні правила рольової поведінки, їх деталізацію та безпомилкове трактування, усвідомлення суті цих правил.

Розвиток усвідомленості, адекватності і повноти знань про правила виконання рольової поведінки є основою вироблення позитивного ставлення дітей з ООП до своїх обов'язків, підвищення стійкості та дієвості їх рольової поведінки. При формуванні емоційно-мотиваційного компонента ми виходили з того, що діти мають приймати правила виконання рольової поведінки, бути зацікавленими їх сутністю та мати на них позитивні реакції. Пристосування дітей до вимог або групових стандартів обов'язково включає внутрішню згоду з самим собою. Для цього формується усвідомлення значущості кожної ролі для групи і для суспільства загалом [2, 3].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Наступною складовою роботи з корекції рольової поведінки є застосування знань про правила виконання конвенційних ролей у поведінці дітей. Психологічні механізми вироблення вмінь і навичок відповідають соціально-психологічним механізмам соціалізації особистості [12]: ідентифікація (процес ототожнення особистості з певними людьми, що допомагає усвідомити норми і форми поведінки), імітація (процес усвідомленого копіювання поведінки з певних умов), навіювання (процес неусвідомленого відтворення особистістю досвіду, почуттів і психічних станів тих людей, з якими вона спілкується), соціальна фасилітація (стимулюючий вплив одних людей на діяльність інших).

У дітей з ООП спостерігається розбіжність між практичною реалізацією рольової поведінки і результатами її усвідомлення. Тому робота, яка передбачає застосування дітьми правил виконання конвенційних ролей в практичній діяльності, є важливою. Як зазначає О.П.Хохліна, доланню розбіжностей сприяє спеціальне, певною мірою розведене у часі з практичною діяльністю, становлення усвідомленості рольової поведінки [12].

Важливим напрямом психолого-педагогічної роботи педагогів, психологів є керування спілкуванням дітей, у процесі якого відбувається сприймання ними один одного, обмін інформацією як між самими дітьми, так і між дітьми та педагогом (психологом, батьками), взаємодія та взаємовплив. Взаєморозуміння між дітьми також має формуватися на основі знань про систему конвенційних символів, зокрема, про мову (систему фонетичних і письмових символів), вираз обличчя, жести. Діти за допомогою педагогів (психологів, батьків) привчаються до виконання приміром такого правила: основою доброзичливих відносин є щира посмішка, добре слово і співчутливий погляд [9].

Слід додати, що корекція рольової поведінки дітей з ООП, на нашу думку, успішно протікає при їх включенні у цілеспрямовану спільну діяльність. Співробітництво, взаємодопомога, виконання певних ролей і функцій при досягненні спільної мети, зміна їх в разі потреби дають можливість дітям реалізуватися, стверджуватися, засвоювати нові суспільні норми і перетворювати їх у внутрішні регулятори поведінки. Спільна діяльність має відповідати певним вимогам [7]:

1. Цілі діяльності мають бути зрозумілими і привабливими для дітей з ООП, щоб їх діяльність набула позитивної мотивації.

2. Кожна дитина має усвідомлювати, що від її особистісного внеску залежить успішне досягнення мети всього колективу, на основі чого взаємини будуються за моральними нормами.

3. Діяльність бажано організовувати таким чином, щоб в ній брали участь декілька колективів. Організація спільної діяльності сприяє доланню внутрішньо колективної конкуренції і глибшому усвідомленню дітьми суспільного значення результатів їх діяльності.

4. Самоорганізація діяльності у групі є фактором виховного впливу колективу з метою формування рольової поведінки кожної дитини.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Отже, найважливішим завданням нашого дослідження було визначення та апробація психолого-педагогічних напрямів корекції рольової поведінки у дітей з ООП. В основу розробки методики корекції покладалось розуміння суті, складових, характеристик рольової поведінки. Відповідно до цього, корекція рольової поведінки здійснюється за напрямами:

1) засвоєння знань про правила виконання конвенційних ролей; формування позитивного ставлення до виконання конвенційних ролей; застосування знань про ці правила в рольовій поведінці;

2) формування особистісно-прийнятого характеру виконання ролі;

3) формування спрямованості рольової поведінки на підтримку і налагодження стосунків у групі та на розв'язання завдань, поставлених перед групою;

4) формування позитивного ставлення до членів малої групи.

Організація психолого-педагогічної роботи корекції рольової поведінки у дітей з ООП базується на загальних та спеціальних принципах навчально-виховного процесу: корекційно-розвивальної спрямованості, систематичності і послідовності, наступності і безперервності, цілісності, доступності, поєднання вимогливості і поваги до особистості, диференціації та індивідуалізації на основі врахування особливостей психофізичного розвитку дітей, їх вікових можливостей, особистісно-розвивального спілкування, опори на співпереживання, систематичного аналізу вихованцем власних і чужих вчинків [1].

Вивчення проблеми показало, що необхідною умовою для успішного виконання конвенційних і міжособистісних ролей, різноманітних актів взаємодії між людьми є «прийняття ролі іншого», тобто вміння глянути на себе очима партнера [5]. Подібним чином побудовані рольові ігри, які є засобом соціалізації особистості в результаті засвоєння та виконання нею соціальних ролей. У результаті вивчення проблеми ми дійшли висновку, що для корекції рольової поведінки дітей з ООП з урахуванням наведених теоретичних положень найбільш адекватним є застосування рольових ігор відповідно до кожного з визначених нами напрямів роботи.

У результаті проведеного нами дослідження було запропоновано використовувати спеціально розроблені заняття на основі системи рольових ігор, які можуть проводитися в процесі позакласної виховної роботи переважно у фронтальній формі. Але, враховуючи наявність у дітей різних рівнів та особливостей рольової поведінки, бажано використовувати також групову та індивідуальну форми роботи. Змістом рольових ігор визначається суть конвенційних ролей, які виконуються дітьми з ООП в умовах навчання у закладах освіти із спеціальною та інклюзивною формами навчання

У процесі корекції рольової поведінки бажано використовувати різні типи рольової гри [6]. До основних типів рольової гри належать такі: опис, демонстрування, тренування, відображення і сенсибілізація. Суть ігор модифікована відповідно до мети нашого дослідження.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Опис. Суть рольової гри визначається демонстрацією дітьми засвоєних знань щодо правил рольової поведінки, передбачених усіма напрямами роботи. Виконання рольової гри потребує розуміння дітьми з ООП продемонстрованої ситуації чи процесу.

Демонстрування. Суть рольової гри полягає в демонструванні ефективної моделі рольової поведінки при становленні всіх її складових і використовується при здійсненні всіх напрямків роботи.

Тренування. Тренування сприяє виробленняю дітей з ООП навичок рольової поведінки при здійсненні таких напрямів роботи: засвоєння знань про правила виконання конвенційних ролей; застосування знань про ці правила в рольовій поведінці; формування спрямованості рольової поведінки на підтримку і налагодження стосунків у групі чи на розв'язування завдань, поставлених перед групою.

Відображення. Дана рольова гра полягає у відтворенні гравцями рольової поведінки своїх ровесників і використовується для забезпечення третього напряму роботи, зокрема під час практичного застосування знань про правила виконання конвенційних ролей.

Сенсибілізація. Суть рольової гри визначається підвищенням чутливості дітей до особистісних вчинків та вчинків навколишніх і усвідомленням почуттів та емоцій, що виникають у процесі гри. Сенсибілізаційні рольові ігри використовуються для забезпечення таких напрямів роботи: формування особистісно-прийнятого характеру виконання ролі; формування спрямованості рольової поведінки на підтримку і налагодження стосунків у групі та на розв'язання завдань, поставлених перед групою; формування позитивного ставлення до членів малої групи (класу).

Підготовка і проведення рольових ігор здійснюються поетапно:

1) розробка сценарію з описом ролей, передбачених грою;
2) введення дітей у ситуацію гри;
3) проведення інструктажу;
4) вибір героїв гри і розподіл ролей;
5) здійснення самої рольової гри;
6) обговорення рольової гри або дебрифінг [3, 6].

1. Розробка сценарію з описом ролей визначається типом рольової гри і напрямом роботи корекції рольової поведінки у дітей з ООП. Тьютор гри враховує контингент дітей та місце гри у структурі освітнього процесу. Для зацікавлення дітей до сценарію вводяться елементи конфлікту. Його тему визначає тьютор. Опис ролі має розкривати її зміст, тобто ті правила, яких діти мають дотримувати у грі. Маленькі і прості ролі тьютор викладає в усній формі, при складній ролі бажано підготувати інструкційні картки з визначенням характеристики персонажу і його дій відповідно до ролі.

2. Введення дітей у ситуацію гри полягає у підготовці їх до рольової гри, тобто активізація уваги та зацікавленні. Цей етап передбачає актуалізацію у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

дітей з ООП досвіду рольової поведінки та опорних знань щодо правил виконання ролей. Участь у грі забезпечується поступовим введенням у ситуацію цієї гри шляхом використання дискусій (спочатку обговорення проблемної ситуації, а потім пропозиція уявити і показати її) або вправ.

3. Інструктаж. Інструктаж проводить тьютор. На цьому етапі діти ознайомлюються з метою рольової гри, її ходом і обговорюють правила виконання кожної ролі. При демонстративній рольовій грі інструктаж не проводиться.

4. Вибір героїв гри, розподіл ролей. Вибір героїв планується заздалегідь, щоб надати усім дітям рівні можливості для участі в різних ролях. Ролі розподіляються незалежно від статі й віку, однак з урахуванням досвіду, отриманого на попередніх заняттях. Це може відбуватися добровільно чи у вигляді гри. Наприклад, хто-небудь з групи називає число 20 і тьютор лічить до 20, починаючи з будь-якої дитини, і вказує на гравця цієї ролі. Учасники відповідно до їх ролей отримують заздалегідь підготовлені матеріали.

5. Основний етап, тобто здійснення рольової гри. На цьому етапі учасники діють відповідно до своїх ролей і отриманої інформації. Рольова гра проводиться різними способами, наприклад, способом «акваріум» – основні гравці збираються в центрі кімнати, а спостерігачі сідають навколо і стежать за грою; способом «паралель» - група розбивається на кілька маленьких груп і вони одночасно розігрують рольову гру. Ця техніка більше приваблює гравців, бо менша кількість спостерігачів стежить за їх інтеракціями.

6. Обговорення гри (дебрифінг). Закінчується рольова гра проведенням дебрифінгу, в якому беруть участь усі діти. Рекомендується відводити для здійснення цього етапу часу вдвічі більше, ніж на саму гру. Дебрифінг охоплює такі моменти: констатація фактів рольової поведінки, які мали місце у грі; аналіз причин певної рольової поведінки, визначення позитивного досвіду і дій, які варто використовувати у повсякденному житті; визначення правил виконання певної ролі.

Узагальнюючи вищезазначене, можна відмітити низку переваг використання рольової гри. Так, рольова гра:

- допомагає учасникам розкрити потаємні почуття;
- допомагає усвідомити власні особистісні проблеми;
- дає можливість диференціювати різні типи поведінки;
- висвітлює динаміку групової взаємодії;
- забезпечує швидкий взаємозв’язок між учасниками;
- уможливлює контроль змісту і теми гри з боку групи;
- зменшує дистанцію між навколишнім світом і вихованцем;
- змінює установки учасників;
- вчить контролювати власні почуття і емоції;
- вчить спостерігати за іншими дітьми і підмічати їх та свої позитивні і негативні сторони рольової поведінки тощо.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Слід зауважити, що у процесі рольових ігор використовуються найважливіші методи навчально-виховного впливу – організації діяльності та засвоєння досвіду суспільної поведінки (педагогічної вимоги, громадської думки, створення вихованих, в т.ч. емоційно збагачених, ситуацій), стимулювання поведінки та діяльності (стимулювання інтересу, заохочення, змагання).

Наведемо приклад заняття (рольової гри) на тему: «Старанно вчитися – головне правило здобувача освіти».

Мета: дати дітям уявлення про конвенційну роль здобувача освіти, розкрити зміст правила - старанно вчитися, підвести до розуміння складових сутності цього правила або вмінь: уважно слухати тьютора (вчителя), виконувати навчальні завдання, відповідати на уроці, не відволікатися, не розмовляти з друзями на уроках, виконувати домашні завдання та бути готовим до уроку.

Хід заняття.

І. Вступна частина.

1. Підготовча бесіда тьютора за планом:

- Для чого ви навчаєтесь у школі?
- Яке головне завдання здобувачів освіти?
- Що означає, на Вашу думку, правило «Старанно вчитися»?
- Що ми з вами будемо робити на наших заняттях? Ми будемо грати в рольові ігри. Кожна рольова гра має «подвійне дно» - передусім сприймається як можливість отримати задоволення, але сенс гри не тільки в цьому. Головне, що вона дає можливість краще пізнати себе й інших та чому-небудь навчитися.
- Яку користь це нам принесе? Ми зможемо краще зрозуміти, що знаємо і не знаємо, свої почуття і бажання; навчимося так себе поводити та виявляти свої почуття, щоб інші нас краще розуміли; щоб менше конфліктувати, тому що зрозуміємо інших людей і до того ж весело проведемо наше заняття.

2. Вправа-розминка «Складові правила».

Опис вправи: група встає в коло. Тьютор бере в руки м’ячик і пояснює правила гри: «Той, у кого в руках знаходиться м’ячик, має сказати що означає для нього «старанно вчитися» і швидко перекидає м’ячик іншому гравцю» (уважно слухати тьютора (вчителя), виконувати навчальні завдання, відповідати на уроці, не відволікатися, не розмовляти з друзями на уроках, виконувати домашні завдання та бути готовим до уроку).

ІІ. Основна частина.

1. Рольова гра «Урок».

Опис рольової гри: діти грають «у школу». Гра проводиться поетапно: введення дітей у ситуацію гри (тьютор актуалізує рольовий досвід та опорні знання щодо рольової поведінки на уроці); інструктаж (здійснюється ознайомлення з метою рольової гри і обговорюються правила виконання кожної ролі (вчителя, директора, психолога, вихователя, здобувача освіти); вибір героїв гри та розподіл ролей (він може бути добровільним чи у вигляді

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

гри); здійснення рольової гри (активні учасники діють відповідно до своїх ролей і отриманої інформації) та обговорення гри (гравці висловлюють свої думки з приводу рольової поведінки інших учасників гри, констатують позитивні і негативні моменти).

ІІІ. Заключна частина.

1. Зачитування головного правила конвенціональної ролі здобувача освіти «Старанно вчитися».

2. Гра «Я старанно навчаюсь».

Опис гри: тьютор починає речення «Я старанно навчаюсь тому, що...», а діти по черзі закінчують його.

3. Тьютор озвучує висновок у формі визначення правила «Старанно вчитися» конвенційної ролі здобувача освіти і його складових компонентів: завжди бути готовим до уроку, уважно слухати і розуміти вчителя, активно працювати на уроці, не відволікатися, не розмовляти з друзями, правильно виконувати домашні завдання, бути ввічливим.

У процесі спостереження за дітьми під час корекції рольової поведінки було виявлено, що певне покращення їх знань відбувається вже на першому занятті з першого напряму роботи - засвоєння знань про правила виконання конвенційних ролей. Цьому значною мірою сприяло зацікавлене ставлення дітей до занять, які проводились. Кожне наступне заняття з інших напрямів роботи логічно доповнювало попереднє, забезпечуючи повноту розвитку у дітей рольової поведінки. Особливо це виявлялось на етапах активізації знань дітей і при проведенні дебрифінгів після рольових ігор.

Висновки. Проблема корекції рольової поведінки дітей з особливими освітніми потребами є одна з найактуальніших з огляду на важливість підвищення ефективності їх адаптації до оточуючого середовища, освіти. Умовою корекції рольової поведінки є реалізація певних напрямів, а саме поетапне становлення змістового, емоційно-мотиваційного та поведінкового компонентів рольової поведінки, особистісно-прийнятого характеру виконання ролей, спрямованості рольової поведінки на підтримку і налагодження стосунків у групі та на розв’язання завдань, поставлених перед групою, і позитивного ставлення до членів малої групи. Напрями корекції рольової поведінки відповідають вимогам освітніх закладів та сприяють підвищенню рівня адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

Організація роботи з корекції рольової поведінки базується на загальних і спеціальних принципах навчально-виховного процесу, використанні спеціально розроблених занять на основі системи рольових ігор різних типів (опис, демонстрування, тренування, відображення і сенсибілізація), що враховуватиме наявність у дітей різних рівнів та особливостей рольової поведінки.

Перспектива подальшого дослідження проблеми вбачається у розробці корекції рольової поведінки дітей з особливими освітніми потребами, враховуючи інший склад рольового набору, більш широкий діапазон показників аналізу тощо.

Література:

1. Вержиховська О. М. Формування моральних якостей у розумово відсталих молодших школярів у позакласній виховній роботі: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. К., 2001. 20 с.
2. Горностай П. П. Рольова компетентність як умова гармонійного життєвого світу особистості. *Психологічні перспективи.* 2004.. № 6. С.23-35.
3. Горбенко С. Л. Рольова поведінка у зв'язку із соціалізацією особистості. *Нові технології навчання.* 2019. № 92. С.77-83.
4. Доценко В. В. Значення рольової поведінки у професійній діяльності працівників поліції. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*: тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 5 квітня 2018). 2018. С. 159-163.
5. Корнєв М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія: Підручник. К., 1995. 304 с.
6. Курєнкова А. В. Сюжетно-рольові ігри соціального спрямування для дітей з інтелектуальними порушеннями старшого дошкільного віку: методичний посібник. Суми, 2020. 111с.
7. Москаленко В. В. Соціальна психологія: Підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Навч. посібник. К.: Академвидав, 2003. 448 с.
9. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини: Підручник. К.: Знання, 2008. 359 с.
10. Хохліна О. П, Горбенко С. Л. Психологічні аспекти проблеми стресу у дітей з розладами аутичного спектру. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). № 3 (37). 2024. С. 1035 – 1047.
11. Хохліна, О. П., Горбенко, С. Л. Емоційно-мотиваційна готовність підлітків з ментальними порушеннями до виконання конвенційних ролей. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: педагогіка. 2024. № 5.
12. Хохліна О.П. Психолого-педагогічне забезпечення соціалізації дитини в освітньому закладі: теоретичний аспект проблеми. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. Том XI. Соціальна психологія. Вип. 6. Книга П. С. 416-424.

References:

1. Verzhykhovska O. M. (2001) Formuvannia moralnykh yakostei u rozumovo vidstalykh molodshykh shkoliariv u pozaklasnii vykhovnii roboti [Formation of moral qualities in mentally retarded younger schoolchildren in extracurricular educational work]: *Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk:* 13.00.03. K., 20 s. [in Ukrainian].
2. Hornostai P. P. (2004) Rolova kompetentnist yak umova harmoniinoho zhyttievoho svitu osobystosti [Role competence as a condition for a harmonious life world of an individual]. *Psykholohichni perspektyvy*. № 6. S.23-35. [in Ukrainian].
3. Horbenko S. L. (2019) Rolova povedinka u zviazku iz sotsializatsiieiu osobystosti [Role behavior in connection with the socialization of the individual]. *Novi tekhnolohii navchannia*. № 92. S.77-83. [in Ukrainian].
4. Dotsenko V. V. (2018) Znachennia rolovoi povedinky u profesiinii diialnosti pratsivnykiv politsii [The importance of role behavior in the professional activities of police officers]. *Psykholohichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy*: tezy dopovidei vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kharkiv, 5 kvitnia 2018). S. 159-163. [in Ukrainian].

5. Kornev M. N., Kovalenko A. B. (1995) Sotsialna psykholohiia [Social psychology]: Pidruchnyk. K., 304 s.

6. Kurienkova A. V. (2020) Siuzhetno-rolovi ihry sotsialnoho spriamuvannia dlia ditei z intelektualnymy porushenniamy starshoho doshkilnoho viku [Social role-playing games for children with intellectual disabilities of older preschool age]: metodychnyi posibnyk. Sumy, 111 s. [in Ukrainian].

7. Moskalenko V. V. (2005) Sotsialna psykholohiia [Social psychology]: Pidruchnyk. K.: Tsentr navchalnoi literatury, 624 s. [in Ukrainian].

8. Orban-Lembryk L.E. (2003) Sotsialna psykholohiia [Social psychology]: Navch. posibnyk. K.: Akademvydav, 448 s. [in Ukrainian].

9. Synov V. M., Matvieieva M. P., Khokhlina O. P. (2008) Psykholohiia rozumovo vidstaloi dytyny [Psychology of a mentally retarded child]: Pidruchnyk. K.: Znannia, 359 s. [in Ukrainian].

10. Khokhlina O. P, Gorbenko S. L. (2024) Psykholohichni aspekty problemy stresu u ditei z rozladamy autychnoho spektru [Psychological aspects of the problem of stress in children with autism spectrum disorders]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky* (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Medytsyna»). № 3 (37). S. 1035 – 1047. [in Ukrainian].

11. Khokhlina, O. P., Gorbenko, S. L. (2024) Emotsiino-motyvatsiina hotovnist pidlitkiv z mentalnymy porushenniamy do vykonannia konventsiinykh rolei [Emotional and motivational readiness of adolescents with mental disorders to perform conventional roles]. *Problemy suchasnykh transformatsii.* Seriia: pedahohika, № 5. [in Ukrainian].

12. Khokhlina O.P. (2013) Psykholoho-pedahohichne zabezpechennia sotsializatsii dytyny v osvitnomu zakladi: teoretychnyi aspekt problemy [Psychological and pedagogical support for the socialization of a child in an educational institution: a theoretical aspect of the problem]. *Aktualni problemy psykholohii*: zb. nauk. pr. Instytutu psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy. Kirovohrad: Imeks-LTD, Tom KhI. Sotsialna psykholohiia. Vyp. 6. Knyha P. S. 416-424. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.944.4:616.89

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1403-1414

Діхтяренко Світлана Юріївна кандидат психологічних наук, доцент, Уманський державний педагогічнийуніверситет імені Павла Тичини, м. Умань, https//orcid.org/0000-0003-4506-1221

Горбачук Григорій Борисович перший заступник начальника, Головне управління ДСНС України у Вінницькій області, м. Вінниця, https//orcid.org/0009-0008-6642-9172

РЕЗУЛЬТАТИ АПРОБАЦІЇ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СПІВРОБІТНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ З РОЗВИТКУ ЇХНЬОЇ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОЛЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Результативність та ефективність діяльності співробітників підрозділів ДСНС України залежить від низки чинників: від рівня загальної та спеціальної підготовки, ступеня розвитку професійно значущих психологічних і психофізіологічних якостей, однією з яких є стресостійкість. Метою формувального експерименту було перевірити припущення про те, що підвищення рівня стресостійкості у співробітників підрозділів ДСНС України за допомогою проведення комплексу заходів із психологічної підготовки, зокрема і навчання їх прийомам саморегуляції призведе до підвищення ефективності колективної діяльності.

У межах формувального експерименту з особовим складом підрозділів ДСНС України, що увійшли до складу експериментальної групи, передбачалося проведення протягом календарного року комплексу заходів із психологічної підготовки відповідно до розробленої програми, реалізація якої планувалася під час заходів із професійного навчання та психологічного забезпечення професійної діяльності. Із співробітниками підрозділів, що увійшли до експериментальної групи, було проведено комплекс заходів із психологічної підготовки, зокрема і навчання їх прийомам саморегуляції.

Аналіз результатів колективної діяльності співробітників підрозділів, що увійшли до складу експериментальної та контрольної груп, дозволив зробити висновки про доцільність застосування розробленого комплексу заходів із психологічної підготовки та його позитивний вплив на ефективність колективної діяльності співробітників підрозділів ДСНС України. Розвиток стресостійкості у них є можливим під час проведення цілеспрямованої психологічної підготовки, що здійснюється у межах повсякденної діяльності та професійного навчання і безпосереднього виконання професійних завдань.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

При цьому відбувається розвиток професійно-важливих якостей співробітників, розвивається їхній професіоналізм, а систематичний вплив на структурні компоненти стресостійкості сприяє її розвитку.

Ключові слова: ефективність діяльності; підрозділи ДСНС України; стресостійкість; психологічна підготовка; прийоми саморегуляції; професійне навчання; психологічне забезпечення; професійна діяльность.

Dikhtyarenko Svitlana Yuriivna Candidate of Psychological Sciences, Docent, Uman State Pedagogical Universitynamed after Pavlo Tychyna, https//orcid.org/0000-0003-4506-1221

Gorbachuk Grigory Borysovych First Deputy Head of the Main Directorate of the State Emergency Service of Ukraine in Vinnytsia region, Vinnytsia, https//orcid.org/0009-0008-6642-9172

THE RESULTS OF TESTING THE PROGRAMME OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF THE SSNS OF UKRAINE EMPLOYEES TO DEVELOPMENT THEIR STRESS RESISTANCE AND INCREASE THE EFFICIENCY OF COLLECTIVE ACTIVITY

Abstract. The effectiveness and efficiency of the SES of Ukraine employees depends on a number of factors: the level of general and special training, the degree of development of professionally important psychological and psychophysiological qualities, one of which is stress resistance. The purpose of the formative experiment was to test the assumption that increasing the level of stress resistance among employees of the SES of Ukraine through a set of psychological training measures, including teaching them self-regulation techniques, will lead to an increase in the effectiveness of collective activity.

The formative experiment with the personnel of the SESU units included in the experimental group envisaged a calendar year of psychological training in accordance with the developed programme, which was to be implemented during professional training and psychological support of professional activities. The employees of the units included in the experimental group were given a set of psychological training measures, including training in self-regulation techniques.

The analysis of the results of collective activity of the employees of the units included in the experimental and control groups allowed us to draw conclusions about the expediency of applying the developed complex of measures for psychological training and its positive impact on the effectiveness of collective activity of the employees of the SES of Ukraine. The development of stress resistance in them is possible during targeted psychological training, which is carried out within the framework of daily activities and professional training and direct performance of professional tasks. At the same time, there is a development of

professionally important qualities of employees, their professionalism develops, and systematic influence on the structural components of stress resistance contributes to its development.

Keywords: performance; units of the SES of Ukraine; stress resistance; psychological training; self-regulation techniques; professional training; psychological support; professional activity.

Постановка проблеми. Вивчення та впровадження розробок, пов'язаних із досягненням стійкості до стресорів і стресу (від професій екстремального профілю до соціонічних видів діяльності), призвело до розуміння необхідності створення «антистрес-екології» професійного та життєвого середовищ [1; 3; 4; 5 та ін.]. Результативність та ефективність діяльності співробітників підрозділів ДСНС України залежить від низки чинників: від рівня загальної та спеціальної підготовки, ступеня розвитку професійно значущих психологічних і психофізіологічних якостей, однією з яких є стресостійкість. Спираючись на це твердження та отримані під час констатувального експерименту результати, подальшим завданням дослідження було визначено організацію та проведення формувального експерименту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку багатьох українських дослідників (В.М. Крайнюк, О.Д. Сафін, О.М. Сорока, О.В. Тімченко, Н.В. Онищенко, В.І. Осьодло та ін.), стресостійкість, будучи одним із видів психологічної стійкості, є в основі формування та збереження ментального, психічного і фізичного здоров’я людини, а також є одним із детермінант, що зумовлюють розвиток психологічної готовності до самої професійної діяльності та підвищення її ефективності.

Мета статті – презентація та обговорення основних результатів апробації програми психологічної підготовки співробітників ДСНС України з розвитку їхньої стресостійкості та підвищення ефективності колективної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Метою формувального експерименту було перевірити припущення про те, що підвищення рівня стресостійкості у співробітників підрозділів ДСНС України за допомогою проведення комплексу заходів із психологічної підготовки, зокрема і навчання їх прийомам саморегуляції призведе до підвищення ефективності колективної діяльності [2]. Для проведення формувального експерименту було обрано експериментальний план для двох рандомізованих груп із попереднім і підсумковим тестуванням (табл. 1).

Вибір зумовлювався тим, що цей план доволі часто застосовується у психологічних експериментах і непогано проявив себе особливо під час проведення емпіричних досліджень у психології розвитку, яка вивчає процес формування та розвитку нових психічних утворень, що не суперечить окресленій гіпотезі дослідження.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1

План для двух рандомізованих групп із попереднім і підсумковим тестуваннями

Експериментальна група	R	Q1	X	Q2
Контрольна группа	R	Q3		Q4

Примітка: R – рандомізація, X – вплив, Q_1 - попереднє тестування ЕГ, Q_2 – підсумкове тестування ЕГ, Q_3 - попереднє тестування КГ, Q_4 – підсумкове тестування КГ.

У межах формувального експерименту з особовим складом підрозділів ДСНС України, що увійшли до складу експериментальної групи, передбачалося проведення протягом календарного року комплексу заходів із психологічної підготовки відповідно до розробленої програми, реалізація якої планувалася під час заходів із професійного навчання та психологічного забезпечення професійної діяльності. При описі експериментального плану використовувалася символізація, запропонована Д.Кемпбеллом.

Спираючись на аналіз компонентів стресостійкості, чинників та умов її підвищення, а також форм і методів саморегуляції, було розроблено програму психологічної підготовки із підвищення стресостійкості. Програма умовно поділяється на три етапи: підготовчий етап, етап проведення, етап оцінювання. На першому етапі фахівець психологічного забезпечення має провести комплекс діагностичних заходів, спрямованих на визначення рівня стресостійкості співробітників підрозділів, а також підготувати рекомендації їхнім керівникам. Другий етап реалізується на трьох рівнях у межах теоретичної та практичної підготовки, кожна з яких має свою цільову установку. Якщо у першому випадку мета підготовки полягає у розширенні у співробітників знань про власні психологічні особливості, пізнанні природи стресів, усвідомленні та осмисленні власного внутрішнього світу, то у другому мета практичної підготовки полягає у розвитку навичок і вмінь, необхідних для здійснення професійної діяльності у нестандартних ситуаціях, у навчанні співробітників способів саморегуляції, а також у корекції деяких їхніх особистісних якостей. Алгоритм реалізації програми психологічної підготовки із підвищення рівня стресостійкості співробітників підрозділів з метою підвищення ефективності їхньої колективної діяльності подано у табл. 1.

У реальних умовах діяльність співробітників підрозділів ДСНС України є жорстко регламентованою різними документами, на підставі яких здійснюється її планування. У зв'язку з цим і виходячи зі змісту етапів, програму психологічної підготовки, спрямованої на оптимізацію рівня стресостійкості співробітників з метою підвищення ефективності їхньої колективної діяльності, запропоновано включити до основних заходів, які проводяться у підрозділі. Так, частина програми, яку реалізує фахівець з психологічного забезпечення у підрозділах, включених до експериментальної групи, має бути реалізована на початку і наприкінці календарного року.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1

Схема програми психологічної підготовки співробітників підрозділів ДСНС України

Етапи психологічної підготовки та їхній зміст	Суб`єкти психологічної підготовки
Підготовчий етап: діагностика рівнів стресостійкості, підготовка рекомендацій керівникам підрозділів	спеціаліст з психологічного забезпечення
Етап проведення: *перший рівень:* проведення лекційних занять; навчання прийомам саморегуляції; проведення тренінгу	спеціаліст з психологічного забезпечення
другий рівень: проведення занять з оперативно-бойової підготовки з моделюванням психогенних чинників оперативно-службової діяльності	керівники підрозділів та їхні заступники
третій рівень: самостійна робота з підвищення стресостійкості за допомогою прийомів саморегуляції	співробітники
Етап оцінки: оцінка динаміки рівня стресостійкості	спеціаліст з психологічного забезпечення

Це дозволить пов'язати його діяльність із діяльністю посадових осіб підрозділу у межах періоду навчання, крім того дозволить вчасно підготувати рекомендації для зазначених посадових осіб для проведення занять під час професійного навчання. Фахівцем з психологічного забезпечення на початку року проводяться заходи, окреслені у змісті першого етапу та першого рівня другого етапу програми.

Розвиток стресостійкості співробітників підрозділів ДСНС України необхідно проводити у межах цілеспрямованої програми психологічної підготовки, під час реалізації завдань психологічного забезпечення професійної діяльності. Програма психологічної підготовки співробітників підрозділів ДСНС України дозволить успішно вирішити завдання розвитку стресостійкості - здійснити корекцію актуальних індивідуально-психічних особливостей і виробити стійкі навички саморегуляції.

Спираючись на аналіз компонентів стресостійкості, чинників та умов її підвищення, а також форм і методів саморегуляції, пропонується впроваджувати програму психологічної підготовки із підвищення стресостійкості, представлену трьома етапами: підготовчим етапом, етапом проведення, етапом оцінювання.

Програма реалізовувалася у двох підрозділах (1-2), включених до складу експериментальних груп. Усі елементи, прописані у програмі, вчасно реалізовувалися посадовими особами, які мають достатньо високий рівень теоретичної та практичної підготовки у сфері організації та проведення діагностичних заходів і занять за різними напрямами професійної діяльності, та охоплювали одночасно максимально можливу кількість співробітників.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Перед початком реалізації задуму формувального експерименту проведено порівняльний аналіз даних, отриманих під час формувального експерименту у підрозділах, що входили до складу контрольних (3-4) та експериментальних (1-2) груп. Порівняння здійснювалось за показниками методик, що увійшли до одного із трьох чинників стресостійкості, отриманих за результатами факторного аналізу, і показниками ефективності колективної діяльності за нормативно-продуктивним і соціально-психологічним критеріями. Для порівняння експериментальної та контрольної груп між собою використовувався непараметричний, статистичний U-критерій Манна-Уїтні, що дозволив оцінити відмінності між двома незалежними вибірками за рівнем вираженості будь-якої ознаки. Використання цього критерію стало можливим, оскільки було виконано такі умови: вибірки не пов'язані між собою; ознаки у вибірках виміряно кількісно; у кожній із вибірок наявні щонайменше три значення ознаки; наявна дуже мала кількість збігових значень у вибіркових даних.

Співвіднесення середніх рангів показників методик, отриманих під час дослідження, проведеного в експериментальній і контрольній групах, дозволяє зробити попередні висновки про наявні відмінності. Однак отримані значення Z і пов'язані з ним рівні значущості $p>0,05$ за усіма показниками, за винятком показника «Експресивність - практичність» $p=0,028$, не підтверджують статистичної достовірності виявлених відмінностей (табл. 2).

Отже, експериментальна і контрольна групи є майже однаковими між собою і не мають статистично значущих відмінностей за показниками методик використовуваного у дослідженні діагностичного інструментарію, що зумовлює можливість подальшого впливу незалежної перемінної у вигляді запропонованої програми психологічної підготовки відповідно до обраного експериментального плану.

Для визначення змін стресових відчуттів за соматичними, поведінковими та емоційними ознаками було проведено дослідження із використанням опитувальника PSM-25, отримані результати порівняли із результатами констатувального експерименту, наведені у табл. 3.

З наведених даних видно, що у підрозділах знизилася кількість співробітників із високим рівнем стресу та рівнем стресу, вищим за середній, проте збільшилася кількість із середнім рівнем і рівнем, нижчим за середній. Це свідчить про підвищення рівнів стресостійкості. Виявлені рівні стресостійкості було порівняно з результатами, отриманими під час констатувального експерименту (табл. 4).

Виходячи із наведених даних, очевидно, що у групах, які зазнали впливу незалежної перемінної, рівень стресостійкості підвищився. Так, збільшилася кількість співробітників із середнім рівнем стресостійкості, у низки респондентів стресостійкість проявилася на рівні, вищому за середній, із низьким рівнем і рівнем, нижчим за середній не виявлено, не змінилася кількість

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

співробітників із високим рівнем. У контрольній групі також спостерігається збільшення у співробітників рівня стресостійкості, але не настільки значне, як в експериментальній групі.

Таблиця 2

Статистики критерію

№ п/п	Показники	Статистики критерію			
		Статистика U Манна-Уітні	**СтатистикаW Уілкоксона**	**Z**	**Асимптоматична значущість (двостороння)**
1.	Екстраверсія – інтроверсія	1111,000	2386,000	-1,853	0,063
2.	Прихильність – відособленість	1212,000	2491,000	-1,187	0,233
3.	Самоконтроль – імпульсивність	1301,500	2897,500	-0,629	0,531
4.	Емоційна стійкість – емоційна нестійкість	1124,000	2401,000	-1,769	0,075
5.	Експресивність - практичність	1057,500	2332,500	-2,195	0,027
6.	Рівень стресу (PS25)	1267,000	2863,000	-0,853	0,396
7.	Ситуативна тривожність	1203,500	2801,500	-1,256	0,207
8.	Особистісна тривожність	1355,000	2953,000	-0,286	0,774
9.	Емоційна задоволеність (анкета)	1313,000	2586,000	-0,706	0,482
10.	Ефективність діяльності підрозділу	1210,500	2485,500	-1,434	0,153
11.	Емоційна експансія	1365,500	2638,500	-0,229	0,821
12.	Індекс згуртованості	1263,000	2536,000	-0,880	0,377
13.	Соціометричний статус	1124,500	2397,500	-1,823	0,067

Таблиця 3

Рівні стресу, виявлені у співробітників 1-4 підрозділів ДСНС України до і після експеримента

Рівень стресу	1 підрозділ		2 підрозділ		3 підрозділ		4 підрозділ	
	до	після	до	після	до	після	до	після
низький			5	4				
нижче за середній	6	12	1	10	6	8	12	16
середній	66	83	62	75	51	65	82	80
вище за середній	27	5	32	11	42	26	6	4
високий	1				1			

На завершальному етапі реалізації програми психологічної підготовки було здіснене психологічне обстеження з метою отримання результатів застосування обраних методик і проведення порівняльного аналізу для виявлення відмінностей в експериментальній і контрольних групах за

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 4

Рівні стресостійкості співробітників 1-4 підрозділів ДСНС України у контрольних та експериментальних групах до і після експерименту

Рівні стресостікості	1 підрозділ		2 підрозділ		3 підрозділ		4 підрозділ	
	до	після	до	після	до	після	до	після
низький								
нижче за середній	29,6	3,7	26,1		42,9	25	3,6	3,6
середній	70,4	85,2	69,6	82,6	50	64,3	85,7	78,6
вище за середній		11,1		13,0	7,1	10,7	10,7	17,9
високий			4,3	4,3				

допомогою запропонованого вище діагностичного інструментарію.

Для порівняння і виявлення відмінностей у контрольній групі та експериментальній групах на початку формувального експерименту і після використовували непараметричний, статистичний Т-критерій Вілкоксона, що ґрунтується на підрахунку абсолютних відмінностей між парами значень із подальшим їхнім ранжуванням. Використання цього критерію дозволяє зіставити показники, виміряні у двох різних умовах на одній і тій самій вибірці випробовуваних, і встановити спрямованість змін, а також визначити, чи є зсув показників в одному напрямку більш інтенсивним, ніж в іншому.

Візуальне порівняння вихідних даних в експериментальній групі до і після реалізації програми психологічної підготовки виявляє, що значення показників методик різняться, виявляючи велику кількість позитивних і негативних зрушень. Це демонструють і значення величини Z та рівні значущості p, величини яких перебувають у діапазоні 0,02-0,05 (табл. 5).

Відповідно, за $p<0,05$ або $p=0,05$ можна стверджувати про статистично достовірні відмінності, в інших випадках відмінності статистично недостовірні. Так, виявлені відмінності показників «Особистісна тривожність» методики Спілберга-Ханіна (24 негативних зрушення, 5 позитивних, 66 нейтральних) і «Емоційна експансія» Шкали прийнятності (9 негативних зрушення, 14 позитивних, 62 нейтральних) мають рівні значущості $p=0,077$ і $p=0,221$ відповідно, що означає статистичну недостовірність цих відмінностей. В інших випадках статистична достовірність підтверджується.

Аналогічну операцію з порівняння і виявлення відмінностей було проведено із результатами, отриманими у контрольній групі. Тут також виявлено зрушення як позитивні, так і негативні, але співвіднесення значень Z і рівня значущості дозволило виявити відсутність статистично достовірних відмінностей у даній вибірці до і після експерименту (табл. 6).

Після реалізації експериментального плану і задуму формувального експерименту було проведено оцінку відмінностей, отриманих результатів між експериментальною і контрольною групами із використанням непараметричного, статистичного критерію Манна-Уїтні.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 5

Статистики критерію

№ п/п	Показники	Статистики критерію	
		Z	**Асимптоматична значущість (двостороння)**
1.	Екстраверсія – інтроверсія	-2,356	0,017
2.	Прихильність - відособленість	-2,923	0,004
3.	Самоконтроль - імпульсивність	-2,552	0,012
4.	Емоційна стійкість - емоційна нестійкість	-2,959	0,004
5.	Експресивність - практичність	-2,369	0,017
6.	Рівень стресу (PS25)	-2,236	0,024
7.	Ситуативна тривожність	-2,139	0,031
8.	Особистісна тривожність	-1,766	0,075
9.	Емоційна задоволеність (анкета)	-1,987	0,045
10.	Ефективність діяльності підрозділу	-2,819	0,006
11.	Емоційна експансія	-1,225	0,222
12.	Індекс згуртованості	-3,065	0,002
13.	Соціометричний статус	-2,339	0,018

Таблиця 6

Статистики критерію

№ п/п	Показники	Статистики критерію	
		Z	**Асимптоматична значущість (двостороння)**
1.	Екстраверсія – інтроверсія	-1,133	0,256
2.	Прихильність – відособленість	-0,352	0,726
3.	Самоконтроль – імпульсивність	-1,726	0,086
4.	Емоційна стійкість – емоційна нестійкість	-1,857	0,064
5.	Експресивність - практичність	-1,426	0,155
6.	Рівень стреса (PS25)	-1,067	0,286
7.	Ситуативна тривожність	-0,184	0,857
8.	Особистісна тривожність	-1,629	0,104
9.	Емоційна задоволеність (анкета)	-1,001	0,316
10.	Ефективність діяльності підрозділу	-1,225	0,223
11.	Емоційна експансія	-0,567	0,573
12.	Індекс згуртованості	-0,967[c]	0,333
13.	Соціометричний статус	-0,072	0,945

Візуальне порівняння отриманих середніх рангів дозволило висунути припущення про наявні відмінності між вибірками, а співвіднесення Z і рівня значущості, наведене у табл. 7, визначило статистичну достовірність виявлених відмінностей.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 7

Статистики критерію U-критерій Манна–Уітні

№ п/п	Показники	Статистики критерію			
		Статистика U Манна-Уітні	**СтатистикаW Уілкоксона**	**Z**	**Асимптоматична значущість (двостороння)**
1.	Екстраверсія – інтроверсія	1175,400	2451,500	-1,454	0,145
2.	Прихильність – відособленість	1090,000	2686,000	-1,985	0,045
3.	Самоконтроль – імпульсивність	962,000	2556,000	-2,834	0,006
4.	Емоційна стійкість – емоційна нестійкість	1071,500	2666,500	-2,112	0,036
5.	Експресивність - практичність	1085,500	2357,500	-2,034	0,043
6.	Рівень стреса (PS25)	923,000	2198,000	-3,134	0,003
7.	Ситуативна тривожність	1022,500	2298,500	-2,464	0,013
8.	Особистісна тривожність	1135,500	2414,500	-1,703	0,086
9.	Емоційна задоволеність (анкета)	1137,000	2733,000	-2,204	0,026
10.	Ефективність діяльності підрозділу	1042,000	2635,000	-2,821	0,006
11.	Емоційна експансія	1182,000	2775,000	-1,403	0,163
12.	Індекс згуртованості	1122,500	2717,500	-1,765	0,075
13.	Соціометричний статус	1096,000	2693,000	-1,972	0,047

Результати, отримані під час математичного порівняльного аналізу із використанням Т-критерію Вілкоксона, свідчать про ефективність запропонованої програми психологічної підготовки, спрямованої на підвищення стресостійкості, реалізація якої здійснювалася в експериментальній групі. У співробітників цих підрозділів було зафіксовано статистично достовірні відмінності між вихідним і кінцевими рівнями показників методик, що увійшли до складу чинників стресостійкості, і показниками ефективності колективної діяльності за нормативно-продуктивним і соціально-психологічним критеріями. Оскільки наявний зв'язок між чинниками стресостійкості та показниками ефективності колективної діяльності було виявлено під час констатувального експерименту, то розвиток компонентів стресостійкості вплинув на підвищення ефективності колективної діяльності співробітників підрозділів, які увійшли до складу експериментальної групи, чого не було виявлено у контрольній групі. Статистично достовірні відмінності, отримані під час порівняльного аналізу даних експериментальної та контрольних груп із використанням U-критерію Манна-Уїтні, ще раз підтвердили ефективність запропонованої програми психологічної підготовки.

Висновки. У межах формувального експерименту із підвищення ефективності колективної діяльності співробітників ДСНС України за допомогою

розвитку стресостійкості із тими, хто увійшов до експериментальної групи, було проведено комплекс заходів із психологічної підготовки, зокрема навчання їх прийомам саморегуляції.

Під час аналізу результатів, отриманих після завершення формувального експерименту, було виявлено статистично достовірні позитивні зрушення в експериментальній групі за рівнем вираженості показників чинників стресостійкості та основними показниками ефективності колективної діяльності та їхню відсутність у контрольній групі. Крім того, було виявлено статистично значущі відмінності між контрольною та експериментальною групами, що дозволило зробити висновки про дієвість запропонованої програми психологічної підготовки, за допомогою якої можна підвищувати ефективність колективної діяльності, чинячи при цьому розвивальний вплив на стресостійкість як комплексну якість особистості і доцільність її застосування. Розвиток стресостійкості у співробітників ДСНС України, таким чином, є можливим під час проведення цілеспрямованої психологічної підготовки, що здійснюється у межах повсякденної діяльності та професійного навчання і безпосереднього виконання професійних завдань. При цьому у них відбувається розвиток професійно-важливих якостей, професіоналізму.

Для підвищення ефективності психологічної підготовки співробітників необхідно постійно вдосконалювати її змістовну сторону і матеріально-технічну базу. Оптимізація процесу підвищення стресостійкості співробітників підрозділів під час психологічної підготовки передбачає її реалізацію на трьох рівнях. Особливими елементами психологічної підготовки, що сприяють підвищенню її ефективності, є: проведення соціально-психологічних тренінгів; навчання співробітників методам і прийомам психічної саморегуляції; організація та якісне проведення заходів виховної роботи; оптимізація режимів харчування та використання потенціалу кімнати психологічного розвантаження.

Література

1. Березюк, М.О., Діхтяренко, С.Ю. Трансформації базових компонентів стресостійкості здобувачів вищої освіти під час війни. *Вісник Національного університету оборони України.* 2023. № 1 (71). С. 41–47. URL: http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/273692 (дата звернення: 26.04.24) (у відкритому доступі) DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-71-1-41-47

2. Горбачук, Г.Б. Про результати апробації програми психологічної підготовки щодо розвитку стресостійкості співробітників ДСНС України. *Теорія та практика психокорекції особистості: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції* (м. Умань, 7 листопада 2024 р.). Умань: Уманський державний педагогічнийуніверситет імені Павла Тичини. С. 58-61.

3. Сірко Р.І. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби: дис. ... д-ра психол. наук. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2019. 354 с.

4. Сорока О.М. Психологія стресостійкості фахівців морського транспорту у трансширотних рейсах: монографія. Київ: вид-во PRINTECO. 2024. 530 с.

5. Тептюк Ю.О. Психологічні умови розвитку стресостійкості у соціальних працівників різних вікових категорій: дис.. канд. психол. наук. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, К., 2021. 272 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

References

1. Berezjuk, M. O., Dihtjarenko, S. Ju (2023). *Transformacii' bazovyh komponentiv stresostijkosti zdobuvachiv vyshhoi' osvity pid chas vijny* [Transformations of the basic components of stress resistance of higher education students during the war]. Visnyk Nacional'nogo universytetu oborony Ukrai'ny, 1(71), 41–47. URL: http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/273692 (data zvernennja: 26.04.24) (u vidkrytomu dostupi) DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-71-1-41-47

2. Gorbachuk , G. B. (2024). *Pro rezul'taty aprobacii' programy psyhologichnoi' pidgotovky shhodo rozvytku stresostijkosti spivrobitnykiv DSNS Ukrai'ny* [On the results of testing a psychological training programme for the development of stress resistance in the SES of Ukraine]. Teorija ta praktyka psyhokorekcii' osobystosti: materialy IV Vseukrai'ns'koi' naukovo-praktychnoi' Internet-konferencii' (m. Uman', 7 lystopada 2024 r.). Uman': Umans'kyj derzhavnyj pedagogichnyjuniversytet imeni Pavla Tychyny, 58-61. [in Ukrainian]

3. Sirko, R. I. (2019). *Teoretyko-metodologichni osnovy profesijnoi' pidgotovky majbutnih psyhologiv operatyvno-rjatuval'noi' sluzhby* [Theoretical and methodological foundations of professional training of future psychologists of the operational rescue service]: dys. ... d-ra psyhol. nauk. Nac. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrai'ny im. Bogdana Hmel'nyc'kogo. Hmel'nyc'kyj. 354 s. [in Ukrainian]

4. Soroka, O. M. (2014). *Psyhologija stresostijkosti fahivciv mors'kogo transportu u transshyrotnyh rejsah* [Psychology of stress resistance of maritime transport specialists in trans-latitude voyages]: monografija. Kyi'v: vyd-vo PRINTECO. 530 s. . [in Ukrainian]

5. Teptjuk, Ju. O. (2021). *Psyhologichni umovy rozvytku stresostijkosti u social'nyh pracivnykiv riznyh vikovyh kategorij* [Psychological conditions for the development of stress resistance in social workers of different age categories]: dys.. kand. psyhol. nauk. Nacional'nyj pedagogichnyj universytet imeni M.P. Dragomanova, K. 272 s. in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.955:373.3.018.54:37.013.77

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1415-1424

Закаблуковська Ольга Олександрівна магістр психології, аспірантка кафедри теоретичної та консультативної психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (050) 652-25-56, https://orcid.org/0000-0002-8553-2086

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МИСЛЕННЄВИХ ОПЕРАЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті комплексно досліджено організаційно-психологічні засади розвитку мисленнєвих операцій молодших школярів в умовах інтегрованого навчання закладів позашкільної освіти. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння особливостей когнітивного розвитку дітей молодшого шкільного віку та визначено ключові мисленнєві операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування та конкретизація. Розглянуто специфіку їх формування в контексті позашкільної освіти через призму діяльнісного підходу.

Визначено та обґрунтовано основні організаційно-психологічні засади, що сприяють ефективному розвитку мисленнєвих операцій: створення сприятливого навчального середовища, використання інтерактивних методів навчання, індивідуалізація навчального процесу, розвиток критичного і творчого мислення, формування навичок самоосвіти та налагодження співпраці з батьками і громадою. Детально описано практичні механізми реалізації кожної засади через конкретні форми роботи: проєктну діяльність, квести, STEM-проєкти, творчі завдання, дослідницьку роботу та соціальні ініціативи.

Досліджено особливості впровадження інтегрованого підходу в позашкільній освіті та його вплив на розвиток когнітивних процесів. Проаналізовано роль міждисциплінарної інтеграції у формуванні цілісного світогляду учнів та розвитку їхніх аналітичних здібностей. Розкрито специфіку організації навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів та їхніх пізнавальних стилів.

Обґрунтовано значення співпраці з батьками та громадою у розвитку мисленнєвих операцій молодших школярів, описано ефективні форми такої взаємодії: спільні проєкти, волонтерські ініціативи, батьківські клуби. Визначено перспективні напрями подальших досліджень у сфері розвитку мислення молодших школярів в умовах позашкільної освіти.

Ключові слова: молодший шкільний вік, мислення, мисленнєві операції, когнітивний розвиток, інтегроване навчання, позашкільна освіта.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Zakablukovska Olha Oleksandrivna Master of Psychology, PhD student, Department of Theoretical and Counselling Psychology, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, tel.: (050) 652-25-56, https://orcid.org/0000-0002-8553-2086

ORGANIZATIONAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE OPERATIONS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS WITHIN THE CONTEXT OF INTEGRATED LEARNING IN OUT-OF-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article comprehensively examines the organizational and psychological foundations for developing cognitive operations in primary school students within the context of integrated learning in out-of-school educational institutions. The theoretical approaches to understanding the peculiarities of cognitive development in primary school children are analyzed, and key cognitive operations are identified: analysis, synthesis, comparison, generalization, abstraction, and concretization. The specifics of their formation in the context of out-of-school education are examined through the lens of the activity-based approach.

The main organizational and psychological foundations that contribute to the effective development of cognitive operations are identified and substantiated: creating a favorable learning environment, implementing interactive teaching methods, individualizing the learning process, developing critical and creative thinking, forming self-education skills, and establishing cooperation with parents and the community. The practical mechanisms for implementing each foundation are described in detail through specific forms of work: project activities, quests, STEM projects, creative tasks, research work, and social initiatives.

The features of implementing an integrated approach in out-of-school education and its impact on the development of cognitive processes are investigated. The role of interdisciplinary integration in forming students' holistic worldview and developing their analytical abilities is analyzed. The specifics of organizing the educational process considering individual student characteristics and their cognitive styles are revealed.

The significance of cooperation with parents and community in developing cognitive operations of primary school students is substantiated, and effective forms of such interaction are described: joint projects, volunteer initiatives, and parent clubs. Promising directions for further research in the field of developing thinking in primary school students within out-of-school education are identified.

Keywords: primary school age, thinking, cognitive operations, cognitive development, integrated learning, out-of-school education.

Постановка проблеми. Сучасна освітня парадигма передбачає гармонійний розвиток дитини не лише в межах шкільного середовища, а й у

позашкільній освіті, яка виконує важливу роль у формуванні та розвитку особистості. В умовах стрімких змін у суспільстві, вимог до освітнього процесу, що постійно зростають, особливо актуальним є питання розвитку мисленнєвих операцій молодших школярів у процесі інтегрованого навчання, яке передбачає міждисциплінарний підхід, дає змогу розвивати в дітей здатність до гнучкого мислення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та комплексного сприйняття світу. Когнітивний розвиток у молодшому шкільному віці є основою для успішного навчання, оскільки саме в цей період закладаються фундаментальні навички аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстрагування, конкретизації та логічного осмислення інформації. Ці мисленнєві операції дозволяють дитині формувати та розвивати власні судження, аргументувати свої думки та розуміти взаємозв'язки між явищами. Успішний розвиток когнітивних процесів сприяє не лише академічній успішності, а й адаптації до соціальних умов, прийняттю рішень та вмінню взаємодіяти з навколишнім світом.

Позашкільна освіта відіграє важливу роль у когнітивному розвитку дітей, оскільки створює умови для застосування набутих знань у реальних життєвих ситуаціях. У гуртках, студіях і творчих секціях молодші школярі мають змогу розвивати критичне мислення, тренувати увагу, пам'ять та уяву через практичні завдання, проєктну діяльність, ігрові та дослідницькі методи навчання, що є стратегічно важливим завданням сучасної освіти. Взаємозв'язок між шкільною та позашкільною освітою дозволяє створювати ефективні умови для формування у дітей аналітичних здібностей, креативності та здатності до самостійного навчання, що є дієвими факторами успіху в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку мислення молодших школярів в умовах традиційного та інтегрованого навчання вивчають вітчизняні науковці Г. Балл, Я. Биковський, О. Вержиховська, В. Волошина, Л. Ворона, М. Гладюк, Т. Гладюк, Ю. Заєць, М. Іванчук, В. Ільченко, Т. Лисянська, В. Матіяш, В. Моляко, В. Моргун, С. Максименко, О. Скрипченко, І. Сокол, О. Хващевська, В. Хорунжа, Ю. Швалб, Т. Яновська та ін.

Мета статті – розробити та проаналізувати організаційно-психологічні засади, що сприяють розвитку мисленнєвих операцій молодших школярів в контексті інтегрованого навчання в закладах позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Молодший шкільний вік є критичним періодом у когнітивному розвитку дитини. У цей час відбувається активне формування таких мисленнєвих операцій, як-то: аналіз (здатність виокремлювати основні характеристики об'єктів і явищ), синтез (уміння об'єднувати окремі елементи у єдину систему), порівняння (визначення спільних і відмінних ознак об'єктів), узагальнення (формування загальних понять на основі конкретних прикладів), абстрагування (вміння виділяти суттєві характерис-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

тики, відволікаючись від несуттєвих) та конкретизація (застосування теоретичних, узагальнених понять до конкретних ситуацій чи завдань). У контексті сучасних психолого-педагогічних підходів ми розглядаємо розвиток мислення молодших школярів крізь призму діяльнісного підходу (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Ж. Піаже), за якого учні навчаються через практичну діяльність та активну взаємодію.

Нами розроблено організаційно-психологічні засади, що сприяють розвитку мисленнєвих операцій молодших школярів в контексті інтегрованого навчання в закладах позашкільної освіти: створення сприятливого навчального середовища, використання інтерактивних методів навчання, індивідуалізація навчання, розвиток критичного і творчого мислення, формування навичок самоосвіти та співпраця з батьками та громадою. Розкриємо та проаналізуємо їх детально.

Створення сприятливого навчального середовища забезпечує емоційний комфорт, що допомагає активізувати мисленнєві процеси. Так, в «Колі довіри» діти діляться своїми враженнями, думками по темі заняття гуртка. Така практика допомагає розвивати аналіз (усвідомлення своїх почуттів і переживань), узагальнення (виділення спільних емоційних переживань) та конкретизацію (опис ситуацій з власного життя). Техніка «Дошка ідей» (школярі пишуть/малюють свої думки з обговорюваного питання) сприяє абстрагуванню (виділення суттєвих аспектів теми), а також розвитку такої мисленнєвої операція, як синтез (створення нових ідей на основі існуючих). Досить успішна ідея, запропонована школярами, – створення в кабінетах занять для гуртків «Живопис», «Квілінг» та ін. так звані інтерактивні зони (фізичне середовище для активного мислення). Простір у кабінетах тематично розділено – «Куточок дослідника» (для експериментів), «Куточок мистецтва» (для творчих завдань), «Куточок роздумів» (для спокійного аналізу матеріалу). На наш погляд, це сприяє порівнянню (оцінці різних підходів до ознайомлення нової інформації), аналізу (виокремлення ефективних методів роботи) та узагальненню (формуванню загальних висновків про власний стиль навчання). В спортивних секціях при вивченні правил гри у шахи, настільний теніс учні працюють у різних парах/групах, які періодично змінюються. Такий підхід стимулює синтез (поєднання ідей різних дітей), абстрагування (виділення ключових думок) та конкретизацію (переклад абстрактних ідей у практичні рішення). На майстер-класі «Жива історія» діти розігрують історичні події чи вигадують власні сценарії на основі матеріалу, з яким познайомилися на заняттях гуртка «Акторська майстерність». Учасники екологічних, природознавчих гуртків у процесі «наукових експериментів» спостерігають за явищами: досліджують склад води з різних джерел (річка, колодязь, водопровід), як змінюється вода при різних температурах. Спостереження за деталями сприяє аналізу, виокремлення загальних закономірностей впливає на розвиток уміння абстрагувати, опис умов експерименту вчить конкретизувати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

задані параметри. Екскурсії, віртуальні заходи студій краєзнавства сприяють розвитку знань про природу, історію та культуру рідного краю, вихованню відповідального ставлення до довкілля та культурної спадщини, розвитку екологічно доцільної поведінки. На доцільності поєднання краєзнавчого та екологічного підходів у вихованні молодших школярів наголошують О. Вержиховська, М. Гладюк, Т. Гладюк та В. Матіяш [2; 5]. Отже, створення сприятливого середовища допомагає зробити процес навчання комфортним, ефективним та забезпечує когнітивний розвиток школярів.

Використання інтерактивних методів навчання є ще одним значимим чинником розвитку мисленнєвих операцій молодших школярів у контексті інтегрованого навчання. Розкриємо це на прикладі застосування проєктної діяльності та групової роботи. Проєкти передбачають поєднання знань із різних дисциплін та їхнє практичне застосування. Так, у проєкті «Моя екологічна школа» учні вчилися створювати екологічно безпечне середовище: досліджували рівень забруднення навколишнього середовища, визначали проблеми (аналіз); напрацьовували ідеї покращення екологічної ситуації – сортування сміття, озеленення (синтез); здійснювали аналіз екологічних заходів у різних областях нашої країни (порівняння); розробляли правила екологічної поведінки (узагальнення); розглядали глобальні екологічні проблеми на основі локальних прикладів (абстрагування); розробляли плани практичних дій щодо змін у власній школі, в будинку, де мешкають діти (конкретизація) [2; 5]. Групова робота як механізм розвитку аналітичного мислення покращує комунікацію та співпрацю. Популярність у молодших школярів набули квести [6; 8]. Так, у процесі «Математичного квесту» учасники у групах отримують завдання, які містять математичні загадки, головоломки та логічні вправи на розбір завдань і визначення способів їхнього розв’язання (аналіз); пошук логічного зв’язку між різними завданнями (синтез); аналіз різних методів розв’язання однієї задачі (порівняння); формулювання загальних правил для подібних математичних задач (узагальнення); виділення загальних математичних закономірностей (абстрагування); застосування отриманих знань для вирішення реальних проблем – розрахунок бюджету для конкретної поїздки тощо (конкретизація). Квест, за визначенням О. Хващевської, є інтегрованою освітньою технологією, яка дозволяє поєднувати проєктні методи, проблемне та ігрове навчання, командну роботу та інформаційно-комунікаційні технології [8]. Отже, застосування проєктної діяльності та групової роботи в інтегрованому навчанні сприяє розвитку мисленнєвих операцій молодших школярів, вони не лише поглиблюють знання, а й навчаються критично мислити, співпрацювати та застосовувати отримані знання у реальному житті.

Індивідуалізація навчання допомагає кожному учневі працювати у власному темпі та максимально використовувати свої сильні сторони для розвитку мислення. Позашкільна освіта є унікальним середовищем, де можна

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ефективно впроваджувати індивідуалізований підхід. Вивчення та аналіз наукових джерел з теми дослідження дає підстави виявити, що диференціація завдань відповідно до рівня когнітивного розвитку важлива для формування мисленнєвих операцій, тому доцільно пропонувати завдання різного рівня складності. На практиці педагоги застосовували для одних дітей завдання, які полягали у виділенні головних та другорядних ознак предметів, для інших – у порівнянні складних характеристик різних об'єктів (аналіз), деякі завдання варіювалися від простого об'єднання елементів (складання казки) до створення цілісних концепцій, наприклад, розробка моделі екологічного міста (синтез) [1; 3; 7].

Індивідуалізація навчання молодших школярів передбачає врахування пізнавальних стилів учнів, що, на наш погляд, є суттєвим у процесі розвитку мисленнєвих операцій. Керівники гуртків створювали умови, за яких візуали краще сприймали нову інформацію через схеми/малюнки/діаграми, тобто ефективність підвищувалася за рахунок графічних організаторів (інтелект-карти, порівняльні таблиці), які сприяли розвитку аналізу та порівняння. Знаючи, що для аудіалів доцільніше засвоєння нового через усне пояснення/аудіозаписи/діалоги, дітям пропонувалися обговорення та дискусії для розвитку навичок узагальнення та синтезу. Кінестетики успішніше навчаються в практичній діяльності, тому їх залучали шляхом дослідницьких та проєктних методів, які сприяли розвитку конкретизації та узагальнення.

Зазначимо, що позашкільна освіта охоплює широкий спектр діяльності: художню, технічну, науково-дослідницьку, екологічну тощо. В процесі художньої діяльності учні виконують творчі завдання на розвиток аналізу, синтезу та узагальнення, наприклад, створення спільного малюнка на задану тему. Використання диференційованих завдань для розвитку аналітичного мислення (проєктування моделей, які відповідають конкретним умовам) більш притаманне в технічній діяльності. В науково-дослідницькій діяльності індивідуальний підхід до навчання дозволяє кожній дитині реалізовувати свій дослідницький потенціал, аналізувати дані та робити висновки. Прикладом екологічної діяльності молодших школярів є проведення дослідження, в процесі яких вони порівнюють екосистеми, роблять узагальнення щодо змін у навколишньому середовищі тощо [1; 3; 7]. Отже, індивідуалізація навчання у позашкільній освіті є важливим організаційно-психологічним чинником розвитку мисленнєвих операцій молодших школярів, оскільки вона сприяє адаптації навчального процесу до пізнавальних можливостей дитини; розвитку вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати, абстрагувати та конкретизувати інформацію, а також підвищує мотивацію до навчання та розвитку критичного мислення. Завдяки поєднанню індивідуалізованого підходу та інтегрованого навчання позашкільна освіта є ефективним середовищем для когнітивного розвитку дитини, забезпечує їй можливість розкривати свій потенціал, здобувати навички, необхідні для успішного навчання та майбутньої діяльності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розвиток критичного і творчого мислення. Критичне мислення допомагає молодшим школярам аналізувати інформацію, знаходити закономірності, порівнювати факти та формувати аргументовані висновки, а творче мислення сприяє генерації нових ідей, нестандартних рішень та інноваційних підходів до вирішення проблем. У гуртку робототехніки в межах проєкту «Розумний дім» діти розробляли макет будинку, що працює на основі сенсорних пристроїв. Розглянемо, як побудований процес, спрямований на розвиток мисленнєвих операцій. Спочатку аналіз – учні вивчають елементи, з яких складається система розумного дому (сенсори, контролери, джерела енергії), потім синтез – об'єднують окремі компоненти у функціональну систему. Для порівняння вони розглядають переваги та недоліки різних технологічних рішень. Далі роблять висновки щодо найбільш енергоефективних технологій (узагальнення). Відокремлюючи загальні принципи роботи розумних технологій від конкретних реалізацій, школярі вчаться абстрагуванню. І конкретизація – створюють модель розумного дому й тестують її на практиці. Такий підхід сприяє розвитку критичного (оцінка інформації, логічний аналіз) та творчого мислення (генерація ідей, нестандартні рішення).

На розвиток мисленнєвих операцій молодших школярів спрямовані також інтегровані STEM-проєкти [4]. «Світові тенденції підтверджують актуальність та необхідність розвитку STEM в Україні», – стверджує Я. Биковський [1, с. 57]. Учні створюють мініатюрні метеостанції, які вимірюють температуру, вологість та атмосферний тиск. Вивчення основ метеорології та роботи вимірювальних приладів розвиває уміння аналізувати, а поєднання наукових знань із технічними навичками сприяє зворотньому процесу – синтезу. Порівняння погодних даних у різні періоди, оформлення висновків про кліматичні зміни (узагальнення), виокремлення загальних принципів роботи метеостанцій (абстрагування), впровадження таких станцій у школі для моніторингу погоди (конкретизація) допомагає розвивати критичне (аналіз даних, пошук взаємозв'язків) та творче мислення (конструювання власних пристроїв, інженерні рішення). Учні також отримують можливість втілювати свої креативні ідеї у реальних проєктах.

Формування навичок самоосвіти. Вміння самостійно здобувати знання, аналізувати інформацію, ставити перед собою навчальні цілі та досягати їх сприяє розвитку когнітивних процесів. У позашкільному центрі на заняттях літературного гуртка молодші школярі набувають навичок самостійної роботи з текстами, що сприяє розвитку вмінню самостійно вчитися. На першому етапі діти вчаться виділяти головні події, характери персонажів, тему твору (аналіз), далі об'єднують власні спостереження у зв'язний переказ/рецензію (синтез). Співставлення прочитаного твору з власним життєвим досвідом чи іншими творами дозволяє порівнювати, а загальні висновки про моральні та етичні аспекти книги сприяють розвитку узагальнення. Вчитися абстрагуванню допомагають виділення загальних ідей, прихованих у змісті твору. Далі слідує

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

творчий процес – учні застосовують прочитане у власному письмі, переказах, дискусіях (конкретизація). Гурток образотворчого мистецтва пропонує учням створювати ілюстрації до улюблених казок/оповідань, але спершу їм потрібно дослідити мистецькі стилі та техніки. Майстерність педагога допомагає дітям засвоювати та розвивати навички аналізу та синтезу, коли вони вивчають особливості різних стилів живопису й поєднують різні техніки у власній роботі. Оцінюючи схожість та відмінності між творами мистецтва, учні порівнюють, при визначенні основних характеристик художнього напрямку – узагальнюють. Виділення базових принципів композиції, втілення власного бачення в ілюстрації допомагає розвитку абстрагування та конкретизації. Таким чином молодші школярі розвивають уміння самостійно вивчати мистецтво, експериментувати, створювати нові образи тощо. Розвиток самоосвіти допомагає їм не лише в навчанні, а й у майбутньому житті, оскільки формує незалежність, відповідальність та готовність до безперервного навчання.

Співпраця з батьками та громадою є ще однією важливою організаційно-психологічною засадою мисленнєвих операцій молодших школярів в контексті інтегрованого навчання закладів позашкільної освіти. Відомі науковці в сфері позашкільної освіти, зокрема Г. Пустовіт, О. Биковська та В. Вербицький, підкреслюють, що для забезпечення якісної та ефективної освіти для дітей та молоді необхідно об'єднувати ресурси та можливості загальноосвітніх закладів, установ позашкільної освіти та батьків [3, с. 345]. Спільні проєкти з батьками на кшталт проєкту «Моя сімейна історія», де діти разом із батьками досліджують походження своєї родини, складають генеалогічне дерево та записують сімейні спогади, сприяють розвитку конкретних мисленнєвих операцій: аналізу – діти збирають інформацію про членів родини, їхні професії, місця проживання, події життя; синтезу – поєднують знайдені факти у єдину логічну розповідь; порівнянню – співставляють життя своїх предків із сучасністю; узагальненню – визначають основні традиції та цінності своєї сім'ї; абстрагуванню – виявляють загальні закономірності сімейних історій (міграція, зміни професій тощо); конкретизації – використовують отримані знання для створення презентацій/виставок у закладі позашкільної освіти. Результат – діти вчаться працювати з інформацією, структурувати її, формулювати висновки та презентувати результати власного дослідження.

Не менш важливими є волонтерські ініціативи та соціальні проєкти. Так, організація акції «Добрі справи громади», у межах якої діти разом із батьками та місцевими волонтерами допомагають літнім людям, збирають допомогу для притулків, саджають дерева в парках. При визначенні разом із педагогом соціальних питань у своїй громаді та потреб її мешканців молодші школярі вчаться аналізувати, розвивають навички синтезу – розробляють план дій для вирішення певної проблеми. Вони порівнюють, коли в процесі роботи оцінюють, які заходи можуть бути ефективними, а які менш результативними.

Знайомство з основними принципами соціальної відповідальності допомагає узагальнювати, а усвідомлення ними загальних моральних та етичних норм допомоги іншим впливає на розвиток уміння абстрагувати. Втілення дітьми отриманих знань у реальне волонтерство підтверджує їхню здатність конкретизувати. Так у молодших школярів формується й розвивається соціальна свідомість, вони вчаться аналізувати суспільні явища та знаходити шляхи вирішення реальних проблем.

Ще одна дієва форма роботи в цьому напрямі – батьківські клуби, де проводяться лекції та тренінги щодо розвитку критичного мислення, емоційного інтелекту та креативності у дітей. Батьки та діти вчаться розбирати інформацію та критично її оцінювати (аналіз), впроваджують ефективні методи навчання вдома (синтез), оцінюють різні підходи до виховання та навчання (порівняння), формують спільне бачення стратегії навчання дитини (узагальнення), визначають найефективніші методи стимуляції пізнавальної активності (абстрагування), використовують отримані знання у щоденному спілкуванні з дитиною (конкретизація). Такий підхід дозволяє батькам краще розуміти особливості мислення своєї дитини та можливість ефективніше підтримувати її розвиток, не лише стимулює когнітивний розвиток дитини, а й допомагає їй краще адаптуватися до реального світу, ставати самостійною та соціально активною особистістю.

Висновки. Інтегроване навчання є потужним інструментом розвитку у молодших школярів уміння аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, порівняння та конкретизації, а також підвищує мотивацію дітей до навчання. Завдяки інтеграції знань із різних дисциплін, учні отримують цілісне бачення світу, розвивають комунікативні навички, вчаться працювати в команді. Розроблені та проаналізовані нами організаційно-психологічні засади розвитку мисленнєвих операцій молодших школярів в контексті інтегрованого навчання (створення відповідного середовища, використання активних методів навчання, індивідуалізацію підходу, розвиток критичного і творчого мислення, формування навичок самоосвіти та співпрацю з батьками і громадою) сприяють більш ефективному навчанню і розвитку дітей, їхній підготовці до реального життя, де знання та навички взаємопов’язані.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку ефективних програм розвитку мислення у молодшому шкільному віці в позашкільній освіті.

Література:

1. Биковський Я.Т. Педагогічні умови діяльності гуртків закладів позашкільної освіти : монографія. Київ: ІВЦ АЛКОН, 2020. 148 с.

2. Вержиховська О.М. Особливості екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2020. № 15. С. 35-44. https://10.32626/2413-2578.2020-15.35-44 (дата звернення: 28.01.2025).

3. Ворона Л.І. Науково-методологічні засади діяльності обласних закладів позашкільної освіти України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Лубни, 2024. 538 с.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

4. Заєць Ю.В. Застосування стем-підходу у методиці позашкільної освіти як ефективної стратегії компетентнісного розвитку вихованців. *Основні цілі стратегії сталого розвитку: проблеми та перспективи* : матеріали І Міжнародного науково-практичного форуму (м. Полтава, 26 вересня 2024 р.) / За заг. ред. проф. М.В. Гриньової. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2024. С. 428-429.

5. Матіяш В.В., Гладюк Т.В., Гладюк М.М. Еколого-краєзнавче виховання дітей старшого дошкільного віку та молодших школярів. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка».* 2023. № 16 (34). С. 214-226. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-16(34)-214-226 (дата звернення: 29.01.2025).

6. Сокол І.М. Класифікація квестів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя: КПУ, 2014. Вип. 36 (89). С. 369 -375.

7. Чугай С., Хващевська О. Формування критичного мислення в процесі соціалізації молодших школярів. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2020. Вип. 13. С. 151-161. URL: http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/222957 (дата звернення: 01.02.2025).

8. Хващевська О.О., Хорунжа В.С. Характерні особливості квест-технології як ефективного засобу навчання молодших школярів. *Інноваційна педагогіка.* 2019. С. 143-146.

References:

1. Bykovskyi, Ya.T. (2020). *Pedahohichni umovy diialnosti hurtkiv zakladiv pozashkilnoi osvity* [Pedagogical conditions of activity of circles of out-of-school education institutions]. Kyiv: IVTs ALKON [in Ukrainian].

2. Verzhykhovska, O.M. (2020). Osoblyvosti ekolohichnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv z porushenniamy intelektu [Features of ecological education of primary school children with intellectual disabilities]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity* – Current issues of correctional education, 15, 35-44. https://10.32626/2413-2578.2020-15.35-44 [in Ukrainian].

3. Vorona, L.I. (2024). *Naukovo-metodolohichni zasady diialnosti oblasnykh zakladiv pozashkilnoi osvity Ukrainy v kintsi XX – na pochatku XXI st.* [Scientific and methodological principles of activity of regional out-of-school education institutions of Ukraine in the late XX – early XXI centuries]. Doctor's thesis. Lubny [in Ukrainian].

4. Zaiets, Yu.V. (2024). Zastosuvannia stem-pidkhodu u metodytsi pozashkilnoi osvity yak efektyvnoi stratehii kompetentnisnoho rozvytku vykhovantsiv [Application of STEM approach in out-of-school education methodology as an effective strategy for competence development of students]. *Osnovni tsili stratehii staloho rozvytku: problemy ta perspektyvy* – Main goals of sustainable development strategy: problems and prospects. Proceedings of the First International Scientific and Practical Forum. M.V. Hrynova (Ed.). (pp. 428-429). Poltava: PNPU imeni V.H. Korolenka [in Ukrainian].

5. Matiiash, V.V., Hladiuk, T.V., & Hladiuk, M.M. (2023). Ekoloho-kraieznavche vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku ta molodshykh shkoliariv [Ecological and local history education of senior preschool children and primary school students]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia "Pedahohika"* – Perspectives and innovations of science. Series "Pedagogy", 16(34), 214-226. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-16(34)-214-226 [in Ukrainian].

6. Sokol, I.M. (2014). Klasyfikatsiia kvestiv [Classification of quests]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools, 36(89), 369-375 [in Ukrainian].

7. Chuhai, S., & Khvashchevska, O. (2020). Formuvannia krytychnoho myslennia v protsesi sotsializatsii molodshykh shkoliariv [Formation of critical thinking in the process of socialization of primary school students]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty* – Teacher professionalism: theoretical and methodological aspects, 13, 151-161. Retrieved from http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/222957 [in Ukrainian].

8. Khvashchevska, O.O., & Khorunzha, V.S. (2019). Kharakterni osoblyvosti kvest-tekhnolohii yak efektyvnoho zasobu navchannia molodshykh shkoliariv [Characteristic features of quest technology as an effective means of teaching primary school students]. *Innovatsiina pedahohika* – Innovative pedagogy, 143-146 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 316.421:355

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1425-1436

Карпенко Євген Володимирович доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології, навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, тел.: (097) 908-87-56, https://orcid.org/0000-0002-4046-0410

Южека Роман Сергійович здобувач вищої освіти ІІ курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти, галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», напряму підготовки (спеціальності) 053 «Психологія», навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ, член Громадської організації «Спілка освітян України», м. Львів, тел.: (068) 206-41-92, https://orcid.org/0009-0007-6031-4182

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО УМОВ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано психологічні особливості процесу адаптації студентів до умов навчання у закладах вищої освіти. Описано основні вектори адаптації: когнітивний, емоційний, соціальний та ціннісно-мотиваційний. Окреслено їхній вплив на процес адаптації до освітнього процесу, зокрема: когнітивний компонент сприяє підвищенню академічної успішності; емоційний – знижує рівень стресу, покращує стійкість; соціальний – покращує соціальну інтеграцію та підтримку; ціннісно-мотиваційний – визначає рівень академічної та особистісної реалізації. Зазначено, що адаптація студентів до університетського середовища є складним і багатогранним психологічним процесом, який супроводжується високим рівнем стресу, соціальною ізоляцією та необхідністю впоратися з новими академічними вимогами. Акцентовано увагу на важливості емоційної стійкості, здатності до саморегуляції та розвитку соціальних навичок для успішної адаптації. Окремо розглянуто роль підтримки з боку родини, друзів та викладачів, яка є важливою для зменшення стресу та підвищення мотивації студентів. Проаналізовані етапи адаптації: початковий, перехідний та завершальний, а також фактори, що впливають на цей процес, такі як індивідуальні особливості та зовнішнє середовище. Визначено виклики, з якими можуть стикатися здобувачі вищої освіти на кожному з етапів. Стаття підкреслює необхідність комплексного підходу до підтримки студентів, що включає не лише психологічну допомогу, а й розвиток соціальних, академічних та професійних навичок для забезпечення успішної адаптації в університеті. Результати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

дослідження можуть бути корисними для розробки програм підтримки студентів та підвищення ефективності адаптаційного процесу.

Ключові слова: адаптація, вища освіта, стрес, соціальна ізоляція, емоційна стійкість, соціальні навички, психологічна підтримка, самодисципліна, когнітивна адаптація, соціальна адаптація, самооцінка, емоційна адаптація, адаптаційний процес, психологічний клімат, підтримка студентів.

Karpenko Yevhen Volodymyrovych Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Practical Psychology, Educational and Research Institute of Management, Psychology and Security, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, tel.: (097) 908-87-56, https://orcid.org/0000-0002-4046-0410

Yuzheka Roman Sergiyovych a second-year applicant for higher education of the second (master's) level of higher education, field of knowledge 05 «Social and Behavioral Sciences», direction of training (specialty) 053 «Psychology», Educational and Research Institute of Management, Psychology and Security, Lviv State University of Internal Affairs, member of the NGO «Union of Educators of Ukraine», Lviv, tel.: (068) 206-41-92, https://orcid.org/0009-0007-6031-4182

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PROCESS OF STUDENTS' ADAPTATION TO THE CONDITIONS OF STUDY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article analyzes the psychological features of the process of students' adaptation to the conditions of study in higher education institutions. The main vectors of adaptation are described: cognitive, emotional, social and value-motivational. Their influence on the process of adaptation to the educational process is outlined, in particular: the cognitive component contributes to improving academic performance; emotional component – reduces stress, improves resilience; social component - improves social integration and support; value-motivational component – determines the level of academic and personal fulfillment. It is noted that the adaptation of students to the university environment is a complex and multifaceted psychological process, which is accompanied by high levels of stress, social isolation and the need to cope with new academic requirements. The article emphasizes the importance of emotional stability, self-regulation and social skills for successful adaptation. The role of support from family, friends, and teachers is also considered, which is important for reducing stress and increasing student motivation. The article analyzes the stages of adaptation: initial, transitional and final, as well as the factors that influence this process, such as individual characteristics and the external environment. The challenges that higher education students may face at each stage are identified. The article emphasizes the need for

an integrated approach to student support, which includes not only psychological assistance, but also the development of social, academic and professional skills to ensure successful adaptation at the university. The results of the study can be useful for developing student support programs and improving the effectiveness of the adaptation process.

Keywords: adaptation, higher education, stress, social isolation, emotional resilience, social skills, psychological support, self-discipline, cognitive adaptation, social adaptation, self-esteem, emotional adaptation, adaptation process, psychological climate, student support.

Постановка проблеми. Психологічні особливості процесу адаптації здобувачів вищої освіти, з одного боку, зумовлені їх особистісними характеристиками, а з іншого, – впливають на їх формування, а також позначаються на академічній успішності та соціальній інтеграції. Цей процес супроводжується значними змінами у життєвих умовах, соціальному середовищі, а також вимогах до навчальної діяльності, що робить його одним із найважливіших етапів життєвого шляху молодої людини.

Початок навчання в закладі вищої освіти (ЗВО) є важливим етапом у житті молодої людини, який часто супроводжується значним рівнем стресу та адаптаційних труднощів. Це період кардинальних змін, коли студенти опиняються в новому середовищі, де їх чекають нові вимоги, соціальні ролі та виклики. Адаптація до освітнього середовища включає низку складних процесів: від перебудови звичних моделей поведінки до розвитку самостійності, управління часом та здатності ефективно працювати з великою кількістю інформації.

Особливу роль у цьому процесі відіграє емоційна, соціальна та когнітивна адаптація, які визначають успіх чи невдачу в інтеграції студента в освітнє середовище ЗВО. Психологічний стрес, викликаний новими академічними вимогами, необхідністю встановлення нових соціальних зв’язків і змінами у ритмі життя, може мати як короткострокові, так і довгострокові наслідки для психоемоційного здоров’я студентів. У цьому контексті особливо важливими є фактори, які можуть сприяти або ускладнювати процес адаптації, такі як рівень емоційної стійкості, підтримка з боку сім’ї та викладачів, а також доступ до психологічної допомоги та ресурсів для саморозвитку.

Глибоке розуміння особливостей процесу адаптації студентів до умов навчання у закладах вищої освіти сприяє його оптимізації та подоланню можливих перешкод, а відтак і забезпечує досягнення Цілей сталого розвитку України до 2030 року, зокрема: 3) забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці; 4) забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема адаптації привертає значну увагу як серед вітчизняних, так і зарубіжних психологів. Загальні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

аспекти адаптації розглядаються у працях таких класиків науки, як Г. Сельє, Г. Айзенк, Ж. Піаже, Б. Скіннер та інших. Адаптація як процес забезпечення збалансованості різних сфер життя, форма соціалізації та успішності діяльності вивчалась у працях Г. Балла, Л. Орбан-Лембрик, С. Максименка, Т. Алексєєвої та інших. Вивченню психофізіологічних механізмів адаптації присвячені праці О. Кокуна, М. Корольчук, В. Гомонюк, П. Анохіна та інших. Вікові аспекти адаптації досліджені у роботах Ю. Бохонкової, Т. Кухарчук, І. Бойко, С. Кулик та інших. Окрему увагу приділено адаптації студентів до навчання у закладах вищої освіти у працях О. Гуменюк, Н. Жигайло, В. Казміренка, В. Конончук та інших. Попри значну кількість досліджень на цю тему актуальність проблеми залишається високою, особливо в умовах російсько-української війни та пов'язаними з нею соціально-економічної турбулентності й підвищеному ризику психічної травматизації людей.

Таким чином, аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок, що адаптація студентів до навчання є багатогранним психологічним процесом, що потребує всебічного ретельного вивчення. Для ефективної адаптації важливо враховувати індивідуальні психологічні особливості студентів, вплив освітнього середовища та інших сторонніх факторів, що можуть як сприяти, так і ускладнювати цей процес.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити та охарактеризувати основні вектори та етапи психологічної адаптації студентів до умов навчання у закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Початок навчання у закладі вищої освіти – це важливий етап у житті людини, який часто супроводжується значним рівнем стресу. Для здобувачів вищої освіти цей період є перехідним, адже вони опиняються в новому середовищі, де їх чекають зовсім інші вимоги та обставини порівняно з тими, які існували в час навчання у школі. Однією з основних проблем є необхідність адаптації до академічного життя, де важливу роль відіграє самостійність, управління часом та здатність працювати з великими обсягами інформації. Студенти повинні знайти баланс між навчанням, особистим життям та новими соціальними ролями [1, с.163].

Змінюється також соціальне середовище. Молоді люди мають інтегруватися у новий колектив, де їм потрібно знайти нових друзів і побудувати здорові соціальні зв'язки. Це може бути складно, оскільки студенти часто стикаються з почуттям ізольованості та невпевненості, коли намагаються знайти своє місце серед нових людей. Підвищена увага до спілкування, потреба у встановленні контактів та адаптація до різних соціальних норм можуть бути джерелом стресу, особливо для тих, хто раніше не мав досвіду спілкування в такому великому колективі [2, с.181].

Крім того, студентам доводиться виробляти нові стратегії поведінки, що відповідають умовам вищої освіти. Це вимагає самодисципліни, здатності до самоконтролю та готовності до прийняття відповідальності за власне навчання

та розвиток. Можливість вільного вибору дисциплін, зміна викладачів і вимог до якості виконання завдань створюють відчуття свободи, але також і певний тиск. Внаслідок цього студенти можуть переживати почуття тривоги та зниження мотивації, коли не одразу можуть знайти свою рівновагу в нових умовах [3, с.172].

Психологічна адаптація до умов навчання у закладах вищої освіти відбувається в кількох взаємопов'язаних векторах. Перш за все, це когнітивна адаптація, що полягає у здатності студентів опанувати нові знання, пристосуватися до нових форм навчання та розвивати критичне мислення. Важливо зазначити, що успішна когнітивна адаптація залежить від рівня базової підготовки, стилю навчання, а також здатності до саморегуляції (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні компоненти психологічної адаптації здобувачів вищої освіти

Компонент	Характеристика	Вплив на адаптацію
Когнітивна адаптація	Здатність опановувати нові знання, пристосовуватися до нових форм навчання, розвивати критичне мислення.	Підвищує академічну успішність
Емоційна адаптація	Регуляція емоцій для подолання стресу, формування позитивного ставлення до навчання.	Знижує рівень стресу, покращує стійкість
Соціальна адаптація	Встановлення нових контактів, формування дружніх зв'язків, інтеграція у студентське середовище.	Покращує соціальну інтеграцію та підтримку
Ціннісно-мотиваційна адаптація	Готовність досягати цілей, розвивати професійні навички, підтримувати мотивацію до навчання.	Визначає рівень академічної та особистісної реалізації

Таблиця 1.1 [створено авторами]

Емоційна адаптація є важливим чинником у подоланні стресу, який виникає внаслідок переходу до нового освітнього і соціального середовища, зокрема, під час початку навчання у ЗВО. Студенти, які мають розвинену емоційну стійкість, значно легше справляються з цим завданням, і здатні зберігати спокій у складних ситуаціях. Така стійкість дозволяє їм ефективно долати труднощі, що виникають у процесі навчання, як-от академічний тиск, соціальна ізоляція чи труднощі в самоорганізації. Завдяки високому рівню емоційної регуляції ці студенти здатні зберігати позитивне ставлення до освітнього процесу і навіть бачити в ньому можливості для розвитку, що своєю чергою сприяє збереженню мотивації та самовпевненості [4, с.169].

Разом із тим, студенти, які не мають достатнього рівня емоційної регуляції, можуть стикатися з великими труднощами під час адаптації. Погіршення емоційного стану може бути наслідком постійного стресу, перевантаження завданнями чи неспроможності впоратися з соціальними викликами нового

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

середовища. Це може призвести до емоційного вигорання, коли відчувається повне виснаження через постійну напругу. Низька резильєнтність, нездатність справлятися з емоціями та стресом може також спричинити депресивні стани, апатію чи навіть відмову від навчання. Така ситуація погіршує не тільки академічні результати, а й загальний психоемоційний стан студента, що вкрай важливо для його подальшої адаптації.

Емоційна адаптація є основою не тільки для успішної інтеграції в нове середовище, але й для загального благополуччя студента. Вміння контролювати свої емоції, справлятися з труднощами та зберігати внутрішню рівновагу допомагає не лише пережити перехідний етап, але й успішно розвиватися в умовах нових викликів. Тому важливою частиною підтримки студентів є розвиток емоційної стійкості, яка допомагає зберегти здоровий баланс між навчанням, соціальними взаєминами та особистим життям.

Соціальна адаптація є невід'ємною частиною процесу інтеграції студентів у нове середовище, і вона охоплює безліч аспектів, таких як встановлення нових контактів, формування дружніх стосунків та інтеграція у студентське життя. Коли студентам вдається знайти спільну мову з одногрупниками, вони відчувають себе частиною спільноти, що значно полегшує процес адаптації. Ті студенти, які мають високі комунікативні навички, значно швидше долають бар'єри у спілкуванні, що дозволяє їм знаходити спільні інтереси, будувати нові дружні стосунки та органічно вписуватись у колектив. Вміння слухати, висловлювати свої думки та будувати конструктивний діалог сприяє збереженню гармонійних взаємин, що своєю чергою підвищує соціальний комфорт та впевненість [5, с. 241].

Проте, для тих, хто має труднощі в спілкуванні або відчуває сором'язливість, соціальна адаптація може бути значно складнішою. Відсутність підтримки в новому середовищі або труднощі з пошуком спільної мови з одногрупниками можуть призвести до соціальної ізоляції. Така ізоляція створює бар'єри, які ускладнюють інтеграцію в студентське середовище та можуть викликати почуття самотності й відчуження. Коли студент не має змоги знайти підтримку серед своїх колег, це може негативно позначитися на його емоційному та психологічному стані, знижуючи мотивацію та навіть приводячи до зниження академічних результатів [6, с.149].

Тому важливим компонентом соціальної адаптації є підтримка та стимулювання позитивних соціальних взаємодій. Студентам необхідно створювати можливості для розвитку комунікативних навичок, участі в спільних заходах та активному залученні до студентського життя. Це дозволяє не лише подолати соціальну ізоляцію, а й сприяє розвитку особистості, формуванню здатності до співпраці та конструктивної взаємодії з іншими людьми.

Важливим вектором є також ціннісно-мотиваційна адаптація, яка визначає готовність студентів досягати поставлених цілей, розвивати професійні

навички та реалізовувати себе у нових умовах. Мотивація навчання є ключовим фактором, що визначає рівень академічної успішності. Недостатній рівень мотивації може бути наслідком розчарування у виборі спеціальності, невідповідності очікувань щодо навчання або надмірного академічного навантаження [7, с.65].

Процес адаптації студентів до нового середовища значною мірою залежить від індивідуальних особливостей особистості. Однією з головних складових є рівень самооцінки, який визначає, наскільки студент упевнений у своїх силах. Здобувачі з високим рівнем самооцінки зазвичай сприймають виклики як можливості для розвитку, а не як загрозу. Вони здатні зберігати позитивний настрій навіть у складних ситуаціях, що сприяє швидшій адаптації до нових умов. Висока самооцінка дозволяє таким студентам впевнено вступати в соціальні контакти, брати на себе відповідальність і відкрито приймати нові можливості, що з'являються під час навчання [8, с.70].

З іншого боку, студенти, схильні до самообвинувачень або надмірної критичності до себе, можуть переживати додаткові труднощі в адаптаційний період. Їхнє сприйняття невдач як особистої поразки часто призводить до зниження мотивації та навіть до депресивних станів, що значно сповільнює процес інтеграції в нове середовище. Постійні сумніви у власних силах створюють психологічний бар'єр, через який складно проходити в умовах високої конкуренції або академічних вимог [9, с. 214].

Не менш важливу роль у процесі адаптації відіграє попередній досвід студента. Наприклад, участь у позашкільній діяльності або волонтерстві сприяє розвитку таких важливих навичок, як самостійність, організованість, здатність працювати в команді та адаптивність. Люди, які мали досвід взаємодії з різними соціальними групами чи займалися організацією подій, зазвичай мають більш гнучкий підхід до розв'язання проблем та краще орієнтуються у нових умовах. Вони вміють адаптуватися до змін і часто мають більш розвинену емоційну стійкість, що дозволяє їм краще справлятися зі стресом, пов'язаним з переходом до вищої освіти [10, с. 62].

Слід зазначити, що адаптація здобувачів вищої освіти відбувається поетапно. На початковому етапі переважають процеси дезадаптації, пов'язані з новизною ситуації та необхідністю перебудови звичних моделей поведінки. Наступний етап характеризується поступовим пристосуванням до нових умов, формуванням ефективних стратегій поведінки та інтеграцією у навчальне середовище. Завершальна фаза адаптації передбачає стабілізацію нових моделей поведінки та гармонійне функціонування у нових умовах (табл. 1.2).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1.2

Основні етапи адаптації здобувачів вищої освіти

Етап	Основні характеристики	Виклики
Початковий	Дезадаптація через новизну ситуації, зміна звичних моделей поведінки.	Тривожність, невпевненість
Перехідний	Поступове пристосування до умов, формування ефективних стратегій поведінки, інтеграція в освітнє середовище.	Вибір стратегій, зниження мотивації
Завершальний	Стабілізація моделей поведінки, гармонійне функціонування у нових умовах.	Підтримка стабільності

Таблиця 1.1 [створено авторами]

Однією з ключових проблем є високий рівень стресу, якого зазнають здобувачі у перший рік навчання. Психологічний стрес виникає через невизначеність, зміни у соціальному оточенні, зростання академічного навантаження та необхідність прийняття важливих рішень. Важливу роль у подоланні стресу відіграє доступ до психологічної підтримки, яка може включати консультації з психологом, тренінги з управління стресом або участь у групах підтримки [11, с. 399].

Розвиток навичок саморегуляції є ключовим аспектом у процесі адаптації студентів до нових умов навчання. Саморегуляція охоплює здатність ефективно організовувати своє навчання, правильно розподіляти час, управляти емоціями та уникати таких негативних звичок, як прокрастинація. Ці навички особливо важливі в умовах високих академічних вимог, де від студентів очікується здатність працювати самостійно, дотримуватися дедлайнів і керувати своїм навантаженням. Для багатьох молодих людей здатність до саморегуляції є невід'ємною частиною успішної адаптації, оскільки вона дозволяє зберігати баланс між навчанням, особистим життям та соціальними зобов’язаннями [12, с. 52].

Здатність до планування та постановки реалістичних цілей є основою саморегуляції. Студенти, які вміють чітко визначати свої завдання і розподіляти час на їх виконання, можуть значно знизити рівень стресу та тривожності, оскільки це дозволяє їм контролювати ситуацію та уникати відчуття перевантаження. Важливим аспектом є також реалістична оцінка своїх можливостей, що допомагає уникати завищених очікувань і вчасно коригувати плани, якщо виникають непередбачені труднощі. Це знижує ризик вигорання і забезпечує стабільну мотивацію протягом навчального періоду [13, с. 45].

Навички саморегуляції також допомагають студентам зберігати емоційну рівновагу. Уміння справлятися з емоціями, управляти стресом і підтримувати позитивне ставлення до навчання значно сприяє підвищенню впевненості у власних силах. Коли студент відчуває контроль над своїм часом та завданнями, це допомагає йому залишатися спокійним і зібраним, навіть у

складних ситуаціях. Здатність до саморегуляції є важливою умовою для успішної адаптації та розвитку особистості в умовах високих вимог вищої освіти.

Процес адаптації студента до нового середовища в університеті не відбувається у вакуумі – він значною мірою залежить від зовнішніх факторів, які можуть або полегшити, або ускладнити цей перехід. Підтримка з боку близьких людей, таких як родина, друзі, викладачі та адміністрація університету, може істотно полегшити адаптаційний процес. Коли студент відчуває підтримку і розуміння з боку оточуючих, це надає йому впевненості в собі та допомагає долати труднощі. Роль родини в цьому процесі особливо важлива, адже емоційна підтримка вдома створює міцний психологічний фундамент для успішної інтеграції в академічне середовище. Також важливе значення мають наставники та викладачі, які можуть не тільки допомогти у навчанні, але й надати поради та моральну підтримку в складні моменти [14, с. 25].

З іншого боку, несприятливі умови можуть стати серйозними бар'єрами на шляху адаптації. Конфлікти в сім'ї, наприклад, можуть створювати емоційний стрес, що впливає на здатність студента зосередитись на навчанні та соціалізуватись в новому середовищі. Фінансові труднощі також можуть значно ускладнити цей процес, оскільки вони створюють додаткове навантаження та тривогу, яка відволікає від основних завдань. Відсутність підтримки з боку близьких чи оточення може призвести до відчуття ізоляції, зниження мотивації та навіть виникнення депресивних настроїв, що затримує адаптацію [15, с. 19].

Сучасні технології відкривають нові можливості для підтримки здобувачів у процесі адаптації. Використання онлайн-платформ для навчання, комунікації та саморозвитку може значно полегшити інтеграцію в освітнє середовище. Однак, надмірне використання цифрових технологій може призводити до залежності, зниження соціальної активності та емоційного вигорання [16, с. 128].

Університети мають відігравати активну роль у підтримці адаптації здобувачів. Це може включати створення сприятливого психологічного клімату, організацію адаптаційних програм, забезпечення доступу до психологічної допомоги та розвиток культурних і спортивних ініціатив. Участь у таких заходах сприяє формуванню почуття приналежності, покращує соціальну інтеграцію та стимулює мотивацію до навчання [17, с. 62].

Наукові дослідження підтверджують, що адаптація здобувачів вищої освіти є комплексним процесом, який залежить від взаємодії індивідуальних, соціальних та організаційних факторів. Розуміння цих чинників дозволяє розробляти ефективні стратегії підтримки студентів та сприяти їхньому гармонійному розвитку.

Висновки. Таким чином, процес адаптації здобувачів вищої освіти є складним і багатогранним психологічним феноменом, що включає когнітивні, емоційні, соціальні та мотиваційні аспекти. Початок навчання в університеті є

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

значущим етапом у житті молодої людини, що супроводжується численними труднощами, наприклад, високим рівнем стресу, соціальною ізоляцією, необхідністю засвоєння нових академічних вимог та організації свого часу і простору. Для успішної адаптації важливо враховувати індивідуальні особливості студентів, зокрема їхню емоційну стійкість, здатність до саморегуляції та рівень розвитку соціальних навичок.

Особливо важливою є емоційна адаптація, яка дозволяє студентам справлятися з перехідними труднощами, зберігаючи мотивацію та позитивне ставлення до навчання. Стійкість до стресу, здатність ефективно керувати своїми емоціями та організовувати час є ключовими факторами, що зумовлюють успіх у навчанні. Разом із цим, соціальна адаптація, здатність будувати нові стосунки та інтегруватися в студентське середовище є важливими компонентами ефективної адаптації до освітнього процесу, оскільки вони сприяють формуванню відчуття приналежності та підтримки.

Процес адаптації потребує уваги з боку університету та оточення студента. Підтримка з боку родини, друзів та викладачів відіграє важливу роль у зменшенні стресу та підвищенні рівня мотивації. Разом із тим, наявність психологічної допомоги та можливостей для саморозвитку допомагає студентам успішно впоратися з адаптаційними труднощами.

Загалом, адаптація здобувачів вищої потребує комплексного підходу, включаючи підтримку на різних рівнях, як соціальному, так і психологічному. Врахування індивідуальних потреб студентів та створення сприятливого академічного середовища сприятимуть зниженню рівня стресу та покращенню їхньої академічної успішності, соціальної інтеграції та загального благополуччя.

Література:

1. Томчук С., Томчук М. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі. Вінниця : КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.

2. Столяренко О. Психологія особистості : навч. посібн. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

3. Соціальна психологія : навч. посібн. / ред. Н. Волянюк та ін. Київ : КПІ, 2019. 254 с.

4. Щедріна М. Соціально-психологічний супровід студента у період адаптації до навчання у ВУЗі. *Психологія: реальність і перспективи*. 2018. Вип. 10. С. 166–171.

5. Блажівський М. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна.* 2014. Вип. 1. С. 234–242.

6. Байбекова Л. Педагогічні основи адаптації студентів молодших курсів до подальшого навчання у ВНЗ. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2013. Вип. 31. Т. 48. С. 148–154.

7. Віцько С. Соціально-психологічна адаптація студентів-спортсменів до процесу навчання у вузі. *Молода спортивна наука України*. 2007. Вип. 11. Т. 4. С. 63–68.

8. Грушевський В. Особливості соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки.* 2014. Вип. 2.12. С. 67–72.

9. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи : монографія / за заг. ред. Ф. Ващука. Ужгород : ЗакДУ, 2011. 560 с.

10. Дідух М. Проблеми й основні напрями адаптації студентів до умов навчання в закладах вищої освіти. *Ûridična psihologìâ*. 2019. Вип. 2(25). С. 61–69.

11. Гуменюк О. Психолого-педагогічні аспекти адаптації першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі. *Університетські наукові записки*. 2012. Вип. 2. С. 395–402.

12. Ковтун О. Діагностика стану, рівнів та особливостей адаптації і гнучкості усіх учасників освітнього процесу в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання. *Вища освіта в умовах карантинних обмежень та соціального дистанціювання:* монографія / за ред. С. Гринюк. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. С. 49–57.

13. Демида К. Особистісні риси, що впливають на процес адаптації (за оцінками студентів та викладачів). *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 7. С. 43–49.

14. Мотков С. Адаптаційні механізми особистості. *Психологія і особистість*. 2019. Вип. 1(15). С. 22–36.

15. Савєльєва Н., Томіліна Т., Герман С., Кленовська С., Шнайдер С. Психологічна адаптація учасників освітнього процесу до умов війни. *Вісник стоматології.* 2022. Вип. 4(121). Т. 46. С. 15–21.

16. Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості : монографія / за ред. О. Кокуна. Київ : Педагогічна думка, 2015. 297 с.

17. Перепечіна Н. Психологічна характеристика адаптації першокурсників до навчання у ВНЗ. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. Вип. 8. С. 61–65.

References:

1. Tomchuk, S., & Tomchuk, M. (2018). *Psykholohiia tryvohy, strakhu ta ahresii osobystosti v osvitnomu protsesi [Psychology of anxiety, fear and aggression of a person in the educational process]*. Vinnytsia: KVNZ «VANO» [in Ukrainian].

2. Stoliarenko, O. (2012). *Psykholohiia osobystosti*: navch. posibn. [*Personality psychology*: textbook]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

3. Volianiuk, N. (ed.). (2019). *Sotsialna psykholohiia*: navch. posibn. [*Social psychology*: textbook]. Kyiv: KPI [in Ukrainian].

4. Shchedrina, M. (2018). Sotsialno-psykholohichnyi suprovid studenta u period adaptatsii do navchannia u VUZi [Social-psychological support of a student during the period of adaptation to study at a university]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy – Psychology: reality and prospects*, 10, 166–171 [in Ukrainian].

5. Blazhivskyi, M. (2014). Poniattia adaptatsii u suchasnii naukovii literaturi [The concept of adaptation in modern scientific literature]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohichna – Lviv State University of Internal Affairs. Psychological series*, 1, 234–242 [in Ukrainian].

6. Baibekova, L. (2013). Pedahohichni osnovy adaptatsii studentiv molodshykh kursiv do podalshoho navchannia u VNZ [Pedagogical foundations of adaptation of junior students to further studies at universities]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ "Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody" – Humanitarian Bulletin of the SHEI "Hryhorii Skovoroda Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University"*, *31*(48), 148–154 [in Ukrainian].

7. Vitsko, S. (2007). Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia studentiv-sportsmeniv do protsesu navchannia u vuzi [Socio-psychological adaptation of student-athletes to the learning process in the university]. *Moloda sportyvna nauka Ukrainy – Young Sports Science of Ukraine*, *11*(4), 63–68.

8. Hrushevskyi, V. (2014). Osoblyvosti sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii studentiv-pershokursnykiv do navchannia u VNZ [Features of socio-psychological adaptation of first-year students to study at universities]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. Sukhomlynskoho. Seriia: Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. Sukhomlynskyi. Series: Psychological Sciences*, *2*(12), 67–72.

9. Vashchuk, F. (ed.). (2011). *Intehratsiia v yevropeiskyi osvitnii prostor: zdobutky, problemy, perspektyvy [Integration into the European educational space: achievements, problems, prospects]*. Uzhhorod: ZakDU.

10. Didukh, M. (2019). Problemy i osnovni napriamy adaptatsii studentiv do umov navchannia v zakladakh vyshchoi osvity [Problems and main directions of student adaptation to learning conditions in higher education institutions]. *Ûridična psihologìâ – Legal Psychology, 2*(25), 61–69.

11. Humeniuk, O. (2012). Psykholoho-pedahohichni aspekty adaptatsii pershokursnykiv do umov navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi [Psychological and pedagogical aspects of adaptation of first-year students to learning conditions in higher educational institution*]*. *Universytetski naukovi zapysky – University Scientific Notes*, 2, 395–402.

12. Kovtun, O. (2021). Diahnostyka stanu, rivniv ta osoblyvostei adaptatsii i hnutkosti usikh uchasnykiv osvitnoho protsesu v umovakh karantynnykh obmezhen ta sotsialnoho dystantsiuvannia [Diagnosis of the state, levels and features of adaptation and flexibility of all participants in the educational process under quarantine restrictions and social distancing]. In S. Hryniuk (Ed.), *Vyshcha osvita v umovakh karantynnykh obmezhen ta sotsialnoho dystantsiuvannia [Higher education in the context of quarantine restrictions and social distancing]* (pp. 49–57). Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

13. Demyda, K. (2013). Osobystisni rysy, shcho vplyvaiut na protses adaptatsii (za otsinkamy studentiv ta vykladachiv) [Personal traits that influence the adaptation process (as assessed by students and teachers)]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work*, 7, 43–49 [in Ukrainian].

14. Motkov, S. (2019). Adaptatsiini mekhanizmy osobystosti [Adaptive mechanisms of personality]. *Psykholohiia i osobystist – Psychology and Personality, 1*(15), 22–36 [in Ukrainian].

15. Savelieva, N., Tomilina, T., Herman, S., Klenovska, S., & Shnaider, S. (2022). Psykholohichna adaptatsiia uchasnykiv osvitnoho protsesu do umov viiny [Psychological adaptation of participants in the educational process to the conditions of war]. Visnyk stomatolohii – Bulletin of Dentistry, 4(121), 46, 15–21 [in Ukrainian].

16. Kokun, O. (Ed.). (2015). *Psykhofiziolohichni zakonomirnosti profesiinoho samozdiisnennia osobystosti [Psychophysiological patterns of professional self-realization of personality]* (monograph). Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

17. Perepechina, N. (2013). Psykholohichna kharakterystyka adaptatsii pershokursnykiv do navchannia u VNZ [Psychological characteristics of the adaptation of first-year students to study at universities]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work*, 8, 61–65 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.942.73

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1437-1454

Кашпур Юрій Михайлович кандидат психологічних наук, доцент, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (044) 239-30-17, https://orcid.org/0000-0002-0259-1137

Цьомик Христина Богданівна доктор філософії в галузі психології (PhD), викладач, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (044) 239-30-17, https://orcid.org/0000-0001-6080-3786

Письменний Сергій Олександрович аспірант, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (044) 239-30-17, https://orcid.org/0009-0001-6385-2812

РОЛЬ САНОГЕННОГО МИСЛЕННЯ У ПОДОЛАННІ СІМ'ЄЮ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. Стаття розглядає важливість саногенного мислення для подолання кризових ситуацій в сім'ї, зокрема в умовах стресу та психологічних труднощів. Автор досліджує поняття саногенного мислення, визначаючи його як здатність знаходити ресурси для позитивного розв'язання складних ситуацій і збереження психоемоційного здоров'я. Визначено основні принципи саногенного мислення, серед яких оптимізм, адаптивність, збереження гнучкості в ставленні до труднощів та пошук можливостей навіть у найскладніших обставинах. Особлива увага приділяється відмінностям між саногенним і патологічним мисленням, що дозволяє чітко окреслити межу між конструктивними та деструктивними підходами до розв'язання проблем. У статті також розглянуті психологічні механізми, які лежать в основі саногенного мислення, зокрема, вплив когнітивних процесів, емоційної регуляції та підтримки сімейних зв'язків на здатність долати стресові ситуації. Показано, що сім'я має вирішальну роль у психоемоційному здоров'ї кожного з її членів, адже підтримка, розуміння та конструктивні міжособистісні взаємини є важливими чинниками для подолання життєвих криз. У статті також аналізується, як саме сім'я взаємодіє з кризовими ситуаціями та психологічними труднощами, забезпечуючи підтримку та надаючи позитивний емоційний фон. У статті окреслено, як саногенне мислення може сприяти сім'ї у подоланні стресових ситуацій, зберігаючи гармонію, стабільність і ефективність у важких життєвих обставинах. Особлива увага приділена теоретичним підходам до застосування саногенного мислення як засобу зміцнення сімейних стосунків і збереження психоемоційного здоров'я.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розглянуто, як за допомогою позитивного, адаптивного мислення сім'я може ефективно взаємодіяти у складних ситуаціях, що виникають в умовах сучасного світу, сповненого стресами та невизначеністю.

Ключові слова: саногенне мислення, сім'я, психологічне здоров'я, стрес, адаптивність, психоемоційне здоров'я, психологічна підтримка, емоційна регуляція.

Kashpur Yurii Mykhailovych candidate of psychological sciences, associate professor, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, tel.: (044) 239 30-17, https://orcid.org/0000-0002-0259-1137

Tsomyk Khrystyna Bohdanivna doctor of philosophy in the field of psychology (PhD), lecturer, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, tel.: (044) 239-30-17, https://orcid.org/0000-0001-6080-3786

Pysmennyi Serhii Oleksandrovych PhD student, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, tel.: (044) 239-30-17, https://orcid.org/0009-0001-6385-2812

THE ROLE OF SANOGENIC THINKING IN OVERCOMING CRISIS SITUATIONS WITHIN THE FAMILY

Abstract. The article examines the importance of salutogenic thinking in overcoming crisis situations within the family, particularly in conditions of stress and psychological difficulties. The author explores the concept of salutogenic thinking, defining it as the ability to find resources for positively resolving complex situations and maintaining emotional well-being. The main principles of salutogenic thinking are outlined, including optimism, adaptability, maintaining flexibility in the face of challenges, and seeking opportunities even in the most difficult circumstances. Special attention is given to the differences between salutogenic and pathological thinking, which helps to clearly delineate the boundary between constructive and destructive approaches to problem-solving. The article also discusses the psychological mechanisms underlying salutogenic thinking, including the influence of cognitive processes, emotional regulation, and the role of family support in coping with stress. It is shown that the family plays a crucial role in the emotional well-being of each member, as support, understanding, and constructive interpersonal relationships are key factors in overcoming life crises. The article further analyzes how families interact with crisis situations and psychological challenges, providing support and a positive emotional environment. It also outlines how salutogenic thinking can help families cope with stressful situations, preserving harmony, stability, and effectiveness during difficult life circumstances. Special attention is given to theoretical approaches to applying salutogenic thinking as a

means of strengthening family relationships and maintaining emotional health. The article discusses how, through positive, adaptive thinking, a family can effectively interact in challenging situations that arise in today's world, filled with stress and uncertainty.

Keywords: salutogenic thinking, family, psychological health, stress, adaptability, emotional health, psychological support, emotional regulation.

Постановка проблеми. Стиль мислення людини та її здатність сприймати, оцінювати і переживати події істотно впливають на фізичне і психічне здоров'я, взаємини з оточенням та досягнення особистих цілей. Саногенне мислення, як здатність конструктивно ставитися до труднощів, знижує негативний вплив емоційного стресу та сприяє розвитку саморегуляції. Це мислення особливо важливе в кризовій психологічній допомозі, де воно стає інструментом для оптимізації внутрішнього переживання та самовираження. В умовах сучасної української реальності, зокрема через тривалий воєнний конфлікт і соціально-політичні проблеми, сім'ї постійно стикаються зі стресовими чинниками. Це ускладнює підтримку психологічного благополуччя, і психологи мають важливу задачу - навчити людей справлятися з постійними стресорами. Застосування ефективних методів підготовки до стресових ситуацій дозволяє адекватно реагувати на проблеми і зменшувати їхній негативний вплив.

Попри актуальність, дослідження впливу саногенного мислення на ефективність діяльності людини в стресових умовах в Україні недостатньо розвинене. Тому важливим є теоретичне і практичне дослідження цього феномену, що сприятиме розвитку теорії саногенного мислення і впровадженню новітніх підходів в психологічну практику для допомоги людям у складних життєвих обставинах.

Аналіз останніх досліджень і джерел. У працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Е. Берн, М. Джеймс, Д. Фонтана, Г. Перрі, Ф. Перлз детально розглянуто концепцію патогенного мислення. Це поняття було вперше введене в науковий обіг для проведення експериментальних досліджень і визначене як інструмент для досягнення саногенного мислення. Зарубіжні та вітчизняні науковці звертають увагу на різноманітні форми прояву саногенного мислення та конкретні методи формування його компонентів. Серед таких дослідників можна назвати В. В. Рибалку, Н. І. Пов'якель, Р. Бернса, К. Бютнера, М. Джеймса, Д. Джонгварда та К. Хорні. Дослідження цих авторів сприяють розвитку теоретичних основ та практичних підходів до саногенного мислення, а також надають можливість глибше зрозуміти його механізми та вплив на психічне здоров'я людини.

Мета статті. Основною метою статті є аналіз ролі саногенного мислення у подоланні кризових ситуацій в сім'ї. У роботі описується поняття

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

саногенного мислення та його основні принципи, зокрема здатність знаходити позитивні рішення навіть у складних обставинах. Порівнюються саногенне та патологічне мислення, виявляючи ключові відмінності між конструктивними і деструктивними підходами до проблем. Стаття також визначає психологічні механізми, що підтримують саногенне мислення, зокрема емоційну регуляцію та когнітивні процеси, які дозволяють адаптуватися до стресу. Окрему увагу приділено ролі сім'ї у забезпеченні психоемоційного здоров'я її членів, адже саме сімейні стосунки є важливим ресурсом у подоланні труднощів. Зазначається, як саногенне мислення допомагає сім'ї ефективно справлятися зі стресом і кризами, зберігаючи гармонію та стабільність. Наприкінці розглядається практичне застосування саногенного мислення як інструменту підтримки здорових сімейних стосунків і збереження емоційної рівноваги в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Термін «саногенний» походить від грецьких слів «sanos» (оздоровлення) та «genos» (несучий), що разом означають «той, що приносить здоров'я». Отже, саногенне мислення - це такий тип мислення, який сприяє підтримці здоров'я і благополуччя людини. Це мислення, яке знижує внутрішній конфлікт і напругу, допомагаючи запобігти захворюванням, і є основою для психічного оздоровлення. На відміну від патогенного мислення, саногенне підтримує позитивні зміни в психіці, допомагає позбутися негативних переживань, комплексів та застарілих образ [1]. Взаємодія людини з навколишнім середовищем, яка має шкідливий вплив на її психологічне та фізичне здоров'я, визначається терміном «стрес». Типовою реакцією на стресори є адаптивна поведінка, спрямована на подолання труднощів [1].

Практика показує, що під час переживання стресу людина часто не в змозі контролювати свої думки. Це зумовлено тим, що вона не може повноцінно осмислити ситуацію або скористатися рефлексією, в результаті чого формується негативний досвід. Таке мислення має патогенний характер і може призвести до психологічних труднощів. На відміну від патогенного мислення, існує саногенне, яке допомагає подолати негативні емоції і сприяє психічному оздоровленню. Мислення є важливим ресурсом для особистості у боротьбі зі стресом, а усвідомлення стресових ситуацій відбувається через їх осмислення. У процесі саногенного мислення людина ніби відділяється від своїх переживань і спостерігає за ними з боку. Оздоровлювальний ефект досягається завдяки застосуванню саногенної рефлексії [1]. Оздоровчий ефект саногенного мислення залежить від кількох специфічних чинників: внутрішнього стану, який супроводжує сам процес мислення, а також здатності спрямовувати увагу на власні розумові процеси та управляти ними. Особливістю змісту саногенного мислення є те, що суб'єкт працює з певними думками, уявленнями та знаннями, які стають основою його мислення. Головною функцією саногенного мислення є створення умов для особистісного

розвитку: досягнення внутрішньої гармонії, узгодженість з собою та навколишнім світом, позбавлення від шкідливих звичок, здатність керувати емоціями та контролювати свої потреби. Зважаючи на основні риси патогенного мислення, можна виділити кілька його проявів: 1) негативні форми психологічного захисту (агресія, страх, втеча в ілюзорний світ та ін.); 2) патологічний характер емоцій (образа, почуття вини, сором та ін.); 3) парадигма насильницького управління (соціальні очікування, стереотипи, помста, загроза тощо).

Саногенне мислення базується на кількох основних принципах, що сприяють психічному здоров'ю та адаптації особистості до стресових ситуацій. Один із ключових принципів - це принцип позитивної адаптації, який передбачає здатність особистості не тільки сприймати стресові ситуації, але й адаптуватися до них, знаходячи ресурси для конструктивного вирішення проблем. Така адаптивність дозволяє людині не тільки уникати шкідливого впливу стресу, а й використовувати його як можливість для розвитку. Наступний принцип - принцип саморегуляції, що передбачає здатність контролювати свої емоції та поведінкові реакції в умовах стресу. Це дозволяє людині підтримувати психічну рівновагу і знижувати вплив деструктивних емоцій, таких як тривога чи агресія. Важливим аспектом саногенного мислення є також принцип рефлексії та осмислення, що полягає в аналізі власних переживань і ситуацій. Це дозволяє особистості не лише розуміти свої емоції, а й змінювати їх, знаходити шляхи трансформації негативних переживань на позитивні. Принцип гармонії та інтеграції вказує на важливість поєднання емоційної, когнітивної та поведінкової складових особистості, що забезпечує цілісність і внутрішню гармонію. Саногенне мислення допомагає людині зберігати рівновагу між різними аспектами свого буття, що сприяє загальному психічному здоров'ю. Ще одним важливим принципом є принцип позитивного перероблення досвіду, який дозволяє особистості «перепрограмовувати» негативні переживання, бачачи в кожній кризі можливість для навчання і розвитку. Замість того, щоб застрягати в болісних емоціях, людина з саногенним мисленням використовує досвід як можливість для самовдосконалення. Принцип гнучкості та відкритості вимагає від людини сприйняття різноманітних точок зору і готовності адаптуватися до нових обставин, що особливо важливо в умовах постійних змін і невизначеності. Це мислення, яке не застрягає в старих схемах, а постійно шукає нові підходи і можливості для розвитку. Останнім, але не менш важливим, є принцип розвитку та самовдосконалення, що стимулює постійну роботу над собою і прагнення до особистісного зростання. Цей принцип є основою саногенного мислення, яке орієнтується на постійне вдосконалення емоційного та психічного стану, що сприяє загальному благополуччю і внутрішньому задоволенню.

Ці принципи складають основу саногенного мислення, яке є потужним інструментом для подолання стресу, досягнення гармонії в житті та підтримки психічного здоров'я в умовах сучасних викликів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розуміння відмінностей між саногенним і патогенним мисленням є важливим кроком до усвідомлення того, як кожен з цих типів мислення впливає на психологічний стан людини. Саногенне мислення, на відміну від патогенного, сприяє психологічному оздоровленню, допомагає подолати негативні емоції та знижує рівень стресу. Цей тип мислення має динамічний характер, і особистість взаємодіє з навколишнім світом через образи, які відображають життєві ситуації. Теорія саногенного мислення є частиною більш широкої теорії позитивного мислення, але при цьому вона орієнтована на позитивну переоцінку автоматичних реакцій, пов'язаних із афективною сферою. Водночас, хоча саногенне і позитивне мислення мають спільні риси, зокрема орієнтацію на вирішення внутрішніх проблем і зниження негативних емоцій, між ними існує суттєва різниця. Позитивне мислення акцентує увагу на розвитку оптимізму, світоглядних установках і Я-концепції, в той час як саногенне мислення фокусується на адекватному відображенні і сприйнятті реальності, на свідомому усвідомленні та аналізі своїх емоцій та переживань.

У контексті саногенного мислення важливо звернути увагу на поняття «саногенна рефлексія», яка є важливим інструментом для розвитку цього типу мислення. Саногенна рефлексія передбачає здатність людини усвідомлювати свої емоції, ідентифікувати їх і знаходити відповідні способи для конструктивної реакції на життєві труднощі. Таким чином, саногенне мислення допомагає людині знижувати внутрішній конфлікт, зменшувати психологічну напругу, запобігати розвитку психосоматичних захворювань і сприяти загальному поліпшенню психічного здоров’я. Природно, що при оволодінні навичками саногенного мислення і розвитку саногенної рефлексії, особистість може перейти до практичного застосування цих знань через «саногенний копінг». Цей тип копінг-стратегій спрямований на підтримку психологічного здоров’я, ефективне вирішення стресових ситуацій, поліпшення соціальних контактів і контроль емоційного стану. Тепер, з урахуванням цих основних аспектів, можна перейти до аналізу ключових відмінностей між патогенним і саногенним мисленням [1].

Важливо зазначити, що патогенне мислення не слід ототожнювати з патологічним, яке характерне для психічно хворих осіб. Мислити патогенно – це природна частина людської психіки, але воно має певні особливості, які сприяють виникненню психологічної напруги, формуванню стереотипів поведінки та реакцій, що можуть призвести до конфліктів. Це, у свою чергу, може негативно позначитися на психічному та фізичному здоров’ї людини. Патогенне мислення включає розумові автоматизми, які зазвичай не піддаються свідомому контролю. Відповідно, розвиток саногенного мислення передбачає активізацію процесу рефлексії в складних ситуаціях, кризах, а також усвідомлення і коригування патогенних компонентів, які ведуть до негативних емоційних переживань. Це включає навички заміни таких переживань на більш конструктивні, що згодом призводить до автоматичного зміщення цих емоційних реакцій в більш здорове русло [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Саногенне та патогенне мислення мають різні характеристики, що впливають на психічне та емоційне благополуччя людини. Саногенне мислення допомагає людині зосереджуватися на важливих аспектах ситуацій, аналізувати власний досвід і переживання, забезпечує рефлексію та внутрішній спокій. Воно дозволяє ефективно переривати неприємні спогади, знижувати емоційну напругу, зменшувати вплив травмуючих ситуацій, що є важливими аспектами в подоланні стресів і криз. Це мислення зосереджене на реальному аналізі власних почуттів та діях, а також дозволяє розглядати ситуації з перспективи, що допомагає людині усвідомлювати свої емоції та свідомо управляти ними. Людина, яка володіє саногенним мисленням, здатна встановлювати справжні, довірливі стосунки з іншими людьми, орієнтуючись на власні почуття і реальні обставини.

Натомість, патогенне мислення сприяє розвитку автоматичних, неконтрольованих реакцій, які збільшують психологічну напругу та емоційний дискомфорт. Воно може проявлятися у вигляді мрійливості та втечі від реальності, коли людина не здатна зупинити негативні думки про минуле або майбутнє. Патогенне мислення також характеризується частими спогадами, що супроводжуються звинуваченнями себе або інших, та надмірним занепокоєнням про можливі нещастя в майбутньому. Людина з таким типом мислення часто не усвідомлює походження своїх емоцій, не здатна аналізувати свою поведінку, а також може уникати відкритих стосунків із іншими, вдаючись до маніпуляцій або слідування нав'язаним ролям і соціальним стереотипам.

Таким чином, саногенне мислення є важливим інструментом для підтримки психічного здоров'я та гармонії в житті, тоді як патогенне мислення підвищує рівень стресу і може стати перешкодою для особистісного розвитку та гармонійних стосунків із навколишнім світом [3].

Механізм функціонування саногенного мислення базується на процесі глибокого осмислення причин виникнення емоцій та їх усвідомлення, а також на саморозвитку особистості та здатності відділяти себе від негативних переживань. За допомогою саногенного мислення людина може не лише усвідомити ситуацію, яка склалася, але й зрозуміти, чому виникають певні емоційні реакції та яким чином вони проявляються. Дослідники виокремлюють основні характеристики саногенного мислення, серед яких: здатність фокусувати увагу під час рефлексії; знання психологічних процесів і методів їх управління у складних життєвих ситуаціях; вміння відсторонюватися від негативних емоцій, що веде до покращення психоемоційного стану та переважання позитивних почуттів; уміння усвідомлювати свій психічний стан через поведінкові реакції; розвиток аналітичного підходу до стресових ситуацій; широкий спектр культурних моделей та стратегій, до яких людина може звертатися у важкі моменти; здатність зупиняти деструктивні думки і поведінку; уміння занурюватися в позитивні переживання та відчуття; вміння

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

знаходити внутрішні ресурси для досягнення поставлених цілей; здатність виділяти важливі аспекти ситуації для ефективного задоволення потреб. Опанувавши саногенне мислення, особистість здатна припиняти безперервну автоматичну діяльність розуму, яка веде до емоційних труднощів, і нейтралізувати деструктивні емоції [1].

Розвиток емоційної інтелігенції та саморегуляції також є важливим аспектом саногенного мислення. Емоційна інтелігенція дозволяє людині ефективно розпізнавати та управляти своїми емоціями, що є критично важливим для подолання стресових ситуацій. Вміння регулювати свою емоційну реакцію на негативні події сприяє підтриманню психічної рівноваги і запобігає розвитку патогенних процесів. Крім того, важливою складовою саногенного мислення є когнітивне переконання у власних силах та здатності справлятися зі стресом. Людина, що практикує саногенне мислення, зазвичай має конструктивне ставлення до труднощів, розглядаючи їх як можливості для розвитку і зростання. Це сприяє розвитку позитивного самовідношення і впевненості в собі, що є необхідним для подолання життєвих труднощів. Ключовими характеристиками саногенного мислення є також аналітичне мислення та здатність застосовувати здорові стратегії вирішення проблем. Людина, яка володіє саногенним мисленням, здатна розглядати ситуацію не лише з емоційного, а й з раціонального боку, знаходити можливі шляхи для вирішення проблеми. Важливою складовою є здатність визначати здорові стратегії подолання стресу, що включають активні стратегії вирішення проблем і методи психологічної релаксації. Ще однією важливою складовою є гнучкість мислення - здатність адаптуватися до нових обставин та переглядати свою поведінку та реакції в залежності від ситуації. Вона дозволяє людині легко знаходити альтернативні шляхи вирішення проблеми, не замикаючись на одному варіанті. Окрім того, саногенне мислення значною мірою залежить від соціальної підтримки та міжособистісних стосунків. Наявність близьких людей, які можуть надавати емоційну підтримку в складних ситуаціях, створює додаткові ресурси для розвитку здорового мислення і зменшення рівня стресу. Також значення має доступність культурних моделей та цінностей, до яких може звертатися людина у важких обставинах. Ключовими елементами саногенного мислення є також здатність зупиняти патогенні думки, уникаючи їх автоматичного повторення, і уміння занурюватися в позитивні переживання, що дозволяє людині відновлювати емоційну рівновагу і зміцнювати психічне здоров’я. Важливим є також здатність розпізнавати ресурси для досягнення своїх цілей та виділяти ті елементи ситуації, які можуть бути корисними для задоволення особистих потреб.

Усе це разом створює систему психологічних механізмів, які дозволяють людині не лише справлятися з негативними емоціями та стресом, але й активно підтримувати своє психічне та фізичне здоров’я. Поєднуючи рефлек-

сію, емоційну регуляцію, аналітичне мислення та позитивну мотивацію, саногенне мислення стає потужним інструментом у подоланні труднощів та розвитку внутрішньої гармонії.

Криза, що охопила всі сфери життєзабезпечення сучасного суспільства, безпосередньо вплинула на інститут сім'ї, який є не лише соціальною одиницею, але й важливим чинником життєстійкості нації та держави. У минулі епохи сім'я зберігалася завдяки зовнішнім чинникам - традиціям, законам і громадській думці. Водночас, у сучасному світі її єдність залежить все більше від внутрішнього розуміння, взаємної поваги та підтримки серед членів родини. Сім'я сьогодні є складною психологічною системою, і її внутрішньосімейні стосунки, зокрема подружні, займають центральне місце в цьому процесі. Особливу роль сім'я відіграє в психоемоційному розвитку дітей, зокрема дошкільного віку, коли вони переживають великі емоційні навантаження. Взаємодія з дорослими формує здатність дитини до співчуття, осмислення чужих почуттів і врахування точок зору інших, що є основою розвитку її самосвідомості та соціальних навичок. У здоровій родині, де панують взаємна підтримка та повага, психоемоційне благополуччя кожного члена підтримується через конкретні психологічні механізми, що допомагають долати труднощі.

Водночас, сім'я стикається з численними викликами, зокрема економічними труднощами, конфліктами та насильством. Ці фактори можуть значно погіршити психоемоційний клімат у родині і спричинити серйозні проблеми, особливо у дітей. Брак емоційної підтримки в родині може призвести до тривожності, депресії та розладів поведінки у дітей. У таких умовах виникає ризик розвитку патогенних моделей мислення, що може призвести до серйозних психічних проблем. У сучасній українській сім'ї, що стикається з високим рівнем конфліктів і насильства, важливу роль відіграють дорослі, адже саме їхня здатність створювати стабільну емоційну атмосферу і підтримувати гармонійні стосунки визначає психоемоційний стан кожного члена родини. Психічний розвиток дитини значною мірою залежить від стосунків із близькими людьми, зокрема з батьками, які є першими наставниками у її житті. Таким чином, стабільність сімейних стосунків є основою психоемоційного здоров'я її членів. Важливо виявляти та підтримувати здорові механізми взаємодії, щоб родина могла долати труднощі і кризові періоди, зберігаючи своє благополуччя [3].

Отже, розгляд ролі сім'ї в психоемоційному здоров'ї кожного її члена є надзвичайно важливим для розуміння того, як сімейні стосунки та динаміка взаємодії між членами родини впливають на загальний психічний стан усіх її учасників, а також на здатність сім'ї долати кризові ситуації. Важливо розкрити ці механізми, щоб сприяти створенню здорового середовища для кожного члена сім'ї. А. В. Склярук зазначає, що не кожна родина, яка стикається з труднощами, є «проблемною» чи «дисфункціональною». Оскільки

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

сім’я може ефективно вирішувати свої проблеми та справлятися з труднощами без шкоди для виконання своїх функцій, включаючи соціалізацію, вона не може вважатися проблемною. Проблеми стають значущими лише тоді, коли вони стають нездоланними і починають заважати нормальному функціонуванню родини. Окрім того, навіть потенційно проблемна родина має певні позитивні соціально-психологічні ресурси та досвід подолання труднощів. Якщо її компенсаторні можливості ще не вичерпані, то вона має бути розглянута не як дисфункціональна, а як родина з потенціалом для вирішення існуючих проблем [4].

Дисфункціональна сім’я - це така сімейна система, яка не справляється зі своїми завданнями, не задовольняє базові потреби своїх членів та не вирішує ключові проблеми, притаманні кожному етапу життєвого циклу родини. Основна проблема таких сімей полягає в тому, що діти, які в них виростають, позбавлені необхідної емоційної підтримки, стабільності та уваги, що може призвести до розвитку низької самооцінки та проблем у стосунках із собою та іншими людьми [5]. Виховання в таких сім’ях часто ґрунтується на жорстких ієрархічних правилах, де дорослі вважають себе єдиними «господарями» ситуації, а дитина позбавлена права на самовираження. Емоційна дистанція між батьками та дітьми призводить до того, що навіть прояви самостійності чи незалежності у дітей сприймаються як "непокора" та потребують негайного «виправлення». Така атмосфера порушує психоемоційне благополуччя всіх членів родини, що особливо негативно впливає на психіку дітей [5]. Сім'я, як соціальний інститут, сьогодні переживає глибоку кризу, що суттєво позначається на виконанні її основних функцій. Вплив цієї кризи відчувається у всіх сферах життєдіяльності родини, зокрема, у матеріально-економічному забезпеченні, умовах проживання та вихованні дітей. Всі ці фактори створюють специфічний морально-психологічний клімат, який, в свою чергу, впливає на духовний розвиток сім'ї, організацію її вільного часу та стосунки між членами родини.

Дитячо-батьківські відносини є однією з найважливіших підсистем родинних відносин. Вони складаються в результаті взаємодії вікових особливостей і характеру взаємодії між батьками та дитиною. Ці відносини не лише визначають психічний розвиток дитини, але й є основою її соціалізації. Характер і якість дитячо-батьківських відносин залежить від кількох ключових параметрів. Перш за все, це емоційний зв'язок між батьками та дитиною. З боку батьків важливим є емоційне прийняття дитини, яке проявляється у батьківській любові, а з боку дитини - це прихильність і позитивне ставлення до батьків. Особливістю дитячо-батьківських відносин є їх висока значущість для обох сторін, що відрізняє їх від інших міжособистісних зв'язків. Мотиви виховання та батьківства також відіграють важливу роль. Це стосується тих цінностей, що батьки вкладають у процес виховання, і ставлення до ролі батьків у житті дитини. Також важливою є

залученість батьків і дітей у виховний процес. Активність батьків у формуванні стосунків з дитиною, а також те, як дитина бере участь у цих відносинах, визначають ефективність виховання. Важливою складовою є задоволення потреб дитини. Це включає увагу до емоційних, фізичних та інтелектуальних потреб дитини, турботу про її благополуччя. Стиль спілкування та взаємодії в родині також має велике значення. Це визначається тим, як батьки спілкуються з дитиною, які стратегії застосовують для розвитку взаєморозуміння та вирішення конфліктів, а також яким чином підтримують автономію дитини. Соціальний контроль в сім'ї є ще однією важливою складовою. Він включає вимоги і заборони, які встановлюють батьки, спосіб їх контролю, санкції та заохочення, що застосовуються в сім'ї. Стійкість сімейного виховання, тобто послідовність і стабільність у вирішенні проблем виховання, також є важливим чинником. Від того, чи є суперечності у сімейних правилах і як вони вирішуються, залежить ефективність виховного процесу.

Інтегративні показники дитячо-батьківських відносин охоплюють кілька основних аспектів. Це батьківська позиція, яка визначається через емоційне прийняття дитини, мотивацію виховання, образи батьківської ролі та задоволеність батьківством. Тип сімейного виховання залежить від взаємних емоційних зв'язків, стилю спілкування, задоволення потреб дитини та рівня батьківського контролю. Також важливим є образ батька як вихователя, сприйняття дитиною сімейної виховної системи. Ці фактори є основою для розуміння того, як сім'я впливає на психоемоційне здоров'я її членів та розвитку дитини. Збереження здорових і стабільних відносин у родині є важливим для забезпечення гармонійного розвитку дитини та для подолання кризових ситуацій, з якими сім'я може стикатися у своєму життєвому циклі [6]. Відносини між батьками та дітьми з роками набувають певних типових форм, часто неусвідомлених, але сталих. Це стосується не тільки періодичних конфліктів, які батьки помічають, звертаючись за допомогою до педагогів або психологів, а й загальних тенденцій у розвитку відносин, які мають свою логіку і послідовність. Батьки зазвичай фокусуються на «раптом» виниклих проблемах, не помічаючи, як їх власні стилі виховання поступово формують певні кризові ситуації в родині.

Важливо зазначити, що саме в родині формуються базові життєві та моральні цінності, які визначають успіх чи неблагополуччя особистості в майбутньому. Проблеми в стосунках між батьками і дітьми є складними і часто залишаються непоміченими до моменту, коли ситуація стає критичною. Батьки часто не звертають увагу на ці процеси через відсутність педагогічної чи психологічної підготовки, і не розуміють, як важливо усвідомлено підходити до виховання, щоб уникнути кризових станів. Щоб запобігти кризовим ситуаціям, важливим є підвищення психологічної культури батьків, що дає змогу враховувати вікові та емоційні потреби дітей. Важливим аспектом є підтримка традицій взаємодопомоги, позитивного ставлення до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

кожного члена родини, уникнення жорстокості та сарказму. Від батьків вимагається не лише забезпечувати потреби дітей, але й проявляти інтерес до їх внутрішнього світу, турбуватися про їх духовний розвиток, допомагати в реалізації їхніх потреб. Оцінка їхніх вчинків повинна бути тактовною та здійснюватися з любов'ю.[5] Підтримка здорових відносин в родині потребує також емоційної гнучкості батьків. Здатність адаптуватися до змін в житті дитини, змінювати стратегії виховання в залежності від вікових та емоційних потреб - важливий фактор для збереження гармонії. Якщо батьки реагують на ситуацію без гнучкості, стосунки можуть перерости в кризу.

Крім того, комунікація є ключовим аспектом у подоланні криз. Відкриті та чесні розмови між батьками та дітьми дозволяють уникати нерозуміння і пом'якшують потенційні конфлікти. Батьки повинні бути готовими до того, що діти можуть звертатися до них з будь-якими питаннями та переживаннями, не боячись осуду. Саме така комунікація створює атмосферу довіри, що є основою здорових відносин у родині. Зокрема, соціальні та культурні фактори теж впливають на динаміку батьківсько-дитячих відносин. Тиск суспільства та медіа, очікування щодо «ідеальних» сімей можуть додавати додатковий стрес і викликати невизначеність у вихованні. Батьки часто стикаються з цим, не знаючи, як впоратися з зовнішніми вимогами. Не менш важливим є визначення стилю виховання, оскільки він безпосередньо впливає на розвиток самооцінки та адаптивності дитини. Авторитарний стиль може призвести до відчуття безпорадності у дітей, тоді як демократичний стиль виховання підтримує здорову самооцінку та сприяє розвитку навичок самоконтролю. У випадку складних кризових ситуацій, таких як розлучення батьків чи фінансові труднощі, підтримка дітей є необхідною для їх психоемоційного благополуччя. Професійна допомога, зокрема сімейна терапія, може стати важливим інструментом для подолання цих криз. Важливо, щоб батьки активно підтримували дитину в ці моменти, допомагаючи їй зрозуміти і пережити труднощі без шкоди для її емоційного стану. Таким чином, профілактика кризових ситуацій у сім'ї потребує комплексного підходу, що включає розвиток емоційної гнучкості, відкритої комунікації та здорових стилів виховання, а також готовність звертатися за допомогою в разі потреби. Це дозволяє зберігати стабільність в родинних відносинах та сприяє формуванню здорової психічної атмосфери для всіх її членів.

Саногенне мислення є важливим інструментом у подоланні стресу та кризових ситуацій у родині. Воно дозволяє членам родини свідомо управляти своїми емоціями, зберігати психологічну стійкість і адаптуватися до змін. У процесі виховання дітей та підтримки гармонійних стосунків між батьками і дітьми, саногенне мислення допомагає не лише уникати надмірних емоційних реакцій, але й сприяє розвитку емоційної гнучкості. Це, у свою чергу, є необхідним для подолання труднощів, таких як фінансові проблеми, виховання підлітка, розлучення чи інші стресові фактори. Основна роль

саногенного мислення в родині полягає в зміцненні емоційного і психічного здоров'я її членів. Саногенне мислення дозволяє батькам та дітям не лише ефективно реагувати на стреси, а й зберігати позитивний емоційний фон. Це важливо для запобігання накопичення емоційних конфліктів та стресових ситуацій, оскільки патогенне мислення, яке орієнтоване на негатив, може створювати замкнене коло, що поглиблює стрес і внутрішні проблеми родини. У сімейному контексті важливу роль відіграють процеси осмислення та рефлексії. Оцінка життєвих ситуацій, аналіз власних емоцій та поведінки допомагають зрозуміти причини конфліктів і шукати ефективні способи їх вирішення. Рефлексія дозволяє «подивитися на ситуацію з боку», оцінити власні ресурси та знайти оптимальні рішення для підтримки гармонії в родині [7]. Саногенне мислення також сприяє створенню позитивного образу родини, де кожен її член відчуває себе важливим і підтриманим. Це особливо важливо для дітей, оскільки формування здорового і стабільного образу сім'ї підтримує їхній емоційний розвиток і дозволяє адаптуватися до змін. Коли родина зберігає гармонійні стосунки, кожен її член, включаючи дітей, відчуває себе впевнено і зменшується ймовірність розвитку психоемоційних розладів. Таким чином, саногенне мислення є важливим компонентом сімейного здоров'я, яке сприяє емоційній гнучкості, саморегуляції та підтримці довіри серед членів родини. Воно дозволяє не лише вирішувати поточні труднощі, а й створювати атмосферу взаєморозуміння, що є основою стабільності і розвитку кожного члена родини. У сучасному світі, де кількість стресових ситуацій постійно зростає, застосування принципів саногенного мислення є необхідним для забезпечення психологічного комфорту і гармонії в родині [8].

Стиль поведінки визначає, як людина взаємодіє з оточуючими, зокрема у сім'ї, і включає в себе її світогляд, установки, переконання та потреби. У сімейних стосунках важливо враховувати, що стиль взаємодії між батьками і дітьми є цілісною системою, яка включає емоційний контакт, особливості сприйняття та розуміння один одного. Саногенне мислення в цьому контексті сприяє зміцненню емоційної гармонії в родині та підтримці психологічної стабільності у складних ситуаціях. У взаємодії між батьками та дітьми важливу роль відіграє стиль батьківського ставлення, який визначає міру свободи дитини, якість емоційного контакту та методи виховання. Саногенне мислення дозволяє батькам свідомо контролювати свої емоції, аналізувати поведінку та реакції, що знижує рівень стресу і сприяє гармонійним стосункам. Зокрема, за допомогою рефлексії батьки можуть розуміти, як їхнє ставлення до дитини впливає на її емоційний стан і розвиток.

Саногенна рефлексія є ключовим механізмом для досягнення емоційного благополуччя в родині. Вона передбачає осмислення своїх емоційних реакцій на різні ситуації та події, що дозволяє знизити напругу і конфлікти у стосунках. Наприклад, виявлення автоматизмів у мовленнєвих реакціях або певних стереотипів у вихованні допомагає батькам усвідомити, що ці реакції

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

можуть бути причиною стресу або емоційного дисбалансу. Така свідомість дозволяє змінювати підходи до виховання та налагоджувати більш гармонійні взаємодії. Процес самоаналізу і рефлексії допомагає батькам і дітям розуміти, як їхні емоції і поведінка можуть взаємно впливати, що сприяє кращій адаптації до стресових ситуацій і криз у родині. Це особливо важливо, коли родина стикається з труднощами, такими як конфлікти, зміни в житті чи фінансові проблеми [9].

Таким чином, саногенне мислення і рефлексія стають важливими інструментами для підтримки емоційної рівноваги, стабільності та гармонії в родині. Вони допомагають батькам краще розуміти себе і свої реакції, сприяють розвитку більш чутливого та конструктивного ставлення до дітей, що є основою здорових і стабільних родинних стосунків [9]. Саногенна рефлексія є важливим інструментом для збереження емоційної гармонії та стабільності в родинних стосунках. Вона полягає в усвідомленні і корекції неконструктивних «розумових автоматизмів» батьків, зокрема матерів, які виникають у процесі виховання дітей. Це самоаналіз, спрямований на розуміння власного стилю виховання, оцінку впливу свого ставлення до дитини на її психічний та емоційний стан. Саногенна рефлексія допомагає зменшити страждання, які виникають через неконструктивні емоційні реакції, і дає можливість змінити фокус уваги на потреби дитини. У контексті родинного виховання, особливо важливим є усвідомлення матерями своїх автоматичних реакцій на поведінку дітей. Ці автоматизми часто формуються на основі власного досвіду, соціальних та культурних установок, а також емоційних переживань, які не завжди відповідають актуальним потребам дитини. Саногенна рефлексія сприяє переосмисленню таких реакцій і спрямовує увагу матері на підтримку психологічного та особистісного розвитку дитини відповідно до її вікових та емоційних потреб. Одним з основних факторів, що впливають на стиль батьківського ставлення, є якість рефлексії. Конструктивна, саногенна рефлексія дозволяє батькам, зокрема матерям, осмислити виникаючі проблеми у стосунках з дитиною і знаходити адекватні методи вирішення конфліктів, зберігаючи гармонію в родині. Натомість, патогенна рефлексія, орієнтована на негативні емоційні реакції та відсутність гнучкості, може поглиблювати конфлікти і емоційну напругу в родині. Процес розвитку саногенної рефлексії у матері дозволяє виявити та усунути автоматизми, які заважають створенню здорового емоційного клімату в родині. Це допомагає формувати ефективні стратегії взаємодії з дитиною, які базуються на розумінні її потреб, індивідуальних особливостей та вікових стадій розвитку. Таким чином, саногенна рефлексія є важливим компонентом у створенні стабільної та гармонійної атмосфери в родині. Вона дає батькам можливість не тільки усвідомлювати свої емоційні реакції, а й адаптувати свої методи виховання до потреб дитини, підтримуючи її емоційне благополуччя [10]. Саногенне мислення, зокрема завдяки рефлексії і здатності до самовдоско-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

налення, сприяє розвитку більш здорових, підтримуючих стосунків, тоді як патогенне часто веде до конфліктів і дистанціювання від інших через неприязнь, агресію або образи.

Згідно з попереднім викладенням, стиль взаємодії між батьками та дітьми визначається безпосередньо через внутрішні установки та переконання, які формують спосіб сприйняття світу та поведінки в родині. Саногенне мислення, своєю чергою, є важливим механізмом для зміцнення емоційної стабільності та підтримки гармонії в сім'ї, оскільки воно дає можливість контролювати власні емоції, проводити аналіз ситуацій і адаптувати реакції до змінюваних умов. Це мислення особливо актуальне у процесі виховання дітей, де важливим елементом є здатність батьків розуміти та коригувати своє ставлення до дитини на основі усвідомлених емоційних реакцій.

Одним із ключових аспектів у цьому процесі є емоційна гнучкість, яка дозволяє батькам адаптувати свої реакції до різноманітних ситуацій в сімейному житті. Емоційна гнучкість, як частина саногенного мислення, сприяє збереженню емоційної рівноваги навіть у стресових ситуаціях. Це дозволяє уникати ситуацій, коли емоції, що виникають через стрес або розчарування, негативно впливають на взаємодію між батьками та дітьми, допомагаючи підтримувати гармонійні стосунки в родині. У контексті виховання дітей саногенне мислення підтримує конструктивне вирішення конфліктів. Кожна родина рано чи пізно стикається з конфліктними ситуаціями, будь то побутові проблеми чи труднощі у вихованні. Саногенне мислення пропонує підхід, який дозволяє не лише зберігати спокій, але й оцінювати ситуацію з позиції розв'язання проблеми, а не її поглиблення. Важливим інструментом у цьому процесі є рефлексія, завдяки якій батьки можуть аналізувати свої емоційні реакції та усвідомлювати, як вони впливають на дітей.

Самосвідомість та здатність до саморозуміння є також важливими елементами саногенного мислення. Вона дозволяє батькам розуміти, як їхні емоції та поведінка впливають на взаємодію з дітьми. Розвиток самосвідомості дозволяє краще відстежувати свої емоційні реакції, уникати автоматичних, непотрібних чи руйнівних поведінкових патернів і вчасно коригувати їх. Це також сприяє зменшенню емоційного напруження та забезпечує більш здорове емоційне середовище в родині.

Важливою складовою емоційної гармонії є позитивне мислення та оптимістичний підхід до вирішення труднощів. Батьки, які практикують саногенне мислення, схильні бачити не стільки проблему, скільки можливості для розвитку та вдосконалення, що позитивно впливає на родинну атмосферу. Це особливо актуально в складних ситуаціях, таких як фінансові труднощі, проблеми в роботі чи адаптація до змін у житті. Позитивне мислення допомагає зберігати внутрішній спокій і шукати способи подолання труднощів без надмірного стресу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Зміцнення емоційного зв'язку між батьками і дітьми є ще одним важливим аспектом саногенного мислення. Розуміння та підтримка емоційного стану один одного сприяють створенню атмосфери взаємоповаги та довіри в родині. Батьки, які використовують саногенне мислення, здатні краще розуміти потреби своїх дітей, виявляти чутливість до їхніх емоцій і допомагати долати труднощі разом. Це дозволяє створювати здорові взаємини, де кожен член родини відчуває підтримку і довіру.

Не менш важливим є вміння справлятися з емоціями в складних життєвих ситуаціях. Як і в будь-якій родині, труднощі, такі як зміни в житті чи розлучення, можуть спричиняти стрес. У таких випадках саногенне мислення допомагає зберігати внутрішній баланс і знижувати рівень тривожності та емоційної напруги. Це дозволяє родині не тільки впоратися з кризовими моментами, але й побудувати більш здорову модель спільного життя, базуючись на взаєморозумінні та підтримці.

Серед головних переваг саногенного мислення є здатність до адаптації до постійно змінюваних умов, здатність до саморегуляції та усвідомлення, як власні емоційні реакції впливають на оточуючих. Всі ці фактори сприяють створенню стабільної та гармонійної атмосфери в родині, де кожен її член відчуває себе підтриманим, зрозумілим та безпечним.

Отже, саногенне мислення та рефлексія є основою для підтримки емоційної рівноваги та гармонії в родині. Вони сприяють розвитку більш чутливого, конструктивного ставлення до дітей, допомагають у вирішенні конфліктів і сприяють збереженню стабільності навіть у складних ситуаціях. Розвиток цих навичок дозволяє не тільки уникати емоційних напружень, а й побудувати здорову, підтримуючу і стабільну родинну атмосферу.

Висновки.

Саногенне мислення є потужним психологічним інструментом, який допомагає зменшити стрес і покращити психоемоційний стан особистості через усвідомлення і корекцію автоматичних негативних реакцій. У контексті сімейних відносин, зокрема при вихованні дітей, застосування саногенного мислення дозволяє батькам знижувати рівень конфліктів, налагоджувати взаєморозуміння та підтримувати емоційну рівновагу в родині. Воно допомагає особистості прийняти свої позитивні та негативні риси, сприяючи розвитку психічного здоров'я і зниженню тривалих стресових станів. Подальші дослідження можуть зосередитися на вивченні впливу саногенного мислення на різні вікові групи та професії, а також на створенні тренінгових програм для розвитку цих навичок у групах, що може посилити його ефективність у повсякденному житті [11].

Література:

1. Ярош, Н. С. (2018). Саногенне мислення як чинник стрес-долаючої поведінки особистості (УДК: 159.955.4). Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України.

2. Гільман, А. Ю., & Шугай, М. А. (2015). Саногенне і патогенне мислення: Теорія і важливі напрямки психологічної практики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 2, 123–135. Видавництво Національного університету «Острозька академія».

3. Чеховська, І. В. (2013). Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації [State family policy in Ukraine: Theory and practice of implementation]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута».

4. Склярук, А. В. (2016). Проблемна сім'я як предмет соціальної психології: труднощі визначення й операціоналізації. *Педагогічний процес: теорія і практика*, 3, 113–118.

5. Чалова, Н. О. (2013). Дисфункціональні сім'ї: поняття та особливості їх створення. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України*, 10(25), 525–539.

6. Васьківська, С. В. (2004). Основи психологічного консультування [Fundamentals of psychological counseling]. Київ: Четверта хвиля.

7. Ярош, Н. С. (2018). Саногенне мислення як чинник стрес-долаючої поведінки особистості. У *Modernization of educational system: World trends and national peculiarities: International scientific conference. Conference proceedings* (Kaunas, February 23rd, p. 123). Kaunas.

8. Ярош, Н. С. (2015). Аналіз досліджень внутрішніх предикторів стрес-долаючої поведінки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*, 58, 60–64.

9. Шугай, М. А. (2015). Страх життя та ціннісно-смислові аспекти психологічного здоров'я молоді. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог: Вид-во Нац-го ун-ту.

10. Азаркіна, О. В. (2021). Вплив саногенної рефлексії матері на її ставлення до дитини: дис. ... канд. психол. наук (19.00.07) [The impact of maternal sanogenic reflection on her attitude toward the child: Doctoral dissertation]. Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, Одеса.

11. Гільман, А. (2015). Проблема саногенного мислення в зарубіжній науці. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*, 57, 64–68.

References:

1. Yarosh, N.S. (2018). Sanohenne myslennya yak chynnyk stres-dolauchoyi povedinky osobystosti [Sanogenic thinking as a factor of stress-coping behavior of the individual]. Institute of Psychology named after H.S. Kostiuk of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

2. Hilman, A.Y., & Shuhai, M.A. (2015). Sanohenne i patohenne myslennya: Teoriya i vazhlyvi napryamky psykholohichnoyi praktyky [Sanogenic and pathogenic thinking: Theory and important areas of psychological practice]. Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy", 2, 123–135. Publishing House of National University "Ostroh Academy" [in Ukrainian].

3. Chekhovska, I.V. (2013). Derzhavna simyena polityka v Ukraini: teoriya ta praktyka realizatsiyi [State family policy in Ukraine: Theory and practice of implementation]. Kamianets-Podilskyi: TOV "Drukarnia 'Ruta'" [in Ukrainian].

4. Skliaruk, A.V. (2016). Problemna simya yak predmet sotsialnoyi psykholohiyi: trudnoshchi vyznachennya i operatsionalizatsiyi [Problem family as a subject of social psychology: Difficulties in definition and operationalization]. Pedagogical Process: Theory and Practice, 3, 113–118 [in Ukrainian].

5. Chalova, N.O. (2013). Dysfunktsional'ni sim'yi: ponyattya ta osoblyvosti yikh stvorennya [Dysfunctional families: Concepts and features of their creation]. Actual Problems of Psychology: Collection of Scientific Papers of the Institute of Psychology named after H.S. Kostiuk of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 10(25), 525–539 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

6. Vaskivska, S.V. (2004). Osnovy psykholohichnoho konsultuvannya [Fundamentals of psychological counseling]. Kyiv: Chetverta Khvylya [in Ukrainian].

7. Yarosh, N.S. (2018). Sanohenne myslennya yak chynnyk stres-dolauchoyi povedinky osobystosti [Sanogenic thinking as a factor of stress-coping behavior of the individual]. In Modernization of educational system: World trends and national peculiarities: International scientific conference. Conference proceedings (Kaunas, February 23rd, p. 123). Kaunas [in Ukrainian].

8. Yarosh, N.S. (2015). Analiz doslidzhen vnutrishnikh predyktoryv stres-dolauchoyi povedinky [Analysis of research on internal predictors of stress-coping behavior]. Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Psychology, 58, 60–64 [in Ukrainian].

9. Shuhai, M.A. (2015). Strakh zhyttya ta tsinnisno-smyslovyi aspekty psykholohichnoho zdorov'ya molodi [Fear of life and value-meaning aspects of psychological health of youth]. Scientific Notes. Series "Psychology and Pedagogy". Ostroh: Publishing House of National University [in Ukrainian].

10. Azarkina, O.V. (2021). Vplyv sanohennoyi reflektsiyi matyri na yiyi stavlennya do dytyny: dys. ... kand. psykhol. nauk (19.00.07) [The impact of maternal sanogenic reflection on her attitude toward the child: Doctoral dissertation]. Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynskyi, Odesa [in Ukrainian].

11. Hilman, A. (2015). Problema sanohennogo myslennya v zarubizhniy nautsi [The problem of sanogenic thinking in foreign science]. Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Psychology, 57, 64–68 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.9.072.52

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1455-1475

Колесніченко Ліна Аліковна кандидат психологічних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана https://orcid.org/0000-0003-0196-4744

Гоменюк Анна Миколаївна магістерка психології, https://orcid.org/000-0001-9051-1290

АДАПТАЦІЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ «ШКАЛА КОНФЛІКТУ РІШЕНЬ» О. КОННОРА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ТА ЇЇ ПСИХОМЕТРИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Анотація. У статті описано процедуру адаптації «Decisional Conflict Scale O. Connor (DCS)». Ця методика діагностує чинники прийняття рішення. За концептуальну основу шкали О.Коннором було взято модель конфлікту прийняття рішень, що була розроблена Дженісом і Манном (Janis IL, Mann L., 1977). Вони визначили конфлікт прийняття рішень як коливання між різними варіантами рішень, що викликають стрес і труднощі у виборі між існуючими варіантами. Цей стрес зумовлений невизначеністю, що заважає людині зробити оптимальний вибір, коли вона стикається з важким пошуком, оцінкою та обробкою інформації.

Психометричні характеристики цієї шкали були перевірені на різновіковій вибірці здорових осіб від 20 до 55 років.

У результаті аналізу даних було визначено, що українська адаптація має достатні показники дискримінативності тверджень (середнє значення Дельти Фергюсона=0.69); достатню внутрішню узгодженість всіх шкал (коефіцієнт альфа Кронбаха за загальним показником 0,79, що відповідає достатньо високому рівню узгодженості питань); помірно сталу внутрішню структуру, яка пояснює більше 56,2% сумарної дисперсії індивідуальних розбіжностей, з тенденцією до збільшення по мірі скорочення методики. Встановлено, що ефективність прийнятого рішення має прямий значущий зв'язок із показниками задоволеності власним життям, загальним показником когнітивних особливостей суб'єктивного благополуччя, ціннісним життям, життєздійсненням та загальним показником залученого життя. Чим вища ефективність прийняття рішення, тим вищий показник задоволеності життя, залученості життя, когнітивних особливостей суб'єктивного благополуччя, відчуття цінності життя та життєздійснення. Підтримка під час процесу прийняття рішень має прямий значущий зв'язок із показниками задоволеності власним життям, задоволеності стосунками з іншими, загальним показником когнітив-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

них особливостей суб'єктивного благополуччя, ціннісним життям, життєздійснення та загальним показником залученого життя. Чим вища підтримка під час прийняття рішення, тим більше в особи виражені когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя, задоволеність власним життям, задоволеність стосунками з іншими, відчуття цінності й залученості життя, життєздійснення. Загальний показник конфлікту прийняття рішення має пряму значущу кореляцію із показниками задоволеності власним життям, задоволеності стосунками з іншими, загальним показником когнітивних особливостей суб'єктивного благополуччя, ціннісним життям, життєздійсненням та загальним показником залученого життя. Рівень конфлікту прийняття рішення буде на пряму залежати від того, наскільки людина задоволена власним життям, зв'язками із соціумом, своєю залученістю в життя та дотриманням власних цінностей.

Авторську структуру методики з високими показниками якості моделі вдалося відтворити шляхом використання експлораторного факторного аналізу даних. У результаті, запропоновано методику «Шкала конфлікту рішень» О. Коннора (DCS), що складається з 12 тверджень. Українськомовна версія для вимірювання шкал конфлікту рішень характеризується достатніми психометричними характеристиками і може бути використана як надійний та валідний психодіагностичний інструментарій.

Ключові слова: прийняття рішень, конфлікт прийняття рішень, чинники прийняття рішень, шкали конфлікту прийняття рішень, адаптація, психометричні характеристики.

Kolesnichenko Lina Alikivna Candidate of Science in Psychology, associate professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman https://orcid.org/000-0003-0196-4744

Gomeniuk Anna Mykolayivna Master of Psychology Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman https://orcid.org/000-0001-9051-1290

ADAPTATION OF THE PSYCHODIAGNOSTIC METHODOLOGY "CONFLICT DECISION SCALE" BY O. CONNOR INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE AND ITS PSYCHOMETRIC CHARACTERISTICS

Abstract. This article describes the procedure for adapting the O. Connor Decisional Conflict Scale (DCS). This technique diagnoses the factors involved in decision making. The conceptual basis of the scale is the model of decisional conflict developed by Janis and Mann (Janis IL, Mann L., 1977). They defined decision conflict as oscillations between different decision options that cause stress and difficulty in choosing between existing options. This stress is caused by uncertainty,

which prevents a person from making the best choice when faced with difficult information search, evaluation and processing.

The psychometric properties of this scale were tested on a multi-age sample of healthy individuals aged 20 to 55.

As a result of the data analysis, it was determined that the Ukrainian adaptation has sufficient indicators of discriminability of statements (mean value of Ferguson's Delta = 0.69); sufficient internal consistency of all scales (Cronbach's alpha coefficient ranging from 0.58 to 0.75); moderately stable internal structure, which explains more than ....% of individual differences, with a tendency to increase as the methodology is reduced. It was found that the effectiveness of the decision has a direct significant relationship with indicators of satisfaction with one's own life, a general indicator of cognitive features of subjective well-being, value life, life fulfilment and a general indicator of engaged life. The higher the efficiency of decision-making, the higher the index of life satisfaction, life involvement, cognitive features of subjective well-being, sense of life value and life fulfilment. Decision-making support has a direct significant relationship with indicators of satisfaction with one's own life, satisfaction with relationships with others, a general indicator of cognitive features of subjective well-being, value of life, life fulfilment and a general indicator of engaged life. The higher the level of decision support, the more pronounced the cognitive features of subjective well-being, satisfaction with one's own life, satisfaction with relationships with others, value and involvement in life, and life fulfilment. The general indicator of decisional conflict has a direct significant correlation with the indicators of satisfaction with one's own life, satisfaction with relationships with others, general indicator of cognitive features of subjective well-being, value of life, life fulfilment and general indicator of engaged life. The level of decisional conflict is directly related to how satisfied a person is with their own life, their connections with society, their involvement in life, and their adherence to their own values.

The author's structure of the methodology with high model quality indicators was reproduced using exploratory factor analysis of data. As a result, the methodology ‘O. Connor's Decision Conflict Scale’ (DCS), consisting of 12 statements, is proposed. The Ukrainian version of the Decision Conflict Scale has sufficient psychometric characteristics and can be used as a reliable and valid psychodiagnostic tool.

Keywords: decision-making, decision-making conflict, decision-making factors, Decision-Making Conflict Scale, adaptation, psychometric characteristics.

Постановка проблеми. Дослідження та розвиток інструментарію для діагностики різних аспектів процесу прийняття рішення постає важливим завданням психології, так як прийняття рішення важливий етап в досягнені мети особистістю, що дає змогу прийти до певного результату її активності. На думку дослідників на прийняття рішення впливають як вимоги конкретного середовища, так і особисті ресурси.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Діагностика чинників прийнятті рішень є важливим аспектом більш глибокого вивчення та розуміння даного явища. Авторами статті була знайдена одна україномовна методика діагностики процесуального та результативного аспекту процесу прийняття рішень. «Шкала конфлікту рішень» О. Коннора (DCS) спрямована на оцінку чинників прийнятті рішень. Вона виявляє фактори, що впливають на невпевненість у процесі прийняття рішення: невизначеність результату, інформаційне підґрунтя для прийняття рішення, ясність цінностей, підтримка у прийнятті рішення та сприйняття ефективності прийняття рішень [1,2]. Ця методика надає зручний та ефективний інструмент для визначення та аналізу конфлікту рішень у різних ситуаціях. Адаптація дасть змогу практикам використовувати цей інструмент для виявлення та аналізу конфліктів рішень у різних контекстах, що дозволить розробляти стратегії допомоги у підвищенні ефективності прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Обрана нами методика для адаптації відноситься до інструментів вимірювання конфлікту прийняття рішення. Конфлікт прийняття рішення як психологічний стан або процес, який виникає, коли людина знаходиться в ситуації невизначеності, у якій потрібно зробити важливе рішення. Вона переживає коливання або невпевненість щодо вибору доступних альтернатив. Конфлікт виникає, коли людина стикається зі суперечностями у цінностях або/і складними наслідками вибору та має обмежені ресурси.

Хоча конфлікт прийняття рішень є природнім процесом при зіткненні зі складною ситуацією, інші чинники прийняття рішення посилюють невизначеність і переживання щодо прийняття рішення, тим самим перешкоджаючи своєчасному, поінформованому, заснованому на цінностях прийняттю та реалізації рішень. Прикладами таких чинників є дефіцит знань, нереалістичні очікування, нечіткі особисті цінності, недостатня підтримка та ресурси, несприйнятливий етап прийняття рішення через заперечення, сильні емоції тощо [2]. Напрями дослідження О'Коннора були спрямовані на пошук інструменту діагностики чинників прийняття рішень.

За концептуальну основу «Шкали конфліктності рішень» (О.Коннор) було взято модель конфлікту прийняття рішень, що була розроблена Дженісом і Манном. У 1977 році Ірвінг Дженіс та Леон Манн визначили конфлікт прийняття рішень як коливання між різними варіантами рішень, що викликають стрес і труднощі у виборі між існуючими варіантами. Цей стрес зумовлений невизначеністю, що заважає людині зробити оптимальний вибір, коли вона стикається з важким пошуком, оцінкою та обробкою інформації [3].

Конфлікт прийняття рішень може проявлятися у невпевненості у виборі, вираженні негативних наслідків альтернатив, коливанні між різними варіантами та ваганнях перед прийняттям рішення. Це може супроводжуватися почуттям дистресу, фізичними ознаками напруги та сумнівами стосовно власних цінностей.

Їх модель передбачає, що прийняття рішення, яке здійснює людина, підтримується наявністю або відсутністю умов, з яких виникає модель подолання, включаючи (а) усвідомлення серйозних ризиків, (б) надію знайти найкращу альтернативу та (в) віру в те, що є достатньо часу, щоб вивчити ситуацію, оцінити її та обрати найкращу альтернативу Дженіс і Манн [3].

При подальшому аналізі існуючих інструментів вимірювання особливостей прийняття рішень, можемо виокремити англомовні методики «Анкета прийняття рішень» (DMQ), 2009 [4] та Шкала проактивного прийняття рішень (PDM), 2016 [5], які спрямовані на визначення чинників прийняття рішення. «Анкета прийняття рішень» (DMQ), 2009 [4] та Шкала проактивного прийняття рішень (PDM), 2016 [5]. Анкета містить 10 шкал: невизначеність, часовий/грошовий тиск, інформація та цілі, наслідки рішення, мотивація, самооцінка, пізнання, емоції, соціальний тиск і робочий тиск. Ці шкали, у свою чергу, утворюють структурний порядок факторів, кожен з яких складається з завдання, суб'єкта та контексту. Шкала проактивного прийняття рішень визначає проактивні когнітивні навички: «систематична ідентифікація цілей», «систематичний пошук інформації», «систематична ідентифікація альтернатив», «використання радара прийняття рішень», а також дві проактивні риси особистості «прояв ініціативи» та «прагнення до вдосконалення».

Також важливим інструментом виміру особливостей прийняття рішень є розроблена українськими авторами методика «Діагностика особливостей прийняття рішень» (Д. Мирошник, О. Савченко), яка визначає процесуальний та результативний аспект процесу прийняття рішень [6]. Вона містить три шкали: рівень самоконтролю (здатність контролювати негативні переживання, регулювати рівень афективного збудження), оптимістичні очікування (віра в здійсненність прийнятого рішення, яка знижує емоційну напругу, трансформуючи її в оперативну, що допомагає людині працювати у швидкому темпі, своєчасно активізувати необхідні ресурси, адекватно розподіляти увагу тощо), незалежність (впевненість у правильності прийнятого рішення, готовність відстоювати свою позицію під впливом і тиском інших).

Окреслення наявного діагностичного інструментарію вказує на недостатність україномовних методик, тому для адаптації нами була обрана «Шкала конфлікту рішень» О. Коннора (DCS), яка була розроблена у 1993-1995 роках і стосувалася в першу чергу сфери охорони здоров’я [1, 2]. Був зроблений аналіз використання цієї шкали з 1995 по 2015 року, який показав, що використання DCS з часом зросло. Триста дев'ять досліджень (76%) використовували оригінальну DCS, а 29 (7%) використовували лише субшкали. Ці дані демонструють актуальність використання цього діагностичного інструментарію для вимірювання оцінки чинників прийняття рішень [7].

Мета статті – представлення результатів українськомовної адаптації англомовної методики «O. Connor Decisional Conflict Scale (DCS)» та перевірка її психометричних властивостей.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу. Шкала має п’ять підшкал, включаючи невпевненість (3 пункти), поінформованість (3 пункти), ясність цінностей (3 пункти), підтримку (3 пункти) та ефективне прийняття рішень (4 пункти).

У методиці використовується 5 градацій відповідей: Повністю згоден (5), Згоден (4), Важко визначитись (3), Не згоден (2), Категорично не згоден (1). За кожною шкалою підсумовуються бали, загальна шкала конфлікту прийняття рішення складається з суми балів всіх шкал.

Автори адаптації запропонували двом незалежним перекладачам здійснити переклад тексту методики (назви, інструкції, шкали оцінювання, тверджень та назв субшкал). Перекладачами виступали психолог, який мав рівень володіння англійською мовою B2 (сертифікат) та викладачка англійської мови в Київському національному університеті ім. Т. Шевченка. Отримані два тексти незалежного перекладу методики було узгоджено авторами адаптації, після чого була проведена процедура зворотного перекладу, яка виявила високу тотожність отриманого англомовного тексту з оригіналом, що свідчить про адекватність розуміння перекладачами змісту тверджень та його відображення в українськомовних конструкціях. У таблиці 1 наведено переклад методики на українську мову та зворотний переклад.

Таблиця 1

Переклад запитань методики

№	Запитання оригіналу	Переклад українською мовою	Зворотній переклад
1	I know which options are available to me	Я знаю, які варіанти є для мене доступними	I know which options are available to me
2	I know the benefits of each option	Я знаю переваги кожного із варіантів	I know the benefits of each option
3	I know the risks and side effects of each option	Я знаю про ризики та побічні ефекти кожного варіанту	I know the risks and side effects of each option
4	I am clear about which benefits matter most to me	Я чітко усвідомлюю які переваги кожного варіанту	I am clear about the benefits of each option
5	I am clear about which risks and side effects matter most to me	Я чітко усвідомлюю, які ризики та побічні ефекти кожного варіанту мають для мене найбільше значення	I am clear about which risks and side effects of each option are most important to me
6	I am clear about which is more important to me (the benefits or the risks and side effects)	Я чітко розумію, що для мене найважливіше при виборі варіанту (корисність чи ризики та побічні ефекти)	I am clear about which is most important to me (the benefits or the risks and side effects)
7	I have enough support from others to make a choice	Я маю достатньо підтримки від інших, щоб зробити будь-який вибір	I have enough support from others to make any choice
8	I am choosing without pressure from others	Я роблю вибір без тиску на мене з боку інших	I am choosing without pressure from others

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

№	Запитання оригіналу	Переклад українською мовою	Зворотній переклад
9	I have enough advice and information to make a choice	Мені достатньо порад та інформації, щоб зробити власний вибір	I have enough advice and information to make own choice
10	I am clear about the best choice for me	Я чітко усвідомлюю, який вибір є найкращим для мене	I am clear about the best choice for me
11	I feel sure about what to choose	Я певен/ на у своєму виборі	I feel sure about what to choose
12	This decision is easy for me to make	Я легко приймаю рішення	I make decisions easily
13	I feel I have made an informed choice	Я відчуваю, що зробив/ла усвідомлений вибір	I feel I have made an informed choice
14	My decision shows what is important to me	Моє рішення показує, що є важливим для мене	My decision shows what is important to me
15	I expect to stick with my decision	Я сподіваюсь, що буду дотримуватися обраного рішення	I expect to stick with my decision
16	I am satisfied with my decision	Я задоволений/а своїм рішенням	I am satisfied with my decision

Перевірка українськомовної версії «Decisional Conflict Scale (DCS) O. Connor» здійснювалась у три етапи. На першому етапі проводились заходи щодо перевірки відповідності внутрішньої структури методики авторській моделі опитувальника (процедури експлораторного (ЕФА) факторного аналізу), дискримінативності окремих тверджень (критерій Фергюсона, адаптований під шкалу Лікерта [8]), перевірка надійності-узгодженості окремих елементів у складі субшкал (критерії альфа Кронбаха).

На цьому етапі також була сформована вибірка зі 145 осіб (15,9% чоловіків та 84,1% жінок). Вибірка становила вікову категорію від 20 до 55 років, серед яких більшість (58,8%) становили досліджувані вікової категорії від 26-ти до 45 років; 24,2% респондентів перебувають у віковому діапазоні 20-25 років та 17% осіб - 45-55-ти років. Професії більшості досліджуваних (55%) були пов'язані зі взаємодією з іншими людьми: освіта, різноманітні сфери послуг тощо, 35% були пов'язані з технікою та IT і 10 % - представники творчих професій.

На другому етапі проводилась перевірка надійності-узгодженості за процедурою «тест-ретест». Кількість учасників опитування, які погодилася пройти його повторно становила 37, що становить 26% від попередньої кількості досліджуваних. У вибірці більшість опитуваних були жіночої статі (91,4), а представників чоловічої статі було 8,6%.

На третьому етапі – перевірка конвергентної/ критеріальної валідності шкал (кореляційний аналіз за формулою Пірсона та за U-критерієм Манна-Уітні), формування тестових норм (перевірка відповідності розподілу даних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вимогам щодо нормальності розподілу за процедурою М. Плохинського, аналіз часткових розподілів, стандартизація за шкалою станайнів).

Дискримінативність у нашому дослідженні вимірювалась за допомогою показника δ (дельта) Фергюсона. Цей показник має максимальне значення δ=1 (при рівномірному розподілі) і мінімальне δ=0 (коли всі випробовувані отримали однакові оцінки). Чим вище значення δ Фергюсона, тим вищою є дискримінативність. У цілому, значення достатньої дискримінативності варіює від 0,5 до 0,8 балів [8].

У табл. 2 наведені дані, що відображають рівень дискримінативності кожного запитання методики.

Таблиця 2

Емпіричні значення коефіцієнта Фергюсона

№ питання	Емпіричне значення коефіцієнта Фергюсона	Рівень дискримінативності	№ питання	Емпіричне значення коефіцієнта Фергюсона	Рівень дискримінативності
1	0,5	Сумнівний	9	0,69	Сумнівний
2	0,55	Сумнівний	10	0,76	Високий
3	0,68	Сумнівний	11	0,79	Високий
4	0,65	Сумнівний	12	0,87	Високий
5	0,69	Сумнівний	13	0,67	Сумнівний
6	0,66	Сумнівний	14	0,55	Сумнівний
7	0,84	Високий	15	0,62	Сумнівний
8	0,83	Високий	16	0,63	Сумнівний

За результатами перевірки питання 1, 2, 14 та 15 було виключено з методики. Більша кількість питань мають сумнівний рівень дискримінативності. Середній показник дискримінативності дорівнює 0,69, що свідчить про сумнівну здатність запитань розподіляти відповіді досліджуваних за різними категоріями.

Для перевірки внутрішньої структури методики нами було використано експлораторний факторний аналіз даних.

Ми застосували метод головних компонентів з проведенням обертання матриці Varimax normalized (комп'ютерна програма SPSS 26). За результатами факторного аналізу були визначені 4 незалежні фактори, що пояснюють 59,8% загальної дисперсії. Оскільки нашою метою було зберегти авторську структуру методики, а саме зберегти близьке значення до п'яти факторів, то ми почали аналіз з 4 виділених основних факторів, факторні навантаження за якими наведені в таблиці 3.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 3

Внутрішня структура опитувальника

№ запитання	Шкала за методикою	Факторні навантаження			
		Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
1	Поінформованість	0,103	0,722	-0,002	0,150
2	Поінформованість	0,175	0,801	0,094	0,000
3	Поінформованість	0,072	0,789	-0,052	0,050
4	Чіткість цінностей	0,235	0,517	0,153	0,433
5	Чіткість цінностей	0,318	0,478	-0,088	0,418
6	Чіткість цінностей	-0,024	0,220	0,007	0,743
7	Підтримка	0,116	0,011	0,754	-0,074
8	Підтримка	0,147	0,069	0,738	0,070
9	Підтримка	0,305	-0,162	0,489	0,448
10	Невизначеність підсумку	0,740	0,033	-0,102	0,320
11	Невизначеність підсумку	0,674	0,188	0,114	0,328
12	Невизначеність підсумку	0,679	0,185	0,007	-0,015
13	Ефективність прийняття рішення	0,786	0,090	0,219	0,171
14	Ефективність прийняття рішення	0,700	0,170	0,223	-0,099
15	Ефективність прийняття рішення	0,656	0,004	0,405	0,140
16	Ефективність прийняття рішення	0,713	0,243	0,246	-0,204
Відсоток сумарної дисперсії		32,498	**13,274**	7,266	6,767

Разом чотири фактори пояснювали 59,8% сумарної дисперсії, що можна було вважати відносно непоганим результатом, однак таким, що потребував подальшої роботи над структурою методики.

За змістом лише третій фактор був чітко виокремлений, його склад утворили лише ті питання які відповідали шкалі «підтримка». Ми прийняли рішення видалити ті запитання, які погіршують показник загальної сумарної дисперсії (1, 2, 14, 15). Питання були виключені, оскільки вони не мали значущого факторного навантаження за жодним з факторів (значення були менше 0,5), або мали однакові за вагою факторні навантаження за декількома факторами. Як результат ми отримали факторну структуру з трьох факторів, яка пояснює 56,2% із загальної дисперсії. Факторні навантаження представлено у таблиці 4.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 4

Остаточна внутрішня структура адаптованого опитувальника

№	Шкала за методикою	Факторні навантаження		
		Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
1	Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень	0,132	0,681	-0,139
2	Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень	0,234	0,708	0,167
3	Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень	0,293	0,730	-0,028
4	Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень	-0,044	0,637	0,120
5	Підтримка у прийнятті рішень	0,050	-0,009	0,747
6	Підтримка у прийнятті рішень	0,148	0,054	0,753
7	Підтримка у прийнятті рішень	0,290	0,045	0,578
8	Ефективність прийняття рішення	0,749	0,177	0,040
9	Ефективність прийняття рішення	0,745	0,241	0,225
10	Ефективність прийняття рішення	0,750	0,080	0,024
11	Ефективність прийняття рішення	0,737	0,181	0,303
12	Ефективність прийняття рішення	0,718	0,055	0,209
Відсоток сумарної дисперсії		33,411	13,454	9,432

У кінцевому результаті маємо чітку внутрішню структуру методики, що складається з 3 шкал. У складі методики залишилось 12 запитань. До шкали «Ефективність прийняття рішення» входять: 10, 11, 12, 13, 16-те запитання, що трохи відрізняється від оригіналу методики; до другої шкали «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень» входять: 3, 4, 5, 6-те запитання, що трохи відрізняється від оригіналу методики; до третьої шкали «Підтримка» входять: 7, 8, 9-те запитання, як і в оригіналі методики. Нумерація запитань була змінена, але при цьому був залишений авторський порядок запитань в методиці.

Були здійснені заходи перевірки надійності методики. Надійність - характеристика методики, яка відображає точність психодіагностичних вимірів, а також стійкість результатів тесту до дії сторонніх факторів.

Надійність шкал може бути відображена декількома показниками, один з яких – «рівень внутрішньої узгодженості». Внутрішня узгодженість визначається зв'язком кожного конкретного елемента тесту із загальним результатом, тим, наскільки кожен елемент входить в суперечність з іншими, наскільки кожне окреме питання, або окрема складова сумарного показника, вимірює певну ознаку.

Для перевірки внутрішньої узгодженості ми застосовували коефіцієнт Кронбаха. Коефіцієнт альфа (Кронбаха) — узагальнена міра внутрішньої гомогенності завдань тесту, або складових інтегративного показника. Альфа Кронбаха може набувати значень від -∞ до 1, але інтерпретації піддаються тільки позитивні значення. Якщо коефіцієнт приймає значення 1, це позначає, що за різними завданнями тесту спостерігаються повністю ідентичні результати.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розглянемо склад першої субшкали методики, яка наведена у табл. 5. До складу даної шкали увійшло чотири твердження: 3, 4, 5, 6.

Таблиця 5

Склад субшкали «Ефективність прийняття рішення**»**

№	Твердження	Факторне навантаження
10	Я чітко усвідомлюю, який вибір є найкращим для мене	0,749
11	Я певен у своєму виборі	0,745
12	Я легко приймаю рішення	0,750
13	Я відчуваю, що зробив усвідомлений вибір	0,737
16	Я задоволений своїм рішенням	0,718

Перша шкала має назву «Ефективність прийняття рішень». Вона включає в себе легкість у прийнятті рішень, задоволеність від прийнятого рішення та відсутності неузгодженості з собою. Це переконаність людини в ефективності та корисності свого рішення. На емоційному рівні ефективність прийняття рішення означає внутрішню впевненість людини у прийнятому рішенні, корисності його застосування та відсутності неприємного відчуття після прийнятого рішення [2].

За критерієм альфа-Кронбаха ми отримали результат 0,82, що відповідає достатньо високому рівню узгодженості питань за даною шкалою. Такий результат свідчить про взаємопов'язаність відповідей на ці запитання, отже, кількісні значення за окремими питаннями можуть бути поєднані в єдиний показник.

Друга субшкала поєднала три запитання: 3, 4, 5, 6. Її склад наведений у таблиці 6.

Таблиця 6

Склад субшкали «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень**»**

№	Твердження	Факторне навантаження
3	Я знаю про ризики та побічні ефекти кожного варіанту	0,681
4	Я чітко усвідомлюю які переваги кожного варіанту	0,708
5	Я чітко усвідомлюю, які ризики та побічні ефекти кожного варіанту мають для мене найбільше значення	0,730
6	Я чітко розумію, що для мене найважливіше при виборі варіанту (корисність чи ризики та побічні ефекти)	0,637

Друга шкала отримала назву «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень». У цю шкалу входять ті твердження, які відображають інформаційне наповнення, яке людина має та використовує на момент прийняття рішення. Зміст шкали відображає спрямованість людини на те, щоб дослухатися до себе щодо перевірки фактів, що допомагають їй прийняти рішення. Це впевненість в тому, що рішення, яке приймає людина не йде в розріз з наявною інформацією і не створить надалі когнітивного дисонансу [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

За критерієм альфа-Кронбаха ми отримали результат 0,67, що відповідає достатньому рівню узгодженості питань з урахуванням її обсягу – 4 твердження. Такий результат свідчить про достатню взаємопов'язаність відповідей на ці запитання, отже, значення за окремими питаннями можуть бути поєднані в єдиний показник.

Розглянемо склад третьої субшкали, склад якої наведений у табл. 7. До складу даної шкали увійшло три твердження: 7, 8, 9.

Таблиця 7

Склад субшкали «Підтримка у прийнятті рішень**»**

№	Твердження	Факторне навантаження
7	Я маю достатньо підтримки від інших, щоб зробити будь-який вибір	0,747
8	Я роблю вибір без тиску на мене з боку інших	0,753
9	Мені достатньо порад та інформації, щоб зробити власний вибір	0,578

Третя шкала отримала назву «Підтримка у прийнятті рішень» відповідно до авторського оригіналу. Ми пов'язуємо цей аспект прийняття рішення з особливостями соціального життя людини. Підтримка у прийнятті рішень є важливим фактором при знаходженні людини у соціумі, адже таким чином вона має підтримку з боку інших і тому має більшу кількість альтернатив та вищий рівень ризикованості, так як впевнена, що її підтримають і в разу необхідності допоможуть із прийняттям рішення. Люди з такою високим рівнем підтримки, як правило мають більше альтернатив і менше переживають через неправильно прийняті рішення [2].

За критерієм альфа-Кронбаха ми отримали результат 0,55, що відповідає достатньому рівню узгодженості питань з урахуванням її обсягу - три твердження. Задля підвищення критерія альфа-Кронбаха можливе створення нових питань для даної шкали.

Також наша методика має загальний бал в які входять всі запитання. За критерієм альфа-Кронбаха ми отримали результат 0,79, що відповідає достатньо високому рівню узгодженості питань за вказаним показником, а отже, загалом методика є надійною [2].

Для перевірки валідності шкал була обрана процедура визначення конвергентної валідності, що припускає аналіз коефіцієнтів кореляції авторської версії методики з іншими стандартизованими психодіагностичними методиками, які вимірюють схожі за змістом психологічні явища. Для перевірки ми використали україномовні варіанти таких методик: «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя» (О.Калюк, О.Савченко) (задоволеність власним життям, невдоволеність собою та розчарування в житті, Задоволеність відносинами з іншими, загальний бал); «Шкала залученого життя» (Х. Тромпетер) (ціннісне життя, життєздійснення, загальний бал).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Результати кореляційного аналізу наведені у табл. 8.

Таблиця 8

Результати перевірки конвергентної валідності

Методика	Показники	Показники україновоного варіанту методики			
		Шкала «Ефективність прийняття рішення»	Шкала «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень»	Шкала «Підтримка у прийнятті рішень»	Загальний бал
Методика «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя»	Задоволеність власним життям	0,319**	0,117	0,388**	0,378**
	Невдоволеність собою та розчарування в житті	-0,068	-0,081	-0,060	-0,092
	Задоволеність відносинами з іншими	0,122	0,129	0,341**	0,248**
	Загальний бал	0,262**	0,158	0,401**	0,364**
Методика «Шкала залученого життя»	Ціннісне життя	0,355**	0,086	0,263**	0,341**
	Життєздійснення	0,318**	0,042	0,295**	0,315**
	Загальний бал	0,369**	0,073	0,301**	0,359**

Примітка: * - значущість зв'язку при $p<0,05$; ** - значущість зв'язку при $p<0,01$

Встановлено, що показники ефективності, інформативності, підтримки та конфлікту не пов'язані з показниками невдоволеності собою та розчарування в житті, це може свідчити, що аспекти, які впливають на конфлікт прийняття рішень не мають зв'язку між невдоволеністю людини в собі й, як наслідок, цей фактор не буде створювати перешкод у прийнятті ефективного рішення.

Однак показник рівня ефективності прийнятого рішення має прямий значущий зв'язок із показниками задоволеності власним життям, загальним балом когнітивних особливостей суб'єктивного благополуччя, ціннісним життям, життєздійсненням та загальним балом залученого життя. Це може говорити, про взаємозалежність суб'єктивного показника ефективності прийнятого рішення у залежності від дотримання своїх цінностей, задоволеності життям та задоволеності залученості в життя.

Показник рівня підтримки під час процесу прийняття рішень має прямий значущий зв'язок із показниками задоволеності власним життям, задоволеності відносин з іншими, загальним балом когнітивних особливостей суб'єктивного благополуччя, ціннісним життям, життєздійсненням та загальним балом залученого життя. Отримані результати можуть вказувати не те що

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

рівень підтримки у прийняті рішення на пряму залежить від того, наскільки людина задоволена власним життям, задоволена стосунками з іншими, дотримується своїх цінностей та який рівень суб'єктивного благополуччя і залученого життя вона має. Отже, можна говорити, що ця людина, яка має високі показники по зазначеним аспектам, скоріше за все без проблем закриває питання про підтримку в процесі прийняття рішення.

Також загальний бал за досліджуваною методикою, що позначає конфлікт прийняття рішення має пряму значущу кореляцію із показниками задоволеності власним життям, задоволеності відносин з іншими, загальним балом когнітивних особливостей суб'єктивного благополуччя, ціннісним життям, життєздійсненням та загальним балом залученого життя. Отже, можна говорити, що рівень конфлікту прийняття рішення буде на пряму залежати від того, наскільки людина задоволена власним життям, зв'язками із соціумом, своєю залученістю в життя та дотриманням ціннісних, установлених, орієнтацій.

Обрані методики для перевірки валідності не дали можливість знайти зв'язок для шкали «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень». Можемо констатувати, що дана шкала вимірює унікальний конструкт, для якого на сьогоднішній день ми не знайшли адаптованих або створених україномовних методик. Нами було прийнято рішення залишити дану шкалу в опитувальнику і продовжити у подальшому процес перевірки валідності даної шкали.

Задля перевірки надійності-узгодженості виокремлених шкал була здійсненна процедура повторного тестування, а саме «тест-ретест». Ретест шкал та загального показника показав, що перша шкала «Ефективність прийняття рішення» має показник 0,429 на рівні значимості 0,05, що говорить про її чіткість в установленні показників, друга шкала «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень» має показник 0,411 на рівні значимості 0,05, що говорить про її чіткість в установленні показників, третя шкала «Підтримка у прийнятті рішень» має показник 0,332 на рівні значимості 0,05. Загальний показник конфлікту рішень має результат 0,433 при рівні значимості 0,01, що вказує на високу надійність цієї шкали.

Для визначення впливу частоти задоволеності прийнятими рішеннями ми порівняли результати двох різно задоволених груп за U-критерієм Манна-Уітні. У результаті порівняння ми отримали значущі відмінності за трьома показниками (див. табл. 9).

Основною тенденцією, яку ми можемо відстежити за даними таблиці є збільшення ефективності прийнятих рішень($t=22,0$; $p<0,01$), інформаційного підґрунтя при прийнятті рішень ($t=52,0$; $p<0,01$), підтримки у прийнятті рішення ($t=40,5$; $p<0,01$), сумарного показнику конфліктності рішень ($t=18,5$; $p<0,01$) у осіб, які частіше задоволені прийнятими

Отримані результати допомагають визначити, що люди, які частіше задоволені прийнятими рішеннями виражають вищі значення за показниками

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ефективності прийняття рішення, інформаційним підґрунтя при прийнятті рішень, підтримкою у прийнятті рішення та сумарним показником конфліктності рішень, що позначає людину, як таку, що має завжди ефективні рішення, має всю необхідну інформацію, знає про підтримку та не показує конфліктності рішень, а отже приймає рішення швидше та ефективніше.

Таблиця 9

Результати порівняння двох різно задоволених груп за ознаками конфлікту рішень

№	Шкала	Середній ранг		Значення критерію Манна-Уітні
		Не задоволений рішенням (N=11)	Постійно задоволений рішеннями (N=14)	
1	Ефективність прийняття рішення	8,00	16,93	22,0**
2	Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень	10,73	14,79	52.0**
3	Підтримка у прийнятті рішень	9,68	15,61	40,5**
Сумарний показник конфліктності рішень		7,68	17,18	18,5**

Примітка: * - значущість зв'язку при p<0,05; ** - значущість зв'язку при p<0,01

Для створення тестових норм ми залучили вибірку, яка складала 145 осіб, це були люди різних вікових категорій, але всі вони працювали довше 5 років. Параметри розподілу – це числові характеристики, які вказують, де «в середньому» розташовуються значення ознаки та наскільки ці значення мінливі. Найбільш практично важливими параметрами для оцінки нормальності розподілу даних є середнє арифметичне значення (x), середньоквадратичне відхилення (s), асиметрія (A) та ексцес (E) [9].

У ситуаціях, коли які-небудь причини сприяють більш частій появі значень, які вищі або, навпаки, нижчі середнього значення, утворюються асиметричні розподіли. У разі лівосторонньої (позитивної) асиметрії в розподілі частіше трапляються більш низькі значення ознаки, а в ситуації правосторонньої (негативної) – більш високі.

Про симетрію можна судити за показником асиметрії. Асиметрія (A) характеризує ступінь несиметричності розподілу щодо його середнього арифметичного значення. Ексцес (E) характеризує відносну опуклість або згладжування розподілу вибірки в порівнянні з нормальним розподілом. Позитивний ексцес характеризує порівняно загострений розподіл, негативний – порівняно згладжений [9].

Згідно з критерієм М.А. Плохінського, розподіл вважається нормальним, якщо показники асиметрії (A) й ексцесу (E) не перевищують у 3 рази свою помилку репрезентативності (mA і mE).

У таблиці 10 представлені основні показники за кожною шкалою методики.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 10

Описова статистика за шкалами методики

Показники описової статистики	Показники україновоного варіанту методики			
	Шкала «Ефективність прийняття рішення»	Шкала «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень»	Шкала «Підтримка у прийнятті рішень»	Загальний бал
Коефіцієнт асиметрії (A)	-0,341	-0,050	-0,822	-0,234
Стандартна помилка асиметрії (mA)	0,201	0,201	0,201	0,201
Коефіцієнт ексцесу (E)	0,143	0,547	0,793	0,333
Стандартна помилка ексцесу (mE)	0,400	0,400	0,400	0,400
Мінімальне значення	10	10	4	30
Максимальне значення	25	20	15	60
Середнє значення	18,57	15,83	11,06	45,46
Стандартне відхилення	3,210	1,947	2,079	5,443

Як бачимо, значення за двома шкалами відповідають нормальному розподілу за показниками асиметрії та ексцесу. Зважаючи на отримані данні нами було прийнято рішення формувати тестові норми за процедурою розподілу на квартилі.

Квартилі – це значення, які дозволяють розподілити групу значень на чотири частини так, що у першу частину увійдуть 25% найменших значень, у другу частину – 25% наступних значень, які менші ніж медіана, до третьої групи – наступні 25% значень, які більше медіани, в останню підгрупу увійдуть 25% найбільших значень по групі [10].

За допомогою методу розподілу на квартілі, було визначено, що шкала «Ефективність прийняття рішення» має такі градації: 0-16 балів – низький рівень, 17-19 балів – середній рівень, 20 і вище балів – високий рівень. Шкала «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень» має такі градації: 0-14 балів – низький рівень, 15-16 балів – середній рівень, 17 і вище балів – високий рівень. Шкала «Підтримка у прийнятті рішень» має наступну градацію: 0-9 балів – низький рівень, 10-11 балів – середній рівень, 12 і більше балів – високий рівень.

Результати розподілу на квартилі можна переглянути в таблиці 11.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

На підставі проведених заходів була надана інтерпретація значень за шкалами методики «Шкала конфлікту рішень» (О. Коннора).

Таблиця 11

Тестові норми за шкалами «Шкала конфлікту рішень»

Шкали			Рівень індивідуального результату
Ефективність прийняття рішення	Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень	Підтримка у прийнятті рішень	
0-16	0-14	0-9	Низький
17-19	15-16	10-11	Середній
≥20	≥17	≥12	Високий

За даними тестовими нормами можна визначити рівень індивідуального результату особи за показниками ефективності, інформаційного підґрунтя та підтримки прийняття рішень.

Через те, що загальний бал показує нормальний розподіл і за показником асиметрії, і за показником ексцесу, нами було прийнято рішення формувати тестові норми за процедурою розподілу на станайни.

Зазвичай, високі станайни (7, 8, 9) вказують на високий рівень, середні (4, 5, 6) — на середній рівень, а низькі (1, 2, 3) — на низький рівень.

За допомогою методу розподілу на станайни було визначено, що загальний бал конфлікту рішення має такі градації: 0-41 балів – низький рівень, 42-48 балів – середній рівень, 49 і більше балів – високий рівень.

Результати розподілу на станайни можна переглянути в таблиці 12.

На підставі проведених заходів була надана інтерпретація значень за загальним балом методики «Шкала конфлікту рішень».

Таблиця 12

Тестові норми за загальним балом «Шкала конфлікту рішень»

Загальний бал конфлікту рішень	**Рівень індивідуального результату**
≤ 33-41	Низький рівень
42-48	Середній рівень
49-≥54	Високий рівень

За даними тестовими нормами можна визначити рівень індивідуального результату особи за показниками її конфлікту рішень.

За шкалою «Ефективність прийняття рішення»:

Низький рівень значення свідчить про те, що людина абсолютно не впевнена у правильності вибору та частіше визначає прийняте рішення, як неправильне. Це може бути пов'язано зі страхом зробити помилку, недостатнім аналізом альтернатив або низькою вірою у власні здібності.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Високий рівень за показником позначає, що людина абсолютно впевнена у правильності вибору та частіше визначає рішення, як правильні. Вона має впевненість у своїх навичках та здатність до аналізу та оцінювання різних варіантів перед прийняттям рішення. Це свідчить про високий рівень довіри до себе та розуміння важливості вибору оптимального рішення.

За шкалою «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень»:

Низький рівень значень свідчить, що особистість відчуває себе надзвичайно необізнаною в процесі прийняття рішень та не чітко усвідомлює особисті цінності. Вона може почуватись невпевненою у своїх знаннях та досвіді, що ускладнює прийняття обґрунтованих рішень.

Високий рівень показника свідчить про те, що людина відчуває себе достатньо поінформованою під час процесу прийняття рішення та дуже чітко усвідомлює особисті цінності щодо переваг та ризиків або побічних ефектів прийнятого рішення. Вона здатна зібрати необхідну інформацію, провести аналіз та врахувати різні фактори перед прийняття рішення. Це свідчить про високий рівень самоосвіти та здатність усвідомлювати важливість об'єктивного аналізу.

За шкалою «Підтримка у прийнятті рішень»:

Низький рівень значення за шкалою свідчить про відсутність у людини підтримки при прийнятті рішень. Вона може почуватись самотньою або не мати достатньої підтримки від оточуючих. Відсутність підтримки може впливати на впевненість та самостійність в прийнятті рішень.

Високий рівень показника свідчить про те, що людина відчуває надзвичайну підтримку у прийнятті рішень. Вона може розраховувати на допомогу, поради або співпрацю з іншими людьми під час процесу прийняття рішень. Це може позитивно впливати на впевненість, розширення можливостей аналізу інформації та зменшення стресу, пов'язаного з важкими рішеннями.

Загальний рівень конфлікту рішень:

Низький рівень загального показника свідчить, що людина має надзвичайно високий рівень щодо конфлікту прийняття рішень. Це може означати, що вона стикається з протиріччями, невизначеністю або внутрішніми суперечностями, що ускладнюють процес вибору альтернатив та прийняття рішень.

Високий рівень значення за показником є індикатором того, що у людини відсутній конфлікт прийняття рішення. Це означає, що людина може ефективно та без зайвих коливань та витрачання часу визначати свої потреби, цілі та варіанти прийняття рішення, що відповідають її цінностям та обставинам. Вона перебуває у рівновазі та внутрішньому спокою щодо власних рішеннями та не переживає внутрішніх суперечностей.

Висновки

Проведені заходи щодо адаптації україномовної версії методики «Шкала конфлікту рішень» (О. Коннор) дали змогу створити україномовний варіант психодіагностичного інструменту чинників прийняття рішення: інформатив-

ність, підтримка, ефективність прийняття рішення та загального показника конфлікту прийняття рішень. Авторська структура опитувальника має 3 шкали «Ефективність прийняття рішення» (5 запитань), «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень» (4 запитання), «Підтримка у прийнятті рішень» (3 запитання) та одного загального показника. У подальшому україномовний варіант методики потребує подальшої роботи, а саме, шкала «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень» - перевірку валідності. Така робота у подальшому сприятиме підвищенню психометричних характеристик «Шкали конфлікту рішень». Загалом, невеликий обсяг запитань, легкість використанні та зрозумілість інтерпретації результатів роблять її корисним опитувальником для діагностики конфлікту прийняття рішень.

Література:

1. O'Connor AM. Validation of a decisional conflict scale. *Medical Decision Making,* 1995; 15(1): 25-30. URL: https://doi.org 10.1177/0272989X9501500105

2. O'Connor AM. User Manual - Decisional Conflict Scale (16 item statement format) [document on the Internet]. Ottawa: Ottawa Hospital Research Institute; © 1993 [updated 2010; cited YYYY MM DD]. 16 p. Available from http://decisionaid.ohri.ca/docs/develop/User_Manuals/UM_Decisional_Conflict.pdf

3. Irving L. Janis and Leon Mann. Decision Makinq: A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment New York: Free Press, 1977,488 p.

4. Sanz de Acedo Lizarraga M. L., Sanz de Acedo Baquedano M. T., Soria-Oliver M., Closas A. H. Development and Validation of a Decision-Making Questionnaire British *Journal of Guidance & Counselling,* 37(3). 2009. P. 357-373 URL: https://doi.org/10.1080/03069880902956959

5. Siebert, J.; Kunz, R. Developing and validating the multidimensional proactive decision-making scale. *European Journal of Operational Research.* Volume 249, Issue 3, 2016. P. 864–877. URL: https://doi.org/10.1016/j.ejor.2015.06.066

6. Savchenko O., Muzychko L., Kolesnichenko L. The influence of unhealthy neuroticism on the peculiarities of personal decision making. Wiadomosci Lekarskie, 2021. Vol 74(11). P. 2695-2699. Impact Score: 0.23 Scopus, PubMed. URL: https://doi.org: 10.36740/WLek202111102

7. Garvelink M. M., Boland L**.** and at. Decisional Conflict Scale Use over 20 Years: The Anniversary Review**.** Medical decision-making. Volume 39, Issue 4. 2019 URL: https://doi.org/10.1177/0272989X19851345

8. Морозов С. М. Засоби контролю діагностичних якостей психологічних тестів: Навч. посібник. Київ. ІСДО, 1997. 68 с.

9. Боснюк В. Ф. Математичні методи в психології: курс лекцій. Мультимедійне навчальне видання Х.: НУЦЗУ, 2020. 141 с.

10. Савченко О. В. Експериментальна психологія: методичні рекомендації щодо проведення практичних робіт. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2012. 195с.

References:

1. O'Connor AM. Validation of a decisional conflict scale. *Medical Decision Making,* 1995; 15(1): 25-30. URL: https://doi.org 10.1177/0272989X9501500105

2. O'Connor AM. User Manual - Decisional Conflict Scale (16 item statement format) [document on the Internet]. Ottawa: Ottawa Hospital Research Institute; © 1993 [updated 2010; cited YYYY MM DD]. 16 p. Available from http://decisionaid.ohri.ca/docs/develop/User_Manuals/UM_Decisional_Conflict.pdf

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. Irving L. Janis and Leon Mann. Decision Makinq: A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment New York: Free Press, 1977,488 p.

4. Sanz de Acedo Lizarraga M. L., Sanz de Acedo Baquedano M. T., Soria-Oliver M., Closas A. H. Development and Validation of a Decision-Making Questionnaire British *Journal of Guidance & Counselling*, 37(3). 2009. P. 357-373 URL: https://doi.org/10.1080/03069880902956959

5. Siebert, J.; Kunz, R. Developing and validating the multidimensional proactive decision-making scale. *European Journal of Operational Research*. Volume 249, Issue 3, 2016. P. 864–877. URL: https://doi.org/10.1016/j.ejor.2015.06.066

6. Savchenko O., Muzychko L., Kolesnichenko L. The influence of unhealthy neuroticism on the peculiarities of personal decision making. Wiadomosci Lekarskie, 2021. Vol 74(11). P. 2695-2699. Impact Score: 0.23 Scopus, PubMed. URL: https://doi.org: 10.36740/WLek202111102

7. Garvelink M. M., Boland L**.** and at. Decisional Conflict Scale Use over 20 Years: The Anniversary Review**.** Medical decision-making. Volume 39, Issue 4. 2019 URL: https://doi.org/10.1177/0272989X19851345

8. Morozov S.M. (1997) Zasobi kontroluy diagnostihnih yakostey psihologihnih testiv [Means of controlling the diagnostic qualities of psychological tests]: Study guide. Kyiv. ISDO, 68 c. [in Ukrainian].

9. Bosniuk V.F. (2020)matematihni metodi v psyhologii: kurs lekzsiy [Mathematical methods in psychology: a course of lectures]. Multimedia educational publication. KH.: NUTZU 141 c. [in Ukrainian].

10. Savchenko O. V. (2012) Eksperymentalna psyhologiya: metodyhni rekomendazsiyi shodoprovedennya praktyhnyh robit [Experimental psychology: methodological recommendations for conducting practical work]. Kherson: PE Vyshemyrsky VS, 195c. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Методика «Шкала конфлікту рішень» (О. Коннора) O. Connor's Decision Conflict Scale psychodiagnostic methodology, адаптація Гоменюк А., Колесніченко Л.

Інструкція. Розглядаючи варіант, якому ви віддаєте перевагу при прийнятті рішення, дайте, будь ласка, відповідь на твердження, використовуючи такі градації відповідей: Повністю згоден (5), Згоден (4), Важко визначитись (3), Не згоден (2), Категорично не згоден (1)

	Твердження	Варіанти відповіді				
		1 Категорично не згоден	2 Не згоден	3 Важко визначитись	4 Згоден	5 Повністю згоден
1	Я знаю про ризики та побічні ефекти кожного варіанту					
2	Я чітко усвідомлюю які переваги кожного варіанту					
3	Я чітко усвідомлюю, які ризики та побічні ефекти кожного варіанту мають для мене найбільше значення					
4	Я чітко розумію, що для мене найважливіше при виборі варіанту (корисність чи ризики та побічні ефекти)					
5	Я маю достатньо підтримки від інших, щоб зробити будь-який вибір					
6	Я роблю вибір без тиску на мене з боку інших					
7	Мені достатньо порад та інформації, щоб зробити власний вибір					
8	Я чітко усвідомлюю, який вибір є найкращим для мене					
9	Я певен у своєму виборі					
10	Я легко приймаю рішення					
11	Я відчуваю, що зробив усвідомлений вибір					
12	Я задоволений своїм рішенням					

Ключі:

Субшкала «Інформаційне підґрунтя при прийнятті рішень» - 1, 2, 3, 4;

субшкала «Підтримка у прийнятті рішень» - 5, 6, 7;

субшкала «Ефективність прийняття рішення» - 8, 9, 10, 11, 12.

Отримується сума балів за кожною субшкалою.

Загальний рівень конфлікту прийняття рішення вираховується додаванням результатів за 3-ма субшкалами.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК159.98-051:159.944]:005.963

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1476-1486

Компанович Маріанна Станіславівна кандидатка психологічних наук, завідувачка кафедри психології та соціально-гуманітарних наук Львівського інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», м. Львів, тел.: (096) 276-56-00, https://orcid.org/0000-0002-7670-1714

СУПЕРВІЗУВАННЯ АРТТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ КЛІНІЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ЗІ СТРАХАМИ ТА ТРИВОЖНІСТЮ В ОНКОХВОРИХ ДІТЕЙ

Анотація. У статті проаналізовано особливості супервізування в процесі роботи клінічних психологів зі страхами та тривожністю в онкохворих дітей. Розглянуто основні методи та підходи до супервізування, включаючи символічний, психологічний та структурний аналіз. Описано важливість супервізії для екологічного контакту із дітьми-пацієнтами та їхніми близькими, а також ефективної роботи клінічного психолога з використанням методів арттерапії. Виявлено роль арттерапевтичних продуктів у роботі з онкохворими пацієнтами та важливість супервізії для ефективного використання цих продуктів у наданні психологічної допомоги. Підкреслено, що арттерапія сприяє покращенню емоційного стану дітей-пацієнтів, допомагає відреагувати складні переживання та полегшує психологічне сприйняття внутрішньої картини хвороби. Осмислено процес супервізування арттерапевтичних продуктів як важливого етапу у роботі клінічного психолога з використанням технік арттерапії. Висвітлено значення супервізії для аналізу художніх творів, створених дітьми-пацієнтами, і для удосконалення професійної компетентності фахівців. Основну увагу звернено на ключові методи в супервуванні арттерапевтичних продуктів, які забезпечують аналіз емоційного та символічного змісту творів дітей-пацієнтів. Виокремлено етичні аспекти та важливість міждисциплінарної співпраці в супервізії.

Арттерапія, як інтегративний напрямок психотерапії, використовує художню творчість для самовираження, діагностики та допомоги у вирішенні психологічних проблем клієнтів. У цьому процесі особливе місце займають арттерапевтичні продукти, зокрема малюнки, скульптури, колажі та інші твори, створені клієнтами під час терапевтичних сесій.

Використання в супервізуванні арттерапевтичних продуктів є необхідним для цілісного розуміння змісту цих творів, аналізу динаміки змін пацієнта та вдосконалення навичок клінічного психолога у використанні арттерапевтичного методу. Цей процес дозволяє забезпечити відповідність психологічної допомоги етичним та професійним стандартам, а також підвищити її ефективність.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: супервізія, страхи, тривожність, онкохворі діти, арттерапія, художні продукти, символічний аналіз, психологічний аналіз, структурний аналіз, професійна компетенція, психологічна допомога.

Kompanovych Marianna Stanislavivna candidate of psychological sciences, head of the department of psychology and social and humanitarian sciences, Lviv Institute of Private Joint-Stock Company "VNIZ "MAUP", Lviv, tel.: (096) 276-56-00, https://orcid.org/0000-0002-7670-1714

SUPERVISION OF THE ART THERAPEUTIC WORK OF CLINICAL PSYCHOLOGISTS WITH FEAR AND ANXIETY IN CHILDREN WITH CANCER

Abstract. The article analyzes the peculiarities of supervision in the process of work of clinical psychologists with fears and anxiety in children with cancer. The main methods and approaches to supervision are considered, including symbolic, psychological and structural analysis. The importance of supervision for environmental contact with child patients and their relatives, as well as the effective work of a clinical psychologist using art therapy methods, is described. The role of art therapy products in working with cancer patients and the importance of supervision for the effective use of these products in the provision of psychological care have been revealed. It is emphasized that art therapy contributes to the improvement of the emotional state of child patients, helps to respond to complex experiences and facilitates the psychological perception of the internal picture of the disease. The process of supervising art therapy products as an important stage in the work of a clinical psychologist with the use of art therapy techniques is meaningful.

The importance of supervision for the analysis of artistic works created by child patients and for improving the professional competence of specialists is highlighted. The main attention is paid to the key methods in the supervision of art therapy products, which provide an analysis of the emotional and symbolic content of the works of child patients. Ethical aspects and the importance of interdisciplinary cooperation in supervision are highlighted.

Art therapy, as an integrative direction of psychotherapy, uses artistic creativity for self-expression, diagnosis and assistance in solving psychological problems of clients. Art therapy products, including drawings, sculptures, collages, and other works created by clients during therapy sessions, have a special place in this process.

The use of art therapy products in supervision is necessary for a holistic understanding of the content of these works, analysis of the dynamics of patient changes, and improvement of the clinical psychologist's skills in using the art therapy method. This process makes it possible to ensure compliance of psychological care with ethical and professional standards, as well as to increase its effectiveness.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: supervision, fears, anxiety, children with cancer, art therapy, artistic products, symbolic analysis, psychological analysis, structural analysis, professional competence, psychological assistance.

Постановка проблеми. Використання в супервізуванні арттерапевтичних продуктів онкохворих дітей є важливим інструментом професійного розвитку клінчних психологів, зокрема у використанні арттерапевтичних методів та забезпеченні високої якості психологічної допомоги. Це дозволяє аналізувати творчі роботи дітей-пацієнтів з різних перспектив, оцінювати ефективність психологічної допомоги та підтримувати етичні стандарти.

Онкозахворювання впливає на психічний, когнітивний поведінковий стан та розвиток дитини, підсилює тривожність і страхи. Страхи в онкохворих дітей формуються під впливом досвіду хвороби, перебуванням у клініці, болісними діагностичними та лікувальними процедурами, також психологічними особливостями дитини, сімейною системою та соціальним середовищем.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу дослідження склали науково-психологічні уявлення про суть та специфіку супервізування в психологіяній практиці (І. В. Астремська, Erik de Haan, B Proctor, M. Schroder, E. Holloway, P. L. Wolleat), праці спрямовані на розуміння біо-психо-соціального скерування психологічної допомоги в клінічному просторі (B. J. Deacon, R. D. Lane, Й. Бенебезел, G. L Engel). Вивченням страхів займались такі дослідники як К. Ізарад, У. Джем, Р. Лазарус та інші. На дослідження феномену дитячого страху можемо натрапити в працях, таких науковців як О. Скляренко, Дж. Раншбург. А. Фройд, К. Хорні. Вивченню, власне, страхів онкохврих дітей присвячені дослідження Й. Біннебеселя, Г. Католик, М. Стульківської.

Мета статті – теоретично дослідити особливості супервізування арттерапевтичної роботи клінічних психологів в наданні психологічної допомоги в роботі із страхами та тривожністю в онкохворих дітей, а також проаналізувати методологічні змісти аналізу малюнків у процесі надання психологічної допомоги онкохворим дітям супервізантами.

Виклад основного матеріалу. Дослідження дитячих страхів та тривожності через аналіз їхніх малюнків проводилося багатьма психологами, адже малюнки є важливим інструментом для вивчення емоційного стану, зокрема, страхів у дітей.

Супервізування арттерапевтичної роботи спрямоване на: аналіз художнього матеріалу, шляхом виявлення символів, патернів емоційного змісту, які створюють діти-пацієнти в творчої діяльності.

Важливим аспектом є забезпечення етичності, з огляду на ризики які постають у роботі з дітьми-пацієнтами в клінічному просторі, коли немає чітких сеттінгових умов та багато емоційно-індуктивних процесів. Завданням

супервізійного супроводу постає оцінка роботи клінічного психолога з точки зору професійних стандартів і правил. Не менш важливою складовою є професійна підтримка клінічного психолога в межах супервізійної роботи, шляхом взаємодії із супервізором та колегами, через надання простору рефлексії власної діяльності в контексті професійної Я-концепції, як наслідок, зниження ризику професійного вигорання [18; 20].

Супервізія арттерапевтичної діяльності клінічних психологів допомагає зрозуміти переживання дитей-пацієнтів та розвивати в фахівців здатність природньо використовувати художні засоби як терапевтичний інструмент [19; 21].

Серед методів залучення до супервізування арттерапевтичних продуктів в межах клінічної практики можемо віднести наступні. Символічний аналіз, завданням якого є вивчення символів і метафор у роботах дітей-пацієнтів. Зокрема, досліджується зміст кольорів, форм, образів, які можуть відображати внутрішній стан пацієнта. Психологічний аналіз – є інтерпретацією емоційного та психічного стану дітей-пацієнтів на основі їхніх творів. В процесі аналізу увага приділяється повторюваній тематиці, пропорціям елементів зображення та ступеню деталізації. Структурний аналіз – охоплює композиційні особливості арттерапевтичних продуктів, порядок виконання робіт, техніку, використовувані матеріали, що може вказувати на характер динаміки психоемоційних змін дітей-пацієнтів в продовж перебування в клінічному просторі [1; 3].

В межах групової супервізії шляхом обговорення та аналізу динаміки відреагувань аналізуються роботи дітей-пацієнтів, що дозволяє отримати різні перспективи і забезпечити глибший аналіз.

До особливостей супервізування клінічних психологів в роботі з арттерапевтичними продуктами дітей-пацієнтів із онкозахворюваннями належить: аналіз контексту, арттерапевтичні продукти необхідно розглядати у контексті індивідуальної історії та етапу лікування дітей-пацієнтів, їх емоційного стану та терапевтичної мети. Безумовне витримування конфіденційності. Супервізія має відбуватися з дотриманням етичних стандартів, включаючи захист особистої інформації дітей-пацієнтів та їхнього оточення, оскільки середовище клінічних психологів за своєю природою є закритим простором який внутрішньо функціонує як такий, що не має меж, тому із завдань супервізора є збереження цих внутрішніх меж між випадками супервізантів. Використання арттерапевтичних продуктів в супервізуванні має відбуватися з дотриманням конфіденційності та поваги до творчості клієнта. Етичні норми передбачають збереження анонімності, уникнення оцінкових суджень і зосередженість на підтримці дитини-пацієнта [8; 9; 10; 17].

Вкрай важливим аспектом супервізійного супроводу фахівців, що надають психологічну допомогу у специфіці клінічного простору є динамічність. Супервізійне бачення повинно скеруватись на процесуальні зміни у творчості

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

дітей-пацієнтів, а також враховувати відображення емоційних та психологічних досягнень.

Одним із викликів є ризик неправильного інтерпретування арттерапевтичних продуктів. Для його уникнення важливо враховувати контекст створення роботи, індивідуальні особливості дітей-пацієнтів та використовувати інтегративний підхід [11; 16; 22].

Е. Крепелін, вважав, що творчість, а зокрема, малюнки може відображати внутрішній психічний стан особистості. Художнє вираження може свідчити про емоційні проблеми або патології. Наприклад, специфічна символіка, нестандартні зображення або повторювані мотиви можуть свідчити про коморбідність стану дітей-пацієнтів, ускладнення соматичного стану, психічними дисфункціями. Підхід Е. Крепеліна ілюструє загальне прагнення до систематичного аналізу психічних процесів, його ідеї вплинули на пізніші підходи в психіатрії та психології [2].

У середині XX століття ідеї використання малюнків у діагностиці. А. Фройд здійснювала аналіз дитячих малюнків, щоб зрозуміти страхи, тривоги та захисні механізми дитини. Психоаналітикиня зауважувала, що дитячі малюнки часто є проекцією внутрішніх переживань дитини [15].

К. Маховер розробила проективну техніку аналізу малюнка людини. Вона вважала, що діти через зображення передають свої страхи, переживання та внутрішні конфлікти [7].

К. Г Юнг приділяв значну увагу використанню малюнків та образів у психологічній діагностиці. Він вважав, що малюнки є вираженням несвідомого і можуть слугувати потужним інструментом для розуміння психіки людини. К. Г. Юнг вважав що символізм у малюнках, є відображенням архетипів і колективного несвідомого. Образи можуть розкривати глибокі внутрішні конфлікти, переживання та бажання, які є не усвідомленими. За К. Г. Юнгом малюнки можуть містити архетипічні образи (сонце, тінь, коло, хрест тощо), які свідчать про внутрішні психічні процеси. Також він вважав що творчий процес (малювання, ліплення, живопис) допомагає клієнтам розкрити несвідоме і працювати з його проявами. Він часто просив своїх пацієнтів малювати свої сни, фантазії або емоції [4; 5].

В. Ловенфельд вивчав художнє вираження дітей у різних емоційних станах. Його роботи показали, як страхи впливають на вибір кольорів, розміри фігур та композицію малюнків [2; 6].

Сьогодні дитячі малюнки активно використовуються в арттерапії та в психологічній діагностиці. Це особливо ефективний інструмент для виявлення страхів у дітей, які переживають посттравматичні стани, тяжкі захворювання.

Онкохвора дитина під час лікування переживає страх перед болем, дискомфорт від часті медичних маніпуляцій викликають у дітей страх та тривогу. Спостерігається страх смерті та інші екзистенційні страхи. Діти можуть не повністю розуміти концепцію смерті, вони відчувають тривогу,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

якщо бачать засмучених дорослих або чують слова, пов'язані зі смертю. Не менш травмівним є переживання страху перед змінами у зовнішності, до якого часто призводить лікування. Дітям важко прийняти ці зміни, вони можуть боятися глузувань чи відсторонення з боку однолітків. Часто дітям-пацієнтів властиво є переживати страх за батьків. Вони можуть відчувати провину, що приносять засмучують близьких, і боятися, що їхня хвороба завдає емоційних переживань значимим особам. Діти-пацієнти часто турбуються, що можуть втратити друзів, оскільки через перебування у стаціонарі віддаляються від своїх однолітків, не можуть контактувати зі своїми друзями та відвідувати школу, що часто переходить у відчуття самотності.

В супервізуванній роботі клінічних психологів зі страхами та тривожністю у дітей-пацієнтів спостерігаються наступні ознаки в арттерепевтичних продуктах, що інтерпретуються як індикатори цих трудних переживань:

1) колірна гамма: переважання чорного, сірого або червоного;
2) деталі образів: вкрай гострі кути, агресивні лінії, великі очі чи зуби;
3) сюжети в яких зображено монстрів, природні стихії (пожежі, потопу), стани небезпек, самотності чи агресивності людей;
4) розташування на аркуші: маленькі зображення в кутку аркуша або велика кількість пустого простору, що підкреслює почуття небезпеки чи самотності;
5) символізм: образи, які безпосередньо пов'язані зі смертю, хворобою, тощо [7; 13].

У дослідженні взяли участь 10 онкохворих дітей молодшого шкільного віку з онкологією крові які знаходились на амбулаторному лікуванні під час підтримуючої хіміотерапії. Для реалізації дослідження було використано методику на виявлення дитячих страхів О. І. Захарова, І. М. Панфілова, «Малюнок людини» Ф. Гуднаф, методику дослідження рівня тривожності Р. Теммла, М. Дорки, В. Амена та «Кінетичний малюнок сім'ї» Р. Бернс та С. Кауфман.

За аналізом малюнків онкохворих дітей можемо спостерігати, що домінуючими страхами в онкохворих дітей є страхи тварин, припускаємо, що небезпечна тварина може символізувати захворювання дитини. Результати подано на Рис 1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

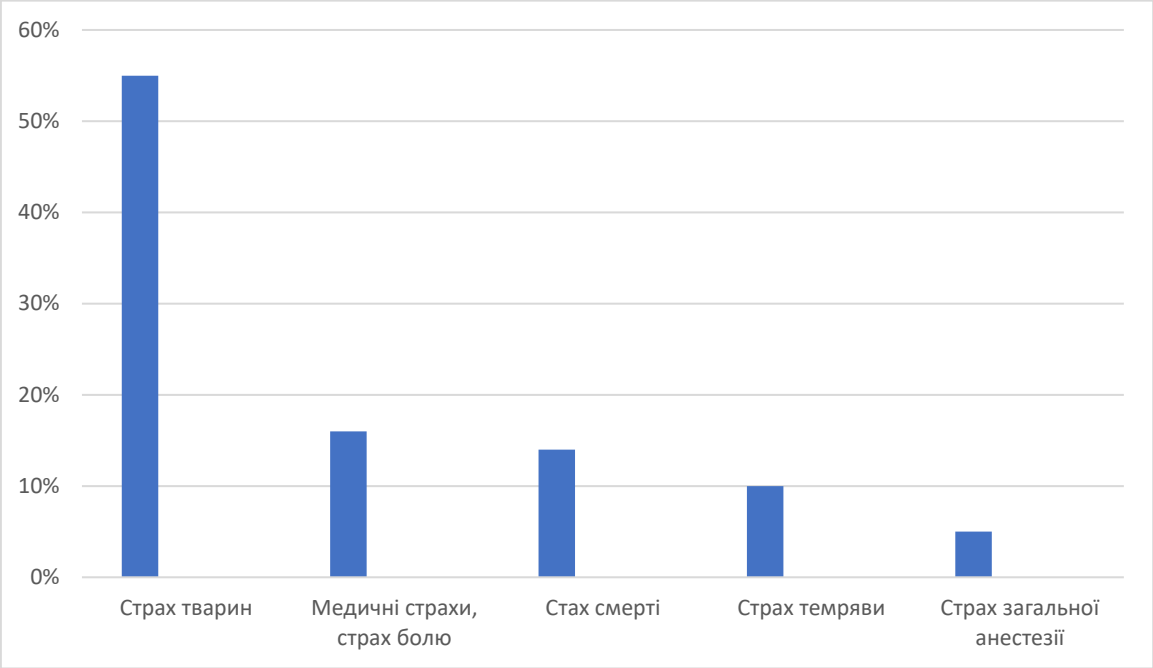

Рис. 1 Градація страхів в малюнках онкохворих дітей за методикою на виявлення дитячих страхів О. І. Захарова, І. М. Панфілова

На другому етапі дослідження було виявлено рівні тривожності за методикою діагностики тривожності Р. Теммла, М. Дорки, В. Амена. Встановлнено, що діти з онкологічними хворобами характеризуються переважно високим рівнем тривожності. Результати унаочнено на Рис. 2

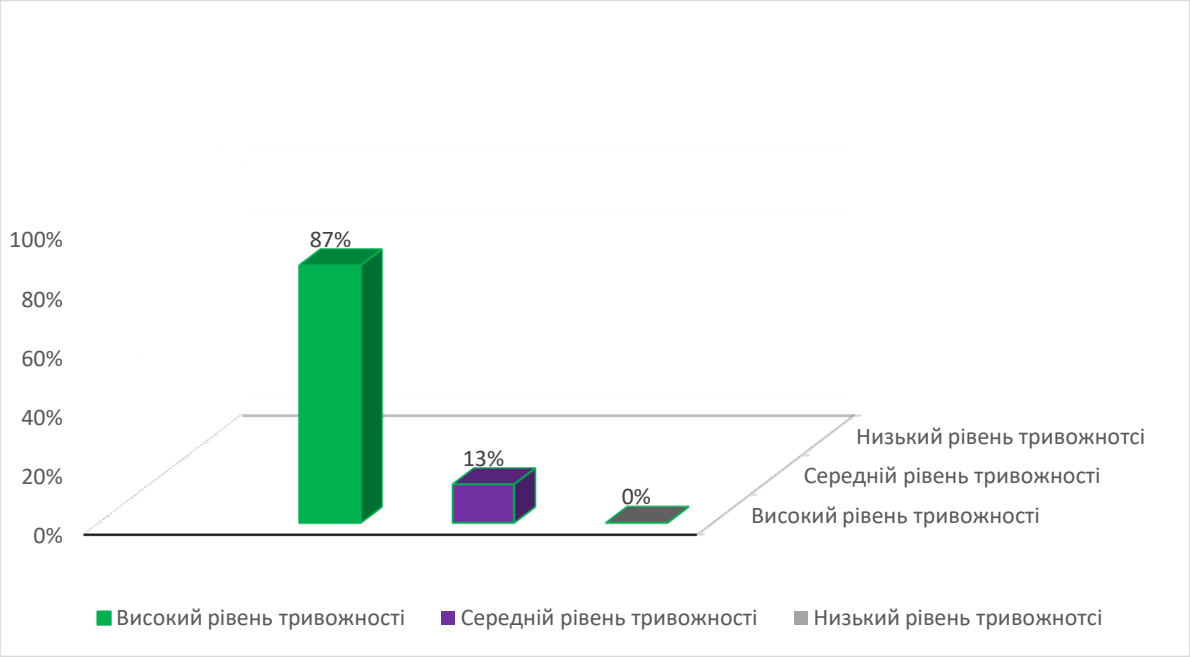

Рис. 2. Рівні тривожності у онкохворих дітей-пацієнтів за тестом тривожності Р. Теммла, М. Дорки, В. Амена

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

В діагностиці також було використно методику «Малюнок сім'ї» за допомогою якої досліджено особливості сприйняття і переживань онкохворою дитиною стосунків у сім'ї, уявлення про суб'єктивну оцінку дитиною своєї сім'ї, свого місця в ній, про її стосунки з іншими членами сім'ї.

Інтерпретація ґрунтується на роботах, В. Хьюлса, Дж. ДіЛіо, Л. Кормана, Р. Бернса, С. Кауфмана, К. Маховер [2].

Для виявлення даних аспектів використовувалися традиційні для проективних методик критерій. Зупинимося на цих показниках і на способах їх оцінки докладніше.

В якості критерій емоційного тонусу малюнка було взято наступні параметри:

1) колірна гамма малюнка, вважається, що чим тепліше колірна гамма малюнка, тим більше позитивний емоційний стан дитини; натомість чорно-білі тони або контур говорять про негативний стан або про відчуження;

2) наявність і розташування автора малюнку: відсутність його на малюнку, цей параметр свідчить про включення і значущість дитини в сім'ї;

3) наявність символів (хмари, дощ, тварини тощо), вважаємо, що цей показник відображає наявність тривоги, тривожних ситуацій, відчуття емоційної віддаленості [2].

При аналізі особливостей зображення головних членів сім'ї (матері, батька, сиблінгів, прабатьків) і Я-фігури було враховано:

1) розмір фігури відносно інших персонажів; маленька фігура автора вказує на тривожність, емоційне відкидання дитини, найбільш значимі персонажі зазвичай зображуються більше за інших; величина фігури може відображати її значимість та перевагу;

2) порядок її розташування у співвідношенню з іншими персонажами (перший, останній або між іншими), а саме послідовність зображення членів сім'ї відображає важливість їх ролі, найбільш значимі з них зазвичай зображаються першими, найменш – останніми;

3) ступінь її промальованості (заштрихованість, розмір очей, наявність зіниць контур, погана чи хороша промальованість), хорошою промальованістю фігури вважається наявність рис обличчя і деталей одягу. Об'єкт, що викликає позитивні емоції, дитина малює деталізовано. Негативне ставлення виражається схематичним малюнком, силуетом. Штриховані лінії свідчать про тривожність, напружену атмосферу [2; 7].

Використання в супервізуванні арттерапевтичних продуктів є ключовим інструментом у забезпеченні якості арттерапевтичної роботи. Воно сприяє глибшому розумінню емоційного стану дітей-пацієнтів, вдосконаленню професійної діяльності клінічних психологів та забезпеченню етичності терапевтичного процесу [14; 23].

Подальший розвиток методів супервізії та їх інтеграція у професійну підготовку клінічних психологів дозволять підвищити ефективність і безпечність психологічної допомоги.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Арттерапія є ефективним методом психологічної підтримки онкохворих пацієнтів, який допомагає їм адаптуватися до важкого лікування, знизити рівень тривоги та виразити емоції, які важко описати словами. Твори, створені під час арттерапії, мають глибоке символічне значення, яке відображає внутрішній стан пацієнтів, їхні страхи, надії та прийняття діагнозу.

Залучення до процесу супервізії арттерапевтичних продуктів є важливим інструментом для клінічних психологів, які працюють із онкохворими, методами арттерапії. Вона забезпечує якісний аналіз робіт пацієнтів, сприяє зростанню професійної компетентності фахівців та допомагає уникнути етичних і професійних помилок [12; 19; 23].

Роль арттерапії в психологічній допомозі онкохворих дітей полягає в тому, що арттерапія є способом невербальної комунікації, яка допомагає пацієнтам: відреаговувати емоції. Малюнки, колажі або скульптури дозволяють виразити страхи, біль та інші переживання, які важко озвучити та знизити тривожність. Художня творчість сприяє емоційному розвантаженню, прийняттю хвороби. Творчий процес допомагає дітям-пацієнтам адаптуватися до нової реальності та знайти ресурси на шляху до одужання.

Висновки

Супервізія арттерапевтичної діяльності забезпечує ефективність терапевтичного процесу, допомагає клінічному психологу ліпше зрозуміти стан пацієнтів і вдосконалювати свої професійні навички. Інтеграція супервізійного супроводу у роботу з онкохворими дітьми сприяє створенню підтримуючого середовища, що допомагає пацієнтам впоратись зі складними життєвими викликами.

Література:

1. Астремська І. В. Супервізія: профілактика та корекція емоційного вигорання працівників професій допомоги: моногафія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2024. – 131 с.

2. Ільченко І. С. Арт-терапія: навчальний посібник для студентів. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. 150 с.

3. Ушакова І. В. Супервізія : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів]. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2011. 228 с.

4. Юнг К. Г. Aion: Нариси щодо символіки самості / Переклала з німецької К. Котюк; науковий редактор українського видання Олег Фешовець. 2-ге вид. – Львів: видавництво «Астролябія», 2019. 2019. 432.

5. Юнг К. Г. Про архетипи колективного безсвідомого. Львів : Астролябія, 2012. 588 с.

6. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. 382 с.

7. Machover, K. (1949). *Personality projection in the drawing of the human figure: A method of personality investigation.* Springfield, IL: Charles C. Thomas, Publisher.

8. Binnebesel J. Opieka nad dzieckiem z chorobą novotvorową. Aspekt pozamedyczny. Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000. 210 s.

9. Binnebesel J. Opieka nad dziećmi i młodzieżą z chorobą nowotworną wdoświadczeniu pacjentów. Toruń : Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003. 333 s.

10. Bernard, J. M. (1979). Supervisor training: A discrimination model. Counselor Education and Supervision, 19, 60-68.

11. Bernard, J. M., & Goodyear, R. K. (2009). Fundamentals of clinical supervision (4thed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.

12. De Haan, E. & Regouin, W. (2023). *Being supervised: a guide for supervisees.* London: Routledge (2nd Edition).

13. Deacon, B.J. (2013). The biomedical model of mental disorder: A critical analysis of its validity, utility, and eff ects on psychotherapy research. Clinical Psychological Revieru, 33, 846–861.

14. Falender, C. A., & Shafranske, E. P. (2004). Clinical supervision: A competency-based approach. Washington, DC: American Psychological Association.

15. Freud A. The Ego and the mechanisms of defence / The Institute of Psychoanalysis. London : Routledge, 1992. 208 p.

16. Haynes, R., Corey, G., & Moulton, P. (2003). Clinical supervision in the helping professions: A practical guide. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

17. Holloway, E. (1995). Clinical supervision: A systems approach. Thousand Oaks, CA: Sage.

18. Holloway, E., & Wolleat, P. L. (1994). Supervision: The pragmatics of empowerment. Journal of Educational and Psychological Consultation, 5(1), 23-43.

19. Lambers, E. (2000). Supervision in person-centered therapy: Facilitating congruence. In E. Mearns & B. Thorne (Eds.), Person-centered therapy today: New frontiers in theory and practice (pp. 196-211). London: Sage.

20. Lane, R.D. (2014) Is it possible to bridge the Biopsychosocial and Biomedical models? Biopsychosocial Medicine, 8:3. https://dx.doi.org/10.1186%2F1751-0759-8-3

21. Liese, B. S., & Beck, J. S. (1997). Cognitive therapy supervision. In C. E. Watkins, Jr. (Ed.), Handbook of psychotherapy supervision (pp. 114-133). New York: John.

22. Proctor, B. (1988) Supervision: a co-operative exercise in accountability. In: *Enabling and ensuring supervision in practice* (Eds. Marken, M. & Payne, M.). Leicester: Leicester National Youth Bureau and Council for Education and Training in Youth and Community Work.

23. Schroder, M. (1974). The shadow consultant. *The Journal of Applied Behavioral Science, 10(4),* 579–94.

References:

1. Astremska I. V. Superviziia: profilaktyka ta korektsiia emotsiinoho vyhorannia pratsivnykiv profesii dopomohy: monohafiia. Mykolaiv : Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly, 2024. – 131 s.

2. Ilchenko I. S. Art-terapiia: navchalnyi posibnyk dlia studentiv. Uman: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Vizavi», 2013. 150 s.

3. Ushakova I. V. Superviziia : navchalnyi posibnyk [dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv]. Mykolaiv : Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly, 2011. – 228 s.

4. Iunh K. H. Aion: Narysy shchodo symvoliky samosti / Pereklala z nimetskoi K. Kotiuk; naukovyi redaktor ukrainskoho vydannia Oleh Feshovets. 2-he vyd. – Lviv: vydavnytstvo «Astroliabiia», 2019. 2019. 432.

5. Iunh K. H. Pro arkhetypy kolektyvnoho bezsvidomoho. Lviv : Astroliabiia, 2012. 588 s.

6. Binnebesel J. Opieka nad dzieckiem z chorobą novotvorową. Aspekt pozamedyczny. Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000. 210 s.

7. Binnebesel J. Opieka nad dziećmi i młodzieżą z chorobą nowotworną wdoświadczeniu pacjentów. Toruń : Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003. 333 s.

8. Bernard, J. M. (1979). Supervisor training: A discrimination model. Counselor Education and Supervision, 19, 60-68.

9. Bernard, J. M. (1979). Supervisor training: A discrimination model. Counselor Education and Supervision, 19, 60-68.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

10. De Haan, E. & Regouin, W. (2023). Being supervised: a guide for supervisees. London: Routledge (2nd Edition).

11. Deacon, B.J. (2013). The biomedical model of mental disorder: A critical analysis of its validity, utility, and eff ects on psychotherapy research. Clinical Psychological Revieru, 33, 846–861.

12. Falender, C. A., & Shafranske, E. P. (2004). Clinical supervision: A competency-based approach. Washington, DC: American Psychological Association.

13. Haynes, R., Corey, G., & Moulton, P. (2003). Clinical supervision in the helping professions: A practical guide. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

14. Holloway, E. (1995). Clinical supervision: A systems approach. Thousand Oaks, CA: Sage.

15. Holloway, E., & Wolleat, P. L. (1994). Supervision: The pragmatics of empowerment. Journal of Educational and Psychological Consultation, 5(1), 23-43.

16. Lambers, E. (2000). Supervision in person-centered therapy: Facilitating congruence. In E. Mearns & B. Thorne (Eds.), Person-centered therapy today: New frontiers in theory and practice (pp. 196-211). London: Sage.

17. Lane, R.D. (2014) Is it possible to bridge the Biopsychosocial and Biomedical models? Biopsychosocial Medicine, 8:3. https://dx.doi.org/10.1186%2F1751-0759-8-3

18. Liese, B. S., & Beck, J. S. (1997). Cognitive therapy supervision. In C. E. Watkins, Jr. (Ed.), Handbook of psychotherapy supervision (pp. 114-133). New York: John.

19. Proctor, B. (1988) Supervision: a co-operative exercise in accountability. In: Enabling and ensuring supervision in practice (Eds. Marken, M. & Payne, M.). Leicester: Leicester National Youth Bureau and Council for Education and Training in Youth and Community Work.

20. Schroder, M. (1974). The shadow consultant. The Journal of Applied Behavioral Science, 10(4), 579–94.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 159.923.2:613

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1487-1496

Кондратьєва Ірина Павлівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психіатрії, медичної та спеціальної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, тел.: (067) 904-41-96, https://orcid.org/0000-0003-0360-4072

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ «Я» У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Стаття присвячена актуальному інтересу сучасного суспільства щодо виникнення та розвитку «Я» особистості. Авторка акцентує увагу на тому, що подальше існування цивілізованого людського суспільства неможливе без усвідомленого ставлення до свого Я, без уваги до процесів самосвідомості та самопізнання, без вивчення механізмів формування уявлень особистості про себе. Весь комплекс вкладених у Я-концепцію уявлень про себе вимагає ретельного теоретичного дослідження, як з погляду на визначення природи і сутності Я в історико-психологічному аспекті, так й з погляду співвідношення Я і Я-концепції. У статті представлені дев'ять аспектів «Я», що розглядаються у психології, а саме такі як: аспекти особистості, свідомості, унікальності, інтегративності, діяльності, регулятивності, активності, соціальності, двоїстості. Авторкою розглянуті питання онтогенетичного розвитку «Я» та «Я-концепції», історія формування поняття «Я» в психології. «Я» є і суб'єкт, і об'єкт переживань, пізнання та діяльності. У процесі свого життя людина і розвивається, і становить уявлення про свій розвиток, формуючи таким чином деяку концепцію себе. Ця «Я-концепція» вивчається у психології як набір особистісних якостей, установка на себе, образ «Я», самість, система семантичних просторів, контекст чи ідентичність. У структурному плані «Я-концепція» є сумою, різною мірою, стійких та інтегрованих «Я». У статті проаналізовано вичерпний список можливих «Я» особистості. Саме актуалізація, усвідомлення та інтеграція цих «Я» забезпечують процес розвитку особистості та її Я-концепції. Формування Я-концепції здійснюється у певному соціокультурному контексті, очікувань та зразків батьківської поведінки, що і надалі впливає на особливості самоактуалізації та самопізнання дорослої особистості.

Ключові слова: формування Я-концепції, суб'єкт переживань, суб'єкт діяльності, самосвідомість, самопізнання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Kondratyeva Iryna Pavlivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of psychiatry, medical and special psychology, The State Institution «South Ukrainian National pedagogical university named after K. D. Ushynsky», tel.: (067) 904-41-96, https://orcid.org/0000-0003-0360-4072

MAIN ASPECTS OF THEORETICAL-PSYCHOLOGICAL RESEARCH OF THE "SELF" IN THE CONTEXT OF STUDYING THE DEVELOPMENT OF THE PERSONALITY'S SELF-CONCEPT

Abstract. The article is devoted to the current interest of modern society in the emergence and development of the “I” of the individual. The author emphasizes that the further existence of a civilized human society is impossible without a conscious attitude to one’s “I”, without attention to the processes of self-awareness and self-knowledge, without studying the mechanisms of formation of the individual’s ideas about himself. The entire complex of ideas about himself embedded in the “Self-consept” requires a thorough theoretical study, both from the point of view of determining the nature and essence of the “I” in the historical and psychological aspect, and from the point of view of the relationship between the “I” and the “Self-consept”. The article presents nine aspects of the “I” considered in psychology, namely: aspects of personality, consciousness, uniqueness, integrativity, activity, regulativity, activity, sociality, duality. The author considers the issues of the ontogenetic development of the “I” and the “Self-consept”, the history of the formation of the concept of “I” in psychology. “I” is both a subject and an object of experiences, cognition and activity. In the course of his life, a person both develops and forms an idea of his development, thus forming a certain concept of himself. This “Self-consept” is studied in psychology as a set of personal qualities, an attitude towards himself, an image of “I”, the self, a system of semantic spaces, a context or identity. In structural terms, the “I-concept” is the sum, to varying degrees, of stable and integrated “I”. The article analyzes an exhaustive list of possible “I”s of an individual. It is the actualization, awareness and integration of these “I”s that ensure the process of development of the individual and his “Self-consept”. The formation of the “Self-consept” is carried out in a certain socio-cultural context, expectations and patterns of parental behavior, which further affects the features of self-actualization and self-knowledge of an adult individual.

Key words: formation of self-concept, subject of experiences, subject of activity, self-awareness, self-knowledge.

Постановка проблеми. Стрімко розвиваючий інтерес до людської особистості породив безліч концепцій особистості у філософських, соціологічних, антропологічних і психологічних дисциплінах. Об’єктом гуманістичних та гуманітарних наукових досліджень стало Я особистості. Протягом століть з різних ракурсів вивчається походження, сутність, механізми функ-

ціонування та особливості Я. З розвитком технологій 21 століття наукових інтерес до Я поступився місцем загальнолюдському та життєвому: рефлексія власного Я новими поколіннями йде паралельно з формуванням уявлення людини про себе, з розвитком її Я-концепції. І якщо в 20 столітті традиційного вивчення Я-концепції було достатньо для розвитку науки, то практико-орієнтована сучасність вимагає не просто називання феномену, а й вписування цього феномена в життєдіяльність особистості: рух конкретного індивіда до успіху, або гармонії за рахунок упорядкування усвідомлюваних їм Я і систематизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність заявленої проблематики підтверджується її позачасовістю, оскільки вже Платон говорить про Я як власну внутрішню роботу, у Р. Декарта і Г. Лейбниця Я виступає як абстрактний об'єкт пізнання, Б. Спіноза мислить Я як атрибут природи, за В. Франклом Я це щось заздалегідь дане, не об'єктивоване; через категорію протиріч розглядає Я І. Кант; за Г. Гегеля Я – дихотомічно: воно – одиничне та загальне, індивідуальне та родове, У Л. Фейєрбаха Я – чуттєве та природне [1]. Ф. Ніцше робить Я мірилом і цінністю всіх речей, таким чином, Я виступає еталоном ідеальної людини, що розглядається з точки зору людського тіла, руху до абсолюту : собітотожності та універсальності [12]. На думку А. Шопергауера , тільки Я є єдиною власною дійсною сутністю для даної людини, в якій укладено «все в усьому» [16].

Тим часом історично більш ранні описи Я дають змогу лише позначити феномен, але не дає глибинного розуміння його сутності: Я розглядається як синонім особистості, душі, процесу самопізнання та самосвідомості. Більш детальне вивчення Я здійснюється саме в контексті психологічних досліджень, що почалися з часу зародження науки наприкінці 19 століття, і продовжуються досі.

Так, **метою** цього теоретичного дослідження є виділення закономірних аспектів наукового опису Я в руслі різних психологічних теорій і концепцій, починаючи з зародження психологічної науки і до цього дня, а також систематизація уявлень про Я в контексті його розвитку та зв'язку з Я-концепцією особистості.

Виклад основного матеріалу. Огляд психологічної літератури дозволяє відзначити традиційне ототожнення Я та особистості. Причому Я розглядається як сама особистість [4-7], сутність [8], спрямованість [9] та форма переживання особистості [10].

Перенесення уваги дослідників з особи як абстрактної категорії на конкретні особистісні властивості, дозволив виділити аспект свідомості у вивченні Я : Я є свідомий початок особистості. Таке розуміння простежується й у психоаналізі З. Фрейда [14], й у екзистенційної психології Е. Еріксона [5]. В аналогічному аспекті Я розглянуто як суб'єкт та центр свідомості [17; 18], як система свідомих відносин до самого себе [19], як свідоме та мисляче ядро людини [16].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Інший досить популярною та розробленою науковою традицією є розгляд Я як активного початку (особистості). Тут Я виступає ініціатором діяльності та способом самовираження; умовою самореалізації, що набуває для суб'єкта особистісний зміст; творцем світу особистості [7] або діяльним початком [11]. Сутність Я у цьому розумінні полягає у відшуканні дійсних витоків життєдіяльності на думку К . Horney [9] та самовираження в ідеях F. Perls [13], у постійній актуалізації свого Я і саморозвитку з погляду C. Rogers [15], аж до повної реалізації Я за К. Юнгом [17; 18], у вираженні природної творчої сили людини на думку А. Adler [1].

Тісно пов'язаною з аспектом особистості є розуміння Я як соціальної якості індивіда. Я, формуючись до юнацького віку, виявляється жорстко детермінованим суспільством і визначає свідомість і означеність індивіда, його особистості щодо певної діяльності. У зарубіжній психології таке розуміння Я співзвучне з ідеями біхевіоризму. Б. Скіннер визначає Я як поведінковий репертуар, що відповідає даній сукупності випадковостей [17]. У сучасній вітчизняній науці сформульована точка зору, згідно з якою Я є сукупність ролей: конструкт, що задається набором ролей. Я уподобання упередження виникають з більшою ймовірністю, якщо в якості точки відліку в соціальному порівнянні взято власне Я , а не інша людина.

З ідеєю активності перегукується уявлення про Я як деякий регулюючий механізм. Відповідно до наукової концепції, Я – центральна організуюча, інтегруюча і регулююча інстанція психіки, яка, діючи підсвідомо, здійснює адаптацію особистості [4].

Принципово іншою є дослідницька позиція, що пропонує набуття за допомогою Я особистісної унікальності. У цьому аспекті Я – є сутність людини – те, чим вона є для себе та інших (Я є те, що Я є) [5], (Я є я сам) [7]. У цій несхожості з іншими бачиться джерело самоствердження людини.

Разом з тим Я особистості переживається в контакті та спільності з іншою людиною та її Я. Практично з моменту зародження психології як самостійної науки психологи ставили питання про двоїстість та діалогічність Я. При традиційному розгляді розрізняють, по-перше, як об'єкт самопізнання. Я - індивід, яким він бачить себе, яким він себе уявляє. «Я як об'єкт споглядання якоюсь мірою перестає бути суб'єктом діяльності, оскільки увага людини переключається на внутрішні переживання. Поняття Я як суб'єкта переживання значно ширше за обсягом стосовно Я як суб'єкта діяльності» [19]. Це пізнаване у особистості – емпіричне Я , якого належить фізичне, духовне і соціальне особистості. По-друге, я як суб'єкт, як діяч, як процес. Я – динамічна цілісність психічних процесів, безпосередньо переживаних суб'єктом, незалежно від рівня їх усвідомленості. Позначається як складніший елемент – чисте Его. «Я» є те, що кожну хвилину усвідомлює, тим часом як емпірична особистість є лише одним із об'єктів, що усвідомлюються. Чисте «Я» є суб'єкт мислення».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Уявлення свого Я іншому, розвиток себе у спілкуванні з іншим і собою неминуче пов'язані з пізнанням оточуючих покупців, безліч самого себе у тих життєдіяльності особистості. В результаті такого процесу самопізнання формується Я-концепція, яка визначається у найзагальнішому вигляді як система уявлень індивіда про себе. Тим часом співвідношення Я та Я-концепції є дискусійним питанням у психологічній науці. Важливим виявляється позначення співвідношення між Я людини та її уявлення звідси Я – його Я-концепцией.

Більш детальне та детальне звернення до визначення поняття Я-концепція. З систематизації сучасних науково-психологічних трактувань можна назвати такі основні напрями розуміння досліджуваного феномена.

По-перше, Я-концепція розуміється як сукупність уявлень про власні якості, що супроводжуються самооцінкою [18], концепція людини про те, що вона представляє: організована, логічно послідовна та інтегрована система сприйняття Я [15] ; уявлення про Я, що носить формальний характер [3]. Сюди ж відноситься уявлення про Я-концепцію як систему суб'єктивних семантичних просторів та деякий когнітивний аспект, як образ чи сукупність таких образів.

По-друге, Я-концепція розглядається вченими через категорію дії та установки на себе. Виявляється , що Я-концепція є сукупність стійких установок на себе [4]. Три елементи установки стосовно Я-концепции конкретизуються образі Я , самооцінці, потенційної поведінкової реакції. Або Я-концепція це стійка система дій щодо свого Я , певний спосіб поведінки, що здійснюється людиною щодо самого себе на основі прийнятого значення Я.

Особливу точку зору на Я-концепцію займають психологи третього умовно виділяємого напряму, що розглядають Я-концепцію як деяку рівність самому собі і своєму Я. Я-концепція як «вищий рівень ідентичності»; як суб'єктивне почуття безперервної самототожності [5]. Для даних авторів характерне уникнення прямого акценту на когніціях і спроба звести Я-концепцію до внутрішнього відчуття Я і самототожності . Ймовірно, подібний розгляд Я-концепції міг би бути розглянутий як закономірний етап її розвитку, коли від знання себе і реакції на себе, особистість переходить до внутрішньої самоідентифікації.

Перехід від Я до Я-концепції є рух від сприйняття до усвідомлення. Я-концепції визначається нами як індивідуалізована система емоційно-оцінних уявлень про своє Я , що визначає готовність особистості вибирати та діяти певним чином. Структура Я-концепции традиційно сприймається як сукупність описи та емоційної оцінки, і навіть задіяних під час цього процесів та його результатів; структурованість Я-концепції є важливим показником особистісного розвитку. На основі Я-концепції людина організує себе і свою поведінку, осмислюючи та інтегруючи свій досвід, вона робить свідомий вибір. Розвиток Я-концепции складний багатоступінчастий процес усвідом-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

лення власних якостей, які у кожний момент життєдіяльності якості особистості і ставлення до них, специфіку Я-концепції даної людини, виявляються тісно пов'язані з тим, що людина робить: як і як вибирає.

Отже, інтеграція різноманітних точок зору дає підстави припустити, що Я являє собою внутрішні глибинні прояви особистості, тоді як Я-концепція включає думку особистості про своє Я. Дане розуміння Я-концепції - як сукупності знань про своє Я - народжує величезну кількість дуже важливих досліджень, що ставлять власним завданням вивчення того, яким чином відбувається усвідомлення особи, думає , причому, важливий і зворотний процес: реалізація у поведінці думки себе.

Актуальним зараз є постулювання принципової развиваемости Я-концепции: здібності людини шляхом самосвідомості, рефлексії та самоідентифікації зрозуміти себе, і знайти на цій основі структуровану Я-концепцію. Сам процес розвитку Я-концепції розглядається як послідовність стадій, що змінюють один одного: (1) усвідомлення свого Я як джерела активності; (2) формування уявлень про своє тілесне Я; (3) формування уявлень про власні психологічні особливості, що актуалізується в кризові періоди; (4) формування уявлень про свої моральні якості. Соціалізація є входження людини у контексти життя: у її результаті формуються базові контексти: «Я-концепція», «Не-Я-концепція» і структура взаємодії «Я» з «не-Я».

Особливого значення набуває поступове відмежування свого Я та виділення себе з навколишнього світу через укладене в Я-концепції знання про власні особливості. Так, через впізнавання себе Я спочатку з'являється як відчуття чогось мені належить з подальшою диференціацією змісту Я.

Віковий розвиток Я-концепції пов'язані з сходженням більш високий рівень ідентичності. З віком відбуваються такі зміни в Я-концепції як збільшення кількості описових категорій, зростання гнучкості та визначеності у їх використанні, підвищення рівня вибірковості, послідовності, складності та інтегрованості інформації; використання все більш тонких оцінок та зв'язків між ними; зростання здатності аналізувати та пояснювати поведінку людей, збільшення уваги до викладу матеріалу, бажання зробити його більш переконливим.

Саме відмінності у диференціації компонентів Я-концепції можуть пояснити несхожість у відчутті себе людьми зі схожими характерами, темпераментами, віковими та професійними особливостями. Унікальний набір засвоєних способів опису себе дає кожній людині особливе переживання Я , що відрізняється по ряду параметрів, серед яких можна відзначити складність-простоту, напруженість-розслабленість, доступність усвідомлення внутрішньої структури та інші.

Чинниками, що впливають формування Я-концепції є батьківські послання; становище дитини на сім'ї; травматична подія та повторення; зразок поведінки батьків (механізм копіювання); вплив інших родичів; біологічні чинники.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Як необхідні умови формування Я-концепції відзначають взаємодію Космосу з соціальним середовищем, оцінки і реакції оточуючих, приписувані іншим очікування чи думки про себе; батьківські оповідання, та досвід самоспостереження; уявлення про власні характеристики та здібності індивіда, уявлення про можливості його взаємодії з іншими людьми та з навколишнім світом, ціннісні уявлення, та уявлення про цілі та ідеї, які можуть мати позитивну чи негативну спрямованість.

У цих випадках сформована Я-концепція може ускладнювати прояви істинного особистості Я. Процесуально батьками та значущими людьми підкріплюються такі якості особистості дитини, які роблять спілкування з них зручним і соціально прийнятним – у результаті, виростаючи, людина звикає мислити себе у межах обмеженого набору характеристик характеру, що призводить до неповноті знання про своє Я , як наслідок конфліктам і неврозам.

Розвиток Я-концепции залежить і зажадав від соціокультурних особливостей, і процес розвитку полегшується у тих соціальних світах, де добре встановлено систему статусів. Я-концепція розвивається в процесі самоактуалізації особистості на основі позитивного ставлення до себе, під впливом спадкових та середовищних факторів.

Так, процес становлення Я може відрізнятися в несхожих культурних середовищах, причому гармонійне становлення Я базується на позитивній Я-концепції. Культурно специфічне орієнтування особистості успіх також відбивається в особливостях її Я і Я-концепции.

Виникнення і розвиток Я потребує Ти з необхідністю. З. Фрейд стверджував, що ототожнення себе з іншим породжує глибокі зміни у Я [6]. На думку А. Шопенгауера, як така представленість людини у чужому свідомості може видозмінювати його суть [16]. У Ф. Ніцше Ти старший за Я [12]. М. Бубер писав, що Я виникає в результаті присутності Ти: стаючи Ти людина стає Я: виявляється як особистість і набуває суб'єктивності. Відношення між Я і Ти нічим не опосередковане: «Я стаю Я, співвіднісши себе з Ти; стаючи Я, я говорю Ти» [2]. Е. Фромм пов'язує відносини Я-Ти з любов'ю: у коханні я відчуваю, що Я – це Ти [7]. Поява Я , таким чином, означає можливість бути представленим для когось.

Таким чином, науковий розгляд категорій Я та Я-концепції спирається на тонкий та тісний зв'язок позначених феноменів. Я і Я-концепція розвиваються в ході соціалізації дитини у спілкуванні та відносинах з іншими людьми, і виявляються взаємопов'язаними. Спочатку Я виникає для позначення власної активності та інтенціональності , для виділення себе зі світу та відділення від інших людей. Я-концепція розвивається при взаємодії особистості коїться з іншими людьми, під впливом значних людей і подій. Спотворена, під впливом життєвих травм, криз та особливостей виховання, Я-концепція заважає особистості дізнатися про своє істинне Я і може призводити до напружень і складнощів у житті людини.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Висновки.

У науковій психологічній літературі сформувалася традиція розглядати як деякий атрибут особистості, здійснює ініціацію, регуляцію та інтеграцію її активності. Перехід від вивчення Я до Я-концепції обумовлений процесом природного розвитку наукової думки: він є рухом від споглядання до усвідомлення - від опису факту до спроби його наукового пояснення.

Я-концепція досліджується у психології як що розвивається протягом життя система уявлень особистості себе. Особливості цієї системи уявлень визначаються соціально-культурним середовищем життя індивіда, особливостями його темпераменту та характеру, а також специфікою його сімейного виховання та історією проходження життєвих криз. Переживання Я відбиває індивідуальність розвитку особистої Я-концепции. Орієнтована на соціальний успіх або зручна міжособистісна взаємодія система уявлень про себе може спотворювати справжнє Я і бути джерелом численних конфліктів та неприємного самовідчуття.

Аналіз різних наукових трактувань Я дозволяє виділити низку аспектів його вивчення.

В аспекті особистості Я розглядається як сама особистість, центр, ядро, сутність, спрямованість та форма переживання особистості. В аспекті свідомості Я є свідомий початок особистості, система свідомих стосунків до самого себе, свідоме та мисляче ядро людини. В аспекті унікальності Я – це сутність людини: те, чим вона є для себе та інших, Я є те, що Я є і Я є я сам чи самість. Я в аспекті інтегративності розглядається як почуття зв'язку всіх переживань, а також єдність образів особистості Я і її переживань. В аспекті діяльності Я визначає свідомість, цілеспрямованість та означеність індивіда та його дій. В аспекті активності Я бачиться вченими як активний початок особистості, дослідницький інтерес спрямований як на поведінку в цілому, так і на ролі, творчість, самореалізацію, самовираження, вибір. В аспекті регулятивності Я є центральна організуюча, інтегруюча та регулююча інстанція психіки, яка, діючи підсвідомо, здійснює адаптацію та самоконтроль особистості. В аспекті соціальності розвиток Я розглядається як залежне від соціального оточення: або жорстко детерміноване суспільством, або потребує Ти з необхідністю. З погляду аспекту двоїстості виділяють Я як суб'єкт і Я як об'єкт. Розвиток ідей про двоїстість Я дозволяє виділяти і досліджувати екзистенційне Я, рефлексивне Я і пережите Я.

Виділення аспектів вивчення Я відображає історію психологічних досліджень цього феномену: від ототожнення з особистістю до визнання його унікальності та багатофункціональності. Я у психології є складний, багатогранний конструкт, дослідження якого забезпечує конкретизацію психологічного вивчення особистості. Необхідним завданням сучасної психології Я є диференціація досліджуваного феномена зі схожими поняттями, такими як Я-концепція, особистість, самосвідомість та інші. У той час як розвиток

особистості визначається структурованістю та диференційованістю Я-концепції – спосіб переживання та осмислення Я відображає специфіку цих сформованих структур Я-концепції конкретної особистості. Отже , Я – це переживання себе у світі. Я є у вигляді думок, почуттів і тілесного відчуття відбиток уявлень особистості себе, що визначає характер її активності.

Сучасне теоретико-психологічне дослідження Я бачиться у зверненні уваги аспекти унікальності, свідомості та соціальності. Важливим для розуміння особи нового покоління стає вивчення Я в контексті особистої історії його носія: розгляд культурних, сімейно-соціальних та індивідуально-життєвих обставин спотворення Я на підставі деформованої Я-концепції. Даний напрямок досліджень дозволив би описати типові для сучасного покоління особливості Я та Я-концепції та простежити динамічні зміни у переживанні Я у зв'язку зі специфікою актуальних світових подій, що визначають характер проживання нормативних, ненормативних, вікових, професійних та інших життєвих криз.

Література

1. Adler, A. (2011). The Science of Living. Martino Fine Books. 266 p.
2. Buber, M. (2010). I and thou. Martino Publishing. 132 p.
3. Campbell, J.D., Trapnell, P.D., Heine, S.J., Kats, I.M., Lavallee, L.F. & Lehman, D.R. (1996). Self-concept clarity: measurement, personality correlates, and cultural boundaries. Journal of personality and social psychology. Vol.70. №1. P. 141–156.
4. Cooley, C. H. (2002). Concept of the Looking Glass Self. Self, Symbols, and Society Classic Readings in Social Psychology (ed. by Rousseau N.). Rowman & Littlefield. 288 p.
5. Ericson, E.H. (1993). Gandhi's Truth: On the Origins of Militant Nonviolence. W.W. Norton & Company. 474 p.
6. Freud S. (1969). Psychoanalysis. Pocket Books. 480 p.
7. Fromm, E.S. (1990). Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethics. Holt Paperbacks. 272 p.
8. Hoorens, V. (1995). Self-favoring biases, self-presentation, and the other asymmetry in social comparison. Journal of personality 63:4. P. 793–817.
9. Horney, K. (1994). The Neurotic Personality of Our Time. W.W. Norton & Company; Reissue edition. 256 p.
10. James, W. (1997). The Meaning of Truth. Prometheus. 297 p.
11. Lipps, T. (2010). Psychologische Untersuchungen. Kessinger Publishing, LLC. 732 p.
12. Nietzsche, F. (2019). Thus Spake Zarathustra. Wentworth Press. 392 p.
13. Perls, F.S. (1992). Ego, Hunger and Aggression: A Revision of Freud's Theory and Method. The Gestalt Journal Press. 342 p.
14. Robins, R.W. & Beer, J.S. (2001). Positive missions about the self: short-term benefits and long-term costs. Journal of personality and social psychology. Vol.80. №2. P. 340–352.
15. Rogers, C.R. (2007). Counseling and Psychotherapy. Rogers Press. 472 p.
16. Schoopenhaur, A. (2010). On the Will in Nature. CreateSpace Independent Publishing Platform. 128 p.
17. Skinner, B.F. (2011). Beyond Freedom and Dignity. Hackett Publishing Co. 244 p.
18. Smith, M., Wethington, E. & Zhan, G. (1996). Self-concept clarity and preferred coping styles. Journal of Personality. Vol.64. №2. P. 407–434.
19. Yoon-Mi, H., McGue, M. & Iacono, W.G. (1998). The structure of self-concept in female preadolescent twins: a behavioral genetic approach. Journal of Personality and social psychology. Vol.74. №4. P. 1069–1077.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

References

1. Adler, A. (2011). The Science of Living. Martino Fine Books. 266 p.

2. Buber, M. (2010). I and thou. Martino Publishing. 132 p.

3. Campbell, J.D., Trapnell, P.D., Heine, S.J., Kats, I.M., Lavallee, L.F. & Lehman, D.R. (1996). Self-concept clarity: measurement, personality correlates, and cultural boundaries. Journal of personality and social psychology. Vol.70. №1. P. 141–156.

4. Cooley, C. H. (2002). Concept of the Looking Glass Self. Self, Symbols, and Society Classic Readings in Social Psychology (ed. by Rousseau N.). Rowman & Littlefield. 288 p.

5. Ericson, E.H. (4993). Gandhi's Truth: On the Origins of Militant Nonviolence. W.W. Norton & Company. 474 p.

6. Freud S. (1969). Psychoanalysis. Pocket Books. 480 p.

7. Fromm, E.S. (1990). Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethics. Holt Paperbacks. 272 p.

8. Hoorens, V. (1995). Self-favoring biases, self-presentation, and the other asymmetry in social comparison. Journal of personality 63:4. P. 793–817.

9. Horney, K. (1994). The Neurotic Personality of Our Time. W.W. Norton & Company; Reissue edition. 256 p.

10. James, W. (1997). The Meaning of Truth. Prometheus. 297 p.

11. Lipps, T. (2010). Psychologische Untersuchungen. Kessinger Publishing, LLC. 732 p.

12. Nietzsche, F. (2019). Thus Spake Zarathustra. Wentworth Press. 392 p.

13. Perls, F.S. (1992). Ego, Hunger and Aggression: A Revision of Freud's Theory and Method. The Gestalt Journal Press. 342 p.

14. Robins, R.W. & Beer, J.S. (2001). Positive missions about the self: short-term benefits and long-term costs. Journal of personality and social psychology. Vol.80. №2. P. 340–352.

15. Rogers, C.R. (2007). Counseling and Psychotherapy. Rogers Press. 472 p.

16. Schoopenhaur, A. (2010). On the Will in Nature. CreateSpace Independent Publishing Platform. 128 p.

17. Skinner, B.F. (2011). Beyond Freedom and Dignity. Hackett Publishing Co. 244 p.

18. Smith, M., Wethington, E. & Zhan, G. (1996). Self-concept clarity and preferred coping styles. Journal of Personality. Vol.64. №2. P. 407–434.

19. Yoon-Mi, H., McGue, M. & Iacono, W.G. (1998). The structure of self-concept in female preadolescent twins: a behavioral genetic approach. Journal of Personality and social psychology. Vol.74. №4. P. 1069–1077.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 316.62:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1497-1509

Коробка Лариса Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, тел.: (063) 400-07-77, https://orcid.org/0000-0001-9306-0624

ЗМІНИ СТАВЛЕННЯ ДО ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ЕФЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СПІЛЬНОТНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Анотація. У статті представлено результати дослідження особливостей прояву та взаємодії спільнотних ідентичностей в умовах російсько-української війни. Зазначено, що проблема ідентичності та змін, які відбуваються з ідентичностями українців в умовах війни, постає одним із головних дискурсів і в повсякденному житті, і в психологічній науці. В соціально-психологічному контексті, коли йдеться про зміни, які відбуваються з ідентичностями, акцентовано увагу на тому, що ідентичності як процес, умова буття чи становлення оновлюються, утверджуються або видозмінюються як на рівні індивіда, так і на колективному рівні. Колективні ідентичності знаходяться в процесі узгодження, утвердження або зміни завдяки індивідам, які ідентифікують себе з означеною групою, спільнотою та діють від її імені, і поняття колективної ідентичності ми використовуємо для позначення ідентичності спільноти.

Представлено результати аналізу зміни ставлення до освіти представників педагогічної спільноти в умовах широкомасштабної російської воєнної агресії та під її впливом. Визначено особливості та *ефекти взаємодії* спільнотних ідентичностей у сфері освіти в умовах війни. Показано, що зростання усвідомлення значущості освіти є *ефектом* взаємодії високого рівня професійної, територіальної, східнослов'янської ідентичностей та низького рівня радянської ідентичності; усвідомлення ролі закладів освіти в згуртуванні громад в умовах війни та спонукання здобувати нові знання є *ефектом* взаємодії високого рівня професійної, територіальної, східнослов'янської ідентичностей та низького рівня радянської ідентичності; усвідомлення важливості життєвого досіду, здобутого під час війни та його використання в професійній діяльності є *ефектом* взаємодії високого рівня професійної та територіальної ідентичності; зростання усвідомлення значущості освіти та важливості життєвого досіду, здобутого під час війни і здатності його використання в професійній діяльності є *ефектом* взаємодії високого рівня громадянської та європейської ідентичностей.

Ключові слова: спільнотні ідентичності, взаємодія ідентичностей, педагогічна спільнота, освіта, російсько-українська війна

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Korobka Larysa Mykolayivna PhD in Psychology, Associate Professor, senior research associate, Chief Researcher, Department of Mass and Community Psychology Institute for Social and Political Psychology the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (063) 400-07-77, https://orcid.org/0000-0001-9306-0624

CHANGES IN ATTITUDES TOWARDS EDUCATION IN THE CONDITIONS OF WAR AS THE EFFECTS OF THE INTERACTION OF COMMUNITY IDENTITIES

Abstract. The article presents the results of the study of the peculiarities of the manifestation and interaction of community identities in the conditions of the Russian-Ukrainian war. It is noted that the problem of identity, the changes that occur with the identities of Ukrainians in the conditions of war, appears as one of the main discourses both in everyday life and in psychological science. In the socio-psychological context, when it comes to changes that occur with identities, attention is focused on the fact that identities as a process, a condition of being or becoming, are updated, confirmed or modified both at the individual and collective level. Collective identities are in the process of being agreed upon, affirmed, or changed by individuals who identify with a defined group, community, and act on its behalf. The concept of collective identity is used by us to denote the identity of the community.

The results of the analysis of the change in the attitude towards education of representatives of the pedagogical community in the conditions of large-scale Russian military aggression and under its influence are presented. The peculiarities and effects of the interaction of community identities in the field of education in the conditions of war are determined. It is shown that the growing awareness of the importance of education is the effect of the interaction of a high level of professional, territorial, East Slavic identities and a low level of Soviet identity; awareness of the role of educational institutions in uniting communities in war conditions and the urge to acquire new knowledge is the effect of the interaction of a high level of professional, territorial, East Slavic identities and a low level of Soviet identity; awareness of the importance of the life experience gained during the war and its use in professional activity is the effect of the interaction of a high level of professional and territorial identity; growing awareness of the importance of education and the importance of the life experience gained during the war and the ability to use it in professional activities is the effect of the interaction of a high level of civic and European identities.

Keywords: communal identities, interaction of identities, pedagogical community, education, Russian-Ukrainian war

Постановка проблеми. Ідентичність та різноманітні кризи ідентичності відіграють центральну роль у сучасному суспільстві і особливого значення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

проблема ідентичності набуває тоді, коли виникають граничні загрози самій ідентичності. Такою загрозою, найпотужнішою за травмівним впливом і наслідками для людей, є війна. Метою війни, розв'язаної рф проти України є руйнування української ідентичності – це війна цінностей та ідентичностей. Ця війна поставила нас перед новими викликами, що впливають на процеси трансформації як індивідуальної, так і колективної ідентичностей та спонукають до аналізу змін, які відбуваються зі спільнотними ідентичностями, особливостей їхньої взаємодії та ефектів цієї взаємодії в умовах війни, розв'язаної рф проти України в різних сферах життєдіяльності, й у сфері освіти зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему ідентичності визначено як один із головних дискурсів і в повсякденному житті, і в наукових дослідженнях – філософських, соціологічних (Є. Бистрицький [1]; О. Рафальський & Я. Калакура [2]; Z. Bauman [3]; E. Vaara & J. Tienari [4]; A. Sterbling [5]; F. Fukuyama [6] та ін.; в соціально-психологічних – О. Кухарук [7]; І. Петровська [8]; M. Lewicka & B. Iwańczak [9]; J. Stets & P. Burke [10] та ін., в яких ставиться низка актуальних питань про сутність ідентичності та межі її зміни; про вплив різноманітних чинників на становлення та конструювання різних видів ідентичностей – національної, громадянської, етномовної, регіональної, місцевої, професійної та інших.

В соціально-психологічному контексті, коли йдеться про зміни, які відбуваються з ідентичностями, ми акцентуємо увагу на тому, що ідентичності як процес, умова буття чи становлення, оновлюються, утверджуються або видозмінюються як на рівні індивіда, так і на колективному рівні.

Колективні ідентичності знаходяться в процесі узгодження, утвердження або зміни завдяки індивідам, які ідентифікують себе з означеною групою, спільнотою та діють від її імені. В контексті нашого дослідження поняття колективної ідентичності використовується нами для позначення ідентичності спільноти. Відповідно спільнотну ідентичність ми визначаємо як багаторівневий системний конструкт, що формується внаслідок осмислення особою своєї належності до певної спільноти та суб'єктивного ставлення до цієї належності на основі стійкого емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і сприйняття як власних, спільних норм і цінностей [11]. Особа має стільки ідентичностей, скільки спільнот до яких вона реально або номінально належить та, які різняться за суб'єктивною важливістю.

Мета статті. Виявлення особливостей прояву спільнотних ідентичностей та зміни ставлення до освіти як ефектів взаємодії спільнотних ідентичностей в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Організація дослідження. З метою виявлення того, як змінилися настрої і погляди громадян після початку широкомасштабної російської воєнної агресії, у травні-червні 2023 року нами було проведено емпіричне дослідження особливостей прояву та взаємодії

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

спільнотних ідентичностей з метою виявлення ефектів такої взаємодії у сфері освіти в умовах війни.

В опитуванні брали участь 1294 особи – представники педагогічної спільноти з різних областей України (Сумської, Рівненської, Запорізької та Дніпропетровської). Серед респондентів 90,5 % жінки, 9,5 % – чоловіки, з них 120 осіб (9,3%) віком від 18 до 29 років; 518 осіб (40%) – від 30 до 44 років; 582 особи (45%) – від 45 до 59 років та 74 особи (5,7%) віком старше 60 років.

Опитування було проведено за допомогою анкети, підготовленої з використанням google-інструментів. Анкета включала зокрема низку питань, спрямованих на визначення: наявності та ступеня ідентифікації за різними параметрами; ставлення респондентів до різних аспектів, елементів спільнотних ідентичностей; ставлення до освіти та її поведінки у сфері освіти, активація яких зумовлена війною.

Для дослідження наявності і ступеня ідентифікації до загального переліку ідентифікаційних координат було включено – локальну (місцеву), регіональну, територіальну, національну, східнослов'янську, громадянську, радянську, Європейську, професійну та релігійну спільнотні ідентичності як більш проявлені в українському суспільстві. Результати дослідження наявності і ступеня ідентифікації за відповідями (за 5-бальною шкалою – від зовсім не важливо до вкрай важливо) на питання анкети *«Наскільки важливо для Вас відчувати себе..»* засвідчили, що для респондентів найважливіше відчувати себе українцем (96,6%; M=4,8) та громадянином України (96,6%; M=4,8), а також досить важливими є професійна (86,3%; M=4,3), регіональна (81,7%; M=4,0), місцева (77,5%; M=3,9), територіальна (76,8%; M=4,0) та європейська (76,4%; 4,0) ідентичності. Для дещо більшої половини опитаних важливо відчувати себе представниками релігійної (56,8%; M=3,4), для близько двох третин опитаних – представником східнослов'янської спільноти (65,7%; M=3,7). Найнижчі показники зафіксовано за ідентифікацією із громадянином колишнього Радянського Союзу (3,5%; M=1,4).

Відповідаючи на запитання щодо зміни ставлення до різних елементів спільнотних ідентичності під впливом війни (за 5-бальною шкалою – від значно погіршилося до значно покращилося), освітяни зазначили, що їх *ставлення покращилося* до Збройних сил України (96,6%; M=4,8), української мови (96,2%; M=4,8), незалежності України (94,3%; M=4,8), прапору України (94,1%; M=4,8), Гімну України (91,8%; M=4,7), Євросоюзу (69,2%; M=4,0), державної (68,3%; M=4,0) та місцевої (41,7%; M=4,0) влади, до НАТО (62,7%; M=3,9) і освіти (52,9%; M=3,6). Натомість *ставлення значно погіршилося* до російської держави (96,9%; M=1,1) та російської мови (92,2%; M=1,3).

Таким чином отримані результати засвідчують, що спільнотні ідентичності – національна, громадянська європейська та інші, зазнають змін та перебувають в розвитку, що зумовлюється дією найбільш значущого на сьогодні чинника – наявністю небезпеки для існування держави та ідентичності

українців внаслідок розв'язаної росією війни та боротьби українців за збереження своєї ідентичності. З початку повномасштабної агресії рф проти України, попри її травмівний вплив, відбувається укріплення національної та громадянської ідентичностей, усвідомлення значення української мови та зміна самого значення належності до української нації, що виявляється у посиленні відчуження від радянської ідентичності, російської мови та від росії, як країни агресора.

Також для подальшого аналізу отриманих даних щодо наявності і ступеня ідентифікації за визначеними параметрами і за показниками ідентифікації за ставленням респондентів до різних аспектів спільнотних ідентичностей було проведено факторний аналіз та відповідно побудовано факторні моделі із врахуванням таких статистичних характеристик як КМО (міра адекватності вибірки Кайзера–Мейера–Олкіна) та критерія сферичності Бартлета, які дозволяють оцінити якість моделі, побудованої методом головних компонент. Також для моделей було задано обертання Varimax як такого, що дозволяє підвищити контрастність даних.

В межах питань, що стосуються співвіднесення себе з тією чи тією спільнотою за *першим факторним аналізом* (1) побудовано три-факторну модель, що описує 65,09% сумарної дисперсії (коефіцієнт Кайзера-Майєра-Олкіна = ,825; Бартлета = ,000). До *першого фактору* увійшли п'ять видів спільнотних ідентичностей – етнічна (українська), громадянська, європейська, професійна, східнослов'янська; до *другого* – регіональна, територіальна, локальна (місцева), професійна; до *третього* – східнослов'янська, радянська і релігійна.

Перший фактор (1.1) «українсько-проєвропейська ідентичність» – уніполярний. Найбільше навантаження за ним мають показники важливості *відчувати себе* українцем (0,84) та громадянином України (0,83); дещо менше, однак досить високе навантаження мають змінні за такими шкалами як відчуття себе європейцем (0,66) та представником професійної спільноти (0,61), які характеризують представників педагогічної спільноти як осіб із *українською проєвропейською та професійною ідентичністю*, водночас найнижче навантаження у цьому факторі має східнословянська ідентичність (0,48), належність до якої зазначається представниками педагогічної спільноти

Узагальнення ознак окремих змінних, що ввійшли *до другого фактору (2.1) «територіально-локальна ідентичність»,* показує, що він також є уніполярний. Найбільше навантаження за ним мають показники важливості відчувати себе мешканцем свого регіону (0,88); мешканцем свого села, міста (0,86), мешканцем своєї ОТГ (0,85) та представником професійної спільноти (0,31), які характеризують представників педагогічної спільноти як осіб із вираженою *територіально-локальною ідентичністю*. Виокремлена група змінних, які вказують на те, що місце, яке дає людині почуття неперервності, дозволяє відрізнити себе від інших, є джерелом позитивної самооцінки, дає

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

почуття самоефективності, можливості контролю над довкіллям та професійної реалізації, є частиною ідентичності досліджуваних.

Третій фактор (3.1) також є уніполярний і найбільше навантаження за ним мають показники важливості відчувати себе громадянином колишнього радянського союзу (0,82), а також представником релігійної (0,53) та східнослов'янської спільноти (0,43), які характеризують частину досліджуваних педагогічних працівників, як осіб із вираженою *консервативно-прорадянською ідентичністю*.

Отже факторна структура спільнотних ідентифікацій досліджуваних за першим факторним аналізом (1) містить такі складові – «*українсько-проєвропейська ідентичність» (фактор 1.1); «територіально-локальна ідентичність» (фактор 2.1); «консервативно- прорадянська ідентичність» (фактор 3.1)*.

Процедура *другого факторного аналізу* (2) стосувалася аналізу первинних факторів (компонентів) у структурі *ставлення до різних аспектів, елементів спільнотних ідентичностей. В результаті* побудовано чотирифакторну модель, що описує 74,77% сумарної дисперсії (коефіцієнт Кайзера-Майєра-Олкіна = ,797; Бартлета = ,000).

До *першого* фактору увійшли такі 5 аспектів спільнотних ідентичностей – це ставлення до Державного гімну України, до Державного прапору України, до Незалежності України та ставлення до Збройних сил України.

Отже перший фактор (1.2) – «національна ідентичність» є уніполярним. Найбільше навантаження за ним мають змінні за такими шкалами зміни ставлення за останній рік – ставлення до Державного прапору України (0,91), Державного гімну України (0,88), Незалежності України (0,86) України та до української мови (0,83), як до елементів змісту національної ідентичності, що свідчить про зв'язок між посиленням помітності та змісту національної і громадянської ідентичностей у представників педагогічної спільноти.

До *другого* фактору увійшли такі 2 аспекти спільнотних ідентичностей як *ставлення до Євросоюзу (0,92) і ставлення до НАТО (0,93) – «євроатлантична ідентичність» (фактор 2.2).* Узагальнивши ознаки змінних, що ввійшли до другого фактору (2.2), можна говорити про увиразнення у представників педагогічної спільноти внаслідок війни проєвропейської – *євроатлантичної ідентичності.*

До *третього* фактору увійшли такі 3 аспекти спільнотних ідентичностей, як *ставлення до місцевої влади (0,85), освіти (0,83) та до державної влади (0,59), – «територіально-професійна ідентичність» (фактор 3.2).* Цей фактор також є уніполярний і найбільше навантаження за ним мають змінні за шкалами, які характеризують позитивну зміну ставлення до органів місцевої і державної влади та до освіти.

До *четвертого* фактору *(фактор 4.2)* увійшли такі 2 аспекти спільнотних ідентичностей, як ставлення до російської мови (0,89) та російської

держави (0,99), які свідчать все ж про наявність *консервативно-прорадянської ідентичності* у деяких представників педагогічної спільноти незважаючи на повномасштабну російську агресію.

Для з'ясування відмінностей за ступенем прояву факторів, отриманих в результаті факторного аналізу шляхом їхнього порівняння між незалежними вибірками – представниками освітянської спільноти з різних регіонів України – східного (Запорізька та Дніпропетровська області), північного (Сумська область), які знаходяться в зоні підвищених воєнних загроз з боку рф, населенні пункти яких піддаються активним ракетним обстрілам, а також західного (Рівненська область), ситуація в якій є менш загрозливою щодо обстрілів, було застосовано критерій Манна-Уітні.

Отже за результатами порівняльного аналізу було зафіксовано статистично значущі відмінності між респондентами із *західного* та *східного регіонів за фактором 3.1. – консервативно-прорадянська ідентичність,* яка виявилася більш вираженою у респондентів із *західного регіону* (Рівненська область) порівняно із освітянами із *північного та східного* регіонів ($p \leq 0{,}0001$).

Водночас порівняно з респондентами з *північного регіону*, в освітян із *західного регіону* більш виражений прояв виявлено за фактором 1.2. – «*національна ідентичність»* ($p \leq 0{,}0001$), за яким найбільше навантаження щодо зміни ставлення в умовах війни мають змінні за такими шкалами, як ставлення до Державного прапору та гімну України, Незалежності України та ставлення до української мови, як до елементів змісту національної ідентичності, що свідчить про зв'язок між посиленням помітності та змісту національної і громадянської ідентичностей у цих представників педагогічної спільноти.

Значущі відмінності було зафіксовано між респондентами *з північного та східного регіонів* за фактором 2.2. *– «євроатлантична ідентичність»,* яка набула більш вираженого значення в освітян із *північного регіону* порівняно із респондентами зі *східного регіону* ($p \leq 0{,}0001$).

Узагальнюючи результати опитування респондентів щодо наявності та ступеня ідентифікації за різними параметрами; їх ставлення до різних аспектів, елементів спільнотних ідентичностей можемо зробити висновок про те, що загалом для представників педагогічної спільноти найважливіше відчувати себе українцем та громадянином України, за цими ідентичностями зафіксовано найвищі бали; також досить важливими є професійна, регіональна та європейська ідентичності. Ідентифікація себе з представниками східнослов'янської та релігійної спільноти знаходиться в середньому діапазоні, тоді як найнижчі показники зафіксовано за ідентифікацією із громадянином колишнього Радянського Союзу.

Ставлення представників педагогічної спільноти із різних регіонів України внаслідок війни значно покращилося до Збройних сил України, до української мови, до Незалежності України, до Прапору та Державного гімну

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

України, що вказує на усвідомлення значення національної та громадянської належності. Відповідно такі установки респондентів забезпечують концептуальний зв'язок між помітністю та змістом цих ідентичностей. Водночас внаслідок повномасштабної російської агресії значно погіршилося ставлення до російської держави та до російської мови, що є свідченням відходу від радянської (совєтської) ідентичності.

Спостерігається також покращення ставлення до Євросоюзу та НАТО, як свідчення усвідомлення представниками освітянської спільноти значення європейської ідентичності та цінностей, а також значення системи колективної безпеки, яку забезпечує членство в НАТО.

Також метою нашого дослідження було визначення особливостей взаємодії спільнотних ідентичностей у сфері освіти в умовах російсько-української війни. Відповідно фокус уваги було спрямовано на виявлення цих особливостей та зміни ставлення до освіти під впливом війни як ефектів взаємодії спільнотних ідентичностей.

Зміни ставлення до освіти в умовах широкомасштабної російської воєнної агресії та під її впливом фіксувалися нами завдяки аналізу відповідей респондентів на такі твердження анкети:

– твердження *щодо себе – з*аклади освіти під час війни допомогли моїй громаді згуртуватися; значущість освіти за цей рік для мене зросла; життєвий досвід, здобутий у цей час, допомагає мені у моїй професійній діяльності; у мене посилилось бажання вивчати щось нове.

– твердження *щодо свого оточення:* під час війни заклади освіти допомогли іншим громадам згуртуватися; для мого оточення значущість освіти зросла; життєвий досвід, здобутий у цей час, допомагає моїм колегам у професійній діяльності; у мого оточення посилилось бажання вивчати щось нове.

Респондентам пропонувалося визначити ступінь згоди, обравши один із варіантів відповідей за 5-бальною шкалою Лайкерта (абсолютно не погоджуюсь, скоріше не погоджуюсь, важко сказати, скоріше погоджуюсь, повністю погоджуюсь) щодо наведених тверджень відносно себе та свого оточення.

Середньогруповий розподіл показників щодо зміни ставлення до освіти представлено в таблиці 1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1

Середньогрупові показники зміни ставлення до освіти під час війни

Зміни ставлення до освіти у внутрішньо особистісному контексті (*відносно себе*)	**Заклади освіти під час війни допомогли моїй громаді згуртуватися**	**Значущість освіти за цей рік для мене зросла**	**Життєвий досвід, здобутий у цей час, допомагає мені у моїй професійній діяльності**	**У мене посилилось бажання вивчати щось нове**
N/Valid	1294	1294	1294	1294
Mean (сер.) (мін. - 1; мах. – 5 балів)	4,12	4,31	4,36	4,30
Зміни ставлення до освіти на міжособовому рівні (відносно *найближчого оточення)*	**Під час війни заклади освіти допомагають іншим громадам згуртуватися**	**Для мого оточення значущість освіти зросла**	**Життєвий досвід, здобутий у цей час, допомагає моїм колегам у професійній діяльності**	**У мого оточення посилилось бажання вивчати щось нове**
N/Valid	1294	1294	1294	1294
Mean (сер.) (мін. - 1; мах. – 5 балів)	4,13	4,05	4,17	3,97

Як свідчать середньогрупові показники оцінки зміни ставлення до освіти, і щодо себе, і щодо найближчого оточення, всі вони знаходяться в діапазоні високих значень.

Відповідаючи на ці запитання, 76% освітян погодилися, що під час війни заклади освіти допомогли їхній громаді згуртуватися; 81,8% осіб – зазначили, що значущість освіти за цей рік для них зросла; у 83,5% респондентів посилилось бажання вивчати щось нове, а 85,4% опитаних підтвердили, що життєвий досвід, здобутий під час війни, допомагає у їхній професійній діяльності.

Оцінка цих тверджень щодо оточення показала, що 76% досліджуваних вважають, що під час війни заклади освіти допомагають іншим громадам згуртуватися; 71% вважають, що значущість освіти для їхнього оточення за цей рік також зросла; 67,7% вважають, що у їхнього оточення посилилось бажання вивчати щось нове і 76,5% респондентів вважають також, що життєвий досвід, здобутий у цей час, допомагає їхнім колегам у професійній діяльності.

Отримані результати щодо зміни ставлення до освіти внаслідок війни свідчать про зростання у представників педагогічної спільноти розуміння

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

важливості опрацювання досвіду отриманого в умовах війни, його використання в своїй професійній діяльності, про зростання запиту на нові знання та необхідність їх набуття, а також важливості освіти та ролі закладів освіти у згуртуванні громад в умовах війни, що посилює розуміння того, що шлях до згуртування та впровадження цінностей пролягає через освіту.

Аналіз відмінностей в оцінці зміни ставлення до освіти представників педагогічної спільноти з низьким і високим рівнем прояву різних спільнотних ідентичностей було здійснено за допомогою критерія Мана-Уітні.

Результати порівняльного аналізу засвідчили, що статистично значущі відмінності в оцінці зростання значущості освіти з початку повномасштабної агресій та в оцінці допомоги закладів освіти у згуртуванні громади проявилися серед респондентів з високим і низьким рівнем місцевої ($p \leq 0{,}001$), територіальної ($p \leq 0{,}0001$), регіональної ($p \leq 0{,}0001$), релігійної ($p \leq 0{,}0001$), професійної ($p \leq 0{,}001$), східнослов'янської ($p \leq 0{,}0001$) та європейської ($p \leq 0{,}0001$) ідентичностей. Так, особи з високим рівнем прояву цих ідентичностей вище оцінюють значущість освіти та допомогу закладів освіти у згуртуванні громади, порівняно з тими, у кого заначені ідентичності не настільки проявлені.

Також простежується статистично значущі відмінності в оцінці допомоги в професійній діяльності життєвого досіду, здобутого під час війни та посиленні бажання здобувати нові знання в осіб з високим і низьким рівнем прояву територіальної ($p \leq 0{,}0001$), професійної ($p \leq 0{,}001$), релігійної ($p \leq 0{,}001$), східнослов'янської ($p \leq 0{,}001$) та європейської ($p \leq 0{,}01$) ідентичностей. Так, особи з високим рівнем прояву цих ідентичностей вище оцінюють значущість здобутого досвіду та його використання в професійній діяльності, а їх бажання вивчати щось нове є більш вираженим порівняно з тими, хто не має настільки виражений прояв заначених ідентичностей.

Для виявлення особливостей взаємодії спільнотних ідентичностей у сфері освіти та ефектів такої взаємодії було застосовано множинний регресійний аналіз *для залежних змінних (ставлення до освіти)* щоб виявити серед досліджуваних спільнотних іднентичностей ті предиктори, що значуще впливають на залежні змінні.

Встановлення *значущої взаємодії між* виявленими предикторами в їхньому впливі на залежну змінну – ставлення до освіти, здійснювалося за допомогою багатофакторного дисперсійного аналізу.

В результаті регресійного аналізу для залежних змінних щодо ставлення до освіти – *заклади освіти допомогли моїй громаді згуртуватися; зростання значущості освіти; посилення бажання вивчати щось нове* виявились чотири значущі предиктори*: професійна*, *територіальна, східнослов'янська та радянська ідентичності,* які було включено в багатофакторний дисперсійний аналіз.

За результатами багатофакторного дисперсійного аналізу виявлено значущу *взаємодію* між *професійною*, *територіальною, східнослов'янською*

та радянською ідентичностями в їх впливі на залежну змінну – зростання значущості освіти (p≤0,01) та встановлено, що *зростання усвідомлення значущості освіти* є *ефектом взаємодії високого рівня* професійної, територіальної, східнослов'янської ідентичностей та *низького рівня* радянської ідентичності в умовах війни.

Також зафіксовано значущу взаємодію між *професійною, територіальною, східнослов'янською та радянською* ідентичностями в їх впливі на залежні змінні – «заклади освіти допомогли моїй громаді згуртуватися» (p≤0,01) та «посилення бажання вивчати щось нове» (p≤0,01). Отже *усвідомлення ролі закладів освіти в згуртуванні громад в умовах війни* та спонукання здобувати нові знання також постали *ефектом взаємодії* високого рівня професійної, територіальної, східнослов'янської ідентичностей та низького рівня радянської ідентичності.

В результаті регресійного аналізу для залежної змінної – «життєвий досвід, здобутий у цей час, допомагає мені у моїй професійній діяльності» виявлено два значущі предиктори – *професійна і територіальна* ідентичності.

За результатами двофакторного дисперсійного аналізу зафіксовано *значущу взаємодію* між *професійною і територіальною* ідентичностями в їх впливі на зазначену залежну змінну (p≤0,01), що дає підстави говорити, що *ефектом взаємодії* високого рівня професійної та територіальної ідентичності є *усвідомлення важливості життєвого досвіду, здобутого під час війни* та його використання в професійній діяльності.

Також в результаті зазначених статистичних процедур було виявлено значущу взаємодію громадянської та європейської ідентичностей в їх впливі на такі залежні змінні, як «посилення бажання вивчати щось нове» (p≤0,001), «життєвий досвід, здобутий у цей час, допомагає мені у моїй професійній діяльності» (p≤0,001) та зростання значущості освіти (p≤0,001). Таким чином зростання *усвідомлення значущості освіти та важливості життєвого досвіду, здобутого під час війни* і здатності його використання в професійній діяльності виявилося *ефектом взаємодії* високого рівня громадянської та європейської ідентичностей.

Висновки. У напруженому, нестабільному та динамічно змінюваному сучасному світі, особливо в умовах війни, ідентичності змінюються, трансформуються, і ця динаміка забезпечується взаємодією різних ідентичностей як на рівні особи, так і на спільнотному рівні. Внаслідок повномасштабної війни з Росією Україна зазнає глибинних трансформацій масової свідомості. Українці опановують себе не лише як люди, що здатні чинити опір зовнішньому вторгненню, але й як спільнота, яка переосмислює сама себе, свою колективну ідентичність.

Здійснений аналіз особливостей прояву та взаємодії спільнотних ідентичнстей в умовах війни, розв'язаної рф проти України та ефектів цієї взаємодії у сфері освіти, дозволяє зазначити, що з початку повномасштабної

агресії росії проти України відбувається укріплення національної і громадянської ідентичностей та зміна самого значення належності до української нації, що виявляється у посиленні відчуження від радянської ідентичності та від росії, як країни агресора.

Зафіксовані тенденції зміни ставлення до освіти внаслідок війни свідчать про важливість освіти у житті як особи, так і громади, про зростання запиту на нові знання, про важливість усвідомлення досвіду, здобутого в умовах війни, про важливість освіти та ролі закладів освіти у згуртуванні громад в умовах війни. Це дозволяє говорити про посилення усвідомлення того, що шлях до згуртованості та утвердження й розвитку громадянської, національної і проєвропейської ідентичностей, які виступають основою національної безпеки в умовах російської агресії проти України, пролягає через освіту, а також наголосити на ключову роль *освітянської спільноти* у цьому процесі, як носія цінностей, закладених в українську освіту.

Література:

1. Бистрицький, Є. Народження чужого з ідентичності спільноти. *Ideology and politics journal*, 2020. 2 (16), 42-61.

2. Рафальський, О. (Кер.) Калакура, Я. (Ред.) Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність. Монографія. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2022. 688 с.

3. Bauman, Z. Migration and Identities in the Globalized World. *Philosophy Social Criticism*, 2011. 37(4). 425-435.

4. Vaara, E., Tienari, J., & Koveshnikov, A. From cultural differences to identity politics: A critical discursive approach to national identity in multinational corporations. *Journal of Management Studies*. 2021. 58 (8). 2052-2081.

5. Sterbling, A. Collective Identities. In Edited by W. Merkel, R. Kollmorgen, & H.-J. Wagener, *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation.* Oxford University Press, 2019. 416–420. URL: https://doi.org/10.1093/oso/9780198829911.003.0037

6. Fukuyama, F. Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition. London: Profile Books. 2018. 218 с.

7. Кухарук, О. Ю. Соціально-психологічні особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп українського студентства. *дис…канд. психол. н.:* 19.00.05. Ін-т соціал. та політ. психології НАПН України. Київ. 2020. 202 с.

8. Петровська, І. . Трирівнева структура громадянської ідентичності особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 2020. 46 (49). 131-138.

9. Lewicka, M. & Iwańczak, B. Uncompleted identity and its consequences: compensations and synergies in Ukrainian identifications. *Eurasian Geography and Economics.* 2018. 59 (3-4), 496-528.

10. Stets J. E. &Burke P. J. Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly.* 2020. 63(3). 224–237.

11. Коробка, Л. М. Види спільнотних ідентичностей: проблеми трансформації та взаємодії в умовах війни. *Проблеми політичної психології. НАПН України, Ін-т соціал. та політ. психології.* 2023. 13 (27). С. 86-97.

References:

1. Bystrytskyi, Y. (2020). Narodzhennya chuzhoho z identychnosti spil′noty [The birth of the stranger from the identity of the community]. *Ideoloho-politychnyy zhurnal* – Ideology and politics journal. 2 (16), 42-61. (in Ukrainian).

2. Rafal′s′kyy, O. (Ker.) Kalakura, YA. (Red.) (2022). *Tsyvilizatsiyna identychnist' ukrayinstva: istoriya i suchasnist'. Monohrafiya* [Civilizational identity of Ukrainians: history and modernity. Monograph.]. Kyiv: IPiEND named after I. F. Kuras NAS of Ukraine. (in Ukrainian)

3. Bauman, Z. (2011). Migration and Identities in the Globalized World. *Philosophy Social Criticism.* 37(4), 425-435. (in English)

4. Vaara, E., Tienari, J. & Koveshnikov, A. (2021). From cultural differences to identity politics: A critical discursive approach to national identity in multinational corporations. *Journal of Management Studies*.58 (8). 2052-2081. (in English)

5. Sterbling, A. (2019). Collective Identities. In Edited by W. Merkel, R. Kollmorgen, & H.-J. Wagener, The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation. Oxford University Press, pp. 416–420. URL: https://doi.org/10.1093/oso/9780198829911.003.0037 (in English)

6. Fukuyama, F. (2018). *Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition.* London: Profile Books. (in English)

7. Kukharuk, O. Yu. (2020). Sotsial′no-psykholohichni osoblyvosti etnichnoyi identychnosti predstavnykiv riznykh etnomovnykh hrup ukrayins′koho student·stva [Socio-psychological features of ethnic identity of representatives of different ethno-linguistic groups of Ukrainian students]. *dys.… kand. psykhol. n.: 19.00.05.* – diss.... Ph.D. psychol. Ciences: 19.00.05. Institute of Social and Political Psychology of the NAES of Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian)

8. Petrovs′ka, I. (2020). Tryrivneva struktura hromadyans′koyi identychnosti osobystosti [The three-level structure of a person's civic identity]. *Naukovi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi* – Scientific studies in social and political psychology. 46 (49), 131-138. (in Ukrainian)

9. Lewicka, M. & Iwańczak, B. (2018). Uncompleted identity and its consequences: compensations and synergies in Ukrainian identifications. *Eurasian Geography and Economics.* 59 (3-4), 496-528. (in English)

10. Stets, J. E. & Burke, P. J. (2020). Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly.* 63(3). 224–237. (in English)

11. Korobka, L. M. (2023). Vydy spil′notnykh identychnostey: problemy transformatsiyi ta vzayemodiyi v umovakh viyny [Types of communal identities: problems of transformation and interaction in conditions of war.]. *Problemy politychnoyi psykholohiyi. NAPN Ukrayiny, In-t sotsial. ta polit. psykholohiyi*. – Problems of political psychology. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Social Sciences. and flight psychology. 2023. 13 (27). 86-97. (in Ukrainian)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.9:159.96

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1510-1518

Королькова Тетяна Миколаївна слухачка інституту стратегічних комунікацій Спеціальність - морально - психологічне забезпечення військ (сил), Національний університет оборони України, https://orcid.org/0009-0001-7760-9813

СУЧАСНІ ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З ОЗНАКАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТРАВМИ

Анотація. Устатті проаналізовано сучасні методи психологічного відновлення військовослужбовців із ознаками психологічної травми. З'ясовано важливість ефективних методів психологічного відновлення, необхідних для стабілізації та адаптації військовослужбовців після участі у військових конфліктах. Розглянуто різні психологічні травми, асоційованих з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), депресією, анксіозністю та іншими супутніми станами. Визначено, що адекватний вибір методу відновлення вимагає глибокого розуміння типу психологічного розладу та індивідуальних особливостей особи.

З'ясовано, що психотерапія, включаючи когнітивно-поведінкову та емоційно-фокусовану терапію, є основними методами лікування, що сприяють зниженню стресу та тривожності, водночас розвиваючи нові стратегії справляння з негативними емоціями. Крім того, було охарактеризовано додаткові методики, такі як мистецтвотерапія та групова терапія, які сприяють соціальній адаптації та емоційному відновленню. Визначено також значення біофідбеку, медитації та йоги у розвитку внутрішньої стабільності та саморегуляції, які є важливими для загального психічного відновлення.

Охарактеризовано вплив сучасних технологій на процеси психологічного відновлення військовослужбовців. Зокрема, з'ясовано, що застосування цифрових платформ та мобільних додатків для самомоніторингу стану здоров'я, ведення щоденників емоційного самопочуття та виконання вправ на розвиток уважності та релаксації може значно сприяти процесам самодопомоги та саморегуляції. Такі інноваційні підходи дозволяють військовим не тільки стежити за своїм прогресом у відновленні, але й активно втручатися у своє лікування, що підвищує їх мотивацію та залученість у процес відновлення. Така технологічна інтеграція також відкриває шлях для більш персоналізованого підходу до лікування, дозволяючи адаптувати методики та інтервенції до індивідуальних потреб кожного військовослужбовця.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Сформовані висновки підкреслюють, що комплексний підхід до психологічного відновлення, що інтегрує медичні, соціальні та психологічні інтервенції, є найбільш ефективним у лікуванні військовослужбовців з психологічними травмами.

Ключові слова: психологічна травма, психологічне відновлення, посттравматичний стресовий розлад, психотерапія, когнітивно-поведінкова терапія, біофідбек.

Korolkova Tetyana Mykolayivna student of the Institute of Strategic Communications Specialty - moral and psychological support of troops (forces), National Defense University of Ukraine, https://orcid.org/0009-0001-7760-9813

MODERN MEANS OF PSYCHOLOGICAL RECOVERY OF MILITARY SERVICEMEN WITH SIGNS OF PSYCHOLOGICAL TRAUMA

Abstract. The article analyzes modern methods of psychological recovery of military personnel with signs of psychological trauma. The importance of effective methods of psychological recovery, necessary for the stabilization and adaptation of military personnel after participation in military conflicts, is clarified. Various psychological traumas associated with post-traumatic stress disorder (PTSD), depression, anxiety and other concomitant conditions are considered. It is determined that an adequate choice of a recovery method requires a deep understanding of the type of psychological disorder and the individual characteristics of the person.

Psychotherapy, including cognitive behavioral therapy and emotion-focused therapy, has been identified as the primary treatment modality for reducing stress and anxiety, while developing new coping strategies for negative emotions. In addition, additional modalities, such as art therapy and group therapy, have been described to promote social adjustment and emotional recovery. The importance of biofeedback, meditation, and yoga in developing internal stability and self-regulation, which are important for overall mental recovery, has also been identified.

The impact of modern technologies on the psychological recovery processes of military personnel has been described. In particular, it has been identified that the use of digital platforms and mobile applications for self-monitoring of health, keeping emotional diaries, and performing mindfulness and relaxation exercises can significantly contribute to self-help and self-regulation processes. Such innovative approaches allow service members to not only monitor their recovery progress but also actively intervene in their treatment, which increases their motivation and engagement in the recovery process. Such technological integration also paves the way for a more personalized approach to treatment, allowing for the adaptation of techniques and interventions to the individual needs of each service member.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The findings highlight that a comprehensive approach to psychological recovery that integrates medical, social, and psychological interventions is most effective in treating service members with psychological trauma.

Keywords: psychological trauma, psychological recovery, posttraumatic stress disorder, psychotherapy, cognitive behavioral therapy, biofeedback.

Постановка проблеми. Сучасні засоби психологічного відновлення військовослужбовців з ознаками психологічної травми є актуальною та нагальною проблемою сучасності. Постійні збройні конфлікти, військові операції, та пов'язані з ними стресові ситуації значно підвищують ризик розвитку психотравмуючих порушень серед військових. Проблематика ефективного психологічного відновлення таких осіб не втрачає своєї актуальності, адже статистика показує високий рівень посттравматичних стресових розладів (ПТСР), депресій, тривожності та інших психічних розладів, які вимагають адекватного й ефективного лікування. Водночас, питання обгрунтування та вибору оптимальних методів психологічного відновлення залишається недостатньо дослідженим, що обумовлює потребу в глибокому аналізі існуючих підходів і розробці нових, більш ефективних технік. Це стосується як традиційних методів психотерапії, так і сучасних, інноваційних засобів, таких як когнітивно-поведінкова терапія, EMDR (метод десенсибілізації та переробки шляхом очних рухів), арт-терапія, та використання цифрових технологій у психологічній реабілітації. Отже, уточнення ефективності цих методів, оцінка їхньої придатності для конкретних випадків і контексту військових дій, а також розробка комплексних програм психологічної реабілітації, які б враховували специфіку військової служби та особливості психологічних травм військовослужбовців, є ключовими завданнями сучасної психологічної науки і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення ефективності сучасних методів психологічної реабілітації військовослужбовців з ознаками психологічних травм є першочерговим завданням у контексті міжнародних збройних конфліктів. Вчені як в Україні, так і за її межами, серед яких І. Блохін, О. Дорошенко, А. Гаврилюк, О. Кокун, Н. Пророк, а також відомі зарубіжні дослідники у галузі психотравматології, такі як Дж. Герман, Д. Ліндерман, Е. Леттинг, С. Мартін, Д. Бріер, К. Скот, Д. Креймеєрт, вносять значний внесок у розробку та адаптацію технік психологічного відновлення. Останні дослідження ((Д.Бріер, К.Скот та ін.) підтверджують, що застосування психологічних інтервенцій на ранніх етапах може значно знизити рівень посттравматичної симптоматики, а також зменшити вияви гострого стресового розладу та знизити ризик розвитку посттравматичного стресового розладу у осіб, що пережили травматичний досвід.

Отже, на основі проведеного аналізу наукових джерел, на сьогодні не достатньо вивчено сучасні засоби психологічного відновлення військовослуж-

бовців з ознаками психологічної травми, що обумовило актуальність дослідження.

Мета статті – проаналізувати сучасні засоби психологічного відновлення військовослужбовців з ознаками психологічної травми.

Виклад основного матеріалу. Психологічне відновлення військовослужбовців, що пережили бойові дії та мають ознаки психологічної травми, є актуальним напрямком у військовій психології. Розвиток ефективних методів психологічного відновлення необхідний для забезпечення стабільності та адаптації військовослужбовців до повсякденного життя після військових конфліктів.

Психологічні травми військовослужбовців часто асоціюються з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), який включає симптоми, такі як переживання нав'язливих спогадів, уникнення ситуацій, що нагадують про травму, підвищену збудливість та емоційну оніміння. Однак спектр психологічних травм може бути ширшим і включати такі розлади, як депресія, анксіозність, субстанційні розлади, а також складні адаптаційні розлади.

Загальний аналіз існуючих методологій психологічної реабілітації військовослужбовців із проявами психотравмування виявляє, що адекватний вибір конкретного методу відновлення тісно корелює з декількома фундаментальними параметрами. Зокрема, вирішальними є типи психологічних розладів та їхня серйозність, а також їхнє супроводження іншими медичними станами. Не менш важливим є й поточний психічний статус особи, яка потребує реабілітації.

У контексті психологічної підтримки військовослужбовців можна виокремити три основні напрями реабілітаційних заходів: медичний, соціальний та психологічний. Втім, найвища ефективність реабілітаційного процесу досягається через інтеграцію цих компонентів. Суттєву роль у цьому процесі відіграє також підтримка з боку сім'ї та найближчого соціального оточення.

Розглянемо існуючі засоби психологічного відновлення військовослужбовців з ознаками психологічної травми.

Так, психотерапія, являє собою метод науково обґрунтованого та емпірично перевіреного втручання, спрямований на надання допомоги особам, що зазнають психологічних, психічних, психосоматичних та соціальних труднощів. Вона включає в себе застосування різноманітних психологічних інструментів і технік, що дозволяють ефективно адресувати та модифікувати поведінкові, емоційні та когнітивні аспекти в проблемах клієнтів, сприяючи їхньому психологічному відновленню та покращенню якості життя [3]. Цей процес охоплює різні форми психотерапевтичної взаємодії, зокрема когнітивно-поведінкову терапію та емоційно-фокусовану терапію, які є визнаними методами для мінімізації стресу, тривожності та інших симптомів, пов'язаних з психотравмуючими подіями.

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) базується на концепції, що негативні мисленнєві патерни можуть бути переосмислені та змінені через

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

структуровані процедури, що ведуть до зміни поведінкових реакцій [1, С. 56]. У контексті реабілітації військовослужбовців, КПТ сприяє розбудові нових стратегій справляння з стресовими ситуаціями, що включає ідентифікацію та корекцію деструктивних думок, які підтримують стрес і тривогу.

Емоційно-фокусована терапія (ЕФТ), з іншого боку, орієнтується на емоційні аспекти особистісної переживання і прагне стимулювати розкриття пригнічених або несвідомих емоцій, що виникають в результаті травматичного досвіду. ЕФТ використовує техніки емоційного освітлення та репроцесингу, що дозволяє клієнтам переосмислити та змінити свої емоційні реакції та відповідно зменшити рівень внутрішнього конфлікту та ангсту [6, С. 7].

Ці методи психотерапії не лише сприяють зниженню загального рівня стресу і тривоги, але й відіграють критичну роль у відновленні особистісної інтеграції та соціальної адаптації військовослужбовців після завершення військової служби. Робота з травмою в рамках психотерапії надає можливість для військових не тільки вирішити проблеми минулого, але й розвинути нові адаптивні способи взаємодії з навколишнім світом, що є важливим кроком на шляху до повного психологічного одужання.

Крім того, особливе місце у контексті психологічного відновлення військовослужбовців, які зазнали психологічної травми, відіграє групова терапія та мистецтвотерапія. Ці методи забезпечують не тільки емоційне вираження, але й сприяють соціальній адаптації та психологічному відновленню.

Групова терапія, яка залучає військовослужбовців до спільної взаємодії, є особливо значущою через її здатність зменшувати почуття ізоляції та самотності, які часто супроводжують посттравматичний стресовий розлад. Об'єднання у групи надає можливість для обміну особистим досвідом та підтримки один одного, що позитивно впливає на процеси взаєморозуміння та взаємопідтримки [2, С, 46]. Така групова динаміка сприяє формуванню здорових міжособистісних взаємодій та посиленню соціальних зв'язків, що є важливими аспектами психічного одужання.

Мистецтвотерапія, зі свого боку, є ще одним ефективним інструментом психологічної реабілітації. Ця методика включає використання різних видів мистецтва, таких як малювання, ліплення, чи музикування, які слугують засобами для вираження внутрішніх емоцій і переживань, які можуть бути складно висловлені словами. Мистецтвотерапія не тільки дозволяє особам відновлювати емоційну рівновагу, але й сприяє творчому самовираженню та особистісному зростанню, що може виступати як важливий компонент загального процесу відновлення [4, С. 290].

У рамках комплексного підходу до психологічного відновлення військовослужбовців, які пережили психологічні травми, значне місце займають методики біофідбеку, медитації та йоги. Ці засоби є інструментами для розвитку внутрішньої стабільності та саморегуляції, забезпечуючи відновлення емоційної рівноваги та психічної стійкості.

Так, біофідбек базується на моніторингу та аналізі фізіологічних параметрів, таких як пульс, температура тіла, частота дихання, що дозволяє особам навчатися контролювати ці процеси свідомо. Через систематичне використання біофідбеку військовослужбовці можуть розробити здатність самостійно регулювати свій фізіологічний стан, що є корисним у зниженні стресу та покращенні загального психологічного благополуччя [5]. Цей метод особливо ефективний при роботі з симптомами посттравматичного стресового розладу, оскільки він сприяє підвищенню контролю над тілесними реакціями на стрес.

Медитація та йога, які включають техніки релаксації та концентрації, відіграють життєво важливу роль у відновленні психічного здоров'я. Через глибоку концентрацію та медитативні практики, військовослужбовці навчаються керувати своїми думками та емоціями, знаходячи внутрішню гармонію та спокій. Йога, яка включає як фізичні, так і медитативні аспекти, сприяє не тільки фізичному оздоровленню, але й емоційній стабілізації. Обидві практики є цінними для зменшення рівнів стресу, зниження тривожності та покращення загального самопочуття.

Застосування цих методів у комплексі з іншими психологічними і медичними заходами може суттєво підвищити ефективність процесу відновлення, забезпечуючи більш стійкі та тривалі результати у боротьбі з наслідками психологічних травм військовослужбовців. Цей інтегрований підхід є особливо значущим у контексті використання сучасних терапевтичних технік, які можуть відіграти ключову роль у процесі психологічного відновлення.

Наприклад, у рамках дослідження М. Удділна зазначається, що нейролінгвістичне програмування (НЛП) може бути ефективним методом лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) серед військовослужбовців, сприяючи зниженню тривожності та покращенню функціонування [11]. Незважаючи на потенційні переваги НЛП, воно також має свої недоліки. Зокрема, наукові докази щодо його ефективності у лікуванні ПТСР є обмеженими. Дослідження С. Шрадера та А. Росса показують, що невеликі за обсягом дослідження не мають достатньо великої вибірки, щоб надати переконливі результати [10, С. 549].

Також існує значна неоднозначність технік та підходів у НЛП, і не завжди чітко визначено, які саме з них є ефективними для лікування ПТСР, що може призвести до непевності щодо оптимального використання НЛП у практиці. Окремі аспекти НЛП, такі як концепції «моделювання успіху» або «репрограмування внутрішнього діалогу», вказані у дослідженні І. Пассоса, можуть бути покладені на віру та не мати наукової підтримки [9]. Відсутність широко прийнятих стандартизованих протоколів для НЛП у контексті лікування ПТСР, як зазначено С. Нівергелтом [8], ускладнює порівняння результатів між різними дослідженнями та клінічними практиками.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

За словами П. Найта, Ф. Фусар-Полі та П. Брамбілли, деякі аспекти НЛП, зокрема робота зі стереотипами та глибинними переконаннями, можуть викликати емоційний та психологічний дистрес, особливо у осіб з ПТСР [7]. Таким чином, хоча НЛП може бути корисним у деяких випадках, важливо розуміти її обмеження та недоліки та враховувати їх при розробці індивідуального плану лікування для військовослужбовців з ПТСР.

Але, відповідно до результатів дослідження Р. Вілсона, користь НЛП-терапії полягає у зменшенні симптомів ПТСР та поліпшенні якості життя ветеранів [12]. Це підкреслює значення психотерапевтичних методів у загальному плані лікування психологічних травм. Проте, попри ефективність психотерапії, існує потреба в інтеграції різноманітних лікувальних підходів для досягнення оптимальних результатів. Медикаментозне втручання є ключовим елементом комплексної стратегії відновлення військовослужбовців з психологічними травмами. Це дозволяє не лише алевіювати гострі симптоми, а й сприяти більш ефективній реалізації психотерапевтичних технік, створюючи умови для глибшої та тривалішої психологічної реабілітації.

Використання фармакологічних засобів, таких як антидепресанти та анксіолітики, зумовлено потребою у нормалізації хімічного балансу мозку та амеліорації тривожних та депресивних симптомів. Ці медикаменти відіграють важливу роль у стабілізації настрою та зменшенні загострень психічних розладів, забезпечуючи основу для більш глибоких психотерапевтичних інтервенцій.

Паралельно з традиційними медикаментозними підходами, значне зростання популярності отримали альтернативні методи реабілітації, такі як міндфулнес, йога, арт-терапія та тваринно-асистована терапія. Ці методи сприяють покращенню психоемоційного стану, зниженню стресових реакцій та підвищенню загального рівня життєвого добробуту. Заняття міндфулнесом і йогою спрямовані на розвиток усвідомленості моменту «тут і зараз», що допомагає регулювати емоційний стан та зменшувати вплив негативних думок. Арт-терапія та взаємодія з тваринами демонструють здатність активізувати позитивні афектні стани та забезпечувати емоційне розрядження, що є важливим для комплексного підходу до психологічної реабілітації.

Таким чином, інтеграція різноманітних методів психологічного відновлення є ключовою для забезпечення комплексного підходу до лікування психологічних травм військовослужбовців, що дозволяє досягти максимальної ефективності та сприяє повному психологічному одужанню.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок про критичну важливість комплексного підходу у психологічному відновленні військовослужбовців з ознаками психологічної травми. Інтеграція медичних, соціальних та психологічних заходів, у поєднанні з активною підтримкою сім'ї та соціального оточення, демонструє високу ефективність у стабілізації

психічного стану та адаптації осіб до повсякденного життя після військових конфліктів. Застосування спеціалізованих психотерапевтичних методів, таких як когнітивно-поведінкова терапія та емоційно-фокусована терапія, сприяє ефективному зниженню посттравматичних та стресових симптомів, забезпечуючи глибшу емоційну обробку та психологічне одужання. Також значущими є новітні техніки, що включають мистецтвотерапію, біофідбек, медитацію та йогу, які доповнюють традиційні методики та сприяють всебічному відновленню особистості. Все це підкреслює необхідність подальших досліджень та розробки інтегрованих реабілітаційних програм, які б враховували індивідуальні потреби військовослужбовців з психотравмами, з метою їхньої повноцінної соціальної та професійної реінтеграції.

Література:

1. Вестбрук Д, Кеннерлі Г, Дж. Кірк «Вступ у когнітивно-поведінкову терапію», видавництво “Свічадо”, Львів 2014. 410 с.

2. Гук Г. В. Ефективність групової арт-терапевтичної роботи з військовослужбовцями в умовах військового шпиталю. Актуальні питання сучасної медицини і фармації : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (до 50-річчя заснування ЗДМУ), 18-25 квітня 2018 р., 30 травня 2018 р. Запоріжжя, 2018. С. 46-47

3. Кошова І. В., Литовченко Н. Ф. Психотерапія: навч.-метод. посібн. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. 113 с.

4. Науменко А.В., Родіна Н.В.Теоретичний аналіз ефективних методів роботи з посттравматичним стресовим розладлм у військовослужбовців. *Габітус.* Вип. 59. 2024. С. 286-291.

5. Kizakevich, P.N., Eckhoff, R.P., Lewis, G.F., Davila, M. I., Hourani, L. L. (2019) Biofeedback-Assisted Resilience Training for Traumatic and Operational Stress: Preliminary Analysis of a Self-Delivered Digital Health Methodology. *JMIR Mhealth Uhealth*, URL: https://www.semanticscholar.org/paper/Biofeedback-Assisted-Resilience-Training-for-and-of-Kizakevich-Eckhoff/80cff198e4a7025fe4c643fec39487260c12f71e

6. Morath, J. (2014) The effect of trauma-focused therapy on the altered T cell distribution in individuals with PTSD: evidence from a randomized controlled trial. J. *Psychiatr*, 54, 1–10. doi: 10.1016/j. jpsychires.2014.03.016.

7. Najt, P, Fusar-Poli P, Brambilla, P. (2011) Co-occurring mental and substance abuse disorders: a review on the potential predictors and clinical outcomes. *Psychiatry Res.* 186:159–164. doi: 10.1016/j.psychres.2010.07.042.

8. Nievergelt, C.M. (2018) Genomic approaches to posttraumatic stress disorder: The Psychiatric Genomic Consortium Initiative. *Biol. Psychiatry.* 83, 831–839. doi: 10.1016/ j.biopsych.2018.01.020.

9. Passos, I.C. (2015) Inflammatory markers in post-traumatic stress disorder: a systematic review, meta-analysis, and meta-regression. *Lancet Psychiatry.* 2, 1002–1012. doi: 10.1016/ S2215-0366(15)00309-0.

10. Schrader, C, Ross, A. A (2021) Review of PTSD and Current Treatment Strategies. Mo Med, 118(6):546-551.

11. Uddin, M (2010). Epigenetic and immune function profiles associated with posttraumatic stress disorder. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA,* 107, 9470–9475. doi: 10.1073/pnas.0910794107

12. Wilson, R. (2017) The dynamics of smoking-related disturbed methylation: a two time-point study of methylation change in smokers, non-smokers and former smokers. *BMC Genomics*, 18, 805-807. doi: 10.1186/ s12864-017-4198-0.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

References:

1. Vestbruk D, Kennerli H, Dzh. Kirk (2014) «Vstup u kohnityvno-povedinkovu terapiiu» ["Introduction to Cognitive Behavioral Therapy"], vydavnytstvo "Svichado", Lviv. [in Ukrainian].

2. Huk H. V. (2018) Efektyvnist hrupovoi art-terapevtychnoi roboty z viiskovosluzhbovtsiamy v umovakh viiskovoho shpytaliu [Effectiveness of group art therapy work with military personnel in a military hospital]. Aktualni pytannia suchasnoi medytsyny i farmatsii : tezy dop. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (do 50-richchia zasnuvannia ZDMU). Zaporizhzhia, 46-47 [in Ukrainian].

3. Koshova I. V., Lytovchenko N. F. (2022) Psykhoterapiia: navch.-metod. Posibn [Psychotherapy: teaching and methodical manual]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia/ [in Ukrainian].

4. Naumenko A.V., Rodina N.V. (2024) Teoretychnyi analiz efektyvnykh metodiv roboty z postravmatychnym stresovym rozladlm u viiskovosluzhbovtsiv [Theoretical analysis of effective methods of working with post-traumatic stress disorder in military personnel]. *Habitus,* 59, 286-291. [in Ukrainian].

5. Kizakevich, P.N., Eckhoff, R.P., Lewis, G.F., Davila, M. I., Hourani, L. L. (2019) Biofeedback-Assisted Resilience Training for Traumatic and Operational Stress: Preliminary Analysis of a Self-Delivered Digital Health Methodology. *JMIR Mhealth Uhealth*, URL: https://www.semanticscholar.org/paper/Biofeedback-Assisted-Resilience-Training-for-and-of-Kizakevich-Eckhoff/80cff198e4a7025fe4c643fec39487260c12f71e

6. Morath, J. (2014) The effect of trauma-focused therapy on the altered T cell distribution in individuals with PTSD: evidence from a randomized controlled trial. J. *Psychiatr,* 54, 1–10. doi: 10.1016/j. jpsychires.2014.03.016.

7. Najt, P, Fusar-Poli P, Brambilla, P. (2011) Co-occurring mental and substance abuse disorders: a review on the potential predictors and clinical outcomes. *Psychiatry Res.* 186:159–164. doi: 10.1016/j.psychres.2010.07.042.

8. Nievergelt, C.M. (2018) Genomic approaches to posttraumatic stress disorder: The Psychiatric Genomic Consortium Initiative. *Biol. Psychiatry.* 83, 831–839. doi: 10.1016/ j.biopsych.2018.01.020.

9. Passos, I.C. (2015) Inflammatory markers in post-traumatic stress disorder: a systematic review, meta-analysis, and meta-regression. *Lancet Psychiatry*. 2, 1002–1012. doi: 10.1016/ S2215-0366(15)00309-0.

10. Schrader, C, Ross, A. A (2021) Review of PTSD and Current Treatment Strategies. Mo Med, 118(6):546-551.

11. Uddin, M (2010). Epigenetic and immune function profiles associated with posttraumatic stress disorder. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA,* 107, 9470–9475. doi: 10.1073/pnas.0910794107

12. Wilson, R. (2017) The dynamics of smoking-related disturbed methylation: a two time-point study of methylation change in smokers, non-smokers and former smokers. *BMC Genomics*, 18, 805-807. doi: 10.1186/ s12864-017-4198-0.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.89:008.441.13:615.851

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1519-1529

Косенко Корнелія Артурівна доктор медичних наук, професор кафедри педагогіки та психології, Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-4356-487X

Колодяжна Алла Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5760-883X

Худавердова Анна Олександрівна доктор філософії, викладачка кафедри психології та педагогіки, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-3047-3154

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЛІКУВАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ

Анотація. Стаття присвячена сучасним підходам до лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР), зокрема інноваційним методам, спрямованим на підвищення ефективності терапії. Мета дослідження – вивчення та узагальнення сучасних інноваційних підходів до діагностики, терапії та реабілітації пацієнтів із ПТСР, особливо серед військових, які зазнали бойових дій. В процесі наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, порівняння, систематизація й узагальнення. Результати дослідження показують, що лікування ПТСР традиційно включає психотерапевтичні підходи, такі як когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), і фармакологічне втручання. Для діагностики розладу застосовуються скринінгові методи, які передбачають використання коротких опитувальників та тестових анкет, що забезпечують швидку ідентифікацію осіб із ПТСР для подальшої терапії. У межах протоколу травмофокусованої терапії ПТСР, що активно впроваджується в Україні, передбачено три основні етапи: фазу стабілізації, фазу роботи з травмою та фазу відновлення. Інноваційні терапевтичні підходи до ПТСР включають дослідження ролі ендоканабіноїдної системи мозку, яка регулює специфічність травматичних спогадів. Дисфункція цієї системи під впливом стресу сприяє формуванню генералізованих спогадів та підвищеній тривожності у безпечних умовах. Для реабілітації ветеранів використовуються методи групової раціональної терапії, зокрема «дебрифінг стресу критичних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

інцидентів», що допомагає впоратися з пережитим стресом, і техніка «закриття минулого» для зменшення його негативного впливу. Важливу роль відіграють заходи комплексної соціально-психологічної реадаптації, створення підтримуючого середовища для ветеранів, а також використання сучасних технологій, як-от віртуальна реальність, для моделювання та опрацювання стресових сценаріїв. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання сучасних терапевтичних і діагностичних підходів для підвищення ефективності лікування ПТСР, зокрема серед ветеранів бойових дій.

Ключові слова: посттравматичний стресовий розлад, когнітивно-поведінкова терапія, ендоканабіноїдна система, реабілітація, віртуальна реальність.

Kosenko Korneliia Arthurivna Doctor of Medical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, International Humanities University, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-4356-487X

Kolodyazhna Alla Volodymyrivna PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Professional Education in Technology and Design, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, https://orcid.org/0000-00025760-883X

Khudaverdova Anna Oleksandrivna PhD in Psychology, Teacher of the Department of Psychology and Pedagogy, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-3047-3154

MODERN APPROACHES TO TREATING POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER

Abstract. The article focuses on modern approaches to treating post-traumatic stress disorder (PTSD), particularly innovative methods aimed at improving therapy effectiveness. The purpose of the study is to examine and summarize current innovative approaches to diagnosing, treating, and rehabilitating patients with PTSD, especially among military personnel exposed to combat. General scientific methods of cognition, including analysis, synthesis, comparison, systematization, and generalization, were used during the research. The study results indicate that PTSD treatment traditionally includes psychotherapeutic approaches, such as cognitive-behavioral therapy (CBT), and pharmacological interventions. Screening methods for diagnosing the disorder involve the use of short questionnaires and test surveys that enable the rapid identification of individuals with PTSD for further therapy. Within the trauma-focused PTSD therapy protocol actively implemented in Ukraine, three main stages are outlined: the stabilization phase, the trauma-processing phase, and the recovery phase. Innovative therapeutic approaches to

PTSD explore the role of the brain's endocannabinoid system, which regulates the specificity of traumatic memories. Dysfunction of this system under stress contributes to the formation of generalized memories and increased anxiety in safe conditions. Group rational therapy methods are employed for veterans' rehabilitation, including "critical incident stress debriefing," which helps cope with experienced stress, and the "closure of the past" technique to mitigate its negative impact. Comprehensive social-psychological readaptation measures, creating a supportive environment for veterans, and using modern technologies such as virtual reality for modeling and working through stressful scenarios play a significant role. The practical significance of the study lies in the potential application of modern therapeutic and diagnostic approaches to enhance the effectiveness of PTSD treatment, particularly among combat veterans.

Keywords: post-traumatic stress disorder, cognitive-behavioral therapy, endocannabinoid system, rehabilitation, virtual reality.

Постановка проблеми. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є одним із найбільш поширених і серйозних психічних станів, які виникають у результаті пережитої травматичної події, що супроводжується почуттям страху, безпорадності або жаху. Військові конфлікти, природні катастрофи, терористичні акти та інші стресові події значно підвищують ризик розвитку ПТСР серед населення. Особливої уваги потребують групи ризику, зокрема військовослужбовці, рятувальники, біженці та жертви бойових дій. ПТСР не лише погіршує якість життя постраждалих, але й створює додаткове навантаження на систему охорони здоров'я, економіку та суспільство загалом, що підкреслює важливість розробки ефективних методів діагностики, лікування та реабілітації.

В умовах сучасної України, яка переживає затяжний військовий конфлікт, проблема лікування ПТСР набуває надзвичайної актуальності. Значна кількість військових і цивільних осіб стикається з травматичними подіями, такими як обстріли, руйнування, втрата близьких, евакуація та перебування у зоні бойових дій. За даними міжнародних та національних досліджень, серед учасників бойових дій частота розвитку ПТСР значно вища порівняно з іншими групами населення. У цьому контексті постає необхідність впровадження інноваційних підходів до лікування розладу, а також створення системи соціально-психологічної реабілітації, адаптованої до українських реалій.

Актуальність вивчення ПТСР у контексті війни в Україні також зумовлена необхідністю забезпечення довгострокового психологічного здоров'я ветеранів, їхніх сімей та постраждалих громад. Ефективне лікування ПТСР має включати як традиційні методи, такі як фармакотерапія та когнітивно-поведінкова терапія, так і інноваційні підходи, зокрема використання технологій віртуальної реальності, травмофокусованої терапії

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

та групової раціональної терапії. Це дозволить не лише знизити рівень страждань пацієнтів, але й сприятиме їхній успішній інтеграції в суспільство та відновленню функціональності.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання сучасних підходів до лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) є досить детально висвітленим у вітчизняній науковій літературі, хоча значну увагу приділяють і закордонні фахівці. У представленому списку джерел більшість публікацій належать українським дослідникам, що свідчить про глибоку розробку цієї теми у вітчизняному контексті. Водночас наявні праці іноземних авторів, такі як дослідження Л. Бербак, С. Бремо-Філліпс, М. Дж. Нійдама та інших [1], додають важливих глобальних перспектив у вивченні цієї проблематики. Значний внесок у вивчення сучасних підходів до лікування ПТСР зробили такі українські автори, як В. В. Горбунова [2], яка детально розглянула ефективність когнітивно-поведінкової терапії у роботі з посттравматичними станами. К. В. Гринь [3] зосереджує увагу на новітніх підходах до терапії ПТСР, зокрема на застосуванні комбінованих методик, які поєднують психотерапевтичні та фармакологічні втручання. У свою чергу, Н. М. Дорошенко [4] досліджує феномен травматичного стресу та його трансформацію у посттравматичний розлад, наголошуючи на ролі соціального контексту в лікуванні. Особливо цінними є дослідження З. Г. Кісарчука, Я. М. Омельченка та Г. П. Лазоса [6], які у своїй монографії детально описують технології психотерапевтичної допомоги для осіб, що пережили травматичні події. Ця праця є однією з найбільш комплексних у вітчизняній літературі та пропонує системний підхід до терапії ПТСР із використанням інноваційних технік, таких як EMDR (десенсибілізація і репроцесінг за допомогою рухів очей). Інший важливий внесок у розвиток теми зробила Л. Прокоф'єва [8], яка адаптувала психологічні моделі ПТСР до умов воєнного стану, зосереджуючись на особливостях роботи з військовими та цивільними, що зазнали травматичного досвіду. Її праця наголошує на необхідності комплексного підходу, який враховує як індивідуальні, так і колективні наслідки травми.

Попри достатню кількість літератури з цієї теми, відчувається нестача систематизованого підходу до узагальнення існуючих знань. Тому, використовуючи різні методи наукового пізнання, інформація з цього питання була проаналізована, згрупована та представлена в контексті сучасних підходів до лікування посттравматичного стресового розладу.

Мета статті – показати інноваційні підходи лікування посттравматичного стресового розладу.

Виклад основного матеріалу. Лікування посттравматичного стресового розладу історично зосереджувалося на подоланні страху, тривожності та їхніх наслідків, таких як негативні когнітивні схеми, пов'язані з травмою. Основними методами протягом десятиліть залишаються фармакологічне лікування та психотерапія, особливо когнітивно-поведінкова терапія. В свою

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

чергу, когнітивно-поведінкова терапія, спрямована на травму, залишається лікуванням першої лінії, тоді як фармакотерапія з використанням селективних інгібіторів зворотного захоплення серотоніну, таких як сертралін і пароксетин, є стандартним підходом для медикаментозної підтримки [1]. Лікар проводить детальну оцінку симптомів, щоб розробити індивідуальний план лікування. Дослідження свідчать, що завдяки терапії 20% пацієнтів одужують протягом 3 місяців, 27% – за пів року, 50% – протягом 2 років, а близько 77% – протягом 10 років [9].

Фармакотерапія здебільшого допомагає контролювати симптоми тривоги, гіперактивності та безсоння, однак її ефективність обмежена, і вона часто використовується в поєднанні з психотерапією. Деякі препарати, наприклад, празозин, виявилися корисними для зменшення нічних кошмарів, але їхня ефективність залишається предметом дискусій. Інші ліки, зокрема антипсихотики (рисперидон, кветіапін, оланзапін) та стабілізатори настрою, застосовуються для лікування резистентних випадків або специфічних симптомів [11]. Клінічні дослідження показують, що у пацієнтів, які отримували антидепресант як монотерапію, зниження симптомів ПТСР відбувалося повільніше. Для досягнення ефективності їм доводилося призначати додаткові препарати, такі як анксіолітики, снодійні та нормотиміки. У пацієнтів, які отримували антидепресант у поєднанні з неогабіном, спостерігалася значно краща позитивна динаміка стану [3].

Окремо варто зазначити, що фармакотерапія сама по собі не може вилікувати ПТСР, але підвищує ефективність психотерапії. Це особливо важливо для пацієнтів із груп ризику, таких як працівники правоохоронних органів, рятувальники, біженці, потерпілі від ДТП чи обстрілів, а також для осіб із виснаженим станом і низькою готовністю до психотерапевтичної роботи. Ліки допомагають стабілізувати їхній стан і зробити терапію більш доступною та результативною [5].

Таким чином, залишаються питання щодо комбінацій медикаментів і психотерапії, а також щодо включення нових підходів у настанови лікування [1].

Для скринінгу посттравматичного стресового розладу (ПТСР) використовується низка методів, які включають короткі опитувальники та тестові анкети. Приклад одного з методів передбачає відповідь на сім запитань, пов’язаних із типовими симптомами ПТСР, такими як уникання нагадувань про подію, втрата інтересу до діяльності, ізоляція від інших, труднощі у вираженні прихильності, відчуття безнадійності щодо майбутнього, порушення сну та підвищена дратівливість. Дослідження показали, що позитивні відповіді на чотири або більше з цих запитань з високою ймовірністю (71 %) свідчать про наявність ПТСР. У той же час, якщо позитивних відповідей менше чотирьох, то у 98 % випадків ПТСР не діагностується. Цей метод демонструє свою ефективність і дозволяє швидко визначити осіб, які потребують детального обстеження або лікування [4].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Рівень довіри до себе є важливим показником психологічного здоров'я та здатності особистості до самореалізації, прийняття рішень і постановки життєвих цілей. Така довіра є внутрішнім ресурсом, що пов'язаний із самовідношенням, локусом контролю, автономністю та іншими рисами, які сприяють стійкості до зовнішніх впливів [6].

Протокол травмофокусованої терапії ПТСР в Україні включає три основні етапи, кожен із яких спрямований на досягнення конкретних терапевтичних цілей:

1. *Фаза стабілізації:* на цьому етапі проводиться психоосвіта, навчання пацієнта розуміти природу ПТСР і його симптоми, а також визначати тригери. Мета – допомогти пацієнту дистанціюватися від травматичного досвіду, отримати контроль над симптомами і навчитися справлятися з тривожними ситуаціями за допомогою технік копінгу. Важливим є активація внутрішніх і зовнішніх ресурсів, які допоможуть стабілізувати стан пацієнта.

2. *Фаза роботи з травмою*: цей етап зосереджений на техніках експозиції до травматичних спогадів. Пацієнт відтворює травматичні події в уяві або у контрольованих обставинах, щоб зменшити їхній емоційний вплив. Травматичні спогади «склеюються» в цілісну історію, яка доповнюється конструктивними та адаптивними інтерпретаціями. Цей процес допомагає знижувати інтенсивність негативних емоцій і коригувати дисфункційні переконання, що виникли внаслідок травми.

3. Фаза відновлення: на цьому етапі відбувається переосмислення травматичного досвіду, оплакування втрат, прощення, адаптація до змін та побудова нових життєвих цінностей і сенсів. Пацієнт створює новий життєвий наратив, який інтегрує отриманий досвід, дозволяючи йому рухатися далі. [7]

Додатково зазначено, що експозиційна терапія є найефективнішою, коли первинною емоцією є страх, але менш результативною, якщо домінують інші емоції, такі як гнів, провина або сумнів. У таких випадках використовуються методи когнітивної реструктуризації для зміни негативних думок і дисфункційних переконань, які заважають процесу зцілення.

Ключовою умовою успішного лікування є розвиток резилієнтності – стійкості до стресу, що включає когнітивну гнучкість, ефективні копінг-стратегії, соціальну підтримку та усвідомлення цінностей і сенсу життя [7].

На сьогодні найефективнішою технікою в когнітивно-поведінковій психотерапії посттравматичного стресового розладу (ПТСР) вважається когнітивна терапія ПТСР (cognitive therapy for PTSD), розроблена в рамках так званого «оксфордського підходу». Ця методика отримала свою назву завдяки її створенню в Оксфордському центрі тривожних розладів і травми. Її висока ефективність підтверджується статистичними даними, зібраними на основі самозвіту та в умовах клінічного оцінювання. Крім того, частка учасників, які припинили участь у терапії, не перевищує 3%, що є одним із найкращих показників серед усіх когнітивно-поведінкових підходів для лікування ПТСР [2].

Суть цього методу передбачає серію структурованих терапевтичних сесій, адаптованих до індивідуальних потреб клієнта. Терапія зазвичай складається з 10 основних сесій тривалістю 50 хвилин кожна, з можливістю додаткових «бустерних» сесій через кілька місяців для підтримки прогресу. Кожна сесія має чіткі цілі:

1. Перша сесія: формулюються терапевтичні цілі, нормалізуються симптоми ПТСР, пояснюється природа травматичної пам'яті, ідентифікуються основні інтрузивні спогади та фактори, які підтримують симптоматику (негативні переконання, уникання, гіперпильність). Практикується техніка звільнення від думок, щоб дозволити спогадам «приходити і йти».
2. Друга сесія: починається уявне перепроживання травматичної події для ідентифікації «гарячих точок» – найбільш болісних моментів спогадів. Ці моменти переоцінюються для зменшення їхнього емоційного впливу та формування нових, більш адаптивних інтерпретацій.
3. Третя сесія: продовжується робота з «гарячими точками» та оновлення спогадів, додаються нові значення до травматичних подій, щоб зменшити їхній вплив на сучасне життя.
4. Четверта і п'ята сесії: продовжується переосмислення травматичних спогадів, виконується робота над дискримінацією тригерів – аналізуються ситуації або стимули, які провокують повторне переживання травми, та формуються нові, реалістичні реакції на них.
5. Шоста сесія: запроваджуються адаптивні стратегії через поведінкові експерименти. Наприклад, клієнт вчиться знижувати гіперпильність або уникання, переконуючись, що ці стратегії не потрібні для захисту.
6. Сьома сесія: якщо можливо, клієнт відвідує місце події для переосмислення та закріплення нового сприйняття ситуації. Фокусується увага на тому, що загроза вже минула.
7. Восьма сесія: підсумовується прогрес у роботі з тригерами, оновленням спогадів і зміною поведінки. Завдання зосереджуються на практикуванні нових способів реагування.
8. Дев'ята сесія: завершується робота над побудовою цілісного наративу травматичної події, що включає нові, адаптивні інтерпретації. Клієнт отримує домашнє завдання для подальшого зміцнення досягнень.
9. Десята сесія: підсумовується весь терапевтичний процес, закріплюються нові навички, даються рекомендації щодо подальшого самостійного використання технік.
10. Бустерні сесії проводяться через кілька місяців після основного курсу для моніторингу стану, закріплення терапевтичних досягнень і підтримки адаптивних стратегій [2].

Інноваційний метод дослідження травматичних спогадів та їх терапії ґрунтується на виявленні механізмів формування «узагальнених аверсивних спогадів» під впливом стресу. Це явище полягає у тому, що мозок створює

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

розширені, неспецифічні спогади, які охоплюють не лише первинний травматичний досвід, але й асоціюються з безпечними ситуаціями, викликаючи страх і тривогу. Така особливість пам'яті є типовою для осіб із посттравматичним стресовим розладом [12]. Ключовим відкриттям стало виявлення порушення функції ендоканабіноїдної системи мозку, яка регулює специфічність пам'яті. Ендоканабіноїди – це природні молекули, які впливають на нейронні процеси, зокрема на обробку емоційних спогадів. Під впливом стресу їхній рівень зростає, що порушує роботу інтернейронів у мигдалеподібному тілі – зоні мозку, відповідальній за емоційну обробку. Це призводить до збільшення розміру «енграм пам'яті» – фізичних нейронних слідів, які стають менш специфічними і більш узагальненими [12].

Науковцям вдалося довести, що блокування ендоканабіноїдних рецепторів на певних інтернейронах обмежує розмір енграм і, таким чином, зменшує узагальненість страшних спогадів. Цей підхід відкриває перспективи терапії ПТСР шляхом відновлення нормального функціонування ендоканабіноїдної системи. Втручання такого типу дозволяє сфокусувати пам'ять пацієнтів на конкретних травматичних подіях, усуваючи страх перед широким спектром ситуацій [12].

Сучасні психотехнології також містять духовні практики, медичні і фізичні процедури, рекомендації щодо здоров'я та харчування [6]. Найбільш поширеними методами психологічної реабілітації у збройних силах різних країн є такі підходи: фізіологічні (забезпечення глибокого сну, повноцінного харчування, відпочинку тощо); аутогенні (включаючи аутотренінг, методи саморегуляції, медитацію); загоєння, організаційні методи, а також психотерапевтичні (наприклад, раціональна психотерапія, музична терапія, бібліотерапія, імаготерапія, арт-терапія тощо) [8].

Для вирішення проблем реабілітації військових, які брали участь у бойових діях, одним із ключових підходів є метод групової раціональної терапії, зокрема «дебрифінг стресу критичних інцидентів». Цей метод полягає в організованому обговоренні пережитого стресу під час виконання бойових завдань. Головна мета дебрифінгу полягає у зниженні та усуненні страждань військових, причому цей процес має бути розпочатий протягом перших 48 годин після травмуючої події. Основним елементом методики є так звана техніка «закриття минулого», що передбачає осмислення пережитого, фіксоване відмежування від тривог, сумнівів та нічних кошмарів. Часові рамки дебрифінгу окреслюють основні стратегії подолання наслідків бойового стресу, а також визначають випадки, у яких учасники потребуватимуть спеціалізованої допомоги (наприклад, при збереженні постстресових симптомів через шість місяців, їх загостренні чи виникненні труднощів у виконанні повсякденної діяльності) [8].

Л.О. Прокоф'єва наголошує на необхідності комплексної соціально-психологічної реадаптації учасників бойових дій, яка має включати:

1. спеціальний період адаптації у військових частинах та підрозділах, своєрідний «психологічний карантин» або «психологічну дезінфекцію»;

2. створення реадаптуючого середовища для ветеранів у військовій частині та їхніх сім'ях;

3. виявлення ветеранів із ознаками хронічного стресу, посттравматичного стресового розладу (ПТСР) чи особистісної кризи та проведення з ними заходів психологічної реабілітації [8].

Ще одним сучасним технологічним підходом у лікуванні ПТСР є використання технологій віртуальної та доповненої реальності. Раніше ці технології застосовували для терапії різних фобій, наприклад, страху павуків. Завдяки створенню зображення павука в доповненій реальності та супроводу психотерапевта, пацієнти змогли швидко зменшити страх і навіть взаємодіяти з об'єктом. У випадку ПТСР технології використовуються для моделювання небезпечних ситуацій, пов'язаних із травматичними подіями. Пацієнт поступово проходить через усі стресові сценарії, які спричинили розлад, і за допомогою терапевта вчиться їх опрацьовувати, що дозволяє з часом позбутися симптомів і повернутися до нормального життя [5].

Висновки. Лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) традиційно включає застосування психотерапії, особливо когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), та фармакотерапії. Для діагностики ПТСР використовуються скринінгові методи, які включають короткі опитувальники та тестові анкети, що оцінюють типові симптоми розладу і дозволяють швидко визначити осіб, які потребують подальшого детального обстеження чи лікування. Протокол травмофокусованої терапії ПТСР в Україні включає три етапи: фазу стабілізації, роботу з травмою та відновлення. У рамках протоколу травмофокусованої терапії ПТСР використовуються методи, такі як психоосвіта для зміцнення розуміння природи розладу, експозиційна терапія для обробки травматичних спогадів та когнітивна реструктуризація для корекції негативних переконань і сприйняття. Інноваційні методи дослідження та терапії травматичних спогадів включають декілька ключових підходів. Основний фокус зосереджено на ролі ендоканабіноїдної системи мозку, яка відіграє значущу роль у регуляції специфічності спогадів. Дисфункція цієї системи під час стресу може призводити до формування узагальнених та неспецифічних спогадів, сприяючи тривожності в безпечних ситуаціях. Для реабілітації військових, які брали участь у бойових діях, застосовуються методи групової раціональної терапії, зокрема «дебрифінг стресу критичних інцидентів», що передбачає обговорення пережитого стресу та техніку «закриття минулого» для зменшення його наслідків. Також важливими є комплексна соціально-психологічна реадаптація, створення підтримуючого середовища для ветеранів і використання сучасних технологій, таких як віртуальна реальність, для моделювання стресових сценаріїв та їх опрацювання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Література:

1. Бербак Л., Бремо-Філліпс С., Нійдам М. Дж., Макфарлейн А., Верметтен Е. Лікування посттравматичного стресового розладу: сучасний огляд. Bentham Science Publishers, 2023. URL: https://kpt-center.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/likuvannya-posttravmatichnogo-stresovogo-rozladu_-suchasnij-oglyad-1.pdf

2. Горбунова В.В. Робота з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) у межах когнітивно-поведінкової терапії. Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій, 2017. URL: https://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/gorbunova-stattja.pdf

3. Гринь К.В. Сучасні підходи до лікування посттравматичних стресових розладів. Сумський державний університет, 2017, №1, 116–117. URL: https://repository.pdmu.edu.ua/items/a20a69d8-eff8-4ec0-8b39-2157236f3420

4. Дорошенко Н.М. Травматичний стрес та посттравматичний стресовий розлад. PWPP, 2022. URL: https://pwpp.uksw.edu.pl/wp-content/uploads/2022/07/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BC.-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%81-%D1%82%D0%B0-%D0%9F%D0%A2%D0%A1%D0%A0.-%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%9C.%D0%9D_.pdf

5. Джаванбахт А. Інновації в лікуванні посттравматичного стресового розладу. Health Ua, 2022. URL: https://health-ua.com/psychiatry/trivozni-rozladi/70544-nnovatc--vlkuvann-posttravmatichnogo-stresovogo-rozladu

6. Кісарчук З.Г., Омельченко Я.М., Лазос Г.П. Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020, 178 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722181/1/Monograph2020_labpsychother.pdf

7. Осокіна О.І. Сучасний погляд на діагностику та лікування посттравматичного стресового розладу. Health Ua, 2023. URL: https://health-ua.com/psychiatry/afektivni-rozladi/72958-suchasnij-poglyad-nadagnostiku-talkuvannya-posttravmatichnogo-stresovogo-ro

8. Прокоф'єва Л. Психологічна модель ПТСР та особливості корекції в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету, 2022, №57, 110–120. URL: http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/610

9. ПТСР — все що необхідно знати: причини, симптоми та лікування. GMKA, 2024. URL: https://gmka.org/uk/ptsr-vse-shho-neobhidno-znaty-prychyny-symptomy-ta-likuvannya/

10. Русіна С., Нікоряк Р. Профілактика посттравматичного стресового розладу. БДМУ, 2023. URL: https://www.bsmu.edu.ua/blog/profilaktyka-posttravmatychnogo-stresovogo-rozladu/

11. Сучасні підходи до діагностики, терапії та реабілітації посттравматичних стресових розладів. Національна академія медичних наук України, 2019. URL: https://amnu.gov.ua/suchasni-pidhody-do-diagnostyky-terapiyi-ta-reabilitacziyi-posttravmatychnyh-stresovyh-rozladiv/

12. Шевченко А. Вчені відкрили новий підхід до лікування посттравматичного стресового розладу. Цікавості, 2024. URL: https://cikavosti.com/vcheni-vidkryly-novyj-pidhid-do-likuvannya-posttravmatychnogo-stresovogo-rozladu/

References

1. Berbak, L., Bremo-Fillips, S., Niydam, M. Dzh., Makfarlain, A., & Vermetten, E. (2023). Likuvannia posttravmatychnoho stresovoho rozladu: suchasnyi ohliad [Treatment of post-traumatic stress disorder: A modern review]. Bentham Science Publishers. URL: https://kpt-center.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/likuvannya-posttravmatichnogo-stresovogo-rozladu_-suchasnij-oglyad-1.pdf [in Ukrainian].

2. Horbunova, V.V. (2017). Robota z posttravmatychnym stresovym rozladom (PTSR) u mezhakh kohnityvno-povedinkovoi terapii [Work with PTSD within cognitive-behavioral therapy]. Psykholohichna dopomoha osobystosti, shcho perezhyvaie naslidky travmatychnykh podii. URL: https://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/gorbunova-stattja.pdf [in Ukrainian].

3. Hryn, K.V. (2017). Suchasni pidkhody do likuvannia posttravmatychnykh stresovykh rozladiv [Modern approaches to the treatment of post-traumatic stress disorders]. Sums'kyi derzhavnyi universytet, 1, 116–117. URL: https://repository.pdmu.edu.ua/items/a20a69d8-eff8-4ec0-8b39-2157236f3420 [in Ukrainian].

4. Doroshenko, N.M. (2022). Travmatychnyi stres ta posttravmatychnyi stresovyi rozlad [Traumatic stress and PTSD]. PWPP. URL: https://pwpp.uksw.edu.pl/wp-content/uploads/2022/07/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BC.-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%81-%D1%82%D0%B0-%D0%9F%D0%A2%D0%A1%D0%A0.-%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%9C.%D0%9D_.pdf [in Ukrainian].

5. Dzavanbakht, A. (2022). Innovatsii v likuvanni posttravmatychnoho stresovoho rozladu [Innovations in the treatment of PTSD]. Health UA. URL: https://health-ua.com/psychiatry/trivozni-rozladi/70544-nnovatc--vlkuvann-posttravmatichnogo-stresovogo-rozladu [in Ukrainian].

6. Kisarchuk, Z.H., Omelchenko, Ya.M., & Lazos, H.P. (2020). Tekhnolohii psykholohichnoi dopomohy postrazhdalym u podolanni proiaviv posttravmatychnoho stresovoho rozladu: monohrafiia [Psychotherapeutic assistance technologies for victims in overcoming PTSD manifestations: A monograph]. Kyiv: Vydavnychyi Dim «Slovo». URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722181/1/Monograph2020_labpsychother.pdf [in Ukrainian].

7. Osokina, O.I. (2023). Suchasnyi pohliad na diahnostyku ta likuvannia posttravmatychnoho stresovoho rozladu [Modern view on the diagnosis and treatment of PTSD]. Health UA. URL: https://health-ua.com/psychiatry/afektivni-rozladi/72958-suchasnij-poglyad-nadagnostiku-talkuvannya-posttravmatichnogo-stresovogo-ro [in Ukrainian].

8. Prokofiieva, L. (2022). Psykholohichna model PTSR ta osoblyvosti korektsii v umovakh voiennoho stanu [Psychological model of PTSD and features of correction under martial law]. Naukovyi visnyk Izmail's'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu, 57, 110–120. URL: http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/610 [in Ukrainian].

9. GMKA (2024). PTSR — vse shcho neobkhidno znaty: prychyny, symptomy ta likuvannia [PTSD — Everything you need to know: Causes, symptoms, and treatment]. URL: https://gmka.org/uk/ptsr-vse-shho-neobhidno-znaty-prychyny-symptomy-ta-likuvannya/ [in Ukrainian].

10. Rusina, S., & Nikoriak, R. (2023). Profilyaktyka posttravmatychnoho stresovoho rozladu [Prevention of PTSD]. BDMU. URL: https://www.bsmu.edu.ua/blog/profilaktyka-posttravmatychnogo-stresovogo-rozladu/ [in Ukrainian].

11. Suchasni pidkhody do diahnostyky, terapii ta reabilitatsii posttravmatychnykh stresovykh rozladiv [Modern approaches to the diagnosis, therapy, and rehabilitation of PTSD]. (2019). Natsional'na akademiia medychnykh nauk Ukrainy. URL: https://amnu.gov.ua/suchasni-pidhody-do-diagnostyky-terapiyi-ta-reabilitacziyi-posttravmatychnyh-stresovyh-rozladiv/ [in Ukrainian].

12. Shevchenko, A. (2024). Vcheni vidkryly novyi pidkhid do likuvannia posttravmatychnoho stresovoho rozladu [Scientists discovered a new approach to PTSD treatment]. Tsikavosti. URL: https://cikavosti.com/vcheni-vidkryly-novyj-pidhid-do-likuvannya-posttravmatychnogo-stresovogo-rozladu/ [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.942

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1530-1544

Крикун Лілія Вікторівна викладач кафедри клінічної та реабілітаційної психології, аспірантка кафедри соціальної психології факультету психології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0009-0005-4833-4485

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ

Анотація. У статті розглядається значення емоційної саморегуляції для ефективності професійної діяльності в сучасних умовах. Аналізуються концептуальні підходи до визначення емоційної саморегуляції, її механізмів та впливу на професійні успіхи педагогів. Особлива увага приділяється ролі саморегуляції в розвитку емоційного інтелекту та емоційної компетентності, управлінні стресом, збереженні емоційної рівноваги, прийнятті рішень та продуктивній міжособистісній взаємодії. Емоційна саморегуляція є однією з ключових складових емоційного інтелекту, яка відіграє важливу роль у професійній діяльності соціальних педагогів. Її наявність забезпечує здатність ефективно керувати власними емоціями, адаптуватися до стресових ситуацій та будувати конструктивну взаємодію з учнями, батьками й колегами. Саморегуляція сприяє зниженню рівня професійного вигорання та підвищенню загальної психологічної стійкості фахівців.

У статті досліджено механізми емоційної саморегуляції, її зв'язок з особистісними якостями, вплив емоційної саморегуляції соціальних педагогів на їхній емоційний інтелект, емоційну компетентність та професійну діяльність. Визначено шляхи підвищення емоційної компетентності у соціально-педагогічній роботі. У ході дослідження використовувалася методика Н. Холла «Діагностика емоційного інтелекту», яка дозволяє оцінити як інтегративний рівень емоційного інтелекту, так і його складові: емоційну обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивацію, емпатію та розпізнавання емоцій інших людей.

Результати дослідження засвідчили, що більшість соціальних педагогів демонструють середній рівень емоційної саморегуляції, що забезпечує базову здатність до контролю власних емоцій у професійному середовищі. Лише мінімальний відсоток учасників досяг високого рівня саморегуляції, який є необхідним для ефективного вирішення складних соціально-педагогічних завдань. Значна кількість педагогів має низький рівень, що вказує на потребу в додаткових тренінгових програмах для розвитку цієї навички. Також встановлено, що рівень саморегуляції корелює з іншими компонентами

емоційного інтелекту, зокрема емпатією та розпізнаванням емоцій інших людей, що загалом впливає на емоційну компетентність.

На основі отриманих результатів запропоновано низку рекомендацій для професійного розвитку соціальних педагогів. Зокрема, акцент зроблено на впровадження тренінгів, психотерапевтичних методик та технік самоконтролю із розвитку емоційної саморегуляції, що сприятиме підвищенню ефективності їхньої діяльності, покращенню якості взаємодії з учасниками освітнього процесу та профілактиці професійного вигорання.

Дослідження підкреслює важливість емоційної саморегуляції як основи успішної соціально-педагогічної діяльності та необхідність її інтеграції в систему підготовки й підвищення кваліфікації соціальних педагогів

Ключові слова: емоційна саморегуляція, професійна діяльність, емоційна рівновага, емоційний інтелект, емоційна компетентність, міжособистісна взаємодія, психоемоційні стани, особистісне благополуччя, емпатія, кореляція.

Krykun Liliia Viktorivna Lecturer Department of Clinical and Rehabilitation Psychology, Postgraduate student Department of Social Psychology at the Faculty of Psychology Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0009-0005-4833-4485

THE ROLE OF EMOTIONAL SELF-REGULATION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF EDUCATORS

Abstract. The article considers the importance of emotional self-regulation for the effectiveness of professional activity in modern conditions. Conceptual approaches to the definition of emotional self-regulation, its mechanisms and impact on the professional success of teachers are analyzed. Special attention is paid to the role of self-regulation in the development of emotional intelligence and emotional competence, stress management, maintaining emotional balance, decision-making and productive interpersonal interaction. Emotional self-regulation is one of the key components of emotional intelligence, which plays an important role in the professional activities of social educators. Its presence provides the ability to effectively manage one's own emotions, adapt to stressful situations and build constructive interaction with students, parents and colleagues. Self-regulation helps to reduce the level of professional burnout and increase the overall psychological stability of specialists.

The article examines the mechanisms of emotional self-regulation, its connection with personal qualities, the impact of emotional self-regulation of social educators on their emotional intelligence, emotional competence and professional activity. Ways of increasing emotional competence in social and pedagogical work are identified. The study used the N. Hall technique “Diagnostics of emotional

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

intelligence", which allows assessing both the integrative level of emotional intelligence and its components: emotional awareness, management of one's own emotions, self-motivation, empathy and recognition of other people's emotions.

The results of the study showed that most social educators demonstrate an average level of emotional self-regulation, which provides the basic ability to control one's own emotions in a professional environment. Only a minimal percentage of participants achieved a high level of self-regulation, which is necessary for the effective solution of complex social and pedagogical tasks. A significant number of teachers have a low level, which indicates the need for additional training programs to develop this skill. It was also found that the level of self-regulation correlates with other components of emotional intelligence, in particular empathy and recognition of other people's emotions, which generally affects emotional competence.

Based on the results obtained, a number of recommendations are proposed for the professional development of social educators. In particular, the emphasis is on the implementation of training, psychotherapeutic methods and self-control techniques for the development of emotional self-regulation, which will contribute to increasing the effectiveness of their activities, improving the quality of interaction with participants in the educational process and preventing professional burnout.

The study emphasizes the importance of emotional self-regulation as the basis for successful socio-pedagogical activity and the need for its integration into the system of training and advanced training of social educators.

Keywords: emotional self-regulation, professional activity, emotional balance, emotional intelligence, emotional competence, interpersonal interaction, psycho-emotional states, personal well-being, empathy, correlation.

Постановка проблеми. Робота в освітніх закладах вимагає від сучасного педагога високого рівня особистісних та професійних якостей. Одним із ключових чинників успішності є професійна культура, яка визначається як гармонійне поєднання особистісного розвитку та професійної підготовленості. Сучасна школа потребує педагогів, здатних організовувати й ефективно виконувати різні ролі, завдання, проявляти організаторські здібності. Для цього вони мають володіти такими важливими рисами, як самовладання, наполегливість, кмітливість, комунікабельність, ініціативність і працездатність. Таким чином, ефективна педагогічна діяльність можлива за умови сформованої організаційної культури у педагогів. Особливу роль у процесі розвитку цієї культури відіграє здатність педагогів використовувати методи емоційної саморегуляції, які допомагають їм досягати професійної майстерності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до вивчення саморегуляції психоемоційних станів у педагогічній діяльності привертав увагу багатьох дослідників із різних галузей психології та педагогіки. Вперше емоційна компетентність була розглянута в роботах зарубіжних учених, таких

як К. Саарні, П. Селовей, Дж. Мейер, Д. Гоулман, Р. Бар-Он, Р. Бойатціс, М. Гелфанд, К. Двек та інших [5].

У контексті освіти, педагогіки, розвитку особистості, психологічного супроводу освітнього процесу та підвищення якості навчання проблематика саморегуляції психоемоційних станів є предметом досліджень багатьох українських науковців. Серед них – І. Матійків, Е. Носенко, О. Льошенко, І. Сухопара, І. Жданова, Л. Тишакова, К. Балабанова, О. Литвиненко, О. Бережна, С. Шевченко, Л. Кардаш, Н. Березівська, О. Кириленко, О. Борисова, Л. Яковенко, Н. Попова, Л. Любіна, М. Тимофієва, В. Осипенко та інші. Емоційна стійкість розглядається деякими дослідниками як важлива особистісна якість, яка має професійну значущість для педагогічної діяльності. Серед науковців, які акцентують увагу на цій характеристиці, можна виділити Ж. Бербаума, Ю.М. Кулюткіна, Г. Міллера, Л.М. Мітіну та ін [5].

Метою статті є дослідження рівнів емоційної саморегуляції педагогів на прикладі соціальних педагогів, їхнього впливу на професійну діяльність та визначення шляхів підвищення емоційної компетентності у соціально-педагогічній роботі.

Виклад основного матеріалу. Феномен «емоційна саморегуляція» є відносно новим поняттям у сучасній психології, яке почало активно вивчатися у зарубіжних дослідженнях наприкінці 80-х – на початку 90-х років. Американські та європейські психологи, такі як Дж. Грос, О. Джон, К. Грац, Л. Роймер, використовували для позначення цього явища різні синонімічні терміни: «регуляція емоцій», «стресостійкість» і «регуляція». Останнє поняття є більш широким за змістом, оскільки охоплює не лише емоційний, але й когнітивний компонент [11; 12].

Як зазначає І.П. Якимчук, емоційна сфера особистості є складною та багатогранною структурою, яка включає не лише емоції, але й інші емоційні явища, такі як емоційний тон, емоційні стани, властивості особистості та стійкі емоційні відносини (почуття). Акцентована вираженість цих явищ дозволяє виділяти емоційні типи особистості, кожен із яких характеризується специфічними ознаками. Емоції відіграють важливу роль у формуванні індивідуального досвіду, оскільки вони пов’язані з процесами внутрішньої регуляції поведінки. Емоційний стан людини суттєво впливає на її професійну придатність до певних видів діяльності [8].

Зарубіжні науковці, такі як Ейзенберг та Шпінрад (N. Eisenberg, T. Spinrad), вивчаючи саморегуляцію емоцій на прикладі дітей, пропонували обмежити це поняття лише до емоцій і розмежовувати його за кількома ключовими аспектами [10]:

Контроль і обмеження емоцій – як процес гальмування або стримування емоційних проявів.

Антецедентне (попереднє) та реальне регулювання емоцій – це регуляція, яка може здійснюватися як до виникнення емоції, так і під час її прояву або після її зникнення.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Зовнішня та внутрішня регуляція – процеси, що включають вплив зовнішніх факторів (оточення, соціальні впливи) та саморегуляцію.

Регульована метою та нерегульована поведінка – поведінка, яка має цільову орієнтацію або намір, як важливу складову саморегуляції.

Довільна регуляція – як усвідомлений і контрольований процес управління емоціями.

Таке розмежування дозволяє глибше зрозуміти механізми емоційної саморегуляції та врахувати різноманітні її прояви.

Дослідниця О. Яцина вивчає проблему регуляції та емоційної саморегуляції у працях таких науковців, як А. Бандура, В. Вундт і К. Роджерс, акцентуючи їхній тісний зв'язок із поняттям «особистість» [9]. Авторка звертає увагу на чинники, визначені А. Бандурою, які впливають на процес емоційної саморегуляції особистості:

Зовнішні чинники – стандарти, на основі яких людина оцінює власну поведінку.

Внутрішні чинники – включають самоспостереження (self-observation) і процес винесення суджень (judgmental process).

Активна реакція на себе (active self-reaction) – усвідомлена відповідь особистості на власні дії та емоційні стани.

Такі підходи дозволяють глибше зрозуміти механізми емоційної саморегуляції та її зв'язок із особистісними якостями.

Нейропсихолог Р. Девідсон досліджував зв'язок між емоційною діяльністю мозку та процесами саморегуляції емоцій. Ш. Салцберг акцентує увагу на ролі свідомості й медитації у формуванні здатності до емоційної саморегуляції, використовуючи практики управління увагою та свідомістю. М. Гріффін аналізує психологічні аспекти саморегуляції емоцій у контексті навчального середовища та її вплив на розвиток учнів. С. Девідсон досліджує, як емоційна регуляція впливає на навчальний процес і соціальну адаптацію [1].

Досліджуючи дану проблематику, Т. Кириченко розробила системний підхід до аналізу поняття «емоційна саморегуляція» як багатовимірного утворення. Вона підкреслює важливість цього процесу для професійного становлення особистості. У дослідженні акцентується увага на системі детермінант саморегуляції, які поділяються на зовнішні (умови життя, середовище, соціальна підтримка) та внутрішні (здатність до адаптації, індивідуально-типологічні особливості) [2].

Ключовими компетенціями, що сприяють розвитку емоційної саморегуляції, за даними авторки, є:

– розуміння важливості емоційної саморегуляції для професійної діяльності, наприклад, для запобігання професійному вигоранню;

– здатність знімати емоційну напругу через створення сприятливих умов;

– навички емоційного переключення під час виконання професійних завдань;

– емоційна та діяльнісна готовність до реагування на несподівані ситуації.

Варто зауважити, що емоційна стійкість є важливою компетенцією педагогів, оскільки має багатовимірний та інтегративний характер. Вона об'єднує знання, уміння та навички, необхідні для успішної реалізації основних завдань професійної психолого-педагогічної діяльності. Емоційна стійкість має багатоцільову природу, адже її розвиток дозволяє педагогам конструктивно вирішувати складні ситуації як у професійній, так і в соціальній сферах життя. Ця компетенція також є міждисциплінарною, оскільки її застосування можливе в різних предметних областях і ситуаціях, що робить її універсальною для педагогічної діяльності.

На основі узагальнених наукових досліджень і діагностичних результатів (Н. Панасенко, М. Войтович, О. Коропецька, Ю. Олександров) можна створити психологічний портрет особистості з низьким рівнем емоційної саморегуляції [4; 6;7]. Така особистість характеризується:

– недостатньою адаптацією до змін і погіршення умов;
– підвищеним рівнем нейротизму;
– емоційною лабільністю, тобто швидкою зміною настроїв;
– почуттям провини та постійним неспокоєм;
– депресивними реакціями на стресові події;
– нестійкістю в стресових ситуаціях та надмірно сильними реакціями на провокуючі стимули.

Важкі ситуації суттєво впливають на емоційну стійкість педагога. Такі ситуації виникають, коли система взаємодії людини з навколишнім середовищем перебуває в дисбалансі, тобто коли існує невідповідність між прагненнями, цінностями, цілями й можливостями їх реалізації. У цьому контексті складність ситуації пов'язана також із певними особистісними характеристиками.

Розуміння категорії важких ситуацій охоплює широкий спектр життєвих та професійних обставин, які можна поділити на кілька груп:

– складні життєві ситуації (наприклад, хвороба, ризик інвалідності або смерті);

– складні ситуації, пов'язані з виконанням завдань (перешкоди, труднощі, невдачі);

– складні ситуації соціальної взаємодії (конфлікти, критика, тиск, оцінювання суспільством).

Опинившись у такій ситуації, педагог отримує інформацію про зовнішні умови, свій внутрішній стан, а також про перебіг і результати своїх дій. Ця інформація аналізується через когнітивні, оцінні та емоційні процеси, які визначають подальшу поведінку вчителя в подібних обставинах.

Складні ситуації є звичайним явищем у житті та професійній діяльності соціального педагога на різних етапах його розвитку, проте не завжди мають

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

травматичний характер. Навпаки, такі ситуації можуть сприяти розвитку, якщо вони призводять до конструктивних змін у діяльності. Завдяки цьому створюються умови для досягнення нових форм збалансованих відносин із зовнішнім середовищем.

Саморегуляція за своєю структурою є замкнутим колом, що забезпечує регулювання активності організму на основі інформації, яка відображається через психічні форми (образи сприймання, уявлення, поняття) [13].

Психологічні механізми саморегуляції формуються під час розвитку особистості й залежать від рівня самосвідомості. Ефективна саморегуляція можлива лише за наявності сформованого самопізнання та здатності планувати власну поведінку і діяльність. Мета, яку обирає суб'єкт, не завжди визначає чіткі умови для планування виконавських дій, оскільки за однакових обставин можливі різні шляхи досягнення цілей. Програма саморегуляції та її реалізація залежать від індивідуальних особливостей людини, її звичок і особистісних якостей, тому цей процес у кожного відбувається по-різному.

Здатність педагога контролювати власні емоції та справлятися зі стресом є важливим фактором, що сприяє підвищенню продуктивності та ефективності у навчальному процесі. Саморегуляція дозволяє педагогу розвивати адаптивні навички, необхідні для роботи з різними типами учнів та ситуаціями, де важливо зберігати спокій, твердість і приймати зважені рішення, особливо у напружених чи критичних обставинах. Це питання є особливо актуальним у роботі з дітьми, які не мають прикладу або досвіду емоційної саморегуляції, і потребують підтримки у формуванні цих важливих навичок.

Для розуміння ролі емоційної саморегуляції у професійній діяльності педагогів було проведено дослідження серед соціальних педагогів, які є педагогічними працівниками з використанням методики «Діагностика емоційного інтелекту» Ніколаса Холла (N. Hall). Методика створена в США у 1997 році, є однією з ранніх спроб оцінити емоційний інтелект як психологічний конструкт, розроблена на хвилі інтересу до теми емоційного інтелекту після публікації Деніелом Ґоулманом книги «Emotional Intelligence» у 1995 році, яка популяризувала поняття емоційного інтелекту (EQ) у науковій та суспільній сфері. Основна мета методики – допомогти людям зрозуміти, як їхній емоційний інтелект впливає на особисте та професійне життя. Використовується як у психологічному консультуванні, так і в корпоративному навчанні для оцінки та розвитку навичок емоційного інтелекту та емоційної компетентності.

Основу опитувальника складає розуміння емоційного інтелекту як здібності розуміти відносини особистості, що репрезентовані в емоціях, і керувати емоційною сферою на базі прийняття рішень. Емоційний інтелект розглядається за наступною структурою: 1) емоційна обізнаність; 2) управління своїми емоціями (скоріше емоційна неригідність); 3) самомотивація (скоріше мимовільне управління своїми емоціями); 4) емпатія; 5) розпізна-

вання емоцій інших людей (скоріше вміння впливати на емоційний стан інших людей) [3, С. 101].

Рівні парціального емоційного інтелекту інтерпретуються відповідно до шкал як високий, середній та низький. Також оцінюється інтегративний рівень емоційного інтелекту, що відображає загальний рівень емоційного інтелекту [3, С. 102]. Рівні парціального емоційного інтелекту описують здатність людини до усвідомлення, розуміння та управління емоціями в окремих аспектах емоційного інтелекту (EI). Вони розділені на кілька ключових складових, кожна з яких спрямована на різні аспекти емоційної компетентності.

Дослідження емоційного інтелекту соціальних педагогів з допомогою діагностики емоційного інтелекту (Н. Холл) проведено у 2023 році. Учасниками стали 62 соціальних педагоги (59 жінок та 3 чоловіки) закладів загальної середньої освіти Івано-Франківської області, з них 67,7 % соціальних педагоги з сільської місцевості, 9,6 % проживають у селищі міського типу та 14 % жителів міст. Середній вік досліджуваних – 37 років. Щодо педагогічного стажу, то середній показник діяльності соціальних педагогів в закладах освіти становить 12 років.

В контексті розгляду емоційної саморегуляції саме в професійній діяльності важливим постало вибудувати завдання, які розкриють сутність емоційної саморегуляції, а саме:

– інтерпретувати рівні парціального емоційного інтелекту (класифікувати кожного учасника за шкалами та визначити інтегративний рівень (високий, середній, низький);

– провести кореляційний аналіз на предмет дослідження взаємозв’язку між управлінням емоціями (саморегуляцією) та іншими компонентами емоційного інтелекту;

– з’ясувати вплив саморегуляції на інтегративний рівень емоційного інтелекту;

– візуалізувати дані, побудувавши графіки розподілу рівнів та матрицю кореляцій для взаємозв'язків між шкалами.

Емоційний інтелект є багатовимірним конструктом, що включає декілька взаємопов’язаних компонентів, які відображають здатність особистості розуміти, розпізнавати та управляти як власними емоціями, так і емоціями інших людей. Аналіз рівнів парціального емоційного інтелекту дозволяє оцінити, наскільки розвинені окремі аспекти певної компетенції.

У представленій таблиці здійснено порівняння п’яти основних шкал парціального емоційного інтелекту (Рис. 1), та відображає високий рівень (демонструє добре розвинені навички у відповідній сфері), середній рівень (свідчить про базовий або помірний рівень компетенції), та низький рівень (вказує на потребу в розвитку відповідних навичок) розвитку емоційного інтелекту за відповідними шкалами.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

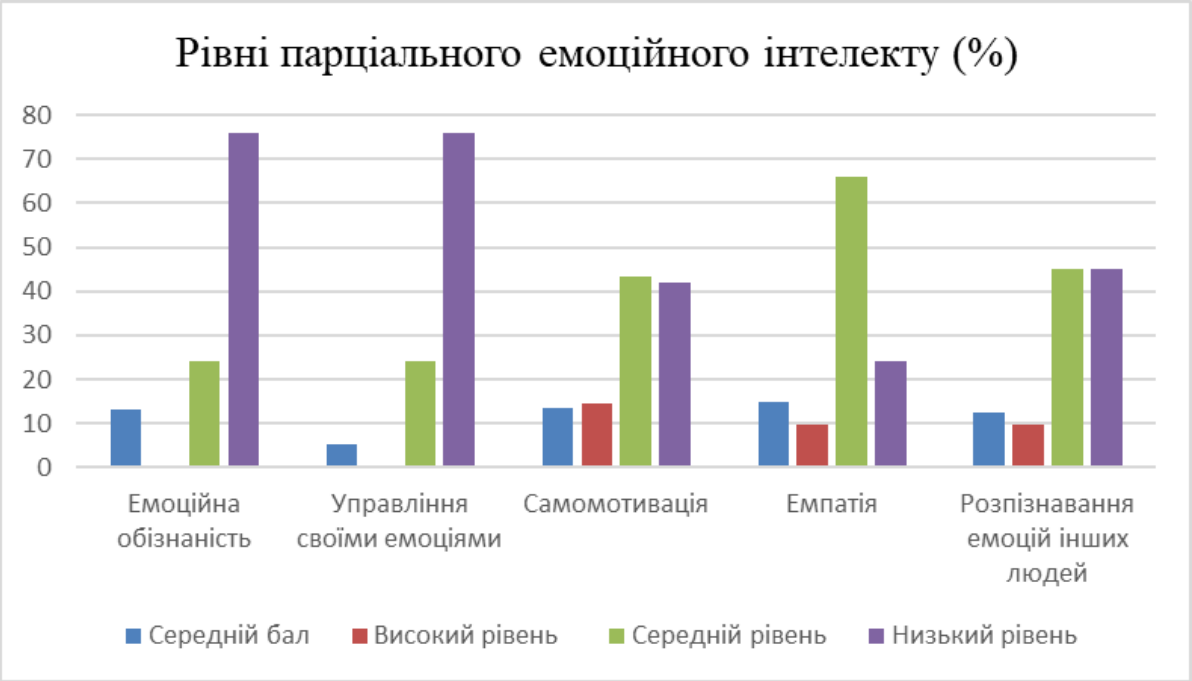

Рис. 1. Рівні парціального емоційного інтелекту

Аналіз рівнів парціального емоційного інтелекту соціальних педагогів показав наступні результати *(Таблиця 1)*: респондентів, які мають на високому рівні розвинену *емоційну обізнаність* (рівень розуміння своїх емоцій) та *управління своїми емоціями* (здатність контролювати емоційні реакції) немає (0%). Середній рівень емоційної обізнаності та управління своїми емоціями у 15 (24,2 %) респондентів, та низький рівень у 47 (75,8%) респондентів. Середній бал опитаних за згаданими шкалами – 8,1 з 18 максимально можливих, що відповідає середньому рівню розвитку даних конструктів.

Самомотивація (використання емоцій для досягнення цілей) а високому рівні у 9 (14,5%) респондентів, середньому рівні – 27 (43,5%), на низькому рівні – 26 (41,9%) респондентів. Середній бал – 8,3.

Емпатія (чутливість до емоцій інших людей) на високому рівні у 6 (9,7%) респондентів, середній рівень у 41 (66,1%) респондент, низький рівень – 15 (24,2%). Середній бал – 9,1.

Розпізнавання емоцій інших людей (здатність інтерпретувати невербальні емоційні сигнали) на високому рівні у 6 (9,7%) респондентів, середньому і низькому рівні по 28 (45,2%) респондентів. Середній бал – 7,8 з 18 максимально можливих.

Загальний показник емоційного інтелекту також поділено на високий, середній та низький рівні. Розподіл учасників за рівнями наступний: високий рівень – лише у 1 (1,6%). Більшість учасників демонструють середній рівень – 21 (33,9%), що вказує на помірну емоційну компетентність. Значна частина групи має низькі показники – 40 (64,5%) респондентів, що потребує уваги до

розвитку навичок емоційного інтелекту. Середній бал групи – 36,6 (з 90 максимально можливих), що вказує на те, що велика група респондентів демонструє тенденцію до низького або нижнього порогу середнього рівня.

Таблиця 1.

Рівні парціального емоційного інтелекту

	Високий рівень (кількість)	**Високий рівень** (%)	**Середній рівень** (кількість)	**Середній рівень (%)**	**Низький рівень** (кількість)	**Низький рівень** (%)	**Середній бал** (кількість)
Емоційна обізнаність	0	0	15	24,2	47	75,8	8,1
Управління своїми емоціями	0	0	15	24,2	47	75,8	3,2
Самомотивація	9	14,5	27	43,5	26	41,9	8,3
Емпатія	6	9,7	41	66,1	15	24,2	9,1
Розпізнавання емоцій інших людей	6	9,7	28	45,2	28	45,2	7,8
Інтегративний рівень емоційного інтелекту	1	1,6	21	33,9	40	64,5	36,6 (з 90 максимально можливих)

Розподіл, проілюстрований у таблиці, показує загальні тенденції: більшість учасників потребують підтримки у розвитку інтегративного емоційного інтелекту, при тому проблеми найбільше пов’язані із загальною емоційною обізнаністю, саморегуляцією та іншими парціальними складовими емоційного інтелекту.

Середній і низький рівні розвитку інтегративного емоційного інтелекту домінують у більшості учасників. Низький рівень управління емоціями (саморегуляції) є помітним у багатьох учасників, що може бути важливим для кореляційного аналізу.

Проведено кореляційний аналіз між управлінням емоціями та іншими компонентами емоційного інтелекту з допомогою статистичного методу коефіцієнту кореляції Пірсона та непараметричного коефіцієнту кореляції рангу Спірмена. Результати кореляційного аналізу відображено в Таблиці 2.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 2.

Порівняльна таблиця кореляційного аналізу рівнів парціального емоційного інтелекту за допомогою коефіцієнту кореляції Пірсона (r) та методу Спірмена (r_s)

	Коефіцієнт кореляції Пірсона (r)						**Метод Спірмена (r_s)**					
	Емоційна обізнаність	**Управління емоціями**	**Самомотивація**	**Емпатія**	**Розпізнавання емоцій інших**	**Інтегративний рівень**	**Емоційна обізнаність**	**Управління емоціями**	**Самомотивація**	**Емпатія**	**Розпізнавання емоцій інших**	**Інтегративний рівень**
Емоційна обізнаність	1	0,12	0,21	0,50	0,46	0,6	1	0,11	0,19	0,40	0,43	0,58
Управління емоціями	0,12	1	0,72	0,21	0,41	0,72	0,11	1	0,71	0,18	0,33	0,65
Самомотивація	0,21	0,72	1	0,34	0,48	0,78	0,19	0,70	1	0,3	0,40	0,73
Емпатія	0,50	0,21	0,34	1	0,79	0,73	0,40	0,18	0,30	1	0,8	0,7
Розпізнавання емоцій інших	0,4	0,41	0,48	0,79	1	0,83	0,43	0,33	0,40	0,8	1	0,8
Інтегративний рівень	0,6	0,72	0,78	0,73	0,83	1	0,58	0,64	0,73	0,7	0,8	1

Результати кореляційного аналізу компонентів емоційного інтелекту за методом Пірсона та методом пірмена в контексті професійної діяльності соціальних педагогів підкреслюють важливість кожного аспекту та взаємозв'язки між ними. Ключовими деталями є високий вплив управління емоціями (саморегуляція) на інтегративний рівень емоційної компетентності. Кореляція між управлінням емоціями та інтегративним рівнем становить r = 0,72; r_s = 0,64, що підтверджує значущість саморегуляції у загальному розвитку емоційного інтелекту.

Також управління емоціями має тісний взаємозв'язок із самомотивацією. Кореляція r = 0,72; r_s = 0,71 вказує, що здатність контролювати свої емоції тісно пов'язана зі здатністю використовувати їх для досягнення особистих і професійних цілей.

Саморегуляція має зв'язок із розпізнаванням емоцій інших. Помірна кореляція r = 0,41; r_s = 0,33 показує, що саморегуляція також сприяє більш точному сприйняттю емоційних сигналів від оточуючих.

Взаємодія емпатії та розпізнавання емоцій інших має найвищий рівень кореляції між шкалами (r = 0,79; r_s = 0,8). Емпатія значно підтримує здатність розпізнавати емоційні стани інших людей, що є ключовим у роботі соціальних педагогів.

Обидві шкали мають високий вплив на інтегративний рівень емоційного інтелекту (емпатія ($r = 0,73$; $r_s = 0,7$), розпізнавання емоцій ($r = 0.83$; $r_s = 0,8$)).

Інтегративний рівень емоційного інтелекту має найвищі кореляції з розпізнаванням емоцій інших ($r = 0,83$; $r_s = 0,8$) та самомотивацією ($r = 0,78$; $r_s = 0,73$) та емпатією ($r = 0,73$; $r_s = 0,7$).

Ці результати підкреслюють важливість як особистих (самомотивація), так і міжособистісних (розпізнавання емоцій, емпатія) навичок для загального рівня розвитку емоційного інтелекту.

Щодо взаємозалежності компонентів, то емоційна обізнаність має слабший вплив на саморегуляцію ($r = 0,12$; $r_s = 0,11$) та інтегративний рівень ($r = 0,60$; $r_s = 0,58$). Взаємозв'язок самомотивації із саморегуляцією ($r = 0,72$; $r_s = 0,70$) вказує на важливість цієї шкали в особистій ефективності.

Управління емоціями виступає сполучною ланкою, оскільки впливає на всі інші аспекти емоційного інтелекту, особливо на самомотивацію та інтегративний рівень.

Висновки. Вивчення саморегуляції психоемоційних станів є надзвичайно важливим для педагогів, оскільки воно сприяє їхньому особистісному розвитку, а також покращенню якості навчального та виховного процесу. У контексті постійних змін в освітньому середовищі та сучасних вимог до педагогічної діяльності, оволодіння навичками саморегуляції набуває особливої актуальності. Таким чином, розвиток цих навичок є необхідним для сучасного педагога, адже це не лише підтримує його емоційну стійкість, а й підвищує ефективність професійної діяльності.

Отже, саморегуляція психоемоційних станів є важливою складовою емоційної компетентності педагога та актуальною темою для подальших досліджень у сучасному освітньому середовищі. Для оптимізації психічних станів науково-педагогічних працівників доцільно використовувати різноманітні методи, які допомагають знизити стрес і покращити емоційний стан. Серед найефективніших можна виділити гімнастику, самомасаж, нервово-м'язову релаксацію, аутотренінг та дихальну гімнастику. Крім того, важливу роль у регуляції психічних станів відіграють медитація, ароматерапія, арттерапія, кольоротерапія, музикотерапія та бібліотерапія.

Аутотренінг набув широкого застосування як ефективний засіб зниження рівня емоційної напруженості. Використання цих технік сприяє покращенню настрою педагога, підвищенню його працездатності та зміцненню здоров'я. Крім того, аутотренінг допомагає раціонально розподіляти сили й ефективно використовувати енергетичні ресурси у повсякденному житті.

Ефективна саморегуляція мислення, уяви та уваги у професійно-педагогічній діяльності науково-педагогічного працівника досягається за допомогою медитативних технік. Вони сприяють забезпеченню логічності, послідовності, зосередженості мисленнєвих процесів та допомагають приймати обґрунтовані рішення.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Багато учасників дослідження потребують допомоги у вдосконаленні інтегративного емоційного інтелекту. Найбільші труднощі спостерігаються в аспектах загальної емоційної обізнаності, саморегуляції та інших окремих компонентів емоційного інтелекту. Управління емоціями в дослідженні виступає сполучною ланкою, оскільки впливає на всі інші складові емоційного інтелекту, особливо на інтегративний рівень та самомотивацію.

Саморегуляція є ключовим фактором, який впливає на інтегративний рівень емоційного інтелекту. Для розвитку емоційного інтелекту та емоційної компетентності важливо розвивати емоційну саморегуляцію, що доведено діагностичними даними і кореляційним аналізом. Взаємозв'язок між компонентами емоційного інтелекту підтверджує їхню взаємодію в професійній діяльності, особливо для соціальних педагогів. Управління емоціями (саморегуляція) має сильний зв'язок із самомотивацією і помірний зв'язок із розпізнаванням емоцій інших. Сильно корелює з інтегративним рівнем емоційного інтелекту, що підкреслює важливість саморегуляції в загальній оцінці емоційного інтелекту. Емпатія має високу кореляцію з розпізнаванням емоцій інших, що логічно підтверджує їх взаємозв'язок. Інтегративний рівень показує, що найбільший зв'язок є між розпізнаванням емоцій інших, самомотивацією та емпатією. Саморегуляція також робить значний внесок в загальний розвиток емоційного інтелекту.

Результати дослідження вказують на необхідність навчальних і тренінгових програм для розвитку емоційного інтелекту в групі. Зокрема, слід акцентувати увагу на підвищенні загальної емоційної свідомості та міжособистісних навичок.

Соціальні педагоги, які можуть ефективно управляти своїми емоціями, мають вищі можливості успішно адаптуватися до професійних викликів, точніше розпізнаванню емоцій інших людей, що критично важливо в роботі з учасниками освітнього процесу, особливо дітьми.

Посилення емпатії та здатності розпізнавати емоції необхідно робити частиною тренінгових програм для педагогів, оскільки вони мають найвищий вплив на інтегративний рівень емоційного інтелекту.

Успішна професійна діяльність вимагає синергії всіх компонентів емоційного інтелекту, де саморегуляція є основою, а емпатія та самомотивація сприяють досягненню професійних цілей.

Література

1. Девід С. Емоційна спритність. Як почати радіти змінам і отримувати задоволення від роботи та життя. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2018. 288 с.

2. Кириченко Т. В. Психологічні механізми саморегуляції поведінки підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2021. 20 с.

3. Козляковський П.А. Загальна психологія: Навч. посібник: В 2 т. 2-ге вид., доп. і переробл. Т. ІІ. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. С. 101

4. Коропецька О. Психологічні детермінанти саморегуляції особистості. Психологія особистості. 2010. №1. с. 115-123.

5. Крикун Л. В. Саморегуляція психоемоційних станів як складова емоційної компетентності педагога. *Освіта Закарпаття: науково-методичний журнал.* 2024. № 32. С. 117-123.

6. Олександров Ю. М. Саморегуляція як чинник психологічного благополуччя студентської молоді : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.0. Харків, 2010. 19 с.

7. Панасенко Н. М., Войтович М. В. Психологічні особливості подолання особистістю життєвих криз. Актуальні проблеми психології. 2016. Том 5. Вип. 16. С. 128.

8. Якимчук, І. (2021). Саморегуляція як чинник формування емоційної стійкості у майбутніх педагогів. *Вісник Національного університету оборони України*, *63*(5), 2021. С. 141–147. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-63-5-141-147

9. Яцина О. В. Емоційна саморегуляція: огляд проблеми в досвіді переживання пандемії COVID-19. *Професійні компентентності фахівців фізичної терапії та ерготерапії: інноваційні підходи: матеріали II науково-практична конференція з міжнародною участю* (м. Ужгород 21- 22 жовтня 2021 р.). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021. С.105–107.

10. Eisenberg N., Spinrad T. Emotion-related regulation : Sharpening the definition. Child Development. 2004, 75: P.334-339.

11. Gratz, K.L., Roemer L. Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the Difficulties in Emotion Regulation Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment.* 2004. № 26(1). P. 41-54.

12. Gross J.J., John O.P. Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. *J. Pers. and Soc. Psychol.* 2003. V. 85 (2). P. 348-362.

13. Stepanov O. M. (2006). Psykholohichna entsyklopediia Kyiv: Akademvydav, 424.

References

1. David S. (2018). *Emotsiina sprytnist. Yak pochaty radity zminam i otrymuvaty zadovolennia vid roboty ta zhyttia [Emotional agility. How to start enjoying changes and getting pleasure from work and life]*. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia» [in Ukrainian].

2. Kyrychenko T. V. (2021). *Psykholohichni mekhanizmy samorehuliatsii povedinky pidlitkiv: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk. [Psychological mechanisms of self-regulation of adolescent behavior: author's abstract. dissertation ... candidate of psychological sciences]*. Kyiv [in Ukrainian].

3. Kozlyakovsky P. A. (2004). *Zahalna psykholohiia* [General psychology]. Mykolaiv: Publishing house of Moscow State University named after P. Mogyla [in Ukrainian].

4. Koropetskaya O. (2010). *Psykholohichni determinanty samorehuliatsii osobystosti [Psychological determinants of personality self-regulation]*. Personality psychology. (No. 1.) [in Ukrainian].

5. Krykun L. V. (2024). *Samorehuliatsiia psykhoemotsiinykh staniv yak skladova emotsiinoi kompetentnosti pedahoha. [Self-regulation of psycho-emotional states as a component of a teacher's emotional competence]*. Education of Transcarpathia: Scientific and Methodological Journal. (No. 32) [in Ukrainian].

6. Oleksandrov Yu. M. (2010). *Samorehuliatsiia yak chynnyk psykholohichnoho blahopoluchchia studentskoi molodi : avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: 19.00.0. [Self-regulation as a factor of psychological well-being of student youth: author's abstract of dissertation, candidate of psychological sciences: 19.00.0]*. Kharkiv [in Ukrainian].

7. Panasenko N. M., Voytovych M. V. (2016). *Psykholohichni osoblyvosti podolannia osobystistiu zhyttievykh kryz [Psychological features of overcoming life crises by a person* [Psykholohichni osoblyvosti podolannia osobystistiu zhyttievykh kryz]. Aktualni problemy psykholohii. (Vol. 5. Issue 16) [in Ukrainian].

8. Yakymchuk, I. (2021). Samorehuliatsiia yak chynnyk formuvannia emotsiinoi stiikosti u maibutnikh pedahohiv [Self-regulation as a factor in the formation of emotional resilience in future teachers]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, (Vols. 63(5) [in Ukrainian].

9. Yatsyna O. V. (2021). Emotsiina samorehuliatsiia: ohliad problemy v dosvidi perezhyvannia pandemii COVID-19 [Emotional self-regulation: a review of the problem in the experience of experiencing the COVID-19 pandemic*]. Profesiini kompententnosti fakhivtsiv fizychnoi terapii ta erhoterapii: innovatsiini pidkhody: materialy II naukovo-praktychna konferentsiia z mizhnarodnoiu uchastiu (m. Uzhhorod 21- 22 zhovtnia 2021 r.).* Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» (pp.105–107) [in Ukrainian].

10.Eisenberg N., Spinrad T. (2004). Emotion-related regulation : Sharpening the definition. *Child Development*. (pp.334-339).

11. Gratz, K.L., Roemer L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the Difficulties in Emotion Regulation Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment.* (Vols. № 26(1). (pp. 41-54).

12. Gross J.J., John O.P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. J. Pers. and Soc. Psychol. (V. 85 (2). (pp. 348-362).

13. Stepanov O. M. (2006). Psykholohichna entsyklopediia Kyiv: Akademvydav.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1545-1556

Куровська Катерина Володимирівна аспірантка кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (067) 498-68-26, https://orcid.org/0009-0001-7859-4107

Волженцева Ірина Вікторівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (050) 267-9-268, https://orcid.org/0000-0003-0458-531X

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В СИСТЕМІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Анотація. У статі подано теоретичний аналіз проблеми психологічної реабілітації в системі наукового знання. Визначено, що *реабілітація* - це багатогранний процес *відновлення* здоров'я людини, складний комплекс різних заходів, спрямованих на покращення психічного здоров'я людини, яка пережила стрес, травму, інші психотравмуючі фактори; *пристосування* до нових умов зовнішнього середовища на різних рівнях: фізичному, психологічному, медичному, професійному (трудовому), соціально-економічному. Підкреслено, що психологічна реабілітація спрямована на корекцію психічного стану людини, формування її відношення до виконання реабілітаційних заходів і рекомендацій, створення психологічних умови для адаптації людини до нової життєвої ситуації. Розкриті *завдання* психологічної реабілітації, *ключові теорії та моделі*, які формують основу практичної роботи психолога.

Представлено *основні напрямки* психологічної реабілітації, які включають *психологічну допомогу* у стресових ситуаціях; *психологічну консультацію* в допомозі усвідомлення та прийнятті травми; *розвиток захисних механізмів*; *подолання «криз розвитку», психокорекційні заходи в роботі з психічними порушеннями*; *подолання труднощів* у пристосуванні до стресових подій тощо. Акцентована увага на ключові *концепції, теоретичні та практичні підходи*, які визначають дослідницьку роботу і практичну діяльність психолога. Проаналізовано впровадження *теоретичних знань у практичну роботу психолога,* а також наведено приклади щодо *ефективності використання* різних методів та технік залежно від потреб, мотивів, проблем пацієнта з урахуванням різних ситуацій в контексті психологічної реабілітації.

Ключові слова: реабілітація, психокорекція, психологічна допомога, психотравмуючі фактори, психологічна реабілітація, концепції і теоретичні підходи, пристосування, психічне здоров'я.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Kurovska Kateryna Volodymyrivna post-graduate student of the Psychology Department and pedagogy of preschool education, Grigory Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, tel.: (093) 99-91-199, https://orcid.org/0009-0001-7859-4107

Volzhentseva Irina Viktorovna Doctor of Psychological Sciences, Professor, professor of the Psychology Department and pedagogy of preschool education, Grigory Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, tel.: (050) 267-9-268, https://orcid.org/0000-0003-0458-531X

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL REHABILITATION IN THE SYSTEM OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

Abstract. In the article a theoretical analysis of the problem of psychological rehabilitation in the system of scientific knowledge is given. Rehabilitation is definitely a multifaceted process of restoring human health, a complex set of different measures aimed at improving the mental health of a person who has experienced stress, trauma, and other psychotraumatic factors; adaptation to new environmental conditions at different levels: physical, psychological, medical, professional (labor), and socio-economic. It is emphasized that psychological rehabilitation is aimed at correcting a person's mental state, forming his attitude to the implementation of rehabilitation measures and recommendations, and creating psychological conditions for a person's adaptation to a new life situation. The tasks of psychological rehabilitation, main theories and models that form the basis of a psychologist's practical work are revealed.

The main directions of psychological rehabilitation which include psychological assistance in stressful situations are given; psychological counseling to assist realize and accept trauma; development of protective mechanisms; overcoming "developmental crises", psychorrective measures in working with mental disorders; overcoming difficulties in adapting to stressful events, etc. Attention is focused on the key concepts, theoretical and practical approaches that define the research work and practical activities of a psychologist. The introduction of theoretical knowledge into the practical work of a psychologist is analyzed, and examples are given regarding the effectiveness of using different methods and techniques depending on the needs, motives, and problems of the patient, taking into account different situations in the context of psychological rehabilitation.

Keywords: rehabilitation, psychorrection, psychological assistance, psychotraumatic factors, psychological rehabilitation, concepts and theoretical approaches, adaptation, mental health.

Постановка проблеми. На сучасному етапі, у зв’язку із політичною ситуацією в Україні, виникає безліч проблем, пов’язаних із переселенням осіб,

які вимушені покинути свої домівки і налагоджувати своє життя на нових місцях, що супроводжується стресом, травмами, страхом, труднощами адаптації, проблемами отримання роботи, освіти і зумовлює необхідність вироблення нових життєвих стратегій, посилення гнучкості та мобільності у житті, що потребує підтримки, психологічної допомоги, тобто психологічної реабілітації. Саме психологічна реабілітація буде сприяти покращенню психічного стану, забезпеченню психологічної адаптації та благополуччя людини, яка пережила різного роду психотравмуючі фактори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему психологічної реабілітації розкривали такі науковці, як: Н. Бігун, Ю.Бриндіков, П.Волошин, Дж.Герман, В. Дуб, Т.Журавель, Н.Каліна, Н. Максимова, В.Підкоритов, А.Романишин, К. Седих, О.Тохтамиш, А. Шевцов, Л. Шевченко, Л.Шестопалова та ін. Так, В. Дуб піднімала проблему психологічної реабілітації осіб з різними видами травматизації; А. Шевцов займався освітніми основами реабілітології; О.М.Соловей, І.В. Волженцева представили теоретико-методологічний аналіз проблеми самореалізації особистості в психологічній науці; Дж. Герман вивчала психологічну травму та шляхи до видужання від наслідків насильства, знущань у сім'ї щодо політичного терору; А.Романишин визначав первинну психологічну допомогу і реабілітацію в бойових умовах; Н. Бігун виявляла профілактичну роботу в практичній психології; Ю. Бриндіков представив теорію і практику реабілітації військово-службовців - учасників бойових дій в системі соціальних служб; І.В.Волженцева, В.В.Якуба, Л.О. Калмикова пропонують використання інноваційних технологій в психологічній реабілітації в контексті освітньої діяльності психолога; Т.Журавель займалася соціальною профілактикою в контексті соціально-педагогічної діяльності; А. Громова, І.Волженцева, Л.Калмикова, С.Кузікова, Н.Харченко вивчали особистісну зрілість та особистісний розвиток; В.П., Коцур, І.В.Волженцева, В.В.Якуба, Л.О.Калмикова, Т.В.Кириченко розкрили особливості інформаційно-комунікаційних технологій в психології як чинник розвитку особистості; Н.Максимова визначала особливості сімейного консультування; П.Волошин, Л. Шестопалова, В.Підкоритов запропонували реабілітацію в системі пост-травматичних стресових розладів.

Метою статті є визначення й теоретичний аналіз проблеми психологічної реабілітації в системі наукового знання.

Виклад основного матеріалу. Із збільшенням кількості людей, які страждають від психологічних травм і розладів, активізується увага вчених до розкриття сутності практичного використання психологічної реабілітації, яка виступає невід'ємною частиною різних видів реабілітаційної допомоги [1].

Термін *реабілітація* з'явився в середині XX століття, який було запроваджено для реабілітації інвалідів у різних країнах, а в 1980-х роках виникла самостійна галузь науки - *реабілітаційна психологія*.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Реабілітація - (ре + лат. adaptatio – пристосування) - це багатогранний процес *відновлення* здоров'я людини, складний комплекс різних заходів, спрямованих на покращення психічного здоров'я людини, яка пережила стрес, травму, інші різні психотравмуючі фактори; *пристосування* до нових умов зовнішнього середовища на різних рівнях: фізичному, психологічному, медичному, професійннму (трудовому), соціально-економічннму. Так, під соціально-економічною реабілітацією можна розуміти відновлення як економічної незалежності так і соціальної цінності людини.

З точки зору Т.М. Кузьменко «реабілітація – це використання різноманітних можливостей для зменшення впливу факторів, що обмежують життя людини або викликають інвалідність, надання інвалідам можливості досягти найкращої соціальної інтеграції» [5].

Щодо ***психологічної реабілітації***, то необхідно підкреслити, що вона ***спрямована на корекцію психічного стану людини, формування її відношення до виконання реабілітаційних заходів і рекомендацій***, створення психологічних умови для психологічної адаптації людини до нової життєвої ситуації.

Мета психологічної реабілітації заключається в допомозі людині розвинути її адаптивні механізми, подолати наслідки травми, стресу, відновити соціальні зв'язки, а також покращити загальну якість життя.

Психологічна реабілітація необхідна людині у подоланні різних деструктивних проявів, до яких потрібно віднести тривожні розлади, депресію, посттравматичні стресові, соматичні розлади, порушення процесу успішної адаптації, фобії, різного роду залежності.

Завданнями психологічної реабілітації є:

1) психологічна підтримка людині при оголошенні діагнозу;

2) психологічна допомога в перші дні хвороби,

3) психологічна підтримка перед операцією і після неї,

4) реадаптація, тобто повторне звикання людини до спеціальних умов при поверненні людини на роботу після хвороби або якої-небудь вимушеної ізоляції,

5) формування адекватної особистісної реакції на хворобу,

6) підвищення прихильності до проведення необхідного лікування,

7) формування установки на участь в програмах реабілітації для своєчасного повернення до праці.

В основі ***психологічної реабілітації*** лежать ключові ***теорії та моделі***, які використовують психологи у практичній роботі. Так,

- *теорія запланованої поведінки* буде сприяти розумінню і зміні поведінки пацієнта в рамках здорового способу життя і виконання психологічних, фізіологічних і медичних рекомендацій;
- *теорія самоефективності (запропонована А. Бандурою)* - підтримка пацієнта у впевненості в своїх силах, в успішної адаптації;
- *теорія відновлення* - віра індивіда у свої здібності успішно справлятися з ситуаціями різного характеру;

- *теорія екологічних систем* (запропонована *Урі Бронфенбреннером* [9]), де екологічне середовище розвитку людини представлена чотирма системами у вигляді концентричних кілець: «*мікросистема* - сім'я дитини, *мезосистема* - дитсадок, школа, двір, квартал проживання, *экзосистема* - дорослі соціальні організації, *макросистема* - культурні звичаї країни, цінності, звичаї та ресурси» [2; 9; 10], що підкреслює важливість розгляду всіх вище зазначених рівнів при плануванні відновлення в контексті проведення психологічної реабілітації.

Щодо ***ключових моделей*** в психологічній реабілітації базовими можуть бути:

- *модель управління стресом* допомагає розробити стратегії управління, які пов'язані як із психологічною травмою так і хворобою, а також виявляє стратегії реагування людини на стресові ситуації;
- *модель соціального навчання* надає можливість навчатися, спостерігати за іншими з метою виявлення пацієнтів, які успішно впоралися із труднощами для використання цієї інформації у розробці навчальних програм в психологічній реабілітації;
- *біопсихосоціальна модель* підкреслює залежність здоров'я і благополуччя людини від взаємодії, комплексу психологічних, соціальних і біологічних факторів, тобто в контексті психологічної реабілітації необхідно враховувати не тільки фізичний стан людини, прояви її захворювання або травми, а, головне, психологічні аспекти пацієнта і вплив соціального оточення.

Запропоновані теорії та моделі забезпечать комплексний підхід у психологічній реабілітації в розробці ефективніших стратегій відновлення, успішної адаптації, в актуалізації індивідуальних потреб пацієнта.

Психологічна реабілітація може проводиться як в індивідуальному, так і в груповому форматі. Головне - це результативний, дійовий, ефективний спосіб допомогти людині відновитися після пережитих травм, стресів і покращити рівень, якість свого життя.

Так, індивідуальна психологічна реабілітація дозволяє психологу забезпечує конфіденційність з максимальною увагою до індивідуальних потреб клієнта.

Групова психологічна реабілітація – дозволяє психологу працювати з групою людей, у яких схожі проблеми. У даному форматі є можливість клієнту дізнатися про досвід інших, а також навчитися і новому.

Тривалість психологічної реабілітації залежить від існуючої проблеми, її складності, а також від індивідуальних потреб клієнта.

Основні напрямки психологічної реабілітації включають:

- *психологічну допомогу* у наданні підтримки в стресових ситуаціях;
- *психологічну консультацію* в допомозі усвідомлення та прийнятті травми;
- *розвиток захисних механізмів*, які люди можуть використовувати перед обличчям стресу і травми, щоб впоратися з негативними емоціями;
- *подолання «криз розвитку»*, ситуацій, які виникають внаслідок психологічного стресу (за Р. Лазарусом);
- *психокорекційні заходи в роботі з психічними порушеннями*;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

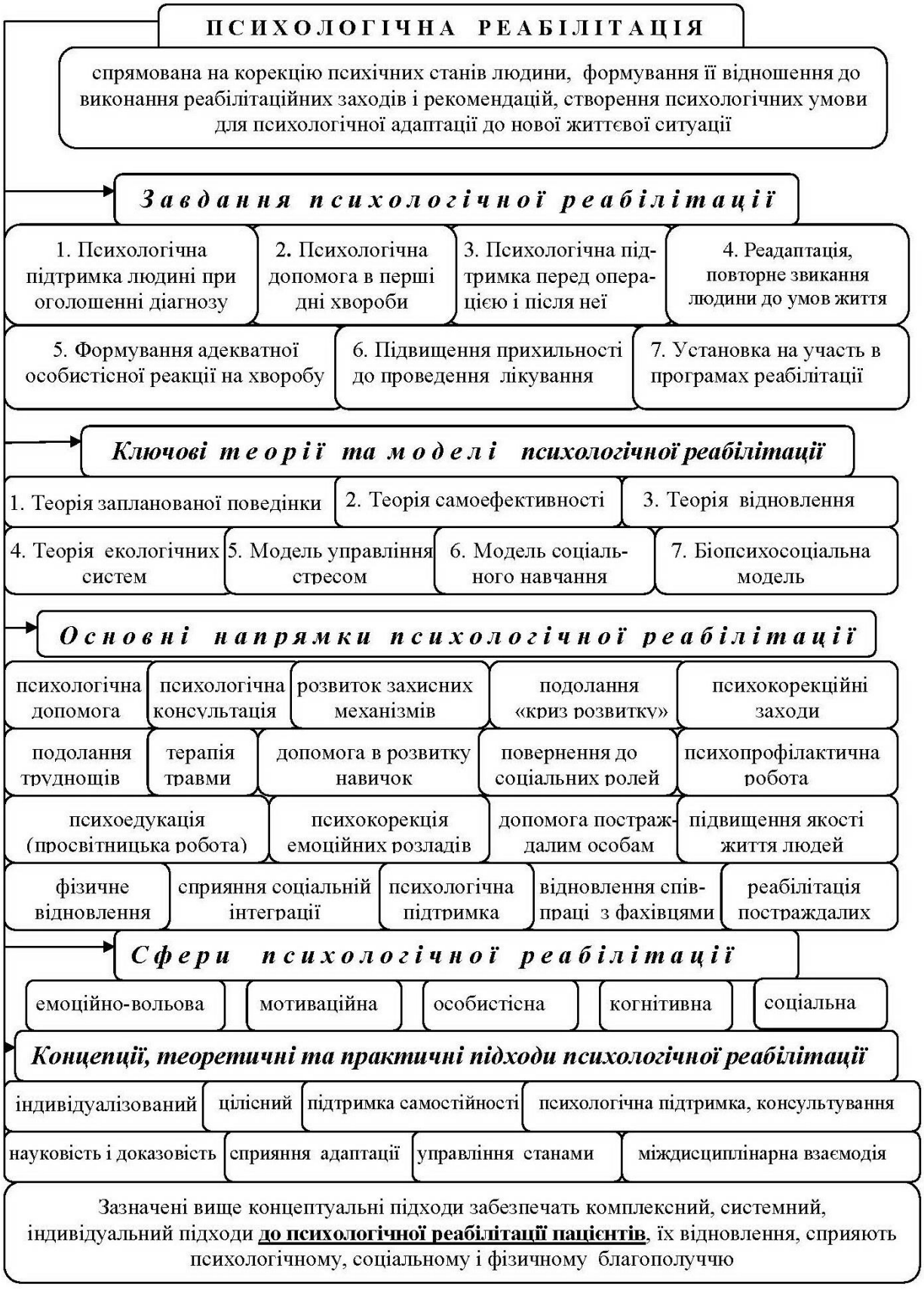

Рис. 1. Структурно-системна модель складових психологічної реабілітації

- *подолання труднощів* у пристосуванні до стресових подій, одночасно допомагаючи людині підтримувати своє емоційне благополуччя;.
- *терапія травми* – робота з травматичними спогадами та емоціями, відновлення порушених зв'язків;
- *допомога в розвитку навичок спілкування* та взаємодії;
- *повернення до соціальних ролей* та діяльності;
- *психопрофілактична робота* (лекції, бесіди, семінари) з особами, що пережили екстремальні ситуації у результаті бойових дій (втрати близьких людей, житла) і т.п.;
- психоедукація (*просвітницька робота*) з формування у пацієнтів свідомої і активної участі в реабілітаційному процесі;
- *психокорекційні заходи* в роботі з психічними порушеннями;
- *психокорекція емоційних розладів*, що чинять негативний вплив на патологічні процеси у хворих людей;
- *допомога особам, які постраждали* в ході екстремальних ситуацій;
- *фізичне відновлення*;
- *покращення загальної якості життя* пацієнтів, що включає допомогу у впевненості в собі, відновлення соціальних навичок, здатність до самостійного життя;
- *сприяння соціальній інтеграції* (відновлення професійних навичок, адаптація до нових обставин, повернення людини до активного соціального життя);
- *психологічна підтримка* - допомога людині боротися з тривожністю, стресом, депресією та іншими емоційними деструктивними проявами, емоційна підтримка з використанням різних стратегій подолання психологічних наслідків травм;
- *відновлення пацієнтів у співпраці з соціальними і медичними фахівцями* (міждисциплінарний підхід для забезпечення комплексного підходу);
- *реабілітація постраждалих з використанням нових методів та підходів* (наукові дослідження та інновації).

Проведення психологічної реабілітації відбувається за ***такими сферами***, як:

- емоційно-вольова (*стабілізація настрою, міжособистісних стосунків, здатність пацієнта до свідомого управління своїми вчинками у процесі прийняття рішень для досягнення поставленої мети),*
- мотиваційна *(визначення характеру мотиваційних процесів з послідовним, при необхідності, їх формуванням і розвитком),*
- особистісна *(новоутворення в особистості, «внутрішня картина хвороби», її самоусвідомлення)*,
- когнітивна *(робота з пізнавальними процесами: мислення, пам'ять тощо)*,
- соціальна *(мікросоціальна ситуація в підтримці сім'ї, так як часто захворювання носять саме соціальний характер)*.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Психологічною реабілітацією займається ***психолог-реабілітолог,*** тобто практикуючий психолог, який надає психологічну допомогу клієнтам в оптимізації психічного стану, поновленні порушених психічних функцій, а також гармонізації особистості в екстремальних життєвих ситуаціях.

Дійсно, психологічна реабілітація має велике значення в сучасному світі, коли збільшується кількість людей з психологічними травмами і психологічними розладами, різного роду хронічними захворюваннями. Саме психологічна реабілітація сприяє швидкому відновленню пацієнтів після життєвих потрясінь, наслідків серйозних травм і покращує якість життя людей, полегшує фізичний та емоційний дискомфорт.

Для подолання вище зазначених проблем психологічна реабілітація спирається на ряд ключових ***концепцій, теоретичних та практичних підходів***, які визначають її дослідницьку роботу і практичну діяльність.

Перелічимо й розкриємо сутність основних. Так:

- *в індивідуалізованому підході* враховується унікальність кожної людини та ситуація, в якій вона опинилась; використовуються індивідуалізовані методи роботи, які дозволяють врахувати особистісні якості, особливості соціального і культурного контексту пацієнта [8];
- *цілісний підхід у психологічній реабілітації* дає можливість розглянути людину в цілому, включаючи не тільки її психологічний, емоційний стан, а й фізичний і соціальний для досягнення психологічного благополуччя і фізичного відновлення;
- *підтримка самостійності* - підвищення впевненості у власних силах клієнта, розвиток навичок самостійного життя;
- *психологічна підтримка та консультування* спрямовані на допомогу людині у подоланні пережитих нею тривог, депресії, стресу та інших емоційних труднощів щодо перенесених хвороб і травм,
- *сприяння психолого-соціальній адаптації* включає допомогу у відновленні професійної діяльності, а також покращенні комунікативних навичок;
- *управління хронічними станами* у розробці стратегій для навчання пацієнтів навичкам самостійного контролю і підтримки якості життя, управління своєю хворобою;
- *міждисциплінарна взаємодія* - психологічна реабілітація тісно взаємодіє з іншими галузями науки, такими як соціологія, фізіологія, медицина, що дозволяє створювати міждисциплінарні команди для реалізації комплексного підходу у відновленні пацієнта;
- *науковий підхід і доказовість* використовується у психологічній реабілітації для підвищення ефективності та адекватності у різних психологічних ситуаціях.

Таким чином, зазначені вище концептуальні підходи забезпечують комплексний, системний, індивідуальний підходи до психологічної реабіліта-

ції пацієнтів, їх відновлення, сприяють психологічному, соціальному і фізичному благополуччю.

Тепер перейдемо до розгляду застосування вище запропонованих теоретичних знань *у практичній роботі психологічної реабілітації,* яка відіграє важливу роль в забезпеченні ефективності та цілеспрямованості втручань. Необхідно враховувати декілька ключових аспектів:

- *застосування наукових даних у психологічній практиці,* тобто методів і технік, які використовують психологи в психологічної реабілітації повинні бути підтверджені науковими даними експериментальних досліджень;
- *адаптувати теорії, загальні принципи* до конкретних випадків з урахуванням індивідуальних особливостей особистості, її потреб культурного і соціального контексту;
- *розробка індивідуальних програм психологічної реабілітації* з використанням вправ, терапевтичних сесій;
- *навчання навичкам вирішення існуючої проблеми*;
- *у навчанні і консультуванні* застосовувати як теоретичні знання, так і практичні - вчити пацієнта методам саморегуляції і самодопомоги;
- *саморозвиток* - практичним психологам важливо покращувати свої навички і знання, застосовувати не лише теоретичний аспект, а й постійно вивчати нові дослідження та методи;
- *застосування теоретичних знань* у психологічній реабілітації є динамічний, багатогранний процес, який вимагає творчого підходу, глибоких знань, гнучкості у кожному випадку;
- *просування міждисциплінарної співпраці* у психологічній реабілітації забезпечує комплексний підхід у відновленні, є співпраця з іншими різними професіоналами – фізіотерапевтами, соціальними працівниками, лікарями;
- *інтеграція різноманітних підходів* у психологічній реабілітації вимагає поєднання різних теоретичних підходів і моделей. Так, наприклад, когнітивно-поведінкова терапія спрямована на управління стресом, реагування на нього і розвиток стійкості, вольових якостей;
- *оцінка та коригування підходів* на практиці вимагає постійного відбору ефективних *методів і технік*, а також їх коригування відповідно до змін стану у клієнта.

Використання *інноваційних технологій* у психологічній реабілітації запропонували І.В.Волженцева, В.В.Якуба, Л.О.Калмикова [3]. Інноваційні технології авторами представлено як «цілеспрямований системний, комплексний набір прийомів, технік, технологій, засобів організації діяльності психолога, які приведуть до позитивних змін в його освітній діяльності. В психологічній практиці роботи психолога запропоновані цифрові, регулятивні, комунікаційні, інформаційно - комп'ютерні технології» [3; 4].

Отже, з упевненістю можна сказати, що психологічна реабілітація займає важливе місце в сучасній психології, соціальній роботі та медицині у допомозі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

людям відновлюватися після важких випробувань, переживань і повертатися до повноцінного, гармонійного життя.

Щодо використання різних методів та технік в рамках психологічної реабілітації необхідно підкреслити ***ефективність їх використання*** залежно від потреб, мотивів, проблем пацієнта з урахуванням різних ситуацій.

Так, у процесі роботі з пацієнтами, які пережили ***психологічні травми*** страждають від посттравматичного стресового розладу, застосування когнітивно-поведінкової терапії допоможе у зниженні симптомів стресу, тривожності, обробці травматичних спогадів.

У підтримці дітей та підлітків з ***особливими освітніми чи поведінковими потребами*** бажано застосовувати ігротерапію та поведінкові інтервенції з метою стимуляції позитивних змін, покращення академічної успішності та розвитку соціальних навичок.

Для ***відновлення після фізичної травми***, хронічного болю і емоційних труднощів може бути ефективне комплексне використання когнітивно-поведінкової терапії з фізіотерапією в управлінні болями та розумовими процесами для покращення психологічного і фізичного стану пацієнта.

У ***підтримці пацієнта із хронічними захворюваннями*** *(хвороби серця, діабет),* для дотримання здорового способу життя, медичних рекомендацій, зміцнення мотивації клієнта, можна використовувати мотиваційне інтерв'ю.

Для людей з інвалідністю, в адаптації до нових життєвих обставин, покращенні спілкування та соціальної підтримки, можна впровадити групову терапію і сімейне консультування в рамках ***соціальної адаптації при інвалідності.***

В ***робота з людьми похилого віку***, особливо тим, хто має когнітивні порушення або депресію, бажано використовувати техніки когнітивно-поведінкової терапії і позитивної психотерапії для покращення настрою і когнітивних функцій [6; 7].

Висновки. Таким чином, теоретичний аналіз проблеми психологічної реабілітації в системі наукового знання показав, що *реабілітація* - це багатогранний процес *відновлення* здоров'я людини, складний комплекс різних заходів, спрямованих на покращення психічного здоров'я людини, яка пережила стрес, травму, інші психотравмуючі фактори; *пристосування* до нових умов зовнішнього середовища на різних рівнях: фізичному, психологічному, медичному, професійному (трудовому), соціально-економічному. Підкреслено, що психологічна реабілітація спрямована на корекцію психічного стану людини, формування її відношення до виконання реабілітаційних заходів і рекомендацій, створення психологічних умови для психологічної адаптації людини до нової життєвої ситуації. Розкриті *завдання* психологічної реабілітації, *ключові теорії та моделі*, які формують основу практичної роботи психолога.

Представлено *основні напрямки* психологічної реабілітації, які включають *психологічну допомогу* у підтримці в стресових ситуаціях; *психологічну*

консультацію в допомозі усвідомлення та прийнятті травми; *розвиток захисних механізмів*; *подолання «криз розвитку»*, *психокорекційні заходи в роботі з психічними порушеннями*; *подолання труднощів* у пристосуванні до стресових подій, одночасно допомагаючи людині підтримувати своє емоційне благополуччя тощо. Акцентована увага на ключові *концепції, теоретичні та практичні підходи*, які визначають дослідницьку роботу і практичну діяльність психолога. Проаналізовано впровадження *теоретичних знань у практичну роботу психолога,* а також наведено приклади щодо *ефективності використання* різних методів та технік залежно від потреб, мотивів, проблем пацієнта з урахуванням різних ситуацій в контексті психологічної реабілітації.

Зазначено, що в практичній діяльності психолога зростає необхідність психологічної реабілітації, так як вона сприяє покращенню психологічного здоров'я, благополуччя людей, зміцненню соціальної підтримки, збільшенню загальної якості життя, а також зниженню різного роду навантаження від хронічних захворювань і спонукає до успішної адаптації в умовах сьогодення й мінливих потреб суспільства, пропонуючи все нові й нові інноваційні способи допомоги тим людям, які переживають деструктивні психологічні прояви, стикаються з фізичними проблемами.

В рамках реалізації психологічної реабілітації пропонується використання комплексних, інтегрованих новітніх технологій та підходів, цифрових інновацій, інформаційно - комп'ютерних технологій *(мобільні програми для здоров'я, віртуальна та доповнена реальність),* комунікаційних психотехнологій для лікування та реабілітації. Особливості роботи мозкових механізмів в основі психологічних та фізичних станів дозволять використовувати ефективніші методи психічної регуляції і саморегуляції, відновлення і покращення здоров'я, підтримки та забезпечення благополуччя, зміцнення соціальної інтеграції, зниження навантаження від хронічних захворювань і поліпшення загальної якості життя. Особлива увага приділяється розробці міждисциплінарних підходів, що поєднують знання та методики з різних галузей, таких як медицина, психологія, фізіотерапія та соціальна робота, що дозволить забезпечити більш комплексне та цілісне відновлення пацієнтів.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є проведення теоретичного аналізу особливостей використання методів і технік в психологічній реабілітації.

Література:

1. Агаєв Н.А. Негативні психічні стани військовослужбовців у бойових умовах: класифікації, визначення, ідентифікація. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. 2016. No 2 (4). 268 с.

2. Волженцева І.В., Якуба В.В., Калмикова Л.О**.** Інноваційні технології в освітній діяльності психолога «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Психологія»): журнал. 2024. № 8(36) 2024. С.1572-1584.

3. Коцур В.П., Волженцева І.В., Якуба В.В., Калмикова Л.О., Кириченко Т.В. Інформаційно-комунікаційні технології в психології як чинник розвитку особистості: науково-творчій підхід «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Психологія»): журнал. 2024. № 9(37) 2024. С. 1150-1162.

4. Кузьменко Т.М. Соціологія. Навч. посіб. *Центр учбової літератури.* Київ. 2010. 320 с.

5. Психологічна реабілітація Режим доступу: https://ioanivcenter.com/psyhologichna-reabilitacziya-dlya-doroslyh/

6. Реабілітаційна психологія: від теорії до практики Режим доступу: https:// psihologonline.pro/reabilitatsiyna-psykholohiya-metody-i-tekhniky/#google_vignette

7. Соловей О.М., Волженцева І.В. Теоретико-методологічний аналіз проблеми самореалізації особистості в психологічній науці Журнал «Перспективи та інновації науки (Серія «Психологія») № 1(47) 2025. С. 2580. 1735 – 1747.

8. Bronfenbrenner, Urie; Morris, Pamela A. (2007). The Bioecological Model of Human Development. Handbook of Child Psychology.

9. Jeronimus, B.F.; Riese, H.; Sanderman, R.; Ormel, J. (2014). Mutual Reinforcement Between Neuroticism and Life Experiences: A Five-Wave, 16-Year Study to Test Reciprocal Causation. Journal of Personality and Social Psychology. 107 (4): 751-64.

References:

1. Ahaiev N.A. (2016) Nehatyvni psykhichni stany viiskovosluzhbovtsiv u boiovykh umovakh: klasyfikatsii, vyznachennia, identyfikatsiia *[Negative mental states of military personnel in military conditions: classifications, definitions, identification]* Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. No 2 (4). 268 s. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Volzhentseva I.V., Yakuba V.V., Kalmykova L.O.(2024) Innovatsiini tekhnolohii v osvitnii diialnosti psykholoha *[Innovative technologies in the educational activity of a psychologist]* «Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii» (Seriia «Psykholohiia»): zhurnal. № 8(36) 2024. S.1572-1584. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Kotsur V.P., Volzhentseva I.V., Yakuba V.V., Kalmykova L.O., Kyrychenko T.V. (2024) Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v psykholohii yak chynnyk rozvytku osobystosti: naukovo-tvorchii pidkhid *[Information and communication technologies in psychology as a factor of personality development: scientific and creative approach]* «Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii» (Seriia «Psykholohiia»): zhurnal. 2024. № 9(37). S. 1150-1162. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Kuzmenko T.M. (2010) Sotsiolohiia *[Sociology]* Navchalnyi posibnyk. Tsentr uchbovoi literatury. Kyiv. 320 s. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Psykholohichna reabilitatsiia *[Psychological rehabilitation]* Rezhym dostupu: https://ioanivcenter.com/psyhologichna-reabilitacziya-dlya-doroslyh/ [in Ukrainian].

6. Reabilitatsiina psykholohiia: vid teorii do praktyky *[Rehabilitation psychology: from theory to practice]* Rezhym dostupu: https://psihologonline.pro/reabilitatsiyna-psykholohiya-metody-i-tekhniky/#google_vignette [in Ukrainian].

7. Solovei O.M., Volzhentseva I.V. (2025) Teoretyko-metodolohichnyi analiz problemy samorealizatsii osobystosti v psykholohichnii nautsi *[Theoretical and methodological analysis of the problem of personal self-realization in psychological science]* Zhurnal «Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Psykholohiia») № 1(47). S. 2580. 1735 – 1747. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Bronfenbrenner, Urie; Morris, Pamela A. (2007). The Bioecological Model of Human Development. Handbook of Child Psychology [New York – USA]

9. Jeronimus, B.F.; Riese, H.; Sanderman, R.; Ormel, J. (2014). Mutual Reinforcement Between Neuroticism and Life Experiences: A Five-Wave, 16-Year Study to Test Reciprocal Causation. Journal of Personality and Social Psychology. 107 (4): 751-64. [New York – USA].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 615.85:636.7]:616.896-053.4/5(045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1557-1567

Лич Оксана Миколаївна доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології, Київський авіаційний інститут, м. Київ, тел.: (044) 406-72-16, https://orcid.org/0000-0002-0873-3319.

Власова-Чмерук Оксана Миколаївна старший викладач кафедри авіаційної психології Факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Київський авіаційний інститут, м. Київ, тел. (044) 406-71-16, https://orcid.org/0000-0003-4934-3349.

Назаренко Наталія Михайлівна магістр психології, фахівець з каністерапії, кінолог

РОЛЬ КАНІСТЕРАПІЇ ТА ТЕРАПІЇ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

Анотація. Існує ряд класичних психологічних та психотерапевтичних підходів, що застосовують у психологічній реабілітації дітей з розладами аутистичного спектру. Проте активно розвиваються нові підходи на перетині наук. Стаття присвячена аналізу міждисциплінарного підходу, що поєднує каністерапію та терапію сенсорної інтеграції в адаптації дітей з розладами аутистичного спектру. Порушення соціального розвитку, що ускладнюють адаптацію дитини до соціуму, є характерним проявом цього розладу. Автори визначають суть сенсорної інтеграції та характеризують вплив сенсорних дисфункцій на нездатність дитини виробити адаптивну відповідь. Виокремлено принципи психокорекціної роботи з дітьми з РАС: індивідуальний підхід, системність та послідовність психокорекційних впливів, міждисциплінарний підхід.

Систематизовані види інтервенцій за участю тварин: анімалотерапія, навчання та активності за допомогою тварин. Визначена сутність анімалотерапії як виду терапії, в якій тварина виступає в активній позиції у ролі котерапевта, щоб сприяти якості та міцності співпраці між дитиною і терапевтом. Серед позитивних ефектів застосування каністерапії при роботі з дітьми, зазначено, що заняття за участі собак покращують дрібну моторику та зміцнюють стабільність і координацію тіла людини, покращують її емоційний стан та дають відчуття щастя. Взаємодія з собаками покращує навички спілкування та навчає просоціальній поведінці. Автори пропонують детальний опис ряду спеціальних вправ за участю собак. Наведені вправи одночасно сприяють сенсорній інтеграції у дітей з відповідними дисфункціями та навчають їх соціальній взаємодії що сприяє адаптації дітей.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: розлади аутистичного спектру, сенсорні дисфункції, адаптація, тваринна терапія (анімалотерапія), каністерапія, терапія сенсорної інтеграції

Lych Oksana Mykolaivna DSc. in Psychological Sciences, Ass. Prof., Professor of the Department of Aviation Psychology, Kyiv Aviation Institute, Lyubomyra Kyiv, tel.: (044) 406-71-16, https://orcid.org/0000-0002-0873-3319

Vlasova-Chmeruk Oksana Mykolaivna MA, Senior Lecturer, Department of Aviation Psychology, Faculty of Linguistics and Social Communications, Kyiv Aviation Institute, Kyiv, tel. (044)406-71-16, https://orcid.org/0000-0003-4934-3349

Nazarenko Nataliia Mykhailivna Master of Psychology, Canine-Assisted Therapy Specialist, Cynologist & Dog Breeder

THE ROLE OF CANINE-ASSISTED THERAPY AND SENSORY INTEGRATION THERAPY IN THE ADAPTATION OF CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Abstract. There are a variety of classical psychological and psychotherapeutic approaches used in the psychological rehabilitation of children with autism spectrum disorders. However, new alternative therapy approach are being actively developed. The article is devoted to the analysis of interdisciplinary approach that combines canine therapy and sensory integration therapy in the adaptation of children with autism spectrum disorders (ASD). Impairments of social development that complicate the child's adaptation to society, are the one of primary deficits of ASD. The authors characterize the impact of sensory dysfunctions on a child's inability to generate adaptive responses. The principles of psycho-correctional work with children with ASD are highlighted: an individualized approach, systematic and consistent psycho-correctional interventions, and an interdisciplinary methodology.

The types of animal-assisted interventions are systematized, including Animal-Assisted Activities, Animal-Assisted Therapy, Animal-Assisted Education. Animal-assisted therapy as a type of therapy in which an animal acts in an active position as a co-therapist to promote the quality and strength of cooperation between a child and a therapist. Among the positive effects of using canine-assisted therapy with children, it is noted that session with dogs improve fine motor skills, enhance body stability and coordination, elevate emotional well-being, and foster a sense of happiness. Interaction with dogs also improves communication skills and promotes prosocial behavior. The authors provide a detailed description of specific exercises involving therapy dogs. These exercises effectively support sensory processing in children with autism spectrum disorders while also enhancing their social skills and overall adaptation.

Keywords: autism spectrum disorders (ASD), sensory dysfunctions, adaptation, animal-assisted therapy, canine therapy, sensory integration therapy.

Постановка проблеми За даними журналу «НейроNews: психоневрологія та нейропсихіатрія» розлади аутистичного спектра діагностуються у дітей частотою 1 випадок на 160 дітей; а згідно звіту Центру контролю та профілактики захворювань США (CDC), із 2004 до 2018 року поширеність розладів спектру аутизму зросла майже втричі (у 2004 році був 1 випадок на 166 дітей, а в 2018 вже 1 на 56 дітей). Показник захворюваності на РАС в Україні зріс з 2006 року до 2017-го у 8,5 разів (2017 р. було 998) [1]. Така тривожна динаміка стимулює фахівців різних спеціальностей шукати шляхи допомоги та реабілітації для цієї категорії пацієнтів. Ненормотиповий психічний розвиток дітей з РАС породжує труднощі їх адаптації в соціальному середовищі, серед однолітків. Саме тому однією з провідних задач у їх психокорекції та реабілітації є адаптація до перебування в соціумі та взаємодія з оточуючими. Найбільш розробленими методами на сьогоднішні день є прикладний поведінковий аналіз та сенсорно-інтегративна терапія або терапія сенсорної інтеграції. Каністерапія, терапія при участі собак, як різновид терапії за допомогою тварин, в Україні є достатньо новим підходом у дитячій психокорекції та психореабілітації, що активно розвивається протягом останніх декількох років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості терапії сенсорної інтеграції для дітей з РАС досліджувалися в роботах зарубіжних вчених Дж. Айрес, А. Банді та Е. Мюррей, Р. Волтінга, Е. Рандела, С. Робертсона та ін. [2,3,4,5].

Психокорекційна робота з дітьми з РАС описана в працях вітчизняних психологів: Ю. Вакуленко, К. Вариводи, А. Заплатинської, Т. Скрипки [6,7,8].

Мета статті – на основі теоретичного аналізу визначити особливості комплексного підходу, що поєднує каністерапію та сенсорно-інтегративне терапію в адаптації дітей з РАС.

Виклад основного матеріалу. *Під час процесу сенсорної інтеграції* нервова система людини отримує інформацію від рецепторів всіх аналізаторних систем (зір, слух, нюх, смак вестибулярний апарат, дотик, відчуття тіла або пропріоцепція), потім організовує їх певним чином і інтерпретує так, щоб вони могли бути використані в подальшій осмисленій діяльності. Іншими словами, охарактеризуємо це як адаптаційну реакцію, що обслуговує виконання певної дії, прийняття відповідного положення.

Польські вчені З. Пржировський та Гжибовська визначають сенсорну інтеграцію як процес організації введення сенсорних даних, що здійснюється з включенням нервової системи та мозку з метою "продукування" відповіді, щоб адаптуватися до вимог навколишнього середовища. Мозок при цьому виконує задачі розпізнавання, зберігання інформації. При цьому відбувається

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

інтерпретація та об'єднання інформації, отриманої з усіх органів чуття та релевантного попереднього досвіду. Порушення цих послідовних процесів (розпізнавання, інтерпретації ітд.) часто стають для дитини причиною багатьох проблем у сфері навчання, спілкування, підтримки соціальної взаємодії або призводить до розвитку різних видів атипової поведінки.

Найрозповсюдженішими проявами розладу аутистичного спектру є так звана тріада: порушення соціального розвитку через проблеми зі спілкуванням, обмеження інтересів та повторювана поведінка. Ці порушення з великою ймовірністю обмежувати здатність дитини налагоджувати стосунки та впливати на інші сфери життя, включаючи стосунки в сім'ї та з однолітками, доступ до громади, успішність у навчанні та працевлаштування [9]). Разом з тим у дітей з розладами аутистичного спектру порушення обробки сенсорної інформації досить поширені і варіюються від 42% до 88% [6]. Іншими словами, можна припустити, що в психокорекційній роботі майже з кожною дитиною, щонайперше постає задача сенсорної інтеграції. Сенсорна інтеграція, необхідна для руху, говоріння, гри – це фундамент більш складної інтеграції, що супроводжує читання, письмо і адекватну поведінку, а отже можливість «вписатися» в соціум. Інтегрований сенсорний досвід являє собою основу для планування та здійснення адаптивної взаємодії із середовищем. Адаптивна відповідь означає, що дитина діє відповідно до вимог поставленого завдання (зовнішнього стимулу). Взаємодія у загальному передбачає взаємне пристосування людини та елементів середовища. Взаємодія – це вчинки (дії), які можна спостерігати, оцінювати і змінювати. Адаптивна взаємодія утворює основу для зворотних зв'язків дії та результату. Планування адаптивної взаємодії означає розуміння дитиною того, «що робити», і ухвалення рішення про те, «як це робити». Таким чином, часто в основі нездатності дитини виробити адаптивну відповідь лежать сенсорні дисфункції.

При роботі з дітьми з РАС, допомагаючі фахівці стикаються з різною симптоматикою, або з різною інтенсивністю проявів симптомів у дітей. На думку А. Заплатинської, це вимагає дотримуватись у психокорекційній роботі таких принципів: індивідуальний підхід, системність та послідовність психокорекційних інтервенцій, міждисциплінарний підхід.

1. Реалізація індивідуального підходу. Кожне заняття розробляється для конкретного «клієнта», з урахуванням специфіки його особливостей розвитку та емоційного дитини. Психолог орієнтується на рекомендації міждисциплінарної команди, слідкує за динамікою розвитку навичок і регулює рівень, складність та інтенсивність сенсорного впливу.

2. Послідовність етапів. На початку кожного заняття встановлюється емоційний контакт з дитиною, далі психолог може ознайомити з обладнанням (особливо, якщо воно використовується вперше). Поступово визначаються інтенсивність та тривалість впливу, після чого розпочинається основна корекційно-реабілітаційна робота.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. Міждисциплінарний підхід. Психолог розробляє структуру занять, спираючись на рекомендації та показання всіх залучених спеціалістів, які працюють з дитиною [10].

В цій роботі ми хотіли б висвітлити роль і місце терапії за допомогою тварин – тваринної терапії або анімалотерапії (Animal Assisted Therapy, AAT), а саме каністерапії, у сприянні сенсорної інтеграції для дітей з розладами аутистичного спектру.

Анімалотерапія, навчання та активності за допомогою тварин є варіантом інтервенцій за участю тварин у різноманітних корисних для людини формах (рис.1) .

Рис. 1 Види інтервенцій за участі тварин [11].

Активна або пасивна взаємодія з тваринами може мати велику психосоціальну та фізичну користь для всіх людей, але особливо для груп населення з особливими потребами.

На сьогоднішній день анімалотерапія вважається альтернативним і новаторським терапевтичним підходом. Серед вітчизняних наукових публікацій тема є недостатньо висвітленою, а емпіричні дослідження майже відсутні.

ААТ відноситься до психотерапії, яка включає тварин як частину офіційного терапевтичного процесу. У терапії тварина виступає в ролі ко-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

терапевта, щоб сприяти якості та міцності співпраці між клієнтом і терапевтом. Як тільки клієнт встановлює зв'язок із твариною, клієнт довіряє своєму терапевту як авторитетній фігурі. Довіра та відчуття безпеки дозволяють клієнту швидше відкриватися та отримати більшу користь від терапії. ААТ — це не одноразовий захід, а структурований, цілеспрямований тип психотерапії, яка зазвичай триває певний період.

На основі роботи з публікаціями [12, 13, 14, 15] можна говорити про наступне. Дослідження показують, що ААТ може мати величезні переваги для фізичного та психічного здоров'я, його лікування та відновлення. Було доведено, що ААТ може покращити дрібну моторику та зміцнити стабільність і координацію тіла людини. Проведення часу з тваринами сприяє покращенню емоційного стану людини та її благополуччю. Терапія за участю собак також може значно сприяти позитивній соціальній поведінці, такій як співпраця та волонтерство.

У дослідженнях було виявлено, що психічно хворі люди більш схильні до спілкування з твариною, ніж з іншою людиною. ААТ стає все більше популярною, коли мова йде про реабілітацію дітей з РАС. Часто замкнуті, діти з аутизмом іноді взаємодіють краще з тваринами, ніж з людьми. Терапевти вміють краще встановлювати терапевтичні зв'язки з ними, коли поруч є тварини. Також було виявлено, що тварини мають заспокійливу дію [12]. Емпіричні дані підтверджують, що тварини надають заспокійливий вплив на дітей, коли останні тримають або гладять тварину. Таким чином, присутність терапевтичних тварин може бути способом утримувати увагу дитини для ефективності втручання. Взаємодія з собакою-терапевтом призводить до покращення навичок спілкування та просоціальній поведінці [13].

Собаки є найбільш часто використовуваними тваринами в терапевтичних умовах через їх соціальну та доброзичливу натуру. Дослідження показують, що дітям з РАС може бути корисним час, проведений з навченим терапевтичним собакою [15]. Терапевти можуть використовувати терапевтичних собак як емоційний міст для контакту з клієнтом. Гра з собакою може допомогти дитині з РАС заспокоїтися. У дослідженні Мартіна та Фарнума діти з РАС гралися з м'ячем, м'якою іграшкою або із собакою під наглядом терапевта. Після того, як діти грали з терапевтичними собаками, можна відмітити переваги. У них покращувалася взаємодія з оточуючими, вони проявляли більше уваги, могли бути більш зосередженими у спілкуванні. Їм було легше бути більше активними та розуміючими у розмовах з терапевтом. Побудова контакти, довірчих та значимих стосунків з терапевтичними собаками може потім перенестися на інші кола стосунків поза заняттями каністерапією [14].

Цікаве дослідження представлено групою хорватських науковців Davor Duić та колег. У статті вони звітували про результати 2х річної інтегративної програми, що поєднувала терапію сенсорної інтеграції Дж. Айрес та заняття з

собакою-терапевтом (AAT). У дослідженні прийняли участь 30 дітей з сенсорними дисфункціями. Порівняння результатів дітей до та після участі в програмі показало значиме покращення за такими показниками: сенсорне функціонування, навчання та застосування знань, мобільність, спілкування, міжособистісна взаємодія та стосунки [16].

Заняття з каністерапії підпорядковується загальними правилам психокорекційних занять і містить вступну, основну та заключну частину. Вступна частина передбачає налагодження контакту терапевта, собаки та дитини у комфортному ритмі. Це привітання-знайомство, відповіді на запитання, якщо виникають.

Основна частина може бути більш активною. Наприклад, тут можна пропонувати рухові фізичні вправи за участі дитини і собаки.

Заключна частина. Тут відбувається перехід до релаксації, стишування взаємодії. Важливо, щоб наповнення кожної частини заняття підпорядковувалося спільній темі та корекційній меті. Необхідною умовою є також гармонійне застосування усіх технік, що сприяють сенсорній інтеграції

Наведемо приклади вправ з собакою, які спрямовані на стимуляцію різних сенсорних систем у дитини.

Тактильні вправи з собакою. Погладжування та торкання собаки. Діти гладять собаку, використовуючи різні рівні тиску — від легких дотиків до більш сильного натискання. Це стимулює тактильну систему, допомагає дітям краще сприймати різні тактильні відчуття, а також регулювати рівень тиску, який вони застосовують. Розчісування. Діти розчісують собаку гребінцем або щіткою, що розвиває тактильну чутливість і моторику рук.

Вправи з відчуттям температури. Собака може допомагати дітям розвивати сприйняття температури, коли вони кладуть руки на різні частини тіла собаки (тримання лапи, торкання живота). Це дозволяє дитині відчути різницю між більш теплою та холоднішою поверхнею.

Вправи на розвиток пропріоцепції. Обійми собаки. Дитина обіймає собаку або спирається на неї, що стимулює пропріоцептивну систему (відчуття тиску на суглоби та м'язи). Це допомагає дітям краще усвідомлювати своє тіло в просторі, а також заспокоює, оскільки обійми можуть мати заспокійливий ефект.

Перетягування каната з собакою. Діти грають з собакою в перетягування каната або м'якої іграшки. Це допомагає розвивати силу м’язів і координацію рук, водночас стимулюючи пропріоцептивні відчуття через контрольовану напругу і рухи.

Проходження через тунель разом із собакою. Дитина та собака повзають або рухаються через невеликий тунель або перешкодну смугу. Це допомагає дітям відчути своє тіло у просторі та покращує координацію великих рухів.

Вестибулярні вправи. Катання на спині собаки. Якщо собака великої породи і спеціально навчена, дитина може короткий час сидіти на її спині або

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

триматися за неї під час ходьби, що стимулює вестибулярну систему. Це допомагає покращити рівновагу та координацію.

Гра «навздогін» Дитина та собака грають, коли дитина бігає за собакою або собака обережно бігає за дитиною. Це сприяє розвитку орієнтації в просторі, зміцнює м'язи та покращує координацію рухів.

Баланс на колоді або дошці. Дитина може балансувати на колоді або балансувальній дошці, тримаючись за собаку. Це забезпечує додаткову підтримку для розвитку рівноваги і вестибулярної системи.

Ігри на розвиток соціальних і комунікативних навичок. Командні ігри з собакою. Навчання дитини навичкам віддавання команд собаці, наприклад, "сидіти", "лежати", або "принести м'яч". Це не тільки розвиває вербальні навички, але й допомагає у створенні соціального зв'язку між дитиною та собакою, поліпшує здатність до комунікації.

Годування собаки. Дитина може годувати собаку з рук або з миски, вчиться контролювати свої рухи, бути обережною і уважною. Це допомагає розвивати координацію рук і очей, а також взаємодію в рамках чітких правил і рутини.

Вправи на релаксацію та зниження тривожності. Лежання поруч із собакою. Після активних вправ дитина може лежати поруч із собакою, обіймати її або просто відчувати її присутність. Ця вправа має заспокійливий ефект, знижує рівень тривожності та стимулює тактильні відчуття через контакт із собакою.

Каністерапія у поєднанні з сенсорною інтеграцією дає дітям можливість розвивати не тільки сенсорні навички, але й отримувати емоційну підтримку, що робить процес терапії більш ефективним та приємним.

У своїй практичній роботі з дітьми з особливими потребами, при участі собак великої породи – голден ретрівер та малої породи – чіхуахуа ми застосовували такі вправи.

1. Вправи на розвиток великої моторики (ходіння, повзання, стрибки). Хід вправи: велика собака знаходиться на відстані від дитини. Дитині пропонується наближатися до неї різними способами. Собака сидить рівно і очікує хлопчика. Це слугує стимулом тримати рівновагу та робити кроки для наближення до неї. Додатковим завданням є моторне планування та виконання складних завдань, як то слідкування за рухами собаки, прогнозування її поведінки та утримання її уваги.

2. Вправа на мілку моторику у поєднанні із складними завдання з плануванням. Хід вправи: для утримання уваги собаки, дитина має спланувати і виконати ряд дій з упаковкою зі смаколиками. Порядок дій: відкрити упаковку, дістати смаколики, використати спеціальну кишеньку або миску, оперувати одним смаколиком для управління собакою. При цьому смаколики необхідно підбирати до розміру розміру собаки: великій - великі, малій - малі).

3. Комплексна вправа на стимуляцію тактильної системи, розвиток мілкої моторики, також це вправа з перетином середньої лінії тіла сприяє

закріпленню побутових навичок гігієни на прикладі собаки: розчісування собаки гребінцем, з попереднім вибором гребінця по жорсткості та розміру.

4. Вправи на зорово-моторну координацію з партнером-собакою. Гра з м'ячиками різного розміру та корзинкою-мішенню (собака може класти м'яч прямо в корзинку, або приносити м'ячик, який упустила дитина).

На завершення сесії завжди пропонується вправа на заспокоєння (пропріоцептивний і тактильний вплив): тримання малої собаки на колінах дитини. При цьому діти отримують не лише сенсорні відчуття (теплоти, м'якості, дотику) але і мають досвід комфортної взаємодії, спілкування.

Однією з переваг описаних вище вправ є комплексний вплив кожної вправи з собакою на сенсорні системи дитини. Іншими словами – виконуючи певну вправу, дитина одночасно розвиває і велику і мілку моторику, отримує пропріоцептивні та вестибулярні відчуття, тощо.

Тією перевагою, на якій хотілося б наголосити і яку ми спостерігали на заняттях з дітьми, є висока вмотивованість дитини до активної участі у заняттях. Дитина хоче взаємодіяти з собаками, хоче повторювати рухи за ними, торкатися їх, розчісувати і годувати з рук. В цьому проявляється вплив занять за участі тварин як на сенсорну інтеграцію так і адаптації дитини, її соціальну поведінку. Ми переконалися у важливості розвитку інтегративного підходу, що поєднує терапію сенсорної інтеграції та каністерапію. Звичайно, каністерапія має свої обмеження і подальші дослідження цього методу є надзвичайно перспективними.

Висновки. Комплексний підхід, що поєднує терапію сенсорної інтеграції та каністерапію для психокорекції дітей з розладами є доволі новим напрямком у дослідженнях і практиці українських вчених і має широкі перспективи для розвитку у майбутньому. Під час занять з терапевтичним собакою, у ході виконання вправ, дитина відпрацьовує навички соціальної взаємодії, узгодження своїх дій з партнером по спілкуванню, отримує досвід прийняття, що позитивно впливає на її адаптивні можливості.

Література:

1. Мартинова Л. Зростання поширеності розладів аутистичного спектра. *НейроNews: психоневрологія та нейропсихіатрія* № 3(139), 2023 Режим доступу: https://neuronews.com.ua/ru/archive/2023/3%28139%29/pages-5-6/zrostannya-poshirenosti-rozladiv-autistichnogo-spektra#gsc.tab=0

2. Ayres, A. Jean, and Jeff Robbins. Sensory integration and the child: Understanding hidden sensory challenges. Los Angeles: Western Psychological Services. 2005

3. Anita C. Bundy, Shelly J. Lane Sensory Integration: Theory and Practice F. A. Davis Company, 2019. 656 p.

4. Watling R. L., Dietz J. Immediate Effect of Ayres's Sensory Integration–Based Occupational Therapy Intervention on Children With Autism Spectrum Disorders. *The American Journal of Occupational Therapy*. 2007. Vol. 61 (5). Pp. 574–583.

5. Randell E, Wright M, Milosevic S, Gillespie D, Brookes-Howell L, Busse-Morris M, Hastings R, Maboshe W, Williams-Thomas R, Mills L, Romeo R. Sensory integration therapy for children with autism and sensory processing difficulties: the SenITA RCT. Health Technology Assessment. 2022 Jun 15;26(29).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

6. Вакуленко Ю. В. Емпіричне дослідження дисфункції сенсорної інтеграції у дітей з розладами аутистичного спектра. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020, 1 (51), 42-51.

7. Варивода, К. Сенсорна інтеграція як ключовий компонент нейропсихологічної корекції дітей з розладами спектра аутизму. *Перспективи та інновації науки*, 2023, 12 (30).

8. Скрипник Т.В. Діти з аутизмом в інклюзії: сценарії успіху: монографія. Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. 208 с.

9. Brazdeikienė, Liana and Natalia Zukhbaya. The efficiency of Animal-assisted therapy for children with autism spectrum disorders. *Tiltai* (2024): 56–74. DOI: https://dx.doi.org/10.15181/tbb.v92i1.2624

10. Заплатинська А. Б. Технологія сенсорної інтеграції у корекційному вихованні дошкільників із дитячим церебральним паралічем : автореферат дис. канд. пед. наук: 13.00.03 / А. Б. Заплатинська; наук. кер. А. Г. Шевцов; М-во освіти і науки України ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. - Київ, 2016. – 18 с

11. Etheridge H. A Beginner's Guide to Animal-Assisted Intervention Terminology URL: https://petpartners.org/a-beginners-guide-to-animal-assisted-intervention-terminology/

12. Ang, C., & MacDougall, F.A. (2022). An Evaluation of Animal-Assisted Therapy for Autism Spectrum Disorders: Therapist and Parent Perspectives. *Psychological Studies, 67*, 72 - 81.

13. Fine, Aubrey H., ed. *Handbook on animal-assisted therapy: Foundations and guidelines for animal-assisted interventions*. Academic press, 2019.

14. Martin, F., & Farnum, J. Animal-assisted therapy for children with pervasive developmental disorders. Western Journal of Nursing Research, 2002. 24(6), 657–670. https://doi.org/10.1177/019394502320555403

15. Turner, J. (2011). Animal assisted therapy and autism intervention: a synthesis of the literature. Research Papers. Paper 119. http://opensiuc.lib.siu.edu/gs_rp/119

16. Duić, D., Bartolac, A., & Baždarić, K. (2023). Ispitivanje povezanosti terapije Ayres senzoričke integracije (ASI®) uz terapijskog psa (AAT) i stupnja potrebne podrške djetetu prema Međunarodnoj klasifikaciji funkcioniranja, onesposobljenosti i zdravlja (MKF). *Journal of Applied Health Sciences= Časopis za primijenjene zdravstvene znanosti*, *9*(2), 195-211.

References

1. Martynova L. Zrostannia poshyrenosti rozladiv autystychnoho spektra [Increasing prevalence of autism spectrum disorders]. *NeiroNews: psykhonevrolohiia ta neiropsykhiatriia – NeuroNews Psychoneurology and neuropsychiatry*, № 3(139), 2023. Retrieved from https://neuronews.com.ua/ru/archive/2023/3%28139%29/pages-5-6/zrostannya-poshirenosti-rozladiv-autistichnogo-spektra#gsc.tab=0 [in Ukrainian].

2. Ayres, A. Jean, and Jeff Robbins. Sensory integration and the child: Understanding hidden sensory challenges. Los Angeles: Western Psychological Services. 2005

3. Anita C. Bundy, Shelly J. Lane Sensory Integration: Theory and Practice F. A. Davis Company, 2019. 656 p.

4. Watling R. L., Dietz J. Immediate Effect of Ayres's Sensory Integration–Based Occupational Therapy Intervention on Children With Autism Spectrum Disorders. *The American Journal of Occupational Therapy*. 2007. Vol. 61 (5). Pp. 574–583.

5. Randell E, Wright M, Milosevic S, Gillespie D, Brookes-Howell L, Busse-Morris M, Hastings R, Maboshe W, Williams-Thomas R, Mills L, Romeo R. Sensory integration therapy for children with autism and sensory processing difficulties: the SenITA RCT. Health Technology Assessment. 2022 Jun 15;26(29).

6. Vakulenko Yu. V. Empirychne doslidzhennia dysfunktsii sensornoi intehratsii u ditei z rozladamy autystychnoho spektra [An empirical study of sensory integration dysfunction in children with autism spectrum disorders]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii – Theoretical and applied problems of psychology*, 2020, 1 (51), 42-51 [in Ukrainian].

7. Varyvoda, K. Sensorna intehratsiia yak kliuchovyi komponent neiropsykholohichnoi korektsii ditei z rozladamy spektra autyzmu [Sensory integration as a key component of neuropsychological correction of children with autism spectrum disorders]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations of science*, 2023, 12 (30) [in Ukrainian].

8. Skrypnyk T.V. Dity z autyzmom v inkliuzii: stsenarii uspikhu: monohrafiia [Children with Autism in Inclusion: Success Scenarios: A Monograph]. Kyiv: un-t im. B. Hrinchenka 2019, 208 [in Ukrainian].

9. Brazdeikienė, Liana and Natalia Zukhbaya. The efficiency of Animal-assisted therapy for children with autism spectrum disorders. *Tiltai* (2024): 56–74. DOI: https://dx.doi.org/10.15181/tbb.v92i1.2624

10. Zaplatynska A. B. Tekhnolohiia sensornoi intehratsii u korektsiinomu vykhovanni doshkilnykiv iz dytiachym tserebralnym paralichem [Sensory integration technology in correctional education of preschoolers with cerebral palsy]: avtoreferat dys. kand. ped. nauk: 13.00.03 / A. B. Zaplatynska; nauk. ker. A. H. Shevtsov; M-vo osvity i nauky Ukrainy; Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. - Kyiv, 2016. – 18 s [in Ukrainian].

11. Etheridge H. A Beginner's Guide to Animal-Assisted Intervention Terminology URL: https://petpartners.org/a-beginners-guide-to-animal-assisted-intervention-terminology/

12. Ang, C., & MacDougall, F.A. (2022). An Evaluation of Animal-Assisted Therapy for Autism Spectrum Disorders: Therapist and Parent Perspectives. *Psychological Studies*, *67*, 72 - 81.

13. Fine, Aubrey H., ed. *Handbook on animal-assisted therapy: Foundations and guidelines for animal-assisted interventions*. Academic press, 2019.

14. Martin, F., & Farnum, J. Animal-assisted therapy for children with pervasive developmental disorders. Western Journal of Nursing Research, 2002. 24(6), 657–670. https://doi.org/10.1177/019394502320555403

15. Turner, J. (2011). Animal assisted therapy and autism intervention: a synthesis of the literature. Research Papers. Paper 119. http://opensiuc.lib.siu.edu/gs_rp/119

16. Duić, D., Bartolac, A., & Baždarić, K. (2023). Ispitivanje povezanosti terapije Ayres senzoričke integracije (ASI®) uz terapijskog psa (AAT) i stupnja potrebne podrške djetetu prema Međunarodnoj klasifikaciji funkcioniranja, onesposobljenosti i zdravlja (MKF). *Journal of Applied Health Sciences= Časopis za primijenjene zdravstvene znanosti*, *9*(2), 195-211.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1568-1579

Лозовий Іван Вікторович доктор філософії, науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики науково-дослідного центру гуманітарних наук ЗСУ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-9843-4074

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРА

Анотація. У статті показано, що в умовах військово-політичних конфліктів та трансформації соціальних відносин особливої актуальності набуває проблема вдосконалення підготовки майбутніх офіцерів ЗСУ. Народ України, її збройні сили нині ведуть важку та кровопролитну боротьбу з російськими загарбниками, що позначається на особливо гострій потребі нашої країни у підготовці вмотивованих на службу, емоційно стійких, відповідальних, самостійно мислячих, професійно підготовлених і готових до захисту територіальної цілісності та незалежності нашої Батьківщини офіцерів.

Метою статті є визначення психологічних умов оптимізації та розвитку мотивації професійної діяльності офіцера.

Основними завданнями розвивальної програми виступили: 1) формування резильєнтності через оволодіння навичками і вміннями психічної саморегуляції, конструктивними копінг-стратегіями; 2) розвиток осмисленості професійної діяльності; 3) оволодіння навичками тайм-менеджменту; 4) розвиток сумлінності, емоційної стійкості, життєстійкості, відкритості новому досвіду, а також подоланню консервативності, стимулюванню креативності, пластичності; 5) розвиток внутрішньої мотивації праці; 6) розвиток самоконтролю та подолання імпульсивності; 7) розвиток психологічного капіталу офіцера з акцентом на формування якостей оптимізму та самоефективності.

У тренінгу було застосовано: 1) психогімнастичні вправи (психогімнастика), 2) ігрові та імітаційні методи (рольові та ділові ігри, методи інцидентів, кейсів (casemethod), психодрама, соціодрама, аналіз конкретних випадків); 3) групова дискусія та методи подання інформації (дискусії, лекції, систематизовані огляди, програмовані інструкції, груповий аналіз оцінок і самооцінок, техніки модерації), 4) психодіагностичні методи та методи розвитку навичок саморегуляції та майндфулнес (візуалізація, кероване (провідникова) уява, імплозія (конфронтація в уяві), мозковий штурм, проективне малювання); 5) методи створення реального середовища (виконання учасниками тренінгу реальних завдань в групі, або на робочому місці, ротація і стажування).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: особистість, мотивація професійної діяльності військового, саморегуляція, стрес, психоемоційні стани, афект, пресинги професійної діяльності, самоефективність, психологічний капітал, життєстійкість, самоконтроль, тайм-менеджмент, тренінг, офіцери, курсанти, військові ЗВО.

Lozovyi Ivan Viktorovych Doctor of Philosophy, Researcher at the Research Department of Humanitarian Policy Problems of the Humanities Research Center of the Armed Forces of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-9843-4074

PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF THE OFFICER'S PROFESSIONAL ACTIVITY

Abstract. The article shows that in the context of military-political conflicts and the transformation of social relations, the problem of improving the training of future officers of the Armed Forces is of particular relevance. The people of Ukraine, its armed forces are now conducting a severe and bloody struggle against Russian invaders, which affects our country's particularly acute need for the preparation of motivated, emotionally stable, responsible, self -thinking, professionally prepared and ready to protect the territorial integrity and independence officers.

The purpose of the article is to determine the psychological conditions of optimization and development of the officer's professional activity.

The main tasks of the development program were: 1) formation of resilience through mastering the skills and skills of mental self-regulation, constructive coping strategies; 2) development of meaningfulness of professional activity; 3) mastering time management skills; 4) development of honesty, emotional stability, vitality, openness of new experience, as well as overcoming conservatism, stimulation of creativity, plasticity; 5) development of internal motivation of work; 6) development of self -control and overcoming impulsiveness; 7) development of the psychological capital of the officer with an emphasis on the formation of qualities of optimism and self-efficacy.

The training used: 1) psycho -gymnastic exercises (psycho -gymnastics), 2) game and imitation methods (role and business games, methods of incidents, cases (case-method), psychodrama, socioodrama, analysis of specific cases); 3) Group discussion and methods of presentation of information (discussions, lectures, systematic reviews, programmed instructions, group analysis of assessments and self -esteem, moderation techniques), 4) Psychodiagnostic methods and methods of development of self -regulation skills and Mindfulness (visualization, controlled (conductive). (confrontation in imagination), brainstorming, projective drawing); 5) methods of creating a real environment (implementation by participants of training of real tasks in the group, or in the workplace, rotation and internship).

Keywords: personality, motivation of professional activity of the military, self-regulation, stress, psycho-emotional states, affect, stressors of professional

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

activity, self-efficiency, psychological capital, hardiness, self-control, time management, training, officers, cadets, military.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах військово-політичних конфліктів та трансформації соціальних відносин особливої актуальності набуває проблема вдосконалення підготовки майбутніх офіцерів ЗСУ. Народ України, її збройні сили нині ведуть важку та кровопролитну боротьбу з російськими загарбниками, що позначається на особливо гострій потребі нашої країни у підготовці вмотивованих на службу, емоційно стійких, відповідальних, самостійно мислячих, професійно підготовлених і готових до захисту територіальної цілісності та незалежності нашої Батьківщини офіцерів.

Освітній простір сучасного військового ЗВО характеризується цілісною системою можливостей розвитку курсанта і одночасно з цим – вимог до його особистості, саморегуляції та мотивації. Ця система можливостей та вимог відображається у свідомості курсанта і регулює його навчально-професійну діяльність. Формуються і засвоюються базові психологічні регулятори майбутньої професійної діяльності, які на подальших етапах професіоналізації будуть адаптовані до конкретних умов військової служби. Серед таких регуляторів провідну роль відіграє мотивація оволодіння професією військового.

Раніше нами було показано [1-**Error! Reference source not found.**] позитивну роль старанності, акаде-мічної саморегуляції, а також «наскрізних» (трансситуативних) мотиваційних станів у вмотивованості до оволодіння професією та актуалізації мотивів професійного навчання. Крім того, було визначено п’ять типологічних профілів мотивації оволодіння професією військового у курсантів: «Моне-тарна мотивація оволодіння професією військового», «Патріотично-громадянська мотивація оволодіння професією військового», «Внутрішня мотивація оволодіння професією військового», «Особиста позитивна мотива-ція оволодіння професією військового» та «Особиста негативна мотивація оволодіння професією військового». Було показано, що «Внутрішня мотивація оволодіння професією військового» передбачає вищі показники усіх регуляторів навчально-професійної діяльності, серед яких провідну роль відіграють внутрішня (інтерес до навчання) та інтроєктована (почуття сорому через можливу невдачу у навчанні). У курсантів із «Монетарною мотивацією оволодіння професією військового» виявлено найнижчі показники саморегуляції навчально-професійної діяльності та позитивного афекту на заняттях. «Патріотично-громадянська мотивація оволодіння професією військового» передбачає помірно-низький рівень саморегуляції навчально-професійної діяльності, помірні показники позитивного та негативного афекту на заняттях. У курсантів із «Особистою позитивною або негативною мотивацією оволодіння професією військового» показники саморегуляції навчально-професійної

діяльності, показники афекту є помірними та не відрізняються статистично [5]. Урахування цих даних було важливим у процесі створення програми психологічного супроводу розвитку мотивації професійної діяльності офіцерів, представленої у тому числі тренінгом, зміст якого викладено у даній статті.

Мета статті - визначити психологічні умови оптимізації та розвитку мотивації професійної діяльності офіцера.

Методи та вибірка досліджуваних. Дослідницьку вибірку склали 67 офіцерів ЗСУ (10 жінок та 57 чоловіків).

Виклад основного матеріалу. У межах представленої розвивальної програми було використано низку прийомів, технік та методик саморегуляції та майндфулнес з метою нормалізації емоційного стану (зменшення міри психічної напруги, зняття симптомів стресу, вигорання і т. ін.) в учасників через стани заспокоєності, розслабленості, релаксації; активації протікання відновних процесів, що ведуть до мобілізації ресурсів і створюють тим самим передумови для високої розумової і фізичної працездатності курсантів та офіцерів; напрацювання навичок самостійного входження (при необхідності) учасників в стан «релаксації» та навичок регуляції психічними станами.

Антистрес-тренінгові вправи та техніки, що увійшли до змісту програми, були розроблені на теоретичних засадах та на основі практичних рекомендації Д. Бернса, О. Валуйко, О. Гошкодері, Л. Готтліб, М. Ковалів, М. Корольчука, Е. Морін, Л. Наугольника, В. Розова, О. Шевченко, Дж. Шеннон.

У межах оволодіння прийомами сморегуляції офіцери навчалися техніці м'язової релаксації («Прогресуюча м'язова релаксація» Едмунда Джекобсона), дихальним технікам, аутогенному тренуванню, методу біологічного зворотнього зв'язку [4].

Окремим напрямом розвивальних впливів було формування у офіцерів конструктивних копінг-стратегій, методологічній принципи та методи якого були запропоновані А. Колчигіною та дозволили вирішити такі завдання: 1) створення розвитку прийомів подолання виникаючих перешкод в умовах професійної діяльності; 2) формування усвідомлення робочої ситуації (заняття) як певної події; 3) підвищення навичок і вмінь ефективної комунікації; 4) розвинення можливості довільної регуляції своїх дій під час оцінювання знань.

Важливим напрямом розвитку мотивації професійної діяльності було формування здатності до планування діяльності та цілепокладання, що уможливлюються через осолодіння засобами тайм-менеджменту. Від того, які професійні цілі ставить офіцер, залежить зміст робочого процесу, вибір засобів діяльності, як наслідок – готовність до професійної діяльності військового. На основі актуальної установки професійної діяльності визначаються її кінцева і проміжні цілі. Частіше цілепокладання у професійній діяльності виступає як прийняття офіцером поставленої мети ззовні, воно є процесом усвідомлення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

предметного змісту поставленої мети, його співвідношення з актуальними мотивами, самостійного довизначення завдань. Під дією психологічних впливів курсант усвідомлює свої потреби, актуалізує їх шляхом вибору домінуючого в цей момент мотиву і приймає рішення, що полягає в постановці мети і прагнення її досягти. Теоретико-методологічні засади частини програми, що присвячена оволодінню офіцерами засобами та прийомами тайм-менеджменту, були взяті у дослідженнях О. Беркмена, К. Бейлі, Дж. Бурка, Дж. Зерацкі, Г. Келлера, Дж. Кнаппа, С. Котлера, Г. Маккеона, Д. Роса, Дж. Сазерленда, Б. Трейсі та Е. Юена.

Розвиток емоційної стійкості є важливою умовою для оптимізації мотивації професійної діяльності офіцерів і можливий у межах розвитку психологічного капіталу та сприяння оволодінню навичками психологічної саморегуляції професійної діяльності, яка розуміється як самовплив для забезпечення цілеспрямованої регуляції своєї професійної діяльності, включених до неї процесів, дій, операцій, емоцій, станів і спонукань [1]. Для цього автори пропонують спеціально організовану психічну активність, важливим аспектом якої визначається оптимізм стратегічного і операційно-тактичного рівнів. Саморегуляція професійної діяльності офіцерів може бути удосконаленою, якщо розвиток спеціальної психічної активності (емоційно-вольової, когнітивної, мотиваційної і поведінкової) поєднується з формуванням оптимістичних диспозицій особистості і оптимістичного атрибутивного стилю суб'єкта діяльності.

Доцільним до системи психологічного супроводу професійної діяльності офіцерів включити напрям з розвитку самоефективності. На користь цієї думки свідчать дослідження самоефективності, що виявили суттєві взаємозв'язки між самоефективністю і мотивацією успіху у діяльності, а також психологічним благополуччям, постановкою мети, вибором рівня складності завдання, наполегливістю у досягненні цілей, що збігається з метою професійної діяльності та може позитивно позначатись на професійному благополуччі офіцерів. Підвищуючи рівень самоефективності суб’єкта діяльності, можна активувати їх внутрішні ресурси у навчанні та праці, моделювати прийнятні форми поведінки і оптимізувати їх ставлення до діяльності, що забезпечується через: актуалізацію і розвиток їх рефлексивних здібностей; поглиблення уявлень суб’єкта про власні професійно-важливі якості і можливості їх розвитку; психолого-педагогічний вплив на професійну Я-концепцію; зміцнення реалістичної професійної самооцінки і позитивного професійного самоставлення; підвищення у них впевненості в собі і своєму професійному потенціалі, актуалізації переживання та усвідомлення власних успіхів в діяльності, досягнення усвідомлення та схвалення своїх здібностей; розвиток рефлексії; досвід, що був набутий за допомогою спостереження за іншими людьми, успішними в подібній діяльності; позитивний психологічний, емоційний стан; навички саморегуляції поведінкових і емоційних проявів;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

формування оптимістичного життєвого (як концептуального) і професійного плану (як стратегічного) [2].

Отже, визначені методологічні засади розвитку мотивації професійної діяльності офіцерів дозволили розробити структуру і зміст розвивальної програми.

Розробка та перевірка ефективності розвивальної програми здійснювалися в кілька етапів.

На першому етапі були розроблені структура і зміст програми. На другому етапі проводилася апробація програми в формувальному експерименті.

Основними цілями розробленої нами розвивальної програми є розвиток мотивації професійної діяльності офіцера ЗСУ.

Основні завдання розвивальної програми:

1) формування резильєнтності через оволодіння навичками і вміннями психічної саморегуляції, конструктивними копінг-стратегіями;

2) розвиток осмисленості професійної діяльності;

3) оволодіння навичками тайм-менеджменту;

4) розвиток сумлінності, емоційної стійкості, життєстійкості, відкритості новому досвіду, а також подоланню консервативності, стимулюванню креативності, пластичності;

5) розвиток внутрішньої мотивації праці;

6) розвиток самоконтролю та подолання імпульсивності;

7) розвиток психологічного капіталу офіцера з акцентом на формування якостей оптимізму та самоефективності.

Обсяг програми – 40 академічних годин.

Тривалість програми 10 тижнів, в середньому заняття проводилися по 4 години на тиждень. Форма проведення − психологічні тренінгові заняття.

Третій – контрольний етап формувального експерименту був здійснений після завершення програми розвивального тренінгу. Мета проведеної контрольної діагностики − перевірити ефективність психологічних впливів шляхом порівняння результатів експериментальної та контрольної груп, а також визначення зрушень показників усередині кожної з цих груп. Перша серія контрольної діагностики, відбувалася безпосередньо після закінчення тренінгу, друга, відстрочена через 2 місяці після закінчення тренінгу.

При організації тренінгових занять ми керувалися наступними принципами:

1. Комплектування групи тренінгу − при наборі учасників тренінгової групи основним критерієм було попереднє віднесення учасників у емпіричному дослідженні із низькими показниками мотивації професійної діяльності офіцера;

2. Фізичної закритості − тренінгова група працювала в одному і тому ж складі від початку і до кінця тренінгу / корекційно-розвивальної програми. Після початку роботи групи нові учасники в неї не включались. Учасники, що пропустили кілька занять включалися в подальшу роботу тільки за згодою

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

інших членів групи, при цьому їм повідомлялося про все, те що сталося в групі під час їх відсутності;

3. Просторово-часової організації − тренінги проводилися в спеціально обладнаному приміщенні на базі Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба та мали визначені програмні обсяги та часові межі. Тривалість одного тренінгу складала 2 академічні години. Було проведено 20 тренінгових занять, в середньому проводилося по 2 тренінгові заняття на тиждень.

Особливе місце в роботі тренінгової групи займало формування норм у взаємовідносинах учасників і ведучого, які фактично віддзеркалюють соціальні норми. Це вироблені, прийняті і визнані в соціальній групі правила, зразки поведінки, стандарти діяльності, покликані забезпечувати впорядкованість, стійкість і стабільність взаємодії людей і груп.

Під час проведення тренінгової програми ми керувалися такими *принципами та правилами групової роботи* [2]:

1) добровільна участь;
2) активність кожного учасника;
3) взаємна підтримка учасників;
4) конфеденційність;
5) рефлексивно-діяльнісне опосередкування;
6) присутність «тут і зараз»;
7) повага до думок та позицій учасників;
8) опора на індивідуальний досвід;
9) Я-висловлювання;
10) дотримання часових меж у проведенні вправ, тренінгу, програми;
11) безпека учасників (не нанесення психологічної, фізичної, емоційної шкоди);
12) дослідницька та творча позиція;
13) суб’єкт-об’єктне спілкування;
14) участь у тілесно-орієнтованих вправах тільки за згодою учасників.

Виходячи з класифікації методів тренінгової роботи нами було застосовано:

1) психогімнастичні вправи (психогімнастика),

2) ігрові та імітаційні методи (рольові та ділові ігри, методи інцидентів, кейсів (casemethod), психодрама, соціодрама, аналіз конкретних випадків);

3) групова дискусія та методи подання інформації (дискусії, лекції, систематизовані огляди, програмовані інструкції, груповий аналіз оцінок і самооцінок, техніки модерації),

4) психодіагностичні методи та методи розвитку навичок саморегуляції та майндфулнес (візуалізація, кероване (провідникова) уява, імплозія (конфронтація в уяві), мозковий штурм, проективне малювання);

5) методи створення реального середовища (виконання учасниками тренінгу реальних завдань в групі, або на робочому місці, ротація і стажування).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Реалізація розвивальної програми передбачала використання таких *методів і форм тренінгової роботи*: рольових та ділових ігор, групових дискусій, диспутів, роботу з проєктивними ситуативними малюнками, релаксаційних та психогімнастичних вправ, вправ на розв'язання життєвих ситуацій, інформаційних повідомлень, роботу в парах / мікрогрупах, мозкового штурму, презентацій, загальних обговорень, психологічного діагностування, індивідуального та групового консультування, роботу з метафоричними асоціативними картками, міні-лекцій.

В організації та проведенні розвивальної програми ми спиралися на найбільш дієві способи підвищення мотивації до участі у тренінгу, а саме:

1) створення умов для спілкування учасників між собою;

2) використання вправ, що дають курсантам можливість дізнатися нову інформацію про себе та інших людей навколо;

3) реалізація індивідуального підходу до кожного з учасників;

4) забезпечення уважного ставлення учасників і тренера один до одного, уважного слухання кожного учасника групи;

5) застосування тілесно-орієнтованих вправ;

6) розподіл учасників групи на мікрогрупи для виконання вправ;

7) використання таких форм організації вправ, як доповіді та виступи;

8) проведення бесіди з групою, в процесі якої учасники діляться своїми думками, почуттями, переживаннями;

9) забезпечення реалізації позитивного зворотного зв'язку учасникам в усній і тілесної формі;

10) використання яскравих фактів і прикладів, а також структурування та візуалізації матеріалу (за допомогою наочних та роздаткових матеріалів) в процесі пояснення інформації [2].

У структурі кожного заняття ми дотримувалися наступних структурних етапів: знайомство − на першому тренінгу (ритуал привітання − на всіх наступних); рефлексія попереднього заняття; встановлення (актуалізація) правил роботи тренінгової групи; повідомлення теми, мети та завдань тренінгу; висловлювання очікувань від участі у тренінгу; проведення основного блоку вправ, спрямованих на досягнення мети та реалізацію завдань тренінгу, проведення завершального (закріплюючого) блоку вправ, їх обговорення; рефлексія тренінгового заняття (розвивальної програми); підсумки, ритуал завершення.

Програма реалізації розробленої нами розвивальної програми включає три етапи − початковий, основний та завершальний.

1. *Початковий етап* був спрямований на формування високої мотивації до участі у розвивальній програмі та складався з 3 тренінгових занять. Початковий етап представлений *мотиваційний блоком*, реалізація якого

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

забезпечувала актуалізацію позитивної мотивації до участі в розвивальній програмі та актуалізацію мотивації самозміни у офіцерів.

З*міст мотиваційного етапу включав три стадії.*

Перша стадія забезпечує формування позитивної мотивації учасників до участі у розвивальній програмі через усвідомлення можливості самозміни, і як результат – зміна психоемоційних станів у професійній діяльності.

Друга стадія забезпечує позитивну мотивацію до участі у розвивальній програмі через знайомство з її метою, змістом, завданнями, термінами проведення, очікуваними результатами.

Третя стадія забезпечує позитивну мотивацію учасників через знайомство з мотивацією ведучого розвивальної програми, що спонукала до її розробки та впровадження. Для узгодження та закріплення правил роботи у групі було використано вправу «Ливапрамен» [цит за 2], для встановлення атмосфери довіри, доброзичливості, що сприяли конструктивній роботі в ході тренінгу застосовано вправи: «Незвичайні питання», «Публічне інтерв'ю», «Мій внесок», «Заковані одним ланцюгом» [4]. Крім того, було використано низку «вправ-льодоколів», що забезпечили встановлення сприятливого психологічного клімату у колективі (тренінговій групі) та зняття комунікативних бар'єрів груповій взаємодії, зокрема: «Трикутник», «Горнятко», «Самурай – принцеса – дракон», «Броунівський рух» [4].

2. *Основний етап* (тривалістю 20 тренінгових занять) включав в себе вправи і техніки спрямовані на розвиток професійної резильєнтності, саморегуляції та самоуправління в умовах стресу, подолання суб'єктивного сприйняття пресингів професійної діяльності, розвиток конструктивних копінгів та прийомів саморегуляції психічних станів; на формування більшої осмисленості професійної діяльності через підвищення значущості професійних знань, подолання відчуженості від професійної діяльності, професійного вигорання, розвиток варіативності смислів професійної діяльності; оволодіння навичками тайм-менеджменту з акцентом на розвитку здатності пов'язувати теперішні цілі та завдання з майбутніми життєвими планами.

Розвиток конструктивних копінг-стратегій здійснювався через впровадження технік, спрямованих на: 1) розвиток копінгу пошуку соціальної підтримки (зокрема, рольова гра «Допоможи мені», дискусії на тему: «Від чого залежить вміння сприймати соціальну підтримку?», «Поводир»); 2) розвиток стратегії вирішення проблем (зокрема, учасникам тренінгу пропонується скласти перелік стресових ситуацій, які були у них, а також їх близьких, батьків, друзів та описати хоча б одну з них, далі здійснити оцінку і вибір поведінкової стратегії; знайомство учасників із покроковою моделлю «Зупинись і подумай» та виконання однойменної вправи) [4]. З метою уточнення низки провідних допінгів було проведено психодіагностику з використанням методики Д. Амірхана «Індикатор стратегій подолання стресу»

та «Копінг-тест» Р. Лазаруса, результати якої обговорювались як в індивідуальній, так і в груповій формі.

Формування навичок тайм-менеджменту відбувалось через ознайомлення із техніками ефективного читання, зокрема:

- OK4R (абревіатура, складена з перших букв слів: Overview (короткий огляд), Key ideas (Ключові ідеї), Read (Читати), Recite (Декламувати, промовити вголос), Reflect (Відобразити) и Review (Повторити)),

- визначення цілей та пріоритетів діяльності (ABC-аналізу, ALPEN, SMART, PURE, «Матриця Ейзенхауера», «Дерево цілей» тощо),

- ефективної організації робочого місця, вправ, спрямованих на корекцію ургентної залежності та прокрастинації, зокрема учасникам групи були запропоновані вправи «Простий метод Лео Бабута», «Внутрішній саботажнік», «Вибір одного завдання», «Цифровий порядок», «Аналіз своїх виправдань», «Плануємо добу», «Плануємо тиждень» [4].

З метою формування емоційної стійкості та навичок саморегуляції станів було впроваджено вправи «Заморожені», «Хода», вправа-візуалізація «Картинка подумки», релаксаційні комплекси «Скафандр», «Хвилі фантазії», «Воскова фігура», «Думай про дихання», «Свічка», «Море», «Трояндовий кущ» [4].

Крім того, на основному етапі програми було застосовано вправи і техніки направлені на формування сумлінності, емоційної стійкості, життєстійкості, відкритості новому досвіду, а також подоланню консервативності, стимулюванню креативності, пластичності; на розвиток професійної мотивації, зокрема внутрішніх форм саморегуляції професійної діяльності, самомотивації, активному цілепокладанню; сприяння самоконтролю та подолання імпульсивності як нестатку мотивації, формування здатності до планування, завзятості та когнітивної стабільності у професійній діяльності; розвиток психологічного капіталу курсанта з акцентом на формування якостей оптимізму та самоефективності.

З метою розвитку навичок саморегуляції та ефективного самоуправління діяльністю нами були використані «голографічні тексти для проблематизації», розроблені П. Лушиним, що є інформативними та корисними для навчання, але і несуть психотерапевтичну функцію, так як дозволяють по-новому осмислити події сучасного життя, усвідомити їх зміст в несподіваному ракурсі, що дозволяє позбутися від безлічі внутрішніх суперечностей [4].

Для формування активного цілепокладання була застосовано вправу «Планування своєї поведінки для досягнення поставленої мети», спрямовану на розвиток здатності до постановки цілей та пошук ефективних способів їх досягнення [4], а також медитавну техніку «Стріла», вправи «Поставновка та сортування цілей», «Чарівна лампа Аладіна», «Фрустрація», «Що я хочу насправді», «Візуалізація досягення мети» [4].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Завдання з формування внутрішньої мотивації та інтринсивної саморегуляції було реалізовано через виконання вправ «Хазяїн бажань», «Вийди з кола», «Схвалення», «Уникнення невдачі», «Створи собі ситуацію успіху», «Ідентифікація з генієм» [4].

У межах теорії самоефективності А. Бандури було використано наступний вид роботи, як презентація, що носила назву «Досвід успіху відомих людей». Зокрема нами був представлений успішний досвід самореалізації відомих та видатних людей, наприклад, Стіва Джобса та Ілона Маска. Після закінчення презентації відбулася групове обговорення «Складові успіху» з визначенням власних стратегій для їх досягнення. Після презентації було проведено мозковий штурм за темою «якості та здібності самоеефктивних людей».

З метою розвитку оптимізму у межах формування психологічного капітаул курсантів було здійснено роботу з моделлю «Неприємність – Переконання – Наслідок» (НПН) за М. Селігманом [4]. У межах цього завдання було виконано такі вправи «Вираження вдячності», «Перетворення оптимізму у звичку», «Відмова від порівняння себе з іншими», «Образна повінь», «Вербальна повінь», «Створення дисонансу» [4].

3. *Рефлексивний блок* включав в себе вправи і техніки направлені на аналіз та усвідомлення результатів розвивальної програми як власних досягнень її учасників, забезпечення активного їх застосування. Етап представлений 2 заняттями.

Відмічаємо, що в процесі тренінгових рефлексій та після проведення - розвивальної програми учасниками були відмічені наступні супутні ефекти: 1) більшість з учасників розвивальної програми повідомляли, що вперше скористалися метакогнітивними та психолого-освітніми техніками, техінками саморегуляції психічного стану та психотехнологіями сприяння креативності методиками, необхідних для успішної професійної діяльності; 2) учасники програми наголошували, що отримали можливість оновити, уточнити і скорегувати уявлення про себе, свої можливості, ресурси та обмеження в процесі професійної діяльності; 3) учасники в процесі реалізації програми відзначили, що ефектом розвиваючих впливів стало формування у них зони найближчого розвитку; 4) учасники тренінгів відзначали, що отримали необхідні інструменти для саморозвитку, саморегуляції, подолання стресу, самозміни особистості, які вони зможуть використовувати в реальних ситуаціях професійній діяльності; 5) учасники розвивальної програми відзначали, що: отримали можливість сформувати уявлення про власні особливості, поведінку колег, ситуативні труднощі, з якими вони стикаються в процесі професійної діяльності, про способи, якими ці складнощі долаються; мали можливості для обміну успішним і неуспішним особистісним досвідом, що був присутній в професійній діяльності.

Висновки. Програма психологічного супроводу розвитку мотивації офіцерів містила три етапи – мотиваційний, основний та рефлексивний, де другий включав в себе вправи і техніки направлені на формування сумлінності, емоційної стійкості, життєстійкості, відкритості новому досвіду, а також подоланню консервативності, стимулюванню креативності, пластичності; на розвиток професійної мотивації офіцера, зокрема внутрішніх форм саморегуляції, самомотивації, активному цілепокладанню; сприяння самоконтролю та подолання імпульсивності як нестатку мотивації, формування здатності до планування, завзятості та когнітивної стабільності у професійній діяльності; розвиток психологічного капіталу офіцера з акцентом на формування якостей оптимізму та самоефективності.

Література:

1. Кузнєцов М.А., Фоменко К.І., Кузнецов О.І. Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності. Харків: ХНПУ, 2015. (укр.) 339 с.
2. Кузнєцов М.А., Фоменко К.І., Жданюк Л.О. Ставлення до навчання студентів з низьким рівнем академічної мотивації : Монографія. Харків: Вид-во «Діса плюс», 2019. 154 с.
3. Лозовий І.В. Особистісні та ситуаційні чинники ставлення курсантів військового зво до навчально-професійної діяльності. Дис. … д.філос. 053 психологія. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2023. 219 с.
4. Лозовий І.В. Мотиваційні чинники ставлення курсантів військового ЗВО до навчально-професійної діяльності: Монографія. Київ, 2024. 103 с.
5. Лозовий І.В., Кузнецов О.І. Мотиваційні чинники саморегуляції навчання курсантів. Перспективи та інновації науки. 4(38). 2024. С. 934-944.

References:

1. Kuznyetsov M.A., Fomenko K.I., Kuznetsov O.I. Psykhichni stany studentiv u protsesi navchal′no-piznaval′noyi diyal′nosti. [Students' mental states in the process of educational and cognitive activity.] Kharkiv: KHNPU, 2015. (ukr.) 339 c.
2. Kuznyetsov M.A., Fomenko K.I., Zhdanyuk L.O. Stavlennya do navchannya studentiv z nyz′kym rivnem akademichnoyi motyvatsiyi: Monohrafiya. [Attitude towards learning students with low academic motivation: monograph.]. Kharkiv: Vyd-vo «Disa plyus», 2019. 154 s.
3. Lozovyy I.V. Osobystisni ta sytuatsiyni chynnyky stavlennya kursantiv viys′kovoho zvo do navchal′no-profesiynoyi diyal′nosti. Dys. … d.filos. 053 psykholohiya. [Personal and situational factors of the attitude of military assets to educational and professional activity.]. Kharkiv: KHNPU imeni H.S. Skovorody. 2023. 219 s.
4. Lozovy I.V. Motyvatsiini chynnyky stavlennia kursantiv viiskovoho ZVO do navchalno-profesiinoi diialnosti: Monohrafiia [Motivational factors of the attitude of military assembly to educational and professional activity: monograph]. Kyiv, 2024. 103 p.
5. Lozovy IV, Kuznetsov O.I Motyvatsiini chynnyky samorehuliatsii navchannia kursantiv. [Motivational factors of self -regulation of cadets training]. Prospects and innovations of science - Perspektyvy ta innovatsii nauky. 4 (38). 2024. P. 934-944.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 378.147:004](075.8)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1580-1591

Любарець Владислава Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, https://orcid.org/ 0000-0001-8238-1289

Кривец Юрій Миколайович докторант, кафедра інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, https://orcid.org/0009-0008-4223-4047

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: РОЛЬ ТЬЮТОРСТВА ТА МЕНТОРСТВА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. Сучасні технології навчання суттєво трансформують освітній процес у закладах вищої освіти, відкриваючи нові можливості для персоналізованого навчання, підвищення мотивації студентів та покращення ефективності викладання. В умовах цифрової епохи особливого значення набувають такі індивідуалізовані форми підтримки студентів, як тьюторство та менторство, які сприяють формуванню професійних компетенцій, розвитку критичного мислення та адаптації студентів до сучасного ринку праці. У статті досліджено сутність тьюторства і менторства, їхні ключові функції та відмінності у навчальному процесі. Розглянуто можливості інтеграції цифрових технологій у наставницьку діяльність, зокрема використання онлайн-платформ, систем управління навчанням (LMS), адаптивних алгоритмів на основі штучного інтелекту, віртуальної (VR) та доповненої (AR) реальності, а також технологій великих даних (Big Data) для аналізу індивідуальних освітніх траєкторій студентів. Особливу увагу приділено питанням використання блокчейн-технологій для збереження даних про академічні досягнення студентів та автоматизації процесу сертифікації. Досліджено досвід провідних університетів світу щодо успішного впровадження цифрових інструментів у тьюторські та менторські програми, зокрема застосування ШІ-менторів, гейміфікації навчального процесу та глобальних онлайн-менторських платформ. Проаналізовано переваги та виклики, пов’язані з впровадженням технологій у наставництво, їхній вплив на якість освіти та рівень взаємодії між студентами та наставниками. Визначено перспективи розвитку тьюторства і менторства у контексті цифрової трансформації освіти, які включають подальшу інтеграцію штучного інтелекту для персоналізації навчання, розширення можливостей дистанційного наставництва, автоматизацію аналізу академічних даних та підвищення ефективності освітніх

стратегій. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення тьюторських і менторських програм у закладах вищої освіти, розробки ефективних цифрових освітніх платформ, а також для створення сучасних підходів до підтримки студентів у процесі їхньої академічної та професійної підготовки.

Ключові слова: цифрові технології, тьюторство, менторство, персоналізоване навчання, штучний інтелект, онлайн-курси, адаптивні системи, доповнена реальність, віртуальна реальність, великі дані, блокчейн, наставництво, гейміфікація, вища освіта.

Liubarets Vladyslava Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8238-1289

Kryvets Yuriy Nikolaevich, Doctoral Student, Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, https://orcid.org/0009-0008-4223-4047

MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: THE ROLE OF TUTORING AND MENTORING IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The learning process in the higher education institutions is subject to modern educational technologies, which offer new elements of personalization of learning, stimulate the students' motivation, as well as enhancing the teaching efficiency. In the digital age, important means of providing support to individuals, such as tutoring and mentoring, have a role in the cultivation of professional competencies, critical thinking, adaptation to the current labor market by students. The aim of this article is to reveal the essence of tutoring and mentoring, to highlight and to compare their main principals of work, as well as to describe a specific peculiarities in the educational process. Developing digital technologies into the mentoring activities, yet also through the online platforms, Learning Management Systems (LMS), adaptive artificial intelligence (AI) algorithms, virtual (VR) and augmented reality (AR), Big Data technologies toward students individual educational trajectory analysis. Attention is paid specifically to how blockchain technologies will be used in recording academic achievement records and automating certification processes. Through the study it analyzes experience of the leading universities all over the world in successful implementation of the digital tools in tutoring and mentoring programs, as well as AI driven mentors, gamification of the learning process, and the global online mentoring platforms. It examines the advantages and disadvantages of integrating technologies into mentorship, the impact of technologies on quality of education and students' interaction with

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

mentors. The article studies the prospects of tutoring and mentoring development in the context of digital education transformation, taking into consideration the development of use of artificial intelligence in personalized learning, widening of remote mentorship possibilities, development of an algorithmic processing of academic data and improvement of education strategy effectiveness. The results of this study can also be applied to improve tutoring and mentoring programs in higher educational institutions, developing modern digital educational platforms, developing modern ways of supporting students in their academic and professional training.

Keywords: digital technologies, tutoring, mentoring, personalized learning, artificial intelligence, online courses, adaptive learning systems, augmented reality, virtual reality, big data, blockchain, gamification, higher education.

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти стикається з викликами, пов'язаними зі зростанням обсягу навчальної інформації, необхідністю розвитку персоналізованого навчання та адаптацією студентів до швидких змін на ринку праці. Традиційні методи викладання не завжди здатні ефективно враховувати індивідуальні особливості студентів, що знижує рівень їхньої мотивації та академічної успішності. У цьому контексті тьюторство і менторство відіграють ключову роль у підтримці студентів, сприяючи формуванню самостійності, критичного мислення та професійних компетенцій. Разом з тим, стрімкий розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості для вдосконалення тьюторської та менторської діяльності. Однак залишається відкритим питання щодо оптимальних підходів до інтеграції цифрових рішень у наставницькі програми, їхньої ефективності та впливу на якість навчального процесу. Це зумовлює необхідність аналізу сучасних технологій навчання та дослідження ролі тьюторства і менторства в умовах цифрової трансформації вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження Сидорука І.І. [1] висвітлює важливість менторства у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників. Автор аналізує ефективність наставництва у вищих навчальних закладах, підкреслюючи, що воно сприяє не лише академічній успішності, а й формуванню критичного мислення, комунікативних навичок та професійної ідентичності студентів. Стаття «Тьюторство як педагогічне явище» [7] розглядає історичні та сучасні аспекти розвитку тьюторства у вищій освіті України. Вона містить аналіз змін у підходах до наставництва у вітчизняних університетах та оцінює ефективність їхньої інтеграції у навчальні програми. Іваницька О.С. [2] досліджує роль тьюторів у підтримці студентів у межах програм академічної мобільності, зокрема Erasmus+. Авторка зазначає, що ефективне наставництво дозволяє студентам швидше адаптуватися до нового навчального середовища, забезпечує підтримку в інтеграції в іноземні освітні системи та сприяє професійному зростанню.

Дисертаційне дослідження Іваницької О.С. [3] присвячене аналізу системи тьюторства у вищих навчальних закладах Німеччини. Авторка зазначає, що європейські університети активно впроваджують цифрові платформи для організації тьюторської підтримки студентів, що сприяє ефективному персоналізованому навчанню. У статті Тодорцевої Ю. [4] розглядається питання застосування тьюторства у навчальних програмах технічних спеціальностей. Авторка підкреслює, що студентам технічних спеціальностей важливо мати наставників, які допомагають адаптуватися до стрімкого розвитку технологій та підтримують їх у процесі засвоєння складних дисциплін. Наукова робота «Тьюторство як універсальна педагогічна технологія» [6] висвітлює теоретичні основи тьюторства, його функції та методи впровадження у сучасному освітньому процесі. У статті наголошується, що тьюторство є важливим інструментом формування індивідуальних освітніх траєкторій студентів.

У роботі Кравченка Т.О. [9] розглядається концепція тьюторського заняття як одного з ключових методів організації навчальної діяльності. Автор наголошує на важливості індивідуального підходу до навчання та використання інтерактивних методів у тьюторських сесіях. Дослідження «Тьюторство і менторство у Львівській політехніці» [5] аналізує досвід впровадження цифрових технологій у наставництво студентів. Зазначається, що використання дистанційних платформ Moodle, Zoom, Microsoft Teams дозволяє забезпечити безперервну комунікацію між тьюторами та студентами, роблячи освітній процес гнучкішим та ефективнішим. Семененко В.О. [8] досліджує проблему адаптації іноземних студентів у технічних університетах України. Автор доводить, що тьюторський супровід значно покращує процес інтеграції студентів у нове академічне середовище, сприяє засвоєнню мовних та культурних особливостей країни навчання.

Аналіз наукових досліджень підтверджує важливість тьюторства та менторства у вищій освіті. Вчені відзначають їхню ефективність у професійній підготовці студентів, адаптації до академічної мобільності та підтримці іноземних студентів. Окремі дослідження наголошують на перспективності цифрових технологій у наставницькій діяльності, що дозволяє підвищити гнучкість та індивідуалізацію освітнього процесу. Подальший розвиток цієї сфери передбачає активну інтеграцію цифрових платформ, штучного інтелекту та адаптивного навчання у практику тьюторської та менторської підтримки студентів.

Мета статті – є аналіз сучасних технологій навчання у закладах вищої освіти та визначення ролі тьюторства і менторства у формуванні персоналізованого освітнього процесу. У дослідженні розглядається вплив цифрових технологій на навчальний процес, визначаються особливості та функціональна роль тьюторства і менторства, а також аналізується їхня інтеграція із сучасними цифровими платформами, штучним інтелектом та онлайн-курсами.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Особлива увага приділяється досвіду провідних університетів щодо впровадження тьюторських та менторських програм із використанням технологій. У підсумку стаття окреслює перспективи розвитку наставницьких підходів у контексті цифрової трансформації освіти, що сприятиме підвищенню ефективності навчального процесу у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Розвиток цифрових технологій суттєво вплинув на систему вищої освіти, змінивши підходи до навчального процесу, взаємодії між студентами і викладачами, а також способи оцінювання знань. Сучасні освітні технології сприяють персоналізації навчання, інтеграції різних форматів подачі матеріалу та підвищенню ефективності самостійної роботи студентів.

1. Онлайн-навчання та дистанційні платформи. Одним із ключових трендів вищої освіти є активне використання дистанційного навчання. Платформи на зразок Moodle, Coursera, edX та локальні українські системи управління навчанням дозволяють студентам отримувати знання без географічних обмежень. Вони забезпечують доступ до інтерактивних курсів, відеолекцій, тестування та форумів для спільного обговорення матеріалу [1, 4].

2. Адаптивне навчання та штучний інтелект. Використання технологій штучного інтелекту (ШІ) сприяє персоналізації навчального процесу. Адаптивні системи, такі як Smart Sparrow або Knewton, аналізують рівень знань студента і пропонують матеріали відповідно до його прогресу. Це особливо корисно для тьюторів та менторів, які можуть отримувати аналітику щодо успішності студентів і коригувати їхню індивідуальну траєкторію навчання [1,2].

3. Доповнена та віртуальна реальність. Технології доповненої (AR) та віртуальної реальності (VR) активно впроваджуються у вищу освіту, особливо у технічних спеціальностях та медицині. Вони дозволяють студентам працювати з інтерактивними 3D-моделями, симулювати лабораторні експерименти або навіть опановувати хірургічні навички в безпечному цифровому середовищі [3, 6].

4. Гейміфікація у навчальному процесі. Гейміфікація – це інтеграція ігрових механік у навчальний процес для підвищення мотивації студентів. Використання рейтингових систем, значків, бонусних балів та квестів дозволяє залучати студентів до активного навчання та розвивати командну взаємодію [4, 8].

5. Хмарні технології та спільна робота. Хмарні сервіси, такі як Google Classroom, Microsoft Teams та Zoom, стали важливими інструментами для організації навчального процесу. Вони забезпечують можливість спільного редагування документів, проведення відеолекцій та інтеграції з іншими освітніми ресурсами [1, 5, 7].

6. Мікронавчання та модульний підхід. Концепція мікронавчання передбачає подачу інформації у вигляді коротких блоків, що дає можливість

студентам засвоювати матеріал невеликими порціями. Такий підхід активно використовується в онлайн-курсах і корпоративному навчанні [6, 9].

Сучасні освітні технології суттєво розширюють можливості закладів вищої освіти, роблячи навчання більш гнучким, доступним та ефективним. Інтеграція цифрових рішень із тьюторськими та менторськими підходами сприяє розвитку персоналізованого навчання та підвищує його якість.

У сучасній системі вищої освіти все більшого значення набувають індивідуалізовані підходи до навчання. Серед таких методів особливе місце займають тьюторство та менторство, які сприяють професійному та особистісному розвитку студентів. Незважаючи на спільну мету – підтримку навчання, ці підходи мають суттєві відмінності у функціях, методах та сферах застосування. Тьюторство передбачає індивідуальну освітню підтримку студента, зосереджену на його навчальному процесі, розвитку критичного мислення та самостійності. Натомість менторство орієнтоване на ширший професійний розвиток, кар'єрні перспективи та особистісне зростання. Порівняльна характеристика тьюторства та менторства представлена у таблиці 1.

Таблиця 1.

Відмінності між тьюторством та менторством

Критерій	Тьюторство	Менторство
Основна мета	Освітня підтримка, розвиток самостійності у навчанні	Професійний та особистісний розвиток студента
Фокус	Конкретний навчальний процес, допомога у засвоєнні матеріалу	Кар'єра, професійне зростання, формування особистісних якостей
Форма взаємодії	Регулярні консультації, індивідуальні навчальні плани	Наставництво, обмін досвідом, стратегічні поради
Тривалість	Може бути короткостроковою (один семестр, курс)	Довгострокова співпраця (до кількох років)
Роль викладача	Допомагає студенту орієнтуватися у навчальному процесі	Направляє студента у професійній сфері, ділиться досвідом
Сфера застосування	Академічні дисципліни, дослідницькі проєкти	Кар'єрний ріст, саморозвиток, лідерські якості

Тьюторство та менторство відіграють важливу роль у формуванні компетентностей студентів, доповнюючи один одного. Тьютори допомагають у навчальному процесі, забезпечуючи підтримку при засвоєнні складних тем і розвитку навичок самостійного навчання. Ментори, у свою чергу, спрямовують студентів у професійній сфері, допомагають адаптуватися до реальних умов ринку праці та мотивують до подальшого розвитку. Оптимальне

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

поєднання цих підходів у закладах вищої освіти сприяє всебічному розвитку майбутніх фахівців.

Розглянемо цифрові технології у тьюторстві та менторстві.

1. Цифрові платформи для управління навчальним процесом. Використання систем управління навчанням (Learning Management Systems – LMS), таких як Moodle, Google Classroom, Blackboard та Microsoft Teams, дозволяє тьюторам і менторам організовувати навчальний процес, відстежувати успішність студентів та налаштовувати персоналізовані навчальні плани.

Ці платформи дають змогу:

- Надавати індивідуальні завдання відповідно до рівня підготовки студента.
- Використовувати інтерактивні матеріали (відео, симуляції, презентації).
- Контролювати прогрес та своєчасно коригувати навчальний процес [1, 4].

2. Використання штучного інтелекту (ШІ) у персоналізованому навчанні. Технології штучного інтелекту допомагають адаптувати навчальні матеріали до рівня знань і стилю навчання кожного студента. Інтелектуальні системи, такі як Coursera AI, Knewton або IBM Watson Education, аналізують поведінку студента та пропонують оптимальні шляхи його розвитку.

ШІ у тьюторстві та менторстві використовується для:

- Автоматизованого аналізу прогресу студентів.
- Надання рекомендацій щодо додаткових матеріалів.
- Формування індивідуальних траєкторій навчання.

3. Онлайн-курси як інструмент тьюторства та менторства. Популяризація масових відкритих онлайн-курсів (Massive Open Online Courses – MOOC) значно розширила можливості самостійного навчання та професійного розвитку. Платформи, такі як Coursera, Udemy, Prometheus, edX, надають доступ до високоякісного контенту та дозволяють менторам рекомендувати студентам курси відповідно до їхніх інтересів і професійних цілей.

Переваги використання онлайн-курсів у менторстві та тьюторстві:

- Гнучкість у навчанні (студенти можуть навчатися у зручний для них час).
- Доступ до курсів від провідних університетів та компаній.
- Можливість отримання сертифікатів для підтвердження навичок [2, 9].

4. Гейміфікація та інтерактивні технології. Гейміфікація, тобто впровадження ігрових елементів у навчальний процес, сприяє підвищенню мотивації студентів. Платформи Kahoot!, Quizizz, Duolingo for Schools використовуються тьюторами та менторами для створення інтерактивних завдань, тестів та командних проєктів.

Застосування ігрових технологій у тьюторстві та менторстві:

- Залучення студентів до активного навчання через конкуренцію та винагороди.
- Покращення запам’ятовування матеріалу за допомогою інтерактивних тестів.
- Створення віртуальних симуляцій для набуття практичного досвіду [3].

5. Віртуальна та доповнена реальність у навчальному процесі. Технології віртуальної (VR) та доповненої реальності (AR) дозволяють створювати інноваційні освітні середовища. Вони використовуються у технічних та медичних спеціальностях, де необхідна практична підготовка.

Приклади використання VR та AR у тьюторстві:

- Віртуальні лабораторії для проведення експериментів.
- AR-додатки для вивчення складних концепцій (анатомія, фізика, інженерія).
- VR-симулятори для підготовки до реальних професійних ситуацій [4].

Інтеграція тьюторства та менторства з сучасними технологіями відкриває нові можливості для персоналізованого навчання. Цифрові платформи, штучний інтелект та онлайн-курси дозволяють ефективно контролювати навчальний процес, адаптувати його до потреб студентів і підвищувати якість освіти. Використання таких технологій не лише покращує комунікацію між студентами та наставниками, а й сприяє формуванню навичок самостійного навчання та критичного мислення, що є важливими у сучасному освітньому середовищі.

Університети по всьому світу активно впроваджують тьюторство та менторство, поєднуючи їх із сучасними технологіями. Це сприяє персоналізованому підходу до навчання, підвищенню академічної успішності студентів та розвитку їхніх професійних навичок. Особливо ефективними є кейси, де застосовуються цифрові платформи, штучний інтелект, онлайн-курси та інтерактивні інструменти. Провідні університети демонструють успішний досвід у створенні інноваційних моделей наставництва, що можуть стати орієнтиром для інших закладів освіти. Успішні кейси інтеграції тьюторства і менторства з технологіями представлені у таблиці 2.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 2.

Досвід провідних університетів у застосуванні тьюторства та менторства

Університет	Технології, що використовуються	Основні досягнення
Оксфордський університет (Велика Британія)	LMS-платформа Canvas, відеозустрічі у Microsoft Teams, адаптивне навчання з ШІ	Індивідуальне тьюторське навчання у поєднанні з онлайн-ресурсами сприяє кращому засвоєнню матеріалу студентами.
Гарвардський університет (США)	Платформа HarvardX (на базі edX), чат-боти для менторської підтримки, VR-симуляції	Використання штучного інтелекту для адаптації менторських рекомендацій і впровадження віртуальних навчальних середовищ.
Токійський університет (Японія)	AI-наставники, гейміфіковані навчальні модулі, спільні хмарні сервіси	Створення персоналізованих програм розвитку студентів із використанням ШІ для аналізу сильних і слабких сторін навчання.
Сінгапурський національний університет (Сінгапур)	Інтерактивні платформи з використанням AR та VR, онлайн-менторські програми	Віртуальні симуляції для професійної підготовки, що доповнюють менторське наставництво.
Львівська політехніка (Україна)	LMS Moodle, платформи для дистанційного навчання, менторські програми в рамках Erasmus+	Поєднання академічного тьюторства з можливостями міжнародних стажувань та онлайн-курсів для професійного розвитку студентів [1].

Досвід провідних університетів свідчить про ефективність поєднання тьюторства та менторства з сучасними технологіями. Інтерактивні платформи, штучний інтелект, доповнена реальність та онлайн-курси допомагають створювати персоналізовані навчальні траєкторії, підвищувати якість освіти та готувати студентів до реальних професійних викликів. Успішні кейси демонструють, що поєднання цифрових технологій із наставництвом сприяє не лише академічному зростанню студентів, а й їхній конкурентоспроможності на ринку праці. Цей досвід може бути корисним для закладів освіти, які прагнуть впроваджувати інноваційні підходи у навчальний процес.

Сучасні освітні тенденції вказують на зростаючу роль персоналізованого навчання, в якому тьюторство та менторство стають важливими елементами підтримки студентів. Інтеграція новітніх технологій, таких як штучний інтелект, великі дані, віртуальна реальність та блокчейн, відкриває нові можливості для розвитку цих освітніх підходів.

У майбутньому цифрові рішення сприятимуть більш ефективному управлінню навчальними процесами, гнучкому підходу до освіти та покращенню взаємодії між студентами та їхніми наставниками.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розглянемо прогнозовані тенденції розвитку

1. Розвиток інтелектуальних наставників на базі штучного інтелекту. Персоналізовані віртуальні наставники на основі ШІ зможуть автоматично аналізувати успішність студентів, пропонувати оптимальні траєкторії навчання та надавати рекомендації в режимі реального часу. Такі системи, як GPT-4, ChatGPT та IBM Watson Education, вже застосовуються у навчальному процесі, і їхній потенціал лише зростатиме.

2. Використання великих даних (Big Data) для аналізу навчального прогресу. Університети зможуть збирати та аналізувати великі обсяги даних про студентів, що дозволить більш точно прогнозувати їхні потреби, адаптувати навчальні програми та визначати ефективність менторської підтримки.

3. Впровадження доповненої (AR) і віртуальної реальності (VR) у тьюторство та менторство:

- VR-технології дозволять студентам відвідувати віртуальні лабораторії, навчатися у симульованих реальних умовах та отримувати досвід через інтерактивні сценарії.
- AR-додатки допоможуть створювати інтерактивні навчальні матеріали, що спрощуватиме пояснення складних тем.

4. Використання блокчейн-технологій для сертифікації знань. Блокчейн дозволить вести надійні записи про академічні досягнення студентів, автоматизувати процес видачі сертифікатів і дипломів, а також спростити систему перевірки компетенцій у професійній сфері.

5. Гейміфікація та інтерактивні платформи нового покоління. Гейміфіковані платформи навчання, такі як Duolingo, Kahoot! та Edmodo, еволюціонують, стаючи ще більш персоналізованими та інтерактивними. Використання ігрових механік підвищить мотивацію студентів і дозволить адаптувати навчальний процес під індивідуальні потреби.

6. Глобалізація менторських програм через онлайн-платформи. Менторство стає доступним на глобальному рівні через цифрові платформи. Студенти зможуть отримувати консультації від експертів зі всього світу, обираючи наставників відповідно до своїх професійних інтересів. Платформи типу LinkedIn Learning, Coursera Mentorship та Udemy Experts відіграватимуть у цьому ключову роль.

Перспективи розвитку менторства та тьюторства у поєднанні з технологіями свідчать про глибоку трансформацію освітнього процесу. Використання штучного інтелекту, аналізу великих даних, VR/AR, блокчейну та гейміфікації сприятиме персоналізованому навчанню та підвищенню його ефективності. Університети, що активно впроваджуватимуть ці технології, зможуть не лише покращити підтримку студентів, а й підготувати їх до вимог сучасного ринку праці. Тьюторство та менторство майбутнього будуть тісно інтегровані з цифровими рішеннями, забезпечуючи студентам максимально комфортні умови для навчання та професійного розвитку.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Висновки. Отже, сучасні технології навчання у закладах вищої освіти значно розширюють можливості тьюторства та менторства, сприяючи персоналізації освітнього процесу та підвищенню його ефективності. Інтеграція цифрових платформ, штучного інтелекту, віртуальної та доповненої реальності дозволяє не лише забезпечити гнучкість навчання, а й покращити взаємодію між студентами та наставниками. Досвід провідних університетів демонструє, що поєднання наставництва з технологіями сприяє кращій адаптації студентів до навчального середовища, розвитку їхніх професійних навичок та підготовці до сучасного ринку праці. Подальший розвиток цих підходів передбачає активне впровадження інноваційних цифрових рішень, що забезпечить високий рівень індивідуалізації та ефективності навчального процесу.

Література:

1. Сидорук І.І. Новітні технології навчання у вищій школі: роль менторства у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників : [збірник статей] / І.І. Сидорук // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. – 2019. – №2 (18). – С. 283–289.

2. Іваницька О.С. Еразмус+ координатор як тьютор та ментор в умовах зростання академічної мобільності у ЗВО України / О.С. Іваницька // ScienceRise: Pedagogical Education. – 2018. – №5 (25). – С. 14–18.

3. Іваницька О.С. Розвиток тьюторства у закладах вищої освіти Німеччини : дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / О.С. Іваницька ; Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2018. – 252 с.

4. Тодорцева Ю. Тьюторинг у закладах вищої освіти / Ю. Тодорцева // Одеська політехніка. – 2024.

5. Тьюторство і менторство у Львівській політехніці // Львівська політехніка. – 2020.

6. Тьюторство як універсальна педагогічна технологія // Український науковий журнал «Освіта і наука». – 2020. – №2. – С. 45–50.

7. Тьюторство як педагогічне явище // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». – 2019. – №1. – С. 56–62.

8. Семененко В.О. Підготовка іноземних студентів та необхідність постійного педагогічного супроводу в технічних закладах вищої освіти / В.О. Семененко // Науковий вісник Національного технічного університету України «КПІ». Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». – 2013. – №2. – С. 112–117.

9. Кравченко Т.О. Тьюторське заняття як форма організації навчальної діяльності студентів / Т.О. Кравченко // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2016. – №2. – С. 6–7.

References:

1. Sydoruk, I. I. (2019). *Novitni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli: rol mentorstva u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv* [Modern learning technologies in higher education: The role of mentoring in professional training of future social workers]. Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya "Pedagogika i Psykholohiya". Pedahohichni nauky, 2(18), 283–289. [in Ukrainian].

2. Ivanytska, O. S. (2018). *Erasmus+ coordinator as a tutor and mentor in the conditions of increasing academic mobility in Ukrainian HEIs*. ScienceRise: Pedagogical Education, 5(25), 14–18.

3. Ivanytska, O. S. (2018). *Rozvytok tiutorstva u zakladakh vyshchoi osvity Nimechchyny* [Development of tutoring in higher education institutions of Germany]: PhD dissertation. Lviv: National University "Lviv Polytechnic". [in Ukrainian].

4. Todortseva, Yu. (2024). *Tiutorstvo u zakladakh vyshchoi osvity* [Tutoring in higher education institutions]. Odeska Politekhnika. [in Ukrainian].

5. Lvivska Politekhnika. (2020). *Tiutorstvo i mentorstvo u Lvivskii Politekhnitsi* [Tutoring and mentoring in Lviv Polytechnic]. Lvivska Politekhnika. [in Ukrainian].

6. Osvita i nauka. (2020). *Tiutorstvo yak universalna pedahohichna tekhnolohiya* [Tutoring as a universal pedagogical technology]. Ukrainskyi naukovyi zhurnal "Osvita i nauka", 2, 45–50. [in Ukrainian].

7. Cherkaskyi Universytet. (2019). *Tiutorstvo yak pedahohichne yavyshche* [Tutoring as a pedagogical phenomenon]. Visnyk Cherkaskoho Universytetu. Seriya "Pedahohichni nauky", 1, 56–62. [in Ukrainian].

8. Semenenko, V. O. (2013). *Pidhotovka inozemnykh studentiv ta neobkhidnist postiinoho pedahohichnoho suprovodu v tekhnichnykh zakladakh vyshchoï osvity* [Training of foreign students and the need for continuous pedagogical support in technical higher education institutions]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "KPI". Seriya "Filosofiya. Psykholohiya. Pedahohika", 2, 112–117. [in Ukrainian].

9. Kravchenko, T. O. (2016). *Tiutorske zaniattia yak forma orhanizatsii navchalnoi diialnosti studentiv* [Tutoring session as a form of organizing students' learning activities]. Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka, 2, 6–7. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК159.937:94:246.3:159.91

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1592-1603

Лялюк Галина Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної та соціальної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, тел.: (098) 080-12-56, https://orcid.org/0000-0002-4819-6247

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРАХІВ ТА ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Стаття присвячена проблемі психологічних особливостей страхів та тривожності у дітей молодшого шкільного віку. Обґрунтовано актуальність страхів та тривожності на сучасному етапі розвитку суспільства, проаналізовано феномен «страх» та «тривожності» в наукових студіях, розглянуто специфіку страху в молодшому шкільному віці, охарактеризовано прояви тривоги та страху у дітей молодшого шкільного віку. Розглянуто вікову динаміку дитячих страхів.

Відзначено ряд вікових особливостей змісту страху: хоча кількість страхів у дітей молодшого шкільного віку зменшується з ослабленням егоцентризму, зростанням самосвідомості та почуття відповідальності, однак, вони не зникають повністю, а перетворюються на нові.

Проведене емпіричне дослідження психологічних особливостей страхів та тривожності у дітей молодшого шкільного віку дозволило визначити загальні особливості проявів об'єктів страху та тривожності у дітей, а також встановити значущі гендерні відмінності переживання страхів.

Встановлено, що серед дітей молодшого шкільного віку найпоширенішим є страх фізичної шкоди, страх тварин, страх смерті батьків, страх власної смерті, страх темряви, кошмарів, фільмів-жахів, просторові страхи, соціальні страхи. Досліджено, що у дітей означеної вікової категорії домінантними страхами є страх фізичних ушкоджень. Констатовано, що у дітей молодшого шкільного віку чоловічої статі домінують шкільні страхи, страх власної смерті або смерті батьків, соціальні та просторові страхи, а також страхи казкових персонажів та привидів. У дітей молодшого шкільного віку жіночої статі переважає страх тварин і темряви, кошмарів і фільмів-жахів.

Загалом, констатовано середній рівень тривожності в групі досліджуваних. Кореляційний аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив підтвердити, що страх і тривога тісно пов'язані між собою, є відображенням емоційного стану або певного комплексу реакцій, які виникають у молодшого школяра, який сприймає ситуацію як особисто загрозливу та небезпечну.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: страх, тривога, тривожність, діти, молодший шкільний вік, вікові страхи, соціальні страхи, медичні страхи, страх кошмарних снів, страх фізичних ушкоджень, страх смерті, шкільні страхи, вікові страхи, молодші школярі, динаміка дитячих страхів.

Lialiuk Halyna Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of general and social Psychology Psychology, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, tel.: (098) 0801256, https://orcid.org/0000-0002-4819-6247

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FEARS AND ANXIETY IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Abstract. The article is devoted to the problem of psychological features of fears and anxiety in children of primary school age. The relevance of fears and anxiety at the present stage of development of society is substantiated, the phenomenon of "fear" and "anxiety" in scientific studies is analyzed, the specificity of fear in primary school age is considered, manifestations of anxiety and fear in children of primary school age are characterized. The age dynamics of children's fears are considered.

A number of age-related features of the content of fear are noted: although the number of fears in children of primary school age decreases with the weakening of egocentrism, the growth of self-awareness and a sense of responsibility, however, they do not disappear completely, but are transformed into new ones.

The conducted empirical study of the psychological characteristics of fears and anxiety in primary school children made it possible to determine the general features of the manifestations of objects of fear and anxiety in children, as well as to establish significant gender differences in the experience of fears.

It was established that among primary school children the most common are fear of physical harm, fear of animals, fear of the death of parents, fear of one's own death, fear of the dark, nightmares, horror films, spatial fears, social fears. It was studied that the dominant fears in children of this age category are fear of physical injury. It was found that in primary school children of male gender, school fears, fear of one's own death or death of parents, social and spatial fears, as well as fears of fairy-tale characters and ghosts dominate. In primary school children of female gender, fear of animals and darkness, nightmares and horror films prevail.

In general, an average level of anxiety was found in the group of subjects. Correlation analysis of the results of the empirical study confirmed that fear and anxiety are closely related, are a reflection of the emotional state or a certain complex of reactions that arise in a younger schoolchild who perceives the situation as personally threatening and dangerous.

Keywords: fear, anxiety, anxiety, children, primaryschoolage, age-relatedfears, socialfears, medicalfears, fearofnightmares, fearofphysicalinjury, fearofdeath, schoolfears, age-relatedfears, primaryschoolchildren, dynamicsofchildren'sfears.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Постановка проблеми. Страх, як фундаментальна емоція, в епоху нестабільності є невід'ємною частиною не лише життя суспільства в цілому, а й життя кожної окремої людини. Актуальність проблеми страхів пов'язана зі збільшенням кількості дітей, які відчувають страхи. Ця тема набула особливої актуальності у зв'язку з повномасштабною російською агресією проти нашої країни.

Молодший шкільний вік є віком максимального прояву страхів, оскільки когнітивний розвиток дитини збільшує глибину розуміння небезпеки та її наслідків. Більш глибоке вивчення цього явища, на нашу думку, допоможе знайти правильні підходи до його вирішення.

Мета статті. Вивчити особливості страхів та тривожності у дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх джерел і публікацій.Проблеми вікових страхів, методи діагностики та психологічної корекції знаходимо у вітчизняних дослідженнях Н.Карпенко,С.Максименко, Н. Олійник, С.Томчук та інші Накопичені знання вже сьогодні дозволяють досить ефективно виявляти та коригувати страхи у дітей молодшого шкільного віку.

Вперше страх як психологічна проблема став предметом спеціального аналізу в дослідженнях З. Фройда. У своїй праці «Страх» вчений зазначає, що страх — це «стан душі людини, який пов'язаний з важкими переживаннями і викликає дії, спрямовані на самозбереження, і є характерним для всіх живих організмів» [12].

З. Фройд виділив три основні види страху: об'єктивний (істинний страх), невротичний і моральний. Об'єктивний страх виникає як реакція на небезпеку в реальному світі, невротичний страх - на невідому небезпеку, яка є внутрішньою і не усвідомлюється, моральний страх - "тривога сумління". Для фундаментального розуміння феномену страху психоаналітик ввів поняття сигнального страху.» [12].

Для сучасного психоаналізу характерним є перенесення проблеми страху на рівень проблеми особистісної тривожності. Зокрема, К. Хорні, визначивши різницю між страхом і тривогою [15], дала поштовх новим науковим дослідженням психологічних умов тривоги, захисних механізмів від неї тощо.

Дж. Уотсон, засновник біхевіоризму, трактує страх як фундаментальну і вроджену емоцію [7].

У рамках гештальтпсихології страх вважається емоцією, яка виникає, коли небезпека відчувається та переживається всім тілом. Ф. Перлз зазначає, що страх включає знання про шкідливе та деструктивне минуле та бажання уникнути повторення небезпечного досвіду в майбутньому [9].

На нашу думку, цікавим є підхід до інтерпретації страху, розроблений у контексті трансакційного аналізу. Страх трактується як автентична (природна) емоція «вільної дитини», а також емоція «пристосованої дитини», яка народжується з метою маніпулювання іншими (мета маніпулювання не досягається) [3].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Вчені визначають страх як емоцію, яка виникає в тих ситуаціях, коли існує загроза біологічному чи соціальному життю людини, і яка спрямована на джерело уявної чи реальної небезпеки [13].

Розглядаючи страх як природний супутник розвитку людини, вчені зазначають, що це «афективне (емоційно загострене) відображення у свідомості конкретної загрози життю та благополуччю людини» [6,5].

Аналізуючи феномен «страху», вчені вважають його «негативним емоційним станом людини, що виникає при отриманні інформації про реальну чи очевидну загрозу її біологічному чи соціальному існуванню» [14, 197].

Психологи, характеризуючи молодший шкільний вік (від 6-7 до 10-11 років), вказують, що це вік зрілого дитинства, коли формується нова особистісна характеристика - прийняття і усвідомлення своєї внутрішньої позиції, позиції школяра. [4, 193-194]. Стосунки з однолітками і дорослими набувають нових домінуючих форм, які сприяють новому рівню пізнання не тільки навколишньої дійсності, а й самопізнання.

Порівняно з хлопчиками, у дівчат частіше зустрічається страх смерті, що пов’язано з інстинктом самозбереження. Навпаки, діти, які бояться незнайомців, також можуть боятися смерті.

Часто страх смерті пов'язаний з іншими страхами, наприклад, у дівчат - страхом захворіти, піддатися нападу бандитів, а у хлопців - страхом стихії і т.д. Сьогодні для українських дітей особливо актуальними стали страхи, пов’язані з війною в нашій країні.

В опитуваннях дослідників молодші школярі частіше помічають реальні небезпеки і рідше уявні. Серед реальних страхів переважають страх води та висоти, страх тварин і страх за здоров'я рідних і близьких. Серед уявних страхів виділяються страх темряви і невдоволення дорослих [8].

Окрему групу страхів становлять шкільні страхи, а саме: страх зробити помилку, страх відповіді біля дошки, страх відповісти на запитання вчителя, страх агресії з боку однолітків [5].

Одним із видів страху невідповідності, який найчастіше зустрічається у дівчат молодшого шкільного віку, є страх запізнитися до школи. Цей аспект пояснюється тим, що дівчата відчувають провину швидше, ніж хлопці. Ще одним симптомом синдрому «шкільної фобії» є страх йти до школи. Йдеться не про сам страх перед школою в чистому вигляді, а про страх розлуки з батьками, через який тривожна, часто хвороблива дитина опиняється в ситуації гіперопіки [10].

Тривожність поділяється на дві основні категорії: прихована, тобто більшою чи меншою мірою неусвідомлена, вона проявляється або при надмірному спокої, або опосередковано через специфічні форми поведінки; відкрита форма, тобто свідомо переживається і проявляється в поведінці та діяльності у формі тривожного стану [1].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таким чином, у віці п'яти-десяти років у дітей переважно розвиваються страхи втрати батьків та екзистенціальні страхи: страх війни, нападів, катастроф, збитків, інфекцій тощо. Загалом це прояв страху смерті, страху «невідповідності». Наявність таких страхів вважається показником «нормального» розвитку дітей. Вони починають дратувати дитину та оточуючих, коли на них не звертають увагу: «підживлюють» паніку, різною, найчастіше суперечливою інформацією, заперечують стан або намагаються створити ілюзію благополуччя. Дорослим також нелегко, вони перебувають у дещо «зміненому» стані, коли потрібно швидко перебудовуватися та адаптуватися до нових умов. Але їм важливо пам’ятати, що діти в цих життєвих умовах повинні покладатися на сильну, авторитетну батьківську особу, яка допоможе їм впоратися з тривогою [2, с. 30].

Тривога і страх – дуже близькі явища, це емоційні реакції, що виникають на основі умовного рефлексу і закладають основу широкого репертуару інструментальних реакцій уникнення, завдяки яким відбувається соціалізація особистості. Тривожність - це відображення емоційного стану або певної сукупності реакцій, що виникають у суб'єкта, який сприймає ситуацію як особистісно загрозливу, небезпечну. Розрізняють тривожність як стан (ситуативну) і тривожність як властивість людини (особистісну).

Тривога визначається як «неспецифічне, невизначене відчуття загрози», неясне відчуття небезпеки. Передчуття неминучої небезпеки пов'язане з відчуттям невизначеності - людина не усвідомлює, звідки може виходити загроза. На відміну від емоції страху, тривога не має конкретного джерела, тривога – це «страх невідомого».

Особливої актуальності набуває розгляд феномену страху як найпотужнішої та найнебезпечнішої емоції у дітей молодшого шкільного віку, яка пов’язана з новою соціальною ситуацією, що складається, зокрема, багато в чому стає стресовою та негативно впливає на подальший розвиток особистості.

Психологи, характеризуючи молодший шкільний вік (від 6-7 до 10-11 років), підкреслюють, що це вік зрілого дитинства, коли формується нова особистісна характеристика - прийняття та усвідомлення своєї внутрішньої позиції, позиції школяра. Дослідники відзначають ряд вікових особливостей змісту страху. Результати наукових досліджень свідчать про те, що хоча кількість страхів у дітей молодшого шкільного віку зменшується з ослабленням егоцентризму, зростанням самосвідомості та почуття відповідальності, вони не зникають повністю, а перетворюються на нові.

6-7 років: зловісні істоти (відьми, привиди тощо); втрата батьків або страх залишитися на самоті; відчуття самотності (особливо вночі через монстрів тощо); страх перед школою (нездатність відповідати іміджу «хорошої» дитини); фізичне насильство.

7-8 років: темні місця (горище, підвал тощо); справжні катастрофи; втрата любові з боку оточуючих (з боку батьків, учителів, однолітків тощо);

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

запізнення до школи або відрив від дому та шкільного життя; фізичні покарання та неприйняття в школі.

8-9 років - невдачі в школі або в грі; власна брехня або негативні дії, помічені іншими; фізичне насильство; сварка з батьками, їх втрата.

9-11 років - шкільні або спортивні невдачі; захворювання; окремі тварини (щури, табун коней тощо); висота, відчуття обертання (деякі атракціони); зловісні люди (хулігани, наркомани, злодії, злодії та ін.)

Виклад основного матеріалу. Результати, отримані при застосуванні методики дослідження дитячих страхів визначення об'єктів страху у вибірці дітей 7-10 років дозволили розділити їх на вісім груп за частотою проявів.

Першу групу з частотою 55,6% склали страхи фізичної шкоди (пожежі, землетрусу, війни, транспорту, аварії, кінця світу, шторму).

Друга – страх смерті, як батьківської, так і своєї (47,2%).

Третя пов'язана зі страхом школи, боязню поганих оцінок, вчителів, запізнення до школи (38,9%).

Четверта група з однаковою частотою проявів 36,1% - страх тварин (щури, собаки, змії, павуки та ін.) і просторовий страх, тобто боязнь висоти, води, тиші.

П'яту групу склали соціальні страхи, такі як самотність, покарання (30,6%).

Шоста група страхів - прояви у 27,7% учнів – страху перед невідомим і містичним, а саме темрявою, кошмарами, фільмами жахів.

Сьома група - страхи перед казковими героями, привидами та чудовиськами (13,9%).

Восьме місце зайняли (5,6%) медичні страхи (зараження невиліковною хворобою), можливо це пов’язано з наслідками пандемії.

Відтак, у дітей 7-10 років переважають такі об'єкти страху, як: страх фізичних травм, війни і катастроф, страх смерті батьків і своєї, шкільні страхи, фантастичні страхи і страх тварин, страхи привидів, монстрів, а невиліковні хвороби зустрічаються у відгуках дітей рідше.

Порівняльний аналіз емпіричних показників на основі критерію Фішера засвідчив значущі відмінності груп об’єктів страхів у дітей молодшого шкільного віку. А саме між такими показниками як:

- страх фізичної травми та медичні страхи $\varphi^* = 4{,}574$ $p < 0{,}01$;
- страх смерті (власної та рідних) та медичні страхи $\varphi^* = 3{,}799$ $p < 0{,}01$;
- шкільні та медичні страхи $\varphi^* = 3{,}273$ $p < 0{,}01$;
- страху тварин, просторових і медичних $\varphi^* = 3{,}013$ $p < 0{,}01$;
- соціальних страхів і медичних $\varphi^* = 2{,}459$ $p < 0{,}01$;
- страху темряви, страшних снів, фільмів-жахів і медичних страхів $\varphi^* = 2{,}177$ $p < 0{,}01$;
- страху смерті (своєї і рідних) і страху казкових героїв, привидів $\varphi^* = 2{,}936$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

p <0,01;

- страху тварин, просторових страхів і страху казкових персонажів, привидів

φ * = 2,15 p <0,01;

- шкільних страхів і страху казкових персонажів, привидів φ * = 2,409 p <0,01;

- страху темряви, кошмарних снів, страшних фільмів-жахів і страху казкових героїв, привидів φ * = 2,15 p <0,01.

У вибірці дівчаток молодшого шкільного віку, при вивченні об'єктів страху, було визначено шість класифікованих груп страху.

Першу групу з частотою появи 50% складали страх фізичної шкоди (транспорт, пожежа, війна, стихія, кінець світу) і страх темряви, кошмарів, фільмів-жахів; страх тварин (47%) – друга група; третя, з проявами у 26,5% просторових страхів (води, висоти); четверта група - 23,5% страх смерті (власної та рідної); п'ята - 14,7% соціальні страхи (людей, самотності тощо); два об’єкти медичних страхів (невиліковні хвороби тощо) та шкільні страхи становлять шосту групу з частотою прояву у дівчат 5,9%.

Отже, у вибірці дівчат страх тілесних ушкоджень, страх темряви, кошмарів, фільмів-жахів, страх тварин переважають над медичними та шкільними страхами. Група страхів, пов'язаних з героями казок, не представлена.

Для визначення статистично значущих відмінностей в об’єктах страху у дівчат ми застосували критерій Фішера.

Кількісний аналіз отриманих даних показав, що в декількох групах об’єктів почуття страху у дівчат молодшого шкільного віку виявлені статистично значущі відмінності за критерієм Фішераміж показниками:

- страх фізичної шкоди, страх темряви, кошмарів, фільмів жахів та страх простору φ* = 1,878 p <0,01;

- страх фізичної шкоди, страх темряви, кошмарів, фільмів жахів та страх смерті (власної та рідних) φ* = 2,184 p <0,01;

- страх фізичної шкоди, страх темряви, кошмарів, фільмів жахів та соціальні страхи φ* = 4,055 p <0,01;

- страх тварин та страх смерті (власної, рідних) φ* = 1,929 r <0,01;

- страх тварин та соціальні страхи φ* = 2,936 p <0,01;

- боязнь тварин та медичні страхи, шкільні страхи φ* = 3,799 p < 0,01;

- просторові та медичні страхи, шкільні страхи φ* = 2,177 p <0,01;

- страх смерті (власної, рідних), медичні та шкільні страхи φ* = 1,871 p<0,01.

У таблиці 1 представлено емпірично встановлені особливості об’єктів страху у дітей молодшого шкільного вікуна основі гендерних відмінностей.

Порівняльний аналіз отриманих даних виявив відмінності в показниках об’єктів страху у хлопчиків і дівчаток від 7 до 10 років.

Страх фізичної травми частіше зустрічається у хлопчиків, ніж у дівчаток на 5,6%, що можна пояснити особливостями виховання та фізичної активності

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

в рухливих іграх та хлопчачих бійках. На нашу думку, важливу роль у формуванні цього виду страху у хлопців відіграють відеоігри з переважанням насильницьких сюжетів, які на підсвідомому рівні можуть викликати страх фізичної шкоди. Страх персонажів історій і привидів, представлений лише у (13,9%) вибірки дітей молодшого шкільного віку, що на нашу думку, може бути також викликаний комп'ютерними відеоіграми та переглядом фільмів з насильницьким змістом, негативними героями.

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних дітей молодшого шкільного віку років по групах в залежності від об'єктів страху і статі (%)

Об'єкти страхів	**Хлопчики**	**Дівчатка**
Страх фізчиних ушкоджень	55,6	50
Страх смерті (своєї і батьків)	47,2	23,5
Шкільні страхи	38,9	5,9
Страхи тварин	36,1	47
Просторові страхи	36,1	26,5
Соціальні страхи	30,6	14,7
Страх темряви, кошмарних снів, страшних фільмів	27,7	50
Казкових персонажів, привидів	13,9	0
Медичні страхи	5,6	5,9

На 22,3% більш поширеним є страх темряви, кошмарів, фільмів-жахів у дівчат в порівнянні з хлопцями. Також на 10,9% дівчат виявляють більше страху тварин, ніж хлопці.

Страх перед школою переважає серед хлопців на 33%, порівняно з таким же страхом серед дівчат. Хлопці частіше за дівчаток (23,7%) бояться смерті (батьківської та своєї). Соціальні та просторові страхи переважають у хлопців над об'єктами цих страхів у дівчат на 15,9% та 9,6% відповідно. Медичні страхи спостерігаються майже в однаковому процентному співвідношенні з похибкою 0,3% як у хлопців, так і у дівчат шкільного віку.

Статистично значущі відмінності, виявлені в показниках страху загальної вибірки хлопчиків і дівчаток молодшого шкільного віку за критерієм Фішера, представлені в таблиці 2.

Виявлено статистично значущі відмінності між хлопчиками та дівчатками шкільного віку за показниками страху темряви, кошмарів, фільмів жахів ($\varphi^* = 1,878$ $p < 0,01$); страху смерті (власної та батьків) $\varphi^* = 1,929$ $p < 0,01$; шкільних страхів (вчителі, погані оцінки, запізнення до школи) $\varphi^* = 3,273$ $p < 0,01$.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 2

Відмінності у показниках страхів у хлопчиків і дівчаток молодшого шкільного віку за φ * - критерієм

№	Групи страхів	φ *-критерій
1	Страх фізчиних ушкоджень	φ *=0,519p<0,05
2	Страх темряви, кошмарнихснів,страшнихфільмів	φ *=1,878,p<0,01
3	Страх тварин	φ *=0,786p<0,05
4	Просторові страхи	φ *=0,837p<0,05
5	Страх смерті (своєї і батьків)	φ *=1,929p<0,01
6	Соціальні страхи	φ *=1,595p<0,05
7	Медичні страхи	φ *=0p<0,050
8	Шкільні страхи	φ *=3,273p<0,01
9	Страхи казковихперсонажів, привидів	φ *=0p<0,05

Якісний аналіз даних, отриманих у результаті емпіричного дослідження, дозволив виявити загальні та специфічні особливості у проявах об’єктів страху у дітей молодшого шкільного віку.

Зокрема, спільні риси проявляються в тому, що, незважаючи на гендерні відмінності дітей молодшого шкільного віку, об’єктами страху є медичні страхи (отримати невиліковну хворобу), страх фізичних ушкоджень (пожежі, підпали, війни, аварії).

Залежність від домінування деяких груп страхів щодо статевих відмінностей свідчить про їх специфічні характеристики, а саме:

- у дітей молодшого шкільного віку переважають шкільні страхи, страх власної або батьківської смерті, соціальні та просторові страхи, а також страхи казкових героїв і привидів;

- у дітей молодшого шкільного вікупереважає страх тварин і страх темряви, кошмарів і фільмів-жахів.

Таким чином, для дітей молодшого шкільного віку характерна наявність значної кількості страхів. Це може бути пов'язано з віковими особливостями розвитку та засвоєнням нових соціальних ролей.

Під час емпіричного дослідження ми використовували тест тривожності Р. Теммла, М. Дорки, В. Амена («ADT»).

У результаті опрацювання цього тесту ми визначили рівні тривожності у дітей молодшого шкільного віку, які представлені на діаграмі на рисунку1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

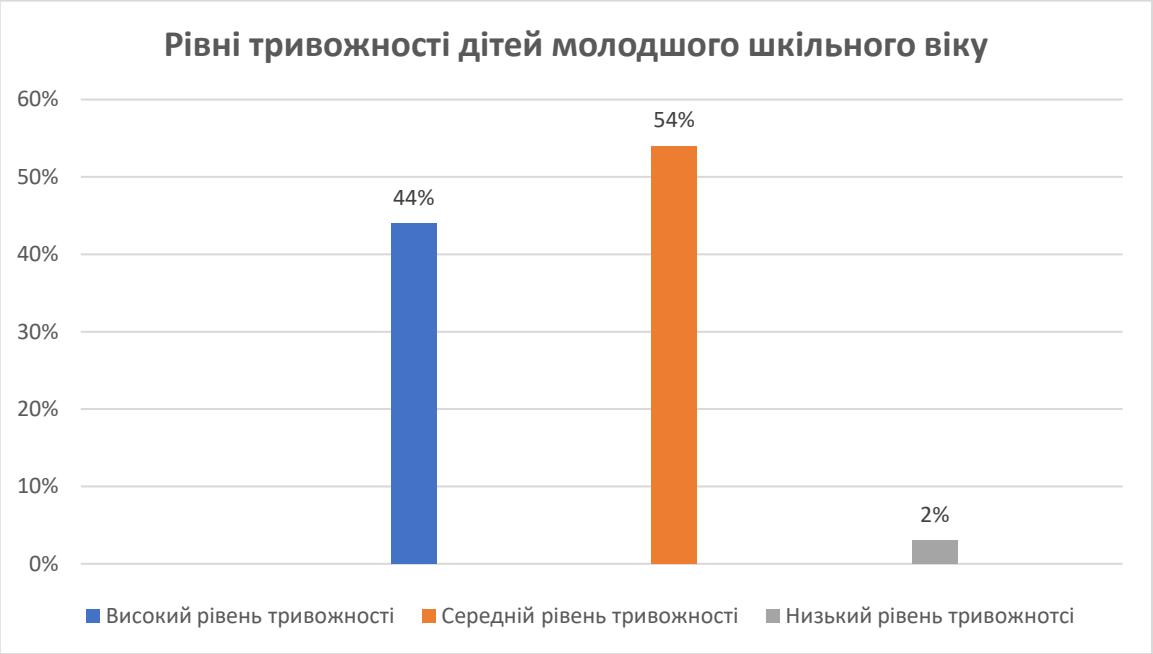

Рис.1. Рівні тривожності у дітей молодшого шкільного віку (тест тривожності Р. Темmла, М. Дорки, В. Амена)

Результати тестування показали, що в групі досліджуваних дітей переважав середній рівень тривожності. Цей рівень свідчить про те, що 54% дітей відчувають легкий дискомфорт у ситуаціях, коли дорослі та однолітки приділяють їм більше уваги.

Слід зазначити, що 44% учнів мають високий рівень тривожності. У цих дітей спостерігаються прояви замкнутості та агресивності, невпевненості в собі, емоційної відчуженості від інших учасників навчально-виховного процесу, для них характерне вираження певних страхів.

Низький рівень тривожності виявлено у 2% респондентів. Для цих дітей молодшого шкільного віку властива впевненість у своїй успішності, активності та міцному здоров'ї.

Для встановлення кореляційного зв'язку між показниками методик ми використали критерій Пірсона. Розрахунки проводились за допомогою програми SPSS.

Нами виявлено найбільш значущі прямі кореляції між тривогою та страхом фізичної шкоди $R=0,750$ при $p<0,01$, страхом власної смерті та членів сім'ї $R=0,737$ при $p<0,01$, соціальними страхами $R=0,710$ при $p<0,01$, страхом темряви $R = 0,697$ при $p < 0,01$, побоювання школи $R = 0,687$ при $p < 0,01$.

Висновки. У результаті проведеного дослідження психологічних особливостей страхів у дітей молодшого шкільного віку встановлено що: серед дітей цього віку найпоширенішим є страх фізичної шкоди, страх тварин, страх смерті батьків і своєї, страх темряви, кошмарів, фільмів-жахів, просторові страхи. Характерними для цієї вікової категорії є і шкільні страхи, пов'язані з новою соціальною роллю а також соціальні страхи, тобто страх

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

самотності, покарання, страх не відповідати соціальним вимогам найближчого оточення, що свідчить про підвищення соціальної активності, посилення почуття відповідальності. Рідше зустрічаються страхи казкових героїв та медичні страхи. Досліджено, що в даної вікової категорії вираженим є страх фізичних ушкоджень (пожежа, підпал, війна, нещасні випадки).

Встановлено особливості переважання окремих груп страхів за гендерними відмінностями: у дітей молодшого шкільного віку чоловічої статі домінують шкільні страхи, страх власної смерті або смерті батьків, соціальні та просторові страхи, а також страхи казкових персонажів та привидів. У дітей молодшого шкільного віку жіночої статі переважає страх тварин і темряви, кошмарів і фільмів-жахів. Констатовано середній рівень тривожності в групі досліджуваних. Кореляційний аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив підтвердити, що страх і тривога тісно пов'язані між собою, є відображенням емоційного стану або певного комплексу реакцій, які виникають у молодшого школяра, який сприймає ситуацію як особисто загрозливу та небезпечну.

Література:

1. Бабаян Ю. О., Коновалюк О. О. Взаємозв'язок тривожності та навчальної успішності молодших школярів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки.* 2014. Вип. 2.12 (103). С. 18–21.

2. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості : монографія. Суми : Еллада, 2012. 608 с.

3. Вавілова А. С. Психологічні особливості страхів у молодших школярів. *Теорія і практика сучасної психології.* 2020. № 1. С. 140–144.

4. Вікова та педагогічна психологія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, А. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.

5. Власова О. І. Педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2005. 400 с.

6. ГалецькаІ., Сосновський Т. Психологія здоров'я: теорія і практика. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 338 с.

7. Загальна психологія : підруч. для студентів вищ. навч. закладів / За загальн. ред. акад. С. Д. Максименка. Київ : Либідь, 2002. 318 с.

8. Залєська О. Дитячий психотерапевтичний кабінет. *Психолог дошкілля.* 2010. №10. С. 32–36.

9. Максименко С., Максименко К., Главник О. Адаптація дитини до школи. Київ : Мікрос СВС, 2003. 111 с.

10. Мовчан М. М. Дитячі страхи як особливий різновид людських страхів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 29 (42). С. 210–218.

11. ОпанасюкГ., Віннічук Ю. Хто «я»? : корекційно-розвивальна програма з використанням методів арт-терапії. *Психолог дошкілля*. 2011. №1. С. 42–52.

12. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. 552 с.

13. Хотенчан Н. М. Дитячі страхи : методичні рекомендації. Тернопіль : Тернопільський РМК, 2014. 115 с.

14. DeMol J., Buysse A. Understandings of children's influence in parent – child relationships: A Q-methodological study. *Journal of Social and Personal Relationships.* 2008. Vol. 25 (2). Pp. 359–379. DOI : https://doi.org/10.1177/0265407507087963 (15.10.2024).

15. Horney K. Then eurotic personality of our time / Reviseded. edition. NewYork : W. W. Norton&Company, 1994. 304 p.

References:

1. Babaian, Yu. O., Konovaliuk, O. O. (2014). Vzaiemozviazok tryvozhnosti ta navchalnoi uspishnosti molodshykh shkoliariv [Interrelation of anxiety and academic performance of junior schoolchildren]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho.Seriia : Psykholohichninauky*, 2.12 (103), 18–21 [inUkrainian].

2. Boryshevskyi, M. Y. (2012). Osobystist u vymirakh samosvidomosti [Personality in the dimensions of self-consciousness]. Sumy [in Ukrainian].

3. Vavilova, A. S. (2020). Psykholohichni osoblyvosti strakhiv u molodshykh shkoliariv [Psychological features of fearsinjunior schoolchildren]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 1, 140–144. [inUkrainian].

4. Vikova ta pedahohichna psykholohiia [Ageand Pedagogical Psychology] (2001) / Skrypchenko, O. V., Dolynska, A. V., Ohorodniichuk, Z. V. Kyiv [inUkrainian].

5. Vlasova, O. I. (2005). Pedahohichna psykholohiia [Pedagogical psychology]. Kyiv [inUkrainian].

6. Haletska, I., Sosnovskyi, T. (2006). Psykholohiia zdorovia: teoriia i praktyka [Health Psychology: Theory and Practice]. Lviv [in Ukrainian].

7. Zahalna psykholohiia [General psychology] (2002) / Zazahaln. red. akad. Maksymenka, S. D. Kyiv [inUkrainian].

8. Zalieska, O. (2010). Dytiachyi psykhoterapevtychnyi kabinet [Children's psychotherapy room]. *Psykholoh doshkillia,* 10, 32–36 [in Ukrainian].

9. Maksymenko, S., Maksymenko, K., Hlavnyk, O. (2003). Adaptatsiiadytynydoshkoly [Adaptation of a child to school]. Kyiv [inUkrainian].

10. Movchan, M. M. (2013). Dytiachi strakhy yak osoblyvyi riznovyd liudskykh strakhiv [Children's fears as a special kind of human fears]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova*, 29 (42), 210–218 [in Ukrainian].

11. Vinnichuk, Yu., Opanasiuk, H. (2011). Khto «ya»? : korektsiino-rozvyvalna prohrama z vykorystanniam metodivart-terapii [WhoamI?: correctional and development alprogrammeus in gart therapy methods]. *Psykholohdoshkillia*, 1, 42–52 [inUkrainian].

12. Froid, Z. (2021). Vstup do psykhoanalizu. Novivysnovky [Introduction to psychoanalysis. New findings]. Ternopil [inUkrainian].

13. Khotenchan, N. M. (2014). Dytiachistrakhy [Children's fears: methodological recommendations]. Ternopil [inUkrainian].

14. DeMol, J., Buysse, A. (2008). Understandings of childrens influence in parent – childrelationships: A Q-methodologicalstudy. *JournalofSocialandPersonalRelationships,* 25 (2), 359–379. DOI : https://doi.org/10.1177/0265407507087963 [inEnglish].

15. Horney, K. (1994). Theneuroticpersonalityofourtime. NewYork [inEnglish].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 364:786:355.292

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1604-1617

Марциняк-Дорош Оксана кандидат психологічних наук, доцент, ТОВ Академія КПТ, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-5969-1665

Скляр Олександра Євгеніївна Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, викладач-стажист кафедри психології, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0009-0004-4567-6378

Юденко Оксана Вадимівна кандидат педагогічних наук, доцент, начальник навчальної лабораторії кафедри спеціальної підготовки, Національний університет оборони України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-8485-7794

Ікаєв Андрій Русланович кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри спеціально фізичної підготовки, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа 1, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8149-0985

Булгакова Тетяна Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, Національний університет фізичного виховання і спорту України, завідувач кафедри психології і педагогіки, м. Київ-150, https://orcid.org/0000-0003-3511-4158

ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМАНДНИХ ВИДІВ СПОРТУ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

Анотація. Реабілітація ветеранів за допомогою спорту потребує комплексного підходу, який включає методики фізичної та психологічної адаптації, професійний супровід, а також соціальну підтримку. Важливим аспектом реабілітації ветеранів війни є їхня соціалізація - процес адаптації до цивільного життя, встановлення нових соціальних зв’язків та відновлення навичок комунікації. Досвід багатьох країн свідчить, що спорт, особливо командні його види, є ефективним засобом інтеграції ветеранів у суспільство. У статті досліджено, як саме командні види спорту сприяють соціалізації, а також проаналізовано міжнародний досвід та ситуацію в Україні.

Багато ветеранів після повернення з війни стикаються з проблемами в комунікації. Вони можуть відчувати себе відчуженими, мати труднощі в налагодженні нових знайомств і спілкуванні з людьми, які не мають бойового досвіду. Командні види спорту допомагають у цьому процесі через кілька ключових механізмів: розвиток довіри (гра в команді вимагає взаємодії, підтримки та координації, що допомагає ветеранам відновити довіру до людей);

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

спільна мета (ветерани, які звикли до командної роботи у військових умовах, легше адаптуються до спортивного середовища, де також важлива єдність); зняття напруги у спілкуванні (під час спортивної діяльності комунікація відбувається природніше, без соціального тиску, що робить її комфортнішою для ветеранів; розвиток лідерських та командних навичок (багато ветеранів мають досвід керівництва в армії, і спорт дає можливість використати ці навички у мирному житті). Соціальні зв'язки, що формуються під час гри, часто переростають у дружбу та підтримку поза спортивним майданчиком, що сприяє глибшій інтеграції ветеранів у цивільне життя. У статті запропоновано рекомендації для державних органів, громадських організацій, спортивних клубів та самих ветеранів щодо покращення існуючих програм та розширення можливостей спортивної адаптації.

Ключові слова: психологічна реабілітація, соціалізація, командні види спорту, реабілітаційні програми, соціальна інтеграція, психологічне відновлення.

Martsyniak-Dorosh Oksana Associate Professor of the «Academy of CBT» LCC, Lviv, PhD, Academy of CBT" LCC, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-5969-1665

Skliar Oleksandra Yevgeniyivna Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky, Lecturer-intern, Department of Psychology, Zaporizhia, https://orcid.org/0009-0004-4567-6378

Yudenko Oksana Vadimivna Candidate of Pedagogical Sciences, Assosiate Professor, Head of the Training Laboratory of the Department of Special Training. National Defense University of Ukraine, Kyiv, https://orcid.orghttp://orcid.org/0000-0002-8485-7794

Ikaev Andriy Ruslanovych Candidate of Legal Sciences, Senior Lecturer of the Department of Special Physical Training, NAIA – National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square 1, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8149-0985

Bulhakova Tetiana Mykhailivna PhD, Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Head of the Department of Psychology and Pedagogy, Kyiv-150, https://orcid.org/0000-0003-3511-4158

EFFECTIVENESS OF TEAM SPORTS IN PSYCHOLOGICAL REHABILITATION AND SOCIALIZATION OF WAR VETERANS

Abstract. Rehabilitation of veterans through sports requires a comprehensive approach that includes methods of physical and psychological adaptation, professional support, and social support. An important aspect of the rehabilitation of war veterans is

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

their socialization - the process of adaptation to civilian life, establishing new social ties, and restoring communication skills. The experience of many countries shows that sports, especially team sports, are an effective means of integrating veterans into society. The article examines how team sports contribute to socialization, and also analyzes international experience and the situation in Ukraine.

Many veterans, after returning from war, face communication problems. They may feel alienated, have difficulty making new acquaintances, and communicate with people who do not have combat experience. Team sports help in this process through several key mechanisms: trust development (playing in a team requires interaction, support, and coordination, which helps veterans rebuild trust in people); shared purpose (veterans who are accustomed to teamwork in military settings adapt more easily to a sports environment, where unity is also important); relieving tension in communication (during sports activities, communication occurs more naturally, without social pressure, which makes it more comfortable for veterans; developing leadership and team skills (many veterans have leadership experience in the army, and sports provide an opportunity to use these skills in civilian life). Social ties formed during the game often develop into friendship and support outside the sports field, which contributes to the deeper integration of veterans into civilian life. Recommendations are offered for state bodies, public organizations, sports clubs and veterans themselves to improve existing programs and expand opportunities for sports adaptation.

Keywords: psychological rehabilitation, socialization, team sports, rehabilitation programs, social integration, psychological recovery.

Постановка проблеми. Військові конфлікти залишають глибокий відбиток на психічному та фізичному стані ветеранів, які повертаються до мирного життя. Після бойових дій багато з них стикаються з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), депресією, тривожними станами та труднощами в соціалізації. Психологічна реабілітація та адаптація до цивільного життя стають ключовими викликами для колишніх військовослужбовців, що вимагає розробки ефективних методів їхньої підтримки. Серед різноманітних підходів до реабілітації особливе місце займає залучення ветеранів до командних видів спорту. Наукові дослідження та практичний досвід багатьох країн доводять, що спорт не лише зміцнює фізичне здоров'я, а й відіграє важливу роль у відновленні психологічної рівноваги та соціальної взаємодії. Завдяки командним видам спорту ветерани отримують можливість подолати почуття ізоляції, розвинути навички комунікації, знайти новий сенс життя та навчитися працювати в колективі. Особливого значення ця тема набуває в Україні. На сьогодні в Україні зареєстровано 1,2 млн ветеранів, а після завершення війни, включно з членами родини, їх кількість зросте до 5-6 млн осіб [1]. Багато з них стикаються з труднощами у психологічній адаптації та інтеграції в суспільство. У цьому контексті розробка та впровадження

програм реабілітації на основі командних видів спорту є не лише бажаною, а й необхідною складовою державної та громадської підтримки ветеранів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реабілітаційна психологія як окрема галузь науки виникла у 80-х роках XX століття (Koch, Lucius-Hoene & Stegie (1988) [2]. Термін «реабілітація» з'явився лише всередині XX сторіччя. В Англії та США після Другої світової війни було розроблено принципи реабілітації, які згодом стали основою концепцій реабілітації хворих та інвалідів у різних країнах світу [3]. Реабілітація – це використання різних можливостей для зменшення впливу чинників, що обмежують життєдіяльність людини або призводять до інвалідизації; забезпечення особам із обмеженням життєдіяльності можливості досягти оптимальної соціальної інтеграції (WHO). Науково-теоретичний профіль реабілітаційної психології не має ще чітко визначених меж, але практичні напрацювання в цій галузі активно застосовуються у структурі всіх форм реабілітації, оскільки психологічна реабілітація є неодмінною частиною будь-якого виду реабілітаційної допомоги.

В Україні процес психологічної реабілітації регулюється низкою нормативно-правових актів: Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні (Назва Закону зі змінами, внесеними згідно із Законом N 2249-VIII (2249-19) від 19.12.2017) [4]; Закон України Про освіту [5]; Про психіатричну допомогу [6].

Дослідження впливу командних видів спорту на психологічну реабілітацію та соціалізацію ветеранів війни проводили як українські, так і зарубіжні фахівці. Серед них: Ю. Л. Бриндіков у своїй монографії «Реабілітація військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: теоретико-методичні основи» досліджував комплексні підходи до реабілітації ветеранів, включаючи використання командних видів спорту як засобу соціальної інтеграції [7]. Колектив авторів наукової праці «Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи» розглядали питання організації психологічної допомоги, зокрема через фізичну активність та командні види спорту, для подолання наслідків психотравмівних подій у ветеранів [8]. О. Яновська, головний тренер національної збірної команди на Invictus Games-2023, наголошувала на важливості занять адаптивними видами спорту як потужного інструменту реабілітації та відновлення ветеранів війни [9]. С. Кашенець, заступниця Міністра у справах ветеранів України, підкреслювала необхідність популяризації спорту як інструменту реабілітації та соціальної інтеграції ветеранів війни під час візиту на Львівщину, де відвідала відновлювальний навчально-тренувальний збір Національної збірної України Invictus Games 2023 та Західний реабілітаційно-спортивний центр. Про це інформує Міністерство у справах ветеранів України. Також С. Кашенець обговорила з представниками місцевої влади та спортивних центрів розвиток подальшої співпраці з Мінветеранів у питанні психологічного відновлення і реабілітації Захисників та Захисниць, а також бачення системи партнерства [10].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ці фахівці зробили значний внесок у дослідження та впровадження програм, що використовують командні види спорту для підтримки психологічного відновлення та соціалізації ветеранів.

Мета статті. Мета цієї роботи - дослідити ефективність командних видів спорту у психологічній реабілітації та соціалізації ветеранів війни, а також розробити рекомендації щодо вдосконалення існуючих програм у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Участь у бойових діях має значний вплив на психічне здоров'я військовослужбовців. Після повернення до мирного життя ветерани часто стикаються з низкою психологічних проблем, серед яких найпоширенішими є [7]:

- Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – комплекс симптомів, що виникає після пережиття надзвичайно травматичних подій. Характеризується спогадами про бойові події, емоційним онімінням, підвищеною тривожністю, порушенням сну, а також проблемами з контролем агресії.

- Депресія – стан, що супроводжується втратою інтересу до життя, почуттям безнадії, фізичною і психічною втомою. Часто у ветеранів депресія поєднується з ПТСР, що ускладнює реабілітацію.

- Тривожні розлади – підвищений рівень стресу, страх за власне життя та життя близьких, гіпервідповідальність, панічні атаки.

- Соціальна ізоляція – ветерани часто відчувають труднощі в комунікації з цивільними, замикаються в собі, уникають соціальних контактів.

- Проблеми з агресією та контролем емоцій – ветерани можуть бути схильні до спалахів гніву, агресивної поведінки або, навпаки, емоційної відстороненості.

Розвиток цих розладів значно ускладнює адаптацію до мирного життя, впливає на взаємини ветеранів з родиною, друзями та суспільством. Однією з головних проблем, з якими стикаються ветерани, є зміна соціальних ролей. Військові звикають до суворої дисципліни, чіткої ієрархії та командної роботи, а цивільне життя може здатися хаотичним і незрозумілим. Командні види спорту допомагають ветеранам адаптуватися до нових умов через [11]:

- Відновлення навичок співпраці. Спільні тренування і змагання навчають ветеранів взаємодіяти з людьми, які мають різний життєвий досвід.

- Формування відповідальності. У командних видах спорту кожен гравець відповідає за свою роль, що допомагає ветеранам поступово звикати до нової системи зобов'язань.

- Подолання соціальної ізоляції. Участь у спортивних командах дає ветеранам привід виходити з дому, спілкуватися з іншими та брати участь у спільних заходах.

- Зниження конфліктності. Регулярна взаємодія в команді допомагає ветеранам розвивати навички контролю емоцій та толерантності до інших точок зору.

Таким чином, спорт стає своєрідним містком між військовою та цивільною реальністю, допомагаючи ветеранам знайти своє місце в суспільстві.

Психологічна реабілітація ветеранів базується на кількох основних принципах:

1. Комплексний підхід – ефективна реабілітація має включати психологічну, фізичну та соціальну підтримку.

2. Поступовість і систематичність – ветерани повинні отримувати підтримку на різних етапах відновлення, а фізичні навантаження мають бути дозованими.

3. Групова динаміка – взаємодія у колективі допомагає ветеранам відновлювати комунікативні навички та долати соціальну ізоляцію.

4. Фізична активність як метод зниження стресу – спорт сприяє виробленню ендорфінів, знижує рівень тривожності та покращує загальне самопочуття.

5. Формування нових життєвих цінностей – командні види спорту дають можливість ветеранам знайти новий сенс життя, ставити перед собою цілі та розвиватися.

Командні види спорту є особливо ефективними, оскільки поєднують усі ці принципи, створюючи безпечне середовище для поступового повернення ветеранів до активного соціального життя [12]. Існує біопсихосоціальна модель реабілітації через командні види спорту. Біопсихосоціальна модель пояснює, як спорт впливає на ветеранів у трьох основних аспектах: біологічний аспект (покращення фізичного стану; зниження рівня стресу через фізичні навантаження; вироблення ендорфінів, що покращують настрій); психологічний аспект (зменшення симптомів ПТСР і депресії; розвиток самоконтролю та впевненості в собі; покращення емоційної регуляції); соціальний аспект (відновлення соціальних навичок; інтеграція у суспільство; зміцнення міжособистісних зв’язків). Ця модель підкреслює, що ефективна реабілітація неможлива без комплексного підходу, де командні види спорту виступають як потужний інструмент для гармонійного відновлення ветеранів після війни.

Щоб спортивні реабілітаційні програми були ефективними, їх необхідно впроваджувати системно, проходячи кілька ключових етапів:

1. Дослідження потреб ветеранів. Перед запуском будь-якої програми необхідно зрозуміти, які види спорту будуть найбільш корисними та прийнятними для ветеранів. Варто враховувати: фізичний стан ветеранів (можливі травми, ампутації, хронічні захворювання); психологічний стан (рівень тривожності, схильність до соціальної ізоляції); інтереси та вподобання (які види спорту вони практикували або хотіли б спробувати).

2. Підбір професійних тренерів та психологів. Робота з ветеранами потребує спеціальної підготовки тренерів і реабілітологів, які повинні мати навички психологічної підтримки та розуміти особливості реабілітації після бойових дій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. Організація інфраструктури. Щоб програми працювали ефективно, необхідно створити доступні спортивні майданчики та адаптовані тренувальні зони. Важливо, щоб ветерани мали можливість тренуватися у зручних умовах, а спортзали відповідали їхнім потребам.

4. Залучення учасників та популяризація програм. Багато ветеранів можуть не знати про існування реабілітаційних ініціатив, тому важливо інформувати їх через [13]: ветеранські спільноти та асоціації; соціальні мережі та медіа.; програму реабілітації відповідних Міністерств і відомств у справах ветеранів.

5. Проведення тренувань та змагань. Програма має включати регулярні тренування, участь у змаганнях (як локальних, так і міжнародних) і командні активності, що сприяють згуртованості [14].

6. Оцінка ефективності та корекція програм. Реабілітація повинна бути постійно моніторингованою, з можливістю внесення коректив для покращення результатів. Це можна робити через опитування ветеранів, аналіз психологічних змін і фізичних показників.

Щоб реабілітаційні програми давали реальні результати, необхідно враховувати кілька важливих чинників:

1. Доступність програм. Важливо, щоб ветерани мали вільний доступ до спортивних майданчиків, тренувального обладнання та професійних інструкторів.

2. Підтримка ветеранів на всіх етапах. Реабілітація не закінчується після кількох тренувань. Ветерани потребують тривалої підтримки, спілкування в команді та залученості до соціальних ініціатив.

3. Врахування індивідуальних особливостей ветеранів. Кожен ветеран має унікальний досвід і потреби. Деякі можуть потребувати додаткової психологічної допомоги, інші – спеціалізованих фізичних програм.

4. Мотивація та позитивна атмосфера. Якщо тренування не викликають у ветеранів інтересу або створюють надмірний тиск, вони можуть відмовитися від участі. Тому важливо зробити процес реабілітації максимально комфортним.

Фізична активність сприяє відновленню організму після бойового стресу та травм [15]. Основні позитивні аспекти включають: поліпшення загального фізичного стану (регулярні тренування сприяють зміцненню серцево-судинної системи; покращення координації та рухових навичок; зменшення хронічного болю, особливо у ветеранів з травмами кінцівок та хребта); відновлення після травм (спортивна реабілітація є ефективним інструментом для ветеранів із втратою кінцівок; адаптація до протезів завдяки заняттям адаптивним спортом 16]; зниження м’язової атрофії у малорухливих ветеранів); зниження ризику розвитку хронічних захворювань. Активний спосіб життя зменшує ризик серцево-судинних хвороб, діабету та гіпертонії.

Психологічна реабілітація через командний спорт має такі переваги: 1. Зменшення рівня ПТСР. Спортивна активність допомагає: зменшити рівень кортизолу (гормону стресу); відволіктися від негативних спогадів; навчитися

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

керувати емоціями. 2. Поліпшення емоційного стану. Фізична активність сприяє виробленню ендорфінів, що зменшує симптоми депресії та тривожності. 3. Формування психологічної стійкості. Ветерани, які беруть участь у командних видах спорту, вчаться долати труднощі, ставити перед собою цілі та досягати їх, що позитивно впливає на загальний рівень життєстійкості.

Командні види спорту сприяють психологічній реабілітації через такі механізми:

- Розвиток довіри – ветерани, працюючи у команді, знову навчаються довіряти іншим людям, що є важливим кроком у подоланні соціальної ізоляції.

- Відчуття спільної мети – спортивна команда, як і військовий підрозділ, має спільні цілі, що дає ветеранам відчуття належності та важливості.

- Структурованість і дисципліна – багато ветеранів відчувають труднощі у мирному житті через відсутність військової структури. Командні види спорту допомагають адаптуватися до нових умов, зберігаючи знайому їм систему правил.

- Емоційна підтримка – командна взаємодія сприяє обміну досвідом та надає можливість отримати підтримку від інших ветеранів.

Дослідження показують, що ветерани, які регулярно займаються спортом у команді, мають нижчий рівень тривожності та депресії, рідше страждають від соціальної ізоляції та краще адаптуються до мирного життя.

До соціальних аспекти реабілітації через спорт відносяться:

1. Інтеграція ветеранів у суспільство: ветерани налагоджують нові знайомства та контакти; зменшується рівень соціальної ізоляції.

2. Підвищення рівня працевлаштування: після участі у спортивних програмах багато ветеранів стають тренерами, консультантами або займаються волонтерською діяльністю.

3. Роль сім’ї у спортивній реабілітації: залучення членів родини до спільних тренувань зміцнює сімейні зв’язки та допомагає ветеранам отримувати додаткову підтримку.

Різні країни мають успішні програми реабілітації ветеранів завдяки спорту. Розглянемо кілька найвідоміших прикладів:

- Invictus Games (Ігри Нескорених) – міжнародні змагання, засновані принцом Гаррі у 2014 році, де змагаються військовослужбовці та ветерани з інвалідністю. Це не лише спортивна подія, а й потужний реабілітаційний проект.

- Warrior Games (США) – національні змагання для поранених військових, які проводяться Міністерством оборони США. Вони допомагають ветеранам знайти мотивацію до активного життя через спорт.

- Soldier On (Канада) – програма, що пропонує ветеранам широкий спектр спортивних активностей, зокрема хокей, греблю, гірськолижний спорт і велосипедні перегони.

- Battle Back (Велика Британія) – британська ініціатива, яка використовує адаптивний спорт для реабілітації поранених військовослужбовців.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ці програми демонструють, що спорт може бути ефективним засобом соціальної реабілітації, допомагаючи ветеранам знайти новий сенс життя.

В Україні після початку війни у 2014 році також почали розвиватися ініціативи, спрямовані на реабілітацію ветеранів через спорт. Західний реабілітаційно-спортивний центр НКСІУ, де створено інклюзивне середовище для забезпечення спортивної підготовки паралімпійців, дефлімпійців, неолімпійців та олімпійців, а також для проведення спортивних змагань та заходів із фізкультурно-спортивної реабілітації людей з інвалідністю. Почав роботу з воїнами з 2014 року. І тоді офіцери НАТО, які досліджували роботу реабілітаційних центрів, назвали Західний реабілітаційно-спортивний центр кращим. Тут розроблено методику в мультидисциплінарній команді, яка забезпечує потужний результат і повертає людину до життя [10]. Існуючі програми:

- Національна збірна України на Invictus Games [17] – українські ветерани беруть активну участь у міжнародних змаганнях, що сприяє їхній мотивації та реабілітації.
- Ігри Нескорених в Україні [18] – національні змагання, що відбирають учасників для міжнародних Invictus Games та сприяють спортивній реабілітації.
- Veterano Sport – громадська ініціатива, яка допомагає ветеранам займатися різними видами спорту, включаючи футбол, біг, важку атлетику та плавання.
- Федерація регбі серед ветеранів АТО [19] – організація, що пропагує регбі як засіб реабілітації.

Сьогодні існують деякі проблеми :

- Обмежене фінансування – більшість програм працюють завдяки громадським ініціативам, а державна підтримка є недостатньою.
- Відсутність системного підходу – реабілітаційні програми часто не є взаємопов’язаними, що ускладнює їхню ефективність.
- Проблеми з доступністю – не всі ветерани мають можливість брати участь у спортивних заходах через фізичні або фінансові обмеження.

Для покращення ситуації необхідно: розширити державне фінансування спортивних реабілітаційних програм; створити більше спортивних клубів та центрів для ветеранів; впроваджувати адаптивний спорт для ветеранів з інвалідністю; розвивати партнерство між державою, бізнесом та громадськими організаціями для підтримки ініціатив.

Ефективна реабілітація ветеранів через спорт можлива лише при співпраці держави, громадських організацій та бізнесу.

1. Державна підтримка: фінансування програм спортивної реабілітації; включення спортивних заходів у загальнодержавні плани реабілітації; забезпечення доступу ветеранів до спортивних об’єктів.

2. Громадські організації та волонтерські ініціативи; організація тренувань та турнірів; психологічна підтримка учасників програм; інформа-ційна кампанія для залучення ветеранів.

3. Бізнес та приватний сектор: спонсорування спортивних заходів; надання фінансування на будівництво спортивних майданчиків; забезпечення ветеранів спортивним обладнанням.

Спільні зусилля дозволять створити стійку систему підтримки ветеранів через спорт, що дасть їм змогу не лише фізично відновитися, а й знайти своє місце в суспільстві.

Попри позитивні результати, система спортивної реабілітації ветеранів в Україні потребує вдосконалення. На основі аналізу світового досвіду та українських реалій можна запропонувати такі рекомендації для покращення ефективності реабілітації ветеранів через командні види спорту:

1. Розширення мережі реабілітаційних спортивних центрів, а саме: створення державних та приватних центрів, де ветерани можуть займатися спортом безкоштовно; відкриття більше центрів для ветеранів у регіонах; Інтеграція реабілітації у загальнодержавні програми; адаптація існуючих спортивних майданчиків для ветеранів із фізичними обмеженнями; розробка спеціальних програм для ветеранів з інвалідністю; використання адаптованого спортивного інвентарю.

2. Державна підтримка та фінансування: виділення коштів на закупівлю спортивного інвентарю та оплату роботи кваліфікованих тренерів; запровадження державних програм з популяризації командних видів спорту серед ветеранів; співпраця з міжнародними організаціями для обміну досвідом та залучення додаткового фінансування.

3. Інтеграція ветеранів у спортивне середовище: підтримка ветеранів у ролі тренерів, менторів та організаторів спортивних заходів; створення спеціальних ветеранських спортивних ліг та участь у міжнародних змаганнях; ветерани можуть самі ставати тренерами та менторами для нових учасників програм. Це допоможе їм знайти себе у новій соціальній ролі.

4. Інформаційні кампанії та мотивація ветеранів: організація заходів для популяризації спортивної реабілітації серед ветеранів та їхніх сімей; висвітлення історій успіху ветеранів, які пройшли реабілітацію через спорт; популяризація спортивних ініціатив серед ветеранів; інформаційні кампанії через ЗМІ та соціальні мережі; організація зустрічей із ветеранами, які вже пройшли реабілітацію через спорт.

5. Забезпечення професійного супроводу: навчання тренерів та реабілітологів для роботи з ветеранами, особливо з ПТСР; введення спеціалізованих курсів у спортивних та медичних закладах освіти; психологічний супровід ветеранів під час занять спортом; постійний моніторинг фізичного та психологічного стану учасників.

Таким чином, командні види спорту є потужним інструментом реабілітації ветеранів війни, сприяючи їхньому фізичному відновленню, подоланню психологічних травм та інтеграції у суспільство. Успішна реалізація програм спортивної реабілітації потребує комплексного підходу: державної підтримки,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

фінансування, підготовки спеціалістів та активного залучення самих ветеранів. Враховуючи позитивний досвід інших країн, розвиток спортивної реабілітації в Україні може стати ефективним шляхом до покращення якості життя ветеранів та їхньої адаптації до мирного життя.

Висновки. Командні види спорту є ефективним інструментом для реабілітації ветеранів війни, але їх впровадження вимагає системного підходу. Важливо забезпечити ветеранам доступ до спортивних ініціатив, підтримку з боку держави та громадських організацій, а також створити комфортні умови для їхньої інтеграції через спорт.

Командні види спорту мають значний вплив на психологічну реабілітацію ветеранів, допомагаючи їм подолати наслідки бойового досвіду та повернутися до мирного життя. Вони сприяють фізичному оздоровленню, зменшенню рівня тривожності та депресії, а також покращують соціальні навички. Біопсихосоціальна модель підтверджує, що спорт є важливим інструментом у комплексному процесі реабілітації, забезпечуючи ветеранам підтримку на фізичному, психологічному та соціальному рівнях. Аналіз ефективності реабілітаційних програм на основі командного спорту демонструє їхню значну користь для фізичного, психологічного та соціального відновлення ветеранів. Фізичні вправи сприяють покращенню здоров'я, зменшенню симптомів ПТСР і депресії, а також допомагають ветеранам інтегруватися в суспільство. Командні види спорту відіграють ключову роль у соціалізації ветеранів війни, допомагаючи їм відновити навички комунікації, знайти нові знайомства та інтегруватися у суспільство. Досвід міжнародних програм доводить ефективність спортивної реабілітації, а в Україні ця сфера ще потребує розвитку та державної підтримки.

Оскільки спортивна реабілітація ветеранів є відносно новим напрямком у соціальній адаптації, подальші дослідження можуть бути зосереджені на: порівняльному аналізі ефективності різних командних видів спорту у реабілітації ветеранів; вивченні довготривалих наслідків участі у спортивних програмах; розробці індивідуальних методик реабілітації залежно від ступеня фізичних і психологічних травм ветеранів.

Література:

1. Крижний А. Після завершення війни кількість ветеранів зросте до 5-6 мільйонів осіб – Мінветеранів. 27.05. 2024. URL: https://epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276/

2. Koch U., Lucius-Hoene G., Stegie (Hrsg.), R. Handbuch der Rehabilitations psychologie. – Berlin. *Springer Verlag*. 1988. URL: https://www.zvab.com/Handbuch-Rehabilitations psychologieKoch-Lucius-Hoene-Stegie-Hrsg/17007942269/bd

3. White Book of Physical and Rehabilitation Medicine/ Second Edition (2006–7) of the White Book in PRM. URL: http://www.whitebookprm.eu/2016/09/05/second-edition-2006-7-ofthe-white-book-in-prm/

4. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні (Назва Закону зі змінами, внесеними згідно із Законом N 2249-VIII (2249-19) від 19.12.2017). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15

5. Закон України Про освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39. ст.380). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19

6. Про психіатричну допомогу (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 19, ст.143) (Із змінами, 2013с. – 2018 р.р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1489-14.

7. Реабілітація військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: теоретико-методичні основи: монографія / Ю. Л. Бриндіков. Хмельницький. 2018. 388 с. URL: https://srsp.khmnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/11/reabilitacziya-vijskovosluzhbovcziv_monografiya_2018.pdf?m

8. Пророк Н., Запорожець О., Креймеєр Д., Гридковець Л., Царенко Л., Ковальчук О., Невмержицький В. і ін. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/430805.pdf

9. Яновська О. Заняття адаптивними видами спорту – це потужний інструмент реабілітації та відновлення ветеранів війни. URL: https://mva.gov.ua/ua/news/olena-yanovska-zanyattya-adaptivnimi-vidami-sportu-ce-potuzhnij-instrument-reabilitaciyi-ta-vidnovlennya-veteraniv-vijni#:

10. Кашенець С. Маємо популяризувати спорт як інструмент реабілітації та соціальної інтеграції ветеранів війни**.** URL: https://mva.gov.ua/ua/news/mayemo-populyarizuvati-sport-yak-instrument-reabilitaciyi-ta-socialnoyi-integraciyi-veteraniv-vijni-svitlana-kashenec

11. Кашуба А.А., Ковальський В.В., Годлевський П.М., Бовсунюк Д.В. Соціальна інтеграція та адаптація ветеранів та учасників бойових дій в процесі занять адаптивним спортом. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.* Випуск 6 (179), 2024. URL: https://spppc.com.ua/index.php/journal/article/download/1980/1953/)

12. У командних видах спорту швидше відбувається соціалізація. Голос України. 10.08.2023. URL:http://www.golos.com.ua/article/372826

13. Вони заснують рух, який стане потужним інструментом реабілітації ветеранів. Фонд «Повернись живим». 08.08.2023. URL:https://savelife.in.ua/materials/news/zah-vony-zasnuyut-rukh-yakyy-stane-potuz/

14. Реабілітація захисників: тренування з адаптивного спорту для ветеранів, які отримали поранення на війні. Європейська Бізнес Асоціація. 18.03.2024. URL: https://eba.com.ua/reabilitatsiya-zahysnykiv-trenuvannya-z-adaptyvnogo-sportu-dlya-veteraniv-yaki-otrymaly-poranennya-na-vijni/

15. Імас Є.В., Лукасевич І.І. Спортивно-реабілітаційний компонент реалізації стратегії адаптації ветеранів до соціального та економічного життя в Україні. *Спортивна медицина, фізична терапія та ерготерапія.* № 1, 2024. https://doi.org/10.32652/spmed.2024.1.195-200 URL:http://sportmedicine.uni-sport.edu.ua/article/view/305915

16. Адаптивний спорт для ветеранів - це про нове сприйняття себе - фахівчиня ветеранського фонду. Громадське радіо. 24.24.2024. URL:https://hromadske.radio/news/2024/04/24/adaptyvnyy-sport-dlia-veteraniv-tse-pro-nove-spryyniattia-sebe-fakhivchynia-veteranskoho-fondu

17. Invictus Games. URL:https://invictusgames.in.ua/

18. Invictus Games Vancouver Whistler 2025 presented by ATCO and Boeing February 8-16, 2025. URL: https://invictusgames.in.ua/

19. Федерація регбі в України. URL: http://rugby.org.ua/ukr/news/page641/3788

References:

1. Kryzhnyy, A. (2024) Pislya zavershennya viyny kilkist veteraniv zroste do 5-6 milyoniv osib – Minveteraniv [After the end of the war, the number of veterans will increase to 5-6 million people – Ministry of Veterans]. 27.05. 2024. URL: https://epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276/

2. Koch U., Lucius-Hoene G., Stegie (Hrsg.), R. (1988) Nandbuch der Rehabilitations psychologie. – Berlin. Springer Verlag. URL: https://www.zvab.com/Handbuch-Rehabilitations psychologieKoch-Lucius-Hoene-Stegie-Hrsg/17007942269/bd [in English].

3. White Book of Physical and Rehabilitation Medicine/ Second Edition (2006–7) of the White Book in PRM. URL: http://www.whitebookprm.eu/2016/09/05/second-edition-2006-7-ofthe-white-book-in-prm/ [in English].

4. Pro reabilitatsiyu osib z invalidnistyu v Ukrayini [On the Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine] *Nazva Zakonu zi zminamy, vnesenymy z·hidno iz Zakonom N 2249-VIII (2249-19) vid 19.12.2017) [Title of the Law as amended by Law No. 2249-VIII (2249-19) of 19.12.2017)]*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2961-15 [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrayiny Pro osvitu [Law of Ukraine On Education]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR). 2017. № 38-39. st.380 [Vidomosti Verkhovnoi Rada (VVR*). 2017. No. 38-39. Art. 380]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 [in Ukrainian].

6. Pro psykhiatrychnu dopomohu [On psychiatric care] *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2000, № 19, st.143 (Iz zminamy, 2013s. – 2018 r.r.) [Vidomosti Verkhovnoi Rada of Ukraine (VVR), 2000, No. 19, p. 143) (With amendments, 2013s. - 2018)]*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1489-14. [in Ukrainian].

7. Reabilitatsiya viyskovosluzhbovtsiv uchasnykiv boyovykh diy v systemi sotsialnykh sluzhb: teoretyko-metodychni osnovy [Rehabilitation of military personnel who participated in hostilities in the system of social services: theoretical and methodological foundations]: *monohrafiya / YU. L. Bryndikov. Khmelnytskyy [monograph / Yu. L. Bryndikov. Khmelnytskyi*.]. 2018. 388 s. URL: https://srsp.khmnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/11/reabilitacziya-vijskovosluzhbovcziv_ monografiya_2018.pdf?m [in Ukrainian].

8. Prorok, N., Zaporozhets, O., Kreymeyer, D., Hrydkovets, L., Tsarenko, L., Kovalchuk, O.& Nevmerzhytskyy, V. i in. (2018) Osnovy reabilitatsiynoyi psykholohiyi: podolannya naslidkiv kryzy [Fundamentals of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis]. Navchalnyy posibnyk. Tom 1. Kyyiv [Textbook. Volume 1. Kyiv], 2018. 208 s. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/ a/a/430805.pdf [in Ukrainian].

9. Yanovska, O. Zanyattya adaptyvnymy vydamy sportu – tse potuzhnyy instrument reabilitatsiyi ta vidnovlennya veteraniv viyny [Adaptive sports are a powerful tool for the rehabilitation and recovery of war veterans]. URL: https://mva.gov.ua/ua/news/olena-yanovska-zanyattya-adaptivnimi-vidami-sportu-ce-potuzhnij-instrument-reabilitaciyi-ta-vidnovlennya-veteraniv-vijni#:

10. Kashenets, S. Mayemo populyaryzuvaty sport yak instrument reabilitatsiyi ta sotsialnoyi intehratsiyi veteraniv viyny [We must popularize sport as an instrument of rehabilitation and social integration of war veterans]. URL: https://mva.gov.ua/ua/news/mayemo-populyarizuvati-sport-yak-instrument-reabilitaciyi-ta-socialnoyi-integraciyi-veteraniv-vijni-svitlana-kashenec

11. Kashuba, A.A., Kovalskyy, V.V., Hodlevskyy, P.M.& Bovsunyuk, D.V. (2024) Sotsialna intehratsiya ta adaptatsiya veteraniv ta uchasnykiv boyovykh diy v protsesi zanyat adaptyvnym sportom [Social integration and adaptation of veterans and combatants in the process of engaging in adaptive sports]. *Naukovyy chasopys Ukrayinskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhayla Drahomanova. Vypusk 6 (179). [Scientific journal of the Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University. Issue 6 (179)]*. URL:https://spppc.com.ua/index.php/journal/article/download/1980/1953/) [in Ukrainian].

12. U komandnykh vydakh sportu shvydshe vidbuvayetsya sotsializatsiya [Socialization occurs faster in team sports]. Holos Ukrayiny. 10.08.2023. http://www.golos.com.ua/article/372826

13. Vony zasnuyut rukh, yakyy stane potuzhnym instrumentom reabilitatsiyi veteraniv [They will establish a movement that will become a powerful tool for the rehabilitation of veterans]. *Fond «Povernys zhyvym» [“Return Alive” Foundation*]. 08.08.2023. URL: https://savelife.in.ua/materials/news/zah-vony-zasnuyut-rukh-yakyy-stane-potuz/

14. Reabilitatsiya zakhysnykiv: trenuvannya z adaptyvnoho sportu dlya veteraniv, yaki otrymaly poranennya na viyni [Rehabilitation of defenders: adaptive sports training for veterans injured in war]. *Yevropeyska Biznes Asotsiatsiya [European Business Association*]. 18.03.2024. https://eba.com.ua/reabilitatsiya-zahysnykiv-trenuvannya-z-adaptyvnogo-sportu-dlya-veteraniv-yaki-otrymaly-poranennya-na-vijni/ [in Ukrainian].

15. Imas, YE.V.% Lukacevych, I.I. (2024) Sportyvno-reabilitatsiynyy komponent realizatsiyi stratehiyi adaptatsiyi veteraniv do sotsialnoho ta ekonomichnoho zhyttya v Ukrayini [Sports and rehabilitation component of the implementation of the strategy for adapting veterans to social and economic life in Ukraine]. *Sportyvna medytsyna, fizychna terapiya ta erhoterapiya [Sports medicine, physical therapy and occupational therapy*]. № 1, 2024. https://doi.org/10.32652/spmed.2024.1.195-200 URL:http://sportmedicine.uni-sport.edu.ua/article/view/305915 [in Ukrainian].

16. Adaptyvnyy sport dlya veteraniv - tse pro nove spryynyattya sebe - fakhivchynya veteranskoho fondu. Hromadske radio [Adaptive sports for veterans are about a new perception of themselves - a specialist from the veterans' fund. Public radio]. 24.24.2024. URL:https://hromadske.radio/news/2024/04/24/ adaptyvnyy-sport-dlia-veteraniv-tse-pro-nove-spryyniattia-sebe-fakhivchynia-veteranskoho-fondu [in Ukrainian].

17. Invictus Games. URL:https://invictusgames.in.ua/ [in English].

18. Invictus Games Vancouver Whistler 2025 presented by ATCO and Boeing February 8-16, 2025. URL: https://invictusgames.in.ua/ [in English].

19. Federatsiya rehbi v Ukrayiny [Rugby Federation of Ukraine]. URL: http://rugby.org.ua/ukr/news/page641/3788 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.922.8:316.356.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1618-1626

Матохнюк Людмила Олександрівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної та соціальної психології, Донецький національний університет ім. Василя Стуса, м. Вінниця, тел.: (067) 786-38-74, https://orcid.org/0000-0002-6316-2352

ОСОБЛИВОСТІ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ПАРТНЕРІВ ШЛЮБОМ: ЧИННИКИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті представлені результати емпіричного дослідження задоволеності партнерів шлюбом. Результати дослідження свідчать, що війна росії проти України значно вплинула на сімейні стосунки, зумовивши нові виклики, такі як вимушене розлучення партнерів, стрес, економічна нестабільність і почуття небезпеки. Водночас стабільність у шлюбі стала важливим ресурсом для подолання труднощів. Задоволеність шлюбом є багатовимірним явищем, що залежить від особистісних рис партнерів, тривалості спільного життя та ефективності комунікації. Вважаємо, що задоволеність партнерів шлюбом – це багатовимірне явище, яке формується під впливом як внутрішніх особливостей пари, так і зовнішніх чинників. Дослідження задоволеності шлюбом охоплювало 20 подружніх пар м. Вінниці з різним сімейним стажем. Учасники добровільно надали дані через анкети та інтерв'ю, дотримуючись етичних норм і конфіденційності. Вибірка включала пари різного віку, статусу та досвіду, що забезпечило різноманітність результатів. У нашому дослідженні ми використовуємо поняття «благополучні» та «неблагополучні» сім'ї, які не пов'язані з юридичними визначеннями цих термінів. Встановлено, що більшість пар (70%) демонструють благополучні стосунки, 20% – неблагополучні, а 10% – абсолютно благополучні. Сімейний стаж впливає на якість стосунків: пари до 10 років частіше є благополучними, тоді як у парах з більшим стажем з'являються як труднощі, так і випадки абсолютної гармонії. Кількість дітей також впливає: найбільша задоволеність спостерігається у парах з однією дитиною, тоді як двоє дітей можуть спричинити зниження рівня задоволеності. Виклики для подружніх пар охоплюють невирішені конфлікти, зовнішні стресові фактори, відмінності в очікуваннях та проблеми комунікації, що можуть послаблювати довіру та задоволеність стосунками. Разом з тим, перспективи полягають у спільному розвитку та досягненні цілей, гнучкій адаптації до життєвих змін і розвитку емоційної зрілості. Важливим є також вміння ефективно спілкуватися та підтримувати особистісне зростання один одного. Ці чинники сприяють стабільності та гармонії в шлюбі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: сім’я, стосунки, шлюб, партнери, сімейні пари, задоволеність, гармонія, комунікація.

Matokhniuk Liudmyla Aleksandrovna Doctor of psychological sciences, professor, Professor of the Department of General and Social Psychology, Vasyl' Stus Donetsk National Universit, Vinnytsia, tel.: (067)786-38-74, https://orcid.org/0000-0002-6316-2352

FEATURES OF PARTNERS' MARRIAGE SATISFACTION: FACTORS, CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. The article presents the results of an empirical study of partners' satisfaction with marriage. The results of the study show that Russia's war against Ukraine has had a significant impact on family relationships, causing new challenges, such as forced separation of partners, stress, economic instability and a sense of insecurity. At the same time, marital stability has become an important resource for overcoming difficulties. Marital satisfaction is a multidimensional phenomenon that depends on the partners' personal traits, the length of time they have been living together, and the effectiveness of communication. We believe that partners' satisfaction with marriage is a multidimensional phenomenon that is formed under the influence of both the couple's internal characteristics and external factors. The study of marriage satisfaction covered 20 married couples in Vinnytsia with different marital experience. Participants voluntarily provided data through questionnaires and interviews, observing ethical standards and confidentiality. The sample included couples of different ages, status, and experience, which ensured a variety of results. In our study, we use the concepts of “well-off” and “dysfunctional” families, which are not related to the legal definitions of these terms. It was found that the majority of couples (70%) demonstrate happy relationships, 20% are dysfunctional, and 10% are absolutely happy. Marital experience affects the quality of relationships: couples with less than 10 years of marriage are more likely to be happy, while couples with more experience experience both difficulties and cases of absolute harmony. The number of children also has an impact: couples with one child show the highest level of satisfaction, while two children can lead to a decrease in satisfaction. Challenges for married couples include unresolved conflicts, external stressors, differences in expectations, and communication problems that can weaken trust and relationship satisfaction. At the same time, the prospects lie in joint development and achievement of goals, flexible adaptation to life changes, and the development of emotional maturity. It is also important to be able to communicate effectively and support each other's personal growth. These factors contribute to stability and harmony in marriage.

Keywords: family, relationships, marriage, partners, couples, satisfaction, harmony, communication,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Постановка проблеми. Війна росії проти України спричинила значні зміни у всіх сферах життя українців, особливо в сімейних стосунках. Вимушене розлучення партнерів через мобілізацію, міграцію або втрату домівки, психологічний стрес, економічна нестабільність та постійне відчуття небезпеки стали новими викликами для подружжя. Ці фактори можуть як посилювати напругу та конфлікти, так і сприяти згуртованості та підтримці у сімейному житті. У таких умовах питання задоволеності шлюбом набуває особливої актуальності, адже стабільність та підтримка у стосунках стають важливим ресурсом для подолання життєвих труднощів. Однак, наукових досліджень, присвячених саме особливостям задоволеності партнерів шлюбом в умовах війни, наразі недостатньо, що зумовлює необхідність вивчення чинників, які впливають на емоційний стан, психологічну підтримку та адаптацію сімейних пар у цей складний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки українські науковці приділяли увагу дослідженню задоволеності партнерів шлюбом, зокрема в умовах воєнного стану. Подружня інтеграція у різних аспектах досліджувалася у працях А. Адлера, Дж. Боулбі, Д. Валлерстайна, К. Вітакера, Е. Еріксона, О. Кляпець, К. Коллінза та Н. Фіні, О. С. Кочарян, З. Ю. Крижановської, Р. Левіса, Л. І. Магдисюк, А. Маслоу, Дж. Спенієра, Х. Б. Цьомик, Р. П. Федоренка, Е. Фромма, О. І. Хіль та інші. Аналіз цих праць свідчить, що найбільш гармонійні стосунки формуються за умови взаємодії зрілих, розвинених та цілісних особистостей. Останні десятиріччя відзначилися детальним вивченням поняття емоційного зв’язку та близькості як базової потреби здорової особистості для побудови стабільних відносин із партнером. Українські дослідники, зокрема Т. І. Дучимінська, Г. Р. Єщенко, З. Ю. Крижановська, О. С. Кочарян, Л. І. Магдисюк, М. І. Мушкевич, Є. М. Потапчук, Р. П. Федоренко, О. І. Хіль, Х. Б. Цьомик та інші, активно займаються дослідженням цієї тематики.

Так, О.М. Столярчук у своїх дослідженнях аналізує еволюцію шлюбно-сімейних взаємин та окреслює тенденції розвитку альтернативних форм шлюбно-сімейних стосунків. Вона підкреслює важливість адаптації сімей до сучасних викликів, включаючи воєнні конфлікти, для підтримання задоволеності шлюбом [1].

У статті "Соціально-психологічні чинники задоволеності шлюбом осіб періоду ранньої дорослості" О.В. Волошок виявила, що задоволеність шлюбом безпосередньо впливає на стійкість подружнього союзу. Низька задоволеність шлюбом призводить до розпаду сім'ї, особливо в умовах стресових ситуацій, таких як війна [2].

У кваліфікаційній роботі "Соціально-психологічні чинники задоволеності шлюбом в умовах воєнного стану" А.М. Гасюк дослідив вплив воєнного стану на задоволеність шлюбом . Встановлено, що особливості спілкування в родині та домінування певних сімейних станів є ключовими чинниками задоволеності шлюбом під час війни [3].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Отже, вивчення розподілу подружніх ролей у молодій сім'ї є важливим для розуміння сучасної сімейної динаміки, а також для розробки дієвих стратегій підтримки сімейного добробуту та задоволеності шлюбом.

Мета статті – емпірично виявити особливості задоволеності партнерів шлюбом та виокремити чинники, виклики та перспективи задоволеності партнерів шлюбом.

Виклад основного матеріалу. Сучасна психологія розробила безліч конкретних методик для вивчення процесів формування молодої сім'ї. Проте, як ми вважаємо, отримання повної, об'єктивної та достатньої інформації про рольові очікування подружжя залишається однією з найскладніших задач. Це тому, що саме така інформація визначає точність інтерпретації результатів досліджень і впливає на вибір методів та напрямків корекційної роботи й психологічної підтримки, спрямованої на стабілізацію сімейних взаємин. Також вважаємо, що задоволеність партнерів шлюбом – це багатовимірне явище, яке формується під впливом як внутрішніх особливостей пари, так і зовнішніх чинників. На задоволеність партнерів шлюбом впливає індивідуальність партнерів. Кожен з них приносить у шлюб власні особистісні риси, цінності, очікування та життєві установки, що впливають на спільне життя. Відкритість, здатність до слухання та підтримки, а також ефективна комунікація є базовими для відчуття гармонії та задоволеності. Враховуючи, що шлюб постійно змінюється , то і партнерські ролі, обов'язки та емоційні потреби можуть змінюватися протягом часу, що вимагає адаптації.

Методи аналізу комунікації та взаємодії в подружніх парах дозволяють виявити недоліки у спілкуванні, що є основою сімейного благополуччя і відіграє ключову роль у забезпеченні особистого комфорту для людини та її близьких. У щасливих сім'ях стосунки між партнерами характеризуються відкритістю, інтимністю, взаємною довірою, високим рівнем симпатії, конструктивністю, рефлексивністю, а також гнучким і демократичним розподілом ролей, доповненим моральною та емоційною підтримкою. До чинників задоволеності шлюбом відносимо: наявність емоційної підтримки, взаємної поваги та щирості; здатність конструктивно обговорювати проблеми, вирішувати конфлікти і спільно приймати рішення; економічна безпека та узгоджені фінансові плани зменшують стрес і сприяють стабільності стосунків; справедливий розподіл домашніх справ і уваги до особистого простору допомагає уникнути почуття перевантаження одного з партнерів; гармонійні інтимні відносини. Спеціальні методики дозволяють дослідити особливості розподілу сімейних ролей, очікувань і вимог у шлюбі, а також сумісність подружньої пари.

Для вивчення особливостей задоволеності шлюбом було обрано 20 подружніх пар з м. Вінниці, які відрізнялись за стажем подружнього життя. Участь у дослідженні була добровільною, і всі учасники погодились на участь після ознайомлення з метою та умовами дослідження. Вибірка включала пари

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

різного віку, соціального статусу та життєвого досвіду, що дозволило забезпечити різноманітність результатів. Кожен учасник надавав індивідуальну інформацію про свої стосунки та задоволеність шлюбом через анкетування та інтерв'ю. Ми ретельно підібрали учасників, щоб забезпечити репрезентативність отриманих даних. Процедура збору інформації проводилась із суворим дотриманням етичних норм та гарантією конфіденційності.

Дамо загальну характеристику подружніх пар, що брали участь в експерименті. У вибірці досліджуваних пар були представлені різні за віком та тривалістю подружнього життя учасники, що дозволяє здійснити аналіз різних аспектів задоволеності шлюбом. Вік жінок варіюється від 20 до 39 років, а чоловіків – від 19 до 42 років, що свідчить про залучення як молодих, так і досвідчених партнерів. Стаж подружнього життя коливається від 0,5 до 15 років, що дозволяє вивчати особливості задоволеності шлюбом на різних етапах сімейного життя. Деякі пари мають дітей (як правило, 1 або 2), тоді як інші не повідомляють про наявність дітей, що підкреслює різноманітність сімейного статусу досліджуваних. Такий широкий спектр за віком, стажем шлюбу та сімейним становищем створює гетерогенну вибірку, яка сприяє комплексному аналізу факторів, що впливають на задоволеність шлюбом.

Для дослідження особливостей задоволеності шлюбом нами було обрано методику розроблену В.В. Століним, Т.Л. Романовою, Г.П. Бутенко. Результати представлені на рис.1.

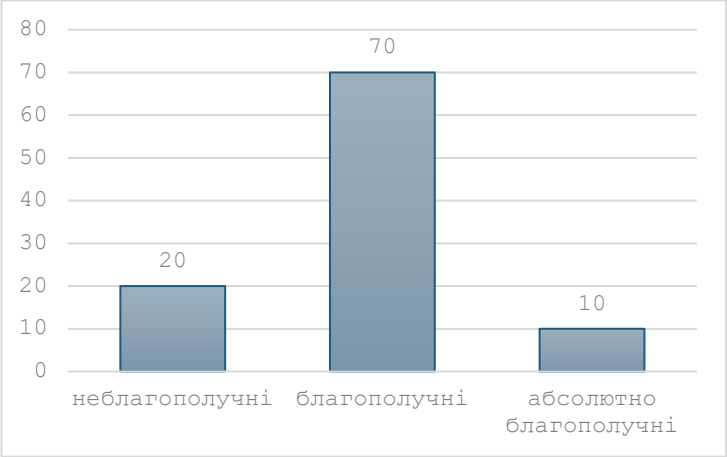

Рис.1. Результати експрес-діагностики ступеня задоволеності шлюбом подружніх пар за тестом-опитувальником «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко)

У нашому дослідженні ми використовуємо поняття «благополучні» та «неблагополучні» сім'ї, які не пов'язані з юридичними визначеннями цих термінів. У правовій сфері наразі застосовують інші категорії (наприклад, сім'я, що опинилася у складних життєвих обставинах), тому наш термінологічний апарат має суто дослідницький характер і не співпадає з офіційними

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

правовими поняттями. Благополучні стосунки характеризуються загальною задоволеністю партнерів, стабільною емоційною підтримкою, взаємною довірою та конструктивною комунікацією. У таких відносинах присутні як позитивні моменти, так і періодичні труднощі, але партнери здатні їх вирішувати і знаходити компроміси. Абсолютно благополучні стосунки відзначаються максимально високим рівнем гармонії та взаєморозуміння. Партнери в таких парах мають дуже сильний емоційний зв'язок, відкриту комунікацію, ефективне вирішення конфліктів і майже відсутність негативних емоцій чи непорозумінь. Ці стосунки забезпечують обом учасникам відчуття повного особистого комфорту і підтримки. Неблагополучні стосунки свідчать про наявність значних проблем у взаємодії партнерів. В таких парах часто спостерігаються часті конфлікти, низький рівень довіри та порушення комунікації, що призводить до зниження задоволеності шлюбом і може негативно впливати на психологічний стан обох сторін.

Результати дослідження демонструють, що 70% подружніх пар перебувають у стані благополучності, що свідчить про загалом стабільні та ефективні стосунки в більшості випадків. Лише 20% пар були класифіковані як неблагополучні, що може бути пов'язано з наявністю проблем у комунікації чи розбіжностями в очікуваннях. 10% досліджуваних показали абсолютно високий рівень задоволеності шлюбом, що вказує на оптимальну якість взаємин у цих парах. Така структура результатів обґрунтовується різними факторами, серед яких особистісні особливості партнерів, тривалість спільного життя та рівень ефективності вирішення конфліктів.

Проаналізуємо яким чином задоволеність шлюбом залежить від сімейного стажу (рис.2).

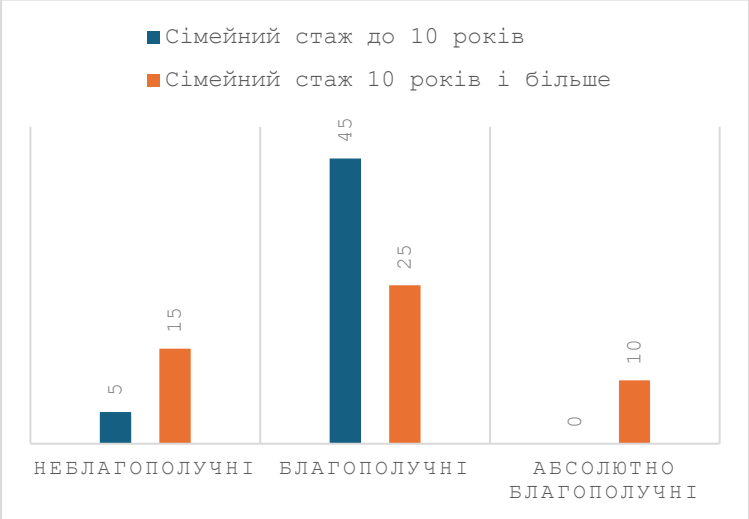

Рис.2. Результати експрес-діагностики ступеня задоволеності шлюбом подружніх пар в залежності від сімейного стажу за тестом-опитувальником «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Результати дослідження свідчать, що сімейний стаж відіграє значну роль у формуванні рівня задоволеності шлюбом. Серед пар з сімейним стажем до 10 років більшість (45%) класифікуються як благополучні, при цьому лише 5% пар мають негативну оцінку, а категорія абсолютно благополучних відсутня. Це може свідчити про позитивний «ефект початку» шлюбу, коли пари знаходяться у фазі оптимізму та злагодженості. У групі з сімейним стажем 10 років і більше з'являється більше пар з неблагополучними стосунками (15%), що може бути обумовлено накопиченням життєвих труднощів та конфліктів протягом тривалого спільного життя. Проте саме в цій групі спостерігається і поява категорії абсолютно благополучних пар (10%), що свідчить про здатність деяких партнерів адаптуватися і розвивати глибокі позитивні відносини.

Проаналізуємо яким чином задоволеність шлюбом залежить від кількості дітей (рис.3).

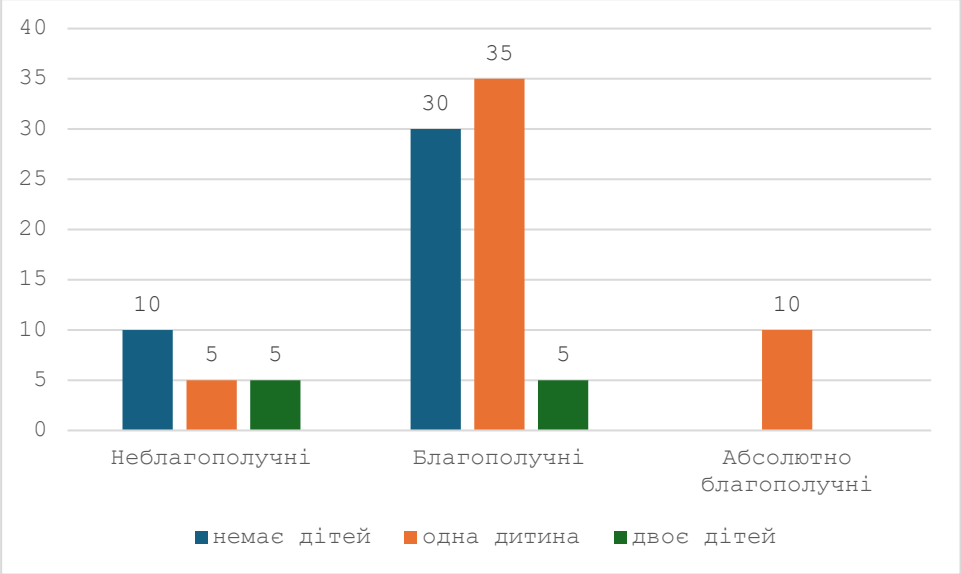

Рис.2. Результати експрес-діагностики ступеня задоволеності шлюбом подружніх пар в залежності від кількості дітей за тестом-опитувальником «Задоволеність шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко)

Аналізуючи дані, можна зробити висновок, що кількість дітей у сім'ї впливає на рівень задоволеності шлюбом. У парах без дітей спостерігається висока частка «благополучних» шлюбів (30%) разом із значною кількістю неблагополучних (10%), а абсолютно благополучних пар не виявлено. Відсоток подружніх пар з однією дитиною демонструє покращену картину: лише 5 % мають неблагополучні стосунки, 35% пар класифікуються як благополучні, а 10 пар досягають рівня абсолютно благополучних, що свідчить про позитивний вплив на взаємини. Однак при наявності двох дітей, хоча кількість неблагополучних пар залишається на рівні 5%, число

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

благополучних шлюбів різко падає до 5%, а категорія абсолютно благополучних відсутня. Це може свідчити про додаткове навантаження та труднощі в комунікації, які виникають при збільшенні сімейних обов'язків. Отже, оптимальну ситуацію в плані шлюбної гармонії можна спостерігати в парах з однією дитиною, тоді як збільшення кількості дітей до двох може негативно впливати на якість взаємин.

Виклики, що постають перед подружніми парами, включають невирішені конфлікти, які через тривалі суперечки можуть підірвати довіру та знизити рівень задоволеності шлюбом. Зовнішні стресові фактори, такі як економічні труднощі, соціальний тиск або зміни в життєвих обставинах, створюють додаткове навантаження на стосунки. Різниця в очікуваннях між партнерами, зокрема у життєвих планах, цінностях або ролях, може спричинити напругу та непорозуміння. Важливим викликом є й недостатня комунікація, коли відсутність відкритого діалогу або невміння слухати партнера погіршує взаєморозуміння. Водночас перспективи для зміцнення шлюбних стосунків включають спільний розвиток через роботу над взаєминами, досягнення спільних цілей, участь у тренінгах чи терапії, що посилює емоційний зв'язок. Адаптація до життєвих змін, готовність приймати виклики та знаходити компроміси є важливим чинником стійкості шлюбу. Розвиток емоційного інтелекту, зокрема вміння керувати власними емоціями та розуміти почуття партнера, сприяє ефективному вирішенню конфліктів. Крім того, підтримка особистісного зростання кожного партнера створює атмосферу, де обидва відчувають свою значущість і підтримку, що позитивно впливає на якість шлюбних стосунків.

Висновки. Результати дослідження свідчать про загальну тенденцію до стабільних шлюбних стосунків: 70% подружніх пар виявилися благополучними, що демонструє ефективність їхніх взаємин. Лише 20% пар класифіковано як неблагополучні, що може свідчити про проблеми в комунікації чи невідповідність очікувань. Абсолютно благополучні стосунки виявлено у 10% пар, що вказує на високу якість взаєморозуміння та підтримки. Сімейний стаж має значний вплив: пари до 10 років здебільшого благополучні (45%), тоді як серед пар зі стажем понад 10 років зростає як частка неблагополучних (15%), так і абсолютно благополучних (10%). Кількість дітей також відіграє важливу роль: оптимальну задоволеність шлюбом демонструють пари з однією дитиною, тоді як наявність двох дітей часто ускладнює стосунки. Таким чином, фактори тривалості шлюбу та кількості дітей є визначальними у формуванні задоволеності подружніми відносинами. Виклики, що постають перед подружніми парами, включають невирішені конфлікти, які через тривалі суперечки можуть підірвати довіру та знизити рівень задоволеності шлюбом. Зовнішні стресові фактори, такі як економічні труднощі, соціальний тиск або зміни в життєвих обставинах, створюють додаткове навантаження на стосунки. Різниця в очікуваннях між партнерами, зокрема у життєвих планах,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

цінностях або ролях, може спричинити напругу та непорозуміння. Важливим викликом є й недостатня комунікація, коли відсутність відкритого діалогу або невміння слухати партнера погіршує взаєморозуміння. Водночас перспективи для зміцнення шлюбних стосунків включають спільний розвиток через роботу над взаєминами, досягнення спільних цілей, участь у тренінгах чи терапії, що посилює емоційний зв'язок. Адаптація до життєвих змін, готовність приймати виклики та знаходити компроміси є важливим чинником стійкості шлюбу. Розвиток емоційного інтелекту, зокрема вміння керувати власними емоціями та розуміти почуття партнера, сприяє ефективному вирішенню конфліктів. Крім того, підтримка особистісного зростання кожного партнера створює атмосферу, де обидва відчувають свою значущість і підтримку, що позитивно впливає на якість шлюбних стосунків.

Перспективні напрямки подальшого дослідження можуть включати вивчення впливу сучасних соціальних змін на задоволеність шлюбом, дослідження гендерних відмінностей у сприйнятті шлюбної гармонії, аналіз ролі цифрових технологій у подружніх стосунках, а також розробку й апробацію програм психологічної підтримки для подружніх пар з різними життєвими обставинами.

Література:

1. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч.посіб. / О. А. Столярчук. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. – 136 с. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19502/1/O_Stoliarchuk_PSS_IL.pdf?utm_source=chatgpt.com

2. Voloshok O. Socio-psychological factors of marriage satisfaction of persons in the early adulthood. *Scientic Bulletin of Kherson State University. Series Psychological Sciences*. 2019. № 3. С. 122–128. URL: https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-3-17 (дата звернення: 13.02.2025).

3. Гасюк А. М. Соціально-психологічні чинники задоволеності шлюбом в умовах воєнного стану : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 053 «Психологія» / наук. керівник Є. А. Клопота. Запоріжжя : ЗНУ, 2023. 56 с. https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/17707/%d0%93%d0%b0%d1%81%d1%8e%d0%ba%20%d0%90.%d0%9c.pdf?sequence=1&isAllowed=y

References:

1. Stoliarchuk, O. A. (2015). Psykholohiia suchasnoi simi: navch. posib. [Psychology of the modern family] Kremenchuk: PP Shcherbatykh O. V. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19502/1/O_Stoliarchuk_PSS_IL.pdf?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian]

2. Voloshok, O. (2019). Socio-psychological factors of marriage satisfaction of persons in the early adulthood. [Psychology of the modern family] Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Psychological Sciences, 3, 122–128. https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-3-17 [in Ukrainian]

3. Hasiuk, A. M. (2023). Sotsialno-psykholohichni chynnyky zadovolenosti shliubom v umovakh voiennoho stanu: [Socio-psychological factors of marriage satisfaction in conditions of martial law] kvalifikatsiina robota mahistra spetsialnosti 053 "Psykholohiia". Zaporizkyi natsionalnyi universytet. https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/17707/%d0%93% d0%b0%d1%81%d1%8e%d0%ba%20%d0%90.%d0%9c.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.98:378

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1627-1637

Мешко Олександр Іванович кандидат психологічних наук. доцент, доцент кафедри психології, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0003-4463-7073

Мешко Галина Михайлівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-3168-3954

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПЕДАГОГА

Анотація. Дослідження присвячено проблемі резильєнтності як основі успішної професійної діяльності та важливому чиннику професійного благополуччя педагога. Проаналізовано стан розробленості означеної проблеми у науковій літературі, зокрема, праці вітчизняних та зарубіжних учених щодо розуміння сутності поняття «резильєнтність», підходи до його визначення і трактування, компонентів та механізмів впливу на професійне благополуччя педагогів, ключових аспектів розвитку їх резильєнтності. Резильєнтність визначено як сукупність навичок і внутрішніх ресурсів, які допомагають ефективно справлятися з викликами, життєвими і професійними труднощами, зберігати психологічне благополуччя, а також використовувати власний негативний досвід для особистісно-професійного зростання. Обґрунтовано, що вплив резильєнтності на професійне благополуччя відбувається через взаємодію різних компонентів та механізмів. Визначено ключові аспекти розвитку резильєнтності педагогів: налагодження позитивних взаємин з учнями, їх батьками, колегами по роботі, адміністрацією; оволодіння навичками конструктивної взаємодії; розвиток здатності вирішувати проблеми, а не уникати і не накопичувати їх; опанування техніками керування своїми емоціями, справлятися зі складними емоціями; пошук внутрішніх ресурсів стресостійкості; розвиток позитивного мислення і саногенного потенціалу. Розвиток резильєнтності педагогів має бути пріоритетним завданням закладів освіти, особливо сьогодні, в умовах воєнного стану. Запропоновано конкретні заходи щодо розвитку резильєнтності майбутніх педагогів (упровадження курсу з основ стрес-менеджменту на етапі професійної підготовки; проведення анти-стрестренінгів, тренінгів розвитку емоційного інтелекту, тренінгів асертивності; професійна психоло-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

гічна допомога, психолого-педагогічний супровід майбутніх педагогів, які відчувають життєві труднощі; менторські програми; постійний моніторинг та діагностика стану психологічного благополуччя, рівня розвитку стресостійкості і резильєнтності та ін.). Розвиток резильєнтності – це тривалий процес, що потребує систематичної роботи та підтримки. Тому подальші наукові розвідки спрямовуватимуться на розроблення комплексної програми розвитку резильєнтності майбутніх педагогів у закладі вищої освіти, створення резильєнтного освітнього середовища.

Ключові слова: резильєнтність, психологічна резильєнтність, професійне здоров'я педагога, професійний стрес, стресостійкість, професійне благополуччя, психологічне благополуччя.

Meshko Oleksandr Ivanovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0003-4463-7073

Meshko Halyna Mykhailivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Education Management, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-3168-3954

RESILIENCE AS A FACTOR OF TEACHER'S PROFESSIONAL WELL-BEING

Abstract. The study is devoted to the problem of resilience as the basis for successful professional activity and an important factor in the professional well-being of a teacher. The state of development of this problem in the scientific literature is analyzed, in particular, the works of domestic and foreign scientists on understanding the essence of the concept of "resilience", approaches to its definition and interpretation, components and mechanisms of influence on the professional well-being of teachers, key aspects of the development of their resilience. Resilience is defined as a set of skills and internal resources that help to effectively cope with challenges, life and professional difficulties, maintain psychological well-being, and use their own negative experience for personal and professional growth. It is substantiated that the impact of resilience on professional well-being occurs through the interaction of various components and mechanisms. The key aspects of the development of teachers' resilience are identified: establishing positive relationships with students, their parents, colleagues, administration; mastering the skills of constructive interaction; developing the ability to solve problems rather than avoid and accumulate them; mastering techniques for managing one's emotions, coping with complex emotions; searching for internal resources of stress resistance;

developing positive thinking and sanogenic potential. The development of teachers' resilience should be a priority for educational institutions, especially today, under martial law. Specific measures to develop the resilience of future teachers are proposed (introduction of a course on the basics of stress management at the stage of professional training; conducting anti-stress training, emotional intelligence development training, assertiveness training; professional psychological assistance, psychological and pedagogical support for future teachers experiencing life difficulties; mentoring programs; constant monitoring and diagnosis of psychological well-being, the level of development of stress resistance and resilience, etc.) Resilience development is a long-term process that requires systematic work and support. Therefore, further scientific research will be aimed at developing a comprehensive program for the development of resilience of future teachers in higher education institutions, creating a resilient educational environment.

Keywords: resilience, psychological resilience, professional health of a teacher, professional stress, stress resistance, professional well-being, psychological well-being.

Постановка проблеми. Професія педагога – це постійний виклик, що потребує значних емоційних, фізичних та психологічних ресурсів. Сучасний освітній простір характеризується високими темпами змін, постійно зростаючими вимогами до результативності професійної діяльності та значним інформаційним та емоційним навантаженням. Саме тому резильєнтність як здатність успішно долати труднощі, швидко відновлюватися після стресових ситуацій та адаптуватися до змін є основою якісного життя, успішної професійної діяльності та важливим чинником професійного благополуччя педагогів.

Високий рівень стресу, пов’язаний з діяльністю у школі, може призвести до професійного вигорання, депресії та інших проблем з психологічним здоров’ям. Педагоги стикаються з різноманітними життєвими і професійними труднощами: інформаційною перевантаженістю, постійною багатозадачністю, складними учнями, конфліктами з батьками, бюрократичним тягарем, недостатнім фінансуванням та ін. Без достатнього рівня розвиненої резильєнтності ці виклики можуть спричинити професійне виснаження та втрату мотивації працювати ефективно. Тому необхідно цілеспрямовано розвивати резильєнтність педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що проблематика формування та розвитку резильєнтності є досить популярною в останні роки. У науковій літературі є низка досліджень різних аспектів цієї проблеми.

Зокрема. резильєнтність, її сутність та різновиди, сучасні виклики, фактори резильєнтності та останні тенденції її розвитку в освітній парадигмі вивчали П. Полюхович та Б. Боєцька-Пономаренко [1]. Колектив авторів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

(В. Кравець та ін.) [2] досліджували розвиток резильєнтності майбутніх менеджерів як умову ефективності та надійності управлінської діяльності. Учена С. Кузікова [3] вивчала резильєнтність як чинник посттравматичного зростання особистості.

Науковці О. Крендецер та Д. Сергієнко [4] досліджували резильєнтність як чинник суб'єктивного благополуччя психологів в умовах війни. Дослідження О. Чиханцової та К. Гуцол [5] присвячені розробленню психологічних основ розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19 та практичних аспектів розвитку резильєнтності особистості.

Сутність феномену резильєнтності особистості та методи її розвитку вивчала С. Дмитришина. У своїх дослідженнях авторка проаналізувала наукові праці дослідників, що працювали у напрямі визначення поняття «резильєнтність» протягом останніх десятиліть, а також з'ясовувала розбіжності та спільні моменти в термінологічному змісті резилієнсу, представленому в українськомовній літературі та розкритому в останніх світових тенденціях дослідження означеної проблематики [6].

Дослідник Е. Грішин [7] визначав сутність феномену резильєнтності особистості, основні методи її психодіагностики та засоби розвитку.

Незважаючи на зростаючу актуальність проблеми, праці, присвячені резильєнтності педагогів та її впливу на їхнє професійне благополуччя, майже відсутні. Це створює потребу у проведенні нових досліджень для розробки ефективних стратегій підготовки та психолого-педагогічної підтримки педагогів.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності поняття «резильєнтність», визначенні його компонентів та механізмів впливу резильєнтності на професійне благополуччя педагогів, а також формулюванні практичних рекомендацій для підвищення рівня резильєнтності майбутніх педагогів на етапі навчання у закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна діяльність пов'язана з високим рівнем стресу, емоційного навантаження та постійними викликами, які потребують не тільки професійних знань та навичок, а й значної психологічної стійкості. Резильєнтність як здатність успішно долати труднощі та адаптуватися до негативних життєвих обставин є чинником професійного благополуччя педагогів.

Резильєнтність (від англ. resilience – пружність, еластичність, здатність відновлюватися) – це психологічна характеристика, яка описує здатність людини успішно долати труднощі, стресові ситуації та адаптуватися до негативних життєвих обставин, зберігаючи при цьому психічне здоров'я, функціональність та позитивний погляд на життя. Це не просто виживання, а здатність відновлюватися після криз, ставати сильнішим та краще адаптованим завдяки досвіду, отриманому під час подолання труднощів.

Термін «резильєнтність» походить з фізики, де він описує здатність матеріалу протистояти деформації та повертатися до початкового стану після

дії зовнішньої сили. У психологію це поняття перенесено у другій половині XX століття. Спочатку воно використовувалося для опису здатності дітей та підлітків успішно адаптуватися до складних життєвих обставин, таких як злидні, насильство або втрата близьких. Згодом дослідження розширилися, і зараз резильєнтність розглядається як універсальна якість, яка проявляється в різних сферах життя і стосується людей різного віку та соціального статусу.

У науковій літературі представлено різні підходи до визначення і розуміння означеного поняття. Результати аналізу наукових підходів до трактування дефініції «резильєнтність» відображено в таблиці.

Таблиця

Узагальнені результати аналізу наукових підходів до трактування феномену «резильєнтність»

Автор	Зміст поняття «резильєнтність»
Wagnild G. M., Young H. M.	Резильєнтність – це персональна характеристика особистості, яка модерує або пом'якшує негативні наслідки стресу і сприяє адаптації [8].
Bonnano G. A.	Резільєнтність — це складний, багатовимірний і динамічний за своєю суттю комплекс особливостей людини [9].
Bolton K.	Резільєнтність — це гіпотетичний набір захисних факторів, які захищають людину від дезадаптації після стресового впливу [10].
Masten A.	Резільєнтність — це здатність (потенційна або проявлена) динамічної системи успішно пристосовуватися до порушень, які загрожують функціонуванню системи, життєздатності або розвитку; позитивна адаптація або розвиток у контексті негативного впливу [11].
Американська психологічна асоціація (APA)	Резильєнтність – це процес та результат успішної адаптації до важкого або складного життєвого досвіду, особливо завдяки розумовій, емоційній та поведінковій гнучкості та адаптації до зовнішніх і внутрішніх вимог [12].
Кокун О.	Резильєнтність – це адаптивний динамічний процес повернення до початкового психосоціального функціонування після періоду дезадаптивного функціонування внаслідок дезорганізуючої дії психотравмуючих факторів [13].
Лазос Г.	Резильєнтність – це, в першу чергу, біопсихосоціальне явище, яке охоплює особистісні, міжособистісні та суспільні переживання, і є природним результатом різних процесів розвитку протягом певного часу [14].

На основі здійсненого аналізу різних визначень терміну «резильєнтність» закордонними та вітчизняними вченими можна стверджувати, що резильєнтність – це індивідуальна якість особистості, яка допомагає їй

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

справлятися зі стресовими ситуаціями, складними життєвими обставинами та забезпечує адаптацію до негативних ситуацій, які трапляються в її житті. А психологічна резильєнтність – це здатність людини успішно долати стресові ситуації, труднощі та травматичні події, зберігаючи при цьому психічне здоров'я та функціональність. Це не просто відсутність проблем, а здатність адаптуватися, відновлюватися та навіть зростати після негативних переживань.

Отже, резильєнтність являє собою сукупність навичок і внутрішніх ресурсів, які допомагають ефективно справлятися з викликами, життєвими і професійними труднощами, зберігати психологічне благополуччя, а також використовувати власний негативний досвід для особистісно-професійного зростання.

Резильєнтність відіграє надзвичайно важливу роль у професійному благополуччі педагогів. Вплив резильєнтності на професійне благополуччя здійснюється через взаємодію різних компонентів та механізмів.

До основних компонентів резильєнтності, що впливають на професійне благополуччя педагогів, належать:

- Оптимізм та позитивне мислення. Педагоги з високим рівнем оптимізму краще справляються з труднощами, пов'язаними з роботою, з учнями, батьками та адміністрацією. Вони шукають можливості для розвитку й успіху, навіть у складних ситуаціях.
- Саморегуляцію емоцій. Здатність контролювати емоції та стресові реакції є ключовою для педагогів. Резильєнтні педагоги можуть зберігати спокій та ефективно працювати навіть за умов високого емоційного напруження і багатозадачності.
- Внутрішню мотивацію та прихильність до професії. Сильна внутрішня мотивація і покликання допомагають долати професійні труднощі та залишатися задоволеними своєю роботою.
- Гнучкість та адаптивність. Шкільне середовище постійно змінюється. Резильєнтні педагоги легко адаптуються до нових вимог, методик, технологій та умов роботи.
- Навички вирішення проблем і прийняття рішень. Здатність ефективно вирішувати конфлікти, аналізувати ситуації та приймати обґрунтовані і виважені рішення є важливими для успішної діяльності педагога.
- Конструктивні копінг-стратегії. Резильєнтні педагоги мають набір ефективних стратегій для подолання стресу, таких як спорт, хобі, медитація, спілкування з близькими тощо.
- Почуття соціальної підтримки. Наявність надійної соціальної мережі – колег, сім'ї, друзів – допомагає педагогам долати труднощі та відчувати підтримку близьких.
- Самоусвідомлення і саморегуляцію. Здатність розуміти власні емоції, особисті межі та потреби дає змогу педагогам ефективно управляти своїм

робочим навантаженням, уникати професійних стресів (емоційних, інформаційних, комунікативних) та легко відновлюватися після них [1; 3; 5].

Механізмами впливу резильєнтності на професійне благополуччя майбутніх педагогів є:

1. Зменшення рівня стресу й емоційного вигорання. Резильєнтність допомагає педагогам ефективно справлятися зі стресорами та запобігає розвитку синдрому емоційного вигорання.

2. Підвищення ступеня задоволення професійною діяльністю. Завдяки здатності долати труднощі та досягати успіху, резильєнтні педагоги відчувають більше задоволення від своєї роботи.

3. Покращення взаємодії з учасниками освітнього процесу. Спокій і впевненість педагогів з високим рівнем резильєнтності сприяють позитивній комунікації та ефективній взаємодії з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі.

4. Підвищення ефективності професійної діяльності. Здатність до адаптації та вирішення проблем дає можливість педагогам з високим рівнем резильєнтності покращувати якість своєї роботи та досягати кращих результатів.

5. Підвищення стійкості до негативного впливу несприятливих умов професійної діяльності. Резильєнтні педагоги краще справляються з критикою, конфліктними ситуаціями та іншими негативними чинниками робочого середовища.

6. Збереження психічного здоров'я. Резильєнтність допомагає педагогам захищати своє психічне здоров'я та запобігати розвитку депресії, тривоги та інших психічних розладів [6; 7; 9].

Важливо розвивати резильєнтність майбутніх педагогів на етапі навчання у закладі вищої освіти, що сприятиме забезпеченню їх психологічного благополуччя й професійної успішності. Для того, щоб розвивати резильєнтність майбутніх педагогів необхідно:

1. Передбачити вивчення на етапі професійної підготовки курсу «Стрес-менеджмент у педагогічній діяльності», орієнтованого на опанування способів керування стресовими ситуаціями, методів оптимізації рівня стресу, ознайомлення та пошук індивідуальної конструктивної копінг-стратегії, оволодіння методами саморегуляції емоційних станів, розвиток саногенного потенціалу особистості. Важливу роль у цьому аспекті відіграють практичні вправи, психологічні та рольові ігри, проведення антистрестренінгу. Значною є роль психолого-педагогічних дисциплін у розвитку резильєнтності майбутніх педагогів. Необхідно ознайомлювати майбутніх педагогів із сучасними дослідженнями й інформаційно-методичними розробками в означеному аспекті (наприклад, з програмами плекання резильєнтності, психологічними правилами стійкості педагога [15; 16]).

Доцільно використовувати на практичних заняттях кейси та здійснювати аналіз реальних ситуацій з професійної практики педагогів, демонстру-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вати різні підходи до вирішення професійних проблем і подолання професійних труднощів.

Актуальним в досліджуваному аспекті є формування навичок саморефлексії. Необхідно заохочувати майбутніх педагогів до самоаналізу власних емоційних реакцій на стрес, своїх сильних та слабких сторін, стилів комунікативної взаємодії, ведення журналів самоспостереження, написання рефлексивних есе тощо.

2. Проводити психологічні тренінги (антистрестренінги, тренінги антивигорання, тренінги асертивності, тренінги розвитку емоційного інтелекту), які сприяють пізнанню і розумінню себе, свого емоційного стану, опануванню навичок саморегуляції й управління емоціями, способів ефективної взаємодії та конструктивного вирішення конфліктів, розвитку позитивного мислення.

Ефективними є медитація та вправи на релаксацію. Тому важливо включати у практичні заняття та психологічні тренінги практики майндфулнес. медитації та релаксаційні вправи для зниження рівня стресу і розвитку самоусвідомленості майбутніх педагогів.

Необхідно створювати атмосферу довіри і доброзичливості, безпечний освітній простір для групових дискусій, обміну досвідом подолання складних життєвих обставин, думками і пережитими емоціями. Під час воєнного стану доцільно залучати майбутніх педагогів до волонтерської діяльності, надання допомоги тим, хто її потребує.

3. Здійснювати психолого-педагогічний супровід, психологічну підтримку, менторство, надавати професійну психологічну допомогу майбутнім педагогам, які відчувають труднощі. У цьому аспекті важлива роль психологічної служби закладу вищої освіти, центрів професійного розвитку і лідерства, центрів педагогічного консалтингу. які функціонують у закладах вищої освіти і допомагають у створенні безпечного резильєнтного освітнього середовища. Важливими у період воєнного стану є спільноти підтримки студентів, створення груп взаємодопомоги та обміну досвідом між ними.

4. Заохочувати майбутніх педагогів до здорового (розумного) способу життя, побудови життя і професійної діяльності на засадах ортобіотики.

5. Здійснювати постійний моніторинг стану психологічного благополуччя майбутніх педагогів, діагностику рівня їх стресостійкості та резильєнтності. Надавати зворотній зв’язок здобувачам вищої освіти щодо їхніх сильних та слабких сторін та допомогу у визначенні напрямів подальшого особистісно-професійного зростання. Важливо пам’ятати, що стресостійкість і резильєнтність майбутніх педагогів необхідно розвивати одночасно, в єдності.

Означені напрями діяльності допоможуть майбутнім педагогам підвищити рівень резильєнтності, яка є чинником їхнього психологічного благополуччя та професійної успішності.

Висновки. Отже, основою якісного життя та успішної професійної діяльності, важливим чинником професійного благополуччя педагога є

високий рівень резильнтності. Резильєнтність дає змогу педагогам ефективно справлятися з викликами професії, зберігати психічне здоров'я, підтримувати і відновлювати психологічне благополуччя та досягати результативності у своїй роботі. Педагог з високим рівнем резильєнтності може створити атмосферу захищеності і комфорту для учнів, забезпечити умови для їхнього психологічного благополуччя в складних умовах сьогодення. Розвиток резильєнтності педагогів має бути пріоритетним завданням закладів освіти, особливо сьогодні, в умовах воєнного стану. Розвиток резильєнтності – це тривалий процес, що потребує систематичної роботи та підтримки. Тому подальші наукові розвідки спрямовуватимуться на розроблення комплексної програми розвитку стресостійкості і резильєнтності майбутніх педагогів у закладі вищої освіти, створення резильєнтного освітнього середовища.

Література:

1. Полюхович П. О., Боєцька-Пономаренко Б. Т. Резильєнтність: сутність, тенденції розвитку компетентностей формування резильєнтності в освітній парадигмі. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/351/9632/20069-1?inline=1

2. Kravets, V., Meshko, H., Meshko, O., Leskiw, A., & Habrusieva, N. (2021). Development of Future Managers' Resilience as a Condition for Efficiency and Reliability of Management Activities. *SHS Web of Conferences*. Volume 100, 02003, 2021: IV International Scientific Congress "Society of Ambient Intelligence – 2021" (ISCSAI 2021). DOI: https://doi.org/10.1051/shsconf/202110002003

3. Кузікова С. Б. Резильєнтність як чинник посттравматичного зростання особистості. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/471/12631/26395-1?inline=1

4. Крендецер О. В., Сергієнко Д. С. Резильєнтність як чинник суб'єктивного благополуччя психологів в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2024. № 2 (32). С. 85-95.

5. Чиханцова О., Гуцол К. Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19: практичний посібник. Національна академія педагогічних наук, Інститут психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2022. 128 с.

6. Дмитришин С. Резильєнтність особистості: сутність феномену та методи розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки.* 2024. Випуск 20. С. 67-74.

7. Грішин Е. О. Резильєнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія.* 2021. Випуск 64. С. 62-81.

8. Wagnild G. M., Young H. M. (1993). Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*. № 1, p.165.

9. Bonnano G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American psychologist*. № 59, p. 21.

10. Bolton K. (2013). The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington. 118 p.

11. Masten A. (2014). Ordinary magic: resilience in development. New York: The Gulford press. P. 308

12. APA dictionary of psychology. APA Dictionary of Psychology. URL: https:// dictionary.apa.org/resilience.

13. Кокун О. Професійна життєстійкість особистості: аналіз феномена. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*. 2020. Вип. 20. С. 68-81.

14. Лазос Г. П. Психологи і війна: зміна парадигми надання психологічної/ психотерапевтичної допомоги та резильєнтність фахівця. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2022. № 3 (27). С. 37-47. URL: https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.3

15. Цюман Т., Нагула О., Адамська З. Психологічні умови резильєнтності педагога в період воєнного стану. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка.* 2022. № 38 (2). С. 83–89. URL: https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/351

16. Як вчити та навчатись в умовах війни / Т. П. Цюман, З. М. Адамська, О. Л. Нагула, К. В. Пуха // Інформаційно-методичні матеріали для дорослих (учителів, викладачів, психологів) зі створення сприятливих умов для навчання та розвитку в умовах воєнного часу. 2022. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/How-to-teach-and-learn.pdf).

References:

1. Poliukhovych, P. O., Boietska-Ponomarenko, B. T. Rezylientnist: sutnist, tendentsii rozvytku kompetentnostei formuvannia rezylientnosti v osvitnii paradyhmi [Resilience: the essence, trends in the development of competencies for the formation of resilience in the educational paradigm]. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/351/9632/20069-1?inline=1

2. Kravets, V., Meshko, H., Meshko, O., Leskiw, A., & Habrusieva, N. (2021). Development of Future Managers' Resilience as a Condition for Efficiency and Reliability of Management Activities. *SHS Web of Conferences*. Volume 100, 02003, 2021: IV International Scientific Congress "Society of Ambient Intelligence – 2021" (ISCSAI 2021). DOI: https://doi.org/10.1051/shsconf/20 2110002003

3. Kuzikova, S. B. Rezylientnist yak chynnyk posttravmatychnoho zrostannia osobystosti [Resilience as a factor of post-traumatic personality growth]. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/471/12631/26395-1?inline=1

4. Krendetser, O. V., Serhiienko, D. S. (2024). Rezylientnist yak chynnyk subiektyvnoho blahopoluchchia psykholohiv v umovakh viiny [Resilience as a factor in the subjective well-being of psychologists in war conditions]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational psychology. Economic psychology*, 2 (32), 85-95.

5. Chykhantsova, O., Hutsol, K. (2022). Psykholohichni osnovy rozvytku rezylientnosti osobystosti v period pandemii Covid-19 [Psychological foundations for the development of personality resistance during the Covid-19 pandemic]: praktychnyi posibnyk. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk, Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka. Kyiv.

6. Dmytryshyn, S. (2024). Rezylientnist osobystosti: sutnist fenomenu ta metody rozvytku. Visnyk Lvivskoho universytetu [Personality Resilience: the Essence of the Phenomenon and Methods of Development]. *Seriia psykholohichni nauky – Bulletin of Lviv University. Series of psychological sciences*, Vypusk 20, 67-74.

7. Hrishyn, E. O. (2021). Rezylientnist osobystosti: sutnist fenomenu, psykhodiahnostyka ta zasoby rozvytku [Personality resilience: the essence of the phenomenon, psychodiagnostics and means of development]. *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia – Bulletin of HNPU named after G. S. Skovoroda. Psychology*, Vypusk 64, 62-81.

8. Wagnild, G. M., Young, H. M. (1993). Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. Journal of Nursing Measurement. № 1, p.165.

9. Bonnano, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? American psychologist. № 59, p. 21.

10. Bolton, K. (2013). The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington. 118 p.

11. Masten A. (2014). Ordinary magic: resilience in development. New York: The Gulford press. P. 308

12. APA dictionary of psychology. APA Dictionary of Psychology. URL: https://dictionary.apa.org/resilience.

13. Kokun, O. (2020). Profesiina zhyttiestiikist osobystosti: analiz fenomena [Professional resilience of a personality: analysis of the phenomenon]. *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 2020. Tom. V: Psykhofiziolohiia. Psykholohiia pratsi. Eksperymentalna psykholohiia - Actual problems of psychology: Collection of scientific papers of the H. S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Vol. V: Psychophysiology. Psychology of labor. Experimental psychology*, Vyp. 20, 68-81.

14. Lazos, H. P. (2022). Psykholohy i viina: zmina paradyhmy nadannia psykholohichnoi/ psykhoterapevtychnoi dopomohy ta rezylientnist fakhivtsia [Psychologists and War: Changing the Paradigm of Psychological/Psychotherapeutic Care and the Resilience of Specialists]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational psychology. Economic psychology*, 3 (27), 37-47. https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.3

15. Tsiuman T., Nahula O., Adamska Z. (2022). Psykholohichni umovy rezylientnosti pedahoha v period voiennoho stanu [Psychological Conditions of Teacher Resilience in the Period of Martial Law]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika – Pedagogical education: Theory and practice. Psychology. Pedagogy*, 38 (2), 83–89. URL: https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/351

16. Iak vchyty ta navchatys v umovakh viiny [How to teach and learn in a time of war] (2022) / T. P. Tsiuman, Z. M. Adamska, O. L. Nahula, K. V. Pukha // Informatsiino-metodychni materialy dlia doroslykh (uchyteliv, vykladachiv, psykholohiv) zi stvorennia spryiatlyvykh umov dlia navchannia ta rozvytku v umovakh voiennoho chasu. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/How-to-teach-and-learn.pdf).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 159.942

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1638-1651

Налімова Вікторія Віталіївна викладачка кафедри міжнародної комунікації та політології, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, тел.: (096) 622-16-57, https://orcid.org/0000–0001–6540–5197

ЕМОЦІЙНІ ТРИГЕРИ ПОПУЛІЗМУ: ЯК СТРАХ І ГНІВ ВПЛИВАЮТЬ НА ВИБОРЧІ УПОДОБАННЯ

Анотація. Стаття досліджує роль емоцій страху та гніву у процесі формування виборчих уподобань громадян, зокрема аналізує їхній безпосередній вплив на схильність виборців підтримувати популістські ідеології. Розглянуто механізми маніпуляції громадською думкою через емоційну риторику, яка використовується політичними лідерами для мобілізації електорату. Висвітлено феномен популізму як стратегії, що базується на антагонізмі між «справжнім народом» і політичними елітами або іншими соціальними групами. Продемонстровано, що емоції страху та гніву сприяють соціальній поляризації, підривають довіру до демократичних інституцій та посилюють радикальні настрої. Дослідження підкреслює, що маніпуляція емоціями виборців є потужним інструментом впливу на політичні процеси, що може призводити до зміни політичних уподобань та трансформації демократичних інститутів. Особливу увагу приділено когнітивним викривленням, що змушують виборців шукати прості рішення складних проблем, роблячи їх більш вразливими до популістських наративів. Дослідження підтверджує, що такі емоції використовуються для створення відчуття загрози або групової ідентичності, що посилює політичну мобілізацію. Стаття також аналізує відмінності у використанні страху та гніву в риториці правих і лівих популістських рухів, а також їхній вплив на електоральну поведінку. Приділено увагу впливу соціально-економічних факторів на посилення емоційної вразливості виборців, що створює сприятливі умови для поширення популістських ідей. Висновки підкреслюють необхідність критичного мислення та розуміння механізмів маніпуляції для збереження демократичних цінностей і соціальної стабільності.

Ключові слова: популізм, емоційні тригери, страх, гнів, виборчі уподобання, маніпуляція, політична риторика, соціальна поляризація, когнітивні викривлення.

Nalimova Viktoriia Vitaliivna Lecturer at the Department of International Communication and Political Science, Khmelnytsky National University, Khmelnytsky, tel.: (096)622-16-57, https://orcid.org/0000–0001–6540–5197

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

EMOTIONAL TRIGGERS OF POPULISM: HOW FEAR AND ANGER INFLUENCE VOTING PREFERENCES

Abstract. The article examines the role of the emotions of fear and anger in the process of forming voting preferences of citizens, in particular, analyses their direct impact on the tendency of voters to support populist ideologies. The mechanisms of manipulation of public opinion through emotional rhetoric used by political leaders to mobilise the electorate are considered. The phenomenon of populism as a strategy based on the antagonism between the ‘real people and political elites or other social groups is highlighted. It is demonstrated that the emotions of fear and anger contribute to social polarisation, undermine trust in democratic institutions and strengthen radical sentiments. The study emphasises that manipulation of voters' emotions is a powerful tool for influencing political processes, which can lead to a change in political preferences and the transformation of democratic institutions. Particular attention is paid to cognitive distortions that make voters look for simple solutions to complex problems, making them more vulnerable to populist narratives. The study confirms that such emotions are used to create a sense of threat or group identity, which increases political mobilisation. The article also analyses the differences in the use of fear and anger in the rhetoric of right-wing and left-wing populist movements, as well as their impact on voting behaviour. Attention is paid to the impact of socio-economic factors on the increased emotional vulnerability of voters, which creates favourable conditions for the spread of populist ideas. The conclusions emphasise the need for critical thinking and understanding of manipulation mechanisms to preserve democratic values and social stability.

Keywords: populism, emotional triggers, fear, anger, voting preferences, manipulation, political rhetoric, social polarisation, cognitive distortions.

Постановка проблеми. У сучасному науковому дискурсі з політології останні десятиліття спостерігається активне зростання кількості досліджень, присвячених ролі емоцій у політичних процесах. Емоції, такі як страх, гнів, образа, сором та почуття провини, часто використовуються як "емоційні гачки" у мобілізаційній риториці популізму, незалежно від того, реалізується вона правими чи лівими політиками. Це пов'язано з тим, що емоційна сфера людини є більш вразливою до психологічного впливу та маніпуляції.

Роботи таких дослідників, як Г. Тард, Г. Ле Бон, Х. Ортега-і-Гассет, Х. Арендт, В. Франкл, Е. Фромм та інших, довели, що маніпуляція політичною свідомістю неможлива без апеляції до почуттів. Маси здебільшого реагують на образи, емоції та почуття, а не на раціональні аргументи та логіку. Особливу легкість у політичній мобілізації забезпечують ті емоції, які в повсякденному житті часто вважаються аморальними, наприклад, страх, сором, заздрість, ненависть або самозадоволення. Позбавлені контролю свідомості, ці емоції проявляються найбільш яскраво у політичній поведінці.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Сучасні дослідження часто пов'язують популізм із двома групами емоцій: страхом і незахищеністю, що домінують у суспільствах, та гнівом, обуренням і ненавистю, які ці емоції викликають у відповідь [12]. Політики, використовуючи страх і гнів, формують почуття загрози або групової єдності, що підсилює підтримку популістських рухів. Особливої уваги заслуговує те, що такі емоції можуть загострювати соціальну поляризацію та підривати демократичні інститути. Тому це дослідження спрямоване на аналіз механізмів використання цих емоцій у політичній риториці та їхнього впливу на електоральну поведінку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що емоції в політиці є важливим напрямом досліджень як для вітчизняних, так і для зарубіжних науковців. Серед українських дослідників, які вивчали роль емоцій у політичному процесі, варто відзначити праці О. Злобіної, Є. Близнюк [18], О. Заславської, О. Посвістак та С. Козаченко [20].

Американський когнітивний психолог і лінгвіст Джордж Лакофф у праці «Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think» [9] досліджує відмінності між лібералами й консерваторами у США, підкреслюючи вплив емоцій і фреймінгу на сприйняття політичних повідомлень. Він аналізує, як емоції формують моральні цінності та політичні рішення, а також пропонує стратегії ефективної комунікації з урахуванням їхньої ролі.

Американський політичний консультант і психолог Дрю Вестен у своїй книзі *«The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation» [16,15]* досліджує, як емоції впливають на політичні переконання та вибір виборців. Він розглядає зв’язок між моральними цінностями, ідентичністю та політичною поведінкою, показуючи, як цей взаємозв’язок формує уподобання громадян і їхні рішення.

Марсель Саламела та Крістіан фон Шеве у дослідженні *«Emotional Dynamics of Right- and Left-wing Political Populism»* [12] розглядають відмінності у використанні емоцій у правому та лівому популізмі. Вони демонструють, що страх і гнів відіграють ключову роль у мобілізації виборців.

Мета статті. Метою дослідження є з’ясування впливу емоцій страху та гніву на виборчі уподобання громадян, зокрема їх схильність підтримувати популістські ідеології.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі політичні рішення не лише визначають майбутнє країни, але й впливають на життя кожного громадянина. Процес їх ухвалення є складним і багатогранним, а його наслідки торкаються соціальних, економічних та культурних аспектів суспільного життя. Для розуміння сутності цього процесу важливо звернути увагу на психологічні аспекти, які досліджують вплив ментальних процесів і поведінки на прийняття рішень.

Наукові дані свідчать, що психологічні чинники суттєво впливають на ухвалення політичних рішень. Зокрема, емоційний стан може змінювати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

об’єктивність аналізу та впливати на вибір стратегії. Наприклад, під дією емоцій страху чи гніву людина може приймати рішення, яке не враховує довгострокових наслідків чи інтересів інших соціальних груп.

Емоції часто стають інструментами маніпуляції, оскільки емоційна реакція людей сильніша за раціональні аргументи. Політики, які вміло апелюють до емоційних переживань, створюють почуття близькості або загрози, здатні активізувати підтримку та підштовхнути виборців до дій. Емоції також допомагають формувати колективну ідентичність, об'єднуючи людей навколо спільних цінностей, страхів чи амбіцій.

Дослідниця політики страху Р. Водак звертає увагу на те, що теми, які ще недавно вважалися табуйованими, дедалі частіше стають суспільно прийнятними [17]. На її думку, така нормалізація супроводжується своєрідною «безсоромністю», що виражається у зміщенні меж допустимого – як у частоті брехні, так і у порушенні норм дискурсу, а також у повторних атаках на ключові демократичні інституції.

Популізм розглядається як форма політики, риторики чи механізму маніпуляції, що апелює до мас, їхніх емоцій, потреб і почуттів, формуючи уявлення про протиставлення інтересів звичайних людей інтересам політичної еліти. Це не лише протест проти правової держави, а й виклик основам представницької демократії. Популізм переважно має негативний вплив на демократичні інституції та процеси, адже партія, яка формує національний світогляд громадян, але вдається до популістських методів, може спричинити дестабілізацію суспільства.

Популізм — це багатозначний термін, який використовується в різних контекстах, тому його значення потребує уточнення. Популістів об’єднують дві ключові ідеї: по-перше, переконання, що «справжній народ» перебуває в моральному конфлікті з «іншими», і, по-друге, твердження, що ніщо не повинно обмежувати волю цього «справжнього народу».

Популісти не сприймають політику як суперництво між різними позиціями чи ідеями. Натомість вони трактують політичну арену як моральну битву між правильним і неправильним — між «справжнім народом» і елітами чи іншими групами, які вважаються «чужими», наприклад, етнічними чи релігійними меншинами, іммігрантами або злочинцями. Антиелітизм займає центральне місце в риториці популізму, а моральний конфлікт між «чесними громадянами» та «корумпованою елітою» є фундаментальним елементом його наративів [19].

Популізм зазвичай знаходить підтримку серед тих, хто втратив віру в традиційні політичні партії та еліти, покладаючи надії на «простих» і «чесних» політиків, які нібито представляють «народ». Його ключова відмінність від звичайного політичного невдоволення полягає в яскраво вираженому антиелітизмі. Це сприяє формуванню запиту на «нові обличчя» у політиці, оскільки існуюча політична система, що діє в інтересах правлячої еліти, сприймається як корумпована та неефективна.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Підвищення соціальних очікувань призводить до популяризації спрощених рішень для складних і тривалих проблем. Одночасно ставляться під сумнів усталені цінності та правові принципи функціонування державних інституцій. У крайніх випадках це може призвести не лише до делегітимізації еліт, але й до відторгнення політико-правового порядку. Популізм відрізняється ідеологічною невизначеністю та супроводжується кризою традиційних політичних ідентичностей, яка змушує людей орієнтуватися на популістські гасла.

Популізм здобуває популярність завдяки високій емоційній складовій. Люди, схильні вірити у швидкі та прості рішення складних проблем, становлять потенційний електорат, готовий підтримати свого лідера. Наприклад, під час президентських виборів в Україні 2019 року один із кандидатів активно використовував наративи на кшталт «просто перестати стріляти», «весна прийде, саджати будемо» та «кожен з нас президент». Завдяки ролі головного героя популярного телесеріалу, йому вдалося досягти переконливої перемоги. Використання популістських гасел стало успішною стратегією, яка зверталася до емоційно виснаженого народу, що втомився від війни. Цьому сприяла дискредитація армії та створення негативного образу тодішнього президента.

Дж. Форґас виділяє психологічні вразливості, які популісти вміло використовують для залучення прихильників, та пояснює причини їхньої популярності [7]:

1. *Потреба в позитивній груповій ідентичності.* Почуття позбавленості чи невизначеності пробуджує сильну потребу у сенсі, значущості та стабільності. Цю потребу часто задовольняють через належність до цінної групи та ідентифікацію з нею. Бажання мати позитивну групову ідентичність часто переростає у колективний нарцисизм — переконаність у винятковості своєї групи, ілюзорних чеснотах та вигаданих досягненнях. Такий колективний нарцисизм є сильним предиктором залучення до популістських рухів.

2. *Когнітивні викривлення.* Популізм приваблює людей завдяки схильності до категоризації, прагненню до простоти й визначеності. Такий підхід сприяє спрощенню, формуванню стереотипів і сприйняттю світу через чорно-білі категорії. Популістські наративи відповідають цій ментальній потребі, поділяючи реальність на прості протилежності: «ми» і «вони», «добрі» і «погані», «народ» і «еліта».

3. *Емоційні процеси.* Почуття, такі як гнів, страх, огида та заздрість, відіграють ключову роль у популістських закликах. Страх активно використовується популістами, активуючи еволюційну потребу в безпеці, що сприяє посиленню колективних норм, тіснішій груповій координації та нетерпимості до відхилень. Гнів є спільною рисою як лівих, так і правих популістських рухів. Він звужує когнітивний фокус, спричиняє тунельне

бачення і нерідко провокує агресію. Популістські наративи часто апелюють до почуття втрати через минулі помилки, викликаючи гнів і бажання помсти. Такі емоції, як страх, образа та злість, можуть трансформуватися в огиду, яка стає потужним інструментом для легітимізації насильства та дегуманізації «ворогів», підтримуючи агресивну риторику.

4. *Моральний абсолютизм*. Популізм створює значну загрозу демократії, заперечуючи легітимність будь-яких поглядів, окрім власних. Його моральний абсолютизм є привабливим для багатьох, адже представлення інтересів «народу» сприймається як беззаперечна чеснота, а будь-яка опозиція — як зло.

5. *Епістемічна впевненість.* Популісти експлуатують прагнення людей до передбачуваності та безпеки, використовуючи схильність до помилок у міркуванні. Вони пропонують ілюзорну впевненість навіть у ситуаціях, де її досягнення неможливе. Така епістемічна визначеність ускладнює раціональний дискурс і сприяє поляризації суспільства. Через авторитарний характер культури та показну впевненість як лівих, так і правих популістів зростає ризик втрати взаємодії між соціальними групами, що ще більше загострює соціальні розбіжності.

6. *Трайбалізм*. Людство як біологічний вид досягло успіху завдяки здатності об'єднуватися в групи. Популісти, розуміючи цю вроджену потребу в приналежності, пропонують своїм прихильникам відчуття єдності та визначеного місця в суспільстві. Це особливо привабливо для тих, хто відчуває себе самотнім або шукає сенсу життя. Почуття несправедливості та образи можуть посилити цей потяг до "племені", оскільки популісти часто пропонують просте пояснення складних проблем і обіцяють захист від ворогів.

7. *Популістські наративи.* Створення наративу, що пропонує племінний комфорт, задовольняючи когнітивні обмеження і керуючи емоціями, є ключовим аспектом привабливості популізму. Популістські наративи здобувають підтримку, оскільки вони апелюють до утопічних і месіанських ідей, обіцяючи ідеальне майбутнє, яке виправдовує будь-які жертви і надає сенс і значення їхнім прихильникам. Іншою особливо спотвореною наративною стратегією є популістська "велика брехня": чим менш ймовірна та нахабніша брехня, тим менше її прихильники сприймають як вигадку. Розповіді про "змови" є поширеними в популістських рухах, пропонуючи їхнім прихильникам відчуття ексклюзивного знання і важливості.

8. *Харизматичне лідерство.* Популістські рухи рідко зберігаються без харизматичних та впевнених в собі лідерів. Вони символізують свої ідеї, монополізують владу і виступають як арбітри групи. Лідери-популісти мають бути послідовними, наполегливими та безкомпромісними, їхня мова проста і ефективна, що приваблює людей, які мають труднощі з розумінням складного світу. Це створює грунт для харизматичних лідерів з сильними наративами, що відповідають авторитарним переконанням.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Як показують дослідження, у риториці популістських політиків та серед їхнього електорату переважають емоції. Популізм пов’язують зі страхом і невпевненістю, які відчувають сучасні суспільства, з одного боку, і з гнівом, обуренням і ненавистю - з іншого. Проте існують значні відмінності в об’єктах правого та лівого обурення: політичний та економічний істеблішмент, який вважається відповідальним за політику жорсткої економії (ліві), і політичні та культурні еліти, яких звинувачують у наданні переваги етнічним, релігійним та сексуальним аутгрупам за рахунок знехтуваної інгрупи (праві) [12].

Як зазначалось вище, існуючі дослідження популізму зосереджені на двох групах негативних емоцій, які підживлюють зростання популістських партій і рухів, як лівих, так і правих: почуття страху, пов’язане з незахищеністю, безсиллям і декласуванням, з одного боку, і гнів, обурення і ненависть, з іншого боку.

Ліві популісти, як правило, звинувачують неоліберальну політику, національні та наднаціональні інституції (наприклад, ЄС, МВФ), які впроваджують політику, що, як вони підозрюють, посилює несправедливість, нерівність та нестабільність. Це викликає емоції обурення чи гніву, які багато хто може приховувати з моральних чи етичних міркувань. На противагу цьому, гнів і обурення правих популістів спрямовані на біженців, шукачів притулку, довготривалих безробітних, а також на етнічні, релігійні та сексуальні меншини і "культурні еліти". Ці емоції також можуть бути пов'язані з уявленнями про аморальну чи неналежну поведінку.

Прикладом є те, що лівий популізм був більш успішним порівняно з правим у країнах, які найбільше постраждали від фінансової кризи 2008 року, наприклад, у Греції, Іспанії та Португалії, де було запроваджено більш радикальні заходи жорсткої економії, ніж у країнах, які постраждали від кризи менше. Той факт, що в країнах, які найбільше постраждали від кризи, жорсткі заходи економії торкнулися значних верств населення, призвів до загального усвідомлення того, що не можна звинувачувати окремих громадян і їх самих у тому, що вони втратили роботу, житло або перспективи безпечного життя внаслідок скорочення зарплат, пенсій, державних послуг і зростання вартості життя [4].

Таким чином, протестувальники більш схильні вважати себе скривдженими і приниженими неоліберальною політикою і перекладати провину на політику, політиків та інституції, які, на їхню думку, несуть відповідальність за ситуацію, замість того, щоб звинувачувати самих себе. На противагу цьому, громадяни країн, які менше постраждали від кризи, стикаються з наслідками неоліберальної глобалізації та власною вразливістю в більш індивідуалізованому плані, що сприяє тому, що кожна людина бере на себе більшу відповідальність за свої фактичні чи очікувані втрати та нестабільний стан [14, 10].

Гнів і обурення. Гнів і обурення - чи не найпомітніші емоції, які висловлюють або демонструють праворадикальні популісти та їхні прихильники. Гнів - це емоція протесту, а ідентичність та імідж правих партій міцно вкорінені в протесті проти різноманітних змін.

Поєднання роботи та особистого життя з його наслідками для соціального статусу та рівня життя є важливим джерелом гніву та обурення в сучасних суспільствах. В умовах індивідуалізації кар'єри та ризиків працівники все більше стають "підприємцями самого себе", які конкурують один з одним за різні ресурси та соціальне визнання. Навіть ті, хто зберігає свої робочі місця, незважаючи на повсюдні зміни, відчувають тиск зростаючого робочого навантаження і гнучкості. Враховуючи досвід сприйняття роботи як все більш безжальної гри на виживання, в якій працівники "побоюються, що, незважаючи на важку працю і жертви, вони не зможуть зберегти або досягти того рівня життя і соціального статусу, який вони мали раніше або до якого прагнуть", ті, хто уникає роботи або живе за рахунок праці інших, розглядаються як такі, що не заслуговують на соціальні виплати. Ці "недостойні благодійники", до яких зазвичай відносять "політиків з високим і стабільним доходом, біженців, якими "опікується держава", і довготривалих безробітних, які нібито взагалі не хочуть працювати", стають об'єктами обурення. Важливо, що це обурення можуть відчувати як ті, хто отримує вигоду, так і ті, хто страждає від змін, характерних для сучасного капіталістичного суспільства. Замість того, щоб співпереживати громадянам, які перебувають у гіршому становищі, люди, які належать до першої групи, часто вимагають покарання тих, хто, на їхню думку, "недопрацьовує" і "недостойний". Особливо важким є становище іммігрантів, адже якщо вони працевлаштовані, їх звинувачують у "крадіжці" робочих місць, тоді як якщо вони залишаються поза робочою силою, їх обурюють тим, що вони уникають роботи або зловживають соціальними виплатами. Завдяки такому подвійному зв'язку праві популісти можуть представляти себе та своїх прихильників як жертв в обох випадках.

Розрив між безробітними і тими, хто працює, став особливо помітним у постіндустріальних суспільствах, де провина людей за погіршення умов праці перекладається на часто безликі і нерозв'язні макроекономічні та структурні зміни. Як наслідок, безробітні стають основною цільовою групою для обурення, на додаток до політичної еліти, яку звинувачують у тому, що вона просто стоїть осторонь. Різниця між громадянами, які працюють і не працюють, ще більше посилюється думкою про те, що люди самі несуть відповідальність за працевлаштування, незалежно від умов на ринку праці. Таке припущення допомагає зайнятим зберігати оптимізм і пригнічувати усвідомлення того, що навіть ті, хто засвоїв конкурентний дух сучасного капіталізму, стикаються із загрозою безробіття. Берлант охарактеризував цей контрпродуктивний оптимізм, коли те, чого ви прагнете, є перешкодою для

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вашого процвітання, як "жорстокий". Ця жорстокість посилює потребу підтримувати різку межу між "нами", переможцями (поки що), і "ними", переможеними, яких звинувачують у власному становищі [2,8].

Однак ті, хто перебуває у стані добровільного чи вимушеного безробіття, не є єдиними об'єктами правого обурення. Праві популісти та їхні симпатики в соціальних мережах часто висловлюють обурення, ворожість і ненависть до етнічних, релігійних і сексуальних меншин, а також до "культурних еліт", оскільки вважають їх загрозою безпеці, національній ідентичності, традиційним інститутам, гендерним ролям тощо. Обурення виражається щодо уявних аутгруп та інших осіб, які, як передбачається, фундаментально відрізняються за своїми цінностями, поглядами та практиками, і які, таким чином, трактуються як загроза колективній ідентичності та соціальному статусу.

Невпевненість, безсилля та страх бути дискримінованим. Існує широка думка, що зростання незахищеності та недовіри є одними з найважливіших наслідків соціальних та економічних змін наприкінці XX та на початку XXI століття. Небезпека в сучасних суспільствах охоплює екзистенційні та культурні, фізичні, екологічні та економічні форми невизначеності, "нестабільні умови життя і сприйняття глибокої неоднозначності світу, який важко зрозуміти", а також "обчислювані ризики своєї ринкової позиції". Хоча витоки невизначеності мають соціальний і глобальний характер, вона все ще відчувається як індивідуальна незахищеність, зокрема тому, що глобалізація, неоліберальні ідеології та пов'язані з ними події дедалі більше залишають людей наодинці зі своїми проблемами.

Економічна нестабільність переслідує багатьох у капіталістичних суспільствах, і послання просте: кожен є потенційно зайвим або замінним, а отже, кожен є вразливим, і будь-яка соціальна позиція, якою б високою і сильною вона не здавалася зараз, у довгостроковій перспективі є нестабільною. В умовах довгострокової нестабільності люди схильні втрачати надію на краще майбутнє і відмовлятися від планів на нього, живучи натомість конкретним і безпосереднім сьогоденням. Бауман стверджує, що це "*раціональна* відповідь на світ, в якому людина змушена ставитися до майбутнього як до загрози, а не як до притулку чи землі обітованої» [1].

З цієї точки зору, відчуття незахищеності є більш важливим, ніж фактична стабільність соціального становища. Люди, які перебувають у відносно безпечному становищі, можуть відчувати загрозу від численних змін, спричинених глобалізацією та модернізацією, як зараз, так і в майбутньому, оскільки кожен удар по інших "несе в собі послання для всіх тих, кого (на певний час) пощадили, і спонукає їх оцінювати власне майбутнє за суворістю ймовірного вироку, а не за (невідомою) тривалістю його призупинення".

Поряд зі страхом безробіття існують побоювання втратити соціальний статус, усталений рівень життя і стати частиною стигматизованої групи,

наприклад, безробітних. Крім того, особливого значення набуває особисте відчуття страху і несправедливості щодо старості у світлі демонтажу системи соціального забезпечення. Ці страхи часто йдуть пліч-о-пліч з ідеологією виключення, яка вимагає, щоб "у часи дефіциту ресурсів існувала гарантія того, що іммігранти не наживатимуться за рахунок більшості населення держави загального добробуту» [6].

Люди, які відчувають загрозу з боку майбутнього, схильні зосереджуватися на минулому. Це часто призводить до ностальгічних розповідей, які протиставляють "старі добрі часи" погіршенню сьогодення і ще більш страхітливому майбутньому. Праві популісти реагують на цю потребу, пропонуючи ретроспективні утопії та історичні наративи, які прославляють традиційні спільноти з етнічною, національною та культурною однорідністю та переможні битви цих спільнот у минулому. Гетеронормативні наративи з патріархальними цінностями та гендерними ролями, а також сімейні метафори нації також поширені в правому популістському дискурсі як в Європі, так і в США, і вони пов'язані зі зміною гендерних відносин у цих суспільствах. Той факт, що такі наративи є цілеспрямованим поєднанням вигадки та реальності, свідчить про необхідність санітарної обробки минулого, щоб воно відповідало сучасним ідеалам "чистої" ідентичності, а також для посилення образу нації, яка знову "воює" з Іншими. Таким чином, коли ці реакційні ідеали та наративи застосовуються до сьогодення, як, наприклад, у правій націоналістичній ідеології "етноплюралізму", вони стають виправданням для опору мультикультуралізму в ім'я захисту етнічних і культурних відмінностей шляхом уникнення їхнього "змішування" між собою. Навіть якщо ця пропозиція прикривається риторикою толерантності, її фактична нетерпимість видає прихований страх і незахищеність, оскільки існує достатньо доказів зв'язку між нетерпимістю і незахищеністю.

Хоча гнів і обурення, а також почуття незахищеності та безсилля зазвичай обговорюються в ширшому соціальному та культурному контексті, вони в першу чергу розуміються як індивідуальні емоційні явища. Доповнюючи ці погляди, можна припустити, що ці почуття та емоції, як правило, мають як індивідуальні, так і колективні прояви, які безпосередньо причетні до мотивації колективних дій та мобілізації.

Наприклад, теорія міжгрупових емоцій стверджує, що багато емоцій ми відчуваємо через те, що ідентифікуємо себе з соціальною групою чи колективом. На відміну від суто індивідуальних емоцій, міжгрупові емоції виникають тому, що соціальна ідентичність людини, а також проблеми та цілі групи, з якою вона себе ідентифікує, стають помітними в конкретному контексті. Коли люди схильні самокатегоризувати себе як членів певної групи (від робочих груп, асоціацій до соціальних категорій, таких як стать, етнічна чи національна приналежність), події можуть оцінюватися не лише з точки зору особистих інтересів, але й з огляду на ширші інтереси групи. Це може

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

призвести до того, що емоції виникають, «навіть якщо подія не має абсолютно ніякого особистого впливу на людину» [13].

Вважається, що міжгрупові емоції особливо актуальні в контекстах, пов'язаних із конфліктами, конкуренцією, соціальним порівнянням або розбіжностями щодо культури та ідентичності. Найчастіше вони спрямовані на аутгрупи, які сприймаються як загроза, наприклад, гнів і обурення щодо іммігрантів, гомосексуалістів або релігійних меншин. Але міжгрупові емоції так само спрямовані на інгрупу, наприклад, у випадках гордості та радості. У цьому сенсі популістські партії та рухи часто вдаються до стратегій виокремлення релігійної чи націоналістичної ідентичності в певному контексті та/або дискурсивного приписування емоцій своїм прихильникам. Заяви на кшталт "Ми, німецький народ, відчуваємо себе ображеними певними релігійними практиками мусульманського населення" є прикладом, що поєднує в собі як актуалізацію групової ідентичності, так і приписування відповідної емоції інгрупі.

Приписування відповідальності та провини, що ґрунтуються на відмінностях між внутрішньогруповими та зовнішньогруповими відмінностями, також добре відомі в літературі, присвяченій пошуку «цапів-відбувайлів" [5]. Групи, які стають "цапами-відбувайлами" для правих популістських партій, зазвичай є негативно стереотипізованими та упередженими меншинами, на які покладається провина за небажане та негідне становище членів групи, що перебувають у ній. Це відрізняє стратегії та емоційну динаміку правого популізму від лівого, де ми майже не бачимо звинувачень упереджено налаштованих меншин, але, навпаки, звинувачуємо тих, хто володіє економічною та політичною владою.

Гнів і обурення як емоції, що відображають групову приналежність і динаміку, можуть сприяти нашому розумінню підтримки популістських партій, оскільки вони, як і інші емоції, включають сильні мотиваційні тенденції. На відміну від суто "індивідуальних" емоцій, мотиваційні тенденції міжгрупових емоцій часто трансформуються у відповідні дії через різні канали та модальності, оскільки людині важко безпосередньо впливати на цілу аутгрупу. Звичайно, насильство, расизм і дискримінація щодо окремих членів уявних аутгруп є можливими і емпірично спостережуваними способами дій, але обмін, переговори і посилення міжгрупових емоцій через соціальні мережі, здається, є більш поширеною формою колективних дій. Крім того, соціальні мережі є форумами для обговорення та ініціювання більш "традиційних" форм колективних дій, таких як протести та демонстрації. Підтримка популістських партій шляхом голосування та членства в них, безумовно, є однією з таких форм і може сприйматися як така, що приносить задоволення та позбавляє від негативних емоцій.

Висновки. У цій статті ми дійшли висновку, що емоції відіграють вирішальну роль у формуванні відчуття вразливості та його зв'язку зі

світоглядними передумовами мотивації до підтримки популістських партій. Сприйняття загрози та вразливості, найімовірніше, мотивує підтримку як правих, так і лівих популістських партій.

Ми розглянули, як негативні емоції - зокрема, страх і незахищеність - пережиті в постіндустріальному суспільстві, можуть трансформуватися у гнів, образу і ненависть до уявних "ворогів", таких як іммігранти, біженці, безробітні, політичні та культурні еліти, та довели, що емоції страху та гніву є ключовими інструментами політичної маніпуляції, оскільки вони активізують антагонізм між «народом» та «елітою» і формують почуття загрози або несправедливості. Важливо також зазначити, що популістська риторика, апелюючи до негативних емоцій, може підривати довіру до демократичних інститутів та посилювати соціальну поляризацію.

Ми також приділяємо увагу аналізу когнітивних викривлень, які змушують виборців шукати прості рішення складних проблем, що робить їх більш вразливими до популістських наративів. Дослідження підтверджує, що політики активно використовують страх і гнів для мобілізації електорату, що може мати довгострокові наслідки для політичної стабільності суспільства. Тому ми наголошуємо на важливості критичного мислення та усвідомлення механізмів маніпуляції, щоб запобігти їхньому деструктивному впливу на демократичні процеси.

Література

1. Bauman Z. *The Individualized Society*. – Cambridge: Polity Press, 2001.

2. Bauman Z. *Work, Consumerism, and the New Poor*. – Buckingham: Open University Press, 1998.

3. Caiani M., Di Cocco J. Populism and Emotions: A Comparative Study Using Machine Learning // *Italian Political Science Review / Rivista Italiana di Scienza Politica*. – 2023. – Vol. 53, No. 3. – P. 351–366.

4. Della Porta D. *Social Movements in Times of Austerity*. – Cambridge: Polity Press, 2015. – 248 p.

5. Douglas T. *Scapegoats: Transferring Blame*. – London: Routledge, 1995.

6. Flecker J., Hentges G., Balazs G. Potentials of Political Subjectivity and the Various Approaches to the Extreme Right: Findings of the Qualitative Research // Flecker J. (Ed.). *Changing Working Life and the Appeal of the Extreme Right.* – Aldershot: Ashgate, 2007. – P. 35–62.

7. Forgas J.P., Crano W.D., Fiedler K. (Eds.). *The Psychology of Populism: The Tribal Challenge to Liberal Democracy*(1st ed.). – Routledge, 2021.

8. Juntunen I. *Ken ei työtä tee, sen ei syömänkään pidä. Työttömyys kulttuurisena marginaalina ja siihen liittyvät neuvottelut*. – Master's Thesis, Department of Social Research, University of Helsinki, 2014.

9. Lakoff G. *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*. – Chicago: University of Chicago Press, 2016. – 512 с.

10. Mäkinen K. Struggles of Citizenship and Class // *Sociological Review*. – 2016. – An e-publication ahead of print.

11. Rico G., Guinjoan M., Anduiza E. The Emotional Underpinnings of Populism: How Anger and Fear Affect Populist Attitudes // *Swiss Political Science Review*. – 2017. – Vol. 23, No. 4. – P. 444–461.

12. Salmela M., von Scheve C. Emotional Dynamics of Right- and Left-Wing Political Populism // *Humanity & Society*. – 2018. – Vol. 42, No. 4. – P. 434–454.

13. Smith E.R., Mackie D.M. Dynamics of Group-Based Emotions: Insights from Intergroup Emotions Theory // *Emotion Review*. – 2015. – Vol. 7, No. 4. – P. 349–354.

14. Wacquant L. Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity // *Sociological Forum*. – 2010. – Vol. 25. – P. 197–220.

15. Westen D. *Self and Society: Narcissism, Collectivism, and the Development of Morals*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

16. Westen D. *The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation*. – New York: PublicAffairs, 2007.

17. Wodak R. Entering the 'Post-Shame Era': The Rise of Illiberal Democracy, Populism and Neo-Authoritarian // *Global Discourse: An Interdisciplinary Journal of Current Affairs*. – 2019. – Vol. 9, Issue 1. – P. 195–213.

18. Заславська О. О., Посвістак О. А., Козаченко С. М. Електоральний маркетинг політичних партій в Україні // *Гілея*. – 2023. – Вип. 180–181 (№ 1-2). – С. 75–81.

19. Заславська О. О., Посвістак О. А., Налімова В. В. Вплив діяльності популістських політичних партій на демократію в XX–XXI ст. // *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. – 2022. – Вип. 1 (53). – С. 65–72.

20. Злобіна О. Г., Близнюк Є. О. Афективна поляризація як маркер суспільного розколу: нові підходи до дослідження // *Український соціум*. – 2021. – № 4 (79). – С. 9–25.

References

1. Bauman, Z. (1998). *Work, Consumerism, and the New Poor*. Buckingham: Open University Press.

2. Bauman, Z. (2001). *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.

3. Caiani, M., & Di Cocco, J. (2023). Populism and emotions: A comparative study using machine learning. *Italian Political Science Review / Rivista Italiana di Scienza Politica, 53*(3), 351–366. https://hdl.handle.net/1814/76848

4. Della Porta, D. (2015). *Social Movements in Times of Austerity*. Cambridge: Polity Press.

5. Douglas, T. (1995). *Scapegoats: Transferring Blame*. London: Routledge.

6. Flecker, J., Hentges, G., & Balazs, G. (2007). Potentials of political subjectivity and the various approaches to the extreme right: Findings of the qualitative research. In J. Flecker (Ed.), *Changing Working Life and the Appeal of the Extreme Right* (pp. 35–62). Aldershot: Ashgate.

7. Forgas, J.P., Crano, W.D., & Fiedler, K. (Eds.). (2021). *The Psychology of Populism: The Tribal Challenge to Liberal Democracy* (1st ed.). Routledge.

8. Juntunen, I. (2014). *Ken ei työtä tee, sen ei syömänkään pidä. Työttömyys kulttuurisena marginaalina ja siihen liittyvät neuvottelut* [Master's Thesis, University of Helsinki].

9. Lakoff, G. (2016). *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. Chicago: University of Chicago Press.

10. Mäkinen, K. (2016). Struggles of citizenship and class. *Sociological Review*. Advance online publication. https://doi.org/10.1111/1467-954X.12392

11. Rico, G., Guinjoan, M., & Anduiza, E. (2017). The emotional underpinnings of populism: How anger and fear affect populist attitudes. *Swiss Political Science Review, 23*(4), 444–461. https://doi.org/10.1111/spsr.12261

12. Salmela, M., & von Scheve, C. (2018). Emotional dynamics of right- and left-wing political populism. *Humanity & Society, 42*(4), 434–454. https://doi.org/10.1177/0160597618802521

13. Smith, E.R., & Mackie, D.M. (2015). Dynamics of group-based emotions: Insights from intergroup emotions theory. *Emotion Review, 7*(4), 349–354.

14. Wacquant, L. (2010). Crafting the neoliberal state: Workfare, prisonfare, and social insecurity. *Sociological Forum*, *25*(1), 197–220.

15. Westen, D. (1996). *Self and Society: Narcissism, Collectivism, and the Development of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press.

16. Westen, D. (2007). *The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation*. New York: PublicAffairs.

17. Wodak, R. (2019). Entering the 'post-shame era': The rise of illiberal democracy, populism and neo-authoritarian. *Global Discourse: An Interdisciplinary Journal of Current Affairs*, *9*(1), 195–213.

18. Zaslavska, O.O., Posvistak, O.A., & Kozachenko, S.M. (2023). Elektoralnyi marketynh politychnykh partii v Ukraini [Electoral marketing of political parties in Ukraine]. *Hileia, 180–181*(1-2), 75–81. [in Ukrainian].

19. Zaslavska, O.O., Posvistak, O.A., & Nalimova, V.V. (2022). Vplyv diialnosti populistskykh politychnykh partii na demokratyi v XX–XXI st. [The impact of populist political parties on democracy in the 20th–21st century]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 1*(53), 65–72. [in Ukrainian].

20. Zlobina, O.H., & Blyzniuk, Ye.O. (2021). Afektyvna polaryzatsiia yak marker suspilnoho rozkolu: novi pidkhody do doslidzhennia [Affective polarization as a marker of social division: new approaches to research]. *Ukrainskyi sotsium, 4*(79), 9–25. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.96

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1652-1662

Номеровський Андрій Ігорович аспірант кафедри психології та педагогічної освіти, ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика», м. Миколаїв, тел: (050) 391-13-54, https://orcid.org/0009-0005-1240-6643

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ ХРОНІЧНОГО СТРЕСУ ПАЦІЄНТІВ

Анотація. Проблеми психологічних особливостей переживання хронічного стресу є актуальною темою для сучасної медицини та психології. Хронічний стрес є серйозною загрозою для психічного та фізичного здоров'я, що впливає на всі аспекти їхнього життя. Психологічні особливості переживання стресу залежать від індивідуальних характеристик особистості, рівня емоційного інтелекту, стресостійкості та соціальної підтримки. Хронічний стрес викликає широкий спектр емоційних, когнітивних і поведінкових змін, які можуть значно погіршити якість життя пацієнта. Ефективне подолання хронічного стресу потребує комплексного підходу, що включає як медико-біологічні, так і психологічні методи. Особливого значення має рання діагностика, індивідуалізований підхід до лікування, психотерапевтична підтримка та формування навичка адаптації до стресових ситуацій.

Тому, проблеми психологічних особливостей переживання хронічного стресу є важливою складовою сучасної психології та медицини. Психологічні особливості, такі як рівень емоційного інтелекту, адаптивні можливості, індивідуальний життєвий досвід і підтримка соціального ототочення, протягом якого саме пацієнти переживають стрес і якою мірою впливають на їхнє життя.

Для подолання проблем, пов’язаних із хронічним стресом, необхідний комплексний підхід, що включає ранню діагностику, індивідуалізовану психологічну підтримку, розвиток навичок управління стресом та профілактичні заходи. Такий підхід дозволяє не лише зменшити негативний вплив стресу на організм, але й покращити якість життя, допомагаючи їм більш ефективно адаптуватися до складних життєвих умов.

Вивчення психологічних особливостей переживання хронічного стресу дозволяє не лише краще зрозуміти механізми його впливу на організм, але й розробити більш ефективні підходи до профілактики, діагностики та лікування. Розв'язання цих проблем сприяє поліпшенню фізичного та психічного благополуччя, зменшенню ризику розвитку психосоматичних захворювань і підвищенню якості їхнього життя.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: лікування, медицина, психологія, психологічні особливості, пацієнт, хронічний стрес.

Nomerovsky Andriy Igorovych postgraduate student of the Department of Psychology and Pedagogical Education, Pylyp Orlyk Polytechnic University, Mykolaiv, tel.: (050) 391-13-54, https://orcid.org/0009-0005-1240-6643

PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PATIENTS' EXPERIENCE OF CHRONIC STRESS

Abstract. The problems of psychological features of chronic stress experience are a relevant topic for modern medicine and psychology. Chronic stress is a serious threat to mental and physical health, affecting all aspects of their lives. The psychological features of stress experience depend on the individual characteristics of the personality, the level of emotional intelligence, stress resistance and social support. Chronic stress causes a wide range of emotional, cognitive and behavioral changes that can significantly worsen the patient's quality of life. Effective overcoming of chronic stress requires an integrated approach, including both medical and biological and psychological methods. Of particular importance are early diagnosis, an individualized approach to treatment, psychotherapeutic support and the formation of the skill of adapting to stressful situations.

The problems of psychological features of chronic stress experience are an important component of modern psychology and medicine. Chronic stress does not affect the emotional state, but also physical health, causing serious disruptions in work. To overcome the problems associated with chronic stress, a comprehensive approach is needed, including early diagnosis, individualized psychological support, development of stress management skills and preventive measures. Such an approach allows not only to reduce the negative impact of stress on the body, but also to improve the quality of life, helping them to adapt more effectively to difficult living conditions.

Studying the psychological features of experiencing chronic stress allows not only to better understand the mechanisms of its impact on the body, but also to develop more effective approaches to prevention, diagnosis and treatment. Solving these problems contributes to improving physical and mental well-being, reducing the risk of developing psychosomatic diseases and improving their quality of life.

Keywords: treatment, medicine, psychology, psychological features, patient, chronic stress.

Постановка проблеми. У період війни вплив хронічного стресу є беззаперечним. Крім того, якщо ми цього повністю не усвідомлюємо, наш організм, мозок і гормональний фон знають значні зміни. Хронічний стрес впливає на всі системи тіла. Тривала активація стресової реакції, можуть

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

порушити роботу майже всіх фізіологічних процесів. Це призводить до ризику виникнення численних фізичних і психічних проблем, зокрема тривожності, депресії, розладів травлення, головного болю, м'язового напруження й болю, серцевих захворювань, інфаркту, гіпертонії, інсульту, безсоння, збільшення ваги, а також труднощів із пам'яттю та концентрацією. Тому, повнота людського життя зумовлюється здоров'ям, яке залежить від безлічі факторів, у тому числі і від соціально-психологічних. Саме тому будь-яке захворювання може порушити звичний спосіб життя людини, її міжособистісне спілкування, знижує можливості професійної діяльності, нерідко позбавляє колишніх можливостей і сподівань, викликає необхідність перебудови власне всієї особистісної орієнтації людини у зв'язку з хворобою. Але, переживання хронічного стресу пацієнтами має свої психологічні особливості, які варто втратити при наданні медичної чи психологічної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що серед українських та вітчизняних дослідників питання, пов'язані з різними аспектами психічного здоров'я, розглядали такі науковці: О.В. Алексєєв; М.Й. Боришевський; Б.С. Братусь; І.В. Дубровіна; Л.Д. Дьоміна, І.О. Ральникова; Г.В. Ложкін, М.І. Мушкевич, О.В. Наскова, І.В. Толкунова; Л.М. Карамушка, М.Є. Андрос; Г.С. Нікіфоров; В.М. Панкратов; Д.Д. Федотов; О.В. Хухлаєва; О.Я. Чебикін та інші.

Мета статті це аналіз проблем психологічних особливостей переживання хронічного стресу пацієнтів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний ритм життя та його високі вимоги нерідко створюють складнощі, що потребують значних фізичних і психологічних зусиль для підтримання балансу. У відповідь на фізичне та емоційне напруження, яке може стати загрозою здоров'ю, організм активує взаємопов'язані нейроендокринні механізми. Це дозволяє йому адаптуватися до викликів, подолати їх і відновити гомеостатичну рівновагу. Проте, якщо людина сприймає стресовий фактор як сильно сильний або тривалий, організм може не впоратися з ним, що призводить до дезадаптації. У такому випадку стресова реакція не завершується досягненням рівноваги, нейроендокринні показники залишаються порушеними, і це може стати причиною розвитку захворювання [2].

Стрес — неспецифічна реакція організму у відповідь на сильну дію подразника ззовні, яка перевищує норму, а також відповідна реакція нервової системи. Залежно від тривалості стресових ситуацій виділяють гострий та хронічний стрес. Найвищим ступенем гострого стресу є шок.

Тому, стрес – це природна реакція шкідливих речовин, яка виникає як у відповідь на критичні, так і на позитивні життєві ситуації. Ця емоційна та фізична відповідь є необхідною і миттєвою, оскільки дозволяє мобілізувати фізичні, емоційні та розумові ресурси для протидії, боротьби, втечі або адаптації до змін. Проте час перебування в стані хронічного стресу може

негативно вплинути на організм, викликаючи серйозні наслідки, зокрема розвиток депресії [7].

Аналізуючи різні трактування поняття «стрес» у фізіології, психології, медицині, соціології, його сутність можемо звести до основних трьох:

1) це стимули або події (стресори, стрес-фактори), що викликають у людини сильне напруження або збудження, які негативно впливають на її організм;

2) це суб'єктивна реакція (напруга, збудження), яка відбиває внутрішній психічний стан людини;

3) це фізична реакція організму на сильні, екстремальні вимоги або шкідливий вплив, що викликають інтенсивні прояви адаптаційної активності для підтримки поведінкових дій і психічних процесів з подолання цих стресових факторів [3].

Стрес включає як фізичний (об'єктивний), так і психологічний (суб'єктивний) аспекти. Психологічний компонент, згідно з дослідженнями Колхааса та його колег, залежить від індивідуального сприйняття передбачуваності та контрольованості стресора. Здатність людини передбачити стресову реакцію та впоратися з нею суттєво впливає на характер її стресової реакції: як швидко та ефективно вона активується для адаптації та швидко завершується після відновлення рівноваги.

Отже, тривалість стресової реакції, що збільшується за вимірними нейроендокринними поведінкою та іншими показниками, працює про те, чи вдається керувати дестабілізуючим фактором. Якщо це не вдається, стресор набуває шкідливого характеру. Це означає, що не всі стимули, які викликають сильні нейроендокринні реакції, є справжніми стресорами, а лише ті, які перевищують здатність людини змінюватися та адаптуватися.

Актуальними сьогодні в Україні є такі види стресу, як інформаційний, посттравматичний, емоційний та фізіологічний. Інформаційний стрес — це стан інформаційного перевантаження, коли індивід не справляється з поставленим завданням і не встигає приймати правильні рішення в тому темпі, якого від нього вимагає ситуація. Посттравматичний стрес виникає в результаті ситуацій, які виходять за межі повсякденного людського досвіду, загрожують фізичній цілісності суб'єкта або інших осіб і травмують психіку. Цей вид може бути пов'язаний з воєнними діями, природними катастрофами, терористичними актами, тяжкими захворюваннями [5].

Емоційний стрес — це напруження неспецифічних адаптаційних реакцій організму на патогенну дію факторів оточуючого середовища, що зумовлене довготривалими негативними емоціями. Фізіологічний стрес — стан, що пов'язаний з об'єктивними змінами умов життєдіяльності людини. Стресорами в такому разі можуть бути фізичне навантаження, мікроклімат, радіація та ін [1].

Хронічний стрес характеризується появою специфічних симптомів, які виникають внаслідок тривалого впливу стресових факторів на організм. До

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

таких симптомів належать постійна втома, виснаження, тривожність, панічні атаки та відчуття пригніченості. У людей, які схильні до хронічного стресу, часто спостерігається підвищена залежність від тютюну й алкоголю або загострення хронічних захворювань. Крім того, пацієнти нерідко скаржаться на головний біль, розлади сну, проблеми з пам'яттю, зниження концентрації уваги та порушення координації рухів [2].

Хронічний стрес – це стан тривалого психологічного та фізичного напруження. Тобто це реакції організму на стрес, а саме на його зовнішні чи внутрішні подразники, які діють на нього впродовж досить довгого часу.

На даний час хронічний стрес може розвиватися під впливом багатьох причин. До найбільш популярних причин розвитку хронічного стресу належать:

1. Тиск на роботі. Як правило, постійний тиск на роботі, конфліктні ситуації у колективі, надмірне завантаження може призвести до появи перших симптомів хронічного стресу.
2. Проблеми в особистому житті. Негаразди та проблеми з коханою людиною (тривала розлука або розлучення), втрата близької людини, сімейні конфлікти, фінансові труднощі та навіть перенесення серйозної травми або хвороби – все це може призвести до розвитку хронічного стресового стану.
3. Зміни у житті. Неочікувані зміни у житті, зокрема перехід в інше місто або країну, звільнення або зміна роботи, народження первістка, а також такі стресові події як війна, на основі яких людина може відчувати певні труднощі у звичному режимі життя, а саме необхідність швидко адаптуватися до нових обставин та ситуацій.
4. Погана екологічна ситуація та несприятливе середовище. Умови у яких постійно перебуває людина, зокрема побут, регіон та умови проживання, мають не лише безпосередній вплив на організм, але й впливають на її емоційний стан. Також вони можуть впливати на розвиток хронічного стресу, як і проживання у сейсмічно активних зонах або на території нестабільних країн, у яких напруженні геополітичні відносини.
5. Неправильний спосіб життя. Шкідливі звички, зокрема вживання алкоголю, наркотичних речовин та паління, відсутня фізична активність, незбалансоване або ж недостатнє харчування та проблеми зі сном, суттєво збільшують емоційну вразливість та стресові ситуації [6].

Хронічний стрес здатний впливати на різні функціональні фактори, викликаючи зміни від незначного коливання емоційного стану до серйозних захворювань, таких як інфаркт міокарда чи виразка шлунку. Ці стани є не тільки наслідками стресу, але й чинниками, що ускладнюють його ефективне подолання [1].

Серед існуючих способів класифікації стресорних реакцій психологи більше користуються поділом на:

– поведінкові (порушення психомоторики: напруження м’язів, розлади дихання, голосу, мовлення; зміна способу життя: порушення режиму

дня, сну, неадекватні способи боротьби зі стресом тощо; професійні розлади: зниження працездатності, втомлюваність і т. п.; порушення соціальних функцій: конфлікти, агресивність, антисоціальна поведінка);

– емоційні (негативний, песимістичний емоційний фон: депресії, агресивність, часті роздратування, приступи гніву тощо; зміна характеру людини, зниження самооцінки, поява психопатологічних рис, невротичних станів);

– інтелектуальні (зниження функцій базових властивостей інтелекту, таких як пам’ять, мислення, увага: низька концентрованість, підвищене відволікання на сторонні подразники, зниження обсягу пам’яті, якості відтворення інформації та ін.);

– фізіологічні (також біохімічні і гормональні) прояви стресу (розлади травної, серцево-судинної, дихальної системи: болі в серці й інших органах, утруднене дихання, напруження в м’язах, неприємні відчуття в області органів травлення та ін.; підвищення артеріального тиску, пульсу, зміна секреції травних залоз та ін; зниження імунітету, підвищена втомлюваність, швидка зміна маси тіла, часті захворювання і т. п. [4].

Тому, основні психологічні особливості хронічного стресу включають:

1. Емоційна нестабільність. Підвищена тривожність, постійне відчуття напруги. Роздратованість, спалахи гніву або депресивні епізоди. Відчуття безнадії та зниження мотивації.

2. Когнітивні порушення. Проблеми з концентрацією уваги та пам'яттю. Зниження здатності прийняти рішення та мислити логічна. Негативне мислення (наприклад, шкоду до катастрофізації).

3. Соматичні прояви. Психосоматичні реакції, такі як головний біль, м'язова напруга, порушення сну. Відчуття постійної втоми, навіть після відпочинку.

4. Зниження соціальної активності. Уникання спілкування з іншими людьми. Відчуття ізольованості та соціальної самотності.

5. Поведінкові зміни. Шкідливі звички, такі як переїдання, зловживання алкоголем чи куріння. Зниження продуктивності та апатія до звичних занять.

6. Порушення емоційної регуляції. Складність у контролі емоцій, частини емоційні зриви. Неможливість ефективно розслабитися чи відновити емоційний баланс.

7. Порушення емоційного інтелекту. Складність у розумінні власних емоцій та емоцій інших людей. Зниження емпатії та здатності будувати гармонійні стосунки.

8. Психологічне пізнання. Відчуття "спустошеності" та емоційного вигоряння. Суб'єктивне відчуття, що ресурси для подолання труднощів вичерпалися [8].

Хронічний стрес також може спричинити розвиток більш серйозних психологічних розладів, таких як депресія, генералізований тривожний розлад, панічні атаки чи навіть посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

На даний час у дослідженнях науковців існують наступні ознаки хронічного стресу: інтелектуальні, поведінкові, емоційні та фізичні.

Поведінкові ознаки – це низька продуктивність праці, зниження апетиту або переїдання, хронічна нестача часу, тремтіння голосу. Найменш виражені ознаки – антисоціальна поведінка, більш інтенсивне куріння та вживання алкоголю, втрата уваги до зовнішнього вигляду [6].

Інтелектуальні ознаки – це переважання негативних думок, труднощі зосередження, погіршення показників пам'яті, постійне і безплідне обертання думок навколо однієї проблеми. Найменш виражені ознаки – часті помилки та неточності, порушення логіки, сплутане мислення, погані сни, кошмари.

Емоційні ознаки – занепокоєння і підвищена тривожність, дратівливість і напади гніву, зниження самооцінки, почуття провини та невдоволення собою. Найменш виражені ознаки – постійна туга, дратівливість, цинічний та недоречний гумор [4].

Фізіологічні ознаки – підвищена стомлюваність, болі в різних ділянках тіла, головні болі, напруженість у м'язах. Найменш виражені ознаки – поява алергії чи інших висипів, підвищена пітливість, зниження імунітету, часті нездужання, порушення процесів травлення [3].

Отже, переживання хронічного стресу має значний вплив на психологічні особливості людини, і це може привести до різноманітних проблем. До проблем переживання хронічного стресу можна віднести:

1. Тривожність і депресія. Хронічний стрес може стати фактором розвитку тривожних розладів і депресії. Постійний стрес створює підвищену напругу, що ускладнює емоційну стабільність. Хронічний стрес значно ймовірніше розвитку тривожних розладів та депресії. Постійний емоційний та фізіологічний напруга, викликане стресовими ситуаціями, причиною зниження дієздатності може справлятися з негативними емоціями. Це дозволяє досягти емоційної стабільності, що може мати серйозні наслідки для психічного здоров'я. Важливо вчасно виявляти такий прояв і звертатися за підтримкою для уникнення розвитку більш серйозних психологічних порушень [5].

2. Емоційна нестабільність. Людина, яка переживає хронічний стрес, може бути напружена до частини змішаних емоційних реакцій, таких як ірраціональна агресія, емоційні спалахи або посилена чутливість. Хронічний стрес здатний значно впливати на емоційну сферу людини, викликаючи труднощі в контролі емоцій, що проявляється через агресію, емоційні спалахи або посилену чутливість. така реакція може порушувати взаємодію з оточуючими та впливати на загальний психологічний стан. Важливо розуміти цю взаємозалежність і працювати над зниженням стресових впливів, підвищити емоційну стабільність.

3. Проблеми з концентрацією. Постійне хвилювання через стресову ситуацію ускладнює концентрацію уваги, що впливає на робочі чи навчальні

процеси. Хронічний стрес, викликаний постійним хвилюванням, негативно позначається на здатність зосереджувати увагу. Це може ускладнювати виконання робочих завдань або навчання, знижуючи ефективність діяльності та якість прийнятих рішень. Для покращення концентрації важливості вчасно знижувати стресовий вплив і склад методів управління у вазі [1].

4. Зниження самооцінки. Стрес може призвести до почуття безсилля, внутрішнього контролю над ситуацією, що негативно позначається на самооцінці і впевненості в собі. Хронічний стрес часто викликає відчуття безсилля та внутрішнього контролю, що погіршує зниження самооцінки і впевненості в собі. Це може вести до сумнівів у власних силах, а також негативно впливати на мотивацію та здатність ефективно діяти в складних ситуаціях. Для відновлення впевненості важливо працювати над стресовими ситуаціями та зміцнювати позитивне сприйняття власних інтересів [2].

5. Порушення сну. Хронічний стрес часто супроводжується проблемами зі сном, такими як безсоння або часті нічні прокидання, що посилює стресовий стан. Стрес активує симпатичну нервову систему, що призводить до вироблення гормонів, таких як кортизол, які підвищують рівень тривоги та заважають нормальному сну. В результаті виникає порочне коло: стрес викликає порушення сну, а досить достатнього відпочинку погіршує стресову хворобу, збільшуючи ризик розвитку психосоматичних проблем.

6. Відчуження і соціальна ізоляція. Людина може почати вступати в соціальні контакти через емоційну визнаність або сором за свою поведінку в стресових ситуаціях. В умовах хронічного стресу людина може відчувати втрату емоційної підтримки або страху бути незрозумілою. Це може призвести до соціальної ізоляції, коли індивід ухиляється від контактів з іншими через почуття сором, занепокоєння або страх бути осудженим. Стрес може знизити здатність до здорових міжособистісних взаємодій, що, у свою чергу, ще більше посилює відчуття самотності та відчуття [7].

7. Зміни в когнітивних функціях. Стрес може впливати на здатність до прийняття рішень, креативність та навіть пам'ять, що обмежує можливість адаптації до нових ситуацій. Хронічний стрес може мати значний вплив на когнітивні функції, включаючи здатність до прийняття рішень, концентрацію та пам'ять. Стрес активує зони мозку, які негативно впливають на нервові реакції, що можуть знизити ефективність роботи інших ділянок, таких як ті, що відповідають за логічне мислення та пам'ять. З часом це може обмежити здатність адаптуватися до змінених умов, що значно ускладнює життя в умовах стресу [5].

З усіма цими проблемами важливо звертати увагу на способи керування стресом і шукати підтримку, якщо потрібно. Методи релаксації, психотерапії, зміни стилю життя та підтримка соціальних контактів можуть допомогти зменшити вплив хронічного стресу на психологічний стан.

Хронічний стрес є серйозним фактором, що впливає на психоемоційний стан людини, погіршуючи якість життя та знижуючи ефективність лікування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Психологічні особливості, такі як низька стійкість до стресових ситуацій, почуття до тривожності, депресивні розлади, а також невміння регулювати емоцію, значно знижують здатність не адаптуватися до тривалої фізичної недуги. Особливо важливо врахувати індивідуальні психологічні характеристики при плануванні лікування: наявність механізмів підтримки, соціальної підтримки, а також психологічні методи корекції стресу можуть сприяти поліпшенню психологічного стану і підвищити ефективність медичних втручань. Важливо, щоб лікарі та психологи працювали спільно для розробки комплексних планів, які включають не лише медичну допомогу, а й психологічну підтримку, сприяючи тим самим покращенню загального стану пацієнта [3].

Важливим аспектом психологічних особливостей хронічного стресу є його вплив на емоційний та когнітивний стан людини. Хронічний стрес може викликати тривогу, депресію, порушення концентрації, зниження пам'яті та продуктивності. Крім того, він може змінити сприйняття ситуацій, збільшити рівень негативних емоцій і вплинути на соціальні взаємодії. Одним із основних аспектів є вплив стресу на когнітивну регуляцію та здатність контролювати свої емоції, що може значно знизити якість життя та порушити адаптаційні механізми людини.

Тому психологічні особливості переживання стресу можуть мати значний вплив на фізичне та психічне здоров'я людини. Хронічний стрес постійно супроводжується тривожними реакціями, зниженням здатності до адаптації, порушенням емоційної стабільності та зростанням рівня депресії. Люди, які постійно перебувають у стресових ситуаціях, можуть мати труднощі з концентрацією, прийняттям рішень, а також збереженням позитивного ставлення до життя.

Психологічні особливості переживання стресу полягають у тому, що цей тип стресу має глибокий і тривалий вплив на емоційний та психічний стан людини. Постійне навантаження та стрес можуть призвести до відчуття втоми, апатії та депресії, що ускладнює нормальне функціонування людини. Людина, яка постійно переживає стрес, може втратити здатність ефективно адаптуватися до змін у житті, що негативно впливає на її поведінку та взаємодію з оточенням.

Хронічний стрес може сконцентрувати увагу, пам'ять та когнітивні можливості, ускладнюючи прийняття рішень та адаптацію до нових умов. Постійне переживання стресу часто призводить до розвитку тривожних розладів, депресії, а також психосоматичних розладів, які можуть викликати серйозні фізичні наслідки. Стрес може викликати у людини негативні стратегії подолання, такі як ізоляція, агресивність або зловживання речовинами, які лише посилюються [6].

Враховуючи всі ці фактори, важливо зосереджувати увагу на щасливій підтримці людей, які переживають хронічний стрес, забезпечуючи їм

психологічну допомогу та сприяючи розвитку здорових стратегій подолання стресових ситуацій.

Висновки. Психологічні особливості переживання хронічного стресу у пацієнтів є місцем аспекту, який впливає на загальний стан здоров'я та якість життя. Хронічний стрес може призвести до розвитку різноманітних психосоматичних розладів, зокрема депресії, тривожних розладів, порушення сну, а також до зниження ефективності адаптаційних механізмів організму. Психологічний стан пацієнта в таких умовах значно збільшується через постійний емоційний тягар, що погіршує формування негативного мислення і поведінки. Важливою є роль соціальної підтримки, здатність втратити саморегуляцію та їх психологічна готовність до змін у процесі лікування. Врахування індивідуальних психологічних особливостей та специфіки стресових реакцій допоможе розробити ефективні методи лікування та психологічної реабілітації для допомоги, що переживають хронічний стрес. Підвищення психологічної стійкості через тренування позитивного інтелекту, техніки релаксації та підтримку мислення може бути елементом комплексного підходу до лікування та підтримки таких потреб.

Література:

1. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2024. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Випуск 24. 143 с.

2. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В.Л.Зливков, С.О. Лукомська, О.В. Федан. К.: Педагогічна думка, 2016. 219 с.

3. Кононова М.М., Кучма Т.В. Сутність стресу як психологічної категорії. Молодий вчений. 2021. С. 28–33.

4. Макарова О.П., Червоний П.Д. Сутність стресу та його вплив на організм людини в екстремальних умовах. Габітус. Науковий журнал з соціології та психології. 2023. Вип. 46. С. 222–226.

5. Національна програма психічного здоров’я та психосоціальної підтримки. URL:https://www.kmu.gov.ua/news/ofis-pershoyi-ledi-moz-ta-partneri-zapuskayutnacionalnu-programu-psihichnogo-zdorovya-tapsihosocialnoyi-pidtrimki.

6. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 2. Київ, 2018. 240 с.

7. Психологія стресу та стресових розладів : навч. посіб. / Уклад. О. Ю. Овчаренко. К. : Університет «Украї на», 2023. 266 с.

8. Титаренко Т. М. Психологічне здоров’я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.

References:

1. *Aktual'ni problemi psihologiї - Current problems of psychology,* 24 [in Ukrainian].

2. Zlivkov, V.L., Lukoms'ka, S.O., Fedan, O.V. (2016). *Psihodiagnostika osobistosti u krizovih zhittєvih situacijah [Psychodiagnostics of the personality in crisis life situations*]. [in Ukrainian].

3. Kononova, M.M., Kuchma, T.V. (2021). Sutnist' stresu jak psihologichnoї kategoriї [The essence of stress as a psychological category]. *Molodij vchenij - Young scientist,* 28–33 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

4. Makarova, O.P., Chervonij, P.D. (2023). Sutnist' stresu ta jogo vpliv na organizm ljudini v ekstremal'nih umovah [The essence of stress and its impact on the human body in extreme conditions]. *Gabitus - Habitus*, 46, 222–226 [in Ukrainian].

5. Nacional'na programa psihichnogo zdorov'ja ta psihosocial'noï pidtrimki [National Program of Mental Health and Psychosocial Support]. *www.kmu.gov.ua* Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/news/ofis-pershoyi-ledi-moz-ta-partneri-zapuskayutnacionalnu-programu-psihichnogo-zdorovya-tapsihosocialnoyi-pidtrimki. [in Ukrainian].

6. *Osnovi reabilitacijnoï psihologiï: podolannja naslidkiv krizi [Fundamentals of Rehabilitation Psychology: Overcoming the Consequences of the Crisis*]. (vol. 1-2). Kiïv [in Ukrainian].

7. Ovcharenko ,O. Ju. (2023). *Psihologija stresu ta stresovih rozladiv [Psychology of Stress and Stress Disorders*]. K. : Universitet «Ukraï na» Kiïv [in Ukrainian].

8. Titarenko, T. M. (2018). *Psihologichne zdorov'ja osobistosti: zasobi samodopomogi v umovah trivaloï travmatizaciï [Psychological Health of the Individual: Self-Help Tools in Conditions of Prolonged Traumatization*]. Kropivnic'kij : Imeks-LTD, [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 331.1:331.44

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1663-1671

Ожубко Галина Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, тел.: (098) 926-73-72, https://orcid.org/0000-0002-7875-9696

Орлова Олена Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, професор, Прикарпатський інститут ім. М. Грушевського Міжрегіональної академії управління персоналом, м. Трускавець, тел.: (097) 523-07-39, https://orcid.org/0000-0002-2145-2319

Дмитрів Вікторія Миколаївна, старший викладач, Прикарпатський інститут імені Михайла Грушевського ПрАТ «ВНЗ «МАУП», м. Трускавець, тел.: (096) 901-17-70, https://orcid.org/0009-0001-3435-4873

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ: УПРАВЛІННЯ СТРЕСОМ ПЕРСОНАЛУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Практика показує, що війна є однією з найтяжчих травматичних подій, що впливає як на фізичний, так і на психологічний стан людини. Вона підриває відчуття безпеки, викликаючи постійну тривожність і невизначеність. Люди втрачають близьких, домівки, роботу, що спричиняє глибокий емоційний біль і психологічне виснаження. Безперервні загрози життю, обстріли, вибухи та вимушені евакуації призводять до хронічного стресу, який може спричинити серйозні психічні розлади, зокрема депресію, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) і навіть суїцидальні настрої. У статті досліджено вплив війни на психологічне здоров'я населення України, а також підкреслено зростання рівня тривожності, депресії, ПТСР та інших психічних розладів серед українців. Авторами статті розглянуто психологічні аспекти кризового менеджменту, зокрема управління стресом персоналу в умовах війни. Обгрунтовано основні стресові фактори, що впливають на працівників, зокрема невизначеність, загроза життю, фінансова нестабільність та зміни в робочому середовищі. Описано доцільність використання сучасних методів зниження рівня стресу, таких як когнітивно-поведінкові техніки, емоційна саморегуляція, соціальна підтримка, фізична активність та гнучка організація роботи. Акцентовано увагу на ролі керівників у формуванні стресостійкої корпоративної культури та створенні безпечних умов праці. Обґрунтовано, що військові дії, невизначеність майбутнього та постійний стрес суттєво впливають на психоемоційний стан працівників, що може призводити до зниження продуктивності, емоційного вигорання та дестабілізації

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

робочого процесу. Доведено, що в цих умовах особливої ваги набуває кризовий менеджмент, орієнтований на психологічну підтримку персоналу, адаптацію до змін та формування стресостійкості. Управління стресом стає одним із основних завдань керівників, оскільки здатність організації функціонувати в екстремальних умовах залежить від ефективності командної роботи, внутрішньої комунікації та мотивації співробітників. Визначено практичні підходи до психологічної підтримки персоналу, що сприяють підвищенню ефективності роботи та збереженню ментального здоров'я в кризових умовах.

Ключові слова: кризовий менеджмент, управління стресом, психологічна підтримка, війна, персонал, корпоративна культура.

Ozhubko Galina Volodymyrivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, tel. (098) 926-73-72, https://orcid.org/0000-0002-7875-9696

Orlova Olena Mykolaivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Professor, Precarpathian Institute named after M. Hrushevsky Interregional Academy of Personnel Management, Truskavets, tel.: (097) 523-07-39, https://orcid.org/0000-0002-2145-2319

Dmytriv Viktoriia Mykolaivna Senior Lecturer, Precarpathian Institute named after M. Hrushevsky Interregional Academy of Personnel Management, Truskavets, tel.: (096) 901-17-70, https://orcid.org/0009-0001-3435-4873

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF CRISIS MANAGEMENT: STRESS MANAGEMENT OF PERSONNEL IN WAR CONDITIONS

Abstract. Practice shows that war is one of the most severe traumatic events, affecting both the physical and psychological state of a person. It undermines the sense of security, causing constant anxiety and uncertainty. People lose loved ones, homes, jobs, which causes deep emotional pain and psychological exhaustion. Continuous threats to life, shelling, explosions and forced evacuations lead to chronic stress, which can cause serious mental disorders, including depression, post-traumatic stress disorder (PTSD) and even suicidal thoughts. The article examines the impact of war on the psychological health of the population of Ukraine, and also emphasizes the increase in the level of anxiety, depression, PTSD and other mental disorders among Ukrainians. The authors of the article consider the psychological aspects of crisis management, in particular, personnel stress management in wartime. The main stress factors affecting employees are analyzed, in particular, uncertainty, threat to life, financial instability and changes in the work environment. Effective methods of reducing stress levels are outlined, such as cognitive-

behavioral techniques, emotional self-regulation, social support, physical activity and flexible work organization. The focus is on the role of managers in forming a stress-resistant corporate culture and creating safe working conditions. It is substantiated that military operations, uncertainty of the future and constant stress significantly affect the psycho-emotional state of employees, which can lead to a decrease in productivity, emotional burnout and destabilization of the work process. It is proven that in these conditions crisis management, focused on psychological support of personnel, adaptation to changes and the formation of stress resistance, acquires special importance. Stress management is becoming one of the main tasks of managers, since the ability of an organization to function in extreme conditions depends on the effectiveness of teamwork, internal communication and employee motivation. Practical approaches to psychological support of personnel are identified, which contribute to increasing work efficiency and maintaining mental health in crisis conditions.

Keywords: crisis management, stress management, psychological support, war, personnel, corporate culture.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення впливу війни на стресостійкість населення і працівників підприємств зумовлена забезпеченістю визначення ключових тенденцій, викликів і потреб у цій сфері з метою розробки ефективних заходів підтримки, адаптації та реабілітації. Це сприятиме не лише зменшенню негативних наслідків війни для психічного здоров'я громадян, а й сприятиме формування суспільства, більш стійкого до стресових ситуацій у майбутньому.

В сучасних умовах війни психологічна стійкість керівників та працівників стає важливим фактором ефективного управління. Кризовий менеджмент у військовий період вимагає не лише раціональних управлінських рішень, а й здатності контролювати стрес, уникати емоційного вигорання та підтримувати психологічний баланс у колективі.

Значні психоемоційні навантаження, постійна невизначеність, загроза життю та безпеці, втрати ресурсів і змушені зміни в організації роботи створюють додаткові виклики для управлінців. Відсутність належних механізмів психологічної підтримки може призводити до погіршення прийняття рішень, зниження продуктивності та дестабілізації роботи організацій.

Попри важливість цієї проблематики, дослідження щодо психологічних аспектів кризового менеджменту та стратегій управління стресом у воєнний час залишаються недостатньо розкритими. Тому актуальним є аналіз методів подолання стресу, формування психологічних стратегій адаптації та дослідження їх впливу на ефективність управлінської діяльності. Отже, дана проблема потребує всебічного наукового аналізу та розробки практичних рекомендацій, спрямованих на подолання психологічних наслідків війни та покращення управління стресом працівників в умовах нинішньої війни в Україні.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Захарчин Г.М., аналізуючи основні аспекти управління персоналом в умовах високих ризиків, зауважує, що прикладний аспект управління персоналом відображає накопичений колективний досвід українського бізнесу в умовах війни. Він охоплює сукупність ефективних практик, оперативних рішень, швидкої адаптації, гнучкого підходу до змін і непохитної віри в перемогу. Це трансформація стратегічних цілей та переорієнтація розвитку на негайне реагування на виклики, що виникають майже щодня [1]. Долга Г.В. досліджує проблеми теорії та практики, психологічні аспекти управління персоналом [2]. Зарубіжні науковці також аналізують ключові аспекти впливу війни, використовують основні об'єкти деструктивного інформаційно-психологічного впливу та досліджують вплив стресових ситуацій на індивідуальні свідомості [3].

Науковці Єпіфанова І.Ю., Панкова В.Д., Ткачук Л.М. досліджують стратегічне управління ризиками в системі управління персоналом [4]. Оніщенко Н. обґрунтовує психогенні втрати в умовах війни [5]. Волошин П., Марута Н., Шестопалова Ф., Лінський І. обгрунтовують вплив інформаційно-психологічної війни як новий виклик в сучасних умовах [6]. В наукових працях Кравчук О.І., Варіс І.О., Рябоконь І.О. проаналізовано соціальні ризики ринку праці під час війни в Україні, спричинені диспропорціями на ринку праці, зростанням безробіття [7].

Мета статті полягає в аналізі основних психологічних аспектів кризового менеджменту, розгляді стратегій управління стресом в умовах війни та визначенні ефективних підходів до підтримки працівників у кризових ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Кризовий менеджмент в Україні є надзвичайно актуальною сферою в умовах нестабільної економічної ситуації, військових конфліктів, соціальних потрясінь та глобальних викликів. Психологічні аспекти відіграють важливу роль у подоланні криз та управлінні змінами. Проведений аналіз основних психологічних чинників, що впливають на ефективність кризового менеджменту в Україні дав змогу сформувати наступні особливості кризового менеджменту:

- одним з ключових аспектів ефективного кризового менеджменту є психологічна готовність управлінців та працівників до надзвичайних ситуацій, що в включає:

- стійкість до стресу як здатність приймати зважені рішення в умовах невизначеності;

- гнучкість мислення, що проявляється у швидкій адаптації до змін, здатності переосмислювати стратегії;

- вміння керувати власними емоціями та підтримувати команду.

Колективна динаміка та командна взаємодія, оскільки у кризових умовах особливо важливими є довіра в колективі. Чим вищий рівень довіри між членами команди, тим ефективнішим є прийняття рішень. Важливо вміти комунікувати , оскільки відкрите та чітке інформування про реальну ситуацію

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

сприяє уникненню паніки. Крім цього, харизматичні та компетентні керівники сприяють згуртованості колективу та мінімізації негативних наслідків стресу.

Психоемоційний стан населення також значно впливає на кризовий менеджмент: паніка, дезінформація та масові протести можуть ускладнювати роботу кризових менеджерів. Часто спостерігається ефект масового стресу, оскільки тривале перебування в кризових умовах може викликати апатію або агресію у громадян. Важливу роль відіграє психологічна підтримка. У цьому плані необхідними є ефективні стратегії кризового управління, які включають створення центрів психологічної допомоги та інформаційних кампаній для стабілізації емоційного фону суспільства.

Практика показує, що в Україні значний вплив мають культурні особливості та історичні фактори. На сприйняття кризи в Україні впливають особливості національного менталітету:

- високий рівень солідарності, оскільки під час криз українці демонструють потужну підтримку одне одному;
- недовіра до влади, оскільки історично сформована скептичність до урядових рішень може ускладнювати впровадження антикризових заходів;
- адаптивність та винахідливість українців, що проявляється у їх схильності до швидкого пристосування та нестандартного розв'язання проблем.

Представлена на Рис. 1 кругова діаграма показує вагомість основних стресових факторів для працівників в умовах війни в Україні.

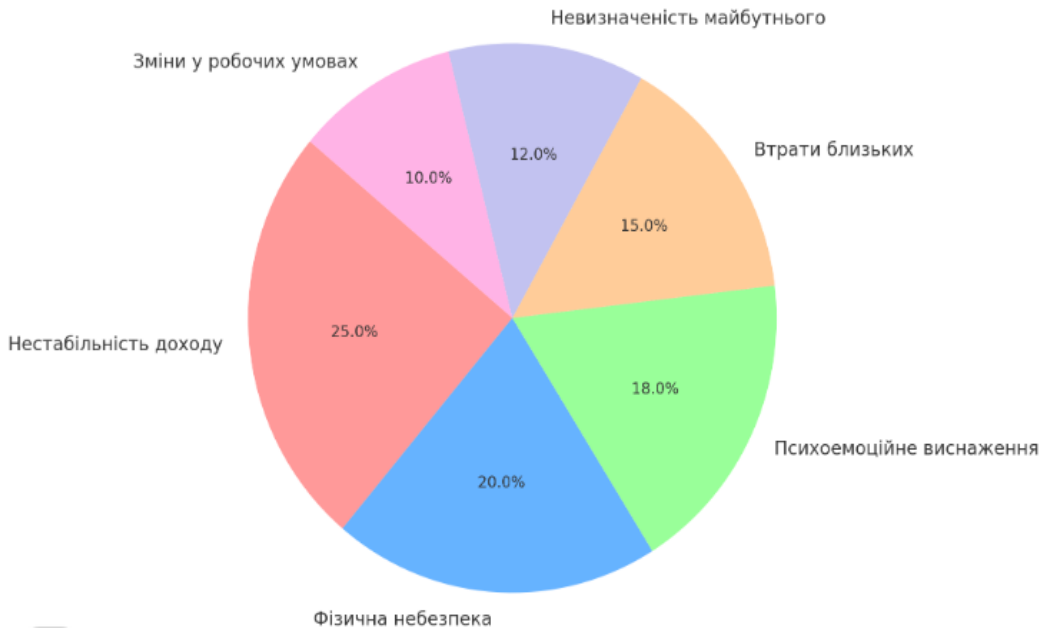

Рис. 1. Оцінка вагомості впливу основних стресових факторів на працівників в умовах війни

**Джерело: сформовано на основі власних спостережень*

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

До наслідків впливу цих факторів на стресостійкість працівників відносимо:

- Підвищений рівень стресу та депресивні стани.
- Втрата мотивації до роботи та продуктивності.
- Виникнення прокрастинації через страх майбутнього.
- Хронічна тривожність, порушення сну, емоційне вигорання.
- Втрата концентрації та підвищена втомлюваність.
- Психосоматичні розлади (головний біль, підвищений тиск, порушення травлення)
- Посилення емоційної напруги через фінансові зобов'язання.
- Вимушене перевантаження роботою, що призводить до вигорання.
- Втрата почуття безпеки, зниження рівня довіри до роботодавця.

На нашу думку, щоб зменшити негативний психологічний вплив кризи, доцільно використовувати сучасні методи психологічної підтримки у кризовому менеджменті (Таблиця 1).

Таблиця 1

Сучасні методи психологічної підтримки у кризовому менеджменті

Метод	Зміст
Когнітивно-поведінкові техніки	Допомагають змінювати негативні мисленнєві установки, розвивати навички управління стресом і знаходити конструктивні рішення в складних ситуаціях.
Емоційна саморегуляція	Включає техніки усвідомленості, медитацію, дихальні практики та релаксаційні методи, які сприяють зниженню рівня тривожності й підвищенню психологічної стійкості.
Соціальна підтримка	Спілкування з рідними, друзями, колегами та спеціалістами (психологами, консультантами) допомагає зменшити емоційне напруження та отримати необхідну допомогу.
Фізична активність	Регулярні фізичні вправи, такі як йога, біг, прогулянки чи спортивні ігри, сприяють виробленню ендорфінів і покращують загальне самопочуття.
Гнучка організація роботи	Надання можливості працювати за гнучким графіком або дистанційно допомагає знизити рівень стресу, збалансувати професійне та особисте життя.

*Джерело: сформовано на основі [7]

Вчасне впровадження ефективних стратегій підтримки допоможе знизити рівень стресу, сприятиме покращенню адаптації працівників та збереженню стабільності бізнесу в кризових умовах.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 2

Сучасні стратегії управління стресом в умовах війни в Україні

Стратегія	Зміст стратегії	Приклади застосування
Когнітивно-поведінкові методи	Зміна негативних думок і переконань, розвиток адаптивних стратегій мислення.	Тренінги з когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), самостійна робота з психологом, застосування техніки рефреймінгу.
Практики емоційної саморегуляції	Контроль емоцій через усвідомленість, дихальні вправи, медитацію.	Техніка «4-7-8» (глибоке дихання), методи майндфулнес, медитації для зниження тривожності.
Соціальна підтримка та зв'язок	Обговорення емоцій та проблем, підтримка колективу й сім'ї.	Групові зустрічі, психологічні кол-центри, ініціативи взаємопідтримки у спільнотах.
Фізична активність та здоровий спосіб життя	Регулярні фізичні вправи, збалансоване харчування.	Ранкові пробіжки, йога, корекція раціону, контроль за режимом сну.
Професійна психологічна допомога	Робота з кваліфікованими психологами та психотерапевтами.	Індивідуальні консультації, кризові інтервенції, телемедицина для психологічної допомоги.
Інформаційна доступність	Фільтрація новин, обмеження впливу дезінформації та негативної інформації.	Контроль часу перегляду новин, використання перевірених джерел, уникнення токсичного контенту.
Організація роботи в умовах стресу	Гнучке планування, делегування обов'язків, уникнення перезавантаження.	Чіткий розподіл завдань, тайм-менеджмент, впровадження гнучких графіків роботи.

*Джерело: сформовано на основі [2; 5]

Вважаємо що представлені стратегії сприятимуть зниженню рівня стресу та збереженню психологічної стійкості в умовах війни.

Таблиця 3

Ефективні підходи до підтримки працівників у кризових ситуаціях війни в Україні

Підхід	Основний зміст	Приклади застосування
Гнучкий графік роботи	Забезпечення можливості дистанційної або гнучкої зайнятості для зниження стресу.	Впровадження віддаленої роботи, скорочених робочих днів, гнучкого графіка для адаптації до умов війни.
Психологічна підтримка	Надання працівникам доступу до професійної психологічної допомоги.	Корпоративні психологи, гарячі лінії підтримки, групові сесії зі стрес-менеджменту.
Фінансова допомога та матеріальна підтримка	Забезпечення фінансової стабільності працівників у важкі часи.	Допомога з виплатами, додаткові компенсації, підтримка у вигляді гуманітарної допомоги.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Підхід	Основний зміст	Приклади застосування
Забезпечення безпечних умов праці	Організація роботи в безпечних місцях та надання захисного обладнання.	Облаштування укриттів, страхування життя та здоров'я, евакуаційні плани.
Командна підтримка та корпоративна культура	Формування згуртованого колективу для спільного подолання кризи.	Регулярні зустрічі, внутрішні комунікаційні платформи, обмін досвідом щодо подолання труднощів.
Навчання та перекваліфікація	Надання можливостей для професійного розвитку в умовах змін.	Онлайн-курси, навчальні програми з нових навичок, підтримка перекваліфікації.
Зменшення робочого навантаження	Адаптація завдань відповідно до психологічного стану працівників.	Делегування обов'язків, зменшення обсягу термінових задач, запровадження додаткових відпусток.
Розвиток внутрішньої комунікації	Прозорість та відкритість інформації для зниження тривожності.	Регулярні оновлення про стан компанії, підтримка зворотного зв'язку, обговорення можливих ризиків та рішень.
Волонтерська діяльність	Залучення працівників до допомоги іншим як спосіб емоційної підтримки.	Організація корпоративного волонтерства, участь у соціальних проєктах, допомога військовим і переселенцям.

*Джерело: сформовано на основі [2; 4]

Науковці підкреслюють, що психічні розлади становлять 12 % від загального тяжкого захворювання в усьому світі. За оцінками ВООЗ, станом на 2020 рік вони становили 15 % років життя, втрачених через непрацездатність (Disability-adjusted life year – DALY). Дослідження показують, що найбільше від психічних розладів вимагає молодь – найбільш продуктивна частина населення [8; 9]. Економічні наслідки цих захворювань обумовлені тим, що непрямі втрати (зниження працездатності, втрати доходів, зниження продуктивності праці) у 2–6 разів перевищують прямі витрати на лікування. Це підкреслює потребу не лише медичної допомоги, а й профілактичних заходів, спрямованих на зменшення посилення психічних розладів та їх впливу на суспільство й економіку.

На нашу думку, запропоновані підходи сприятимуть збереженню мотивації, працездатності і психологічної стійкості працівників у нинішніх умовах кризи і війни.

Висновки. Психологічні аспекти кризового менеджменту в Україні відіграють вирішальну роль у подоланні кризових ситуацій. Стресові фактори, спричинені війною, суттєво впливають на психологічний стан та працездатність персоналу. Вчасне впровадження ефективних стратегій підтримки допоможе знизити рівень стресу, покращити адаптацію працівників та зберегти стабільність бізнесу в кризових умовах.

Література

1. Захарчин Г.М. Основні аспекти управління персоналом в умовах високих ризиків. *Інфраструктура ринку*. Випуск 69. 2022. С. 61-66

2. Долга Г.В. Психологічні аспекти управління персоналом:проблеми теорії та практики. *Інтелект XXI*. 2018. № 2. С. 71–75.

3. Siegfried K. The Refugee Brief. 24 June 2022. *UNHCR*. URL: https://www.unhcr.org/ refugeebrief/ the-refugee-brief-24-june-2022/pdf.

4. Єпіфанова І.Ю. Панкова В.Д. Ткачук Л.М. Стратегічне управління ризиками в системі управління персоналом. *Вісник Хмельницьконо національного університету*. 2021. № 6. С. 12–15

5. Оніщенко Н. Психогенні втрати в умовах війни… *Disaster and crisis psychology problems*. 2023. № 2(6). С. 113

6. Діагностика, терапія та профілактика медикопсихологічних наслідків бойових дій в сучасних умовах Методичні рекомендації (14714/25814) / П. Волошин, Н. Марута, Ф. Шестопалова, І. Лінський. Харків, 2014. 79 с.

7. Кравчук О.І., Варіс І.О., Рябоконь І.О. Соціальні ризики ринку праці під час війни в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2022. Випуск 68. С. 94–98

8. Вплив війни на молодь в Україні – 2024. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/ publications/vplyv-viyny-na-molod-v-ukrayini-2024

9.Квасній Л.Г., Мураль В.Я., Баланда Н.О. Вплив війни на фізичне та психічне здоровя населення. *Суспільство та національні інтереси*. №5(5). 2024. С 27-34

References:

1. Zakharchyn H.M.(2022). Osnovni aspekty upravlinnia personalom v umovakh vysokykh ryzykiv [Key aspects of HR management in high-risk environments]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*. 69, 61-66 [In Ukrainian].

2. Dolha H.V. (2018). Psykholohichni aspekty upravlinnia personalom:problemy teorii ta praktyky [Psychological aspects of personnel management: problems of theory and practice]. *Intelekt XXI – Intellect XXI*. 2, 71–75 [In Ukrainian].

3.Siegfried K.(2022). The Refugee Brief. *UNHCR*. Available at: https://www.unhcr.org/ refugeebrief/the-refugee-brief-24-june-2022/pdf.

4.Yepifanova I.Iu. Pankova V.D. Tkachuk L.M. (2021). Stratehichne upravlinnia ryzykamy v systemi upravlinnia personalom [Strategic risk management in the personnel management system]. *Visnyk Khmelnytskono natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*. 6, 12–15 [In Ukrainian].

5. Onishchenko N. (2023). Psykhohenni vtraty v umovakh viiny…[Psychogenic losses in war conditions] *Disaster and crisis psychology problems*.2(6). 113 [In Ukrainian].

6. Voloshyn P., Maruta N., Shestopalova F., Linskyi I. (2014). Diahnostyka, terapiia ta profilaktyka medykopsykholohichnykh naslidkiv boiovykh dii v suchasnykh umovakh [Diagnosis, therapy and prevention of medical and psychological consequences of hostilities in modern conditions]. Metodychni rekomendatsii – Methodological recommendations. Kharkiv, 79 [In Ukrainian].

7. Kravchuk O.I., Varis I.O., Riabokon I.O.(2022). Sotsialni ryzyky rynku pratsi pid chas viiny v Ukraini [Social risks of the labor market during the war in Ukraine]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, 94–98 [In Ukrainian].

8. Vplyv viiny na molod v Ukraini – 2024 [The impact of war on youth in Ukraine – 2024]. Available at: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vplyv-viyny-na-molod-v-ukrayini-2024 [In Ukrainian].

9. Kvasnii L.H., Mural V.Ya., Balanda N.O. Vplyv viiny na fizychne ta psykhichne zdorovia naselennia [The impact of war on the physical and mental health of the population]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and national interests*. №5(5). 2024. S 27-34 [In Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.923.2:159.922.8:355.233:378.4

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1672-1682

Перелигіна Ліна Анатоліївна доктор біологічних наук, професор, провідний науковий співробітник навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру, Національний університет цивільного захисту України, м. Харків, тел.: (057) 704-14-50, https://orcid.org/0000-0003-2594-6321

Дичко Олександр Олександрович доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", м. Харків, тел.: (057) 372-61-67, https://orcid.org/0000-0002-3532-6700

Хань Сергій Петрович старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Військовий Інститут Танкових Військ Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут», м. Харків, тел.: (057) 372-61-67, https://orcid.org/0009-0009-8994-4246

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ У ФОРМУВАННІ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Анотація. Формування лідерських якостей майбутніх військових у країні, що перебуває у стані війни, є надзвичайно актуальною проблемою. Метою статті є дослідження психологічних особливостей формування лідерства серед здобувачів професійної військової освіти, вивчення дидактичних механізмів формувального процесу і ролі лідерських якостей у побудові майбутньої кар'єри у військовій сфері. Лідерські якості виявляються в практичній діяльності, моральній позиції, лідерських здібностях, комунікативних й організаторських нахилах, стилях лідерства. Лідерські якості майбутнього офіцера та ступінь їхньої розвиненості характеризують його професійну суб'єктність та інтелект. В останні роки в теорії лідерства набуває популярності концепція емоційного інтелекту. Здатність розуміти власні емоції, керувати ними та враховувати емоційний стан підлеглих підвищує довіру до командира, зміцнює командний дух і дозволяє уникати конфліктів. Для формування емоційного інтелекту у військовій освіті важливими є практичні тренування, командні вправи та навчання управлінню стресом і зниження рівня тривожності.

У статті встановлено, що психологічна структура лідерських якостей складається із чотирьох компонентів: когнітивного, комунікативно-організа-

ційного, емоційно-вольового й особистісного. Визначено, що для розвитку лідерських якостей у майбутніх офіцерів в освітньому процесі військового навчального закладу необхідно вирішувати такі завдання: формування усвідомлення свого призначення як офіцера, розвиток наполегливості у виконанні поставлених завдань, виховання стійкого прагнення до лідерства, впевненості у власних силах, готовності приймати рішення та нести за них відповідальність. Визначено, що освітня парадигма української військової освіти передбачає надання теоретичних знань, які стосуються ключових аспектів цієї теми; використання ділових ігор та ігрових психолого-педагогічних програм; створення та моделювання кейсів для аналізу та практичного навчання; проведення індивідуального навчання для персоналізованого підходу до формування лідерських умінь. Для формування лідерських якостей рекомендовано на кожному курсі військового закладу освіти проводити «Тренінг розвитку лідерських якостей курсантів», що базується на когнітивно-поведінковій моделі.

Ключові слова: військовий заклад освіти, лідер, лідерські якості, адаптація, військово-професійна компетенція,

Perelygina Lina Anatoliyivna Doctor of Science in Biology, Professor, Ding Researcher of the Educational and Scientific Laboratory of extreme National University of Civil Defense of Ukraine and Crisis Psychology of the Research Center, National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv, tel.: (057) 704-14-50, https://orcid.org/0000-0003-2594-6321

Dychko Oleksandr Oleksandrovych Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Military Institute of Armored Forces, NationalTechnical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, tel.: (057) 372-61-67, https://orcid.org/0000-0002-3532-6700

Khan Sergii Petrovych Senior Lecturer of the Department of social and humanitarian disciplines, Military Institute of Tank Troops of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, tel.: (057) 372-61-67, https://orcid.org/0009-0009-8994-4246

PSYCHOLOGICAL FEATURES IN THE FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES IN THE CONDITIONS OF PROFESSIONAL MILITARY EDUCATION

Abstract. The formation of leadership qualities of future military personnel in a country at war is an extremely urgent problem. The purpose of the article is to study the psychological characteristics of leadership development among students of professional military education, to study the didactic mechanisms of the formation

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

process and the role of leadership qualities in building a future career in the military sphere. Leadership qualities are manifested in practical activities, moral stance, leadership abilities, communication and organisational skills, leadership styles. The leadership qualities of a future officer and the degree (level) of their development characterise his professional subjectivity and intelligence. In recent years, the concept of emotional intelligence has been gaining popularity in leadership theory. The ability to understand one's own emotions, manage them and take into account the emotional state of subordinates increases trust in the commander, strengthens team spirit and avoids conflicts. Practical training, team exercises and stress management training are important for the development of emotional intelligence in military education.

The article establishes that the psychological structure of leadership qualities consists of four components: cognitive, communicative and organisational, emotional and volitional, and personal. It is determined that in order to develop leadership qualities in future officers in the educational process of a military educational institution, it is necessary to solve the following tasks: formation of awareness of one's purpose as an officer, development of perseverance in performing tasks, cultivation of a stable desire for leadership, self-confidence, readiness to make decisions and take responsibility for them. It has been determined that the educational paradigm of Ukrainian military education provides for the provision of theoretical knowledge related to the key aspects of this topic; the use of business games and game-based psychological and pedagogical programmes; creation and modelling of cases for analysis and practical training; individual training for a personalised approach to the formation of leadership skills. To develop leadership skills, it is recommended that each course of a military educational institution conducts a ‘Cadet Leadership Development Training’ based on the cognitive-behavioural model.

Keywords: military educational institution, leader, leadership qualities, adaptation, military professional competence, training.

Постановка проблеми. Роль і вага професії військового в Україні сьогодні величезна. Формування лідерських якостей майбутніх військових у країні, що перебуває у стані війни, є надзвичайно актуальною проблемою. Адже лідер – це не просто людина, наділена офіційною владою, а найбільш авторитетна особистість, здатна повести за собою в будь-якій ситуації, глибоко осмислювати процеси, що протікають у службових колективах, самостійно робити правильні висновки та ухвалювати зважені рішення, активно впливати на морально-психологічний стан особового складу, розуміти духовне життя [1, с. 65].

Формування лідерських якостей у військовій освіті є ключовим елементом підготовки майбутніх офіцерів. Військовий лідер зобов’язаний не лише керувати підлеглими, а й ефективно приймати рішення в умовах

невизначеності, швидко адаптуватися до змін та брати на себе відповідальність за результати. Особливістю військового лідерства є необхідність діяти в стресових ситуаціях, зберігаючи холодний розум і здатність підтримувати моральний дух підлеглих. Відтак, успішна підготовка лідера передбачає розвиток як організаційних здібностей, так і психологічної стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливостей формування лідерських якостей досліджено у працях багатьох українських учених (Н.А. Агаєв, О.М. Кокун, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська, Герасименко М.В., В.В. Ткаченко, В.О. Олійник, О. Гуменюк). Так, учені В. Журавльов і В. Мірошниченко [2] дослідили особливості формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів-прикордонників. У дослідженні О. Гуменюк досліджено теоретичні засади лідерства, зокрема лідерство як соціально-психологічний феномен [3]. Однак вивчення цієї проблеми в системі військової освіти має свою специфіку. І саме ця специфіка потребує додаткового наукового опрацювання і систематизації.

Мета статті – дослідити психологічні особливості формування лідерства серед здобувачів професійної військової освіти, вивчити дидактичні механізми формувального процесу і роль лідерських якостей у побудові майбутньої кар'єри у військовій сфері.

Виклад основного матеріалу. Ефективне вирішення завдання з розвитку лідерських якостей у курсантів зумовлено з одного боку замовленням держави та суспільства з підготовки офіцерів, які володіють загальнокультурними універсальними та професійними компетенціями. З іншого боку, управління підрозділом вимагає від офіцера наявності в нього лідерських якостей та умінь: вміння приймати рішення в умовах багатозадачності, відповідальність за прийняте рішення, здатність до аналізу та критичного мислення та інших. Зазначимо, що якісне оволодіння професійними та військово-професійними компетенціями дозволяє офіцеру ефективно виконувати поставлені службово-бойові завдання та відповідно до певних видів діяльності, зокрема командного, грамотно керувати довіреним йому підрозділом.

Побудова відносин у команді здійснюється з урахуванням теореми дивергенції, відповідно до якої дві сфери емоційна та професійна не пов'язані одна з одною, а знаходяться в антагонізмі. Це означає, що людина, котра займає високий соціальний статус за діловими якостями, може низько оцінюватися за особистісними (тобто не користується симпатією та популярністю у групі). Наголосимо, що конвергенція емоційної та професійної сфери створює передумову для збігу формального та неформального лідера. Таким чином, розуміння цього має бути збудоване в педагогічний процес.

Лідерські якості виявляються в практичній діяльності, моральній позиції, лідерських здібностях, комунікативних й організаторських нахилах, стилях лідерства. Лідерські якості майбутнього офіцера та ступінь (рівень)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

їхньої розвиненості характеризують його професійну суб'єктність та інтелект. Лідер це особа, яка веде за собою інших, які виступають по відношенню до нього як послідовники, а не як підлеглі. Лідерство у системі професійної військової освіти відображає залежність якості вирішення службово-бойових завдань ефективного впливу на всю структуру здійснюваної колективної діяльності. Причому процес організації, управління поведінкою військового колективу повинен відповідати вимогам оптимальності стосовно цілей та завдань військової служби.

Починаючи з середини XIX століття, філософи, соціологи та соціальні психологи звернули особливу увагу на те, як лідери з'являються в групах і взаємодіють із ними. Одним із ключових психологічних механізмів впливу лідера на його послідовників було визнано волю. Фрідріх Ніцше став одним із перших, хто проголосив волю до влади рушійною силою історії. Він розглядав її як творчий інстинкт, властивий насамперед лідерам. На його думку, лідери не лише прагнуть реалізувати свою владу, а й здатні подолати інерцію натовпу завдяки надлюдським якостям, які відрізняють їх від інших.

Концепція емоційного інтелекту, розроблена групою американських соціальних психологів під керівництвом Деніела Гоулмана, сьогодні набуває великої популярності у дослідженнях лідерства [4]. Важливим є те, що ця теорія базується не лише на емпіричних даних, отриманих під час досліджень у сфері психології управління, але й на результатах сучасних нейрофізіологічних досліджень. За цією концепцією, високий рівень емоційного інтелекту є ключовою ознакою лідерів, які поєднують розвинені когнітивні здібності з організаторським талантом. Емоційний інтелект трактується як інтегральна структура особистості, що складається з чотирьох основних компонентів:

1) самосвідомість;

2) управлінські навички вміння вести за собою, володіння рядом тактик переконання, здатність удосконалювати методи управління, здатність врегулювати конфлікти та зміцнювати особисті взаємини, вміння співпрацювати та працювати команді;

3) самоконтроль, лідери, які вміють володіти собою, втілюють життєрадісність, оптимізм і наснагу, а також налаштовують інших на позитивний лад;

4) соціальна чуйність здатність до співпереживання у поєднанні зі здатністю висловлювати свої думки так, щоб торкнутися серця людей. Співпереживання основний з навичок, що утворюють соціальну чуйність, означає здатність дбайливо й уважно ставитися до почуттів співробітників і приймати розумні рішення, що викликають реакцію у відповідь.

Емоційний інтелект є однією з основних складових лідерських якостей, особливо у військовій сфері, де важливо підтримувати ефективну взаємодію в умовах підвищеного психологічного тиску [4]. Здатність розуміти власні емоції, керувати ними та враховувати емоційний стан підлеглих підвищує довіру до командира, зміцнює командний дух і дозволяє уникати конфліктів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Для формування емоційного інтелекту у військовій освіті важливими є практичні тренування, командні вправи та навчання управління стресом.

Лідер у військовій сфері володіє комплексом якостей: загальних, конкретних й особистісно-ділових. До загальних якостей відносять непересічний інтелект, фундаментальні знання і достатній досвід. До конкретних лідерських якостей належать ідейно-моральні якості, які відображають світогляд, культуру, моральну мотивацію дій особистості та її громадянські риси, науково-професійні якості, що включають знання та досвід, які характеризують військово-професійну управлінську компетентність, а також теоретичний і практичний рівень підготовки, організаційні якості, які охоплюють здатність до підбору й розстановки кадрів, планування їхньої діяльності та забезпечення ефективного контролю, психофізичні якості, що включають соматичні та психічні особливості, необхідні для управлінської професії, такі як добре здоров'я, здатність до системного мислення, розвинена уява, тренована пам'ять та висока вольова підготовка.

Особистісно-ділові якості включають комунікабельність і здатність швидко встановлювати контакт з іншими людьми. Вони також охоплюють емпатію, тобто уміння співпереживати, розуміти настрій оточення, їх установки та очікування [5, с. 165]. Важливими є здібності до психоаналізу, такі як самоконтроль, самокритичність і об'єктивна оцінка власних вчинків [6]. Додатково, ці якості передбачають стресостійкість, фізичну тренованість, уміння перемикатися між завданнями, керувати своїми емоціями та застосовувати техніки самонавіювання. Не менш значущою є промовистість, тобто здатність впевнено й майстерно володіти словом, переконувати та надихати. Наявність цих специфічних особистісно-ділових якостей формує унікальний імідж керівника, підкреслюючи його особисту харизму та впливовість.

Схиляємось до думки про чотирьохкомпонентну психологічну структуру лідерських якостей:

1) когнітивний (швидкість мислення, проникливість, критичне мислення, розсудливість, прогностичне мислення, креативність);

2) комунікативно-організаційний компонент (гнучкість, емпатичність, розвинуте мовлення, комунікабельність, дипломатичність і тактовність у комунікації);

3) емоційно-вольовий компонент (впевненість, стресостійкість, рішучість, наполегливість);

4) особистісний (ініціативність, відповідальність, прагнення до постійного самовдосконалення, оптимістичність, чесність, патріотизм).

Крім того, для лідера важливо вміти ефективно працювати з групою, командою, розуміючи значення згуртованості колективу. Він повинен бути здатним подолати обмеження, які заважають продуктивній роботі команди, досягати згоди серед її членів, аналізувати етапи розвитку групи та шукати шляхи для її подальшого вдосконалення.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Для ефективного розвитку лідерських якостей у майбутніх офіцерів у системі військової освіти необхідно виконати такі завдання:

1) сформувати особистісну мотивацію та прагнення до лідерства. Це включає стійке бажання стати лідером, впевненість у власних силах, готовність приймати рішення та нести відповідальність. Також важливо розвивати послідовність і наполегливість у досягненні цілей, усвідомлення власного потенціалу та віру в успіх.

2) забезпечити розвиток інтелектуальних та моральних якостей. Зокрема, це професійна компетентність, порядність, аналітичність, швидкість у розумінні суті проблем, гнучкість мислення, передбачливість, а також здатність до планування та постановки реалістичних цілей.

3) забезпечити соціальну компетентність, що передбачає здатність офіцера будувати доброзичливі відносини у військовому колективі, демонструючи культуру спілкування. Зокрема, вміння чітко висловлювати думки, коректно вислуховувати підлеглих, робити зауваження, давати рекомендації, а також поважати гідність інших, розуміти їхні проблеми та надавати підтримку.

4) розвиток навичок оцінки ситуації. Майбутній офіцер повинен навчитися оперативно та точно аналізувати обставини, враховувати особливості, інтереси та потреби кожного члена військового колективу, що сприятиме ефективному управлінню та взаємодії.

Для розвитку лідерських якостей у майбутніх офіцерів в освітньому процесі військового навчального закладу необхідно вирішувати такі завдання: формування усвідомлення свого призначення як офіцера, розвиток наполегливості у виконанні поставлених завдань, виховання стійкого прагнення до лідерства, впевненості у власних силах, готовності приймати рішення та нести за них відповідальність. Також важливо розвивати послідовність, завзяття у досягненні цілей, усвідомлення своєї внутрішньої сили та віру в успішне виконання визначених завдань.

Розвиток лідерських якостей повинен здійснюватися поетапно, в комплексі з іншими дисциплінами, що також накладає відповідальність на викладачів кафедри розуміння вивчення військово-професійних дисциплін на рівні солдата, командира відділення, командира взводу. Зауважимо, що облік психофізіологічних особливостей курсантів у процесі професійної підготовки, особливо важливий.

Формування лідерських якостей у військовому закладі є багатоступеневим процесом. На першому етапі військово-професійної соціалізації виділяється наявність творчого підходу. Варто зазначити, що творчий підхід в організаторській діяльності часто передбачає застосування групових форм прийняття рішень. Цей аргумент дозволяє припустити, що першокурсники шукають підтримки оточення у виконанні покладених на них завдань. На нашу думку, перший етап військово-професійної соціалізації характеризується

зміною соціального статусу, пов'язаного з залишенням сім'ї (батьківської) і звичного соціального оточення, у зв'язку з чим можливість колективного прийняття рішення є для першокурсника формою психологічного захисту, що дозволяє знизити почуття особистої відповідальності за прийняті рішення.

На наступних етапах військово-професійної соціалізації значущість творчого підходу знижується. Курсанти старших курсів розуміють, що соціальні взаємини військовому колективі регламентуються загальновійськовими статутами. Використання творчого підходу призводить до високого рівня відповідальності за прийняті рішення, що нерідко суперечить принципам субординації. Наступною важливою якістю на першому етапі військово-професійної соціалізації виступають організаторські здібності. Це пов'язано з тим, що першокурсники, вступивши до військового інституту, хочуть проявити себе з найкращого боку та відповідально підходять до вирішення будь-яких завдань.

На старших курсах значущість організаторських здібностей знижується. Курсанти відзначають соціальну несамостійність. Це підтверджується зростанням організаторських якостей у офіцерів. Тобто прагнення першокурсників показати своє «Я» може пояснюватися високими нереалістичними очікуваннями від навчання у військовому інституті, ідеалізацією військової служби, Третьокурсники, навпаки, надто критично оцінюють плюси та мінуси у військово-професійній діяльності, причому висновки робляться більше на користь мінусів, ніж плюсів. Критичний підхід до оцінки діяльності дозволяє формувати обережність та обачність, що є важливим фактором у збереженні здоров'я та життя. Лідер є соціальним продуктом [6]. Відповідно, на становлення впливають усі основні фактори психічного розвитку: середовище, виховання, освіта (зовнішні фактори) та власна активність, спадковість (внутрішні фактори). Лідер має певний набір особистісних якостей і сформованих навичок [7].

Лідерські якості та навички є визначальними для ефективної комунікації у складних та стресових обставинах, серед них: здатність зберігати психологічну стійкість у прямому протистоянні «очі в очі», уміння переконувати навіть опозиційно налаштовану аудиторію, залишаючись спокійним і врівноваженим у присутності опонента, наполегливість у продовженні діалогу та переконливого спілкування, попри будь-які труднощі чи перешкоди, володіння методами самоконтролю під час стресових ситуацій, а також здатність працювати з вороже налаштованими людьми чи натовпом, готовність навчати підлеглих та постраждалих навичкам саморегуляції для збереження емоційної рівноваги, уміння виділяти найголовніше в потоці інформації, не втрачаючи ясності мислення та просторової орієнтації, зосередженість на завданні, попри зовнішні або внутрішні труднощі, дискомфорт чи інші відволікаючі чинники, здатність ігнорувати «внутрішній голос», залишаючись максимально сконцентрованим, а також володіння

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

техніками переконливого мовного впливу та мобілізації аудиторії [8]. Ці риси є основою для досягнення ефективного лідерства та успішної взаємодії навіть у найскладніших умовах.

Шляхи формування лідерських якостей курсантів військових навчальних закладів у процесі професійної адаптації можуть бути такими:

- підвищення рівня гуманізації освітнього процесу;
- розширення обсягу та вдосконалення якості занять гуманітарної спрямованості, її особистісно орієнтована спрямованість;
- акцентування у підготовці курсантів риторичних навичок уміння виступати публічно, переконувати, розробляти стратегію та тактику мовного впливу на підлеглих;
- підвищення уваги до питань формування у майбутнього офіцера якостей керівника та організатора, а також формування конкретних навичок та умінь з управління поведінкою підлеглих, психологічної стійкості та саморегуляції;
- підвищення ролі та місця правової, політичної, психологічної, психолого-педагогічної, виховної підготовки в освітньому процесі;
- впровадження інституту та практики наставництва, формування та розвиток наставницьких якостей; пропагування духу змагальності, здорового суперництва.

Освітня парадигма української військової освіти передбачає надання теоретичних знань, які стосуються ключових аспектів цієї теми; проведення соціально-психологічних тренінгів, спрямованих на розвиток лідерських навичок; використання ділових ігор та ігрових психолого-педагогічних програм; створення та моделювання кейсів для аналізу та практичного навчання; реалізацію проєктів, орієнтованих на розвиток лідерських якостей, включаючи організацію реальних екстремальних ситуацій, що дозволяють випробувати себе та оцінити свій потенціал (здатність протистояти стресу, упевненість у собі, проактивність); проведення індивідуального навчання для персоналізованого підходу до формування лідерських умінь. Для формування лідерських якостей рекомендовано на кожному курсі військового закладу освіти проводити «Тренінг розвитку лідерських якостей курсантів», що базується на когнітивно-поведінковій моделі. У зв’язку з цим у рамках тренінгу розвитку лідерських якостей треба приділяти увагу не лише вдосконаленню навичок лідерства, але й формуванню лідерської Я-концепції. Це включає створення уявлення про себе як лідера та усвідомлення своєї ролі в процесі взаємодії з іншими людьми. Такий підхід сприяє комплексному розвитку як практичних, так і внутрішніх аспектів лідерства.

Висновки. Отже, лідерські якості є динамічною категорією та визначаються специфікою діяльності особистості. На становлення лідерських якостей курсантів впливають освітнє середовище, активність майбутніх офіцерів. Залежно від етапу соціалізації можна назвати особливості лідерських

якостей. На початковому етапі військово-професійної соціалізації значущою є можливість знизити особисту відповідальність за прийняті рішення. Старшокурсники демонструють зниження соціальної самостійності, у них розвинена конструктивність соціальних контактів. У період соціальної адаптації висока орієнтація на прагнення до самостійного вирішення проблем, що виникають.

Спостерігається U-подібна закономірність зміни лідерських якостей у військовослужбовців у процесі соціалізації від 1 до 4 етапу (уміння керувати собою, вирішувати проблеми, усвідомлення мети та ін.). Різке зниження лідерських якостей характерно для курсантів 3 курсу військового інституту, що підтверджує критичність цього етапу соціалізації, проживання в умовах казарменого становища багато в чому визначає особливість соціалізації курсантів, сприяє розвитку комунікативних якостей, але при цьому знижує відповідальність, ініціативність, нестандартність прийнятих рішень. Етап соціалізації військовослужбовців істотно впливає на розвиток лідерських якостей.

Література:

1. McLarnon M.J.W., Rothstein M.G. Development and initial validation of the Workplace Resilience Inventory. Journal of Personnel Psychology, 2013, vol. 12(2), pp. 63-73.

2. Журавльов В., Мірошніченко В. Особливості формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2022. 81. DOI https://doi.org/ 10.32840/1992-5786.2022.81.30

3. Гуменюк О. Лідерство як соціально-психологічний феномен. Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 723: Педагогіка та психологія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. 36–43.

4. Goleman, D. *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York, NY: Bantam Books. 1995.

5. Wagnild G., Young H. Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. Journal of Nursing Measurement, 1993, vol. 1, pp. 165-178.

6. Winwood P.C., Colon R., McEwen K. A practical measure of workplace resilience: developing the resilience at work scale. Journal of Occupational and Environmental Medicine, 2013, vol. 55(10), pp. 1205-1212.

7. Агаєв Н.А, Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Герасименко М.В., Ткаченко В.В. Психологічне забезпечення розвитку лідерських якостей майбутніх офіцерів: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2014. 209 с.

8. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О. Психодіагностика лідерських якостей військовослужбовців: метод. посіб. К.: ТОВ «7БЦ», 2023. 171 с.

References:

1. McLarnon M.J.W., Rothstein M.G. Development and initial validation of the Workplace Resilience Inventory. *Journal of Personnel Psychology*, 2013, vol. 12(2), pp. 63-73. [in English].

2. Zhuravliov, V., & Miroshnichenko, V. (2022). Osoblyvosti formuvannia lider·s′kykh yakostei′ u maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Features of the Formation of Leadership Qualities in Future Border Guard Officers in the Process of Professional Training]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and General Education Schools*, (81), DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.81.30 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. Humeniuk, O. (2014). Liderstvo yak sotsialno-psykholohichnyi fenomen [Leadership as a Social-Psychological Phenomenon]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. nauk. prats. Vyp. 723: Pedahohika ta psykholohiia – Scientific Bulletin of Chernivtsi University: Collection of Scientific Works. Issue 723: Pedagogy and Psychology*, 36–43 [in Ukrainian].

4. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York, NY: Bantam Books. [in English].

5. Wagnild G., Young H. Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*, 1993, vol. 1, pp. 165-178. [in English].

6. Winwood P.C., Colon R., McEwen K. A practical measure of workplace resilience: developing the resilience at work scale. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 2013, vol. 55(10), pp. 1205-1212. [in English].

7. Agaiev, N. A., Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Herasymenko, M. V., & Tkachenko, V. V. (2014). *Psykholohichne zabezpechennia rozvytku lider·s'kykh yakostei' maibutnikh ofitseriv: Metodychnyi posibnyk* [Psychological Support for the Development of Leadership Qualities in Future Officers: Methodical Guide]. Kyiv: NDTs GP ZSU [in Ukrainian].

8. Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., & Oliinyk, V. O. (2023). *Psykhodiagnostyka lider·s'kykh yakostei' viiskovosluzhbovtsiv: Metodychnyi posibnyk* [Psychodiagnostics of Leadership Qualities in Servicemen: Methodical Guide]. Kyiv: TOV «7BTs» [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 340.12 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1683-1690

Петреченко Світлана Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна», https://orcid.org/0000-0002-7329-0219

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ТА ПІЛЬГ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВАЖКОПОРАНЕНИХ КОМБАТАНТІВ

Анотація. Метою статті є визначення основних принципів, підходів та механізмів формування ефективної системи соціальних гарантій і пільг, спрямованих на соціально-психологічну адаптацію важкопоранених комбатантів. У статті розглядаються актуальні проблеми, пов’язані з реабілітацією військовослужбовців, які зазнали серйозних поранень у бойових умовах. Розглянуто види соціальних гарантій, які держава надає важкопораненим комбатантам. Запропоновано запровадження нових елементів системи підтримки для важкопоранених комбатантів, орієнтованих на психологічне відновлення та реабілітацію. Надано рекомендації для створення більш ефективної системи підтримки важкопоранених комбатантів, забезпечуючи їхню соціально-психологічну адаптацію, матеріальну стабільність та повне повернення у суспільство. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах системності, науковості та верифікації, що забезпечують комплексний підхід до вивчення проблеми. Використано методи системного аналізу для дослідження структури соціальних гарантій, порівняльний аналіз нормативно-правових актів для оцінки їхньої ефективності. **Наукова новизна** полягає у систематизації підходів до розробки комплексної системи соціальних гарантій, що складається з пільг для забезпечення соціальної стабільності, доступу до сучасних методів медичної та психологічної реабілітації, а також програми професійного перенавчання та працевлаштування важкопоранених комбатантів. **Висновки.** Формування системи соціальних гарантій і пільг для важкопоранених комбатантів має базуватися на індивідуальному підході до потреб кожного військовослужбовця, активній співпраці державних і громадських інституцій та впровадженні новітніх методів соціальної роботи. Систематизований підхід сприятиме не лише фізичному та психологічному відновленню комбатантів, але й їхній інтеграції в суспільство як повноцінних його членів.

Ключові слова: соціальні гарантії, пільги, адаптація, важкопоранені комбатанти, інтеграція.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Petrechenko Svitlana Anatoliivna PhD in Law, Associate Professor, Khmelnytsky Institute of Social Technologies, University of 'Ukraine', https://orcid.org/0000-0002-7329-0219

FORMATION OF A SYSTEM OF SOCIAL GUARANTEES AND BENEFITS FOR THE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF SEVERELY WOUNDED COMBATANTS

Abstract. The purpose of the article is to define the basic principles, approaches and mechanisms for the formation of an effective system of social guarantees and benefits aimed at the social and psychological adaptation of severely wounded combatants. The article examines the current issues related to the rehabilitation of servicemen who have been seriously injured in combat. The types of social guarantees provided by the state to seriously wounded combatants are analyzed. The author proposes to introduce new elements of the support system for severely wounded combatants focused on psychological recovery and rehabilitation. Recommendations for creating a more effective system of support for severely wounded combatants, ensuring their social and psychological adaptation, financial stability and full return to society, are provided. The research **methodology** is based on the principles of systematicity, scientificity, and verification, which ensure a comprehensive approach to the study of the problem. The methods of system analysis were used to study the structure of social guarantees, and a comparative analysis of legal acts was used to assess their effectiveness. **The scientific novelty** lies in the systematization of approaches to the development of a comprehensive system of social guarantees, consisting of benefits to ensure social stability, access to modern methods of medical and psychological rehabilitation, as well as a program of professional retraining and employment of severely wounded combatants. **Conclusions.** The formation of a system of social guarantees and benefits for severely wounded combatants should be based on an individual approach to the needs of each serviceman, active cooperation between state and public institutions and the introduction of the latest methods of social work. A systematized approach will contribute not only to the physical and psychological recovery of combatants, but also to their integration into society as full members of it.

Keywords: social guarantees, benefits, adaptation, severely wounded combatants, integration.

Постановка проблеми. В сучасних умовах військових конфліктів питання соціального захисту важкопоранених комбатантів набуває особливої актуальності. Важкопоранені потребують тривалої медичної реабілітації та соціально-психологічної адаптації. Вони стикаються з численними викликами, серед яких обмежений доступ до медичних послуг, недостатнє фінансування соціальних програм, відсутність ефективних механізмів професійної реінтеграції та психологічної підтримки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Національна система соціальних гарантій та пільг для цієї категорії громадян характеризується фрагментарністю, низьким рівнем координації між різними інституціями, відсутністю персонального підходу, що ускладнює їхню адаптацію до цивільного життя. Значна частина важкопоранених комбатантів та їхніх сімей відзначає неефективність чинної правової бази, яка не повною мірою враховує їхні реальні потреби.

З огляду на міжнародний досвід, комплексна система соціальних гарантій повинна забезпечувати матеріальну підтримку та повний спектр послуг: від реабілітації до професійного навчання, що є невід'ємним чинником успішної соціалізації. Проблема полягає у створенні такої системи в Україні, яка б відповідала сучасним стандартам, враховувала індивідуальні потреби комбатантів і сприяла їхньому поверненню до повноцінного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціального захисту військовослужбовців є важливим аспектом наукових досліджень у контексті забезпечення їхніх прав і соціальних гарантій. Цій темі присвятили свої роботи такі дослідники, як Д. Цісар [7, с. 48], В. Ковальський [2], Ю. Сербалюк [6, с. 72], В. Алещенко [1, с. 723], які аналізували різні аспекти забезпечення військовослужбовців. У своїх роботах вони звертали увагу на правові та соціально-економічні механізми підтримки військових, особливості соціальної адаптації після завершення служби, проблеми психологічної реабілітації та професійної інтеграції. Науковці підкреслюють важливість розробки ефективної законодавчої бази, яка б враховувала потреби військовослужбовців, особливо тих, хто зазнав поранень або вийшов у відставку.

Метою статті є дослідження особливостей формування ефективної системи соціальних гарантій та пільг, спрямованих на забезпечення соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 № 2017-III [3], соціальні гарантії визначаються як: «встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсій, стипендій, інших соціальних виплат і допомоги, які забезпечують рівень життя, не нижчий за прожитковий мінімум». Закон визначає, що державні соціальні гарантії є основним механізмом реалізації соціальної політики, спрямованої на забезпечення права громадян на соціальний захист. Вони передбачають:

- мінімальну заробітну плату;
- мінімальний розмір пенсій;
- стипендії для студентів;
- інші види соціальних виплат, встановлених державою.

Метою цих гарантій є забезпечення гідного рівня життя для громадян, особливо для соціально вразливих груп населення.

Соціальні гарантії можна розглядати як систему зовнішніх факторів, що впливають на психологічне благополуччя та відчуття безпеки людини. Вони

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

виконують функцію стабілізатора, зменшуючи рівень тривоги та стресу, пов'язаного з економічною чи соціальною невизначеністю. Соціальні гарантії створюють базу для формування почуття впевненості у майбутньому, мотивації до розвитку та адаптації до змін. Людина, яка має доступ до медичного обслуговування чи фінансової підтримки у разі втрати роботи, менш схильна до хронічного стресу чи депресії, адже відчуває підтримку з боку суспільства.

Українське законодавство про соціальний захист важкопоранених учасників бойових дій міститься у кількох законах та підзаконних актах. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [4] охоплює лише деякі права, залишаючи поза увагою питання професійної реабілітації та працевлаштування. Це призводить до складнощів у забезпеченні комплексної допомоги комбатантам. Відсутність єдиного нормативного документа ускладнює процес правового регулювання та реалізації соціальних гарантій для цієї категорії громадян.

Погоджуємось з думкою В. Алещенко, що соціальні гарантії для важкопоранених комбатантів є важливим елементом державної політики, спрямованим на підтримку та реабілітацію осіб, які зазнали травм унаслідок участі в бойових діях [1, с. 725]. З метою забезпечення їхніх прав та створення умов для нормального соціального функціонування, держава надає низку пільг і допомоги. У таблиці 1 продемонструємо загальний огляд основних видів соціальних гарантій, які держава забезпечує важкопораненим комбатантам.

Таблиця 1

Види соціальних гарантій, які держава надає важкопораненим комбатантам

№ п/п	Вид гарантії	Опис гарантії
1.	Медичні гарантії	Безкоштовний доступ до медичної допомоги, включаючи спеціалізовану реабілітацію, протезування, забезпечення ортопедичними засобами та лікування у санаторно-курортних закладах
2.	Матеріальні гарантії	Виплата одноразової грошової допомоги при отриманні поранення, щомісячні компенсації або пенсійні виплати, фінансова підтримка для лікування та адаптації до нових умов
3.	Освітні та професійні гарантії	Безкоштовне навчання або перенавчання для здобуття нової професії, доступ до консультацій з працевлаштування та участь у програмах професійної адаптації
4.	Житлові гарантії	Надання житла, компенсація за його придбання або оренду, адаптація існуючого житла до потреб осіб з інвалідністю
5.	Психологічна підтримка	Надається допомога психологів і психотерапевтів, участь у групових терапіях та реабілітаційних програмах для полегшення адаптації до цивільного життя
6.	Соціальний супровід	Допомога в оформленні документів для отримання пільг, юридичні консультації, підтримка соціальних працівників у вирішенні побутових і правових питань
7.	Транспортні пільги	Безкоштовний проїзд у громадському транспорті, знижки на міжміські перевезення, що сприяє мобільності та доступності транспортних послуг

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Важкопоранені комбатанти стикаються з численними викликами, що стосуються їхнього фізичного, психологічного та соціального благополуччя. Для забезпечення ефективної підтримки цієї категорії громадян необхідно вдосконалити існуючу систему соціальних гарантій через запровадження нових механізмів, що відповідатимуть їхнім потребам.

Ю. Сербалюк вважає, що психологічна підтримка є найважливішою для реабілітації важкопоранених комбатантів. Запровадження програм довготривалої психологічної підтримки, які міститимуть регулярні сесії з кваліфікованими психотерапевтами, дозволить значно поліпшити їхній емоційний стан [6, с. 73]. Створення спеціалізованих центрів психологічної допомоги для комбатантів та їхніх родин забезпечить доступ до необхідних ресурсів і допоможе в подоланні травматичного досвіду.

Окрім індивідуальної терапії, організація групових сесій на основі принципів підтримуючої терапії може стати ефективним інструментом для боротьби з посттравматичним стресовим розладом. Такі програми сприятимуть соціалізації комбатантів, формуванню нових зв'язків та підтримці один одного у процесі реінтеграції.

Необхідною складовою підтримки важкопоранених комбатантів є допомога в перекваліфікації. Впровадження програм наставництва, де досвідчені фахівці супроводжуватимуть комбатантів у процесі навчання та адаптації до нових професій, зможе суттєво підвищити їхні шанси на успішне працевлаштування. Індивідуальні навчальні плани, які будуть розраховані на фізичні та психологічні потреби допоможуть створити умови для комфортного навчання та розвитку.

Подальша підтримка у пошуку роботи, підготовка до написання резюме, тренінги з проходження співбесід та консультації з кар'єрного планування, мають бути основною частиною системи соціальних гарантій, що сприятиме не лише матеріальній стабільності, але й підвищенню самооцінки комбатантів.

Доступ до якісних медичних послуг – один із пріоритетів соціальних гарантій. Збільшення доступності спеціалізованої медичної допомоги, такої як реабілітація та протезування. Забезпечення безкоштовного лікування за кордоном у випадках, коли необхідні послуги недоступні в Україні, підвищить шанси важкопоранених комбатантів на успішну реабілітацію. Фінансування досліджень і розробок нових методів лікування та реабілітації важкопоранених комбатантів сприятиме впровадженню інноваційних підходів і технологій, що можуть значно покращити якість медичних послуг.

Житлові умови є основним фактором для забезпечення гідного життя комбатантів. Запровадження програм надання житла або компенсацій за його придбання чи оренду на вигідних умовах дозволить комбатантам стабільно оселитися і адаптуватися до цивільного життя. Потрібно адаптувати існуюче житло до потреб людей з інвалідністю, охоплюючи архітектурну доступність, щоби забезпечити комфорт і безпеку. Підтримка соціального житлового

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

будівництва, яке забезпечить якісне та безпечне житло для комбатантів, повинна стати пріоритетом у державній політиці.

Одним із суттєвих аспектів вважаємо підвищення обізнаності комбатантів про доступні пільги та програми підтримки. Проведення інформаційних кампаній, організація навчальних заходів і семінарів з правової обізнаності допоможе їм зрозуміти свої права та можливості. Забезпечення доступу до інформації про соціальні гарантії через онлайн-платформи та гарячі лінії створить умови для швидкого отримання необхідної допомоги.

Запропоновані нами рекомендації розраховані сприяти створенню більш ефективної системи підтримки важкопоранених комбатантів, забезпечуючи їхню соціально-психологічну адаптацію, матеріальну стабільність та повне повернення у суспільство. Комплексний підхід і координація зусиль усіх зацікавлених сторін є необхідними умовами для успішної інтеграції комбатантів у цивільне життя.

Запровадження нових елементів системи підтримки для важкопоранених комбатантів, орієнтованих на психологічне відновлення та реабілітацію, не менш важливий крок до забезпечення їхнього повноцінного відновлення після бойових дій. Розглянемо, як різні елементи цієї системи сприяють психологічному відновленню та інтеграції важкопоранених комбатантів в суспільство.

Надання психологічної підтримки через онлайн-платформи, створення єдиної онлайн-платформи для важкопоранених комбатантів, яка надає доступ до пільг, консультацій, медичних послуг та психологічної допомоги, допоможе знизити рівень ізоляції та відчуття безпорадності у важкопоранених. В Україні платформи, як Мобільний соціальний офіс, вже дають можливість комбатантам отримувати допомогу з комфортних умов, через дистанційні консультації з психологами. Цей інструмент допомагає зменшити стрес і тривогу, оскільки комбатанти можуть звертатися за допомогою в будь-який час, не виходячи з дому, що є вагомою перевагою для тих, хто має обмежену мобільність чи страх перед реальними зустрічами.

Психологічні групи підтримки онлайн можуть надати можливість для комбатантів брати участь в онлайн-групах підтримки, де можна поділитися досвідом і отримати емоційну допомогу від інших, хто пережив подібні труднощі. Такий підхід дасть змогу створити почуття спільноти і підтримки, що має важливе значення для боротьби з депресією та соціальною ізоляцією, які дуже часто зустрічаються у комбатантів після травм.

Наступним кроком має бути підприємництво як шлях до психологічної стабільності. Важкопоранені комбатанти, які отримують підтримку в започаткуванні власного бізнесу через програми грантів і тренінги, знаходять психологічне відновлення у відновленні своєї самостійності та незалежності. Соціальне підприємництво дає ветеранам змогу не тільки забезпечити себе фінансово, але й повернути почуття гідності та важливості. Програми, як

Український ветеранський фонд та Єдиний соціальний фонд підтримки ветеранів, мають величезне психологічне значення, оскільки допомагають ветеранам побачити нові перспективи для себе після війни. Відчуття, що вони можуть контролювати своє життя і створювати щось нове, підтримує їх у боротьбі з посттравматичними розладами та депресією.

Наявність тренінгів, де комбатанти зможуть навчатися основам підприємництва, дозволить їм не лише здобувати нові знання, але й повернути впевненість у своїх силах. Психологічна користь полягає в тому, що це надає їм відчуття досягнень і продуктивності, що важливо для стабільності емоційного фону після пережитих подій.

Потрібно надавати психологічну реабілітацію через спеціалізовані центри. Національний реабілітаційний центр «Незламні» пропонує всебічну допомогу важкопораненим комбатантам, а саме медичну та психологічну [5]. Такі центри забезпечують не тільки фізичну реабілітацію, але й проводять спеціалізовані психологічні сесії, спрямовані на лікування ПТСР, депресії та тривожних розладів. Вони мають фахівців, які працюють з ветеранами, щоб допомогти їм адаптуватися до нових умов життя, навчаючи їх знову довіряти собі та оточуючим, що дозволяє ветеранам працювати над своїми глибокими травмами, відновлюючи психологічний баланс і здатність до нормальної соціальної взаємодії. Вони припрацьовують наслідки ПТСР, депресії та інших розладів, що можуть виникати внаслідок бойових травм.

Використання групових терапевтичних заходів: арт-терапія, когнітивно-поведінкова терапія, а також інші методи дозволяють ветеранам знову налагоджувати зв’язок з власними емоціями, знижувати стрес і тривогу, допомагають їм краще усвідомлювати свій внутрішній стан і знаходити шляхи для адаптації до цивільного життя.

Всі ці елементи системи підтримки для важкопоранених комбатантів допомагають відновити фізичне здоров’я, сприяють психологічному відновленню, соціальній реінтеграції, що є не у процесі психологічного відновлення. Створення та вдосконалення таких систем підтримки є необхідним для формування здорової соціально-психологічної адаптації комбатантів, допомагаючи їм не лише повернути фізичну спроможність, а й налагодити нову соціальну ідентичність у мирному житті.

Висновок. Формування системи соціальних гарантій та пільг для важкопоранених комбатантів є не просто питанням соціальної підтримки, а й важливим аспектом психологічної адаптації. Тільки комплексний підхід, який охоплює медичні, психологічні та соціальні елементи, здатен забезпечити ефективну підтримку і допомогти цим людям повернутися до повноцінного життя в суспільстві.

Література:

1. Алещенко В. Військово-соціальне управління як об’єкт системи державотворення в Україні. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 3(37). С. 1571. URL: http://surl.li/abglju.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

2. Ковальський В. В. Соціальний захист військовослужбовців та умови проходження ними служби: питання співвідношення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № 14. С. 109. URL: http://surl.li/pkqupx.

3. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III : станом на 26 черв. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text.

4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII : станом на 21 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text.

5. Реабілітаційний центр «Незламні». *Незламні*. URL: http://surl.li/irwjlg.

6. Сербалюк Ю. Соціальний захист військовослужбовців: зміни в умовах воєнного стану. *Humanitas*. 2023. № 6. С. 72-79. URL: http://surl.li/ldcqcy.

7. Цісар Д. В. Соціальний і правовий захист військовослужбовців держприкордонслужби України: окремі аспекти нормативно–правового забезпечення. *Kyiv law journal*. 2024. № 1. С. 48-54. URL: http://surl.li/uahezj.

References:

1. Aleshchenko, V. (2024). Viiskovo-sotsialne upravlinnia yak obiekt systemy derzhavotvorennia v ukraini [Military-Social Management as an Object of the State-Building System in Ukraine]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations in science,* 3 (37), 1571. Retrieved from http://surl.li/abglju [in Ukrainian].

2. Kovalskyi, V. V. (2024). Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta umovy prokhodzhennia nymy sluzhby: pytannia spivvidnoshennia [Social Protection of Military Personnel and Conditions of Service: The Issue of Correlation]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia – Problems of modern transformations. Series: Law, Public Administration and Management,* 14, 109. Retrieved from http://surl.li/pkqupx.

3. Zakon Ukrainy «Pro derzhavni sotsialni standarty ta derzhavni sotsialni harantii» [The Law of Ukraine «On State Social Standards and State Social Guarantees»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu» [The Law of Ukraine «On the Status of War Veterans and Guarantees of Their Social Protection»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text [in Ukrainian].

5. Reabilitatsiinyi tsentr «Nezlamni» [Rehabilitation center «Unbreakable»]. Nezlamni. *unbroken.org.ua/ua.* Retrieved from https://unbroken.org.ua/ua [in Ukrainian].

6. Serbaliuk, Yu. (2022). Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv: zminy v umovakh voiennoho stanu [Social protection of military servants: changes in the conditions of the martial state]. *Humanitas – Humanitas,* 6, 72–79, Retrieved from http://surl.li/sntver.

7. Tsisar, D. V. (2024). Sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv derzhprykordonsluzhby Ukrainy: okremi aspekty normatyvno–pravovoho zabezpechennia [Social and legal protection of servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine: certain aspects of regulatory and legal support]. *Kyiv law journal – Kyiv law journal*, 1, 48-54, Retrieved from http://surl.li/uahezj.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 316.624:004.738.5-057.87

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1691-1700

Пономаренко Тетяна Ігорівна доктор філософії у галузі психології, доцент кафедри права та соціально-поведінкових наук, Білоцерківський інститут економіки та управління Університету «Україна», м. Біла Церква, тел.: (068) 122-65-11, https://orcid.org/0000-0003-0949-1611

Сніцар Наталія Миколаївна студента 3го курсу, спеціальності «Психологія», Білоцерківський інститут економіки та управління Університету «Україна», м. Біла Церква, тел.: (099) 516-70-39

КІБЕРБУЛІНГ ОЧИМА СТАРШОКЛАСНИКІВ: ДОСВІД, СТАВЛЕННЯ ТА НАСЛІДКИ

Анотація. У статті представлені результати дослідження феномену кібербулінгу, що став серйозним соціальним викликом, особливо серед підлітків, які активно взаємодіють у цифровому середовищі. Старшокласники є вразливою групою, оскільки саме в цьому віці відбувається формування самооцінки, соціальних навичок і психоемоційної стійкості. У статті аналізуються теоретичні підходи до розуміння кібербулінгу, його основні характеристики, причини та наслідки для всіх учасників процесу. Окрема увага приділена видам девіантної поведінки в інтернеті, зокрема флеймінгу, тролінгу, хейтінгу та кіберсталкінгу. Визначено, що кібербулінг – це систематична агресивна поведінка, яка здійснюється за допомогою цифрових технологій і має значний психологічний вплив на жертву.

Виявлено, що 38% респондентів мають значний досвід кібербулінгу, 28% – незначний, а 34% ніколи не стикалися з цим явищем. Найпоширенішими формами кібербулінгу виявилися образливі коментарі (65%), поширення чуток (42%), погрози (32%) та використання фейкових акаунтів для переслідування (30%). Водночас 70% учасників не зверталися за допомогою у випадках кібербулінгу, а основними причинами цього були недооцінка серйозності проблеми (62%) та страх погіршення ситуації (12%).

Дослідження психоемоційного стану жертв кібербулінгу показало, що 82% респондентів не надавали особливого значення цим інцидентам, тоді як 16% відчували пригнічення, а 12% – злість. Вплив кібербулінгу на самооцінку старшокласників виявився незначним: 78% респондентів зазначили, що ситуації булінгу не вплинули на їхню самооцінку. Статевих відмінностей та кореляційного зв’язку досвіду кібербулінгу з віком підлітків не встановлено.

Оцінка цифрової грамотності старшокласників продемонструвала, що 69% використовують складні паролі, але лише 23% регулярно їх змінюють.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Також 48% знають про двофакторну автентифікацію і застосовують її, а 60% обізнані про фішинг. При цьому 78% учасників знають, як діяти в разі інтернет-шахрайства та кібербулінгу. Загалом дослідження засвідчило необхідність підвищення рівня цифрової грамотності учнів та впровадження профілактичних заходів для боротьби з кібербулінгом.

Ключові слова: кібербулінг, підлітки, девіантна поведінка, освітнє середовище, медіакомпетентгість, цифрова безпека, Інтернет простір.

Ponomarenko Tetiana Igorivna PhD in psychology, Associate Professor of Law and Social and Behavioral Sciences Department, Bila Tserkva Institute of Economics and Management, University "Ukraine", Bila Tserkva, tel.: (068) 122-65-11, https://orcid.org/0000-0003-0949-1611

Snitsar Nataliya Mukolaivna 3th year student, majoring in "Psychology", Bila Tserkva Institute of Economics and Management, University "Ukraine", Bila Tserkva, tel.: (099) 516-70-39

CYBERBULLYING THROUGH THE EYES OF HIGH SCHOOL STUDENTS: EXPERIENCE, ATTITUDES, AND CONSEQUENCES

Abstract. The article presents the results of a study on the phenomenon of cyberbullying, which has become a serious social challenge, especially among teenagers who actively interact in the digital environment. High school students represent a vulnerable group, as this is the age when self-esteem, social skills, and psycho-emotional resilience are being formed. The article analyzes theoretical approaches to understanding cyberbullying, its key characteristics, causes, and consequences for all participants involved. Special attention is given to forms of deviant online behavior, including flaming, trolling, hate speech, and cyberstalking. It is determined that cyberbullying is a systematic aggressive behavior conducted through digital technologies, which has a significant psychological impact on the victim.

The study found that 38% of respondents have significant experience with cyberbullying, 28% have had minor encounters, while 34% have never faced this phenomenon. The most common forms of cyberbullying identified were offensive comments (65%), rumor spreading (42%), threats (32%), and the use of fake accounts for harassment (30%). At the same time, 70% of participants did not seek help in cases of cyberbullying, with the main reasons being underestimation of the problem's severity (62%) and fear of worsening the situation (12%).

The study of the psycho-emotional state of cyberbullying victims showed that 82% of respondents did not attach significant importance to these incidents, while 16% felt depressed and 12% experienced anger. The impact of cyberbullying on the self-esteem of high school students was found to be minimal, as 78% of respondents

stated that bullying situations did not affect their self-esteem. No gender differences or correlations between cyberbullying experience and adolescents' age were identified.

The assessment of digital literacy among high school students demonstrated that 69% use complex passwords, but only 23% regularly change them. Additionally, 48% are aware of two-factor authentication and apply it, while 60% have knowledge of phishing. Furthermore, 78% of participants know how to act in cases of online fraud and cyberbullying. Overall, the study highlights the need to improve students' digital literacy and implement preventive measures to combat cyberbullying.

Keywords: cyberbullying, adolescents, deviant behavior, educational environment, media literacy, digital security, Internet space.

Постановка проблеми. У сучасному світі інноваційний прогрес став причиною для нових соціальних викликів, серед яких є кібербулінг. Проблема агресії у віртуальному середовищі стає дедалі актуальнішою, особливо серед підлітків, які є активними користувачами медіапростору.

Старшокласники належать до найбільш вразливої групи, оскільки саме в цьому віці формуються особистісні та соціальні компетенції, самооцінка та психоемоційна стійкість. Разом з тим, наслідки цього явища можуть бути руйнівними: занижена самооцінка, підвищена тривожність, депресивні розлади, суїцидальні думки, порушення міжособистісних стосунків тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений нами аналіз досліджень та публікацій показав великий інтерес вчених до цієї проблеми. Відомі нам напрацювання закордонних (П. Агатстон, Р. Ковальскі, С. Лімбер, Д. Олвеус, М. Робін та ін.) та вітчизняних (А. Запорожець, Т. Миронюк, Г. Мозгова, Л. Найдьонова, Л. Помиткіна, М. Фадєєва та ін.) вчених. Зокрема, питанням кібербулінгу серед школярів займалися .

Мета статті – теоретично та емпірично дослідити психологічні аспекти кібербулінгу серед старшокласників.

Виклад основного матеріалу. У сучасному інформаційному суспільстві цифрові технології стали невід'ємною частиною життя підлітків. Водночас активне використання інтернету та соціальних мереж спричинило появу нового виду насильства – кібербулінгу. Це явище включає в себе агресивну поведінку, спрямовану на приниження, залякування або дискредитацію особистості за допомогою цифрових технологій.

Так, аналіз підходів до розуміння кібербулінгу, показав, що багато дослідників визначають кібербулінг подібно один до одного. Проте, можна виділити кілька ключових ознак цього явища, кібербулінг має [1; 2; 3; 4; 5; 7]:

•агресивний та навмисний характер – більшість визначень підкреслюють, що кібербулінг є свідомим актом агресії, спрямованим на жертв».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

•повторюваність та тривалість події – наголошується, що кібербулінг відбувається систематично, а не є одиничним випадком;

•використання ІКТ – основним засобом здійснення кібербулінгу є інформаційно-комунікаційні технології (соціальні мережі, мобільні телефони, електронна пошта тощо);

•нерівність сил між агресором і жертвою – жертва кібербулінгу часто не може ефективно захистити себе від агресора з різних причин;

•негативні наслідки для жертви – визначення наголошують на психологічному впливі, включаючи приниження, залякування, психологічний тиск.

Відтак, кібербулінг – це не просто конфлікт у мережі, а систематичне використання цифрових технологій для психологічного насильства над людиною. Він може завдавати значної шкоди жертві, впливаючи на її самооцінку, емоційний стан та соціальну взаємодію. На нашу думку, *кібербулінг – це систематична, агресивна та навмисна поведінка, що здійснюється однією або групою осіб з використанням цифрових технологій (соціальних мереж, мобільних пристроїв, електронної пошти тощо) з метою приниження, залякування або психологічного тиску на жертву, яка має обмежені можливості для самозахисту.*

Як зазначають дослідники, то до основних *характеристик кібербулінгу* відносять: навмисність, регулярність, нерівність сил, груповий процес (затягується широке коло учасників), не закінчується сам по собі, негативний психологічний вплив ситуації на всіх учасників, а найбільше – на жертву [2].

Сучасні дослідники крім кібербулінгу виокремлюють і інші види девіантної поведінки в Інтернеті [6]:

•флеймінг – це форма онлайн-конфлікту, де учасники обмінюються образливими чи агресивними повідомленнями у відповідь на суперечку, що часто призводить до загострення емоційної напруги в інтернет-просторі;

•тролінг – цей вид девіантної поведінки полягає у навмисному провокуванні інших користувачів через публікацію суперечливих або провокаційних коментарів, з метою викликати конфлікти або емоційну реакцію, часто для розваги автора;

•хейтінг – характеризується вираженням ворожості та ненависті через публічні висловлювання, спрямовані проти певних осіб або груп. Часто супроводжується використанням дискримінаційної лексики та агресивних емоцій;

•кіберсталкінг – це систематичне переслідування або домагання в цифровому середовищі, коли агресор використовує інтернет-ресурси для стеження, заподіяння страху або контролю над жертвою. Таке переслідування може включати загрози, збирання конфіденційної інформації та безперервний контакт.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таким чином, кібербулінг є однією з найбільш небезпечних форм агресії в медійному просторі, що поєднує в собі навмисність, систематичність та значний психологічний вплив на жертву. Він проявляється у різних формах – від образливих коментарів до загроз, поширення неправдивої інформації та переслідувань. Основною особливістю кібербулінгу є його здійснення через цифрові технології, що робить агресію постійною, анонімною та важко контрольованою. Наслідки кібербулінгу можуть бути вкрай серйозними, впливаючи на емоційний стан, соціальну адаптацію та психологічне благополуччя жертви, тому важливо розробляти ефективні стратегії його попередження та подолання.

Так, емпіричною базою дослідження стали учні 8 – 11 класів Великодмитровицького ліцею Козинської ТГ Обухівського р-н, с.Великі Дмитровичі та Білоцерківського фахового коледжу Університету «Україна»,. Загальна кількість 50 осіб, з них 20 (37,5%) хлопців і 30 (62,5%) дівчат, віком 13 – 17 років.

Спершу, за допомогою розробленого нами *опитувальника для дослідження проблеми кібербулінгу серед старшокласників,* ми дослідили ключові аспекти кібербулінгу.

Так, ми дослідили *досід ситуацій кібербулінгу* серед старшокласників. Отримані результати представлені на рисунку 1.

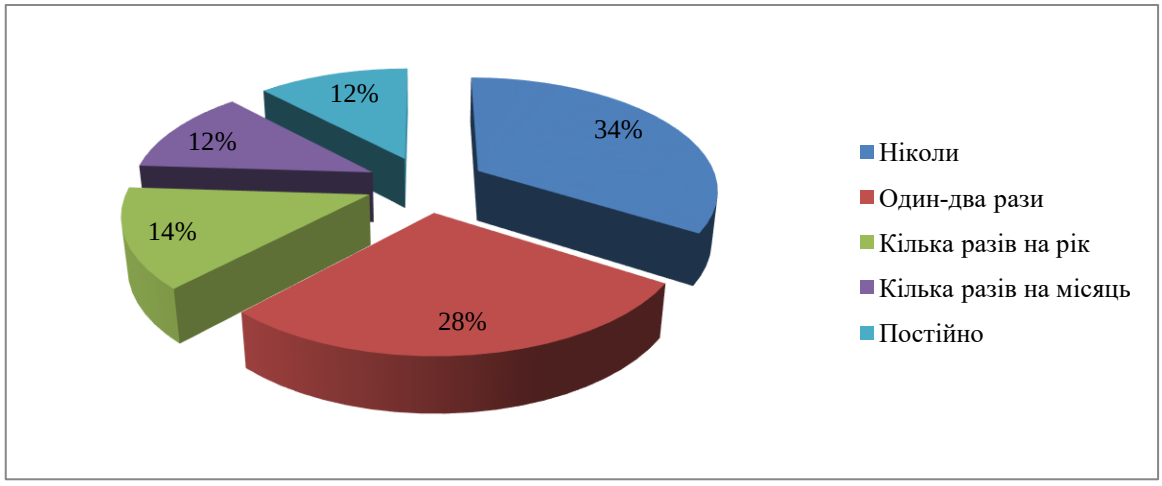

Рис. 1: Показники досвіду кібербулінгу серед старшокласників

З діаграми видно, що лише третина (34%) учнів не мають досвіду кібербулінгу. Ще майже третина (28%) має не великий досвід. І 38% респондентів зазначили про наявність значного досвіду кібербулінгу.

Також учасники експерименту зазначили з якими видами булінгу в мережі інтернет вони зустрічалися найчастіше: образливі коментарі чи повідомлення – 65%, поширення чуток чи наклепів – 42%, погрози чи залякування – 32%, використання фейкових акаунтів для переслідування – 30%, виключення з онлайн-груп або чатів – 27%, публікація особистої інформації без дозволу –

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

25%. При цьому, на власному досвіді старшокласникі переживали наступні види кібербулінгу: образливі коментарі чи повідомлення – 55%, погрози чи залякування – 33%, поширення чуток чи наклепів – 25%, виключення з онлайн-груп або чатів – 20%, публікація особистої інформації без дозволу – 13%, використання фейкових акаунтів для переслідування – 13%.

Також ми поцікавились чи *зверталися старшокласники за допомогою* у випідках кібербулінгу і отримали наступні результати.

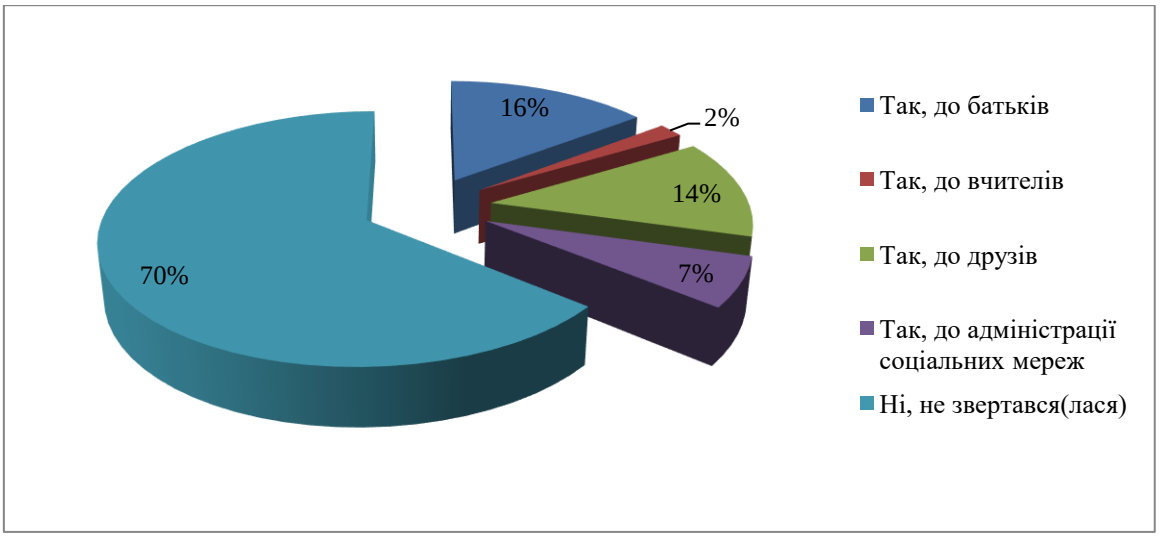

Рис. 2: Канали звернення старшокласників в ситуаціях кібербулінгу

З діаграми видно, що переважна більшість (70%) учнів не зверталися за допомогою у випадках кібербулінгу. До батьків зверталися лише 16% учасників дослідження. До вчителів та адміністрації – близько 10%.

Також школярі зазначили *чому саме вони не зверталися за допомогою*: не вважав(ла) проблему серйозною – 62%, боявся(лася) погіршення ситуації – 12% , не знав(ла), до кого звернутися – 7%.

Разом з тим, респонденти розповіли про свій *психоемоційний стан* після ситуацій кібербулінгу: байдуже, не звертав(ла) уваги – 82%, засмучено/пригнічено – 16%, розлючено – 12%, відчував(ла) сором чи провину – 10%, налякано – 7%.

Між тим, щодо *самооцінки*, то старшокласники зазначилли, що ситуації кібербулінгу ніяк на них не вплинули – 78%, вплинули частково – 20% і значно вплинули – 10%.

Такж ми поцікавились, чи *змінили старшокласники свою поведінку в соціальних мережах* після випадків кібербулінгу в їх адресу і дізналися, що: ставли обережніше спілкуватися в інтернеті – 30%, видалили деякі акаунти або обмежив(ла) активність – 7% і не змінювали свою поведінку на більш обережну – 64%.

Щодо *боротьби з кібербулінгом* та психопрофілактики його виникнення, то не до кінця розуміють хто *несе відповідальність* за скоєння булінгу в онлайн

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

просторі. На думку учнів: соціальні мережі та їх модератори – 52%, держава та правоохоронні органи – 54%, самі користувачі – 50%, батьки – 27%, вчителі та адміністрація школи – 20%.

Учасники дослідження поділилися власною думкою щодо *шляхів боротьби з кібербулінгом*. Вони зазначили, що найефективнішим способом є посилення контролю та блокування агресорів у соцмережах – 56%, і жорсткіші закони та покарання за кібербулінг – 54%. Також були згадки про організовану психологічну підтримку жертв кібербулінгу – 36% та розробку і впровадження освітніх програми про безпеку в інтернеті – 25%.

Між тим, 64% респондентів стверджують, що знають як діяти в ситуаціях кібербулінгу, 28% - частково ознайомлені і 8% не володіють такою інформацією.

Далі, за допомогою *опитувальника розробленого Найдьоновою Л.*, ми дослідили досвід старшокласників ву ситуаціях кібербулінгу. Отримані результати показано на рисунку 3.

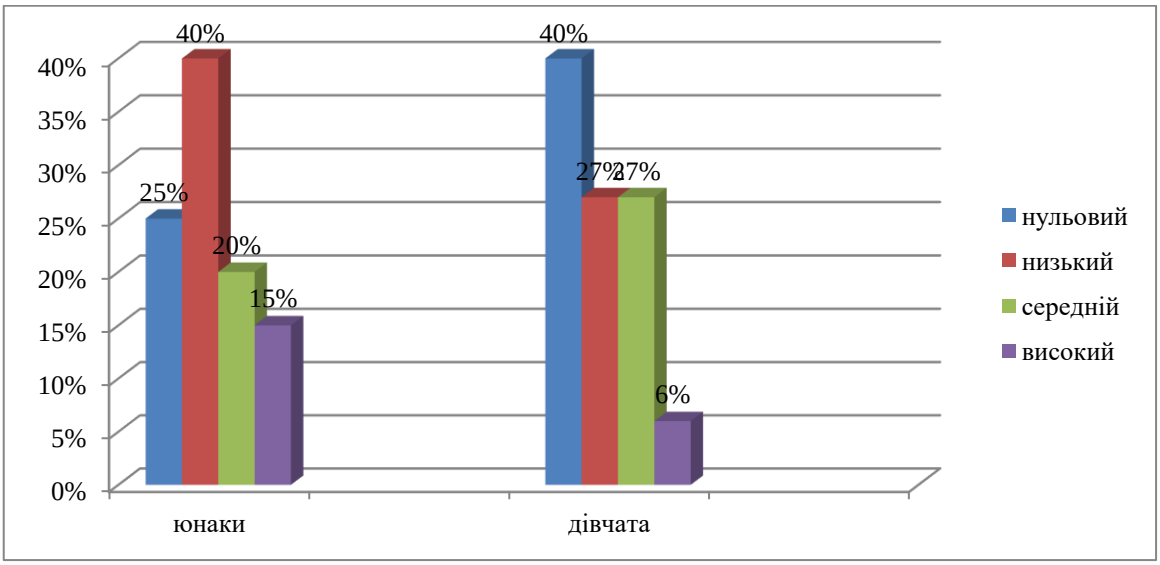

Рис. 3: Показники кібербулінгу серед старшокласників

З таблиці видно, що показники кібербулінгу серед хлопців та дівчат дещо різняться. Так,25% юнаків і 40% дівчат не стикалися з ситуаціями булінгу в онлайн просторі; 40% хлопців та 27% стикалися на низькому рівні; 20% юнаків і 27% бначок – на середньому рівні; 15% хлопців та 6% дівчат на високому рівні постраждали від кібербулінгу.

Варто зазначити, що *низький рівень кібербулінгу* характеризуються тим, що старшокласники рідко стикаються з проявами онлайн-агресії або не сприймають її як серйозну проблему. Випадки кібербулінгу є поодинокими, не мають систематичного характеру та не завдають значних психологічних або соціальних наслідків. Учні можуть володіти достатніми знаннями про безпечну поведінку в інтернеті та ефективно протидіяти негативному впливу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

При цьому для *середнього рівня* притаманними є періодичні випадки кібербулінгу, які можуть викликати емоційний дискомфорт, страх чи почуття приниження. Агресія може проявлятися у формі образливих коментарів, поширення неправдивої інформації або небажаної уваги з боку інших користувачів. Старшокласники не завжди знають, як правильно реагувати на подібні ситуації, що може спричиняти стрес і зниження самооцінки.

Між тим, *високий рівень кібербулінгу* має систематичний і агресивний характер, викликаючи значні психологічні та соціальні проблеми у старшокласників. Жертви можуть переживати сильний стрес, депресію, ізоляцію, втрату довіри до оточення та навіть суїцидальні думки. Учні наражаються на серйозні загрози, включаючи поширення конфіденційної інформації, кіберпереслідування, шантаж або погрози фізичного насильства. У таких випадках потрібне негайне втручання батьків, педагогів і фахівців для зупинення агресії та надання психологічної підтримки.

Разом з тим, за допомогою критерію кутового перетворення Фішера, ми дослідили *статеві відмінності* досвіду кібербулінгу. Результати представлені в таблиці 1.

Таблиця. 1.

Статеві відмінності досвіду кібербулінгу серед старшокласників

Рівні	φ Фішера
Нульовий рівень	$\varphi_{емп.} = 1.116$
Низький рівень	$\varphi_{емп.} = 0.984$
Середній рівень	$\varphi_{емп.} = 0.547$
Високий рівень	$\varphi_{емп.} = 0.946$

З таблиці видно, що статистично значущих статевих відмінностей в досвіді кібербулінгу серед юнаків та дівчат не виявлено. А отже, як дівчата так і хлопці стикаються з ситуаціями булінгу в мережі інтернет на різному рівні. А також за допомогою *коефіцієнта кореляції Пірсона* встановлено, що кореляційного зв'язку між віком та досвідом кібербулінгу не виявлено $r_{емп.} = -0.01278$.

Хочемо зазначити, що одним із способів протидії кібербулінгу є цифрова грамотність та висока медіакомпетентність старшокласників. Тому останнім кроком ми дослідили на скільки учні *володіють знаннями і навичками безпечної поведінки в мережі інтернет*. Так, щодо використання *надійних паролей*, то: мають різні складні паролі для всіх акаунтів – 69%, використовують один пароль для всіх сайтів – 14%, не звертають на це увагу – 10%, **мають** прості паролі, які легко запам'ятати – 7%. При цьому, 23% раз на кілька місяців змінюють свої паролі, 40% - раз на рік або рідше і 37% ніколи не змінювали паролі.

Між тим, 48% учасників дослідження знають що таке *двофакторна автентифікація* і використовую її для важливих акаунтів, 18% чули про 2FA, але не використовують на практиці і 34% не знають що це.

Щодо *безпечного використання посилань*, то: 49% завжди перевіряють, 44% іноді, якщо посилання виглядає підозріло і 7% відкривають, якщо здається цікавим. Також 44% стверджують, що *не приймають запити в друзі або повідомлення від незнайомих людей* у соцмережах, 54% тільки якщо профіль виглядає справжнім і 2% приймають всі запити.

Також 75% знають як *налаштувати конфіденційність* у своїх соціальних мережах, 18% відомі не всі параметри безпеки і 7% мають відкриті для всіх акаунти. При цьому, 80% респондентів зазначили, що одразу видалять *підозріле повідомлення* з проханням надати особисті дані (логін, пароль, номер банківської картки), 13% - звернеться за порадою до дорослих і 7% нададуть відповідь якщо повідомлення виглядає переконливо.

Разом з тим, 60% знають що таке *фішинг і як йому протидіяти*, ще 10% чули про таке, але не знають деталей і 30% не знають що це.Також 82% *не публікують в інтернеті особисту інформацію* (номер телефону, адресу, місце навчання), 14% публікують якщо не вважаю це небезпечним і лише 4% не бачать в цьому проблеми. І 78% знають що робити якщо *стали жертвою інтернет-шахраїв та кібербулінгу*, 10% лише частково і 12% не знають як діяти в таких ситуаціях.

Висновки. А отже, кібербулінг є однією з найсерйозніших загроз для підлітків у цифрову епоху, оскільки його наслідки можуть впливати не лише на емоційний стан, але й на соціальну адаптацію та психічне здоров'я старшокласників. Основними характеристиками цього явища є навмисність, повторюваність, анонімність агресора та важкість захисту для жертви. Результати проведеного нами дослідження надали нам інформацію не лише про досвід кібербулінгу серед школярів та про їх психоемоційний стан після таких ситуацій, а і дав можливість зрозуміти в яких аспектах протидії підлітки є менш обізнані.

Література:

1. Миронюк Т. В., Запорожець А. К. Кібербулінг в Україні – соціально небезпечне явище чи злочин: визначення та протидія. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 2 (16). С. 275 – 284.

2. Мозгова Г., Помиткіна Л. Кібербулінг як девіантна форма поведінки особистості в інтернет-просторі. *Перспективи та інновації науки*. 2021. №3. С. 269–278.

3. Найдьонова Л. А. Кібербуллінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини: методичні рекомендації. К., 2014. 110 с.

4. Фадєєва М. В. Стуктура психологічної готовності вчителя до надання психологічної допомоги дитині–жертві кібербулінгу. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. № 39 (1) Р. 21-26.

5. Monks C. P., Mahdavi J., Rix K. The emergence of cyberbullying in childhood: Parent and teacher perspectives. *Psicología Educativa*. 2016. № 22 (1). P. 39 – 48.

6. Olweus D., Limber S. P. Some problems with cyberbullying research. *Current opinion in psychology*. 2018. № 19. P. 139–143.

7. Slonje R., Smith P., Frisén A. The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in human behavior*. 2013. № 29. P. 26-32.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

References:

1. Myroniuk, T. V., & Zaporozhets, A. K. (2018). Kiberbulinh v Ukraini – sotsialno nebezpechne yavyshche chy zlochyn: vyznachennia ta protydiia [Cyberbullying in Ukraine – a socially dangerous phenomenon or a crime: Definition and counteraction]. *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, *2 (16),* 275–284 [in Ukranian].

2. Mozhova, H., & Pomytkina, L. (2021). Kiberbulinh yak deviantna forma povedinky osobystosti v internet-prostori [Cyberbullying as a deviant form of personality behavior in the Internet space]. *Perspectives and Innovations of Science*, *3*, 269–278 [in Ukranian].

3. Naidionova, L. A. (2014). *Cyberbullying or aggression on the Internet: Ways to recognize and protect a child* (Methodological recommendations), Kyiv [in Ukranian].

4. Fadeieva, M. V. (2013). Struktura psykholohichnoi hotovnosti vchytelia do nadannia psykholohichnoi dopomohy dytyni–zhertvi kiberbulinhu [The structure of a teacher's psychological readiness to provide psychological assistance to a child – a victim of cyberbullying]. *Problems of Modern Pedagogical Education. Pedagogy and Psychology*, *39 (1),* 21–26 [in Ukranian].

5. Monks, C. P., Mahdavi, J., Rix, K. (2016). The emergence of cyberbullying in childhood: Parent and teacher perspectives. *Psicología Educativa*, *22 (1),* 39 – 48.

6. Olweus, D., Limber, S. P. (2018). Some problems with cyberbullying research. *Current opinion in psychology*, *19*, 139–143.

7. Slonje, R., Smith, P., Frisén, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in human behavior*, *29*, 26-32.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.9:159.98

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1701-1713

Розов Віталій Ігорович кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри професійної психології, Національна академія СБ України, м. Київ, тел.: (067) 608-22-96, https://orcid.org/0000-0003-1719-4684

АДАПТИВНІ ПРЕДИКТОРИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті наведено результати теоретичного психологічного аналізу проблеми посттравматичного зростання. Посттравматичне зростання визначається як позитивні психологічні зміни, які можуть виникати у житті жертви травматичного впливу обставин, після переживання нею надзвичайних психотравмувальних подій.

Проаналізовано основні закордонні та вітчизняні підходи до проблеми посттравматичного зростання. Сучасні закордонні дослідження посттравматичного зростання наголошують на міждисциплінарних підходах, нейропсихологічних механізмах, психологічних умовах зростання, впливах різних видів психотравми на зростання та кроскультурних відмінностях. Найбільш відомими серед них є: когнітивний, диференціальний, нейропсихологічний, факторний, кроскультурний та прикладний підходи.

Українські науковці та практики приділяють увагу дослідженню таких аспектів посттравматичного зростання, як встановлення зв’язків між ним та різноманітними явищами, які сприяють або заважають розвитку посттравматичного зростання. Розробляються та адаптуються психодіагностичні інструменти для вимірювання та оцінки зростання. Досліджуються та аналізуються наслідки травматичного впливу війни на певні категорії українських громадян.

Проаналізована та висвітлена роль адаптивних предикторів посттравматичного зростання на основі авторської моделі адаптивних здібностей людини в умовах травматичного стресу. До них відносяться: оптимізм та оптимістичний когнітивний стиль; адаптивне мислення та здатність до когнітивного переопрацювання травми; впевненість, адекватна самооцінка та позитивне самовідношення; сон та сновидіння; управління власним часом; отримання та надання емоційної та соціальної підтримки; копінг-поведінка та саморегуляція; подолання неадаптивних звичок тощо.

Показано, що адаптивна предикція посттравматичного зростання може здійснюватися системно, структурою адаптивності, як полісистемної функціонально-структурної властивості, що поєднує підсистеми різнорівневих (біологічних, психологічних, соціальних) рис, здібностей знань та вмінь.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: травматичний стрес, посттравматичний стрес, посттравматичне зростання, адаптивні предиктори посттравматичного зростання.

Rozov Vitalii Ihorovych PhD (Candidate of Psychological Sciences), Associate Professor, Professor of the Department of Professional Psychology, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, tel.: (067) 608-22-96, https://orcid.org/0000-0003-1719-4684

ADAPTIVE PREDICTORS OF POST-TRAUMATIC PERSONALITY GROWTH: PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. The article presents the results of a theoretical psychological analysis of the problem of post-traumatic growth. Post-traumatic growth is defined as positive psychological changes that may occur in the life of a victim of traumatic circumstances after experiencing extreme psycho-traumatic events.

The article analyzes the main foreign and domestic approaches to the issue of post-traumatic growth. Contemporary foreign research on post-traumatic growth focuses on interdisciplinary approaches, neuropsychological mechanisms, psychological conditions for growth, the impact of various types of trauma on growth, and cross-cultural differences. The most well-known among them are cognitive, differential, neuropsychological, factorial, cross-cultural, and applied approaches. Ukrainian scientists and practitioners focus on studying aspects of post-traumatic growth, such as establishing connections between it and various phenomena that promote or hinder the development of post-traumatic growth. Psychodiagnostic tools for measuring and assessing growth are being developed and adapted. The consequences of the traumatic impact of war on certain categories of Ukrainian citizens are being studied and analyzed. The role of adaptive predictors of post-traumatic growth is analyzed and highlighted based on the author's model of the adaptive abilities of individuals in conditions of traumatic stress. These include: optimism and optimistic cognitive style; adaptive thinking and the ability to cognitively reprocess trauma; confidence, adequate self-esteem, and positive self-attitude; sleep and dreams; time management; receiving and providing emotional and social support; coping behavior and self-regulation; overcoming maladaptive habits, etc. It is shown that adaptive prediction of post-traumatic growth can be realized systematically as a structure of adaptability, as a polysystemic functional-structural property that combines subsystems of various levels (biological, psychological, social) traits, abilities, knowledge, and skills.

Keywords: traumatic stress, post-traumatic stress, post-traumatic growth, adaptive predictors of post-traumatic growth.

Постановка проблеми. За статистичними даними від 40 до 90% людей зазнають принаймні однієї травматичної події протягом життя і лише у 10% із

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

них можуть розвинутися психічні розлади [1; 2]. Ці цифри свідчать про те, що негативні наслідки травми є не єдиним типом досвіду після травми. Велика кількість досліджень свідчать про те, що поряд з негативними є і позитивні наслідки травми.

Продовження бойових дій в Україні, велика кількість травмуючих подій, потреба в нових доказових методах психологічної допомоги та реабілітації, важливість розуміння адаптивних процесів, які діють в умовах травми та після неї, зумовлюють актуальність досліджень проблеми посттравматичного зростання (ПТЗ) та отримання практично важливих відповідей на сучасні виклики.

Тому, закономірно зростає інтерес науковців й практиків до вивчення адаптивних процесів особистості в стресових умовах, які можуть призвести до особистісного розвитку та підвищення стійкості. Такий результат перебування в умовах дії психотравмувальних обставин отримав назву «посттравматичне зростання» (ПТЗ).

Поглиблені дослідження проблеми посттравматичного зростання можуть стати важливим інструментом для психологів, лікарів, соціальних працівників у роботі з жертвами травматичного впливу, допомогти їм відновити психічне здоров'я й знайти ресурси та можливості для особистісного розвитку та підвищення стійкості. Це має велику практичну цінність для обґрунтування та розвитку прикладних психотерапевтичних й соціальних програм збереження й покращення психічного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія вивчення посттравматичного зростання (ПТЗ) охоплює кілька десятиліть і поєднує роботу багатьох дослідників різноманітних напрямів психології.

Під час ранніх досліджень (до 1990-х років) виникла ідея, що переживання психологічної травми може призвести до позитивних змін. Вже у працях Ніцше (з його відомим «Що нас не вбиває, робить нас сильнішим») він припускав, що страждання може суттєво трансформувати особистість і зробити її сильнішою.

На початку 2000-х років посилились дослідження, які містили аналіз факторів та механізмів, що сприяють зростанню. Так, наприклад, C. Parks та J. Fenster було здійснено метааналіз та проаналізовані кореляції між травматичним досвідом, психічною адаптацією та посттравматичним зростанням [3]. В то же час G. Bonanno показав різницю між ПТЗ й резилієнтністю. Було встановлено, що зростання – це універсальний, але потенційно ймовірнісний результат травми, який пов'язаний з особистісним розвитком, внутрішніми змінами, тоді як резилієнтність – це здатність до відновлення та збереження стабільного стану, повернення до вихідного рівня [4].

Сучасні закордонні дослідження посттравматичного зростання зосереджують увагу на міждисциплінарних підходах, нейропсихологічних механізмах, психологічних умовах зростання, впливах різних видів психотравми на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

зростання та кроскультурних відмінностях. В наш час найбільш відомими є: когнітивний, диференціальний, нейропсихологічний, факторний, кроскультурний та прикладний підходи тощо [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

Українські науковці та практики також приділяють велику увагу дослідженню посттравматичного зростання [11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19], встановленню зв'язків між ним та різноманітними явищами, які сприяють або заважають розвитку посттравматичного зростання. Розробляються та адаптуються психодіагностичні інструменти для вимірювання та оцінки ПТЗ. В останні роки досліджуються та аналізуються наслідки травматичного впливу війни на певні категорії українських громадян, як цивільних, так і військових.

Слід наголосити на тому, що проблема посттравматичного зростання є складною, різноплановою і в цей час знаходиться в процесі дослідження багатьох вчених. Але, не зважаючи на це, дана тематика потребує широкого, інтегрального, системного підходу, як теоретично, так і практично.

Мета статті. Метою статті є психологічний аналіз адаптивних предикторів посттравматичного зростання на основі інтегрального підходу з урахуванням адаптивних ресурсів та здібностей особистості.

Виклад основного матеріалу. Початок систематичного вивчення проблеми ПТЗ припадає на 1990-ті роки. Сам термін «посттравматичне зростання» було запропоновано американськими вченими R. Tedeschi та L. Calhoun (1995). Їх дослідження започаткували систематичні дослідження ПТЗ [1; 2].

Посттравматичне зростання (ПТЗ) визначається як позитивні психологічні зміни, які виникли в результаті боротьби з травматичними життєвими подіями чи обставинами. Встановлено, що травма пов'язана зі значними викликами до наявних внутрішніх та зовнішніх адаптивних ресурсів та варіантів розуміння світу й себе в ньому, що дозволяє сформувати новий погляд на життя. ПТЗ виникає в контексті спроб адаптації до травматичних обставин.

Запропонована R. Tedeschi та L. Calhoun (1995) концепція включає п'ять напрямів зростання: поглиблення міжособистісних стосунків, усвідомлення нових можливостей, підвищення власної сили, зміна системи цінностей, поглиблення духовного життя [1; 2].

Сутнісним постулатом цієї концепції розглядається порушення системи переконань в результаті травматичної події, що актуалізує потребу в осмислення досвіду. Процес осмислення досвіду, рефлексія, адаптація призводять до переформатування, зміни когнітивних структур психіки. Зміна когнітивних структур забезпечує зростання, розвиток, який проявляється у поглибленні міжособистісних стосунків, переоцінці пріоритетів власного життя, підвищенні особистісної сили, поглибленні духовності, відкритті нових можливостей. Тобто, концепція пояснює, як когнітивна обробка травми та соціальна підтримка сприяють зростанню, що стало основою інструментів психодіагностичного вимірювання ПТЗ.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ще однією, близькою з попередньою, є модель когнітивної обробки травми, яка заснована на когнітивних теоріях адаптації [5]. Відповідно до цієї концепції, травма порушує когнітивні схеми, перебудова яких веде до посттравматичного зростання. В процесі перебудови ключову роль відіграють когнітивні процеси, такі як раціоналізація, рефлексія, осмислення. В прикладному аспекті ці положення використовуються в когнітивно-поведінковій психотерапії, яка спрямована на опрацювання і зміну неадаптивних думок.

Екзистенційний підхід в дослідженні посттравматичного зростання зорієнтований на аналіз екзистенціальної кризи, яка спричинена психотравмою й обумовлює процеси переосмислення сенсу життя. Екзистенціальна криза спонукає людину долати переживання щодо життя, смерті, свободи та відповідальності. Така боротьба сприяє формуванню нових цінностей і смислів. Цей процес був описаний Віктором Франклом (1946) у своїй концепції логотерапії, наголошуючи, що сенс можна знайти навіть у найважчих обставинах. Знаходження нового смислу, зміна життєвих пріоритетів і веде до адаптації та посттравматичного зростання.

Концепція подвійного балансу відновлення (Dual Process Model) ґрунтується на описі посттравматичного зростання як результаті успішного балансування між двома важливими завданнями: прямого подолання травми та відновлення повсякденного життя [6].

Стресова модель описує посттравматичне зростання як форму адаптації, яка ідентична процесу відновлення після стресу. Зростання можливе за наявності «зони оптимального стресу». Тут суттєвого значення набувають особистісні ресурси та соціальна підтримка. Сам стрес не забезпечує зростання. Воно може бути обумовлено адаптивними механізмами [4].

Теорія позитивної психології також наголошує на можливостях розвитку після травми. В межах позитивної психології сформувались уявлення щодо усвідомлення своїх сильних сторін, цілей та цінностей. Посттравматичне зростання розглядається як шлях до усвідомленого, осмисленого та повноцінного життя. Тут основна увага приділяється розвитку сильних сторін особистості [8].

Більшість підходів розглядає зв'язок травма-адаптивного чи неадаптивного копінгу стресу з посттравматичним зростанням, готовністю до подальших адаптацій до стресових подій. В цьому контексті висунуті та підтверджені гіпотези щодо посттравматичного зростання внаслідок подолання страждань, боротьби з біллю, в результаті чого виникає нова самооцінка, особиста сила та нові особистісні можливості, які включають впевненість, силу волі, самоповагу, стійкість, життєву мудрість тощо [6].

Є також підхід, який постулює ідею щодо кращої психологічної готовності до майбутніх стресів в результаті отримання досвіду подолання травми. В даному контексті з’являється нова інтеграція особистості після дезінтеграції в результаті важкого стресу. В майбутньому ця готовність буде сприяти доланню травми.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ще один концепт ПТЗ пов'язаний з екзистенціальною переоцінкою. Ті, хто вижили більше цінують життя, його звичні радості, позитивні стосунки, мають бадьорі та радісні переконання, оновлену релігійну віру, глибоку оцінку природи та краси світу тощо.

Слід зазначити, що більшість фахівців розглядають травму, як цілющу силу, яка спонукає до переоцінки цінностей, сенсу та мети власного життя та веде до підвищення відновленої активності людини у громадському та сімейному житті. Травма згодом призводить до того, що життя людини стає більш змістовним та насиченим.

Отже, варто підкреслити, що посттравматичне зростання виникає паралельно спробам адаптуватись до важких життєвих обставин з високим рівнем стресу із загрозою для життя і здоров'я. Тому, закономірно наголошувати на існуванні адаптивних предикторів посттравматичного зростання.

Відповідно нашої гіпотези, адаптивність, як полісистемна властивість особистості, як різнорівнева здібність [16], є системним предиктором посттравматичного зростання. Саме поняття «предиктор» (від англ. Predictor – провісник) тлумачиться, як прогностичний показник, інструмент прогнозування, функціонально-структурна система, основною функцією якої є прогноз.

На даний час відомі дослідження, які розглядають предикцію ПТЗ окремими індивідуально-психологічними властивостями. Ми припускаємо, що предикція ПТЗ відбувається саме системно, тобто структурою певного явища. Оскільки саме структура є інваріантом впливу [16]. Таким функціонально-структурним явищем є адаптивність, як полісистемна функціонально-структурна властивість, що складається з підсистем різнорівневих (біологічних, психологічних, соціальних) рис, здібностей та вмінь. До них відносяться:

- оптимістичність як особистісна властивість та когнітивний стиль;
- здатність до підтримання емоційних стосунків, контактів;
- адаптивне, саногенне мислення;
- здатність до здорового сну та відновлюваних сновидінь;
- впевненість в собі та здатність до асертивної поведінки;
- здатність до адаптивного копінгу та саморегуляції власних станів;
- здатність підтримувати та покращувати власний фізичний стан;
- здатність до організації часу власного життя;
- здатність до усвідомлення та роботи з власними неадаптивними звичками [16].

Адаптивними предикторами ПТЗ закономірно розглядати вищезгадані властивості і характеристики, які належать до структури адаптивності. Зупинимося на аналізі кожної з них в контексті травматичного стресу та чинників, які позитивно впливають на посттравматичне зростання. Вони є індивідуальними внутрішніми ресурсами, які мають позитивний адаптивний зв'язок з посттравматичним зростанням [2; 11; 12].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Оптимізм та оптимістичний когнітивний стиль. Ймовірність подолання травмівної ситуації з подальшим посттравматичним зростанням більше в осіб, які здатні концентрувати увагу та зосереджуватися на позитивних моментах будь-якої ситуації, в тому числі й травматичної [6].

В контексті позитивної психології оптимісти були визначені як люди, які переконані в тому, що з ними може трапитися щось хороше, позитивне, ніж погане і негативне. Такий диспозиційний оптимізм, або узагальнене очікування позитивних результатів, є особливо цікавою ресурсною змінною в даному контексті з трьох причин. По-перше, оптимісти – це люди, які можуть отримувати користь від проблем і складних ситуацій. По-друге, оптимізм не пов'язаний із жорсткими моделями копінг-стратегій, незалежно від типу та інтенсивності стресорів. Оптимізм пов'язаний із гнучким використанням адаптивних копінг-стратегій з огляду на можливість контролювати стресор. По-третє, оптимізм вважається провісником передбачуваної здатності керувати вимогами потенційно травматичної події. Отже, оптимізм та посттравматичне зростання пов'язані позитивно. Ймовірно, що оптимізм сприяє зростанню через його вплив на оцінку загроз й використання адаптивних копінг-стратегій.

Адаптивне мислення та когнітивне переопрацювання травми. Адаптивне мислення э основою для переопрацювання травматичного досвіду і подальшого зростання. Таке мислення характеризується здатністю конструктивно сприймати та інтерпретувати складні, невизначені чи стресові ситуації та знаходити конструктивні способи їх розв'язання. Це супроводжується гнучкістю у доланні проблемних ситуацій та готовністю до позитивних змін, попри труднощі. У контексті посттравматичного зростання адаптивне мислення допомагає людині інтегрувати травматичний досвід у власне життя та розглядати його як можливість для позитивних змін.

Посттравматичне зростання виникає через переосмислення людиною свого досвіду. Це дозволяє сприймати трагедії як можливість для розвитку, а не як фатальні та остаточні події. Адаптивне мислення сприяє кращому регулюванню емоцій, що впливає на процес зростання та дозволяє зберегти психологічну гнучкість.

Здатність до адаптивного мислення забезпечує пошук нових способів змінити свої погляди на світ, прояв психологічної гнучкості та відкритості до нового досвіду. Здатність зберігати відкритість для нових ідей та поглядів а також змінювати звичні способи реагування на стрес є важливим компонентом зростання завдяки розумінню отримання користі із пережитого.

Коли людина використовує адаптивне мислення в процесі переживання травматичного досвіду, вона має більше шансів не тільки впоратися з кризою, а й знайти в ній можливості для особистісного та емоційного зростання. Цей процес сприяє зміцненню психічного здоров'я, підвищенню самосвідомості та покращенню самооцінки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Отже, адаптивне мислення відіграє важливу роль у процесі посттравматичного зростання, допомагає переосмислити та інтегрувати травму у своє життя та використовувати її як ресурс для особистісного розвитку.

Впевненість, адекватна самооцінка та позитивне самовідношення. Самооцінка та впевненість у собі – це ключові компоненти психологічного добробуту та особистісного зростання. Результати досліджень показали, що самооцінка, впевненість та позитивне самовідношення позитивно пов'язані з посттравматичним особистісним зростанням [3]. Вони впливають на всі аспекти нашого життя: від професійних досягнень до якості міжособистісних стосунків. Низька та зависока самооцінка може суттєво обмежувати потенціал людини та її життєві можливості.

Самооцінка відіграє важливу роль у посттравматичному особистісному зростанні, оскільки визначає ставлення до себе і впливає на формування свідомої мотивації посттравматичного зростання, роботи над собою. Для ефективності процесу зростання важливо усвідомлювати рівень своєї самооцінки та розуміти, як вона впливає на поведінку та ставлення до себе. Якщо людина постійно сумнівається у власних силах і не вірить в себе, їй важче вирішувати нові завдання та долати труднощі та перешкоди. У такому разі робота над поліпшенням самооцінки стає невіддільною частиною подальшого посттравматичного розвитку особистості, яка знаходиться під впливом екстремальної ситуації.

Ставлення до себе визначає успіх та розвиток, а підтримання адекватної самооцінки допомагає стати сильнішими, впевненішими та бути готовими до нових викликів та можливостей.

Самопізнання, знання й усвідомлення себе, своїх сильних та слабких сторін, адекватна оцінка себе, позитивне (об'єктивне) відношення до себе можуть забезпечити усвідомлені зміни в майбутньому під час відновлення й зростання.

Сон та сновидіння. Стрес є одним із серйозних факторів, що впливають на сон та сновидіння. У екстремальних ситуаціях порушуються функції сну та сновидінь. Поганий сон посилює напруження та стресовий стан, суттєво погіршує психічне та фізичне здоров'я та знижує адаптивні можливості та ресурси.

Сон та сновидіння дозволяють повернутися до старої травми та опрацювати її на підсвідомому рівні. Багато нейробіологів і психологів вважають, що сни допомагають інтегрувати наш досвід у довготривалу пам'ять, процес, який називається консолідацією та реконсолідацією пам'яті. Сновидіння, особливо під час фази швидкого сну (REM), дозволяють опрацьовувати інтенсивні емоційні переживання та інтегрувати травматичний досвід в загальну картину життя людини. Людина в процесі сновидіння може підсвідомо переосмислювати власне відношення до травми, що також може сприяти зростанню. Інсайти на основі підсвідомого сприймання метафор і символів, які

з'являються уві сні, позитивно впливають на розуміння власних емоцій і внутрішніх конфліктів і можуть призводити до відкриття нових цінностей, можливостей та пріоритетів для подальшого розвитку.

Здатність контролювати та свідомо викликати адаптивні та зцілювальні сновидіння забезпечують появу уві сні позитивних образів і підкріплюють впевненість та мотивацію до позитивних змін.

Але, необхідно сказати, що є певні застереження відносно можливого негативного впливу на адаптацію нічних жахів та кошмарів. В той самий час встановлено, що люди, яким сниться допомога, підтримка та подолання труднощів часто повідомляють про позитивні зміни. Все це потребує подальшого глибокого дослідження взаємозв'язку сну, сновидінь та посттравматичного зростання.

Управління часом. Процес подолання травми нерозривно пов'язаний із суб'єктивними переживаннями та сприйняттям часу. В окремих дослідженнях [3] виявлені численні фактори, які можуть впливати на суб'єктивну лінію часу та часову перспективу потерпілих від екстремальних подій, що обумовлює їх подальший посттравматичний стресовий розлад чи посттравматичне зростання.

Часові рамки впливають на дії, судження та рішення, які можуть приймати жертви травматичного впливу. Подібним чином часову перспективу пов'язують із психосоціальними наслідками травми та втрати в результаті, наприклад, посттравматичного стресового розладу.

Ф. Зімбардо створив та розвинув теорію Time Perspective Therapy (TPT) яка зосереджена на ролі та функціях, які відіграє сприймання часу у поведінці людини та її психічному здоров'ї. Сутність підходу в тому, що наше відношення до минулого, теперішнього та майбутнього впливає на нашу поведінку, емоційний стан і здатність досягати цілей [5].

Часова перспектива є корисною для аналізу та розуміння посттравматичного зростання осіб, які пережили жахливі події. Зосередженість на майбутній часовій орієнтації може призвести до більшої ймовірності розвитку посттравматичного зростання після втрати [8]. Було виявлено, що особи, які мають орієнтацію на майбутнє в часі, фокусуються на позитивних моментах минулого, зосереджуються на теперішньому моменті «тут і зараз» є більш мотивованими впроваджувати позитивні зміни та нові можливості, досягають стійкого емоційного балансу та адаптивного поєднання короткострокових та довгострокових цілей.

Усвідомлення людиною того факту, що зосередженість на негативних чи позитивних аспектах минулого, фокусування на теперішньому та орієнтація на майбутнє суттєво впливають на психічний стан. Переосмислення свого відношення й адаптивна зміна власного «часового профілю» може забезпечити збалансоване життя і сприяти особистісному зростанню в складних умовах існування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Отримання та надання емоційної та соціальної підтримки. Конструктивна довіра та саморозкриття в спілкуванні також можна розглядати адаптивним предиктором посттравматичного зростання. Соціальна підтримка вважається ключовим екологічним ресурсом долання наслідків психотравмувальної ситуації й прогностичним чинником посттравматичного зростання [2].

Соціальна підтримка є предиктором особистісного зростання, сприяє успішній адаптації до стресу та впливає на адаптивний копінг [1; 2; 6].

Слід зазначити, що пошук соціальної підтримки може відрізнятися від отримання або сприйняття соціальної підтримки. Ймовірно, пошук соціальної підтримки покращує соціальні ресурси, отримуючи співчуття, зменшує почуття ізоляції та самотності. Є припущення, що соціальна підтримка та пошук соціальної підтримки можуть сприяти посттравматичному зростанню [7]. Соціальна підтримка сприяє більш сприятливій оцінці події та більш ефективним стратегіям подолання. Щобільше, підтримка інших може допомогти у посттравматичному зростанні шляхом забезпечення способу створення наративів про зміни, які відбулися, і перспективи, які можна інтегрувати в зміни [2]. Ймовірно, що сприятливий ефект соціальної підтримки буде різним, якщо контролювати вплив різних типів соціальної підтримки на різних етапах після травми. Наприклад, є результати довгострокового дослідження якості життя після травми, які показують, що емоційна підтримка має вирішальне значення на ранній стадії кризи [7].

Копінг-поведінка та саморегуляція. Саморегуляція і копінг є важливим складником, який сприяє посттравматичному зростанню. Особи з розвиненою здатністю до саморегуляції та використання здорових способів копінгу мають більше перспектив на перетворення травматичного досвіду в можливості для розвитку, зміцнення стійкості, життєвої мудрості й більш позитивного погляду на життя. Нерозвинені навички саморегуляції й неадаптивні стратегії копінгу можуть перешкоджати процесу посттравматичного зростання і збільшують ризик виникнення неадаптивних та дезадаптивних станів [16].

Високий рівень саморегуляції забезпечує гарну адаптацію до травмуючих подій шляхом контролю негативних емоційних реакцій (наприклад, тривоги або гніву), що дає можливість знайти способи відновлення та зростання після травми. Це дозволяє переробляти негативні емоції в адаптивний спосіб, що сприяє кращому розумінню себе та власного життя.

Адаптивні стратегії копінгу допомагають людині контролювати рівень стресу і негативних емоцій, які можуть виникнути після травми. Вони дозволяють людині краще впоратися з травмуючими переживаннями й в результаті знайти новий сенс у житті та встановлювати глибокі й змістовні взаємини. Чим ефективніше людина справляється з емоціями й стресом, тим більша ймовірність досягнення посттравматичного зростання та розвитку після травматичних подій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Подолання неадаптивних (шкідливих) звичок. Робота з власними шкідливими звичками може мати значний адаптивний вплив на процес посттравматичного зростання, оскільки вона сприяє емоційному і фізичному відновленню після травмуючих подій. В результаті такої роботи покращується самоконтроль та власна відповідальність за наслідки екстремальної ситуації, зростає психологічна сила та впевненість в собі.

Ще одним наслідком такої роботи є зниження дистресу та неадаптивної напруги шляхом використання адаптивних (корисних) форм поведінки. Відмова від шкідливих звичок допомагає покращити фізичний стан й створити адаптивний простір для позитивних змін. Боротьба з власними шкідливими звичками забезпечує також внутрішню силу і знаходження нових смислів після травматичних подій.

Отже, боротьба з неадаптивними звичками є частиною процесу самоусвідомлення та трансформації, які сприяють посттравматичному зростанню, розвитку внутрішньої сили, вольових якостей та адаптивності.

Висновки. Посттравматичне зростання залишається однією з натхненних областей психології, яка демонструє здатність особистості знаходити сили для особистісного розвитку навіть у найважчих обставинах життя. Вона є складною, комплексною і далекою від глибокого фінального розуміння.

В даній статті ми зробили акцент на адаптивних предикторах посттравматичного зростання, розгляд та аналіз яких може стати важливим інструментом для науковців та практиків, оскільки розширює усвідомлення та розуміння різноманітних позитивно-адаптивних впливів на процес зростання, що має значну практичну цінність для обґрунтування та розвитку прикладних програм психологічної допомоги, збереження й покращення психічного здоров'я людини в екстремальних умовах сьогодення.

Проблема посттравматичного зростання потребує подальших досліджень. Перспективними в даному контексті можуть бути дослідження: довгострокових наслідків посттравматичного зростання та його стабільності; впливу цифрових технологій на осмислення травми; розробка універсальних системних моделей посттравматичного зростання тощо.

Література:

1. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. Journal of Traumatic Stress, 1996. №9(3). P. 455-471.

2. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. Psychological Inquiry, 2004. №15(1). P. 1-18.

3. Park, C. L., & Fenster, J. R. Stress-related growth: Predictors of occurrence and correlates with psychological adjustment. Journal of Social and Clinical Psychology, 2004. №23(2). P. 195-215.

4. Bonanno, G. A. Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? American Psychologist, 2004. №59(1) P. 20-28.

5. Helgeson, V. S., Reynolds, K. A., & Tomich, P. L. A meta-analytic review of benefit finding and growth. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 2006. №74(5) P. 797-816.

6. Jayawickreme, E., & Blackie, L. E. R. Post-traumatic growth as positive personality change: Evidence, controversies and future directions. European Journal of Personality, 2014. №28(4). P. 312-331.

7. Shakespeare-Finch, J., & Barrington, A. J. Processes of posttraumatic growth: The role of support and emotional processing. Traumatology, 2012. №18(4). P. 44-56.

8. Taku, K., Cann, A., Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. The factor structure of the Posttraumatic Growth Inventory: A comparison of five models using confirmatory factor analysis. Journal of Traumatic Stress, 2008. №21(2). P. 158-164.

9. Zoellner, T., & Maercker, A. Posttraumatic growth in clinical psychology: A critical review and introduction of a two-component model. Clinical Psychology Review, 2006. №26(5). P. 626-653.

10. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 416 с.

11. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 125 с.

12. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О. Теоретичні основи посттравматичного зростання військовослужбовців – учасників бойових дій : метод. посіб. К.: ТОВ «7БЦ», 2023. 148 с.

13. Лазос, Г. Посттравматичне зростання: теоретичні моделі, нові перспективи для практики. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2016. Т. І. Вип. 45, С. 120–127.

14. Лукомська С.О. Посттравматичне зростання: теоретичні підходи, емпіричні методики та практичні рекомендації. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика. Кн.2. Суми: Вид. СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2017. С. 216–236.

15. Осьодло В.І., Зубовський Д.С. Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи. Український психологічний журнал. 2017. №1(3). С. 63–79.

16. Розов В. І. Психологія екстремальних ситуацій: адаптивність до стресу та психологічне забезпечення : науково-практичний посібник. Видання 3-тє, доповнене та перероблене. Київ: КНТ, 2024. 711 с.

17. Титаренко Т.М. Стратегії сприяння посттравматичному зростанню особистості. Психологічні науки: проблеми і здобутки. 2017. Вип. 1. С. 217–232.

18. Шелюг О.А. Багатовимірність феномену посттравматичного росту: біологічний, психологічний та соціокультурний складники особистісних трансформацій. *Психологія і особистість*. 2014. №1(5).

19. Чемодурова Ю.М. Психологічні моделі феномену посттравматичного зростання особистості. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 35 (74) № 4. 2024. С. 28-33.

References:

1. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996) The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. Journal of Traumatic Stress. №9(3). P. 455-471. [in English]

2. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004) Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. Psychological Inquiry. №15(1). P. 1-18. [in English]

3. Park, C. L., & Fenster, J. R. (2004) Stress-related growth: Predictors of occurrence and correlates with psychological adjustment. Journal of Social and Clinical Psychology. №23(2). P. 195-215. [in English]

4. Bonanno, G. A. (2004) Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? American Psychologist. №59(1) P. 20-28. [in English]

5. Helgeson, V. S., Reynolds, K. A., & Tomich, P. L. (2006) A meta-analytic review of benefit finding and growth. Journal of Consulting and Clinical Psychology. №74(5) P. 797-816. [in English]

6. Jayawickreme, E., & Blackie, L. E. R. (2014) Post-traumatic growth as positive personality change: Evidence, controversies and future directions. European Journal of Personality. №28(4). P. 312-331. [in English]

7. Shakespeare-Finch, J., & Barrington, A. J. (2012) Processes of posttraumatic growth: The role of support and emotional processing. Traumatology. №18(4). P. 44-56. [in English]

8. Taku, K., Cann, A., Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2008) The factor structure of the Posttraumatic Growth Inventory: A comparison of five models using confirmatory factor analysis. Journal of Traumatic Stress. №21(2). P. 158-164. [in English]

9. Zoellner, T., & Maercker, A. (2006) Posttraumatic growth in clinical psychology: A critical review and introduction of a two-component model. Clinical Psychology Review. №26(5). P. 626-653. [in English]

10. Herman Dzh. (2015) Psykholohichna travma ta shliakh do vyduzhannia [Psychological trauma and the path to recovery]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 416 p. [in Ukrainian]

11. Klymchuk V. O. (2020) Psykholohiia posttravmatychnoho zrostannia: monohrafiia [Psychology of post-traumatic growth]. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. 125 p. [in Ukrainian]

12. Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., Oliinyk V.O. (2023) Teoretychni osnovy posttravmatychnoho zrostannia viiskovosluzhbovtsiv – uchasnykiv boiovykh dii : metod. Posib [Theoretical foundations of post-traumatic growth of military personnel participating in combat operations]. K.: TOV «7BTs». 148 p. [in Ukrainian]

13. Lazos, H. (2016) Posttravmatychne zrostannia: teoretychni modeli, novi perspektyvy dlia praktyky. [Post-traumatic growth: theoretical models, new perspectives for practice]. Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy. T. I. Vyp. 45, P. 120–127. [in Ukrainian]

14. Lukomska S.O. (2017) Posttravmatychne zrostannia: teoretychni pidkhody, empirychni metodyky ta praktychni rekomendatsii [Post-traumatic growth: theoretical approaches, empirical methods and practical recommendations]. Osobystist yak subiekt podolannia kryzovykh sytuatsii: psykholohichna teoriia i praktyka. Kn.2. Sumy: Vyd. SumDPU im. A.S. Makarenka. P. 216–236. [in Ukrainian]

15. Osodlo V.I., Zubovskyi D.S. (2017) Posttravmatychne zrostannia osobystosti uchasnykiv boiovykh dii: suchasnyi stan ta perspektyvy [Post-traumatic personality growth of combatants: current status and prospects]. Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal. №1(3). P. 63–79. [in Ukrainian]

16. Rozov V. I. (2024) Psykholohiia ekstremalnykh sytuatsii: adaptyvnist do stresu ta psykholohichne zabezpechennia : naukovo-praktychnyi posibnyk [Psychology of extreme situations: adaptability to stress and psychological support]. Vydannia 3-tie, dopovnene ta pereroblene. Kyiv: KNT. 711 p. [in Ukrainian]

17. Tytarenko T.M. (2017) Stratehii spryiannia posttravmatychnomu zrostanniu osobystosti. [Strategies for promoting post-traumatic personal growth]. Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky. Vyp. 1. P. 217–232. [in Ukrainian]

18. Sheliuh O.A. (2014) Bahatovymirnist fenomenu posttravmatychnoho rostu: biolohichnyi, psykholohichnyi ta sotsiokulturnyi skladnyky osobystisnykh transformatsii [Multidimensionality of the phenomenon of post-traumatic growth: biological, psychological and sociocultural components of personal transformations]. Psykholohiia i osobystist. 2014. №1(5). [in Ukrainian]

19. Chemodurova Y.M. (2024) Psykholohichni modeli fenomenu posttravmatychnoho zrostannia osobystosti [Psychological models of the phenomenon of post-traumatic personality growth]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia. Tom 35 (74) № 4. P. 28-33. [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.9:687.143

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1714-1724

Склянкіна Ганна Юріївна магістр з фінансів, фінансово-економічний факультет, Київський національний економічний університет, м. Київ, тел.: (067) 232–02–50, https://orcid.org/0009-0008-5369-0654

БРА-ФІТТИНГ ЯК ФАКТОР ПСИХОЛОГІЧНОГО КОМФОРТУ І ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ролі та змісту бра-фіттингу, тобто правильному підбору розміру та форми бюстгальтера, що є ключовим аспектом не лише фізичного, але й психологічного комфорту жінки. У статті аналізується взаємозв'язок між правильно підібраною білизною та відчуттям впевненості в собі, а також розкривається вплив бра-фіттингу на якість життя жінки. З'ясовано, що питання правильного підбору білизни стає особливо актуальним в умовах сучасного світу, де естетичний вигляд і фізичний комфорт формують загальну гармонію самовідчуття. Неправильно підібраний бюстгальтер може спричиняти як фізичні незручності (наприклад, біль у спині, деформацію постави, подразнення шкіри), так і негативно впливати на емоційний стан, викликаючи невпевненість у собі, комплекси або незадоволення власним тілом. У статті підкреслюється, що правильний бра-фіттинг є не просто вибором розміру, а цілим процесом, який враховує індивідуальні анатомічні особливості, потреби та стиль життя жінки.

Одним із важливих аспектів, зазначених у статті, є роль професійного бра-фіттингу у формуванні здорових звичок та забезпеченні комфорту. Автор наголошує на тому, що послуги професійного бра-фіттера сприяють підвищенню обізнаності жінок про їхню анатомію, що, своєю чергою, позитивно позначається на їхній самопрезентації та загальному відчутті щастя. Стаття також торкається проблем, які виникають через недооцінку цього питання. Наприклад, значна частина жінок не знає свого точного розміру або нехтує процесом бра-фіттингу, що спричиняє негативні наслідки для їхнього фізичного та психологічного стану. Запропоновано практичні рекомендації щодо підвищення рівня освіченості у цій сфері, зокрема через створення інформаційних кампаній та залучення фахівців у галузі білизни. На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що бра-фіттинг є важливим елементом турботи про себе. Він впливає на здоров'я, впевненість у собі та здатність жінки відчувати гармонію зі своїм тілом. Правильний вибір білизни – це інвестиція не лише у фізичний комфорт, але й у психоемоційний стан.

Ключові слова: бра-фіттинг, бюстгальтер, самовпевненість, комфорт, виробництво білизни.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Skliankina Ganna Yuriivna Master of Finance, Faculty of Finance and Economics, Kyiv National University of Economics, Kyiv, tel.: (067) 232–02–50, https://orcid.org/0009-0008-5369-0654

BRA-FITTING AS A FACTOR OF PSYCHOLOGICAL COMFORT AND SELF-CONFIDENCE

Abstract. The article is devoted to the study of the role and content of bra-fitting, i. e. the correct selection of bra size and shape, which is a key aspect of not only physical but also psychological comfort of a woman. The article analyzes the relationship between properly selected underwear and a sense of self-confidence, and reveals the impact of bra-fitting on a woman's quality of life. It has been found that the issue of proper lingerie selection is becoming especially relevant in the modern world, where aesthetic appearance and physical comfort form the overall harmony of self-perception. An improperly selected bra can cause both physical discomfort (e. g., back pain, postural deformity, skin irritation) and a negative impact on the emotional state, causing self-doubt, complexes, or dissatisfaction with one's own body. The article emphasizes that proper bra fitting is not just a matter of choosing a size, but a whole process that takes into account a woman's individual anatomy, needs, and lifestyle.

One of the important aspects mentioned in the article is the role of professional bra-fitting in the formation of healthy habits and comfort. The author emphasizes that the services of a professional bra fitter help to raise women's awareness of their anatomy, which, in turn, has a positive impact on their self-image and overall sense of happiness. The article also touches on the problems that arise from the underestimation of this issue. For example, a significant number of women do not know their exact size or neglect the process of bra-fitting, which has negative consequences for their physical and psychological state. Practical recommendations are offered to raise awareness in this area, in particular through the creation of information campaigns and the involvement of lingerie specialists. Based on the analysis, it is concluded that bra-fitting is an important element of self-care. It affects a woman's health, self-confidence, and ability to feel in harmony with her body. The right choice of underwear is an investment not only in physical comfort but also in the psycho-emotional state.

Keywords: bra-fitting, bra, self-confidence, comfort, lingerie production.

Постановка проблеми. У повсякденному спілкуванні серед жінок досить часто можна почути фразу, що зручна і приваблива білизна позитивно впливає на їх емоційний стан, змінює енергетику та дає змогу відчути себе справжньою леді. Більше того, для сучасної жінки білизна асоціюється із прикрасою, вишуканим подарунком. Разом з тим, вітчизняний та іноземний ринки переповнений різними моделями, виробниками, розмірами, якістю

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

спідньої білизни, в світлі чого недосвідченому користувачу досить легко розгубитися. Особливо, це актуально при виборі бюстгальтера. Каліфорнійська компанія з виробництва білизни Р. Ріббон провела серед жінок опитування з приводу зручності бюстгальтерів. І кожна четверта респондентка відповіла, що перша річ, яку вона робить, переступивши поріг власної квартири – це знімає бюстгальтер. І загалом 52% опитуваних відповіли, що чинять так протягом півгодини після повернення додому [1].

Дійсно, сьогодні на вітчизняному ринку представлені бра не лише українських виробників (SMPL underwear, Lace up, Pleasure lingerie, Weird Bird, Reine Rouge), але й білизна з Латвії під торговими марками Lauma, Roksa, Rosme, Miorre; з Польщі – Key і Atlantic; з Італії – Lormar, Comet, Papillon; з Кореї – Rycer, Val, Rosa, Lotto [2, с. 171]. Виробники конкурують між собою, намагаючись запропонувати цільовій аудиторії товар, що буде доцільним як з точки зору якості, так і з позиції цінової політики. У світлі зазначеного, актуальним залишається дослідження параметрів, які дозволяють спростити процедуру бра-фіттингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На тому, що вибір бюстгальтеру – складний, проте за умови дотримання відповідних рекомендацій, цікавий та необхідний процес, наголошено у роботах таких дослідників як Ю. Зимбалевська, яка детально аналізує питання реалізації бренд-стратегій операторами ринку білизни [2]; О. Лєсовець, що вивчає зміст та значення антропометричної інформації для проектування корсетних виробів бюстгальтерної групи [3]. З точки зору впливу бра на поставу жінок цінними були міркування А. Сірош, І. Васильєва, М. Колосніченко [4].

Метою статті є з’ясування впливу професійного бра-фіттингу на рівень психологічного комфорту жінок, їх самооцінку та відчуття впевненості у собі.

Виклад основного матеріалу. Бра-фіттинг – це процес індивідуального підбору жіночої білизни, зокрема бюстгальтера, який враховує анатомічні особливості, розміри, форму грудей, а також фізіологічний комфорт жінки, з метою забезпечення оптимальної підтримки, естетичного вигляду та психологічного задоволення від носіння. Доцільним буде одразу зауважити, що поняття охоплює як технічний аспект (визначення правильного розміру та форми бюстгальтера), так і вплив на емоційний стан й впевненість у собі.

З точки зору методологічного аспекту, фахівцям із бра-фіттингу принципово важливо розвинути навик ідентифікації типу дихання жінки, вміти аналізувати структуру ребер і грудини, а також уважно слухати клієнтку, адже в комплексі це дасть змогу з’ясувати та повністю задовольнити її потреби. Згідно із загальними принципами бра-фіттингу, обидва вимірювання необхідно проводити:

1. у примірочній кімнаті;
2. сантиметром;
3. поверх бюстгальтера.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

На видиху вимірюється обхват під грудьми (сантиметр має щільно прилягати до тіла) і отриманий результат зменшують приблизно на 3–5 см. Обхват грудей вимірюється, як правило, на рівні сосків, при цьому сантиметр має лежати вільно. У разі великої або в'ялої молочної залози, слід попросити жінку злегка нахилитися вперед. Різниця між обхватом грудей і під грудьми власне і слугуватиме розміром чашки, який важливо з'ясувати.

Оцінка фігури проводиться в процесі вимірювань, на це не потрібен додатковий час. Що характерно, спільне перебування в примірочній кімнаті фахівця із бра-фіттингу та жінки, котра звернулася за допомогою дає змогу зібрати величезну кількість інформації, необхідної для правильного вибору бюстгальтера.

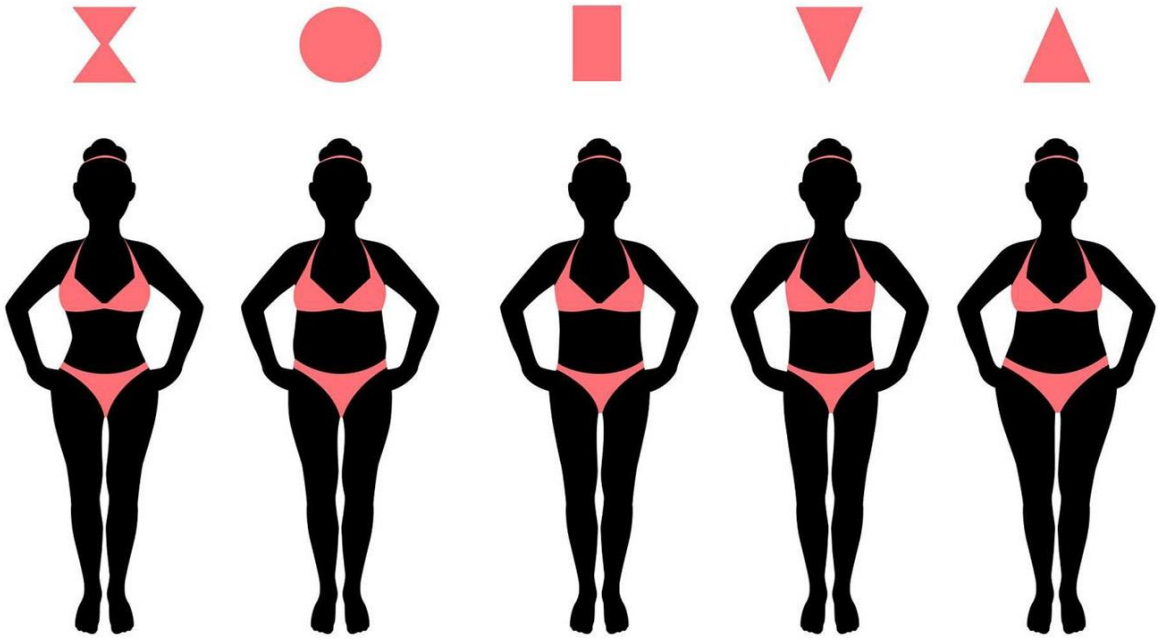

Рисунок 1. Типологія жіночої фігури

З точки зору спеціаліста не менш важливим елементом є вміння спостерігати за тим, як вибір конструкції бюстгальтера залежить від типу фігури, а також впливає на зовнішній вигляд грудей і задоволення клієнтки (принцип, згідно якого певні моделі підходять для певної фігури). Наприклад, для широкої грудної клітки з маленькими грудьми, для жінок невисокого зросту з високо розташованими молочними залозами, для в'ялих грудей, вузьких і похилих плечей тощо. Типів фігури і статури, які можуть викликати труднощі у бра-фіттера, безсумнівно, більше. Разом з тим, фахівець має рахуватися з індивідуальними перевагами клієнток: що їм подобається і до чого вони звикли.

Для того, щоб правильно визначити розмір бюстгальтера виключно на підставі анатомічних розмірів грудей і обхвату під грудьми часом буває важко, а в деяких випадках неможливо, що слугує черговою причиною помилок у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вимірах під час вибору бюстгальтера, особливо в Інтернет-магазинах. Розмірна сітка, заснована на анатомічних розмірах грудей і обхвату під грудьми, незалежно від бренду і виду бюстгальтера, пропонує нам тільки один стандарт (мова не йде про різницю між європейською, англійською та французькою нумерацією). Однак буває, що цих даних недостатньо, оскільки не враховуються типи грудей, фігура, зріст і вік. Сюди ж належать і матеріал, з якого зроблено бюстгальтер, і форми кісточок, крій, глибина чашок, відстань між бретелями. Всі ці без виключення фактори чинять один на одного взаємний вплив.

Під час вимірювання одночасно проводяться спостереження, пов'язані з типом дихання, формою грудної клітки та молочних залоз, і це з самого початку суттєво впливає на правильний вибір бюстгальтера. Таким чином, саме в процесі взаємодії фахівця із клієнтом відбувається збір всієї найбільш необхідної інформації, без якої неможливо зробити правильний вибір бра. Важливими являються наступні спостереження:

–під час вимірювання слід оцінити тип дихання клієнтки в стані спокою та руху;

–звернути увагу на анатомічні особливості грудної клітки;

–відзначити, як сидить бюстгальтер на фігурі (розташування кісточок, перемички, відстань між бретелями, положення чашок);

–уважно слухати клієнтку, адже це допоможе зрозуміти, що в цей момент є для неї важливим, а також дізнатися її думку про виріб.

У процесі вимірювання важливо спостерігати за рухом грудей під час вдиху і видиху, адже у такий спосіб простіше оцінити тип дихання. При грудному диханні, як правило, відбувається підняття плечей і втягування живота; за діафрагмально-реберного – розширюються ребра та нижня частина грудної клітки, живіт стає опуклим. Також не зайвим буде звернути увагу на відмінності у вимірах під час вдиху і видиху (як правило, вони становлять приблизно 3–12 см) та анатомічні особливості грудної клітки: форму ребер і грудини, висоту та відстань між молочними залозами. Від цього залежить вибір відповідної еластичності пояса, його оптимальна ширина, висота і товщина кісточок. За тим, доцільно встановити відхилення у формі грудної клітки: воронкоподібну (лат. pectus excavatum) або опуклу, кілеподібну (лат. pectus carinatum), стан шкіри, набряки або синці.

Розмір і модель бюстгальтера визначаються протягом усього процесу бра-фітингу. Щоб бути впевненим у тому, що кісточки правильно охоплюють молочні залози та вигини шкіри під грудьми без надмірного тиску, слід звернути увагу на їхнє положення в трьох позиціях: спереду, збоку і з піднятою рукою. За асиметрії, як правило, кісточки на великих грудях злегка зсунуті вперед, а на маленьких спрямовані до спини. Іноді через це кісточка на маленьких грудях сильно зміщується, а на великих – здавлює тіло. Слід уточнити інформацію стосовно відчуттів в області пахвової западини. Це

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

важливо, оскільки в окресленій зоні проходить лімфатична система. Надмірний тиск може призвести до порушення руху лімфи, хворобливості та навіть набряків.

Рівень напруження пояса перевіряється не тільки під час застібання бюстгальтера, а й на висоті бічних кісточок. Такі маніпуляції варто проводити тоді, коли вже обрано чашку, визначено тип грудної тканини. Занадто тісний пояс під грудьми може порушити роботу основного дихального м'яза – діафрагми і, що за цим слідує, негативно вплинути на процес дихання. Для перевірки зручності прийнято робити найпростіші дії: вкласти долоні під пояс, посунути їх до боків і за тим повільно опустити. Після цього, клієнтка має вдихнути і видихнути. Обраний підхід спростить процедуру оцінки напруги, що чиниться на долоні, а відповідно і на спину. Індивідуальні особливості фігури впливають на правильне розташування бюстгальтера і відчуття комфорту. Відповідальність за коригування лежить як на бра-фіттері, так і на клієнтці. Тому необхідно постійно обмінюватися інформацією з клієнткою в процесі примірки.

Цікаво, що жінки із невеликим розміром грудей все частіше відмовляються від ліфчика цілковито. У даному випадку логіка таких жінок функціонує наступним чином: маленькі груди не завдають такого фізичного дискомфорту, як великі; не викликають болю в спині та голові, не зміщаються боляче під час фізичної активності. Навіть за рамки традиційних норм пристойності, що забороняють показувати занадто відверті контури під одягом, невеликий розмір, як правило, не виходить. Тому дівчата не бачать сенсу купувати незручний бюстгальтер, якщо вони і без нього себе комфортно почувають.

В свою чергу, слід пам'ятати про силу гравітації, що впливає на будь-яку вагу і розмір. Навіть на невеликі груди здійснює тиск земне тяжіння: під власною вагою вони втрачають форму. Бульбоуретральні залози розтягуються, це призводить до мастоптозу навіть найменших грудей. Відмова від якісної підтримки провокує високий ризик передчасного виникнення подібного роду проблем. Мова йде не лише про безформні груди в майбутньому, а й про цілу масу комплексів у сьогоденні. Правильний підбір білизни – це можливість створити привабливий силует під будь-яким одягом, упевненість у собі та захоплені погляди оточуючих [5, с. 164].

Мета сучасного бра-фітингу, на нашу думку, – це турбота про здоров'я грудей, зручність і відповідність способу життя клієнта. Саме тому, окреслити потреби покупця бра особливо важливо, встановивши при цьому що є для жінки найважливішим при купівлі бюстгальтера; зрозуміти, наскільки вона готова в даний момент носити інший розмір і модель бюстгальтера (за потреби); застосувати щонайбільш ефективно знання і вміння фахівця із бра-фіттингу (правильне вимірювання, вибір розміру і конструкції бюстгальтера, оцінка щільності молочних залоз, визначення ширини і опуклості ребер, а також, рівня посадки грудей).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

З точки зору проектування корсетних виробів справді дуже важливо ґрунтуватися на точних антропометричних даних фігур і відповідати конкретним особливостям і розмірам споживачів. При цьому, корсетні вироби не можуть просто стати оболонковими, адже в такому випадку вони втрачають своє початкове призначення:

– формування красивого силуету грудей і верхньої частини торса;

– захист грудей від розтягування, різного роду деформації, усунення болю і дискомфорту під час руху;

– розвиток і розширення асортименту еластичних матеріалів, до прикладу, впровадження 3D технологій сканування, візуалізації та конструювання призвели до спроможності суттєвого зменшення навантажень на хребет за рахунок перерозподілу маси грудей і центру ваги [6].

Таким чином, окрім ідеальної відповідності фігури, дані вироби мають коригувати та моделювати певні частини фігури. Зазначений ефект досягається за рахунок конструкції форми та властивостей матеріалів. Якщо вести мову про бюстгальтер, то моделювальним елементом є чашка бюстгальтера. Зокрема, після тривалого і детального процесу зняття мірок, точної побудови з урахуванням усіх антропометричних особливостей, необхідно макетним способом зробити моделювання чашки з метою отримання необхідного моделювального ефекту. По суті виявляється, що більшість мірок не потрібні, так як під час моделювання вони змінюють своє значення, що в кінці-кінців дуже ускладнює і без того складне завдання градації або параметричної перебудови креслення на інші розміри. Швеї також беруть до уваги те, що маленькі розміри грудей досконалі, але великі розміри мають свої індивідуальні особливості, врахувати наперед які доволі складно. Саме тому, видова палітра бра досить різноманітна. На підставі систематизації даних із наукових джерел [3; 7; 7] доречно окреслити такі класифікаційні ознаки:

– за призначенням – характеризує виріб відповідно до мети його використання;

– за ступенем відкритості чашки – характеризує виріб за конструктивними особливостями чашки, іншими словами, на скільки чашка закриває груди;

– за способом формоутворення чашки – характеризує виріб за формою і матеріалом чашки, вказуючи яким способом досягається певний ефект;

– за коригувальним ефектом – детермінує товар відповідно до створюваного візуального і моделювального ефекту;

– за наявністю планки – вказує на наявність особливостей конструктивного елемента – планки;

– за наявністю каркасів – характеризує виріб за наявністю формостабілізуючих і каркасних елементів з метою досягнення певного візуального ефекту;

– за ступенем жорсткості – описує виріб відповідно до обраного матеріалу або способу виготовлення, який має певну жорсткість, що дає змогу досягати певного коригувального ефекту.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Відповідно до виділених класифікаційних ознак прийнято рішення використовувати ієрархічний метод розподілу корсетних виробів бюстгальтерної групи. Ієрархічний метод класифікації передбачає послідовний поділ заданої множини об'єктів на підпорядковані класифікаційні підмножини. Так, спортивні бюстгальтери призначені виключно для використання під час фізичних навантажень, ці бюстгальтери відрізняються від інших своїми візуальним дизайном, їх легко ідентифікувати з-поміж інших колекцій. Медичні бюстгальтери призначені для корекції грудей після оперативного втручання. Головне завдання компресійного бюстгальтера після операції – надійно зафіксувати тканини молочної залози, попереджаючи розходження швів і скорочуючи період відновлення. Тому для виробництва компресійної білизни використовують міцну та еластичну тканину, яка може розтягуватися і водночас надійно фіксувати груди в правильному положенні [7]. Одним із різновидів медичних бра можна слід вважати бюстгальтер для екзопротезів, котрий призначений для жінок, які перенесли мастектомію. Особливості бюстгальтерів для екзопротезів у тому, що жінки у такий спосіб здатні приховати відсутність молочної залози від оточуючих і при цьому носити звичний одяг.

Призначення повсякденного бюстгальтера випливає з назви, ці види бюстгальтерів повинні забезпечувати максимальний рівень комфорту протягом усього дня. Декоративні бюстгальтери мають естетично ошатний вигляд, передбачають носіння бюстгальтера з виробами із декоративно оформленим вирізом.

Еластичний бюстгальтер – бра по типу анатомічної форми, виконаний практично без швів. Бюстгальтер для сну забезпечує більш комфортний сон порівняно з іншими видами. Бюстгальтер-топ – більш лаконічний варіант, що нагадує коротку майку. Він є універсальним, його можна носити як домашній одяг, а також використовувати як нижню білизну зі звичайним вбранням. Дійсно, кожен із цих варіантів залежить напряму від методики формоутворення. У практиці конструювання виробів легкої промисловості використовують три основні способи:

– конструктивний, заснований на членуванні плоских матеріалів на частини;

– метод впливу на «грубу» структуру матеріалів, що ґрунтується на корегуванні рухомої сітчастої структури матеріалів;

– метод впливу на «тонку» структуру (молекулярну) структуру матеріалів, що ґрунтується на розхитуванні молекулярної структури шляхом вологої або сухої термічної обробки.

Бюстгальтерна група корсетних виробів характеризується великою різноманітністю асортименту. При цьому модельний ряд передбачає вироби, які різняться не тільки за фасоном (кількість ліній членування, естетичне оформлення, оформлення верхнього і нижнього зрізів, розташування і вид

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

застібки, наявність і форма бретелей) [4, с. 212], а й за конструктивним рішенням, притаманним індивідуально кожній моделі для виконання конкретної коригувальної функції.

Зважаючи на сучасні наукові досягнення у сфері бра-фіттингу та враховуючи теоретичний матеріал, доречно систематизувати рівень значимості різних показників при виборі бра. Результати подаємо у вигляді таблиці.

Таблиця 1

Роль і значення показників при виборі бра

Фактор	Опис	Вагомість (з точки зору підбору білизни)	Методи оцінювання
Обхват грудної клітки	Визначає базовий розмір бюстгальтера, основа для вибору правильного розміру	Критично важливий	Вимірювання сантиметровою стрічкою
Розмір чашки	Враховує різницю між обхватом грудей та обхватом під грудьми, визначає об’єм чашки	Критично важливий	Розрахунок за стандартними формулами
Форма грудей	Індивідуальні особливості: розташування, ширина основи, наповненість	Висока	Візуальна оцінка, 3D-сканування
Еластичність тканини	Враховує індивідуальні характеристики шкіри та тканин грудей, що впливають на комфорт і підтримку	Помірна	Опитування, мануальна оцінка
Особливість стану здоров’я	Наявність проблем зі шкірою, опорно-руховою системою або грудьми (наприклад, мастопатія)	Висока	Медичний огляд
Матеріал бра	Тип тканин, що використовуються (бавовна, синтетика, мереживо), впливає на комфорт і довговічність	Середня	Аналіз складу матеріалів
Вплив віку та гормонів	Зміни форми та об’єму грудей через вік або гормональні коливання (вагітність, лактація, менопауза)	Висока	Медична історія, регулярні вимірювання

Джерело: розроблено автором

В цьому контексті доцільно стверджувати, що бра-фіттинг відіграє важливу роль у боротьбі з упередженнями щодо стандартів краси. Сучасна

індустрія білизни пропонує широкий асортимент моделей для будь-яких форм та розмірів, що допомагає жінкам з різними типами фігур відчувати себе комфортно і впевнено. Практика показує, що не існує «правильного» або «неправильного» типу тіла – важливо лише знайти те, що підходить конкретній людині. Дотримання відповідного бачення сприяє руйнуванню нав'язаних суспільством стереотипів та допомагає жінкам відчувати себе унікальними і цінними. Крім того, правильний підбір білизни має позитивний вплив на повсякденне життя. Наприклад, жінки, які займаються спортом, можуть підібрати спеціальні спортивні моделі, що забезпечують необхідну підтримку під час фізичної активності. У свою чергу, для особливих випадків, таких як весілля чи інші урочисті події, існують моделі, які дозволяють відчути себе особливо елегантно. Усі ці аспекти формують не лише комфорт, але й відчуття впевненості у будь-яких життєвих ситуаціях.

Висновки. Підвищення популярності бра-фіттингу також пов'язане із зростанням уваги до питань самоусвідомлення і турботи про себе. Жінки дедалі частіше замислюються над тим, як їхній одяг, зокрема, білизна – впливає на їхній настрій, продуктивність та сприйняття себе. Відвідування бра-фіттера стає своєрідним актом турботи про себе, який допомагає підкреслити індивідуальність та полюбити своє тіло таким, яким воно є.

Отже, бра-фіттинг – це не просто послуга, а важливий інструмент, що допомагає жінкам досягти гармонії з власним тілом і світом навколо. Правильно підібрана білизна забезпечує фізичний комфорт, підвищує самооцінку і сприяє психологічному благополуччю. У сучасному суспільстві, де жінки часто стикаються з тиском щодо відповідності певним стандартам краси, бра-фіттинг допомагає подолати ці обмеження, даруючи впевненість у собі та свободу бути собою.

Література:

1. Ribbon R. Ruby Ribbon Asks 3,000 Women «What's Your BRAma?». *PR Newswire*: website. URL: https://www.prnewswire.com/news-releases/ruby-ribbon-asks–3–000-women-whats-your-brama–300729067.html (дата звернення: 14.01.2025).

2. Зимбалевська Ю. В. Реалізація бренд-стратегій операторами ринку білизни. *Вісник Хмельницького національного університету* 2010. Т. 1. № 5. С. 171–174

3. Лєсовець О. В. Аналіз антропометричної інформації для проектування корсетних виробів бюстгальтерної групи. *Technology audit and production reserves*. 2014. № 1 / 3 (15). С. 27–32.

4. Сірош А. О., Васильєва І. В., Колосніченко М. В. Дослідження бюстгальтеру з функцією профілактики постави жінок. *Проблеми легкої і текстильної промисловості України*. 2012. Вип. № 2 (20). С. 208–213.

5. Барна Н. В. Іміджелогія: навч. посіб. для дистанційного навчання / наук. ред. Бебик В. М. Київ: Університет «Україна», 2008. 217 с.

6. Comparative Morphological Evaluation of Young Women's Breast-Bra Reshaping by Different Bra Cups / Zhong Z., Zhang B., Hu Y., Zhang L., Gu B. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2023. 20 (5). URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10002063/ (last accessed: 15.01.2025).

7. Батраченко І. В, Головінок В. П, Каменєва Н. М. Технологія виготовлення жіночого одягу. Київ: «Вікторія», 2000. 512 с.

8. Макарчук О. М. Конструювання корсетних виробів: навч. посіб. Луцьк: Луцький центр професійно-технічної освіти, 2018. 34 с.

References:

1. Ribbon, R. (2018). Ruby Ribbon Asks 3,000 Women «What's Your BRAma?». *PR Newswire*. Retrieved from https://www.prnewswire.com/news-releases/ruby-ribbon-asks–3–000-women-whats-your-brama–300729067.html [In English].

2. Zymbalevska, Yu. V. (2010). Realizatsiia brend-stratehii operatoramy rynku bilyzny [Implementation of brand strategies by lingerie market operators]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytskyi National University*, 1 (5), 171–174 [In Ukrainian].

3. Lesovets, O. V. (2014). Analiz antropometrychnoi informatsii dlia proektuvannia korsetnykh vyrobiv biusthalternoi hrupy [Analysis of anthropometric information for designing corsetry products of the bra group]. *Technology audit and production reserves*, 1 / 3 (15), 27–32 [In Ukrainian].

4. Sirosh, A. O., Vasylyeva, I. V., & Kolosnichenko, M. V. (2012). Doslidzhennia biusthaltera z funktsiieiu profilaktyky postavy zhinok [Study of a bra with a posture prevention function for women]. *Problemy lehkoi i tekstylnoi promyslovosti Ukrainy – Problems of Light and Textile Industry of Ukraine*, 2 (20), 208–213 [In Ukrainian].

5. Barna, N. V. (2008). Imidzhelohiia: navch. posib. dlia dystantsiinoho navchannia [Imagology: A textbook for distance learning]. (V. M. Bebyk, Ed.). Kyiv: Universytet «Ukraina» [In Ukrainian].

6. Zhong, Z., Zhang, B., Hu, Y., Zhang, L., & Gu, B. (2023). Comparative morphological evaluation of young women's breast-bra reshaping by different bra cups. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20 (5). Retrieved from https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10002063/ [In English].

7. Batrachenko, I. V., Holovinok, V. P., & Kameneva, N. M. (2000). Tekhnolohiia vyhotovlennia zhinochoho odiahu [Technology of women's clothing production]. Kyiv: «Viktoriia» [In Ukrainian].

8. Makarchuk, O. M. (2018). Konstruktsiiuvannia korsetnykh vyrobiv: navch. posib [Designing corsetry products]. Lutsk: Lutskyi tsentr profesiino-tekhnichnoi osvity [In Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.964.2:159.923+159.942

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1725-1737

Старовойт Тетяна Павлівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальних та поведінкових наук, Херсонський державний аграрно-економічний університет, м. Кропивницький, тел.: (098) 281-57-85, https://orcid.org/0000-0003-0837-3883

Макаренко Амалія Олексіївна кандидат психологічних наук, доцент, Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, тел.: (067) 728-80-10, https://orcid.org/0000-0001-9523-9994

СИМВОЛІКО-ІМАГІНАЛЬНІ КАРТИ «ЖІНКА БЕЗ МЕЖ» ЯК МЕТОД РОБОТИ З ЖІНОЧИМИ РОЛЬОВИМИ АРХЕТИПАМИ

Анотація. У статті розглядається використання символіко-імагінальних карт «Жінка без меж» як методу роботи з жіночими рольовими архетипами. Аналізуються теоретичні передумови застосування символічних і метафоричних образів у психологічній практиці, звертається увага на їх зв’язок із концепціями колективного безсвідомого К.Г. Юнга. Окреслено значення архетипипових символів у формуванні жіночої ідентичності, їхню роль у процесі самопізнання та трансформації особистості.

Дослідження ґрунтується на розумінні того, що символічні образи, представлені у візуальному форматі, дозволяють обійти раціональні механізми контролю свідомості та працювати безпосередньо з глибинними психологічними процесами. Символіко-імагінальні карти є засобом проєктивної діагностики, допомагаючи клієнтці виявити свої внутрішні конфлікти, ресурси та потенційні напрямки розвитку. Завдяки роботі із цим інструментом жінки можуть не лише усвідомити свої архетипові ролі, а й гармонізувати їхній вплив на своє життя.

Окрему увагу приділено аналізу методології використання карт у груповій та індивідуальній терапії. Описано ключові техніки, що дозволяють працювати з жіночими архетипами: вправи «Міст», «Баланс: давати й отримувати», «Вона – не я», які спрямовані на дослідження обмежувальних переконань, усвідомлення прихованих страхів і формування гармонійної ідентичності. Викладено підходи до інтерпретації вибору карт, що сприяють глибшому розумінню внутрішніх переживань клієнток та дозволяють проводити корекційну роботу на рівні емоційного та поведінкового реагування.

У статті також розглянуто відмінності символіко-імагінальних карт від традиційних метафоричних асоціативних карт. Показано, що вони не лише

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

сприяють проєкції внутрішнього стану клієнтки, а й активізують інтеграційні процеси, дозволяючи жінці знайти нові сценарії самореалізації та перетворення власних внутрішніх конфліктів у ресурсний стан.

У статті підкреслюється важливість впровадження цього методу в психологічне консультування, психотерапію та коучинг, оскільки він дозволяє опрацьовувати як свідомі, так і несвідомі процеси особистості. Використання символіко-імагінальних карт сприяє розширенню можливостей самопізнання, допомагає клієнткам знаходити нові рішення та будувати гармонійний образ себе, поєднуючи особистісні прагнення з соціальними та культурними очікуваннями.

Ключові слова: символіко-імагінальні карти, колективне безсвідоме, жіночі рольові архетипи, проєктивна діагностика, самопізнання, психотерапія, жіноча ідентичність.

Starovoit Tetiana Pavlivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Behavioral Sciences, Kherson State Agrarian and Economic University, Kropyvnytskyi, tel.: (098) 281-57-85, https://orcid.org/0000-0003-0837-3883

Makarenko Amaliia Oleksiivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute» named after M.E. Zhukovsky, Kharkiv, tel.: (067) 728-80-10, https://orcid.org/0000-0001-9523-9994

SYMBOL-IMAGINAL CARDS «WOMAN WITHOUT BORDERS» AS A METHOD FOR WORKING WITH FEMALE ROLE ARCHETYPES

Abstract. This article explores the use of symbol-imaginal cards «Woman Without Borders» as a method for working with female role archetypes. It analyzes the theoretical prerequisites for the application of symbolic and metaphorical images in psychological practice, emphasizing their connection with Carl Jung's concept of the collective unconscious. The significance of archetypal symbols in shaping female identity, as well as their role in the process of self-awareness and personal transformation, is outlined.

The research is based on the understanding that symbolic images presented in a visual format help bypass rational mechanisms of consciousness control and engage directly with deep psychological processes. Symbol-imaginal cards serve as a tool for projective diagnostics, assisting clients in identifying their inner conflicts, resources, and potential developmental pathways. Through this approach, women can not only recognize their archetypal roles but also harmonize their influence on their lives.

Particular attention is given to analyzing the methodology of using these cards in both group and individual therapy. Key techniques for working with female archetypes are described, including «Bridge», «Balance: Giving and Receiving», and «She Is Not Me». These exercises aim to explore limiting beliefs, uncover hidden fears, and foster the formation of a harmonious self-identity. Approaches to interpreting card choices are presented, facilitating a deeper understanding of clients' internal experiences and enabling corrective work on emotional and behavioral responses.

The article also examines the differences between symbol-imaginal cards and traditional metaphorical associative cards. It demonstrates that these cards not only project the client's internal state but also activate integrative processes, allowing women to discover new scenarios for self-realization and transform internal conflicts into resourceful states.

The study emphasizes the importance of incorporating this method into psychological counseling, psychotherapy, and coaching, as it allows for the processing of both conscious and unconscious aspects of personality. The use of symbol-imaginal cards expands opportunities for self-discovery, helps clients find new solutions, and supports the construction of a harmonious self-image that integrates personal aspirations with social and cultural expectations.

Keywords: symbol-imaginal cards, collective unconscious, female role archetypes, projective diagnostics, self-awareness, psychotherapy, female identity.

Постановка проблеми. Сучасна психологічна практика приділяє недостатню увагу вивченню та застосуванню архетипових моделей у процесі самопізнання, розвитку особистості та терапевтичної роботи. Зокрема, жіночі рольові архетипи можуть відігравати важливу роль у самовизначенні та усвідомлення власної жіночності. Однак у багатьох жінок ці архетипові прояви можуть бути блокованими або недостатньо усвідомленими через соціальні установки, особистісний досвід або психологічні травми. Одним із перспективних методів роботи з жіночими архетипами є використання символіко-імагінальних карт, які поєднують у собі візуальні символи та глибинні психічні процеси. Візуалізація дозволяє стимулювати рефлексію, усвідомлення та трансформацію внутрішніх станів. Проте питання теоретичного обґрунтування використання та застосування цього інструменту у контексті розвитку жіночої ідентичності залишається недостатньо дослідженим. Таким чином, актуальність даної роботи полягає в необхідності теоретичного аналізу та практичного осмислення символіко-імагінальних карт «Жінка без меж» як методу роботи з жіночими рольовими архетипами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Карл Густав Юнг був переконаний, що в людській психіці існує особливий пласт – колективне безсвідоме, який також називають «об'єктивною психікою». Він вважав, що психіка розвивається за тими ж еволюційними законами, що й фізичне тіло,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

яке є своєрідним «музеєм органів», кожен з яких має довгу історію розвитку [1]. Аналогічно до того, як будова людського тіла сягає своїм корінням загальної анатомічної структури ссавців, основа нашого розуму ґрунтується на архаїчному психічному початку, яке сформувалося протягом мільйонів років еволюції [2]. Колективне безсвідоме має універсальну структуру, а його фундаментальним змістом є архетипи. Архетипи – це особливий клас психічних змістів, які не мають свого джерела в окремому індивіді. Їхня специфіка полягає в тому, що вони належать до типових структур, які несуть у собі риси всього людства як єдиного цілого. Сам термін «архетип» походить від латинського typus («відбиток», «форма») і означає архаїчне психічне утворення, що містить у собі міфологічні мотиви [3]. Важливо зазначити, що самі архетипи не мають конкретної форми та не спостерігаються безпосередньо, однак вони можуть проявлятися у свідомості людини через архетипові образи або у вигляді персоніфікованих і символічних комплексів.

Архетипові образи є глибокими і фундаментальними символами, що мають універсальне значення. Вони виникають під впливом архетипів на життєвий досвід, накопичений людською психікою. Як зазначає Джеймс А. Холл, такі образи часто супроводжуються нумінозним емоційним зарядом, тобто мають особливе, майже сакральне значення, що викликає глибокий внутрішній відгук. Саме тому архетипові образи є невід'ємною частиною колективної культурної спадщини та зберігають свою значущість протягом тривалих історичних періодів, залишаючись актуальними для великої кількості людей [4]. Ці образи можна знайти у світових міфологіях, релігіях, казках, мистецтві та навіть у снах сучасних людей. Вони діють як універсальні коди, що структурують наше безсвідоме, допомагають нам орієнтуватися в житті, знаходити сенс у подіях та глибше розуміти власні внутрішні процеси. Таким чином, архетипи не лише впливають на індивідуальну психіку, а й визначають колективний культурний наратив, формуючи загальнолюдські символічні уявлення про світ та людину.

Аналізуючи архетипи, Карл Густав Юнг зазначав, що вони існують досвідомо і формують структурні домінанти психіки ще до того, як стають усвідомленими. Він порівнював архетипи з кристалічною решіткою в насиченому розчині: вони задають структуру, в яку поступово впорядковується психічний матеріал. Архетипи не тільки спрямовують безсвідоме функціонування особистості через інстинктивні шаблони поведінки, але й впорядковують психічний досвід у символічні образи, формуючи певні патерни сприйняття на рівні свідомості.

На думку Еріха Нойманна [5], символи є зовнішнім проявом архетипу, його видимою стороною, тоді як сама архетипова сутність залишається прихованою. Іншими словами, символи є своєрідним містком між несвідомим і свідомістю, дозволяючи останній взаємодіяти з тим, що інакше залишалося б недоступним. Важливу роль у цьому процесі відіграє матеріальний компонент

символу: коли символ активується, він привертає увагу свідомості, пробуджує інтерес і стимулює до його осмислення. Символ виконує не лише функцію «перетворювача енергії», а й відіграє роль «формувальника свідомості». Він змушує психіку асимілювати несвідомий зміст, інтегруючи його у сферу свідомого розуміння. Цей процес завершується формуванням певних світоглядних позицій, орієнтацій та концепцій. Хоча ці концепції виникають із сенсового наповнення символу, а отже, походять із колективного безсвідомого, вони згодом набувають автономності й можуть існувати незалежно від свого першоджерела.

Протягом тривалого історичного розвитку архетипові образи набувають чіткіших форм, що дає змогу людині створювати сакральні символи та міфи. Архетипи мають здатність до символічної саморепрезентації, тобто вони «розмовляють» з нами через образи. Однак зрозуміти цей зміст на концептуальному рівні може лише свідомість високого ступеня розвитку, і навіть у такому випадку це вимагає значних зусиль. Саме тому міфи не втрачають своєї актуальності навіть у сучасному світі. Згідно з Карлом Густавом Юнгом, міф є первісною мовою психічних процесів, найбільш природним способом їхнього вираження. Жодна раціональна концепція не здатна передати глибину та багатство міфологічних образів. Несвідомі психічні процеси тісно пов’язані з первісними образами, і найточніше вони можуть бути передані через символічну мову – мову символів, яка є вихідною мовою нашого безсвідомого [3].

Символ несе в собі натяк, припущення, емоційний заряд, що спонукає свідомість до активного осмислення. Взаємодія з символами вимагає задіяння всіх психічних функцій, оскільки суто раціонального розуміння недостатньо. Символ впливає не лише на інтелектуальне сприйняття, а й активує почуття, інтуїцію та сенсорні переживання, сприяючи глибшому пізнанню як внутрішнього, так і зовнішнього світу.

Кожна людина здатна вловлювати та зображати те, що відбувається в її безсвідомій сфері. Ця здатність є майже вродженою, особливо для архаїчних, первісних суспільств, де люди не потребували спеціального навчання для розуміння зображень. Для виживання їм було необхідно вміти «читати» навколишній світ: розпізнавати сліди тварин, знаходити сприятливі можливості для полювання, уникати небезпеки, передбачати погодні зміни, розуміти мову тіла інших людей та тварин. Фактично кожна людина народжується з умінням тлумачити зорові образи. Наприклад, маленькі діти спроможні розуміти своїх матерів завдяки мові тіла, що можна розглядати як своєрідну «мову зображень». Більше того, у дитячому віці більшість людей природно прагне малювати та розфарбовувати, що є інстинктивною потребою вираження через образи. Однак із розвитком его-свідомості, особливо внаслідок освітніх тенденцій останніх двох століть, словесно-логічне мислення стало домінуючим, тоді як образне мислення відійшло на другий

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

план. Це призвело до втрати або значного пригнічення природної здатності інтуїтивно працювати із символами. Чим ближче образ відповідає архетипу, тим сильнішу емоційну реакцію він викликає у людини. Практичний досвід показує, що активація архетипу супроводжується появою специфічних для нього символічних образів у несвідомому матеріалі клієнта. Цей процес можна пришвидшити, замінивши спонтанно виникаючі образи (що зазвичай потребує тривалої роботи) на свідомо підібрані символи. Для цього використовуються символіко-імагінальні карти – набір архетипових зображень, що відповідають певним ролям та психічним станам.

У жіночій психології цей метод набув особливого значення. Вибір клієнткою символу, що її «притягує» або, навпаки, «відштовхує» у даний момент, дозволяє отримати глибоке розуміння її внутрішньої ситуації. Символіко-імагінальна карта виконує функцію «ініціаційного ключа» до енергії жіночого архетипу, допомагаючи досліджувати приховані психічні процеси, латентні ідеї та несвідомі стани. Вона також активізує ті форми поведінки, які перебувають під впливом домінуючих архетипічних ролей. Окрім цього контакт з архетиповим символом має терапевтичний ефект, оскільки взаємодія із символами не вимагає вербального коментування. Завдяки цьому символіко-імагінальні карти є екологічним методом роботи у сфері символічного, образного та міфологічного простору. Вони виступають не лише як потужний психотерапевтичний інструмент, але й як діагностичний засіб, що дає змогу виявляти глибинні процеси в психіці людини. У цьому сенсі символіко-імагінальні карти дещо подібні на популярний інструмент роботи практичного психолога – метафоричні асоціативні карти. Зазвичай це набір картинок, розміром з гральну карту, які базуються на певній метафорі [6,7]. Використання метафоричних асоціативних карт дає низку ключових переваг. Вони сприяють створенню безпечної атмосфери, допомагаючи налагодити довірливий контакт між клієнтом і фахівцем. Завдяки картам можна швидко отримати необхідну інформацію для глибшого розуміння проблеми та прискорення діагностичного процесу. Вони працюють із почуттями людини, зменшують внутрішній спротив і дозволяють м’яко опрацьовувати травматичні переживання через метафору, уникаючи ретравматизації. Крім того, метафоричні карти відображають актуальні переживання та потреби клієнта, допомагаючи йому краще усвідомити власний емоційний стан. Вони також дають можливість глибше зрозуміти міжособистісні стосунки та виявити справжню динаміку взаємодії з оточенням. Використання цього інструменту сприяє розвитку креативного мислення, допомагає знаходити нестандартні рішення у складних ситуаціях та формувати навички розв’язання проблем [6]. Сіван Раз та Мулі Лахад на прикладі карток COPE, які використовуються у протоколі лікування посттравматичного стресового розладу та тривожних розладів стверджують, що ці картки полегшують терапевтичний процес, допомагаючи відтворювати травматичні оповіді, а

також можуть бути новим інструментом для дослідження емоцій і емоційного збудження в ширшому контексті [8].

У кожному психотерапевтичному підході, незалежно від його специфіки, завжди присутня ідея певного способу «входу» у психічну реальність клієнта. У деяких методах, таких як когнітивно-поведінкова терапія, цей процес є чітко окресленим, тоді як в інших він залишається прихованим. Однак, коли йдеться про роботу з жіночими архетипами, спостерігається значний дефіцит структурованих технік і методик. Обговорення конкретних «технологій» взаємодії з архетипами майже відсутнє, а сам архетиповий підхід ризикує залишитися лише теоретичним конструктом, який не має практичного інструментарію.

Складається парадоксальна ситуація: «двері» у світ рольових архетипів знайдені – тобто знання про них є, але «ключа» до цих дверей поки що не підібрано. Це породжує необхідність у розробці специфічних методів роботи, які дозволять не лише «зустрітися» з архетипами, а й регулювати їхній вплив на життя жінки. Важливо навчитися свідомо розширювати або звужувати сферу впливу певного архетипу залежно від ситуації, активізувати ті архетипові моделі, які перебувають у пригніченому, латентному стані, а також гармонізувати їхній прояв.

Розробка таких методів є надзвичайно актуальною, оскільки вони можуть стати ефективним інструментом у процесі особистісного розвитку, допомагаючи жінкам краще розуміти власну природу, приймати свої особливості та використовувати архетипові ресурси для підвищення якості життя. У кінцевому підсумку, свідома взаємодія з архетипами сприяє гармонізації внутрішнього світу та досягненню глибшої задоволеності життям.

Мета статті – обґрунтування та визначення теоретичних передумов використання символіко-імагінальних карт у роботі з жіночими рольовими архетипами.

Виклад основного матеріалу. У пост'юнгіанстві особливу увагу приділяють силам, що походять із глибин безсвідомого та можуть наповнити життя жінки новою енергією, надати йому глибший сенс і спрямувати її на шлях особистісної трансформації. Ці сили можуть проявлятися активно, визначаючи вибір, поведінкові моделі та внутрішні переконання, або ж залишатися у прихованому, латентному стані, перебуваючи у своєрідному «сплячому» режимі. Вони отримали назву рольових архетипів, оскільки кожен із них втілює певний сценарій поведінки, що історично закріпився в колективному безсвідомому через міфи, легенди та культурні наративи [3,9].

Рольові архетипи є не лише проекцією глибинних психічних структур, а й важливим інструментом для самопізнання, оскільки вони дають змогу зрозуміти власні внутрішні суперечності, визначити домінуючі патерни поведінки та розкрити потенціал для змін. У своїй роботі ми спираємося на архетипічні образи давньогрецького пантеону, оскільки вони найбільш

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

відповідають європейському ментальному контексту та є відображенням універсальних жіночих ролей, знайомих людству з найдавніших часів. Міфи, що містять архетипові сюжети, не лише викликають емоційний відгук, а й активізують уяву, оскільки вони формувалися на основі спільного досвіду людства. Джин Шинода Болен зазначає, що міфи пробуджують почуття та уяву, оскільки пов'язані з сюжетами, які є частиною спільної спадщини людства [9]. Вивчення та осмислення міфологічних образів дозволяє не лише розширити інтелектуальні уявлення про власну особистість, а й глибше зануритися в інтуїтивне розуміння своїх внутрішніх процесів.

Використання архетипів, персоніфікованих у образах давніх богинь, набуло широкої популярності серед практикуючих психологів. Популярність цього підходу пояснюється його здатністю трансформувати складні психологічні проблеми у символічну та образну форму, яка є зрозумілою й доступною для жінок незалежно від їхнього віку, соціального статусу чи інших індивідуальних характеристик. Архетипи відіграють ключову роль у поясненні глибинних відмінностей між жінками, особливо коли йдеться про їхні базові потреби, поведінкові моделі та життєві ролі. Вони допомагають усвідомити, чому деякі жінки прагнуть незалежності та самореалізації, тоді як інші орієнтовані на турботу про близьких, а хтось шукає гармонійне поєднання різних сфер життя. Архетиповий підхід є ефективним інструментом у роботі з різними запитами, з якими жінки звертаються за психологічною допомогою. Зокрема, він допомагає:

- виявити та опрацювати труднощі у вибудовуванні міжособистісних стосунків,
- розв'язати проблему «розчинення» власної ідентичності у взаєминах із партнерами чи родиною,
- подолати страх бути «поглинутою» іншими людьми, що призводить до втрати особистісних кордонів,
- «пропрацювати» якості, які можуть негативно впливати на самореалізацію та життєві рішення.

Таким чином, архетипи виступають не лише як теоретична модель, а й як практичний інструмент, що дозволяє жінкам краще розуміти себе, свої потреби та можливості, допомагаючи знайти баланс між особистісним розвитком і соціальними ролями.

Символіко-імагінальні картки, на відміну від метафоричних асоціативних карт – це колекція символів-образів, що відображають основні тренди векторів жіночої реалізації (84 картки), та маленькі картки зі словами (80 карток). Вони призначені для розвитку на базі візуального символу-образу похідного ряду символів, що відкривають перспективу самодослідження та потенціювання нових задумів. Символіко-імагінальні картки «Жінка без меж» є універсальним інструментом практичної психологічної роботи, незалежно

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

від теоретичної орієнтації спеціаліста. Вони можуть бути використані фахівцями різних психологічних напрямів для глибшого дослідження внутрішнього світу клієнток. Основна мета цих карток – ініціація точок ідентифікації жінки, відкриття її внутрішніх ресурсів. Символічні образи, представлені в картках, здатні долати раціональний контроль свідомості, який часто перешкоджає доступу до глибинних почуттів. Вони дозволяють трансформувати складні психологічні проблеми у символіко-образну форму, що робить їх доступними для клієнток незалежно від віку, соціального статусу чи інших особливостей.

Особливо цінним є використання символіко-імагінальних карток у роботі з психічними травмами, що сталися в довербальний період, або в ситуаціях, коли клієнтка відчуває труднощі у вербалізації своїх переживань. Завдяки цьому картки допомагають встановити міст між свідомим і безсвідомим, активізуючи процеси самопізнання та самовідновлення. Варто зазначити, що символіко-імагінальні картки не є засобом «лікування» у традиційному розумінні, а радше створюють простір можливостей. Вони особливо ефективні в ситуаціях, коли людина стикається з необхідністю ухвалення важливих рішень, шукає вихід із кризи, переживає труднощі у сфері свободи та самоідентифікації або прагне сформувати власний цілісний образ.

Психологічний сенс роботи із символіко-імагінальними картками полягає не лише у вираженні людиною свого ставлення до зображень, що є характерним для змістово-орієнтованої моделі психотерапії. Головна цінність карток – це відкриття простору для процесуального підходу, у якому пластичні, креативні візуальні образи стають засобами зовнішнього впливу, що сприяють розгортанню вектора жіночої самореалізації.

Символи, крім своєї енергетичної динаміки, виконують функцію «формування свідомості», спонукаючи психіку до асиміляції безсвідомого змісту, прихованого в образах. Цей процес завершується формуванням світогляду, критичних орієнтацій і концепцій. Хоча вони й мають коріння у колективному безсвідомому, архетиповій основі символів, з часом ці уявлення стають незалежними від свого джерела та набувають самостійної значущості. Символіко-імагінальні картки – це не просто інструмент дослідження «меж» власної ідентичності та самореалізації, а й засіб для їх розширення. Вони допомагають створити конструктивний діалог між різними аспектами особистості, роблячи ці межі більш гнучкими та адаптивними. Хоча символіко-імагінальні картки створені з фокусом на жіночу ідентичність, вони також є цінним інструментом для дослідження чоловічого сприйняття жіночої ролі у суспільстві та стосунках. Ці картки дозволяють глибше зрозуміти, які очікування, стереотипи та культурні наративи впливають на уявлення чоловіків про жінок, їхні ролі, призначення та самореалізацію. Вони допомагають усвідомити, як формуються уподобання, які соціальні чи особистісні фактори визначають ставлення до жінок, а також яким чином ці

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

уявлення можуть впливати на міжособистісні стосунки. Таким чином, цей набір карток – це універсальний психологічний інструмент, що виходить за межі жіночої ідентичності та надає можливість досліджувати широке коло тем, пов'язаних із гендерною динамікою, ролями та взаємодією між чоловіками і жінками.

Варіанти роботи з картками.

«На що це схоже?». Ця вправа може бути використана як у груповій, так і в індивідуальній роботі. Вона допомагає зануритися у власний досвід, розкрити підсвідомі асоціації та усвідомити емоційний зв'язок із певними символами.

*Як проводити вправу***:** учасниця навмання обирає картку, не знаючи заздалегідь, який образ їй випаде. Вона уважно розглядає символ, що зображений на картці, і відповідає на запитання: «Коли у своєму житті я відчувала подібні емоції?» Якщо робота проходить у групі, учасниці можуть ділитися своїми спогадами та асоціаціями, що сприяє створенню довірчої атмосфери та глибшому самопізнанню.

Ця техніка дозволяє не лише активізувати емоційну пам'ять, а й розширити усвідомлення власних переживань, допомагаючи побачити повторювані патерни у житті, зрозуміти приховані бажання чи страхи. У терапевтичному контексті вона може слугувати потужним інструментом для роботи з внутрішніми конфліктами, травматичним досвідом або пошуком ресурсних станів.

Вправу можна адаптувати, наприклад, запропонувавши учасницям не лише згадати подібні переживання, а й розповісти, як вони змінилися після тих подій, або що б вони хотіли зробити інакше, якби опинилися в схожій ситуації.

Вправа «Міст»

Ця вправа допомагає візуалізувати шлях змін, усвідомити внутрішні перешкоди та ресурси, що можуть сприяти досягненню бажаного стану. Вправа ефективна як у груповій, так і в індивідуальній роботі, особливо при опрацюванні емоційних блоків, невизначеності чи особистісних трансформацій.

Як проводити вправу:

Визначення вихідної точки. Учасниця розглядає всі картки, викладені зображенням догори, та обирає ту, яка символізує її поточні труднощі, біль або відчуття браку чогось важливого. Цю картку вона кладе ліворуч від себе.

Формування бачення майбутнього. Потім вона обирає картку, яка символізує її бажання, мрію або ідеальний стан, до якого вона прагне. Цю картку вона розміщує праворуч.

Побудова мосту. Далі учасниця вибирає кілька карток, які, на її думку, уособлюють кроки, зміни або ресурси, що можуть допомогти їй перейти від нинішньої ситуації до бажаного майбутнього. Вона викладає ці картки між першими двома, створюючи умовний міст.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Вербалізація переходу. Використовуючи картки зі словами, учасниця формулює свій шлях змін: що їй потрібно усвідомити, прийняти, змінити або додати у своє життя, щоб перейти з точки незадоволення в точку гармонії та реалізації.

Ця вправа сприяє глибокому самопізнанню, виявленню прихованих страхів, блоків і ресурсів, а також мотивує до активних дій для досягнення внутрішньої рівноваги. Вона допомагає побачити не лише бажаний результат, а й шлях до нього, що робить процес змін більш усвідомленим і структурованим.

Вправа «Баланс: давати й отримувати»

Ця вправа допомагає усвідомити рівновагу між тим, що людина віддає світові, і тим, що отримує натомість. Вона сприяє розумінню особистісних ресурсів, внутрішніх очікувань та можливих дисбалансів у стосунках із людьми, роботою чи життям загалом.

Як проводити вправу:

1. *Підготовка.* Картки викладаються зображенням догори, щоб учасниця могла уважно розглянути їх.

2. Формування стопок.

- Учасниця вибирає картки, які символізують те, що вона віддає іншим (турботу, підтримку, любов, час, енергію, знання тощо), і складає їх в окрему стопку.
- Потім вона обирає картки, що відображають те, що вона отримує від інших (вдячність, допомогу, натхнення, ресурси, любов, увагу тощо), і формує другу стопку.

3. Аналіз та рефлексія.

- Чи здається учасниці, що баланс між віддачею та отриманням гармонійний?
- Якої категорії карток більше? Чому?
- Чи є щось, що вона хотіла б змінити у цьому балансі?

Розширення вправи:

- учасниця може обрати додаткову картку, яка символізує те, що вона хоче почати отримувати більше або віддавати в іншій якості.
- також можна використати картки зі словами, щоб сформулювати нові усвідомлення та знайти спосіб відновлення гармонії у процесі обміну енергією з оточенням.

Ця вправа допомагає виявити приховані переконання щодо ролі у взаєминах, усвідомити можливі енергетичні втрати та знайти шлях до більшої рівноваги та внутрішньої гармонії.

Вправа «Вона – не я»

Ця вправа допомагає дослідити несвідомі бар'єри самореалізації, приховані установки щодо власної ідентичності та «тіньові» аспекти особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Як проводити вправу:

1. *Підготовка.* Всі картки викладаються зображенням догори.

2. *Вибір карток.* Учасниця обирає картки, що символізують жінку, про яку вона може сказати: *«Вона – не я»*. Це можуть бути як образи, що відображають небажані риси чи сценарії, так і ті, що викликають заздрість, здивування або навіть захоплення.

3. Аналіз і рефлексія.

- Чому ця жінка – не я?
- Чи є в ній щось, що я хотіла б розвинути у собі, але наразі блокую?
- Які образи викликають негативні реакції і що вони можуть говорити про мої внутрішні обмеження?

4. *Заключний етап***.** Учасниця може обрати додаткову картку, що символізує її шлях до прийняття заблокованих аспектів або інтеграції бажаних якостей.

Ця вправа допомагає усвідомити глибинні переконання, приховані ресурси та потенційні напрямки особистісного розвитку.

Гра «Чим мої картки кращі?». Ця гра спрямована на розвиток аргументації, розширення особистісних перспектив та дослідження власних цінностей через символічні образи.

Як проводити гру:

1. *Розподіл карток.* Учасниці навмання витягують по 6 карток, інші залишаються у колоді.

2. *Початок гри.* Одна з учасниць кладе на стіл обрану картку та описує її переваги, пояснюючи, чому цей образ цінний, сильний чи значущий.

3. *Наступний хід.* Інша учасниця має вибрати картку зі своїх, яка «перемагає» попередню, аргументуючи, чому її картка краща, сильніша або більш вагома.

4. *Групове рішення.* Інші учасниці оцінюють аргументацію. Якщо пояснення приймається – картка «зіграна», якщо ні – повертається власниці.

5. *Переможець.* Гра триває, доки одна з учасниць не «скине» всі свої картки першою.

Заключний етап:

- Обговорення гри: що допомогло перемогти, які аргументи були найпереконливішими, які образи викликали найбільший інтерес чи дискусію.

Ця вправа розвиває навички самопрезентації, допомагає усвідомити власні сильні сторони та вчить аналізувати символічні образи через різні перспективи.

Висновки. Символіко-імагінальні карти «Жінка без меж» – це інструмент для роботи з жіночими рольовими архетипами, що використовується у психологічній практиці. Вони побудовані на основі архетипипових образів і метафор, які допомагають жінкам глибше досліджувати власну ідентичність, внутрішній світ та приховані ресурси. Кожна карта містить символічне

зображення певного архетипу або жіночої ролі, що сприяє глибокому самопізнанню та самовираженню. Завдяки насиченій символіці та метафоричному підходу, ці карти ефективно використовуються як в індивідуальній, так і в груповій терапії. Вони допомагають досліджувати особисті переживання, розкривати внутрішні конфлікти, активізувати творчий потенціал і підтримувати особистісне зростання.

Література:

1. Юнг К.Г. Человек и его символы. М.: Серебряные нити, 2012. 352 с.
2. Юнг К.Г. Тэвистокские лекции. К.: Ваклер, 1998. 308 с.
3. Jung C. J. The Archetypes and The Collective Unconscious. Princeton University Press, 1981. 451 p.
4. Холл Дж. А. Юнгианская интерпретация сновидений. Руководство. М.: Класс, 2007. 144 с.
5. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания. М.: Рефл-бук, Ваклер, 1998. 462 с.
6. Арт-технології: Навчально-методичний посібник / Уклад.: Олена Анатоліївна Мірошниченко. Житомир : ТОВ «Видавничий дім Бук-Друк», 2024. 180 с.
7. Мітченко К. В. Фундаментальні основи роботи з МАК: особливості роботи та практичні вправи для використання в роботі психологами: практ. порадник. Дніпро : ДДУВС, 2024. 36 с.
8. Raz, S., Lahad, M. Validating the efficacy of associative therapeutic COPE cards for eliciting distinct psychophysiological states: behavioral and neural evidence from an ERP study. Curr Psychol 43, 19953–19963 (2024).
9. Bolen, J. S. Goddesses in Everywoman: Powerful Archetypes in Women's Lives. Harper & Row, 1984. 368 p.

References:

1. Jung K.G. *Chelovek i ego simvoly.* Moscow: Serebryanye niti, 2012. 352 p.
2. Jung K.G. *Tevistokskie lektsii.* Kyiv: Vakler, 1998. 308 p.
3. Jung C.J. *The Archetypes and The Collective Unconscious.* Princeton University Press, 1981. 451 p.
4. Hall J.A. *Yungianskaya interpretatsiya snovedeniy. Rukovodstvo.* Moscow: Klass, 2007. 144 p.
5. Neumann E. *Proiskhozhdenie i razvitie soznaniya.* Moscow: Refl-buk, Vakler, 1998. 462 p.
6. *Art-tekhnolohii: Navchalno-metodychnyi posibnyk* / Ed. by Olena Anatoliivna Miroshnychenko. Zhytomyr: TOV "Vydavnychyi dim Buk-Druk", 2024. 180 p.
7. Mitchenko K.V. *Fundamentalni osnovy roboty z MAK: osoblyvosti roboty ta praktychni vpravy dlia vykorystannia v roboti psykholohamy: prakt. poradnyk.* Dnipro: DDUVS, 2024. 36 p.
8. Raz, S., Lahad, M. Validating the efficacy of associative therapeutic COPE cards for eliciting distinct psychophysiological states: behavioral and neural evidence from an ERP study. *Curr Psychol* 43, 19953–19963 (2024).
9. Bolen, J.S. *Goddesses in Everywoman: Powerful Archetypes in Women's Lives.* Harper & Row, 1984. 368 p.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.9 : 613

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1738-1750

Харченко Анжела Станіславівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-7048-4966

Юдіна Наталія Олександрівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-1545-8730

Гончарова Наталія Олексіївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-7747-2589

ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ ЗДОРОВ'Я : СХІДНА І ЗАХІДНА ТРАДИЦІЇ

Анотація. Сьогодні психологія здоров'я, збагачуючись теоретичними й експериментальними дослідженнями, займає одне з провідних місць з-поміж інших галузей психології. Сучасна психологія здоров'я спирається на ті положення, які зародилися в надрах східної традиції. Проте, у її становленні чимале значення мають доробки, що беруть витоки з західної традиції. Традиція є елементом культури, що передається від покоління до покоління, зберігається протягом тривалого часу й слугує регулятором суспільних відносин. Схід і Захід – багато в чому альтернативні світи, що виробили різні зразки розвитку культури та способи існування людини. У статті встановлено необхідність поєднання їх здобутків з метою повнішого й глибшого осягнення важливості підходів психології здоров'я, що формувалися у конкретному просторі культури.

Здійснено ґрунтовний аналіз східної і західної традицій у психології здоров'я, що є необхідною умовою вироблення вдумливого та відповідального ставлення як до теперішнього, так і майбутнього її розвитку.

Окрему увагу приділено східній традиції, що акцентує увагу на духовному вдосконаленні, яке складає основу тілесних практик, виробляє ставлення до тіла як до цінності й частини природи, причому не відокремлює його від навколишнього світу. Цей погляд на природу людини сприяє формуванню цінностей здорового способу життя на рівні культури. Також підкреслюється, що у західний традиції існує тенденція до утилітарного розуміння тіла людини, що, в свою чергу, є недостатньою мотивацією на шляху до здоров'я. Західна людина здебільшого вдається до медичних та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

фармакологічних засобів, а не заходів профілактики. Відтак західна традиція акцентує на встановленні повного контролю над процесами, що відбуваються в організмі, та втручання в них.

Формується переконання в необхідності для нашої країни подальшого самостійного шляху розвитку психології здоров'я, що враховує досвід східної і західної традицій, але зберігає українські риси.

Осмислення східної і західної традицій у питанні здоров'я та благополуччя особистості дозволяє повніше зрозуміти особливості розвитку психології здоров'я, її місце серед інших галузей психологічного знання й інших наук.

Ключові слова: психологія здоров'я, східна традиція, західна традиція, здоров'я, психологічне благополуччя.

Kharchenko Anzhela Stanislavivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-7048-4966

Yudina Nataliia Oleksandrivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-1545-8730

Goncharova Natalia Oleksiivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-7747-2589

HISTORY OF HEALTH PSYCHOLOGY : EASTERN AND WESTERN TRADITIONS

Abstract. Today, health psychology, enriched by theoretical and experimental research, occupies one of the leading positions among other branches of psychology. Modern health psychology is based on the provisions that originated in the depths of the Eastern tradition. However, its development is also influenced by the work that originated in the Western tradition. Tradition is an element of culture that is passed down from generation to generation, preserved over time and serves as a regulator of social relations. East and West are largely alternative worlds that have developed different patterns of cultural development and ways of human existence. The article establishes the need to combine their achievements in order to more fully and deeply understand the importance of health psychology approaches that were formed in a particular cultural space.

A thorough analysis of Eastern and Western traditions in health psychology is carried out, which is a prerequisite for developing a thoughtful and responsible attitude to both its present and future development.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Particular attention is paid to the Eastern tradition, which focuses on spiritual improvement, which forms the basis of bodily practices, develops an attitude to the body as a value and part of nature, and does not separate it from the world around us. This view of human nature contributes to the formation of healthy lifestyle values at the cultural level. It is also emphasised that in the Western tradition, there is a tendency to a utilitarian understanding of the human body, which, in turn, is a lack of motivation on the path to health. Western people mostly resort to medical and pharmacological means rather than preventive measures. Therefore, the Western tradition focuses on establishing full control over and interfering with the processes taking place in the body.

There is a growing conviction that our country needs to further develop an independent path of health psychology that takes into account the experience of Eastern and Western traditions, but retains Ukrainian features.

Understanding the Eastern and Western traditions in the issue of health and well-being of the individual allows us to better understand the peculiarities of the development of health psychology, its place among other branches of psychological knowledge and other sciences.

Keywords: health psychology, Eastern tradition, Western tradition, health, psychological well-being.

Постановка проблеми. Психологія здоров'я, як самостійна галузь психології, оформилася у другій половині XX століття.

Сьогодні психологія здоров'я, збагачуючись теоретичними й експериментальними дослідженнями, займає одне з провідних місць з-поміж інших галузей психології. Безперечно, сучасна психологія здоров'я спирається на ті положення, які зародилися в надрах східної традиції. Проте, у її становленні чимале значення мають доробки, що беруть витоки з західної традиції.

Традиція є елементом культури, що передається від покоління до покоління, зберігається протягом тривалого часу й слугує регулятором суспільних відносин. Схід і Захід – багато в чому альтернативні світи, що виробили різні зразки розвитку культури та способи існування людини. Утім, поєднання їх здобутків дозволяє повніше й глибше осягнути важливість підходів психології здоров'я, що формувалися у конкретному просторі культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Величезна заслуга у заснуванні психології здоров'я належить американському психологу Дж. Матараццо. Він визначав її як галузь наукового знання, що використовує психологічні теорії і методи у сфері охорони здоров'я, профілактики і лікуванні хвороб для ідентифікації етіологічних і діагностики критеріїв здоров'я й хвороби, а також для аналізу, вдосконалення і політики у галузі охорони здоров'я.

Сьогодні психологія здоров'я розуміється як наука про психологічні причини здоров'я, про методи й засоби його збереження, зміцнення і розвиток [22]; вивчає вплив психологічних чинників на здоров'я та поведінку у випадку

хвороби, психологічні аспекти здорового способу життя, аналіз та оптимізацію системи охорони здоров'я та пропаганду здоров'я [16]; включає практику підтримки здоров'я людини протягом усього життєвого циклу і становить психологічну базу в науковій парадигмі валеології [10].

Окремим питанням східної і західної традицій у психології здоров'я присвячені праці Н. В. Оксентюк (європейський досвід у вирішенні проблеми психічного здоров'я); Т. Л. Целюк (західні підходи до визначення психологічного благополуччя), С. Б. Кузікової, М. А. Мазикіна, С. Р. Скляренка, І. Є. Слути, Є. В. Степури, В. В. Філімонової, С. М. Цимбалюка (східні психосоматичні практики) тощо. Проте, відчувається нестача робіт, в яких визначалися б характерні риси, що відображають східну і західну традиції у становленні психології здоров'я. Адже їхній аналіз є необхідною умовою вироблення вдумливого та відповідального ставлення як до теперішнього, так і майбутнього розвитку психології здоров'я. **Тому метою даної статті є** аналіз різних підходів у психології здоров'я в контексті східної і західної традицій.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить аналіз наукових джерел, існують культурно-національні відмінності в трактуванні питань здоров'я, що історично склалася і що яскраво виявляються в східній і західній традиції.

У східній традиції наголошується на духовних та енергетичних ресурсах людини, причому враховуються фізіологічні й соціальні складові її життєдіяльності. Відтак велике значення мають ті методи та форми профілактики, які не пов'язані безпосередньо з прийомом ліків; бойові мистецтва, цигун, йога, техніки релаксації, масаж, рефлексотерапія, арома- та фітотерапія.

Східна традиція акцентує передусім на розумінні людини як цілісної істоти. Даоські методики спрямовані на повернення людині відчуття своєї істинної природи. Також суттєвою особливістю є робота з енергією, яка, зокрема, гармонізується завдяки дихальним практикам. Так, у лікувально-профілактичних цілях широко використовується цигун – одна з базових дихальних технік.

Слід зауважити, що вже на початку III тисячоліття до н.е. з'явилися паростки фізичної культури. У книзі «Кунфу» містилися тілесні практики, пов'язані з удосконаленням тіла та його рухів за допомогою вправ, танців, масажу тощо. Отже, східні оздоровчі системи ґрунтуються на комплексі соціокультурних напрямів Сходу, висувають на перший план не окремі функції чи системи організму, а його цілком. Відтак ідея всебічності розглядається як основа східної традиції у розумінні здоров'я та вдосконалення людини.

Відмінною рисою східної традиції є безпосередній зв'язок свідомості медитатора з природою. Цей зв'язок відбувається у процесі як статичної, так і динамічної медитацій. І розслаблена концентрація, і стан неглибокого трансу сприяють розфокусуванню погляду й зануренню у внутрішній світ, усуваючись від зовнішнього.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Злиття дихання з рухом притаманне дихальним практикам циґун. Коли дихання синхронізується з м'язовою активністю, то досягає перевага фази видиху над фазою вдиху. Завдяки цьому відбувається оптимізація енерговитрат організму відповідно до його запитів. Регуляція дихання дозволяє покращувати кровообіг.

Дихальні практики сприяють як зниженню рівня емоційного напруги, так і стабілізації адаптивних можливостей організму.

Поєднання дихальних практик й фізичного навантаження, релаксації, масажів та ароматерапії покращує самопочуття, підвищує адаптивні можливості організму, стресостійкість, а також оптимізуються енерговитрати й процеси відновлення, що, у свою чергу, сприяє підвищенню якості життя.

У західний традиції існує тенденція до утилітарного розуміння тіла людини, що, в свою чергу, є недостатньою мотивацією на шляху до здоров'я. Тіло вже не є храмом, а лише засіб досягнення соціального успіху [25]. Західна людина здебільшого вдається до медичних та фармакологічних засобів, а не заходів профілактики. Відтак західна традиція акцентує на встановленні повного контролю над процесами, що відбуваються в організмі, та втручання в них. Часто безпідставне одночасне вживання великої кількості БАДів та інших препаратів може призвести до зниження їх дієвості й неспроможності збагнути, який саме препарат або їх поєднання викликали ефект. Також і ідея самовдосконалення тіла може стати нав'язливою.

У межах сучасної західної культури акцентується увага на фізіологічних аспектах життєдіяльності організму, визначаються соціальні фактори, що на нього впливають. Сьогодні у країнах Заходу існує багато міждисциплінарних концепцій, наприклад, персоналізована медицина, біохакінг, концепція постлюдини, самозбережувальна поведінка тощо.

Персоналізована (персоніфікована) медицина передбачає адаптацію діагностики та лікування до індивідуальних особливостей пацієнта. Причому вона «…об'єднує новітні біотехнологічні підходи в аналізі патогенезу захворювань та, особливо, їх молекулярній діагностиці і терапії» [13, с.8]. Відтак з метою лікування хворого складається його багатофакторна база даних, яка включає облік біологічних і психосоціальних особливостей. На її основі лікар має інтегрувати чинники з методами діагностики хвороб.

У зв'язку з підвищенням інтересу людини до різних методів оптимізації фізичної й розумової працездатності особливої популярності набув біохакінг. У широкому сенсі його слід розуміти як напрямок технологій і засобів, які сприяють підвищенню рівня здоров'я і вдосконалення здібностей людини. Біохакінг включає як вимірювання показників стану здоров'я і фізичної працездатності, дотримання правил здорового харчування, гігієни сну, режиму дня і фізичної активності? вживання БАДів, так і редагування генома людини, вживлення чипів і пристроїв в організм. Вужчий сенс поняття «біохакінг» дозволяє розглянути його як технологію продовження життя за

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

допомогою розвитку в галузі біотехнологій, фізіології людини, фізичної культури і принципів правильного харчування.

І. Є. Слута [19] вважає, що біохакінг – це система технікалізованої самодіагностики, керованої самодопомоги на засадах рівної участі. Причому технікалізована самодіагностика є засобом отримання знань про стан ментального здоров'я, рівень розвиненості когнітивних функцій та емоційного стану, що чинить вплив на фізичні функції людини через мобільні пристрої, персональні комп'ютери, фітнес-браслети та мережі.

Аналіз біохакінгу передбачає чотири виміри: 1) соціальний (мережевий характер на засадах рівної участі, доступність непрофесіоналів до отримання та створення знань е формі залучення широкої громадськості в формі суспільного руху); 2) психологічний (явище «рівний рівному», коли «експерт з досвіду» є важливим елементом поліпшення психологічного здоров'я; біохакінг – це механізм спонукання людини до самопокращення свого ментального здоров'я та поведінкових моделей); 3) технологічний (мережеві комунікації, використання персональних комп'ютерів, мобільних застосунків тощо); 4) медичний (засоби вдосконалення, дослідження та перетворення розуму й тіла) [Там само].

Перевагами застосування біохакінгу Н. В. Гаркавенко [3] вбачає покращення фізичного здоров'я; підвищення рівня продуктивності; покращення психологічного стану; розвиток когнітивних здібностей; оптимізація сну та посилення технологічних можливостей. Разом з тим перед людьми, які активно використовують сучасні методи біохакінгу, постає й низка ризиків (пов'язані зі здоров'ям; непередбачуваного ефекту; витрат часу та зусиль; розвитку залежності від технологій; надмірної самофокусування; неспроможності досягти очікуваних результатів). Тому, плануючи використання методів біохакінгу, варто проконсультуватися з кваліфікованими фахівцями, щоб забезпечити ефективність цих практик.

Ідея постлюдини пов'язана з таким філософським напрямом, як трансгуманізм, що виголошує недосконаліть людини, але з оптимістичним майбутнім – вихід за межі «надто людського» виявляється можливим – «…маємо можливість сформувати новий світ постлюдини в контексті наших цінностей, норм та принципів» [8,с.49].

У межах трансуманізму постлюдина уявляється як можливий стан і стадія розвитку людства поза поточними біологічними й культурними обмеженнями [8].

Постлюдина – це людина, яка модифікована за допомогою новітніх та майбутніх технологій настільки, що з загальноприйнятої точки зору вже не є людиною. Тобто, Homo sapiens вже не розглядається як вершина еволюції: людина ж бачиться сходинкою в кардинально іншій еволюції.

Головною метою трансгуманізму є технологічна перемога над старінням і формування безсмертної постлюдини. Представники трансгуманізму

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

висловлюються про можливість керувати смертю, припускаючи, що вона має бути добровільною (визнання евтаназії).

Перспективами трансгуманізму щодо уявлень про постлюдину висловлюються такі: за умов технологічних змін необхідне збереження людських цінностей; запобігання втраті емоційного інтелекту, здатності до самореалізації й толерантності (Ф.Фукуяма); постлюдина – це кіборг, уявляється злиттям людини і технології й разом символом соціальних змін, які змінять мету життя людини (К.Г. Ґрей); постлюдське майбутнє може бути непередбачуваним і навіть потенційно небезпечним (усе буде залежати від можливості контролю та спрямованості суперінтелекту); постлюдині важливо зосередитися на інтелектуальному розвитку, особистісній автономії і збагаченні людського досвіду з метою контролю та вдосконалення суперінтелекту (Н.Бостром); постлюдина з'являється після досягнення технологічної сингулярності; людина зможе розширити свої когнітивні й фізичні здібності і стане архітектором власної еволюції (Р. Курцвейл) тощо.

У розумінні самозбережувальної поведінки склалися демографічний, медичний і психологічний підходи.

У межах демографічного підходу вивчається місце здоров'я в системі життєвих цінностей, самооцінка здоров'я, наявність шкідливих звичок, характер та режим харчування тощо.

Медичний підхід акцентує увагу на здоровому способі життя, причому головним компонентом самозбережувальної поведінки вважається медична активність.

Психологічний підхід визначає самозбережувальну поведінку як таку діяльність людини, що спрямована як на збереження свого організму, так і себе як особистості.

У результаті узагальнення даних опитування експертів Є.М. Потапчук і Н.І. Пилявець [15] проаналізували найважливіші характеристики самозбережувальної поведінки особистості, зокрема, стійку мотивацію до збереження і поліпшення якості життя, дотримання правил особистої гігієни, самореалізацію, саморозуміння та прийняття себе, схильність брати на себе відповідальність за свої вчинки, життєстійкість, життєтворчість, уміння отримувати насолоду від стану здоров'я, уміння виправдано ризикувати, інтерес до суспільного життя.

Таким чином, перелічені напрями поєднує спільна ідея – сприймання здоров'я як засобу підвищення продуктивності особистості та її активного довголіття. З цією метою використовуються різні методи, досягнення науки й техніки: від засобів народної медицини до генетичного тестування та вживляння у людський організм різних пристроїв.

Вітчизняна психологія здоров'я сформувалася багато в чому завдяки східній і західній традиції, проте, у процесі становлення набула й специфічних рис.

У сучасній українській психології здоров'я виявлено такі вектори досліджень: феноменологія, практика та корекція психологічного здоров'я особистості [24]; психологічна специфіка ортобіотичного погляду на системне розуміння психологічного здоров'я [17]; психологічне здоров'я студентської молоді [1; 9] еколого-психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя особистості [5]; психологічні особливості особистісного благополуччя в професійній сфері життєдіяльності [2] тощо.

Пандемія COVID-19 стала важким випробуванням як для всього людства, так і для України, зокрема, що спричинило ряд досліджень у цьому напрямі. Так, узагальнено аналіз концептуальних, теоретико-методологічних й методико-прикладних засад подолання медико-психологічних та культурних наслідків пандемії COVID-19 на основі застосування генетичного підходу, запропонованого С. Д. Максименком [14]. Також вперше представлено результати лонгітюдного нейропсихологічного дослідження, в якому показано вплив ковідної інфекції на буття громадян України.

Пропонуються шляхи профілактики та відновлення психологічного благополуччя особистості. Д. Д. Романовська [18] рекомендує методичний кейс інструментарію для застосування фахівцями психологічної служби у профілактиці та відновленні емоційного стану та психологічного благополуччя учасників освітнього процесу в умовах пандемії COVID-19.

Ситуація війни у нашій країні зумовлює необхідність розширення психологічних досліджень, пов'язаних з нею. На основі емпіричного дослідження Л. М. Карамушкою [7; 21] розкрито основні вияви психічного здоров'я персоналу організацій під час війни. Також розроблено та апробована для навчання персоналу організацій з проблеми збереження та підтримки психічного здоров'я авторську тренінгову програму. Метою цієї програми є підготовка персоналу організацій до розуміння змісту, структури та ролі психічного здоров'я в умовах війни; оволодіння навичками його діагностики, підтримання та збереження. Також Л. М. Карамушка [6] визначає рівні та форми психологічного втручання для підтримання та збереження психічного здоров'я в умовах війни.

Дослідження, проведене Т. М. Титаренко [23], присвячено ролі людини в збереженні і відновленні власного психічного здоров'я під час війни і в повоєнних умовах. У ньому показано вплив змін звичного способу життя, бачення людиною власного теперішнього і майбутнього, обраного ландшафту життєтворення на ставлення до здоров'я. Також проаналізовано способи, завдяки яким представники різних субкультур і люди різних вікових груп екіпірують себе до екстремальних умов життя; показано, як мирні люди і військовослужбовці, котрі перебувають на фронті, використовують практики самозбереження і самовідновлення.

Актуальною в українській психології є проблема розробка моделей психосоціального супроводу ментального здоров'я особистості та організації в контексті реалій та викликів сьогодення [12].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розроблено соціально-психологічний підхід до промоції здорового способу життя в екстремальних воєнних умовах з урахуванням суб'єктів, середовищ, мішеней та прийомів відповідних втручань. Запропоновано практики, які сприяють підтриманню психологічного здоров'я особистості в умовах війни (майндфулнес- та екзистенційні практики, практики психогігієни); як мішень промоції здорового способу життя розглянуто концепт толерантності до невизначеності; як артінструмент промоції здорового способу життя запропоновано плейбек-театральні інтервенції [20].

М. С. Дворник [4] обґрунтувала складники психологічного благополуччя особистості під час переходу від війни до миру, зокрема: 1) позитивні стосунки особистості; 2) внесок у благополуччя інших; 3) відчуття компетентності та спроможності здійснювати осмислену активність; 4) наявність персональних цілей; 5) самоповага й оптимізм.

Н. П. Крейдун, А. О. Харченко, О. А. Невоєнна, Л. М. Яворовська [11] визначають тренди психологічної науки у наш час, окремі з яких мають велике значення для розвитку психології здоров'я, зокрема, позитивна психологія (розуміння факторів, що сприяють благополуччю і процвітанню); технології та цифрове здоров'я (усвідомлення потенціалу для розширення доступу до послуг психічного здоров'я та покращення результатів лікування); культурна психологія (дослідження впливу культурних цінностей, переконань та практик на психічні процеси та поведінку); міждисциплінарне співробітництво (поєднання зусиль окремих наук у досягненні пізнання) тощо.

Висновки. Підсумовуючи роздуми про східну і західну традиції в психології здоров'я, зазначимо, що сьогодні викликає науковий інтерес як виявлення культурних розбіжностей, так і усвідомлений синтез, взаємозбагачувальна інтеграція підходів щодо збереження здоров'я і благополуччя особистості.

Східна традиція акцентує увагу на духовному вдосконаленні, яке складає основу тілесних практик, виробляє ставлення до тіла як до цінності й частини природи, не відокремлює його від навколишнього світу. Цей погляд на природу людини сприяє формуванню цінностей здорового способу життя на рівні культури.

На Заході виявляється більша прагматизація сфери тілесності людини, розвиток утилітарного ставлення до тіла, визначаються соціальні фактори, що впливають на організм. Перспективними завданнями західної психології здоров'я є розробка моделей, які описують поведінку інтрактивної людини, що взаємодіє як із зовнішнім середовищем, так і самою собою; вивчення вікових змін, які викликаних процесом старіння; аналіз особливостей психічного здоров'я в дорослості й старості тощо.

Формується переконання в необхідності для нашої країни подальшого самостійного шляху розвитку психології здоров'я, що враховує досвід східної і західної традицій, але зберігає українські риси.

Осмислення східної і західної традицій у питанні здоров'я та благополуччя особистості дозволяє повніше зрозуміти особливості розвитку психології здоров'я, її місце серед інших галузей психологічного знання й інших наук.

Література:

1. Власенко І.А., Фурман В.В., Рева О.М., Канюка І.О. Психологічне здоров'я студентської молоді. Навчально-методичний посібник. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 224 с.

2. Волинець Н. В. Психологічні особливості особистісного благополуччя в професійній сфері життєдіяльності : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2019. 620 с.

3. Гаркавенко Н. В. Вплив біохакінгу на психічне здоров'я людини: ризики, виклики та перспективи [Електронний ресурс]. *Соціальні науки : перспективи та інновації*. 2024. № 2. URL: https://sspi.com.ua/index.php/journal/article/view/13/11.

4. Дворник М. С. Психологічне благополуччя особистості під час переходу від війни до миру. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2020. Вип. 45. С. 79-87.

5. Еколого-психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя особистості : монографія / за ред. Ю. М. Швалба. Київ-Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 234 с.

6. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2022. 52 с.

7. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни : Навч.-методичний посібник. К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 124 с.

8. Кісельова Т. Перспектива трансгуманізму: концепції постлюдини. *Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2023. Вип.68. С.45-51.

9. Кічук А. В. Особистісні особливості психоемоційного здоров'я студентів : монографія. Ізмаїл: ІДГУ. 2020. 406с.

10. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. Психологія здоров'я людини / За ред. І. Я. Коцана. Луцьк : РВВ Вежа‖ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. 430 с.

11. Крейдун Н.П., Харченко А.О., Невоєнна О.А., Яворовська Л.М. Тренди психологічної науки у наш час. *Українська психологія. XXI століття. Початок. (Дні української психології в Берліні)*: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 27-28 квітня 2023 року: Зб. матеріалів // За ред. В.Г. Панка. Київ: 2023. С.167-169.

12. Ментальне здоров'я особистості та організації : колективна монографія. Академія праці, соціальних відносин і туризму / За заг. ред. : Г.А. Пріба, Л.Є. Бегези. Київ : ТОВ «Типографія АМГ», 2024. 518 с.

13. Мінцер О. П., Вишневський В.В. Реальні горизонти персоналізованої медицини. Стратегія та варіанти розвитку. *Медична інформатика та інженерія*. 2016. № 4. С. 7-11.

14. Подолання медико-психологічних наслідків пандемії COVID-19: генетичний підхід : практичний посібник / за науковою ред. Академіка С. Д. Максименка. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2021. 106 с.

15. Потапчук Є.М., Пилявець Н.І. Самозбережувальна поведінка особистості як психологічний феномен. *Габітус.* 2022. Вип. 44. С. 219-223.

16. Психічне здоров'я особистості : підручник для вищих навчальних закладів / С.Д. Максименко, Я.В. Руденко, А.М. Кушнєрьова, В.М. Невмержицький. Київ : «Видавництво Людмила», 2021. 438 с.

17. Родіна Н.В., Чернявська Т.П., Кононенко О.І. та ін. Дослідження психології ортобіозу людини : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 234 с.

18. Романовська Д.Д. Профілактика та відновлення психологічного благополуччя учасників освітнього процесу. *Подолання наслідків пандемії COVID-19 у закладі освіти: навчально-методичний посібник* / за наук. ред. В. Г. Панка. Київ : ДІА, 2021. С.130-153.

19. Слута І.Є. Концепт біохакінгу: соціально-психологічний контекст *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 34 (73) № 2 2023. С.20-23.

20. Соціально-психологічні інструменти промоції здорового способу життя [Електронний ресурс] : методичні рекомендації / за наук. ред. М. С. Дворник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та Політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2024. 105 с. URL: https://surl.li/ehnwfm

21. Технології забезпечення психічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни та післявоєнного відновлення: монографія. Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко [та ін.]. За ред. Л. М. Карамушки. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2024. 288 с.

22. Тимофієва М.П., Слободська О.В. Психологія здоров'я : Підручник. Київ: МЕДПРИНТ. 2022. 600 с.

23. Титаренко Т.М. Моє майбутнє залежить від мене: практики здорового сьогодення у воєнних і повоєнних умовах [Електронний ресурс] : монографія / Т. М. Титаренко; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2024. 130 с. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/tytar-mono-24.pdf

24. Штифурак В.С., Шпортун О.М. Феноменологія, практика та корекція психологічного здоров'я особистості : монографія. Вінниця. 2019. 331с.

25. Saritas O. (2019.) Emerging technologies, trends and wild cards in human enhancement. *Emerging Technologies for Economic Development*, 243–259.

References:

1. Vlasenko, I.A., Furman, V.V., Reva, O.M., & Kaniuka, I.O. (2022). *Psykholohichne zdorovia studentskoi molodi [Psychological health of young students]*. *Navchalno-metodychnyi posibnyk*. Vinnytsia : TVORY [in Ukrainian].

2. Volynets, N. V. (2019). *Psykholohichni osoblyvosti osobystisnoho blahopoluchchia v profesiinii sferi zhyttiediialnosti [Psychological features of personal well-being in the professional sphere of life]*. Khmelnytskyi. : Vydavnytstvo NADPSU [in Ukrainian].

3. Harkavenko, N. V. (2024). Vplyv biokhakinhu na psykhichne zdorovia liudyny : ryzyky, vyklyky ta perspektyvy [The impact of biohacking on human mental health: risks, challenges and prospectsїї]. *Sotsialni nauky : perspektyvy ta innovatsii – Соціальні науки : перспективи та інновації*, № 2. Retrieved from https://sspi.com.ua/index.php/journal/article/view/13/11 [in Ukrainian].

4. Dvornyk, M. S. (2020). Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti pid chas perekhodu vid viiny do myru [Psychological well-being of the individual during the transition from war to peace]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific studies in social and political psychology*, 45, 79-87 [in Ukrainian].

5. Shvalb, Yu.M. (Eds.). (2021). Ekoloho-psykholohichni determinanty subiektyvnoho blahopoluchchia osobystosti [Environmental and psychological determinants of subjective well-being of an individual]. Kyiv-Lviv : Vydavets Viktoriia Kundelska [in Ukrainian].

6. Karamushka, L. M. (2022). *Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak ioho zberehty ta pidtrymaty [Mental health of an individual during war: how to preserve and support it]*. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

7. Karamushka, L. M. (2023). *Psykhichne zdorovia personalu orhanizatsii v umovakh viiny [Mental health of organizational personnel in wartime]*. K.: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

8. Kiselova, T. (2023). Perspektyva transhumanizmu: kontseptsii postliudyny [The Perspective of Transhumanism: Concepts of the Posthuman]. *Visnyk KhNU imeni V.N.Karazina. Seriia «Filosofiia. Filosofski perypetii» –. Bulletin of the V.N. Karazin KhNU. Series «Philosophy, Philosophical Peripetias»*, 68, 45-51 [in Ukrainian].

9. Kichuk, A. V. (2020). *Osobystisni osoblyvosti psykhoemotsiinoho zdorov'ia studentiv [Personal characteristics of students' psycho-emotional health]*. Izmail: IDHU [in Ukrainian].

10. Kotsan, I. Ya., Lozhkin, H. V., & Mushkevych, M. I. (2011). *Psykholohiia zdorovia liudyny [Psychology of human health]*. I. Ya. Kotsan (Ed.). Lutsk: RVV Vezha‖ Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].

11. Kreidun, N.P., Kharchenko, A.O., Nevoienna, O.A., & Yavorovska, L.M. (2023). Trendy psykholohichnoi nauky u nash chas. Ukrainska psykholohiia. XXI stolittia. Pochatok [Trends in psychological science in our time. Ukrainian psychology. 21st century. Beginning]. (Dni ukrainskoi psykholohii v Berlini): materialy naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu 27-28 kvitnia 2023 roku –(Days of Ukrainian Psychology in Berlin): materials of the scientific-practical conference with international participation, April 27-28, 2023. V.H. Panok (Ed.). (pp. 167-169). Kyiv [in Ukrainian].

12. Priba, H. A., & Beheza, L.Ye. (Eds.). (2024). Mentalne zdorovia osobystosti ta orhanizatsii. Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu [Mental health of the individual and the organization. Academy of Labor, Social Relations and Tourism]. Kyiv : TOV «Typohrafiia AMH» [in Ukrainian].

13. Mintser, O. P., & Vyshnevskyi, V.V. (2016). Realni horyzonty personalizovanoi medytsyny. Stratehiia ta varianty rozvytku [Real horizons of personalized medicine. Strategy and development options]. *Medychna informatyka ta inzheneriia – Medical Informatics and Engineering*, 4, 7-11 [in Ukrainian].

14. Maksymenko, S.D. (Eds.). (2021). Podolannia medyko-psykholohichnykh naslidkiv pandemii COVID-19: henetychnyi pidkhid [Overcoming the medical and psychological consequences of the COVID-19 pandemic: a genetic approach]. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

15. Potapchuk, Ye.M., & Pyliavets, N.I. (2022). Samozberezhuvalna povedinka osobystosti yak psykholohichnyi fenomen [Self-preservation behavior of an individual as a psychological phenomenon]. *Habitus – Habitus*, 44, 219-223 [in Ukrainian].

16. Maksymenko, S.D., Rudenko, Ya.V., Kushnierova, A.M., & Nevmerzhytskyi, V.M. (2021). Psykhichne zdorovia osobystosti [Mental health of the individual]. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla» [in Ukrainian].

17. Rodina, N.V., Cherniavska, T.P., Kononenko, O.I. & in. (2021). Doslidzhennia psykholohii ortobiozu liudyny [Research on the psychology of human orthobiosis]. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].

18. Romanovska, D.D. (2021). Profilaktyka ta vidnovlennia psykholohichnoho blahopoluchchia uchasnykiv osvitnoho protsesu [Prevention and restoration of psychological well-being of participants in the educational process]. *Podolannia naslidkiv pandemii COVID-19 u zakladi osvity – Overcoming the consequences of the COVID-19 pandemic in an educational institution*. V. H. Panok (Ed.). Kyiv : DIA [in Ukrainian].

19. Sluta, I.Ye. (2024). Kontsept biokhakinhu: sotsialno-psykholohichnyi kontekst [The concept of biohacking: socio-psychological context]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia –*. Scientific notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: Psychology, 34 (73; 2), 20-23 [in Ukrainian].

20. Dvornyk, M.S. (Eds.). (2024). Cotsialno-psykholohichni instrumenty promotsii zdorovoho sposobu zhyttia [Socio-psychological tools for promoting a healthy lifestyle]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. Retrieved from https://surl.li/ehnwfm [in Ukrainian].

21. Karamushka, L.M. (Eds.)., Kredentser, O.V., Tereshchenko, K.V. & in. (2024). Tekhnolohii zabezpechennia psykhichnoho zdorovia ta blahopoluchchia osvitnoho personalu v umovakh viiny ta pisliavoiennoho vidnovlennia [Technologies for ensuring the mental health and well-being of educational personnel in conditions of war and post-war recovery]. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

22. Tymofiieva, M.P., & Slobodska, O.V. (2022). *Psykholohiia zdorovia [Health Psychology]*. Kyiv: MEDPRYNT [in Ukrainian].

23. Tytarenko, T.M. (2024). *Moie maibutnie zalezhyt vid mene: praktyky zdorovoho sohodennia u voiennykh i povoiennykh umovakh [My future depends on me: practices of a healthy present in war and post-war conditions]*. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD Retrieved from https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/tytar-mono-24.pdf [in Ukrainian].

24. Shtyfurak, & V.S., Shportun, O.M. (2019). *Fenomenolohiia, praktyka ta korektsiia psykholohichnoho zdorovia osobystosti [Phenomenology, practice and correction of psychological health of the individual]*. Vinnytsia. 2019 [in Ukrainian].

25. Saritas, O. (2019). Emerging technologies, trends and wild cards in human enhancement. Emerging Technologies for Eco-nomic Development. 243–259 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.97

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1751-1763

Ходанович Ельвіра Миколаївна аспірантка кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, м. Київ, тел.: (044) 497-51-51, https://orcid.org/0009-0000-3270-7260

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЇХ АДАПТАЦІЇ ДО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено систематизацію та характеристику особливостей роботи батьків дітей із РАС для їх адаптації в умовах освітнього середовища закладів дошкільної освіти. Виявлено такі ключові особливості в даній сфері, зокрема: втручання для подолання проблемної поведінки дітей із РАС як передумови кращої інтеграції до умов середовища дитячого садка; навчання розвитку спілкування та соціальної взаємодії дітей із РАС для їх адаптації в середовищі закладу дошкільної освіти; вибір та опанування оптимальних стратегій, які б допомагали батькам впроваджувати ключові напрямки роботи, долати власні проблеми соціально-психологічного характеру.

Зазначено, що в контексті роботи із подолання проблемної поведінки дітей із РАС можливе використання: моделі RUBI (навчання батьків, опікунів основним засадам проблемної поведінки дітей); моделі PTR (модель втручання у проблемну поведінку); моделі AIM HI (модель підтримки терапевта у сфері навчання та підготовки батьків дітей із РАС, які відвідують дошкільні освітні заклади). Встановлено, що кожна модель включає ключові компоненти ефективного навчання (тобто практику та зворотний зв’язок). Крім того, кожна модель розроблена таким чином, і тому її можуть узгоджено впроваджувати терапевти без тривалої терапевтичної підготовки з АВА або знань стосовно РАС, і які практикують в існуючих системах надання послуг, таких як раннє втручання та психіатричне здоров’я в громаді.

Визначається, що стосовно навчання розвитку спілкування та соціальної взаємодії дітей із РАС пропонується використання натуралістичних поведінкових втручань у розвитку (NDBI), які сприятимуть кращій адаптації до середовища закладу дошкільної освіти. Визначено, що NDBI - це набір підходів до втручання, які включають наступні емпірично підтверджені компоненти: проведення втручання в природних умовах у повсякденних іграх або рутинних контекстах; використання дій, яким віддають перевагу дитині та які їх мотивують; цілі втручання, які базуються на наукових дослідженнях розвитку; стратегії втручання, засновані на принципах причинно-наслідкової

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

поведінки. Серед прикладів NDBI виокремлено: Pivotal Response Treatment; the Early Start Denver Model; Early Social Interaction; JASPER; ImPACT.

Відмічено, що при виборі та опануванні оптимальних стратегій, які б допомагали батькам впроваджувати ключові напрямки роботи, долати власні проблеми соціально-психологічного характеру, потрібно враховувати як попередні емпіричні результати результативності, так і культурний контекст.

Ключові слова: особливості роботи з батьками, діти з розладами аутистичного спектра (РАС), покращення адаптації, освітнє середовище закладів дошкільної освіти, спілкування, соціальна взаємодія, проблемна поведінка, стратегії.

Khodanovych Elvira Mykolaivna postgraduate student at the Department of Aviation Psychology, Kyiv Aviation Institute, Kyiv, tel.: (044) 497-51-51, https://orcid.org/0009-0000-3270-7260.

INDICATORS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF CHILDREN WITH ASD IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article systematizes and characterizes the features of the work of parents of children with ASD for their adaptation in the educational environment of preschool educational institutions. The following key features in this area have been identified, in particular: intervention to overcome the problem behavior of children with ASD as a prerequisite for better integration into the kindergarten environment; teaching the development of communication and social interaction of children with ASD for their adaptation in the environment of a preschool educational institution; choosing and mastering optimal strategies that would help parents implement key areas of work, overcome their own problems of a socio-psychological nature.

It is noted that in the context of work on overcoming the problem behavior of children with ASD, it is possible to use: the RUBI model (teaching parents, guardians the basic principles of problem behavior of children); the PTR model (model of intervention in problem behavior); the AIM HI model (model of therapist support in the field of education and training of parents of children with ASD who attend preschool educational institutions). Each model is identified as incorporating key components of effective learning (i.e., practice and feedback). In addition, each model is designed in such a way that it can be implemented coherently by therapists without extensive ABA training or knowledge of ASD, and who practice in existing service delivery systems such as early intervention and community mental health.

It is identified that the use of naturalistic developmental behavioral interventions (NDBI) is suggested for teaching the development of communication and social interaction in children with ASD, which will promote better adaptation to

the preschool environment. NDBI is identified as a set of intervention approaches that include the following empirically validated components: conducting interventions in natural settings in everyday play or routine contexts; using activities that are preferred and motivating for the child; intervention goals that are based on developmental research; and intervention strategies based on the principles of cause-and-effect behavior. Examples of NDBI include: Pivotal Response Treatment; the Early Start Denver Model; Early Social Interaction; JASPER; ImPACT.

It is noted that when choosing and mastering optimal strategies that would help parents implement key areas of work and overcome their own problems of a socio-psychological nature, it is necessary to take into account both previous empirical results of effectiveness and the cultural context.

Keywords: features of working with parents, children with autism spectrum disorders (ASD), improving adaptation, educational environment of preschool institutions, communication, social interaction, problem behavior, strategies.

Постановка проблеми. Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень свідчить, що в світі поширюється чисельність дітей із розладами аутистичного спектра (РАС). РАС є гетерогенним розладом нервового розвитку, який включає набір відмінностей та складнощів спілкування, соціальної взаємодії, повторюваність поведінки та обмеження інтересів. Раннє втручання має ключове значення для покращення життя та благополуччя дітей із РАС. Важливе місце у системі ранніх втручань відіграє участь батьків, яка є ключовим компонентом підтримки, що сприяє підвищенню їх адаптації, в тому числі до освітнього середовища закладів дошкільної освіти. Робота батьків в площині покращення адаптації дітей із РАС до умов дитячого садка потребує їх відповідної підготовки, характеризується особливостями, які впливають на якість зазначеного процесу втручань. З огляду на вказане питання висвітлення вказаних особливостей роботи батьків дітей із РАС для адаптації останніх до умов освітнього середовища закладів дошкільної освіти є актуальним на нинішньому етапі становлення сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують наукові дослідження щодо напрямків роботи батьків дітей із РАС щодо їх адаптації до умов дитячого садка. В роботах (С. Канн та М. Мазурек (США), К. Хьюм та співавторів (США), Дж. Данлап та Л. Керн (США), Дж. Карр та Т. Сіденер (США), Феттінг та Е. Бартон (США), Дж. Едвардса та співавторів (США), К. Берсс та співавторів (США), Аргумедес та співавторів (Канада), Л. Брукман-Фрейзі та співавторів (США)) розкрито питання роботи батьків щодо подолання проблемної поведінки дітей із РАС. Є дослідження, які висвітлюють питання навчання розвитку спілкування та соціальної взаємодії дітей із РАС (праці Дж. Байо та співавторів (США), Л. Шрайбан та співавтори (США), К. Пасія та співавторів (Ірландія), Х. Монохар та співавторів (Індія)). В роботах (А. Естес та співавторів (США), Р. Хастінгс та співавторів (Велика

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Британія), П. Бенсон (США), С. Гхош та С. Маганья (Індія)) розглянуто особливості вибору та опанування оптимальних стратегій, які б допомагали їм впроваджувати вищезазначені два напрямки роботи, долати власні проблеми соціально-психологічного характеру.

Незважаючи на існування наукових розвідок, є потреба систематизації особливостей роботи батьків дітей із РАС для адаптації останніх в умовах дитячого садка.

Мета статті – систематизація та характеристика особливостей роботи батьків дітей із РАС для їх адаптації в умовах освітнього середовища закладів дошкільної освіти. Для реалізації зазначеної мети визначено такі завдання: визначення складу особливостей діяльності батьків дітей із РАС за вказаним напрямком; висвітлення характеристик вказаних особливостей роботи батьків.

Виклад основного матеріалу.

Проведемо дослідження ключових особливостей роботи батьків дітей із РАС для удосконалення їх адаптації до освітнього середовища закладів дошкільної освіти. Можемо виокремити такий напрямок роботи батьків як втручання для подолання проблемної поведінки дітей із РАС як передумови кращої інтеграції до умов середовища дитячого садка.

Як відмічає С. Канн та М. Мазурек [1] (США), проблемна поведінка, хоча й не входить до діагностичних критеріїв для РАС, поширена у дітей даної категорії (в тому числі це стосується дошкільників). Від 56% до 94% дітей з РАС мають одну або більше складних форм поведінки, включаючи агресію, істерики, самоушкодження та руйнування майна. Виклична поведінка може негативно вплинути на якість життя окремої дитини, а також на якість її сім'ї, обмежити доступ до типових освітніх і громадських умов в закладі дошкільної освіти і посилити стрес у батьків. Таким чином, складна поведінка є критичною ціллю лікування для багатьох дітей дошкільного віку з РАС і сферою, в якій батьки можуть потребувати значної підтримки.

Можемо відмітити низку емпірично підтверджених втручань для вирішення проблемної поведінки, які ґрунтуються на прикладному аналізі поведінки (АВА) і розумінні того, як події в навколишньому середовищі впливають на поведінку (роботи К. Хьюм та співавторів [2] (США), Дж. Данлап та Л. Керн [3] (США), Дж. Карр та Т. Сіденер [4] (США)). Зокрема, ефективне втручання починається з визначення функції складної поведінки або умов, за яких вона може виникнути. Потім можна розробити функціональне втручання зі стратегіями, спрямованими на досягнення мети поведінки. Центральним у цьому підході є наголос на навчанні та зміцненні відповідної поведінки для розвитку адаптивних навичок і запобігання повторенню складної поведінки в майбутньому.

Дослідження А. Феттінг та Е. Бартон [5] (США) підтверджують ефективність навчання осіб, які здійснюють догляд за дітьми з РАС, впроваджувати втручання щодо проблемної поведінки. Автори припускають, що практика та

зворотний зв'язок є невід'ємними аспектами ефективного навчання дітей із РАС для їх адаптації до умов дитячого садку, оскільки вони покращують результативність роботи вихователів, психологів даного заклажу. Включення практики та зворотного зв'язку в процес адаптації до освітнього середовища закладів дошкільної освіти може потребувати ресурсів (часових, інтелектуальних, соціально-психологічних). Крім того, терапевти, які забезпечують ефективне навчання батьків дітей із РАС, потребують спеціальних знань не лише про АВА, РАС та складну поведінку, але також про сімейно-орієнтовану практику та коучинг батьків. У сукупності ці фактори можуть призвести до обмеження доступу до високоякісної підготовки батьків, яка максимізує результати як для дитини, так і для сім'ї.

В контексті зниження рівня проблемної поведінки дітей із РАС можна відмітити так моделі втручання, зокрема: модель RUBI (навчання батьків, опікунів основним засадам проблемної поведінки дітей); PTR (модель втручання у проблемну поведінку); AIM HI (модель підтримки терапевта у сфері навчання та підготовки батьків дітей із РАС, які відвідують дошкільні освітні заклади). Кожна модель включає ключові компоненти ефективного навчання (тобто практику та зворотний зв'язок). Крім того, кожна модель розроблена таким чином, і тому її можуть узгоджено впроваджувати терапевти без тривалої терапевтичної підготовки з АВА або знань стосовно РАС, і які практикують в існуючих системах надання послуг, таких як раннє втручання та психіатричне здоров'я в громаді.

Як свідчать матеріали досліджень (наукові праці Дж. Едвардса та співавторів [6] (США), К. Берсс та співавторів [7] (США)), RUBI - це 16-тижнева програма навчання батьків складній поведінці дітей, яка реалізується як в індивідуальному, так і в груповому форматах. RUBI включає інструктаж, обговорення, моделювання та рольову гру зі зворотним зв'язком. Батькам призначається домашнє завдання, яке вони повинні виконувати між заняттями. До програми також можуть бути включені робота дома та повторна сеанси. RUBI значно знижує проблематичність поведінки дитини. Ця програма реалізується через застосування телемедицини для отримання доступу для різних категорій батьків. В даному випадку моделюється поведінка роботи батьків щодо регулювання дитини із РАС через гру. Дослідження також показують, що RUBI є ефективним для групових занять із батьками щодо їх інструктування в площині моделювання поведінки дітей із РАС за допомогою гри. Групова участь у навчанні батьків також пов'язана із онлайн-заняттями. Зокрема, терапевт (психолог) може здійснювати заняття з кількома або більшою групою батьків щодо навчання їх стосовно проведення гри для покращення поведінки дітей із РАС.

Аналіз наукових джерел (робота Дж. Карр та Т. Сіденер [4]) дозволяє констатувати, що PTR - це модель втручання у поведінку дітей для забезечення її позитивних проявів та сталого розвитку. Підтримка позитивної поведінки -

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

це підхід до вирішення проблемної поведінки, який зосереджується на покращенні якості життя конкретної особи шляхом підвищення її функціональних і соціальних навичок за допомогою науково обґрунтованих втручань, що відповідають середовищу, в якому вона перебуває або відвідує. У випадку дітей із РАС це освітнє середовище закладів дошкільної освіти. Як свідчать дослідження Аргумедес та співавторів [8] (Канада), модель втручання PTR спочатку була розроблена для дітей молодшого шкільного віку, але потім її адаптували для дошкільних освітніх середовищ та для використання у сім'ї для адаптації до відвідування школи або дитячого садка. PTR передбачає роботу фасилітатора, який співпрацює з батьками (одним із батьків) для визначення функції характеру проблемної поведінки та розробки індивідуального втручання для подальшої адаптації у закладі дошкільної освіти. Фасилітатор навчає батька (батьків) здійснювати втручання за допомогою моделювання, інструктажу та зворотного зв'язку.

На відміну від RUBI та PTR, AIM HI є моделлю навчання терапевта, яка спрямована на підвищення спроможності постачальника послуг допомагати сім'ям дітей з РАС, які мають проблемну поведінку. AIM HI розроблено для впровадження в рамках постійного лікування психічного здоров'я та включає навчання терапевтів емпірично підтвердженим втручанням для проблемної поведінки та протокол для структурування сеансів з батьками і дитиною для адаптації останньої (в тому числі в середовищі закладів дошкільної освіти). Подібно до PTR, в AIM HI терапевт і батьки (батько) співпрацюють, щоб визначити особливості проблемної поведінки та обрати стратегію втручання, яка дасть змогу забезпечити позитивні поведінкові прояви, необхідні для ефективної адаптації у закладі дошкільної освіти. Терапевт навчає батьків (батька) застосування стратегій втручання під час сеансів, використовуючи моделювання, активну практику та зворотній зв'язок. Матеріали дослідження Л. Брукман-Фрейзі та співавторів [9] (США) продемонструвало значне зниження інтенсивності та тяжкості проблемної поведінки дитини та значне підвищення компетентності батьків після проходження навчання за допомогою моделі AIM HI порівняно зі звичайним лікуванням (тобто типовою терапією в психіатричній клініці).

Вказані моделі підтримки батьків можуть зменшити витрати та розширити доступ до високоякісного навчання щодо підтримки дітей із РАС в розрізі адаптації до дитячого садка. Але, батьки все ще можуть стикатися з перешкодами щодо роботи із дітьми даної категорії, пов'язаними з можливостями терапевта та можливостями відвідування тренінгів. Сім'ї дітей з РАС можуть отримати доступ до фінансування моделювання поведінкових послуг і підтримки через різноманітні системи послуг. Клініцисти можуть підтримувати сім'ї в доступі до послуг, надаючи інформацію про доступні послуги з урахуванням культурних особливостей і зосереджуючись на координації догляду. Забезпечення поведінковою підтримкою таких сімей в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

місцевій громаді може зменшити транспортні витрати та інфраструктурні бар'єри, пов'язані з подорожами, а надання догляду за дітьми під час навчання батьків також може збільшити доступ для окремих сімей (в тому числі тих, в яких є тільки один з батьків).

Для зменшення окремих бар'єрів доступу до навчання батьків щодо регулювання поведінки дітей із РАС можуть бути використані сучасні цифрові інтелектуальні технології. Телемедицина може скоротити час і витрати на подорожі, і вона може бути такою ж ефективною, як і очне навчання для підтримки сімей у зниженні рівня проблемної поведінки. Асинхронна підтримка, така як онлайн-навчальні програми та цифрові додатки, може зробити емпірично доведені втручання більш доступними для сімей і вирішити питання нестачі терапевтів, які мають кваліфікацію для навчання таких сімей.

Іншим напрямком роботи батьків досліджуваної категорії виступає навчання розвитку спілкування та соціальної взаємодії дітей із РАС для їх адаптації в середовищі закладу дошкільної освіти.

За справедливим твердженням Дж. Байо та співавторів [10] (США), проблеми комунікації та соціальної взаємодії є характерною рисою РАС. Середній вік діагностики РАС становить від 4 до 5 років, але відмінності в спілкуванні можна спостерігати вже в 9 місяців у немовлят, яким пізніше діагностовано РАС. Деякі з перших соціально-комунікативних навичок, які з'являються в дитинстві, включають спільний вираз обличчя та погляд очей, жести, такі як покази та подачі, та спрямовані вокалізації. Після появи перших слів у віці приблизно 12 місяців додаткові соціально-комунікаційні навички включають координацію використання зорового контакту, жестів і слів, а також поєднання слів у фрази та речення. Після початку вільного мовлення та спілкування важливі прагматичні мовні навички, такі як розмова по черзі та контекстні зміни стилю спілкування. Автори зазначають, що молодший дошкільний вік є ключовим у подоланні проблеми комунікації та соціальної взаємодії дітей із РАС.

Як наголошують Л. Шрайбан та співавтори [11] (США), соціально-комунікативні навички можна підтримувати у дітей дошкільного віку із РАС за допомогою натуралістичних поведінкових втручань у розвитку (NDBI), які сприятимуть кращій адаптації до середовища закладу дошкільної освіти. NDBI - це набір підходів до втручання, які включають наступні емпірично підтверджені компоненти:

- проведення втручання в природних умовах у повсякденних іграх або рутинних контекстах. В даному випадку природним середовищем є дім, але після успішного втручання дома, батьки можуть попросити вихователя (його (її) помічника)) повторити певні продуктивні заходи у середовищі закладу дошкільної освіти, який відвідує дитина ;
- використання дій, яким віддають перевагу дитині та які їх мотивують;
- цілі втручання, які базуються на наукових дослідженнях розвитку;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

- стратегії втручання, засновані на принципах причинно-наслідкової поведінки.

Прикладами таких NDBI є:

- Pivotal Response Treatment;
- the Early Start Denver Model;
- Early Social Interaction;
- JASPER;
- ImPACT.

Участь терапевтів у підтримці батьків дітей дошкільного віку із РАС при використанні втручань NDBI є звичайною практикою, яка сприяє соціальній комунікації в закладах дошкільної освіти.

В дослідженні К. Пасія та співавторів [12] (Ірландія) вказано, що впродовж останнього десятиліття відбувся сплеск інтересу до втручань, здійснюваних сім'єю, які зосереджуються на соціальній розвитку у дітей із РАС спілкування та соціальної взаємодії. Основними цілями цих досліджень було навчити батьків виконувати втручання з точністю (тобто здійснювати втручання точно, як заплановано) і вдосконалювати навички дитини із РАС для подальшої адаптації у закладі дошкільної освіти. Щоб досягти цього, батьки зустрічаються з підготовленим терапевтом, який навчає втручанням за допомогою моделювання в реальному часі, відеомоделювання, рольових ігор і практики зі зворотним зв'язком.

Серед таких втручань можемо виділити Project ImPACT. Зокрема, це втручання, розраховане на 24 сеанси, за посередництва батьків, яке спрямоване на 4 основні соціально-комунікаційні навички: соціальне залучення, мова, імітація та гра. Під час кожного сеансу навчений терапевт зустрічається з батьками та дитиною, щоб обговорити тему дня, моделювати стратегії втручання з дитиною, спостерігати, як батьки практикують стратегії з дитиною, і надавати зворотний зв'язок щодо впровадження втручання в певному середовищі (зокрема, в закладі дошкільної освіти). Потім терапевт дає домашнє завдання для відпрацювання стратегій під час повсякденної роботи вдома та в закладі дошкільної освіти (якщо останнє буде погоджено із вихователем). Попередні результати показують, що Project ImPACT значно підвищує прихильність батьків до лікування, покращує соціальні та комунікативні навички дитини, а також зменшує стрес і депресію батьків.

Іншим прикладом є модель JASPER, яка є 8-10-тижневою програмою, яка навчає батьків стратегіям підвищення частоти соціального спілкування та ігровим діям. За допомогою дидактичних інструкцій, моделювання терапевта та практики зі зворотним зв'язком батьків навчають визначати поточний рівень гри та спілкування своєї дитини, стежити за інтересами дитини та вводити можливості для дитини ініціювати спільну увагу та брати участь у спільних іграх. Результати багатьох досліджень демонструють ефективність у покращенні спільної взаємодії з батьками, чуйності щодо спільної уваги та

різноманітності ігрових навичок, які необхідні дитині для покращення адаптації у закладі дошкільної освіти.

Дослідження втручань даної категорії для покращення спілкування і соціальної взаємодії свідчать про те, що ці навчальні стратегії загалом є ефективними для удосконалення навичок батьків у впровадженні їх реалізації. І вказане призводить до покращення різноманітної соціальної поведінки дітей із РАС, включаючи соціальне залучення, комунікативні навички та взаємні соціальні взаємодії, які використовуються у закладі дошкільної освіти. В роботах К. Пасія та співавторів [12] (Ірландія), Х. Монохар та співавторів [13] (Індія) вказано на зниження батьківського стресу, покращення психічного здоров'я та батьківської впевненості після соціально-комунікаційного втручання щодо розвитку дітей із РАС. Відповідно, позитивні результати дітей позитивно впливають соціально-психологічний стан їх батьків.

В дослідженні А. Естес та співавторів [14] (США) встановлено, що застосування теорії стресу та подолання Лазаруса та Фолкмана до сімей дітей з РАС впливає на те, що батьки, які використовують вищий рівень стратегій подолання, спрямованих на вирішення проблем, і менший рівень стратегій подолання, орієнтованих на емоції, покращують результати втручань у процес адаптації дітей зазначеної категорії. Крім того, використання стратегій подолання може пом'якшити зв'язок між факторами стресу та психологічним розладом.

Зокрема, Р. Хастінгс та співавтори [15] та П. Бенсон [16] здійснили факторний аналіз щодо вибірок батьків дітей з РАС і надали докази для чотирьох основних параметрів подолання, які стосуються різних культурних контекстів та особливостей дітей. П. Бенсон [16] також досліджував вплив чотирьох стратегій (тобто залучення, відключення, відволікання та когнітивний рефреймінг) на результати роботи батьків стосовно покращення показників адаптації дітей. Збільшення використання стратегій залучення (наприклад, подолання, орієнтоване на проблему) відповідало зменшенню дистресу, посилене когнітивне переформатування та стратегії залучення призвели до підвищення ефективності батьків; а стратегії залучення, відключення та відволікання були пов'язані зі збільшенням стресу.

Дослідження стратегій подолання, які використовують батьки в різних культурах, дає важливі міркування для майбутніх досліджень. У роботі С. Гхош та С. Маганья [17] (Індія) при дослідженні азіатських сімей, які мають дітей з розладами інтелектуального розвитку та РАС, закликають до врахування культурних особливостей механізмів подолання, які використовують батьки на рівні відповідної культури.

Втручання щодо покращення поведінки дітей, спілкування та соціальної взаємодії є ефективними у вирішенні складної поведінки та відмінностей у соціальному спілкуванні у дітей з РАС на рівні закладів дошкільної освіти. Однак ефективність втручань, які здійснюють батьки, значною мірою

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

залежить від їх здатності правильно та послідовно використовувати навички у повсякденному житті. Це нелегке завдання, враховуючи велику кількість часу, енергії та витрат, необхідних для досягнення значних покращень у дитини. Дослідження Д. Трембата та співавторів [18] (Канада, Австралія) свідчить, що втручання, які реалізовували батьки, вимагали від них участі в навчанні від 2 до 48 годин впродовж періодів від 5 тижнів до 2 років. Батьків також попросили приділяти регулярний час впровадженню втручання зі своєю дитиною (30 хв/день до 20 годин на тиждень). Втручання, які здійснюють батьки, вимагають від них навчитися нових способів мислення, дій і спілкування зі своєю дитиною. Зміна звичних моделей взаємодії батька та дитини вимагає постійних зусиль і зосередженої уваги без негайної винагороди, оскільки зміна поведінки дитини часто відбувається впродовж тижнів і місяців. Тому мотивація батьків та соціально-емоційна підтримка є життєво важливими для успіху.

Висновки. Було здійснено систематизацію та характеристику особливостей роботи батьків дітей із РАС для їх адаптації в умовах освітнього середовища закладів дошкільної освіти. В ході дослідження виявлено такі ключові особливості в даній сфері, зокрема: втручання для подолання проблемної поведінки дітей із РАС як передумови кращої інтеграції до умов середовища дитячого садка; навчання розвитку спілкування та соціальної взаємодії дітей із РАС для їх адаптації в середовищі закладу дошкільної освіти; вибір та опанування оптимальних стратегій, які б допомагали батькам впроваджувати ключові напрямки роботи, долати власні проблеми соціально-психологічного характеру.

В контексті роботи із подолання проблемної поведінки дітей із РАС було запропоновано використання: моделі RUBI (навчання батьків, опікунів основним засадам проблемної поведінки дітей); моделі PTR (модель втручання у проблемну поведінку); моделі AIM HI (модель підтримки терапевта у сфері навчання та підготовки батьків дітей із РАС, які відвідують дошкільні освітні заклади). Встановлено, що кожна модель включає ключові компоненти ефективного навчання (тобто практику та зворотний зв’язок). Крім того, кожна модель розроблена таким чином, і тому її можуть узгоджено впроваджувати терапевти без тривалої терапевтичної підготовки з АВА або знань стосовно РАС, і які практикують в існуючих системах надання послуг, таких як раннє втручання та психіатричне здоров’я в громаді.

Стосовно навчання розвитку спілкування та соціальної взаємодії дітей із РАС пропонується використання натуралістичних поведінкових втручань у розвитку (NDBI), які сприятимуть кращій адаптації до середовища закладу дошкільної освіти. Визначено, що NDBI - це набір підходів до втручання, які включають наступні емпірично підтверджені компоненти: проведення втручання в природних умовах у повсякденних іграх або рутинних контекстах; використання дій, яким віддають перевагу дитині та які їх мотивують; цілі

втручання, які базуються на наукових дослідженнях розвитку; стратегії втручання, засновані на принципах причинно-наслідкової поведінки. Серед прикладів NDBI виокремлено: Pivotal Response Treatment; the Early Start Denver Model; Early Social Interaction; JASPER; ImPACT.

При виборі та опануванні оптимальних стратегій, які б допомагали батькам впроваджувати ключові напрямки роботи, долати власні проблеми соціально-психологічного характеру, запропоновано враховувати як попередні емпіричні результати результативності, так і культурний контекст.

Література

1. Kanne S.M. and Mazurek M.O. Aggression in Children and Adolescents with ASD: Prevalence and Risk Factors. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2011. Vol. 41(7). P. 926–937. DOI: 10.1007/s10803-010-1118-4

2. Hume K., Steinbrenner J.R., Odom S.L., Morin K.L., Nowell S.W., Tomaszewski B., … Savage M.N. Evidence-Based Practices for Children, Youth, and Young Adults with Autism: Third Generation Review. *Journal of Autism and Developmental Disorders.* 2021. Vol. 51(11). P. 4013–4032. doi: 10.1007/s10803-020-04844-2.

3. Dunlap G. and Kern L. Perspectives on Functional (Behavioral) Assessment. *Behavioral Disorders.* 2018. Vol. 43(2). P. 316–321.

4. Carr J.E. and Sidener T.M. On the relation between applied behavior analysis and positive behavioral support. *The Behavior Analyst*. 2002. Vol. 25(2). P. 245-253. doi: 10.1007/BF03392062.

5. Fettig A. and Barton E.E. Parent Implementation of Function-Based Intervention to Reduce Children's Challenging Behavior. *Topics in Early Childhood Special Education*. 2014. Vol. 34(1). P. 49–61. https://doi.org/10.1177/0271121413513037

6. Edwards G.S., Zlomke K.R. and Greathouse A.D. RUBI parent training as a group intervention for children with autism: A community pilot study. *Res Autism Spectr Disord.* 2019. Vol. 66:101409. 10.1016/j.rasd.2019.101409.

7. Bearss K., Burrell T.L., Challa S.A., Postorino V., Gillespie S.E., Crooks C. and Scahill L. Feasibility of Parent Training via Telehealth for Children with Autism Spectrum Disorder and Disruptive Behavior: A Demonstration Pilot. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2018. Vol. 48(4). P. 1020–1030. doi: 10.1007/s10803-017-3363-2.

8. Argumedes M., Lanovaz M.J., Larivée S. and Giannakakos- Ferman A. Using the Prevent-Teach-Reinforce model to reduce challenging behaviors in children with autism spectrum disorder in home settings: A feasibility study. *Res Autism Spectr Disord.* 2021. Vol. 86:101804. DOI: 10.1016/j.rasd.2021.101804.

9. Brookman-Frazee L., Roesch S., Chlebowski C., Baker-Ericzen M., Ganger W. Effectiveness of Training Therapists to Deliver An Individualized Mental Health Intervention for Children With ASD in Publicly Funded Mental Health Services: A Cluster Randomized Clinical Trial. *JAMA Psychiatry*. 2019. Vol. 1. Iss. 76(6). P. 574-583. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2019.0011.

10. Baio J., Wiggins L., Christensen D. L., Maenner M. J., Daniels J., Warren Z., … Dowling N. F. Prevalence of Autism Spectrum Disorder Among Children Aged 8 Years - Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 Sites, United States, 2014. *Morbidity and mortality weekly report. Surveillance summaries*. 2018. Vol. 67(6). P. 1–23. https://doi.org/ 10.15585/mmwr.ss6706a1

11. Schreibman L., Dawson G., Stahmer A. C., Landa R., Rogers S. J., McGee G. G., … Halladay A. Naturalistic Developmental Behavioral Interventions: Empirically Validated Treatments for Autism Spectrum Disorder. *Journal of autism and developmental disorders*. 2015. Vol. 45(8). P. 2411–2428. https://doi.org/10.1007/s10803-015-2407-8

12. Pacia C., Holloway J., Gunning C. and Lee H. A Systematic Review of Family-Mediated Social Communication Interventions for Young Children with Autism. Review *journal of autism and developmental disorders*. 2022. Vol. 9(2). P. 208–234. https://doi.org/10.1007/s40489-021-00249-8

13. Manohar H., Kandasamy P., Chandrasekaran V. and Rajkumar R. P. Brief Parent-Mediated Intervention for Children with Autism Spectrum Disorder: A Feasibility Study from South India. *Journal of autism and developmental disorders*. 2019. Vol. 49(8). P. 3146–3158. https://doi.org/10.1007/s10803-019-04032-x

14. Estes A., Swain D.M. and MacDuffie K.E. The effects of early autism intervention on parents and family adaptive functioning. *Pediatr Med.* 2019. Vol. 2:21. doi: 10.21037/pm.2019.05.05

15. Hastings R. P., Kovshoff H., Ward N. J., degli Espinosa F., Brown T. and Remington B. Systems analysis of stress and positive perceptions in mothers and fathers of pre-school children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*. 2005. Vol. 35(5). P. 635–644. https://doi.org/10.1007/s10803-005-0007-8

16. Benson P.R. Coping, distress, and well-being in mothers of children with autism. *Res Autism Spectr Disord.* 2010. Vol. 4. P. 217-228. https://doi.org/10.1016/j.rasd.2009.09.008

17. Ghosh S. and Magana S. A rich mosaic: emerging research on Asian families of persons with intellectual and developmental disabilities. *Int Rev Res Dev Disabil.* 2009. Vol. 37. P. 179-212.

18. Trembath D., Gurm M., Scheerer N. E., Trevisan D. A., Paynter J., Bohadana G., Roberts J. and Iarocci G. Systematic review of factors that may influence the outcomes and generalizability of parent-mediated interventions for young children with autism spectrum disorder. *Autism research: official journal of the International Society for Autism Research. 2019.* Vol. 12(9). P. 1304–1321. https://doi.org/10.1002/aur.2168

References

1. Kanne, S.M. and Mazurek, M.O. (2011). Aggression in Children and Adolescents with ASD: Prevalence and Risk Factors. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41(7), 926–937. DOI: 10.1007/s10803-010-1118-4 (in USA).

2. Hume, K., Steinbrenner, J.R., Odom, S.L., Morin, K.L., Nowell, S.W., Tomaszewski, B., … Savage, M.N. (2021). Evidence-Based Practices for Children, Youth, and Young Adults with Autism: Third Generation Review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 51(11), 4013–4032. doi: 10.1007/s10803-020-04844-2. (in USA).

3. Dunlap, G. and Kern, L. (2018). Perspectives on Functional (Behavioral) Assessment. *Behavioral Disorders*, 43(2), 316–321. (in USA).

4. Carr, J.E. and Sidener, T.M. (2002). On the relation between applied behavior analysis and positive behavioral support. *The Behavior Analyst*, 25(2), 245-253. doi: 10.1007/BF03392062. (in USA).

5. Fettig, A. and Barton, E.E. (2014). Parent Implementation of Function-Based Intervention to Reduce Children's Challenging Behavior. *Topics in Early Childhood Special Education*, 34(1), 49–61. https://doi.org/10.1177/0271121413513037 (in USA).

6. Edwards, G.S., Zlomke, K.R. and Greathouse, A.D. (2019). RUBI parent training as a group intervention for children with autism: A community pilot study. *Res Autism Spectr Disord*, 66:101409. 10.1016/j.rasd.2019.101409 (in USA).

7. Bearss, K., Burrell, T.L., Challa, S.A., Postorino, V., Gillespie, S.E., Crooks, C. and Scahill, L. (2018). Feasibility of Parent Training via Telehealth for Children with Autism Spectrum Disorder and Disruptive Behavior: A Demonstration Pilot. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48(4), 1020–1030. doi: 10.1007/s10803-017-3363-2. (in USA).

8. Argumedes, M., Lanovaz, M.J., Larivée, S. and Giannakakos- Ferman, A. (2021). Using the Prevent-Teach-Reinforce model to reduce challenging behaviors in children with autism spectrum disorder in home settings: A feasibility study. *Res Autism Spectr Disord*, 86:101804. DOI: 10.1016/j.rasd.2021.101804. (in Canada).

9. Brookman-Frazee, L., Roesch, S., Chlebowski, C., Baker-Ericzen, M. and Ganger, W. (2019). Effectiveness of Training Therapists to Deliver An Individualized Mental Health Intervention for Children With ASD in Publicly Funded Mental Health Services: A Cluster Randomized Clinical Trial. *JAMA Psychiatry*, 1, 76(6), 574-583. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2019.0011. (in USA).

10. Baio, J., Wiggins, L., Christensen, D. L., Maenner, M. J., Daniels, J., Warren, Z., … Dowling, N. F. (2018). Prevalence of Autism Spectrum Disorder Among Children Aged 8 Years - Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 Sites, United States, 2014. *Morbidity and mortality weekly report. Surveillance summaries*, 67(6), 1–23. https://doi.org/10.15585/mmwr.ss6706a1 (in USA).

11. Schreibman, L., Dawson, G., Stahmer, A. C., Landa, R., Rogers, S. J., McGee, … Halladay, A. (2015). Naturalistic Developmental Behavioral Interventions: Empirically Validated Treatments for Autism Spectrum Disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 45(8), 2411–2428. https://doi.org/10.1007/s10803-015-2407-8 (in USA).

12. Pacia, C., Holloway, J., Gunning, C. and Lee, H. (2022). A Systematic Review of Family-Mediated Social Communication Interventions for Young Children with Autism. Review *journal of autism and developmental disorders*, 9(2), 208–234. https://doi.org/10.1007/s40489-021-00249-8 (in Ireland)

13. Manohar, H., Kandasamy, P., Chandrasekaran, V. and Rajkumar, R. P. (2019). Brief Parent-Mediated Intervention for Children with Autism Spectrum Disorder: A Feasibility Study from South India. *Journal of autism and developmental disorders*, 49(8), 3146–3158. https://doi.org/10.1007/s10803-019-04032-x (in India).

14. Estes, A., Swain, D.M. and MacDuffie, K.E. (2019). The effects of early autism intervention on parents and family adaptive functioning. *Pediatr Med*, 2:21. doi: 10.21037/pm.2019.05.05 (in USA).

15. Hastings, R. P., Kovshoff, H., Ward, N. J., degli Espinosa, F., Brown, T. and Remington, B. (2005). Systems analysis of stress and positive perceptions in mothers and fathers of pre-school children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 35(5), 635–644. https://doi.org/10.1007/s10803-005-0007-8 (in United Kingdom)

16. Benson, P.R. (2010). Coping, distress, and well-being in mothers of children with autism. *Res Autism Spectr Disord*, 4, 217-228. https://doi.org/10.1016/j.rasd.2009.09.008 (in USA).

17. Ghosh, S. and Magana, S. (2009). A rich mosaic: emerging research on Asian families of persons with intellectual and developmental disabilities. *Int Rev Res Dev Disabil*, 37, 179-212. (in India)

18. Trembath, D., Gurm, M., Scheerer, N. E., Trevisan, D. A., Paynter, J., Bohadana, G., Roberts, J. and Iarocci, G. (2019). Systematic review of factors that may influence the outcomes and generalizability of parent-mediated interventions for young children with autism spectrum disorder. *Autism research: official journal of the International Society for Autism Research*, 12(9), 1304–1321. https://doi.org/10.1002/aur.2168 (in Canada, Australia)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 316.625

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1764-1774

Хуртенко Оксана Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-2498-1515

Гаврилова Наталія Володимирівна кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри психології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0001-6209-5875

ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ СТРЕС-ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ

Анотація. У сучасній соціально-економічній ситуації включеність особистості в організаційні процеси пов'язана з численними і нерідко значними стресами. Невипадково психологи дедалі пильніше вивчають феномен організаційного стресу - психічної напруги, що пов’язано з подоланням суб'єктом недосконалості умов праці, високих робочих навантажень у конкретній організаційної структурі, і навіть з пошуком нових неординарних рішень за форс-мажорних обставин.

Сучасна людина схильна до неоднозначного впливу складного соціокультурного світу, в якому врівноважують себе різноманітні стресори і релаксатори, що сприяють успішній адаптації до всього, що відбувається і забезпечують певний психологічний комфорт. Однак деякі характеристики сучасного світу, що позначають невизначеність і непередбачуваність, що наростають, стали стійкими і призводять до дисгармонії психологічних адаптаційних можливостей. При виникненні певних несприятливих умов (низька стресостійкість людини, одночасний руйнівний вплив кількох стрес-факторів, досягнення кумулятивного ефекту стресорів тощо) посилюється стрес, для протидії якому необхідно задіяти наявні у людини ресурси. Необхідність створення науково-обґрунтованого підходу до вирішення адаптаційних проблем, що виникають, сприяє посиленню актуальності дослідження психологічної сутності особистісних та професійних ресурсів подолання стресу.

Сучасні розробки у межах різних теорій пов'язані з виявленням ролі людських ресурсів у подоланні деструктивного впливу стресу.

Особистісні ресурси можуть виявлятися різних рівнях: від біохімічного до соціального. Ці ресурси характеризуються унікальними для кожного організму особливостями становлення, які прирощуються під впливом умов

навколишнього соціально-психологічного середовища. Концепція особистісних ресурсів часто використовується щодо проблеми управління стресом і є безліч способів їх характеристики. Вони розглядаються як перспектива (біологічна, професійна і т.д.) і виділяється їхня можливість підтримувати стійкий рівень людської активності та успішності.

Ключові слова: стрес, стресостійкість, копінг стратегія, локус контроль, я-концепція, ресурси особистості.

Khurtenko Oksana Viktorivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Physical Education, Vinnytsia State Mykhailo Kotsiubynskyi Pedagogical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-2498-1515

Havrylova Nataliia Volodymyrivna Ph.D. (Physical Education and Sports), Associate Professor of Department of Psychology; Bohdan Khmelnytskiy Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0001-6209-5875

PERSONAL RESOURCES IN STRESS-COPING BEHAVIOR

Abstract. In the modern socio-economic context, an individual's involvement in organizational processes is often accompanied by numerous and significant stressors. It is no coincidence that psychologists are increasingly studying the phenomenon of organizational stress—a form of mental strain associated with overcoming the imperfections of working conditions, high workloads within specific organizational structures, and the search for novel and unconventional solutions in force majeure circumstances.

Modern individuals are subjected to the ambiguous influence of a complex sociocultural world where various stressors and relaxants balance one another, fostering successful adaptation to ongoing changes and ensuring a certain degree of psychological comfort. However, some characteristics of the contemporary world—marked by growing uncertainty and unpredictability—have become persistent and lead to disharmony in psychological adaptation capabilities. Under certain adverse conditions (low individual stress resilience, simultaneous destructive impact of multiple stress factors, cumulative stressor effects, etc.), stress intensifies, necessitating the activation of an individual’s available resources to counteract it. The need to develop a scientifically grounded approach to resolving emerging adaptive challenges underscores the relevance of studying the psychological essence of personal and professional resources for stress management.

Modern research within various theoretical frameworks focuses on identifying the role of human resources in mitigating the destructive impact of stress.

Personal resources can manifest at different levels, from biochemical to social. These resources are characterized by features unique to each individual, which

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

develop under the influence of the surrounding socio-psychological environment. The concept of personal resources is often applied in stress management and encompasses various approaches to their characterization. These resources are considered through different perspectives (biological, professional, etc.) and are recognized for their ability to sustain a stable level of human activity and success.

Keywords: stress, stress resilience, coping strategies, locus of control, self-concept, personal resources.

Постановка проблеми. Проблема психологічного стресу є однією з найактуальніших у сучасній психології.

Історично склалося так, що в психологічній практиці з метою подолання стресу широко співіснують різні підходи, що ґрунтуються як на психоаналітичній так і біхевіористській теорії. Дуже часто дослідники роблять зайвий акцент або на зовнішніх факторах стресової ситуації (стрес-фактори), або на перебільшеній ролі внутрішньої суб'єктивної оцінки цих факторів.

Процес подолання стресу (копінг процес) здійснюється за допомогою використання різних поведінкових стратегій на основі особистісних та середовищних копінг ресурсів. Більшість авторів поведінкові копінг стратегії поділяє на активні та пасивні. До активних стратегій відносять стратегію «вирішення проблем», як базисну копінг стратегію, що включає всі варіанти поведінки людини, спрямовані на вирішення проблемної та/або стресової ситуації та стратегію «пошук соціальної підтримки», що включає поведінку, спрямовану на отримання соціальної підтримки від середовища. До пасивного копінгу поведінки відносяться варіанти поведінки, що включають в базисну копінг стратегію «уникнення», хоча деякі форми уникнення можуть мати і активний характер.

Отже, нині до базисних стратегій стрес-долаючої поведінки (копінг стратегіям) належать стратегії «розв'язання проблем», «пошук соціальної підтримки» та «уникнення» [10].

Разом з тим, аналіз літератури з цієї проблеми показав, що для подолання стресу важливий непросто той чи інший тип стратегії копінг поведінки, а, швидше за все, їх оптимальне співвідношення [5].

Індивідуальна стійкість до стресу обумовлена певним симптомо-комплексом особистісних властивостей, що визначають особливості індивідуальних способів подолання стресових ситуацій на основі їхнього суб'єктивного образу.

З позицій когнітивно-трансактного підходу до аналізу психологічного стресу багатовимірна оцінка стресостійкості повинна включати комплекс когнітивно-афективних оцінок стресової ситуації та доступних ресурсів з її подолання. Під ресурсами розуміються внутрішні та зовнішні змінні, що сприяють психологічній стійкості у стресогенних ситуаціях; це емоційні, мотиваційно-вольові, когнітивні та поведінкові конструкти, які людина

актуалізує для адаптації до стресогенних/стресових трудових та життєвих ситуацій. Ресурси людини як індивіда, суб'єкта, особистості та індивідуальності - засоби (інструменти), які використовуються для трансформації взаємодії зі стресогенною ситуацією.

Незважаючи на численність досліджень, що пов'язують особистісні та соціальні ресурси зі стресостійкістю, їх результати не розкривають повною мірою механізми подолання стресу. Це пов’язано з тим, що з вивчення цього питання необхідно використовувати динамічні моделі взаємодії персональних показників і стресостійкості, оскільки статичні моделі не враховують те, що ресурси власними силами змінюються під впливом стресових причин.

Таким чином, ефективність стрес-долаючої поведінки (копінг поведінки) визначається особистісно-середовищними ресурсами, які найчастіше називають копінг ресурсами. До особистісно-середовищних адаптивних ресурсів відносять «Я-концепцію», рівень когнітивного розвитку особистості, локус контролю, емпатію, афіліацію, здатність надавати та сприймати соціальну підтримку, наявність соціально-підтримуючої мережі та її ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікації. У сучасній науковій літературі проблему стресостійкості розробляли такі вчені як С.М. Грилюк, В.М. Крайнюк, Д.Р. Кравцов, Ю.О. Овчаренко та ін.

У роботі О.Б. Ігумнової [4] стійкість, зрілість особистості пов'язується з умінням людини орієнтуватися на певні цілі, з характером тимчасової перспективи, організацією своєї діяльності.

Проблемі впливу особистісного чинника у подоланні стресу присвячена робота С.М. Грилюк та Л.Л. Тютюнник [3].

Особливий інтерес приділяється проблемі поведінки особистості по відношенню до важких життєвих обставин, що виникають у процесі копінг-життєдіяльності і називаються копінг-стретегіями поведінки.

На даний момент у психологічній науці склалося велике різноманіття визначень поняття «стресостійкість».

Так, під терміном «стресостійкість» В.М. Крайнюк [7] розуміє такі приватні його складові, як емоційна стійкість, психологічна стійкість до стресу, стрес-резистентність, фрустраційна толерантність. Цей погляд на феномен стресостійкості є досить поширеним.

М.С. Кудінова [8] розглядає стресостійкість як якість особистості, що характеризується вмінням протистояти стресовим факторам у певний період часу, доки людина не знайде шляхи опанування стресом. Стресостійкість забезпечує ефективність діяльності та сприяє забезпеченню здоров’я особистості.

H.G. Wolff [19] до стресостійкості відносить копінг-механізми та механізми психологічного захисту.

Д.Р. Кравцов [6] визначає стресостійкість як особливу взаємодію всіх компонентів психічної діяльності, у тому числі емоційних.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

На одну з істотних сторін стресостійкості звертає свою увагу Т.С. Бондарева [2] говорячи про те, що стійкість може бути недоцільним явищем, що характеризує відсутність адекватного відображення ситуації, що змінилася та свідчить про недостатню гнучкість і пристосовуваність.

Н.В. Слободяник [13] зазначає, що індивідуальна стійкість до стресу обумовлена певним симптомокомплексом особистісних властивостей, що визначають особливості індивідуальних способів подолання стресових ситуацій на основі їх суб'єктивного образу.

"Я-концепція" є базовим ресурсом подолання стресу. Вона відображає уявлення людини про себе, своє «Я». «Я-концепція» є складно сконструйованим утворенням, яке характеризується асинхронністю формування компонентів її структури, форм і видів, показниками, за якими лежить різноплановість їх становлення. Вона відбиває як вікові, і індивідуальні особливості, включена до безлічі зв'язків і відносин із іншими феноменами розвитку індивіда, кожен із яких робить свій внесок у її формування та, водночас, характеризує і спрямовує її безпосередньою взаємодією.

Я-концепція відіграє важливу роль у житті людини, вона сприяє визначенню самоідентичності, успішній адаптації, формує та зберігає структуру цінностей людини, забезпечує особистісну цілісність та стійкість зовнішніх поведінкових проявів. Крім того, Я-концепція може визначати спрямованість людини та є джерелом формування самооцінки особистості та рівня домагань.

На думку деяких авторів (Н.М. Бамбурак, 2009; О.В. Пшенична, 2020), яку ми поділяємо, процеси формування «Я-концепції» та психологічних механізмів подолання стресу здійснюються паралельно, надають виражений вплив на подолання стресу та взаємопов'язані.

З погляду формування адаптивних механізмів найбільш важливими, на думку ряду авторів [1, 11], є такі положення:

- «Я - концепція» є найважливішим особистісним ресурсом подолання стресу та адаптації особистості в складних ситуаціях;
- індивідуальні стилі подолання стресу співвідносяться з певними типами «Я-концепції» та визначають успішність адаптації;
- взаємний вплив «Я-концепції» та копінг механізмів дозволяє зберегти стійкість системи «Я» та послабити негативний вплив стресу на організм;
- формування активних копінг стратегій та позитивної «Я-концепції» потенціює взаємний розвиток, сприяє успішній адаптації індивіда;
- формування пасивних стратегій подолання стресу та негативної «Я-концепції» надає негативний взаємовплив та знижує рівень адаптації індивіда.

На думку В.І. Шебанової [14] суб'єктивний контроль над власною поведінкою та ситуацією - локус контроль - є другим важливим особистісним копінг ресурсом, на основі якого формується стрес-долаюча поведінка. Саме від цього ресурсу багато в чому залежить вибір варіанта адаптації до соціального середовища та життєвий стиль особистості.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

R. Gomez [16] зазначає, що локус контроль є «певний ступінь сприйняття людьми подій, що залежать або від власної поведінки (інтернальний локус контроль) або від інших людей, долі, удачі (екстернальний локус контроль)», а також піднімається як «ступінь розуміння людиною причинних взаємозв'язків між власною поведінкою та досягненням бажаного».

Виділяється чотири різні категорії контролю: поведінковий, когнітивний, інформаційний та ретроспективний. Поведінковий контроль визначається як віра у можливість того, що поведінка індивід може впливати на стресову ситуацію; когнітивний – як віра в те, що когнітивні стратегії дозволяють контролювати вплив стресорів; інформаційний контроль пов'язується з тим, що допомога інформації від середовища дозволяє особистості впоратися зі стресовою подією. Ретроспективний чи атрибутивний контроль включає каузальну атрибуцію стресових станів. Особи з внутрішнім (інтернальним) локусом контролю виявляють більшу когнітивну активність, більш ефективно долають стрес і виявляють вищий рівень соціальної адаптації, ніж екстернали.

Мета статті полягає у систематизації наукових поглядів на феномен психологічних ресурсів особистості в умовах подолання стресу.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи вищезазначене вважаємо за потрібне проаналізувати вплив феномена соціальної підтримки, як одного з провідних особистісних ресурсів стрес- долаючої поведінки, формування копінг поведінки. Термін «соціальна підтримка» широко використовується у західній психології та психіатрії, у суміжних науках, пов'язаних зі здоров'ям людини. Однак у вітчизняній психології робляться лише перші спроби її використання.

C.A. Hill [17] виділяє кілька варіантів можливих ефектів соціальної підтримки.

Перший варіант – буферний ефект. Вплив стресу високої інтенсивності пом'якшується соціальною підтримкою, що виступає як буфер між стресором та людиною. Вплив стресу низької інтенсивності не включає вплив соціальної підтримки, і організм долає стрес без її участі. Висока соціальна підтримка нейтралізує негативний вплив стресу високої інтенсивності та забезпечує збереження здоров'я. Низька соціальна підтримка при стресі високої інтенсивності не має буферного ефекту, що призводить до погіршення здоров'я.

Другий варіант – спрямований ефект. Наявність соціальної підтримки само собою сприятливо впливає збереження здоров'я. Наявність слабкої соціальної підтримки, її відсутність призводить до погіршення здоров'я.

Третій варіант – ненаправлений ефект, високий рівень соціальної підтримки підвищує самооцінку, що сприяє збереженню здоров'я. Низька соціальна підтримка знижує самооцінку, у результаті здоров'я погіршується. Дослідники не виключають взаємодії у всіх трьох випадках.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

S.A. Cohen та T.A. Wills [15] вважають, що соціальна підтримка знижує негативну дію стресу і збільшує його позитивну дію на кшталт буферної системи шляхом підвищення самооцінки, посилення міцності імунної системи, внаслідок чого зменшується сприйнятливість до хвороб.

Н.В. Родіна [12] передбачає, що соціальна підтримка сприяє процесам подолання стресу у трьох напрямках: 1) завдяки підвищенню самооцінки; 2) за рахунок допомоги інших людей щодо зміни стресової ситуації; 3) шляхом включення оцінки значного іншого до своєї системи, що змінює афективний у відповідь дію стресора і дозволяє побачити ситуацію «іншими очима».

Більшість сучасних дослідників, які вивчають проблему соціальної підтримки, вважають, що визначення сприйняття підтримки як якісного методу вимірювання є більш ефективним підходом до визначення психосоціального статусу особистості, ніж об'єктивний вимір соціально-підтримуючої мережі. Тобто, соціальна система підтримки, з одного боку, та задоволеність цією системою, з іншого, - різні змінні, що потребують різних підходів до вивчення, але незалежно важливі у подоланні стресу.

Не викликає сумнівів, що знання суб'єктивної оцінки адекватності, одержуваної соціальної підтримки значно важливіше для психологічного стану індивіда, ніж його поінформованість про кількість підтримуючих осіб або про якість підтримки.

Далі зупинимося на оцінці впливу на стресостійкість людини інтервального локусу контролю. Існує достатньо робіт, що підтверджують той факт, що інтервальний локус контролю дозволяє знижувати негативні ефекти гострого та хронічного стресу, що чим вищий особистісний контроль над ситуацією, тим нижчий рівень тривоги при стресі [4, 12, 16].

На думку C.A. Hilla [17], суб'єктивне сприйняття, ефективність соціальної підтримки пов'язані у індивіда зі сприйняттям збільшення контролю над середовищем.

У сучасних концептуальних моделях поведінки ризику, саморуйнівної поведінки контролю за середовищем відводиться важливе місце.

D. Terry [18] стверджує, що ті індивіди, які реагують на емоційно значущі стресові фактори негайно, використовуючи негайний шлях редукції емоційної напруги (вживання алкоголю, переїдання), схильні до малоадаптивних поведінкових акцій. У разі, якщо негайне погашення емоційної напруги стає поведінковим стилем, формується самодеструктивна поведінка. Якщо ж особистість, долаючи стрес, включає більш опосередкований когнітивний шлях, що передбачає включення інтервального локусу контролю, ризик формування саморуйнівної поведінки зменшується.

Дослідження Я.Є. Ляшина [9] показали, що опірність людини зовнішнім перешкодам зростає у міру того, як ситуація стає прогнозованою, підконтрольною йому. Як видно з аналізу літератури, механізми реалізації локусу контролю, як найважливішого копінгу ресурсу людини, дуже різноманітні,

однак, суть їх зводиться до регуляції його взаємодії з середовищем. Одним із специфічних, що мають важливе значення механізмів контролю особистості над середовищем є дистанціювання - зміна особистістю її інтерперсональної дистанції спілкування.

Будь-яка зміна інтерперсональної дистанції є відповіддю на взаємодію особи та середовища. Одночасно зміна дистанції спілкування є і спробою особистості за рахунок зміни свого становища в просторі здійснювати контроль над середовищем з різним ступенем ефективності, залежно від укорочення чи подовження дистанцій. Як подовження, так і укорочення дистанції спілкування сприяє підвищенню інтернальності контролю, підвищує впевненість особистості тому, що вона може більш-менш ефективно контролювати середовище.

Далі зупинимося на впливові афіліації та емпатії формування стрес долаючої поведінки.

За даними наукової літератури, афіліація нерозривно пов'язана з емпатією, яка визначається як розуміння емоційного стану, проникнення, відчуття переживання іншої людини. У структурі емпатії виділяються різноманітні компоненти.

Здобутки H.G. Wolff [19] показали, що низькі афіліативні потреби індивіда знижують ефективність соціальної підтримки. У його дослідженнях виявлено розбіжності у стратегіях використання соціальних ресурсів подолання стресу в особистостей із різною афіліативною потребою, а самі інтерперсональні ресурси розглядаються як інструмент подолання стресової ситуації. На його думку, афіліативна потреба є інструментом орієнтації в інтерперсональних контактах та регулює емоційну, інформаційну, товариську та матеріальну підтримку шляхом побудови більш менш ефективних інтеракцій. Люди з високою афіліативною потребою виявляють більш виражений тропізм до спілкування та емоційної підтримки, а люди з низькою афіліативною потребою схильні до уникнення контактів у стресових ситуаціях, що не дозволяє їм використовувати конструктивні механізми подолання стресу.

Роботи S.A. Cohen та T.A. Wills [15] дозволили зробити висновок про те, що емпатія надає виражений антистресовий ефект, знижуючи виражену суперечність між реальним та ідеальним Я, тим самим сприяє процесу соціальної особистості. Необхідно акцентувати увагу і на тому, що емпатія в сучасних дослідженнях розглядається не тільки як необхідний компонент допомоги психотерапевта пацієнтові, але і як особистісно-середовищний ресурс самої особистості в процесі її розвитку та соціалізації.

На думку науковців підвищення емпатії та афіліації, зниження чутливості до заперечення партнерами зі спілкування свідчить про формування у пацієнтів у процесі групової психотерапії нових конструктивних когнітивно-емоційних поведінкових стереотипів, спрямованих на подолання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

почуття одинокості та відчуженості, які пов'язані з уникненням суб'єктивно складних ситуацій, підвищення прагнення взаємодопомоги і взаєморозуміння.

Дослідження проблеми сенситивності до заперечення вкрай нечисленні і все ж таки показують, що підвищена чутливість до заперечення сприяє зниженню самооцінки, блокує афіліативну потребу і перешкоджає адаптації в соціальному середовищі.

Висновки. Таким чином, ресурси боротьби зі стресом розглядаються в науковій літературі як сукупність взаємопов'язаних потенційних можливостей (фізичних, особистісних, професійних та ін), що реалізуються з урахуванням наявних у розпорядженні людини інформаційних та технологічних засобів. Особистісні та професійні ресурси включають важливі психологічні компоненти: здібності, якості, попередній досвід, знання, цілі і т.д. Ефективне управління поведінкою дозволяє подолати несприятливі умови, що сприяють погіршенню психічного здоров'я, неврологічному спаду та зниженню стійкості до стресу.

Без використання ресурсів психологічної стійкості неможлива реалізація фізичного та духовного потенціалу особистості. Отже, психологічна стійкість підтримує внутрішні та зовнішні особистісні ресурси, які продуктивно впливають на процес самореалізації, відчуття соціального та розумового благополуччя, допомагає оперативно знаходити єдино правильне рішення для досягнення поставленої мети.

Література

1. Бамбурак Н.М. Поняття «Я-концепції» особистості у вітчизняній і зарубіжній психологічній літературі. *Проблеми загальної та педагогічної психології.* 2009. № 11. Ч. 6. С.12-20.

2. Бондарева Т.С. Життєстійкість особистості в контексті способів долання складних життєвих ситуацій. *Актуальні проблеми психології: консультативна психологія і психотерапія.* 2018. № 14. С. 233-254.

3. Грилюк С. М. Стресостійкість особистості у контексті її адаптаційного потенціалу /С.М. Грилюк, Л.Л. Тютюнник. *Pedagogy and psychology in the modern world: the art of teaching and learning*. 2021. С.16-20.

4. Ігумнова О. Б. Дослідження копінг-стратегій осіб у складних життєвих обставинах. *Теорія і практика сучасної психології.* Запоріжжя, 2020. №1, Т. 2. С. 28-33.

5. Карамушка Л.М. Копінг-стратегії: сутність, підходи до класифікації, значення для психологічного здоров'я особистості та організації / Л.М. Карамушка, Ю.С. Снігур. *Актуальні проблеми психології*. 2020. Т. 55. №.1. С. 23-30.

6. Кравцов Д.Р. Поняття стресу та психологічної стійкості в межах різних теоретичних підходів. *Габітус*. 2020. Вип. 18(1). С. 112-116.

7. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості : монографія. Київ : Ніка-Центр. 2007. 431 с.

8. Кудінова М.С. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття "стресостійкість". *Молодий вчений.* 2019. № 3(1). С. 137-143.

9. Ляшин Я.Є. Копінг у подоланні життєвих труднощів. *Проблеми сучасної психології.* 2017. №35. С. 293-309.

10. Овчаренко Ю.О. Психологія стресу та стресових розладів : навч. посіб. К.: Університет «Україна». 2023. 266 с

11. Пшенична О.В. Я-концепція як детермінанта психологічного благополуччя особистості: теоретико-методологічні аспекти. *Габітус.* 2020. Вип. 14. С. 199-204

12. Родіна Н.В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання: [автореферат]. Київ. 2012. 40 с

13. Слободяник Н.В. Стресостійкість як психологічний ресурс особистості в ситуації змін. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2024. Т.35 (74). № 4. С. 91-95

14. Шебанова В.І. Копінг-поведінка у сучасних психологічних дослідженнях / В.І. Шебанова, Г.О. Діденко. *Проблеми сучасної психології.* 2018. Вип. 39. С. 368-379

15. Cohen S.A. Stress, social support, and the buffering hypothesis / S.A. Cohen, T.A. Wills. *Psychological Bulletin.* 1985. №98. P. 310-357.

16. Gomez R. Locus of control and avoidant coping: Direct, interactional and mediational effects on maladjustment in adolescents. *Personality and Individual Differences.* 1998. Vol. 24. № 3. P. 325–334

17. Hill C.A. Social support and health. *Journal of Research in Personality.* 1987. Vol. 21. P. 127-147.

18. Terry D. Coping resources and situational appraisals as predicators of coping behavior. *Pers, and Indiv. Diff.* 1991.Vol.12. №10. P.1031-1047.

19. Wolff H.G. Stress and disease. Charles C Thomas Publisher. 1953. 205 p.

References

1. Bamburak, N.M. (2009). Poniattia "Ya-kontseptsii" osobystosti u vitchyzniani i zarubizhni psykholohichni literaturi [The concept of "self-concept" of personality in national and foreign psychological literature]. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii – Problems of General and Pedagogical Psychology, 11(6), 12–20. [in Ukrainian]

2. Bondareva, T.S. (2018). Zhyttiestiikist osobystosti v konteksti sposobiv dolannia skladnykh zhyttevykh sytuatsii [Resilience of personality in the context of coping with difficult life situations]. Aktualni problemy psykholohii: konsultatyvna psykholohiia i psykhoterapiia – Current Issues of Psychology: Counseling Psychology and Psychotherapy, 14, 233–254. [in Ukrainian]

3. Hryliuk, S.M. & Tiutiunnyk, L.L. (2021). Stresostiykist osobystosti u konteksti yii adaptatsiynoho potentsialu [Stress resistance of personality in the context of its adaptive potential]. Pedagogy and Psychology in the Modern World: The Art of Teaching and Learning, 16–20. [in Ukrainian]

4. Ihumnova, O.B. (2020). Doslidzhennia kopinh-stratehiy osib u skladnykh zhyttevykh obstavynakh [Research of coping strategies in difficult life circumstances]. Teoriya i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and Practice of Modern Psychology, 1(2), 28–33. . [in Ukrainian]

5. Karamushka, L.M. & Snihur, Yu.S. (2020). Kopinh-stratehii: sutnist, pidkhody do klasyfikatsii, znachennya dlya psykholohichnoho zdorovia osobystosti ta orhanizatsii [Coping strategies: essence, classification approaches, and significance for the psychological health of individuals and organizations]. Aktualni problemy psykholohii – Current Issues of Psychology, 55(1), 23–30.

6. Kravtsov, D.R. (2020). Poniattia stresu ta psykholohichnoi stiykosti v mezhakh riznykh teoretychnykh pidkhodiv [The concept of stress and psychological resilience within different theoretical approaches]. Habitus – Habitus, 18(1), 112–116. . [in Ukrainian]

7. Krainiuk, V.M. (2007). Psykholohiia stresostiikosti osobystosti [Psychology of Stress Resistance of Personality]. Kyiv: Nika-Center. . [in Ukrainian]

8. Kudinova, M.S. (2019). Teoretychni pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia "stresostiykist" [Theoretical approaches to defining the essence of the concept of "stress resistance"]. Molodyi vchenyi – Young Scientist, 3(1), 137–143. . [in Ukrainian]

9. Liashyn, Ya.Ye. (2017). Kopinh u podolanni zhyttevykh trudnoshchiv [Coping in overcoming life difficulties]. Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology, 35, 293–309. [in Ukrainian]

10. Ovcharenko, Yu.O. (2023). Psykholohiia stresu ta stresovykh rozladiv [Psychology of Stress and Stress Disorders]. Kyiv: University "Ukraine". . [in Ukrainian]

11. Pshenychna, O.V. (2020). Ya-kontseptsiia iak determinant psykholohichnoho blahopoluchcha osobystosti: teoretyko-metodolohichni aspekty [Self-concept as a determinant of psychological well-being of the individual: theoretical and methodological aspects]. Habitus – Habitus, 14, 199–204. . [in Ukrainian]

12. Rodina, N.V. (2012). Psykholohiya kopinh-povedinky: systemne modeliuvannia [Psychology of Coping Behavior: System Modeling]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv. [in Ukrainian]

13. Slobodianyk, N.V. (2024). Stresostiikist yak psykholohichnyi resurs osobystosti v sytuatsii zmin [Stress resistance as a psychological resource of personality in situations of change]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiya – Scientific Notes of V.I. Vernadskyi TNU Series: Psychology, 35(74), 91–95. . [in Ukrainian]

14. Shebanova, V.I. & Didenko, H.O. (2018). Kopinh-povedinka u suchasnykh psykholo-hichnykh doslidzhenniakh [Coping behavior in modern psychological research]. Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology, 39, 368–379. . [in Ukrainian]

15. Cohen, S.A. & Wills, T.A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis, Psychological Bulletin. 98, 310-357. [in English]

16. Gomez, R. (1998). Locus of control and avoidant coping: Direct, interactional and mediational effects on maladjustment in adolescents. Personality and Individual Differences. 24 (3), 325–334. [in English]

17. Hill, C.A. (1987). Social support and health. Journal of Research in Personality. 21, 127-147. [in English]

18. Terry, D. (1991). Coping resources and situational appraisals as predicators of coping behavior. Pers, and Indiv. Diff. 12 (10), 1031-1047. [in English]

19. Wolff, H.G. (1953). Stress and disease. Charles C. Thomas Publisher. 205. [in English]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 316.6:159.923.2:159.942.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1775-1786

Шаумян Олена Геворківна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, тел.: (0522)321-718, https://orcid.org/0000-0001-9906-2735

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПЕРЕБІГ ПРОЦЕСУ САМОЗМІНЮВАННЯ ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ В РОЗРІЗІ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ТА ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ

Анотація. У статті висвітлено ключові аспекти впливу війни на процес самозмінювання жителів України з деокупованих територій і жителів територій України, які не були окуповані, у розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів. Дослідження проводилося з січня по серпень 2024 року. Було опитано 888 жителів, з них 444 – жителі деокупованих територій і 444 – жителі територій України, які не були окуповані. Для вибірки було обрано кількість опитаних, яка проживала в місті Херсоні й Херсонській області та місті Кропивницькому й Кіровоградській області. Серед них і в категорії деокупованих жителів, і в категорії жителів, які не були окуповані, по 285 жінки та 159 чоловіків віком від 14 до 78 років.

Результати анкетного опитування засвідчили, що є прямий зв’язок між особливостями перебігу процесів самозмінювання жителів України з деокупованих територій і жителів територій України, які не були окуповані, та негативними проявами війни в Україні. Вплив повномасштабної війни в Україні супроводжується уточненням ціннісних пріоритетів жителів України, певними змінами емоційного стану.

З’ясовано, що у жителів України з деокупованих територій (особливо у людей підліткового, середнього та старшого віку) емоційний стан є більш проявленим. Загалом впливи війни на перебіг процесу самозмінювання в розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів виявлені в кожного респондента. Незважаючи на всі наші намагання, є те, що перебуває поза нашим контролем.

Перспективою подальших досліджень є ґрунтовне вивчення процесу самозмінювання жителів України з деокупованих територій і жителів територій України, які не були окуповані, у розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів задля формування ментально здорових, соціально благополучних й успішних громадян.

Ключові слова: самозмінювання, жителі України з деокупованих територій, жителі територій України, які не були окуповані, емоційний стан,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ціннісні пріоритети, спокійний стан, пригнічений стан, піднесений стан, страх, щастя.

Shaumian Olena Hevorkivna Candidate of Psychological Sciences, PhD degree, Associate Professor, Assosiate Professor of Department of Psychology and Social Work, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, tel.: (0522) 32-17-18, https://orcid.org/0000-0001-9906-2735

WAR INFLUENCE ON THE PROCESS OF UKRAINE RESIDENTS' SELF-CHANGE BY EMOTIONAL STATE AND VALUE PRIORITIES

Abstract. The article depicts the key aspects of the war impact on the formation of Ukraine residents' self-change from de-occupied territories and Ukraine residents that were not occupied in terms of emotional state and value priorities. The study was conducted from January to August 2024. 888 residents were interviewed, including 444 residents of de-occupied territories and 444 residents of Ukraine that were not occupied. For the sample, the number of interviewees who lived in the city of Kherson and Kherson region and the city of Kropyvnytskyi and Kirovohrad region was selected. Among them, respectively, 285 women and 159 men aged 14 to 78 years.

The results of the questionnaire testified the following. There is direct connection between the formation of Ukraine residents' self-change from de-occupied territories and Ukraine residents that were not occupied in terms of emotional state and negative manifestations of the war in Ukraine. The impact of full-scale war in Ukraine is accompanied by clarification of the value priorities of the residents of Ukraine. The war impact on the formation of Ukraine residents' self-change from de-occupied territories and Ukraine residents that were not occupied in terms of emotional state and value priorities was revealed.

It was found that residents of Ukraine from the de-occupied territories (especially teenagers, middle-aged and older people) have more pronounced emotional state. In general, the effects of the full-scale war in Ukraine are tracked in each respondent in terms of emotional state and value priorities. Despite our best efforts, there are things that are beyond our control.

The prospect of further research is thorough study of the formation of Ukraine residents' self-change from de-occupied territories and Ukraine residents that were not occupied in terms of emotional state and value priorities for the creation of mentally healthy, socially prosperous and successful citizens.

Keywords: self-change, residents of Ukraine from de-occupied territories, residents of Ukraine who were not occupied, emotional state, value priorities, calm state, depressed state, exalted state, fear, happiness.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Постановка проблеми. Проблемі формування особистості за умов повномасштабної війни в Україні приділяють значну увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Впливи війни є суттєвими і беззаперечними, зокрема це стосується особливостей перебігу процесу самозмінювання особистості в розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів жителів України. Спочатку нами досліджувався емоційний стан та ціннісні пріоритети жителів деокупованих територій, які проживали в місті Херсоні та Херсонській області. Зазначене опитування здійснювалося у грудні 2023 року. У дослідженні брали участь 383 респонденти. Це були 242 жінки та 141 чоловік віком від 14 до 63 років [6].

Окреслену проблематику було обрано для подальшого вивчення впливу війни на процес самозмінювання жителів України з деокупованих територій і жителів територій України, які не були окуповані, у розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблематики перебігу процесів самозмінювання в розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів присвячено наукові розвідки багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких М. Аргайл, І. Євченко, М. Кроссвелл, К. Локвуд, І. Москвін, Л. Поліщук, Н. Савелюк, О. Устянська, С. Хобфолл, О. Шаумян, Ш. Шварц та інші.

Мета статті – дослідити вплив війни на перебіг процесу самозмінювання жителів України з деокупованих територій і жителів територій України, які не були окуповані, у розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів.

Виклад основного матеріалу. Було опитано 888 жителів, з них 444 жителі України деокупованих територій і 444 жителі територій України, які не були окуповані. Дослідження проводилося з січня по серпень 2024 року. У вибірці прийняли участь жителі України, зокрема міста Херсона й Херсонської області та міста Кропивницького й Кіровоградської області. Серед них і в категорії деокупованих жителів, і в категорії жителів, які не були окуповані, по 285 жінки та 159 чоловіків віком від 14 до 78 років.

Дослідження було наступною частиною проведеного нами опитування і репезентованого у жірналі «Перспективи та інновації науки» Серія «Психологія» в номері 1 (35). Воно охопило більшу вибірку і жителів України вже двох областей – Херсонської та Кіровоградської областей. Дослідження здійснювалося кількома блоками.

Перший блок представлено у цій статті. Він стосувався вивчення впливу війни на перебіг процесу самозмінювання жителів України з деокупованих територій і жителів територій України, які не були окуповані, у розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів за анкетним опитуванням. Розроблено таке анкетне опитування:

1. Ви були окуповані?
2. Скільки часу Ви провели під окупацією?

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

3. Чи виїжджали Ви?

4. Загалом Ви перебуваєте у пригніченому стані, спокійному стані чи піднесеному стані?

5. Чи з'явилися у Вас нові страхи впродовж війни? Якщо так, то з чим вони пов'язані?

6. Чи відчували Ви з початку війни щастя? [6].

Етапами нашого дослідження були такі:

1) теоретично-підготовчий: збір та опрацювання інформації про перебіг процесу самозмінювання в розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів; аналіз літератури з досліджуваної проблематики, обґрунтування мети й гіпотези дослідження;

2) практично-підготовчий: складання й опрацювання програми дослідження. Він передбачав розробку анкетного опитування та добір діагностичних опитувань і тестувань;

3) практичний: безпосереднє проведення емпіричного дослідження – спостереження, опитування, бесіда, анкетне опитування та тестування;

4) підсумковий: обробка та аналіз результатів емпіричного дослідження, узагальнення, висновки й рекомендації [6].

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що: є прямий зв'язок між процесами самозмінювання жителів України з деокупованих територій і жителів територій України, які не були окуповані, та негативними проявами війни в Україні. Вплив повномасштабної війни в Україні супроводжується уточненням ціннісних пріоритетів жителів України, певними особливостями емоційного стану [6].

Половина респондентів нашого опитування на перше запитання «Ви були окуповані?» надали ствердну відповідь – «Були окуповані». На друге запитання «Скільки часу Ви провели під окупацією?» респонденти відповіли: «Від півтора місяці до деокупації (11.11.2022)». І, в основному, чоловіки та жінки нашої вибірки весь час до звільнення Херсону та Херсонської області перебували в окупації.

За результатами аналізу відповіді на третє запитання «Чи виїжджали Ви?» було з'ясовано, що виїхало жителів України з деокупованих територій 53 % жінок та 20 % чоловіків (див. рис. 1). Під час бесід ті, хто виїхали, вказували, що їм було важко жити щоденно в страху і в регулярному безсонні, тому вони і прийняли рішення виїхати до Центральної, Південної чи Західної України або ж за кордон. Водночас 27 % респондентів (12 % жінок, 15 % чоловіків) висловили бажання залишитися вдома; незважаючи ні на що, вони не піддаються на вмовляння родичів переїхати [6].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Рис. 1 Чи виїжджали Ви?

На рисунку 2 відображено результати відповідей на питання «Загалом Ви перебуваєте у пригніченому стані, спокійному стані чи піднесеному стані?» (див. рис. 2).

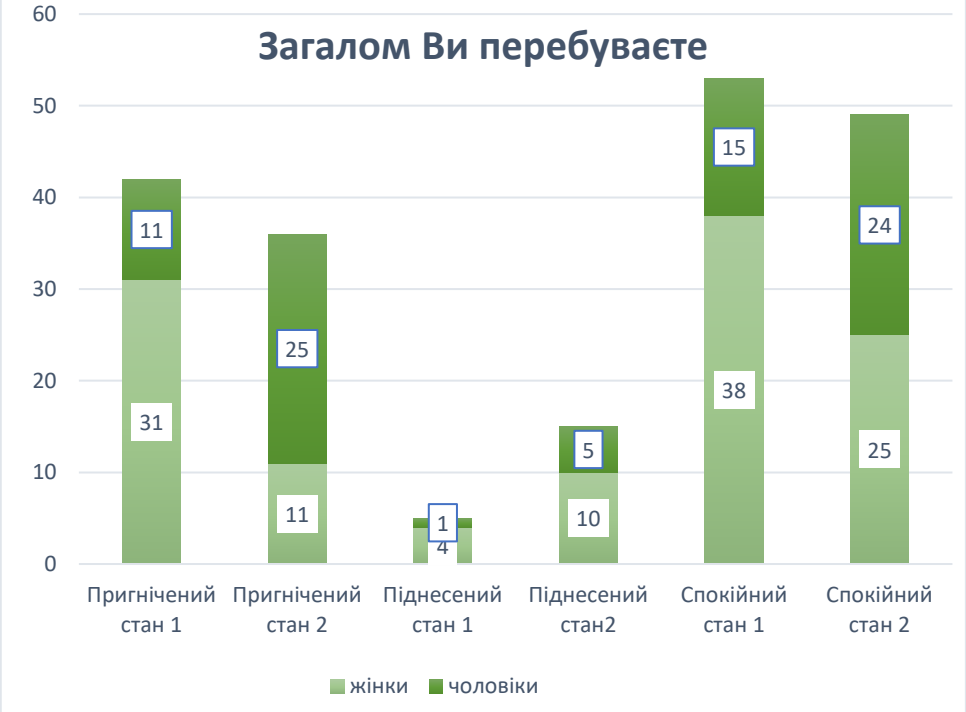

Рис. 2 Загалом Ви перебуваєте у пригніченому стані, спокійному стані чи піднесеному стані?

Примітка.

Пригнічений стан 1, Піднесений стан 1, Спокійний стан 1 – це жителі України з деокупованих територій.

Пригнічений стан 2, Піднесений стан 2, Спокійний стан 2 – це жителі територій України, які не були окуповані.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У спокійному стані перебуває 53 % жителів України з деокупованих територій, з них 38 % жінок та 15 % чоловіків. А жителі територій України, які не були окуповані, знаходяться у спокійному стані, це відповідно 49 %, з них 25 % жінки, 24 % чоловіки.

Опитувані, які перебувають у спокійному стані, наголошували на тому, що важливо тримати себе в руках й не «розкисати». Тож вони продовжують займатися нагальними справами в умовах війни, вірять у перемогу України, частина займається волонтерською діяльністю, зокрема донатять не менше 50 гривень щодня; готують голубці й консервують їх або іншу їжу для військових; з перших місяців повномасштабної війни здають регулярно кров – це 6 разів на рік, причому частина з донорів боялися до початку війни голок й виду крові тощо.

У пригніченому стані перебуває 42 % жителів України з деокупованих територій (31 % жінки та 11 % чоловіки) та 36 % жителів територій України, які не були окуповані (11 % жінки, 25 % чоловіки). У цієї категорії опитаних з'явилися нові страхи під час війни, зокрема вони надто хвилюються під час повітряних тривог, мало сплять вночі й часто прокидаються, гостро відчувають загрозу втратити близьких, домівку чи зазнати каліцтва. Серед жителів територій України, які не були окуповані, переважають чоловіки (25 %). Передусім вони вказували на переживання за родину і на те, якщо потрібно буде піти на війну, то як дружині самій впоратися з усім («як же ти без мене», «тобі буде дуже важко» та інше).

І лише незначна кількість опитаних – це 5 % жителів України з деокупованих територій (4 % жінки та 1 % чоловіки) і достатня – 15 % жителів територій України, які не були окуповані (10 % жінки, 5 % чоловіки), – перебуває у піднесеному стані. Ці респонденти засвідчили про зростання адреналіну, ніби відкрилося «друге дихання». Погоджуємося з позицією С. Хобфолла, що такий стрес містить небезпеку, оскільки поступово спричиняє часткову або повну втрату ресурсів [6; 10].

Відповіді на передостаннє запитання «Чи з'явилися у Вас нові страхи впродовж війни?» з уточненням «Якщо так, то з чим вони пов'язані?» подано на рисунку 3.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

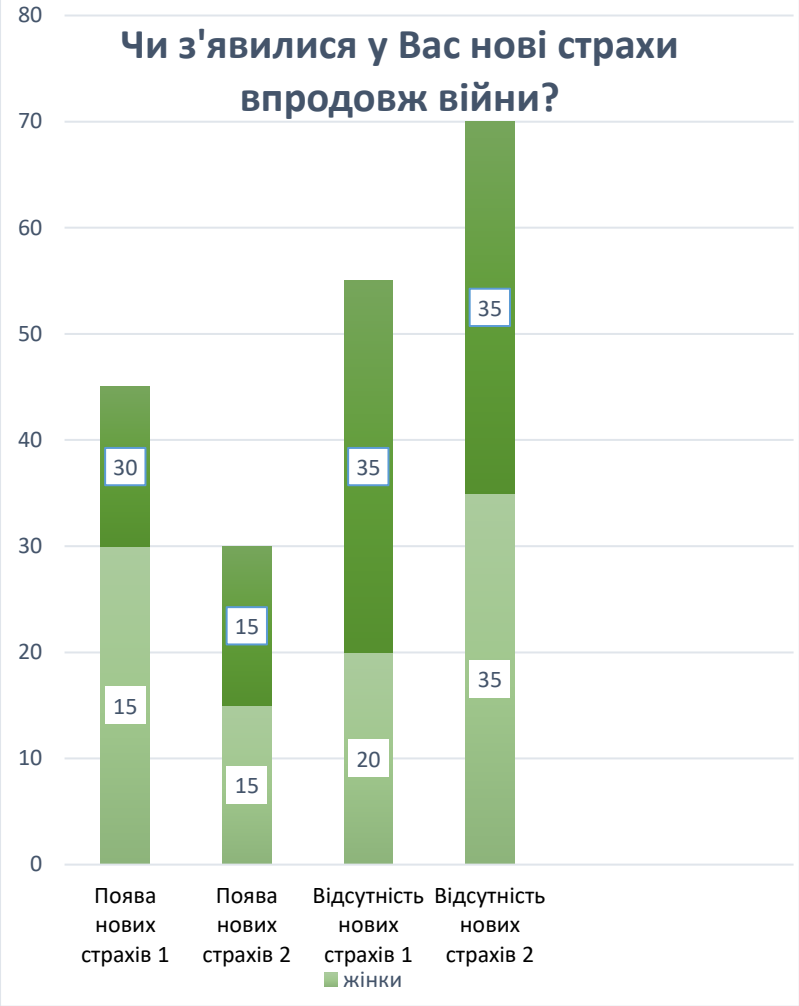

Рис. 3 Чи з'явилися у Вас нові страхи впродовж війни?

Примітка.

Поява нових страхів 1, Відсутність нових страхів 1 – це жителі України з деокупованих територій.

Поява нових страхів 2, Відсутність нових страхів 2 – це жителі територій України, які не були окуповані.

Зокрема, з'ясовано, що у 55 % жителів України з деокупованих територій (20 % жінки та 35 % чоловіки) не з'явилося нових страхів упродовж війни, а також після окупації. А в жителів територій України, які не були окуповані, нові страхи відсутні у 70 % (жінки 35 %, чоловіки 35 %).

Під час бесід опитані, у яких відсутні нові страхи, як і в емпіричному дослідженні, що проводилося в грудні 2023 року, засвідчили, що стали кращими як особистості через моральне зміцнення, духовну витривалість, розуміння того, що ти робиш, і для чого це, віра у власні сили та любов до своєї країни. І, звісно, віра у перемогу й відродження та майбутнє процвітання України.

Значною є кількість жителів України, у яких з'явилися нові страхи. Це 45 % вибірки (30 % жінки та 15 % чоловіки) серед жителів з деокупованих

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

територій і 30 % серед жителів територій України, які не були окуповані (відповідно знаходяться на однаковому рівні – у жінок 15 % та в чоловіків 15 %). У бесідах поява нових страхів була подібною до тієї, яка відстежувалась у дослідженні, що здійснювалося в грудні 2023 року, а саме: боязнь і страхи, пов'язані з ракетними обстрілами та повітряними тривогами, особливо масштабними; недовіра до деяких людей через колаборантів, особливо, коли друзі чи знайомі, колеги стали колаборантами, тобто «як знов довіряти людям», «навряд чи зможу знайти нового друга чи подругу», «не знаю, чи зможу довіритися людині», «як не обманутися» та образи, пригадуючи минуле й сьогоднішнє; страх знов бути в окупації; переживання за тих людей, друзів, рідних, знайомих, що є досі в окупації; страх втратити житло; страх, що не зможеш заробити на нове житло або його вже ніколи не буде; страх смерті; страх, що зараз прилетить й все скінчиться; страх полону, зґвалтувань та катувань; неприємно бути внутрішньо переміщеною особою(часто зазначали жителі України, які не були окуповані) тощо.

Завершувало наше опитування запитання «Чи відчували Ви з початку війни щастя?».

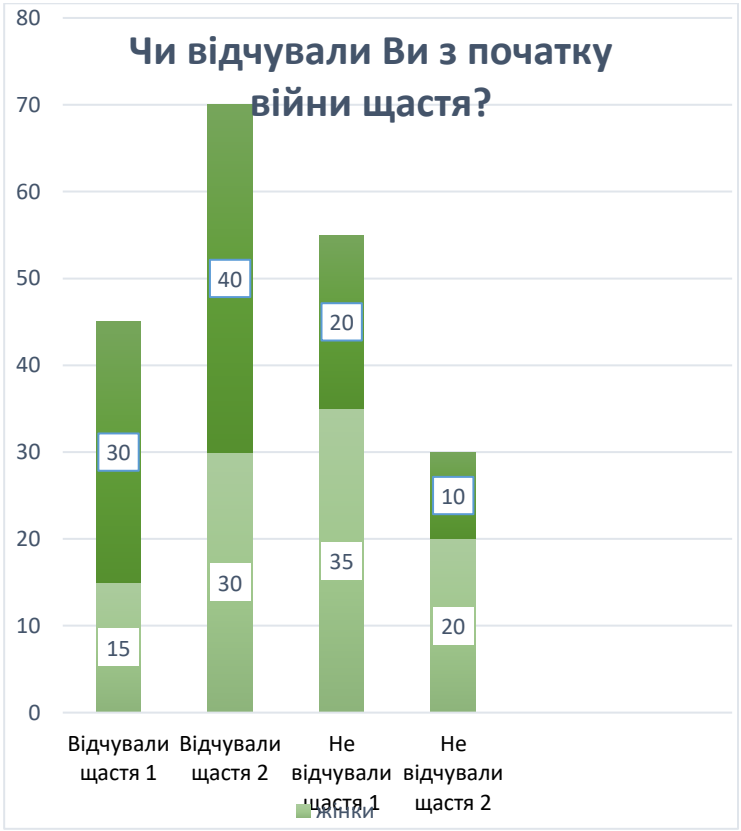

Рис. 4 Чи відчували Ви з початку війни щастя?

Примітка.

Відчували щастя 1, Не відчували щастя 1 – це жителі України з деокупованих територій.

Відчували щастя 2, Не відчували щастя 2 – це жителі територій України, які не були окуповані.

Як у дослідженні, яке проводилося у грудні 2023 року, на рисунку 4 можна побачити, що достатньо високим є відчуття щастя, незважаючи на війну в Україні. Зокрема, відчували щастя 45 % жителів України з деокупованих територій (з них – 15 % жінки та 30 % чоловіки) та 70 % жителів територій України, які не були окуповані (з них – 30 % жінки, 40 % чоловіки).

В ході бесід респонденти уточнювали, що покращилися взаємодії в родині, радість приносять прогулянки в парку чи містом, щось спожити разом смачненьке; покращилося управління власним часом при виконанні нагального і це приносить задоволення, особливо, коли немає відключень і працює інтернет; або коли немає інтернету і не можеш виконати роботу, то можеш щось зробити для родини (наприклад, приготувати смаколики, поприбирати – буде легше дихати й чисто, пересадити квіти – буде красиво та інше); радіють досягненням дітей, членів родини або своїм; радіють дрібничкам, на які раніше не звертали уваги (сонячний теплий день, зустрів того, кого давно не бачив, провів час із сім'єю за настільними іграми тощо); пишаються нашими воїнами та волонтерами тощо.

Водночас значна кількість респондентів, які не відчували щастя з початком війни і не розуміють, як можна чомусь радіти, коли помирають й калічаться щодня воїни і жителі України, коли ти в розлуці з рідною людиною або близькими. Зокрема, їх кількість складає 55 % жителів України з деокупованих територій (з них – 35 % жінки, 20 % чоловіки) та 30 % жителів територій України, які не були окуповані (з них – 20 % жінки, 10 % чоловіки).

У жителів України з деокупованих територій цей показник є вищим за жителів територій України, які не були окуповані. Це є відгоміном того, що вони пережили в окупації міста Херсона та Херсонської області: хтось був у полоні; у когось досі є в родині чи друзі, чи знайомі полоненими, хтось є досі в розлуці з рідними; бо вони досі в окупації, хтось виїхав за кордон після визволення з полону і не може через брак коштів зустрітися із своїми дітьми чи дружиною, чи чоловіком, хтось втратив своє житло, а в когось ще й родичі мають зруйноване житло внаслідок війни чи руйнації ворогом греблі Каховської гідроелектростанції, тобто вони не можуть повернутися у свою домівку; втратою членів родини друзів, знайомих, домашніх улюбленців тощо. Хоча не можна назвати незначним цей показник у жителів територій України, які не були окуповані, тому що багато українців зазнали і болю, і втрат, і розлук, і перебування у полоні чи на передовій, і загибелі рідних, сусідів чи знайомих тощо.

Висновки. Результати анкетного опитування засвідчили, що є прямий зв'язок між процесами самозмінювання жителів України з деокупованих територій і жителів територій України, які не були окуповані, та негативними проявами війни в Україні. Вплив повномасштабної війни в Україні супроводжується уточненням ціннісних пріоритетів жителів України, особливостями їх емоційного стану. Гіпотезу було доведено.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виявлено вплив війни на перебіг процесу самозмінювання жителів України з деокупованих територій і жителів України, які не були окуповані, у розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів.

Проведене нами опитування дозволило з'ясувати, що:

– 73 % виїхало жителів України з деокупованих територій, а 27 % висловили бажання залишитися вдома; незважаючи ні на що, вони не піддаються на вмовляння родичів переїхати;

– у спокійному стані перебуває 53 % жителів України з деокупованих територій і 49 % жителів територій України, які не були окуповані. Вони тримають себе в руках й не «розкисають», тому продовжують займатися нагальними справами в умовах війни, вірять у перемогу України, частина займається волонтерською діяльністю тощо. У пригніченому стані перебуває 42 % жителів України з деокупованих територій та 36 % жителів територій України, які не були окуповані. В опитаних цієї категорії є поява нових страхів: сильно хвилюються під час повітряних тривог; мало сплять вночі й часто прокидаються; гостро відчувають загрозу втратити близьких, домівку чи зазнати каліцтва. Незначна кількість опитаних – це 5 % жителів України з деокупованих територій і достатня – 15 % жителів територій України, які не були окуповані, – перебуває у піднесеному стані. Такий стрес є небезпечним, оскільки становить небезпеку через часткову або повну втрату ресурсів;

– у 55 % жителів України з деокупованих територій і 70 % жителів територій України, які не були окуповані, не з'явилося нових страхів упродовж війни. Характерними для них є: моральне зміцнення, духовна витривалість, розуміння того, що ти робиш і для чого це, віра у власні сили та любов до своєї країни. 45 % жителів України з деокупованих територій і 30 % жителів територій України, які не були окуповані, мають нові страхи. Зокрема, це: недовіра до деяких людей через колаборантів, особливо, коли друзі чи знайомі, колеги стали колаборантами; переживання за тих людей, друзів, рідних, знайомих, що є досі в окупації; страх полону, зґвалтувань та катувань; комплекс «біженця чи ВПОшника»; страх залишитися ні з чим тощо;

– достатньо високим є відчуття щастя, незважаючи на війну в Україні. Зокрема: 45 % жителів України з деокупованих територій та 70 % жителів територій України, які не були окуповані.

Не відчували щастя з початком війни і не розуміють, як можна чомусь радіти, коли помирають й калічаться щодня воїни і жителі України, коли ти в розлуці з рідною людиною або близькими, Зокрема: 55 % жителів України з деокупованих територій та 30 % жителів територій України, які не були окуповані. У жителів України з деокупованих територій цей показник є вищим за жителів територій України, які не були окуповані.

З'ясовано, що у жителів України з деокупованих територій (особливо у людей підліткового, середнього та старшого віку) емоційний стан є більш проявленим. Незважаючи на всі наші намагання, є те, що перебуває поза

нашим контролем. У цілому впливи повномасштабної війни в Україні відстежуються в кожного респондента у розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів.

Перспективою подальших наукових розвідок є ґрунтовне вивчення перебігу процесу самозмінювання жителів України з деокупованих територій і жителів територій України, які не були окуповані, у розрізі емоційного стану та ціннісних пріоритетів задля формування ментально здорових, соціально благополучних й успішних громадян.

Література:

1. Євченко І.М. Емоційний стан українців під час російсько-української війни. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми.* 2022. С. 45–49.

2. Москвін І.О., Поліщук Л.М., Устянська О.В. Особливості функціонування психоемоційних процесів людини під час надзвичайних ситуацій у воєнний час. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023. Вип. 4. С. 29–34.

3. Савелюк Н.М. Переживання стресу в умовах війни: досвід українського студентства. *Психологія: реальність і перспективи*. 2022. № 18. С. 141–152. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.4.6

4. Савелюк Н.М. Психосемантичні виміри переживання психоемоційних станів українцями в умовах війни. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024. № 1. С. 139–147. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-19

5. Шаумян О.Г. Психоемоційний стан сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах через війну в Україні. *Наукові перспективи*. 2023. 8 (38). С. 799–809. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-799-809

6. Шаумян О.Г., Музика О.Ю. Вплив війни на жителів деокупованих територій України: зміни емоційного стану та ціннісних пріоритетів. *Перспективи та інновації науки. Серія «Психологія»*. 2024. №1(35). С. 702-714. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1(35)-702-714

7. Argyle M. The Psychology of Happiness. London. 2013. 288 p.

8. Crosswell A.D., Lockwood K.G. Best Practices for Stress Measurement: How to Measure Psychological Stress in Health Research. *Health Psychology Open*. 2020. Vol. 7, 2. DOI: https://doi.org/10.1177/2055102920933072.

9. Hobfoll S.E. Social Support: Will you be there when I need you? In N. Vanzetti and S. Duck (Eds.). A lifetime of relationships. California: Brooks / Cole Publishing Co, 1996. p. 46–74.

10. Schwartz S.H. A theory of cultural value orientations: Explication and applications. *Comparative Sociology*. 2006. Vol. 5(2-3), 137–182. DOI: 10.1163/156913306778667357

References:

1. Yevchenko, I.M. (2022). Emotsiinyi stan ukraintsiv pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny [The emotional state of Ukrainians during the russian Ukrainian war]. *Psychological dimensions of the personal interaction of the subjects of the educational space in the context of the humanistic paradigm*, 45-49 [in Ukrainian].

2. Moskvin, I.O., Polishchuk, L.M., & Ustianska, O.V. (2023). Osoblyvosti funktsionuvannia psykhoemotsiinykh protsesiv liudyny pid chas nadzvychainykh sytuatsii u voennyi chas [Features of the functioning of human psychoemotional processes during emergencies situation in wartime]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia – Scientific bulletin of Uzhorod National University Series: Psychology, 4*, 29-34. DOI: https://doi.org/10.32782/psyvisnyk/2023.4.6 [in Ukrainian].

3. Savelyuk, N.M. (2022). Perezhyvannia stresu v umovakh viiny: dosvid ukrainskoho studenstva [Perception of the war-related stress: expierence of Ukrainian students]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy – Psychology: Reality and Perspectives, 18*, 141-152 [in Ukrainian].

4. Savelyuk, N.M. (2024). Psykhosemantychni vymiry perezhyvannia psykhoemotsiinykh staniv ukraintsiv v umovakh viiny [Psychosemantic dimension of experiencing psycho-emotional states by Ukrainians in the conditions of war]. *Naukovi zapyski. Seriia: Psykholohiia – Research Bulletin. Series: Psychology, 1*, 139-147. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-19 [in Ukrainian].

5. Shaumian, O.H. (2023). Psykhoemotsiinyi stan simei, yaki perebuvaiut v skladnykh zhyttevykh obstavynakh cherez viinu v Ukraini [Psycho-emotional state of families in difficult life circumstances due to war in Ukraine]. *Naukovi Perspektyvy – Scientific Perspectives, 8 (38*), 799-809 DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-799-809 [in Ukrainian].

6. Shaumian, O.H. & Muzyka, O.Yu. (2024). Vplyv viiny na zhyteliv deokupovanykh terytorii Ukrainy: zminy emotsiinoho stanu ta tsinnisnykh priorytetitiv [The war impact of the residents of the de-occupied territories of Ukraine: changes in emotional state and value priorities]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. (Seriia Psykholohiia) – «Prospects and innovations of science» (Series «Psychology»), 1(35)*, 702-714. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1(35)-702-714 [in Ukrainian].

7. Argyle, M. (2013). The Psychology of Happiness. London. 288 p.

8. Crosswell, A.D., & Lockwood K.G. (2020). Best Practices for Stress Measurement: How to Measure Psychological Stress in Health Research. *Health Psychology Open, 7*, 2. DOI: https://doi.org/10.1177/2055102920933072.

9. Hobfoll, S.E. (1996). Social Support: Will you be there when I need you? In N. Vanzetti and S. Duck (Eds.). A lifetime of relationships. California: Brooks / Cole Publishing Co. p. 46-74.

10. Schwartz, S.H. (2006). A theory of cultural value orientations: Explication and applications. *Comparative Sociology, 5(2-3)*, 137-182. DOI: 10.1163/156913306778667357

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.964.21

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1787-1800

Шашенкова Аліна Олегівна Ph.D. із психології, старший викладач кафедри наук про здоров'я, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, тел.: (068) 080-34-13, https://orcid.org/0000-0002-8622-6582

Шашенков Дмитро Михайлович Ph.D. із психології, заступник начальника навчального курсу з психологічної підтримки персоналу Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, тел.: (098) 221-88-21, https://orcid.org/0000-0002-4836-7376

ЦИФРОВЕ СУПЕР-ЕГО ЯК ПРОДУКТ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ: МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ВПЛИВ НА ОСОБИСТІСТЬ

Анотація. У статті розглядається феномен цифрового супер-его як нової морально-етичної інстанції, що формується під впливом соціальних мереж та цифрових технологій. На основі класичної теорії З. Фройда про супер-его як компонент психіки людини, здійснено адаптацію цієї концепції до умов цифрового середовища.

Соціальні мережі, такі як Facebook, Instagram, TikTok тощо, створюють унікальний простір для взаємодії, у якому користувачі стикаються з новими нормами, стандартами та очікуваннями. Цифрове супер-его формується через механізми соціального порівняння, алгоритми мережевих платформ та інтеріоризацію цифрових норм. Це явище впливає на моральну регуляцію, самооцінку та соціальну адаптацію.

Аналіз літератури виявив, що соціальні мережі мають амбівалентний вплив на особистість. До позитивних аспектів відносяться розвиток комунікативних здібностей, зниження емоційних бар'єрів, підвищення рівня соціалізації та доступ до освітніх ресурсів. Негативними наслідками є залежність від схвалення, кібербулінг, тривожність, викривлення образу «Я», зростання соціального тиску.

Запропоновано механізм формування цифрового супер-его, що включає етапи впливу зовнішніх чинників, інтеріоризації та структуризації. Механізми впливу цифрового супер-его охоплюють зовнішні стимули і внутрішню обробку. Поряд із позитивними аспектами, цифрове супер-его може викликати надмірний контроль, самокритику, втрату ідентичності, емоційне виснаження.

Отримані результати дозволяють глибше зрозуміти процеси цифрової трансформації морально-регуляторних структур особистості та їхній вплив на психосоціальну функціональність. Автори підкреслюють важливість розвитку

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

критичного мислення, цифрової грамотності та збереження балансу між реальним і цифровим «Я» для пом'якшення впливу цифрового супер-его.

Ключові слова. Супер-его, цифрове супер-его, соціальні мережі, цифрові технології, механізм формування, вплив.

Shashenkova Alina Olehivna Ph.D. in psychology, senior lecturer The state institution of higher education "Uzhhorod National University", Uzhhorod, tel.: (068) 080-34-13, https://orcid.org/0000-0002-8622-6582

Shashenkov Dmitry Mikhailovich Ph.D. in psychology, Deputy Head of the Training Course on Psychological Support for Personnel, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, tel.: (098) 221-88-21, https://orcid.org/0000-0002-4836-7376

DIGITAL SUPEREGO AS A PRODUCT OF SOCIAL NETWORKS: THE MECHANISM OF FORMATION AND IMPACT ON PERSONALITY

Abstract. The article examines the phenomenon of the digital superego as a new moral and ethical instance formed under the influence of social networks and digital technologies. Based on the classical theory of S. Freud about the superego as a component of the human psyche, this concept is adapted to the conditions of the digital environment.

Social networks, such as Facebook, Instagram, TikTok, etc., create a unique space for interaction in which users encounter new norms, standards, and expectations. The digital superego is formed through mechanisms of social comparison, algorithms of network platforms, and the internalization of digital norms. This phenomenon affects moral regulation, self-esteem, and social adaptation.

The literature analysis revealed that social networks have an ambivalent effect on the personality. The positive aspects include developing communicative abilities, reducing emotional barriers, increasing socialization, and accessing educational resources. Negative consequences include approval dependence, cyberbullying, anxiety, self-image distortion, and increased social pressure.

A digital superego formation mechanism model, which consists of external factors, internalization, and structuring stages, is proposed. The mechanisms of influence of the digital superego include both external stimuli and internal processing. Along with positive aspects, the digital superego can cause excessive control, self-criticism, loss of identity, and emotional exhaustion.

The results allow for a deeper understanding of the digital transformation processes of moral and regulatory structures of the personality and their impact on psychosocial functionality. The authors emphasize the importance of developing

critical thinking and digital literacy and maintaining a balance between the authentic and digital self to mitigate the negative consequences of the digital superego.

Keywords. Superego, digital superego, social networks, digital technologies, formation mechanism, influence.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку цивілізації соціальні мережі (Facebook, Instagram, TikTok, Twitter, YouTube, Telegram тощо) стали невіддільною частиною людського життя. Беззаперечним та неодноразово доведеним є їх значний вплив на психіку й поведінку користувачів. Соціальні мережі позначаються на самооцінці, соціальних нормах, особистісній ідентичності, регулюють поведінку індивіда, утворюючи морально-етичну інстанцію, яку можна розглядати з психоаналітичного погляду як специфічний, цифровий тип супер-его. Попри існування досліджень, присвячених соціальним мережам, питання цифрового супер-его є недостатньо висвітленим, хоча це поняття узагальнює цілий пласт теоретичних та емпіричних напрацювань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання та впливу соціальних мереж не нове, воно активно досліджується останнє десятиліття разом зі стрімким розвитком цифрового середовища. Соціальні мережі мають позитивне значення у багатьох сферах, зокрема: освіта, професійна діяльність і кар'єра, соціальна підтримка та благодійність, політика, бізнес, маркетинг, культура, мистецтво, інформування та медіа, розвиток фізичної культури та спорту, охорона здоров’я, громадська самоорганізація та активізм, розповсюдження релігійних вірувань, лінгвістика, юриспруденція тощо. Велика кількість досліджень присвячена встановленню конструктивних та деструктивних аспектів використання соціальних мереж для особистості з психологічного погляду.

До позитивних відносять такі: зменшення емоційних бар’єрів у спілкуванні, розвиток організаторських та комунікативних здібностей [2, с. 35]; зменшення рівня депресії при використанні соціальних мереж у контексті соціальної підтримки, розширення соціальних контактів, розвиток соціальної активності [7, с. 122]; надання можливостей для особистісного та професійного розвитку, пошуку однодумців, налагодження спілкування, соціалізація осіб з особливими потребами, допомога у підтриманні контакту з близькими в умовах війни [4]; сприяють комунікації, розвитку соціальних навичок, забезпечують можливості для самовираження та розвитку, сприяють підвищенню самооцінки через створення позитивного іміджу, отримання підтримки від друзів та спілкування з однодумцями [1, с. 17]; соціальні мережі сприяють складним розумовим процесам – абстракція, когнітивна гнучкість, – підвищують успіх, шкільну та професійну інтеграцію, кіберсередовище є сприятливим простором для дослідження, репрезентації та самовираження [10]; соціальні мережі розширюють соціокультурні межі, зближуючи суб’єктів із

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

протилежними патернами та зразками мислення, поглиблюючи комунікативні компетенції, соціальна мережа стає новим інститутом соціалізації, задовольняє соціальні потреби, надає високий ступінь свободи та самореалізації, дозволяє подолати комунікативний бар'єр, дефіцит спілкування [3].

Негативними аспектами використання соціальних мереж є: порівняння себе з іншими, залежність, кібербулінг, ідеалізація реальності – прикрашання самопрезентації в соціальних мережах [6, с. 63-65]; зменшення відчуття функціонального добробуту й задоволення, нижчий інтерес до життя та пригнічений емоційний фон [2, с. 35]; серед підлітків – негативні емоційні трансформації, підвищений ризик виникнення психічних проблем, а саме, суїцидальні думки, ризик самоушкодження [9]; розвиток поведінкових змін, симптомів депресії, тривоги, стресу, зростання відчуття неповноцінності, самотності, ризику самогубства, зменшення ефективності, відчуття щастя, поширення спотвореного образу тіла, що породжує дисфункціональну харчову поведінку [7, с. 120-121]; негативний вплив на емоційне й соціальне функціонування, відчуття перевантаження через інформаційне перенасичення, пригнічення сну, відновлення та міжособистісних контактів у реальному житті, виникнення синдрому втрачених можливостей, тобто страху щось пропустити в Інтернеті щось цікаве або корисне [5]; соціальні мережі створюють ідеалізоване віртуальне, породжують дисбаланс між «віртуальне Я» та «ідеальне Я», дестабілізацію формування реального «Я-образу», проблемами на рівні адекватного індивідуального сприйняття себе та інших, труднощі у виконанні реального плану, депресивні схильності, фрустрацію, ізоляцію та нереалістичні очікування, соціальні мережі продукують нове середовище, нову сім'ю, яка перебудовує мислення та соціальні взаємодії через створену віртуальну культуру, в якій переважає образ [10]; соціальні мережі витісняють реальне коло знайомств, породжують нові норми, цілі, цінності, правила, прийняті не у реальному суспільстві, а в мережевій спільноті, де домінують норми та цінності, що не мають історико-культурних коренів, не пов'язані з буттям соціуму [3].

Важливим є дослідження Мгалоблішвілі А., у ході якого науковиця доходить до таких висновків: люди з використанням соціальних мереж стали емоційно холодними та ригідними; користувачі соціальних мереж інтерналізуються у віртуальне життя більше, ніж усвідомлюють це; користувачі виявляють високу довіру до інформації, яку споживають зі соцмереж, поряд з відсутністю її критичної оцінки; жінки більш залежні від соціальних мереж [8, с. 207].

Отже, соціальні мережі здійснюють значний та різноаспектний вплив. Вони формують особливий, віртуальний простір, в кому відбувається становлення особистості, її цінностей, переконань, норм тощо. Узагальненим до перерахованого є нове та недостатньо досліджене поняття «цифрове супер-его».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Метою статті є теоретичний огляд поняття «цифрове супер-его», висвітлення механізму його формування та впливу на особистість.

Методи. У роботі використаний комплекс теоретичних підходів для вивчення цифрового супер-его як продукту соціальних мереж. Зокрема: 1. Аналіз наукової літератури – огляд праць сучасних дослідників, які досліджували вплив соціальних мереж на психологічний стан людини, її самооцінку та моральну орієнтацію; 2. Порівняльний аналіз – порівняння класичних та сучасних уявлень щодо теорії супер-его З. Фрейда; 3. Моделювання – на основі теоретичних розробок створено модель формування цифрового супер-его, яка відображає динамічні зміни особистих моральних стандартів під впливом цифрових технологій. Застосовані методи дозволили виробити комплексне бачення еволюційного поступу концепції супер-его та її цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що супер-его (понад-я, над-я, над-свідоме) є одним з трьох компонентів психіки людини (поруч із «его» та «ід»), відповідно до теорії З. Фройда.

У своїй праці «Вступ до психоаналізу» Фройд визначає супер-его як морально-етичну силу особистості, що виконує функції внутрішнього цензора або совісті (моральні принципи та ідеали, які індивід засвоює через взаємодію з батьками, суспільством і культурою), контроль імпульсів Ід (подавлення небажаних або соціально неприйнятних бажань), мотивує до досконалості (встановлює стандарти поведінки). Супер-его утворене двома компонентами: совість – санкції за недотримання моральних норм (вина, сором), его-ідеал – ідеальне уявлення про те, як людина повинна поводити себе [11].

Звісно, що за сто років концепція супер-его неодноразова переосмислена фройдистами та неофройдистами, тому важливим є огляд відмінностей сучасного уявлення про супер-его від автентичного.

На основі аналізу літературних джерел [13; 15; 16; 17; 18], можна відстежити еволюційні зміни наукових уявлень щодо супер-его, а саме:

❖ Гармонізація супер-его. Супер-его розглядається не як жорсткий і директивний елемент, а як гнучка структура, яка допомагає соціалізуватися;

❖ Вплив культурних та соціальних факторів. Супер-его розглядається як складніше і контекстуальне утворення, що залежить не тільки від батьків, але й соціальних інститутів (ЗМІ, освіта) та соціокультурних змін (глобалізація, розвиток технологій та цифрової культури, соціальних мереж);

❖ Лабільність. Супер-его може змінюватися та адаптуватися протягом життя, реагуючи на нові моральні виклики та зміни соціальних норм;

❖ М’яке регулювання. Сучасні терапевтичні підходи спрямовані на досягнення балансу між критичним та підтримувальним аспектами супер-его, а також зменшення тиску із боку супер-ого, щоб уникнути неврозів, спричинених надмірною самокритикою;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

❖ Інтеграція нових знань. На розуміння супер-его вплинули дослідження в галузях соціології, культурології, нейропсихології (зв'язок з функціями префронтальної кори мозку, які відповідають за саморегуляцію та прийняття моральних рішень), інформаційних технологій (віртуальні комунікації розглядаються як новий фактор у формуванні супер-его – «цифрове супер-его»;

❖ Функціональні зміни. Традиційне супер-его протиставляється Ід, пригнічує його, здійснюючи контроль моральних імпульсів, тоді як супер-его в сучасному розумінні є більш гнучким, воно балансує на межі моралі та особистих потреб.

Супер-его в сучасному розумінні – це психічна система, що встановлює та підтримує морально-етичні стандарти, бажані цілі та ідеали з метою досягнення внутрішньоособистої та міжособистісної гармонії, соціальної адаптації.

Важливим для нашого дослідження є підтвердження в сучасних напрацюваннях впливу цифрових технологій на супер-его, в результаті чого формується цифрове супер-его. Так, дослідниця Теркл Ш. досліджує, як цифрові технології та соціальні мережі впливають на психологічне та соціальне функціонування. Наукові розвідки вченої дозволяють провести аналогії між класичним поняттям супер-его та новими формами морального регулювання, що виникають в умовах цифрового середовища.

Провідними положеннями, що постулює науковиця є такі: 1. Цифрові платформи формують нові норми та очікування, які замінюють традиційні моральні орієнтири. Цифрове супер-его представлене як сукупність моральних очікувань, що формуються реакціями (лайки, коментарі, репости) та соціальними стандартами інтернет-середовища; 2. Присутність у мережі призводить до відчуття перманентного спостереження, що змушує людину підлаштовуватись під громадські очікування, формувати відповідний онлайн-образ, оцінювати свої дії, слова та зовнішній вигляд через призму соціального очікування. Все перелічене можна порівняти з внутрішнім «голосом» супер-его; 3. Соціальні мережі посилюють залежність від зовнішнього схвалення, як наслідок – виникає цифрове супер-его, яке: критикує та оцінює особистість через призму цифрових стандартів, створює тиск, змушуючи користувачів прагнути до досконалості, часто недосяжної; 4. Користувачі формують «ідеальне цифрове Я», яке часто розходиться з «Я-реальне». Це «цифрове Я» є проєкцією того, якою людина хоче бути або якою її хочуть бачити інші, викликає внутрішній конфлікт між реальним та цифровим «Я»; 5. Цифрове супер-его може посилювати тривожність та перфекціонізм, формує залежності від технологій, послаблює здатність до рефлексії та внутрішнього діалогу, оскільки зовнішня оцінка стає головною.

Вчена Теркл Ш. зазначає, що цифрове супер-его – це нова форма морального регулятора, створена під впливом технологій, що впливає на

саморегуляцію людини, посилює залежність від зовнішніх оцінок і створює нові моральні дилеми. Для збереження психічного добробуту важливо усвідомлювати цей механізм і критично ставитись до цифрових стандартів [17].

Також варта уваги праця дослідника Постмана Н., в межах якої досліджується вплив технологій на культуру, суспільні цінності та моральні структури. Пропоновані концепції можна інтерпретувати як основу для розуміння того, як технології (особливо цифрові) трансформують моральне саморегулювання та особистість, тобто, фактично, сприяють утворенню цифрового супер-его.

Положення вченого можна узагальнити в таких тезах: 1. Запроваджується поняття «технополія», описуючи суспільство, де технології стають не інструментами, а центральним елементом, що визначає культурні та моральні норми. Технології починають диктувати: ідеали морального чи прийнятного, шаблони людської поведінки відповідно до можливостей технологій, пріоритетність та значення інформації; 2. Технології підривають традиційні джерела морального регулювання (релігія, сім'я, місцеві спільноти), замінюючи їх на новий вид морального нагляду, який визначається алгоритмами, цифровими платформами та соціальними мережами – цифрове супер-его; 3. Технології розмивають межі між реальним та віртуальним, що створює дисбаланс між «Я-реальне» та образом, яким людина має бути в очах суспільства. Технології починають формувати внутрішній голос людини, спонукаючи відповідати очікуванням технологічного суспільства; 4. Технології є інструментом, який не розширює автономію людей, а обмежує її – люди починають почуватися зобов'язаними підпорядковуватися цифровим правилам, що породжує ефект самоконтролю і внутрішнього нагляду, схожий на функцію супер-его (наприклад, суспільство формує нові моральні орієнтири через метрики соціальних мереж (лайки, коментарі тощо), що впливає на самосвідомість та поведінку); 5. Технології сприяють спрощенню моральних виборів, зводячи їх до алгоритмічних процесів – рішення стають «чорно-білими», позбавленими глибоких рефлексій, характерних для традиційних моральних систем. Така тенденція веде до того, що людина починає регулювати себе відповідно до спрощених цифрових умов (наприклад, популярність контенту, кількість передплатників тощо), а не через внутрішні принципи або філософські роздуми; 6. Технології посилюють соціальний контроль, який стає частиною внутрішнього світу людини, цифрове середовище вимагає відповідності прийнятим стандартам і засуджує дисидентів, що посилює внутрішній тиск і страх бути відкинутим.

Постман Н. показує, що технології трансформують моральні та культурні структури, породжуючи нові механізми контролю та саморегуляції, що схожі з функцією супер-его [16].

Таким чином, цифрове супер-его трактується як внутрішній регулятор, що формується під впливом онлайн-ідентичностей та зовнішніх оцінок у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

соціальних мережах. Важливим в межах нашого дослідження є дослідження механізму формування цифрового супер-его та його впливу на особистість.

На основі узагальнення наукових пошуків закордонних дослідників [12;14] нами розроблений механізм формування цифрового супер-его.

Передумовою формування цифрового супер-его є соціокультурний контекст, обумовлений висхідною роллю технологій (домінування цифрових технологій у житті людини), значенням медіа й соціальні мережі (культивація нових стандартів поведінки, ідеалів та очікувань), культуральними впливи (тиск цифрових платформ, глобалізація і стандартизація цінностей). Як результат – утворення цифрового середовища, яке задає нові моральні орієнтири.

Етапами формування цифрового супер-его є такі: 1. Наростальний вплив цифрових норм, компонентами якого є алгоритми і метрики (лайки, перегляди, підписники стають показниками успішності та прийняття), соціальне порівняння: (людина порівнює себе з ідеалізованими образами в медіа), моделі поведінки (популярні користувачі створюють шаблони для наслідування); 2. Інтеріоризація або внутрішнє засвоєння, у ході якого досягаються такі ефекти – цифрові очікування стають частиною внутрішнього світу людини; людина починає самостійно оцінювати себе через призму цифрових стандартів, формується «цифровий суддя», який контролює дії, щоб вони відповідали вимогам; 3. Структуризація, яке знаменується інтеграцією цифрового супер-его в особистість, виконання ним функцій оцінки поведінки (відповідність контенту/реакції цифровим стандартам), моральний контроль (розбудова цифрових норм), покарання (критика за невідповідність цифровим очікуванням).

Механізмами впливу цифрового супер-его виступають: зовнішні стимули (вимоги соціальних мереж, зворотний зв’язок у вигляді лайків, коментарів), внутрішня обробка (самооцінка через цифрову метрику, пошук схвалення та уникнення осуду).

Фактори модифікації, завдяки яким особистість здатна регулювати процес формування цифрового супер-его. До них можна віднести індивідуальні особливості (критичне мислення, здатність до рефлексії тощо), цифрову грамотність (розуміння впливу алгоритмів, тайм-менеджмент в соцмережах тощо), соціальна підтримка (роль друзів, сім’ї та реальних взаємодій).

З метою унаочнення пропонованого механізму побудована схема (рис. 1.).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

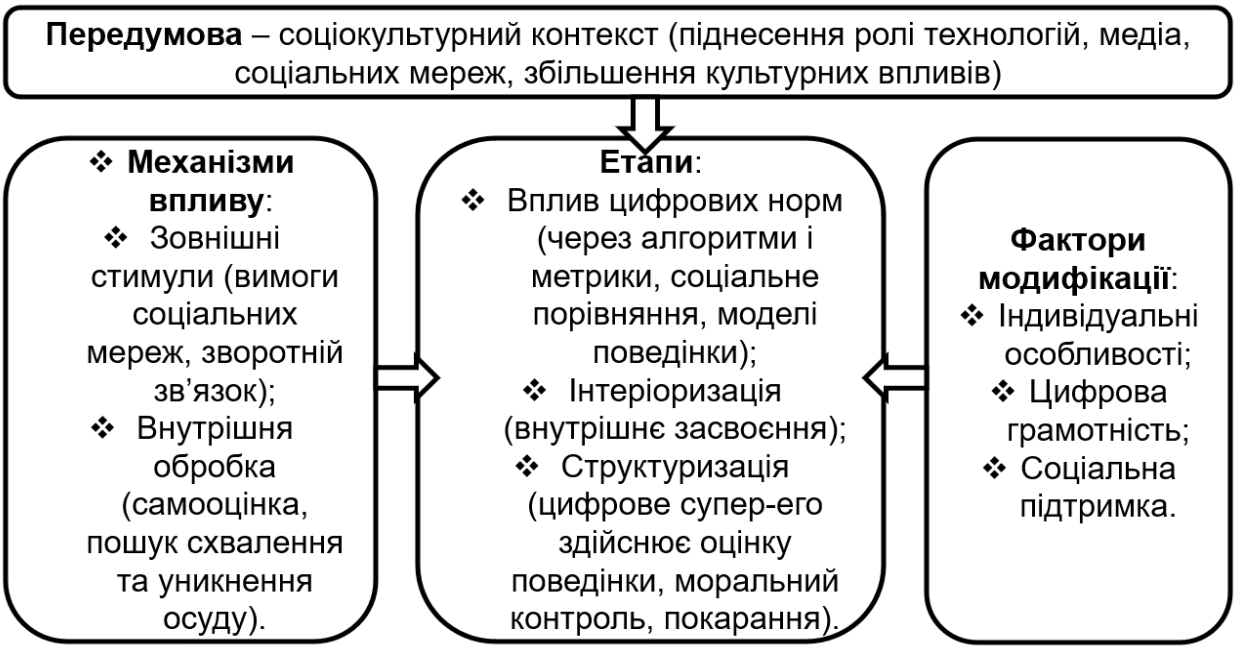

Рисунок 1. – Механізм формування цифрового супер-его.

Завершивши окреслення процесу утворення цифрового супер-его, розглянемо його вплив на особистість, висвітливши позитивні та негативні аспекти в різних сферах життєдіяльності. Зазначимо, що наше дослідження має теоретичний характер, а, отже, висунуті положення потребують емпіричної перевірки, але презентовані аналітичні тези спираються на наявні дослідження (12; 13; 14; 15; 16; 17; 18).

В першу чергу окреслимо провідні сфери, на які цифрове супер-его здійснює позитивний вплив, а саме:

❖ Саморозвиток – цифрові платформи сприяють підвищенню знань і навичок через доступ до освітніх ресурсів. Онлайн-курси, тренінги та платформи саморозвитку мотивують до професійного та особистісного зростання;

❖ Мотивація до досягнень – регулярне створення контенту або участь у цифрових спільнотах сприяє формуванню організованості, послідовності й відповідальності, допомагаючи встановлювати й досягати цілей;

❖ Соціальна інтеграція – професійно орієнтовані мережі полегшують соціальну адаптацію, дають змогу встановлювати нові зв'язки, знаходити однодумців і вливатися в професійні кола;

❖ Зміцнення міжособистісних зв'язків – цифрове супер-его сприяє підтримці контактів із близькими, навіть на відстані. Соціальні мережі допомагають зберігати зв'язок і зміцнювати соціальну підтримку;

❖ Розвиток емпатії – платформи, що підтримують благодійність і соціальні ініціативи, формують співчуття. Наприклад, кампанії з допомоги соціально-незахищеним верствам населення або природоохоронні ініціативи;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

❖ Етична обізнаність – завдяки цифровим медіа люди стають більш обізнаними про глобальні проблеми, такі як екологія, права людини чи соціальна справедливість, і можуть долучатися до їх вирішення;

❖ Професійне зростання – участь у тематичних форумах, групах і онлайн-конференціях сприяє розширенню професійних знань та обміну досвідом;

❖ Інформаційна грамотність – цифрові технології формують навички аналізу та обробки інформації. Використання сучасних інструментів допомагає швидше адаптуватися до змін у професійній сфері;

❖ Ціннісна ідентичність – цифрове супер-его сприяє формуванню особистісних цінностей і стандартів через спілкування та відображення власних ідей у контенті;

❖ Соціальна відповідальність – участь у волонтерських програмах, благодійності або суспільно важливих проєктах стимулює відповідальність і сприяє розв'язанню актуальних проблем.

Водночас поряд з конструктивними аспектами впливу цифрового супер-его на особистість, виокремлюють деструктивні, а саме:

❖ Гіпертрофований контроль – цифрове супер-его нав'язує строгі соціальні норми через алгоритми соціальних мереж, змушуючи користувачів відчувати постійний тиск відповідати очікуванням;

❖ Надмірна самокритика – перегляд власного контенту через призму цифрових стандартів часто підсилює самокритику та формує відчуття провини за невідповідність суспільним чи алгоритмічним вимогам;

❖ Дихотомія успіху та невдачі – цифрове супер-его популяризує ідею «успішності», змушуючи людей відчувати невдачу, якщо їхні дії не здобувають схвалення через лайки, коментарі чи поширення;

❖ Віртуалізація моралі – моральні норми можуть зводитися до демонстративних дій у мережі, що знецінює справжню етичну поведінку;

❖ Соціальний контроль через публічний осуд – цифрове супер-его сприяє формуванню «культури скасування», де люди бояться публічного осуду за висловлювання або дії;

❖ Підміна внутрішнього голосу – нав'язування зовнішніх цифрових стандартів пригнічує автентичний внутрішній діалог, змушуючи діяти відповідно до алгоритмічних або суспільних шаблонів;

❖ Формування цифрового конформізму – страх виділитися чи бути незрозумілим примушує людей до конформної поведінки, уникаючи творчого чи критичного мислення;

❖ Розмивання приватності – цифрове супер-его сприяє «прозорості», де кожен аспект життя є публічно доступним, що підриває право на приватність;

❖ Психоемоційне навантаження через алгоритми – алгоритми посилюють негативний досвід, просуваючи контент, що стимулює конфлікти або страх, який викликає емоційне виснаження;

❖ Втрата ідентичності – цифрове супер-его створює уніфіковані образи ідентичності, змушуючи людей жертвувати унікальністю на користь суспільного схвалення в онлайн-середовищі.

Отже, цифрове супер-его є амбівалентним утворенням, яке з одного боку – сприяє саморозвитку, соціальній адаптації, моральному розвитку, а з іншого – може призвести до психологічних проблем, залежності, викривленому сприйманню реальності. Важливим є поміркованe й раціональне користування соціальними мережами та цифровими технологіями.

Наостанок зазначимо, що молоде покоління (підлітковий, юнацький вік) більшою мірою піддається двозначному впливу соціальних мереж, тож більше схильне до формування цифрового супер-его. Це можна пояснити недостатньою зрілістю нервової системи, недостатнім рівнем розвитку критичного мислення, цифрової грамотності, тайм-менеджменту тощо. Наша думка узгоджується із сучасними дослідженням в цій галузі [10].

Висновки. У роботі розглядається феномен цифрового супер-его як нової морально-регуляторної інстанції, що формується під впливом соціальних мереж. Основні висновки дослідження такі:

1. Розглянуто цифрове супер-его як інноваційна концепція. Конструкт «цифрове супер-его» ґрунтується на класичній теорії З. Фрейда, але адаптований до сучасних цифрових реалій. У традиційній концепції супер-его виконує функцію внутрішнього морального цензора, сформованого під впливом батьків, культури та суспільства. У цифровому середовищі ця функція інтегрована з впливом соціальних мереж, які формують нову систему зовнішніх стандартів;

2. Запропонований механізм формування цифрового супер-его, утворений трьома основними етапами: зовнішній вплив (соціальні платформи задають стандарти успішності та прийняття, ґрунтуючись на кількості лайків, підписників, коментарів тощо), інтеріоризація (цифрові норми становляться частиною внутрішнього світу особистості, користувачі починають оцінювати себе через призму громадського схвалення, що дозволяє формувати «цифровий суд»), структуризація (цифрове супер-его виконує функції регулятора поведінки, оцінки моральних стандартів і самокритики);

3. Досліджено амбівалентний вплив цифрового супер-его. Позитивними аспектами впливу конструкта є: розвиток соціальних і комунікативних умінь, мотивація до професійного та особистісного саморозвитку, допомога у встановленні соціальних зв'язків і укріпленні міжособистісних відносин, підвищує усвідомленість щодо глобальних проблем, сприяє участі в соціальних ініціативах. Негативними описані такі моменти: провокує зайву самокритику, посилює тривожність і перфекціонізм, формує залежність від зовнішнього схвалення, руйнує індивідуальності через нав'язування уніфікованих норм;

4. Визначені ризики цифрового супер-его для психосоціального функціонування, воно може стати джерелом емоційного вигорання, внутрішніх

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

конфліктів і викривленого прояву образу «Я». Особливо це актуально для підлітків і молоді, психіка яких більш пластична і вразлива до зовнішнього впливу. Постійний соціальний контроль в мережі підвищує ризики депресії, тривожних розладів і соціальної ізоляції.

Перспективами подальших наукових пошуків є дослідження впливу соціальних мереж на інші компоненти психіки за З. Фрейдом – его та Ід. Також, зважаючи на теоретичний характер роботи, важливим є подальша емпірична перевірка вищеокреслених положень.

Література:

1. Амплєєва О. М., Бехтольд Д. О. Вплив соціальних мереж на розвиток я-концепції сучасної молоді. *Психологія та соціальна робота.* 2024. №1(59), С. 11-21.

2. Березовська Л. І. Вплив соціальних мереж на психологічне благополуччя особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. №2(55).

3. Буковська О. О., Мазур Т. В., Анищенко Л. О. Вплив соціальних інтернет-мереж на соціалізацію молоді. *Габітус.* 2021. №29. С. 48-52.

4. Вольнова Л. М., Камінська А. О., Ляска О. П. Вплив соціальних мереж на психічне здоров'я сучасної молоді. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2023. №34(6). С. 1-5.

5. Голембьовська Е. Вплив соціальних мереж на соціальний та емоційний стан молодих людей. *Освітологія.* 2024. № 13(13). С. 50–58.

6. Гречановська О. В., Мегем О. М., Потапюк Л. М. Вплив соціальних мереж на психологічний стан та самооцінку української молоді. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2023. №34(4). С. 60-66.

7. Данилова Т. В., Гоян І. М. Вплив соціальних мереж на психологічне функціонування особистості: до постановки проблеми. *Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy.* 2021. №12(4). С. 118-124.

8. Мгалоблішвілі А. Психологія використання соціальних інтернет мереж сучасними українськими користувачами. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2023. №2(70). С. 201-208.

9. Огоренко В., Тимофєєв Р., Гарібова Л., Крамарчук Д., Шорніков А. Використання соціальних мереж підлітками: потенційний вплив на психіку і поведінку. *Психосоматична медицина та загальна практика.* 2024. №9(2). С. 1-10.

10. Рубан А. Вплив соціальних мереж на формування ідентичності підлітків та молоді. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. 2021. №56. С. 213-220.

11. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. П. Таращук. Харків: КСД, 2015. 480 с.

12. Abbaszade S. Potentially negative implications of social media. *FS POSTER,* 2023. Retrieved from: https://www.fs-poster.com/blog/potentially-negative-implications-of-social-media

13. Brenner Ch. The Mind in Conflict. New York : International Universities Press, 1982. 266 p.

14. Broyles C. Sigmund Freud and 21st-century social media: Id, ego, superego as social media platforms. *ACAP, 2018.* Retrieved from: https://acapnj.org/sigmund-freud-and-21st-century-social-media-id-ego-superego-as-social-media-platforms/

15. Ogden T. H. The Matrix of the Mind: Object Relations and the Psychoanalytic Dialogue. New York : Jason, 1986. 284 p.

16. Postman N. Technopoly: The Surrender of Culture to Technology. New York: Knopf, 1992. 183 p.

17. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. New York: Basic Books, 2011. 384 p.

18. Turnbull O. H., Solms, M. The Brain and The Inner World: An Introduction to the Neuroscience of Subjective Experience. New York: Other Press, 2002. 342 p.

References:

1. Amplieieva, O. M., & Bekhtold, D. O. (2024). Vplyv sotsialnykh merezh na rozvytok ya-kontseptsii suchasnoi molodi. [The influence of social networks on the development of the self-concept of modern youth.]. *Psykholohiia ta sotsialna robota – Psychology and social work, 1(59),* 11-21 [in Ukrainian].

2. Berezovska, L. I. (2020). Vplyv sotsialnykh merezh na psykholohichne blahopoluchchia osobystosti. [The impact of social networks on the psychological well-being of an individual.]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine, 2(55)* [in Ukrainian].

3. Bukovska, O. O., Mazur, T. V., & Anyshchenko L. O. (2021). Vplyv sotsialnykh internet-merezh na sotsializatsiiu molodi [The impact of social Internet networks on the socialization of youth.]. *Habitus – Habitus, 29*, 48-52 [in Ukrainian].

4. Volnova, L. M., Kaminska, A. O., & Liaska, O. P. (2023). Vplyv sotsialnykh Perez na psychache zdorovia suchasnoi melody [The impact of social networks on the mental health of today's youth.]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes of the V. I. Vernadsky TNU. Series: Psychology, 34*(6), 1-5 [in Ukrainian].

5. Holembovska, E. (2024). Vplyv sotsialnykh merezh na sotsialnyi ta emotsiinyi stan molodykh liudei. [The impact of social networks on the social and emotional state of young people.]. *Osvitolohiia – Educational science, 13*(13), 50-58 [in Ukrainian].

6. Hrechanovska, O. V., Mehem, O. M., & Potapiuk, L. M. (2023). Vplyv sotsialnykh merezh na psykholohichnyi stan ta samootsinku ukrainskoi molodi. [The influence of social networks on the psychological state and self-esteem of Ukrainian youth]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Psychology*, 34(4), 60-66 [in Ukrainian].

7. Danylova, T. V., & Hoian, I. M. (2021). Vplyv sotsialnykh merezh na psykholohichne funktsionuvannia osobystosti: do postanovky problemy. [The influence of social networks on the psychological functioning of the individual: to the formulation of the problem.]. *Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy – Humanitarian studios: pedagogics, psychology, philosophy. 12*(4), 118-124.[in Ukrainian].

8. Mhaloblishvili, A. (2023). Psykholohiia vykorystannia sotsialnykh internet merezh suchasnymy ukrainskymy korystuvachamy. [Psychology of using social Internet networks by modern Ukrainian users.]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific notes of the University "KROK", 2*(70), 201-208. [in Ukrainian].

9. Ohorenko, V., Tymofieiev, R., Haribova, L., Kramarchuk, D., & Shornikov, A. (2024). Vykorystannia sotsialnykh merezh pidlitkamy: potentsiinyi vplyv na psykhiku i povedinku. [Use of social networks by adolescents: potential impact on psyche and behavior.]. Psykhosomatychna medytsyna ta zahalna praktyka – Psychosomatic medicine and general practice, *9*(2), 1-10. [in Ukrainian].

10. Ruban A. (2021). Vplyv sotsialnykh merezh na formuvannia identychnosti pidlitkiv ta molodi. [The influence of social networks on the formation of the identity of adolescents and youth.]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of Izmail State Humanitarian University, 56.* С. 213-220. [in Ukrainian].

11. Froid Z. Vstup do psykhoanalizu. [Introduction to Psychoanalysis] / per. P. Tarashchuk. Kharkiv: KSD – Kharkiv: KSD, 2015. 480 c. [in Ukrainian].

12. Abbaszade, S. (2023). Potentially negative implications of social media. *FS POSTER*, 2023. Retrieved from: https://www.fs-poster.com/blog/potentially-negative-implications-of-social-media [in England].

13. Brenner, Ch. (1982). The Mind in Conflict. New York : International Universities Press. 266 p. [in England].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

14. Broyles, C. (2018). Sigmund Freud and 21st-century social media: Id, ego, superego as social media platforms. *ACAP*. Retrieved from: https://acapnj.org/sigmund-freud-and-21st-century-social-media-id-ego-superego-as-social-media-platforms/ [in England].

15. Ogden, T. H. (1986). The Matrix of the Mind: Object Relations and the Psychoanalytic Dialogue. New York : Jason. 284 p. [in England].

16. Postman, N. (1992). Technopoly: The Surrender of Culture to Technology. New York: Knopf. 183 p. [in England].

17. Turkle, S. (2011). Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. New York: Basic Books. 384 p. [in England].

18. Turnbull, O. H., Solms, M. (2002). The Brain and The Inner World: An Introduction to the Neuroscience of Subjective Experience. New York: Other Press. 342 p. [in England].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.9:159.99

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1801-1810

Шило Ірина Олександрівна слухач штатний Інституту стратегічних комунікацій, Національний університет оборони України, м. Київ**,** https://orcid.org/0009-0006-5120-3571

ФАКТОРИ СУЇЦИДАЛЬНОСТІ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті проаналізовано психологічні аспекти, що сприяють розвитку суїцидальних намірів у середовищі військових. Визначено суїцид як складне явище, яке відбувається під впливом глибоких емоційних порушень та психічних розладів, часто спровокованих психотравматичними подіями, що робить життя особи позбавленим верховної цінності. Охарактеризовано механізми виникнення суїцидальної поведінки, де основну роль відіграють не тільки зовнішні, але й внутрішні фактори, зокрема сприйняття особистості стосовно своїх проблем та можливостей їх вирішення.

Обгрунтовано, що фактори ризику включають тривалу участь у бойових діях, віддаленість від базових пунктів, недостатню соціальну підтримку, а також сімейні та особистісні конфлікти, які можуть підсилити суїцидальні настрої. Розглянуто вплив соматичних захворювань та антисоціальної поведінки, зокрема алкогольної та наркотичної залежності, на схильність до суїциду.

З'ясовано, що стресові умови служби значно погіршують морально-психологічний стан військовослужбовців, що може призвести до розвитку депресії, анксіозності та посттравматичних стресових розладів. Акцентовано на значенні розробки та імплементації цілісних програм психологічної підтримки та профілактики, що мають на меті зниження інцидентності суїцидальної поведінки серед військовослужбовців. Важливим є створення умов для регулярного моніторингу психічного здоров'я, організація тренінгів для підвищення обізнаності щодо психологічних розладів, та впровадження механізмів раннього виявлення та втручання у кризові ситуації. Підкреслюється роль психологічної підтримки в створенні стійкого та здорового середовища у військових колективах, що може ефективно знижувати рівень стресу та підвищувати загальний добробут військовослужбовців.

Сформовані висновки підкреслюють важливість системного підходу до профілактики суїцидальної поведінки, який має включати як індивідуальні, так і організаційні інтервенції, спрямовані на зменшення психологічного дистресу та підвищення життєвої стійкості військовослужбовців.

Ключові слова: стрес, суїцидальна поведінка, профілактика, суїцид, психічні розлади, морально-психологічний стан, загроза.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Shylo Iryna Oleksandrivna full-time student at the Institute of Strategic Communications of the National Defense University of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0006-5120-3571

FACTORS OF SUICIDALITY AMONG MILITARY SERVANTS: PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. The article analyzes the psychological aspects that contribute to the development of suicidal intentions among the military. Suicide is defined as a complex phenomenon that occurs under the influence of deep emotional disorders and mental disorders, often provoked by psychotraumatic events, which makes a person's life devoid of supreme value. The mechanisms of the emergence of suicidal behavior are characterized, where the main role is played not only by external, but also by internal factors, in particular, the individual's perception of his problems and the possibilities of solving them.

It is substantiated that risk factors include prolonged participation in combat operations, remoteness from base points, insufficient social support, as well as family and personal conflicts that can enhance suicidal moods. The influence of somatic diseases and antisocial behavior, in particular alcohol and drug addiction, on the tendency to commit suicide is considered.

It is found that stressful service conditions significantly worsen the moral and psychological state of military personnel, which can lead to the development of depression, anxiety and post-traumatic stress disorders. The importance of developing and implementing comprehensive psychological support and prevention programs aimed at reducing the incidence of suicidal behavior among military personnel is emphasized. It is important to create conditions for regular monitoring of mental health, organize trainings to increase awareness of psychological disorders, and implement mechanisms for early detection and intervention in crisis situations. The role of psychological support in creating a stable and healthy environment in military teams is emphasized, which can effectively reduce stress levels and increase the overall well-being of military personnel.

The conclusions drawn emphasize the importance of a systemic approach to the prevention of suicidal behavior, which should include both individual and organizational interventions aimed at reducing psychological distress and increasing the resilience of military personnel.

Keywords: stress, suicidal behavior, prevention, suicide, mental disorders, moral and psychological state, threat.

Постановка проблеми. Суїцидальність серед військовослужбовців є актуальною та нагальною проблемою сучасності, яка вимагає всебічного наукового аналізу та розробки ефективних методів профілактики. Зростання кількості самогубств у збройних силах не лише втрачає людські ресурси та

знижує бойовий потенціал армії, але й суттєво впливає на моральний та психологічний клімат у військових колективах. Особливості військової служби, такі як високий рівень стресу, психологічна травма, а також ізоляція від суспільства та сім'ї, вимагають детального вивчення як потенційних каталізаторів суїцидальної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове дослідження суїцидальної поведінки у військовому середовищі залучило значний інтерес серед дослідників. Особливий внесок у вивчення теоретичних основ суїцидальної поведінки внесли Д. Лєбєдєв, О. Назаров, В. Христенко та І. Шевченко. Р. Федоренко розробив методи психологічної підтримки та психодіагностики для осіб з суїцидальними тенденціями. В. Суліцький зосередив свої дослідження на психології суїцидальної поведінки, тоді як В. Мозальов і Р. О. Власенко акцентували на соціально-психологічних чинниках, що сприяють суїциду в бойових умовах. О. Колесніченко досліджувала стратегії профілактики суїциду серед військовослужбовців, в той час як Н. Агаєв і О. Кокун описали міжнародний досвід запобігання небойових втрат. І. Пінчук та С. Болтоносов займалися вивченням суїцидальної поведінки серед ветеранів ООС на Сході України.

Також значний внесок у клініко-психологічні дослідження самогубств у армії зробили Л. Овчарова, В. Цупрун, В. А. Родіонова. Їх роботи охоплюють методи діагностики та профілактичні заходи, а також аналіз психологічної літератури та досвіду практичної роботи в розв'язанні проблеми самогубства, підкреслюючи значення розуміння причин, що спонукають особистість до ризику суїциду, для ефективної превенції та профілактики.

Незважаючи на численні дослідження у цій галузі, все ще існує велика потреба в глибокому розумінні психологічних чинників, що сприяють розвитку суїцидальних намірів та дій серед військовослужбовців.

Мета статті – здійснити психологічний аналіз основних факторів суїцидальності серед військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Суїцид можна визначити як акт самознищення, до якого особа може вдатися під впливом глибоких емоційних порушень, таких як афект чи фрустрація, або на тлі психічних розладів. Цей усвідомлений вихід із життя відбувається у ситуаціях, коли особистість переживає психотравматичні події, у результаті чого життя втрачає для неї вартість як верховну цінність. Дане явище часто зумовлене сукупністю особистісних психічних деформацій, а також соціально-економічних та морально дестабілізуючих факторів [6, с. 54].

Е. Шнейдман, видатний американський суїцидолог, стверджує, що суїцид ніколи не є спонтанним актом, а скоріше є спробою розв'язати проблему чи вийти з психологічної кризи, яка завдає глибоких страждань [11]. Згідно з поглядами вченого, суїцидальний акт одночасно є рухом до припинення усвідомлення нестерпного душевного болю та втечею від гострої

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

психічної кризи. Суїцид виникає у контексті високого емоційного збудження, гострої тривоги та летального потенціалу, які є ключовими компонентами цього феномена. Смерть у такому контексті сприймається як небажаний, але неминучий побічний продукт. Центральним елементом у динаміці суїциду є прагнення уникнути метаболю – болю, спричиненого відчуттям болю. У клінічній суїцидології важливим є принцип, що навіть мінімальне зниження страждань може змінити рішення особи на користь життя.

Суїцидальна поведінка у контексті військової служби формується під впливом складного взаємозв'язку соціальних, психологічних, психофізіологічних і соціокультурних детермінант. Особливості служби в армії, які категоризуються як фактори високого ризику для суїциду, вносять свій вклад у цей феномен. Часто військовослужбовці зіштовхуються з проблемами, для вирішення яких вони не знаходять адекватних рішень, що може стимулювати суїцидальні настрої. Згідно з аналізом В. Є. Мозальова, критичним елементом у суїцидальній поведінці є конфліктна ситуація, яка включає реальність вимог, особистісне сприйняття цих вимог, оцінку складності обставин та власних ресурсів для їх подолання. Коли військовослужбовець оцінює ситуацію як вкрай складну і свої можливості як недостатні для її розв'язання, відчуваючи при цьому значну фрустрацію своїх потреб, це може підштовхнути до рішення про суїцид як єдиний вихід зі становища [5, с. 74].

А.М. Романишин, Т.М. Мацевко та О.С. Капінус аналізують причини суїцидальної поведінки серед військовослужбовців, виокремлюючи кілька ключових факторів [8, с. 27]. Вони ідентифікують конфлікти, які можуть виникати через особливості військової діяльності та соціальної взаємодії, зокрема тривалу участь у військових операціях, віддаленість від базових пунктів, недостатню згуртованість підрозділів, наявність міжособистісних конфліктів і обмеженість у комунікаціях. Також важливу роль відіграють сімейні чинники, такі як стосункові проблеми, сексуальні дисфункції, зради, розлучення, важкі захворювання або смерть близьких.

Крім того, антисоціальна поведінка, включаючи зловживання алкоголем та наркотиками, також впливає на суїцидальну поведінку. Загальний стан здоров'я військовослужбовця, зокрема наявність хронічних соматичних захворювань, фізичних вад, психічних розладів та незадовільних матеріально-побутових умов, також має значний вплив.

Тривале перебування військовослужбовців у стані напруження сприяє виснаженню їхніх адаптаційних ресурсів, що може призводити до психологічних та фізіологічних порушень, зокрема до виникнення посттравматичних стресових розладів. Зміни в психологічному стані учасників бойових дій можуть проявлятися як ізольовані симптоми, так і у вигляді комплексного синдрому.

Суїцидальна поведінка військовослужбовців ініціюється через комплексну взаємодію різноманітних соціально-психологічних чинників, які

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

можуть включати [10, с. 129]: особистісні проблеми, такі як труднощі у особистих і інтимних стосунках, невзаємне кохання, втрату близької людини чи зраду; емоційну ізоляцію, втому, смерть рідних; родинні конфлікти, непорозуміння з близькими, важкі захворювання родичів; життєві кризи, які охоплюють крах особистісних цінностей, глибокі внутрішні переживання, несамореалізацію; професійні невдачі, конфлікти з керівництвом, проблеми з адаптацією та фінансові труднощі включно з боргами та кредитами; загрозу втрати соціального статусу, звільнення з керівних посад, загрозу кримінального переслідування, порушення законодавства чи службової дисципліни; суттєве погіршення здоров'я, хронічні захворювання, інвалідність, алкогольна чи наркотична залежність, стани глибокого афекту; а також соціальні чинники, включаючи збіг несприятливих обставин чи сезонні депресивні стани.

Загалом, ці чинники взаємодіють комплексно, проте основною причиною суїцидальної поведінки визначається соціально-психологічна дезадаптація через порушення міжособистісних взаємодій. Постійний стрес і напруга під час бойових дій спричиняють виснаження адаптаційних ресурсів особи, що призводить до вичерпання як психологічних, так і фізіологічних можливостей, стаючи потенційною причиною розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

На основі досліджень Т. Глушкової, виділено ряд чинників суїцидальної поведінки серед військовослужбовців [1, с. 27], які включають: конфлікти, обумовлені специфікою військово-професійної діяльності та військово-соціальної взаємодії; особистісні труднощі адаптації до умов військової служби; міжособистісні конфлікти серед колег; конфлікти, пов'язані з родинними відносинами, включно з можливими наслідками розлучення; почуття самотності; серйозні захворювання; конфлікти через антисоціальну поведінку, включаючи незаконні взаємодії і страх ганьби за антисоціальні вчинки; а також здоров'язумовлені конфлікти, зокрема психічні розлади, хронічні соматичні захворювання та фізичні недоліки.

Д. В. Лєбєдєв виокремлює окремі причини виникнення суїцидальної поведінки в умовах військової служби [3, с. 52], зокрема труднощі адаптації військовослужбовця, знущання з боку інших учасників служби, втрату соціального статусу в рамках військового колективу, страх перед відповідальністю за вчинення злочинів та професійну непридатність.

За дослідженням О. С. Лісової, основними причинами суїцидальної поведінки серед військовослужбовців є: значне погіршення умов служби, зниження рівня життя та соціального добробуту, які спричинені економічною кризою та політичною нестабільністю; відсутність адекватних матеріальних і моральних стимулів, що негативно впливає на фізичний і психічний стан військовослужбовців; висока індивідуальна психологічна вразливість до стресів служби, які включають ненормований робочий графік, велике навантаження, хронічну перевтому та постійну небезпеку; формальний підхід

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

до проведення психологічних і медичних оглядів без належної уваги до профілактичних заходів; помилки у професійному відборі особового складу для служби та навчання; обмежена чисельність фахівців з психологічного забезпечення і роботи з персоналом; недоліки в знаннях і досвіді командирів, що відповідають за психопрофілактичну роботу у відсутність кваліфікованих психологів; непрофесіоналізм у діях командування, психологів і медпрацівників; неефективний контроль за якістю профілактичних заходів і станом здоров'я військовослужбовців; наявність серйозних захворювань, зокрема високий ризик аутоагресивних дій у військовослужбовців з депресією чи органічними ушкодженнями мозку; відсутність сформованих життєвих цінностей і позитивного світогляду; невміння адекватно розв'язувати конфлікти; несприятливі особистісні риси, що ведуть до деструктивної поведінки, включно з недостатнім самоконтролем і відсутністю механізмів психологічного захисту; негативний соціально-психологічний клімат та конфлікти у сфері службових та сімейних відносин; вплив прикладу родичів чи знайомих, що вчинили суїцид; страх перед відповідальністю за серйозне порушення службової дисципліни чи кримінальної відповідальності [2].

Крім того, дослідження впливу морально-психологічного стану на суїцидальну поведінку серед військовослужбовців відкриває важливий аспект розуміння причин самогубств у військовому середовищі. Морально-психологічний стан військовослужбовців часто характеризується складною динамікою, зумовленою стресовими умовами служби, які включають тривале перебування у зонах бойових дій, віддаленість від сім'ї, ризик для життя, а також постійну необхідність у прийнятті важливих рішень під тиском [4, с. 47].

Погіршення морально-психологічного стану може бути викликане кількома чинниками, зокрема недостатньою підтримкою з боку командування і колег, відчуттям ізоляції, невизначеністю щодо майбутнього та страхом перед втратою життя чи здоров'я. Ці чинники можуть призводити до виникнення депресії, тривожності та інших емоційних розладів, які значно збільшують ризик суїцидальних думок і поведінки.

Серед найбільш критичних аспектів, що впливають на морально-психологічний стан, варто відзначити відсутність ефективних механізмів справляння зі стресом і відновлення психологічної рівноваги. Військовослужбовці, які не мають доступу до якісної психологічної допомоги чи соціальної підтримки, частіше вдаються до самогубства як способу вирішення своїх проблем.

Наукове співтовариство підкреслює необхідність розробки та імплементації програм, спрямованих на підвищення рівня морально-психологічної стабільності військовослужбовців, що включають навчання навичкам стресостійкості, конфліктній взаємодії, саморегуляції емоцій, а також забезпечення доступу до кваліфікованої психологічної допомоги. Такі заходи можуть знизити рівень суїцидальної поведінки серед військовослужбовців, сприяючи збереженню їхнього здоров'я та добробуту.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Отже, на основі проведеного аналізу вважаємо за необхідне систематизувати основі фактори виникнення суїцидальної поведінки у військовослужбовців (табл. 1)

Таблиця 1.

Основі фактори виникнення суїцидальної поведінки у військовослужбовців

Фактор	Характеристика
Емоційна лабільність	Висока емоційна реактивність та нестабільність, що можуть спонукати до суїцидальної поведінки у відповідь на екстремальний стрес або травматичні події.
Когнітивна криза	Наявність когнітивних дисонансів та дефіциту в рішеннях, що сприяють формуванню переконань про безвихідність і безнадійність ситуації, яка, в свою чергу, підживлює суїцидальні інтенції.
Інтерперсональні конфлікти	Міжособистісні конфлікти та високий рівень психосоціальної ізоляції сприяють зниженню емоційної підтримки та почуття приналежності, що важливі для психічного здоров'я, і можуть вести до суїцидальних думок у військовослужбовців.
Втрата та горе	Смерть близьких осіб або втрата значущих міжособистісних зв'язків можуть викликати глибокий емоційний біль і траур, що збільшує ризик суїцидальної поведінки через підвищення психологічного дистресу.
Субстанційна залежність	Алкоголізм та наркоманія часто асоціюються з низькою самооцінкою, втратою контролю і збільшенням депресивних симптомів, які сприяють суїцидальним нахилам.
Психосоматичні розлади	Хронічні фізичні захворювання можуть впливати на психічний стан, зменшуючи якість життя та збільшуючи психологічний стрес, що може вести до суїцидальних думок і поведінки.
Емоційне виснаження	Тривале перебування у високостресових умовах може призвести до вичерпання адаптаційних ресурсів, зниження психологічної резистентності та розвитку посттравматичного стресового розладу, що значно збільшує ризик суїциду.
Негативний соціально-психологічний клімат	Стресогенний клімат у військовому колективі, відсутність емоційної підтримки та особистісні конфлікти можуть підсилювати відчуття ізоляції та безпорадності, сприяючи формуванню суїцидальних намірів.

Отже, вище зазначені фактори можуть виступати як причини розвитку суїцидальної тенденції у військовослужбовців. Як фізичні, так і психологічні труднощі, з якими стикаються військові, значно впливають на їх психічне здоров'я, що, в свою чергу, може збільшувати схильність до суїцидальної поведінки. Чим більше таких впливових факторів присутньо в житті особи, тим вищий ризик розвитку суїцидальних імпульсів. Разом з тим, важливу роль у цьому відіграє і особистісне сприйняття ситуацій, адже суб'єктивне бачення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

подій може або знижувати, або підвищувати рівень психологічного дистресу. Така індивідуальна реакція на зовнішні події зумовлюється низкою факторів, включаючи особистісні характеристики, минулий досвід та наявні стратегії справляння зі стресом. Таким чином, розуміння того, як військовослужбовці сприймають своє середовище та як вони реагують на стресові ситуації, є критично важливим для розробки ефективних стратегій профілактики суїцидальної поведінки.

Профілактика суїцидальної поведінки серед військовослужбовців вимагає комплексного підходу, заснованого на глибокому розумінні психологічних факторів, які сприяють розвитку суїцидальних намірів. Ефективні методи профілактики повинні охоплювати як індивідуальні, так і структурні інтервенції, з метою зменшення ризику і підвищення психологічної стійкості військових.

Науковці [7; 9] наголошують на важливості ранньої ідентифікації та втручання у випадках емоційної дистресу серед військовослужбовців. Це передбачає створення систем моніторингу, що дозволяють виявляти ознаки психічних розладів або емоційної кризи на ранніх етапах. Ключовим елементом тут є навчання командирів та медичного персоналу технікам визначення ознак депресії, анксіозності, та інших психологічних проблем.

Значну роль відіграє психологічна підтримка та консультування, які мають бути доступними для всіх військовослужбовців. Регулярні сесії з кваліфікованими психологами допомагають військовим краще справлятися зі стресами, пов'язаними з військовою службою, та сприяють розвитку навичок стресостійкості та емоційного самоконтролю.

Інтеграція програм стресостійкості та психоосвіти у повсякденне життя військових є ще однією важливою стратегією. Програми можуть включати тренінги з управління стресом, техніки релаксації, а також навчання стратегіям вирішення проблем, що дозволяє військовослужбовцям краще адаптуватися до викликів служби та знижує їх суїцидальні ризики.

Важливим аспектом профілактики є також зміцнення соціальної підтримки від колег та керівництва. Створення спільноти взаємопідтримки та залучення військовослужбовців до соціальних мереж може значно знизити відчуття ізоляції та самотності, які часто передують суїцидальним думкам.

Освітні програми та кампанії з підвищення обізнаності про суїцид та його профілактику також мають велике значення. Інформування військовослужбовців про знаки попередження та методи допомоги колегам, які можуть зіткнутися з психологічними труднощами, сприяє створенню безпечного та здорового робочого середовища.

Таким чином, ефективна профілактика суїцидальної поведінки в армії вимагає комплексного втручання, яке включає психологічну, освітню, соціальну та організаційну компоненти, спрямовані на зниження психологічного дистресу та підвищення загального добробуту військовослужбовців.

Висновки. Отже, на основі проведеного психологічного аналізу основних факторів, що впливають на суїцидальну поведінку серед військовослужбовців, встановлено, що суїцид як акт самознищення ініціюється через глибокі емоційні порушення та психічні розлади, особливо в складних умовах військової служби. Важливу роль у рішенні про суїцид відіграє не тільки вплив зовнішніх обставин, але й особистісне сприйняття та внутрішнє оцінювання можливостей подолання кризових ситуацій, що вимагає комплексного підходу до запобігання суїциду, який має включати психологічну освіту, регулярний моніторинг психічного здоров'я та активну психологічну підтримку, спрямовану на зміцнення психологічної стійкості та зниження психологічного дистресу.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці та впровадженні диференційованих психологічних інтервенцій, спрямованих на зниження суїцидального ризику серед військовослужбовців шляхом глибокого аналізу взаємозв'язку між особистісними характеристиками, професійними обов'язками та соціальними умовами їхнього виконання.

Література

1. Глушкова Т. О. Профілактика суїцидів у військових частинах. *Практична психологія і соціальна робота.* 2000. № 1. С. 26–30.

2. Лісова О. С. Психологія суїцидальної поведінки. Чернівці. 2004. 233 с.

3. Лєбєдєв Д. В. Психологія суїцидальної поведінки: посібник. За заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Харків, 2007. 129 с.

4. Матейко Н. М. Психологічні чинники суїцидальної поведінки військових та напрями запобігання їй. *Габітус.* 2020. Вип. 20. С. 45-49.

5. Мозальов В. Є., Власенко Р. О. Соціально-психологічні чинники та напрями запобігання суїцидальної поведінки військовослужбовців в бойових умовах. *Вісник Національного університету оборони України.* 2023. № 5 (75). с. 72–77

6. Овчарова Л. М. Проблема суїцидальної поведінки військовослужбовців та заходи із запобігання суїцидів в збройних силах. *Репортер Приазовського державного технічного університету. Секція: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування.* 2018. Вип. 2. С. 53–56.

7. Профілактика самогубств серед військовослужбовців Національної гвардії України: навч. посіб. / за заг. ред проф. І. І. Приходька. Харків: НА НГУ, 2016. 117с.

8. Романишин А.М., Мацевко Т.М. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців : навчально-методичний посібник. Львів: НАСВ, 2017. 42 с.

9. Романишин А., Неурова А. Профілактика самогубств серед військовослужбовців призваних за мобілізацією *Вісник Національного університету оборони України*. Вип. 75(5), 2023. С. 129–135.

10. Семенов С. Психологічний аналіз проблеми суїцидальної поведінки військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України.* 2019. № 3 (53). С. 119–132.

11. Shneidman E. A. Suicide as Psychache: A Clinical Approach to Self-Destructive Behavior. Northvale, NJ: Aronson. 1993

References

1. Hlushkova T. O. (2000) Profilaktyka suitsydiv u viiskovykh chastynakh [Suicide prevention in military units]. *Praktychna psykholohiia i sotsialna robota*, 1, 26–30.

2. Lisova O. S. (2004) Psykholohiia suitsydalnoi povedinky [Psychology of suicidal behavior]. Chernivtsi.

3. Liebiediev D. V. (2007) Psykholohiia suitsydalnoi povedinky: posibnyk [Psychology of suicidal behavior: a manual]. Za zah. red. prof. O. V. Timchenka. Kharkiv.

4. Mateiko N. M. (2020) Psykholohichni chynnyky suitsydalnoi povedinky viiskovykh ta napriamy zapobihannia yii [Psychological factors of suicidal behavior of military personnel and directions of its prevention]. *Habitus*, 20, 45-49.

5. Mozalov V. Ye., Vlasenko R. O. (2023) Sotsialno-psykholohichni chynnyky ta napriamy zapobihannia suitsydalnoi povedinky viiskovosluzhbovtsiv v boiovykh umovakh [Socio-psychological factors and directions of prevention of suicidal behavior of military personnel in combat conditions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 5 (75), 72–77

6. Ovcharova L. M. (2018) Problema suitsydalnoi povedinky viiskovosluzhbovtsiv ta zakhody iz zapobihannia suitsydiv v zbroinykh sylakh [The problem of suicidal behavior of military personnel and measures to prevent suicides in the armed forces]. *Reporter Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Sektsiia: Sotsialno-humanitarni nauky ta publichne administruvannia*. 2, 53–56.

7. Prykhodka I. I. (2016) Profilaktyka samohubstv sered viiskovosluzhbovtsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy: navch. Posib [Prevention of suicides among military personnel of the National Guard of Ukraine: a manual]. Kharkiv: NA NHU

8. Romanyshyn A.M., Matsevko T.M. (2017) Profilaktyka vidkhylnoi povedinky u viiskovosluzhbovtsiv : navchalno-metodychnyi posibnyk [Prevention of deviant behavior in military personnel: a teaching manual]. Lviv: NASV.

9. Romanyshyn A., Neurova A. (2023) Profilaktyka samohubstv sered viiskovosluzhbovtsiv pryzvanykh za mobilizatsiieiu [Suicide prevention among military personnel called up for mobilization]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 75(5), 129–135.

10. Semenov S. (2019) Psykholohichnyi analiz problemy suitsydalnoi povedinky viiskovosluzhbovtsiv [Psychological analysis of the problem of suicidal behavior of military personnel]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 3 (53), 119–132.

11. Shneidman E. A. (1993) Suicide as Psychache: A Clinical Approach to Self-Destructive Behavior. Northvale, NJ: Aronson.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК:159.9:331

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1811-1823

Юркевич Галина Йосафатівна канд. псих. наук, доцент, Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу, Західноукраїнський національний університет, м. Чортків, тел.: (03552) 20849, http://orcid.org/0000-0001-8722-1364

Кульчицький Володимир Русланович аспірант, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0009-0003-8642-2035

АКМЕОЛОГІЧНО-ДУХОВНІ ЦІННОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті здійснено глибокий аналіз психологічних аспектів самоздійснення та самореалізації особистості в рамках сучасної психології. Досліджено ключові концепти, пов’язані з розвитком та реалізацією індивідуального потенціалу людини на різних етапах її життя, акцентуючи увагу на значенні цих процесів для досягнення внутрішньої гармонії та повноти особистості. У статті детально розглядаються теоретичні підходи до самоздійснення, самовираження та самоствердження, а також їх тісний зв'язок із процесами особистісного зростання, мотивації, саморозвитку та досягнення життєвих цілей.

Проаналізовано теоретичні основи самореалізації, зокрема в контексті її впливу на процеси особистісного розвитку, де самовираження стає основою для формування цілісної особистості, а самотрансценденція — шляхом досягнення вищих сенсів, що орієнтують індивіда на потреби інших людей та соціальну користь.

Виділено ключові моделі пристосування особистості до змінного соціального середовища, які включають три рівні адаптації: від початкового, що характеризується низьким рівнем самореалізації та підпорядкуванням соціальним вимогам, до висококреативних, інноваційних підходів, де індивід активно змінює середовище, орієнтуючи його на власні прагнення та потреби.

Важливою є роль психологічних механізмів, які допомагають людині балансувати між власними внутрішніми прагненнями та вимогами зовнішнього середовища, що є необхідним для успішної самореалізації та досягнення життєвих цілей. Дослідження підкреслює, що лише через взаємодію з соціумом, через служіння іншим та виявлення внутрішніх прагнень можна досягти справжньої гармонії та особистісної повноти.

Ключові слова: акмеологія, самоздійснення особистості; самовираження особистості; самореалізація особистості; самотрансцендентність особистості; особистісне зростання.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Yurkevych Halyna Yosafativna cand.sc.(psychol.), assoc. prof., associate professor, Chortkiv Educational and Scientific Institute of Entrepreneurship and Business of West Ukrainian National University, Ternopil region, Chortkiv, tel.: (03552) 208-49, http://orcid.org/0000-0001-8722-1364

Kulchytskyi Volodymyr Ruslanovych, postgraduate student, West Ukrainian National University, Ternopil, https://orcid.org/0009-0003-8642-2035

ACMEOLOGICAL AND SPIRITUAL VALUES IN THE PSYCHOLOGY OF PROFESSIONAL ACTIVITY

Abstract. The article provides a deep analysis of the psychological aspects of self-realization and self-realization of the individual within the framework of modern psychology. The key concepts related to the development and realization of a person's individual potential at different stages of his/her life are studied, focusing on the importance of these processes for achieving inner harmony and completeness of the personality. The article examines in detail theoretical approaches to self-realization, self-expression and self-affirmation, as well as their close connection with the processes of personal growth, motivation, self-development and achievement of life goals.

The theoretical foundations of self-realization are analyzed, in particular in the context of its influence on the processes of personal development, where self-expression becomes the basis for the formation of a holistic personality, and self-transcendence - through the achievement of higher meanings that orient the individual to the needs of other people and social benefit.

Key models of personality adaptation to a changing social environment are identified, which include three levels of adaptation: from the initial one, characterized by a low level of self-realization and subordination to social requirements, to highly creative, innovative approaches, where the individual actively changes the environment, orienting it to his own aspirations and needs.

The role of psychological mechanisms that help a person balance between his/her own internal aspirations and the requirements of the external environment is important, which is necessary for successful self-realization and achievement of life goals. The study emphasizes that only through interaction with society, through service to others and the identification of internal aspirations can true harmony and personal completeness be achieved.

Keywords: acmeology, self-realization of the personality; self-expression of the personality; self-realization of the personality; self-transcendence of the personality; personal growth.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення акмеологічно-духовних цінностей у психології професійної діяльності зумовлена швидкими змінами в

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

соціально-економічному середовищі, інтенсивним розвитком технологій та постійним зростанням вимог до професійних стандартів.

В умовах глобалізації та модернізації суспільства виникає потреба в осмисленні ролі духовних цінностей у професійному становленні особистості, а також у розвитку внутрішнього потенціалу працівника для досягнення високого рівня професіоналізму. В умовах швидких соціально-економічних змін духовні цінності виступають як орієнтири, що допомагають зберігати професійну ідентичність і адаптуватися до нових викликів.

Сучасний ринок праці потребує не лише компетентних, а й морально стійких лідерів, здатних приймати відповідальні рішення, надихати команду та створювати продуктивне середовище. Таким чином, акмеологічно-духовні цінності відіграють ключову роль у формуванні успішної та гармонійної професійної діяльності, що робить їх вивчення актуальним завданням сучасної психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до процесу самоздійснення особистості зростає і серед науковців, що знаходить своє підтвердження у збільшенні кількості досліджень, присвячених цій темі. У вітчизняній психології поступово формується відповідна методологічна, теоретична та практична база, яка дозволяє перетворити питання про природу самоздійснення, його способи, види та психологічні механізми на наукову проблему. Серед вітчизняних дослідників, які активно працюють над цією тематикою, можна виокремити С. Д. Максименка, В. О. Татенка, Т. М. Титаренко, Т. О. Ларіну, В. А. Крайчинську, К. О. Черемних та ін.

Водночас у зарубіжній психології важливу роль у вивченні самоздійснення відіграють роботи таких авторів, як Абрахам Маслоу, Карл Роджерс, Віктор Франкл, які зосереджувалися на питаннях самореалізації, особистісного росту та психологічних механізмах досягнення особистісної повноти. Також варто зазначити роботи таких зарубіжних вчених, як Еріх Фромм, який досліджував вплив свободи та внутрішнього розвитку на самореалізацію, та Ролло Мея, який зосереджувався на екзистенціальних аспектах особистісного розвитку.

Метою статті є здійснення аналізу понять самоздійснення, самовираження та самореалізації особистості, а також визначення індивідуальних особливостей та процесуальних характеристик особистості, що сприяють її самовдосконаленню та визначають динаміку самоздійснення щодо професійного зростання.

Виклад основного матеріалу. Акмеологічно-духовні цінності є ключовими в процесі розвитку особистості та досягнення високих результатів у професійній сфері. Акмеологія, як наука, що вивчає досягнення вершин у самореалізації, наголошує на необхідності розвитку внутрішнього потенціалу людини, її духовної зрілості та гармонії. Ці цінності тісно пов'язані з етичними, моральними та культурними аспектами професіоналізму, які не тільки

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

визначають ефективність діяльності, але й формують її гуманістичний вимір. Особливо це важливо для психологічної практики, де взаємодія з іншими людьми вимагає високої чутливості, емоційної інтелігентності та постійного саморозвитку.

Духовні цінності в контексті професійної діяльності психолога є ключовими для забезпечення етичних норм і моральних орієнтирів, що визначають якість наданої допомоги, сприяють розвитку емпатії та глибокому розумінню клієнта. Акмеологічний підхід підкреслює, що професійний успіх не обмежується лише технічними вміннями, а потребує постійної роботи над власним духовним розвитком і формуванням високих життєвих цінностей. Тому духовні цінності є основою підтримки професійного зростання, забезпечення стійкості у роботі та досягнення внутрішньої гармонії, що сприяє успішній психологічній практиці.

Самоздійснення передбачає подолання суперечностей між зовнішніми обмеженнями та внутрішніми прагненнями до саморозвитку. Зовнішні фактори визначають рамки існування, тоді як внутрішні мотивують до їх подолання, спонукаючи шукати нові способи реалізації себе. В умовах динамічного глобалізованого світу важливо сприяти усвідомленню цих процесів, допомагати молоді визначати ефективні шляхи розкриття особистісного потенціалу для успішного самоздійснення.

Науковці виділяють кілька основних способів самоздійснення: самовираження (виявлення, презентація, демонстрація власного «Я») [2, с. 47], самореалізацію (ефективне використання та втілення свого потенціалу в суспільно значущій сфері) [4, с. 25] та самотрансценденцію (присвячення себе важливій справі або іншим людям) [5]. Визначаючи стратегію самоздійснення, особистість розкриває перед світом свій внутрішній світ, надаючи йому конкретну форму. Це дозволяє їй проявити власну унікальність та самобутність. Самовираження є усвідомленим процесом об'єктивації внутрішніх сил, спрямованим на їхнє адекватне сприйняття іншими. У широкому значенні воно охоплює прояв індивідуальності через дії, поведінку та способи взаємодії зі світом.

Самовираження – це спосіб, у який людина прагне показати себе як особистість через діяльність, спілкування та вирішення життєвих завдань. Його розглядають як форму активності, спрямовану на самореалізацію, але яка ще не набула завершеного вигляду та не втілилася в конкретні дії. У цьому сенсі самовираження можна вважати «епіфеноменом самореалізації», коли бажання транслювати себе не завжди підкріплене достатніми можливостями для цього. Безконфліктне та безкорисне самовираження трапляється лише за відсутності прагнення до предметної реалізації.

Самовираження проходить різні етапи формування, відрізняючись за рівнем зрілості. У ранньому віці воно зазвичай набуває форми демонстративної поведінки, виступів або імпульсивних проявів. Для дорослої особис-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

тості характерне зріле самовираження, коли прагнення проявити себе перетворюється на необхідність істинного, змістовного вираження власного «Я». Людина формує свою манеру поведінки, знаходить власний стиль мовлення, прагне виразити себе у вчинках та діяльності. Зрілий індивід має унікальний стиль, що проявляється у будь-якому аспекті його діяльності, вирізняючи його серед інших.

Індивідуальний стиль діяльності можна розглядати через поняття «виразність» – як усвідомлене чи спонтанне відображення почуттів, ідей та думок, а також як характерну манеру поведінки. Виразність інтегрує індивідуальні риси людини та є відображенням її особистості. Проте в сучасному технократичному суспільстві спостерігається тенденція до жорсткого обмеження індивідуальної виразності, що може призводити до фрустрації та незадоволеності життям. Адже коли виразність зникає, особистість втрачає свою унікальність і не реалізує повною мірою свій людський потенціал.

Якщо людина прагне творчо проявити себе у світі – через зовнішність, поведінку, спілкування чи діяльність – і це самовираження супроводжується прагненням до особистісного зростання, тобто самоактуалізацією, то воно набуває конструктивного характеру. Водночас можливий і деструктивний шлях, коли самовираження відбувається через асоціальні вчинки (аж до тяжких злочинів) або шляхом приниження й пригнічення інших

У науковому дослідженні Т. Ларіної підтверджується, що самовираження може мати як прогресивний, так і регресивний вплив на особистість. Прогресивне самовизначення виявляється в гармонії між внутрішніми прагненнями людини та зовнішніми проявами її активності, що сприяє загальному розвитку особистості. Воно включає творчий пошук способів виразити власне «Я» через діяльність, поведінку й спілкування, відображаючи справжню індивідуальність. Хоча соціальна корисність таких проявів може бути другорядною, визнання з боку суспільства залишається важливим фактором [1, с. 138].

Натомість регресивне самовираження характеризується розбіжністю між внутрішнім світом людини та її зовнішніми діями, що може призводити до особистісних втрат, застоїв і бар'єрів. У такому випадку людина використовує неадекватні, несвоєчасні або неповні способи самовираження, що може суперечити не лише суспільним нормам, а й власному внутрішньому світові.

Для того щоб самовираження було ефективним у взаємодії із зовнішнім світом, різні рівні психічного відображення мають надавати людині знання не лише про її зовнішнє середовище, а й про внутрішній світ.

Т. Ларіна зазначає, що самоздійснення людини значною мірою визначається її здатністю формулювати цілі, що найбільш точно відповідають її внутрішній природі [1, с. 140]. Чим глибше людина усвідомлює своє покликання і чим чіткіше визначає власний шлях, тим вищі шанси на повну

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

реалізацію її потенціалу. У психологічних дослідженнях самовираження розглядається у взаємозв'язку з емоційним станом, віком, статтю, типом статури, станом здоров'я, освітою, впливом середовища тощо. Однак ключову роль у цьому процесі відіграють особистісні диспозиції та інтегроване "Я", яке забезпечує узгодженість усіх аспектів діяльності.

Самоствердження виявляється в досягненні суб'єктивного задоволення від результатів і (або) процесу самореалізації. Особистість свідомо чи несвідомо оцінює реальність і успішність досягнення власних цілей у контексті самореалізації. Самоствердження, яке має іншу мотивацію — наприклад, прагнення до суспільного визнання "тут і тепер" або реалізацію таким чином, щоб використати ефект цієї самореалізації, може виявлятися у вигляді квазісамореалізації через творчість, міжособистісні стосунки, соціальні зміни або материнство. Основою самоствердження є спрямованість особистості на задоволення найважливіших фундаментальних потреб, серед яких ключовою є потреба в діяльності, що дозволяє реалізувати своє "Я".

Самореалізація, як етап і спосіб самоздійснення, в сучасній науці визначається як ефективне використання свого потенціалу та здібностей у різних аспектах життєдіяльності. Це процес, який передбачає розкриття внутрішніх можливостей особистості і їх застосування для досягнення високих результатів у професійній, особистісній, соціальній та творчій сферах.

Розмежовуючи поняття "самовираження", "самоствердження" та "самореалізація", важливо враховувати різницю в їх мотиваційних основах. Кожне з цих понять відображає різні аспекти взаємодії особистості з навколишнім світом і власними прагненнями.

Мотивом самореалізації є бажання продовжити своє існування як особистості через взаємодію з іншими людьми, передаючи свою індивідуальність через результати своєї праці, а також через зміни, які відбуваються як у ній самій, так і в оточуючих. На відміну від теорій, де самоздійснення розглядається як розвиток і реалізація власного потенціалу в діяльності та вираження себе в реальності, деякі дослідники стверджують, що справжнє самоздійснення можливе лише через служіння іншим — чи то через допомогу іншим людям, чи через професійну діяльність. Це підкреслює важливість взаємодії та впливу на навколишній світ у процесі особистісної реалізації.

В. Франкл у своїх роботах підкреслює, що сутність людського існування полягає в самотрансценденції. Він виділяє три рівні існування: біологічний, психологічний та духовний. Саме на духовному рівні формуються смисли і цінності, які визначають поведінку людини [5]. Самотрансценденція – це спрямованість людини назовні, на щось, що не є нею самою, чи то сенс життя, чи інша людина, якій вона служить. Людина реалізує себе, забуваючи про себе.

Існує два види служіння: через обов'язок, що веде до втрати власного "Я", і через альтруїзм, коли служіння є внутрішньою потребою, яка відповідає особистості. У цьому контексті Франкл також виділяє три рівні пристосування

людини до середовища: низький (погано пристосовані люди), середній (людина знаходить своє місце в середовищі) та високий (рівень творчості, де людина змінює середовище, шукаючи відповідне для своїх прагнень) [5].

Самоздійснення людей вищого рівня відбувається через процес самотрансценденції. Це означає, що діяльність, якій людина добровільно віддає всі свої душевні сили, стає найбільш повним і адекватним виразом її особистості. Чим глибше і самовідданіше вона занурюється в цю справу, тим ширше та інтенсивніше розвивається її внутрішній світ. Така відданість справі дозволяє людині досягати більш високих рівнів самопізнання та самореалізації, оскільки вона виходить за межі власного "Я" і стає частиною чогось більшого, що є відображенням її глибоких особистісних прагнень.

Звісно, перетворити кожен день на творчість, інтелектуальне натхнення, духовне осягнення та щоденну самореалізацію здатна людина, яка вирішила для себе основні проблеми свого життя, забезпечивши умови для переходу від "царства необхідності" до особистого "царства свободи". Тільки після цього людина може розраховувати на адекватну свободу у соціумі.

Крім того, можна розглядати кілька рівнів розвитку особистості у контексті самоздійснення. Нульовий рівень відноситься до ситуаційних смислів, коли людина орієнтується лише на власні потреби, без глибшої рефлексії. Перший рівень - егоцентричний - базується на прагненні до особистої вигоди, комфорту та престижу, де інші люди розглядаються як засіб досягнення власних цілей. На другому рівні, групоцентричному, пріоритет мають інтереси найближчого оточення людини. Третій рівень — просоціальний — характеризується загальнолюдськими моральними орієнтаціями, де особистість може реалізовувати свої цілі не лише через самовираження та самореалізацію, а й через самотрансценденцію, тобто вихід за межі власних інтересів на користь інших.

Самототожність і самодостатність можуть бути згубними для молодої людини, оскільки вони призводять до стагнації, обмежуючи її розвиток.

Самотрансценденція ж є надособистісним самоздійсненням, яке включає орієнтацію на необхідність і корисність своєї діяльності для інших людей. Це відмова від себе на користь вищих сенсів, що лежать поза межами особистості, і відображає моральний розвиток людини, а не "самопожертву", яка може бути зумовлена невротичними тенденціями. Самотрансценденція призводить до повноцінної реалізації сутності людини через прагнення служити — людям, справі, соціуму.

Способи самоздійснення у дорослому віці доцільно аналізувати через призму структурних елементів індивідуальності, визначаючи системоутворюючі чинники, що впливають на різні рівні: індивіда, особистості та суб'єкта. До індивідуальних властивостей відносяться статеві та конституційні характеристики, темперамент, структура органічних потреб, сенсомоторика та задатки. На цьому рівні самоздійснення зазвичай виявляється у фокусуванні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

на фізичній організації та задоволенні органічних потреб, оскільки особи, орієнтовані на ці аспекти, більше зосереджуються на своєму тілі, що можна спостерігати в таких практиках, як бодібілдинг, моделювання чи фітнес [3, с. 56].

Натомість, дорослі люди, які прагнуть реалізувати себе як особистості, більше орієнтовані на стосунки з іншими людьми. Для них важливими є сфери життєдіяльності, де вони можуть проявити свої особистісні якості. Це, в першу чергу, стосується сім'ї, дружніх відносин та професійної діяльності, де вони зосереджуються на взаємодії з колегами і формуванні неформальних стосунків у колективі. Цей рівень самоздійснення сприяє гармонії в особистісних стосунках і є більш соціально орієнтованим.

Робота приносить задоволення тим людям, які працюють в сприятливій психологічній атмосфері, де їх цінують і підтримують. Водночас хобі часто є лише приводом для розширення кола соціальних зв'язків та придбання нових партнерів по спілкуванню. Самовираження на рівні особистості часто проявляється у постійній демонстрації свого "Я", виставленні себе на показ. У спілкуванні ці люди шукають уваги та визнання з боку оточуючих. Самореалізація особистості, з одного боку, залежить від того, наскільки успішно вона вписується в мережу соціальних відносин, а з іншого — від задоволення цих відносин і своєю роллю в них. Соціальне визнання є показником успіху їх життєвої позиції.

Самотрансценденція, в свою чергу, проявляється через служіння людям, віддачу своїх сил заради потреб інших, безкорисливе служіння, яке не потребує визнання, як це характерно для сестер милосердя. Це більш глибокий рівень самореалізації, де особистість виходить за межі власних інтересів.

На рівні суб'єкта діяльності дорослі проявляють себе як професіонали у своїй галузі. Вони орієнтовані на вдосконалення своїх професійних якостей і здібностей, прагнучи до досягнення високих результатів, щоб бути кращими у своїй справі. Це рівень самореалізації, де основна мета — досягти високих результатів у своїй діяльності. Для людей, чия стратегія орієнтована на самовираження, головним стимулом є кар'єрне зростання і прагнення до визнання своїх досягнень.

Отже, самовираження — це зовнішнє виявлення унікальної індивідуальності, яке не завжди зумовлене соціальною корисністю діяльності. Воно включає орієнтацію на себе, на ствердження власної особистості та виявлення своїх здібностей у різних сферах життя. Самовираження може розвиватися в прогресивному або регресивному напрямку, залежно від того, чи є в основі процеси самоактуалізації, особистісного зростання, саморозвитку та творчості.

Самовираження і самоствердження — це ключові процеси, які сприяють оптимізації самореалізації особистості та формуванню ефективної стратегії розвитку. Самореалізація передбачає використання свого потенціалу в різних сферах діяльності, тоді як самотрансценденція є надособистісним самоздійсненням, яке орієнтоване на корисність діяльності для інших та на відмову від себе заради вищих сенсів поза особистістю.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Особливо важливо розглядати способи самоздійснення у дорослому віці через призму складових індивідуальності, зокрема через розуміння системо-утворюючих чинників, які впливають на рівні індивіда, особистості та суб'єкта.

Згідно з науковими підходами, основними способами самоздійснення є самовираження, самореалізація і самотрансценденція. Повнота самоздійснення залежить від здатності людини ставити такі цілі, які відповідають її внутрішній суті. Чим чіткіше людина усвідомлює своє покликання, тим ймовірніше досягнення самоздійснення. Гармонійне поєднання самовираження та самореалізації залежить від сформованості цілісного образу "Я" та готовності організувати і забезпечити умови для реалізації цього образу [2, с. 52].

Акмеологія досліджує досягнення вершин у життєдіяльності людини, зокрема її особистісного та професійного розвитку, на стику процесів онтогенезу і соціогенезу. Вона враховує як суб'єктивні, так і об'єктивні фактори, що визначають можливість досягнення цих вершин. Акмеологія має тісну взаємодію з різними науками, які вивчають людину, її діяльність та життєвий шлях, що дозволяє формувати наукові методологічні підходи до вивчення цього процесу.

Самоорганізація людини до досягнення її можливостей є багатоступеневим процесом, який складається з двох основних складових: самопідготовки і самоорганізації. Самопідготовка включає в себе самоосвіту та самовиховання, які є важливими етапами на шляху до досягнення професійних та особистісних вершин.

У процесі самопідготовки та самоорганізації людина формує творчий потенціал, який є основою для її подальшої самореалізації. Самоосвіта вносить значний вклад, забезпечуючи набуття знань, умінь і навичок, які не завжди передбачені офіційною освітою, але необхідні для досягнення особистих цілей у професійному зростанні.

Самовиховання полягає в розвитку тих якостей, які можуть не співпадати з соціальним середовищем, в якому молода людина перебуває, але є важливі для її подальшого розвитку та досягнення професійної майстерності.

Якщо в результаті цього процесу в людини сформовані необхідні знання, вміння і навички в межах моральних орієнтирів, починається етап самореалізації, який включає самовираження та самоствердження. Самовираження на цьому етапі передбачає поступовий рух до вершини професійної майстерності. Людина стає творцем своїх моральних та духовних цінностей, і цей процес має особливу важливість у професійному зростанні.

Одним з ключових чинників акмеологічних цінностей у духовному контексті є бачити свої можливості та постійною працею нарощувати їх. Важливо розвивати гармонійний здоровий організм, удосконалювати професійно-педагогічні, морально-вольові, духовні якості та загальнолюдські цінності. Успіх у цьому процесі залежить від здатності фахівців мотивувати до

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

до праці над собою, формуючи у необхідні знання та навички, що веде до високих досягнень у морально-духовному способі життя. Професійна майстерність у цій галузі зокрема полягає у вміннях сприяти розвитку та вдосконаленню цих аспектів у своїх підопічних.

Аналіз праць дослідників акмеології дозволяє визначити етапність формування акмеологічних цінностей у психології професійного зростання, зокрема, в морально-духовному контексті розвитку [7].

Ці етапи включають:

Перший етап - накопичення знань і усвідомлення значущості акмеологічних цінностей - цей етап включає мотиваційний і гностичний компоненти, що передбачають отримання знань про акмеологічні цінності та розуміння їх важливості для розвитку особистості та професійної діяльності.

Другий етап - розвиток емоційної сфери майбутнього фахівця - на цьому етапі важливо сформувати світогляд, орієнтований на основні акмеологічні цінності. Це включає розвиток морально-духовних практик, творчого мислення, активної життєвої позиції, розвинутих загальних інтелектуальних здібностей та здатності орієнтуватися в швидко змінюваній інформаційній ситуації.

Третій етап - моделювання поведінки за акмеологічними ідеалами - на цьому етапі йдеться про досягнення вершин у галузі фізичного виховання, спорту та здоров'я, створення ідеалів професійної діяльності, на яких орієнтуються майбутні фахівці.

Для досягнення високого рівня професіоналізму в психології професійного зростання, майбутній фахівець повинен проявляти себе на таких рівнях:

- ерудит - людина, що володіє широким спектром знань;
- спеціаліст за покликанням - глибоко відданий своїй професії;
- майстер - висококваліфікований фахівець;
- гуманіст - людина, що розуміє важливість гуманістичних, моральних та духовних цінностей;
- діагност - фахівець, що може аналізувати і оцінювати професійну діяльність;
- самодіагност – здатність до самопізнання і самовдосконалення;
- новатор - здатність до впровадження нових ідей та технологій;
- готовий до співпраці - здатність працювати в команді і досягати спільних результатів;
- дослідник — здатність аналізувати і вдосконалювати акмеологічні технології для розвитку професіоналізму.

Ці якості сприяють переходу від особистого професіоналізму до формування досягнень, які можуть впливати на морально-духовний розвиток інших людей.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Акмеологія в контексті морально-духовних цінностей розглядає кілька ключових аспектів, що стосуються розвитку професійної діяльності та подолання труднощів на шляху досягнення високих результатів [6, с. 112]:

1. **Індивідуальний та колективний розвиток** - акцент на досягненні професіоналізму як через особистісний шлях студента, так і через колективну діяльність, що вимагає концептуального аналізу та структурно-системного підходу до вирішення завдань у професійній діяльності.

2. **Подолання професійної деформації** - важливою є проблема емоційного вигорання та професійного зростання, які можуть виникати у молодих людей. Це вимагає комплексного підходу до профілактики та корекції таких явищ через психологічну підтримку та адаптацію професійних навичок.

Однак, науковці виділяють такі основні напрямки [2, с. 51]:

– **закономірності індивідуальної та колективної діяльності** - розвиток як індивідуальних, так і колективних якостей, що сприяють досягненню результатів у сфері професійної діяльності;

– **процес поетапного становлення фахівця -** важливим є дослідження етапів професійного розвитку молодих людей у контексті професійних досягнень, зокрема в певних сферах;

– **мотивація професійних досягнень у педагогічній діяльності** - стимулювання студентів досягати високих результатів у педагогічній сфері через розвиток мотивації до професійного зростання;

– **досягнення професіоналізму в професійній діяльності,** - шляхи вдосконалення професійних навичок у цих галузях через акцент на розвиток знань і практичних вмінь.

Мотивація є ключовим елементом акмеологічних цінностей. Індивідуалізація навчання та особистісний підхід дозволяють студенту не лише засвоїти великий обсяг знань, а й осмислити їх значущість через розвиток особистості, орієнтованої на високі цінності та ідеали. Цей підхід сприяє формуванню фахівців, здатних не лише досягти високих результатів, а й стати етичними, професіональними та гуманними лідерами в своїй галузі.

Для реалізації акмеологічного підходу у формуванні професійної майстерності студентів під час навчання у ЗВО важливо враховувати взаємозалежні елементи, що сприяють комплексному розвитку особистості студента і ефективному формуванню професіоналізму:

– **науково-освітній підхід** - вивчення дисциплін має бути не лише інформативним, а й сприяти розвитку пізнавальних, естетичних, моральних та практичних цінностей, що дозволяє студентам формувати ціннісні орієнтири для подальшої професійної діяльності;

– **мотивація до досягнення успіху** - створення умов для розвитку внутрішньої мотивації студентів досягати високих результатів у професійно-педагогічній підготовці, що сприяє їх самовдосконаленню;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

– **формування цінностей і світогляду** - педагоги повинні формувати у студентів цінності, що сприяють досягненню акмеологічних результатів, зокрема впливати на світогляд, моральні орієнтири та розуміння значущості професійної діяльності;

– **умови для розвитку особистості** - педагогічні технології та оцінка повинні бути орієнтовані на розвиток особистості, включаючи інтелектуальні та моральні аспекти, сприяючи активній позиції студента та самостійній рефлексії;

– **створення стимулів для самовдосконалення** - необхідно створити умови для стимулювання студентів до вдосконалення знань, навичок та вмінь у своїй професійній сфері, включаючи практичне застосування знань у реальних умовах;

– **зміни в освітньо-виховній діяльності** - перехід від репродуктивного навчання до продуктивного, де студент є активним учасником процесу, що сприяє самоствердженню особистості, а також впровадження творчого підходу до організації навчання;

– **неперервність і наступність освіти:** освіта повинна бути безперервною, що забезпечує постійне зростання професійної майстерності та розвитку особистості як у навчальному процесі, так і в практичній діяльності.

Застосування цих принципів дозволяє не лише підготувати кваліфікованих фахівців, а й допомогти студентам стати особистостями, здатними досягти високих результатів у своїй професійній діяльності, реалізуючи свій потенціал у повному обсязі.

Висновки. Акмеологічно-духовні цінності відіграють важливу роль у професійному становленні особистості, оскільки вони не тільки сприяють досягненню високих результатів у професійній діяльності, але й забезпечують гармонійний розвиток особистості. У процесі професійного становлення важливим є поєднання інтелектуальних, моральних та духовних аспектів, які забезпечують не лише високий рівень професіоналізму, але й внутрішнє задоволення від обраної діяльності.

Запровадження акмеологічного підходу в освіту має бути спрямоване на формування не тільки фахових знань, а й ціннісних орієнтирів, які є основою для розвитку творчих, моральних та духовних якостей студента. Сучасні освітні технології повинні бути орієнтовані на формування умов для всебічного розвитку особистості, що забезпечить підвищення якості професійної підготовки та дозволить студентам не лише освоювати необхідні знання, а й виховувати внутрішню мотивацію до самовдосконалення.

Таким чином, для досягнення високих професійних результатів необхідно враховувати не тільки інтелектуальний, а й духовний аспект професійної діяльності, створюючи сприятливі умови для розвитку ціннісних орієнтирів, які мають важливе значення для акмеологічного становлення особистості.

Література:

1. Ларіна Т. О. Роль життєстійкості в оптимізації самоздійснення особистості. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2010. Вип. 24. С. 137-146.
2. Максименко С. Д. Психологія особистості: змістовні ознаки. *Наука і освіта.* 2014. № 5. С. 45-52.
3. Татенко В. О. Теоретично-методологічні проблеми сучасної психології в контексті суб'єктно-вчинкового підходу. Педагогічні і психологічні науки в Україні: Зб. наук. праць. Київ, 2012. Т. 2.
4. Черемних К. О. Психологія подолання бар'єрів на шляху до самореалізації. Київ: Наукова думка, 2015. 160 с.
5. Frankl V. E. The Will to Meaning. New York: World Publishing Company, 1969.
6. Maslow A. H. Toward a Psychology of Being. Princeton: D. Van Nostrand Company, 1968.
7. Rogers C. R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston: Houghton Mifflin, 1961.

References:

1. Larina T. O. (2010) Rol zhyttiestiikosti v optymizatsii samozdiisnennia osobystosti [The role of vitality in optimizing the self-realization of the individual]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii - Scientific studies in social and political psychology,* 24. pp. 137-146. [in Ukrainian]
2. Maksymenko S. D. (2014) Psykholohiia osobystosti: zmistovni oznaky [Personality psychology: substantive features]. *Nauka i osvita - Science and education*, 5. pp. 45-52. [in Ukrainian]
3. Tatenko V. O. (2012) Teoretychno-metodolohichni problemy suchasnoi psykholohii v konteksti subiektno-vchynkovoho pidkhodu [Theoretical and methodological problems of modern psychology in the context of the subject-act approach]. Pedahohichni i psykholohichni nauky v Ukraini: Zb. nauk. prats. Kyiv. T. 2. [in Ukrainian]
4. Cheremnykh K. O. (2015) Psykholohiia podolannia barieriv na shliakhu do samorealizatsii [Psychology of overcoming barriers on the way to self-realization]. Kyiv: Naukova dumka. 160 p. [in Ukrainian]
5. Frankl V. E. (1969) The Will to Meaning. New York: World Publishing Company.
6. Maslow A. H. (1968) Toward a Psychology of Being. Princeton: D. Van Nostrand Company.
7. Rogers C. R. (1961) On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston: Houghton Mifflin.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 316.61:33]:[159.922:33] (045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1824-1835

Якимчук Борис Андрійович кандидат психологічних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-3303-6478

ЕКОНОМІЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Економічна свідомість як фактор розвитку економічної соціалізації є важливим аспектом формування особистості в сучасному суспільстві. Вона визначає ставлення індивіда до економічних явищ, її фінансову грамотність, здатність приймати раціональні економічні рішення та адаптуватися до змін у ринковому середовищі.

Виявлено, що економічна свідомість формується під впливом соціально-економічного середовища, сімейного виховання, освітнього процесу, засобів масової інформації та особистого досвіду. Важливу роль відіграє рівень фінансової грамотності, що дозволяє людині ефективно використовувати ресурси, розуміти економічні закономірності та уникати фінансових ризиків. Розвиток економічної свідомості починається ще в дитячому віці через моделювання поведінкових стратегій батьками, які демонструють власне ставлення до грошей, праці та заощаджень.

З'ясовано, що одним із ключових аспектів економічної соціалізації є вміння аналізувати економічну інформацію, критично оцінювати фінансові можливості та планувати майбутні витрати. В умовах швидких змін у глобальній економіці важливо навчати молодь принципам відповідального споживання, ощадливості та підприємливості. Саме розвиток цих навичок сприяє успішній інтеграції особистості в економічне середовище, забезпечує її конкурентоспроможність та фінансову стабільність.

Освіта відіграє провідну роль у формуванні економічної свідомості, оскільки надає знання про ринок, механізми його функціонування, бюджетування, інвестування та податкову систему. Впровадження курсів фінансової грамотності у шкільну та вищу освіту сприяє формуванню усвідомленого ставлення до фінансів і господарської діяльності. Економічна свідомість виступає важливим чинником розвитку економічної соціалізації, адже вона формує відповідальне ставлення до економічних процесів, сприяє адаптації до умов ринку та забезпечує фінансову стабільність особистості. Саме тому важливо приділяти увагу її розвитку на всіх етапах соціалізації індивіда.

Ключові слова: економічна свідомість, економічна соціалізація, середовище, фінансова грамотність, освіта, особистість, людський ресурс.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Yakymchuk Borys Andriyovych Candidate of Psychological Sciences, Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-3303-6478

ECONOMIC AWARENESS AS A FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC SOCIALIZATION

Abstract. Economic awareness as a factor of the development of economic socialization is an important aspect of the formation of a personality in modern society. It determines the individual's attitude to economic phenomena, his financial literacy, the ability to make rational economic decisions and adapt to changes in the market environment.

It has been found that economic awareness is formed under the influence of the socio-economic environment, family upbringing, the educational process, the media and personal experience. An important role is played by the level of financial literacy, which allows a person to effectively use resources, understand economic patterns and avoid financial risks. The development of economic awareness begins in childhood through modeling behavioral strategies by parents who demonstrate their own attitude to money, work and savings.

It has been found that one of the key aspects of economic socialization is the ability to analyze economic information, critically assess financial opportunities and plan future expenses. In the context of rapid changes in the global economy, it is important to teach young people the principles of responsible consumption, thrift and entrepreneurship. It is the development of these skills that contributes to the successful integration of the individual into the economic environment, ensures its competitiveness and financial stability.

Education plays a leading role in the formation of economic awareness, as it provides knowledge about the market, the mechanisms of its functioning, budgeting, investment and the tax system. The introduction of financial literacy courses into school and higher education contributes to the formation of a conscious attitude towards finances and economic activity. Economic awareness is an important factor in the development of economic socialization, because it forms a responsible attitude towards economic processes, promotes adaptation to market conditions and ensures the financial stability of the individual. That is why it is important to pay attention to its development at all stages of the individual's socialization.

Keywords: economic awareness, economic socialization, environment, financial literacy, education, personality, human resource.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві економічна свідомість відіграє ключову роль у процесі адаптації особистості до соціально-економічних умов. Формування економічної свідомості є невід'ємною складовою економічної соціалізації, яка забезпечує здатність людини ефективно взаємо-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

діяти з економічним середовищем, приймати раціональні фінансові рішення та розвивати відповідальні економічні поведінкові моделі.

Зміни в глобальній економіці, нестабільність ринкових відносин, вплив цифровізації та автоматизації призводять до необхідності формування нових економічних компетенцій у населення. В умовах ринкової економіки рівень економічної свідомості визначає не лише фінансову поведінку окремих індивідів, а й загальний соціально-економічний розвиток суспільства.

Особливого значення ця тема набуває у контексті розвитку управлінських компетенцій, оскільки керівники та управлінці приймають рішення на основі власних економічних установок і цінностей. Дослідження механізмів формування економічної свідомості дозволяє розробити ефективні стратегії управління персоналом, формування корпоративної культури та підвищення економічної відповідальності працівників.

Таким чином, актуальність дослідження економічної свідомості як фактора економічної соціалізації зумовлена необхідністю підготовки економічно грамотних громадян, здатних адаптуватися до умов сучасного ринку та приймати обґрунтовані економічні рішення на різних рівнях – від особистого фінансового планування до управління підприємствами та організаціями.

Вплив економічного світу на людину, а надалі і на суспільство в цілому, значною мірою залежить від когнітивних та психологічних характеристик індивіда, формування яких починається ще у ранньому дитинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи економічної свідомості були закладені у працях таких дослідників, як Ж. Піаже, Е. Дюркгейм, Г. Беккер, які розглядали соціальні аспекти економічної поведінки. Вітчизняні науковці, серед яких О. Герасименко, В. Рибалка та С. Сопівник, досліджували вплив економічної культури на соціалізацію молоді та професійне самовизначення. Проте залишаються невирішеними питання, пов’язані з впливом економічної нестабільності, інформаційного середовища та цифрових технологій на економічну свідомість молоді та її соціалізацію.

Як зазначає Мельничук Т., становлення сучасної економічної свідомості та механізмів економічного самовизначення молоді відбувається під впливом складної та суперечливої взаємодії різних факторів. Серед них – традиції та особливості соціального оточення, вплив соціального середовища, засоби масової комунікації, життєвий досвід і рівень освіти. Саме ця взаємодія визначає економічну поведінку молоді та сприяє формуванню її економічної культури [4].

В умовах воєнного стану економічна свідомість українців зазнає змін під впливом складних соціально-економічних чинників, серед яких інфляція, зниження рівня доходів, зростання вартості життя та суб’єктивне відчуття невизначеності щодо майбутнього [3, с. 44].

Мета статті – аналіз впливу економічної свідомості на процес економічної соціалізації особистості, а також виявлення основних факторів, що визначають її формування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу. Свідомість – це найвища форма узагальненого відображення об'єктивних і стійких характеристик та закономірностей навколишнього світу, процес створення в особистості внутрішньої моделі зовнішньої реальності, що сприяє її пізнанню і перетворенню. Економічне життя і економічна свідомість формують єдину систему, у якій остання виступає як підсистема, що регулює суспільні економічні відносини. Як невід'ємна складова економічної діяльності, економічна свідомість відображає взаємозв'язки в економічній сфері та активно бере участь у реалізації економічних процесів і діяльності господарюючих суб'єктів. Крім того, вона охоплює розвиток економічних емоцій і почуттів, що впливають на сприйняття грошей, заощаджень, власності, багатства і бідності, підприємницької активності, податків, державних доходів і видатків, а також довіру до комерційних організацій і держави. Водночас, економічна свідомість включає формування економічних уявлень, мислення і вольових компонентів, таких як економічні норми, інтереси, вчинки та активна участь в економічному житті.

Економічна свідомість – це система уявлень, переконань, цінностей і норм, що визначають ставлення індивіда до економічної діяльності. Вона включає когнітивний (знання про економічні процеси), афективний (емоційне ставлення до економічної реальності) та поведінковий (економічні рішення та вчинки) компоненти.

Економічна соціалізація – це процес засвоєння індивідом економічних норм, ролей і моделей поведінки, що необхідні для його ефективної інтеграції в економічну систему суспільства. На цей процес впливають:

- сімейне виховання (передача фінансових звичок);
- освітнє середовище (формування економічної грамотності);
- соціальні комунікації (ЗМІ, соціальні мережі, реклама);
- макроекономічні чинники (економічна стабільність, рівень добробуту).

Економічна свідомість виконує ключову роль у формуванні економічної поведінки особистості, її здатності адаптуватися до змін у суспільстві та приймати ефективні фінансові рішення. Високий рівень економічної свідомості сприяє розвитку економічної відповідальності, фінансової грамотності та підприємницького мислення.

В умовах воєнного стану, економічної кризи та глобальної нестабільності економічна свідомість українців зазнає значних трансформацій. Зростає рівень невизначеності, змінюються економічні пріоритети, посилюється увага до ощадливості та фінансового планування. Державна політика та освітні ініціативи відіграють важливу роль у підтримці економічної соціалізації в нових умовах.

Процес формування економічної свідомості починається з раннього дитинства. Формується базове економічне уявлення, яке включає в себе когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти, засновані на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

батьківському прикладі. Уявлення вважається сформованим, якщо закладено всі три його компоненти. Розглянемо кожен із компонентів:

1) когнітивний компонент характеризується тим, що у дітей виникають елементарні знання про гроші та покупки. Функцію грошей діти починають розуміти з чотирьох років. З 5 років діти починають розрізняти магазини по торговій марці, асортименту та вартості товару. До кінця дошкільного віку з'являється обізнаність про наявність «дорогих» магазинів. Діти віком 4–6 років, в основному, не мають вірного уявлення про походження грошей (наприклад, дитина вважає, що банк видає гроші будь-кому, хто попросить про це). Або ж діти вважають, що решту, яку дає продавець після купівлі товару, та є джерелом отримання грошей;

2) передумови емоційно-ціннісного компонента економічних уявлень починають формуватися вже після 3 років і виражаються в особливому відношенні до «мого» та «чужого», що стає основою для розвитку ставлення до власності у більш старшому віці;

3) у старшому дошкільному віці у дитини інтенсивно формується оцінка економічних явищ, яка при цьому слабко впливає на поведінковий компонент уявлень дитини. Наприклад, дошкільнята, думають, що бути ощадливим, терплячим і не піддаватися спокусі витрачати гроші – це «добре». Однак, незважаючи на те, що діти визнають цінність економної поведінки, самі вони, якщо отримують гроші від батьків на кишенькові витрати, то не прагнуть збирати їх.

Отже, процес формування економічної свідомості, який розпочинається ще в ранньому дитинстві, безпосередньо сприяє формуванню особливого ставлення до грошей у дорослих. Процес формування економічної свідомості сприяє економічній соціалізації та відтворення соціального досвіду у суспільній сфері життя.

Під економічною соціалізацією розуміється правильне трактування економічних явищ, розуміння їх сутності, засвоєння та співвідношення економічних понять, категорій, теорій з вимогами економічних законів, з реальністю та на основі цього будуватиме свою економічну діяльність.

Система ціннісних орієнтацій є ключовим елементом особистісного утворення, що відображає сутність ставлення людини до соціальної реальності, формує її мотивацію та впливає на всі аспекти діяльності. В умовах нової соціально-економічної парадигми спостерігається трансформація цих орієнтацій. Демократизація та ринкові відносини наповнюють ціннісні орієнтації молоді новим змістом, спонукаючи до переосмислення власних пріоритетів і формування нової ієрархії цінностей. Як на індивідуальному рівні, так і на рівні суспільства переосмислюються поняття, такі як держава, економіка, свобода, гроші, особистість, демократія, право тощо, а також переглядаються життєві стратегії, цілі та орієнтири [5].

Попри тенденцію до пріоритетного сприйняття базових, життєво важливих цінностей серед сучасної молоді, збільшується увага до матеріального

благополуччя, що зумовлено зростанням економічних кризових явищ. Особистісні потреби та інтереси виходять на передній план. Водночас зростає попит на певні цінності радянського періоду, зокрема такі як стабільність і порядок, але в сучасному їх розумінні порядок передбачає свободу дій і мінімальне втручання держави, що дозволяє особистості активно включатися до ринкових процесів та будувати новий порядок на засадах власної зацікавленості в досягненні індивідуальних і суспільних успіхів.

Загалом, формування цінностей має багатогранний, багатовекторний і суперечливий характер, адже відбувається на фоні знецінення багатьох ідеалів попередніх етапів суспільного розвитку і визначення нового світоглядного виміру, що включає відродження історичних традицій народу, опору до його духовного досвіду та загальнолюдських цінностей [5].

Щодо досліджень економічної соціалізації особистості традиційно сформувалися підходи, що розглядають цей процес у контексті суспільства. Спершу економічну соціалізацію вивчали в рамках економічної психології, де методи часто запозичуються з економічних моделей, а основні змінні представляють соціальні та економічні чинники, а не лише психологічні. Наприклад, широко представлені дослідження, які аналізують, як економічна поведінка або ставлення особистості до економічних об’єктів залежить від її приналежності до конкретних соціально-психологічних груп. Особистісні характеристики пояснюються безпосереднім впливом різноманітних соціально-економічних і демографічних факторів. Виходячи з цього розуміння взаємозв’язку між особистістю та оточенням, більшість спеціалістів з економічної психології трактують економічну соціалізацію як процес засвоєння особистістю економічних цінностей, що сприяє її інтеграції у систему економічних відносин. Такий підхід базується на постулаті тотожності матеріальних (економічних) та життєвих цінностей [5].

З метою розгляду соціально-психологічних особливостей уявлення про гроші та визначення рівня економічної зрілості нами було проведено дослідження, яке ґрунтувалося на асоціативних зв’язках поняття «гроші». Студентам факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (4 курс, 40 осіб) було запропоновано у довільній формі перерахувати поняття, які вони мають асоціюю із поняттям «гроші». Використовуючи метод контент-аналізу, було виділено десять значеннєвих категорій. Кількісна обробка результатів даного дослідження на етапі аналізу уявлень про гроші полягала в тому, що за результатами виконання завдання «Асоціації» підраховувалася частота згадування поняття у відповідях кожної категорії.

У середньому, піддослідні вказали по чотири-п’ять понять, які вони пов’язують із грошима та при контент-аналізі даних були виділені наступні категорії (рис. 1).

Розглянемо кожну категорію детальніше.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

1. Матеріальна сфера (25% (10) від усієї вибірки асоціацій загалом). Ця категорія містить такі асоціативні поняття, що характеризують матеріальну задоволеність особи (80% від категорії): багатство, достаток, забезпеченість, спроможність; і безпосередньо самі матеріальні цінності: будинок, нерухомість, машина, мотоцикл, одяг.

2. Влада (20% (8)): влада, вплив, могутність, сила, управління. Однак не можна проігнорувати той факт, що мають місце і такі асоціації, як корупція і корисливі вчинки, що становлять 10% від цієї категорії.

3. Добре, гідне життя (17,5% (7)): благополуччя, визнання, задоволення, повага, стабільність, різноманітність, радість, незалежність, все саме найкраще, престиж, впевненість, могутність, щастя.

4. Відпочинок (15% (6)): відпочинок, розваги, подорожі, відпустка. Цікавим є той факт, що в даної категорії 45% асоціацій пов'язано саме з подорожами: подорожі, море, гори, усамітнення.

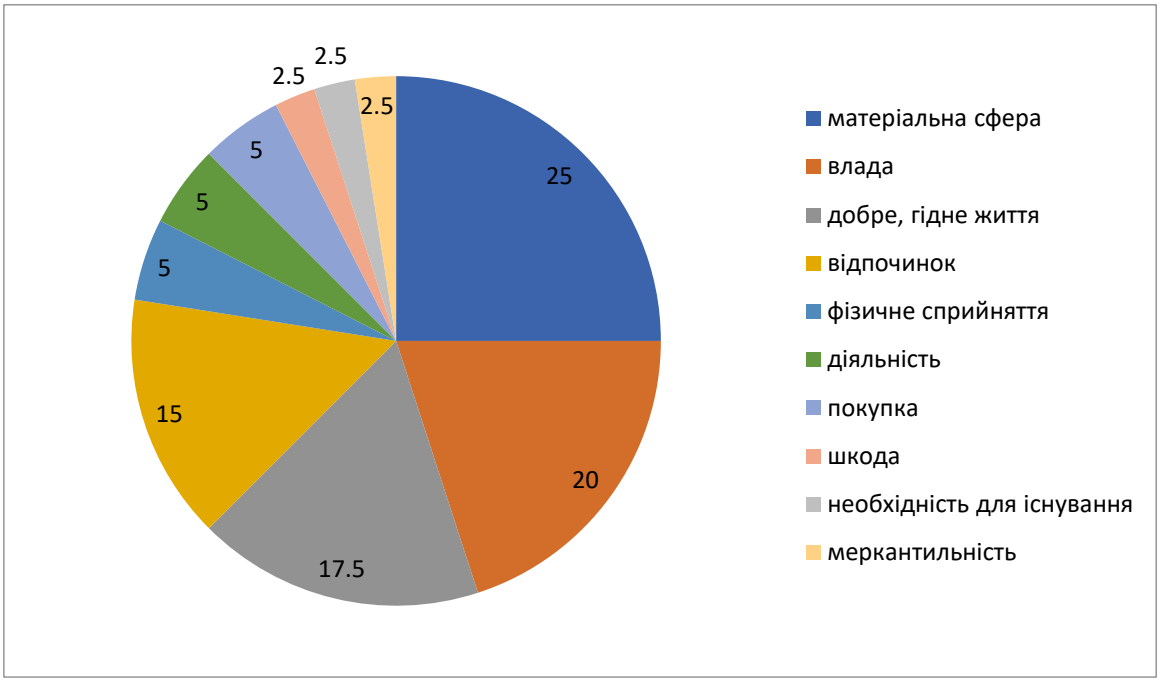

Рис. 1. Соціально-психологічні уявлення студентів про гроші

5. Фізичне сприйняття (5% (2)): Тезу цієї категорії можна визначити так: «гроші – це те, що можна побачити, доторкнутися». Зазначили такі асоціації: папірець, валюта, долар, гаманець, купюра, дрібниця, монета, готівка, кошти, золото, цінні папери.

6. Діяльність. (5% (2)). Категорія представлена умовами та способами отримання грошей (50% від цієї категорії): заробляти, бізнес, робота, професіоналізм, праця та результатом їх досягнення: зарплата, стипендія, прибуток.

7. Те, що можна купити (5% (2)). Гроші у цій категорії людей асоціюються з покупками, безмежною витратою фінансових ресурсів.

8. Шкода (2,5% (1)). Невелика частина опитаних визначають гроші як шкідливий фактор для людини. Вони вважають, що гроші викликають такі якості як агресія, заздрість, влада.

9. Необхідність для існування (2,5% (1)). 2,5% опитаних вважають, що гроші необхідні для придбання товарів першої необхідності, таких як їжа, взуття, одяг, тобто задоволення базових потреб.

10. Меркантильність (2,5% (1)). Студенти вважають, що гроші є фактором, який розвиває у людині жадібність, меркантильність, скупість.

Виділені категорії дозволяють констатувати, що для опитаних важливими асоціаціями залишаються ті, які визначають достаток та якість життя людини, відпочинок та задоволення. Ці категорії визначили переважну більшість асоціацій. Не менш значущою категорією виявляється прийняття грошей з погляду тієї влади, яку вони можуть давати людям. Показово, що асоціації, пов'язані з зароблянням грошей, отриманням грошей як елемента винагороди за будь-яку працю, представлені в незначному обсязі. Це лише підтверджує факт того, що економічна поведінка молодого покоління у період професійного становлення меншою мірою забарвлено трудовою мотивацією, а більшою мірою орієнтовано на споживання, бажання мати високий рівень добробуту та можливості дозволити собі відпочинок та розваги. Відсутня орієнтація більше працювати та більше отримувати.

Тоді, як наприклад, дорослі люди (від 27 років), на відміну від дітей, вважають гроші можливістю вирішити повсякденні проблеми та бути незалежними та впевненими. Старше покоління, своєю чергою, розраховують на гроші, як на засіб «спокійно дожити до старості». Таким чином, ґрунтуючись на даних дослідженнях, можемо виділити три основні групи з різним ставленням до грошей:

1. від 20 років – в основному споживче ставлення до грошей;
2. від 27 років – гроші, як спосіб бути самодостатнім;
3. старше покоління – гроші, як засіб «спокійно дожити до старості».

Таким чином, уявлення сучасної молоді про фінансову сферу лежить на невисокому рівні, що негативно позначається на наступному етапі їхнього життя, так як вони потрапляють у зовсім нове для них економічне середовище, про яке у більшості є досить обмежені уявлення.

Зазначимо, що на всіх етапах громадянського та професійного становлення людини виникає проблема управління соціальними процесами з боку держави, одним із результатів такого управління стає сучасне подання громадянами свого фінансового, економічного становища у суспільстві. Виникають нові соціальні феномени, нові принципи організації життя та діяльності людей умовах переходу до ринку, до правової держави, до зростання значущості людської особистості та її відповідальності у визначенні власної життя. З'являється необхідність усвідомленого управління та самоврядування розвитком людини як громадянина та професіонала, тобто управління людським ресурсом у системі його взаємодій

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Управління людським ресурсом розвивається на трьох різних рівнях, які представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні управління людським ресурсом

№	Рівні управління людським ресурсом	Значення рівня
1	Суспільство в цілому	Культурний, професійний та інтелектуальний потенціал суспільства.
2	Організація як соціальний інститут	Раціональна організація та використання накопичувального потенціалу людських здібностей в різних секторах суспільного виробництва.
3	Рівень окремого індивіда	Розвиток самої людини як громадянина та професіонала.

Ця таблиця дозволяє проаналізувати важливість управління людським ресурсом, як основним чинником у розвитку підприємств. Сучасна економічна психологія формується на перетині психології особистості, психології праці, соціальної, рекламної, управлінської та організаційної психології, що визначає її методологічні особливості та предметне поле.

Людина як соціальна істота розвивається під впливом суспільства, у якому живе. Зокрема, її фінансово-економічна грамотність та економічна соціалізація формуються під впливом оточення – батьків, школи, університету та держави в цілому.

Глущишина Т. у своєму дослідженні виявила, що на рівень економічної свідомості впливає соціальний статус особистості. Особи з достатнім матеріальним забезпеченням, котрі задоволені сімейним становищем і професійною діяльністю, мають великий стаж роботи характеризуються нижчим рівнем тривожності, соціальною фрустрованості, конструктивною копінг-поведінкою, тобто володіють високим рівнем економічної свідомості [1].

На її думку, соціальний статус особистості визначається як її позиція у структурі конкретної групи чи суспільства, що відображає набір конкретних дій, які вона здійснює у різних видах взаємодії. Оскільки людина бере участь у численних групах та організаціях (як-от роль матері, доньки, лікаря, кандидата наук, представника людей похилого віку, члена профспілки тощо), вона набуває множинних статусів. Сукупність усіх цих ролей становить статусний набір, причому серед них є визначальний статус, що формує стиль життя, соціальне оточення та модель поведінки.

Людина сприймає об’єктивний світ у його цілісності, що включає всі його особливості, і це сприйняття допомагає їй орієнтуватися у встановленій природній ієрархії між різними об’єктами. Гроші, як узагальнена та формалізована складова матеріального світу, виконують не лише економічні

функції – визначення вартості, обіг, платіжний засіб і накопичення – але й відіграють роль у формуванні психіки, сприяючи задоволенню базових потреб у виживанні, існуванні та самореалізації, а також допомагають визначати соціальний статус у суспільстві.

На думку Завальної Ж., Психоемоційна складова економічної культури особи включає економічну свідомість та економічне мислення, а також стан емоційного ставлення індивідів до економічної реальності. В економічній психології дослідження економічної свідомості представлені двома напрямками. Перший з них в більшості своїй підтримують представники вітчизняної економічної думки. Даний напрямок відстоює позицію відображувальної функції економічної свідомості. Так, О. Дейнека говорить про феномен економічної свідомості, що притаманний господарюючому суб'єктові, і є представником вищого рівня психічного відображення економічних відносин суспільно розвиненою людиною. Г. Ложкін, В. Спасеников, В. Комаровська, розуміють економічну свідомість як результат відображення навколишнього середовища пов'язаного із економічними відносинами, які знаходять відбиток в психіці суб'єкта та обумовлюють свідомі стани та поведінку цього суб'єкта. А. Журавльова та А. Купрейченко розуміють економічну свідомість у когнітивному аспекті, як різні форми знання суб'єкта про різні економічні об'єкти та його ставлення до цього знання. Але такого роду підхід не дає уявлення про суб'єкта у взаємодії із іншими суб'єктами у суспільстві. Більш корисним в методологічному плані є другий напрямок розгляду економічної свідомості, сутність якого полягає у виявленні її забезпечувальної функції обрання окремою особою способів взаємодії із іншими індивідуальними чи колективними суб'єктами, а також здатності визначати характер та міру участі в такій взаємодії. Економічна свідомість функціонує у системі безперервних прямих і зворотних соціальних зв'язків. Прямі зв'язки забезпечують отримання адекватної економічної інформації, яка полягає у правильному, адекватному сприйнятті соціально-економічних умов життя як самого суб'єкта, так і його оточуючих. Під час задіяння прямих зв'язків в економічній свідомості накопичуються знання, які сформовані на основі особистого економічного досвіду із урахуванням суспільних економічних відносин. Також економічна свідомість в прямому зв'язку виступає підґрунтям встановлення комунікативних зав'язків, в тому числі забезпечення договірної взаємодії осіб у економічному середовищ [2, с. 49].

Під час війни економічна свідомість українців зазнала суттєвих змін, що відображають нову реальність та гострі виклики сучасного часу. Конфлікт змусив громадян переосмислити свої фінансові пріоритети, орієнтуючись переважно на виживання, оптимальне використання ресурсів та підтримку державних ініціатив. Економічна свідомість перестала бути абстрактним поняттям, вона стала практичним інструментом, завдяки якому кожне рішення має безпосередній вплив на добробут окремої родини та суспільства загалом.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У цих умовах зросла важливість фінансової грамотності: українці ретельно планують свої витрати, шукають додаткові джерела доходу та формують заощадження, що забезпечують необхідний рівень безпеки. Окрім особистого бюджету, значну роль відіграє і колективна економічна свідомість. Громадяни об'єднуються для взаємної підтримки, обміну досвідом та організації місцевих ініціатив, спрямованих на збереження економічної стабільності в регіонах, де діють воєнні дії.

Сучасні засоби комунікації дозволили оперативно поширювати інформацію про нові економічні реалії, державні програми підтримки та глобальні тенденції. Це сприяло не лише мінімізації ризиків, але й швидкій адаптації до змін у ринкових умовах. Таким чином, економічна свідомість набрала нового змісту, де кожен українець стає активним учасником процесів, що впливають на функціонування національної економіки.

Війна відкрила нові горизонти для переосмислення економічних відносин, підштовхнувши суспільство до більш раціонального та відповідального використання ресурсів. Цей досвід може стати поштовхом до глибоких реформ, модернізації економічної системи та створення більш стійкого суспільства у післявоєнний період. Економічна свідомість, сформована в умовах кризи, є запорукою адаптації та розвитку, яка дозволить країні швидко відновитися та забезпечити майбутній процвітання.

Висновки. У підсумку можна стверджувати, що економічна свідомість виступає ключовим чинником економічної соціалізації, адже вона сприяє формуванню раціонального ставлення до фінансових ресурсів та економічних процесів. Розвиток цієї свідомості залежить від багатьох чинників, серед яких особливе місце займають родинне виховання, освітні інституції, засоби масової інформації та державна політика. Саме завдяки комплексному впливу цих факторів індивід набуває необхідних знань та навичок, що дозволяють йому орієнтуватися в умовах сучасної ринкової економіки та приймати обґрунтовані рішення.

Підвищення рівня економічної свідомості сприяє не лише індивідуальному розвитку, але й зміцнює позиції суспільства в цілому, формуючи базу для стабільного економічного зростання та адаптації до глобальних викликів. Саме тому впровадження сучасних освітніх програм, популяризація фінансової грамотності та розвиток відповідальних економічних звичок є важливими умовами для забезпечення сталого розвитку. Ефективна економічна соціалізація дозволяє створити суспільство, в якому кожен його член усвідомлено підходить до управління ресурсами, сприяючи підвищенню конкурентоспроможності та стійкості економіки в умовах постійних змін.

Література:

1. Глущишин Т. В. Психологічні особливості економічної свідомості в залежності від соціального статусу особистості: магістерська робота на здобуття освітнього рівня «Магістр» за спеціальністю 053 Психологія. Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя. Тернопіль, 2018.

2. Завальна, Ж. В. Економічна культура в договірному регулюванні суспільних відносин. *Форум Права*. 2020. №62(3). 44–54.

3. Мамчур І. В., Міненко О. О, Мельничук І. Я. Соціально-психологічні особливості економічної свідомості українців в умовах воєнного стану. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024. Вип. 3 (5). С.41–46.

4. Мельничук Т. Психологічні механізми соціалізації у процесі економічного самовизначенні студентської молоді в умовах системних змін. *Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах воєнного стану:* матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20 травня 2022 року). Київ: ДЗВО «УМО», 2022. С.103–106. http://umo.edu.ua/images/content/institutes/imp/vydannya/konferenc/2022/Materials-XI-International-conf_20_05_2022.pdf#page=103

5. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації: монографія / [Т.В. Говорун, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі та ін.] ; за наук. редакцією В.В. Москаленко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 208 с.

References:

1. Hlushchyshyn, T. V. (2018). Psykholohichni osoblyvosti ekonomichnoi svidomosti v zalezhnosti vid sotsialnoho statusu osobystosti [Psychological features of economic consciousness depending on the social status of the individual]. *Master's thesis*. Ternopil: Ternopilskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet im. I. Puliuia [in Ukrainian].

2. Zavalna, Zh. V. (2020). Ekonomichna kul′tura v dohovirnomu rehulyuvanni suspil′nykh vidnosyn [Economical Culture in Agreement-Based Regulation of Social Relations]. Forum Prava, 62(3). 44–54 [in Ukrainian].

3. Mamchur, I. V., Minenko, O. O, Melnychuk, I. Ya. (2024). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti ekonomichnoi svidomosti ukraintsiv v umovakh voiennoho stanu [Socio-psychological features of the economic consciousness of Ukrainians under martial law]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia – Scientific notes. Series: Psychology*, 3 (5), 41–46 [in Ukrainian].

4. Melnychuk, T. (2022). Psykholohichni mekhanizmy sotsializatsii u protsesi ekonomichnoho samovyznachenni studentskoi molodi v umovakh systemnykh zmin [Psychological mechanisms of socialization in the process of economic self-determination of student youth in conditions of systemic changes.]. Materials of the XI International Scientific and Practical Conference. *Psykholoho-pedahohichnyi suprovid profesiinoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv v umovakh voiennoho stanu – Psychological and pedagogical support for professional training and advanced training of specialists in martial law conditions*. (pp.103–106). Kyiv: DZVO «UMO» [in Ukrainian].

5. Hovorun, T. V., Dembytska, N. M.,. & Zubiashvili, I. K. et al. (2012). Sotsialno-psykholohichni problemy stanovlennia subiekta ekonomichnoi sotsializatsii [Socio-psychological problems of becoming a subject of economic socialization]. Kirovohrad : Imeks-LTD [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.9:331.54-043.83]:355.01](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1836-1847

Якимчук Ірина Павлівна кандидат психологічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-4627-2066

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. В умовах війни формування професійної ідентичності майбутніх фахівців потребує особливої уваги, також екстремальні умови зумовлюють суттєві зміни у психологічних процесах і мотивації студентів. Стаття аналізує психологічні аспекти цього процесу, визначаючи ключові чинники впливу, такі як стрес, адаптаційні стратегії, соціальну підтримку та навчання в умовах війни. Відповідно професійна ідентичність формує основу професійної діяльності, її стабільність і розвиток є успішними для забезпечення ефективної роботи психолога під час надання допомоги в кризових ситуаціях. Трансформація цього процесу з огляду на соціальні, психологічні та освітні чинники, що передбачають особливості ставлення студентів до своєї майбутньої професії, а також перешкоди, що відображаються у зв'язку з війною. Окрему увагу приділено ролі навчальних і практичних програм, психологічних тренінгів та інших засобів підтримки, які допомагають студентам адаптуватися до нових умов і зберегти професійну ідентичність. Аналізуються різні стратегії подолання стресу, травмуючого досвіду й адаптивні механізми, що забезпечують стабільність психологічного стану студентів. Визначено необхідність інтеграції психологічної підтримки в навчальні програми для створення сприятливих умов для професіоналізації молодих фахівців, здатних працювати в умовах військового конфлікту. Викладена інформація дає можливість розробити рекомендації для удосконалення освітніх методик і підходів, спрямованих на підтримку професійної самосвідомості та інтеграції студентів у професійну діяльність в умовах кризи. психологічні аспекти формування професійної ідентичності в умовах воєнного конфлікту охоплюють широкий спектр процесів: від емоційної адаптації та збереження внутрішньої мотивації до інтеграції нових ціннісних орієнтацій і підтримки з боку соціальних інституцій. Визначено, що майбутні психологи, які навчаються в таких умовах, стикаються з необхідністю не лише опанування знань та навичок, але й усвідомлення своєї ролі у воєнний час. Вони повинні подолати етичні дилеми, фізичні та емоційні навантаження, а також ризики професійного вигорання, що робить процес формування професійної ідентичності більш складним та багаторівневим.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: війна, професійна ідентичність, чинники, студенти, професія, професіоналізація.

Yakymchuk Iryna Pavlivna Candidate of Psychological Sciences, associate professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-3303-6478

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL IDENTITY IN WAR CONDITIONS

Abstract. In wartime, the formation of the professional identity of future specialists requires special attention, and extreme conditions also cause significant changes in the psychological processes and motivation of students. The article analyzes the psychological aspects of this process, identifying key factors of influence, such as stress, adaptation strategies, social support and training in wartime. Accordingly, professional identity forms the basis of professional activity, its stability and development are successful in ensuring the effective work of a psychologist when providing assistance in crisis situations. The transformation of this process takes into account social, psychological and educational factors that predict the peculiarities of students' attitudes towards their future profession, as well as obstacles that appear in connection with the war. Special attention is paid to the role of educational and practical programs, psychological trainings and other support tools that help students adapt to new conditions and maintain professional identity. Various strategies for overcoming stress, traumatic experiences and adaptive mechanisms that ensure the stability of the psychological state of students are analyzed. The need to integrate psychological support into curricula has been identified to create favorable conditions for the professionalization of young specialists capable of working in conditions of military conflict. The information presented makes it possible to develop recommendations for improving educational methods and approaches aimed at supporting professional self-awareness and integrating students into professional activities in conditions of crisis. Psychological aspects of the formation of professional identity in conditions of military conflict cover a wide range of processes: from emotional adaptation and preservation of internal motivation to the integration of new value orientations and support from social institutions. It is determined that future psychologists studying in such conditions face the need not only to master knowledge and skills, but also to understand their role in wartime. They must overcome ethical dilemmas, physical and emotional stress, as well as the risks of professional burnout, which makes the process of forming a professional identity more complex and multi-level.

Keywords: war, professional identity, factors, students, profession, professionalization.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Постановка проблеми. Війна спричиняє серйозні соціальні, економічні та психологічні трансформації, які безпосередньо впливають на процес становлення професійної ідентичності. У таких умовах важливо зрозуміти, як зовнішні фактори як-то війна, стрес, зміни у звичних соціальних структурах можуть змінювати особистісну та професійну самосвідомість осіб, що перебувають на етапі професійного становлення. Нестабільність, стиснуті соціальні умови та економічні труднощі, з якими стикаються люди під час кризових періодів, можуть мати значний вплив на мотивацію, ціннісні орієнтації та вибір професійних пріоритетів. Ключове значення мають фактори: стратегії пристосування, стійкість до стресу, здатність балансувати між особистими і професійними ролями, розуміння сенсу професійної діяльності в умовах зміненої реальності. Таким чином, дослідження психологічних аспектів формування професійної ідентичності в умовах воєнного конфлікту є надзвичайно важливим для розробки ефективних психологічних і освітніх стратегій для молоді та дорослих, спрямованих на підтримку їхнього професійного розвитку і адаптацію в умовах конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові дослідження свідчать про те, що умови воєнного конфлікту створюють унікальне середовище, в якому традиційні підходи до формування професійної ідентичності зазнають трансформацій. Велика кількість публікацій зосереджується на впливі стресових факторів, невизначеності та соціально-психологічних чинників на самоідентифікацію професіоналів, як серед молоді, так і серед досвідчених фахівців. Автори зазначають, що війна виступає каталізатором для переосмислення особистісних цінностей, пріоритетів та ролей, що безпосередньо впливає на професійні орієнтири. Сучасні дослідження підкреслюють важливість підтримки психологічної стійкості, адаптивних механізмів та розвитку емоційного інтелекту для забезпечення процесу інтеграції особистості у професійне середовище в умовах підвищеної невизначеності.

Також відзначається, що система освіти та професійна підготовка стають важливими інструментами для формування нової професійної ідентичності. Дослідники звертають увагу на необхідність адаптації педагогічних підходів, впровадження інноваційних методик та використання психологічних консультацій, що сприяють не лише передачі професійних знань, а й розвитку внутрішніх ресурсів особистості. Під впливом кризових умов, як правило, змінюється розуміння ролі держави, соціальних інституцій та колективних цінностей, що впливають на загальну картину професійної самореалізації.

Мета статті – аналіз психологічних аспектів формування професійної ідентичності в умовах війни та визначення основних чинників, які впливають на цей процес.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу. Проблематика професіоналізації особистості вивчається як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, Н. С. Пряжніков та Є. Ю. Пряжнікова, аналізуючи процес професіоналізації студентів, звертають увагу на можливість виникнення кризи розчарування в різних аспектах навчання та майбутньої професії. Молоді спеціалісти іноді пручаються необхідності зміни сталих поглядів на світ, професію, самих себе та своє місце у світі та професії. Одним із засобів захисту є розчарування у навколишній дійсності, навчальному закладі та професії. Подібну точку зору висловлює Т. М. Титаренко, який розглядає кризу як рушійну силу розвитку особистості, наголошуючи, що будь-яка криза є кризою ідентичності [1, с. 216].

Е. Еріксон виділив кілька компонентів ідентичності на рівні індивідуального досвіду: 1) відчуття ідентичності – це почуття особистісної тотожності та історичної безперервності особистості; 2) усвідомлення особистісної ідентичності засноване на двох одночасних спостереженнях: сприйняття себе як тотожного та усвідомлення безперервності власного існування у часі та просторі, з одного боку, і сприйняття того факту, що інші визнають мою тотожність та безперервність, з іншого; 3) з віком і відповідно до розвитку особистості, переживання ідентичності посилюється: людина відчуває зростаючу безперервність між тим, що вона пережила в дитинстві, і тим, що вона сподівається пережити у майбутньому, між тим, ким вона хоче бути, і тим, як вона сприймає очікування інших щодо себе [9].

Професійна діяльність є ключовою сферою людського простору, що сприяє розкриттю внутрішнього суб'єктивного потенціалу та досягненню особистісно значущих результатів. Для виконання професійних обов'язків потрібні значні часові, вольові і емоційні витрати, надзвичайно важливі, щоб особа адекватно співставляла свої можливості, зміни та прогнозування з вимогами обраної професії, а також усвідомлювала перспективи, які вона може відкрити. Готовність до професійної діяльності формується в процесі навчання у закладі вищої освіти через процес становлення професійної ідентичності, під час якої закладаються цінності, що відновлює налаштування особистості на самореалізацію в рамках її професійної діяльності [2, с. 84].

У сучасних умовах воєнного конфлікту процес формування професійної ідентичності набуває нових вимірів. Під впливом стресових факторів та невизначеності змінюється не лише зовнішнє середовище, але й внутрішній світ особистості. З одного боку, війна спричиняє посилення почуття тривоги, зменшення мотивації та змушує людину зосередитися на вирішенні поточних життєвих проблем. З іншого боку, вона відкриває можливості для переосмислення власних життєвих пріоритетів, формування більш гнучкої та адаптивної системи ціннісних орієнтацій.

Одним із ключових аспектів цього процесу є роль освітніх установ та професійних середовищ, які в умовах воєнного конфлікту перетворюються на осередки психологічної підтримки та розвитку особистісних ресурсів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Педагогічні практики, що інтегрують елементи психологічної допомоги, сприяють розвитку адаптивних стратегій, допомагають студентам і викладачам подолати стрес і зберегти впевненість у власних силах. Дослідники відзначають, що інтеграція таких підходів дозволяє не лише підтримувати, але й активізувати процес професійного самовизначення.

Важливим чинником у формуванні професійної ідентичності є соціальна підтримка, яка забезпечується як колегами, так і сімейним оточенням. Громадська солідарність і взаємодопомога стають фундаментальними ресурсами, що дозволяють адаптуватися до змін у соціальній структурі. У цьому контексті психологічні консультації, групова терапія та тренінги з розвитку емоційного інтелекту набувають особливого значення.

Окрім цього, сучасні дослідження вказують на необхідність перегляду традиційних моделей професійної орієнтації. В умовах воєнного конфлікту важливо враховувати не лише економічні та соціальні аспекти, але й психологічні механізми, які впливають на вибір професійного шляху. Підвищення усвідомленості, розвиток самоаналізу та критичного мислення допомагають формувати стійку професійну ідентичність, що дозволяє зберігати оптимізм та впевненість у майбутньому.

Таким чином, психологічні аспекти формування професійної ідентичності в умовах воєнного конфлікту охоплюють широкий спектр процесів: від емоційної адаптації та збереження внутрішньої мотивації до інтеграції нових ціннісних орієнтацій і підтримки з боку соціальних інституцій. Система освіти, як правило, виступає важливим чинником, що може або сприяти розвитку, або перешкоджати становленню професійної самосвідомості. Тому розробка та впровадження ефективних психологічних методик є ключовою умовою для забезпечення гармонійного розвитку особистості в умовах кризи.

Процес формування професійної ідентичності можна умовно розділити на три рівня: репродуктивний, продуктивний, креативний. Для кожного рівня характерні свої критерії та показники.

Репродуктивний рівень сформованості професійної ідентичності – студент має слабкі уявлення про свою майбутню спеціальність, ще адаптується до нової йому системи навчання. Відносини в колективі не налагоджені, свій власний соціальний статус у колективі байдужий, вибір навчального закладу випадковий чи нав’язаний ззовні, немає уявлення про майбутню діяльність. Інтерес до фахових дисциплін відсутній, немає чіткого уявлення про те, ким він хоче стати, на кого бути схожим. Студент не виявляє інтересу до життя, намагається уникати спілкування. У навчанні відсутня організованість, потрібний постійний контроль. На цьому рівні студентам потрібно сформувати розуміння сенсу професійної діяльності, формування мотивації, ціннісного відношення до майбутньої професії. Це дозволить студенту сформулювати цілі підготовки до майбутньої професійної діяльності,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

усвідомити її пізнавальний та особистісно-ціннісні компоненти та професійні функції, оволодіти професійними знаннями та вміннями.

Продуктивний рівень сформованості професійної ідентичності – у студента сформовані уявлення про майбутню спеціальність, вже частково адаптувався до системи навчання, міжособистісні відносини у колективі побудовані та студент цінує їх. Вже має соціальний статус, який його влаштовує. Бере участь у суспільному житті, переконаний у правильності вибору навчального закладу та спеціальності. Уявлення про майбутню спеціальність набувають чітких рис. У навчанні проявляється організованість.

Креативний рівень сформованості професійної ідентичності (творчий, що відрізняється пошуком та створенням нового). У студента є чітке уявлення про майбутню спеціальність, повністю адаптований до системи вищої освіти, бере активну участь в освітньому процесі (підготовка до доповіді, реферату), бере участь у позанавчальній діяльності (науково-дослідницька робота, олімпіади), постійно займається своїм розвитком та переконаний у правильності вибору закладу освіти та спеціальності.

Мельник І. зазначає, що виокремлюють наступні аспекти професійної ідентичності професійного становлення фахівця впродовж навчання у закладі вищої освіти, що передбачають формування здатності активно розвивати саморегуляцію особистості для досягнення максимального особистісного зростання з мінімальними витратами; встановлення позитивного ставлення до навчальної діяльності та стимулювання пізнавальної активності; розвиток умінь планувати і прогнозувати своє професійне становлення; усвідомлення власних потенційних можливостей і вдосконалювати професійно важливі якості, рівень розвитку яких наразі є недостатнім; а також здатність мобілізувати весь особистісний потенціал для досягнення цілої саморозвитку як професіонала [7, с. 284].

На думку Левченко В., формування професійної ідентичності в періоди кризи та змін вимагає надання психологічної підтримки, оскільки прийнятий стан особистості часто супроводжується різноманітними переживаннями та складними умовами, розв’язання яких є поштовим для змін. Серед основних аспектів, які зазнають трансформації, можна виділити наступне:

1) зміни загального психоемоційного стану, які можуть проявлятися у вигляді пригнічення, депресії, тривожності, невпевненості або невмотивованого занепокоєння;

2) трансформація емоційно-вольової сфери, що включає нестабільність, замкнутість, дратівливість, а також прояв агресії та конфліктність;

3) соматичні реакції, зокрема зниження загального самопочуття та загострення або виникнення хвороби;

4) зміна світогляду, що виражається в тривалих роздумах про життя та його якість, а також у критичній оцінці власних досягнень;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

5) переосмислення власного місця, призначення та картини світу, що може супроводжуватися як бажанням, так і страхом перед змінами;

6) перетворення в мотиваційній сфері, яке проявляється у переоцінці цінностей, перегляді мотивів діяльності, критичному аналізі міжособистісних стосунків, а також у зміні партнерських відносин, розлученнях, аналізі професійних досягнень, зміні професійної діяльності чи зниженні її рівня. Позитивне емоційне ставлення до професійного майбутнього може виступати як емоційний ресурс та сприяти конструктивному виходу з професійної кризи й успішному самовизначенню [6, с. 202].

З метою дослідження чинників, що впливають на формування професійної ідентичності студентів в умовах війни було опитано 100 студентів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини різних спеціальностей і курсів. Анкета включала 40 питань, які охоплювали такі теми, як: відчуття професійної ідентичності, вплив війни на вибір професії, рівень стресу та його вплив на навчання, підтримка з боку викладачів та одногрупників. Виявлено, що 65% студентів відчувають вплив війни на вибір професії; 78% зазначають про підвищений рівень стресу впливає на їхнє навчання; 55% студентів відчувають підтримку з боку викладачів; 42% зазначають важливість підтримки з боку одногрупників; 60% студентів вказали, що змінили свої професійні плани через війну. Також провівши інтерв'ю, 85% студентів відзначили, що економічні труднощі та нестабільність впливають на їхні можливості продовження навчання та професійного розвитку; 70% студентів зазначають, що психологічна підтримка та консультування допомагають їм справлятися зі стресом; 50% студентів вказали на необхідність створення програм підтримки для студентів у складних умовах. Отже, основними чинниками, що впливають на формування професійної ідентичності студентів в умовах війни є психологічний стрес, економічні труднощі, а також соціальна підтримка з боку викладачів та одногрупників.

Оскільки формування спеціаліста базується на принципі взаємодії зовнішньої та внутрішньої детермінації, у центрі уваги дослідження знаходяться індивідуально-психологічні, соціально-психологічні, організаційно-педагогічні чинники цього процесу. Згідно з відповідями студентів-психологів (в кількості 50 осіб), найбільше впливові чинники їх професійного розвитку є внутрішні ресурси: по-перше, впевненість у собі, воля та самооцінка, по-друге, самоосвіта та саморозвиток (табл. 1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1

Чинники успішності професійного розвитку майбутніх психологів (%)

Чинник	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	магістр
Академічна успішність	45	50	37,5	27,5	55
Мотивація до оволодіння майбутньою спеціальністю	50	25	32,5	35	55
Рівень професійної компетентності педагогів	40	60	50	45	62,5
Самоосвіта та саморозвиток	50	55	65	65	75
Впевненість в собі, воля, самооцінка	55	62,5	70	70	80

Позитивні значення для самоосвіти та саморозвитку, а також впевненості в собі, волі та самооцінки можуть свідчити про вплив курсу студентів на зростання цих факторів.

Максимальних показників ці фактори досягають на четвертому курсі та під час навчання у магістратурі їхня значимість залишається високою. Рівень професійної компетентності педагогів також є значимим фактором, оскільки займає третю позицію рейтингу. Ефективність цього фактора зростає у другокурсників, але знижується у студентів третього та четвертого курсів.

Мотивація до набуття професії має нестійку динаміку, яка виявляється у послабленні впливу цього фактора на другому, третьому та четвертому курсі підготовки майбутніх психологів. Велике значення академічних успіхів продемонстрували студенти, які вступають на освітній ступінь «бакалавр» та «магістр».

Таким чином, у ході дослідження виявлено пріоритет внутрішніх факторів професійного розвитку у баченні студентів, таких як впевненість у собі, воля і самооцінка, самоосвіта та саморозвиток, а також мотивація до здобуття професії. Вибірка респондентів другого, третього та четвертого курсів вважає суттєвою перешкодою надмірну вимогливість викладачів університету.

Також було проведено опитування психологів-практиків з різним стажем професійної діяльності (в кількості 20 осіб). Дослідження включало блок відкритих та закритих питань анкети про професійну діяльність психолога. Респондентів просили вказати досвід роботи, сферу їхньої діяльності, чи мали вони можливість звертатися за супервізією; чи є людина,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

кого вони могли назвати своїм наставників у професійному становленні, а також описати аспекти, які не враховуються під час підготовки (навчання) психологів в університеті.

У відповідях респондентів щодо факторів та умов, які перешкоджають професійному становленню психолога, зазначалося наступне: недостатній досвід практичної діяльності, роботи з документацією, нерозуміння специфіки роботи у організаціях різного профілю. Деякі відзначали невідповідність особистих якостей людини самої професії («мало уваги приділяється формуванню професійно важливих особистісних компетенцій», «його психологічна/емоційна стабільність, толерантність»). Значення ефективної особистої психотерапії та супервізії наголошували в основному психологи з досвідом роботи понад 5 років («мало уваги особистості до психічного та психологічного здоров'я», «здатність саморегуляції без супервізії», «особистої терапії, супервізії», «можливості розвитку»).

У ході дослідження респондентам також ставилося питання про можливість проходити супервізію. 75% (15) респондентів зазначили, що не мають такої можливості (або не знають про того, хто може здійснювати супервізію), 25% (5) – відповіли, що така можливість є, вони нею користуються у разі потреби.

На нашу думку, можливість отримання супервізії у процесі становлення психолога підвищує рівень професійної ідентичності. Чим більше комплексно ми підходитимемо до професійної підготовки фахівців, створюючи зовнішні умови та стимулюючи внутрішню потребу у розвитку, тим більше фахівців будуть працювати ефективно та збережуть свою професійну приналежність. Супервізія є важливою умовою підготовки психологів, сприяючи розвитку їх здібностей та професійних компетенцій.

Як зазначає Павлюк О., конфлікти та війни значно впливають на психоемоційний стан населення, створюючи додаткові проблеми для системи психологічної допомоги та підтримки. Це збільшує потребу у кваліфікованих психологах, здатних ефективно працювати з травмами, посттравматичним стресовим розладом, психосоціальною реабілітацією та відновленням. Майбутні психологи, що навчаються в умовах війни, зіштовхуються не лише з академічними викликами, але й з необхідністю формувати власну професійну ідентичність в середовищі, де розвиток особистості супроводжується суспільними травмами. Це передбачає не тільки набуття знань і навичок, але й усвідомлення своєї ролі як психолога в умовах війни. Війна породжує етичні дилеми та значно збільшує фізичне та емоційне навантаження, що може призвести до професійного вигорання. Таким чином, формування професійної ідентичності стає більш складним і багаторівневим процесом [8, с. 45].

Психологічний супровід є ключовим фактором у формуванні професійної ідентичності, за допомогою компетентнісного підходу, він дає студенту

можливість усвідомлено встановлювати власні цілі, виявляти та аналізувати набуті знання, а також оцінювати новий досвід. Така підтримка дозволяє відстежувати ефективність та продуктивність дій під час досягнення поставлених завдань, сприяючи моделюванню результату соціально значущої діяльності. Система психологогічного супроводу професійного становлення та формування професійної ідентичності студентів в умовах закладу вищої освіти дає їм можливість перейти до наступного етапу самовизначення та конструювання свого життєвого шляху під час соціально-економічних і культурних змін тощо [3, с. 7].

На думку Крицької М., професійна ідентичність майбутнього психолога – це динамічна система, яка розвиватиметься ще під час професійної підготовки, а згодом продовжить свій розвиток у процесі професійної діяльності. Вона виступає невід'ємною складовою професійного зростання особистості, становлення фахівця та кар'єрного просування. Формування професійної ідентичності дозволяє психологам удосконалювати власний стиль роботи, усвідомлювати свої професійні можливості, ефективно керувати розвитком кар'єри та підвищувати рівень компетентності. Проблема розвитку професійної ідентичності серед студентів-психологів залишається актуальною, оскільки становлення психолога є складним, тривалим і часто накопиченим процесом. Освіта у закладі вищої освіти є основною умовою для формування професійної ідентичності, що проявляється через відчуття власної компетентності, ефективності та особистої впливовості [5, с. 90].

О. Ємельянова розглядає основну мету досягнення професійної ідентичності як перехід від зовнішніх джерел підтвердження до отримання зворотного зв'язку у професійній діяльності та орієнтації на внутрішнє самопідкріплення. Вона вважає, що на процес становлення професійної ідентичності впливають такі фактори, як посилення мотивації до самопізнання; усвідомлення власних потреб, можливостей, професійних інтересів і цінностей; формування позитивних образів та бачення перспектив як професійного, так і особистісного майбутнього; встановлення цілей для підтримки та розвитку форми «Я»; а також надання кожному індивіду максимального зворотного зв'язку щодо його особистісних проявів і професійної поведінки. Відповідно до цих чинників, процес розвитку професійної ідентичності особистості можна умовно розділити на чотири рівні: (1) усвідомлення професійних цілей, як віддалених, таких і найближчих; (2) засвоєння базових знань і вимог професії, розуміння власних можливостей та формування уявлень про виконання певної діяльності за зразком; (3) практична реалізація професійних цілей через самостійне та усвідомлене виконання завдань, що покращує формування індивідуального стилю роботи; (4) вільне здійснення професійної діяльності з прагненням вирішувати складні професійні завдання [4].

Отже, умови війни суттєво впливають на процес формування професійної ідентичності, створюючи додаткові психоемоційні навантаження та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

виклики для майбутніх фахівців. Війна породжує нові проблеми для систем психологічної допомоги та підвищує потребу у підготовці кваліфікованих психологів, здатних ефективно працювати з травмою, посттравматичним стресовим розладом, психосоціальною реабілітацією та відновленням. Майбутні психологи, які навчаються в таких умовах, стикаються з необхідністю не лише опанування знань та навичок, але й усвідомлення своєї ролі у воєнний час. Вони повинні подолати етичні дилеми, фізичні та емоційні навантаження, а також ризики професійного вигорання, що робить процес формування професійної ідентичності більш складним та багаторівневим.

Дослідження показує, що основні чинники, які впливають на формування професійної ідентичності в умовах війни, включають психологічний стрес, економічні труднощі, а також соціальну підтримку з боку викладачів та одногрупників. Важливо розробити програми підтримки студентів, що включають психологічну допомогу, економічну підтримку та створення сприятливого навчального середовища. Ці заходи сприятимуть не лише розвитку професійної ідентичності студентів, але й їхньому загальному психологічному благополуччю, допомагаючи їм подолати складні життєві обставини та забезпечити успішний професійний розвиток в умовах воєнного конфлікту.

Висновки. У підсумку можна зробити висновок, що війна суттєво впливає на процес формування професійної ідентичності. Сучасні дослідження вказують на те, що війна виступає як каталізатор для переосмислення особистісних цінностей і професійних орієнтирів, змушуючи людину адаптуватися до нових соціально-психологічних умов. Особлива роль у цьому процесі відводиться системі освіти та соціальній підтримці, які стають ключовими чинниками в забезпеченні психологічної стійкості та розвитку адаптивних стратегій.

Отже, ефективна інтеграція психологічних підходів у професійне навчання дозволяє не лише зберегти, але й активізувати процес професійного самовизначення в умовах кризи. Розробка нових методик психологічної підтримки сприятиме формуванню гнучкої та стійкої професійної ідентичності, що є необхідною умовою для подолання викликів сучасності та забезпечення майбутнього розвитку як окремих фахівців, так і суспільства в цілому.

Література:

1. Андрушко Я. С. Психологічні особливості формування професійної ідентичності у процесі професіоналізації особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2013. №1. С. 215 – 223.

2. Гавриловська К. П., Вигівська О. В. *Формування професійної ідентичності майбутніх психологів: ціннісний аспект. Актуальні проблеми психології:* збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості. 2018. №6 (14). С. 84–91.

3. Дідик Н., Руденок А., Михайлик А. Психологічні особливості формування професійної ідентичності майбутніх медичних фахівців в закладах фахової передвищої освіти. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*. 2023. № 3 (59). С. 5–11.

4. Колосович О. С. Психологічні особливості формування професійної ідентичності особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2016. №2. С.141–151.

5. Крицька М. Д. Психологічні особливості професійної ідентичності студентів-психологів на різних етапах навчання. *Теорія і практика сучасної психології.* 2019. № 6, Т. 1. С. 88–90.

6. Левченко В. В. Психологічний супровід формування професійної ідентичності в умовах змін. *Теоретичні і прикладні проблеми психології.* 2019. №3 (3). С. 196–207.

7. Мельник І. М. Психологічні аспекти професійної ідентичності майбутніх учителів початкової школи. *Молодий вчений*. 2018. № 3 (55). С. 282–286.

8. Павлюк О. Д. Розвиток професійної ідентичності майбутніх психологів в умовах війни: постановка проблеми. *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі:* збірник матеріалів ІІІ круглого столу (15 жовтня 2024 року, м. Київ). Київ: Міленіум, ВЦ «Просвіта». 2024. С. 74–80.

9. Erikson E. H. Identity: Youth and crisis. New York: McGraw-Hill, 1968. 336 p.

References:

1. Andrushko, Ya. S. (2013). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia profesiinoi identychnosti u protsesi profesionalizatsii osobystosti [Psychological features of the formation of professional identity in the process of professionalization of the individual]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs,* 1, 215–223 [in Ukrainian].

2. Havrylovska, K. P., Vyhivska, O. V. (2018). Formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnikh psykholohiv: tsinnisnyi aspekt [Formation of professional identity of future psychologists: value aspect]. *Aktualni problemy psykholohii – Current problems of psychology,* 6 (14), 84–91 [in Ukrainian].

3. Didyk, N., Rudenok, A., Mykhailyk, A. (2023). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnikh medychnykh fakhivtsiv v zakladakh fakhovoi peredvyshchoi osvity [Psychological features of the formation of professional identity of future medical specialists in institutions of professional pre-higher education]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia – Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology,* 3 (59), 5–11 [in Ukrainian].

4. Kolosovych, O. S. (2016). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia profesiinoi identychnosti osobystosti [Psychological features of the formation of professional identity of the individual]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs,* 2, 141–151[in Ukrainian].

5. Krytska, M. D. (2019). Psykholohichni osoblyvosti profesiinoi identychnosti studentiv-psykholohiv na riznykh etapakh navchannia [Psychological features of professional identity of psychology students at different stages of training]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology*, 6 (1), 88–90 [in Ukrainian].

6. Levchenko, V. V. (2019). Psykholohichnyi suprovid formuvannia profesiinoi identychnosti v umovakh zmin [Psychological support for the formation of professional identity in conditions of change]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii – Theoretical and applied problems of psychology,* 3 (3), 196–207 [in Ukrainian].

7. Melnyk, I. M. (2018). Psykholohichni aspekty profesiinoi identychnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly [Psychological aspects of professional identity of future primary school teachers]. *Molodyi vchenyi – Young scientist,* 3 (55), 282–286 [in Ukrainian].

8. Pavliuk, O. D. Rozvytok (2024). Rozvytok profesiinoi identychnosti maibutnikh psykholohiv v umovakh viiny: postanovka problemy [Development of professional identity of future psychologists in war conditions: problem statement]. *Problemy rozvytku identychnosti osobystosti v osvitnomu prostori: zbirnyk materialiv III kruhloho stolu – Problems of development of personal identity in the educational space: collection of materials of the III round table,* 74–80 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 159.973

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1848-1858

Яковицька Лада Савеліївна доктор психологічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри авіаційної психології, Київський авіаційний інститут, м.Київ, тел.: (044) 406-71-16, https//orcid.org/0000-0002-6858-7704

Вашека Тетяна Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології, Київський авіаційний інститут, проспект м. Київ, тел.: (044) 406-71-16, https://orcid.org/0000-0001-5434-1677

СОЦІАЛЬНО-КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

Анотація. У статті розглядається проблема соціально-психологічної адаптації дітей з розладами аутистичного спектра (РАС) в умовах закладів дошкільної освіти. Визначено значущість соціально-когнітивні особливостей пізнавальних процесів для розвитку дитини, їхню роль для адаптації та взаємодії з оточенням. Акцентується увага на труднощах, з якими стикаються діти з розладами аутистичного спектра, зокрема труднощі у розумінні емоцій, а також на обмежена здатність до адаптації в соціальному середовищі.

Мета дослідження полягала у тому, щоб отримати комплексні емпіричні дані, на основі яких можна було виявити актуальний рівень розвитку пізнавальних процесів дітей з розладами аутистичного спектра.

У статті представлено результати емпіричного дослідження, участь в якому брали діти 5–6 років з діагностованим розладом аутистичного спектра. Дослідження базувалося на методиках «Карта спостереження за дитиною з розладами аутистичного спектра» (К. О. Островська, Х. В. Качмарик, Л. Р. Дробіт), «Коректурна проба», «Нісенітниці» та «Знайди квадрат». Розглянуто основні труднощі дітей з РАС у засвоєнні навчального матеріалу, розвитку мислення, сприйняття інформації та встановленні причинно-наслідкових зв'язків.

Зроблено висновок про необхідність раннього втручання та розробки ефективних корекційних вправ, спрямованих на підтримку розвитку пізнавальних та комунікативних навичок у дітей з аутизмом. Підкреслюється значення індивідуального підходу до кожної дитини, використання альтернативних методів комунікації та впровадження спеціалізованих програм соціально-психологічної адаптації в закладах дошкільної освіти. Окреслено перспективи подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення корекційних вправ та покращення якості інклюзивної освіти для дітей з РАС.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: спілкування, соціально-психологічна адаптація, діти з розладами аутистичного спектра (РАС), переключення уваги, образні уявлення, соціальна взаємодія, комунікативна поведінка.

Yakovytska Lada Saveliivna doctor of psychological sciences, professor, acting the head of the aviation psychology department of the Kyiv Aviation Institute, Kyiv, tel.: (044) 406-71-16, https//orcid.org/0000-0002-6858-7704

Vasheka Tetiana Volodymyrivna candidate of psychological sciences, associate professor, associate professor of the aviation psychology department of the Kyiv Aviation Institute, Kyiv, tel.: (044) 406-71-16, https://orcid.org/0000-0001-5434-1677

SOCIAL-COGNITIVE FEATURES OF CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Abstract. The article considers the problem of social and psychological adaptation of children with autism spectrum disorders (ASD) in preschool institutions. The significance of social and cognitive features of cognitive processes for the development of the child, their role in adaptation and interaction with the environment is determined. The emphasis is on the difficulties faced by children with autism spectrum disorders, in particular, difficulties in understanding emotions, as well as the limited ability to adapt in the social environment.

The purpose of the study was to obtain comprehensive empirical data, on the basis of which it was possible to identify the current level of development of the cognitive sphere of children with autism spectrum disorders.

The article presents the results of an empirical study conducted among children aged 5–6 with a diagnosed autism spectrum disorder. The study was based on the methods "Observation Map for a Child with Autism Spectrum Disorders" (K. O. Ostrovska, H. V. Kachmarik, L. R. Drobit), "Proofreading Test", "Nonsense" and "Find the Square". The main difficulties of children with ASD in learning educational material, developing thinking, perceiving information and establishing cause-and-effect relationships are considered.

The conclusion is made about the need for early intervention and the development of effective corrective methods aimed at supporting the development of cognitive and communicative skills in children with autism. The importance of an individual approach to each child, the use of alternative communication methods and the implementation of specialized programs of socio-psychological adaptation in preschool educational institutions is emphasized. Prospects for further research aimed at improving corrective methods and improving the quality of inclusive education for children with ASD are outlined.

Keywords: communication, socio-psychological adaptation, children with autism spectrum disorders (ASD), attention switching, imagery, social interaction, communicative behavior.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Постановка проблеми. Спілкування – одна з найважливіших людських потреб, яка допомагає зрозуміти самого себе, знайти своє місце в житті. Можливість адаптуватися, побудувати свої взаємини з іншими людьми, вміння зрозуміти іншу людину – це важливі якості, які закладаються та формуються в дошкільному віці. І чим раніше ми звернемо увагу на цей бік розвитку дитини, тим менше проблем у неї буде в подальшому житті. Особливо актуальним і важливим є процес соціально-психологічної адаптації для дітей з розладами аутистичного спектра, для яких проблеми взаємин з оточуючими людьми виходять на перший план, але ще недостатньо ними усвідомлюються. Вербальне спілкування передбачає успішну адаптацію до умов закладів дошкільної освіти, розвиток пізнавальних процесів, сприйняття та розуміння мови і дозволяє задовольнити цілий ряд потреб дитини – соціальних, емоційних та сенсорно-перцептивних.

Тільки за умови повноцінної взаємодії з оточуючим світом дитина здатна засвоїти комунікативні навички, адаптуватися до актуальних умов. Робота з аутичними дітьми ускладнюється тим, що значна частина з них (приблизно третина) не використовує активне мовлення як засіб комунікації, незважаючи на збережений слух і відсутність очевидних органічних порушень мовленнєвого апарату. Інші діти можуть мати добре розвинене мовлення, проте не застосовують його для спілкування [1]. Налагодити контакт і зрозуміти потреби дитини з аутизмом надзвичайно складно, оскільки будь-яке занепокоєння або труднощі вона виражає не через мовлення, а за допомогою крику, змін у поведінці, які можуть проявлятися агресією чи самоагресією.

Окрім труднощів у соціальній взаємодії, такі діти часто мають значні проблеми з розпізнаванням емоцій за мімікою, жестами, рухами тіла та інтонацією голосу. Недостатній розвиток вербальних та невербальних навичок у дошкільному віці свідчить про складнощі в розумінні думок, почуттів і намірів інших людей. «Пізнавальні дефіцити різної форми та інтенсивності проявляються в усіх осіб з РАС, навіть у групі осіб, інтелектуальний рівень яких відповідає нормальному розвитку» [2, С. 30].

На невербальному рівні про труднощі у вираженні емоцій свідчать їхній монотонний голос і відсутність жестової активності. Однією з можливих причин зазначених комунікативних труднощів є фундаментальне нерозуміння того, що мову можна використовувати як засіб передачі інформації та впливу на інших людей. До недавнього часу в нашій країні ця категорія дітей практично не отримувала ніякої професійної педагогічної та психологічної допомоги. Окрім того, і на сучасному етапі надання допомоги дітям з розладами аутистичного спектра в Україні відзначається нестача фахівців з досвідом роботи для цієї нозологічної категорії. Водночас інтерес до розв'язання цієї проблеми поступово зростає. З огляду на збільшення кількості дітей з розладами аутистичного спектра, актуальною стає потреба у вдосконалені змісту, організації та форм інклюзивної освіти для них, а також у

розробці та впровадженні ефективних корекційних технологій соціально-психологічної інтеграції та підтримки в умовах закладів дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки значно збільшилася кількість робіт українських науковців, присвячених адаптації та вдосконаленню світових психокорекційних технологій (В. Бондар, С. Конопляста, В. Тарасун, Д. Шульженко). Однак більшість дітей із розладами аутистичного спектра навчаються у дошкільних і шкільних закладах, орієнтованих на загальну групу дітей.

Попри певний досвід у вітчизняній та зарубіжній корекційній психології та педагогіці щодо розвитку мовлення, комунікації, когнітивних та пізнавальних процесів у дітей з РАС, в Україні існують значні труднощі у їх навчанні. Це пов'язано з відсутністю ефективних методик діагностики та відповідних психолого-педагогічних підходів для корекційного впливу.

Одним із ключових завдань залишається розвиток розуміння мовлення та емоцій у дітей з розладами аутистичного спектра, який потребує постійної уваги протягом усього їхнього життя [3]. Чим раніше розпочинається така робота, тим ефективніше відбувається соціалізація та адаптація дитини. Важливо знайти альтернативні способи комунікації, якщо вербальне мовлення не розвивається, навчити дитину висловлювати свої потреби доступними засобами, що допоможе зменшити рівень стресу та покращити взаємодію з оточенням. Саме особливості сприйняття оточення у дітей з РАС спонукали нас до досліджень когнітивних процесів при аутизмі.

Вивчення соціально-когнітивних особливостей дітей з розладами аутистичного спектра є соціально значущим та актуальним, бо хоча кількість досліджень з проблеми аутизму збільшується, але вона ще не є достатньою, щоб максимально ефективно вирішувати проблеми соціально-психологічної адаптації дітей з розладами аутистичного спектра в закладах дошкільної освіти. Недостатнє розроблення проблеми у науковій літературі та необхідність продуктивної психокорекційної роботи з дітьми із особливими потребами в закладах дошкільної освіти й обумовили вибір напрямку нашого дослідження.

Мета емпіричного дослідження полягала у тому, щоб отримати комплексні емпіричні дані, на основі яких можна було виявити актуальний рівень розвитку пізнавальної сфери дітей з розладами спектра аутизму.

Виклад основного матеріалу. Для виконання дослідження були залучені діти з діагностованим розладом аутистичного спектра в кількості 16 осіб. Вік респондентів склав 5-6 років. Серед них 6 дівчат та 10 хлопців. Дослідження проводилось на базі закладу дошкільної освіти №158 (м. Київ).

У процесі дослідження використовувалися такі методики: «Карта спостереження за дитиною з розладами аутистичного спектра» (К. О. Островська, Х. В. Качмарик, Л. Р. Дробіт); «Тест Коректурна проба»; методика по дослідженню мислення «Нісенітниці»; методика «Знайди квадрат».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Діагностичний інструментарій, який ми навели вище, доцільно застосовувати послідовно. Емпіричний матеріал збирався в два етапи:

1) на першому етапі діагностика дітей з розладами спектра аутизму визначалася як первинна діагностика. Цей етап включав вивчення доступних документів (висновків лікарів, психолого-педагогічних характеристик тощо); далі проводилися бесіди та опитування батьків, тобто інформація збиралася з розповідей батьків дитини з розладами аутистичного спектра. Паралельно ми спостерігали за поведінкою та настроєм дітей (карта спостереження). Завданням цього етапу було встановлення позитивних контактів з дитиною та її батьками;

2) другий етап складається зі спеціальної діагностики, його метою було визначення рівня когнітивного розвитку дитини та розвитку окремих психічних функцій, вивчення особливостей пізнавальних процесів, кількісної оцінки загального рівня розвитку дитини та вираженості окремих порушень пізнавальних процесів, характерних для аутизму, що дозволило визначити особливості його прояву. Цей етап реалізується за допомогою методик, що визначають пізнавальні процеси, також слід відзначити, що такі методики здебільшого використовуються і для дітей без нозологій, що дає змогу за вираженим низьким рівнем розвитку того чи іншого процесу розробити методи корекційного впливу.

Було застосовано методи та прийоми, спрямовані на вирішення конкретних труднощів дитини, незалежно від її нозологічної категорії [4].

Методика «Карта спостереження за дитиною з розладами аутистичного спектра» (К. О. Островська, Х. В. Качмарик, Л. Р. Дробіт). Ця методика дозволяє оцінити мисленнєві та поведінкові особливості дитини, її пізнавальні процеси та сприйняття, що дає змогу визначити рівень ризику розвитку аутизму. Прогноз залежить від тяжкості аутистичних розладів, когнітивних проявів, рівня розвитку інтелекту, мовлення, моторики тощо.

Першочерговим етапом роботи з Картою є спостереження за дитиною. Методика «Карта спостереження» містить чітко визначені етапи та переведена у бальну шкалу оцінювання. Кожна сфера оцінюється за трибальною шкалою. Цей алгоритм дозволяє достатньо широко оцінити рівень розвитку дитини та визначити подальші кроки для її корекційної підтримки. Карту спостереження автори методики перевірили на надійність (внутрішню узгодженість шкал). Статистика альфа Кронбаха становить 0,946 [1, С. 10]. Оскільки діти з аутизмом часто не виконують інструкцій під час перших зустрічей, перевагою цієї методики є те, що вона не передбачає цілеспрямованих вказівок. Натомість акцент робиться на спостереженні за спонтанною поведінкою вихованців закладу, їх емоційними реакціями, а також за особливостями взаємодії з запропонованими предметами та спеціально створеними умовами.

Аналіз результатів дослідження за методикою «Карта спостереження за дитиною з розладами аутистичного спектра» (К. О. Островська, Х. В. Качмарик,

Л. Р. Дробіт) дозволив отримати наступні висновки. За результатами оцінювання шкали «Вміння класифікувати та знаходити відмінності» 19% (3 особи) респондентів мають низький рівень ризику розвитку аутизму, 43% (7 осіб) мають середній рівень ризику, 38 % (6 осіб) мають високий рівень ризику розвитку аутизму. Діти, які знаходяться на низькому рівні, демонстрували вміння складати у дві різні коробки кульки та кубики, або ручки та фломастери. Вони не чекали на обіцяну демонстрацію психолога для виконання цього завдання. Середній рівень характеризується тим, що дитина також пробує самостійно справитися із завданням, але починаючи складати, плутає порядок предметів, тому може зупинятися щоб подивитися на приклад виконання завдання. Діти з високим рівнем, взагалі, не намагаються попрацювати з завданням. Вони не беруться розкладати предмети у різні коробки навіть після кількох демонстрацій виконання завдання значущим дорослим. Таким чином, діти, у яких наявний високий рівень ризику розвитку аутизму, не проявляють зацікавленість до сприйняття інформації, когнітивні функції у них знаходяться також на низькому рівні, отже, пізнавальні процеси розвинені мало, або ж зовсім не розвинені.

За результатами оцінювання шкали «Співставлення предмета та назви» 13% досліджуваних (2 особи) мають низький рівень ризику розвитку аутизму, середній рівень ризику розвитку аутизму має 43 % досліджуваних (7 осіб) і високий рівень ризику розвитку аутизму також має 43 % досліджуваних дітей, що складає 7 осіб.

Розвиток мислення у дітей з високим ризиком аутизму супроводжується значними труднощами у засвоєнні навчального матеріалу. Вони мають проблеми із символізацією, перенесенням набутих навичок у нові ситуації, а також із розумінням послідовності подій у часі та встановленням причинно-наслідкових зв’язків. Це особливо помітно під час переказу навчального матеріалу чи виконання завдань із сюжетними зображеннями. В межах звичних, повторюваних ситуацій багато дітей з аутизмом здатні до узагальнення та використання символів у грі, планування власних дій. Проте їм важко активно обробляти інформацію та розвивати свої здібності й можливості для адаптації до змін в оточуючому середовищі.

За даними оцінювання шкали «Розуміння причини-наслідку» низький рівень ризику розвитку аутизму має 19% досліджуваних (3 особи), середній рівень ризику розвитку аутизму має 43 % досліджуваних (7 осіб) і високий рівень ризику розвитку аутизму має 38 % досліджуваних дітей, що складає 6 осіб. Діти, які показали високий рівень ризику розвитку аутизму, мають труднощі з розумінням розвитку подій у часі та встановленням причинно-наслідкових зв’язків. Їхній інтелектуальний розвиток значною мірою визначається особливостями афективного досвіду. Вони більше орієнтуються на яскраві візуальні характеристики предметів, ніж на їхні функціональні властивості. Унаслідок цього засвоюється лише частина характеристик зовнішніх подразників, тому предметні дії формуються дуже повільно.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

За результатами оцінювання шкали «Читання» 19% досліджуваних (3 особи) мають низький рівень ризику розвитку аутизму, середній рівень ризику розвитку аутизму має 38% досліджуваних (6 осіб) і високий рівень ризику розвитку аутизму має 43% досліджуваних дітей, що складає 7 осіб.

За результатами оцінювання шкали «Загальний рівень функціонування» низький рівень ризику розвитку аутизму має 19% досліджуваних (3 особи), середній рівень ризику розвитку аутизму має 38% досліджуваних (6 осіб) і високий рівень ризику розвитку аутизму має 43% досліджуваних дітей, що складає 7 осіб. У дітей з високою ймовірністю розладу аутистичного спектру по даній шкалі слабо формуються емоційні контакти навіть з близькими дорослими. Діти поводяться пасивно. Як правило дитина розпізнає батьків серед інших дорослих, але не виявляє до них значної емоційної прив'язаності.

Тест «Коректурна проба». Метою тесту є вивчення швидкості перемикання та розподілу уваги, а також її обсяг та стійкість. Дитині пропонували уважно розглянути таблицю з фігурами, давали роз'яснення, що необхідно уважно подивитися на цю таблицю та якнайшвидше закреслити три різні елементи різними способами: квадрат – поперечною рискою, коло – вертикальною лінією, а зірочку – хрестиком. Зразок надавався перед початком завдання. Починати та закінчувати дії треба за командою вихователя.

Завдання припиняється, коли дитина завершує перегляд 10-го рядка (загалом 100 символів). Фіксуються час виконання та допущені помилки. Для оцінки працездатності через кожні 30 секунд вихователь ставить позначки кольоровим олівцем на бланку, попередньо повідомивши дитину. Далі підраховується кількість оброблених знаків за кожні 30 секунд, після чого будується графік продуктивності (по вертикалі фіксується кількість переглянутих знаків, витрачений час з інтервалом у 30 секунд зазначається по горизонталі). Якщо крива на графіку демонструє невелике спадання на початку, рівномірну висоту посередині та тенденцію до підвищення наприкінці – то можна стверджувати, що дитина має нормальний рівень працездатності.

За методикою «Тест Коректурна проба» ми прийшли до наступних результатів. Низький рівень розвитку уваги має 56% респондентів, що складає 9 осіб. Середній рівень розвитку уваги притаманний 31% відсотку досліджуваних, що складає 5 осіб. І вище середнього рівня увага розвинута тільки у двох досліджуваних, що становить 13% вибірки. Загальні невисокі результати по групі є закономірними. Оскільки ми досліджуємо дітей з розладами аутистичного спектра, для них є закономірною недостатність загального тонусу, що проявляється у швидкій стомлюваності, труднощах зосередження, нестійкості уваги та уповільненому темпі виконання завдань. Це зумовлює загальне зниження показників у тестових випробуваннях, особливо в завданнях, що потребують довільного контролю, переключення уваги та когнітивної гнучкості. Зокрема, психічні особливості дітей з високим ризиком аутизму часто супроводжуються підвищеною сенсорною та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

емоційною чутливістю, що зумовлює вкрай низьку здатність до зосередження уваги. З раннього віку батьки дітей можуть спостерігати негативну реакцію або її відсутність в цілому на спроби привернути увагу до предметів і явищ навколишнього світу. Такі діти зазнають значних труднощів із цілеспрямованістю, керованістю та швидкістю перемикання уваги, що може уповільнювати їхній психічний розвиток і ускладнювати формування вищих психічних функцій.

Проте виявлені середній та вищий за середній рівні уваги у деяких дітей дозволяють припускати, що окремі зорові чи слухові стимули з навколишнього середовища можуть впливати на них і сприяти концентрації. Наприклад, певні звуки, мелодії або геометричні форми, які діти з РАС можуть довго розглядати, покращують їхню увагу, якщо вони викликають інтерес.

Методика дослідження мислення «Нісенітниці». Ця методика спрямована на визначення базових зорово-просторових уявлень дитини про навколишнє середовище, а також розуміння логічних зв'язків між об'єктами, такими як тварини, їхній спосіб життя, природні явища тощо. Крім того, методика дозволяє визначити здатність дитини до логічного мислення та вміння граматично правильно формулювати власні думки.

В ході роботи над цією методикою дитині демонстрували малюнок, на якому зображено кілька безглуздих ситуацій, пов'язаних з тваринами. Пропонували уважно роздивитися картинку, з'ясувати чи все на ній виглядає правильно. Якщо дитина помічає якусь невідповідність або предмет неправильно зображений, пропонували показати що саме не відповідає дійсності та дати власне пояснення невідповідності. Також питали дитину чи зможе вона сказати, що в таких умовах є правильним.

Методика виконувалася у два етапи: спочатку дитина знаходила та називала всі помічені нісенітниці на зображенні; потім пояснювала, чому малюнок є, на її думку, неправильним та як має виглядати правильна ситуація. Також в ході роботи дотримувалися обмеження за часом: намагалися опрацювати завдання в межах трьох хвилин. Протягом цього часу дитина мала виявити якомога більше безглуздих елементів, пояснити, чому вони неправильні та запропонувати правильний варіант.

Аналізуючи отримані дані за методикою діагностики мислення «Нісенітниці», ми отримали висновок, що середній рівень розвитку мислення мають 38% (6 осіб). Дуже високі та високі показники не діагностувалися; низькі показники складають 50 % (8 осіб) та дуже низькі 12% (2 особи). Доволі високий показник середнього рівня розвитку мислення мають 38%. Достатньо хороший показник мислення можна пояснити «буквальним мисленням» як одним з діагностичних критеріїв аутизму, проте значна кількість дітей з РАС добре розуміють образи та можуть працювати з ними. Діти з розладами аутистичного спектра часто розуміють жарти, говірки, скепсис, сарказм та навіть застосовують їх під час взаємодії. Нісенітниці, зображені на малюнках,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

містять гумористичний зміст, тому і розв'язувати когнітивні завдання цієї методики досліджуваним було цікаво.

Методика «Знайди квадрат». Метою проведення цієї методики була оцінка зорового диференційованого сприймання дитини з розладами аутистичного спектру. Дитина мала роздивитися малюнок, на якому зображенні 10 чотирикутників, серед яких 5 однакових квадратів і 5 фігур, які лише незначно відрізняються від квадратів: вони можуть мати трохи різну довжину сторін, непрямі кути або поєднання цих відмінностей. Високий рівень сприйняття у досліджуваних не був виявлений. Середній рівень був у 56% відсотків дітей (9 осіб). Низький, який характеризується знаходженням менше трьох фігур, показали 44% досліджуваних, що становить 7 осіб. Такі результати ми вважаємо достатньо високими для даної групи дітей. Оскільки аутичні діти часто не слідкують поглядом за предметами, що змінюються через особливості переробки сенсорної інформації та специфіку розвитку їхньої уваги. Дослідження показують, що у дітей з РАС можуть бути порушення в роботі механізмів зорового пошуку та фіксації погляду. Вони можуть уникати слідкування через труднощі у керуванні рухами очей або через відсутність мотивації [5]. Дітям з РАС більше характерна зосередженість на абстрактних точках або фонах, що не мають безпосереднього значення. Схильність фокусувати зір на абстрактних або нерелевантних об'єктах, таких як світлова пляма, блискуча поверхня, візерунки на шпалерах чи килимі, мерехтіння тіней, із захопленим і тривалим спогляданням. Тривалим є і споглядання власних рук, маніпуляцій із пальцями перед обличчям. Наполегливе прагнення отримувати певні зорові враження, стійкий інтерес до яскравих об'єктів та їхнього руху. Часте повторення стереотипних дій, спрямованих на зміну зорових відчуттів, таких як вмикання та вимикання світла, відчинення й зачинення дверей, обертання коліс, пересипання дрібних предметів тощо. Високий відсоток середніх показників для даної методики може опосередковано вказувати на те, що дітям сподобалась форма прямокутника, вона здалась їм цікавою, бо діти з розладами аутистичного спектра, як відомо, сприймають ті об'єкти, які викликають у них позитивні емоції [6].

Після дослідження рівня розвитку уваги, сприймання, мислення у дітей з розладами аутистичного спектра ми здійснювали математичну обробку емпіричних результатів та їх узагальнення. Для статистичного обґрунтування результатів дослідження був використаний метод кореляційного аналізу. Математична обробка даних проводилася з використанням електронних таблиць Microsoft Excel для Windows та програми SPSS17.

Багатовимірне кореляційне дослідження для перевірки гіпотези про зв'язок рівня розвитку пізнавальної сфери дітей з розладами спектру аутизму та актуальних показників аутичного розладу показало, що існує значущий негативний кореляційний зв'язок між пізнавальними процесами дітей і рівнем аутизму: увага ($r=-0,752$; $p<0,01$), запам'ятовування ($r=-0,888$; $p<0,01$),

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

сприймання (r=-0,552; p<0,01). Такий значний обернений зв'язок слід скоріше пояснити довільністю цих процесів в умовах дослідження, ніж вадами пізнавальної сфери аутистів. Так і увага, і запам’ятовування, і сприймання мають обернений зв'язок з кількістю допущених помилок, відповідно r=-0,770; r=-0,639; r=-0,640; p<0,01. Тобто чим менше уваги до того що відбувається, тим більше помилок. Опосередковано також тезу про достатній розвиток пізнавальних процесів дітей з розладами аутистичного спектра доводить позитивний значущий зв'язок рівня аутизму з результатами такої довільної роботи: здатність співвідносити назви з запропонованими предметами (r=0,608; p<0,01), читанням (r=0,608; p<0,01), тобто якщо дитина вже бере участь у вправах, то має гідний результат. Прямий зв'язок актуального рівня проявленого аутизму з кількістю помилок (r=0,726; p<0,01) також є скоріше показником негативного сприймання дитиною з розладами аутистичного спектра тиску на себе. Рівень заглибленості дитини в діяльність визначає і її успішність, а це є показово і щодо учнів, які не мають будь-яких розладів.

Висновки. Діагностика поведінкових та пізнавальних проблем щодо корекції розвитку дітей з розладами аутистичного спектра є надважливою. В умовах цілеспрямованого освітнього та виховного процесу дітей в закладах дошкільної освіти безсумнівно спостерігається значний прогрес у засвоєнні навичок, проте рівень зацікавленості в навчанні залишається низьким. Тому основним завданням фахівців: корекційних педагогів, методистів та вихователів, дитячих психологів та батьків у процесі роботи з дітьми із РАС у межах дошкільної освіти, є формування в дитини навичок соціально-психологічної адаптації до навколишнього середовища та бажання приймати активну участь в житті спільнот. Робота з представленими в статті методиками допомагає засвоїти дітям предметні знання та навички, ліпше адаптуватися до вимог середовища, модифікувати власну поведінку.

Отже, діагностичними соціально-когнітивними складовими оцінки соціально-психологічної адаптації дітей з РАС в закладах дошкільної освіти є рівень переключення уваги, її обсягу та стійкості; рівень розвитку уваги; образних уявлень дитини про навколишній світ; уміння сприймати та розрізняти відмінності; навички комунікації, а також рівень сформованості адаптивної поведінки в колективі однолітків та дорослих.

Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні корекційних вправ та покращенні якості інклюзивної освіти для дітей з РАС.

Література:

1. Островська К. О., Качмарик Х. В., Дробіт Л. Р. Основи діагностики дітей з розладами аутистичного спектра. Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 124 с.

2. Когутяк Н. М. Соціально-когнітивні дефіцити при розладах спектру аутизму. *Міжнародна науково-практична конференція: "Науковий диспут: актуальні питання медицини" (Спільна конференція з Міжнародним науковим центром). International Scientific Journal*. 2015. С. 30-34

3. Яковицька Л. С., Ходанович Е. М. Особливості комунікативних процесів молодших школярів з розладами аутистичного спектра. *Формування компетентностей обдарованої особистості в системі позашкільної та вищої освіти.* 2023. №1. С.450-457.

4. НУШ: Як навчати дітей з аутизмом. [Електронний ресурс]. https://nus.org.ua/articles/yak-navchaty-ditej-z-autyzmom-v-inklyuzyvnyh-klasah-chastyna-1/

5. Шепель А. І., Горошко В. І. Сучасні технології в діагностиці та реабілітації розладів аутистичного спектру: аналітичний огляд наукових інформаційних джерел. *Україна. Здоров'я нації*. 2024. № 2. С. 154-160.

6. Призванська Р. А. Теоретичні та практичні аспекти музикотерапевтичної роботи з дітьми із аутизмом. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2017. № 9 (1). С. 192-201.

References:

1. Ostrovs′ka K. O., Kachmaryk KH. V., Drobit L. R. Osnovy diahnostyky ditey z rozladamy autystychnoho spektra [Fundamentals of diagnostics of children with autism spectrum disorders]. Navchal′nyy posibnyk. L′viv: Vydavnychyy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2017. 124 s [in Ukrainian].

2. Kohutyak N. M. Sotsial′no-kohnityvni defitsyty pry rozladakh spektru autyzmu [Social-cognitive deficits in autism spectrum disorders]. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya: "Naukovyy dysput: aktual′ni pytannya medytsyny" (Spil′na konferentsiya z Mizhnarodnym naukovym tsentrom). International Scientific Journal. 2015. S. 30-34 [in Ukrainian].

3. Yakovyts′ka L. S., Khodanovych E. M. Osoblyvosti komunikatyvnykh protsesiv molodshykh shkolyariv z rozladamy autystychnoho spektra [Peculiarities of communicative processes of younger schoolchildren with autism spectrum disorders]. Formuvannya kompetentnostey obdarovanoyi osobystosti v systemi pozashkil′noyi ta vyshchoyi osvity. 2023. №1. S. 450-457 [in Ukrainian].

4. NUSH: Yak navchaty ditey z autyzmom [How to teach children with autism]. [Elektronnyy resurs]. https://nus.org.ua/articles/yak-navchaty-ditej-z-autyzmom-v-inklyuzyvnyh-klasah-chastyna-1/ [in Ukrainian].

5. Shepel′ A. I., Horoshko V. I. Suchasni tekhnolohiyi v diahnostytsi ta reabilitatsiyi rozladiv autystychnoho spektru: analitychnyy ohlyad naukovykh informatsiynykh dzherel [Modern technologies in the diagnosis and rehabilitation of autism spectrum disorders: an analytical review of scientific information sources]. Ukrayina. Zdorov″ya natsiyi. 2024. № 2. S. 154-160 [in Ukrainian].

6. Pryzvans′ka R. A. Teoretychni ta praktychni aspekty muzykoterapevtychnoyi roboty z dit′my iz autyzmom [Theoretical and practical aspects of music therapy work with children with autism]. Aktual′ni pytannya korektsiynoyi osvity. Pedahohichni nauky. 2017. № 9 (1). S. 192-201 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

СЕРІЯ «Медицина»

UDC: 615.322

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1859-1868

Chernii Volodymyr Petrovych CEO LLC “BEHEALTH”, https://orcid.org/0009-0008-7754-5451

Chernii Andrii Petrovych Postgraduate Student of the Department of Management and Marketing, Private Higher Educational Institution "European University," Kyiv, https://orcid.org/0009-0007-0382-9622

THERAPEUTIC POTENTIAL OF LESPEDEZA CAPITATA FOR THE TREATMENT OF PATIENTS WITH CHRONIC KIDNEY DISEASE

Abstract. The article is devoted to the study, development, and identification of Lespedeza capitata's main advantages in terms of its attractiveness in nephrological practice.

This study aimed to develop and evaluate the therapeutic potential of Lespedeza capitata in chronic kidney disease, analyse its components, determine their mechanisms of action, and assess the prospects for clinical use.

Materials and methods. For the development and standardisation of the herbal preparation Libera, the process of fractionation, extraction and purification of polyphenolic compounds, the identity of compounds, and verification of compliance with the requirements of TU U 10.8.-38639061-002:2015 "Dietary supplements based on plant extracts. Technical specifications". In developing this herbal medicine, a powdered plant extract of the stem and leaves of Lespedeza capitata, obtained from high-quality plant materials, was used.

Results and discussion. The phytopreparation Libera we developed contains the main biologically active substances of Lespedeza capitata, namely flavonoids, catechins, tannins, and proanthocyanidins. This has a comprehensive effect on kidney function.

The study showed that a herbal remedy based on Lespedeza capitata increases diuresis, eliminates edema, reduces azotemia and albuminuria, increases sodium and, to some extent, potassium excretion, improves renal filtration, and promotes nitrogen excretion in the urine.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The benefits of the herbal product Libera include normalisation of glomerular capillary permeability and a mild diuretic effect, which, unlike synthetic diuretics, prevents significant electrolyte loss. These effects are now believed to potentiate the effect of renin-angiotensin system inhibitors, which form the basis of kidney protection. In addition, lespedeza flavonoids improve protein and energy metabolism. Correction of protein metabolism has a renoprotective effect and slows the progression of chronic kidney disease while maintaining normal excretory function.

Conclusion. Lespedeza capitata is a promising remedy for chronic kidney disease due to its complex effect on kidney tissue and metabolic processes. The prospects for its use in medical practice open up new opportunities for improving patients' quality of life and reducing treatment costs.

Keywords: drug improvement, development, nephrology, phytopreparations, restoration of functions

Черній Володимир Петрович генеральний директор ТОВ «БІХЕЛС», м.Київ, https://orcid.org/0009-0008-7754-5451

Черній Андрій Петрович аспірант кафедри менеджменту та маркетингу, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський Університет», м.Київ, https://orcid.org/0009-0007-0382-9622

ТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕСПЕДЕЗИ ГОЛОВЧАТОЇ (LESPEDEZA CAPITATA) ДЛЯ ЛІКУВАННЯ ПАЦІЄНТІВ ІЗ ХРОНІЧНОЮ ХВОРОБОЮ НИРОК

Анотація. Стаття присвячена дослідженню, розробці та визначенню основних переваг Lespedeza capitata щодо її привабливості в нефрологічній практиці.

Метою цього дослідження було проведення розробки та оцінки терапевтичного потенціалу Lespedeza capitata при хронічних хворобах нирок, аналіз складових та визначення механізмів їх дії, оцінка перспектив для клінічного застосування.

Матеріали і методи. Для розробки та стандартизації фітопрепарату Libera було проведено процес фракціонування, екстракції та очищення поліфенольних сполук, ідентичність сполук, перевірку відповідності до протоколу вимог ТУ У 10.8.-38639061-002:2015 «Добавки дієтичні на основі екстракту рослинної сировини. Технічні умови» . При розробці даного фітопрепарату було використано рослинний порошкоподібний екстракт стебла і листя Lespedeza capitata, який був отриманий із високоякісної рослинної сировини.

Результати та їх обговорення. Розроблений нами фітопрепарат Libera містить основні біологічно активні речовини Lespedeza capitata, а саме,

флавоноїди, катехіни, дубильні речовини, проантоціанідини. Завдяки цьому має комплексний вплив на функцію нирок.

Вході роботи було показано, що рослинний засіб на основі Lespedeza capitata посилює діурез, усуває набряки, зменшує азотемію і альбумінурію, підвищує екскрецію натрію і певною мірою калію, покращує ниркову фільтрацію, сприяє виведенню азоту в сечі.

Переваги фітопрепарату Libera полягають у нормалізації проникності клубочкових капілярів включають м'який діуретичний ефект, який, на відміну від синтетичних діуретиків, запобігає значній втраті електролітів. В наш час вважається, що ці ефекти потенціюють дію інгібіторів ренін-ангіотензинової системи, які складають основу захисту нирок. Крім того, флавоноїди леспедези покращують білковий та енергетичний обмін. Корекція білкового обміну має ренопротекторну дію та уповільнює прогресування хронічної хвороби нирок, зберігаючи нормальну функцію виділення.

Висновки. Lespedeza capitata є перспективним засобом у лікуванні хронічної хвороби нирок завдяки комплексній дії на тканини нирок і метаболічні процеси. Перспективи використання Lespedeza capitata в медичній практиці відкривають нові можливості для покращення якості життя пацієнтів і зменшення витрат на лікування.

Ключові слова: удосконалення препарату, розробка, нефрологія, фітопрепарати, відновлення функцій.

Introduction. Chronic kidney disease (CKD) is a global health problem with a progressive course and a significant impact on the quality of life of patients. Currently, CKD affects more than 10% of the world's adult population, and the incidence is increasing due to the prevalence of comorbidities such as diabetes mellitus and hypertension [1]. CKD is a condition characterised by kidney dysfunction or structural abnormalities. It is defined as a glomerular filtration rate of less than 60 ml/min/1.73 m 2 or the presence of renal marker abnormalities, including albuminuria, abnormal urine sediment, electrolytes and other abnormalities due to tubular disorders, structural abnormalities, abnormalities detected by histology or imaging and a history of kidney transplantation, or both, for at least 3 months, according to the KDIGO guidelines [2].

The risk of CKD increases with age, and the condition usually coincides with hypertension, diabetes mellitus, and cardiovascular disease. In addition, metabolic factors, such as insulin resistance and dyslipidaemia, have been associated with the development and progression of CKD [3]. It has been established that diabetic nephropathy is the leading cause of CKD. Morphological abnormalities of the disease include early glomerular hypertrophy, thickening of the glomerular basement membrane, podocyte depletion, mesangial matrix expansion, and tubular damage. In the later stages, renal changes include glomerulosclerosis and tubulointerstitial fibrosis, clinically characterised by loss of renal function with or without albuminuria and progression to end-stage renal disease [4].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The main consequences of CKD are the progression of renal failure, complications of renal dysfunction, and the development of cardiovascular disease. A growing body of evidence suggests that some of these adverse outcomes can be prevented or delayed through early detection and treatment [2].

Among the approaches to treating CKD, herbal preparations with nephroprotective properties (diuretics, anabolic, saluretics) are of particular interest. These drugs can improve kidney function, promote blood flow, lower blood pressure, and strengthen capillaries. In addition, it was noted that it has a predominantly extrarenal route of elimination and low or no alcohol content. The lack of a sufficient range of herbal preparations has led to the search for standardised biologically active substances for the treatment of nephropathy [5, 6].

In modern practice, Lespedeza capitata is actively studied as a potential means of improving kidney function and preventing progressive damage. Lespedeza capitata is rich in flavonoids, catechins, and other biologically active compounds that demonstrate a hypo-azotemic and antioxidant effect and the ability to improve glomerular filtration. Today, there are available herbal remedies containing Lespedeza capitata dry extract in various dosages, without alcohol in their composition [1, 5, 7, 8].

Lespedeza capitata is a species of flowering plant in the genus Lespedeza of the Fabaceae family in the form of a perennial shrub with a deep taproot, superficial branched roots and erect or ascending stems growing up to 1.5 m. The main root can penetrate the soil to a depth of 2 m, with horizontal roots extending up to 1 m. The alternate leaves are compound, consisting of several leaflets. The plant is covered with silvery hairs and a white flower with a purple spot.

Lespedeza is often used in traditional medicine to eliminate toxins, replenish energy reserves and regulate various symptoms of diabetes. Pretreatment with Lespedeza significantly reduced methylglyoxal-induced cell apoptosis, intracellular ROS production and formation of advanced glycation end products (AGEs) to alleviate renal dysfunction in vitro and in vivo in mice. Interestingly, Lespedeza administration to methylglyoxalam-treated cells in mice increased the expression of glyoxalase 1 (Glo1) and erythroid nuclear factor 2-related factor 2 (Nrf2) and decreased the expression of IL-1β and TNF-α. In addition, the expression of the receptor for advanced glycation end products (RAGE) in the kidneys decreased, subsequently reducing the AGE-RAGE interaction [9, 10].

Thus, developing new individual and combined medicines and biologically active additives is promising and necessary for the effective treatment of patients with CKD.

The study aims to develop and evaluate the therapeutic potential of Lespedeza capitata in CKD, analyse its components, determine their mechanisms of action, and assess the prospects for clinical use.

Materials and methods. In this study, we developed and standardised the herbal preparation Libera, which contains a powdered extract of the stem and leaves

of Lespedeza capitata. The plant extract of Lespedeza capitata was used in the development of this herbal medicine, which was obtained from high-quality plant material.

The process of fractionation, extraction, and purification of polyphenolic compounds isolated from Lespedeza capitata leaves was reproduced according to the scheme algorithm [11]. The identity of the compounds found in the studied extract was assessed by liquid chromatography. To determine the total number of polyphenols capable of forming blue complexes under alkaline conditions, the colourimetric method proposed by Singleton and Rossi using the Folin-Ciocalteu reagent was used.

To quantify the total content of flavonoids, a spectrophotometric method was used using aluminium chloride in an alkaline medium. The method's principle is based on the fact that flavones and their derivatives form yellow fluorescent complexes that can be measured at $\lambda = 430$ nm [12].

The antioxidant potential of Lespedeza capitata extracts was evaluated by two methods: DPPH radical analysis and iron chelation [11]. The cytotoxic activity of 80% MeOH, EtOAc, and n-BuOH extracts of Lespedeza capitata was determined according to the method described by Skehan et al.

The content of angiotensin-converting enzyme - ACE-inhibitory activity of different fractions of Lespedeza capitata extract was determined using the substrate dansyltriglycine, which is labelled with fluorophore and chromophore.

The herbal product's conformity was checked in accordance with the protocol of requirements of TU U 10.8.-38639061-002:2015 "Dietary supplements based on plant extracts. Technical specifications" (Central Testing Laboratory for Quality Control of Goods of the CCI, Ukraine).

Summary of the primary research material. During our work, we identified the prospects and created a new phytopreparation, Libera, which contains a powdered extract of the stem and leaves of Lespedeza capitata.

According to the protocol for verification of compliance with the requirements of TU U 10.8.-38639061-002:2015 "Dietary supplements based on plant extracts. Technical specifications" (Central Testing Laboratory for Quality Control of Goods of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine) of the Libera herbal product tests, it was confirmed that organoleptic, physical and chemical (mass fraction of moisture, weight of capsule contents), microbiological, toxic elements, pesticides, radionuclides indicators comply with the current DSTU and GOSTs.

Chemical composition and active ingredients

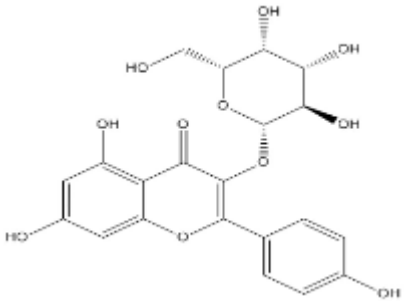
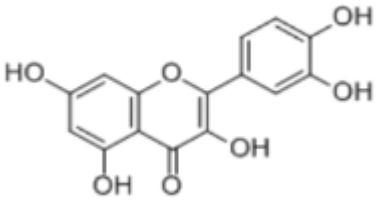
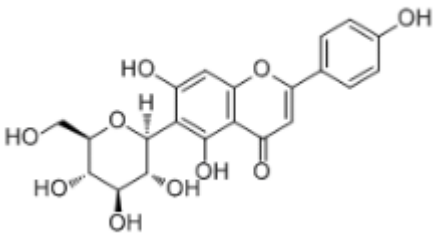
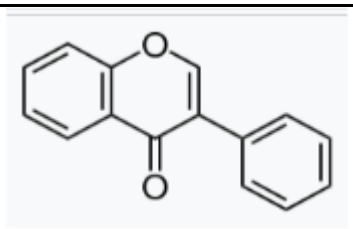
The studies on phenolic compounds and their prevalence in Ukraine's flora make it possible to use them as components for the development of medicines for the treatment of kidney diseases based on standardised plant materials. The prospect of creating new individual and combined medicines is shown.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Thus, Lespedeza capitata's main biologically active substances are flavonoids, catechins, tannins, and proanthocyanidins. The plant has a complex effect on kidney function (Table 1).

Table 1.

Chemical compounds accumulated in the leaves and stems of Lespedeza capitata

Chemical compound	Formula	Chemical name
Trifolin, Kaempferol-3-O-galactoside		4H-1-benzopyran-4-one, 3-(bD-galactopyranosiloxy)-5,7-dihydroxy-2-(4-hydroxyphenyl)
Isoquercetin		2-(3,4-dihydroxyphenyl)-3,5,7-trihydroxy-4H-chromen-4-one dihydrate
Isovitexin		5-hydroxy-2-(3-hydroxy-4-methoxyphenyl)-3,6,7-trimethoxychromen-4-one
Isoflavones		7,4'-Dihydroxy-2'-methoxy-6-geranyl isoflavanone

Antioxidant effect: protects kidney tissue from oxidative stress.

Hypo-azotemic effect: contributes to a decrease in the level of az of nitrogenous products in the blood, in particular, urea and creatinine.

Angiotensin-inhibitory effect: reduces blood pressure, which is important for patients with concomitant hypertension.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Among the main compounds of Lespedeza capitata are catechin tannins, catechol about 10% and flavonoids about 10%, identified as O-glycosides and C-glycosides. The C-glycoside is represented by lespecapitoside, which is the main active flavonoid. Lespedeza capitata has a selective tropism for renal function, and flavonoids determine its effect on reducing nitrogen in the body, as they have a specific chemical structure: a sugar-bound flavone-glucoside as a glucose derivative (instead of the usual O-glucoside bond), these substances take much longer to hydrolyse by glycosides and have a more prolonged diuretic effect.

Flavonoids of Lespedeza capitata have antioxidant effects, inhibit proliferation, and induce apoptosis of mesangial cells, which can be induced by activating caspase-3 dose-dependently. Flavonoids of Lespedeza capitata exhibit dose-dependent activity on oxygen radical scavenging, higher than that of vitamin C. It has been shown that lescapitoside can restore damaged kidney tissue by reducing the overexpression of nuclear factor KappB and increasing the expression of matrix metallopeptidase 9 protein, which leads to a decrease in the extracellular matrix of the nephron.

Flavonoids accumulate in organs and tissues directly involved in the transport, metabolism and excretion of these substances, such as the blood, liver, kidneys, gallbladder and duodenum. For example, C-glycosides are detected in bile and urine within four hours and are identified as acid-phenols.

Hypo-azotemic herbal remedies are drugs that combine a moderate diuretic effect associated with an increase in glomerular filtration rate with the ability to selectively increase the urinary excretion of nitrogenous metabolic waste, reducing their concentration in the blood. Scientists have shown that the compensatory function of living nephrons was accentuated, and oxygen consumption increased significantly. This led to the theory of hypermetabolism, according to which many etiological factors correlate with glomerulonephritis. For example, vasoactive substances, cytokine overexpression, extracellular matrix accumulation, cellular matrix proliferation, mesangial cell proliferation, and renal tubular epithelial cell hypertrophy are associated with the mechanism of oxidative stress Mesangial cell as one of the three integral cells of the renal glomerulus, has an active physiological function and plays an important role in the onset and development of inflammation and renal glomerular sclerosis. Oxygen radicals, as a signalling molecule, cause renal glomerular sclerosis by activating protein kinase C, which regulates and controls the level of cell proliferation. In the period of renal glomerular disease, the severity of interstitial fibrosis of the renal tubules cannot be ignored. Hyperproduction of oxygen radicals stimulates the renal tubular epithelial cells to secrete extracellular matrix components: fibronectin, laminin, and colloidal substances, which induce renal interstitial fibrosis. The formation of chelated complexes between angiotensin-converting enzyme and various monomeric units of Lespedeza capitata proanthocyanidins contributes to reducing angiotensin-converting enzyme activity.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Practical application. On the recommendation of a doctor, as a herbal remedy to the diet as an additional source of biologically active substances (flavonoids, including flavonols - rutin; flavones, catechins) in order to normalise the functional state of the kidneys, as well as to reduce the risk of exacerbations of inflammatory diseases of the genitourinary system.

The main advantages of this herbal medicine for treating nephropathy are that it can correct metabolic processes, preserve residual kidney function, and slow down the onset and development of end-stage renal disease. Due to the high and precise concentration of Lespedeza capitata extract, the herbal medicine improves kidney function after 4 weeks. The capsules contain the same precise dose of the drug, dissolving in the stomach and intestines, which helps to avoid nausea.

In the clinical use of the herbal medicine Libera, a positive effect was found: restoration of electrolyte and protein-energy balance, anti-inflammatory, mild diuretic, antihypertensive and antidiabetic effects, the ability to prevent endothelial dysfunction, apoptosis, and oxidative stress. Thus, the use of the drug for 1 month (three times a day, daily) in patients with grade III chronic kidney disease with diabetic nephropathy helped to reduce creatinine (by 18.6%) and urea (by 33%), as well as increase GFR (by 28%).

Release forms. One Libera capsule contains the active ingredient Lespedeza capitata stem and leaf extract, powdered—300 mg (mg).

Compatibility with other drugs.

In clinical practice, the efficacy of Lespedeza capitata is increased when combined with other nephroprotectors. This combination combines a diuretic effect with anti-inflammatory action, reducing the risk of complications. In addition, lespedeza flavonoids improve protein and energy metabolism, which has been proven in previous studies in several models of acute renal failure. Lespedeza extract enhances the effect of renin-angiotensin-aldosterone system inhibitors by synergistically inhibiting the activity of the renin-angiotensin-aldosterone system [8].

Advantages over synthetic products

Unlike synthetic diuretics, Lespedeza capitata helps maintain electrolyte balance, minimising potassium loss. It also has an anti-inflammatory effect, making it a universal remedy for the treatment of CKD with concomitant complications.

1. Experimental data:
   - In animal studies, Lespedeza capitata has shown the ability to stimulate diuresis and reduce edema without significant electrolyte loss.
   - Inhibition of angiotensin-converting enzyme activity was observed in several laboratory experiments.
2. Clinical research:
   - In clinical practice, drugs based on Lespedeza capitata (e.g., Libera) have improved the glomerular filtration rate in patients with stage 2-3 CKD.

- There was a decrease in albuminuria and stabilisation of plasma creatinine.

3. International experience:

- In the USA, Lespedeza capitata is used in herbal formulas for CKD patients, increasing its popularity among nephrologists.

Conclusions from this study and prospects for further research in this area.

1. Lespedeza capitata is a promising remedy for chronic kidney disease due to its complex effect on kidney tissue and metabolic processes.
2. Studies have confirmed the effectiveness of Lespedeza capitata in improving glomerular filtration rate, reducing nitrogenous slags and stabilising albuminuria.
3. Further research is needed to standardise the dosage and study the long-term effects at different stages of CKD.

The prospects of using Lespedeza capitata in medical practice open up new opportunities to improve patient's quality of life and reduce treatment costs.

References:

1. Ammirati A. L. (2020). Chronic Kidney Disease. *Rev Assoc Med Bras* (1992), 66(1), s03-s09. Retrieved from: https://doi.org/10.1590/1806-9282.66.S1.3. [in English]

2. Frąk W., Kućmierz J., Szlagor M., Młynarska E., Rysz J., Franczyk B. (2022). New Insights into Molecular Mechanisms of Chronic Kidney Disease. *Biomedicines*, 10(11), 2846. Retrieved from: doi:10.3390/biomedicines10112846. [in English]

3. Charles C., Ferris A. H. (2020). Chronic Kidney Disease. *Prim Care*, 47(4), 585-595. Retrieved from: https://doi.org/10.1016/j.pop.2020.08.001. [in English]

4. Rayego-Mateos S., Morgado-Pascual J. L., Opazo-Ríos L., Guerrero-Hue M., García-Caballero C., Vázquez-Carballo C., Mas S., Sanz A. B., Herencia C., Mezzano S., Gómez-Guerrero C., Moreno J. A., Egido J. (2020). Pathogenic Pathways and Therapeutic Approaches Targeting Inflammation in Diabetic Nephropathy. *International journal of molecular sciences*, 21(11), 3798. Retrieved from: https://doi.org/10.3390/ijms21113798. [in English]

5. Ivanov D. (2022). How to potentialise the effect of renin-angiotensin-aldosterone system inhibitors? *KIDNEYS*, 10(3), 156-161. Retrieved from: https://doi.org/10.22141/2307-1257.10.3.2021.239593. [in English]

6. Fan X, Wei W, Huang J, Liu X, Ci X. (2020). Isoorientin Attenuates Cisplatin-Induced Nephrotoxicity Through the Inhibition of Oxidative Stress and Apoptosis via Activating the SIRT1/SIRT6/Nrf-2 Pathway. *Front Pharmacol*, 18(11), 264. Retrieved from: doi:10.3389/fphar. 2020.00264. [in English]

7. Kushnirenko , Ivanov , Rotova S, Kushnirenko O. (2021). Renoprotective capabilities of Lespedeza capitata in patients with chronic kidney disease with type 2 diabetes mellitus. *Kidneys*, 10, 3. Retrieved from: https://doi.org/10.22141/2307-1257.10.3.2021.239594

8. Park J.E., Lee H., Kim S.Y., Lim Y. (2020). Lespedeza bicolour Extract Ameliorated Renal Inflammation by Regulation of NLRP3 Inflammasome-Associated Hyperinflammation in Type 2 Diabetic Mice. *Antioxidants*, 9, 148-162. [in English]

9. Do M. H., Lee J. H., Cho K., Kang M. C., Subedi L., Parveen A., Kim S. Y. (2019). Therapeutic Potential of Lespedeza bicolour to Prevent Methylglyoxal-Induced Glucotoxicity in Familiar Diabetic Nephropathy. *Journal of Clinical Medicine*, 8(8), 1138. Retrieved from: https://doi.org/10.3390/jcm8081138. [in English]

10. Kim Y., Lee H., Kim S.Y., Lim Y. (2019). Effects of Lespedeza Bicolor Extract on Regulation of AMPK Associated Hepatic Lipid Metabolism in Type 2 Diabetic Mice. *Antioxidants* (Basel, Switzerland), 8(12), 599. Retrieved from: https://doi.org/10.3390/antiox8120599. [in English]

11. Badalamenti E., Maggio A., Dardi A., Palumbo Piccionello A., La Mantia T. (2022). Low mimosine content and nutrient-rich foliage of two Leucaena leucocephala varieties: a potential fodder resource in Mediterranean agroforestry systems. Plant Biosystems - *An International Journal Dealing with all Aspects of Plant Biology*, 156(2), 606-612. [in English]

12. Chitiala R. D., Burlec A. F., Nistor A., Caba I. C., Mircea C., Hancianu M., Cioanca O. (2023). Chemical assessment and biological potential of a special Lespedeza capitata extract. *The Medical-Surgical Journal*, 127(3), 474-479. [in English]

Література:

1. Ammirati A. L. Chronic Kidney Disease. *Rev Assoc Med Bras (1992)*. 2020. Vol. 66(1). P. s03-s09. https://doi.org/10.1590/1806-9282.66.S1.3.

2. Frąk W., Kućmierz J., Szlagor M., Młynarska E., Rysz J., Franczyk B. New Insights into Molecular Mechanisms of Chronic Kidney Disease. *Biomedicines.* 2022. Vol. 10(11). P. 2846. doi:10.3390/biomedicines10112846.

3. Charles C., Ferris A. H. Chronic Kidney Disease. *Prim Care.* 2020. Vol. 47(4). P. 585-595. https://doi.org/10.1016/j.pop.2020.08.001.

4. Rayego-Mateos S., Morgado-Pascual J. L., Opazo-Ríos L., Guerrero-Hue M., García-Caballero C., Vázquez-Carballo C., Mas S., Sanz A. B., Herencia C., Mezzano S., Gómez-Guerrero C., Moreno J. A., Egido J. Pathogenic Pathways and Therapeutic Approaches Targeting Inflammation in Diabetic Nephropathy. *International journal of molecular sciences*. 2020. Vol. 21(11). P. 3798. https://doi.org/10.3390/ijms21113798.

5. Ivanov D. How to potentialize the effect of renin-angiotensin-aldosterone system inhibitors? *KIDNEYS*. 2022. Vol. 10(3). P. 156–161. https://doi.org/10.22141/2307-1257.10.3.2021.239593.

6. Fan X., Wei W., Huang J., Liu X., Ci X. Isoorientin Attenuates Cisplatin-Induced Nephrotoxicity Through the Inhibition of Oxidative Stress and Apoptosis via Activating the SIRT1/SIRT6/Nrf-2 Pathway. *Front Pharmacol*. 2020. Vol. 18(11). P. 264. doi:10.3389/fphar. 2020.00264.

7. Кушніренко С. В., Іванов Д. Д., Ротова С. О., Кушніренко О. В. Ренопротекторні можливості *Lespedeza capitata* у хворих на хронічну хворобу нирок із цукровим діабетом 2-го типу. *Нирки.* 2021. Т. 10, №3, https://doi.org/10.22141/2307-1257.10.3. 2021.239594.

8. Park J. E., Lee H., Kim S.Y., Lim Y. *Lespedeza bicolor* Extract Ameliorated Renal Inflammation by Regulation of NLRP3 Inflammasome-Associated Hyperinflammation in Type 2 Diabetic Mice. *Antioxidants*. 2020. Vol. 9. P. 148-162.

9. Do M. H., Lee J. H., Cho K., Kang M. C., Subedi L., Parveen A., Kim S. Y. Therapeutic Potential of Lespedeza bicolor to Prevent Methylglyoxal-Induced Glucotoxicity in Familiar Diabetic Nephropathy. *Journal of clinical medicine*. 2019. Vol. 8(8). P. 1138. https://doi.org/ 10.3390/jcm8081138.

10. Kim Y., Lee H., Kim S. Y., Lim Y. Effects of Lespedeza Bicolor Extract on Regulation of AMPK Associated Hepatic Lipid Metabolism in Type 2 Diabetic Mice. *Antioxidants (Basel, Switzerland)*. 2019. Vol. 8(12). P. 599. https://doi.org/10.3390/antiox8120599.

11. Badalamenti E., Maggio A., Dardi A., Palumbo Piccionello A., La Mantia T. Low mimosine content and nutrient-rich foliage of two Leucaena leucocephala varieties: a potential fodder resource in Mediterranean agroforestry systems. *Plant Biosystems - An International Journal Dealing with all Aspects of Plant Biology*. 2022. Vol. 156(2). P. 606-612.

12. Chitiala R. D., Burlec A. F., Nistor A., Caba I. C., Mircea C., Hancianu M., Cioanca O. Chemical assessment and biologic potential of a special Lespedeza capitata extract. *The Medical-Surgical Journal*. 2023. Vol. 127(3). P. 474-479.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 611.9:612.67-055.1/.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1869-1877

Fomina Lyudmyla Vasylivna Professor of the Department of Human Anatomy, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya; St. 56 Pirohova, Vinnytsia, tel.: (0432) 55-39-10, https://orcid.org/0000-0002-1695-3442

Fomina Dar′ya Oleksandrivna postgraduate student of the Department of Normal Physiology, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, tel.: (0432) 55-39-10, https://orcid.org/0000-0002-6923-6391

SEX DIFFERENCES IN ANTHROPOMETRIC CHARACTERISTICS AND THEIR CLINICAL SIGNIFICANCE

Abstract. Sex differences in anthropometric characteristics are an important aspect of medical anthropology and clinical practice, as they can affect the development, diagnosis and treatment of various diseases. The difference in body parameters between men and women is important not only for general physiology, but also for assessing the risks of developing cardiometabolic, orthopedic, oncological and other pathologies. Taking such differences into account in clinical medicine can contribute to a personalized approach to the treatment and prevention of diseases, which makes research on this topic particularly relevant. The purpose of this review article is to analyze and summarize current scientific data on sex differences in human anthropometric characteristics, as well as to assess their clinical significance in various medical areas, including cardiology, endocrinology, orthopedics and sports medicine. For the review, a search for scientific publications was carried out in the Google Scholar, Scopus databases. 45 relevant sources were selected, from which, after analysis according to the criterion of antiquity, 21 publications were selected that contain the most relevant and up-to-date information on the topic of the article. The results obtained indicate significant differences between men and women in body parameters, in particular in the size of bone structures, the distribution of adipose and muscle tissue, limb proportions and growth characteristics at different ages. These differences can have a direct impact on the development of cardiovascular diseases, metabolic disorders and musculoskeletal disorders. In addition, sex differences in anthropometric characteristics can affect the pharmacokinetics of drugs, which needs to be taken into account when prescribing therapy. In general, the analysis of the literature confirms the need to take into account sex anthropometric differences in clinical practice to improve diagnostic approaches, develop effective preventive measures and personalize treatment.

Keywords: sex differences, anthropometry, clinical significance, somatotype, body indices, morphofunctional features.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Фоміна Людмила Василівна професор кафедри анатомії людини, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця, тел.: (0432) 55-39-10, https://orcid.org/0000-0002-1695-3442

Фоміна Дар'я Олександрівна аспірант кафедри нормальної фізіології Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця, тел.: (0432) 55-39-10, https://orcid.org/0000-0002-6923-6391

СТАТЕВІ РОЗБІЖНОСТІ В АНТРОПОМЕТРИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИКАХ ТА ЇХ КЛІНІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Анотація. Статеві розбіжності в антропометричних характеристиках є важливим аспектом медичної антропології та клінічної практики, оскільки вони можуть впливати на розвиток, діагностику та лікування різних захворювань. Різниця у параметрах тіла між чоловіками та жінками має значення не лише для загальної фізіології, а й для оцінки ризиків розвитку кардіометаболічних, ортопедичних, онкологічних та інших патологій. Врахування таких відмінностей у клінічній медицині може сприяти персоналізованому підходу до лікування та профілактики захворювань, що робить дослідження цієї тематики особливо актуальним. Метою даної оглядової статті є аналіз та узагальнення сучасних наукових даних щодо статевих розбіжностей в антропометричних характеристиках людини, а також оцінка їхнього клінічного значення у різних медичних напрямках, включаючи кардіологію, ендокринологію, ортопедію та спортивну медицину. Для проведення огляду було здійснено пошук наукових публікацій у базах даних Гугл Академія, Scopus. Відібрано 45 релевантних джерел, з яких після аналізу відповідно до критерію давності обрано 21 публікацію, що містять найбільш релевантні та актуальні відомості щодо тематики статті. Отримані результати свідчать про значні відмінності між чоловіками та жінками у параметрах тіла, зокрема у величині кісткових структур, розподілі жирової та м'язової тканини, пропорціях кінцівок та особливостях зростання у різні вікові періоди. Ці розбіжності можуть мати безпосередній вплив на розвиток серцево-судинних захворювань, метаболічних розладів та опорно-рухових порушень. Крім того, статеві відмінності в антропометричних характеристиках можуть впливати на фармакокінетику лікарських засобів, що потребує врахування при призначенні терапії. Загалом, аналіз літератури підтверджує необхідність врахування статевих антропометричних розбіжностей у клінічній практиці для покращення діагностичних підходів, розробки ефективних профілактичних заходів та персоналізації лікування.

Ключові слова: статеві розбіжності, антропометрія, клінічне значення, соматотип, індекси тіла, морфофункціональні особливості.

Statement of the problem. Anthropometry is a key component of human morphological studies, which allows for the quantitative assessment of body

parameters and their variations. It includes measurements of body size, proportions, and composition and is used in various fields of science and medicine, including sports physiology, nutrition, endocrinology, and gerontology. Defining standards for anthropometric studies is critically important to ensure the accuracy and reproducibility of measurements, which allows them to be used as scientifically sound criteria for assessing physical development, health status, and predicting disease risks [1].

One of the important areas of use of anthropometry is the assessment of the health of older people, since these indicators allow for the detection of changes in body structure associated with age-related pathologies. The simplicity of measurements and their high informativeness make anthropometric methods a valuable tool for screening and monitoring the health of older people, in particular for the detection of sarcopenia, osteoporosis, and metabolic disorders [2].

Anthropometric measures are also widely used to assess obesity and cardiometabolic risks. In addition to classic measures such as body mass index (BMI), waist circumference, and waist-to-hip ratio, recent studies suggest alternative measures that may have greater prognostic value. For example, neck circumference-to-height ratio or indices that take into account visceral fat deposition are used as additional criteria for assessing the risk of cardiovascular disease and metabolic syndrome [3].

Genetic mechanisms that influence morphological characteristics are of considerable interest in modern anthropometry. The combination of whole-genome sequencing data and simulation approaches has revealed numerous genetic variants associated with height, body weight, and other somatotypic features. These discoveries contribute to the understanding of the hereditary factors that determine anthropometric differences and allow the use of the obtained data in personalized medicine [4].

Particular attention is paid to the application of anthropometric calculations to assess the body composition of athletes. The simplicity and accessibility of the methods make them convenient for determining the ratio of fat and muscle mass, which is important for optimizing the training process and monitoring the body's condition. The use of reference values allows you to assess deviations from the norm and adapt physical activity taking into account individual morphological characteristics [5].

In addition, anthropometry plays a significant role in nutrition, where the morphological characteristics of the body are used to determine nutritional status and assess the risk of deficiency states. Measurements of fat mass, limb circumference and skin-fat fold thickness allow you to assess the level of nutritional insufficiency or excessive accumulation of adipose tissue, which is of great importance in clinical practice [6].

One of the key aspects of modern anthropometric studies is the analysis of sex differences in human morphological characteristics. Genetic and hormonal factors determine significant differences between men and women in the distribution of fat

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

and muscle mass, the structure of the skeletal system and overall body proportions. Furthermore, these differences may have important clinical significance, influencing the risk of developing certain pathologies, including osteoporosis, cardiovascular and metabolic diseases [7].

The purpose of the article – analysis and generalization of current data on sex differences in human anthropometric characteristics, as well as determination of their clinical significance in various fields of medicine, in particular in diagnostics, disease prognosis, and personalized treatment approaches.

Research objects and methods. Using the scientometric databases Scopus and Google Academy, a search was conducted for publications related to the research topic. The search used the criterion of publication age - no more than 10 years. Thus, out of 45 identified publications, 24 were removed (one of them was a duplicate). 21 publications were included in the review. PRISMA was used for organization and the PRISMA flow diagram for visualization of the process of selecting publications for review of literary sources in accordance with international standards for writing review articles [8].

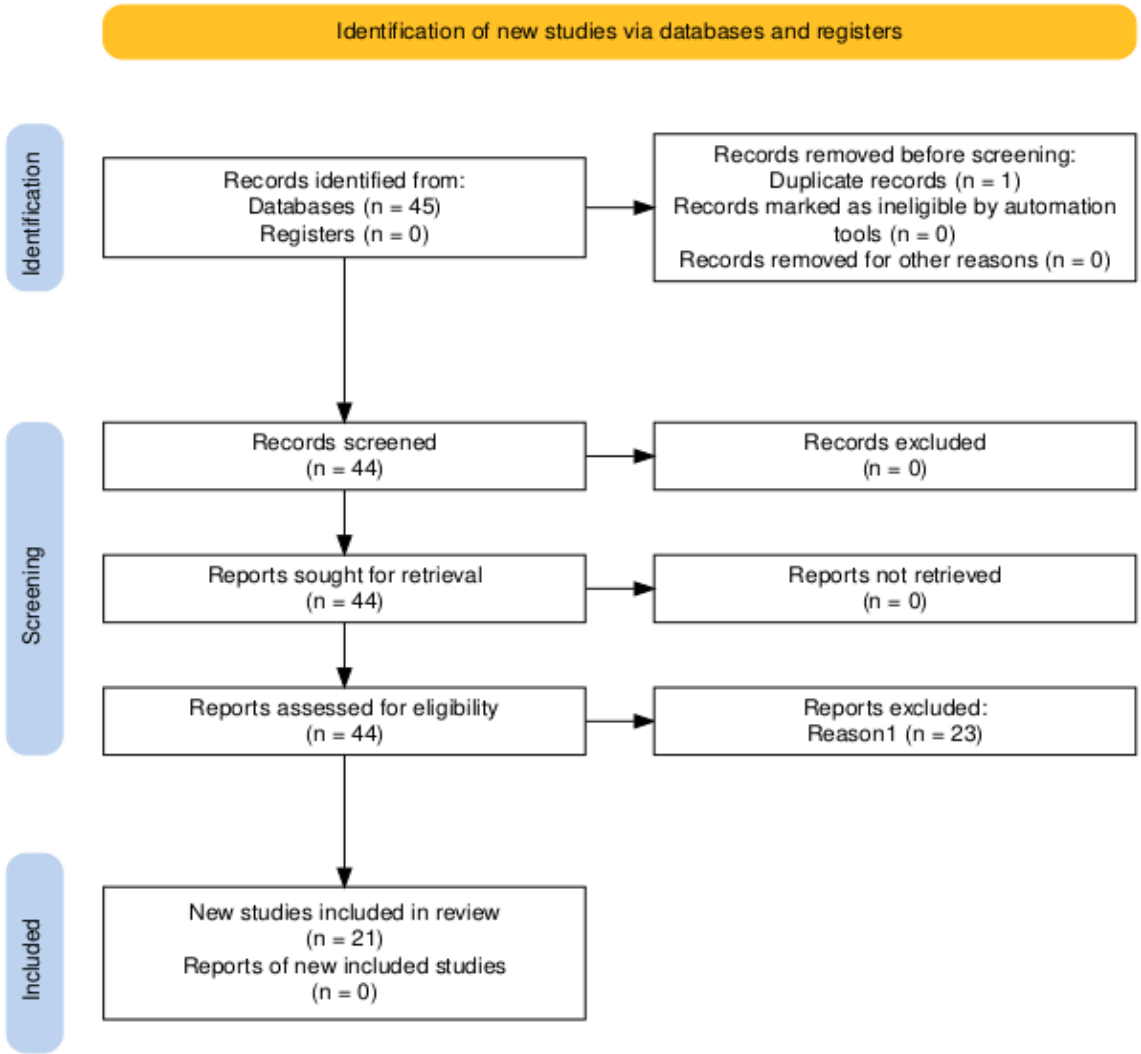

Fig. 1. The PRISMA flow diagram of literary sources search results.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Presentation of the main material.

Research results and their discussion. The study of sex differences in anthropometric characteristics is an important direction of modern medical anthropology, since such differences affect the diagnosis, prognosis and treatment of various diseases. Genetic and morphological variability of the population of Ukraine, in particular, anthropometric characteristics of individuals of different sexes, largely depend on territorial distribution and ethnic characteristics. Studies of discriminant analysis indicate significant regional variations in anthropometric parameters in men, which indicates the need to take into account geographical and ethnic factors when assessing morphological characteristics [9]. Similar trends are observed in the analysis of dermatoglyphic characteristics, which can also be used to recognize regional anthropometric features in men [10].

At the same time, indicators of somatic development vary depending on the region and age group, which is important when developing standards for biomedical research. It has been established that in somatically healthy men from different regions of Ukraine there are differences in body length and weight, which requires an individualized approach to the assessment of anthropometric parameters in clinical practice [11]. A study of the characteristics of dermatoglyphics among the Ukrainian population confirmed the presence of regional trends in morphological characteristics, which emphasizes the influence of environmental factors on the formation of anthropometric features [12].

Analysis of the relationship between somatotype and psychological characteristics indicates that in women with a mesomorphic somatotype, a certain correlation is observed between morphological parameters and personal characteristics, which indicates the multifactorial nature of sexual differences in anthropometric indicators [13]. In sports, sexual differences are especially pronounced in the ratio of muscle and fat mass, levels of physical fitness and functional capabilities of the body. For example, men have been found to have more muscle mass and less fat tissue than women in taekwondo, which is explained by physiological and hormonal factors [14]. Similarly, football players have differences in the kinematics of head strikes, which is important for injury prevention [15].

Significant anthropometric features are also found in women's sports, for example, female wheelchair basketball players have a specific distribution of fat mass and differences in the ratio of muscle mass of the upper and lower body, which should be taken into account when developing training programs [16]. Differences in the fat layer are also observed in clinical practice. In patients with urticaria, sex differences in the thickness of the skin-fat folds have been found, which may be an important criterion in understanding the pathogenesis and approaches to the therapy of this disease [17].

In addition, the features of anthropometric characteristics may have clinical significance in the assessment of benign skin neoplasms. For example, characteristic anthropometric trends have been identified in men with nevi, which may indicate

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

general patterns of development of skin neoplasms [18]. The analysis of sex differences is also important in perinatology. It has been shown that maternal anthropometric parameters have a sex-specific effect on the body composition of newborns, which indicates the need to take these factors into account when assessing intrauterine development [19].

A comparative analysis of the composition of the upper and lower extremities using anthropometric and X-ray methods confirmed the presence of sex differences, which must be taken into account when assessing the musculoskeletal system and its changes during aging [20]. This is of particular importance in geriatrics, since anthropometric parameters change with age, and in men and women these processes occur differently, which should be taken into account when assessing the risk of osteoporosis, sarcopenia and other age-related changes [21].

Thus, the results of the studies confirm the significant role of sex differences in anthropometric indicators, which is of both fundamental importance for understanding the morphological features of a person and applied importance in clinical practice, sports medicine, gerontology and perinatology.

Conclusions. Sex differences in anthropometric characteristics play a key role in the formation of individual physiological characteristics and can have a significant impact on the development and course of various diseases. Taking into account these differences is necessary for more accurate diagnosis, development of personalized approaches to the treatment and prevention of pathologies associated with the cardiovascular, metabolic and musculoskeletal systems. The obtained data emphasize the importance of further research in this area in order to optimize clinical practice and expand the understanding of the impact of sex characteristics on human health.

References

1. Norton KI. Standards for anthropometry assessment. InKinanthropometry and exercise physiology 2018 Sep 3 (pp. 68-137). Routledge.

2. Padilla CJ, Ferreyro FA, Arnold WD. Anthropometry as a readily accessible health assessment of older adults. Experimental Gerontology. 2021 Oct 1;153:111464. doi: 10.1016/ j.exger.2021.111464

3. Piqueras P, Ballester A, Durá-Gil JV, Martinez-Hervas S, Redón J, Real JT. Anthropometric indicators as a tool for diagnosis of obesity and other health risk factors: a literature review. Frontiers in psychology. 2021 Jul 9;12:631179. doi: 10.3389/fpsyg.2021.631179

4. Tachmazidou I, Süveges D, Min JL, Ritchie GR, Steinberg J, Walter K, Iotchkova V, Schwartzentruber J, Huang J, Memari Y, McCarthy S. Whole-genome sequencing coupled to imputation discovers genetic signals for anthropometric traits. The American Journal of Human Genetics. 2017 Jun 1;100(6):865-84.

5. Bonilla DA, De León LG, Alexander-Cortez P, Odriozola-Martínez A, Herrera-Amante CA, Vargas-Molina S, Petro JL. Simple anthropometry-based calculations to monitor body composition in athletes: Scoping review and reference values. Nutrition and Health. 2022 Mar;28(1):95-109. doi: 10.1177/02601060211002941

6. Madden AM, Smith S. Body composition and morphological assessment of nutritional status in adults: a review of anthropometric variables. Journal of human nutrition and dietetics. 2016 Feb;29(1):7-25. doi: 10.1111/jhn.12278

7. Traglia M, Bseiso D, Gusev A, Adviento B, Park DS, Mefford JA, Zaitlen N, Weiss LA. Genetic mechanisms leading to sex differences across common diseases and anthropometric traits. Genetics. 2017 Feb 1;205(2):979-92. doi: 10.1534/genetics.116.193623

8. Haddaway NR, Page MJ, Pritchard CC, McGuinness LA. PRISMA2020: An R package and Shiny app for producing PRISMA 2020-compliant flow diagrams, with interactivity for optimised digital transparency and Open Synthesis. Campbell systematic reviews. 2022 Jun;18(2): e1230.

9. Gunas VI. Modeling using discrimination analysis, priority of practically healthy men to northern or other administrative-territorial regions of Ukraine on the basis of dermatoglyphic indicators features. World of Medicine and Biology. 2018(1):9-14. doi: 10.26724/2079-8334-2018-1-63-9-14

10. Mishalov VD, Gunas VI. Discriminating models of dermatoglyphic priority of practically healthy men to southern or other administrative-territorial regions of Ukraine. Forensic medical examination. 2018(1):17-21. doi:

11. Mishalov V, Klimas L, Gunas V. Demographic variability indicators of somatically healthy men from different administrative and territorial regions of Ukraine. Current Issues in Pharmacy and Medical Sciences. 2016 Jun 1;29(2):90-3. doi: 10.1515/cipms-2016-0018

12. Gunas VI, Mishalov VD, Serebrennikova OA, Klimas LA, Shayuk AV. Palmar dermatoglyphics of mdern Ukrainians: regional trends. Biomedical and biosocial anthropology. 2018 Jun 20(31):11-7. doi: 10.31393/bba31-2018-02

13. Andriievskyi II, Serebrennikova OA, Kyrychenko IM, Zhuchenko II, Gunas VI. Correlations of body structure and size indicators with personality indicators of practically healthy women with mesomorphic somatotype. Biomedical and Biosocial Anthropology. 2020 Oct 29(39):35-44. doi: 10.31393/bba39-2020-06

14. Nikolaidis PT, Buśko K, Clemente FM, Tasiopoulos I, Knechtle B. Age-and sex-related differences in the anthropometry and neuromuscular fitness of competitive taekwondo athletes. Open access journal of sports medicine. 2016 Dec 7:177-86. doi: 10.2147/OAJSM.S120344

15. Bretzin AC, Mansell JL, Tierney RT, McDevitt JK. Sex differences in anthropometrics and heading kinematics among division I soccer athletes: a pilot study. Sports health. 2017 Mar;9(2):168-73. doi: 10.1177/1941738116678615

16. Cavedon V, Zancanaro C, Milanese C. Anthropometry, body composition, and performance in sport-specific field test in female wheelchair basketball players. Frontiers in Physiology. 2018 May 30;9:568. doi: 10.3389/fphys.2018.00568

17. Aladwan AM. Peculiarities and sex differences of skinfold thickness in ukrainian men and women with urticaria. Reports of Vinnytsia National Medical University. 2024 Sep 25;28(3): 395-402. doi: 10.31393/reports-vnmedical-2024-28(3)-05

18. Haddad NB, Dmytrenko SV, Chernachuk SV, Shapoval OM, Mykhalchuk MA. Girth body sizes in men with benign nevi. Biomedical and Biosocial Anthropology. 2021 Jun 26(43):54-61. doi: 10.31393/bba43-2021-09

19. O'Tierney-Ginn P, Presley L, Minium J, deMouzon SH, Catalano PM. Sex-specific effects of maternal anthropometrics on body composition at birth. American journal of obstetrics and gynecology. 2014 Sep 1;211(3):292-e1. doi: 10.1016/j.ajog.2014.05.031

20. Diano D, Ponti F, Guerri S, Mercatelli D, Amadori M, Aparisi Gómez MP, Battista G, Guglielmi G, Bazzocchi A. Upper and lower limbs composition: a comparison between anthropometry and dual-energy X-ray absorptiometry in healthy people. Archives of Osteoporosis. 2017 Dec;12:1-5. doi: 10.1007/s11657-017-0374-8

21. Rezende FA, Ribeiro AQ, Priore SE, Franceschinni SD. Anthropometric differences related to genders and age in the elderly. Nutrición Hospitalaria. 2015;32(2):757-64. doi: 10.3305/nh.2015.32.2.8641

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Література

1. Norton KI. Standards for anthropometry assessment. InKinanthropometry and exercise physiology 2018 Sep 3 (pp. 68-137). Routledge.

2. Padilla CJ, Ferreyro FA, Arnold WD. Anthropometry as a readily accessible health assessment of older adults. Experimental Gerontology. 2021 Oct 1;153:111464. doi: 10.1016/j.exger.2021.111464

3. Piqueras P, Ballester A, Durá-Gil JV, Martinez-Hervas S, Redón J, Real JT. Anthropometric indicators as a tool for diagnosis of obesity and other health risk factors: a literature review. Frontiers in psychology. 2021 Jul 9;12:631179. doi: 10.3389/fpsyg.2021.631179

4. Tachmazidou I, Süveges D, Min JL, Ritchie GR, Steinberg J, Walter K, Iotchkova V, Schwartzentruber J, Huang J, Memari Y, McCarthy S. Whole-genome sequencing coupled to imputation discovers genetic signals for anthropometric traits. The American Journal of Human Genetics. 2017 Jun 1;100(6):865-84.

5. Bonilla DA, De León LG, Alexander-Cortez P, Odriozola-Martínez A, Herrera-Amante CA, Vargas-Molina S, Petro JL. Simple anthropometry-based calculations to monitor body composition in athletes: Scoping review and reference values. Nutrition and Health. 2022 Mar;28(1):95-109. doi: 10.1177/02601060211002941

6. Madden AM, Smith S. Body composition and morphological assessment of nutritional status in adults: a review of anthropometric variables. Journal of human nutrition and dietetics. 2016 Feb;29(1):7-25. doi: 10.1111/jhn.12278

7. Traglia M, Bseiso D, Gusev A, Adviento B, Park DS, Mefford JA, Zaitlen N, Weiss LA. Genetic mechanisms leading to sex differences across common diseases and anthropometric traits. Genetics. 2017 Feb 1;205(2):979-92. doi: 10.1534/genetics.116.193623

8. Haddaway NR, Page MJ, Pritchard CC, McGuinness LA. PRISMA2020: An R package and Shiny app for producing PRISMA 2020-compliant flow diagrams, with interactivity for optimised digital transparency and Open Synthesis. Campbell systematic reviews. 2022 Jun;18(2):e1230.

9. Gunas VI. Modeling using discrimination analysis, priority of practically healthy men to northern or other administrative-territorial regions of Ukraine on the basis of dermatoglyphic indicators features. World of Medicine and Biology. 2018(1):9-14. doi: 10.26724/2079-8334-2018-1-63-9-14

10. Mishalov VD, Gunas VI. Discriminating models of dermatoglyphic priority of practically healthy men to southern or other administrative-territorial regions of Ukraine. Forensic medical examination. 2018(1):17-21. doi:

11. Mishalov V, Klimas L, Gunas V. Demographic variability indicators of somatically healthy men from different administrative and territorial regions of Ukraine. Current Issues in Pharmacy and Medical Sciences. 2016 Jun 1;29(2):90-3. doi: 10.1515/cipms-2016-0018

12. Gunas VI, Mishalov VD, Serebrennikova OA, Klimas LA, Shayuk AV. Palmar dermatoglyphics of mdern Ukrainians: regional trends. Biomedical and biosocial anthropology. 2018 Jun 20(31):11-7. doi: 10.31393/bba31-2018-02

13. Andriievskyi II, Serebrennikova OA, Kyrychenko IM, Zhuchenko II, Gunas VI. Correlations of body structure and size indicators with personality indicators of practically healthy women with mesomorphic somatotype. Biomedical and Biosocial Anthropology. 2020 Oct 29(39): 35-44. doi: 10.31393/bba39-2020-06

14. Nikolaidis PT, Buśko K, Clemente FM, Tasiopoulos I, Knechtle B. Age-and sex-related differences in the anthropometry and neuromuscular fitness of competitive taekwondo athletes. Open access journal of sports medicine. 2016 Dec 7:177-86. doi: 10.2147/OAJSM.S120344

15. Bretzin AC, Mansell JL, Tierney RT, McDevitt JK. Sex differences in anthropometrics and heading kinematics among division I soccer athletes: a pilot study. Sports health. 2017 Mar;9(2):168-73. doi: 10.1177/1941738116678615

16. Cavedon V, Zancanaro C, Milanese C. Anthropometry, body composition, and performance in sport-specific field test in female wheelchair basketball players. Frontiers in Physiology. 2018 May 30;9:568. doi: 10.3389/fphys.2018.00568

17. Aladwan AM. Peculiarities and sex differences of skinfold thickness in ukrainian men and women with urticaria. Reports of Vinnytsia National Medical University. 2024 Sep 25; 28(3): 395-402. doi: 10.31393/reports-vnmedical-2024-28(3)-05

18. Haddad NB, Dmytrenko SV, Chernachuk SV, Shapoval OM, Mykhalchuk MA. Girth body sizes in men with benign nevi. Biomedical and Biosocial Anthropology. 2021 Jun 26(43):54-61. doi: 10.31393/bba43-2021-09

19. O'Tierney-Ginn P, Presley L, Minium J, deMouzon SH, Catalano PM. Sex-specific effects of maternal anthropometrics on body composition at birth. American journal of obstetrics and gynecology. 2014 Sep 1;211(3):292-e1. doi: 10.1016/j.ajog.2014.05.031

20. Diano D, Ponti F, Guerri S, Mercatelli D, Amadori M, Aparisi Gómez MP, Battista G, Guglielmi G, Bazzocchi A. Upper and lower limbs composition: a comparison between anthropometry and dual-energy X-ray absorptiometry in healthy people. Archives of Osteoporosis. 2017 Dec;12:1-5. doi: 10.1007/s11657-017-0374-8

21. Rezende FA, Ribeiro AQ, Priore SE, Franceschinni SD. Anthropometric differences related to genders and age in the elderly. Nutrición Hospitalaria. 2015;32(2):757-64. doi: 10.3305/nh.2015.32.2.8641

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 612.1/.17

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1878-1886

Hmel Liliya Leonidovna PhD, Senior teacher of the Department of Normal Physiology, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya; St. 56 Pirohova, Vinnytsia, tel.: (0432) 55-37-32, http://orsid.org/0000-0002-7197-5767

PHYSIOLOGY OF THE CARDIOVASCULAR SYSTEM: MECHANISMS OF REGULATION OF VASCULAR TONE AND BLOOD CIRCULATION

Abstract. The cardiovascular system plays a key role in maintaining the vital activity of the body, ensuring the transport of oxygen, nutrients and biologically active substances to tissues and organs. The regulation of vascular tone and blood circulation is a complex multifactorial process in which nervous, humoral and local mechanisms participate. Violation of these mechanisms can lead to the development of cardiovascular pathologies, such as hypertension, coronary heart disease, atherosclerosis and other diseases, which remain the main causes of mortality in the world. Despite significant progress in the study of the physiology of the cardiovascular system, many aspects of the interaction between regulatory mechanisms remain poorly understood, which determines the relevance of this review. The purpose of this study is to summarize and analyze modern ideas about the mechanisms of regulation of vascular tone and blood circulation, including the influence of the nervous system, humoral factors, endothelial mediators and local metabolic changes. Special attention is paid to the complex interaction of these mechanisms in maintaining homeostasis, as well as possible directions for further research in this area. Analysis of literature sources shows that the regulation of vascular tone is carried out through the coordination of the sympathetic and parasympathetic nervous systems, which provide rapid adaptive reactions in response to changes in the internal and external environment. Humoral mechanisms, in particular the influence of the renin-angiotensin-aldosterone system, vasoactive peptides and prostaglandins, play an important role in the long-term regulation of vascular tone. Endothelial factors are of particular importance, including vasodilators and vasoconstrictors, which determine the state of the vascular bed and participate in the development of vascular pathologies. In addition, local metabolic mechanisms, such as tissue oxygen sensitivity and changes in the level of ions in the cells of the vascular wall, provide regulation of blood flow depending on the functional needs of organs and tissues. Summarizing the results of the analysis, we can conclude that the regulation of vascular tone and blood circulation is a multilevel process in which nervous, humoral and local mechanisms interact, ensuring optimal

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

functioning of the cardiovascular system in conditions of a changing internal and external environment.

Keywords: cardiovascular system, regulation of vascular tone, blood circulation, neurohumoral regulation, endothelial function.

Хмель Лілія Леонідівна старший викладач кафедри нормальної фізіології, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця, Україна, тел.: (0432) 55-37-32, https://orcid.org/0009-0007-4243-3399

ФІЗІОЛОГІЯ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ: МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЯЦІЇ СУДИННОГО ТОНУСУ ТА КРОВООБІГУ

Анотація. Серцево-судинна система відіграє ключову роль у підтриманні життєдіяльності організму, забезпечуючи транспортування кисню, поживних речовин і біологічно активних речовин до тканин та органів. Регуляція судинного тонусу та кровообігу є складним багатофакторним процесом, у якому беруть участь нервові, гуморальні та локальні механізми. Порушення цих механізмів може призводити до розвитку серцево-судинних патологій, таких як гіпертонічна хвороба, ішемічна хвороба серця, атеросклероз та інші захворювання, які залишаються основними причинами смертності у світі. Незважаючи на значний прогрес у вивченні фізіології серцево-судинної системи, багато аспектів взаємодії між регуляторними механізмами залишаються недостатньо зрозумілими, що визначає актуальність даної оглядової роботи. Метою цього дослідження є узагальнення та аналіз сучасних уявлень про механізми регуляції судинного тонусу та кровообігу, включаючи вплив нервової системи, гуморальних факторів, ендотеліальних медіаторів та локальних метаболічних змін. Особлива увага приділяється комплексній взаємодії цих механізмів у підтриманні гомеостазу, а також можливим напрямкам подальших досліджень у цій галузі. Аналіз літературних джерел показує, що регуляція судинного тонусу здійснюється через координацію симпатичної та парасимпатичної нервової системи, які забезпечують швидкі адаптивні реакції у відповідь на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. Гуморальні механізми, зокрема вплив ренін-ангіотензин-альдостеронової системи, вазоактивних пептидів та простагландинів, відіграють важливу роль у довготривалій регуляції судинного тонусу. Особливе значення мають ендотеліальні фактори, серед яких вазодилататори та вазоконстриктори, що визначають стан судинного русла та беруть участь у розвитку судинних патологій. Крім того, локальні метаболічні механізми, такі як киснева чутливість тканин та зміни рівня іонів у клітинах судинної стінки, забезпечують регуляцію кровотоку залежно від функціональних потреб органів і тканин. Узагальнюючи результати аналізу, можна зробити висновок, що регуляція судинного тонусу та кровообігу є багаторівневим процесом, у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

якому взаємодіють нервові, гуморальні та локальні механізми, що забезпечує оптимальне функціонування серцево-судинної системи в умовах мінливого внутрішнього та зовнішнього середовища.

Ключові слова: серцево-судинна система, регуляція судинного тонусу, кровообіг, нейрогуморальна регуляція, ендотеліальна функція.

Statement of the problem. Cardiovascular diseases (CVD) are the leading cause of death worldwide, causing significant socio-economic losses. In Europe, they account for approximately 45% of all deaths, corresponding to about 4 million deaths each year. Eastern European countries are most affected, where mortality from coronary heart disease and stroke remains high, while Western Europe has seen a gradual decline in mortality rates due to improved prevention and treatment [1].

The situation in Asia is also of concern, especially in China, where CVD has become the leading cause of death, surpassing cancer. Cardiovascular diseases account for more than 40% of all deaths, and the number of people with hypertension has reached more than 270 million. At the same time, there is a trend towards an increase in the incidence of coronary heart disease and stroke, especially among the urban population, which is associated with lifestyle changes, unhealthy diets and reduced physical activity [2].

Obesity is an important risk factor for CVD, which significantly increases the likelihood of hypertension, dyslipidemia, and diabetes. The prevalence of obesity has increased significantly in recent decades and is now considered a global epidemic. Studies have shown that even a small increase in body weight can increase the risk of cardiovascular events, in particular through changes in endothelial function, increased levels of inflammatory markers, and the development of insulin resistance [3].

Particular attention should be paid to the young population, in which the risk of cardiovascular pathologies was traditionally considered to be minimal. However, recent studies have shown that the prevalence of hypertension, metabolic syndrome, and premature atherosclerosis among people aged 20–40 years has increased significantly. It has been found that the deterioration of the cardiovascular health profile in young people is associated with a sedentary lifestyle, high-calorie food consumption, stress factors, and insufficient control of cholesterol levels [4].

Among the elderly, cardiovascular diseases remain the leading cause of disability and death. Due to demographic changes in many countries of the world, especially in Europe and North America, a further increase in the number of elderly patients with chronic cardiovascular pathologies is predicted. A feature of the course of CVD in the elderly is their relationship with the frailty syndrome, which complicates the management of such patients and requires an integrated approach to treatment [5]. In addition to the direct impact on the health of the population, cardiovascular diseases have serious economic consequences. Studies have shown that the costs of treating CVD and related complications constitute a significant part

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

of health care costs. In low- and middle-income countries, the economic burden of CVD is particularly pronounced, as they lead to loss of work capacity among the working-age population. The combined economic losses caused by cardiovascular diseases and hypertension amount to billions of dollars per year, which requires the implementation of effective prevention and early diagnosis strategies [6].

Considerable attention is paid to secondary prevention of cardiovascular diseases, aimed at reducing the risk of repeated cardiovascular events in patients who have already suffered a myocardial infarction, stroke or other complications. It has been proven that the effective use of drug therapy, lifestyle modification and regular control of risk factors can reduce mortality and improve the quality of life of such patients. However, the level of adherence to secondary prevention remains low, which requires increased efforts to raise awareness among the population and health professionals [7].

Thus, cardiovascular diseases remain one of the greatest threats to global health, and their socio-economic impact is significant. The high prevalence of risk factors among different age groups, economic losses, and low adherence to preventive measures emphasize the need for further study of the mechanisms regulating vascular tone and blood circulation.

The purpose of the article – generalization and analysis of modern ideas about the mechanisms of regulation of vascular tone and blood circulation, including the role of neurohumoral factors, endothelial function, local metabolic changes and the interaction of these mechanisms in maintaining homeostasis of the cardiovascular system..

Research objects and methods. To conduct a review of literary sources, a search within the scientometric database Google Academy was used. To select publications, a search was used for keywords related to the topic of the publication. The age of the publication was more than 10 years. Thus, out of 56 publications found, 19 were included in the review. PRISMA was used for organization and the PRISMA flow diagram for visualization of the process of selecting publications for review of literary sources in accordance with international standards for writing review articles [8].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

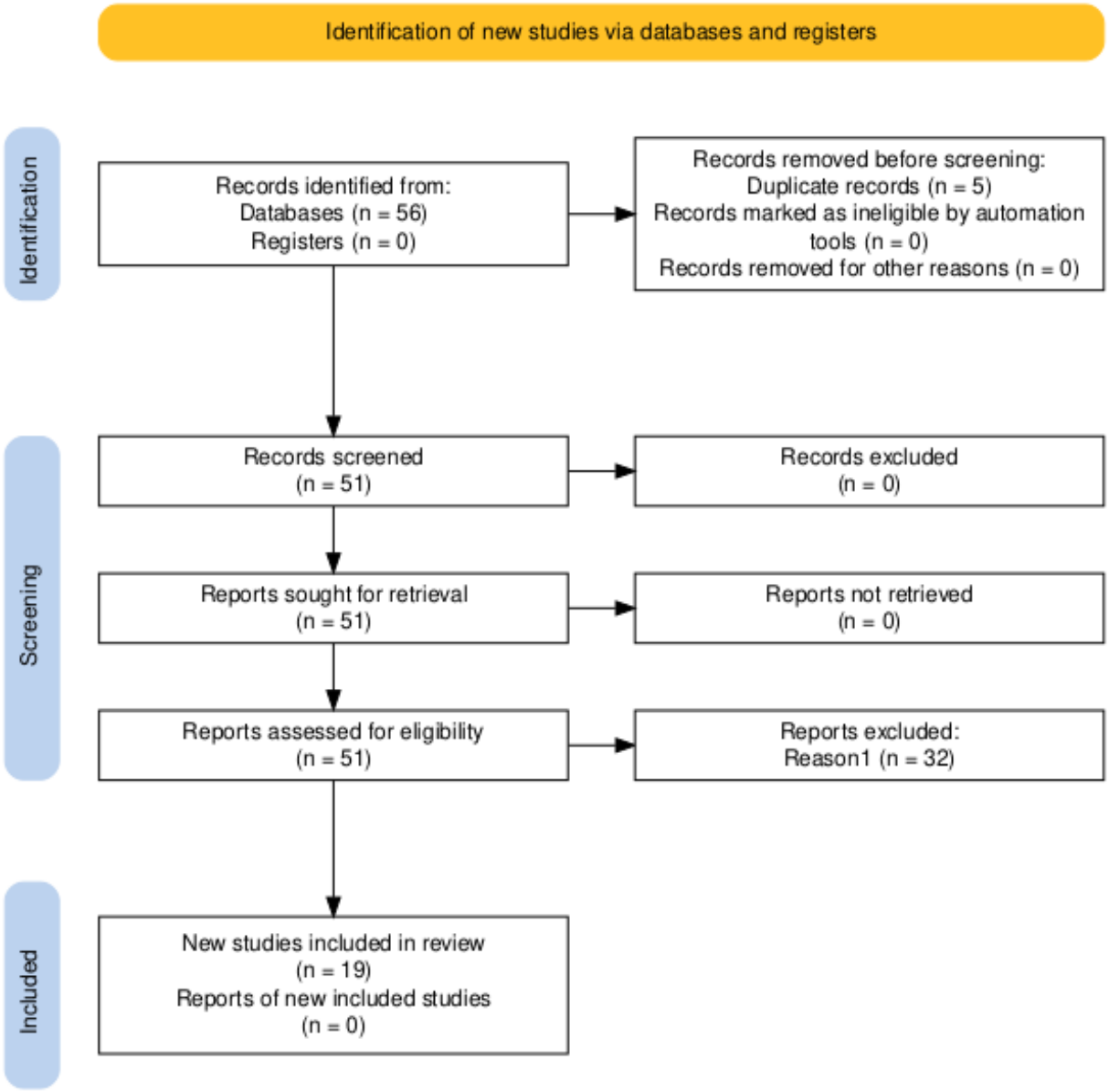

Fig. 1. The PRISMA flow diagram of literary sources search results.

Presentation of the main material.

Research results and their discussion. Regulation of vascular tone and blood flow is a complex process, provided by the interaction of various mechanisms, including endothelial factors, ion channels, neurogenic influences and metabolic signals. Among the key regulators, gaseous mediators such as nitric oxide (NO) and hydrogen sulfide (H_2S) are of particular importance, which act as potent vasodilators. NO is synthesized by endothelial NO synthase and activates guanylate cyclase, which leads to the formation of cGMP and relaxation of smooth muscle cells. At the same time, H_2S, formed in the vascular wall, potentiates the action of NO through several mechanisms, including protein modification by S-sulfohydration. It has been proven that a violation of the balance between NO and H_2S can contribute to the development of hypertension and endothelial dysfunction [10].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

In addition to gaseous mediators, potassium (KV) channels of smooth muscle cells play an important role in the regulation of vascular tone. They control the membrane potential and, accordingly, the level of calcium in the cytoplasm, which determines the degree of contraction of the vascular wall. A decrease in the activity of KV channels leads to membrane depolarization, an increase in intracellular calcium and vasoconstriction. In many pathological conditions, including hypertension, impaired function of these channels is observed, which can contribute to a persistent increase in vascular tone [11].

Among lipid mediators, sphingosine-1-phosphate (S1P) attracts special attention, acting as a potent vasoconstrictor. It affects vascular tone through the activation of specific receptors on smooth muscle cells and stimulation of calcium signaling pathways. It has been found that the level of S1P increases significantly during inflammatory processes and can contribute to the development of endothelial dysfunction and arterial hypertension [12].

A separate role in maintaining vascular tone is played by the myogenic response of arterioles. It is provided by the activation of mechanosensitive ion channels that respond to changes in intravascular pressure. When pressure increases, smooth muscle cells contract, which prevents excessive vasodilation and maintains circulatory homeostasis. A decrease in this mechanism can contribute to the development of hypotension and impaired tissue perfusion [13].

Equally important is the influence of the calcium-sensing receptor (CaSR), which plays a key role in the regulation of vascular tone. Its activation increases the level of intracellular calcium and promotes vasoconstriction. It has been found that CaSR dysfunction is associated with the development of arterial hypertension and other disorders of vascular regulation [14].

Considerable attention is also paid to the role of astrocytes in neurovascular regulation. It has been shown that they can affect vascular tone by releasing vasoactive molecules such as prostaglandins and potassium, which contribute to changing the diameter of the vessels in accordance with the metabolic needs of the brain. This opens up new perspectives in the study of cerebral circulation disorders in neurodegenerative diseases [15].

Another link in the regulation is the cooperation of H_2S and NO through the activation of the neuroendocrine signaling pathway HNO–TRPA1–CGRP, which plays an important role in maintaining vascular tone. Activation of this mechanism promotes the release of calcitonin gene-related peptide (CGRP), which acts as a vasodilator. This interaction may have therapeutic value in the treatment of vascular disorders [16].

Other ion channels, in particular calcium (Ca^{2+}) and sodium (Na^{+}) channels, also play a significant role in the regulation of vascular tone. They provide control of intracellular calcium levels and influence vasoconstriction or vasodilation. Under pathological conditions, changes in the activity of these channels can contribute to a persistent increase in vascular tone, which is characteristic of hypertension [17].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

An important discovery was the discovery of the role of cytoglobin (Cygb) in the regulation of vascular tone through NO metabolism. This protein is involved in the detoxification of excess NO and maintenance of vascular response. Dysfunction of Cygb can contribute to the development of arterial hypertension and impaired vascular adaptation to changes in hemodynamic load [18].

Of particular importance in vascular regulation is TRPA1, a receptor channel that responds to oxidative stress and inflammatory signals. Its activation can promote vasodilation or vasoconstriction depending on the context. This opens up prospects for studying TRPA1 as a potential target for the therapy of vascular pathologies [19].

Thus, the regulation of vascular tone and blood flow is a multicomponent process involving the interaction of gaseous mediators, ion channels, lipid signaling pathways, and neurogenic regulation. Further study of these mechanisms may contribute to the development of new approaches to the treatment of vascular diseases.

Conclusions. Regulation of vascular tone and blood circulation is a complex multilevel process in which nervous, humoral and local mechanisms interact, providing adaptive changes in the work of the cardiovascular system in response to physiological and pathological factors. The relationship between these mechanisms plays a key role in maintaining homeostasis, and its disruption can contribute to the development of cardiovascular diseases. Further study of these processes is important for the development of new approaches to the prevention and treatment of pathologies of the cardiovascular system.

References

1. Nichols M, Townsend N, Scarborough P, Rayner M. Cardiovascular disease in Europe 2014: epidemiological update. European heart journal. 2014 Nov 7;35(42):2950-9. doi: 10.1093/eurheartj/ehu299

2. Zhao D, Liu J, Wang M, Zhang X, Zhou M. Epidemiology of cardiovascular disease in China: current features and implications. Nature Reviews Cardiology. 2019 Apr;16(4):203-12. doi: 10.1038/s41569-018-0119-4

3. Bastien M, Poirier P, Lemieux I, Després JP. Overview of epidemiology and contribution of obesity to cardiovascular disease. Progress in cardiovascular diseases. 2014 Jan 1; 56(4):369-81. doi: 10.1016/j.pcad.2013.10.016

4. Andersson C, Vasan RS. Epidemiology of cardiovascular disease in young individuals. Nature Reviews Cardiology. 2018 Apr;15(4):230-40. doi: 10.1038/nrcardio.2017.154

5. Noale M, Limongi F, Maggi S. Epidemiology of cardiovascular diseases in the elderly. Frailty and Cardiovascular Diseases: Research into an Elderly Population. 2020:29-38. doi: 10.1007/978-3-030-33330-0_4

6. Gheorghe A, Griffiths U, Murphy A, Legido-Quigley H, Lamptey P, Perel P. The economic burden of cardiovascular disease and hypertension in low-and middle-income countries: a systematic review. BMC public health. 2018 Dec;18:975. doi: 10.1186/s12889-018-5806-x

7. Bansilal S, Castellano JM, Fuster V. Global burden of CVD: focus on secondary prevention of cardiovascular disease. International journal of cardiology. 2015 Dec 1;201:S1-7. doi: 10.1016/S0167-5273(15)31026-3

8. Haddaway NR, Page MJ, Pritchard CC, McGuinness LA. PRISMA2020: An R package and Shiny app for producing PRISMA 2020-compliant flow diagrams, with interactivity for optimised digital transparency and Open Synthesis. Campbell systematic reviews. 2022 Jun;18(2):e1230.

9. Hübner CA, Schroeder BC, Ehmke H. Regulation of vascular tone and arterial blood pressure: role of chloride transport in vascular smooth muscle. Pflügers Archiv-European Journal of Physiology. 2015 Mar;467:605-14. doi: 10.1007/s00424-014-1684-y

10. Gheibi S, Jeddi S, Kashfi K, Ghasemi A. Regulation of vascular tone homeostasis by NO and H2S: Implications in hypertension. Biochemical pharmacology. 2018 Mar 1;149:42-59. doi:

11. Jackson WF. KV channels and the regulation of vascular smooth muscle tone. Microcirculation. 2018 Jan;25(1):e12421. doi: 10.1111/micc.12421

12. Kerage D, Brindley DN, Hemmings DG. Novel insights into the regulation of vascular tone by sphingosine 1-phosphate. Placenta. 2014 Feb 1;35:S86-92. doi: 10.1016/j.placenta.2013.12.006

13. Jackson WF. Myogenic tone in peripheral resistance arteries and arterioles: the pressure is on!. Frontiers in physiology. 2021 Jul 22;12:699517. doi: 10.3389/fphys.2021.699517

14. Schepelmann M, Yarova PL, Lopez-Fernandez I, Davies TS, Brennan SC, Edwards PJ, Aggarwal A, Graca J, Rietdorf K, Matchkov V, Fenton RA. The vascular Ca2+-sensing receptor regulates blood vessel tone and blood pressure. American Journal of Physiology-Cell Physiology. 2016 Feb 1;310(3):C193-204. doi: 10.1152/ajpcell.00248.2015

15. Filosa JA, Morrison HW, Iddings JA, Du W, Kim KJ. Beyond neurovascular coupling, role of astrocytes in the regulation of vascular tone. Neuroscience. 2016 May 26;323:96-109.

16. Eberhardt M, Dux M, Namer B, Miljkovic J, Cordasic N, Will C, Kichko TI, De La Roche J, Fischer M, Suárez SA, Bikiel D. H2S and NO cooperatively regulate vascular tone by activating a neuroendocrine HNO–TRPA1–CGRP signalling pathway. Nature communications. 2014 Jul 15;5(1):4381. doi: 10.1038/ncomms5381

17. Tykocki NR, Boerman EM, Jackson WF. Smooth muscle ion channels and regulation of vascular tone in resistance arteries and arterioles. Comprehensive Physiology. 2017 Mar 3;7(2): 485-581. doi: 10.1002/cphy.c160011

18. Liu X, El-Mahdy MA, Boslett J, Varadharaj S, Hemann C, Abdelghany TM, Ismail RS, Little SC, Zhou D, Thuy LT, Kawada N. Cytoglobin regulates blood pressure and vascular tone through nitric oxide metabolism in the vascular wall. Nature communications. 2017 Apr 10; 8(1):14807. doi: 10.1038/ncomms14807

19. Thakore P, Ali S, Earley S. Regulation of vascular tone by transient receptor potential ankyrin 1 channels. Current topics in membranes. 2020 Jan 1;85:119-50. doi: 10.1016/bs.ctm.2020.01.009

Література

1. Nichols M, Townsend N, Scarborough P, Rayner M. Cardiovascular disease in Europe 2014: epidemiological update. European heart journal. 2014 Nov 7;35(42):2950-9. doi: 10.1093/eurheartj/ehu299

2. Zhao D, Liu J, Wang M, Zhang X, Zhou M. Epidemiology of cardiovascular disease in China: current features and implications. Nature Reviews Cardiology. 2019 Apr;16(4):203-12. doi: 10.1038/s41569-018-0119-4

3.Bastien M, Poirier P, Lemieux I, Després JP. Overview of epidemiology and contribution of obesity to cardiovascular disease. Progress in cardiovascular diseases. 2014 Jan 1;56(4):369-81. doi: 10.1016/j.pcad.2013.10.016

4. Andersson C, Vasan RS. Epidemiology of cardiovascular disease in young individuals. Nature Reviews Cardiology. 2018 Apr;15(4):230-40. doi: 10.1038/nrcardio.2017.154

5. Noale M, Limongi F, Maggi S. Epidemiology of cardiovascular diseases in the elderly. Frailty and Cardiovascular Diseases: Research into an Elderly Population. 2020:29-38. doi: 10.1007/978-3-030-33330-0_4

6. Gheorghe A, Griffiths U, Murphy A, Legido-Quigley H, Lamptey P, Perel P. The economic burden of cardiovascular disease and hypertension in low-and middle-income countries: a systematic review. BMC public health. 2018 Dec;18:975. doi: 10.1186/s12889-018-5806-x

7. Bansilal S, Castellano JM, Fuster V. Global burden of CVD: focus on secondary prevention of cardiovascular disease. International journal of cardiology. 2015 Dec 1;201:S1-7. doi: 10.1016/S0167-5273(15)31026-3

8. Haddaway NR, Page MJ, Pritchard CC, McGuinness LA. PRISMA2020: An R package and Shiny app for producing PRISMA 2020-compliant flow diagrams, with interactivity for optimised digital transparency and Open Synthesis. Campbell systematic reviews. 2022 Jun;18(2):e1230.

9. Hübner CA, Schroeder BC, Ehmke H. Regulation of vascular tone and arterial blood pressure: role of chloride transport in vascular smooth muscle. Pflügers Archiv-European Journal of Physiology. 2015 Mar;467:605-14. doi: 10.1007/s00424-014-1684-y

10. Gheibi S, Jeddi S, Kashfi K, Ghasemi A. Regulation of vascular tone homeostasis by NO and H2S: Implications in hypertension. Biochemical pharmacology. 2018 Mar 1;149:42-59. doi:

11. Jackson WF. KV channels and the regulation of vascular smooth muscle tone. Microcirculation. 2018 Jan;25(1):e12421. doi: 10.1111/micc.12421

12. Kerage D, Brindley DN, Hemmings DG. Novel insights into the regulation of vascular tone by sphingosine 1-phosphate. Placenta. 2014 Feb 1;35:S86-92. doi: 10.1016/j.placenta.2013.12.006

13. Jackson WF. Myogenic tone in peripheral resistance arteries and arterioles: the pressure is on!. Frontiers in physiology. 2021 Jul 22;12:699517. doi: 10.3389/fphys.2021.699517

14. Schepelmann M, Yarova PL, Lopez-Fernandez I, Davies TS, Brennan SC, Edwards PJ, Aggarwal A, Graca J, Rietdorf K, Matchkov V, Fenton RA. The vascular Ca2+-sensing receptor regulates blood vessel tone and blood pressure. American Journal of Physiology-Cell Physiology. 2016 Feb 1;310(3):C193-204. doi: 10.1152/ajpcell.00248.2015

15. Filosa JA, Morrison HW, Iddings JA, Du W, Kim KJ. Beyond neurovascular coupling, role of astrocytes in the regulation of vascular tone. Neuroscience. 2016 May 26;323:96-109.

16. Eberhardt M, Dux M, Namer B, Miljkovic J, Cordasic N, Will C, Kichko TI, De La Roche J, Fischer M, Suárez SA, Bikiel D. H2S and NO cooperatively regulate vascular tone by activating a neuroendocrine HNO–TRPA1–CGRP signalling pathway. Nature communications. 2014 Jul 15;5(1):4381. doi: 10.1038/ncomms5381

17. Tykocki NR, Boerman EM, Jackson WF. Smooth muscle ion channels and regulation of vascular tone in resistance arteries and arterioles. Comprehensive Physiology. 2017 Mar 3;7(2): 485-581. doi: 10.1002/cphy.c160011

18. Liu X, El-Mahdy MA, Boslett J, Varadharaj S, Hemann C, Abdelghany TM, Ismail RS, Little SC, Zhou D, Thuy LT, Kawada N. Cytoglobin regulates blood pressure and vascular tone through nitric oxide metabolism in the vascular wall. Nature communications. 2017 Apr 10; 8(1):14807. doi: 10.1038/ncomms14807

19. Thakore P, Ali S, Earley S. Regulation of vascular tone by transient receptor potential ankyrin 1 channels. Current topics in membranes. 2020 Jan 1;85:119-50. doi: 10.1016/bs.ctm.2020.01.009

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 616.831-005.1-08-039.76

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1887-1897

Kamyshna Iryna Ivanivna Doctor of Medical Sciences, Professor of the Department of Medical Rehabilitation, I.Ya. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, tel. (095)4313068, https://orcid.org/0000-0002-4483-1856

Tymchuk Yulia Igorivna Master of Therapy and Rehabilitation, I.Ya. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil

FEATURES OF NEUROREHABILITATION IN STROKE

Abstract. Objective. Neurorehabilitation plays a key role in the recovery of stroke patients, as it affects their ability to work and quality of life. The aim of this study was to assess the effectiveness of rehabilitation methods using Graded Motor Imagery in improving the functional state of patients after ischemic stroke.

Methods. The study involved 24 patients who had suffered an ischemic stroke during the post-acute rehabilitation period. The sample included 11 men and 13 women, with an average age of 53.8±4.4 years and 52.9±8.7 years, respectively. Patients in the control group received standard rehabilitation, whereas participants in the experimental group underwent comprehensive rehabilitation, which included an individually designed kinesitherapy program and the application of the Graded Motor Imagery (GMI) method.

Results. The MMT score in Group 1 increased by approximately 81.14% after rehabilitation, indicating significant improvements compared to the pre-rehabilitation score. The MMT 2 score increased approximately 2.44 times compared to the pre-rehabilitation value ($p < 0.001$). The MRC 1 score in Group 1 increased by 52.4% after rehabilitation ($p < 0.001$), while in Group 2, it increased 2.11 times. The Rankin scale score in Group 1 decreased by 23.7% after rehabilitation ($p = 0.024$), while in Group 2, it decreased by 37.5% ($p < 0.001$).

Conclusions. The study results confirm the high effectiveness of an individually developed kinesitherapy method incorporating Graded Motor Imagery in the rehabilitation of patients after ischemic stroke.

Keywords: physical therapy, stroke, mirror therapy, kinesitherapy, rehabilitation, neurorehabilitation, MMT.

Камишна Ірина Іванівна доктор медичних наук, професор кафедри медичної реабілітації, Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського, м. Тернопіль, тел.: (095) 431-30-68, https://orcid.org/0000-0002-4483-1856

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Тимчук Юлія Ігорівна магістр зі спеціальності “Терапія та реабілітація”, Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського, м. Тернопіль

ОСОБЛИВОСТІ НЕЙРОРЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ ІНСУЛЬТАХ

Анотація. Мета. Нейрореабілітація відіграє ключову роль у відновленні пацієнтів після інсульту, оскільки впливає на їхню працездатність і якість життя. **Мета дослідження** — оцінити ефективність реабілітаційних методів з використанням Graded Motor Imagery у покращенні функціонального стану пацієнтів після ішемічного інсульту. **Методи.** Проведене дослідження, у яке було залучено 24 пацієнти, що перенесли ішемічний інсульт в післягострому періоді реабілітації. До вибірки увійшли 11 чоловіків та 13 жінок, середній вік яких становив 53,8±4,4 роки і 52,9±8,7 років відповідно. Пацієнти контрольної групи отримували стандартну реабілітацію, тоді як учасники дослідної групи проходили комплексну реабілітацію, яка включала індивідуально розроблену програму кінезіотерапії та застосування методики Graded Motor Imagery (GMI). **Результати.** Показник ММТ у Групі 1 після реабілітації збільшився на приблизно 81,14% після реабілітації, що свідчить про значні покращення у порівнянні з показником до реабілітації. Показник ММТ 2 після реабілітації змінився приблизно у 2,44 рази в порівнянні з показником до реабілітації ($p < 0,001$). Показник MRC 1 групи зріс на 52.4% після реабілітації ($p < 0,001$), а в 2 групі збільшився в 2,11 рази. Показник шкали Ренкіна в 1 групі знизився на 23,7% після реабілітації ($p = 0,024$), а в групі 2 знизився - 37,5% ($p < 0,001$). **Висновки.** Результати дослідження підтверджують високу ефективність індивідуально розробленої методики кінезіотерапії з використанням Graded Motor Imagery у процесі реабілітації пацієнтів після ішемічного інсульту.

Ключові слова: фізична терапія, інсульт, дзеркальна терапія, кінезіотерапія, реабілітація, нейрореабілітація, ММТ

Problem Statement. In the last decade, the mortality rate from acute cerebrovascular accidents has decreased, yet stroke currently ranks fifth among the leading causes of death in the United States and second in Ukraine. Acute cerebrovascular accident (CVA) is associated with a high risk of morbidity, severe consequences, and disability. Globally, 6 to 6.5 million deaths from stroke are registered each year. In Ukraine, 100,000 to 130,000 new cases of CVA are recorded annually. Approximately 40% of stroke patients die within the first month, 50% within the first year, and 20-30% of those who survive the stroke become dependent on external assistance. Only 10% can return to full life. The main modifiable risk factors include hypertension, diabetes, smoking, hyperlipidemia, and an unhealthy lifestyle, including obesity, poor diet, and lack of physical activity. Stroke is one of the main causes of long-term disorders leading to disability, with over 60% of such

patients experiencing limitations in daily life. Post-stroke disorders, such as motor paralysis, sensory disturbances, cognitive degradation, and perception impairments, significantly affect the quality of life. Muscle weakness, increased muscle tone, and balance and gait disorders are the primary causes of persistent disability. Therefore, it is important to implement an improved kinesiotherapy program using Graded Motor Imagery (GMI) for patients who have suffered an ischemic stroke.

Analysis of Recent Research and Publications. The features of physical therapy in stroke rehabilitation include early initiation, a comprehensive approach, and the creation of an individualized program for each patient. The long-term goal of rehabilitation after a stroke is to restore patient independence. Physical therapy sessions help to restore strength, mobility, coordination, endurance, balance, and proprioception. [1, 2, 3] Patients who receive early intensive physical therapy intervention have a significantly lower mortality and disability rate. Physical therapy specialists can use various methods, such as walking and balance training, strength training (using weights), compensation (teaching to use the weaker limb due to the limitation of the stronger one), hydrotherapy, etc. [4, 5] An important and effective method for restoring limb functionality is Graded Motor Imagery (GMI), including mirror therapy [6, 7]. The GMI method is a therapeutic technique based on the principles of neuroplasticity, designed to restore motor functions in stroke patients. This method emphasizes the use of visualization and imagination to improve motor skills, particularly in cases where physical activity is limited due to spasticity, weakness, or pain. It stimulates different areas of the brain responsible for movement, sensation, and pain. Observing the reflection of the healthy part of the body in a mirror stimulates brain centers responsible for motor activity and promotes neuroplasticity—the brain's ability to reprogram itself after injury. [8, 9, 10] Mirror therapy contributes not only to physical recovery but also to the psychological well-being of patients, improving their quality of life and ability to self-care, reducing post-stroke pain, and positively affecting motor recovery. [11, 12, 13]

Objective: To determine the level of functional recovery in patients undergoing physical therapy and assess the effectiveness of an improved kinesiotherapy program using Graded Motor Imagery in patients with ischemic stroke.

Methodology.

1. An analysis of the main aspects and approaches to stroke rehabilitation was conducted based on scientific and medical sources.
2. An assessment was made of the impact of the proposed rehabilitation schemes on the level of functional recovery in stroke patients.
3. An analysis was conducted of the functional impairments in the daily life of stroke patients before and after rehabilitation interventions.

Main Material. The study involved 24 patients who had suffered an ischemic stroke. The participants were under observation during the second stage of rehabilitation in the post-acute period. The sample included 11 men and 13 women,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

with an average age of 53.8±4.4 years for men and 52.9±8.7 years for women. All participants (100%, n=24) had suffered an ischemic stroke. Lesions in the anterior cerebral artery (ACA) system were observed in 6 patients, and in the middle cerebral artery (MCA) territory in 18 patients. Comparison of the two groups based on quantitative data with a normal distribution, assuming equal variances, was performed using the Student's t-test. Differences were considered statistically significant when $p < 0.05$. The patients were divided into 2 groups, which were homogeneous in terms of gender, age, and clinical manifestations of the disease. Patients in the first group received rehabilitation based solely on the standard scheme. Patients in the second group underwent comprehensive treatment, including an individually developed kinesiotherapy technique and the use of Graded Motor Imagery.

An analysis of MMT (Motor Function Measurement) after rehabilitation was conducted.

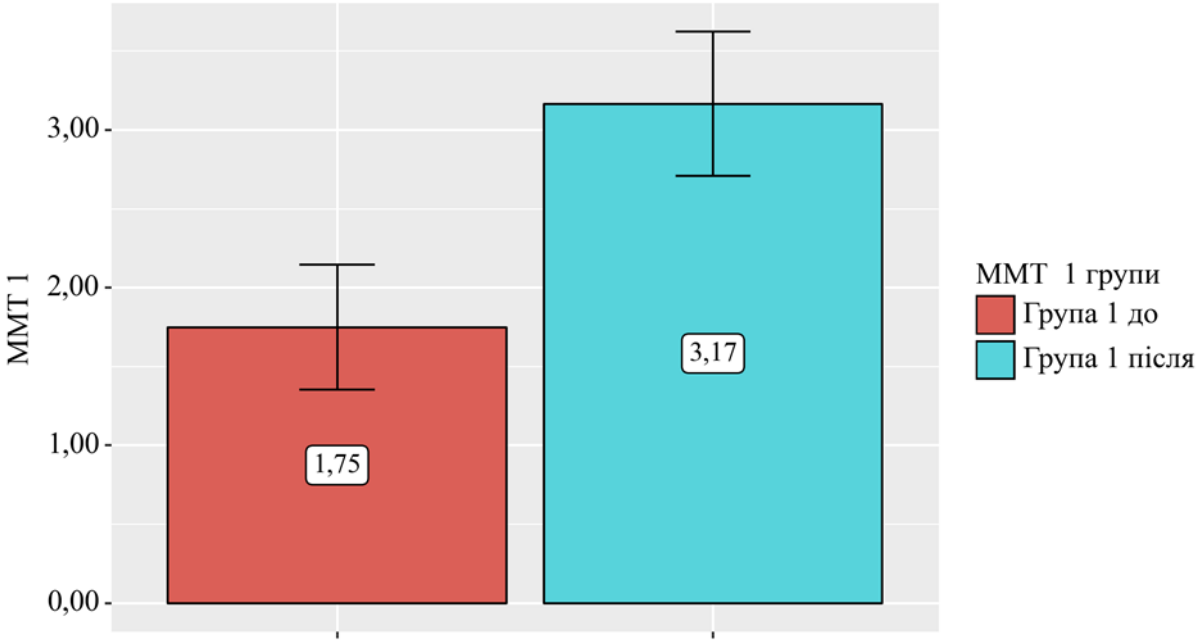

Fig. 1 Analysis of MMT 1 depending on MMT 1 group

Based on the obtained data, significant differences were found when analyzing MMT 1 in Group 1 ($p < 0.001$) (method used: Student's t-test).

The MMT 1 score in Group 1 increased by approximately 81.14% after rehabilitation, indicating significant improvements compared to the score before rehabilitation (Fig.1).

When analyzing MMT 2 depending on the MMT 2 group, statistically significant differences were found ($p < 0.001$). The MMT 2 score after rehabilitation changed by approximately 2.44 times compared to the pre-rehabilitation score (Fig.2).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

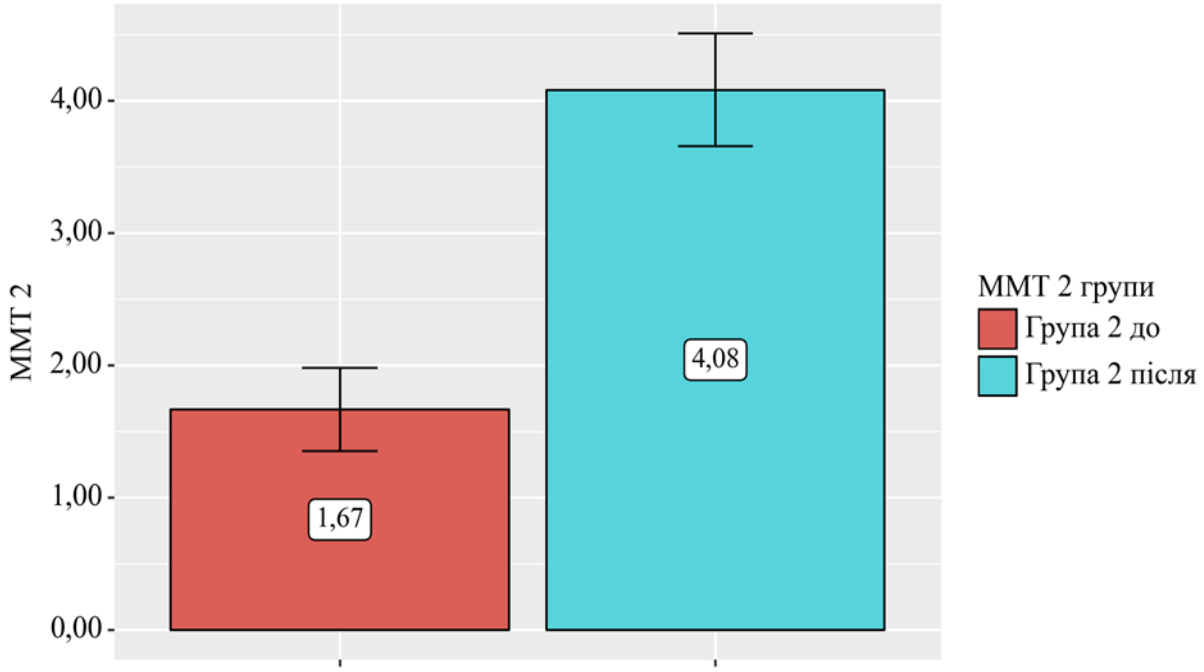

Fig. 2 Analysis of MMT 2 group after rehabilitation

According to Figure 3, when comparing MMT after rehabilitation, statistically significant differences were found (p = 0.004) (method used: Student's t-test) in Groups 1 and 2 after rehabilitation. This indicates that the group that underwent the individually developed kinesiotherapy technique and the use of Graded Motor Imagery showed better results (p = 0.004).

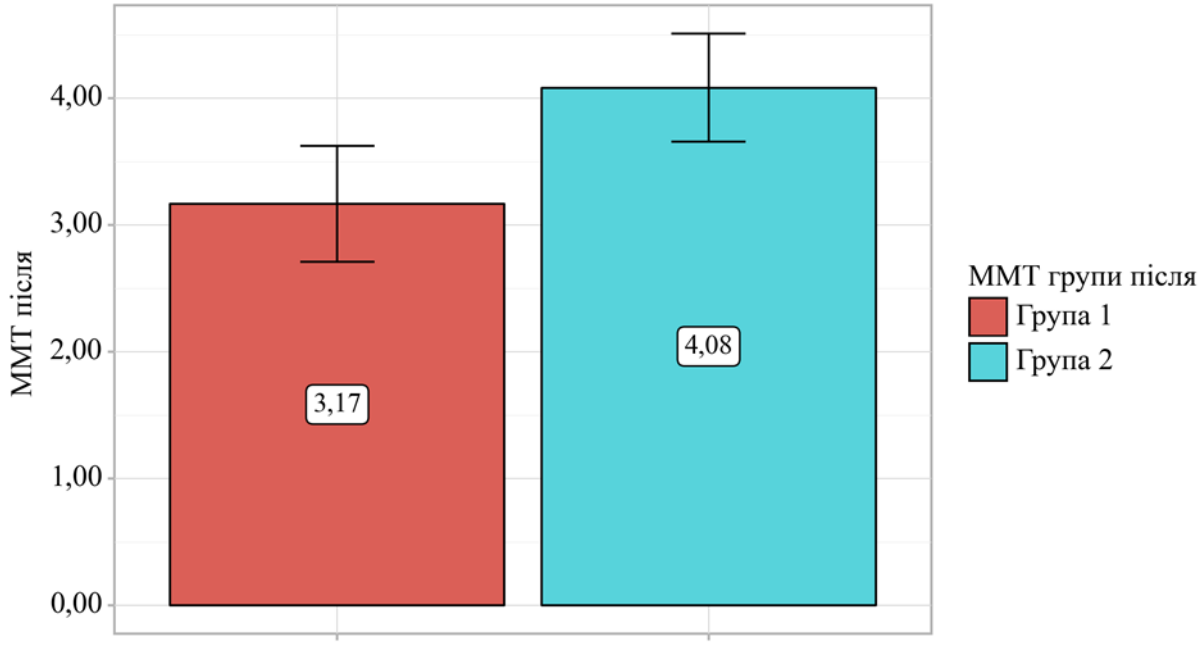

Fig. 3 Analysis of MMT after rehabilitation

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The Medical Research Council (MRC) scale was used to determine the degree of motor deficit in patients with cerebral stroke during the post-acute rehabilitation period. The MRC muscle strength grading scale is a clinical tool used for the quantitative assessment of muscle strength. It helps determine the degree of motor function impairment in patients with neurological or orthopedic conditions, including the consequences of stroke.

According to Figure 4, when comparing MRC 1 depending on the MRC 1 group, statistically significant differences were found ($p < 0.001$) (method used: Student's t-test). The MRC 1 score increased by 52.4% after rehabilitation.

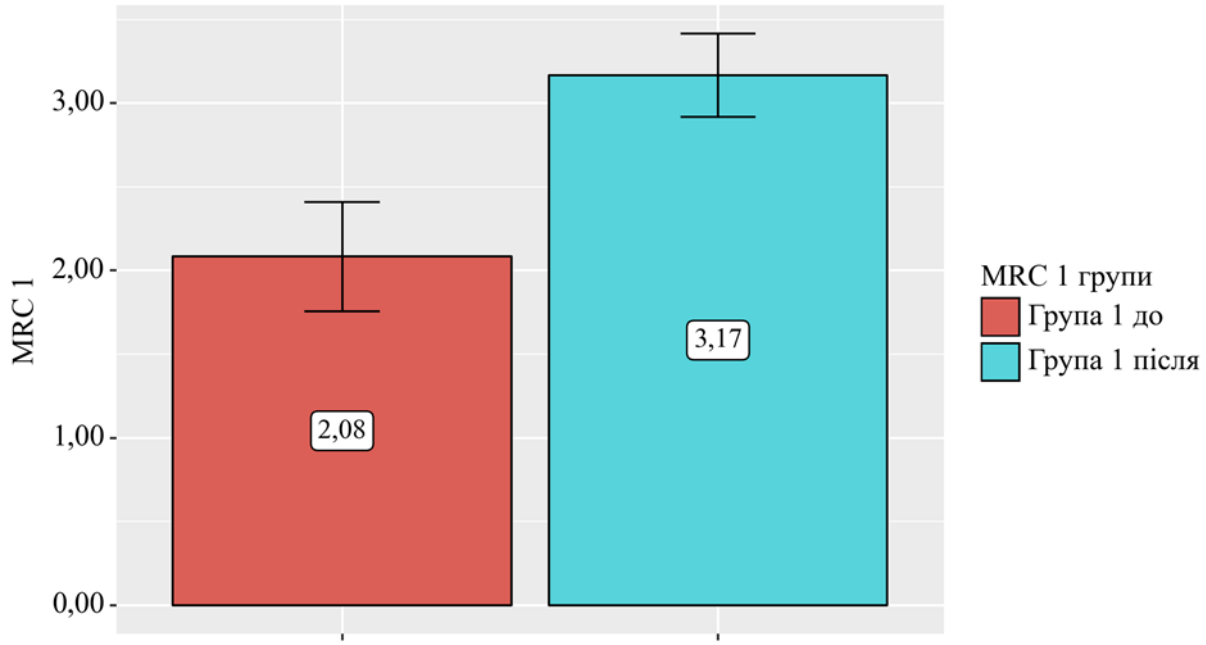

Fig.4 Analysis of MRC 1 group after rehabilitation

We conducted an analysis of MRC 2 group after rehabilitation. When comparing MRC 2 group scores before and after rehabilitation, significant differences were found ($p < 0.001$). The MRC score in Group 2 increased by 2.11 times after the rehabilitation program (Fig. 5).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

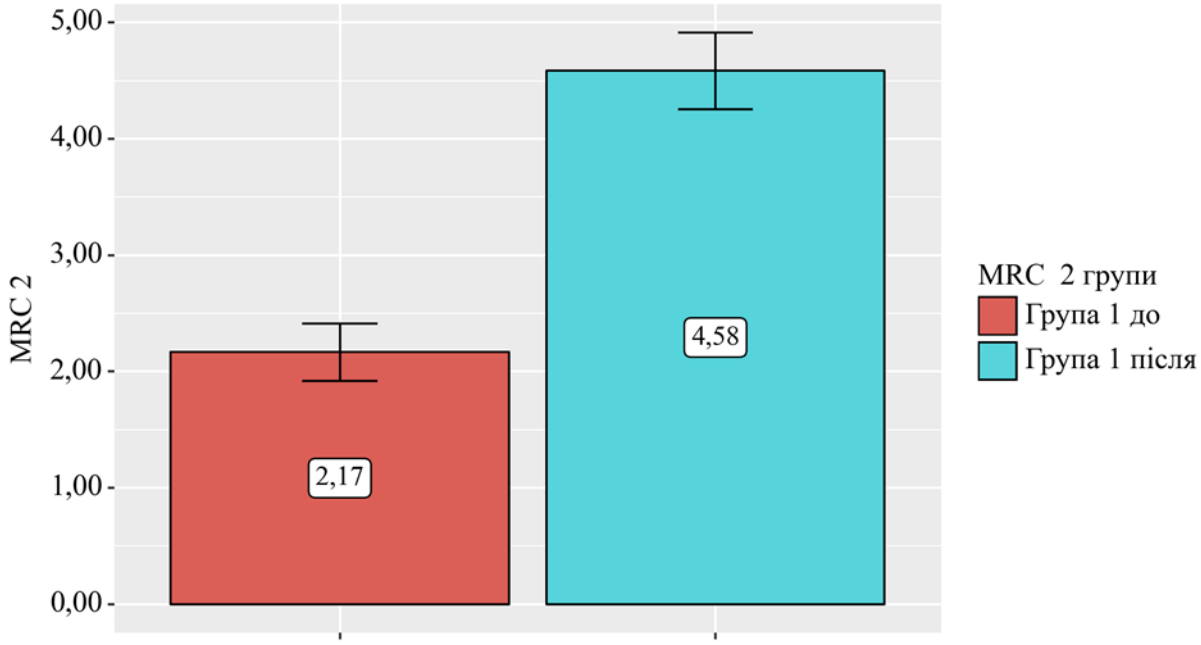

Fig. 5 Analysis of MRC 2 group after rehabilitation

When comparing MRC scores after rehabilitation, significant differences were found ($p < 0.001$). The results in Group 2 were better compared to the group that received standard rehabilitation (Fig. 8).

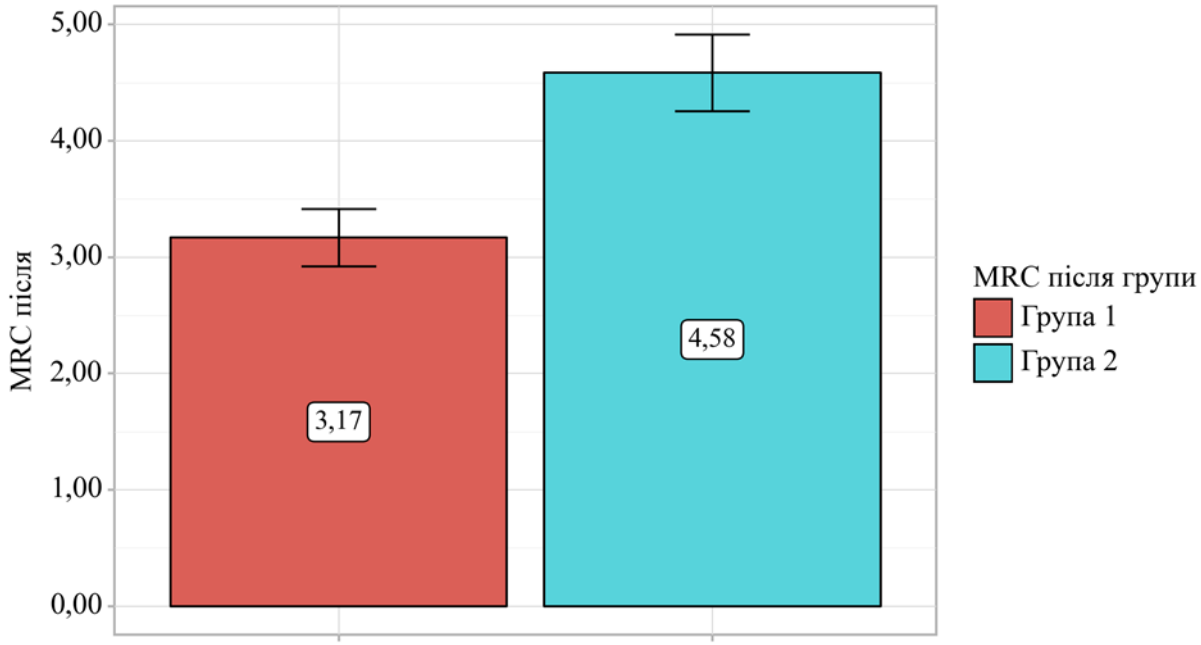

Fig.6 Analysis of the MRC after rehabilitation

The modified Rankin scale is a key tool for assessing the degree of disability and functional independence in stroke patients. It helps determine the impact of the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

stroke on a person's ability to live independently and perform daily activities. The scale has six levels: from 0, indicating the absence of symptoms, to 5, indicating severe disability where the patient is fully dependent on others, and 6, corresponding to the patient's death.

This tool is used both in the acute phase of a stroke and during rehabilitation to evaluate recovery progress or the effectiveness of therapeutic interventions. The scale is simple to use and includes assessments of aspects such as mobility, self-care, communication, and performing other daily tasks. It is crucial for forming an individualized rehabilitation plan, resource allocation, and decision-making regarding the duration and type of necessary assistance

We conducted an analysis of the Rankin scale after rehabilitation (Fig. 7). The analysis of the Rankin scale in Group 1 after rehabilitation revealed significant differences ($p = 0.024$) (method used: Student's t-test). The Rankin scale score in Group 1 decreased by 23.7% after rehabilitation.

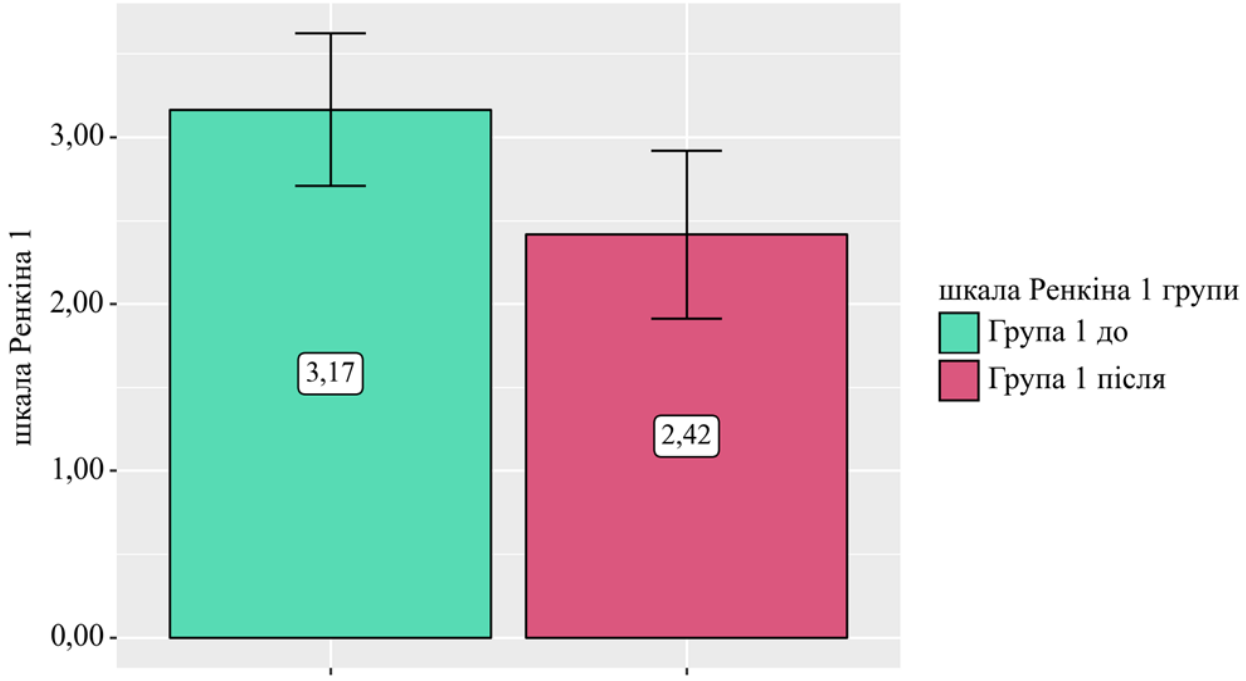

Fig.7 Analysis of the Rankin scale in Group 1 after rehabilitation

An analysis of the Rankin scale in Group 2 after rehabilitation was conducted. When evaluating the Rankin scale in Group 2, statistically significant differences were found ($p < 0.001$) (method used: Welch's t-test). The Rankin scale score in Group 2 decreased by 37.5% after the rehabilitation course.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

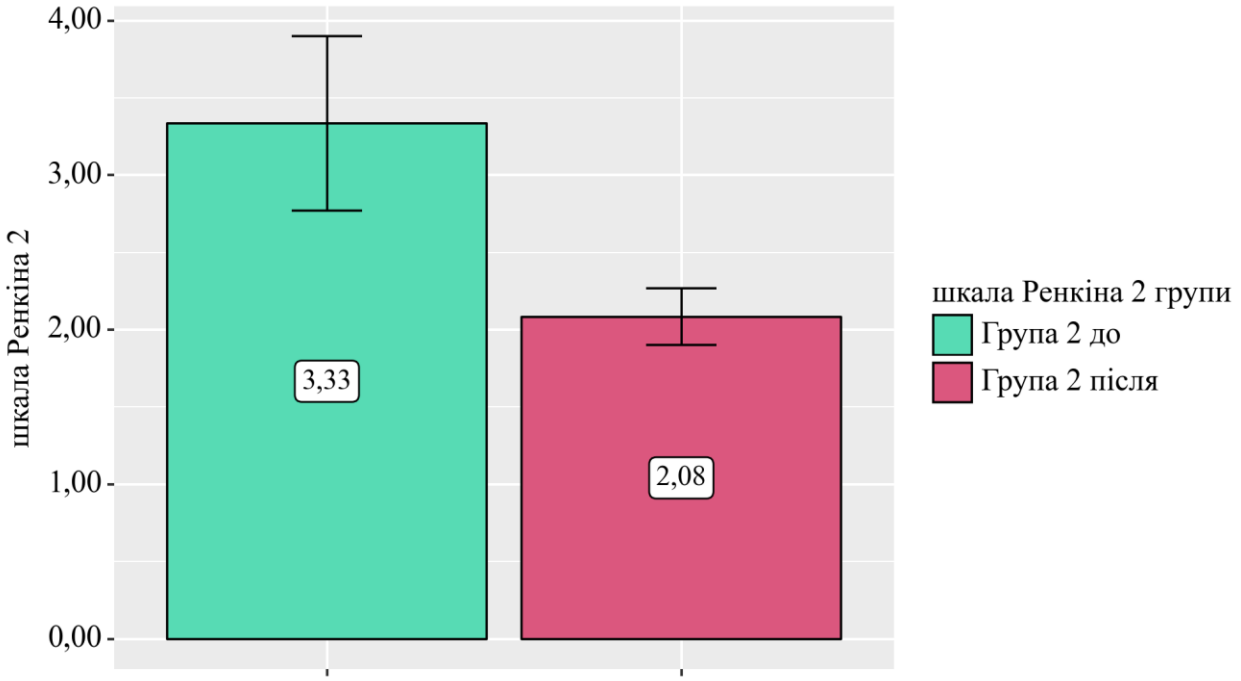

Fig. 8 Analysis of the Rankin Scale in Group 2 after Rehabilitation

As a result of the analysis of data on changes in the indicators of different scales after rehabilitation, significant differences were found between the groups, indicating better rehabilitation outcomes in Group 2 patients. This was confirmed by statistically significant results ($p < 0.05$) (Fig. 8). These findings support the effectiveness of the individually developed kinesitherapy method with the use of Graded Motor Imagery and their impact on the functional status of patients after a stroke.

Conclusions. The results of the study confirm the high effectiveness of an individually developed kinesiotherapy methodology using Graded Motor Imagery in the rehabilitation process of patients after ischemic stroke. The obtained data indicate significant improvements in the functional condition of patients, as confirmed by statistically significant changes in the MMT, MRC, and Rankin scale indicators. Specifically, patients who underwent comprehensive rehabilitation with the use of this methodology demonstrated a decrease in the level of disability, improvement in motor functions, balance, and coordination, as well as an increase in functional independence. Furthermore, the proposed approach contributes to the activation of neuroplastic processes, which ensures the restoration of motor functions even when physical activity is limited. An important aspect is also the psychological effect of such programs, which positively impacts the quality of life of patients and their ability to perform self-care. Thus, the results of the study confirm the appropriateness of implementing individualized rehabilitation programs to improve the prognosis of functional recovery in stroke patients.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

References:

1. Veerbeek, J.M., van Wegen, R., van Peppen, E., van der Wees, P.J., Hendriks, E., Rietberg, M., Kwakkel G. What is the evidence for physical therapy poststroke? A systematic review and meta-analysis //PLoS One, 2014. Feb 4. 9(2). P. 23-28.
2. Dido, Y. M., Dulo, O.A. Modern approaches to the motor function restoration of patients after the stroke by the physical therapy and erghotherapy (literature review) //Science and Education a New Dimension, Natural and Technical science, VI (21), 2018. Issue 179. P. 39 – 42. doi.org/10.31174/SENDNT2018- 179VI21-09
3. Langhorne P., Coupar F., Pollock A. Motor recovery after stroke: a systematic review.The Lancet Neurology . 2009;
4. Mohan U. Effectiveness of mirror therapy on lower extremity motor recovery, balance and mobility in patients with acute stroke: a randomized sham-controlled pilot trial. *Ann Indian Acad Neurol*. 2013;16(4):634. doi: 10.4103/0972-2327.120496
5. In T, Lee K, Song C. Virtual reality reflection therapy improves balance and gait inpatients with chronic stroke: randomized controlled trials. *Med Sci Monitor*. 2016;22:4046. doi: 10.12659/MSM.898157
6. Thieme H, Mehrholz J, Pohl M, Behrens J, Dohle C. Mirror therapy for improvingmotor function after stroke. Stroke. 2013 Jan 1;44(1):e1-2.
7. Lamont K, Chin M, Kogan M. Mirror box therapy: seeing is believing. *Explore*. 2011; 7(6):369–372. doi: 10.1016/j.explore.2011.08.002
8. Bhasin A, Srivastava PMV, Kumaran SS, et al. Neural interface of mirror therapy in chronic stroke patients: a functional magnetic resonance imaging study. *Neurol India*.2012
9. Ezendam D, Bongers R, Jannink M. Systematic review of the effectiveness of mirrortherapy in upper extremity function. *DisabilRehabil*. 2009
10. Matthys K, Smits M, Van der Geest JN, et al. Mirror-induced visual illusion of hand movements: a functional magnetic resonance imaging study. Arch Phys Med Rehabil.2009;
11. Mirror therapy for improving motor function after strokeHolm Thieme 1, Nadine Morkisch, Jan Mehrholz, Marcus Pohl, Johann Behrens, Bernhard Borgetto, ChristianDohle
12. Garry MI, Loftus A, Summers JJ. Mirror, mirror on the wall: viewing a mirror reflection of unilateral hand movements facilitates ipsilateral M1 excitability. *Exp Brain Res*. 2005;163(1):118–122. doi: 10.1007/s00221- 005-2226-9
13. Yavuzer G, Selles R, Sezer N, et al. Mirror therapy improves hand function in subacute stroke: a randomized controlled trial. Arch Phys Med Rehabil. 2008;89:393–398. doi: 10.1016/ j.apmr.2007.08.162

Література:

1. Veerbeek, J.M., van Wegen, R., van Peppen, E., van der Wees, P.J., Hendriks, E., Rietberg, M., Kwakkel G. What is the evidence for physical therapy poststroke? A systematic review and meta-analysis //PLoS One, 2014. Feb 4. 9(2). P. 23-28.
2. Dido, Y. M., Dulo, O.A. Modern approaches to the motor function restoration of patients after the stroke by the physical therapy and erghotherapy (literature review) //Science and Education a New Dimension, Natural and Technical science, VI (21), 2018. Issue 179. P. 39 – 42. doi.org/10.31174/SENDNT2018- 179VI21-09
3. Langhorne P., Coupar F., Pollock A. Motor recovery after stroke: a systematic review.The Lancet Neurology . 2009;
4. Mohan U. Effectiveness of mirror therapy on lower extremity motor recovery, balance and mobility in patients with acute stroke: a randomized sham-controlled pilot trial. *Ann Indian Acad Neurol*. 2013;16(4):634. doi: 10.4103/0972-2327.120496
5. In T, Lee K, Song C. Virtual reality reflection therapy improves balance and gait inpatients with chronic stroke: randomized controlled trials. *Med Sci Monitor*. 2016;22:4046. doi: 10.12659/MSM.898157

6. Thieme H, Mehrholz J, Pohl M, Behrens J, Dohle C. Mirror therapy for improvingmotor function after stroke. Stroke. 2013 Jan 1;44(1):e1-2.

7. Lamont K, Chin M, Kogan M. Mirror box therapy: seeing is believing. *Explore*. 2011; 7(6):369–372. doi: 10.1016/j.explore.2011.08.002

8. Bhasin A, Srivastava PMV, Kumaran SS, et al. Neural interface of mirror therapy in chronic stroke patients: a functional magnetic resonance imaging study. *Neurol India*.2012

9. Ezendam D, Bongers R, Jannink M. Systematic review of the effectiveness of mirrortherapy in upper extremity function. *DisabilRehabil*. 2009

10. Matthys K, Smits M, Van der Geest JN, et al. Mirror-induced visual illusion of hand movements: a functional magnetic resonance imaging study. Arch Phys Med Rehabil.2009;

11. Mirror therapy for improving motor function after strokeHolm Thieme 1, Nadine Morkisch, Jan Mehrholz, Marcus Pohl, Johann Behrens, Bernhard Borgetto, ChristianDohle

12. Garry MI, Loftus A, Summers JJ. Mirror, mirror on the wall: viewing a mirror reflection of unilateral hand movements facilitates ipsilateral M1 excitability. *Exp Brain Res*. 2005;163(1):118–122. doi: 10.1007/s00221- 005-2226-9

13. Yavuzer G, Selles R, Sezer N, et al. Mirror therapy improves hand function in subacute stroke: a randomized controlled trial. Arch Phys Med Rehabil. 2008;89:393–398. doi: 10.1016/ j.apmr.2007.08.162

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC: 618.352-02-053.6-08

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1898-1905

Kozar Oleh Mykhailovych postgraduate student of the Department of Obstetrics and Gynecology, assistant of the Department of Obstetrics, Gynecology and Perinatology, Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, tel.: (0372) 55-37-54, https://orcid.org/0009-0002-1072-4902

PARAMETERS OF VASCULARIZATION OF CHORIONIC VILLI OF THE PLACENTA AT DELIVERY AFTER 40 WEEKS

Abstract. The article investigates the parameters of vascularization of placental chorionic villi at delivery after 40 weeks of pregnancy. The structure and condition of the placental vascular network were evaluated using morphological methods. The importance of this work lies in the fact that in women whose pregnancy lasts more than 40 weeks, changes in placental vascularization may indicate a violation of its function, which increases the risk of complications during pregnancy and childbirth.

Evaluation of the vascular structure of the placental villi makes it possible to detect signs of fetal hypoxia or metabolic disorders in the placenta, which are typical for pregnancies lasting more than 40 weeks. Extended study of placental vascularization is extremely important for confirming the diagnosis of placental pathology after delivery, especially in cases of pregnancies lasting more than 40 weeks. This pregnancy is associated with an increased risk of placental insufficiency and microcirculatory disorders, which may not always be detected during standard clinical follow-up. Changes in the structure of the placental vascular network, such as a decrease in the number of vessels or a violation of their integrity, may be signs of chronic hypoxia or other metabolic disorders that are characteristic of a given pregnancy. In such cases, a histological examination of the placenta after delivery can confirm or refute the preliminary diagnosis and clarify its etiology, which is important for the patient's further management, especially in the context of possible complications during future pregnancies.

The author of the article analyzes changes in blood supply and their relationship with morphological features of the placenta, such as the thickness of the villi, the number and quality of blood vessels.

The data of the study allow us to establish important morphological criteria for assessing the functional state of the placenta in late pregnancy, which allows us to identify early signs of blood supply disorders that may be markers of chronic hypoxia or congestion, which in turn can help improve the prognosis and management of pregnancy, as well as help in choosing the optimal delivery tactics after 40 weeks.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: vascularization, chorionic villi, placenta, labor after 40 weeks, morphological methods, blood circulation, placental dysfunction, hypoxia, pregnancy, structural changes.

Козар Олег Михайлович аспірант кафедри акушерства та гінекології, асистент кафедри акушерства, гінекології та перинатології, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, тел.: (0372) 55-37-54, https://orcid.org/0009-0002-1072-4902

ПАРАМЕТРИ ВАСКУЛЯРИЗАЦІЇ ХОРІАЛЬНИХ ВОРСИНОК ПЛАЦЕНТИ ПРИ ПОЛОГАХ ПІСЛЯ 40 ТИЖНІВ

Анотація. У статті досліджено параметри васкуляризації ворсин хоріона плаценти при розродженні після 40 тижнів вагітності. За допомогою морфологічних методів дослідження оцінено структуру та стан судинної мережі плаценти. Важливість даної роботи полягає в тому, що у жінок, вагітність яких триває понад 40 тижнів, зміни васкуляризації плаценти можуть свідчити про порушення її функції, що підвищує ризик ускладнень під час вагітності та пологів.

Оцінка судинної структури ворсин плаценти дає можливість виявити ознаки гіпоксії плода або метаболічних порушень у плаценті, які характерні для вагітностей, що тривають понад 40 тижнів. Розширене вивчення васкуляризації плаценти є надзвичайно важливим для підтвердження діагнозу патології плаценти після розродження, особливо у випадках вагітності, яка триває понад 40 тижнів. Зазначена вагітність пов'язана з підвищеним ризиком розвитку плацентарної недостатності та порушень мікроциркуляції, які можуть не завжди бути виявлені під час стандартного клінічного спостереження. Зміни у структурі судинної мережі плаценти, такі як зниження кількості судин або порушення їхньої цілісності, можуть бути ознаками хронічної гіпоксії або інших метаболічних порушень, які характерні для даної вагітності. У таких випадках гістологічне дослідження плаценти після пологів дозволяє підтвердити або спростувати попередній діагноз та уточнити його етіологію, що є важливим для подальшого ведення пацієнтки, особливо в контексті можливих ускладнень під час майбутніх вагітностей.

Автор статті аналізує зміни кровопостачання та їх зв'язок з морфологічними особливостями плаценти, такими як товщина ворсин, кількість та якість кровоносних судин.

Дані проведеного дослідження дозволяють встановити важливі морфологічні критерії оцінки функціонального стану плаценти в пізньому терміні вагітності, що дозволяє виявити ранні ознаки порушень кровопостачання, які можуть бути маркерами хронічної гіпоксії або застійних явищ, а це, в свою чергу, може сприяти поліпшенню прогнозу і ведення вагітності, а також допомогти у виборі оптимальної тактики розродження після 40 тижнів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: васкуляризація, ворсинки хоріона, плацента, пологи після 40 тижнів, морфологічні методи, кровообіг, плацентарна дисфункція, гіпоксія, вагітність, структурні зміни.

Formulation of the problem. Childbirth after 40 weeks of gestation is a clinical situation that is often accompanied by various complications for both mother and fetus. One of the important factors that can affect the outcome of childbirth is the state of vascularization of the placenta, in particular the chorionic villi. Changes in the placental circulation, such as vascular disorders or decreased blood flow, can be markers of placental insufficiency, fetal hypoxia, and other dangerous conditions. Morphological examination of the placenta allows us to detect these changes and assess their impact on the course of pregnancy and childbirth. However, studies that focus entirely on the morphological parameters of chorionic villi vascularization in labor after 40 weeks remain limited. This emphasizes the need to study this aspect to improve the diagnosis and management of late pregnancy.

Analysis of recent research and publications. An analysis of recent studies and publications shows that the study of placental vascularization is an important area in perinatal medicine, especially in deliveries after 40 weeks. Many studies have highlighted the role of placental circulatory disorders as a risk factor for hypoxia and fetal growth retardation. However, most studies focus on the use of ultrasound methods, and the morphological aspects of vascularization, in particular at the level of chorionic villi, are studied less. In particular, studies analyzing morphological changes in the placental vessels emphasize the link between changes in the vascular network and clinical outcomes of pregnancy, such as premature placental abruption or newborn asphyxia. However, there is a need for more in-depth studies focusing on the morphological parameters of the placenta in late labor, which allows for a more accurate assessment of the functional state of the placenta and the development of strategies to prevent complications.

The purpose of the article is to determine the parameters of vascularization of the chorionic villi of the placenta at delivery after 40 weeks using the morphometric method.

Material and Results of the Study. The placental material (pieces from the intermediate zone from the fetal plate to the basal plate) was fixed for 22-24 hours in a neutral buffered (Lilly) 10% aqueous formalin solution. Then, the fixed placental material was dehydrated in an ascending ethanol battery (from 50 degrees to “absolute” alcohol) and poured into paraffin wax at 58°C.

Histological serial sections of 5 μm thickness were obtained on a sled microtome MS-2. After deparaffinization, the histological sections were stained with hematoxylin and eosin.

In addition to the descriptive method of histopathological examination, computer morphometry was also performed on previously obtained digital copies of optical microscopic tissue images (Delta Optical Evolution 100 microscope - planachromatic objectives according to the required optical magnification - and Olympus SP550UZ digital camera with a proprietary adapter).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Digital copies of the images were analyzed using a legal copy of the computer program ImageJ v1.53t, specialized for digital histometric studies. In particular, computer planimetry was performed on hematoxylin and eosin-stained sections to calculate the specific volume of the bloodstream of different types of choroidal villi (by the number/fraction of the corresponding pixels that fell within the lumen of the blood vessels of the villi).

The obtained digital data were processed using statistical methods. In particular, using a legal copy of the computer program for statistical calculations PAST v 5.02, a preliminary test for the normality of the distribution was applied according to the Shapiro-Wilkie criterion. For all the statistical samples studied, according to this criterion, the hypothesis of normality of distribution was not rejected (at p=0.05), so parametric methods of statistical analysis were used: calculation of the arithmetic mean and its error, unpaired two-sided Student's test. Along with the Student's test, the nonparametric Mann-Whitney test was also used, but the probability value was reported only by the Student's test.

Results. Figures 1-3 show the different types of chorionic villi. A preliminary histologic study found that in deliveries after 40 weeks compared to those at 37-40 weeks of gestation, there are differences in the percentage of different types of chorionic villi. At the same time, it is known that different types of villi are characterized by different levels of vascularization. To estimate the level of vascularization, the indicator "Specific volume of the bloodstream" (in %) was used differentially for different types of choroidal villi. The average results of measurements of this indicator are presented in Table 1.

According to the data in Table 1, the specific volume of the bloodstream of the villi is on average the same in deliveries after 40 weeks and in deliveries at 37-40 weeks of gestation in stem villi, intermediate mature and intermediate immature villi, but a statistical difference was found in terminal and terminal "specialized villi".

In particular, in deliveries after 40 weeks of gestation, the specific volume of the bloodstream in the terminal "specialized villi" was on average significantly lower compared to deliveries at 37-40 weeks of gestation.

Table 1.

Specific volume of the bloodstream of villi in deliveries after 40 weeks compared to deliveries at 37-40 weeks of gestation (M±m)

Indicator	Childbirth after 40 weeks of pregnancy (n=30)	Delivery at 37-40 weeks of gestation (n=30)
Specific volume of the bloodstream of stem villi (%)	12,4±0,56	12,8±0,44
Specific volume of the bloodstream of intermediate immature villi (%)	3,3±0,06	3,4±0,06
Specific volume of the bloodstream of intermediate mature villi (%)	14,2±0,12	14,8±0,07
Specific volume of the bloodstream of terminal and terminal "specialized" villi (%)	28,2±0,14 *	34,4±0,2

Notes. * Difference in mean trends between the study groups p<0.05 (Student's t-test)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

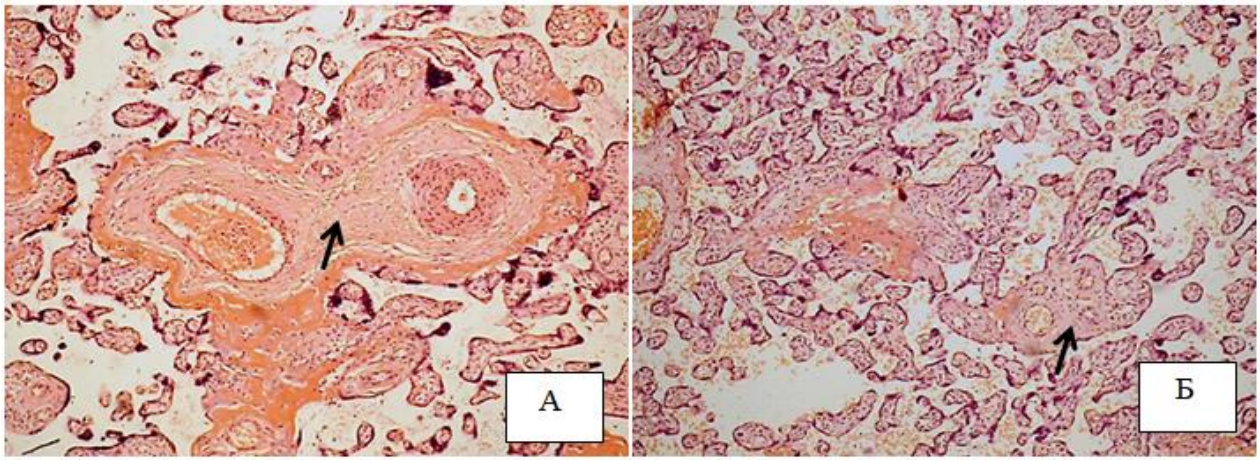

Fig. 1 "Late" placental stem cells (examples are shown by arrows). A) Delivery after 40 weeks of gestation B) Delivery at 37-40 weeks of gestation. Hematoxylin and eosin staining. Objective: 4x, O.10x (optical magnification 40x)

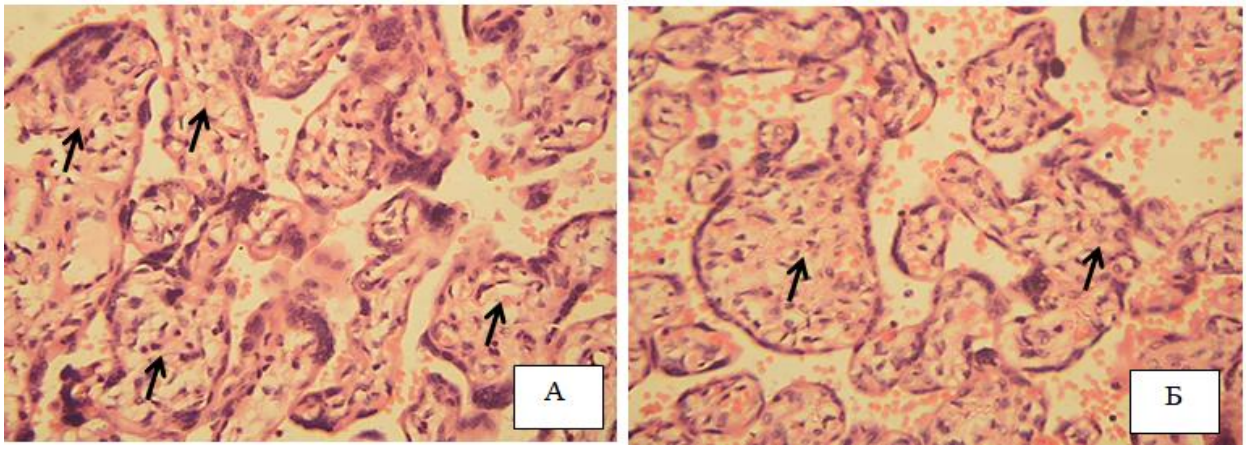

Fig. 2 Intermediate mature placental villi (examples are shown by arrows). A) Delivery after 40 weeks of gestation B) Delivery at 37-40 weeks of gestation. Hematoxylin and eosin staining. Ob.20x, O.10x (optical magnification 200x)

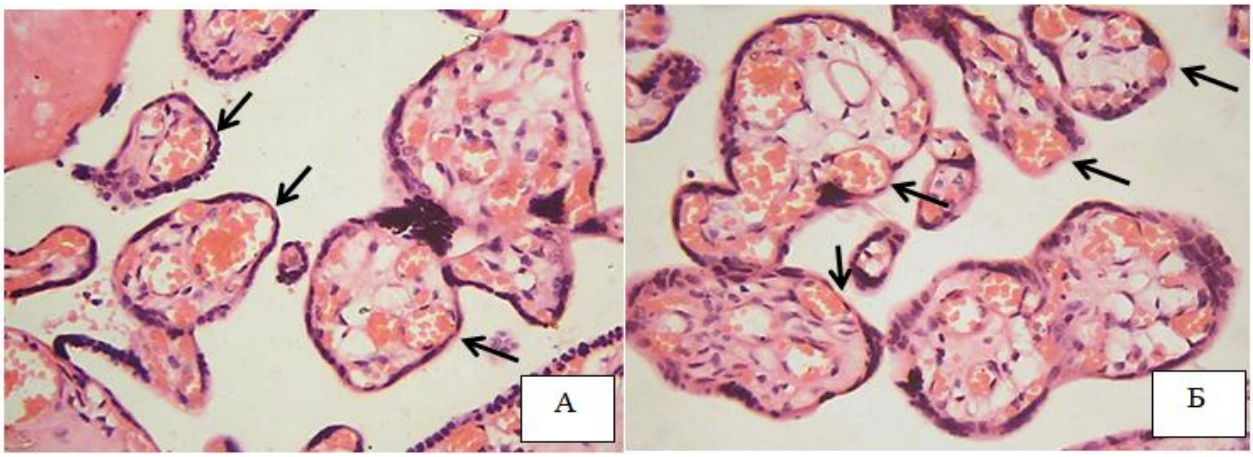

Fig. 3 Terminal "specialized villi" of the placenta (examples of "syncytiocapillary membranes" are shown by arrows). A) Delivery after 40 weeks of gestation B) Delivery at 37-40 weeks of gestation. Hematoxylin and eosin staining. Ob.20x, O.10x (optical magnification 200x)

Conclusion. In deliveries after 40 weeks, a decrease in vascularization of the terminal and terminal "specialized" placental villi is noted compared to deliveries at 37-40 weeks of gestation, while the vascularization of other types of villi does not change significantly according to the indicator "Specific volume of the bloodstream".

References:

1. Alfirevic Z, Navaratnam K, Mujezinovic F. Amniocentesis and chorionic villus sampling for prenatal diagnosis. *Cochrane Database Syst Rev*. 2017;9(9):CD003252. https://doi.org/10.1002/14651858.cd003252.pub2

2. Aplin JD, Jones CJP. Cell dynamics in human villous trophoblast. *Hum Reprod Update*. 2021;27(5):904-922. https://doi.org/10.1093/humupd/dmab015

3. Blecher Y, Michaan N, Baransi S, Baruch Y, Yogev Y. Against medical advice for induction of labor due to post-term pregnancies - the impact on pregnancy outcome. *J Matern Fetal Neonatal Med*. 2022;35(20):3979-3983. https://doi.org/10.1080/14767058.2020.1845645

4. Briscoe D, Nguyen H, Mencer M, Gautam N, Kalb DB. Management of pregnancy beyond 40 weeks' gestation. *Am Fam Physician*. 2005;71(10):1935-1941.

5. Carroll A, Desforges M, Jones CJP, Heazell AEP. Morphological and functional changes in placentas from prolonged pregnancies. *Placenta*. 2022;125:29-35. https://doi.org/10.1016/j.placenta.2022.01.009

6. Galal M, Symonds I, Murray H, Petraglia F, Smith R. Postterm pregnancy. *Facts Views Vis Obgyn*. 2012;4(3):175-87.

7. Gawrys B, Trang D, Cheng W. Management of Late-Term and Postterm Pregnancy. *Am Fam Physician*. 2024;110(4):378-384.

8. Gokalp-Ozkorkmaz E, Asir F, Basaran SO, Agacayak E, Sahin F, Kaya S, et al. *Proceedings.* 2018;*2*:1548. https://doi.org/10.3390/proceedings2251548

9. Kojima J, Ono M, Kuji N, Nishi H. Human Chorionic Villous Differentiation and Placental Development. *Int J Mol Sci*. 2022;23(14):8003. https://doi.org/10.3390/ijms23148003

10. Kos M, Matkovich E. Bcl-2 and Bax immunoreactivity in placentas from pregnancies complicated with intrauterine growth restriction and hypertension. *Periodicum biologorum*. 2014;116(2):167-172.

11. Kozar OM, Kalinovska IV. [Risk factors for prolonged pregnancy beyond 40 weeks]. *Bukovinian Medical Herald.* 2023;27(4):39-46. https://doi.org/10.24061/2413-0737.27.4.108.2023.9

12. Magee TR, Ross MG, Wedekind L, Desai M, Kjos S, Belkacemi L. Gestational diabetes mellitus alters apoptotic and inflammatory gene expression of trophobasts from human term placenta. *J Diabetes Complications*. 2014;28(4):448-459. https://doi.org/10.1016/j.jdiacomp.2014.03.010

13. Markin LB, Yashchenko LM. [Morphofunctional features of placenta during post-term pregnancy]. *Actual Problems of Pediatrics, Obstetrics and Gynecology.* 2017;2:58-60.

14. Markin LB, Yashchenko LM. [Prolonged and post-term pregnancy. Clinical and morphologi cal aspects]. *Actual Problems of Pediatrics, Obstetrics and Gynecology.* 2016;1:93-97. https://doi.org/10.11603/24116-4944.2016.1.6008

15. Mitlid-Mork B, Turowski G, Bowe S, Staff AC, Sugulle M. Circulating angiogenic profiles and histo-morphological placental characteristics of uncomplicated post-date pregnancies. *Placenta*. 2021;109:55-63. https://doi.org/10.1016/j.placenta.2021.04.017

16. Ranjbar A, Mehrnoush V, Darsareh F, Pariafsay F, Shirzadfardjahromi M, Shekari M. The Incidence and Outcomes of Late-Term Pregnancy. *Cureus.* 2023;15(1):e33550. https://doi.org/10.7759/cureus.33550

17. Tokar P. Histochemical and immunohistochemical features of differentiated trophoblast in chorionic villi of the placenta in preterm labor. Neonatol. hìr. perinat. med. 2024;14(1(51):84-90. https://doi.org/10.24061/2413-4260.XIV.1.51.2024.12

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

18. Tsakiridis I, Mamopoulos A, Athanasiadis A, Dagklis T. Induction of Labor: An Overview of Guidelines. *Obstet Gynecol Surv*. 2020;75(1):61-72. https://doi.org/10.1097/ogx.0000000000000752

19. Wang M, Fontaine P. Common questions about late-term and postterm pregnancy. *Am Fam Physician*. 2014;90(3):160-165.

20. Xiao Z, Yan L, Liang X, Wang H. Progress in deciphering trophoblast cell differentiation during human placentation. *Curr Opin Cell Biol*. 2020;67:86-91. https://doi.org/10.1016/j.ceb.2020.08.010

21. Yang L, Liang P, Yang H, Coyne CB. Trophoblast organoids with physiological polarity model placental structure and function. *J Cell Sci*. 2024;137(5):jcs261528. https://doi.org/10.1242/jcs.261528

22. Zhabchenko I, Lishchenko I. [The features of the course of pregnancy in women with prolonged and post-term pregnancy (data from a retrospective analysis)]. *Health of Woman*. 2019; 2:61-66. https://doi.org/10.15574/HW.2019.138.61

23. Zhabchenko IA, Yaremko HE, Lishchenko IS. [A retrospective study of risk factors for prolonged pregnancy]. *Actual Problems of Pediatrics, Obstetrics and Gynecology.* 2014;2:152-154. https://doi.org/10.11603/24116-4944.2014.2.6496

24. Zhivetska-Denisova AA, Vorobyova II, Tkachenko VB, Podolsky VV, Tykha VG. [Placenta - mirror of pregnancy (Literature review)]. *Health of Woman*. 2019;3:101-106. https://doi.org/10.15574/HW.2019.139.101

Література:

1. Alfirevic Z, Navaratnam K, Mujezinovic F. Amniocentesis and chorionic villus sampling for prenatal diagnosis. *Cochrane Database Syst Rev*. 2017;9(9):CD003252. https://doi.org/10.1002/14651858.cd003252.pub2

2. Aplin JD, Jones CJP. Cell dynamics in human villous trophoblast. *Hum Reprod Update*. 2021;27(5):904-922. https://doi.org/10.1093/humupd/dmab015

3. Blecher Y, Michaan N, Baransi S, Baruch Y, Yogev Y. Against medical advice for induction of labor due to post-term pregnancies - the impact on pregnancy outcome. *J Matern Fetal Neonatal Med*. 2022;35(20):3979-3983. https://doi.org/10.1080/14767058.2020.1845645

4. Briscoe D, Nguyen H, Mencer M, Gautam N, Kalb DB. Management of pregnancy beyond 40 weeks' gestation. *Am Fam Physician*. 2005;71(10):1935-1941.

5. Carroll A, Desforges M, Jones CJP, Heazell AEP. Morphological and functional changes in placentas from prolonged pregnancies. *Placenta*. 2022;125:29-35. https://doi.org/10.1016/j.placenta.2022.01.009

6. Galal M, Symonds I, Murray H, Petraglia F, Smith R. Postterm pregnancy. *Facts Views Vis Obgyn*. 2012;4(3):175-87.

7. Gawrys B, Trang D, Cheng W. Management of Late-Term and Postterm Pregnancy. *Am Fam Physician*. 2024;110(4):378-384.

8. Gokalp-Ozkorkmaz E, Asir F, Basaran SO, Agacayak E, Sahin F, Kaya S, et al. *Proceedings.* 2018;*2*:1548. https://doi.org/10.3390/proceedings2251548

9. Kojima J, Ono M, Kuji N, Nishi H. Human Chorionic Villous Differentiation and Placental Development. *Int J Mol Sci*. 2022;23(14):8003. https://doi.org/10.3390/ijms23148003

10. Kos M, Matkovich E. Bcl-2 and Bax immunoreactivity in placentas from pregnancies complicated with intrauterine growth restriction and hypertension. *Periodicum biologorum*. 2014;116(2):167-172.

11. Kozar OM, Kalinovska IV. [Risk factors for prolonged pregnancy beyond 40 weeks]. *Bukovinian Medical Herald.* 2023;27(4):39-46. https://doi.org/10.24061/2413-0737.27.4.108.2023.9

12. Magee TR, Ross MG, Wedekind L, Desai M, Kjos S, Belkacemi L. Gestational diabetes mellitus alters apoptotic and inflammatory gene expression of trophobasts from human term placenta. *J Diabetes Complications*. 2014;28(4):448-459. https://doi.org/10.1016/j.jdiacomp.2014.03.010

13. Markin LB, Yashchenko LM. [Morphofunctional features of placenta during post-term pregnancy]. *Actual Problems of Pediatrics, Obstetrics and Gynecology*. 2017;2:58-60.

14. Markin LB, Yashchenko LM. [Prolonged and post-term pregnancy. Clinical and morphologi cal aspects]. *Actual Problems of Pediatrics, Obstetrics and Gynecology.* 2016;1:93-97. https://doi.org/10.11603/24116-4944.2016.1.6008

15. Mitlid-Mork B, Turowski G, Bowe S, Staff AC, Sugulle M. Circulating angiogenic profiles and histo-morphological placental characteristics of uncomplicated post-date pregnancies. *Placenta*. 2021;109:55-63. https://doi.org/10.1016/j.placenta.2021.04.017

16. Ranjbar A, Mehrnoush V, Darsareh F, Pariafsay F, Shirzadfardjahromi M, Shekari M. The Incidence and Outcomes of Late-Term Pregnancy. *Cureus.* 2023;15(1):e33550. https://doi.org/10.7759/cureus.33550

17. Tokar P. Histochemical and immunohistochemical features of differentiated trophoblast in chorionic villi of the placenta in preterm labor. Neonatol. hìr. perinat. med. 2024;14(1(51):84-90. https://doi.org/10.24061/2413-4260.XIV.1.51.2024.12

18. Tsakiridis I, Mamopoulos A, Athanasiadis A, Dagklis T. Induction of Labor: An Overview of Guidelines. *Obstet Gynecol Surv*. 2020;75(1):61-72. https://doi.org/10.1097/ogx.0000000000000752

19. Wang M, Fontaine P. Common questions about late-term and postterm pregnancy. *Am Fam Physician*. 2014;90(3):160-165.

20. Xiao Z, Yan L, Liang X, Wang H. Progress in deciphering trophoblast cell differentiation during human placentation. *Curr Opin Cell Biol*. 2020;67:86-91. https://doi.org/10.1016/j.ceb.2020.08.010

21. Yang L, Liang P, Yang H, Coyne CB. Trophoblast organoids with physiological polarity model placental structure and function. *J Cell Sci*. 2024;137(5):jcs261528. https://doi.org/10.1242/jcs.261528

22. Zhabchenko I, Lishchenko I. [The features of the course of pregnancy in women with prolonged and post-term pregnancy (data from a retrospective analysis)]. *Health of Woman*. 2019;2:61-66. https://doi.org/10.15574/HW.2019.138.61

23. Zhabchenko IA, Yaremko HE, Lishchenko IS. [A retrospective study of risk factors for prolonged pregnancy]. *Actual Problems of Pediatrics, Obstetrics and Gynecology.* 2014;2:152-154. https://doi.org/10.11603/24116-4944.2014.2.6496

24. Zhivetska-Denisova AA, Vorobyova II, Tkachenko VB, Podolsky VV, Tykha VG. [Placenta - mirror of pregnancy (Literature review)]. *Health of Woman*. 2019;3:101-106. https://doi.org/10.15574/HW.2019.139.101

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 61:612.2:615.9.616.2:616-008

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1906-1916

Lasavuts Vladyslav Serhiyovych postgraduate student of the Department of Histology and Embryology of Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (095) 091-64-00, https//orcid.org/0009-0005-1216-8737

FEATURES OF ULTRASTRUCTURAL CHANGES IN RAT LUNGS UNDER THE CONDITIONS OF THE ACTION OF VIPERA BERUS VIPER VENOM

Abstract. A study and analysis of ultrastructural changes in the lungs of rats exposed to the venom of the viper Vipera berus were conducted.

The aim of the study. To determine the features of ultrastructural changes in the lungs of rats exposed to Vipera berus venom.

Materials and methods. The study was conducted on white male rats. The venom of Vipera berus berus was obtained from the V. N. Karazin Kharkiv National University. During the study, the animals were divided into two groups of 10 individuals: control and experimental. The experimental rats were intraperitoneally injected in saline with a semi-lethal dose (LD_{50}) (1.576 mg/g^{-1}) of Vipera berus berus venom. The rats were removed from the experiment 24 hours after exposure to the venom and euthanised by cervical dislocation. Lung pieces 0.5-1 mm in size were fixed in a 2.5% glutaraldehyde solution. Then they were introduced into a mixture of epon-araldite according to the generally accepted method. Sections were made from the obtained blocks and stained with toluidine blue and Hayat. Ultrathin sections were examined and photographed under a PEM125K electron microscope with a magnification of 6-20 thousand times.

Results of the study. Electron microscopic examination of the lungs of experimental animals exposed to the venom of the viper Vipera berus berus showed significant ultrastructural changes in the alveolar wall. The direct toxic effect of the venom primarily affected the state of microvessels. Hemocapillaries mainly had dilated, full-blooded lumens with erythrocyte stasis and sludge, and activated neutrophil granulocytes were often detected. Ultrastructural examination of type I alveolocytes showed significant disruption. They are characterised by a large, oval heterochromatin nucleus with indistinct karyolemma membranes, which usually formed invaginations. Nucleoli were rarely detected. Organelles were poorly developed, had a damaged ultrastructure, and were in the perinuclear region. Vacuolised mitochondria with an electron-bright matrix and indistinct cristae were detected. The alveolar wall was thickened mainly due to edema and activation of fibroblastic cells. The ultrastructural state of type II alveolocytes was also significantly changed and was characterised by the cytoplasm and cell nucleus

disruption. In the hyaloplasm, general-purpose organelles were destructured. Many voluminous vacuoles were determined in the cytoplasm of the cells. Deformed lamellar bodies were detected, and the osmiophilic content was fragmented or homogeneous. A significant number of alveolar macrophages were detected in the lumen of the alveoli as a manifestation of a protective reaction. Phagocytic cells predominate in their population, they are characterised by a round-oval or irregularly shaped large, heterochromatin nucleus, often with deep invaginations.

Conclusions. The results of electron microscopic studies of the respiratory tract of experimental animals injected with the venom of the viper Vipera berus berus showed significant damage to the ultrastructure of the alveolar wall, alveolocytes of types I and II, endothelial cells, and alveolar macrophages. The initial pathological process was the direct toxic effect of the venom on the hemocapillary wall with the formation of stasis, sludge, thrombi, and hemorrhages in the alveoli.

Keywords: venom, vipers, lungs, rats.

Ласавуц Владислав Сергійович аспірант кафедри гістології та ембріології, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (095) 091-64-00, https//orcid.org/0009-0005-1216-8737

ОСОБЛИВОСТІ УЛЬТРАСТРУКТУРНИХ ЗМІН ЛЕГЕНЬ ЩУРІВ ЗА УМОВ ДІЇ ОТРУТИ ГАДЮК VIPERA BERUS

Анотація. Проведено дослідження та аналіз ультраструктурних змін легень щурів за умов дії отрути гадюки Vipera berus.

Мета дослідження. Визначити особливості ультраструктурних змін легень щурів за умов дії отрути гадюк Vipera berus.

Матеріали та методи. Дослідження проводилось на білих щурах-самцях. Отруту Vipera berus berus отримано з Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Тварин в ході дослідження розділили на дві групи по 10 особин: контрольну та дослідну. Піддослідним щурам внутрішньоочеревинно вводили напівлетальну дозу (LD_{50}) (1,576 мг/г$^{-1}$) отрути Vipera berus berus у фізіологічному розчині. Щури були виведені з експерименту через 24 години після впливу отрути, знеживлюючи шляхом цервікальної дислокації. Шматочки легень розміром 0,5-1 мм фіксували в 2,5% розчині глутаральдегіду. Далі їх вводили в суміш епон-аральдиту за загальноприйнятою методикою. З отриманих блоків виготовляли зрізи, які фарбували толуїдиновим синім і Hayat. Ультратонкі зрізи досліджували та фотографували під електронним мікроскопом PEM125K зі збільшенням в 6-20 тисяч разів.

Результати дослідження. Електронномікроскопічне дослідження легень експериментальних тварин за умов впливу отрути гадюки Vipera berus

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

berus показало значні ультраструктурні зміни альвеолярної стінки. Прямий токсичний вплив отрути первинно впливав на стан мікросудин. Гемокапіляри переважно мали розширені, повнокровні просвіти із стазами та сладжами еритроцитів, часто виявлялися активовані нейтрофільні гранулоцити. Дослідження ультраструктури альвеолоцитів І типу показало значне їх порушення. Для них характерне велике, овальне гетерохроматинове ядро з нечіткими мембранами каріолеми, які часто формували інвагінації. Ядерця визначалися рідко. Органели розвинені слабо, мали пошкоджену ультраструктуру, містилися в навколоядерній ділянці. Визначалися вакуолізовані мітохондрії з електронносвітлим матриксом та нечіткими кристами. Стінка альвеоли потовщена переважно за рахунок набряку та активації клітин фібробластичного ряду. Ультраструктурний стан альвеолоцитів ІІ типу також був значно змінений та характеризувався порушенням цитоплазми та ядра клітин. В гіалоплазмі органели загального призначення були деструктуризовані. Визначалось багато об'ємних вакуоль в цитоплазмі клітин. Виявлялися деформовані пластинчасті тільця, осміофільний вміст яких був фрагментований або гомогенний. В просвіті альвеол виявляється значна кількість альвеолярних макрофагів як прояв захисної реакції. В їх популяції переважають фагоцитуючі клітини для них характерне округло-овальне або неправильної форми велике, гетерохроматинове ядро, часто з глибокими інвагінаціями.

Висновки. Результати проведених електронномікроскопічних досліджень респіраторного відділу легень дослідних тварин при введенні отрути гадюки Vipera berus berus показали значні пошкодження ультраструктури альвеолярної стінки, Альвеолоцитів І та ІІ типів, ендотеліоцитів, альвеолярних макрофагів. Ініціальним в цьому патологічному процесі був прямий токсичний вплив отрути на стінку гемокапілярів з формуванням стазів, сладжів, тромбів і геморагій в просвіт альвеоли.

Ключові слова: отрута, гадюки, легені, щури.

Statement of the problem. Worldwide, about 5.4 million cases of snakebites are recorded annually. Approximately half of them cause 81,000-138,000 deaths or lead to disability of 400,000 people. Despite this, this problem is neglected in many countries in Asia, Africa, and Latin America. It is believed that deaths from snakebites are associated with poverty since the lack of proper access to medical facilities in such segments of the population leads to the development of fatal complications [1, 2, 3]. However, changes in climatic conditions and the settlement of territories endemic for these animal species by people lead to the fact that risk groups are significantly expanding and include not only low-income residents of these regions. The consequences of snakebites in children and pregnant women are especially severe. In the first case, the immaturity of the immune system and low body weight compared to adults cause the development of severe complications. In the second case, due to

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

coagulation system disorders and, accordingly, hemorrhages or thrombosis, termination of pregnancies at different terms is possible [4, 5, 6].

WHO has launched a program to prevent and control snakebite cases by improving access to adequate and safe treatment for victims. The program intends to reduce mortality and morbidity by 50% by 2030. In addition, the search for new treatment methods, diagnosis, and prevention is encouraged, which can lead to faster recovery of victims [7].

The publication is connected to planned scientific research. Lung tissue pathology is a widespread phenomenon in the modern world. Complications from the respiratory system occur in cardiovascular, rheumatic, oncological, and other diseases. In recent years, the term “stress lung” has become widespread among the scientific community. It characterises a complex of compensatory and adaptive changes in the bronchopulmonary system under the influence of factors of exogenous or endogenous origin [8].

The composition of snake venom and the features of its effect on the human body are diverse. The predominance of one or another component of the toxin becomes decisive for complications or even death. Despite sufficiently thorough and large-scale studies by scientists worldwide, individual components of snake toxins, the features of their action and the pathogenesis of damage to internal organs have not yet been established. In particular, the mechanisms of lung tissue damage under these conditions have not been fully disclosed and do not provide information on the features of morphological changes at the light-optical and submicroscopic levels.

Thus, lung tissue damage is a multi-etiological phenomenon characterised by various structural and functional changes. At the same time, their pathogenesis is based on free radical, inflammatory processes, and the main participants are resident and migratory macrophages and neutrophils. In addition, numerous mediators produced from the activation of these cells stimulate the expression of many proteases. The latter cause a pronounced degradation of lung tissue components and increased fibrotic processes. Significant achievements of scientists in studying the mechanisms of acute or chronic lung damage under the influence of negative factors open up opportunities for developing methods to combat their consequences. However, many pathological conditions are currently accompanied by respiratory complications; the development paths have not been sufficiently studied. Therefore, the study of this issue is timely and relevant in today's conditions.

The article aims to determine the features of ultrastructural changes in the lungs of rats under the influence of Vipera berus venom.

Research objects and methods. The study was conducted on male white rats. The rats underwent a 7-day acclimatisation in a unique Taras Shevchenko National University of Kyiv animal facility. This was followed by transfer to laboratory conditions with strict adherence to temperature and light regimes [9]. The experiment was conducted by the Recommendations of the National Institute of Health for the Care and Use of Laboratory Animals and the European Council

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Directive of November 24, 1986 on the Care and Use of Laboratory Animals (86/609/EEC). The study was approved and confirmed by the Bioethics Commission of the Institute of Biology and Medicine of Taras Shevchenko National University of Kyiv (protocol No. 2, dated 19.08.2021). Vipera berus berus venom was obtained from V. N. Karazin Kharkiv National University. The lyophilised native venom was carefully stored at -20 °C and dissolved in saline immediately before the experiment, ensuring our study's highest scientific accuracy and reliability.

Animals were divided into two groups of 10 individuals: control and experimental. In saline, experimental rats were intraperitoneally injected with a semi-lethal dose (LD_{50}) (1.576 mg/g^{-1}) of Vipera berus berus venom. Animals in the control group were intraperitoneally injected with saline only. Rats were removed from the experiment 24 hours after exposure to the venom and euthanised by cervical dislocation.

Lung pieces 0.5-1 mm in size were fixed in 2.5% glutaraldehyde solution in phosphate buffer pH 7.2-7.4. Then they were introduced into the Epon-Araldite mixture according to the generally accepted method [10, 11]. Sections were made from the obtained blocks and stained with toluidine blue and Hayat. After field microscopy of thin sections, ultrathin sections were made using LKB III (Sweden) and Reihart (Austria) ultramicrotomes, which were contrasted with a 2% solution of uranyl acetate and lead citrate. The sections were examined and photographed under a PEM125K electron microscope with a magnification of 6-20 thousand times.

Presentation of the main material.

Research results and their discussion. An electron microscopic study of the respiratory tract of animals exposed to the venom of the steppe viper showed significant ultrastructural changes in the alveolar wall. The direct toxic effect of the venom primarily affected the state of microvessels. Hemocapillaries mainly had dilated, full-blooded lumens with stasis and erythrocyte sludge, and activated neutrophilic granulocytes were often detected. Capillaries with sharply narrowed, slit-like lumens were also detected. Endotheliocytes were characterised by a small round-oval nucleus, in which invaginations of the karyolemma were often detected, its membranes were mostly indistinct, the karyoplasm contained little euchromatin, and heterochromatin of increased osmophilia was marginally detected. Nucleoli were rarely detected and had an electron-dense homogeneous structure. In the perinuclear zone, single mitochondria with homogeneous, electron-dense content, fragmented cristae were observed. Single tubules of the endoplasmic reticulum were indistinct, narrow or not extended. Single micropinocytotic vesicles and vesicles were determined in peripheral, narrow cytoplasmic areas. The lumenal surface of the plasmalemma is often indistinct; microvilli are rarely determined. The integrity of intercellular contacts in many fields of view is usually disturbed. The basement membrane of hemocapillaries or the typical alveolocapillary basement membrane in significant areas was edematous, loose or homogeneous, with increased osmiophilia (Fig. 1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

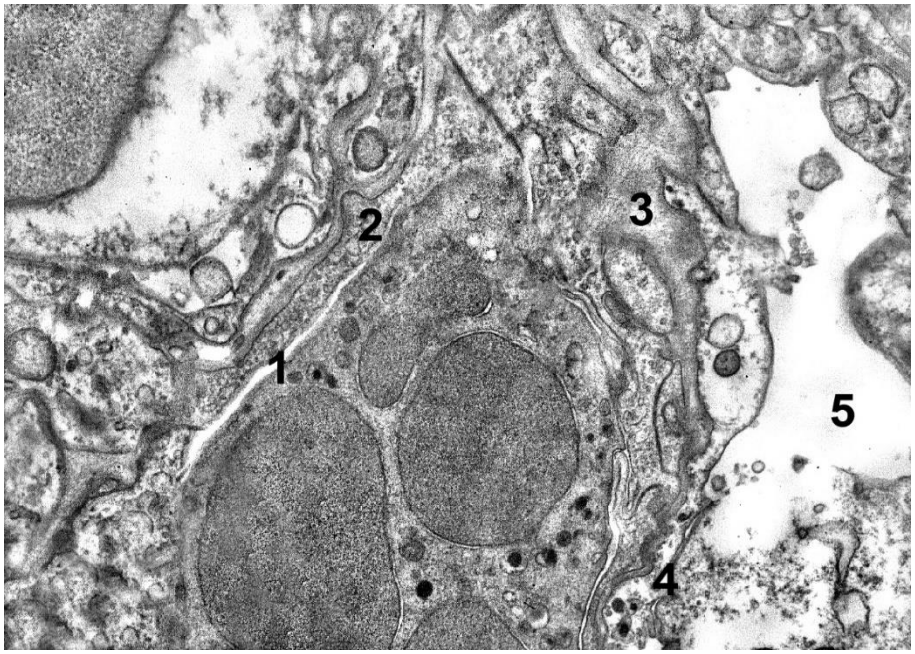

Fig. 1. Ultrastructural changes in hemocapillaries of the respiratory part of the lung of a white rat under the conditions of introducing the poison of the steppe viper. Capillary lumen with neutrophilic granulocyte (1), cytoplasm of the endothelial cell (2), thickened, edematous basement membrane (3), alteration of the alveolocyte type II (4), lumen of the alveolus with cellular detritus (5). x 15,000.

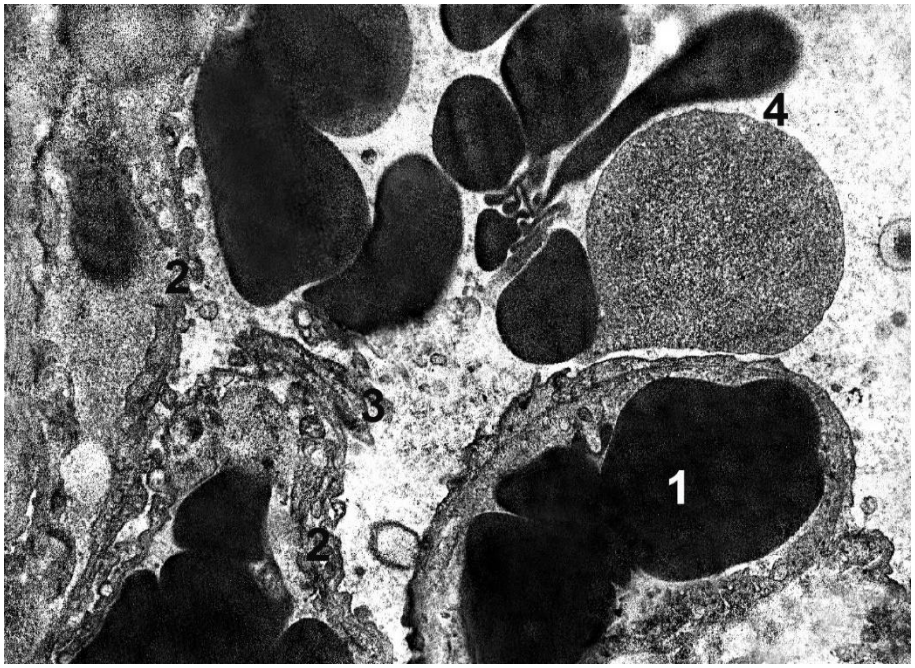

Fig. 2. Submicroscopic changes in hemocapillaries of the respiratory part of the lung of a white rat under the conditions of introducing the poison of the steppe viper. The lumen of the capillary with erythrocyte sludge (1), destructured aerohematic barrier (2), desquamation of a fragment of a type I alveolocyte into the lumen of the alveolus (3), erythrocytes and reticulocytes in the lumen of the alveolus (4). x 7,000.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

An ultrastructural examination of type I alveolocytes showed significant abnormalities. They are characterised by a large, oval heterochromatin nucleus with indistinct karyolemma membranes, which often formed invaginations. Nucleoli were rarely detected. Organelles were poorly developed, had damaged ultrastructure, and were in the perinuclear area. Vacuolised mitochondria with an electron-bright matrix and indistinct cristae were detected. Tubules and cisterns of the endoplasmic reticulum and Golgi complex were dilated, vacuolated, and sometimes fragmented. Wide cytoplasmic areas were mostly excessively thinned, homogeneous, often with increased osmiophilia, with single micropinocytotic vesicles. Locally edematous areas were rarely detected. Plasmalemma membranes were destructured and indistinct in some areas (Fig. 3). The alveolar wall is thickened mainly due to edema and activation of fibroblastic cells.

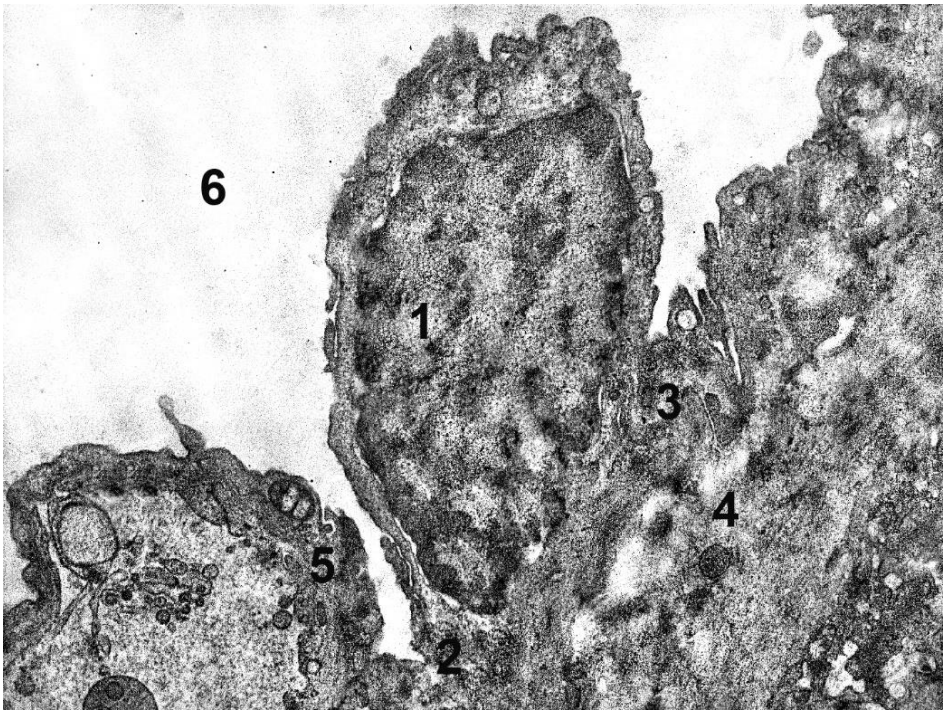

Fig. 3. Submicroscopic changes in type I alveolocytes of the respiratory part of a white rat's lungs under the administration of steppe viper venom. Nucleus (1) and cytoplasm of type I epitheliocyte (2), homogeneous, loosened basement membrane (3), thickened, edematous alveolar wall (4), alternatively altered aerohematic barrier (5), alveolar lumen (6). x 12,000.

The ultrastructural state of type II alveolates was also significantly changed, characterised by disruptions in the cytoplasm and cell nucleus. In the hyaloplasm, general-purpose organelles were destructured. Most of the membrane organelles of the synthetic apparatus were vacuolated, damaging their membranes. Many voluminous vacuoles were determined in the cells' cytoplasm. Deformed lamellar bodies were detected, and the osmiophilic content was fragmented or homogeneous.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Multivesicular bodies were few, small about increased osmiophilicity. On the apical surface of the cells, the plasmolemma formed single, low microvilli. The cell nuclei were relatively large, rounded, less often with invaginations of the karyolemma, the nuclear pores were poorly contoured. The karyoplasm contained mainly euchromatin, and the nucleolus was small, osmiophilic (Fig. 4).

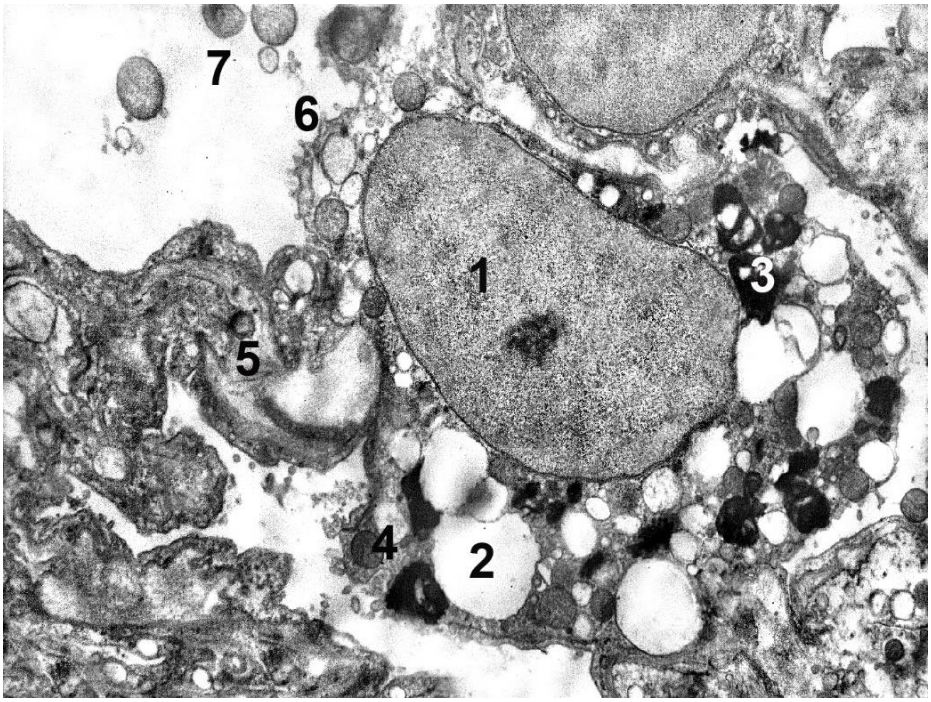

Fig. 4. Submicroscopic changes in the alveolocyte type II of the respiratory department of the lungs of a white rat under the conditions of introducing the poison of the steppe viper. Nucleus with nucleolus (1), electron-bright vacuolar cavities (2), osmiophilic, destructured lamellar bodies (3), multivesicular bodies (4), swollen basement membrane (5), low, destructured microvilli (6), alveolar lumen (7). x 9,000.

Under the action of the poison of the steppe viper, a significant number of alveolar macrophages are detected in the lumen of the alveoli as a manifestation of a protective reaction. Phagocytic cells predominate in their population, they are characterised by a round-oval or irregularly shaped large, heterochromatin nucleus, often with deep invaginations. Osmiophilic small primary lysosomes and secondary ones with phagocytised contents are detected in the cytoplasm. The cells form voluminous cytoplasmic formations to ensure heterophagocytosis. However, alternatively modified and young macrophages are also present in the lumen of the alveoli (Fig. 5).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

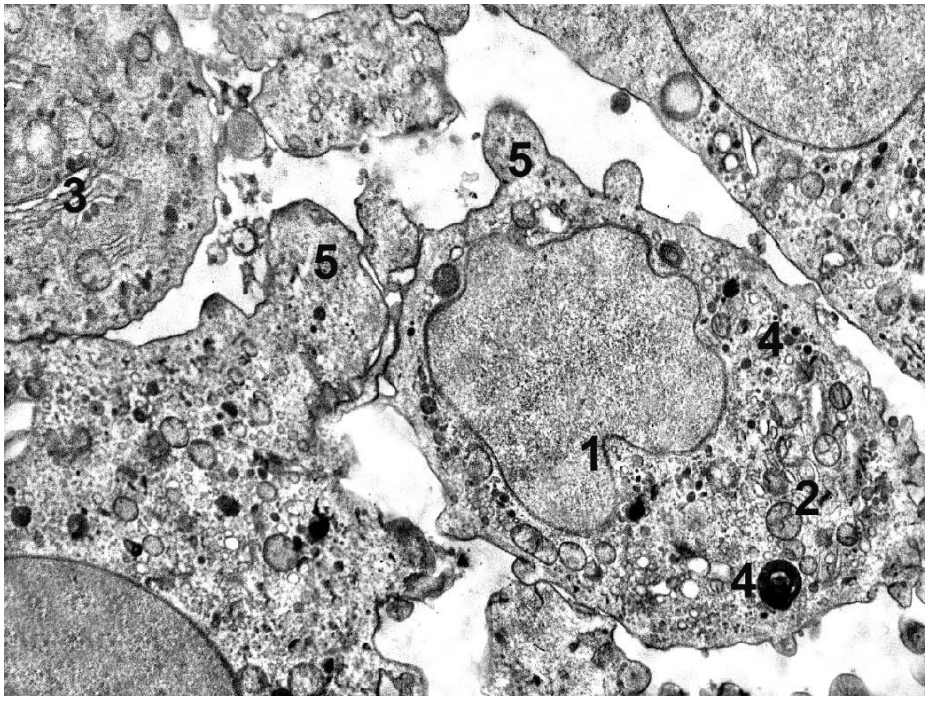

Fig. 5. Ultrastructural changes in alveolar macrophages of the respiratory tract of the white rat lungs under the conditions of introducing the poison of the steppe viper. Nucleus with invaginations of the karyolemma (1), mitochondria (2), endoplasmic reticulum tubules (3), primary lysosomes (4), secondary phagosomes (5), outgrowths of the plasmolemma (6). x 7,000.

Conclusions. The results of electron microscopic studies of the respiratory tract of experimental animals injected with the venom of the viper Vipera berus berus showed significant damage to the ultrastructure of the alveolar wall, alveolocytes of types I and II, endothelial cells, and alveolar macrophages. The initial pathological process was the direct toxic effect of the venom on the hemocapillary wall with the formation of stasis, sludge, thrombi, and hemorrhages in the alveoli.

References:

1. Bolon, I., Durso, A. M., Mesa, S. B., Ray, N., Alcoba, G., Chappuis, F., … Ruiz de Castaneda, R. (2020). Identifying the snake: first scoping review on practices of communities and healthcare providers confronted with snakebite across the world. *PLoS One*, 15 (3): e0229989. URL: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0229989. (39)

2. Gosens, I., Cassee, F. R., Zanella, M., Manodori, L., Brunelli, A., Costa, A. L., … Stone, V. (2016). Organ burden and pulmonary toxicity of nano-sized copper (II) oxide particles after short-term inhalation exposure. *Nanotoxicology*, 10 (8), 1084-1095. Doi: 10.3109/17435390.2016.1172678. (62)

3. Herzig, V., Cristofori-Armstrong, B., Israel, M. R., Nixon, S. A., Vetter, I., & King, G. F. (2020). Animal toxins – nature's evolutionary-refined toolkit for basic research and drug discovery. *Biochem Pharmacol*, 181: 114096. URL: https://doi.org/10.1016/j.bcp.2020.114096. (69)

4. Islam, K., Seth, S., Roy, A., & Datta, A. K. (2020). Predictors of renal complications in children with hematotoxic snakebite. *Indian Pediatrics*, 57 (5), 427-430. (73)

5. Pach, S., Le Geyt, J., Gutiérrez, J. M., Williams, D., Maduwage, K. P., Habib, A. G., … Halbert, J. (2020). Paediatric snakebite envenoming: the world's most neglected 'Neglected Tropical Disease'? *Arch Dis Child*, 105 (12), 1135-1139. Doi: 10.1136/archdischild-2020-319417. (112)

6. Ramirez-Cruz, M. P., Smolinske, S. C., Warrick, B. J., Rayburn, W. F., & Seifert, S. A. (2020). Envenomations during pregnancy reported to the national poison data system, 2009-2018. *Toxicon*, 186, 78-82. Doi: 10.1016/j.toxicon.2020.07.029. (121)

7. Paolino, G., Di Nicola, M. R., Pontara, A., Didona, D., Moliterni, E., Mercuri, S. R., … Pampena, R. (2020). Vipera snakebite in Europe: a systematic review of a neglected disease. *J Eur Acad Dermatol Venereol*, 34 (10), 2247-2260. Doi: 10.1111/jdv.16722. (114)

8. Hughes, K. T, & Beasley, M. B. (2017). Pulmonary manifestations of acute lung injury: More than just diffuse alveolar damage. *Arch Pathol Lab Med*, 141 (7), 916-922. Doi: 10.5858/arpa.2016-0342-RA. (71)

9. Dobrelya, N. V., Boytsova, L. V. & Danova, I. V. (2015). Pravova baza dlya provedennya etychnoyi ekspertyzy doklinichnykh doslidzhen likarskykh zasobiv z vykorystannyam laboratornykh tvaryn [The legal basis for realization of ethical assessment of preclinical drug investigations using laboratory animals] *Pharmacology and drug toxicology*, 2, 95-100. (14)

10. Bagriy, M. M., Dibrova, V. A., Popadynets, O. G., & Hryschuk, M. I. (2016). Metodyky morfolohichnykh doslidzhen [*Methods of morphological research*]. Vinnytsia: New Book.

11. Horalskyi, L. P., Khomych, V. T., & Kononskyi, O. I. (2011). Osnovy histolohichnoyi tekhniky i morfofunktsionalni metody doslidzhen u normi ta pry patolohiyi [*Fundamentals of histological technique and morphofunctional research methods in normal and pathology*]. Zhytomyr: Polissya.

Література:.

1. Bolon, I., Durso, A. M., Mesa, S. B., Ray, N., Alcoba, G., Chappuis, F., … Ruiz de Castaneda, R. (2020). Identifying the snake: first scoping review on practices of communities and healthcare providers confronted with snakebite across the world. *PLoS One*, 15 (3): e0229989. URL: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0229989. (39)

2. Gosens, I., Cassee, F. R., Zanella, M., Manodori, L., Brunelli, A., Costa, A. L., … Stone, V. (2016). Organ burden and pulmonary toxicity of nano-sized copper (II) oxide particles after short-term inhalation exposure. *Nanotoxicology*, 10 (8), 1084-1095. Doi: 10.3109/17435390.2016.1172678. (62)

3. Herzig, V., Cristofori-Armstrong, B., Israel, M. R., Nixon, S. A., Vetter, I., & King, G. F. (2020). Animal toxins – nature's evolutionary-refined toolkit for basic research and drug discovery. *Biochem Pharmacol*, 181: 114096. URL: https://doi.org/10.1016/j.bcp.2020.114096. (69)

4. Islam, K., Seth, S., Roy, A., & Datta, A. K. (2020). Predictors of renal complications in children with hematotoxic snakebite. *Indian Pediatrics*, 57 (5), 427-430. (73)

5. Pach, S., Le Geyt, J., Gutiérrez, J. M., Williams, D., Maduwage, K. P., Habib, A. G., … Halbert, J. (2020). Paediatric snakebite envenoming: the world's most neglected 'Neglected Tropical Disease'? *Arch Dis Child*, 105 (12), 1135-1139. Doi: 10.1136/archdischild-2020-319417. (112)

6. Ramirez-Cruz, M. P., Smolinske, S. C., Warrick, B. J., Rayburn, W. F., & Seifert, S. A. (2020). Envenomations during pregnancy reported to the national poison data system, 2009-2018. *Toxicon*, 186, 78-82. Doi: 10.1016/j.toxicon.2020.07.029. (121)

7. Paolino, G., Di Nicola, M. R., Pontara, A., Didona, D., Moliterni, E., Mercuri, S. R., … Pampena, R. (2020). Vipera snakebite in Europe: a systematic review of a neglected disease. *J Eur Acad Dermatol Venereol*, 34 (10), 2247-2260. Doi: 10.1111/jdv.16722. (114)

8. Hughes, K. T, & Beasley, M. B. (2017). Pulmonary manifestations of acute lung injury: More than just diffuse alveolar damage. *Arch Pathol Lab Med*, 141 (7), 916-922. Doi: 10.5858/arpa.2016-0342-RA. (71)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

9. Добреля, Н. В., Бойцова, Л. В. & Данова, І. В. (2015). Правова база для проведення етичної експертизи доклінічних досліджень лікарських засобів з використанням лабораторних тварин. *Фармакологія та лікарська токсикологія*, 2, 95-100.

10. Багрій, М. М., Діброва, В. А., Попадинець, О. Г. & Грищук, М. І. (Ред.). (2016). *Методики морфологічних досліджень.* Вінниця: Нова Книга.

11. Горальський, Л. П., Хомич, В. Т., & Кононський, О. І. (2011). *Основи гістологічної техніки і морфофункціональні методи досліджень у нормі та при патології*. Житомир: Полісся.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 616.12-008.331.1:616.379-008:64

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1917-1935

Pivtorak Kateryna Volodymyrivna Doctor of Medical Sciences, Professor, Department of Clinical Pharmacy and Clinical Pharmacology, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0001-9187-7964

Shcherbenyuk Nataliya Vasylivna PhD, Assistant, Department of Clinical Pharmacy and Clinical Pharmacology, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0002-3741-3610

Pivtorak Nataliya Anatoliivna PhD, Associate Professor, Department of Internal and Family Medicine, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, https://orcid.org/ 0000-0002-0162-3010

Mazur Halyna Mykolaivna Assistant, Department of Anesthesiology, Intensive Care and Emergency Medicine, M.I. Pirogov National Medical University, Vinnytsia, http://orcid.org/0000-0001-5917-9824

Luchenko Yaroslav Volodymyrovych Assistant, Department of Physical and Rehabilitation Medicine, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-0135-990X

THE ROLE OF ENDOTHELIAL DYSFUNCTION AND INSULIN RESISTANCE IN THE DEVELOPMENT OF CARDIOVASCULAR COMPLICATIONS IN PATIENTS WITH METABOLIC DYSFUNCTION-ASSOCIATED STEATOTIC LIVER DISEASE

Abstract. The article analyzes literature data on the pathogenetic role of endothelial dysfunction, insulin resistance in the development of complications of metabolic dysfunction associated steatotic liver disease (MASLD), which has been considered by many to be a liver manifestation of metabolic syndrome for many years. Currently, two hypotheses of endotheliopathy development in MASLD are actively discussed. Supporters of the first hypothesis argue that endothelial dysfunction is derivative, that is, secondary to existing insulin resistance. The other hypothesis considers endothelial dysfunction as the cause of insulin resistance and concomitant conditions (hyperglycemia, hypertension, dyslipidemia). Atherosclerotic cardiovascular disease has long been recognized as an inflammatory disease, and the therapeutic benefit of anti-inflammatory drugs in the prevention of cardiovascular diseases has recently been demonstrated. The role of insulin resistance and concomitant hyperinsulinemia consists in direct and indirect atherogenic effects on

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

vascular walls. This pathophysiological process is the basis for the development of atherogenic dyslipidemia, a number of hormone secretion disorders and metabolic disorders. Over time, vascular wall remodeling occurs due to thickening of the arterial wall, which leads to an increase in total peripheral vascular resistance with normal smooth muscle tone. The cause is frequent vasoconstrictor effects, in which case the wall of the resistive vessels thickens, which limits local perfusion. The article discusses the pathogenetic mechanisms of the effect of hydrogen sulfide and nitric oxide molecules on the development of complications in MASLD, the role of physical exercise to correct some pathological conditions, and the role of the sympathoadrenal system.

Keywords: metabolic dysfunction-associated steatotic liver disease (MASLD), endothelial dysfunction, insulin resistant, cardiovascular diseases, obesity, hydrogen sulfide, diabetes, physical exercises.

Півторак Катерина Володимирівна доктор медичних наук, професор, кафедра клінічної фармації та клінічної фармакології ВНМУ ім.М.І.Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0001-9187-7964

Щербенюк Наталія Василівна кандидат медичних наук, асистент, кафедра клінічної фармації та клінічної фармакології ВНМУ ім.М.І.Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0002-3741-3610

Півторак Наталія Анатоліївна кандидат медичних наук, доцент, кафедра внутрішньої та сімейної медицини ВНМУ ім.М.І.Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/ 0000-0002-0162-3010

Мазур Галина Миколаївна асистент, кафедра анестезіології, інтенсивної терапії та медицини невідкладних станів ВНМУ ім.М.І.Пирогова, м. Вінниця, http://orcid.org/0000-0001-5917-9824

Лученко Ярослав Володимирович асистент, кафедра фізичної та реабілітаційної медицини ВНМУ ім.М.І.Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/ 0000-0002-0135-990X

РОЛЬ ЕНДОТЕЛІАЛЬНОЇ ДИСФУНКЦІЇ ТА ІНСУЛІНОРЕЗИСТЕНТНОСТІ У РОЗВИТКУ СЕРЦЕВО-СУДИННИХ УСКЛАДНЕНЬ У ХВОРИХ З МЕТАБОЛІЧНО-АСОЦІЙОВАНОЮ СТЕАТОТИЧНОЮ ХВОРОБОЮ ПЕЧІНКИ (МАСХП)

Анотація. У статті наведено аналіз літературних даних щодо патогенетичної ролі ендотеліальної дисфункції, інсулінорезистентності у розвитку

ускладнень при метаболічно-асоційованій стеатотичній хворобі печінки (МАСХП), яка багатьма вважається печінковим проявом метаболічного синдрому вже багато років. В даний час активно обговорюються дві гіпотези розвитку ендотеліопатії при МАСХП. Прихильники першої гіпотези стверджують, що дисфункція ендотелію є похідною, тобто вторинною щодо наявної інсулінорезистентності. Інша гіпотеза розглядає дисфункцію ендотелію як причину розвитку інсулінорезистентності та супутніх станів (гіперглікемії, гіпертензії, дисліпідемії). Атеросклеротичне серцево-судинне захворювання давно визнано запальним захворюванням, і нещодавно була продемонстрована терапевтична користь протизапальних препаратів у профілактиці серцево-судинних захворювань. Роль інсулінорезистентності і супутньої гіперінсулінемії полягає в прямому і непрямому атерогенному впливі на стінки судин. Цей патофізіологічний процес є основою для розвитку атерогенної дисліпідемії, ряду порушень секреції гормонів і метаболічних розладів. З часом відбувається ремоделювання судинної стінки за рахунок потовщення артеріальної стінки, що призводить до підвищення загального периферичного опору судин з нормальним тонусом гладкої мускулатури. Причиною є часті вазоконстрикторні ефекти, в цьому випадку стінка резистивних судин потовщується, що обмежує місцеву перфузію. У статті розглянуті патогенетичні механізми впливу молекул гідроген сульфіду та оксиду азоту на розвиток ускладнень при МАСХП, роль фізичних вправ для корекції деяких патологічних станів, а також роль симпатоадреналової системи.

Ключові слова: стеатотична хвороба печінки, асоційована з метаболічною дисфункцією (МАСХП), ендотеліальна дисфункція, інсулінорезистентність, серцево-судинні захворювання, ожиріння, сірководень, цукровий діабет, фізичні вправи.

Statement of the problem. The endothelium is a multifaceted, multiregulated active metabolic system whose function is to regulate and maintain vascular homeostasis. This happens through the effect on vascular tone, providing a trophic function for endothelial cells, and also a protective function in case of damage. [1]. Endothelial activation leads to phenotypic changes that include the synthesis and expression of adhesion molecules by which endothelial cells interact with blood cells. Endotheliocytes play a huge role in such stages of development of acute and chronic inflammation as primary vasodilatation; increase in vascular permeability, adhesion, transmigration and activation of leukocytes; angiogenesis and fibroplasia. The mechanism of the endothelium's participation in the emergence and development of various pathological conditions is multifaceted and related not only to the regulation of vascular tone and protection of the integrity of the vascular wall, but also to participation in the processes of atherogenesis and thrombus formation. [2]. Cause a reaction of the endothelial cell: change in blood flow rate (increase in shear

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

stress); platelet mediators (serotonin, thrombin, ADP); circulating and/or "intramural" neurohormones (acetylcholine, bradykinin, histamine, catecholamines, endothelin, vasopressin, etc.).

Under physiological conditions, endothelial cells increase the synthesis of a number of substances such as nitric oxide, prostacyclin, endothelium-dependent hyperpolarization factor, which promotes the relaxation of all local smooth muscle structures, in particular the cells of the vascular wall.

The structure and functions of the endothelium in different organs are not the same, and this fact has its own explanations that depend on the main function of the organ. The presence of pro-inflammatory cytokines and pathogenic bacteria forces the liver to increase the synthesis of nitric oxide to protect the body's internal environment. Toxic substances that enter the human body in different ways are also destroyed [3].

The purpose of the article is to determine the role of endothelial dysfunction and insulin resistance in the development of cardiovascular complications in patients with metabolic dysfunction-associated steatotic liver disease (MASLD).

Main material. There are two hypotheses for the development of endotheliopathy in metabolic syndrome are being actively discussed [4]. The first hypothesis claim that the dysfunction of the endothelium is derivative, that is, secondary to the existing IR, that is, it is a consequence of those factors that characterize the state of IR - hyperglycemia, dyslipidemia, arterial hypertension. If hyperglycemia occurs, the enzyme protein kinase-C is activated in endothelial cells, which disrupts endothelium-dependent relaxation of blood vessels, increasing the permeability of proteins to vascular cells. It is also known that a high level of glucose in the blood activates the processes of peroxidation, the products of which suppress the vasodilator function of the endothelium [5]. With arterial hypertension, increased pressure on the vascular wall mechanically disrupts the architecture of endothelial cells, increases their permeability to albumin, increases the secretion of vasoconstrictor endothelin-1, and remodels the vessel walls. Violation of lipid metabolism contributes to the expression of adhesion molecules on the surface of endothelial cells, as a result of which atheroma begins to form [6]. Thus, all of the above conditions, increasing the permeability of the endothelium, the expression of adhesion molecules, reducing the endothelium-dependent relaxation of blood vessels, contribute to the progression of atherogenesis [7].

The second hypothesis claim that endothelial dysfunction is the cause of the development of IR and associated conditions (hyperglycemia, hypertension, dyslipidemia). After all, in order to connect with its receptors, insulin must pass through the endothelium and enter the intercellular space. Transendothelial transport of insulin is disrupted in the primary defect of endothelial cells. Therefore, the condition of IR may develop. In this case, IR will be secondary to endotheliopathy. To date, the conducted studies are not enough to make a statement about primary or secondary endothelial dysfunction in the development of IR [8]. If the endothelium

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

is not damaged, it releases anticoagulants that prevent the growth of vascular smooth muscle, while the diameter of the vessels does not change. The endothelium adsorbs numerous anticoagulants from blood plasma, which promotes adequate blood flow, which is especially important for improving microcirculation [9]. When the endothelium of vessels is damaged, when the layers under the endothelium are exposed, the physiological reactions of aggregation and coagulation are triggered, which aims to prevent blood loss, causes spasm of the vessel, and stops the formation of antiplatelet agents. This mechanism works with short-term exposure to damaging agents, the endothelium prevents blood loss, which is its protective function. But the situation changes with long-term damage. In this situation, the endothelium begins to play a key role in the pathogenesis of a number of systemic pathologies [10]. Thus, in the described situation, platelets can bind to endothelial cells, in which case they can cause leukocytes to stick to the artery wall 11]. It is also known that a high level of homocysteine has a negative effect on endothelial cells [12]. It has been proven that patients with MASLD had a higher level of homocysteine in blood plasma than healthy people [13]. The level of homocysteine is inversely related to the level of vitamin B 12 in blood plasma. [14]. There are also scientific works that describe damage to hepatocytes due to a lack of vitamins, substantiating the pathophysiological mechanisms of this phenomenon. [15, 16].

Recent evidence suggests that MASLD is a novel risk factor for cardiovascular disease and may be considered as part of the pathogenesis of cardiovascular disease [7]. It is interesting to note that the frequency of MASLD is constantly increasing, parallel to the epidemic of obesity and diabetes, although it is not clear whether hepatic steatosis is a cause or a consequence of impaired metabolic status [17].

Mortality of patients with MASLD from cardiovascular diseases is 48% of total mortality, and only 7% from lesions of the liver itself [18].

According to experts, cardiovascular diseases are the leading causes of death in patients with metabolic syndrome [19]. Patients with metabolic syndrome have a significantly higher prevalence of calcified and non-calcified coronary plaques than healthy subjects, regardless of the frequency of metabolic syndrome [20].

A meta-analysis by Italian scientists included 16 unique prospective and retrospective studies involving 34,043 adults (36.3% with MASLD). Approximately 2,600 CVD deaths were identified (> 70% of CVD deaths) during a mean follow-up period of 6.9 years. The risk of cardiovascular events was higher in people who had MASLD than in people without MASLD. The results of a meta-analysis indicate that MASLD is associated with an increased risk of fatal and nonfatal cardiovascular events. However, the observational design of the included studies does not allow drawing causal conclusions [21]. A meta-analysis by Chinese scientists showed that for patients with MASLD. and obesity (according to ethnic-specific BMI measures for obesity) may predict a worse long-term prognosis. And, according to them, obesity cannot be an independent factor in the development of MASH or advanced

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

fibrosis in patients with MASLD., and MASH should be considered as a potential target for pharmacological treatment independent of obesity [22,23].

Patients with MASLD have an epicardial accumulation of adipose tissue [24], which acts as a source of pro-inflammatory cytokines and increases the risk of cardiovascular diseases [25]. In addition, the presence of MASLD is strongly associated with an increased risk of aortic valve sclerosis, which is an independent indicator of atherosclerosis [26].

When studying the relationship between the marker of endothelial dysfunction ET-1 and the concentration of high-sensitivity C-reactive protein, the presence of a direct correlation dependence of the average strength was established ($r = 0.58$, $p = 0.0000$) [27]. Literature data show [28] that the intensity of CRP secretion is closely related to the features of lipid metabolism and insulin resistance, which contribute to the development of atherosclerosis and atherothrombosis (due to the development of endothelial dysfunction), but the pathogenetic mechanisms of the development of these processes remain insufficiently studied.

According to modern ideas, vWF is considered a marker of the acute phase of the inflammatory reaction and thrombosis, it interacts primarily with collagen and microfibrils of the subendothelium. An increase in the level of ET-1 and the activity of vWF in blood plasma indicates a violation of the vasoconstrictor and thrombogenic function of the endothelium in patients with MASLD [29].

Nitric oxide is of great interest. It is common knowledge that nitric oxide is produced in the endothelium of blood vessels. But other cells can also synthesize NO, including neutrophils, macrophages, Kupffer cells, and even platelets. The relationship between the severity of endothelial dysfunction and the development of liver fibrosis in MASLD was revealed [30]. It has its own pathogenesis. First, it is a violation of hepatic and systemic blood flow, naturally it is accompanied by parallel stimulation of the sympathoadrenal system. At the same time, there is a further change in the ratio of humoral-metabolic factors, as well as activation of the renin-angiotensin-aldosterone system, the role of which in the process of fibrogenesis has been proven. During the development of liver fibrosis, a morphological rearrangement occurs with the deposition of extracellular matrix components mainly in the subendothelial space of Disse and the perivenular zone of the acini, which leads to the formation of the lower subendothelial basement membrane, which forms a barrier between hepatocytes and hepatic sinusoids. With metabolic syndrome, the destruction of the components of the extracellular matrix decreases and vice versa, their synthesis increases, which is the cause of the development of fibrosis and cirrhosis of the liver [31]. MASLD occurs in 80-90% of obese individuals, 30-50% of diabetic patients, and 90% of hyperlipidemic patients. There are many hypotheses for the pathogenesis of both the metabolic syndrome and MASLD, but there are common underlying pathogenetic components that are present in all theories. These are oxidative stress and IR [32], chronic inflammation [33], changes in adipocytokine secretion [34], endothelial dysfunction [7]. Accumulated data [35]

show that gamma-glutamate transferase (GGT) and alanine aminotransferase (ALT) can also be markers of endothelial dysfunction and atherosclerosis.

The possibility of an etiological link between HGT and cardiovascular mortality is supported by the positive association observed in epidemiological studies between serum HGT levels and CVD risk factors such as diabetes, hypertension, dyslipidemia, and metabolic syndrome [36, 37]. Physiological features of GGT also predict its pathogenetic role in the atherosclerotic process. GGT levels may be indirectly associated with atherosclerosis through concomitant oxidative stress, a well-known mediator of vascular damage. Elevated serum GGT levels may be accompanied by cellular overexpression of GGT to compensate for depleted glutathione as a defense against elevated levels of reactive oxygen species.

There are studies that have shown that the level of GGT is an independent predictor of the development of metabolic syndrome and its components separately [38]. Thus, in a study by Cheung et al., in which 943 people participated, statistical analysis showed that it was the level of GGT, and no other liver enzymes, that was an independent predictor of first-onset hypertension [39].

GGT and ALT were found to be predictors of endothelial dysfunction in patients with NASH. γ-glutamyltransferase is an important enzyme involved in the metabolism of extracellular glutathione, which is a powerful antioxidant involved in several protective mechanisms of the body [40]. Also, recently, many studies have been conducted to study the hydrogen sulfide molecule. Signaling pathways using hydrogen sulfide are used by cardiomyocytes, vascular endothelial cells, smooth muscle cells, and impaired bioavailability of hydrogen sulfide are used as a new marker of endothelial inflammation and endothelial dysfunction. [41]. It is interesting that the expression of markers of endothelial damage and endothelial dysfunction determines the degree of liver damage, which was shown in many studies [42, 43]. During histological examination of liver tissues in MASLD, pathologists describe a change in sinusoidal fenestration and collagenization of Disse's space. This is accompanied by an increase in intrahepatic vascular resistance, which necessarily leads to a violation of hepatic blood circulation, and possibly necrosis of the liver tissue due to developing ischemia. Liver tissue necrosis naturally leads to fibrotic processes. Metabolic dysfunction-associated steatotic liver disease is associated with an increased risk of future cardiovascular events [44]. Hypoadiponectinemia can serve as an early marker of the formation of not only hepatic steatosis, but also the risk of cardiovascular events, the formation of not only hepatic steatosis, but also the risk of cardiovascular events [45]. Patients with metabolic dysfunction-associated steatohepatitis (MASH) have a higher risk of cardiovascular disease than patients with steatosis, which emphasizes the role of chronic inflammation in the pathogenesis of atherosclerosis in these patients [46]. In experimental models, many researchers found that nitric oxide synthase is involved in the protection of liver cells from destructive effects. This conclusion was reached by studying the role of induced and endothelial nitric oxide synthase in liver damage

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

during ischemia. Increasing the synthesis of nitric oxide can be of great importance for the protection of liver cells from the destructive effects of toxic substances [47]. To ensure adequate blood flow in the microcirculatory channel, vasodilator and anticoagulant molecules are needed [48]. But the excess of substances synthesized by the endothelium has the opposite effect. Thus, with an excess of nitric oxide, the function of the endothelium deteriorates, and the contractile function of the myocardium is suppressed due to a decrease in the secretion of endothelial NO [49]. The link between inflammation and endothelial dysfunction lies through the nitric oxide molecule, which is a powerful vasodilator and has anti-inflammatory properties. The main role of oxide in the regulation of vascular tone is known. It is the endothelial cells that produce nitric oxide, so endothelial dysfunction is a decrease in the ability to produce nitric oxide and a decrease in sensitivity to nitric oxide [50]. Considering the function of the endothelium, dysfunction leads to a violation of all components of functioning, namely an increase in susceptibility to inflammation, thrombosis, and rigidity of the vascular wall. Due to the multicomponent effect of nitric oxide, endothelial dysfunction is part of the pathogenesis of many pathophysiological processes.

Hydrogen sulfide has been considered for many centuries a poisonous gas that suppresses mitochondrial respiration. Advances in science now recognize H 2 S as a third gas carrier in humans and other mammals, which plays an important role in many physiological processes such as inflammation, regulation of vascular tone. And as a consequence, the use of its properties in shock conditions, in ischemia. A new direction in the study of its properties is the study of its role in liver disease, e.g. MASLD [51].

So, it was invented that hydrogen sulfide regulates various physiological processes, such as vascular relaxation, neuromodulation and inflammatory responses [52].

It was invented that the endogenous synthesis of hydrogen sulfide was impaired in cirrhosis of the liver [53] and that hydrogen sulfide protects against liver ischemia/reperfusion and carbon tetrachloride-induced liver injury in the development of this pathological condition in rats [54,55,56].

The effect of hydrogen sulfide on the regulation of hepatic lipid metabolism and MASLD has also been extensively studied. A recent study showed that hydrogen sulfide in the liver is significantly lower in mice fed a high-fat diet than in controls [57]. Another recent study reported similar results that liver hydrogen sulfide biosynthesis was impaired in a rat model of MASLD induced by a diet deficient in methionine and choline [58]. Subsequent experiments in mice showed that treatment with sodium hydrosulfide, a hydrogen sulfide donor, prevented non-alcoholic steatohepatitis by reducing oxidative stress and suppressing inflammation [59].

These studies highlight the significant role of hydrogen sulfide in MASLD. H 2 S modulates the activity of endothelial nitric oxide synthase (eNOS), which plays a key role in the regulation of vascular tone and oxygen delivery to tissues [60,61].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

H2S also plays a key role in the regulation of vascular tone. These newer discoveries open up new target molecules for therapeutic regulation of the process. [62]. It was found that H 2 S affects the contraction of stellate cells of the liver, through K-ATP channels causes vasorelaxation of the hepatic artery and can also be the cause of microcirculatory dysfunction [62,63,64,65,66].

H2S acts through ATP-sensitive potassium channels, which are abundant in the smooth muscle of the vascular wall. The mediator that mediates this process is vascular endothelial growth factor. It will also induce angiogenesis. Together with the H2S molecule, vascular endothelial growth factor has a pro-angiogenic effect. [67]. H 2 S deficiency is associated with several cardiovascular diseases [68].

Therefore, H2S is an important molecule that controls the homeostasis of endothelial function, and a violation of its endogenous production is associated with the pathogenesis of ED [69]. Many studies have shown that H2S acts as a vasculoprotective transmitter, modulating various cellular pathways and affecting various vascular diseases. The known facts are the following: H2S inhibits atherogenic modification of low-density lipoproteins [70], prevents monocyte adhesion due to EC activation [71], indirectly provides vasodilator reactions [72], reduces intimal hyperplasia by inhibiting the migration and proliferation of vascular smooth muscle cells [73], limits vascular calcification [74], thrombogenesis and aggregation of platelets [75], inhibits the formation of macrophage foam cells and degranulation. [76], limits inflammatory reactions and reduces the level of homocysteine in plasma.

The beneficial effects of exercise have been demonstrated, not only in reducing the risk of adipose tissue accumulation and insulin resistance, but also in providing direct endogenous protection of the metabolic state [77, 78]. However, the precise mechanisms underlying exercise-induced energy mobilization and liver protection against insulin resistance remain poorly understood. Current studies suggest that these effects may be related to the regulation of cellular metabolism, functional modulation, and the influence of muscle factors that have both metabolic and anti-inflammatory effects [79, 80].

Conclusion. The above data indicate that endothelial dysfunction and insulin resistance is one of the pathogenetic mechanisms of the development of many pathological conditions, including metabolic syndrome. Currently, this process is considered one of the early stages of the development of atherosclerosis, the presence of signs of endothelial dysfunction is associated with the level of cardiovascular risk. The contribution of insulin resistance and endothelial dysfunction to the progression of metabolic dysfunction-associated steatotic liver disease is generally recognized.

Currently, the concept of endothelial dysfunction is formulated as a key link in insulin resistance, atherogenesis and arterial hypertension in metabolic dysfunction-associated steatotic liver disease. There are more and more new methods of early diagnosis of endothelial dysfunction. A review of recent studies

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

has shown that the presence of systemic inflammation, endothelial dysfunction, and their severity are important predictors of cardiovascular events in humans. It is likely that endothelial dysfunction may also be involved in the pathogenesis of T2DM. Since all pathogenetic components of metabolic dysfunction-associated steatotic liver disease are able to have an adverse effect on the endothelium, endothelial dysfunction can often accompany patients with metabolic dysfunction-associated steatotic liver disease, being a predictor of increased risk of CVD and T2DM.

Thus, there is an obvious need for further study of clinical-pathogenetic aspects of metabolic dysfunction-associated steatotic liver disease, in particular, endothelial dysfunction as the most important link in the pathogenesis of this pathological condition, with the aim of improving the complex of therapeutic, diagnostic and preventive measures and reducing the risk of developing cardiovascular disorders in this category of patients.

References:

1. He M, Martin M, Marin T, Chen Z, Gongol B. Endotelial mechanobiology. APL Bioeng. (2020) 4:010904. DOI: 10.1063/1.5129563

2. Pivtorak K.V. Endothelial dysfunction and liver dysfunction in non-alcoholic fatty liver disease. Bulletin of Vinnytsia National Medical University.2015; 19 (2): 540-544. (in Ukrainian)

3. Ma, CX., Ma, XN., Guan, CH., etc. Cardiovascular disease in type 2 diabetes: progress toward personalized treatment. Cardiovasc Diabetol 21, 74 (2022). https://doi.org/10.1186/s12933-022-01516-6

4. Tran, V., De Silva, T. M., Sobi, C. G., Lim, K., Drummond, G. R., Viigne, A., Yelinich, M. (2020). Vascular consequences of metabolic syndrome: rodent models, endothelial dysfunction, and current therapy. Frontiers in Pharmacology, 11, 148. https://doi.org/10.3389/fphar.2020.00148

5. Skrypnyk I.M., Shcherbak O.V., Maslova G.S. Influence of non-alcoholic steatohepatitis on the course and progression of coronary heart disease. Wiadomości Lekarskie. April 20, 2017; 70(2): 236-40. (in Ukrainian)

6. Warsch J, Pickett W, Janssen I. Do obese youth have an increased risk of injury from physical activity? Obesity facts. 2010 August; 3(4): 225-30. DOI: 10.1159/000319322.

7. Pivtorak K. V. Endothelial dysfunction and nonalcoholic fatty liver disease. Vinnytsia: New Book Publishing House; 2022.192 p.

8. Jamaluddin MD, Chen I, Yang F, Jiang X, Jan M, Liu X, etc. Homocysteine inhibits endothelial cell growth by hypomethylation of the DNA of the cyclin A. Blood gene. 2007 November 15; 110(10): 3648-3655. DOI: 10.1182/blood-2007-06-096701.\

9. Hash California, Qiu, Lam VA Vascularized microfluidics and blood-endothelium interface. Micromachines (Basel). December 23, 2019; 11(1):18. DOI: 10.3390/mi11010018. PMID: 31878018; PMCID: PMC7019435.

10. Adarsh Rey, Krushna C. Maharana, Sarasa Meenakshi, Sanjeev Singh.Endothelial dysfunction and its relationship in various disorders: Last updated. Review of Health Sciences, Volume 7,2023, 100084, ISSN 2772-6320, https://doi.org/10.1016/j.hsr.2023.100084.

11. Klair JS, Yang JD, Abdelmalek MF, Guy CD, Gill RM, Yates K, etc. Longer duration of estrogen deficiency increases the risk of fibrosis among postmenopausal women with nonalcoholic fatty liver disease. Hepatology. 2016 July; 64(1): 85-91. DOI: 10.1002/hep.28514.

12. Chen P, Yang Z, Guo L, Huang Y, Li J, Chen X. Effect of homocysteine on nonalcoholic fatty liver disease: a Mendelian randomization trial. Anterior mole of Bioshi. 2022 6 груд.; 9:1083855. DOI: 10.3389/FMOLB.2022.1083855. PMID: 36561351; PMCID: PMC9763576.

13. Pastore A, Alisi A, di Giovamberardino G, Crudele A, Ceccarelli S, Panera N. et al. Plasma levels of homocysteine and cysteine increased in paediatric NAFLD and strongly correlated with the severity of liver damage. Int J. Mol. Sci. 2014 Nov 17; 15(11): 21202-14. DOI: 10.3390/IJMS151121202.

14. de Carvalho SCR, Muniz MTC., Siqueira MDV, Siqueira ERF, Gomes AV, Silva KA, etc. Plasma higher homocysteine levels in nonalcoholic fatty liver disease (NAFLD). Meals J. 2013 Apr 2; 13: 37. Available from https://nutritionj.biomedcentral.com/articles/10.1186/1475-2891-12-37.

15. Perdomo CM, Frühbeck G, Escalada J. Effect of dietary changes on nonalcoholic fatty liver disease. Nutrients. 2019 March 21; 11(3): pii: E677. DOI: 10.3390/nu11030677.

16. Texas Shah, Kalpana Joshi, Sanjay Mishra. Vitamin B12 deficiency in excess folic acid reduces methylenetetrahydrofolate reductase gene levels and increases homocysteine, tumor necrosis alpha factor and oxidative stress in hepatocytes. Indian Journal of Health Sciences and Biomedical Research KLEU. 2018 January-April; 11(1): 12-18. DOI: 10.4103/kleuhsj. kleuhsj_128_17.

17. Iqbal U, Perumpail BJ, Akhtar D, Kim D, Ahmed A. The epidemiology, risk profiling and diagnostic challenges of nonalcoholic fatty liver disease. Medicines. 2019 Mar 18; 6(1), 41-60. doi: 10.3390/medicines6010041.

18. Haftkiadottir S, Jonasson JG, Norland H, Einarsdottir SO, Kleiner DE, Lund SH, etc. Long-term surveillance and liver-related mortality in patients with nonalcoholic and alcoholic fatty liver disease. BMC Gastroenterol. 2014 September 27; 14: 166. DOI: 10.1186/1471-230X-14-166.

19. Armstrong MJ, Adams LA, Canbay A. Extrahepatic complications of nonalcoholic fatty liver disease. Hepatology. 2014 березень; 59(3): 1174-1197. DOI: 10.1002/hep.26717.

20. VanWagner L.B. New perspectives on NAFLD and subclinical coronary atherosclerosis. Journal of Hepatology. 2018 May; 68(5): 1018-1024. DOI: 10.1016/j.jhep.2018.01.023.

21. Targher G, Byrne CD, Lonardo A, Zoppini G, Barbui C. Nonalcoholic fatty liver disease and risk of incident cardiovascular disease: a meta-analysis. Hepatology. 2016 September; 65(3): 589-600 DOI: https://doi.org/10.1016/j.jhep.2016.05.013.

22. Feng-Bin Lu, En-De Hu, Lan-Man Xu, Lu Chen, Jin-Lu Wu, Hui Li, et al. The relationship between obesity and the severity of non-alcoholic fatty liver disease: systematic review and meta-analysis. Expert Review of Gastroenterology & Hepatology. 2018 Apr 02; 12(5): 491-502. https://doi.org/10.1080/17474124.2018.1460202.

23. There are Ji, Zhong L, Zhu C, Wang Y, Zheng J, Wang S, Zhang J, Huang R. The P-selectin axis and PSGL-1 accelerates atherosclerosis by activating dendritic cells by signaling pathway TLR4. Cell Death Dis. 2019 Jul 1;10(7):507. DOI: 10.1038/s41419-019-1736-5. PMID: 31263109; PMCID: PMC6602970.

24. Pisto P, Santaniemi M, Bloigu R, Ukkola O, Kesäniemi YA. Fatty liver predicts cardiovascular risk in middle-aged population: a population-based cohort study. BMJ Open. March 20, 2014; 4(3): E004973. DOI: 10.1136/BMJOPEN-2014-004973.

25. Niederreiter L, Tilg H. Cytokines and fatty liver diseases. Liver examination. 2018 March; 2(1): 14-20. https://doi.org/10.1016/j.livres.2018.03.003.

26. Bonapace S, Valbusa F, Bertolini L, Pichiri I, Mantovani A, Rossi A, etc. Nonalcoholic fatty liver disease is associated with aortic valve sclerosis in patients with type 2 diabetes. PLoS one. 2014 Feb 5; 9(2): E88371. DOI: 10.1371/journal.pone.0088371.

27. Pivtorak K.V. The role of systemic inflammation and endothelial dysfunction in the pathogenesis of cardiovascular diseases in patients with non-alcoholic fatty liver disease. J. Hepatol. 2016 Dec; 64 (2): S486. DOI: https://doi.org/10.1016/S0168-8278(16)00830-8.

28. Melnikov, I.; Kozlov, S.; Saburova, O. V.; Avtaeva, Y.; Guria K.; Gabbasov Z. Monomeric C-reactive protein in atherosclerotic cardiovascular disease: achievements and prospects. Int. J. Mol. Sci. 2023, 24, 2079. https://doi.org/10.3390/ijms24032079

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

29. Pivtorak K.V. Endothelial dysfunction and insulin resistance are components of the development of cardiovascular complications in patients with non-alcoholic fatty liver disease. Diabetes and metabolism. 2016; 42(4): 294-295.

30. Kosmalsky, M.; Frankovsky, R.; Zulkovskaya, S.; Różycka-Kosmalska, M.; Pietras, T. What's New in the Treatment of Nonalcoholic Fatty Liver Disease (NAFLD). J. Clinch. Med., 2023, 12, 1852. https://doi.org/10.3390/jcm12051852

31. Stepanov Yu.M., Filippova O.V. Steatosis and steatohepatitis – triggers of liver fibrogenesis? Gastroenterology.2013; 2(48): 97-106. (in Ukrainian)

32. Ismaiel A, Dumitraşcu DL. Cardiovascular risk in fatty liver disease: a review of the literature on the liver-heart axis. Front Med (Lausanne). 2019 Sep 13;6:202. DOI: 10.3389/FMED. 2019.00202. PMID: 31616668; PMCID: PMC6763690.

33. Pivtorak, K. V. Peculiarities of the hepatocyte cell cycle in experimental nonalcoholic fatty liver disease and its correction. Bulletin of Problems of Biology and Medicine, 2017, 1: 170-174.. (in Ukrainian)

34. Jung UJ, Choi M-S. Obesity and its metabolic complications: the role of adipokines and the relationship between obesity, inflammation, insulin resistance, dyslipidemia and nonalcoholic fatty liver disease. Int. J. Mol. Sci. 2014 Apr 11; 15(4): 6184-6223. DOI: 10.3390/IJMS15046184.

35. Arinc H, Sarli B, Baktir AO, Saglam H, Demirci E, Dogan Y, etc. Serum gamma-glutamyltransferase and alanine aminogases predict endothelial dysfunction in patients with nonalcoholic steatohepatitis. Ups J Med Sci. 2013 Nov; 118(4): 228-234. DOI: 10.3109/03009734. 2013.814734.

36. Kweon SS, Shin MH, Nam HS, Jeong SK, Park KS, Choi JS, etc. Dose-response ratio between serum gammaglutamyltransferase and arterial stiffness in adult Koreans: a Namwon study. J Epidemiol. 2013 October 26; 24(1): 7-14. DOI: 10.2188/jea. JE20130032.

37. Park JS, Kang SA, Yoo JS, Ahn CW, Cha BS, Kim KR та ін. Association between gamma-glutamyl transferase, adiponectin and arterial stiffness. J Atheroscler thrombus. 2012; 19(1): 90-7.

38. Onat A, Can G, Örnek E, Çiçek G, Ayhan E, Doğan Y. Serum gamma glutamyl transferase: an independent predictor of diabetes, hypertension, metabolic syndrome and coronary artery disease. Obesity (Silver Spring). 2012 April; 20(4): 842-8. DOI: 10.1038/oby.2011.136.

39. Cheung BM, Ong KL, Tso AW, Cherny SS, Sham PC, Lam TH, etc. The level of gamma-glutamyl transferase predicts the development of hypertension in the Chinese of Hong Kong. Klin than acta. 2011 July 15; 412(15-16): 1326-31. DOI: 10.1016/j.cca.2011.03.030.

40. Bulusu C, Sharma M. What does serum glutamyl transferase γ tell us as a marker of cardiometabolic risk? Anne Cline Biochem. 2016 May; 53(3): 312-32. DOI: 10.1177/0004563 215597010.

41. Sun HJ, Wu ZY, Nie XW, Bian JS. The role of endothelial dysfunction in cardiovascular disease: the link between inflammation and hydrogen sulfide. Frontal pharmacol. 2020 Jan 21;10:1568. DOI: 10.3389/FPHAR.2019.01568. PMID: 32038245; PMCID: PMC6985156.

42. Jose N, P K V, Kulirankal KG. Study of endothelial dysfunction in patients with nonalcoholic fatty liver disease. Cureus. 2021 Dec 19;13(12):E20515. DOI: 10.7759/cureus. 20515. PMID: 34950560; PMCID: PMC8687804.

43. Theofilis P, Sagris M, Oikonomou E, Antonopoulos AS, Siasos G, Tsioufis C, Tousoulis D. Inflammatory mechanisms that contribute to endothelial dysfunction. Biological products. 2021 Jul 6;9(7):781. DOI: 10.3390/biomedicines9070781. PMID: 34356845; PMCID: PMC8301477.

44. Yoo HJ, Choi KM. Hepatokins as a link between obesity and cardiovascular disease. Diabetes Metab J. 2015 Feb; 39(1): 10-5. DOI: 10.4093/dmj.2015.39.1.10.

45. Jichitu A, Bungau S, Stanescu AM, Vesa CM, Toma MM, Bustea C, Iurciuc S, Rus M, Bacalbasa N, Diaconu CC. Nonalcoholic fatty liver disease and cardiovascular s Concurrent diseases: pathophysiological linkage, diagnosis and therapeutic treatment. Diagnostics (Basel). 2021 Apr 12;11(4):689. DOI: 10.3390/diagnostics11040689. PMID: 33921359; PMCID: PMC8069361.

46. Fargion S, Porzio M, Fracanzani AL. Nonalcoholic fatty liver disease and vascular diseases: current state. World of J. Gastroenterol. 2014 October 7; 20(37): 13306-13324. DOI: 10.3748/wjg.v20.i37.13306.

47. Guerby P, Tasta O, Swiader A, Pont F, Bujold E, Parant O, Vayssiere C, Salvayre R, Negre-Salvayre A. The role of oxidative stress in placental nitric oxide endothelial synthase dysfunction in preeclampsia. Redox biol. 2021 Apr.; 40:101861. DOI: 10.1016/j.redox.2021. 101861. Epub 2021 Jan 19. PMID: 33548859; PMCID: PMC7873691.

48. Sabe SA, Feng J, Sellke FW, Abid MR. Mechanisms and clinical consequences of endothelium-dependent vasomotor dysfunction in coronary microvasculature. Am J Physiol Cardiac Circus Physiol. 2022 May 1;322(5):H819-H841. DOI: 10.1152/ajpheart.00603.2021. Epub 2022 Mar 25. PMID: 35333122; PMCID: PMC9018047.

49. Khukhlina O.S., Antoniv A.A., Mandryk O.Y., Smandych V.S., Matushchak M.R. The role of endothelial dysfunction in the mechanisms of progression of non-alcoholic stepage hepatitis in patients with obesity and chronic kidney disease. Viad Leck. 2019; 72(4): 523-526.

50. Cyr AR, Huckaby LV, Shiva SS, Zuckerbraun BS. Nitric Oxide and Endothelial Dysfunction. Crit Care Clin. 2020 Apr;36(2):307-321. doi: 10.1016/j.ccc.2019.12.009. PMID: 32172815; PMCID: PMC9015729.

51. (Wu DD, Wang DY, Li HM, Guo JC, Duan SF, Ji XY. Hydrogen Sulfide as a Novel Regulatory Factor in Liver Health and Disease. Oxid Med Cell Longev. 2019 Jan 20;2019: 3831713. doi: 10.1155/2019/3831713. PMID: 30805080; PMCID: PMC6360590

52. Szabo C. A timeline of hydrogen sulfide (H2S) research: From environmental toxin to biological mediator. Biochem Pharmacol. 2018 Mar;149:5-19. doi: 10.1016/j.bcp.2017.09.010. Epub 2017 Sep 22. PMID: 28947277; PMCID: PMC5862769.

53. Babaei-Karamshahlou M, Hooshmand B, Hajizadeh S, Mani AR. The role of endogenous hydrogen sulfide in pathogenesis of chronotropic dysfunction in rats with cirrhosis. Eur J Pharmacol. 2012 Dec 5;696(1-3):130-5. doi: 10.1016/j.ejphar.2012.09.039. Epub 2012 Oct 5. PMID: 23043860.)

54. Kang K, Zhao M, Jiang H, et al. Role of hydrogen sulfide in hepatic ischemia-reperfusion-induced injury in rats. Liver Transpl 2009;15:1306-14.

55. Wang Y, Zhao X, Jin H, Wei H, Li W, Bu D, Tang X, Ren Y, Tang C, Du J. Role of hydrogen sulfide in the development of atherosclerotic lesions in apolipoprotein E knockout mice. Arterioscler Thromb Vasc Biol. 2009 Feb;29(2):173-9. doi: 10.1161/ATVBAHA.108.179333. Epub 2008 Nov 6. PMID: 18988885.

56. Tan G, Pan S, Li J, et al. Hydrogen Sulfide Attenuates Carbon Tetrachloride-Induced Hepatotoxicity, Liver Cirrhosis and Portal Hypertension in Rats. PLoS ONE 2011;6:e25943

57. Peh MT, Anwar AB, Ng DS, Atan MS, Kumar SD, Moore PK. Effect of feeding a high fat diet on hydrogen sulfide (H2S) metabolism in the mouse. Nitric Oxide. 2014 Sep 15; 41:138-45. doi: 10.1016/j.niox.2014.03.002. Epub 2014 Mar 15. PMID: 24637018.

58. Peh MT, Anwar AB, Ng DS, Atan MS, Kumar SD, Moore PK. Effect of feeding a high fat diet on hydrogen sulfide (H2S) metabolism in the mouse. Nitric Oxide. 2014 Sep 15;41: 138-45. doi: 10.1016/j.niox.2014.03.002. Epub 2014 Mar 15. PMID: 24637018.

59. Wu D, Zheng N, Qi K, Cheng H, Sun Z, Gao B, Zhang Y, Pang W, Huangfu C, Ji S, Xue M, Ji A, Li Y. Exogenous hydrogen sulfide mitigates the fatty liver in obese mice through improving lipid metabolism and antioxidant potential. Med Gas Res. 2015 Jan 10;5(1):1. doi: 10.1186/s13618-014-0022-y. PMID: 25606341; PMCID: PMC4299593.

60. Munteanu C. Hydrogen Sulfide and Oxygen Homeostasis in Atherosclerosis: A Systematic Review from Molecular Biology to Therapeutic Perspectives. Int J Mol Sci. 2023 May 6;24(9):8376. doi: 10.3390/ijms24098376. PMID: 37176083; PMCID: PMC10179092.

61. Montanaro R, Vellecco V, Torregrossa R, Casillo GM, Manzo OL, Mitidieri E, Bucci M, Castaldo S, Sorrentino R, Whiteman M, Smimmo M, Carriero F, Terrazzano G, Cirino G, d'Emmanuele di Villa Bianca R, Brancaleone V. Hydrogen sulfide donor AP123 restores endothelial nitric oxide-dependent vascular function in hyperglycemia via a CREB-dependent pathway. Redox Biol. 2023 Jun;62:102657. doi: 0.1016/j.redox.2023.102657.

62. Holwerda KM, Karumanchi SA, Lely AT. Hydrogen sulfide: role in vascular physiology and pathology. Curr Opin Nephrol Hypertens. 2015 Mar;24(2):170-6. doi: 10.1097/MNH.0000000000000096. PMID: 25587904.

63. Fiorucci S, Antonelli E, Mencarelli A, Orlandi S, Renga B, Rizzo G, Distrutti E, Shah V, Morelli A. The third gas: H2S regulates perfusion pressure in both the isolated and perfused normal rat liver and in cirrhosis. Hepatology. 2005 Sep;42(3):539-48. doi: 10.1002/hep.20817. PMID: 16108046.]

64. Norris EJ, Larion S, Culberson CR, Clemens MG. Hydrogen sulfide differentially affects the hepatic vasculature in response to phenylephrine and endothelin 1 during endotoxemia. Shock. 2013 Feb;39(2):168-75. doi: 10.1097/SHK.0b013e3182736688. PMID: 23143058.

65. Siebert N, Cantré D, Eipel C, Vollmar B. H2S contributes to the hepatic arterial buffer response and mediates vasorelaxation of the hepatic artery via activation of K(ATP) channels. Am J Physiol Gastrointest Liver Physiol. 2008 Dec;295(6):G1266-73. doi: 10.1152/ajpgi.90484.2008.

66. Norris EJ, Feilen N, Nguyen NH, Culberson CR, Shin MC, Fish M, Clemens MG. Hydrogen sulfide modulates sinusoidal constriction and contributes to hepatic microcirculatory dysfunction during endotoxemia. Am J Physiol Gastrointest Liver Physiol. 2013 Jun 15;304(12): G1070-8. doi: 10.1152/ajpgi.00395.2012. Epub 2013 Mar 21. PMID: 23518685.].

67. Holwerda KM, Karumanchi SA, Lely AT. Hydrogen sulfide: role in vascular physiology and pathology. Curr Opin Nephrol Hypertens. 2015 Mar;24(2):170-6. doi: 10.1097/MNH.0000000000000096. PMID: 25587904.

68. 9. A. Martelli, L. Testai, A. Marino, M.C. Breschi, F. Da Settimo, V. Calderone. Hydrogen sulphide: biopharmacological roles in the cardiovascular system and pharmaceutical perspectives. Curr Med Chem, 19 (2012), pp. 3325-3336, 10.2174/092986712801215928

69. 10. R. Wang, C. Szabo, F. Ichinose, A. Ahmed, M. Whiteman, A. Papapetropoulos. The role of H2S bioavailability in endothelial dysfunction. Trends Pharmacol Sci, 36 (2015), pp. 568-578, 10.1016/j.tips.2015.05.007.

70. H. Laggner, M.K. Muellner, S. Schreier, B. Sturm, M. Hermann, M. Exner, et al. Hydrogen sulphide: a novel physiological inhibitor of LDL atherogenic modification by HOCl.Free Radic Res, 41 (2007), pp. 741-747, 10.1080/10715760701263265

71. A.F. Perna, I. Sepe, D. Lanza, R. Capasso, S. Zappavigna, G. Capasso, et al. Hydrogen sulfide reduces cell adhesion and relevant inflammatory triggering by preventing ADAM17-dependent TNF-alpha activation. J Cell Biochem, 114 (2013), pp. 1536-1548, 10.1002/jcb.24495.

72. N.L. Kanagy, C. Szabo, A. Papapetropoulos.Vascular biology of hydrogen sulfide. Am J Physiol Cell Physiol, 312 (2017), pp. C537-C549, 10.1152/ajpcell.00329.2016

73. Y. Wang, X. Wang, X. Liang, J. Wu, S. Dong, H. Li, et al. Inhibition of hydrogen sulfide on the proliferation of vascular smooth muscle cells involved in the modulation of calcium sensing receptor in high homocysteine. Exp Cell Res, 347 (2016), pp. 184-191, 10.1016/j.yexcr.2016.08.004

74. E. Zavaczki, V. Jeney, A. Agarwal, A. Zarjou, M. Oros, M. Katko, et al. Hydrogen sulfide inhibits the calcification and osteoblastic differentiation of vascular smooth muscle cells. Kidney Int, 80 (2011), pp. 731-739, 10.1038/ki.2011.212

75. M. Emerson.Hydrogen sulfide and platelets: a possible role in thrombosis. Handb Exp Pharmacol, 230 (2015), pp. 153-162, 10.1007/978-3-319-18144-8_7

76. A. Marino, A. Martelli, V. Citi, M. Fu, R. Wang, V. Calderone, et al. The novel H2 S donor 4-carboxy-phenyl isothiocyanate inhibits mast cell degranulation and renin release by decreasing intracellular calcium. Br J Pharmacol, 173 (2016), pp. 3222-3234, 10.1111/bph.13583

77. Arfianti A., Pok S., Barn V., Haigh W.G., Yeh M.M., Ioannou G.N., Teoh N.C.H., Farrell G.C. Exercise retards hepatocarcinogenesis in obese mice independently of weight control. J. Hepatol. 2020;73:140–148.

78. Mucinski J.M., Salvador A.F., Moore M.P., Fordham T.M., Anderson J.M., Shryack G., Cunningham R.P., Lastra G., Gaballah A.H., Diaz-Arias A., et al. Histological improvements following energy restriction and exercise: The role of insulin resistance in resolution of MASH. J. Hepatol. 2024;81:781–793.

79. Middelbeek R., Richard J.J., Prince N.B., Rowland L., Dreyfuss J., Pan H., Goodyear L.J. Exercise regulates the concentration of novel circulating factors in humans. Diabetes. 2018;67((Suppl. S1)):66-OR.

80. Liu J., Chen L., Chen X., Hu K., Tu Y., Lin M., Huang J., Liu W., Wu J., Zhang Z. Modulatory effects of different exercise modalities on the functional connectivity of the periaqueductal grey and ventral tegmental area in patients with knee osteoarthritis: A randomised multimodal magnetic resonance imaging study. Br. J. Anaesth. 2019;123:494–504.]

Література:

1. He M, Martin M, Marin T, Chen Z, Gongol B. Endotelial mechanobiology. APL Bioeng. (2020) 4:010904. DOI: 10.1063/1.5129563

2. Pivtorak K.V. Endothelial dysfunction and liver dysfunction in non-alcoholic fatty liver disease. Bulletin of Vinnytsia National Medical University.2015; 19 (2): 540-544. (in Ukrainian)

3. Ma, CX., Ma, XN., Guan, CH., etc. Cardiovascular disease in type 2 diabetes: progress toward personalized treatment. Cardiovasc Diabetol 21, 74 (2022). https://doi.org/10.1186/s1293 3-022-01516-6

4. Tran, V., De Silva, T. M., Sobi, C. G., Lim, K., Drummond, G. R., Viigne, A., Yelinich, M. (2020). Vascular consequences of metabolic syndrome: rodent models, endothelial dysfunction, and current therapy. Frontiers in Pharmacology, 11, 148. https://doi.org/10.3389/fphar.2020.00148

5. Skrypnyk I.M., Shcherbak O.V., Maslova G.S. Influence of non-alcoholic steatohepatitis on the course and progression of coronary heart disease. Wiadomości Lekarskie. April 20, 2017; 70(2): 236-40. (in Ukrainian)

6. Warsch J, Pickett W, Janssen I. Do obese youth have an increased risk of injury from physical activity? Obesity facts. 2010 August; 3(4): 225-30. DOI: 10.1159/000319322.

7. Pivtorak K. V. Endothelial dysfunction and nonalcoholic fatty liver disease. Vinnytsia: New Book Publishing House; 2022.192 p.

8. Jamaluddin MD, Chen I, Yang F, Jiang X, Jan M, Liu X, etc. Homocysteine inhibits endothelial cell growth by hypomethylation of the DNA of the cyclin A. Blood gene. 2007 November 15; 110(10): 3648-3655. DOI: 10.1182/blood-2007-06-096701.\

9. Hash California, Qiu, Lam VA Vascularized microfluidics and blood-endothelium interface. Micromachines (Basel). December 23, 2019; 11(1):18. DOI: 10.3390/mi11010018. PMID: 31878018; PMCID: PMC7019435.

10. Adarsh Rey, Krushna C. Maharana, Sarasa Meenakshi, Sanjeev Singh.Endothelial dysfunction and its relationship in various disorders: Last updated. Review of Health Sciences, Volume 7,2023, 100084, ISSN 2772-6320, https://doi.org/10.1016/j.hsr.2023.100084.

11. Klair JS, Yang JD, Abdelmalek MF, Guy CD, Gill RM, Yates K, etc. Longer duration of estrogen deficiency increases the risk of fibrosis among postmenopausal women with nonalcoholic fatty liver disease. Hepatology. 2016 July; 64(1): 85-91. DOI: 10.1002/hep.28514.

12. Chen P, Yang Z, Guo L, Huang Y, Li J, Chen X. Effect of homocysteine on nonalcoholic fatty liver disease: a Mendelian randomization trial. Anterior mole of Bioshi. 2022 6 груд.; 9:1083855. DOI: 10.3389/FMOLB.2022.1083855. PMID: 36561351; PMCID: PMC9763576.

13. Pastore A, Alisi A, di Giovamberardino G, Crudele A, Ceccarelli S, Panera N. et al. Plasma levels of homocysteine and cysteine increased in paediatric NAFLD and strongly correlated with the severity of liver damage. Int J. Mol. Sci. 2014 Nov 17; 15(11): 21202-14. DOI: 10.3390/ IJMS151121202.

14. de Carvalho SCR, Muniz MTC., Siqueira MDV, Siqueira ERF, Gomes AV, Silva KA, etc. Plasma higher homocysteine levels in nonalcoholic fatty liver disease (NAFLD). Meals J. 2013 Apr 2; 13: 37. Available from https://nutritionj.biomedcentral.com/articles/10.1186/1475-2891-12-37.

15. Perdomo CM, Frühbeck G, Escalada J. Effect of dietary changes on nonalcoholic fatty liver disease. Nutrients. 2019 March 21; 11(3): pii: E677. DOI: 10.3390/nu11030677.

16. Texas Shah, Kalpana Joshi, Sanjay Mishra. Vitamin B12 deficiency in excess folic acid reduces methylenetetrahydrofolate reductase gene levels and increases homocysteine, tumor necrosis alpha factor and oxidative stress in hepatocytes. Indian Journal of Health Sciences and Biomedical Research KLEU. 2018 January-April; 11(1): 12-18. DOI: 10.4103/kleuhsj.kleuhsj_ 128_17.

17. Iqbal U, Perumpail BJ, Akhtar D, Kim D, Ahmed A. The epidemiology, risk profiling and diagnostic challenges of nonalcoholic fatty liver disease. Medicines. 2019 Mar 18; 6(1), 41-60. doi: 10.3390/medicines6010041.

18. Haftkiadottir S, Jonasson JG, Norland H, Einarsdottir SO, Kleiner DE, Lund SH, etc. Long-term surveillance and liver-related mortality in patients with nonalcoholic and alcoholic fatty liver disease. BMC Gastroenterol. 2014 September 27; 14: 166. DOI: 10.1186/1471-230X-14-166.

19. Armstrong MJ, Adams LA, Canbay A. Extrahepatic complications of nonalcoholic fatty liver disease. Hepatology. 2014 березень; 59(3): 1174-1197. DOI: 10.1002/hep.26717.

20. VanWagner L.B. New perspectives on NAFLD and subclinical coronary atherosclerosis. Journal of Hepatology. 2018 May; 68(5): 1018-1024. DOI: 10.1016/j.jhep.2018.01.023.

21. Targher G, Byrne CD, Lonardo A, Zoppini G, Barbui C. Nonalcoholic fatty liver disease and risk of incident cardiovascular disease: a meta-analysis. Hepatology. 2016 September; 65(3): 589-600 DOI: https://doi.org/10.1016/j.jhep.2016.05.013.

22. Feng-Bin Lu, En-De Hu, Lan-Man Xu, Lu Chen, Jin-Lu Wu, Hui Li, et al. The relationship between obesity and the severity of non-alcoholic fatty liver disease: systematic review and meta-analysis. Expert Review of Gastroenterology & Hepatology. 2018 Apr 02; 12(5): 491-502. https://doi.org/10.1080/17474124.2018.1460202.

23. There are Ji, Zhong L, Zhu C, Wang Y, Zheng J, Wang S, Zhang J, Huang R. The P-selectin axis and PSGL-1 accelerates atherosclerosis by activating dendritic cells by signaling pathway TLR4. Cell Death Dis. 2019 Jul 1;10(7):507. DOI: 10.1038/s41419-019-1736-5. PMID: 31263109; PMCID: PMC6602970.

24. Pisto P, Santaniemi M, Bloigu R, Ukkola O, Kesäniemi YA. Fatty liver predicts cardiovascular risk in middle-aged population: a population-based cohort study. BMJ Open. March 20, 2014; 4(3): E004973. DOI: 10.1136/BMJOPEN-2014-004973.

25. Niederreiter L, Tilg H. Cytokines and fatty liver diseases. Liver examination. 2018 March; 2(1): 14-20. https://doi.org/10.1016/j.livres.2018.03.003.

26. Bonapace S, Valbusa F, Bertolini L, Pichiri I, Mantovani A, Rossi A, etc. Nonalcoholic fatty liver disease is associated with aortic valve sclerosis in patients with type 2 diabetes. PLoS one. 2014 Feb 5; 9(2): E88371. DOI: 10.1371/journal.pone.0088371.

27. Pivtorak K.V. The role of systemic inflammation and endothelial dysfunction in the pathogenesis of cardiovascular diseases in patients with non-alcoholic fatty liver disease. J. Hepatol. 2016 Dec; 64 (2): S486. DOI: https://doi.org/10.1016/S0168-8278(16)00830-8.

28. Melnikov, I.; Kozlov, S.; Saburova, O. V.; Avtaeva, Y.; Guria K.; Gabbasov Z. Monomeric C-reactive protein in atherosclerotic cardiovascular disease: achievements and prospects. Int. J. Mol. Sci. 2023, 24, 2079. https://doi.org/10.3390/ijms24032079

29. Pivtorak K.V. Endothelial dysfunction and insulin resistance are components of the development of cardiovascular complications in patients with non-alcoholic fatty liver disease. Diabetes and metabolism. 2016; 42(4): 294-295.

30. Kosmalsky, M.; Frankovsky, R.; Zulkovskaya, S.; Różycka-Kosmalska, M.; Pietras, T. What's New in the Treatment of Nonalcoholic Fatty Liver Disease (NAFLD). J. Clinch. Med., 2023, 12, 1852. https://doi.org/10.3390/jcm12051852

31. Stepanov Yu.M., Filippova O.V. Steatosis and steatohepatitis – triggers of liver fibrogenesis? Gastroenterology.2013; 2(48): 97-106. (in Ukrainian)

32. Ismaiel A, Dumitraşcu DL. Cardiovascular risk in fatty liver disease: a review of the literature on the liver-heart axis. Front Med (Lausanne). 2019 Sep 13;6:202. DOI: 10.3389/FMED.2019.00202. PMID: 31616668; PMCID: PMC6763690.

33. Pivtorak, K. V. Peculiarities of the hepatocyte cell cycle in experimental nonalcoholic fatty liver disease and its correction. Bulletin of Problems of Biology and Medicine, 2017, 1: 170-174.. (in Ukrainian)

34. Jung UJ, Choi M-S. Obesity and its metabolic complications: the role of adipokines and the relationship between obesity, inflammation, insulin resistance, dyslipidemia and nonalcoholic fatty liver disease. Int. J. Mol. Sci. 2014 Apr 11; 15(4): 6184-6223. DOI: 10.3390/IJMS15046184.

35. Arinc H, Sarli B, Baktir AO, Saglam H, Demirci E, Dogan Y, etc. Serum gamma-glutamyltransferase and alanine aminogases predict endothelial dysfunction in patients with nonalcoholic steatohepatitis. Ups J Med Sci. 2013 Nov; 118(4): 228-234. DOI: 10.3109/030097 34.2013.814734.

36. Kweon SS, Shin MH, Nam HS, Jeong SK, Park KS, Choi JS, etc. Dose-response ratio between serum gammaglutamyltransferase and arterial stiffness in adult Koreans: a Namwon study. J Epidemiol. 2013 October 26; 24(1): 7-14. DOI: 10.2188/jea. JE20130032.

37. Park JS, Kang SA, Yoo JS, Ahn CW, Cha BS, Kim KR та ін. Association between gamma-glutamyl transferase, adiponectin and arterial stiffness. J Atheroscler thrombus. 2012; 19(1): 90-7.

38. Onat A, Can G, Örnek E, Çiçek G, Ayhan E, Doğan Y. Serum gamma glutamyl transferase: an independent predictor of diabetes, hypertension, metabolic syndrome and coronary artery disease. Obesity (Silver Spring). 2012 April; 20(4): 842-8. DOI: 10.1038/oby.2011.136.

39. Cheung BM, Ong KL, Tso AW, Cherny SS, Sham PC, Lam TH, etc. The level of gamma-glutamyl transferase predicts the development of hypertension in the Chinese of Hong Kong. Klin than acta. 2011 July 15; 412(15-16): 1326-31. DOI: 10.1016/j.cca.2011.03.030.

40. Bulusu C, Sharma M. What does serum glutamyl transferase γ tell us as a marker of cardiometabolic risk? Anne Cline Biochem. 2016 May; 53(3): 312-32. DOI: 10.1177/000456 3215597010.

41. Sun HJ, Wu ZY, Nie XW, Bian JS. The role of endothelial dysfunction in cardiovascular disease: the link between inflammation and hydrogen sulfide. Frontal pharmacol. 2020 Jan 21;10: 1568. DOI: 10.3389/FPHAR.2019.01568. PMID: 32038245; PMCID: PMC6985156.

42. Jose N, P K V, Kulirankal KG. Study of endothelial dysfunction in patients with nonalcoholic fatty liver disease. Cureus. 2021 Dec 19;13(12):E20515. DOI: 10.7759/cureus. 20515. PMID: 34950560; PMCID: PMC8687804.

43. Theofilis P, Sagris M, Oikonomou E, Antonopoulos AS, Siasos G, Tsioufis C, Tousoulis D. Inflammatory mechanisms that contribute to endothelial dysfunction. Biological products. 2021 Jul 6;9(7):781. DOI: 10.3390/biomedicines9070781. PMID: 34356845; PMCID: PMC8301477.

44. Yoo HJ, Choi KM. Hepatokins as a link between obesity and cardiovascular disease. Diabetes Metab J. 2015 Feb; 39(1): 10-5. DOI: 10.4093/dmj.2015.39.1.10.

45. Jichitu A, Bungau S, Stanescu AM, Vesa CM, Toma MM, Bustea C, Iurciuc S, Rus M, Bacalbasa N, Diaconu CC. Nonalcoholic fatty liver disease and cardiovascular s Concurrent diseases: pathophysiological linkage, diagnosis and therapeutic treatment. Diagnostics (Basel). 2021 Apr 12;11(4):689. DOI: 10.3390/diagnostics11040689. PMID: 33921359; PMCID: PMC8069361.

46. Fargion S, Porzio M, Fracanzani AL. Nonalcoholic fatty liver disease and vascular diseases: current state. World of J. Gastroenterol. 2014 October 7; 20(37): 13306-13324. DOI: 10.3748/wjg.v20.i37.13306.

47. Guerby P, Tasta O, Swiader A, Pont F, Bujold E, Parant O, Vayssiere C, Salvayre R, Negre-Salvayre A. The role of oxidative stress in placental nitric oxide endothelial synthase dysfunction in preeclampsia. Redox biol. 2021 Apr.; 40:101861. DOI: 10.1016/j.redox.2021. 101861. Epub 2021 Jan 19. PMID: 33548859; PMCID: PMC7873691.

48. Sabe SA, Feng J, Sellke FW, Abid MR. Mechanisms and clinical consequences of endothelium-dependent vasomotor dysfunction in coronary microvasculature. Am J Physiol Cardiac Circus Physiol. 2022 May 1;322(5):H819-H841. DOI: 10.1152/ajpheart.00603.2021. Epub 2022 Mar 25. PMID: 35333122; PMCID: PMC9018047.

49. Khukhlina O.S., Antoniv A.A., Mandryk O.Y., Smandych V.S., Matushchak M.R. The role of endothelial dysfunction in the mechanisms of progression of non-alcoholic stepage hepatitis in patients with obesity and chronic kidney disease. Viad Leck. 2019; 72(4): 523-526.

50. Cyr AR, Huckaby LV, Shiva SS, Zuckerbraun BS. Nitric Oxide and Endothelial Dysfunction. Crit Care Clin. 2020 Apr;36(2):307-321. doi: 10.1016/j.ccc.2019.12.009. PMID: 32172815; PMCID: PMC9015729.

51. (Wu DD, Wang DY, Li HM, Guo JC, Duan SF, Ji XY. Hydrogen Sulfide as a Novel Regulatory Factor in Liver Health and Disease. Oxid Med Cell Longev. 2019 Jan 20;2019: 3831713. doi: 10.1155/2019/3831713. PMID: 30805080; PMCID: PMC6360590

52. Szabo C. A timeline of hydrogen sulfide (H2S) research: From environmental toxin to biological mediator. Biochem Pharmacol. 2018 Mar;149:5-19. doi: 10.1016/j.bcp.2017.09.010. Epub 2017 Sep 22. PMID: 28947277; PMCID: PMC5862769.

53. Babaei-Karamshahlou M, Hooshmand B, Hajizadeh S, Mani AR. The role of endogenous hydrogen sulfide in pathogenesis of chronotropic dysfunction in rats with cirrhosis. Eur J Pharmacol. 2012 Dec 5;696(1-3):130-5. doi: 10.1016/j.ejphar.2012.09.039. Epub 2012 Oct 5. PMID: 23043860.)

54. Kang K, Zhao M, Jiang H, et al. Role of hydrogen sulfide in hepatic ischemia-reperfusion-induced injury in rats. Liver Transpl 2009;15:1306-14.

55. Wang Y, Zhao X, Jin H, Wei H, Li W, Bu D, Tang X, Ren Y, Tang C, Du J. Role of hydrogen sulfide in the development of atherosclerotic lesions in apolipoprotein E knockout mice. Arterioscler Thromb Vasc Biol. 2009 Feb;29(2):173-9. doi: 10.1161/ATVBAHA.108.179333. Epub 2008 Nov 6. PMID: 18988885.

56. Tan G, Pan S, Li J, et al. Hydrogen Sulfide Attenuates Carbon Tetrachloride-Induced Hepatotoxicity, Liver Cirrhosis and Portal Hypertension in Rats. PLoS ONE 2011;6:e25943

57. Peh MT, Anwar AB, Ng DS, Atan MS, Kumar SD, Moore PK. Effect of feeding a high fat diet on hydrogen sulfide (H2S) metabolism in the mouse. Nitric Oxide. 2014 Sep 15;41: 138-45. doi: 10.1016/j.niox.2014.03.002. Epub 2014 Mar 15. PMID: 24637018.

58. Peh MT, Anwar AB, Ng DS, Atan MS, Kumar SD, Moore PK. Effect of feeding a high fat diet on hydrogen sulfide (H2S) metabolism in the mouse. Nitric Oxide. 2014 Sep 15;41: 138-45. doi: 10.1016/j.niox.2014.03.002. Epub 2014 Mar 15. PMID: 24637018.

59. Wu D, Zheng N, Qi K, Cheng H, Sun Z, Gao B, Zhang Y, Pang W, Huangfu C, Ji S, Xue M, Ji A, Li Y. Exogenous hydrogen sulfide mitigates the fatty liver in obese mice through improving lipid metabolism and antioxidant potential. Med Gas Res. 2015 Jan 10;5(1):1. doi: 10.1186/s13618-014-0022-y. PMID: 25606341; PMCID: PMC4299593.

60. Munteanu C. Hydrogen Sulfide and Oxygen Homeostasis in Atherosclerosis: A Systematic Review from Molecular Biology to Therapeutic Perspectives. Int J Mol Sci. 2023 May 6;24(9):8376. doi: 10.3390/ijms24098376. PMID: 37176083; PMCID: PMC10179092.

61. Montanaro R, Vellecco V, Torregrossa R, Casillo GM, Manzo OL, Mitidieri E, Bucci M, Castaldo S, Sorrentino R, Whiteman M, Smimmo M, Carriero F, Terrazzano G, Cirino G, d'Emmanuele di Villa Bianca R, Brancaleone V. Hydrogen sulfide donor AP123 restores endothelial nitric oxide-dependent vascular function in hyperglycemia via a CREB-dependent pathway. Redox Biol. 2023 Jun;62:102657. doi: 0.1016/j.redox.2023.102657.

62. Holwerda KM, Karumanchi SA, Lely AT. Hydrogen sulfide: role in vascular physiology and pathology. Curr Opin Nephrol Hypertens. 2015 Mar;24(2):170-6. doi: 10.1097/MNH.0000000000000096. PMID: 25587904.

63. Fiorucci S, Antonelli E, Mencarelli A, Orlandi S, Renga B, Rizzo G, Distrutti E, Shah V, Morelli A. The third gas: H2S regulates perfusion pressure in both the isolated and perfused normal rat liver and in cirrhosis. Hepatology. 2005 Sep;42(3):539-48. doi: 10.1002/hep.20817. PMID: 16108046.]

64. Norris EJ, Larion S, Culberson CR, Clemens MG. Hydrogen sulfide differentially affects the hepatic vasculature in response to phenylephrine and endothelin 1 during endotoxemia. Shock. 2013 Feb;39(2):168-75. doi: 10.1097/SHK.0b013e3182736688. PMID: 23143058.

65. Siebert N, Cantré D, Eipel C, Vollmar B. H2S contributes to the hepatic arterial buffer response and mediates vasorelaxation of the hepatic artery via activation of K(ATP) channels. Am J Physiol Gastrointest Liver Physiol. 2008 Dec;295(6):G1266-73. doi: 10.1152/ajpgi.90484.2008.

66. Norris EJ, Feilen N, Nguyen NH, Culberson CR, Shin MC, Fish M, Clemens MG. Hydrogen sulfide modulates sinusoidal constriction and contributes to hepatic microcirculatory dysfunction during endotoxemia. Am J Physiol Gastrointest Liver Physiol. 2013 Jun 15;304(12): G1070-8. doi: 10.1152/ajpgi.00395.2012. Epub 2013 Mar 21. PMID: 23518685.].

67. Holwerda KM, Karumanchi SA, Lely AT. Hydrogen sulfide: role in vascular physiology and pathology. Curr Opin Nephrol Hypertens. 2015 Mar;24(2):170-6. doi: 10.1097/ MNH.0000000000000096. PMID: 25587904.

68. 9. A. Martelli, L. Testai, A. Marino, M.C. Breschi, F. Da Settimo, V. Calderone. Hydrogen sulphide: biopharmacological roles in the cardiovascular system and pharmaceutical perspectives. Curr Med Chem, 19 (2012), pp. 3325-3336, 10.2174/092986712801215928

69. 10. R. Wang, C. Szabo, F. Ichinose, A. Ahmed, M. Whiteman, A. Papapetropoulos. The role of H2S bioavailability in endothelial dysfunction. Trends Pharmacol Sci, 36 (2015), pp. 568-578, 10.1016/j.tips.2015.05.007.

70. H. Laggner, M.K. Muellner, S. Schreier, B. Sturm, M. Hermann, M. Exner, et al. Hydrogen sulphide: a novel physiological inhibitor of LDL atherogenic modification by HOCl.Free Radic Res, 41 (2007), pp. 741-747, 10.1080/10715760701263265

71. A.F. Perna, I. Sepe, D. Lanza, R. Capasso, S. Zappavigna, G. Capasso, et al. Hydrogen sulfide reduces cell adhesion and relevant inflammatory triggering by preventing ADAM17-dependent TNF-alpha activation. J Cell Biochem, 114 (2013), pp. 1536-1548, 10.1002/jcb.24495.

72. N.L. Kanagy, C. Szabo, A. Papapetropoulos.Vascular biology of hydrogen sulfide. Am J Physiol Cell Physiol, 312 (2017), pp. C537-C549, 10.1152/ajpcell.00329.2016

73. Y. Wang, X. Wang, X. Liang, J. Wu, S. Dong, H. Li, et al. Inhibition of hydrogen sulfide on the proliferation of vascular smooth muscle cells involved in the modulation of calcium sensing receptor in high homocysteine. Exp Cell Res, 347 (2016), pp. 184-191, 10.1016/j.yexcr. 2016.08.004

74. E. Zavaczki, V. Jeney, A. Agarwal, A. Zarjou, M. Oros, M. Katko, et al. Hydrogen sulfide inhibits the calcification and osteoblastic differentiation of vascular smooth muscle cells. Kidney Int, 80 (2011), pp. 731-739, 10.1038/ki.2011.212

75. M. Emerson.Hydrogen sulfide and platelets: a possible role in thrombosis. Handb Exp Pharmacol, 230 (2015), pp. 153-162, 10.1007/978-3-319-18144-8_7

76. A. Marino, A. Martelli, V. Citi, M. Fu, R. Wang, V. Calderone, et al. The novel H2 S donor 4-carboxy-phenyl isothiocyanate inhibits mast cell degranulation and renin release by decreasing intracellular calcium. Br J Pharmacol, 173 (2016), pp. 3222-3234, 10.1111/bph.13583

77. Arfianti A., Pok S., Barn V., Haigh W.G., Yeh M.M., Ioannou G.N., Teoh N.C.H., Farrell G.C. Exercise retards hepatocarcinogenesis in obese mice independently of weight control. J. Hepatol. 2020;73:140–148.

78. Mucinski J.M., Salvador A.F., Moore M.P., Fordham T.M., Anderson J.M., Shryack G., Cunningham R.P., Lastra G., Gaballah A.H., Diaz-Arias A., et al. Histological improvements following energy restriction and exercise: The role of insulin resistance in resolution of MASH. J. Hepatol. 2024;81:781–793.

79. Middelbeek R., Richard J.J., Prince N.B., Rowland L., Dreyfuss J., Pan H., Goodyear L.J. Exercise regulates the concentration of novel circulating factors in humans. Diabetes. 2018; 67((Suppl. S1)):66-OR.

80. Liu J., Chen L., Chen X., Hu K., Tu Y., Lin M., Huang J., Liu W., Wu J., Zhang Z. Modulatory effects of different exercise modalities on the functional connectivity of the periaqueductal grey and ventral tegmental area in patients with knee osteoarthritis: A randomised multimodal magnetic resonance imaging study. Br. J. Anaesth. 2019;123:494–504.]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 616-001.36

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1936-1944

Sheremeta Ruslan Oleksandrovych PhD, assistant of the department of Pathological Anatomy, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, tel.: (0432) 55-39-10, https://orcid.org/0009-0007-4243-3399

PATHOLOGY OF GUNSHOT WOUNDS: CURRENT STATE OF THE PROBLEM

Abstract. Gunshot wounds are one of the most serious problems of modern medicine, as they are characterized by significant destructive tissue damage, high mortality and complexity of treatment. In modern conditions of military conflicts, terrorist threats and increasing crime rates, the number of such wounds is steadily increasing, which requires improving methods of diagnosis, treatment and forensic examination. Gunshot wounds have specific features that depend on the caliber, design of the ammunition, the distance of the shot and the anatomical localization of the wound channel. Not only the issue of surgical treatment of wounds is important, but also the assessment of their consequences, which is important for both clinical medicine and forensic practice. The aim of the study is to analyze the current state of the problem of the pathology of gunshot wounds, including the features of their morphology, mechanisms of tissue damage, complications and approaches to treatment and forensic diagnostics. To achieve this goal, a search for scientific sources was conducted in international and domestic databases that cover the morphological and clinical aspects of gunshot wounds. An analysis of the current literature covering the issues of ballistic trauma, pathophysiological changes in damaged tissues, diagnostic criteria and treatment approaches was performed. The results of the study showed that the morphological features of gunshot wounds largely depend on the kinetic energy of the projectile, its shape and speed. The main lesions include the primary shock wave, the formation of a temporary and permanent cavity, as well as secondary damage due to hydrodynamic impact. It was found that gunshot wounds have a high frequency of complications, including infectious processes, tissue necrosis, impaired regeneration and the development of chronic pain syndrome. Forensic medical examination of these injuries is based on the analysis of macro- and microscopic changes in tissues, which allows to establish the mechanism of injury, the distance of the shot and the type of ammunition. Thus, gunshot wounds remain a complex medical and forensic problem that requires improvement of diagnostic approaches. Modern imaging methods, in particular computed tomography and magnetic resonance imaging, allow for a detailed assessment of the direction of the wound canal, the degree of tissue damage, and the presence of foreign bodies. The use of histological and immunohistochemical

methods contributes to the accurate determination of the nature of the lesion, the characteristics of reparative processes, and the presence of signs of infectious complications. Further research aimed at improving instrumental diagnostic methods will improve the detection of pathomorphological changes.

Keywords: gunshot wounds, pathology, forensic examination, wound ballistics, treatment.

Шеремета Руслан Олександрович асистент кафедри патологічної анатомії, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця, тел.: (0432) 55-39-10, https://orcid.org/0009-0007-4243-3399

ПАТОЛОГІЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ РАНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

Анотація. Вогнепальні поранення становлять одну з найсерйозніших проблем сучасної медицини, оскільки вони характеризуються значними руйнівними ушкодженнями тканин, високою летальністю та складністю лікування. У сучасних умовах військових конфліктів, терористичних загроз і зростання рівня злочинності кількість таких поранень неухильно збільшується, що вимагає вдосконалення методів діагностики, лікування та судово-медичної експертизи. Вогнепальні ушкодження мають специфічні особливості, які залежать від калібру, конструкції боєприпасу, дистанції пострілу та анатомічної локалізації ранового каналу. Важливим є не лише питання хірургічної обробки ран, а й оцінка їх наслідків, що має значення як для клінічної медицини, так і для судово-медичної практики. Метою дослідження є аналіз сучасного стану проблеми патології вогнепальних поранень, включаючи особливості їх морфології, механізмів ураження тканин, ускладнень та підходів до лікування і судово-медичної діагностики. Для досягнення цієї мети було проведено пошук наукових джерел у міжнародних та вітчизняних базах даних, що висвітлюють морфологічні та клінічні аспекти вогнепальних ран. Виконано аналіз сучасної літератури, що охоплює питання балістичної травми, патофізіологічних змін у пошкоджених тканинах, діагностичних критеріїв та лікувальних підходів. Результати дослідження показали, що морфологічні особливості вогнепальних поранень значною мірою залежать від кінетичної енергії снаряда, його форми та швидкості. Основні ураження включають первинну ударну хвилю, формування тимчасової та постійної порожнини, а також вторинне пошкодження внаслідок гідродинамічного удару. Виявлено, що вогнепальні рани мають високу частоту ускладнень, серед яких інфекційні процеси, некроз тканин, порушення регенерації та розвиток хронічного больового синдрому. Судово-медична експертиза цих ушкоджень базується на аналізі макро- та мікроскопічних змін у тканинах, що дозволяє встановити механізм травми, дистанцію пострілу та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

тип боєприпасу. Таким чином, вогнепальні поранення залишаються складною медичною та судово-медичною проблемою, що вимагає вдосконалення діагностичних підходів. Сучасні методи візуалізації, зокрема комп'ютерна та магнітно-резонансна томографія, дозволяють детально оцінити напрямок ранового каналу, ступінь ушкодження тканин і наявність сторонніх тіл. Використання гістологічних та імуногістохімічних методів сприяє точному визначенню характеру ураження, особливостей репаративних процесів і наявності ознак інфекційного ускладнення. Подальші дослідження у напрямку вдосконалення інструментальних методів діагностики дозволять покращити виявлення патоморфологічних змін.

Ключові слова: вогнепальні поранення, патологія, судово-медична експертиза, ранова балістика, лікування.

Statement of the problem. Gunshot wounds are one of the most serious problems of modern medicine, forensic medicine and pathological anatomy, as they are characterized by a high mortality rate, significant pathomorphological changes and severe consequences even with timely medical intervention. According to the analysis of the German trauma registry, penetrating wounds account for approximately 0.5% of all trauma cases admitted to hospitals, but they demonstrate a high level of complications and mortality. The overall mortality rate among patients with gunshot wounds in Germany reaches 20.4%, which significantly exceeds the mortality rate for other types of injuries [1]. Of particular note are gunshot wounds resulting from mass shootings in civilian environments. In the United States, such incidents result in a high number of victims, and, according to the analysis of mass shootings, 77% of deaths are caused by head and chest injuries, while limb injuries are in most cases non-lethal. An important factor in such cases is the type of weapon, since the use of automatic or semi-automatic small arms significantly increases the lethality rate compared to the use of hand-held firearms [2].

The anatomical localization of a gunshot wound largely determines its consequences and the complexity of treatment. Thus, lesions of the upper extremities, in particular the hand, account for 5% to 10% of all gunshot wounds, but such injuries are often accompanied by severe damage to bone tissue, tendons and nerves, which complicates the restoration of hand function and requires a long rehabilitation period. In 60% of cases of such injuries, patients experience significant loss of function, leading to disability [3].

Injuries caused by shotguns have their own characteristics. According to a large multi-year study in the USA, such injuries account for 15% of all gunshot wounds, and their consequences depend on the distance of the shot and the diameter of the shot. About 40% of patients with gunshot wounds require surgery, and the mortality rate for such injuries is 9%, which is lower than for gunshot wounds but significantly higher than for other types of mechanical trauma [4].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

An additional problem is the residual bullet fragments that can remain in the body after the injury. Studies have noted that about 30% of patients with non-penetrating gunshot wounds have retained bullet fragments in the tissues, which can lead to chronic inflammation, the formation of fibrous capsules, and heavy metal intoxication. In particular, 7% of cases have elevated blood lead levels, requiring long-term observation and possible removal of fragments [5].

The overall incidence of hospitalizations due to gunshot wounds remains consistently high. Between 2004 and 2013, approximately 30,000 hospitalizations related to gunshot wounds were recorded annually in the United States. At the same time, the mortality rate among hospitalized patients was 8.2%, and among patients with penetrating wounds of the chest and abdomen - more than 20% [6].

A separate area of research is cases of self-injury, which constitute a significant proportion of all gunshot injuries. In particular, in the USA, more than 4,000 cases of self-injury are registered annually, of which about 60% are suicidal. The most common localizations of such injuries are the lower extremities, in particular the foot, which is explained by accidental shots while cleaning or carrying weapons [7].

The purpose of the article – to identify and organize current literature data related to gunshot wound pathology.

Research objects and methods. A search for literary sources was performed within the scientometric search databases Scopus, Web of Science and Google Scholar. The search depth was 10 years. To search for the necessary publications, the keywords "gunshot trauma", "pathology", "morphology", "firearm", "wound channel" were used separately and in combinations. The selection criteria were no more than 10 years old, the presence of systematized new data on the features of the pathology of gunshot trauma. Out of 72 publications, 15 were selected for review. PRISMA was used for organization and the PRISMA flow diagram for visualization of the process of selecting publications for review of literary sources in accordance with international standards for writing review articles [8].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

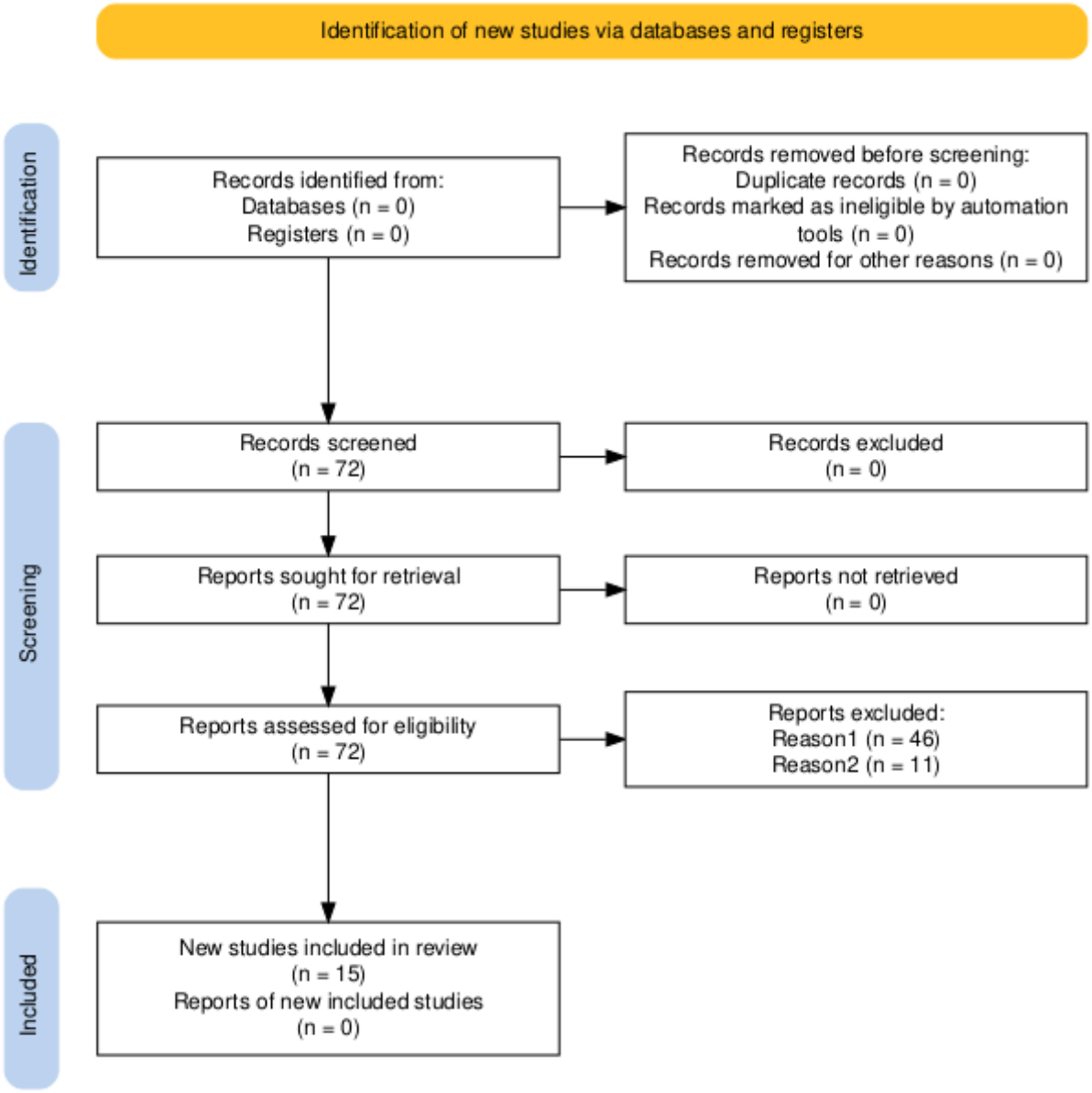

Fig. 1. The PRISMA flow diagram of literary sources search results.

Presentation of the main material.

Research results and their discussion. The morphological features of gunshot wounds are determined by the combination of ballistic characteristics of the projectile, the anatomical structure of the affected tissues and associated factors, such as the angle of entry of the bullet, its speed and the presence of obstacles in the flight path. Research in this area covers a wide range of aspects - from forensic diagnostics of the entrance and exit holes to determining the chemical composition of residual metal fragments in the tissues.

The morphology of gunshot wounds is extremely variable and depends on a number of factors. It has been found that high-velocity penetrating wounds are characterized by significant destructive changes in the surrounding tissues due to the formation of a cavitation cavity, which in some cases is 30–40 times larger than the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

diameter of the bullet itself. At the same time, short-range wounds show significant thermal damage, which can help determine the distance of the shot during forensic examination [9].

Special attention should be paid to the study of the effect of gunshots on textile materials, since this plays a significant role in establishing the distance of the shot and the characteristics of the wound. Gunas et al. conducted a study of the effect of a shot from a Fort-12RM pistol at close range on cotton fabric that imitated the victim's clothing. It was found that characteristic traces of the thermal action of powder gases remain on the fabric, which can be a reliable criterion for differentiating wounds caused by a shot at close range or from a short distance [10]. Another important direction is the study of the chemical composition of metal fragments remaining in tissues after injury. The study by Mikhailenko et al. demonstrated that the use of spectrometric methods allows for high-precision identification of the composition of metal fragments in biological tissues, which is useful for establishing the type of ammunition used. It has been found that residual particles can contain not only lead, but also significant impurities of copper, zinc and antimony, which indicates the type and manufacturer of ammunition [11].

Ballistic aspects of gunshot wounds also play a key role in shaping their morphology. Baum et al. in their review emphasize that at projectile speeds of more than 600 m/s, a significant cavitation cavity is formed, which can exceed the caliber of the bullet by 20–40 times. This leads to ruptures of blood vessels and organs even in tissues remote from the entry site, which complicates surgical treatment and requires special attention in forensic examination [12].

Civilian cases of gunshot wounds have their own characteristics that differ from combat wounds. In civilian settings, the vast majority of injuries are caused by small-caliber weapons, particularly the 9×19 mm Parabellum, which have limited penetration compared to military ammunition. However, even such injuries can cause significant complications, especially if the bullet hits areas with high vascular density or penetrates hollow organs [13].

A detailed analysis of the mechanism of injury from bullets of different calibers was conducted in the study by Stefanopoulos et al. It was demonstrated that small-caliber weapons (e.g., .22 LR) cause relatively small primary injuries, but in some cases lead to significant internal damage due to uncontrolled ricochets of the bullet inside the body. At the same time, large-caliber ammunition (e.g., .45 ACP) cause significantly larger wound channels, although they rarely lead to secondary injuries due to fragmentation [14].

An important issue in forensic examination is the distinction between entry and exit holes, especially in cases of penetrating wounds. It has been established that histological examination can help in this task. Entry holes demonstrate characteristic signs of thermal coagulation, while exit holes have a more discontinuous nature of damage with uneven edges. In 92% of cases, such analysis allows to accurately differentiate the type of hole, which is critically important for forensic examinations [15].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Thus, the analysis of modern studies demonstrates that the morphology of gunshot wounds is largely determined by the ballistic characteristics of the projectile, as well as the characteristics of the affected tissues. The use of modern research methods, in particular spectrometry and histopathology, significantly expands the capabilities of forensic examination, allowing to establish with high accuracy the characteristics of the wounds, the type of weapon and the distance of the shot.

Conclusions. Gunshot wounds have a complex pathomorphological nature, which is determined by the kinetic energy of the projectile, its shape, speed and angle of penetration. The main morphological manifestations are the formation of a primary zone of necrosis, temporary and permanent cavities, tissue ruptures due to hydrodynamic impact, as well as microscopic changes in the form of localized hemorrhages, vacuolization and destruction of cellular structures. The ballistic features of wounds determine not only the degree of tissue destruction, but also the nature of secondary damage caused by bone fragments or foreign bodies. Analysis of pathomorphological changes in combination with forensic ballistics data allows us to determine the mechanism of wound formation, the distance and direction of the shot, and also to assess the likelihood of complications.

References:

1. Bieler D, Kollig E, Hackenberg L, Rathjen JH, Lefering R, Franke A, Committee on Emergency Medicine, Intensive Care and Trauma Management (Sektion NIS) of the German Trauma Society (DGU). Penetrating injuries in Germany–epidemiology, management and outcome an analysis based on the TraumaRegister DGU®. Scandinavian journal of trauma, resuscitation and emergency medicine. 2021 Dec;29:80. doi: 10.1186/s13049-021-00895-1

2. Smith ER, Shapiro G, Sarani B. The profile of wounding in civilian public mass shooting fatalities. Journal of trauma and acute care surgery. 2016 Jul 1;81(1):86-92. doi: 10.1097/TA.0000000000001031

3. Hutchinson AJ, Kusnezov NA, Dunn JC, Rensing N, Prabhakar G, Pirela-Cruz MA. Epidemiology of gunshot wounds to the hand. Hand surgery and rehabilitation. 2019 Feb 1;38(1): 14-9. doi: 10.1016/j.hansur.2018.10.240

4. Schellenberg M, Owattanapanich N, Cremonini C, Heindel P, Anderson GA, Clark DH, Demetriades D, Inaba K. Shotgun wounds: nationwide trends in epidemiology, injury patterns, and outcomes from US trauma centers. The Journal of Emergency Medicine. 2020 May 1;58(5): 719-24. doi: 10.1016/j.jemermed.2020.02.021

5. Nee N, Inaba K, Schellenberg M, Benjamin ER, Lam L, Matsushima K, Strumwasser AM, Demetriades D. Retained bullet fragments after nonfatal gunshot wounds: epidemiology and outcomes. Journal of trauma and acute care surgery. 2021 Jun 1;90(6):973-9. doi: 10.1097/TA.0000000000003089

6. Cook A, Osler T, Hosmer D, Glance L, Rogers F, Gross B, Garcia-Filion P, Malhotra A. Gunshot wounds resulting in hospitalization in the United States: 2004–2013. Injury. 2017 Mar 1; 48(3):621-7. doi: 10.1016/j.injury.2017.01.044

7. Cosco TD, King JH. Americans shooting themselves in the foot: the epidemiology of podiatric self-inflicted gunshot wounds in the United States. Medical journal of Australia. 2015 Dec;203(11):458-61. doi: 10.5694/mja15.01031

8. Haddaway NR, Page MJ, Pritchard CC, McGuinness LA. PRISMA2020: An R package and Shiny app for producing PRISMA 2020-compliant flow diagrams, with interactivity for optimised digital transparency and Open Synthesis. Campbell systematic reviews. 2022 Jun;18(2): e1230.

9. Shrestha R, Kanchan T, Krishan K. Gunshot Wounds Forensic Pathology. StatPearls [Internet]. 2024 Jan.

10. Gunas V, Bobkov P, Plakhotniuk I, Olhovenko S, Solonyi O. Specifics of fire damage to cotton clothing while shooting point-blank at a human torso simulator from a Fort-12RM pistol. Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics. 2021 Jul 27;23(1):175-87. doi: 10.32353/khrife.1.2021.13

11. Mikhailenko OV, Roshchin HH, Dyadik OO, Irkin IV, Malisheva TA, Kostenko YY, Gunas VI, Hel AP. Efficiency of determination of elemental composition of metals and their topography in objects of biological origin using spectrometers. Indian Journal of Forensic Medicine and Toxicology. 2021;15(1):1278-84. doi: 10.37506/ijfmt.v15i1.13592

12. Baum GR, Baum JT, Hayward D, MacKay BJ. Gunshot wounds: ballistics, pathology, and treatment recommendations, with a focus on retained bullets. Orthopedic research and reviews. 2022;14:293-317. doi: 10.2147/ORR.S378278

13. Stewart S, Tunstall C, Stevenson T. Gunshot wounds in civilian practice: a review of epidemiology, pathophysiology and management. Orthopaedics and Trauma. 2023 Aug 1;37(4): 216-21. doi: 10.1016/j.mporth.2023.05.002

14. Stefanopoulos PK, Pinialidis DE, Hadjigeorgiou GF, Filippakis K, Gyftokostas D. Wound ballistics of gunshot injuries. Hellenic Journal of Surgery. 2015 Sep;87(5):351-6. doi: 10.1007/s13126-015-0240-3

15. Baptista MV, d'Ávila SC, d'Ávila AM. Histopathological detection of entry and exit holes in human skin wounds caused by firearms. Journal of forensic and legal medicine. 2014 Jul 1;25:49-52. doi: 10.1016/j.jflm.2014.04.017

Література:

1. Bieler D, Kollig E, Hackenberg L, Rathjen JH, Lefering R, Franke A, Committee on Emergency Medicine, Intensive Care and Trauma Management (Sektion NIS) of the German Trauma Society (DGU). Penetrating injuries in Germany–epidemiology, management and outcome an analysis based on the TraumaRegister DGU®. Scandinavian journal of trauma, resuscitation and emergency medicine. 2021 Dec;29:80. doi: 10.1186/s13049-021-00895-1

2. Smith ER, Shapiro G, Sarani B. The profile of wounding in civilian public mass shooting fatalities. Journal of trauma and acute care surgery. 2016 Jul 1;81(1):86-92. doi: 10.1097/TA.0000000000001031

3. Hutchinson AJ, Kusnezov NA, Dunn JC, Rensing N, Prabhakar G, Pirela-Cruz MA. Epidemiology of gunshot wounds to the hand. Hand surgery and rehabilitation. 2019 Feb 1; 38(1):14-9. doi: 10.1016/j.hansur.2018.10.240

4. Schellenberg M, Owattanapanich N, Cremonini C, Heindel P, Anderson GA, Clark DH, Demetriades D, Inaba K. Shotgun wounds: nationwide trends in epidemiology, injury patterns, and outcomes from US trauma centers. The Journal of Emergency Medicine. 2020 May 1; 58(5):719-24. doi: 10.1016/j.jemermed.2020.02.021

5. Nee N, Inaba K, Schellenberg M, Benjamin ER, Lam L, Matsushima K, Strumwasser AM, Demetriades D. Retained bullet fragments after nonfatal gunshot wounds: epidemiology and outcomes. Journal of trauma and acute care surgery. 2021 Jun 1;90(6):973-9. doi: 10.1097/TA.0000000000003089

6. Cook A, Osler T, Hosmer D, Glance L, Rogers F, Gross B, Garcia-Filion P, Malhotra A. Gunshot wounds resulting in hospitalization in the United States: 2004–2013. Injury. 2017 Mar 1; 48(3):621-7. doi: 10.1016/j.injury.2017.01.044

7. Cosco TD, King JH. Americans shooting themselves in the foot: the epidemiology of podiatric self-inflicted gunshot wounds in the United States. Medical journal of Australia. 2015 Dec;203(11):458-61. doi: 10.5694/mja15.01031

8. Haddaway NR, Page MJ, Pritchard CC, McGuinness LA. PRISMA2020: An R package and Shiny app for producing PRISMA 2020-compliant flow diagrams, with interactivity for optimised digital transparency and Open Synthesis. Campbell systematic reviews. 2022 Jun; 18(2):e1230.

9. Shrestha R, Kanchan T, Krishan K. Gunshot Wounds Forensic Pathology. StatPearls [Internet]. 2024 Jan.

10. Gunas V, Bobkov P, Plakhotniuk I, Olhovenko S, Solonyi O. Specifics of fire damage to cotton clothing while shooting point-blank at a human torso simulator from a Fort-12RM pistol. Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics. 2021 Jul 27;23(1):175-87. doi: 10.32353/khrife.1.2021.13

11. Mikhailenko OV, Roshchin HH, Dyadik OO, Irkin IV, Malisheva TA, Kostenko YY, Gunas VI, Hel AP. Efficiency of determination of elemental composition of metals and their topography in objects of biological origin using spectrometers. Indian Journal of Forensic Medicine and Toxicology. 2021;15(1):1278-84. doi: 10.37506/ijfmt.v15i1.13592

12. Baum GR, Baum JT, Hayward D, MacKay BJ. Gunshot wounds: ballistics, pathology, and treatment recommendations, with a focus on retained bullets. Orthopedic research and reviews. 2022;14:293-317. doi: 10.2147/ORR.S378278

13. Stewart S, Tunstall C, Stevenson T. Gunshot wounds in civilian practice: a review of epidemiology, pathophysiology and management. Orthopaedics and Trauma. 2023 Aug 1;37(4): 216-21. doi: 10.1016/j.mporth.2023.05.002

14. Stefanopoulos PK, Pinialidis DE, Hadjigeorgiou GF, Filippakis K, Gyftokostas D. Wound ballistics of gunshot injuries. Hellenic Journal of Surgery. 2015 Sep;87(5):351-6. doi: 10.1007/s13126-015-0240-3

15. Baptista MV, d'Ávila SC, d'Ávila AM. Histopathological detection of entry and exit holes in human skin wounds caused by firearms. Journal of forensic and legal medicine. 2014 Jul 1;25:49-52. doi: 10.1016/j.jflm.2014.04.017

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 577.21:616-037

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1945-1953

Sprut Olha Volodymyrivna senior teacher of the department of Medical biology, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0001-8442-9653

Hrynchak Nataliia Mykolayivna Candidate of Biological Sciences, docent of the department of Medical biology, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya, https://orcid.org/0000-0002-2723-7679

Vasenko Tetiana Borysivna assistant of the department of Medical biology, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0001-7858-0461

Sprut Kateryna Volodymyrivna 5th year student, medical faculty № 2, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, Ukrhttps://orcid.org/0009-0009-7477-052X

EPIGENETIC MECHANISMS: ROLE IN THE DEVELOPMENT AND PROGRESSION OF MULTIFACTORIAL DISEASES

Abstract. Epigenetic mechanisms play a key role in regulating gene expression without changes in the DNA sequence, which makes them important factors in the development and progression of multifactorial diseases. Unlike classical genetic mutations that change the DNA structure, epigenetic modifications regulate gene activity, which can lead to the development of various pathological conditions. In particular, DNA methylation mechanisms, histone modifications and non-coding RNAs are involved in the pathogenesis of a wide range of diseases, including oncological, cardiovascular, neurodegenerative and autoimmune pathologies. It has been established that changes in the epigenome can be caused by both genetic factors and the influence of the environment, lifestyle, nutrition and stress. This determines the importance of studying epigenetic mechanisms, since their modification can have significant therapeutic potential. The aim of the article is to study and systematize current scientific data on epigenetic mechanisms in the pathogenesis of multifactorial diseases, determine their significance for diagnostics and prospects for therapeutic influence. Analysis of modern research shows that DNA methylation is one of the key mechanisms of epigenetic regulation, which affects the activity of genes involved in the development of various diseases. It has been established that changes in the level of methylation can both suppress and activate certain genetic programs that play a role in pathological processes, in particular in tumor growth, inflammatory reactions and metabolic disorders. Studies

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

indicate that the level of methylation can change under the influence of external factors, such as lifestyle, environmental conditions and nutrition, which opens up prospects for the development of approaches to its correction. Another important epigenetic mechanism is histone modification, which affects the structure of chromatin and the regulation of gene transcription. It has been demonstrated that certain changes in these processes may be associated with neurodegenerative, autoimmune and cardiovascular diseases. Studies have shown that disruption of the level of some histone modifications is associated with changes in the expression of genes that control inflammatory processes, cell growth and differentiation. Given these data, modulating the activity of enzymes involved in these processes is considered a promising approach in the development of new therapeutic strategies. In addition, non-coding RNAs also play a significant role in the regulation of genetic activity. It has been established that their expression changes in various pathological conditions, in particular in oncological, metabolic and cardiovascular diseases. Some of these molecules contribute to the maintenance of normal cellular functions, while others may participate in the development of pathological changes. This gives grounds for considering these mechanisms as potential targets for therapeutic intervention. Thus, modern studies demonstrate that epigenetic mechanisms play a significant role in the pathogenesis of a wide range of multifactorial diseases. The study of these processes not only deepens the understanding of the mechanisms of pathology development, but also opens up new opportunities for creating methods of early diagnosis and therapy. Further research into epigenetic changes and the development of approaches to their correction may become the basis for personalized medicine, which will allow for more effective prevention and treatment of various diseases.

Keywords: epigenetics, DNA methylation, histone modification, non-coding RNA, multifactorial diseases, genetic regulation.

Спрут Ольга Володимирівна старший викладач кафедри медичної біології, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова,. м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0001-8442-9653

Гринчак Наталія Миколаївна, к.б.н., доцент кафедри медичної біології, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-2723-7679

Васенко Тетяна Борисівна асистент кафедри медичної біології, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0001-7858-0461

Спрут Катерина Володимирівна студентка 5 курсу медичного факультету №2, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0009-7477-052X

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ЕПІГЕНЕТИЧНІ МЕХАНІЗМИ: РОЛЬ У РОЗВИТКУ ТА ПРОГРЕСУВАННІ МУЛЬТИФАКТОРНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Анотація. Епігенетичні механізми відіграють ключову роль у регуляції експресії генів без змін у послідовності ДНК, що робить їх важливими факторами у розвитку та прогресуванні мультифакторних захворювань. На відміну від класичних генетичних мутацій, які змінюють структуру ДНК, епігенетичні модифікації регулюють активність генів, що може зумовлювати розвиток різних патологічних станів. Зокрема, механізми метилювання ДНК, модифікації гістонів та некодуючі РНК беруть участь у патогенезі широкого спектра захворювань, включаючи онкологічні, серцево-судинні, нейродегенеративні та автоімунні патології. Встановлено, що зміни в епігеномі можуть бути спричинені як генетичними факторами, так і впливом довкілля, способу життя, харчування та стресу. Це визначає важливість дослідження епігенетичних механізмів, оскільки їхня модифікація може мати значний терапевтичний потенціал. Метою статті є вивчення та систематизація актуальних наукових даних щодо епігенетичних механізмів у патогенезі мультифакторних захворювань, визначення їхнього значення для діагностики та перспектив терапевтичного впливу. Аналіз сучасних досліджень свідчить, що метилювання ДНК є одним із ключових механізмів епігенетичної регуляції, який впливає на активність генів, залучених до розвитку різних захворювань. Встановлено, що зміни у рівні метилювання можуть як пригнічувати, так і активувати певні генетичні програми, що відіграють роль у патологічних процесах, зокрема у пухлинному рості, запальних реакціях та порушеннях обміну речовин. Дослідження вказують на те, що рівень метилювання може змінюватися під впливом зовнішніх факторів, таких як спосіб життя, екологічні умови та харчування, що відкриває перспективи для розробки підходів до його корекції. Іншим важливим епігенетичним механізмом є модифікація гістонів, яка впливає на структуру хроматину та регуляцію транскрипції генів. Було продемонстровано, що певні зміни у цих процесах можуть бути пов’язані з нейродегенеративними, аутоімунними та серцево-судинними захворюваннями. Дослідження показали, що порушення рівня деяких гістонових модифікацій асоціюється зі змінами в експресії генів, які контролюють запальні процеси, клітинний ріст та диференціацію. Враховуючи ці дані, модулювання активності ферментів, що беруть участь у цих процесах, розглядається як перспективний підхід у розробці нових терапевтичних стратегій. Крім того, некодуючі РНК також відіграють значну роль у регуляції генетичної активності. Встановлено, що їхня експресія змінюється при різних патологічних станах, зокрема при онкологічних, метаболічних та серцево-судинних захворюваннях. Деякі з цих молекул сприяють підтримці нормальних клітинних функцій, тоді як інші можуть брати участь у розвитку патологічних змін. Це дає підстави для розгляду цих механізмів як потенційних мішеней для терапевтичного втручання. Таким чином, сучасні дослідження демонструють, що епігенетичні механізми

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

відіграють значну роль у патогенезі широкого спектра мультифакторних захворювань. Вивчення цих процесів не лише поглиблює розуміння механізмів розвитку патологій, але й відкриває нові можливості для створення методів ранньої діагностики та терапії. Подальше дослідження епігенетичних змін і розробка підходів до їх корекції можуть стати основою для персоналізованої медицини, що дозволить більш ефективно запобігати та лікувати різні захворювання.

Ключові слова: епігенетика, метилювання ДНК, модифікація гістонів, некодуючі РНК, мультифакторні захворювання, генетична регуляція.

Statement of the problem. Epigenetics as a scientific discipline has come a long way from the initial understanding of the regulation of genetic information to the modern understanding of the complex mechanisms that determine phenotypic changes without changes in the DNA sequence. The term "epigenetics" was first proposed by Conrad Weddington in the mid-twentieth century, but it is only in recent decades that this field has truly blossomed due to technological breakthroughs in molecular biology [1]. Scientists have discovered that epigenetic regulatory mechanisms are critically important for maintaining normal cell function and may play a decisive role in the development of various diseases. Normally, epigenetic mechanisms provide precise regulation of gene expression, allowing the body to adapt to changes in the environment. However, disruption of these processes can lead to pathological conditions, including autoimmune, neurodegenerative and oncological diseases [2]. Significant progress in understanding the biological mechanisms of epigenetics contributes to the development of new diagnostic and treatment strategies based on the detection of specific changes in DNA, histones and non-coding RNAs [3].

Among the main mechanisms of epigenetic regulation are DNA methylation, histone modifications and the influence of non-coding RNAs. DNA methylation is the most studied mechanism that provides long-term suppression of gene expression. This process occurs due to the addition of a methyl group to cytosine in CpG islands, which are often localized in the promoter regions of genes [4]. It has been established that a violation of the level of DNA methylation can cause serious pathological consequences, in particular uncontrolled cell proliferation and oncogenesis [5].

In addition to DNA methylation, histone modifications play a key role in the regulation of genetic activity. The interaction between DNA methylation processes and changes in chromatin structure forms a complex mechanism of transcription regulation, which can change under the influence of environmental factors and genetic characteristics of the organism [6]. Recent studies indicate a close relationship between epigenetic changes and susceptibility to multifactorial diseases, such as atherosclerosis, diabetes mellitus, and Alzheimer's disease [7]. The development of DNA sequencing technologies and improvement of methods for analyzing epigenetic modifications have significantly expanded the understanding of the mechanisms underlying the pathogenesis of multifactorial diseases. One of the promising areas of research is the analysis of changes in the levels of DNA methylation and histone modifications, which allows identifying epigenetic

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

biomarkers for predicting the risks of developing pathologies and developing new therapeutic strategies [8].

Thus, further study of epigenetic mechanisms is necessary to deepen understanding of the nature of multifactorial diseases and find effective methods for their diagnosis and treatment.

The purpose of the article – to research and systematize current information regarding the role of epigenetic mechanisms in the development and progression of multifactorial diseases.

Research objects and methods. In order to achieve the set goal, an analysis of the Scopus, Web of Science and Google Scholar databases was performed. A total of 76 relevant publications were found on the topic of the study. Of these, 19 were selected for review, according to the criterion of age (no more than 10 years) and coincidence with keywords such as epigenetics, DNA methylation, histone modification, non-coding RNA, multifactorial diseases, genetic regulation. PRISMA was used for organization and the PRISMA flow diagram for visualization of the process of selecting publications for review of literary sources in accordance with international standards for writing review articles [9].

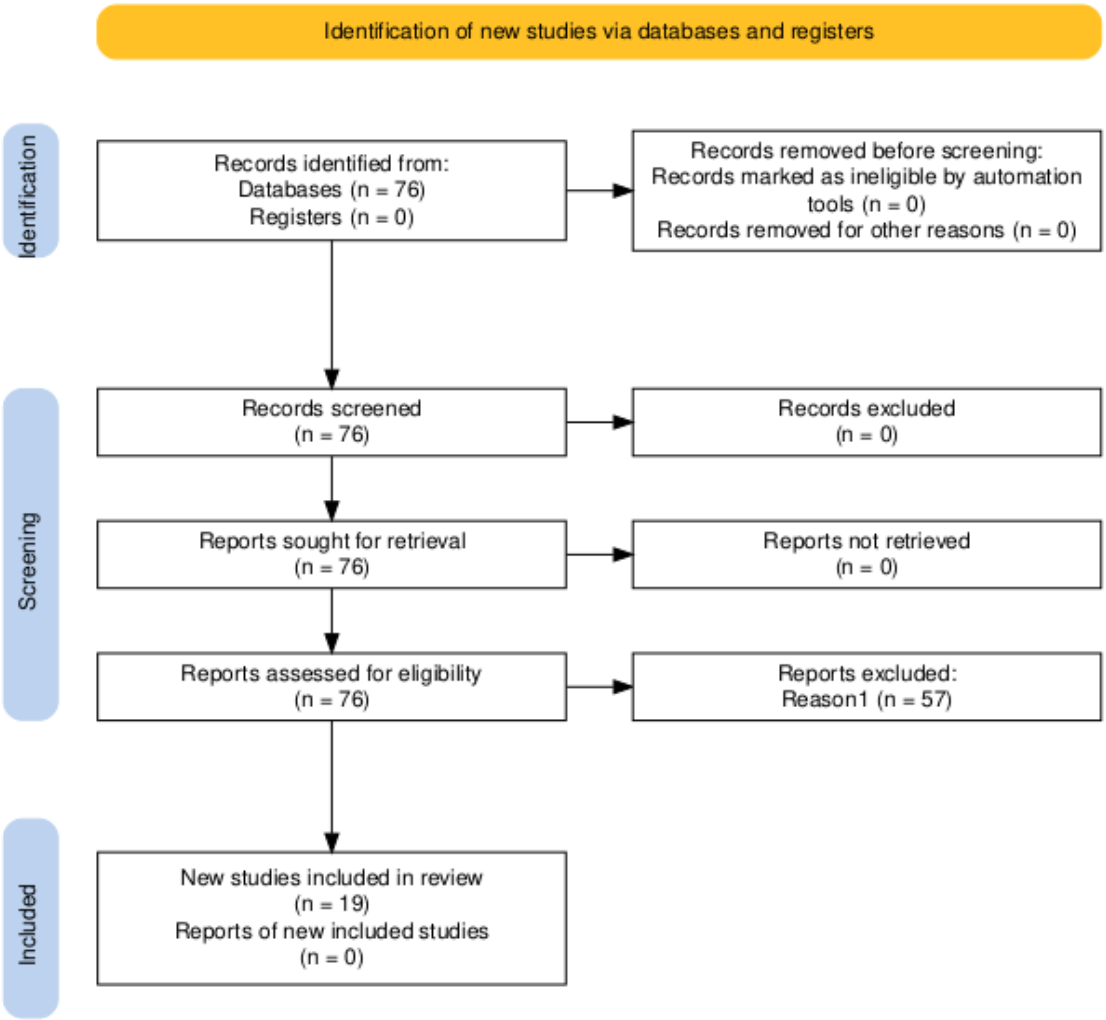

Fig. 1. The PRISMA flow diagram of literary sources search results.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Presentation of the main material.

Research results and their discussion. Epigenetic mechanisms play a crucial role in the development of various multifactorial diseases by modulating gene expression without changes in the DNA sequence. In the context of neurodegenerative pathologies, mechanisms such as DNA methylation and histone modifications regulate the functioning of genes associated with neuronal survival, inflammation, and cognitive decline. Studies show that disruption of these processes may contribute to the development of Alzheimer's disease, Parkinson's disease, and other neurological conditions [10].

In the field of autoimmune diseases, epigenetic modifications determine the intensity of the immune response, affecting the balance between pro- and anti-inflammatory processes. It has been found that changes in DNA methylation levels and microRNA expression affect the activation of immune cells, which may contribute to the development of rheumatoid arthritis, systemic lupus erythematosus, and other autoimmune pathologies [11].

The musculoskeletal system is also affected by epigenetic mechanisms, which is particularly noticeable in the pathogenesis of osteoporosis. Epigenetic modifications can alter the expression of genes responsible for bone remodeling, which in turn affects the risk of bone resorption and bone mineral density loss [12].

Inflammatory bowel diseases, such as Crohn’s disease and ulcerative colitis, have also been shown to be associated with epigenetic processes. DNA methylation and histone modifications can influence the regulation of inflammatory pathways in the intestine by altering the expression of genes involved in the immune response, epithelial barrier function, and microbiota [13].

Epigenetic modifications play an important role in the regulation of inflammatory processes in periodontal tissues. Studies suggest that abnormalities in DNA methylation and histone acetylation may contribute to the development of periodontitis by altering the activity of genes associated with inflammation and bone resorption [14].

In the case of depressive disorders, epigenetic changes determine the expression of genes responsible for neurotransmitter activity, stress response and neuronal plasticity. Studies indicate that DNA methylation and histone modifications can affect the levels of serotonin, cortisol and other biomarkers involved in the pathogenesis of depression [15].

No less important is the role of epigenetic mechanisms in the development of neurodegenerative disorders associated with infectious agents. Infections, especially viral ones, can change the level of DNA methylation and chromatin structure, which affects the expression of genes associated with neuroinflammation and impaired development of the nervous system [16].

Studies of pulmonary hypertension have shown that epigenetic modifications can change the activity of genes involved in vascular remodeling, inflammation and endothelial dysfunction, which opens new prospects for the development of therapeutic strategies aimed at correcting these changes [17].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Type 2 diabetes is characterized by disruption of epigenetic mechanisms that affect vascular endothelial function. Changes in DNA methylation levels and non-coding RNA expression may contribute to endothelial dysfunction, which is one of the key risk factors for cardiovascular complications in this pathology [18].

In the context of cardiovascular diseases, epigenetic processes play a central role in the regulation of vascular homeostasis, myocardial hypertrophy and the development of atherosclerosis. Manipulation of these mechanisms may become a promising direction in the prevention and treatment of cardiovascular pathologies [19].

Thus, epigenetic modifications act as a universal regulator in the pathogenesis of a wide range of multifactorial diseases. Understanding these mechanisms opens up new opportunities for diagnosis, prognosis and therapy, allowing the development of personalized treatment approaches based on the individual epigenetic profile of the patient.

Conclusions. Epigenetic mechanisms play a key role in the development and progression of multifactorial diseases, influencing gene activity through DNA methylation, histone modifications, and non-coding RNAs. It has been established that these processes can change under the influence of external factors and contribute to the occurrence of pathologies, including oncological, cardiovascular, and neurodegenerative diseases. The study of epigenetic changes not only deepens the understanding of the mechanisms of disease development, but also opens up new prospects for personalized medicine, in particular the development of methods for early diagnosis and targeted therapy.

References

1. Felsenfeld G. A brief history of epigenetics. Cold Spring Harbor perspectives in biology. 2014 Jan 1;6(1):a018200. doi: 10.11 01/cshperspect.a018200

2. Zhang L, Lu Q, Chang C. Epigenetics in health and disease. Epigenetics in allergy and autoimmunity. 2020:3-55. doi: 10.1007/978-981-15-3449-2_1

3. Moosavi A, Ardekani AM. Role of epigenetics in biology and human diseases. Iranian biomedical journal. 2016 Nov;20(5):246-258. doi: 10.22045/ibj.2016.01

4. Du J, Johnson LM, Jacobsen SE, Patel DJ. DNA methylation pathways and their crosstalk with histone methylation. Nature reviews Molecular cell biology. 2015 Sep;16(9):519-32. doi:10.1038/nrm4043

5. Zhang Y, Sun Z, Jia J, Du T, Zhang N, Tang Y, Fang Y, Fang D. Overview of histone modification. Histone Mutations and Cancer. 2021:1-6. doi:10.1007/978-981-15-8104-5_1

6. Bishop DT, Sham P, editors. Analysis of Multifactorial Diseases. Taylor & Francis; 2024 Dec 6.

7. Mattei AL, Bailly N, Meissner A. DNA methylation: a historical perspective. Trends in Genetics. 2022 Jul 1;38(7):676-707.

8. Jeltsch A, Jurkowska RZ. New concepts in DNA methylation. Trends in biochemical sciences. 2014 Jul 1;39(7):310-8.

9. Haddaway NR, Page MJ, Pritchard CC, McGuinness LA. PRISMA2020: An R package and Shiny app for producing PRISMA 2020-compliant flow diagrams, with interactivity for optimised digital transparency and Open Synthesis. Campbell systematic reviews. 2022 Jun;18(2):e1230.

10. Landgrave-Gómez J, Mercado-Gómez O, Guevara-Guzmán R. Epigenetic mechanisms in neurological and neurodegenerative diseases. Frontiers in cellular neuroscience. 2015 Feb 27;9:58. doi: 10.3389/fncel.2015.00058

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

11. Álvarez-Errico D, Vento-Tormo R, Ballestar E. Genetic and epigenetic determinants in autoinflammatory diseases. Frontiers in immunology. 2017 Mar 22;8:318. doi: 10.3389/fimmu.2017.00318

12. Marini F, Cianferotti L, Brandi ML. Epigenetic mechanisms in bone biology and osteoporosis: can they drive therapeutic choices?. International journal of molecular sciences. 2016 Aug 12;17(8):1329. doi: 10.3390/ijms17081329

13. Loddo I, Romano C. Inflammatory bowel disease: genetics, epigenetics, and pathogenesis. Frontiers in immunology. 2015 Nov 2;6:551. doi: 10.3389/fimmu.2015.00551

14. Barros SP, Hefni E, Nepomuceno R, Offenbacher S, North K. Targeting epigenetic mechanisms in periodontal diseases. Periodontology 2000. 2018 Oct;78(1):174-84.

15. Saavedra K, Molina-Márquez AM, Saavedra N, Zambrano T, Salazar LA. Epigenetic modifications of major depressive disorder. International journal of molecular sciences. 2016 Aug 5;17(8):1279. doi: 10.3390/ijms17081279

16. Weber-Stadlbauer U. Epigenetic and transgenerational mechanisms in infection-mediated neurodevelopmental disorders. Translational psychiatry. 2017 May;7(5):e1113. doi: 10.1038/tp.2017.78

17. Bisserier M, Janostiak R, Lezoualc'h F, Hadri L. Targeting epigenetic mechanisms as an emerging therapeutic strategy in pulmonary hypertension disease. Vascular Biology. 2020 Jan 9;2(1):R17-34. doi: 10.1530/VB-19-0030

18. Prattichizzo F, Giuliani A, Ceka A, Rippo MR, Bonfigli AR, Testa R, Procopio AD, Olivieri F. Epigenetic mechanisms of endothelial dysfunction in type 2 diabetes. Clinical Epigenetics. 2015 Dec;7:1-2. doi: 10.1186/s13148-015-0090-4

19. Shi Y, Zhang H, Huang S, Yin L, Wang F, Luo P, Huang H. Epigenetic regulation in cardiovascular disease: mechanisms and advances in clinical trials. Signal Transduction and Targeted Therapy. 2022 Jun 25;7(1):200. doi: 10.1038/s41392-022-01055-2

Література

1. Felsenfeld G. A brief history of epigenetics. Cold Spring Harbor perspectives in biology. 2014 Jan 1;6(1):a018200. doi: 10.11 01/cshperspect.a018200

2. Zhang L, Lu Q, Chang C. Epigenetics in health and disease. Epigenetics in allergy and autoimmunity. 2020:3-55. doi: 10.1007/978-981-15-3449-2_1

3. Moosavi A, Ardekani AM. Role of epigenetics in biology and human diseases. Iranian biomedical journal. 2016 Nov;20(5):246-258. doi: 10.22045/ibj.2016.01

4. Du J, Johnson LM, Jacobsen SE, Patel DJ. DNA methylation pathways and their crosstalk with histone methylation. Nature reviews Molecular cell biology. 2015 Sep;16(9):519-32. doi:10.1038/nrm4043

5. Zhang Y, Sun Z, Jia J, Du T, Zhang N, Tang Y, Fang Y, Fang D. Overview of histone modification. Histone Mutations and Cancer. 2021:1-6. doi:10.1007/978-981-15-8104-5_1

6. Bishop DT, Sham P, editors. Analysis of Multifactorial Diseases. Taylor & Francis; 2024 Dec 6.

7. Mattei AL, Bailly N, Meissner A. DNA methylation: a historical perspective. Trends in Genetics. 2022 Jul 1;38(7):676-707.

8. Jeltsch A, Jurkowska RZ. New concepts in DNA methylation. Trends in biochemical sciences. 2014 Jul 1;39(7):310-8.

9. Haddaway NR, Page MJ, Pritchard CC, McGuinness LA. PRISMA2020: An R package and Shiny app for producing PRISMA 2020-compliant flow diagrams, with interactivity for optimised digital transparency and Open Synthesis. Campbell systematic reviews. 2022 Jun;18(2):e1230.

10. Landgrave-Gómez J, Mercado-Gómez O, Guevara-Guzmán R. Epigenetic mechanisms in neurological and neurodegenerative diseases. Frontiers in cellular neuroscience. 2015 Feb 27;9:58. doi: 10.3389/fncel.2015.00058

11. Álvarez-Errico D, Vento-Tormo R, Ballestar E. Genetic and epigenetic determinants in autoinflammatory diseases. Frontiers in immunology. 2017 Mar 22;8:318. doi: 10.3389/fimmu.2017.00318

12. Marini F, Cianferotti L, Brandi ML. Epigenetic mechanisms in bone biology and osteoporosis: can they drive therapeutic choices?. International journal of molecular sciences. 2016 Aug 12;17(8):1329. doi: 10.3390/ijms17081329

13. Loddo I, Romano C. Inflammatory bowel disease: genetics, epigenetics, and pathogenesis. Frontiers in immunology. 2015 Nov 2;6:551. doi: 10.3389/fimmu.2015.00551

14. Barros SP, Hefni E, Nepomuceno R, Offenbacher S, North K. Targeting epigenetic mechanisms in periodontal diseases. Periodontology 2000. 2018 Oct;78(1):174-84.

15. Saavedra K, Molina-Márquez AM, Saavedra N, Zambrano T, Salazar LA. Epigenetic modifications of major depressive disorder. International journal of molecular sciences. 2016 Aug 5;17(8):1279. doi: 10.3390/ijms17081279

16. Weber-Stadlbauer U. Epigenetic and transgenerational mechanisms in infection-mediated neurodevelopmental disorders. Translational psychiatry. 2017 May;7(5):e1113. doi: 10.1038/tp.2017.78

17. Bisserier M, Janostiak R, Lezoualc'h F, Hadri L. Targeting epigenetic mechanisms as an emerging therapeutic strategy in pulmonary hypertension disease. Vascular Biology. 2020 Jan 9;2(1):R17-34. doi: 10.1530/VB-19-0030

18. Prattichizzo F, Giuliani A, Ceka A, Rippo MR, Bonfigli AR, Testa R, Procopio AD, Olivieri F. Epigenetic mechanisms of endothelial dysfunction in type 2 diabetes. Clinical Epigenetics. 2015 Dec;7:1-2. doi: 10.1186/s13148-015-0090-4

19. Shi Y, Zhang H, Huang S, Yin L, Wang F, Luo P, Huang H. Epigenetic regulation in cardiovascular disease: mechanisms and advances in clinical trials. Signal Transduction and Targeted Therapy. 2022 Jun 25;7(1):200. doi: 10.1038/s41392-022-01055-2

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC 378.147:613.88-055.2(045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1954-1961

Tokar Petro Yuriiovych Assistant of the Department of Obstetrics, Gynecology and Perinatology, Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, tel.: (0372) 55-37-54, https://orcid.org/0000-0002-5862-4532

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF THE ORGANIZATION OF THE IMPLEMENTATION OF THE CYCLE OF SPECIALIZATION IN THE SPECIALTY "SEXOPATHOLOGY" FOR MEDICAL STUDENTS IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE MEDICAL EDUCATION

Abstract. The topic explores the psychological and pedagogical aspects of organizing the implementation of the cycle of specialization in the specialty "Sexopathology" for medical students in the system of postgraduate medical education. The paper emphasizes the importance of psychological training and pedagogical support of the training process for doctors who aim to acquire specialized knowledge and skills in the field of sex pathology.

Particular attention is paid to the specifics of the psycho-emotional state of the trainees, their motivation to master this sensitive and often stigmatized area of medicine. Taking into account the individual characteristics of the participants in the educational process, it is important to adapt teaching methods that allow overcoming psychological barriers and creating a comfortable environment for the open exchange of knowledge and experience.

Various pedagogical strategies that promote effective learning are considered, including active teaching methods, interactive forms, psychological training and role-playing games, as well as individual and group work. An important component is the development of criteria for evaluating the effectiveness of training, which should take into account not only theoretical knowledge but also practical skills, the ability to communicate with patients, as well as ethical and professional standards in the work of a sexopathologist.

It is emphasized that psychological and pedagogical support is an integral part of the process of forming highly qualified doctors in this highly specialized field of medicine, as it contributes not only to the acquisition of knowledge but also to the development of professional competence that meets the modern requirements of medical practice.

Key words: sex pathology, postgraduate education, specialization cycle, medical students, psychological and pedagogical aspects, medical care, sexual health, individual approach, interactive teaching methods, practical classes, medical institutions, clinical skills, educational programs, sexual health pathologies.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Токар Петро Юрійович асистент кафедри акушерства, гінекології та перинатології, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, тел.: (0372) 55-37-54, https://orcid.org/0000-0002-5862-4532

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИКЛУ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ “СЕКСОПАТОЛОГІЯ” ДЛЯ ЛІКАРІВ-СЛУХАЧІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Тема досліджує психолого-педагогічні аспекти організації впровадження циклу спеціалізації за спеціальністю "Сексопатологія" для лікарів-слухачів у системі післядипломної медичної освіти. У роботі акцентується увага на важливості психологічної підготовки та педагогічного супроводу процесу навчання лікарів, які мають за мету здобуття спеціалізованих знань і навичок у галузі сексопатології.

Особливу увагу приділено специфіці психоемоційного стану слухачів, їх мотивації до освоєння цього чутливого та часто стигматизованого напрямку медицини. Враховуючи індивідуальні особливості учасників навчального процесу, важливою є адаптація навчальних методик, що дозволяють подолати психологічні бар’єри, створити комфортне середовище для відкритого обміну знаннями та досвідом.

Розглядаються різні педагогічні стратегії, що сприяють ефективному засвоєнню матеріалу, серед яких активні методи навчання, використання інтерактивних форм, психологічні тренінги та рольові ігри, а також індивідуальна та групова робота. Важливою складовою є розробка критеріїв оцінки ефективності навчання, що повинні враховувати не тільки теоретичні знання, але й практичні навички, вміння комунікувати з пацієнтами, а також етичні та професійні стандарти у роботі сексопатолога.

Підкреслюється, що психолого-педагогічний супровід є невід'ємною частиною процесу формування висококваліфікованих лікарів у цій вузькоспеціалізованій галузі медицини, адже він сприяє не лише засвоєнню знань, а й розвитку професійної компетентності, що відповідає сучасним вимогам медичної практики.

Ключові слова: сексопатологія, післядипломна освіта, цикл спеціалізації, лікарі-слухачі, психолого-педагогічні аспекти, медична допомога, сексуальне здоров'я, індивідуальний підхід, інтерактивні методи навчання, практичні заняття, медичні заклади, клінічні навички, освітні програми, патології сексуального здоров'я.

Statement of the problem. In modern society, sexual health is becoming increasingly important, due to the increase in cases of sexual dysfunction and the need for qualified specialists who can provide adequate medical care. However, the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

existing system of postgraduate medical education often does not meet these requirements, which emphasizes the need to introduce a cycle of specialization in sex pathology. This training should include not only theoretical knowledge, but also practical skills that will allow medical students to effectively diagnose and treat sexual health disorders. Psychological and pedagogical aspects, such as an individual approach to each trainee and the use of interactive teaching methods, are critical for the development of professional competencies. This article discusses the peculiarities of the organization of the specialization cycle, its role in improving the quality of medical education and its importance for improving the provision of sexual health care.

Analysis of recent research and publications. An analysis of recent research and publications in the field of organizing training in the specialty “Sexopathology” for medical students in postgraduate medical education shows a growing interest in the psychological and pedagogical aspects of this process. In recent years, emphasis has been placed on the integration of psychological knowledge into medical practice, especially in such complex and sensitive areas as sex pathology. Psycho-pedagogical features include the development of communication skills, emotional competence, as well as the ability to reflect and self-control in healthcare professionals working with patients in this area.

Studies point to the need for a special approach to the organization of training, in particular, the use of interactive methods, case studies and trainings that allow future professionals to better navigate ethical and psychological issues. Considerable attention is paid to the formation of professional ethics of doctors and their readiness to deal with emotionally difficult situations in working with patients.

A number of publications also emphasize the importance of including practical exercises and psychotherapeutic techniques that promote the development of psychological resilience in medical students. This makes it possible to improve the quality of medical care in sexopathology, increase the level of professionalism and emotional competence of health care workers.

The purpose of the article is to investigate the psychological and pedagogical features of the implementation of the cycle of specialization in the specialty “Sexopathology” for medical students in the system of postgraduate medical education in order to improve the quality of training and improve the provision of medical care in the field of sexual health.

Summary of the main material. The organization of a cycle of specialization in sex pathology for medical students in postgraduate medical education is an important step in the training of highly qualified medical professionals who can effectively diagnose and treat sexual disorders. Sexopathology as a medical discipline combines knowledge from numerous fields of medicine, psychology, psychiatry, and sociology. It studies the physiological, psychological, and social aspects of sexual health, as well as disorders arising from intimate and sexual problems. The importance of this field cannot be overestimated, as sexual disorders can be a serious obstacle to patients' full lives, mental and physical stability.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

However, for medical students to be able to work effectively in this area, it is important that their training is comprehensive and takes into account not only medical knowledge, but also psychological, social and ethical aspects of this work. The psychological and pedagogical features of the organization of the implementation of the specialization cycle are an important element of successful training, as the educational process aims not only to transfer theoretical knowledge but also to develop practical skills, emotional and psychological readiness to work with patients suffering from sexual disorders.

The main task of organizing the cycle is to provide doctors with the comprehensive knowledge necessary to diagnose and treat sexual disorders of various origins. For this purpose, it is important to pay attention to both medical and psychological aspects of sexual disorders. Doctors should be prepared for the fact that sexual disorders are often associated with complex psychological and social factors that can have a long-term impact on the patient. This means that doctors should have not only medical knowledge, but also psychological skills that will help them work effectively with patients. The patient's psychological comfort is an important factor that contributes to the success of treatment. Therefore, doctors must be able not only to provide medical care but also to create a favorable atmosphere for communication, which will allow the patient to open up and share their problems.

In addition, an important part of physician training is to develop their emotional resilience and readiness to work with patients facing sexual problems. This requires a certain level of emotional intelligence and self-control. Doctors need to be able to separate their emotions from their professional duty, especially when dealing with sensitive issues such as sexual misconduct. In this context, it is also important to teach doctors self-regulation and stress management techniques, as working in sexopathology can be emotionally demanding, and doctors need to be able to maintain their own psychological stability in difficult situations. In addition, a doctor must have effective communication skills that will allow him or her to maintain professionalism even in the most difficult situations. Learning how to communicate with patients who have intimate and often painful problems is a key element of a sex therapist's successful work.

At the same time, an important part of the training is to prepare doctors for the ethical aspects of sexopathologist's work. A sexopathologist works with very sensitive issues that require a high level of professionalism and responsibility. Physicians should be prepared for the fact that patients may have different moral, cultural, and religious beliefs that may affect their attitudes toward sexual health and medical procedures. Therefore, training should include elements of medical ethics, exploring standards of behavior in situations involving intimate matters, and addressing the principles of confidentiality and trust in the doctor-patient relationship. Psychological and ethical issues are important in the work of a sexopathologist, as any wrong action or word can affect the patient and cause additional suffering.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Pedagogical approaches to organizing the training of sexopathology trainees should be diverse and focused on the development of not only theoretical knowledge but also practical skills. This involves the use of various forms of education, including lectures, workshops, seminars, trainings, role plays and other interactive methods. Lectures can provide students with basic theoretical knowledge of physiology, psychology, psychiatry, urology, gynecology, and the basic principles of sex pathology. At the same time, practical classes, seminars, and workshops allow students to apply their knowledge in real-life situations and develop the necessary practical skills. Role-playing games are an effective tool for learning to communicate with patients, developing doctors' ability to create a comfortable atmosphere for discussing sexual problems and learning to ask questions and listen to patients effectively.

An important stage of training is the study of clinical cases, which allows doctors to develop critical thinking and the ability to make independent decisions. Analyzing clinical situations allows students to understand how to correctly diagnose sexual disorders, identify their possible causes, and develop effective treatment strategies. It also allows physicians to develop an interdisciplinary approach to treatment, as sexual disorders can have both physiological and psychological roots, requiring collaboration with other professionals such as psychiatrists, psychologists, urologists, and gynecologists.

Physician training should also include modern approaches to the diagnosis and treatment of sexual disorders. Since sex pathology is a dynamic science, doctors need to be aware of the latest advances in medical technology, pharmacology, and psychology. Constant updating of knowledge through participation in seminars, conferences, reading professional literature and using modern technologies is a necessary part of sexopathologists' advanced training. [...]

An interdisciplinary approach is particularly important in sex pathology, as sexual disorders are often complex in nature. They can be caused by physiological, psychological, or social factors. Therefore, the doctor should be able to involve specialists from other medical disciplines to provide comprehensive care to the patient. This includes collaboration with psychologists, psychiatrists, urologists, gynecologists, and other specialists to create a holistic treatment plan. This approach allows us to deal more effectively with different types of sexual disorders and ensure the best possible outcome for the patient.

Given the complexity and multifaceted nature of this specialty, training within the cycle of specialization should be systematic, thorough, and constantly updated. This allows us to create specialists who not only have in-depth medical knowledge, but are also able to work with patients in conditions of high psychological responsibility and emotional sensitivity. Thanks to this approach, doctors can effectively help patients by improving their sexual and psychological health, which contributes to a better quality of life in general.

Thus, the introduction of the cycle of specialization in Sexual Pathology is an important step in the development of this field of medicine. The use of interactive

pedagogical methods, an integrated approach to teaching, and consideration of ethical, psychological and social aspects of this specialty allows us to train doctors who will be able to work effectively with patients, diagnose and treat sexual disorders and provide a comprehensive approach to sexual health.

Conclusions. The cycle of specialization in the specialty "Sexopathology" is essential for the advanced training of doctors in related specialties. The introduction of this cycle will allow students to dive deeper into the specifics of sexual health pathologies. Psychological and pedagogical aspects, such as an individual approach and interactive forms of learning, can significantly improve the quality of education. The practical component, including case studies and active discussions, will help students develop the necessary clinical skills. Adapting the curriculum to the needs of doctors will ensure their readiness to work as a sexually transmitted disease doctor. This will contribute to the overall improvement of medical care standards in the field of sexual health, which is important for society as a whole.

References

1. Rudy-Trypolskyi, V.O. (2021). Umovy formuvannya profesiynoyi kompetentnosti fakhivtsiv medychnoyi haluzi [Conditions for the formation of professional competence of medical specialists]. *Aktual'ni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohii imeni H.S Kostiuka NAPN Ukrainy - Actual Problems of Psychology: collection of scientific works of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine*, *2*, 368-374. [in Ukrainian].

2. Shakhova, H. (2020). Tekhnolohii dystantsiinoho navchannia yak zasib pidvyschennia rivnia navchal'noho protsesu v systemi pisliadyplomnoi medychnoi osvity [Distance learning technologies as a means of improving the level of the educational process in the system of postgraduate medical education]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezul'taty, problemy, perspektyvy - Development of modern education and science: results, problems, prospects* (Vols 8), 394 p. Konin-Uzhhorod-Kyiv-Kherson: Posvit [in Ukrainian].

3. Oliynyk, V.V., & Hrabovskyy, P.P. (2021). Strukturno-funktsional'na model' orhanizatsiyi pidvyshchennya kvalifikatsiyi pedahohichnykh pratsivnykiv u zakladi pislyadyp lomnoyi pedahohichnoyi osvity v umovakh pandēmiyi [Structural and functional model of organizing advanced training of pedagogical workers in an institution of postgraduate pedagogical education in the conditions of a pandemic]. *Vicnyk pislyadyp lomnoyi osvity. Seriia «Pedahohichni nauky» - Bulletin of Postgraduate Education. Series "Pedagogical Sciences"*, *17* (46), 95-122. [in Ukrainian].

4. Romanovska, O., & Bandurian, V. (2020). Metodyka vykorystannya innovatsiynykh tekhnologiy navchannya pry pidvyshchenni kvalifikatsiyi likariv [Methodology for using innovative training technologies in improving the qualifications of doctors]. *Teoriya i praktyka upravlinnya sotsial'nymy systemamy - Theory and practice of social systems management, 3*, 30-47. [in Ukrainian].

5. Chubiy, I. (2021). Kompetentnisnyy pidkhid yak chynnyk profesiynogo stanovlennya fakhivtsiv u systemi vyshchoi medychnoi osvity [Competency-based approach as a factor in the professional development of specialists in the system of higher medical education]. *Osvitni obriyi - Educational Horizons*, *53* (2), 97-100. [in Ukrainian].

6. Lazurenko, O.O., & Smila, N.V. (2022). Osoblyvosti profesiynogo stanovlennya likarya v umovakh neperevnykh profesiynykh osvity [Peculiarities of the professional development of a doctor in the conditions of continuous professional education]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriia: Psykholohiya - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology. 2*, 65-68. [in Ukrainian].

7. Sichkoriz, O.Ye. (2020). Rezultaty opytuvannya vykladachiv zakladiv vyshchoyi medychnoi osvity shchodo tematychnogo udoskonalennya likariv novitnim shlyakhom multydyscyplinarnykh tsikliv [Results of a survey of teachers of higher medical education institutions regarding thematic improvement of doctors through the latest method of multidisciplinary cycles]. *Ukraina. Zdorov'ya natsiyi - Ukraine. Nation's Health*, *1*, 5-11. [in Ukrainian].

8. Nemeš, O.M., Honta, Z.M., Shilivs'kyy I.V., & Moroz, K.A. (2020). Innovatsiyna ta informatsiyna skladova navchannya likarya-stomatologa na tsikli tematychnogo udoskonalennya [Innovative and informational component of training of a dentist in the cycle of thematic improvement]. *Kontseptsiyni shlyakhy rozvytku nauky ta osvity - Conceptual paths of development of science and education*: Proceedings of the Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Part I), 68 p. Lviv: Lvivskyy naukovyy forum [in Ukrainian].

9. Dubossarska, Yu.O. (2020). Dosvid dystantsiynoho navchannya z akushers'tva i hinekologiyi u period karantynu [Experience of distance learning in obstetrics and gynecology during quarantine]. *Sotsial'no-gumanitarni doslidzhen' ta innovatsiyna osvitnya diyal'nist' - Social and humanitarian research and innovative educational activities*. Proceedings of the II Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii. (pp. 316-317). Dnipro [in Ukrainian].

10. Mintser, O.P., Potyazhenko, M.M., Bumblite, I.A., Nevoit, H.V., & Bakhanovas, P.O. (2020). Dystantsiyna osvita na pislyadyp lomnomu etapi navchannya likariv: problemy pytannya ta yikh vyrishennya na suchasnomu etapi [Distance education at the postgraduate stage of medical education: problematic issues and their solutions at the current stage]. *Medychna informatyka ta inzheneriia - Medical Informatics and Engineering*, *4*, 21-24. [in Ukrainian].

11. Hrytsenko, O., & Koptsak, O. (2023). Analiz perevagh ta nedolikiv zastosuvannya interaktyvnykh metodiv navchannya u pidhotovtsi maybutnikh likariv [Analysis of the advantages and disadvantages of using interactive teaching methods in the training of future doctors]. *Ukrayinskyy pedahohichnyy zhurnal - Ukrainian Educational Journal*, *1*, 128-132. [in Ukrainian].

12. Ohorenko, V.V., & Shornikov, A.V. (2021). Perspektyvy symuliatsiinoi osvity u pisliadyplomnii osviti likariv-psykhiatriv [Prospects for simulation education in postgraduate education of psychiatrists]. *Medychna symuliatsiya–pohlyad u maybutne (vprovadzhennya innovatsiynykh tekhnolohiy u vyshchu medychnu osvitu Ukrainy) - Medical simulation – a look into the future (introduction of innovative technologies into higher medical education in Ukraine)*. Proceedings of the III naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (pp. 155-157). Chernivtsi [in Ukrainian].

13. Kozlovska, I.M., Kolotylo, O.B., Kulachek, Y.V., Rusak, O.B., Marusyk, U.I., & Smadich, V.S. (2022). Perevahy symuliatsiynogo navchannya u vidpratsyuvanni praktychnykh navychok i manipulyatsiy maybutnikh likariv [Advantages of simulative training in practice of practical skills and manipulations of future doctors]. *Bukovyns'kyy medychnyy visnyk – Bukovinian Medical Herald*, *26* (2), 81-85. [in Ukrainian].

14. Vasylevska, I.V. (2022). Psykhoemotsiinyi stan likariv-slukhachiv yak predyktor produktyvnoho navchanni [Psycho-emotional state of attending physicians as a predictor of productive learning]. *Sciences of Europe*. *2*, (88), 38-40. [in Ukrainian].

15. Kravets, V.P., & Kravets, S.V. (2020). Seksual'ni standarty v Yevropi ta yikh realizatsiya v Ukraini [Sexual standards in Europe and their implementation in Ukraine]. *Actual trends of modern scientific research*: Proceedings of the 1st International scientific and practical conference (pp. 266). Munich, Germany. MDPC Publishing [in Ukrainian].

Література:

1. Рудий-Трипольський В.О. Умови формування професійної компетентності фахівців медичної галузі. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С Костюка НАПН України. 2021:2;368-74.

2. Шахова Г. Технології дистанційного навчання як засіб підвищення рівня навчального процесу в системі післядипломної медичної освіти. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Конін–Ужгород–Київ–Херсон: Посвіт; 2020. Т. 8, 394 с.

3. Олійник В.В., Грабовський П.П. Структурно-функціональна модель організації підвищення кваліфікації педагогічних працівників у закладі післядипломної педагогічної освіти в умовах пандемії. Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки». 2021;17(46):95-122.

4. Романовська О, Бандуріан В. Методика використання інноваційних технологій навчання при підвищенні кваліфікації лікарів. Теорія і практика управління соціальними системами. 2020;(3):30-47.

5. Чубій І. Компетентнісний підхід як чинник професійного становлення фахівців у системі вищої медичної освіти. Освітні обрії. 2021;53(2):97-100.

6. Лазуренко О.О., Сміла Н.В. Особливості професійного становлення лікаря в умовах неперервної професійної освіти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2022;(2):65-68.

7. Січкоріз ОЄ. Результати опитування викладачів закладів вищої медичної освіти щодо тематичного удосконалення лікарів новітнім шляхом мультидисциплінарних циклів. Україна. Здоров'я нації. 2020;(1):5-11.

8. Немеш О.М., Гонта З.М., Шилівський І.В., Мороз К.А. Інноваційна та інформаційна складова навчання лікаря-стоматолога на циклі тематичного удосконалення. Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти (частина І): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 12-13 лютого 2020 року. Львів: Львівський науковий форум; 2020. 68 с.

9. Дубоссарська Ю.О. Досвід дистанційного навчання з акушерства і гінекології у період карантину. Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність. Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції. 26-27 червня 2020 р., м. Дніпро; 2020. 316-317.

10. Мінцер О.П., Потяженко М.М., Бумбліте І.А., Невоит Г.В., Бахановас П.О. Дистанційна освіта на післядипломному етапі навчання лікарів: проблемні питання та їх вирішення на сучасному етапі. Медична інформатика та інженерія. 2020;(4):21-24.

11. Гриценко О, Копчак О. Аналіз переваг та недоліків застосування інтерактивних методів навчання у підготовці майбутніх лікарів. Український педагогічний журнал. 2023; (1):128-132.

12. Огоренко В.В., Шорніков А.В. Перспективи симуляційної освіти у післядипломній освіті лікарів-психіатрів. Медична симуляція–погляд у майбутнє (впровадження інноваційних технологій у вищу медичну освіту України): матеріали ІІІ науково-практичної конференції з міжнародною участю. 19 лютого 2021 р, м. Чернівці м. Чернівці, 2021. С. 155-157.

13. Козловська І.М., Колотило О.Б., Кулачек Я.В., Русак О.Б., Марусик У.І., Смандич В.С. Переваги симуляційного навчання у відпрацюванні практичних навичок і маніпуляцій майбутніх лікарів. Буковинський медичний вісник. 2022;26(2):81-85.

14. Василевська І.В. Психоемоційний стан лікарів-слухачів як предиктор продуктивного навчання. Sciences of Europe. 2022;2(88):38-40.

15. Кравець В.П., Кравець С.В. Сексуальні стандарти в Європі та їх реалізація в Україні. В: The 1st International scientific and practical conference "Actual trends of modern scientific research"; 2020 Jul 19-21; Munich, Germany. MDPC Publishing; 2020. p. 266.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

UDC: 61:612.1:615.9.616.1:616-099

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1962-1971

Yanchyshyn Andrii Yaroslavovych Assistant of the Department of Descriptive and Clinical Anatomy of Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (067) 360-01-08, https//orcid.org/0000-0003-1598-8106

STRUCTURAL CHANGES IN THE HEART OF RATS UNDER THE ACTION OF LEIURUS MACROCTENUS SCORPION VENOM

Abstract. A study and analysis of structural changes in the heart of rats under the influence of the venom of the scorpion Leiurus macroctenus were conducted.

The aim of the study. To determine structural changes in the heart of rats 1 and 3 days after administration of Leiurus macroctenus scorpion venom.

Materials and methods. Experimental studies were conducted on 60 male rats (180 g±3 g), which were injected intramuscularly with 0.5 ml of the poison solution (28.8 mg/ml) (LD_{50}=0.08 mg/kg). Heart samples from animals of all groups were taken for microscopic examination. Heart preparations were stained histologically with hematoxylin, eosin, azan trichrome, and iron hematoxylin.

Results of the study. Microscopic examination of the heart of experimental animals under the influence of the venom of the scorpion Leiurus macroctenus showed that after 1 day, zones of destruction and fragmentation of myocardial muscle fibers appeared. In some fields of view, their chaotic arrangement was characteristic. There were areas of homogenisation and myocytolysis of muscle fibers. On the third day from the beginning of the experiment, the organ's most pronounced changes were detected in the myocardium of animals exposed to the venom of the scorpion Leirus macroctenus during histological studies. During this period, the animals observed foci of disintegration or fragmentation of cardiac muscle fibers, which were clearly expressed in comparison with the previous experimental group. The direction of the myocardial muscle fibers was mainly chaotic; their transverse striation was not visualised during microscopic examination. Muscle fibers were distinguished by edema and smoothness. The number of fibroblasts also increased during this period. The absence of transverse striation and areas of muscle fiber densification are also signs of cardiac muscle ischemia under these conditions. Wave-like deformation of the fibers was pronounced, which probably increases the risk of arrhythmogenic complications.

Conclusions. The results of microscopic examination of the hearts of experimental animals 1 and 3 days after administration of the venom of the scorpion Leiurus macroctenus showed that under the influence of the venom, smoothing and homogenisation of cardiac muscle fibers, their moderate hypertrophy were observed. The appearance of diapedetic hemorrhages and pronounced lymphohistiocytic infiltration were noted.

Keywords: venom, scorpions, myocardium, rats.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Янчишин Андрій Ярославович асистент кафедри описової та клінічної анатомії, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (067) 360-01-08, https//orcid.org/0000-0003-1598-8106

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ СЕРЦЯ ЩУРІВ ЗА УМОВ ДІЇ ОТРУТИ СКОРПІОНІВ LEIURUS MACROCTENUS

Анотація. Проведено дослідження та аналіз структурних змін серця щурів за умов дії отрути скорпіонів Leiurus macroctenus.

Мета дослідження. Визначити структурні зміни серця щурів через 1 та 3 доби після введення отрути скорпіонів Leiurus macroctenus.

Матеріали та методи. Експериментальні дослідження проводили на 60 щурах-самцях щурів (180 г±3 г), яким внутрішньом'язово вводили 0,5 мл розчину отрути (28,8 мг/мл) (LD_{50}=0,08 мг/кг). Для мікроскопічного дослідження забирали зразки серця тварин всіх груп. Фарбування гістологічних препаратів серця здійснювали гематоксиліном та еозином, азан трихром і залізним гематоксиліном.

Результати дослідження. Мікроскопічне дослідження серця експериментальних тварин за умов впливу отрути скорпіонів Leiurus macroctenus показало, що через 1 добу з'являються зони деструкції та фрагментації м'язових волокон міокарда, а в окремих полях зору характерним було їх хаотичне впорядкування. Були наявні ділянки гомогенізації та міоцитолізу м'язових волокон. На третю добу від початку експерименту в міокарді тварин, що зазнавали впливу отрути скорпіонів Leirus macroctenus при гістологічних дослідженнях виявлено найбільш виразні зміни органу. В цей період у тварин спостерігали вогнища розпаду або фрагментації волокон серцевого м'язу, що були яскраво вираженими, в порівнянні з попередньою дослідною групою. Направленість м'язових волокон міокарду була переважно хаотичною, поперечна посмугованість їх при мікроскопічному дослідженні не візуалізувалась. М'язові волокна відрізнялись набряком, згладженістю. У даний період також зростала чисельність фібробластів. Відсутність поперечної посмугованості та ділянки ущільнення м'язових волокон є також ознаками ішемії серцевого м'язу за даних умов. Хвилеподібна деформація волокон була яскраво вираженою, що ймовірно підвищує ризик аритмогенних ускладнень.

Висновки. Результати проведеного мікроскопічного вивчення серця дослідних тварин через 1 та 3 доби після введення отрути скорпіонів Leiurus macroctenus показали, що за умов впливу отрути відзначається згладжування та гомогенізація волокон серцевого м'язу, їх помірна гіпертрофія. Відмічалась поява діапедезних крововиливів, виражена лімфогістіоцитарна інфільтрація.

Ключові слова: отрута, скорпіони, міокард, щури.

Statement of the problem. Poisoning due to scorpion stings is a current medical problem that poses a threat to the health and life of people, especially children and the elderly with a complicated medical history [1]. The epidemiology

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

of scorpionism worldwide is impressive. Every year, about 1.2-1.5 million people suffer from the stings of these animals, which leads to 2600 deaths. Until recently, it was believed that poisoning due to scorpion stings is characteristic mainly of poorly developed tropical and subtropical countries, namely Africa, India, the Middle East, Mexico, and Latin America. However, it is now well known that their usual distribution area has significantly expanded, so fatal cases are also recorded in countries with a high standard of living [2, 3]. Scientific sources indicate the existence of over 1,500 different species of scorpions, of which 50 are poisonous subspecies [4, 5, 6, 7, 8, 9]. In recent years, pronounced changes in climatic conditions have been recorded, which may lead to the appearance of poisonous animals, including scorpions, in certain territories, which is not typical for a particular area. In addition, the creation of artificial conditions for the cultivation of predatory, poisonous animals, which pose a significant threat to the life and health of living organisms, is currently relevant. That is why the problem of poisoning due to animal bites, their consequences and effective and, most importantly, timely treatment is growing in importance.

The publication is connected to planned scientific research. Venomous animals are distributed throughout the globe and represented by many biological species. Animal venoms are natural sources of biologically active molecules that exert various pharmacological effects [10, 11, 12, 13]. In modern conditions, scorpions significantly expand their territories of existence, spreading even to those areas of the globe that were not characteristic of them before. The existence of about thirteen families of these animals has been established, most of which are dangerous to humans. Their venom consists of salts, biogenic amines, nucleotides, enzymes (phospholipases, hyaluronidase, L-amino acid oxidases, metalloproteinases, serine proteases), and peptides with low molecular weight [14]. Scorpion venom can cause myocardial damage, initiating many pathogenetic mechanisms. After bites of these animals, the development of myocardial infarction due to coronary spasm is quite often recorded. It has been established that poisoning with scorpion toxins is associated with the release of vasoactive inflammatory and thrombogenic peptides and amines, such as histamine, bradykinin, serotonin, thromboxane, leukotrienes, which induce coronary artery spasm, facilitate platelet aggregation processes and the development of thrombosis. The venom can have a direct cardiotoxic effect with the development of myocarditis (toxic and adrenergic). At the same time, the release of adrenaline and noradrenaline increases significantly, thus increasing the myocardial oxygen demand and leading to cardiac dysfunction [15, 16]. Scientists, during histological studies of the myocardium after fatal cases of scorpion stings, revealed a pattern of toxic myocarditis and coagulation myocytolysis [17].

The article aims to determine structural changes in the hearts of rats one and three days after the administration of Leiurus macroctenus scorpion venom.

Research objects and methods. Experimental studies were conducted on 60 male rats (180 g±3 g), which were injected intramuscularly with 0.5 ml of a poison solution (28.8 mg/ml) (LD_{50}=0.08 mg/kg) dissolved in saline (0.9%) [18]. The control group (13 rats) was injected with only 0.5 ml of saline (0.9%).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

For microscopic examination, heart samples of animals from all groups were taken. The pieces were fixed in 10% formalin solution for 1 day. Then, the pieces were dehydrated in alcohols of increasing concentration and embedded in paraffin blocks. Histological preparations of rat hearts were stained with hematoxylin and eosin, azan trichrome and iron hematoxylin. Histological preparations were studied using an SEO SCAN light microscope and photographed using a Vision CCD Camera with an image output system from histological preparations.

Presentation of the main material.

Research results and their discussion. Experimental studies on rats exposed to the venom of the scorpion Leirus macroctenus showed that the first more pronounced changes in the histological structure of the myocardium occurred 1 day after the start of observation. During this period, microscopically, areas of destruction and fragmentation of myocardial muscle fibers were noted, and in some fields of view, their chaotic arrangement was characteristic. In most histological preparations, cardiac muscle fibers were distinguished by edema and thickening. There were areas of homogenisation and myocytolysis of muscle fibers. The sarcoplasm of contractile cardiomyocytes was clear and eosinophilic. The nuclei of these cells significantly increased in size. The nuclear envelope sometimes had indistinct contours. The nuclei from elongated cells became round or oval, containing 1-2 nucleoli. In contractile cardiomyocytes under these conditions, the nuclei were hypochromic, lightened, and sometimes vacuolated. Heterochromatin in the form of a darker rim was located under the karyolemma. The nuclei had blurred contours in some cells and underwent pyknotic changes (Fig. 1, 2).

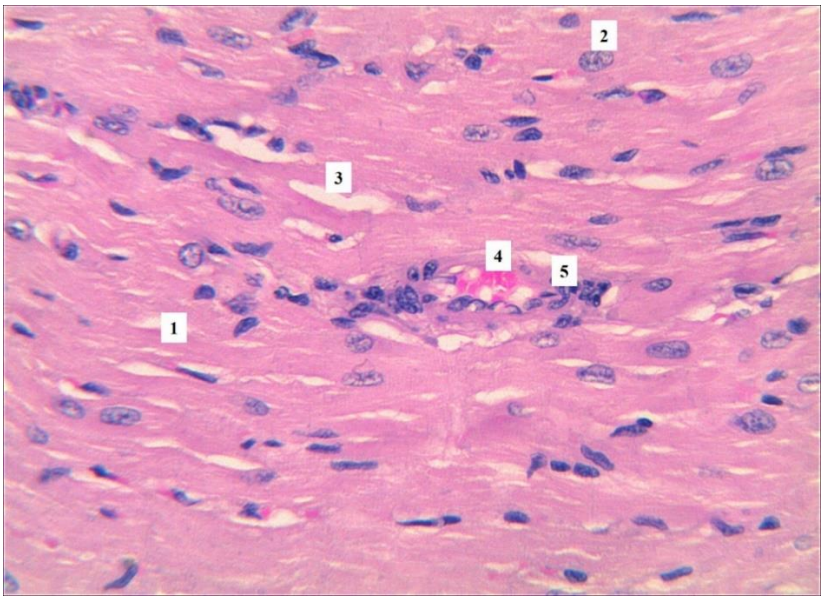

Fig. 1. Microscopic changes in the rat heart 1 day after exposure to the venom of the scorpion Leiurus macroctenus. Swelling of myocardial fibers (1), nuclei of contractile cardiomyocytes (2), edema of the myocardial stroma (3), lumen of the blood vessel with erythrocyte stasis (4), and perivascular lymphohistiocytic infiltration (5). Staining with hematoxylin and eosin. x200.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

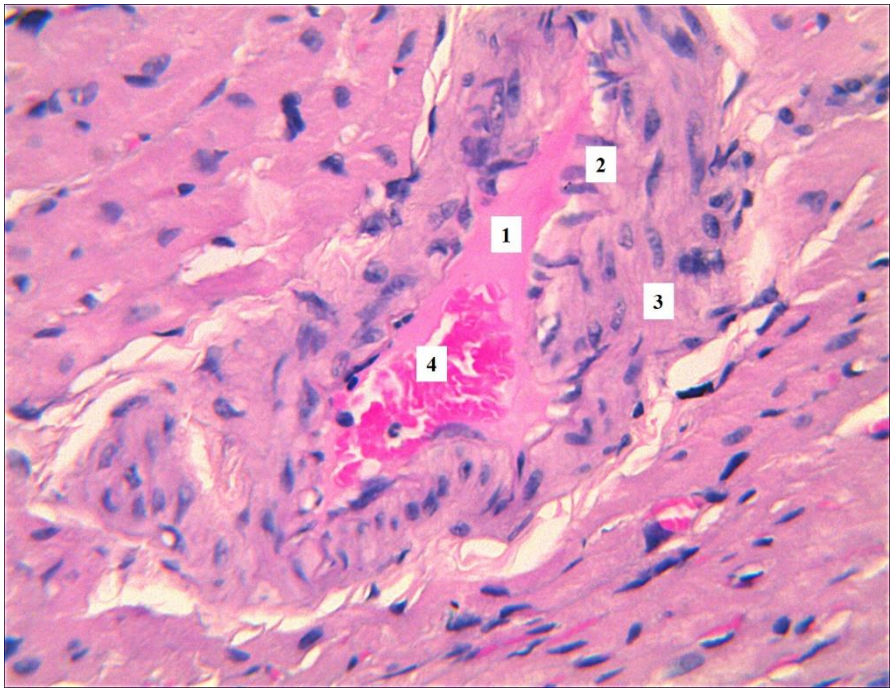

Fig. 2. Histological changes in the rat myocardium 1 day after administration of the venom of the scorpion Leiurus macroctenus. The lumen of the blood vessel (1), endothelial cells of the inner lining of the vascular wall (2), edema of the vascular wall (3), and erythrocyte sludge in the lumen of the vessel (4). Staining with hematoxylin and eosin. x200.

Myocardial stroma edema was observed, and lymphocytes, plasma cells, macrophages, and fibroblasts were detected in the spaces between muscle fibers. Wave-like deformation of cardiac muscle fibers was noted, which in the early stages of the experiment may be a predictor of arrhythmogenic complications. Myocardial blood vessels also changed under the influence of the venom of the scorpion Leirus macroctenus. Elongated, hyperchromic nuclei distinguished endothelial cells of the tunica intima. The spaces between them increased significantly, contributing to the appearance of hemorrhage zones. The lumens of the vessels were dilated and markedly full of blood. Stasis, erythrocyte sludge, their adhesion, and leukocytes and lymphocytes were detected in them. Uneven thickening of the tunica media and tunica adventitia of the walls of the cardiac muscle vessels was also noted. In most vessels, the middle layer had the appearance of randomly arranged smooth myocytes, and in the outer layer, the fibers were loose. In some fields of view, the arrangement of endothelial cells of the inner layer of the vessels in the form of palisades facing the lumen was observed. Lymphohistiocytic perivascular infiltration was pronounced (Fig. 3).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

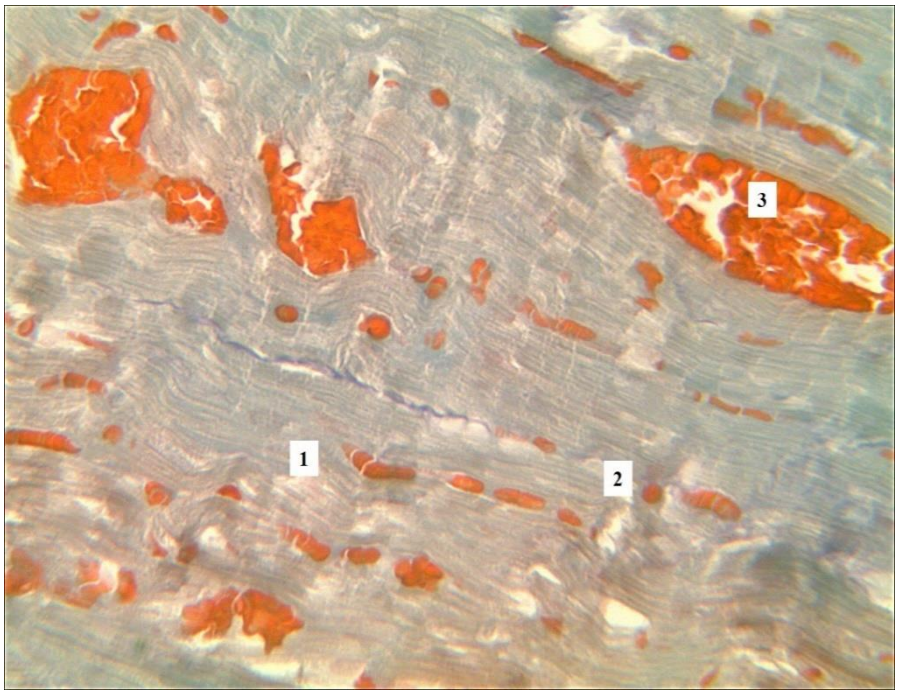

Fig. 3. Histological organisation of the rat myocardium 1 day after administration of the venom of the scorpion Leiurus macroctenus. Wave-like deformation of myocardial fibers (1), focus of muscle fiber destruction (2), erythrocyte sludge in the lumen of the myocardial blood vessel (3). Azan-trichrome staining. x200.

On the third day from the beginning of the experiment, the organ's most pronounced changes were detected in the myocardium of animals exposed to the venom of the scorpion Leirus macroctenus during histological studies. It should be noted that during this period, the animals observed foci of disintegration or fragmentation of cardiac muscle fibers, which were clearly expressed in comparison with the previous experimental group. The direction of the myocardial muscle fibers was mainly chaotic; their transverse striation was not visualised during microscopic examination. The muscle fibers were distinguished by edema and smoothness. The sarcoplasm of cardiomyocytes was oxyphilic; they also had signs of edema. More often than in the group of animals exposed to the venom of scorpions for 1 day, foci of myocytolysis were observed. The nuclei of contractile cardiomyocytes were characterised by polymorphism. Round, oval or elongated nuclei were noted. They mainly were swollen and vacuolated. In most nuclei, 1-2 nucleoli were visible, and chromatin was condensed, which in the form of clusters was concentrated on the periphery of the nucleolemma. The shape of individual nuclei was bizarre. They underwent karyopycnosis; apoptotic nuclei were visible. The spaces between muscle fibers increased significantly; the stroma contained many lymphocytes, plasma cells, and macrophages (Fig. 4, 5).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

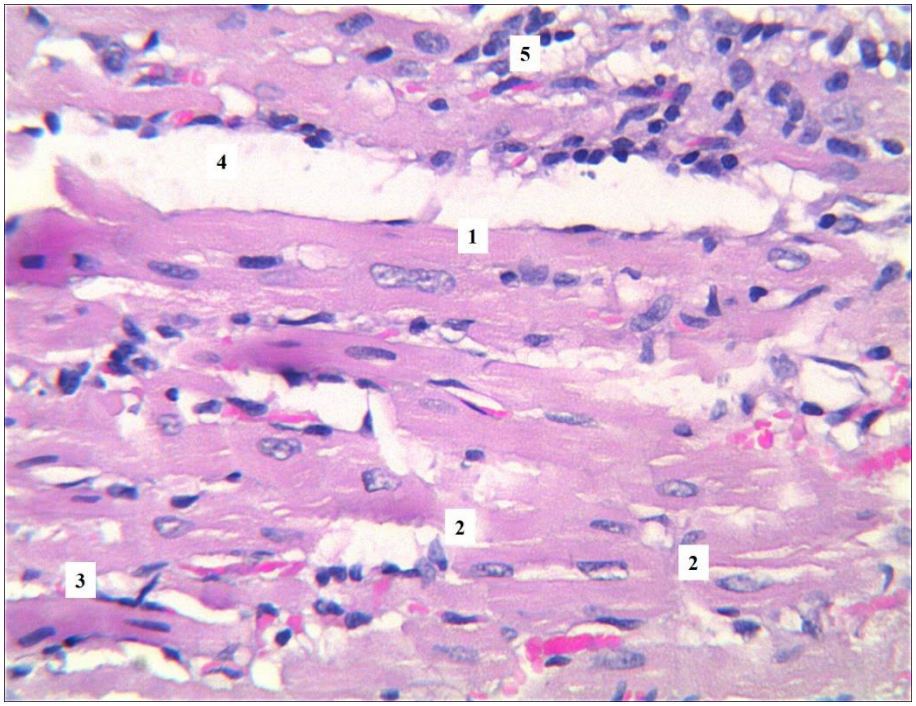

Fig. 4. Histological organisation of the rat myocardium 3 days after administration of the venom of the scorpion Leiurus macroctenus. Swelling of myocardial fibers (1), destruction of muscle fibers (2), foci of myocytolysis (3), edema of the interstitium (4), and lymphohistiocytic infiltration (5). Staining with hematoxylin and eosin. x200.

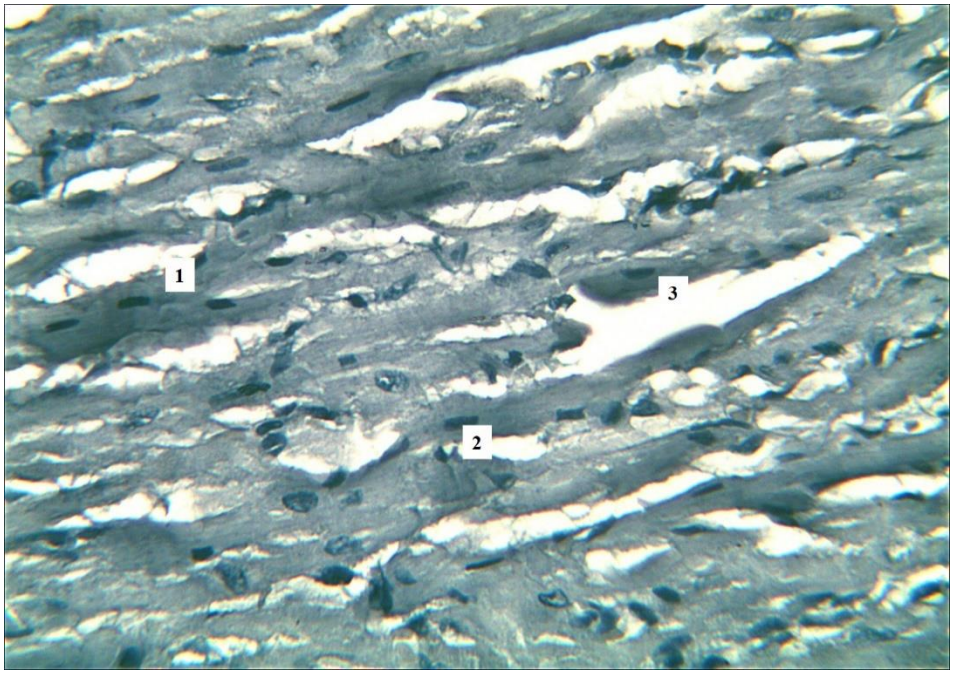

Fig. 5. Morphological changes in the rat myocardium 3 days after administration of the venom of the scorpion Leiurus macroctenus. Myocytolysis of muscle fibers (1), destruction of muscle fibers (2), expansion and edema of the interstitium (3). Staining with iron hematoxylin. x200.

The number of fibroblasts also increased. The latter had an elongated or spindle-shaped shape, hyperchromic nuclei, and foci of muscle fiber destruction that were especially pronounced when staining histological preparations with iron hematoxylin. The absence of transverse striation and areas of muscle fiber densification are also signs of cardiac muscle ischemia under these conditions. Wave-like deformation of the fibers was pronounced, which probably increases the risk of arrhythmogenic complications. The lumens of the myocardial blood vessels were dilated, full-blooded, and contained erythrocytes and leukocytes. The endothelial lining of the inner membrane was discontinuous. The nuclei of epithelial cells in the form of palisades were directed into the lumen of the vessels, loosening and areas of desquamation of these cells were noted, as a result of which adhesion of erythrocytes was detected. The middle and outer membranes had signs of edema. In the adventitia of the vessels, collagen and elastic fibers acquired a chaotic orientation and were loose. Lymphohistioplasmacytic perivascular infiltration was also noted (Fig. 5).

Conclusions. The results of microscopic examination of the hearts of experimental animals 1 and 3 days after administration of the venom of the scorpion Leiurus macroctenus showed that under the influence of the venom, smoothing and homogenisation of cardiac muscle fibers, their moderate hypertrophy were observed. The appearance of diapedetic hemorrhages and pronounced lymphohistiocytic infiltration were noted.

References:

1. Almeida, A. C. C., Carvalho, F. M., & Mise, Y. F. (2021). Risk factors for fatal scorpion envenoming among Brazilian children: a case-control study. *Trans R Soc Trop Med Hyg*, 115 (9), 975-983. doi: 10.1093/trstmh/trab120

2. Cid-Uribe, J. I., Veytia-Bucheli, J. I., Romero-Gutierrez, T., Ortiz, E., & Possani, L. D. (2020). Scorpion venomics: a 2019 overview. *Expert Rev Proteomics*, 17 (1), 67-83. doi: 10.1080/14789450.2020.1705158.

3. Torrez, P. P. Q., Dourado, F. S., Bertani, R., Cupo, P., & França, F. O. S. (2019). Scorpionism in Brazil: exponential growth of accidents and deaths from scorpion stings. *Rev Soc Bras Med Trop*, 52: e20180350. doi: 10.1590/0037-8682-0350-2018.

4. Abd El-Aziz, F. E. A., El Shehaby, D. M., Elghazally, S. A., & Hetta, H. F. (2019). Toxicological and epidemiological studies of scorpion sting cases and morphological characterization of scorpions (Leiurusquin questriatus and Androctonus crassicauda) in Luxor, Egypt. *Toxicol Rep*, 6, 329-335. doi: 10.1016/j.toxrep.2019.03.004.

5. Araújo, K. A. M., Tavares, A. V., Marques, M. R. V., Vieira, A. A., & Leite, R. S. (2017). Epidemiological study of scorpion stings in the Rio Grande do Norte State, Northeastern Brazil. *Rev Inst Med Trop Sao Paulo*, 59: e58. doi: 10.1590/S1678-9946201759058.

6. Boubekeur, K., L'Hadj, M., & Selmane, S. (2020). Demographic and epidemiological characteristics of scorpion envenomation and daily forecasting of scorpion sting counts in Touggourt, Algeria. *Epidemiol Health*, 42: e2020050. doi: 10.4178/epih.e2020050.

7. Grashof, D. G. B., Kerkkamp, H. M. I., Afonso, S., Archer, J., Harris, D. J., Richardson, M. K., … van der Meijden, A. (2019). Transcriptome annotation and characterization of novel toxins in six scorpion species. *BMC Genomics*, 20 (1): 645. doi: 10.1186/s12864-019-6013-6.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

8. Nejati, J., Saghafipour, A., Rafinejad, J., Mozaffari, E., Keyhani, A., Abolhasani, A., & Kareshk, A. T. (2018). Scorpion composition and scorpionism in a high-risk area, the southwest of Iran. *Electron Physician*, 10 (7), 7138-7145. doi: 10.19082/7138.

9. Vaucel, J. A., Larréché, S., Paradis, C., Labadie, M., Courtois, A., Grenet, G., … Kallel, H. (2021). Relationship Between Scorpion Stings Events and Environmental Conditions in Mainland France. *J Med Entomol*, 58 (6), 2146-2153. doi: 10.1093/jme/tjab109.

10. Ageitos, L., Torres, M. D. T., & de la Fuente-Nunez, C. (2022). Biologically Active Peptides from Venoms: Applications in Antibiotic Resistance, Cancer, and Beyond. *Int J Mol Sci*, 23 (23): 15437. doi: 10.3390/ijms232315437.

11. Chaisakul, J., Hodgson, W. C., Kuruppu, S., & Prasongsook, N. (2016). Effects of Animal Venoms and Toxins on Hallmarks of Cancer. *J Cancer*, 7 (11), 1571-1578. doi: 10.7150/jca.15309.

12. Herzig, V., Cristofori-Armstrong, B., Israel, M. R., Nixon, S. A., Vetter, I., & King, G. F. (2020). Animal toxins - Nature's evolutionary-refined toolkit for basic research and drug discovery. *Biochem Pharmacol*, 181: 114096. doi: 10.1016/j.bcp.2020.114096.

13. Peigneur, S., & Tytgat, J. (2018). Toxins in Drug Discovery and Pharmacology. *Toxins (Basel)*, 10 (3): 126. doi: 10.3390/toxins10030126.

14. Vaucel, J. A., Larréché, S., Paradis, C., Courtois, A., Pujo, J. M., Elenga, N., … Kallel, H. (2022). French Scorpionism (Mainland and Oversea Territories): Narrative Review of Scorpion Species, Scorpion Venom, and Envenoming Management. *Toxins (Basel)*, 14 (10): 719. doi: 10.3390/toxins14100719.

15. Mishra, A. K., George, A. A., John, K. J., Arun Kumar, P., Dasari, M., Afraz Pasha, M., & Hadley, M. (2023). Takotsubo cardiomyopathy following envenomation: An updated review. *World J Cardiol*, 15 (1), 33-44. doi: 10.4330/wjc.v15.i1.33.

16. Romero-Imbachi, M. R., Cupitra, N., Ángel, K., González, B., Estrada, O., Calderón, J. C., … Narvaez-Sanchez, R. (2021). Centruroides margaritatus scorpion complete venom exerts cardiovascular effects through alpha-1 adrenergic receptors. *Comp Biochem Physiol C Toxicol Pharmacol*, 240: 108939. doi: 10.1016/j.cbpc.2020.108939.

17. Feola, A., Perrone, M. A., Piscopo, A., Casella, F., Della Pietra, B., & Di Mizio, G. (2020). Autopsy Findings in Case of Fatal Scorpion Sting: A Systematic Review of the Literature. *Healthcare (Basel)*, 8 (3): 325. doi: 10.3390/healthcare8030325.

18. Gunas V, Maievskyi O, Raksha N, Vovk T, Savchuk O, Shchypanskyi S, Gunas I. Study of the Acute Toxicity of Scorpion Leiurus macroctenus Venom in Rats. The Scientific World Journal. 2024; Jul;(1):9746092. doi: 10.1155/2024/9746092

Література:

1. Almeida, A. C. C., Carvalho, F. M., & Mise, Y. F. (2021). Risk factors for fatal scorpion envenoming among Brazilian children: a case-control study. *Trans R Soc Trop Med Hyg*, 115 (9), 975-983. doi: 10.1093/trstmh/trab120

2. Cid-Uribe, J. I., Veytia-Bucheli, J. I., Romero-Gutierrez, T., Ortiz, E., & Possani, L. D. (2020). Scorpion venomics: a 2019 overview. *Expert Rev Proteomics*, 17 (1), 67-83. doi: 10.1080/14789450.2020.1705158.

3. Torrez, P. P. Q., Dourado, F. S., Bertani, R., Cupo, P., & França, F. O. S. (2019). Scorpionism in Brazil: exponential growth of accidents and deaths from scorpion stings. *Rev Soc Bras Med Trop*, 52: e20180350. doi: 10.1590/0037-8682-0350-2018.

4. Abd El-Aziz, F. E. A., El Shehaby, D. M., Elghazally, S. A., & Hetta, H. F. (2019). Toxicological and epidemiological studies of scorpion sting cases and morphological characterization of scorpions (Leiurusquin questriatus and Androctonus crassicauda) in Luxor, Egypt. *Toxicol Rep*, 6, 329-335. doi: 10.1016/j.toxrep.2019.03.004.

5. Araújo, K. A. M., Tavares, A. V., Marques, M. R. V., Vieira, A. A., & Leite, R. S. (2017). Epidemiological study of scorpion stings in the Rio Grande do Norte State, Northeastern Brazil. *Rev Inst Med Trop Sao Paulo*, 59: e58. doi: 10.1590/S1678-9946201759058.

6. Boubekeur, K., L'Hadj, M., & Selmane, S. (2020). Demographic and epidemiological characteristics of scorpion envenomation and daily forecasting of scorpion sting counts in Touggourt, Algeria. *Epidemiol Health*, 42: e2020050. doi: 10.4178/epih.e2020050.

7. Grashof, D. G. B., Kerkkamp, H. M. I., Afonso, S., Archer, J., Harris, D. J., Richardson, M. K., … van der Meijden, A. (2019). Transcriptome annotation and characterization of novel toxins in six scorpion species. *BMC Genomics*, 20 (1): 645. doi: 10.1186/s12864-019-6013-6.

8. Nejati, J., Saghafipour, A., Rafinejad, J., Mozaffari, E., Keyhani, A., Abolhasani, A., & Kareshk, A. T. (2018). Scorpion composition and scorpionism in a high-risk area, the southwest of Iran. *Electron Physician*, 10 (7), 7138-7145. doi: 10.19082/7138.

9. Vaucel, J. A., Larréché, S., Paradis, C., Labadie, M., Courtois, A., Grenet, G., … Kallel, H. (2021). Relationship Between Scorpion Stings Events and Environmental Conditions in Mainland France. *J Med Entomol*, 58 (6), 2146-2153. doi: 10.1093/jme/tjab109.

10. Ageitos, L., Torres, M. D. T., & de la Fuente-Nunez, C. (2022). Biologically Active Peptides from Venoms: Applications in Antibiotic Resistance, Cancer, and Beyond. *Int J Mol Sci*, 23 (23): 15437. doi: 10.3390/ijms232315437.

11. Chaisakul, J., Hodgson, W. C., Kuruppu, S., & Prasongsook, N. (2016). Effects of Animal Venoms and Toxins on Hallmarks of Cancer. *J Cancer*, 7 (11), 1571-1578. doi: 10.7150/jca.15309.

12. Herzig, V., Cristofori-Armstrong, B., Israel, M. R., Nixon, S. A., Vetter, I., & King, G. F. (2020). Animal toxins - Nature's evolutionary-refined toolkit for basic research and drug discovery. *Biochem Pharmacol*, 181: 114096. doi: 10.1016/j.bcp.2020.114096.

13. Peigneur, S., & Tytgat, J. (2018). Toxins in Drug Discovery and Pharmacology. *Toxins (Basel)*, 10 (3): 126. doi: 10.3390/toxins10030126.

14. Vaucel, J. A., Larréché, S., Paradis, C., Courtois, A., Pujo, J. M., Elenga, N., … Kallel, H. (2022). French Scorpionism (Mainland and Oversea Territories): Narrative Review of Scorpion Species, Scorpion Venom, and Envenoming Management. *Toxins (Basel)*, 14 (10): 719. doi: 10.3390/toxins14100719.

15. Mishra, A. K., George, A. A., John, K. J., Arun Kumar, P., Dasari, M., Afraz Pasha, M., & Hadley, M. (2023). Takotsubo cardiomyopathy following envenomation: An updated review. *World J Cardiol*, 15 (1), 33-44. doi: 10.4330/wjc.v15.i1.33.

16. Romero-Imbachi, M. R., Cupitra, N., Ángel, K., González, B., Estrada, O., Calderón, J. C., … Narvaez-Sanchez, R. (2021). Centruroides margaritatus scorpion complete venom exerts cardiovascular effects through alpha-1 adrenergic receptors. *Comp Biochem Physiol C Toxicol Pharmacol*, 240: 108939. doi: 10.1016/j.cbpc.2020.108939.

17. Feola, A., Perrone, M. A., Piscopo, A., Casella, F., Della Pietra, B., & Di Mizio, G. (2020). Autopsy Findings in Case of Fatal Scorpion Sting: A Systematic Review of the Literature. *Healthcare (Basel)*, 8 (3): 325. doi: 10.3390/healthcare8030325.

18. Gunas V, Maievskyi O, Raksha N, Vovk T, Savchuk O, Shchypanskyi S, Gunas I. Study of the Acute Toxicity of Scorpion Leiurus macroctenus Venom in Rats. The Scientific World Journal. 2024; Jul;(1):9746092. doi: 10.1155/2024/9746092

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 355:331.582.2

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1972-1987

Ангельська Вікторія Юріївна старший викладач кафедри медицини катастроф та військової медицини, Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, м.Вінниця, https//orcid.org/0000-0001-6140-0807

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ, ПРОФЕСІЙНО-СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ПЕРЕБУВАННЯ В ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. Повномасштабна війни в Україні в порівняні з іншими воєнними конфліктами відрізняється від використання нової зброї масового ураження, сучасної вогнепальної, міно-вибухової зброї (бомби (фосфорні, хімічні), снаряди, ракети, гранати, FPV - дрони, малокаліберні боєприпаси, піротехнічні засоби), кількості вибухової речовини, знаходження людини на момент вибуху, відстані від місця вибуху і наявності захисного спорядження, які призводять важких комбінованих, множинних, поєднаних поранень і вимагає довготривалого лікування та реабілітації. Проблеми організації медико-психологічної реабілітації військовослужбовців була актуальною з 2014 р. з початку АТО/ООС, а нормативно-правові, законодавчі документи в цьому напрямку показали потребу у розробці сучасних, нових механізмів, збільшення ресурсів, покращення координації між відомствами/галузями, багатьох міністерств: МО, МОЗ, Мінсоцполітики України для вирішення цього питання. Повномасштабна війна в Україні з великою кількості поранених як серед військовослужбовців, так і серед цивільних показало необхідність у розробці ефективної системи фінансування, прозорості використання коштів в повному обсязі для проведення реабілітаційних послуг, які повинні враховано як клінічні, фізичні, психологічні, соціально-трудові заходи для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство поранених. За проведеним аналізом нормативно-правових документів щодо реабілітації медико-психологічної, професійно-соціальної реабілітації військовослужбовців після перебування в зоні бойових дій необхідно імплементувати нормативно-правові, законодавчі документи України згідно міжнародних стандартів. Створення нових реабілітаційних Центрів для військовослужбовців та забезпечення їх необхідним обладнанням (підпорядковані МОЗ, Мінсоцполітики України, Міністерству у справах ветеранів в Україні), та залучення кваліфікованими фахівцями з різних галузей для надання комплексних мультидисциплінарних, міжгалузевих послуг які пройшли спеціальну підготовку за програмою навчального курсу.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: реабілітація, нормативно-правові документи, мульти-дисциплінарна/міжгалузева реабілітаційна команда, медико-психологічна, професійно-соціальна реабілітація, військовослужбовці

Anhelska Viktoriia Yurivna Senior Lecturer at the Department of Disaster Medicine and Military Medicine, Medicine National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, https//orcid.org/0000-0001-6140-0807

LEGAL REGULATION OF MEDICAL, PSYCHOLOGICAL, PROFESSION AND SOCIAL REHABILITATION OF SERVICE MEMBERS AFTER COMBAT DEPLOYMENT

Abstract. The full-scale war in Ukraine differs from other military conflicts due to the use of new weapons of mass destruction, modern firearms, and explosive devices, including phosphorus and chemical bombs, shells, missiles, grenades, FPV drones, small-caliber ammunition, and pyrotechnic devices. The extent of explosive materials used, the individual's location at the moment of detonation, the distance from the explosion site, and the presence of protective gear contribute to severe combined, multiple, and complex injuries requiring long-term treatment and rehabilitation.

The issue of organizing medical and psychological rehabilitation for service members has been relevant since 2014, with the start of the Anti-Terrorist Operation (ATO)/Joint Forces Operation (JFO). However, legal and regulatory frameworks have highlighted the need for modern mechanisms, increased resources, and improved coordination between ministries and sectors—including the Ministry of Defense (MoD), the Ministry of Health (MoH), and the Ministry of Social Policy of Ukraine—to effectively address this issue.

The full-scale war, with a significant number of wounded among both military personnel and civilians, has underscored the necessity of developing an efficient financing system and ensuring transparency in the allocation of funds for rehabilitation services. These services should comprehensively address clinical, physical, psychological, and socio-professional rehabilitation to help injured individuals regain and maintain social and financial independence, adapt to employment, and reintegrate into society.

An analysis of the legal and regulatory framework for medical, psychological, professional, and social rehabilitation of service members after combat deployment indicates the need to align Ukrainian legislation with international standards. Establishing new rehabilitation centers for service members—under the jurisdiction of the Ministry of Health, the Ministry of Social Policy, and the Ministry for Veterans Affairs of Ukraine—and equipping them with the necessary resources, along with engaging qualified specialists from various fields trained through specialized educational programs, is essential for delivering comprehensive multidisciplinary and intersectoral rehabilitation services.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: rehabilitation, legal and regulatory documents, multidisciplinary/ intersectoral rehabilitation team, medical and psychological rehabilitation, professional and social rehabilitation, service members.

Постановка проблеми. Нормативно-правове регулювання медико-психологічної та професійно-соціальної реабілітації військовослужбовців після перебування в зоні бойових дій є серйозним в умовах сучасних викликів. Наслідки повномасштабної війни від сучасної зброї залежить від багатьох факторів: від виду, складу, швидкості, площі ураження та інших факторів які призводять до більш тяжкої патології, довготривалої реабілітації в порівнянні з минулими воєнними конфліктами. На сьогодні через велику кількість поранених військовослужбовців, цивільних осіб яких склало 29 тис.500-33 тис.500 поранених: від 7 тисяч до 9 тисяч осіб серед цивільних, 9 тис.700-10 тис.700 серед військовослужбовців. Поранення під час повномасштабної війни в Україні залежать від нової зброї масового ураження, сучасної вогнепальної, міно-вибухової зброї (бомби (фосфорні, хімічні), снаряди, ракети, гранати, FPV - дрони, малокаліберні боєприпаси, піротехнічні засоби), кількості вибухової речовини, знаходження людини на момент вибуху, відстані від місця вибуху і наявності захисного спорядження, мають важкі комбіновані, множинні, поєднані характеристики, що призводить до великої зони пошкодження тканин, внутрішніх органів, опорно-рухової системи і спонукає на довготривале лікування, реабілітацію відповідно [1].

Повномасштабна війна від багатьох міністерств: МО, МОЗ, Мінсоцполітики України вимагає через велику кількість потребуючих/постраждалих військовослужбовців які отримали не лише важки фізичні, а і психологічні травми через участь у бойових дій саме комплексного підходу до реабілітації військовослужбовців. За даними Заболотної І.Б. (2023) 95,0% військовослужбовців, а це кожний п’ятий потребують саме психологічної висококваліфікованої допомоги для повернення їх до військових лав, мирного життя. Проблеми реабілітації військовослужбовців була актуальною ще у 2014 р. з початку АТО/ООС і аналіз нормативно-правових, законодавчих документів в цьому напрямку показав, що через повномасштабну війну, велику кількість поранених як серед військових, так і серед цивільних на сьогодні потребують найбільшої уваги і розробки сучасних, нових механізмів, збільшення ресурсів, покращення координації між відомствами/галузями для вирішення цього питання відповідно з [2]. Значущість даної теми підкреслюється ще й євроінтеграційними зобов'язаннями України. відповідно до Директиви Європейського Союзу держава має забезпечити забезпечення та якість медико-соціальної реабілітації, що відповідає доступним європейським стандартам. Це зумовлює потребу в дослідженні чинного нормативно-правового поля та розробці пропозицій щодо його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За проведеним аналізом нормативно-правового регулювання психологічної та медичної реабілітації військовослужбовців Діміч А.В. (2019) ще під час АТО/ООС він наголошував на збереження/відновлення фізичного/психічного здоров'я отримувачів послуг; досягнення соціально-психологічного благополуччя; зниження частоти та тяжкості наслідків перенесених бойових психічних травм у формі гострих стресових реакцій, ПТСР; запобігання інвалідності; профілактика розладів психіки та поведінки військовослужбовців. Науковцем зроблено висновки, що через збільшення кількості постраждалих військовослужбовців які перебували в зоні бойових дій, логістичне забезпечення медичною та психологічною реабілітацією перебувало на досить низькому рівні через відсутній механізм її реалізації та недосконаліть чинного законодавства у цьому напрямку відповідно з [3].

Заболотною І.Б. (2023) приділена увага нормативно-правовій базі щодо надання реабілітаційних послуг. Починаючи з часу АТО/ООС МОЗ України підготувало наказ «Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних Силах України» від 04.11.2016, № 591, який допоміг у забезпеченні санаторно-курортного лікування та медико-психологічної реабілітації військовослужбовців ЗС України, ветеранів військової служби, війни, членів їх сімей і Інструкцію про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації відповідно з [2].

Кочугур І.В. (2023) умовно ділить нормативно-правові документи на дві частини: загальне законодавство про медико-психологічну допомогу і спеціалізоване законодавство яке стосується реабілітації військовослужбовців. Він відмітив позитивні моменти у можливості виїзду для лікування та реабілітації за кордон згідно Постанови КМ України «Про забезпечення організації направлення осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалих у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон», 2022 №411 (зі змінами 2024 р.). Але також запропонував внесення негайних змін до Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей», 1992р. № 2011-XII (зі змінами яка відбудеться 01.02.2025 р.) для вирішення ряду недоліків відповідно з [4].

За даними Куркова К.М. (2024) чинна нормативно-правова, законодавча бази недостатньо відповідає сьогоденним потребам великої кількості поранених військовослужбовців, що призводить до неякісних, не вчасних комплексних реабілітаційних послуг. Для цього автор пропонує необхідність у розробці ефективної системи фінансування, прозорості використання коштів в повному обсязі. В реабілітаційні послуги повинні враховано як клінічні, фізичні, психологічні, соціально-трудові заходи для досягнення і підтримання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство поранених військовослужбовців відповідно з [5].

В дослідженнях Дутко А.О. (2024) приділено увагу щодо правового регулювання реабілітації в сфері охорони здоров'я через зростання захворюваності, тимчасової втрати працездатності, інвалідизація, що пов'язано з повномасштабною війною і потребує опрацювання та оновлення нормативно-правових актів щодо забезпечення права особи на медичну допомогу, надання реабілітаційних послуг. Також стверджує, що істотним фактором погіршення здоров'я населення є фінансова недоступність широким верствам населення до реабілітаційних послуг, державне недофінансування медицини через воєнний конфлікт. В Україні на сьогодні медична реабілітація має низку проблем, серед яких відсутність персоніфікованого, безперервного, комплексного підходу і це потребує вирішення цього питання на державному, законодавчому рівні відповідно з [6].

Мета статті. Полягає у проведенні аналізу чинної нормативно-правової та законодавчої бази щодо комплексної реабілітаційної допомоги: медико-психологічної, професійно-соціальної реабілітації військовослужбовців висококваліфікованими фахівцями, всіх рівнях системи охорони здоров'я – первинному, вторинному, третинному рівнях і в умовах домашнього патронажу, на рівні громади.

Виклад основного матеріалу.

Нами було проаналізовано понад 48 статей наукометричних баз Google Scholar, Web of Science, Scopus, PubMed, Science Direc та нормативно-правові і законодавчі документи щодо реабілітації осіб з інвалідністю, військовослужбовців, переліку комплексу реабілітаційних послуг які повинні надаватись, в якому об'ємі, якими фахівцями, джерела фінансування медико-психологічних, професійно-соціальних реабілітаційних послуг, наявність умов та реалізації реабілітаційних планів заходів на різних рівнях фахівцями різних галузь. Після проведення огляду нормативно-правових документів, статей та ознайомлення з їхніми повними текстами, було відібрано 39 джерел, Закони, Постанови України. Глибина пошуку склала за період 1992-2024 рр. У роботі використанні бібліосемантичний метод та контент - аналіз.

Законодавство України про реабілітацію осіб з інвалідністю базується на Конституції України, Кодексу цивільного захисту України, Законах, Постановах КМ України, що регулюють процес реабілітації людей з інвалідністю, військовослужбовців в Україні (табл.1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1

Нормативно-правові документи щодо реабілітації медико-психологічної, професійно-соціальної реабілітації військовослужбовців після перебування в зоні бойових дій

№ п/п	Назва нормативного документа / Дата і номер документа	Призначення нормативного документа	QR-код
1	2	3	4
1	Конституція України, 1996 р. 254к/96-ВР (зі змінами 2019 р.), ст.3, 65, 68	Права і свободи людини, честь і гідність, гарантії, обов'язки	
2	Кодекс цивільного захисту України, 2013 р., №5403-VI (зі змінами 2024 р.)	Медико-психологічна реабілітація	
3	Конвенція «Про права осіб з інвалідністю», 2006 р. № 995 (зі змінами 2023 р.)	Повага, свобода, незалежність, повне й ефективне залучення та включення до суспільства	
4	Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослуж-бовців і членів їх сімей», 1992р. № 2011-XII (зі змінами яка відбудеться 01.02.2025 р.)	Соціальний захист, права військовослужбовців	
5	Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», 1992 р. № 2262-XII (зі змінами 2024 р.)	Види, умови пенсійного забезпечення по інвалідності	
6	Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», 1993 р. № 3551-XII (зі змінами 2024 р.)	Захист ветеранів війни, поняття і зміст статуту, пільги, гарантії, соціальний захист ветеранів війни	
7	Закон України «Про відпустки», 1997 р. № 504/96-ВР (зі змінами 2023 р.)	Види, права, тривалість, соціальні відпуски	
8	Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», 2006 р., №2961 (зі змінами 2024р.)	Реабілітаційні заходи - комплекс заходів, якими здійснюється реабілітація осіб з інвалідністю; психолого-педагогічна, професійна, трудова, фізкультурно-спортивна, соціальна, психологічна реабілітації	

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Продовження табл. 1

1	2	3	4
9	Закон України «Про реабілітація у сфері охорони здоров'я», 2021 р., № 1053-IX (зі змінами 2024 р.)	Комплекс заходів – абілітація, ерготерапія, психологічна допомога, фізична терапія, принципи реабілітації – пацієнтоцентричність, целеспрямованість, своєчасність, послідовність, безперервність мультидисциплінарною командою	
10	Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», 2018 р. №2249-VIII (зі змінами 2024 р.)	Психолого-педагогічна, професійна, трудова, фізкультурно-спортивна, соціальна реабілітації	
11	Закон України «Про соціальні послуги», 2019 р. № 2671-VIII (зі змінами 2024 р.)	Цілі, принципи соціальних послуг, чинники які зумовлюють складні життєві обставини	
12	Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», 2019 р. №875-XII (зі змінами 2024 р.)	Створення умов для безперешкодного доступу до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, їх соціальної захищеності, працевлаштування, освіта, професійна підготовка, медичне забезпечення	
13	Постанова КМ України «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями», 1999 р. № 1923-99п (зі змінами 2024 р.)	Види захворювання і стани військово службовців, що потребують екстреної медичної допомоги	
14	Постанова КМ України «Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян», 2004 р. № 785-2004-п (зі змінами 2024 р.)	Грошова компенсація санітарно-курортного лікування	
15	Постанова КМ України «Про затвердження Державної типової програми реабілітації осіб з інвалідністю», 2006 р., №1686	Забезпечення системного підходу до організації реабілітації, послідовності і наступності в проведенні багатопрофільних реабілітаційних заходів і установлення контролю за якістю реабілітаційних послуг	

Продовження табл .1

1	2	3	4
16	Постанова КМ України «Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення (крім м. Києва) рад», 2006 р. № 187-2006-п (зі змінами 2023 р.)	Забезпечення санітарно-курортного лікування з питань соціального захисту	
17	Постанова КМ України «Про затвердження Положення про індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю», 2007 р. , №757 (зі змінами 2024 р.)	Індивідуальні програми	
18	Постанова КМУ «Про затвердження порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні та інші засоби реабілітації» 2012 р. №321 (зі змінами 2023 р.)	Безоплатного забезпечення допоміжними засобами реабілітації	
19	Постанова КМУ «Деякі питання протезування та ортезування виробами підвищеної функціональності за новітніми технологіями та технологіями виготовлення, які відсутні в Україні, та/або спеціальними виробами для занять спортом окремих категорій громадян, які втратили функціональні можливості кінцівки або кінцівок» (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 454), 2014 р. №518(зі змінами № 1437 2024р.)	Безоплатного забезпечення військовослужбовців протезуванням та/або ортезуванням виробами підвищеної функціональності за новітніми технологіями та технологіями виготовлення	

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Продовження табл .1

1	2	3	4
20	Постанова КМ України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на забезпечення постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів сімей загиблих (померлих) таких осіб санаторно-курортним лікуванням» 2015 р. № 200-2015-п (зі змінами 2022 р.)	Забезпечення санітарно-курортним лікуванням	
21	Постанова КМ України «Про збільшення норм грошових витрат на харчування та медикаменти в закладах охорони здоров'я для ветеранів війни», 2016 р. № 34	Збільшення грошових витрат на медико-соціальну допомогу, харчування в центрах, госпіталях, відділеннях, лікувально-профілактичних закладах	
22	Постанова КМ України «Про утворення Міжвідомчого координаційного центру соціально-трудової реабілітації учасників антитерористичної операції, які одержали поранення, контузію, каліцтво або інше захворювання під час участі в антитерористичній операції», 2016 р. № 143	Соціально-трудова реабілітація	
23	Постанова КМ України «Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли з Трастового фонду НАТО або цивільного бюджету НАТО для виконання положень Імплементаційної угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації» 2016 р. № 238	Медична реабілітації	

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Продовження табл .1

1	2	3	4
24	Постанова КМ України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення деяких категорій осіб з інвалідністю санаторно-курортними путівками, та внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р. № 187 і від 31 березня 2015 р. № 200», 2017 р., № 110 (зі змінами 2023 р.)	Забезпечення безплатними санаторно-курортними путівками в заклади охорони здоров'я	
25	Постанова КМ України «Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадаптації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року», 2018р. № 1021	Реабілітації та реадаптації військовослужбовців та членів їх сімей згідно міжнародного досвіду (США, Хорватії, Ізраїлю). за прогнозовано охопити послугами із психологічної реадаптацією від 80-100% за період 2019-2023 рр. та прописано орієнтовний обсяг видатків.	
26	Постанова КМ України «Про затвердження Державного соціального стандарту фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни», 2021 р. № 1188	Соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації (місце, строки, принципи, зміст послуг, оцінка ефективності)	
27	Постанова КМ України «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я», 2021 р., № 1268 (зі змінами 2024 р.)	Реабілітаційна терапія, сесія, маршрут, цикл, реабілітація на первинному, спеціалізованому мультидисциплінарними реабілітаційними командами, у територіальній громаді	
28	Постанова КМ України «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я», 2022 р., № 1462 (зі змінами 2024 р.)	Перелік заходів з реабілітації: Фізична та реабілітаційна медицина, ерготерапія, психологічна терапія	

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Продовження табл .1

1	2	3	4
29	Постанова КМ України «Про забезпечення організації направлення осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалих у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон», 2022 №411 (зі змінами 2024 р.)	Лікування, реабілітація за кордон	
30	Постанова КМ України «Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб», 2022 р. № 1338-2022-п (зі змінами 2024 р.)	Види, всіх рівнях надання психологічної допомоги (первинний (соціально-психологічна), вторинний (психологічна), третинний (медико-психологічна допомога) мультидисцип лінарною командою (соціальний супровід, адаптація, консультування)	
31	Постанова КМ України «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1268 і від 16 грудня 2022 р. № 1462»	Допоміжні засоби реабілітації, які можуть надаватись особам з обмеженнями повсякденного функціонування	
32	Постанова КМ України «Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2023», 2022 р., № 1464	Гарантії медичного обслуговування, пакети медичних послуг	

На початку АТО урядом підготовлено Постанова КМ України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на забезпечення постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів сімей загиблих (померлих) таких осіб санаторно-курортним лікуванням» 2015 р. № 200-2015-п (зі змінами 2022 р.) в якій передбачено організація забезпечення санітарно-курортним лікуванням учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, із захворюваннями нервової системи від 21-35 днів в залежності від груп інвалідності координатором виконання передбачався орган соціального захисту населення.

Постановою КМ України «Про збільшення норм грошових витрат на харчування та медикаменти в закладах охорони здоров'я для ветеранів війни»,

2016 р. № 34 передбачалось збільшення грошових витрат на медико-соціальну допомогу до 65 грн (придбання медикаментів, перев'язувальних засобів), харчування – 55 грн. в центрах, госпіталях, відділеннях, лікувально-профілактичних закладах відповідальність покладено на МОЗ України. Це питання постало перед державою через велику кількість поранених військово-службовців які лікувались не лише в профільних лікарнях, а і в звичайних лікарнях в яких не було передбачено фінансування на ці потреби.

Заходи які були необхідні у формуванні та реалізації державної політики у сфері лікування, соціально-трудової реабілітації та оздоровлення учасників АТО для визначення шляхів, механізмів і способів розв'язання питань були викладено у Постанові КМ України «Про утворення Міжвідомчого координаційного центру соціально-трудової реабілітації учасників антитерористичної операції, які одержали поранення, контузію, каліцтво або інше захворювання під час участі в антитерористичній операції», 2016 р. № 143 також передбачено проведення моніторингу стану виконання заходів органами виконавчої влади, конференцій, семінарів, нарад та інших заходів.

Постановою КМ України «Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли з Трастового фонду НАТО або цивільного бюджету НАТО для виконання положень Імплементаційної угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації» 2016 р. № 238 зазначено механізм використання коштів, що надійшли з Трастового фонду НАТО або цивільного бюджету НАТО для виконання положень Імплементаційної угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації.

Забезпечення безплатними санаторно-курортними путівками в заклади охорони здоров'я прописано зміни Постанов 2006, 2015, 2017 рр. які відображено в Постанові КМ України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення деяких категорій осіб з інвалідністю санаторно-курортними путівками, та внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р. № 187 і від 31 березня 2015 р. № 200», 2017 р., № 110 (зі змінами 2023 р.) відповідальний за реалізацію заходів є Мінсоцполітика України.

У 2018 р. Кабінетом Міністрів України затверджена нова вкрай необхідна в той час Постанова «Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадаптації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року» за № 1021, в якій визначені основні шляхи і способи, завдання,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

заходи розв'язання проблем які виникли при реабілітації та реадаптації військовослужбовців та членів їх сімей згідно міжнародного досвіду (США, Хорватії, Ізраїлю). В цьому документі було за прогнозовано охопити послугами із психологічної реадаптацією від 80-100% за період 2019-2023 рр. та прописано орієнтовний обсяг видатків.

За всі ці роки постало негайно питання щодо розроблення державного соціального стандарту фізкультурно-спортивної реабілітації, який визначав зміст, обсяг, умови та порядок здійснення фізкультурно-спортивної реабілітації, показники її якості для суб'єктів усіх форм власності, які надають послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранам війни, членам їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни. Ці всі питання розкриті у Постанові КМ України «Про затвердження Державного соціального стандарту фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни», 2021 р. № 1188 щодо індивідуальних планів надання послуг, який розроблений мультидисциплінарною реабілітаційною командою на підставі результатів реабілітаційного обстеження особи із числа ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, що визначає мету та завдання реабілітації та комплекс заходів, необхідних для їх досягнення для кожної окремої особи яка має потреби в цьому; проведення моніторингу та оцінювання якості надання послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації - постійний чи періодичний огляд діяльності суб'єкта, що надає послугу (послуга із фізкультурно-спортивної реабілітації - професійна діяльність установ, закладів незалежно від форми власності, яка спрямована на відновлення і компенсацію за допомогою занять фізичними вправами функціональних можливостей організму особи для поліпшення її фізичного і психічного стану, тривалістю не більше 30 днів. Приміщення та обладнання повинні відповідати санітарно-гігієнічним та протипожежним вимогам і обладнані засобами безперешкодного доступу для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення відповідно до державних будівельних норм і стандартів.

У Постанови КМ України «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я», 2021 р., № 1268 (зі змінами 2024 р.) передбачено стан пацієнтів та рівень надання реабілітаційні послуг у закладах охорони здоров'я: на рівні амбулаторного відділення післягострої та довготривалої реабілітації у закладах охорони здоров'я різного профілю незалежно від форми власності; амбулаторний реабілітаційний заклад що надає реабілітаційну допомогу в амбулаторних умовах за однією або кількома з професій фахівців з реабілітації: фізична та реабілітаційна медицина, фізична терапія, ерготерапія, терапія мови та мовлення тощо протягом післягострого та довготривалого реабілітаційних періодів тривалістю до 60 хвилин; мобільний режим надання реабілітаційної допомоги це модель роботи мультидисциплінарної реабілітаційної команди або окремих фахівців з реабілітації стаціонарних або амбула-

торних відділень після гострої та довготривалої реабілітації, що полягає у наданні реабілітаційної допомоги протягом гострого реабілітаційного періоду за місцем перебування пацієнта в нереабілітаційних відділеннях закладів охорони здоров'я; палата гострої реабілітації у закладах охорони здоров'я - структурна одиниця нереабілітаційного відділення, підрозділу для надання реабілітаційної допомоги протягом гострого реабілітаційного періоду мультидисциплінарними реабілітаційними командами або окремими фахівцями з реабілітації особам; домашня реабілітація - реабілітаційна допомога у територіальній громаді, що надається за місцем проживання (перебування) особи, яка потребує реабілітації, протягом після гострого та довготривалого реабілітаційних періодів поза реабілітаційним закладом або закладом охорони здоров'я. Всі реабілітаційні заклади, відділення, підрозділи: розміщуються в будівлях та приміщеннях, що відповідають вимогам державних будівельних норм В.2.2-40:2018 "Інклюзивність будівель і споруд". Відповідність будівель та приміщень вимогам безбар'єрності підтверджується документом, виданим фахівцем з питань технічного обстеження будівель та споруд, який має відповідний кваліфікаційний сертифікат.

В цієї постанові є пояснення щодо реабілітаційного маршруту для осіб при стані здоров'я з гострим початком, з хронічним перебігом на різних етапах надання реабілітаційної допомоги і кожен з етапів включає застосування всіх компонентів не менш як одного реабілітаційного циклу. У разі коли протягом одного етапу надання реабілітаційної допомоги виконується декілька реабілітаційних циклів, кожен цикл закінчується етапним реабілітаційним обстеженням. Тривалість та обсяг надання реабілітаційної допомоги в амбулаторних умовах або домашньої реабілітації, або реабілітації в територіальній громаді залежить від мети та завдань на цьому етапі реабілітації. До складу мультидисциплінарної реабілітаційної команди, яка надає реабілітаційну допомогу в стаціонарних або амбулаторних умовах у реабілітаційному закладі, відділенні, підрозділі, входить соціальний працівник. Соціальний працівник забезпечує взаємодію реабілітаційного закладу, відділення, підрозділу, до складу мультидисциплінарної реабілітаційної команди якого він входить, та закладів охорони здоров'я.

Саме у Постанові КМ України «Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб», 2022 р. № 1338-2022-п (зі змінами 2024 р.) вказано на всі види, всіх рівнях надання психологічної допомоги (первинний (соціально-психологічна), вторинний (психологічна), третинний (медико-психологічна допомога) мультидисциплінарною командою (соціальний супровід, адаптація, консультування) як це відмічається у міжнародних законодавчих документів.

Висновки

1. За проведеним аналізом нормативно-правових документів щодо реабілітації медико-психологічної, професійно-соціальної реабілітації військ-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ковослужбовців після перебування в зоні бойових дій необхідно імплементувати нормативно-правові, законодавчі документи України згідно міжнародних стандартів.

2. Створення нових реабілітаційних Центрів для військовослужбовців та забезпечення їх необхідним обладнанням (підпорядковані МОЗ, Мінсоцполітики України, Міністерству у справах ветеранів в Україні), та залучення кваліфікованими фахівцями з різних галузей для надання комплексних мультидисциплінарних, міжгалузевих послуг які пройшли спеціальну підготовку за програмою навчального курсу.

***Література*:**

1. Чорна В. В. Особливості поранень від різних типів зброї, місцезнаходження особи на момент вибуху /В.В. Чорна, А. Ю. Заводяк , І. М. Плахотнюк [інш.] //Україна. Здоров'я нації. – 2024. – № 2 (76). – С. 113-121.

2. Заболотна І.Б. Проблемні питання медико-психологічної реабілітації військовослужбовців в Україні /Заболотна І.Б., Гуща С.Г., Балашова І.В. та інш. //Вісник проблем біології медицини. – 2023, – Вип.2(169), – С.68-74.

3. Діміч А.В. *Нормативно-правове регулювання психологічної та медичної реабілітації учасників організації об'єднаних сил як характерологічний вид логістичного забезпечення державної безпеки в Україні: проблеми та шляхи удосконалення /А.В. Діміч //* Часопис Київського університету права. – 2019. – № 1. – С.99-102

4. Кочугур І.В., Литвин Н.А. Нормативно-правове регулювання медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців внаслідок воєнних конфліктів /І.В. Кочугур // Юридичний науковий електронний журнал. – 2023. – № 9. – С. 237-240

5. Куркова К.М., Луценко-Миськів Л.І. Правове регулювання реабілітації військовослужбовців / К.М. Куркова, Л.І. Луценко-Миськів // Держава та регіон. – 2024. – № 1(83). – том 2. – С.53-58.

6. Дутко А.О. Правове регулювання реабілітації в сфері охорони здоров'я / А.О. Дутко // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. – 2024. – Випуск 84: частина 1. – С.266-271

References:

1. Chorna V.V. (2024). Osoblyvosti poranen vid riznykh typiv zbroi, mistseznakhodzhennia osoby na moment vybukhu [Features of wounds from the different types of weapon, location of person, in the moment of explosion]// *Ukraina. Zdorovia natsii - Ukraine. Health of nation,* 2 (76), 113-121 [in Ukrainian].

2. Zabolotna I.B. (2023). Problemni pytannia medyko-psykholohichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtsiv v Ukraini [Problem questions mediko-psychological rehabilitations of servicemen in Ukraine]. *Visnyk problem biolohii medytsyny - Announcer of problems of biology of medicine,* 2(169), 68-74. [in Ukrainian].

3. Dimich A.V. (2019). *Normatyvno-pravove rehuliuvannia psykholohichnoi ta medychnoi reabilitatsii uchasnykiv orhanizatsii obiednanykh syl yak kharakterolohichnyi vyd lohistychnoho zabezpechennia derzhavnoi bezpeky v Ukraini: problemy ta shliakhy udoskonalennia [Normatively legal adjusting of psychological and medical rehabilitation of participants of organization of the incorporated forces as kharakterologichniy type of the logistic providing of state security in Ukraine: problems and ways of improvement of]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Magazine of the Kievan university of right*, 1, С.99-102[in Ukrainian].

4. Kochugur I.V. Litvin N.A. (2023). Normatyvno-pravove rehuliuvannia medychnoi ta psykholohichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtsiv vnaslidok voiennykh konfliktiv [Normatively legal adjusting of medical and psychological rehabilitation of servicemen as a result of soldiery conflicts of]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – the Legal scientific electronic magazine*, 9, 237-240[in Ukrainian].

5. Kurkova K.M., Lucenko-Miskiv l.I. (2024). Pravove rehuliuvannia reabilitatsii viiskovosluzhbovtsiv [Legal adjusting of rehabilitation of servicemen*]*. *Derzhava ta rehion – Derzhava and region*, 1(83), 2, 53-58. [in Ukrainian].

6. Dutko A.O. (2024). Pravove rehuliuvannia reabilitatsii v sferi okhorony zdorovia [Legal adjusting of rehabilitation in the sphere of health protection], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – the Scientific announcer of Uzhgorodskogo National University*, 84:1, 266-271[in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 618.2-06:616-056.52:577.161.3

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1988-1999

Буднік Тетяна Олександрівна аспірант кафедри акушерства та гінекології факультету післядипломної освіти, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, https//orcid.org/0000-0001-8233-6904.

Бойчук Алла Володимирівна доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри акушерства та гінекології факультету післядипломної освіти Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського, м. Тернопіль, https//orcid.org/0000-0002-2191-0383.

ОЦІНКА ВПЛИВУ РІЗНИХ ДОЗ ЕРГОКАЛЬЦИФЕРОЛУ У ВАГІТНИХ ПРИ ГІПОВІТАМІНОЗІ ВІТАМІНУ D

Анотація. Вітамін D відіграє ключову роль у підтримці здоров'я матері та плода під час вагітності, впливаючи на розвиток кісткової системи, імунну функцію та обмін кальцію. Крім того, він сприяє нормальному функціонуванню ендокринної системи, бере участь у регуляції артеріального тиску та знижує ризик розвитку прееклампсії. Достатній рівень цього вітаміну під час вагітності асоціюється зі зменшенням розвитку гестаційного діабету, передчасних пологів і низької маси новонародженого. Дефіцит вітаміну D негативно впливає на перебіг вагітності та пологів, але й для дитини, підвищуючи ризик рахіту, затримки росту та порушень імунної відповіді у немовлят. Гіповітаміноз вітаміну D є поширеною проблемою серед вагітних жінок у багатьох країнах, особливо в регіонах із низькою сонячною інсоляцією. Недостатність вітаміну асоціюється з підвищеним ризиком гестаційного діабету, прееклампсії, низької маси новонародженого та порушенням розвитку кісткової тканини плода. Ергокальциферол (вітамін D_2) є однією з форм вітаміну D, що використовується для корекції його дефіциту, проте оптимальні дози для вагітних жінок залишаються предметом дискусій. Деякі дослідження вказують на недостатню ефективність стандартних доз, тоді як надмірне споживання може мати потенційні ризики для здоров'я матері та дитини. Проблема призначення ергокальциферолу в різних дозуваннях для лікування гіповітамінозу D у вагітних є актуальною, оскільки оптимальні схеми профілактики та лікування дефіциту вітаміну D у вагітних із гіповітамінозом є важливою проблемою.У нашому дослідженні під спостереженням перебувало 68 вагітних із гіповітамінозом вітаміну D, з яких група контролю становила 11 вагітних. Критеріями включення до дослідження були:вагітні жінки без важкої супутньої патології та не приймали вітамін D у

вигляді дієтичних добавок за три місяці до початку вагітності та під час вагітності.Критеріями виключення з дослідження були наявність в анамнезі важкої екстрагенітальної патології, прийом препаратів, пов'язаних з метаболізмом кальцію та вітаміну D.

У процесі спостереження й лікування відзначалася тенденція до підвищення рівня вітаміну D в геометричній прогресії в залежності від терміну і дози призначеного ергокальциферолу (r=-0.52, p=0.0003)

В результаті проведеного дослідження встановлено, що призначення вітаміну D в дозі 4000МО починаючи з 1 триместру вагітності є ефективним засобом для лікування гіповітамінозу D.

Ключові слова: вітамін D, вагітність,перинатальні ускладнення, триместри вагітності, лікування ергокальциферолом.

Budnik Tetiana Oleksandrivna PhD student of the Department of Obstetrics and Gynecology, Faculty of Postgraduate Education, I. Ya. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, https//orcid.org/0000-0001-8233-6904.

Boychuk Alla Volodymyrivna Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Obstetrics and Gynecology, Faculty of Postgraduate Education, I. Ya. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, https//orcid.org/0000-0002-2191-0383

EVALUATION OF THE EFFECT OF DIFFERENT DOSES OF ERGOCALCIFEROL IN PREGNANT WOMEN WITH VITAMIN D HYPOVITAMINOSIS

Abstract. Vitamin D plays a key role in maintaining maternal and fetal health during pregnancy by influencing skeletal development, immune function, and calcium metabolism. In addition, it contributes to the normal functioning of the endocrine system, participates in the regulation of blood pressure and reduces the risk of developing preeclampsia. Sufficient levels of this vitamin during pregnancy are associated with a decrease in the development of gestational diabetes, premature birth and low birth weight. Vitamin D deficiency negatively affects the course of pregnancy and childbirth, but also for the baby, increasing the risk of rickets, growth retardation and immune response disorders in infants. Vitamin D hypovitaminosis is a common problem among pregnant women in many countries, especially in regions with low solar insolation. Vitamin deficiency is associated with an increased risk of gestational diabetes, preeclampsia, low birth weight, and impaired fetal bone development. Ergocalciferol (vitamin D_2) is a form of vitamin D used to correct vitamin D deficiency, but optimal doses for pregnant women remain a matter of debate. Some studies indicate that standard doses are not effective enough, while excessive consumption can have potential health risks for mother and baby. The

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

problem of prescribing ergocalciferol in different dosages for the treatment of hypovitaminosis D in pregnant women is relevant, since optimal regimens for the prevention and treatment of vitamin D deficiency in pregnant women with hypovitaminosis is an important problem.In our study, 68 pregnant women with vitamin D hypovitaminosis were monitored, of which the control group was 11 pregnant women. The criteria for inclusion in the study were:pregnant women without severe comorbidities and did not take vitamin D in the form of dietary supplements three months before the onset of pregnancy and during pregnancy. The exclusion criteria from the study were a history of severe extragenital pathology, taking drugs associated with calcium and vitamin D metabolism.In the process of observation and treatment, there was a tendency to increase the level of vitamin D exponentially depending on the term and dose of ergocalciferol prescribed (r=-0.52, p=0.0003) As a result of the study, it was found that the appointment of vitamin D at a dose of 4000 IU starti hypovitaminosis D.

Keywords: vitamin D, pregnancy, perinatal complications, trimesters of pregnancy, ergocalciferol treatment.

Постановка проблеми. Гіповітаміноз D, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, належить до провідних проблем сучасної медицини, адже ним уражено близько одного мільярда людей на планеті [1,2]. Особливе занепокоєння викликає висока поширеність дефіциту та недостатності вітаміну D серед вагітних і дітей, оскільки саме ці групи належать до найуразливіших. Згідно з результатами деяких досліджень, у більш ніж половини матерів та їхніх новонароджених фіксують низький рівень вітаміну D, що свідчить про масштабність проблеми й потребу в адекватних заходах профілактики [3,4]. Під час вагітності потреба у вітаміні D зростає у зв'язку зі збільшенням метаболічних потреб як організму матері (для регуляції обміну кальцію, фосфору та підтримки імунної системи), так і плода, в якого відбувається активний ріст та формування скелету [5,6]. Окрім того, фізіологічні зміни в організмі вагітної (зокрема збільшення об'єму крові, зміни у функціонуванні нирок і печінки) можуть впливати на рівень засвоєння та метаболізму вітаміну D, підвищуючи ризик гіповітамінозу.

Однією з важливих форм вітаміну D для корекції його дефіциту є ергокальциферол (вітамін D_2). Існують дані, що саме ергокальциферол може суттєво впливати на перебіг і результат вагітності, беручи участь у регуляції процесів плацентації, розвитку плода та імунних реакцій [7,8]. З погляду доказової медицини виявлено, що достатній рівень вітаміну D пов'язаний із нижчою частотою ускладнень, включаючи прееклампсію, гестаційний цукровий діабет і синдром затримки внутрішньоутробного росту плода. За даними наукових джерел у вагітних із дефіцитом вітаміну D частіше вагітність ускладнюється плацентарною дисфункцією, передчасними пологами, прееклампсією, затримкою росту плода, народження маловагових дітей, а також підвищення ризику автоімунних захворювань [9,10]. Крім гострих перинаталь-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

них та неонатальних ускладнень, недостатність вітаміну D може спричиняти віддалені наслідки: впливати на формування кістково-м'язової системи дитини в постнатальному періоді, підвищувати ризик рахіту та інших розладів метаболізму кальцію, а також негативно позначатися на імунній функції та схильності до хронічних захворювань [11,12]. Дефіцит цього вітаміну здатен впливати на якість життя дітей у більш старшому віці, зокрема збільшуючи ймовірність виникнення автоімунних, ендокринних та інфекційних захворювань [13].

Метою статті було оцінити вплив різних доз вітаміну D при гіповітамінозі та розробити алгоритм лікувально-профілактичних заходів зниження дефіциту вітаміну D у вагітних.

Виклад основного матеріалу

Під спостереженням перебувало 100 вагітних із гіповітамінозом D які перебували на обліку в жіночій консультації міського перинатального центру КНП ``Тернопільської комунальної міської лікарні №2``. Критеріями включення до дослідження були: вагітні без важкої супутньої патології та не приймали вітамін D у вигляді дієтичних добавок за 3 місяці до початку вагітності і під час даної вагітності. Критерії виключення з дослідження: наявність в анамнезі ГЦД, цукрового діабету 1 або 2 типу, прееклампсія, синдром полікістозних яєчників, захворювання щитоподібної або прищитоподібних залоз, надниркових залоз, метаболічні захворювання кісток, порушення функції печінки, нирок, багатоплідна вагітність, прийом препаратів, пов'язаних з метаболізмом кальцію та вітаміну D, за винятком звичайних вітамінних добавок, призначених під час вагітності, проблеми з психічним здоров'ям (депресія) та жінки, які раніше отримували добавки вітаміну D. Вік обстежених вагітних перебував в межах від 20 до 37 років (в середньому 27,6 ± 2,4 року). Усі вагітні, віком від 19 до 42 років, були мешканцями Тернопільської області, розташованої у західній частині України у межах 48°-50° північної широти.

Дослідження проводилось відповідно до розробленої програми обстеження з оцінкою вивчення анамнестичних даних, характеристики скарг, об'єктивного, лабораторного, інструментального дослідження кожної пацієнтки. В процесі виконання роботи використовували наступні методи дослідження: клініко-анамнестичне обстеження: (медичний анамнез: бесіда з пацієнткою і вивчення медичної документації; оцінка гінекологічного анамнезу; фізикальне обстеження, включаючи антропометричні дані та вимірювання АТ); лабораторні методи обстеження: (біохімічний аналіз крові; гормональне обстеження; визначення в сироватці крові рівня 25(OH)D);статистична обробка. У дослідженні наслідки дефіциту вітаміну D для здоров'я матері містили спосіб завершення вагітності і наявність ускладнень вагітності.

Для оцінки забезпеченості вітаміном D проводили визначення рівня 25(OH)D в сироватці крові.

У вагітних були проведені визначення зросту, ваги та вирахувано індекс маси тіла. Зроблено забір крові для визначення рівня 25(OH)D.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Біохімічні дослідження крові проводили на біохімічному аналізаторі Cobas 6000 за допомогою стандартних реактивів та методик на базі сертифікованої біохімічної лабораторії Тернопільської обласної клінічної лікарні. В якості нормативних показників при аналізі лабораторних досліджень використовували стандарти біохімічних лабораторій. Визначення рівня вітаміну 25(OH)D проводили імуноферментним методом з використанням аналізатора Multiskan FC та тестового набору 25-OH Vitamin D ELISA (EUROIMMUN, Germany).

Статистичну обробку отриманих результатів проводили за допомогою програмного забезпечення – «Microsoft Excel» та пакету статистичних програм «Statistica» v. 10.0 StatSoft, USA.

Вагітні розподілені на три групи залежно від запропонованої щоденної дози прийомухолекальциферолу та контрольну групу.Оцінка рівня 25(OH)D та показників мінерального обміну в підгрупах спостереження при застосуванні різних доз вітаміну D. До першої групи(n = 23) ввійшли вагітні, які приймали 500 МО холекальциферолу. Вагітні другої групи (n = 23) приймали щодня 2000 МО холекальциферолу протягом вагітності до пологів.Третя група (n = 11) – вагітні, які приймали 4000 МО вітаміну D щодня протягом вагітності до терміну пологів.

В контрольну групу (n=11) ввійшли вагітні, які не приймала жодної дози вітаміну D3 тапогодилися контролювати показники рівнів вітаміну D та мінерального обміну протягом вагітності. У жінок всіх груп визначали рівень 25(OH)D, в 12-14, 24-26 та 34-36 тижнів гестації.

Характеристика вагітних які досягли нормальних рівнів 25(OH)D до другого і третього триместрів вагітності залежно від дози холекальциферолу зображена у таблиці 1.

Таблиця 1.

Кількість жінок, які досягли нормальних рівнів 25(OH)D до другого і третього триместрів вагітності залежно від дози холекальциферолу

Термін вагітності	група	Перша – 500 МО n=23		Друга – 2000 МО n=23		Третя – 4000 МО n=11		Контрольна n=11	
	ВітD	n	%	n	%	n	%	n	%
12-14 тиждень	<20нг/мл	18	77,8	18	77,8	8	72,7	10	90,9
	21-30 нг/мл	5	22,2	5	22,2	3	27,3	1	9,1
	>30 нг/мл	0	0	0	0	0	0	0	0
24-26 тиждень	<20нг/мл	15	65.2	10	43,5	0		11	100
	21-30 нг/мл	8	34,8	13	56,5	2	18,2	0	0
	>30 нг/мл	0	0	0	0	9	81,8	0	0
34-36 тиждень	<20нг/мл	12	52,1	0	0	0	0	8	72,7
	21-30 нг/мл	11	47,9	4	17,4	0	0	3	27,3
	>30 нг/мл	0	0	19	82,6	11	100	0	0

У процесі спостереження й лікування відзначалася тенденція до підвищення рівня вітаміну Д в геометричній прогресії в залежності від терміну і дози призначеного ергокальциферолу (r=-0.52, p=0.0003).

У період вагітності ризик виникнення гіповітамінозу D підвищується внаслідок підвищеної потреби у ньому [14]. Відповідно до даних таблиці 1, вагітні, які щоденно отримували 500 МОергокальциферолу до третього триместру лише 47,9 % обстежуваних досягли рівня вітамінуD 21-30нг/мл, вагітні другої групи, які отримували щоденно 2000 МО 56,5 % обстежуваних досягли рівня вітамінуD 21-30нг/мл до другого триместру (табл.1).

Вагітні з гіповітамінозомD третьої групи, які приймалиергокальциферолв дозування 4000 МО, до другого триместру недостатність та дефіцит вітаміну D компенсували 81,8 %обстежуваних та до 3-третього триместру – 100%.

Таким чином, нами досліджено,що вагітним з гіповітамінозомD потрібно приймати дозування 4000 МО ергокальциферолу і тоді до другого триместру недостатність та дефіцит вітаміну D компенсують 81,8 % жінок та до 3-третього триместру – 100%.

Визначення рівня вітаміну D під час вагітності ґрунтується на рівні 25(OH)D. Однак цей показник залишається предметом інтенсивних дебатів внаслідок відсутності багатоцентрових контрольованих досліджень за участю вагітних, особливо серед жінок із низьким рівнем вітаміну D у крові на ранніх термінах гестації. Поодинокі систематичні огляди впливу додаткового призначення вітаміну D під час вагітності неоднорідні, чітко немає консенсусу стосовно того, чи фізіологічні потреби у вітаміні D є вищими під час вагітності, ніж у невагітних дорослих [15]. Варто також зазначити, що основними завданнями зазначених досліджень були питання доцільності і переваг додаткового прийому вітаміну D під час вагітності (з використанням додаткових доз ергокальциферолу), а не значення достатньої кількості вітаміну D для підтримки здорової вагітності [16,17,18].

Важливою проблемою інтерпретації глобальних даних 25(OH)D є методологічна варіабельність аналітичних методів і звітності про дані, особливо у вагітних [19,20]. У рамках проекту ODIN автори проаналізували показники в обстежених вагітних (1800 жінок) в Ірландії, за умов відсутності прийому додаткових доз вітаміну D для матерів [21,22]. Дані аналізу 25(OH)D показали, що у 17% жінок результати були нижче 12 нг/мл на 15-ому тижні вагітності. Серед новонароджених цієї вибірки 46 % мали рівень 25(OH) D <12 нг/мл.

Згідно Кокранівського огляду: додавання вітаміну D під час вагітності знижує ризик прееклампсії, однак це зниження недостатньо значуще, оскільки коефіцієнт ризику становив в середньому 0,52, а 95% ДІ – від 0,25 до 1,05 [23]. Крім того, цей огляд узгоджується з результатами РКД, проведеного E.V. Schulz та співав. [24]. Попри помірні докази, аналіз літератури свідчить про те, що прийом матір'ю вітаміну D під час вагітності має важливе значення для мінімізації ризику постанальних ускладнень.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Проблема додаткового прийому вітаміну D матір'ю під час вагітності залишається дискусійною, оскільки наукові дані вказують на неоднозначні результати впливу добавок вітаміну згідно РКД. У іншому дослідженні не виявили відмінностей щодо ризику виникнення низької ваги при народженні між двома групами немовлят (19,35% і 20%) від матерів, які були включені в контрольну групу та групу призначення додаткових доз ергокальциферолу відповідно (P = 0,84). Дефіцит вітаміну D був дуже поширеним серед учасниць дослідження. Попри високий рівень комплаєнсу (87,5%) у обстежених вагітних , лише 15% досягли достатнього рівня вітаміну D >30 нг/мл. [25].

Такі ж результати отримали M. Mojibian та співавт., які не виявили суттєвих змін щодо виникнення низької ваги при народженні між групою втручання та контрольною групою (4% та 5,6% новонароджених з низькою масою тіла відповідно; P = 0,25) [26]. Навпаки, інше РКД повідомило суперечливі висновки про те, що середня вага при народженні новонароджених у групі, яка отримувала добавки (2,6 кг; 95% ДІ 2,19−3,01), була достовірно більшою, ніж у новонароджених у контрольній групі (2,4 кг; 95% ДІ 2,09−2,71; P = 0,04) [27].

Висновки були підтверджені систематичним оглядом [16], який показує, що прийом добавок вітаміну D пацієнтками під час вагітності позитивно впливає нормальний рівень вітаміну D, але й зменшує ризик народження дітей з низькою масою тіла (середнє співвідношення ризику 0,40; 95% ДІ 0,21–0,67).

Було проведено популяційне багатонаціональне проспективне когортне дослідження у Норвегії [28]. Автори повідомили про достовірний зв'язок між рівнями вітаміну D у матері під час першого триместру. Дане дослідження було нездатним визначити відмінності в асоціаціях між різними етнічними групами, такими як азіатські та близькосхідні групи. Загалом якість доказів щодо впливу добавок вітаміну D матері на вагу при народженні є помірною (система GRADE) [29]. Автори дійшли висновку на основі нещодавніх інтервенційних досліджень, що існує помірна якість доказів (система GRADE) для оцінки зв'язку між дефіцитом вітаміну D і передчасними пологами [30,31]. Тому необхідні подальші РКД для оцінки впливу рівня вітаміну D у матері на наслідки для матері та плода.

Висновки: Використання холекальциферолу у вагітних з початковим дефіцитом та недостатністю вітаміну D у дозуванні 500 МО не дозволяє компенсувати гіповітаміноз до третього триместру вагітності.Застосування холекальциферолу в дозі 2000 МО дозволяє компенсувати недостатність та дефіцит вітаміну D до третього триместру у 82,6% жінок. При використанні дозування 4000 МО до 2-го триместру недостатність та дефіцит вітаміну D компенсують 81,8 %жінок та до 3-го триместру – 100%.

Таким чином, вітамін Д в дозі 4000МО з 1 триместру вагітності є ефективним засобом для лікування гіповітамінозу D, добре переноситься хворими та профілактує ризик розвитку перинатальних ускладнень.

Література:

1. Mendes, M. M., Charlton, K., Thakur, S., Ribeiro, H., & Lanham-New, S. A. (2020). Future perspectives in addressing the global issue of vitamin D deficiency. *Proceedings of the Nutrition Society*, *79*(2), 246–251. https://doi.org/10.1017/S0029665119001538

2. Cui, A., Zhang, T., Xiao, P., Fan, Z., Wang, H., & Zhuang, Y. (2023). Global and regional prevalence of vitamin D deficiency in population-based studies from 2000 to 2022: A pooled analysis of 7.9 million participants. *Frontiers in nutrition*, *10*, 1070808. https://doi.org/10.3389/fnut.2023.1070808

3. Cashman, K. D. (2022). Global differences in vitamin D status and dietary intake: A review of the data. *Endocrine Connections*, *11*(1), e210282. https://doi.org/10.1530/EC-21-0282

4. Stoica, A. B., & Mărginean, C. (2023). The Impact of Vitamin D Deficiency on Infants' Health. *Nutrients*, *15*(20), 4379. https://doi.org/10.3390/nu15204379

5. Christoph, P., Challande, P., Raio, L., & Surbek, D. (2020). High prevalence of severe vitamin D deficiency during the first trimester in pregnant women in Switzerland and its potential contributions to adverse outcomes in pregnancy. *Swiss Medical Weekly*, *150*, w20238. https://doi.org/10.4414/smw.2020.20238

6. Naowar, M., Dickton, D., & Francis, J. (2024). Cardiometabolic Risk Factors Associated with Magnesium and Vitamin D Nutrients during Pregnancy-A Narrative Review. *Nutrients*, *16*(16), 2630. https://doi.org/10.3390/nu16162630

7. Gallo, S., McDermid, J. M., Al-Nimr, R. I., Hakeem, R., Moreschi, J. M., Pari-Keener, M., Stahnke, B., Papoutsakis, C., Handu, D., & Cheng, F. W. (2020). Vitamin D supplementation during pregnancy: An Evidence Analysis Center systematic review and meta-analysis. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, *120*(5), 898–924.e4. https://doi.org/10.1016/j.jand.2019.07.002

8. Giustina, A., Bilezikian, J. P., Adler, R. A., Banfi, G., Bikle, D. D., Binkley, N. C., Bollerslev, J., Bouillon, R., Brandi, M. L., Casanueva, F. F., di Filippo, L., Donini, L. M., Ebeling, P. R., Fuleihan, G. E., Fassio, A., Frara, S., Jones, G., Marcocci, C., Martineau, A. R., Minisola, S., … Virtanen, J. K. (2024). Consensus Statement on Vitamin D Status Assessment and Supplementation: Whys, Whens, and Hows. *Endocrine reviews*, *45*(5), 625–654. https://doi.org/10.1210/endrev/bnae009

9. Pérez-López, F. R., Pilz, S., & Chedraui, P. (2020). Vitamin D supplementation during pregnancy: An overview. *Current Opinion in Obstetrics & Gynecology*, *32*(5), 316–321. https://doi.org/10.1097/GCO.0000000000000641

10. Giourga, C., Papadopoulou, S. K., Voulgaridou, G., Karastogiannidou, C., Giaginis, C., & Pritsa, A. (2023). Vitamin D Deficiency as a Risk Factor of Preeclampsia during Pregnancy. *Diseases (Basel, Switzerland)*, *11*(4), 158. https://doi.org/10.3390/diseases11040158

11. Woon, F. C., Chin, Y. S., Ismail, I. H., Batterham, M., Abdul Latiff, A. H., Gan, W. Y., Appannah, G., Mohammed Hussien, S. H., Edi, M., Tan, M. L., & Chan, Y. M. (2019). Vitamin D deficiency during pregnancy and its associated factors among third trimester Malaysian pregnant women. *PLoS One*, *14*(6), e0216439. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0216439

12. Mansur, J. L., Oliveri, B., Giacoia, E., Fusaro, D., & Costanzo, P. R. (2022). Vitamin D: Before, during and after Pregnancy: Effect on Neonates and Children. *Nutrients*, *14*(9), 1900. https://doi.org/10.3390/nu14091900

13. Giustina, A., Bilezikian, J. P., Adler, R. A., Banfi, G., Bikle, D. D., Binkley, N. C., Bollerslev, J., Bouillon, R., Brandi, M. L., Casanueva, F. F., di Filippo, L., Donini, L. M., Ebeling, P. R., Fuleihan, G. E., Fassio, A., Frara, S., Jones, G., Marcocci, C., Martineau, A. R., Minisola, S., … Virtanen, J. K. (2024). Consensus Statement on Vitamin D Status Assessment and Supplementation: Whys, Whens, and Hows. *Endocrine reviews*, *45*(5), 625–654. https://doi.org/10.1210/endrev/bnae009

14. Dos Santos, S. F., Dos Reis Costa, P. N., Gouvêa, T. G., de Almeida, N. F. A., & Cardoso, F. S. (2023). Influence of hypovitaminosis D during pregnancy on glycemic and lipid profile, inflammatory indicators and anthropometry of pregnant and newborn. *Clinical nutrition ESPEN*, *54*, 81–93. https://doi.org/10.1016/j.clnesp.2023.01.005

15. Roth, D. E., Leung, M., Mesfin, E., Qamar, H., Watterworth, J., & Papp, E. (2017). Vitamin D supplementation during pregnancy: State of the evidence from a systematic review of randomised trials. *BMJ*, *359*, j5237. https://doi.org/10.1136/bmj.j5237

16. Palacios, C., Kostiuk, L. K., & Peña-Rosas, J. P. (2019). Vitamin D supplementation for women during pregnancy. *The Cochrane database of systematic reviews*, *7*(7), CD008873. https://doi.org/10.1002/14651858.CD008873.pub4

17. Herval, Á. M., Oliveira, D. P. D., Gomes, V. E., & Vargas, A. M. D. (2019). Health education strategies targeting maternal and child health: A scoping review of educational methodologies. *Medicine*, *98*(26), e16174. https://doi.org/10.1097/MD.0000000000016174

18. Kabuyanga, R. K., Tugirimana, P. L., Sifa, B., Balezi, M., Dikete, M. E., Mitangala, P. N., Elongi, J. P. M., Kinenkinda, X. K., & Kakoma, J. S. Z. (2024). Effect of early vitamin D supplementation on the incidence of preeclampsia in primigravid women: a randomised clinical trial in Eastern Democratic Republic of the Congo. *BMC pregnancy and childbirth*, *24*(1), 107. https://doi.org/10.1186/s12884-024-06277-6

19. Tripathi, A., Ansari, M., Dandekar, P., & Jain, R. (2022). Analytical methods for 25-hydroxyvitamin D: advantages and limitations of the existing assays. *The Journal of nutritional biochemistry*, *109*, 109123. https://doi.org/10.1016/j.jnutbio.2022.109123

20. Best, C. M., Pressman, E. K., Queenan, R. A., Cooper, E., & O'Brien, K. O. (2019). Longitudinal changes in serum vitamin D binding protein and free 25-hydroxyvitamin D in a multiracial cohort of pregnant adolescents. *Journal of Steroid Biochemistry and Molecular Biology*, *186*, 79–88. https://doi.org/10.1016/j.jsbmb.2018.09.019

21. Kiely, M. E., McCarthy, E. K., & Hennessy, Á. (2021). Iron, iodine and vitamin D deficiencies during pregnancy: epidemiology, risk factors and developmental impacts. *The Proceedings of the Nutrition Society*, *80*(3), 290–302. https://doi.org/10.1017/S0029665121001944

22. Kiely, M., & Cashman, K. D. (2018). Summary Outcomes of the ODIN Project on Food Fortification for Vitamin D Deficiency Prevention. *International journal of environmental research and public health*, *15*(11), 2342. https://doi.org/10.3390/ijerph15112342

23. De-Regil, L. M., Palacios, C., Lombardo, L. K., & Peña-Rosas, J. P. (2016). Vitamin D supplementation for women during pregnancy. *The Cochrane database of systematic reviews*, (1), CD008873. https://doi.org/10.1002/14651858.CD008873.pub3

24. Schulz, E. V., Cruze, L., Wei, W., Gehris, J., & Wagner, C. L. (2017). Maternal vitamin D sufficiency and reduced placental gene expression in angiogenic biomarkers related to comorbidities of pregnancy. *Journal of Steroid Biochemistry and Molecular Biology*, *173*, 273–279. https://doi.org/10.1016/j.jsbmb.2017.02.003

25. Liu, Y., Ding, C., Xu, R., Wang, K., Zhang, D., Pang, W., Tu, W., & Chen, Y. (2022). Effects of vitamin D supplementation during pregnancy on offspring health at birth: A meta-analysis of randomized controlled trails. *Clinical nutrition (Edinburgh, Scotland)*, *41*(7), 1532–1540. https://doi.org/10.1016/j.clnu.2022.05.011

26. Mojibian, M., Soheilykhah, S., Fallah Zadeh, M. A., & Jannati Moghadam, M. (2015). The effects of vitamin D supplementation on maternal and neonatal outcome: A randomized clinical trial. *Iranian Journal of Reproductive Medicine*, *13*(11), 687–696.

27. Sablok, A., Batra, A., Thariani, K., Batra, A., Bharti, R., Aggarwal, A. R., Kabi, B. C., & Chellani, H. (2015). Supplementation of vitamin D in pregnancy and its correlation with feto-maternal outcome. *Clinical Endocrinology*, *83*(4), 536–541. https://doi.org/10.1111/cen.12751

28. Eggemoen, Å. R., Falk, R. S., Knutsen, K. V., Lagerløv, P., Sletner, L., Birkeland, K. I., & Jenum, A. K. (2016). Vitamin D deficiency and supplementation in pregnancy in a multiethnic population-based cohort. *BMC pregnancy and childbirth*, *16*, 7. https://doi.org/10.1186/s12884-016-0796-0

29. Eggemoen, Å. R., Falk, R. S., Knutsen, K. V., Lagerløv, P., Sletner, L., Birkeland, K. I., & Jenum, A. K. (2016). Vitamin D deficiency and supplementation in pregnancy in a multiethnic population-based cohort. *BMC Pregnancy and Childbirth, 16*, 7. https://doi.org/10.1186/s12884-016-0796-0

30. Gilani, S., & Janssen, P. (2020). Maternal vitamin D levels during pregnancy and their effects on maternal-fetal outcomes: A systematic review. *Journal of Obstetrics and Gynaecology Canada, 42*(9), 1129–1137. https://doi.org/10.1016/j.jogc.2019.09.013

31. Boychuk, A., & Budnik, T. (2022). Vitamin D status in pregnant women and its effect on pregnancy and maternal outcomes. *International journal of endocrinology (Ukraine), 18*(6), 324–330. https://doi.org/10.22141/2224-0721.18.6.2022.1202

References:

1. Mendes, M. M., Charlton, K., Thakur, S., Ribeiro, H., & Lanham-New, S. A. (2020). Future perspectives in addressing the global issue of vitamin D deficiency. *Proceedings of the Nutrition Society, 79*(2), 246–251. https://doi.org/10.1017/S0029665119001538

2. Cui, A., Zhang, T., Xiao, P., Fan, Z., Wang, H., & Zhuang, Y. (2023). Global and regional prevalence of vitamin D deficiency in population-based studies from 2000 to 2022: A pooled analysis of 7.9 million participants. *Frontiers in nutrition*, *10*, 1070808. https://doi.org/10.3389/fnut.2023.1070808

3. Cashman, K. D. (2022). Global differences in vitamin D status and dietary intake: A review of the data. *Endocrine Connections, 11*(1), e210282. https://doi.org/10.1530/EC-21-0282

4. Stoica, A. B., & Mărginean, C. (2023). The Impact of Vitamin D Deficiency on Infants' Health. *Nutrients*, *15*(20), 4379. https://doi.org/10.3390/nu15204379

5. Christoph, P., Challande, P., Raio, L., & Surbek, D. (2020). High prevalence of severe vitamin D deficiency during the first trimester in pregnant women in Switzerland and its potential contributions to adverse outcomes in pregnancy. *Swiss Medical Weekly, 150*, w20238. https://doi.org/10.4414/smw.2020.20238

6. Naowar, M., Dickton, D., & Francis, J. (2024). Cardiometabolic Risk Factors Associated with Magnesium and Vitamin D Nutrients during Pregnancy-A Narrative Review. *Nutrients, 16*(16), 2630. https://doi.org/10.3390/nu16162630

7. Gallo, S., McDermid, J. M., Al-Nimr, R. I., Hakeem, R., Moreschi, J. M., Pari-Keener, M., Stahnke, B., Papoutsakis, C., Handu, D., & Cheng, F. W. (2020). Vitamin D supplementation during pregnancy: An Evidence Analysis Center systematic review and meta-analysis. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics, 120*(5), 898–924.e4. https://doi.org/10.1016/j.jand.2019.07.002

8. Giustina, A., Bilezikian, J. P., Adler, R. A., Banfi, G., Bikle, D. D., Binkley, N. C., Bollerslev, J., Bouillon, R., Brandi, M. L., Casanueva, F. F., di Filippo, L., Donini, L. M., Ebeling, P. R., Fuleihan, G. E., Fassio, A., Frara, S., Jones, G., Marcocci, C., Martineau, A. R., Minisola, S., … Virtanen, J. K. (2024). Consensus Statement on Vitamin D Status Assessment and Supplementation: Whys, Whens, and Hows. *Endocrine reviews*, *45*(5), 625–654. https://doi.org/10.1210/endrev/bnae009

9. Pérez-López, F. R., Pilz, S., & Chedraui, P. (2020). Vitamin D supplementation during pregnancy: An overview. *Current Opinion in Obstetrics & Gynecology, 32*(5), 316–321. https://doi.org/10.1097/GCO.0000000000000641

10. Giourga, C., Papadopoulou, S. K., Voulgaridou, G., Karastogiannidou, C., Giaginis, C., & Pritsa, A. (2023). Vitamin D Deficiency as a Risk Factor of Preeclampsia during Pregnancy. *Diseases (Basel, Switzerland)*, *11*(4), 158. https://doi.org/10.3390/diseases11040158

11. Woon, F. C., Chin, Y. S., Ismail, I. H., Batterham, M., Abdul Latiff, A. H., Gan, W. Y., Appannah, G., Mohammed Hussien, S. H., Edi, M., Tan, M. L., & Chan, Y. M. (2019). Vitamin D deficiency during pregnancy and its associated factors among third trimester Malaysian pregnant women. *PLoS One, 14*(6), e0216439. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0216439

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

12. Mansur, J. L., Oliveri, B., Giacoia, E., Fusaro, D., & Costanzo, P. R. (2022). Vitamin D: Before, during and after Pregnancy: Effect on Neonates and Children. *Nutrients*, *14*(9), 1900. https://doi.org/10.3390/nu14091900

13. Giustina, A., Bilezikian, J. P., Adler, R. A., Banfi, G., Bikle, D. D., Binkley, N. C., Bollerslev, J., Bouillon, R., Brandi, M. L., Casanueva, F. F., di Filippo, L., Donini, L. M., Ebeling, P. R., Fuleihan, G. E., Fassio, A., Frara, S., Jones, G., Marcocci, C., Martineau, A. R., Minisola, S., … Virtanen, J. K. (2024). Consensus Statement on Vitamin D Status Assessment and Supplementation: Whys, Whens, and Hows. *Endocrine reviews*, *45*(5), 625–654. https://doi.org/10.1210/endrev/bnae009

14. Dos Santos, S. F., Dos Reis Costa, P. N., Gouvêa, T. G., de Almeida, N. F. A., & Cardoso, F. S. (2023). Influence of hypovitaminosis D during pregnancy on glycemic and lipid profile, inflammatory indicators and anthropometry of pregnant and newborn. *Clinical nutrition ESPEN*, *54*, 81–93. https://doi.org/10.1016/j.clnesp.2023.01.005

15. Roth, D. E., Leung, M., Mesfin, E., Qamar, H., Watterworth, J., & Papp, E. (2017). Vitamin D supplementation during pregnancy: State of the evidence from a systematic review of randomised trials. *BMJ*, *359*, j5237. https://doi.org/10.1136/bmj.j5237

16. Palacios, C., Kostiuk, L. K., & Peña-Rosas, J. P. (2019). Vitamin D supplementation for women during pregnancy. *The Cochrane database of systematic reviews*, *7*(7), CD008873. https://doi.org/10.1002/14651858.CD008873.pub4

17. Herval, Á. M., Oliveira, D. P. D., Gomes, V. E., & Vargas, A. M. D. (2019). Health education strategies targeting maternal and child health: A scoping review of educational methodologies. *Medicine*, *98*(26), e16174. https://doi.org/10.1097/MD.0000000000016174

18. Kabuyanga, R. K., Tugirimana, P. L., Sifa, B., Balezi, M., Dikete, M. E., Mitangala, P. N., Elongi, J. P. M., Kinenkinda, X. K., & Kakoma, J. S. Z. (2024). Effect of early vitamin D supplementation on the incidence of preeclampsia in primigravid women: a randomised clinical trial in Eastern Democratic Republic of the Congo. *BMC pregnancy and childbirth*, *24*(1), 107. https://doi.org/10.1186/s12884-024-06277-6

19. Tripathi, A., Ansari, M., Dandekar, P., & Jain, R. (2022). Analytical methods for 25-hydroxyvitamin D: advantages and limitations of the existing assays. *The Journal of nutritional biochemistry*, *109*, 109123. https://doi.org/10.1016/j.jnutbio.2022.109123

20. Best, C. M., Pressman, E. K., Queenan, R. A., Cooper, E., & O'Brien, K. O. (2019). Longitudinal changes in serum vitamin D binding protein and free 25-hydroxyvitamin D in a multiracial cohort of pregnant adolescents. *Journal of Steroid Biochemistry and Molecular Biology*, *186*, 79–88. https://doi.org/10.1016/j.jsbmb.2018.09.019

21. Kiely, M. E., McCarthy, E. K., & Hennessy, Á. (2021). Iron, iodine and vitamin D deficiencies during pregnancy: epidemiology, risk factors and developmental impacts. *The Proceedings of the Nutrition Society*, *80*(3), 290–302. https://doi.org/10.1017/S0029665121001944

22. Kiely, M., & Cashman, K. D. (2018). Summary Outcomes of the ODIN Project on Food Fortification for Vitamin D Deficiency Prevention. *International journal of environmental research and public health*, *15*(11), 2342. https://doi.org/10.3390/ijerph15112342

23. De-Regil, L. M., Palacios, C., Lombardo, L. K., & Peña-Rosas, J. P. (2016). Vitamin D supplementation for women during pregnancy. *The Cochrane database of systematic reviews*, (1), CD008873. https://doi.org/10.1002/14651858.CD008873.pub3

24. Schulz, E. V., Cruze, L., Wei, W., Gehris, J., & Wagner, C. L. (2017). Maternal vitamin D sufficiency and reduced placental gene expression in angiogenic biomarkers related to comorbidities of pregnancy. *Journal of Steroid Biochemistry and Molecular Biology*, *173*, 273–279. https://doi.org/10.1016/j.jsbmb.2017.02.003

25. Liu, Y., Ding, C., Xu, R., Wang, K., Zhang, D., Pang, W., Tu, W., & Chen, Y. (2022). Effects of vitamin D supplementation during pregnancy on offspring health at birth: A meta-analysis of randomized controlled trails. *Clinical nutrition (Edinburgh, Scotland)*, *41*(7), 1532–1540. https://doi.org/10.1016/j.clnu.2022.05.011

26. Mojibian, M., Soheilykhah, S., Fallah Zadeh, M. A., & Jannati Moghadam, M. (2015). The effects of vitamin D supplementation on maternal and neonatal outcome: A randomized clinical trial. *Iranian Journal of Reproductive Medicine, 13*(11), 687–696.

27. Sablok, A., Batra, A., Thariani, K., Batra, A., Bharti, R., Aggarwal, A. R., Kabi, B. C., & Chellani, H. (2015). Supplementation of vitamin D in pregnancy and its correlation with feto-maternal outcome. *Clinical Endocrinology, 83*(4), 536–541. https://doi.org/10.1111/cen.12751

28. Eggemoen, Å. R., Falk, R. S., Knutsen, K. V., Lagerløv, P., Sletner, L., Birkeland, K. I., & Jenum, A. K. (2016). Vitamin D deficiency and supplementation in pregnancy in a multiethnic population-based cohort. *BMC pregnancy and childbirth, 16*, 7. https://doi.org/10.1186/s12884-016-0796-0

29. Eggemoen, Å. R., Falk, R. S., Knutsen, K. V., Lagerløv, P., Sletner, L., Birkeland, K. I., & Jenum, A. K. (2016). Vitamin D deficiency and supplementation in pregnancy in a multiethnic population-based cohort. *BMC Pregnancy and Childbirth, 16*, 7. https://doi.org/10.1186/s12884-016-0796-0

30. Gilani, S., & Janssen, P. (2020). Maternal vitamin D levels during pregnancy and their effects on maternal-fetal outcomes: A systematic review. *Journal of Obstetrics and Gynaecology Canada, 42*(9), 1129–1137. https://doi.org/10.1016/j.jogc.2019.09.013

31. Boychuk, A., & Budnik, T. (2022). Vitamin D status in pregnant women and its effect on pregnancy and maternal outcomes. *International journal of endocrinology (Ukraine), 18*(6), 324–330. https://doi.org/10.22141/2224-0721.18.6.2022.1202

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК. 617. 586-002. 4 - 02 : 616. 379-008. 64] - 089. 873 - 006. 52 - 036 -07

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2000-2013

Вергун Андрій Романович доктор медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини, антиплагіатний експерт, старший інспектор наукового відділу, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (050) 747-33-40, https://orcid.org/0000-0002-7521-3241,

Красний Михайло Романович кандидат медичних наук, асистент кафедри ендокринології, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (096) 224-34-34, https://orcid.org/0000-0003-4341-4329,

Надашкевич Олег Никонович доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри сімейної медицини, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (097)249-60-42, https://orcid.org/0000-0002-9529-8406

Вергун Оксана Михайлівна кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії №1, медичної діагностики та гематології, трансфузіології ФПДО, старший інспектор наукового відділу,Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: +38 (050) 5340627, https://orcid.org/0000-0002-3990-8791.

Мацях Юрій Михайлович студент медичного факультету №2, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (095) 141-24-19, https://orcid.org/0000-0003-1386-5161,

Ярема Ярослав Ігорович к.мед.н., асистент кафедри хірургії №2, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (098) 331-56-02, https://orcid.org/0000-0001-9972-7469

Іваха Маркіян Орестович студент медичного факультету №2, Львівський національний медичний університет Данила Галицького, тел.: (032) 261-55-42, https://orcid.org/0009-0004-9273-5035

Карпишин Наталя Василівна к.мед.н., асистент кафедри сімейної медицини, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (032) 2615542, https://orcid.org/0000-0002-9539-3198

Кіт Зоряна Михайлівна кандидат медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (098) 331-56-05, https://orcid.org/0000-0001-6151-5583

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Пляцко Михайло Григорович кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини № 1, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, tel.: (067) 633-74-64, https://orcid.org/0000-0002-5685-5206

ВИПАДОК ПАПІЛОМИ ВЕЛИКИХ РОЗМІРІВ ПОСТАМПУТАЦІЙНОЇ КУЛЬТІ У ХВОРОГО НА СИНДРОМ ДІАБЕТИЧНОЇ СТОПИ: КЛІНІКО-ДІАГНОСТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Резюме. Однією з рідкісних казуїстичних клінічних проблем є новоутвори культі ампутованої кінцівки. Вони з'являються на тлі ослабленого імунітету, характерного для пацієнтів із діабетом, можуть бути пов'язаними із оперативними втручаннями з приводу аутодерматопластики. Така локалізація патологічних новоутворень є незвичною, проте клінічно значимою, адже може ускладнювати реабілітацію пацієнта і створювати ризик вторинних інфекцій. Нами описано випадок папіломи операційного рубця культі у пацієнта, що поступив в ендокринологічне відділення зі скаргами на новоутворення, сухість у роті, утруднену ходу, погіршення зору та виражену загальну слабкість. 30 жовтня 2020 року пацієнту виконали аутодерматопластику культі. Цукровий діабет у стадії декомпенсації, хворий госпіталізований для корекції глікемії. З анамнезу відомо, що у пацієнта інсулінозалежний цукровий діабет, інсулінорезистентність. Подальше обстеження у ендокринолога виявило вторинну інсулінорезистентність, призначено інсулін короткої дії. Під час фізикального огляду було стверджене об'ємне утворення, що нагадує «цвітну капусту» на тлі гіпергрануляцій у ділянці постопераційного рубця та проведеної автодермопластики. Після рентгенологічного дообстеження та проведення комплексу первинної ендокринологічної курації було прийняте рішення про видалення утвору – 02. 12. 2024 року з технічними труднощами під регіональною новокаїновою анестезією та гідропрепаруванням проведена хірургічна ексцизія новоутвору із пластикою рани, новоутвір скерований на патогістологічне дослідження. Патогістологічний висновок (діагноз), 05.12.2024, вірусна бородавка (Verruca vulgaris). Післяопераційний період без ускладнень. Пацієнта переведено на амбулаторне спостереження та лікування в ендокринолога та хірурга поліклініки і на подальшу реабілітацію. Таким чином, після ампутації основна увага лікарів спрямована на реабілітацію пацієнтів та попередження повторних ускладнень. Даний випадок представляє клінічну цінність з причини нетипового виникнення доброякісного новоутвору (папілломи), з наявністю патогенетичного взаємозв’язку із клінічним перебігом синдрому діабетичної стопи, нейропатії та декомпенсації цукрового діабету.

Ключові слова. Цукровий діабет, синдром діабетичної стопи, ускладнення, доброякісний новоутвір культі стопи, папіллома, діагностика, комплексне хірургічне лікування.

Vergun Andrii Romanovych MD, PhD, DSc, Associate Professor of the Department of Family Medicine, Anti-plagiarism Expert, Senior Inspector of the Scientific Department, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (050) 747-33-40, https://orcid.org/0000-0002-7521-3241

Krasnyi Mykhailo Romanovych MD, PhD, Assistant of the Department of Endocrinology, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (096) 224-34-34, https://orcid.org/0000-0003-4341-4329

Nadashkevych Oleh Nykonovych MD, PhD, DSc, Professor, Head of the Department of Family Medicine, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (097)249-60-42, https://orcid.org/0000-0002-9529-8406

Vergun Oksana Mykhailivna MD, PhD, Associate Professor of the Department of Therapy No. 1, Medical Diagnostics and Hematology, Transfusiology FPGE, Senior Inspector of the Scientific Department, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (050) 534-06-27, https://orcid.org/0000-0002-3990-8791.

Matsyakh Yurii Mykhailovych student of medical faculty No. 2, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (095) 141-24-19, https://orcid.org/0000-0003-1386-5161

Yarema Yaroslav Ihorovych MD, PhD, assistant of the department of surgery No. 2, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (098) 331-56-02, https://orcid.org/0000-0001-9972-7469,

Ivakha Markian Orestovych student of the Faculty of Medicine No. 2, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (032) 261-55-42, https://orcid.org/0009-0004-9273-5035,

Karpyshyn Natalia Vasylivna MD, PhD, assistant of the department of family medicine, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (032) 261-55-42, https://orcid.org/0000-0002-9539-3198

Kit Zoriana Mykhailivna MD, PhD, associate professor of the department of family medicine, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (098)331-56-05, https://orcid.org/0000-0001-6151-5583

Pliatsko Mykhailo Hryhorovych MD, PhD, Associate Professor of the Department of Internal Medicine No. 1, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (067) 633-74-64, https://orcid.org/0000-0002-5685-5206

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

A CASE OF LARGE-SIZED PAPILOMA OF A POSTAMPUTATION CULT IN A PATIENT WITH DIABETIC FOOT SYNDROME: CLINICAL AND DIAGNOSTIC PARALLELS

Abstract. One of the rare clinical problems is the development of neoplasms on the stump of an amputated limb. These neoplasms can arise in the context of weakened immunity, which is common in patients with diabetes, and may be associated with surgical interventions such as autodermatoplasty. Although the appearance of pathological neoplasms in this area is unusual, it is clinically significant, as it can complicate the patient's rehabilitation and increase the risk of secondary infections. We present a case of a papilloma located on the surgical scar of an amputated stump in a patient admitted to the endocrinology department with complaints of neoplasms, dry mouth, difficulty walking, impaired vision, and severe general weakness. On October 30, 2020, the patient underwent autodermatoplasty of the stump. The patient's diabetes was in a state of decompensation, and they were hospitalized for glycemic correction. The medical history revealed that the patient had insulin-dependent diabetes mellitus with insulin resistance. Further examination by an endocrinologist confirmed secondary insulin resistance, and short-acting insulin was prescribed. During the physical examination, a growth resembling a "cauliflower" was identified against a background of hypergranulation in the area of the postoperative scar and autodermoplasty site. After additional X-ray imaging and a thorough endocrinological evaluation, it was decided to remove the neoplasm. On December 30, 2024, the neoplasm was surgically excised with regional novocaine anesthesia and hydropreparation, though the procedure involved certain technical difficulties. The excised tissue was sent for histopathological examination, which confirmed the diagnosis of a viral wart (Verruca vulgaris) on December 5, 2024. The postoperative course was uneventful, and the patient was transferred for outpatient observation and further treatment by both an endocrinologist and a surgeon, as well as for continued rehabilitation. This case is clinically significant due to the unusual development of a benign neoplasm (papilloma) with a pathogenetic link to the clinical course of diabetic foot syndrome, neuropathy, and decompensated diabetes mellitus. After amputation, the primary focus of medical care is the rehabilitation of the patient and the prevention of further complications.

Key words. Diabetes mellitus, diabetic foot syndrome, complication, benign neoplasm of the foot stump, papilloma, diagnostics, complex surgical treatment.

Постановка проблеми. Синдром діабетичної стопи є тяжким хронічним ускладненням цукрового діабету, яке виникає внаслідок макро- та мікроангіопатії, трофічних нейропатичних порушень [1, 4-6, 8, 9, 12]. У післяопераційному періоді, окрім стандартних ускладнень [9-12], у хворих на цукровий діабет нерідко можуть виникати нетипові прояви патології, які потребують ретельного клінічного аналізу та диференційної діагностики [2, 3].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Прогресування нейропатичних та ішемічних проявів нерідко призводить до розвитку гангрени та інфекційних ускладнень [1-4, 6, 8-10, 13], необхідності хірургічного втручання (рис. 1), зокрема ампутацій структур стопи та високих ампутацій нижніх кінцівок [12, 13].

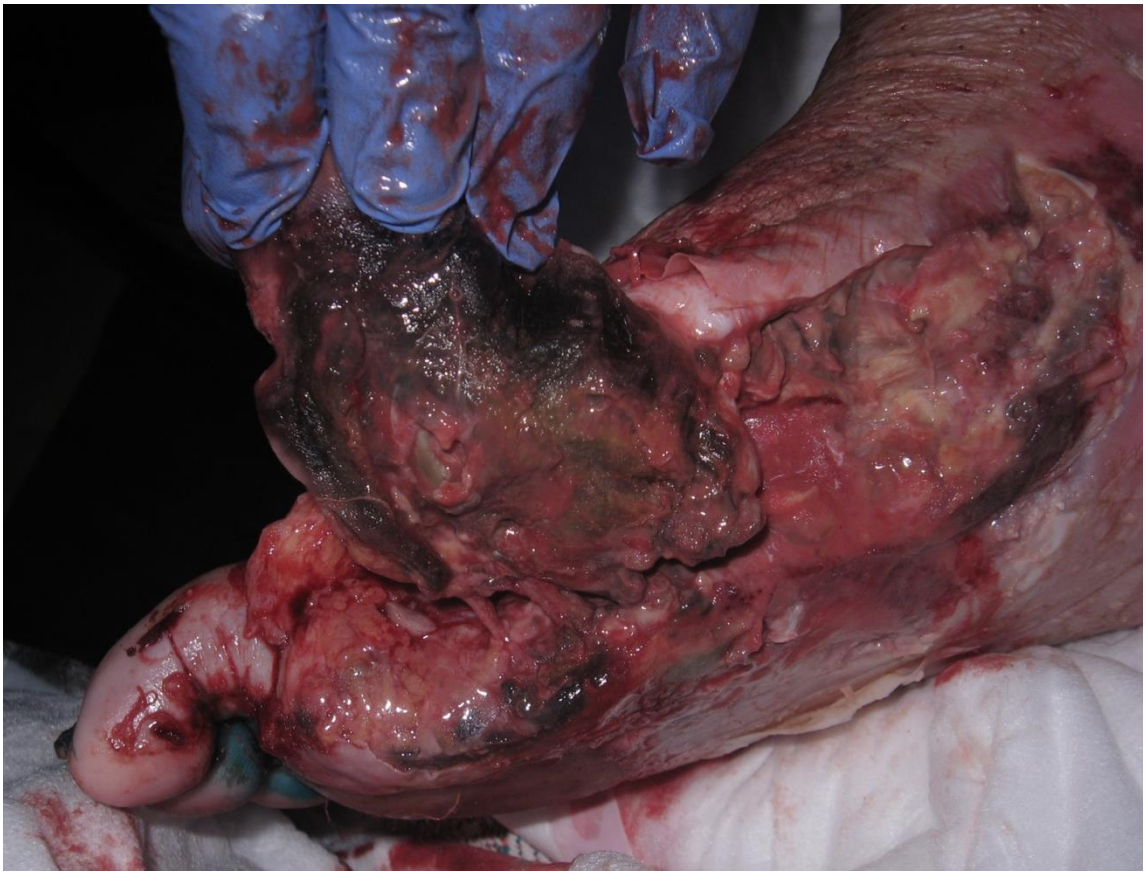

Рис. 1. Волога гангрена правої стопи, гнильна флегмона у хворого інсулінозалежним цукровим діабетом. Фрагмент операційного втручання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У пацієнтів з ускладненнями цукрового діабету нерідко виникають незвичайні клінічні ситуації, які можуть ускладнити післяопераційний період [1-3, 5, 8-11, 13]. Однією з таких патологій є розвиток новоутворів на культі ампутованої кінцівки, зокрема вірусних папіллом на тлі зниженої місцевої та системної імунної відповіді у пацієнтів із діабетом та нейропатією, що створює сприятливі умови для їх виникнення [2, 9, 11]. Розуміння таких незвичайних ускладнень має велике значення для клініцистів [6-9], оскільки дозволяє своєчасно діагностувати та ефективно лікувати подібну патологію [2-5], а також враховувати у комплексному підході до лікування пацієнтів із цукровим діабетом та його ускладненнями [7, 10, 12].

Особливу роль у діагностиці синдрому діабетичної стопи відіграють інструментальні методи, зокрема рентгенографія [10-12]. Вона дозволяє виявити ознаки остеомієліту, приховані осередки інфекції та інші патологічні

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

зміни, які не завжди можуть бути діагностовані клінічно. Це важливо як для своєчасного початку лікування, так і для попередження тяжких ускладнень. Гістологічне дослідження дозволяє ствердити пул патологічних змін для верифікації діагнозу [8, 12, 13]. Після оперативних втручань у пізньому післяопераційному періоді у таких пацієнтів виникають постампутаційні деформації та інші патологічні девіації (рис. 2); основна увага лікарів в таких випадках спрямована на ліквідацію / корекцію ускладнень, реабілітацію та попередження клінічно значимих рецидивів [9-13].

Рис, 2. Гіперкератоїдна папілома (шкірний ріг) плантарної поверхні стопи у 59-річної хворої на цукровий діабет.

Мета роботи. Описати нестандартний клінічний випадок новоутвору ампутаційної культі з позицій інструментальної та морфологічної діагностики, комплексного хірургічного лікування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу. Хворий М-ко, 03.10.1979 року народження, 25.11.2024 р.н., звернувся в ендокринологічне відділення із скаргами на біль та затерпання нижніх кінцівок, рану в ділянці раніше ампутованої стопи з новоутвором в ділянці рубця; на сухість в роті, утруднену ходу, зниження гостроти зору, виражену загальну слабість, неконтрольовані зміни рівня глікемії [4-7]. Згідно даних анамнезу захворювання відомо те, що цукровий діабет 2 типу [3-6, 11-13] встановили вперше 11.09.2020 року, коли було здійснено часткову ампутацію лівої стопи. Дообстежувався у ендокринолога, де було виявлено вторинну інсулінорезистентність цукрового діабету [4, 6-9], назначено Актрапід. 30.10.2020 була проведена аутодерма-топластика культі [3-5, 8, 11]. Об'ємний утвір на тлі гіпергрануляцій постопераційного рубця стверджено через півроку після аутодермопластики (рис. 3), при реобстеженні згідно з клінічними протоколами [2-5, 7, 8, 11-13].

Рис. 3. Культя хворого М-ко: новоутвір післяопераційного рубця та гіпергрануляції.

За останні 3-4 місяці утвір значно збільшився в розмірах, з'явилися неконтрольовані зміни рівня глікемії тобто явища декомпенсації цукрового діабету [2-5, 7, 8, 11], з приводу чого госпіталізований планово в ендокринологічне відділення відокремленого підрозділу «4 міська лікарня» другого територіального медичного об'єднання (міський ендокринологічний центр) м. Львова. Консультований лікарем-хірургом. Чутливість шкірних покривів значно знижена. Status localis: на куксі лівої стопи по середині

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

післяопераційного рубця наявний новоутвір невідомої етіології, оброблений розчином фукорцину. Під час фізикального огляду було стверджено помірно-еластичну консистенцію, утвір наближається до форми «неправильного еліпсоїда» із борознами, розміром з «голубине яйце», діаметром біля 4 см, на широкій ніжці, тканинний атипізм новоутвора за структурою нагадує "цвітну капусту" (рис. 4) [9, 10].

Рис. 4. Новоутвір культі у хворого М-ко (макрозйомка): зовнішній вигляд нагадує "цвітну капусту" на широкій ніжці. Інтраоглядова фотофіксація 02.12.2024 р.

При рентгенологічному дослідженні лівої стопи у двох проекціях виявили візуалізацію ампутації на рівні проксимальних відділів I-V плесневих кісток, із чіткими та рівними краями (рис.5). М'які тканини деформовані, ознаки «плюс-тканини». Переконливих ознак деструкції не візуалізується. Кісткова структура остеопоротична, локальний узураційний періостит ампутаційної культі. Після ствердження глікемічного профілю, комплексу терапевтичних та діагностичних заходів, (включаючи рентгенографію) у відділенні ендокринології на основі консультації хірурга було прийняте рішення провести видалення новоутвору та відправлення матеріалу на патогістологічне дослідження для верифікації діагнозу [11, 12].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

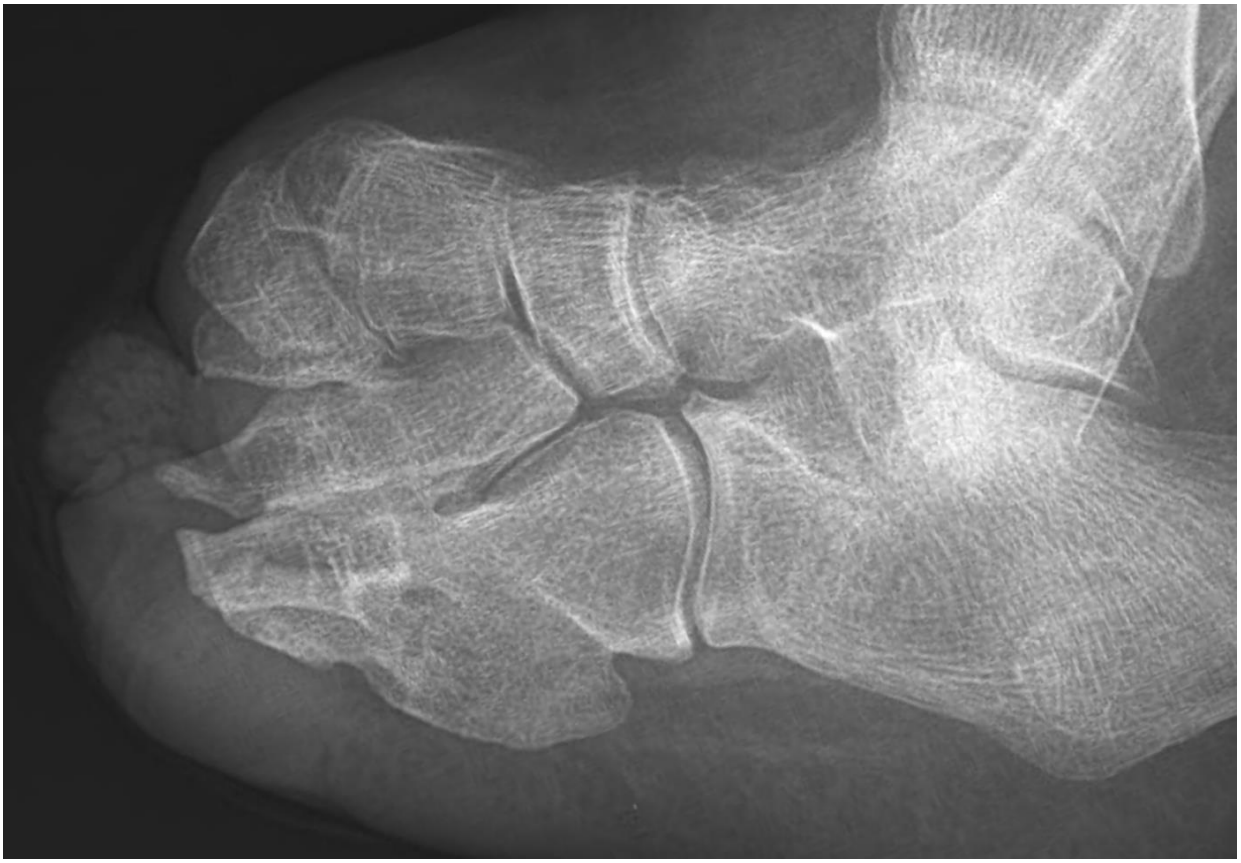

Рис.5. Новотвір культі у хворого М-ко: рентгенограма лівої стопи, бокова проекція, 27.11.2024 р.

Після дообстеження та проведення комплексу ендокринологічної курації було прийняте рішення про видалення утвору – проведена хірургічна ексцизія новоутвору (рис. 3) із пластикою культі рани (02.12.2024 р.) під регіональною новокаїновою анестезією та гідропрепаруванням [12, 13].

Протокол хірургічної інтервенції. Операція: видалення новоутвору культі лівої стопи, планова, 02.12.2024 р., 11.00-11.45. Операційне поле оброблено етиловим спиртом. Провели місцеву анестезію з поетапним гідропрепаруванням м'яких тканин 0,5% розчином новокаїну. Після настання ефекту знечулення, утвір було зафіксовано за допомогою вікончатого затискача за Noto і кульового затискача за Backhaus [10-12]. Почали відсепаровувати утвір гострим методом за допомогою гострокінцевого скальпеля (рисунок 6).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Рис. 6. Новоутвір культі у хворого М-ко: утримування вікончастим затискачем за Noto та механічна ексцизія. Інтраопераційна фотофіксація, 02.12.2024 р.

Тупим та гострим шляхом мобілізовано ніжку у межах здорових тканин (рисунок 7). Контроль гемостазу. Рана санована H_2O_2 та розчином полівідон-йоду. За допомогою скальпеля виділили і мобілізували лоскут шкіри із дистальної сторони культі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Рис. 7. Новоутвір культі у хворого М-ко: зафіксовано за допомогою вікончатого затискача за Noto і кульового затискача за Backhaus, етап мобілізації. Краї грубі, рубцеві, дно рани представлене гіпергрануляційними розростаннями, періостит (узурація окістя). Інтраопераційна фотофіксація, 02.12.2024 р.

Провели шкірну пластику та ушивання рани атравматичним матеріалом Вікрил 3.0, обвивним і вузловими розвантажувальними швами (рис. 8). Зону швів обробили 10% полівідон-йодом, накладена асептична пов’язка. Після відділення та видалення новоутвору, останній було поміщено у контейнер для транспортування та відправлено на патогістологічне дослідження [1-3, 13].

Результати патогістологічного дослідження. Епідермальний пласт дуже потовщений, сформовані ділянки акантозу та папільозу; поверхня пласта вкрита товстим шаром кератогіаліну з вогнищевим значним поліморфноклітинним «домішком», згортками крові. Частина клітин поверхневого шару пласта містить множинні скупчення базофільних інтрацитоплазматичних включень.

Стратифікація пласта збережена [2-5, 13]. Підлегла дерма фібротизована, містить епідермальну кисту незначних розмірів. Перифокально стверджено лімфогістіоцитарну вогнищеву інфільтрацію, наявність скупчень макрофагів і мононуклеарні інфільтрати. Патогістологічний висновок (діагноз): Вірусна бородавка (Verruca vulgaris, WHO 5th edit [1-3, 5-7], дослідження операційного матеріалу 05.12.2024).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Рис.8. Видалено новоутвір культі у хворого М-ко, – дефект м'яких тканин пластично закрито та ушито. Інтраопераційна фотофіксація, 02.12.2024 р.

Після проведеного операційного втручання продовжував інсулінотерапію (після проведення корекції дози згідно з профілем) та лікування у ендокринологічному відділенні [6, 7]. Санація, туалет рани та перев'язки проводилися щоденно. На 14 день зняті шви. В післяопераційному періоді проводилися регулярні перев'язки із полівідонйодом та лініментом хлорамфеніколу. Шви були зняті на 14 добу після проведеного оперативного втручання. Післяопераційних ускладнень стверджено не було. Глікемія коректована інсуліном. Виписаний в задовільному стані з коректованим глікемічним профілем та компенсацією [1-4, 6, 12, 13]. Переведений на амбулаторний нагляд ендокринолога, хірурга і сімейного лікаря поліклініки для амбулаторного лікування та проходження подальшої реабілітації.

Висновки. Нами описано нетиповий клінічний випадок новоутвору ампутаційної культі у хворого на синдром діабетичної стопи. Стверджено результати інструментальної та морфологічної діагностики, особливості комплексного хірургічного лікування. Даний клінічний випадок є достатньо рідкісним з точки зору виникнення та локалізації доброякісного новоутвору (папілломи), патогенетичного взаємозв'язку із клінічним перебігом синдрому

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

діабетичної стопи, нейропатії та декомпенсації цукрового діабету. Вивчення та розуміння казуїстичних клінічних випадків, таких як новоутвори постампутаційної культі, сприяє більш глибокому вивченню патогенезу синдрому діабетичної стопи та вдосконаленню підходів до реабілітації пацієнтів. Поєднання сучасних методів діагностики із комплексною терапією є ключовими факторами успішного лікування, профілактики ускладнень та рецидивів.

Література:

1. Breen J.D., Karchmer A. W. Staphylococcus aureus infection in diabetic patients. *Infect Dis Clin North Am.* 1995; 9 (1): 11-15.

2. Brian Andrews, David Fish, Shelly Griffiths. Human papillomavirus involvement in a diabetic foot ulcer: A case report. *The Diabetic Foot Journal*. 2012; 2 (15): 84-86.

3. Brunicardi F.C., Andersen D.K., Billiar T.R. [et al]. Schwartz's Principles of Surgery / Ed. by F.C. Brunicardi, D.K. Andersen, T.R. Billiar. 8 ed. McGraw-Hill Professional, 2004. – 2000 p.

4. Cox N.H. Diabetes and the skin: an update for dermatologists. *Expert Rev Dermatol.* 2007; 2: 305-316.

5. David N. Gilbert [et al]. The 2019 Edition of the Sanford Guide to Antimicrobial Therapy. 2019. – 111 p.

6. Farshchian M., Farshchian M., Fereydoonnejad M. [et al]. Cutaneous manifestations of diabetes mellitus: a case series. *Cutis.* 2010; 86 (1): 31-35.

7. Ferringer T., Miller O.F. Cutaneous manifestations of diabetes mellitus. *Dermatol. Clin.* 2002; 20 (3): 483-492.

8. Frykberg R.G., Zgonis T., Armstrong D.G. [et al]. Diabetic foot disorders. A clinical practice guideline (2006 revision). *J Foot Ankle Surg.* 2006; 45(5): 51-66.

9. Leung P.C. Diabetic foot ulcers – a comprehensive review. *Surgeon.* 2007; 5 (4): 219-293.

10. Lyapis M.A. [et al]. Methods of examination of a surgical patient / Edited by prof. M.A.Lyapis. Ternopil: Ukrmedbook, 2004. – 156 p.

11. Murray H.J., Young M.J., Hollis S., Boulton A.J. The association between callus formation, high pressures and neuropathy in diabetic foot ulceration. *Diabet Med.* 1996; 13: 979-982.

12. Pecoraro R.E., Reiber G.E., Burgess E.M. Pathways to diabetic limb amputation: basis for prevention. *Diabetes Care.* 1990; 13: 513-521

13. Townsend C.M. Beauchamp R.D., Evers B.M., Mattox K.[et al]. Sabiston Textbook of Surgery / Ed. by C.M. Townsend, R.D. Beauchamp, B.M. Evers. K. Mattox. 17 ed. – Saunders, 2004. – 2416 p.

References:

1. Breen J.D., Karchmer A. W. (1995). Staphylococcus aureus infection in diabetic patients. *Infect Dis Clin North Am,* 9 (1), 11-15.

2. Brian Andrews, David Fish, Shelly Griffiths. (2012). Human papillomavirus involvement in a diabetic foot ulcer: A case report. *The Diabetic Foot Journal*, 2 (15), 84-86.

3. Brunicardi F.C., Andersen D.K., Billiar T.R. et al. (2004). *Schwartz's Principles of Surgery* / Ed. by F.C. Brunicardi, D.K. Andersen, T.R. Billiar. 8 ed. McGraw-Hill Professional.

4. Cox N.H. (2007). Diabetes and the skin: an update for dermatologists. *Expert Rev Dermatol,* 2, 305-316.

5. David N. Gilbert et al. (2019). *The 2019 Edition of the Sanford Guide to Antimicrobial Therapy.* Antimicrobial Therapy. Stanford, USA.

6. Farshchian M., Farshchian M., Fereydoonnejad M. et al. (2010). Cutaneous manifestations of diabetes mellitus: a case series. *Cutis*, 86 (1), 31-35.

7. Ferringer T., Miller O.F. (2002). Cutaneous manifestations of diabetes mellitus. *Dermatol. Clin*, 20 (3), 483-492.

8. Frykberg R.G., Zgonis T., Armstrong D.G. et al. (2006). Diabetic foot disorders. A clinical practice guideline (2006 revision). *J Foot Ankle Surg*, 45(5), 51-66.

9. Leung P.C. (2007). Diabetic foot ulcers – a comprehensive review. *Surgeon*, 5 (4), 219-293.

10. Lyapis M.A. et al. (2024). *Methods of examination of a surgical patient*. / Edited by prof. M.A.Lyapis. Ternopil, Ukrmedbook.

11. Murray H.J., Young M.J., Hollis S., Boulton A.J. (1996). The association between callus formation, high pressures and neuropathy in diabetic foot ulceration. *Diabet Med*, 13, 979-982.

12. Pecoraro R.E., Reiber G.E., Burgess E.M. (1990). Pathways to diabetic limb amputation: basis for prevention. *Diabetes Care*,13, 513-521

13. Townsend C.M. Beauchamp R.D., Evers B.M., Mattox K. et al. (2004). *Sabiston Textbook of Surgery* / Ed. by C.M. Townsend, R.D. Beauchamp, B.M. Evers, K. Mattox. 17 ed. Saunders.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.127-005.8:616.132.2]-089.819.5

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2014-2023

Гладун Артем Юрійович аспірант, лікар-хірург відділення екстреної та планової рентгенендоваскулярної хірургії, ДУ «Національний інститут серцево-судинної хірургії імені М. М. Амосова НАМН України», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-1826-1685

Сало Сергій Васильович канд. мед. наук, завідувач відділення екстреної та планової рентгенендоваскулярної хірургії, ДУ «Національний інститут серцево-судинної хірургії імені М. М. Амосова НАМН України», м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-5456-1418

АНГІОПЛАСТИКА КОРОНАРНИХ СУДИН З ВИКОРИСТАННЯМ БАЛОННОГО КАТЕТЕРУ З ЛІКУВАЛЬНИМ ПОКРИТТЯМ У ЛІКУВАННІ ГОСТРИХ КОРОНАРНИХ СИНДРОМІВ: МЕДИКО-СОЦІАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ ВИКОРИСТАННЯ У ПАЦІЄНТІВ З ДИФУЗНИМИ УРАЖЕННЯМИ КОРОНАРНИХ АРТЕРІЙ

Анотація. Стаття присвячена всебічному аналізу ангіопластики коронарних судин із застосуванням балонного катетера з лікувальним покриттям у пацієнтів, які страждають на гострий коронарний синдром (ГКС). Окреслюється актуальність дослідження в контексті сучасних досягнень інтервенційної кардіології та розглядаються ключові аспекти застосування даної методики. Метою дослідження є обґрунтування використання балонів з лікувальним покриттям «Drug-Coated Balloon» (DCB) як рівнозначному методу реваскуляризації уражених коронарних артерій (КА) у пацієнтів з ГКС, а також визначити перспективи його застосування у хворих із дифузними ураженнями КА. Завдяки безперервному розвитку інтервенційної кардіології та впровадженню передових технологій у клінічну практику, виникає потреба у пошуку нових підходів для оптимального лікування ішемічної хвороби серця (ІХС) та гострих коронарних синдромів.

Останнім часом особливу увагу привертає використання DCB як альтернативи традиційному стентуванню. Його принцип дії полягає у локальній доставці антипроліферативного препарату через балонний катетер без необхідності встановлення постійного імпланта. Це сприяє зменшенню ризику виникнення рестенозу, тромбозу стента та пов'язаних з цим ускладнень, а також полегшує ведення пацієнтів після процедури. Відсутність металевого каркасу дозволяє зберегти природну структуру судинної стінки та уникнути довготривалого прийому подвійної антиагрегантної терапії (DAPT),

що є особливо важливим у пацієнтів із високим ризиком кровотечі або необхідністю термінових оперативних втручань.

Зростаючий інтерес до застосування DCB зумовлений необхідністю оптимізації лікування складних клінічних випадків, зокрема STEMI та позашпитальної зупинки серця (ООНСА). Ці стани характеризуються високою динамічністю процесів утворення тромбів, вазоспазмів та порушень кровотоку, що потребує негайного та ефективного втручання. У таких ситуаціях стратегія використання DCB може відігравати ключову роль, особливо завдяки його здатності знижувати ризик тромбозу та усувати необхідність тривалої антиагрегантної терапії.

Крім того, застосування DCB може бути перспективним варіантом для лікування пацієнтів із дифузними ураженнями КА, де традиційне стентування є менш ефективним. Такий підхід забезпечує рівномірне покриття лікарським засобом ураженої ділянки судини, зменшуючи ризик неадекватної васкуляризації та запальних реакцій. Ангіопластика із застосуванням DCB набуває все більшої популярності, особливо у пацієнтів із високим ризиком ускладнень після імплантації стента. Вона демонструє ефективність, порівнянну з використанням стентів з лікувальним покриттям (DES), навіть у випадках ГКС.

Однак, незважаючи на обнадійливі результати, наявні клінічні дані щодо довгострокової ефективності DCB залишаються обмеженими. Необхідні подальші дослідження для визначення оптимальних стратегій застосування цієї методики та оцінки її ефективності в довгостроковій перспективі. У цій статті детально розглядаються механізми дії DCB, аналізуються результати клінічних досліджень та обговорюються перспективи його використання у пацієнтів із ГКС, включаючи STEMI та ООНСА.

Ключові слова: ангіопластика коронарних артерій, балон з лікувальним покриттям, гострий коронарний синдром, дифузні ураження коронарних артерій

Hladun Artem Yuriyovych postgraduate student, surgeon, department of emergency and elective X-ray endovascular surgery, State Institution "National Institute of Cardiovascular Surgery named after M. M. Amosov, NAMS of Ukraine", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-1826-1685

Salo Serhiy Vasylovych Candidate of Medical Sciences, Head of the Department of Emergency and Elective X-ray Endovascular Surgery, State Institution "National Institute of Cardiovascular Surgery named after M. M. Amosov of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-5456-1418

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

CORONARY ANGIOPLASTY WITH DRUG-COATED BALLOON CATHETER IN THE TREATMENT OF ACUTE CORONARY SYNDROMES: MEDICO-SOCIAL PERSPECTIVES AND CHALLENGES OF USE IN A SETTING WITH DIFFUSE CORONARY ARTERY LESIONS

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of coronary angioplasty using a drug-coated balloon catheter in patients suffering from acute coronary syndrome (ACS). The relevance of the study in the context of modern achievements in interventional cardiology is outlined and key aspects of the application of this technique are considered. The aim of the study is to substantiate the use of drug-coated balloons (DCB) as an equivalent method of revascularization of affected coronary arteries (CA) in patients with ACS, as well as to determine the prospects for its use in patients with diffuse CA lesions. Due to the continuous development of interventional cardiology and the introduction of advanced technologies into clinical practice, there is a need to find new approaches for the optimal treatment of ischemic heart disease (IHD) and acute coronary syndromes. Recently, the use of DCB as an alternative to traditional stenting has attracted particular attention. Its principle of action is the local delivery of an antiproliferative drug through a balloon catheter without the need for a permanent implant. This helps reduce the risk of restenosis, stent thrombosis and related complications, and also facilitates patient management after the procedure. The absence of a metal frame allows preserving the natural structure of the vascular wall and avoiding long-term dual antiplatelet therapy (DAPT), which is especially important in patients with a high risk of bleeding or the need for urgent surgical interventions.

The growing interest in the use of DCB is due to the need to optimize the treatment of complex clinical cases, in particular STEMI and out-of-hospital cardiac arrest (OOHCA). These conditions are characterized by high dynamics of thrombus formation, vasospasm and blood flow disorders, which requires immediate and effective intervention. In such situations, the strategy of using DCB can play a key role, especially due to its ability to reduce the risk of thrombosis and eliminate the need for long-term antiplatelet therapy.

In addition, DCB may be a promising treatment option for patients with diffuse CA lesions, where conventional stenting is less effective. This approach provides uniform drug coverage of the affected vessel, reducing the risk of inadequate vascularization and inflammatory reactions. Angioplasty with DCB is gaining popularity, especially in patients at high risk of complications after stent implantation. It has demonstrated efficacy comparable to that of drug-eluting stents (DES), even in cases of ACS.

However, despite the encouraging results, the available clinical data on the long-term efficacy of DCB remain limited. Further studies are needed to determine the optimal strategies for using this technique and to evaluate its efficacy in the long

term. This article reviews in detail the mechanisms of action of DCB, analyzes the results of clinical trials, and discusses the prospects for its use in patients with ACS, including STEMI and OOHCA.

Keywords: coronary angioplasty, drug-coated balloon, acute coronary syndrome, diffuse coronary artery disease

Постановка проблеми. Сучасна інтервенційна кардіологія постійно еволюціонує, пропонуючи нові технології та стратегії для оптимізації лікування коронарних захворювань. Зокрема, DCB демонструє значний потенціал у лікуванні пацієнтів з ГКС. Основний принцип цього підходу полягає в локальній доставці антипроліферативного препарату через балонний катетер без необхідності залишення постійного імпланта. Це відкриває нові можливості для покращення відновлення судинної стінки, зниження ризиків рестенозу та тромбозу, а також спрощення терапевтичного підходу в гострих ситуаціях.

Значний інтерес до використання DCB обумовлений необхідністю оптимізації лікування складних клінічних випадків, включаючи STEMI і OOHCA. Особливістю цих станів є висока динамічність процесів утворення тромбів, вазоспазмів і порушень кровотоку, що вимагає швидкої та ефективної інтервенції. У таких випадках стратегія DCB може запропонувати нові рішення, зокрема за рахунок мінімізації ризику тромбозу та можливості уникнення тривалої антиагрегантної терапії.

Мета статті – обґрунтувати використання балонів з лікувальним покриттям (DCB), як методики вибору при реваскуляризації ураження коронарних артерій на фоні гострого коронарного синдрому (ГКС) та перспективи її застосування у хворих з дифузним ураженням коронарних артерій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд базується на ретроспективному аналізі даних хворих на ІХС з дифузними ураженнями КА, які були госпіталізовані у ДУ «Національний інститут серцево-судинної хірургії імені М. М. Амосова НАМН України» в період з січня 2020 по грудень 2024 року з приводу ГКС, численних рандомізованих клінічних досліджень (РКД) і когортних спостережень, проведених за останнє десятиліття. Зокрема, враховано результати таких досліджень, як PEPCAD NSTEMI, REVELATION та BASKET-SMALL 2, що оцінювали ефективність DCB у порівнянні з DES та іншими стандартними методами лікування. Додатково були проаналізовані ретроспективні дані з реєстрів пацієнтів із ГКС, щоб оцінити клінічні результати та частоту ускладнень при застосуванні цієї методики.

Виклад основного матеріалу. Пацієнти з дифузними ураженнями коронарних артерій (КА) становлять особливо складну групу, оскільки їхня патологія має прогресуючий характер і характеризується значним зниженням прохідності судин. Це суттєво ускладнює традиційні підходи до реваскуляризації та часто супроводжується несприятливим прогнозом, особливо у

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

випадку використання стандартних методів лікування. У таких пацієнтів спостерігається підвищений ризик рестенозу, що обмежує ефективність стентування, а також можливість розвитку тромботичних ускладнень, які можуть призвести до повторних ішемічних подій. Важливо не лише механічно відновити кровотік у вражених сегментах артерій, але й мінімізувати ризики повторних стенозів, що є ключовим фактором довготривалого успіху лікування.

Одним із перспективних методів у таких випадках є використання балонних катетерів з лікувальним покриттям (DCB), які забезпечують локальну доставку антипроліферативних препаратів без потреби в імплантації стентів. Головною перевагою DCB є можливість скорочення термінів подвійної антиагрегантної терапії, що має особливе значення для пацієнтів із високим ризиком кровотеч. Це стосується, зокрема, людей похилого віку, пацієнтів із виразковою хворобою шлунка чи дванадцятипалої кишки, а також осіб, які приймають антикоагулянти через супутню патологію, наприклад, фібриляцію передсердь. У таких випадках зменшення тривалості антиагрегантної терапії знижує ризик геморагічних ускладнень і покращує загальний прогноз лікування.

Окрім цього, застосування DCB є особливо важливим для пацієнтів, які потребують термінових хірургічних втручань, наприклад, кардіохірургічних операцій або великих ортопедичних маніпуляцій, де необхідно тимчасово припинити антиагрегантну терапію. Використання стентів у таких випадках може створювати додаткові ризики, оскільки їхня відміна підвищує ймовірність гострих тромботичних ускладнень. Натомість DCB дозволяє забезпечити ефективну ангіопластику без необхідності тривалого прийому антиагрегантів, що робить цей метод більш безпечним у таких клінічних ситуаціях.

Ще однією важливою перевагою DCB є його ефективність у лікуванні рестенозів у вже імплантованих стентах (in-stent restenosis, ISR), що залишається серйозною проблемою інтервенційної кардіології. Повторне стентування в таких випадках може призводити до подальшого зменшення просвіту судини, що збільшує ризик тромбозу та погіршення коронарного кровообігу. Використання DCB дозволяє ефективно контролювати гіперпластичний процес у ділянці стента без потреби в додаткових металевих конструкціях, що сприяє кращому довготривалому прогнозу. Це особливо важливо для пацієнтів із множинними ураженнями, де необхідно мінімізувати втручання в коронарне русло, зберігаючи при цьому достатню прохідність судин.

Таким чином, ангіопластика з використанням DCB має значні переваги в лікуванні пацієнтів із дифузним ураженням КА та рестенозами стентів. Вона дозволяє зменшити ризик рестенозу, скоротити необхідність тривалої антиагрегантної терапії та мінімізувати ускладнення, пов’язані з повторним стентуванням. Подальші дослідження цього методу допоможуть визначити

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

оптимальні показання для його застосування та уточнити протоколи лікування, що сприятиме підвищенню ефективності й безпеки реваскуляризації у складних клінічних випадках.

Серед 1829 пацієнтів, які були госпіталізовані з січня 2020 по грудень 2024 року з приводу ГКС, було виконано 15 ангіопластик з використанням DCB у пацієнтів хворих на ІХС з дифузними ураженнями КА з NSTEMI та 1 ангіопластику з використанням DCB у пацієнта з ІХС та дифузними ураженнями КА з STEMI. Переважали пацієнти чоловічої статі 13 (86,7%) проти 2 (13,3%) жіночої статі. Середній вік пацієнтів складав 69 ± 4,05 року. Коронарні судини, які підлягали реваскуляризації мали малий діаметр (до 3 мм) у 16 (100%) пацієнтів. При спостереженні протягом 6 місяців частота невдач лікування цільового ураження становила 6,25% і потребувала повторної реваскуляризації з використанням DES.

Дослідження PEPCAD NSTEMI продемонструвало не гірші результати використання DCB порівняно зі стентуванням. При спостереженні протягом 9,2±0,7 місяців частота невдач лікування цільового ураження становила 3,8% у групі DCB проти 6,6% у групі стентів ($p>0,05$). При цьому частота основних кардіальних подій (MACE) становила 6,7% проти 14,2% відповідно.

У дослідженні REVELATION, яке зосереджувалося на пацієнтах із STEMI, DCB продемонстрували не гірші результати в оцінці фракційного резерву потоку (FFR) через 9 місяців: 0,92±0,05 у групі DCB проти 0,91±0,06 у групі DES. Це підтверджує здатність DCB ефективно відновлювати кровотік і функцію судинного ендотелію.

Дані з когортного аналізу 1139 пацієнтів з STEMI показали, що використання DCB пов’язане з рівнем смертності 10,8% порівняно з 9,0% у групі DES протягом трьох років. Незважаючи на незначні відмінності, загальні показники MACE були подібними між групами.

Результати досліджень підкреслюють значні переваги використання DCB у лікуванні ГКС. По-перше, стратегія DCB забезпечує менший ризик тромбозу, оскільки відсутній постійний імплант, який може виступати як тромбогенний субстрат. По-друге, процедура є менш інвазивною, що знижує ризики пошкодження судинної стінки та полегшує відновлення ендотелію.

Водночас залишаються певні виклики. Зокрема, часто потребується додаткова підготовка судини, що збільшує вартість та кількість обладнання, яке потребується для оперативного втручання, а також необхідне подальше вивчення довгострокових результатів та оптимізації підходів до підготовки судин. Питання вибору правильного розміру балона, ризики дисекцій і обмеження щодо досвіду операторів також мають бути враховані для повноцінної інтеграції цього методу в клінічну практику.

Висновки. Ангіопластика коронарних судин із застосуванням балонних катетерів, що мають лікувальне покриття, є перспективним напрямом у сучасній інтервенційній кардіології для пацієнтів із гострими коронарними

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

синдромами (ГКС). Цей метод забезпечує низку важливих переваг, серед яких зниження ризику тромбозу, спрощення техніки виконання процедури, а також покращення процесів регенерації та функціонального відновлення судинного ендотелію. Завдяки цим характеристикам балонна ангіопластика може розглядатися як ефективна та менш інвазивна альтернатива традиційному стентуванню, особливо у пацієнтів із дифузним ураженням коронарних артерій, для яких імплантація стентів є технічно складною або пов'язаною з високими ризиками. Попри значний потенціал цього методу, необхідно враховувати, що його широке впровадження потребує проведення масштабних клінічних досліджень, спрямованих на визначення довгострокової ефективності та безпеки. Особливо важливим є вивчення віддалених наслідків процедури, таких як повторні ішемічні події, рівень рестенозу та ймовірність розвитку ускладнень, пов'язаних із застосуванням лікувального покриття балонних катетерів. Додатково слід оцінити економічну доцільність методу порівняно з традиційними підходами, що включають стентування та медикаментозну терапію.

Таким чином, ангіопластика з балонними катетерами, які мають лікувальне покриття, є багатообіцяючим методом, що може значно покращити результати лікування пацієнтів із ГКС, особливо в складних клінічних ситуаціях. Проте для його остаточного впровадження в широку клінічну практику необхідні подальші детальні дослідження, які дозволять визначити оптимальні показання, вдосконалити протоколи застосування та оцінити довготривалу ефективність у різних групах пацієнтів.

Література:

1. Niehe SR, Vos NS, Van Der Schaaf RJ, Amoroso G, Herrman J-PR, Patterson MS, Slagboom T, Vink MA. Two-year clinical outcomes of the REVELATION study: sustained safety and feasibility of paclitaxel-coated balloon angioplasty versus drug-eluting stent in acute myocardial infarction. J Invasive Cardiol. 2022;34:E39–42. Doi: 10.25270/jic/20.00741

2. Scheller B, Ohlow MA, Ewen S, Kische S, Rudolph TK, Clever YP, Wagner A, Richter S, El-Garhy M, Böhm M, Degenhardt R, Mahfoud F, Lauer B. Bare metal or drug-eluting stent versus drug-coated balloon in non-ST-elevation myocardial infarction: the 2020andomized PEPCAD NSTEMI trial. EuroIntervention. 2020 Apr 17;15(17):1527-1533. Doi: 10.4244/EIJ-D-19-00723.

3. Fahrni G, Scheller B, Coslovsky M, Gilgen N, Farah A, Ohlow MA, Mangner N, Weilenmann D, Wöhrle J, Cuculi F, Leibundgut G, Möbius-Winkler S, Zweiker R, Twerenbold R, Kaiser C, Jeger R; BASKET-SMALL 2 Investigators. Drug-coated balloon versus drug-eluting stent in small coronary artery lesions: angiographic analysis from the BASKET-SMALL 2 trial. Clin Res Cardiol. 2020 Sep;109(9):1114-1124. Doi: 10.1007/s00392-020-01603-2.

4. Fanelli F, Cannavale A, Gazzetti M, Lucatelli P, Wlderk A, Cirelli C, d'Adamo A, Salvatori FM. Calcium burden assessment and impact on drug-eluting balloons in peripheral arterial disease. Cardiovasc Intervent Radiol. 2014;37:898–907. Doi: 10.1007/s00270-014-0904-3

5. Myler RK, Shaw RE, Stertzer SH, Hecht HS, Ryan C, Rosenblum J, Cumberland DC, Murphy MC, Hansell HN, Hidalgo B. Lesion morphology and coronary angioplasty: current experience and analysis. J Am Coll Cardiol. 1992;19:1641–52. Doi: 10.1016/0735-1097(92)90631-v

6. Carrick D, Oldroyd KG, McEntegart M, et al. A randomized trial of deferred stenting versus immediate stenting to prevent no- or slow-reflow in acute st-segment elevation myocardial infarction (DEFER-STEMI). J Am Coll Cardiol. 2014;63:2088–98. – DOI: 10.1016/j.jacc.2014.02.530

7. Vos NS, Dirksen MT, Vink MA, van Nooijen FC, Amoroso G, Herrman J-PR, Kiemeneij F, Patterson MS, Slagboom T, van der Schaaf RJ. Safety and feasibility of a Paclitaxel-eluting balloon angioplasty in Primary Percutaneous coronary intervention in Amsterdam (PAPPA): one-year clinical outcome of a pilot study. EuroIntervention. 2014;10:584–90. - doi: 10.4244/EIJV10I5A101

8. Belkacemi A, Agostoni P, Nathoe HM, et al. First results of the DEB-AMI (drug eluting balloon in acute ST-segment elevation myocardial infarction) trial: a multicenter randomized comparison of drug-eluting balloon plus bare-metal stent versus bare-metal stent versus drug-eluting stent in primary percutaneous coronary intervention with 6-month angiographic, intravascular, functional, and clinical outcomes. J Am Coll Cardiol. 2012;59:2327–37. – doi: 10.1016/ j.jacc.2012.02.027

9. Garcia-Touchard A, Goicolea J, Sabaté M, et al. A 2021andomized trial of paclitaxel-eluting balloon after bare metal stent implantation vs. bare metal stent in ST-elevation myocardial infarction (the PEBSI study). EuroIntervention. 2017;12(13):1587–94. Doi: 10.4244/EIJ-D-16-00128

10. Gobić D, Tomulić V, Lulić D, Židan D, Brusich S, Jakljević T, Zaputović L. Drug-coated balloon versus drug-eluting stent in primary percutaneous coronary intervention: a feasibility study. Am J Med Sci. 2017;354:553–60. Doi: 10.1016/j.amjms.2017.07.005

11. Vos NS, Fagel ND, Amoroso G, Herrman J-PR, Patterson MS, Piers LH, van der Schaaf RJ, Slagboom T, Vink MA. Paclitaxel-coated balloon angioplasty versus drug-eluting stent in acute myocardial infarction: the REVELATION randomized trial. JACC Cardiovasc Interv. 2019;12:1691–9. Findings of this study indicate that the DCB-only approach was not inferior to DES in terms of FFR, with no significant differences in terms of clinical outcomes at 9-month follow-up; therefore, the DCB-only approach appeared to be a safe and feasible strategy for treating STEMI patients. – doi: 10.1016/j.jcin.2019.04.016

12. Berland J., Lefèvre T., Brenot P., et al. DEBSIDE trial investigators. DANUBIO – a new drug-eluting balloon for the treatment of side branches in bifurcation lesions: six-month angiographic follow-up results of the DEBSIDE trial. EuroIntervention. 2015;11:868–876. Doi: 10.4244/EIJV11I8A177.

13. Worthley S., Hendriks R., Worthley M., et al. Paclitaxel-eluting balloon and everolimus-eluting stent for provisional stenting of coronary bifurcations: 12-month results of the multicenter BIOLUX-I study. Cardiovasc Revascularization Med. 2015;16:413–417. Doi: 10.1016/j.carrev.2015.07.009.

14. Jim M.H., Lee M.K., Fung R.C., et al. Six month angiographic result of supplementary paclitaxel-eluting balloon deployment to treat side branch ostium narrowing (SARPEDON) Int J Cardiol. 2015;187:594–597. Doi: 10.1016/j.ijcard.2015.04.002.

15. Sgueglia G.A., Todaro D., Bisciglia A., et al. Kissing inflation is feasible with all second-generation drug-eluting balloons. Cardiovasc Revascularization Med. 2011;12:280–285. Doi: 10.1016/j.carrev.2010.12.001.

16. Jing Q.M., Zhao X., Han Y.L., Gao L.L., et al. A drug-eluting Balloon for the 2021andomize of 2021andomiz 2021andomized2021 lesions in the side branch: a prospective multicenter 2021andomized (BEYOND) clinical trial in China. Chin Med J. 2020 Apr 20;133: 899–908. Doi: 10.1097/CM9.0000000000000743.

17. Harada Y., Colleran R., Pinieck S., et al. Angiographic and clinical outcomes of patients treated with drug-coated balloon angioplasty for in-stent restenosis after coronary bifurcation stenting with a two-stent technique. EuroIntervention. 2017;12:2132–2139. Doi: 10.4244/EIJ-D-16-00226.

18. Cortese B., Piraino D., Buccheri D., et al. Treatment of bifurcation lesions with drug-coated balloons: a review of currently available scientific data. Int J Cardiol. 2016;220:589–594. Doi: 10.1016/j.ijcard.2016.06.079.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

References:

1. Niehe SR, Vos NS, Van Der Schaaf RJ, Amoroso G, Herrman J-PR, Patterson MS, Slagboom T, Vink MA. Two-year clinical outcomes of the REVELATION study: sustained safety and feasibility of paclitaxel-coated balloon angioplasty versus drug-eluting stent in acute myocardial infarction. J Invasive Cardiol. 2022;34:E39–42. doi: 10.25270/jic/20.00741

2. Scheller B, Ohlow MA, Ewen S, Kische S, Rudolph TK, Clever YP, Wagner A, Richter S, El-Garhy M, Böhm M, Degenhardt R, Mahfoud F, Lauer B. Bare metal or drug-eluting stent versus drug-coated balloon in non-ST-elevation myocardial infarction: the randomised PEPCAD NSTEMI trial. EuroIntervention. 2020 Apr 17;15(17):1527-1533. doi: 10.4244/EIJ-D-19-00723.

3. Fahrni G, Scheller B, Coslovsky M, Gilgen N, Farah A, Ohlow MA, Mangner N, Weilenmann D, Wöhrle J, Cuculi F, Leibundgut G, Möbius-Winkler S, Zweiker R, Twerenbold R, Kaiser C, Jeger R; BASKET-SMALL 2 Investigators. Drug-coated balloon versus drug-eluting stent in small coronary artery lesions: angiographic analysis from the BASKET-SMALL 2 trial. Clin Res Cardiol. 2020 Sep;109(9):1114-1124. doi: 10.1007/s00392-020-01603-2.

4. Fanelli F, Cannavale A, Gazzetti M, Lucatelli P, Wlderk A, Cirelli C, d'Adamo A, Salvatori FM. Calcium burden assessment and impact on drug-eluting balloons in peripheral arterial disease. Cardiovasc Intervent Radiol. 2014;37:898–907. doi: 10.1007/s00270-014-0904-3

5. Myler RK, Shaw RE, Stertzer SH, Hecht HS, Ryan C, Rosenblum J, Cumberland DC, Murphy MC, Hansell HN, Hidalgo B. Lesion morphology and coronary angioplasty: current experience and analysis. J Am Coll Cardiol. 1992;19:1641–52. doi: 10.1016/0735-1097(92)90631-v

6. Carrick D, Oldroyd KG, McEntegart M, et al. A randomized trial of deferred stenting versus immediate stenting to prevent no- or slow-reflow in acute st-segment elevation myocardial infarction (DEFER-STEMI). J Am Coll Cardiol. 2014;63:2088–98. - DOI: 10.1016/j.jacc.2014. 02.530

7. Vos NS, Dirksen MT, Vink MA, van Nooijen FC, Amoroso G, Herrman J-PR, Kiemeneij F, Patterson MS, Slagboom T, van der Schaaf RJ. Safety and feasibility of a PAclitaxel-eluting balloon angioplasty in Primary Percutaneous coronary intervention in Amsterdam (PAPPA): one-year clinical outcome of a pilot study. EuroIntervention. 2014;10:584–90. - doi: 10.4244/EIJV10I5A101

8. Belkacemi A, Agostoni P, Nathoe HM, et al. First results of the DEB-AMI (drug eluting balloon in acute ST-segment elevation myocardial infarction) trial: a multicenter randomized comparison of drug-eluting balloon plus bare-metal stent versus bare-metal stent versus drug-eluting stent in primary percutaneous coronary intervention with 6-month angiographic, intravascular, functional, and clinical outcomes. J Am Coll Cardiol. 2012;59:2327–37. - doi: 10.1016/j.jacc.2012.02.027

9. Garcia-Touchard A, Goicolea J, Sabaté M, et al. A randomised trial of paclitaxel-eluting balloon after bare metal stent implantation vs. bare metal stent in ST-elevation myocardial infarction (the PEBSI study). EuroIntervention. 2017;12(13):1587–94. doi: 10.4244/EIJ-D-16-00128

10. Gobić D, Tomulić V, Lulić D, Židan D, Brusich S, Jakljević T, Zaputović L. Drug-coated balloon versus drug-eluting stent in primary percutaneous coronary intervention: a feasibility study. Am J Med Sci. 2017;354:553–60. doi: 10.1016/j.amjms.2017.07.005

11. Vos NS, Fagel ND, Amoroso G, Herrman J-PR, Patterson MS, Piers LH, van der Schaaf RJ, Slagboom T, Vink MA. Paclitaxel-coated balloon angioplasty versus drug-eluting stent in acute myocardial infarction: the REVELATION randomized trial. JACC Cardiovasc Interv. 2019; 12:1691–9. Findings of this study indicate that the DCB-only approach was not inferior to DES in terms of FFR, with no significant differences in terms of clinical outcomes at 9-month follow-up; therefore, the DCB-only approach appeared to be a safe and feasible strategy for treating STEMI patients. - doi: 10.1016/j.jcin.2019.04.016

12. Berland J., Lefèvre T., Brenot P., et al. DEBSIDE trial investigators. DANUBIO - a new drug-eluting balloon for the treatment of side branches in bifurcation lesions: six-month angiographic follow-up results of the DEBSIDE trial. EuroIntervention. 2015;11:868–876. doi: 10.4244/EIJV11I8A177.

13. Worthley S., Hendriks R., Worthley M., et al. Paclitaxel-eluting balloon and everolimus-eluting stent for provisional stenting of coronary bifurcations: 12-month results of the multicenter BIOLUX-I study. Cardiovasc Revascularization Med. 2015;16:413–417. doi: 10.1016/j.carrev.2015.07.009.

14. Jim M.H., Lee M.K., Fung R.C., et al. Six month angiographic result of supplementary paclitaxel-eluting balloon deployment to treat side branch ostium narrowing (SARPEDON) Int J Cardiol. 2015;187:594–597. doi: 10.1016/j.ijcard.2015.04.002.

15. Sgueglia G.A., Todaro D., Bisciglia A., et al. Kissing inflation is feasible with all second-generation drug-eluting balloons. Cardiovasc Revascularization Med. 2011;12:280–285. doi: 10.1016/j.carrev.2010.12.001.

16. Jing Q.M., Zhao X., Han Y.L., Gao L.L., et al. A drug-eluting Balloon for the trEatment of coronarY bifurcatiON lesions in the side branch: a prospective multicenter ranDomized (BEYOND) clinical trial in China. Chin Med J. 2020 Apr 20;133:899–908. doi: 10.1097/CM9. 0000000000000743.

17. Harada Y., Colleran R., Pinieck S., et al. Angiographic and clinical outcomes of patients treated with drug-coated balloon angioplasty for in-stent restenosis after coronary bifurcation stenting with a two-stent technique. EuroIntervention. 2017;12:2132–2139. doi: 10.4244/EIJ-D-16-00226.

18. Cortese B., Piraino D., Buccheri D., et al. Treatment of bifurcation lesions with drug-coated balloons: a review of currently available scientific data. Int J Cardiol. 2016;220:589–594. doi: 10.1016/j.ijcard.2016.06.079.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК : 616.34-008.1-07-08(048.8)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2024-2037

Гончарук Людмила Михайлівна кандидат медичних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри внутрішньої медицини, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0002-5761-1238

Федів Олександр Іванович доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри внутрішньої медицини, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0003-0108-2565

Андрущак Маргарита Олександрівна кандидат медичних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри інфекційних хвороб та епідеміології, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0001-5003-9622

Телекі Яна Михайлівна кандидат медичних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри внутрішньої медицини, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0001-6753-3467

ФУНКЦІОНАЛЬНА ДИСПЕПСІЯ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Анотація. Функціональна диспепсія є четвертим за частотою діагнозом, який встановлюють сімейні лікарі та терапевти при первинному зверненні. Незважаючи на те, що функціональна патологія шлунково-кишкового тракту не становить загрозу для життя пацієнта, даний розлад суттєво знижує якість життя та продуктивність праці, а також збільшує використання медичних послуг та витрат. ФД це хронічний розлад, що характеризується рецидивуючим або постійним болем або дискомфортом у верхній частині живота та/або набридливою постпрандіальною ситістю або набридливим раннім насиченням, що виникає принаймні 3 рази на тиждень. ФД – діагноз виключення, при ретельному обстеженні органічної патології не виявляється. У статті розглянуто етіопатогенетичні аспекти функціональної диспепсії.

Відповідно до сучасної концепції, ФД вважається багатофакторним розладом, у розвитку якого важливу роль відіграє взаємозв'язок психологічних факторів та порушення спорожнення та акомодації шлунка, вісцеральної гіперчутливості, підвищена проникність слизової оболонки дванадцятипалої кишки, інфільтрація та активація еозинофілів і тучних клітин, зміна мікробіоти та харчового раціону, перенесені кишкові інфекції. Проаналізовано питання сучасної діагностики, клінічні прояви та підходи до терапії з урахуванням основних патогенетичних механізмів розвитку хвороби. Сучасні стратегії

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ведення пацієнтів з функціональною диспепсією передбачають, що діагностика і тактика терапії здійснюється згідно Римських критеріїв IV з урахуванням симптомів виключення органічної патології. При розробці лікувальних програм слід дотримуватись індивідуального підходу поряд з урахуванням сучасних поглядів на етіологію та патогенез.

Ключові слова: функціональна диспепсія, етіологія, патогенез, діагностика, лікування

Honcharuk Lyudmila Mykhaylivna PhD in Medical Sciences, Associate professor of the institution of higher education, department of internal medicine, Bukovinian state medical university, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0002-5761-1238

Fediv Oleksandr Ivanovych Doctor of Medical sciences, Professor, Head of the department of internal medicine, Bukovinian state medical university, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0003-0108-2565

Andrushchak Marharyta Oleksandrivna PhD in Medical Sciences, Associate professor of the institution of higher education, Department of Infectious Diseases and Epidemiology, Bukovinian state medical university, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0001-5003-9622

Teleki Yana Mykhaylivna PhD in Medical Sciences, Associate professor of the institution of higher education, department of internal medicine, Bukovinian state medical university, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0001-6753-3467

FUNCTIONAL DYSPEPSIA (LITERATURE REVIEW)

Abstract. Functional dyspepsia is the fourth most common diagnosis made by family doctors and general practitioners at the initial visit. Despite the fact that functional gastrointestinal pathology does not pose a threat to the patient's life, this disorder significantly reduces the quality of life and productivity, as well as increases the use of health care services and costs. PD is a chronic disorder characterized by recurrent or persistent pain or discomfort in the upper abdomen and/or annoying postprandial satiety or annoying early satiety that occurs at least 3 times a week. FD is a diagnosis of exclusion, with no organic pathology detected during a thorough examination. The article discusses the etiopathogenetic aspects of functional dyspepsia. According to the modern concept, FD is considered a multifactorial disorder, in the development of which an important role is played by the interrelation of psychological factors and impaired gastric emptying and accommodation, visceral hypersensitivity, increased permeability of the duodenal mucosa, infiltration and activation of eosinophils and mast cells, changes in the microbiota and diet, and intestinal infections. The issues of modern diagnostics, clinical manifestations and

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

approaches to therapy are analyzed, taking into account the main pathogenetic mechanisms of the disease. Modern strategies for the management of patients with functional dyspepsia stipulate that diagnosis and therapy tactics are carried out in accordance with the Rome IV criteria, taking into account the symptoms of exclusion of organic pathology. When developing treatment programs, an individual approach should be followed along with modern views on etiology and pathogenesis.

Keywords: functional dyspepsia, etiology, pathogenesis, diagnosis, treatment

Постановка проблеми. Диспепсичні розлади належать до найбільш поширених гастроентерологічних скарг. 3 % пацієнтів, які вперше звернулися за медичною допомогою, скаржаться на диспепсичні прояви. Основними симптомами диспепсії є абдомінальний біль або дискомфорт в епігастрії по середній лінії живота, нудота і/або блювання, печія, відрижка, аерофагія, регургітація, відчуття переповнення після їжі, здуття живота, анорексія, раннє відчуття насичення [1,2]. Функціональні гастроінтестинальні розлади як самостійна нозологічна форма частіше зустрічаються у чоловіків молодого віку, складаючи від 1,5 до 58,8 % випадків захворювання серед гастродуоденальної патології в осіб молодого віку [3,4]. Ця група захворювань пов‘язана з будь-якою комбінацією порушень функцій моторики, вісцеральної гіперчутливості, порушення стану слизової оболонки та її імунних функцій (мукозального гомеостазу), зміна складу кишкової мікробіоти, в поєднанні зі зміною роботи центральної нервової системи. Згідно даних статистики, функціональними шлунково-кишковими розладами страждає майже 40% людей у всьому світі [5]. Сьогодні функціональні захворювання зустрічаються значно частіше порівняно з органічною патологією. Діагноз функціонального ураження має право на існування лише у випадках доведеної відсутності органічних змін або на етапі первинного попереднього діагнозу [6].

Поширеність функціональної диспепсії (ФД) різна в усьому світі, з вищими показниками від 10 до 40 % у західних країнах, включаючи Сполучені Штати. В азіатських країнах поширеність недослідженої диспепсії та ФД становить від 5% до 30%. ФД частіше зустрічається у жінок, ніж у чоловіків. При цьому тільки в 33-40% випадків диспепсичні прояви пов’язані з хронічними захворюваннями органів травлення («органічна диспепсія»), а в 60-67% виставляється діагноз ФД [3,7]. Її розповсюдженість суттєво різниться залежно від географічного регіону. Загалом захворюваність на ФД є вищою в західних популяціях порівняно зі східними. Виразко- та рефлюксоподібні симптоми частіше зустрічаються на Заході, а диспепсія за типом порушення моторики – на Сході. У західних популяціях ФД асоціюється з нижчим соціально-економічним класом, а в східних – навпаки. Ці відмінності можуть бути зумовлені численними факторами, зокрема дієтою, особливостями способу життя, розповсюдженістю Helicobacter pylori (Hp)-

інфекції та ін. [8]. ФД є найпоширенішим функціональним шлунково-кишковим розладом і, за даними літератури, має одне із найбільших навантажень на систему охорони здоров'я.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Історія вивчення функціональної диспепсії розвивалася впродовж багатьох десятиліть, з моменту перших спостережень та теоретичних досліджень цієї патології. Впродовж XIX століття – початок XX століття у країнах Європи та США функціональну диспепсію часто не виділяли як окрему нозологічну одиницю [9,10]. Більшість досліджень зосереджувалася на вивченні диспепсії, як результату органічних захворювань. Вітчизняна література того часу не мала окремих праць, що стосувалися функціональної диспепсії. Більшість досліджень були загальними роботами по шлунковим розладам. Уолтер Альварез із клініки Мейо в Рочестері, штат Міннесота, вперше застосував термін функціональна диспепсія в 1916 році для опису пацієнтів із симптомами, схожими на виразку, і нормальним рентгенівським знімком [11]. Перші наукові праці про функціональні розлади шлунку з'явились у 1920-1940 роках, проте не існувало ще чіткого визначення ФД. З'являються поодинокі дослідження лікарів з Великобританії та Німеччини, які описують симптоми диспепсії, не пов'язані з органічними ураженнями. У 1950-1960-х роках у зарубіжній літературі активно вивчаються різні аспекти функціональної диспепсії, зокрема взаємозв'язок між психосоматичними факторами та розвитком симптомів [12]. В цей час значну увагу почали приділяти питанням діагностики та диференціації функціональної диспепсії від органічних захворювань [13].

Довгий час визначення диспепсії не було узгоджено, що викликало труднощі для клініцистів та дослідників [14]. Наприкінці 1980-х, міжнародна робоча група, зібрана в Чикаго, рекомендувала визначити диспепсію загалом, як і будь-який епігастральний або ретростернальний симптом передбачуваного шлунково-кишкового походження протягом більше чотирьох тижнів [15]. Було також запропоновано, що симптоми можна об'єднати в чотири підгрупи, що відображають їх найбільш вірогідну основну патофізіологію і, отже, керувати клініцистами у їх виборі терапії. Підгрупи були позначені рефлюкс-подібні, подібні до виразки, подібні до порушення моторики та неуточнені (неспецифічна) диспепсія [16]. Вперше критерії були стандартизовані групою експертів у 1995 році, сформувавши Римські критерії I. У 2016 році було випущено 3 наступні перегляди з кінцевими Римськими критеріями IV. У Римських критеріях III критерії ФД для дорослих були суттєво змінені, щоб включити 4 специфічні симптоми: раннє насичення, відчуття повноти після прийому їжі, біль в епігастрії та печіння в епігастрії. Незважаючи на те, що в Римські критерії IV щодо ФД були внесені деякі зміни, чотири симптоми залишилися. Ці симптоми вперше були прийняті в педіатричних критеріях ФД у Римі IV. Визначення підтипів ФД відповідно до критеріїв Риму III для дорослих спонукало до нових досліджень, що диференційовано пов'язують

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

конкретні симптоми та підтипи ФД із запаленням, механічними порушеннями та психосоціальним функціонуванням. Незважаючи на визначення IV Риму, діагностика функціональної диспепсії часто залишається складною через притаманну гетерогенність симптомів, а також значний збіг симптомів з іншими розладами [17,18].

Мета статті полягає в аналізі літературних джерел щодо вивчення етіології, патогенетичних та клінічних аспектів, а також нових напрямків у діагностиці та лікування функціональної диспепсії.

Виклад основного матеріалу. Диспепсія (від грец. Dys – порушення, peptein – перетравлювати) є глобальною проблемою, проте важливо розмежовувати поняття "необстеженої диспепсії" — тобто пацієнтів з первинним діагнозом, який потребує обстеження з метою виключення чи підтвердження органічних чи функціональних змін, і "обстежену диспепсію" — диспепсію як діагноз, фактично функціональну диспепсію, коли обстеження не дало змоги виявити такі її причини як пептичні виразки чи гастроезофагеальна рефлюксна хвороба, тощо. За етіологічними принципами, хворих із клінікою диспепсії можна класифікувати на наступні категорії:

I.хворі, у яких ідентифіковано причину симптоматики і в яких при усуненні або полегшенні цього захворювання симптоматика також усувається або полегшується. Це органічна диспепсія, у хворих із втановленою органічною патологією або метаболічними розладами;

II.пацієнти, у яких ідентифіковано патофізіологічні або мікробіологічні розлади з непевним клінічним значенням;

III.особи, у кого не ідентифіковано розладів, що могли б пояснити симптоматику.

Пацієнтів другої і третьої категорії розглядають як таких, що мають ФД. Утім, у багатьох випадках, окрім функціональних розладів, можуть бути інші механізми розвитку захворювання або їх узагалі не вдається ідентифікувати існуючими методами. Тому деякі автори віддають перевагу термінам "есенціальна" або "ідіопатична диспепсія". Термін "невиразкова диспепсія" досі популярний, але його не рекомендують вживати, по-перше, тому що серед хворих на ФД є пацієнти як із типовими "виразковими" симптомами, так і з іншою клінікою, а по-друге, тому що пептичні виразки — не єдине захворювання, яке необхідно виключати при обстеженні пацієнтів з диспепсією [19,20].

Функціональні шлунково-кишкові розлади (FGIDs) визначаються комплексами симптомів, які виникають за відсутності органічних, системних або метаболічних захворювань, які ймовірно пояснюють симптоми. Незважаючи на очевидну відсутність структурних аномалій шлунково-кишкового тракту, пацієнти з ФД відчувають погіршення якості життя, що пояснюється хронічним або рецидивуючим болем або дискомфортом у верхній частині живота [21]. ФД, згідно Римських критерій IV, має два визнаних підтипи —

постпрандіальний дистрес-синдром (ПДС) і епігастральний больовий синдром (ЕПС), — які не виключають один одного. ПДС визначається набридливою постпрандіальною ситістю або набридливим раннім насиченням, що виникає принаймні 3 рази на тиждень. ЕПС визначається докучливим болем в епігастральній ділянці або докучливим печінням, що виникають принаймні раз на тиждень. Крім того, ці діагностичні критерії повинні відповідати послідовно протягом 3 місяців, причому поява симптомів принаймні за 6 місяців до встановлення діагнозу [17,22,23]. Серед пацієнтів із ФД приблизно 38% класифікуються з постпрандіальним дистрес-синдромом, 27% класифікуються з епігастральним больовим синдромом, а 35% відповідають критеріям для обох [24].

Кожна людина хоча б раз у житті відчуває диспепсичні явища, але самі по собі вони не є клінічним розладом. Суть ФД полягає в тому, що диспепсичні явища виникають хронічно, однак хронічно не означає постійно. Скоріше це означає, що пацієнти з ФД відчувають диспепсичні симптоми частіше, ніж здорові люди.

Етіологія ФД і досі недостатньо визначена. Для пояснення розладу було запропоновано численні патофізіологічні механізми, більшість з яких спрямовані на проблеми із гастродуоденальними шляхами. За даними літератури існують різні причинні фактори для ФД, і багато з них, як було показано, прямо чи опосередковано пов’язані з її патофізіологією, тому ФД вважається багатофакторним розладом [25].

Вісцеральна гіперчутливість, спорожнення та акомодація шлунка розглядаються як фізіологічні відхилення, що безпосередньо спричинюють симптоми ФД. Уповільнене спорожнення шлунка раніше вважалося потенційним механізмом, що лежить в основі диспепсичних симптомів, особливо у зв’язку з симптомами ПДС [26]. Дослідження підтвердили затримку спорожнення шлунка для твердої їжі приблизно у 30% пацієнтів із ФД [27]. Порушення шлункової акомодації у відповідь на прийом їжі є ключовим елементом у патофізіології ФД, особливо у зв’язку з симптомами ПДС, до 40% пацієнтів демонструють цю аномалію [28]. Вісцеральна гіперчутливість тісно пов’язана з тяжкістю симптомів ФД [29].

Нещодавні дослідження показали, що у патофізіології ФД значну роль відіграє такі порушення в дванадцятипалій кишці, як змінена мікробіота, підвищена проникність слизової оболонки, інфільтрація та активація еозинофілів і тучних клітин [30,31]. Одним із можливих пояснень мікрозапалень у дванадцятипалій кишці є перенесення у минулому шлунково-кишкової інфекції. Когортні дослідження свідчать про ризик розвитку ФД після гострого гастроентериту, спричиненого Salmonella enteritidis, Escherichia coli та Campylobacter jejuni. Це пояснення наявності мікрозапалення у пацієнтів із ФД також підтверджується виявленням того, що слизова оболонка дванадцятипалої кишки пацієнтів із постінфекційною ФД містила вищі рівні клітин запалення та імунних клітин [32].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Крім того, наявні дані, що компоненти жовчних кислот, присутні в дванадцятипалій кишці, можуть відрізнятися у пацієнтів із ФД та здорових людей. А також надмірний ріст бактерій, дисбактеріоз, інфекція Нр та атрофічний гастрит можуть бути задіяні в патогенезі ФД [33,32,34].

Відомо, що ФД пов'язана з тривогою і депресією, щоденним стресом і життєвими проблемами. Гостра тривога пов'язана з порушенням сенсорної та моторної функції шлунка, що проявляється порушенням шлункового акомодаційного рефлексу. Стресові подразники затримують спорожнення шлунка, що призводить до посилення дискомфорту в епігастрії. Навіть очікування стресора (у вигляді розтягування шлунка) вже викликає зміни мозкової активності у пацієнтів з ФД [35]. Повідомлялося про більшу поширеність фізичного та емоційного насильства у пацієнтів з функціональною диспепсією, ніж у здорових контрольних пацієнтів у дорослому віці. Крім того, норвезьке дослідження показало, що пацієнти з ФД пережили значно більше стресових життєвих подій, ніж пацієнти з виразкою дванадцятипалої кишки або здорові особи контрольної групи [36].

Певне значення також мають зловживання алкогольними напоями, міцною кавою та харчовими продуктами, які викликають порушення процесу травлення. У нещодавньому огляді показано зв’язок споживання пшениці та глютену з ФД Повідомляється, що природні харчові хімікати, ферментовані олігосахариди, дисахариди, моносахариди викликають симптоми ФД. Однак через брак високоякісних дієтичних оцінок, а також невелику кількість досліджень з використанням валідованих методів, висновки є обмеженими [37,38].

Діагностика ФД ґрунтується на виявленні основних ознак згідно з Римськими критеріями IV. Пацієнти з ФД повідомляють про ряд симптомів, які можуть сильно відрізнятися за ступенем тяжкості, і симптоми не є надійним способом відрізнити органічну диспепсію від функціональної. Таким чином, метою обстеження є виключення органічної етіології симптомів у пацієнта. Діагноз ФД слід діагностувати на підставі комплексної оцінки симптомів, віку, історії хвороби, наявності інфекції Нр, результатів фізичного і лабораторного анамнезу, ризику злоякісності. Ендоскопія верхніх відділів шлунково-кишкового тракту не потрібна для діагностики ФД. Ендоскопія показана, якщо симптоми диспепсії тривають, незважаючи на ерадикацію Нр або симптоматичне лікування. Однак при підозрі на органічне захворювання через наявні тривожні симптоми необхідно провести ретельне обстеження, включаючи забір крові, ендоскопію верхніх відділів шлунково-кишкового тракту та інші діагностичні дослідження в пошуках органічної патології (УЗД черевної порожнини, комп’ютерну томографію черевної порожнини та інші). Поява нових симптомів у похилому віці, ненавмисна втрата ваги, рецидиви блювання, кровотеча, дисфагія, біль при ковтанні, анемія, пальпаторне утворення у верхніх відділах живота або лімфаденопатія, лихоманка та

сімейний анамнез раку стравоходу або шлунка слід вважати тривожними ознаками наявності органічного захворювання. Ендоскопія рекомендована пацієнтам віком 60 років і старше або будь-якому пацієнту з більш ніж однією тривожною ознакою. Ендоскопію із біопсією шлунка рекомендовано будь-якому пацієнту віком 60 років і старше з диспепсією через підвищений ризик раку в цій віковій групі. Захворювання та анамнез, які можуть викликати симптоми, пов'язані з ФД, включають злоякісні захворювання, такі як рак шлунка, рак стравоходу та рак підшлункової залози; запальні захворювання, такі як рефлюкс-езофагіт, виразкова хвороба шлунка і дванадцятипалої кишки, хронічний панкреатит і хронічний холецистит; метаболічні ендокринні захворювання, такі як цукровий діабет і захворювання щитовидної залози; медикаментозні захворювання, спричинені нестероїдними протизапальними засобами та низькими дозами аспірину; і операція на черевній порожнині в анамнезі. Якщо є ознаки, що вказують на такі захворювання, необхідно провести ендоскопію та будь-які інші дослідження, необхідні для їх виключення, як і у випадку тривожних ознак. Однак відсутність тривожних ознак не виключає можливості органічного захворювання. Якщо пацієнт не реагує на початкове лікування або симптоми посилюються після припинення лікування, важливо провести ретельне обстеження на наявність органічних захворювань [18,39].

ФД співіснує також із іншими функціональними розладами гастродуоденальної системи, такий механізм до кінця не з'ясований, хоча літературні джерела пояснюють дане поєднання подібними патофізіологічними механізмами. Перехрещення синдрому подразненого кишечнику та ФД частіше трапляється у жінок, що суттєво погіршує якість життя [40]. Нещодавнє дослідження, проведене в Азії, показало, що фактори, пов'язані з низькою якістю життя у пацієнтів з ФД, включають жіночу стать, тривогу, депресію, похилий вік, тяжкі симптоми та низький освітній рівень [39].

Сучасні методи лікування показують помірну ефективність у порівнянні із плацебо і, не завжди, ефективні у кожному конкретному випадку ФД [40]. Оскільки один із механізмів розвиту стрес, Римські критерії IV наголошують на важливості встановлення міцних довірливих стосунків між пацієнтом і лікарем та отримання психосоціальної довідкової інформації від пацієнта вже на початковому етапі консультації. Ефект плацебо при лікуванні функціональної диспепсії сягає 30–60%, причому на ефект сильно впливала взаємодія мозку та кишечника [41,42].

Дієтичні рекомендації передбачають часті прийоми їжі маленькими порціями, зменшення споживання продуктів, які пройшли ультраобробку. Слід уникати жирної та гострої їжі, газованих напоїв, алкогольних напоїв, а також їжі з високим вмістом лимонної кислоти. Продукти харчування та напої, що містять кофеїн, також слід зменшити або уникати, оскільки присутність кофеїну стимулює надмірне вироблення шлункової кислоти . Рекомендації

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

щодо дієти можуть відрізнятися залежно від людини та її конкретних симптомів. Наукові докази ефективності дієти при лікуванні ФД є суперечливими [23,41].

Інгібітори протонної помпи (ІПП) часто є першим препаратом вибору для лікування симптомів ФД, незважаючи на те, що вони ефективні тільки у 7-10% пацієнтів з ФД у порівнянні з плацебо [40]. Проте, нещодавні дослідження показали, що пантопразол ефективно полегшував симптоми у пацієнтів із ФД, одночасно знижуючи кількість тучних клітин дванадцятипалої кишки та еозинофілів, а також покращуючи дуоденальну проникність [43]. ІПП варто приймати тільки за потреби, в мінімальній ефективній дозі та орієнтуватись на активність симптомів. У пацієнтів віком до 50 років з симптомами, які не вказують на органічну природу захворювання, можна розпочати пробне лікування ІПП протягом 2–4 тижнів до розгляду можливості виконання подальших обстежень.

Ефективність прокінетиків у лікуванні ФД до кінця не відома. Однак, зважаючи на порушення моторики, акомодації та гіперчутливості шлунка у пацієнтів з ФД, прокінетики мають потенційну ефективність у лікуванні ФД. Проведені мета-аналізи та плацебо контролюючі дослідження по вивченню ролі прокінетиків у лікування ФД, продемонстрували значне зменшення різних симптомів, включаючи раннє насичення, повноту після прийому їжі та здуття живота [23,24,41].

Інфекція Hp є більш поширеною в Азії, ніж у західних країнах, висока поширеність спостерігається в Китаї та Південній Кореї. Приблизно у 5% хворих із ФД виявляється інфекція Hp [18]. У настановах щодо ФД, розроблених в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, Японії, США та Канаді, ерадикація Hp наполегливо рекомендується як первинне лікування пацієнтів з Hp-позитивною диспепсією [40]. Літературні дані свідчать про те, що ерадикаційна терапія Hp призводить як до лікування, так і до покращення симптомів ФД, хоча користь від неї невелика [44]. Ерадикація підтвердженої інфекції Hp повністю не усуває симптоми диспепсії у всіх пацієнтів, проте знижує ризик пептичної виразки та раку шлунка.

У IV Римських критеріях немає згадки про комбіновану медикаментозну терапію ФД, проте є п’ять звітів про ефективність комбінованої медикаментозної терапії, яка може бути альтернативним варіантом покращення симптомів у пацієнтів із гастроезофагеальною рефлюксною хворобою, ускладненою ФД [22,41]. Лікування ФД на основі підтипу було запропоновано в Римських критеріях IV, причому рекомендованим лікуванням першої лінії є препарати, що пригнічують кислотність, такі як ІПП [22] для пацієнтів із ЕПС та прокінетики для пацієнтів із ПДС. Однак з тих пір використання варіантів лікування на основі підтипу не було підтверджено достатніми доказами, тому спільні американські та канадські рекомендації щодо лікування диспепсії, опубліковані в 2017 році, не рекомендували використовувати класифікацію підтипів для спрямування вибору лікування [41,45].

Висновки. Отже, функціональна диспепсія є актуальною проблемою в гастроентерології і, незважаючи, на значну поширеність і численні дослідження, і досі залишається дискутабельним питанням щодо етіопатогенезу та тактики ведення пацієнта. Діагностика ФД повинна здійснюватися відповідно до Римських критеріїв IV з урахуванням симптомів виключення органічної патології. При виборі тактики лікування слід дотримуватися індивідуального підходу, з урахуванням сучасних поглядів на етіологію та патогенез.

Література.

1. Black CJ, Houghton LA, Ford AC. Insights into the evaluation and management of dyspepsia: recent developments and new guidelines. Therap Adv Gastroenterol. 2018 Oct 30;11:1756284818805597. doi: 10.1177/1756284818805597. PMID: 30397412.

2. Боровик І. О. Менеджмент функціональної диспепсії згідно з сучасними настановами і рекомендаціями /І.О. Боровик // Здобутки клінічної і експериментальної медицини. - 2020. - №2.(42) – с.13-20.

3. Сірчак Є.С. Функціональна диспепсія у призмі Римських критеріїв IV. / Є.С. Сірчак // Здоров'я України. Тематичний номер «Гастроентерологія». – 2016. - №2. - С.6-7.

4. Кисельов С.М. *Внутрішня медицина: модуль 1, змістовий модуль 4 «Основи діагностики, лікування та профілактики основних хвороб органів травлення»: навч. посіб. для студентів 4 курсу медичних факультетів в галузі знань 22 «Охорона здоров'я», спеціальностей 222 «Медицина», 228 «Педіатрія» / С. М. Кисельов [та ін.]. – Львів: Видавництво «Новий Світ – 2000», 2021. - 242 с.*

5. Sperber AD, Bangdiwala SI, Drossman DA, Ghoshal UC, Simren M, Tack J, et al. Worldwide Prevalence and Burden of Functional Gastrointestinal Disorders, Results of Rome Foundation Global Study. Gastroenterology. 2021 Jan;160(1):99-114.e3. doi: 10.1053/j.gastro.2020.04.014.

6. Снісаревський П. Диференційно-діагностичні критерії активного неспецифічного виразкового коліту та синдрому подразненого кишечника / П. Снісаревський, О. Дядик, А.Дорофєєв, Т. Снісаревська // Медицина сьогодні і завтра. – 2021. - 90(1). – С.33-43.

7. Sud R, Pebbili KK, Desai SA, Bhagat S, Rathod R, Mane A, Kotak B. Dyspepsia - The Indian perspective: A cross sectional study on demographics and treatment patterns of Dyspepsia from across India (Power 1.0 study). J Assoc Physicians India. 2023 Apr;71(4):11-12.

8. Ткач С.М. Визначення, патогенез та ведення диспепсії: що нового? /С.М. Ткач // Гастроентерологія. – 2019. -№ 5 (450). - с.45-46.

9. Talley NJ. Dyspepsia and non-ulcer dyspepsia: an historical perspective. Med. J. Aust. 1986; 145: 614–8.

10. Talley NJ. Non-ulcer dyspepsia. Volume I. PhD Thesis. Sydney: University of Sydney, 1987.

11. Alvarez WC. Differences in rhythmicity and tone in different partsof the wall of the stomach. Am. J. Physiol. 1916; 11: 585–91.

12. Talley NJ, Choung RS. Whither dyspepsia? A historical perspective of functional dyspepsia, and concepts of pathogenesis and therapy in 2009. J Gastroenterol Hepatol. 2009 Oct;24 Suppl 3:S20-8. doi: 10.1111/j.1440-1746.2009.06067.x.

13. Douglas A. Drossman Functional Gastrointestinal Disorders: History, Pathophysiology, Clinical Features, and Rome IV. Gastroenterology. 2016;150:1262–1279.

14. Heading RC. Definitions of dyspepsia. Scand J Gastroenterol. 1991;26(suppl 182):1–6.

15. Management of dyspepsia: report of a working party. Lancet. 1988 Mar 12;1(8585): 576-9.

16. Agréus L. Natural history of dyspepsia. Gut. 2002 May;50 Suppl 4(Suppl 4):iv2-9. doi: 10.1136/gut.50.suppl_4.iv2.

17. Craig A. Friesen, Jennifer V. Schurman The challenges of evolving Rome criteria for functional dyspepsia. Translational Gastroenterology and Hepatology. 2018; Vol.3:63.

18. Harer KN, Hasler WL. Functional Dyspepsia: A Review of the Symptoms, Evaluation, and Treatment Options. Gastroenterol Hepatol (N Y). 2020 Feb;16(2):66-74.

19. Тумак І. Функціональна диспепсія: визначення, діагностичні та лікувальні підходи /І.Тумак // Медицина світу. – 2007. - Том XXII , №6. – с.345-350.

20. Свінціцький А.С. Функціональна диспепсія: сучасні засади діагностики та лікування / А.С. Свінціцький // Львівський клінічний вісник. – 2013. - №1. – с.47-53.

21. Enck P, Azpiroz F, Boeckxstaens G, Elsenbruch S, Feinle-Bisset C, Holtmann G. Functional dyspepsia. Nat Rev Dis Primers. 2017;3:17081.

22. Stanghellini V, Chan FK, Hasler WL, Malagelada JR, Suzuki H, Tack J. Gastroduodenal disorders. Gastroenterology. 2016;150(6):1380–92.

23. Oshima T. Functional Dyspepsia: Current Understanding and Future Perspective. Digestion. 2024;105(1):26-33. doi: 10.1159/000532082.

24. Talley NJ, Ford AC. Functional dyspepsia. N Engl J Med.2015;373(19):1853–1863.

25. Miwa H, Oshima T, Tomita T, Fukui H, Kondo T, Yamasaki T, Watari J. Recent understanding of the pathophysiology of functional dyspepsia: role of the duodenum as the pathogenic center. J Gastroenterol. 2019 Apr;54(4):305-311. doi: 10.1007/s00535-019-01550-4.

26. Vanheel H, Carbone F, Valvekens L, Simren M, Tornblom H, Vanuytsel T. Pathophysiological abnormalities in functional dyspepsia subgroups according to the Rome III criteria. Am J Gastroenterol. 2017;112(1):132–40.

27. Stanghellini V, Tosetti C, Paternico A, Barbara G, Morselli-Labate AM, Monetti N, Marengo M, Corinaldesi R. Risk indicators of delayed gastric emptying of solids in patients with functional dyspepsia. Gastroenterology. 1996 Apr;110(4):1036-42. doi: 10.1053/gast.1996.v110.pm8612991.

28. Tack J, Piessevaux H, Coulie B, Caenepeel P, Janssens J. Role of impaired gastric accommodation to a meal in functional dyspepsia. Gastroenterology. 1998 Dec;115(6):1346-52. doi: 10.1016/s0016-5085(98)70012-5.

29. Simrén M, Törnblom H, Palsson OS, van Tilburg MAL, Van Oudenhove L, Tack J, Whitehead WE. Visceral hypersensitivity is associated with GI symptom severity in functional GI disorders: consistent findings from five different patient cohorts. Gut. 2018 Feb;67(2):255-262. doi: 10.1136/gutjnl-2016-312361.

30. Wauters L, Talley NJ, Walker MM, Tack J, Vanuytsel T. Novel concepts in the pathophysiology and treatment of functional dyspepsia. Gut 2020;69:591-600.

31. Ishigami H, Matsumura T, Kasamatsu S, et al. Endoscopy-guided evaluation of duodenal mucosal permeability in functional dyspepsia. Clin Transl Gastroenterol. 2017;8:e83.

32. Miwa H, Oshima T, Tomita T, Fukui H, Kondo T, Yamasaki T, Watari J. Recent understanding of the pathophysiology of functional dyspepsia: role of the duodenum as the pathogenic center. J Gastroenterol. 2019 Apr;54(4):305-311. doi: 10.1007/s00535-019-01550-4.

33. Lee KJ. The Usefulness of Symptom-based Subtypes of Functional Dyspepsia for Predicting Underlying Pathophysiologic Mechanisms and Choosing Appropriate Therapeutic Agents. J Neurogastroenterol Motil. 2021 Jul 30;27(3):326-336. doi: 10.5056/jnm21042.

34. Cervantes J, Michael M, Hong BY, Springer A, Guo H, Mendoza B. Investigation of oral, gastric, and duodenal microbiota in patients with upper gastrointestinal symptoms. J Investig Med. 2021;69(4):870–7.

35. Klaassen T, Vork L, Smeets FGM, Troost FJ, Kruimel JW, Leue C, Masclee AAM, Keszthelyi D. The Interplay Between Stress and Fullness in Patients With Functional Dyspepsia and Healthy Controls: An Exploratory Experience Sampling Method Study. Psychosom Med. 2022 Apr 1;84(3):306-312. doi: 10.1097/PSY.0000000000001012.

36. Nam Y, Kwon SC, Lee YJ, Jang EC, Ahn SH. Relationship between job stress and functional dyspepsia in display manufacturing sector workers: a cross-sectional study. Ann Occup Environ Med. 2018 Oct 19;30:62. doi: 10.1186/s40557-018-0274-4.

37. Duncanson KR, Talley NJ, Walker MM, Burrows TL. Food and functional dyspepsia: a systematic review. J Hum Nutr Diet. 2018 Jun;31(3):390-407. doi: 10.1111/jhn.12506.

38. Савицький Я.М. Особливості раціонального харчування пацієнтів з функціональними розладами травного каналу / Я.М. Савицький, Я.Б. Швидкий, М.А. Бичков // Україна. Здоров'я нації. - 2020. - № 2 (59). – с.150-154.

39. Hantoro IF, Syam AF, Mudjaddid E, Setiati S, Abdullah M. Factors associated with health-related quality of life in patients with functional dyspepsia. Health Qual Life Outcomes. 2018 May 2;16(1):83. doi: 10.1186/s12955-018-0913-z.

40. Kim YS, Kim N. Functional Dyspepsia: A Narrative Review With a Focus on Sex-Gender Differences. J Neurogastroenterol Motil. 2020 Jul 30;26(3):322-334. doi: 10.5056/jnm20026.

41. Miwa H, Nagahara A, Asakawa A, et.al. Evidence-based clinical practice guidelines for functional dyspepsia 2021. J Gastroenterol. 2022 Feb;57(2):47-61. doi: 10.1007/s00535-021-01843-7.

42. Van Oudenhove L, Crowell MD, Drossman DA, et al. Biopsychosocial Aspects of Functional Gastrointestinal Disorders. Gastroenterology. 2016 Feb 18:S0016-5085(16)00218-3. doi: 10.1053/j.gastro.2016.02.027.

43. Wauters L, Ceulemans M, Frings D, et al. Proton Pump Inhibitors Reduce Duodenal Eosinophilia, Mast Cells, and Permeability in Patients With Functional Dyspepsia. Gastroenterology. 2021Apr;160(5):1521-1531.e9.doi10.1053/j.gastro.2020.12.016.

44. Ford AC, Tsipotis E, Yuan Y, Leontiadis GI, Moayyedi P. Efficacy of Helicobacter pylori eradication therapy for functional dyspepsia: updated systematic review and meta-analysis. Gut. 2022 Jan 12:gutjnl-2021-326583. doi: 10.1136/gutjnl-2021-326583.

45. Moayyedi P, Lacy BE, Andrews CN, Enns RA, Howden CW, Vakil N. ACG and CAG Clinical Guideline: Management of Dyspepsia. Am J Gastroenterol. 2017 Jul;112(7):988-1013. doi: 10.1038/ajg.2017.154.

References.

1. Black CJ, Houghton LA, Ford AC.(2018) Insights into the evaluation and management of dyspepsia: recent developments and new guidelines. Therap Adv Gastroenterol. 2018,11, 1756284818805597. doi: 10.1177/1756284818805597. PMID: 30397412. [in USA].

2. Borovyk I. O. (2020) Menedzhment funktsionalnoi dyspepsii zghidno z suchasnymy nastanovamy i rekomendatsiiamy [Management of functional dyspepsia in accordance with modern guidelines and recommendations] Zdobutky klinichnoi i eksperymentalnoi medytsyny - Achievements of Clinical and Experimental Medicine,2(42),13-20 [in Ukrainian].

3. Sirchak E.S. (2016) Funktsionalna dyspepsiia u pryzmi Rymskykh kryteriiv IV. [Functional dyspepsia in the prism of the Rome IV criteria] Zdorovia Ukrainy. Tematychnyi nomer «Hastroenterolohiia» - Health of Ukraine. Thematic issue 'Gastroenterology',2,6-7[in Ukrainian].

4. *Kyselov S.M. (2021) Vnutrishnia medytsyna: modul 1, zmistovyi modul 4 «Osnovy diahnostyky, likuvannia ta profilaktyky osnovnykh khvorob orhaniv travlennia»: navch. posib. dlia studentiv 4 kursu medychnykh fakultetiv v haluzi znan 22 «Okhorona zdorovia», spetsialnostei 222 «Medytsyna», 228 «Pediatriia» [Internal medicine: Module 1, Module 4 "Fundamentals of diagnostics, treatment and prophylaxis of basic diseases of the digestive tract":] Lviv: Vydavnytstvo «Novyi Svit – 2000» - Lviv: Publishing House – New World, 242 [in Ukrainian].*

5. Sperber AD, Bangdiwala SI, Drossman DA, Ghoshal UC, Simren M, Tack J, et al. (2021) Worldwide Prevalence and Burden of Functional Gastrointestinal Disorders, Results of Rome Foundation Global Study. Gastroenterology,160(1),99-114.e3. doi: 10.1053/j.gastro.2020.04.014. [in USA].

6. Snisarevskyi P.P. et al (2021) Dyferentsiino-diahnostychni kryterii aktyvnoho nespetsyfichnoho vyrazkovoho kolitu ta syndromu podraznenoho kyshechnyka [Differential-diagnostic criteria of active ulcerative colitis and irritable bowel syndrome] Medytsyna sohodni i zavtra - Medicine today and tomorrow,90(1),33-43 [in Ukrainian].

7. Sud R, Pebbili KK, Desai SA, Bhagat S, Rathod R, Mane A, Kotak B.(2023) Dyspepsia - The Indian perspective: A cross sectional study on demographics and treatment patterns of Dyspepsia from across India (Power 1.0 study). J Assoc Physicians India,71(4),11-12. [in USA].

8. Tkach S.M. (2019) Vyznachennia, patohenez ta vedennia dyspepsii: shcho novoho? [Definition, pathogenesis and management of dyspepsia: what's new?] Hastroenterolohiia – Gastroenterology, 5(450),45-46 [in Ukrainian].

9. Talley NJ. (1986) Dyspepsia and non-ulcer dyspepsia: an historical perspective. Med. J. Aust.,145,614–8. [in USA].

10. Talley NJ. (1987) Non-ulcer dyspepsia. Volume I. PhD Thesis. Sydney: University of Sydney [in USA].

11. Alvarez WC. (1916) Differences in rhythmicity and tone in different partsof the wall of the stomach. Am. J. Physiol.,11,585–91. [in USA].

12. Talley NJ, Choung RS. (2009) Whither dyspepsia? A historical perspective of functional dyspepsia, and concepts of pathogenesis and therapy in 2009. J Gastroenterol Hepatol., 24 Suppl 3:S20-8. doi: 10.1111/j.1440-1746.2009.06067.x. [in USA].

13. Douglas A. Drossman (2016) Functional Gastrointestinal Disorders: History, Pathophysiology, Clinical Features, and Rome IV. Gastroenterology, 150,1262–1279. [in USA].

14. Heading RC. (1991) Definitions of dyspepsia. Scand J Gastroenterol., 26 (suppl 182):1–6. [in USA].

15. Management of dyspepsia: report of a working party. Lancet. 1988, 1(8585),576-9. [in USA].

16. Agréus L.(2002) Natural history of dyspepsia. Gut., Suppl 4(Suppl 4),iv2-9. doi: 10.1136/gut.50.suppl_4.iv2. [in USA].

17. Craig A. Friesen, Jennifer V. Schurman (2018) The challenges of evolving Rome criteria for functional dyspepsia. Translational Gastroenterology and Hepatology.,Vol.3,63 [in USA].

18. Harer KN, Hasler WL. (2020) Functional Dyspepsia: A Review of the Symptoms, Evaluation, and Treatment Options. Gastroenterol Hepatol (N Y).,16(2),66-74 [in USA].

19. Tumak I. (2007) Funktsionalna dyspepsiia: vyznachennia, diahnostychni ta likuvalni pidkhody [Functional dyspepsia: definition, diagnostic and therapeutic approaches] Medytsyna svitu - Medicine of the world, XXII,6,345-350 [in Ukrainian].

20. Svintsitskyi A.S. (2013) Funktsionalna dyspepsiia: suchasni zasady diahnostyky ta likuvannia [Functional dyspepsia: modern principles of diagnosis and treatment] Lvivskyi klinichnyi visnyk - Lviv Clinical Bulletin, 1,47-53 [in Ukrainian].

21. Enck P, Azpiroz F, Boeckxstaens G, Elsenbruch S, Feinle-Bisset C, Holtmann G. (2017) Functional dyspepsia. Nat Rev Dis Primers.,3,17081 [in USA].

22. Stanghellini V, Chan FK, Hasler WL, Malagelada JR, Suzuki H, Tack J.(2016) Gastroduodenal disorders. Gastroenterology.,150(6),1380–92 [in USA].

23. Oshima T. (2024) Functional Dyspepsia: Current Understanding and Future Perspective. Digestion.,105(1),26-33. doi: 10.1159/000532082 [in USA].

24. Talley NJ, Ford AC. (2015) Functional dyspepsia. N Engl J Med.,373(19),1853–1863 [in USA].

25. Miwa H, Oshima T, Tomita T, Fukui H, Kondo T, Yamasaki T, Watari J. (2019) Recent understanding of the pathophysiology of functional dyspepsia: role of the duodenum as the pathogenic center. J Gastroenterol.,54(4),305-311. doi: 10.1007/s00535-019-01550-4 [in USA].

26. Vanheel H, Carbone F, Valvekens L, Simren M, Tornblom H, Vanuytsel T. (2017) Pathophysiological abnormalities in functional dyspepsia subgroups according to the Rome III criteria. Am J Gastroenterol.,112(1),132–40 [in USA].

27. Stanghellini V, Tosetti C, Paternico A, Barbara G, Morselli-Labate AM, Monetti N,et al. (1996) Risk indicators of delayed gastric emptying of solids in patients with functional dyspepsia. Gastroenterology.,110(4),1036-42. doi: 10.1053/gast.1996.v110.pm8612991 [in USA].

28. Tack J, Piessevaux H, Coulie B, Caenepeel P, Janssens J. (1998) Role of impaired gastric accommodation to a meal in functional dyspepsia. Gastroenterology.,115(6),1346-52. doi: 10.1016/s0016-5085(98)70012-5 [in USA].

29. Simrén M, Törnblom H, Palsson OS, van Tilburg MAL, Van Oudenhove L, Tack J, Whitehead WE. (2018) Visceral hypersensitivity is associated with GI symptom severity in functional GI disorders: consistent findings from five different patient cohorts. Gut.,67(2),255-262. doi: 10.1136/gutjnl-2016-312361 [in USA].

30. Wauters L, Talley NJ, Walker MM, Tack J, Vanuytsel T. (2020) Novel concepts in the pathophysiology and treatment of functional dyspepsia. Gut,69,591-600 [in USA].

31. Ishigami H, Matsumura T, Kasamatsu S, et al.(2017) Endoscopy-guided evaluation of duodenal mucosal permeability in functional dyspepsia. Clin Transl Gastroenterol.,8,e83 [in USA].

32. Miwa H, Oshima T, Tomita T, Fukui H, Kondo T, Yamasaki T, Watari J. (2019) Recent understanding of the pathophysiology of functional dyspepsia: role of the duodenum as the pathogenic center. J Gastroenterol.,54(4),305-311. doi: 10.1007/s00535-019-01550-4 [in USA].

33. Lee KJ. (2021) The Usefulness of Symptom-based Subtypes of Functional Dyspepsia for Predicting Underlying Pathophysiologic Mechanisms and Choosing Appropriate Therapeutic Agents. J Neurogastroenterol Motil.,27(3),326-336. doi: 10.5056/jnm21042 [in USA].

34. Cervantes J, Michael M, Hong BY, Springer A, Guo H, Mendoza B. (2021) Investigation of oral, gastric, and duodenal microbiota in patients with upper gastrointestinal symptoms. J Investig Med.,69(4),870–7 [in USA].

35. Klaassen T, Vork L, Smeets FGM, Troost FJ, Kruimel JW, Leue C, Masclee AAM, Keszthelyi D. (2022) The Interplay Between Stress and Fullness in Patients With Functional Dyspepsia and Healthy Controls: An Exploratory Experience Sampling Method Study. Psychosom Med.,84(3),306-312. doi: 10.1097/PSY.0000000000001012 [in USA].

36. Nam Y, Kwon SC, Lee YJ, Jang EC, Ahn SH. (2018) Relationship between job stress and functional dyspepsia in display manufacturing sector workers: a cross-sectional study. Ann Occup Environ Med.,30,62. doi: 10.1186/s40557-018-0274-4 [in USA].

37. Duncanson KR, Talley NJ, Walker MM, Burrows TL. (2018) Food and functional dyspepsia: a systematic review. J Hum Nutr Diet.,31(3),390-407. doi: 10.1111/jhn.12506 [in USA].

38. Savytskyi Y.M. (2020) Osoblyvosti ratsionalnoho kharchuvannia patsiientiv z funktsionalnymy rozladamy travnoho kanalu [Peculiarities of rational nutrition of patients with functional disorders of the digestive tract Ukraine] Ukraina. Zdorovia natsii – Health of the nation,2(59),150-154 [in Ukrainian].

39. Hantoro IF, Syam AF, Mudjaddid E, Setiati S, Abdullah M.(2018) Factors associated with health-related quality of life in patients with functional dyspepsia. Health Qual Life Outcomes,16(1),83. doi: 10.1186/s12955-018-0913-z [in USA].

40. Kim YS, Kim N. (2020) Functional Dyspepsia: A Narrative Review With a Focus on Sex-Gender Differences. J Neurogastroenterol Motil.,26(3),322-334. doi: 10.5056/jnm20026 [in USA].

41. Miwa H, Nagahara A, Asakawa A, et.al.(2022) Evidence-based clinical practice guidelines for functional dyspepsia 2021. J Gastroenterol.,57(2),47-61. doi: 10.1007/s00535-021-01843-7 [in USA].

42. Van Oudenhove L, Crowell MD, Drossman DA, et al. (2016) Biopsychosocial Aspects of Functional Gastrointestinal Disorders. Gastroenterology.,18,S0016-5085(16)00218-3. doi: 10.1053/j.gastro.2016.02.027 [in USA].

43. Wauters L, Ceulemans M, Frings D, et al. (2021) Proton Pump Inhibitors Reduce Duodenal Eosinophilia, Mast Cells, and Permeability in Patients With Functional Dyspepsia. Gastroenterology,160(5),1521-1531.e9.doi10.1053/j.gastro.2020.12.016 [in USA].

44. Ford AC, Tsipotis E, Yuan Y, Leontiadis GI, Moayyedi P. (2022) Efficacy of Helicobacter pylori eradication therapy for functional dyspepsia: updated systematic review and meta-analysis. Gut.,12:gutjnl-2021-326583. doi: 10.1136/gutjnl-2021-326583 [in USA].

45. Moayyedi P, Lacy BE, Andrews CN, Enns RA, Howden CW, Vakil N. (2017) ACG and CAG Clinical Guideline: Management of Dyspepsia. Am J Gastroenterol.,112(7),988-1013. doi: 10.1038/ajg.2017.154 [in USA].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 618.11-008.65-02-092-079.4-08

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2038-2052

Грек Людмила Прокофіївна доктор медичних наук, доцент кафедри акушерства,гінекології та перинатології ФПО, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро (067) 915-54-47, https://orcid.org/0000-0003-4650-547X

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЕТІОПАТОГЕНЕЗА , ДІАГНОСТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ СИНДРОМА РЕЗИСТЕНТНИХ ЯЄЧНИКІВ. ОГЛЯД

Анотація Синдром резистентних яєчників (СРЯ) - є ендокринною патологією, що характеризується наявністю гіпергонадотропного гіпогонадизму, первинної або вторинної аменореї, що становить серйозний ризик для репродуктивного здоров'я жінки. Останніми роками значний інтерес науковців приділяється пошуку ключових ланок етіопатогенезу, методам діагностики, лікування, відновленням фертильності у жінок з СРЯ. Метою статті було провести узагальнення сучасних наукових даних, включаючи клінічні настанови, рандомізовані дослідження та рекомендації, для визначення потенційної етіології, патогенезу, клінічних проявів, вдосконалення методів діагностики та лікування жінок із СРЯ. Для досягнення мети було проведено аналіз наукових досліджень відповідного напрямку, результати яких були видані протягом останніх 10 років у журналах, зареєстрованих в наукометричних базах Scopus, MEDLINE, PubMed, Web of Science. Було відібрано та проаналізовано понад 100 джерел, безпосередньо в огляді використано 57 публікацій.

Аналітичний огляд літературних джерел показав, що останні роки відзначається зростанням досліджень, які присвячені сигнальним шляхам активації PI3K/AKT/mTOR примордіальних фолікулів, впливу регуляторних інтраоваріальних факторів росту. Визначена роль інактиваційних мутацій в гені фолікулостимулюючого гормону (ФСГ), а також роль імунних захворювань у виникненні СРЯ. У зв'язку з багатофакторним і складним патогенезом і обмеженими методами лікування, пошук ефективного лікування і відновлення фертильності набуває як практичного так і наукового інтересу. Сучасні дослідження показали, що приблизно 13% пацієнтів з СРЯ можуть досягти природного зачаття після низьких доз замісної гормональної терапії, проте більшість пацієнток все ще потребують допоміжних репродуктивних технологій. Це створює перспективи для персоналізованої медицини, що сприятиме ефективності лікування та покращенню шансів на успішну вагітність.

Ключові слова: синдром резистентних яєчників, етіологія, патогенез, діагностика, лікування.

Hrek Liudmyla Prokofiivna D.Med.Sc., Associate Professor of the Department of Obstetrics, Gynecology and Perinatology, Dnipro State Medical University, Dnipro (067) 915-54-47, https://orcid.org/0000-0003-4650-547X

CURRENT ASPECTS OF ETIOPATHOGENESIS, DIAGNOSIS AND TREATMENT OF RESISTANT OVARY SYNDROME. A REVIEW

Abstract Resistant ovary syndrome (ROS) is a endocrine pathology characterized by the presence of hypergonadotropic hypogonadism, primary or secondary amenorrhea, which poses a serious risk to a woman's reproductive health. In recent years, considerable interest among scientists has been devoted to the search for key links in the etiopathogenesis methods of diagnosis and treatment, and recovery of fertility in women with ROS. The aim of the article was to summarize modern scientific data, including clinical guidelines, randomized trials, and recommendations, to determine the potential etiology, pathogenesis, clinical manifestations, and improve diagnostic and treatment methods for women with ROS. To achieve this goal, an analysis of scientific research in the relevant field was conducted, the results of which were published over the past 10 years in journals registered in the scientometric databases Scopus, MEDLINE, PubMed, EMBASE, and Web of Science. More than 100 sources were selected and analyzed, and 59 publications were used directly in the review.

Analytical review of literature sources showed that recent years have been marked by an increase in research devoted to the signaling pathways of activation of PI3K/AKT/mTOR of primordial follicles, the influence of regulatory intraovarian growth factors. The role of inactivating mutations in the follicle-stimulating hormone (FSH) gene has been determined, as well as the role of immune diseases in the occurrence of ROS. Due to the multifactorial and complex pathogenesis and limited treatment methods, the search for effective treatment and restoration of fertility is gaining both practical and scientific interest. Treatment of patients with ROS is primarily aimed at eliminating the symptoms and long-term complications of estrogen deficiency. Modern studies have shown that approximately 13% of patients with ROS can achieve natural conception after low doses of hormone replacement therapy, but most patients still need assisted reproductive technologies. This creates prospects for personalized medicine, which will contribute to the effectiveness of treatment and improve the chances of a successful pregnancy.

Keywords: resistant ovary syndrome, etiology, pathogenesis, diagnostics, treatment.

Постановка проблеми. Синдром резистентних яєчників (СРЯ) уявляє собою ендокринний розлад, який переважно пов’язаний з безпліддям, психо-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

логічними розладами, підвищеним ризиком остеопорозу, серцево-судинних захворювань, смертності, деменції та когнітивної дисфункції. СРЯ як один із фенотипів передчасної яєчникової недостатності (ПНЯ), є складним гінекологічним ендокринним розладом, який становить серйозний ризик для репродуктивного здоров'я жінки. Основні клінічні ознаки СРЯ включають підвищений рівень гонадотропіну та нормальний овуляційний резерв, що часто призводить до помилкового діагнозу як ПНЯ. Ключова відмінність між СРЯ і ПНЯ полягає в тому, що СРЯ має нормальну кількість преантральних фолікулів, тоді як ПНЯ демонструє поодинокі або відсутність фолікулів. Незважаючи на останні досягнення в галузі репродуктивної ендокринології, різні механізми, що лежать в основі СРЯ, залишаються неясними; і процес регулювання та підтримки якості та кількості фолікулів яєчників потребує подальшого дослідження. Рекомендації Європейського товариства репродукції людини та ембріології (ESHRE) 2024 року надають медичним працівникам чіткі поради щодо найкращих практик догляду за ПНЯ. У той час як гормональна терапія пом’якшує гіпоестрогенні ефекти у пацієнток з СРЯ, лікування залишається неоптимальним із запізненням діагностики та невдоволенням пацієнтів. Подальші дослідження повинні бути спрямовані не тільки на вдосконалення діагностики та лікування, але й на глибше розуміння персоніфікованих підходів щодо лікування і відновлення фертильності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На підставі ранніх досліджень СРЯ вважався незворотнім станом. У минулому діагностика СРЯ ґрунтувалася на інвазивній біопсії яєчників для підтвердження наявності преантральних фолікулів.[2] Сучасні методи діагностики змістилися в бік неінвазивних підходів, що включають визначення Антимюллерієва гормона (АМГ), інгібіну В і трансвагінальний ультразвук (ТВ УЗД) з високою роздільною здатністю.[3,4,5,6]. Ці біомаркери в основному секретуються гранульозними клітинами і тісно пов’язані з резервом яєчників. Проте вони потребують суттєвого доповнення для підтвердження СРЯ. Патогенез СРЯ залишається недостатньо вивченим, хоча попередні дослідження припускали можливий зв'язок з імунними факторами. Вивчалась передбачувана діагностична роль імуноглобулінів, які блокують ріст гранульозних клітин яєчників , що пригнічують зв'язування ФСГ з його рецептором.[7,8].] Крім того, визначені мутації в гені рецептора ФСГ також вважаються потенційною причиною СЗЯ [9,10,11]. Лікування пацієнток з СРЯ в першу чергу було спрямоване на усунення симптомів і довгострокових ускладнень дефіциту естрогену, та відновлення фертильності, але наразі немає чіткого консенсусу щодо лікування пацієток з СРЯ [1,12-17].

Мета статті провести узагальнення сучасних наукових даних, включаючи клінічні настанови, рандомізовані дослідження та рекомендації, для визначення потенційної етіології, патогенезу, клінічних проявів, вдосконалення методів діагностики та лікування жінок із СРЯ. Для досягнення мети

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

проведено систематичний огляд та порівняльний аналіз наукових публікацій із наукометричних баз PubMed, Google Scholar, Research Gate та літературних джерел за останні 10 років що стосуються досліджень в області репродуктивної медицини щодо передчасної недостаності яєчників, зокрема синдрому резистентних яєчників. Критеріями відбору були оригінальні дослідження, оглядові статті та метааналізи, які охоплюють аспекти патогенезу, діагностики та лікування синдрому резистентних яєчників та результатів відновлення фертильності.

Виклад основного матеріалу Синдром резистентних яєчників уявляє собою ендокринний розлад, який переважно пов'язаний з безпліддям, та має глибокі фізичні та психологічні наслідки. СРЯ також відомий як синдром Севіджа, вперше був запропонований Джонсом і Рюсеном у 1969 році [2]. Дослідники описали 3 пацієнток із подібними результатами, які були резистентними до звичайної терапії індукції овуляції. Цей прояв резистентних яєчників назвали синдромом Севіджа від імені однієї з їхніх пацієнток.

СРЯ характеризується підвищеним рівнем ендогенного гонадотропіну за наявності нормального овариального резерву і кариотипу. Овариальний резерв в основному складається з примордіальних фолікулів, що «відпочивають», які можуть залишатися на зупиненій стадії розвитку, перш ніж розвинутися в первинні фолікули [18]. Більшість 99% примордіальних фолікулів, які зазнають подальшого розвитку, будуть втрачені через атрезію під час процесу дозрівання. Після того як примордіальний фолікул було обрано для активного росту фолікула, гранульозні клітини первинного фолікула починають експресувати АМГ[19].

Роль АМГ та інгібіну-В у фолікулогенезі АМГ та інгібін-В є біомаркерами для оцінки овариального резерву, які є глікопротеїнами, що належать до суперродини трансформуючого фактора росту бета-суперродини та продукуються гранульозними клітинами у фазі первинного фолікула та початковій фазі антральних фолікулів [20, 21]. Таким чином, сироваткові рівні АМГ та інгібіну-В корелюють з кількістю антральних фолікулів. Інгібін-В пригнічує підвищення ФСГ на ранній фолікулярній стадії [22].АМГ впливає на фолікулярний генез, змінюючи чутливість рекрутованого примордіального фолікула, тим самим підтримуючи пул примордіальних фолікулів у підвішеному стані. Рівні інгібіну-В та АМГ у сироватці крові знижуються з віком та обернено корелюють з рівнями ФСГ. АМГ, інгібін-В є кращими серологічними предикторами раннього зниження овариального резерву[23].

Підрахунок антральних фолікулів є одним з найбільш популярних методів пояснення функціонального статусу яєчників в клінічній практиці [24]. У пацієнтів із резистентністю до ФСГ дозрівання фолікулів починається, але потім порушується, із зупинкою фолікула на ранній антральній стадії, яка виглядає як фолікул розміром 3–5 мм на ТВ УЗД [25,26,27]. Отже від передчасної недостатності яєчників (ПНЯ), відрізняється тим , що демонструє

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

нормальну кількість преантральних фолікулів і відповідним віку жінки сироватковим АМГ. [28,29].

Фактори росту в патогенезі порушень фолікулогенеза Активація первинного фолікула не є гонадотропін-залежною, і на цьому етапі важлива точна координація між ооцитами та соматичними клітинами, що відбувається завдяки синергетичному сигналу PTEN/PI3K/Akt/Cdkn1b та сигналу TSC/m TORC1 для підтримки балансу між спокоєм та активацією приморіального фолікула. Аномалії ключових сигнальних молекул можуть призвести до надмірної активації пулу приморіальних фолікулів, прискореного виснаження фолікулів, що призводить до ПНЯ та безпліддя [30]. В іншому випадку більшість примордіальних фолікулів залишаються пригніченими, доки не отримають сигнали активації при СРЯ [31]. Після початку росту примордіальні фолікули перетворюються на ранні антральні фолікули у відповідь на місцеві клітинні регулятори в яєчнику, такі як фактор росту кератиноцитів (KGF), тромбоцитарний фактор росту (PDGF), основний фактор росту фібробластів (bFGF) та інші [32,33,34]. Незважаючи на те, що більшість ранніх антральних фолікулів зазнають атрезії, принаймні один антральний фолікул прогресуватиме до преовуляторної стадії під дією ФСГ гіпофіза та стимуляції лютеїнізуючого гормону (ЛГ). На пізніх стадіях розвитку фолікула ФСГ є основним стимулом. Якщо ФСГ інактивований мутацією то багато антральних фолікулів розвиваються без підтримки ендогенного ФСГ і не можуть розвинутися в домінантні фолікули, залишаючись на первинній стадії. Клінічно кілька невеликих фолікулів без домінантних фолікулів можна спостерігати під час ТВ УЗД .У теперешній час визначено 25 інактиваційних мутацій в гені ФСГ. Мутації призводять до порушення функції рецепторів ФСГ та пов’язані з втратою функції яєчників [37,38].

Окрім ФСГ, натрійуретичний пептид С-типу (CNP) є фолікулостимулюючим фактором, який був виявлений в останні роки [39,40].У порівнянні з розвитком антрального фолікула яєчників, механізм, що лежить в основі росту преантрального фолікула, недостатньо визначені. Добавки CNP у живильному середовищі значно сприяли зростанню преантральних фолікулів, культивованих in vitro, та підвищували життєздатність культивованих гранульозних клітин незалежним від ФСГ. CNP є важливим регулятором росту фолікулів, що виділяється клітинами гранульози у вторинних і антральних фолікулах у відповідь на стимуляцію ФСГ. Рівні циклічного гуанозинмонофосфату (цГМФ) і циклічного фосфату (цАМФ) регулюються CNP у поєднанні з рецептором натрійуретичного пептиду B (NPRB), таким чином регулюючи розвиток і дозрівання фолікула. Це дослідження не тільки доводить, що CNP є критично важливим регулятором росту преантральних фолікулів, але й дає нове розуміння перехресного зв'язку між ооцитами та соматичними клітинами під час раннього фолікулогенезу.[41].

До інтраоваріальних факторів росту гранульозних клітин відносять три фактори, що отримані з ооцитів: R-spondin2, фактор диференціювання росту 9

(GDF9) і кістковий морфогенетичний білок 15 (BMP15). Так зниження рівня R-spondin2 може призвести до недостатності розвитку фолікула на пізній репродуктивній фазі, що може сприяти тому факту, що у пацієнтів з СРЯ під час повторної стимуляції овуляції, навіть коли фолікули розвиваються, вони досягають атрезії до того, як настане стадія домінованого фолікула. Існує припущення ящо подібні ефекти R-spondin2 будуть виявлені у людей, агоністи R-spondin2 можуть забезпечити новий терапевтичний підхід для безплідних жінок [42]. Також було визначено, що фактор 9 (GDF9) і BMP15, які стимулюють розвиток фолікулів є антиапоптозними, сприяють виживанню та росту фолікулів від преантральної до ранньої антральної стадії і захищають гранульозні клітини від апоптозу.

Імунні фактори Патогенез СРЯ залишається недостатньо вивченим, хоча ранні дослідження припускали можливий зв'язок з імунними факторами, а саме що сироватка крові пацієнток з міастенією і СРЯ містить активні речовини, які зв'язуються з рецепторами ФСГ, що призводить до відсутності реакції яєчників на стимуляцію гонадотропіном [43]. Нещодавні результати підкреслюють тісний зв'язок між аутоімунним тіреоїдитом (AIT) та дисфункцією яєчників, підтверджуючи, що AIT може бути прямо чи опосередковано пов'язана з дозріванням фолікулів яєчника. Наявність антитиреоїдних антитіл (TgAb і TPO-Ab) у фолікулярній рідині жінок з AIT була підтверджена в дослідженні за участю 5000 осіб, а рівень антитіл у сироватці крові позитивно корелював з аутоантитілами фолікулярної рідини. Концентрація антитиреоїдних антитіл у фолікулярній рідині приблизно вдвічі менша, ніж у сироваткових антитиреоїдних антитіл і в кінцевому підсумку призводить до дисфункції яєчників. Цей механізм може бути пов'язаний з тим, що антитіла до антитиреоїдної пероксидази та антитиреоїдного глобуліну можуть проникати через гематофолікулярний бар'єр під час дозрівання фолікулів та спричиняти цитотоксичне пошкодження навколишнього середовища зрілим ооцитам [44,45,46].

Лікування пацієнток з СРЯ Сучасні підходи до лікування пацієнток з СРЯ визначають наступні напрямки: підтримка менструального циклу, усунення симптомів естрогендефіциту, а також при необхідності досягнення фертильності. З метою підтримки нормального менструального циклу показана замісна гормональна терапія (ЗГТ) трансдермальним 17β-естрадіолом з додаванням прогестагену. ЗГТ слід розглядати у жінок з СРЯ принаймні до середнього віку настання природної менопаузи. ЗГТ може відігравати важливу роль у первинній профілактиці захворювань серцево-судинної системи, захисту кісткової тканини естрогенами та зниження можливого ризику когнітивних порушень. Жінки повинні бути проінформовані про фактори ризику, які вони можуть змінити через зміну поведінки (відмова від куріння, регулярні фізичні вправи з навантаженням, здорова вага)[1]. Ряд наукових публікацій присвячено спонтанній вагітності та успішним пологам живим

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

плодом під час або після лікування ЗГТ [47,48]. Можливо, що екзогенний естроген пригнічує надлишок гонадотропінів в організмі, що призводить до підвищення чутливості рецепторів ФСГ на клітинах фолікулярної мембрани дозволяючи фолікулам стати чутливими до стимуляторів овуляції або спонтанно овулювати з відновленням фертильності [49].

В останні роки з розвитком допоміжних репродуктивних технологій, коригування пригнічення гіпофіза, програм стимуляції яєчників і технології дозрівання незрілих яйцеклітин in vitro принесли більше можливостей і надій на успіх у лікуванні безпліддя пацієнтів з СРЯ[50]. Отже більшість пацієнтів все ще потребують допоміжних репродуктивних технологій. Вирішальним фактором успіху є те, що яєчники пацієнтки добре реагують на стимуляцію гонадотропінами, що призводить до достатньої кількості зрілих ооцитів. На жаль, багато пацієнтів не реагують на гонадотропін, що ускладнює отримання зрілих ооцитів. Наразі в клінічній практиці немає чіткого консенсусу щодо протоколів для пацієнтів з СРЯ тому лікарі часто емпірично використовують різні схеми індукції овуляції. Було визначено, що успішні випадки в основному зосереджені на зниженні регуляції гіпофіза або комбінованому застосуванні імунодепресантів. [16,17]. Однак через неоднорідність причин, що лежать в основі, терапевтичні ефекти пригнічення гіпофіза значно відрізняються. Таким чином, визначення того, як правильно застосовувати цей протокол і ідентифікувати відповідну популяцію пацієнтів, буде в центрі уваги майбутніх досліджень.

Заслуговують уваги хірургічні підходи безмедикаментозної активації in vitro та лапароскопічного розрізу яєчників для лікування пацієнтів з СРЯ. Процедура лапароскопічної оваріальної ексцизії (ЛОЕ) складалася лише з одного етапу: розрізання кори яєчників in situ. Після процедури проводилася гіперстимуляція яєчників не менше 1 року. Лапароскопічні розрізи яєчника покращують гормональну реакцію та фертильність у пацієнток із надзвичайно слабкою реакцією яєчників. ЛОЕ є новою та простою лапароскопічною процедурою, яка сприяє росту фолікулів у пацієнтів із порушеннями дозрівання фолікулів шляхом механічного пошкодження кори яєчників для забезпечення внутрішньої стимуляції, необхідної для сплячих фолікулів. [51,52].

Нещодавні дослідження довели про ефективну клітинну терапію з використанням мезенхімальних стовбурових клітин кісткового мозку (МСККМ) при ПНЯ. МСККМ лапароскопічно ін'єктували в правий яєчник пацієнтки з подальшим відновленням структури та функції у пошкоджених тканининах яєчників. [53,54].Деякі дослідження показали, що екзосоми, що виділяються стовбуровими клітинами, можуть пригнічувати пошкодження яєчників і полегшувати вікове зниження фертильності у самок мишей. Yang et al. припустили, що екзосома miR-144-5p, отримана з BMScs, може сприяти збереженню фолікулів після недостатності яєчників, індукованої хіміотерапією через вісь PTEN/PI3K/AKT. Це також дозволило припустити, що екзосоми

мікроРНК є ключовою частиною терапії стовбуровими клітинами при ПНЯ. [55]. В останні роки мітохондрії, отримані зі стовбурових клітин, продемонстрували великий потенціал у покращенні ПНЯ. Мітохондрії, як енергетичні фабрики клітин, відіграють вирішальну роль у відновленні функції яєчників. [56,57]. Таким чином, подальше розширення експериментальних і клінічних дослідженнями, спрямованих на використання різноманітних знань з генної інженерії, інформатики та штучного інтелекту, сприятиме прогресу досліджень щодо лікування пацієнток з СРЯ.

Висновки Перспективним напрямом майбутніх досліджень є визначення ролі пререцепторів та часткових рецепторів ФСГ, аномальних шляхів активаціїї ключових сигнальних молекул, що залишають пригніченими більшість примордіальних фолікулів; та аутоімунним проблемам, що є потенційними причинами СРЯ. Подальші дослідження повинні бути спрямовані не тільки на вдосконалення діагностики та лікування, але й на глибше розуміння індивідуальних характеристик перебігу перебігу СРЯ з урахуванням віку, відновленням фертильності та покращення якості життя. Це створює перспективи для персоналізованої медицини, що сприятиме підвищенню ефективності лікування та значному покращенню шансів на успішну вагітність.

Література:

1. ESHRE Guidelines, Consensus Documents and Recommendations. Guideline on premature ovarian insufficiency (2024) / https://www.eshre.eu/Guidelines-and-Legal/Guidelines/Premature-ovarian-insufficiency

2. Jones GS, De Moraes-Ruehsen M.(1969) A new syndrome of amenorrhae in association with hypergonadotropism and apparently normal ovarian follicular apparatus. *Am J Obstet Gynecol*. 1969;104:597–600.

3. Fleming R, Seifer DB, Frattarelli JL, Ruman J.(2015) Assessing ovarian response: antral follicle count versus anti-Müllerian hormone. *Reproductive BioMedicine Online Online.* 2015 Oct;31(4):486-96. doi: 10.1016/j.rbmo.2015.06.015. Epub 2015 Jul 3. PMID: 26283017.

4. Dewailly D, Andersen CY, Balen A, & al. (2014) The physiology and clinical utility of anti-Mullerian hormone in women. *Hum Reprod Update*. May-Jun;20(3):370-85. doi: 10.1093/humupd/dmt062. Epub 2014 Jan 14. Erratum in: Hum Reprod Update. 2014 Sep-Oct;20(5):804. PMID: 24430863.

5. Mehta AE, Matwijiw I, Lyons EA, Faiman C.(1992) Noninvasive diagnosis of resistant ovary syndrome by ultrasonography. *Fertil Steril.* Jan;57(1):56-61. PMID: 1730331.

6. Arici A, Matalliotakis IM, Koumantakis GE, Goumenou AG. & al. (2002) Diagnostic role of inhibin B in resistant ovary syndrome associated with secondary amenorrhea. *Fertil Steril*. 2 Dec;78(6):1324-6. doi: 10.1016/s0015-0282(02)04239-5. PMID: 12477534.

7. van Weissenbruch MM, Hoek A, van Vliet-Bleeker I, Schoemaker J, Drexhage H. (1991) Evidence for existence of immunoglobulins that block ovarian granulosa cell growth in vitro. A putative role in resistant ovary syndrome? *J Clin Endocrinol Metab.* Aug;73(2):360-7. doi: 10.1210/jcem-73-2-360. PMID: 1906896.

8. Chiauzzi VA, Bussmann L, Calvo JC, Sundblad V, Charreau EH.(2004) Circulating immunoglobulins that inhibit the binding of follicle-stimulating hormone to its receptor: a putative diagnostic role in resistant ovary syndrome? *Clin Endocrinol (Oxf).* Jul;61(1):46-54. doi: 10.1111/j.1365-2265.2004.02054.x.

9. Khor S, Lyu Q, Kuang Y, Lu X.(2020) Novel FSHR variants causing female resistant ovary syndrome. *Mol Genet Genomic Med*. 2020 Feb;8(2):e1082. doi: 10.1002/mgg3.1082.

10. He WB, Du J, Yang XW, Li W. & al.(2019). Novel inactivating mutations in the FSH receptor cause premature ovarian insufficiency with resistant ovary syndrome. *Reprod Biomed Online.* 2019 Mar;38(3):397-406. doi: 10.1016/j.rbmo.2018.11.011.

11. Liu H, Xu X, Han T, Yan L. & al.(2017) A novel homozygous mutation in the FSHR gene is causative for primary ovarian insufficiency. *Fertil Steril.* 108(6):1050-1055 e1052. doi.org/10.1016/j.fertnstert.2017.09.010

12. Rogenhofer N, Pavlik R, Jeschke U, & al.(2015) Effective ovarian stimulation in a patient with resistant ovary syndrome and antigonadotrophin antibodies. Am J Reprod Immunol. Feb;73(2):185-91. doi: 10.1111/aji.12306.

13. Grynberg M, Peltoketo H, Christin-Maître S. & al.(2013) First birth achieved after in vitro maturation of oocytes from a woman endowed with multiple antral follicles unresponsive to follicle-stimulating hormone. *J Clin Endocrinol Metab*. Nov;98(11):4493-8. doi: 10.1210/ jc.2013-1967.

14. Galvão A, Segers I, Smitz J. & al. (2018) In vitro maturation (IVM) of oocytes in patients with resistant ovary syndrome and in patients with repeated deficient oocyte maturation. *J Assist Reprod Genet*. Dec;35(12):2161-2171. doi: 10.1007/s10815-018-1317-z.

15. Mu Z, Song J, Yu Y, & al (2020) Successful live birth in a woman with resistant ovary syndrome treated with letrozole and HMG: a case report. *Medicine (Baltim).* 2020;99:e20199. doi: 10.1097/MD.0000000000020199.

16. Yang R, Wang Y, Zhang CM, & al.(2020) Case analysis and literature review of infertility in resistant ovary syndrome. *China J Reprod Contracept*. 40: 45–9. doi:10.3760/CMA. J.ISSN.2096-2916.2020.0003

17. Li H, Chang T, Mu H, & al.(2022). Case report: Birth achieved after effective ovarian stimulation combined with dexamethasone in a patient with resistant ovary syndrome. *J Ovarian Res*. 15:42. doi.org/10.1186/s13048-022-00976-4

18. Baerwald, AR.,Adams, G P,Pierson R.A. (2012) Ovarian antral folliculogenesis during the human menstrual cycle: a review *Hum. Reprod.* Update. 18:73-91 doi: 10.1093/ humupd/dmr039. Epub 2011 Nov 8.

19. Visser, JA., Themmen, A P .(2005).Anti-Mullerian hormone and folliculogenesis Mol. Cell. Endocrinol. 234:81-86 doi: 10.1016/j.mce.2004.09.008.

20. Khodavirdilou R, Pournaghi M, Rastgar Rezaei Y. & al.(2022). Does anti-mullerian hormone vary during a menstrual cycle? A systematic review and meta-analysis. *J Ovarian Res.* 15(1):78. doi: 10.1186/s13048-022-01006-z.

21. Cedars MI. (2022) Evaluation of female Fertility-AMH and Ovarian Reserve Testing. *J Clin Endocrinol Metab.*107(6):1510-19.doi:10.1210/clinem/dgac039.

22. Kucera M, Stepan Ml J, Stelcl M.(2018) Possibilities and real meaning of assessment of ovarian reserve. *Ceska Gynekol*. Fall;83(4):307-311. English. PMID: 30441963.

23. Huang Y, Kuang X, Jiangzhou H. & al. (2024) Using anti-Müllerian hormone to predict premature ovarian insufficiency: a retrospective cross-sectional study. *Front Endocrinol (Lausanne).* Nov 19;15:1454802. doi:10.3389/fendo.*2024*.1454802.

24. Kesharwani DK, Mohammad S, Acharya N, Joshi KS.(2022) Fertility with early reduction of Ovarian Reserve. *Cureus.* 14(10):e30326 doi: 10.7759/cureus.30326.

25. Practice Committee of the American Society for Reproductive Medicine.(2020) Testing and interpreting measures of ovarian reserve: a committee opinion. *Fertil Steril.* Dec; 114(6): 1151-1157. doi: 10.1016/j.fertnstert.2020.09.134.

26. Zariñán T, Mayorga J, Jardón-Valadez E. & al. (2021) Novel Mutation in the FSH Receptor (I423T) Affecting Receptor Activation and Leading to Primary Ovarian Failure *J Clin Endocrinol Metab*. Jan 23;106(2):e534-e550. doi: 10.1210/clinem/dgaa782.

27. He WB, Du J, Yang XW. & al. (2019) Novel inactivating mutations in the FSH receptor cause premature ovarian insufficiency with resistant ovary syndrome. *Reprod Biomed Online*. 38:397–406. doi: 10.1016/j.rbmo.2018.11.011.

28. Le HL, Ho VNA, Le TTN. & al. (2021) Live birth after in vitro maturation in women with gonadotropin resistance ovary syndrome: report of two cases. J *Assist Reprod Genet.* Dec;38(12):3243-3249.

doi: 10.1007/s10815-021-02355-2.

29. Li Y, Pan P, Yuan P. & al. (2016) Successful live birth in a woman with resistant ovary syndrome following in vitro maturation of oocytes. *J Ovarian Res*. 9:54. doi: 10.1186/s13048-016-0263-6.

30. Tesarik J, Galán-Lázaro M, Mendoza-Tesarik R.(2021) Ovarian Aging: Molecular Mechanisms and Medical Management. *J Mol Sci.* Jan 29;22(3):1371. doi: 10.3390/ijms22031371.

31. Grosbois J, Demeestere I. (2018) Dynamics of PI3K and Hippo signaling pathways during in vitro human follicle activation. *Hum Reprod.* Sep 1;33(9):1705-1714. doi: 10.1093/humrep/dey250.

32. Skinner MK, Schmidt M, Savenkova MI. & al. (2008) Regulation of granulosa and theca cell transcriptomes during ovarian antral follicle development. *Mol Reprod Dev.* Sep;75(9):1457-1472. doi: 10.1002/mrd.20883.

33. Nilsson EE, Detzel C, Skinner MK.(2006) Platelet-derived growth factor modulates the primordial to primary follicle transition. *Reproduction.* Jun;131(6):1007-15. doi: 10.1530/rep.1.00978.

34. Ghezelayagh Z, Abtahi NS, Rezazadeh Valojerdi M. & al. (2020) The combination of basic fibroblast growth factor and kit ligand promotes the proliferation, activity and steroidogenesis of granulosa cells during human ovarian cortical culture. *Cryobiology.* Oct;96:30-36. doi:10.1016/j.cryobiol.2020.08.011.

35. Hsueh AJ, Kawamura K, Cheng Y, Fauser BC.(2015) Intraovarian control of early folliculogenesis. *Endocr Rev*. 36:1–24. doi.org/10.1210/er.2014-1020

36. Adriaens I, Cortvrindt R, Smitz J.(2004) Differential FSH exposure in preantral follicle culture has marked effects on folliculogenesis and oocyte developmental competence. *Hum Repro*d. 19:398–408. doi: 10.1093/humrep/deh074.

37. Achrekar SK, Modi DN, Meherji PK. & al. (2010) Follicle stimulating hormone receptor gene variants in women with primary and secondary amenorrhea. J *Assist Reprod Genet*. 27:317–26. doi: 10.1007/s10815-010-9404-9

38. Conway GS, Conway E, Walker C. & al. (1999) Mutation screening and isoform prevalence of the follicle stimulating hormone receptor gene in women with premature ovarian failure, resistant ovary syndrome and polycystic ovary syndrome. *Clin Endocrinol (Oxf).* 51:97–99. doi: 10.1046/j.1365-2265.1999.00745.x.

39. Morton AJ, Candelaria JI, McDonnell SP. & al. (2023) Review: Roles of follicle-stimulating hormone in preantral folliculogenesis of domestic animals: what can we learn from model species and where do we go from here? *Animal*.May;17 Suppl 1:100743. doi: 10.1016/j.animal.2023.100743.

40. Xi G, Wang W, Fazlani SA. & al. (2019) C-type natriuretic peptide enhances mouse preantral follicle growth. *Reproduction.* May;157(5):445-455. doi: 10.1530/REP-18-0470.

41. Zhang H, Li C, Liu Q, Li J. & al. (2023) C-type natriuretic peptide improves maternally aged oocytes quality by inhibiting excessive PINK1/Parkin-mediated mitophagy. *Elife*. Oct 20;12: RP88523. doi: 10.7554/eLife.88523

42. Zhang T, He M, Zhang J. & al. (2023) Mechanisms of primordial follicle activation and new pregnancy opportunity for premature ovarian failure patients. *Front Physiol*. Feb 28;14: 1113684. doi: 10.3389/fphys.2023.1113684.

43. Escobar ME, Cigorraga SB, Chiauzzi VA. & al. (1981) Development of the gonadotrophic resistant ovary syndrome in myasthenia gravis: suggestion of similar autoimmune mechanisms. *Acta Endocrinol (Copenh)*.Mar;99(3):431-436. doi: 10.1530/acta.0.0990431.

44. Wang R, Lv Y, Dou T. & al. (2024) Autoimmune thyroid disease and ovarian hypofunction: a review of literature. Jun 14;17(1):125. doi: 10.1186/s13048-024-01451-y.

45. Domniz N., Meirov D.(2019) Premature ovarian failure and autoimmune diseases. Best Pract Res Clin Obstet Gynaecol. 60:42–55. doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2019.07.008

46. Kirshenbaum M, Orvieto R. (2019)Premature ovarian insufficiency (POI) and autoimmunity – an updated assessment. J Assist Reprod Genet. 36(11):2207–15. doi.org/10.1007/s10815-019-01572-0

47. Mueller A, Berkholz A, Dittrich R, Wildt L.(2003) Spontaneous normalization of ovarian function and pregnancy in a patient with resistant ovary syndrome. Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol. Dec 10;111(2):210-3. doi: 10.1016/s0301-2115(03)00211-2.

48. Aslam MF, Gilmour K, McCune GS.(2004) Spontaneous pregnancies in patients with resistant ovary syndrome while on HRT. *J Obstet Gynaecol.* Aug;24(5):573-4. doi: 10.1080/01443610410001722707.

49. Sassarini J, Lumsden MA, Critchley HO.(2015) Sex hormone replacement in ovarian failure - new treatment concepts. *Best Pract Res Clin Endocrinol Metab*. Jan;29(1):105-14. doi: 10.1016/j.beem.2014.09.010.

50. Woo, I., Zhang, Y., Hui, H., Mor, E.(2019). Resistant Ovary Syndrome Masquerading as Premature Ovarian Insufficiency. *Journal of Clinical Gynecology and Obstetrics*, North America, 8, dec. Available at: <https://jcgo.org/index.php/jcgo/article/view/575/389>. Date accessed: 12 Feb. 2025.

51. Chang CL, Chin TH, Hsu YC, Hsueh AJ.(2022) Whole-Ovary Laparoscopic Incisions Improve Hormonal Response and Fertility in Patients with Extremely Poor Ovarian Response. *J Minim Invasive Gynecol.* Jul;29(7):905-914.

doi: 10.1016/j.jmig.2022.04.011.

52. Tanaka Y, Hsueh AJ, Kawamura K.(2020) Surgical approaches of drug-free in vitro activation and laparoscopic ovarian resection for the treatment of patients with ovarian infertility. *Fertil Steril.* 114:1355-7. doi.org/10.1016/j.fertnstert.2020.07.029

53. Igboeli, P., El Andaloussi, A., Sheikh, U. & al.(2020). Intraovarian injection of autologous human mesenchymal stem cells increases estrogen production and reduces menopausal symptoms in women with premature ovarian failure: two case reports and a review of the literature. *J Med Case Reports* 14, 108. doi.org/10.1186/s13256-020-02426-5

54. Chen L, Guo S, Wei C. & al. (2018)Effect of stem cell transplantation of premature ovarian failure in animal models and patients: A meta-analysis and case report. *Exp Ther Med*. May;15(5):4105-4118. doi: 10.3892/etm.2018.5970.

55. Yang M, Lin L, Sha C, Li T. & al. (2020) Bone marrow mesenchymal stem cell-derived exosomal miR-144-5p improves rat ovarian function after chemotherapy-induced ovarian failure by targeting PTEN. *Lab Invest.* Mar;100(3):342-352. doi: 10.1038/s41374-019-0321-y.

56. Liu S, Wang Y, Yang H. & al.(2024) Pyrroloquinoline quinone promotes human mesenchymal stem cell-derived mitochondria to improve premature ovarian insufficiency in mice through the SIRT1/ATM/p53 pathway. *Stem Cell Res Ther.* Apr 5;15(1):97. doi: 10.1186/s13287-024-03705-4.

57. Lu G, Li HX, Song ZW. & al.(2024) Combination of bone marrow mesenchymal stem cells and moxibustion restores cyclophosphamide-induced premature ovarian insufficiency by improving mitochondrial function and regulating mitophagy. *Stem Cell Res Ther*. Apr 8;15(1):102. doi: 10.1186/s13287-024-03709-0.

References:

1. ESHRE Guidelines, Consensus Documents and Recommendations. Guideline on premature ovarian insufficiency (2024) / https://www.eshre.eu/Guidelines-and-Legal/Guidelines/Premature-ovarian-insufficiency

2. Jones GS, De Moraes-Ruehsen M.(1969) A new syndrome of amenorrhae in association with hypergonadotropism and apparently normal ovarian follicular apparatus. *Am J Obstet Gynecol*. 1969;104:597–600.

3. Fleming R, Seifer DB, Frattarelli JL, Ruman J.(2015) Assessing ovarian response: antral follicle count versus anti-Müllerian hormone. *Reproductive BioMedicine Online Online*. 2015 Oct;31(4):486-96. doi: 10.1016/j.rbmo.2015.06.015. Epub 2015 Jul 3. PMID: 26283017.

4. Dewailly D, Andersen CY, Balen A, & al. (2014) The physiology and clinical utility of anti-Mullerian hormone in women. *Hum Reprod Update*. May-Jun;20(3):370-85. doi: 10.1093/humupd/dmt062. Epub 2014 Jan 14. Erratum in: Hum Reprod Update. 2014 Sep-Oct;20(5):804. PMID: 24430863.

5. Mehta AE, Matwijiw I, Lyons EA, Faiman C.(1992) Noninvasive diagnosis of resistant ovary syndrome by ultrasonography. *Fertil Steril.* Jan;57(1):56-61. PMID: 1730331.

6. Arici A, Matalliotakis IM, Koumantakis GE, Goumenou AG. & al. (2002) Diagnostic role of inhibin B in resistant ovary syndrome associated with secondary amenorrhea. *Fertil Steril*. 2 Dec;78(6):1324-6. doi: 10.1016/s0015-0282(02)04239-5. PMID: 12477534.

7. van Weissenbruch MM, Hoek A, van Vliet-Bleeker I, Schoemaker J, Drexhage H.(1991) Evidence for existence of immunoglobulins that block ovarian granulosa cell growth in vitro. A putative role in resistant ovary syndrome? *J Clin Endocrinol Metab.* Aug;73(2):360-7. doi: 10.1210/jcem-73-2-360. PMID: 1906896.

8. Chiauzzi VA, Bussmann L, Calvo JC, Sundblad V, Charreau EH.(2004) Circulating immunoglobulins that inhibit the binding of follicle-stimulating hormone to its receptor: a putative diagnostic role in resistant ovary syndrome? *Clin Endocrinol (Oxf).* Jul;61(1):46-54. doi: 10.1111/j.1365-2265.2004.02054.x.

9. Khor S, Lyu Q, Kuang Y, Lu X.(2020) Novel FSHR variants causing female resistant ovary syndrome. *Mol Genet Genomic Med*. 2020 Feb;8(2):e1082. doi: 10.1002/mgg3.1082.

10. He WB, Du J, Yang XW, Li W. & al.(2019). Novel inactivating mutations in the FSH receptor cause premature ovarian insufficiency with resistant ovary syndrome. *Reprod Biomed Online*. 2019 Mar;38(3):397-406. doi: 10.1016/j.rbmo.2018.11.011.

11. Liu H, Xu X, Han T, Yan L. & al.(2017) A novel homozygous mutation in the FSHR gene is causative for primary ovarian insufficiency. *Fertil Steril.* 108(6):1050-1055 e1052. doi.org/10.1016/j.fertnstert.2017.09.010

12. Rogenhofer N, Pavlik R, Jeschke U, & al.(2015) Effective ovarian stimulation in a patient with resistant ovary syndrome and antigonadotrophin antibodies. Am J Reprod Immunol. Feb;73(2):185-91. doi: 10.1111/aji.12306.

13. Grynberg M, Peltoketo H, Christin-Maître S. & al.(2013) First birth achieved after in vitro maturation of oocytes from a woman endowed with multiple antral follicles unresponsive to follicle-stimulating hormone. *J Clin Endocrinol Metab.* Nov;98(11):4493-8. doi: 10.1210/jc.2013-1967.

14. Galvão A, Segers I, Smitz J. & al. (2018) In vitro maturation (IVM) of oocytes in patients with resistant ovary syndrome and in patients with repeated deficient oocyte maturation. *J Assist Reprod Genet*. Dec;35(12):2161-2171. doi: 10.1007/s10815-018-1317-z.

15. Mu Z, Song J, Yu Y, & al (2020) Successful live birth in a woman with resistant ovary syndrome treated with letrozole and HMG: a case report. *Medicine (Baltim).* 2020;99:e20199. doi: 10.1097/MD.0000000000020199.

16. Yang R, Wang Y, Zhang CM, & al.(2020) Case analysis and literature review of infertility in resistant ovary syndrome. *China J Reprod Contracept*. 40: 45–9. doi:10.3760/CMA.J.ISSN.2096-2916.2020.0003

17. Li H, Chang T, Mu H, & al.(2022). Case report: Birth achieved after effective ovarian stimulation combined with dexamethasone in a patient with resistant ovary syndrome. *J Ovarian Res*. 15:42. doi.org/10.1186/s13048-022-00976-4

18. Baerwald, AR.,Adams, G P,Pierson R.A. (2012) Ovarian antral folliculogenesis during the human menstrual cycle: a review *Hum. Reprod.* Update. 18:73-91 doi: 10.1093/ humupd/dmr039. Epub 2011 Nov 8.

19. Visser, JA., Themmen, A P .(2005).Anti-Mullerian hormone and folliculogenesis Mol. Cell. Endocrinol. 234:81-86 doi: 10.1016/j.mce.2004.09.008.

20. Khodavirdilou R, Pournaghi M, Rastgar Rezaei Y. & al.(2022). Does anti-mullerian hormone vary during a menstrual cycle? A systematic review and meta-analysis. *J Ovarian Res.* 15(1):78. doi: 10.1186/s13048-022-01006-z.

21. Cedars MI. (2022) Evaluation of female Fertility-AMH and Ovarian Reserve Testing. *J Clin Endocrinol Metab.*107(6):1510-19.doi:10.1210/clinem/dgac039.

22. Kucera M, Stepan Ml J, Stelcl M.(2018) Possibilities and real meaning of assessment of ovarian reserve. *Ceska Gynekol*. Fall;83(4):307-311. English. PMID: 30441963.

23. Huang Y, Kuang X, Jiangzhou H. & al. (2024) Using anti-Müllerian hormone to predict premature ovarian insufficiency: a retrospective cross-sectional study. *Front Endocrinol (Lausanne).* Nov 19;15:1454802. doi:10.3389/fendo.*2024*.1454802.

24. Kesharwani DK, Mohammad S, Acharya N, Joshi KS.(2022) Fertility with early reduction of Ovarian Reserve. *Cureus.* 14(10):e30326

doi: 10.7759/cureus.30326.

25. Practice Committee of the American Society for Reproductive Medicine.(2020) Testing and interpreting measures of ovarian reserve: a committee opinion. *Fertil Steril.* Dec;114(6):1151-1157. doi: 10.1016/j.fertnstert.2020.09.134.

26. Zariñán T, Mayorga J, Jardón-Valadez E. & al. (2021) Novel Mutation in the FSH Receptor (I423T) Affecting Receptor Activation and Leading to Primary Ovarian Failure *J Clin Endocrinol Metab*. Jan 23;106(2):e534-e550. doi: 10.1210/clinem/dgaa782.

27. He WB, Du J, Yang XW. & al. (2019) Novel inactivating mutations in the FSH receptor cause premature ovarian insufficiency with resistant ovary syndrome. *Reprod Biomed Online*. 38:397–406. doi: 10.1016/j.rbmo.2018.11.011.

28. Le HL, Ho VNA, Le TTN. & al. (2021) Live birth after in vitro maturation in women with gonadotropin resistance ovary syndrome: report of two cases. J *Assist Reprod Genet.* Dec;38(12):3243-3249.

doi: 10.1007/s10815-021-02355-2.

29. Li Y, Pan P, Yuan P. & al. (2016) Successful live birth in a woman with resistant ovary syndrome following in vitro maturation of oocytes. *J Ovarian Res*. 9:54. doi: 10.1186/s13048-016-0263-6.

30. Tesarik J, Galán-Lázaro M, Mendoza-Tesarik R.(2021) Ovarian Aging: Molecular Mechanisms and Medical Management. *J Mol Sci.* Jan 29;22(3):1371. doi: 10.3390/ijms22031371.

31. Grosbois J, Demeestere I. (2018) Dynamics of PI3K and Hippo signaling pathways during in vitro human follicle activation. *Hum Reprod.* Sep 1;33(9):1705-1714. doi: 10.1093/humrep/dey250.

32. Skinner MK, Schmidt M, Savenkova MI. & al. (2008) Regulation of granulosa and theca cell transcriptomes during ovarian antral follicle development. *Mol Reprod Dev.* Sep;75(9):1457-1472. doi: 10.1002/mrd.20883.

33. Nilsson EE, Detzel C, Skinner MK.(2006) Platelet-derived growth factor modulates the primordial to primary follicle transition. *Reproduction*. Jun;131(6):1007-15. doi: 10.1530/rep. 1.00978.

34. Ghezelayagh Z, Abtahi NS, Rezazadeh Valojerdi M. & al. (2020) The combination of basic fibroblast growth factor and kit ligand promotes the proliferation, activity and steroidogenesis of granulosa cells during human ovarian cortical culture. *Cryobiology.* Oct;96:30-36. doi:10.1016/ j.cryobiol.2020.08.011.

35. Hsueh AJ, Kawamura K, Cheng Y, Fauser BC.(2015) Intraovarian control of early folliculogenesis. *Endocr Rev*. 36:1–24. doi.org/10.1210/er.2014-1020

36. Adriaens I, Cortvrindt R, Smitz J.(2004) Differential FSH exposure in preantral follicle culture has marked effects on folliculogenesis and oocyte developmental competence. *Hum Repro*d. 19:398–408. doi: 10.1093/humrep/deh074.

37. Achrekar SK, Modi DN, Meherji PK. & al. (2010) Follicle stimulating hormone receptor gene variants in women with primary and secondary amenorrhea. J *Assist Reprod Genet*. 27:317–26. doi: 10.1007/s10815-010-9404-9

38. Conway GS, Conway E, Walker C. & al. (1999) Mutation screening and isoform prevalence of the follicle stimulating hormone receptor gene in women with premature ovarian failure, resistant ovary syndrome and polycystic ovary syndrome. *Clin Endocrinol (Oxf).* 51:97–99. doi: 10.1046/j.1365-2265.1999.00745.x.

39. Morton AJ, Candelaria JI, McDonnell SP. & al. (2023) Review: Roles of follicle-stimulating hormone in preantral folliculogenesis of domestic animals: what can we learn from model species and where do we go from here? *Animal*.May;17 Suppl 1:100743. doi: 10.1016/ j.animal.2023.100743.

40. Xi G, Wang W, Fazlani SA. & al. (2019) C-type natriuretic peptide enhances mouse preantral follicle growth. *Reproduction.* May;157(5):445-455. doi: 10.1530/REP-18-0470.

41. Zhang H, Li C, Liu Q, Li J. & al. (2023) C-type natriuretic peptide improves maternally aged oocytes quality by inhibiting excessive PINK1/Parkin-mediated mitophagy. *Elife*. Oct 20;12: RP88523. doi: 10.7554/eLife.88523

42. Zhang T, He M, Zhang J. & al. (2023) Mechanisms of primordial follicle activation and new pregnancy opportunity for premature ovarian failure patients. *Front Physiol*. Feb 28;14: 1113684. doi: 10.3389/fphys.2023.1113684.

43. Escobar ME, Cigorraga SB, Chiauzzi VA. & al. (1981) Development of the gonadotrophic resistant ovary syndrome in myasthenia gravis: suggestion of similar autoimmune mechanisms. *Acta Endocrinol (Copenh)*.Mar;99(3):431-436. doi: 10.1530/acta.0.0990431.

44. Wang R, Lv Y, Dou T. & al. (2024) Autoimmune thyroid disease and ovarian hypofunction: a review of literature. Jun 14;17(1):125. doi: 10.1186/s13048-024-01451-y.

45. Domniz N., Meirov D.(2019) Premature ovarian failure and autoimmune diseases. Best Pract Res Clin Obstet Gynaecol. 60:42–55. doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2019.07.008

46. Kirshenbaum M, Orvieto R. (2019)Premature ovarian insufficiency (POI) and autoimmunity – an updated assessment. J Assist Reprod Genet. 36(11):2207–15. doi.org/10.1007/ s10815-019-01572-0

47. Mueller A, Berkholz A, Dittrich R, Wildt L.(2003) Spontaneous normalization of ovarian function and pregnancy in a patient with resistant ovary syndrome. Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol. Dec 10;111(2):210-3. doi: 10.1016/s0301-2115(03)00211-2.

48. Aslam MF, Gilmour K, McCune GS.(2004) Spontaneous pregnancies in patients with resistant ovary syndrome while on HRT. *J Obstet Gynaecol.* Aug;24(5):573-4. doi: 10.1080/0144 3610410001722707.

49. Sassarini J, Lumsden MA, Critchley HO.(2015) Sex hormone replacement in ovarian failure - new treatment concepts. *Best Pract Res Clin Endocrinol Metab*. Jan;29(1):105-14. doi: 10.1016/j.beem.2014.09.010.

50. Woo, I., Zhang, Y., Hui, H., Mor, E.(2019). Resistant Ovary Syndrome Masquerading as Premature Ovarian Insufficiency. *Journal of Clinical Gynecology and Obstetrics*, North America, 8, dec. Available at: <https://jcgo.org/index.php/jcgo/article/view/575/389>. Date accessed: 12 Feb. 2025.

51. Chang CL, Chin TH, Hsu YC, Hsueh AJ.(2022) Whole-Ovary Laparoscopic Incisions Improve Hormonal Response and Fertility in Patients with Extremely Poor Ovarian Response. *J Minim Invasive Gynecol.* Jul;29(7):905-914. doi: 10.1016/j.jmig.2022.04.011.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

52. Tanaka Y, Hsueh AJ, Kawamura K.(2020) Surgical approaches of drug-free in vitro activation and laparoscopic ovarian resection for the treatment of patients with ovarian infertility. *Fertil Steril.* 114:1355-7. doi.org/10.1016/j.fertnstert.2020.07.029

53. Igboeli, P., El Andaloussi, A., Sheikh, U. & al.(2020). Intraovarian injection of autologous human mesenchymal stem cells increases estrogen production and reduces menopausal symptoms in women with premature ovarian failure: two case reports and a review of the literature. *J Med Case Reports* 14, 108. doi.org/10.1186/s13256-020-02426-5

54. Chen L, Guo S, Wei C. & al. (2018)Effect of stem cell transplantation of premature ovarian failure in animal models and patients: A meta-analysis and case report. *Exp Ther Med*. May;15(5):4105-4118. doi: 10.3892/etm.2018.5970.

55. Yang M, Lin L, Sha C, Li T. & al. (2020) Bone marrow mesenchymal stem cell-derived exosomal miR-144-5p improves rat ovarian function after chemotherapy-induced ovarian failure by targeting PTEN. *Lab Invest.* Mar;100(3):342-352. doi: 10.1038/s41374-019-0321-y.

56. Liu S, Wang Y, Yang H. & al.(2024) Pyrroloquinoline quinone promotes human mesenchymal stem cell-derived mitochondria to improve premature ovarian insufficiency in mice through the SIRT1/ATM/p53 pathway. *Stem Cell Res Ther.* Apr 5;15(1):97. doi: 10.1186/s13287-024-03705-4.

57. Lu G, Li HX, Song ZW. & al.(2024) Combination of bone marrow mesenchymal stem cells and moxibustion restores cyclophosphamide-induced premature ovarian insufficiency by improving mitochondrial function and regulating mitophagy. *Stem Cell Res Ther*. Apr 8;15(1):102. doi: 10.1186/s13287-024-03709-0.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.12-008.46:616.12-005.4]-089.168

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2053-2063

Журба Олег Олександрович канд. мед. наук, завідувач відділення серцево-судинної хірургії, КНП «Черкаський обласний кардіологічний центр Черкаської обласної ради», м. Черкаси, тел.: (095) 789-21-64, https://orcid.org/0009-0008-4248-7036

ВИВЧЕННЯ ЧАСТОТИ ГОСТРОГО КОРОНАРНОГО СИНДРОМУ НА ТЛІ ХРОНІЧНОГО ПЕРЕБІГУ ІШЕМІЧНОЇ ХВОРОБИ СЕРЦЯ У ПАЦІЄНТІВ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП

Анотація. У цій статі розглянуто частоту виникнення гострого коронарного синдрому з елевацією сегменту ST та без неї на тлі клінічного перебігу ішемічної хвороби серця у пацієнтів різних вікових груп. Проведено детальний аналіз закордонних досліджень для вивчення наявного світового досвіду з метою надання своєчасної та якісної висококваліфікованої допомоги шляхом стратифікації ризику проведення певного виду реваскуляризації міокарду: черезшкірного коронарного втручання чи аортокоронарного шунтування.

Мета. Метою роботи є встановити частоту гострого коронарного синдрому у пацієнтів різних вікових груп з хронічним перебігом ішемічної хвороби серця та залежність скоротливої здатності міокарду від елевації сегменту ST.

Наукова новизна. Вперше проведено вивчення частоти гострого коронарного синдрому на тлі хронічного перебігу ішемічної хвороби серця у пацієнтів різного віку, які перебували на хірургічному лікуванні у двох провідних кардіохірургічних центрах України.

Матеріали і методи: У дослідження увійшли пацієнти з ішемічною хворобою серця різних вікових, (n=3674), середній вік учасників дослідження становив 60,6±0,8 років. Всім пацієнтам даної вибірки проведено коронарне шунтування на працюючому серці та визначено стратифікацію ризику для своєчасності його проведення.

Висновки. Ідентифікація пацієнтів з гострим коронарним синдромом STEMI, тобто з високим ризиком смертності є важливою, оскільки їм може знадобитися індивідуальний підхід, який може суттєво впливати на час проведення аортокоронарного шунтування. З'ясовано, що частота гострого коронарного синдрому з урахуванням його різновидів (NSTEMI / STEMI) у пацієнтів з хронічним перебігом ішемічної хвороби серця при госпіталізації до стаціонару в даній вибірці пацієнтів становила 5,7 %. З'ясовано, що у всіх вікових групах вищою була частота NSTEMI над STEMI у 4,4 рази. При аналізі

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

часу від появи симптомів нестабільної стенокардії до проведення реваскуляризації установлено, що переважна більшість учасників дослідження отримували кваліфіковану медичну допомогу через 6 та більше годин після виникнення клінічної картини гострого коронарного синдрому, що потребує вдосконалення та скорочення таймінгу. Визначено, що фракція викиду лівого шлуночку в динаміці від госпіталізації до 30-денного терміну від проведення реваскуляризації була достовірно нижчою у пацієнтів зі STEMI у всіх вікових групах за виключенням пацієнтів молодого віку.

Ключові слова: гострий коронарний синдром, NSTEMI, STEMI черезшкірне коронарне втручання, аортокоронарне шунтування, фракція викиду лівого шлуночка, пацієнти різного віку.

Zhurba Oleg Oleksandrovich PhD, head of the department of cardiovascular surgery, Communal non-profit enterprise "Cherkasy Regional Cardiology Center of the Cherkasy Regional Council", tel.: (095) 789-21-64, https://orcid.org/0009-0008-4248-7036

STUDY OF THE FREQUENCY OF ACUTE CORONARY SYNDROME AGAINST THE BACKGROUND OF CHRONIC COURSE OF ISCHEMIC HEART DISEASE IN PATIENTS OF DIFFERENT AGE GROUPS

Abstract. In this article, the frequency of occurrence of acute coronary syndrome with and without ST segment elevation against the background of the clinical course of coronary heart disease in patients of different age groups is considered. A detailed analysis of foreign research was conducted to study the available world experience in order to provide timely and high-quality highly qualified care by stratifying the risk of carrying out a certain type of myocardial revascularization: percutaneous coronary intervention or aortocoronary bypass.

Aim. The aim of the work is to establish the frequency of acute coronary syndrome in patients of different age groups with a chronic course of coronary heart disease and dependence of myocardial contractility on ST segment elevation.

Scientific novelty. For the first time, a study of the frequency of acute coronary syndrome against the background of the chronic course of coronary heart disease was conducted in patients of various ages who underwent surgical treatment in two leading cardiosurgical centers of Ukraine.

Materials and methods: The study included patients with coronary heart disease of various ages (n=3674), the average age of the study participants was 60.6±0.8 years. All patients of this sample underwent coronary bypass surgery on a working heart, and risk stratification was determined for the timeliness of its performance.

Conclusions. Identification of patients with acute coronary syndrome STEMI, that is, with a high risk of mortality, is important, because they may require an

individualized approach, which can significantly affect the time of coronary artery bypass grafting. It was found that the frequency of acute coronary syndrome, taking into account its varieties (NSTEMI / STEMI) in patients with a chronic course of coronary heart disease during hospitalization in this sample of patients was 5.7%. It was found that in all age groups, the frequency of NSTEMI was 4.4 times higher than that of STEMI. When analyzing the time from the onset of symptoms of unstable angina to revascularization, it was established that the vast majority of study participants received qualified medical care 6 or more hours after the onset of the clinical picture of acute coronary syndrome, which requires improvement and shortening of the timing. It was determined that the left ventricular ejection fraction in dynamics from hospitalization to 30 days after revascularization was significantly lower in patients with STEMI in all age groups, except for young patients.

Keywords: acute coronary syndrome, NSTEMI, STEMI percutaneous coronary intervention, coronary artery bypass grafting, left ventricular ejection fraction, patients of various ages.

Постановка проблеми. Визначенням гострий коронарний синдром (ГКС) описують будь-які групи клінічних симптомів які є проявами гострої ішемії міокарда включаючи нестабільну стенокардію, інфаркт міокарда (ІМ) без підйому сегмента ST (NSTEMI) та ІМ з підйомом сегмента ST (STEMI). Зазначені клінічні прояви атеросклерозу коронарних артерій (КА) несуть високі ризики для життя пацієнта та є важливими причинами використання екстреної медичної допомоги та госпіталізації в Сполучених Штатах Америки і не тільки. Швидка, ретельна оцінка анамнезу пацієнта та результатів фізичного огляду, електрокардіографії (ЕКГ), радіологічних досліджень і тестів серцевих біомаркерів на кшталт тропонінів які дозволяють встановити точний діагноз і допомогти ранній стратифікації ризику, що є важливим для надання своєчасного лікування. До високого ризику відносять пацієнтів з нестабільною стенокардією / NSTEMI, яка часто лікуються за допомогою ранньої інвазивної стратегії, що включає катетеризацію серця та негайну реваскуляризацію життєздатного міокарда з групи ризику. Клінічні результати можна оптимізувати за допомогою реваскуляризації в поєднанні з агресивною медикаментозною терапією, яка включає протиішемічні, антитромбоцитарні, антикоагулянти та гіполіпідемічні групи препаратів. Керівні принципи у лікуванні ГКС засновані на доказовості і містять рекомендації по його лікуванню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

До 2025 р. світова кількість населення прогнозовано зросла порівняно з 1950 роком у три рази, а чисельність людей літнього віку (60-75 років) до 6 разів, у той час як число людей старечого віку (понад 75 років) збільшиться до 10 разів. Україна входить до 30 «найстаріших» країн світу посідаючи 11 місце, а в 2025-му році за прогнозами експертів має перемістится на 9-те місце.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Згідно з національним демографічним прогнозом на період до 2025 року частка осіб віком від 60 років і старше становитиме 25 %, а у 2030 році – понад 26 % [1]. Ситуація набуває загрозливого стану через запровадження воєнному стану у державі, що обумовлює високий рівень стресу, який є тригером багатьох хвороб системи кровообігу (ХСК).

Ішемічна хвороба серця (ІХС) є найактуальнішою проблемою в усьому світі. За даними Global Burden Diseases (GBD) ХСК: ІХС та мозковий інсульт є основними причинами смертності й одними з основних факторів інвалідності в усьому світі [2]. Все більше випадків ІХС підпадають під компетенцію серцево-судинних хірургів для виконання аортокоронарного шунтування (АКШ), тому що значна їх частина вже не підлягає черезшкірному коронарному втручанню (ЧКВ).

ГКС, що включає нестабільну стенокардію / NSTEMI, пов'язаний з високою частотою несприятливих серцево-судинних подій, незважаючи на останні терапевтичні досягнення. Склад бляшок і запалення є більш важливими в патогенезі ГКС, ніж фактичний ступінь артеріального стенозу [3]. Оскільки результати нових досліджень кидають виклик нашій поточній практиці та допомагають нам розробити оптимальну стратегію лікування для пацієнтів з нестабільною стенокардією / NSTEMI, наріжними каменями сучасного лікування залишається рання стратифікація ризику доповнена коронарографією (КГ). Стратегія раннього інвазивного лікування є найбільш корисною для пацієнтів із високим ризиком. Додаткова медикаментозна терапія ацетилсаліциловою кислотою, клопідогрелем або іншим антагоністом аденозиндифосфату, інгібіторами глікопротеїну IIb/IIIa та або низькомолекулярним гепарином, або нефракціонованим гепарином у відповідних умовах додатково знижує ризик ішемічних подій, вторинних тромбозу.

З'ясовано, що хірургічна тактика та час її проведення залежать від різновиду ГКС: з елевацією сегмента ST (STEMI) та без неї (NSTEMI). При STEMI лікування пацієнтів традиційно є більш агресивним щодо моменту реваскуляризації, а при NSTEMI ішемія міокарду вважається менш критичною [4]. Розуміння подібностей та відмінностей між STEMI та NSTEMI є важливим кроком для належного ведення пацієнтів у сучасній практиці. Як STEMI так і NSTEMI спричинені критичним стенозом або повною оклюзією КА: здебільшого внаслідок тромбозу атеросклеротичної бляшки і проявляються схожою клінічною картиною [5]. При NSTEMI немає єдиної думки щодо оптимального часу для проведення КШ [6]. Останні результати показують, що віддалені результати покращуються у пацієнтів з ранньою реваскуляризацією при NSTEMI, проте зазначається, що раннє хірургічне втручання пов'язане з підвищеним операційним ризиком [6], а відстрочка КШ при NSTEMI сприяє зниженню періопераційного ризику. Довгострокові результати пацієнтів з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

NSTEMI залежно від часу появи клініки до втручання показали зниження як ризику, так і смертності у пацієнтів з ранньою реваскуляризацією [6]. Поточне лікування також відрізняється, оскільки для STEMI рекомендується негайна реперфузія, тоді як для NSTEMI обов'язковою є стратифікація ризику [5].

В нашому дослідженні розглянуто групу пацієнтів з ІХС різного віку з метою встановлення в них частоти ГКС та його різновидів в залежності від елевації сегменту ST під час госпіталізації до стаціонару.

Мета статті – встановити частоту ГКС у пацієнтів різних вікових груп з хронічним перебігом ІХС та залежність скоротливої здатності міокарду від елевації сегменту ST.

Матеріали та методи дослідження

У дослідження увійшли пацієнти, з ІХС яким виконано АКШ за період 2015–2021 рр. на базі двох провідних кардіохірургічних центрів України: Державної установи «Національний інститут серцево-судинної хірургії імені М.М. Амосова НАМН України» та комунального неприбуткового підприємства «Черкаський обласний кардіологічний центр Черкаської обласної ради». Загальна кількість вибірки становила n=3672 особи. В дослідження увійшли пацієнти, як чоловічої так і жіночої статі, середній вік яких становив 60,6±0,8 років.

Матеріалом для аналізу стали: дані з первинної облікової медичної документації: історія хвороби, анамнестичні дані з первинної облікової документації: «виписка з медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого» (ф. 027/о), «історія хвороби» (ф.003/о), та клініко-лабораторне обстеження передбачене протоком для стаціонарного лікування пацієнтів. Основний дизайн дослідження побудований в залежності від належності до вікової групи пацієнта відповідно до вікової класифікації всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Для проведення порівняльного аналізу всі учасники дослідження поділені на чотири вікові групи: №1 - пацієнти молодого віку 36-44 роки (n=108; 2,9%); №2 - пацієнти середнього віку 45-60 роки (n=1732; 47,1%); №3 - пацієнти похилого віку 61-74 роки (n=1654; 45,1%); №4 - пацієнти старечого віку 75-90 роки (n=178; 4,8%).

Дослідження виконано з дотриманням основних етичних принципів проведення наукових медичних досліджень за участю людини. Пацієнти приймали участь у дослідженні за власним бажанням, про що свідчить їх особистий підпис у інформованій згоді пацієнта на участь у дослідженні. Кожен пацієнт особисто був інформований щодо обов'язків і прав та можливості завершити дослідження в будь-який момент за його бажанням, без будь-яких наслідків та пояснення причин своїх дій.

Статистичний аналіз достовірності відмінностей проводили між групами дослідження при рівні значущості 0,05, визначали за критерієм χ^2 з поправкою Йетса.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Виклад основного матеріалу

Було з'ясовано кількість осіб різних вікових груп в наявності у яких на момент госпіталізації до кардіохірургічного стаціонару діагностовано ГКС, таблиця 1.

Таблиця 1

Характеристика пацієнтів дослідження в залежності від наявності ГКС: STEMI та NSTEMI на момент госпіталізації до кардіохірургічного стаціонару

Групи пацієнтів	ГКС	NSTEMI	STEMI
група №1	3(2,8)	3 (100,0)	-
група №2	106 (6,1)	87 (82,1)	19 (17,9)
група №3	90 (5,4)	72 (80,0)	18 (20,0)
група №4	11 (6,2)	9 (81,8)	2 (18,2)
Всього	210 (5,7)	171 (81,4)	39 (18,6)

Визначено, що ГКС зустрічався на момент госпіталізації у 5,7 % пацієнтів даної вибірки. З'ясовано, що частота ГКС була найвищою у вікових групах: старечий вік (6,2%) та середній вік (6,1%), а найнижчою у пацієнтів молодого віку (2,8%). Встановлено, що частота ГКС була достовірно нижчою у віковій групі «молодий вік», порівняно з пацієнтами середнього віку, ($p=0,0001$, $\chi^2= 26,93$). Визначено, що частота ГКС також була достовірно нижча у віковій групі пацієнтів похилого віку, порівняно з пацієнтами середнього та старечого віку, ($p=0,0001$, $\chi^2=19,46$).

При детальному аналізі ГКС та його різновидів з'ясовано, що достовірно превалювали NSTEMI, частота яких серед пацієнтів даної вибірки була вищою у 4,4 рази за частоту STEMI. Виключенням стала вікова група «молодий вік», в якій всі 3 випадки були без елевації ST, тобто NSTEMI.

Наявні наукові відомості, що при нестабільній стенокардії підвищується ризик утворення тромбів, що також може спровокувати ГКС [7]. При STEMI кожна 10-хвилинна затримка реваскуляризації міокарду може обумовити 0,34 смертей на 100 пацієнтів, яким проводили ЧКВ, зростаючи до 3,34 додаткових смертей на 100 пацієнтів з гемодинамічною нестабільністю [8]. Відповідно до вимог уніфікованого клінічного протоколу екстреної, первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги та кардіореабілітації, затвердженого наказом МОЗ України №1957 від 15.09.2021 року [9] важливим моментом є надання реперфузійної допомоги у бажаний час до 6 годин від початку скарг притаманних нестабільній стенокардії, тому наступним кроком нашого дослідження стало вивчення часу виникнення симптомів нестабільної стенокардії до проведення реваскуляризації міокарду, таблиця 2.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 2

Аналіз часу від появи симптомів нестабільної стенокардії до проведення реваскуляризації (до 6 годин та більше)

Групи пацієнтів	ГКС, n, (%)	До 6 год., n, (%)	6 та ↑год., n, (%)
група №1	3 (1,4)	1 (0,45)	2 (0,95)
група №2	106 (50,5)	10 (4,8)	96 (45,7)
група №3	90 (42,8)	8 (3,8)	82 (39,0)
група №4	11 (5,3)	1 (0,45)	10 (4,8)
Всього	210 (100,0)	20 (9,5)	190 (90,5)

Встановлено, що переважна більшість учасників дослідження різних вікових груп - 90,5% отримували кваліфіковану медичну допомогу через 6 та більше годин після виникнення клінічної картини ГКС, зазначене вказує на недосконаліть та потребує вдосконалення та скорочення таймінгу.

Далі проводили аналіз величини фракції викиду (ФВ) лівого шлуночку (ЛШ) як найважливішого показника Ехо-кардіографії який є вирішальним для проведення АКШ, а саме тому що, ФВ ЛШ визначає ступінь ефективності роботи серцевого м'яза. ФВ ЛШ розраховується шляхом ділення об’єму крові, що викачується з ЛШ за удар - ударний об’єм, на об’єм крові, зібраної в ЛШ наприкінці діастолічного наповнення – кінцевий діастолічний об’єм (КДО). Значення КДО в нормі становить 110-120 мл. Під час систоли спустошується як правий шлуночок, так і ЛШ, що викликає зменшення КДО приблизно на 70 мл (систолічний хід), а частина КДО, яка викидається і є ФВ, повинна бути більше за 50%, що б бути визначеною як нормальна. Аналіз ФВ ЛШ в динаміці у пацієнтів з NSTEMI чи STEMI, таблиці 3, 4.

Таблиця 3

Аналіз динаміки ФВ ЛШ у пацієнтів з ГКС NSTEMI

Групи пацієнтів	NSTEMI, n, (%)	$ФВ_{госп.}$, %	$ФВ_1$, %	$ФВ_{30}$, %
група №1	3 (100,0)	51,4	54,6	54,8
група №2	87 (82,1)	51,1	54,3	54,4
група №3	72 (80,0)	52,0	55,2	55,4
група №4	9 (81,8)	50,0	53,2	53,3
Всього	171 (81,4)	51,1	54,3	54,5

Примітка: $ФВ_{госп}$ – ФВ ЛШ під час госпіталізації до стаціонару; $ФВ_1$ – ФВ ЛШ через 1 день після реваскуляризації; $ФВ_{30}$ – ФВ ЛШ через 30 днів після реваскуляризації.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 4

Аналіз динаміки ФВ ЛШ у пацієнтів з ГКС STEMI

Групи пацієнтів	STEMI, n, (%)	$ФВ_{госп.}$, %	$ФВ_1$, %	$ФВ_{30}$, %
група №1	-	51,3	54,5	54,8
група №2	19 (17,9)	46,5	49,4	49,8
група №3	18 (20,0)	48,0	50,9	51,2
група №4	2 (18,2)	43,8	46,6	46,9
Всього	39 (18,6)	47,4	50,3	50,7

Примітка: $ФВ_{госп}$ – ФВ ЛШ під час госпіталізації до стаціонару; $ФВ_1$ – ФВ ЛШ через 1 день після реваскуляризації; $ФВ_{30}$ – ФВ ЛШ через 30 днів після реваскуляризації.

Аналізуючи середні значення ФВ ЛШ у всіх вікових групах, необхідно зауважити, що Ехо-кардіографією проводили під час госпіталізації, на перший день після проведення оперативного лікування: ЧКВ чи АКШ. В таблиці 3 представлені середні значення ФВ ЛШ у пацієнтів з NSTEMI з'ясовано, що найвищі значення ФВ при госпіталізації спостерігалися у пацієнтів похилого віку – 52,0%, а найнижчі у старечого віку – 50,0%. В той же час у пацієнтів тотожних вікових груп з STEMI ФВ ЛШ була 48,0% та 43,8% відповідно. При статистичному опрацюванні отриманих даних установлено, що у пацієнтів старечого віку з STEMI ФВ ЛШ була достовірно нижчою за ФВ ЛШ у пацієнтів відповідної вікової групи №3 зі NSTEMI, ($p=0,004$, $\chi^2=8,49$). При аналізі ФВ ЛШ через 1 дені після реваскуляризації встановлено найбільший її приріст (+3,25%) у пацієнтів молодого віку з NSTEMI. Порівнюючи відповідну ФВ ЛШ у пацієнтів молодого віку зі STEMI встановлено, що її приріст становив +3,2, ($p\geq0,05$). В той же час з'ясовано, що $ФВ_1$ достовірно нижчою у пацієнтів зі STEMI в наступних вікових групах: середній вік - група №2, ($p=0,02$, $\chi^2=5,26$); похилий вік - №3, ($p=0,05$, $\chi^2=3,87$); старечий вік - №4, ($p=0,001$, $\chi^2=10,43$). Щодо аналізу приросту ФВ ЛШ через 30-денний період після проведення реваскуляризації міокарду встановлено що її значення також були достовірно нижчими у пацієнтів зі STEMI в наступних вікових групах: середній вік - група №2, ($p=0,03$, $\chi^2=4,51$); похилий вік - №3, ($p=0,05$, $\chi^2=3,65$) та старечий вік - №4, ($p=0,002$, $\chi^2=9,74$).

Отже, при аналізі величини ФВ ЛШ спостерігається її достовірне зниження у пацієнтів всіх вікових груп зі STEMI, за виключенням пацієнтів молодого віку – група №1. Зазначене можливо пояснити тим, що дана група є найменш численною (n=108) і звісно наймолодшою (середній вік в ній склав 40,3 років), дана примітка є необхідною, оскільки показники, аналізовані в таблицях 3 та 4, є вік-асоційованими, як і сам розвиток ІХС та майже усіх хвороб системи кровообігу.

За даними наукових досліджень встановлено, що за останні 20 років ГКС, як одна з форм ІХС є основною причиною смертності та втрати працездатності [10]. Внаслідок ГКС в Україні щорічно помирає біля 150 тис. осіб та ще близько 25 % хворих після перенесення ГКС в Україні втрачають працездатність [10].

Однією з найобговорюваніших проблем інтервенційної кардіології є реваскуляризація міокарда при багатосудинному ураженні КА. Багатосудинне ураження КА визначається наявністю понад 50% стенозу в двох і більше основних епікардіальних КА [11, 12]. Багатосудинне ураження КА спостерігається у 50% пацієнтів з ГКС, зазначена група пацієнтів має високих ризик ішемічних подій та несприятливий прогноз порівняно з пацієнтами з односудинним ураженням КА [13, 14]. Також установлено, що у даній вибірці пацієнтів з ІХС різного віку переважали інфаркти NSTEMI над STEMI у співвідношенні 4:1, що відповідає результатам інших авторів [6].

Під час аналізу часу виникнення клінічної картини до проведення реваскуляризації міокарду визначено, що переважна більшість учасників дослідження різного віку отримали кваліфіковану медичну допомогу через 6 та більше годин після виникнення клінічної картини ГКС. В свою чергу зазначене могло вплинути на результати 30-денної виживаності пацієнтів, що відкриває перспективи для подальшого вивчення віддалених результатів.

Висновки

Ідентифікація пацієнтів з ГКС STEMI, тобто з високим ризиком смертності є важливою, оскільки їм може знадобитися індивідуальний підхід, який може суттєво впливати на час проведення АКШ. З'ясовано, що частота ГКС з урахуванням його різновидів (NSTEMI / STEMI) у пацієнтів з хронічним перебігом ІХС при госпіталізації до стаціонару в даній вибірці пацієнтів становила 5,7 %. Визначено, що у всіх вікових групах вищою була частота NSTEMI над STEMI у 4,4 рази. При аналізі часу від появи симптомів нестабільної стенокардії до проведення реваскуляризації установлено, що переважна більшість учасників дослідження отримували кваліфіковану медичну допомогу через 6 та більше годин після виникнення клінічної картини ГКС, що потребує вдосконалення та скорочення таймінгу. Визначено, що ФВ ЛШ в динаміці від госпіталізації до 30-денного терміну від проведення реваскуляризації була достовірно нижчою у пацієнтів зі STEMI у всіх вікових групах за виключенням пацієнтів молодого віку.

Автор запевняє, що не має конфлікту інтересів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дана робота є фрагментом науково-дослідної роботи Державної установи «Національний інститут серцево-судинної хірургії імені М.М. Амосова НАМН України»: «Розробити та впровадити методи діагностики, лікування та профілактики ранньої дисфункції коронарних шунтів при хірургічному лікуванні ішемічної хвороби серця», № державної реєстрації 0124U000185, прикладна, термін виконання: 2024-2026 рр.), яка виконується за кошти державного бюджету.

Література

1. Населення України за 2018 рік. Демографічний щорічник: довідник / за ред. М. Тимоніної. – Київ: Державна служба статистики України, 2019. – 187 с.

2. GBD 2019 Diseases and Injuries Collaborators. Global burden of 369 diseases and injuries in 204 countries and territories, 1990-2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019// *Lancet*. Vol 396(10258) 2020, P. 1204-1222. doi:10.1016/S0140-6736(20)30925-9

3. Sami, S, Willerson, J.T. Contemporary treatment of unstable angina and non-ST-segment-elevation myocardial infarction (part 2)// *Tex Heart Inst J*. №37(3) 2010, P.262-275.

4. Rojas, S.V, Trinh-Adams, M.L, Uribarri, A., et al. Early surgical myocardial revascularization in non-ST-segment elevation acute coronary syndrome// *J Thorac Dis*. №11(11) 2019, P. 4444-4452. doi:10.21037/jtd.2019.11.08

5. Mitsis, A., Gragnano, F. Myocardial Infarction with and without ST-segment Elevation: a Contemporary Reappraisal of Similarities and Differences// *Curr Cardiol Rev*. №17(4) 2021, P. e230421189013. doi:10.2174/1573403X16999201210195702

6. Davierwala, P.M, Verevkin, A., Leontyev, S., Misfeld, M., Borger, M.A, Mohr FW. Does Timing of Coronary Artery Bypass Surgery Affect Early and Long-Term Outcomes in Patients With Non-ST-Segment-Elevation Myocardial Infarction?// *Circulation*. №132(8) 2015, P.731-740. doi:10.1161/CIRCULATIONAHA.115.015279

7. Schiavone M, Gobbi C, Biondi-Zoccai G, D'ascenzo F, Palazzuoli A, Gasperetti A, et al. Acute coronary syndromes and COVID-19: Exploring the uncertainties// J Clin Med. №9 2020, P.1683.

8. Solomon MD, McNulty EJ, Rana JS, Leong TK, Lee C, Sung SH, et al. The Covid-19 Pandemic and the Incidence of Acute Myocardial Infarction// N Engl J Med. Vol 383(7) 2020, P. 691-693. doi: 10.1056/NEJMc2015630

9. Уніфікований клінічний протокол екстреної, первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги та кардіореабілітації "Гострий коронарний синдром без елевації сегмента ST", затверджений Наказом МОЗ України №1957 від 15.09.2021 року, URL https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1957282-21#Text.

10. Сіренко Ю.М. Стан проблеми серцево-судинної захворюваності та смертності в Україні// *Ліки України*. №2 2022, С.11-14. https://doi. org/10.37987/1997-9894.2022.2(258). 264084

11. Hsiao, F.C, Ho, C.T, Lin, C.P, Hsu, C.Y, Chang, C.J, Chu, P.H. Revascularization in Patients With Non-ST Elevation Myocardial Infarction and Advanced Chronic Kidney Disease// Mayo Clin Proc. №98(1) 2023, P.122-133. https:// doi.org/10.1016/j.mayocp.2022.05.028

12. Rozado, J, Avanzas, P. Complete revascularization in STEMI and multivessel coronary artery disease: In search of the best strategy// Int J Cardiol. Vol 387 2023, P.131124. https://doi. org/10.1016/j.ijcard.2023.131124

13. Park, S, Rha, SW, Choi, BG, Cho, JH, Park, SH, Lee, JB, et al. Immediate versus staged complete revascularization in patients with ST-segment elevation myocardial infarction and multivessel coronary artery disease: results from a prematurely discontinued randomized multicenter trial// Am Heart J. Vol 259 2023, P.58-67. https://doi.org/10.1016/j. ahj.2023.01.020

14. Bates ER, Tamis-Holland JE, Bittl JA, O'Gara PT, Levine GN. PCI Strategies in Patients With ST-Segment Elevation Myocardial Infarction and Multivessel Coronary Artery Disease// J Am Coll Cardiol. Vol 68(10) 2016, P.1066-1081. https://doi.org/10.1016/j.jacc.2016. 05.086

References

1. Timonina, M. (Eds.). (2019). *Naselennya Ukraini 2018. Demographicniy shchorichnik [Population of Ukraine 2018. Demographic Yearbook]*. Kyiv: State Statictics service of Ukraine [in Ukrainian].

2. GBD 2019 Diseases and Injuries Collaborators. Global burden of 369 diseases and injuries in 204 countries and territories, 1990-2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019 *Lancet*. 2020;396(10258):1204-1222. doi:10.1016/S0140-6736(20)30925-9

3. Sami S, Willerson JT. Contemporary treatment of unstable angina and non-ST-segment-elevation myocardial infarction (part 2). *Tex Heart Inst J*. 2010;37(3):262-275.

4. Rojas SV, Trinh-Adams ML, Uribarri A, et al. Early surgical myocardial revascularization in non-ST-segment elevation acute coronary syndrome. *J Thorac Dis*. 2019;11(11):4444-4452. doi:10.21037/jtd.2019.11.08

5. Mitsis A, Gragnano F. Myocardial Infarction with and without ST-segment Elevation: a Contemporary Reappraisal of Similarities and Differences. *Curr Cardiol Rev*. 2021;17(4): e230421189013. doi:10.2174/1573403X16999201210195702

6. Davierwala PM, Verevkin A, Leontyev S, Misfeld M, Borger MA, Mohr FW. Does Timing of Coronary Artery Bypass Surgery Affect Early and Long-Term Outcomes in Patients With Non-ST-Segment-Elevation Myocardial Infarction? *Circulation*.2015;132(8):731-740. doi:10.1161/CIRCULATIONAHA.115.015279

7. Schiavone M, Gobbi C, Biondi-Zoccai G, D'ascenzo F, Palazzuoli A, Gasperetti A, et al. Acute coronary syndromes and COVID-19: Exploring the uncertainties. J Clin Med. 2020;9:1683.

8. Solomon MD, McNulty EJ, Rana JS, Leong TK, Lee C, Sung SH, et al. The Covid-19 Pandemic and the Incidence of Acute Myocardial Infarction. N Engl J Med. 2020;383(7):691-693. doi: 10.1056/NEJMc2015630

9. Unificovaniy clinichniy protocol extrenoi, pervinoi, vtorinoi (specializovanoi), tretinoin (visokospecializovanoi) medichnoi dopomogi ta cardioreabilitacii "Gostriy coronarniy syndrome bez elevacii segmenta ST", zatverdzheniy Nakazom MOZ Ukraini №1957 vid 15.09.2021 [Unified clinical protocol of emergency, primary, secondary (specialized), tertiary (highly specialized) medical care and cardiorehabilitation "Acute coronary syndrome without ST segment elevation", approved by the Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 1957 of 15.09.2021]. *zakon.rada.gow.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1957282-21#Text. [in Ukrainian].

10. Sirenko YuM. Stan problem sercevo-sudinnoy zakhvoruvanosti ta smertnosti v Ukraini [The state of the problem of cardiovascular morbidity and mortality in Ukraine]. Liky Ukrainy. 2022;(2):11-14. [in Ukrainian] https://doi. org/10.37987/1997-9894.2022.2(258).264084 [in Ukrainian].

11. Hsiao FC, Ho CT, Lin CP, Hsu CY, Chang CJ, Chu PH. Revascularization in Patients With Non-ST Elevation Myocardial Infarction and Advanced Chronic Kidney Disease. Mayo Clin Proc. 2023;98(1):122-133. https:// doi.org/10.1016/j.mayocp.2022.05.028

12. Rozado J, Avanzas P. Complete revascularization in STEMI and multivessel coronary artery disease: In search of the best strategy. Int J Cardiol. 2023;387:131124. https://doi. org/10.1016/j.ijcard.2023.131124

13. Park S, Rha SW, Choi BG, Cho JH, Park SH, Lee JB, et al. Immediate versus staged complete revascularization in patients with ST-segment elevation myocardial infarction and multivessel coronary artery disease: results from a prematurely discontinued randomized multicenter trial. Am Heart J. 2023;259:58-67. https://doi.org/10.1016/j. ahj.2023.01.020

14. Bates ER, Tamis-Holland JE, Bittl JA, O'Gara PT, Levine GN. PCI Strategies in Patients With ST-Segment Elevation Myocardial Infarction and Multivessel Coronary Artery Disease. J Am Coll Cardiol. 2016;68(10):1066-1081. https://doi.org/10.1016/j.jacc.2016.05.086

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.833.5-009.7-08-039.76

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2064-2070

Камишна Ірина Іванівна доктор медичних наук, професор кафедри медичної реабілітації, Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського, Тернопіль, тел.: (095)431-30-68, https://orcid.org/0000-0002-4483-1856

Погудина Олександра Олександрівна магістр із спеціальності терапія та реабілітація, Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського, м.Тернопіль

ОСОБЛИВОСТІ НЕЙРОРЕАБІЛІТАЦІЇ У ПАЦІЄНТІВ З ПОПЕРЕКОВО-КРИЖОВОЮ РАДИКУЛОПАТІЄЮ

Анотація. Мета. Дослідити специфіку використання фізичної терапії при попереково-крижовій радикулопатії та оцінити її результативність у зменшенні больового синдрому, покращенні функціонального стану пацієнтів і відновленні їхньої працездатності. **Методи**. У дослідженні взяли участь 28 пацієнтів із попереково-крижовою радикулопатією. Характеристики пацієнтів оцінювали за основними показниками: вік, стать, тривалість захворювання та анамнез. Пацієнти були поділені на дві групи: основну, яка проходила спеціально розроблену програму реабілітації, та контрольну, що отримувала лише стандартне медикаментозне лікування. Розподіл за віковими групами був наступним: 36% (10 осіб) пацієнтів були у віці 45–55 років, 25% (7 осіб) – від 30 до 40 років, 21% (6 осіб) – від 56 до 65 років, а 18% (5 осіб) – у віці 41–44 роки. Середній вік становив 47 років. За статевим складом: чоловіків було 16 (57%), а жінок – 12 (43%).**Результати**. По завершенню реабілітації були отримані покращені результати у пацієнтів обох груп за шкалою ВАШ, індексом інвалідності Овестрі та за шкалою специфічних функцій пацієнта. За візуально аналоговою шкалою болю, відбулись наступні зміни : у контрольній групі результат до реабілітації становив – 7,29±0,22, після реабілітації – 4,57±0,23, з p= < 0,05; в основній групі результат до реабілітації – 7,50±0,25, після реабілітаії – 3,71±0,24, з p= < 0,05. По індексу інвалідності Освестрі показник змінився наступним чином: у контрольній групі показник до реабілітації - 72,0 ± 2,1, після реабілітації - 56,0 ± 1,9; у основній групі показник до реабілітації - 76,0 ± 2,3, після реабілітації - 36,0 ± 1,8. За шкалою специфічних функцій оцінка відбувалась за трьома ключовими функціями: підйом по сходах, нахили вперед і ходьбу на 500 метрів і більше. У контрольній групі були наступні результати : функція «підйом по сходам» до реабілітації - 3,43 ± 0,25, після реабілітації - 5,07 ± 0,20, , що є статично

значущим p= < 0,05; функція «нахили вперед» до реабілітації - 3,29 ± 0,22, після реабілітації - 4,57 ± 0,20, що є статично значущим p= < 0,05; функція «ходіння на 500 м і більше» до реабілітації 3,43 ± 0,25, після реабілітації - 4,86 ± 0,29, p= < 0,05. Результати в основній групі : функція «підйом по сходам» до реабілітації - 3,36 ± 0,25, після реабілітації - 6,86 ± 0,25, що є статично значущим p= < 0,05; функція « нахили вперед» до реабілітації - 3,5 ± 0,25, після реабілітації - 6 ± 0,36, p= < 0,05; функція «ходіння на 500 м і більше» до реабілітації - 3,64 ± 0,31, після реабілітації - 6,36 ± 0,27, з p= < 0,05.**Висновок.** Дослідження продемонструвало ефективність фізичної терапії у комплексному лікуванні попереково-крижової радикулопатії. Результати оцінки за шкалою ВАШ, індексом інвалідності Освестрі та шкалою специфічних функцій показали суттєві покращення у пацієнтів основної групи порівняно з контрольною групою, яка отримувала лише медикаментозне лікування.

Ключові слова: фізична терапія, нейрореабілітація, попереково-крижова радикулопатія, реабілітація, шкала ВАШ, індекс інвалідності Освестрі, спеціальні функції.

Kamyshna Iryna Ivanivna MD, Doctor of Medical Sciences, Professor of the Department of Medical Rehabilitation, Gorbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, tel.: (095) 431-30-68, https://orcid.org/0000-0002-4483-1856

Pohudyna Oleksandra Oleksandrivna Master of Science in Therapy and Rehabilitation, Gorbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil

FEATURES OF NEUROREHABILITATION IN PATIENTS WITH LUMBOSACRAL RADICULOPATHY

Abstract. **Objective.** To investigate the specifics of using physical therapy for lumbosacral radiculopathy and assess its effectiveness in reducing pain syndrome, improving patients' functional status, and restoring their ability to work.

Methods. The study involved 28 patients with lumbosacral radiculopathy. Patient characteristics were evaluated based on key indicators: age, gender, disease duration, and medical history. Patients were divided into two groups: the main group, which underwent a specially designed rehabilitation program, and the control group, which received only standard medication treatment. The age distribution was as follows: 36% (10 patients) were aged 45–55 years, 25% (7 patients) were 30–40 years old, 21% (6 patients) were 56–65 years old, and 18% (5 patients) were 41–44 years old. The average age was 47 years. Gender distribution included 16 men (57%) and 12 women (43%).

Results. Upon completion of rehabilitation, patients in both groups showed improvement according to the Visual Analog Scale (VAS), the Oswestry Disability Index (ODI), and the patient-specific functional scale. Changes in the VAS score

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

were as follows: in the control group, the pre-rehabilitation score was 7.29±0.22, post-rehabilitation – 4.57±0.23 ($p < 0.05$); in the main group, the pre-rehabilitation score was 7.50±0.25, post-rehabilitation – 3.71±0.24 ($p < 0.05$). The Oswestry Disability Index changed as follows: in the control group, from 72.0 ± 2.1 pre-rehabilitation to 56.0 ± 1.9 post-rehabilitation; in the main group, from 76.0 ± 2.3 pre-rehabilitation to 36.0 ± 1.8 post-rehabilitation. Functional assessment was conducted based on three key functions: stair climbing, forward bending, and walking 500 meters or more. In the control group, the results were as follows: stair climbing – 3.43 ± 0.25 pre-rehabilitation, 5.07 ± 0.20 post-rehabilitation ($p < 0.05$); forward bending – 3.29 ± 0.22 pre-rehabilitation, 4.57 ± 0.20 post-rehabilitation ($p < 0.05$); walking 500 meters or more – 3.43 ± 0.25 pre-rehabilitation, 4.86 ± 0.29 post-rehabilitation ($p < 0.05$). In the main group: stair climbing – 3.36 ± 0.25 pre-rehabilitation, 6.86 ± 0.25 post-rehabilitation ($p < 0.05$); forward bending – 3.5 ± 0.25 pre-rehabilitation, 6 ± 0.36 post-rehabilitation ($p < 0.05$); walking 500 meters or more – 3.64 ± 0.31 pre-rehabilitation, 6.36 ± 0.27 post-rehabilitation ($p < 0.05$).

Conclusion. The study demonstrated the effectiveness of physical therapy in the comprehensive treatment of lumbosacral radiculopathy. The assessment results using the VAS, Oswestry Disability Index, and the patient-specific functional scale showed significant improvements in the main group compared to the control group, which received only medication treatment.

Keywords: physical therapy, neurorehabilitation, lumbosacral radiculopathy, rehabilitation, VAS scale, Oswestry Disability Index, specific functions.

Постановка проблеми. Попереково-крижова радикулопатія є однією з найпоширеніших патологій периферичної нервової системи, що супроводжується вираженим больовим синдромом, обмеженням рухової активності та зниженням працездатності. Стандартне медикаментозне лікування здебільшого забезпечує лише тимчасове полегшення симптомів, не усуваючи функціональних порушень та не запобігаючи рецидивам.З огляду на це, все більший інтерес викликає фізична терапія, яка може сприяти зменшенню болю, покращенню функціонального стану та прискоренню відновлення пацієнтів. Проте питання щодо оптимальних методів реабілітації та їхньої ефективності при даній патології залишається актуальним, що обумовлює необхідність подальших досліджень у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попереково-крижова радикулопатія — це патологічний стан, що супроводжується болем у попереку та стегні, який може віддавати вниз по задній поверхні ноги аж до гомілки. Захворювання виникає через здавлення нервових корінців, що виходять із хребта на рівні сегментів L1-S4. Таке стиснення може викликати різні симптоми, зокрема поколювання, іррадіацію болю, оніміння, парестезії або навіть гострі простріли. [1] Поперекова радикулопатія є значущим захворюванням із вираженим соціально-економічним впливом. Серед працюючого населення вона стає причиною 11% випадків болю в попереку з загальних

12,9% звернень із цією скаргою. Це свідчить про її поширеність і підкреслює важливість своєчасної діагностики та ефективного лікування. .[2] Головною причиною поперекової радикулопатії є здавлення нервового корінця, яке найчастіше спричинене грижею міжхребцевого диска або його протрузією, що чинить тиск на нервові структури. Однак до розвитку цього стану можуть призводити й інші фактори, зокрема: дегенеративні зміни, такі як спондилолістез, стеноз хребтового каналу чи утворення остеофітів; травматичні ушкодження, наприклад, переломи хребта; пухлинні процеси, включаючи як доброякісні, так і злоякісні новоутворення; інфекції, що можуть викликати запальні процеси в ділянці хребта; а також судинні порушення, серед яких венозний застій, гемангіобластома або артеріовенозні мальформації. [3, 4]. Фізична терапія є одним із основних методів лікування попереково-крижової радикулопатії, оскільки допомагає зменшити біль, відновити рухливість і запобігти рецидивам. Вона включає різні підходи, зокрема зміцнювальні та розтягувальні вправи, які сприяють стабілізації хребта, зниженню м'язової напруги та покращенню гнучкості. Мануальна терапія використовується для мобілізації хребтових сегментів і нервових структур, що допомагає зменшити компресію та покращити загальну рухливість. Масаж є ефективним засобом для розслаблення м'язів, покращення кровообігу та зменшення запалення, що сприяє швидшому відновленню. Кінезіотейпування застосовується для підтримки м'язів і суглобів, зменшення больового синдрому та покращення мікроциркуляції. Останнє опубліковане дослідження з неінвазивної терапії болю в попереку включає дані про використання кінезіотейпування, що підтверджує його ефективність у зменшенні больових відчуттів та покращенні функціонального стану пацієнтів. [5]. Додатково велике значення має навчання правильної постави, яке допомагає знизити навантаження на хребет і зменшити ризик повторних загострень.

Мета дослідження. Аналіз особливостей використання фізичної терапії при попереково-крижовій радикулопатії, оцінка її результативності у зменшенні болю, покращенні функціонального стану пацієнтів та відновленні їхньої працездатності.

Методологія дослідження включала наступні заходи:

1. Збір анамнезу, під час якого враховували такі фактори, як професійна діяльність, наявність шкідливих звичок, перенесені травми або оперативні втручання, супутні захворювання, спадковість, особливості способу життя (харчування, режим дня, рівень фізичної активності), а також час появи перших симптомів, їх інтенсивність і тривалість больового синдрому.

2. Інструментальні методи, зокрема МРТ та КТ, застосовуються для підтвердження діагнозу та оцінки ступеня ураження нервових структур і хребта.

3. Застосування шкал та опитувальників : Візуально аналогова шкала болю (ВАШ), Індекс інвалідності Освестрі (ODI), Шкала специфічних функцій пацієнта (PSFS).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

4. Для обробки отриманих результатів дослідження та оцінки їхньої достовірності було застосовано методи статистичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні брали участь 28 пацієнтів із встановленим діагнозом «радикулопатія попереково-крижового відділу хребта». Характеристики учасників оцінювали за такими параметрами, як вік, стать, тривалість захворювання та особливості анамнезу. Розподіл на групи здійснювався методом рандомізації, в результаті чого було сформовано дві групи: основна, яка проходила спеціально розроблену програму реабілітації, та контрольна, що отримувала лише стандартну медикаментозну терапію.За віковим розподілом 36% учасників (10 осіб) були у віковій категорії 45–55 років, 25% (7 осіб) – від 30 до 40 років, 21% (6 осіб) – у віці 56–65 років, а 18% (5 осіб) належали до групи 41–44 років. Середній вік пацієнтів становив 47 років.Щодо статевого розподілу, серед учасників було 16 чоловіків (57%) і 12 жінок (43%).

Огляд пацієнтів і оцінка за шкалою ВАШ, індексом інвалідності Освестрі та шкалою специфічних функцій пацієнта проводилась у 1 день та після завершення лікування.

Таблиця 1

Результати за Візуально аналоговою шкалою болю до та після реабілітації

	До реабілітації	**Після реабілітації**	**P**
Контрольна група	7,29 ± 0,22	4,57 ± 0,23	< 0,05
Основна група	7,50 ± 0,25	3,71 ± 0,24	< 0,05

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що використання фізичної терапії у комплексному лікуванні больового синдрому при попереково-крижовій радикулопатії значно підвищує ефективність терапії та сприяє кращим результатам відновлення.

Таблиця 2

Результати за індексом інвалідності Освестрі

Група	**Показник до реабілітації (%)**	**Показник після реаблітації (%)**	**Зменшення рівня неспроможності (%)**
Основна група	76,0 ± 2,3	36,0 ± 1,8	40%
±Контрольна група	72,0 ± 2,1	56,0 ± 1,9	16%

Перед початком лікування рівень функціональної неспроможності пацієнтів визначався за індексом інвалідності Освестрі (ODI). В основній групі цей показник становив (76,0±2,3)%, а у контрольній – (72,0±2,1)%, що свідчить про виражені функціональні обмеження в обох групах.

Після завершення курсу лікування відзначено значне покращення: у пацієнтів основної групи показник знизився до (36,0±1,8)%, тоді як у контрольній – до (56,0±1,9)%. Загальне зниження рівня функціональної неспроможності склало 40% у групі, що проходила фізичну терапію, та 16% у контрольній групі, яка отримувала лише медикаментозне лікування.

Ці результати підтверджують, що включення фізичної терапії до комплексного лікування поперекового-крижової радикулопатії значно підвищує його ефективність, сприяючи більшому відновленню функціональної активності пацієнтів порівняно з традиційною медикаментозною терапією.

До початку лікування пацієнти обох груп обрали для оцінювання за шкалою специфічних функцій пацієнта три ключові функції: підйом по сходах, нахили вперед і ходьбу на 500 метрів і більше.

Таблиця 3

Результати за шкалою специфічних функцій пацієнта
Функція « підйом по сходам»

	До реабілітації	**Після реабілітації**	**P**
Контрольна група	3,43 ± 0,25	5,07 ± 0,20	< 0,05
Основна група	3,36 ± 0,25	6,86 ± 0,25	< 0,05

Таблиця 4

Функція «нахили вперед»

	До реабілітації	**Після реабілітації**	**P**
Контрольна група	3,29 ± 0,22	4,57 ± 0,20	< 0,05
Основна група	3,5 ± 0,25	6 ± 0,36	< 0,05

Таблиця 5

Функція «ходьба на 500 метрів і більше»

	До реабілітації	**Після реабілітації**	**P**
Контрольна група	3,43 ± 0,25	4,86 ± 0,29	< 0,05
Основна група	3,64 ± 0,31	6,36 ± 0,27	< 0,05

Дослідження показало, що фізична терапія значно покращує результати лікування поперекового-крижової радикулопатії. У пацієнтів, які її проходили, спостерігалося виражене зменшення болю та покращення функціональної здатності, тоді як у групі, що отримувала лише медикаментозне лікування, ці зміни були менш вираженими. Це підтверджує важливість включення фізичної терапії до комплексного підходу в лікуванні.

Висновки. Дослідження підтвердило високу ефективність фізичної терапії у лікуванні поперекового-крижової радикулопатії. Пацієнти, які проходили реабілітаційну програму, продемонстрували значне зменшення больового синдрому та покращення функціонального стану.Зокрема, за шкалою ВАШ у основній групі біль знизився з **7,50±0,25** до **3,71±0,24** балів

(p<0,05), тоді як у контрольній групі – з **7,29±0,22** до **4,57±0,23** балів (p<0,05).За індексом інвалідності Освестрі у основній групі показник зменшився з **76,0±2,3** до **36,0±1,8** (зниження на 40%), у контрольній – з **72,0±2,1** до **56,0±1,9** (зниження на 16%).За шкалою специфічних функцій спостерігалися значні покращення у всіх ключових функціях. Наприклад, здатність до підйому по сходах у основній групі зросла з **3,36±0,25** до **6,86±0,25** балів, а у контрольній – з **3,43±0,25** до **5,07±0,20** балів (p<0,05).

Література:

1. Iversen T, Solberg TK, Romner B, Wilsgaard T, Nygaard Ø, Brox JI, Ingebrigtsen T. Accuracy of physical examinationfor chronic lumbar radiculopathy. BMC musculoskeletaldisorders. 2013 Dec;14(1):1-9.

2. Tarulli AW, Raynor EM. Lumbosacral radiculopathy. NeurolClin. 2007 May;25(2):387-405. doi: 10.1016/j.ncl.2007.01.008. PMID: 17445735.

3. Alexander CE, Varacallo M. Lumbosacral radiculopathy. [Updated August 4, 2023]. In: StatPearls [Internet]. TreasureIsland (FL): StatPearls Publishing; January 2023 Availa blefrom: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK430837

4. Amjad F, Mohseni-Bandpei MA, Gilani SA, Ahmad A, HanifA. Effects of non-surgical decompression therapy in additionto routine physical therapy on pain, range of motion, e ndurance, functional disability and quality of life versusroutine physical therapy alone in patients with lumbarradiculopathy; a randomized controlled trial. BMC Musculoskelet Disord. 2022 Mar 16;23(1):255. doi: 10.1186/s12891-022-05196-x. PMID: 35296293; PMCID: PMC8924735.

5. Chou R, Deyo R, Friedly J, Skelly A, Hashimoto R, WeimerM, Fu R, Dana T, Kraegel P, Griffin J, Grusing S, Brodt ED. Nonpharmacologic Therapies for Low Back Pain: A Systematic Review for an American College of PhysiciansClinical Practice Guideline. Ann Intern Med. 2017 Apr4;166(7):493-505. doi: 10.7326/M16-2459. Epub 2017 Feb14. PMID: 28192793.

References:

1. Iversen T, Solberg TK, Romner B, Wilsgaard T, Nygaard Ø, Brox JI, Ingebrigtsen T. Accuracy of physical examinationfor chronic lumbar radiculopathy. BMC musculoskeletaldisorders. 2013 Dec;14(1):1-9.

2. Tarulli AW, Raynor EM. Lumbosacral radiculopathy. NeurolClin. 2007 May;25(2):387 405. doi: 10.1016/j.ncl.2007.01.008. PMID: 17445735.

3. Alexander CE, Varacallo M. Lumbosacral radiculopathy. [Updated August 4, 2023]. In: StatPearls [Internet]. TreasureIsland (FL): StatPearls Publishing; January 2023 Availablefrom: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK430837

4. Amjad F, Mohseni-Bandpei MA, Gilani SA, Ahmad A, HanifA. Effects of non-surgical decompression therapy in additionto routine physical therapy on pain, range of motion, endurance, functional disability and quality of life versusroutine physical therapy alone in patients with lum barradiculopathy; a randomized controlled trial. BMC Musculoskelet Disord. 2022 Mar 16; 23(1):255. doi: 10.1186/s12891-022-05196-x. PMID: 35296293; PMCID: PMC8924735.

5. Chou R, Deyo R, Friedly J, Skelly A, Hashimoto R, WeimerM, Fu R, Dana T, Kraegel P, Griffin J, Grusing S, Brodt ED. Nonpharmacologic Therapies for Low Back Pain: A Systematic Review for an American College of PhysiciansClinical Practice Guideline. Ann Int ern Med. 2017 Apr4;166(7):493-505. doi: 10.7326/M16-2459. Epub 2017 Feb14. PMID: 28192793.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.72-002.77:615.82

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2071-2082

Ковальова Алла Андріївна доктор філософії, доцент кафедри фізичної терапії та ерготерапії, Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя, тел.: (050)421-54-52, https://orcid.org/0000-0001-8072-1374

Циба Сніжана Володимирівна студентка магістратури кафедри фізичної терапії та ерготерапії, Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя, тел.: (050)421-54-52, https://orcid.org/0000-0001-8072-1374

ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ ЧОЛОВІКІВ ДРУГОГО ЗРІЛОГО ВІКУ ПІСЛЯ ЕНДОПРОТЕЗУВАННЯ КУЛЬШОВОГО СУГЛОБУ

Анотація. У статті досліджується реабілітація чоловіків другого зрілого віку після ендопротезування кульшового суглоба в віддаленому післяопераційному періоді. Стійкі порушення рухової функції, що виникають після таких оперативних втручань, суттєво знижують якість життя пацієнтів і обмежують їх соціальну та фізичну активність. В даній статті аналізується вплив комплексної програми фізичної терапії, яка включала вправи з еспандером, тренажерні вправи та методики постізометричної релаксації, на відновлення функціональності кульшового суглоба. Особливу увагу приділено порівнянню ефективності цієї програми з традиційними методами реабілітації.

У результаті дослідження було виявлено, що застосування запропонованого комплексу дозволяє значно зменшити інтенсивність болю, покращити м'язову силу, витривалість, швидкість ходьби та функціональну мобільність у пацієнтів, порівняно з тими, хто проходив стандартну програму відновлення. Основна група, яка проходила індивідуалізовану програму фізичної терапії, демонструвала значно кращі результати за всіма ключовими параметрами, зокрема в частині збільшення сили м'язів, поліпшення витривалості та швидкості ходьби. Аналіз змін за шкалою Гарріса підтвердив покращення функціонального стану кульшового суглоба у пацієнтів основної групи.

Водночас у контрольній групі, що отримувала класичну програму фізичної терапії, також спостерігалися позитивні зміни, зокрема в показниках функціональної мобільності, однак приріст був менш виражений порівняно з основною групою. Це вказує на обмежену ефективність традиційних підходів, які не змогли значно покращити силу великого сідничного м’яза – важливого чинника для відновлення функціональності суглоба. У підсумку, дослідження підтвердило, що індивідуалізоване лікування з використанням новітніх методик фізичних вправ є більш ефективним у реабілітації після ендопротезування кульшового суглоба, ніж класичні підходи, що сприяє швидшому та більш повному відновленню пацієнтів.

Ключові слова: фізична терапія, кульшовий суглоб, ендопротезування, терапевтичні вправи, постізометрична релаксація.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Kovalova Alla Andriivna Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of Department of Physical Therapy and Occupational Therapy, National University "Zaporizhzhia Polytechnic", Zaporizhzhia, tel.: (050) 421-54-52, https://orcid.org/0000-0001-8072-1374

Tsyba Snizhana Volodymyrivna Student of the Department of Physical Therapy and Occupational Therapy, National University "Zaporizhzhia Polytechnic", Zaporizhzhia, tel.: (095) 447-79-52, https://orcid.org/0009-0009-4575-9559

PHYSICAL THERAPY FOR MIDDLE-AGED MEN AFTER HIP JOINT REPLACEMENT

Abstract. This article examines the rehabilitation of middle-aged men in the late postoperative period following hip joint replacement. Persistent motor function impairments resulting from such surgical interventions significantly reduce patients' quality of life and limit their social and physical activity. The study analyzes the effects of a comprehensive physical therapy program, which included resistance band exercises, machine-based training, and post-isometric relaxation techniques, on the restoration of hip joint functionality. Special attention is given to comparing the effectiveness of this program with traditional rehabilitation methods.

The study found that the proposed therapy program significantly reduced pain intensity, improved muscle strength, endurance, walking speed, and functional mobility compared to patients undergoing a standard recovery program. The main group, which followed the individualized physical therapy program, demonstrated significantly better outcomes across all key parameters, particularly in terms of increased muscle strength, improved endurance, and enhanced walking speed. An analysis of Harris scale changes confirmed improvements in the functional state of the hip joint in the main group.

At the same time, the control group, which followed a classical physical therapy program, also showed positive changes, particularly in functional mobility indicators, but the progress was less pronounced compared to the main group. This suggests the limited effectiveness of traditional approaches, which failed to significantly improve the strength of the gluteus maximus muscle – a crucial factor in restoring joint functionality. Ultimately, the study confirmed that individualized treatment incorporating modern exercise techniques is more effective in rehabilitation after hip joint replacement than classical approaches, leading to a faster and more complete recovery for patients.

Keywords: physical therapy, hip joint, joint replacement, therapeutic exercises, post-isometric relaxation.

Постановка проблеми. Стійкі порушення мобільності, самообслуговування, активності та участі, спричинені патологіями кульшового суглоба, значно знижують якість життя дорослих осіб [7, 21]. Впровадження тотального ендопротезування кульшового суглоба стало революційним досягненням у хірургічному відновленні пацієнтів [16, 19].

Ефективність лікування після ендопротезування залежить від передопераційної підготовки, якості реабілітації та дотримання рекомендацій у відновлювальний період [5]. Сучасні підходи фізичної терапії базуються на принципах Міжнародної класифікації функціонування (МКФ), пацієнт-орієнтованому підході та мультидисциплінарній співпраці [18, 20].

Асоціації фізичної терапії різних країн на сучасному етапі спрямовують наукові дослідження на розробку практичних рекомендацій щодо менеджменту пацієнтів після ендопротезування кульшового суглоба, які ґрунтуватимуться на принципах доказової медицини та МКФ, матимуть національний статус і стануть основою уніфікованого алгоритму втручання [17].

Оскільки це питання залишається невирішеним, зусилля вітчизняних і зарубіжних фахівців у сфері фізичної терапії зосереджені на розробці та відборі найбільш ефективних засобів відновлення пацієнтів після ендопротезування на всіх етапах реабілітації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ендопротезування кульшового суглоба є сучасним високотехнологічним та ефективним методом хірургічного лікування уражень суглобів різної етіології. Ця процедура дозволяє усунути больовий синдром, відновити обсяг рухів у суглобі та повернути пацієнта до повноцінного життя [1, 11, 12, 15]. Хірургічне втручання із заміни суглоба здійснюється, як правило, у випадках, коли консервативна терапія не дає задовільних результатів. Показаннями до ендопротезування кульшового суглоба є перелом шийки стегнової кістки, коксартроз, аваскулярний некроз головки стегнової кістки та ревматоїдний артрит [2, 3, 4, 10].

Для більшості пацієнтів фізична терапія здійснюється в період безпосередньо після операції та триває протягом 2-5 тижнів [21]. Водночас дані щодо реабілітації в пізньому та віддаленому післяопераційному періодах є обмеженими, а відсутність чіткої етапності, послідовності та алгоритму втручання може негативно впливати на якість надання реабілітаційних послуг.

Успішне проведення операції з ендопротезування та належна реабілітація сприяють не лише усуненню больового синдрому, але й повному відновленню функціональних можливостей суглоба, що дозволяє пацієнту повернутися до звичного способу життя. Ефективність процесу фізичної терапії значною мірою визначається станом кісткової тканини та її міцністю.

Метою нашого дослідження було розробити та проаналізувати комплекс занять фізичною терапією для чоловіків другого зрілого віку після ендопротезування кульшового суглобу на віддаленому післяопераційному періоді реабілітації.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні брали участь 24 чоловіки віком від 52 до 58 років на віддаленому післяопераційному періоді після перенесеного ендопротезування кульшового суглоба. Впровадження розробленої нами програми відбувалося на базі ТОВ «Ортопед», м. Полтава.

Усі пацієнти перебували на третьому етапі реабілітації (≥3 місяці після операції). Основні скарги включали біль у кульшовому суглобі, втому,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

обмеження амплітуди рухів, скутість після нерухомості, порушення ходи, зниження витривалості та пригнічений емоційний стан.

Методом випадкової вибірки учасників було розподілено на основну (ОГ) та контрольну (КГ) групи. На початковому етапі дослідження статистично значущих відмінностей між групами за досліджуваними параметрами не виявлено ($p > 0,05$).

Пацієнти проходили реабілітаційний курс, що включав комплекс вправ з використанням стрічкового еспандера, тренажерних вправ, а також технік постізометричної релаксації (ПІР). Такий підхід дозволяв ефективно впливати на м'язову силу, гнучкість та зменшення спастичності, сприяючи відновленню функціональних можливостей суглобів та покращенню загальної рухової активності. Врахування індивідуальних особливостей пацієнтів та інтеграція різних методів фізичної терапії забезпечувало оптимальний результат реабілітації.

Для оцінки ефективності запропонованої програми фізичної терапії були використані кілька методів. Інтенсивність больового синдрому визначалась за допомогою візуально-аналогової шкали (ВАШ) з 10-сантиметровою градацією, що дозволяє точно оцінити рівень болю [8, 9, 13]. Для визначення м'язової сили застосовувалося мануальне м'язове тестування (ММТ) за шкалою Ловетта [6]. Оцінку витривалості пацієнтів проводили за допомогою 6-хвилинного тесту ходи, а для визначення швидкості ходи використовувався 10-метровий тест [9]. Для аналізу функціональної мобільності застосовувався тест «Встань та йди», який також допомагає оцінити ризик падінь, що є важливим під час відновлення після ендопротезування суглобів нижньої кінцівки [6]. Оцінка стану суглобів здійснювалася за допомогою модифікованої шкали Гарріса. Для статистичної обробки результатів дослідження використовувалися середнє арифметичне значення (M) та t-критерій Стьюдента для визначення рівня достовірності отриманих даних.

У таблиці 1 представлені показники інтенсивності болю для КГ та ОГ груп на початковому та кінцевому етапах дослідження, отримані за допомогою ВАШ.

Таблиця 1

Показники інтенсивності болю у пацієнтів контрольної та основної груп на початку та в кінці дослідження (бали)

Етап дослідження	Групи		Достовірність відмінностей між групами
	Контрольна n=12	Основна n=12	
Початок	6,6±0,6	6,3±1,1	$p>0,05$
Кінець	4,3±0,2	2,1±0,7	$p<0,05$
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	$p>0,05$	$p<0,05$	

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Відповідно до отриманих даних, в обох групах спостерігалися значні зміни в показниках інтенсивності болю. У КГ рівень болю знизився з «сильного болю» до «помірного», а в ОГ – з «сильного болю» до «легкого болю». Це можна пояснити взаємозв'язком між зменшенням больового синдрому та збільшенням рухової активності. Вищу ефективність у ОГ можна віднести до застосування ПІР, яка забезпечує цілеспрямований вплив на больові точки.

У таблиці 2 наведено результати оцінки сили та функціональності м’язів, отримані під час тестування. Показники демонструють зміну в ефективності рухових функцій, що має безпосередній вплив на здатність пацієнта до самообслуговування та пересування. Задовільний рівень м’язової сили є важливим фактором для досягнення головної мети третього періоду реабілітації, яка полягає в повному відновленні здатності пацієнта повернутися до звичного способу життя або професійної діяльності.

Таблиця 2

Показники сили м’язів у пацієнтів контрольної та основної груп на початку та в кінці дослідження (бали)

Етап дослідження	Групи		Достовірність відмінностей між групами
	Контрольна n=12	Основна n=12	
М’язи задньої поверхні стегна			
Початок	2,1±1,1	2±0,7	p>0,05
Кінець	3±0,67	3,7±1,2	p<0,05
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	p>0,05	p<0,05	
Чотириголовий м’яз стегна			
Початок	1,9±1,1	2±1,3	p>0,05
Кінець	3,1±0,9	4±0,43	p<0,05
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	p>0,05	p<0,05	
Привідні м’язи стегна			
Початок	2,5±0,5	2,3±0,22	p>0,05
Кінець	3,4±1,3	3,5±1,1	p<0,05
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	p>0,05	p<0,05	
Великий сідничний м’яз			
Початок	3±0,1	2,9±0,68	p>0,05

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Етап дослідження	Групи		Достовірність відмінностей між групами
	Контрольна n=12	Основна n=12	
Кінець	3±0,1	3,4±1,3	p<0,05
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	p>0,05	p<0,05	
Середній та малий сідничний м'язи			
Початок	1,7±1,1	1,8±0,7	p>0,05
Кінець	3,1±1,0	3,4±1,2	p<0,05
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	p>0,05	p<0,05	
Грушоподібний м'яз			
Початок	2,2±0,3	2,3±0,1	p>0,05
Кінець	3,0±0,8	3,9±0,5	p<0,05
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	p>0,05	p<0,05	
Внутрішній затульний м'яз			
Початок	2,0±0,67	2,2±1,2	p>0,05
Кінець	3,1±0,3	3,6±0,85	p<0,05
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	p>0,05	p<0,05	

Згідно з даними наведеними у таблиці 2, спостерігається значне збільшення сили майже в усіх тестованих м'язах. Єдиним винятком є великий сідничний м'яз у КГ, де показник сили залишився незмінним: на початку та в кінці дослідження він складав 3 бали. Найбільша зміна сили спостерігалась у середньому та малому сідничних м'язах у пацієнтів КГ, де збільшення склало 82%. У ОГ цей показник зріс на 89%. Зазначимо, що запропонована методика не має специфічного впливу на цю групу м'язів. Водночас у пацієнтів ОГ найбільший приріст сили спостерігався в чотириголовому м'язі стегна, де сила збільшилась вдвічі (з 2 до 4 балів).

Витривалість пацієнтів була оцінена за допомогою «6-хвилинного тесту ходи», який є стандартним методом для вимірювання функціональної здатності та рівня кардіореспіраторної витривалості.

Згідно з протоколом тесту, пацієнт повинен був подолати максимально можливу відстань протягом шести хвилин, при цьому важливою є не лише пройдена дистанція, але й здатність підтримувати стабільну швидкість ходи протягом усієї тривалості тесту. Для чоловіків другого зрілого віку

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

нормативним показником є відстань 708 метрів, що служить орієнтиром для оцінки рівня витривалості. Результати проведеного тестування у нашому дослідженні відображені в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники витривалості пацієнтів контрольної та основної груп на початку та в кінці дослідження (м)

Етап дослідження	Групи		Достовірність відмінностей між групами
	Контрольна n=12	Основна n=12	
Початок	410±0,4	390±1,2	p>0,05
Кінець	602±1,1	710±0,9	p<0,05
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	p>0,05	p<0,05	

Початкові дані вказують на значне відхилення від норми, становлячи 50-60% від необхідного показника, згідно з градацією тесту. Після проведення реабілітаційних заходів спостерігається помітна позитивна динаміка. Пацієнти ОГ змогли досягти, а в деяких випадках навіть перевищити норму. Пацієнти КГ відновлюють цей показник повільніше, зупинившись на рівні 602±1,1 м.

Це може бути зумовлено відсутністю цілеспрямованого впливу на рівень витривалості в стандартних програмах відновлення після ендопротезування або відсутністю потреби пацієнтів у підвищенні витривалості.

Однією з основних цілей фізичної терапії після ендопротезування є відновлення здатності до ходьби, що визначає важливість оцінки швидкості ходи як одного з ключових показників функціонального відновлення пацієнтів. Оцінка швидкості ходи є важливим індикатором, оскільки вона безпосередньо корелює з відновленням здатності до виконання повсякденних функцій і незалежності пацієнтів після операції. У цьому контексті в нашому дослідженні було використано тест 10-хвилинної ходи як стандартизований метод для оцінки швидкості ходьби учасників.

Отримані результати представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Показники витривалості пацієнтів контрольної та основної груп на початку та в кінці дослідження (с)

Етап дослідження	Групи		Достовірність відмінностей між групами
	Контрольна n=12	Основна n=12	
Початок	22	23	p>0,05
Кінець	12	10	p<0,05
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	p>0,05	p<0,05	

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Результати цього показника можна оцінити як одночасно позитивні та негативні. У обох групах час виконання тесту зменшився майже вдвічі, але навіть найкращий результат у пацієнтів ОГ становить лише 69% від вікової норми.

Динаміка показників функціональної мобільності ґрунтується на необхідності відновлення належного рівня самообслуговування у пацієнта. Окрім того, функціональна мобільність дозволяє оцінити ризик падінь та рівновагу, що є важливими параметрами для осіб, які використовують додаткові засоби пересування. Результати вимірювань показників функціональної мобільності на початку та в кінці дослідження в обох групах представлені в таблиці 5.

Таблиця 5

Показники витривалості пацієнтів контрольної та основної груп на початку та в кінці дослідження (с)

Етап дослідження	Групи		Достовірність відмінностей між групами
	Контрольна n=12	Основна n=12	
Початок	16±0,7	15±0,4	p>0,05
Кінець	11±0,3	9±0,4	p<0,05
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	p>0,05	p<0,05	

Як зазначено в таблиці 5, показник функціональної мобільності достовірно покращився в обох групах. Це пов’язано з додатковим «тренуванням» ходьби та підйомів вдома, оскільки кожен пацієнт потребує переміщення в межах власного житла. Однак, варто зазначити, що в ОГ цей показник зріс на 66,6%, а в КГ – на 68,85%. Хоча різниця між групами не є суттєвою, слід підкреслити, що класична програма відновлення після ендопротезування має більший вплив на функціональну мобільність пацієнтів.

Шкала Гарріса, яка використовувалась для оцінки стану кульшового суглоба, включала показники болю, самообслуговування, амплітуди рухів тощо. Вона дозволяла оцінити, наскільки оперативне втручання вплинуло на якість життя пацієнта. Дані оцінки стану суглобів були подані в таблиці 6.

Таблиця 6.

Показники витривалості пацієнтів контрольної та основної груп на початку та в кінці дослідження (бали)

Етап дослідження	Групи		Достовірність відмінностей між групами
	Контрольна n=12	Основна n=12	
Початок	68±2,3	62±1,7	p>0,05
Кінець	79±1,8	86±2,8	p<0,05
Достовірність відмінностей в залежності від етапу дослідження	p>0,05	p<0,05	

Як видно з таблиці 6, показник зазнав суттєвих змін в обох групах. У КГ на початку дослідження кількість балів становила 68, що відповідало рівню «погано» за шкалою Гарріса, а в кінці дослідження цей показник підвищився до 79 балів, що відповідає рівню «достатній». У ОГ зміна показника з 62 до 86 балів вказує на перехід з рівня «погано» на «добре».

Висновки. У результаті проведеного дослідження було встановлено позитивну динаміку показників, які використовувалися для діагностики ефективності відновлення після ендопротезування кульшового суглобу на віддаленому післяопераційному періоді.

Пацієнти обох груп продемонстрували зменшення інтенсивності больових відчуттів, збільшення сили м'язів, витривалості, швидкості ходи, покращення функціональної мобільності та стану кульшового суглобу. Однак, в ОГ, яка проходила розроблений комплекс фізичної терапії, показники покращилися більш значно в порівнянні з пацієнтами КГ, що отримували класичну програму лікувальної гімнастики. Зокрема, ОГ продемонструвала більш виражене збільшення сили м'язів, витривалості та покращення швидкості ходи. Водночас, у КГ показник функціональної мобільності змінився більш суттєво, що може бути результатом додаткових тренувань вдома, оскільки пацієнти цієї групи продовжували виконувати підйоми та ходьбу в повсякденному житті. Незважаючи на це, сила великого сідничного м'язу у пацієнтів КГ залишилася незмінною, що вказує на недостатню ефективність класичної програми в впливі на цей м'яз.

Таким чином, хоча обидва підходи до фізичної терапії виявилися ефективними, запропонований комплекс фізичної терапії продемонстрував вищу ефективність у відновленні після ендопротезування кульшового суглобу, забезпечуючи значно більш виражене покращення в ключових показниках м'язової сили, витривалості та функціональної мобільності.

Література

1. Бур'янов О.А., Кваша В.П., Легенький О.Г., Ейтутіс Ю.Г. Досвід ендопротезування кульшового суглоба в ортопедо-травматологічній практиці залізничної медицини. *Медицина транспорту України*. 2013. № 4. С. 58-63.

2. Герасименко А.С. Остеопороз та ендопротезування суглобів у хворих на ревматоїдний артрит: зб. наук. пр. конф. мол. вч. *Актуальні проблеми сучасної ортопедії та травматології.* Чернігів 16-17 трав 2013. Чернігів, 2013. С. 62-64.

3. Глиняна О.О., Копочинська Ю.В., Худецький І.Ю. Фізична реабілітація при ендопротезуванні органів та суглобів: навчальний посібник: навч. посібник для студ. спеціальності 227 «Фізична терапія, ерготерапія», спеціалізації «Фізична терапія». Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. 190 с.

4. Глиняна О.О., Попадюха Ю.А. Алгоритм реабілітації після первинного ендопротезування кульшового суглобу. *Пед. псих. та мед.-біол. проблеми фіз. вих. і спорту.* Харків, 2011. Вип. 8 С. 30-33.

5. Заморський Т.В. Відновлення після ендопротезування кульшового суглоба. Рівне: Волинські обереги; 2011. 92 с.

6. Коваль Р.С., Тиравська О.І. Найменування тестів, шкал і класифікацій у реабілітації. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Серія «Філологічні науки».* 2017. № 4 (16). С. 156-160. DOI: 10.24061/2411-6181.4.2017.111

7. Корж М.О., Філіпенко В.А., Танькут В.О. Сучасний стан проблеми ендопротезування суглобів в Україні. *Біль, суглоби, хребет*. 2012. № 1 (5). С. 10-12.

8. Мальцева О.Б., Ляховець Л.О. Функціональна та клініко-лабораторна діагностика: навчальний посібник. Ужгород: ТОВ Прінтлайн, 2022. 213 с.

9. Методи обстеження в фізичній терапії, ерготерапії: навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавра за освітньою програмою «Фізична терапія, ерготерапія» спеціальності 227 «Фізична терапія, ерготерапія» / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Цанько І. І., Антонова-Рафі Ю.В., Куріло С.М., Данько Д.І. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. 162 с.. URI: https://ela.kpi.ua/handle/123456789/55675

10. Мороз Н.В., Зарудна О.І. Лікування коксартрозу шляхом тотального ендопротезування. *Медсестринство*. 2014. № 3. С. 22-25.

11. Мурза В.П., Мухін В.М. Фізична реабілітація в хірургії: навч. посіб. Київ: Науковий світ, 2008. 246 с.

12. Мухін В.М. Фізична реабілітація в травматології : монографія. Львів: ЛДУФК, 2015. 428 с.

13. Тестова оцінка дисфункцій у практиці фізичного терапевта: методичні рекомендації до проведення лабораторних занять / Упоряд. Н.Я. Ульяницька Луцьк, 2022. 74 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/21222/1/Test otsinka%20dysfunktsii.pdf (дата звернення: 23.08.2024)

14. Тотальне ендопротезування кульшового суглоба у хворих на ревматоїдний артрит та анкілозивний спондиліт / С.І. Герасименко та ін. *Збірник наукових праць XVI з'їзду ортопедівтравматологів України.* Харків 3-5 жовт 2013. Харків, 2013. С. 76-77.

15. Тугаров Д.Р. Криницька І.Я. Ендопротезування кульшового суглоба: сучасний стан. *Медсестринство*, 2016. №1. С. 16-18.

16. Di Monaco M, Vallero F, Tappero R, Cavanna A. Rehabilitation after total hip arthroplasty: a systematic review of controlled trials on physical exercise programs. *Eur J Phys Rehabil Med.* 2009. № 45(3). P. 303-17

17. Efficacy evaluation of a protocol for safe hip surgery (total hip arthroplasty). Guimarães Barros A.A. et al. *Rev Bras Ortop*. 2017. № 52(1). P. 29-33. DOI: https://doi.org/10.1016/j.rboe. 2017.08.004

18. Khan F, Ng L, Gonzalez S, Hale T, Turner-Stokes L. Multidisciplinary rehabilitation programmes following joint replacement at the hip and knee in chronic arthropathy. *Cochrane Database Syst Rev.* 2008. № 16(2):CD004957. DOI: 10.1002/14651858.CD004957.pub3

19. Krastanova M.S., Ilieva E.M., Valcheva D.E. Rehabilitation of patients with hip joint arthroplasty. *Folia Medica*. 2017. № 59(2). P. 217-21. DOI: 10.1515/folmed-2017-0016

20. Madara K.C., Marmon A., Aljehani M., Zeni J.Jr, Raisis L. Progressive rehabilitation after total hip arthroplasty: a pilot and feasibility study. *Int J Sports Phys Ther.* 2019. № 14(4). P. 564-581

21. Trudelle-Jackson E, Smith SS. Effects of a late-phase exercise program after total hip arthroplasty: a randomized controlled trial. *Arch Phys Med Rehabil.* 2004. № 85(7). P. 1056-62. DOI: 10.1016/j.apmr.2003.11.0222

References

1. Bur″yanov, O.A., Kvasha, V.P., Lehen′kyy, O.H., & Eytutis, YU.H. (2013). Dosvid endoprotezuvannya kul′shovoho suhloba v ortopedo-travmatolohichniy praktytsi zaliznychnoyi medytsyny [Experience in Hip Joint Arthroplasty in Orthopedic and Traumatology Practice of Railway Medicine]. Medytsyna transportu Ukrayiny, № 4, 58-63 [in Ukrainian].

2. Herasymenko, A.S. (2013). Osteoporoz ta endoprotezuvannya suhlobiv u khvorykh na revmatoyidnyy artryt [Osteoporosis and Joint Endoprosthetics in Patients with Rheumatoid Arthritis]: zb. nauk. pr. konf. mol. vch. *Aktual'ni problemy suchasnoyi ortopediyi ta travmatolohiyi*. Chernihiv 16-17 trav 2013. Chernihiv, 62-64 [in Ukrainian].

3. Hlynyana, O.O., Kopochyns′ka, YU.V., & Khudets′kyy, I.YU. (2020). Fizychna reabilitatsiya pry endoprotezuvanni orhaniv ta suhlobiv: navchal′nyy posibnyk [Physical Rehabilitation in Endoprosthetics of Organs and Joints]: navch. posibnyk dlya stud. spetsial′nosti 227 «Fizychna terapiya, erhoterapiya», spetsializatsiyi «Fizychna terapiya». Kyyiv: KPI im. Ihorya Sikors′koho, 190 [in Ukrainian].

4. Hlynyana, O.O., & Popadyukha, YU.A. (2011). Alhorytm reabilitatsiyi pislya pervynnoho endoprotezuvannya kul′shovoho suhloba [Rehabilitation Algorithm After Primary Hip Joint Endoprosthetics]. *Ped. psykh. ta med.-biol. problemy fiz. vykh. i sportu*. Kharkiv, Vyp. 8, 30-33. [in Ukrainian].

5. Zamors′kyy, TV. (2011). Vidnovlennya pislya endoprotezuvannya kul′shovoho suhloba [Recovery After Hip Joint Endoprosthetics]. Rivne: Volyns′ki oberehy, 92. [in Ukrainian].

6. Koval, R.S., & Tyravs′ka, O.I. (2017). Naymenuvannya testiv, shkala i klasyfikatsiyi u reabilitatsiyi [Names of Tests, Scales, and Classifications in Rehabilitation]. *Aktual'ni pytannya suspil'nykh nauk ta istoriyi medytsyny. Spil'nyy ukrayins'ko-rumuns'kyy naukovyy zhurnal. Seriya «Filolohichni nauky»*, № 4 (16), 156-160. doi: 10.24061/2411-6181.4.2017.111 [in Ukrainian].

7. Korzh, M.O., Filipenko, V.A., & Tan′kut, V.O. (2012). Suchasnyy stan problemy endoprotezuvannya suhlobiv v Ukrayini [The Current State of the Problem of Joint Endoprosthetics in Ukraine]. *Bil', suhloby, khrebet*, № 1(5), 10-12. [in Ukrainian].

8. Mal′tseva O.B., & Lyakhovets′ L.O. (2022). Funktsional′na ta kliniko-laboratorna diahnostyka: navchal′nyy posibnyk [Functional and Clinico-Laboratory Diagnostics]. Uzhhorod: TOV Pryntlayn, 213. [in Ukrainian].

9. Tsan′ko, I.I., Antonova-Rafi, YU.V., Kurylo, S.M., & Dan′ko, D.I. (2023). Metody obstezhennya u fizychniy terapiyi, erhoterapiyi: navchal′nyy posibnyk dlya zdobuvachiv stupenya bakalavra za osvitn′oyu prohramoyu «Fizychna terapiya, erhoterapiya» spetsial′nosti 227 «Fizychna terapiya, erhoterapiya» [Methods of Examination in Physical Therapy and Occupational Therapy: A Textbook for Bachelor's Degree Students in the Educational Program "Physical Therapy, Occupational Therapy" Specialty 227 "Physical Therapy, Occupational Therapy".]. Kyyiv: KPI im. Ihorya Sikors′koho, 162. [in Ukrainian].

10. Moroz, N.V., & Zarudna, O.I. (2014). Likuvannya koksartrozu shlyakhom total′noho endoprotezuvannya [Treatment of Coxarthrosis by Total Endoprosthetics]. *Medsestrynstvo*, № 3, 22-25. [in Ukrainian].

11. Murza, V.P., & Mukhin, V.M. (2008). Fizychna reabilitatsiya v khirurhiyi [Physical Rehabilitation in Surgery]: navch. posib. Kyyiv: Naukovyy svit, 246. [in Ukrainian].

12. Mukhin, V.M. (2015). Fizychna reabilitatsiya v travmatolohiyi [Physical Rehabilitation in Traumatology]: monohrafiya. L′viv: LDUFK, 428. [in Ukrainian].

13. Ul′yanyts′ka, N.YA. (2022). Testova otsinka dysfunktsiy u praktytsi fizychnoho terapevta [Test Evaluation of Dysfunctions in the Practice of a Physical Therapist]: metodychni rekomendatsiyi do provedennya laboratornykh zanyat′ / Uporyad. Luts′k, 74. [in Ukrainian].

14. Herasymenko, S.I., Polulyakh, M.V., Herasymenko, A.S., Tymochuk, V.V., & Polulyakh, D.M. (2013). Total′ne endoprotezuvannya kul′shovoho suhloba u khvorykh na revmatoyidnyy artryt ta ankilozyvnyy spondylit [Total Hip Joint Endoprosthetics in Patients with Rheumatoid Arthritis and Ankylosing Spondylitis]. *Zbirnyk naukovykh prats' XVI z"yizdu ortopedivtravmatolohiv Ukrayiny*. Kharkiv 3-5 zhovt 2013. Kharkiv, 76-77. [in Ukrainian]

15. Tuharov, D.R. & Krynyts′ka, I.YA. (2016). Endoprotezuvannya kul′shovoho suhloba: suchasnyy stan [Hip joint replacement: current state]. *Medsestrynstvo*, №1, 16-18. [in Ukrainian]

16. Di Monaco, M, Vallero, F, Tappero, R, & Cavanna, A. (2009). Rehabilitation after total hip arthroplasty: a systematic review of controlled trials on physical exercise programs. *Eur J Phys Rehabil Med*, 45(3), 303-17

17. Guimarães Barros, A.A., Cardoso Mendes, C.H., Temponi, E.F., Costa, L.P., Vassalo, C.C., & Guedes, E. de C. (2017). Efficacy evaluation of a protocol for safe hip surgery (total hip arthroplasty). *Rev Bras Ortop*, 52(1), 29-33. doi: https://doi.org/10.1016/j.rboe.2017.08.004

18. Khan, F, Ng, L, Gonzalez, S, Hale, T, & Turner-Stokes, L. (2008). Multidisciplinary rehabilitation programmes following joint replacement at the hip and knee in chronic arthropathy. *Cochrane Database Syst Rev*, 16(2):CD004957. doi: 10.1002/14651858.CD004957.pub3

19. Krastanova, M.S., Ilieva, E.M., & Valcheva, D.E. (2017). Rehabilitation of patients with hip joint arthroplasty. *Folia Medica*, 59(2), 217-21. doi: 10.1515/folmed-2017-0016

20. Madara, K.C., Marmon, A., Aljehani, M., Zeni, J.Jr, & Raisis, L. (2019). Progressive rehabilitation after total hip arthroplasty: a pilot and feasibility study. *Int J Sports Phys Ther*, 14(4), 564-581.

21. Trudelle-Jackson, E., & Smith, S.S. (2004). Effects of a late-phase exercise program after total hip arthroplasty: a randomized controlled trial. *Arch Phys Med Rehabil*, 85(7), 1056-62. doi: 10.1016/j.apmr.2003.11.0222

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 615.851:616.71-053.2/.6:612.82

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2083-2098

Коцур Надія Іванівна докторка історичних наук, професор завідувачка кафедри здоров'я і безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (066) 368-45-85, https://orcid.org/0009-0003-3072-1706

Козубенко Юрій Леонідович кандидат історичних наук, доцент кафедри здоров'я і безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (063) 13-195-45, https://orcid.org/0000-0002-5037-15594

Гомонай Ігор Васильович кандидат медичних наук, викладач кафедри здоров'я і безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (093) 952-48-17, https://orcid/0009-0005-3880-7648

Гріненко Юрій Олександрович кандидат медичних наук, доцент кафедри здоров'я і безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, тел.: (097) 357-20-25, https://orcid.org/0009-0000-3020-490X

ФІЗІОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗАСОБІВ КОРЕЦІЇ ТА ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ ПОРУШЕННЯХ ЗОРУ В ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Анотація. У статті проаналізована динаміка функціональних порушень зору в дітей, яка свідчить про негативну тенденцію їх зростання, починаючи з молодшого шкільного віку. З'ясовано, що до теперішнього часу не існує освітніх програм, спрямованих на корекцію та фізичну реабілітацію порушень зору в школярів у режимі навчального дня. *Метою статті* є аналіз та оцінка ефективності корекційних та реабілітаційних засобів при порушеннях зору в дітей молодшого шкільного віку. Використано такі методи дослідження: *теоретичний* **(**аналіз спеціальної наукової літератури та узагальнення отриманої інформації); *фізіометричні* (дослідження та оцінка гостроти зору, антропометричні вимірювання, визначення стану постави та тестування рівня фізичної підготовленості).

Встановлено, що експериментальна програма з профілактики і корекції порушень зору в режимі навчального дня школярів включає комплекс неспецифічних вправ окорухової гімнастики як самостійної форми занять, так і в поєднанні з вправами на зміцнення постави та використання гімнастики-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

йоги і точкового масажу для очей. Впровадження їх було спрямовано на оволодіння школярами уміннями і навичками самостійного виконання спеціальних вправ для очей та навчання навичкам контролю за станом свого зору. Оцінка ефективності експериментальної програми свідчить про зменшення кількості учнів молодшого шкільного віку з порушеннями зору в обох вікових групах.

Проведено взаємозв'язок між рівнем фізичного розвитку і станом зору у школярів, який проявляється в наступному: чим нижчий рівень фізичної підготовленості, тим більшою є достовірність розвитку в учнів короткозорості (міопії). Таким чином, можна стверджувати, що рівень фізичного стану має тісний взаємозв'язок з гостротою зору в школярів.

Ключові слова: діти, порушення зору, корекція, фізична реабілітація**,** релаксаційні вправи, спеціальні вправи, точковий масаж, лікувальна фізична культура, постава.

Kotsur Nadiia Ivanivna Doctor of Historical Sciences, professor, Head of Department of Health and Life Safety Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid.org/0009-0003-3072-1706

Kozubenko Yurii Leonidovych candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department of Health and Life Safety, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid.org/0000-0002-5037-15594

Homonai Ihor Vasylovich Candidate of Medical Sciences, lecturer of the Department of Health and Life Safety, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid/0009-0005-3880-7648

Grinenko Yurii Oleksandrovich Candidate of Medical Sciences, Assistant Professor the Department of Health and Life Safety, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid.org/0009-0000-3020-490X

PHYSIOLOGICAL SUBSTANTIATION OF MEANS OF CORRECTION AND PHYSICAL REHABILITATION OF VISUAL IMPAIRMENT IN CHILDREN AND ADOLESCENTS

Abstract. The article analyzes the dynamics of functional visual impairment in children, which indicates a negative trend of their growth, starting from primary school age. It has been found that to date, there are no educational programs aimed at correcting and physically rehabilitating visual impairments in schoolchildren during the school day. The purpose of the article is to analyze and evaluate the effectiveness of correctional and rehabilitation means for visual impairment in primary school children. The following research methods were used: theoretical

(analysis of special scientific literature and generalization of the information obtained); physiometric (study and assessment of visual acuity, anthropometric measurements, determination of posture and testing of physical fitness).

It has been established that the experimental program for the prevention and correction of visual impairment in the school day of schoolchildren includes a set of nonspecific exercises of eye movement exercises as an independent form of training, and in combination with exercises to strengthen posture and the use of yoga and acupressure for the eyes. Their introduction was aimed at mastering the skills of independent performance of special eye exercises by schoolchildren and teaching them to control their vision. Evaluation of the effectiveness of the experimental program shows a decrease in the number of primary school students with visual impairments in both age groups.

The correlation between the level of physical development and the state of vision in schoolchildren was found, which is manifested in the following: the lower the level of physical fitness, the greater the likelihood of developing myopia (myopia) in students. Thus, it can be argued that the level of physical condition has a close relationship with visual acuity in schoolchildren.

Keywords: children, visual impairment, correction, physical rehabilitation, relaxation exercises, special exercises, acupressure, therapeutic exercise, posture.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років спостерігається негативна динаміка щодо зростання рівня поширеності порушень зору в школярів. Інтенсивне впровадження в освітній процес цифрових технологій характеризується значним навантаженням на зоровий аналізатор, що призводить до зорово-напруженої праці. Особливо ця проблема загострилася під час пандемії Covid-19 та широкомасштабної російсько-української війни, коли масово для навчання почали використовуватися дистанційні технології.

Серед офтальмологічних захворювань у школярів відмічається зростання на міопію, косоокість, астигматизм, амбліопію, «синдром сухого ока». Зазначені факти свідчать про недостатню ефективність оздоровчих та реабілітаційних заходів, які здійснюються в освітніх закладах. Розв’язати зазначену проблему можливо лише спільними зусиллями лікарів і освітян. У зв’язку з цим питання корекції і реабілітації порушень зору під час організації навчально-виховного процесу в закладах дошкільної та загальної середньої освіти повинні посісти чільне місце в оздоровчих і реабілітаційних технологіях.

Водночас, незважаючи низку профілактичних комплексів, спрямованих на попередження порушень зору в учнів, не розв’язаними є питання щодо розробки реабілітаційних програм відновлення порушень зору в школярів у режимі навчального дня, де зорове навантаження особливо велике. Недостатньо приділяється уваги фізичній реабілітації при порушеннях зору в чинних освітніх програмах, що проявляється у відсутності впровадження

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

непецифічних засобів корекції та відновлення зорових функцій в процесі навчання школярів в закладах загальної середньої освіти, в умовах постійно зростаючих зорових навантажень.

Ураховуючи вищезазначене, корекція порушень зору із застосуванням реабілітаційних засобів у режимі навчального дня дітей і підлітків є надзвичайно актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури із зазначеної проблеми показав, що переважна більшість останніх публікацій присвячена дослідженню причин виникнення зорових розладів та організації надання спеціалізованої офтальмологічної медичної допомоги дітям із вже сформованою патологією. Зокрема, дослідниками (Н. М. Орлова, А. О. Костецька, Н. В. Кияниця, С. І. Стефанишин, О. Остапова, А. Остапов, В. Кашуба, Н. І Коцур, О. Юрченко) проаналізовано причини порушень зору в школярів та запропоновано заходи їх попередження і корекції шляхом дотримання гігієни зору, режиму дня, правильного харчування, розробки система фізичного виховання школярів із порушеннями зору. Фізіолого-гігієнічні аспекти профілактики порушень зору, нормування зорового навантаження, дотримання гігієнічно регламентованого режиму дня, роботи за комп'ютером висвітлено в публікаціях учених-гігієністів (В. І. Сердюченко, О. В. Баєва, Л. С. Вавіна, Н. І. Домашенко, Л. В. Нефедовская, Н. С. Полька) та ін.

Однак, незважаючи на певні напрацювання щодо розкриття стану порушень та захворюваності органу зору в дітей і підлітків, проблема корекції порушень зору шляхом застосування засобів фізичної реабілітації не була предметом цілісного дослідження. Не вирішеними залишаються методологічні підходи розв’язання зазначеної проблеми та її практичні аспекти, які повинні реалізуватися комплексно спільними зусиллями медичних працівників, педагогів і батьків при активній участі школярів. Зазначені факти свідчать про актуальність розробки програми фізичної реабілітації в корекції порушень зору в школярів, що має наукову і практичну значущість.

Враховуючи актуальність зазначеної проблеми та її малодослідженість, ***метою написання статті*** є аналіз та оцінка ефективності реабілітаційних засобів з корекції порушень зору в учнів молодшого шкільного віку. Відповідно до поставленої мети було сформовано наступні *завдання: з’ясувати* сучасний стан поширення патології органу зору в школярів; проаналізувати засоби фізичної реабілітації для корекції порушень зору в учнів молодшого віку; розкрити взаємозв’язок рівня фізичного розвитку зі станом зору молодших школярів; оцінити ефективність реабілітаційних засобів в корекції порушень зору в молодших школярів.

Для розв’язання поставлених завдань було використано такі методи дослідження: *теоретичний* метод дослідження: аналіз наукової літератури щодо зазначеної проблеми дослідження та узагальнення отриманої інформації; *фізіометричні* (дослідження та оцінка гостроти зору, антропометричні

вимірювання, визначення стану постави та тестування рівня фізичної підготовленості молодших школярів); *емпіричний* метод: педагогічний експеримент, бесіда, математичне опрацювання отриманих даних.

Виклад основного матеріалу. Дослідження науковців у галузі вікової фізіології, шкільної гігієни, валеології встановили, що модернізація навчального процесу, інформаційні перевантаження, стресогенні ситуації вимагають від дитячого організму великого напруження, що, разом з іншими негативними факторами (гіподинамія, недостатнє природне освітлення, нераціональне харчування тощо), призводить спочатку до функціональних порушень, а згодом і до формування органічної патології зору.

Динаміка функціональних порушень зору свідчить про їх зростання в учнів старшого шкільного віку. Водночас, якщо раніше короткозорість особливо інтенсивно розвивалась в старшокласників, то останнім часом спостерігається її зсув в сторону більш молодшого віку. Про це свідчать також дослідження С. І. Стефанишина, в яких зазначається про високий рівень порушень зору (41%) в молодшому шкільному віці, зокрема 32 % припадає на слабкий ступінь короткозорості , 7 % - на середній рівень і 2 % - на високий рівень [14].

Дослідженнями науковців встановлено, що серед дітей, які прийшли в 1-й клас, вже 4 % мають міопію. Особливо різко збільшується їх кількість у період з 11 до 14 років, а до 7 класу вона досягає вже 16 %. В цілому за роки навчання в школі короткозорість зростає у 5 разів [13, с.300]. Науковці її відносять до розряду так званих «шкільних хвороб». Аналогічні висновки було зроблено також закордонними вченими (A. N. French, I. G. Morgan, P. Mitchell, K. A. Rose, A. Colenbrander, A G. Heiting, J. B. Jonas, L. Xu, Y. X. Wang, H. S. Bi, J. F. Wu, W. J. Jiang, V. Nangia, A. Sinha, D. Zhu, Y. Tao, Y.Guo, Q. S. You, L. J. Wu, L. X.Tao, X. H. Guo, K. Ohno-Matsui, S.Panda-Jonas) [16; 17; 18; 19; 20; 21].

Про негативну тенденцію щодо збільшення кількості школярів з міопією свідчать щорічні статистичні дані МОЗ України. Така ситуація спостерігається і в інших країнах світу. Зокрема, в низці досліджень показано, що незалежно від рівня розвитку країн, частота міопії у дітей шкільного віку зросла з 20-25% до 45% [10, с. 16]. Науковці це пов’язують, насамперед, із доступністю електронних гаджетів для дітей. При цьому найгірші показники зафіксовані у США, Канаді, країнах Центральної, Західної та Північної Європи, а також у розвинених країнах Азії, таких як Японія, Південна Корея та Китай. Крім того, вагоме значення має спадковість, яка у країнах Азії додає значного впливу на порушення зору. Також виявлено, що відбувається інтенсивне збільшення показника частоти виявлення міопії у молодших групах школярів. Це пов’язано з доступністю смартфонів, починаючи від дошкільного віку, для проведення ігрової діяльності. Водночас при продовженні використання гаджетів ймовірним є подальше прогресування порушень зору у старшому

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

шкільному віці, що показано у низці довготривалих досліджень [17; 18; 21]. Крім розважального значення, електронні пристрої під час карантинних заходів, зумовлених пандемією COVID-19 та широкомасштабною російсько-українською війною, також інтенсивно використовуються для дистанційного навчання, що спричинило збільшення показника частоти виявлення міопії серед школярів.

Отже, зазначені факти потребують розробки і впровадження ефективних корекційних програм в умовах освітнього закладу з метою попередження подальшого прогресування короткозорості в учнів.

Ураховуючи поширеність функціональних порушень і початкових форм патології органу зору в молодших школярів, нами була розроблена програма з фізичної реабілітації для корекції порушень зору в школярів, яка включала наступні засоби: релаксаційні вправи, спеціальні вправи для тренування акомодації очей, лікувальна фізична культура (ЛФК), точковий масаж, йога-гімнастика.

Як свідчать наукові дослідження (Л. Вавіна, А. Колупаєва, О.А. Костецька, Н. М. Орлова, Н. І. Коцур, С. І. Стефанишин), одним із ефективних засобів профілактики негативних наслідків зорових навантажень, є застосування таких неспецифічних засобів фізичного виховання як проведення ранкової зарядки і фізкультхвилинок на уроках і перервах. Проведення зарядки і фізкультхвилинок входить в обов'язок кожного вчителя і є одним із компонентів їх діяльності зі здоров'язбереження школярів. Профілактика порушення зору в школярів включає низку методик, які дозволяють зберегти зір із використанням спеціальних вправ для очних м'язів та масажу. Особливостями даних методик є те, що вони ґрунтуються на принципах фізичного виховання та мають оздоровчу спрямованість. До таких методик слід віднести: методику зорових тренувань, розроблених А. І. Дашевським, Е. С. Аветісовим, Ю. А. Утехіним; методи йоги та акупунктурного масажу [11; 12]. Кожна методика спрямована на поліпшення та відновлення зору.

В процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності молодших школярів у комплекс оздоровчих та реабілітаційних технологій слід включати наступні неспецифічні загальнооздоровчі комплекси: релаксаційні вправи для зняття зорового навантаження у фізкультхвилинках на початку уроків; спеціальні вправи для тренування окорухових і акомодаційних м'язів у фізкультхвилинках в середині уроків; спеціальні зорові ігри для вдосконалення зорових функцій в групах продовженого дня. При виборі методик, що дозволяють відновити зір і поліпшити стан здоров'я школярів, педагогам варто звернутися до таких стародавніх методів, як даоська оздоровча гімнастика, методика пальцевих вправ, аюрведа, цигун-терапія, шиатсу, які характеризуються цілісною взаємодією на весь організм шляхом досягнення спокою і розслаблення при виконанні вправ [4; 6].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Реабілітаційна програма з корекції порушень зору в школярів передбачає використання наступних неспецифічних засобів:

- релаксаційні вправи (вправа «Пальмінг» за методикою У. Г. Бейтса; вправа з перевірочною таблицею Головіна – Сивцева; вправа «Великі повороти), які спрямовані на зняття зорового навантаження і відновлення розумової працездатності;

- спеціальні вправи для тренування акомодаційних м'язів: вправа з переключенням погляду з ближнього на дальній об'єкт і навпаки за методикою «Мітка на склі»;

- точковий масаж і гімнастика-йога для очей, які слід використовувати в середині уроку під час фізкультхвилинок;

- комплекс вправ ЛФК, які проводять в школі та в домашніх умовах.

З метою визначення змісту і технології порушень зору в рамках реабілітаційної програми для корекції порушень зору в школярів, нами було впроваджено в режим навчального дня молодших учнів такі модулі:

- «Профілактика і корекція порушень зору з використанням окорухової гімнастики в режимі навчального дня школярів»;

- «Профілактика і корекція порушень зору з використанням окорухової гімнастики в режимі навчального дня школярів у поєднанні з вправами на зміцнення постави»; .

- «Профілактика і корекція порушень зору з використанням гімнастики-йоги і точкового масажу для очей в режимі навчального дня школярів».

Есперимента́льна програма з профілактики і корекції порушень зору в школярів була спрямовані на розв'язання таких завдань:

1. Оволодіння школярами уміннями і навичками самостійного виконання спеціальних вправ для очей.

2. Навчання навичкам контролю за станом свого зору.

Основними засобами профілактики і корекції порушень зору в школярів в режимі навчального дня є комплекси вправ, ігри релаксаційного і тренувального характеру. Форми занять: фізкультхвилинки, гімнастика до занять, рухливі ігри, година здоров'я. Обсяг занять: щодня в режимі навчального дня. Загальна тривалість занять в школі складає 30 хв. [9; 10].

Програма профілактики і корекції порушень зору складалася з практичного розділу, який спрямований на визначення причин виникнення зорових розладів і захворювань очей, оволодіння методами їх корекції.

Розв'язання завдань із формування в учнів знань, умінь і навичок з профілактики порушень зору було заплановано в навчальній частині даного розділу програми, в якій було передбачено проведення теоретичних і практичних занять.

На практичних заняттях учні оволодівали вміннями і навиками виконання спеціальних вправ та ігор, спрямованих на збереження і поліпшення зору.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Практичний розділ усіх трьох модулів експериментальної програми з профілактики порушень зору в режимі навчального дня школярів мав основну і варіативну частину. Основна частина була загальною для всіх тем програми і включала комплекси наступної спрямованості:

І. *Релаксаційні вправи, спрямовані на зняття зорового навантаження і відновлення працездатності:*

1) Вправа «Пальмінг» за методикою У. Г. Бейтса. Мета виконання вправи - досягнення пасивної релаксації зорових органів. Час виконання вправи в режимі навчального дня - на початку уроків, де передбачається виконання завдань, пов'язаних з великим зоровим навантаженням і уявним зосередженням, що визначається безпосередньо вчителем. Вправа виконується з дотриманням методичних рекомендацій, в повній тиші в класі або з використанням спокійної мелодії. Дозування: виконується не менше 2 хвилин [8].

2) Вправа з перевірочною таблицею. Мета виконання вправи - навчити учнів дивитися розслаблено, без якого-небудь навантаження, бачити стільки рядків, скільки можливо. Одним з призначень перевірочної таблиці є оволодіння вмінням дивитися на навколишні предмети розслаблено (класна дошка, інша наочність). Друге призначення таблиці полягає в тому, щоб учні могли самостійно перевірити стан свого зору, визначити, який рядок вони бачать чітко і можуть легко прочитати всі знаки. Нами використовувалася стандартна перевірочна таблиця Головіна - Сивцева.

3) Вправа «Великі повороти». Мета виконання вправи - зняття навантаження м'язів всього тіла і очей після тривалого читання, або писання. Час виконання вправи - в середині уроку. Дозування: вправа виконується в помірному темпі 1,5-2 хвилини [1; 2].

ІІ. *Спеціальні вправи для тренування акомодаційних м'язів.*

Акомодація ока, тобто здібність до чіткого бачення об'єктів, віддалених від нього на різній відстані, є найважливішою характеристикою зорового аналізатора. У багатьох випадках причиною порушень зору є недостатня здатність м'язів ока скорочуватись, регулювати кривизну кришталика, що забезпечує процес акомодації. Тому ці м'язи необхідно тренувати.

Для тренування акомодаційних м'язів нами використовувалася вправа з переключенням погляду з ближнього на дальній об'єкт і назад за методикою «Мітка на склі». Вправа виконується в класі під час великої перерви. Тривалість - 1,5-2 хвилини [8].

Таким чином, основна частина експериментальної програми з профілактики і корекції порушень зору в школярів містила наступні профілактичні та реабілітаційні засоби: релаксаційні вправи для зняття зорового навантаження; спеціальні вправи для тренування окорухових м'язів та акомодаційних м'язів органу зору; спеціалізовані зорові ігри в процесі вдосконалення зорових функцій.

У варіативній частині експериментальної програми спеціальні вправи були розбиті в комплекси і виконувалися під час фізкультхвилинок. В основу

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

розробки варіативної частини експериментальної програми з профілактики і корекції порушень зору в молодших школярів було покладено взаємозв'язок між станом постави і зору. В комплекс програми входили вправи для зміцнення постави, що виконуються в комплексі з гімнастикою для очей.

Крім уроків фізичної культури, вправи на зміцнення постави необхідно використовувати безпосередньо в режимі навчального дня. Це пов'язано зі слабкістю м'язів та важкістю впродовж всього уроку учням підтримувати положення правильної постави. Адже таке положення вимагає статичної сили м'язів, що особливо важко для учнів молодшого шкільного віку. У зв'язку з цим під час уроків необхідно проводити гімнастику для очей у поєднанні з вправами на зміцнення постави школярів у вигляді спеціалізованих фізкультпауз, тривалістю 3-5 хвилин не менше двох разів на день. Темп виконання середній або повільний. Комплекси побудовані так, щоб здійснити сприятливий вплив на поставу і не викликати додаткової втоми очних м'язів. Вправи в комплексах виконуються в наступній послідовності: вправи для поліпшенню кровообігу в очах; вправи для зміцнення м'язів шиї і плечового поясу; вправи для зовнішніх м'язів очей; вправи для зміцнення м'язів тулуба; вправи для зміцнення внутрішньоочних м'язів [5; 6].

У варіативній частині експериментальної програми з профілактики і корекції порушень зору використовувався також точковий масаж і гімнастика-йога для очей. Точковий масаж використовувався в режимі навчального дня з метою зняття зорового стомлення і відновлення працездатності та виконувався двічі: перший - після другого уроку, другий - за декілька хвилин до закінчення останнього уроку в школі. При цьому використовувався плакат із зображенням місця знаходження біологічно активних точок, виготовлений на листі ватману. При виконанні масажу важливо було сформувати в учнів уміння правильно знаходити розташування точок, однією з ознак якого є виникнення легкого больового відчуття при натисканні на точку, а також дотримання методичних рекомендацій у його використанні.

Комплекси гімнастики-йоги для очей використовувалися в середині уроку (читання, писання і математики) під час фізкультхвилинок. Тривалість виконання одного комплексу складала 2-3 хвилини. Особливість гімнастики для очей за методикою йоги полягала в тому, що їх виконання вимагає уявного зосередження, концентрації уваги. Гімнастика спрямована на розслаблення очних м'язів, зняття фізичного і психічного навантаження, на вдосконаленні очей фокусувати погляд на різні відстані, а також на підвищення тренованості очних м'язів [4].

Отже, експериментальна програми з профілактики і корекції порушень зору в режимі навчального дня школярів включала комплекс вправ окорухової гімнастики як самостійної форми занять, так і в поєднанні з вправами на зміцнення постави та використання гімнастики-йоги і точкового масажу для очей. Впровадження їх було спрямовано на оволодіння школярами уміннями і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

навичками самостійного виконання спеціальних вправ для очей та навчання навичкам контролю за станом свого зору.

У процесі дослідження нами було сформовано одну експериментальну (ЕГ) і одну контрольну (КГ) групу. До експериментальної групи було віднесено 47 осіб, контрольної – 49 осіб. Учні експериментальної і контрольної груп мали однаковий стан зору, за винятком дівчаток ЕГ. При статистичному аналізі показників гостроти зору достовірних розходжень між функціональними показниками зорової системи хлопців і дівчат не встановлено, ці показники належать до однієї генеральної сукупності.

У режим навчального дня експериментальної групи з метою профілактики втоми, порушення постави і зору була введена оздоровча гімнастика. Учні контрольної групи гімнастику на уроках не виконували. Відповідно для ЕГ були розроблені експериментальні програми з профілактики порушень зору в режимі навчального дня.

Оцінка ефективності розробленої програми визначалася, по-перше, за зміною кількісних показників гостроти зору в експериментальній групі в порівнянні з контрольною до і після педагогічного експерименту, по-друге, за порівнянням змін в рівні зору в експериментальних групах до і після педагогічного експерименту. Обстеження стану зору проводилося на початку, в середині і наприкінці навчального року.

Для оцінки стану зорового аналізатора в учнів молодшого шкільного віку проводилося визначення гостроти зору за спеціальними таблицями – Головіна- Сивцева . Учні, у яких в результаті обстеження було виявлено зниження гостроти зору, підлягали повторному обстеженню у дитячого лікаря-офтальмолога.

В результаті проведеного нами обстеження кількість учнів, що мали зниження гостроти зору (0,9 од. і нижче) склала 21%, нормальну (1,0 од. і вище) – 79 % школярів (Табл. №1).

Таблиця 1.

Оцінка гостроти зору в молодших учнів з використанням таблиць Головіна-Сивцева

Стать	Результати дослідження гостроти зору в учнів молодших класів							
	Експериментальна (ЕГ)				Контрольна (КГ)			
	Нормальна рефракція		Порушення рефракції		Нормальна рефракція		Порушення рефракції	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%	Кількість	%
Хлопці	12	10,8	4	3,6	12	14	2	3,8
Дівчатка	28	27,2	6	6,4	30	27	6	7,2
Всього	40	38	10	10	42	41	8	11

Результати наших досліджень щодо порушення рефракції зору в молодших школярів розподілилися таким чином: у перших класах кількість учнів,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

що мають порушення зору склала 4 %, в других – 4,2 %, третіх – 4,8%, четвертих – 5 %. Достовірних відмінностей за поширеністю порушень зору в учнів початкових класів не виявлено.

У перших класах кількість учнів, що мають нормальний зір, складає 86%, з порушеннями - 14%. Кількість порушень зору серед хлопців перших класів склала 34%, дівчаток – 66 %. У других класах кількість учнів з нормальним зором склала 82%, з порушеннями - 18%. Кількість порушень зору серед дівчаток вища. У третіх класах виявлено 80, 2% учнів з нормальною гостротою зору, 19,8 % – з порушенням рефракції; у четвертих класах – відповідно 79 % з нормальним зором та 21 % з порушенням зору. Як бачимо, спостерігається тенденція до збільшення кількості учнів з порушенням нормальної еметропії із першого по четвертий класи. У дівчаток кількість порушень зору більша, ніж у хлопців.

Досліджуючи ступінь порушення зору у молодших школярів нами було виявлено: кількість учнів зі слабким ступенем зниження зору (0,8-0,6 од.). складала 93 %, зі середнім ступенем (0,5-0,3 од.) - 6 %, високим ступенем (0,2-0,1 од.) - 1% учнів (табл. №2).

Таблиця 2.

Порушення зору в молодших школярів

Стать	Ступінь зниження зору (%)		
	Слабкий	Середній	Високий
Хлопці	27,3	2,4	0,4
Дівчатка	65,7	3,6	0,6
Всього	93	6	1

У перших-других класах характер порушень приблизно однаковий, а починаючи з третього класу спостерігається незначне збільшення кількості учнів з середнім ступенем зниження гостроти зору. Достовірних відмінностей також не виявлено між хлопцями і дівчатами.

У зв’язку з тим, що гострота зору правого і лівого ока визначається окремо і їх показники можуть сильно варіювати, нами було проведено таке дослідження. З’ясовано, що кількість учнів з нормальною гостротою зору правого і лівого ока в перших класах склала 94% і 87% відповідно, в других класах - 92% і 86%, в третіх – 93% і 88%, в четвертих – 90 % s 86%. Достовірних відмінностей у кількості учнів з нормальною гостротою правого і лівого ока не виявлено.

У групі учнів із зниженою гостротою зору як правого, так і по лівого ока більший відсоток учнів мав слабкий ступінь зниження зору (0,8-0,6 од.).

У перших класах було виявлено переважання порушень зору в учнів із слабким ступенем, що склало на праве око - 21%, ліве - 25%, у других класах на праве око - 24%, ліве - 23% , у третіх класах на праве око – 25 %, на ліве око – 26%, у четвертих класах – на праве око – 23% , на ліве – 27% відповідно. Між

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

хлопцями та дівчатками, гостротою правого і лівого ока достовірних відмінностей не виявлено.

Кількість учнів з середнім ступенем зниження зору у перших класах склала на праве око 1%, ліве - 2%. У других класах їх кількість на праве око склала 4%, ліве - 4%, у третіх класах – 6 % на праве і 3 % на ліве око, четвертих класах – 8% на праве та 4% на ліве око. Між учнями початкових класів виявлені достовірні відмінності у гостроті правого ока.

У структурі порушень зору група учнів з високим ступенем зниження зору склала у перших класах по 0,6 % на праве і ліве око, у других - по 0,8%, у третіх – по 1, 2%, у четвертих – по 1,4%. У хлопців і дівчаток достовірних відмінностей у гостроті правого і лівого ока не виявлено.

Таким чином, аналіз стану зору учнів молодшого шкільного віку шкільного віку виявив зниження гостроти зору в школярів переважно низького ступеня. Учнів із середнім та високим ступенем зниження зору зустрічається рідше.

З метою оцінки ефективності розробленої експериментальної програми, спрямованої на профілактику і корекцію порушень зору в молодших школярів, була проведена оцінка стану зорового аналізатора до початку, в середині і наприкінці закінчення педагогічного експерименту. Аналіз результатів дослідження, проведеного до початку педагогічного експерименту показав, що учні експериментальних і контрольних груп у всіх вікових паралелях за показниками гостроти зору достовірних відмінностей не мали.

Після трьох місяців занять за розробленими програмами нами було проаналізовано ефективність експериментальних програм і визначено їх вплив на стан зору учнів, в результаті яких були виявлено наступні зміни (див. табл 3).

Таблиця 3.

Кількість (%) учнів з порушеннями зору до і після педагогічного експерименту

Клас	Стать	ЕГ				КГ			
		n	до	після	t	n	до	після	T
1-й	Х	4	8	2	1,2	4	9	11	0,6
	Д	7	10	–	1,5	8	12	13	0,6
2-й	Х	5	12	4	1,6	5	14	16	0,8
	Д	6	13	5	1,4	7	16	18	0,8
3-й	Х	5	11	3	1,6	5	13	16	0,6
	Д	7	10	6	0,8	7	14	18	0,8
4-й	Х	6	9	5	0,8	6	8	11	0,6
	Д	7	8	4	0,8	7	17	15	0,6

Примітки: Х – хлопці; Д – дівчата.

Результати дослідження показали, що експериментальна програма здійснила статистично достовірний, позитивний вплив на покращення зору в учнів перших-четвертих класів, як у хлопців так і дівчат.

У контрольних групах всіх класів в групі хлопчиків та в групі дівчаток відбулося статистично достовірне поліпшення показників гостроти зору.

Отже, використання експериментальної програм призвело до зниження кількості учнів з порушеннями зору в обох вікових групах.

Таким чином, використання таких неспецифічних засобів фізичної реабілітації, як окорухової гімнастики, спеціальних вправ, спрямованих на формування правильної постави, китайського точкового масажу для профілактики і корекції порушення зору в процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності показало позитивні зміни в стані зору молодших школярів.

Висновки. У процесі дослідження з'ясовано, що впродовж останніх років спостерігається негативна тенденція щодо погіршення зору в школярів. Серед порушень зору в школярів спостерігається зростання на міопію, косоокість, астигматизм, амбліопію, «синдром сухого ока». Збільшення захворюваності та поширеності порушень органу зору в школярів свідчать про недостатню ефективність оздоровчих та реабілітаційних заходів, які здійснюються в закладах загальної середньої освіти. Зазначені факти стали підґрунтям для розробки моделі профілактики і корекції порушень зору в школярів.

Експериментальна програма з профілактики і корекції порушень зору в молодших школярів включала застосування таких неспецифічних засобів, як релаксаційні вправи для зняття зорового навантаження, спеціальні вправи для тренування окорухових і акомодаційних м'язів, зорові ігри для вдосконалення зорових функцій, точковий масажу, йога-гімнастика, ЛФК. Про її ефективність свідчить скорочення кількості учнів з порушеннями зору в обох вікових групах.

Встановлено взаємозв'язок між станом зору і фізичним станом школярів, який проявляється в наступному: чим нижчий рівень фізичної підготовленості, тим більшою є достовірність розвитку в учнів зниження гостроти зору. Отже, рівень фізичного стану має певний взаємозв'язок з погіршенням зору школярів.

Перспективи подальших досліджень спрямовані на проведення моніторингу функціонального стану зорового аналізатора під час реформування шкільної освіти за програмою Нової української школи та комп'ютеризації навчального процесу, перевірку ефективності оздоровчої моделі профілактики і корекції порушень зору в школярів різних вікових груп.

Література:

1. Баннікова Р., Бутов Р. Сучасні підходи до проблеми комплексної реабілітації слабозорих дітей шкільного віку. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту.* 2012. № 1. С. 47–51.

2. Вадзюк С. Н., Ульяницька Н. Я., Бєлікова Н. О., Індика С.Я., Вадзюк Ю.С., Сопіга М.О. Порушення зорових функцій у підлітків з еметропічною рефракцією при візуальному комп'ютерному навантаженні та їх відновлення. *Фізіологічний журнал*. 2018. Т. 64. № 5. С. 47-53.

3. Вавіна Л. Врахування порушення зору дітей під час навчання в школі. *Початкова школа.* 2006. № 11. С. 58– 60.

4. Дяченко А. Особливості фізичного розвитку слабкозорих дітей молодшого шкільного віку. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту.* 2009. № 2. С. 69–72.

5. Калиниченко І. Оцінка здоров'я та фізичного стану дітей молодшого шкільного віку. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві.* Луцьк: Вежа. 2008.Т. 2. С. 128 -131.

6. Кашуба В., Юрченко О. Корекція порушень постави дітей молодшого шкільного віку з ослабленим зором у процесі фізичного виховання. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту.* 2013. № 4. С. 67–74.

7. Кияниця Н. В. Особливості соціально-психологічної адаптації школярів із порушеннями зору. *Дефектологія.* 2012. № 4. С. 39–42.

8. Колупаєва А. Навчання дітей з порушеннями зору в масових загальноосвітніх закладах. *Дефектологія.* 2011. №1. С.13–18.

9. Костецька А. О**.** Медико-організаційна технологія оптимізації моніторингу порушення зору у школярів: дис… на здобуття наук. ступ. канд. мед. наук за спеціальністю 14.02.03 – соціальна медицина. К., 2014. 190 с.

10. Коцур Н. І. Здоров'язбережувальні технології в профілактиці і корекції порушень зору в молодших школярів. *Здоров'я дітей та підлітків: психолого-педагогічні аспекти. Колективна монографія* / за заг. ред. Н. І. Коцур, упоряд. Л. П. Товкун. Переяслав (Київ.обл.): Домбровська Я. М., 2022. Вип. 5. Розділ 6. С. 14 - 70.

11. Остапова О., Остапов А. Теоретичні аспекти профілактики порушень зору у молодших школярів у контексті використання інноваційних технологій. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2010. № 2. С. 71–73.

12. Орлова Н. М., Костецька А. О. Поведінкові чинники ризику патології органа зору у міських школярів. *Український медичний часопис.* 2014. №1 (99). С. 156–164.

13. Ряднова В. В., Безкоровайна І. М., Воскресенська Л. К. Охорона зору у дітей шкільного та дошкільного віку. Вісник проблем біології і медицини. 2014. Вип. 3. Том 1 (110). С. 300 – 302.

14. Стефанишин С. І. Профілактика порушення зору молодших школярів засобами фізичного виховання [Електронний ресурс]. Режим доступу: http:// www. bestreferat.ru/ referat-136961.html.

15. Юрченко О. Особливості фізичного розвитку дітей молодшого шкільного віку з вадами зору. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2011. № 2.С. 85–88.

16. Colenbrander A. (2018).Vision Rehabilitation is Part of AMD Care. *Vision.* Vol. 2. P.4.

17. French A. N., Morgan I. G., Mitchell P., Rose K. A. (2013). Risk factors for incident myopia in Australian schoolchildren: the Sydney adolescent vascular and eye study. *Ophthalmology.* Vol. 120 P. 2100–2108.

18. Guo Y., Liu L., Lv Y., Tang P., Feng Y., Wu M., Xu L., Jonas J. B. (2019). Outdoor jogging and myopia progression in school children from rural Beijing: the Beijing Children Eye Study.*Trans Vis Sci Tech*. Vol. 8 (3). P. 2.

19. Heiting G. Vision problems of school-age children. [Режим доступу: https://www. allaboutvision.com/en-gb/children-vision/vision-problems-choolage/].

20. Holden B. A., Fricke T. R., Wilson D. A., Jong M., Naidoo K. S., Sankaridurg P., Wong T. Y., Naduvilath T. J., Resnikoff S. (2016). Global prevalence of myopia and high myopia and temporal trends from 2000 through 2050. *Ophthalmology.* Vol. 123. P. 1036–1042.

21. Jonas J. B., Xu L., Wang Y. X., Bi H. S., Wu J.F., Jiang W. J., Nangia V., Sinha A., Zhu D., Tao Y., Guo Y., You Q. S., Wu L. J., Tao L. X., Guo X. H., Ohno-Matsui K., Panda-Jonas S. (2021). Education related parameters in high myopia: adults versus school children. *PLoS One*. 2016. Vol. 11. Medical University of Lublin December 28–29. P. 161.

References:

1. Bannikova, R., & Butov, R. (2012). Suchasni pidkhody do problemy kompleksnoi reabilitatsii slabozorykh ditei shkilnoho viku [Modern approaches to the problem of comprehensive rehabilitation of visually impaired school-aged children]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu - Theories and methods of physical education and sports, 1,* 47–51 [in Ukrainian].

2.Vadziuk, S. N., & Ulianytska, N. Ya., & Bielikova, N. O., & Indyka, S.Ia., & Vadziuk, Yu.S., & Sopiha, M. O. (2018) Porushennia zorovykh funktsii u pidlitkiv z emetropichnoiu refraktsiieiu pry vizualnomu kompiuternomu navantazhenni ta yikh vidnovlennia [Violation of visual functions in adolescents with emmetropic refraction during visual computer load and their recovery]. *Fiziolohichnyi zhurnal - Physiological journal, 64,* 5, 47-53 [in Ukrainian].

3. Vavina, L. (2006) Vrakhuvannia porushennia zoru ditei pid chas navchannia v shkoli [Consideration of children's visual impairment during schooling]. *Pochatkova shkola - Primary school, 11*, 58– 60 [in Ukrainian].

4. Diachenko, A. (2009). Osoblyvosti fizychnoho rozvytku slabkozorykh ditei molodshoho shkilnoho viku [Peculiarities of physical development of visually impaired children of primary school age]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu - Theories and methods of physical education and sports, 2.* 69–72 [in Ukrainian].

5. Kalynychenko, I. (2008) Otsinka zdorovia ta fizychnoho stanu ditei molodshoho shkilnoho viku [Assessment of health and physical condition of children of primary school age.]. *Fizychne vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi - Physical education, sports and health culture in modern society, 2,* 128 – 131 [in Ukrainian].

6. Kashuba V., & Yurchenko O. (2013). Korektsiia porushen postavy ditei molodshoho shkilnoho viku z oslablenym zorom u protsesi fizychnoho vykhovannia [Correction of posture disorders of children of primary school age with impaired vision in the process of physical education]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu - Theories and methods of physical education and sports, 4,* 67–74 [in Ukrainian].

7. Kyianytsia, N. V. (2012). Osoblyvosti sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii shkoliariv iz porushenniamy zoru [Peculiarities of socio-psychological adaptation of schoolchildren with visual impairments]. *Defektolohiia - Defectology, 4,* 39–42 [in Ukrainian].

8. Kolupaieva, A. (2011). Navchannia ditei z porushenniamy zoru v masovykh zahalnoosvitnikh zakladakh [Education of children with visual impairments in mass general education institutions]. *Defektolohiia - Defectology, 1,* 13–18 [in Ukrainian].

9. Kostetska, A. O. (2014). Medyko-orhanizatsiina tekhnolohiia optymizatsii monitorynhu porushennia zoru u shkoliariv [Medical and organizational technology for optimizing monitoring of visual impairment in schoolchildren]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

10. Kotsur, N. I. (Eds.). (2022). Zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii v profilaktytsi i korektsii porushen zoru v molodshykh shkoliariv. [Health-saving technologies in the prevention and correction of vision disorders in younger schoolchildren]. *Zdorovia ditei ta pidlitkiv: psykholoho-pedahohichni aspekty - Health of children and adolescents: psychological and pedagogical aspect*. (Vols. 5), (pp. 14-70). Pereiaslav (Kyiv.obl.): Dombrovska Ya [in Ukrainian].

11. Ostapova, O., & Ostapov, A. (2010). Teoretychni aspekty profilaktyky porushen zoru u molodshykh shkoliariv u konteksti vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii [Theoretical aspects of visual impairment prevention in younger schoolchildren in the context of using innovative technologies]. *Sportyvnyi visnyk Prydniprovia - Sports Bulletin of the Dnieper Region, 2,* 71–73 [in Ukrainian].

12. Orlova, N. M., & Kostetska, A. O. (2014). Povedinkovi chynnyky ryzyku patolohii orhana zoru u miskykh shkoliariv [Behavioral risk factors of eye pathology in urban schoolchildren]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys - Ukrainian medical journal, 1 (99),* 156–164 [in Ukrainian].

13. Riadnova, V. V., & Bezkorovaina, I. M., & Voskresenska, L. K. (2014). Okhorona zoru u ditei shkilnoho ta doshkilnoho viku [Vision protection in school and preschool children]. *Visnyk problem biolohii i medytsyny- Herald of problems of biology and medicine*, *3*, 1(110), 300 – 302 [in Ukrainian].

14. Stefanyshyn, S. I. *Profilaktyka porushennia zoru molodshykh shkoliariv zasobamy fizychnoho vykhovannia [Prevention of visual impairment of younger schoolchildren by means of physical education]*. Retrieved from ftp:// www. bestreferat.ru/referat-136961.html [in Ukrainian].

15. Yurchenko, O. (2011). Osoblyvosti fizychnoho rozvytku ditei molodshoho shkilnoho viku z vadamy zoru [Peculiarities of physical development of children of primary school age with visual impairments]. *Sportyvnyi visnyk Prydniprovia - Sports Bulletin of the Dnieper Region*, *2*, 85–88 [in Ukrainian].

16. Colenbrander A. (2018).Vision Rehabilitation is Part of AMD Care. *Vision.* Vol. 2. P.4.

17. French, A. N., & Morgan, I. G., & Mitchell, P., & Rose, K. A. (2013). Risk factors for incident myopia in Australian schoolchildren: the Sydney adolescent vascular and eye study. *Ophthalmology.* Vol. 120 P. 2100–2108.

18. Guo, Y., & Liu, L., & Lv, Y., & Tang, P., & Feng, Y., & Wu, M., & Xu, L., & Jonas, J. B. (2019). Outdoor jogging and myopia progression in school children from rural Beijing: the Beijing Children Eye Study.*Trans Vis Sci Tech*. Vol. 8 (3). P. 2.

19. Heiting, G. Vision problems of school-age children. [Режим доступу: https://www. allaboutvision.com/en-gb/children-vision/vision-problems-choolage/].

20. Holden, B. A., & Fricke, T. R., & Wilson, D. A., & Jong, M., Naidoo, & K. S., Sankaridurg, & P., Wong, T. Y., & Naduvilath, T. J., & Resnikoff , S. (2016). Global prevalence of myopia and high myopia and temporal trends from 2000 through 2050. *Ophthalmology.* Vol. 123. P. 1036–1042.

21. Jonas, J. B. & Xu, L., & Wang, Y. X., & Bi, H. S., & Wu, J.F., & Jiang, W. J., & Nangia, Ю. V., & Sinha, A., & Zhu, D., & Tao, Y., & Guo, Y., & You, Q. S., & Wu, L. J., & Tao, L. X., & Guo, X. H., & Ohno-Matsui, K., & Panda-Jonas, S. (2021). Education related parameters in high myopia: adults versus school children. *PLoS One*. 2016. Vol. 11. Medical University of Lublin December 28–29. P. 161.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 612.81:616-008.9:611.97/.98:611.13/.16-007.23-092.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2099-2107

Кошарний Володимир Віталійович доктор медичних наук, професор кафедри анатомії людини, клінічної анатомії та оперативної хірургії, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-7815-3950

Бойко Євген Михайлович аспірант кафедри анатомії людини, клінічної анатомії та оперативної хірургії, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро

Абдул–Огли Лариса Володимирівна доктор медичних наук, професор кафедри анатомії людини, клінічної анатомії та оперативної хірургії, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-6942-2397

Родинський Роман Олександрович здобувач вищої освіти медичного факультетуДніпровський державний медичний університет, м. Дніпро

Яровенко Стефанія Володимирівна здобувачка вищої освіти медичного факультету Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро

СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ ХІРУРГІЧНОГО ДОСТУПУ ДО СІДНИЧНОГО НЕРВАЩУРА: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Анотація. В умовах військової медицини більшість бойових хірургічних травм припадає саме на поранення кінцівок – 56,7 %, що є більшою частиною.Відповідно, такий великий відсоток бойових травм нижніх кінцівок, зокрема осколкових, вогнепальних і вибухових поранень супроводжує й пошкодження сідничного нерва та інших периферичних нервів. При цьому відновлення функцій сідничного нерва являє собою складне й дуже важливе завдання, що вимагає вдосконалення хірургічних методик і проведення досліджень з пошуку нових методів. Одним із ключових аспектів оперативного втручання є вибір оптимального хірургічного доступу до нерва, що має забезпечувати мінімальну травматизацію навколишніх тканин, хорошу візуалізацію та зручність маніпуляцій. Таким чином, було встановлено, сідничний і стегновий хірургічні доступи до сідничного нерва у щурів мають свої особливості, що визначає їх вибір у різних дослідженнях.

Сідничний доступ частіше використовується в експериментах, де важливо отримати доступ до проксимального відділу нерва. Це актуально для

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

досліджень нейропатичного болю, електрофізіологічних вимірювань, введення лікарських засобів у нервову тканину та моделювання патологій, пов'язаних із порушенням провідності нервових імпульсів. Завдяки тому, що в цій ділянці нерв ще не розгалужується, сідничний доступ дозволяє маніпулювати ним з мінімальним ризиком пошкодження дрібних гілок. Проте приходиться пересікати мяз. Стегновий доступ найчастіше обирають у дослідженнях, пов'язаних із регенерацією периферичних нервів, моделю-ванням травматичних ушкоджень та тестуванням нейропротекторних препа-ратів. Оскільки нерв у цій ділянці проходить між мязами доступ до нього менш травматичний, що дозволяє проводити маніпуляції з мінімальним пошкод-женням навколишніх тканин. Це робить стегновий доступ оптимальним для експериментів, що вимагають тривалого спостереження за процесами відновлення та функціональними змінами в іннервованих структурах.

Ключові слова: Травма, спиномозкові нерви, кінцівки, морфологія, експеримент, щури.

Kosharny Volodymyr Vitaliyovych Doctor of Medical Sciences, Professorofthe Departmentof Human Anatomy, Clinical Anatomyand Operative Surgery, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-7815-3950

Boyko Evgeny Mykhailovych graduate student of the Department of Human Anatomy, Clinical Anatomy and Operative Surgery, Dnipro State Medical University, Dnipro

Abdul-Ogly Larisa Volodymyrivna Doctor of Medical Sciences, Professorofthe Departmentof Human Anatomy, Clinical Anatomyand Operative Surgery, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-6942-2397

Rodynskyi Roman Oleksandrovych higher education student, Faculty of Medicine, Dnipro State Medical University, Dnipro

Yarovenko Stefaniia Volodymyrivna higher education student, Faculty of Medicine, Dnipro State Medical University, Dnipro

METHODS OF FORMING SURGICAL ACCESS TO THE SCIATIC NERVE: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Abstract. In military medicine, the majority of combat surgical injuries are due to injuries to the extremities - 56.7%, which is the largest part. Accordingly, such a large percentage of combat injuries to the lower extremities, in particular shrapnel, gunshot and explosive wounds, is accompanied by damage to the sciatic nerve and other peripheral nerves. At the same time, restoring the functions of the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

sciatic nerve is a complex and very important task that requires improving surgical techniques and conducting research to find new methods. One of the key aspects of surgical intervention is the choice of optimal surgical access to the nerve, which should ensure minimal traumatization of surrounding tissues, good visualization and ease of manipulation. Thus, it was established that the sciatic and femoral surgical approaches to the sciatic nerve in rats have their own characteristics, which determines their choice in various studies. The sciatic approach is more often used in experiments where it is important to gain access to the proximal part of the nerve. This is relevant for studies of neuropathic pain, electrophysiological measurements, the introduction of drugs into the nervous tissue and modeling of pathologies associated with impaired conduction of nerve impulses. Due to the fact that the nerve does not yet branch in this area, the sciatic approach allows it to be manipulated with minimal risk of damage to small branches. However, the muscle has to be crossed. The femoral approach is most often chosen in studies related to the regeneration of peripheral nerves, modeling traumatic injuries and testing neuroprotective drugs. Since the nerve in this area passes between the muscles, access to it is less traumatic, which allows manipulations with minimal damage to the surrounding tissues. This makes the femoral approach optimal for experiments requiring long-term observation of recovery processes and functional changes in innervated structures.

Keywords: Trauma, spinal nerves, limbs, morphology, experiment, rats.

Постановка проблеми. Пошкодження периферичних нервів – поширене захворювання з низьким відсотком одужання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сідничний нерв – один з найбільших периферичних нервів організму, що забезпечує рухову та сенсорну іннервацію нижньої кінцівки. Його пошкодження можуть призводити до виражених рухових та сенсорних розладів, хронічного больового синдрому, парезів та паралічів, що суттєво знижує якість життя пацієнтів. Також цей нерв має велике значення для досліджень захворювань периферичної нервової системи та її регенерації. До таких захворювань відносяться також травми опорно-рухового апарату, що супроводжуються ушкодженням периферичних нервів, та які можуть приводити до часткової чи повної втрати функції кінцівок, у випадку нашого дослідження – нижніх.

Загалом, з кожним роком кількість пацієнтів з такими травмами кінцівок зростає у зв’язку з технічним прогресом та збільшенням кількості техногенних травм, також з 2015 року смертність від таких випадків збільшилася на 5%[1]. При цьому, при відкритих травмах, ушкодження периферичних нервів відзначають у 77% спостережень — при травмі верхньої кінцівки, у 23% — нижньої. Загалом, ушкодження периферичних нервів зустрічається доволі часто, 13,6 на 1 млн. населення. Ушкодження сідничного нерва – від 16,6% до 35% (за 100% вважаємо усі периферичні нерви нижньої кінцівки) [2, 3].

Та не зважаючи на таку незадовільну статистику у світі, в Україні проблематика постає ще ширшою, а саме через війну. Навіть до початку

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

повномасштабного військового вторгнення, кожного року травму периферичних нервів отримувало близько 3 тис. цивільних потерпілих. У структурі травм опорно-рухового апарату ушкодження периферійних нервів становило від 1,5 до 6%[4]. Під час військових дій цей показник складає 12%, тобто він зростає аж у два рази[5,6].

В умовах військової медицини більшість бойових хірургічних травм припадає саме на поранення кінцівок – 56,7 %, що є більшою частиною [7]. Відповідно, такий великий відсоток бойових травм нижніх кінцівок, зокрема осколкових, вогнепальних і вибухових поранень супроводжує й пошкодження сідничного нерва та інших периферичних нервів. При цьому відновлення функцій сідничного нерва являє собою складне й дуже важливе завдання, що вимагає вдосконалення хірургічних методик і проведення досліджень з пошуку нових методів. Одним із ключових аспектів оперативного втручання є вибір оптимального хірургічного доступу до нерва, що має забезпечувати мінімальну травматизацію навколишніх тканин, хорошу візуалізацію та зручність маніпуляцій.

Крім об'єкта суто моделювання травми, сідничний нерв також відіграє важливу роль у фармакологічних дослідженнях. Наприклад, в електрофізіологічних експериментах для визначення потенціалів дії з'єднань і оцінки ефективності анальгетичних препаратів/нейропротекторних засобів [8]. Таким чином, серед щурів як дослідницьких моделей, анатомія сідничного нерва та його доступність із застосуванням різних оперативних методів надають безпрецедентні можливості для вивчення функції, пошкодження [9] та відновлення [10] нерва, а його розташування дає змогу розглядати різні варіанти хірургічного доступу для проведення відповідних маніпуляцій.

У нашому випадку лабораторні дослідження на тваринах, зокрема на щурах, дають змогу моделювати різні способи хірургічного доступу до сідничного нерва, аналізувати їхню ефективність і розробляти протоколи, які можна застосувати в клінічній практиці.Як задачі дослідження маємо: розглянути та проаналізувати 2 типи доступів задля оптимізації подальших експериментальних протоколів; виявлення різниці між двома методами та надання рекомендацій щодо їх використання.

Мета статті - встановити переваги та недоліки різних оперативних доступів до сідничного нерва.

Матеріал і методи:У даній науковій роботі розглядаються дві основні точки доступу до сідничного нерва, моделюючи це на щурах: через задню стегнову поверхню (між двоголовим стегна та півсухожилковим м'язами) та альтернативний, менш поширений шлях — через середній сідничний м'яз.

Вибір між цими хірургічними доступами не є очевидним, оскільки кожен із них ґрунтується на унікальних анатомічних, технічних та практичних міркуваннях й особливостях, які можуть вплинути на результати процедури, післяопераційне відновлення тощо. Для проведення експериментальної частини роботи було використано 20 статевозрілих безпородних щурів, які ми

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

поділили на дві експериментальні групи: 1) доступпроведено через сідничну ділянку; 2) доступ проведено через задню ділянку стегна. У ході експерименту щури вводилися у стан загальної анестезії, яка здійснювалася шляхом внутрішньочеревинного введення тіопенталу натрію (4 мг / 100 г маси щура). Після введення у стан наркозу, закріплення на продезінфікованому маніпуляційному столику та оброблення операційного поля (тричі поголену хірургічну зону протерли бетадиновою подушечкою, а потім тампоном, змоченим 70% медичним етанолом) приступили до виконання доступів.

Виклад основного матеріалу. Сідничний нерв у щурів є найбільшим нервом периферичної нервової системи, який бере свій початок із попереково-крижового сплетення, зокрема з рівнів L4–S3. Після виходу з тазової порожнини через великий сідничний отвір нерв проходить під **грушоподібним м'язом (m. piriformis).** Далі він спрямовується вниз по стегну, де знаходиться під **великим сідничним м'язом (m. gluteus maximus).** Спускаючись дистальніше, він проходить під **двоголовим м'язом стегна (m. biceps femoris),** а також частково вкритий **напівперетинчастим (m. semimembranosus)** і **напівсухожилковим (m. semitendinosus) м'язами.** Далі нерв прямує вниз по стегну, розташовуючись між двоголовим м'язом стегна та приводячими м'язами. У підколінній ямці він розгалужується на великогомілковий і малогомілковий нерви, які забезпечують іннервацію м'язів гомілки та стопи (Рис. 1). Сідничний нерв відповідає за рухову і чутливу іннервацію задньої кінцівки, що робить його критично важливим для координації рухів та чутливості кінцівки у щурів.

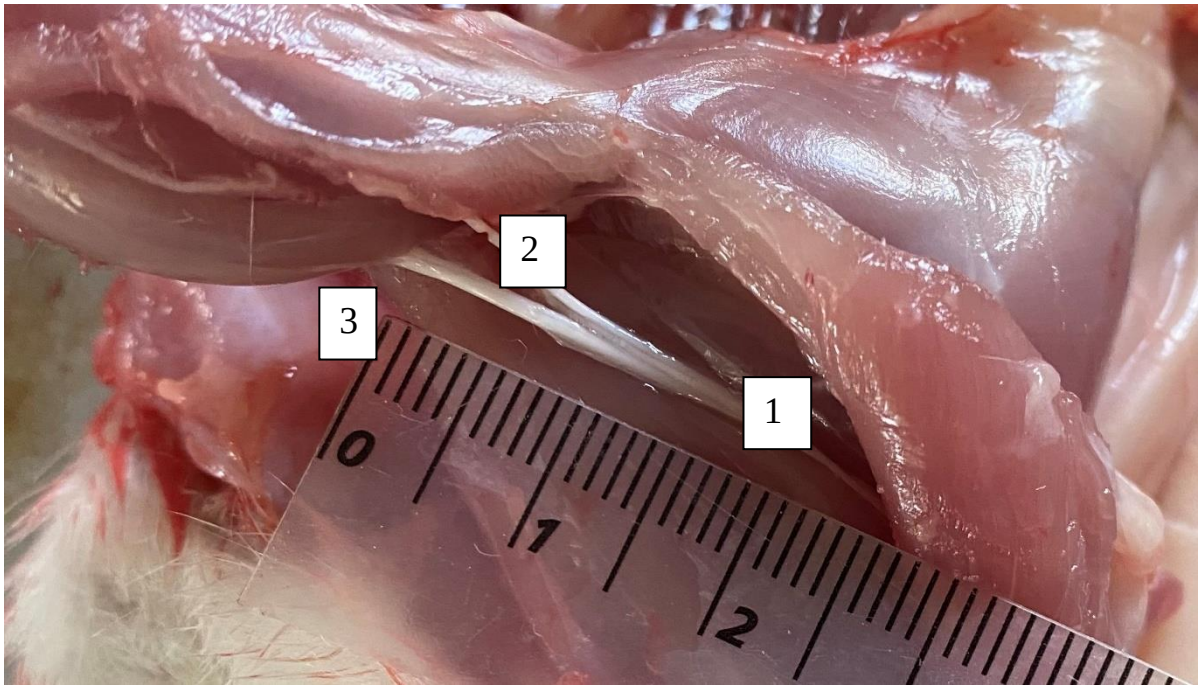

Рис 1. Топографія сідничного нерва -1 та розгалуження його на великогомілковий (n. tibialis) -2 і малогомілковий (n. fibularis communis)-3 нерви

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Для першого доступу робили 1–1,5 см розріз шкіри паралельно правій стегновій кістці на правій сідниці за допомогою тканинних ножиць Купера [11], потім за допомогою дисектору тупим методом роз'єднували підшкірну клітковину, поверхневі та глибокі фасції, а також відповідну м'язову тканину (m. gluteus medius), формуючи доступ до n. ischiadicus. Після створення успішного хірургічного доступу, обережно ізолювали сідничний нерв та перерізали скальпелем (Рис. 2А).

Для другого доступу робили 2,5-3 см розріз шкіри між двоголовим та півсухожилковим м'язами за допомогою тканинних ножиць Купера, потім за допомогою дисектору тупим методом роз'єднували підшкірну клітковину та фасції, формуючи доступ до n. ischiadicus. (Рис. 2Б). Після створення успішного хірургічного доступу, обережно ізолювали сідничний нерв та перерізали скальпелем.

Після виконання нейротомії та дезінфекційних заходів, у двох випадках розрізані тканини зашивалися шовним матеріалом та додатково дезінфікувалися.

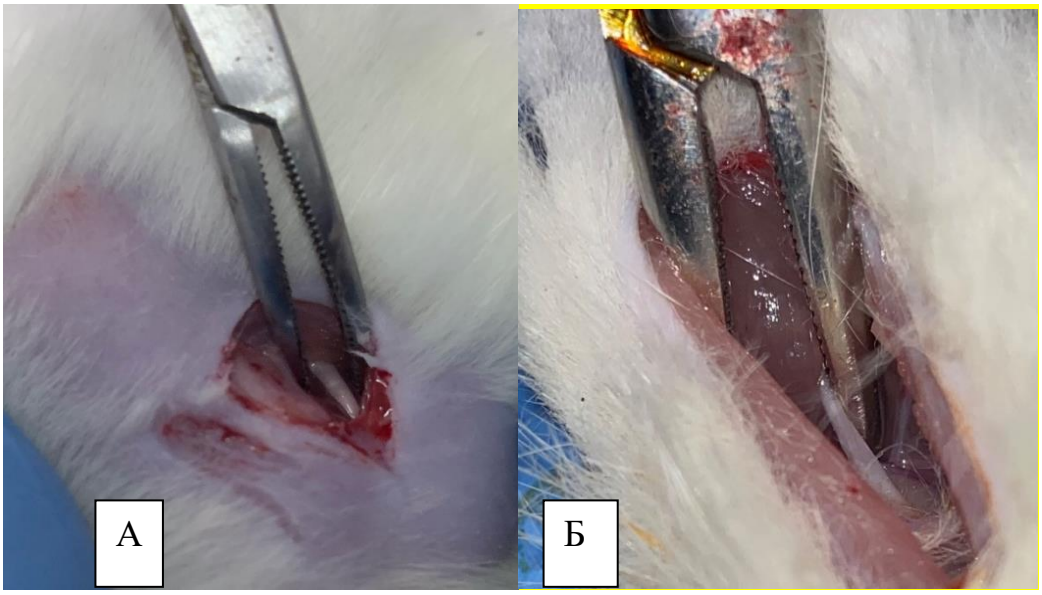

Рис. 1. А — сформований доступ до n. ischiadicus через сідничну ділянку; Б — через задню стегнову ділянку

Відповідно до виконаної експериментальної частини роботи та післяопераційного відновлення тварин, сформували відповідні висновки, щодо обох методів. Таким чином, перший доступ, який проводився на сідничній частині тіла щура, виявився біль травматичним: під час його виконання було пошкоджено групу сідничних м'язів, що в майбутньому може впливати на результати подальших експериментів із прооперованими об'єктами [12]. Варто зазначити, що сама операційна рана була, порівняно до задньостегнового доступу, меншою та простою, а також швидкою у повному циклі виконання операційних втручань.

Другий доступ, через задню частину стегна, був менш травматичним до м'язів: доступ до сідничного нерва формувався між ними, а отже не доводилося їх пересікати. Втім, сама операційна рана була у 2 рази більшою, що спричиняло більші витрати часу на зшивання тканин, збільшуючи час загального операційного циклу.

Необхідно відзначити, що топографічний пошук необхідного місця для розрізу був легшим у випадку із задньо-стегновим доступом, бо у випадку сідничного методу, необхідно було дотримуватися локаційно-анатомічних пропорцій. Крім того, доступ із сідничної частини має набагато більший потенціал зі створення порожнини для виділення n. ischiadicus або для встановлення додаткового обладнання.

Висновки.

Таким чином, було встановлено, сідничний і стегновий хірургічні доступи до сідничного нерва у щурів мають свої особливості, що визначає їх вибір у різних дослідженнях.

Сідничний доступ частіше використовується в експериментах, де важливо отримати доступ до проксимального відділу нерва. Це актуально для досліджень нейропатичного болю, електрофізіологічних вимірювань, введення лікарських засобів у нервову тканину та моделювання патологій, пов'язаних із порушенням провідності нервових імпульсів. Завдяки тому, що в цій ділянці нерв ще не розгалужується, сідничний доступ дозволяє маніпулювати ним з мінімальним ризиком пошкодження дрібних гілок. Проте приходиться пересікати мяз.

Стегновий доступ найчастіше обирають у дослідженнях, пов'язаних із регенерацією периферичних нервів, моделюванням травматичних ушкоджень та тестуванням нейропротекторних препаратів. Оскільки нерв у цій ділянці проходить між мязами доступ до нього менш травматичний, що дозволяє проводити маніпуляції з мінімальним пошкодженням навколишніх тканин. Це робить стегновий доступ оптимальним для експериментів, що вимагають тривалого спостереження за процесами відновлення та функціональними змінами в іннервованих структурах.

Література:

1. *ILO Homepage | International Labour Organization*. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@safework/documents/publication/wcms_903140.pdf (дата звернення: 06.02.2025).

2. Insights into the epidemiology of peripheral nerve injuries in the united states: systematic review / Z. D. Randall et al. *Hand*. 2024. URL: https://doi.org/10.1177/15589447241299050 (date of access: 10.02.2025).

3. The incidence and management of peripheral nerve injury in England (2005-2020) / R. N. A. Murphy et al. *Journal of plastic, reconstructive & aesthetic surgery*. 2023. URL: https://doi.org/10.1016/j.bjps.2023.02.017 (date of access: 10.02.2025).

4. The epidemiology of forearm nerve injuries – A retrospective study. *Hrčak portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa - Hrčak*. URL: https://hrcak.srce.hr/141580 (date of access: 10.02.2025).

5. Лисун Д. М. Дисертація: лисун Д. М. пошкодження кінцівок внаслідок сучасних бойових дій: клініко-епідеміологічний аналіз. *Академічні Тексти України*. URL: https://uacademic.info/ua/document/0419U004979 (дата звернення: 10.02.2025).

6. Вплив трансплантації стовбурових клітин нервового гребеня на регенерацію периферичного нерва при його травматичному ураженні в експерименті : автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.01.05 / Т. І. Петрів; Національна академія медичних наук України, Інститут нейрохірургії імені А. П. Ромоданова. - Київ, 2019. - 22 с. – укр.

7. Clinical and Epidemiological analysis of the structure of combat surgical injury during Antiterrorist operation / Joint Forces Operation / I. P. Khomenko et al. *Ukrainian journal of military medicine*. 2021. Vol. 2, no. 2. P. 5–13. URL: https://doi.org/10.46847/ujmm.2021.2(2)-005 (date of access: 10.02.2025).

8. Kim J Burchiel, Lisa C Russell, Richard P Lee, Anders A F Sima; Spontaneous Activity of Primary Afferent Neurons in Diabetic BB/Wistar Rats: A Possible Mechanism of Chronic Diabetic Neuropathic Pain. *Diabetes* 1 November 1985; 34 (11): 1210–1213. https://doi.org/10.2337/diab.34.11.1210

9. Rayilla RSR, Naidu M, Babu PP. Surgically Induced Demyelination in Rat Sciatic Nerve. *Brain Sciences*. 2023; 13(5):754. https://doi.org/10.3390/brainsci13050754

10. Burcu Delibaş, Süleyman KAPLAN. The Histomorphological and Stereological Assessment of Rat Dorsal Root Ganglion Tissues After Various Types of Sciatic Nerve Injury, 01 August 2023, PREPRINT (Version 1) available at Research Square [https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3199786/v1]

11. Peripheral nerve repair using rat sciatic nerve / M. Dornbrand-Lo et al. *SpringerLink*. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-62365-3_15 (date of access: 10.02.2025).

12. Scaling of muscle architecture and fiber types in the rat hindlimb / C. M. Eng et al. *Journal of experimental biology*. 2008. Vol. 211, no. 14. P. 2336–2345. URL: https://doi.org/10.1242/jeb.017640 (date of access: 10.02.2025).

References:

1. International Labour Organization. (n.d.). *ILO Homepage*. Retrieved February 6, 2025, from https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@safework/documents/publication/wcms_903140.pdf

2. Randall, Z. D., et al. (2024). Insights into the epidemiology of peripheral nerve injuries in the United States: Systematic review. *Hand*. https://doi.org/10.1177/15589447241299050

3. Murphy, R. N. A., et al. (2023). The incidence and management of peripheral nerve injury in England (2005-2020). *Journal of Plastic, Reconstructive & Aesthetic Surgery*. https://doi.org/10.1016/j.bjps.2023.02.017

4. The epidemiology of forearm nerve injuries – A retrospective study. (n.d.). *Hrčak Portal of Scientific and Professional Journals*. Retrieved February 10, 2025, from https://hrcak.srce.hr/141580

5. Lysun, D. M. (n.d.). *Dissertation: Limb injuries due to modern combat actions: clinical and epidemiological analysis*. Academic Texts of Ukraine. Retrieved February 10, 2025, from https://uacademic.info/ua/document/0419U004979

6. Petriv, T. I. (2019). *The effect of neural crest stem cell transplantation on the regeneration of peripheral nerves in their traumatic injury in the experiment: dissertation abstract*. National Academy of Medical Sciences of Ukraine, A. P. Romodanov Institute of Neurosurgery.

7. Khomenko, I. P., et al. (2021). Clinical and epidemiological analysis of the structure of combat surgical injury during Antiterrorist operation / Joint Forces Operation. *Ukrainian Journal of Military Medicine, 2*(2), 5–13. https://doi.org/10.46847/ujmm.2021.2(2)-005

8. Kim, J. B., Burchiel, K. J., Russell, L. C., Lee, R. P., & Sima, A. A. F. (1985). Spontaneous activity of primary afferent neurons in diabetic BB/Wistar rats: A possible mechanism of chronic diabetic neuropathic pain. *Diabetes*, *34*(11), 1210–1213. https://doi.org/10.2337/diab.34.11.1210

9. Rayilla, R. S. R., Naidu, M., & Babu, P. P. (2023). Surgically induced demyelination in rat sciatic nerve. *Brain Sciences*, *13*(5), 754. https://doi.org/10.3390/brainsci13050754

10. Delibaş, B., & Kaplan, S. (2023, August 1). *The histomorphological and stereological assessment of rat dorsal root ganglion tissues after various types of sciatic nerve injury* [Preprint]. Research Square. https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3199786/v1

11. Dornbrand-Lo, M., et al. (n.d.). *Peripheral nerve repair using rat sciatic nerve*. SpringerLink. Retrieved February 10, 2025, from https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-62365-3_15

12. Eng, C. M., et al. (2008). Scaling of muscle architecture and fiber types in the rat hindlimb. *Journal of Experimental Biology*, *211*(14), 2336–2345. https://doi.org/10.1242/jeb.017640

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.216

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2108-2118

Крук Мирослав Мирославович, кандидат медичних наук, доцент кафедри оториноларингології, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів, http://orcid.org/0000-0002-9217-9815

ХРОНІЧНІ РИНОСИНУСИТИ У ПАЦІЄНТІВ ІЗ СИНДРОМОМ ОБСТРУКТИВНОГО АПНОЄ СНУ

Анотація. Розглянуто проблему поєднання хронічних риносинуситів із синдромом обструктивного апное сну. Актуальність теми зумовлена високою поширеністю обох патологій у популяції, а також їх суттєвим впливом на якість життя та ризиком розвитку ускладнень. Хронічний риносинусит визначається тривалістю запальних змін у ділянці носа та придаткових пазух понад три місяці й характеризується такими проявами як закладеність носа, виділення з носа та болем. Додаткову значущість має такий фенотип хронічного риносинуситу як алергічна хвороба центральних відділів носа, що часто трапляється у пацієнтів й може залишатися недостатньо діагностованою. Одонтогенний риносинусит – ще один важливий аспект, оскільки патологія верхнього ряду зубів що межують з верхньощелеповою пазухою може призводити до вторинного запалення у ній та у носі. Представлені результати обстеження 37 пацієнтів різного віку й ступеня тяжкості синдрому обструктивного апное сну, у яких у 94,59 ± 3,72% випадків виявлено наявність хронічного риносинуситу. У 25 (67,57 ± 7,70 %) алергічний риносинусит (23 (62,16 ± 7,71 %) із алергічною хворобою центральних відділів носа та 2 (5,41 ± 3,72 %) із тотальним поліпозом носа та пазух). У 12 (32,43 ± 7,70 %) – вторинний одонтогенний хронічний риносинусит, у меншої частки пацієнтів 9 (24,32 ± 7,06 %) виявлено порушення архітектоніки носа у вигляді викривлення або/та шипа носової перегородки. Частина осіб (18 пацієнтів) із хронічним алергічним запаленням не підозрювала про алергічний патогенез процесу. У 7 осіб із встановленим раніше алергічним ринітом симптоми не контролювались належним чином і продовжували турбувати періодична закладеність носа та постназальні затікання. Алергологічна патологія носа та пазух часто поєднувалась або з одонтогенним процесом та/або із порушеннями архітектоніки носової порожнини. Отримані дані підтверджують наявність тісного взаємозв'язку між синдромом обструктивного апное сну і запальними процесами у носі й придаткових пазухах. При цьому часто потрібний інтегрований підхід, що поєднує отоларингологічні, стоматологічні та алергологічні методи діагностики й лікування. Комбінація декількох різновидів хронічних риносинуситів у одного хворого ускладнюють клінічну картину, призводячи

до більш виражених епізодів зупинки дихання й підвищеної сонливості вдень, ризику ускладнень при супутній серцево-судинній патології. Результати роботи вказують на необхідність вчасної діагностики та комплексного лікування первинних і вторинних різновидів хронічного риносинуситу, включно з усуненням стоматологічної патології, корекцією анатомічних порушень архітектоніки носової порожнини, контролю алергологічної патології носа, що забезпечить зменшення загального навантаження на дихальну систему під час сну.

Ключові слова: хронічний риносинусит, синдром обструктивного апное сну, алергічна хвороба центральних відділів носа, одонтогенний риносинусит, викривлення носової перегородки

Kruk Myroslav Myroslavovych Doctor of Philosophy, associate professor, Department of Otorhinolaryngology, Danylo Halytskyi Lviv National Medical University, Lviv, http://orcid.org/0000-0002-9217-9815

CHRONIC RHINOSINUSITIS IN PATIENTS WITH OBSTRUCTIVE SLEEP APNEA SYNDROME

Abstract. This study addresses the problem of the coexistence of chronic rhinosinusitis and obstructive sleep apnea syndrome. The relevance of the topic is due to the high prevalence of both conditions in the population, as well as their significant impact on quality of life and the risk of developing complications. Chronic rhinosinusitis is defined by the duration of inflammatory changes in the nasal area and paranasal sinuses lasting more than three months and is characterized by symptoms such as nasal congestion, nasal discharge, and pain. Additional importance is attributed to the phenotype of chronic rhinosinusitis known as allergic disease of the central nasal compartments, which frequently occurs in patients and may remain underdiagnosed. Odontogenic rhinosinusitis is another significant aspect, as pathology of the upper row of teeth adjacent to the maxillary sinus may lead to secondary inflammation in both the sinus and the nose. The presented results are based on the examination of 37 patients of various ages and degrees of severity of obstructive sleep apnea syndrome, in whom chronic rhinosinusitis was detected in 94.59 ± 3.72% of cases. Among these, 25 patients (67.57 ± 7.70%) had allergic rhinosinusitis (23 patients (62.16 ± 7.71%) with allergic disease of the central nasal compartments and 2 patients (5.41 ± 3.72%) with total polyposis of the nose and sinuses). In 12 patients (32.43 ± 7.70%), secondary odontogenic chronic rhinosinusitis was diagnosed, and in a smaller number of patients, 9 (24.32 ± 7.06%), structural abnormalities of the nose in the form of a deviated septum and/or a nasal spur were found. Some individuals (18 patients) with chronic allergic inflammation were unaware of the allergic pathogenic nature of the process. In 7 patients with previously diagnosed allergic rhinitis, the symptoms were not adequately controlled

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

and continued to be problematic, manifesting as periodic nasal congestion and postnasal drip. Allergic pathology of the nose and sinuses often coexisted with either odontogenic processes and/or structural abnormalities of the nasal cavity. The obtained data confirm a close interrelationship between obstructive sleep apnea syndrome and inflammatory processes in the nose and paranasal sinuses. In many cases, an integrated approach combining otorhinolaryngological, dental, and allergological methods of diagnosis and treatment is required. The combination of several types of chronic rhinosinusitis in one patient complicates the clinical picture, leading to more pronounced episodes of apnea and increased daytime sleepiness, as well as a higher risk of complications in the presence of concomitant cardiovascular pathology. The results of this work indicate the necessity of timely diagnosis and comprehensive treatment of primary and secondary types of chronic rhinosinusitis, including the elimination of dental pathology, correction of anatomical disturbances of the nasal cavity, and control of allergic nasal pathology, which will reduce the overall burden on the respiratory system during sleep.

Keywords: chronic rhinosinusitis, obstructive sleep apnea syndrome, Central Compartment Atopic Disease, odontogenic rhinosinusitis, deviated nasal septum

Постановка проблеми. Хронічні риносинусити є однією з найбільш поширених патологій у практиці отоларинголога, вони характеризуються тривалою персистенцією симптомів та суттєвим впливом на якість життя пацієнтів. Визначальним критерієм хронічного риносинуситу вважають тривалість симптомів понад три місяці, що відрізняє цю патологію від гострих процесів та вимагає більш поглибленого підходу до діагностики й лікування. Синдром обструктивного апное сну, у свою чергу, дедалі частіше діагностується серед населення різного віку, зокрема у поєднанні з надмірною масою тіла, серцево-судинними захворюваннями та іншими системними розладами. Саме хронічний риносинусит може призводити до вторинних змін у глотці та призводити до розвитку синдромом обструктивного апное сну як самостійно так і в поєднанні із іншими факторами (гастроезофагальний рефлюкс, западіння кореня язики, ожиріння, гіпотиреоз та інш.) може мати кумулятивний негативний вплив на здоров'я, оскільки дихальні шляхи додатково обтяжуються запаленням та порушеною прохідністю.

Діагностика хронічних риносинуситів у хворих із синдромом обструктивного апное сну є надзвичайно актуальною проблемою, оскільки не своєчасне виявлення збільшує ризик недосипання, денної сонливості, когнітивних розладів та серцево-судинних ускладнень. Тривале порушення носового дихання із постназальним затіканням призводять до зниження рівеня кисневої сатурації особливо вночі. Це впливає на якість життя й інтенсивність клінічних проявів, включно з гучним хропінням та повторюваними епізодами зупинки дихання. Тому своєчасне виявлення та ефективне лікування як

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

первинних, так і вторинних (зокрема одонтогенних) фенотипів хронічного риносинуситу має велике значення для оптимізації стану пацієнтів із синдромом обструктивного апное сну та попередженням серйозних ускладнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури демонструє поглиблене вивчення аспектів патогенетичних механізмів хронічних риносинуситів у багатьох роботах дослідників. До прикладу, згідно з даними D. Christensen [1], одним із вагомих чинників, що асоціюється з розвитком та підтриманням хронічного риносинуситу, є вплив тютюнового диму. Результати систематичного огляду свідчать про підвищення ризику персистуючого запалення в носовій порожнині у курців та осіб, які зазнають пасивного впливу тютюну. Схожу тенденцію виявили й інші автори, які розглядають шкідливі чинники довкілля як потенційний тригер прогресування ХРС. Окремий напрям у сучасній отоларингології становить вивчення ендотипів хронічних риносинуситів. Так, W. Chitsuthipakorn [4] описує географічні та етнічні особливості формування різних імуноопосередкованих патогенетичних шляхів захворювання, підкреслюючи різницю в клінічній картині та відповіді на лікування у пацієнтів різного походження. Роль ендотипування полягає в індивідуалізації терапії, адже з’являються таргетні методи впливу на ключові ланки запалення. Зокрема, C. Chitguppi [5] зазначає ефективність біотерапії моноклональними антитілавми у хворих із тяжкою еозинофільною астмою та хронічним риносинуситом із назальними поліпами. Це підтверджує тезу про спільність механізмів розвитку еозинофільного запалення в дихальних шляхах і носових пазухах, а також вказує на потенційно високу ефективність біологічної терапії в рефрактерних випадках. Питання взаємозв’язку між запальним ураженням носа та бронхолегеневою системою порушують і інші автори. Зокрема, A. Matucci [6] у своїй роботі наголошує на подібних запальних каскадах, що лежать в основі як бронхіальної астми, так і хронічного риносинуситу. Спільні патогенетичні чинники (еозинофільна інфільтрація, підвищена продукція інтерлейкінів) зумовлюють те, що пацієнти з одним із захворювань часто мають клінічні прояви іншого. У такому контексті синдром обструктивного апное сну виступає додатковим модифікатором перебігу ХРС, оскільки порушення носового дихання та гіпоксія в нічний період можуть стимулювати посилення запальної відповіді й порушувати локальну імунну регуляцію. За даними систематичного огляду S. Chen [2], поширеність хронічного риносинуситу з назальними поліпами (ХРСзНП) має тенденцію до зростання, особливо в осіб із супутніми алергічними захворюваннями та астмою. Саме другий ендотип запалення в носі та пазухах частіше супроводжується поліпозними змінами і проявляється алергічними фенотипами, такими як алергічна хвороба центральних відділів носа (Central Compartment Atopic Disease), локальний та дифузний грибковий риносинусити та може призвести до тотального поліпозу носа та пазух із більш

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

тяжким клінічним перебігом і гіршою відповіддю на традиційну терапію. У подібних випадках у пацієнтів із синдромом обструктивного апное сну виявляють відчутне погіршення перебігу основної патології через виражену назальну обструкцію, адже нічна вентиляція дихальних шляхів ще більше ускладнюється. Проблема діагностики ХРС часто пов'язана із тим, що клінічні анкети, приміром SNOT-22, можуть давати хибні або неповні результати при наявності супутніх симптомів, які не завжди чітко корелюють із риносинуситами. Наприклад, D. Wu [3] наголошує, що в частини пацієнтів із головним болем низькі показники SNOT-22 не виключають наявності хронічного запалення в пазухах, через що існує ризик недодіагностики захворювання. Водночас ігнорування або несвоєчасне виявлення ХРС у пацієнтів із синдромом обструктивного апное сну може посилювати патологічне коло: недостатня якість сну погіршує імунні механізми, а постійна назальна обструкція сприяє повторним епізодам апное. У європейських рекомендаціях (EPOS) 2007 та 2012 років, наданих W. Fokkens [7; 8], відзначається мультифакторність хронічного риносинуситу та важливість комплексного підходу до діагностики й лікування. Врахування алергічних, інфекційних та морфологічних змін слизової оболонки, а також можливих системних чинників (наприклад, супутньої астми та синдрому обструктивного апное) є ключовим аспектом успішної терапії. Зокрема, рекомендовано виконувати детальний ендоскопічний огляд, вивчати роль еозинофільних та нейтрофільних типів запалення, а також у разі підозри – консультуватися зі стоматологом при можливій одонтогенній природі ХРС. У свою чергу, B. Wang [9] демонструє, що при порівнянні атопічних та неатопічних форм хронічного риносинуситу без назальних поліпів у Центральному Китаї виявляються відмінні імунопатологічні профілі слизової. Це підкреслює неоднорідність та складність ХРС, а також необхідність пошуку маркерів, які допомогли б точно визначити оптимальну терапевтичну стратегію для кожного хворого. Як зазначає M. Ling [10], дослідження патофізіології хронічних риносинуситів постійно розвивається, однак і досі залишаються відкритими питання щодо впливу різних тригерів і ролі кожного з компонентів запалення.

Метою статті є дослідження поширеності, особливостей перебігу та основних чинників, що обумовлюють розвиток і прогресування хронічних риносинуситів у пацієнтів із синдромом обструктивного апное сну. Методологія включає комплексний аналіз клінічних даних, ендоскопічних та інструментальних досліджень, а також конус-променевого КТ обстеження й алергологічного обстеження. Об'єктом вивчення є дорослі пацієнти різного віку, у яких діагностовано синдром обструктивного апное сну різного ступеню важкості. Основними завданнями виступають визначення частоти різних форм риносинуситів, виявлення ролі алергічних і одонтогенних чинників, порушень

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

архітектоніки носової порожнини, а також розробка підходів до їх діагностики.

Виклад основного матеріалу. Хронічний риносинусит відрізняється від гострого тим, що симптоми, серед яких виділяють закладеність носа, виділення з носа чи по задній стінці глотки, біль у ділянці обличчя та зниження або відсутність нюху, тривають більше ніж 12 тижнів. Основними патологічними змінами вважають набряк слизової оболонки, порушення мукоциліарного транспорту та розвиток запальних процесів у придаткових пазухах. Крім того, на тлі затяжного запалення формується збільшена схильність до поліпозних змін, що ще більше ускладнює перебіг хвороби. Така клінічна картина створює постійний дискомфорт, знижує ефективність сну та може сприяти виникненню синдрому обструктивного апное сну або погіршенню його перебігу, якщо він уже існує. Алергічні ураження носа є вагомою складовою хронічних риносинуситів, оскільки сенсибілізація до різних алергенів істотно впливає на формування тривалої запальної реакції. “Алергічна хвороба центральних відділів носа” в отоларингологічній практиці розглядається як різновид хронічного риносинуситу алергічного генезу; водночас алергологи визначають це як алергічний риніт. Даний фенотип був вперше описаний у 2014 році Лаурою Джей Уайт (Department of Otolaryngology-Head and Neck Surgery, Emory University, Atlanta, USA) із співавторами, які виявили зв’язок між ізольованими поліпоподібними змінами середньої носової раковини та інгаляційною алергією. Назву фенотипу «Central compartment atopic disease» запропонував Джон М. Дель Гаудіо із співавторами у 2017 році. Алергологічну патологію звикли асоціювати із частими нападами чхання, свербежем у носі, прозорими водянистими виділеннями та вираженим набряком. Проте такі прояви є тільки у третини пацієнтів із алергічною патологією носа та пазух, яких називають «чхалиниками» або «sneezers and runners». У решти 2/3 алергологічних пацієнтів домінують закладеність носа та постназальні затікання і їх називають «блокадниками». У цієї групи алергічний чинник запалення часто не діагностується, прояви тривають місяцями без належного лікування, вони стають невід’ємною частиною хронічного запалення, сприяючи порушенню носового дихання й посиленню ризику або проявів нічного апное (табл.1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 1

Сутнісні ознаки хронічних риносинуситів у пацієнтів із синдромом обструктивного апное сну

Ознаки	Характеристика
Тривалість симптомів та персистуюче запалення	В основі хронічного риносинуситу лежить довготривала (понад три місяці) присутність запального процесу, що відрізняється стійкою набряклістю слизової оболонки, виділеннями та порушенням аерації пазух. У пацієнтів із синдромом обструктивного апное сну ця ознака набуває особливої ваги, оскільки тривале запалення посилює порушення носового дихання та негативно впливає на вентиляцію верхніх дихальних шляхів під час сну. Зокрема, відсутність адекватного відтоку з пазух підтримує хронічне подразнення рецепторів та зумовлює погіршення оксигенації
Поліетіологічність і багатокомпонентність ураження	Хронічний риносинусит часто обумовлений сукупністю чинників: алергічними реакціями, інфекційними збудниками, одонтогенними процесами, анатомічними аномаліями. У пацієнтів із синдромом обструктивного апное сну ця множинність особливо підступна, адже будь-яка форма обструкції (наприклад, викривлена носова перегородка або поліпозні зміни слизової носової перегородки та носових раковини) може синергічно взаємодіяти з алергією чи інфекцією, посилюючи загальну клінічну картину. Таким чином, необхідний комплексний міждисциплінарний підхід, що враховує і респіраторні, і алергічні, і стоматологічні аспекти захворювання
Зв'язок із порушеннями сну та якістю життя	Оскільки хронічний риносинусит спричиняє утруднене носове дихання, пацієнт із синдромом обструктивного апное сну набагато частіше зазнає підвищеної денної втоми, зменшення концентрації уваги та зниження працездатності. Якісне дихання під час сну є надзвичайно важливим для відновлення організму, тому тривала назальна обструкція посилює гіпоксію й сприяє більш вираженим епізодам зупинок дихання. Усе це безпосередньо впливає на психоемоційний стан і формує ризик виникнення низки вторинних порушень, включно з серцево-судинними ускладненнями
Необхідність комплексної діагностики й мультимодального лікування	Пацієнти з синдромом обструктивного апное сну та хронічним риносинуситом вимагають особливого діагностичного підходу, який включає ретельний аналіз симптомів, ендоскопічне дослідження носової порожнини та носоглотки, алергологічне тестування, детальне КТ обстеження носа, пазух, носоглотки, верхнього зубного ряду, також оцінку стоматологічного статусу при підозрі на одонтогенну природу захворювання. Лікування ж повинно охоплювати усі напрямки виявленої патології у отоларингології, алергології та стоматології

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У процесі нашого дослідження було обстежено 37 пацієнтів із різним ступенем тяжкості синдрому обструктивного апное сну. Кожен пацієнт пройшов поглиблене клінічне обстеження, що включало збір анамнезу, оцінку проявів з боку верхніх дихальних шляхів, ендоскопічний огляд носової порожнини та носоглотки, а також низку інструментальних методів виявлення можливих структурних порушень, зокрема детальне КТ обстеження носа, пазух, носоглотки, верхнього зубного ряду. Особлива увага приділялася тривалості симптомів, характеру виділень, наявності стоматологічних проблем у зоні верхньої щелепи та алергічного скринінгового обстеження наявності алерген-специфічниих імуноглобулінів Е (sIgE), якщо алергічний риносинусит не був діагностований раніше. Такий підхід дозволив сформувати загальну картину поширеності хронічних риносинуситів серед обраної когорти (табл.2).

Таблиця 2

Разом ХРС

Фенотип або чинник хронічного риносинуситу	Кількість пацієнтів	%
Разом ХРС	35	94,59±3,72

За підсумками обстежень встановлено, що близько 94,59±3,72 % осіб із цієї вибірки мають ту чи іншу форму хронічного первинного або вторинного риносинуситу та їх поєднання. Проведений аналіз засвідчив, що хронічне запалення носа та приносових пазух зустрічається надзвичайно часто у хворих на синдром обструктивного апное, зумовлюючи додаткові труднощі з носовим диханням. Такі дані підтверджують тісний зв’язок між хронічним запаленням носа та пазух та синдром обструктивного апное сну (табл.3).

Таблиця 3

Поширеність хронічних риносинуситів серед обстежених пацієнтів (n=37)

Фенотип або чинник хронічного риносинуситу	Кількість пацієнтів	%
Алергічна хвороба центральних відділів носа	23	62,16±7,97
Хронічний риносинусит із тотальним поліпозом носа та пазух і позитивними алерго-тестами	2	5,41±3,72
Разом алергічних ХРС	25	67,57±7,71
Одонтогенний (вторинний) хронічний риносинусит	12	32,43±7,70
Викривлення / шип носової перегородки	9	24,32±7,06
Інші не визначені фенотипи	3	8,11±4,49

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Поглиблений аналіз виявлених випадків показав, що у 25 (67,57±7,71%) обстежених хронічний риносинусит був із алергологічним патогенезом. У більшості з них (23 (62,16±7,97%) домінувала алергічна хвороба центральних відділів носа (Central compartment atopic disease). У 2 (5,41±3,72%) хворих виявлено хронічний риносинусит із тотальним поліпозом носа та пазух і позитивними алерго-тестами. 18 пацієнтів із хронічним алергічним запаленням не підозрювала про алергічний патогенез процесу у носі та пазухах. У 7 осіб із встановленим раніше алергічним ринітом симптоми не контролювались належним чином і продовжували турбувати періодична закладеність носа та постназальні затікання. Їх симптоми виявилися неконтрольованими або частково контрольованими. Така ситуація свідчить про недостатню увагу до алергічних чинників, що можуть спричиняти чи ускладнювати перебіг хронічних риносинуситів у контексті синдрому обструктивного апное сну (рис.1).

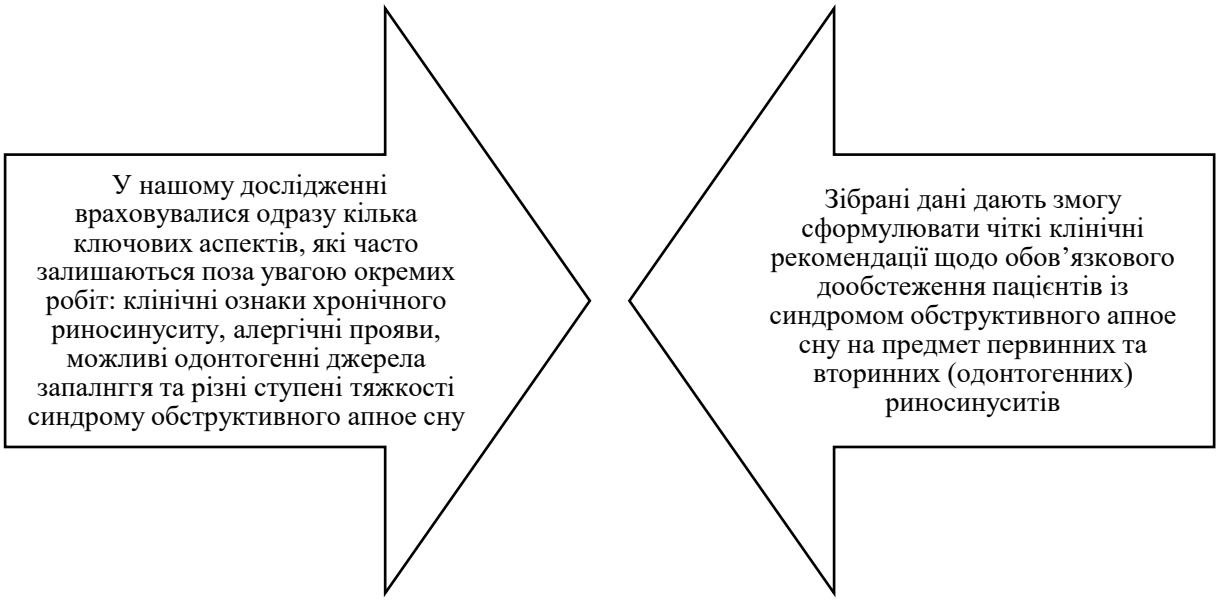

Рис.1.Обгрунтування ефективності проведеного обстеження

Вторинний одонтогенний хронічний риносинусит, пов'язаний з патологією верхнього ряду зубів був виявлений у 12 (32,43 ± 7,70 %) пацієнтів. Хоча в рамках нашого дослідження не ставилося за мету глибоко аналізувати окремі нозології зубних захворювань, проте виявлено, що стани, де є запальний процес у коренях верхніх зубів, часто призводять до формування стійкого запалення та ексудативних процесів у гайморових пазухах. Це ще раз підтверджує важливість комплексного підходу: пацієнт, який має синдром

обструктивного апное сну і скарги на тривале порушення носового дихання, обов'язково повинен бути обстежений на предмет одонтогенної патології. Приблизно у чверті обстежених осіб 9 (24,32 ± 7,06 %) виявлено порушення архітектоніки носа у вигляді викривлення або/та «шип» носової перегородки. У двох пацієнтів із викривленням носової переділки спостерігалась компенсаторна пневматизація середньої носової раковини (concha bullosa). Часто виявлялося поєднання алергологічної патології із одонтогенним процесом та/або із порушеннями архітектоніки носової порожнини, що ускладнювало визначення ведучої ролі у перебігу захворювання даного пацієнта та потребувало комплексного лікування у різних спеціалістів.

Висновки. Загальний висновок із проведеної роботи полягає у тому, що переважна більшість пацієнтів із синдромом обструктивного апное сну має різні види хронічних риносинуситів первинного чи вторинного генезу (а подекуди й комбіновані). Тому кожен хворий із апное потребує детального отоларингологічного огляду з ендоскопічними та інструментальними методами діагностики, скринінговим алергологічним тестуванням, КТ обстеженням носа, пазух, носоглотки, верхнього ряду зубів, для виявлення й ліквідації можливої одонтогенної компоненти та контролю симптомів алергії разом із алергологом.

Література:

1. Christensen DN, Franks ZG, McCrary HC, Saleh AA, Chang EH. A Systematic Review of the Association between Cigarette Smoke Exposure and Chronic Rhinosinusitis. Otolaryngol Head Neck Surg. 2018 May;158(5):801-816.

2. Chen S, Zhou A, Emmanuel B, Thomas K, Guiang H. Systematic literature review of the epidemiology and clinical burden of chronic rhinosinusitis with nasal polyposis. Curr Med Res Opin. 2020 Nov;36(11):1897-1911.

3. Wu D, Gray ST, Holbrook EH, BuSaba NY, Bleier BS. SNOT-22 score patterns strongly negatively predict chronic rhinosinusitis in patients with headache. Int Forum Allergy Rhinol. 2019 Jan;9(1):9-15.

4. Chitsuthipakorn W, Seresirikachorn K, Sommer DD, McHugh T, Snidvongs K. Endotypes of Chronic Rhinosinusitis Across Ancestry and Geographic Regions. Curr Allergy Asthma Rep. 2018 Jul 11;18(9):46.

5. Chitguppi C, Patel P, Gandler A, Murphy K, Khoury Md T, Monostra P, et all. Effect of Benralizumab in Patients With Severe Eosinophilic Asthma and Chronic Rhinosinusitis With Nasal Polyps: A Case Series. Am J Rhinol Allergy. 2021 Sep;35(5):559-67.

6. Matucci A, Bormioli S, Nencini F, Chiccoli F, Vivarelli E, Maggi E., et all. Asthma and Chronic Rhinosinusitis: How Similar Are They in Pathogenesis and Treatment Responses? Int J Mol Sci. 2021 Mar 24;22(7):3340.

7. Fokkens W, Lund V, Mullol J; European Position Paper on Rhinosinusitis and Nasal Polyps group. European position paper on rhinosinusitis and nasal polyps 2007. Rhinol Suppl. 2007;20:1-136

8. Fokkens WJ, Lund VJ, Mullol J, Bachert C, Alobid I, Baroody F, et al. EPOS 2012: European position paper on rhinosinusitis and nasal polyps 2012. A summary for otorhinolaryngologists. Rhinology. 2012 Mar;50(1):1-12.

9. Wang BF, Cao PP, Long XB, Zhang XH, Xu K, Cui YH, et all. Distinct mucosal immunopathologic profiles in atopic and nonatopic chronic rhinosinusitis without nasal polyps in Central China. Int Forum Allergy Rhinol. 2016 Oct;6(10):1013- 1019.

10. Ling M, Hamilos DL. Are we closer to understanding the pathophysiology of chronic rhinosinusitis? Clin Exp Allergy. 2011 Feb;41(2):144-6.

References:

1. Christensen DN, Franks ZG, McCrary HC, Saleh AA, Chang EH. (2018) A Systematic Review of the Association between Cigarette Smoke Exposure and Chronic Rhinosinusitis. Otolaryngol Head Neck Surg. May;158(5):801-816. [in English]

2. Chen S, Zhou A, Emmanuel B, Thomas K, Guiang H. (2020) Systematic literature review of the epidemiology and clinical burden of chronic rhinosinusitis with nasal polyposis. Curr Med Res Opin. Nov;36(11):1897-1911. [in English]

3. Wu D, Gray ST, Holbrook EH, BuSaba NY, Bleier BS. (2019) SNOT-22 score patterns strongly negatively predict chronic rhinosinusitis in patients with headache. Int Forum Allergy Rhinol. Jan;9(1):9-15. [in English]

4. Chitsuthipakorn W, Seresirikachorn K, Sommer DD, McHugh T, Snidvongs K. (2018) Endotypes of Chronic Rhinosinusitis Across Ancestry and Geographic Regions. Curr Allergy Asthma Rep. Jul 11;18(9):46. [in English]

5. Chitguppi C, Patel P, Gandler A, Murphy K, Khoury Md T, Monostra P, et al. (2021) Effect of Benralizumab in Patients With Severe Eosinophilic Asthma and Chronic Rhinosinusitis With Nasal Polyps: A Case Series. Am J Rhinol Allergy. Sep;35(5):559-67. [in English]

6. Matucci A, Bormioli S, Nencini F, Chiccoli F, Vivarelli E, Maggi E., et al. (2021) Asthma and Chronic Rhinosinusitis: How Similar Are They in Pathogenesis and Treatment Responses? Int J Mol Sci. Mar 24;22(7):3340. [in English]

7. Fokkens W, Lund V, Mullol J; European Position Paper on Rhinosinusitis and Nasal Polyps group. (2007) European position paper on rhinosinusitis and nasal polyps 2007. Rhinol Suppl. 20:1-136. [in English]

8. Fokkens WJ, Lund VJ, Mullol J, Bachert C, Alobid I, Baroody F, et al. (2012) EPOS 2012: European position paper on rhinosinusitis and nasal polyps 2012. A summary for otorhinolaryngologists. Rhinology. Mar;50(1):1-12. [in English]

9. Wang BF, Cao PP, Long XB, Zhang XH, Xu K, Cui YH, et al. (2016) Distinct mucosal immunopathologic profiles in atopic and nonatopic chronic rhinosinusitis without nasal polyps in Central China. Int Forum Allergy Rhinol. Oct;6(10):1013-1019. [in English]

10. Ling M, Hamilos DL. (2011) Are we closer to understanding the pathophysiology of chronic rhinosinusitis? Clin Exp Allergy. Feb;41(2):144-6 [in English].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 612.8+612.43]-053.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2119-2130

Лагодич Тетяна Сергіївна кандидат медичних наук, доцент, НМУ імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (044) 234-92-76, https://orcid.org/0009-0004-3531-471X

Русалов Віталій Леонідович, кандидат медичних наук, доцент, НМУ імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (044) 234-92-76, https://orcid.org/0000-0001-9972-9448

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗІОЛОГІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ ТА ЕНДОКРИННОЇ СИСТЕМИ У ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Анотація. Вік людини починає рахуватися з моменту народження і завершується зі смертю. Його можна умовно класифікувати на різні періоди, які, в біологічному сенсі, не мають чітких меж.

Організм людини на будь-якому віковому етапі функціонує як єдине ціле. Усі системи організму (опорно-рухова, серцево-судинна, дихальна, видільна та ін.) тісно взаємопов’язані, отже функціональні зміни в одній із фізіологічних систем призводять до змін діяльності в іншій.

При старінні нерівномірно змінюється збудливість окремих нервових центрів, в результаті чого згладжуються відмінності в збудливості різних центрів мозку. Це призводить до порушення інтеграційної та координаційної діяльності мозку, до виникнення неадекватних реакцій, неврозів.

Також з віком зазнають змін функціонування залоз внутрішньої секреції, що позначається на особливостях гормональної регуляції життєвих процесів. Це відбувається в результаті їх власного старіння, зниження ефективності в роботі окремих залоз, зміни сприйнятливості тканин до дії гормонів, а також особливостями нервової регуляції функцій ендокринних залоз.

Упродовж всього життя людини гормони необхідні для росту і розвитку організму, підтримання параметрів гомеостазу, короткочасної і довготривалої адаптації до умов навколишнього середовища. З діяльністю ендокринних залоз і секрецією гормонів пов'язані не тільки процеси росту і розвитку, але і старіння людини.

Основні зміни ендокринних функцій у старості можуть проявлятися у:

1) поступовому зменшенні синтезу, секреції та рівня більшості гормонів у крові;

2) підвищенні чутливості тканин до ефектів малих доз гормонів;

3) зменшенні реактивності органів мішеней до ефектів великих доз більшості гормонів;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

4) зниженні ефективності механізмів саморегуляції в ендокринній системі, переважно за рахунок ослаблення зворотних зв'язків у системі регуляції;

5) низької ефективності та швидкого виснажування адаптивних реакцій, що забезпечуються ендокринною системою.

У процесі старіння відбувається не тільки зниження функцій систем та їх дезінтеграція, а й зниження ефективності компенсаторних механізмів. Так, при зниженні рівня секреції деяких гормонів може підвищуватися чутливість клітин до їхньої дії. Усі зміни в організмі, що відбуваються під час старіння, можна розділити на такі види:

1) хронобіологічні зміни – вікові зміни тканин (чим більший термін життя, тим яскравіші такі зміни);

2) онтобіологічні зміни залежать від біологічного віку (наприклад зміни нейрогуморальної регуляції);

3) видоспецифічні зміни - властиві кожному виду (наприклад зміни ферментів);

4) індивідуальні зміни, що притаманні окремим людям.

Ключові слова: функції, центральна нервова система, ендокринна система, похилий вік.

Lagodych Tetiana Sergiivna candidate of medical sciences, associate professor, Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (044) 234-92-76, https://orcid.org/0009-0004-3531-471X

Rusalov Vitalii Leonidovych candidate of medical sciences, associate professor, Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (044) 234-92-76, https://orcid.org/0000-0001-9972-9448

FEATURES OF THE PHYSIOLOGY OF THE CENTRAL NERVOUS SYSTEM AND ENDOCRINE SYSTEM IN ELDERLY PEOPLE (LITERATURE REVIEW)

Abstract. Human age begins to be counted the moment of birth and ends with death. It can be conditionally classified into different periods, which, in the biological sense, do not have clear boundaries.

The human body functions as a single whole at any age stage. All systems of the body: musculoskeletal, cardiovascular, respiratory, excretory, etc. - are closely interconnected, functional changes in one of the physiological systems lead to changes in activity in another. All systems of the body (musculoskeletal, cardiovascular, respiratory, excretory, etc.) are closely interconnected, therefore functional changes in one of the physiological systems lead to changes in activity in another.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

With aging, the excitability of individual nerve centers changes unevenly, as a result of which the differences in the excitability of different brain centers are smoothed out. This leads to a violation of the integration and coordination activity of the brain, to the occurrence of inadequate reactions and neuroses.

Also, with age, the functioning of the endocrine glands undergoes changes, which affects the features of hormonal regulation of life processes. This occurs as a result of their own aging, a decrease in the efficiency of individual glands, changes in the susceptibility of tissues to the action of hormones, as well as the features of the nervous regulation of the functions of the endocrine glands.

Throughout a person's life, hormones are necessary for the growth and development of the body, maintaining homeostasis parameters and short-term and long-term adaptation to environmental conditions. Not only the processes of growth and development, but also human aging is associated with the activity of the endocrine glands and the secretion of hormones.

The main changes in endocrine functions in old age can manifest themselves in:

1) a gradual decrease in the synthesis, secretion and level of most hormones in the blood;

2) an increase in the sensitivity of tissues to the effects of small doses of hormones;

3) a decrease in the reactivity of target organs to the effects of large doses of most hormones;

4) reduced efficiency of self-regulation mechanisms in the endocrine system, mainly due to weakening of feedback in the regulatory system;

5) low efficiency and rapid depletion of adaptive reactions provided by the endocrine system.

In the process of aging, not only does the function of the systems decrease and their disintegration occur, but also the efficiency of compensatory mechanisms decreases. Thus, with a decrease in the level of secretion of some hormones, the sensitivity of cells to their action may increase. All changes in the body that occur during aging can be divided into the following types:

1) chronobiological changes - age-related changes in tissues (the longer the lifespan, the brighter such changes);

2) onto biological changes depend on biological age (for example, changes in neurohumoral regulation);

3) species-specific changes - inherent to each species (for example, changes in enzymes);

4) individual changes inherent in individual people.

Keywords. Functions, central nervous system, endocrine system, old age.

Постановка проблеми. Одним із наслідків вікових процесів є зміни життєво важливих функцій та звуження діапазону адаптації організму, розвиток хворобливого стану.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Нервова система регулює, поєднує, узгоджує діяльність органів і систем організму, зумовлює його оптимальне функціонування та адаптацію до змін зовнішнього середовища.

У старості підвищується чутливість структур мозку до біологічно активних речовин і лікарських препаратів. Найбільш виражені морфологічні й функціональні вікові зміни в корі великих півкуль, лімбічній системі (зокрема в гіпокампі), базальних гангліях. Меншою мірою вони характерні для мозочка, центрів стовбура мозку та спинного мозку. Суттєвих вікових змін зазнають лімбічна система і гіпоталамус, які координують поведінкові реакції з вимогами організму.

Формування з віком функціональних змін в ядрах стовбура мозку є причиною порушення регуляції постави і руху, зниження м'язової працездатності, вегетативного забезпечення організму.

З віком падає працездатність нервових клітин. Це обмежує можливості для формування нових психологічних понять. У процесі старіння знижується продуктивність розумової діяльності, слабшає пам'ять.

Істотні зміни відбуваються у вегетативній нервовій системі, що пов’язано з дистрофічними процесами, які відбуваються у всіх її ланках. Це, зокрема, виявляється в подовженні латентного часу вегетативних рефлексів, в ослабленні сили рефлексів. Особливе значення для процесів старіння мають зміни, що виникають у вищих вегетативних центрах. Так, наприклад, при старінні з’являється «гіпоталамічна дезінформація», тобто неадекватна реакція нейронів гіпоталамуса на інформацію із внутрішнього середовища організму [1].

Вважають, що саме вікові зміни гіпоталамуса є однією з причин розвитку артеріальної гіпертензії, коронарної недостатності. Цим же пояснюється зниження стрес-реакції у людей похилого і старечого віку, що зменшує їхні адаптивні можливості.

Зниження мозкового кровотоку та порушення синтезу і секреції нейромедіаторів може призводити до інволюційних змін вищої нервової діяльності людини, а також високу ймовірність розвитку старечої депресії, хвороби Паркінсона. У міру структурно-функціональних змін мозку відбувається значне ускладнення системи пам'яті. Це може привести до нерівномірної і неоднозначної зміни показників пам'яті з віком [3].

Ендокринну функцію організму забезпечують системи, в які входять: ендокринні залози (секретують гормон), циркуляційний транспорт гормонів та відповідні органи або тканини-мішені (відповідають на дію гормонів) [4, 5].

Ендокринні залози мають великий вплив на обмін речовин, на фізичний і психічний розвиток людини, на підтримку параметрів гомеостазу, таких як концентрація глюкози в крові, артеріальний тиск, онкотичний і осмотичний тиск крові, концентрація Na^+, K^+, Ca^{2+} та інших іонів [4, 5].

За даними ВООЗ на ендокринні захворювання в Україні страждає 52 % дорослого населення та 80 % людей похилого віку [6].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даній роботі була зібрана інформація про вікові особливості функцій центральної нервової та ендокринної систем.

Мета статті - провести огляд літературних джерел, присвячених вивченню змін структур центральної нервової системи та ендокринної системи у людей похилого віку.

Матеріали і методи. У роботі було проведено аналіз наукових публікацій за період з 2013 по 2024 роки.

Виклад основного матеріалу. Організм людини представляє собою єдину саморегулюючу систему, функціональні особливості якого змінюються у процесі онтогенезу, функціонуванні протягом усього життя. Відомо, що вплив генетичної програми і факторів зовнішнього середовища на фізичний розвиток неоднаковий у різні вікові періоди.

У процесі росту та розвитку організму виникають специфічні анатомічні й функціональні особливості, які мають назву вікових. Відповідно до цього життєвий цикл людини розділений на періоди, або етапи, між якими немає чітко окреслених меж [1].

Потрібно зауважити, що періодизація – це умовний поділ єдиного процесу для зручності його вивчення. Насправді індивідуальний розвиток – це неперервний процес, одна його стадія непомітно й плавно переходить у наступну [1]. Але, частіше користуються такою віковою періодизацією за біологічними ознаками:

Вікова періодизація за біологічними ознаками [1].

Назва вікового періоду	Тривалість (роки)	
	хлопчики / чоловіки	дівчата / жінки
Період новонародженості	Перших 4 тижні	
Грудний період	4 тижні–1 рік	
Раннє дитинство	1–3 роки	
Перше дитинство	4–7	
Друге дитинство	8–12	8–11
Підлітковий період	13–16	12–15
Юнацький період	17–21	16–20
Зрілий вік, 1-й період	22–35	21–35
Зрілий вік, 2-й період	36–60	36–55
Похилий вік	61–74	56–74
Старечий вік	75–90	
Довгожителі	90 і більше	

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розрізняють вік хронологічний (паспортний) та біологічний.

Хронологічний вік – це період (у роках, місяцях, днях), прожитий від дня народження до певного відлічуваного моменту. Біологічний вік визначається сукупністю анатомічних і фізіологічних особливостей організму, що відповідають віковим нормам для даної популяції.

На відміну від паспортного віку, біологічний (або анатомо-фізіологічний) вік обіймає ряд років життя людини, протягом яких відбуваються певні біологічні зміни.

При оцінці біологічного віку враховують також фізіологічні та біохімічні показники (рівні основного й інших видів обміну речовин, особливості серцево-судинної, дихальної, нейроендокринної й інших систем) та рівень психічного розвитку індивіду [1].

У сучасній геронтології широко використовують терміни «фізіологічне» та «передчасне» старіння. Фізіологічне (природне) старіння характеризується визначеним темпом і послідовністю вікових змін, що відповідають біологічним, адаптаційно-регуляторним можливостям певної людської популяції. Передчасне (прискорене) старіння характеризується швидшим розвитком вікових змін або ж більшою мірою їх прояву в певний віковий період [1].

При передчасному старінні більш виражене обмеження пристосувальних можливостей організму, що призводить до різкого скорочення резервних можливостей функціонування органів та систем. Найбільш вираженими проявами передчасного старіння людини є легка перевтома, зниження працездатності, ранні зміни пам’яті, емоційної сфери, репродуктивної здатності, зниження адаптаційних можливостей серцево-судинної, дихальної систем тощо. Причиною прискореного старіння можуть бути емоційне перенапруження, різні захворювання (ішемічна хвороба серця, виразкова хвороба, хронічні захворювання органів дихання, цукровий діабет та ін.), психічні стреси, радіоактивне опромінення, шкідливі звички, забруднення навколишнього середовища й багато інших факторів.

Також існує сповільнене (ретардоване) старіння, що призводить до збільшення тривалості життя – довголіття. У цих випадках вікові зміни з’являються значно пізніше, ніж у цілому в популяції.

За статистикою, частіше трапляється передчасне старіння, тому актуальним є пошук засобів профілактики та лікування захворювань, що прискорюють старіння, оздоровлення довкілля, пропаганда здорового способу життя, раціонального харчування, рухової активності [1].

Люди похилого віку стали окремою демографічною, соціальною та медико-біологічною категорією. Статистичні дані свідчать про те, що на тривалість життя негативно впливають паління, надлишкове вживання алкоголю, переїдання, що призводить до ожиріння, неправильний режим харчування, сон менше чи більше восьми годин, гіподинамія, несприятливе екологічне та соціально-економічне довкілля. Велике значення має й психологічний стан [1].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Нервова система регулює, координує, узгоджує діяльність органів і систем організму, обумовлює оптимум функціонування, об'єднуючи усі частини організму в єдине ціле. Завдяки особливостям своєї будови нервова система забезпечує швидку і точну передачу інформації від рецепторів до ЦНС, переробку цієї інформації з наступним формуванням відповіді та передачею відповідного наказу виконавчим органам [2].

З віком сповільнюється частота ритмів ЕЕГ, найбільші зміни виникають у діапазоні альфа- і тета-ритму, генераторами яких є гіпокамп, ядра перегородки, структури гіпоталамуса. Деградація базальних гангліїв, порушення функціональних властивостей їх клітинних мембран ведуть до зміни кількості рецепторів та іонних каналів, зменшення кількості синапсів і нейромедіаторів та відображаються на емоційному стані, вегетативних та рухових функціях організму.

При старінні знижується енергетичний обмін нейронів, падає активність аксоплазматичного транспорту, порушується синаптична передача, зменшується кількість адренергічних, холінергічних, дофамінергічних та ГАМК-рецепторів, знижується збудливість нейронів, падає частота нервових імпульсів, зменшується об'єм інформації, яка передається з центральної нервової системи на периферію.

Інволюційні зміни в нервовій системі розвиваються повільніше, ніж в інших органах. Зниження маси й об'єму мозку, зменшення поверхні кори великих півкуль, збільшення розмірів шлуночків мозку починає відбуватися після 60 років. До 80 років маса мозку знижується всього на 6–7 %. При старінні зменшується густина нейронів (особливо в префронтальній і скроневій зонах кори, у мозочку), але зростає кількість гліальних клітин. Число нейронів у мозку зменшується на 10–20 %, а в деяких його ділянках – на 30–50 %. Характерна ознака старіння – накопичення в міжклітинному просторі амілоїдних субстанцій, а в нейронах – ліпофусцину, що складаються з білків і ліпідів (продуктів життєдіяльності нейрона), швидкість накопичення якого зростає при стресах і при дефіциті вітаміну Е.

Першими «старіють» лобові частки лівої півкулі (послаблення самоконтролю над своїми діями), потім – скроневі відділи лівої півкулі (зниження слухового сприйняття, мови, затруднення в мовному опосередкуванні. На наступному етапі «старіють» мозолисте тіло (зниження інтелектуальної активності) та права півкуля (порушення просторової орієнтації, координації рухів), а далі – стовбурові структури мозку [1, 2].

Із віком знижується мозковий кровотік, зменшується здатність нейронів утилізувати глюкозу. За рахунок зменшення активності ферментів, що беруть участь у синтезі медіаторів, у різних відділах головного мозку знижується рівень ацетілхоліну, дофаміну, серотоніну, норадреналіну, гаммааміномасляної кислоти й інших нейромедіаторов.

При старінні в нейронах розвиваються зміни в проникності каналів клітинних мембран, таких як K^+, Ca^{2+} та інші, знижується інтенсивність роботи

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

натрій-калієвої й кальцієвої помп, величина мембранного потенціалу клітини, підвищується тривалість потенціалу дії та абсолютного рефрактерного періоду, знижується швидкість проведення збудження по нервових волокнах (зокрема за рахунок зменшення товщини мієлінової оболонки), а також швидкість синаптичної передачі, порушується ефективність реципрокного й інших видів центрального гальмування, зменшується взаємодія між різними центрами головного та спинного мозку, що знижує ефективність регуляції й інтеграційної діяльності мозку. Це призводить до підвищення порогу безумовних рефлекторних реакцій, зниження сухожилкових рефлексів. Також послаблюється постсинаптичне гальмування у спинному мозку, знижується низхідний контроль над рефлекторними реакціями, що призводить до зменшення швидкості проведення нервових імпульсів, змін рухової діяльності людини [1, 2].

Гуморальна система разом із нервовою регулюють і координують функцію органів і систем організму, але дія цих систем виявляється по-різному [1]. Не зважаючи на різні впливи, доцільніше говорити про нейро-гуморальну систему регуляції [5, 8].

Проте галузь нейроендокринології сьогодні розширилася, щоб охопити численні взаємні зв'язки взаємодії між центральною нервовою системою, вегетативною (автономною) нервовою системою, ендокринною та імунною системами в регуляції гомеостазу та поведінкових реакцій на зміни навколишнього середовища [4].

У процесі старіння відбуваються зміни функціонального стану щитоподібної залози. З віком знижується активність секреції та затримується процес синтезу йодованих тиронінів [5, 14].

Периферійний ефект тиреоїдних гормонів залежить від концентрації їх вільних фракцій у крові. З віком знижується інтенсивність біосинтезу тиреоїдних гормонів, їх секреція, концентрація в крові, збільшується відносна частка вільного тироксину в кількості гормону, що циркулює в крові. Зниження з віком тироксинзв'язувальної здатності білків крові має пристосувальне значення, що спрямовано на підтримку постійної концентрації вільної фракції тироксину, яка фізіологічно більш активна [5]. Зниження тироксинзв'язувальної функції глобуліну крові призводить до збільшення вільного тироксину, що призводить до його проникності в тканини в умовах зниженої секреції його щитоподібною залозою.

Зміни відбуваються і в паренхімі щитоподібної залози, яка стає неоднорідною: залозиста тканина чергується з прошарками лімфоїдної, фолікули поліморфні, у деяких ділянках фолікули зникають, колоїд гомогенний, стає щільнішим. Зменшується висота клітин фолікулів і кількість сполучної тканини. Артеріосклероз призводить до зниження інтенсивності кровопостачання залози [9].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

При старінні змінюється структура інсулярного апарату підшлункової залози. Зменшуються кількість і розмір клітин панкреатичних острівців, структура стінок капілярів. У старечому віці спостерігається функціональна пружність бета-клітин, їх гіперфункція, що пов'язано з ущільненням каріоплазми клітин, розширенням периваскулярних пазух, канальців ендоплазматичної сітки, підвищенням тургору мітохондрій. Одночасно в інсулярному апараті відбуваються дистрофічні зміни: вакуолізація мітохондрій, поява вторинних лізосом, ліпідних гранул. Дистрофічні зміни призводять до зменшення активності інсуліну.

Однак вікові зміни залозистих тканин стимулюють діапазон адаптації, що особливо проявляється в умовах цукрового навантаження.

Важливим ланцюжком механізму забезпечення організму інсуліном є реакція тканин на дію гормону. Ефекти інсуліну в тканинах реалізуються шляхом контролю гліколізу, глюконеогенезу, ліпогенезу, біосинтезу РНК і ДНК. Від стану периферійних тканин залежатиме кінцевий біологічний ефект інсуліну [4, 5].

Під час старіння організму, з одного боку, знижується активність гормону, з іншого – відбуваються структурні й метаболічні зміни в тканинах. З віком спостерігається зниження реактивної можливості тканин, що ще більше порушує інсулінове забезпечення організму [1, 13].

Вікові зміни наднирникових залоз проявляються в розростанні сполучної тканини, часто розвиваються мікроаденоми, вогнищеві гіперплазії, атрофія кіркового шару. У клітинах кіркового шару також відбуваються дегенеративні зміни в ядрах і мітохондріях, з'являються лізосоми, ліпідні гранули, вакуолі [9].

У чоловіків значно зменшується виділення альдостерону після 60 років, у жінок – після 70 років. У клімактеричний період значно зменшується секреція статевих гормонів.

Остеопороз є серйозною проблемою для здоров'я літніх жінок у постменопаузі. Більшість жінок у постменопаузі з остеопорозом мають втрату кісткової маси, пов'язану з дефіцитом естрогену. Остеопороз також може бути наслідком надмірного використання глюкокортикоїдів, що викликає демінералізація кістки зі значними змінами просторових неоднорідностей кістки на мікромасштабі [10, 11]. Кісткова маса збільшується в дитинстві, досягаючи максимального рівня до третього або четвертого десятиліття життя жінки. Після цього починається і прискорюється втрата кісткової тканини при менопаузі. Дослідження показали, що рівень остеопорозу збільшується приблизно вдвічі кожні 5 років, починаючи з 45 – 49 років на 3,3%, поступово збільшуючись до 50,3% у віці 85 років і старше [10].

Зниження секреції глюкокортикоїдів починається після 70 років, після 80 років їх рівень становить 75 % від їх норми в зрілому віці. Уведений кортизон у людини старечого віку зникає з плазми крові значно повільніше, ніж у молодої людини.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Андрогенна функція кори надниркових залоз значно зменшується вже після 60 років. Одночасно зростає чутливість кори надниркових залоз до кортикотропіну, зменшуються реактивна властивість залоз, їх потенційні можливості, швидко наростає виснаження функціональної діяльності надниркових залоз.

У старечому віці знижується синтез медіаторів нервової системи, підвищується чутливість адренорецепторів. Змінюються сезонні коливання катехоламінів у різних відділах мозку в зрілому і старечому віці, а також добові коливання та коливання в разі стресових станів.

Тривалість життя та пристосувальні можливості в одному й тому ж віці в різних людей істотно відрізняються.

Висновки з даного дослідження. Наведений огляд літератури демонструє, що вікові зміни є невід'ємною частиною людського життя. Протягом онтогенезу відбуваються складні та багатогранні трансформації в усіх системах організму. Особливу увагу приділено віковим змінам нервової та ендокринної систем, які відіграють ключову роль у регуляції функцій організму.

З віком спостерігається поступове зниження функціональних можливостей нервової системи, що проявляється у змінах нейрохімічних процесів, структурних особливостей мозку та когнітивних функцій. Ендокринна система також зазнає значних змін, що впливають на метаболічні процеси, гомеостаз та адаптаційні можливості організму.

Важливо зазначити, що швидкість і характер вікових змін є індивідуальними та залежать від багатьох факторів, включаючи генетичну схильність, спосіб життя, вплив навколишнього середовища та наявність супутніх захворювань.

Висновки цього огляду підкреслюють необхідність комплексного підходу до вивчення процесів старіння.

Глибоке розуміння вікових змін дозволить розробити ефективні стратегії профілактики та лікування пов'язаних з віком захворювань, а також покращити якість життя людей похилого віку.

Перспективи подальших досліджень вікових змін в організмі людини є надзвичайно широкими та багатообіцяючими. Глибоке розуміння молекулярних механізмів старіння дозволить розробити нові цільові терапевтичні стратегії.

Вивчення впливу зовнішніх факторів, таких як дієта, фізична активність, стрес та забруднення довкілля, на швидкість старіння відкриє нові можливості для профілактики вікових захворювань та покращення якості життя.

Розробка персоналізованих підходів до лікування, заснованих на генетичних особливостях кожної людини, є одним із перспективних напрямків. Крім того, дослідження соціальних аспектів старіння, таких як якість життя літніх людей та розробка програм соціальної підтримки, є надзвичайно важливими для суспільства.

Інші перспективні напрямки включають дослідження мікробіому, зв'язку між запаленням та старінням, розробку нових біомаркерів старіння та створення моделей старіння.

Розуміння механізмів старіння дозволить розробити нові методи діагностики, профілактики та лікування вікових захворювань, а також підвищити якість життя людей похилого віку.

Література:

1. Коцан І. Я., Швайко С. Є., Дмитроца О. Р. Вікова фізіологія: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / І. Я. Коцан, С. Є. Швайко, О. Р. Дмитроца; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, біологічний факультет, кафедра фізіології людини і тварин. – Луцьк: [б. в.], 2013. – 378 с.

2. Дмитроца О. Р., Швайко С. Є., Сокол А. П. Вікова фізіологія: методичні вказівки до проведення лабораторних робіт / О. Р. Дмитроца, С. Є. Швайко, А. П. Сокол; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, біологічний факультет, кафедра фізіології людини і тварин. – Луцьк: [б. в.], 2013. – 112 с.

3. Коц С.М., Коц В.П. Вікова фізіологія та вища нервова діяльність: навч. посіб. – Харків: ХНПУ, 2020. – 288 с.

4. Якушко О.С. Сучасні уявлення про структурно-функціональні особливості ендокринних залоз. – «Світ медицини та біології», 2016. – №4(58), с. 153-159. URL: https://womab.com.ua/ua/smb-2016-04/6396

5. Швайко С.Є., Пикалюк В.С., Дмитроца О.Р., Шевчук Т.Я., Поручинська Т.Ф., Поручинський А.І., Комшук Т.С. Залози внутрішньої секреції та обмін речовин. – Луцьк, 2009. – 424 с.

6. Патологічна фізіологія: підручник / М.С. Регеда, А.І. Березнякова, Н.М. Кононенко, Т.І. Тюпка, С.І. Крижна, І.Ю. Тищенко та ін. – Львів: ПП «Магнолія 2006», 2024. – 490 с.

7. Плахтій П.Д., Кучерук О.С. Фізіологія людини. Нейрогуморальна регуляція функцій: Навч. посіб. – Київ: ВД «Професіонал», 2000. – 336 с.

8. Фізіологія. 3-я редакція проф. В.Г. Шевчука. 5-те вид. – Вінниця: Нова книга, 2021. – 448 с.

9. Луцик О.Д. Гістологія. Цитологія. Ембріологія: підручник / О.Д. Луцик, Ю.Б. Чайковський. – Вінниця: Нова книга, 2018. – 592 с.

10. Cheng C.-H., Chen L.-R., Chen K.-H. Osteoporosis due to hormone imbalance: an overview of the effects of estrogen deficiency and glucocorticoid overuse on bone turnover. – International Journal of Molecular Sciences, 2022, Jan 25; 23(3). – URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8836058/

11. Фармакотерапія остеопорозу в жінок після менопаузи (клінічні настанови ESE, 2019) / підготувала Ольга Королюк. – Медична газета «Здоров'я України 21 сторіччя», 2019. – № 19 (464), жовтень. – URL: https://health-ua.com/article/44529-farmakoterapya-osteoporozu-v-zhnok-pslya-menopauzi-klnchn-nastanovi-ESE-201

12. .Guyton A.C., Hall J.E. Textbook of medical physiology: textbook / A.C. Guyton, J.E. Hall; ed. by G.A.C., H.J.E. – 13th ed. – Philadelphia: Elsevier, 2016. – 1148 p.

13. Довідник з клінічної ендокринології / за ред. М.Д. Тронька, О.В. Большової. – К.: Видавничий дім «Медкнига», 2020. – 368 с.

14. Kenny, G.P., Yardley, J., Brown, K., Segal, R.J., Jay, O. Heat stress in older adults and patients with common chronic diseases. – Canadian Medical Association Journal, 2010, 182(10), 1053–1060. – DOI: 10.1503/cmaj.081050.

15. Клінічна фізіологія: підручник / В.І. Філімонов, Д.І. Маракушин, К.В. Тарасова та ін.; за ред. К.В. Тарасової. – 2-е вид., переробл. і доповн. – К.: ВСВ «Медицина», 2022. – 776 с.

References:

1. Kotsan, I. Ya., Shvaiko, S. Ye., & Dmytrotsa, O. R. (2013). *Vikova fiziolohiia: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv* [Age physiology: A textbook for university students]. Lesya Ukrainka Eastern European National University, Faculty of Biology, Department of Human and Animal Physiology. Lutsk: [b. v.] [in Ukrainian].

2. Dmytrotsa, O. R., Shvaiko, S. Ye., & Sokol, A. P. (2013). *Vikova fiziolohiia: Metodychni vkazivky do provedennia laboratornykh robit* [Age physiology: Methodical instructions for laboratory work]. Lesya Ukrainka Eastern European National University, Faculty of Biology, Department of Human and Animal Physiology. Lutsk: [b. v.]. [in Ukrainian].

3. Kots, S. M., & Kots, V. P. (2020). *Vikova fiziolohiia ta vyshcha nervova diialnist* [Age physiology and higher nervous activity]. Kharkiv: KhNPU [in Ukrainian].

4. Yakushko, O. S. (2016). Suchasni uiavlennia pro strukturno-funktsionalni osoblyvosti endokrynnykh zaloz [Modern concepts of the structural and functional features of endocrine glands]. *Svit Medytsyny ta Biolohii - World of Medicine and Biology*, *(4)*58, 153-159. Retrieved from https://womab.com.ua/ua/smb-2016-04/6396 [in Ukrainian]

5. Shvaiko, S. Ye., Pikaliuk, V. S., Dmytrotsa, O. R., Shevchuk, T. Ya., Poruchynska, T. F., Poruchynskyi, A. I., & Komshuk, T. S. (2009). *Zalozy vnutrishnoi sekretsii ta obmin rechovyn - Endocrine glands and metabolism.* Lutsk. [in Ukrainian]

6. Reheda, M. S., Berezniakova, A. I., Kononenko, N. M., Tiupka, T. I., Kryzhna, S. I., Tyshchenko, I. Yu., et al. (2024). *Patolohichna fiziolohiia* [Pathological physiology]. Lviv: PP “Magnolia 2006”. [in Ukrainian]

7. Plakhtii, P. D., & Kucheruk, O. S. (2000). *Fiziolohiia liudyny. Neirohumoralna rehuliatsiia funktsii* [Human physiology. Neurohumoral regulation of functions]. Kyiv: VD “Professional”. [in Ukrainian]

8. Shevchuk, V. H. (Ed.). (2021). *Fiziolohiia* [Physiology] (3rd ed., 5th revised ed.). Vinnytsia: Nova Knyha. [in Ukrainian]

9. Lutsyk O.D., & Chaikovskuy Yu.B. (2018) Histolohiia. Tsytolohiia. Embriolohiia [Histology. Cytology. Embryology]. Vinnytsia: Nova Knyha[in Ukrainian]. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10(44)-1221-1233

10. Cheng, C.-H., Chen, L.-R., & Chen, K.-H. (2022). Osteoporosis due to hormone imbalance: An overview of the effects of estrogen deficiency and glucocorticoid overuse on bone turnover. *International Journal of Molecular Sciences, 23*(3). https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8836058/

11. Cheng, C.-H., Chen, L.-R., & Chen, K.-H. (2022). Osteoporosis due to hormone imbalance: An overview of the effects of estrogen deficiency and glucocorticoid overuse on bone turnover. *International Journal of Molecular Sciences, 23*(3). https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8836058/

12. Guyton, A. C., & Hall, J. E. (2016). *Textbook of medical physiology* (13th ed.). Philadelphia: Elsevier.

13. Tron′ka, M. D., & Bol'shova, O. V. (Eds.). (2020). *Dovidnyk z klinichnoi endokrynolohii* [Handbook of clinical endocrinology]. Kyiv: Vydavnychyi dim "Medknyha". [in Ukrainian]

14. Kenny, G. P., Yardley, J., Brown, K., Segal, R. J., & Jay, O. (2010). Heat stress in older adults and patients with common chronic diseases. *Canadian Medical Association Journal, 182*(10), 1053–1060. https://doi.org/10.1503/cmaj.081050

15. Filimonov, V. I., Marakushyn, D. I., Tarasova, K. V., et al. (Eds.). (2022). *Klinichna fiziolohiia* [Clinical physiology] (2nd ed., rev. and updated). Kyiv: VSV "Medytsyna". [in Ukrainian]

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 612.176.2:616.12-073.97-71:616.36-003.826:615.356:577.164.18]-092.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2131-2141

Левчук Оксана Олександрівна аспірант кафедри патологічної фізіології, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0001-7241-3726

Денефіль Ольга Володимирівна доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри патологічної фізіології, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-3606-5215

Пелих Володимир Євгенович кандидат медичних наук, доцент, доцент закладу вищої освіти кафедри патологічної фізіології, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0003-3468-858X

ЗМІНИ ПОКАЗНИКІВ КАРДІОІНТЕРВАЛОГРАФІЇ У ЩУРІВ РІЗНОЇ СТАТІ ІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИМ СТЕАТОГЕПАТОЗОМ ПРИ ДІЇ ПРЕПАРАТІВ ІНОЗИТОЛУ

Анотація. Стеатогепатоз (СГ) – захворювання печінки, що характеризується стеатозом і хоча б одним з кардіометаболічних факторів ризику. За останні роки, їх поширеність значно зросла. Для розуміння регуляторних процесів та оптимального вибору препаратів для корекції, доцільно використовувати експериментальні моделі СГ (ЕСГ), а з препаратів – інозитоли. **Мета.** Визначити особливості змін показників кардіоінтервалографії у щурів із ЕСГ та дослідити вплив препаратів інозитолу на них. **Методи.** Досліди виконано на 96 різностатевих білих щурах лінії Вістар, на час виведення з експерименту їм було 7,5-8 місяців. Тварин розділено на 4 групи: 1 – контроль, 2 – ЕСГ 2 місяці, 3 – ЕСГ 2 місяці+міо-інозитол (MI) 2 місяці, 4 – ЕСГ 2 місяці+D-chiro-інозитол (DI) 2 місяці. ЕСГ викликали даванням 20% розчину фруктози замість пиття протягом 2 місяців. Інозитоли вводили інтрагастрально (MI – 400 мг/кг маси, DI – 30 мг/кг маси) через 2 місяці з початку моделювання ЕСГ. Проводили реєстрацію ЕКГ з наступним аналізом 1000 кардіоінтервалів і визначенням моди (Мо), амплітуди моди (АМо), варіаційного розмаху (ΔХ), індексу напруження (ІН), вегетивавного показника ритму (ВПР). **Результати.** Виявлено, що у 1 групи тварин у самців, порівняно з самицями, були менші Мо на 17,6 % ($p<0,001$), більші – АМо на 29,4 % ($p<0,001$), ІН – на 43,4 % ($p<0,001$).

При моделюванні ЕСГ у самців було збільшення Мо на 16,8 % ($p<0,001$), ΔХ – на 70,0 % ($p<0,001$), зменшення АМо – на 42,4 % ($p<0,001$), ІН – на 70,2 %

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

(p<0,001), ВПР – на 48,6 % (p<0,001). У самиць 2 групи було зменшення Мо на 19,0 % (p<0,001). У самиць, порівняно з самцями, виявлено менші показники Мо на 18,5 % (p<0,001).

У самців 3 групи, порівняно з контролем, виявлено більші значення Мо на 15,2 % (p<0,001), ΔХ – на 80,0 % (p<0,001), менші АМо – на 44,0 % (p<0,001), ІН – на 73,4 % (p<0,001), ВПР – на 51,7 % (p<0,001). У самиць 3 групи, порівняно з контролем, виявлено тільки менші значення Мо на 6,1 % (p<0,01). Порівняно з 2 групою, у самців 3 групи не було змін аналізованих показників, а у самиць МІ призвів до зростання Мо на 16,0 % (p<0,001).

Порівняно з контролем, у самців 4 групи виявлено більші показники Мо на 11,2 % (p<0,001), ΔХ – на 74,0 % (p<0,001), менші – АМо на 35,9 % (p<0,001), ІН – на 65,3 % (p<0,001), ВПР – на 47,2 % (p<0,001). У самиць 4 групи, порівняно з 1, було зменшення Мо на 9,5 % (p<0,001). У самців, порівняно з самицями, не виявлено вірогідної різниці показників. У самців 4 групи, порівняно з 2, зменшилася Мо на 4,8 % (p<0,01), а у самиць DI призвів до збільшення Мо на 11,8 % (p<0,001), зменшення ΔХ – на 13,9 % (p<0,001). Різниці між ефектами МІ і DI не виявлено.

Висновки. 1. При експериментально змодельованому ЕСГ у самців зростає парасимпатична регуляція з боку автономної нервової системи, а у самиць – симпатична. 2. Корегування ЕСГ міо-інозитолом у самців не викликає змін кардіоінтервалографії, а у самиць спричинює до зменшення гуморальної регуляції серцевим ритмом. 3. Корегування ЕСГ D-chiro-інозитолом у самців спричинює зростання гуморальної регуляції серцевим ритмом, а у самиць – зменшилася як симпатичної, так і парасимпатичної активності з боку автономної нервової системи. 4. При ЕСГ не виявлено різниці між ефектами МІ і DI щодо показників кардіоінтервалографії.

Ключові слова: кардіоінтервалографія, експериментальний стеатогепатоз, інозитол, стать, щури.

Levchuk Oksana Oleksandrivna a post-graduate student of the Pathological Physiology Department, Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0001-7241-3726

Denefil Olha Volodymyrivna, Doctor of Medicine, Professor, Head of the Pathological Physiology Department, Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-3606-5215

Pelykh Volodymyr Yevhenovych Associate Professor, PhD, Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, https://orcid.org/0000-0003-3468-858X

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

CHANGES IN CARDIOINTERVALOGRAPHY INDICATORS IN DIFFERENT SEX RATS WITH EXPERIMENTAL STEATOHEPATOSIS UNDER THE ACTION OF INOSITOL

Abstract. Steatohepatitis (SH) is a liver disease characterized by steatosis and at least one of the cardiometabolic risk factors. In recent years, their prevalence has increased significantly. To understand the regulatory processes and the optimal choice of drugs for correction, it is advisable to use experimental models of SH (ESH), and from the medicatoion – inositols. **Purpose.** To determine the features of changes in cardiointervalography parameters in rats with ESH and to investigate the effect of inositol on them. **Methods**. The experiments were performed on 96 different-sex white Wistar rats, which were 7.5-8 months old at the time of withdrawal from the experiment. Animals were divided into 4 groups: 1 – control, 2 – ESH 2 months, 3 – ESH 2 months + myo-inositol (MI) 2 months, 4 – ESH 2 months + D-chiro-inositol (DI) 2 months. ESH was induced by giving 20% fructose solution) instead of drinking for 2 months. Inositols were administered intragastrically (MI – 400 mg/kg body weight, DI – 30 mg/kg body weight) 2 months after the start of ESH modeling. ECG was recorded with subsequent analysis of 1000 cardiac intervals and determination of mode (Mo), mode amplitude (AMo), variation range (ΔX), tension index (TI), vegetative rhythm index (VRI). **Results.** It was found that in group 1 animals, compared to females, males had lower Mo by 17.6% ($p<0.001$), higher AMo by 29.4% ($p<0.001$), and TI by 43.4% ($p<0.001$). When modeling the ESH, males had an increase in Mo by 16.8% ($p<0.001$), ΔX – by 70.0% ($p<0.001$), a decrease in AMo by 42.4% ($p<0.001$), TI – by 70.2% ($p<0.001$), and VRI – by 48.6% ($p<0.001$). In females of group 2, there was a decrease in Mo by 19.0% ($p<0.001$). In females, compared to males, lower values of Mo by 18.5% ($p<0.001$) were found.

In males of group 3, compared to the control, higher by 15.2% ($p<0.001$)values of Mo were found, by 80.0% ($p<0.001$) – ΔX, lower by 44.0% ($p<0.001$) – values of AMo, by 73.4% ($p<0.001$) – TI, by 51.7% ($p<0.001$) – VRI. In females of group 3, compared to the control, only lower values of Mo by 6.1% ($p<0.01$) were found. Compared to group 2, males of group 3 had no changes in the analyzed indicators, and in females MI led to an increase in Mo by 16.0% ($p<0.001$).

Compared with the control, males of group 4 showed higher Mo values by 11.2% ($p<0.001$), ΔX – by 74.0% ($p<0.001$), lower AMo values by 35.9% ($p<0.001$), TI – by 65.3% ($p<0.001$), VRI – by 47.2% ($p<0.001$). In females of group 4, compared with 1, there was a decrease in Mo by 9.5% ($p<0.001$). In males, compared with females, there was no significant difference in the indicators. In males of group 4, compared with 2, Mo decreased by 4.8% ($p<0.01$), and in females DI led to an increase in Mo by 11.8% ($p<0.001$), a decrease in ΔX – by 13.9% ($p<0.001$). No difference was found between the effects of MI and DI. **Conclusions**. 1. In experimentally simulated ECG, parasympathetic regulation from the autonomic

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

nervous system increases in males, and sympathetic regulation in females. 2. Correction of ECG with myo-inositol in males does not cause changes in cardiointervalography, and in females causes a decrease in humoral regulation of heart rate. 3. Correction of ECG with D-chiro-inositol in males causes an increase in humoral regulation of heart rate, and in females - a decrease in both sympathetic and parasympathetic activity from the autonomic nervous system. 4. In ECG, no difference was found between the effects of MI and DI in terms of cardiointervalography indicators.

Keywords: cardiointervalography, experimental steatohepatosis, inositol, sex, rats.

Постановка проблеми. За останні роки відмічається значне збільшення метаболічних захворювань і, зокрема, стеатотичної хвороби печінки, асоційованої з метаболічною дисфункцією, яка є загрозливою для здоров'я та життя людей у всьому світі. Стеатотична хвороба печінки вимагає нових пошуків засобів корекції метаболічних порушень [1, 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неалкогольний стеатогепатоз або згідно сучасної термінології стеатотична хвороба печінки, яка пов'язана з метаболічною дисфункцією, – це захворювання печінки, що характеризується стеатозом і хоча б одним з кардіометаболічних факторів ризику [3]. У всіх країнах світу вона зростає, особливо це стосується країн Латинської Америки, Близького Сходу, Північної Африки, Південної та Південно-Східної Азії, де показники найвищі [4]. У печінці як хворих людей, так і експериментальних тварин спостерігаються зміни, пов'язані з пошкодженням гепатоцитів, запаленням (вказує на стеатогепатит), різного ступеня фіброзом, цирозом, печінковою недостатністю і гепатоцелюлярною карциномою [5]. Захворювання вражає людей з вродженою недостатністю імунної системи та ліпотоксичністю, яка пов'язана з порушенням регуляції метаболізму ліпідів. Такий процес призводить до дисфункції органел, запалення, порушення внутрішньоклітинної передачі сигналів, гепатоцелюлярного пошкодження та загибелі клітин [5, 6]. Хвороба дуже часто ускладнюється супутніми метаболічними захворюваннями, зокрема ожирінням, цукровим діабетом 2 типу, артеріальною гіпертензією [7]. У тому числі йде порушення і в інших органах. Тому такі ускладнення часто розглядають як печінковий прояв метаболічного синдрому. Для лікування стеатотичної хвороби печінки, асоційованої з метаболічною дисфункцією останнім часом використовують інозитоли [8]. Оскільки відмічено порушення цілісності клітин, запалення, доцільним є послідкувати регуляторні механізми, що супроводжують такі зміни. Тому дане дослідження є актуальним, враховуючи й те, що малодослідженим є статевий аспект.

Мета статті. Визначити особливості змін показників кардіоінтервалографії у щурів із експериментальним стеатогепатозом (ЕСГ) та дослідити вплив препаратів інозитолу на них.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Матеріали і методи. Дослідження виконано на 48 білих щурах-самцях і 48 самицях лінії Вістар, яких утримували в одному приміщенні на стандартних раціоні та режимі віварію. Тварин поділили на 4 груп, по 24 щури у кожній. Розподіл представлено у таблиці 1.

Талиця 1

Розподіл експериментальних тварин, використаних в дослідах

№ групи	Група спостереження	Кількість тварин
1 Контроль	Інтактні білі щури.	12 самців 12 самиць
2 ЕСГ 2 місяці	ЕСГ, який моделювали шляхом заміни води для пиття на 20 % розчин фруктози. Тривалість вживання фруктози становила 2 місяці.	12 самців 12 самиць
3 ЕСГ 2 місяці + Міо-інозитол	ЕСГ, який моделювали 2 місяці. Далі тваринам вводили інтрагастрально міо-інозитол з розрахунку 400 мг/кг маси тварини протягом 2 місяців.	12 самців 12 самиць
4 ЕСГ 2 місяці + D-chiro-інозитол	ЕСГ, який моделювали 4 місяці. Далі тваринам вводили інтрагастрально D-chiro-інозитол з розрахунку 30 мг/кг маси тварини протягом 2 місяців.	12 самців 12 самиць
	Усього	96 щурів

ЕСГ викликали шляхом давання тваринам 2, 3 і 4 груп замість пиття протягом 2 місяців 20 % розчин фруктози [9]. Через 2 місяці від початку моделювання НАСГ вводили інтрагастрально протягом 2 місяців порошок міо-інозитолу (фірма “Sandoz”), розведений на воді, з розрахунку 400 мг/кг маси тварини (3 група тварин) і D-chiro-інозитол з перерахунку на інозитол 30 мг/кг маси тварини (4 група тварин) [10]. Розвиток експериментального стеатогепатозу підтвердили морфологічно.

Для дослідження варіабельності серцевого ритму було використано метод варіаційної кардіоінтервалометрії [11], який дає можливість кількісно оцінити баланс активності холінергічної та адренергічної ланок автономної нервової системи у регуляції синусового вузла та визначити стан регуляторних систем. Для реєстрації використовували пристрій “Кардіолаб” (Харків, Україна). Проводили запис 1000 послідовно розташованих кардіоінтервалів R–R під тіопентало-натрієвим наркозом (40 мг·кг$^{-1}$ маси тіла тварини внутрішньоочеревенно).. З допомогою комп’ютерної програми проводився розрахунок наступних показників:

а) варіаційний розмах кардіоінтервалів (ΔX, с) – різниця між найбільшими і найменшими значеннями тривалості інтервалу R–R;

б) мода (Мо, с) – тривалість інтервалу R–R, який на досліджуваному відрізку електрокардіограми зустрічається найчастіше;

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

в) амплітуда моди (АМо, %) – кількість кардіоінтервалів, які відповідають значенню моди;

г) індекс напруження (ІН) – показник, який відображає ступінь централізації управління серцевим ритмом і обчислюється за формулою ІН=АМо/(2·ΔХ·Мо);

д) вегетативний показник ритму (ВПР) визначається за формулою ВПР = 1/(Мо·ΔХ) і дає можливість оцінити роль тонусу *n. vagus* у формуванні ритму: чим менша ця величина, тим більше автономний тонус зміщений у бік парасимпатичного відділу регуляції та навпаки;

Усі експерименти проводили у першій половині дня в спеціально відведеному приміщенні при температурі 18-22 °С, відносній вологості 40-60 % і освітленості 250 лк. Досліди виконано з дотриманням основних положень GLP (1981 р.), правил проведення робіт з використанням експериментальних тварин (2002 р.), норм Конвенції Ради Європи про охорону хребетних тварин, що використовуються для досліджень та інших наукових цілей (Страсбург, 18.03.1986 р.), Директиви ЄЕС № 609 від 24.11.1986 р. і наказу МОЗ України № 281 від 01.11.2000 р., Закону України "Про захист тварин від жорстокого поводження" (14.03.2006 р.), етичного кодексу ученого України (2009 р.), Біоетичної експертизи доклінічних та інших наукових досліджень, що використовуються на тваринах (Київ, 2006 р.), Рекомендації Міжнародного Комітету Редакторів Медичних Журналів (ICMJE), Директиви Європейського Союзу 2010/10/63E4. Комісією з біоетики Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (протокол № 72 від 06 січня 2024 р.) порушень етичних норм при проведенні науково-дослідної роботи не виявлено.

Одержані експериментальні дані статистично обробляли методами варіаційної статистики. Статистичну обробку цифрових даних здійснювали за допомогою програмного забезпечення програми BioStat, AnalystSoft Inc. (ліцензійна версія комп'ютерної програми BioStat, AnalystSoft Inc., версія 6 (США)). Обрахунки проводили за допомогою непараметричних методів – критерію Крускала-Уоліса та непараметричного варіанту критерію Ньюмена-Кейлса, визначали середнє арифметичне (М), стандартну похибку середнього арифметичного (σ). Відмінність між середніми арифметичними величинами вважали достовірною при значенні $p \leq 0,05$.

Виклад основного матеріалу. У контрольної групи тварин у самців, порівняно з самицями, відмічено статистично вірогідно менші значення Мо на 17,6 % ($p<0,001$), більші – АМо на 29,4 % ($p<0,001$), ІН – на 43,4 % ($p<0,001$) (таблиці 2–4). Отримані дані свідчать про переважання впливу симпатичного відділу автономної нервової системи як нервовими, так і гуморальними каналами, напруженість регуляторних механізмів у самців.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 2

Зміни показників кардіоінтервалографії, що характеризують симпатичну активність, у щурів різної статі (M ± σ, n=12)

Група тварин	Показник	
	Мода, с	Амплітуда моди, %
Самці		
1 Контроль	0,125 ± 0,005	44,89 ± 4,69
2 ЕСГ 2 місяці	0,146 ± 0,005 •	25,87 ± 3,61 •
3 ЕСГ 2 місяці + Міо-інозитол	0,144 ± 0,005 •	25,13 ± 2,80 •
4 ЕСГ 2 місяці + D-chiro-інозитол	0,139 ± 0,002 •,#	28,79 ±5,79 •
Самиці		
1 Контроль	0,147 ± 0,002 *	31,70 ± 4,50 *
2 ЕСГ 2 місяці	0,119 ± 0,005 •,*	29,97 ± 5,90
3 ЕСГ 2 місяці + Міо-інозитол	0,138 ± 0,005 •,#	30,46 ± 4,79
4 ЕСГ 2 місяці + D-chiro-інозитол	0,133 ± 0,006 •,#	30,65 ± 8,67
Примітка. Тут і в наступних таблицях: • – статистично вірогідні відмінності із контролем; # – статистично вірогідні відмінності з ЕСГ; * – статистично вірогідні відмінності відносно самців.		

При моделюванні ЕСГ у самців виявлено збільшення Мо на 16,8 % ($p<0,001$), ΔХ – на 70,0 % ($p<0,001$), зменшення АМо – на 42,4 % ($p<0,001$), ІН – на 70,2 % ($p<0,001$), ВПР – на 48,6 % ($p<0,001$). У самиць 2-ої групи було зменшення Мо на 19,0 % ($p<0,001$). Отримані дані вказують на зменшення симпатичної регуляції та зростання парасимпатичної активності з боку автономної нервової системи, зниження регуляторних механізмів у самців. У самиць відмічено збільшення виділення адреналіну надниркoвими залозами.

Відмічено різницю показників між самцями і самицями 2-ої групи. У самиць, порівняно з самцями, виявлено менші показники Мо на 18,5 % ($p<0,001$). Отримані дані вказують на більше виділення адреналіну надниркoвими залозами у самиць. Очевидно, що відбувається адаптація до змодельованих умов в обидвох групах тварин, але механізми її забезпечення різні. У самців у результаті зростання тонусу парасимпатичного відділу автономної нервової системи сповільнюються метаболічні процеси, що зменшує потребу в кисні, зменшує рухову активність, а в самиць зростає потреба в кисні. Можливо, в умовах зменшення естрогенів в організмі, це є оптимальним адаптивним механізмом, що вказує на залучення вище лежачих центрів у регуляторні механізми.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 3

Зміни варіаційного розмаху, що характеризує парасимпатичну активність, у щурів різної статі (M ± σ, n=12), секунда

Група тварин	Стать	
	Самці	Самиці
1 Контроль	0,0050 ± 0,0007	0,0060 ± 0,0013
2 НАСГ 2 місяці	0,0085 ± 0,0016 *	0,0079 ± 0,0009
3 НАСГ 2 місяці + Mio-інозитол	0,0090 ± 0,0013 *	0,0074 ± 0,0011
4 НАСГ 2 місяці + D-chiro-інозитол	0,0087 ± 0,0018 *	0,0068 ± 0,0020 #

У самців 3-ої групи, порівняно з контролем, виявлено більші значення Мо на 15,2 % (p<0,001), ΔХ – на 80,0 % (p<0,001), менші АМо – на 44,0 % (p<0,001), ІН – на 73,4 % (p<0,001), ВПР – на 51,7 % (p<0,001). У самиць 3-ої групи, порівняно з контролем, виявлено тільки менші значення Мо на 6,1 % (p<0,01). Отримані дані вказують на переважання тонусу парасимпатичної нервової системи над симпатичною у самців, та переважання симпатичного – у самиць.

Порівняно з 2-ою групою, у самців 3-ої групи не було змін аналізованих показників, а у самиць міо-інозитол призвів до зростання Мо на 16,0 % (p<0,001). Отримані дані у самиць вказують на зменшення виділення адреналіну надниркoвими залозами. Очевидно, це свідчить про зменшення гіпоксії у них за рахунок зменшення потреби в кисні. Зникала різниця у показниках між статями.

Таблиця 4

Зміни розрахункових показників кардіоінтервалографії у щурів різної статі (M ± σ, n=12)

Група тварин	Показник	
	Індекс напруження, $x10^2$ ум. од.	Вегетативний показник ритму, $x10^2$ ум. од.
Самці		
1 Контроль	369,27 ± 81,46	16,26 ± 2,30
2 НАСГ 2 місяці	109,87 ± 39,63 *	8,35 ± 1,85 *
3 НАСГ 2 місяці + Mio-інозитол	98,33 ± 13,79 *	7,85 ± 0,93 *
4 НАСГ 2 місяці + D-chiro-інозитол	128,30 ± 47,69 *	8,59 ± 1,65 *
Самиці		
1 Контроль	194,38 ± 77,98 *	11,94 ± 3,31
2 НАСГ 2 місяці	160,20 ± 35,72	10,69 ± 1,15
3 НАСГ 2 місяці + Mio-інозитол	154,64 ± 49,80	9,94 ± 1,53
4 НАСГ 2 місяці + D-chiro-інозитол	191,38 ± 93,08	11,83 ± 3,11

Порівняно з контролем, у самців 4-ої групи виявлено більші показники Мо на 11,2 % (p<0,001), ΔХ – на 74,0 % (p<0,001), менші – АМо на 35,9 %

($p<0,001$), ІН – на 65,3 % ($p<0,001$), ВПР – на 47,2 % ($p<0,001$), що вказує на переважання тонусу парасимпатичної нервової системи над симпатичною. У самиць 4-ої групи, порівняно з 1-ою, було зменшення Мо на 9,5 % ($p<0,001$), що свідчить про зростання виділення адреналіну надниркoвими залозами. У самців, порівняно з самицями, не виявлено вірогідної різниці показників.

У самців 4-ої групи, порівняно з 2-ою, зменшилася Мо на 4,8 % ($p<0,01$), а у самиць D-chiro-інозитол призвів до збільшення Мо на 11,8 % ($p<0,001$), зменшення ΔХ – на 13,9 % ($p<0,001$). Отримані дані у самців вказують на зростання тонусу симпатичної нервової системи за гуморальним механізмом, а у самиць – зменшення парасимпатичної активності, що відновлює регуляторні процеси.

Різниці між ефектами двох препаратів інозитолу не виявлено.

Отже, пиття розчину фруктози протягом 2 місяців спричинює зміни регуляторних механізмів серцевою діяльністю як у самців, так і самиць, що носить адаптаційний характер, але ці механізми є діаметрально протилежними. Міо-інозитол і D-chiro-інозитол викликали зменшення симпатичної регуляції та напруженості регуляторних механізмів.

Висновки.

1. При експериментально змодельованому ЕСГ у самців зростає парасимпатична регуляція з боку автономної нервової системи, а у самиць – симпатична.

2. Корегування ЕСГ міо-інозитолом у самців не викликає змін кардіоінтервалографії, а у самиць спричинює до зменшення гуморальної регуляції серцевим ритмом.

3. Корегування ЕСГ D-chiro-інозитолом у самців спричинює зростання гуморальної регуляції серцевим ритмом, а у самиць – зменшилася як симпатичної, так і парасимпатичної активності з боку автономної нервової системи.

4. При ЕСГ не виявлено різниці між ефектами міо-інозитолу і D-chiro-інозитолу щодо показників кардіоінтервалографії.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому буде проведено морфологічне дослідження серця щурів із експериментальним стеатогепатозом.

Література:

1. Li, W., & Yu, L. (2024). Role and therapeutic perspectives of extracellular vesicles derived from liver and adipose tissue in metabolic dysfunction-associated steatotic liver disease. Artif. Cells Nanomed. Biotechnol., 52(1), 355–369. doi: 10.1080/21691401.2024.2360008.

2. Genazzani, A.D., Battipaglia, C., Rusce, L., Prampolini, G., Aio, C., Ricciardiello, F., et al. (2024). Alpha lipoic acid administration improved both peripheral sensitivity to insulin and liver clearance of insulin reducing potential risk of diabetes and nonalcoholic fatty liver disease in overweight/obese PCOS patients. *Gynecol. Endocrinol*., 40(1), 2341701. doi: 10.1080/09513590.2024.2341701.

3. Rinella, M.E., Lazarus, J.V., Ratziu, V., Francque, S.M., Sanyal, A.J., Kanwal, F. et al. (2023). A multisociety Delphi consensus statement on new fatty liver disease nomenclature. *Hepatology*, 78(6), 1966–1986. doi: 10.1097/hep.0000000000000520.

4. Younossi, Z.M., Golabi, P., Paik, J.M., Henry, A., Van Dongen, C., & Henry, L. (2023). The global epidemiology of nonalcoholic fatty liver disease (NAFLD) and nonalcoholic steatohepatitis (Nash): a systematic review. *Hepatology,* 77(4), 1335–1347. doi: 10.1097/hep.0000000000000004.

5. Parthasarathy, G., Revelo, X., & Malhi, H. (2020). Pathogenesis of nonalcoholic steatohepatitis: an overview. *Hepatol. Commun*., 4(4), 478–492. doi: 10.1002/hep4.1479.

6. Geng, Y., Faber, K.N., De Meijer, V.E., Blokzijl, H., & Moshage, H. (2021). How does hepatic lipid accumulation lead to lipotoxicity in non-Alcoholic fatty liver disease? Hepato. Int., 15(1), 21–35. doi: 10.1007/s12072-020-10121-2.

7. Henry, L., Paik, J., & Younossi, Z.M. (2022). Review article: the epidemiologic burden of non-alcoholic fatty liver disease across the world. *Aliment. Pharmacol. Ther.,* 56(6), 942–956. doi: 10.1111/apt.17158.

8. Rostami, S., Arefhosseini, S., Tutunchi, H., Khoshbaten, M., & Ebrahimi-Mameghani, M. (2023). Does myo-inositol supplementation influence oxidative stress biomarkers in patients with non-alcoholic fatty liver disease? Food Sci. Nutr., 12(2), 1279-1289. doi: 10.1002/fsn3.3842.

9. Костюк, О.А., Денефіль, О.В., & Головата Т.К. (2018). Зміни біохімічних показників у крові високо- та низькоемоційних щурів при етаноловому гепатозі. *Медична та клінічна хімія*, 20(3), 125-132. doi.org/10.11603/mcch.2410-681X.2018.v0.i3.957812

10. Bevilacqua, A., Dragotto, J., Giuliani, A., Bizzarri, M. & Bevilacqua, A. (2019). Myo-inositol and D-chiro-inositol (40:1) reverse histological and functional features of polycystic ovary syndrome in a mouse model. J. Cell Physiol., 234, 9387–9398. doi: 10.1002/jcp.27623

11. Баевский, Р. М., Иванов, Г. Г., & Чирейкин, Л. В. (2001). Анализ вариабельности сердечного ритма при использовании различных електрокардиографических систем. *Вестник аритмологии,* (24), 65–87.

References:

1. Li, W., & Yu, L. (2024). Role and therapeutic perspectives of extracellular vesicles derived from liver and adipose tissue in metabolic dysfunction-associated steatotic liver disease. Artif. Cells Nanomed. Biotechnol., 52(1), 355–369.

2. Genazzani, A.D., Battipaglia, C., Rusce, L., Prampolini, G., Aio, C., Ricciardiello, F., et al. (2024). Alpha lipoic acid administration improved both peripheral sensitivity to insulin and liver clearance of insulin reducing potential risk of diabetes and nonalcoholic fatty liver disease in overweight/obese PCOS patients. Gynecol. Endocrinol., 40(1), 2341701.

3. Rinella, M.E., Lazarus, J.V., Ratziu, V., Francque, S.M., Sanyal, A.J., Kanwal, F. et al. (2023). A multisociety Delphi consensus statement on new fatty liver disease nomenclature. *Hepatology*, 78(6), 1966–1986.

4. Younossi, Z.M., Golabi, P., Paik, J.M., Henry, A., Van Dongen, C., & Henry, L. (2023). The global epidemiology of nonalcoholic fatty liver disease (NAFLD) and nonalcoholic steatohepatitis (Nash): a systematic review. *Hepatology,* 77(4), 1335–1347.

5. Parthasarathy, G., Revelo, X., & Malhi, H. (2020). Pathogenesis of nonalcoholic steatohepatitis: an overview. *Hepatol. Commun*., 4(4), 478–492.

6. Geng, Y., Faber, K.N., De Meijer, V.E., Blokzijl, H., & Moshage, H. (2021). How does hepatic lipid accumulation lead to lipotoxicity in non-Alcoholic fatty liver disease? Hepato. Int., 15(1), 21–35.

7. Henry, L., Paik, J., & Younossi, Z.M. (2022). Review article: the epidemiologic burden of non-alcoholic fatty liver disease across the world. *Aliment. Pharmacol. Ther.,* 56(6), 942–956.

8. Rostami, S., Arefhosseini, S., Tutunchi, H., Khoshbaten, M., & Ebrahimi-Mameghani, M. (2023). Does myo-inositol supplementation influence oxidative stress biomarkers in patients with non-alcoholic fatty liver disease? Food Sci. Nutr., 12(2), 1279-1289. doi: 10.1002/fsn3.3842.

9. Kostyuk, O.A., Denefil, O.V., & Holovata, T.K. (2018). Zminy biokhimichnykh pokaznykiv u krovi vysoko- ta nyzkoemotsijnykh shchuriv pry etanolovomu hepatozi. [Changes in biochemical parameters in the blood of high- and low-emotional rats with ethanol hepatosis]. *Medychna i klinichna khimija–Medical and clinical chemistry*, 20(3), 125–132. [in Ukrainian].

10. Bevilacqua, A., Dragotto, J., Giuliani, A., Bizzarri, M. & Bevilacqua, A. (2019). Myo-inositol and D-chiro-inositol (40:1) reverse histological and functional features of polycystic ovary syndrome in a mouse model. J. Cell Physiol., 234, 9387–9398.

11. Baevsky, R. M., Ivanov, G. G., & Chireykin, L. IN. (2001). Analysis of heart rate variability when using different electrocardiographic systems. *Bulletin of Arrhythmology*, (24), 65–87. [in Russian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 616.366-089.87-072.1:612.357.7-02:616-089.168.1

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2142-2154

Ляховський Віталій Іванович доктор медичних наук, професор, професор кафедри хірургії №1, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/0000-0003-1551-4891

Дудченко Максим Олександрович доктор медичних наук, професор, професор кафедри хірургії №1, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/0009-0007-8729-0547

Корнійчук Вадим Йосипович асистент кафедри хірургії №1, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/0000-0003-1551-4891

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ДІАГНОСТИКА ТА ЛІКУВАННЯ ВИДІЛЕННЯ ЖОВЧІ ПІСЛЯ ЛАПАРОСКОПІЧНОЇ ХОЛЕЦИСТЕКТОМІЇ

Анотація. Одним із найпоширеніших хірургічних захворювань є патологія жовчного міхура. У клінічній практиці золотим стандартом лікування хворих на жовчнокам'яну хворобу є лапароскопічна холецистектомія, яка є малоінвазивною хірургічною операцією, що передбачає видалення хворого жовчного міхура. Однак, незважаючи на визнану безпеку та ефективність лапароскопічної холецистектомії, її широке поширення неминуче призводить до виникнення цілого ряду післяопераційних ускладнень. Виділення жовчі є рідкісним ускладненням лапароскопічної холецистектомії, які можуть мати серйозні наслідки для здоров'я пацієнта. Воно виникає при ушкодженні жовчовивідних шляхів на різних рівнях, починаючи від незначних витоків (з ложа печінки, протоки Люшка або кукси міхурової протоки) до пошкодження печінкових і позапечінкових жовчних протоків. Виділення жовчі у ранньому післяопераційному періоді можна ефективно лікувати за допомогою проведення термінової повторної лапароскопії, яка дає можливість ранньої діагностики цієї проблеми, ефективного вимивання жовчі з черевної порожнини, точного розміщення хірургічних дренажів, визначення джерела виділення жовчі та, при можливості, відновлення цілісності протоків.

Аналізи крові та візуалізація можуть допомогти у прийнятті рішення, але не є діагностичними чи остаточними. Жоден показник аналізу крові не є характерним для діагностики витікання жовчі, а ультразвукове сканування має певну частоту хибнонегативних результатів. Мультиспіральна комп'ютерна томографія є доволі чутливим методом діагностики, але не може достовірно

відрізнити промивну рідину від післяопераційної жовчі і крові. Незважаючи на те, що комп'ютерна томографія і ультразвукове дослідження є легко доступними, вони можуть затримати як діагностику ускладнень, так і проведення відповідного лікування. Магніторезонансна холангіографія є високочутливим методом для виявлення витоку жовчі, але так само не визначає інші потенційні причини перитоніту і, як часто буває, призводить до ще більшої затримки діагностики. Іноді буває складно відрізнити пацієнта, який відчуває біль внаслідок жовчного перитоніту, від пацієнта з погано контрольованим післяопераційним болем. Ефективним у лікуванні цієї патології є застосування комбінації дренування позапечінкових жовчних протоків під радіологічним контролем з використанням ендоскопічної ретроградної панкреатохолангіографії.

Ключові слова: причини виникнення, лабораторна та інструментальна діагностика, лікування, виділення жовчі, лапароскопічна холецистектомія

Liakhovskyi Vitalii Ivanovych MD, Professor, Professor of the Department of Surgery No. 1, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/0000-0003-1551-4891

Dudchenko Maksym Oleksandrovych MD, Professor, Professor of the Department of Surgery No. 1, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/0009-0007-8729-0547

Korniichuk Vadym Yosypovych Assistant of the Department of Surgery No. 1, Poltava State Medical University, Poltava, tel.: (0532) 60-20-51, https://orcid.org/0009-0002-9537-4568

CAUSES, DIAGNOSIS AND TREATMENT OF BILE SECRETION AFTER LAPAROSCOPIC CHOLECYSTECTOMY

Abstract. One of the most common surgical diseases is gallbladder pathology. In clinical practice, the gold standard for the treatment of patients with gallstone disease is laparoscopic cholecystectomy, which is a minimally invasive surgical operation that involves the removal of the diseased gallbladder. However, despite the recognised safety and efficacy of laparoscopic cholecystectomy, its widespread use inevitably leads to a number of postoperative complications. Bile secretion is a rare complication of laparoscopic cholecystectomy that can lead to serious consequences for the patient's health. It occurs when the biliary tract is damaged at various levels, ranging from minor leaks (from the liver bed, Luschko's duct or bile duct stump) to damage to the hepatic and extrahepatic bile ducts. Bile secretion in the early postoperative period can be effectively treated by urgent repeat laparoscopy, which allows for early diagnosis of this problem, effective flushing of

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

bile from the abdominal cavity, accurate placement of surgical drains, determination of the source of bile secretion and, if possible, restoration of the integrity of the ducts.

Blood tests and imaging can help with decision making but are not diagnostic or definitive. No single blood test is specific for the diagnosis of bile leakage, and ultrasound scans have a certain false-negative rate. Multislice computed tomography is a fairly sensitive diagnostic method, but it cannot reliably distinguish between lavage fluid and postoperative bile and blood. Although computed tomography and ultrasound are readily available, they can delay both the diagnosis of complications and the appropriate treatment. Magnetic resonance cholangiography is a highly sensitive method for detecting bile leakage, but it also does not identify other potential causes of peritonitis and, as is often the case, leads to an even greater delay in diagnosis. It can be difficult to distinguish between a patient experiencing pain due to biliary peritonitis and a patient with poorly controlled postoperative pain. The combination of extrahepatic bile duct drainage under radiological control with endoscopic retrograde pancreatic cholangiography is effective in the treatment of this pathology.

Keywords: causes, laboratory and instrumental diagnostics, treatment, bile secretion, laparoscopic cholecystectomy

Постановка проблеми. Одним із найпоширеніших хірургічних захворювань є патологія жовчного міхура [1]. Хвороби жовчного міхура охоплюють широкий спектр станів, серед яких знаходиться холецистит, який може протікати в гострій або хронічній формі. Гострий холецистит – це гостра запальна реакція, яка зазвичай починається, коли стійка закупорка жовчним каменем викликає підвищення тиску всередині жовчного міхура, що призводить до його розширення, ішемії, бактеріальної інвазії з подальшим розвитком запалення. Хронічний холецистит виникає після повторних епізодів нападів холециститу або хронічного подразнення при масивному утворенні жовчних каменів і характеризується атрофією слизової оболонки та фіброзом стінки жовчного міхура [2]. Наявність каменів у жовчному міхурі є доволі поширеним захворюванням. Так, у людей розвинених країнах вона становить від 10% до 15% [3]. За кількістю холестерину камені жовчного міхура розділені на три типи. Серед них найпоширенішими є холестеринові жовчні камені. Другими за частотою виникнення є пігментні жовчні камені, які утворюються внаслідок розпаду еритроцитів і мають чорний колір. Змішані пігментні камені, що містять кальцієві субстрати, такі як карбонат або фосфат кальцію, холестерин і жовч, представляють третій тип жовчних каменів [4].

Розуміння факторів ризику, які пов’язані із виникненням каменів у жовчному міхурі, має вирішальне значення. До цих факторів відносяться харчові звички, похилий і старечий вік, жіноча стать [5], ожиріння [6],

порушення всмоктування у кишечнику [7], куріння [8]. Крім того, інші супутні захворювання, такі як: цукровий діабет [8] і гіпертонія [9], також вважаються факторами ризику виникнення каменів у жовчному міхурі.

У клінічній практиці золотим стандартом лікування хворих на жовчнокам'яну хворобу є лапароскопічна холецистектомія, яка є малоінвазивною хірургічною операцією, яка передбачає видалення хворого жовчного міхура. Починаючи з 90-х років минулого століття ця методика фактично замінила відкриту техніку рутинних холецистектомій [10]. Також показами для виконання лапароскопічної холецистектомії є: гострий холецистит, хронічний холецистит, холедохолітіаз, жовчнокам'яний панкреатит, поліпи та утворення жовчного міхура та дискінезія жовчних шляхів [11].

Хоча холецистектомія і є поширеним методом лікування калькульозного холециститу, однак, вона не позбавлена виникнення потенційних ускладнень. Особливої уваги заслуговують інтраопераційні та післяопераційні ускладнення холецистектомії, особливо під час застосування лапароскопічної техніки [12]. Поява лапароскопічних методів оперативних втручань зробила революцію в холецистектомії, запропонувавши мінімально інвазивний підхід, який, на сьогоднішній день, став стандартом лікування. Незважаючи на визнану безпеку та ефективність лапароскопічної холецистектомії, її широке поширення неминуче призводить до цілого спектру післяопераційних ускладнень [13, 14, 15]. Ці ускладнення охоплюють потенційно серйозні проблеми, такі як: виникнення кровотечі [16], травми кишечника [17], пошкодження жовчних шляхів [18] та грижі на місці введення троакара [19]. Тому, встановлення причин їх виникнення, діагностика, лікування і розробка профілактичних методів залишається актуальною і на сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цій статті проведений аналіз наукових літературних даних, які присвячені вивченню питань причин виникнення, діагностики та лікування ускладнень, які виникають під час виконання лапароскопічної холецистектомії, особливо, що стосується такого загрозливого стану, як пошкодження жовчних протоків та витікання жовчі у черевну порожнину. Цей матеріал буде цінним для подальшого удосконалення підходів до діагностики та лікування виділення жовчі після виконання лапароскопічної холецистектомії.

Метою статті було покращити знання про особливості виникнення, нові підходи до діагностики та лікування виділення жовчі після виконання лапароскопічної холецистектомії шляхом проведення аналізу сучасної наукової літератури.

Виклад основного матеріалу. Виділення жовчі є рідкісним ускладненням холецистектомії та може мати серйозні наслідки для здоров'я пацієнта. Воно виникає внаслідок ушкодження жовчовивідного дерева на різних рівнях, починаючи від незначних витоків (з ложа печінки, протоки Люшка або кукси міхурової протоки) до пошкодження печінкових і позапечінкових жовчних

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

протоків. Значна травматизація зовнішніх протоків зустрічається доволі рідко (0,28%), але про нього завжди повідомляють, оскільки це потребує виконання повторної операції [20]. Більшість наукової літератури щодо значних пошкоджень жовчних шляхів стосується того, як їх уникнути та як їх лікувати. Витоки жовчі при незначних травмах зустрічаються частіше (0,46-2%), але в літературі дуже мало інформації про їх ранню діагностику та лікування [21]. Травми жовчовивідних протоків частіше виникають під час виконання лапароскопічних операцій, ніж при відкритих холецистектоміях. Так, такі ушкодження після відкритого хірургічного втручання виникають у 0,1-0,5% випадків, у той час як при проведенні лапароскопічних вони спостерігаються у 0,5-1,5% [22, 23, 24].

За даними наукової літератури витікання жовчі після лапароскопічної холецистектомії зустрічається набагато частіше, ніж ушкодження великих жовчних протоків. Деякі автори вказують, що це трапляється приблизно в 1% випадків і його можна ефективно лікувати за допомогою проведення термінової повторної лапароскопії, яка дає можливість ранньої діагностики цієї проблеми, ефективного вимивання жовчі з черевної порожнини, точного розміщення хірургічних дренажів, визначення джерела виділення жовчі та, при можливості, відновлення цілісності протоків. Аналізи крові та візуалізація можуть допомогти у прийнятті рішення, але не є діагностичними чи остаточними. Жоден показник аналізу крові не є характерним для діагностики витікання жовчі, а ультразвукове сканування має певну частоту хибнонегативних результатів. Мультиспіральна комп'ютерна томографія є доволі чутливим методом діагностики, але не може достовірно відрізнити промивну рідину від післяопераційної жовчі і крові. Незважаючи на те, що комп'ютерна томографія і ультразвукове дослідження є легко доступними, вони можуть затримати як діагностику ускладнень, так і проведення відповідного лікування. Магніторезонансна холангіографія є високочутливим методом для виявлення витоку жовчі, але так само не визначає інші потенційні причини перитоніту і, як часто буває, призводить до ще більшої затримки діагностики [25].

Фактори, які сприяють цим пошкодженням, включають: неправильне визначення анатомії жовчовивідних шляхів, нездатність розпізнати анатомічні варіанти, невірну перев'язку міхурової або жовчних протоків, зміщення хірургічних затискачів або термічні опіки від припікання. Це приводить до часткового або повного розриву протоки, в результаті чого відбувається витік жовчі, виникнення стриктури жовчних шляхів, що, у свою чергу, приводить до обструкції жовчовивідних шляхів, або до того й іншого [26]. Джерелами витоку жовчі можуть бути пошкодження периферичної протоки у ложі жовчного міхура (протока Лушка), кукса міхурової протоки, часткове пошкодження печінкових протоків або перерізану печінкову чи загальну жовчні протоки. Ризик витоку жовчі вищий при хірургічних втручаннях на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

сильно запалених жовчних міхурах та у пацієнтів, яким виконується субтотальна холецистектомія. Поранення жовчовивідних шляхів може бути діагностовано як під час виконання оперативного втручання, так і у ранньому або пізньому післяопераційних періодах [24]. У ранньому післяопераційному періоді такі пошкодження можуть призвести до холангіту та виникнення внутрішньочеревних абсцесів. Віддалені наслідки хронічної обструкції жовчовивідних шляхів приводять до стриктури жовчовивідних шляхів, внутрішньопечінкового літіазу, вторинного біліарного цирозу і портальної гіпертензії [27].

Тому, усвідомлення ризиків і вжиття необхідних запобіжних заходів має вирішальне значення для забезпечення успішних результатів хірургічного лікування. Крім того, розлив жовчних каменів по черевній порожнині може значно вплинути на прогноз загоєння і якість життя пацієнтів у довгостроковій перспективі. Незважаючи на переконання, що залишати жовчні камені в черевній порожнині нешкідливо, деякі автори повідомляли про численні ускладнення, які пов’язані з цим процесом [28].

У пацієнтів з ушкодженням жовчних шляхів спостерігаються неспецифічні симптоми, такі як: біль у животі, анорексія та здуття живота. Якщо є непрохідність жовчних шляхів, то виникають ознаки жовтяниці. При наявності дренажу черевної порожнини явне занепокоєння викликає виділення по ньому жовчі [23]. У післяопераційному періоді при підозрі на пошкодження жовчних шляхів необхідно провести тести для визначення функції печінки, які включають: сироватковий білірубін, аланін-трансаміназу, аспартат-трансаміназу, лужну фосфатазу та гамма-глутамілтранспептидазу [26]. При обструкції жовчовивідних шляхів підвищується сироватковий білірубін і холестатичні маркери (лужна фосфатаза і гамма-глутамілтранспептидаза). Оскільки функціонування печінки не порушується на ранніх стадіях, рівень аланін-трансамінази та аспартат-трансамінази зазвичай не підвищується [23].

Деякі автори класифікують ускладнення після виконання лапароскопічної холецистектомії на: A) травми жовчовивідної системи; B) ускладнення, які пов’язані з жовчнокам’яною хворобою; C) судинні ускладнення; D) післяопераційні скупчення рідини та E) різні інші види ускладнень. Ці ускладнення можуть виникати незалежно, послідовно або одночасно [29].

Із усіх вищеперерахованих ускладнень, нас найбільше зацікавили травми жовчовивідних протоків. Для класифікації ушкоджень жовчовивідних шляхів під час проведення холецистектомії були запропоновані різні схеми. Нас більше зацікавила класифікація Страсберга, яка є найбільш широко використовується при ушкодженнях жовчовивідних шляхів, що виникають під час проведення лапароскопічної холецистектомії, і поділяється на типи від A до E. Так, травма типу A є витоком жовчі з міхурової протоки або з малих протоків у ложі жовчного міхура; типу B – оклюзія аберантної правої задньої печінкової протоки; типу C – перерізана аберантна права печінкова протока

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

без її перев'язки; типу D – бокова травма великої жовчної протоки; типу E1 – пошкодження загальної жовчної протоки або загальної печінкової протоки на відстані більше 2 см від біфуркації печінкових проток; типу E2 – травма загальної жовчної або загальної печінкових протоків на відстані менше 2 см від біфуркації печінкових проток; типу E3 – пошкодження жовчних протоків із збереженням місця злиття печінкових протоків; типу E4 – травма із пошкодженням місця злиття печінкових протоків; типу E5 – травма самої правої печінкової протоки, або з пошкодженням загальної печінкової протоки [30].

Також, у практичній діяльності використовується класифікація Бісмута, яка ділить пошкодження жовчних шляхів на шість типів: 0 – на рівні загальної жовчної протоки; I – низьке (збережено більш ніж 2 см загальної печінкової протоки); II – середнє (збережено менш ніж 2 см загальної печінкової протоки); III – високе (із збереженням біфуркації печінкових протоків); IV – високе (із пошкодженням біфуркації печінкових протоків); V – пошкодження правого печінкового протоку [30, 31].

Своєчасна та точна ідентифікація ускладнень після лапароскопічної холецистектомії має вирішальне значення, оскільки це може суттєво вплинути на результати лікування пацієнтів [32]. Візуалізація є незамінним інструментом, який забезпечує неінвазивний спосіб диференціації нормальної післяопераційної анатомії від патології. Ультразвукове дослідження (УЗД) та комп'ютерна томографія (КТ) є основними методами візуалізації, які використовуються для оцінки післяопераційних ускладнень. Ультразвукове дослідження є корисним для оцінки патології печінки, післяопераційних ускладнень і оцінки внутрішньопечінкової дилатації жовчних шляхів. КТ забезпечує чудову просторову роздільну здатність із швидким часом отримання даних. Цей метод дослідження точно відображає наявність вогнищ повітря і кальцифікатів. КТ також показана для діагностики судинних ускладнень. Магнітно-резонансна томографія (МРТ) забезпечує чудову роздільну здатність м'яких тканин, а магнітно-резонансна холангіопанкреатографія (МРХПГ) є методом вибору візуалізації для оцінки жовчовивідного дерева та оцінки холедохолітіазу. Витік жовчі можна діагностувати за допомогою магнітно-резонансної томографії з використанням гепатобіліарних специфічних контрастних речовин або радіонуклідного сканування [33, 34]. Однак, МРТ обмежена тривалістю обстеження та залежністю від затримки дихання, а також є неоптимальною для оцінки наявності повітря та кальцифікатів. Гепатобіліарна сцинтиграфія у формі сканування гепатобіліарної імінодіоцтової кислоти також може допомогти підтвердити витік жовчі. Дослідження з використанням радіоактивної речовини і спеціальної камери для створення 3D зображення, яка має назву – однофотонна емісійна комп'ютерна томографія (SPECT-CT), забезпечує кращий анатомічний огляд витоку жовчі у порівнянні зі скануванням гепатобіліарною імінодіоцтовою кислотою та може бути корисним у вирішенні проблем діагностики ускладнень. Черезшкірну

черезпечінкову холангіограму (ЧПХ) або ендоскопічну ретроградну холангіопанкреатографію (ЕРХПГ) виконують як частину діагностичного обстеження та інтервенційного лікування витоку жовчі. А для оцінки та лікування судинних ускладнень може знадобитися ангіографія [35, 36].

Невеликі скупчення рідини можна побачити в ложі жовчного міхура та в черевній порожнині, вони можуть являти собою просто рідину або невеликі післяопераційні сероми чи гематоми [36]. Реактивні запальні зміни спостерігаються в печінці, яка прилягає до ложа жовчного міхура. При виконанні КТ і МРТ з контрастним посиленням можна відмітити наявність ділянок гіперпосилення у порівнянні з іншими відділами паренхіми печінки [37].

Розширення внутрішньопечінкових та позапечінкових жовчних шляхів спостерігаються після виконання лапароскопічної холецистектомії, оскільки жовчовивідна система служить резервуаром для жовчі після видалення жовчного міхура. Після холецистектомії загальна жовчна протока може прогресивно фізіологічно розширюватися до 10 мм. Існуюча дилатація може виникати на фоні наявності кісти холедоха. Якщо є дилатація жовчовивідного дерева, особливо коли це пов’язано з обструктивним порушенням функції печінки, можна виконати МРХПГ, щоб виключити холедохолітіаз або пухлинне утворення. Якщо під час виконання МРХПГ не виявлена причина обструкції, необхідно провести диференційну діагностику з радіологічно негативною пухлиною, стенозом ампули чи дисфункцією сфінктера Одді [38].

При наявності витоку жовчі ультразвукове чи КТ дослідження покажуть скупчення рідини на місці ложа жовчного міхура або у черевній порожнині, однак не зможуть знайти джерело жовчовиділення. При обструкції жовчних шляхів відмічається їх розширення. Ці методи візуалізації допомагають виконувати дренаж черевної порожнини, а біохімічний аналіз отриманої по ньому рідини підтверджує витік жовчі. Отже, утворення біломи є результатом локалізованого накопичення жовчі [34].

МРТ з МРХПГ є дослідженням вибору для оцінки анатомії жовчних шляхів і візуалізації у них каменів. Відстрочені МРТ-зображення після введення екскретованого гепатобіліарного контрасту можуть допомогти діагностувати витік жовчі [39]. При наявності позапросвітової екстравазації контрастної рідини може бути ідентифіковано місце витоку, особливо якщо травма стосується великих жовчних протоків, що може в майбутньому допомогти у плануванні хірургічного втручання [35]. У випадках обструкції жовчовивідних шляхів або утворення стриктур МРХПГ виявляє дилатацію вище та різке звуження в місці патології. Якщо відбулася повна перерізка жовчної протоки, МРХПГ має перевагу перед виконанням ЕРХПГ для оцінки стану жовчовивідної системи до точки розсічення [26, 40].

У деяких наукових джерелах основою діагностики та лікування витоку жовчі наводиться ендоскопічна ретроградна панкреатохолангіографія. Хоча ЕРХПГ є ефективним засобом діагностики пошкоджень позапечінкових

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

жовчних шляхів та із її допомогою можна усунути виділення жовчі, однак, вона не справляється зі жовчним перитонітом, який супроводжує даний патологічний процес [41, 42].

ЕРХПГ є методом, який допомагає діагностувати та лікувати ускладнення жовчних шляхів. Вона може визначити точне місце витоку жовчі або стриктури жовчовивідних шляхів, а також можуть бути виконані такі втручання, як декомпресія та встановлення стента. Якщо безперервність протокової системи зберігається, стент можна встановити на місці пошкодження, щоб контролювати витік жовчі. Однак, оскільки ЕРХПГ є інвазивною процедурою, у пацієнтів можуть виникнути різні ускладнення, включаючи панкреатит і холангіт [43].

Пошкодження жовчних протоків можна лікувати за допомогою черезшкірного дренування, ЕРПХГ як окремо, так і при поєднанні, залежно від місця витоку та пошкодженої протоки, її тяжкості, часу визнання травми та пов'язаних ускладнень [22, 23, 24]. Якщо нехірургічне лікування не дає результатів, то показано проведення оперативного втручання. Травми, що вимагають хірургічного лікування, включають майже всі випадки повного перетину або перев'язки великих жовчних протоків, значні латеральні ушкодження великих проток і випадки стриктур жовчних шляхів, коли консервативне лікування не приносить позитивного ефекту. Гепатикоеюностомія до проксимальної кукси жовчної протоки є найкращим хірургічним методом для відновлення току жовчі при більшості серйозних ушкоджень жовчних шляхів [43].

Тому, якщо виникає будь-яка підозра на витік жовчі або є значне відхилення від нормального перебігу післяопераційного періоду, слід розглянути можливість проведення повторної лапароскопії. Якщо лапароскопія дала негативний результат, це заспокоює хірурга та пацієнта. Кровотеча та пошкодження внутрішніх органів, хоча й рідко, можуть проявлятися подібно до витоку жовчі. Якщо з ними зіткнулися, їх можна ефективно усунути за допомогою лапароскопії. Отже, лапароскопія є безпечним і ефективним методом діагностики і лікування витоку жовчі після холецистектомії. Жовчний перитоніт ризикує спричинити виникнення сепсису, а лапароскопія забезпечує швидкий контроль та мінімізує розвиток сепсису. Деякі автори рекомендують виділення жовчі зупиняти під час лапароскопії за допомогою накладання шва або затискача. Подібні дослідження показали, що лапароскопія дозволяє швидко усунути витік жовчі у порівняні з пацієнтами, яких лікували неоперативно [44].

У Європі та США більшість центрів лікування витоку жовчі після холецистектомії покладаються на комбінацію дренування позапечінкових жовчних протоків під радіологічним контролем з використанням ЕРПХГ [45, 46]. А у дослідженні CholeS наведені дані, що 43 із 111 неочікуваних післяопераційних витоків жовчі було усунуто за допомогою хірургічного втручання (третина з них – лапаротомією), у той час як у 67 пацієнтів вдалось усунути за допомогою ЕРПХГ з декомпресією біліарного дерева [21].

ЕРПХГ зі стентуванням або сфінктеротомією є ефективною у лікуванні витоку жовчі після холецистектомії з частотою вирішення від 90 до 100% [42]. Незважаючи на те, що ЕРПХГ ефективна в лікуванні витоку жовчі, вона не позбавлена ризику, і існує невеликий, але певний рівень її ускладнень і, навіть, смерті пацієнтів [47]. У науковій літературі повідомлялося про після її виконання рівень захворюваності становив до 11%, включаючи панкреатит (2-6%), міграцію та закупорку стента (1-3%), кровотечу (1%) та перфорацію (1%) [48, 49]. Іншим зауваженням є те, що якщо стент встановлено під час виконання ЕРПХГ, необхідно через 4-8 тижнів виконати повторне ендоскопічне втручання для видалення стента [50]. Неоперативне лікування витоку жовчі після холецистектомії може призвести до тривалого перебування пацієнтів у стаціонарі. Існує обмежена кількість даних щодо цього, але повідомлялося про тривалість перебування становила до 12 днів [51].

Висновок. Таким чином, питання ранньої діагностики та ефективного лікування виділення жовчі у черевну порожнину після виконання лапароскопічної холецистектомії залишаються доволі актуальними. Враховуючи серйозні ускладнення, які загрожують життю хворого, що можуть виникнути після виникнення витоку жовчі після лапароскопічної холецистектомії, то розробка і удосконалення існуючих методів лікування, які направлені на ліквідацію витоку жовчі є життєвонеобхідними.

Література:

1. Shaffer EA. Gallstone disease: Epidemiology of gallbladder stone disease. Best Pract Res Clin Gastroenterol. 2006;20(6):981-996. doi:10.1016/j.bpg.2006.05.004.

2. Kimura Y, Takada T, Kawarada Y, et al. Definitions, pathophysiology, and epidemiology of acute cholangitis and cholecystitis: Tokyo Guidelines. J Hepatobiliary Pancreat Surg. 2007;14(1):15-26. doi:10.1007/s00534-006-1152-y.

3. Stinton LM, Myers RP, Shaffer EA. Epidemiology of gallstones. Gastroenterol Clin North Am. 2010;39(2):157. doi:10.1016/j.gtc.2010.02.003.

4. Jones MW, Weir CB, Ghassemzadeh S. Gallstones (cholelithiasis). In: StatPearls. StatPearls Publishing; Accessed August 19, 2024.

5. Pak M, Lindseth G. Risk Factors for Cholelithiasis. Gastroenterol Nurs. 2016;39(4):297-309. doi:10.1097/SGA.0000000000000235.

6. Parra-Landazury NM, Cordova-Gallardo J, Méndez-Sánchez N. Obesity and Gallstones. Visc Med. 2021;37(5):394-402. doi:10.1159/000515545.

7. Shebl FM, Andreotti G, Rashid A, et al. Diabetes in relation to biliary tract cancer and stones: a population-based study in Shanghai, China. Br J Cancer. 2010;103(1):115-119. doi:10.1038/sj.bjc.6605706.

8. Aune D, Vatten LJ, Boffetta P. Tobacco smoking and the risk of gallbladder disease. Eur J Epidemiol. 2016;31(7):643-653. doi:10.1007/s10654-016-0124-z.

9. Zhang Y, Sun L, Wang X, Chen Z. The association between hypertension and the risk of gallstone disease: a cross-sectional study. BMC Gastroenterol. 2022;22(1):138. doi:10.1186/s12876-022-02149-5.

10. Hassler KR, Collins JT, Philip K, Jones MW. Laparoscopic Cholecystectomy. In: StatPearls. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2023. Accessed August 18, 2024. http://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK448145/.

11. Hassler KR, Collins JT, Philip K, Jones MW. Laparoscopic Cholecystectomy. Treasure Island, FL: 2024.

12. Hobbs MS, Mai Q, Knuiman MW, Fletcher DR, Ridout SC. Surgeon experience and trends in intraoperative complications in laparoscopic cholecystectomy. Br J Surg. 2006;93(7): 844-853. doi:10.1002/bjs.5333.

13. Alexander HC, Bartlett AS, Wells CI, et al. Reporting of complications after laparoscopic cholecystectomy: a systematic review. HPB. 2018;20:786-94. doi: 10.1016/j.hpb. 2018.03.004.

14. Majumder A, Altieri MS, Brunt LM. How do I do it: Laparoscopic cholecystectomy. Ann Laparosc Endosc Surg. 2020;5. doi: 10.21037/ales.2020.02.06.

15. Moris D, Pappas TN. Time to revisit indications for cholecystectomy. The Lancet. 2019;394:1803-4. doi: 10.1016/S0140-6736(19)32478-X.

16. Suuronen S, Kivivuori A, Tuimala J, Paajanen H. Bleeding complications in cholecystectomy: a register study of over 22,000 cholecystectomies in Finland. BMC Surg. 2015;15(1):97. doi:10.1186/s12893-015-0085-2.

17. Schwartz MJ, Faiena I, Cinman N, et al. Laparoscopic bowel injury in retroperitoneal surgery: current incidence and outcomes. J Urol. 2010;184(2):589-594. doi:10.1016/j.juro.2010. 03.133.

18. Christou N, Roux-David A, Naumann DN, et al. Bile duct injury during cholecystectomy: Necessity to learn how to do and interpret intraoperative cholangiography. Front Med (Lausanne). 2021;8:637987. doi:10.3389/fmed.2021.637987.

19. Nofal MN, Yousef AJ, Hamdan FF, Oudat AH. Characteristics of trocar site hernia after laparoscopic cholecystectomy. Sci Rep. 2020;10(1):2868. doi:10.1038/s41598-020-59721-w.

20. Pucher PH, Brunt LM, Davies N, et al. SAGES safe cholecystectomy task force, outcome trends and safety measures after 30 years of laparoscopic cholecystectomy: a systematic review and pooled data analysis. Surg Endosc. 2018;32:2175-2183. doi: 10.1007/s00464-017-5974-2.

21. CholeS Study Group. West midlands research collaborative, population-based cohort study of outcomes following cholecystectomy for benign gallbladder diseases. Br J Surg. 2016;103:1704-1715. doi: 10.1002/bjs.10287.

22. Sharma S, Behari A, Shukla R, et al. Bile duct injury during laparoscopic cholecystectomy: An Indian e-survey. Ann Hepatobiliary Pancreat Surg 2020;24:469-76. doi: 10.14701/ahbps.2020. 24.4.469.

23. Renz BW, Bösch F, Angele MK. Bile Duct Injury after Cholecystectomy: Surgical Therapy. Visc Med 2017;33:184-90. doi: 10.1159/000471818.

24. de'Angelis N, Catena F, Memeo R, Coccolini F, Martínez-Pérez A, Romeo OM, et al. 2020 WSES guidelines for the detection and management of bile duct injury during cholecystectomy. World Journal of Emergency Surgery 2021;16. doi: 10.1186/s13017-021-00369-w..

25. Wilson I, van Boxel GI, Carter NC. et al. Laparoscopy in the management of post-cholecystectomy bile leaks. Surgery Open Digestive Advance. 2023;11:100103. doi: 10.1016/ j.soda.2023.100103.

26. Abdelgawad MS, Eid M, Abokoura S, et al. Iatrogenic bile duct injuries after laparoscopic cholecystectomy: evaluation by MRCP before management. Egyptian Liver Journal 2023;13. doi: 10.1186/s43066-023-00238-y.

27. Barbier L, Souche R, Slim K, Ah-Soune P. Long-term consequences of bile duct injury after cholecystectomy. J Chir Visc. 2014;151:269-79. doi: 10.1016/j.jviscsurg.2014.05.006.

28. Woodfield JC, Rodgers M, Windsor JA. Peritoneal gallstones following laparoscopic cholecystectomy: incidence, complications, and management. Surg Endosc. 2004;18(8):1200-1207. doi:10.1007/s00464-003-8260-4.

29. Kazi IA, Siddiqui MA, Thimmappa ND, et al. Post-operative complications of cholecystectomy: what the radiologist needs to know. Abdom Radiol (NY). 2025 Jan;50(1):109-130. doi: 10.1007/s00261-024-04387-5.

30. Chun K. Recent classifications of the common bile duct injury. Korean J Hepatobiliary Pancreat Surg 2014;18:69. doi: 10.14701/kjhbps.2014.18.3.69.

31. Nasa M, Sharma ZD, Gupta M, Puri R. Bile Duct Injury-Classification and Prevention. Journal of Digestive Endoscopy 2020;11:182-6. doi: 10.1055/s-0040-1709949.

32. Radunovic M, Lazovic R, Popovic N, et al. Complications of Laparoscopic Cholecystectomy: Our Experience from a Retrospective Analysis. Open Access Maced J Med Sci. 2016;4:641-6. doi: 10.3889/oamjms.2016.128.

33. Tonolini M, Ierardi AM, Patella F, Carrafiello G. Early cross-sectional imaging following open and laparoscopic cholecystectomy: a primer for radiologists. Insights Imaging 2018;9:925-41. doi: 10.1007/s13244-018-0663-9.

34. Patel N, Jensen KK, Shaaban AM, et al. Multimodality Imaging of Cholecystectomy Complications. Radiographics 2022;42:1303-19. doi: 10.1148/rg.210106.

35. Reddy S, Lopes Vendrami C, Mittal P, et al. MRI evaluation of bile duct injuries and other post-cholecystectomy complications. Abdominal Radiology 2021;46:3086-104. doi: 10.1007/s00261-020-02947-z.

36. Gaballah AH, Kazi IA, Zaheer A, et al. Imaging after Pancreatic Surgery: Expected Findings and Postoperative Complications. Radiographics 2024;44:e230061. doi: 10.1148/rg.230061.

37. Thurley PD, Dhingsa R. Laparoscopic cholecystectomy: Postoperative imaging. American Journal of Roentgenology 2008;191:794-801. doi: 10.2214/AJR.07.3485.

38. Park SM, Kim WS, Bae IH, et al. Common bile duct dilatation after cholecystectomy: A one-year prospective study. J Korean Surg Soc 2012;83:97-101. doi: 10.4174/jkss.2012.83.2.97.

39. Petrillo M, Ierardi AM, Tofanelli L, et al. Gd-EOB-DTP-enhanced MRC in the preoperative percutaneous management of intra and extrahepatic biliary leakages: Does it matter? Gland Surg 2019;8:174-83. doi: 10.21037/gs.2019.03.09.

40. Reddy S, Lopes Vendrami C, Mittal P, et al. MRI evaluation of bile duct injuries and other post-cholecystectomy complications. Abdominal Radiology 2021;46:3086-104. doi: 10.1007/s00261-020-02947-z.

41. Vlaemynck K, Lahousse L, Vanlander A, et al. Endoscopic management of biliary leaks: a systematic review with meta-analysis. Endoscopy. 2019;51:1074-1081. doi: 10.1055/a-0835-5940.

42. Haidar H, Manasa E, Yassin K. et al. Endoscopic treatment of post-cholecystectomy bile leaks: a tertiary center experience. Surg Endosc. 2021;35:1088-1092. doi: 10.1007/s00464-020-07472-0.

43. Thompson CM, Saad NE, Quazi RR, et al. Management of iatrogenic bile duct injuries: Role of the interventional radiologist. Radiographics 2013;33:117-34. doi: 10.1148/rg.331125044.

44. Barband AR, Kakaei F, Daryani A, Fakhree MBA. Relaparoscopy in minor bile leakage after laparoscopic cholecystectomy: an alternative approach? Surg Laparosc Endosc Percutan Tech. 2011;21:288-291. doi: 10.1097/SLE.0b013e31822a2373.

45. Chinnery GE, Krige JEJ, Bornman PC. Et al. Endoscopic management of bile leaks after laparoscopic cholecystectomy. S Afr J Surg. 2013;51:116-121. doi: 10.7196/sajs.1829

46. Canena J, Horta D, Coimbra J. et al. Outcomes of endoscopic management of primary and refractory postcholecystectomy biliary leaks in a multicentre review of 178 patients. BMC Gastroenterol. 2015;15:105, doi: 10.1186/s12876-015-0334-y.

47. Szary NM, Al-Kawas FH. Complications of endoscopic retrograde cholangiopancreatography: how to avoid and manage them. Gastroenterol Hepatol, 2013;9:496-504.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

48. Abbas A, Sethi S, Brady P, Taunk P. Endoscopic management of postcholecystectomy biliary leak: when and how? A nationwide study Gastrointest Endosc, 2019;90:233-241. doi: 10.1016/j.gie.2019.03.1173.

49. Kim KH, Kim TN. Endoscopic management of bile leakage after cholecystectomy: a single-center experience for 12 years. Clin Endosc. 2014;47:248-253. doi: 10.5946/ce.2014.47.3.248.

50. Dumonceau JM, Tringali A, Papanikolaou IS. et al. Endoscopic biliary stenting: indications, choice of stents, and results: European society of gastrointestinal endoscopy (ESGE) clinical guideline - updated October 2017. Endoscopy. 2018;50: 910-930, doi: 10.1055/a-0659-9864.

51. Ahmad F, Saunders RN, Lloyd GM. et al. An algorithm for the management of bile leak following laparoscopic cholecystectomy. Ann R Coll Surg Engl. 2007;89:51-56, doi: 10.1308/003588407X160864.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.379-008.64-085.8

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2155-2165

Макарчук Надія Романівна кандидат медичних наук, асистент кафедри медичної реабілітації, Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, тел.: (097) 132-29-95, https://orcid.org/0000-0001-5196-1619

Бакалюк Тетяна Григорівна, доктор медичних наук, професор кафедри медичної реабілітації, Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, тел.: (098) 836-41-64, https://orcid.org/0000-0002-7619-0264

Стельмах Галина Олегівна кандидат медичних наук, асистент кафедри медичної реабілітації, Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, тел.: (097) 974-82-72, https://orcid.org/0000-0003-2992-3274

Онук Анастасія Валентинівна студентка медичного факультету, спеціальність «Терапія та реабілітація», групи 202М, Тернопільський національний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського, м. Тернопіль, тел.: (098) 87-930-37, https://orcid.org/0009-0005-9359-0138

ВПЛИВ КІНЕЗІОТЕРАПЕВТИЧНИХ ВПРАВ НА НЕВРОПАТИЧНИЙ БІЛЬ ТА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ У ПАЦІЄНТІВ З ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ 2 ТИПУ ТА ДІАБЕТИЧНОЮ ПОЛІНЕЙРОПАТІЄЮ

Анотація. Мета. Метою дослідження було визначити ефективність кінезіотерапевтичних вправ у зменшенні невропатичного болю, покращенні інтенсивності болю, а також поліпшенні показників якості життя.

Методи. У дослідженні взяли участь 29 пацієнтів з цукровим діабетом 2 типу та діабетичною полінейропатією. Середній вік учасників становив 57,4±4,1 років, а середня тривалість хвороби – 8,9±2,9 років. Пацієнти були поділені на дві групи: 1-а група (14 осіб) отримувала стандартне лікування, 2-а група (15 осіб) отримувала стандартне лікування з додатковими кінезіотерапевтичними вправами для нижніх кінцівок протягом 12 тижнів. Вправи включали покращення кровообігу, стимуляцію нервових закінчень та зміцнення м’язів стопи. Всі пацієнти виконували вправи вдома двічі на день. Критерії включення в дослідження: цукровий діабет 2 типу, діабетична полінейропатія, невропатичний біль за опитувальником DN4. Оцінка болю

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

проводилася за шкалою DN4 та ВАШ, а для визначення якості життя використовувався опитувальник EQ-5D-3L.

Результат. За опитувальником DN4 та шкалою ВАШ: У 1-й групі (стандартне лікування) спостерігалося незначне зниження рівня невропатичного болю (DN4), але зміни не були статистично значущими ($p > 0,05$). Інтенсивність болю за шкалою ВАШ також знизилась, але без статистично значущих змін ($p > 0,05$). В 2-й групі (кінезіотерапевтичні вправи) спостерігалося значне зниження невропатичного болю за шкалою DN4 ($p < 0,05$), а також значне зниження інтенсивності болю за шкалою ВАШ ($p < 0,05$). Це свідчить про значну ефективність кінезіотерапевтичних вправ у зменшенні болю у пацієнтів з ДНП на фоні ЦД 2 типу.

Результати за опитувальником EQ-5D-3L: На початку дослідження в усіх пацієнтів виявлено порушення рухливості, самообслуговування та труднощі в повсякденній діяльності, а також біль та дискомфорт. Тривога і депресія турбували майже половину пацієнтів. Через 12 тижнів після застосування кінезіотерапевтичних вправ у 2-й групі було відзначено статистично достовірні покращення за усіма пунктами опитувальника, окрім тривоги та депресії ($p<0,05$).

Висновок. Дослідження показало, що додавання кінезіотерапевтичних вправ до стандартного лікування пацієнтів з цукровим діабетом 2 типу та діабетичною полінейропатією значно знижує невропатичний біль та інтенсивність болю, що було статистично значущим. Також відбулося покращення показників якості життя, зокрема рухливості та здатності до самообслуговування. Кінезіотерапія виявилась ефективним методом додаткового лікування, що підвищує функціональний стан пацієнтів.

Ключові слова. цукровий діабет 2 типу, діабетична полінейропатія, кінезіотерапевтичні вправи, невропатичний біль, якість життя.

Makarchuk Nadiia Romanivna Candidate of Medical Sciences, assistant at the Department of Medical Rehabilitation, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, tel.: (097) 132-29-95, https://orcid.org/0000-0001-5196-1619

Bakaliuk Tetiana Hryhorivna Doctor of Medicine, Professor at the Department of Medical Rehabilitation, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, tel.: (098) 836-41-64, https://orcid.org/0000-0002-7619-0264

Stelmakh Halyna Olehivna Candidate of Medical Sciences, assistant at the Department of Medical Rehabilitation, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, tel.: (097) 974-82-72, https://orcid.org/0000-0003-2992-3274

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Onuk Anastasia Valentynivna student of the medical faculty, specialty "Therapy and rehabilitation", group 202M, at the Department of Medical Rehabilitation, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, tel.: (098) 879-30-37, https://orcid.org/0009-0005-9359-0138

EFFECT OF KINESIOTHERAPEUTIC EXERCISES ON NEUROPATHIC PAIN AND QUALITY OF LIFE IN PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES MELLITUS AND DIABETIC POLYNEUROPATHY

Abstract. Objective. The aim of the study was to determine the effectiveness of kinesiotherapeutic exercises in reducing neuropathic pain, improving pain intensity, and improving quality of life.

Methods. The study involved 29 patients with type 2 diabetes mellitus and diabetic polyneuropathy. The average age of the participants was 57.4±4.1 years, and the average duration of the disease was 8.9±2.9 years. Patients were divided into two groups: Group 1 (14 people) received standard treatment, Group 2 (15 people) received standard treatment with additional kinesiotherapy exercises for the lower extremities for 12 weeks. The exercises included improving blood circulation, stimulating nerve endings, and strengthening foot muscles. All patients performed the exercises at home twice a day. Study inclusion criteria: type 2 diabetes mellitus, diabetic polyneuropathy, neuropathic pain according to the DN4 questionnaire. Pain was assessed by the DN4 and VAS scales, and the EQ-5D-3L questionnaire was used to determine the quality of life.

Results. According to the DN4 questionnaire and VAS scale: In group 1 (standard treatment), there was a slight decrease in the level of neuropathic pain (DN4), but the changes were not statistically significant ($p > 0.05$). Pain intensity on the VAS scale also decreased, but without statistically significant changes ($p > 0.05$). In group 2 (kinesiotherapy exercises), there was a significant decrease in neuropathic pain according to the DN4 scale ($p < 0.05$), as well as a significant decrease in pain intensity according to the VAS scale ($p < 0.05$). This indicates the significant effectiveness of kinesiotherapeutic exercises in reducing pain in patients with DPN on the background of type 2 diabetes.

Results of the EQ-5D-3L questionnaire: At the beginning of the study, all patients had impaired mobility, self-care, and difficulties in activities of daily living, as well as pain and discomfort. Anxiety and depression bothered almost half of the patients. 12 weeks after the application of kinesiotherapy exercises in group 2, statistically significant improvements were noted in all items of the questionnaire, except for anxiety and depression ($p<0.05$).

Conclusion. The study showed that the addition of kinesiotherapy exercises to the standard treatment of patients with type 2 diabetes mellitus and diabetic

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

polyneuropathy significantly reduces neuropathic pain and pain intensity, which was statistically significant. There was also an improvement in quality of life, including mobility and self-care. Kinesiotherapy has proven to be an effective method of additional treatment that improves the functional status of patients.

Keywords. type 2 diabetes mellitus, diabetic polyneuropathy, kinesiotherapy exercises, neuropathic pain, quality of life**.**

Постановка проблеми. Цукровий діабет 2 типу (ЦД 2 типу) є однією з найбільш поширених ендокринних патологій, що викликає ряд ускладнень, серед яких діабетична полінейропатія (ДПН) займає важливе місце. Діабетична полінейропатія є ускладненням, що характеризується порушенням функції периферичних нервів і може призводити до розвитку невропатичного болю, який суттєво погіршує якість життя пацієнтів. Згідно з сучасними дослідженнями, діабетична полінейропатія є однією з головних причин інвалідності серед хворих на цукровий діабет.

Важливою складовою лікування цієї патології є комплексний підхід, що включає фармакотерапію, зміни в способі життя та фізичні вправи. Останнім часом зростає зацікавленість щодо впливу фізичних вправ, зокрема кінезіотерапії, на покращення функціонального стану пацієнтів з ДПН. Кінезіотерапевтичні вправи мають потенціал для полегшення невропатичного болю, покращення циркуляції крові та стимуляції нервових закінчень, що може сприяти зниженню симптомів захворювання.

Метою цього дослідження є оцінка впливу кінезіотерапевтичних вправ на пацієнтів з цукровим діабетом 2 типу та діабетичною полінейропатією,.б зокрема на зменшення невропатичного болю, інтенсивності болю та покращення якості життя. Для досягнення цієї мети були обстежені пацієнти з ДПН, що перебувають на стандартному лікуванні, та пацієнти, які отримували додатково комплекс кінезіотерапевтичних вправ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі значна увага приділяється дослідженню впливу кінезіотерапії на пацієнтів із цукровим діабетом 2 типу (ЦД 2 типу) та його ускладненнями, зокрема діабетичною полінейропатією (ДПН) [1].

Згідно з дослідженнями [2,3], фізичні вправи позитивно впливають на функціональний стан пацієнтів із ДПН, сприяючи покращенню периферичного кровообігу та зниженню невропатичного болю. Дослідження [4] також показало, що регулярна фізична активність сприяє підвищенню чутливості до інсуліну та зменшенню проявів діабетичної полінейропатії.

Огляд літератури [5] підтверджує ефективність кінезіотерапевтичних програм, спрямованих на стимуляцію нервових закінчень та зміцнення м’язів нижніх кінцівок, що сприяє покращенню балансу та зменшенню ризику падінь у пацієнтів із ДПН. Водночас низка дослідників [Автор, рік] вказує на необхідність персоналізованого підходу до підбору фізичних вправ для досягнення оптимального терапевтичного ефекту.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Попри значну кількість наукових робіт, які підтверджують позитивний вплив фізичної активності на стан пацієнтів із ЦД 2 типу, залишається недостатньо даних щодо ефективності конкретних кінезіотерапевтичних програм при ДПН. Це підкреслює необхідність подальших досліджень, які оцінюватимуть їхній вплив на невропатичний біль та якість життя пацієнтів.

Мета статті – оцінити вплив кінезіотерапевтичних вправ хворих на цукровий діабет 2 типу з діабетичною полінейропатією.

Виклад основного матеріалу. Обстежено 29 хворих на ЦД з ДНП. Середній вік обстежених у загальній групі становив 57,4±4,1 років; середня тривалість ЦД складала 8,9±2,9 роки; середня тривалість ДПН - 8,1±2,3 років. Пацієнти були розподіленні на дві групи: 1-а група - 14 пацієнт, які отримували стандартне лікування згідно з уніфікованим клінічним протоколом первинної та вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги (№1118 від 21.12.2012) [6] та 15 досліджуваних 2-ї групи, яким додатково до стандартної терапії було призначено комплекс кінезіотерапевтичних вправ для нижніх кінцівок протягом 12 тижнів. В комплекс цих вправ входило:

- Вправи для покращення кровообігу - кругові рухи стопами (сидячи або лежачи, виконувати кругові рухи стопами за годинниковою стрілкою та проти неї – 10-15 повторень); підйоми на носки та п’яти (встати біля стіни або опори, підніматися на носки, затриматися на 5 секунд, потім опуститися і піднятися на п’яти 10-12 разів).

- Вправи для стимуляції нервових закінчень - катання м’ячика (катати тенісний м’яч або спеціальний масажний м’ячик стопою по підлозі – 2 хвилини); ходьба по нерівній поверхні (ходити босоніж по гумових килимках, піску, траві, стимулюючи нервові рецептори стопи. 2-3 хвилини); захоплення предметів пальцями стоп (піднімати пальцями ніг маленькі предмети (ручку, тканину, серветку) – 10-12 разів).

- Вправи для зміцнення м’язів стопи та гомілки - стискання та розтискання пальців (сидячи або лежачи, стискати пальці ніг на 5 секунд, потім розслабити – 10-15 разів); ходьба на п’ятах і носках (пройти 5-10 метрів на носках, потім 5-10 метрів на п’ятах); гумовий еспандер (надягнути на стопи гумовий еспандер і розводити їх у різні боки. 10 повторень).

Під час стаціонарного лікування фізичний терапевт проводив навчання методики виконання кінезіотерапевтичних вправ для ніг (або нижніх кінцівок). Після цього протягом 12 тижнів пацієнти в домашніх умовах виконували ці вправи 2 рази на день.

Критерії включення в дослідження: цукровий діабет 2 типу; наявність ДПН, дистальний симетричний тип, сенсорна форма, наявність невропатичного болю за опитувальником DN4.

Критерії виключення: ЦД 2 типу; наявність гострих ускладнень ЦД 2 типу; ознаки інших видів полінейропатії; важка форма полінейропатії; виразкові дефекти стоп II-IV ступеню важкості, ампутація стопи, нижньої кінцівки; зловживання алкоголем; онкологічні захворювання в анамнезі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Для визначення невропатичного болю (НБ) використовується опитувальник DN4, що складається з двох блоків. Перший блок містить 7 запитань, які допомагають виявити сенсорні симптоми у пацієнта, зокрема спонтанний біль (печіння, болюче відчуття холоду, біль, схожий на удари струмом), а також парестезії та дизестезії (відчуття повзання мурашок, поколювання, оніміння, свербіж). Другий блок включає 3 оцінки лікаря на основі клінічного огляду, які дозволяють визначити алодинію та негативні сенсорні симптоми. Якщо пацієнт дає понад 4 позитивні відповіді з 10 можливих, це вказує на наявність невропатичного болю. [7,8].

Щоб оцінити інтенсивність невропатичного болю використовували візуальну аналогову шкалу болю (ВАШ). Дана шкала являє собою лінію довжиною 10 см, зображену на чистому аркуші паперу – без клітинок. 0 см – це «болю немає», найправіша точка (10 см) – «нестерпний біль». Пацієнт повинен поставити крапку там, де, як він відчуває, розташовується інтенсивність болю. Лікар бере лінійку і дивиться, на якій позначці знаходиться точка пацієнта: 0-1 см – біль вкрай слабкий; від 2 до 4 см – слабкий; від 4 до 6 см – помірний; від 6 до 8 см – дуже сильний; 8-10 балів – нестерпний біль.

Для оцінки якості життя застосовували опитувальник EQ-5D-3L [9,10]. Перед його заповненням пацієнтам надавали інструкцію щодо правильного внесення відповідей. Анкетування проводилося в спокійному приміщенні, за столом, без зовнішніх подразників та стороннього впливу з боку родичів, друзів чи медичного персоналу. Пацієнти самостійно оцінювали свій стан за такими параметрами: рухливість, здатність до самообслуговування, виконання повсякденних справ, наявність болю або дискомфорту, а також емоційний стан (тривога/депресія). Отримані відповіді класифікували за трьома рівнями: 1 – відсутність труднощів, 2 – незначні труднощі, 3 – значні труднощі.

Аналіз й обробку статистичних даних проводили на персональному комп'ютері з використанням пакета прикладних програм STATISTICA 10 та MS Excel XP.

Результати.

У дослідження були включені пацієнти які мали невропатичний біль за даними опитувальника DN4. Між групами значимих відмінностей на початку дослідження не було ($p>0,05$) (Рис.1). В 1-й групі (стандартне лікування): середній бал DN4 на початку дослідження становив 7,0 (мінімум 6, максимум 8), а через 12 тижнів – 5,2 (мінімум 4, максимум 6). Спостерігалося незначне зниження рівня невропатичного болю, але зміни не були статистично значущими ($p > 0,05$). У 2-й групі (кінезіотерапевтичні вправи): середній бал DN4 до лікування становив 7,3 (мінімум 6, максимум 8), а через 12 тиж. – 3,3 (мінімум 2, максимум 4). Зниження балів DN4 було більш вираженим і статистично значущим ($p < 0,05$), що вказує на значне покращення стану пацієнтів після додавання кінезіотерапевтичних вправ до стандартного лікування.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

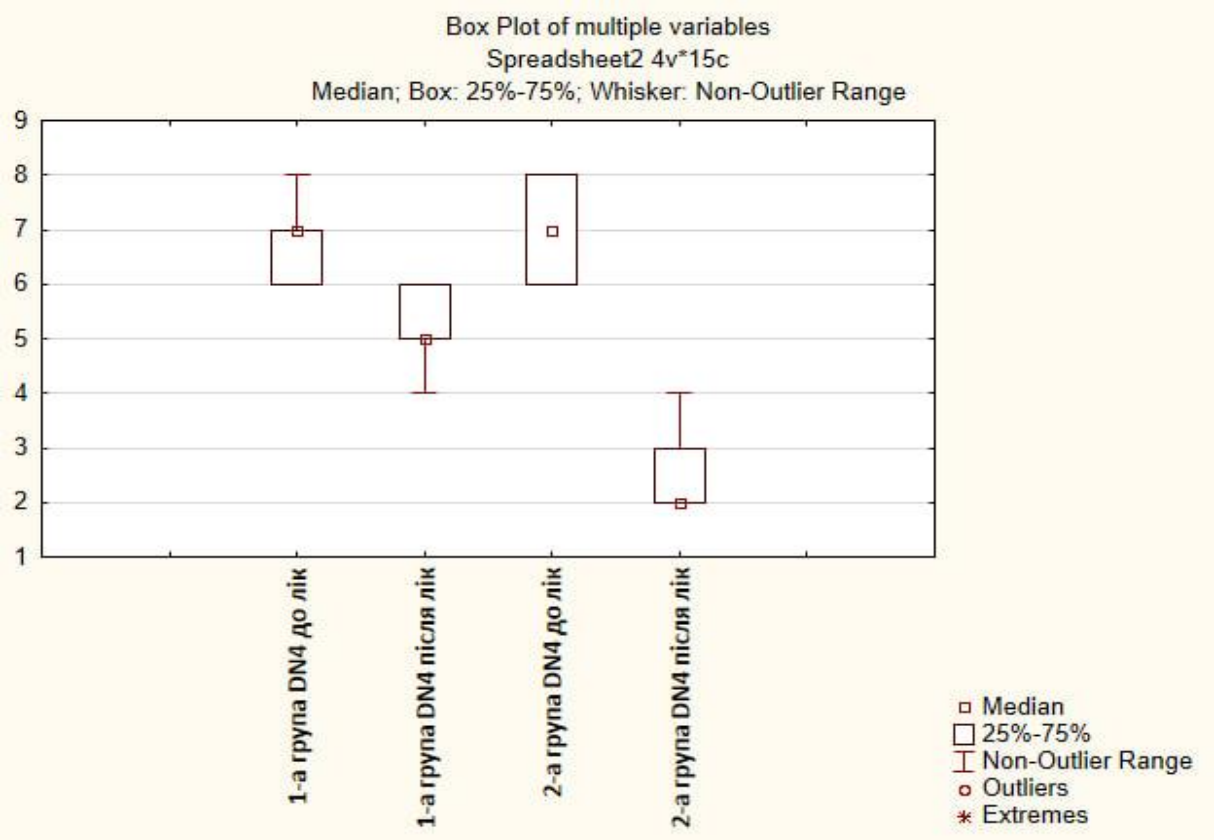

Рис. 1. Порівняння даних опитувальника DN4 до та через 12 тижнів після дослідження між групами.

При порівнянні даних між групами балів DN4 в 2-й групі були статистично значущими у порівнянні з 1-ю групою ($p < 0,05$), що свідчить про ефективність кінезіотерапевтичних вправ у зменшенні невропатичного болю у пацієнтів з ДНП на фоні ЦД 2 типу.

За даними шкали ВАШ у 1-й групі (стандартне лікування): середній бал ВАШ на початку дослідження становив 6,0 (мінімум 4, максимум 7), а через 12 тижнів – 4,0 (мінімум 2, максимум 5). Спостерігалося зниження інтенсивності болю, але зміни не були статистично значущими ($p > 0,05$). В 2-й групі (кінезіотерапевтичні вправи): середній бал ВАШ на початку дослідження становив 5,2 (мінімум 4, максимум 7), а через 12 тиж. – 1,3 (мінімум 1, максимум 2). Зниження балів ВАШ було значним і статистично значущим ($p<0,05$), що вказує на ефективність додаткових кінезіотерапевтичних вправ у зменшенні інтенсивності болю (Рис. 2).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

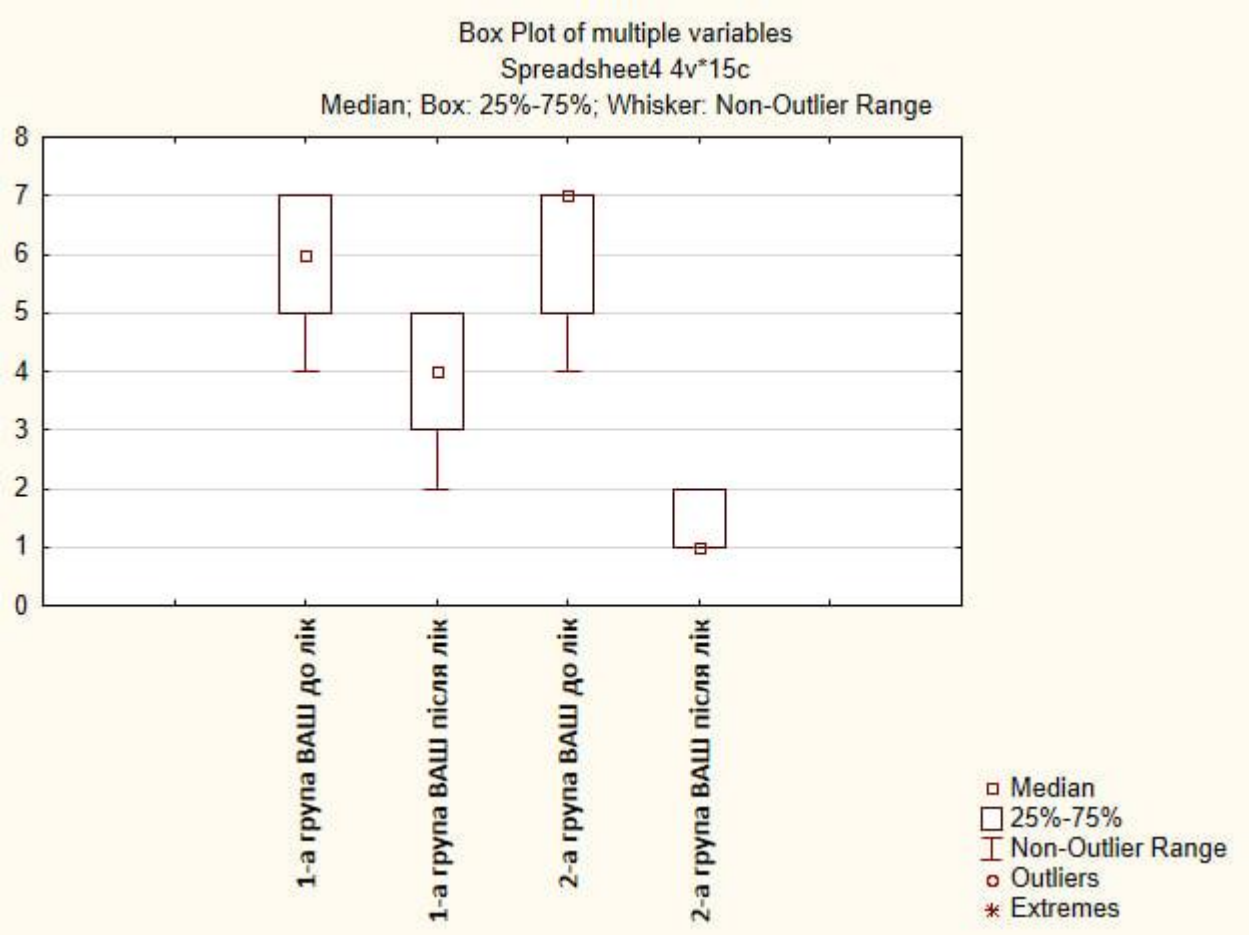

Рис. 2. Порівняння інтенсивності невропатичного болю за шкалою ВАШ до та через 12 тижнів після дослідження між групами.

Порівняння між групами показало, що зміни балів ВАШ у 2-й групі були статистично значущими порівняно з 1-ю групою ($p < 0,05$), що свідчить про більшу ефективність кінезіотерапевтичних вправ у зменшенні болю у пацієнтів з ДНП на фоні ЦД.

При аналізі показників якості життя за допомогою опитувальника EQ-5D-3L на початку дослідження виявлено, що 23 (79,3%) пацієнти мають певні рухливості. 15 (51,7%) мали помірні обмеження в самообслуговуванні. 24 (82,8%) пацієнтів мали труднощі з виконанням повсякденної діяльності. 27 (93,1%) дискомфорт і біль. Тривога/депресія турбувала 14 (48,3%) хворих на ЦД 2 типу з ДПН (Рис. 3). Аналіз відповідей пацієнтів на питання анкети не виявив статистично достовірних відмінностей ($p>0,05$) у відповідях між досліджуваними групами на початку дослідження.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

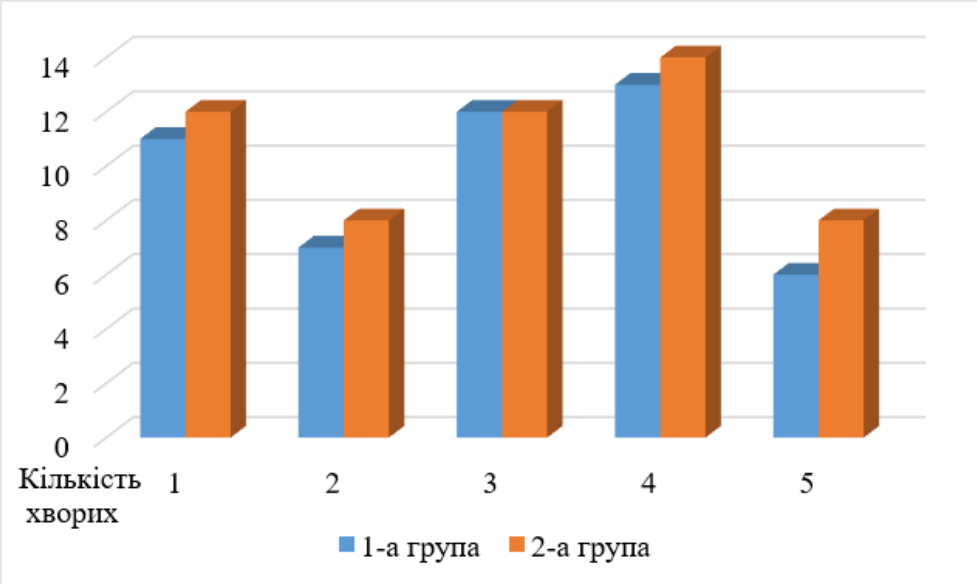

Рис. 3 Дані опитувальник EQ-5D-3L на початку дослідження у групах

Примітка: 1 – рухливість; 2 – догляд за собою; 3 – звичайна повсякденна діяльність; 4 – біль/дискомфорт; 5 – тривога/депресія. * - достовірність зміни показників між групами ($p<0,05$).

Через 12 тижнів після проведених реабілітаційних заходів відмічені позитивні та статистично достовірні ($p<0,05$) зміни показників якості життя між 1-ю та 2-ю групою за рахунок ефективного впливу застосування кінезіотерапевтичних вправ для ніг (нижніх кінцівок) у 2-й групі за усіма пунктами опитувальника, окрім тривоги та депресії (Рис. 4.).

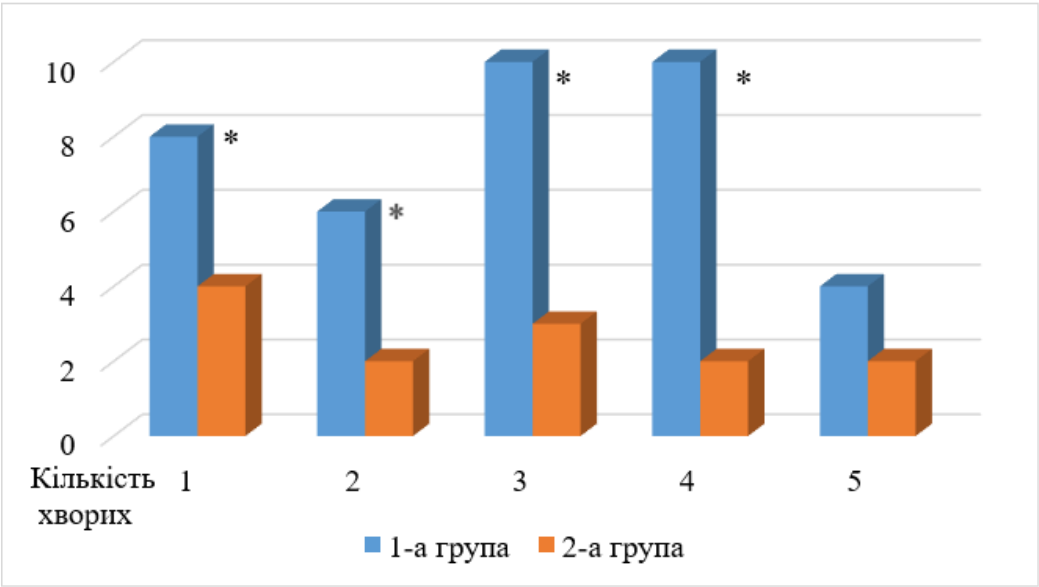

Рис. 4. Дані опитувальник EQ-5D-3L через 12 тижнів після дослідження у групах

Примітка. 1 – рухливість; 2 – догляд за собою; 3 – звичайна повсякденна діяльність; 4 – біль/дискомфорт; 5 – тривога/депресія. * - достовірність зміни показників між групами ($p<0,05$).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ці результати підтверджують ефективність фізичних вправ у зменшенні болю та покращенні функціональних можливостей пацієнтів з діабетичною полінейропатією, що має значний потенціал для реабілітації цих пацієнтів у клінічній практиці.

Висновок: У ході проведеного дослідження було оцінено вплив кінезіотерапевтичних вправ на пацієнтів з цукровим діабетом 2 типу та діабетичною полінейропатією, зокрема на зменшення невропатичного болю, інтенсивності болю та покращення якості життя. Результати показали, що додавання кінезіотерапевтичних вправ до стандартного лікування дало значне покращення стану пацієнтів. У групі, що отримувала кінезіотерапевтичні вправи, відзначено суттєве зниження невропатичного болю, що було статистично значущим, на відміну від групи, яка отримувала лише стандартне лікування. Також спостерігалося значне зниження інтенсивності болю за шкалою ВАШ, що вказує на високу ефективність кінезіотерапії у порівнянні з традиційним підходом. Окрім цього, покращились показники якості життя, зокрема за такими аспектами, як рухливість, самообслуговування та виконання повсякденних діяльностей, в той час як тривога і депресія залишилися на майже незмінному рівні. Отже, кінезіотерапевтичні вправи можуть бути ефективним методом додаткового лікування, що значно полегшує стан пацієнтів з діабетичною полінейропатією, підвищуючи їх функціональний стан і якість життя.

Література:

1. Hap, Katarzyna, Karolina Biernat, and Grzegorz Konieczny. "Patients with diabetes complicated by peripheral artery disease: the current state of knowledge on physiotherapy interventions." Journal of Diabetes Research 2021.1 (2021): 5122494. https://doi.org/10.1155/2021/5122494 .

2. NESREEN Gh. EL NAHAS, Ph.D. H. A. S. M. S. ;., SALLY ABD EL HAMED GABR, M.D. N. N. L. P. D. ;., LAMIS SAFWAT MUBARAK, M.D. H. R. A. ,. M. D. ;. Effects of Kinesio Tapping on Diabetic Peripheral Neuropathy Symptoms in Type II Diabetes. *The Medical Journal of Cairo University*. 2022. Vol. 90, no. 9. P. 1309–1315. URL: https://doi.org/10.21608/mjcu.2022.264484

3. Purposeful physical activity-Basic strategy for the prophylaxis and treatment of diabetes and diabetic polyneuropathy. / P. Kasnakova et al. *Biomedical Research*. 2019. Vol. 30, no. 2. URL: https://doi.org/10.35841/biomedicalresearch.30-19-100

4. Vasileva, D., & Lazova, T. (2023). FUNCTIONAL POSSIBILITIES IN PATIENTS WITH DIABETIC NEUROPATHY. KNOWLEDGE - International Journal , 60(4), 677–683. Retrieved from https://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/6316 .

5. Effect of three-week exercise program on muscle strength and joint mobility in patients with diabetic polyneuropathy: Randomized controlled trial / S. Novaković-Bursać et al. *World Journal of Diabetes*. 2024. Vol. 15, no. 12. P. 2311–2321. URL: https://doi.org/10.4239/wjd.v15.i12.2311

6. Уніфікований клінічний протокол первинної та вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги – цукровий діабет 2 типу. Наказ МОЗ України № 1118 від 21.12.2012. Режим доступу: //www/moz.qov.ua/ua/portal/dn_20121221_1118.html

7. Accuracy of neuropathic pain measurements in patients with symptoms of polyneuropathy: validation of painDETECT, S-LANSS, and DN4 / Ø. Dunker et al. *Pain*. 2022. Publish Ahead of Print. URL: https://doi.org/10.1097/j.pain.0000000000002793

8. Short- and long-term test–retest reliability of the English version of the 7-item DN4 questionnaire – a screening tool for neuropathic pain / S. Hardt et al. *Scandinavian Journal of Pain*. 2023. URL: https://doi.org/10.1515/sjpain-2022-0149

9. Validity and reliability of the EQ-5D-3L (a generic preference-based instrument used for calculating quality-adjusted life -years) for patients with type 2 diabetes in Iran / F. Zare et al. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*. 2021. Vol. 15, no. 1. P. 319–324. URL: https://doi.org/10.1016/j.dsx.2021.01.009

10. Jankowska, A., Młyńczak, K. & Golicki, D. Validity of EQ-5D-5L health-related quality of life questionnaire in self-reported diabetes: evidence from a general population survey. Health Qual Life Outcomes 19, 138 (2021). https://doi.org/10.1186/s12955-021-01780-2 .

References:

1. Hap, K., Biernat, K., & Konieczny, G. (2021). Patients with diabetes complicated by peripheral artery disease: The current state of knowledge on physiotherapy interventions. *Journal of Diabetes Research, 2021*(1), 5122494. https://doi.org/10.1155/2021/5122494

2. El Nahas, N. Gh., Gabr, S. A. E. H., & Mubarak, L. S. (2022). Effects of Kinesio Taping on diabetic peripheral neuropathy symptoms in type II diabetes. *The Medical Journal of Cairo University, 90*(9), 1309–1315. https://doi.org/10.21608/mjcu.2022.264484

3. Kasnakova, P., et al. (2019). Purposeful physical activity - Basic strategy for the prophylaxis and treatment of diabetes and diabetic polyneuropathy. *Biomedical Research, 30*(2). https://doi.org/10.35841/biomedicalresearch.30-19-100

4. Vasileva, D., & Lazova, T. (2023). Functional possibilities in patients with diabetic neuropathy. *Knowledge - International Journal, 60*(4), 677–683. Retrieved from https://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/6316

5. Novaković-Bursać, S., et al. (2024). Effect of a three-week exercise program on muscle strength and joint mobility in patients with diabetic polyneuropathy: A randomized controlled trial. *World Journal of Diabetes, 15*(12), 2311–2321. https://doi.org/10.4239/wjd.v15.i12.2311

6. Ministry of Health of Ukraine. (2012). Unified clinical protocol for primary and secondary (specialized) medical care – Type 2 diabetes mellitus (Наказ МОЗ України № 1118 від 21.12.2012). Retrieved from //www/moz.qov.ua/ua/portal/dn_20121221_1118.html

7. Dunker, Ø., et al. (2022). Accuracy of neuropathic pain measurements in patients with symptoms of polyneuropathy: Validation of painDETECT, S-LANSS, and DN4. *Pain, Publish Ahead of Print.* https://doi.org/10.1097/j.pain.0000000000002793

8. Hardt, S., et al. (2023). Short- and long-term test–retest reliability of the English version of the 7-item DN4 questionnaire – A screening tool for neuropathic pain. *Scandinavian Journal of Pain.* https://doi.org/10.1515/sjpain-2022-0149

9. Zare, F., et al. (2021). Validity and reliability of the EQ-5D-3L (a generic preference-based instrument used for calculating quality-adjusted life-years) for patients with type 2 diabetes in Iran. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews, 15*(1), 319–324. https://doi.org/10.1016/j.dsx.2021.01.009

10. Jankowska, A., Młyńczak, K., & Golicki, D. (2021). Validity of the EQ-5D-5L health-related quality of life questionnaire in self-reported diabetes: Evidence from a general population survey. *Health Quality Life Outcomes, 19*, 138. https://doi.org/10.1186/s12955-021-01780-2

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 614.4:608.3:57.082](477)"364"

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2166-2175

Мельник Вероніка Геннадіївна аспірант кафедри медицини надзвичайних ситуацій та тактичної медицини, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-2528-2329

Гринзовський Анатолій Михайлович завідувач кафедри медицини надзвичайних ситуацій та тактичної медицини, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, д. мед. н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-8391-5294

ПИТАННЯ БІОБЕЗПЕКИ ЛАБОРАТОРІЙ У КОНТЕКСТІ БОЙОВИХ ДІЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Дослідження зосереджено на лабораторній безпеці та ризиках пов’язаних з активними бойовими діями, які можуть призвести до санітарно-епідеміологічного неблагополуччя на окупованих територіях України. Було спрогнозовано сценарій розповсюдження особливо небезпечного захворювання на прикладі витоку Yersinia pestis з лабораторії рівня BSL-3 та проаналізовано за допомогою математичної моделі SEIRD. Це дозволило оцінити динаміку розповсюдження хвороби та оцінити масштаби небезпеки при відсутності ефективних заходів біобезпеки та оцінити потенційні наслідки неконтрольованого поширення інфекційних патогенів, які становлять загрозу для місцевого населення і можуть спричинити поширення епідемічного процесу на всю територію країни. Спорадичне переміщення місцевого населення з окупованих територій на підконтрольні Україні регіони у поєднанні з відсутністю санітарно-епідеміологічного нагляду за вогнищами потенційних спалахів може спричинити поширення епідемічного процесу на національному та міжнародному рівні.

Отримані результати підкреслюють необхідність ефективної стратегії протидії біологічним загрозам, що передбачає покращення міжсекторальної координації та залучення до співпраці міжнародних організацій. У зв'язку з підвищеним ризиком застосування біологічної зброї та неконтрольованими витоками з лабораторій у зонах бойових дій важливим є такі заходи: розробка національної програми біологічної безпеки, забезпечення оперативного моніторингу санітарно-епідеміологічної ситуації у прифронтових зонах та впровадження протоколів швидкого реагування на біологічні інциденти.

Таким чином, проблеми біобезпеки на тлі війни в Україні потребують комплексного підходу та ефективної координації на національному й міжнародному рівнях. Захист біологічних лабораторій, запобігання витокам

небезпечних матеріалів та розробка стратегії швидкого реагування на біологічні загрози мають стати пріоритетними завданнями для України у співпраці з міжнародною спільнотою. В умовах сучасних конфліктів забезпечення біобезпеки є важливим елементом глобальної стабільності та захисту здоров'я населення.

Ключові слова: біобезпека, біологічна зброя, лабораторні ризики, громадське здоров'я, епідемічне моделювання.

Melnyk Veronika Hennadiivna PhD-student, Department of Emergency Medicine and Tactical Medicine, O.O. Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine, https://orcid.org/0000-0002-2528-2329

Hrynzovskyi Anatolii Mykhailovych head of the Department of Emergency Medicine and Tactical Medicine, O.O. Bogomolets National Medical University, Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Scientist of Ukraine, Kyiv, Ukraine, https://orcid.org/0000-0002-8391-5294

LABORATORY BIOSAFETY ISSUES IN THE CONTEXT OF MILITARY OPERATIONS IN UKRAINE

Abstract. The study focuses on laboratory safety and risks associated with active combat operations, which may lead to sanitary-epidemiological instability in the occupied territories of Ukraine. A scenario was forecasted for the spread of a particularly dangerous disease using the example of the Yersinia pestis leak from a BSL-3 laboratory and analyzed using the SEIRD mathematical model. This allowed the assessment of the disease spread dynamics and the scale of the risk in the absence of effective biosafety measures, as well as the potential consequences of uncontrolled spread of infectious pathogens, which pose a threat to the local population and may cause the spread of an epidemic across the entire country.

The sporadic movement of the local population from the occupied territories to areas controlled by Ukraine, combined with the absence of sanitary-epidemiological monitoring at potential outbreak sites, may lead to the spread of the epidemic process both nationally and internationally.

The results underline the need for an effective strategy to counter biological threats, which includes improving intersectoral coordination and involving international organizations in cooperation. Due to the increased risk of the use of biological weapons and uncontrolled leaks from laboratories in combat zones, the following measures are essential: the development of a national biological security program, ensuring operational monitoring of the sanitary-epidemiological situation in front-line zones, and implementing protocols for rapid response to biological incidents.

Thus, the problems of biosafety in the context of the war in Ukraine require a comprehensive approach and effective coordination at both the national and

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

international levels. Protection of biological laboratories, prevention of dangerous material leaks, and the development of a rapid response strategy for biological threats must become priority tasks for Ukraine in cooperation with the international community. In the context of modern conflicts, ensuring biosafety is a key element of global stability and public health protection.

Keywords: biosafety, biological weapons, laboratory risks, public health, epidemic modeling.

Постановка проблеми. Протягом останніх 10 років територія України піддається окупації росією. Від агресивних дій страждають різні галузі господарської та наукової діяльності вітчизняних закладів та установ, зокрема, заклади охорони здоров'я. У 2013-2014 роках кількість лабораторій, що займалися мікробіологічними дослідженнями у системі МОЗ України, змінювалась залежно від регіону. Наприклад кількість лабораторій з діагностики туберкульозу у 2013 році становила 808, а у 2014 році – 679. Дані вказують на зменшення кількості лабораторій у 2014 році, особливо в регіонах, які були охоплені військовим конфліктом Донецькій і Луганській областях, а також в АР Крим та м. Севастополі [1].

В лютому 2022 року відбулось повномасштабне вторгнення, яке поставило перед країною нові виклики у сфері біобезпеки. Одним із ключових питань є ситуація з біологічними лабораторіями, що залишилися на тимчасово окупованих територіях, зокрема, лабораторії, що займаються моніторингом та вивченням патогенів, науково-дослідні лабораторії, які проводять дослідження з розробки вакцин, аналізу епідемічних загроз та тестування новітніх біологічних матеріалів. Ці об'єкти, залежно від їхньої спеціалізації, можуть становити потенційну загрозу як для населення України, так і для міжнародної спільноти.

З огляду на це, працівники лабораторії стикаються з умовами, які впливають на їх психологічний стан та можуть загрожувати життю. Основні проблеми з якими вони можуть зіштовхнутись, це обстріли, вибухи та бойові дії, які призведуть до пошкоджень приміщень лабораторії, обшуки, захоплення обладнання чи репресій з боку окупаційної влади. Як наслідок, це може призвести до припинення діяльності лабораторій або знехтуванням принципами біобезпеки та біозахисту.

Мета статті - присвячена аналізу загроз, пов'язаних з біотероризмом, біологічною зброєю та питаннями біобезпеки лабораторій в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження використовувався аналіз вторинних даних, щодо вивчення звітів міжнародних організацій (ВООЗ, ООН), аналітичних центрів та українських урядових установ щодо ситуації з біобезпекою та лабораторіями на окупованих територіях. Під час аналізу було проведено оцінку епідеміологічного процесу виходу патогену з

лабораторії у зоні бойових дій за допомогою моделювання SEIRD (Susceptible-Exposed-Infectious-Recovered-Deceased).

Серйозними загрозами сучасного світу є біотероризм та біологічна зброя, особливо в контексті ведення бойових дій на території України [2]. Один з прикладів окупація Державного Закладу "Українська протичумна станція міністерства охорони здоров'я України", який входить до державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання згідно Постанови КМУ №1241 від 22 вересня 2004 року [3]. Це означає, що збереження унікальних мікробіологічних зразків стало викликом для біологічної безпеки та спадковості досліджень. Війна в Україні значно підвищила ризики біотероризму та зловживання біологічними лабораторіями.

Не менш важливим є те, що на території України функціонує мережа ЦКПХ та науково-дослідних лабораторій, лабораторії Держпродспоживслужби та приватні установи, які займаються вивченням збудників інфекційних хвороб, створенням вакцин та стежать за епідеміологічною ситуацією. Деякі з цих лабораторій залишились на територіях, які захоплені російською владою. Як наслідок, основні загрози, пов'язані з лабораторіями на окупованих територіях створюють ризик викрадення небезпечних матеріалів. Наприклад, є потенційна імовірність, що у цих лабораторіях можуть залишитись зразки небезпечних збудників особливо небезпечних хвороб, які становлять загрозу для здоров'я людей та навколишнього середовища. Також варто зазначити, що порушення правил безпеки в наслідок бойових дій може призвести до недбалого поводження окупаційних адміністрацій до витоків небезпечних біологічних матеріалів, що в свою чергу може спричинити негативні наслідки для здоров’я населення та навколишнього середовища. Ці фактори створюють серйозні виклики не лише для України, а й для глобальної системи охорони здоров’я.

Для України питання біобезпеки є невід’ємною частиною загальної стратегії національної безпеки. Військові дії загострюють ситуацію, створюючи умови для потенційних біологічних інцидентів. У зв’язку з цим необхідно вжити низку заходів. Постійний моніторинг за епідеміологічною ситуацією територій, які прилеглі до бойових дій [4]. Спільна робота з міжнародними організаціями, такими як ВООЗ, ООН чи Центр з контролю і профілактики захворювань (CDC), а також міжсекторальна взаємодія спрямовані для підвищення рівня контролю за біологічними ризиками. На міжнародній арені ситуація в Україні привернула увагу до проблеми захисту біологічних об'єктів у зонах конфлікту. Зокрема, країни мають активніше обговорювати питання посилення контролю за виконанням Конвенції про заборону біологічної зброї. Крім того, необхідна розробка механізмів для швидкого реагування на біологічні інциденти у зонах бойових дій. Підвищення готовності до надзвичайних ситуацій, розробка планів реагування на випадок витоку небезпечних матеріалів. Необхідність об’єднання зусиль науки,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

медицини та політики для створення комплексної системи протидії біологічним загрозам. Ці заходи спрямовані не лише на забезпечення безпеки окремих країн, але й на глобальну стабільність у сфері охорони здоров'я [5]. Посилення міжнародної лабораторної співпраці та вдосконалення механізмів розслідування біологічних атак є критично важливим для запобігання порушенням та забезпечення глобальної біобезпеки. Ця ініціатива зміцнює здатність реагувати на загрози, що можуть бути актами біологічного тероризму [6].

Згідно з інформацією Центру протидії дезінформації при РНБО України, у квітні 2020 року проросійські ЗМІ розпочали інформаційну кампанію, щодо так званих американських біолабораторій, заявляючи про існування 15 таких об'єктів на території України. Однак ці твердження не мають підтвердження з надійних джерел і є частиною дезінформаційної кампанії, тому це знайшло відображення в резолюції оглядової Конференції про заборону біологічної та токсичної зброї [7,8].

Варто зазначити, що після окупації Криму в 2014 році та частин Донецької і Луганської областей, точна інформація про кількість та стан біологічних лабораторій на цих територіях стала обмеженою через відсутність контролю з боку української влади та обмежений доступ міжнародних організацій. Загалом, питання біобезпеки на окупованих територіях залишається актуальним, і для отримання детальної та достовірної інформації необхідний доступ до цих регіонів та проведення відповідних досліджень

З огляду на це, змодельовано сценарій, в якому відбувся виток збудника імовірного витоку Yersinia pestis з лабораторії рівня BSL-3, яка знаходиться на окупованих територіях. Для аналізу ризику поширення інфекції серед населення міста (50 000 осіб) була використана модель SEIRD. Чисельне моделювання епідеміологічного процесу проводилося на основі відомих параметрів аерозольного поширення легеневої форми чуми.

З метою оцінки ризиків пов'язаних з надзвичайними ситуаціями, що працюють з особливо небезпечними інфекціями нами було проведено моделювання на основі сценарію формування біологічної загрози, яка могла б трапитись на окупованій території. Основними складовими сценарію було обрано: лабораторія рівня BSL-3, що розташована на території не підконтрольній українській владі поруч з якою ведуться активні бойові дії. Відбулося повільне неконтрольоване поширення патогену через зараження співробітників. Витік стався через порушення протоколів безпеки, після чого вірус поширився серед місцевого населення».

Для подальшого прогнозування подій було використано математичне моделювання епідеміологічного процесу за допомогою SEIRD-моделі, яка складається з системи диференційних рівнянь [9]:

1. Зменшення здорових (S) через зараження:

$$\frac{dS}{dt} = -\beta\frac{SI}{N}$$

2. Перехід із експонованих (E) до інфікованих (I):

$$\frac{dS}{dt}=\beta\frac{dS}{dt}-\sigma E$$

3. Динаміка інфікованих (I):

$$\frac{dI}{dt}=\sigma E-\gamma I-\delta I$$

4. Одужання (R):

$$\frac{dR}{dt}=\gamma I$$

5. Смертність (D):

$$\frac{dD}{dt}=\delta I$$

Де:

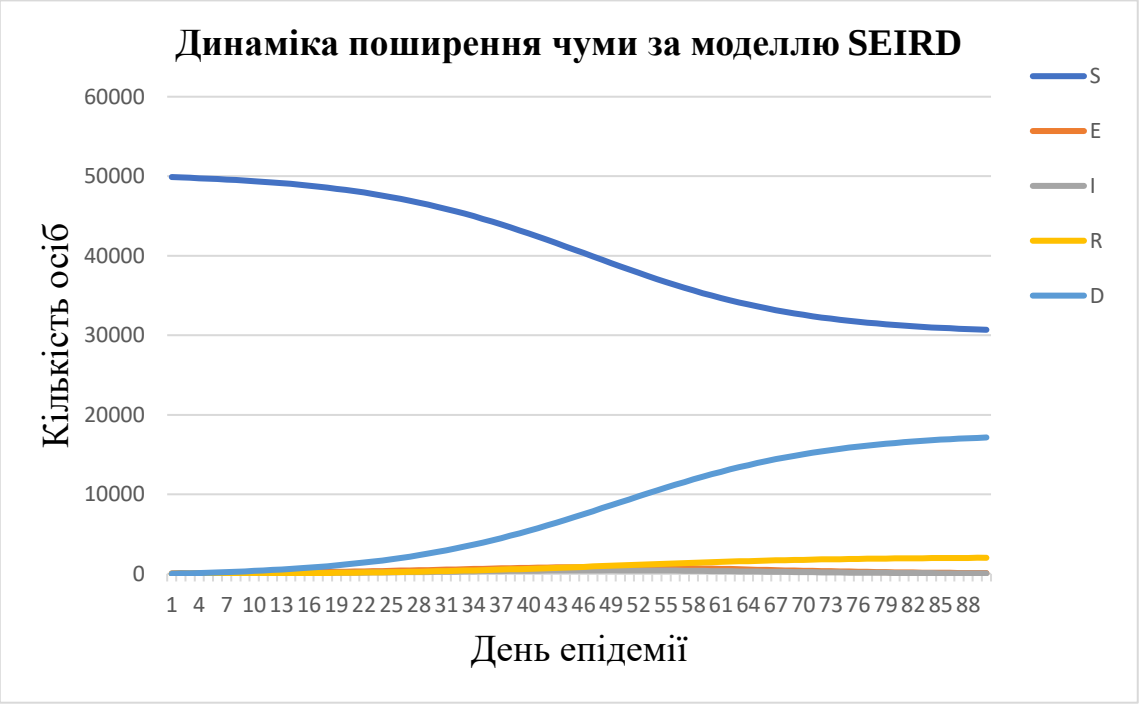
- S (Susceptible) – сприйнятливі особи
- E (Exposed) – інфіковані, але ще не заразні;
- I (Infectious) – інфіковані та заразні;
- R (Recovered) – ті що одужали;
- D (Deceased) – ті що померли;
- β – коефіцієнт передачі;
- σ – швидкість переходу зі стану E до I;
- γ – швидкість одужання;
- δ – коефіцієнт смертності.

Вихідні епідеміологічні параметри Yersinia pestis для моделювання [10]:

Параметр	**Значення**	**Пояснення параметрів**
Загальне населення (N)	50 000	Гіпотетична кількість
Початкова кількість заражених (I_0)	50 осіб	Гіпотетичний витік
Коефіцієнт передачі (β)	1.2	У дослідженнях, присвячених моделюванню епідемій чуми, використовувалися значення β в діапазоні 0,8–1,5 день$^{-1}$ залежно від умов моделі та щільності населення.
Інкубаційний період (σ)	0.5	Інкубаційний період легеневої чуми зазвичай становить 2 дні, що відповідає значенню σ=1/2=0,5
Тривалість інфекційного періоду (γ)	0.1	Без належного лікування летальність легеневої чуми дуже висока, і одужання є рідкісним. Значення γ = 1/10=0,1 відповідає середньому часу до одужання близько 10 днів.
Смертність (δ)	85% (0.85)	Смертність від 85% до 95%

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Аналіз показав, що поширення відбувається повільно охоплюючи значну частину населення, інфіковані помирають, що призводить до значного зменшення популяції. Попередньо 20-30 днів – ключовий час, коли хвороба має максимальний вплив, після значних втрат серед населення кількість нових випадків різко падає. (Графік 1)

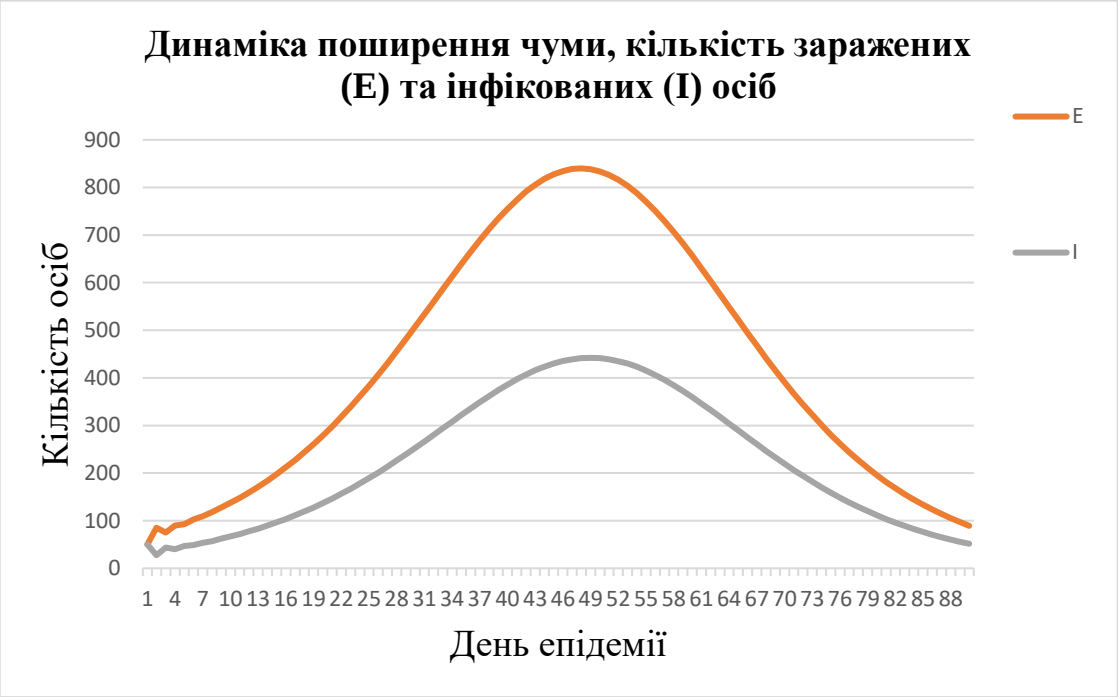

Графік 1

Як видно з графіку загалом кількість померлих сягає 17 151 (~34,3%). На 90 день епідемії кількість населення зменшилась до 30 690 осіб, тобто більше третини жителів загинуло.

Зокрема, кількість заражених (E) та інфікованих (I) починає поступово зростати до 30 дня, відбувається початковий ріст розповсюдження інфекції. Пік зараження досягає максимального значення ~840 осіб та інфікування також досягають піку ~442 осіб, на 49 день. Після 50 дня епідемія починає спадати, кількість заражених починає швидко зменшуватися, тому що велика кількість людей переходять у період заразності або одужують. Зменшення інфікованих свідчить про завершення основної хвилі пандемії та зменшення кількості сприйнятливих осіб. (Графік 2)

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Графік 2

Виходячи з даних дослідження можна виділити фази розвитку епідемії. Початковий етап препадає на 1-20 день, що відповідає повільному поширенню, відбувається інфікування населення. Як наслідок відбувається швидке поширення інфекції, фаза активного росту на 20-49 день, влада не встигає реагувати, тому що обмежений доступ до окупованих територій. З огляду на це на 49 день відбувається максимальна кількість зараження населення, після чого відбувається поступове згасання епідемії в наслідок того, що серед населення залишаються тільки ті хто вже перехворів або одужав.

Таким чином неконтрольований спалах чуми, який стався через лабораторний витік на окупованій території описує повільне розповсюдження інфекції, що призводить до різкого припливу захворюваності з подальшим зменшенням випадків, коли сприйнятливі люди виснажуються. Високі показники смертності роблять ці спалахи дуже ризикованими, і для боротьби з ними потрібні серйозні правила ізоляції та швидкі дії. Епідемія почала спадати не через ефективне втручання, а через природне зменшення числа сприйнятливих осіб та високу смертність. Якщо б реагування на епідемію було б швидшим, смертність можна було б знизити. Ця модель показує важливість негайного реагування у випадку біологічних загроз, оскільки навіть повільне поширення може призвести до катастрофічних наслідків. Відсутність належного контролю створює загрозу зламу критичних даних.

Висновки. При проведенні моделювання епідемічного процесу поширення особливо небезпечних хвороб в умовах дефіциту ресурсів реагування на надзвичайні ситуації біологічного походження нами встановлено збільшення ризику отримання захворювання на особливо небезпечні захворювання та ріст

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

смертності серед місцевого населення до третини населення. Дана модель показала повільне розповсюдження особливо небезпечної інфекції серед місцевого населення, в той же час моделювання не врахувало високий рівень мобільності не місцевого контингенту (військовослужбовці, персонал логістичних операцій, тощо). Додаткові фактори, що характерно впливають на розвиток епідемічного процесу мають виражену тенденцію до збільшення захворюваності в населених пунктах по шляхам міграції контактних осіб та в пунктах тимчасової та/або постійної дислокації.

Враховуючи наявність спорадичного переходу місцевого населення з окупованої території на підконтрольні регіони, а також відсутність санітарно-епідеміологічного контролю у вогнищах потенційного спалаху на окупованих територіях формуються ризики поширення епідемічного процесу на всю територію України. Таким чином, проблеми біобезпеки на тлі війни в Україні вимагає комплексного підходу та ефективної координації на національному й міжнародному рівнях. Окремим питанням є захист біологічних лабораторій та дотримання принципів біобезпеки та біозахисту, попередження витоків небезпечних матеріалів та боротьба з дезінформацією мають стати пріоритетними завданнями для України у співпраці з міжнародною спільнотою. В умовах сучасних конфліктів забезпечення біобезпеки є важливим елементом глобальної стабільності та здоров'я населення.

Література

1. Державна установа «Український центр контролю за соціально небезпечними хворобами Міністерства охорони здоров'я України» (УЦКС), & Державний заклад «Центр медичної статистики МОЗ України». (2015). *Туберкульоз в Україні (Аналітично-статистичний довідник)*. Київ, Україна.

2. Якимець, В. М., Печиборщ, В. П., Огороднійчук, І. В., Якимець, В. В., & Печиборщ, О. В. (2022). Медичний захист при застосуванні біологічної зброї. *Український журнал військової медицини*, *3*(2), 66-80. https://doi.org/10.46847/ujmm.2022.2(3)-066

3. Кабінет Міністрів України. (2004). *Про віднесення наукових об'єктів до таких, що становлять національне надбання* (Постанова № 1241). *Зібрання постанов Уряду України*, (22 вересня 2004), стаття 1241.

4. Савицький, В. Л., Хижняк, М. І., Нарожнов, В. В., & Бєлов, О. А. (2022). Роль санітарно-епідеміологічних закладів Збройних Сил України у сфері біологічної безпеки під час воєнних дій. *Український журнал військової медицини*, *3*(3), 92-98. https://doi.org/10.46847/ujmm.2022.3(3)-092

5. Oliveira, M., Mason-Buck, G., Ballard, D., Branicki, W., & Amorim, A. (2020). Biowarfare, bioterrorism and biocrime: A historical overview on microbial harmful applications. *Forensic science international*, *314*, 110366. https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2020.110366

6. Appelt, S., Rohleder, A. M., Invernizzi, C., Mikulak, R., Brinkmann, A., Nitsche, A., Krüger, M., Dorner, M. B., Dorner, B. G., Scholz, H. C., & Grunow, R. (2021). Strengthening the United Nations Secretary-General's Mechanism to an alleged use of bioweapons through a quality-assured laboratory response. *Nature communications*, *12*(1), 3078. https://doi.org/10.1038/s41467-021-23296-5

7. Верховна Рада України. (2022). *Заява Верховної Ради України щодо визнання російського режиму терористичним, нелегітимності перебування російської федерації в Організації Об'єднаних Націй і її реформування, відповідальності членів російських політичних партій, що підтримують агресію* (Постанова № 2787-IX). *Відомості Верховної Ради України*, 1 грудня 2022.

8. Звіти ООН щодо використання біологічної зброї. https://www.un.org/disarmament/biological-weapons/

9. Wilta, F., Chong, A. L. C., Selvachandran, G., Kotecha, K., & Ding, W. (2022). Generalized Susceptible-Exposed-Infectious-Recovered model and its contributing factors for analysing the death and recovery rates of the COVID-19 pandemic. *Applied soft computing*, *123*, 108973. https://doi.org/10.1016/j.asoc.2022.108973

10. Nicolas Bacaër. Le modèle de Kermack et McKendrick pour la peste à Bombay et la reproductivité nette d'un type avec saisonnalité. 2012, pp.403-422. 10.1007/s00285-011-0417-5. hal-01340008v5

References

1. State Institution "Ukrainian Center for Socially Dangerous Disease Control of the Ministry of Health of Ukraine" (UCSDS), & State Institution "Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine". (2015). Tuberculosis in Ukraine (Analytical and Statistical Handbook). Kyiv, Ukraine.

2. Yakymets, V. M., Pechiborshch, V. P., Ohorodniichuk, I. V., Yakymets, V. V., & Pechiborshch, O. V. (2022). Medical Protection in the Use of Biological Weapons. Ukrainian Journal of Military Medicine, 3(2), 66-80. https://doi.org/10.46847/ujmm.2022.2(3)-066

3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2004). On the Inclusion of Scientific Objects into the Register of National Treasures (Resolution No. 1241). Collection of Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, (September 22, 2004), Article 1241.

4. Savitsky, V. L., Khizhnyak, M. I., Narozhnov, V. V., & Belov, O. A. (2022). The Role of Sanitary and Epidemiological Institutions of the Ukrainian Armed Forces in Biological Safety During Military Operations. Ukrainian Journal of Military Medicine, 3(3), 92-98. https://doi.org/10.46847/ujmm.2022.3(3)-092

5. Oliveira, M., Mason-Buck, G., Ballard, D., Branicki, W., & Amorim, A. (2020). Biowarfare, Bioterrorism and Biocrime: A Historical Overview on Microbial Harmful Applications. Forensic Science International, 314, 110366. https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2020.110366

6. Appelt, S., Rohleder, A. M., Invernizzi, C., Mikulak, R., Brinkmann, A., Nitsche, A., Krüger, M., Dorner, M. B., Dorner, B. G., Scholz, H. C., & Grunow, R. (2021). Strengthening the United Nations Secretary-General's Mechanism for Alleged Use of Bioweapons through a Quality-Assured Laboratory Response. Nature Communications, 12(1), 3078. https://doi.org/10.1038/s41467-021-23296-5

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on Recognizing the Russian Regime as Terrorist, the Illegitimacy of the Russian Federation's Presence in the United Nations, and Its Reform, and the Responsibility of Members of Russian Political Parties Supporting Aggression (Resolution No. 2787-IX). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, December 1, 2022.

8. UN Reports on the Use of Biological Weapons. https://www.un.org/disarmament/biological-weapons/

9. Wilta, F., Chong, A. L. C., Selvachandran, G., Kotecha, K., & Ding, W. (2022). Generalized Susceptible-Exposed-Infectious-Recovered Model and Its Contributing Factors for Analyzing the Death and Recovery Rates of the COVID-19 Pandemic. Applied Soft Computing, 123, 108973. https://doi.org/10.1016/j.asoc.2022.108973

10. Nicolas Bacaër. Le Modèle de Kermack et McKendrick pour la Peste à Bombay et la Reproductivité Nette d'un Type avec Saison. 2012, pp. 403-422. 10.1007/s00285-011-0417-5. hal-01340008v5

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.89-008.441.33:615.322:615.8

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2176-2184

Огоренко Вікторія Вікторівна доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри психіатрії, наркології і медичної психології, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-0549-4292

Кокашинський Віктор Олександрович доктор філософії, асистент кафедри психіатрії, наркології і медичної психології, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-6191-3757

Шорніков Андрій Володимирович доктор філософії, асистент кафедри психіатрії, наркології і медичної психології, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-8196-9128

Вишневський Максим Сергійович студент, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0000-1592-3463

РОЛЬ КАНАБІНОЇДІВ ЯК «ВХІДНИХ ВОРІТ» У РОЗВИТКУ ЗАЛЕЖНОСТІ: ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕД ПАЦІЄНТІВ НА ЗАМІСНІЙ ПІДТРИМУВАЛЬНІЙ ТЕРАПІЇ

Анотація. Дослідження вивчає ранні стадії вживання психоактивних речовин серед осіб, які проходять замісну підтримуючу терапію метадоном. Особливу увагу вона приділяє «теорії воріт», яка стверджує, що вживання канабісу може знизити поріг подальшої залежності від інших речовин, особливо опіатів.

У дослідженні взяли участь 49 учасників (77% чоловіків і 23% жінок) із середнім віком 48 років, усі отримували підтримувальну терапію в Дніпропетровській області. Середній вік, у якому учасники вперше вживали психоактивні речовини, становив 19 років, і вони мали середню тривалість вживання психоактивних речовин 25 років до початку підтримуючої терапії. Було виявлено, що 43% респондентів почали вживання психоактивних речовин з канабіноїдів, 6% - зі стимуляторів, а решта учасників - з опіатів і опіоїдів.

Отримані результати показують, що наймолодший вік початку вживання психоактивних речовин пов’язаний з канабісом, тоді як найстаріший вік початку відповідає початку вживання опіатів. Учасники, які почали вживати марихуану, продемонстрували дещо вищий рівень соціальної адаптації: 35% були працевлаштовані порівняно з 28% серед тих, хто почав вживати опіати. Крім того, дослідження відзначило тенденцію до зниження середнього віку початку вживання психоактивних речовин серед молодих поколінь.

Дослідження підкреслює важливість розуміння ранніх стадій вживання психоактивних речовин для розробки ефективних стратегій запобігання залежності. Він наголошує на необхідності раннього виявлення та запобігання вживанню канабіноїдів у підлітковому віці, враховуючи його потенційну роль як «воріт» до більш важкої наркотичної залежності. Результати можуть бути використані для обґрунтування та покращення програм профілактики та лікування залежності, особливо для молоді.

Ключові слова: підтримуюча терапія, канабіноїди, опіати, теорія воріт, залежність, психоактивні речовини.

Ogorenko Viktoriya Viktorivna Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Psychiatry, Narcology and Medical Psychology, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-0549-4292

Kokashynskyi Viktor Oleksandrovych Doctor of Philosophy, Assistant Professor of the Department of Psychiatry, Narcology and Medical Psychology, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-6191-3757

Shornikov Andrii Volodymyrovych Doctor of Philosophy, Assistant Professor of the Department of Psychiatry, Narcology and Medical Psychology, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-8196-9128

Vyshnevskyi Maksym Sergiyovych student, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0009-0000-1592-3463

THE ROLE OF CANNABINOIDS AS 'GATEWAYS' IN THE DEVELOPMENT OF ADDICTION: A STUDY AMONG PATIENTS UNDER OPIOID SUBSTITUTION THERAPY

Abstract. The study explores the early stages of psychoactive substance use among individuals undergoing methadone maintenance therapy. It particularly focuses on the "gateway theory," which posits that cannabis use may lower the threshold for subsequent dependence on other substances, especially opiates.

The study involved 49 participants (77% men and 23% women) with a median age of 48 years, all receiving maintenance therapy in the Dnipropetrovsk region. The median age at which participants first used psychoactive substances was 19 years, and they had a median duration of 25 years of substance use prior to starting maintenance therapy. It was discovered that 43% of respondents began their substance use with cannabis, 6% with stimulants, and the remaining participants started with opiates and opioids.

The findings indicate that the youngest age of onset for substance use is associated with cannabis, while the oldest age of onset corresponds to starting with

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

opiates. Participants who began with cannabis demonstrated a slightly higher level of social adaptation, with 35% being employed, compared to 28% employment among those who started with opioids. Additionally, the study noted a trend toward a decline in the average age of psychoactive substance use initiation among younger generations.

The study highlights the importance of understanding the early stages of psychoactive substance use to develop effective addiction prevention strategies. It emphasizes the need for early detection and prevention of cannabinoid use during adolescence, given its potential role as a "gateway" to more severe drug addiction. The results can be used to justify and enhance prevention and treatment programs for addiction, particularly for young people.

Keywords: maintenance therapy, cannabinoids, opiates, gateway theory, addiction, psychoactive substances.

Постановка проблеми. Останні десятиліття характеризуються значним зростанням легалізації канабісу в багатьох країнах, що супроводжується активними дискусіями щодо його впливу на громадське здоров'я. Хоча частина суспільства фокусується на позитивних аспектах легалізації, таких як зниження рівня арештів, зменшення стигматизації пацієнтів із хронічними захворюваннями та збільшення податкових надходжень, медична спільнота все частіше звертає увагу на ризики, пов'язані з широким вживанням канабісу. Особливе занепокоєння викликає посилення ризиків розвитку залежності, ранній початок регулярного вживання серед підлітків та можливість використання канабісу як "вхідних воріт" до більш серйозної наркотичної залежності, зокрема від опіатів [1, 2].

Теорія "вхідних воріт" припускає, що використання канабісу може знижувати поріг для подальшої залежності від інших речовин, наприклад, опіатів. Цей процес може бути пояснений як поведінковими, так і нейробіологічними механізмами. Канабіс, взаємодіючи з ендоканабіноїдною системою мозку, впливає на розвиток мозку в підлітковому віці, період, коли процеси нейронного формування, синаптичної пластичності та ремоделювання ще тривають [1, 3].

Зокрема, канабіноїди можуть змінювати активність таких ключових факторів, як CREB (cyclic AMP response element-binding protein), що регулює експресію генів, відповідальних за формування довготривалої пам'яті. Зміна експресії генів може посилювати чутливість мозку до дії інших наркотиків, таких як опіоїди, впливаючи на нейропластичність і пов'язані механізми довготривалого потенціювання в мезокортиколімбічній системі, яка відповідає за мотивацію та винагороду [1, 3].

Дослідження показують, що вживання канабісу під час підліткового віку може модифікувати активність рецепторів CB1 і μ-опіоїдних рецепторів у ключових зонах мозку, таких як прилегле ядро (nucleus accumbens) і

вентральна тегментальна область (VTA). Ці зміни можуть сприяти підвищенню ризику опіоїдної залежності через посилення дії опіатів або толерантність до них [1, 4].

Крім того, на популяційному рівні існують дані, що підтверджують зв'язок між вживанням канабісу та підвищеним ризиком розвитку опіоїдної залежності. Вивчення генетичних варіацій також вказує на можливість того, що певні індивідууми з генетичною схильністю можуть бути особливо вразливими до ефектів канабісу, які сприяють залежності [1, 5].

Проблема опіатної залежності залишається однією з найгостріших викликів сучасної медицини, зокрема у сфері психіатрії та наркології. Щороку десятки тисяч людей помирають від передозувань опіатами, а ще більше стикаються з важкими ускладненнями, такими як інфекційні захворювання, травми, психіатричні розлади та соціальна деградація. В умовах зростання доступності психоактивних речовин, зокрема канабісу, особливо серед підлітків та молоді, зростає і ризик розвитку залежностей, у тому числі опіатної [6].

Варто зазначити, що хоча деякі дослідження вказують на можливий зв'язок між вживанням канабісу та подальшим переходом до опіоїдів, інші дослідження не підтверджують цю гіпотезу однозначно [6–8]. Тому необхідні подальші дослідження для глибшого розуміння цього взаємозв'язку.

Оскільки побудувати проспективне дослідження щодо ризиків переходу від вживання канабіноїдів до вживання опіатів не можливо зокрема і через етичні обмеження, ми у нашому дослідженні виходили з того, що особи з залежністю від опіатів не завжди починали саме з цих наркотичних речовин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика стану залежності від психоактивних речовин, зокрема від канабіноїдів, висвітлюються такими українськими ученими Д.Ю. Старков, Б.О.Проценко, С. В. Бабак, Б. А. Кабрера-Лапіцька. Однак залишаються не в повному обсязі досліджені ранні етапи формування залежності, особливо вплив першої речовини вживання на формування подальшої залежності.

Метою роботи було перевірка теорії «вхідних воріт» - речовин з яких почалося вживання психоактивних речовин у осіб, які отримують замісну підтримуючу терапію метадоном.

Виклад основного матеріалу. Було опитано 49 осіб, з залежністю від психоактивних речовин (ПАР). Всі опитані отримують послуги замісної підтримувальної терапії препаратом метадона гідрохлорид в різних центрах замісної підтримувальної терапії (ЗПТ) Дніпропетровської області. Серед опитаних було 37 (75,5%) осіб чоловічої та 12 (24,5%) осіб жіночої статі. Медіанний вік склав 48 [45,0; 51,8] років. Найбільша поширеною була вікова група 41-50 років - 15 осіб (30,6%). Дані збирали у розроблену авторами анкету, яка включала питання про вік пацієнтів, стать, сімейний стан, статус працевлаштування, вік початку вживання психоактивних речовин (ПАР),

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

першу вжиту речовину та тривалість вживання до початку замісної підтримувальної терапії (ЗПТ). Статистичний аналіз проводився з використанням STATISTICA 6.1 (StatSoftInc., серійний № AGAR909E415822FA) та MedCalc Statistical Software trial version 23.0.9 (MedCalc Software Ltd, 2024). Нормальність розподілу кількісних змінних перевірялась за допомогою тесту Шапіро-Вілка. Оскільки більшість змінних не відповідали нормальному розподілу, для їх опису використовувались медіана та міжквартильний розмах (Me [Q1; Q3]). Для порівняння кількісних показників між двома незалежними групами застосовувався дисперсійний аналіз (ANOVA). Категоріальні змінні представлені як абсолютні значення та відсотки n (%). Для оцінки зв'язку між категоріальними змінними використовувався критерій χ^2 Пірсона. Кореляційний аналіз проводився з використанням коефіцієнта рангової кореляції Спірмена; для категоріальних змінних використовували таблиці спряженості. Для множинних порівнянь застосовувалась поправка Бонферроні. Для всіх статистичних тестів рівень значущості був встановлений як $p < 0.05$.

Оцінюючи соціально-демографічні характеристики зазначимо, що 26 (53%) опитаних не працювали, 15 (31%) мали неофіційну трудову зайнятість, лише 3 (7%) мали офіційне працевлаштування, а 5 (10%) мали інвалідність внаслідок соматичних захворювань.

Медіанний вік початку вживання ПАР у опитаних склав 19,0 [17,2; 21,0] років. Тривалість вживання ПАР до початку ЗПТ 25,0 [21,2; 29,0] років. Цікавим є співставлення віку початку вживання і тривалості вживання ПАР до початку отримання послуг ЗПТ (рис. 1). Враховуючи медіанний вік пацієнтів встановлено, що більшу частину свого життя вони вживали ПАР і не отримували лікування. Визначені гендерні особливості початку вживання: так у жінок середній вік початку склав 19,8 років, а у чоловіків – 21,2 роки.

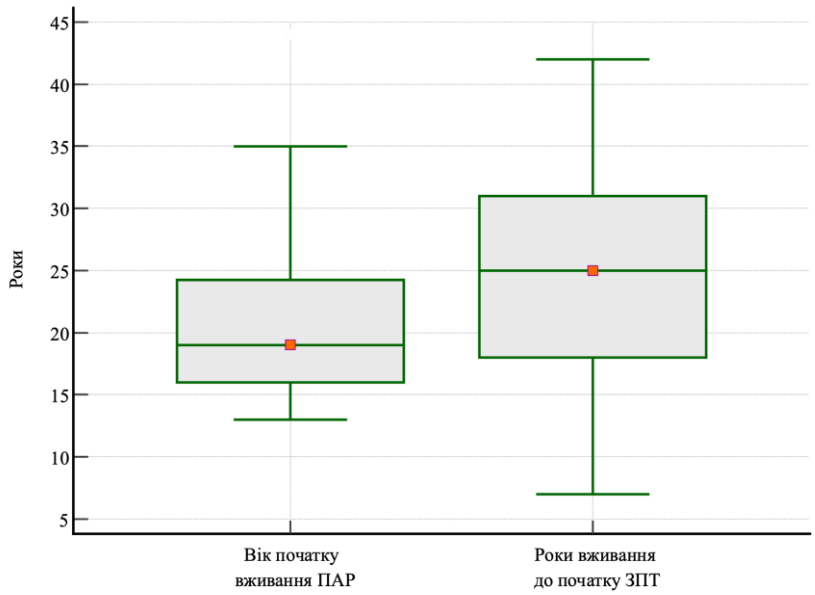

Рис. 1. Тривалість вживання і вік початку вживання ПАР

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Оцінюючи, з яких саме речовин почалося вживання опитаними ПАР зазначимо (рис. 2), що 21 (43%) опитаний, які знаходяться на ЗПТ метадоном починали з вживання каннабіноїдів, лише 3 (6%) починали зі стимуляторів, а більшість – з опіатів і опіоїдів (кустарні препарати опію, метадон, трамадол тощо).

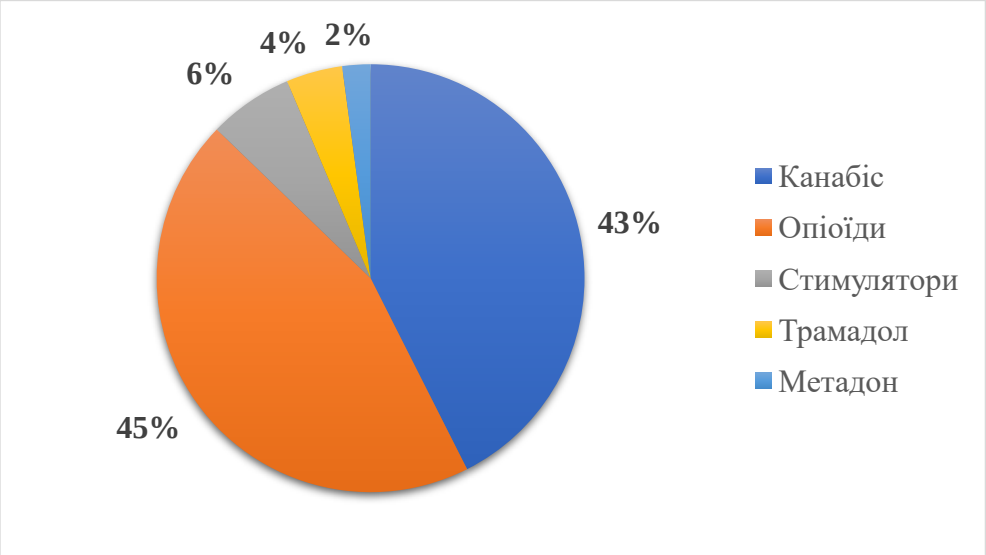

Рис. 2. Поширеність першої речовини ПАР

Аналізуючи середній вік початку вживання в залежності від першої речовини, зазначимо, що найнижчий вік початку вживання спостерігається при початку вживання з каннабіноїдів. Найбільш пізнім початком старту вживання є початок з опіатів і метадону (рис. 3). Достовірні відмінності віку початку вживання з залежності від статі були відсутні (p = 0,8888), але наявні відмінності в залежності від віку початку (p = 0,0011).

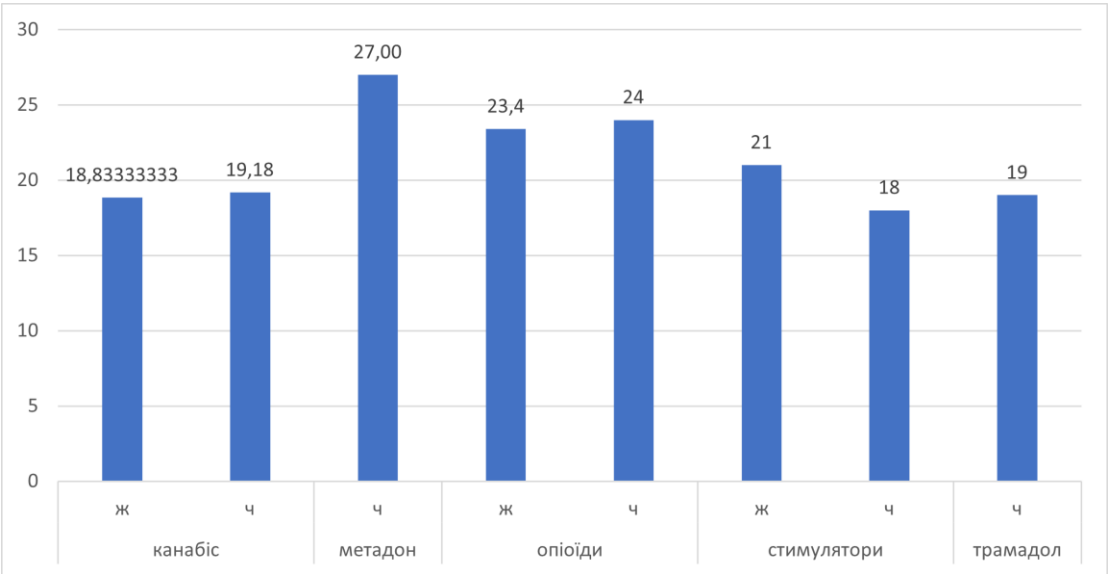

Рис. 3. Середній вік початку вживання в залежності від першої речовини

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Цікавим є відносне зниження середнього віку початку вживання в залежності від поколінь (рис. 4). У поколінні 1960-х середній вік склав 24,4 роки, а у подальших – близько 20 років.

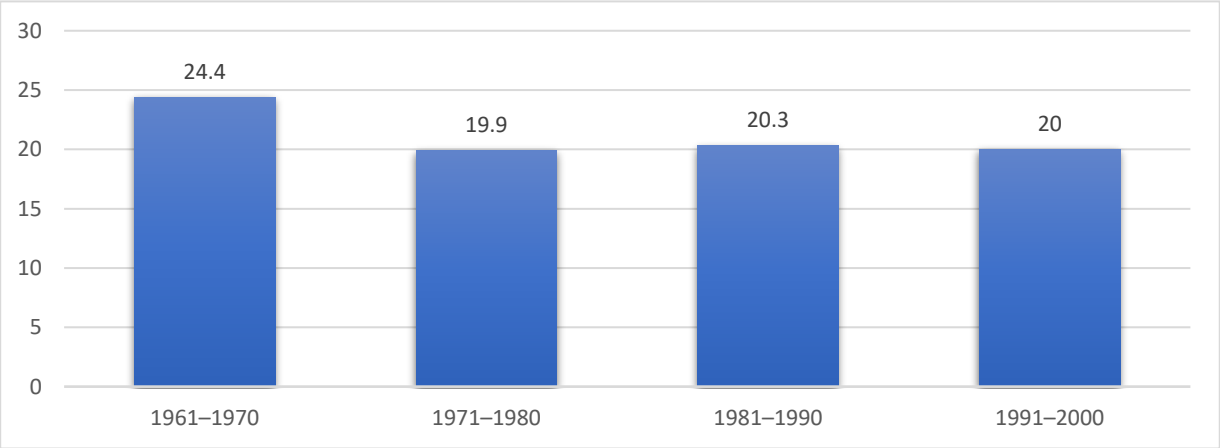

Рис. 4. Середній вік початку вживання за поколіннями

Результати дисперсійного аналізу (ANOVA) для віку початку вживання ПАР між поколіннями обстежених показали відсутність достовірних відмінностей в залежності від віку (p=0,232).

Щодо соціальної адаптації, слід відмітити, що ті, хто починали з канабісу мають 35% працевлаштування, а з опіоїдів – лише 28%.

Відповідно, що особи які починали вживання ПАР з канабіноїдів мали найдовший період до початку ЗПТ, так само як і початок зі стимуляторів у порівнянні з початком з опіатів (рис. 5). Достовірна відмінність тривалості вживання до початку ЗПТ в залежності від першої речовини не виявлена (p = 0,8057), але це може бути пов’язано з відносно малою вибіркою. При цьому пацієнти, які почали з опіатів менше років вживають перед ЗПТ, ніж при початку з канабіноїдів (rs -0,50 та 0.30 відповідно при p<0,05).

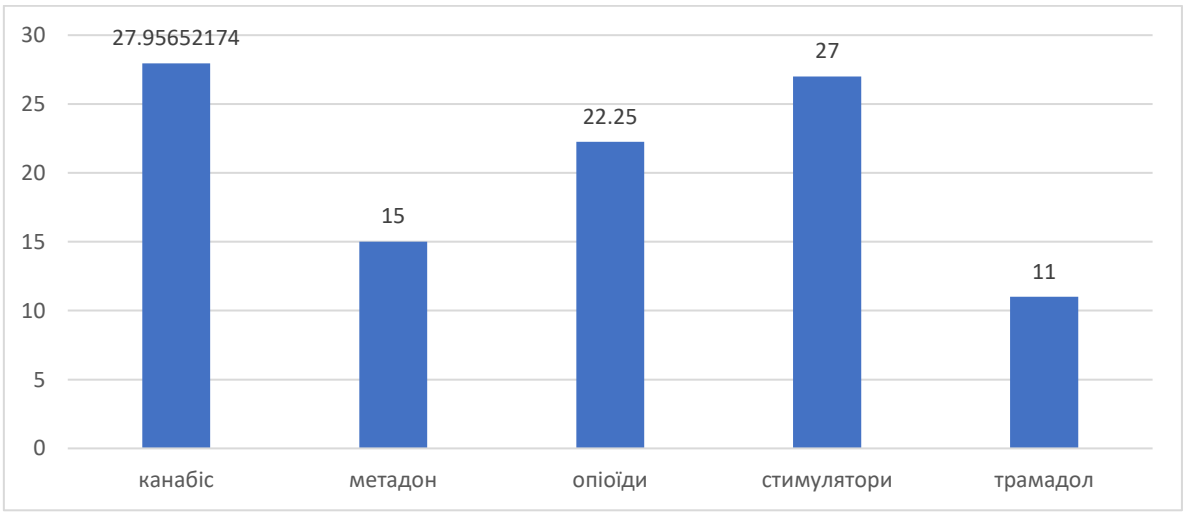

Рис. 5. Середня кількість років до початку ЗПТ

При проведені кореляційного аналізу виявлено, що кореляції показників вживання зі статтю, сімейним станом, наявністю інвалідності відсутні. Початок вживання з опіатів має негативну асоціацію з наявністю роботи на момент дослідження (φ=-0,28).

Висновки: Серед осіб, які отримують замісну підтримувальну терапію метадоном, 43% розпочали вживання психоактивних речовин з канабіноїдів, що підтверджує теорію "вхідних воріт". При цьому найнижчий вік початку вживання спостерігається у групі, яка починала з канабіноїдів. Негативна кореляція між початком вживання з опіатів та рівнем працевлаштування (φ=-0,28), що вказує на нижчий рівень соціальної адаптації цієї групи. Особи, які почали вживання з канабіноїдів, мають найдовший період до початку замісної підтримувальної терапії порівняно з тими, хто починав з опіатів (rs -0,50 та 0.30 відповідно при $p<0,05$). Також встановлено тенденцію до зниження середнього віку початку вживання психоактивних речовин у молодших поколіннях, що вказує на необхідність посилення профілактичних заходів серед підлітків.

Література:

1. Williams A. R. Cannabis as a Gateway Drug for Opioid Use Disorder. *Journal of Law, Medicine & Ethics*. 2020. Vol. 48, no. 2. P. 268–274. URL: https://doi.org/10.1177/1073110520935338 (date of access: 13.01.2025).

2. Effects of Cannabis Use on Human Behavior, Including Cognition, Motivation, and Psychosis: A Review / N. D. Volkow et al. *JAMA Psychiatry*. 2016. Vol. 73, no. 3. P. 292. URL: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2015.3278 (date of access: 13.01.2025).

3. Grey Matter Volume Differences Associated with Extremely Low Levels of Cannabis Use in Adolescence / C. Orr et al. *The Journal of Neuroscience*. 2019. Vol. 39, no. 10. P. 1817–1827. URL: https://doi.org/10.1523/jneurosci.3375-17.2018 (date of access: 13.01.2025).

4. Mitchell M. R., Berridge K. C., Mahler S. V. Endocannabinoid-Enhanced “Liking” in Nucleus Accumbens Shell Hedonic Hotspot Requires Endogenous Opioid Signals. *Cannabis and Cannabinoid Research*. 2018. Vol. 3, no. 1. P. 166–170. URL: https://doi.org/10.1089/can.2018.0021 (date of access: 13.01.2025).

5. Caputi T. L., Humphreys K. Medical Marijuana Users are More Likely to Use Prescription Drugs Medically and Nonmedically. *Journal of Addiction Medicine*. 2018. Vol. 12, no. 4. P. 295–299. URL: https://doi.org/10.1097/adm.0000000000000405 (date of access: 13.01.2025).

6. Trajectories of cannabis use and risk for opioid misuse in a young adult urban cohort / B. A. Reboussin et al. *Drug and Alcohol Dependence*. 2020. Vol. 215. P. 108182. URL: https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2020.108182 (date of access: 13.01.2025).

7. Self-reported cannabis use is not associated with greater opioid use in elective hand surgery patients / N. L. Bowers et al. *European Journal of Orthopaedic Surgery & Traumatology*. 2022. URL: https://doi.org/10.1007/s00590-022-03321-z (date of access: 13.01.2025).

8. Cannabis Use and Risk of Prescription Opioid Use Disorder in the United States / M. Olfson et al. *American Journal of Psychiatry*. 2018. Vol. 175, no. 1. P. 47–53. URL: https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2017.17040413 (date of access: 13.01.2025).

References:

1. Williams, A. R. (2020). Cannabis as a Gateway Drug for Opioid Use Disorder. *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 48(2), 268–274. https://doi.org/10.1177/1073110520935338

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

2. Volkow, N. D., Swanson, J. M., Evins, A. E., DeLisi, L. E., Meier, M. H., Gonzalez, R., Bloomfield, M. A. P., Curran, H. V., & Baler, R. (2016). Effects of Cannabis Use on Human Behavior, Including Cognition, Motivation, and Psychosis: A Review. *JAMA Psychiatry*, 73(3), 292. https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2015.3278

3. Orr, C., Spechler, P., Cao, Z., Albaugh, M., Chaarani, B., Mackey, S., D'Souza, D., Allgaier, N., Banaschewski, T., Bokde, A. L. W., Bromberg, U., Büchel, C., Burke Quinlan, E., Conrod, P., Desrivières, S., Flor, H., Frouin, V., Gowland, P., Heinz, A., … Garavan, H. (2019). Grey Matter Volume Differences Associated with Extremely Low Levels of Cannabis Use in Adolescence. *The Journal of Neuroscience*, 39(10), 1817–1827. https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.3375-17.2018

4. Mitchell, M. R., Berridge, K. C., & Mahler, S. V. (2018). Endocannabinoid-Enhanced "Liking" in Nucleus Accumbens Shell Hedonic Hotspot Requires Endogenous Opioid Signals. *Cannabis and Cannabinoid Research*, 3(1), 166–170. https://doi.org/10.1089/can.2018.0021

5. Caputi, T. L., & Humphreys, K. (2018). Medical Marijuana Users are More Likely to Use Prescription Drugs Medically and Nonmedically. Journal of Addiction Medicine, 12(4), 295–299. https://doi.org/10.1097/ADM.0000000000000405

6. Reboussin, B. A., Rabinowitz, J. A., Thrul, J., Maher, B., Green, K. M., & Ialongo, N. S. (2020). Trajectories of cannabis use and risk for opioid misuse in a young adult urban cohort. Drug and Alcohol Dependence, 215, 108182. https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2020.108182

7. Bowers, N. L., Hao, K. A., Trivedi, S., Satteson, E., King, J. J., Wright, T. W., & Matthias, R. C. (2022). Self-reported cannabis use is not associated with greater opioid use in elective hand surgery patients. European Journal of Orthopaedic Surgery & Traumatology, 33(5), 1857–1862. https://doi.org/10.1007/s00590-022-03321-z

8. Olfson, M., Wall, M. M., Liu, S.-M., & Blanco, C. (2018). Cannabis Use and Risk of Prescription Opioid Use Disorder in the United States. American Journal of Psychiatry, 175(1), 47–53. https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2017.17040413

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.312.4:616.18

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2185-2196

Перепелова Тетяна Василівна кандидат медичних наук, доцент кафедри ортопедичної стоматології з імплантологією, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел. (095) 779-51-95, https://orcid.org/0000-0002-4579-8277

Гасюк Петро Анатолійович доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри ортопедичної стоматології, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров`я України, м. Тернопіль, тел. (096) 144-54-44, https://orcid.org/0000-0002-2915-0526

Демкович Андрій Євгенович доктор медичних наук, професор кафедри ортопедичної стоматології, Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров`я України, м. Тернопіль, тел. (097) 934-25-01, https://orcid.org/0000-0001-9823-4283

Калашніков Дмитро Вікторович кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики ортопедичної стоматології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел. (067) 979-98-19, https://orcid.org/0000-0002-4825-059X

Зубченко Сергій Григорович кандидат медичних наук, асистент кафедри пропедевтики ортопедичної стоматології, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, тел. (050) 566-71-09 https://orcid.org/0000-0001-8011-1146

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПАТОГЕНЕЗУ ДИСФУНКЦІЇ СКРОНЕВО-НИЖНЬОЩЕЛЕПНОГО СУГЛОБА

Анотація. Симптоми дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба різноманітні, пацієнти з цією патологією мають значні труднощі при зверненні до лікарів. Поряд з оклюзійними порушеннями, травмами голови та шиї, ендокринні та психоемоційні аспекти також відіграють важливу роль. В результаті є складна клінічна картина поліетіологічного характеру, що супроводжується різними нервово-психічними розладами. Тому незрозуміло, що є вирішальним етіологічним чинником. Можливо, при поєднанні загальних та місцевих факторів відбувається їх взаємне посилення та розвивається дисфункція суглоба.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Метою роботи став моніторинг та аналіз зібраної інформації, з сучасних доступних систематичних джерел літератури, щодо актуальних поглядів на етіологію та патогенез дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба.

Результати. Пропоновані в даний час методи лікування та реабілітації хворих часто мають симптоматичний характер і не враховують багатофакторність захворювання. Підхід до діагностичного процесу із застосуванням сучасних технологій та всебічне обстеження пацієнта дозволить вже на ранніх етапах виявити функціональні порушення у суглобі та застосувати ефективне лікування. Симптоми даного захворювання різноманітні, пацієнти з цією патологією мають значні труднощі при зверненні до лікарів. Ендокринні та психоемоційні аспекти також відіграють важливу роль. Як наслідок, в пацієнтів буде складна клінічна картина поліетіологічного характеру, що супроводжується різними нервово-психічними розладами, тому незрозуміло, що є вирішальним чинником в етіології даної патології.

Висновки. Підхід до діагностичного процесу із застосуванням сучасних технологій та всебічне обстеження пацієнта дозволить вже на ранніх етапах виявити функціональні порушення у суглобі та застосувати ефективне лікування. За відсутності профілактичних, лікувальних та реабілітаційних заходів або їх неефективності синдром дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба призводить до виникнення хронічного артриту, а потім і артрозу.

Ключові слова. дисфункція, скронево-нижньощелепний суглоб, оклюзійні порушення, артрит, артроз, оклюзія, лікування.

Perepelova Tetiana Vasylivna PhD, Associate Professor of Department of Prosthetic Dentistry with Implantology, Poltva State Medical University, Poltava, tel. (095) 779-51-95, https://orcid.org/0000-0002-4579-8277

Hasiuk Petro Anatoliyovych DSc, PhD, MD, Professor, Head of the Orthopedic Dentistry Department, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, tel. (096) 144-54-44, https://orcid.org/0000-0002-2915-0526

Demkovych Andrii Yevhenovych DSc, PhD, MD, Professor of the Orthopedic Dentistry Department, I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, tel. (097) 934-25-01, https://orcid.org/0000-0001-9823-4283

Kalashnikov Dmytro Viktorovych PhD, Associate Professor of Department of Propaedeutics of Prosthetic Dentistry, Poltava State Medical University, Poltava, tel. (067) 979-98-19, https://orcid.org/0000-0002-4825-059X

Perepelova Tetiana Vasylivna PhD, Assistant Professor, Department of Prosthetic Dentistry with Implantology, Poltava State Medical University, Poltava, tel. (050) 566-71-09, https://orcid.org/0000-0001-8011-1146

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ANALYSIS OF THE PATHOGENESIS OF TEMPOROMANDIBIDAL JOINT DYSFUNCTION

Abstract. Symptoms of temporomandibular joint dysfunction are diverse; patients with this pathology have significant difficulties in seeking medical attention. Along with occlusal disorders, head and neck injuries, endocrine and psychoemotional aspects also play an important role. As a result, there is a complex clinical picture of a polyetiological nature, accompanied by various neuropsychiatric disorders. Therefore, it is unclear what the decisive etiological factor is. Perhaps, when combined with general and local factors, their mutual enhancement occurs and joint dysfunction develops.

The aim of the work was to monitor and analyze the collected information from modern available systematic sources of literature regarding current views on the etiology and pathogenesis of temporomandibular joint dysfunction.

Results. Currently proposed methods of treatment and rehabilitation of patients are often symptomatic in nature and do not take into account the multifactor nature of the disease. An approach to the diagnostic process using modern technologies and a comprehensive examination of the patient will allow detecting functional disorders in the joint at an early stage and applying effective treatment. The manifestations of this disease vary widely, and individuals affected by this condition often face considerable challenges when seeking medical assistance. Endocrine and psychoemotional aspects also play an important role. Consequently, patients exhibit a multifaceted clinical presentation of polyetiological origin, accompanied by a range of neuropsychiatric disturbances, making it difficult to determine the primary factor in the etiology of this condition.

Conclusions. An approach to the diagnostic process using modern technologies and a comprehensive examination of the patient will allow detecting functional disorders in the joint at an early stage and applying effective treatment. In the absence of preventive, therapeutic and rehabilitation measures or their ineffectiveness, the temporomandibular joint dysfunction syndrome leads to the occurrence of chronic arthritis, and then arthrosis.

Keywords: dysfunction, temporomandibular joint, occlusal disorders, arthritis, arthrosis, occlusion, treatment.

Постановка проблеми. На виникнення та розвиток патології скронево-нижньощелепного суглоба впливають найрізноманітніші фактори. Це і психоемоційний стан пацієнтів, і травми щелепно-лицевої ділянки, і дефекти зубних рядів, у результаті яких порушується функція жування, наявність пломб і зубних протезів у ротовій порожнині, патологічне стирання твердих тканин зубів, шкідливі звички. Деякі автори, вивчаючи дану проблему, виявили, що у 78,3% з числа 2328 обстежених встановили «функціонально обумовлену форму патології» скронево-нижньощелепного суглоба [1]. Найбільша питома вага (86,3%) припала на вікові групи від 11 до 50 років.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових даних показав досить високу поширеність синдрому дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба на популяційному рівні Привертає увагу частота наростаючої патології з віком, так було встановлено, що у жінок максимальна кількість ознак ураження скронево-нижньощелепного суглоба спостерігалася у віці 19-20 років, а у чоловіків пік захворювання припадав на віковий період 24-25 років. Болі та обмеження ступеня відкривання рота посилювалися як у жінок, так і у чоловіків до 30-35 років, а потім клінічні прояви хвороби ставали менш відчутними [2, 3, 4].

Метою роботи став моніторинг та аналіз зібраної інформації, з сучасних доступних систематичних джерел літератури, щодо актуальних поглядів на етіологію та патогенез дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба.

Виклад основного матеріалу. Епідеміологічним дослідженням підтверджується той факт, що ознаки синдрому дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба мають тенденцію до зниження літнього віку. При вивченні авторами стану скронево-нижньощелепного суглоба у людей похилого віку встановили, що лише у 22 % випадків серед усіх обстежених були ознаки дисфункції. Найбільш частим і єдиним патологічним станом було клацання в суглобі (15%), а інші окремі ознаки виявлялися тільки у 2-6% [5].

Обстеження молодих людей, яким виповнилося 14, 15, 18 та 23 роки, підтвердженість хворих з віком збільшується, відповідно, з 11 до 34 % [6]. За даними деяких авторів, функціональні і морфологічні відхилення, що розвиваються, внаслідок часткової відсутності зубів, зниження висоти нижнього відділу обличчя і дистального зміщення нижньої щелепи зачіпають всі ланки зубощелепної системи і нерідко призводять до дезорганізації діяльності жувальної мускулатури і «дисфункціональне» [7, 8]. Встановлено, що серед пацієнтів зі скаргами на дискомфорт у суглобі та обмеження рухів нижньої щелепи жінок було значно більше ніж чоловіків [9]. У цьому найвища поширеність захворювання реєструється у віці 14-40 років [10]. Закордонні дослідники відзначили збільшення патології з 2015 року у 3,5 рази та встановили, що як порушення оклюзії зубних рядів впливає на функцію та структуру суглоба, так і захворювання суглоба та його аномалії впливають на оклюзію [11].

Одним із відомих етіологічних факторів дисфункції є оклюзійні порушення. При дослідженні взаємозв'язку між наявністю передчасних оклюзійних контактів зубів та ураженням жувальних м'язів було встановлено, що латеральні та медіальні крилоподібні м'язи змінюють свій функціональний стан на стороні передчасних контактів, а жувальні та скроневі – на протилежному боці [12]. Синдромом дисфункції суглоба страждає велика категорія хворих із залученням до патологічного процесу та скелетної мускулатури голови та шиї [13]. Поряд з оклюзійними та м'язовими порушеннями велике значення в етіології синдрому дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба надається травматичному фактору.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Частими причинами цього захворювання є травми голови та шиї, які також зумовлюють виникнення шийного остеохондрозу [14]. Це пояснює необхідність підвищеної уваги до стану хребта у хворих із синдромом дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба. На думку Ono K. та співавторів, скронево-нижньощелепний суглоб є центром рівноваги всього організму людини [15]. Лінія тяжкості голови, верхніх кінцівок та тулуба лежить на 1,3 см попереду від горизонталі, проведеної через обидва вушні отвори, проходить попереду хребта, і останній підтримується у прямому положенні завдяки рефлекторному скороченню м'язів спини. При симетричному положенні нижньої щелепи м'язи голови не зазнають напруги. Як реакцію у відповідь порушення функції жувальної мускулатури змінюється просторове положення нижньої щелепи. Зміщення нижньої щелепи у будь-який бік призводить до порушення рівноваги голови. Щоб утримати її в асиметричному положенні, необхідне відповідне додаткове навантаження на м'язи голови, шиї, тулуба та нижніх кінцівок. Більшість людей не помічає цієї напруги м'язів і не відчуває дискомфорту від порушення рівноваги щелеп протягом кількох місяців чи років та лише при появі додаткових несприятливих факторів, наприклад, бруксизму, стресу тощо, виникають умови для розвитку синдрому дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба [16].

При обстеженні та лікуванні пацієнтів з дисфункцією скронево-нижньощелепного суглоба такий важливий етіологічний фактор, як психологічний стрес, часто не береться до уваги [17]. Деякі автори відзначають, що при обстеженні хворих із захворюваннями скронево-нижньощелепного суглоба в 14,8% випадків виявляються психічні захворювання, що підтверджує зв'язок патології зі зміною психічного стану хворого [18].

Вплив факторів центрального походження (нервово-психічних стресів, захворювань нейроендокринної системи, змін імунологічної реактивності організму) може призводити до порушень нейром'язової регуляції жувального апарату [19, 20]. Також встановлено, що для виникнення болю при дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба потрібен провокуючий патологічний екзогенний або ендогенний фон [21]. Погляди на виникнення синдрому дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба практично охоплюють усі сторони життя людини, де будь-який із несприятливих факторів може стати причиною хвороби. Тому проведенню високоефективних діагностичних заходів сприяє всебічне вивчення та виявлення факторів, що провокують виникнення, розвиток та перебіг дисфункцій скронево-нижньощелепного суглоба [22].

Здебільшого етіологічні фактори, як правило, знаходяться поза суглобовими зчленуваннями і впливають на скронево-нижньощелепний суглоб опосередковано [23]. З точки зору лікарів-стоматологів, одним із факторів виникнення порушень у скронево-нижньощелепному суглобі є помилки відновлення висоти нижнього відділу обличчя та моделювання оклюзійної

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

поверхні зубних протезів при протезуванні. Як показав аналіз доступної літератури, оклюзійним порушенням в етіології та патогенезі синдрому дисфункції надається велике значення [24, 25]. За даними авторів-клініцистів, оклюзійна травма можлива через суперконтакти на природних зубах, при завищенні пломб, вкладок, незадовільному виготовленні коронок, незнімних і знімних конструкцій протезів, внаслідок розвитку ускладнень при частковій вторинній адентії щелеп, а також при оклюзійних порушеннях рахунок зміненої м'язової функції, руху нижньої щелепи здійснюються так, щоб уникнути оклюзійних перешкод [26]. При цьому виникає асиметрія м'язової активності та топографії суглобових головок, травма нервових закінчень капсули суглоба, задискових зон та порушення гемодинаміки тканин. Втрата бічних зубів спричиняє зниження оклюзійної висоти, яке також обумовлює зміну положення головок нижньої щелепи у суглобових ямках. Вони зміщуються назад, передня поверхня їх трохи піднімається, а задня опускається [27].

Таким чином, зміна оклюзії при дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба в подальшому призводить до артрозу з асиметрією положення суглобових головок, зі звуженням в одних відділах і розширенням в інших суглобової щілини. Оклюзійні порушення не тільки можуть сприяти виникненню захворювання, але й значно ускладнюють його перебіг. Це можна стверджувати, виходячи з того, що відновлення оклюзійних взаємовідношень зубів у більшості випадків усуває больові відчуття в зубощелепно-лицевій системі та нормалізує взаємодію суглобових елементів. У той самий час симптоми внутрішньосуглобових розладів можуть виникати і за відсутності оклюзійних змін зубних рядів [28]. Це підтверджується тим, що оклюзійна терапія не завжди сприяє усуненню синдрому дисфункції суглоба і часто її ефект має короткочасний характер. Змінена позиція головки, спричинена оклюзійними порушеннями, призводить до виникнення м'язово-суглобової дисфункції [29]. Напруга у м'язах краніоцервікального комплексу суб'єктивно сприймається як головний біль напруги. Закордонні дослідники скронево-нижньощелепного суглоба у своїх наукових працях дійшли висновку, що у 65% хворих із хронічними головними болями напруги визначаються активні тригерні точки в субокципітальних м'язах, а у 35% – латентні [30]. У разі латентної тригерної точки виявляється лише локальна болючість при пальпації місця розташування тригера. При цьому болю у віддалених областях не виникає, тобто латентна тригерна точка не має зони відбитих болів. Латентні тригерні точки під впливом несприятливих впливів можуть переходити в активну фазу і стати активними тригерними точками. Причини їхньої активності можуть бути механічними (наприклад, порушення оклюзії, травма суглобових елементів), системно-патологічними або функціональними, психічними та поведінковими [31, 32, 33, 34].

Величезне значення в активації тригерних точок має емоційний стан, такий як тривога, страх, депресія та навпаки, активна тригерна точка під впливом тепла, спокою, масажу може переходити до латентного стану. Повне лікування можливо тільки при усуненні активності тригерних точок, що знаходяться в м'язах.

Висновки. Проаналізувавши сучасну наукову періодику, можна дійти до висновку, що симптоми даного захворювання досить різноманітні, пацієнти з цією патологією мають значні труднощі при зверненні до лікарів. Поряд з оклюзійними порушеннями, травмами голови та шиї, ендокринні та психоемоційні аспекти також відіграють важливу роль. У результаті є складна клінічна картина поліетиологічного характеру, що супроводжується різними нервово-психічними розладами, тому незрозуміло, що є вирішальним чинником в етіології. Можливо, при поєднанні загальних та місцевих факторів відбувається їх взаємне посилення та розвивається дисфункція суглоба. Пропоновані в даний час методи лікування та реабілітації хворих часто мають симптоматичний характер і не враховують багатофакторність захворювання. Підхід до діагностичного процесу із застосуванням сучасних технологій та всебічне обстеження пацієнта дозволить вже на ранніх етапах виявити функціональні порушення у суглобі та застосувати ефективне лікування. За відсутності профілактичних, лікувальних та реабілітаційних заходів або їх неефективності синдром дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба призводить до виникнення хронічного артриту, а потім і артрозу. На сьогоднішній день існуючі проблеми не лише не втратили своєї актуальності, а й набули ще більшої гостроти.

Перспективи подальших досліджень. Публікацій, присвячених вивченню причинних факторів та патофізіологічних механізмів виникнення синдрому дисфункції скронево-нижньощелепного суглоба, у вітчизняній та зарубіжній літературі багато, проте дотепер немає єдиної концепції про етіологію та патогенез цього захворювання, і, як наслідок, існують проблеми з патогенетичним лікуванням, що поряд зі зростанням поширеності зумовлює необхідність подальших досліджень у цій галузі.

Література:

1. List T, Jensen RH. Temporomandibular disorders: Old ideas and new concepts. Cephalalgia. 2017 Jun;37(7):692-704. doi: 10.1177/0333102416686302. Epub 2017 Jan 9. PMID: 28068790.

2. Kapos FP, Exposto FG, Oyarzo JF, Durham J. Temporomandibular disorders: a review of current concepts in aetiology, diagnosis and management. Oral Surg. 2020 Nov;13(4):321-334. doi: 10.1111/ors.12473. Epub 2020 Jan 25. PMID: 34853604; PMCID: PMC8631581.

3. Garstka AA, Brzózka M, Bitenc-Jasiejko A, Ardan R, Gronwald H, Skomro P, Lietz-Kijak D. Cause-Effect Relationships between Painful TMD and Postural and Functional Changes in the Musculoskeletal System: A Preliminary Report. Pain Res Manag. 2022 Feb 28;2022: 1429932. doi: 10.1155/2022/1429932. PMID: 35265232; PMCID: PMC8901334.

4. Militi A, Bonanno M, Calabrò RS. It Is Time for a Multidisciplinary Rehabilitation Approach: A Scoping Review on Stomatognathic Diseases in Neurological Disorders. J Clin Med. 2023 May 17;12(10):3528. doi: 10.3390/jcm12103528. PMID: 37240633; PMCID: PMC10218899.

5. Chantaracherd P, John MT, Hodges JS, Schiffman EL. Temporomandibular joint disorders' impact on pain, function, and disability. J Dent Res. 2015 Mar;94 (3 Suppl):79S-86S. doi: 10.1177/0022034514565793. Epub 2015 Jan 8. PMID: 25572112; PMCID: PMC4336155.

6. Poluha RL, Canales GT, Costa YM, Grossmann E, Bonjardim LR, Conti PCR. Temporomandibular joint disc displacement with reduction: a review of mechanisms and clinical presentation. J Appl Oral Sci. 2019 Feb 21;27:e20180433. doi: 10.1590/1678-7757-2018-0433. Erratum in: J Appl Oral Sci. 2019 Apr 01;27:e2019er001. doi: 10.1590/1678-7757-2019er001. PMID: 30810641; PMCID: PMC6382319.

7. Litko M, Berger M, Szkutnik J, Różyło-Kalinowska I. Correlation between direction and severity of temporomandibular joint disc displacement and reduction ability during mouth opening. J Oral Rehabil. 2017 Dec; 44(12):957-963. doi: 10.1111/joor.12576. Epub 2017 Oct 6. PMID: 28940680.

8. Litko-Rola M, Szkutnik J, Różyło-Kalinowska I. The importance of multisection sagittal and coronal magnetic resonance imaging evaluation in the assessment of temporomandibular joint disc position. Clin Oral Investig. 2021 Jan;25(1):159-168. doi: 10.1007/s00784-020-03347-9. Epub 2020 Jun 17. PMID: 32556656; PMCID: PMC7785556.

9. Ciavarella D, Tepedino M, Laurenziello M, Guida L, Troiano G, Montaruli G, Illuzzi G, Chimenti C, Lo Muzio L. Swallowing and Temporomandibular Disorders in Adults. J Craniofac Surg. 2018 May;29(3):e262-e267. doi: 10.1097/SCS.0000000000004376. PMID: 29554061.

10. Regulski PA, Zielinski J, Szopinski KT. Temporomandibular Disk Dislocation Impacts the Stomatognathic System: Comparative Study Based on Biexponential Quantitative T2 Maps. J Clin Med. 2022 Mar 15;11(6):1621. doi: 10.3390/jcm11061621. PMID: 35329946; PMCID: PMC8953096.

11. Shokri A., Zarch H.H., Hafezmaleki F., Khamechi R., Amini P., Ramezani L. Comparative assessment of condylar position in patients with temporomandibular disorder (TMD) and asymptomatic patients using cone-beam computed tomography. Dent. Med. Probl. 2019;56:81–87. doi: 10.17219/dmp/102946.

12. Tresoldi M., Dias R., Bracci A., Segù M., Guarda-Nardini L., Manfredini D. Magnetic Resonance Imaging Evaluation of Closed-Mouth TMJ Disc-Condyle Relationship in a Population of Patients Seeking for Temporomandibular Disorders Advice. Pain Res. Manag. 2021:2. doi: 10.1155/2021/5565747.

13. Manfredini D. Etiopathogenesis of disk displacement of the temporomandibular joint: A review of the mechanisms. Indian J. Dent. Res. 2009; 20:212–221. doi: 10.4103/0970-9290. 51365.

14. Winocur-Arias O, Friedman-Rubin P, Abu Ras K, Lockerman L, Emodi-Perlman A, Greenbaum T, Reiter S. Local myalgia compared to myofascial pain with referral according to the DC/TMD: Axis I and II results. BMC Oral Health. 2022 Feb 4; 22(1):27. doi: 10.1186/s12903-022-02048-x. PMID: 35120492; PMCID: PMC8815134.

15. Ono K, Yoshioka N, Kunisada Y, Nakamura T, Nakamura Y, Obata K, Ibaragi S, Minagi S, Sasaki A. Craniomaxillofacial Fibrous Dysplasia Improved Cosmetic and Occlusal Problem by Comprehensive Treatment: A Case Report and Review of Current Treatments. Diagnostics (Basel). 2022 Sep 3;12(9):2146. doi: 10.3390/diagnostics12092146. PMID: 36140547; PMCID: PMC9497856.

16. Acri TM, Shin K, Seol D, Laird NZ, Song I, Geary SM, Chakka JL, Martin JA, Salem AK. Tissue Engineering for the Temporomandibular Joint. Adv Healthc Mater. 2019 Jan;8(2):e1801236. doi: 10.1002/adhm.201801236. Epub 2018 Dec 17. PMID: 30556348; PMCID: PMC7075314.

17. Aryaei A, Vapniarsky N, Hu JC, Athanasiou KA. Recent Tissue Engineering Advances for the Treatment of Temporomandibular Joint Disorders. Curr Osteoporos Rep. 2016 Dec;14(6): 269-279. doi: 10.1007/s11914-016-0327-y. PMID: 27704395; PMCID: PMC5106310.

18. Lowe J, Almarza AJ. A review of in-vitro fibrocartilage tissue engineered therapies with a focus on the temporomandibular joint. Arch Oral Biol. 2017 Nov;83:193-201. doi: 10.1016/j.archoralbio.2017.07.013. Epub 2017 Jul 23. PMID: 28787640; PMCID: PMC5614869.

19. She Y, Ren R, Jiang N. Mechanical stress can regulate temporomandibular joint cavitation via signalling pathways. Dev Biol. 2024 Mar;507:1-8. doi: 10.1016/j.ydbio.2023.12. 006. Epub 2023 Dec 17. PMID: 38114053.

20. Adair T, Belz GT. When Eating Becomes a Pain in the Gut. Trends Immunol. 2021 Apr;42(4):273-275. doi: 10.1016/j.it.2021.02.008. Epub 2021 Mar 2. PMID: 33674226.

21.Chisnoiu AM, Picos AM, Popa S, Chisnoiu PD, Lascu L, Picos A, Chisnoiu R. Factors involved in the etiology of temporomandibular disorders - a literature review. Clujul Med. 2015;88(4):473-8. doi: 10.15386/cjmed-485. Epub 2015 Nov 15. PMID: 26732121; PMCID: PMC4689239.

22. Larheim TA. Role of magnetic resonance imaging in the clinical diagnosis of the temporomandibular joint. Cells Tissues Organs. 2005;180(1):6-21. doi: 10.1159/000086194. PMID: 16088129.

23. Peck CC. Biomechanics of occlusion-implications for oral rehabilitation. J Oral Rehabil. 2016 Mar;43(3):205-14. doi: 10.1111/joor.12345. Epub 2015 Sep 15. PMID: 26371622.

24. Okeson JP. Occlusion and functional disorders of the masticatory system. Dent Clin North Am. 1995 Apr;39(2):285-300. PMID: 7781827.

25. Nascimento GC, Malzone BL, Iyomasa DM, Pereira YCL, Issa JPM, Leite-Panissi CRA, Watanabe IS, Iyomasa MM, Fuentes R, Del Bel E, Dias FJ. Beneficial effects of benzodiazepine on masticatory muscle dysfunction induced by chronic stress and occlusal instability in an experimental animal study. Sci Rep. 2020 May 29;10(1):8787. doi: 10.1038/ s41598-020-65524-w. PMID: 32472004; PMCID: PMC7260241.

26. Hasiuk PA, Vorobets AB, Demkovych AY, Tkachenko IM, Klitynska OV, Rosolovska SO, Pyasetska LV. Features of occlusal correlations of molars in the dental clinic. Wiad Lek. 2021; 74(5):1130-1133. PMID: 34090277.

27. Bravetti P, Membre H, El Haddioui A, Gérard H, Fyard JP, Mahler P, Gaudy JF. Histological study of the human temporo-mandibular joint and its surrounding muscles. Surg Radiol Anat. 2004 Oct;26(5):371-8. doi: 10.1007/s00276-004-0248-9. PMID: 15290103.

28. Stocum DL, Roberts WE. Part I: Development and Physiology of the Temporomandibular Joint. Curr Osteoporos Rep. 2018 Aug;16(4):360-368. doi: 10.1007/s11914-018-0447-7. PMID: 29948821.

29. Roberts WE, Goodacre CJ. The Temporomandibular Joint: A Critical Review of Life-Support Functions, Development, Articular Surfaces, Biomechanics and Degeneration. J Prosthodont. 2020 Dec;29(9):772-779. doi: 10.1111/jopr.13203. Epub 2020 Aug 6. PMID: 32424952.

30. Hu K, Qiguo R, Fang J, Mao JJ. Effects of condylar fibrocartilage on the biomechanical loading of the human temporomandibular joint in a three-dimensional, nonlinear finite element model. Med Eng Phys. 2003 Mar;25(2):107-13. doi: 10.1016/s1350-4533(02)00191-1. PMID: 12538065.

31. Romero-Reyes M, Klasser G, Akerman S. An Update on Temporomandibular Disorders (TMDs) and Headache. Curr Neurol Neurosci Rep. 2023 Oct;23(10):561-570. doi: 10.1007/s11910-023-01291-1. Epub 2023 Aug 15. PMID: 37581857.

32. Salbego RS, Conti PCR, Soares FFC, Ferreira DMAO, Herreira-Ferreira M, de Lima-Netto BA, Svensson P, Costa YM, Bonjardim LR. Influence of psychometric and sleep quality features on painful mechanical sensitivity and pain modulation in patients with temporomandibular disorders. Clin Oral Investig. 2024 May 7;28(6):302. doi: 10.1007/s00784-024-05699-y. PMID: 38714576.

33. Durham J, Wassell RW. Recent Advancements in Temporomandibular Disorders (TMDs). Rev Pain. 2011 Mar;5(1):18-25. doi: 10.1177/204946371100500104. PMID: 26527468; PMCID: PMC4591630.

34. Saran S, Saccomanno S, Petricca MT, Carganico A, Bocchieri S, Mastrapasqua RF, Caramaschi E, Levrini L. Physiotherapists and Osteopaths' Attitudes: Training in Management of Temporomandibular Disorders. Dent J (Basel). 2022 Nov 4;10(11):210. doi: 10.3390/dj10110210. PMID: 36354655; PMCID: PMC9689146.

References:

1. List T, Jensen RH. Temporomandibular disorders: Old ideas and new concepts. Cephalalgia. 2017 Jun;37(7):692-704. doi: 10.1177/0333102416686302. Epub 2017 Jan 9. PMID: 28068790.

2. Kapos FP, Exposto FG, Oyarzo JF, Durham J. Temporomandibular disorders: a review of current concepts in aetiology, diagnosis and management. Oral Surg. 2020 Nov;13(4):321-334. doi: 10.1111/ors.12473. Epub 2020 Jan 25. PMID: 34853604; PMCID: PMC8631581.

3. Garstka AA, Brzózka M, Bitenc-Jasiejko A, Ardan R, Gronwald H, Skomro P, Lietz-Kijak D. Cause-Effect Relationships between Painful TMD and Postural and Functional Changes in the Musculoskeletal System: A Preliminary Report. Pain Res Manag. 2022 Feb 28;2022: 1429932. doi: 10.1155/2022/1429932. PMID: 35265232; PMCID: PMC8901334.

4. Militi A, Bonanno M, Calabrò RS. It Is Time for a Multidisciplinary Rehabilitation Approach: A Scoping Review on Stomatognathic Diseases in Neurological Disorders. J Clin Med. 2023 May 17;12(10):3528. doi: 10.3390/jcm12103528. PMID: 37240633; PMCID: PMC10218899.

5. Chantaracherd P, John MT, Hodges JS, Schiffman EL. Temporomandibular joint disorders' impact on pain, function, and disability. J Dent Res. 2015 Mar;94 (3 Suppl):79S-86S. doi: 10.1177/0022034514565793. Epub 2015 Jan 8. PMID: 25572112; PMCID: PMC4336155.

6. Poluha RL, Canales GT, Costa YM, Grossmann E, Bonjardim LR, Conti PCR. Temporomandibular joint disc displacement with reduction: a review of mechanisms and clinical presentation. J Appl Oral Sci. 2019 Feb 21;27:e20180433. doi: 10.1590/1678-7757-2018-0433. Erratum in: J Appl Oral Sci. 2019 Apr 01;27:e2019er001. doi: 10.1590/1678-7757-2019er001. PMID: 30810641; PMCID: PMC6382319.

7. Litko M, Berger M, Szkutnik J, Różyło-Kalinowska I. Correlation between direction and severity of temporomandibular joint disc displacement and reduction ability during mouth opening. J Oral Rehabil. 2017 Dec; 44(12):957-963. doi: 10.1111/joor.12576. Epub 2017 Oct 6. PMID: 28940680.

8. Litko-Rola M, Szkutnik J, Różyło-Kalinowska I. The importance of multisection sagittal and coronal magnetic resonance imaging evaluation in the assessment of temporomandibular joint disc position. Clin Oral Investig. 2021 Jan;25(1):159-168. doi: 10.1007/s00784-020-03347-9. Epub 2020 Jun 17. PMID: 32556656; PMCID: PMC7785556.

9. Ciavarella D, Tepedino M, Laurenziello M, Guida L, Troiano G, Montaruli G, Illuzzi G, Chimenti C, Lo Muzio L. Swallowing and Temporomandibular Disorders in Adults. J Craniofac Surg. 2018 May;29(3):e262-e267. doi: 10.1097/SCS.0000000000004376. PMID: 29554061.

10. Regulski PA, Zielinski J, Szopinski KT. Temporomandibular Disk Dislocation Impacts the Stomatognathic System: Comparative Study Based on Biexponential Quantitative T2 Maps. J Clin Med. 2022 Mar 15;11(6):1621. doi: 10.3390/jcm11061621. PMID: 35329946; PMCID: PMC8953096.

11. Shokri A., Zarch H.H., Hafezmaleki F., Khamechi R., Amini P., Ramezani L. Comparative assessment of condylar position in patients with temporomandibular disorder (TMD) and asymptomatic patients using cone-beam computed tomography. Dent. Med. Probl. 2019;56:81–87. doi: 10.17219/dmp/102946.

12. Tresoldi M., Dias R., Bracci A., Segù M., Guarda-Nardini L., Manfredini D. Magnetic Resonance Imaging Evaluation of Closed-Mouth TMJ Disc-Condyle Relationship in a Population of Patients Seeking for Temporomandibular Disorders Advice. Pain Res. Manag. 2021:2. doi: 10.1155/2021/5565747.

13. Manfredini D. Etiopathogenesis of disk displacement of the temporomandibular joint: A review of the mechanisms. Indian J. Dent. Res. 2009; 20:212–221. doi: 10.4103/0970-9290. 51365.

14. Winocur-Arias O, Friedman-Rubin P, Abu Ras K, Lockerman L, Emodi-Perlman A, Greenbaum T, Reiter S. Local myalgia compared to myofascial pain with referral according to the DC/TMD: Axis I and II results. BMC Oral Health. 2022 Feb 4; 22(1):27. doi: 10.1186/s12903-022-02048-x. PMID: 35120492; PMCID: PMC8815134.

15. Ono K, Yoshioka N, Kunisada Y, Nakamura T, Nakamura Y, Obata K, Ibaragi S, Minagi S, Sasaki A. Craniomaxillofacial Fibrous Dysplasia Improved Cosmetic and Occlusal Problem by Comprehensive Treatment: A Case Report and Review of Current Treatments. Diagnostics (Basel). 2022 Sep 3;12(9):2146. doi: 10.3390/diagnostics12092146. PMID: 36140547; PMCID: PMC9497856.

16. Acri TM, Shin K, Seol D, Laird NZ, Song I, Geary SM, Chakka JL, Martin JA, Salem AK. Tissue Engineering for the Temporomandibular Joint. Adv Healthc Mater. 2019 Jan;8(2):e1801236. doi: 10.1002/adhm.201801236. Epub 2018 Dec 17. PMID: 30556348; PMCID: PMC7075314.

17. Aryaei A, Vapniarsky N, Hu JC, Athanasiou KA. Recent Tissue Engineering Advances for the Treatment of Temporomandibular Joint Disorders. Curr Osteoporos Rep. 2016 Dec;14(6): 269-279. doi: 10.1007/s11914-016-0327-y. PMID: 27704395; PMCID: PMC5106310.

18. Lowe J, Almarza AJ. A review of in-vitro fibrocartilage tissue engineered therapies with a focus on the temporomandibular joint. Arch Oral Biol. 2017 Nov;83:193-201. doi: 10.1016/j.archoralbio.2017.07.013. Epub 2017 Jul 23. PMID: 28787640; PMCID: PMC5614869.

19. She Y, Ren R, Jiang N. Mechanical stress can regulate temporomandibular joint cavitation via signalling pathways. Dev Biol. 2024 Mar;507:1-8. doi: 10.1016/j.ydbio.2023.12. 006. Epub 2023 Dec 17. PMID: 38114053.

20. Adair T, Belz GT. When Eating Becomes a Pain in the Gut. Trends Immunol. 2021 Apr;42(4):273-275. doi: 10.1016/j.it.2021.02.008. Epub 2021 Mar 2. PMID: 33674226.

21.Chisnoiu AM, Picos AM, Popa S, Chisnoiu PD, Lascu L, Picos A, Chisnoiu R. Factors involved in the etiology of temporomandibular disorders - a literature review. Clujul Med. 2015;88(4):473-8. doi: 10.15386/cjmed-485. Epub 2015 Nov 15. PMID: 26732121; PMCID: PMC4689239.

22. Larheim TA. Role of magnetic resonance imaging in the clinical diagnosis of the temporomandibular joint. Cells Tissues Organs. 2005;180(1):6-21. doi: 10.1159/000086194. PMID: 16088129.

23. Peck CC. Biomechanics of occlusion-implications for oral rehabilitation. J Oral Rehabil. 2016 Mar;43(3):205-14. doi: 10.1111/joor.12345. Epub 2015 Sep 15. PMID: 26371622.

24. Okeson JP. Occlusion and functional disorders of the masticatory system. Dent Clin North Am. 1995 Apr;39(2):285-300. PMID: 7781827.

25. Nascimento GC, Malzone BL, Iyomasa DM, Pereira YCL, Issa JPM, Leite-Panissi CRA, Watanabe IS, Iyomasa MM, Fuentes R, Del Bel E, Dias FJ. Beneficial effects of benzodiazepine on masticatory muscle dysfunction induced by chronic stress and occlusal instability in an experimental animal study. Sci Rep. 2020 May 29;10(1):8787. doi: 10.1038/s41598-020-65524-w. PMID: 32472004; PMCID: PMC7260241.

26. Hasiuk PA, Vorobets AB, Demkovych AY, Tkachenko IM, Klitynska OV, Rosolovska SO, Pyasetska LV. Features of occlusal correlations of molars in the dental clinic. Wiad Lek. 2021; 74(5):1130-1133. PMID: 34090277.

27. Bravetti P, Membre H, El Haddioui A, Gérard H, Fyard JP, Mahler P, Gaudy JF. Histological study of the human temporo-mandibular joint and its surrounding muscles. Surg Radiol Anat. 2004 Oct;26(5):371-8. doi: 10.1007/s00276-004-0248-9. PMID: 15290103.

28. Stocum DL, Roberts WE. Part I: Development and Physiology of the Temporomandibular Joint. Curr Osteoporos Rep. 2018 Aug;16(4):360-368. doi: 10.1007/s11914-018-0447-7. PMID: 29948821.

29. Roberts WE, Goodacre CJ. The Temporomandibular Joint: A Critical Review of Life-Support Functions, Development, Articular Surfaces, Biomechanics and Degeneration. J Prosthodont. 2020 Dec;29(9):772-779. doi: 10.1111/jopr.13203. Epub 2020 Aug 6. PMID: 32424952.

30. Hu K, Qiguo R, Fang J, Mao JJ. Effects of condylar fibrocartilage on the biomechanical loading of the human temporomandibular joint in a three-dimensional, nonlinear finite element model. Med Eng Phys. 2003 Mar;25(2):107-13. doi: 10.1016/s1350-4533(02)00191-1. PMID: 12538065.

31. Romero-Reyes M, Klasser G, Akerman S. An Update on Temporomandibular Disorders (TMDs) and Headache. Curr Neurol Neurosci Rep. 2023 Oct;23(10):561-570. doi: 10.1007/s11910-023-01291-1. Epub 2023 Aug 15. PMID: 37581857.

32. Salbego RS, Conti PCR, Soares FFC, Ferreira DMAO, Herreira-Ferreira M, de Lima-Netto BA, Svensson P, Costa YM, Bonjardim LR. Influence of psychometric and sleep quality features on painful mechanical sensitivity and pain modulation in patients with temporomandibular disorders. Clin Oral Investig. 2024 May 7;28(6):302. doi: 10.1007/s00784-024-05699-y. PMID: 38714576.

33. Durham J, Wassell RW. Recent Advancements in Temporomandibular Disorders (TMDs). Rev Pain. 2011 Mar;5(1):18-25. doi: 10.1177/204946371100500104. PMID: 26527468; PMCID: PMC4591630.

34. Saran S, Saccomanno S, Petricca MT, Carganico A, Bocchieri S, Mastrapasqua RF, Caramaschi E, Levrini L. Physiotherapists and Osteopaths' Attitudes: Training in Management of Temporomandibular Disorders. Dent J (Basel). 2022 Nov 4;10(11):210. doi: 10.3390/dj10110210. PMID: 36354655; PMCID: PMC9689146.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 615.03:796-051-043.96]:613.73]:616-08+616-084](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-1197-2207

Поліщук Наталія Миколаївна доктор філософії, старший викладач кафедри медико-біологічних основ фізичної культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-3677-1248

ВИКОРИСТАННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ПРИСКОРЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ СПОРТСМЕНІВ, ЛІКУВАННЯ І ПРОФІЛАКТИКИ СТАНІВ ПЕРЕНАПРУГИ РІЗНИХ СИСТЕМ ОРГАНІЗМУ

Анотація У статті висвітлено актуальні питання фармакологічної підтримки спортсменів із фокусом на дозволених лікарських засобах, які застосовуються для прискореного відновлення та профілактики станй перенапруги різних систем організму. Зокрема, детально розглянуто особливості дії та режими застосування препаратів, що сприяють нормалізації метаболічних процесів, покращенню кисневого забезпечення тканин та забезпеченню оптимальної роботи серцево-судинної, дихальної і м'язової систем. Важливу увагу приділено також використанню вітамінно-мінеральних комплексів і біологічно активних добавок як доповнення до раціонального харчування, які можуть слугувати засобами для підтримки високого рівня імунітету, стабілізації нервової системи та мінімізації впливу стресу, пов'язаного з тривалими або надмірними фізичними навантаженнями.

Проаналізовано сучасні наукові праці, що стосуються ролі ергогенних засобів, дозволених Міжнародним антидопінговим агентством (WADA), у підвищенні фізичної працездатності та витривалості. Зокрема, розглянуто ефективність застосування амінокислотних комплексів, адаптогенів, креатину, антиоксидантів та препаратів, які оптимізують метаболізм макро- й мікроелементів. Підкреслено важливість індивідуального підходу до призначення таких засобів, оскільки їх ефект залежить від виду спорту, функціонального стану спортсмена, особливостей тренувального циклу, наявності супутніх патологій, а також від обраної схеми дозування та періодизації вживання.

У статті акцентується увага на принципах, що зменшують ризики перетренованості: збалансована програма тренувань, адекватне відновлення, періодичні контрольні обстеження та вчасне корегування тренувальних навантажень. Окремо наголошено на необхідності дотримуватися діючих антидопінгових правил, серед яких чітке дотримання Переліку заборонених речовин та методів WADA, проведення консультацій з медичними та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

фармакологічними фахівцями, а також суворе обмеження застосування препаратів, що можуть містити заборонені компоненти. Зважаючи на постійне оновлення антидопінгових списків, рекомендується оперативно відстежувати зміни у нормативній базі, проводити просвітницьку роботу серед спортсменів, тренерів і лікарів, а також налагоджувати ефективну комунікацію між усіма учасниками спортивного процесу.

Окреслено можливі шляхи оптимізації використання фармакологічних засобів задля збереження здоров'я спортсменів та забезпечення їх високих спортивних результатів. Зокрема, йдеться про розроблення комплексних програм відновлення, що поєднують медикаментозні, реабілітаційні та психологічні методи; впровадження доказових підходів із застосуванням безпечних і перевірених науковими дослідженнями речовин; підбір препаратів на підставі лабораторних показників та регулярний моніторинг фізичного стану. Усе це покликано сприяти не лише збереженню спортивного довголіття та високої результативності, а й формуванню культури відповідального ставлення до власного здоров'я, що відповідає етичним і професійним стандартам у спортивній діяльності.

Таким чином, представлена робота узагальнює та систематизує відомості про ефективні та безпечні підходи до фармакологічної підтримки у спорті, акцентуючи увагу на поєднанні сучасних наукових досягнень і жорстких антидопінгових норм. Автори підкреслюють важливість інтегрованого підходу, що дає змогу оптимізувати тренувальний процес, попередити стан перетренованості й забезпечити відповідний рівень спортивних результатів без шкоди для здоров'я та порушення етичних принципів змагань. Таке поєднання наукової обґрунтованості, дотримання правил чесної гри та турботи про спортсмена є наріжним каменем сучасної системи спортивної медицини та фармакологічної підтримки.

Ключові слова: спортивна фармакологія, відновлення спортсменів, стан перенапруги, фармакологічна підтримка, антидопінговий контроль.

Polishchuk Nataliya Mykolaivna PhD, Senior Lecturer Department of Medical and Biological Foundations of Physical Culture, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0003-3677-1248

USE OF MEDICINAL PRODUCTS TO ACCELERATE ATHLETE RECOVERY, TREATMENT, AND PREVENTION OF OVERSTRAIN CONDITIONS IN VARIOUS BODY SYSTEMS

Abstract. The article highlights topical issues of pharmacological support for athletes, focusing on permitted medicinal products used for accelerated recovery and prevention of overstrain conditions in various body systems. In particular, it examines the action and application modes of drugs that normalize metabolic

processes, improve oxygen supply to tissues, and ensure optimal functioning of the cardiovascular, respiratory, and muscular systems. Special attention is also paid to the use of vitamin and mineral complexes and dietary supplements as complements to a balanced diet. These can serve as means to maintain a high level of immunity, stabilize the nervous system, and minimize the impact of stress associated with prolonged or excessive physical exertion.

The paper reviews recent scientific studies on the role of ergogenic aids permitted by the World Anti-Doping Agency (WADA) in enhancing physical performance and endurance. Specifically, it discusses the effectiveness of amino acid complexes, adaptogens, creatine, antioxidants, and substances that optimize macro- and microelement metabolism. The importance of an individualized approach to prescribing such substances is emphasized since their effects depend on the type of sport, the athlete's functional status, training cycle characteristics, the presence of comorbidities, as well as the chosen dosage regimen and usage periodization.

The article emphasizes principles that reduce the risk of overtraining: balanced training programs, adequate recovery, periodic health checks, and timely adjustments to training loads. It also highlights the necessity of adhering to current anti-doping rules, including strict compliance with WADA's Prohibited List, consultations with medical and pharmacological professionals, and strict limitations on substances that may contain banned components. Given the ongoing updates to anti-doping lists, it is recommended to promptly monitor changes in regulations, conduct educational outreach among athletes, coaches, and doctors, and establish effective communication among all participants in the sports process.

The article outlines possible ways to optimize the use of pharmacological substances to maintain athletes' health and ensure high sports performance. Specifically, it advocates for the development of comprehensive recovery programs that combine pharmacological, rehabilitation, and psychological methods; the introduction of evidence-based approaches using safe, scientifically tested substances; the selection of drugs based on laboratory findings; and regular monitoring of physical condition. All of these measures aim not only to preserve athletic longevity and high performance but also to promote a culture of responsible self-care that aligns with ethical and professional standards in sports.

Thus, the study summarizes and systematizes knowledge about effective and safe approaches to pharmacological support in sports, focusing on the combination of modern scientific advances and stringent anti-doping norms. The authors underline the importance of an integrated approach that allows the optimization of training processes, prevention of overtraining, and achievement of appropriate levels of sports performance without harm to health or violations of ethical principles of competition. This integration of scientific evidence, adherence to fair play rules, and athlete care is the cornerstone of modern sports medicine and pharmacological support.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: sports pharmacology, athlete recovery, overstrain conditions, pharmacological support, anti-doping control.

Постановка проблеми. Сучасний спорт характеризується високими вимогами до фізичної та психоемоційної підготовки спортсменів. Атлети, які прагнуть досягти високих результатів, повинні підтримувати стабільний рівень працездатності впродовж тривалого часу, а також швидко адаптуватися до змінних умов тренувального процесу і змагальної діяльності. Це зумовлює значне підвищення обсягів і інтенсивності навантажень, що, у свою чергу, може провокувати перенапругу основних систем організму: серцево-судинної, дихальної, нервової, ендокринної та опорно-рухової. Часте повторення інтенсивних навантажень без належного відпочинку призводить до накопичення втоми, зниження імунітету, появи мікротравм і навіть розвитку хронічних захворювань. З огляду на це, проблема забезпечення адекватного відновлення спортсменів набуває все більшого значеня [1].

Особливої актуальності набуває використання безпечних фармакологічних засобів для підтримки фізіологічних функцій, відновлення пошкоджених тканин, зменшення запальних процесів та поліпшення обміну речовин. Наукові дослідження в цій галузі спрямовані на вивчення дії різних дозволених препаратів, таких як адаптогени, вітамінно-мінеральні комплекси, антиоксиданти, амінокислоти та спеціалізовані спортивні добавки [2]. Їхнє правильне застосування може зменшити ризик перетренованості, підтримати функціональний стан організму, а також сприяти більш ефективній регенерації тканин після травм чи виснажливих тренувальних сесій [3].

Проте використання фармакологічних засобів у спорті потребує чіткого дотримання антидопінгових норм. Існує тонка грань між дозволеними та забороненими препаратами, і порушення цієї межі може мати серйозні наслідки для кар’єри спортсмена [4]. Зловживання лікарськими засобами або використання препаратів без належного контролю може призвести до розвитку побічних ефектів, порушення гормонального балансу, алергічних реакцій, а також до дискваліфікації через позитивні допінг-тести. Важливо, щоб фармакологічна підтримка здійснювалася під наглядом кваліфікованих медичних фахівців, які враховують індивідуальні особливості організму, рівень тренованості, вік, вид спорту і змагальний календар.

Ще одним важливим аспектом є етичний підхід до застосування фармакологічних засобів. Спортсмени та їхні тренери мають усвідомлювати, що використання певних препаратів, навіть дозволених, може бути виправдане лише за наявності чітких медичних показань. Надмірне захоплення добавками чи стимуляторами без об’єктивної потреби не тільки шкодить здоров’ю, але й суперечить принципам чесної гри. З цією метою важливо впроваджувати освітні програми, що популяризують здоровий спосіб життя, збалансоване харчування, адекватний режим сну і відпочинку, а також роз’яснюють правила антидопінгового контролю [5].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема застосування фармакологічної підтримки в спорті давно привертає увагу наукової спільноти, особливо у зв'язку з дедалі більшими вимогами до фізичної підготовки спортсменів та необхідністю забезпечення їх швидкого і ефективного відновлення. У цьому контексті дослідження, проведені як в Україні, так і за кордоном, розкривають різні аспекти застосування дозволених лікарських засобів, що сприяють покращенню спортивної працездатності та загальному зміцненню організму спортсменів.

У роботах Гуніної Л. М. [1] розглядаються системні принципи використання фармакологічних препаратів для відновлення енергетичного потенціалу організму, стабілізації гормонального фону, стимуляції адаптаційних механізмів і підвищення загальної стійкості до фізичних навантажень. Особливу увагу в цих дослідженнях приділено таким групам препаратів, як адаптогени, амінокислотні комплекси, вітаміни та мінерали, антиоксиданти та препарати, що покращують кровообіг. Автор підкреслює, що правильне дозування і дотримання періодизації прийому є ключовими чинниками для досягнення бажаного ефекту без негативного впливу на здоров'я.

Глущенко Н. В. [2], зосереджуючи увагу на проблемі допінгу в спорті, акцентує на необхідності чіткого розмежування між дозволеними і забороненими засобами. Авторка відзначає, що антидопінгові списки постійно оновлюються, і спортсменам разом із їхніми медичними командами слід регулярно ознайомлюватися з нововведеннями. У статтях розглядаються найпоширеніші помилки у виборі препаратів, які можуть привести до порушення правил, а також пропонуються способи зниження ризиків через ефективну просвітницьку діяльність і запровадження обов'язкових консультацій із фахівцями спортивної фармакології.

Посібники Макарової Г. В. [3] та колективні видання зі спортивної фармакології [4] детально описують механізми дії основних груп препаратів, включаючи засоби для поліпшення аеробної та анаеробної витривалості, відновлення енергетичного обміну та профілактики оксидативного стресу. У цих публікаціях наведено рекомендації щодо того, які препарати можуть бути ефективними в умовах високогірного тренування, при інтенсивному змагальному графіку або в періоди відновлення після травм. Також підкреслено роль лікарських засобів у корекції станів, пов'язаних із виснаженням запасів глікогену, зниженням рівня гемоглобіну чи порушенням електролітного балансу.

У роботах Гаврилюк І. М. та співавторів [5; 6; 7] розглянуто практичні аспекти фармакології як навчальної дисципліни, що має важливе значення для підготовки фахівців у галузі спортивної медицини. Зокрема, вивчаються правила складання рецептур, вплив фармакологічних агентів на різні системи організму, їхній взаємозв'язок із метаболічними процесами та специфіка застосування для підтримки оптимальної функціональної готовності спортс-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

менів. Автори наголошують на важливості інтеграції наукових даних із практичними знаннями, щоб забезпечити не лише ефективне відновлення, а й профілактику можливих негативних наслідків від тривалого використання певних препаратів.

Також важливими є дослідження, спрямовані на визначення довгострокового впливу фармакологічних засобів на здоров'я спортсменів. Наприклад, у дослідженнях іноземних авторів аналізуються можливості застосування фармакологічних препаратів не лише для короткострокового відновлення, але й для довгострокового підвищення стійкості до навантажень і зниження ризику вікових змін. Використання дозволених ергогенних засобів розглядається в контексті комплексного підходу, що включає тренувальні методики, реабілітаційні програми, збалансоване харчування та психологічну підтримку.

Загалом, аналіз останніх наукових праць і публікацій свідчить про значний прогрес у розумінні механізмів дії дозволених фармакологічних засобів у спорті, їхніх переваг і обмежень. Однак залишається низка відкритих питань, пов'язаних із індивідуальними особливостями реагування організму, довгостроковою безпекою та етичними аспектами їхнього застосування. Це підкреслює важливість подальших досліджень і розвитку нормативної бази, яка забезпечуватиме спортсменам безпечні та ефективні умови для досягнення високих спортивних результатів.

Виклад основного матеріалу

Фізичне навантаження високої інтенсивності супроводжується підвищенням активності всіх систем організму (серцево-судинної, дихальної, нервової тощо) та посиленим метаболізмом. Під час виконання інтенсивних тренувань і змагань спортивний організм стикається з численними викликами: накопиченням втоми, мікротравмами, порушеннями електролітного балансу, підвищеним ризиком запальних процесів і зниженням імунітету. У таких умовах спортсмену часто необхідна додаткова підтримка у вигляді фармакологічних засобів, що виконують кілька ключових функцій:

До цієї категорії належать препарати, які сприяють поліпшенню кровообігу, доставки кисню до тканин і нормалізації метаболічних процесів. Це можуть бути засоби, що впливають на окисно-відновні реакції, підвищують рівень АТФ у клітинах і сприяють швидшому використанню поживних речовин. Такі препарати допомагають підтримувати високий рівень витривалості та відтерміновують настання втоми, що особливо важливо під час тривалих тренувальних сесій і змагальних періодів [1; 3].

Препарати протизапальної дії відіграють важливу роль у відновленні після інтенсивних фізичних навантажень. Вони допомагають пришвидшити загоєння мікротравм м'язів і сухожиль, зменшують набряки, що виникають після перевантаження, та знижують больовий синдром. Застосування таких засобів дозволяє спортсмену швидше повернутися до повноцінних тренувань, не ризикуючи погіршенням стану здоров'я [4].

Надмірні фізичні навантаження нерідко призводять до зниження імунітету, що підвищує ризик розвитку інфекційних захворювань. Вітамінно-мінеральні комплекси, імуномодулятори та адаптогени можуть допомогти відновити імунну функцію, підвищити стійкість організму до стресів і зменшити ризик хвороб у періоди інтенсивних тренувань і змагань. Звісно, їх застосування потребує обережності, адже навіть деякі з дозволених речовин можуть впливати на гормональний баланс і обмін речовин, а також бути обмеженими відповідно до антидопінгових правил [2].

Стан хронічного стресу, емоційного перенапруження та порушення сну може негативно впливати на результативність спортсменів. Для нормалізації роботи нервової системи часто використовуються заспокійливі препарати, адаптогени та засоби, які покращують якість сну. Такі речовини сприяють зниженню рівня тривожності, покращують здатність до концентрації й допомагають ефективніше адаптуватися до змагального стресу. Це особливо важливо для підтримання психоемоційної стабільності в умовах високих змагальних вимог [5; 6].

Важливо зазначити, що навіть дозволені фармакологічні засоби вимагають суворого контролю та обґрунтованого призначення. Кожен спортсмен має унікальні фізіологічні особливості, які необхідно враховувати при виборі препаратів. Окрім цього, антидопінгові правила (WADA) встановлюють чіткі обмеження щодо ряду речовин, тому медичні фахівці повинні бути обізнані із сучасним «Списком заборонених речовин і методів» [2]. Це особливо важливо для запобігання випадковим порушенням антидопінгових правил, що можуть призвести до серйозних санкцій.

Згідно з підходами спортивної медицини, призначення лікарських засобів має базуватися на комплексному обстеженні спортсмена, врахуванні показників його фізіологічного стану, поточного етапу тренувального циклу та індивідуальної реактивності організму. Лише за таких умов можна досягти максимальної ефективності фармакологічної підтримки, не ризикуючи здоров’ям спортсмена та його спортивною кар’єрою. Такий підхід дозволяє не лише прискорити відновлення, але й знизити ризик розвитку синдрому перетренованості, що є одним із основних чинників зниження спортивних результатів і погіршення загального стану організму [4;].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що раціональне застосування фармакологічних засобів здатне значно підвищити ефективність тренувального процесу, зменшити вплив надмірних навантажень на організм спортсмена та забезпечити стабільно високий рівень працездатності. Проте успіх такого підходу залежить від ретельного дотримання медичних і антидопінгових норм, постійного контролю за станом здоров’я спортсменів і відповідальної участі кваліфікованих медичних фахівців у розробці й реалізації фармакологічних програм.

Виклад основного матеріалу.

Фізичне навантаження високої інтенсивності супроводжується підвищенням активності всіх систем організму (серцево-судинної, дихальної,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

нервової тощо) та посиленим метаболізмом. Під час виконання інтенсивних тренувань і змагань спортивний організм стикається з численними викликами: накопиченням втоми, мікротравмами, порушеннями електролітного балансу, підвищеним ризиком запальних процесів і зниженням імунітету. У таких умовах спортсмену часто необхідна додаткова підтримка у вигляді фармакологічних засобів, що виконують кілька ключових функцій:

До цієї категорії належать препарати, які сприяють поліпшенню кровообігу, доставки кисню до тканин і нормалізації метаболічних процесів. Це можуть бути засоби, що впливають на окисно-відновні реакції, підвищують рівень АТФ у клітинах і сприяють швидшому використанню поживних речовин. Такі препарати допомагають підтримувати високий рівень витривалості та відтерміновують настання втоми, що особливо важливо під час тривалих тренувальних сесій і змагальних періодів [1; 3].

Препарати протизапальної дії відіграють важливу роль у відновленні після інтенсивних фізичних навантажень. Вони допомагають пришвидшити загоєння мікротравм м’язів і сухожиль, зменшують набряки, що виникають після перевантаження, та знижують больовий синдром. Застосування таких засобів дозволяє спортсмену швидше повернутися до повноцінних тренувань, не ризикуючи погіршенням стану здоров’я [4].

Надмірні фізичні навантаження нерідко призводять до зниження імунітету, що підвищує ризик розвитку інфекційних захворювань. Вітамінно-мінеральні комплекси, імуномодулятори та адаптогени можуть допомогти відновити імунну функцію, підвищити стійкість організму до стресів і зменшити ризик хвороб у періоди інтенсивних тренувань і змагань. Звісно, їх застосування потребує обережності, адже навіть деякі з дозволених речовин можуть впливати на гормональний баланс і обмін речовин, а також бути обмеженими відповідно до антидопінгових правил [2].

Стан хронічного стресу, емоційного перенапруження та порушення сну може негативно впливати на результативність спортсменів. Для нормалізації роботи нервової системи часто використовуються заспокійливі препарати, адаптогени та засоби, які покращують якість сну. Такі речовини сприяють зниженню рівня тривожності, покращують здатність до концентрації й допомагають ефективніше адаптуватися до змагального стресу. Це особливо важливо для підтримання психоемоційної стабільності в умовах високих змагальних вимог [5; 6].

Важливо зазначити, що навіть дозволені фармакологічні засоби вимагають суворого контролю та обґрунтованого призначення. Кожен спортсмен має унікальні фізіологічні особливості, які необхідно враховувати при виборі препаратів. Окрім цього, антидопінгові правила (WADA) встановлюють чіткі обмеження щодо ряду речовин, тому медичні фахівці повинні бути обізнані із сучасним «Списком заборонених речовин і методів» [2]. Це особливо важливо для запобігання випадковим порушенням антидопінгових правил, що можуть призвести до серйозних санкцій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Згідно з підходами спортивної медицини, призначення лікарських засобів має базуватися на комплексному обстеженні спортсмена, врахуванні показників його фізіологічного стану, поточного етапу тренувального циклу та індивідуальної реактивності організму. Лише за таких умов можна досягти максимальної ефективності фармакологічної підтримки, не ризикуючи здоров'ям спортсмена та його спортивною кар'єрою. Такий підхід дозволяє не лише прискорити відновлення, але й знизити ризик розвитку синдрому перетренованості, що є одним із основних чинників зниження спортивних результатів і погіршення загального стану організму [4;].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що раціональне застосування фармакологічних засобів здатне значно підвищити ефективність тренувального процесу, зменшити вплив надмірних навантажень на організм спортсмена та забезпечити стабільно високий рівень працездатності. Проте успіх такого підходу залежить від ретельного дотримання медичних і антидопінгових норм, постійного контролю за станом здоров'я спортсменів і відповідальної участі кваліфікованих медичних фахівців у розробці й реалізації фармакологічних програм.

Висновки

Використання лікарських засобів у процесі підготовки спортсменів є важливим інструментом для збереження і покращення їхніх функціональних можливостей. Це стосується не лише підвищення фізичної працездатності, але й профілактики станів перенапруги, запобігання травмам, оптимізації відновлювальних процесів, а також підтримки загального здоров'я спортсменів. У сучасному спорті, де високі навантаження, інтенсивні змагальні графіки та постійна потреба в адаптації до змінних умов стали нормою, фармакологічна підтримка набуває особливого значення.

Проте застосування фармакологічних препаратів повинно базуватися на чітких, науково обґрунтованих принципах. У першу чергу, це передбачає проведення ретельного обстеження спортсмена. Аналіз функціонального стану організму, визначення фізіологічних потреб і виявлення можливих ризиків дозволяють підібрати найефективніші й безпечні препарати. Урахування фази тренувального циклу, етапу підготовки до змагань, а також специфіки спортивної дисципліни є обов'язковими умовами для правильного вибору лікарських засобів.

Дотримання антидопінгового законодавства є невід'ємною складовою безпечного використання фармакологічних засобів у спорті. Будь-яке порушення цих норм не лише завдає шкоди репутації спортсмена, але й може негативно вплинути на його здоров'я. Саме тому лікарі й тренери повинні бути обізнаними щодо сучасних антидопінгових правил, постійно слідкувати за оновленням списків заборонених речовин і враховувати ці дані при призначенні препаратів.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ефективна фармакологічна підтримка вимагає тісної взаємодії між лікарем, тренером і спортсменом. Спільна робота команди фахівців дозволяє розробити індивідуальний підхід до кожного спортсмена, який враховує його фізіологічні особливості, рівень тренованості та специфіку спортивної дисципліни. Крім того, постійний моніторинг стану спортсмена протягом усього тренувального і змагального періоду допомагає вчасно корегувати програму підготовки, змінювати дозування препаратів або призупиняти їх прийом у разі потреби.

Перспективи подальших досліджень у цій галузі є надзвичайно широкими. Сучасна наука продовжує відкривати нові препарати й технології, які можуть підвищувати фізичну працездатність, скорочувати період відновлення та мінімізувати ризик негативного впливу на організм. Зокрема, перспективними напрямками є дослідження біоактивних сполук, що покращують енергетичний обмін, препарати для стимуляції регенерації м'язових і хрящових тканин, засоби для зміцнення імунної системи, а також нові антиоксидантні й адаптогенні комплекси. Усе це повинно відбуватися з обов'язковим дотриманням етичних норм і антидопінгових правил, що забезпечить не лише високий рівень спортивних досягнень, але й довгострокове збереження здоров'я спортсменів.

Література

1. Гаврилюк І. М., Чикайло І. П., Іванків О. Л. Робочий зошит з фармакології для студентів стоматологічного факультету (загальна фармакологія, лікарська рецептура, засоби, що діють на нервову систему). Львів, 2015. 110 с.
2. Гаврилюк І. М., Чикайло І. П., Іванків О. Л. Робочий зошит з фармакології для студентів стоматологічного факультету (засоби, що впливають на обмін речовин, засоби, що впливають на функції виконавчих органів; протимікробні і протипаразитарні засоби). Львів, 2015. 122 с.
3. Гаврилюк І. М., Чикайло І. П., Піняжко О. Р. Практикум з фармакології: навчальний посібник. Львів: Кварт, 2011. 134 с.
4. Глущенко Н. В. Проблеми допінгу в сучасному спорті. Педагогіка, психологія та медико-біологічна проблематика фізичного виховання і спорту. 2007. № 6. С. 69–71.
5. Гуніна Л. М. Системні принципи застосування дозволених фармакологічних засобів відновлення та стимуляції фізичної працездатності. Український журнал медицини, біології та спорту. 2016. № 1 (1).
6. Макарова Г. В. Спортивна медицина. Москва: Радянський спорт, 2008. 480 с.

References

1. Gavrylyuk I. M., Chykailo I. P., Ivankiv O. L. [Robochyi zoshyt z farmakolohii dlia studentiv stomatolohichnoho fakultetu (zaharna farmakolohiia, likarska retseptura, zasoby, shcho diiut na nervovu systemu)]. Lviv, 2015. 110 s.
2. Gavrylyuk I. M., Chykailo I. P., Ivankiv O. L. [Robochyi zoshyt z farmakolohii dlia studentiv stomatolohichnoho fakultetu (zasoby, shcho vplyvaiut na obmin rechovyn, zasoby, shcho vplyvaiut na funktsii vykonavchykh orhaniv; protymikrobni i protyparazytarni zasoby)]. Lviv, 2015. 122 s.

3. Gavrylyuk I. M., Chykailo I. P., Piniashko O. R. [Praktykum z farmakolohii: navchalnyi posibnyk]. Lviv: Kvart, 2011. 134 s.

4. Hlushchenko N. V. [Problemy dopinhu v suchasnomu sporti]. Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichna problematyka fizychnoho vykhovannia i sportu. 2007. № 6. S. 69–71.

5. Hunina L. M. [Systemni pryntsypy zastosuvannia dozvolenykh farmakolohichnykh zasobiv vidnovlennia ta stymuliatsii fizychnoi pratsiazdatnosti]. Ukrainskyi zhurnal medytsyny, biolohii ta sportu. 2016. № 1 (1).

6. Makarova H. V. [Sportyvna medytsyna]. Moskva: Radianskyi sport, 2008. 480 s.

.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616-057-02-053.6:621.38]:617.75-084-085.825

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2208-2218

Родина Наталія Сергіївна кандидат біологічних наук, Генеральний директор Державної установи «Київський обласний центр контролю та профілактики хвороб Міністерства охорони здоров'я України», м. Київ, тел.: (044) 483-77-88, https://orcid.org/0000-0002-4338-8872

Русалов Віталій Леонідович кандидат медичних наук, доцент, НМУ імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (044) 234-92-76, https://orcid.org/0000-0001-9972-9448

Бріндак Данило Вікторович кандидат медичних наук, доцент, Міжнародний Європейський Університет, м. Київ, тел.: (094) 906-58-07, https://orcid.org/0009-0005-9706-0281

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ПРИСТРОЇВ НА ЗДОРОВ'Я ОЧЕЙ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ: АНКЕТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Анотація. Збереження здоров'я очей школярів є надзвичайно актуальним питанням у сучасному світі, де цифрові технології відіграють значну роль у навчальному процесі та повсякденному житті дітей. Надмірне використання електронних пристроїв, недостатня рухова активність, невідповідність умов навчального середовища та низький рівень обізнаності щодо профілактики порушень зору створюють загрози для здоров'я учнів.

У рамках пілотного проєкту «Збережи зір школяру», реалізованого в Київської області, було проведено комплексне дослідження, спрямоване на виявлення чинників ризику розвитку порушень зору у школярів 6–9 класів та оцінку обізнаності щодо профілактичних заходів. В дослідженні було залучено 224 учнів, які пройшли анкетне опитування щодо їхнього способу життя, використання гаджетів, дотримання правил гігієни зору та рівня обізнаності про профілактичні заходи.

Результати опитування засвідчили, що 40,18% учнів проводять за екранами гаджетів понад 3 години на день, 67,86% користуються гаджетами в темний час доби, а лише 36,16% школярів дотримуються правила «20-20-20» для зниження навантаження на очі. Спеціальні вправи для очей регулярно виконують 21% учнів, тоді як 31,3% узагалі не роблять таких вправ. Важливим фактором ризику стало порушення режиму перерв під час роботи з екранами: 28,1% рідко роблять перерви, а 8% не роблять їх узагалі.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Окрім анкетування, було здійснено вимірювання освітлення у 35 навчальних кімнатах, оцінку відповідності шкільних меблів зросту учнів та перевірку гостроти зору. Виявлено, що 32,6% школярів користуються меблями, які не відповідають їхньому зросту, що може призводити до порушень постави та підвищеного зорового навантаження. В результаті перевірки гостроти зору школярів встановлено, що 37,3% учнів мають знижений показник. Водночас у 65 учнів (23,3%) інформація щодо проблем з зором не була зафіксована в медичних формах, які надаються до закладу освіти на початку навчального року, що свідчить або про відсутність своєчасної діагностики, або про прогресування порушень зору протягом року.

На основі отриманих даних розроблено комплексні рекомендації щодо оптимізації навчального середовища та профілактики порушень зору. Запропоновано: регулярно контролювати освітлення в навчальних приміщеннях, забезпечити відповідність шкільних меблів зросту учнів, запровадити гімнастику для очей у навчальний процес та обмежити час використання електронних пристроїв, особливо у 8–9 класах. Також рекомендовано посилити щорічний моніторинг зору школярів та проводити інформаційно-просвітницьку роботу серед учнів, батьків і педагогів для формування сталих навичок збереження здоров’я очей.

Результати дослідження підтверджують необхідність системного підходу до профілактики порушень зору у дітей та підлітків, що включає ранню діагностику, корекцію навчального середовища та підвищення рівня обізнаності щодо гігієни зору. Запропоновані заходи можуть бути використані для удосконалення державних програм збереження здоров’я учнів у закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: цифрові пристрої, школярі, порушення зору, профілактичні заходи, середня школа, рівень освітлення, гімнастика для очей.

Rodyna Nataliia Serhiivna candidate of biological sciences, Director-General of the State Institution "Kyiv Oblast Center for Diseases Control and Prevention of the Ministry of Health of Ukraine", Kyiv, tel.: (044) 483-77-88, e- https://orcid.org/0000-0002-4338-8872

Rusalov Vitalii Leonidovych candidate of medical sciences, associate professor, Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (044) 234-92-76, https://orcid.org/0000-0001-9972-9448

Bryndak Danylo Viktorovich candidate of medical sciences, associate professor, International European University, Kyiv, tel.: (094) 906-58-07, https://orcid.org/0009-0005-9706-0281

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

THE IMPACT OF DIGITAL DEVICES ON THE EYE HEALTH OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS: A QUESTIONNAIRE STUDY AND RECOMMENDATIONS

Abstract. The preservation of schoolchildren’s eye health is a highly relevant issue today, where digital technologies play a significant role in the educational process and daily life. Excessive use of electronic devices, insufficient physical activity, inadequate learning environment conditions, and low awareness about eye health prevention create significant risks for students' well-being.

As part of the pilot project "Save the Schoolchild’s Vision", implemented in Kyiv Oblast, a comprehensive study was conducted to identify risk factors for vision disorders among students in grades 6–9 and assess the awareness of preventive measures. A total of 224 students participated in the study, completing a survey about their lifestyle, use of digital devices, adherence to eye hygiene rules, and awareness of preventive measures.

The survey results revealed that 40.18% of students spend more than three hours per day in front of screens, 67.86% use gadgets after sunset, and only 36.16% follow the "20-20-20" rule to reduce eye strain. 21% of students regularly perform eye exercises, whereas 31.3% do not engage in such exercises at all. Another significant risk factor was the lack of breaks during prolonged screen use: 28.1% rarely take breaks, and 8% do not.

Beyond the survey, lighting measurements were conducted in 35 classrooms, and the compliance of school furniture with students’ height and visual acuity was assessed. The findings indicated that 32.6% of students used furniture that did not correspond to their height, potentially leading to posture issues and increased visual strain. A vision check revealed that 37.3% of students had reduced visual acuity, and 15.1% had significant impairments. Furthermore, for 65 students (23.3%), vision problems were not recorded in their medical forms at the beginning of the school year, suggesting either a lack of timely diagnosis or worsening vision throughout the year.

Based on the collected data, comprehensive recommendations have been developed to optimise the learning environment and prevent vision impairments. It is recommended to monitor classroom lighting regularly, ensure school furniture matches students' height, integrate eye exercises into the curriculum, and limit screen time, particularly for 8th and 9th graders. Additionally, annual vision screenings should be reinforced, and awareness-raising activities should be conducted among students, parents, and teachers to promote sustained eye health habits.

The study results highlight the need for a systematic approach to preventing vision impairments in children and adolescents, incorporating early diagnosis, adjustments to the learning environment, and increased awareness of eye hygiene. The proposed measures can be a foundation for developing national programs to safeguard students’ health in secondary educational institutions.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Keywords: digital devices, schoolchildren, vision disorders, preventive measures, middle school, lighting level, eye exercises.

Постановка проблеми. У сучасному світі цифрові пристрої стали невід'ємною частиною життя підлітків, особливо в освітньому процесі. Однак надмірне використання таких пристроїв викликає занепокоєння щодо впливу на здоров'я очей учнів середньої школи. Дослідження показують, що тривале використання електронних пристроїв пов'язане з розвитком цифрового зорового синдрому (Digital Eye Strain, DES), що включає втому очей, сухість, почервоніння, розмитий зір та головний біль [1]. Симптоми DES можуть виникати внаслідок порушення акомодації, надмірного впливу синього світла та тривалого фокусування на близьких об'єктах [2].

Значна частина учнів середньої школи проводить більше трьох годин на день перед цифровими пристроями, що значно перевищує безпечні норми [3]. Дослідження, проведене під час пандемії COVID-19, показало, що тривале онлайн-навчання призвело до різкого зростання випадків міопії серед дітей. Наприклад, у Китаї рівень міопії серед школярів зріс на 11,7% лише за один рік карантину [4]. Аналогічне дослідження в Пакистані показало, що 60% учнів використовували мобільні телефони для онлайн-навчання, що призвело до зростання скарг на сухість очей, головний біль та зниження гостроти зору [5]. Надмірний вплив синього світла, що випромінюється екранами смартфонів і комп’ютерів, призводить до порушень секреції мелатоніну, що негативно позначається на якості сну та загальному самопочутті підлітків [6].

З огляду на зазначені фактори, дослідження впливу цифрових пристроїв на здоров'я очей учнів середньої школи є надзвичайно важливим. Вивчення рівня обізнаності школярів про профілактику зорових порушень, оцінка часу, який вони проводять перед екранами, та розробка рекомендацій щодо мінімізації негативного впливу цифрових пристроїв є пріоритетними завданнями для сучасної педагогічної та медичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження свідчать про значний вплив цифрових пристроїв на здоров'я очей учнів середньої школи. Зокрема, надмірне використання електронних пристроїв пов'язане з розвитком астенопії – суб'єктивного відчуття втоми очей, слабкості або напруження. Це може бути наслідком дисбалансу скорочення окорухових м'язів, некоригованих рефракційних помилок, порушень акомодації та неправильного освітлення [7].

Дослідження, проведене серед школярів, виявило, що тривале використання цифрових пристроїв призводить до зорового напруження та інших симптомів, таких як сухість очей, розмитість зору, головний біль та біль у шиї та плечах. Ці симптоми об'єднуються під терміном "цифровий зоровий синдром" або "комп'ютерний зоровий синдром" [8].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Інше дослідження підкреслює, що комп'ютерний зоровий синдром є реакцією організму людини на тривалу роботу за комп'ютером (понад 2-6 годин). Клінічні прояви включають почервоніння очей, біль при повороті очних яблук, відчуття печії в очах та відчуття "піску" під повіками [8].

Під час пандемії COVID-19 було зафіксовано зростання випадків міопії серед дітей, що пов'язано з підвищеним часом, проведеним перед екранами, та зменшенням активності на свіжому повітрі. Дослідження, опубліковане в журналі JAMA Ophthalmology, виявило суттєве збільшення рівня короткозорості у дітей віком 6–8 років під час локдауну. Офтальмологи з університету Еморі в Атланті (США) проаналізували дані 123 535 дітей віком від 6 до 13 років з 10 початкових шкіл Китаю та встановили, що рівень міопії серед дітей суттєво зріс за останній рік [9].

Крім того, дослідження, проведене серед понад п'яти мільйонів дітей і підлітків із 50 країн, показало, що в період з 1990 по 2023 роки короткозорість зросла втричі – до 36%. Зростання було особливо помітним після пандемії COVID-19 [10].

Таким чином, сучасні дослідження підкреслюють важливість контролю за використанням цифрових пристроїв серед учнів середньої школи та впровадження профілактичних заходів для збереження їхнього зорового здоров'я.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз чинників, що впливають на стан зору школярів, визначення основних проблем, пов’язаних із зоровими навантаженнями, та оцінка обізнаності щодо профілактичних заходів по запобіганню порушень зору серед учнів 6-9 класів. Стаття спрямована на формування рекомендацій для покращення профілактичної роботи в навчальних закладах, оптимізацію освітнього простору та впровадження системних змін, що сприятимуть збереженню зору учнів. Результати проведеного аналізу можуть бути використані для розробки заходів з профілактики офтальмологічних захворювань серед дітей шкільного віку, а також для підвищення рівня обізнаності учнів, батьків та педагогічних працівників щодо методів збереження здоров’я очей.

Виклад основного матеріалу. Збереження здоров’я очей школярів є важливим завданням сучасної медицини та освіти, адже в умовах стрімкого технологічного розвитку, коли гаджети та цифрові пристрої стали невід’ємною частиною повсякденного життя, діти все частіше стикаються з проблемами зору. Високі зорові навантаження, недостатня кількість відпочинку для очей, порушення постави, неправильне освітлення та нераціональне використання цифрових пристроїв – усе це сприяє розвитку короткозорості, астигматизму та інших порушень, які можуть значно впливати на якість життя дітей.

З огляду на актуальність проблеми, в рамках пілотного проєкту «Збережи зір школяру» було проведено комплексне дослідження серед учнів

6-9 класів двох навчальних закладів Київської області. Основною метою дослідження було оцінити стан зору школярів, визначити рівень їхньої обізнаності про профілактику офтальмологічних захворювань, проаналізувати умови навчального середовища, а також надати рекомендації щодо покращення ситуації. У ході дослідження було реалізовано кілька ключових етапів: аналіз медичної документації щодо наявних проблем з вадами зору на початок навчального року, анкетування учнів, офтальмологічне обстеження, вимірювання рівня освітлення у класах та оцінка відповідності шкільних меблів зросту школярів.

Для закріплення знань учням зазначених двох закладах середньої освіти були проведені лекції щодо профілактики порушень зору та основ здорового харчування.

Дослідження тривали з 1 по 31 травня 2024 року.

Школярам було запропоновано опитувальник, у якому потрібно було відповісти на 14 запитань:

1. Скільки годин на день ви проводите за комп’ютером, планшетом або смартфоном?

2. Чи використовуєте ви пристрої (комп’ютер, планшет або смартфон) з екраном в темний час доби (після заходу сонця)?

3. Чи дотримуєтеся ви правила “20-20-20” при роботі за комп’ютером (кожні 20 хвилин дивитися на предмет на відстані не менше 20 кроків (6 метрів) протягом 20 секунд)?

4. Чи носите ви окуляри або контактні лінзи?

5. Коли останній раз ви відвідували окуліста?

6. Чи носить окуляри або контактні лінзи хтось з ваших близьких родичів?

7. Чи дотримуєтеся ви правил правильного освітлення при читанні або виконанні домашніх завдань?

8. Чи використовуєте ви захисні окуляри або екранні фільтри при роботі за комп’ютером для зменшення навантаження на очі?

9. Чи дотримуєтеся ви правила правильної позиції тіла під час роботи за комп’ютером (наприклад, правильна постава, положення спини і шиї)?

10. Чи відчуваєте ви сухість, свербіння чи подразнення очей під час роботи за екраном?

11. Чи робите ви спеціальні вправи для здоров’я очей?

12. Чи знаєте ви, які продукти харчування корисні для здоров'я очей?

13. Чи включаєте ви у свій раціон продукти, корисні для здоров'я очей (наприклад, свіжу моркву, шпинат, ягоди тощо)?

14. Чи робите ви перерви під час довгих періодів роботи за екраном?

Результати анкетування, проведеного серед 224 учнів, свідчать про те, що більшість дітей значну частину дня проводять перед екранами цифрових пристроїв. Зокрема, 40,18% школярів користуються гаджетами понад три

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

години на день, що значно перевищує допустиму норму. Ще 30,36% дітей використовують електронні пристрої 2-3 години, 23,66% – 1-2 години, а лише 5,8% – менше однієї години. Особливо насторожує тенденція до збільшення часу використання гаджетів із віком: у 6-х класах 29,1% дітей проводять перед екранами більше 3 годин, а серед 9-класників цей показник зростає до 78,8%. Використання пристроїв у темний час доби також є поширеним явищем – 67,86% учнів зізналися, що продовжують користуватися гаджетами після заходу сонця, що створює додаткове навантаження на очі.

Попри те, що короткі перерви в роботі за екраном значно зменшують ризик зорової перевтоми, лише 36,16% учнів дотримуються правила «20-20-20» (кожні 20 хвилин дивитися на предмет, розташований на відстані не менше 6 метрів, протягом 20 секунд). Найнижчий рівень дотримання цього правила спостерігається серед 9-класників – лише 6,1% школярів застосовують цю профілактичну практику у повсякденному житті. Крім того, 37,5% учнів відчувають сухість, свербіння чи подразнення очей під час роботи за екраном, що може бути наслідком перенапруження зорового апарату, недостатнього освітлення або ігнорування перерв у роботі з гаджетами.

Ще одним важливим аспектом дослідження стало носіння окулярів або контактних лінз. Анкетування показало, що 18,3% учнів користуються засобами корекції зору, причому найбільше таких школярів серед восьмикласників (40%). Варто зазначити, що 52,7% учнів вказали, що в їхніх сім'ях є близькі родичі, які також мають порушення зору, що свідчить про спадкову схильність до таких захворювань. Однак регулярне відвідування офтальмолога залишається недостатньо поширеною практикою: лише 64,3% учнів проходили огляд у лікаря протягом останнього року, 21,9% відвідували офтальмолога понад рік тому, а 13,8% не проходили перевірку зору понад два роки.

Перевірка гостроти зору школярів у межах проєкту показала, що 37,3% дітей мають порушення гостроти зору, з яких 15,1% – значні (гострота зору ≤ 0,3). Найбільша кількість учнів із вадами зору була зафіксована серед 8-класників (46,6%), тоді як у 9-х класах цей показник зменшувався до 23,4%. Аналіз медичних форм №086-1/0 виявив, що 62,5% учнів із порушенням зору не мали записів у медичній документації, що може свідчити про недостатню увагу до своєчасної діагностики та профілактики проблем із зором.

Окрім безпосереднього впливу гаджетів на здоров'я очей, важливу роль відіграє навчальне середовище, зокрема рівень освітлення та відповідність шкільних меблів зросту дітей.

Освітлення в навчальних закладах має відповідати санітарно-гігієнічним нормам для збереження здоров'я учнів. Природне освітлення сприяє концентрації уваги, зміцнює організм і підтримує зоровий апарат. Для його достатності передбачена зелена захисна смуга: дерева висаджують не ближче ніж 10 м, чагарники – 5 м від вікон. Коефіцієнт природного освітлення (КПО) має бути 2,5%, світловий коефіцієнт (СК) – 1:4–1:5. Найкраща орієнтація вікон –

східна або південна. Для рівномірного освітлення навчальних приміщень вікна слід мити двічі на рік, а підвіконня не заставляти предметами. Штучне освітлення має бути рівномірним, без мерехтіння та шуму. Освітленість: у класах – 400 Лк, у майстернях – 300 Лк, на дошці – 500 Лк, у спортивній та актовій залі – 200 Лк. Використовуються лампи одного спектру (білий, тепло-білий), їхня справність перевіряється двічі на рік за допомогою люксметрів.

Освітлення було оцінено у 35 навчальних кімнатах шляхом 153 вимірювань за допомогою повіреного люксметра. Рівень освітленості на партах має становити 400 Лк, а на середині шкільної дошки – 500 Лк. Невідповідність виявлено у чотирьох приміщеннях: на чотирьох партах та біля трьох дошок, що може негативно впливати на навчальний процес. Проблемою також є ламбрекени, які не виконують сонцезахисної функції, а лише блокують світло для крайнього ряду учнів, а також високі квіти на підвіконнях, що перешкоджають природному освітленню. Освітлення безпосередньо впливає на здоров'я школярів: неправильне освітлення викликає напруження очей, втому та ризик погіршення зору. Воно також впливає на концентрацію – достатнє світло покращує увагу та продуктивність, тоді як його нестача знижує навчальні результати. Крім того, добре освітлене середовище сприяє емоційному благополуччю, знижує стрес та забезпечує безпеку, запобігаючи травмам.

Якісне кровопостачання головного мозку є важливим для роботи очей, адже 85% крові надходить через сонні артерії, а решта – через хребетні. Будь-яка деформація хребта може звужувати просвіт артерій, знижуючи доставку кисню, що негативно впливає на зір. Неправильне розташування меблів у класах порушує поставу та може призводити до проблем із гостротою зору. Вимоги до меблів регулюються Санітарним регламентом. Висота нижнього краю дошки має відповідати віку: для 1-го класу – 0,7–0,8 м, для 5–11 класів – 0,8–0,9 м. Відстань від передньої стіни до парт має бути не менше 2,4 м, а від дошки до першого ряду – 3 м, щоб забезпечити оптимальний кут огляду. Максимальна відстань останньої парти – 9 м. Учнів слід пересаджувати двічі на рік, враховуючи їхній зріст, зір і слух. Діти з вадами зору мають сидіти у першому ряду біля світлонесучої стіни. Усі меблі повинні мати маркування згідно з ДСТУ EN 1729.

Дослідження охопило 279 учнів, середній зріст яких поступово збільшується: у 6-му класі – 157,0 см, у 7-му – 163,1 см, у 8-му – 166,6 см, у 9-му – 169,7 см. Майже 50% класів обладнані меблями лише одного розміру, хоча рекомендовано 2–3 варіанти висоти. У класах з регульованими меблями контроль за їх налаштуванням виявився недостатнім, а частина приміщень оснащена нерегульованими або нестандартними меблями. Виявлено загальну невідповідність меблів зросту учнів у 32,6% випадків, найбільше – у 6-му (53%) та 7-му класах (39,6%), що, ймовірно, пов'язано зі стрибком росту в період статевого дозрівання. У 8-му класі цей показник становить 15,5%, у 9-му – 10,6%. Невідповідність висоти парт і стільців може негативно впливати

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

на поставу та зір учнів. Для запобігання цьому необхідно перевіряти зріст і підбирати меблі або регулювати їх не рідше двох разів на рік, особливо у 6–7 класах.

На основі отриманих результатів було розроблено низку рекомендацій:

1. Запровадити у навчальний процес заходи, спрямовані на формування належної поведінки учнів при поводженні з електронними пристроями (смартфони, планшети, ноутбуки тощо), які будуть обмежувати час користування гаджетами (особливо у 8-му та 9-му класах).

2. Активно впроваджувати в навчальний процес вправи гімнастики для очей для напрацювання корисних звичок серед учнів, починаючи з молодших класів.

3. Посилити контроль щодо щорічного відвідування офтальмолога учнями на початку навчального року.

4. Для забезпечення дотримання рекомендованих параметрів освітлення в навчальних приміщеннях проводити вимірювання освітленості на регулярній основі (не менше 2 разів на рік).

5. Через виявлені невідповідності між зростом учнів та їхніми шкільними меблями (парти та стільці) проводити на регулярній основі (не менше двох разів на рік) перевірку зросту та підбір або регулювання шкільних меблів, розсадку учнів відповідно до потреб (особливо в 6-му та 7-му класах).

6. Формувати правильну поставу у дітей за рахунок спрямованої фізичної активності на корсетні м’язи спини, починаючи з дітей молодших класів та формувати навички щодо необхідності проведення фізичних вправ (фізкультхвилинок) для розвантаження м’язів шийного відділу спини, зорового апарату.

7. Забезпечити класи шкільними меблями відповідно ДСТУ EN 1729 «Стільці та столи для навчальних закладів».

8. Для підвищення обізнаності проводити інформаційно-роз’яснювальну роботу серед учнів, батьків, педагогічного колективу, медпрацівників для формування стійких навичок щодо профілактики розвитку порушень зору.

Висновки. Дослідження проєкту «Збережи зір школяру» виявило серйозні проблеми із зором у школярів 6–9 класів, спричинені надмірним використанням гаджетів, недостатньою профілактикою та невідповідністю навчального середовища санітарним нормам:

1) 40,18% учнів проводять перед екранами понад 3 години щодня, а лише третина знає про правило «20-20-20»;

2) кожен п’ятий потребує корекції зору, але профілактика могла б зменшити цю потребу. 14% не відвідували офтальмолога понад два роки;

3) у понад третині випадків парти та стільці не відповідають зросту дітей, що негативно впливає на поставу й зір.

Для покращення ситуації необхідні обмеження часу за гаджетами, підвищення обізнаності про профілактику, покращення освітлення й меблів, а також регулярні медичні огляди та вправи для очей. Це сприятиме збереженню зору школярів та кращому загальному самопочуттю.

Література:

1. Ichhpujani P., Singh R. B., Foulsham W., Thakur S., Lamba A. S. Visual implications of digital device usage in school children: a cross-sectional study. BMC Ophthalmology. 2019. Vol. 19, Article 76. DOI: 10.1186/s12886-019-1082-5

2. Sheppard A. L., Wolffsohn J. S. Digital eye strain: prevalence, measurement and amelioration / A. L. Sheppard, J. S. Wolffsohn // BMJ Open Ophthalmology. – 2018. – Vol. 3, Issue 1. – Article e000146. – DOI: 10.1136/bmjophth-2017-000146

3. Wang J. C., Hsieh C.-Y., Kung S.-H. The impact of smartphone use on learning effectiveness: A case study of primary school students. Education and Information Technologies. 2022. DOI: https://doi.org/10.1007/s10639-022-11430-9

4. Shetty A., Naik N., Usgaonkar U. P. S. Parents' perception about children screen time and myopia during covid-19 pandemic. Kerala Journal of Ophthalmology. 2023. Vol. 35, no. 2. P. 161–167. DOI: https://doi.org/10.4103/kjo.kjo_108_22

5. Mamoon I., Ayub F., Sarwat S. Prevalence of dry eye disease among IT students in Pakistan. International Ophthalmology. 2024. Vol. 44, no. 1. DOI: https://doi.org/10.1007/s10792-024-03142-5

6. Бойко, О. В. Вплив випромінювання різних джерел світла на вироблення мелатоніну в організмі людини / О. В. Бойко. – Тернопіль : Тернопільський національний технічний університет, 2009. – URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/14671/2/Conf_2009v1_Boiko_O-Vplyv_vyprominiuvannia_riznykh_219.pdf

7. Дмитроца О., Коржик О., Мотузюк О. Вплив дистанційного навчання на показники гостроти зору школярів. Notes in Current Biology. 2023. № 2. DOI: https://doi.org/10.29038/2617-4723-2022-2-13

8. Health UA. Хвороба сухого ока та комп'ютерний зоровий синдром: діагностика і лікування [Електронний ресурс] // Health UA. – 2023. – URL: https://health-ua.com/terapiya-i-semeynaya-meditsina/xvorobi-ocei/73262-hvoroba-suhogo-oka--ta-kompyuternij-zorovij-sindrom-dagnostika--lkuvannya

9. Progression of Myopia in School-Aged Children After COVID-19 Home Confinement/ J. Wang et al. JAMA Ophthalmology. 2021. Vol. 139, no. 3. P. 293. DOI: https://doi.org/10.1001/jamaophthalmol.2020.6239

10. Global prevalence, trend and projection of myopia in children and adolescents from 1990 to 2050: a comprehensive systematic review and meta-analysis / J. Liang et al. British Journal of Ophthalmology. 2024. P. bjo–2024–325427. DOI: https://doi.org/10.1136/bjo-2024-325427

References:

1. Ichhpujani, P., Singh, R. B., Foulsham, W., Thakur, S., & Lamba, A. S. (2019). Visual implications of digital device usage in school children: A cross-sectional study. *BMC Ophthalmology, 19,* Article 76. https://doi.org/10.1186/s12886-019-1082-5

2. Sheppard, A. L., & Wolffsohn, J. S. (2018). Digital eye strain: Prevalence, measurement and amelioration. *BMJ Open Ophthalmology, 3*(1), e000146. https://doi.org/10.1136/bmjophth-2017-000146

3. Wang, J. C., Hsieh, C.-Y., & Kung, S.-H. (2022). The impact of smartphone use on learning effectiveness: A case study of primary school students. *Education and Information Technologies.* https://doi.org/10.1007/s10639-022-11430-9

4. Shetty, A., Naik, N., & Usgaonkar, U. P. S. (2023). Parents' perception about children screen time and myopia during COVID-19 pandemic. *Kerala Journal of Ophthalmology, 35*(2), 161–167. https://doi.org/10.4103/kjo.kjo_108_22

5. Mamoon, I., Ayub, F., & Sarwat, S. (2024). Prevalence of dry eye disease among IT students in Pakistan. *International Ophthalmology, 44*(1). https://doi.org/10.1007/s10792-024-03142-5

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

6. Boiko, O. V. (2009). Vplyv vyprominiuvannia riznykh dzherel svitla na vyroblennia melatoninu v orhanizmi liudyny [The impact of radiation from different light sources on melatonin production in the human body]. Ternopil National Technical University. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/14671/2/Conf_2009v1_Boiko_O-Vplyv_vyprominiuvannia_riznykh_219.pdf [in Ukrainian].

7. Dmytrotsa, O., Korzhyk, O., & Motuziuk, O. (2023). Vplyv dystantsiinoho navchannia na pokaznyky hostroty zoru shkoliariv [The impact of distance learning on schoolchildren's visual acuity]. *Notatky z Suchasnoi Biolohii – Notes in Current Biology*, *2*. https://doi.org/10.29038/2617-4723-2022-2-13 [in Ukrainian].

8. Health UA. (2023). Khvoroba sukhogo oka ta komp'yuternyi zorovij syndrom: diagnostika i likuvannya [Dry eye disease and computer vision syndrome: diagnosis and treatment]. *Health UA.* Retrieved from https://health-ua.com/terapiya-i-semeynaya-meditsina/xvorobi-ocei/73262-hvoroba-suhogo-oka--ta-kompyuternij-zorovij-syndrom-dagnostika--lkuvannya

9. Wang, J., et al. (2021). Progression of myopia in school-aged children after COVID-19 home confinement. *JAMA Ophthalmology*, *139*(3), 293. doi:10.1001/jamaophthalmol.2020.6239

10. Liang, J., et al. (2024). Global prevalence, trend and projection of myopia in children and adolescents from 1990 to 2050: a comprehensive systematic review and meta-analysis. *British Journal of Ophthalmology*, bjo-2024-325427. doi: https://doi.org/10.1136/bjo-2024-325427

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 378.091.26:378.6:61(477.84-25)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2219-2229

Романюк Лідія Богданівна канд. мед. наук, доцентка кафедри мікробіології, вірусології та імунології, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, тел.: (0352) 25-05-39, ehttps://orcid.org/0000-0002-8844-8082

Климнюк Сергій Іванович доктор мед. наук, професор, завідувач кафедри мікробіології, вірусології та імунології, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, тел.: (0352) 25-05-39, https://orcid.org/ 0000-0002-1308-3250

Стахурська Ірина Олегівна канд. біол. наук., асистент кафедри мікробіології, вірусології та імунології, Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України, м. Тернопіль, тел.: (0352) 25-05-39

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ СКЛАДАННЯ СУБТЕСТУ З МІКРОБІОЛОГІЇ, ВІРУСОЛОГІЇ ТА ІМУНОЛОГІЇ ІНТЕГРОВАНОГО ТЕСТОВОГО ІСПИТУ «КРОК-1» ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «МЕДИЦИНА» СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І.Я. ГОРБАЧЕВСЬКОГО МОЗ УКРАЇНИ

Анотація. Метою медичних закладів вищої освіти є забезпечення високого рівня професійної, фахової підготовки лікарів, їх конкурентноспроможності на сучасному ринку праці. Професійна компетентність, вміння застосовувати знання, отримані під час фундаментальної медичної підготовки перевіряються в складних, екстремальних умовах. В той же час висока якість освітніх послуг неможлива без об’єктивного оцінювання результатів освітнього процесу. Одним з критеріїв якості медичної освіти є результат складання інтегрованого тестового іспиту «Крок1» для спеціальності «Медицина».

Метою даної роботи було проаналізувати результати складання ЄДКІ, Етап 1: інтегрований тестовий іспит «Крок1» для спеціальності «Медицина» з мікробіології, вірусології та імунології серед здобувачів вищої медичної освіти Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України у 2024 р. та окреслити шляхи підвищення ефективності підготовки.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

У результаті опрацювання результатів складання ЄДКІ здобувачами вищої медичної освіти та окремо аналізу складання субтесту з мікробіології, вірусології та імунології, що включений до переліку базових предметів, ми з´ясували, що середній показник успішного складання «Крок-1» нашими здобувачами сягнув 70,69 % при мінімальному значенні, що дозволило скласти тест загалом 64,00 %. З мікробіології, вірусології та імунології в середньому набрали 71,86 % вірних відповідей, що на 1,17 % вище загального показника по всіх субтестах. 30 (9,3 %) здобувачів вищої медичної освіти відповіли на 100 % питань з мікробіології, вірусології та імунології вірно і наш предмет посідає 4 місце після гістології, медичної біології та фармакології за кількістю таких тестованих. Показники відповідності середнього балу поточної успішності та відсотка складання субтесту з мікробіології у здобувачів із високими балами вказують на об´єктивність при виставленні високих оцінок поточної успішності. Викладачі кафедри мікробіології, вірусології та імунології під час підготовки здобувачів до складання тестового іспиту широко використовують мультимедійні презентації, що дає змогу залучити більше моделей запам´ятовування матеріалу у процесі викладання. Така багатоступенева підготовка нашому предмету посідати досить високі місця кілька років поспіль у рейтингу субтестів, котрі входять у складання інтегрованого тестового іспиту «Крок1» для спеціальності «Медицина». Однак є ще досить широке поле для удосконалення підготовки здобувачів. Таким чином, працівникам кафедри потрібно інтенсивніше проводити заходи з підготовки до складання ЄДКІ, з метою покращення глибини та виживання знань у здобувачів з мікробіології, вірусології та імунології.

Ключові слова: здобувачі вищої медичної освіти, інтегорований тестовий іспит «Крок-1», якість підготовки

Romanyuk Lidiya Bohdanivna Ph.D., associate professor of the Department of Microbiology, Virology and Immunology of Ternopil National Medical University named after I.Ya. Gorbachevskiy Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, tel.: (0352) 25-05-39, https://orcid.org/0000-0002-8844-8082

Klymnyuk Serhiy Ivanovich Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Microbiology, Virology and Immunology, Ternopil National Medical University named after I.Ya. Horbachevsky, Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, tel.: (0352) 25-05-39, https://orcid.org/ 0000-0002-1308-3250

Stakhurska Iryna Olehivna Ph.D., assistant of the Department of Microbiology, Virology and Immunology of Ternopil National Medical University named after I.Ya. Gorbachevskiy Ministry of Health of Ukraine, Ternopil, tel.: (0352) 25-05-39, https://orcid.org/0000-0001-8639-4263

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ANALYSIS OF THE RESULTS OF THE SUBTEST IN MICROBIOLOGY, VIROLOGY AND IMMUNOLOGY OF THE INTEGRATED TEST EXAMINATION "STEP-1" FOR THE SPECIALTY "MEDICINE" AMONG HIGHER EDUCATION ACQUIRES OF THE TERNPIL NATIONAL MEDICAL SCHOOL UNIVERSITY NAMED BY I.Ya. HORBACHEVSKY MOZ OF UKRAINE

Abstract. The goal of medical institutions of higher education is to ensure a high level of professional, specialized training of doctors, their competitiveness in the modern labor market. Professional competence, the ability to apply knowledge obtained during fundamental medical training are tested in difficult, extreme conditions. At the same time, high quality of educational services is impossible without an objective assessment of the results of the educational process. One of the criteria for the quality of medical education is the result of passing the integrated test exam "Step 1" for the specialty "Medicine".

The purpose of this work was to analyze the results of passing the Unified State Examination for the Qualification of Secondary Education, Stage 1: integrated test exam "Step 1" for the specialty "Medicine" in microbiology, virology and immunology among applicants for higher medical education at the Ternopil National Medical University named after I.Ya. Horbachevsky of the Ministry of Health of Ukraine in 2024 and to outline ways to improve the effectiveness of training.

As a result of processing the results of passing the Unified State Examination by applicants for higher medical education and separately analyzing the passing of the subtest in microbiology, virology and immunology, which is included in the list of basic subjects, we found out that the average rate of successful passing of "Step-1" by our applicants reached 70.69% with a minimum value, which allowed us to pass the test in total 64.00%. In microbiology, virology and immunology, we scored an average of 71.86% of correct answers, which is 1.17% higher than the total rate for all subtests. 30 (9.3%) applicants for higher medical education answered 100% of the questions in microbiology, virology and immunology correctly and our subject ranks 4th after histology, medical biology and pharmacology in terms of the number of such test takers.

The indicators of the correspondence between the average score of the current success and the percentage of passing the microbiology subtest for applicants with high scores indicate objectivity in setting high marks for current success. Teachers of the Department of Microbiology, Virology and Immunology widely use multimedia presentations when preparing applicants for the test exam, which allows them to involve more models of memorizing material in the teaching process. Such multi-stage preparation has allowed our subject to occupy quite high places for several years in a row in the rating of subtests that are included in the integrated test exam "Step 1" for the specialty "Medicine". However, there is still a fairly wide field

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

for improving the preparation of applicants. Thus, the department staff needs to carry out more intensive activities to prepare for the Unified State Examination, in order to improve the depth and survival of knowledge among applicants in microbiology, virology and immunology.

Keywords: applicants for higher medical education, integrated test exam "Step-1", quality of training

Постановка проблеми. Динамічні процеси, які відбуваються у світовій освітній галузі, служать каталізатором реформування системи вищої освіти в Україні. У медичній освіті одним з основних проявів глобалізації є посилення конкуренції, що вимагає впровадження інноваційних підходів до забезпечення якості освіти. Зміни, котрі відбуваються, повинні відповідати запитам відповідних умов та забезпечувати підготовку висококваліфікованих фахівців за чинними освітніми програмами з врахуванням професійних стандартів та попиту ринку праці. Такі процеси повинні забезпечувати конкурентноспроможність випускників, що вільно володіють як теоретичними знаннями так і практичними навичками.

У статті 1 Закону України «Про вищу освіту» якість вищої освіти визначається як рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її професіоналізм відповідно до стандартів вищої освіти. Професійна компетентність, вміння застосовувати знання, отримані під час фундаментальної медичної підготовки перевіряються в складних, екстрених умовах, зокрема зараз, під час військового часу та періодичних пандемій різноманітних інфекційних хвороб. Це вимагає від молодої людини швидкої «мобілізації» отриманих у навчальному закладі знань.

Висока якість освітніх послуг неможлива без об’єктивного оцінювання результатів освітнього процесу. Тестування на відповідність засобів, методів та технологій, які є вже у застосуванні, вимагають створення та реалізації «особисто орієнтованої, компетентнісної концепції вищої освіти». Забезпечення високого рівня професійної, фахової підготовки лікарів є метою медичних закладів вищої освіти [3].

Об´єктивний контроль теоретичної підготовки здобувачів освіти після опанування базових дисциплін на І-ІІІ курсах університету здійснюється завдяки складанню всіма здобувачами медичної, стоматологічної та фармацевтичної освіти інтегрованого тестового іспиту «Крок1». Процедура проведення ЄДКІ для ступеня магістра за спеціальностями галузі знань «Охорона здоров’я» визначена Постановою Кабінету міністрів України від 28.03.2018 р. No 334 «Про затвердження Порядку здійснення єдиного державного кваліфікаційного іспиту для здобувачів ступеня вищої освіти магістр за спеціальностями галузі знань «Охорона здоров’я» [2].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Центр тестування при Міністерстві охорони здоров´я України щорічно проводить перевірку знань здобувачів вищої освіти спеціальності «Медицина» і моніторить їх успішність. За результатами цього іспиту здобувачі отримують сертифікати, що дозволяє їм продовжувати навчання для здобуття магістерського рівня у медичній галузі [1]. Паралельно з цим досить багато науковців, що працюють із здобувачами освіти у навчально-наукових закладах, опрацьовують результати тестування для аналізу та розробки методів підвищення ефективності підготовки до складання цього іспиту, а саме роботи з цієї теми були опубліковані В. Г. Марічередою та співавторами, Мінцером О. П. та співробітниками, Луценко Р. та ін., Кордою М. М., Шульгаєм А. Г. та співавторами [3-8]. Питанням якості надання освітніх послуг при підготовці медичних працівників були присвячені щорічні науково-практичні конференції у багатьох навчальних закладах України, в тому числі і у Тернопільському національному медичному університеті імені І.Я. Горбачевського МОЗ України.

Мета статті – проаналізувати результати складання ЄДКІ, Етап 1: інтегрований тестовий іспит «Крок1» для спеціальності «Медицина» з мікробіології, вірусології та імунології серед здобувачів вищої медичної освіти Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України у 2024 р. та окреслити шляхи підвищення ефективності підготовки.

Виклад основного матеріалу. Здобувачі вищої медичної освіти медичного факультету спеціальності «Медицина» Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України складали тестовий іспит «Крок-1» 18 червня 2024 року у кількості 321 особа. Середній показник успішного складання «Крок-1» нашими здобувачами сягнув 70,69 % при мінімальному значенні, що дозволило скласти тест загалом 64,00 %. З них не склали на мінімальний прохідний відсоток 63 учасники тестування, що складає 19,6 %. З мікробіології, вірусології та імунології в середньому набрали 71,86 % вірних відповідей, що на 1,17 % вище загального показника по всіх субтестах, котрі включені у тестовий іспит. Загальна картина успішності написання окремих субтестів здобувачами спеціальності «Медицина» Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України була наступною: найвищі показники успішності продемонстровано з фармакології, гістології та медичної біології (рис.1). Мікробіологія, вірусологія та імунологія займає 4 місце серед 9 субтестів, котрі включені до іспиту «Крок-1».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

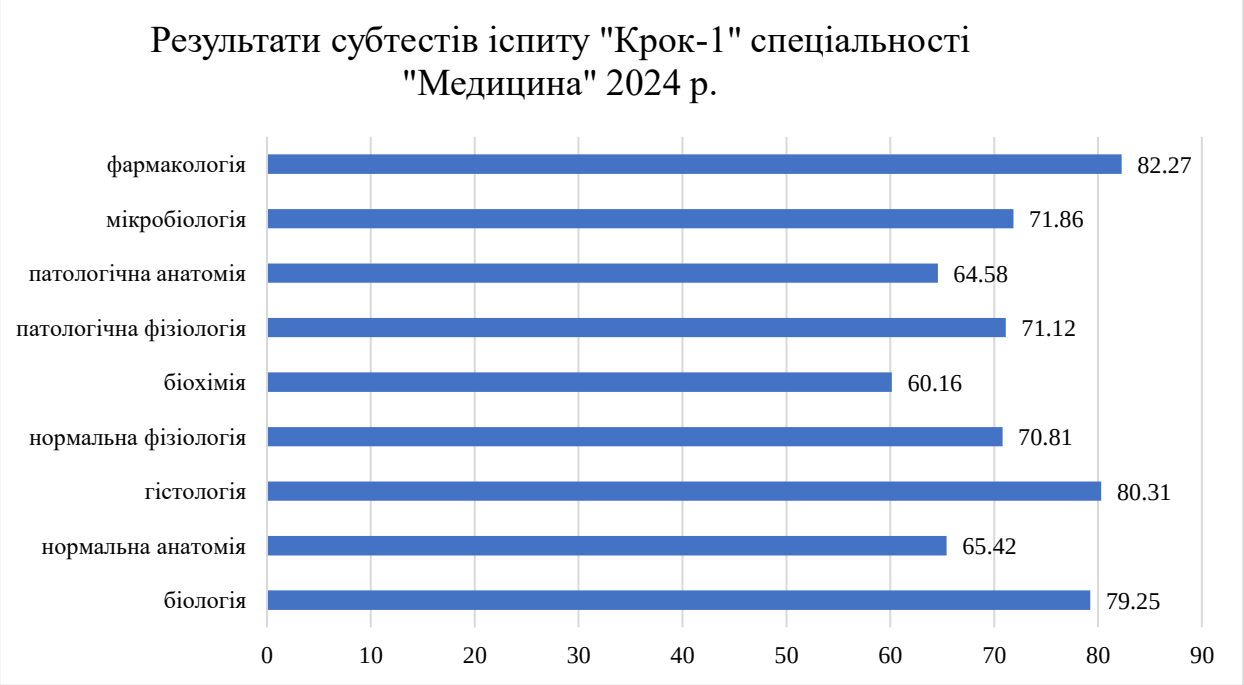

Рис. 1 Середні відсоткові показники здачі субтестів здобувачами спеціальності «Медицина»

Однак кількість тестованих, які не набрали 64,00 % вірних відповідей з нашого предмету сягнула 99 (30,8 %) осіб, при чому 47 (14,6 %) з них не склали «Крок-1» загалом. При більш детальному аналізі результатів першої спроби виявилось, що 30 (9,3 %) здобувачів вищої медичної освіти відповіли на 100 % питань з мікробіології, вірусології та імунології вірно і за кількістю таких студентів наш предмет посідає 4 місце після гістології, медичної біології та фармакології відповідно (рис.2)

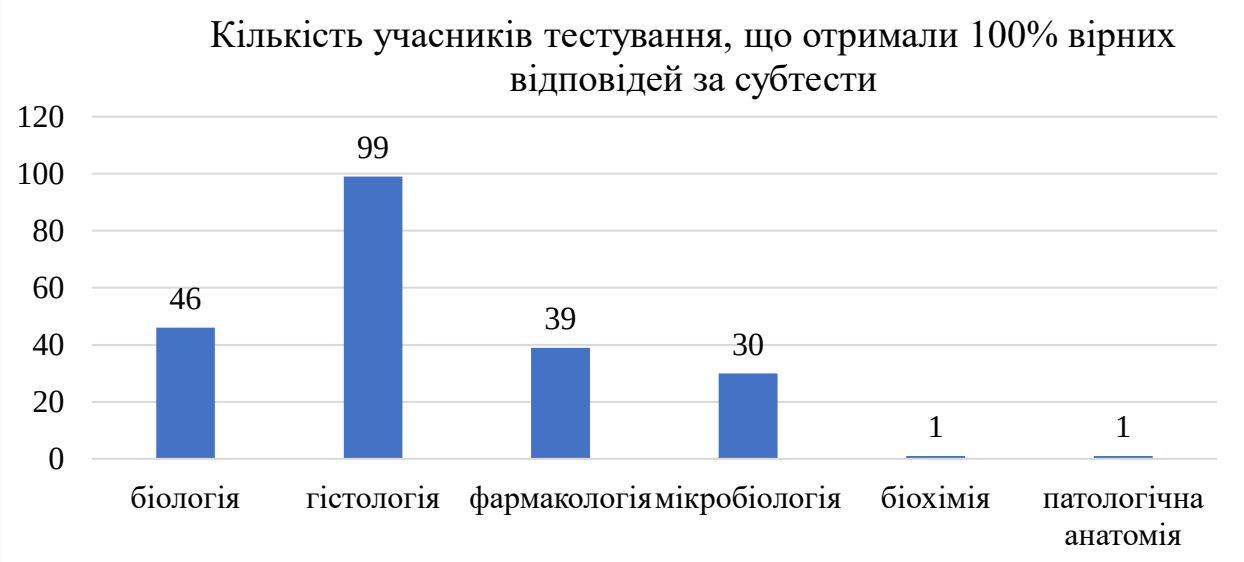

Рис.2 Кількість осіб, що склали на 100 % субтести «Крок-1» у 2024 р.

Для більш об´єктивного аналізу результатів «Крок-1» спеціальності «Медицина» з мікробіології, вірусології та імунології ми застосували порівняння середньої успішності з предмету, упродовж навчального року, загального відсотка складання «Крок-1» та відсотків складання субтесту з мікробіології здобувачами рандомної групи III курсу медичного факультету: середній бал поточної успішності у цій групі склав 8,13 за 12-ти бальною системою оцінювання, що у відсотках відповідає 81-82 %, середній показник складання «Крок-1» по групі сягнув 73,28 %, що на 2,59 % вище даного критерію по здобувачах нашого університету, а середня успішність здачі субтесту з мікробіології, вірусології та імунології відповідно склала 73,62 %, що на 1,76 % вище такого показника по усіх тестованих здобувачах Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України. Такі дані дозволяють використати цю когорту тестованих для порівняння поточної успішності та показників написання субтесту з мікробіології (рис.3). Отже здобувачі, що отримали високі середні бали за результатами навчання впродовж двох семестрів на кафедрі мікробіології, вірусології та імунології підтвердили свої знання високими відсотками субтесту з нашого предмету: двоє осіб з середнім балом 10,0 отримали з мікробіології 91,7 % правильних відповідей, хоча у цій групі таку ж кількість вірних відповідей дали ще двоє здобувачів із балами поточної успішності 7,0 та 7,5 відповідно. Але четверо здобувачів вищої освіти не набрали мінімальної кількості вірних відповідей для складання «Крок-1» з мікробіології, вірусології та імунології, однак лише одна особа не склала тест у цілому. Таким чином, можна зробити висновок, що учасники тестування, що систематично готувались до практичних занять та отримували високі бали впродовж навчання підтвердили їх при складанні інтегрованого тестового іспиту «Крок1». Що стосується решти здобувачів освіти, то очевидно, велику роль відіграв людський фактор, та системна підготовка до складання саме тестового іспиту, оскільки є особи, що продемонстрували набагато вищі за середній бал показники і навпаки.

Викладачі нашої кафедри постійно наголошують на необхідності підготовки до здачі інтегрованого тестового іспиту і впродовж навчання на практичних та лекційних заняттях розбирають із здобувачами окремі тести з бази попередніх років, окрім того, допуском до усної частини іспиту є складання «Прекроку» на кафедрі на паперових носіях до початку екзаменаційної сесії не менше ніж на 80 % вірних відповідей тесту з бази «Крок1». Однак, за даними ЮНЕСКО, коли людина слухає, вона запам'ятовує 15% мовної інформації, коли дивиться - 25% інформації, що бачить, а коли і бачить, і слухає - має можливість запам'ятати 65% інформації [3]. Для кращого засвоєння лекційного курсу й на практичних заняттях ми широко застосовуємо сучасний ілюстративний матеріал, ефективні комп'ютерні технології допомагають викладачу вирішити багато завдань, пов'язаних із покращенням

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

засвоєння теоретичного матеріалу, але очевидно, значну роль відіграє той момент, що складання тестового іспиту «Крок1» відбувається через 6 місяців після завершення вивчення нашого предмету, тому у структурі предметної інформації, виникають певні прогалини, оскільки у здобувачів у пріоритеті впродовж вказаного часу є інші предмети (до прикладу фармакологія).

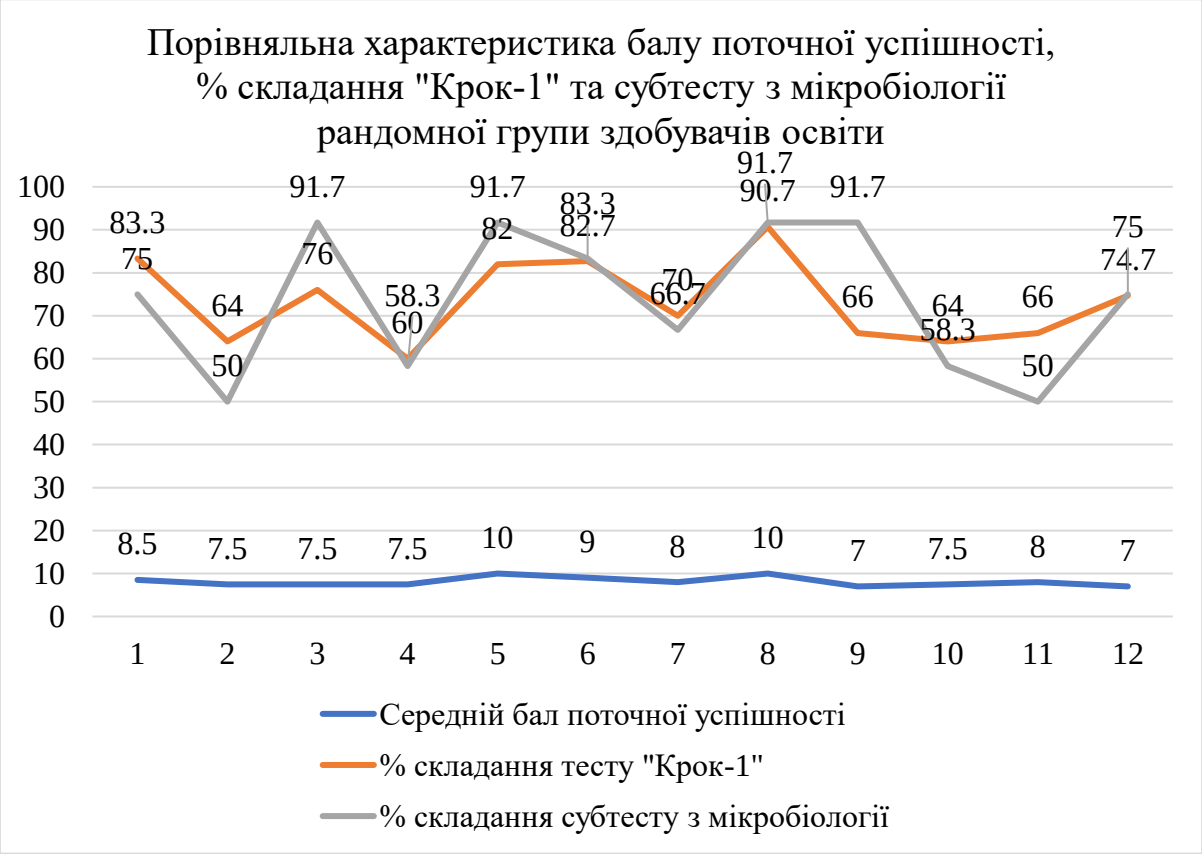

Рис.3 Результат аналізу поточної успішності рандомної групи здобувачів освіти та складання субтесту з мікробіології, вірусології та імунології і відсотків складання «Крок-1».

Однак зважаючи на розташування предметів, що посідають перші місця за результатами субтестів, саме з мікробіології, вірусології та імунології так зване «виживання знань» знаходиться на середньому рівні у порівнянні з медичною біологією та гістологією, для прикладу, оскільки з цих предметів здобувачі мають базові знання ще зі школи, а наш предмет більш наближений до клінічної медицини, що складає деякі труднощі для засвоєння у певної категорії майбутніх медиків.

Завдяки використанню мультимедійних презентацій лекцій покращується сприйняття й засвоєння питань, що розглядаються, в тому числі і ситуаційних задач з бази «Крок1». Це створює комфортніші умови для роботи слухачів і лектора навіть у дистанційному форматі. Викладач у мультимедійній презентації отримує потужний інструмент для подачі інформації в різноманітній

формі (текст, графіка, анімація, звук, цифрове відео та ін.). зважаючи на це, якість і ступінь засвоєння навчального матеріалу істотно зростають, тому викладачі нашої кафедри розробили комплекс презентацій і на практичні заняття і широко впроваджують їх у повсякденній роботі.

Аналогічний підхід ми застосовуємо і при проведенні консультацій для здобувачів вищої освіти III курсу медичного факультету з підготовки до складання «Крок1» (рис.4)

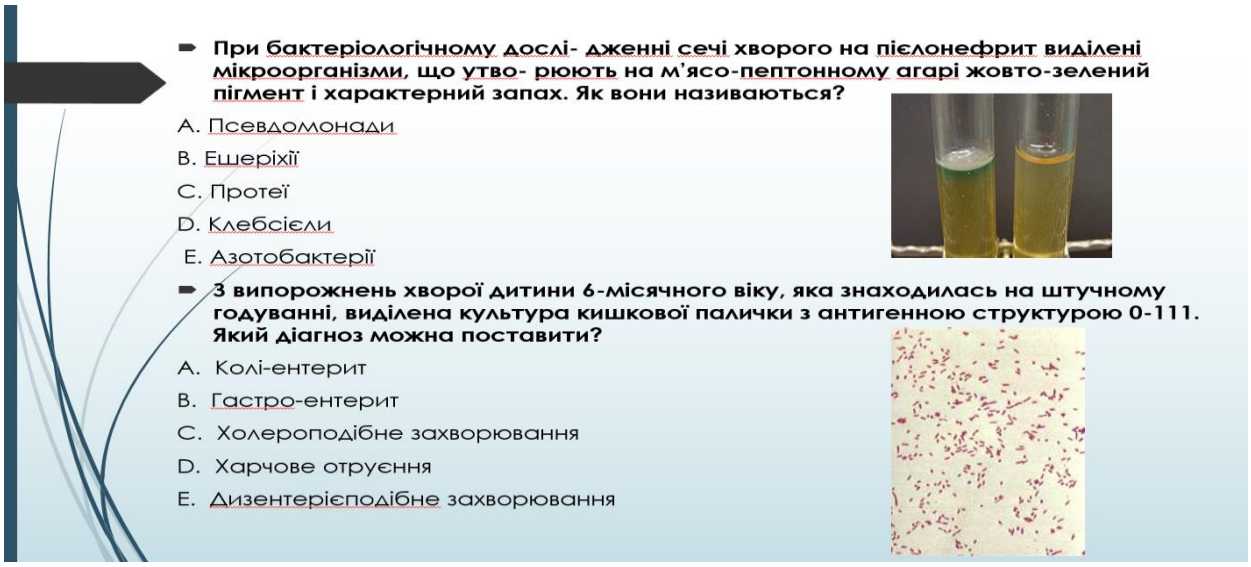

Рис. 4 Приклад слайду з мультимедійної презентації консультації з підготовки до складання іспиту «Крок1» для здобувачів спеціальності «Медицина».

Така багатоступенева підготовка здобувачів вищої медичної освіти на кафедрі мікробіології, вірусології та імунології Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України дозволяє нашому предмету посідати досить високі місця кілька років поспіль у рейтингу субтестів з предметів, котрі входять у складання інтегрованого тестового іспиту «Крок1» для спеціальності «Медицина».

Висновки. Зважаючи на результати вищепроведеного аналізу, можна констатувати, що субтест з мікробіології, вірусології та імунології здобувачі вищої медичної освіти Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України склали доволі успішно, про що свідчить середній показник складання 71,86 % вірних відповідей, що на 1,17 % вище загального показника по всіх субтестах та 9,3 % здобувачів що склали його на 100 %. Хороші показники відповідності середнього балу поточної успішності та відсотка складання субтесту з мікробіології у здобувачів із високими балами вказують на об´єктивність при виставленні високих оцінок поточної успішності. Однак є ще досить широке поле для удосконалення підготовки здобувачів із середніми показниками успішності, оскільки деякі з

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

них не підтвердили свої бали. Таким чином, працівникам кафедри потрібно інтенсивніше проводити заходи з підготовки до складання ЄДКІ, Етап 1: інтегрований тестовий іспит «Крок1» для спеціальності «Медицина» з метою покращення глибини та виживання знань у здобувачів з нашого предмету.

Список використаної літератури:

1. Сайт «Центр тестування» при МОЗ Уряїни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.testcentr.org.ua/uk/ispyty/pro-medychni-litsenziini-ispyty.

2. Про затвердження Порядку здійснення єдиного державного кваліфікаційного іспиту для здобувачів ступеня вищої освіти магістр за спеціальностями галузі знань «Охорона здоров'я» : Постанова Кабінету міністрів України [Чинна від 28.03.2018] № 334. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334-2018-%D0%BF#Text.

3. Забезпечення якості освіти у вищій медичній школі : наук.-метод. міжуніверситет. конф. з міжнар. участю. Одеса, 18–20 січня 2023 року : матеріали конф. / за ред. д. мед. н., проф. В. Г. Марічереда. [Електронне видання]. – Одеса : ОНМедУ, 2023. – 616 с. ISBN 978-966-443-123-8 » – Режим доступу:https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/13205/Sikorska.pdf?sequence=1&isAllowed=y

4. Корда М. М., Шульгай А. Г., Машталір А. І., & Радчук В. Б. (2024). Об'єктивний структурований клінічний іспит як індикатор практичної підготовки здобувачів вищої освіти. Медична освіта, №2, С. 10–15. – Режим доступу: https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2024.2.14807

5. Мінцер О. П., Ганинець П. П., Сарканич О. В., Жовнір, В. А., & Вембер, Є. В. (2024). Тенденції забезпечення якості медичної освіти: створення стандартів і механізмів сертифікації. Медична інформатика та інженерія, № 3-4, 59–67. – Режим доступу: https://doi.org/10.11603/mie.1996-1960.2023.3-4.14470

6. Марічереда В. Г., Рогачевський О. П., Борщ В. І., Кривцова Н. В. Сучасні технології підвищення якості медичної освіти // Інтегративна антропологія. – 2018. Т.2. №32 – С.70-74.

7. Забезпечення якості освіти в закладах вищої медичної освіти / О. В. Коковська І. В., Міщенко Л. Е., Весніна [та ін.] // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXXI Каришинські читання), присвяченої 110 річниці університету, (м. Полтава, 30-31 травня 2024 р.) / за заг. ред. проф. М. В. Гриньової. – Полтава : Астрая, 2024. – С. 83–86.

8 Lutsenko, R., Riabushko, M., Sydorenko, A., Chechotina, S. і Lutsenko, O. (2020). Аналіз результатів складання ліцензійного інтегрованого іспиту крок в українській медичній стоматологічній академії студентами медичного факультету №1. Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії. 20, 4 (Груд 2020), С. 192-197. . – Режим доступу: https://doi.org/10.31718/2077-1096.20.4.192

References:

1. Sait «Tsentr testuvannia» pry MOZ Urainy. [Site «The Testing Center at the Ministry of Health of Ukraine»]. – . Retrieved from https://www.testcentr.org.ua/uk/ispyty/pro-medychni-litsenziini-ispyty. [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia yedynoho derzhavnoho kvalifikatsiinoho ispytu dlia zdobuvachiv stupenia vyshchoi osvity mahistr za spetsialnostiamy haluzi znan «Okhorona zdorovia» : Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy [On Approval of the Procedure for Conducting the Unified State Qualification Examination for Applicants for the Master's Degree in the Field of Knowledge"Healthcare"]. (2018)– Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334-2018-%D0%BF#Text. [in Ukrainian].

3. Zabezpechennia yakosti osvity u vyshchii medychnii shkoli [Quality Assurance in Higher Medical Education]: nauk.-metod. mizhuniversytet. konf. z mizhnar. uchastiu. Odesa, 18–20 sichnia 2023: materialy konf. / za red. d. med. n., prof. V. H. Marichereda. – Odesa : ONMedU, 2023. – 616 s. ISBN 978-966-443-123-8 » – Retrieved from: https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/13205/Sikorska.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [in Ukrainian].

4. Korda M. M., Shulhai A. H., Mashtalir A. I., & Radchuk V. B. (2024). Obiektyvnyi strukturovanyi klinichnyi ispyt yak indykator praktychnoi pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity [Objective Structured Clinical Examination as an Indicator of Students' Practical Training] Medychna osvita [Medical Education], №2, (pp. 10-15). – Retrieved from: https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2024.2.14807. [in Ukrainian].

5. Mintser O. P., Hanynets P. P., Sarkanych O. V., Zhovnir, V. A., & Vember, Ye. V. (2024). Tendentsii zabezpechennia yakosti medychnoi osvity: stvorennia standartiv i mekhanizmiv sertyfikatsii. [Trends in Ensuring the Quality of Medical Education: Creation of Standards and Certification Mechanisms] Medychna informatyka ta inzheneriia [Medical Informatics and Engineering], № 3-4, (pp. 59–67). – Retrieved from: https://doi.org/10.11603/mie.1996-1960.2023.3-4.14470.[in Ukrainian].

6. Marichereda V. H., Rohachevskyi O. P., Borshch V. I., Kryvtsova N. V. Suchasni tekhnolohii pidvyshchennia yakosti medychnoi osvity [Modern Technologies for Improving the Quality of Medical Education] // Intehratyvna antropolohiia [Integrative Anthropology]. (2018). T.2. №32 – (pp. 70–74).[in Ukrainian].

7. Kokovska , O. V., Mishchenko, I. V., Vesnina, L. E., [ta in.] Zabezpechennia yakosti osvity v zakladakh vyshchoi medychnoi osvity [Ensuring the Quality of Education in Institutions of Higher Medical Education] // Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Methods of Teaching Natural Sciences in Secondary and Higher Education," – Poltava: Astraia (2024). – (pp. 83–86) .[in Ukrainian].

8. Lutsenko, R., Riabushko, M., Sydorenko, A., Chechotina, S., Lutsenko, O. (2020). Analiz rezultativ skladannia litsenziinoho intehrovanoho ispytu krok v ukrainskii medychnii stomatolohichnii akademii studentamy medychnoho fakultetu №1 [Analysis of the Results of the Licensing Integrated Examination "Krok" at the Ukrainian Medical Stomatological Academy by Students of Medical Faculty №1] Current Issues of Modern Medicine: Bulletin of the Ukrainian Medical Stomatological Academy. T.20, №4 (2020), (pp. 192-197). – Retrieved from: https://doi.org/10.31718/2077-1096.20.4.192 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 57.021+547.623+519.688

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2230-2240

Романюк Андрій Леонтійович кандидат хімічних наук, доцент кафедри біологічної та медичної хімії імені академіка Г.О. Бабенка, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел.: (093) 368-87-89, https://orcid.org/0009-0002-7667-0484

Хопта Надія Степанівна кандидатка біологічних наук, доцентка кафедри біологічної та медичної хімії імені академіка Г.О. Бабенка, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел.: (050) 373-14-78, https://orcid.org/0009-0009-1350-2089

Нечитайло Лариса Якимівна кандидатка біологічних наук, доцентка кафедри біологічної та медичної хімії імені академіка Г.О. Бабенка, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел.: (050) 885-97-71, https://orcid.org/0000-0002-7330-3411

Курас Лілія Дмитрівна кандидатка біологічних наук, доцентка кафедри біологічної та медичної хімії імені академіка Г.О. Бабенка, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел.: (096) 136-18-90, https://orcid.org/0000-0003-4159-0388

ПРОГНОЗУВАННЯ БІОЛОГІЧНОЇ АКТИВНОСТІ N-ЗАМІЩЕНИХ 2-АМІНО-3-(БЕНЗОТРИАЗОЛ-1-ІЛ)-1,4-НАФТОХІНОНІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ

Анотація: З давніх давен люди використовували лікарські рослини. Продовжується ця практика і в наш час. Дія рослинних препаратів обумовлюється наявністю в складі рослин біологічно-активних природніх сполук, таких як флавоноїди, глікозиди, алкалоїди та інші. Одним з таких класів, напевно найменш дослідженим, є хінони. Похідні 1,4-нафтохінону проявляють протизапальну, противірусну, протиалергічну та протипухлинну дію. Зокрема вони містяться в лікарських рослинах, що використовуються для комплексної терапії інфекційних, паразитарних та навіть пухлинних захворювань.

Важливим етапом вивчення можливості використання хімічних речовин як лікарських препаратів є дослідження їх біологічної активності *in vitro* та *in vivo*. Однак потужним інструментом для оптимізації пошуку нових біологічно-активних сполук є методи *in silico*. Вони дозволяють спростити вибір структур для подальших досліджень. Тому мета нашої роботи полягала в оцінці спектру

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

біологічної активності синтезованих раніше N-заміщених 2-аміно-3-(бензотриазол-1-іл)-1,4-нафтохінонів, визначення цільових мішеней цих речовин, оцінці напрямків подальших досліджень та виборі для них найбільш перспективних речовин. Для досягнення поставленої мети нами за допомогою веб-ресурсу SuperPred 3.0 було оцінено спектр біологічної активності 2-замішених похідних 3-(бензотриазол-1-іл)-1,4-нафтохінону.

Показано, що основними цільовими мішенями, характерними для всіх досліджуваних сполук є внутрішньоклітинні ферменти катепсин D, казеїнкіназа II (протеїнкіназа СК2) та білок STAT3. Ці білки в випадку дерегуляції їх синтезу відіграють суттєву роль в процесах утворення пухлин та метастазування. Це дозволяє розглядати дані білки як можливі терапевтичні мішені для ліків проти раку. Висока імовірність зв'язування з зазначеними білками та точність моделей створених онлайн-ресурсами робить синтезовані речовини перспективними об'єктами для подальших досліджень, зокрема для молекулярного моделювання та біохімічного тестування.

Ключові слова: 2-аміно-3-(бензотриазол-1-іл)-1,4-нафтохінон, катепсин D, казеїнкіназа II (протеїнкіназа СК2), білок STAT3.

Romanyuk Andrii Leontiiovych Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Department of Biological and Medical Chemistry named after Academician G.O. Babenko, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, tel.: (093) 368-87-89, https://orcid.org/0009-0002-7667-0484

Khopta Nadiia Stepanivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Biological and Medical Chemistry named after Academician G.O. Babenko, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, tel.: (050) 373-14-78, https://orcid.org/0009-0009-1350-2089

Nechytailo Larysa Yakymivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Biological and Medical Chemistry named after Academician G.O. Babenko, Ivano-Frankivsk National Medical University, vano-Frankivsk, tel.: (050) 885-97-71, https://orcid.org/0000-0002-7330-3411

Kuras Liliia Dmytrivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Biological and Medical Chemistry named after Academician G.O. Babenko, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, tel.: (096) 136-18-90, https://orcid.org/0000-0003-4159-0388

PREDICTION OF BIOLOGICAL ACTIVITY OF A N-SUBSTITUTED 2-AMINO-3-(BENZOTRIAZOL-1-YL)-1,4-NAPHTHOQUINONES USING COMPUTER PROGRAMS

Abstract. Since ancient times, people have used medicinal plants. This practice continues in our time. The effect of herbal medicines is due to the presence

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

of biologically active natural compounds in plants, such as flavonoids, glycosides, alkaloids, and others. One of these classes, probably the least studied, is quinones. Derivatives of 1,4-naphthoquinone exhibit anti-inflammatory, antiviral, antiallergic and antitumor effects. They are contained in medicinal plants used for the complex therapy of infectious, parasitic, and even tumor diseases.

An important stage in studying the possibility of using chemicals as drugs is the study of their biological activity *in vitro* and *in vivo*. However, *in silico* methods are a powerful tool for optimizing the search for new biologically active compounds. They allow simplifying the selection of structures for further research. Therefore, the goal of our work was to evaluate the spectrum of biological activity of previously synthesized N-substituted 2-amino-3-(benzotriazol-1-yl)-1,4-naphthoquinones, determine the targets of these substances, evaluate the directions of further research and select the most promising substances for them. To achieve this goal, we evaluated the spectrum of biological activity of 2-substituted derivatives of 3-(benzotriazol-1-yl)-1,4-naphthoquinone using the SuperPred 3.0 web resource.

It was shown that the main targets, which are specific for all of the studied compounds, are the intracellular enzymes cathepsin D, casein kinase II (protein kinase CK2) and STAT3 protein. These proteins, in the case of deregulation of their synthesis, play a significant role in the processes of tumor formation and metastasis. This allows us to consider these proteins as possible therapeutic targets for anticancer drugs. The high probability of binding to these proteins and the accuracy of the models created by online resources make the synthesized substances promising objects for further research, in particular for molecular modeling and biochemical testing.

Keywords: 2-amino-3-(benzotriazol-1-yl)-1,4-naphthoquinon, cathepsin D, casein kinase II (protein kinase CK2), STAT3 protein.

Постановка проблеми. Важливим етапом розробки нових медичних препаратів є дослідження біологічної активності хімічних речовин. Проводять їх *“in vitro”* (у склі) тобто в контрольованому середовищі в лабораторії та *“in vivo”* (у живому) тобто на живих тканинах чи цілих організмах. Однак ці методи доклінічного дослідження є дорогими та тривалими. Здешевити та прискорити вивчення перспективних сполук допомагають методи *“in silico”* що полягають у моделюванні біологічної активності речовин за допомогою комп’ютерних програм.

Програма порівнює структуру вхідної молекули з базою даних ліків, що містить інформацію про їх мішені та шляхи впливу. Біологічний ефект є добре передбачуваним, тому при достатній структурній подібності програма дозволяє робити прогнози щодо області медичних показань нових сполук. Така інформація є корисною для прогнозування цілей подальших досліджень. [1, 2]

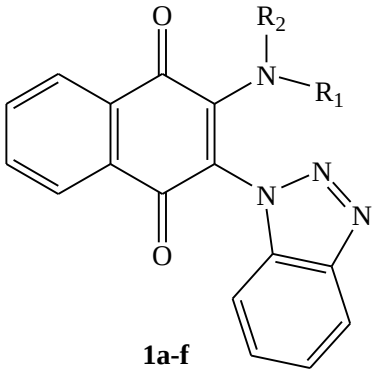
Відомо, що речовини, які мають хіноїдну структуру є поширеними в живих організмах, де відіграють важливу роль, зокрема беруть участь в процесах окисного фосфорилювання, дихання, поділу клітин, згортання крові. [3, 4, 5] Багато природніх хінонів є діючими сполуками лікарської рослинної

сировини [5], що спонукає проводити дослідження біологічної активності таких речовин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хімічні речовини хіноїдної структури поширені в довкіллі. Вони проявляють різноманітну біологічну активність та відіграють важливу роль в живих організмах. Одним з найрозповсюдженіших класів хіноїдних сполук є похідні 1,4-нафтохінону. Підвищений науковий інтерес до них викликаний їх високою реакційною здатністю, легкістю введення в їх структуру різноманітних замісників та широким спектром біологічної активності. [6] Похідні 1,4-нафтохінону проявляють протизапальну, противірусну, протиалергічну та протипухлинну дію [7, 8] В наш час хінони складають великий клас протипухлинних засобів що перебувають на різних етапах випробувань та пропонуються для лікування пухлин яєчників [7], молочної залози [9], легень [10], передміхурової залози [11] та ін. [12, 13] Тому дослідження нафтохіноїдних сполук як субстанцій для створення нових фармпрепаратів є доцільним.

Мета статті – дослідження спектру біологічної активності синтезованих нами раніше [14] N-заміщених 2-аміно-3-(бензотриазол-1-іл)-1,4-нафтохінонів.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на унікальні властивості хіноїдних сполук та їх похідних, їх застосування у різних галузях медицини цікавим є дослідження нових представників цього ряду речовин. Тому наша робота полягала в прогнозуванні біологічної активності N-заміщених 2-аміно-3-(бензотриазол-1-іл)-1,4-нафтохінонів **1a-f** (рис. 1).

1a-f

(рис.1)

Дані про будову досліджуваних речовин наведено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Будова речовин 1a-f

Сполука	R^1	R^2
1a	H	$C(CH_3)_3$
1b	$-(CH_2)_5-$	
1c	$-CH_2CH_2-O-CH_2CH_2-$	
1d	H	C_6H_5
1e	H	$3-HOC_6H_4$
1f	H	$3-CF_3C_6H_4$

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розрахунки спектру біологічної активності проводились за допомогою веб-ресурсу SuperPred 3.0 https://prediction.charite.de/index.php. Для цього в редакторі веб-ресурсу створювалась структурна формула досліджуваної молекули та запускався процес обрахунку. Для визначення мішені даний ресурс використовує базу даних ChEMBL. Отримані дані ймовірної біологічної активності досліджуваних речовин, а саме клітинний ензим до якого відбувається приєднання речовини, ймовірність зв'язування та точність моделей наведено в таблицях 2-7. Дані наведено для п'яти мішеней з найвищою імовірністю зв'язування.

Таблиця 2

Дані біологічної активності сполуки 1a

№	Назва мішені	Код у базі ChEMBL	Ймовірність, %	Точність моделі, %
1.	Катепсин D	T67102	98,69	98,95
2.	Казеїнкіназа II (CK2)	T51565	88,76	99,23
3.	GPBAR1-білок	T86273	88,46	93,65
4.	Pregnane X рецептор	T82702	87,27	94,73
5.	STAT3-білок	T29130	86,32	82,69

Таблиця 3

Дані біологічної активності 1b

№	Назва мішені	Код у базі ChEMBL	Ймовірність, %	Точність моделі, %
1.	Катепсин D	T67102	99,14	98,95
2.	Казеїнкіназа II (CK2)	T51565	88,64	99,23
3.	TLR8-білок	T48703	87,99	96,25
4.	STAT3-білок	T29130	86,93	82,69
5.	TRPA1-білок	T84040	86,52	92,17

Таблиця 4

Дані біологічної активності сполуки 1c

№	Назва мішені	Код у базі ChEMBL	Ймовірність, %	Точність моделі, %
1.	Катепсин D	T67102	98,41	98,95
2.	RAB9A-білок	T66350	90,86	87,67
3.	Топоізомераза ДНК 2 альфа	T17048	90,39	89
4.	TRPA1-білок	T84040	89,29	92,17
5.	Казеїнкіназа II (CK2)	T51565	87,02	99,23

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Таблиця 5

Дані біологічної активності сполуки 1d

№	Назва мішені	Код у базі ChEMBL	Ймовірність, %	Точність моделі, %
1.	Катепсин D	T67102	96,12	98,95
2.	Казеїнкіназа II (CK2)	T51565	94,31	99,23
3.	RAB9A-білок	T66350	83,39	87,67
4.	PXR-білок	T82702	82,26	94,73
5.	STAT3-білок	T29130	80,48	82,69

Таблиця 6

Дані біологічної активності сполуки 1e

№	Назва мішені	Код у базі ChEMBL	Ймовірність, %	Точність моделі, %
1.	Катепсин D	T67102	97,65	98,95
2.	Казеїнкіназа II (CK2)	T51565	95,51	99,23
3.	PXR-білок	T82702	89,85	94,73
4.	THRA-білок	T79591	85,57	99,15
5.	STAT3-білок	T29130	83,73	82,96

Таблиця 7

Дані біологічної активності сполуки 1f

№	Назва мішені	Код у базі ChEMBL	Ймовірність, %	Точність моделі, %
1.	Катепсин D	T67102	96,91	98,95
2.	STAT3-білок	T29130	94,36	82,69
3.	Казеїнкіназа II (CK2)	T51565	93,94	99,23
4.	PXR-білок	T82702	90,47	94,73
5.	Топоізомераза ДНК 2 альфа	T17048	90,24	89

Як видно з даних наведених в таблицях 2-7 основними спільними прогнозованими мішеням для сполук **1a-f** є прогнозованими мішенями є катепсин D, казеїн кіназа II та STAT3-білок. Для речовини **1c** STAT3-білок не входить до першої п’ятірки мішеней, однак і імовірність зв’язування і точність моделі є дуже високими (76,46% та 82,69% відповідно). Дані прогнозовані мішені відіграють важливі ролі в життедіяльності клітин людського організму.

Так, **катепсин D** є тканинною пептидазою, основна активність якої проявляється в лізосомах клітини. Надмірна експресія катепсину D стимулює пухлиногенність та метастазування [15].

STAT3 (*Signal transducer and activator of transcription 3*) сигнальний білок та активатор транскрипції з сімейства білків STAT. Він виявлений в цитоплазмі майже всіх типів клітин ссавців. Є одним з білків-посередників, що забезпечують відповідь клітини на сигнали, що поступають через рецептори

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

інтерлейкінів та факторів росту. Активація STAT3 у нормальних тканинах є тимчасовою подією та суворо регулюється. Однак у ракових тканинах STAT3 активується аномальним чином. Така безперервна активація STAT3 спричиняє вивільнення білків, пов'язаних з утворенням, прогресуванням і метастазами раку. Тому розробка інгібіторів, мішенню яких є STAT3 вважається перспективною стратегією лікування раку [16, 17].

Казеїнкіназа II (**протеїнкіназа СК2**) має широкий спектр потенційних фізіологічних мішеней і бере участь у складній серії клітинних функцій, зокрема контролі клітинного циклу, репарації ДНК, регуляції циркадного ритму та інших клітинних процесів. [18] Також вона може виконувати антиапоптозну роль, захищаючи регуляторні білки від руйнування каспазою. Ця антиапоптозна функція казеїнкінази у випадку її дерегуляції сприяє її здатності брати участь у пухлиногенезі, а саме дозволяє раковій клітині уникнути клітинної смерті та продовжувати проліферацію.

Участь у регуляції клітинного циклу вказує на роль казеїнкінази II у його продовженні, коли в нормі він мав би бути припиненим. Це виділяє казеїнкіназу як можливу терапевтичну мішень для ліків проти раку. В поєднанні з іншими протираковими препаратами інгібітор казеїнкінази може підвищити їх ефективність, дозволяючи медикаментозному апоптозу відбуватись з нормально швидкістю [19].

Отже, основними мішенями зв'язування досліджених речовин є білки, що відіграють суттєву роль в процесах утворення пухлин та метастазування. Це дозволяє розглядати сполуки **1a-f** як перспективні об'єкти для подальших досліджень, зокрема молекулярного моделювання та біохімічного тестування.

Для того щоб використовуватися як лікарський препарат сполука має не лише з'єднуватися з ферментами та блокувати їх, а й відповідати правилу Ліпінського. Воно описує молекулярні властивості важливі для всмоктування, розподілу, метаболізму та виведення речовини з організму людини. Ще однією важливою характеристикою лікарського препарату є його токсичність. Тому речовини **1a-f** були перевірені нами на відповідність правилу Ліпінського та токсичність. Розрахунки проводились за допомогою онлайн-ресурсу ProTox 3.0. [20].

Згідно правилу Ліпінського лікоподібна речовина повинна відповідати наступним критеріям [21]:

1. Молекулярна маса менше 500 г/моль;

2. Кількість акцепторів водневого зв'язку повинна бути не більше 10 (кількості атомів нітрогену та оксигену);

3. Кількість донорів водневого зв'язку не більше 5 (кількості N-H та O-H зв'язків);

4. Log *P* (Коефіцієнт розподілу в *н*-октанол-вода) не перевищує 5;

5. Кількість допустимих відхилень ─ 1.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Розраховані за допомогою веб-ресурсу параметри речовин **1a-f** наведено в таблиці 8.

Таблиця 8

Розраховані параметри лікоподібності сполук 1a-f

Сполука	Молярна маса, г/моль	Кількість акцепторів водневого зв'язку	Кількість донорів водневого зв'язку	CLog *P*	Відхилення від правила Ліпінського
1a	346,38	5	1	3,46	–
1b	358,39	5	0	3,1	–
1c	360,37	6	0	1,95	–
1d	366,37	5	1	3,86	–
1e	384,39	7	2	2,52	–
1f	434,37	5	1	4,88	–

Як видно з результатів обрахунків всі досліджувані речовини повністю відповідають п'яти критеріям правила Ліпінського, а отже потенційно можуть бути лікарськими засобами.

Токсичність оцінювалась за можливим впливом на наступні органи: печінку, нирки, респіраторну систему, серце та нервову систему. Також було перевірено їх канцерогенність, імунотоксичніть, мутагенність, цитотоксичність, прохідність через гематоенцефалічний бар'єр, клінічну, харчову та екологічну токсичність. За цими критеріями було визначено прогнозовану LD50 у мг/кг маси тіла, а також клас токсичності від 1 до 6, де 1 – високий показник токсичності, а 6 – абсолютна нетоксичність. Дані результати внесено в таблицю 9.

Таблиця 9

Розраховані параметри токсичності сполук 1a-f.

Сполука	LD50, мг/кг	Клас токсичності
1a	1000	4
1b	1500	4
1c	1000	4
1d	2000	4
1e	2000	4
1f	2000	4

Отже, як видно з результатів обрахунків речовини можуть бути достатньо безпечними при застосуванні, оскільки їх клас токсичності становить 4.

Висновки. Результати проведеного дослідження *in silico* спектру біологічної активності N-заміщених 2-аміно-3-(бензотриазол-1-іл)-1,4-нафтохінонів показують, що основними цільовими мішенями, характерними для всіх досліджуваних сполук є внутрішньоклітинні ферменти катепсин D, казеїнкіназа II (CK2) та білок STAT3. Ці білки в випадку дерегуляції їх синтезу

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

відіграють суттєву роль в процесах утворення пухлин та метастазування, що дозволяє розглядати їх як можливі терапевтичні мішені для ліків проти раку. Встановлено, що розглянуті речовини проявляють низьку токсичність та повністю відповідають правилу Ліпінського.

Висока імовірність зв'язування з зазначеними білками, точність моделей створених онлайн-ресурсами а також низька токсичність та відповідність правилу Ліпінського робить N-заміщені 2-аміно-3-(бензотриазол-1-іл)-1,4-нафтохінони перспективними об'єктами для подальших досліджень, як протипухлинних препаратів.

Література:

1. Dunkel M., Günther S., Ahmed J., Wittig B., Preissner R. SuperPred: drug classification and target prediction. Nucleic Acids Research. 2008. 1(36 Web Server issue):W55-9. https://doi.org/10.1093/nar/gkn307

2. Gallo K., Goede A., Preissner R., Gohlke B-O. SuperPred 3.0: drug classification and target prediction – a machine learning approach Nucleic Acids Research. 2022. 50(W1):W726– W731 https://doi.org/10.1093/nar/gkac297

3. Izhaki I. Emodin – a secondary metabolite with multiple ecological function in higher plants// New Phytolog – 2002. – Vol.155. –P. 205–217. https://doi.org/10.1046/j.1469-8137.2002.00459.x

4. Біологічні та фармакологічні аспекти хінонів / Н. І. Москаленко, О. З. Комаровська-Порохнявець, О. П. Іськів, Н. Є. Стадницька // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". - 2008. - № 609. - С. 124-130.

5. Природні хінони та їх роль в медицині / М. Й. Білозір, Р. Т. Конечна, Х. О. Чучман, А. В. Тараракa, Н. І. Михняк, Н. Є. Стадницька // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". - 2007. - № 590. - С. 94-98.

6. Kumagai Y. The chemical biology of naphthoquinones and its environmental implications / Y. Kumagai, Y. Shinkai, M. Takashi et al. // Annu. Rev. Pharmacol. Toxicol. – 2012. – № 52. – P. 221–247. http://dx.doi.org/10.1146/annurev-pharmtox-010611-

7. Klotz L. 1,4-naphthoquinones: from oxidative damage to cellular and inter-cellular signaling / L. Klotz, H. Xiaoqing, J. Claus // Molecules. – 2014. – Vol. 19 (9). – P. 14902–14918. https://doi.org/10.3390/molecules190914902

8. 134517Wellington K.W. Understanding cancer and the anticancer activities of naphthoquinones/ K.W. Wellington. // RSC Advances. – 2015. – № 5. – P. 20309– 20338. https://doi.org/10.1039/C4RA13547D

9. Lee J.H. The natural anticancer agent plumbagin induces potent cytotoxicity in MCF-7 human breast cancer cells by inhibiting a PI-5 kinase for ROS generation. / J.H. Lee, J.H. Yeon, H.Kim et al. // PLoS One. – 2012. – № 7 (9). – P. e45023. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0045023

10. Ghosh P. Spectroscopic and in silico evaluation of interaction of DNA with six anthraquinone derivatives / P. Ghosh, G. P. Devi, R. Priya et al. // Appl. Bioch. Biotechnol. – 2013. – Vol.170, Issue 5. – P. 1127–1137. http://dx.doi.org/10.1007/s12010-013-0259-2

11. Diaz-Tielas C. The natural compound trans-chalcone induces programmed cell death in Arabidopsis thaliana roots / C. Diaz-Tielas, E. Grana, T.Sotelo et al. // Plant Cell Environ. – 2012. – № 35 (8). – P. 1500–17. https://doi.org/10.1111/j.1365-3040.2012.02506.x

12. Bhasin D. Anticancer activity and SAR studies of substituted 1,4-naphthoquinones / D. Bhasin, S.N. Chettiar, J.P. Etter et al. // Bioorg. Med. Chem. – 2013. – Vol. 21, № 15. – P. 4662–4669. https://doi.org/10.1016/j.bmc.2013.05.017

13. Huang X. Propofol inhibits invasion and growth of ovarian cancer cells via regulating miR-9/NF-κB signal. / X. Huang, H. Teng, J. Yang. et al. // Braz. J. Med. Biol Res. – 2016. – Vol. 49. № 12. – P. e5717. https://doi.org/10.1590/1414-431x20165717

14. Романюк А.Л. Синтез та властивості бензотриазоліл- та арилазонафтохінонів: дис … канд. хім. наук: 02.00.03 / Романюк Андрій Леонтійович. — Львів, 2005. — 147 с.

15. Wolf M, Clark-Lewis I, Buri C, Langen H, Lis M, Mazzucchelli L (April 2003). "Cathepsin D specifically cleaves the chemokines macrophage inflammatory protein-1 alpha, macrophage inflammatory protein-1 beta, and SLC that are expressed in human breast cancer". The American Journal of Pathology. 162 (4): 1183–90. https://doi.org/10.1016/S0002-9440(10)63914-4

16. Lee J, Kim JC, Lee SE, Quinley C, Kim H, Herdman S, et al. (May 2012). "Signal transducer and activator of transcription 3 (STAT3) protein suppresses adenoma-to-carcinoma transition in Apcmin/+ mice via regulation of Snail-1 (SNAI) protein stability". The Journal of Biological Chemistry. 22. 287 (22): 18182–9. https://doi.org/10.1074/jbc.M111.328831

17. Musteanu M, Blaas L, Mair M, Schlederer M, Bilban M, Tauber S, et al. (March 2010). "Stat3 is a negative regulator of intestinal tumor progression in Apc(Min) mice". Gastroenterology. 138 (3): 1003–11.e1–5. https://doi.org/10.1053/j.gastro.2009.11.049

18. Ahmad KA, Wang G, Unger G, Slaton J, Ahmed K (2008). "Protein kinase CK2--a key suppressor of apoptosis". Advances in Enzyme Regulation. 48: 179–187. https://doi.org/10.1016/j.advenzreg.2008.04.002

19. Rabalski AJ, Gyenis L, Litchfield DW (June 2016). "Molecular Pathways: Emergence of Protein Kinase CK2 (CSNK2) as a Potential Target to Inhibit Survival and DNA Damage Response and Repair Pathways in Cancer Cells". Clinical Cancer Research. 22 (12): 2840–2847. https://doi.org/10.1158/1078-0432.CCR-15-1314

20. https://tox.charite.de/protox3/

21. Lipinski C. A. Lead- and drug-like compounds: the rule-of-five revolution / Drug Discovery Today: Technologies. 2004. Vol. 1(4), p.337–341. https://doi.org/10.1016/j.ddtec.2004.11.007

References:

1. Dunkel M., Günther S., Ahmed J., Wittig B., Preissner R. (2008). SuperPred: drug classification and target prediction. *Nucleic Acids Research*. 1(36): 55-9. https://doi.org/10.1093/nar/gkn307

2. Gallo K., Goede A., Preissner R., Gohlke B-O. (2022). SuperPred 3.0: drug classification and target prediction – a machine learning approach. *Nucleic Acids Research*. 50(W1): 726– W731 https://doi.org/10.1093/nar/gkac297

3. Izhaki I. (2002). Emodin – a secondary metabolite with multiple ecological function in higher plants. *New Phytolog*, 155, 205–217. https://doi.org/10.1046/j.1469-8137.2002.00459.x

4. Moskalenko N. I., Komarovska-Porokhniavets O. Z., Iskiv O. P., Stadnytska N. Ye. (2008). Biolohichni ta farmakolohichni aspekty khinoniv [Biological and pharmacological aspects of quinones]. *Visn. Nats. un-tu "Lviv. politekhnika" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic",* 609, 124-130 [in Ukrainian]

5. Bilozir M. Y., Konechna R. T., Chuchman Kh. O., Tararaka A. V., Mykhniak N. I., Stadnytska N. Ye. (2007). Pryrodni khinony ta yikh rol v medytsyni [Natural quinones and their role in medicine]. *Visn. Nats. un-tu "Lviv. politekhnika" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic",* 590, 94-98 [in Ukrainian]

6. Kumagai Y. (2012). The chemical biology of naphthoquinones and its environmental implications. *Annu. Rev. Pharmacol. Toxicol,* 52, 221–247. http://dx.doi.org/10.1146/annurev-pharmtox-010611-

7. Klotz L. (2014). 1,4-naphthoquinones: from oxidative damage to cellular and inter-cellular signaling. *Molecules,* 19 (9), 14902–14918. https://doi.org/10.3390/molecules190914902

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

8. Wellington K.W. (2015). Understanding cancer and the anticancer activities of naphthoquinones. *RSC Advances,* 5, 20309– 20338. https://doi.org/10.1039/C4RA13547D

9. Lee J.H. (2012). The natural anticancer agent plumbagin induces potent cytotoxicity in MCF-7 human breast cancer cells by inhibiting a PI-5 kinase for ROS generation. *PLoS One*, 7 (9), e45023. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0045023

10. Ghosh P. (2013). Spectroscopic and in silico evaluation of interaction of DNA with six anthraquinone derivatives. *Appl. Bioch. Biotechnol,* 170(5), 1127–1137. http://dx.doi.org/10.1007/s12010-013-0259-2

11. Diaz-Tielas C. (2012). The natural compound trans-chalcone induces programmed cell death in Arabidopsis thaliana roots. *Plant Cell Environ.* 35 (8), 1500–17. https://doi.org/10.1111/j.1365-3040.2012.02506.x

12. Bhasin D. (2013). Anticancer activity and SAR studies of substituted 1,4-naphthoquinones. *Bioorg. Med. Chem.* 21(15), 4662–4669. https://doi.org/10.1016/j.bmc.2013. 05.017

13. Huang X. (2016). Propofol inhibits invasion and growth of ovarian cancer cells via regulating miR-9/NF-κB signal. *Braz. J. Med. Biol Res.* 49(12), e5717. https://doi.org/10.1590/1414-431x20165717

14. Romaniuk A.L. (2005). Syntez ta vlastyvosti benzotryazolil- ta arylazonaftokhinoniv [Synthesis and properties of benzotriazolyl and arylazonaphthoquinones]. *Candidate's thesis.* Lviv. [in Ukrainian]

15. Wolf M, Clark-Lewis I, Buri C, Langen H, Lis M, Mazzucchelli L (2003). Cathepsin D specifically cleaves the chemokines macrophage inflammatory protein-1 alpha, macrophage inflammatory protein-1 beta, and SLC that are expressed in human breast cancer. *The American Journal of Pathology*. 162 (4): 1183–90. https://doi.org/10.1016/S0002-9440(10)63914-4

16. Lee J, Kim JC, Lee SE, Quinley C, Kim H, Herdman S, et al. (2012). Signal transducer and activator of transcription 3 (STAT3) protein suppresses adenoma-to-carcinoma transition in Apcmin/+ mice via regulation of Snail-1 (SNAI) protein stability. *The Journal of Biological Chemistry*. 287(22): 18182–9. https://doi.org/10.1074/jbc.M111.328831

17. Musteanu M, Blaas L, Mair M, Schlederer M, Bilban M, Tauber S, et al. (2010). Stat3 is a negative regulator of intestinal tumor progression in Apc(Min) mice. *Gastroenterology*. 138(3): 1003–11.e1–5. https://doi.org/10.1053/j.gastro.2009.11.049

18. Ahmad KA, Wang G, Unger G, Slaton J, Ahmed K (2008). Protein kinase CK2--a key suppressor of apoptosis. *Advances in Enzyme Regulation.* 48: 179–187. https://doi.org/10.1016/j.advenzreg.2008.04.002

19. Rabalski AJ, Gyenis L, Litchfield DW (2016). Molecular Pathways: Emergence of Protein Kinase CK2 (CSNK2) as a Potential Target to Inhibit Survival and DNA Damage Response and Repair Pathways in Cancer Cells. *Clinical Cancer Research.* 22(12): 2840–2847. https://doi.org/10.1158/1078-0432.CCR-15-1314

20. https://tox.charite.de/protox3/

21. Lipinski C. A. (2004). Lead- and drug-like compounds: the rule-of-five revolution. *Drug Discovery Today: Technologies.* 1(4), 337–341. https://doi.org/10.1016/j.ddtec.2004.11.007

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 612.112.014.1.017:579.83/.88

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2241-2250

Русалов Віталій Леонідович кандидат медичних наук, доцент, НМУ імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (044) 234-92-76, https://orcid.org/0000-0001-9972-9448

Лагодич Тетяна Сергіївна кандидат медичних наук, доцент, НМУ імені О.О. Богомольця, м. Київ, тел.: (044) 234-92-76, https://orcid.org/0009-0004-3531-471X

ПОКАЗНИКИ АПОПТОЗУ CD4+-ЛІМФОЦИТІВ КРОВІ ЛЮДИНИ ПІД ВПЛИВОМ БАКТЕРІАЛЬНИХ ТОКСИНІВ IN VITRO

Анотація. У статті досліджено вплив структурних компонентів бактерій на показники апоптозу CD4+-лімфоцитів крові людини. Основна увага приділена впливу бактеріальних ендотоксинів – ліпополісахаридів (ЛПС) грамнегативних бактерій, пептидоглікану (ПГН) і тейхоєвих кислот (ТК) грампозитивних бактерій – на даний процес.

Встановлено, що безпосередній контакт ПГН, ТК та ЛПС з CD4+-лімфоцитами посилює апоптоз зазначених клітин, при цьому ступінь вираженості апоптозу залежить як від виду структурного компонента бактерій, так і від концентрації та тривалості взаємодії ПГН, ТК і ЛПС з клітинами.

Апоптогенна дія структурних компонентів бактерій виражалася у збільшенні кількості клітин, що апоптують, а також у збільшенні кількості клітин, що експонують неспецифічні та специфічні маркери апоптозу, що в останньому випадку свідчило про готовність таких клітин до реалізації апоптозної програми. Зі збільшенням діючих концентрацій структурних бактеріальних компонентів, а також зі збільшенням тривалості їхнього контакту з клітинами-мішенями відбувалося значне посилення апоптогенного впливу.

Встановлено, що апоптогенний потенціал ПГН, ТК та ЛПС є дозо-, часо- та видозалежним. Найбільший рівень апоптуючих клітин реєструвався при концентраціях ПГН, ТК та ЛПС 100 мкг/мл та експозиції 24 год. З числа використаних структурних компонентів бактерій найменший апоптогенний потенціал мали ТК. ПГН та ЛПС бактерій виявляли більш високий апоптогенний потенціал, порівняно з таким для ТК.

Отримані дані дозволяють пояснити причину переважного формування супресорного варіанту імунодефіциту при розвитку різних інфекційних процесів бактеріальної етіології, а також є основою для розробки цілеспрямованої патогенетично обґрунтованої фармакологічної корекції апоптозних та метаболічних змін імунокомпетентних клітин.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Ключові слова: апоптоз, структурні компоненти бактерій, субпопуляції Т-лімфоцитів, бактеріальні токсини, індекс апоптозу, клітини-мішені.

Rusalov Vitalii Leonidovych candidate of medical sciences, associate professor, Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (044) 234-92-76, https://orcid.org/0000-0001-9972-9448

Lagodych Tetiana Sergiivna candidate of medical sciences, associate professor, Bogomolets National Medical University, Kyiv, tel.: (044) 234-92-76, https://orcid.org/0009-0004-3531-471X

INDICATORS OF APOPTOSIS OF CD4+ LYMPHOCYTES OF HUMAN BLOOD UNDER THE INFLUENCE OF BACTERIAL TOXINS IN VITRO

Abstract. The article investigates the influence of bacterial structural components on the apoptosis rates of human CD4+ lymphocytes. The main attention is paid to the impact of bacterial endotoxins – lipopolysaccharides (LPS) of gram-negative bacteria, peptidoglycan (PGN), and teichoic acids (TA) of gram-positive bacteria – on this process.

It has been established that direct contact of PGN, TA, and LPS with CD4+ lymphocytes enhances apoptosis of these cells, with the degree of apoptosis depending on both the type of structural component of the bacteria and the concentration and duration of the interaction of PGN, TA, and LPS with the cells.

The apoptogenic effect of the structural components of bacteria was expressed in an increase in the number of apoptotic cells, as well as to a rise in the number of cells exhibiting nonspecific and specific markers of apoptosis, which in the latter case indicated the readiness of such cells to implement the apoptotic program. With an increase in the effective concentrations of structural bacterial components, as well as with an increase in the duration of their contact with target cells, a significant increase in the apoptogenic effect occurred.

It was established that the apoptogenic potential of PGN, TA, and LPS is dose-, time- and species-dependent. The highest level of apoptotic cells was recorded at concentrations of PGN, TA, and LPS of 100 mcg/ml and exposure for 24 hours. Among the structural components of bacteria used, TA had the lowest apoptogenic potential. PGN and LPS of bacteria showed a higher apoptogenic potential compared to that of TA.

The obtained data allow us to explain the preferential formation of the suppressor variant of immunodeficiency in the development of various infectious processes of bacterial etiology and serve as the basis for the development of targeted pathogenetically based pharmacological correction of apoptotic and metabolic changes in immunocompetent cells.

Keywords: apoptosis, structural components of bacteria, T-lymphocyte subpopulations, bacterial toxins, apoptosis index, target cells.

Постановка проблеми. Апоптоз, або запрограмована клітинна смерть, є ключовим механізмом підтримання гомеостазу та регуляції імунної відповіді в організмі людини. Він відіграє центральну роль у процесах розвитку, диференціації та елімінації патологічних клітин, забезпечуючи ефективне функціонування імунної системи. Особливе значення має апоптоз CD4+-лімфоцитів, які є основними регуляторами адаптивного імунітету. Дисфункція цього процесу може призводити до розвитку різних патологічних станів, зокрема імунодефіцитних розладів, аутоімунних хвороб, а також сприяти хронічним інфекційним процесам та онкологічним захворюванням [1, 2].

Відомо, що бактеріальні токсини можуть безпосередньо впливати на життєздатність і функціонування імунних клітин. Зокрема, ліпополісахариди (LPS) грамнегативних бактерій, суперантигени стафілококів, токсини дифтерії та правця здатні запускати або пригнічувати апоптотичні шляхи в Т-лімфоцитах, що впливає на баланс між клітинною проліферацією та елімінацією. Дослідження показали, що LPS бактерій роду Shigella можуть індукувати апоптоз Т-лімфоцитів in vitro, що супроводжується зростанням рівня каспаз-3 та підвищенням експресії проапоптотичних білків, таких як Bax [3].

Однією з можливих молекулярних мішеней бактеріальних токсинів є сигнальні шляхи апоптозу, зокрема рецептор-залежний шлях (Fas/FasL) та мітохондріальний шлях, що регулюється балансом між проапоптотичними (Bax, Bak) і антиапоптотичними білками (Bcl-2, Bcl-xL). Деякі бактеріальні токсини можуть активувати каспазний каскад або, навпаки, блокувати його, що призводить до порушення природного механізму клітинної елімінації. Наприклад, дослідження продемонстрували, що стафілококовий ентеротоксин B (SEB) може спричиняти надмірну активацію CD4+-Т-клітин, що веде до їх виснаження і апоптотичної загибелі [4].

Крім того, є дані про те, що деякі бактеріальні токсини здатні змінювати рівень експресії сигнальних молекул, таких як NF-κB, що бере участь у регуляції запальних процесів та апоптозу. Зокрема, вплив лептину та греліну на апоптоз CD4+-лімфоцитів може відігравати значну роль у розвитку імунопатологій, асоційованих з бактеріальними інфекціями [5].

Недостатнє вивчення впливу різних бактеріальних токсинів на апоптоз CD4+-лімфоцитів ускладнює розробку нових терапевтичних стратегій для лікування імунопатологічних станів, пов’язаних з інфекційними процесами. У контексті цього важливим є дослідження динаміки апоптозу, експресії ключових білків та активації сигнальних шляхів у відповідь на дію бактеріальних токсинів in vitro [6].

Таким чином, метою даного дослідження є визначення показників апоптозу CD4+-лімфоцитів периферичної крові людини під впливом різних бактеріальних токсинів in vitro. Результати цього дослідження сприятимуть

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

розумінню механізмів взаємодії між бактеріальними патогенами та імунною системою людини, а також можуть стати основою для розробки нових методів імунокорекції та терапії інфекційних захворювань, що супроводжуються порушенням апоптозу імунних клітин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Апоптоз CD4+-лімфоцитів є важливим процесом у підтримці імунного гомеостазу та відповіді на патогенні чинники. Дослідження впливу бактеріальних токсинів на апоптоз цих клітин in vitro дозволяють глибше зрозуміти механізми імунної регуляції та потенційні шляхи терапевтичного втручання.

Лектини, які можуть бути присутніми у складі деяких бактеріальних токсинів, здатні індукувати апоптоз у клітинах ссавців. Дослідження показали, що високі концентрації лектинів (20 мкг/мл) спричиняють підвищення рівня апоптозу через два дні після обробки клітин [7]. Це свідчить про можливість бактеріальних токсинів з лектиноподібними властивостями впливати на апоптоз CD4+-лімфоцитів.

Інше дослідження показало, що галектин-3, який може бути секретований деякими бактеріями, здатний підвищувати рівень апоптозу активованих CD4+-лімфоцитів. Додавання галектину-3 у концентраціях від 1,0 до 2,5 мкг/мл призводило до значного збільшення кількості апоптотичних CD4+-клітин [8].

Цитолетальний дистендуючий токсин (CDT), який продукується деякими бактеріями, такими як *Haemophilus ducreyi*, *Escherichia coli* та *Campylobacter jejuni*, є генотоксином, що безпосередньо пошкоджує ДНК у клітинах-мішенях. У багатьох клітинних лініях, включаючи людські фібробласти та епітеліальні клітини, CDT викликає зупинку клітинного циклу в фазі G2/M, цитоплазматичну дистензію та апоптоз. В лімфоцитах смерть клітин настає швидше і не супроводжується значною цитоплазматичною дистензією, що може бути пов'язано з особливостями дії токсину на ці клітини [9].

Суперантигени, такі як стафілококовий екзотоксин А та стрептококові піогенні екзотоксини, можуть індукувати проліферацію та апоптоз CD4+-лімфоцитів. Стимуляція периферичних мононуклеарних клітин крові цими токсинами призводила до дозозалежного підвищення експресії FOXP3 та активації апоптотичних шляхів [10].

Таким чином, бактеріальні токсини можуть модулювати апоптоз CD4+-лімфоцитів через різні механізми, включаючи взаємодію з лектиноподібними структурами, пошкодження ДНК та активацію суперантиген-опосередкованих сигналів. Подальші дослідження в цій галузі сприятимуть глибшому розумінню імунних реакцій та розробці нових терапевтичних підходів для контролю інфекційних захворювань.

Мета статті - дослідити вплив пептидогліканів, тейхоєвих кислот та ліпополісахаридів бактерій на апоптоз CD4+-лімфоцитів людини in vitro.

Виклад основного матеріалу. Встановлено, що субпопуляція CD4+-лімфоцитів виявляла чутливість до апоптогенної дії ТК Staphylococcus aureus.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Це проявлялося суттєвим збільшенням кількості клітин, що мають морфологічні ознаки апоптозу, а також збільшенням кількості клітин, що експонували неспецифічні та специфічні маркери апоптозу (таблиця 1).

Таблиця 1

Вплив пептидогліканів, тейхоєвих кислот та ліпополісахаридів на апоптоз CD4+-лімфоцитів людини in vitro

Час, год.	Інтактні клітини (n=37)	ТК, мкг/мл		ПГН, мкг/мл		ЛПС, мкг/мл	
		10 (n=18)	100 (n=18)	10 (n=19)	100 (n=17)	10 (n=18)	100 (n=19)
ІА (%)							
0	4,4+0,23	4,2+0,18	4,6+0,21	4,5+0,23	4,3+0,20	4,2+0,19	4,4+0,19
6	7,0+0,35	8,3+0,4 *	13,4+0,7 ***	11,4+0,6 ***	26,3+1,3**	13,1+0,7 ***	31,7+1,6 ***
24	16,8+0,82	19,9+1,0*	36,8+1,8**	28,3+1,4**	44,1+2,2**	32,5+1,6**	53,6+2,7 ***
Експресія CD38-рецепторів (%)							
0	5,2+0,27	5,3+0,27	5,1+0,25	5,2+0,26	5,4+0,27	5,0+0,25	5,3+0,26
6	8,6+0,43	12,7+0,6**	21,2+1,1**	23,4+1,2**	51,9+2,6**	27,5+1,4**	63,0+3,2 ***
24	20,6+1,03	29,4+1,5**	46,4+2,3**	53,6+2,7**	77,3+3,9**	65,1+3,3**	93,7+4,7 ***
Експресія CD95-рецепторів (%)							
0	4,0+0,20	4,1+0,21	3,9+0,18	4,0+0,19	4,1+0,22	4+0,2	4+0,19
6	6,5+0,33	9,3+0,47**	16,2+0,81 ***	16,8+0,84 ***	36,2+1,8**	21,4+1,1**	51,8+2,6 ***
24	11,7+0,59	22,6+1,13 ***	33,5+1,68 ***	41,9+2,1**	64,0+3,2**	56,3+2,8**	85,6+4,3 ***

Примітка. * - p<0,05, ** - p<0,01, *** - p<0,001 в порівнянні з показником інтактних клітин.

Як виявилося, під впливом ТК *Staphylococcus aureus* в діючій концентрації 10 мкг/мл середнє значення індексу апоптозу (ІА) CD4+-лімфоцитів на 6 год. досліду перевищило відповідний показник інтактних клітин в 1,19 рази. На 24 години досліду подібні відмінності склали 1,18 рази (в усіх випадках порівняння відмінності статистично значущі).

Під впливом ТК *Staphylococcus aureus* в дозі 10 мкг/мл відбувалося збільшення питомої ваги CD38+- та CD95+-Т-хелперів/індукторів. Як виявилося, на 6 год. експерименту середній рівень CD38+-клітин перевищив відповідний показник інтактних клітин у 1,48 рази, а на 24 год. – в 1,33 рази. Для CD4+-лімфоцитів, що мають маркер апоптозу CD95, аналогічне збільшення склало 1,43 та 1,93 рази (у всіх випадках порівняння p<0,001).

Збільшення діючої концентрації ТК до 100 мкг/мл супроводжувалося вираженим зростанням кількості CD4+-лімфоцитів, які стали на шлях апоптозу. Так, значення ІА CD4+-клітин на 6 і 24 год. досліду під дією ТК *Staphylococcus aureus* у дозі 100 мкг/мл перевищило аналогічні показники у дослідах з ТК у дозі 10 мкг/мл у 1,61 та 1,85 рази відповідно.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Питома вага CD4+-лімфоцитів, що несуть рецептори до моноклональних антитіл CD38, через 6 год. була в 2,48 рази вищою за відповідний показник інтактних клітин, а через 24 год. – в 2,25 рази вищою.

Під впливом ТК *Staphylococcus aureus* у дозі 100 мкг/мл середні рівні CD4+-лімфоцитів з маркером CD95 через 6 і 24 год. експерименту перевищували відповідні показники інтактних клітин у 2,49 та 2,86 рази відповідно ($p < 0,001$ в обох випадках порівняння).

CD4+-лімфоцити виявляли високу готовність до апоптозу під впливом ПГН *Staphylococcus aureus*. Вже при дії ПГН *Staphylococcus aureus* у робочій концентрації 10 мкг/мл спостерігалося статистично значуще зростання показника ІА CD4+-клітин. На 6 год. експерименту ІА становив у середньому 11,4±0,6 %, а на 24 год. – 28,3±1,4 %, що було в 1,63 та 1,68 рази вище відповідних показників інтактних клітин ($p < 0,001$ в обох випадках порівняння).

Зазначені показники ІА також виявилися в 1,37 і 1,42 рази вищими за аналогічні показники в експерименті з CD4+-лімфоцитами та ТК *Staphylococcus aureus* у робочій концентрації 10 мкг/мл.

Під впливом ПГН *Staphylococcus aureus* суттєво збільшувалася експресія на CD4+-лімфоцитах як неспецифічних, так і специфічних маркерів апоптозу. Так, на 6 год. експерименту кількість CD38+-Т-хелперів/індукторів у 2,7 рази перевищувала показник інтактних клітин, а на 24 год. – у 2,6 рази ($p < 0,001$ в обох випадках порівняння). Крім того, на 6 год. експерименту кількість CD38+-Т-хелперів/індукторів була в 1,84 рази, а на 24 год. – в 1,82 рази вищою за аналогічні показники в експерименті з CD4+-лімфоцитами та ТК у робочій концентрації 10 мкг/мл.

Слід також зазначити, що зі збільшенням часу контакту CD4+-лімфоцитів із ПГН у концентрації 10 мкг/мл експресія рецептора CD38 на цих клітинах суттєво зростала. Якщо на 6 год. експерименту кількість CD38+-Т-хелперів/індукторів у середньому становила 23,4±1,2 %, то на 24 год. вона зросла до 53,6±2,7 % (збільшення у 2,29 рази).

Кількість CD95+-Т-хелперів/індукторів на 6 год. експерименту перевищувала відповідний показник інтактних клітин у 2,58 рази ($p < 0,001$), а аналогічний показник в експерименті з CD4+-лімфоцитами та ТК *Staphylococcus aureus* у дозі 10 мкг/мл – у 1,8 рази.

На 24 год. взаємодії CD4+-лімфоцитів із ПГН *Staphylococcus aureus* у дозі 10 мкг/мл питома вага CD95+-Т-хелперів/індукторів була у 2,49 рази вищою, ніж на 6 год. експерименту, у 3,58 рази перевищувала відповідний показник інтактних клітин і в 1,85 рази – аналогічний показник в експерименті з CD4+-лімфоцитами та ТК *Staphylococcus aureus* у дозі 10 мкг/мл (в усіх випадках статистично значущі показники).

Збільшення робочої концентрації ПГН *Staphylococcus aureus* до 100 мкг/мл супроводжувалося подальшим підвищенням апоптогенного потенціалу цього

структурного компонента бактерій. Як випливає з даних, наведених у таблиці 1, на 6 год. взаємодії CD4+-лімфоцитів із ПГН *Staphylococcus aureus* у дозі 100 мкг/мл значення ІА перевищувало відповідний показник інтактних клітин у 3,73 рази, а аналогічний показник в експерименті з ПГН у дозі 10 мкг/мл – у 2,3 рази ($p < 0,001$ в обох випадках порівняння).

На 24 год. взаємодії CD4+-лімфоцитів із ПГН *Staphylococcus aureus* у робочій концентрації 100 мкг/мл значення ІА було в 1,68 рази вищим, ніж на 6 год. експерименту, а також перевищувало відповідний показник інтактних клітин у 2,63 рази та значення ІА в експерименті з CD4+-лімфоцитами і ТК *Staphylococcus aureus* у дозі 10 мкг/мл на 24 год. в 1,2 рази (в усіх випадках порівняння різниці статистично достовірні).

Під впливом ПГН *Staphylococcus aureus* у робочій концентрації 100 мкг/мл експресія рецепторів до моноклональних антитіл CD38 на CD4+-лімфоцитах на 6 год. експерименту була в 6 разів вищою, ніж на інтактних клітинах, а також у 2,45 рази перевищувала цей показник у культурах CD4+-лімфоцитів, оброблених ТК *Staphylococcus aureus* у дозі 100 мкг/мл, і в 2,22 рази – показник на 6 год. взаємодії CD4+-лімфоцитів із ПГН у дозі 10 мкг/мл (в усіх випадках порівняння різниці статистично значущі).

На 24 год. взаємодії CD4+-лімфоцитів із ПГН Staphylococcus aureus у дозі 100 мкг/мл експресія рецепторів до моноклональних антитіл CD38 була виявлена у 77,3±3,9 % клітин (перевищення відповідного показника інтактних клітин і аналогічного показника на 6 год. експерименту становило 3,75 і 1,5 рази відповідно). Отриманий показник також був у 1,44 рази вищим, ніж у досліді з CD4+-лімфоцитами та ПГН *Staphylococcus aureus* у дозі 10 мкг/мл, і в 1,67 рази вищим, ніж у досліді з CD4+-лімфоцитами та ТК *Staphylococcus aureus* у дозі 100 мкг/мл (в усіх наведених порівняннях різниці статистично значущі).

Під впливом ПГН *Staphylococcus aureus* у робочій концентрації 100 мкг/мл питома вага CD4+-лімфоцитів, що несуть маркер CD95, на 6 год. експерименту становила 36,2±1,81 %, а на 24 год. – 64,0±3,2 %, що було вище за показник інтактних клітин у 5,67 та 5,47 рази відповідно, при збільшенні до 24 год. порівняно з 6 год. експерименту в 1,77 рази ($p < 0,001$ у всіх випадках порівняння).

Кількість CD95+-Т-хелперів/індукторів на 6 год. була у 2,15 рази більшою, ніж у цій самій часовій точці в експерименті з CD4+-лімфоцитами та ПГН у дозі 10 мкг/мл, а також у 2,23 і 1,62 рази перевищувала відповідні показники в експерименті з CD4+-лімфоцитами та ТК у дозі 100 мкг/мл (різниці статистично значущі).

Кількість CD95+-Т-хелперів/індукторів на 24 год. була у 1,53 рази вищою, ніж у досліді з ПГН у дозі 10 мкг/мл, а також у 1,91 рази перевищувала відповідний показник у досліді з CD4+-лімфоцитами та ТК у дозі 100 мкг/мл (в усіх випадках порівняння різниці статистично достовірні).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

CD4+-лімфоцити виявилися більш чутливими до апоптогенного впливу ЛПС *Escherichia coli*. Так, на 6 год. взаємодії CD4+-лімфоцитів із ЛПС у дозі 10 мкг/мл значення ІА в середньому становило 13,1±0,7 %, що було у 1,87 рази вищим за показники інтактних клітин і в 1,58 рази перевищувало аналогічний показник в експерименті з CD4+-лімфоцитами та ТК у дозі 10 мкг/мл (в усіх випадках порівняння різниці статистично достовірні). Істотної різниці між аналізованим показником та показником у досліді з ПГН у дозі 10 мкг/мл не виявлено.

На 24 год. взаємодії ЛПС *Escherichia coli* в дозі 10 мкг/мл з CD4+-лімфоцитами ІА склав в середньому 32,5+1,6 %, перевищивши тим самим показник інтактних клітин у 1,93 рази, а ІА в досліді з CD4+-лімфоцитами і ТК 10 мкг/мл у 1,63 рази.

Під впливом ЛПС *Escherichia coli* в діючій концентрації 100 мкг/мл ІА у CD4+-лімфоцитів на 6 год. склав, в середньому, 31,7+1,6 % (перевищення показника інтактних клітин склало 4,53 рази; ІА в досліді з ЛПС 10 мкг/мл – 2,42 рази; ІА в досліді з ТК 10 мкг/мл – 2,37 рази (у всіх наведених зіставленнях відмінності статистично достовірні). Також виявилося, що ІА CD4+-лімфоцитів під впливом ЛПС 100 мкг/мл на 6 год. досліду виявився в 1,21 рази вище подібного показника в досліді з ПГН в аналогічній діючій концентрації ($p<0,001$).

На 24 год. взаємодії CD4+-лімфоцитів з ЛПС *Escherichia coli* в дозі 100 мкг/мл ІА склав в середньому 53,6+2,7 %, що виявилося вище, ніж на 6 год. досліду, у 1,7 рази; вище відповідного показника інтактних клітин у 3,19 рази, а також було в 1,46 рази вище, ніж у досліді з CD4+-лімфоцитами і ТК 100 мкг/мл (у всіх випадках зіставлення відмінності статистично достовірні).

Під впливом ЛПС *Escherichia coli* в дозі 100 мкг/мл, поряд зі збільшенням ІА CD4+-лімфоцитів, спостерігалося також збільшення експонування рецепторів до моноклональних антитіл CD38 і CD95. Як виявилося, на 6 год. досліду кількість CD38+- і CD95+-Т-хелперів/індукторів перевищувала відповідні показники інтактних клітин, відповідно у 7,3 та у 8,0 рази, а на 24 год. досліду – у 4,5 та у 7,3 рази (у всіх випадках зіставлення $p<0,001$).

Висновки. Таким чином, встановлено, що структурні компоненти бактерій – ПГН і ТК *Staphylococcus aureus* і ЛПС *Escherichia coli* – при безпосередньому контакті з CD4-лімфоцитами стимулюють в цих клітинах апоптоз, що виражається у збільшенні кількості клітин з морфологічними ознаками апоптозу і кількості клітин, що експонують на цитоплазматичних мембранах рецептори до маркерів апоптозу CD38 і CD95.

Апоптогенний потенціал ПГН, ТК і ЛПС є дозо-, часо- та видозалежним. Зі збільшенням діючої концентрації структурних компонентів бактерій, а також часу їх контакту з клітинами-мішенями кількість клітин, що апоптують, зростає.

Найменший апоптогенний потенціал мають ТК, найбільший – ПГН і ЛПС.

Література:

1. Nancy Q., Baldwin A. Programmed Cell Death in T Cell Development. Apoptosis. 2013. DOI: https://doi.org/10.5772/48607

2. Anti-Cancer Drugs And Apoptosis / L. I. Huschtscha et al. Programmed Cell Death. London, 2024. P. 269-278. DOI: https://doi.org/10.1201/9781003580539-28

3. Kawasaki T., Kawai T. Toll-like receptor signaling pathways. Frontiers in Immunology. 2014. Vol. 5. P. 461. DOI: https://doi.org/10.3389/fimmu.2014.00461

4. Bauer L. F. The effects of Staphylococcal enterotoxin B on equine T cells. 2009. URL: http://purl.galileo.usg.edu/uga_etd/bauer_liesel_f_200912_ms

5. Leptin: A Critical Regulator of CD4+ T-cell Polarization in Vitro and in Vivo / A. Batra et al. Endocrinology. 2010. Vol. 151, no. 1. P. 56-62. DOI: https://doi.org/10.1210/en.2009-0565

6. Microbe-induced T cell apoptosis: subversion of the host defense system? / M. C. Jendro et al. FEMS Microbiology Letters. 2002. Vol. 207, no. 2. P. 121-126. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1574-6968.2002.tb11039.x

7. Коваленко О.О., Лукаш Л.Л. Індукція апоптозу у популяціях клітин ссавців in vitro під впливом лектинів. Цитологія і генетика, 2007, том 41, № 5, с. 48-53. https://cytgen.com/uk/2007/48-53N5V41.htm

8. Chen H. Y., Fermin A., Vardhana S., Weng I. C., Lo K. F. R., Chang E. Y., et al. Galectin-3 negatively regulates TCR-mediated CD4+ T-cell activation at the immunological synapse. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2009. Vol. 106, no. 34. P. 14496-14501. DOI: 10.1073/pnas.0903497106

9. Sharma V., Verma S., Dixit R. Cytolethal distending toxin: from genotoxin to a potential biomarker. World Journal of Microbiology and Biotechnology. 2021. Vol. 37, no. 8. P. 150. DOI: 10.1007/s11274-021-03117-z

10. Taylor A. L., Cross E. L., Llewelyn M. J. Superantigen-Induced Proliferation of Human CD4+CD25− T Cells Requires FOXP3 Transcription Factor Induction and Is Differentially Regulated by Costimulatory Signals. The Journal of Immunology. 2010. Vol. 185, no. 11. P. 6591-6600. DOI: 10.4049/jimmunol.1000731

References:

1. Nancy, Q., & Baldwin, A. (2013). Programmed cell death in T cell development. *Apoptosis*. https://doi.org/10.5772/48607

2. Huschtscha, L. I., et al. (2024). Anti-cancer drugs and apoptosis. In *Programmed Cell Death* (pp. 269–278). London: Taylor & Francis. https://doi.org/10.1201/9781003580539-28

3. Kawasaki, T., & Kawai, T. (2014). Toll-like receptor signaling pathways. *Frontiers in Immunology*, 5, 461. https://doi.org/10.3389/fimmu.2014.00461

4. Bauer, L. F. (2009). The effects of Staphylococcal enterotoxin B on equine T cells. *University of Georgia* [Master's thesis]. Retrieved from http://purl.galileo.usg.edu/uga_etd/bauer_liesel_f_200912_ms

5. Batra, A., et al. (2010). Leptin: A critical regulator of CD4+ T-cell polarization in vitro and in vivo. *Endocrinology*, *151*(1), 56–62. https://doi.org/10.1210/en.2009-0565

6. Jendro, M. C., et al. (2002). Microbe-induced T cell apoptosis: Subversion of the host defense system? *FEMS Microbiology Letters, 207*(2), 121–126. https://doi.org/10.1111/j.1574-6968.2002.tb11039.x

7. Kovalenko, O. O., & Lukash, L. L. (2007). Induktsiia apoptozu u populiatsiakh kliutyn ssavtsiv in vitro pid vplyvom lektyniv [Induction of apoptosis in mammalian cell populations in vitro under the influence of lectins]. *Tsytolohiia i henetyka - Cytology and Genetics, 41*(5), 48–53. https://cytgen.com/uk/2007/48-53N5V41.htm [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

8. Chen, H. Y., Fermin, A., Vardhana, S., Weng, I. C., Lo, K. F. R., Chang, E. Y., et al. (2009). Galectin-3 negatively regulates TCR-mediated CD4+ T-cell activation at the immunological synapse. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 106*(34), 14496–14501. https://doi.org/10.1073/pnas.0903497106

9. Sharma, V., Verma, S., & Dixit, R. (2021). Cytolethal distending toxin: From genotoxin to a potential biomarker. *World Journal of Microbiology and Biotechnology, 37*(8), 150. https://doi.org/10.1007/s11274-021-03117-z

10. Taylor, A. L., Cross, E. L., & Llewelyn, M. J. (2010). Superantigen-induced proliferation of human CD4+CD25− T cells requires FOXP3 transcription factor induction and is differentially regulated by costimulatory signals. *The Journal of Immunology, 185*(11), 6591–6600. https://doi.org/10.4049/jimmunol.1000731

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 364-787.4:618.1-058.833:616-056.24:314.742

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2251-2263

Стовбан Ірина Василівна кандидат медичних наук, доцентка кафедри громадського здоров'я, Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, тел.: (050) 433-91-83, https://orcid.org/0000-0002-8020-5676

Стовбан Микола Петрович Заслужений лікар України, кандидат медичних наук, доцент, професор кафедри терапії, реабілітації та морфології факультету фізичного виховання і спорту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел.: (050) 433-91-82, https://orcid.org/0000-0002-6576-7494

Медведовська Наталія Володимирівна начальник науково-координаційного управління апарату президії НАМН України, доктор медичних наук, професор, м. Київ, тел.: (066) 100-48-94,, https://orcid: 0000-0003-3061-6079

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ НА СОЦІАЛЬНІ ТА ФІЗИЧНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ ПОРУШЕНЬ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я ЖІНОК

Анотація. Військові конфлікти суттєво впливають на різні аспекти життя населення, зокрема на здоров'я, соціальні умови та економічну стабільність. Особливо вразливими в умовах війни є жінки, які стикаються з порушеннями репродуктивного здоров'я. У статті представлено результати дослідження, спрямованого на оцінку впливу військових дій на соціальні, фізичні та психологічні фактори ризику репродуктивного здоров'я жінок в Україні. Дослідження включало 1000 жінок фертильного віку, з яких 900 мали порушення репродуктивного здоров'я, а 100 склали контрольну групу.

Збір даних здійснювався шляхом анкетування, клінічного обстеження та застосування статистичних методів аналізу. З'ясовано, що військові дії значно погіршують умови життя, впливають на психоемоційний стан жінок, обмежують доступ до медичної допомоги та зменшують рівень соціальної підтримки. Серед найбільш поширених порушень у жінок були менструальні розлади, що спостерігалися у 64,7% учасниць, хронічні захворювання органів малого тазу (60,3%) та підвищений рівень стресу, депресії й тривожності (34,8%).

Дослідження виявило значний вплив міграційних процесів, оскільки примусове переміщення внаслідок військових дій торкнулося 45,7% жінок. Найпоширенішими формами міграції були переселення всією родиною або з іншими членами сім'ї, проте чимало жінок (15%) були змушені залишити

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

країну в пошуках безпечніших умов. Ці процеси супроводжувалися підвищеним рівнем стресу та фінансовими труднощами, що негативно позначалося на стані здоров'я.

Матеріальні втрати через військові дії також мали значний вплив. Зокрема, 37,9% жінок повідомили про пошкодження житла, а 49,2% втратили роботу. Витрати, пов'язані з переселенням, додатково ускладнювали доступ до медичних і соціальних послуг. Окрім цього, військові дії призвели до значного погіршення санітарних умов, зокрема 41,6% жінок зазначили про відсутність базових засобів гігієни, а 27,8% — про проблеми з доступом до чистої води. Забруднення навколишнього середовища, у тому числі повітря, погіршило якість життя 34,7% учасниць дослідження.

Війна створила численні ризики для загального стану здоров'я жінок. Неправильне харчування та авітаміноз спостерігалися у значної частки жінок, що погіршувало їх фізичний стан та здатність до відновлення після стресу. Частота інфекційних та хронічних захворювань також суттєво зросла, що вказує на критичну необхідність у своєчасній медичній допомозі. Водночас репродуктивне здоров'я жінок зазнало значних змін, що потребує впровадження комплексних програм підтримки.

На основі результатів дослідження рекомендовано впровадження медико-психологічних програм підтримки для жінок, постраждалих від війни, із акцентом на психоемоційне відновлення та лікування репродуктивних порушень. Також важливо забезпечити базові умови для життя, включаючи доступ до санітарії, чистої води та їжі, а також розробити механізми компенсації матеріальних втрат. Покращення доступу до якісної медичної допомоги є ключовим завданням для зменшення негативних наслідків для здоров'я жінок у кризових ситуаціях.

Результати дослідження підкреслюють важливість інтеграції гендерно-чутливих підходів у гуманітарні програми та заходи, спрямовані на покращення умов життя і здоров'я жінок у постконфліктних регіонах.

Ключові слова. Репродуктивне здоров'я, війна, жінки, міграція, матеріальні втрати, санітарні умови, психоемоційний стан, гендерно-чутливі підходи, гуманітарні програми, постконфліктні регіони.

Stovban Iryna Vasylivna Candidate of Medical Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Public Health of Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, tel.: (050) 433-91-83, https://orcid.org/0000-0002-8020-5676

Stovban Mykola Petrovych Honored Doctor of Ukraine Candidate of Medical Sciences (PhD), Associate Professor, Professor of the Department of Therapy, Rehabilitation and Morphology, Faculty of Physical Education and Sports of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (050) 43-391-82, https://orcid.org/0000-0002-6576-7494

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Medvedovska Natalia Volodymyrivna Head of the Scientific Coordination Department of the Presidium of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine, Doctor of Medical Sciences, Professor, Kyiv, tel.: (066) 100-48-94, https://orcid: 0000-0003-3061-6079

IMPACT OF MILITARY ACTIONS ON SOCIAL AND PHYSICAL RISK FACTORS OF WOMEN'S REPRODUCTIVE HEALTH DISORDERS

Abstract. Armed conflicts significantly affect various aspects of population life, including health, social conditions, and economic stability. Women, especially those facing reproductive health issues, are particularly vulnerable in wartime conditions. This article presents the results of a study aimed at assessing the impact of military actions on the social, physical, and psychological risk factors for women's reproductive health in Ukraine. The study involved 1,000 women of reproductive age, including 900 with reproductive health disorders and 100 forming a control group.

Data collection was conducted through surveys, clinical examinations, and statistical analysis methods. The findings revealed that military actions greatly deteriorate living conditions, affect women's psycho-emotional state, restrict access to medical care, and reduce levels of social support. The most common disorders among women were menstrual irregularities observed in 64.7% of participants, chronic pelvic diseases (60.3%), and elevated levels of stress, depression, and anxiety (34.8%).

The study identified a significant impact of migration processes, with forced displacement due to military actions affecting 45.7% of women. The most common forms of migration included relocation with the entire family or with other family members, though many women (15%) were forced to leave the country in search of safer conditions. These processes were accompanied by increased stress levels and financial difficulties, negatively affecting health conditions.

Material losses caused by military actions also had a significant impact. Specifically, 37.9% of women reported damage to their homes, while 49.2% lost their jobs. Expenses related to relocation further complicated access to medical and social services. Additionally, military actions led to a significant deterioration in sanitary conditions, with 41.6% of women reporting a lack of basic hygiene facilities and 27.8% experiencing problems accessing clean water. Environmental pollution, including air quality deterioration, reduced the quality of life for 34.7% of study participants.

War created numerous risks for women's overall health. Poor nutrition and vitamin deficiency were prevalent among a significant proportion of women, worsening their physical condition and ability to recover from stress. The frequency of infectious and chronic diseases also increased substantially, highlighting the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

critical need for timely medical intervention. Simultaneously, women's reproductive health experienced significant changes, necessitating the implementation of comprehensive support programs.

Based on the study results, it is recommended to introduce medical and psychological support programs for women affected by war, focusing on psycho-emotional recovery and the treatment of reproductive disorders. It is also crucial to ensure basic living conditions, including access to sanitation, clean water, and food, as well as develop mechanisms for compensating material losses. Improving access to quality medical care is a key task to mitigate the negative health consequences for women in crisis situations.

The study results emphasize the importance of integrating gender-sensitive approaches into humanitarian programs and initiatives aimed at improving living conditions and women's health in post-conflict regions.

Keywords. Reproductive health, war, women, migration, material losses, sanitary conditions, psycho-emotional state, gender-sensitive approaches, humanitarian programs, post-conflict regions.

Постановка проблеми. Військові конфлікти мають значний негативний вплив на різні аспекти людського життя, і репродуктивне здоров’я жінок є одним із найбільш вразливих напрямів. Дослідження та свідчення з конфліктних регіонів світу демонструють, що під час війни жіночі тіла стають об'єктом політичних стратегій, економічного тиску та гендерного насильства [1-4].

Під час військових конфліктів суттєво зростає рівень смертності серед жінок через порушення доступу до медичних послуг. Руйнування інфраструктури, нестача чистої води, їжі та медикаментів створюють критичні умови для надання медичної допомоги. Наприклад, у М’янмі, де військові конфлікти тривають десятиліттями, значна частина жінок не має доступу до сучасних засобів контрацепції, а рівень материнської смертності є одним із найвищих у регіоні. Такі умови призводять до збільшення небажаних вагітностей та небезпечних абортів, які складають 10% випадків материнської смертності в країні[5-9].

Гендерне насильство, включаючи зґвалтування, є стратегічним інструментом контролю під час військових конфліктів, що не лише спричиняє психологічні та фізичні травми, але й позбавляє жінок доступу до репродуктивної допомоги. У випадках зґвалтувань, що мали місце в Нігерії за участі «Боко Харам», держава, звільнивши жінок, примусово проводила аборти. Такі дії демонструють, як репродуктивні права жінок стають частиною військових стратегій і цілей [5, 10-12].

Руйнування лікарень і клінік є однією з основних причин зростання репродуктивних ризиків під час війни. На тлі збройних конфліктів спостерігається переорієнтація ресурсів держав на військові потреби, що

погіршує фінансування охорони здоров’я. У регіонах, де збройні угруповання займаються контролем територій, жінкам часто забороняється користуватися програмами планування сім’ї або доступом до контрацептивів. Це створює ситуацію, коли жінки змушені виконувати репродуктивні ролі, що диктуються військовими групами [13-19].

Жінки, що живуть у зонах конфлікту, стикаються з численними бар’єрами у доступі до медичних послуг. Зокрема, етнічні меншини, як у випадку М’янми, найчастіше стають мішенню для обмежень у використанні медичних ресурсів. Це відображає системну дискримінацію, яка впливає на вибір жінок щодо власного здоров’я і майбутнього [4, 8, 9, 13, 20-22].

Для повного розуміння впливу військових конфліктів на репродуктивне здоров’я жінок необхідно об'єднати знання з галузі громадського здоров’я та феміністичних досліджень війни. Такий підхід допоможе дослідити, чому саме репродуктивні права жінок стають мішенню під час війни та як можна мінімізувати ці наслідки. Результати досліджень мають бути використані для розробки ефективних інтервенцій, спрямованих на захист прав жінок і забезпечення доступу до медичних послуг [3, 4, 12, 15-17, 22-24].

Військові конфлікти створюють численні загрози для репродуктивного здоров’я жінок, підриваючи їхні права і доступ до медичних послуг. Інтеграція гуманітарних ініціатив і гендерно-чутливих підходів є ключем до зменшення цих ризиків і покращення умов життя жінок у конфліктних регіонах. Це дозволить не лише забезпечити гідні умови для жінок, але й сприяти сталому розвитку постконфліктних суспільств [2, 3, 12, 22].

Матеріали і методи. У дослідженні взяли участь 1000 жінок фертильного віку з порушеннями репродуктивного здоров'я (основна група) та 100 здорових жінок без діагностованих репродуктивних проблем (контрольна група). Вік учасниць коливався від 18 до 45 років. Основна група складалася з жінок, які мали різні порушення репродуктивної системи, такі як аменорея, дисменорея, менорагія, синдром полікістозних яєчників, ендометріоз та інші. Контрольна група включала жінок без встановлених репродуктивних порушень. Дослідження проводилося методом анкетування та клінічного обстеження. Анкета містила питання щодо соціально-демографічних характеристик, медичного анамнезу, поведінкових факторів, психоемоційного стану та соціальної підтримки. Клінічне обстеження включало гінекологічний огляд, ультразвукове дослідження органів малого тазу та лабораторні аналізи для підтвердження діагнозів. Усі процедури проводилися відповідно до протоколів Міністерства охорони здоров'я та етичних стандартів.

Для обробки та аналізу отриманих даних застосовували статистичні методи. Розраховували абсолютні числа (n) та відсотки (%) для оцінки поширеності різних порушень та факторів. Для визначення точності оцінок пропорцій використовували методи розрахунку довірчих інтервалів (ДІ), зокрема метод Вальда з корекцією Йєтса, метод нормальної апроксимації та

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

метод Вільсона. Метод Вальда з корекцією Йєтса застосовувався для розрахунку ДІ у великих вибірках з урахуванням корекції на безперервність, що підвищує точність при малих значеннях частот.

Статистичний аналіз проводився з використанням програмного забезпечення SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) версії 22.0. Рівень статистичної значущості встановлювався на рівні $p < 0,05$.

Дослідження проводилося відповідно до етичних принципів Гельсінської декларації та було схвалено локальним етичним комітетом. Усі учасниці були поінформовані про мету та методи дослідження, а також про конфіденційність отриманої інформації. Жінки надали письмову інформовану згоду на участь у дослідженні.

Мета статті – дослідження впливу військових дій на соціальні та фізичні фактори ризику порушень репродуктивного здоров'я жінок в Україні.

Виклад основного матеріалу. Дані про переміщення жінок з порушеннями репродуктивного здоров'я (ПРЗ) під час війни:

- Примусове переміщення через військові дії в країні – було у 457 (45,7%, 95 % ДІ: 42.6-48.8), не було у 543 (54,3%, 95 % ДІ: 51.2-57.4).
- Переміщення в інший район України – було у 151 жінки (15,1%, 95 % ДІ: 14.3-15.9), не було у 129 жінок (12,9%, 95 % ДІ: 12.3-13.5).
- Переміщення в іншу область України – було у 156 жінок (15,6%, 95 % ДІ: 14.8-16.4), не було у 193 жінок (19,3%, 95 % ДІ: 18.3-20.3).
- Переміщення за кордон – було у 150 жінок (15,0%, 95 % ДІ: 14.2-15.8), не було у 221 жінки (22,1%, 95 % ДІ: 21.0-23.2).
- Переселення самої жінки – було у 94 жінок (9,4%, 95 % ДІ: 8.9-9.9), не було у 115 жінок (11,5%, 95 % ДІ: 10.9-12.1).
- Переселення жінки з дітьми – було у 99 жінок (9,9%, 95 % ДІ: 9.4-10.4), не було у120 жінок (12,0%, 95 % ДІ: 11.4-12.6).
- Переселення жінки з іншими членами родини – було у 129 жінок (12,9%, 95 % ДІ: 12.3-13.5), не було у 120 жінок (12,0%, 95 % ДІ: 14.2-15.8).
- Переселення всієї сім'ї – було у 135 жінок (13,5%, 95 % ДІ: 12.8-14.2), не було у158 жінок (15,8%, 95 % ДІ: 15.0-16.6).

Було виявлено, що найпоширенішим порушенням серед жінок із репродуктивними проблемами були порушення менструального циклу у 64,7 % жінок, що вказує на поширеність менструальних розладів у цій групі. Значна частина жінок також мала хронічні запальні захворювання статевих органів (ХЗЗСО) – (60,3 % жінок), що є ключовим фактором у розвитку інших патологій репродуктивного здоров'я (РЗ). Високий рівень стресу, депресії та тривожності у 34,8 % жінок та посттравматичного стресового розладу у 8,1 % жінок підкреслює важливість змін психоемоційного стану як фактору ризику при ПРЗ у жінок під час війни.

З'ясовано, що фактор переміщення під час війни може значно впливати на частоту проявів ПРЗ. Примусове переміщення через військові дії відбулося

у 45,7 % жінок, а 54,3 % жінок не переміщувалися. Водночас, переміщення в інші райони чи області України, а також за кордон показало подібний розподіл, зокрема, найбільше жінок перемістилося за кордон (15,0 % жінок). Аналіз проявів переміщення свідчить, що найчастіше переміщення жінок відбувалося з всією сім'єю (13,5 % жінок), або з іншими членами родини (12,9 % жінок). Окреме переселення жінки чи жінки з дітьми траплялося рідше.

Аналіз даних про переміщення жінок із ПРЗ під час війни демонструє суттєвий вплив військових дій на міграційні процеси та здоров'я цих жінок. Примусове переміщення через військові дії спостерігалося у 45,7 % жінок, тоді як 54,3 % залишалися на місці. Цей розподіл вказує на значну частку жінок, які зазнали впливу воєнного конфлікту, що могло супроводжуватися високим рівнем стресу та погіршенням умов життя. Переміщення в межах України було відносно рівномірним: 15,1 % жінок переселилися до іншого району, 15,6 % жінок - до іншої області, тоді як 15,0 % жінок перемістилися за кордон. Це свідчить про те, що жінки шукали безпечніші умови, але умови життя під час внутрішнього переміщення могли бути більш нестабільними порівняно з тими, хто переселився за кордон.

Найбільш поширеною формою переміщення було переселення всією сім'єю (13,5 % жінок), або разом із іншими членами родини (12,9 % жінок), що підкреслює роль родинної підтримки в умовах кризи. Окреме переселення жінки (9,4 %), або жінки з дітьми (9,9 %) траплялося рідше, що може свідчити про більші виклики для цих категорій, які, ймовірно, потребували додаткової підтримки. Представлені дані з довірчими інтервалами підтверджують статистичну надійність результатів, наприклад, частка жінок, які зазнали примусового переміщення, коливається в межах від 42,6 % до 48,8 %, що свідчить про високу точність отриманих результатів.

Взаємозв'язок між переміщенням та станом РЗ є очевидним. Жінки, які зазнали переміщення, ймовірно, піддавалися впливу більшому рівню стресу, що могло спричинити погіршення РЗ. Висока частота порушень, таких як порушення менструального циклу (64,7 % жінок), ХЗЗСО (60,3 % жінок) та високий рівень стресу, депресії і тривожності (34,8 % жінок), може бути безпосередньо пов'язаною з умовами життя під час переміщення. Жінки, які залишалися на місці свого постійного проживання, ймовірно, мали стабільніші умови життя, але їхнє перебування в районах, близьких до бойових дій, також могло вплинути на їхній психоемоційний стан.

Таким чином, результати аналізу даних свідчать, що міграційні процеси суттєво вплинули на стан жінок із ПРЗ. Примусове переміщення та зміна умов життя були потужними стресовими факторами, що разом із обмеженим доступом до медичної допомоги могли підвищити частоту та тяжкість порушень здоров'я. Ці висновки підкреслюють необхідність впровадження програм медико-психологічної підтримки для жінок, які зазнали переміщення, та забезпечення кращого доступу до спеціалізованих медичних послуг в умовах кризових ситуацій.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Види матеріальної шкоди від військових дій у жінок з порушеннями репродуктивного здоров'я:

- Був пошкоджений будинок (квартира) – були у 379 жінок (37,9%, 95 % ДІ: 34.8-41.1), не були у 621 жінки (62,1%, 95 % ДІ: 58.9-65.2).
- Збитки через втрату роботи – були у 492 жінок (49,2%, 95 % ДІ: 46.1-52.4), не були у 508 жінок (50,8%, 95 % ДІ: 47.6-53.9).
- Матеріальні витрати в зв'язку з переселенням – були у 457 жінок (45,7%, 95 % ДІ: 42.6-48.8), не були у 543 жінок (54,3%, 95 % ДІ: 51.2-57.4).
- Матеріальні витрати в зв'язку з необхідністю лікування після обстрілу чи поранення – були у 214 жінок (21,4%, 95 % ДІ: 18.7-24.3), не були у 786 жінок (78,6%, 95 % ДІ: 75.7-81.3).

Дані результати відображають значний вплив військових дій на матеріальне становище жінок із ПРЗ. Майже 38,0 % жінок повідомили про пошкодження їхніх будинків чи квартир внаслідок бойових дій, що свідчить про суттєві матеріальні втрати та необхідність витрат на відновлення житла. Втрата роботи стала ще одним важливим фактором, який вплинув на майже половину жінок (49,2 %), позбавляючи їх стабільного доходу та створюючи додатковий фінансовий тягар у кризовий період.

Матеріальні витрати, пов'язані з переселенням, були зафіксовані у 45,7 % жінок, що підкреслює масштабність міграційних процесів і додаткові фінансові зобов'язання, які вони спричинили. Водночас витрати на лікування після обстрілів, або поранень були необхідні у 21,4 % випадків, що вказує на значний рівень травматизації та її вплив на економічний стан жінок і їхніх родин.

Ці дані демонструють багатогранний характер матеріальної шкоди, спричиненої війною. Пошкодження майна, втрата роботи, витрати на переселення та лікування створюють комплексну кризу, яка впливає на доступ жінок до ресурсів, необхідних для підтримки здоров'я та добробуту. Економічні втрати могли ще більше ускладнити доступ до медичної допомоги, зокрема у сфері лікування репродуктивних порушень, і посилити соціальну та психоемоційну напругу.

Аналізуючи ці результати, можна зробити висновок, що наслідки війни для матеріального становища жінок із ПРЗ є надзвичайно суттєвими. Це підкреслює необхідність фінансової підтримки, спрямованої на подолання наслідків матеріальних втрат, і покращення доступу до медичних і соціальних послуг.

Зміни умов існування під час військових дій у жінок з порушенням репродуктивного здоров'я:

- Погані санітарні умови через нестачу базових санітарних умов – були у 416 жінок (41,6%, 95 % ДІ: 38.5-44.8), не були у 584 жінок (58,4%, 95 % ДІ: 55.2-61.5).
- Відсутність чистої питної води та труднощі з доступом до неї – були у 278 жінок (27,8%, 95 % ДІ: 24.9-30.8), не були у 722 жінок (72,2%, 95 % ДІ: 69.2-75.1).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

- Забруднення повітря, яке погіршує якість повітря у регіоні – були у 347 жінок (34,7%, 95 % ДІ: 31.7-37.9), не були у 653 жінок (65,3%, 95 % ДІ: 62.1-68.3).
- Екологічне забруднення, що негативно впливає на стан здоров'я – були у 232 жінок (23,2%, 95 % ДІ: 20.5-26.2), не були у 768 жінок (76,8%, 95 % ДІ: 73.8-79.5).

Дані демонструють серйозні зміни умов існування, з якими стикнулися жінки із ПРЗ під час війни. Погіршення санітарних умов, викликане нестачею базових засобів гігієни, торкнулося 41,6 % жінок. Це свідчить про те, що значна частина жінок була змушена жити у середовищі, яке не відповідало мінімальним санітарним стандартам, що могло сприяти поширенню інфекційних захворювань і погіршенню їхнього загального здоров'я.

Відсутність доступу до чистої питної води, яка зафіксована у 27,8 % жінок, вказує на серйозний дефіцит базових ресурсів, необхідних для підтримки здоров'я. Така ситуація створювала додаткові ризики для розвитку інфекцій та загального виснаження організму. Забруднення повітря, яке впливало на якість життя, спостерігалося у 34,7 % жінок, що свідчить про погіршення екологічних умов у регіонах, постраждалих від війни. Це могло стати додатковим чинником, який негативно вплинув на загальний і репродуктивний стан здоров'я жінок.

Екологічне забруднення, яке безпосередньо впливало на стан здоров'я, відзначили 23,2 % жінок. Це вказує на комплексний вплив війни не лише на соціальні, але й на екологічні умови, що створювали додаткове навантаження на організм і ускладнювали доступ до нормальних умов життя.

Результати дослідження підкреслюють, що погіршення умов існування жінок під час війни мало серйозні наслідки для жінок із ПРЗ. Погані санітарні умови, дефіцит чистої води, забруднення повітря та екологічне навантаження створювали середовище, яке значно ускладнювало їхнє лікування, відновлення та загальне самопочуття.

Фактори, що могли вплинути на стан загального здоров'я у жінок з порушенням репродуктивного здоров'я під час війни:

- Важка фізична праця – були у 382 жінок (38,2%, 95 % ДІ: 35.1-41.4), не були у 618 жінок (61,8%, 95 % ДІ: 58.6-64.9).
- Неправильне харчування і відсутність регулярного доступу до їжі – були у 437 жінок (43,7%, 95 % ДІ: 40.5-46.9), не були у 563 жінок (56,3%, 95 % ДІ: 53.1-59.5).
- Поява симптомів авітамінозу через нестачу вітамінів – були у 299 жінок (29,9%, 95 % ДІ: 27.0- 3.0), не були у 701 жінки (70,1%, 95 % ДІ: 67.0-73.0).
- Зростання інфекційних або хронічних захворювань – були у 358 жінки (35,8%, 95 % ДІ: 32.7-39.0), не були у 642 жінок (64,2%, 95 % ДІ: 61.0-67.3).
- Підвищене вживання алкоголю та наркотиків жінкою чи родичами – були у 183 жінок (18,3%, 95 % ДІ: 15.8-21.1), не були у 817 жінок (81,7%, 95 % ДІ: 78.9-84.2).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Дослідження виявило низку факторів, які могли вплинути на загальний стан здоров'я жінок із ПРЗ під час війни. Серед основних чинників виділяється важка фізична праця, яку зазнали 38,2 % жінок. Це свідчить про значне фізичне навантаження, пов'язане, ймовірно, з умовами війни, вимушеним переміщенням чи необхідністю виконувати нетипові для жінок обов'язки.

Неправильне харчування та відсутність регулярного доступу до їжі торкнулися 43,7 % жінок, що відображає серйозну проблему з продовольчою безпекою під час війни. Така ситуація могла значно впливати як на фізичний, так і на репродуктивний стан здоров'я жінок, погіршуючи загальний рівень їхнього самопочуття. Крім того, 29,9 % жінок повідомили про симптоми авітамінозу, що вказує на нестачу необхідних мікроелементів і вітамінів у раціоні, що додатково ускладнювало відновлення організму після стресу, або захворювань.

Зростання інфекційних, або хронічних захворювань спостерігалося у 35,8 % жінок, що вказує на вплив стресу, погіршення умов життя та обмеженого доступу до медичної допомоги. Цей показник демонструє необхідність своєчасного втручання для запобігання ускладненням. Водночас підвищене вживання алкоголю чи наркотиків серед жінок, або їхніх родичів спостерігалося у 18,3 % випадків. Це могло бути відповіддю на стрес, викликаний війною, і впливало як на психоемоційний стан жінок, так і на їхнє оточення.

Отримані дані свідчать, що комбінація фізичних, здоров'я та соціально-економічних факторів створювала значний ризик для загального та репродуктивного здоров'я жінок у досліджуваній групі. Важка праця, нестача харчування, авітаміноз, зростання захворювань та соціальні проблеми, пов'язані зі шкідливими звичками, є ключовими аспектами, які потребують уваги в програмах відновлення здоров'я жінок.

Висновки. На основі проведеного дослідження було встановлено, що військові дії мають значний негативний вплив на репродуктивне здоров'я жінок, погіршуючи умови життя, психоемоційний стан та доступ до медичних послуг. Основні висновки дослідження включають такі аспекти:

Примусове переміщення, якого зазнали 45,7% жінок, супроводжувалося підвищеним рівнем стресу та тривожності. Це вказує на необхідність надання психологічної підтримки жінкам, які змушені змінювати місце проживання через воєнний конфлікт.

Нестача базових санітарних умов (41,6% жінок), чистої води (27,8%) та екологічні проблеми значно ускладнювали підтримку здоров'я. Це підкреслює важливість гуманітарних інтервенцій для забезпечення базових потреб у кризових регіонах.

Пошкодження житла (37,9%), втрата роботи (49,2%) та додаткові витрати, пов'язані з переселенням (45,7%), створювали значний фінансовий тягар. Такі умови поглиблювали соціальну напругу та обмежували доступ до медичної допомоги.

Погіршення харчування (43,7%), симптоми авітамінозу (29,9%) та збільшення кількості інфекційних захворювань (35,8%) вказують на комплексний негативний вплив військових дій на здоров'я жінок.

Основними порушеннями серед жінок із репродуктивними проблемами були менструальні розлади (64,7%) та хронічні захворювання органів малого тазу (60,3%), що підкреслює необхідність доступу до якісної медичної допомоги.

Література:

1. Ansa, B.E., et al., The Gulf War Women's Health Cohort: Study Design and Protocol. Int J Environ Res Public Health, 2020. 17(7).

2. Meertens, D., Forced displacement and women's security in Colombia. Disasters, 2010. 34 Suppl 2: p. S147-64.

3. Kinyanda, E., et al., War related sexual violence and it's medical and psychological consequences as seen in Kitgum, Northern Uganda: A cross-sectional study. BMC Int Health Hum Rights, 2010. 10: p. 28.

4. Kelly, J., et al., From political to personal violence: Links between conflict and non-partner physical violence in post-conflict Liberia. Glob Public Health, 2019. 14(12): p. 1639-1652.

5. Adekola, P.O. and S.A. Adedini, Sexual Violence, Disclosure Pattern, and Abortion and Post-Abortion Care Services in Displaced People's Camps in Africa: A Scoping Review. Int J Environ Res Public Health, 2024. 21(8).

6. Casey, S.E., et al., Community perceptions of the impact of war on unintended pregnancy and induced abortion in Protection of Civilian sites in Juba, South Sudan. Glob Public Health, 2022. 17(9): p. 2176-2189.

7. Dossa, N.I., et al., Mental Health Disorders Among Women Victims of Conflict-Related Sexual Violence in the Democratic Republic of Congo. J Interpers Violence, 2015. 30(13): p. 2199-220.

8. El Bcheraoui, C., et al., Health in Yemen: losing ground in war time. Global Health, 2018. 14(1): p. 42.

9. Hedström, J. and T. Herder, Women's sexual and reproductive health in war and conflict: are we seeing the full picture? Glob Health Action, 2023. 16(1): p. 2188689.

10. Al Akash, R. and M.A. Chalmiers, Early marriage among Syrian refugees in Jordan: exploring contested meanings through ethnography. Sex Reprod Health Matters, 2021. 29(1): p. 2004637.

11. Kassebaum, N., et al., Child and Adolescent Health From 1990 to 2015: Findings From the Global Burden of Diseases, Injuries, and Risk Factors 2015 Study. JAMA Pediatr, 2017. 171(6): p. 573-592.

12. Palmer, J.J. and K.T. Storeng, Building the nation's body: The contested role of abortion and family planning in post-war South Sudan. Soc Sci Med, 2016. 168: p. 84-92.

13. Pell, S., Reproductive decisions in the lives of West Bank Palestinian women: Dimensions and contradictions. Glob Public Health, 2017. 12(2): p. 135-155.

14. Saliba, M. and H. Zurayk, Expanding concern for women's health in developing countries: the case of the Eastern Mediterranean Region. Womens Health Issues, 2010. 20(3): p. 171-7.

15. Sami, S., et al., Maternal and child health service delivery in conflict-affected settings: a case study example from Upper Nile and Unity states, South Sudan. Confl Health, 2020. 14: p. 34.

16. Schmeer, K.K., P.A. Echave, and H.N. Nzitatira, Exposure to Armed Conflict and HIV Risk Among Rwandan Women. Demography, 2023. 60(4): p. 1181-1205.

17. Svallfors, S., Reproductive justice in the Colombian armed conflict. Disasters, 2024. 48(3): p. e12618.

18. Turner, H., Literature review: Afghanistan women's health crisis, health service delivery, and ethical issues for international aid. Health Care Women Int, 2006. 27(8): p. 748-59.

19. Zimmerman, M.K. and E. Legerski, The role of governments in health care: implications for women's health and access to care. Womens Health Issues, 2010. 20(2): p. 87-91.

20. Elnakib, S., et al., Drivers and consequences of child marriage in a context of protracted displacement: a qualitative study among Syrian refugees in Egypt. BMC Public Health, 2021. 21(1): p. 674.

21. Kebede, S.D., et al., Spatial distribution and determinants of Early sexual initiation in Ethiopia. BMC Public Health, 2024. 24(1): p. 1536.

22. O'Brien, M.L., The Consequences of the Tajikistani Civil War for Abortion and Miscarriage. Popul Res Policy Rev, 2021. 40(5): p. 1061-1084.

23. Friedman, A., et al., Preliminary Findings from the Gulf War Women's Cohort: Reproductive and Children's Health Outcomes among Women Veterans. Int J Environ Res Public Health, 2022. 19(14).

24. Hoffman, E. and A. Avgar, Women's health in Israel and the United States--a cross-cultural perspective. J Gend Specif Med, 1998. 1(2): p. 44-51.

References:

1. Ansa, B.E., et al., The Gulf War Women's Health Cohort: Study Design and Protocol. Int J Environ Res Public Health, 2020. 17(7).

2. Meertens, D., Forced displacement and women's security in Colombia. Disasters, 2010. 34 Suppl 2: p. S147-64.

3. Kinyanda, E., et al., War related sexual violence and it's medical and psychological consequences as seen in Kitgum, Northern Uganda: A cross-sectional study. BMC Int Health Hum Rights, 2010. 10: p. 28.

4. Kelly, J., et al., From political to personal violence: Links between conflict and non-partner physical violence in post-conflict Liberia. Glob Public Health, 2019. 14(12): p. 1639-1652.

5. Adekola, P.O. and S.A. Adedini, Sexual Violence, Disclosure Pattern, and Abortion and Post-Abortion Care Services in Displaced People's Camps in Africa: A Scoping Review. Int J Environ Res Public Health, 2024. 21(8).

6. Casey, S.E., et al., Community perceptions of the impact of war on unintended pregnancy and induced abortion in Protection of Civilian sites in Juba, South Sudan. Glob Public Health, 2022. 17(9): p. 2176-2189.

7. Dossa, N.I., et al., Mental Health Disorders Among Women Victims of Conflict-Related Sexual Violence in the Democratic Republic of Congo. J Interpers Violence, 2015. 30(13): p. 2199-220.

8. El Bcheraoui, C., et al., Health in Yemen: losing ground in war time. Global Health, 2018. 14(1): p. 42.

9. Hedström, J. and T. Herder, Women's sexual and reproductive health in war and conflict: are we seeing the full picture? Glob Health Action, 2023. 16(1): p. 2188689.

10. Al Akash, R. and M.A. Chalmiers, Early marriage among Syrian refugees in Jordan: exploring contested meanings through ethnography. Sex Reprod Health Matters, 2021. 29(1): p. 2004637.

11. Kassebaum, N., et al., Child and Adolescent Health From 1990 to 2015: Findings From the Global Burden of Diseases, Injuries, and Risk Factors 2015 Study. JAMA Pediatr, 2017. 171(6): p. 573-592.

12. Palmer, J.J. and K.T. Storeng, Building the nation's body: The contested role of abortion and family planning in post-war South Sudan. Soc Sci Med, 2016. 168: p. 84-92.

13. Pell, S., Reproductive decisions in the lives of West Bank Palestinian women: Dimensions and contradictions. Glob Public Health, 2017. 12(2): p. 135-155.

14. Saliba, M. and H. Zurayk, Expanding concern for women's health in developing countries: the case of the Eastern Mediterranean Region. Womens Health Issues, 2010. 20(3): p. 171-7.

15. Sami, S., et al., Maternal and child health service delivery in conflict-affected settings: a case study example from Upper Nile and Unity states, South Sudan. Confl Health, 2020. 14: p. 34.

16. Schmeer, K.K., P.A. Echave, and H.N. Nzitatira, Exposure to Armed Conflict and HIV Risk Among Rwandan Women. Demography, 2023. 60(4): p. 1181-1205.

17. Svallfors, S., Reproductive justice in the Colombian armed conflict. Disasters, 2024. 48(3): p. e12618.

18. Turner, H., Literature review: Afghanistan women's health crisis, health service delivery, and ethical issues for international aid. Health Care Women Int, 2006. 27(8): p. 748-59.

19. Zimmerman, M.K. and E. Legerski, The role of governments in health care: implications for women's health and access to care. Womens Health Issues, 2010. 20(2): p. 87-91.

20. Elnakib, S., et al., Drivers and consequences of child marriage in a context of protracted displacement: a qualitative study among Syrian refugees in Egypt. BMC Public Health, 2021. 21(1): p. 674.

21. Kebede, S.D., et al., Spatial distribution and determinants of Early sexual initiation in Ethiopia. BMC Public Health, 2024. 24(1): p. 1536.

22. O'Brien, M.L., The Consequences of the Tajikistani Civil War for Abortion and Miscarriage. Popul Res Policy Rev, 2021. 40(5): p. 1061-1084.

23. Friedman, A., et al., Preliminary Findings from the Gulf War Women's Cohort: Reproductive and Children's Health Outcomes among Women Veterans. Int J Environ Res Public Health, 2022. 19(14).

24. Hoffman, E. and A. Avgar, Women's health in Israel and the United States--a cross-cultural perspective. J Gend Specif Med, 1998. 1(2): p. 44-51.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 616.12-008.46:615.222:546.32-36:546.46

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2264-2273

Ханюков Олексій Олександрович професор, д.м.н., завідувач кафедри внутрішньої медицини 3, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-4146-0110

Калашникова Оксана Сергіївна кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини 3, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-9962-0776

Сапожниченко Людмила Володимирівна кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини 3, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-6472-2235

Смольянова Олександра Вікторівна доктор філософії, асистент кафедри внутрішньої медицини 3, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-8654-381X

Яловенко Марія Ігорівна кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішньої медицини 3, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-5258-6478

ВИВЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИАРИТМІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ КОМБІНОВАНОГО ПРЕПАРАТУ СОЛЕЙ КАЛІЮ ТА МАГНІЮ В КОМПЛЕКСНОМУ ЛІКУВАННІ ХВОРИХ З ІШЕМІЧНОЮ ХВОРОБОЮ СЕРЦЯ, ПОРУШЕННЯМИ РИТМУ СЕРЦЯ ТА ХРОНІЧНОЮ СЕРЦЕВОЮ НЕДОСТАТНІСТЮ

Анотація. Ішемічна хвороба серця (ІХС) та артеріальна гіпертензія (АГ) займають передові позиції серед причин розвитку хронічної серцевої недостатності (ХСН). У практично всіх хворих з ХСН спостерігаються передсердна і шлуночкова екстрасистолія, також встановлено прямий кореляційний зв'язок між вираженістю шлуночкової дисфункції, тяжкістю ХСН і ризиком розвитку життєзагрозливих порушень ритму серця. Тому метою нашого дослідження стало оцінити ефективність антиаритмічних властивостей комбінованого препарату солей калію та магнію у комплексному лікуванні хворих з ІХС та ХСН за допомогою добового моніторування електрокардіограми. У дослідженні взяли участь 80 пацієнтів з ІХС (стено-

кардія напруги II-IV функціонального класу), порушеннями ритму серця (суправентрикулярна та шлуночкова екстрасистолія) та ХСН (II-III функціональний клас за класифікацією NYHA). Хворих було поділено на дві групи дослідження — основну та контрольну. До основної групи увійшли 40 хворих, яким у складі комплексного лікування, що включало антитромбоцитарну терапію, бета-адреноблокатор, інгібітор АПФ, статин, додатково був рекомендований комбінований препарат калію і магнію (10 мл на день внутрішньовенно) протягом 12 – 14 днів. Контрольна група, яка складалася з 40 хворих, отримувала тільки базисну терапію. За результатами дослідження встановлено, що у пацієнтів з ІХС, порушеннями ритму серця та ХСН, які на фоні базисної терапії додатково приймали комбінований препарат калію та магнію, спостерігалось достовірне зменшення кількості суправентикулярних та шлуночкових екстрасистол за добу, епізодів бігеменії, кількості парних екстрасистол за даними холтерівського моніторування ЕКГ, що свідчить про антиаритмогений ефект препарату та дозволяє рекомендувати для використання в комплексному лікуванні даної групи хворих. Застосування комбінованого препарату солей калію та магнію добре переносилося пацієнтами, не викликало побічних явищ, що потребують відміни терапії.

Ключові слова: ішемічна хвороба серця, порушення ритму серця, хронічна серцева недостатність, лікування, комплексний препарат калію та магнію

Khaniukov Oleksii Oleksandrovich professor, MD, Doctor of medical sciences, head of the Department Internal medical 3, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-4146-0110

Kalashnykova Oksana Sergiivna PhD in medicine, Associate Professor of the Department Internal medical 3, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-9962-0776

Sapozhnichenko Lyudmila Volodumirivna PhD in medicine, Associate Professor of the Department Internal medical 3, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-6472-2235

Smolyanova Oleksandra Viktorivna Doctor of Philosophy, Professor Assistant of the Department Internal medical 3, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-8654-381X

Yalovenko Maria Igorivna PhD in medicine, Professor Assistant of the Department Internal medical 3, Dnipro State Medical University, Dnipro, https://orcid.org/0000-0001-5258-6478

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

A STUDY OF THE CLINICAL EFFICACY OF THE ANTIARRHYTHMIC PROPERTIES OF A COMBINED POTASSIUM AND MAGNESIUM SALT PREPARATION IN THE COMPLEX TREATMENT OF PATIENTS WITH ISCHEMIC HEART DISEASE, CARDIAC ARRHYTHMIAS, AND CHRONIC HEART FAILURE.

Abstract. Ischemic heart disease (IHD) and arterial hypertension (AH) are leading causes of chronic heart failure (CHF). Almost all patients with CHF experience atrial and ventricular extrasystoles, with a direct correlation established between the severity of ventricular dysfunction, the progression of CHF, and the risk of life-threatening cardiac arrhythmias. Therefore, the aim of our study was to evaluate the efficacy of the antiarrhythmic properties of the combined potassium and magnesium salt preparation in the complex treatment of patients with coronary artery disease and heart failure using 24-hour electrocardiogram monitoring. The study included 80 patients with IHD (stable angina of II-IV functional class), cardiac arrhythmias (supraventricular and ventricular extrasystoles) and CHF (II-III NYHA functional class). The patients were divided into two study groups – the main and control groups. The main group consisted of 40 patients who received a combined potassium and magnesium preparation (10 mL daily intravenously) for 12–14 days in addition to standard therapy, which included antiplatelet agents, beta-blockers, ACE inhibitors, and statins. The control group, which consisted of 40 patients, received only standard therapy. The study results demonstrated that patients with CAD, cardiac arrhythmias, and CHF who received the combined potassium and magnesium preparation in addition to standard therapy showed a significant reduction in the number of daily supraventricular and ventricular extrasystoles, episodes of bigeminy, and paired extrasystoles, as assessed by Holter ECG monitoring. This highlights the antiarrhythmic effect and supports its recommendation for inclusion in the comprehensive treatment of this patient population. The combined potassium and magnesium preparation was well tolerated, with no adverse effects necessitating discontinuation of therapy.

Keywords: coronary artery disease, heart rhythm disorders, chronic heart failure, treatment, combined potassium and magnesium drug.

Постановка проблеми. ІХС та АГ займають передові позиції серед причин розвитку ХСН [1]. У практично всіх хворих з ХСН спостерігаються передсердна і шлуночкова екстрасистолія, можливі епізоди нестійкої шлуночкової тахікардії, причому відзначений прямий зв'язок між вираженістю шлуночкової дисфункції, тяжкістю ХСН і ризиком розвитку життєзагрозливих порушень ритму серця [2, 3].

У фізіологічних умовах більше 95% АТФ у серці утворюється за рахунок окисного фосфорилювання жирних кислот (ЖК) у мітохондріях, а решта 5% синтезуються за рахунок використання глюкози, кетонових тіл, лактату. Такий

механізм утворення АТФ вимагає постійного та адекватного кровопостачання кардіоміоцитів, які мають унікальну здатність інтенсивно «екстрактувати» кисень з артеріальної крові (70-80%). Електролітний баланс є важливою умовою стабільного функціонування серцево-судинної системи у здорових людей, а у пацієнтів з ХСН його порушення швидко призводять до серйозних ускладнень, у тому числі раптової смерті [4,5].

В умовах ішемії міокард «перемикається» з кисневого на гліколітичний метаболізм. Таким чином, при ішемії зменшення інтенсивності внутрішньоклітинного гліколізу сприяє погіршенню клінічного перебігу захворювання та підвищенню ризику ускладнень [6].

Пацієнти з ХСН, як правило, мають поєднаний дефіцит K^+ та Mg^{2+} внаслідок активації ренін-ангіотензин-альдостеронової та симпатоадреналової систем, застосування дигоксину та діуретичної терапії [6]. У багатьох досліджень було продемонстровано, що незважаючи на зростання рівня сироваткового K^+ після замісної терапії, його вміст у міоцитах, у тому числі кардіоміоцитах, не нормалізується доти, доки не буде відновлено рівень Mg^{2+} [7].

Якщо у пацієнта на тлі ХСН будь-якої етіології виявлено порушення ритму та провідності серця, необхідно особливу увагу приділяти корекції дисбалансу електролітів для зменшення ризику розвитку життєзагрозливих аритмій та запобігання раптовій смерті [8].

Одним із напрямів лікування ІХС є застосування метаболічної терапії, яка не має прямого впливу на гемодинаміку. Стимулювання гліколітичного шляху утворення АТФ є одним із перспективних напрямів корекції метаболізму кардіомоцитів. При цьому важливо розуміти, що окислювальне фосфорилювання ЖК є більш енергетично «вигідним» і тому бажано, щоб кардіоміоцити в неішемізованих зонах використовували цей шлях синтезу АТФ [9, 10].

При виборі фармакологічних препаратів в комплексному лікуванні хворих з ІХС та порушеннями ритму серця найбільш доцільним є використання комбінованих лікарських засобів, які проявляють метаболічну, антиоксидантну, мембраностабілізуючу та антиаритмічну дії. Саме таким препаратом вибору може стати комбінація 2,3,4,5,6-пентагідроксикапронової кислоти магнієвої та 2,3,4,5,6-пентагідроксикапронової кислоти калієвої солей, які зумовлюють активацією окисно-відновних ферментів клітин, підвищення рівня аденозинтрифосфорної кислоти (АТФ) та креатинфосфату [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід клінічного застосування комбінованого препарату солей калію та магнію до останнього часу обмежувався дослідженнями антиаритмічної ефективності та переносимості у хворих старечого віку з порушенням електролітного обміну (2019 р.), також в 2020 році пройшли дослідження застосування препарату у хворих з патологію щитоподібної залози, печінки та жовчовивідних шляхів (2021 р.) та синдрому хронічної втоми (2017, 2020 р.).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Мета статті - оцінити ефективність антиаритмічних властивостей комбінованого препарату солей калію та магнію у комплексному лікуванні хворих з ІХС та ХСН за допомогою добового моніторування електрокардіограми.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні приймали участь 80 пацієнтів, які перебували на стаціонарному лікуванні в кардіологічних відділеннях Дніпровської клінічної лікарні на залізничному транспорті Філії «Центру охорони здоров'я» акціонерного товариства «Українська залізниця», Комунального закладу «Дніпровська клінічна лікарня швидкої медичної допомоги Дніпровської міської ради», Комунального закладу «Дніпровська міська клінічна лікарня №11 Дніпровської міської ради».

Критерії включення в дослідження: хронічна ішемічна хвороба серця (стенокардія напруги II – IV функціонального класу), у тому числі хворі на гострий коронарний синдром в анамнезі (інфаркт міокарда, нестабільна стенокардія), порушення ритму серця (шлуночкова та суправентрикулярна екстрасистолія), хронічна серцева недостатність II – III функціонального класу за класифікацією NYHA, вік старше 18 років, підписана згода пацієнта на включення в дослідження.

Критерії виключення з дослідження: гемодинамічно значущі вади серця, хронічна серцева недостатність IV функціонального класу за класифікацією NYHA, наявність запальних захворювань, хронічні захворювання печінки, хронічні захворювання нирок зі швидкістю клубочкової фільтрації менше 60 мл/хв/1.73м^2, декомпенсований цукровий діабет, перенесений гострий коронарний синдром (зокрема інфаркт міокарда) та/або інсульт протягом останніх 6 місяців, порушення ритму серця за типом фібриляції передсердь, атріовентрикулярна блокада II-III ст., тяжка супутня патологія з боку інших внутрішніх органів, гіперкаліємія, гіпермагніємія, онкологічне захворювання, психічні розлади, наркоманія, алкоголізм, індивідуальна непереносимість або підвищена індивідуальна чутливість до компонентів досліджуваного препарату.

На базі стаціонарних відділень всім 80 хворим проводили збір клініко-анамнестичних даних, стандартні лабораторні (загальний аналіз крові та сечі, ліпідний, печінковий, нирковий комплекси, електроліти крові, коагулограма, глюкоза крові) та інструментальні (електрокардіографія, ехокардіографія, добове моніторування електрокардіограми) дослідження.

За дизайном дослідження хворі, були рандомізовані випадковим чином на дві групи. Основна група (40 пацієнтів) отримувала базисну терапію, яка включала: антитромбоцитарні препарати (аспірин – 100 мг на день або, при необхідності, комбінацію аспірину 100 мг на день та клопідогрелю 75 мг на день), бета-адреноблокатор (бісопролол – 5 – 10 мг на добу залежно від вихідного рівня частоти серцевих скорочень та артеріального тиску з попередньою титрацією дози), інгібітор АПФ (раміприл – 5 – 10 мг на добу

залежно від вихідного рівня артеріального тиску з попередньою титрацією дози), статин (розувастатин – 20 мг на добу); за необхідності були рекомендовані нітрати та діуретики. Додатково на етапі стаціонарного лікування (12 – 14 днів) на фоні базисної терапії було призначено комбінований препарат солей калію та магнію (10 мл внутрішньовенно щодня), далі по 1 капсули 3 рази на день протягом 1 місяця. Контрольна група (40 хворих) отримувала лише базисне лікування. Всі дослідження проводилися на момент госпіталізації до стаціонару до початку лікування та при виписці з лікарні (як правило, через 12 – 14 днів).

Клінічна характеристика пацієнтів основної та контрольної груп, які співставні між собою за основними показниками, до початку лікування представлена в таблиці 1. Хворі були середнього віку, переважно чоловічої статі в обох групах. Більшість хворих мали надлишкову вагу або ожиріння I ступеня. За даними анкетування 14 (35,0%) хворих основної групи та 9 (22,5%) пацієнтів контрольної групи були курцями.

Діагноз АГ 1-2 ступеня мали 34 хворих (85,0%) основної та 31 (77,5%) – контрольної групи. При аналізі отриманих даних в обох групах дослідження функціональний клас стенокардії напруження варіювався з II по IV (в основному III та IV). II ФК ХСН за класифікацією NYHA визначений у 12 (30,0%) осіб основної та у 14 (35,0%) осіб контрольної групи; III ФК ХСН за класифікацією NYHA – у 28 (70,0%) пацієнтів основної групи та у 26 (65,0%) пацієнтів контрольної групи відповідно. Середня дистанція, яку подолали хворі основної та контрольної груп при виконанні тесту з 6 хвилинною ходою, суттєво не відрізнялася (255 ± 37 метрів у основній групі та 278 ± 39 метрів у контрольній групі відповідно). Слід звернути увагу, що хворі обох груп мали переважно знижену або помірно знижену ФВ лівого шлуночка.

Таблиця 1.

Клініко-функціональна характеристика пацієнтів до початку лікування

Показники (M±m) / %		**Основна група, n=40**	**Контрольна група, n=40**
1		**2**	**3**
Вік, роки		56,7 ± 11,7	58,2 ± 10,5#
Стать, ч/ж, %		23 (57,5) / 17 (42,5)	21 (52,5) / 19 (47,5) #
ІМТ, кг/м^2		28,7 ± 8,5	29,2 ± 7,6 #
Паління, %		14 (35,0)	9 (22,5)*
АГ, %		34 (85,0)	31 (77,5)#
САТ, мм.рт.ст.		144,5 ± 27,5	149,1 ± 18,6#
ДАТ, мм.рт.ст.		88,0 ± 7,7	84,8 ± 5,9#
ЧСС, уд/хв.		82 ± 27,5	77 ± 25,8#
ІХС: стенокардія напруження, %	ФК II	9 (22,5)	10 (25,0) #
	ФК III	18 (45,0)	19 (47,5) #
	ФК IV	13 (32,5)	11 (27,5) #

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Показники (M±m) / %	**Основна група, n=40**	**Контрольна група, n=40**
ФК ХСН II/III за класифікацією NYHA, %	12 (30,0) / 28 (70,0)	14 (35,0) / 26 (65,0)$^{\#}$
6-ХТХ, метри	255 ± 37	278 ± 39*
ФВ ЛШ, %	43,4 ± 7,3	44,5 ± 7,5$^{\#}$
ЦД 2 типу, %	8 (20,0)	10 (25,0) $^{\#}$
Периферичний атеросклероз, %	4 (10,0)	2 (5,0) $^{\#}$

Прим: $^{*}p < 0,05$; $^{\#}p > 0,05$;

ІМТ – індекс маси тіла, АГ- артеріальна гіпертензія, САТ – систолічний артеріальний тиск, ДАТ – діастолічний артеріальний тиск, ЧСС – частота серцевих скорочень, ІХС – ішемічна хвороба серця, ФК – функціональний клас, ФК ХСН – функціональний клас серцевої недостатності, 6-ХТХ- тест з 6-хвилинною ходою, ФВ ЛШ – фракція викиду лівого шлуночка, ЦД – цукровий діабет

У декількох хворих супутнім діагнозом був цукровий діабет 2 типу, а саме у 8 (20%) хворих основної та 10 (25,0%) хворих контрольної групи. Периферичний атеросклероз спостерігався у 4 (10%) пацієнтів основної та 2 (2,5%) контрольної групи.

За допомогою добового моніторування електрокардіограми (таблиця 2) було визначено характер та кількість епізодів порушення ритму серця у хворих основної та контрольної групи за добу. Виявлено, що у пацієнтів основної групи спостерігалось 1523 ± 142 суправентрикулярних (СЕ) та 813 ± 95 шлуночкових екстрасистол (ШЕ) на добу, а у групі контролю - 1411 ± 135 СЕ та 905 ± 103 ШЕ на добу відповідно. Поміж тим, бігеменія реєструвалася 58 ± 15 разів на добу у хворих основної групи, та 53 ± 18 разів на добу – у групі контролю. Парні екстрасистоли фіксувались 21 ± 6 разів на добу проти 25 ± 8 разів на добу у основної та контрольної групи дослідження.

Таблиця 2.

Характеристика порушень ритму серця у пацієнтів за даними добового моніторування електрокардіограми до початку лікування

Показники (M±m) / %	**Основна група, n=40**	**Контрольна група, n=40**
1	**2**	**3**
Кількість СЕ за добу	1523 ± 142	1411 ± 135$^{\#}$
Кількість ШЕ за добу	813 ± 95	905 ± 103$^{\#}$
Епізоди бігеменії за добу	58 ± 15	53 ± 18$^{\#}$
Кількість парних ЕС за добу	21 ± 6	25 ± 8$^{\#}$

Прим: $^{\#}p > 0,05$;

СЕ – суправентрикулярні екстрасистоли, ШЕ – шлуночкові екстрасистоли, ЕС — екстрасистоли

Результати. Після закінчення курсу лікування (через 12-14 днів) з використанням комбінованого препарату солей калію та магнію у пацієнтів

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

основної групи порівняно з контрольною достовірно зменшилася кількість СЕ та ШЕ, а також епізодів бігеменії та кількість парних ЕС (таблиця 3).

Таблиця 3.

Динаміка порушень ритму серця у пацієнтів за даними добового моніторування електрокардіограми до та після лікування

Показник	Основна група		Контрольна група	
	до лікування	через 12 -14 днів	до лікування	через 12 – 14 днів
Кількість СЕ за добу	1523 + 142	175 + 46[1]	1411 + 135	345 + 74[2,3]
Кількість ШЕ за добу	813 + 95	54 + 12[1]	905 + 103	184 + 33[2,3]
Епізоди бігеменії за добу	58 + 15	10 + 2[1]	53 + 18	18 + 3[2,3]
Кількість парних ЕС за добу	21 + 6	0[1]	25 + 8	5 + 2[2,3]

Прим: [1] статистично достовірна ($p < 0,05$) різниця між вихідними даними та даними через 12 – 14 днів лікування у пацієнтів основної групи; [2] статистично достовірна ($p < 0,05$) різниця між вихідними даними та даними через 12 – 14 днів лікування у пацієнтів контрольної групи; [3] статистично достовірна ($p<0,05$) різниця між даними через 12 – 14 днів лікування у пацієнтів основної та контрольної груп.

Переносимість призначеної терапії розцінювалася як «відмінна» у 92,5% хворих основної групи та 95% пацієнтів контрольної групи (побічні ефекти не виникали) та «добра» у 7,5% пацієнтів основної групи та 5% хворих контрольної групи (на початкових етапах лікування спостерігалися нудота, запаморочення та головний біль помірної інтенсивності, що не призвело до необхідності відміни рекомендованого лікування).

Найбільш доцільним способом усунення дефіциту Mg2+ та К+ є застосування препарату Ритмокор, до складу якого входять магнієва та калієва сіль пентооксикапронової (глюконової) кислоти. Ритмокор є оригінальним комбінованим препаратом, що має метаболічну, мембраностабілізуючу, антиоксидантну та антиаритмічну дію, і, отже, може бути рекомендований для лікування та профілактики порушень ритму серця, що виникли на тлі ІХС та ХСН.

Вказані ефекти препарату сприяють оптимізації функціонування іонних насосів клітин. Завдяки вказаним ефектам та вмісту іонів магнію та калію препарат проявляє антиаритмічну дію та потенціює клінічну ефективність антиаритмічних засобів.

Висновки. У пацієнтів з ІХС, порушеннями ритму серця та ХСН, які на фоні базисної терапії додатково приймали комбінований препарат калію та магнію, спостерігалось достовірне зменшення кількості суправентикулярних та шлуночкових екстрасистол за добу, епізодів бігеменії, кількості парних екстрасистол за даними холтерівського моніторування ЕКГ, що свідчить про антиаритмогений ефект препарату та дозволяє рекомендувати його використання в комплексному лікуванні даної групи хворих. Застосування комбінованого препарату солей калію та магнію добре переносилося пацієнтами, не викликало побічних явищ, що потребують відміни терапії.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Література:

1. Timmis A. European society of cardiology: cardiovascular disease statistics 2019 / A. Timmis, N. Townsend, C.P. Gale, [et al.] // European Heart Journal. — 2020. — Vol. 41, No. 1. — P. 12–85.

2. James S.L. Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 354 diseases and injuries for 195 countries and territories, 1990–2017: a systematic analysis for the global burden of disease study 2017 / S. L. James, D. Abate, K.H. Abate // The Lancet. — 2018. — Vol. 392, №. 10159. — P. 1789–1858.

3. Коваленко В.М. Стан здоров'я народу України та медичної допомоги третинного рівня. Рекомендації для кардіологів, ревматологів, терапевтів, організаторів охорони здоров'я та лікарів загальної практики: посібник. / В.М. Коваленко, В.М. Корнацький. — Київ : ДУ "ННЦ "Інститут кардіології імені академіка М.Д. Стражеска," 2019. — 224 с.

4. Robert H. Cardiomyocyte Adaptation to Exercise: K+ Channels, Contractility and Ischemic Injury / H. Robert, A. Fitts A et al // International Journal of Sports Medicine. — 2024. — № 10.

5. Deshmukh T. Cardiac Inflammation after Myocardial Infarction and its Impact on Ventricular Arrhythmias / T. Deshmukh, S. Kumar, J. Chong // Heart Lung Circulation. — 2021. — № 3. С. 783–785.

6. Liu H. Associations between the serum magnesium and all-cause or cardiovascular mortality in chronic kidney disease and end-stage renal disease patients / H. Lui, R Wang // Medicine. — 2021. — № 100. — e27486.

7. Chrysant S.G. Association of hypomagnesemia with cardiovascular diseases and hypertension / S.G. Chrysant, G.S. Chrysant // International Journal of Cardiology Hypertension. — 2019. — Vol. 1. — P. 100005.

8. Brugada J. 2019 esc guidelines for the management of patients with supraventricular tachycardiathe task force for the management of patients with supraventricular tachycardia of the european society of cardiology (esc) / J. Brugada, D. G. Katritsis, E. Arbelo, [et al.] // European Heart Journal. — 2020. — Vol. 41, No. 5. — P. 655–720.

9. Ferrari R. A "diamond" approachtopersonalizedtreatmentofangina / R. Ferrari, P.G. Camici, F. Crea // *Nature Reviews Cardiology*. — 2018. — Vol. 15, №. 2. — P. 120–132.

10. Knuuti J. 2019 esc guidelines for the diagnosis and management of chronic coronary syndromesthe task force for the diagnosis and management of chronic coronary syndromes of the european society of cardiology (esc) / J. Knuuti, W. Wijns, A. Saraste, [et al.] // European Heart Journal. — 2020. — Vol. 41, № 3. — P. 407–477.

11. Сычев О.С. Оценка эффективности и безопасности препарата ритмокор у больных с нарушениями ритма сердца на фоне ишемической болезни сердца / О. С. Сычев, В. А. Потабашний, Н. Н. Середюк, [et al.] // Аритмологія. — 2019. — No. 1. — P. 29–38.

References

1. Timmis, A., & Townsend, N., & Gale, C.P., [et al.]. (2020). European society of cardiology: cardiovascular disease statistics 2019. *European Heart Journal*. 41, 1. 12–85.

2. James, S.L. & Abate D. & Abate K.H. (2018). Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 354 diseases and injuries for 195 countries and territories, 1990–2017: a systematic analysis for the global burden of disease study 2017. *The Lancet*, 392, 10159, 1789–1858.

3. Kovalenko, V.M. & Kornatskyi, V.M. (2019). Stan zdorov'ia narodu Ukrainy ta medychnoi dopomohy tretynnoho rivnia. Rekomendatsii dlia kardiolohiv, revmatolohiv, terapevtiv, orhanizatoriv okhorony zdorov'ia ta likariv zahalnoi praktyky [The state of health of the people of Ukraine and tertiary level medical care. Recommendations for cardiologists, rheumatologists, therapists, health care manegers and general practitioners]. Kyiv: DU "NNTs "Instytut kardiolohii imeni akademika M.D. Strazheska" [in Ukrainian].

4. Robert, H., & Fitts, A., et al (2024). Cardiomyocyte Adaptation to Exercise: K+ Channels, Contractility and Ischemic Injury. *International Journal of Sports Medicine.* Retrieved from http:// www.thieme-connect.com/products/ejournals/abstract/10.1055/a-2296-7604.

5. Deshmukh, T., & Kumar, S., & Chong, J. (2021). Cardiac Inflammation after Myocardial Infarction and its Impact on Ventricular Arrhythmias. *Heart Lung Circulation*, 3, 783–785.

6. Liu, H., & Wang, H. (2021). Associations between the serum magnesium and all-cause or cardiovascular mortality in chronic kidney disease and end-stage renal disease patients. *Medicine.* 100, e27486. Retrieved from http://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8589258/.

7. Chrysant, S.G., & Chrysant, G.S (2019). Association of hypomagnesemia with cardiovascular diseases and hypertension. *International Journal of Cardiology Hypertension*. 1, 100005. Retrieved from http://www.pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33447739.

8. Brugada, J., & Katritsis D.S., Arbelo E. (2020). 2019 esc guidelines for the management of patients with supraventricular tachycardiathe task force for the management of patients with supraventricular tachycardia of the european society of cardiology (esc). *European Heart Journal*, 41, (5), 655–720.

9. Ferrari, R., & Camici, P.G., & Crea, F., (2018). A "diamond" approach to personalized treatment of angina. *Nature Reviews Cardiology*, 15, 2, 120–132.

10. Knuuti, J., & Wijns, W., & Saraste, A., et al. (2020). 2019 esc guidelines for the diagnosis and management of chronic coronary syndromesthe task force for the diagnosis and management of chronic coronary syndromes of the european society of cardiology (esc). *European Heart Journal*, 41, 3, 407–477.

11. Sychev, O.S., & Potabashnyi, V.A., & Serediuk, N.N. (2019). Otsenka effektyvnosty y bezopasnosty preparata rytmokor u bolnыkh s narushenyiamy rytma serdtsa na fone yshemycheskoi bolezny serdtsa [Evaluation of the effectiveness and safety of the drug rhythmokor in patients with cardiac arrhythmias due to coronary heart disease] *Arytmolohiia – Arrhythmology*, 1, 29–38 [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК:616.127-005.8

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2274-2285

Чорна Валентина Володимирівна доктор мед. наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини, Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, м. Вінниця, https//orcid.org/0000-0002-9525-0613.

Драчук Владислав Андрійович студент, Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0001-3186-1968

Юрченко Светлана Теодорівна кандидат медичних наук, асистент кафедри загальної гігієни з екологією, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, https//orcid.org/0000-0002-4055-6367

Коцур Людмила Дмитрівна кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики дитячих захворювань з доглядом за хворими дітьми, Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, м.Вінниця, https://orcid.org/0000-0001-6191-5798

Поляруш Влада Володимирівна старший викладач, кафедри медицини катастроф та військової медицини, Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, м. Вінниця, https//orcid.org/0000-0002-2721-3167

Тимчук Євгенія Вікторівна кандидат медичних наук, викладач кафедри медицини катастроф та військової медицини, Вінницький національний медичний університет ім. М. і. Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/0009-0009-0219-3161

ІНФАРКТ МІОКАРДА – ГОЛОВНИЙ ТЯГАР У XXI СТОЛІТТІ

Анотація. Інфаркт міокарда є однією з найпоширеніших і водночас смертельних патологій у світі. Відповідно до даних 2023 року, захворюваність на ІМ становить 404-367 випадків на 100 тисяч осіб у віковій групі від 50 до 54 років. Щорічно в Україні близько 150 тисяч осіб помирає від ІМ, а 25,0% з тих, хто виживає, залишаються непрацездатними. Нами проведено мета-аналіз та систематичний огляд сучасної наукової літератури щодо гострого коронарного синдрому, факторів ризику (нездоровий спосіб житті, шкідливі звички тощо), соціальних детермінантів та аналізу запропонованих моделей для оцінки ризиків виникнення та ранньої профілактики серцево-судинних

захворювань (ССЗ), моделей лікування у світі. Нами було проаналізовано понад 52 статей у передових медичних базах даних MEDLINE/PubMed, Karger, EMBASE/Ovid, Google Scholar, Web of Science. До цього огляду ввійшло 17 статей. Після проведення детального огляду статей та ознайомлення з їхніми повними текстами, було відібрано 17 джерел. Глибина пошуку склала за період 2019-2024 років. В ході дослідження застосовували загально-наукові за системно-оглядові методи інформаційного пошуку, скринінг-аналіз. Соціальні детермінанти мають великий вплив на ризик виникнення у 62,0% пацієнтів ССЗ: Соціальні детермінанти це расова, етнічна приналежність, доступ до медичної допомоги, страхуванню, також залежать від інфраструктури охорони здоров'я, навколишнього середовища, забруднення повітря, ґрунту, економічної стабільності, освіти. Імплементувати різні сучасні моделі, які запропоновани країнами світу для ранного виявлення груп різиків ССЗ. Головні профілактичні заходи щодо серцево-судиних захворень це покращення соціальних детермінантів які мають великий вплив на ризик виникнення у 62,0% пацієнтів ССЗ і які повинні бути враховані в кожній країні при розробці профілактичних напрямів/заходів/планів. В сільських районах важливо забезпечити доступність медичної допомоги пацієнтам з ССЗ за допомогою використання телемедичних послуг.

Ключові слова: інфаркт міокарда, невідкладна екстрена допомога, профілактика серцево-судинних захворювань, соціальні детермінанти здоров'я

Chorna Valentyna Volodymyrivna Doctor of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Disaster Medicine and Military Medicine, National Pirogov Medical University Vinnytsya, Captain of the Reserve Medical Service, Vinnytsya, https://orcid.org/0000-0002-9525-0613

Drachuk Vladyslav Andriyovych student of Medicine National Pirogov Medical University, Vinnytsya, Ukraine, https://orcid.org/0009-0001-3186-1968

Yurchenko Svitlana Teodorivna PhD, Assist. Prof. of the Department of General Hygiene with Ecology at Danylo Halytsky Lviv National Medical University, Lviv, https//orcid.org/ 0000-0002-4055-6367

Kotsur Lyudmila Dmytrivna prof associated professor, phd Department of Propedeutics of Pediatric Diseases with Patient Care , Medicine National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia, https//orcid.org/0000-0001-6191-5798

Poliarush Vlada Volodymyrivna Senior Lecturer in the Department of Disaster Medicine and Military Medicine, National Pirogov Medical University, Vinnytsya, https//orcid.org/0000-0002-2721-3167

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Tymchuk Yevheniya Viktorivna candidate of medical sciences, teacher of the department of disaster medicine and military medicine of Vinnytsia National Medical University named after E. Pyrogova, lieutenant of the reserve medical service, Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0009-0219-3161

MYOCARDIAL INFARCTION IS THE MAIN BURDEN IN THE XXI CENTURY

Abstract. Myocardial infarction is one of the most common and, at the same time, fatal pathologies in the world. According to the data of 2023, the incidence of MI is 404-367 cases per 100 thousand people in the age group from 50 to 54 years. Every year in Ukraine, about 150 thousand people die of MI, and 25.0% of those who survive remain unable to work. We conducted a meta-analysis and systematic review of the current scientific literature on acute coronary syndrome, risk factors (unhealthy lifestyle, bad habits, etc.), social determinants, and analysis of proposed models for risk assessment and early prevention of cardiovascular disease (CVD), and treatment models in the world. We analyzed more than 52 articles in the leading medical databases MEDLINE/PubMed, Karger, EMBASE/Ovid, Google Scholar, and Web of Science. This review includes 17 articles. After a detailed review of the articles and familiarization with their full texts, 17 sources were selected. The depth of the search was for the period of 2019-2024. The study used general scientific and systematic review methods of information retrieval, screening analysis. Social determinants have a major impact on the risk of CVD in 62.0% of patients: Social determinants include race, ethnicity, access to health care, insurance, and also depend on health care infrastructure, environment, air and soil pollution, economic stability, and education. Implement various modern models proposed by countries around the world for early detection of CVD risk groups. The main preventive measures for cardiovascular diseases are the improvement of social determinants that have a major impact on the risk of CVD in 62.0% of patients and should be taken into account in each country when developing prevention areas/measures/plans. In rural areas, it is important to ensure the availability of medical care for patients with CVD through the use of telemedicine services.

Keywords: myocardial infarction, emergency care, prevention of cardiovascular diseases, social determinants of health

Постановка проблеми. Інфаркт міокарда є однією з найпоширеніших і водночас смертельних патологій у світі. Відповідно до даних 2023 року, захворюваність на ІМ становить 404-367 випадків на 100 тисяч осіб у віковій групі від 50 до 54 років. Щорічно в Україні близько 150 тисяч осіб помирає від ІМ, а 25,0% з тих, хто виживає, залишаються непрацездатними. Ці цифри демонструють нагальну потребу у впровадженні сучасних підходів до профілактики, своєчасного лікування та ранньої діагностики серцево-судинних

захворювань. За даними Американської кардіологічної асоціації, кожен четвертий випадок серцево-судинного захворювання (ССЗ) можна запобігти за допомогою заходів, спрямованих на поліпшення способу життя, контроль факторів ризику та доступ до своєчасної медичної допомоги відомо з [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Так, за даними Скибчик В.А. (2023) у 34,0-37,0% осіб гостра серцева недостатність (ГСН) виникає вперше, у 63,0-66,0% виникає гостра декомпенсація хронічної серцевої недостатності (ХСН) і смертність у пацієнтів при ГСН настає у 14,3% випадків. Встановлення діагнозу ГСН на догоспітальному етапі і підтвердження у відділенні невідкладної допомоги.

У роботі висвітлено причини виникнення ССЗ (інфекційні захворювання, ТЕЛА, метаболічні і гормональні порушення, зловживання алкоголем, наркотичними речовинами); класіфікації за рівнем артеріального тиску, за наявністю факторів які спричинили декомпресію, за клінічних груп пацієнтів тощо; всі методи діагностики (клінічні, інструментальні, лабораторні), сучасні принципи лікування гострої серцевої недостатності згідно з останніми рекомендаціями Європейського товариства кардіологів 2021 р. відомо з [2].

Діагностика на догоспітальному етапі передбачає ідентифікацію функціонального стану щодо класифікаційних критеріїв серцевої недостатності Нью-Йоркської асоціації кардіологів, обстеження пацієнта і направлення до закладів вторинної або третинної медичної допомоги з подальшим спектром дослідження, лікування. В амбулаторній практиці сімейний лікар або вже лікар екстреної медичної допомоги у кареті швидкої допомоги надзвичайно важливим є визначення стадій СН: A, B, C, D та швидке терапевтичне втручання яке передбачає модифікацію етіологічних чинників, тим самим запобігаючи структурно-функціональним змінам серця. В оновленій версії настанов Американської колегії кардіологів, Американської асоціації серця та Американського товариства із серцевої недостатності у 2022 році згідно із цією класифікацією актуальним є зміщення клінічного фокуса на початкові стадії захворювань, що запускають тригер СН. На догоспітальному етапі лікування СН, серцево-судинних захворювань і коморбідних станів є тактика запобігання загострення серцевій недостатності у пацієнтів та рання профілактика відомо з [3].

Мета статті. Полягає у проведенні мета-аналізу та систематичному огляді сучасної наукової літератури щодо гострого коронарного синдрому, факторів ризику (нездоровий спосіб житті, шкідливі звички тощо), соціальних детермінантів та аналізу запропонованих моделей для оцінки ризиків виникнення та ранньої профілактики ССЗ, моделей лікування у світі.

Вклад основного матеріалу.

Нами було проаналізовано понад 52 статей у передових медичних базах даних MEDLINE/PubMed, Karger, EMBASE/Ovid, Google Scholar, Web of Science. До цього огляду ввійшло 50 статей. Після проведення детального

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

огляду статей та ознайомлення з їхніми повними текстами, було відібрано 17 джерел. Глибина пошуку склала за період 2019-2024 років. В ході дослідження застосовували загально-наукові за системно-оглядові методи інформаційного пошуку, скринінг-аналіз.

Американська кардіологічна асоціація (АНА) щорічно публікує оновлені дані щодо причин та фактори ризику серцево-судинних захворювань, зокрема інфаркту міокарда, що дозволяє глибше зрозуміти основні фактори ризику та ефективність профілактичних стратегій. У звіті АНА за 2020 рік підкреслено, що головними факторами ризику залишаються нездоровий спосіб життя (неправильне харчування, не дотримання правил гігієни, гіподинамія, паління і як наслідки виникає підвищення рівня глюкози, артеріального тиску, холестерину), можуть посилювати ризик виникнення серцевих захворювань. Окрім цього, значний вплив мають соціальні детермінанти здоров'я, такі як економічний статус, доступ до медичних послуг і рівень освіти, що значною мірою впливає на доступ до профілактичних заходів відомо з [4-7].

У 2023 році АНА включила в аналіз додаткові глобальні дані, що свідчить про те, що ССЗ є не тільки медичною, але й соціальною проблемою. Було показано, що соціальні детермінанти, залежить від (рівеня доходів, умови проживання та доступ до освіти). Для подолання цієї проблеми запропоновано заходи, що враховують як медичні, так і соціальні фактори відомо з [8, 9].

Нами було проведено аналіз запропонованих моделей для оцінки ризиків за різними дослідженнями науковців світу.

Модель PCP-HF (Pooled Cohort Equations to Prevent Heart Failure) була розроблена для оцінки ризику розвитку серцевої недостатності у пацієнтів. Ця модель враховує такі фактори, як вік, паління, індекс маси тіла, систолічний артеріальний тиск, загальний холестерин, HDL-холестерин, рівень глюкози натще, тривалість QRS-комплексу на ЕКГ та прийом антигіпертензивних або глюкозознижувальних препаратів. Модель PCP-HF була вперше впроваджена у 2019 році і використовується для оцінки 10-річного ризику розвитку серцевої недостатності у різних популяціях, включаючи чорношкірих та білих чоловіків і жінок.

Згідно з дослідженням Chang et al. (2024), одним з важливих кроків для зниження захворюваності на ІМ є профілактика з акцентом на ранню ідентифікацію ризикових пацієнтів. ССЗ є глобальною проблемою для системи охорони здоров'я у всьому світі і тому автор пропонує перейти від лікування до профілактичних дієвих заходів. У відповідь на цю потребу АНА створила PREVENT – комплексні моделі оцінки ризику, що дозволяють спрогнозувати ймовірність розвитку ІМ та інших ССЗ, які оцінюють 10 та 30 річний ризик розвитку ССЗ, їх підтипи. Лікування різними фармакологічними лікарствами передбачають запобіганню виникнення ССЗ але ефективність їх

залежить від багатьох факторів: доз препаратів, комбінації їх, тривалості вживання, властивості, віку пацієнтів відомо з [10].

Модель PREVENT (Predicting Risk of Cardiovascular Disease Events) була розроблена Американською кардіологічною асоціацією для покращення точності прогнозування ризику серцево-судинних захворювань у дорослих віком від 30 до 79 років без відомих ССЗ. Ця модель враховує традиційні фактори ризику, такі як паління, артеріальний тиск, рівень холестерину, діабет та функцію нирок, а також додаткові фактори, індекс маси тіла, рівень глікованого гемоглобіну та соціальний індекс депривації. Модель PREVENT була вперше впроваджена у 2023 році і використовується для оцінки ризику розвитку серцево-судинних захворювань та їх підтипів, включаючи атеросклеротичні серцево-судинні захворювання, серцеву недостатність та інсульт відомо з [11].

Ці моделі є потужним інструментом для оцінки ризиків, зокрема у людей, які мають приховані фактори ризику або знають про свої схильності до ССЗ, але ще не відчувають симптомів. Однак існують обмеження, серед яких недостатнє тестування моделі на різних етнічних групах та необхідність розширення бази даних.

З іншого боку, Patel et al. (2024) підкреслюють важливість профілактики серцево-судинних захворювань через стратегії раннього виявлення ризику та корекцію факторів ризику. Модель Pooled Cohort Equations to Prevent Heart Failure (PCP-HF) дозволяє оцінити ймовірність розвитку ССЗ і може бути застосована до широкого кола пацієнтів. Включення таких факторів, як несприятливі наслідки вагітності, знижена функція легень та наслідки COVID-19, додає точності в оцінку ризику відомо з [12].

Стратегії та терапія профілактики серцевої недостатності:

За результатами дослідження, успішна профілактика ССЗ потребує багаторівневого підходу, що включає як модифікацію способу життя, так і сучасні медикаментозні засоби. 26 мільонів людей у всьому світі мають ризик виникнення ССЗ. У США до 6,2 мільйона пацієнтів яки страждають ССЗ і до 2030 р. за прогнозами науковця поширеність на ССЗ в США досягне 8 мільйонів. В своїх дослідженнях встановив зростання ССЗ серед пацієнтів віком до 65 років і для вирішення цієї проблеми запропонував ранне виявлення осіб з групи ризика на серцеву недостатність та профілактику. Для встановлення факторів ризику використовував модель PCP-HF але вона не враховує нові фактори які спонукають розвитку ССЗ і які є важливими потрібно враховувати в індивідуальних заходах профілактики. Для цього необхідна інтеграція соціальних детермінантів здоров'я для швидкої діагностики ССЗ. Із групи ризику він відмічає 2,0-8,0% серед вагітних у яких розвивається прееклампсія під час вагітності, що може спонукати виникненню гіпертензії, діабету, які є фактором ризику серцевої недостатності СН. Онкологічні захворювання, а саме рак молочної залози є ризиком виникнення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

СН. У США серед таких пацієнтів СН встановлено у трьох мільйонів хворих з таким діагнозом. СН у пацієнтів з хронічними захворюваннями легень у 2010 р. була встановлено у 384 мільйонів пацієнтів. За прогнозами до 2030 р. хронічні обструктивні хвороби легень стануть на четверте місця серед провідних тягарів смерті у світі розглянуто в [11, 13, 14].

Під час пандемія COVID-19 пацієнтів вірус вражав не лише дихальну систему, а серце, нервову систему.

Порівняння даних і стратегій

Існує кілька підходів до профілактики та лікування СН, які варто розглянути. Наприклад, моделі PREVENT і PCP-HF орієнтовані на ідентифікацію осіб з високим ризиком ще до появи симптомів. На основі цих моделей можна впроваджувати заходи для зниження ризику, зокрема шляхом призначення SGLT2 або новітніх фармакологічних засобів, таких як інгібітори рецепторів ангіотензину та непролізину, що можуть ефективно знижувати ймовірність розвитку СН.

Науковцями велике значення у виникненні СН приділяється увага на соціальні детермінанти такі як: расова, етнічна приналежність, доступ до медичної допомоги, страхуванню, також залежать від інфраструктури охорони здоров'я, навколишнього середовища, забруднення повітря, ґрунту, економічної стабільності, освіти, які впливають на ризик виникнення у 62,0% пацієнтів ССЗ. Для профілактики ССЗ він пропонує дотримуватись наступних факторів: здоровий спосіб життя, відмова від паління, дотримуватись оптимального рівня фізичної активності (середньої інтенсивності >150 хв на тиждень), здорового харчування, без збільшення індексу маси тіла, холестерину, артеріального тиску, постійний контроль за рівнем глюкози в крові натщесерце розглянуто з [11, 15, 16].

Згідно з дослідженням Werner et al. (2024), у країнах з обмеженими ресурсами важливо зосередитися на економічно ефективних методах профілактики та лікування активно використовує телемедицині послуги для моніторингу пацієнтів з високим ризиком розвитку ІМ може знизити витрати на госпіталізацію та покращити доступ до медичної допомоги у віддалених сільських регіонах. Це дозволить знизити загальні витрати на охорону здоров'я та покращити якість життя пацієнтів. Впровадження ефективних профілактичних заходів може мати позитивний вплив на демографічні та соціальні показники. Наприклад, зниження захворюваності на ІМ може призвести до зменшення смертності та підвищення тривалості життя населення. Крім того, зниження втрат працездатності може покращити економічну ситуацію в країні, оскільки більше людей зможуть продовжувати працювати та вносити свій внесок у економіку відомо з [5].

За мета-аналізом літератури можно виділити два основні методи профілактики: медикаментозна і немедикаментазна.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Згідно рекомендацій Всеукраїнської асоціації кардіологів України з діагностики, лікування та профілактики хронічної серцевої недостатності (2024) необхідно враховувати наступні Стадії серцевої недостатності:

- **Стадія А: Ризик СН –** Наявний підвищений ризик розвитку СН, але відсутні симптоми структурної хвороби серця та підвищення кардіальних біомаркерів. Це пацієнти з АГ, атеросклеротичними ССЗ, ЦД, метаболічним синдромом і ожирінням, генетично зумовленою кардіоміопатією або випадками кардіоміопатії в родині, а також пацієнти під впливом кардіотоксичних агентів;

- **Стадія В: Доклінічна СН –** Відсутні симптоми й ознаки СН. Наявне, щонайменше, одне з таких порушень: • Структурна хвороба серця: –знижена систолічна функція ЛШ або ПШ –знижена ФВ, знижені характеристики деформації міокарда –гіпертрофія шлуночка (ів) –збільшення камер –порушення кінетики стінок міокарда –хвороба клапанів серця • Підвищений тиск наповнення, підтверджений інвазивними вимірюваннями показників гемодинаміки, неінвазивними методами візуалізації (наприклад, допплерівська ЕхоКГ) • Пацієнт має фактори ризику розвитку СН та підвищений рівень НУП або стабільно підвищений рівень серцевого тропоніну за відсутності діагнозів, що конкурують і можуть спричиняти подібне підвищення біомаркерів, а саме ГКС, ХХН, легенева тромбоемболія, міоперикардит;

- **Стадія С: Симптомна СН –** Структурна хвороба серця із симптомами СН, що наявні або спостерігалися раніше;

- **Стадія D: СН на пізній стадії Виражені симптоми СН**, які перешкоджають щоденній активності, та повторні госпіталізації, незважаючи на спроби оптимізувати РДМТ (НУП – натрійуретичні пептиди; РДМТ – рекомендована доказова медикаментозна) для яких передбачено ведення пацієнтів відомо з [17].

Сучасні підходи до медикаментозної профілактики серцевої недостатності (СН) включають використання кількох основних класів препаратів, які довели свою ефективність у зниженні ризику розвитку та прогресування СН.

1. **Інгібітори натрій-глюкозного котранспортера-2 (SGLT2)**: Ці препарати, такі як дапагліфлозин та емпагліфлозин, показали високу ефективність у зниженні ризику розвитку СН у пацієнтів з діабетом та хронічною хворобою нирок. Вони також знижують ризик госпіталізації через СН.
2. **Антагоністи мінералокортикоїдних рецепторів (MRA)**: Препарати, такі як спіронолактон та еплеренон, використовуються для зниження ризику розвитку СН у пацієнтів з хронічною серцевою недостатністю. Вони знижують ризик госпіталізації та смертності від СН.
3. **Інгібітори рецепторів ангіотензину та неприлізину (ARNI)**: Комбінація сакубітрилу та валсартану показала високу ефективність у зниженні ризику смертності та госпіталізації через СН у пацієнтів з зниженою фракцією викиду лівого шлуночка.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

4. **Інгібітори ангіотензинперетворюючого ферменту (ACEi) та блокатори рецепторів ангіотензину (ARB)**: Ці препарати використовуються для зниження артеріального тиску та зменшення навантаження на серце, що допомагає запобігти розвитку СН.

5. Бета-блокатори: Препарати, такі як метопролол та карведилол, знижують частоту серцевих скорочень та артеріальний тиск, що допомагає зменшити навантаження на серце та запобігти розвитку СН.

Немедикаментозні методи профілактики

Немедикаментозні методи профілактики СН включають зміни способу життя та використання сучасних технологій для моніторингу та лікування пацієнтів.

1. **Зміни способу життя**: Регулярна фізична активність, здорове харчування, відмова від куріння та обмеження споживання алкоголю є ключовими компонентами профілактики СН. Дослідження показують, що регулярна фізична активність може знизити ризик розвитку СН на 30-40%.

2. **Контроль артеріального тиску**: Оптимальний контроль артеріального тиску є важливим фактором у профілактиці СН. Зниження артеріального тиску на 10 мм рт. ст. може знизити ризик розвитку СН на 20-25%.

3. **Моніторинг рівня глюкози та холестерину**: Регулярний моніторинг та контроль рівня глюкози та холестерину допомагає запобігти розвитку діабету та атеросклерозу, які є основними факторами ризику розвитку СН.

4. **Телемедицина**: Використання телемедицини для моніторингу пацієнтів з високим ризиком розвитку СН дозволяє забезпечити своєчасне виявлення та лікування захворювання, що знижує ризик госпіталізації та покращує якість життя пацієнтів.

5. Імплантовані пристрої: Використання імплантованих пристроїв, таких як кардіовертери-дефібрилятори та пристрої для ресинхронізації серця, допомагає запобігти раптовій серцевій смерті та покращити функцію серця у пацієнтів з СН.

Головні напрямки профілактики ССЗ є дотримання здорововго способу життя, дотриання збалансованого здорового харчування і постійне стеження за нормою ваги, постійна фізична активність, відмова від шкідливих звичок, уникнення емоційного перевантаження (стреси, депресивні стани), постійний огляд, лабораторний контроль у сімейного лікаря на первінному рівні охорони здоров’я, що зменше витрати і ресурси охорони здоров’я.

Висновки:

1. Імплементувати різні сучасні моделі, які запропоновани країнами світу для ранного виявлення груп різиків ССЗ.
2. Головні профілактичні заходи щодо серцево судиних захворень це покращення соціальних детермінантів які мають великий вплив на ризик виникнення у 62,0% пацієнтів ССЗ і які повинні бути враховані в кожній країні.
3. В сільських районах важливо забезпечити доступність вчасної медичної допомоги, раннього виявлення ССЗ використовуя телемедичних послуг.

Література:

1. Virani S.S., Alonso A., Benjamin E.J., & Tsao C.W. American Heart Association Council on Epidemiology and Prevention Statistics Committee and Stroke Statistics Subcommittee. Circulation. 2020; 141(9):e139-e596. doi: 10.1161/CIR.0000000000000757.

2. Скибчик В.А., Соломенчук Т.М. Гостра серцева недостатність: сучасні підходи до діагностики та лікування. / В.А. Скибчик, Т.М. Соломенчук // Практикуючий лікар. – 2023. – № 2-3, – С. 5-18. DOI: 10.31793/2413-5461.2023.12-2.5

3. Ковальова О.М. Діагностичні й класифікаційні критерії серцевої недостатності в практиці лікарів на догоспітальному етапі / О.М. Ковальова, В.В. Ніконов & А.М. Літвінов // Scientific Review. – 2024, – 20(3). – С.159-168

4. Tsao C.W., Aday, A.W., Almarzooq, Z.I., Anderson C.A., & Martin, S.S.; American Heart Association Council on Epidemiology and Prevention Statistics Committee and Stroke Statistics Subcommittee. Circulation. 2023 Feb 21;147(8):e93-e621. doi: 10.1161/CIR.00000 00000001123.

5. Werner K., Hirner S., Offorjebe O.A. &Risko N. A systematic review of cost-effectiveness of treating out of hospital cardiac arrest and the implications for resource-limited health systems. Int J Emerg Med. 2024 Oct 9;17(1):151. doi: 10.1186/s12245-024-00727-w.

6. Tsao C.W, Aday A.W., Almarzooq Z.I et al. Heart Disease and Stroke Statistics-2022 Update: A Report From the American Heart Association. Circulation. 2022 Feb 22;145(8):e153-e639. doi: 10.1161/CIR.0000000000001052. Epub 2022 Jan 26. Erratum in: Circulation. 2022 Sep 6;146(10):e141. doi: 10.1161/CIR.0000000000001074.

7. Virani S.S., Alonso A., Aparicio H.J., et al, American Heart Association Council on Epidemiology and Prevention Statistics Committee and Stroke Statistics Subcommittee. Heart Disease and Stroke Statistics-2021 Update: A Report From the American Heart Association. Circulation. 2021 Feb 23;143(8):e254-e743. doi: 10.1161/CIR.0000000000000950.

8. Martin S.S., Aday A.W., Almarzooq Z.I., et al. American Heart Association Council on Epidemiology and Prevention Statistics Committee and Stroke Statistics Subcommittee. 2024 Heart Disease and Stroke Statistics: A Report of US and Global Data From the American Heart Association. Circulation. 2024 Feb 20;149(8):e347-e913. doi: 10.1161/CIR.0000000000001209.

9. Segar M.W, Hall J.L, Jhund P.S. & Pandey A. Machine Learning-Based Models Incorporating Social Determinants of Health vs Traditional Models for Predicting In-Hospital Mortality in Patients With Heart Failure. JAMA Cardiol. 2022 Aug 1;7(8):844-854. doi: 10.1001/jamacardio.2022.1900. PMID: 35793094; PMCID: PMC9260645.

10. Chang A.J., Liang Y., Girouard M.P. & Ambrosy A.P. Changing the paradigm in heart failure: shifting from treatment to prevention. Heart Fail Rev. 2024 Oct 23. doi: 10.1007/s10741-024-10454-2.

11. Hammond M.M, Everitt I.K, Khan S.S. New strategies and therapies for the prevention of heart failure in high-risk patients. Clin Cardiol. 2022 Jun;45 Suppl 1(Suppl 1):S13-S25. doi: 10.1002/clc.23839.

12. Patel R., Peesay T., Krishnan V., Wilcox J,. Wilsbacher L., Khan SS. Prioritizing the primary prevention of heart failure: Measuring, modifying and monitoring risk. Prog Cardiovasc Dis. 2024 Jan-Feb;82:2-14. doi: 10.1016/j.pcad.2024.01.001

13. Morgan A.D, Zakeri R., Quint J.K. Defining the relationship between COPD and CVD: what are the implications for clinical practice? Ther Adv Respir Dis. 2018 Jan-Dec;12: 1753465817750524. doi: 10.1177/1753465817750524.

14. Reza N., DeFilippis E.M, Jessup M. Secondary Impact of the COVID-19 Pandemic on Patients With Heart Failure. Circ Heart Fail. 2020 May;13(5):e007219. doi: 10.1161/CIRCHEAR TFAILURE.120.007219.

15. White-Williams C, Rossi L.P, Bittner V.A. & Shirey M; American Heart Association Council on Cardiovascular and Stroke Nursing; Council on Clinical Cardiology; and Council on Epidemiology and Prevention. Addressing Social Determinants of Health in the Care of Patients With Heart Failure: A Scientific Statement From the American Heart Association. Circulation. 2020 Jun 2;141(22):e841-e863. doi: 10.1161/CIR.0000000000000767.

16. Potter E.L, Hopper .I, Sen J., Salim A., Marwick T.H. Impact of socioeconomic status on incident heart failure and left ventricular dysfunction: systematic review and meta-analysis. Eur Heart J Qual Care Clin Outcomes. 2019 Apr 1;5(2):169-179. doi: 10.1093/ehjqcco/qcy047.

17. Рекомендацій Всеукраїнської асоціації кардіологів України з діагностики, лікування та профілактики хронічної серцевої недостатності, 2024. [Електроний ресурс] – Режим доступу: https://cardiocongress.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%A5%D0%A1%D0%9D-%D0%906-1.pdf

References:

1. Virani, S.S., Alonso, A., Benjamin, E.J., & Tsao, C.W. (2020). American Heart Association Council on Epidemiology and Prevention Statistics Committee and Stroke Statistics Subcommittee. *Circulation.* 141(9):e139-e596. doi: 10.1161/CIR.0000000000000757.

2. Skybchyk, V.A., Solomenchuk, T.M. (2023). Hostra sertseva nedostatnist: suchasni pidkhody do diahnostyky ta likuvan [Sharp cardiac insufficiency: the modern going is near diagnostics and treatment.] Practicing doctor - Prakticheskiy doctor. 2-3, 5-18. DOI: 10.31793/2413-5461.2023.12-2.5 [in Ukrainian].

3. Kovalova, O.M. (2024). Diahnostychni y klasyfikatsiini kryterii sertsevoi nedostatnosti v praktytsi likariv na dohospitalnomu etapi [Diagnostic and classification criteria of cardiac insufficiency are in practice of doctors on the dogospital'nomu stage]. Scientific Review. 20(3).159-168 [in Ukrainian].

4. Tsao, C.W., Aday, A.W., Almarzooq, Z.I., Anderson C.A., & Martin, S.S. (2023). American Heart Association Council on Epidemiology and Prevention Statistics Committee and Stroke Statistics Subcommittee. *Circulation.* 147(8):e93-e621. doi: 10.1161/CIR.0000000000001123.

5. Werner, K., Hirner, S., Offorjebe, O.A. & Risko, N. (2024). A systematic review of cost-effectiveness of treating out of hospital cardiac arrest and the implications for resource-limited health systems. *Int J Emerg Med.* 17(1):151. doi: 10.1186/s12245-024-00727-w.

6. Tsao, C.W, Aday, A.W., Almarzooq, Z.I et al. (2022). Heart Disease and Stroke Statistics-2022 Update: A Report From the American Heart Association. Circulation. 2022 Feb 22;145(8):e153-e639. doi: 10.1161/CIR.0000000000001052. *Erratum in: Circulation*. 146(10): e141. doi: 10.1161/CIR.0000000000001074.

7. Virani, S.S., Alonso, A., Aparicio, H.J., et al (2021). American Heart Association Council on Epidemiology and Prevention Statistics Committee and Stroke Statistics Subcommittee. Heart Disease and Stroke Statistics-2021 Update: A Report From the American Heart Association. *Circulation*. 143(8):e254-e743. doi: 10.1161/CIR.0000000000000950.

8. Martin, S.S., Aday, A.W., Almarzooq, Z.I., et al. (2024). American Heart Association Council on Epidemiology and Prevention Statistics Committee and Stroke Statistics Subcommittee. 2024 Heart Disease and Stroke Statistics: A Report of US and Global Data From the American Heart Association. *Circulation*. 149(8):e347-e913. doi: 10.1161/CIR.0000000000001209.

9. Segar, M.W, Hall, J.L, Jhund, P.S. & Pandey, A. (2022). Machine Learning-Based Models Incorporating Social Determinants of Health vs Traditional Models for Predicting In-Hospital Mortality in Patients With Heart Failure. *JAMA Cardiol.* 7(8):844-854. doi: 10.1001/jamacardio.2022.1900. PMID: 35793094; PMCID: PMC9260645.

10. Chang, A.J., Liang, Y., Girouard, M.P. & Ambrosy, A.P. (2024). Changing the paradigm in heart failure: shifting from treatment to prevention. Heart Fail Rev. doi: 10.1007/s10741-024-10454-2.

11. Hammond, M.M, Everitt, I.K, Khan, S.S. (2022). New strategies and therapies for the prevention of heart failure in high-risk patients. *Clin Cardiol*. 45 Suppl 1(Suppl 1):S13-S25. doi: 10.1002/clc.23839.

12. Patel, R., Peesay, T., Krishnan, V., Wilcox, J,. Wilsbacher, L., Khan, SS. (2024). Prioritizing the primary prevention of heart failure: Measuring, modifying and monitoring risk. *Prog Cardiovasc Dis*. 82:2-14. doi: 10.1016/j.pcad.2024.01.001

13. Morgan, A.D, Zakeri, R., Quint, J.K. (2018). Defining the relationship between COPD and CVD: what are the implications for clinical practice? *Ther Adv Respir Dis*. 12:1753465817 750524. doi: 10.1177/1753465817750524.

14. Reza, N., DeFilippis,, E.M, Jessup M.(2020). Secondary Impact of the COVID-19 Pandemic on Patients With Heart Failure. *Circ Heart Fail*. 13(5):e007219. doi: 10.1161/CIRCHE ARTFAILURE.120.007219.

15. White-Williams, C, Rossi, L.P, Bittner, V.A. & Shirey, M. (2020). American Heart Association Council on Cardiovascular and Stroke Nursing; Council on Clinical Cardiology; and Council on Epidemiology and Prevention. Addressing Social Determinants of Health in the Care of Patients With Heart Failure: A Scientific Statement From the American Heart Association. *Circulation.* 141(22):e841-e863. doi: 10.1161/CIR.0000000000000767.

16. Potter, E.L, Hopper, I, Sen, J., Salim, A., Marwick, T.H. (2019). Impact of socioeconomic status on incident heart failure and left ventricular dysfunction: systematic review and meta-analysis. *Eur Heart J Qual Care Clin Outcomes*. 5(2):169-179. doi: 10.1093/ehjqcco/qcy047.

17. Rekomendatsii Vseukrainskoi asotsiatsii kardiolohiv Ukrainy z diahnostyky, likuvannia ta profilaktyky khronichnoi sertsevoi nedostatnosti [Recommendations of the Allukrainian association of cardiologists of Ukraine from diagnostics, treatment and prophylaxis of chronic cardiac insufficiency] 2024. [Elektronyi resurs] – Rezhym dostupu: https://cardiocongress.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%A5%D0%A1%D0%9D-%D0%906-1.pdf [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК: 613.632.4:621.791-051:[616.36+616.411+616.61]-099-092.9

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2286-2298

Шаравара Лариса Павлівна доцент, к.мед.н., доцент кафедри загальної гігієни, медичної екології та профілактичної медицини, Запорізький державний медико-фармацевтичний університет, https//orcid.org/0000-0001-9102-3686

Дмитруха Наталія Миколаївна с.н.с., д.б.н., т.в.о. завідувача лабораторією промислової токсикології і гігієни праці при використанні хімічних речовин імені академіка НАМН України Трахтенберга Ісаака Михайловича, Державна установа «Інститут медицини праці імені Ю.І. Кундієва Національної академії медичних наук України», https//orcid.org/0000-0001-9161-3889

МОРФОЛОГІЧНІ ЗМІНИ У ВНУТРІШНІХ ОРГАНАХ ЩУРІВ ЗА ВПЛИВУ ЗАВИСЛИХ УЛЬТРАДИСПЕРСНИХ ЧАСТИНОК, ЯКІ УТВОРЮЮТЬСЯ ПІД ЧАС ЗВАРЮВАННЯ МЕТАЛУ

Анотація. Присутність на робочому місці зварювальника завислих частинок ультарадисперсного діапазону і недостатнє розуміння їх взаємодії з біологічними системами потребує вдосконалення методів контролю та оцінки ризику їх впливу на стан здоров'я працюючих для застосування комплексних профілактичних заходів. Вивчення особливостей токсичної дії завислих ультрадисперсних частинок різного хімічного складу на організм працюючих, які утворюються при технологічних процесах зварювання металів, на сьогодні є актуальним питанням.

Мета: Оцінити морфологічні зміни у внутрішніх органах щурів за впливу завислих ультрадисперсних частинок, які утворюються під час зварювання металу.

Матеріали та методи: Для оцінки токсичної дії завислих ультрадисперсногоих частинок, що утворюються під час зварювання металу, використовували модель субхронічної інтоксикації на щурах лінії Wistar. Дослідним тваринам вводили ультрадисперсні частинки з повітря робочої зони, що відібрані за допомогою пробовідбірника ТАЙФУН Р-20-2 з використанням поглинача Зайцева, у деіонізовану воду. Отриманий колоїдний розчин пропускали через шприц з мембранним дисковим фільтром з розміром пор 100 нм для відокремлення завислих частинок більше ніж 100 нм. Колоїдний розчин ультрадисперсних частинок вводили тваринам внутрішньоочеревинно 1 мл на 100 г маси тіла протягом 6 тижнів 5 разів на тиждень. Кількісні зміни у структурі внутрішніх органів досліджували за допомогою програми морфометрії Відеотест - Морфологія 5.2.0.158.ось із використанням мікроскопу Axio Scope A1 «Carl Zeiss» (Німеччина) з камерою Jenoptik Progres gryphax® серии SUBRA (Німеччина).

Результат: Встановлено, що під час зварювання у повітря робочої зони зварювальника виділяються завислі частинки комбінованого складу: залізо, мідь, нікель, молібден, вольфрам, кремній, титан та ванадій в різних концентраціях.

Морфологічні зміни у печінці, селезінці та нирках через 6 тижднів від початку експерименту не відрізнялися від контрольних спостережень, а вже через 12 тижднів - патологічні зміни спостерігалися у всіх досліджуваних органах. У тварин дослідної групи відмічалися деструктивні зміни у структурі печінки, а саме спостерігалася вакуолізація гепатоцитів, об'єм їх збільшувався, цитоплазма ставала оптично прозорою, відмічалося повнокрів'я синусоїдів на тлі зменшення їх просвітів.

У структурі селезінки відзначалося зменшення площі периартеріальних Т-залежних зон, зменшувалася загальна клітинність білої пульпи, що призводило до зменшення співвідношення білої та червоної пульпи. Була збільшена кількість деструктивно змінених клітин в периартеріальних лімфоїдних муфтах і лімфоїдних вузликах. В червоній пульпі збільшувалося повнокрів'я. Поміж повнокровних судин, з'являлася велика кількість молодих, та бластних форм клітин лімфоїдного ряду, збільшувалася кількість ретикулярних клітин, які надавали стромі селезінки сітчатий малюнок

Клубочковий апарат нирок дослідних тварин зазнавав поступових прогресуючих дегенеративних і склеротичних змін. У 40% тварин на фоні збільшення обсягу капілярного клубочка, відбувалась проліферація ендотеліальних і мезангіальних клітин, які формували вогнищеві проліферати з 4-6 клітин.

Висновки: При проведені експерименту з моделювання субхронічної інтоксикації завислими частинками зварювального аерозолю патоморфологічні зміни у печінці, селезінці та нирках були відсутні на 6 тиждень експерименту, проте значно вираженими на 12 тиждень експерименту. У структурі внутрішніх органів були виявлені значні патомоморфологічні порушення, які характеризувалися дистрофічними, дисциркуляторними, запальними та склеротичними змінами.

Ключові слова: завислі ультрадисперсні частинки, зварювальний аерозоль, патоморфологічні зміни внутрішніх органів.

Sharavara Larisa Pavlovna Associate Professor, Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of General Hygiene, Medical Ecology, and Preventive Medicine, Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, https//orcid.org/0000-0001-9102-3686

Dmytrukha Nataliia Mykolayivna Senior Research Officer, Doctor of Biological Sciences, Head of the Laboratory of Industrial Toxicology and Occupational Health in the Use of Chemical Substances named after Academician of NAMS of Ukraine Isaak Mykhailovych Trakhtenberg, State Institution «Kundiiev Institute of Occupational Health of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine», Kyiv, https//orcid.org/0000-0001-9161-3889

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

MORPHOLOGICAL CHANGES IN THE INTERNAL ORGANS OF RATS UNDER THE INFLUENCE OF SUSPENDED ULTRAFINE PARTICLES FORMED DURING METAL WELDING

Abstract. The presence of suspended ultrafine particles in the welder's workplace and insufficient understanding of their interaction with biological systems requires improvement of control methods and risk assessment of their impact on the workers' health for the application of comprehensive preventive measures. Studying the features of the toxic effect of suspended ultrafine particles of various chemical composition on the workers' body, which are formed during technological processes of welding metals, is a topical issue today.

The aim: To assess morphological changes in the internal organs of rats exposed to suspended ultrafine particles formed during metal welding.

Materials and methods: To assess the toxic effects of suspended ultrafine particles formed during metal welding, a subchronic intoxication model was used on the rats of Wistar line. The experimental animals were injected with ultrafine particles from the air of the working area, which were collected using a TYPHOON R-20-2 sampler using a Zaitsev absorber in deionized water. The resulting colloidal solution was passed through a syringe with a membrane disk filter with 100 nm pore size to separate suspended particles more than 100 nm. The colloidal solution of ultrafine particles was injected intraperitoneally into the animals at a dose of 1 ml per 100 g of body weight for 6 weeks 5 times a week. Quantitative changes in the structure of internal organs were studied using the morphometry program Videotest - Morphology 5.2.0.158.axis using an Axio Scope A1 microscope "Carl Zeiss" (Germany) with a Jenoptik Progres gryphax® SUBRA series camera (Germany).

Result: It was established, that during welding, suspended particles of a combined composition are released into the air of the welder's work area: iron, copper, nickel, molybdenum, tungsten, silicon, titanium, and vanadium in various concentrations.

Morphological changes in the liver, spleen and kidneys after 6 weeks from the beginning of the experiment did not differ from the control observations, and after 12 weeks - pathological changes were observed in all the studied organs. In the animals of the experimental group, destructive changes in the structure of the liver were noted, namely, vacuolization of hepatocytes was observed, their volume increased, the cytoplasm became optically transparent, and sinusoids were full of blood against the background of a decrease in their lumens.

In the structure of the spleen, there was a decrease in the area of periarterial T-dependent zones, the total cellularity of the white pulp was decreased, which led to a decrease in the ratio of white and red pulp. The number of destructively changed cells in periarterial lymphoid couplings and lymphoid nodules was increased. The red pulp had increased blood volume. Between full-blood vessels, a large number of young and blast forms of lymphoid cells were appeared, the number of reticular cells was increased, giving the spleen stroma a mesh pattern.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

The glomerular apparatus of the experimental animals' kidneys underwent gradual progressive degenerative and sclerotic changes. In 40% of the animals, at the background of an increase in the volume of the capillary glomerulus, there was proliferation of endothelial and mesangial cells, which formed focal proliferates of 4-6 cells.

Conclusions: When conducting an experiment to simulate subchronic intoxication with suspended particles of welding aerosol, pathomorphological changes in the liver, spleen and kidneys were absent at the 6th week of the experiment, but they were significantly pronounced at the 12th week of the experiment. Significant pathomorphological disorders were found in the structure of internal organs, which were characterized by dystrophic, dyscirculatory, inflammatory and sclerotic changes.

Keywords: suspended ultrafine particles, welding aerosol, pathomorphological changes in internal organs.

Постановка проблеми. За останні півстоліття занепокоєння у науковців гігієністів, токсикологів викликають завислі частинки, присутні у атмосферному повітрі та на робочих місцях при виконанні окремих технологічних операцій [1]. Отриманні дані досліджень повітря робочої зони працівників на підприємствах металургійної та машинобудівної галузі підтверджують наявність завислих частинок (ЗЧ) ультрадисперсного діапазону у різних кількісних концентраціях при технологічних процесах плавлення та зварювання металів [2, 3].

На сьогодні відомо, що ультрадисперсні завислі частинки здатні проникати в глибокі відділи дихальної системи та з током крові надходити до внутрішніх органів.

Недостатнє розуміння взаємодії частинок ультрадисперсного діапазону промислового аерозолю з біологічними системами потребує вдосконалення методів контролю та оцінки ризику їх впливу на стан здоров'я працюючих для застосування комплексних профілактичних заходів. Тому, безумовно вивчення особливостей токсичної дії завислих ультрадисперсних частинок (УДЧ) різного хімічного складу на організм працюючих, які утворюються при технологічних процесах зварювання металів, на сьогодні є важливим завданням для фахівців медицини праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В літературних джерелах зустрічаються роботи, які підтверджують токсичну дію синтезованих наночастинок різного хімічного складу на органи та тканини дослідних тварин. Зокрема, наночастинки оксиду цинку та оксиду міді здатні викликати зміни в печінці та нирках [4], наночастинки заліза оксиду та кремнію викликають токсичні ефекти в печінці, легенях, нирках та селезінці [5, 6], наночастинки діоксиду титану чинили токсичну дію на клітини печінки [7], оксиду ванадію впливали на клітини нирок [8].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Дані досліджень N.S. Al-Hamadany et al. [9] та Яворовського О.П. та ін. [10] підтверджують наявність патологічних змін в печінці у вигляді вакуолізації цитоплазми гепатоцітів, збільшенні їх в об'ємі, наявності повнокрів'я синусоїдів.

Науковці біохімічної лабораторії Індійського інституту токсикологічних досліджень [10] при пероральному введені наночастинок оксиду цинку розміром від 16 до 199 нм експериментальним тваринам виявили процеси запалення та некрозу в тканинах нирок. У роботах Zhou X. et al. [11], Wen H. et al. [12] та Yuqi L. et al. [13]. встановлено патологічні зміни у селезінці, які характеризувалися загибеллю лімфоцитів і зменшенням їх кількості в білій пульпі, збільшенням кількості макрофагів в красній пульпі.

Досліджено токсичну дію наночастинок оксиду заліза на структуру легень, серця, печінки, нирок. Встановлено, що тривале введення в черевну порожнину щурів наночастинок Fe_2O_3 19 нм супроводжувалося накопиченням у цитоплазмі кардіоміоцитів, гепатоцитів і клітин нефротелію дрібних кристалоподібних включень, дистрофічниит і некробіотичними процесами у клітинах. Кардіовазотоксична дія проявлялась порушенням кровообігу в системі мікроциркуляторного русла. Ураження печінки протікали з порушенням антитоксичної та метаболічної функцій та обмінних процесів. Вплив на нирки дослідних щурів супроводжувався повнокров'ям капілярів ниркових клубочків, розширенням просвітів капсули ниркового тільця та зернистою дистрофією клітин проксимального епітелію, що свідчить про порушення процесів клубочкової фільтрації та канальцієвої реабсорбції. [14].

Причина токсичності наночастинок може пояснюватись їх специфічними характеристиками, такими як велика площі поверхні у порівнянні з масовою концентрацією, хімічним складом, розміром та дозуванням, накопиченням в організмі, імуногенністю, токсичністю для окремих органів, розпадом та виведенням їх з організму. Отримані дослідження підтверджують важливість детального дослідження впливу завислих УДЧ нанорозмірного діапазону промислового аерозолю через їх потенційну токсичність за рахунок особливих фізико-хімічних властивостей, обумовлених розміром, кількісною концентрацією, площею поверхні, розчинністю у рідинах, зарядом тощо.

Важливо зазначити, що зазначені експериментальні дослідження токсичності проводилися з штучно синтезованими наночастинками. У той же час визначення токсичності завислих УДЧ, що утворюються безпосередньо на робочому місці працівників при різних технологічних процесах не проводились. Тому дослідження вмісту, хімічного складу та токсичності завислих УДЧ, що надходять у повітря робочої зони працівників за особливих технологічних процесів є актуальним.

Мета статті - оцінити морфологічні зміни у внутрішніх органах щурів за впливу завислих УДЧ, які утворюються під час зварювання металу.

Матеріали та методи дослідження: Завислі УДЧ аерозолю відбирали під час зварювання металу на робочому місці зварювальника за допомогою пробовідбірника ТАЙФУН Р-20-2 у деіонізовану воду в об'ємі 10 мл. Проби повітря для експерименту відбирали на початку робочого тижня (протягом 6

тижнів). УДЧ (≤ 100 нм) відокремлювали шляхом фільтрування отриманого колоїдного розчину за допомогою шприца з приєднаним фільтротримачем з мембранним дисковим фільтром «Domnick Hunter» (Англія) з розміром пор 100 нм. Оцінку хімічного складу УДЧ, які входили до зварювального аерозолю, визначали методом атомно-емесійної спектрометрії з індуктивно зв'язаною плазмою (ОЕС-ІЗП) за допомогою приладу «Optima 2100 DV» («PerkinElmer», США). Отримані результати хімічного складу ЗЧ аналізувалися за допомогою програмного забезпечення приладу ОЕС-ІЗП WinLab32 в операційній системі Windows XP prof.

Моделювання хронічної інтоксикації УДЧ проводили на статевозрілих щурах-самцях лінії Wistar масою 220-335 гр, які були поділені на 2 групи (дослідна та контрольна, по 6 тварин в кожній). При роботі з тваринами дотримувалися положеннями Європейської конвенції про захист хребетних тварин, які використовуються в експериментальних або інших наукових цілях (Страсбург, 18.03.1986).

Щурам дослідної групи колоїдний розчин з УДЧ вводили внутрішньоочеревинно 1 мл (182460 частинок/см^3) на 100 г маси тіла тварини щоденно протягом 5 днів, моделюючі робочий тиждень працівника. Контрольній групі тварин у той же спосіб вводили 1 мл деіонізованої води.

Оцінку патоморфологічних змін у структурі внутрішніх органів (печінка, селезінка та нирки) проводили через 6 тижнів від початку експерименту та через 6 тижднів після припинення (через 12 тижнів від початку експерименту).

Дослідних тварин виводили з експерименту шляхом декапітації під тіопенталовим наркозом (5 мг/1мл фіз. розчину). Внутрішні органи тварин для гістологічного дослідження фіксували 10 % розчином нейтрального формаліну протягом 24-48 годин, зневоднювали і заливали в парафін. Серійні зрізи печінки, селезінки та нирок товщиною 5 мкм виготовляли на прецизійному ротаційному мікротомі НМ 3600 (фірми «MICROM Laborgerte GmbH», Німеччина) з подальшим фарбуванням гематоксиліном і еозином. Оцінку кількісних показників структурних елементів внутрішніх органів проводили за допомогою програми морфометрії Відеотест - Морфологія 5.2.0.158.ось із використанням мікроскопу Axio Scope A1 «Carl Zeiss» (Німеччина) з камерою Jenoptik Progres gryphax® серии SUBRA (Німеччина).

Статичну обробку отриманих даних виконано за допомогою пакета програм Statistica® for Windows 13.0. Статистичний аналіз кількісних показників проводили з розрахунком медіани (Me), нижнього та верхнього квартілей (Q_1; Q_3). Статистично значущими вважалися відмінності між порівнювальними значеннями на рівні 95 % ($p \leq 0,05$).

Виклад основного матеріалу. За результатами дослідження хімічного складу проб повітря, відібраних на робочому місці зварювальника, можемо констатувати, що УДЧ містили залізо, мідь, нікель, молібден, вольфрам, кремній, титан та ванадій. Присутність цих елементів у повітрі робочої зони зварювальника обумовлена особливостями технологічного процесу зварю-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вання металів з різних сплавів та використанням різних видів електродів для зварювання.

При гістологічному дослідженні печінки тварин контрольної групи чітко простежувалася балкова будова з наявністю характерних трабекул з гепатоцитів між якими проходять синусоїди. Ядра гепатоцитів мали округлу форму з площею поперечного перетину: 37,74 мкм^2 (33,54; 42,33).

На 6 тиждень експерименту в дослідній групі щурів гістологічна будова печінкової часточки не відрізнялася від тварин контрольної групи. Через 12 тижнів у тварин дослідної групи відмічалися деструктивні зміни, такі як вакуолізація гепатоцитів, їх збільшений об’єм, оптично прозора цитоплазма, повнокрів’я синусоїдів на тлі зменшення їх просвітів. Повнокрів’я і стаз крові в окремих судинах мікроциркуляторного русла свідчив про порушення реологічних властивостей крові. В окремих ділянках навпаки реєструвалося суттєве розширення синусоїдів при збереженні помірної вакуолізації гепатоцитів. У цитоплазмі гепатоцитів з'явилася різного ступеня виразності зернистість, що можна розцінювати як прояв початкових стадій білкової дистрофії, або як прояв посиленого функціонування гепатоцитів в умовах несприятливого впливу токсичних речовин. Зернистість в цитоплазмі гепатоцитів набувала особливої виразності, що можна обгрунтувати саме дією УДЧ, які призводили до перебудови та розпаду ліпо- та глікопротеїдних комплексів. Цитоплазма гепатоцитів при цьому була неоднорідна, сітчаста, дрібно- або великозерниста. Білкові структури зазвичай різної форми та величини, ядра в таких гепатоцитах були незначно збільшені, з частковою вакуолізацією, яка охоплювала певні, незначні ділянки каріоплазми, хроматин ядер був згрупований в окремі глибки (рис. 1).

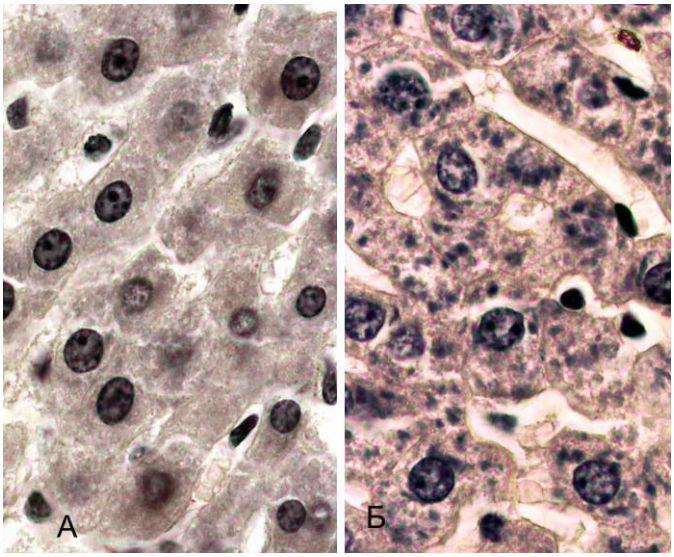

Рис. 1. А – гепатоцити печінки щурів контрольної групи. Б – гепатоцити з вираженою зернистістю у щурів дослідної групи. Забарвлення H&E. Зб. ×1000.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Незважаючи на можливий зворотній характер таких змін, тривалий несприятливий вплив УДЧ призводить до прогресування таких змін. В 30 % спостережень в печінці зустрічалися досить значні ділянки некробіотичних змін – вакуолізація цитоплазми, набряк ядра, периферична конденсація хроматину, каріопікноз. Просвіт центральної вени та прилеглих ділянок синусоїдів розширений, нерідко значне повнокрів'я центральних вен, що спостерігалося нами в 20 % спостережень у тварин дослідної групи.

Кількісні показники гепатоцитів змінювалися по групам неоднорідно. В експериментальній групі площа ядер гепатоцитів становила 45,3 мкм2 (42,44; 49,34), що перевищувало контрольні показники в 1,2 рази і мала статистично значимі відмінності ($p \leq 0,01$). В дослідній групі площа гепатоцитів була значно більшою у порівнянні з контрольною групою і склала відповідно 280,12±67,93 та 172,95±13,18 мкм^2.

Значне збільшення обсягу гепатоцитів у щурів, яким вводили УДЧ, відбувалося за рахунок вакуолізації цитоплазми, що наочно реєструвалося при великому збільшенні мікроскопу. При цьому, незважаючи на збільшення площі ядер, ядерно-цитоплазматичний індекс (ЯЦІ) суттєво зменшувався. Так, в групі контролю ЯЦІ становив 0,2, тоді як в дослідній групі – 0,16. Запальної інфільтрації в досліджуваній групі не спостерігалося.

Через 6 тижнів експерименту у щурів дослідної групи структура селезінки мало відрізнялася від контрольних даних. Через 12 тижнів у селезінці дослідної групи щурів відзначалося зменшення площі периартеріальних Т-залежних зон та загальної клітинності білої пульпи переважно за рахунок лімфоцитів, як переважаючої клітинної популяції. Відповідно, такі зміни призводили до зменшення співвідношення білої та червоної пульпи. Треба зауважити, що різні несприятливі фактори зовнішнього або внутрішнього середовища можуть призводити до загибели лімфоцитів і зменшення їх кількості в білій пульпі. Також визначено збільшення кількості деструктивно змінених клітин в периартеріальних лімфоїдних муфтах і лімфоїдних вузликах. В останніх не відбувалося збільшення плазматичних клітин. Однак, поряд з деструктивними змінами, постійно відбувається приплив до селезінки ДНК- синтезуючих лімфоцитів, відбувається бласттрансформація великої їх кількості, що спостерігалося нами в дослідній групі. В червоній пульпі спостерігали підвищене повнокрів'я. Поміж повнокровних судин, поряд з малими лімфоцитами, які становили переважну більшість клітинної популяції, з'являлася велика кількість молодих, та бластних форм клітин лімфоїдного ряду, збільшувалася кількість ретикулярних клітин, які надавали стромі селезінки сітчатий малюнок (рис. 2).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

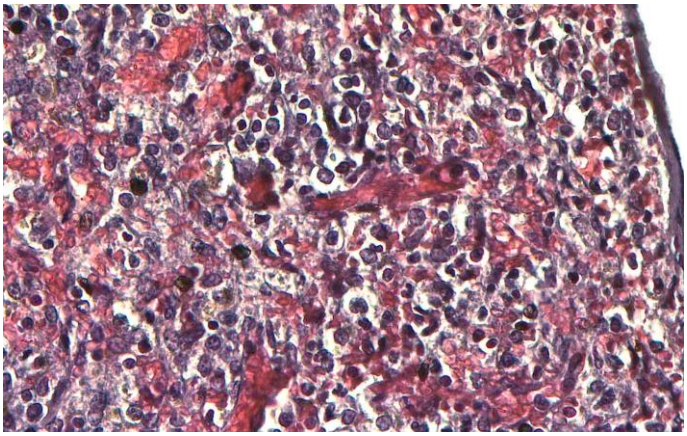

Рис. 2. Поліморфний клітинний склад на фоні повнокрів'я судин і синусів червоної пульпи селезінки у дослідних щурів. Забарвлення H&E. Зб. ×200.

У білій пульпі, на фоні застійних явищ в судинному руслі з'явилися поліморфноядерні лейкоцити, які формували дрібні скупчення з 2-4 клітин, що свідчило про наявність розвитку запальної реакції. В субкапсулярних зонах суттєво збільшилася кількість макрофагів, що може свідчити про посилення фагоцитарної активності клітин селезінки по відношенню до УДЧ. Макрофаги становили досить поліморфну популяцію клітин. Вони мали досить різні розміри і форму, однак частіше мали великі ядра з ядерцем, хроматин у незначній кількості був конденсований біля ядерної оболонки. Характерною ознакою була поява в селезінці дослідних щурів великої кількості гігантських багатоядерних макрофагів, які практично не зустрічалися в контрольній групі. Останнє опосередковано може свідчити про їх формування зокрема, у присутності екзогенних частинок. В розширених лімфатичних колекторах червоної пульпи було відмічено накопичення дрібних гранул чорного кольору, які мали подвійне світлозаломлення при проведенні поляризаційної мікроскопії (рис. 3).

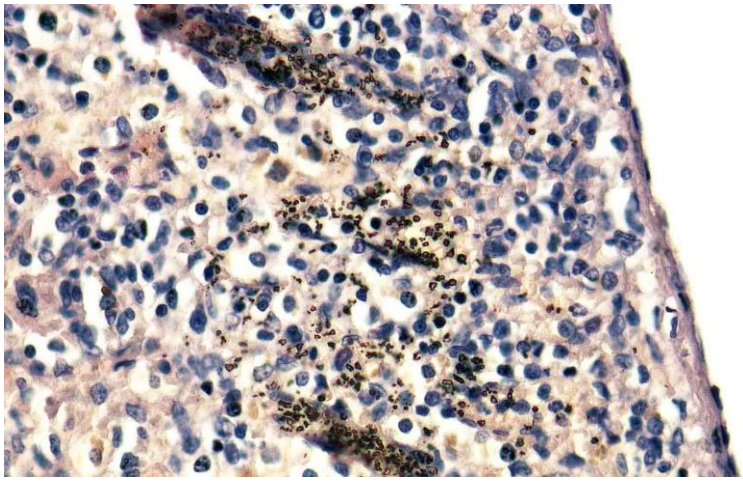

Рис. 3. Накопичення екзогенного матеріалу в лімфатичних судинах червоної пульпи у щурів дослідної групи. Забарвлення H&E. Зб. ×200.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

В деяких ділянках селезінки знаходились гранули гемосидерину, однак вони не мали чітких кордонів і формували більш значні конгломерати коричневого забарвлення. Поряд с такими ділянками зростала кількість одноядерних макрофагів. Збільшення ділянок гемосидерозу свідчило про посилений гемоліз еритроцитів в синусах красної пульпи, що може бути слідством дії шкідливих речовин.

Гістологічна будова нирок через 6 тижнів експерименту у щурів дослідної групи не відрізнялася від контрольних спостережень. На 12 тиждень експерименту в дослідній групі тварин клубочковий апарат зазнавав поступових прогресуючих дегенеративних і склеротичних змін. У 40% тварин на фоні збільшення обсягу капілярного клубочка, відбувалась проліферація ендотеліальних і мезангіальних клітин, які формували вогнищеві проліферати з 4-6 клітин. Відзначалися спайки між капілярними петлями і внутрішньою поверхнею капсули. Також в мезангіальному просторі з'являлись дрібні пилоподібні гранули і клітини запалення, переважно лімфоцити, просвіт капілярів був не визначеним (рис. 4).

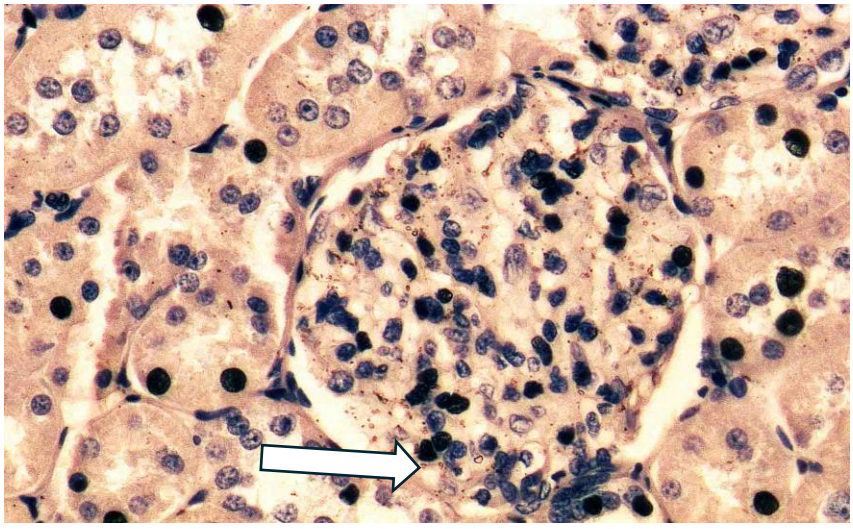

Рис. 4. Збільшення обсягу капілярного клубочка щурів дослідної групи. Накопичення пилоподібних гранул в мезангіальному просторі. Стрілкою показано спайки капілярних петель з внутрішньою поверхнею капсули. Забарвлення H&E. Зб. ×200.

В епітелії звивистих канальців прогресували дистрофічні зміни з набряком, руйнуванням і десквамацією окремих клітин. Базальні мембрани канальців загалом були збережені. В окремих ділянках мозкового шару відбувалося значне розширення і повнокрів'я судин, відмічалися стаз крові, проте такі зміни не набували значного розповсюдження і обмежувалися незначними ділянками ниркової паренхіми. В 8% спостережень в нирках дослідних щурів відзначалися склеротичні зміни в клубочках.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Висновки:

1. Встановлено, що під час зварювання металів в повітрі робочої зони зварювальника утворюється промисловий аерозоль комбінованого складу, який містить УДЧ розміром менше 100 нм що, є потенційною загрозою для здоров'я працюючих.

2. При проведені експерименту з моделювання субхронічній інтоксикації УДЧ зварювального аерозолю патоморфологічні зміни у печінці, селезінці та нирках були відсутні на 6 тиждень експерименту та значно вираженими на 12 тиждень експерименту. У структурі внутрішніх органів були виявлені значні морфо-функціональні порушення, які характеризувалися дистрофічними, дисциркуляторними, запальними та склеротичними змінами.

3. Отримані данні дають підставу для подальшого вивчення особливостей впливу завислих УДЧ промислового аерозолю на організм працюючих, розробки та застосування ефективних заходів профілактики їх несприятливої дії.

Література:

1. Najahi-Missaoui W., Arnold, R. D., & Cummings, B. S. Safe Nanoparticles: Are We There Yet? *International journal of molecular sciences*. 2020. 22 (1). 385. https://doi.org/10.3390/ijms22010385

2. Sharavara, L. P. Ultrafine industrial aerosol as an occupational risk factor for sintering industry workers / L.P. Sharavara, N. M. Dmytrukha, I. M. Andrusyshyna // Modern medical technology. – 2024. – № 3. – С. 303-309. DOI: 10.14739/mmt.2024.4.311754.

3. Marcias G., Fostinelli J., Catalani S., Uras M., Sanna A. M., Avataneo G. et al. Composition of Metallic Elements and Size Distribution of Fine and Ultrafine Particles in a Steelmaking Factory. *Int. J. Environ. Res. Public Health.* 2018. Vol. 15 (6). 1192. https://doi.org/10.3390/ijerph15061192

4. Abouzeinab N. S., Kahil N., Fakhruddin N., Awad R., & Khalil M. I. Intraperitoneal hepato-renal toxicity of zinc oxide and nickel oxide nanoparticles in male rats: biochemical, hematological and histopathological studies. *EXCLI journal*. 2023. 22. 619–644. https://doi.org/10.17179/excli2023-6237

5. Vakili-Ghartavol R., Momtazi-Borojeni A. A., Vakili-Ghartavol Z., Aiyelabegan H. T., Jaafari M. R., Rezayat S. M. et al. Toxicity assessment of superparamagnetic iron oxide nanoparticles in different tissues. *Artificial cells, nanomedicine, and biotechnology.* 2020. 48 (1). 443–451. https://doi.org/10.1080/21691401.2019.1709855

6. Huang Y., Li P., Zhao R., Zhao L., Liu J., Peng S. et al. Silica nanoparticles: Biomedical applications and toxicity. *Biomedecine & pharmacotherapie.* 2022. 151. 113053. https://doi.org/10.1016/j.biopha.2022.113053

7. Яворовський О. П. Токсикологічні та морфологічні аспекти прояву гострої дії нано-TiO2 и нано-TiO2-Ag на печінку лабораторних мишей. / О. П. Яворовський, С. І. Савосько, В. М. Рябовол, Т. О. Зінченко // *Патологія*. – 2023. – Том 20. № 2 (58). – С. 162-169. https://doi.org/10.14739/2310-1237.2023.2.277852

8. Li J. B., Li D., Liu Y. Y., Cao A., & Wang H. Cytotoxicity of vanadium dioxide nanoparticles to human embryonic kidney cell line: Compared with vanadium(IV/V) ions. *Environmental toxicology and pharmacology.* 2024. 106. 104378. https://doi.org/10.1016/j.etap.2024.104378

9. Abawy N. A., & Alzubaidy M. H. Evaluating the toxic oral doses of iron oxide nanoparticles in mice. *Iraqi Journal of Veterinary Sciences*. 2023. 37(4). P. 801-811. doi: 10.33899/ijvs.2023.138368.2796

10. Srivastav A.K., Kumar M., Ansari N.G. et al. A comprehensive toxicity study of zinc oxide nanoparticles versus their bulk in Wistar rats: Toxicity study of zinc oxide nanoparticles. *Human & Experimental Toxicology*. 2016. 35 (12). P. 1286-1304. doi:10.1177/096032711 6629530

11. Zhou X., Zhao L., Luo J., Tang H., Xu M., Wang Y. et al. The Toxic Effects and Mechanisms of Nano-Cu on the Spleen of Rats. *International journal of molecular sciences*. 2019. Vol. 20 (6). P. 1469. https://doi.org/10.3390/ijms20061469

12. Wen H., Dan M., Yang Y., Lyu J., Shao A., Cheng X. et al. Acute toxicity and genotoxicity of silver nanoparticle in rats. *PloS ONE*. 2017. 12 (9). e0185554. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0185554

13. Yuqi L., Mingkai X., Zhichun Z., Gulinare H., Yongqiang L., Yansheng L. et al. In vitro study on the toxicity of nanoplastics with different charges to murine splenic lymphocytes. *Journal of Hazardous Materials*. 2022. Vol. 424. 127508. https://doi.org/10.1016/j.jhazmat.2021. 127508

14. Луговський С. П., Дмитруха Н. М., Діденко М. М., Бакало Л. В., Лагутіна О. С., Мельник Н. А. Морфофункціональні зміни внутрішніх органів щурів за тривалого введення в черевну порожнину наночастинок оксиду заліза (Fe_2O_3) // Український журнал з проблем медицини праці. - 2019. - 15 (3). – С. 228–239. doi.org/10.33573/ujoh2019.03.228

References:

1. Najahi-Missaoui, W., Arnold, R. D., & Cummings, B. S. (2020). Safe Nanoparticles: Are We There Yet? *International journal of molecular sciences*, 22 (1), 385. https://doi.org/ 10.3390/ijms22010385

2. Sharavara, L. P., Dmytrukha, N. M., Andrusyshyna, I. M. (2024). Ultrafine industrial aerosol as an occupational risk factor for sintering industry workers. *Modern medical technology*. 3, 303-309. DOI: 10.14739/mmt.2024.4.311754. [in Ukrainian].

3. Marcias, G, Fostinelli, J, Catalani, S, Uras, M, Sanna, AM, Avataneo, G. et al. (2018). Composition of Metallic Elements and Size Distribution of Fine and Ultrafine Particles in a Steelmaking Factory. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 15(6), 1192. https://doi.org/10.3390/ ijerph15061192

4. Abouzeinab, N. S., Kahil, N., Fakhruddin, N., Awad, R., & Khalil, M. I. (2023). Intraperitoneal hepato-renal toxicity of zinc oxide and nickel oxide nanoparticles in male rats: biochemical, hematological and histopathological studies. *EXCLI journal*, 22, 619–644. https://doi.org/10.17179/excli2023-6237

5. Vakili-Ghartavol, R., Momtazi-Borojeni, A. A., Vakili-Ghartavol, Z., Aiyelabegan, H. T., Jaafari, M. R., Rezayat, S. M. et al. (2020). Toxicity assessment of superparamagnetic iron oxide nanoparticles in different tissues. *Artificial cells, nanomedicine, and biotechnology*, 48 (1), 443–451. https://doi.org/10.1080/21691401.2019.1709855

6. Huang, Y., Li, P., Zhao, R., Zhao, L., Liu, J., Peng, S. et al. (2022). Silica nanoparticles: Biomedical applications and toxicity. *Biomedecine & pharmacotherapie*, 151, 113053. https://doi.org/10.1016/j.biopha.2022.113053

7. Yavorovsky, O. P., Savosko, S. I., Ryabovol, V. M., Zinchenko, T. O. (2023). Toksykolohichni ta morfolohichni aspekty proyavu hostroyi diyi nano-TiO_2 y nano-TiO_2-Ag na pechinku laboratornykh myshey [Toxicological and morphological aspects of the acute effects of nano-TiO_2 and nano-TiO_2-Ag on the liver of laboratory mice]. *Patolohiya – Pathology*, 20, 2 (58), 162-169. [in Ukrainian].

https://doi.org/10.14739/2310-1237.2023.2.277852

8. Li, J. B., Li, D., Liu, Y. Y., Cao, A., & Wang, H. (2024). Cytotoxicity of vanadium dioxide nanoparticles to human embryonic kidney cell line: Compared with vanadium(IV/V) ions. *Environmental toxicology and pharmacology*. 106, 104378. https://doi.org/10.1016/j.etap.2024.104378

9. Abawy, N. A., & Alzubaidy, M. H. (2023). Evaluating the toxic oral doses of iron oxide nanoparticles in mice. Iraqi Journal of Veterinary Sciences, 37(4), 801-811. doi: 10.33899/ijvs.2023.138368.2796DOI: 10.33899/ijvs.2023.138368.2796

10. Srivastav, A.K., Kumar, M., Ansari, N.G. et al. (2016). A comprehensive toxicity study of zinc oxide nanoparticles versus their bulk in Wistar rats: Toxicity study of zinc oxide nanoparticles. *Human & Experimental Toxicology*, 35 (12), 1286-1304. doi:10.1177/0960327116629530

11. Zhou, X., Zhao, L., Luo, J., Tang, H., Xu, M., Wang, Y. et al. (2019). The Toxic Effects and Mechanisms of Nano-Cu on the Spleen of Rats. *International journal of molecular sciences*, 20 (6), 1469. https://doi.org/10.3390/ijms20061469

12. Wen, H., Dan, M., Yang, Y., Lyu, J., Shao, A., Cheng , X. et al. (2017). Acute toxicity and genotoxicity of silver nanoparticle in rats. *PloS ONE*, 12 (9), e0185554.
https://doi.org/10.1371/journal.pone.0185554

13. Yuqi, L., Mingkai, X., Zhichun, Z., Gulinare, H., Yongqiang, L., Yansheng, L. et al. (2022). In vitro study on the toxicity of nanoplastics with different charges to murine splenic lymphocytes. *Journal of Hazardous Materials*, 424, 127508. https://doi.org/10.1016/j.jhazmat.2021.127508

14. Lugovskyi, S.P., Dmitruha, N.N., Didenko, M.N., Bakalo, L.V., Lagutina, O.S, Melnik, N.A. (2019). Morpho-functional changes in internal organs of rats in long-term administration of iron oxide nanoparticles into abdominal cavity. *Ukrainian journal of occupational health*, 15*(*3*)*, 228–239. [in Ukrainian].doi.org/10.33573/ujoh2019.03.228

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.12-008.313+616.36-036.12]-085.273

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2299-2316

Шокало Ірина Володимирівна асистент кафедри пропедевтики внутрішньої медицини і фізичної реабілітації, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, тел.: (099) 023-95-70, https://orcid.org/0000-0001-8626-4813

Біла Наталя Володимирівна кандидат медичних наук, асистент кафедри пропедевтики внутрішньої медицини і фізичної реабілітації, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, тел.: (097) 386-35-07, https://orcid.org/0000-0001-6548-2213

Карнаух Елла Володимирівна кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики внутрішньої медицини і фізичної реабілітації, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, тел.: (050) 901-90-84, https://orcid.org/0000-0002-2360-2966

Коломицева Ірина Миколаївна кандидат медичних наук, асистент кафедри пропедевтики внутрішньої медицини і фізичної реабілітації, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, тел.: (066) 437-73-54, https://orcid.org/0000-0002-6746-4294

Моспанюк Владислава Володимирівна інтерн, Навчально-науковий інститут післядипломної освіти, Харківський національний медичний університе Кафедра внутрішньої медицини та ендокринології №3, майдан Свободи 4, 61022, Харків, тел.: (099) 412-70-69

ЗАСТОСУВАННЯ АНТИКОАГУЛЯНТІВ У ХВОРИХ З ФІБРИЛЯЦІЄЮ ПЕРЕДСЕРДЬ ТА СУПУТНЬОЮ ХРОНІЧНОЮ ХВОРОБОЮ ПЕЧІНКИ НА ПРИКЛАДІ КЛІНІЧНОГО ВИПАДКУ

Анотація. Фібриляція передсердь (ФП) є одним із найпоширеніших видів порушень серцевого ритму, що може зустрітися в усіх вікових групах з тенденцією до зростання частоти в групі людей похилого віку. У країнах європейського союзу на ФП страждають більше 6 млн людей. Хоча ФП передсердь не відноситься до групи життєзагрозливих аритмій, її існування підвищує ризик розвитку тромбоемболічних ускладнень, серед яких ішемічний інсульт є найрозповсюдженим. Інвалідізація та зниження якості життя цих працездатних людей є актуальною проблемою суспільства та медичної спільноти. При цьому близько 75% випадків ФП діагностується вже

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

після виникнення інсульту, що підкреслює необхідність застосування антикоагулянтів для запобігання тромбоемболічним ускладненням. Тож пацієнти з ФП та високим ризиком ішемічних ускладнень мають отримувати пожиттєву антикоагулянтну терапію. Регулярний прийом антикоагулянтів несе в собі також ризик виникнення такого серйозного побічного ефекту як кровотеча.

Цироз печінки є частим супутнім станом у пацієнтів із ФП. Фібриляція передсердь у пацієнтів із цирозом печінки (ЦП) зустрічається в 15 разів частіше, ніж у загальній популяції. Відомо, що ЦП викликає значні зміни у гемостатичній системі, результатом чого може стати як і фатальна кровотеча, так і тромботичне ускладнення. І тому пацієнти з ФП і хронічними захворюваннями печінки вимагають особливої уваги через високий ризик кровотеч. А з іншого - пацієнти з декомпенсованою стадією ЦП мають значний ризик тромбозів, включаючи тромбоз портальної вени. Тому оцінка індивідуального ризику кровотеч і тромбозів у хворих на ФП з супутнім ЦП є необхідною для обрання оптимальної антикоагулянтної стратегії. У Європейських рекомендаціях щодо фібриляції передсердь 2024 року для хворих з ФП та супутніми захворюваннями печінки є окремі рекомендації щодо антикоагулянтної терапії. В статті, на підставі вивчення клінічного випадку, наведені основні характеристики порушень балансу системи гемостазу у хворих на ЦП та проаналізовані сучасні погляди на призначенн антикоагулянтної терапії у хворих на ФП з супутнім ЦП.

Ключові слова: фібриляція передсердь, цироз печінки, антикоагулянтна терапія.

Shokalo Irina Volodymyrivna Assistant professor of the Department of Propaedeutics of Internal Medicine and Physical Rehabilitation the V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, tel.: (099) 023-95-70, https://orcid.org/0000-0001-8626-4813

Bila Natalia Volodymyrivna Ph.D in Medical sciences, Assistant professor of the Department of Propaedeutics of Internal Medicine and Physical Rehabilitation the V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, tel.: (097) 386-35-07, https://orcid.org/0000-0001-6548-2213

Karnaukh Ella Volodymyrivna Ph.D in Medical sciences Associate Professor of the Department of Propaedeutics of Internal Medicine and Physical Rehabilitation the V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, tel.: (050) 901-90-84, https://orcid.org/0000-0002-2360-2966

Kolomytseva Iryna Mykolayivna Ph.D in Medical sciences, Assistant professor of the Department of Propaedeutics of Internal Medicine and Physical Rehabilitation the V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, tel.: (066) 437-73-54, https://orcid.org/0000-0002-6746-4294

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Mospaniuk Vladyslava Volodymyrivna intern Educational and Scientific Institute of Postgraduate Education of Kharkiv National Medical University. Department of Internal Medicine and Endocrinology No. 3, Kharkiv, tel.: (066) 437-73-54

USE OF ANTICOAGULANTS IN PATIENTS WITH ATRIAL FIBRILLATION AND CONCOMITANT CHRONIC LIVER DISEASE: A CASE STUDY

Abstract. Atrial fibrillation (AF) is one of the most common types of cardiac arrhythmias, affecting all age groups, with an increasing prevalence among the elderly. In the European Union, more than 6 million people suffer from AF. While AF itself is not classified as a life-threatening arrhythmia, its presence significantly increases the risk of thromboembolic complications, with ischemic stroke being the most common. Disability and reduced quality of life among working-age individuals pose a significant challenge for both society and the medical community. Notably, approximately 75% of AF cases are diagnosed only after the occurrence of a stroke, underscoring the necessity of anticoagulant therapy to prevent thromboembolic complications. Consequently, patients with AF and a high risk of ischemic complications require lifelong anticoagulant therapy. However, the continuous use of anticoagulants carries a substantial risk of severe adverse effects, particularly bleeding.

Cirrhosis of the liver is a frequent comorbidity in patients with AF. AF occurs 15 times more frequently in patients with cirrhosis than in the general population. It is well documented that cirrhosis induces significant changes in the hemostatic system, potentially leading to both fatal bleeding episodes and thrombotic complications. As a result, patients with AF and chronic liver disease require special attention due to their heightened risk of bleeding. At the same time, those with decompensated cirrhosis are at a considerable risk of thrombotic events, including portal vein thrombosis. Therefore, assessing individual risks of bleeding and thrombosis in AF patients with concomitant cirrhosis is essential for selecting the optimal anticoagulation strategy.

The 2024 European Guidelines on Atrial Fibrillation include specific recommendations regarding anticoagulant therapy for patients with AF and concomitant liver disease. This article presents a case study illustrating the key hemostatic system imbalances in patients with cirrhosis and reviews contemporary perspectives on prescribing anticoagulant therapy for AF patients with cirrhosis.

Keywords: atrial fibrillation, cirrhosis, anticoagulant therapy.

Постановка проблеми. Фібриляція передсердь (ФП) є одним із найпоширеніших видів порушень серцевого ритму, що спостерігається в усіх вікових групах. Її поширеність продовжує зростати, і наразі кожна 25-та людина старша за 60 років та кожна 10-та після 80 років страждає на цю

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

патологію. Прогнозується, що до 2050 року кількість випадків ФП може потроїтися. Цьому сприяє багато ендогенних та екзогенних факторів, серед яких домінують вік, артеріальна гіпертензія, серцева недостатність, діабет, ожиріння, вживання алкоголю. За прогнозами, до 2020 року кількість людей, які страждають на ФП, у світі сягне 50 мільйонів [1, 2].

Цироз печінки є частим супутнім станом у пацієнтів із ФП. За різними джерелами, поширеність ФП серед осіб із цирозом становить 5-7,4% [3]. Близько 75% випадків ФП діагностується вже після виникнення інсульту, що підкреслює необхідність застосування антикоагулянтів для запобігання тромбоемболічним ускладненням. Водночас пацієнти з ФП і хронічними захворюваннями печінки вимагають особливої уваги через високий ризик кровотеч. Попри розповсюджену думку про протипоказання антикоагулянтної терапії при цирозі, пацієнти із його декомпенсованою стадією мають значний ризик тромбозів, включаючи тромбоз портальної вени. Тому критично важливо оцінювати індивідуальні ризики кровотеч і тромбозів та обирати оптимальну антикоагулянтну стратегію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В статті проаналізовані дані літератури щодо сучасних підходів до призначення антикоагулянтів у хворих на ФП з супутнім ЦП. В наведеному клінічному випадку представлено тактику призначення антикоагулянтної терапії у хворих на ФП з супутнім ЦП.

Підбір публікацій виконано за ключовими словами в базах даних PubMed (https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/) та Google Scholar (https://scholar.google.com/), опублікованих у 2020–2024 рр., у яких висвітлювались дані досліджень щодо особливостей перебігу ФП з супутнім ЦП та щодо тактики антикоагулянтної терапії таких хворих.

Мета статті – На прикладі клінічного випадку хворого з ЦП та супутньою ФП наводимо клінічне спостереження успішного підбору антикоагулянтної терапії. **Мета роботи:** Визначити особливості вибору та застосування антикоагулянтної терапії у хворих з фібриляцією передсердь та супутньою хронічною хворобою печінки на основі аналізу клінічного випадку. Дослідити поєднаний перебіг ФП та цирозу печінки, оцінити ризики розвитку кровотеч та тромбоемболічних ускладнень, а також оцінити ефективність і безпечність такого підходу.

Виклад основного матеріалу.

Клінічний випадок. Хворий С., 73 років, скаржиться на періодично виникаючі епізоди пришвидшеного серцебиття, задишку при незначних фізичних навантаженнях, відчуття дискомфорту в правому підребер'ї, сухість та лущення шкіри, збільшення в об'ємах розмірів живота, загальну слабкість.

З анамнезу. Гіпертонічною хворобою страждає близько останніх десяти років. Зі слів хворого, показники артеріального тиску при амбулаторному спостереженні не перевищували 170/90 мм рт. ст. З того ж часу знаходиться на диспансерному нагляді у сімейного лікаря. На постійній основі приймає

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

наступну гіпотензивну терапію: Бісопролол (5 мг вранці) та Еналаприл (10 мг увечері). У 2017 році пацієнт переніс транзиторну ішемічну атаку (ТІА) та проходив стаціонарне лікування в неврологічному відділенні. У 2018 році вперше виникли епізоди пришвидшеного серцебиття, після додаткового обстеження був встановлений діагноз фібриляції передсердь.

Під час оцінки ризику тромбоемболічних ускладнень за шкалою CHA_2DS_2-VASc враховано наступні фактори [3]:

- Артеріальна гіпертензія (1 бал);
- ТІА в анамнезі (2 бали);
- Вік пацієнта (73 роки, 1 бал).

Загальний ризик за шкалою CHA_2DS_2-VASc становить 4 бали.

За шкалою HAS-BLED було оцінено ризик кровотечі, до уваги брали наступні фактори [3]:

- Артеріальна гіпертензія (1 бал),
- Вік пацієнта (73 роки, 1 бал).

Загальний ризик за шкалою HAS-BLED становить 2 бали.

З метою профілактики тромбоемболічних ускладнень сімейний лікар призначив пацієнту Варфарин у дозі 2,5 мг з подальшим коригуванням дози до 5 мг. Приблизно через пів року після початку терапії Варфарином почали виникати епізоди носових кровотеч. Лабораторно було зафіксовано рівень МНВ (міжнародного нормалізованого відношення) 3,5, що вказувало на підвищений ризик кровотеч.

У квітня 2022 року пацієнт звернувся до лікаря зі скаргами на постійну загальну слабкість, яка не минала, навіть, після тривалого відпочинку, а, також, на збільшення об'єму живота. Після проведення додаткових обстежень був встановлений діагноз цирозу печінки, клас В за шкалою Чайлда-П'ю [5].

З огляду на наявний анамнез, підвищені ризики тромбоемболічних ускладнень і кровотеч, наявність цирозу печінки, пацієнт був направлений сімейним лікарем на стаціонарне лікування для проведення дообстеження та визначення подальшої тактики антикоагулянтної терапії.

Об'єктивний огляд. Загальний стан середнього ступеню тяжкості, обумовлений наявністю супутніх захворювань та проявами цирозу печінки. Свідомість ясна, пацієнт орієнтований у просторі та часі. Шкірні покриви бліді з жовтяничним відтінком, сухі, з ознаками лущення, місцями помірна гіперпігментація. Спостерігається наявність телеангіоектазій на верхній частині грудної клітки. Видимі слизові оболонки бліді.

Спостерігаються периферичні набряки на нижніх кінцівках, симетричні, м'які, безболісні. Черевна порожнина збільшена в об'ємі, асиметрична за рахунок вираженого асциту. Пальпація печінки утруднена через наявний асцит. Селезінка збільшена, до 2 см нижче реберної дуги. Перкусія живота виявляє наявність вільної рідини.

Дихання везикулярне, без хрипів, частота дихальних рухів 18 за хвилину. Визначається помірна задишка при розмові. Ліва межа серця зміщена

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

вліво на 2 см від лівої серединно-ключичної лінії в п'ятому міжреберному проміжку. Тони серця аритмічні, ослаблені, пульс нерегулярний, 84 удари за хвилину. Артеріальний тиск 145/85 мм рт. ст.

Живіт при пальпації м'який, безболісний, симптоми подразнення очеревини негативні. Сечовиділення не порушене, добовий діурез у межах норми.

Результати додаткових методів обстеження.

Клінічний аналіз крові: Hb — 73 г/л; тромбоцити — 100×109/л; ШОЕ – 16 мм/год. *Інтерпретація:* анемія (гемоглобін 73 г/л) та тромбоцитопенія (100×10^9/л) є типовими для пацієнтів із цирозом печінки та портальною гіпертензією. Анемія може бути наслідком хронічних крововтрат (шлунково-кишкові кровотечі), порушення синтезу еритропоетину або дефіциту заліза. Тромбоцитопенія в даному випадку, скоріш за все, обумовлена гіперспленізмом, характерним для портальної гіпертензії.

Біохімічний аналіз крові: Сечовина 10,4 mmol/L, Креатинін 86,8 umol/L, АЛТ 77,8 U/L, АСТ 95,8 U/L, Лужна фосф. 82 U/L , Амілаза 46 U/L. ШКФ 77мл/хв. *Інтерпретація:* підвищення АЛТ і АСТ вказує на активний процес ураження печінкової паренхіми. Показники сечовини та креатініну вказують на компенсований стан ниркової функції, проте зниження ШКФ (77 мл/хв) свідчить про початкову стадію хронічного ураження нирок, можливо, внаслідок гепаторенального синдрому або артеріальної гіпертензії.

Коагулограма: протромбіновий час 14,8 сек, протромбіновий комплекс за Квіком — 68,6 %, МНВ- 1,13, концентрація фібриногену 1,95 г/л.

Інтерпретація: порушення коагуляції, зокрема зниження протромбінового комплексу (68,6 %) і фібриногену (1,95 г/л), свідчать про порушення синтетичної функції печінки. Незначно підвищений протромбіновий час (14,8 сек) і нормальне МНВ (1,13) демонструють компенсований стан системи згортання крові, однак ризик кровотеч залишається високим через знижений рівень тромбоцитів.

Ультразвукова діагностика органів черевної порожнини: асцит . Об'єм вільної рідини в черевній порожнині ~ 150 мл. Дифузні зміни паренхіми печінки, підшлункової залози , нирок. *Інтерпретація:* Наявність асциту (~150 мл) підтверджує портальну гіпертензію, пов'язану з цирозом печінки. Дифузні зміни паренхіми печінки відповідають цирозу. Ураження нирок і підшлункової залози можуть бути пов'язані з прогресуванням портальної гіпертензії або супутньою патологією.

Ультразвукова діагностика серця : асцит. Двобічний гідроторакс. Систолічна функція ЛШ збережена ФВ- 59%, дилятація ЛП. Атеросклеротичний аортокардіосклероз. Регургітація ТК 1/2+, МК 1/2+. Гіпертрофія лівого шлуночка (ГМЛШ). У черевній порожнині та обох плевральних порожнинах наявність вільної рідини. *Інтерпретація:* ГМЛШ та дилятація лівого передсердя може бути наслідком тривалого перебігу артеріальної гіпертензії

та фібриляції передсердь. Систолічна функція ЛШ вказує на компенсацію. Наявність двобічного гідротораксу та асциту свідчить про застійний процес у великому колі кровообігу, обумовлений як патологією серцево-судинної системи, так і цирозом печінки. Регургітація на мітральному та трикуспідальному клапанах незначна, але, також, є додатковою ознакою перевантаження серця.

Холтерівське моніторування ЕКГ: Базовий ритм — фібриляція передсердь. За час моніторингу пауз виявлено не було. Фібриляція передсердь переважно в денний час з середньою ЧСС 76 ск./хв. та з максимальною - ЧСС 140 ск./хв. *Інтерпретація:* ФП із середньою ЧСС 76 уд./хв є компенсованою формою аритмії. Епізоди тахікардії (до 140 уд./хв) можуть провокувати погіршення серцевого викиду, що ускладнює перебіг портальної гіпертензії. Відсутність пауз виключає ризик значної брадиаритмії.

Діагноз: Фібриляція передсердь, тривало персистуюча форма, еу-тахісистолічний варіант. CHA2DS2-VASc-4б, HAS-BLED-3б. ІХС: атеросклеротична хвороба серця. Гіпертонічна хвороба ІІст. 2ст. Ризик високий. СН ІІА зі збереженою ФВ ЛШ -59%. Цироз печінки, клас В за Чайлдом-Пью. Асцит 2 ступеню. Стан після ТІА.

Лікування: Бісопролол 5 мг, Еналаприл 10мг, Фуросемід 1% , NaCl 0,9%, Верошпірон 100мг, Омепрозол 20мг, Суфер 20мг/мл -5,0, Дабігатран 110мг.

Обґрунтування призначеної терапії. Призначення β-блокатора є обґрунтованим для контролю частоти серцевих скорочень. Доза 5 мг достатня для підтримки цільової ЧСС (60–80 уд./хв). Проте, варто бути уважним щодо потенційного впливу на периферичну перфузію через зниження серцевого викиду в умовах цирозу. Інгибітор АПФ призначений для контролю артеріального тиску та зниження навантаження на серце. Однак, при наявному цирозі необхідно враховувати ризик розвитку гепаторенального синдрому. Надалі варто контролювати рівень креатиніну та ШКФ. Петльовий діуретик призначений для контролю асциту та зменшення застійних явищ, але необхідно врахувати ризик гіпокаліємії та гіпонатріємії. Для цього необхідно забезпечити адекватний моніторинг і корекцію електролітів. Спіронолактон – це препарат першої лінії лікування асциту з наявним цирозом печінки, але потрібний контроль рівня калію, особливо у пацієнта, який отримує фуросемід. Інгібітор протонної помпи призначений для додаткової профілактики шлунково-кишкових кровотеч, які часто виникають при портальній гіпертензії та цирозі. Суфер виправданий наявною анемії, що пов’язана з дефіцитом заліза. Однак, враховуючи цироз печінки, є ризик перевантаження залізом, тому необхідно додатково оцінити рівень феритину перед початком терапії. Призначення антикоагулянта є обґрунтованим у пацієнта з фібриляцією передсердь та високим ризиком тромбоемболічних ускладнень (CHA_2DS_2-VASc – 4). Вибір дози 110 мг правильний для зниження ризику кровотеч (HAS-BLED – 3). Проте у пацієнтів із цирозом, навіть класу В за Чайлдом-П’ю,

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

необхідно ретельно оцінювати баланс між ризиком кровотечі та тромбозу. Варто контролювати функцію нирок (ШКФ) для корекції дози. Схема лікування в цілому враховує основні патології, але потребує постійного моніторингу стану пацієнта та корекції залежно від результатів лабораторних і клінічних обстежень.

Вибрана нами терапевтична тактика зоснована на аналізі бази даних літератури і клінічних рекомендацій, у яких були висвітлені сучасні уявлення про зміни в системі гемостазу у хворих на ЦП та сучасні тенденції щодо вибору антикоагулянтної терапії.

За даними мета-аналізу, фібриляція передсердь (ФП) виявляється у 1-2% населення (приблизно 33,5 млн осіб) і є однією з найпоширеніших аритмій у світі, що переважно реєструється у літніх людей [1].

ФП підвищує ймовірність розвитку інсульту в п’ять разів. Інсульт, у свою чергу, може призвести до інвалідизації або навіть летального наслідку. Тому пацієнти з ФП мають потребу у довготривалому прийомі антикоагулянтної терапії за відсутності протипоказань та при високому ризику тромбоутворення за шкалою CHA_2DS_2-VASc.

Печінка відіграє центральну роль у процесах гемостазу, оскільки саме в ній синтезуються основні прокоагулянтні та антикоагулянтні фактори, а також елементи системи фібринолізу [5].

Цироз печінки є поширеним і складним захворюванням, що негативно впливає на функціонування організму. Поширеність цирозу печінки становить 0,27%, при цьому приблизно 1,5 мільярда людей мають хронічні захворювання печінки та 2,14 мільйона смертей, пов’язаних із печінкою, у всьому світі [6]. Пацієнти з цирозом печінки є однією з найскладніших категорій хворих через широкий спектр порушень, спричинених змінами у функціонуванні печінки. Зокрема, її гемостатична функція має ключове значення, і її порушення може спричинити серйозні ускладнення.

Хронічні захворювання печінки викликають порушення всіх трьох ланок гемостазу, що проявляється:

- тромбоцитопенією,
- зниженням рівня прокоагулянтних та антикоагулянтних факторів,
- компенсаторним підвищенням фактора фон Віллебранда (vWF) та VIII фактора.

На початкових стадіях порушується синтез фактора VII, згодом – II, IX та X, а при тяжкій печінковій недостатності – також факторів I, V та XIII.

Довгий час не враховувалося, що поряд зі зменшенням рівня прокоагулянтних факторів при цирозі печінки також відбувається зниження рівня антикоагулянтів, зокрема антитромбіну III, протеїну S та протеїну C. Це значно підвищує ризик тромботичних ускладнень [5]. Стан системи гемостазу при хронічній печінковій недостатності може змінюватися у напрямку як гіпокоагуляції (кровотечі), так і гіперкоагуляції (тромбозів), що визначається клінічними особливостями кожного пацієнта.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Навіть при наявності схильності до кровотеч, у пацієнтів з цирозом не виключається ймовірність розвитку тромбозів.

Етіологія захворювання також може впливати на стан гемостазу [5].

Крім того, можливе підвищене споживання факторів згортання внаслідок активації системи згортання крові. Потрапляння у кров тромбопластичних речовин із ушкоджених гепатоцитів може призводити до дисемінованого внутрішньосудинного згортання крові, що супроводжується фібринолізом і утворенням тромбоцитарних тромбів. У таких випадках виникає підвищена потреба у факторах згортання I, II, V, VII, IX-XI, що зрештою призводить до розвитку коагулопатії споживання.

Численні дослідження підтверджують зв'язок між вживанням алкоголю та фібриляцією передсердь (ФП). Згідно з даними мета-аналізу, навіть помірне споживання алкоголю є фактором ризику розвитку ФП. У пацієнтів із алкогольною хворобою печінки, які зловживають спиртними напоями, розвивається циротична кардіоміопатія. Це захворювання супроводжується збільшенням серцевого викиду, зниженням чутливості до фізіологічних і фармакологічних стимулів, порушенням систолічної та діастолічної функції серця, а також ремоделюванням його камер, що може призводити до електричної нестабільності, розвитку ФП та хронічної серцевої недостатності [7].

Дослідження, проведене McManus et al., встановило, що розмір лівого передсердя збільшувався на 0,16 мм на кожні 10 г щоденного вживання алкоголю, що підтверджує його вплив на структурні зміни передсердь і виникнення аритмії [8].

Неалкогольна жирова хвороба печінки (НАЖХП) та ФП мають низку спільних факторів ризику, серед яких ожиріння, гіпертонія, дисліпідемія та цукровий діабет. Згідно з даними мета-аналізу, НАЖХП пов'язана з підвищеним ризиком ФП, особливо у пацієнтів середнього та похилого віку, а також серед осіб із діабетом 2 типу [9]. Існує кілька гіпотез, що пояснюють цей зв'язок:

1. НАЖХП може спричиняти ФП через посилення системного запального процесу, який виникає внаслідок накопичення жиру в печінці, а також у зв'язку з супутніми патологічними станами, такими як ожиріння та метаболічний синдром [10].

2. НАЖХП асоціюється з порушенням функціонування вегетативної нервової системи, що також може сприяти розвитку та підтримці ФП [11].

3. НАЖХП підвищує ризик діастолічної дисфункції та ішемічної хвороби серця, які у поєднанні з традиційними факторами ризику та метаболічним синдромом сприяють виникненню аритмії [12].

4. У багатьох пацієнтів із НАЖХП спостерігається значна кількість жирової тканини в ділянці перикарда, що впливає на порушення електричної провідності передсердь [13]. Проте для підтвердження цього механізму необхідні додаткові дослідження.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Окремі дослідження також демонструють підвищений ризик ФП у пацієнтів із хронічною HCV-інфекцією. Масштабне когортне дослідження, проведене на популяції Тайваню, показало, що хронічне інфікування вірусом гепатиту С асоціюється з вищою ймовірністю розвитку ФП, що, ймовірно, пояснюється загальними механізмами системного хронічного запалення [14].

Антикоагулянтна терапія є ключовим компонентом лікування пацієнтів із фібриляцією передсердь для профілактики тромбоемболічних ускладнень, зокрема інсульту. В сучасній клінічній практиці застосовуються наступні основні групи антикоагулянтів:

1. Антагоністи вітаміну К (АВК) – найбільш відомим представником є варфарин. Його ефективність добре вивчена, однак потребує регулярного моніторингу міжнародного нормалізованого відношення (INR) та має численні лікарські взаємодії.

2. Прямі оральні антикоагулянти (ПОАК) – ця група включає:

3. Інгібітори тромбіну (наприклад, дабігатран);

4. Інгібітори Ха фактора згортання крові (наприклад, ривароксабан, апіксабан, едоксабан).

ПОАК мають переваги перед варфарином, оскільки не потребують постійного контролю INR і мають нижчий ризик внутрішньочерепних кровотеч. Вибір конкретного препарату залежить від індивідуальних особливостей пацієнта, таких як функція нирок, ризик кровотеч та взаємодія з іншими ліками.

Оцінка ризику тромбоемболічних ускладнень проводиться за допомогою шкали CHA_2DS_2-VASc, тоді як ризик кровотеч оцінюється за шкалою HAS-BLED [1]. Пацієнти з високим ризиком тромбозу та низьким ризиком кровотеч є кандидатами на довготривалу антикоагулянтну терапію.

Таким чином, сучасні підходи до лікування ФП базуються на персоналізованому підборі антикоагулянтів, що дозволяє мінімізувати ризики та покращити якість життя пацієнтів.

Пацієнти з ФП та супутнім ЦП складають доволі складну групу пацієнтів для призначення антикоагулянтногї терпії. Фібриляція передсердь (ФП) у пацієнтів із цирозом печінки зустрічається в 15 разів частіше, ніж у загальній популяції [15].

У рекомоендаціях американського товариства кардіологів щодо фібриляції передсердь 2023 року для хворих з ФП та супутніми захворюваннями печінки є окремі рекомендації щодо антикоагулянтної терапії [3]. В рекомендаціях зазначають, що жодне рандомізоване контрольоване дослідження не оцінювало застосування (ОАК) у пацієнтів з ФП і захворюваннями печінки. Наразі існують дані трьох обсерваційних дослідженнь та 1 мета-аналізу, у яких порівнювали терапію ОАК із відсутністю терапії ОАК у пацієнтів із ФП та активним захворюванням печінки або захворюваннями печінки в анамнезі [16-19]. Крім того, у трьох обсерваційних дослідженнях порівнювали терапію ОАК у

пацієнтів із захворюваннями печінки та пацієнтів без захворювання печінки [20-22]. Загалом прийом антикоагулянту асоціювався з меншим ризиком ішемічного інсульту чи тромбоемболії, але також був асоційований зі значно вищим ризиком великої кровотечі або внутрішньочерепної кровотечі порівняно з відсутністю пероральної антикоагулянтної терапії у пацієнтів із ФП та захворюваннями печінки. Пероральні інгібітори фактора Ха піддаються метаболізму в печінці, і порушення функції печінки може підвищити їх концентрацію в плазмі та ризик кровотечі. Основні клінічні випробування ПОАК виключали пацієнтів з активним захворюванням печінки. Чотири постмаркетингові ретроспективні дослідження та 2 мета-аналізи оцінювали порівняння між ПОАК та АВК у цій популяції, і вони показали, що прийом ПОАК був пов'язаний з меншим ризиком великої кровотечі або внутрішньомозковим крововиливом [16, 22–23]. Існує обмежена кількість даних про безпеку ПОАК при тяжких захворюваннях печінки.

Також проведений мета-аналіз показав, що застосування АВК було значно пов'язане з нижчими ризиками ішемічного інсульту або тромбоемболії, але також було пов'язане зі значно вищим ризиком великої кровотечі або внутрішньочерепної кровотечі у пацієнтів з ФП і захворюваннями печінки порівняно з відсутністю пероральної антикоагулянтної терапії [22]. Масштабне ретроспективне дослідження також підтвердило, що використання оральних антикоагулянтів було значно пов'язане з меншим ризиком інсульту або смертності від усіх причин у пацієнтів з ФП та цирозом печінки [18]. Застосування АВК у групі з фіброзом печінки було пов'язане з вищим ризиком комбінованих серцево-судинних подій і великої кровотечі, ніж у групі без фіброзу печінки [19]. Однак суттєвої різниці в комбінованих серцево-судинних подіях і серйозних кровотечах між 2 групами, які отримували ПОАК, виявлено не було. Статус неалкогольної жирової хвороби печінки не впливав на ефективність і безпеку АВК або ПОАК [5]. Аналіз підгруп мета-аналізу виявив, що наявність варикозного розширення вен стравоходу не впливає на ризик великої кровотечі [13].

Мета-аналіз не виявив суттєвої різниці в ризику ішемічного інсульту та тромбоемболії між ПОАК та АВК (СШ, 0,82 [95% ДІ, 0,36-1,88]; P=0,64) у пацієнтів із майже виключно легким або помірним захворюванням печінки (клас А-В за Чайлдом-П'ю), але використання ПОАК було пов'язане з меншим ризиком великої кровотечі (співвідношення шансів (СШ), 0,54 [95% ДІ, 0,38-0,75]; P=0,0003) і внутрішньомозковим крововиливом (СШ, 0,35 [95% ДІ, 0,23-0,53]; P<0,0001) порівняно з групою варфарину [22]. Інший мета-аналіз показав, що у пацієнтів із виключно легким та помірним цирозом (оцінка Чайлда-П'ю А-В) використання ПОАК було пов'язане з меншим ризиком ішемічного інсульту (HR, 0,62 [95% CI, 0,10-0,90]), великої кровотечі (відношення ризиків (ВР), 0,64 [95% CI, 0,57-0,72]) або внутрішньомозкового крововиливу (ВР, 0,49 [95% ДІ, 0,40-0,59]) порівняно з варфарином [11].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ПОАК є доцільними пероральними антикоагулянтами у пацієнтів із ФП та захворюваннями печінки легкого та середнього ступеня (клас А-В за Чайлдом-П'ю). Однак відсутні дані щодо призначення НОАК у пацієнтів з ФП і тяжким захворюванням печінки (клас С за Чайлдом-П'ю).

Ривароксабан наразі уникають у пацієнтів із захворюванням печінки середнього ступеня тяжкості (клас В за Чайлдом-П'ю). Площа під кривою (AUC) ривароксабану суттєво збільшилася в 2,27 рази після одноразової дози ривароксабану 10 мг у пацієнтів із помірним захворюванням печінки порівняно зі здоровими суб'єктами [24]. Хоча маркування FDA рекомендує уникати прийому едоксабану пацієнтам із помірним захворюванням печінки через занепокоєння основною коагулопатією, AUC едоксабану суттєво не збільшилася після одноразової дози едоксабану 15 мг у пацієнтів із помірним захворюванням печінки порівняно зі здоровими суб'єктами [25]. AUC апіксабану не було суттєво збільшено після одноразової дози апіксабану 5 мг у пацієнтів із легким та помірним захворюванням печінки (класи А та В за Чайлдом-П'ю) порівняно зі здоровими суб'єктами [26]. AUC дабігатрану також не відрізнялося суттєво після одноразової дози дабігатрану 150 мг у пацієнтів із помірним захворюванням печінки (клас В за Чайлдом-П'ю) з таким у здорових людей [27].

Таким чином, останні рекомендації щодо лікування фібриляції передсердь, опубліковані Американським товариством кардіологів, рекомендують таку антикоагулятну тактику для пацієнтів з ФП та супутнім ЦП [3]:

- Для пацієнтів з ФП, які мають підвищений ризик системної тромбоемболії та легкого або помірного захворювання печінки (клас А або В за Чайлдом-П'ю), терапія ОАК є доцільною за відсутності клінічно значущих індукованих хворобою печінки коагулопатії або тромбоцитопенії (рівень доказовості 2а, В) [16-22].

- Пацієнтам із ФП, які мають підвищений ризик системної тромбоемболії та легкого чи помірного захворювання печінки (клас А або В за Чайлдом-П'ю), і які вважаються кандидатами на антикоагулянтну терапію, доцільно призначати ПОАС (клас А за Чайлдом-П'ю: будь-який ПОАС; клас В за Чайлдом-П'ю: апіксабан, дабігатран, або едоксабан) над варфарином. (2а, В) [16, 22-23].

Велике значення для диференційованого підходу у виборі ПОАК мало дослідження, проведене Simon TG et all., у 2024 році. Дослідники використали дві великі бази даних США про майже 25 000 пацієнтів із цирозом печінки та вперше виниклою неклапанною ФП. Було оцінено та порівняно групи пацієнтів, які почали лікування апіксабаном, і пацієнтів, які почали лікування ривароксабаном або варфарином. Дослідники порівняли ефективність і безпеку апіксабану порівняно з ривароксабаном і варфарином у пацієнтів із цирозом печінки та ФП.

Первинні результати включали ішемічний інсульт або системну емболію та значну кровотечу (внутрішньочерепний крововилив або значну шлунково-

кишкову кровотечу). Використовувався метод псевдорандомізації (Propensity Score (PS)). Були оцінені специфічні для баз даних та об'єднані різниці частот, зіставлені за методом псевдорандомізації (PS-matched rate differences (RDs)), на 1000 людино-років (person-years (PY)) та коефіцієнти ризику (hazard ratios (HRs)) з 95% довірчими інтервалами (confidence interval, (CIs)).

Пацієнти, що приймали ривароксабан, мали значно вищу частоту серйозних геморагічних подій, ніж пацієнти, що приймали апіксабан (RD, 33,1 на 1000 PY [95% CI, 12,9 до 53,2 на 1000 PY]; HR, 1,47 [CI, 1,11 to 1,94]), але не було істотних відмінностей у частоті ішемічних подій або смерті. При застосуванні ривароксабану в підгрупі та аналізі чутливості було виявлено стабільно вищий рівень великих кровотеч. Пацієнти, що приймали варфарін, також мали значно вищі показники великих кровотеч, ніж пацієнти, що приймали апіксабан (RD, 26,1 на 1000 PY [CI, 6,8-45,3 на 1000 PY]; HR, 1,38 [CI, 1,03-1,84]), особливо геморагічного інсульту (RD, 9,7 на 1000 PY). [CI, 2,2 до 17,2 на 1000 PY], 2,85 [CI, 1,24 до 6,59]). Пацієнти, які отримували апіксабан, мали значно меншу ймовірність сильної кровотечі, ніж пацієнти, які отримували ривароксабан (5,1% проти 8,7% щорічно) або варфарин (5,1% проти 7,9% щорічно). Не було виявлено відмінностей у ішемічних емболічних подіях (наприклад, інсульт) або смертності від усіх причин у групах пероральних антикоагулянтів.

Таким чином, серед пацієнтів із цирозом печінки та неклапанною ФП ті, хто ініціював лікування ривароксабаном порівняно з апіксабаном, мали значно вищі показники великих кровотеч і подібні показники ішемічних подій і смерті. Початок лікування варфарином порівняно з апіксабаном також сприяв значно вищій частоті серйозних геморагічних подій, включаючи геморагічний інсульт [28].

Висновки:

1. Необхідність антикоагулянтної терапії. Пацієнт із фібриляцією передсердь і цирозом печінки має високий ризик тромбоемболічних ускладнень (CHA_2DS_2-VASc – 4 бали). Призначення дабігатрану в дозі 110 мг є оптимальним вибором порівняно з варфарином завдяки нижчій частоті кровотеч і більшій безпечності для нирок. Постійний моніторинг функціонального стану печінки (кожні 3 місяці) є обов'язковим для оцінки ризику розвитку ускладнень.
2. Попередження тромбоемболій та інсульту. У пацієнтів із фібриляцією передсердь та супутніми факторами ризику (вік, транзиторна ішемічна атака в анамнезі, артеріальна гіпертензія) призначення антикоагулянтної терапії є основним заходом для запобігання інсульту та системним емболіям. Це особливо важливо в умовах цирозу печінки, де ризик тромбоутворення зростає через портальну гіпертензію.
3. ПОАК у пацієнтів із цирозом печінки. Докази свідчать, що прямих оральних антикоагулянтів (ПОАК), таких як дабігатран, асо-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

ціюються з меншою частотою ускладнень, ніж антагоністи вітаміну К, особливо у пацієнтів із цирозом класу В за Чайлдом-Пью.

4. Баланс між ризиком тромбоемболій і кровотеч. Застосування шкал CHA_2DS_2-VASc (оцінка ризику тромбоемболій) та HAS-BLED (оцінка ризику кровотеч) дозволяє індивідуалізувати терапію, мінімізуючи ризики. Вибір оптимального антикоагулянту забезпечує баланс між ефективністю в запобіганні тромбоемболій та безпекою в контексті кровотеч.

5. Моніторинг коагуляції та функції органів. Призначення антикоагулянтів у пацієнтів із цирозом потребує ретельного контролю коагуляційних параметрів (МНВ, протромбінового часу, рівня фібриногену) та функції печінки. Це дозволяє уникнути ускладнень, таких як кровотечі чи тромбоз печінкових судин.

6. Вплив на прогноз та якість життя. Ефективна антикоагулянтна терапія покращує прогноз пацієнта з фібриляцією передсердь і цирозом печінки. Вона зменшує ризик тромбоемболій, запобігає ішемічним інсультам та тромбозу судин, що позитивно впливає на загальну якість життя та знижує летальність.

7. Рекомендації щодо подальшого спостереження. Пацієнту рекомендовано дотримуватися регулярного графіка контролю стану печінки, нирок і системи згортання крові. У разі виникнення ускладнень (появи кровотеч, асциту, прогресування цирозу) слід переглядати схему лікування.

Література:

1. Isabelle C Van Gelder, Michiel Rienstra, Karina V Bunting ., et al. (2024) ESC Scientific Document Group, 2024 ESC Guidelines for the management of atrial fibrillation developed in collaboration with the European Association for Cardio-Thoracic Surgery (EACTS): Developed by the task force for the management of atrial fibrillation of the European Society of Cardiology (ESC), with the special contribution of the European Heart Rhythm Association (EHRA) of the ESC. *Endorsed by the European Stroke Organisation (ESO), European Heart Journal*, Volume 45, Issue 36, 21 September, Pages 3314–3414, https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehae176

2. Chokesuwattanaskul, Ronpichaia; Thongprayoon, Charatc; Bathini, Tarund et al. (2019) Epidemiology of atrial fibrillation in patients with cirrhosis and clinical significance: a meta-analysis. European Journal of Gastroenterology & Hepatology 31(4):p 514-519, April. DOI: 10.1097/MEG.0000000000001315

3. 2023 ACC/AHA/ACCP/HRS Guideline for the Diagnosis and Management of Atrial Fibrillation: A Report of the American College of Cardiology/American Heart Association Joint Committee on Clinical Practice Guidelines. José A. Joglar, MD, FACC, FAHA, FHRSChair, Mina K. Chung, MD, FACC, FAHA, FHRSVice Chair, Anastasia L. Armbruster, PharmD, FACC, Emelia J. Benjamin, MD., et all. (2024) Circulation. Vol. 149 (1). https://doi.org/10.1161/CIR.0000000000001193

4. DynaMed. (2022) Cirrhosis of the Liver. EBSCO Information Services. https://www.dynamed.com/condition/cirrhosis-of-the-liver-31

5. Islam R, Kundu S, Jha SB et al. (2022) Cirrhosis and Coagulopathy: Mechanisms of Hemostasis Changes in Liver Failure and Their Management. Cureus. Apr 3;14(4):e23785. doi: 10.7759/cureus.23785. PMID: 35518552; PMCID: PMC9063731.

6. Friedman, Lawrence S. (2024) "Cirrhosis." *Current Medical Diagnosis & Treatment 2024* Eds. Maxine A. Papadakis, et al. McGraw-Hill Education, https://accessmedicine.mhmedical.com/content.aspx?bookid=3343&sectionid=279907745.

7. Carvalho M, Kroll P, Kroll R et al. (2019) Cirrhotic cardiomyopathy: the liver affects the heart. Braz J Med Biol Res. Vol.52(2): e7809. doi: 10.1590/1414-431X20187809

8. Lee H, Choi EK, Rhee TM et al. (2017) Cirrhosis is a risk factor for atrial fibrillation: A nationwide, population-based study. Liv Int. Vol.37(11):1660-1667 https://doi.org/10.1111/liv.13459

9. Mantovani A, Dauriz M, Sandri D, Bonapace S, et al. (2019) Association between non-alcoholic fatty liver disease and risk of atrial fibrillation in adult individuals: An updated meta-analysis. Liver Int. Apr;39(4):758-769. doi: 10.1111/liv.14044. Epub 2019 Feb 7. PMID: 30657626.

10. Chen Y, Varghese Z, Ruan X. (2014) The molecular pathogenic role of inflammatory stress in dysregulation of lipid homeostasis and hepatic steatosis. Genes&Diseases.Vol.1(1):106-112

11. Kumar M, Singh A, Jaryal A et al. (2016) Cardiovascular Autonomic Dysfunction in Patients of Nonalcoholic Fatty Liver Disease Int J Hepatol. 2016: 5160754. doi: 10.1155/2016/5160754

12. Chung G, Lee JH, Lee H et al. (2018) Nonalcoholic fatty liver disease and advanced fibrosis are associated with left ventricular diastolic dysfunction. Atherosclerosis Vol. 272:137-144. doi: 10.1016/j.atherosclerosis.2018.03.027.

13. Meng X, Wang W, Zhang K et al. (2018) Epicardial adipose tissue volume is associated with non-alcoholic fatty liver disease and cardiovascular risk factors in the general population. Ther Clin Risk Manag. Vol.14: 1499–1506. doi: 10.2147/TCRM.S168345

14. Yang Y, Chiang H, Yip HK et al. (2019) Risk of New-Onset Atrial Fibrillation Among Asian Chronic Hepatitis C Virus Carriers: A Nationwide Population-Based Cohort Study. JAHA Vol.8(22) https://doi.org/10.1161/JAHA.119.012914

15. Chokesuwattanaskul R, Thongprayoon C, Bathini T et al. Epidemiology of atrial fibrillation in patients with cirrhosis and clinical significance: a meta-analysis. Eur J Gastroenterol Hepatol. 2019 Apr;31(4):514-519. doi: 10.1097/MEG.0000000000001315. PMID: 30451705.

16. Qamar A, Antman EM, Ruff CT et al. (2019) Edoxaban versus warfarin in patients with atrial fibrillation and history of liver disease. *J Am Coll Cardiol*. 74:179–189. Crossref. PubMed.

17. Serper M, Weinberg EM, Cohen JB, et al. (2021) Mortality and hepatic decompensation in patients with cirrhosis and atrial fibrillation treated with anticoagulation. *Hepatology*. 73:219–232. Crossref. PubMed.

18. Proietti M, Marzona I, Vannini T, et al. (2021) Impact of liver disease on oral anticoagulant prescription and major adverse events in patients with atrial fibrillation: analysis from a population-based cohort study. *Eur Heart J Cardiovasc Pharmacother*. 7:f84–f92. Crossref. PubMed.

19. Pastori D, Lip GYH, Farcomeni A, et al. (2018) Incidence of bleeding in patients with atrial fibrillation and advanced liver fibrosis on treatment with vitamin K or non-vitamin K antagonist oral anticoagulants. *Int J Cardiol*. 264:58–63. Crossref. PubMed.

20. Pastori D, Sciacqua A, Marcucci R, et al. (2020) Prevalence and impact of nonalcoholic fatty liver disease in atrial fibrillation. *Mayo Clin Proc*. 95:513–520. Crossref. PubMed.

21. Kuo L, Chao TF, Liu CJ, et al. (2017) Liver cirrhosis in patients with atrial fibrillation: would oral anticoagulation have a net clinical benefit for stroke prevention? *J Am Heart Assoc*. 6:e005307. Crossref. PubMed.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

22. Chen S, Purerfellner H, Meyer C, et al. (2022) Anticoagulation in atrial fibrillation and liver disease: a pooled-analysis of >20 000 patients. *Eur Heart J Cardiovasc Pharmacother*. 8:336–345. Crossref. PubMed.

23. Lee ZY, Suah BH, Teo YH, et al. (2022) Comparison of the efficacy and safety of direct oral anticoagulants and vitamin k antagonists in patients with atrial fibrillation and concomitant liver cirrhosis: a systematic review and meta-analysis. *Am J Cardiovasc Drugs*. 2022;22:157–165. Crossref. PubMed.

24. Kubitza D, Roth A, Becka M, et al. (2013) Effect of hepatic impairment on the pharmacokinetics and pharmacodynamics of a single dose of rivaroxaban, an oral, direct Factor Xa inhibitor. *Br J Clin Pharmacol*. 76:89–98.

25. Mendell J, Johnson L, Chen S. (2015) An open-label, phase 1 study to evaluate the effects of hepatic impairment on edoxaban pharmacokinetics and pharmacodynamics. *J Clin Pharmacol*. 55:1395–1405. Crossref. PubMed.

26. Frost CE, Ly V, Garonzik SM. (2021) Apixaban Pharmacokinetics and pharmacodynamics in subjects with mild or moderate hepatic impairment. *Drugs R D*. 21:375–384. Crossref. PubMed.

27. Stangier J, Stähle H, Rathgen K, et al. (2012) Pharmacokinetics and pharmacodynamics of dabigatran etexilate, an oral direct thrombin inhibitor, with coadministration of digoxin. *J Clin Pharmacol*. 52:243–250. Crossref. PubMed.

28. Simon TG, Singer DE, Zhang Y, et al. (2024) Comparative Effectiveness and Safety of Apixaban, Rivaroxaban, and Warfarin in Patients With Cirrhosis and Atrial Fibrillation : A Nationwide Cohort Study. Ann Intern Med. 2024 Aug;177(8):1028-1038. doi: 10.7326/M23-3067. Epub Jul 9. PMID: 38976880; PMCID: PMC11671173.

References:

1. Isabelle C Van Gelder, Michiel Rienstra, Karina V Bunting ., et al. (2024) ESC Scientific Document Group, 2024 ESC Guidelines for the management of atrial fibrillation developed in collaboration with the European Association for Cardio-Thoracic Surgery (EACTS): Developed by the task force for the management of atrial fibrillation of the European Society of Cardiology (ESC), with the special contribution of the European Heart Rhythm Association (EHRA) of the ESC. *Endorsed by the European Stroke Organisation (ESO)*, *European Heart Journal*, Volume 45, Issue 36, 21 September, Pages 3314–3414, https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehae176

2. Chokesuwattanaskul, Ronpichaia; Thongprayoon, Charatc; Bathini, Tarund et al. (2019) Epidemiology of atrial fibrillation in patients with cirrhosis and clinical significance: a meta-analysis. European Journal of Gastroenterology & Hepatology 31(4):p 514-519, April. DOI: 10.1097/MEG.0000000000001315

3. 2023 ACC/AHA/ACCP/HRS Guideline for the Diagnosis and Management of Atrial Fibrillation: A Report of the American College of Cardiology/American Heart Association Joint Committee on Clinical Practice Guidelines. José A. Joglar, MD, FACC, FAHA, FHRSChair, Mina K. Chung, MD, FACC, FAHA, FHRSVice Chair, Anastasia L. Armbruster, PharmD, FACC, Emelia J. Benjamin, MD., et all. (2024) Circulation. Vol. 149 (1). https://doi.org/10.1161/ CIR.0000000000001193

4 DynaMed. (2022) Cirrhosis of the Liver. EBSCO Information Services. https://www.dynamed.com/condition/cirrhosis-of-the-liver-31

5. Islam R, Kundu S, Jha SB et al. (2022) Cirrhosis and Coagulopathy: Mechanisms of Hemostasis Changes in Liver Failure and Their Management. Cureus. Apr 3;14(4):e23785. doi: 10.7759/cureus.23785. PMID: 35518552; PMCID: PMC9063731.

6. Friedman, Lawrence S. (2024) "Cirrhosis." *Current Medical Diagnosis & Treatment 2024* Eds. Maxine A. Papadakis, et al. McGraw-Hill Education, https://accessmedicine.mhmedical.com/content.aspx?bookid=3343&sectionid=279907745.

7. Carvalho M, Kroll P, Kroll R et al. (2019) Cirrhotic cardiomyopathy: the liver affects the heart. Braz J Med Biol Res. Vol.52(2): e7809. doi: 10.1590/1414-431X20187809

8. Lee H, Choi EK, Rhee TM et al. (2017) Cirrhosis is a risk factor for atrial fibrillation: A nationwide, population-based study. Liv Int. Vol.37(11):1660-1667 https://doi.org/10.1111/liv.13459

9. Mantovani A, Dauriz M, Sandri D, Bonapace S, et al. (2019) Association between non-alcoholic fatty liver disease and risk of atrial fibrillation in adult individuals: An updated meta-analysis. Liver Int. Apr;39(4):758-769. doi: 10.1111/liv.14044. Epub 2019 Feb 7. PMID: 30657626.

10. Chen Y, Varghese Z, Ruan X. (2014) The molecular pathogenic role of inflammatory stress in dysregulation of lipid homeostasis and hepatic steatosis. Genes&Diseases.Vol.1(1):106-112

11. Kumar M, Singh A, Jaryal A et al. (2016) Cardiovascular Autonomic Dysfunction in Patients of Nonalcoholic Fatty Liver Disease Int J Hepatol. 2016: 5160754. doi: 10.1155/2016/5160754

12. Chung G, Lee JH, Lee H et al. (2018) Nonalcoholic fatty liver disease and advanced fibrosis are associated with left ventricular diastolic dysfunction. Atherosclerosis Vol. 272:137-144. doi: 10.1016/j.atherosclerosis.2018.03.027.

13. Meng X, Wang W, Zhang K et al. (2018) Epicardial adipose tissue volume is associated with non-alcoholic fatty liver disease and cardiovascular risk factors in the general population. Ther Clin Risk Manag. Vol.14: 1499–1506. doi: 10.2147/TCRM.S168345

14. Yang Y, Chiang H, Yip HK et al. (2019) Risk of New-Onset Atrial Fibrillation Among Asian Chronic Hepatitis C Virus Carriers: A Nationwide Population-Based Cohort Study. JAHA Vol.8(22) https://doi.org/10.1161/JAHA.119.012914

15. Chokesuwattanaskul R, Thongprayoon C, Bathini T et al. Epidemiology of atrial fibrillation in patients with cirrhosis and clinical significance: a meta-analysis. Eur J Gastroenterol Hepatol. 2019 Apr;31(4):514-519. doi: 10.1097/MEG.0000000000001315. PMID: 30451705.

16. Qamar A, Antman EM, Ruff CT et al. (2019) Edoxaban versus warfarin in patients with atrial fibrillation and history of liver disease. *J Am Coll Cardiol*. 74:179–189. Crossref. PubMed.

17. Serper M, Weinberg EM, Cohen JB, et al. (2021) Mortality and hepatic decompensation in patients with cirrhosis and atrial fibrillation treated with anticoagulation. *Hepatology*. 73:219–232. Crossref. PubMed.

18. Proietti M, Marzona I, Vannini T, et al. (2021) Impact of liver disease on oral anticoagulant prescription and major adverse events in patients with atrial fibrillation: analysis from a population-based cohort study. *Eur Heart J Cardiovasc Pharmacother*. 7:f84–f92. Crossref. PubMed.

19. Pastori D, Lip GYH, Farcomeni A, et al. (2018) Incidence of bleeding in patients with atrial fibrillation and advanced liver fibrosis on treatment with vitamin K or non-vitamin K antagonist oral anticoagulants. *Int J Cardiol*. 264:58–63. Crossref. PubMed.

20. Pastori D, Sciacqua A, Marcucci R, et al. (2020) Prevalence and impact of nonalcoholic fatty liver disease in atrial fibrillation. *Mayo Clin Proc*. 95:513–520. Crossref. PubMed.

21. Kuo L, Chao TF, Liu CJ, et al. (2017) Liver cirrhosis in patients with atrial fibrillation: would oral anticoagulation have a net clinical benefit for stroke prevention? *J Am Heart Assoc*. 6:e005307. Crossref. PubMed.

22. Chen S, Purerfellner H, Meyer C, et al. (2022) Anticoagulation in atrial fibrillation and liver disease: a pooled-analysis of >20 000 patients. *Eur Heart J Cardiovasc Pharmacother*. 8:336–345. Crossref. PubMed.

23. Lee ZY, Suah BH, Teo YH, et al. (2022) Comparison of the efficacy and safety of direct oral anticoagulants and vitamin k antagonists in patients with atrial fibrillation and concomitant liver cirrhosis: a systematic review and meta-analysis. *Am J Cardiovasc Drugs*. 2022;22:157–165. Crossref. PubMed.

24. Kubitza D, Roth A, Becka M, et al. (2013) Effect of hepatic impairment on the pharmacokinetics and pharmacodynamics of a single dose of rivaroxaban, an oral, direct Factor Xa inhibitor. *Br J Clin Pharmacol*. 76:89–98.

25. Mendell J, Johnson L, Chen S. (2015) An open-label, phase 1 study to evaluate the effects of hepatic impairment on edoxaban pharmacokinetics and pharmacodynamics. *J Clin Pharmacol*. 55:1395–1405. Crossref. PubMed.

26. Frost CE, Ly V, Garonzik SM. (2021) Apixaban Pharmacokinetics and pharmacodynamics in subjects with mild or moderate hepatic impairment. *Drugs R D*. 21:375–384. Crossref. PubMed.

27. Stangier J, Stähle H, Rathgen K, et al. (2012) Pharmacokinetics and pharmacodynamics of dabigatran etexilate, an oral direct thrombin inhibitor, with coadministration of digoxin. *J Clin Pharmacol*. 52:243–250. Crossref. PubMed.

28. Simon TG, Singer DE, Zhang Y, et al. (2024) Comparative Effectiveness and Safety of Apixaban, Rivaroxaban, and Warfarin in Patients With Cirrhosis and Atrial Fibrillation : A Nationwide Cohort Study. Ann Intern Med. 2024 Aug;177(8):1028-1038. doi: 10.7326/M23-3067. Epub Jul 9. PMID: 38976880; PMCID: PMC11671173.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

УДК 616.72-002-085-053.6:613.91

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-2317-2327

Ярошевська Тетяна Віталіївна канд. мед. наук, доцент кафедри пропедевтики дитячих хвороб та педіатрії 2, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, тел.: (067) 565-63-24, https://orcid.org/0000-0002-7811-5698

Маковійчук Олексій Андрійович асистент кафедри пропедевтики дитячих хвороб та педіатрії 2, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, тел.: (067) 636-42-42, https://orcid.org/0000-0002-4641-8838

Самсоненко Світлана Володимирівна PhD, асистент кафедри пропедевтики дитячих хвороб та педіатрії 2, Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, тел.: (068) 422-62-79, https://orcid.org/0000-0001-6812-0939

КЛІНІКО-ЛАБОРАТОРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДІТЕЙ З ЮВЕНІЛЬНИМ ІДІОПАТИЧНИМ АРТРИТОМ

Анотація. Ювенільний ідіопатичний артрит у дітей є однією з серйозних медико-соціальних проблем, що обумовлено зростанням його поширеності, хронічним перебігом патологічного процесу, високим ризиком ускладнень, зниженням якості життя хворих. Вивчення клінічних та лабораторно-інструментальних особливостей ювенільного ідіопатичного артриту в залежності від перебігу є основою для визначення предикторів високого ризику остеопорозу, сприяє ранній діагностиці остеопенічних порушень та їх своєчасній корекції. За результатами проведеного обстеження 147 дітей з ювенільним ідіопатичним артритом було виділено 2 групи хворих – з олігоартикулярним та поліартикулярним варіантами. Було показано, що фізичний розвиток хворих і середній вік початку захворювання в обох групах суттєво не відрізнявся. Тривалість встановлення діагнозу виявилась вище у дітей з поліартритом. Це підкреслює труднощі проведення диференційного у діагнозу у хворих з поліартритом. Анамнестичні дані свідчили, що головними чинниками в дебюті захворювання у дітей були загострення хронічних осередків інфекції або травма суглобу. Найчастіше зустрічались ураження колінних, кульшових та гомілкових суглобів. Основні симптоми на початку захворювання були малоспецифічними – загальна втомлюваність, ранкова скутість, а також артралгії. Ці симптоми виявлялись у більшості хворих обох груп. Проте видима деформація суглобів, порушення ходи були більше виражені у хворих з поліартикулярним варіантом. Стосовно показників

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

активності за шкалою JADAS27, вираженості синовіїту за даними ультразвукового дослідження, показників порушення функціональної здатності пацієнтів за опитувальником CHAQ, виявлялась цілком очікувана їхня більша вираженість при поліартриті. Важливу роль в діагностиці ювелільного ідіопатичного артриту відіграють серологічні показники активності. Аналіз отриманих даних показав, що у дітей з олігоартритом рівень антинуклеарних антитіл був значно вищим, ніж у пацієнтів з поліартритом, що свідчить про більш виражену аутоімунну відповідь у даної групи пацієнтів. Рівень серологічної позитивності по ревматоїдному фактору був невисоким, становив 3%, причому більшість позитивних випадків спостерігалася серед дітей з поліатритом. Порівняння показників мінерального обміну виявило, що рівні загального та іонізованого кальцію у хворих суттєво не відрізнялись, проте забезпеченість вітаміном Д була у пацієнтів з поліартикулярним варіантом значно нижче. Вивчення клініко-анамнестичних даних дітей з ювенільним ідіопатичним артритом, використання новітніх методів оцінки активності захворювання є необхідними для ранньої діагностики та призначення індивідуальних терапевтичних комплексів. Водночас дуже важливою виявляється оцінка показників кісткового гомеостазу пацієнтів. Порушення мінерального обміну потребують своєчасної корекції через високу вірогідність негативного впливу на розвиток остеопорозу в дорослому віці і зниження якості життя.

Ключові слова. Ювенільний ідіопатичний артрит, олігоартрит, поліартрит, остеопенічний синдром, остеопороз, діти

Yaroshevska Tetiana Vitaliyivna PhD, Associate Professor of Department of Propedeutic of children diseases and pediatrics 2, Dnipro State Medical University, Dnipro, tel.: (067) 565-63-24, https://orcid.org/0000-0002-7811-5698

Makoviichuk Oleksii Andriyovych Assistant of Department of Propedeutic of children diseases and pediatrics 2, Dnipro State Medical University, Dnipro, tel.: (067) 636-42-42, https://orcid.org/0000-0002-4641-8838

Samsonenko Svitlana Volodymyrivna PhD, Assistant of Department of Propedeutic of children diseases and pediatrics 2, Dnipro State Medical University, Dnipro, tel.: (068) 422-62-79, https://orcid.org/0000-0001-6812-0939

CLINICAL AND LABORATORY CHARACTERISTICS OF CHILDREN WITH JUVENILE IDIOPATHIC ARTHRITIS

Abstract. Juvenile idiopathic arthritis in children is one of the serious medical and social problems, which is due to the increase in its prevalence, the chronic course of the pathological process, the high risk of complications, and the decrease in the quality of life of patients. The study of clinical, laboratory and instrumental features of juvenile idiopathic arthritis depending on the course is

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

the basis for determining predictors of high risk of osteoporosis, contributes to the early diagnosis of osteopenic disorders and their timely correction. According to the results of the examination of 147 children with juvenile idiopathic arthritis, 2 groups of patients were identified - with oligoarticular and polyarticular variants. It was shown that the physical development of patients and the average age of onset of the disease in both groups did not differ significantly. The duration of diagnosis was higher in children with polyarthritis. This emphasizes the difficulties of differential diagnosis in patients with polyarthritis. Anamnesis data showed that the main factors in the onset of the disease in children were exacerbation of chronic foci of infection or joint trauma. The most common lesions were the knee, hip and ankle joints. The main symptoms at the beginning of the disease were non-specific - general fatigue, morning stiffness, as well as arthralgia. These symptoms were observed in most patients in both groups. However, visible joint deformation, gait disorders were more pronounced in patients with the polyarticular variant. Regarding the activity indicators according to the JADAS27 scale, the severity of synovitis according to ultrasound, and the indicators of impaired functional ability of patients according to the CHAQ questionnaire, their greater severity in polyarthritis was quite expected. Serological activity indicators play an important role in the diagnosis of juvenile idiopathic arthritis. Analysis of the obtained data showed that in children with oligoarthritis the level of antinuclear antibodies was significantly higher than in patients with polyarthritis, which indicates a more pronounced autoimmune response in this group of patients. The level of serological positivity for rheumatoid factor was low, 3%, and most positive cases were observed among children with polyarthritis. Comparison of mineral metabolism indicators revealed that the levels of total and ionized calcium in patients did not differ significantly, but the provision of vitamin D was significantly lower in patients with the polyarticular variant. The study of clinical and anamnestic data of children with juvenile idiopathic arthritis, the use of modern methods for assessing the activity of the disease are necessary for early diagnosis and the appointment of individual therapeutic complexes. At the same time, the assessment of bone homeostasis indicators in patients is very important. Violations of mineral metabolism require timely correction due to the high probability of negative impact on the development of osteoporosis in adulthood and a decrease in the quality of life.

Keywords: Juvenile idiopathic arthritis, oligoarthritis, polyarthritis, osteopenic syndrome, osteoporosis, children

Постановка проблеми. Ювенільний ідіопатичний артрит (ЮІА) у дітей є однією із серйозних медико-соціальних проблем, що обумовлено зростанням його поширеності, хронічним перебігом патологічного процесу, високим ризиком ускладнень, зниженням якості життя хворих [1, 2].

Зниження рухливості, системне запалення, що персистує, постійна надлишкова продукція цитокінів, побічні ефекти лікарських засобів, порушення

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

процесів гідроксилювання вітаміну Д призводять до значних порушень кісткового метаболізму, що проходить в декілька етапів: від доклінічної стадії остеопенічного синдрому (ОС) через значне зниження мінеральної щільності кісток (МЩК) до розвитку остеопорозу (ОП) з його типовими клінічними проявами [3, 4].

Сучасні наукові дослідження підтверджують гіпотезу, згідно з якою ОС у дітей і підлітків є однією з причин зростання захворюваності ОП у дорослих. Пацієнти з ЮІА можуть зберігати порушення мінералізації у дорослому житті при збереженні активності захворювання, ризик патологічних переломів з віком підвищується [4]. Необхідність профілактики і лікування ОС та його ускладнень не викликає сумнівів, а ефективність цих заходів залежить, насамперед, від ранньої діагностики. Тому вивчення клініко-лабораторних особливостей ЮІА в залежності від перебігу захворювання представляється актуальним. Залишаються недостатньо вивченими як відносна вага впливу різних патогенних факторів на рівень МЩК, так і їхнє значення як прогностичних та діагностичних маркерів, що асоційовані з розвитком ОП у дітей з ЮІА.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Клінічні та лабораторно-інструментальні предиктори високого ризику ОС та остеопорозу ОП у хворих на ЮІА на сьогодні активно вивчаються, але практична педіатрія потребує пошуку ще більш чутливих та високоінформативних сучасних біохімічних маркерів, що характеризують швидкість і характер процесів метаболізму кісткової тканини, саме для ранньої діагностики остеопенічних порушень в дитячому віці [1, 2, 3]. Широке застосування у дітей маркерів кісткового метаболізму для прогнозування ОС та ОП на сьогодні обмежено доступністю нормативних та аналітичних даних [4]. В багатьох дослідженнях доведено зв’язок рівня вітаміну Д в сироватці крові з активністю хронічного запалення, вираженістю ОС при ЮІА, але його цільовий рівень, як предиктора ризику зниження МЩК, потребує подальшого вивчення і уточнення в віковому аспекті [5]. МКМ у дорослих пропонуються як незалежні предиктори зниження щільності кісткової тканини та ризику розвитку переломів [3, 4]. Серед найбільш інформативних виділяють маркер остеорезорбції β-Cross Laps, остеокальцин, як маркер остеосинтезу, та кістковий ізофермент лужної фосфатази (ЛФ) – остеазу [6].

Мета статті - дослідити клініко-анамнестичні характеристики дітей з остеопенічним синдромом на тлі ЮІА та встановити їхні асоціації з особливостями перебігу захворювання.

Виклад основного матеріалу.

Було обстежено 147 дітей з ЮІА, 94 (63,95%) дівчинки та 53 (36,05%) хлопчика, віком від 5 до 18 років. Всі діти в період з 2020 по 2024 роки проходили лікування в умовах високоспеціалізованих педіатричних відділень (Комунальне некомерційне підприємство «Міська дитяча клінічна лікарня

№ 6» Дніпропетровської міської ради та Комунальне підприємство «Регіональний медичний центр родинного здоров'я» Дніпропетровської обласної ради»), які є клінічними базами Дніпровського державного медичного університету. Усі учасники (батьки та пацієнти) дали інформовану згоду на участь у дослідженні, збір та обробку персональних даних та були ознайомлені з метою та задачами дослідження.

Критеріями включення був встановлений діагноз ЮІА відповідно до критеріїв Міжнародної ліги ревматологічних асоціацій з формами: олігоартрит або поліартрит, вік 5-18 років, інформована згода батьків на участь у дослідженні. Критеріями виключення були: системний варіант ЮІА, ювенільний анкілозуючий сакроілеїт або ентезит-асоційований артрит, супутні захворювання ендокринної системи, а саме захворювання паращитоподібної залози (гіпер- та гіпопаратиреоз, пухлини паращитоподібної залози), захворювання нирок, наявність в анамнезі або на момент дослідження набутих та інших захворювань, що супроводжуються ураженням кістково-м'язової системи.

Клінічне обстеження та лікування дітей проводилось відповідно до клінічної настанови «Ювенільний ідіопатичний артрит (ювенільний ревматоїдний артрит)» [https://guidelines.moz.gov.ua/documents/3460]. За результатами обстеження всіх дітей було розділено на 2 групи – з олігоартритом та поліартритом.

Ретроспективний аналіз медичної документації проводився з оцінкою віку, дебюту та тривалості ЮІА, клінічних особливостей захворювання, результатів лабораторних та інструментальних обстежень (в т. ч. ультразвукової денситометрії, визначення концентрацій маркерів кісткового метаболізму в сироватці крові).

Усім пацієнтам, включеним у дослідження, було проведено комплексне загальноклінічне обстеження, що включало в себе збір скарг, анамнезу захворювання та життя, фізикальне обстеження (огляд, оцінка фізичного розвитку, пальпація, перкусія, аускультація) та лабораторно-інструментальне обстеження. Для комплексної оцінки активності артриту враховували такі показники, як показники візуальної аналогової шкали (ВАШ) за оцінкою лікаря і батьків, тривалість ранкової скутості, кількість уражених суглобів, швидкість осідання еритроцитів (ШОЕ), рівень С-реактивного білку (СРБ), розраховували індекс JADAS27 (Juvenile Arthritis Disease Activity Scale). Оцінка функціональної здатності дітей з ЮІА проводилась за допомогою анкетування згідно з опитувальником CHAQ (The Childhood Health Assessment Quesnionnaire), що пройшов процедуру валідації в Україні, підтвердивши свою надійність, чутливість, мовну адаптацію серед дітей-українців. Цей опитувальник включає 30 питань, згрупованих у 8 категорій, що відображають основні труднощі в повсякденній активності дітей: «одягання та догляд», «піднімання», «прийом їжі», «ходьба», «гігієна», «радіус дії», «дрібна моторика», «доручення, хатня робота та ігри».

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Вміст 25(OH)D у сироватці крові визначали за допомогою імуноферментного аналізу згідно з інструкцією виробника, на аналізаторі ER500 (Sinnowa, КНР).

Статистична обробка отриманих результатів дослідження була проведена за допомогою персонального комп'ютера з використанням пакета прикладних програм "STATISTICA v. 6.1" (StatsoftInc., США) (ліцензійний номер – AGAR909E415822FA) і MedCalc (безкоштовна пробна версія) та включала описові та аналітичні статистичні методи.

Згідно з оцінкою фізичного розвитку за зростом до віку, зріст нижче норми мали 38 (25,9%) дітей, вище норми — 7 (4,8%) дітей, нормальні значення зросту були у 102 (59,3%) дітей. Середні показники індексу маси тіла (ІМТ) склали - 17,68 (17,18-18,19) кг/м2, достовірної різниці у дітей з моноартритом і поліартритом не визначалось, $p>0,05$.

Середній вік дебюту захворювання дітей на ЮІА загалом склав 6,00 [2,81; 10,96] років, для олігоартриту - 5,00 [2,00; 10,50] років, а для поліартриту - 6,00 [3,00; 10,91] років, достовірної різниці між двома формами ЮІА не було, $p>0,05$.

За тривалістю хвороби хворі на ЮІА розподілялись наступним чином: до 3 років –76 осіб, від 3 років до 4 – 26 дітей; 4-5 років – 23 хворих; 5-6 років – 15 пацієнтів; понад 7 років – 7 осіб. Середня тривалість захворювання для всіх пацієнтів складала 53,00 [36,00; 84,00] місяців. У пацієнтів з олігоартритом цей показник складав 59,00 [36,00; 77,00] місяців, а для поліартриту 48,00 [36,00; 84,00] місяців, $p<0,001$. Вірогідно, діти з олігоартритом пізніше звертаються за медичною допомогою.

Тривалість встановлення діагнозу ЮІА для всіх пацієнтів складала - 5,00 [4,00; 21,00] місяців, але тривалість встановлення діагнозу у пацієнтів з поліартритом була значно більшою, ніж у дітей з олігоартритом, 4,00 [4,00; 6,00] місяців проти 9,50 [3,75; 21,25] відповідно, $p<0,001$. Даний факт можна пояснити множинністю захворювань, що супроводжуються суглобовим синдромом, невідомою етіологією багатьох з них, схожістю і моносиндромністю клінічної симптоматики на ранніх етапах патологічного процесу. Все це утруднює ранню діагностику.

Згідно аналізу анамнезу захворювання фактором дебюту хвороби найчастіше був зареєстрований інфекційний фактор, а саме загострення хронічних інфекції (тонзиліт, аденоїдит, риносинусит та інші) - 53,7% ($p < 0,05$). У 38,8% осіб дебюту артриту передувала травма суглобів. Однак, у 7,5 % дітей причинний фактор розвитку артриту не встановлено.

При аналізі основних клінічних симптомів у пацієнтів із ЮІА найбільш поширеними скаргами були загальна втома (42,2%) та ранкова скутість (36,7%), тоді як при об'єктивному огляді найчастіше спостерігалася деформація суглобів (52,4%). Серед пацієнтів з олігоартритом найчастіше реєструвалися загальна втома (31,9%), ранкова скутість (27,8%) та артралгія (23,6%), що

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

не демонструвало суттєвих відмінностей у порівнянні з групою пацієнтів із поліартритом. Водночас у дітей з поліартритом достовірно частіше відзначалися деформація суглобів (65,3%), загальна втома (52%) та порушення ходи (48%) порівняно з пацієнтами, які мали олігоартрит ($p<0,05$).

У структурі суглобового ураження на початковому етапі захворювання встановлено, що найбільш часто ураженими були колінні суглоби (73,5%) в усіх групах спостереження. Достовірно підтверджено більш високу частоту ураження колінних суглобів у пацієнтів з олігоартритом ($p<0,05$). Серед пацієнтів із поліартритом найчастіше ураженими були колінні, гомілкові та тазостегнові суглоби, при цьому гомілкові та тазостегнові суглоби уражалися з однаковою частотою (рис. 1).

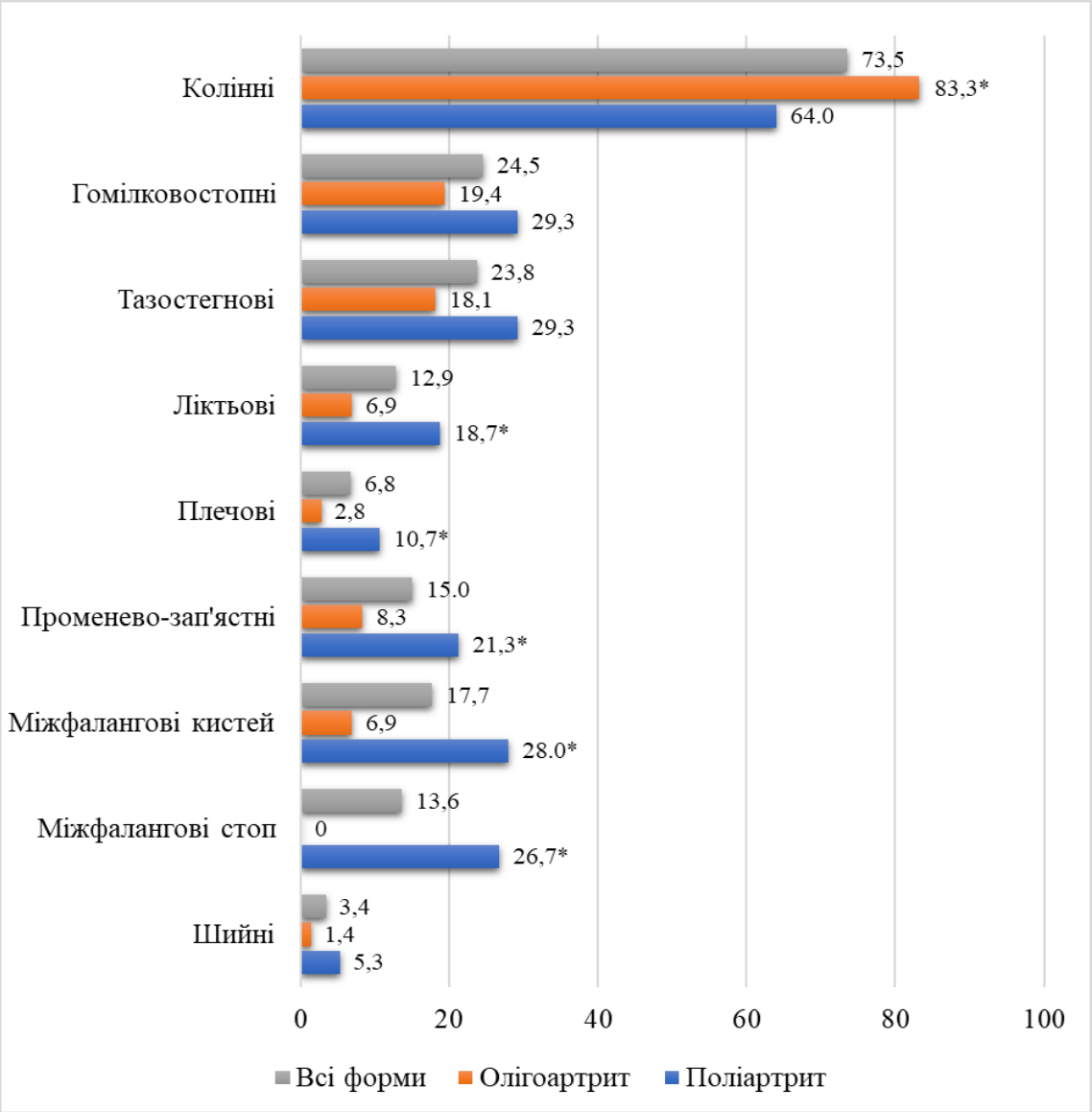

Рис. 1. Частота уражень окремих груп суглобів у дітей з ЮІА в дебюті захворювання

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

Оцінка розподілу пацієнтів за ступенем активності ЮІА за шкалою JADAS 27 показала, що найбільшу частку склали пацієнти з ремісією (73,24%), майже однаковий відсотковий розподіл спостерігався в обох групах спостереження. Низька активність зустрічалась дещо частіше в групі дітей з олігоартритом ніж поліартритом, 29,17% проти 14,89%. Висока активність відмічалась лише в групі дітей з поліатртритом у 10,64% випадків, що можна пояснити множинністю ураження суглобів.

Згідно з клінічними настановами щодо діагностики та лікування ЮІА, усім пацієнтам було проведено скринінгове ультразвукове дослідження суглобів із подальшою оцінкою синовіїту за шкалою EULAR-OMERACT. Близько 80% дітей мали ступінь синовіїту 0 (Grade 0), що підтверджувало ремісію ЮІА та корелювало з рівнем активності захворювання за шкалою JADAS 27. Синовіїт Grade 1 ступеня був зареєстрований з однаковою частотою в обох групах спостереження та складав 15,72%. Лише у 3% обстежених дітей, зокрема в групі поліартриту, спостерігався синовіїт Grade 2, що свідчить про наявність більш вираженого запального процесу.

Для визначення функціональної здатності дітей з ЮІА використовували опитувальник CHAQ. Результати оцінки функціональної активності за опитувальником CHAQ були наступними: не виявлено функціональних порушень у 19,7% пацієнтів в обох групах пацієнтів, мінімальні функціональні порушення діагностовано у 45,09%, мінімальні та помірні порушення — у 32,39%, помірні функціональні порушення — у 2,82%. Діти з олігоартритом мали частіше мінімальні порушення за шкалою CHAQ в порівнянні з поліатритом, а у групі дітей з поліатритом частіше реєструвалась мінімальні та помірні порушення – 44,68%, що в порівнянні значно більше ніж у групі з олігоартритом. Тому найменшу частку дітей з відсутністю функціональних порушень склали саме діти з поліартритом (рис. 2).

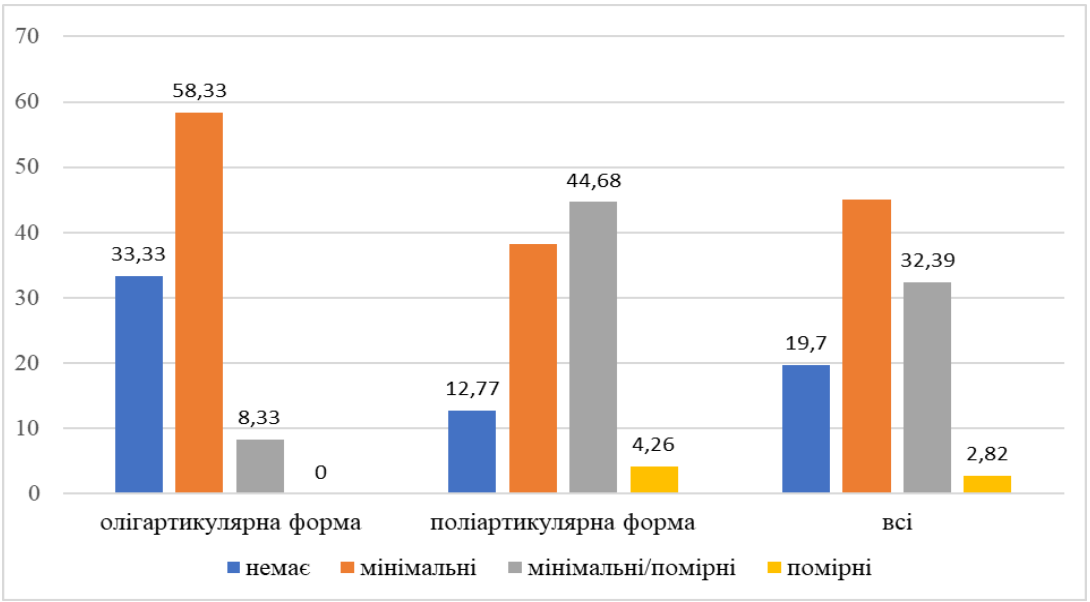

Рис. 2. Частота (%) і рівень функціональних порушень за шкалою CHAQ в залежності від форми ЮІА

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

При порівнянні лабораторних параметрів між групами пацієнтів із різними варіантами перебігу ЮІА достовірних відмінностей у рівнях тромбоцитів, швидкості осідання еритроцитів (ШОЕ), циркулюючих імунних комплексів (ЦІК), печінкових ферментів та рівня креатиніну не було виявлено. У загальному аналізі сечі у жодного з обстежених пацієнтів не було виявлено патологічних змін.

Серологічні показники є важливим критерієм для оцінки перебігу ЮІА та прогнозування його розвитку. Аналіз отриманих даних показав, що у дітей з олігоартритом рівень антинуклеарних антитіл (АНА) був значно вищим (45%), ніж у пацієнтів з поліартритом (20%) $p<0,05$, що свідчить про більш виражену аутоімунну відповідь у даної групи пацієнтів.

Рівень серологічної позитивності по ревматоїдному фактору (РФ) становив 3%, причому більшість позитивних випадків спостерігалася серед дітей з поліатритом. Це підтверджує літературні дані про те, що поліартрит частіше асоціюється з наявністю РФ і може мати подібні риси з серопозитивним ревматоїдним артритом у дорослих.

Для оцінки кальцієвого гомеостазу у пацієнтів із ЮІА проводиться визначення рівня загального та іонізованого кальцію в сироватці крові. Дослідження рівня кальцію у дітей із різними варіантами перебігу ЮІА дозволяє оцінити можливі порушення мінерального обміну, ризики ОС та ОП, що є важливим для розробки персоналізованих підходів до терапії та профілактики ускладнень. Середній рівень загального кальцію у обстежених пацієнтів становив 2,45 [2,15; 2,56] ммоль/л. У дітей з олігоартритом цей показник склав 2,45 [2,15; 2,54] ммоль/л, в групі пацієнтів із поліартритом – 2,3 [2,39; 2,55] ммоль/л (рис. 3.2), різниця недостовірна. Середній рівень іонізованого кальцію склав 1,28 [0,99; 1,31]. У дітей з олігоартритом 1,29 [1,22; 1,30], з поліартритом 1,10 [0,99; 1,22], достовірності між різними формами ЮІА відмічено також не було.

Визначення концентрації 25(OH)D у сироватці крові є золотим стандартом оцінки статусу вітаміну D і дозволяє своєчасно виявити його дефіцит або недостатність. Оцінка рівня вітаміну D у пацієнтів із ЮІА є важливим діагностичним критерієм, який допомагає визначити необхідність корекції дефіциту, оптимізувати терапію та запобігти ускладненням, пов’язаним із порушенням кісткового метаболізму.

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 2(48) 2025

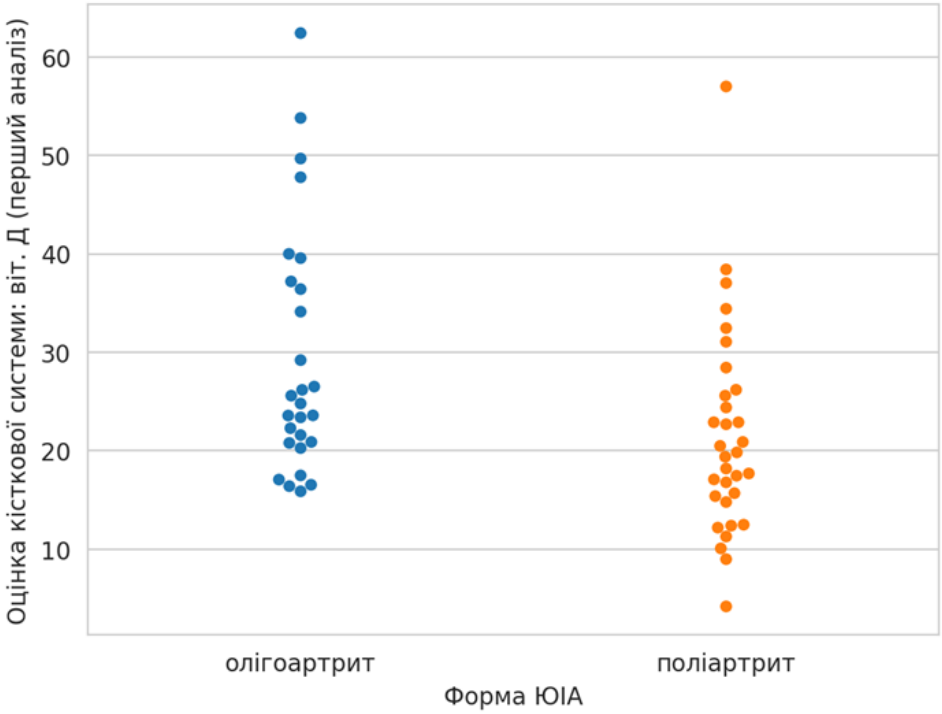

Рис. 3. Рівень вітаміну Д в залежності від форми ЮІА

Середній рівень вітаміну D у обстежених складав 22,70 [4,2; 30,14]. У дітей, хворих на олігоартрит, цей показник становив 24,80 [15,89; 36,81], тоді як у пацієнтів з поліартритом рівень вітаміну D був значно нижчим і складав 19,62 [4,2; 25,75]. Статистичний аналіз показав достовірну різницю між рівнями вітаміну D у групах пацієнтів з олігоартритом та поліартритом, де рівень вітаміну D у групі з поліартритом був значно нижчим (рис. 3).

Висновки.

Вивчення клініко-анамнестичних даних дітей з ювенільним ідіопатичним артритом, використання новітніх методів оцінки активності захворювання є необхідними для ранньої діагностики та призначення індивідуальних терапевтичних комплексів. Водночас дуже важливою виявляється оцінка показників кісткового гомеостазу пацієнтів. Порушення мінерального обміну потребують своєчасної корекції через високу вірогідність негативного впливу на розвиток остеопорозу в дорослому віці і зниження якості життя**.**

Література:

1. Стан кісткової тканини в дітей з ювенільним ідіопатичним артритом / Н.С. Шевченко, Л.Ф. Богмат, Ю.В. Хаджинова // Сучасна педіатрія. Україна.- 2021.- №1.- С. 4552.

2. Стан кальцієвого гомеостазу і окремі аспекти його порушень при ювенільному ідіопатичному артриті / Антипкін Ю.Г., Марушко Ю.В. , Омельченко Л.І., Муквіч О.М., Людвік Т.А., Бондаренко Н.Ю. , Бовкун О.А. , Ісмакаєва Д.Л. // Здоров'я дитини. – 2022. - Т. 17, № 8. - С. 5-11.

3. Марушко, Т.В., Голубовська, Ю.Є. Чи можливо передбачити остеопенію у хворих на ювенільний ідіопатичний артрит? // Здоров'я дитини. – 2019. – Т.14, №7. - С. 397-402.

4. Радутна О.А. Остеопенічний синдром у дітей // Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – Вип. 54. – С. 276 – 279.

5. Шевченко Н.С. Хаджинова Ю.В. Обґрунтування шляхів корекції вітамін-D-дефіцитних станів у дітей з ювенільним ідіопатичним артритом // Здоров'я дитини. – 2020. – Т.15, №6. - С. 444-449.

6. Bone Turnover Markers: Basic Biology to Clinical Applications / Schini M, Vilaca T, Gossiel F, Salam S, Eastell R. // Endocr. Rev. – 2023. -Vol. 44(3). – P. 417-473.

Referenses:

1. Shevchenko N., Bogmat L., Khadzhynova Yu. (2021) Stan kistkovoyi tkanyny v ditei z yuvenilnym idiopatychnym artrytom [The state of bone tissue in children with juvenile idiopathic arthritis]. *Suchasna pediatriya. Ukrayina - Modern Pediatrics. Ukraine*, 1, 4552. [In Ukrainian].

2. Antipkin Yu.G., Marushko Yu.V., Omelchenko L.I., Mukvich O.M., Lyudvik T.A., Bondarenko N.Yu., et al. (2022). Stan kalcievoho homeostazu i okremi aspekty yoho porushen pry yuvenilnomu idiopatychnomu artryti [The state of calcium homeostasis and some aspects of its disorders in juvenile idiopathic arthritis]. *Zdorovya dytyny - Child's Health*, 17(8), 5-11. [In Ukrainian].

3. Marushko, T. V., Golubovska, Yu. Ye. (2019). Chy mozhlyvo peredbachyty osteopeniyu u chvoryh na yuvenilnyi idiopatychnyi artryt? [Is it possible to predict osteopenia in patients with juvenile idiopathic arthritis?] *Zdorovya dytyny - Child's Health*, 14 (7), 397-402. [In Ukrainian].

4. Radutna O. A. (2019). Osteopenichnyi syndrome u ditei [Osteopenic syndrome in children]. *Vitchyzniana nauka na zlami epoch: problem ta perspektyvy rozvytku - Domestic science at the turn of the era: problems and prospects for development: materials of the All-Ukrainian scientific-practical online conference: collection of scientific works.* – Pereyaslav-Khmelnytskyi, 54, 276 – 279. [In Ukrainian].

5. Shevchenko N.S. Khadzhinova Y.V. (2020). Obhruntuvannia shliahiv korekcii vitamin D deficitnykh staniv u ditei [Justification of ways to correct vitamin-D-deficient conditions in children with juvenile idiopathic arthritis]. *Zdorovya dytyny - Child's Health*, 15(6), 444-449. [In Ukrainian].

6. Schini M, Vilaca T, Gossiel F, Salam S, Eastell R. (2023). Bone Turnover Markers: Basic Biology to Clinical Applications. *Endocr. Rev*., 44(3), 417-473. [In English].

Журнал

«Перспективи та інновації науки»

(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)

Випуск № 2(48) 2025

Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:
Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія *ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.*